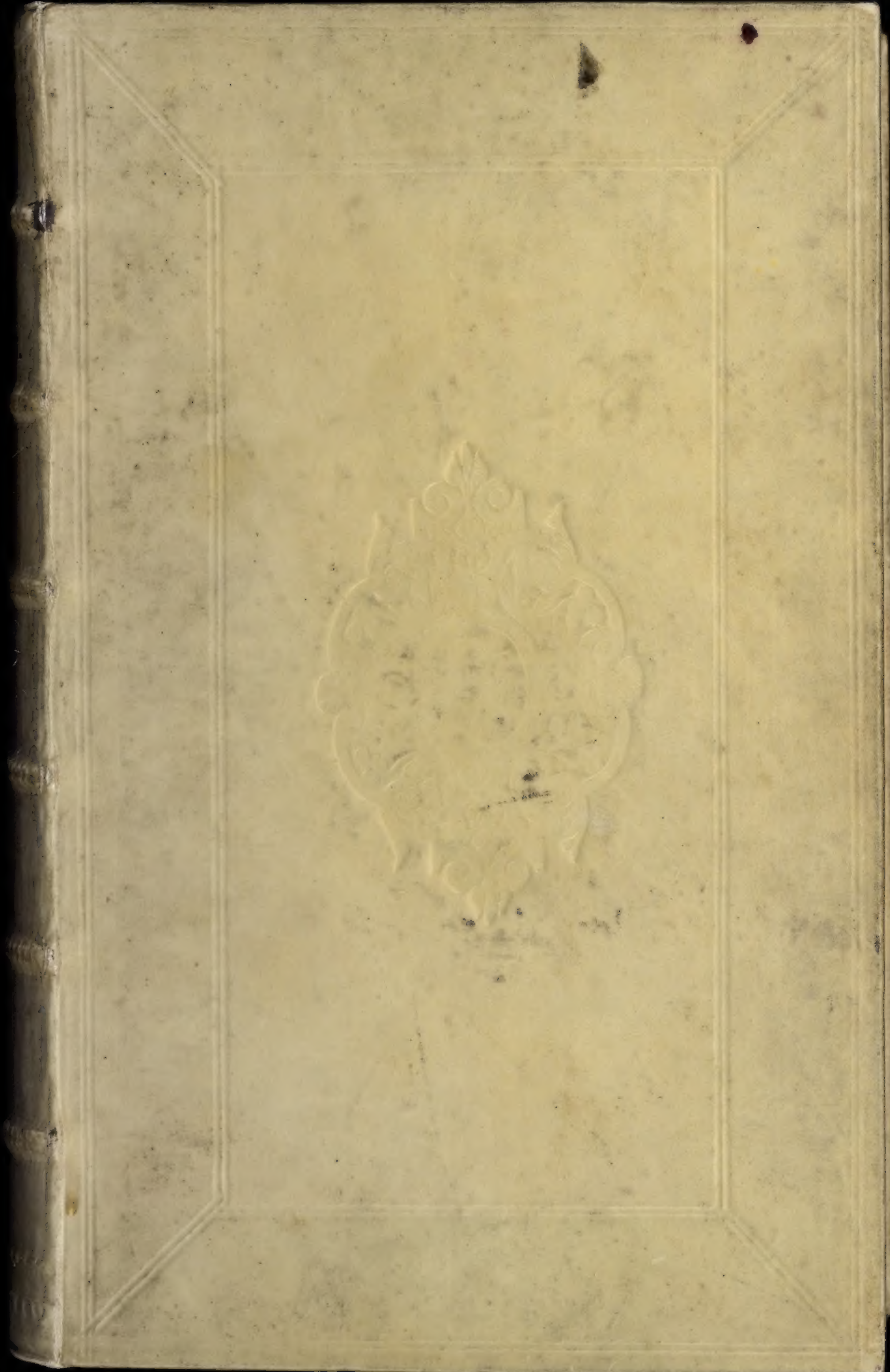

EX-LI BRIS
H. BOEKENOOGEN

Omſtandig Verhaal van de GESCHIEDENISSEN en ZAAKEN HET KERKELYKE ofte den GODSDIENST Betreffende, zoo in AMBOINA,

Als in alle de EYLANDEN, daar onder behoorende,
Van de Oudſte Tyden af tot nu toe,
Benevens een Fraaye Verhandeling der BOOMEN, PLANTEN, HEESTERS, enz.
Als ook der LAND-DIEREN, VOGELEN, VISSCHEN, HORENKENS, en ZEEGEWASSCHEN, in en by dezelve Eylanden vallende;

Mitsgaders een Naaukeurige Beſchryving van

BANDA,

En de EYLANDEN, onder die Landvoogdy begrepen,
Als ook der Eylanden TIMOR, en SOLOR, CELEBES, ofte MACASSAR, BORNEO, en BALI,

Mitsgaders van de Koningryken

TONKIN, CAMBODIA, en SIAM,

Benevens een Verhaal der ZAAKEN, in de voornoemde Eylanden, en Koningryken, tot nu toe voorgevallen;

Met zeer nette Prentverbeeldingen, en Landkaarten verrykt

DOOR
FRANÇOIS VALENTYN,
Onlangs Bedienaar des Goddelyken Woords in AMBOINA, BANDA, *enz.*

DERDE DEEL.

Te {DORDRECHT, / AMSTERDAM,} by {JOANNES VAN BRAAM, / GERARD ONDER DE LINDEN,} Boekverkoopers.
MDCCXXVI
MET PRIVILEGIE.

VOORBERICHT

Van den SCHRYVER aan den

BESCHEIDEN LEZER.

WAnneer wy eerst besloten hadden dit Werk te laaten drukken, en in 't licht te geven, maakten wy, op 't geen 'er van 't zelve veerdig lag, op zeer goede gronden staat, dat het tot ontrent duizend vellen uitloopen zoude; maar na dat de wereld, by de aflevering van ons Plan, nu gezien had, wat zaaken het zelve vervatten zoude, zyn veele Heeren van aanzien daar door aangezet, zommigen op myn nader verzoek, doch de meesten uit eygen neiging, om dit Werk met al het fraaye, dat over deze en gene Indische stoffen onder hen was berustende, nog verder op te çieren, en zoo volmaakt, als 't mogelyk was, voor den dag te doen komen.

Deze Heeren, verscheide Papieren van belang bezittende, welke buiten alle tegenspraak tot de volmaaking van dit Werk behoorden, en een groot çieraat daar aan zouden toebrengen, hebben de goedheid gehad van my de zelve zeer edelmoedig by te zetten, waar by ook zommigen van haar Wel-Ed. verscheide fraaye Teekeningen, en zeer nette Kaarten gevoegt hebben, welke anders al mede zouden hebben verborgen gebleven, en die nu aan dit Werk daarom te grooter luister geven, om dat ik die uit zoo echte handen, en van Heeren bekomen hebbe, die niet alleen veele jaaren in Oostindiën doorgebragt, maar daar ook in 't Hoogste Gezag, of als Landvoogden, of als Directeurs, de voornaamste Landvoogdyen en Directien der E. Nederlandsche Maatschappy bestierd, ende daar door meer gelegenheid, dan anderen, gehad hebben, om veele zaaken, tot dit Werk behoorende, te doen opbaggeren, en ook verscheide Teekeningen, en Kaarten van deze en gene Landstreeken, over welke in dit Werk gehandeld word, te doen opstellen, daar men anderzins, wat moeite men ook mogt aangewend hebben, noit meester van zou hebben konnen worden, ten ware men, gelyk my nu zonderling gelukt is, die van zulke Heeren had weten te krygen.

Om nu nog verder te toonen, welke Heeren zich aan de volmaaking van dit Werk hebben laaten gelegen zyn, en van welke ik zoo veele fraayigheden en çieraaden, die 't zelve een onwaardeerlyk gewigt byzetten, bekomen hebbe, het zyn de navolgende.

Aan de Ed. Heeren *Mattheus* en *Elias van den Brouke*, zalrs. als de oudsten in jaaren, en tyd, geven wy den voorrang.

De eerste, welke veele jaaren op de kust van Malabar, maar voor al als Directeur en Extraordinaris Raad van Indiën in Bengale gelegen, doch naderhand als Ordinaris Raad van Indiën lang op Batavia den Grooten Raad van Indiën bygewoont heeft, en ook als Commissaris aan Kaap der

Goede Hoope geweest, als Zeevoogd van onze Retourvloot in 't jaar 1670. in 't Vaderland aanlandde, en daar na in den Oudraad en Burgermeester der Stadt Dordrecht, mitsgaders Bewindhebber der Oostindische Maatschappy ter Kamere van Amsterdam geworden is, bezat veele fraaye Papieren van alle die Landen, behalven dat zyn Ed. ook die çierlyke en nette Kaart van Bengale heeft doen opstellen.

De tweede Heer, *Elias van den Brouke*, heeft lange jaaren op de kust van Choromandel gelegen, en is ook als Gezant in Pegu geweest, waar door zyn Ed. mede verscheide zeer nette en egte Papieren van die Landen bekomen heeft, welke my in 't beschryven van dit Werk een grooten dienst gedaan, en my ontrent veele zaaken groot licht hebben gegeven; hebbende zyn Ed: na zyne te rugkomst in 't Vaderland ook in den Oudraad der voornoemde Stadt Dordrecht zittinge gehad.

Deze schriften nu van haar Wel-Ed:, zyn my door den Heer en Mr. *Johan van den Brouke*, zoon van den Wel-Ed: Gestr. Hr en Mr. *Mattheus van den Brouke*, in zyn leven Borgermeester der voorgemelte Stadt Dordrecht, en Bewindhebber der Oostindische Maatschappy ter Kamer Rotterdam, met zoo veel gulhertigheid en genegenheid overhandigd, om my van de zelve, zoo lang het noodig was, te bedienen, dat ik zyn Ed: noit genoeg voor deze goedheid dank zeggen kan.

Onder de verdre Heeren volgt in rang de Ed: Heer *Willem Adriaan van der Stel*, welke veele jaaren Landvoogt van Kaap der Goede Hoope geweest is, en my verscheide Papieren en echte Teekeningen van dat Land, zoo van zich zelven, als van zynen Heer vader, den Ed: Heer *Simon van der Stel*, welke ook veele jaaren aldaar Landvoogt was, zeer gunstig heeft gelieven by te zetten, behalven dat zyn Ed:, mitsgaders zyn Ed[s] zoon, de Heer *Marcus van Weert*, my ook gelegenheid gaven, om die fraaye Teekening van Amboina uit handen van den jongen Heer *Simon van der Stel*, zoon van den Ed. Heer *Adriaan van der Stel*, in zyn leven Landvoogt van Amboina, en Extraordinaris Raad van Nederlands Indiën, te bekomen, waar by de Heer *van Weert* my ook eenige Mogolsche Teekeningen overhandigd heeft. Daar beneven hebbe ik van den Heer *van der Stel* de Teekeningen van de plaatzen op Madagascar en 't Eiland Mauritius bekomen.

De verpligting, welke ik aan deze Heeren hebbe, in opzigt van haar Ed: gulhertige aanbieding, om myn Werk met alles, wat in haar Ed: vermogen was, op te çieren, is zoo groot, dat ik erkenne haar Ed. grooten schuldenaar in dezen te zyn.

Over Macassar, ende de zaaken daar toe behoorende, heeft my de Heer *Cornelis Beernink*, *Heer van Outhuizen*, *Proost van St. Jan*, *te Utrecht*, *enz. enz.* alles wat ik wenschen konde, met een zonderlinge genegenheid medegedeelt, en daarenboven, niet tegenstaande de gewigtige zaaken, die zyn Wel-Ed: dagelyks van zyne Proosdy aan de hand heeft, zich nog menigmaal verledigd, om my over veele byzonderheden, tot die stoffe behoorende, by brieven een net bericht te geven. Een dienst, en beleefdheid, die ik altyd met veel dankbaarheid erkennen zal, gelyk mede de eere, die

my

my zyn Wel-Ed: by een byzondere uitnoodiging op Meydrecht, en beleeft onthaal aldaar en aan den Uithoorn, geliefde te doen; alwaar ik gelegenheid had, om over veel zaaken met zyn Ed: mond aan mond zeer omstandig te spreken.

Geen minder dienst heeft my de Ed: Heer *Daniël Bernard*, welke ettelyke jaaren Landvoogd van Choromandel geweest is, met zyne Papieren over die Landvoogdy gedaan, gelyk zyn Ed: my ook by verscheide brieven over die stoffe zeer veel licht heeft gegeven, vôor welke ongemeene en zeer gulhertige beleeftheid ik zyn Ed: mede veel dank zegge.

Wegens Malabar heeft my d'Ed. Hr. *Adam van der Duyn*, zalr. voormaals Bevelhebber dier Kust, mitsgaders van Jaffenapatnam en Gale op Ceylon, de Plans van de Steden en Vestingen dier Landen, kort voor zyne dood, met veel genegenheid doen overhandigen, waar voor ik zyn Eds. gedagtenisse geenen minderen dank schuldig blyve.

Ook zal men in dit Werk verscheide zaaken ingelast vinden, welke uit de Papieren van den Ed: Heer *Joannes van Steeland*, in zyn leven Extraordinaris Raad van Nederlands Indiën, en Landvoogd der kust van Choromandel, gekomen, en my door myn Heer zyn zoon toegezonden zyn.

Over Ceylon heeft my de Ed: Heer *Cornelis Joan Simons*, gewezen Extraordinaris Raad van Nederlands Indiën, en Landvoogt van dat groot Gewest, alles, zoo van de tyden van den Heer *van Goens* af, als van zynen tyd, met een ongemeene liefde voor myn Werk, toegezonden, en verder over alles, waar in ik zyn Ed: goeden raad en bericht vereischte, my by veele brieven, een groot licht gegeven, waar over ik zyn Ed: zeer verpligt ende dankbaar, hoewel ik aan den voornoemden Heer *Johan van den Brouke*, wegens 't geene zyn Ed: my over Ceylon bygezet heeft, ook zeer veel schuldig ben.

Ook agte ik my zeer verbonden aan den Ed. Heer *Ewout van Dishoeke*, gewezen Ordinaris Raad van Indiën, Directeur in Bengale, en Zeevoogt der Retourvloot in 't jaar 1725. welke my die fraaye Teekening van onze Logie op Hougly in Bengale zeer gunstig heeft gelieven mê te deelen.

Over de zaaken van Japan hebben verscheide Opperhoofden, en andere Raadspersoonen van dat Comptoir, my alles, dat ik fraais daar van opgeve, met een groote zugt voor myn Werk, alzoo zy in den grond daar over oordeelen konden, behandigd.

Buiten deze gemelde Heeren zyn 'er nog verscheide anderen, hier te Lande, de Hoogste Ampten van Staat bekleedende, die my veele fraaye Teekeningen hebben gelieven toe te zenden, uit agting voor dit Werk, onder welken ik den Hr. en Mr. *Jacob van Oudenstein*, Burgermeester der Stadt Alkmaar, enz. niet kan voorby gaan, maar my ten hoogste verplicht achte myne dankbaarheid aan zyn Wel-Ed. Gestr. alhier te bewyzen, voor veele echte Papieren en Teekeningen ons door zyn Wel-Ed. Gestr. toegekomen; ook kan ik niet nalaaten hier te melden, dat de verstandige en uitmuntende verzamelaar van alles dat fraay is, de Hr. *Simon Schynvoet*, my met zeer veele Mogolsche en andere Teekeningen, als ook met veele fraaye Kaarten, meest daar te Lande opgestelt, een ongemeenen dienst gedaan heeft.

V O O R B E R I C H T.

Zoo veele Heeren van de eerste Rang, en van 't hoogsteGezag zoo in Indiën, als in 't Vaderland, geweest zynde, brengen veel gewigt toe aan de Papieren, welke haar Wel-Ed. my overhandigt, en zoo gunstig geleent hebben, gelyk die Papieren weder een ongemeenen luister en çieraad aan myn Werk geven, van welke zoo dit berooft gebleven was, zoude het zeer veel van zyne waarde by alle verstandige Luiden hebben moeten verliezen, daar die het zelve nu zoo volmaakt doen te voorschyn komen, dat het een yders lust tot het zelve op zulke onwrikbaare gronden moet uitlokken, behalven dat het noit uit betere handen, dan die der gemelde Heeren, zoo volmaakt kon gelevert worden; om welke onwederssprekelyke redenen ik oordeele, dat den Liefhebberen groot ongelyk zou geschied zyn, indien ik hen dezelve niet medegedeelt hadde.

Dit is dan, waarde Lezer, de reden, waarom dit Werk byna 200 bladen meer, dan wy in 't eerst gegist hadden, en zoo veel vellen Plaatwerk, beslaat; maar ik twyffel niet, of de stoffe zal den Lezer immers zoo veel, als my bekoren, en by hem van geen minder noodzaakelykheid, dan zy my voorquam, geschat worden, weshalven ik vast stelle, dat hy 'er veel genoegen in zal neemen, als hy maar overweegt, wat een schat van fraaye en echte zaaken, daar men volkomen staat op maaken kan, om de handen daar zy uitgekomen zyn, en hoe veel nette Teekeningen en Kaarten meer, als hy anders zoude gehad hebben, hy nu bezitten zal.

Vaar dan wel, bescheiden Lezer, ende verlustigt U in alles, dat U dit doorwrogt Werk uitleveren zal, en zyt verzekert, dat, gelyk het altoos van groote agting by Luiden, die Indiën in den grond kennen, wezen zal, het ook veel nuttigheid en vermaak zal bybrengen aan die genen, die deze Landen noit bezogt hebben; alzoo zy daar uit een volkomen kennis van dit gezegend deel der wereld, en wat daar verder toebehoort, bekomen zullen.

Ook twyffel ik niet, of alle Mannen van Letteren en ervarenheid ontrent de zaaken dezer Gewesten, zullen van ons, en van ons werk, met zoo veel bescheidenheid oordeelen, als de wydluftigheid van zoo grooten beslag van redelyke Luiden eischt, zoo 'er hier of daar door my mogt misgetast zyn; hoewel 't alle geen misslagen zullen zyn, die deze of gene onkundigen dikwils daar voor zouden rekenen, aangezien wy niets zonder rype overweging, en naaukeurige navorsching, op het papier gebragt hebben, waar op de Lezer ten vollen kan gerust zyn.

Dit hebbe ik noodig geagt voor af, by de uitgave van deze laatste Deelen, te berigten, niet twyffelende, of dit zal den Lezer vergenoegen, en ontrent het beslag van dit werk ten vollen gerust stellen. Waar mede ik blyve met veel agting,

Zeer Bescheiden Lezer,

UED: Volveerdige Dienaar

FRANÇOIS VALENTYN.

's Gravenhage den 31 *Mey* 1726.

OM-

Back of
Foldout
Not Imaged

TABULA
INDIÆ ORIENTALIS
ET
REGNORUM ADJACENTIUM
J. van BRAAM et G. onder de LINDEN exc. Cum Privil.
PERSIA
ARABIA DESERTA
ARABIA FELIX
INDIA intra GANGEM
INDOSTAN
INDIA extra GANGEM
TIBET MAIOR
TIBET MINOR
CHINA
COREA
JAPAN
TARTARIA
MARE CASPIUM
NATOLIA
DE MIDDELANTSCHE ZEE
BARCHA
BILEDULGERID
NIGRI
TARUM
ABISSINIA
MEDRA TERRA
MACOCO
CONGO
ANGOLA
BENGUELA
MONOMOTAPA
ZOCOTORA
MAGADOXO
Melinde
QUILOA
Mozambique
GOLFO DE BENGALA
GOLFO DI SIAM
CEILON
INSULÆ MALDIVÆ
SIAM
BORNEO
INSULÆ PHILIPPINÆ
INSULÆ MOLUCCÆ
FORMOSA
Strait van Sunda
Linea Æquinoctialis
Tropicus Cancri
Tropicus Capricorni
OCEANUS ORIENTALIS
Sive
MAR DI INDIA
NOVA HOLLANDIA

OMSTANDIG VERHAAL

Van de

GESCHIEDENISSEN, EN ZAAKEN

Tot het

KERKELYKE

Of tot den

GODSDIENST

Behoorende, zo in

AMBOINA

Als in alle de Eilanden in het voorgaande Deel gemeld, van de oudste tyden af tot nu toe voorgevallen.

EERSTE BOEK.

EERSTE HOOFDSTUK.

B*Ericht wegens de zaaken van den* Godsdienst. *Die hier van oudsher driederlei geweest is.* *De* Heidensche. *Die zich van een spreekwyze van de* Son, *en* Maan, *ontleend, bediend.* *Hare opper- en mindere-*Goden. Steenen *als* Goden *geeerd.* *Als ook* Boomen, enz. *Hunne* Marels. *En der zelver bedryf.* *Waar men die nog vind.* *Van den dienst der* Manipeesen. *Van de* Goden, *of* Duivels, *door die van* Honimoa, Noessalaoet, &c. *gediend.* *Van 't* Feest *des* Hemels. *Van eenig byzonder geslagt.* *En verscheide andere, daar uit spruitende.* *Van 't* Feest *des* Hemels *van eenig* Dorp, Waarzeggers, *en* Wichelaars. *En hunne goede en quade voorteekenen.* *Vermogen dezer* Wichelaars, *en hun listig bestier.* *Andere voorteekenen.* *Wat voor* dieren *zy tot* offerhanden *gebruiken.* *Hun* afgods-Tempelkens. *Oude overlevering der* Soyaneesen. *Het verdere hunner* offerhanden *betreffende.* *Weten van geen* vasten-dagen. *Hunnen* Eed. *En die der* Chineesen. *De* Matakauw *der* Amboineesen, *of als een* Eed-sweering, *of als een* middel *van* besweering *gebruikt.* *Straf over* diefstal. *List der* Wichelaars. Verbonds-Eed *van die van* Honimoa. *Met wat onderscheid by die van* Noessalaoet *gebruikt.* Verbonds-Eed *der* Cerammers. Besnydenis *der* Amboineesen. *En noodzakelykheit daar van.* *Seldzame gedagten der* Inlanders *wegens hunne ziekten.* *Wonderlyk middel, om die weg te nemen.* *Plegtelykheden omtrent de* Visscheryen, *de* Jacht, *en omtrent andere zaaken.* *Hoe die van* Nallahia *de* Afgoden *dienen.* Afgodery *van die van* Siri-Sorri, *en van de* Noessalauwers.

Bericht wegens de zaaken van den Gods-dienst.

NA dat wy nu tot hier toe AMBOINA ook in zyne voornaamste bedienden gezien, en alles aangemerkt hebben, 't geen wy tot de volslage beschryving des zelfs meinen te behooren, zo gaan wy nu over, om van de zaaken van den GODSDIENST te spreken.

Zy is niet altyd een en de zelve, maar na de verscheidenheit der tyden ook verscheidenerlei geweest.

Die hier van ouds-her drie-derlei geweest is.

Daar zyn 'er tot nu toe nog drie bekend, de Heidensche, Mohhammedaansche, en de Christelyke Godsdienst.

De oudste van deze is de Heidensche, van welke men nu nog de overblyfzelen op 't groot eiland Ceram, en op Boero, zoo onder de Alfoereezen, als onder deze en gene Strand-volkeren aldaar, heeft.

De Heidensche.

Volgens dit Heidensch Geloove eerden zy, in hunne onkunde en blindheit, als opper-Goden, den Hemel, en de Aarde, en baden in den Hemel ook de Son, Maan, en Sterren aan.

Schoon zy deze voor opper-Goden hielden (by welke zy ook gewoon waren te zweeren) zoo stelden zy vast, dat die het bestier der zaaken hier beneden, of aan deze en gene Duivels, of wel aan de zielen van hunne verstorvene voorouders, aanbevalen, gelyk zy ook de gewoonte hadden, om ten eersten tot de zelve, als Middelaars tusschen hen, en de opper-Goden, hun toevlucht te nemen.

Dat zy iet Goddelyks en onbegrypelyks in 't beschouwen van den Hemel, en al die heerlyke Hemel-lichten vonden, is niet te verwonderen, alzoo dit de Goden der beroemdste en verstandigste volkeren der aarde geweest zyn.

Die zig van een spreek-wyze, van de Son, en Maan, ontleend, bediend.

Zoo groot en heerlyk de Son, en Maan boven de andere Hemel-lichten hen uiterlyk schenen te zyn, zoo veel te grooter was ook de eerbied, die zy nevens veel andere, ja de meeste volkeren van 't Oosten, daar voor van ouds hadden, en nog hebben, gelyk ook, om de bestendigheit van hunne verbonden in volle kracht uit te drukken, de Koningen en Vorsten aldaar gewoon zyn dit gemeenelyk met deze spreekwyze, *zoo lang de Son en Mane zyn*, uit te drukken. Een oude Oostersche spreek-wyze, van welke zich *David* in den LXXII. *Psalm*, vers 5. bediend, daar hy zegt: *U zullen vreezen, zoo lang de Son en Mane zullen zyn, een geslachte der geslachte.* Gelyk hy vers 17. daar op ook ten deelen zinspeelt, als hy zegt: *zoo lang als 'er de Sonne zal zyn, zal zynen naam voortgeplant werden*, dat is, altyd, en zonder ophouden.

Ik ontmoet die zelve manier van spreken ook by *Ovidius* in zyn Minnedichten, in 't 1 Boek, en 15 Dicht, namentlyk:

Nulla Sophocleo veniet jactura Cothurno,
cum Sole & Luna semper Aratus erit.

Dat is:

De toon van Sofokles zal nimmermeer verdwynen,
Aratus zal zoo lang als 't Son- en Maanlicht schynen.

Deze eigen spreekwyze ontmoet ik ook in zekeren Brief, die aan den Koning van Cambodia in 't jaar 1672. door den opper-Landvoogd van Indiën, de Heer, *Johan Maatzuiker*, geschreven wierd, waar in hy van de opregte genegenheit van den Koning tot zyn Edelheid, en de Raaden van Indiën, zyn zucht tot vrede en vriendschap met hen tot onderling welvaren van beide die Natien sprekende, wenscht: *Dat den Hemel geven wil, dat ze zoo lang mag duuren, als de* Son *en* Maan *hare lichten aan de menschen zullen geven.*

Zy ontzetten zich niet alleen over die glans-ryke Hemel-lichten, en over het gansche heir des Hemels; maar baden ook met de zelve eerbied de Aarde aan, te meer, alzoo zy, het Aardryk menigmaal zeer sterk onder zich voelende bewegen, daar uit vaststelden, dat dit niet anders, dan door zekere Godheid, diens oppermacht zich over de aarde en des zelfs inwoonders uitstrekte, geschieden kon.

Hun opper- en mindere Goden.

Dewyl zy nu van ouds vast stelden, dat de opper-Goden zich met de dingen der Aarde niet eigentlyk; maar alleen door bemiddeling van zekere Duivels, en Geesten, en voor al door die van hunne voorouders, bemoeiden, en dat zy derhalven al hun nooden en beden om hulpe, door hen aan de zelve moesten bekend maken, alzoo hadden zy ook verscheide plaatzen, daar zy gewoon waren, volgens opgave der Wichelaars, of wel volgens eigen goeddunken, deze Nitoe's, of Duivels (die zy in de later tyden na het doorbreken van den Mohhammedaanschen Godsdienst ook wel Sjeithâns, en Djin's noemden) of de Geesten van hunne voorouders aan te bidden, en om hunne hulpe en voorspraak te verzoeken.

Steenen als Goden, geeerd.

Zy waren gewoon zekere groote vierkante steenen, hoedanige ik verscheidene boven op hunne gebergten gezien hebbe, groote eere aan te doen.

Dat zekere steenen van ouds zonderling geeerbied, en als plaatsen van Godsdienst gebruikt wierden, blykt ons middagklaar uit gewyde en ongewyde schriften.

Gen. XXVIII. vers 18. leze ik van *Jacob*, dat hy die steen, op welke hy, van Ber-Seba na Haran gaande, zich als op een hoofd-peuluw ter neder gelegt, en waar op hy die seldzame droom gehad had, tot een opgerecht teeken zettede, olie daar boven op goot, en in 't 22 vers zeide: *En deze steen, dien ik tot een opgerecht teeken gezet hebbe* NB. *zal een huis Gods wezen.* Ook noemde hy die plaats, gelyk wy vers 19 zien, *Beth-El*, dat is, *'t Huis Gods.*

In

In de Areopagus van Athene, de oudste Recht-bank van Griekenland, die eenigen tyd onder den blaauwen Hemel was, waren twee Silvere banken, van welke de eene ὕβρεως de *steen* des ongelyks, waar op de beschuldiger zat, en de andere ἀναιδεία de *steen* der onbeschaamdheit, genaamd wierd, op welke de schuldige zat. Deze plaats wierd namaals door een Tempel overdekt, en als een Gods-huis gebruikt.

Pausanias zegt Lib. 7. van Achaja, dat 'er by de Stad Pharos omtrent het beeld van *Mercurius* dertig vierkante steenen waren, waar op de naam van ieder God, even als in Arcadia, geschreven stond; en dit, voegd hy 'er by, om dat by de oudste Grieken enkele steenen dienden om de Goden te verbeelden.

De Romeinen hebben van Pessinunte een ruwen steen aangenomen, dien zy als de moeder der Goden aanbaden.

Dus baden de oude Amboineezen ook zekere groote steenen aan, niet, om dat zy die eigentlyk voor Goden hielden, maar om dat zy vast stelden, dat hunne Nitoe's, en Bosch-duivels, zich daar onthielden.

Als ook de boomen. Even zoo hadden zy ook veel eerbied voor de groote Eiken-, Waringin- en Pitsjaar-boomen.

Dat de groote boomen van ouds Tempelen der Goden waren, is den lief hebberen der oudheden zeer wel bekend.

Het is zeker, dat de Thuinen, en Bosschen daar al mede voor gedient hebhebben. Het Bosch dat *Abraham* te Ber-Seba plantte, diende mede daar toe, alzoo hy *daar den naam des* Heeren, *des eeuwigen* Gods *aanriep. Gen.* XXI: 33.

Wat agting de hooge Eiken, Cederen, en andere hooge boomen by de ouden hadden, is uit allerlei Schryvers overvloedig bekend.

Van de Eike leze ik allereerst met opmerkinge *Gen.* XVIII: 1. dat de Heere *Abraham* verscheen aan de Eiken-bosschen van Mamre. Dit meine ik heeft veel aanleiding tot het eeren van den Eikenboom gegeven. Ook *Gen.* XXXV: 4. en 8. dat *Jacob* de vreemde Goden, &c. onder de Eike by Sichem verborg, en dat *Debora*, de voedster van *Rebecca*, begraven wierd onder aan Beth-El, onder die Eike, welker name hy *Allon Bachuth* noemde. Beide die zaaken, juist onder zoo een Eiken-boom verricht, wilden zekerlyk iet zonderlings te kennen geven.

Jos. VI: 11. zie ik, dat de Engel des Heeren quam, en zich onder de Eike zettede. Gelyk dit nu aan de Joden een eerbied voor den Eiken-boom, meer dan voor andere boomen, ingeboezemt heeft, alzoo meine ik, dat al de dienst en eerbied der Grieken, en van hunne latere navolgers, voor den Eiken-boom hier van daan alleen zyn oorspronk genomen heeft.

Plinius zegt in zyn VI. Boek, 5 Cap. dat de boomen de Tempels der Goden, en byzonder de uitstekendste waren. Dus zegt hy in zyn XIII. Boek, 5 Cap. *dat de* Ceders *veel tot de* statuen *en* beeltenissen *der* Goden *dienden*.

Even zoo nu dienden in de oudste tyden de groote en hooge Waringin- of Pitsjaar-boomen voor verblyfplaatzen, daar de oude Amboineezen hunne Goden gingen eeren, dienen, en raadvragen; niet, om dat zy die boomen zelf als Goden aanzagen, maar om dat zy die hielden voor plaatzen, daar zich hunne Nitoe's, en Bosch-duivels, of de Geesten van hunne voorouders, onthielden, en daar zy wilden gediend, en raad gevraagd zyn.

Zy waren van oordeel, dat de zielen van hun overledene voorouders, niet alleen na hun dood nog leefden, maar dat zy ook zagen, hoorden, en wisten, al wat 'er in de wereld omging, en dat zy nu en dan wel eens, 't zy met een lichaam, 't zy als een schim, aan hen hier of daar, dog egter maar voor een korten tyd, verschenen, en zich, vooral of onder die boomen, of op die groote steenen, of ook wel omtrent hunne Graven, onthielden, waarom zy ook gewoon waren nog lang na der zelver dood, en by voorvallen van ziekten, en andere ongemakken, ten eersten spys en drank, als ook Flambeauwen, na de Graven der zelve te brengen, om de zielen hier mede te eeten en te verlustigen, schoon zy de spyze en drank zelf oppeuselden.

Behalven deze plaatzen, daar hun afgodische Duivels-diensten gepleegd werden, heeft men van ouds op Ceram, en elders, gehad (gelyk die nu nog onder de Alfoereezen alomme zyn) zekere Duivels-Tempels, die zy Marels, of ook wel Toetoe-wo, en Masale, noemen. Hun Marels.

In deze Tempels, van Gabba-Gabba gemaakt, geven de ouders hunne kinderen, eer zy twaalf jaaren oud zyn, aan de Priesters over, om in dien Duivelsdienst onderricht te werden. De Tempel zelf, die diep in 't Bosch, en onder het donkerste geboomte geplaatst werd, is buiten dien zoo donker getimmerd, en van zoo weinig lichten en kleene vensterkens voorzien, dat het onmogelyk is te zien, wat daar in omgaat.

De Priester, de groote Maoewen genaamd, neemt de kinderen van de ouders maar over, zonder dat zy iets in den Tempel zelf beschouwen mogen, of konnen, alzoo 'er maar een Flambeau dag en nacht buiten de zelve brand.

En der zelver bedryf.

Pas na de overgave van hunne kinderen hooren die ouders een afgryſſelyk gehuil, en gejammer, en zien ook verſcheide Pieken, daar 't bloed by neer druipt, door het dak ſteken, dat hen kan doen denken, dat de kinderen vermoord worden; hoewel zy die, na dat zy 'er drie maanden in geweeſt zyn, wederom krygen.

Ieder van deze kinderen krygt dan een geſchilderde ſtok van dun wit Riet, waar op eenige beelteniſſen gebrand zyn, en waar aan eenige ſnoertjens met Kopere Chineeſche Penningen zich vertoonen. Ik heb nog verſcheide van deze ſtokken in 't jaar 1687, wanneer ik op Caibobo was, gezien, en 'er zelf eenige van gehad; dog ben die nevens verſcheide andere ſeldzaamheden in 't jaar 1695, by myn t'huiskomſt, op 't Ooſt-Indiſch-huis te Rotterdam quyt geraakt, alwaar zy door deze of gene bedienden verdonkerd zyn.

Als deze kinderen nu weêr t'huis gezonden werden, konnen zy gaan nog ſpreken, en moeten dat als eerſtgeboorne kinderen weder leeren; ook weten zy niets, van 't gene zy gezien hadden, of wat hen daar bejegend was, te verhaalen. Daar na werden zy met eenige geele Verw, en met welriekende Salven beſtreken, en gaan hun dorp rond zich vertoonen, en eenige gaan Gong's, Kleeden, enz. bedelen, om die daar na met dien opper-Prieſter te deelen.

Waar men die nu nog vind.

Voornamentlyk vind men deze Tempels, en dienſt der Heidenen (by de Weſter-Cerammers, Patan genaamd) by hunne drie groote Kapiteins, *Macoereſſi*, *Manoemeten*, en *Toepaſauw*, die ook, ten teeken dat zy tot dezen dienſt behooren, eenige ſwarte plekskens op de borſt afgeſtippeld hebben.

Deze hebben drie groote Marels gebouwd, waar in hun Duivels-dienſt gepleegd werd; maar gelyk *Radja Siſeoeloe* tot hun groote vergadering niet geroepen werd, om dat hy deze ſwarte plekskens niet heeft, (hoewel hy anders ook van hun Geloof is) alzoo behoord ook *Radja Sahoelau* daar niet toe, gelyk hy ook geen Marel gebouwd, of plekken op de borſt heeft.

Van den dienſt der Manipeezen.

Die van Manipa eerden van ouds hunne Goden ook eerſt in de digtſte Boſſchagien; dog naderhand verſcheen hen (zoo zy zeggen) by Tomoewaroe een vrouw uit zee, *Hoewanoy* genaamd, die hen den ganſchen Duivels-dienſt geleerd heeft, te weten, dat zy een hooge Baileoe, het Duivels-huis genaamd, maken, en veertig vrouwen daar op zoo lang danſſen en zingen moeſten, tot een van de vrienden van den ſtichter der Baileoe, of des Tempels, van den Duivel bezeten wierd, en razende daar op loopen, en antwoord op hare vragen geven quam.

Als men nu recht van de Goden der Amboineezen ſpreeken zal, zoo is het wel in 't algemeen waar, dat zy den Hemel met het heir des zelfs, en de Aarde, als hunne opper-Goden aanmerken, den zelve dan eens den Hemel en de Aarde, dan eens met de naam van Heere, dan eens met den onzekeren naam van Hy, aanſpreken, en dien ook voor den Schepper en beſtierder van alles houden; maar omtrent de mindere en hunne middel-Goden, of Duivels, die zy eeren en aanroepen, verſchillen zy weêr zoodanig van den anderen, dat niet alleen ieder eiland, en dorp, maar zelf ook veel huisgezinnen in de zelve, hare byzondere Goden, zoo in naam, als in gedaante, en verbeelding, hebben.

Om ze allen te noemen, is onmogelyk, maar wy zullen 'er eenige met hun naamen opgeven.

Van de Goden, of Duivels door die van Honimoa, enz. gediend.

Op de eilanden Honimoa, en Noeſſa-Laoet, had ieder dorp de zyne.

Die van Oelat noemden hunnen Duivel *Moetoewa Paunoeſſa Nitoe Amahoetai*, dat is, *den ouden man*, *de ſchaduwe des Eilands*, *den Duivel van de huid des dorps*.

Even zoo hebben ook de andere dorpen aldaar hunne byzondere Duivels met naamen, die ieder hunne beteekenis hebben. Als de een' *den Duivel der jonge dochters*, een ander weêr *den Duivel van 't nieuw dorp*, een ander *den Koning Samiane*, of *den ouden Krygs-held*, een ander weêr *Nitoe Labba*, *den Win-Duivel*, *den Duivel*, *die de Pinang onderzoekt*, *den Klip-Duivel*, en wat dies meer is.

By die van Noeſſa Laoet hebben die van 't geſlacht, *Apoepoewa* genaamd, een byzonderen Afgod, dien zy alomme, daar zy woonen, 't zy op Noeſſa Laoet, 't zy elders, afzonderlyk, of maar alleen dienen, en *Hayacka* noemen.

Gelyk nu ieder dorp byna zyn eigen Duivel, of Afgod, heeft, alzoo verſchillen zy ook geweldig in gedaante.

Een van de affchuwelykſte was den Afgod, dien van ouds die van Way, onder de gedaante van een groot houte beeld, vertoonende den rechten *Priapus* der ouden, en met een groote Mannelykheit afgebeeld, dienden.

Deze ſnoode Afgod wierd niet alleen, toen zy nog Heidenen waren, van hen gediend, maar in 't jaar 1656. heeft zeker Korporaal, die op Way lag, ten tyde van de Heer *Arnold de Vlaming* zulk eenen Afgod aldaar, zeven voeten groot, met een Mannelyk teellid, wel twee ſpannen lang, wreed

van gezigt, en ſpits van knevels, ontdekt, zonder dat men oit te voren daar af gehoord had, alzoo zy hem in een ontoegankelyken ſchuilhoek, waar by eenige Pieſſang-boomen geplant waren, verborgen hadden. Hoe daar mede gehandeld wierd, en wie daar aan ſchuldig waren, en hoe die lieden geſtraft zyn, zullen wy onder dat jaar in 't beſchryven van de Chriſtelyke Godsdienſt, om geen onnoodige herhaling van een en de zelve zaak te doen, aanhalen.

Dat dezen Afgod ook by andere op 't eiland van Amboina gediend, en geeerd wierd, bleek my op zekeren tyd uit een verhaal van den Grave van Soya, die my zeide, dat zy zoo een Afgods-beeld op de Coracora van Soya in oude tyden plagten geſneden, en verborgen te hebben, dien zy *Boetoh Oeliſiwa*, dat is, *de Manlykheit der Oeliſiwa*'s, noemden, en dien zy als den God, die hen voorſpoed op zee, en overwinning tegen de vyanden geven moeſt, eerden; waar uit my dan toeſchynt, dat hy by alle de *Oeliſiwa*'s zal gediend geweeſt zyn.

Dat die van Ema een Afgod, als een Verken verbeeld, in oude en zelfs nog in de latere tyden, geeerd hebben, zullen wy al mede, daar wy van den Chriſtelyken Godsdienſt ſpreken, onder 't jaar 1655. aanhalen.

Die van 't geſlacht *Apoepoewa*, op Noeſſa Laoet, dienden (gelyk wy aanſtonds gezegt hebben) den Afgod *Hayacka*, die geen gedaante ter wereld had, en alleen in drie zamen-gebondene houten beſtond.

Zekere *Laheoe*, een der oude voorvaderen van dit geſlacht, had den zelven op de Markt van een vreemd Koopman van Solor, of (zoo andere willen) van Java, gekogt. De verkooper had hem daar nevens verzekerd, dat, zoo hy die drie houten Godsdienſtig kwam te eeren, hy, en zyn geſlacht, allen bedenkelyken zegen daar van erlangen zoude. Voor al belaſtte hy hem, dat, wanneer deze of gene vrouw in zyn geſlacht van het eerſte kind bevallen zou, hy dan dien Afgod in de kraam-kamer moeſt plaatzen, alzoo dit haren arbeid zeer vergemakkelyken zoude.

Na dat zy nu gekraamt heeft, moet zy zich met geen water, maar alleen met eenige jonge Calappus-bolſter, reinigen. Ook mag zy geen ſpyze, die over 't vyer gekookt is, eeten; maar moet zich alleen met raauwe vrugten, als met Calappus, Canari, Pieſſang, &c. behelpen, tot 'er tyd, dat zy ter eere van *Hayacka* een groot Feeſt aangerecht, en veel vrienden wel onthaalt zal hebben, welker pligt is veel geſchenken van Goud, Gongen, Kleeden, &c. tot dit Feeſt te brengen, die dan met malkanderen wakker na Tief, en Gong zingen, danſſen, ſpringen, eeten, drinken, en vrolyk moeten zyn.

Na deze vreugde moet zeker man met een hakmes in de hand, en een jonge dochter met een Gorgelet al danſſende, tsjakalilende, en zingende, van veel andere gevolgd, na 't ſtrand gaan, die, even als zy, zingen, danſſen, op Gong en Tief ſlaan, en zeer vrolyk zyn, tot zy op 't ſtrand komen, om water in te ſcheppen, dat zy in 't dorp brengen, waar mede 't kind op 's moeders ſchoot gewaſſchen, en waar na dan weer zoo gedanſt en gezongen moet werden, tot dat de vrouw, uit de kraam-kamer voor den dag komende, zich met dat water ook reinigt, zich net met al hare kleinodien opſchikt, en met hare Goude ketens om den hals, arm-ringen aan de handen, ringen aan de vingers, en met hare oor-çieraden aan de ooren verſchynt, na 't welke zy haar dan gebieden mogen weder gekookte ſpys te eeten; dog geen van hare kinderen, 't zy van 't mannelyk of vrouwelyk geſlacht, mogen in eeuwigheid Oebi Hoetan, of Caladi (zekere vrugten) eeten.

Alle, die van dit geſlacht zyn, zullen ook van geen vrugten, nog Siri Pinang, van anderen eeten, om haren *Hayacka* niet te vertoornen. En zoo vreezen ook alle lieden van andere geſlachten met lieden van dit geſlacht om te gaan, zeggende, dat zy als een verteerend vuur zyn, die iemands Plantagien doen verdorren; dog om dit voor te komen, zoo nemen die gene, die zulk een buurman by hunne Landeryen bekomen hebben, eenig water van hem, en beſprengen hun Thuin daar mede, en dan is al die hitte, en 't gevaar over; dog alvorens dit water te gebruiken, moet het in een lid van een dunne Bamboes gedaan; met zeker blad, Moleleoe genaamd, toegeſtopt, en daar, als dien Afgod, om zyn zegen aangebeden werden.

Indien de lieden van dit geſlacht dit niet nakomen, beelden zy zich vaſt in, dat zy geen zegen zullen hebben; maar zoo zy dezen God ernſtelyk dienen, dan zullen zy zekerlyk gelukkig zyn, ryk worden, en voorſpoed hebben.

Deze lieden nu hebben wel deze opper- en middel-Goden; maar men moet zich egter niet verbeelden, dat zy een vaſten of ordentelyken tyd onder zich, beraamd of vaſtgeſteld hebben, om dezelven te dienen, zy weten van geen Morgen- of Avond-Gebeden, en zyn ook, voor, of na den eeten, noit gewoon, te bidden; maar ſchikken zich

in 't bidden en dienen van hun Goden meest, na dat zy voorvallen van zware ziekten hebben, of wel deze of gene rampen en plagen onder zich vernemen: want zoo lang als zy welvaren, weten zy van geen Goden, nog van geen Godsdienst ter wereld.

Indien zoo een ramp, ziekte of plaag een byzonder geslagt overkomt, zoo zullen zy hun God, en byzonder die opper-Goden, wel yverig daar over aanbidden, en smeeken, dog alvorens moet 'er ter eeren van dien God, een groot Feest aangerecht, en daar toe alle bloedvrienden uit alle plaatzen, en landen genoodigd, en veel mannen en vrouwen by een verzameld werden, om op dat Feest te dienen, te koken, visch te vangen, Piessang en andere bladeren te verzamelen, Ryst te stampen, Zagoe te verzorgen, en allerlei ander werk te helpen doen. Ja om alles tot dit Feest te verveerdigen, zyn zy wel twee drie maanden te voren in de weer.

Van 't Feest des Hemels, van eenig byzonder geslagt.

Alles nu tot dit Feest der Feesten, dat zy 't Feest des Hemels noemen, en dat alle andere Feesten in weerdigheit overtreft, gereed zynde, zoo geeft men aan het Dorps-hoofd kennis hier af, om 't aan alle lieden, Vrye en Slaven, bekend te maken, en om hen te verbieden, dan niet uit het dorp te gaan, maar in 't zelve tot het einde van dit Feest te blyven.

Als zy nu den Hemel (dien zy in hun Taal *Lanit* noemen) zullen aanbidden, kappen zy een Bamboes met zyne bladeren af, brengen die op de Baileoe, of 't Raadhuis, vercieren die met jonge witte Calappus-bladeren, en hangen daar Zagoe, Bagea, Canari, Visch, een Verkens-steert, en meer ander eeten, en ook een rood doekje 'er boven aan, dat by hen gelyk als een brief is, die de noodiging vervat; waar na dan de groote maaltyd zelf op de Baileoe klaar gemaakt werd.

Na dat nu de Son ondergegaan is, steken zy Damar's, of Flambeauwen, aan, brengen drie of vier Gongen, en Tifa's, slaan negen-maal op de Tifa, of Trommel, gelyk men by het Tsjakalile gewoon is te doen, ten einde hunne Nitoe's, of Duivels, aldaar mede zouden vergaderen.

Daar op gaat dan het eeten, drinken, smullen, en gastereren, als mede het danssen, springen, zingen, en tsjakalile op 't geluid van Tifa en Gong, niet weinig aan, vervoegende zich al danssende en springende na dien Bamboes-boom, die zy de naam van *Lanit*, of den Hemel, geven, en die zy in des zelfs plaats eeren, waar mede zy tot het aanbreken van den dag bezig zyn. Na dat het nu dag geworden is, bereiden zy weêr eenig eeten, en drank, en kiezen drie of vier jonge maagden, om te danssen.

Alles hier toe weêr klaar zynde, dragen zy dezen Bamboes, nemen eenig eeten mede, kloppen op Gong en Tifa, en belasten deze jonge dogters na de plaats, alwaar men den Hemel aanbidden zal, te danssen, gaande derwaards met haren Priester, die onder het gaan al gestadig roept: *Sopa oepoe, sopa oepoe, apaleke, apaleke*, dat is, *Wy smeeken u, Heere, wy smeeken u, Heere, eerbiedig, erbarmd u onzer, en hebt medelyden met ons.*

Na dat zy nu dicht by de plaats der aanbidding gekomen zyn, zetten zy dien Bamboes-boom by een anderen boom met een anderen Bamboes, die korter, en maar drie of vier leden lang is, neder, stellende die dus by die vorige Bamboes-boom, by welken zy dan eenige bladen, rond, als borden, gesneden, zetten, schikkende voor ieder God, of Duivel, een byzonder bord, en gevende ieder zyn byzonder deel, te weten, een blad voor den Hemel, een voor de Aarde, een voor de Son, een voor de Maan, een voor de Morgen-, een voor de Avond-Ster, en een voor ieder van de andere Geesten, ofte Duivels, die zy hier toe beroepen, en met de Tifa genoodigd hebben; dog onder alle deze bladen, en deelen, steekt in cieraad het blad en deel des Hemels boven alle anderen, als het allerfraaiste, uit.

De offerhande nu, die zy eigentlyk aan den Hemel, en aan al die andere Goden, op dezen tyd doen, bestaat daar in, dat zy aan ieder der zelve eenig eeten voorzetten, een weinig hier en een weinig daar af kiezende, als, een stuk van een Hoen, wat Ryst, wat Spek, wat gekookte Wortelen, enz. dat zy ieder op zyn bord, of blad, dog in rykelyker mate op 't geen voor den Hemel geschikt is, leggen; slaande geen van deze borden over, om ieder Duivel hier af zyn deel te geven.

Zoo ras zy dit verricht hebben, eet de Priester een Pinang, gaat dan op de grond met de beenen onder 't lyf zitten, en begind luidrugtig dit navolgende Gebed tot den Hemel te doen:

O Heere *des* Hemels! *wy smeeken u*, Heere, *gy* Sonne, *gy* Maan, *gy* Morgen-*gy* Avond-Ster, *en alle gy andere* lichtende Sterren, *gy* Aarde, *en gy* Zee, *gy* groote boomen *des* Lands, *gy* Waringinboomen, *ô alle gy* Dieren! *die op 't land loopt, en alle gy* Visschen, *die in Zee swemt, alle de welke de* Heere *geschapen heeft.*

Wy smeeken u, Heere, *en brengen u offerhanden van spys en drank van de Dieren,*

van de Bokken, van de Verkens, Visch, Towak, Ryst, en Wortelen, die gy ons geeft; wy roepen u aan, en verzoeken u, dat gy dit ons offer, dat wy u toebrengen, aannemen, en dat gy verre van ons alle ziekten, ongelukken, en elenden, weeren, en geven wild, dat die alle met den stroom in Zee mogen henen vaaren. Laat die met de Sonne *ondergaan, en noit wederkeeren; maar verleen ons in tegendeel uwe genade, allerlei zegen, en welvaaren. Geeft ons gezonde zielen, en frissche vaste lichaamen.*

Verleent ons kloekmoedigheit, en de overwinning tegen onze vyanden; maakt ons voorspoedig in onzen handel, en geeft ons veel welvaren daar in, op dat wy mogen ryk worden, en veel Goud *en* Silver, Gongen, *en* Zyde geschilderde Kleeden *verkrygen. Laat dog al ons gewasch des velds voorspoedig zyn, en geef dat onze* Thuinen *en* Plantagien *ons veel vrugten mogen geven.*

Gebied de Visschen *met geheele schoolen en troepen na land toe te schieten, op dat zy ons niet alleen, maar ook alle arme menschen, mitsgaders Weduwen en Weezen, voeden mogen. Doet onze* Towak *en* Saguweer-boomen *veel vocht tot drank aan alle menschen geven, verleen ons veel zoonen, en dochters, en geeft dat wy met de zelve op der aarde lang, en tot gryswerdens toe, leven mogen, op dat wy u,* ô groote Heere! *veel offers ons gansch leven door mogen toebrengen.*

Na 't voleinden van dit Gebed, neemt de Priester wat olie, en smeert die allen, die daar tegenwoordig zyn, op 't voorhoofd, en de borst, tot hen zeggende: *Ontfangt den Zegen, die u den* Heere *des* Hemels *met allerlei zegen en welvaren over u, en uwe kinderen, verleent.*

Na dat Gebed, en deze Zegen-spraak, eeten en drinken zy alle van de overige spys en drank, en gaan dan na de groote Baileoe, alwaar zy een groot Feest, dat alle Feesten in heerlykheit overtreft, bereiden.

En verscheide andere, daar uit spruitende.

Daar na komen alle ingezetenen, ouden en jongen, Vryen en Slaven, in dit dorp op de Baileoe, om mede aan die tafel te zitten, en vrolyk te zyn, behalven het welke ook ieder van hen zyn deel van alles, 't zy van Ryst, Wortelen, Gierst, Boontjens, Visch, Spek, Confyt, Makronnen, Papedo, of wat 'er meer zou mogen wezen, mede na huis neemt, om daar van weêr geschenken aan zyn huisgenoten te doen; dog 's Priesters deel is grooter, als dat van anderen.

Men eet en drinkt daar met een uitnemende vreugde, terwyl andere bezig zyn om op de Tifa en Gong te slaan, te danssen, te zingen, en te springen.

Behalven dit groot Feest wierd 'er nog een klein Feestje voor de zusters, broeders, en andere bloed-vrienden, die op dit Feest geholpen hebben; en dan nog een byzonder voor de bloedvrienden, die hunne geschenken van Goud, Silver, Gongen, Kleeden, Porcelyn, &c. tot dit Feest des Hemels toegebragt hebben, gegeven.

De Priester is dan ook gewoon 't voorhoofd en de borst van alle de mannen, vrouwen, kinderen, enz. die daar verschenen zyn, te Salven, en over hen den Zegen des Hemels, en lang leven, tot gryzens toe, af te bidden.

En eindelyk moet 'er dan nog een Feest bereid werden voor de andere minder lieden, die op dit Feest des Hemels gedient hebben, aangezien zy daar voor geen loon ter wereld genieten. Als 'er nu nog spys of drank overig is, die moet aan allen, die 'er zyn, zoodanig verdeeld werden, dat 'er zelf geen blad af in dat huis blyven mag.

Dat nu zulke Feesten, 't eene op 't ander komende, bequaam zyn om den Amboinees, die met gasten en brassen aan een hangt, in den grond (gelyk wy bevorens al gezegt hebben) te bederven, zal een iegelyk zeer licht konnen begrypen.

Van 't Feest des Hemels, van eenig dorp.

Zoodanig nu is het met het Feest des Hemels, dat door het een of ander geslacht in 't byzonder gegeven werd, gelegen; maar als 't gansch dorp zich een Feest des Hemels aanrichten en toestellen zal, dat is noit zoo groot, nog zoo kostelyk, als dit Feest, door byzondere lieden toebereid. Ook is een dorp dit noit gewoon te doen, dan by tyden van oorlog, of van zware ziekte, sterfte, en andere land-plagen van den Hemel, om welke dan af te bidden zy een Feest des Hemels aanrechten.

Indien hier op nu geen Zegen volgt, de plagen niet ophouden, nog hun Gebed verhoord word, moeten zy een Slaaf koopen, en als zy dan weder zullen aanbidden, brengen zy dien Slave mede op de offer-plaats, daar de Bamboes-boom staat, alwaar zy een hoogte maken, hangende dien Slaaf een witte Porcellanahoorn om den hals, en belastende hem op die verhevene plaats te gaan zitten.

Als nu de Priester aan den Hemel zyn deel van 't Feest geven zal, krygt die Slave in plaats van den Hemel (dien hy verbeeld) dit deel, eetende en drinkende daar van in 's Hemels naam en plaats. Dezen Slaaf nu noemen zy *Powanno*, en hy mag noit veragt, geslagen, of ergens toe gedwongen, maar moet in de volgende tyd altyd tot het Feest des Hemels bewaart en gebruikt werden,

om

om den Hemel te verbeelden, en des zelfs plaats in 't ontfangen van 't offer te vervullen.

Omtrent deze plegtelykheit van dit Feest komen wel de meeste Ambonsche en Ceramsche Heidenen overeen; dog in 't geven van den Zegen is dit onderscheid tusschen hen en de andere Eilanders, dat de Ceramsche Priesters den zelven niet met olie geven; maar dat zy, gelyk ook die van Leytimor, een Pinang kaauwen, dit kaauwzel met de bast van de Lawan-boom mengen, en dan zoo op 't voorhoofd en de borst der gene, die daar tegenwoordig zyn, plakken, gevende hen verder den Zegen, even als de Priesters van de andere Ambonsche eilanden, die gewoon zyn olie daar toe te gebruiken.

Dat onder hen ook Priesters, Wicchelaars, en Waarzeggers zyn, heeft men uit het geen bevorens gezegt is, reeds ten deelen konnen vernemen; dog hier zeggen wy uitdrukkelyk, dat zy die hebben, en dat die Priesters met eenen Waarzeggers zyn.

Waarzeggers, en Wicchelaars.

Deze groote bedriegers hebben niet alleen groot aanzien en geloove by hen, maar door hen werden veel onnoozele menschen elendig misleid, en veel onschuldigen aan hun einde gebragt: want zy hebben zulken vermogen over de gemoederen van deze menschen, dat, zoo zy iemand, op welken zy een pik, schoon nog zoo onschuldig, hebben, hier of daar af beschuldigen, die man, of vrouw, volslagen weg is.

Als zy van ouds op een verren tocht, of wel ten oorlog, of uit visschen, jagen, enz. wilden gaan, of genegen waren Medecynen in te nemen, een huis te bouwen, of wel aan den Hemel, hunne Bosch-duivels, of de zielen van hunne voorouders, iet te verzoeken, te offeren, of ergens om te smeeken, zoo waren zy gewoon geen van deze zaaken te ondernemen, voor en al eer zy den Wicchelaar raadgevraagd, en van hem vernomen hadden, of zy, by die onderneming, geluk of ongeluk zouden hebben; hoewel nogtans zommigen, die wat wyzer meinen te zyn, zich zelve, uit deze en gene goede of quade voorteekenen, zoo wel als zulk een Priester, goed en quaad weten te voorzeggen.

Voorzegt de Wicchelaar hen voorspoed, in 't gene zy ondernemen zullen, zoo gaat het voort, en zy zyn 'er zeer over verblyd; dog voorspelt hy hen 't quade, zoo zyn zy droefgeestig, en zullen het niet ondernemen.

Als zy met iemand zullen oorlogen, halen zy vyf of zes Calappus-nooten van een boom, brengen die op de Baileoe, gebiedende aan zeker perzoon in zyn rechter en linker hand een Calappus-noot te houden, zynde de geluks-noot, die in de rechter, en de ongeluks-noot, die in de linker-hand geplaatst is.

Hun goede, en quade voorteekenen.

Daar op doen zy een kort Gebed tot een van de Duivels, die hen de Wicchelaar belast heeft aan te roepen, en slaan daar op de nooten tegen malkanderen. Breekt nu de rechter-noot de linker-noot, zoo is dat een gewenscht voorteeken; dog zoo de linker-noot de rechter bersten doet, dat is een zeer quaad voorteeken.

Zomtyds hangen anderen ook wel een Hoen op aan een touwken, laten dat zoo sterven, en zien naauwkeurig, of de rechter, dan of de linker poot, in de dood-stuipen, boven blyft leggen. Legt de rechter poot boven, dat is een goed, dog de linker is een quaad voorteeken

Andere weêr geven aan twee lieden een Swaard in de hand, nemen wat olie, en smeeren 'er dat Swaard mede, stellende daar by dan ook eenige Siri Pinang voor hunnen Duivel, dien zy onmiddelyk daar op om zynen Zegen over deze beproeving hares geluks aanroepen. Zoo dan dit Swaard, terwyl deze twee lieden 'er mede voortgaan, van zelfs beweegd, en deze twee lieden in het voortgaan ook iemand gevallig aanraken, dat zyn heerlyke voorteekenen, dienende te gelyk, om dezen aangeraakten, als door hunnen God zelf aangewezen, tot een der eerste ampten te verheffen.

Wat echter de konstenaryen van den Wicchelaar, en de lieden, die hy daar toe gebruikt, doen konnen, zal een iegelyk licht konnen begrypen, alzoo die geen anderen perzoon, dan dien zy geerne hier of daar toe gevorderd zagen, zullen aanraaken.

Zoo ras iemand ziek is, of eenig ongemak gekregen heeft, aanstonds loopt hy na den Wicchelaar, om van hem te vernemen, waar die ziekte van daan gekomen, en door wien hem dit ongemak toegebragt is, alzoo zy vaststellen, dat dit of de een of de ander Duivel, of Tooveraar, veroorzaakt heeft; gelyk wy daar van een voorbeeld in 't verhaal der Ambonsche Zaaken by den Koning van Soya, *Laurens de Silva*, onder 't jaar 1638. aangehaald, aangewezen hebben, hoe diep dit vuil bygeloof toen zelfs nog in hen, na dat zy reeds al zoo lang Christen geweest waren, geworteld was.

Vermogen dezer Wicchelaars.

Na dat nu de Priester van bevatting, drift of beweging tegen dezen of genen is, zegt hy hem, wat Nitoe, of Bosch-duivel hem dit veroorzaakt heeft, gebiedende hem dan na die plaats te gaan, 't zy op strand op zulk een klip, of op 't ge-

't gebergte op zulk of zulk een grooten vierkanten steen, of heuvel, of onder zulk een hooge Waringin-boom, alwaar hy zegt, dat dien Duivel, of die Geest van zyne voorouders zich onthoud, om daar aan de zelve 't een of 't ander, dat hy hem voorschryft, te offeren, en zynen Zegen tot 't weeren van deze ziekte af te bidden.

En hun listig bestier.

Indien nu die Wicchelaar het oog op iemand in zyn dorp heeft, dien hy geerne uit de wereld had, maakt hy den zieken wys, dat hy betooverd is, en wyst hem den genen aan, die dit gedaan heeft.

Dit zet niet alleen dien zieken, maar zyn gansch geslacht, ja ook het geheele dorp, zoodanig tegen dien onnoozelbeschuldigden aan, dat niets in de wereld bequaam is, om hem van de dood te bevryden, ten zy hy, en de zynen, het tydig te weten komen, en ten eersten het ontvlugten.

Hier uit kan ieder een nu licht oordeelen, wat magt deze Wicchelaars in oude tyden (want nu is 't anders onder ons) hadden, en ook nog onder de Alfoereezen hedensdaags hebben, alzoo zy volslagen meesters zyn van allen, die hen in de weg zyn, en zich geenzins verlegen vinden, om die uit de wereld te helpen.

Zoo zy nu iemand als zulk een Tooveraar beschuldigd hebben, dien zullen zy niet alleen dooden, maar hem 't hart ook uit het lyf halen, en den zieken te eeten, of ook wel den drek der Tooveraars ingeven, die dan na hun gevoelen buiten alle tegensprake in 't korte zal hersteld werden. Volgt dat egter niet, het ontbreekt den Wicchelaar aan geen verstand, nog middelen, om daar schynbare redenen van te geven, en hem dan weêr iet anders te raden, zoo 'er de dood niet al mede gemengd is.

In zulke voorvallen zyn zy ook wel gewoon een Bok, een Verken, of een Hoen te dooden, 't hart daar uit te halen, en zeer naauwkeurig te beschouwen, en daar in uit zekere aderen hen te voorzeggen, of zy van zulk een ziekte opkomen, dan of zy 'er af sterven, als mede of zy in hunne onderneming gelukkig of ongelukkig zullen zyn. Een zaak, die van 't *Extispicium*, of van de *Ingewand-beschouwing* der Romeinen in den grond niets verschild.

Daar zyn weêr anderen die iemand een stok, net een vadem lang, in de hand geven, en dien tegen zyn hand, of arm, meten, en de zelve daar na hermeten. Zoo die stok dan langer, als de hand is (dat niet waarschynelyk is, ten ware men te voren niet wel gemeten had) dan is 'er een groot ongeluk voor de deur; maar is hy korter, en is de hand langer als de stok geworden, dat is een groot voorteeken van geluk.

Andere voorteekenen.

Dus klieven zy ook wel een Pinang-vrugt, of eeten die, en weten dan uit dat kaauwzel iemands geluk of ongeluk te voorzeggen, 't welk zy ook wel uit een gekloofde Clappus-noot voorspellen.

Die nog geest-ryker meinen te zyn, rooken een Bonkos, of rolletje met Tabak, en weten uit dien rook iemand net te zeggen, wat hem overkomen zal.

Bevinden zy nu zoo een Wicchelaar verscheide malen na den anderen op leugens, ziende, dat de zaaken by hem niet gelukken, zoo gaan zy wel by een ander; maar die bedriegt hen dan weêr wat fynder, hen wysmakende, dat zy aan den rechten Duivel, of Geest, geen offerhande gedaan hebben, of dat wel die gene, die hen betooverd heeft, listig heeft weten te ontdekken de middelen, die men tegen hen in 't werk gesteld heeft, en dat die daarom mislukt, en al hare aanslagen verydeld waren.

Wat voor dieren zy tot offerhanden gebruiken.

De dieren, of vogels, die zy tot hunne offerhande gebruiken, zyn noit wyfkens, maar altyd mannekens.

Hun Afgods-Tempelkens.

Ook zyn zy wel gewoon kleene Altaarkens, Tempelkens en Afgods-huiskens, zommige in de gedaante van een Coracora, andere als een Parahoe, of Canoa, andere als een Boot, Slang, of eenig ander dier, te maken, en die dan onder zulk een boom, of zoo een groote steen, of klip, of by zulk een rivier, daar de Bosch-duivel, of Geest, dien zy aanbidden zullen, gezegt werd zich te onthouden, ter neder te stellen, en in de zelve spyze en drank voor dien Duivel te brengen (hoewel de vrienden, en de Priesters dit opeeten) in die vaste verwagting, dat die Duivel, of Geest daar op hun Gebed verhooren zal.

Diergelyke Tempelkens, en Afgodshuiskens heb ik wel in de bosschen, en ook wel op zee, daar zy my tegen quamen dryven, ontmoet; hoedanige 'er ook vele in de Christen-tyden vernield, en door de Predikanten verbrand zyn, zonder dat men ontdekken kon, wie de zelve gemaakt, of daar geplaatst had.

Oude overlevering der Soyaneezen.

De oude inwoonders van Soya op 't gebergte hielden staande, dat zich op zekere hoogte aldaar, omtrent een half uurtje van hun dorp gelegen, een water-God onthield, voor welken een oude Martavaan, of verglaasde groote Siamse pot stond, by een groot riet-bosch van Boeloe-Sowanggi, of een zekere zoort van geele Bamboezen. Deze geloofden vast, dat, zoo zy met een Bamboesje of riet, hier afgesneden, na 't offeren van een

een witten Haan, in die pot maar eens roerden, die God hen aanstonds regen verleenen zou. Hier van daan is onder alle Inlanders, en zelf onder de Europeërs, als een bekend spreekwoord overgebleven, dat zy, ziende aan den top van Soya's berg, dat het regenen zal, nog gewoon zyn te zeggen: *Radja Soya roerd zyn pot.*

Het verdere, de offerhanden betreffende.

Na 't inzamelen van hunne vrugten moest 'er gemeenelyk ook een offerhande aan de Goden geschieden. Eer die gedaan was, mogt wel ieder een, maar geenzins de Priester, van de zelve eeten.

Na dat zy hunne Ryst, of Oebi's, of eenige andere aard-vrugten, ingezameld hadden, moesten zy daar een zeker gedeelte af koken, Calappus-melk daar op gieten, en dat met Koening, of Indische Zaffaraan, mengen, om dit aldus een ieder aan zynen Afgod, of Duivel, op te offeren.

Deze offerhande zullende doen, brengen zy ter offer-plaats eenige olie mede, om voor hunne Afgod uit te gieten, en 't overschot, als iet heiligs en onwaardeerlyks, mede na huis te nemen, gebruikende dit, om zieken en gezonden te zegenen, en op 't voorhoofd en op de borst te smeeren, met een vaste inbeelding, dat die olie allerlei zegen toebrengen zal.

Onder deze Duivels, en Afgoden zyn 'er zommige, die niet alleen onderscheid omtrent het geslacht, maar zelf ook omtrent de kouleuren der dieren ofte vogelen vinden, zynde het zommige niet genoeg, dat het een manneken is, maar willen ook geen roode, andere niet dan witte Haanen, geoffert hebben.

Andere van hun Goden verbieden hen (zoo de Priesters hun wysmaken) geen Verkens, maar Bokken, andere weêr om Honden te offeren. Ja daar zyn 'er ook, die geen Toewacka, maar Arak tot de offerhanden willen gebruikt hebben.

Wanneer zy nu een Haan aan hunnen God zullen offeren, snyden zy dien met geen mes den strot af; maar drukken hem met de hand dood, latende den zelve zoo hangen, om uit de gesteltenis van zyn rechter, en linker poot hun geluk, en ongeluk, te gelyk te voorzien.

Gelyk zy nu na de inzameling der vrugten gemeenelyk offerden, alzoo doen zy dat ook als zy een groote vangst van visch in de Zero's, of Fuiken, en in de Bobbers of visch-korven, of een merkelyke overwinning over hunne vyanden bequamen, of van zware ziekten hersteld, of hunne onvrugtbare vrouwen vrugtbaar geworden, of van zware reizen behouden t'huis gekeert zyn, of wanneer zy de eerste Zagoe-boom van hun eigen Plantagie omgeveld hebben.

Voor al zullen zy dit, het zy van wegen een geheel dorp, 't zy van wegen een enkel huis-gezin, ook doen, wanneer zulk een dorp, of huis byzondere ziekten, rampen en plagen overkomen, gelyk wy bevorens al gemeld hebben; hoewel zy dan niet ligt iets buiten berading met den Priester, of Wicchelaar, ondernemen zullen, maar in de eerstgenoemde gevallen zyn zy niet gewoon den Priester raad te vragen; dog bidden maar iemand van hun voorouders, die zy best onthouden hebben, of wel een anderen Afgod, aan, zonder dat zy hier toe vaste Gebeden hebben, alzoo dit een iegelyk zoo doet, als hy goedvind.

Weten van geen Vasten-dagen.

Zy wisten ook weinig van gezette Vasten-dagen; maar hielden 't in tegendeel voor een groot deel van hunnen Godsdienst, wakker te smullen, te danssen, te zingen, te springen, en op hunne gewoone speeltuigen ter eeren der Goden te speelen.

Haren Eed.

Gelyk den Eed zyne vaste betrekking tot God by alle volkeren had, alzoo zwoeren zy ook by den Hemel, en de Aarde, hunne opper-Goden, gelyk de Chineezen het zelve doen.

En die der Chineezen.

De plegtelykheit, om dezen eed te doen, is by de Chineezen daar in alleen bestaande, dat zy een Hoen de kop af slaan, wenschende, dat hunne Goden, indien zy valsch zweeren, hen even eens willen handelen.

Matakauw der Amboineezen.

Wanneer in oude tyden de Heidenen in Amboina een verbonds-eed doen, of vrede met hunne vyanden zouden maken, geschiede dat by hen (gelyk nog hedensdaags by de Alfoereezen op Ceram) met de Matakauw, of zekeren drank der beëediging of bezweering te drinken.

Om nu te begrypen, wat deze Matakauw verder in heeft, en waar uit deze drank bestaat, moet men weten, dat zy een stuk van een Bamboes of Indiaans dik riet, twee leden lang, nemen, waar in zy water byna tot boven toe, en wat aarde, wat Goud, wat van een besmette met Lazery, en ook een kom Zaguweer doen, stekende dan in die Bamboes de punt van een Spies, een Hakmes, een Pyl, en een Voetangel.

Of als een Eed-zweering.

Dit alles dus ondereen gemengd, en al deze geweeren 'er in gedoopt zynde, zoo moeten van wederzyden zes of acht lieden in de naam van hunne dorpen van de Baileoe afkomen, en twee, terwyl de andere het vooreerst aanzien, die verbonds-drank in 't bywezen van hunnen Afgod, of voor de offer-plaats, de Bamboes vasthouden, en ieder van hen

moet

moet (zoo hy een Oeli Lima is, vyf maal, dog een Oeli Siwa zynde) negen maal luidkeels roepen, dat hy wenſcht, dat zoo de Oeli Siwa's, of Oeli Lima's, malkanderen weêr den oorlog aandoen, Hemel, en Aarde, de Son, de Maan, de Zee, en groote wateren, de bergen, en alle de ſchepzelen hen, zoo zy valſch zweeren, mogen verſlinden, en verdelgen, en daar na drinken die zes of agt perzoonen aan weêrzyden een weinig van dezen drank, gietende 't overige op de Baileoe over 't hoofd der genen, die daar verder zitten, en 'er mede betrekking toe hebben, hoewel zy ook voor ieder dorp een weinig van dit water over behouden, en t'huis brengen, om dat ieder op zyn Baileoe, en in hunne Soa's, of Campong 's te gieten.

Of als een middel van bezweering gebruikt.

Buiten dat dit drinken van de Matakauw hunnen eed in 't algemein uitmaakt, zoo gebruiken zy den Matakauw nog op een andere wyze, en als een middel van bezweering, om in hare huizen hare goederen, en in hare Thuinen, Boſſchen, en Plantagien, die zy met geen Sloten, of Heiningen tegen dieven wiſten te bewaren, hare vrugten egter in zekerheid, en zonder vreeze, dat die door iemand verminderd zouden werden, terwyl zy verre daar af waren, te blyven bezitten.

Een middel, dat voor zulk een dom volk zoo geeſtig en aardig uitgevonden, en van zoo veel kragt op hunne gemoederen altyd geweeſt is, dat het de uiterſte verwondering verdiend, hoe zy zich daar aan zoo ſterk hebben konnen overgeven, alzoo 'er geen ſchyn van reden voor is.

Dit middel van bezweering is niet anders, dan een oude Ryſt- of andere pot, waar op eenige merk-teekenen van Kalk, en in welke pot zekere dingen, van hen op vorige wyze bezworen zynde, gelegt zyn, dienende om den genen, die de ſtoutheit hebben mogt van hare Thuin te beſteelen, of hare boomen te berooven, voor eeuwig op deze of gene wyze ongelukkig te maken, en een ongeneeſſelyke quale daar door op hem te brengen. Ook gebruiken zy daar toe wel zekere Tempelkens, die zy, gelyk deze pot, in hare Thuinen, of aan de boomen ophangen.

Na dat zy nu iemand zeker quaad, 't zy van blindheit, 't zy van ſchurft, 't zy van Lazery, 't zy dat hem de Caiman of een Slang opvreeten, dat hy verdrinken, of dat hem iet anders overkomen mag, toewenſchen, daar na zyn ook de dingen, die in deze bezwoorne pot, of in zoo een Boſch-tempelken, byeen gevoegd werden, geſchikt; en na dat de toegewenſchte plage was, zoo was ook de Matakauw daar na in gedaante gemaakt, alzoo zy de bezwoorne dingen ook wel in een Cayman, Slang, Vogel, &c. van Gabba-Gabba geſneden, gewoon waren te doen, en die dan zoo in hunne Thuinen, even gelyk die potten, op te hangen.

Eenige van deze Matakauw's (gelyk de bekalkte pot byzonder) dienen om hen ſtorm en onweder op zee te doen ontmoeten, en te doen verdrinken, andere om hen toe te wenſchen, dat zy, die een boom beklimmen, dood vallen, en den hals breken, dat zy de Kanker krygen, of dat zy opzwellen, en berſten mogen.

Ja zoo menigerlei als de toewenſchingen van onheil over de dieven zyn, zoo menigerlei zyn ook hare Matakauw's daar tegen: want ieder der zelve heeft zyne byzondere beteekenis.

Zy ſnyden een vogel van Gabba-Gabba, of zy nemen een ſteen, die aan weêrzyden ſcherp is, en hangen die in haar Thuinen op, om die gene, die ze berooven durft, blindheit toe te wenſchen. Andere hangen een doornig hout op, om iemand ſchurft; veele weder een Zee-hoorentje, om iemand doof te doen werden.

Indien zy drooge Calappus-bladeren, die aan wederzyden gebrand zyn, ophangen, dan wenſchen zy dien dief toe, dat hy met zyn huis verbranden mag. Zoo zy Zagoe-bladen ophangen, diend dit, om over de dieven Melaatsheit, en Lazery te wenſchen; dog om ze alle op te noemen, is het niet van nooden, alzoo men hier uit genoegzaam begrypen kan, wat zoo een Matakauw zeggen wil.

Daar nu een Amboinees zoo een Matakauw in een Thuin, of elders, hangen ziet, daar merkt hy de zelve als de allervreeſſelykſte, allerkrachtigſte, en allerzekerſt-werkende vloek aan, die over hem kan werden uitgeſproken, vaſtſtellende, dat de zelve, zoo hy de ſtoutheit had, om daar iets te ſteelen, hem ook aanſtonds overkomen zoude. Het is egter wel gebeurd, dat een inlander, door deze of gene Soldaat gedwongen zynde, een Calappus van een bezworen boom te halen, dan die boom beklom; dog niet, voor dat hy zich met een groote uitroeping voor den Heere van die Matakauw eerſt dieswegen verſchoond, en betuigd had, dit niet uit zich zelven, maar door dwang van dezen Hollander te doen.

Zoodanige Matakauw's nu heeft byna ieder menſch, ieder geſlacht, en ieder dorp byzonder, en dierhalven heeft ieder der zelven ook zyne byzondere gedaante,

beteekenis, en werking; die egter alle by den Inlander genoeg bekend zyn.

Zederd dat de Mohhammedaansche Godsdienst hier bekend geworden is, hebben de Mooren al mede Matakauw 's op hunne wyze weten te maken, en in de Thuinen op te hangen, dog die bestaan maar alleen in eenige Arabische letters op een plankje, of op papier geschreven; daar de Heidensche Inlanders nog al zoo bang voor zyn, als voor de andere, om dat zy niet recht weten, wat die hen bedreigen.

Straf over diefstal.

Indien zy ondertusschen iemand op de diefstal zelf betrappen, die moet boete geven, en zoo hy dat niet had, plegen zy hem ten slave te verkoopen.

List der Wicchelaars.

Zoo ras hen iet aan de leden van 't ligchaam scheelt, heeft hen dit zekerlyk deze of gene Matakauw, Tooveraar, of quade Geest van iemand, veroorzaakt, waar op zy aanstonds by den Wicchelaar gaan, die hen dit kluwen ontwinden, en bekend maken moet, van wat voor een Matakauw hen dit aangekomen, en wie den Heer, of den ophanger van die Matakauw geweest is, om dog in tyds dien quel-geest te vreden te stellen; dog sommige, die best weten, wat zy gedaan hebben, weten ook hen zelven hier in nu en dan wel zonder Wicchelaar te helpen, en dien geest, die zy vertoornd hebben, door Gebeden, en offerhanden, te verzoenen.

Verbonds-eed van die van Honimoa.

Van die van 't eiland Honimoa moeten wy echter zeggen, dat zy nog een anderen verbonds-eed, of eed van vrede, in oude tyden hadden.

Zy vergaderden in zulk een tyd alle de oudsten (dat is de aanzienelykste en eerste bestierders) des eilands, bragten daar dan twee Katten, benevens veel eeten en drank, om daar dan den Matakauw op hunne lands-wyze te drinken, dat zoo veel was als hunne lands-eed te doen.

Zy hieuwen die twee Katten in vier stukken, namen 't bloed, mengden dat met Towacka (of 't zap dat uit een afgesnedene Calappus- of Cocos-tak zypelt) en deden daar in wat Goud, Sout, Sout-water, en aarde, 't welk zy wel onder een mengden, en waar in zy dan eenig geweer of wel de punt van een Cris, Spies, of iet diergelyks, benevens de gedaante van een Cayman, Slang, enz. staken, en indoopten.

Hier van nu moesten zy, die 't vrede-verbond aangingen, drinken, terwyl een van hen daar over deze woorden luids keels uitriep: *O gy* Heere *des* Hemels, *gy* Son, *gy* Mane, *gy* Morgen- *en* Avond-Ster, *gy* Land, *en* Aardryk, *gy* Zee, *en* groote wateren, *gy* Caymans, *en* visschen *der* zee, *gy* aarde *en alle* boomen *des* wouds, *en der* heuvelen, *die daar op staan, ziet en beschoud nu ons alle* Oeli Siwa 's, *en* Oeli Lima 's (twee partyen, waar in zy gemeenelyk verdeeld zyn) *die hier nu een verbond te zamen gemaakt, en bezworen hebben, op dat wy voortaan in rust en vrede woonen zouden. Wy hebben dit* Katten-bloed, *vermengd met* Aarde, *met* Goud, *met* Zee-water, *met* Sout, *met* Slangen, *met* Caymans, *en met* geweer, *dat 'er ingedoopt is, volgens de* Matakauw *en* verbonds-eed *der* Oeli Siewa 's, *en* Oeli Lima 's, *gedronken, ten einde wy te water, en te land met malkanderen in vrede leven, vreedzaam visschen, en thuinen, vreedzaam trouwen, en koophandel dryven, en in alles opregt en eerlyk met malkanderen handelen mogen.*

Zoo 't nogtans gebeuren mogt, dat iemand van ons dezen eed overtreden mogt, geef dan Heere, *dat alle de vloeken in deze* verbonds-eed, *en* Matakauw *opgesloten, ja dat alle de* zee- *en* land-Duivels, *alle* dieren *te* water *en te* lande, *te zamen mogen werken, om hem te verslinden, dat de* aarde *hem niet drage, maar inswelge, den* blixem *des* Hemels *hem verteere, de* zee *hem doe stikken, en versmooren in hare golven, dat ook alle ziekten hem aantasten, ja dat zyn elenden zoo menigvuldig, en ontelbaar, als de hairen dezer* Katten, *zyn mogen; maar zoo wy dit verbond getrouw nakomen, zoo weerd alle ongelukken verre van ons af, laat ze den stroom in zee dryven, en met der Sonnen ondergang onder gaan, op dat wy in vrede en voorspoed mogen leven.*

Die van Noessa Laoet deden eertyds byna de zelve verbonds-eed, dog hakten maar eene Kat in twee stukken.

Met wat onderscheid by die van Noessa Laoet gebruikt.

Zomtyds egter namen zy, om hun verbond nog plegtelyker en vaster te staven, ook wel een Slave, *Tariman* genaamd, en een Kat, hakten die beide in twee stukken, mengden hun bloed onder eenige Towak, dronken daar af, en kozen dan een man, die tot den Hemel, de Aarde, en tot alle de Duivels en Goden van Noessa Laoet de vorige woorden uitriep.

Verbonds-eed der Cerammers.

De Cerammers, een verbonds-eed zullende doen, nemen twee mannen, van ieder zyde eenen, waar mede zy dit verbond op nieuw staven zullen.

Uit de handen van deze twee tappen zy eenig bloed, mengen dit met Towak, doen daar dan nog andere dingen by, en roepen dan onder 't drinken Hemel en Aarde, nevens alle hun verdere Goden, op de vorige wyze daar over aan; dog zy houden dien eed niet langer, dan 't hen goeddunkt, overtredende dien menigmaal.

Onder

Besnydenis der Amboineezen.

Onder de plegtelykheden, tot hunne Godsdienst mede behoorende, werd ook zekere aloude gewoonte van deze Heidenen gebragt, dat zy al hunne knegtkens besnyden, niet volgens de wyze der Joden, of der Mohhammedaanen, maar op een wyze, die haar alleen eigen, en daar in hier van verschillende is, dat het niet zoo zeer een besnydenis, of wegneming van de voorhuid, dan wel een insnyding moet genoemd werden. Een plegtelykheit, diensgelyke ik by geen ander volk ontmoete.

Zy nemen hier toe juist geen Priester, maar alleen eenen van hunne vrienden, die 't zelve aan een jongeling van twaalf jaaren, niet in zyn huis, maar hier of daar in 't bosch, in 't verborgen op deze wyze doet.

Hy neemt de voorhuid van dien jongen, haalt die wat over een Bamboes of houtje, zet een mes boven op de voorhuid, belast ondertusschen die borst op te zien, zeggende: *Ziet daar is een Coescoes* (zeker dier) *in dien boom*, terwyl hy dit zegt, en die borst dan opkykt, zoo slaat hy met een stuk hout op dat mes, en spleit het boven deel van de voorhuid, 't geen hy daar na met eenige Salf bestrykt, en in korten tyd weêr geneest.

Andere weêr zeggen, dat dit niet met een mes geschied, maar dat zy tusschen twee houtjens, of Bamboesjens, het boven- deel van de voorhuid zoodanig nypen, dat zy daar door van zelf van een spleit.

Het uiten van die woorden: *Ziet, daar is een Coescoes*, en is ook niet zonder zekere verborgene beteekenis, want daar by wenschen zy, dat 's jongens geslacht in getal zoodanig toenemen mag, als de hairen van een Coescoes menigvuldig, en ontelbaar zyn.

En noodzakelykheit daar van.

Die zoo niet besneden was onder hen, mogt niet trouwen, ja geen vrouwmensch onder hen zou hem willen aanzien, alzoo het by haar de grootste schande ter wereld is, zoo een onbesneden man te hebben, om voor welke schande niet bloot te staan, of voor 't hoofd gestooten te werden, zich alle jongens van oudsher op dat voornoemde jaar dus lieten besnyden. Deze gewoonte is hen nog zelf in de later tyden, toen zy al Christenen geworden waren, nevens veel andere, bygebleven, gelyk ons daar van nog gevallen ontmoeten zullen. Het is zeker, dat dit nog wel dagelyks, maar, uit vreeze van de Wetten, en Placcaaten, hier tegen afgekondigd, zoo geheim, als 't mogelyk is, geschied; en zoo zy 't ongeluk al hebben, om daar op betrapt te werden, zeggen zy, dat het by hen uit geen Godsdienst, maar alleen uit een voorzorge voor de gezondheit, en tegen zeker ongemak, by de geneeskundige de *Capistratie*, dat is, *de spanning der voorhuid*, genaamd (waar mede zy zeer veel gequeld zyn, en die de t'zamenkomst van de man en vrouw hinderlyk, en de voortteeling eenigzins nadeelig is) geschied; 't geen ook de reden is, dat 'er zoo naauw niet na ondерzogt, hoewel 't zoo veel, als 't mogelyk is, belet werd.

Vraagt men hen, wie hen dit geboden, of wie dit onder hen ingevoerd heeft, zy weten van den oorsprong geen reden ter wereld te geven.

Men wil, dat deze insnyding by die van Hoetoemoeri niet alleen in een splitzing van 't boven-vel, maar ook in een afsnyding van een langwerping dun stukje van 't boven-vel van de voorhuid bestaan zou; verschillende hier in niet veel van de besnydenis der Mohhammedaanen alhier, die een kleen stukje als een kleen half Maantje uit het boven-deel der voorhuid uitsnyden. De rechte besnydenis egter der aloude Amboineezen bestaat maar in de voorschreven splitzing, en insnyding van 't boven-deel der voorhuid, en 't verdere is 'er metter tyd bygevoegd.

Seldzame gedagten der Inlanders wegens hunne ziekten.

Wanneer zy ziek zyn, stellen zy ook wel vast, dat deze of gene op hen vertoornde Duivel hunne ziel hier of daar op een boom, berg, of heuvel, daar hy zich onthoud, vervoerd heeft, alzoo de Priesters, en Wicchelaars hen wysmaken, dat zulks wel geschied, en geschieden kan; dat dan de reden is, waarom zy zich wel ten eersten na den Wicchelaar begeven, om hem te vragen, wat voor een Bosch-duivel hun ziel vervoerd, waar hy die na toe gebragt, en wat hy nu te doen heeft, om zyn ziel uit de magt des Duivels te verlossen.

Daar op noemd hem de Wicchelaar dan zulk een boom, rivier, of berg, daar zich die Duivel onthoud, die zyn ziel vervoerd, en die hy dan, volgens zyn last, door zekere offerhande moet zien weêr te bekomen.

Daar op doet de zieke wat Ryst, wat Oebi, en wat Visch koken, neemt ook drie raauwe Eyeren, en brengt dit met wat Siri Pinang, een kleen Hoen, een Kieken, een kleedje, een Zyde Petolakleed, met wat Goud, en eenige armringen, van zee-horens gemaakt, na de plaats, hem door den Wicchelaar genoemd, alwaar hy de spys in order steld, biedende dien Duivel dit alles met deze woorden aan: *Wy komen u, ô* Duivel, *deze offerhande van* spys, kleeden, Goud, enz. *doen, wy offeren u dit op,*

 neem

neem het dierhalven aan tot verlossing van de ziel des gezin, voor welke wy bidden. Laat die dog weêr tot haar ligchaam keeren, en hy, die nu ziek is, en uwe hulpe verzoekt, gezond werden.

Na dit Gebed eeten zy wat, die voor den zieken gebeden hebben, latende het kleen Hoen tot verlossing, en als een randzoen-geld voor de ziel des zieken, los; leggen ook die raauwe Eyeren daar neder; dog dat Zyde-kleedje, 't Goud, en de arm-ringen, nemen zy weêr na huis.

Zoo ras zy daar gekomen zyn, zetten zy een vlakken bak met de wedergebragte goederen aan 't hoofden-eind van den zieken, zeggen tot hem: *Nu is uw ziel verlost, zy is weder in uw ligchaam gekomen, en nu zult gy voortaan welvaren, gezond zyn, en tot gryzens toe op de aarde leven.*

Wonderlyk middel, om die weg te nemen.

Dit moet de zieke vast en wel sterk gelooven, wil hy gezond werden, of anders zal hy (door zyn ongeloove) nog lang ziek blyven, welk laatste naast te gelooven is, hoe sterk ook zyn geloove zyn mogt.

Als zoo een zware ziekte een geheel dorp aangetast heeft, en zy nu van de roode loop, felle koortzen, en andere ongemakken al verlost zyn, zoo zullen zy daar op niet berusten; maar een middel gebruiken, om alle deze ziekten voor het toekomende te verdryven, en te maken, dat zy niet wederkomen; maar na andere landen overwayen.

Zy belasten dan aan alle menschen, oude en jonge, Vrye en Slaven, dat niemand zal hebben uit het dorp te gaan; maar 'er voor dien tyd in te blyven.

Daar na maken zy een kleene Coracora van Gabba-Gabba, vergaderen byeen zekere schatting, die zy van een iegelyk in 't dorp van wat Ryst, Boontjes, Tabak, Eyeren, &c. opgehaald hebben, koken die, doen die in die Coracora, spannen daar een wit kleed boven, als een gehemelte, maken 'er ook een zeiltje op en veel vlaggen met bloemen 'er in geschilderd, waar by dan veele nog wel een smal geschenkje van Tabak, of iet anders, doen.

Alles nu klaar zynde, schreeuwt een van hun luids keels tot de ziekten, die hen zoo lang geplaagt hebben, dit navolgende uit: *O alle gy* ziekten, *gy* koortzen, roode loop, kinder-pokken, mazelen, &c. *die ons zoo lang bezogt, en zoo vermagerd hebt, maar die nu ophoud ons te quellen, wy hebben dit vaartuig voor u bereid, en wy hebben u van genoegzame voorraad voor de reize voorzien, gy zult geen* eeten, *geen* Siri, *geen* Pinang, *nog* Tabak *gebrek hebben. Vertrek, en verzeil nu maar ten eersten van hier, genaak ons noit weder, maar begeef u na een land, dat verre van hier gelegen is. Laat alle de stroomen, en winden, u daar toe voorspoedig dienen, en zoo derwaards geleiden, op dat wy in 't toekomende gezond mogen leven, en wy noit de* Sonne *over u weêr zien opgaan.*

Na dit Gebed vatten tien of twaalf mannen dit vaartuig op, brengen het na strand, zetten 't in zee, en laten 't met den land-wind henen dryven, verzekerd zynde, dat zy dan van die ziekten voor altoos (of ten minsten zoo lang, tot zy weêr komen) bevryd zyn. Schoon zy nu naderhand diergelyke ziekten weêr krygen, dat zyn, na hare inbeelding, dan dezelve niet, maar geheel andere, die zy op zyn tyd al weder haar Paspoort moeten geven.

Dit scheepje nu zoo in zee gezet, en verdreven zynde, zoo komen zy weêr na het dorp toe omtrent zeven uuren 's avonds, en dan roept zeker man luids keels uit: *De ziekten zyn nu weg, zy zyn verdwenen, verdreven, en henengezeild.* Waar op dan ieder een uit zyn huis komt loopen, roepende dit malkanderen van 't eene einde des dorps tot het andere met een groote blydschap toe, kloppende op hare Gongen, en allerlei klinkende speel-tuigen, die hen maar eerst voorkomen.

Dit was een gewoonte niet alleen by de oude Heidenen op Amahey, gelegen op groot Ceram; maar ook by veel andere Ambonsche Heidenen.

Ook hadden zy van ouds by die van Honimoa, en Noessa Laoet de gewoonte, als de Cerammers by hen quamen handelen, en vertrekken zouden, van by zulk een gelegenheid ook wel aan hare ziekten afscheid op de voornoemde wyze te geven, en die na Ceram mede te laten zeilen, dog gelyk zy dat aan de Cerammers doen, zoo klaren die hen dat even eens weder, als zy by hen komen handelen, Zagoe-poekelen, of iet anders verrichten, en geven hen dan ook een schuitje met al hun ziektens mede op de reis, als zy weder vertrekken.

De Alfoereezen op Ceram, met ziekte in een dorp geplaagd, verlaten dat, begeven zich in 't bosch, maken daar, ieder voor zich, een kleen huisje, bezetten dat rondom met sterk-gedoornde takken. Werd daar dan iemand ziek in, dien laten zy leggen, en vlugten het bosch dieper in, na een andere plaats, die zy even eens met doornen bezetten. Na dat de ziekte geheel ophoud, keeren zy met vrouwen, en kinderen, weêr na hun dorp.

Als zy met hun Sero's, zet-Fuiken, en visscheryen, voorspoedig waren, zoo had-

Plegtelykheden omtrent de Viſcheryen,

hadden zy daar omtrent, als het de eerſte vangſt is, ook byzondere plegtelykheden.

De beſte viſch koos de Tanaſſi, of opper-viſſcher, en opziender der viſchery, voor zich uit. Men braadde die, gelyk men ook veel andere kookte in een pan, en bragt dan aldaar eenige Ryſt, Zagoe, en Towak: daar op nam de Tanaſſi die gebrade viſch, en wat Ryſt op een blad, zette dat buiten, goot in dat blad wat Towak, en dankte dan hier mede de verſtorvene zielen hunner voorvaderen voor de groote genade en voorſpoed, die zy hen in de viſſchery nu gegeven hadden; roepende zeer eerbiedig: *O gy* zielen *van onze* voorvaderen, *die nu al in de eeuwigheit zyt, eet en drinkt nu dog van die viſch, en ſpyze, die wy door uwe genade in deze nieuwe Fuik verkregen hebben; op dat gy ons in 't toekomende ook helpen, en verderen voorſpoed, door een menigte van viſch, in de zelve geven moogt. Zend dierhalven de viſſchen met ganſche ſchoolen en troepen na land, en in onze Fuiken, op dat wy mogen gelukkig zyn, en redenen hebben om u verder te danken.*

Daar op gaan zy (in plaats van die Geeſten van hunne voorouders) niet weinig aan 't ſmullen, eeten alles, dat daar klaar gemaakt is, op, verdeelende alles onder malkanderen, zonder iets over te laten, en drinken 'er wakker toe. Ook zullen zy geen een van die viſſchen van haar eerſte vangſt verkoopen, maar vereeren die aan de genen die mede van deze eerſte vangſt (waar van 't geluk van hun ganſche Fuik verder afhangt) gegeten hebben, of ook wel aan de vrienden van de Tanaſſi, noemende deze eerſte vangſt *Sero poenja Aſiſan*, dat is, *Fuiken-geluk.*

Zoo by vervolg van tyd 'er geen viſch in die Fuik komt, dan neemt de Tanaſſi een jonge Calappus-noot, brengt die by de Fuik, opent die voor aan, en giet of ſprengt 't zap van die noot in de Fuik, biddende, dat 'er nu viſch inkomen mag, en verder eenige jonge Calappus-bolſter voor aan boven op de Fuik vaſtmakende. Dit moet immers helpen, zoo 'er iets helpt.

Op de zelve wyze leven zy met de eerſte viſch, die zy uit hunne bobbers vangen, van welke de zielen van hun voorouders al mede haar deel krygen; gelyk ook van de eerſte vangſt in hunne netten, alzoo zy anders geen zegen daar mede zouden hebben. Zelf de eerſte Parahoe, of Canoa, waar mede zy deze of gene viſch vangen, daar van moeſten die Geeſten weder een kleen Feeſtje hebben, alzoo die Parahoe anders noit behouden varen zou. Ook mogt geen een van al die eerſtgevangene viſchen, 't zy met die Parahoe 's, 't zy met die netten, verkogt werden.

Ja alle gereedſchappen, en werktuigen, ofte Hengels, dienende om viſch te vangen, vereiſchten by hun eerſte vangſt deze zelve plegtelykheit; dog al vingen zy naderhand nog zoo veel viſch 'er mede, zoo kennen zy geen Geeſten van hun voorouders meer, wetende ook noit meer van hen te danken.

Zoo zy nu naderhand met hunne Parahoe niet veel viſch vingen, ſpoelden zy die eens ter degen uit, brandden die wat, namen een vuurige kool in een Calappusdop, deden 'er wat Sandal-hout, en wat Benzoin in, en berookten dit vaartuig hier mede van binnen en van buiten. Even zoo berookten zy ook de Netten, Hengels, en andere viſch-gereedſchappen, om in hare viſch-vangſt voortaan gelukkig te zyn. Een gewoonte, die daar zeer oud is, en eenig licht geeft aan die ſchriftuurlyke ſpreekwyze, die wy *Habak.* I: 16. vinden: *Daarom rookt hy aan zyn garen, en rookt aan zyn net.*

Wanneer zy op de jacht geweeſt zyn, en een Boſch-verken gevangen hebben, ſnyden zy 't zelve beide de ooren af, nemen twee houtjens, klieven die van een, zetten die ooren 'er tuſſchen, en ſteken die houtjens zoo in de grond, ten teeken, dat daar een wild Verken gevangen is. De Jacht,

Zoo ras zy nu t'huis gekomen zyn, ſnyden zy dit Verken in ſtukken, geven ieder zyn deel 'er van, en ook een deel aan de Geeſten van hunne voorouders, die hen dit Verken vangen deden, en vier ribben 'er af zyn voor den dorpsbode.

Alle andere nemen hun deel mede na huis; maar 't deel voor de zielen hunner voorouders werd, nevens 't hoofd, 't hert, de tong, en de darmen van 't Verken, gekookt, en daags 'er aan komen drie of vier van hun oudſten, die een weinig van de lever, 't hert, en de tong van 't Verken ſnyden, op een kleen blad leggen, en dat zoo hier en daar ter neder zetten, dankende hare voorouders voor de genade, die zy hen bewezen hebben, biddende hen verder om hulpe, en zegen in deze wereld. Zoodanig nu handelen zy by alle verdere voorvallen, wanneer zy op de jacht, 't zy met 't zy zonder Honden, eenig Wild erlangen.

Gelyk alle de viſch-vangſten, en jachten op 't Wild, nu hare beſtierders, en voorname uitvoerders hebben, alzoo is de poſt van deze Tanaſſi 's, of beſtierders van de viſſchen, en jacht, niet alleen om voor de Fuiken, en 't viſch- of jacht-tuig te zorgen, en de

Viſch

Visch en 't Wild te vangen, maar voor al moeten zy ook zorg dragen, dat de Goden, de Bosch-Duivels, en de Geesten van hunne voorouderen, daar voor gedankt, en om verderen zegen aangeroepen werden, vermits zy die houden voor de eerste bestierders van hunne visschery en jacht, die eigentlyk de Visch, en 't Wild, in hun handen brengen.

En omtrent andere zaaken.

Wanneer een broeder, of jongen nabloedverwant, van een verre reize weêr behouden de eerste maal t'huis komt, zoo verwagt hem een jonge deerne, die voor of in de deure staat, met een Caladi-blad in de hand, waar in eenig water is. Zoo ras nu die jongeling naby haar gekomen is, werpt zy dat water over zyn aangezigt, tegen hem zeggende: *Weest welkom in huis*, waar op die jongeling in huis treed, zyn vader en moeder groet, en alle zyn broeders en zusters veel zegen wenscht.

Zeven of agt dagen 'er na richten zyn ouders een kleen Feest aan, voor den Schipper en Stierman, ten einde zy in 't toekomende deze jongeling een klaarder onderwys wegens de zee-vaart geven willen.

Zy maken daar op eenig eeten klaar, dat zy koken, en nemen van elk wat, doen dat in een pot of pan, en stoppen die pan met een Piessang-blad dicht toe. Daar na spreiden zy een blad op de tafel, zette al het eeten, en die pan, 'er op, noodigen al hun broeders, belastende dat zy ook den Schipper, en Stierman noodigen, om by den anderen te verzamelen, en stellen dien weder t'huis gekomen jongeling dan vlak voor de panne, waar in die spys is. Na dat zy nu gezeten zyn, bid een van hen aldus: *O gy* Heere *des* Hemels, *en gy* onze voorouders, *die na de eeuwigheit reeds vertrokken zyt, en gy* Duivelen *van onze* voorouders, *jegenwoordig openen wy de oogen van dezen jongeling, die van een verre reize weêrgekomen is. Opend gy ook zyne oogen, en doet hem zien, en voortaan wel onderscheiden alle de* eilanden, *die hem in het toekomende zullen voorkomen, en kennen de* Sterren, *die hem derwaards moeten geleiden. Verleent hem ten dien einde ook* schoon weêr, *en een* stille zee, *op dat hy geen* storm, *of* onweder *ontmoete, en op dat geen* duister weder *hem belette de* eilanden, *en 't* land *van verre wel te kennen. Leert hem ook kennis van den* Koophandel *krygen, op dat hy overvloed van* Goud, Silver, Kleeden, *en allerlei* schatten *bekomen, en eens zelf een gelukkig* Schipper, *een voorspoedig* Stierman, *en eer stout* zee- *en* oorlogs-held *werden mag. Weeret van hem alle ziekten en ongeluk, laat die verre van hem met de stroom in zee na andere landen dryven, en met de* Son *ondergaan; maar geef hem, en ons, in alle onze en zyne ondernemingen voorspoed, en doet ons oud werden, en gelukkig gryzen.* Na het eindigen van dit Gebed, scheuren zy dat blad van die pot, of panne, belasten dien jongeling na die pot met zyn hoofd te bukken, en 'er in te zien. Na dat hy nu zyn hoofd 'er weêr uit gehaald heeft, zoo nemen zy de spys 'er uit, geven dien jongeling 'er eerst af te eeten, en daar na 't overschot aan allen, die daar aan de tafel zitten, zamen over de wederkomst van dezen jongeling zeer vrolyk zynde, en zich niet weinig met eeten en drinken goeddoende.

Hoe die van Nallahia de Afgoden dienen.

By die van het dorp Nallahia werd een Afgod gediend, *Kae-ele*, en nog een andere, *Alalea* genaamd.

Wanneer men hen vraagd, hoe zy hier aan gekomen zyn, geven zy ten antwoord, dat zeker inwoonder van dit dorp, op 't eiland Noessalaoet gelegen, eens in 't bosch gegaan zynde, een Duivel in de gedaante van een mensch ontmoet is, aan welken hy vraagde: *Wie, en van waar zyt gy?* Waar op die Duivel antwoordde: *Myn naam is* Kae-ele, *en ik ben de Koning van dezen heuvel. Van deze nacht zal ik by u komen, u verschynen, en met u spreeken.*

Deze inwoonder, weêr in zyn dorp gekomen zynde, begaf zich na den eeten ter rust, alwaar hem in zyn droom deze zelve Duivel verscheen, tot hem zeggende: *Ik ben* Kae-ele, *den Koning van dien heuvel, die flus met u in 't bosch gesproken heeft. Ik belast u derhalven dat gy de lesse, die ik u nu geve, opvolgt, en dat gy ook aan alle, die in* Nallahia *zyn, beveelt het zelve te doen*, dat is, *dat gy my dient, en eert, zoo gy gelukkig en voorspoedig wezen wild.*

Zedert dien tyd hebben die van Nallahia dezen Afgod plegtelyk geeerd, en jaarlyks op dien heuvel *Kae-ele* aangebeden.

Ook hebben die van 't dorp Amet daar een Altaar, of Tabernakeltje, om tot een offer-plaats te dienen, gemaakt, noemende na dien tyd dezen heuvel *Kae-ele*.

Dezen Altaar eeren zy als ware hy hunnen Afgod, zonder dat zy hem in deze of gene gedaante verbeelden. Zy zyn ook gewoon jaarlyks een Feest ter eere van dien God aan te rechten, allerlei spyze en drank na dien heuvel te brengen, hem daar om zyne hulpe te verzoeken, en zynen zegen over hen, hun kinderen, Thuinen, Plantagien, en over al hun ondernemingen, af te bidden, en om hem te smeeken, dat hy alle ziekte, onge-

ongelukken, en wederwaardigheden, verre van hen weeren wil.

In oude tyden ging ook zeker Heidensch ingezeten van Nallahia, *Tahitoe* genaamd, na strand, alwaar hy omtrent zeker baeitje een zekeren lichten steen gins en herwaards dryven zag, welken, alzoo hy vol gaten was, hy ook hoorde geluid geven, even of 'er iemand op de Fluit speelde. Toen *Tahitoe* dit van verre hoorde, quam dit geluid, of gefluit, uit dien steen, dog, nader by gekomen zynde, hoorde hy dit niet meer; maar zoo ras hy weêr wat verder daar af ging, hoorde hy 't gefluit als voren. Dierhalven verborg hy zich, en hoorde toen dien steen hoe langer hoe klaarder als een mensch fluiten. Daar op begon hy zeer verblyd te danssen en te springen, nam dien steen op, en bevond, dat het een rist met verscheidenerlei kleene visschen was, die rondom deze steen aan een geregen waren, en noemde na die tyd dezen steen, dien hy op andere steenen daar op strand ter neder lei, *Alalea.*

Tahitoe na zyn dorp ondertusschen wedergekeerd zynde, en 's nachts droomende, zoo verscheen hem zeker Duivel in de gedaante van een mensch, die tegen hem zeide: *Gy hebt flus die* steen *met allerlei visch*, te weten, *met* Kabalinjo, Malakze Sardyn, *of* Haring, Djoelong Djoelong, *en* Lompa, *opgenomen. Dat ben ik zelf geweest, en mynen naam is* Alalea. *Alwaar gy dien* lichten steen *op andere groote steenen zult nederleggen, daar moet gy dien* steen Alalea *noemen, en my daar op dien* steen *aanbidden, en met eenige spyze eeren, op dat ik u zegenen mag. En als gy hier in die baey visch vangt, zoo moet gy, en alle die van* Nallahia *ook, van ieder zoort van die visch, die gy gevangen hebt, 'er een zoo aaneenrygen, gelyk gy die hier aan deze* steen *te zamen geregen gezien hebt, en die hier op dezen grooten heuvel nederleggen, op dat ik veel visch na deze baey toe doe schieten, en op dat die van* Nallahia *daar veel visch vangen, hare Weduwen, Weezen, en Armen, daar van leven, en zy my daar voor danken, en eeren mogen.*

Deze droom gaf *Tahitoe* aan zyn kinderen, en na-geslacht, te kennen, bevelende hen altyd aan den zelven te denken, zedert welken tyd hy, en alle zyne nazaaten, dezen *Alalea* gediend, en aangebeden hebben. Schoon nu hy, en de zynen, dezen Afgod aanbaden, zoo bevond hy egter niet, dat *Alalea* hem hielp, of zyn geslacht vermeerderde, alzoo het hoe langs hoe meer verminderde. Ja het was zoo verre van daar, dat hy toenemen, of vermeerderen zou, dat hy eindelyk met alle de zynen geheel uitstierf.

Even zoo ging het met de tweede stem van 't dorp, *Peloehitoe* genaamd, die mede geen voorspoed ter wereld had; maar ook uitstierf.

Eindelyk quam een man van Pia, een zekere land-streek op 't eiland Honimoa, al het land, en goed, mitsgaders het ampt van dezen *Tahitoe*, als tweede stem, te erven. Zyn naam was *Licoemhoewa*; maar deze bleef van dien tyd af, zonder eenige afbreuk, in dat bestier, en was met de zynen hier zeer gelukkig.

Die van Siri-Sorri zyn van ouds van Onin, een ryk in nieuw Guinea, omtrent dertig mylen van Keffing, op de Oost-hoek van Ceram, oorspronkelyk. Afgodery van die van Siri-Sorri.

Aldaar plagt een Koning te zyn, die niet alleen over een dorp, maar over veele dorpen in het landschap van die naam, en over eenige andere eilanden daar omtrent, heerschte.

Deze Koning, oud, en genegen geworden zynen zoon in zyn plaats als Koning voor te stellen, had besloten zynen oudsten broeder voorby te gaan, en den zelven, volgens 's lands gewoonte, daar toe niet te verkiezen.

Hier over geraakte deze Koning met zyn gansch geslacht, en volk, in een groot verschil, en zyn vyf jonger broeders, die boven zyn zoon daar toe meinden gerechtigd te zyn, kregen zulken doodelyken haat tegen hem, dat zy, hem niet langer willende zien, te zamen besloten na een vreemd land te vertrekken, om 't ongelyk, dat hy hen aangedaan had, te verzetten, en om ten minsten uit het gezicht van dezen onrechtvaardigen broeder te zyn.

Zy maakten dierhalven een Coracora, Tsjampan, en eenige Parahoe 's, klaar, bemanden die met genoegzaam volk van die gene, die 't met hen hielden, voorzagen zich van genoegzame voorraad, en drinkwater, en namen, vyf jonge Princen, en vier Princessen sterk, de reize aan.

De naamen dezer Princen van Onin waren, *Poesan*, *Poitili*, *Lahakela*, *Mamala*, en *Loekoehatoe*.

De Princessen waren genaamd, *Lokay*, *Sappa*, *Loewatassa*, en *Loewasela*.

Deze, het Anker gelicht hebbende, zetteden 't zeil by, en stevenden recht op 't land van groot Ceram aan, komende allereerst by 't strand van Kian, alwaar zy zich van eenig water voorzagen. Van daar staken zy na Ceram-Laoet, alwaar zy met hunne bekende vrienden, bevorens gewoon op Onin te handelen, en jaarlyks daar te verschynen, spraken.

Daar op zeilden zy langs Ceram 's binnen-kusten, tot zy, voor 't strand van Oewa Malessi, dicht by de bogt

van Haja, gekomen zynde, aldaar hun oudste zuster, *Lokay*, aan een man van Oewa Malessi uithuwlykten.

Van daar quamen zy voor 't strand van Honimoa, *Tchisolo* genaamd, alwaar zy met al hun goed zich aan land begaven, hun Coracora, en andere vaartuigen, op de wal haalden, en daar eenige hutten maakten, ter tyd toe dat zy na een andere plaats, *Amatoewali* genaamd, verhuisden, alwaar zy een kleen dorp stichten, en hun tweede zuster, *Sappa*, aan een man van 't dorp Apalili, *Latoepau* genaamd, uithuwlykten.

Naderhand gaven zy hun derde zuster, *Loewatassa*, ook aan een man van *Toelehoe*, en de jongste, *Toewasela*, aan een man van Samet.

Eenigen tyd aan den anderen voeren zy daar zeer wel, en namen merkelyk toe, rakende metter tyd met de lieden van dit eiland in zoodanigen vriendschap, dat zy van daar weêr na een andere plaats, Salawano, verhuisden, daar zy mede in getal zeer toenamen; dog vertrokken van daar weêr na zekeren heuvel, Amoilalo genaamd, alwaar zy een groot dorp maakten, alzoo zy zeer vermenigvuldigd waren, en den inlander alhier zeer genegen was met hen door Huwelyken zich te vermaagschappen.

Ook quamen daar de nazaaten en kinderen van *Sappa*, die met een man van 't dorp Apalili getrouwd was, van Apalili by hen woonen, en wierden aldus *Sori-Sori-volk*, dat is, *Lieden, die van geslacht tot geslacht te zamen woonen*, *en maar als eenen stam te zamen maakten.*

Naderhand deze vyf broeders overleden zynde, zoo noemde men dit nageslacht: *Rama oela Loeho ha-a*, dat is, *Den eed*, of *'t verbond der vyf broeders*, en 't zelve bleef zedert altyd dit dorp bestieren.

De na-zaaten nu, aan deze vyf voorvaderen gedenkende, vonden goed vyf Beelden, levens groote, tot hun gedagtenis te maken, en die *Radja Poessan*, *Poitili*, *Lakahela*, *Mamala*, en *Loekoehatoe* te noemen, gebiedende te gelyk, dat die van Sori-Sori deze Beelden jaarlyks na 't rypen van hunne vrugten zouden aanbidden.

Als nu de Padi ryp was, moest ieder huis in 't gansch dorp twee Catoepa's (of kleene gevlogte bondelkens vol Ryst) koken, en als de Oebi ryp was, twee Oebi 's braden, en die eerstelingen aan deze Beelden hunner voorvaderen opofferen.

Even zoo waren zy gewoon de zelve in tyden van oorlog, zware ziekten, droogte, of zware regen-tyden, en by alle andere gevaarlyke voorvallen, aan te bidden; echter zoodanig, dat zy vooral ook gedachten om den Hemel, en die vier Princessen, zusters van die vyf voorvaderen, op een Goddelyke wyze te eeren, en de zelve by alle die Feesten ter eere van hare broeders hun behoorlyk deel te geven, biddende de zelve nevens hen ook om hare gunst en zegen.

Alle de vrouwen nu, die uit dit geslacht gesproten zyn, mogen hare Badjoe's, of halve Hemdekens, niet by schoon lichten dag, of by de lamp uittrekken, voor en al eer zy in de kraam bevallen zyn.

Ook mogen de vrouwen uit dit geslacht de nieuwe, of volle Maan niet zien opkomen, nog beschouwen, als die reeds hoog is. Ook mogen zy niet gaan over zeker Rievierken, Waelissa genaamd, ten zy dat zy een takje van een boom breken, of een blad in haar hand nemen, want zoo zulk een vrouw dit vergeten had, zou zy van agteren te rug treden, ter tyd toe zy by die plaats gekomen was, daar zy zoo een blad krygen kon. En hun bygeloove.

Even zoo mogen die vrouwen niet gaan voorby een plaats, *de Sonne* genaamd, ten zy zy mede van zulk een takje, of blad, voorzien zyn; en dit ter gedagtenis van den Koning van Onin, die gewoon was op die plaats te rusten. En zoo zy dit niet naquamen, zouden zy ten eersten daar na sterven.

Behalven deze Goden waren 'er op Siri-Sorri nog verscheide, die andere geslachten, dan dit, dienden.

Dus hadden die van 't geslacht *Hawoni* den Afgod *Paunoessa*; die van 't geslacht *Malike-eto* den Afgod *Makoeroene*; die van 't geslacht *Ateo-o* den Afgod *Eli*, dien zy van die van Noessa Laoet hadden; die van het dorp Ampatao den Afgod *Nitoe Ampatao*, dat is, *den Duivel van Ampatao*, genaamd.

Alle deze geslachten nu baden, buiten hun eigene Goden, ook de beeltenissen van deze vyf broeders aan.

Als die van Siri-Sorri ook voorby den hoek van Haja (daar de Princes *Lokay* uitgehuwelykt was) of voorby Samet (daar de Princes *Loewasela* trouwde) vaaren, of scheppen, moeten zy, ter eere van die Princessen, daar eenige Siri Pinang nederwerpen.

Zoo vond men wel eer by die van Amet, op Noessa Laoet, ook eenen Afgod van hout, die na zekere oude vrouw, *Iko*, die daar aan was komen dryven, en naderhand van 't gansche dorp opgequeekt en zeer bemind wierd, gemaakt was; welken Afgod *Tabinale* (dat is, *de oude Vrouw*) zy gewoon

waren

waren zeer eerbiedig te eeren, by alle ongelegene voorvallen aan te bidden, en een groot Feest ter eere van haar te geven.

Van de Noessa-lauwers. Dus hadden die van Sila, op Noessa Laoet, ook hunnen Afgod, *Morie*, die niet anders dan in een stuk hout bestont, dat daar was komen aandryven, en aan zeker man van Sila in zyn droom verscheen, en belaste, dat hy, en alle die van Sila, een Altaar voor hem oprichten, hem dienen, en aanbidden zouden, gelyk zy zedert jaarlyks deden

Die van Titaway hadden eenen Afgod, *Riama-Atoe*, die van Peleria, en Abobo, een anderen, *Roe-oemoe Ohoewo* genaamd, en van welke de eerste de gedaante van een Slang had.

Dus waren 'er meer diergelyke Afgoden, en zoo menigvuldig onder hen, dat ieder dorp 'er ten minsten een had, alle welke te noemen, byna onmoogelyk, en ook van geen groote nuttigheit is, om dat 'er niet veel aanmerkenswaardig 's in voorkomt, om welke reden wy velen 'er van overslaan, behalven dat hun gansche Godsdienst omtrent alle deze Afgoden meest in Feesten, en smul-maaltyden, bestaat.

En dit is wel het wezentlykste van hunnen Afgoden-dienst in oude tyden, toen zy nog Heidenen waren, hoewel men 'er op Ceram onder de Alfoereezen, ook op Boero by die berg-lieden, en zelf hier en daar onder de Christenen hedensdaags nog wel overblyfzels vind, gelyk ons in 't vervolg voorkomen zal.

TWEEDE HOOFDSTUK.

V*An den* Mohhammedaanschen Godsdienst. *Eerst door* Pati Toeban *hier ingevoerd, en door* Kimelaha Laulata *voortgezet.* Noessanivel Moorsch *geworden.* Hidajat *'s yver voor dit* Geloove. *Vryheit van dat* Geloove *door de* Hitoeezen *uitbedongen. Waar zich dit* Geloove *hier al verspreid heeft. Slegte kennis der* Mooren. *Hun* kerk, *en* dienst, *door den* Schryver *op* Hila *beschouwd. Bericht wegens de* vrouwen, *in hunne* Tempels *komende. Eerbied onder hunnen* Godsdienst. *Waar in zy ons overtreffen Hoe verre die by hen doorgaat. Het verdere door de* Schryver *in dezen* Tempel *aangemerkt. Standvastigheit in hun* Geloove. *Byzondere plegtelykheden. Wat voor lieden van 't* vasten *vry zyn. Hun wyze van* Eed *te doen. 't Onderscheid van dracht tusschen de* Mooren *en* Christenen. *Op wat dag zy hun* Godsdienst *waarnemen. Waarom de* Mooren *beter* Maleits, *dan de* Christenen, *spreken. Welke* Maleitsche schriften, *met een* Arabische letter, *den* Schryver *bezit.*

Van de Mohhammedaansche Godsdienst. BEhalven dezen Heidenschen Afgodischen, en bygeloovigen dienst heeft men al van oude tyden hier ook kennis van den Mohhammedaanschen Godsdienst gehad, en dien metter tyd hier ook ingevoerd.

In 't jaar 1480. Het is zeker, dat *Djamiloe*, Prins van Gilolo, dien in 't jaar 1480. al mede uit de Moluccos bragt.

De eerste tyd egter, die men noemd, op welke dit geschied is, zou in 't jaar 1510, in 't zelve jaar, als de Ternataansche Koning, *Zeinulabdyn*, dien ook van Java medebragt, geweest zyn.

Zeker *Pati Poeteh*, een Gorammer van afkomst, op de kust van Hitoe in 't jaar 1490. aangedreven, en aldaar als een van de vier eerste Hoofden der kust Hitoe bevorens beschreven, voer in 't jaar 1510. na Toeban, een Koninkryk op Java, en bragt van daar allereerst het Moorsch, of Mohhammedaansch Geloove op de kust van Hitoe, zedert welke tyd hy altyd *Pati Toeban* genaamd is. Men hield hem zedert voor een Moelana, en Heilig, ook schreef men hem veel wonderdaden toe; dog deze hebben hem niet schoot-vry voor de Portugeesche schiet-geweeren gemaakt, alzoo hy van hen doorschoten is.

Hy vond den voornoemden Vorst op Java, mede daar gekomen, om de gronden van dien nieuwen Godsdienst, die de Javaansche Kooplieden al bevorens in de Moluccos gebragt hadden, zelf nader te onderzoeken; by welke gelegenheit zyn Hoogheit ook een vast verbond met dezen *Pati Toeban* maakte, malkanderen ten eeuwigen dage vriendschap als Bond- en Geloofs-genoten belovende, en hem als het tiende lid in zynen Raad aannemende, dat de volgende Koningen allengskens zoo verre hebben zoeken te trekken, om de Hitoeezen als hunne onderdaanen aan te merken, en Tollen van hen te eisschen, hoewel de Hitoeezen dat noit toegestaan, maar altyd tegengesproken hebben, terwyl zy uit beleefdheit en eerbied, als zy iets aan die

Koningen gaven, het nog wel een Hhormat, of erkentenis, hebben willen noemen.

Zaimulabdyn (gelyk wy onder Ternate breeder gezegt hebben) nam van Java een Priester, *Backoe* genaamd, en ook wel andere, mede, die deze Leere in de Moluccos verder uitgebreid hebben; maar de Vorst quam zelf niet weêr in zyn land, alzoo hy op zee in een stryd omtrent Bima een wonde kreeg, waar aan hy kort 'er na gestorven is.

De naam van dien Vorst schynd ten deelen van de Hebreen ontleend te zyn, alzoo de woorden אב בית דין *Ab Beeth Dien*, te kennen geven den naasten aan den Nasi, ofte de Voorzitter in het Sanhedrin, en in zich zelven beteekenen: *Den vader van het huis des Gerechts*; dog hoe de Mohhammedaanen daar aan komen, kan ik nergens t'huis brengen.

Eerst door Pati Toeban hier ingevoerd. *Pati Toeban* had ondertusschen het geluk van behouden in zyn land weder te keeren, en allereerst (zoo zommigen willen) dit Mohhammedaansch Geloove op de kust van Hitoe, en in Amboina, te brengen; dog 't verdiend opmerking, en zelf ook verwondering, dat dit niet vyftig jaaren eer bekend geweest, en door een geboren Javaan ingevoerd zy, aangezien de eerste Stamhouder van 't geslacht *Tanah-hitoemessen*, zynde de tweede van de vier eerste Hoofden der kust Hitoe geweest, een zoon van den Koning van Toeban, en dierhalven, als een oorspronkelyke Javaan, best in staat geweest is, om den Godsdienst van zyn land, die hy by zyn komst in Amboina in 't jaar 1460. immers waarschynelyk van daar zal mede gebragt hebben, hier voort te zetten, te meer, dewyl hy niet alleen, maar met een Coracora, waar in nog meer kinderen van den Koning van Toeban, en veel andere Javaanen waren, hier gekomen is, en om dat de Moorsche Godsdienst toen op Java al eenigen tyd bekend, en ingevoerd geweest was, gelyk wy nader onder de zaaken van Java zullen aanwyzen, wanneer, en door wie de zelve daar eerst gebragt is.

Egter is het zeker, dat de Mooren der kust Hitoe de eere, van dit Geloove hier eerst ingevoert te hebben, niet aan dezen eersten Stamhouder van het Edel Huis *Tanah-hitoemessen*, *Perdana Moelay* genaamd, maar aan dezen *Pati Toeban*, toeschryven, weshalven wy, hoe wonderlyk dit ons ook voorkomt, ook daar by moeten berusten, en dit, op haar zeggen, als een zekere zaak aannemen; dog ik stel egter dit, als 't waarschynelykste vast, dat 't Moorsch Geloove hier al met de komst van *Perdana Moelay*, en *Djamiloe* eenigermaten bekend geweest; dog by de komst van *Pati Toeban* van Java klaarder voorgesteld, en verder uitgebreid is.

Nu was deze nieuwe Godsdienst hier wel geplant; maar schoot in een reeks van jaaren daar na geen groote wortelen, ter tyd toe, dat de Molukze Koning, *Hair*, een zeer yverig en bitter Mohhammedaan, in 't jaar 1558. zynen *Kaitsjili Guseratte*, of, gelyk andere zeggen, *Kimelaha Laulata* met een Oorlogs-magt na Amboina zond, om die van Makatita (die zyn hulp verzogt hadden) te helpen, te meer, alzoo de oude *Kimelaha Samarau* daar wat slap regeerde. In 't jaar 1558.

Zoo ras deze *Laulata* hier op Assahoedi aangeland, en verder na Loehoe gekomen was, heeft hy niet alleen de Loehoeneezen onder zynen Koning gebragt, maar ook de Mohhammedaansche Godsdienst daar alomme met zulken yver voortgezet, dat hy die niet alleen onder de Heidenen op Hoewamohel en groot Ceram uitgebreid, maar ook de Christenen (alzoo de Portugeezen zedert het jaar 1515. al in Amboina geweest, en reeds veel Christenen in dien tyd door hen gemaakt waren) wel tien jaaren lang, door ettelyke Javaanen geholpen, zeer bitter vervolgd heeft, voorgevende, dit uit een yver voor zyn Godsdienst te doen; maar doende metter tyd klaar blyken, dat het zynen Koning immers zoo veel om het Meesterschap over 't land, als om den Godsdienst, te doen was, alzoo hy, terwyl zyn Koning zich in Ternate als een vriend der Portugeezen aanstelde, volslagen zyn werk maakte, om die Natie geheel en al uit Amboina te verdryven. En door Kimelaha Laulata voortgezet.

Deze *Laulata* bragt van 't jaar 1558. tot 1568. zoo veel te weeg, dat niet alleen de meeste omleggende Christendorpen afvielen, maar dat ook veel Heidensche dorpen 't Moorsch Geloove, om de vervolging, die zy anders leden, te ontgaan, aannamen. Vooral vernam men dit in 't jaar 1565, wanneer die van Hitoe en Loehoe ziende, dat zy de Portugeezen niet konden verdryven, op welke zy zeer verbitterd waren (te meer, om dat zy den Molukzen Vorst, *Hair*, in Ternate in zyn eigen Paleis zoo schendig vermoord hadden) de Javaanen te hulp riepen, die met een gruwelyk geweld de Christenen alomme vervolgd, dog in 't jaar 1568. zich egter genoodzaakt gevonden hebben, om dit land weêr te moeten verlaten, alzoo zy uit hun land het vereischt ontzet niet kregen. Egter zyn veel Christen-dorpen door alle de gepleegde geweldenaryen der Ternataanen, en Javaanen, in die tyd af-

afgevallen, en tot het Moorſch Geloove overgegaan.

Noeſſanivel Moorſch geworden.

Onder deze is naderhand ook het vermogend dorp Noeſſanivel, vooral by de komſt der Kimelaha's in Amboina, geweeſt, die eerſt wel wat na den Chriſtelyken Godsdienſt, hen door de Portugeezen voorgehouden, ſcheenen te hellen; maar na dat zich *Roebohongi*, en de volgende Koninklyke Stadhouders, hier recht vaſt gezet, en Loehoe tot hunnen Zetel verkoren hadden, verklaarde zich de Koning van Noeſſanivel voor 't Moorſch Geloove, waar toe zy door eenen *Latoelockar*, een Bandaneeſche Moor van Lonthoir, gebragt, en zoodanig onderwezen zyn, dat de Portugeezen zedert ganſch geen goed oog op hen gehad, en ook zeer weinig ſtaat op hunnen dienſt gemaakt hebben.

In 't jaar 1588.

In 't jaar 1588. ſtond het zoo ſlecht tuſſchen hen, en de Portugeezen, dat zy van die van Noeſſanivel naauwlyks verkrygen konden, om hen maar een ſtuk Geſchut op 't nieuw Kaſteel door een Coracora met volk te helpen brengen, by welk geval de Portugeeſche Landvoogd, *Sanchio Vaſconſelho*, de voornaamſten van hen gevangen nam, en na Malacca voerde; waar op de andere wel met die van Oerimeſſing na 't ſcherp gebergte Erihatoe vlugtten; maar deze Heer wiſt hen door een langdurigen oorlog het daar ook zoo moede te maken, dat zy zich genoodzaakt vonden na hunne Geloofs-genoten, de Hitoeezen, de vlugt te nemen, en zich aldaar twaalf jaaren lang tot de komſt van Don *Andrea Furtado de Mendoſa* in 't jaar 1602. te onthouden, die den gevlugten Koning van Noeſſanivel, *Radja Sinapati*, met een gedeelte van zyn volk gevangen kreeg, weêr aan 't Kaſteel bragt, en metter tyd Chriſten deed werden, gelyk wy in 't vervolg zien zullen.

Eenige nochtans van die van Noeſſanivel, te weten, die van de *Pati*'s, en van *Riſſacatta's Campong*, zyn Moorſch gebleven, en door de Heer *Demmer* in 't jaar 1643. in de Laha op zich zelven geplaatſt, daar zy nog woonen, en een Moorſchen Tempel en Prieſter hebben.

Hidajat's yver voor dit Geloove,

Veel meer egter begon dit Geloove door te breken, ten tyde dat *Hidajat* in 't jaar 1620. Koninklyke Stadhouder op Loehoe wierd, alzoo 'er in 't jaar 1621. in die groote vergadering, door den opper-Landvoogd van Indiën, *Jan Pieterszoon Coen*, belegt, klaar genoeg gebleken is, hoe hy 't eiland Noeſſa Laoet, en veel dorpen, van ons en van 't Chriſten Geloove, had doen afvallen; waar in hem naderhand de volgende Kimelaha's met veel drift nagevolgd hebben, en vooral *Leliato*, die in 't jaar 1636. die van Oma tot afval dwong, en *Madjira*, diens toeleg was, om den Chriſten Godsdienſt geheel en al uit te roejen, en den Moorſchen alomme hier in te voeren

Vryheit van dat Geloove door de Hitoeezen uitbedongen.

Het is waar, dat die van Hitoe al vroeg met de onzen in verbond getreden zyn; maar 't is ook zeker, dat zy wel uitdrukkelyk vryheit voor hunnen Godsdienſt bedongen hebben, gelyk wy in alle gemaakte verbonden konnen nazien, dat ook de reden is, waarom de ganſche buiten-kuſt van Hitoe (zeer weinig uitgezonderd) tot nog toe Moorſch gebleven is. Ook is in 't jaar 1658. door Kimelaha *Haſi*, by 't verbond toen met ons aangegaan, al mede bedongen, dat men hen in hun geloof ongemoeid zoude laten.

Hoe oprecht nu de onzen dit ook altyd nagekomen hebben, zoo hebben zy, en zelf de Heer *de Vlaming*, nog niet konnen ontgaan, door deze en gene Amboineeſche Hoofden, en Ternataanſche Hovelingen, zoo by de Koningen der Moluccos, als by die van Macaſſar, quaadaardig gelaſterd, en onrechtveerdig beſchuldigd te werden, dat zy hen geweld in hun Geloove hadden aangedaan, gedurig (als zy tegen ons oorlogen wilden) voorgevende, dat dit de eenige reden van den oorlog, en van hun verzoek was, om hunne Geloofs-genoten dog tegen 't geweld dezer Ongeloovigen te helpen; terwyl in al deze zaaken deze liſtige verzoekers, en zoo de Koningen der Moluccos, als die van Macaſſar, ieder nog een byzonder inzicht geheel buiten den Godsdienſt hadden.

Dat deze oorlogen, om den Godsdienſt ondernomen (zoo de Hitoeezen, en andere Mooren, voorgaven) groote bitterheden en vervolgingen tegen de Chriſtenen van tyd tot tyd veroorzaakten, heeft men voor al ten tyde van *Kakiali* en *Patiwani* in 't jaar 1634, en ten tyde van *Madjira* in 't jaar 1651. gezien; hoewel 'er geen Moor van zoo grooten gezag, als *Haſſan Soeleyman*, en ook noit grooter voortzetter van dit Geloove op Hitoe geweeſt is. In 't jaar 1651.

Waar zich dit Geloove hier al verſpreid heeft.

Om nu te weten, waar in Amboina die Moorſche Godsdienſt al uitgebreid is, zullen wy aanwyzen, waar zich dit gebroed al heeft ingedrongen, mitsgaders wat voor eilanden, en dorpen met dezen zuurdeezem al zyn beſmet geweeſt.

Dat zy eerſt onder die van de ganſche Hitoeeſche kuſt, te weten op die meeſte van de dertig dorpen, alzoo het dorp Layn in 't jaar 1633. of in 't jaar 1634. in *Kakiali*'s tyd eerſt Moorſch geworden is,

 ge-

geplant is, hebben wy klaar uit het vorige gezien; ook zal ons dit nader blyken, als wy zullen zien, welke Chriſtenen zyn. Dat die van Noeſſanivel (als zynde landslieden, en met hen van Java afkomſtig) en ook die van Loehoe, nevens de verdere dorpen op Hoewamohel, by de komſt der Kimelaha 's uit de Moluccos omtrent het jaar 1570, en in de volgende jaaren, zich daar toe mede begeven hebben, hoewel Loehoe, en meer andere daar om her leggende, zich al vroeger, te weten in 't jaar 1558. by de komſt van *Laulata*, genootzaakt vonden daar toe over te gaan, is by ons bevorens al omſtandig getoond

Liſſabatta, en Hatoewe, twee beroemde en magtige dorpen op de Noordkuſt van groot Ceram, zyn al vroeg Moorſch geweeſt, gelyk ook alle de dorpen van Keſſing, en Ceram-Laoet, op den Ooſt-hoek van groot Ceram gelegen.

Even zoo heeft zich deze Godsdienſt ook langs de binnen-kuſt van dit groot eiland op Kellemoeri, Kellibon, Tobo, Giſſelau, Hatoemeten, met Riboet en Hakiboy daar onder behoorende, als mede op Erinama Tamilau, Iha, en Mahoe (van Honimoa derwaards gevloden) verſpreid, alle welke tot nog toe Moorſch zyn.

Op het eiland Honimoa plachten die van Ihamahoe, omtrent Hatoewana toen leggende, zeer bitter Mohhammedaanſch te zyn; dog naderhand na de over-kuſt van Ceram, ter plaatze, daar zy nu nog zyn, gevlucht zynde, zoo is al hun land op Honimoa aan de Chriſtenen aldaar verdeeld, en zy zyn genoodzaakt geweeſt op Ceram, omtrent een myl van 't dorp Latoe, zich te onthouden.

Buiten dezen had men ook nog eenige Mooren op Siri-Sorri, die 'er nog zyn, hoewel zeer weinig in getal, behalven dat het ook Mohhammedanen zyn, die in 't jaar 1648. al de naam hadden, dat zy zeer ſlechte Mooren waren.

Die van Noeſſa Laoet zyn wel eenigen tyd in 't jaar 1620, door dwang van *Hidajat*, Moorſch geworden; maar zoo zy gelegenheit hadden, om tot ons weder over te komen, vielen zy weêr af, weshalven men hen daar niet onder reekenen moet.

Op Oma is ganſch Hatoeaha, of wel Pelau, Cabauw, Caibobo, en Rehoemoni, tot nog toe Moorſch, ook is Holalihoe daar mede eenigzins beſmet geweeſt, dog nu niet meer.

Het eiland Boero, ſchoon nog ten grooten deele Heidenſch, en vooral in opzicht van alle de Alfoereezen aldaar, is al van oudsher Mohhammedaanſch geweeſt. Altoos van de tyd van *Samarau*, en zyn zoon *Roebohongi*, welke laatſte hier in 't jaar 1570. quam, is 't zeker, dat men dit quaad zaad hier al begon te zaajen, 't geen hier zulke diepe wortelen geſchoten heeft, dat zy meeſt alle, uitgenomen een dorp (zedert eenige jaaren uit verſcheide dorpkens te zamen vergaderd) tot nog toe Moorſch zyn; gelyk ook die van Amblauw, Kelang, en Bonoa, weinige van die laatſte uitgezonderd.

Die van Manipa waren zeer lang Heidenſch, en namen den Mohhammedaanſchen Godsdienſt laat aan: want ſchoon eenige Orangkaja's Moorſch wierden, zoo bleef 't gemeene volk Heidenſch, ter tyd toe dat *Madjira*, by zynen opſtand, dit quaad zaad daar onder den gemeenen man ook verſpreide, en hen dwong om Moorſch te werden.

Hoe veel 'er op Bonoa, en Boero, nu nog Moorſch zyn, zal ons te klaarder blyken, wanneer wy 't getal der Chriſtenen op deze eilanden net aanwyzen zullen, 't welk tegen de andere ingezetenen van ieder eiland (die men by ieders byzondere beſchryving uitgedrukt vind) vergeleken zynde, zal men zeer licht konnen zien, dat de meeſte daar nog Moorſch gebleven zyn.

Op Leytimor zyn geen Mooren, dan eenige weinige aan den Rooden berg, dat meeſt Hoewamoheleezen zyn. Egter is de tweede Soa van Halong, *Soa Selan* genaamd, pas voor de tyden der Portugeezen Moorſch geweeſt, alzoo die, met den Pati van Ooſt-Ceram hier gekomen zynde, een Bandaſche vrouw uit het geſlacht van *Latoe Loccar* van Lonthoir, en met haar ook dat Geloove, medebragten.

Tot dus verre nu gezien hebbende, wanneer deze kanker en peſt hier ingedrongen is, en waar zy zich in deze geweſten al verſpreid heeft, zoo was het nu wel de rechte tyd, om die Godsdienſt te beſchryven; maar aangezien die van Amboina, Banda, Ternate, mitsgaders de verdere Mohhammedaanſche eilanden om de Ooſt dit haar Geloove van Java gehaald, of ontfangen hebben, zoo dunkt het ons veel gevoegelyker en eigener, dat wy 't zelve, als wy met de ſtoffe van Java bezig zyn zullen, te gelyk afhandelen.

Imand nu, die maar eenige kennis van dezen Godsdienſt heeft, zal zekerlyk weten, dat 'er in de zelve een groot onderſcheid tuſſchen de Sunni's, en Sjais, is. Het eerſte gevoelen werd van de aanhangers van de drie eerſte Chalifa's, of Stedehouders van *Mohhammed*, *Aboe-* Onderſcheid tuſſchen de Sunni's. en de Sjais.

Aboebeker, *Omar*, en *Oetsman*, en 't laatste van de aanhangers van *Aali*, gevolgd.

Het eerste werd van de Turken, Arabiers, Mogolders, en veel andere, het laatste door de Perziaanen, die van Golconda, en weinig andere, zeer hard gedreven.

De eerste gelooven wel, 't geen in den Coraan (gemeenelyk den Alcoran genaamd) geschreven staat; maar zy gelooven buiten dien ook, en richten zich wel het meest na de Suna, zynde een verzameling van veel woorden, spreuken, en nadere verklaringen van *Mohhammed* over zeer vele zaaken, die door deze en gene van zyn navolgers uit zyn mond in een boek byeen verzameld, en by hen als een mondelinge Wet, of wel als de Mischna by de Joden, geworden is, aan welkers onderhouding zy zich immers zoo sterk, als aan die van den Coraan, verbonden houden; hoewel zy op verre na geenzins de vroomste, maar vry wat los van leven zyn.

De laatste, of de Sjais, daarentegen verwerpen deze Suna, houden zich stipt aan den Coraan, en zyn menschen, die vry ordentelyk, zedig, godvrugtig en naauw bezet van leven zyn; om welke, gelyk om meer andere redenen, tusschen deze Sunni's, en Sjais, een doodelyken haat is, tot zoo verre dat zy malkanderen daarom vervloeken, en als ketters aanzien.

Slegte kennis der Mooren hier.

Vermits nu de eerste invoerder van den Mohhammedaanschen Godsdienst op Java een Arabier geweest is, zoo is 't zeer licht te zien, dat de Mooren van Amboina, en alle de anderen rondzomme, geen Sjais; maar Sunni's, zyn.

Gelyk nu de Arabiers onder de Sunni's de onkundigste en minst-geoeffende in de gronden van hunnen Godsdienst zyn, en zeer weinig van den waren inhoud van den Coraan weten, latende dat maar op de Priester staan, en zich verder alleen aan deze en gene uiterlyke plechtelykheden van de Besnydenis, de Reiniging des ligchaams, 't waarnemen van de vyf Bedestonden, en van de Vasten, houden, alzoo bevind men even het zelve hier onder de Amboineesche Mooren; hoewel zelf de Priesters onder deze laatste zoo onervaren in 't Arabisch zyn, dat zy naauwlyks een Hoofdstuk of twee uit den Coraan wel weten te leezen, en ook door de bank weinig reden van hunne Godsdienst weten te geven, om dat zy zeer weinig van desselfs inhoud verstaan. Wat nu de gemeinte betreft, zy zyn in 't gemeen zeer dom, en onwetende, ja niet in staat, om den Coraan te lezen, veel min te verstaan: want schoon de Priesters hen nu en dan in hunne Tempels, die zy hier menigvuldig, en in alle de Moorsche dorpen hebben, al een Capittel uit den Coraan voorlezen, zoo zouden zy daar van egter geen nuttigheit hebben, en 'er niets af begrypen, zoo hen dat in 't Maleits, of Amboinees, niet uitgelegt wierd. Egter is het waar, dat de Mooren in Amboina, en op Ceram, door de bank 't Maleits veel beter, dan de Christenen, of de Heidenen, spreken en verstaan, dat egter mede meer zyn betrekking tot de Priesters, dan tot den gemeenen man, heeft.

Hun Kerk, en dienst, door den Schryver op Hila beschouwd.

In 't jaar 1687. in de maand October ben ik op Hila in hunnen Tempel geweest, waar in zy my toestonden te komen, en hunnen dienst volkomen te zien; dog de Gemalin van de Heer Landvoogd *Padbrugge*, die te dier tyd daar mede zeer begeerig toe was, mogt daar niet inkomen; maar zy stonden haar Ed. toe op een stoel in 't portaal, dat voor de Kerk is, en voor de opene Kerk-deur, zoo lang deze hun dienst duurde, te zitten.

De Kerk van binnen was volslagen ledig, en ik zag 'er niet, dan eenige matten op de vloer leggen, op welke niet, als eenige mannen, dog geen vrouwen, zaaten.

Bericht wegens de vrouwen, in hunne Tempels komende.

Men moet daar uit niet oordeelen, dat de vrouwen by hen niet in de Kerk komen. Ik heb dit uitdrukkelyk aan hare Priesters, en vooral aan *Hassan Soeleyman*, toen hy nog Priester op Hila was, gevraagd, die my zeide, dat de zelve in al hare Mesdjids (die zy Massigits noemen) altyd, aan de linker zyde van de Tempels, zyn; dog *Noerlete*, Priester aan den Rooden berg, voegde, tot nader opheldering van die vrage, 'er by, dat in hunne Tempels noit jonge dochters, en niet dan bedaagde getrouwde vrouwen, of weduwen, komen.

Ik meinde in 't eerst, dat zy daarom aan des Heeren Landvoogd's Gemalin den ingang in hunnen Tempel geweigerd hadden, om dat ik 'er geen vrouwen in zag; dog, naderhand hoorende, dat 'er getrouwde en bedaagde vrouwen wel inquamen, en egter gezien hebbende, dat zy dit een vrouw, die de eerste in rang in de gansche Landvoogdy was, beleefdelyk weigerden, zoo moet 'er een andere verborgene reden, my tot nog toe onbekend, geweest zyn, waarom zy dit aan my, dien zy als een voornamen ongeloovigen moesten aanzien, dien zy meer, dan deze vrouwe te vreezen hadden, en aan haar Ed. niet, toestonden.

Ik zag hier twee zaaken, die my byzonder behaagden. Vooreerst, dat de man-

Eerbied onder hunnen Godsdienst.

mannen, daar zeer eerbiedig, en zoo stil zaten, dat men niet het allerminste geluid, of geritzel, veel min eenig gesprek van den eenen tegen den anderen, in die Tempel, vernam, al te zamen even aandagtig bezig zynde, om, na 't geen de Priester voorlas, te luisteren.

Waar in zy ons overtreffen.

Het tweede, dat ik daar zag, en my zeer wel behaagde, was, dat geen een van alle die mannen, die op die matten zaten, op 't verschynen van des Landvoogd 's Gemalin, hun hoofd daar eens na toe wendden, veel min opreezen; daar men onder ons, op Batavia, in de Kerk van 't Kasteel (hoewel 't in de Stads Kerk, omtrent het gestoelte der Heeren Raaden, by 't verschynen van zyn Edelheid in de zelve al mede van de lieden, die hy voorby gaat, geschied) en in alle buiten-Landvoogdyen die versoejelyke gewoonte heeft, dat, by 't verschynen van den opper-Landvoogd op Batavia, of van eenig ander Landvoogd op de buiten-plaatzen in de Kerk, alle lieden zonder onderscheid, ook zelf al was men met zingen of met bidden bezig, zullen opryzen, waar mede, myns oordeels alle onze aandacht en eerbied tot God gestoord, en een groote en zeer ergerlyke oneerbiedigheit betoond werd, en dat om daar by een mensch, midden onder den dienst, meer, dan God, te eeren. Een zaak, die zoo verre gaat, dat ik weet, dat 'er lieden van aanzien, die dit weigerden te doen, om opgezonden zyn.

Ik vraagde aan *Hassan Soeleyman*, toen ik dit gezien had, na 't eindigen van den dienst, hoe 't quam, dat niemand van hen, op 't verschynen van de Gemalinne van den Heer Landvoogd, voor de Tempel, voor welke zy anders gewoon zyn zoo veel eerbied, en hooge agting, te hebben, opgerezen was, nog voor haar Ed. eenige de minste beleefdheit betoond had.

Hy gaf my tot antwoord, dat de Massigit de plaats was, daar men quam, om God alleen, maar niet om menschen, en veel min om menschen boven hem, te eeren. Dat men zich verbeelden moest, dat God daar tegenwoordig, en dat het dierhalven aan de eene zyde billyk was, dat men al zyne aandacht en kragten alleen inspande, om dien God te eeren, en om zich aan de zaaken van zyn dienst aldaar geheel en al met alle de inspanning van zinnen over te geven; daar 'er in tegendeel niets ongerymder in de wereld was, dan dat men God, die daar op een zonderlinge wyze tegenwoordig is, en zyn dienst, om welke wy daar alleen gekomen zyn, zou gaan vergeten, en voor die tyd ter zyden stellen, om een mensch, die daar verscheen, hoe groot die dan ook wezen mogt, boven hem te eeren.

Hoe verre die by hen doorgaat.

Het is zoo verre van daar, zei hy, dat wy dit zouden doen, dat al was het de grootste Koning, die in onze Tempels komen mogt, geen mensch zich daarom verroeren, of zyn aandacht eenigzins breken zoude. Ja al quam 'er iemand dan in de Massigit, om dezen of genen te vermoorden, zoo zou hy, volgens onze wetten, niet mogen opryzen. Welk laatste wat te verre ging, daar het eerste te pryzen, en de reden, die hy 'er byvoegde, zeer wel gegrond was. Een zaak, die by geen Overheden hier te lande, 't zy in de byzondere steden, 't zy in den Hage ook by de Heeren Staten van Holland, of by haar Hoog-Mogende, de opper-gebieders van Indiën, in gebruik is, dat iemand, en veel min dat alle de menschen in zoo een Kerk, midden in hun aandacht, en in 't plegen van den Godsdienst, voor haar Ed. Gr. Mogende, of voor haar Hoog Mog., zouden opryzen, waarom ik te minder begrypen kan, wat doch de reden zy, dat men dat over al in Indiën voor een Landvoogd doen moet, daar het immers klaar tegen de gewoonte van ons land, tegen de gezonde reden, en voor al tegen de eerbied, die men God boven een mensch schuldig is, stryd.

't Verdere door de Schryver in dezen Tempel aangemerkt.

Verder was 'er in dezen Tempel een vierkant huisje, zeer wel na een kleen wacht-huisje der Soldaaten gelykende, dat ten naasten by recht tegen over de deur des Tempels stond. Voor 't zelve hing een lang wit voorhangzel, agter 't welke de Priester (dien ik niet zag, maar hoorde) zeker Hoofdstuk uit den Coraan las, en daar na onder anderen mede bad, dat God ook ons, die niet op den rechten weg, maar van de zelve afdwalende waren, dog eens wilde bekeeren.

Al deze woorden sprak hy meest met een zingende galm uit, ook was hy niet boven een kleen half uur bezig met alles, dat tot dezen dienst behoorde; en toen zag ik haar alle zeer stil weêr uit den Tempel na huis gaan.

Standvastigheit in hun Geloove.

Deze menschen, die in Amboina gemeenelyk alle Oelilima's zyn (hoewel anders de Tidoreezen, van welke beide die partyschappen van Oelilima 's en Oelisiwa's oorspronkelyk zyn, en die zich van daar eerst in Ternate, en daar na herwaards in Amboina verspreiden, al te zamen Mooren zyn) blyven, hoe bot zy anders in 't gemeen, en hoe onkundig zy wel in 't byzonder omtrent de

de zaaken van hun Geloove zyn, gemeenelyk zeer ſtandvaſtig, ja hardnekkig by het zelve, hoewel my voorſtaat gelezen te hebben, dat zulk een verloochenaar van zyn Geloove, *Paul Papoewa* genaamd, in 't jaar 1643. in de Uliaſſers, op Toehaha den 12 December gehangen is, om dat hy tweemaal Chriſten en tweemaal Moorſch geweeſt was.

Byzondere plegtelykheden. Zy zyn gewoon zeer net op 't reinigen van hunne ligchamen te paſſen, niet alleen uit reinheit en zinlykheit, maar ook uit inzicht van den Godsdienſt, alzoo zy, onrein zynde, niet in de Tempels zouden mogen komen, om in welke zuiver te verſchynen zy niet alleen gewoon zyn de voeten (dat zy my niet vergden) maar ook alle de deelen van 't ligchaam, die zy maar eenigzins, 't zy door byſlapen, 't zy door hun gevoeg, of wel iet anders te doen, ontreinigd hebben, te waſſchen. Ook zouden zy op hunne vyf Gebeden-ſtonden de Gebeden geenzins mogen doen, ten zy zy hunne ligchamen eerſt wel gewaſſchen hebben.

Zy nemen ook dan die vyf Gebedenſtonden vry neerſtig, gelyk mede hunne Vaſten de ganſche maand Rammalaan door (by andere Ramadan genaamd) zoo ſtipt waar, dat zy van den opgank tot den ondergang der Sonne niet alleen geen ſpys of drank, maar zelf geen Pinang, Tabak, nog iets anders, zullen proeven; op welken tyd zy by dag veel ſlapen; maar 's nagts eeten en drinken zy weêr niet weinig. Dit noemen zy Vaſten, dog ik noeme het eeten, en drinken, alzoo, indien dat vaſten is, wy dan alle avonden vaſten.

Wat voor lieden van 't Vaſten vry zyn. Hier van zyn echter de kleene kinderen, ſtok-oude lieden, en de zieken, onder hen verſchoond, vermids de Wet hen tot geen onmogelyke dingen verbind. Zelf alle, die voelen, dat zy 't, uit zwakheit van geſteltenis, niet zouden konnen uitharden, mogen daar van afſtappen, en zich door ſpys en drank verſterken.

Zy weten ook omtrent de Huwelyken, en by 't ſterven van vrienden, veel zeldzame plegtelykheden waar te nemen.

Omtrent het eerſte hoorde ik op een tyd van zekeren Geheimſchryver, die by het trouwen van eenige Mooren tegenwoordig geweeſt was, dat deze zaaken tot het ſtaven van de trouw, en tot de beveſtiging van 't Huwelyk, onder hen vereiſcht wierden.

Als de bloedvrienden de zaak eens zyn, gaat de Bruidegom by den broeder, of een anderen nabeſtaande van de Bruid, treed met den zelven na de Maſſigit, en is gehouden voor dien Tempel des zelfs voeten te waſſchen; 't welk gedaan zynde, treden zy in de Maſſigit, en daar op geeft de Bruidegom aan dien bloedverwant, wiens voeten hy gewaſſchen heeft, zyn regter hand, zich daar door geheel en al aan hem verbindende.

Na dat dit verricht is, gaat de Prieſter na 't huis van de Bruid, die van haar zyde daar eene van 's Bruidegoms naaſte bloedverwanten nemen, de voeten waſſchen, haar daar op de rechter hand geven, en zich aldus mede aan haar verbinden moet, waar by dan 't Huwelyk ten vollen geſloten is.

Wat nu de plegtelykheden omtrent hunne dooden betreft, wy hebben bevorens, by 't beſchryven van de dood van *Haſſan Soeleyman*, alles gezegt, 't geen men daar van behoord te weten, waar aan wy ons, om geen onnutte herhaling te doen, gedragen.

Zy weten ook iets, of wat, van den *Melk el Maut*, dat is, *den Engel des doods*, van *Mongkir*, en *Nikker* (twee Engelen, die den menſch even na zyn dood, of begravenis, verſchynen, en hem zeer naauw wegens zyn gedrag, en geloove, in de wereld ondervragen, en van welke wy ter plaatze, daar wy van deze Godsdienſt onder de ſtoffe van Java ſpreeken, nader zullen handelen) maar buiten de beſnydenis, en de bevorens aangehaalde pligten, die zy zeer ſtipt waarnemen, weten zy verder zeer weinig van den Godsdienſt, of van den inhoud van haren Coraan. Het eenige, dat men 'er nog by kan voegen, is, dat zy gewoon zyn op den Coraan zeer plegtelyk den Eed te doen.

Ik heb hen dat onder malkanderen (zonder dat het juiſt voor den Nederlandſchen Richter geſchiedde, daar dat op een andere wyze gedaan werd) terwyl ik voorby 't ſtrand gedragen wierd, zoodanig zien doen, dat hy, die zweeren zou, den Coraan, op 't hoofd van een Prieſter leggende, die op een groote ſteen pas in zee ſtond, met zyn vingers aanraakte. Hun wyze van Eed te doen.

Verder ziet men geen onderſcheid tuſſchen een Moor, en een Chriſten, dan dat de eerſte een Tulband, of een Boelan-boelan, dat is, een ſmalle reep Linnen, die eens rondom zyn hoofd als een halve Maan gaat, en dat de laatſte een Hoed draagt. Het moeten al groote mannen onder hen zyn, die een rechten Tulband draagen, dat gemeenelyk een dikke rond-gedraaide, en door malkanderen geſlingerde wrong is. 't Onderſcheid van dracht tuſſchen de Mooren, en Chriſtenen.

De Prieſters dragen gemeenelyk een witte, gelyk ook veeltyds zulke Badjoe's,

djoe 's, of witte Keelen; dog andere grooten roode, of anders-geverwde Tulbanden. Ik heb hen ook wel groene zien dragen, zonder dat ik egter bespeuren kon, dat zy daarom juist van Mohhammeds bloedverwanten waren; daar dit anders in 't Turkze ryk geen anderen, dan zulken, geoorlofd is.

Op wat dag zy hun Godsdienst waarnemen.

Dat de Vrydag de dag van hunne Godsdienst is, op welke zy in hunne Maſſigit 's gaan, is allen, die maar iets van dezen Godsdienst weten, bekend.

Zy noemen dien dag حاري جماعة *Hari Djoemäat*, dat is, *den dag der vergadering* (dat van der Hebreen יום אחד *Joom Achad*, dat is, *de eerste dag*, ontleend schynd) gelyk zy zich zelven ook wel اهل السنة و الجماعة, *Ahul el Sunnet wa el Djamäat*, dat is, *Het volk der Suna* ('t rechtgeloovig volk, dat de Suna, de ware Leere, volgd) en *'t volk der vergadering*, noemen.

Wy zeiden te voren, dat de Mooren doorgaans, en vooral, hunne Priesters, hoe bot zy anders zyn, veel beter Maleits, dan de Christenen, of de Heidenen alhier, spreken.

Waarom de Mooren beter Maleits, dan de Christenen, spreeken.

De reden daar van is, om dat men by dezen en genen van hen redelyke goede Maleitsche boeken, in een Arabische letter met de hand geschreven, vind, die zy malkanderen leenen, en aan den genen, die het konnen, ook wel uit te schryven geven.

Dit doet hen niet alleen meer kennis van die Taal, maar ook van veel andere zaaken krygen, die zy anders zoo licht niet zouden leeren.

Ik hebbe van deze zoort van boeken verscheiden by hen gezien, en ook wel geleend, om uit te schryven.

Dus heb ik van hen nog deze navolgende met de hand geschreven schriften onder my.

Welke Maleitze schriften, met een Arabische letter, de Schryver bezit.

Hhakajat Tanah Hitoe, of *de Geschiedenis der kust Hitoe.*

Hhakajat Nabi Moesa, of *de Geschiedenis van den Prophcet Moses.*

Hhakajat Nabi Joesef, of *de Geschiedenis van de Propheet Josef.*

Hhakajat Kelilah daan Deminah, dat is, *'t Voorbeeld der oude Wyzen*; by ons in het Neerduitsch bekend.

Tadjoe Essalatina, anders ook, by de Maleyers, *Makota Segalla Radja Radja*, dat is, *de Kroon der Kooningen*, genaamd, een heerlyk boek, en onder hen van 't zelve gebruik, als by de ouden de *κυροπαιδεῖα* van *Xenophon.* Dit is door eenen *Bochari* van Djohor gemaakt, en 't beste Maleits boek, dat ik kenne. Deze alle zyn in Quarto.

Hhakajat Hhamza, of *de Geschiedenis van Hhamza*, dienende, om een Vorst dapper, en strydbaar te maken.

Hhakajat Radja Soeleyman, dat is, *de Geschiedenis van Koning Salomon.* Deze twee zyn in Folio.

Noer Mohhammed, of *'t Licht van Mohhammed*, handelende over zaaken van hunnen Godsdienst, en over 't leven van *Fatima.*

Hhakajat Ismajatiem, dat is, *de Geschiedenis van Ismajatiem*, zeer dienstig, om iemand een wakker Vorst, en een groot dienaar van Staat te doen werden.

Soelalet Essalatina, of *de Afkomst der Koningen van de Maleitsche kust, en van Malacca*; dog dit heb ik niet in een Arabische, maar in een Hollandsche letter. Deze drie laatste zyn in Quarto.

Hhakajat Radja Cambodja, dat is, *de Geschiedenis van den Koning van Cambodia.* In Octavo.

Hhakajat Misa Gomitar, dat is, *de Geschiedenis van Misa Gomitar*; zynde een Javaansche geschiedenis, welke ik op Batavia bekomen heb. Een zeer dikke Quartyn.

Coeripan, de gevallen van verscheide Javaansche Princen, en Princessen in een fraaie Foliant vervattende.

Hhakajat Indrapatra, of *de Geschiedenis van Indrapatra*, vervattende verscheide Fabulen van dien Koning der Geesten, mede in zeer zuiver en net Maleits opgesteld.

Hhakajat Tsjahaja Langgare, of *de Geschiedenis*, genaamd *den Glans van Langgare, zoon van den Koning van Djimsompit.*

Mäarifet Islam, of *de Kennisse van den Mohhammedaanschen Godsdienst.*

Hhakajat Nabi Mohhammed, of *de Geschiedenis van den Propheet Mohhammed*, zynde een beschryving van zyn leven.

Verscheide boeken over hunne geestelyke Rechten, en over den weg, door welke een Mohhammedaan zalig moet werden.

Het *Voorbeeld van de vertroosting van 't herte*, behelzende verscheide oude Geschiedenissen der Maleyers.

Verscheide Maleitsche Sjaïers, of Verzen.

De Geschiedenis van den dag des Oordeels.

Hhakajat boerong Pingit, of *de Geschiedenis van de Musch.*

Hhakajat Radja Tambichaja, of *de Geschiedenis des Konings van Tambichaja.*

Hhakajat Segalla Soesoehoenan, of *de Geschiedenis der Soesoehoenans*, of *der Keizers van Java*, welke ik op Batavia bekomen hebbe.

Kenz

Kenz ul Chafi, of *de verborgene Schat*, een zeer fraai boek, handelende van de Schepping, van den Menſch, van de Dood, van 't Graf, van den Antichriſt, van Gog en Magog, van 't laatſte Oordeel, enz.

Saribue Matſal, of *de Duizend Raadzels*, beſtaande in vragen, en antwoorden, die meeſt alle in Quarto zyn, en eenige ook wel byeen gebonden.

Deze alle (uitgenomen een of twee) hebbe ik in Amboina bekomen, en nog onder my.

Daar is ook *de Hhakajat Iskender Dſulcarnain*, of *de Geſchiedenis van de tweehoornige Alexander*, behelzende de daden en 't leven van *Alexander de Groote*; en meeſt dienende om te toonen, dat hy 't Ooſten niet alleen overwonnen; maar dat hy de wereld ook tot het Mohhammedaanſch Geloove (een grove misſlag) gebragt heeft. Ik heb veel moeite gedaan, om dat boek te bekomen; dog heb het noit konnen magtig werden; gelyk ook niet dat van *Mohhammed Hhanifijah*, 't geen dienen kan, om iemand tot den ſtryd aan te moedigen, en dapperheit in te blazen. En zoodanige zullen 'er zekerlyk meer onder hen, en elders, verborgen zyn, die ik noit gezien heb, hoewel hunne meeſte geſchiedeniſſen met veel verdichtzelen opgevuld, en dierhalven meer gericht zyn, om iemand de Maleitſche Taal, dan wel eenige waarheden, of fraaje geſchiedeniſſen en zaaken, te leeren.

Dit was het, 't gene wy van den Godsdienſt der Mooren hier te zeggen hadden. Nu zal het tyd werden, om van de Chriſtelyke Godsdienſt mede eens te ſpreken.

DERDE HOOFDSTUK.

V*An de* Chriſtelyke Godsdienſt. *En vooreerſt van de* Roomſch-Catholyke, *omtrent 't* jaar 1532. *hier begonnen. Eerſt onder die van* Hative. &c. Parmain, *en* Ajapayl's *weduwe, nevens meer andere gedoopt.* Don Emanuel *van* Hative, *by de* Portugeeſche Schryvers *genoemd. Verhuizing der* Portugeezen *van* Picapoli. *d'*Azevedo *herneemd* Picapoli. *Die van* Soya *werden* Chriſten. *Ook* Amantelo, *en andere dorpen van* Leytimor. *Groote verandering door* Xaverius *hier te weeg gebragt, na 't opgeven der* Roomſch-gezinden. *Waar op zich de vervolging onder* Laulata *opdede. De* Chriſtenen *door de* Saa *gered. En krygen een andere gedaante.* Javaanſche *vervolging in 't* jaar 1565. Liſſabatta *bekeerd. Zoo men voorgeeft.* Roebohongi *dwingt de* Portugeezen *te verhuizen. Die van* Noeſſanivel, *en* Ocrimeſſing *lyden om den* Godsdienſt. *De* Hitoeezen *door* Roebohongi *gered. Slegt gedrag der* Portugeezen, *die alles weêr afbraken, dat door andere gebouwd was. De* Hitoeezen *roepen de* Javaanen *weder te hulp. Nemen* Mamalo *in. Worden door* Steven van der Hagen *geſtuit.* Don Andrea Hurtado *herneemt alles. Waar door ook de zaaken van den* Godsdienſt *zeer veranderen. De* Koning *van* Noeſſanivel *word, nevens andere,* Chriſten. Steven van der Hagen *neemt geheel* Amboina *in, waar door de* Roomſche Godsdienſt *een einde kreeg. De inhoud van deze dienſt kortelyk voorgeſteld. Een groote* Vonte *in zee geworpen.*

In 't jaar 1515. Van de Chriſtelyke Godsdienſt.

DE Chriſtelyke Godsdienſt, voor zoo verre die hier oit bekend was, is of de Roomſch-Catholyke, of de Hervormde geweeſt.

Gelyk de Roomſch-Catholyke veel ouder in tyd, dan wel de Hervormde Godsdienſt, is, alzoo is zy ook hier eerſt bekend geweeſt, en 'er door de Portugeezen ingevoerd.

Wy hebben bevorens reeds getoond, dat zy allereerſt, by voorval van ſchipbreuk, met Kapitein *Serrano* in 't jaar 1515. hier op Aſſaloelo, of Noeſſa Telo (dat *Jarricus* Roſſatel, en andere Rucutello noemen) gekomen is, en dat de Portugeezen, daar wel ontfangen zynde, zedert de gewoonte hadden van nu en dan om water in Amboina aan te komen. Dit geſchiede echter zoo ten eerſten niet: want *Serrano* met zyne ſchipbreukelingen in Ternate, en daar aan zyn einde geraakt zynde, zoo keerden lang daar na eenige van zyne medgezellen weêr na Goa, en gaven daar toen te gelyk berigt, zoo van hunne verrigtingen in 't gemein, als dat zy Amboina ontdekt hadden. 1515.

En vooreerſt de Rooms-Catholyke.

Hier op quamen in 't jaar 1521. of in 't jaar 1522. van de vloot van *Antoni Brit*,

1515. *Brit*, den eerften Portugeefchen Landvoogd in de Moluccos, twee fchepen omtrent Amboina te vervallen. Dit waren de eerfte bodems, die hier verfchenen, die weêr voor Affaloelo gekomen, wel ontfangen, en verder na Hitoe Lama gebragt zynde, daar mede zoo wel onthaald wierden, dat eenige aldaar bleven, aan welken omtrent Mamalo op Picapoli een woonplaats vergund wierd. Na dezen tyd gierden de fchepen der Portugeezen, uit de Weft van Indiën, of van Goa na de Ooft komende, gemeenelyk in Amboina, om water te halen, aan.

Na dat zy hier eenigen tyd geweeft waren, en nu en dan een Priefter mede gebragt hadden, begonden die hier en daar de Mooren wat te leeren, en volgens hunne wyze, die niet zeer ongemakkelyk was, tot het Chriften Geloove te brengen. Dit nam omtrent het jaar 1532. zyn aanvang, en duurde eenige jaaren aan een, tot dat zy, omtrent het jaar 1536. ook eenige kennis aan die van het volkryk dorp Hative, dat in den inham lag, gekregen hebbende, van de zelve, die met die van Hitoe overhoop lagen, te ernftiger binnen in den inham genoodigd wierden, alzoo zy gemerkt hadden, dat het tuffchen de Hitoeezen en de Portugeezen zoo helder niet, als te voren, en een heimelyke wrok gerezen was.

Ontrent het jaar 1532. hier begonnen.

Zedert dien tyd quamen de Portugeezen met hunne fchepen zoo wel in den inham, als op de kuft van Hitoe, makende vriendfchap niet alleen met die van Hative, die aan de Noord-zyde toen lagen, maar ook met die van Noeffanivel, Amantelo, en Halong, aan de Zuidzyde van den inham.

Te meer, kregen de Portugeezen eerft aan die Hative kennis, alzoo *Alapoetila*, en *Ajapayl Liffateloe*, de twee voorname Hoofden van dit dorp, met malkanderen over de oppermagt in gefchil zynde, de eerfte zynen makker by de Portugeezen aangeklaagt, en zich zoo verre in hunne gunft had weten in te dringen, dat zy den laatften gevangen namen, en na Malacca voerden.

Eerft onder die van Hative, &c.

Omtrent dezen tyd geraakten die van Hative met de Hitoeezen in oorlog, en kreegen het zoo quaad, dat zy, het niet langer konnende uitharden, met een fchip van de Portugeezen onder *Alapoetila* (die anders ook wel *Parmain*, of *Permain*, genaamd wierd, en die alle de zyne, en ook vele van Tawiri, mede nam) na Malacca eerft, en daar na verder na Goa verzeild zyn, om aldaar hulp van den onder-Koning tegen die van Hitoe te verzoeken; 't geen te meer ingang kreeg, alzoo de Portugeezen, die nog op Picapoli in groote vreeze voor de Hitoeezen waren, mede fterk te dier tyd over hen klaagden.

De Landvoogd van Malacca ontfing *Parmain* zeer minnelyk, beloofde hem zyn hulp, en verzond hem ten eerften na Goa, alwaar hy mede zeer wel van den onder-Koning ontfangen, en *Don Emanuel* gedoopt wierd, krygende verdere toezegging van hem te zullen helpen; dat ook zekerlyk zou gefchied zyn, zoo hy niet kort daar na overleden was.

Parmain,

Ondertuffchen was ook *Ajapayl* (anders recht *Liffateloe* genaamd) op Malacca overleden, wiens vrouw, te Goa gekomen, daar mede gedoopt, en *Donna Jebel* genaamd wierd.

En Ajapayl 's weduwe, nevens meer andere, gedoopt.

Deze wierd met een groote magt omtrent het jaar 1538. weêr na Amboina gezonden, alwaar zy met iemand van 't geflacht van *Permain* quam te trouwen, en dus den ouden haat tuffchen beide deze huizen af te leggen; 't geen te eer in te fchikken was, alzoo men wil, dat zy een zufter van *Alapatila*, of *Permain*, geweeft zy.

In 't jaar 1538.

De jonger broeder van *Ajapayl*, *Don Emanuel* genaamd, die bevorens reeds groote vervolgingen als een Chriften van *Parmain* geleden, en zich zeer volftandig gedragen had, bragt het nu zoo verre, dat hy het eerfte hoofd van Hative wierd.

Don Emanuel van Hative by de Portugeefche Schryvers geroemd.

Deze is het, van welken de Portugeefche Schryvers, en voor al de Jefuiten, *Jarricus*, en *Maffejus*, als van dien Godvrugtigen en ftandvaftigen *Emanuel Hativenfis*, met zulken byzonderen ophef fpreken, en dien zy, als weêrgadeloos in zynen yver voor den Chriftelyken Godsdienft, tot den Hemel toe verheven hebben.

Terwyl deze Hativezen na Goa vertrokken waren, hadden die van Hitoe gemerkt, dat de Portugeezen, die hoe langs hoe meer onder hen begonden uit te fpatten, en hen allerlei zoorten van overlaft te doen, zich met die van Hative, die nu hunne vyanden waren, meer en meer verbonden; dierhalven vonden zy goed hen van Picapoli, daar zy zich nu vyftien jaaren onthouden hadden, te verdryven, of 't hen zoo bang te maken, dat zy van zelf over de korte weg, onder 't geleide van die van Hoekonalo, die toen mede onder Hative behoorden, na de Noord-zyde van den inham trokken, en zoo met ftank verhuisden.

Verhuizing der Portugeezen van Picapoli.

Zy quamen eerft omtrent de Poka aan ftrand, daar zy zich zogten vaft te ma-

1538. maken, dog trokken naderhand een half myl Westelyker na Melishoek, daar 't mede niet wel zynde, gingen zy na Leytimor, slaande zich vooreerst omtrent den Rooden berg neder, daar zy een vesting opwierpen, beweften de welke die van Hative, om voor die van Hitoe ook te meer beveiligd te wezen, zich toen ook nedersloegen, gelyk zy daar nog woonen.

Dit viel omtrent het jaar 1538. voor, juist als *Antoni Galvano*, in de Moluccos een groote magt byeen gezameld hebbende, om de vreemde handelaars uit de Moluccos, en Amboina te verdryven, *Jacob Lopes d'Azevedo* met vyfentwintig Coracora's (waar op veertig Portugeezen, en vier honderd Bondgenoten, meest Hativezen, waren, door *Permain*, als hy na Goa vertrok, op Cajoe en Tidore gelaten, en de verdere Tidorezen, die onder den Tidoreeschen Kimelaha *Roeboeranni* stonden) na Amboina zond, waar by ook vele van de Hativezen, die van Goa te rug keerden, waren.

d'Azevedo herneemd Picapoli. Deze, in 't jaar 1538. omtrent het strand van Mamalo gekomen, heeft de Hitoeezen aangetast, geslagen, Picapoli weêr ingenomen, een houte vesting gebouwd, en een Portugeesche bezetting, nevens zeven Ternataansche en Tidoreesche huisgezinnen (die namaals op Leytimor het Mardykers quartier uitmaakten) 'er ingelegt, verjagende al de vreemde handelaars van die kust, en verder door wapenen en goede woorden bewerkende, dat de voornaamste dorpen zich aan den Koning van Portugal onderwierpen.

Dit bragt het werk der bekeering op de kust van Hitoe, nu zedert zes jaaren begonnen, zoo grooten krak toe, dat die nieuwe en zoo wat licht heen gemaakte Christenen ten eersten weêr afvielen, het volgens gewoonte met den overwinnaar houdende, en schoon *d'Azevedo* naderhand zegenpraalde, zoo had het egter daar met de zaaken van den Godsdienst na die tyd een geheele andere gedaante, zoodanig, dat zy genoodzaakt waren, die kust te laten varen, en het liever weêr op nieuw op Leytimor te beginnen.

Dit nam egter niet voor het jaar 1540. een aanvang, alzoo die van Soya in 't eerst niet al te wel te vrede waren, dat zy zagen, dat die genen, die maar als Kooplieden en vrienden daar gekomen, en in een behoorlyke wooning geduld, en gehuisvest waren, zich nu van vestingen op haar land in hun weêrwil begonnen te voorzien, dat zy als een zeer gevaarlyke zaak voor den Amboinees aanzagen, en waar uit zy voorspelden, 1540. dat der Portugeezen oogwit was, om zich meesters van hun land te maken, gelyk zy ook waarlyk van 't jaar 1538. hebben beginnen te doen.

Egter hebben zich die van Soya een tyd lang met groot geweld tegen het maken van dit Kasteeltje aangekant, by nacht afbrekende, dat de Portugeezen met die van Hative en de Mardykers, hunne Bondgenoten, by dag opgericht hadden; al 't welke de Portugeezen niet geagt, en 't eindelyk zoo verre gebragt hebben, dat die van Soya, ziende, dat al hun arbeid te vergeefs was, en dat de Portugeezen het stuk meester wierden met hunne vestingbouw, ten laatste met de zelve niet alleen vriendschap gemaakt, maar ook hunne Godsdienst aangenomen hebben. Die van Soya werden Christen.

Dit hadden, volgens het zeggen van *Jarricus*, al eenigen van hen, terwyl *d'Azevedo* nog hier was, gedaan; maar het is waarschynelyk, dat het stuk van bekeering in dat jaar of twee niet veel voortgang gehad, en eerst recht in 't jaar 1590, na 't eindigen van dien binnelandschen oorlog, zyn begin genomen heeft.

Voornoemde Schryver noemt egter het dorp Amantelo, dat al vry aanzienelyker schynt geweest te zyn, als het eerste, dat zelf om het Christendom toen verzogt; waar by ook eenige van die van Noessanivel zouden gekomen zyn. En Amantelo, en andere dorpen van Leytimor.

Naderhand zyn die van Halong, Kilang, Baguala (die, behalven de Hativezen, wel van de oudste en standvastigste Christenen in alle voorvallen geweest zyn) toen al mede Christen geworden.

Dit alles kreeg egter een geheel andere gedaante met de komst van *Xaverius* in deze gewesten. Groote verandering door Xaverius te weeg gebragt.

Zyn eigen naam, was niet, gelyk hy gemeenelyk genaamd werd, *Franciscus Xaverius*; maar *François de Jasse*, die den by-naam van *Xavier*, na de stad Xavier, gelegen in 't Hoog Navarre (hoewel nu maar een kleene vesting op de grenzen van Arragon, niet verre van Pampelona, de hoofdstad van Navarre) meer, dan zyn rechten naam, gevoerd heeft, om dat hy van dit Edel huis, en ook van dat van Aspilcuete (zoo *Jarricus* ons zegt) gesproten was.

Deze, die zich eindelyk alleen maar *Xavier* liet noemen, wierd in 't jaar 1497. geboren, en in 't jaar 1541. met de vloot van den onder-Koning, *Martin Alfonso de Sosa*, als eerste Apostel, of Nuntius Apostolicus, na Indiën gezonden, zynde een leerling van *Ignatius Lojola*, en de

eerste Jesuiet geweest, die in Indiën verschenen is.

Hy quam den 6den Mai in 't jaar 1542. te Goa, verrichtende groote zaaken, door 't uitschitteren van zyn deugden en groote gaven, als mede door 't bedryven van wonderen (zoo *Joan de Lucena*, *Jarricus*, en andere verhaalen) omtrent het werk van de bekeering.

Wat hy in dien tusschen-tyd hier en daar gedaan heeft, zullen wy op de plaats, daar hy dat uitvoerde, ordentelyk aanhaalen; en hier alleen zeggen, dat hy, in 't jaar 1546. in January van Malacca na Banda vertrokken zynde, den 16den February des zelven jaars in Amboina quam.

Hy vond daar reeds veel Christenen; dog de zelve ook sterk door de Mooren vervolgd, die hy zeer kragtig tegen die vervolging ondersteunde, gelyk hy ook zeer veelen van die ongeloovigen bekeerde, vooral, na dat hy hen van genoegzame Priesters voorzien had.

Niet lang na zyn komst wierd ook deze *Emanuel* van Hative eerst gedoopt, zoo *Jarricus* zelf zegt, des niet te min, moet men gelooven, dat hy een goed Christen was, alzoo zyn broeder te Malacca, of te Goa, gedoopt was.

Na 't opgeven der Roomsgezinden.

In den tyd, dat hy zich hier onthield, dat pas drie maanden en een halve was, alzoo hy in 't einde van Mai na Ternate vertrok, bragt hy alles in een vry beter en vaster staat, dan te voren, richtende zeven Schoolen op, en haar aanwyzende, hoe men de jeugd het Pater Noster, Ave Maria, 't Geloof, nevens zekere Vragen uit zynen Catechismus leeren, en hoe men daar na ook tot het leeren der Gebeden, en tot het verstaan van eenige korte verklaringen, door hem over de Catechismus gemaakt, voortgaan moest.

Hier door, als mede door zyne ingetogen en strenge manier van leven, dede hy meer vrugt in dien korten tyd, als by al zyne vorige mede-arbeiders in zoo veel jaaren hier verricht was. In 't einde van dat jaar is hy 'er nog eens in December, dog maar twintig dagen, geweest, versterkende de nieuwe door hem gelegde gronden. Zeer veel hebben hier toe die drie Priesters gedaan, die hy na zyn vertrek herwaards zond, en die deze Schoolen een grooten luister toegebragt hebben.

Om nogtans de waarheit hier omtrent te zeggen, de gronden, die hy, en zyne navolgers, onder deze onnoozele Heidenen leiden, waren zoo slecht, dat zy niet anders, dan den blooten naam van Christenen droegen, terwyl zy in den grond Heidenen, en nog aan al hare Heidensche bygeloovigheden en Afgodery, waar by dan nog veel van het Roomsch bygeloove quam, vast bleven; het welke die van Hitoe bemerkende, die een afgryzen van 't aanbidden der Afgoden, dat zy dagelyks aanzagen, hadden, zoo geboden zy de Portugeezen nogmaals, hun land te verlaten, en by hun Geloofsgenooten de Heidenen, en Afgodendienaars op Leytimor, te gaan.

Xaverius had onder de kruissen, by hem hier en daar op Leytimor opgericht, 'er een hier gelaten, dat uitnemend groot, en, zoo *Jarricus* zegt, van die kragtige uitwerking was, dat, als de Ambonsche vrouwen in het droog Saisoen daar voor maar knielden, 'er aanstonds regen viel.

Een slegt bewys voor de waarheit van zyn Geloof, en niet kragtiger, als dat van de Soyanezen voor haar Heidensch Geloof, die in dien zelven tyd voorgaven aanstonds regen in menigte te konnen doen nederstroomen, als *Radja Soya* maar een witte Haan voor hunnen Afgod offerde, en met een Bamboesje maar in die Martavaan, die boven op den berg stond, roerde.

Wy hebben bevorens, toen wy van de Moorsche Religie spraken, ook getoond, hoe 'er in 't jaar 1558, by de komst van *Kimelaha Laulata* in Amboina, een zware vervolging tegen deze nieuwe Christenen opgekomen, die ook van een langen duur geweest is; te meer, alzoo naderhand ook die van de Javaanen 'er op volgde.

Waar de vervolging onder Laulata zich opdede.

Jarricus zegt, dat deze *Laulata* (dien hy zeer qualyk *Leliato* noemd, alzoo die eerst in de volgende eeuw in 't jaar 1624. in Amboina quam) die van Kilang, en *Emanuel* van Hative zeer hard aangetast, en dat de laatste wel drie maanden lang in zyn dorp belegerd wierd, tot dat hy door *Henrik de Saa* (gelyk wy aanstonds zien zullen) gered wierd.

De groote woede van dezen *Laulata* tegen deze teedere Christenen was oorzaak, dat zy meest al te maal, alleen Kilang en Hative uitgezonderd, ten eersten weêr afvielen.

In 't jaar 1561. De Christenen door de Saa gered.

Eindelyk quam *Henrik de Saa* in 't jaar 1561. met een groote magt van Goa. Hy ontzette de belegerden, sloeg de Mooren op, en bragt zulken verwoesting onder deze bloeddorstige Ternataanen, en andere Mooren, dat zy de Christenen eenigen tyd lang in rust lieten.

En krygen een andere gedaante.

In deze zelve vloot van *de Saa* waren ook twee Priesters, *Marcus Prancudo*, en *Jacob de Mascarenhas*, gekomen, die, hier eenige tyd gebleven, en naderhand door *Francisca Vieyra*, en *Jacob de Magellanes* ondersteund zynde, zoo grooten verandering omtrent de Schoolen brag-

bragten, dat, daar 'er zedert het jaar 1547. maar zeven op Leytimor geweest waren, men nu zoo aldaar, als elders in Amboina, eenendertig Schoolen telde.

Deze waren in de navolgende dorpen geplaatst: te weten in Noessanivel (zoo 't *Maffejus* ook noemt) Seylale, Latoehalat, Amahoesso, in vier dorpen van Oerimessing, in Soya, Amantelo, Ahoessen, Oeritetto, Maredheyka, Kilang, Nako, Hatalaë, Ema, Hoekoerila, Roeton, Leahari, Halong, Hoekoenalo, Hative, Tawiri, Baguwala, Soeli, Way, Hative Kitsjil, Hoetoemoeri, Hatoe, Alang, en Liliboy.

Al welke dorpen zy op dien tyd tot het Christen Geloove, gelyk veele van de afgevallene Christenen, die voor de vervolging van *Laulata* hadden moeten bukken, weêr overbragten, behalven dat zy in vervolg van tyd, nog zesentwintig Schoolen in de Uliassers, te weten, zeven op 't eiland Oma, twaalf op Honimoa, en zeven op Noessa Laoet, gehad hebben; omtrent welk groot werk der bekeering *Emanuel* van Hative deze mannen (zoo *Jarricus* getuigt) zeer veel de behulpzame hand geboden heeft.

Hare Priesters gingen nu en dan wel eens na deze eilanden, dog raakten zomtyds door stormen, die hen overvielen, elendig in de klem, alzoo de vaartuigen slegt waren, en de Inlanders (volgens gewoonte) ten eersten buiten boord sprongen, en hen dryven lieten, waar van *Jarricus* een slecht geval verhaalt van een van die vaders, die na de Uliassers, en na Rosselan (Noessa Laoet wil hy zeggen) gaande, dus in de pekel gelaten was, en een ganschen nacht in zee dreef.

Javaansche vervolging in 't jaar 1565.

Vier jaaren daar na quam 'er weêr een donkere wolk op, alzoo de Hitoeezen, en Loehoeneezen, ziende, dat zy de Portugeezen door hulp der Ternataanen niet quyt konden raken, de Javaanen te hulp riepen, die in 't jaar 1565. een afgrysselyke vervolging tegen de Christenen hebben aangerecht, en zeer veel dorpen gedwongen weêr af te vallen, en zoo wel de Portugeesche zyde, als hunnen Godsdienst, te verlaten, waar by het tot den tyd van *Don Andrea Hurtado de Mendosa*, die geessel van Ambon, die byna alles weêr onder Portugal bragt, gebleven is; zynde zelf die van Noessanivel (by *Maffejus* ook Recanive genaamd) Oerimessing, en een gedeelte van Halong toen Moorsch geworden.

By deze vervolging was de Priester, *Nugnez Ribeira* byna in zyn hutje verbrand, hoewel hy eindelyk gered wierd. Ook hadden de Javaanen *George Fernandez*, en *Gomes Damaralio*, twee ieverige Priesters, zeer moorddadig, zoo als zy van Java na Ambon op reis waren, niet verre van Java, omhals gebragt.

De Javaanen, ondertusschen geen ontzet krygende, waren genootzaakt Ambon in 't jaar 1568. te verlaten.

Lissabatta bekeerd.

Onder die genen nu, die door de Portugeezen bekeerd zyn, telt men, behalven de voornoemden, ook die van Lissabatta. *Maffejus* geeft daar zoo hoog van op, dat hy, van de nieuw-gedoopte van twee steden (dorpen meint hy) sprekende, en een van de zelve Lucebata noemende, zegt dat 'er wel veertig duizend van hen den Doop verzogt hadden, het geen ik gelooven zou, zoo hy vier honderd gezegt had, schoon ook dat wat veel was; om dat 'er noit in twee Ceramsche dorpen veertig duizend ingezetenen geweest zyn.

Zoo men voorgeeft.

Dat de Portugeezen op Lissabatta ook Christenen gezogt hebben te maken, is waar; maar terwyl deze inwoonders een Portugeeschen Priester van Tidore haalen, en herwaards brengen zouden, hebben zy den zelven trouwloos en moordadig by 't eiland Oebi omgebragt, en zyn zedert dien tyd Moorsch gebleven.

Roebohongi dwingt de Portugeezen te verhuizen.

Dus schokte dit naderhand met horten en stooten voort, tot dat de groote *Roebohongi*, zoon van *Samarau*, in 't jaar 1570. als Koninklyke Ternataansche Stadhouder in Amboina quam, die zynen Zetel van Boero op Loehoe tot Gamma Songi verplaatste, zich met de afgevallen Hitoeezen vereenigde, en van daar de Portugeezen, op welke zy zedert de moord van Koning *Hair* zeer verbitterd waren, alle bedenkelyke afbreuk dede, dwingende hem, om metter tyd ook van den Roodenberg Westelyker op te verhuizen, en een grooter Kasteel op 't strand van Honipopo aan te leggen, dat zy in 't jaar 1588. eerst voltoid hebben.

Die van Noessanivel, en Oerimessing lyden om den Godsdienst.

Hoe dat toen ook eenigen van Noessanivel en Oerimessing door den Landvoogd gevangen zyn, wanneer zy met hun Coracora-volk op zyn opontbod quamen, om eenig geschut op de nieuwe vesting te brengen, en hoe hy 'er eenige na Goa, of Malacca, zond, hebben wy bevorens reeds gezegt.

Dit was oorzaak, dat de anderen de vlugt na 't ontoegankelyk gebergte van Poeta namen, alwaar die van Oerimessing zeer veel volks verloren, hardende het daar zoo lang uit, tot dat zy door *Sanchio Vasconcelho*, den eersten Portugeesche Landvoogd, genoodzaakt wierden met die van Noessanivel na de kust van Hitoe de vlucht te nemen, daar zy op

Kaitetto zich met der woon tot de komst van *Don Andrea Huntado* onthouden hebben.

Deze oorlogen der Portugeezen met de Ternataanen en Hitoeezen duurden niet alleen onder *Roebohongi*; maar ook onder zyne zoonen, *Djoemali*, en *Bassi Frangi*, dragende geheel en al den naam van een oorlog om den Godsdienst, weshalven die daar door alom ook niet weinig leeden.

De Hitoeezen door Roebohongi gered.

Gonsalvo Pereira, de tweede Landvoogd, deed hen ook den oorlog met zoo veel geweld aan, dat hy de Hitoeezen, en die van Ihamahoe volslagen onder zyne gehoorzaamheit bragt; hoewel zy na zyn vertrek, door hulp van *Roebohongi* weêr gered, en in vorigen staat hersteld wierden, waar tegen hy die van Hitoe weêr heeft zoeken wys te maken, dat zy onderdaanen van zynen Koning en hem Tol van hunne Nagelen, &c. schuldig waren, gelyk hy die wel stout dorst eisschen, hoewel die van Hitoe dat noit toegestaan, veel min die Tol betaald hebben, behalven dat, zoo zy dien aan den Kroon Ternate al mogten schuldig geweest zyn, Koning *Baboe* hen die lang te voren (gelyk wy dat onder Ternate in 't leven van dien Vorst toonden) quyt gescholden had.

Roebohongi's zoonen hebben naderhand veel aanvallen op het Kasteel der Portugeezen, en hen in den Godsdienst allen afbreuk gedaan; maar egter niet naamweerdigs, gelyk ook weêr van de andere zyde de drie laatste Portugeesche Landvoogden, *Joan Cajado*, *Steven Teixera*, en *Gaspar de Melo*, mede niet veel uitgericht, en eigentlyk het werk maar dragende gehouden hebben; hoewel zy in 't geheel niet alleen by de Mooren, maar ook by de Christenen, zeer begonden te stinken, en hun slecht gebouw der bekeering (dat maar hoog opgeven zonder grond, en een los gestel was) zelf door hun buitensporig gedrag geheel en al omverre te werpen: want wat konden de Christenen van zulke lieden, en van hunnen Godsdienst denken, die hen de schoonste visch, met welke zy hen op de straat tegenquamen, maar afnamen, zeggende, dat die voor zoo een swarten hond te goed, en dat het genoeg was, als zy maar Cabalinjo (de kleenste visch) hadden. Zy namen de vrouwen, en dochters, daar zy zin in hadden, boeleerden daar zoo lang mede, als zy wilden, en zonden die de ouders, of mannen, als zy haar moede waren, nog met de huid vol scheldredenen, te huis; ook kon 't hen niet verschillen, of het Moorsche of Christen vrouwen waren, alzoo zy die beiden even eens handelden.

Slegt gedrag der Portugeezen, die alles afbraken, dat door andere gebouwd was.

Als men nu de geweldenaryen der Paapen met hunne oorbiegt, om alle geheimen van den Inlander te ontdekken, indien men hunne menigvuldige doodslagen en moorden om een haver-stroo, en over 't geringste woord, mitsgaders honderd smaadheden, die zy den Inlander aandeden, hier by voegd, zal men zeer licht konnen begrypen, dat in den Inlander de lust tot dat Christendom, en de liefde tot die Christenen zeer heeft moeten verslaauwen; dat ook de reden was, waarom de Hitoeezen ten tweede maal de Javaanen omtrent 't jaar 1600. in Amboina geroepen hebben, waar by ook eenige Engelschen geweest zyn, die al eenige jaaren voor de Hollanders op Ambon gevaaren hadden.

De Hitoeezen roepen d[e] Javaanen weêr te hulp.

Deze, zich met de Hitoeezen en Loehoeneezen vereenigd hebbende, quamen in February in den inham, en sloegen omtrent de Laha tegen de Portugeezen; maar kregen klop, en verloren die van Noessanivel hunne groote Coracora, zoo dat zy nu uit de lyken geslagen waren.

Pas na dit voorval quamen hier ook twee Priesters, *Bartholomeus Daniel*, en *George Fonseca*, die 't vervallen Christendom weêr wat zouden herstellen, dat deze gedurige oorlogen beletteden.

Dit gaf de Portugeezen wel weêr eenigen moed, gelyk zy toen ook eenige dorpen op de kust van Hitoe afgeloopen, en in de assche gelegt hebben; nemende ook Mamalo, dat al zoo menigmaal te vergeefs aangetast was, in; maar in dat zelve jaar leden zy weêr niet weinig aanstoot door de eerste komst van *Steven van der Hagen*, gelyk wy bevorens reeds getoond hebben; van welken verlost zynde, hebben zy getragt de vereenigde dorpen op Hitoe 's kust in 't jaar 1601. op Kaitetto's strand tweemaal (gelyk in October drie Coracora's, en eenige andere vaartuigen, en in November door den Landvoogd *Teixera* zelf geschied is) aan te tasten, om de vesting der Hollanders te verwoesten; dog deze waren met hunnen ganschen omslag reeds met de schepen van *Jacob Heemskerk* vertrokken.

De Portugeeze[n] nemen Mamal[o]

Worde[n] door St[e]ven va[n] der Ha[gen] gen ge[...]fluit.

Zy veroverden echter eenige dorpen, en ook daar na die sterkte; dog wierden, alzoo zy te yverig na buit waren, en zich te veel verstroiden, door de Hitoeezen geslagen, en met schade en schande na hunne vaartuigen gejaagt.

Na dezen tyd stond alles by de Portugeezen stil, dan dat zy voortgingen, om hunne geweldenaryen en godloosheden onder den Inlander, en vooral by de vrouwen, en dogters, te plegen; dog in 't jaar 1602, wanneer *Don Andrea*

Fur-

In 't jaar 1602. Don Andrea Hurtado herneemt alles.

Furtado, of *Hurtado*, den 10den February in Amboina quam, en byna alles gelyk een groote watervloed overstroomde, nemende al de afgevallene dorpen, de gansche kust van Hitoe, en veel andere plaatzen, gelyk wy in dit werk op zyn plaats reeds getoond hebben, in zeer korten tyd weêr in, en kregen ook de zaaken van den Godsdienst weêr een geheel andere gedaante

Waar door de zaaken van den Godsdienst zeer veranderden.

Hy bragt ook twee Priesters, *Lorenso Massonio*, en *Boixio Fernandez*, in Ambon, die 'er wel van nooden waren, alzoo nu al de overwonnene door 't geweld van den overwinnaar ook zynen Godsdienst moesten aannemen.

Onder deze was mede de Koning van Noessanivel, *Sinapati*, die *Don Andrea Hurtado* in de vlugt gevangen kreeg, en nevens verscheide van zyn volk omtrent het Kasteel plaatste, bewegende hem, nevens eenige van zyne grooten, zich te laten doopen.

De Koning van Noessanivel word nevens andere, Christen.

Hy wierd, by zynen Doop, *Thomas de Sousa* (na *Hurtado*'s onder-Zeevoogd) zyn oudste zoon *Andrea* (na *Don Andrea Hurtado*) en zyn tweede zoon mede *Thomas*, en een dochter *Gimara* (na de Gemalin van den Landvoogd, *Gaspar de Melo*) genaamd.

Hoe opregten Roomsch-Christen nu deze eerst gechristende Koning van Noessanivel, *Radja Thomas*, was, zoo heeft hy egter de spyt, en smaad, hem, en zyn voorouders, door de Portugeezen aangedaan, noit konnen vergeten, waar van hy klare blyk gaf, toen hy een van de eerste zynen afgezant *Lecatompessi*, nevens andere Gezanten der Hitoeezen, na Jacatra en Bantam gezonden heeft, om de Hollanders in te roepen, en na *Steven van der Haven*, ten einde hy hen van de Portugeezen verlossen mogt, te gaan zien.

Onder deze nieuw-bekeerden vind ik ook de voorouders van eenen *Lecatoelin* op Oerien, die dit Portugees Catholyks Geloove zoo lang gevolgd hebben, als het in hun kraam diende, te weten, tot de komst van de Hollanders, by welke zy ook weêr Moorsch wierden.

Steven van der Hagen neemt geheel Amboina in.

Eindelyk verscheen die langverwachte Zeeheld, *Steven van der Hagen*, in 't jaar 1605. met zyn beloofde hulp, en nam zonder slag of stoot, gelyk wy te voren al getoond hebben, geheel Amboina op den 22sten February in.

Onder de Jezuiten, die toen mede na Goa vertrokken, is ook Pater *Andrea Pareira* geweest.

Waar door hier de Roomsche Godsdienst een einde kreeg.

Daar bleven nog wel eenige Portugeesche huisgezinnen in Amboina; maar deze hadden na dien tyd geen gelegenheit, om zich veel in hunnen ouden Godsdienst te oeffenen, alzoo al de Priesters na Goa vertrokken waren, en zy 'er zeer weinig af onthouden, behalven dat zy een menigte van bygelovige zeden en grillen overgehouden hadden, die zy wel hadden mogen vergeten.

Daar hebt gy nu het wezentlykste van de gedaante van den Christelyken Catholyken Godsdienst, zoo als die in de tyd der Portugeezen hier ingevoerd, met het voornaamste, 't geen daar omtrent door hunne Priesters verricht is. Het is zeker, dat deze hier weinig gedaan, en immers zoo weinig, by al 't gene zy verrichtten, gevorderd hebben, waar van het godloos gedrag der Portugeezen zelf de voorname oorzaak geweest is.

De inhoud van deze dienst voorgesteld.

Het voornaamste van hun dienst bestond in veel uiterlykheden. Als de menschen gedoopt waren, waren zy al half Christen; wanneer zy nu voor een kruis wisten te buigen, een *Ave Maria*, of een Paternoster op te zeggen, en eens wel gebiegt hadden, zoo wisten zy het voornaamste van den Godsdienst, latende de Priesters het vordere voor hen van buiten leeren, en gelooven.

Een groote Vonte in zee geworpen.

Daar plagt tusschen de Mangga 's boomen, en Compagnies winkel, een groote Vonte, of Doop-vat te staan, het geene nog lang het bygeloove van veele van die naam-Christenen gevoed heeft; dog de Heer *de Vlaming*, in zyn tyd ziende, dat dit onder de ware Christenen veel ergernis gaf, alzoo de herten van veele oude nazaaten der Portugeezen daar nog al vry aangehegt waren, heeft de zelve in zee laten werpen, waarom de moeder van den ouden *Macquelyn*, zoo my haar zoon zelf gezegt heeft, nog traanen stortte.

Het ware te wenschen geweest, dat die Heer al de bygeloovige grillen en fratzen der Amboineezen, mitsgaders de verdere dwaze overblyfzelen, zoo van hun Roomsch-Catholyk bygeloove, als van hun Heidensche Afgodery, nevens, en in dat Doop-vat had konnen laten in zee werpen; want het is zeker, dat daar van tot nog toe nog veel onder den Amboinees overgebleven is.

VIERDE HOOFDSTUK.

Van den Hervormden Godsdienst. *Zaaken die den* Roomschen Godsdienst *doen uitsterven. Onze dienst hier eerst door een* Krankbezoeker *waargenomen. De Heer* Matelief *geeft hen* Doctor Wogma *ten* leermeester, *en belooft hen* Predikanten. *Neemt eenige* Ambonsche Princen *mede na* Holland. *D.* Wiltens, *de eerste* Predikant *hier, in 't* jaar 1615. *Die 't invoeren der* Nederduitsche Taal *best keurde. Dog stapte tot het leeren der* Maleitze Taal *over. Waarom men niet tot de* Ambonsche Taal *overgeslagen is. Wat door D.* Wiltens *in de* Maleitze Taal *verricht is. Aanmerking over 't* laag Maleits, *by zyn Eerw. gebruikt. D.* Dankaarts *in 't* jaar 1618. *hier. Wat hy in 't* laag Maleits *verricht heeft. Bericht van zyn Eerw. wegens de staat van den* Amboinees, *in opzicht van 't geestelyke. En wegens hunnen* Duivels-*dienst. Wyze van* Besnydenis. *En,* Huwelyk. Eed. Tooveraars. *Hun* aard, &c. *Traagheit van den* Inlander *om de kinderen te laten leeren. Preuve by zyn Eerw. genomen, om hen* Duitsch *te leeren verstaan. Dat in 't eerst wat geleek, maar daar na zeer afviel.* Ryst-Christenen *hier in 't* jaar 1619. *In 't* jaar 1620. *weêr eenige* Ambonsche Princen *na* Holland. *De* Noessalauwers *in 't* jaar 1621. *door* Hidajat *vervolgd. D.* Dankaarts *vertrek van hier in 't* jaar 1622, *en 't verdere door zyn Eerw. verricht. Het* laag Maleits *by zyn Eerw. mede, en waarom, zoo by zyn Eerw., als naderhand by den* Schryver, *gebruikt. D.* Hulsebos *in 't* jaar 1622. *hier verdronken. In 't* jaar 1623. *D.* Dubbeldryk *hier. Wegens slecht gedrag in 't* jaar 1625. *na* Batavia *gezonden. Een* Chinees Kapitein *werd* Christen. *In 't* jaar 1625. *D.* du Praat *hier. En D.* Follinus. *Ook D.* Vitriarius. *D.* Henrikszoon *op* Honimoa *gelegt. D.* Dubbeldryk *'s zaak. In 't* jaar 1626. *D.* Vitriarius *hier geplaatst. In 't* jaar 1627. *de* Prop. Ruthenius *hier. Staat der* Schoolen. *Die van* Larike, *en* Wackasihoe, *tot 't* Christendom *genegen.*

1605. Van den Hervormden Godsdienst.

NA de komst der Hollanders, die in hun land door den Spaanschen gemoeds-dwang zoo veel geweld in hun gewisse, en om 't Geloove, geleden hadden, vonden zy van eersten af hier, en elders, goed, geen anderen Godsdienst der Christenen, dan den Hervormden, te dulden, gelyk ook tot nog toe alomme, ter plaatze daar zy meester zyn, geschied.

Om nu met ordre van de kerkelyke zaaken, gedurende het bestier der Nederlanders over Amboina, te spreken, zoo zullen wy die, zoo als zy van den beginne af, en van tyd tot tyd vervolgens, voorgevallen zyn, zoo net, als ons mogelyk wezen zal, voorstellen, en de zaaken, die wy oordeelen daar verder toe te behooren, hier en daar op zyn tyd, en plaats daar byvoegen.

Zoo als Amboina by de onzen in 't jaar 1605. eerst veroverd was, had men nog geen gelegenheit, om aan de zaaken van den Godsdienst te konnen denken, vermits hier alles nog versch en nieuw, en ook deze verovering zeer gelukkig tegen alle gedagten uitgevallen was.

Zaaken die den Roomschen Godsdienst doen uitsterven.

Om het bygeloove der Papisten echter allenskens en van zelfs te doen uitsterven, was het vooreerst genoeg, dat zy van hunne Priesters beroofd waren, en geen de minste gelegenheit hadden, om zich zelven te oeffenen. De kruissen, hier en daar opgericht, wierden weggenomen, en verder alles met zagtigheit en ongevoelig uitgeroeid. Men had op de schepen ook geen Predikanten mede gebragt, die in staat konden geraken, om de Taal van den Inlander te leeren, om hen dus in de gronden van den Godsdienst te onderwyzen; dog om egter na tyds gelegenheit den zelven te behertigen, liet men in de kerk van St. *Paulus*, die bewesten het Kasteel aan strand stond, en van de Rooms-Catholyken bevorens gebruikt was, den dienst door een Krankbezoeker vooreerst waarnemen.

Onze dienst hier eerst door een Krankbezoeker waargenomen.

In 't jaar 1607. by de komst van den Heer Zeevoogd, *Cornelis Matelief*, in Amboina, gaven de Inlanders hem te kennen, dat de zaaken hier nu wel vry beter en ordentelyker, dan onder de Portugeezen, toegingen; maar vermits zy van ons gehoord hadden, dat de Godsdienst der Portugeezen, hen in hunne tyden ingeplant, de rechte niet was, zoo verzogten zy, dat wy hen beter wilden leeren, en daar toe gelegenheit van leermeesters, boeken, en 't verdere, daar toe noodig, alzoo zy als de beesten leefden, geven wilden. 1607.

Ook hadden zy bespeurt, dat de onzen wel by hunne dochters quamen, dog met

1607. met de zelve niet trouwen wilden, voorgevende, geen verlof van den Heer Landvoogd daar toe te konnen krygen; waar uit zy die stelling opmaakten, dat de onzen het niet recht met hen moesten meinen, weshalven zy ook daar omtrent zyne nadere ordre verzogten.

De Heer Matelief geeft hen Doctor Wogma ten leermeester.

Omtrent het eerste quam hy hen na tyds gelegenheit te hulp, gevende hen eenen Doctor, *Joannes Wogma*, die by den Zeevoogd, *Steven van der Hagen*, op 't Kasteel gelaten was, tot hunnen eersten Schoolmeester, aan welken hy belastte, twee uuren voor en twee uuren na de middag school te houden, de kinderen te leeren bidden, lezen, en schryven, waar voor hy, zyn ampt wel waarnemende, agtien gulden ter maand winnen zou. Ook beloofde hy te zullen bezorgen, dat hier Predikanten komen zouden, om hen verder in de gronden van onzen Godsdienst te onderwyzen.

En belooft hen Predikanten.

Omtrent het trouwen gaf hy hen dit genoegen, dat hy zeer strenge orders stelde, om voortaan de dochters der Amboineezen niet tot Byzitten te gebruiken, en, als zy die moede waren, weêr te laten loopen, en weêr tot andere te gaan; maar belastte den Heer Landvoogd *Houtman*, om de Hollanders met de dochters der Inlanders daar zy gelegenheit toe hadden, en met welke zy verkeerden, te doen trouwen, en dus alle hoerery af te snyden, onder bedreiging van zware straffe aan allen, die dit bevel overtreden mogten.

Eer die Heer van hier vertrok, vond hy goed, om den Inlander een beter indruk van ons gedrag, regeering, land, en Godsdienst, dan hen van de Portugeezen zeer vergiftig ingeblazen was, te geven, ten dien einde eenige Ambonsche Jongelingen, de zoonen van deze en gene Grooten, met hun vrye wil mede na Holland te nemen.

Neemt eenige Ambonsche Princen na Holland.

De een was *Haläene*, middelste zoon van Kapitein *Hitoe*, *Tepil* genaamd, en te dier tyd een van onze beste vrienden. Deze was een Moor, dog nog onbesneden, schoon al tien of twaalf jaaren oud zynde.

De tweede was *Laurens*, zoon van *Don Marcus*, Hhoecom, of Hoofd, van het magtig dorp Hative.

De derde was *Martinho Hehoewat*, zoon van *Antoni Hehoewat*, Hoofd van Tawiri.

Deze twee laatste waren Christenkinderen, en zoonen van die genen, die de Portugeezen wel het meest toegedaan waren, die nu in Holland uit onze manieren en zeden zouden konnen zien, dat wy geen zee-roovers zonder regeering waren (gelyk de Portugeezen voorgaven) maar volkeren, die ordentelyk leefden, en dat wy een Godsdienst, vry beter, dan die der Portugeezen, oeffenden. Te meer deed hy dit, om dat de vader van *Don Marcus* te Goa geweest, en van den onder-Koning hooglyk geeerd was. 1607.

Dezen nam hy, nog maar tien of twaalf jaren oud, met zich, om hen daar van jongs af aan in de eerste gronden van onzen Godsdienst op te queeken, en hen die zoo zuiver, als 't mogelyk was, te doen inzuigen, op dat hy hen, wanneer zy hier wederquamen, als bequame werktuigen tot voortzetting van dien onder den inlander zou konnen gebruiken, alzoo die hun eigen kinderen in dit stuk veel meer, dan ons, gelooven zouden.

Behalven de drie vorige, was 'er nog eene *Sibori*, broeder van *Fernando* van Noessanivel, een Moor, by.

Men gaf hen in Holland den naam van Princen; hoewel zy niet anders, dan kinderen van dorps-Hoofden waren, die hen niet veel toerustinge konden byzetten, alzoo zy niet veel hadden, zoo dat zy ten laste van de E. Maatschappye geweest zyn; uitgenomen dat Kapitein *Tepil* zyn zoon 142. Ryxdaalders en twee Bahaar, of 1100. pond, Nagelen op de reize medegaf, waar mede de Heer *Matelief* den 3den Mai in 't jaar 1607. uit Amboina verzeilde. Hy vertrok met 't schip Orangie den 28sten January in 't jaar 1608. van Bantam, en quam met hen den 2den September voor Rammekens ten anker.

Na dat dezen nu eenige tyd in Holland geweest waren, quamen zy (uitgenomen *Sibori*, die den 22sten Augustus in 't jaar 1608. niet verre van het Canaal overleden was) in 't jaar 1610. met den eersten opper-Landvoogd van Indiën, de Heer *Pieter Both* te rug, en verschenen in 't jaar 1611. weder in Amboina.

In dit zelve jaar vertrokken met den Heer Landvoogd, *Frederik Houtman*, weder eenige kinderen der Ambonsche Orangkaja 's, van welke men, na hun wederkomst, Schoolmeesters maakte, waar onder *Laurens Tenoek*, van Noessanivel geweest is, die tot in den tyd van den Heer *Hustaart* geleefd heeft.

In 't jaar 1615. verscheen hier met de vloot van den tweeden opper-Landvoogd van Indiën, de Heer *Gerard Reinst*, de eerste Predikant, *Caspar Wiltens* genaamd.

D. Wiltens, de eerste Predikant hier, in 't jaar 1615.

Deze Heer oordeelde het best, om (even als de Portugeezen overal hunne Taal ingedrongen hadden) de Nederduitsche Taal in de Ambonsche Schoolen

1615.

Die 't invoeren der Nederduitſche Taal beſt keurde.

in te voeren, waar toe hy ook zyn beſt dede. Het was te wenſchen, dat die goede Heer, en anderen op dien grond, voortgevaren waren, 't geen zy in twintig of vyfentwintig jaaren gemakkelyk zouden hebben te boven gekomen, dan waren al die droevige geſchillen over de Maleitſche en Amboineeſche Taal afgeſneden, en alle de aankomende Predikanten ten eerſten, en in grooter getal, bequaam geweeſt, om *Chriſtus*, *en dien gekruiſt*, aan die van Amboina te Prediken, en zy zelfs ook in ſtaat geraakt, om den Bybel in onze Taal te lezen, dat voor hen, en voor ons, een groote zaak geweeſt, en in zoo veel jaaren zeer veel tot het doen toenemen van hunne kennis geholpen zou hebben, daar tot nu die menſchen nog van den Bybel verſteken zyn, ſchoon die by hen zoo menigmaal verzogt, en 'er gelegenheit geweeſt is, om hen die in 't Maleits, gelyk wy op zyn plaats hier na toonen zullen, te geven.

Dog ſtapte tot het leeren der Maleitze Taal over.

Wat moeite nu de Heer *Wiltens* aanwendde om de Nederduitſche Taal hier in te voeren, het wilde met den botten en luyen Amboinees niet gaan, weshalven hy, hier van afziende, zich zelven ſchikte, om de Maleitſche Taal, als de bequaamſte zynde, om hier eenige vrugt by den Inlander op alle deze eilanden te doen, aan te leeren. Egter hield zyn navolger, D. *Sebaſtianus Dankaarts* het in 't eerſt ook daar door, dat die goede Heer *Wiltens* hier in niet wel beraden, en dat het beter, en ook mogelyk voor hem geweeſt was, de Nederduitſche Taal in te voeren, zoo hy maar wat langer aangehouden had; dog de tyd heeft hem al mede anders geleerd.

Waarom men niet tot de Ambonſche Taal overgeſlagen is.

Mogelyk zal zich iemand verwonderen, waarom deze Heer niet liever de Ambonſche Taal, alzoo dit de moeder-Taal hier was, heeft beginnen te leeren; maar zekerlyk heeft hy dit nagelaten, om dat men niet alleen op ieder eiland byna een andere Ambonſche Taal, of een andere Dialect, en Tong-val heeft, maar om dat die zelfs op 't eiland Amboina, en waarſchynelyk mede op de andere eilanden, zoo verſcheiden van den anderen (gelyk ik zelf menigmaal ondervonden heb, en van anderen voor my al aangemerkt is) geſproken werd, dat zy om de Ooſt en om de Weſt van dit eiland geheel andere woorden in een reden gebruiken, die zoo veel verſchillen, dat zy malkanderen aldaar geenzins en nog veel minder op de verder afgelegene Weſter-eilanden, in 't Amboniſch konnen verſtaan, en genootzaakt zyn, om Maleits te ſpreken, als een Taal, die in de gemeene ommegang, ſchoon niet volmaakt, meeſt by alle deze Inlanders verſtaanbaar, en dierhalven van een groote nuttigheit onder hen is. 1615.

Wat door D. Wiltens in de Maleitſche Taal verricht is.

Dit deed dan met reden zyn Eerw. (gelyk dat ook geen een van zyne navolgers oit, dan alleen in later tyd de Heer *Petrus van der Vorm*, in de gedagten gekomen is) van 't Amboineeſch geheel en al afzien, en zich enkelyk maar op de Maleitſche Taal, met zoo veel yver toeleggen, dat hy de zelve niet alleen in korte tyd wel leerde verſtaan, maar ook daar in zeer vloejende na 't begrip van den Inlander begon te Prediken, behalven dat hy ook van zyne Maleitſche Predikatien, veertien in getal, met eenige Formulieren, en ook een Woorden-boek in 't Nederduitſch en Maleitſch (dat door D. *Dankaarts* uitgegeven, en door D. *Heurnius* vermeerderd is) gemaakt heeft, die naderhand door den druk in 't licht gekomen zyn.

Deze Predikatien van D. *Wiltens* wierden in 't eerſt by de Meeſters maar uitgeſchreven, en den Inlander voorgelezen, en zoo tot in 't jaar 1648. (gelyk uit de Voorreden van D. *Heurnius* voor deze Predikatien blykt) gebruikt, wanneer ze eerſt door den byzonderen yver van de Heer *Pieter de Carpentier*, gewezen opper-Landvoogd van Indiën, en toen Bewindhebber der Ooſt-Indiſche Maatſchappy ter kamer Amſterdam, gedrukt zyn.

Deze geſchrevene Predikatien waren zeer lang het eerſte boek, en eenigſte behulpmiddel, waar van zich de Inlander kon bedienen.

Zy handelen over verſcheide gronden van ons Geloove, als, van de Schepping, van de H. Schrift, van God, van de Voorzienigheit Gods, van de Wet, mitsgaders ook van den Uitgang der kinderen Iſraëls uit Egypten.

Aanmerking over 't laag Maleits, by zyn Eerw. gebruikt.

Wel is waar, dat dit laag Maleitſch wel vry ſlecht, en hier en daar ook met eenige Portugeeſche woorden vermengd is; maar men moet aanmerken, dat deze man door het Ys gebroken, en 't zelve toen maar alleen, en zonder hulp van iemand onder zoo grooten Oegſt, gedaan, en zich van de Taal, zoo als zy toen was, en zoo als zy van den Inlander toen gebruikt en beſt verſtaan wierd, bediend, en niet anders gezocht heeft, als om zich maar op de beſte en gemakkelykſte wyze voor dien tragen Landaard verſtaanbaar te maken, alzoo hy daar niet gekomen was, om de Taal, die de Inlander toen gebruikte, te verbeteren (dat immers noit het werk van een Predikant geweeſt is) maar alleen, om hen *Chriſtus* in de Taal, die hy vond, te leeren kennen,

1615. nen, zynde het evenveel, of dat in een gemengelde, of in een zuivere Maleitsche Taal geschiedde, als hem de Inlander maar wel verstaan, en als hy de gronden van den Godsdienst hem best daar in uitdrukken kon, latende zich zeer weinig daar aan gelegen zyn, wat ook andere neuswyzen, en Taal-vitters, van zyn gemengeld Maleitsch toen, of naderhand, zouden mogen zeggen, alzoo zyn doelwit niet anders was, dan om *Christus, en dien gekruiçigt*, onder de Amboineezen te leeren, en hen dien door alle mogelyke middelen in te stampen.

Daar in was hem *Paulus*, die groote Apostel der Heidenen, voorgegaan, die deze zelve drangreden 1 *Cor.* I: 1, 2. tot die van Corinthus gebruikt: *En ik broeders, als ik tot u gekomen ben, en ben ik niet gekomen met uitnemenheit van woorden, of van wysheit, u verkondigende het getuigenis Gods: want ik en hebbe niet voorgenomen iet te weten onder u, dan* Jezum Christum, *en dien gekruiçiget.*

En wat de Taal aangaat, die men behoord te gebruiken, dat leerde hem *Paulus* 1 *Cor.* XIV: 2, 4, 9, 14, en voor al vers 19, dat men in geen vreemde, maar in een Taal, die de gemeinte verstaat, Prediken moet; welk voorbeeld zyn Eerw., en alle de volgende broeders, die het recht begrepen, en *Pauli* les navolgen wilden, mede opgevolgd hebben, uitgenomen, dat men in de later tyd eenigen van de broeders (gelyk wy op zyn plaats zien zullen) gehad heeft, die met een onverzettelyke drift gewild en gedreven hebben, dat de Predikanten de Meesters, en die den Inlander, in 't hoog en zuiver Maleitsch leeren moesten, op dat zy den Bybel, die daar in overgezet wierd, zouden konnen verstaan. Even als of 't werk der Predikanten was, om een andere Taal, als zy vonden, in te voeren, en als of zy in Indiën gekomen waren, om Taal- en Schoolmeesters van de Schoolmeesters, en van den Inlander, en niet om verkondigers van het Euangelium te zyn; daar immers het laatste alleen, en niets van het eerste, 't werk van een Predikant is.

De eenvoudige en wakkere Heer *Wiltens* begreep het dus ook zeer wysselyk, en heeft daarom ook met veel vrugt, na dien tyd, en na dat hy 'er in 't eerst maar alleen was, in die mengel-Taal onder den Inlander gearbeid; maar wat kon (vooral in die eerste tyden, toen alles nog op zyn allerruwst was) een man onder zoo grooten schare van Heidenen, Mooren, en naam-Christenen, die nog vol Heidensche en Paapsche bygeloovigheden waren, helpen? Het is zeker, dat die Heer geen tyd gehad heeft, om die Christen-dorpen, die 'er toen reeds waren, en die wy bevorens onder de Portugeesche Kerkzaaken opgeteld hebben, nu en dan maar eens te gaan zien, behalven dat hy ook tyd hebben moest, om de Maleitsche Taal te leeren, en om zyn dienst dan in die Taal, die nu nog al vry zwaar voor veelen is, waar te nemen. 1615.

Dierhalven ben ik ten uitersten verwonderd, hoe men dien goeden Heer zoo lang alleen heeft konnen laten, dewyl men zeer wel in Amboina, in Ternate, of op Bantam (daar zich toen nog de Hoofden van Indiën ophielden) en ook in 't Vaderland, bezeffen kon, dat een enkel man daar niet veel vrugt doen kon, vooral, om dat hy ook in de volgende tyd eenige jaaren aan den anderen zoo slecht bygesprongen wierd.

Het eenige, dat men hier op tot verschooning zeggen kan, is, dat de Heeren in 't Vaderland, en de Hoofden van Indiën, die toen zelf nog geen vasten Zetel hadden, in die eerste tyden het hoofd met andere zaaken (alzoo zy het op veel plaatzen te gelyk met hun kleene en verdeelde magt tegen hun vyanden alomme waarnemen moesten) zoodanig bezet en vervuld hadden, dat het hen onmogelyk was, om hier in Amboina, en elders, de zaaken van den Godsdienst, zoo als zy 't wel wenschten, en het die tyden ook wel vereischten, gade te doen slaan, of om derwaards zoo veel Predikanten, als 'er wel noodig waren, te zenden.

Vermits nu de Heer *Wiltens* tyd moest hebben, om de Taal te leeren, en de Inlander ondertusschen als toomeloos daar henen leefde, zoo kon hier op niet anders dan een groot verval in de weinige kennis en in de bedorvene zeden, die in die thien eerste jaaren nog al sterker te rug gingen, volgen, 't geen hen dan eindelyk niet dan den blooten naam van Christenen overliet, ter tyd toe dat hy in hunne Taal, te weten, in 't Maleitsch, begon te Prediken, en hen een smaak van de gronden van onzen Godsdienst, zoo eenvoudig, als 't laag begrip van den Inlander vereischte, en zoo verstaanbaar, als 't hem immers mogelyk was, te geven, in welke hy ook veel vrugt onder hen, alzoo hy zeer bemind was, begon te doen.

Hoe lang die goede Heer dat gedaan heeft is ons onbekend, alzoo my noit gebleken is, hoe lang hy hier gestaan heeft; dog 't naast schynd hy hier tot 't jaar 1621. gebleven te zyn, alzoo hy in 't jaar 1622. op Batavia voorkomt, zonder dat ik egter wete waar zyn Eerw. overleden is.

D. Dankaarts in 't jaar 1618. hier.

De tweede Predikant, die in Amboina quam, was D. *Sebastianus Dankaarts*, die in 't jaar 1618. hier verscheen. Deze is by zyn komst van oordeel geweest, dat men de Nederduitsche Taal behoorde in te voeren, en dat D. *Wiltens*, wat meer moeite behoorde aangewend, en wat meer geduld gehad te hebben, om hen dat in de jeugd in de Schoolen aan te leeren. Hy nam 'er dierhalven een proef af, of hem dit niet beter gelukken zoude; dog hy bevond metter tyd, dat het volslagen onmogelyk was.

Dierhalven heeft hy van dien tyd af zyn best gedaan, om de lage Maleitsche Taal (als de beste, waar door men by dezen inlander alomme te rechte geraken kon, zonder iets van 't Amboineesch te reppen) zoo ras het mogelyk was, aan te leeren.

Wat hy in 't laag Maleits verricht heeft.

Hy vorderde in de zelve ook zoo verre, dat hy in staat raakte van daar in te Prediken, gelyk hy die gemeinte alhier daar in grooten dienst gedaan, en naderhand ook de Catechismus, nevens eenige Formulieren in zeer laag, en verstaanbaar Maleitsch, dog al mede gemengeld, ten naasten by van die zelve trant van D. *Wiltens*, hoewel nog wel zoo goed, overgezet heeft, schikkende zich in allen deelen, gelyk een recht dienaar *Jezu Christi* past, na den teederen en zwakken Inlander, en na zyn Taal, zoo als hy die vond, vergenoegd zynde, als hy zich in de zelve maar van hem kon doen verstaan.

Om nu te weten, in wat staat zyn Eerw. de kerk van Amboina, en den Inlander in opzigt van zyn kennis omtrent de gronden van den Christelyken Godsdienst, en verder omtrent zyn gedrag en zeden gevonden heeft, zoo hebben wy maar eens naauwkeurig op dit volgende bericht van dien Heer te letten.

Bericht van zyn Eerw. wegens den staat van den Amboinees in opzigt van 't geestelyke.

DE Amboineezen, *en hare nabuuren* (zegt hy) Heidenen *zynde*, *hebben van ouds* (gelyk zy nog meestendeel doen) *den* Duivel *gediend.*

Ieder dorp *heeft zynen byzonderen* Duivel; *maar grondige kennis der* Duivelen *en hebben zy ganſch niet*, *alzoo zy niet eens weten*, *wat eigentlyk eenen* Duivel *zy*, *of van waar hy zynen oorſpronk heeft*; *maar zy dienen iets*, *dat zy zeggen afkomſtig van de lucht te zyn*, *waarom ook eenige den* Hemel (die zy *Lanite* noemen) *voor een van de voornaamſte* Duivelen *houden*; *hoewel* Lentila (*of* Lanit ila) *dat is*, de grooten Hemel, *of* de bovenste Lucht, *haren opperſten* Duivel *is.*

Dezen dienen zy eenigzins in het gemein, *gelyk ook eenen tweeden*; *dien zy* Taulay *noemen*, *en meer andere*, *die zy grooter vermogen*; *dan den gemeenen hoop der* Duivelen, *toeſchryven*; *maar niet te min zoo heeft ieder* dorp, *en* plaats, *ja elk* geslacht, *zyn byzonderen* Duivel, *dien zy in 't gemein* Nitoe, *dat is*, quaden Geest, *noemen.* 1618.

Dezen naam geven zy ook aan eenige afgestorvene menschen, *die eenige moorderyen*, *tooveryen*, *of eenige andere diergelyke boosheden gepleegd hebben*, *welker* geesten, *of* gedaanten, *zy meinen*, *dat namaals nog op den aardbodem* wandelen, *en* waaren.

Dezen Nitoe *noemen zy ook haren* Toehan, *dat is*, Heere, *en dat wel te rechte*, *vermits de groote ſlaverny*, *onderwerping*, *en vreeze*, *waar mede zy aan hem verbonden zyn*; *gelyk dat in het vervolg nader blyken zal.*

Als de Duivel *haar op de gewoonelyke wyze verſchynd* (dat zelden gebeurd) *om van haar gediend te werden*, *of om haar iet te belaſten*, *of om hen ergens raad in te geven*, *zoo verſchynd hy hen gemeenelyk niet in eenige gedaante*, *als*, *van een* Kaffer, Hond, Slang, *of iet diergelyks*, *gelyk zy voorgeven*, *dat hy aan zommige wel verſchenen is*; *maar hy verkieſt daar toe zekere* perzoonen, *in welke hy verſchynd*, *door welke hy dan ſpreekt*, *en hen antwoord*, *'t geen hy vooral in de drie grootſte* Koningen *van* Leytimor, *te weten*, *die van* Noessanivel, Soya, *en* Kilang, *doet.* En wegens hunnen Duivelsdienst.

Als zy hem willen roepen, *om hen te dienen*, *of raad te geven*, *dat geſchied gemeenelyk in een vergadering van veelen*, *en dat op de volgende wyze:*

Zy hebben een Tifa, *of* Trommelken, *daar toe als geheiligd*, *waar op zy een tyd lang trommelen*, *ontſteekende eenige* Damars, *of* lichten, *daar by. Ook gebruiken zy verder daar toe eenige* beleezingen, *en* prevelingen *van eenige woorden binnens monds*, *midsgaders eenige andere* grillen, *terwyl zy ondertuſſchen eenig eeten*, *drank*, *en eenige ſnuiſteryen gereed gemaakt hebben*, *welke den genen*, *in welken hy verſchynd*, *eerſt voorgezet werden*, *om zyn balg daar mede op te vullen*, *waar na 't overige aan de verdere vrienden*, *die daar omtrent zitten*, *omgedeeld werd.*

Dit is een eerbiedigheit, *die zy hem meeſt in alle andere voorvallen*, *al verſchynd hy hen juiſt niet*, *gewoon zyn te bewyzen*, *als by voorbeeld*, *wanneer zy raadplegen of bitsjaaren*, *timmeren*, *thuinen*, *planten*, *zaajen*, *of iet diergelyks*, *willen ondernemen*; *zullende zelf geen boom beginnen te* tysferen, *of iet diergelyks te doen*, *of zy zullen hem eerſt iets brengen*, *om hem te verbidden*, *dat hy hen dog niet hinderen wil. Ook voegen zy 'er gemeenelyk*

1618. lyk een Matacauw, of bezweer-middel (van den Duivel, zoo zy meinen ingesteld) by, ten ein'e niemand zoo stout zy, van 'er de hand aan te slaan, waar voor zy ook uitnemend bevreest zyn.

Zy steeken gemeenelyk keerssen, of lichten, in hun huis op zekere plaats aan, zettende hem eeten en drinken voor, dienende hem daar gemeenelyk, als hy hen niet verschynd; hoewel zy dat gene, 't welk zy hem voorzetten, daar na zelf opeeten, zynde het genoeg, dat het hem opgeofferd is, hoewel zy nog altyd daar iets voor hem laten overblyven, gelyk ik zelf menigmaal gezien heb.

Dat de Duivel over hen groote macht heeft, is zeker, vreezende hem als een, die hen quaad doen, en schade toebrengen kan, alzoo zy gelooven, dat 'er geen quaad, dan door hem, geschieden kan, om 't welke te voorkomen, zy gewoon zyn hem aan te bidden.

Als het hen hier of daar in tegenloopt, zoo zyn zy zeer bekommerd, om hem weêr te verzoenen, dat zy trachten te doen, door in alles zeer naauwkeurig zyne bevelen op te volgen; hoewel hy zomtyds dingen van haar eischt, die in gansch Ambon niet te bekomen zyn, 't geen zy dan weêr door een andere opgelegde straf boeten en verbeteren moeten. En al doen zy dat dan, zoo zyn zy altyd nog al bekommerd, dat hy haar egter met ziekten, en andere ongelukken, plagen zal, om dat zy zynen eersten eisch niet volbragt hebben. Komt dan ondertusschen iemand van hen te sterven, zoo geeft hy voor, dat daarom gedaan te hebben, leidende dus deze blinde menschen elendig om den thuin. Werd iemand nu hier of daar ziek, zoo beloven zy hem een kind, of iemand anders, tot zyn dienst; en zoo iemand kort daar op gezond werd, zoo koopen zy een Slave, al zouden zy 'er nog zoo veel toe bekostigen, die dan naderhand hem eigen blyft, en gestadig tot zyn dienst gebruikt werd. Komt de zieke te sterven, zoo geeft hy voor, dat zy hem niet genoeg gediend, nog geeerd hebben.

By hen zyn geen Feesten, Bruiloften, of Maaltyden van eenig belang, of hy werd 'er gediend, en heeft 'er zyn deel af, makende uitdrukkelyk voor hem zekere Lego Lego besar, zynde een groote ronden dans, by welke zy hem uitnemende met danssen, springen, en zingen, eeren, dat niet alleen eenige dagen, maar zelf twee of drie weeken aan een, dag en nacht by hen duurt.

Zy hebben ook een manier van Besnydenis, die men niet vernemen kan, waar van daan zy haar oorspronk heeft. Dit kan ik 'er alleen af getuigen, dat ik wel heb hooren zeggen, dat de Ambonsche vrouwen met geen man, die op hare wyze niet besneden is, zouden willen te doen hebben.

Deze Besnydenis geschied aan knegtkens 1618.
van elf, twaalf, of dertien, jaaren; niet Wyze van Besnydenis.
op de wyze der Mohhammedaanen (die de geheele voorhuid afsnyden) maar door 't bovenste van de voorhuid alleen door een rietje, 't geen daar toe gemaakt is, te doen splyten.

Dit is wel zekerlyk een bygeloovige daad, al mede van den Duivel onder hen ingesteld; dog waar van de rechte grond ons tot nog toe onbekend is, aangezien zy al hare zaaken voor ons verborgen houden.

Onder hare bygeloovige plegtlykheden in En Huwelyk.
't Huwelyk zullen zy hem al mede niet vergeten, alzoo zy anders geen zegen zouden hebben. Als hare kinderen genegen zyn om te trouwen, zoo bied de vader van de Bruidegom aan dien van de Bruid, eenige Gongen, Kleeden, Goud, nevens eenige andere dingen, by hen in weerde, en dat op den eisch by de ouders van de Bruid gedaan. Na 't geven van deze goederen geeft de vader van de Bruid, of iemand van hare vrienden, een Maaltyd, waar op men niet weinig danst, springt, zingt, en vrolyk is, vergetende geenzins om den Duivel, en zyn deel, te denken. Hier mede is dat Huwelyk bevestigd, hoewel het ook zeer licht om de minste beuzelingen van hen weêr verbroken werd, gietende de vrouw maar eenig water op de voeten van haar man (quantzuis tot afwassching van de smette, door hare byeenkomst veroorzaakt) waar op dan de Bruidsschat maar wederom gegeven, en zy weêr op nieuw te koop gesteld werd.

Zy hebben ook zekeren zeldzamen Eed, Ed.
al mede van den Duivel herkomstig, dien zy Matacau noemen. Hy bestaat hier in, dat zy een kom met water nemen, waar in zy eenig Goud, Aarde, en een Kogel, werpen, stekende de tromp van een Musquet, en de punt van een Piek, Swaard, of Sabel, 'er in. Hier van moet hy, die den Eed doen zal, onder het prevelen van zekere woorden, waar by hy al de vloeken, hier in besloten, over zich zelven wenscht, drinken, roepende daar over zeer plegtelyk haren Lentila, of opperften Duivel, aan.

Onder hen zyn ook Swanggis, dat is, Tooveraars.
Tooveraars, of Vergiftigers, die zy uitermaten haaten, en vervolgen, doodende zeer licht iemand, waar op zy maar eenig quaad vermoeden daar van hebben, en niemand van zyn geslacht verschoonende, gelyk zy ook noit daar aan zullen trouwen. Wanneer iemand van hunne vrienden sterft, zoo zullen zy 's nachts met Schild en Swaard daar by waaken, om den dooden tegen deze Swanggi 's te bewaren, en om te beletten, dat die 't hert van den dooden niet komen opeeten, gelyk zy voorgeven wel geschied te zyn.

De

[1618. Hunnen aard, &c.]

De Amboineezen zyn een trouwloos, vreesagtig, kleen-hertig, bot, en onleerzaam volk, dat ganſch niet nieuwsgierig is om iets te onderzoeken, of te leeren.

Zy begraven hunne ſchatten, en beſte kleederen in de aarde.

Zy weten van geen Schriften, Letteren, Tyd-rekeningen, of Geſchiedeniſſen, zynde hare herten eenelyk op het Viſſchen, Thuinen, en vooral op haren Nagel-Oegſt, gezet.

Hare liefde tot malkanderen is in verre na zoo groot niet als tot hare kinderen, die al te verre gaat, alzoo zy die zeer zelden ſlaan, en liever van hen een ſlag lyden, dan hen die geven zouden; gelyk ik dat zelf wel gezien heb.

Zoo de Duivel hen niet plaagde, zy zouden hem ook noit dienen, en erger, dan de beeſten, leven. Het is dan uit vreeze, en niet uit liefde, dat zy hem dienen, en een eere bewyzen, die de Portugeezen door al haren yver niet hebben weten uit haar te krygen, gelyk zy ook tot nog toe vol van die grillen, en Duivels-dienſten, zyn.

[Traagheit van den Inlander om kinderen te laten leeren.]

Onder ons zyn zy niet minder traag, dan bevorens, in de Godsdienſt, latende hare jeugd tot haren mondigen dage toe in onkunde van den zelven opwaſſchen, 't geen daar van daan komt, om dat zy die geheel en al tot hare Viſſcheryen, Thuinen, en Nagel-Oegſten gebruiken, en zeggen, dat zy die onmogelyk tot het Schoolgaan (ſchoon de Maatſchappy al de koſten daar af draagt) konnen miſſen.

Zedert de verovering van 't Kaſteel is hier wel een Schoole geweeſt, even eens, gelyk als onder de Portugeezen, maar gelyk die dan eens wat aan-, en dan weêr eens wat afgenomen heeft, alzoo is zy eindelyk zoodanig te niet geloopen, dat zy by myn komſt hier, in 't jaar 1618, 'er niet meer te vinden, en een Pakhuis van touwen, zeilen, en andere prullen, geworden was. Daar waren voor dezen eenige Jongens geweeſt (nu jongelingen van in de twintig jaaren zynde) die al vry wel leezen, ſchryven, en zommige de Duitſche Taal al vry wel ſpreken konden, alzoo die Taal in de Schoole altyd gebruikt is; maar na dat deze borſten uit de School geraakt zyn, zoo heeft men dit goede in hen niet aangequeekt, nog voortgezet, waar door zy metter tyd alles weêr vergeten hebben.

De Eerw. Caſpar Wiltens, myn Amptgenoot (Zalr. Memie.) had kleene hope van dat men in de Duitſche Taal by den Amboinees iet zou konnen vorderen, dog hy heeft daar omtrent qualyk geoordeeld. Omtrent drie maanden geleden had den Heer Landvoogd van Speult, ter order van den opper-Landvoogd van Indiën, de Heer Jan Pieterszen Coen (die hier in 't jaar 1619. geweeſt is) eenige van deze jongelingen (zynde thien in getal) tegen drie Ryksdrs. ter maand voor ieder, aangenomen, ten einde de zelve zich verder in de gronden van onzen Godsdienſt zouden laten onderrichten. [1618.]

[Preuve van zyn Eerw. om hen Duits te leeren verſtaan.]

Ik heb die laſt op my genomen, houdende tweemaal daags School. Ik bevond in 't eerſt dat zy alles byna vergeten hadden; dog heb in de tyd van drie maanden zulken verandering, door neerſtig en grondig onderwys, in hen gevonden, dat men het naauwlyx gelooven zoude. Deze verſtonden het Duitſch reeds zoo wel, dat zy my byna op alle myne vragen zeer wel wiſten te antwoorden, hoewel zommige nog wat kromtongden, dat zy metter tyd, als men 'er hen maar aan houd, wel verleeren zullen. Van deze borſten, en andere op die grond aangequeekt, zal by aanhouding zeer goede vrugt hier, en vooral op de buiten-plaatzen, te hopen zyn, ten einde zy den Amboinees, die vry wat buitenſporig daar leefd, wat meer in toom houden, en hen aanzetten mogen, om hare eerſte Echt, die zy zeer licht verlaten, wat beter te houden; om 't welk hen wat beter te doen nakomen, zoo heeft den Heer van Speult daar een boete van honderd Ryxdrs. op gezet, daar zy wel geweldig (als was dit een groote ſlaverny, daar aan zoo gebonden te zyn) tegen knorren; maar dit diend egter geweldig tot hare ſtichting, waar toe ook voornamentlyk de bezoekingen en beſchouwingen van deze eilanden wat dikwils van nooden zyn.

Deze jongelingen zullen ook metter tyd tot Schoolmeeſters konnen gebruikt werden; dog zy moeten de leerlingen vooral ook in de Maleitſche Taal oeffenen, alzoo alle de onderrichtingen die zy van ons ontfangen konnen, 't zy ſchriftelyk, 't zy mondeling, in het Maleitſch moeten geſchieden.

[Dat in 't eerſt wat geleek, dog naderhand zeer afviel.]

De vervallene Schoole, van welke ik te voren ſprak, is den 14den Maart weder opgericht, beſtaande toen in acht of tien kinderen, die daar na uit vreeze in 't eerſt wel tot dertig of veertig aangroeiden.

Onder de zelve waren 'er eenige van die gene, van welke ik aanſtonds geſproken heb, die, nog maar ten halven gekomen zynde, alles weêr vergeten waren; zoo dat zy geen een Gebed opzeggen, en geen eene vrage beantwoorden konden.

Dit hield men zoo wel eenige tyd aan; dog veel kinderen zakten ſtillekens weder af, en als men de ouders hier over aanſprak, zoo klaagden zy geweldig over hare armoede (gelyk al wat waar is) betuigende, dat zy hare kinderen in hare Thuinen, Nagel-Oegſten, Viſſcheryen, en Huishouding (alzoo zy geen magt hadden om Slaven te koopen) hoog-noodig hadden en niet miſſen konden, om die ter Schoole te zenden.

Ik

1618. *Ik stelde hen egter gestadig de hooger noodzakelykheit van 't school-gaan harer kinderen voor oogen, belovende hen by de komst van de Heer* Coen *voor hen te zullen spreken.*

Ryst-Christenen hier in 't iaar 1619. *Deze Heer* opper-Landvoogd *van* Indiën *is daar op in* February *in 't* jaar 1619. *hier verschenen; op welke tyd* ik *by een verzoekschrift aan zyn* Edelheit *den slechten staat van deze* Amboineezen *vertoond hebbe, die daar op de goedheit gehad heeft, om aan ieder kind, dat neerstig ter* Schoole *quam, een* pond Ryst *daags toe te leggen; mits dat zy, niet verschynende, ook niets zouden genieten.*

Dit dede de School *ten eersten tot* zestig *of* zeventig *kinderen aangroejen; weshalven men die ouders, die toen hare kinderen na de* School *wel zenden, en uit hare* Thuinen *ook wel missen konden, toen zy 'er zoo veel* Ryst *voor trokken, zedert* Ryst-Christenen *noemde.*

Eenige van haar konnen nu al zeer wel leezen, de meeste ook het Vader Ons, *de* Thien Geboden, *'t* Geloove, &c. *in 't* Duitsch *vry wel opzeggen, en daar is, zoo men op deze gronden voortgaat, metter tyd iets goeds van hen te hopen, dat van nog veel meer vrucht wezen zou, zoo men de kinderen geheel en al onder ons, en voor een tyd van hare ouders afhouden kon, alzoo zy dan onze zeden en de gronden van onzen* Godsdienst *te beter leeren, en die van hare* Duivels-dienst, bygeloove, *en* Afgodery, *metter tyd geheel en al eens afleggen zouden. Te wenschen zynde, dat* God *het licht der* waarheit *hoe langs hoe meer over deze blinde en van den* Duivel *elendig misleide menschen eens recht wil laten opgaan.*

Daar ziet gy nu in wat staat de Amboinsche Kerk, en School, by de komst van dezen Heer, en hoe die zoo verre vervallen geweest zy, dat de Amboineezen toen maar Christenen met den bloten naam, en nog waarlyk rondom Heidenen vol bygeloof en Duivels-dienst geweest zyn; hoewel men geen reden had, om zich daar over te verwonderen, alzoo 'er bevorens maar een Predikant onder zoo veel duizenden Heidenen en Mooren, en deze Heer tot in 't jaar 1622. ook maar alleen hier geweest is, dat zeer weinig vrugt heeft konnen geven; schoon beide deze Taalkundige Heeren ieder hun best genoeg gedaan hebben, om den traagen en yverloozen Amboinees tot meerder kennis van de gronden van den Hervormden Godsdienst, door de gemakkelykste weg, die zy bedenken konden, op te leiden; dog het waren in die tyd nog Ryst-Christenen, die alles maar om den broode, en niet uit zucht voor onzen Godsdienst, deden; gelyk dat de volgende tyd nog klaarder geleerd heeft.

In 't jaar 1620. vertrokken van hier weder eenige Princen, of kinderen der Grooten in Augustus na Holland met den opper-Koopman, de Heer *Artus Gysels.* De eene was *Marcus de Roy*, zoon van *Emanuel*, Koning van Kilang; de tweede was *Andrea de Silva*, zoon van den Koning van Soya; de derde, *Laurens Fretis*, van Hative; en de vierde, *Laurens Queljo*, van Halong, nevens eenen *Jan Tak*, de zoon van *Jan Tak*, een Hollander, die met een vrouw uit Hative getrouwd, en lange tyd Schoolmeester van alle de dorpen aan het Kasteel geweest was. In 't jaar 1620. weêr eenige Ambonsche Princen na Holland.

Zy vertrokken met den voornoemden Heer, en quamen elf jaaren daar na alle (uitgenomen *Laurens Queljo*, die in Holland stierf) met dien zelven Heer weder hier.

In dit jaar 1620. was 'er nog maar een Meester over alle de dorpen aan 't Kasteel.

Hoe die van Noessa Laoet, en anderen, in 't jaar 1621, by de komst van de Heer *Jan Pieterszoon Coen*, na dat hy Banda veroverd had, bekenden door Kimelaha *Hidajat* zeer vervolgd en tot afval gebragt te zyn, haalen wy hier maar met een letterken aan, alzoo dat bevorens, by ons in 't verhaal van de zaaken van Amboina, onder dat jaar al omstandig getoont is. De Noessalauwers in 't jaar 1621. door Hidajat vervolgt.

De Heer *Dankaarts* nu, 't zyne hier gedaan hebbende, is in 't jaar 1622. na Batavia vertrokken, alwaar hy, buiten 't vorige in Amboina verricht, tot verder nut van die kerke, den Dictionarium, of het Woorden-boek van D. *Caspar Wiltens* overzien, en in order gebragt, en ook met een Maleitsch en Duitsch Woorden-boek (daar 't eerste maar in 't Duitsch en Maleitsch alleen was) zeer vermeerderd, en een menigte van Ternataansche en Portugeesche woorden, nevens een korte Grammatica, 'er by gevoegd heeft, welk werk in 't jaar 1623. in 's Gravenhage by de Weduwe en Erfgenamen van *Hillebrand Jacobszen van Wouw*, Drukker van haar Hoog-Mogende, gedrukt, gelyk dat naderhand volgens een Exemplaar, dat ik 'er af had, in 't jaar 1706. door D. *Andreas Lambertus Loderus*, 's Compagnies- en Stads-drukker tot Batavia, na-gedrukt is. D. Dankaarts vertrek van hier in 't jaar 1622. en 't verdere door zyn Eerw. verricht.

Om nu te weten, wat voor een zoort van Maleits ook deze Heer onder dezen Inlander gebruikt heeft, zoo is dat niet alleen klaar genoeg voor de Taalkundigen uit zyne overzetting van den Catechismus, en uit dit zyn Woorden-boek

1622. te zien; maar om dat veelen daar uit niet konnen oordeelen, vermits zy het Maleitsch niet verstaan, nog het onder scheid tusschen hoog of laag Maleitsch weten, zal het niet ondienstig wezen eens te laten hooren, wat hy daar af in de Voorreden voor zynen Dictionarium in het Nederduitsch zegt, op dat iedereen in staat zy (en vooral veelen alhier, die voorgeven, dat 'er geen hoog nog laag Maleits, en dat 'er maar eene en de zelve Taal is, die de een dus, en de ander zoo uitspreekt) om uit de onpartydige woorden van dezen Heer (byna een geheele Eeuw te voren even zoodanig, als ik zoo menigmaal gedaan heb, voorgesteld) te oordeelen, of men, om eenig voordeel aan den Inlander te doen, zich niet van de lage, slegte, en gemengelde Taal (alzoo zy die best verstaan) bedienen, en of men dierhalven de hooge en zuivere Taal niet daarom alleen (om dat zy by hen onverstaanbaar is) geheel en al verwerpen moet. Hy begint dan aldus:

Aan den Christelyken LEZER.

Het laag Maleits by zyn Eerw. mede gebruikt, en waarom.

DE Vocabularia, *waar van de eene het* Duitsch, *en de andere 't* Maleitsch, *voor heeft, welke* U L. *alhier gemeen gemaakt werden, heb* ik *niet wel konnen van my geven, zonder eerst eenige waarschouwing, tot beter verstand der zelve, voorhenen te zenden. Daar op* Christelyk *verzoeke rypelyk, en zonder drift gelieve te letten. De eerste daar het* Duitsch *voor staat, is meest, dog in het ruige, byeen vergaderd, en de andere ten deelen van den Eerw.* Caspar Wiltens, Zal^r. Memorie, *en van hem in* Oost-Indiën *eenige* Perzoonen gecommuniceerd, *daar van zommige, zoo met, als zonder zyn E. kennisse,* Copye *hebben getrokken, en de zelve wederom eenige anderen medegedeeld, daar van my, in de zelve* quartieren *zynde, ettelyke voorgekomen zyn, die ik bevond te wezen gansch* incorrect *en ook* incompleet, *nogtans van een ieder zoo zeer geacht, en begeerd, dat my dacht daar wat meer in te steken, als* ik *toen zelfs, vermits myn versche aankomst, en* inperfectie *in de* Tale *aldaar, wel oordeelen konde: Overzulks, na dat* ik *tot beter kennis was gekomen, my genoodzaakt vond, om de zelve te overzien, 't gene daar in misteld vond, te* Corrigeeren, *en eindelyk na myn gering vermogen, 't geen daar in ontbrak, voornamelyk in de gene, daar het* Maleitsch *voor staat, te* suppleeren. *Het welke volbragt, en eenige ervarene* perzoonen *in de* Maleitsche Taal *getoond hebbende, zoo ben* ik *van de zelve verscheide reizen vermaand, en aangezocht, om de zelve de Drukkery te onderwerpen, op dat zy een ieder gemeen zouden mogen gemaakt werden, oordeelende, dat de zelve zeer dienstig zouden konnen wezen voor de gene* (voornamentlyk die eerst aankomen) *welke de eilanden van* Amboina, Banda, Molukken, *en* Java, frequenteren, *in welke plaatzen de* Maleitsche Taal (hoewel imperfect) *meest gebruikt werd, gelyk ze* U L. *hier in dit gering werk werd vertoond.* Ik *weet wel, en bekenne zeer geerne, dat daar in van de gene, die de grondige kennis der rechte* Maleitsche Tale *hebben, vele woorden eigentlyker zouden konnen uitgedrukt, en ook eenige* gecorrigeerd *werden, dog en zoude als dan* (gelyk door myne ordinarische Predikatiën, die my de goede God, als zyn onwaardig dienaar eenige jaaren op Amboina heeft laten exerceren, wel bevonden hebbe) *van de inwoonderen der eilanden voorschreven* (voor de welke God de Heere nu een wyde deure tot de kennisse des H. Evangeli geliefd heeft te openen) *niet konnen verstaan werden; zulx dat dienstiger hebbe geagt te blyven by 't gene, dat wete van haar wel verstaan werd, en, zoo* Wiltens *voornoemd, als* ik, *meest uit haar eigene monden hebben geleerd. Invoegen dat myn oogmerk in 't minste niet en is geweest, hier een* perfect *of* zuiver Maleitsch *geschrift te stellen, en te* corrigeeren, *het gene dat alreede by de Heeren* A. Ruyl, *en* F. Houtman *gedaan was, maar hebbe simpelyk gezien op 't gene my noodig dacht te wezen tot voortplanting van de eere en leere* Christi (daar toe, als gezegd is, de milddadige God eenen goeden toegang verleend heeft, en myns oordeels, deze Vocabularia, zoo als zy gesteld zyn, zeer vorderlyk zullen wezen.) 1622.

Voorts zal den Christelyken Lezer *gelieven te weten, dat alle de* Maleitsche *woorden, die in dit werk gebruikt werden, niet en zyn gesteld, gelyk ze de rechte* Maleyen *in hare schriften gespeld stellen* (want zulks groote difficulteit voor de leerlustigen zoude veroorzaaken) *maar wel gelyk zy ze meest, en de inwoonderen der* quartieren voornoemd (daar op ik alleen gezien hebbe) *in allen deelen* pronuntieeren. *Dat meine den leergierigen* Lezer *van veel zwarigheids zal ontlasten.*

Wyders zoo hebbe boven de Syllaben, *die* geproduceerd, *of lang uitgesproken moeten werden, daar het my dacht noodig te wezen, gesteld* accenten, *daar noodig diend op gelet te werden.*

Hier benevens zoo zyn 'er ook eenige woorden in de eerste Vocabularia, *daar 't* Duitsch *voor staat, welkers breeder verklaring in de tweede, daar 't* Maleitsch *voor staat, uitgedrukt werd. Des den* Lezer *tot de zelve werd gewezen.*

En

1622. *En alzoo op de plaatzen voorſchreven van de inwoonderen veele harer eigener woorden onder 't goede* Maleitſch *werden vermengd, als mede eenige* Portugeeſche *woorden* (die de zuivere Taal zeer verbaſtaarden) *zoo hebbe de zelve na vermogen* geſeligeerd, *en hier agter aan* apart *geſteld. Alles tot wegneming van 't geen zwarigheit voor den* leerluſtigen Lezer *zoude mogen* cauſeeren, &c.

Den al uwen in Chriſto

Sebaſtianus Dankaarts.

Uit deze Voorreden dan ziet men middagklaar (zoo men niet alwillens blind zyn wil) dat 'er een recht en zuiver Maleitſch is, dat de rechte Maleyers in hare ſchriften gewoon zyn net te ſpellen; maar 't welk die van Amboina, Banda, als ook die in de Moluccos, en op Java, niet verſtaan, en aan de andere zyde een baſtaard Maleitſch, dat met eenige Ternataanſche, en Portugeeſche woorden gemengeld is, 't geen die Inlanders wel verſtonden. Dat hy, en zyn vorig mede-amptgenoot, dat klaar ondervonden, en daarom alleen die eerſte Taal, ſchoon beter en zuiverder, verworpen, en zig volſlagen aan de laatſte, ſchoon ſlechter, en qualyk geſpeld (dat immers aan 't verſtaan niet geeft) gehouden had.

Zoo by zyn Eerw., als naderhand by den Schryver, gebruikt.

Het komt dan op de woorden van hoog en zuiver, of laag, gemengeld, en baſtaard-Maleitſch (dat wy volſlagen toeſtaan) niet aan, maar enkelyk, en alleen, op 't woord van Maleitſch, dat verſtaan, en Maleitſch, dat niet verſtaan werd.

Zulk een tweederlei Maleitſch was 'er toen al bekend, gelyk hier blykt. Zulk een onverſtaanbaar (ſchoon in zich zelven anders beter) Maleitſch wierd toen al verworpen, en 't gemengeld, als beſt verſtaanbaar, alleen gevolgd.

Ik heb dit hier nu wat breeder onder dit jaar, als toen zynde voorgevallen, voorgeſteld om dat het ons in de volgende tyd byzonder dienen, en een waarheit, by ons hier na op die zelve grond ter neder geſteld, zonderling ſtaven, en aan de ganſche wereld toonen zal, dat wy niet anders, dan de zuivere waarheit hebben omhelſt, wanneer wy haar voorſtelden, dat by den Amboinees met een overzetting des Bybels in deze lage of gemengelde Maleitſche Taal zeer veel vrugt was te doen, alzoo die Taal by hen verſtaanbaar, en dat het de ongerymſte zaak ter wereld zyn zou, hen een Bybel in de hooge, of zuivere Taal, die zy niet verſtaan (want anders en behoefden zy die niet eerſt aan te leeren, gelyk die voorſtanders van dat hoog Maleitſch volmondig in een brief van den 31ſten January des jaars 1694. van die van Batavia aan den Kerkenraad van Amboina zeggen, en dat wy op zyn tyd en plaats breeder toonen zullen) op te dringen. 1622.

D. Hulſebos in 't jaar 1622.

In 't jaar 1622, den 10den January, vond men in Kerkenraad van Batavia goed den Heer opper-Landvoogd, en de Heeren Raaden van Indiën voor te dragen, hoe 't noodig was, D. *Adriaan Jacobszoon Hulſebos*, Predikant tot Batavia, eens voor een ſpringtocht na Amboina te zenden, om aldaar met goedvinden van den Kerkenraad, en de Regeering, het noodige te verrichten. Hier op is hem den 24ſten door den Kerkenraad van Batavia op goedkeuring der Hooge Regeering, vollemacht gegeven om te gaan zien, hoe het in de Ooſterkerken toen geſteld was.

Hier verdronken.

Hy vertrok den 1ſten February daar aan met het ſchip de Eendracht na Amboina; dog is in het inloopen van het gat, of den inham, nevens eenige andere perzoonen verdronken.

Een droevig einde voor een man, die bevorens reeds zoo veel rampen had uitgeſtaan.

In 't jaar 1623. D. Dubbeldryk hier.

In 't jaar 1623. is hier van Batavia gekomen D. *Jacob Antoniszoon Dubbeldryk.* Deze droeg zich hier zoo ſlecht, dat men op Batavia al beſloten had D. *Dankaarts* herwaards weêr voor een tyd met volle magt te zenden, en dezen *Dubbeldryk* op te ontbieden, ten ware dat hy zich ondertuſſchen, na 't oordeel van den Amboneſchen Kerkenraad, mogt komen te beteren; dog hy wierd, wel verre van zich te beteren, in 't jaar 1625. in October over ergerlyk leven op Batavia van 't Avondmaal gehouden, gelyk hy ook in dat zelve jaar uit Amboina derwaards vertrokken is.

Wegens ſlecht gedrag in 't jaar 1625. na Batavia gezonden.

Een Chinees Kapitein werd Chriſten.

In 't jaar 1624. was hier de eerſte Chineeſche Kapitein een Chriſten, en na den Heer Landvoogd *Herman* genaamd, zynde de eerſte Chriſten van dit volk hier.

In 't jaar 1625. D. du Praat hier.

In 't jaar 1625. quam hier D. *Joannes du Praat*, van Keulen, uit wiens ſchryven aan den Bataviſchen Kerkenraad uit hare Kerk-beſluiten van den 25ſten September blykt, dat hy hier een Kerk had opgericht.

Ook was met hem de Krankbezoeker, *Herman Bruyning*, herwaards vertrokken, buiten welken hier nog een Krankbezoeker, *Adriaan Gysbertszoon*, met de Naſſauſche vloot gekomen, en op welke toen ook een Predikant D. *Jan Hermanszoon Follinus* was, die na hier eenigen tyd geweeſt te zyn, met die vloot weder vertrokken is.

En D. Follinus.

1625. Ook leze ik in dit jaar den 25sten Augustus van eenen D. *Wouter Melchiorszoon Vitriarius*, die met de Nassausche vloot hier ook schynt gekomen te zyn, en die van de Ambonsche en Bandasche Kerken op Batavia een net bericht overgeven zoude.

Ook D. Vitriarius.

D. Rogerius Henrikszoon hier op Honimoa gelegt.

In dit jaar quam hier ook D. *Rogier Henrikszoon* als Predikant, die op Honimoa gelegt is, en op Oelat den Maleitschen dienst waargenomen heeft, onder den welken ook als eerste Schoolmeester, *Thomas Rodrigos* ettelyke jaaren geweest is.

D. Dubbeldryks zaak.

Over *Dubbeldryk*, die ook in Amboina al van 't Avondmaal gehouden was, wierd den 14den October op Batavia best geoordeeld, hem na 't vaderland te zenden; dog zyn zaak wierd daar aan twee Gevolmagtigden uit den Kerkenraad, D. D. *Heurnius*, en *Vitriarius* gezet.

In 't jaar 1626. D. Vitriarius hier geplaatst.

In 't jaar 1626. komt D. *Wouter Melchiorszoon Vitriarius* hier als Predikant; maar D. *Rogerius* is dit jaar vertrokken, hoewel andere zeggen, dat hy 't jaar daar aan eerst na Batavia ging.

In 't jaar 1627. Ruthenius hier.

In 't jaar 1627. wierd de Proponent, *Henricus*, of *Isaak Ruthenius* hier by D. *du Praat* gelegt, om Maleitsch te leeren.

Men had te dezer tyd hier wel twee Predikanten; maar van D. *du Praat* blykt uit het bericht van den Heer Commissaris, *Gillis Seyst*, dat hy toen nog geen werk van die Taal gemaakt had, en van D. *Vitriarius* werd van hem niet eens gerept; maar wel van D. *Rogier Henrikszoon*, dat die zocht na 't vaderland te gaan.

Staat der Schoolen, &c.

Hy zegt ook, dat 'er toen op Amboina zestien Schoolen waren, waar in de kinderen ook zeer toenamen, en veel Duitsch spraken; dog men klaagde in de zelve zeer over gebrek van Papier, en Pennen; als mede dat die kinderen, tien of elf jaaren oud zynde, uit de Schoolen genomen wierden, en dan weêr alles, wat zy wel geleerd hadden, vergaten.

Twee van deze Schoolen waren aan 't Kasteel, de eene in Hative, hebbende een Hollandschen en een Ambonschen Meester, die aan tachtig kinderen onderwys gaven. De andere was in Soya, en zestig kinderen, onder haren Meester, *Laurens Tenoek*, sterk.

Deze kinderen wierden zeer wel in de Duitsche Taal geoeffend; dog hadden moeite, om ze te leeren spreken. 1627.

Men had vier Schoolen in 't gebergte, te weten, op Hateläe, Nako, Kilang, en Ema, ieder onder een byzonderen Meester. Aan de overzyde van 't Kasteel had men zes Schoolen, te weten, op Alang, Liliboy, Hatoe, Roemah Tiga, Baguwala, en Soeli, alwaar, gelyk ook op de vorige dorpen, Sondags eenige Gebeden gedaan wierden.

Op het eiland Noessa Laoet waren 'er ook twee, een op Titaway, en een op Ameth, alwaar een Hollandsche, en een Ambonsche Meester was, en op welke dorpen ook eenige kinderen van de naburige dorpen quamen.

Op 't eiland Oma, of Bowang Besi, waren 'er ook twee, een op 't dorp Oma, en een op Aboro, onder twee Ambonsche Meesters.

Op de andere eilanden waren nog agttien Schoolen, zonder Meesters; dog alle Christenen, die niet aan 't Kasteel, of op 't gebergte, maar op de eilanden woonden, hebbende nog weinig kennis van 't ware Christelyk Geloove, en waajende nog met alle winden, dat ook niet te verwonderen was, alzoo hen 't Evangelium weinig verkondigd wierd, de Schoolmeesters zich nog niet al te wel konden uitdrukken, en om dat de Inlander zyn Heidensche zeden en manieren nog zoo qualyk verlaten kon; dog al de hope was op de jeugd, en in 't toekomende; egter, hoe slecht het met deze naam-Christenen was, zoo kon men met hen nog veel beter, dan met de Mooren, omgaan.

Men arbeidde in deze tyd ook nog sterk om de Duitsche Taal in te voeren; dog men bevond eindelyk, dat alle moeite te vergeefsch was.

Die van Larike, en Wackasihoe genegen tot 't Christendom.

In dit zelve jaar 1627. waren die van Larike en Wackasihoe zeer wel genegen om Christen te werden, en by den Kerkenraad alhier al besloten, om een Proponent, of Krankbezoeker, derwaards te zenden; dog het wierd door die genen verzuimd, die dit behoorden bezorgd te hebben, en zedert dien tyd zyn zy Mooren gebleven.

TWEE-

TWEEDE BOEK.

EERSTE HOOFDSTUK.

DOm. Ruthenius *op* Noeſſa Laoet. *Een nieuwe* Kerk *gebouwd.* D. Dankaarts *herwaards gezonden. En zyn bericht. Staat der* Schoolen. Pontkaſen, *en* Blaſius, Meeſters *op* Ameth. *Getuigenis wegens* D. D. du Praat, *en* Vitriarius, *gedrag. Eenzydigheit van de* Heer Lucaszoon. D. Heurnius *bericht aan* D. Walæus *in 't* jaar 1631. *De* Heer Coen *'s forſe behandeling. Beſluit des* Kerkenraads *van* Batavia. D. Dankaarts *als* Gevolmagtigde *gezonden. Inbreuk van de* Heer Specx *omtrent het* Kerkelyke. *Nader bericht van* D. Heurnius *aan* D. Walæus. D. Helmichszoon *hier. Een* Commiſſaris Politycq *ingevoerd.* D. Heemſtede *hier. Neiging der* Alfoereezen *tot het* Chriſtendom. Leliato *overvalt die van* Way. D. Heurnius *op* Oelat *geplaatſt. Zyne bevinding van deze* Inlanders. D. Helmichius *overleden.* D. Heemſtede *vertrokken.* D. Heurnius *door de* Mooren *byna vergeven. Daad van* D. Vertrecht *verkeerd opgevat. In 't* jaar 1636. *quam hier* D. Sonneveld, *en* D. Vertrecht *buiten dienſt opgezonden, hoewel men dat daar na nog een kouleur, en ſchyn van recht gaf. Klagte over de* Heer van Deutecom. D. Vertrecht *herſteld.* D. Priſerius *door die van* Ameth *gevangen genomen. Slegte* ſtaat *der* Kerke *hier.* D. Leeuwius *met zyn* Edelheid *herwaards gezonden. In 't* jaar 1637. *vertrokken* D. D. van den Houten, *en* Priſerius. *Geval van den zieken* Koning *van* Soya. D. Heurnius *ook na* Batavia. D. Sonneveld *Taalkundig. Inkeer van die van* Oelat, *en* Siri-Sorri. *Die van* Caybobo *verzoeken om* Chriſten *te werden.* D. Brund *hier.* Afgodery *van die van* Ema. *Nieuw verzoek der* Caybobers *om een* Meeſter. D. Sonneveld *na* Ternate. *Ook* D. Backus. *Een* Maleitſch Dictionarium, &c. *door die van* Batavia *van hier verzogt.* D. Brund *op* Caybobo *geplaatſt.* Afgod *op* Ameth *ontdekt. Die van* Alang, *en* Liliboy, *weêr* Chriſten *geworden. 't Getal der* Schoolen, enz. D. Pontkaſen *t'onrecht beſchuldigd.*

1630. IN 't jaar 1628, 1629, en 1630, waren hier nog D. D. *du Praat* en *Vitriarius* te zamen; dog ik vind tot dezen tyd toe nergens, wat deze Heeren verricht hebben, dan alleen, dat zy onkundig in de Taal waren, en dat de Kerken niet bezocht wierden, waarom men in dit eerſte jaar al om den Taalkundigen Heer *Juſtus Heurnius* van Batavia verzogt had, ten einde die het vervallen werk weêr wat herſtellen mogt.

D. Ruthenius op Noeſſa Laoet. In 't jaar 1629. lag de Proponent *Ruthenius* op Noeſſa Laoet, en de Heer Landvoogd *Lucaszoon* bezogt zelf in November de Schoolen in de Uliaſſers, voorziende die van bequame Schoolmeeſters; 't geen om de Mooren van Ihamahoe, die ons veel ſchade deden, hoognoodig was.

Een nieuwe Kerk gebouwd. In 't einde van het jaar 1630. bouwde die zelve Heer Landvoogd hier een nieuwe Stads Kerk, op de zelve plaats, en van gedaante, als nu de Maleitſche is, in plaats van de oude Portugeeſche Kerk van St. *Paulo*, die in Julius door een zware ſtorm ingewaaid was, en waar van de zee het land nu en dan al wegſpoelde. Egter duurde het nog eenigen tyd daar na, eer zy voltoid was.

Ondertuſſchen hadden de voornoemde D. D. *du Praat* en *Vitriarius* zoo groote verſchillen gekregen, dat zy al hunne agting by 't volk verloren, en zich geheel onbemind maakten. 1630.

D. Dankaarts in 't jaar 1631. herwaards gezonden. Men ontdekte dit klaarder in 't jaar 1631, wanneer den 30ſten January op Batavia beſloten wierd D. *Dankaarts* voor een half jaar derwaards te zenden; dog met laſt om zich met de geſchillen der Predikanten niet te bemoejen.

En zyn bericht. Hy vertrok 'er na toe, was den 12den Juny al weêr op Batavia, en gaf bericht, dat die Schoolen daar zeer wel geſteld waren; dog dat de Predikanten geen agting by 't volk hadden, om dat zy hun beloften niet naquamen; behalven dat ook de buiten-Kerken in langen tyd niet bezogt waren.

De Heeren Landvoogden, *Lucaszoon*, en *Gyſels*, hadden die zaaken wel in zyn bywezen verhandeld, dog zonder die twee Predikanten, of den Kerkenraad van Amboina, daar over eens hun oordeel te vragen; ook hadden zy beſloten, dat die twee Predikanten hier zouden blyven, waar van zy hem (*Dankaarts*) eerſt, zoo als hy vertrekken zou, kennis gaven; ook ſcheen de Landvoogd een

1631. vriend van D. *Vitriarius*, en een vyand van D. *du Praat* te zyn.

Zyn Eerw. gaf verder den 3den July wegens Amboina in Kerkenrade tot Batavia bericht, dat D. *Vitriarius* daar 's Sondags in 't Duitſch, en D. *du Praat* in 't Maleitſch, de eerſte in 't Kaſteel (alzoo 'er nog geen Kerk was) en de laatſte in de groote School van Hative, predikte; dog dat 'er weinig Inlanders ter gehoor quamen, wegens dat de Kerken buiten, en daar omtrent, zeer weinig, ja niet bezocht wierden. Ook was het te voren altyd de gewoonte geweeſt een zekere kleene boete 'er op te ſtellen als zy niet in de Kerk quamen, dat nu beter, dan oit te voren, kon gedaan worden, en daarom was beſloten dit weder by der hand te nemen.

De Schoolen waren nu in een beter ſtand, dan de vorige berichten wel mede bragten.

De ſtaat der Schoolen. Aan 't Kaſteel had men die van Hative en Soya, tot welke alle de andere dorpen daar omtrent gelegen, hare kinderen zonden.

Aan de overzyde had men die van Alang, Liliboi, en Hatoe, als mede die van Baguwala, Hoetoemoeri, Soeli, en Way.

Op 't gebergte waren de Schoolen van Hataläe, Naco, Kilang, Ema, en die van Roeton.

Op 't eiland Oma waren de Schoolen van 't dorp Oma en Aboro, tot beide welke Schoolen de andere kinderen der nabygelegene dorpen zich mede vervoegden.

Op Honimoa had men een School op Boy (waar toe ook de kinderen van Harioc quamen) als mede de Schoolen op Papero, Tijouw, Ouw, Toehaha, Oelat en Itawacca.

Op Noeſſa Laoet de Schoolen van Titaway (waar onder die van Abobo, Leynitoe, en Sila, behoorden) en Ameth, in welke ook de kinderen van Nalahia quamen.

In alle deze Schoolen waren toen acht honderd kinderen, alle welke, zoo men 'er eenige uit de School verloſte, gedurig weêr met anderen vervuld wierden.

Deze kinderen konden redelyk wel lezen, ſchryven, en hun Gebeden, zoo in 't Duitſch, als Maleitſch, opzeggen.

Aan 't Kaſteel wierden zy alle in 't Nederduitſch onderwezen; dog in de meeſte andere Schoolen in 't Maleitſch, hoewel vele zeer veerdig het Duitſch lazen.

Ook wierd 'er noodig geoordeeld, hen beide die Taalen te zamen te laten leeren, om zoo metter tyd het Duitſch alomme onder de jeugd in te voeren.

Onder de Schoolmeeſters was 'er, nevens D. *Nicolaus Pontkaſen* (die naderhand in Banda Proponent wierd) een, *Geerlof Blaſius*, op Ameth, diens School boven alle andere uitmuntte. 1631. Pontkaſen, en Blaſius Meeſters op Ameth.

De Meeſter las in alle Schoolen dagelyks een Predicatie voor. Over deze Schoolen waren tot opper-verzorgers en opzienders D. *Vitriarius*, en zyn Neef, *Jan de Meyer*, Koopman op Larike, die zich echter ganſch met de Schoolen niet bemoeide, nevens den onder-Koopman, *Pieter Chriſtienne*, geſteld; dog deze hadden, zedert het oprichten der Schoolen, de zelve geen viermaal bezogt, daar 't anders alle maand wel noodig was. Ook waren 'er verſcheide Meeſters, die de School-jongens tot byzondere dienſten van viſſchen, planten, &c. misbruikten, waarom vele ouders heel zeer tegen 't Schoolgaan van hunne kinderen zagen, dat door 't gedurig bezoeken der Schoolen kon geſtuit werden, dat op de eilanden in geen jaar, en op het gebergte in geen twee jaaren, gedaan was, om dat (zoo de Predikanten zeiden) de Heer Landvoogd *Lucaszoon*, dit had opgehouden en belet, doordien het volk met het maken van een nieuwe Kerk bezig was, en de handen gedurig vol had met tochten hier en daar voor de E. Maatſchappy te doen, dat echter (mynes bedunkens, zegt de Heer *Dankaarts*) niet had behooren agter te blyven.

Wegens het geſchil tuſſchen D. D. *du Praat*, en *Melchiorszoon* (of *Vitriarius*) mitsgaders van hun leven, wandel, en dienſt, getuigde de Amboníche Kerkenraad op 't verzoek der Heeren Landvoogden, dat D. *Melchiorszoon* wel niet nalatig in 't prediken, maar zeer hoofdig, en altyd in Kerkenrade bezig was met zyn medebroeders te overſnorken, gedragende zich zeer ſtuurs tegen de Amboineezen, waarom zy hem in 't geheel niet beminden, behalven dat hem ieder een voor een man hield, die juiſt altyd de zaaken zoo niet, als zy waren, verhaalde, daar hy een voorſtander van de waarheid behoorde te zyn. Getuigenis wegens D. D. du Praat, en Vitriarius gedrag.

D. *du Praat* had voor dezen in eenige tyd zich met het prediken niet bemoeid, en dat op zyne ziekte geſchoven; dog had naderhand zyn dienſt wel waargenomen; hy was zeer wel in de vergadering; dog droeg zich al te gemeen met de Amboineezen, en vry wat los en onvoorzichtig in 't verhaalen van zaaken, die men daar na wel eens anders bevond. Ook gaf het een groote ontſtichting, dat Predikanten zich met zaaken van 't Araks-branden, van den Koophandel,

1631. del, &c. daar dit geen Predikant betaamde, bemoeiden.

Zy wisten in Kerkenrade hier niet te zeggen, van waar de haat tusschen D. D. *du Praat* en *Melchiorszoon* ontstaan was; dog *du Praat* had in verscheide geschillen veeltyds de minste willen wezen.

Verder gaf D. *Dankaarts* bericht, dat de Heer Landvoogd *Lucaszoon* hem, en D. *Helmichius*, by zich ontboden, en hen gezegt had, dat de Heer opper-Landvoogd *Specx* deze twee Ambonsche Predikanten over nalatigheid in hunnen dienst, en wegens gegevene ergernissen (indien de berichten daar af waar waren) opontboden had, en hen zelf ook, zoo het om het teedere Christendom niet gelaten was, afgezet zou hebben, vragende zyn Ed. hen verder, wat zy hier omtrent nu het dienstigst oordeelden. Zy onderzogten daar op die zaak nader by den Kerkenraad alhier, die zeer slegte getuigenis van D. *Melchiorszoon* gaf, en hem ook van dronkenschap, en meer andere quade zaaken, beschuldigde.

Eenzydigheit van de Heer Lucaszoon. Egter zagen zy klaar, dat de Heer *Lucaszoon* zeer sterk voor hem, en tegen D. *du Praat* was, verbloemende de misslagen van den eersten, en die van den laatsten zeer verzwarende. Naderhand belastte de Heer Landvoogd aan den Kerkenraad, de zaaken verder by geschrifte op te stellen, hoewel men hen daar van noit iets medegedeeld, en verder goedgevonden heeft het daar by te laten berusten, en deze Predikanten hier te houden, dat ik (zegt D. *Dankaarts*) echter niet geweten heb, dan na dat ik van 't bezoeken der eilanden wedergekomen was, wanneer my de Heer *Gysels*, op myn ernstig afvragen, zeide zulx by den Raad besloten te zyn.

D. Heurnius bericht aan D. Walæus in 't jaar 1631. In 't jaar 1631, den 8sten Maart, schreef D. *Heurnius* aan D. *Walæus* tot Leiden, dat de Kerkelyke zaaken in Amboina, door de ergernis by de Dienaaren aldaar, in 't zoeken van 't hunne, en niet dat des Heeren was, gegeven, zeer slegt stonden, weshalven de Kerkenraad van Batavia getragt had om, door 't zenden van een Predikant derwaards, na den staat der Kerke aldaar, met volle magt te vernemen; dog dit was hen door den Heer opper-Landvoogd *Coen* geweigerd, gelyk ook, om Classicale vergaderingen byeen te roepen, en 'er zoo in te voorzien. Zyn Eerw. had kort te voren zyn Edelheid weêr verzogt, om een Gevolmagtigden Predikant na Ambon te zenden, alzoo dit werk geen uitstel leed; als ook, om een nieuwen Predikant, die men daar plaatzen zou, mede te nemen; al 't welke zyn Edelheid mede verworpen, en verder zeer straf en bars geantwoord had, dat hy dit in Amboina door den Landvoogd, door 't opontbieden van een, of beide de Predikanten, wel zou doen herstellen, zoo het noodig was hen van daar te zenden. Ook belastte zyn Edelheid aan den Kerkenraad van Batavia een Predikant, in de Maleitsche Taal ervaren, by leening voor een half jaar (dog niet met volle magt, of als een Kerkelyk afgezondene van Batavia, om de zaaken der Predikanten te behandelen) na Ambon te zenden; het gene den Kerkenraad vlak uit geweigerd had, alzoo die, te voren van zyn Edelheid gevraagd zynde, hoedanig dit geschil best te beslissen, in plaats van haar oordeel daar op te uiten, goedgevonden had, dat een Gevolmagtigd Predikant van Batavia, gesterkt door de oppermacht van zyn Edelheid, derwaards zou gezonden werden, die, zoo hy het noodig vond, D. *Helmichius*, die pas op Batavia gekomen was, in Amboina plaatzen, en, zoo ze beide in Amboina schuld hadden, D. *Holtenus* uit Banda dan ook in Amboina doen komen zoude. 1631. De Heer Coen 's forze behandeling. Besluit des Kerkenraads van Batavia.

Dit besluit des Kerkenraads van Batavia had zyn Edelheit qualyk genomen, alzoo hy het besluit over, en het uitvoeren van die zaak geheel en al aan zich wilde houden; waar op zyn Edelheid dan nader dien last, van een Predikant by leening derwaards te zenden, gegeven heeft; tot welke leening dan de Kerkenraad (om verdere moeite voor te komen) D. *Dankaarts* gekoren, en den zelven zoo aan zyn Edelheid voorgedragen, dog op welke men van zyn Edelheid tot antwoord bekomen had, dat zyn Ed., met zynen Raad, daags te voren D. *Dankaarts* daar toe al geschikt, en verkoren had; waar op dan *Dankaarts* den 10den Maart met den nieuwen Heer Landvoogd, *Gysels*, na Amboina vertrokken was, den welken men in de Kerkelyke order, hem mede gegeven, belast had, zich met de zaaken, die men tegen die Predikanten daar uitvoeren mogt, niet te bemoejen; alzoo de Kerk voor dezen tyd de hand gesloten was. D. Dankaarts als Gevolmagtigde gezonden.

Uit dit geschil, van een Gevolmagtigden Predikant te zenden, had de opper Landvoogd (de Heer *Specx*) voorgewend, en gezegt nog recht tot veel andere zaaken te hebben, die nogtans aan de Kerk volgens order uit het vaderland (en volgens vorig gebruik in Indiën) eigen, en van haar opzigt, waren. Inbreuk van de Heer Specx omtrent het Kerkelyke.

Voor eerst matigde hy zich aan alle zaaken in Indiën, in deze of gene gemeinte voorvallende, door 't wereldlyke recht te herstellen.

Ten

1631. Ten anderen, om by voorval van eenig geschil, de Predikanten na andere plaatzen te zenden.

Ten derden, wilde zyn Edelheid al de nieuw-gekomene Predikanten na zyn zin plaatzen.

Ten vierden, den Kerkenraad op Batavia alleen 't beroepen van hare Predikanten toe te laten.

Ten vyfden, een ergerlyk Predikant, of die nalatig in zyn dienst was, door den Fiscaal te doen aanspreken, zonder den Kerkenraad daar in te kennen, gelyk zyn Ed. ook al met D. *Gysbregt Bastiaanszoon*, Predikant op 't verongelukt schip Batavia (schoon die onschuldig bevonden was) gedaan had.

Ten zesden, wilde zyn Edelheid geen Kerken-order erkennen, en niet anders nakomen, dan 't gene de Heeren Bewindhebbers in de Instructie der Predikanten en Krankbezoekers, die zy hen mede-gaven, belastten, willende verder alles na zyn zin, en het ook zoo van alle de Heeren Landvoogden in opzigt van de Predikanten gedaan hebben.

Over al het welke zy van Batavia aan alle Classen, en Bewindhebbers, geschreven hadden, verzoekende, om na styl der Kerken in het vaderland gehandeld te werden.

Nader bericht van D. Heurnius aan D. Walæus in 't jaar 1632.

In 't jaar 1632, den 30sten November, had de zelve Heer *Heurnius* aan den voornoemden Heer *Walæus* geschreven, dat het werk van de Kerkelyke magt, wegens het straffen der Predikanten over hunne misslagen, waar over zy 't jaar te voren zoo ontsteld waren, door den opper-Landvoogd, de Heer *Specx*, aan de Kerk gelaten, en door den opper-Landvoogd, de Heer *Brouwer* gezegt was, dit een recht der Kerke te zyn; dog de Heer *Specx* had het verzenden en verplaatzen der Predikanten volslagen aan zich gehouden, zeggende, dat het beroep in 't vaderland al geschied was, en dat zyn Ed. nu zoo een Predikant zyn plaats maar aanwees. Ook had de Heer *Specx* het straffen der Predikanten al mede aan zich getrokken, gelyk zyn Ed. in Amboina gedaan, en de Kerkenraad 'er gansch buiten gehouden had.

Zoo nu de magt van iemand ergens in Indiën te stellen aan de Overigheit staat, zoo kan de ketterye zeer licht insluipen, alzoo 't dan in haare magt staat, om de bequame van die plaatzen, daar zy 't noodigst vereischt wierden, te rug te houden.

Uit dit schryven van D. *Heurnius*, een zeer vroom en uitnemend gematigd en zedig man, ziet men zoo klaar, als den dag, dat deze Heer *Specx* een groot onderdrukker en vertreder van het Kerkelyk recht, en een Heer geweest is, die weinig agting voor de Predikanten, en voor het Kerkelyke had, (het eerste middel, om den dienst der Predikanten vrugteloos te maken) behalven dat het ook van 't recht der zelve, en een oud gebruik in Indiën was, het straffen en verzenden of plaatzen der Kerkelyken aan de Kerk, als best wetende, waar zy van nooden waren, te laten; het best 'er af zynde, dat zyn Ed. niet lang regeerde, en dat zyn opvolger het anders in eenige zaaken begreep; dog dat een Politycq Commissaris in de Kerkenraad zit, hebben zy den Heer *Specx* te danken. 1632.

D. Helmichszoon hier.

In dit zelve jaar 1631. was hier met D. *Dankaarts* ook de voornoemde D. *Helmichius Helmichszoon* gekomen, om als Predikant hier te blyven leggen.

In dit jaar bragt de Heer *Gysels* de kinderen der Orangkaja 's, die met hem na Holland vertrokken waren, om zich daar in de Taalen en in de gronden van onzen Godsdienst te oeffenen, weder; dog *Laurens van Halong* was overleden, en *Jan Tak* elders in Indiën gebleven.

Kimelaha Loehoe's vervolging der Christenen.

In dit zelve jaar deed Kimelaha *Loehoe* wel zeventig overgelopene Christenen van Siri-Sorri Moorsch werden, en dit ook door 't afslaan van een Christen-hoofd ten eersten bevestigen.

Een Commissaris Politycq ingevoerd.

Ook wierd in dit zelve jaar, even als op Batavia, en volgens last van daar, ingevoerd, dat hier voortaan een Commissaris Politycq in den Kerkenraad zitten zou, welke order de nieuwe Heer Landvoogd *Gysels* nu mede van Batavia gebragt had.

D. Heemstede hier.

In 't jaar 1632. quam hier D. *Joannes Theodori Heemstede*, om D. *Vitriarius*, die nu vertrok, te verlossen, met den welken ook de Krankbezoeker, *Cornelis Jacobszoon*, den 24sten Juny van hier op Batavia quam.

De Predikanten die (zoo lang D. *Vitriarius* nog niet vertrokken was) hier drie in getal waren, moesten by beurten de Kerken en Schoolen in 't gebergte gaan bezoeken, en ieder twee maanden in de Uliassers hun verblyf nemen; dat zeer moejelyk in zich zelven was, en ook van zeer weinig nuttigheit wezen kon, vermits gedurig nieuwe onderwyzers te hebben den Inlander niet diende.

In 't jaar 1633.

In 't jaar 1633. in 't voorjaar quam D. *du Praat* hier te sterven.

Neiging der Alfoereezen tot het Christendom.

In dit zelve jaar droeg de voorzitter in Kerkenrade tot Batavia, uit last van den Heer opper-Landvoogd van Indiën op den 17den January voor, de groote hope der bekeering onder de Alfoereezen van *Radja Saheelau*, en *Somiet* op Ceram in-

1633. indien 'er een Godvrugtig perzoon na toe ging; dat D. *Heurnius* (mits dat zyn plaats op Batavia openblyven mogt, 't geen den 20sten by haar Edelheden toegestaan wierd) aannam te doen, gelyk hy ook nog in dit zelve jaar den 10den April, na dat hy lang verzogt was, hier verscheen.

In 't laatst van 't jaar verzogt D. *Heemstede* (zoo uit de Batavische Kerkbesluiten blykt) na Batavia om zyne verlossing. Den 20sten October diende dat verzoek aldaar in Kerkenrade, en den 21sten stonden haar Edelheden zyn verzoek al toe, waar af hier 't jaar daar aan bericht quam.

Leliato overvalt die van Way. In 't voorste van dit jaar had Kimelaha *Leliato* den 28sten April de Christenen van Way schielyk overvallen, vyftien of zestien menschen vermoord, en 'er wel vyftig van daar gevangen genomen.

D. Heurnius op Oelat geplaatst. D. *Heurnius* wierd op het eiland Honimoa gelegt, en in het dorp Oelat (daar ook *Rogier Henrikszoon* zich onthouden had) geplaatst, alwaar die vrome Heer zyn Taalkunde met veel vrugt onder den slechtgestelden Inlander besteedde.

Zyne bevinding van deze Inlanders. Het schynd my toe, dat hy Vryer, of ongehuwd, geweest is, alzoo ik van de Inlanders wel heb hooren zeggen, dat de Amboineezen van Honimoa hem uitnemend beminden, en dat zy ten blyk daar van hunne schoonste dogters hem tot zyn Byzitten aangeboden hadden, waar over die Godvrugtige Heer hen met veel ernst bestraft, en aangewezen had, dat dit de rechte weg ter Helle voor een ander was, en dat dit niemand minder, dan een Predikant, voegde, bedroevende zich by die aanbieding zeer, om dat dit een van de grootste bewyzen ter wereld van de slechte kennisse des Inlanders van de gronden van onzen Godsdienst, en een klare blyk was, dat alle de vorige Predikanten, en ook hy tot dien tyd toe, daar te vergeefs gearbeid hadden, dat hem ook aangezet heeft langer, als hy anders gedagt had, in Amboina te blyven.

Hy schreef in 't laatste dezes jaars (zoo den 27sten October op Batavia bleek) aan den Kerkenraad aldaar, gelyk ook aan D. *Jacobus Vertregt*, verzoekende dat zyn Eerw. mede herwaards wilde komen, gelyk die den 3den November ook herwaards beroepen, in January des jaars 1634. hier na toe gezonden, en den 3den Mai (zoo hy zelf aan D. *Walæus* schreef) gekomen is.

D. Helmichius overleden, en D. Heemstede vertrokken. In 't midden van dit jaar 1634. is D. *Helmichius* hier overleden, en D. *Heemstede* van hier, waarschynelykst na Banda, vertrokken.

In 't jaar 1635. quam hier D. *Marinus Gideonszoon van den Houten*. 1635.

Bevorens had D. *Heurnius*, na dat hy eenigen tyd op Oelat gelegen had, zyn verblyf op 't gebergte van Leytimor genomen, waar toe zyn Eerw. weder verzogt was. Den 10den Mai was hy ook weêr na de Uliassers geweest; maar hy verzogt nu ernstig om zyne verlossing, gelyk uit een brief van zyn Eerw. van den 3den Augusty aan die van Batavia, en den 13den September in Kerkenrade aldaar gelezen, te zien was.

Uit een brief, door D. *Vertregt*, waar by zyn Eerw. den staat der Schoolen en Kerken van Amboina aan die van Batavia mededeelde, en die den 11den October daar gelezen wierd, bleek, dat D. *Heurnius* by zyn laatste bezoek der Kerken en Schoolen in de Uliassers, door de Mooren byna vergeven; dog door braakmiddelen 't vergif weêr quyt geraakt; maar aan handen en voeten nog eenigzins lam; 't geen ook de reden was van zyn Eerw. te ernstiger verzoek om zyne verlossing. Weshalven dan D. *Vertregt* ook om een Predikant, en een Proponent, of Krankbezoeker, in de plaats van *Petrus Bitzius*, verzogt; dog die van Batavia (zoo ik uit hare Kerkbesluiten den 27sten December zie) besloten den Krankbezoeker, *Henrik Arendszoon*, in plaats van *Burchard Lubertszoon*, met het schip Buuren na Amboina te zenden. D. Heurnius door de Mooren byna vergeven.

In dit jaar had D. *Vertregt* ook iets op eigen goedvinden, en buiten kennis van de Regeering, of den Kerkenraad, in 't bezoeken der berg-dorpen ondernomen, dat noit bevorens door iemand van zyn Amptgenoten gedaan was, hoewel hy daar mede niet quaads beoogd had. Hy had alle de naamen der ingezetenen van ieder dorp, en 't getal der mannen, vrouwen, en kinderen, net aangeteekend, om, zoo hy voorgaf, altyd het getal der gevangenen van ieder dorp, en ook 't getal der Schoolkinderen, zoo in 't byzonder, als in 't geheel, te konnen weten. Daad van D. Vertregt verkeerd opgevat.

Dit wierd van den quaadaardigen Amboinees, die, by de barze regeering van den Heer *van Deuteeom*, hem in alles mistrouwde, een geheel anderen naam gegeven, en zoo uitgelegt, dat het maar diende, om te weten hoe vele van hen hy (Heer Landvoogd) zou konnen gevangen nemen. En dit wierd zyn Eerw. tot zoo een groote misdaad geduid, als of hy een ontruster en verstoorder van 's lands ingezetenen geweest was; daar het de Inlander dog alleen maar tegen den Heer Landvoogd had, meinende, dat die den Predikant daar toe last had gegeven.

1636.

D. Sonneveld hier, en D. Vertregt buiten dienſt opgezonden.

In 't jaar 1636. quam hier D. *Daniel Sonneveld* om D. *Heurnius* te vervangen; hoewel hy toen nog niet vertrok.

In dit zelve jaar vertrok D. *Vertregt* (zoo in de Bataviſche Kerkvergadering van den 7den Auguſtus blykt) uit Amboina, alwaar hy met opſchorting van zyn dienſt geſtraft was, hoedanig hy nu overquam. Hy was toen al Taalkundig, alzoo hy ook naderhand zoo op Batavia (den 15den September by die Kerkbeſluiten klaar te zien) gebruikt is.

In zekeren brief wierd zeer over het menigvuldig panggajen op de Coracora's, als ook over 't ſchelden der Hollandſche Bedienden, die den Inlander zeer qualyk handelden, en 'er ook wel opſloegen; doch geenzins geklaagd over 't opſchryven der naamen, door D. *Vertregt* uit een Chriſtelyk en goed inzicht gedaan, waar uit dan bleek, dat het eerſte, maar niet dit laatſte, de ware oorzaak van 't wegloopen der Inlanders was. Waar op de Kerkenraad van Batavia ook beſloten had, de herſtelling van D. *Vertregt* in zyn dienſt, als ook omtrent zyn inkomen, en zitting in Kerkenrade, by haar Edelheden te verzoeken.

Egter oordeelde de Bataviſche Kerkenraad billyk de Kerk-ſtraffe, over D. *Vertregt* geoeffend, in opzigt dat hy zekere Inlandſche vrouw, buiten kennis van den Kerkenraad, aangeraden had, om met de Amboineezen ten Avondmaal te gaan, waar omtrent zy ook goedvonden hem te vermanen, in het toekomende voorzigtiger te zyn.

Klagte over den Heer van Deutecom.

Ook beſlooten haar Eerw. toen verder aan haar Edelheden te klagen, dat de Heer Landvoogd, *Jochem Roelofszoon Deutecom* in Amboina openbaar, en voor alle man in het Kaſteel, D. *Vertregt* den 24ſten October des voorleden jaars, voor een *Judas*, een Vleeſch-dief, een Woekeraar, en zoo voorts, uitgeſcholden had. Daarbeneven was zyn Ed. den 11den November daar aan met een verſtoord gemoed in de Kerk komen loopen, om te hooren (zoo hy zeide) en zelf te komen zien, wat de Kerkenraad 's Sondags te bitsjaaren had, niettegenſtaande de Commiſſaris Politycq 'er behoorlyk bygeroepen was; ook ſchold hy, in 't bywezen der Ouderlingen, en zoo luid, dat het iedereen hooren kon, de Bedienaars des Goddelyken Woords aldaar voor ontſtichters uit, 't geen tot groote ontſtigting en veragting van den Godsdienſt geſtrekt had; waar over haar Eerw. goedvonden haar Edelheden te verzoeken, dat zulken gedrag der Heeren Landvoogden in 't toekomende voorgekomen, den Ambonſchen Kerkenraad in billykheit gehandhaafd, en onderſteund, en dat daar over aan dien Heer Landvoogd met ernſt geſchreven mogt werden. 1636.

D. Vertregt herſteld.

Den 8ſten September gaf de Heer *Gyſels* in Kerkenrade op Batavia te kennen, dat zyn Edelheid (de Heer *van Diemen*) en de Heeren Raaden van Indiën, begeerden, dat alle de broederen Predikanten, en ook D. *Vertregt*, op die dag ten vyf uuren (na de middag) voor haar Edelheden komen zouden, om over de zaak van D. *Vertregt* uitſpraak te doen, die te dier tyd volkomen in zyn dienſt herſteld is.

In 't laatſt van dit jaar ſchreef de Kerkenraad van Amboina om nog een Predikant, of Krankbezoeker.

D. Priſerius gevangen genomen.

Zeer gevallig quam ook D. *Jan Janszoon Priſerius* dit jaar in Amboina, zynde in Auguſtus met een Coracora van 't eiland Key, om de Suid-Ooſt gelegen, en onder Banda behoorende, na 't dorp Ameth op Noeſſa Laoet gedreven, alwaar hy met zyn twee Soldaten (die men een Predikant op tochten van gevaar mede geeft) en zyne Panggajers in ſchyn van vriendſchap van hen eerſt aan land gelokt zynde, vrymoedig aan de wal ging, alzoo hy niets quaads aldaar vermoede; dog de afgevallene en trouwlooze Noeſſalauwers (die dit al meer gedaan hadden) voegden by haren afval nog deze ſchend-daad, dat zy al dit volk aan Kimelaha *Loehoe* overleverden; zonderende alleen (om te toonen, dat 'er nog een kleen vonksken van Chriſtelyke liefde by hen overgebleven was) den Predikant uit, dien zy wel niet mede overgaven, maar egter alles, wat hy by zich had, tot zyn boeken toe, afnamen, zettende hem zoo, van alles beroofd, by nacht op het ſtrand van Papero, op dat hy (een groote genade) aldus by de onzen op 't eiland Honimoa zou konnen komen. Zoo dat 'er door dit toeval nu vier Predikanten te gelyk in Amboina waren, hoewel zy nu zeer weinig vrugt konden doen, alzoo het in dit jaar by den algemeenen afval der Amboineezen onder den Heer Landvoogd *van Deutecom* (diens barze regeering zy niet verdragen konden) zeer ſlegt met den ſtaat der Kerken, en met den Godsdienſt in Amboina geſteld was, waar uit dit dan ook zeer licht te denken is, alzoo niet alleen alle die van Leytimor na 't gebergte vlugteden, maar ook onzen Godsdienſt geheel en al lieten varen; alleen die van Kilang uitgezonderd, die wel mede van ons afvielen, maar egter volſtandig by onzen Godsdienſt bleven, gelyk zy ook in de vorige tyden, wanneer Kimelaha *Laulata* in 't jaar 1558. de Chriſtenen onder de Regeering der Portugeezen ver-

Slechte ſtaat der Kerke hier.

1636. vervolgde, diergelyke bewyzen van volstandigheit in 't Christen Geloove gegeven hadden.

D. *Heurnius* had zyne verlossing geheel en al aan zyn Edelheid gesteld; weshalven die van den Bataviſchen Kerkenraad goedvonden zyn Eerw. tot langer verblyf in deze gewesten te verzoeken.

De Krankbezoeker, *Burchard Lubbertzoon*, die na vier jaaren verblyf in Amboina op Batavia gekomen was, quam daar (zoo den 13den October dezes jaars bleek) met deze getuigenis, dat hy het daar wat slegt gemaakt had, waar over hy op Batavia ook voor een tyd buiten dienst gesteld, en goedgevonden wierd, dat hy na 't vaderland gaan zou.

D. Leeuwius met zyn Edelheid herwaards gezonden.

Den 2den December bleek in Kerkenrade van Batavia ook dat D. *Leeuwius* met zyn Edelheit *van Diemen* na Amboina (dog niet om daar te leggen) vertrekken zou.

In 't jaar 1637. vertrokken D. D. van den Houten en Priserius.

In 't jaar 1637. vertrokken D. D. *Marinus Gideonszoon van den Houten* en *Jan Janszoon Priserius*, van hier, de eerste na Batavia, en de laatste na zyn eigen gemeinte van Banda.

By de komst van D. *van den Houten* aldaar bleek den 13den July de slechte stand van de Kerken en Schoolen van Ambon, alwaar de meeste Christenen afgevallen, achtien Schoolmeesters (die zich by dezen afval zeer verloopen hadden) afgeschaft waren, en eenige Krankbezoekers zich zeer qualyk gedragen hadden. Ook verzogt D. *Heurnius* nu zeer ernstig om zyne verlossing.

Het afzetten der voornoemde Meesters was in den grooten Landraad den 16den Mai des jaars 1637. door den Heer *van Diemen* niet alleen op Leytimor en aan de overzyde, maar ook in de Uliassers, gedaan, met verdere last, dat een iegelyk, die zyn kinderen voortaan wilde laten schoolgaan, hen aan het Kasteel zenden kon; 't geen zekerlyk iedereen niet zeer gelegen quam. Ook wierd toen by zyn Edelheid goedgevonden te verbieden, dat geen Predikant voortaan eenige opschryving zou hebben te doen.

De menigvuldige oorlogen met de Amboineezen, die men op 't eiland Amboina, als ook op de eilanden Oma, Noessa Laoet, &c., alomme waarnemen moest, deden omtrent de zaaken van den Godsdienst by alle de Christenen aldaar een groot nadeel, en schoon zich veelen daar na met zyn Edelheid, ten deele door dwang, ten deele uit vreeze, en ten deele ook geveinsd (gelyk die van Noessa Laoet weêr deden, terwyl zy boden te gelyk aan den Kimelaha zonden, om hem kennis te geven, hoe zy met ons vrede maakten) nog in dit zelve jaar verzoenden, zoo is het zeer licht te bedenken, dat dit hen merkelyk (als zy 't al recht met ons meinden) moet veragterd, en de weinige kennis, die zy nog van onzen Godsdienst hadden, zeer veel moet verminderd hebben. 1638.

Geval van den zieken Koning van Soya.

In 't jaar 1638. had men aan het Kasteel zelf een levendig bewys, dat de Inlanders zeer weinig in onzen Godsdienst toegenomen hadden, en nog vol van Heidensch bygeloof waren, alzoo de Koning van Soya, *Laurens de Sylva*, zeer ziek geworden zynde, die van zynen huize een man van Amblauw huurden, om door dien Wicchelaar den genen, die deze vreemde ziekte van dien Koning veroorzaakt, en hem betooverd had, te ontdekken; waar op die Wicchelaar, wetende, dat die Koning en de Pati geen goede vrienden waren, ten eersten den Pati van Soya maar noemde.

De Heer Landvoogd, *Johan Ottens*, toonde aan hen wel de valschheit van die konst; dog zy hielden egter zeer onstuimig by zyn Ed. aan, om den Pati gevangen te zetten, dat zyn Ed. uit reden van Staat, doen moest, dog hy zette ook den Wicchelaar gevangen; waar op die Koning den 24sten December in dit jaar nog quam te sterven.

Was het zoo slegt by de grooten gesteld, zoo kan men wel zien, dat het by de minderen niet beter, maar nog veel erger, en vooral op de buitenplaatzen geweest is.

D. Heurnius na Batavia.

In dit zelve jaar vertrok ook D. *Heurnius*, na vyf en een half jaar hier gelegen, en aan de Kerken van Amboina wel den meesten dienst toen (alzoo hy zeer Taalkundig was) gedaan te hebben, weêr na Batavia, en verscheen den 27sten September met een loffelyke getuigenis zoo van den Kerkenraad, als van de Heeren Landvoogden *van Deutecom* en *Ottens* (onder welke hy gelegen had) in den Kerkenraad aldaar, alwaar zyn Eerw. den 11den October daar aan ook een loffelyke getuigenis van het gedrag van D. *van den Houten* in Amboina gaf.

D. Sonneveld Taalkundig.

Hoe het D. *Sonneveld* maakte, die nu nog maar alleen hier bleef, blykt my nergens, zelf ook niet, of hy zich in de Maleitsche Taal zedert zyn komst hier geoeffend had, hoewel het zeer waarschynelyk was, dat hy het Maleitsch toen al zal gepredikt hebben, gelyk my naderhand gebleken is, dat hy in 't jaar 1642. in die Taal prediken zou.

In 't jaar 1639. kreeg zyn Eerw. hier D. *Priserius* nog by zich, een man die vry wel in de Maleitsche Taal geoeffend was.

1639\. Uit een brief van die van Amboina aan die van Batavia, den 17den October daar in Kerkenrade gelezen, bleek, dat die van Oelat en Siri-Sorri weêr ter Kerk, en hunne kinderen weêr ter School quamen.

Inkeer van die van Oelat, en Siri Sorri.

In 't jaar 1640. waren D. D. *Sonneveld*, en *Priſerius*, nog met hun beiden hier, dog de laatſte (zoo den 19den November in Kerkenrade van Batavia bleek) had zyne verloſſing verzogt om zyn vrouw te gaan haalen, dat hem toen toegeſtaan is.

Die van Caybobo verzoeken Chriſten te werden.

In dit zelve jaar in October verzogten die van het dorp Caibobo op Ceram om eenige bezetting, en om een Schoolmeeſter, om in onzen Godsdienſt onderwezen te werden, dat men hen toezeide; dog nog wat uitſtelde, om eerſt by 't halen van de koppen hunner vyanden bewyzen van hun trouw te doen zien.

D. Brund hier.

In 't jaar 1641. quam hier als Predikant D. *Jan Janszoon Brund*; om D. *Priſerius*, die nu vertrok, te vervangen, hoewel zyn Eerw. ook in dit zelve jaar, dog maar voor een ſpring-togt, na Batavia ging, zoo dat D. *Sonneveld* toen alleen hier geweeſt is.

Afgodery van die van Ema ontdekt.

In dit zelve jaar wierd door Meeſter *Thomas Rodrigos*, een wakker man onder de Inlanders, en die in de School zeer veel dienſt gedaan heeft, aan ons ontdekt, dat die van Ema een affchuwelyken Afgod, meeſt na een Verken gelykende, in 't gebergte van oudsher verborgen, en tot nog toe gediend hadden, waar aan te beſpeuren is, wat voor Chriſtenen zy, en dat zy nog Afgodendienaars in hun hert waren.

Men nam dien man, alzoo zy hem doodelyk hateden, daar van daan, en hy wierd als Schoolmeeſter aan het Kaſteel gelegt.

In 't jaar 1642. vertrok D. *Sonneveld* van hier na Batavia, en wierd toen door D. *Johan Claaszoon Backus* (die uit Ternate hier quam) vervangen; en van den eerſten bleek uit een Bataviſch Kerkelyk beſluit van den 26ſten Mai klaar, dat hy den inlandſchen dienſt daar waarnemen zou; en nog wel zoo klaar, uit een beſluit van den 8ſten November.

Nieuw verzoek der Caybobers om een Meeſter.

In dit zelve jaar in December verzogten die van Caybobo aan den Heer Landvoogd *Demmer*, toen aldaar by hen zynde, weêr om een Schoolmeeſter; hy beloofde hen 'er een te geven, mits dat zy eerſt van 't gebergte op 't ſtrand zouden komen woonen; maar daar quam voor dien tyd niets van. Dit jaar was ook D. *Brund* weêr hier gekomen.

In 't jaar 1643. is D. *Henrik Pontkaſen*, van Wezel, hier als Predikant verſcheenen.

Ook was D. *Sonneveld* van Batavia dit jaar na Ambon en Ternate gezonden, om beide deze Kerken eens te gaan bezichtigen, en van zyne bevinding op Batavia bericht te doen, gelyk zyn Eerw. den 5den October aldaar dede. 1643.

D. Sonneveld na Ternate.

Dit jaar vertrok D. *Backus* van hier ook na Ternate, zoo dat hier weêr maar D. D. *Brund*, en *Pontkaſen*, bleven, dat immers onder zoo grooten getal van Heidenen, Mooren, en naam-Chriſtenen als men hier had, niet veel helpen kon.

Ook D. Backus.

In November dezes jaars ſchreef de Kerkenraad van Batavia aan die van Amboina (zoo den 7den November te zien is) dat die van Amboina een Maleitſch Dictionarium, en een Kerkelyke order, geliefden te maken, om naderhand eens een volkomen Portugeeſch, Maleitſch, Zinkams (dat is, Formoſaanſch) en Duitſch Dictionarium daar van op te ſtellen.

Een Maleitſch Dictionarium, &c. door die van Batavia van hier verzogt.

In 't jaar 1644. is 'er niet van belang omtrent het Kerkelyke voorgevallen; maar in 't jaar 1645. plaatſte de Heer *Demmer* op Caibobo den Predikant D. *Brund* in November met twee Schoolmeeſters, om eens te zien wat op hun menigvuldig verzoek volgen zou; dog waarſchoude hen dat zy egter, 't zy zy Heidenen, of Chriſtenen, waren, onderdaanen van den Koning van Ternate bleven, waar op de oude lieden (die de Ternataanen alleen maar moede waren, en daarom nu Chriſten wilden werden, gelyk 't verzoek van bezetting van ons te mogen hebben, daar op maar alleen zag) vlak uit antwoordden, dat zy dan liever by hunnen ouden Duivels-dienſt blyven wilden; dog, na een halven dag beradens, ſtonden zy echter toe, dat de jeugd zou mogen onderwezen werden, egter leed het nog lang daar na veel tegenſtribbeling, eer 't Chriſtendom daar doorgebroken is.

D. Brund op Caybobo geplaatſt.

De ouden zeiden, dat zy te oud waren, om nu te leeren, en dat zy dierhalven Heidenen zouden blyven; dog zy gaven ten eerſten twaalf van hunne zoonen aan den Predikant, die daar eenigen tyd bleef, om hen te onderwyzen.

In April van dit jaar 1645. wierden 'er drieëntwintig gedoopt, en de oude lieden quamen neerſtig om de Predikatie van D. *Brund*, die nu al Maleitſch predikte, te hooren. Ook ſtonden zy toe, dat de onzen hunne Duivelshuizen afbreken zouden, dat toen egter niet geſchied is.

Zeker Meeſter, *Chriſtiaan Spelt*, beroofde in dit jaar die van Ameth van een Afgod, in de gedaante van een oude vrouw, die zy tot dien tyd gediend hadden.

Afgod op Ameth ontdekt.

In

1645. Die van Alang, en Liliboy, weêr Christen geworden.

In dit zelve jaar wierden de Kerken en Schoolen op Alang, en Liliboy, door de Predikanten weêr opgerigt, en vele die den Tulband weêr aangenomen hadden, smeten die in 't vuur, en verbrandden den zelven; dog zeven of agt huisgezinnen, die Moorsch bleven, wierden buiten het dorp geplaatst.

't Getal der Schoolen.

In dit jaar (zoo den 16den October in Kerkenrade van Batavia bleek) waren hier, volgens schryvens van den 5den September, drieendertig Schoolen, dertien honderd kinderen in de zelve, en zeven honderd tweeentwintig kinderen in dit zelve jaar gedoopt, behalven nog drieenzeventig volwassene, die op hunne belydenis aangenomen waren.

Men had van hier om nog een Predikant van Batavia verzogt, dog zy hadden geantwoord, dat zy nu geen stof aan de hand hadden. Ook verzogten zy in October weêr een Predikant, en drie Krankbezoekers, een voor 't eiland Oma, een voor 't eiland Honimoa, en een om den Krankbezoeker *Nolf* aan 't Kasteel te verlossen.

In dit jaar bragt de Heer *Demmer* die van Oma en de Uliassers daar toe, om hunne Meesters voor de helft te betalen; en dat volgens last van Batavia, alzoo de Mooren dat geheel aan hunne Meesters deden. Hy wilde dat ook heel gedaan hebben, dog zy, die den Godsdienst maar voor een Hofdienst, en den Schooldienst voor een zware slaverny houden, waren bezwaarlyk tot het betalen van de helft te brengen. 1645.

Ook had D. *Brund* een Vrage-boekje in 't Maleitsch opgesteld, 't welk die van Amboina toen verzogten, dat overzien, en na 't vaderland gezonden mogt werden, ten einde het aldaar te drukken, en men verkoor D. *Backus* om dit over te zien, dog wat daar verder van gekomen zy, is my onbekend.

D. Pontkasen t'onrecht beschuldigd.

D. *Pontkasen* was door D. *van den Houten*, als zynde de oorzaak van zekere geschillen, op Batavia aangeklaagd; dog by zekere getuigenis bleek het tegendeel aan haar Eerw.

TWEEDE HOOFDSTUK.

D. Pontanus *hier, en D.* Brund *na* Caybobo. *D.* Pontkasen *buiten dienst. Die van* Caybobo *beloven beterschap.* Roemakay *verzuimd.* Amahey, Makariki, *en* Swauko *werden* Christen. *D.* Pontkasen *weêr hier. De Heer* Vlaming *een deftig* Voesterheer *der* Kerke. *D.* Pontkasen *weêr na* Batavia. Godslasteraar *verbrand. D.* Brund *op de* Hongi-tocht. *De* Euangelien, &c. *in* Holland *gedrukt.* Holalihoe *verzoekt* Christen *te werden. D.* Brund *roeid de* Afgodery *op* Soya *uit. Gaat voor een spring-togt na* Batavia. *D.* Brund *van* Batavia *weêr hier, en zyn dood.* Jan Pays, *een groot verrader. De Heer* Vlaming *'s yver. D.* Hartong *hier. En D.* Appeldoorn. *Verdere afval der* Caybobers. *Geschil van D.* Hartong *met D.* Appeldoorn. Caybobo *weêr verbrand. Deftig voorbeeld van de Heer* de Vlaming. *D.* Rogerius *hier.* Jan Pays *gestraft. D.* Hartong *na* Batavia. *D.* Ringius *hier; dog D.* Brouwerius *na* Batavia *opgezonden. De* Catechismus *in 't* Maleits *van D.* Dankaarts *geprezen. Hard bevel harer* Edelheden. *D. D.* Ongena, Abbema, *en D.* Warmeloo *komen hier. Die van* Way *over* Afgodery *gestraft.* Macassaaren *gedoopt.* Hoewamoheleezen Christen *geworden. In 't* jaar 1657. *hier weêr D.* Brouwerius, *en D.* Burum. Buiten-voordeelen *alleen de* Taalkundigen *toegelegt. Haar* Edelheden *verbieden nieuwigheden omtrent den* Godsdienst *in te voeren. De Taalkundige D.* Brouwerius *na* Batavia. *Wat door zyn* Eerw. *al is vertaald. D.* Burum *ook vertrokken. D.* Ringius *overleden. De Taalkundige D.* Spiljardus *hier. D.* Brougbron *op* Honimoa. Kerk *verbrand. En 't verzenden der* Predikanten *aan de* Regeering *door de* Heeren Zeventienen *gesteld. De* buiten-voordeelen *en meer andere zaaken afgeschaft. D.* Burum *weêr hier. 't Getal der* Predikanten *in* Indiën *D.* Brougbron *buiten dienst. D.* Burum *leerd* Maleits. *D.* Spiljardus *had* Ternate *bezogt. Eisch van* Kerk- *en* School-*behoeften.*

1646. D. Pontanus hier, en D. Brund na Caybobo.

IN 't jaar 1646. quam hier D. *Joannes Pontanus*, van Leiden, als Predikant, zoo dat zy nu met hun drieën hier waren.

In dit zelve jaar ging ook D. *Brund* met eenige Gevolmagtigden na Caybobo, om daar het Duivels-huis of den Heidenschen Tempel, gelyk toen ook geschied is, te verbranden. 1646.

D. Pontkasen buiten dienst.

Den 28sten Mai dezes jaars bleek op Batavia in Kerkenrade, en vooral den 22sten October, dat D. *Pontkasen* ergerlyk

1646. lyk leefde: want hy op den laatstgemelden dag buiten dienst op Batavia verscheen, met een verzoek van die van Amboina, van hem niet weêr derwaards te zenden; dog den 3den December blykt klaar, dat die van Batavia hem 'er weêr na toe zonden, gelyk hy 'er ook gekomen is.

Die van Caybobo

In dit zelve jaar begon den yver van die van Caybobo merkelyk te verflaauwen, ook verschaften zy hun Schoolmeesters geen onderhoud, volgens gewoonte. Men zond 'er dierhalven eerst den opper-Koopman *Macquelyn* na toe, om order te stellen. Naderhand bezocht hen D. *Brund* met eenige leden van den Kerkenraad; dog vond haar weêr geheel en al tot den Duivels-dienst vervallen, gelyk zy in vyf maanden ook zevenenzestig van hunne kinderen tot dien dienst overgegeven hadden. Egter bragt hy het door zyn onderwys weêr zoo verre, dat de Orangkaja 's voortaan beloofden volstandig by het Christendom te zullen blyven, gelyk zy in zyn Eerw. bywezen zelf hunne meeste Duivels-huizen afgebrand, en zedert veel yver betoont hadden.

Beloven beterschap.

Roemakay verzuimd.

Roemakay toonde zich nu mede genegen om Christen te werden; dog dat wierd toen, 't zy by gebrek van Leeraars, of uit een verkeerde zuinigheit, verzuimt.

Amahey, Makariki, en Swauko worden Christen.

Die van Amahey, nevens die van Makariki en Swauko verzogten in December het zelve, 't geen haar ook toegezegt, gelyk ook in Maart van 't jaar 1647. twee Predikanten en een Schoolmeester, om hen te onderwyzen, hen toegezonden wierden, alzoo D. *Pontkasen* nu hier van Batavia, dog zonder getuigenis van zyn gedrag, weêrgekomen was; hoewel die van Amboina in dat zelve jaar al weêr om een ander in zyn plaats verzogten.

D. Pontkasen weêr hier.

In deze tyd raadde Kimelaha *Madjira* die van Caibobo sterk af, ja verbood hen, 't Christendom verder aan te nemen; dog D. *Pontkasen* bragt Meester *Thomas Rodrigos* eenigen tyd herwaards, die hen zeer in toom hield, en deed vorderen.

De Heer Vlaming een iefrig Voesterheer der Kerke.

De Heer Landvoogd *de Vlaming van Outshoorn*, die veel goede dingen instelde, was ook een goed Voesterheer van de Kerk alhier.

Hy bezorgde dat 's Konings Slaven onderwezen, en bequaam gemaakt wierden, om gedoopt te werden. Ook wierd, door zyn Ed. toedoen, D. *Brund* in 't laatst van dit jaar als eerste vaste Predikant (alzoo 'er D. *Rogier Henrikszoon*, en D. *Heurnius*, maar voor een tyd waren) op 't eiland Honimoa gelegt.

Ook zette zyn Ed. de Orangkaja's zeer sterk aan, dat zy hunne vrouwen en kinderen neerstig zouden doen ter Kerk gaan, gaande hen met een goed voorbeeld voor. 1647.

Zyn Ed. bezogt ook zelf in perzoon de dorpen in het gebergte met twee Predikanten, zoo om zelfs kennis van den staat van de Kerken en Schoolen te nemen, als ook om aan de Inlanders te toonen, dat hem de Godsdienst, en deszelfs welstand, ter herte ging; dat ook merkelyk diende, om de Predikanten meer lust, als te voren, in hunnen dienst te doen krygen, alzoo zyn Ed. nu zelf zien kon, wat de dienst van een Predikant daar al medebragt, en hoe veel werk 'er aan vast was, om het wel te doen.

In 't jaar 1648. vertrok D. *Pontkasen* van hier na Batavia, hebbende het zoo gemaakt, dat men zyn ergerlyk gedrag zelf in Holland reeds wist.

D. Pontkasen weêr na Batavia.

In dit zelve jaar wierd, door last van den voornoemden Heer Landvoogd, een afvallig Christen, op Ihamahoe gevat zynde, ons door *Madjira* overgeleverd, en over zyne zeer Godslasterlyke woorden, tegen de Heere *Jezus Christus* uitgebraakt, verbrand.

Godslasteraar verbrand.

Ook leefden de Christenen en Mooren op Siri-Sorri zeer slordig, want de Christenen hielden Byzitten, op zyn Moorsch, en hunne Wyven liepen weêr by de Mooren; waar tegen vooreerst niet anders te doen viel, dan die gene, die men betrappen kon, streng te straffen.

In dit jaar nam de Heer *Vlaming* op de Hongi-togt na Ceram ook D. *Brund* mede, om te zien, hoe het daar met de Christenen stond, en welke dorpen verder tot ons wilden overkomen.

D. Brund op de Hongi-tocht.

Die van Amahey vorderden nog redelyk; dog die van Elipapoeteh en Sepa hadden nog geen genegenheit tot het Christendom.

In dit zelve jaar wierden in Holland, door den yver van de Heer *Pieter de Carpentier*, gewezen opper-Landvoogd van Indiën, en toen Bewindhebber der Oost-Indische Maatschappy ter Kamer Amsterdam, de Euangeliën (van welke de Heer *Albert Ruil*, *Mattheus* en *Marcus*, en de Heer *Johan van Hasel*, gewezen bestierder van Patani, *Lucas* en *Joannes*, overgezet hadden) en de Handelingen der Apostelen, door D. *Heurnius* vertaald, (waar by eenige Lofzangen en Gebeden zyn) gelyk kort daar na, of in dat zelve jaar ook de vyftig Psalmen, door den zelven Heer *van Hasel*, en de honderd andere door H. *Heurnius* vertaald, en de veertien Predikatiën van D. *Wiltens*,

De Euangeliën, &c. in Holland gedrukt.

1648. *tens*, na dat zy alle door D. *Heurnius* eerſt overzien, en verbeterd waren, tot Amſterdam, by *Paulus Matthyszoon* gedrukt.

Op Caybobo aarſelden zy weêr ſterk, hangende, gelyk bevorens, al weder hun ouden Duivels-dienſt aan, en het dorpje Peyliſſa weigerde volſlagen Chriſten te werden; dog om dit vorder verval te beletten, wierd 'er een boete van twee honderd Petolen voor de Orangkaja 's, en honderd voor den gemeenen man, die zich weêr tot den Duivelsdienſt begeven zou, opgeſteld.

Holalihoe verzoekt Chriſten te werden.

In dezen tyd verzogt ook het dorp Holalihoe, op 't eiland Oma, om Chriſten te werden, zeggende, dat zy, zedert de tyden der Portugeezen nog eenige geheugenis daar af hadden, waarop hen naderhand een Schoolmeeſter toegezonden is.

D. Brund roeid de Afgodery op Soya uit.

In 't jaar 1649. ging D. *Brund* ook met eenige Ouderlingen na het dorp Soya in 't gebergte, en verbrandde het aloude offerhuisje, daar in die van Soya tot dien tyd toe hunne Afgoden, en Duivels gediend hadden; ook kapte hy het Bamboes-boſch daar omtrent, al mede tot dien dienſt gediend hebbende, om, en nam de beroemde Martavaan, of groote verglaasde water-pot weg, van welke zy geloofden, dat, als *Radja Soya* met een van die Bamboes-houtjens daar maar eens inroerde, na dat hy een witten Haan aan zynen God geofferd had, 'er dan aanſtonds ſterke regen op volgde; dienende dit al weder tot een klaar bewys, hoe ſlecht het nu, na byna een halve eeuw arbeidens, nog met deze Amboſche naam-Chriſtenen, die nog volſlage Heidenen waren, ſtond. Een zaak, waar over men zich niet te verwonderen heeft, alzoo in zoo grooten Oegſt tot nog toe te weinig arbeiders gebruikt waren.

Gaat voor een ſpringtogt na Batavia.

Ook vertrok deze Heer *Brund* in 't laatſt van dit jaar voor een ſpringtogt na Batavia, alwaar hy den 7den October met eenige Maleitſche Vraag- en Gebeden-boekskens, door hem en D. *Heurnius*, benevens de Catechiſmus van *Bouma*, door Meeſter *Chriſtiaan Spelt* overgezet, verſcheen, verzoekende uit naam van den Amboſchen Kerkenraad, dat die mogten nagezien, na 't vaderland gezonden, en daar gedrukt werden. Men ſtond zyn Eerwaardens verzoek toe, men verkoos D. *Roman*, om die ſchriften na te zien, en men vond den 22ſten November goed zyn Eerw. aan te zeggen, dat het in 't toekomende niet noodig was haar overgezette ſchriften uit Amboina herwaards te zenden, maar dat zy die zelfs nazien, en ze dus na 't vaderland zenden konden.

De bedienden van den Koning van Ternate, nu en dan in Amboina komende, en jaloers, dat 'er op Ceram deze en gene dorpen om het Chriſtendom verzogten, ſchaamden zich niet den wakkeren Heer Landvoogd, *de Vlaming*, by Koning *Mandarsjah* met veel leugens zwart te maken, voorgevende, dat zyn Ed. 's Konings onderzaten, Mooren, en Heidenen, dwong om Chriſten te werden. 1649.

Omtrent beide was dit vlak tegen de waarheit; zyn Ed. had niemand oit daar toe gedwongen; maar wat de Heidenen betrof, die dezen Koning, nog geen van zyne voorzaaten in eenige verbonden ons verboden, of uitgezonderd hadden, van ze niet te mogen bekeeren, waren die Chriſten geworden, het was alleen op hun verzoek geſchied.

Die van Amahey verzogten den Heer *de Vlaming* nu weder zeer ernſtig om het Chriſtendom. Zyn Ed. prees hunnen yver, verblyd zynde, dat hy, by zyn aanwezen aldaar van Meeſter *Franciſco Mole* (oorſpronkelyk van Nova Guinea, en naderhand lange jaaren opper-Meeſter op Honimoa, en eindelyk nog Orangkaja op Siri-Sorri geweeſt zynde) vernam, dat 'er weêr een goed getal hier in ſtaat gebragt was, om gedoopt te werden.

Den 9den December verzogten die van Elipapoeteh ernſtig om het Chriſtendom, en ten dien einde ook van een Meeſter voorzien te werden, waar op hen een Predikant, en Meeſter, door den Heer Landvoogd toegezegt, dog te gelyk ook belaſt wierd, zich daar wel op te bedenken; dog zy bleven by hun verzoek volharden.

D. Brund van Batavia weêr hier, en zyn dood.

In 't jaar 1650. is D. *Brund* van Batavia weêr hier gekomen, dog zyn Eerw. is niet lang daar na komen te overlyden; een groote ſlag voor 't Chriſtendom alhier, alzoo zyn Eerw. een zeer Taalkundig en yverig man was, die zeer veel lof door 't werk van zyne bediening, en door zynen yver in 't uitroejen van de Afgodery, en Duivels-dienſt alomme, verdient heeft.

Jan Pays een groot Verrader.

Met een woord moeten wy hier ook aanhaalen, dat *Jan Pays*, weleer Geheimſchryver van den Landraad geweeſt, en door al te groote Staats-zucht tot Orangkaja, of Hhoekom van Hative verheven, dog wel eer in de kennis van de gronden onzes Geloofs zoo verre gevorderd geweeſt, dat hy menigmaal als Proponent (byna de eenigſte uit de Amboineezen, die ons voorkomt) gepredikt had, niet alleen alle deze welgelegde gronden varen liet, en zyne groote verkregene kennis en gaven met voeten trad,

maar

1650. maar ook zelf zoo verre nu vervallen was, dat men klare blyken had, waar by hy toonde Moorſch in zyn hert te zyn (gelyk hy nu en dan 's avonds ook wel met een Tulbant om 't hoofd liep) en voorgenomen te hebben alle de Hollanders omhals te brengen, of te verdryven, en zich zelven tot Koning van Amboina, of een deel des zelfs, op te werpen; waar over hy ook (gelyk wy reeds getoond hebben) geſtraft is.

In dit jaar quamen 'er al weder klagten in over die van Caybobo, en hare veragtering, en verflaauwing in den Godsdienſt. Men beſchuldigde hen, dat zeker Hatan, of Duivels-Prieſter weêr vyf Orangkaja's verleid, en bewogen had, om hun kinderen uit de School te nemen, en in hun Duivels-huis te beſtellen.

De Heer de Vlamings yver.

De Heer *de Vlaming* zond 'er ten eerſten eenige Soldaaten na toe; maar zoo als die Prieſter hen aankomen zag, ſtak hy zynen Marel, of Tempel, zelf in brand, maakte een groot geſchreeuw, en vlugtte met de kinderen in het boſch; dog men nam twee van de voornaamſte Orangkaja's zoo lang gevangen, ter tyd toe dat die kinderen weêr voor den dag gekomen waren.

In dezen tyd ſchonk Koning *Mandarsjah* al de Chriſten-dorpen, onder zyn gebied op Ceram ſtaande, aan de E. Maatſchappy.

D. Hartong hier.

Ook is D. *Henrik Hartong* in dit jaar hier als Predikant gekomen.

En D. Appeldoorn.

In 't jaar 1651. quam hier ook D. *Petrus Appeldoorn*; dog D. *Pontanus* vertrok na Batavia. Of deze laatſte Heer Taalkundig geweeſt zy, blykt my nergens, hoewel 't egter waarſchynelyk is, alzoo zyn Eerw. hier vyf jaaren geſtaan had.

Verdere afval der Caybobers.

In dit jaar zyn zeer veel moorderyen door den opſtand van Kimelaha *Madjira* aangerecht, en verviel het Chriſtendom op Caybobo meer, dan te voren, ja de Heidenen aldaar dwongen de Chriſtenen mede in het gebergte te vlugten, jagende hunne Schoolmeeſter weg; dog de onzen hebben dit dorp in July uit wraak verbrand; waar tegen de Mooren weêr het dorp Way overvielen; hoewel zy 'er weinig ſchade deeden.

By de komſt van D. *Pontanus* op Batavia bleek den 12den Juny, dat die van den Ambonſchen Kerkenraad vry wat te ſcherp en onbeſcheiden over verſcheide dingen, den ſtaat der Kerke betreffende, gehandeld hadden.

Geſchil van D. Hartong met D. Appeldoorn.

Den 5den November leverde de Polityque Commiſſaris op Batavia een Ambonſchen brief over in vergadering, waar uit bleek, dat D. *Hartong* met D. *Appeldoorn* een groot geſchil over de Erf-zonde hadden, over 't welke zy het oordeel van dien Kerkenraad verzogten; waar op den 10den January daar aan 't gevoelen van D. *Appeldoorn* verworpen is. 1652.

D. D. Brouwerius en de Vrieſe hier.

In 't jaar 1652. quamen hier D. *Philippus de Vrieſe*, en D. *Daniel Brouwerius*, als Predikanten; dog D. *Appeldoorn* ging buiten dienſt na Batavia op.

Caybobo weer verbrand.

In dit jaar wierd Caybobo weder door de onzen in brand geſtoken; dog al deze moejelykheden des oorlogs veragterden de zaaken van den Godsdienſt niet weinig. Aan 't Kaſteel ging alles door de goede voorzorge van den Heer *de Vlaming* nog redelyk; ook ging hy hen allen met een zeer goed voorbeeld voor, belaſtende alle zyne mindere bedienden dat te volgen, en yverig niet alleen 's Sondags in de Kerk te komen; maar ook de Gebeden-ſtonden by te woonen, over welk laatſte, door een Kapitein verzuimd, en alwillens nagelaten, hy den zelven, om de ſchrik in de mindere te brengen, na Batavia opzond.

Deftig voorbeeld van de Heer de Vlaming.

D. Rogerius hier.

In 't jaar 1653. quam D. *Jacobus Rogerius* hier als Predikant.

In dit zelve jaar plaatſte de Heer *de Vlaming* de Chriſtenen van Caybobo, om hen tegen *Madjira* 's aanſlagen te dekken, op Loehoe. Ook verzogten die van Siri-Sorri, op Honimoa, nu mede om Chriſten te werden.

Jan Pays geſtraft.

In dit jaar wierd *Jan Pays*, van wien wy te voren ſpraken, als een Landverrader, en valſch Chriſten, onthalſt en gevierendeeld

In October wierpen honderd Mooren van Nollot, op Honimoa, ook hunne Tulbanden met veel veragting tegen de grond, verbrandden de zelve, en verzogten in de gronden van onzen Godsdienſt onderricht te werden.

D. Hartong na Batavia.

In 't einde van dit jaar vertrok D. *Hartong* van hier na Batavia, alwaar hy den 10den November een zeer onnoozel verſlag van den ſtaat der Kerken en Schoolen van Amboina dede.

In 't jaar 1654. in February verzogten die van Roemakay, en Coelor, dorpen op Ceram, aan den Heer *de Vlaming*, die voor een ſpring-togt eens na de Uliaſſers gegaan was, om Chriſten te werden, gelyk alreede zommige van Wattelette en Hattela, dorpen van Ihamahoe, Gechriſtend, en onder Siri-Sorri geſteken waren; dat egter meer uit liefde om hunne landen weder te krygen, dan wel uit zugt tot onzen Godsdienſt, gedaan was

D. Ringius hier dog D. Brouwerius opge-

In dit jaar quam ook D. *Remetus Ringius* als Predikant hier; dog D. *Brouwerius* wierd in Juny door de Heer *de Vlaming* na Batavia (daar zyn Eerw. den

1654. zonden na Batavia.

den 21sten van die maand in de vergadering verscheen) opgezonden, wegens dat hy geweigerd had na Banda te gaan.

De Catechismus in 't Maleits van D. Dankaarts geprezen.

Het schynd, dat D. *Roman*, Predikant op Batavia, van daar een overzetting van den Catechismus in 't Maleitsch na Amboina gezonden had, om die aldaar te overzien, welke zy (zoo den 9den November blykt) te rug bequamen; dog die van Amboina zeiden, dat zy het by die van D. *Dankaarts* zouden houden, waarschynelyk om dat dit Maleitsch van D. *Roman* wat te hoog, en in Amboina zoo verstaanbaar niet, als wel dat van D. *Dankaarts*, geweest is.

In 't einde van dit jaar was de Krankbezoeker, *Jeremias Hamel*, ook uit Amboina vertrokken, en den 16den November op Batavia in Kerkenrade verschenen.

In 't jaar 1655. vertrok D. *Rogerius* in Mai van hier, ziek zynde, met belofte van, zoo hy beter wierd, hier weder te komen; en in dit jaar schreven haar Edelheden van Batavia herwaards, dat de Predikanten zich voortaan na de beveelen harer Edelheden stipt gedragen, of dat zy anders aanstonds na 't Vaderland vertrekken moesten.

Hard bevel harer Edelheden.

In dit jaar wierd D. *de Vriese* op Honimoa gelegt, daar zyn Eerw. pas een jaar daar na den 6den January in 't jaar 1656. stierf.

D. D. Ongena, en Abbema hier.

In dit zelve jaar quamen hier twee Predikanten, D. *Petrus Ongena*, en D. *Fredericus Abbema*; dog de eerste stierf dit jaar, en de laatste vertrok na een maand verblyf na Ternate. Men wil dat dit vooral wegens een geschil, dat hy met D. *Ringius* had, die van de Heer *de Vlaming* zeer bemind wierd, geschied zy, om dat D. *Abbema*, op zekeren tyd een Hebreeuwschen Bybel in 't huis van D. *Ringius* (die in 't Vaderland een Schoenmaker geweest was) vindende, zeer veragtelyk tegen hem zeide: *Amptgenoot, wat doet gy met dat boek, een span-riem zou u veel beter passen.* Hier over klaagde D. *Ringius*, en D. *Abbema* wierd ten eersten weggezonden.

De Taalkundige D. Warmeloo hier.

In dit jaar quam hier ook uit Ternate D. *Joannes à Warmeloo*, een zeer Taalkundig man. Hy was door D. *Abbema* verlost, en stond nu over Ambon na Batavia te gaan. Men verzogt zyn Eerw. hier te blyven, alzoo hy hier ongemeenen dienst doen konde. Hy beloofde het dierhalven; dog ziende, dat hy nu en dan ziek wierd, vertrok hy nog dit jaar na Batavia.

Den 10den January dezes jaars wierd hier een aanzienelyk gericht geoeffend over een groote Afgodery, door de Christenen van Way gepleegt met een grooten houten Afgod, *Boetoh Oelisiwa*, dat is, *de Mannelykheit der Oelisiwa's*, genaamd, en met den *Priapus* der ouden geheel en al overeenkomende.

1656. Die van Way over Afgodery gestraft.

Zy hadden den zelven tot nog toe, op een zeer verborgene plaats, in het dichtste van de bosschen, op hun hoog gebergte, gediend, om daar door, zoo zy voorgaven, te bewerken, dat hunne vrouwen vrugtbaar mogten zyn.

Eene *Bakker Besi*, Hoofd van dit dorp, en nog dertien andere voorname lieden, hier aan schuldig, wierden verwezen, om van alle ampten beroofd, en door al de Schooljongens van het Stadhuis af tot aan 't Schavot, of tot de Markt toe, met roeden gegeesseld, en met vuiligheit geworpen te werden; moetende daar nog zoo lang in den rook staan, tot dat hun vuilen Afgod verbrand was. Voorts wierden zy voor hun leven na 't eiland Rosingeyn, in Banda, gebannen, pronkende op hun borst met een brief, waar op deze woorden stonden: *Dit zyn Afgoden-dienaars.*

Macassaren gedoopt.

In dit jaar wierden den 9den April achtendertig Macassaren, die vrywillig hier gebleven waren, en verzogt hadden Christen te werden, gedoopt, over welke de Heer *de Vlaming*, nevens verscheide aanzienelyke Hollandsche bedienden, als Doop-vaders, en Getuigen stonden. Ook wierden hen maandelyks twee Ryxdaalders, en veertig ponden Ryst toegelegt, en een woonplaats in 't Suiden van de stad, aan 't einde van de Olifants-straat aangewezen, 't geen na hen nog het Macassaarsch quartier genaamd werd.

Hoewamoheleezen Christen geworden.

In dit jaar zyn ook verscheide Mooren van Hoewamohel aan den Roodenberg gelegt, die naderhand allenskens Christen geworden zyn.

In 't jaar 1657. hier weêr D. Brouwerius, en D. Burum.

In 't jaar 1657. quamen hier D. D. *Daniel Brouwerius*, en *Joannes Burum* (van zommige ook *Burenus* genaamd) om hier als Predikanten te leggen.

De buiten-voordeelen alleen de Taalkundigen toegelegt.

Den 7den February belastten haar Edelheden, dat de buiten-voordeelen, door de Heer *de Vlaming* aan de Predikanten wegens de moejelykheden by 't bezoeken der buiten-Kerken toegelegt, by die genen alleen, die de Maleitsche Taal leerden, en die de buiten-Kerken bezogten; maar by geen andere Predikanten zouden werden getrokken.

Dit voordeel nu bestaat alleen in het trekken van twee Lasten Ryst, die, na gissing, ieder dertig Ryxdaalders, op zyn meeste, weerdig zyn. Een voordeel, dat in zich zelven niet naamweerdig is, alzoo een Predikant veel meer onkosten op zulk een Kerk-bezoeking

1657. heeft, als dit voordeel uitmaken of opbrengen kan.

Ook vernieuwden haar Edelheden weder vry scherp die order, by haar in 't jaar 1655. gegeven, dat men de Predikanten, die hunne bevelen niet stipt wilden opvolgen, of zich maar ergens tegen aankantten, ten eersten opzenden zou, om ze na 't Vaderland te laten vertrekken.

Met een woord egter zal ik 'er byvoegen, dat men zich te binnen brengen moet, dat 'er toen een Heer (die men zei een Jesuit geweest te zyn) te weten, *Johan Maatzuiker*, aan het roer van de Hooge Regeering zat, en dat dierhalven zulk een scherp bevel hem veel beter, dan wel eenig ander recht Hervormden opper-Landvoogd voegde.

Haar Edelheden verbieden de nieuwigheden omtrent den Godsdienst.

Ook gaven haar Edelheden nu last, dat nog de opzienders der Schoolen, nog de Predikanten verandering nog nieuwigheden zouden invoeren, alzoo die teedere verstanden, daar door meer ontroerd dan gesticht wierden.

Dit laatste was wel een heerlyk bevel, was het maar altyd gevolgd, maar in de volgende tyden gaven de Overheden, die het toen weêr anders begrepen (hoewel zy het zoo wel niet verstonden, als deze) weêr geheel anderen last, makende geen zwarigheit, om den teederen Inlander, en een geheel volk, ja zoo veel volken, een geheele nieuwe Taal op te dringen, die zy zelf niet verstonden, en die hen maar een Predikant wysmaakte de rechte Taal van vrugt voor hen te zyn, daar men niets erger bedenken kon, om hen alle lust tot onzen Godsdienst te benemen, alzoo zy egter traag genoeg van zich zelven zyn, om die in een Taal, die zy reeds verstaan, waar te nemen; zynde het zeker, dat alle veranderingen, hoe kleen ook, nadeelig voor den Inlander zyn, en 't werk te rug zetten.

In 't laatst van dit jaar verzogten die van Amboina, toen met hun drien hier zynde, om nog vier Predikanten. Dit begon wat beter te gelyken, om vrugt onder zoo veelen te doen, hoewel dat in verre na (mynes oordeels) voor zoo grooten Oegst nog niet genoeg was.

D. Brouwerius na Batavia.

In 't laatst van 't jaar 1658. vertrok D. *Brouwerius* van hier met een zeer loffelyke getuigenis van zyn deugden, Godvrugtigheit, en geleerdheit na Batavia, zonder dat die van Batavia begrypen konden, waarom men dien Heer, op welken niets te zeggen viel, en die men (na zyn eigen berigt) zeer licht daar had konnen houden, zoo gemakkelyk liet slippen.

Wat door zyn Eerw. al is vertaald.

Deze D. *Brouwerius* heeft het Nieuwe Testament en Genesis naderhand in 't laag Maleitsch overgezet, 't geen in de later tyd in 't jaar 1668, en in 't jaar 1687. gedrukt, en 't voornaamste nut werk voor die van Amboina, en andere Kerken, geweest is. 1658.

D. Burum ook vertrokken.

Ook was in dat zelve jaar D. *Burum* buiten dienst mede na Batavia, wegens eigen halsterrigheit (waar over hy leedwezen betoond had) vertrokken. Een zaak, die haar Edelheden ook zeer qualyk opnamen.

D. Ringius overleden.

Men had in dit jaar 1658. hier ook D. *Joannes Brougbron* wel bekomen; maar ook D. *Ringius*, den 10den November, gelyk ook den Proponent *Joannes van der Wee* in dit jaar, gestorven, verloren; waar door die van Amboina genoodzaakt wierden den 11den November na Banda om den Taalkundigen D. *Spiljardus* te verzoeken, die ook nog in dit zelve jaar in December, hoewel met veel ongenoegen van den Kerkenraad van Banda, hier gekomen is.

De Taalkundige D. Spiljardus hier.

D. Brougbron op Honimoa.

D. *Brougbron* was dit jaar ook op Honimoa, om te beter, en te eer, 't Maleitsch te leeren, gelegt. Ook was D. *Joannes à Warmeloo* hier weêr uit Banda gekomen, om 'er te blyven.

Kerk verbrand.

Een schoone eerst opgerichte Kerk geraakte hier door een zware brand weg.

In dit zelve jaar vonden haar Edelheden goed, by hun schryvens van den 15den November, te belasten, dat de Predikanten de Kerk- en School-bezoekingen, zonder ophouden, en zoo dikwils, als het de gelegenheit toeliet, moesten waarnemen, en dat de Heer Landvoogd hen daar toe houden moest, alzoo dat het voornaamste van hun dienst was, en zy daar voor hunne besolding trokken. De Commissaris Politycq, de Heer van *Voorst*, maakte den 4den December ook bekend, dat de Heeren Zeventhienen belast hadden, dat de verzending der Predikanten aan de Regeering gelaten zou werden, zonder dat de Kerkenraden zich daar mede zouden hebben te bemoejen.

De buiten-voordeelen en meer andere zaaken afgeschaft.

Ook schreven haar Edelheden, uit last der Heeren in 't Vaderland, de buitenvoordeelen, die de Predikanten voor 't waarnemen der School- en Kerk-bezoekingen tot nog toe getrokken hadden, af, oordeelende dat zy verplicht waren dit voor hunne besolding, en rantzoen, al mede waar te nemen; dog men ontsloeg hen voortaan van 't waarnemen der Huwelykschen zaaken. En, of dat nog niet genoeg was, men schafte voortaan ook af, de twee Ryxdaalders, maandelyks door de Predikanten voor een jongen, of leerling uit de Inlanders, genoten.

Zoo dat het de Heeren dit jaar geweldig op de Predikanten hier verzien hadden, zonder dat ik merken kan, waar

over

1658. over zy dit eenigzins verdienden: want dat zy verplicht waren de bezoekingen der buiten-Kerken en Schoolen, ten hunnen kosten, voor hunne besolding te doen, was een groote misslag van die Heeren, alzoo geen Predikanten in 't Vaderland eenige buiten-diensten (hoe naby ook) waarnemen, of zy werden daar voor byzonder betaalt, om dat, als zy byzondere moeite, en byzondere kosten, genoodzaakt zyn te doen, die immers in redelykheit, zoo ook hier, behooren byzonder betaald te werden.

Wat kosten nu een Predikant, als hy na buiten, of op 't gebergte, de Kerken en Schoolen bezoeken gaat, te doen heeft, zullen wy naderhand op zyn plaats toonen.

D.Burum weêrhier. In 't jaar 1659. is D. *Burum* weder hier van Batavia gekomen.

Over 't schryven der Broederen van Batavia wegens zulk een loffelyke getuigenis, aan D. *Brouwerius* gegeven, stond de Ambonsche Kerkenraad versteld, alzoo niemand van die genen, die leefden, hem die gegeven had.

Zy hadden van zyn Eerw. niet na zyn zin, maar na hun geweten getuigd, dog zy gisten, dat hy die van den overleden D. *Ringius* in 't byzonder bekomen moest hebben, alzoo die in zyn leven nu en dan wel gezegt had: *Laat ons hem maar een goede getuigenis geven: want anders raken wy hem niet quyt.* Ook hadden zy in 't eerst al wat in hun vermogen was, gedaan, om de twee vertrokkene te houden, gelyk D. *Burum* zelf had moeten bekennen.

'tGetal der Predikanten naIndiën. In dit jaar schreef de Batavische Kerkenraad aan deze, dat het getal van zesendertig Predikanten, die men bevorens in gansch Indiën had, op vierentwintig, door schaarsheit, verminderd was.

Den 20sten September dezes jaars schreven die van Amboina na Batavia, dat 'er wel honderd vyftig volwassene gedoopt, en ook wel zoo veel ten Avondmaal toegelaten waren. Zy klaagden ook zeer over het ergerlyk leven van D. *Brougbron*, den welken zy al voor vier maanden hadden moeten buiten dienst stellen, gelyk de Heer Landvoogd hem ook zyn soldye zedert onthouden had, in welken staat hy nog was; zoo dat zy nu hier D. *Burum* en *Spiljardus* nog hadden; welke eerste in 't Maleitsch fraai toenam. 1659. D.Brougbron buiten dienst. D.Burum leerd Maleits.

Waar D. *Warmeloo* toen was, wete ik niet uit te vinden, dan dat zyn Eerw. naderhand, in 't jaar 1662. van hier na Macassar vertrokken, aldaar overleden is.

D. *Spiljardus* was dit jaar (dit is de eerste maal, dat my die zware togt en post van bezwaring voor de Predikanten en Kerk van Amboina voorkomt) na Ternate geweest, om de Kerken en Schoolen aldaar te bezoeken, dat zy vreesden, dat na dezen van hier wel meer geschieden mogt, alzoo de gemeinte daar kleen, en het zommige byna niet weerdig scheen 'er een Predikant te leggen; hoewel dat geheel mis was. Ook was zyn Eerw. dit jaar weêr hier gekomen. D. Spiljardus had Ternate bezogt.

D. *Spiljardus* had ook zeker kleen Vraagboekjen, in 't jaar 1620. door de Synodus van Goes ingesteld, kort en klaar in 't laag Maleitsch overgezet, het welk zy nu nevens verscheide Psalmen, en oude Maleitsche Gezangen na Batavia zonden; met verzoek, dat de zelve mogten gedrukt werden; waar by zy ook voegden de verwerring der Mohhammedaansche Godsdienst, door D. *Spiljardus* uit het Latyn in het Duitsch en Maleitsch overgezet.

Ook verzogten zy nu nog twee of drie Predikanten, en daar beneven de noodige Kerk- en School-behoeften, te weten, twee Bybels in Folio, drie honderd Psalm-boeken, twaalf groote dito, twee honderd Catechismen, Papier en Pennen. Eisch van Kerk- en School-behoeften.

DERDE HOOFDSTUK.

DOm. Jansonius *sterft op* Honimoa. *'t Getal der* Ledematen *hier. De* Maleitsche Taal *sterk ingevoerd.* D. D. Walrand, *en* Caron, *hier.* D. Burum *na* Ternate. Maleitsche boeken *weêr sterk verzogt.* D. Spiljardus *neerstigheit geprezen. Het verdere door* D.D. Spiljardus, *en* Brouwerius *vertaald. 't* Maleits van D. Molani Predikatiën, *te hoog bevonden. De Heer* Cos, *en de Heer* Hustaart *wakkere* Voesterheeren *der* Kerke. *Klagten van haar* Edelheden *over de* Predikanten *hier.* D. D. van den Sweerden, *en* Akendam, *hier. Klagten over gebrek van* boeken. *Schryvens van de* Classis *van* Amsterdam *beantwoord. Vyf Taalkundige* Predikanten *hier.* Buiten-voordeelen *aan de Taalkundigen, &c. weêr toegestaan.* Duitsche School *opgericht.* D. Walrand *overleden, en* D. Spiljardus *afgezet.* D. van den Sweerden *op* Honimoa. D. Sibelius *hier. Moejelykheden met* D. van den Sweerden. *'t Schip de* Wal-

Walvisch *verongelukt. Die van de* Regeering *onttrekken zich den* Kerken-dienst. *Tyd den* Kerken-vergadering. De Graaf *tot* Proponent *gevorderd.* D. de Graaf *in* Banda *overleden.* D. de Buck *na* Ternate. *Klagten der* Predikanten *over den Heer* Marville. *En van de* Regeering *over* D. van den Sweerden. *Waar op de* Landvoogd *hem voor een tyd afzet. Dog zeer onbevoegd. De Heer* Marville *herstelt* D. van den Sweerden. *Zyne verdere wonderlyke handelingen.* Brief *van de* Classis *van* Amsterdam. D. van den Sweerden *in* Ternate *gelegt.* Dankdag *over* Macassars *overwinning. Veele van* Manipa, *en* Bonoa, *gedoopt. Antwoord op de* brief *van de* Classis *van* Amsterdam. D. Pais *hier, en* D. de Buck *lam na* Batavia. *Twee* Politycque leden *om de* Schoolen *te bezoeken. De Heer* Marville *'s handelingen op* Batavia *afgekeurd. De last harer* Edelheden *aan de* Regenten, *niet opgevolgd.* D. de Buck *hier weder, en* D. Montanus *stierf. Die van* Batavia *verzoeken 't oordeel van deze* Kerk. Dank-brief, *en nieuw verzoek van de Heer* Speelman *om een* Dankdag. *De* buiten-voordeelen *der Taalkundigen boven 't inkomen van een* Predikant. *Last harer* Edelheden *omtrent de rang der* Predikanten. *Bericht wegens de* besnydenis *van den* Inlander. *Middelen daar tegen gebruikt. Die van* Ternate *verzoeken om een* Predikant. D. Montanus *'er na toe gezonden. De* Classis *van* Amsterdam *beantwoord de vragen dezer* Kerk. *Hun schryven aan de* Classis *over verscheide zaaken. Bevel harer* Edelheden *omtrent de* Predikanten, *en* Opperhoofden, *om malkanderen te eeren.* D. Caron *'s geschil met de Heer* Francx. *Die van* Macassar *verzogten* Maleitsche boeken, &c. *van hier.* Piroe Christen *geworden. Die van* Banda *verzoeken om* Maleitsche boeken. D. Montanus *op* Oma *geplaatst.* Moorsch Priester *werd* Lidmaat. D. Struis *hier.* D. Montanus *aan 't* Kasteel, D. Struis *op* Oma *en* D. Peregrinus *op* Honimoa *gelegt.* D. Struis *op* Ceram. D. Huisman *bevolen* Maleits *te leeren. De Heer* Hurdt, *een deftig* Voesterheer *der* Kerke, *steld verscheide goede dingen in. De* Ambonsche Kerken-order.

1660. D. Jansonius sterft op Honimoa.

IN 't jaar 1660, den 13den January, quam hier D. *Cornelius Jansonius*, die ten eersten op Honimoa gelegd wierd; dog hy stierf daar dit zelve jaar in November.

Den 23sten January had men besloten geen andere, dan onderwezene Heidenen, te doopen. Met D. *Brougbron* stonden de zaaken nog, als te voren, die ook in Juny buiten dienst van hier vertrok.

't Getal der Ledematen hier.

Den 20sten September schreven zy, dat eenige honderden op belydenis gedoopt, en ten Avondmaal toegelaten, en dat alle de Ledematen in geheel Amboina omtrent duizend in getal waren.

De Maleitze Taal sterk ingevoerd.

Zy verzogten ook om Maleitsche boeken, alzoo de Inlanders het Duitsch niet konden leeren. Zy moesten in 't noodigen een Tolk in 't Ambonsch by zich hebben, of, dat zy anders niet konden te recht geraaken. Zy maanden egter de Meesters ernstig aan, om de Maleitsche Taal in te voeren.

Dit jaar ging D. *Spiljardus* de Ternataansche Kerken en Schoolen weder bezoeken, en quam in 't laatste van 't jaar daar aan eerst weêr hier.

D. D. Walrand, en Caron, hier.

Van Batavia waren in 't jaar 1661, den 13den Maart ook hier gekomen D. *Walrand* uit Zeeland, en D. *François Caron* van Firando, van de Classis van Amsterdam gezonden, welke eerste op Honimoa, en de laatste aan 't Kasteel geplaatst wierd. Ook verscheen hier den 6den Maart *Tiberius Pelletier*, die in September Krankbezoeker wierd.

1661. D. Burum na Ternate.

D. *Burum* was, volgens bevel harer Edelheden, na Ternate gezonden om die Kerken te bezoeken, daar zyn Eerw., was D. *Jansonius* niet overleden, zou gebleven hebben, alzoo 't veel beter was, dat daar een Predikant vast bleef. Hy quam onverrichter zake te rug; dog men zond zyn Eerw. 'er weêr na toe in July.

Zy verzogten zeer om Maleitsche en niet om Duitsche boeken, en in dat jaar nog om vier of vyf Predikanten, alzoo de dienst hier zwaar was, de Kerk- en School-bezoekingen in 't gebergte, en elders, moejelyk, en daar toe jonge, sterke, Taalkundige mannen van nooden waren. Dit verzogten zy te meer, alzoo D. *Burum* op zyn eigen verzoek in Ternate gebleven was.

D. Spiljardus neerstigheit geprezen.

Die van Batavia prezen D. *Spiljardus* over zyne neerstigheit, dog waren van oordeel, dat men met het drukken, vooral van zyne *Verwerring der Mohhammedaansche Godsdienst*, niet te haastig zyn moest, alzoo 'er in Duitschland een boek van *Joannes Andreæ*, *Confusio sectæ Mohhammedanæ* genaamd, met kennis en goedvinden van de Heer *Voetius* uitgekomen was.

D. *Brougbron* zou van daar door haar Edelheden na Banda gezonden werden.

't Verdere door D. D. Spiljardus, en Brouwerius, vertaald.

D. *Spiljardus*, in 't laatst van 't jaar weêr hier gekomen zynde, zou den Maleitschen dienst alomme hier waarnemen, tot dat de andere broeders in staat zouden zyn, predikende de laatste ondertusschen

's Son-

1661. 's Sondags tweemaal in het Duitsch. Ook bleek my uit een Kerkelyk geschrift van den 8sten Augusty dezes jaars dat D. *Spiljardus* de elf laatste Propheten, en D. *Brouwerius* den Propheet *Hoseas* overgezet had, hoewel ik daar noit iets van gezien, nog verder daar af gehoord hebbe.

Van D. Molani Predikatiën

Die van Banda zonden dit jaar den 20sten July aan die van Amboina eenige Predikatiën, in de Maleitsche Taal door D. *Molanus* aldaar opgesteld, en door *Gabriël Nacke*, wel eer Krankbezoeker, en door een Inlandsch Schoolmeester, nagezien, en goedgekeurd; verzoekende dat zy de zelve, als ook eenige Psalmen in rym, door eenige Broeders in Amboina geliefden te laten overzien; dat door de Heer *Rumphius*, Hoofd op Hila, *Philip du Pree*, Meester *Thomas Rodrigos*, eenen *Henrik Warela*, en meer andere geschied is.

't Maleits te hoog bevonden.

Hier op gaven die van Amboina den 17den September tot antwoord, dat eenige redelyk in de Maleitsche Taal geoeffende mannen die Predikatiën nagezien, die goed, rechtzinnig, klaar en duidelyk, dog voor den gemeenen man wat zwaar en te hoog Maleits om het te verstaan bevónden hadden; mogende wel lyden; dat die de gemeinte voorgelezen, maar wenschende, dat zy nog wat duidelyker opgesteld wierden.

Den 25sten September schreven die van Ambon aan de Christelyke Synodus van Noord-Holland, en gaven haar Eerw. kennis van het toevloejen van veel Heidenen tot den schoot der Kerke, van de welke niet alleen velen gedoopt, maar ook velen ten Avondmaal toegelaten wierden; dog zy klaagden zeer over gebrek van boeken, en vooral van de gemeene bekende, te weten, de Catechismen en Aldegonde van D. *Dankaarts*, en de Predikatiën van D. *Wiltens*, alzoo de Schoolen daar af geheel onvoorzien waren.

De Heer Cos en de Heer Hustaart Voesterheeren der Kerke.

By schryvens in die zelve maand na Batavia prezen zy den Heer Landvoogd *Cos* zeer, als een groot yveraar en bevorderaar in het voortplanten der Christelyke Godsdienst, gelyk zyn Ed. ook zorg gedragen had, dat het bezoeken der buiten-Kerken op 't gebergte voortaan gemakkelyker, en niet meer te voet, maar te peerd, en aldus meermalen, geschieden zoude.

Zy verzogten ook wederom, dat het overgezet Vrageboekje van D. *Spiljardus* (dat al over vier jaaren door D. *à Warmeloo* overzien en verbeterd was) van haar Eerw. mede nagezien, en dan, tot dienst van deze gemeinte gedrukt mogt werden, alzoo het maar na hare goedkeuring wachtte.

Men gaf mede den 28sten December, in 't jaar 1661, een heerlyke Kerkelyke getuigenis aan den Heer Landvoogd *Hustaart*, waarin zyn Ed. als een Godvrugtig vredelievend, en yverig Voesterheer van de Kerk, als een voorstander van den Godsdienst, en als een vriend der Predikanten, zeer geprezen wierd. 1661.

Ook schreef de Kerkenraad in 't byzonder aan den Heer opper-Landvoogd *Maatzuiker*, maakten zyn Edelheid de dagelyks toenemende en bloejende staat dezer Kerke bekend, verzogten zyn Edelheid dierhalven voor zulk een groote gemeinte om nog vier of vyf welgeoeffende Predikanten.

Klagten harer Edelheden over de Predikanten hier.

In dit jaar klaagden haar Edelheden over de Predikanten van Amboina, dat zy zich zelven te veel magt aanmatigden.

In 't jaar 1662. schreven die van Batavia aan die van Amboina, dat zy haar Eerw. als nog raadden by de vorige gewoone Formulieren te blyven, verzoekende, dat D. *Spiljardus*, nu veel verder, dan wel bevorens, in de Maleitsche Taal gekomen, zyn boekje nog eens geliefde na te zien.

Matthys Janszen, van Dordrecht, Krankbezoeker op 't schip de Walvisch, quam in April hier leggen

D. D. van den Sweerden, en Akendam, hier.

Dit jaar quam ook hier D. D. *Joannes van de Sweerden* en *Godefridus van Akendam*, van 't Classis van Walcheren, en van Hoorn, uitgezonden, van de welke de eerste aan 't Kasteel, en de laatste in April op 't eiland Oma wierd geplaatst, 't geen by 't lot zoo gevallen was, zoo dat hier nu vyf Predikanten, drie Taalkundige, en zy in staat waren, om hier te zamen veel vrugt te doen.

Zy bragten hier ook de twee Krankbezoekers *Arnold Bertrand*, en *Joannes de Graaf*, van welke de eerste aan 't Kasteel, en de laatste op Noessa Laoet gelegt was. Ook oeffende *de Graaf* zich onder D. *Walrand* in 't proponeren, verwonderd zynde, dat de Batavische Broeders hem niet zoo wel, als den anderen, hen aanbevolen hadden, alzoo hy loffelyke getuigenissen van zyne studiën onder D. *Vogelzang* medegebragt had.

Klagten over gebrek van boeken.

Men klaagde van hier weêr zeer sterk over gebrek van Maleitsche Schoolboeken. Men had geen eenen Catechismus, of Aldegonde meer, en die te vergeefs op hun schryvens verwagt, waar door de Schoolen vervielen.

In dit jaar schynt D. *à Warmeloo* uit Banda weêr hier gekomen, en met D. *Burum* (die uit Ternate overquam) van hier na Macassar vertrokken te zyn, alwaar de eerste quam te sterven.

1662. Ook ontfingen die van Amboina schryvens van de Classis van Amsterdam, welke in 't laatste van dit jaar weder antwoord toezonden, met bericht van de bloejende staat dezer Kerken, nu met vyf Taalkundige Predikanten, te weten D. D. *Spiljardus*, *Walrand*, *Caron*, *van de Sweerden*, en *van Akendam*, voorzien, die om de drie maanden by beurten de Kerken en Schoolen in het gebergte bezogten, om door hunnen yver en neerstigheit den tragen Inlander meer en meer op te wekken, alzoo de Schoolen door gebrek van noodige boeken, die zy van Batavia wel eischten, maar niet kregen, grootelyks vervielen, en de kinderen sterk verliepen.

Schryvens van de Classis van Amsterdam beantwoord.

Vyf Taalkundige Predikanten hier.

In de maand van July quamen 'er van Noessa Laoet slegte getuigenissen van den Krankbezoeker *de Graaf*, als dat hy zyn ampt en verdere studie traag waarnam.

De buiten-voordeelen aan de Taalkundigen, &c. weêr toegestaan.

Haar Edelheden vonden ook goed, by schryvens van den 26sten January dezes jaars het bovengemeld afgeschreven buiten-voordeel, aan de Predikanten, die de buiten-Kerken bezochten, en in 't Maleitsch predikten, voor hunne buiten-gemeene diensten weêr toe te staan. Ook oordeelden haar Edelheden by haar schryvens van den 29sten November het Catechizeeren onder den Inlander van veel meer vrugt, dan het Prediken; voegende hier by, dat de Mooren van Ajer Sakoela (by de Laha) indien zy geen Christenen wilden werden, van daar op een andere plaats moesten werden gelegt.

Duitsche School opgericht.

Den 12den December wierd 'er ook een Duitsche School, onder den Schoolmeester en Ziekentrooster *Bertrand* opgericht.

D. Walrand overleden, en D. Spiljardus afgezet.

In 't jaar 1663. is de wakkere en zeer Taalkundige D. *Walrand* in November overleden, dat een groote slag voor de Kerk van Amboina was, waar by nog een tweede van geen minder gewicht quam, dat D. *Spiljardus* niet alleen zeer ergerlyk in zyn huis met zyn Huisvrouw, maar ook zoo buitensporig met andere buiten 's huis geleefd hadde, dat men hem, na verscheide vergeefsche vermaningen, geheel en al van zyn dienst had moeten afzetten, dat al den 28sten February geschied was, waar van zy egter geen kennis ter wereld na Batavia (gelyk behoorde) gegeven hadden.

Den 11den April dezes jaars wierd besloten (alzoo men bevorens Papisten, &c. over kinderen had laten ten Doop staan) geen andere Getuigen over iemand, dan van den Hervormden Godsdienst, te laten staan, dat eenparig goedgevonden wierd van stoel af te kondigen. Ook quam D. *Spiljardus* dit jaar in Juny van hier na Batavia buiten dienst te vertrekken, en verscheen den 9den July daar in de vergadering, gelyk de Krankbezoeker *Bertrand* daar den 24sten September quam. 1663.

In 't jaar 1664. Wierd D. *van Akendam* van Batavia door haar Edelheden (zonder de Bataviſche Kerkenraad 'er eenige kennis van te geven) belast na Ternate (waar na toe zyn Eerw. ook vertrok) te gaan; dog hier was weêr van Batavia D. *Simon de Buck*, door de Classis van Rotterdam gezonden, gekomen, en aan het Kasteel geplaatst.

Den 24sten Maart wierd als Ouderling op Honimoa *Francisco Mole*, Pati van Siri-Sorri, gekoren, een man die daar lang opper-Meester geweest was.

D. *van de Sweerden* wierd in January, volgens eenparig besluit van den Kerkenraad en van de Regering, alzoo zyn Eerw. nu zeer Taalkundig was, in de plaats van D. *Walrand*, op Honimoa geplaatst. Zyn Eerw. weigerde dit in 't eerste, verzoekende na Batavia te vertrekken; dog nam het uit Politycque redenen, en andere inzigten, egter den 10den aan, hoewel hy daar na weêr alles verwierp.

D. van de Sweerden op Honimoa.

D. *Petrus Sibelius*, na Banda van Batavia gezonden; dog door schipbreuk in Ternate (alwaar zyn Eerw. den dienst tot de komst van D. *van Akendam* waargenomen had) en daar na hier gekomen, was in April met de Heer Landvoogd *van Dam*, hier wegens de dood van de Heer Landvoogd *Cos* in February verschenen, lam na Banda vertrokken.

D. Sibelius hier.

In November bleek, dat D. *van den Sweerden* niet weinig met den Kerkenraad overhoop lag, in zoo verre dat de zelve hem naderhand als geen lid meer erkennen wilden, alzoo zyn Eerw. niet na Honimoa had willen gaan.

Moejelykheden met D. van den Sweerden.

Die van Batavia, verstaan hebbende, dat de Kerkenraad van Amboina in 't voorleden jaar 1663. geen schryvens van haar Eerws. bekomen had, gisten dat haren brief met het verongelukte schip de Walvisch mede zou t'zoek geraakt zyn.

't Schip de Walvisch verongelukt.

In dit jaar hadden die van Amboina wel een redelyk getal van boeken, dog in verre na zoo veel 'er niet bekomen, als zy 'er den 12den September in 't jaar 1662. al verzogt hadden.

Zy beklaagden zich zeer over het verlies van den Heer Landvoogd *Cos*, als zynde geweest een zeer Godvrugtig Voesterheer van de Kerk en yveraar voor den welstand en de voortplanting van het Christendom. Ook verzogten zy by haar schryvens den 10den Mai om nog een Predikant, en dat *de Graaf* tot Pro-

1664. Proponent mogt gevorderd, in soldye verbeterd, en dan, even als de Proponent, D. *Joannes van der Wee*, op Noessa Laoet gelegt werden.

Die van de Regeering onttrekken zich den Kerkendienst.

Omtrent dezen tyd onttrokken zich verscheide lieden uit de Dienaaren der E. Maatschappy (onder voorgeven dat zy leden van den Politycquen Raad waren) om tot Ouderlingen of Diaconen verkoren te werden; dat hier by die van de Regeering (even als of het beneden hun rang was; daar in het Vaderland in de meeste steden de Heeren Borgermeesteren zich verweerdigen als leden in de Kerkenraden te zitten) zoo in trein gehouden werd, staande niet toe, dat iemand uit den Raad der Regeering daar toe mag verkoren werden.

Tyd der Kerkenvergadering.

Men had ook goedgevonden alle maanden op den 2den (buiten dat 'er alle drie maanden nog een byzondere vergadering was) behoorlyke Kerk-vergadering te houden.

In 't jaar 1665. de Graaf tot Proponent gevorderd.

In 't jaar 1665. wierd de Krankbezoeker *de Graaf*, volgens verkregen verlof van Batavia, den 13den April, na behoorlyk onderzoek van zyne bequaamheit door D. *van de Sweerden* (waar mede hy eenparig genoegen gaf) voor den Kerkenraad alhier tot Proponent gevorderd, waar van by schryvens van den 4den Augusty kennis aan den Kerkenraad van Batavia gegeven, en zyne verdere bevordering by nader gelegenheit verzogt wierd; waar op die van Batavia den 17den November daar aan schreven, dat zy 't verzoek van den Proponent *de Graaf* voorgedragen, en daar op tot antwoord bekomen hadden, dat hy eerst eenigen tyd in Banda zou gebruikt werden, om hem dan naderhand, op aldaar gegevene preuven van zyne bequaamheit en neerstigheit, te helpen.

Na dat men ook met D. *van de Sweerden* veel moeite over zyne verplaatzing na Honimoa gehad had, wierd zyn Eerw., door tusschen-spraak van den Heer Landvoogd *van Dam*, van den Kerkenraad den 2den Maart weêr als een lid van de vergadering, dat hy zedert die moejelykheden niet geweest was, erkend, en die ook nu eerst schynd na Honimoa vertrokken te zyn.

Den 14den September schreven die van Amboina aan de Eerw. Classis van Amsterdam, doende een eisch van de noodige boeken.

D. de Graaf in Banda overleden.

In 't jaar 1666. maakte deze Kerkenraad den 25sten Augusty aan die van Batavia bekend, dat D. *de Graaf* by de komst van den nieuwen Heer Landvoogd, *Pieter Marville*, ten eersten in soldye verhoogd, en na Banda was verzonden, alwaar hy weinig maanden na zyn komst, nog weinige goede preuven gegeven hebbende, overleden is. Ook maakten zy bekend, dat D. *de Buck* ter order harer Edelheden in February na Ternate vertrokken was om die Kerk te bezoeken, dog hadden vernomen, dat zyn Eerw., na zyn werk aldaar afgedaan te hebben, tusschen Ternate en de kust van Manado nog sworf. 1666.

D. de Buck na Ternate.

Klagten der Predikanten over de Heer Marville.

De Kerkenraad van Amboina klaagde ook over de groote moejelykheden, die zy met den Heer *Marville* gehad, en die zich (gelyk hy byna met iedereen over hoop lag) allenthalven betoond had een bestryder van het Kerkelyk recht, en een vyand van de Predikanten te zyn.

En van de Regeering over D. van den Sweerden.

Den 14den Juny had de Commissaris Politicus, de Heer *Rumphius*, over D. *van de Sweerden* geklaagd, dat hy op Honimoa met zaken, die de Regeering aangingen, als met 't bouwen van het huis van den Predikant, en van de Kerk, zich bemoeide, en zich tegen de Regeering aankantte, waar over die Regeering hem buiten den dienst voor een tyd wilde gesteld hebben; maar hier omtrent wierd van de Kerkenraad geoordeeld, dat by zoo een geschrift der Regeering het gansch oordeel van den Kerkenraad afgesneden, en benomen wierd, weshalven zy niet genegen waren op dit geschrift te antwoorden.

Den 3den July geraakte zyn Eerw. in Gerichts-geschil, en wierd hem 't Avondmaal ontzegt.

Waar op de Landvoogd hem voor een tyd afzet.

Daar op matigde de Heer Landvoogd zich aan, D. *van de Sweerden* van zyne zitting in vergadering en van zyn ampt te berooven, tot al het welk de Kerkenraad zyn Agtbaarheit onbevoegd oordeelde, alzoo die gene, die de Predikanten aanstelden, hen ook moesten afzetten, dat het werk van Kerkenraaden, Classen, en Synoden; dog geenzins van de Regeering was.

Dit bewezen die van den Kerkenraad zeer kragtig met den 79. Art. van de Synodus van Dordrecht, in 't jaar 1618. gehouden, die de Predikanten, na Indiën vertrekkende, by de Gevolmagtigden der Classen moeten onderteekenen.

Dog zeer onbevoegd.

Daar op liet de Heer Landvoogd door den Politycquen Commissaris den 14den July bewys vorderen, van dat hy in 't regt der Kerkelyke, by 't afzetten van D. *van de Sweerden*, &c., getreden was.

Dit wierd zyn Agtbaarheit klaar getoond by een omstandig bericht, waar by bleek, dat het straffen en afzetten van alle Kerkelyke perzoonen uit kragte van den voornoemden Artykel aan de Kerkelyke wel uitdrukkelyk gelaten wierd, waar mede de Synodus van Embden Canone 33. in 't jaar 1571. (daar de op-

1666. opschorting van Predikanten aan den Kerkenraad gesteld wierd) ook die van Dordrecht in 't jaar 1578. Canone 99, die van Middelburg in 't jaar 1581, Canone 64, die van 's Gravenhagen in 't jaar 1598. Canone 36, en die van Middelburg in 't jaar 1591. Canone 58, overeenstemden, alle welke Synodale besluiten de Predikanten, gelyk uit hunne Beroep-brieven, en Instructien, in 't gemeen bleek, na Indiën gaande, buiten dat ook de Heeren Bewindhebberen, ten bewyze, dat die zich mede daar aan gedroegen, gewoon waren te onderteekenen, behalven dat die Heeren Bewindhebberen Art. I. wel uitdrukkelyk belasten, dat alle Predikanten en Ziekentroosters zich na die Instructie, en de verdere Classicale orders zullen hebben te schikken.

Verder droegen zy voor aan dien barssen en kregeligen Heer Landvoogd het voorbeeld van den Heer Landvoogd *Cos*, die zich met 't afzetten van D. *Spiljardus* niet bemoeid, gelyk ook zyn Ed., wanneer D. *Spiljardus* door den Raad des Gerichts aangesproken wierd, wel uitdrukkelyk bekend gemaakt had, dat die Raad, zonder zich eenigzins met het Kerkelyke te bemoejen, hem alleen voor zoo verre hy Politikelyk schuldig was, gestraft, en afgezet hadde, alles, dat Kerkelyk was, aan de Kerk latende.

De Heer Marville herstelt D. van de Sweerden.

Hier op dede de Heer *Marville* nader bekend maken, dat de bevelen der E. Maatschappy medebragten, dat het aan de Overigheit stond Predikanten af te zetten, schoon dat met de Instructie, den Predikanten medegegeven, stryden mogt. Egter vond hy goed D. *van de Sweerden* weêr in zyn vollen dienst te herstellen, het gene de Broederen mede staande hielden niet het werk van den Heer Landvoogd, maar het hunne, en een nieuwe inbreuk op het Kerkelyk recht te zyn, antwoordende met veel zedigheit, en na waarheit op een zeer scherp geschrift van de Regeering.

Hoewel even onbevoegd.

Zyn voornemen was ook geweest, om D. *van de Sweerden* door den Raad des Gerichts te doen aanspreeken; dog zyn Agtbaarheit liet dit daar by zitten, en beloofde dit niet te doen.

Zyne verdere wonderlyke handelingen.

Dit alles nu zoo voorgegaan zynde, vond die onrustige Landvoogd goed, om D. *van de Sweerden* den 26sten July buiten kennis van den Kerkenraad van Honimoa te lichten, aan het Kasteel te plaatzen, en na dien tyd den zelven zeer onordentelyk, en buiten kennis van den Kerkenraad voor een tyd buiten zyn dienst te stellen, 't geen ook de reden was, dat zyn Eerw. naderhand door haar Edelheden na Ternate gezonden is; van al welke zware bewegingen de oorzaak was, dat D. *van de Sweerden* een oude Kerk op Honimoa omver geworpen, de grondslag van een nieuwe Kerk, en van een Predikants huis, gelegt had; dat zyn Eerw. liever aan het Opperhoofd had behooren te laten, alzoo dat des Predikants werk niet was. 1666.

De Landvoogd, wetende, dat D. *Caron* dit Kerkelyk bericht tegen hem opgesteld, en voelende, dat hy hem redelyk pal gezet had, was zeer tegen dien Heer verbitterd, weshalven zyn Agtbaarheit, om zich aan hem te wreeken, goed vond te belasten, dat zyn Eerw. den 29sten September in D. *van de Sweerden*'s plaats na Honimoa zou hebben te gaan. De Kerkenraad oordeelde, op dit geschrift der Regeering, door den Commissaris Politycq *Rumphius* ingediend, wel een Predikant op Honimoa noodig; dog keurde beter, D. *de Buck* derwaards te zenden, die nu uit Ternate al weêrgekomen was, en aldaar Maleyo, Tagulanda, Batsjan, Manado, en Sangir, bezocht had.

Den 1sten October belastte zyn Agtbaarheit weder, dat D. *Caron* na Honimoa zou gaan, en dat ook ieder Predikant daar voortaan twee jaaren leggen zou. De Kerkenraad vond dit alles mede goed. Zyn Eerw. kantte zich in 't eerst niet weinig hier tegen; dog nam het eindelyk, alzoo hy nu gedwongen was, den 29sten November aan; ook zou dat voortgang gehad hebben, indien D. *van de Sweerden* 't jaar daar aan niet na Ternate vertrokken was.

In dit zelve jaar had deze Kerkenraad weder een brief van de Eerw. Classis van Amsterdam van den 7den April des jaars 1665. ontfangen.

Brief va[n] de Clas[sis] van Am[s]terdam.

In 't jaar 1667, den 10den February, belastte de Heer Landvoogd weêr, dat D. *Caron* na Honimoa zou gaan; dog dit ging nu niet voort, alzoo haar Edelheden, die (gelyk ook de Kerkenraad van Batavia) al deze handelingen van zyn Agtbaarheit omtrent D. *van de Sweerden*, en den Kerkenraad, vlak tegen het Kerkelyk recht, en tegen de gewoonten hier in Indiën, aanloopende, zeer quaad keurden, D. *van de Sweerden* bevâlen na Ternate te gaan, om daar te blyven, waar door deze Kerk van Amboina nu van den zwaren last, van die Kerk te moeten bezoeken, ontheft, en D. *Caron* verlost was, van na Honimoa te gaan; ook quam die bittere vervolger van zyn Eerw. in dit jaar te sterven.

D. van de Swee[r]den in Ternate gelegt.

Men had, volgens last van den Heer opper-Veldheer, en Zeevoogd, *Speelman* hier een algemeenen Dankdag over de overwinning, door zyn Ed. op Ma-

Dank-dag over Macassar[s] overwin[n]ing.

1667. Macassar bevogten, gehouden, waar voor zyn Ed. den 3den December dezen Kerkenraad bedankte.

Veele van Manipa, en Bonoa, gedoopt.

Ook had deze Kerkenraad zyn Edelheid den Heer *Maatzuiker* met een briefken voor de twee kassen met boeken, en School-behoeften, dit jaar ontfangen, bedankt, en zyn Ed. verder bekend gemaakt, dat de Schoolen nu over de veertig sterk, en dat ook verscheide bejaarde Mooren, en kinderen, van Manipa, en Bonoa, in October van dit jaar gedoopt waren, alzoo die van Bonoa, en ook eenige van Manipa (waar onder ook eenige jonge Orangkaja's van Tomilehoe, en Toeban waren) dit jaar Christen geworden zyn; hoewel dit met die laatste in 't jaar 1669. eerst recht aanging.

De Heer *Speelman*, dit jaar hier gekomen, belastte, dat de papieren ten laste van D. *Caron* door de Heer *Marville* quaadaardig verzameld, en geboekt, uit het besluit-boek van den Raad zouden gelicht werden.

Antwoord op de brief van de Classis van Amsterdam.

Haar Eerw. beantwoordden nu ook den brief van de Eerw. Classis van Amsterdam laatst ontfangen, maakten den staat dezer Kerken bekend, en verzogten haar Eerw. oordeel over den Doop en het ten Avondmaal-gaan der bejaarden, welk laatste alhier ten eersten niet mede toegestaan is. Als mede, of de Doop niet bediend mag werden aan kinderen van Heidenen en Mooren, onder belofte van hen, nu onder Christen-overheden zynde, in de Christelyke Godsdienst op te voeden.

D. Pais hier, en D. de Buck lam na Batavia.

In 't jaar 1668. quam hier den 15den Maart als Predikant D. *Cornelius Pais*, gewezen Predikant tot Eenigenburg, door die van Enkhuizen uitgezonden. Dog deze Heer (gelyk haar Eerw. alhier in July na Batavia schreven) was lang ziek geweest; ook had D. *de Buck* zedert zyn komst uit Ternate niet veel gezondheit gehad, en meesten tyd lam gelegen, gelyk zyn Eerw. nu noch was, weshalven hy den 4den July na Batavia met het Jacht Vlieland vertrok.

Van de vier hierleggende Krankbezoekers was *Adriaan Verstege* om quaad gedrag verhuist.

Den 22sten September gaven zy aan zyn Edelheid ook kennis van alles, bedankende zyn Edelheid voor de verzorgde Kerk- en School-behoeften. Ook voegden zy hier by, dat de Regeering alhier geen verder beweging, om een Predikant na Honimoa te zenden gemaakt, maar dat de zelve, volgens last dit jaar van haar Edelheden den 11den January bekomen, twee Politycque Leden verkoren had, om de Schoolen van Leytimor, en die van de Uliassers, buiten den gewoonen tyd, gade te slaan, en de Meesters aldaar op 't onvoorzienste te overvallen, waar door de Schoolen in een beteren stand stonden gebragt te werden.

Twee Politycque Leden om de Schoolen te bezoeken.

1668.

De Heer Marville 's handelingen op Batavia afgekeurd.

Die van den Eerw. Kerkenraad tot Batavia prezen zeer, dat D. *Caron* aan 't Kasteel gebleven, en volgens de Heer *Marville* 's driftigen last niet na Honimoa vertrokken was.

Haar Edelheden hadden by haar schryvens van den 11den January dezes jaars ook de soldye der Schoolmeesters op vier Ryxdaalders bepaald, en verder belast geen Jongens boven de zestien, nog de Meiskens boven de twaalf jaaren, in de School te houden, bevelende toen ook een Meester op Manipa, en een op Bonoa, te leggen.

Dit jaar waren 'er weêr veel op die twee eilanden gedoopt.

Last haer Edelheden aan de Regenten, niet opgevolgd.

Het was mede een deftige last, die haar Edelheden den 14den February dezes jaars aan die van de Regering alhier gaven, dat de lieden van het eerste aanzien onder hen zomtyds zouden hebben in de Maleitsche Kerk te komen; maar daar wierd toen en vervolgens zeer weinig opgelet, ja in myn tyd is 't byna noit opgevolgd, alzoo ik niet wete oit een Landvoogd, of Tweeden aldaar, dan nu en dan alleen den Heer *Padbrugge*, gezien te hebben.

Het drukken der Catechismen is ernstig van hier verzogt, en zyn 't jaar daar aan ook in de nieuwe Drukkery op Batavia herdrukt.

D. de Buck hier weder, en sterf. D. Montanus.

In 't jaar 1669. den 19den Maart quam D. *de Buck* hier weder, dog is door lamheit den 16den October daar aan overleden.

Ook verscheen hier D. *Jacobus Montanus*, uitgezonden door 't Classis van Hoorn, den 19den February, medebrengende den Krankbezoeker *Jan Janszoon van Weerden*, buiten welke 'er nog twee andere quamen, die op Honimoa, Noessa Laoet, en Manipa, geplaatst waren.

Die van Batavia verzoeken 't oordeel van deze Kerk.

Ook gaven die van Batavia aan dezen Kerkenraad berigt van 't ongenoegen der Classis van Amsterdam tegen haar Eerw. over 't vorderen van den Krankbezoeker *Joannes Tholy* tot Proponent, verzogten hier over hun oordeel, en medestemming, van dat dit een recht was, de Indische Kerken zoo wel als die in 't Vaderland, toekomende. Over dit zelve onderwerp, en met dit zelve misnoegen over 't vorderen van *de Graaf*, schreef de voornoemde Classis ook een brief van den 29sten July des jaars 1667, by dezen Kerkenraad nu ontfangen, op welken zy

1669. zy in September dezes jaars geantwoord, en staande gehouden hebben dat zy in 't bevorderen van D. *de Graaf* tot Proponent wettig, en, volgens 't algemeen recht der Kerken, gehandeld hadden, te gelyk bekend makende den staat der Kerke, zoo die tegenwoordig was, en dat 'er een groot getal van Manipa tot den schoot der Kerke toevloeide. Zelfs was door een Casisi, broeder van Kapitein *Jonker*, en *David Bintang* genaamd, aangeboden, dat hy met veel andere Christen wilde werden. Ook gaven zy aan die van Batavia kennis, wat zy over dit recht der Kerken van Indiën aan de Eerw. Classis eenstemmig met hen geschreven hadden; daar byvoegende, dat zy veel zwarigheit in opzigt van hunne Kerk vonden, om zoo een algemeen Formulier, als die van Batavia meinden dienstig te zyn, by hen in te voeren.

Dank-brief, en een nieuw verzoek van de Heer Speelman om een Dank-dag.

Zy hadden ook weêr een Dank-brief van de Heer *Speelman* voor hunne Gebeden, en een bericht van zyne nieuwe overwinning over de eedbreukigen bekomen, verzeld met een nieuw verzoek om God den Heere daar voor te danken.

D. *Montanus* wierd in January gelast op Honimoa te leggen, daar zyn Eerw. den 19den February na toe ging.

Die van Banda verzogten den 26sten February dezes jaars om eenige afschriften van D. *Caron* 's Predikatiën, om dat die van D. *Molanus* in zeer hoog Maleitsch, boven 't begrip van den gemeenen man, gesteld waren, en derhalven weinig of geen vrugt konden doen, gelyk zy ook, met voorschryvens van haren Heer Landvoogd aan haar Edelheden verzogt hadden, dat die in lager Maleitsch mogten gesteld werden, 't geen zy nu ook aan D. *Caron* verzogten te doen. Waar op deze Kerkenraad hen den 12den April *Caron* 's Predikatiën zond; dog verzogt van 't overzetten van D. *Molani* Predikatiën verschoond te werden, alzoo D. *Caron* liever zelf iet tot dienst der Kerke wilde opstellen, als een anders werk overzetten. In dit zelve jaar ontboden die van Banda die Predikatiën nog eens.

Haar Edelheden hadden den 10den January dezes jaars aan deze Regeering geschreven, dat men deze en gene lichte misslagen van de nieuwe Christenen op Bonoa en Manipa door de vingeren zien, en dat men de vier Predikanten (alzoo die over 't plaatzen van iemand op Honimoa niet konden overeenkomen) maar alle aan 't Kasteel laten moest, verzorgende alleen, dat de Kerk- en School-bezoekingen beurt om beurt mogten geschieden. Dit wierd volgens die last niet gedaan; dog die bezoekingen duurden wel twee maanden, waren, in de regen-tyd vooral, zeer moejelyk, en door dezelve was D. *de Buck*, die in October stierf, ook merkelyk verzwakt, weshalven zy, die niet veel aan zyn Eerw. hadden, om nog een Predikant verzogten. 1669.

Het behaagde haar Edelheden ook by haar vorig schryvens te bepalen, wat buiten-voordeelen, een Predikant, die Maleitsch predikte, en die de buiten-Kerken neerstig bezogt, boven zyn andere medebroeders trekken zou.

In 't gemeen trekt een Predikant honderd Gulden, en, na vyf jaaren dienens, nog tien of twaalf Gulden meer (na dit haar Edelheden behaagd) ter maand, tien Ryxdaalders en agttien Stuivers aan kost-geld, en zeven kannen Wyn.

De buiten-voordeelen der Taalkundigen, boven 't inkomen van een Predikant.

Het gene nu een Maleitsch-predikend en Kerk-bezoekend Predikant boven dien trekken zou, bestond daar in, dat zy hem nu vry Water en Brand-hout, zeven Cati Wasch, of dertig Keerssen, twee kannen Olyven-Olie, twee kannen Hollandsche Azyn; en drie kannen Lamp-Olie, ter maand, en dan nog twee lasten Ryst in 't jaar, toestonden; dog om na waarheit te spreken, zoo weten alle die gene, die daar als Predikant gelegen hebben, zeer wel, dat alle die buiten-voordeelen hedensdaags, en al over dertig of veertig jaaren (zoo my van my zelven, en anderen, heugd) by die Predikanten, die geen Maleitsch prediken, nog geen bezoekingen van buiten-Kerken doen, zoo wel, als van de Taalkundigen, getrokken werden, en dat het eenig buiten-voordeel, dat de laatste genieten, alleen in die twee onnoozele lasten Ryst bestaat, die een ongehuwd Predikant nog wel iets (alzoo hy hier of daar na toe zynde, geen last t'huis en laat) konnen helpen; maar die niets aan een man, die gehuwd is, konnen geven, alzoo die dan een dubbel huishouden te bezorgen heeft.

Wel is waar dat de Inlander een Predikant genoegzaam voor die tyd van Hoenderen, Verkens- Bokken- en ander vleesch, of wel van visch, Ryst, &c. voorziet; dog men moet zyn eigen Brood, Boter, (hoewel zy dat nu almede verzorgden) Speceryen, en een Kok, die de spys bereid, by zich hebben, alzoo zy zeer morssig zyn, en alles in den Olie braden, dat goed voor een Muscoviter, maar voor geen Hollander is.

Ook moet men voor zyne reize veel meer Wyn, dan men t'huis van nooden heeft, mede nemen, alzoo de beleefdheit immers vereischt, dat ik aan een tafel, daar myn Ouderling, en den Orangkaja met zyn Oudsten zit, en daar ik een glas Wyn

1669. Wyn drink, ten minsten ieder een enkeld glas geve, dat ik noit in ieder dorp met een kan Wyn heb konnen goed maken, 't gene, nevens 't meer afrotzen van kleederen, zoo veel onkosten in een jaar geeft, dat ik die noit met die twee lasten Ryst hebbe konnen goedmaken, maar 'er altyd veel moeten byleggen; dat zeer onredelyk is, daar de Predikanten in 't Vaderland voor alle buitendiensten behoorlyk geloond werden, behalven dat hare gemakkelyke reizen tegen de moejelyke en gevaarlyke togten der Predikanten alhier, zoo ter zee, als te land op zulke steile en akelige gebergten, daar zommige wegen, boven op de zelve, niet boven een voet breed zyn, niet eens in vergelyking komen.

Last harer Edelheden omtrent de rang der Predikanten. Omtrent den rang der Predikanten alhier geliefden haar Edelheden 't jaar daar aan den 11den January te belasten, dat de zelve op Begravenissen, of elders, daar de geheele Politycque Raad verscheen, agter dien Raad en der zelver Geheimschryver, dog dat zy anders, in 't byzonder, en by byzondere Leden zynde, de rang naast den Kapitein zouden hebben.

Bericht wegens de besnydenis van den Inlander. Meester *Thomas Rodrigos* gaf ook bericht aan dezen Kerkenraad, dat het werk der besnydenis onder den Inlander nu nog dagelyks gepleegd wierd, 'er byvoegende, dat het werk-tuig, waar mede zy dit deden, zomtyds een Schaartje, zomtyds een Mes, en zomtyds een Bamboesje was; dat dit op een zeer verborgene plaats geschiedde, dat de besnedene aldaar tot zyne volle genezing bleef, en dat 'er dan op zyn oud-Heidensch een Feest ter eere van hunne Goden bereid wierd; alles omtrent die tyd, dat een jongeling begon manbaar te werden.

Middelen daar tegen gebruikt. De vergadering, overwegende, dat dit een algemeen quaad der Amboineezen was, vond best, aan de Regeering hier af kennis te geven, en hare hulp tot weering van dien te verzoeken, 't zy door 't vernieuwen der Placcaaten, door den Heer *de Vlaming* afgekundigd, 't zy door andere middelen, by de Regeering nog in 't werk te stellen.

Ook zouden zy den Inlander openbaar hier tegen op stoel vermaanen, en de schuldige ernstig bestraffen.

Daar wierd nu 's Sondags tweemaal in 't Duitsch, en tweemaal in 't Maleitsch, zoo lang als 'er vier Predikanten waren, gepredikt.

In 't jaar 1670. quamen hier van Batavia drie Predikanten, D. D. *Isaac Huisman*, en *Cornelius Rouwenius*, den 28sten January, en *Hubertus de Jager* (voor Amsterdam uitgekomen) den 18den April. De eerste bleef aan 't Kasteel, de tweede wierd den 15den July op Oma gelegt, maar wierd daar lam, quam weêr aan 't Kasteel, en stierf in February des volgenden jaars; dog D. *de Jager*, die den 5den September wegens ergerlyk gedrag buiten dienst voor den tyd van drie maanden gesteld wierd, quam in die zelve maand te sterven. 1670.

D. *Pais* was reeds Taalkundig, dog nu wegens ziekte den 10den Mei na Batavia vertrokken.

Die van Ternate verzoeken om een Predikant. Ondertusschen wierd in Ternate, daar D. *Albertus Struis* buiten dienst gesteld was, een Predikant vereischt, weshalven zy den 18den April hier om een Predikant verzogten, te meer, alzoo hy zoo stond na Batavia te vertrekken.

Men vond goed in Mai, om D. *Caron* te verzoeken die Kerk te willen visiteren; dog zyn Eerw. weigerde dit, alzoo zyn tyd uit was, verzoekende dierhalven liever na 't Vaderland te vertrekken.

D. Montanus 'er na toe gezonden. De Regeering had inmiddels den 13den Mai goedgevonden, om D. *Montanus* (die den 6den January al bekend gemaakt had, dat hy de naaste Sondag Maleitsch, en dus binnen 't jaar na zyn komst in die Taal prediken zou) na Ternate te zenden, die ook daar toe zelf zynen dienst aanbood, en 'er in Juny na toe ging, keerende van daar niet voor February in 't volgende jaar te rug, gelyk hy den 6den February ook weêr op Honimoa verschenen is.

Dus was deze Kerk nu drie Taalkundige mannen quyt, te weten, D. D. *de Buck*, in October des voorleden jaars overleden, *Pais* ziek na Batavia, en *Montanus* na Ternate, behalven dat zy aan D. D. *de Jager*, en *Rouwenius* niet veel gehad heeft; zoo dat 'er niemand dan D. D. *Caron*, en *Huisman* in staat gebleven waren, om eenigen dienst te doen.

De Classis van Amsterdam beantwoord de vragen dezer Kerk. Dit jaar hadden zy by een brief van de Eerw. Classis van Amsterdam van den 19den November des jaars 1668. ook antwoord op den haren van den 26sten September des jaars 1667. wegens zekere twee vragen, aan haar Eerw. gedaan, bekomen, hen bekend makende, dat de Doop en 't Avondmaal in de bejaarden, volgens Art. 59. Syn. Dordrac. des jaars 1618. en 1619. te zamen behoorde te gaan.

En de tweede vrage beantwoordden zy met de eigen woorden van die zelve Synodus Art. Seff. 17. en 19.

De Kerkenraad van hier bedankte ook zyn Edelheid wegens de gezondene N. T. van D. *Brouwerius*, die zy dit jaar bekomen hadden, en verzogten al weêr 't herdrukken van D. *Dankaarts* Catechismen.

1670. Schryvens aan de Classis over verscheide zaaken.

Aan de Classis van Amsterdam schreven zy, dat het beroepen der Kerkelyken hier geheel en al aan de Regeering, en dat tegen de Canones Syn. Dordr., stond. Zy toonden ook, dat men zich in allen deelen na die Canones, omtrent het ten eersten toelaten der gedoopte bejaarden ten Avondmaal, niet schikken kon, aangezien hier nu al zestig jaaren lang de bejaarde gedoopten noit aanstonds ten Avondmaal toegelaten waren. Zy gaven hen ook kennis, dat hier over de duizend Ledematen, dat ook de kinderen der Heidenen niet dan selden, en op 't sterk aanhouden der Getuigen, gedoopt waren; dog zy zouden zich voortaan na den Art. Sess. 19. schikken.

Men had by de laatste bezoeking der buiten-Kerken op 't gebergte en de stranden van Leytimor drie honderd en drie Ledematen bevonden; en waren 'er weêr veel op Manipa van de voornoemde dorpen gedoopt.

Bevel harer Edelheden omtrent de Predikanten en Opperhoofden om malkanderen te eeren.

Den 29sten December schreven haar Edelheden aan die van de Regeering alhier, dat zy de Predikanten in eere houden moesten, mits dat die aan de Opperhoofden ook de schuldige eere bewezen; ook schreven zy over D. *Montanus*, als een man, die wrevelig van aard was, hoewel ik niet zien kan, waar mede hy zich aan iets diergelyks schuldig gemaakt had. Ook belastten zy, dat men hier veel ieverige Schoolmeesters aanqueeken moest.

In 't jaar 1671. is D. *Montanus* in Februarius weêr uit Ternate, na Honimoa, zyn bescheiden plaats, gekeerd, den 6den van welke maand D. *Rouwenius*, aan handen en voeten lam zynde, overleden is.

D. Carons geschil met de Heer Francx.

D. *Caron* kreeg geschil met den opper-Koopman de Heer *Francx*; dog zyn Eerw. toonde aan de vergadering, dat hy gelyk had, en daar op wierd de Heer *Francx*, en zyn vrouw, voor die tyd van 't Avondmaal afgehouden.

Die van Macassar verzogten Maleitsche boeken van hier.

Den 28sten January verzogt D. *Petrus Berghuizen*, en zyn Kerkenraad op Macassar, om Maleitsche boeken van hier, als ook om een Schoolmeester, alzoo 'er vele waren, die verzogten Christen, en onderwezen te werden.

Men zond aan zyn Eerw. de boeken, die men missen kon; dog geen Meester wilde om vier Ryxdaalders 's maands buiten 's lands gaan. Men maakte hen bekend, dat de middelen ter bekeering hier deze waren: de Predikatie des heiligen Evangeliums, de oprichting en neerstige toezicht der Schoolen, alwaar de kinderen leerden lezen, schryven, zingen, de Gebeden, de twaalf Artykelen des Geloofs, de Thien Geboden, de Vraagen van *Melchior Burs*, door D. *Spiljardus* overgezet (die ik noit gezien hebbe) die van den Heer van St. Aldegonde, en de Catechismus van D. *Dankaarts* op te zeggen. Men had hier veertig geschrevene Predicatiën over 't Geloove en de Wet in gemeenzaam Maleitsch, die des Sondags op de afgelegene dorpen door de Meesters (alzoo men niet dan stukken en stollen van D. *Wiltens* Predikatiën daar vond) voorgelezen wierden; dog vonden beter, dat zyn Eerw. liever zelf iet opstelde, dat aldaar zou konnen dienen. 1671.

Zy hadden van Batavia, zoo zy den 10den Mai schreven, de verzogte Kerkbehoeften, dog geen N. T. van *Brouwerius*, nog de Predikatiën van D. *Wiltens* ontfangen.

Piroe Christen geworden.

Op Piroe waren by de laatste Kerkbezoeking achtentwintig Heidenen bejaarden en kinderen gedoopt, een Kerk en School opgerecht, en een Meester gelegt. Ook waren 'er dit jaar eenigen op 't eiland Bonoa, op Hatoepoeteh, gedoopt.

Zy waren met hun drieën voor dien grooten Oegst te weinig, vooral, om de buiten-Kerken te bezoeken, en oordeelden, dat Amboina, zoo wel als Batavia, zes Predikanten van nooden had, weshalven zy nog drie Predikanten verzogten. Ook klaagde D. *Montanus* in 't byzonder over de Heer *Cops*, en dat hem die verdrukte, zelf tot slaans toe, gelyk ook de Koopman op Honimoa. Zyn Eerw. aan den Heer Landvoogd *Cops* over Kerkelyke zaaken buiten kennis van den Kerkenraad geschreven hebbende, wierd daar over zoo van den Kerkenraad, als ook van wegen den Heer Landvoogd, berispt, en verzogt zich voortaan daar voor te wagten.

Die van Banda verzoeken om Maleitsche boeken.

Den 15den September eischten die van Banda van hier Maleitsche boeken voor de Kerken en Schoolen, die op Aroe stonden opgericht te werden, alzoo derwaards een Krankbezoeker, *Daniel Nieuwkerk*, en een Schoolmeester, gezonden was, die daar zeer om verzogten. Men zond zoo veel boeken, als men missen kon, om hen te gerieven.

D. Montanus op Oma geplaatst.

Den 23sten van die maand was D. *Montanus* van Honimoa op 't eiland Oma, op zyn verzoek, door den Heer Landvoogd geplaatst, hebbende zyn Eerw. nu 't opzigt over vier eilanden, te weten op Oma, Honimoa, Noessa Laoet, en eenige dorpen op Ceram, dat al een vry zware post voor een man alleen was; hoewel de twee andere broeders mede hun werk hadden.

Men ondervond, dat de Heidensche plegtlykheden der Inlanders van Duivelsdiensten,

1671. dienften, Feeften, zoo omtrent de befnydeniffen, als omtrent de jonge dogters, als die Vryfters wierden, nog al den oude gang gingen. Ook dienden die van Piroe en Tanoeno den Duivel nog, offerende hunne zoonen daar aan op, en hem raad vragende.

Een Moorfche Priefter werd Lidmaat.

Op Manipa was de voornoemde Cafifi, *David Bintang* den 27ften November als Lidmaat aangenomen.

D. Struis hier.

In 't jaar 1672. is D. *Albertus Struis* van Batavia den 8ften February met 't fchip Outshoorn hier als Predikant gekomen.

Ook had men hier nu zes Krankbezoekers, van welke *Sadelaar* aan 't Kafteel, *Swicker* op Oma, *van der Werve* op Manipa, *Ulrichs* op Honimoa, *Verhoeven* op Noeffa Laoet, en *Spiegel* op Hatoewana lag.

Den 5den July is befloten, dat men geen Politycque Leden tot Kerk-ampten verkiezen mogt.

De zaaken op Manipa ftonden wat verwerd, en gaven de vrugten, die men verwagt had, nog niet. Op Piroe begon 't Chriftendom ook zeer te verflaauwen door de twift, die de ingezetenen met de Alfoereezen hadden, en door de geftadige aanvegting, die zy van de Heidenfche Priefters leden.

D. Montanus aan 't Kafteel, en D. Struis op Oma gelegt.

D. *Montanus* was, na dat hy eenige jaaren op Honimoa, en laatft op Oma gelegen had, nu dit jaar zedert Mai (alzoo hy den 29ften April daar van verloft wierd) weêr aan 't Kafteel geplaatft, en D. *Struis* door den Heer Landvoogd op Oma gelegt, hoewel de Kerkenraad D. *Huisman* 'er toe gefchikt hadt, ging 'er, na dat hy den 23ften Juny zyn affcheid genomen, en 'er eerft tegen gedruifcht had, na toe, en bezogt toen te gelyk het eiland Oma, alwaar hy juift niet zeer ftichtelyk, en in huis-twift leefde, en is nog voor den 19den September van Honimoa, daar hy eerft lag, verplaatft.

Volgens 't laatfte fchryven predikte D. *Huisman* nog geen Maleitfch; dog had beloofd ten eerften daar toe zyn beft te zullen doen.

In 't jaar 1673. den 28ften February belaftten haar Edelheden het Chriftendom hier, zoo veel mogelyk was, voort te zetten, om den Inlander tot te meerder yver op te wekken, en zyne genegenheit te winnen.

D. Peregrinus op Honimoa gelegt.

In dit jaar zonden die van Batavia D. *Noach Gerardi*, en D. *Gualterus Peregrinus* (die wel twintig jaaren te Ommeren, onder 't Claffis van Thiel, geftaan had) herwaards. De eerfte quam na den 20ften February tuffchen Batavia en Amboina te fterven, en de laatfte verfcheen hier den 22ften Maart, werdende den 8ften Juny op Honimoa geplaatft. 1673.

D. Struis op Ceram.

D. *Struis* bood den 22ften Maart aan, om eenigen tyd op Ceram te blyven leggen, dat de Heer Landvoogd *Hurdt* (een groot Voefterheer van de Kerk, een vriend van Godvrugtige en neerftige Predikanten, en een groot kender van de zuivere Maleitfche Taal) wonder wel behaagde, weshalven hy, die 'er anders maar voor een tyd geweeft was, nu zedert den 8ften Juny vaft geplaatft, en Ceram onder hem gefteld wierd; dog hy nam daar zyn dienft vry flordig waar, en had verfcheide onordentelykheden gepleegd.

Den 14den December quamen 'er veel klagten over hem, zoo wegens zaaken omtrent den Heer Landvoogd *Hurdt*, en op Honimoa gepleegd, als over zyn byzonder ergerlyk gedrag. Ook had hy zyn eigen medebroeder, D. *Caron*, zeer vuil gehandeld, over al welke zaaken de Heer Commiffaris *Hurdt* het oordeel van den Kerkenraad verzogt, gelyk hy dan eindelyk daar over voor zes weken buiten dienft gezet, hem een boete van vyfentwintig Ryxdaalders voor den Armen opgelegt, en daar beneven gedreigd is de hoogfte ftraf, zoo hy zich weder quam te vergrypen.

D. Huisman bevolen Maleits te leeren.

In dezen tyd wierd ook D. *Huisman*, nog geen Maleitfch kennende, na Ternate gefchikt, en door de Regeering bevolen Maleitfch te leeren; dog dit raakte weder af, en D. *Montanus* ging 'er in April na toe, en quam den 1ften September van daar te rug.

De Heer Hurdt, een deftig Voefterheer der Kerke, fteld verfcheide goede dingen in.

In dit jaar nam 't een begin, dat men aan den Heer Landvoogd kennis van het beleggen des Kerkenraads geven moeft.

Ook heeft de Heer *Hurdt* den 4den April dezes jaars een nieuwe Kerkenorder ingevoerd, zoo als die hier komt te volgen:

Extract uit het *Refolutie-boek* van 't *Ambons Gouvernement*, de dato 4den April in 't jaar 1673.

De Amboniche Kerkenorder.

ANthonio Hurdt Gouverneur *en* Directeur, *mitsgaders den* Raad *over de Provintie* Amboina, *onder 't beleid van den* Edelen Heere Joan Maatzuiker, Gouverneur Generaal, *en de* E. E. Heeren Raaden *van* India, *allen den genen, die dezen zullen zien, ofte hooren lezen*, faluyt, *doen te weten*:

Alzoo die van den E. Kerkenraad *dezer plaatze, eenigen tyd verleeden ons te kennen gegeven en vertoond hadden, dat tot nog toe hier geen vafte* Permanente order *tot* reglement *haarer vergaderinge beraamd*,

 en

1673. *en de* Kerkelyke ordening *van* Batavia, *in allen deelen niet* applicabel *was op de gelegenheit der* Kerken *alhier, ende over zulx noodzakelyk vereischte, dat eenige* poincten *wierden vastgesteld, waar na de voorvallende zaaken op een eenparigen voet, om* disputen *te* eviteren, *mogten werden geschikt, hadden wy goedgevonden haar* Eerws., *ten einde voorschreve, te* authoriseeren, *gelyk dan geschied, en haar* E. E. gebesoigneerde *ons overgegeven is, nevens verzoek, dat dezelve* poincten *met onze* authoriteit *tot een* Kerken-ordening *bevestigd mogten werden, zoo is 't dat wy, agtende grootelyx van onzen pligt te zyn, voor den welstand en geregeldheit in* Godsdienst *en* Kerk *zorg te dragen, goedgevonden hebben, tot wegneming van alle misverstanden, &c. die buiten goede beraamde* orders *ligtelyk komen te ontstaan, het zelve verzoek te* accordeeren, *en gemelde* ordening *te* approbeeren, *gelyk wy dezelve* approbeeren *by dezen, verzoekende en bevelende die van den* Eerw. Kerkenraad, *hun daar na te* reguleren, *alzoo wy oordelen zulx niet alleen tot welstand der* Kerke *alhier, maar ook tot goede* harmonie *der zelve, ende der* Politie, *zal komen te strekken, luidende als volgd:*

Kerken ordeninge van

A M B O I N A.

Eerste Artykel,

Van de Kerkelyke byeenkomsten.

1.

De *ordinaire* Kerkelyke vergaderinge *zal eens ter maand op den eersten voorkomenden* Woensdag *gehouden werden, na de middag, de klokke drie uuren, waar toe men 's daags te voren behoorlyke* advertentie *aan den* Agtbare Heer Gouverneur *doen zal, ende den* Koster *gelasten, den* E. Commissaris, *met de* Leden *des* Kerkenraads, *te waarschouwen, ten zy dat eenige noodige voorvallende zaaken boven de opgemelde gelegenheit, inzonderheit den tyd van de bedieninge des* heiligen Avondmaals, *meermaalen de byeenkomsten mogten vorderen.*

2.

Die een half uur na den bestemden tyd verschynd, zal een Schelling, *en die geheel agterblyft, een halve* Ryxdaalder *verbeuren, indien geen genoegzame reden zyner* absentie *bybrengt.*

3.

Het beleggen der vergaderinge *staat aan den afgaanden* Preses, *wiens beurte met het verloop der maand ophoudende, zal dezelve van den* Scriba *vervangen werden, yder in zyn eigen beurte.* 1673.

4.

Men zal den Preses *behoorlyk* respect *bewyzen, en by goede order houden, wel toeziende, dat een ygelyk in 't stemmen zyn beurt waarneme, den knibbelagtigen, en den spottenden tegengegaan, en over den halsterrigen de vereischte* Censure, *met* Communicatie *des* Kerkenraads, *geoeffend werde.*

5.

Den Preses *is gehouden, met den* E. Commissaris, *even na het scheiden der* vergadering *den* Heer Gouverneur *bekend te maken, 't verhandelde omtrent zaken, die met de* Politie *gemeenschap hebben, zonder andere byzonderheden, die t'eenemaal* Kerkelyk *zyn, ende de* Censure *der* Ledematen *betreffende, te berigten, en voorts by zyn* Agtbaarheit *bezorgen, 't gene den gemenen welstand der* Kerken *en* Schoolen *mogt komen te vorderen; mits dat ook 's anderendaags nevens den* Ouderling *den* Scriba *heeft te verwittigen van het bescheid, by den* Heer Gouverneur *ontfangen, ten zy zyn* Agtbaarheit, *om reden, uitstel begeerde; waar na de* Gecommitteerdens *zich zullen voegen, op dat de* Acten, *uitgeschreven zynde, tydelyk mogen ondertekend werden.*

6.

Alle de Brieven, Attestatien &c. *uit andere gewesten toegezonden, en by andere* Predikanten *en* Leden *des* Kerkenraads *ontfangen, zullen aanstonds aan den* Preses *overhandigd worden, om, des nodig zynde, vergaderinge daar op te beleggen.*

7.

Wanneer de buiten-Predikanten *aan 't* Kasteel Victoria *verschynen, om drie maal 's jaars den toestand der afgelegene* Kerken *en* Schoolen *in de* Uliassers *voor te dragen, mogen dan eerst* Scriba, *en daar aan* Preses *werden na gelegenheit van zaaken.*

8.

In 't schryven van alle Kerkelyke Brieven *aan andere* gemeenten, *met naamen aan*

1673. *aan die van* Batavia, *ende de* Classen *in* Nederland, *zal, dien het te beurte valt* Scriba *te wezen, in zyn maand, zonder* reflectie *van deze en gene, de* Missive, *agtervolgens de stoffe, in* Rade *ontworpen, stellen, schryven, en, geschreven zynde, opentlyk in de* vergaderinge *voorlezen, laten onderteekenen, en de opgemelde, zoo der ontfangenen, als der verzondene* Brieven *in 't* Brief-boek *inschryven, met ondertekeninge van* Preses, *en* Scriba, *gelyk ook den* Scriba, *met* Communicatie *van den* Preses, *en* Ouderling, *te bezorgen heeft, dat 'er schriftelyke* Extracten *en* Kerkelyke *handelingen, welke met de* Politie *gemeenschap hebben, aan den* Heer Gouverneur *werden overhandigd, wanneer en voor zoo verre zyn* Agtbaarheit *zulx begeerd.*

9.

De Kerkelyke schriften, *voornamentlyk het* Kerken-boek, *zullen yder maand in volle vergaderinge alleen aan den* Scriba *overgeleverd worden, en zal by 't zelve (het* Trouw- *en* Doop-boek, *uitgezonderd) geenzins vermogen iemand te laten toekomen; maar, zoo iemand der* broederen lecture *begeerd, den* Scriba *zulx toestaan, alleenlyk in zyn huis.*

10.

Ten is niet noodig, dat alle de rapportschriften, *rakende de* visitatien *der* Kerken, *en* Schoolen, *zoo hier, als buiten, geheel en al door den* Scriba *in 't* Kerkenboek *werden uitgeschreven; maar wel de byzonderheden, daar uit opmerkensweerdig, ter* advys *van den* E. Kerkenraad, *en* approbatie *van zyn* Agtbaarheid, *de welke dan de gene, die de* visite *verrigt heeft, gehouden is zelf te ontwerpen, en den* Scriba *te geven, om die zoo aan te tekenen.*

Tweede Artykel.

Van de Sacramenten, ende de Leere.

1.

D*Aar mogen geen andere* Getuigen *tot den* Doop *toegelaten worden, als die vroom van leven zyn, en* belydenisse *doen van de* Gereformeerde Religie, *of die ten minsten in onze* Kerken *meermalen tot het gehoor des* Woords *verschynende, toestemmen de tweede* vrage *des* Doop-Formuliers, of gy die Leere die in 't oude &c. *op dat zy, anders doende, haar eigen gemoed niet en bezwaaren.*

2.

Gelyk ook gene bejaarden, 't zy Vrygeboorne, *'t zy* Slaven, *zoo ligt tot den* Doop *zullen toegelaten werden, dan by de welke nevens de vereischte kennisse, eenige blyken der waare* boetveerdigheit *over hare zonden bespeurd werden.*

3.

Hoewel eenige gewigtige bedenkingen in tegendeel vallen over den Doop *der* kinderen, *die in doods noode leggen, en den* Sondag *niet en konnen afwagten, zoo kan men egter, na behoorlyk onderzoek, en omzigtigheit, op het verzoek der* ouders, *dezelve buiten den* ordinairen *tyd* doopen, *onder de* Avond-Gebeden, *waar henen verscheidene lieden te zaamen vloeien, en de gedaante eener gemeente uitmaaken.*

4.

Om een eenparigen voet te houden, omtrent de bedieninge des heiligen Avondmaals, *alomme in de* Kerken *dezer* Provintie, *dienen de* Predikanten, *die 'er zyn, en mogten komen, het* Formulier *niet aan de* tafel, *maar van de* Predikstoel *af te lezen, en onder het zingen na de* tafel *te treden.*

5.

Vier Sondagen *voor* Paasschen, *zal voor en na de middag alomme, daar* Predikanten resideren, *in beide de* Taalen *gepredikt worden, met het staaken van de* Catechismus, *het* lyden Christi, *met onderlinge* Communicatie *der* Predikanten, *vervolgens, en ordentelyk.*

Derde Artykel.

Van de visitatie der Predikanten.

1.

D*E solemnele* visitatie, *zoo op* Leytimor, *als in de* Uliassers, *zal vier malen of ten minsten drie malen 's jaars, te weten, om de drie maanden eens, geschieden, na de gelegenheit van de* Moesson, *tyd, en plaatze, uitgezonderd* Ceram, Manipa, Bonoa, *en* Piroe, *daar men niet bequamelyk, dan twee malen 's jaars, komen kan, en overzulx wel wat langer, dan in de naby-gelegene* Negeryen, *behoorde te vertoeven, om de zwakke* Christenen *aldaar te versterken, en andere uit de blinde* Mooren, *en* Heidenen, *onder den genadigen zegen* Godes, *in te winnen.* 1673.

2. In

1673.

2.

In de visitatie, *dienen, benevens de kennisse der* Maleitsche Taal, *vaste order, en eigene beurten gehouden te werden, beginnende van den oudsten, en eindigende met den jongsten.*

3.

De Predikanten, visiterende *de* Kerken *en* Schoolen, *hebben zich te binden aan de oude gewoonten, en maniere der onderwyzinge, gelyk hier van veele jaren is* gepractiseerd, *en zich onveranderlyk te houden aan de oude* Formulieren *en* Vraagstukken, *zoo gedrukte, als geschrevene, op dat door invoeringe van nieuwigheden (hoewel in haar zelven aangemerkt niet verwerpelyk mogten wezen) deze tedere* Inlandsche Christenen *in gene verwerringe geraken, tot veragteringe van den* Godsdienst.

4.

De Predikanten *zullen ter plaatze harer inwooninge by beurten yder week tweemaal de vast-gestelde* avond-oeffeningen *der bejaarde en* Gebeden *in de negen omleggende* Negeryen *aan 't* Kasteel Victoria *waarnemen, een of twee ofte meer, zoo veel mogelyk is, afdoen, en zomtyds, tot meerder stigtinge, der* Inlanderen *zelfs met den* Gebeden *hen voorgaan. Zulx diend te geschieden des* Saturdags, *en* Sondags, *welke tyden den* Inlander *best gelegen zyn, vermits zy dan meest alle in de* Negry *gevonden werden, dat ook de* Predikanten *van de* Uliassers *in hare* residentie-plaatzen *behooren te behertigen, gelyk ook alomme in de* buiten-visitatien, *moet onderzogt werden, of de bejaarden, benevens den* Kerkgang, *in dezen deele niet en vertragen: want dog de gemelde* avond-oeffeningen *onder de voornaamste middelen zyn, om de kennisse der bejaarden te onderhouden, die of niet lezen willen, of voor 't meerendeel niet lezen konnen.*

5.

Wanneer aan 't Kasteel Victoria *in 't* Hospitaal, *en op de* Werf, *'t* avond-Gebed *werd gedaan door den* Krankbezoeker, *zal een* Predikant *by verwisselinge van maandelykse beurten mede aldaar eens ter weeke verschynen, en bezorgen, dat alles met stigtinge, en toeloop aller der genen, dewelke ter gemelder plaatzen behooren, toega.*

1673.

Vierde Artykel.

Van de Ouderlingen.

1.

D*En pligt der* Duitsche Ouderlingen, *boven 't gene hen in 't gemeen by 't* Formulier *harer bevestinge voorgeschreven werd, is, met verwisselinge van maandelyksche beurten, den* Preses *te vergezelschappen; wanneer het voorgevallene in* Kerkenrade *aan den* Agtbaren Heer Gouverneur *bekend gaat maken, en 's anderendaags de* Kerkelyke Acten *met den* Preses *en* Scriba *te onderteekenen in 't* Kerkenboek, *gelyk ook de* visiterende Inlandsche Ouderlingen, *de schriftelyke* rapporten, *die den* Heer Gouverneur, *en den* E. Kerkenraad *volgens gewoonte werden overhandigd, onderteekenen zullen, als zynde nevens de* Predikanten *oog-getuigen van 't gepasseerde in de afgelegene* Kerken *en* Schoolen.

2.

Hoewel de Duitsche Ouderlingen *mede behooren ieder in zyn beurte vervolgens (dat dan van een yder onder hen, indien alle de vier* Ouderlingen *zich hier toe laten vinden, eens in 't geheele jaar geschieden moet) de* visitatien *alomme te helpen verrigten, gelyk de* Inlandsche *doorgaans gedaan hebben, alzoo het ook een voornaam deel des* Ouderlingschaps *uitmaakt, en een bequaam middel is, om met* fundament *van den toestand der afgelegene* Kerken *te oordelen, nogtans zullen ze van de* buiten-visiten *werden verschoond, indien ze geen ervarentheid hebben van de* Maleitsche Tale, *nog de* Predikanten *in 't* Examen *konnen* assisteren, *ende zoo de gelegentheid harer beroepinge, binnen en buiten den dienst der* E. Compagnie, *of geenzins, of bezwaarlyk toelaten, de* buiten-visiten *na eisch van zaken by te woonen.*

3.

Wanneer de Duitsche Catechisatie Maandags *na de middag te vier uuren gehouden word, diend nevens den* Predikant *aldaar ook een* Duitschen Ouderling *te verschynen, tot meerder opwekkinge der bejaarden, die zich nu door order van den* Heer Gouverneur *met genoegen der broederen daar vertegenwoordigen.*

Vyfde

1673. 1673.

Vyfde Artykel,

Van de Diaconen. &c.

Zesde Artykel,

Van de Krank-bezoekers.

1.

D*En* Krank-bezoeker *aan 't* Kasteel (*gelyk ook alomme in de* Uliassers) *zal buiten, en voornamentlyk binnen 't* Ziekenhuis, *dagelyks na den toestand der* Kranken *vernemen, hen meermalen troosten, en bidden met de gene, die in de* doodkamer *leggen, en ingevalle ymand van hen de tegenwoordigheit van een* Predikant *mogt verzoeken, zulx zyn* E. *aandienen.*

2.

De Krank-bezoekers *zoo hier, als elwaard in deze* Provintie, *mogen 's morgens, en 's avonds, ter bestemder tyden gene* Formulieren *der* Gebeden *gebruiken, dan die hen van de* Predikanten *bevorens, en na de gelegentheid van tyd, plaatze, en perzoonen, zyn voorgeschreven, insgelyx zullen ze op de afgelegene* Comptoiren, *hier op de* Werf, *en in 't* Hospitaal *'s avonds, een* Kapittel *uit den* Bybel *vervolgens voorlezen, twee* verzen *nazingen, en des* Sondags *uit de* ordinaire Postille *van* Bulæus, *de groote* Zee-vaart, *of een anderen* Autheur (*daar geen* Predikant *woond*) *den volken een* Predikatie *voorhouden met* Communicatie *der* Predikanten, *onder welkers opzigt zy staan, zonder dat zylieden, nog ook de* Schoolmeesters, *zich zullen verstouten mogen, die af te lezen, van de* Predik-stoelen, *of andere plaatzen voor de* Predikanten *afgezonderd.*

3.

Geen Krank-bezoeker *zal vermogen de* Scholieren, *oorlof tot speelen te verleenen, dan met kennis van den* Predikant, *en zyn* subaltern Opper-hoofd, *nog bestaan in 't alderminste, de orders, by de* Predikanten *gesteld, te veranderen.*

4.

De Krank-bezoekers *mogen na de drie gedane* Proclamatien, *de lieden trouwen, by* absentie *van den* Predikant, *op vertooninge van de schriftelyke* acte *der* Commissarissen.

5.

De Krank-bezoekers *moeten zich der* Maleitsche Tale *bevlytigen, en maandelyx eens ter bescheidene plaatzen, na de gelegentheid van de* Moesson, *de* Schoolen visiteren, *ende de bejaarde* Catechizeren, *volgens den inhoude der* Formulieren, *daar van in druk, en in geschrifte zynde, mitsgaders gehouden blyven de* rapporten *harer* visitatien *mondelyk, en schriftelyk, den* Predikant, *onder welkers opzigt zy staan, over te geven, zonder juist dezelve aan den* E. Kerkenraad *onmiddelyk toe te schikken.*

Zevende Artykel.

Van de Meesters en Schoolen.

1.

D*En opper-*Meester *van* Leytimor, *na het voorbeeld van* Honimoa *nieuwelyx gesteld over de vyftien* Scholen *onder 't hoogere toezigt der* Predikanten, *zal alle maand eens na de gelegentheid van de* Moesson, *dezelve bezigtigen, en op het onverwagtste bykomen, de rol oplezen, de* presente *en* absente *kinderen aanteekenen, en voorts na de pligt der* Meesters, *der* Scholieren, *en na den toestand van den* Godsdienst, *vernemen, en daar van behoorlyk* rapport *doen aan de* Predikanten *volgens schriftelyke* instructie, *hem gegeven.*

2.

De Meesters *zyn gehouden, volgens de oude gewoonte in de* Uliassers, Honimoa, Boang Besy, *en* Noessa Laoet, *alle passerdagen, te weten, om de veertien dagen eens, in de drooge tyd, dog om de vier weeken eens, in de regen-*Moesson, *onder verbeurte van een* Ryxdaalder, *ende dat des* Dingsdags *na de middag de klokke twee uuren, in de* Maleitsche Kerke *te komen.*

3.

De Meesters *dan hebben behoorlyk* rapport *te doen van den toestand der* Kerken, *en* Schoolen, *ten einde op alles goede order mag werden gesteld, en zy voorts onderzogt in de gronden der* Religie *door de* Taalkundige Predikanten, *een yder in zyn beurte, en na zyn* Capaciteit, *de* Formulieren *der onderzoekinge, zynde de twaalf* Artikulen, *de* Wet, *'t* Vader onze, *ende de* Sacramenten, *ende dat vervolgens van* Artikel *tot* Artykel. &c.

1673. 4.

Men diend in de solemnele visitatien, *wel te letten op des* Meesters *diensten, leven, en naarstigheit, de trage en ongeregelde voor de eerste en twede maal ernstig te vermanen, daar op niets volgende, hare* gagie *door last van den* Agtbaren Heer Gouverneur *voor een wyle tyds te helpen opschorten, en zullen zy eindelyk t'eenemaal werden afgezet, indien zy de* Kerken *niet meer konnen stigten, ende de* Schoolen *om harent wille verloopen.*

5.

Yder der aanwezende Predikanten *heeft maandelyk in zyn beurt, ter* presentie *van een* Ouderling, *zoo de beide* Inlandsche Scholen, *als de* Duitsche, ordinaarlyk *van een* Krankbezoeker *aan 't* Kasteel *gehouden, te* examineren, *gelyk zulx ook diend te geschieden in de* Uliassers, *ter plaatze daar een* Predikant resideerd, *omtrent de* Inlandsche Schoolen, *daar toe nemende den* Dingsdag *van twee tot vier uuren na de middag.*

6.

Men behoord alomme onder de visitatien *toe te zien, hoe verre de* Scholieren *van tyd tot tyd hebben gevorderd, in 't lezen, schryven, Gebeden, groote en kleene Vraagen, of al neerstig ter* School *komen, en van hare* ouders *niet t'elkens na de* Thuinen *werden afgetrokken.*

7.

De Meesters *zullen voortaan de* kinderen, *welke eenige besmettelyke ziekten, en toevallen zyn onderworpen, zoo lange uit de* Schoolen *weeren, tot dat zy genezen zullen zyn.*

8.

Zoo menigmaal de visitatien *gedaan werden in de afgelegene* Schoolen, *door de* Predikanten, *staat den* kinderen *een* vacantie *van twee weeken, insgelyx in de heilige dagen van* Paasschen, Pinxteren, *en* Kersdag, *gegund te werden; dog in de* Nagel-Oegst, *een volle maand, om de* ouderen *haare* Speceryen *te helpen plukken, zullen ook van den* Schoolgang *niet geheel en al ontslagen worden, voor en al eer men bevind, dat zy de gewoonlyke stukken hebben volleerd, ten ware de dringende armoede van de* ouders, *der* kinderen *behulpzaamheit zoekende, of eenige andere zwarigheden, anders quamen te vereisschen; zullende inmiddels de* visitateuren, *zoo veel doenelyk, zich gedragen na de jaren en tyd van ontslag der* Jongens, *en* Meisjens, *by haar* Edelhedens *van* Batavia *vastgesteld, inhoudende.* 1673.

9.

Dat de Jongens *met haar twaalf, en de* Meiskens *op haar tien jaren, van het vast* School-gaan *zullen werden ontlast, mits dat ze dagelyx een uur, ofte een of twee dagen in de weeke ter* Schoole *komen, om haar vorige* lessen *te* repeteren, *of wel voorts aan te leeren al 't geen hen omtrent de kennisse der Gebeden, Vraag-stukken, lezen, schryven, zingen &c. nog* mancqueren *mogt, alzoo de voorschreve* kinderen *ook tot andere dingen dienen aangezet, en bequaam gemaakt te worden.*

BESLUIT.

Wat vorders de Censure, *en andere stukken, tot een volslagen* Kerken-ordeninge *dienstig, aangaat, die hier nog zoude konnen bygevoegd werden, daar toe dan de tyd en ondervindinge mogten in toekomende stoffe verschaffen, en diergelyke bescheiden meer, de welke deze* Kerken *gemeen hebben, met andere* Gemeenten *van* India, *ende de vereenigde* Nederlanden, refereren *wy ons aan de geschrevene* Kerken-ordeninge *van* Batavia, *de gedrukte* Synodale *besluiten, voornamentlyke tot de na-handelingen van de algemene* Synode, *gehouden tot* Dordregt, *die de* Predikanten *uit het* Patria *herwaards trekkende, moeten onderteekenen.*

Maar dewyle daar in nog is blyven openstaan het stellen van een Visitateur *der* Schoolen, *werd* geresolveerd *daar toe te verkiezen, den perzoon van* Jeremias Rodrigos, Schoolmeester *en* Voorzanger *in de* Maleitsche Kerk *alhier, met een belooninge van acht* Ryxdaalders *ter maand, wiens werk zal zyn nu deze dan geene* School, *onder dit* Kasteel *gehoorende, op 't onvoorzienst by te komen, om alzoo te ondervinden, of de* Schoolmeesters, *wel op haar dienst passen, en de* kinderen *behoorlyk geleerd werden, 't geene aangezien werd een zeer nut en bequaam werk te zullen wezen tot voortzettinge der kennis van de* Schoolgangers, *als anderszints.*

Geëxtraheerd *uit het* Resolutieboek *in den hoofde dezes gemeld, en, na gedane* Collatie, *daar mede bevonden te* accorderen, Amboina, *aan 't* Kasteel Victoria, *den* 22sten July *in 't* jaar 1693.

JAN DU RYN

Secretaris.

VIER-

VIERDE HOOFDSTUK.

DOm. Durant *hier*, *en* D. Caron *vertrokken*. D. Struis *aan 't* Kasteel *gelegt*. Sepa Christen *geworden*. Van der Sluis *tot* Proponent *gevorderd*. *De* besnydenis *nog sterk in zwang*. D. Huisman *na* Ternate, *sterft*. D. Eldercampius *hier*. Caheing *tot* Proponent *gevorderd*. D. Montanus *na* Ternate *gezonden*. D. Struis *na* Hitoe. Formulieren *door* D. Caheing *overgezet*. D. Struis *na* Batavia *gezonden*. D. D. Ab Englisch, *en* van Belle, *hier*. D. Durant *overleden*. D. Caheing *'s verzoek afgeslagen*. D. Montanus *in* Ternate *overleden*. D. D. Vosmaar, *en* de Leeuw *hier*. D. Caheing *na* Ternate. Camariën *werd* Christen. D. Eldercampius *overleden*. D. de Leeuw *gestraft*. D. Ab Englisch *overleden*. D. de Leeuw *na* Batavia *vertrokken*. D. Caheing *en* D. Peregrinus *dood*. D.D. Carpius, Vonk, *en* Hellenius, *hier*. D. D. Hek *en* de Vos *hier*. *In 't* jaar 1683. *matigd zich de Heer* Padbrugge *aan de* Nominatie *des* Kerkenraads *goed te keuren*. D. Vos *aan 't* Kasteel *gelegt*. *Haar* Edelheden *last omtrent de* Moorsche Priesters *van* Boero. *De Heer* Padbrugge *in 't ongelyk gesteld*. *In 't* jaar 1686. *quam de* Schryver *hier*. *Des zelfs aanmerking over den staat dezer* Kerke. *En hoe* Hy *zich tot het leeren van 't laag* Maleits *geschikt heeft*. *Des zelfs voorspoedige vordering in die* Taal, *en zyne verbetering binnens tyds daar op gevolgd*. D. van Brussel *hier om 't hoog* Maleits *te helpen invoeren*. D. D. de Bois *en* van Brakel *in* Banda *overleden*. *Men zend den* Schryver, *niet zonder geweld, en tot groot nadeel dezer* Kerke, *derwaards*. *Na welkers vertrek de* Maleitsche Kerk *hier ledig stond*. *In 't* jaar 1688. *quam de* Schryver *weêr hier*. *Zyn bevindig van den slegten staat der* Kerke. *Haar* Edelheden *belasten 't hoog* Maleits *in te voeren*. D. van der Vorm *hier*. *De overzetting des* Bybels *door den* Schryver *begonnen*. D. Hodenpyl *hier*. Reden *van het verval der* Kerke. D. van der Sluis *na* Batavia. *Scherpe* brief *door* D. van der Vorm *aan die van* Batavia *geschreven*. *Verzoek der* Kerk-bezoekende Predikanten *afgeslagen*. D. D. Gordon, *en* Loderus *hier*. D. van Brussel *sterft*. *De last, om 't hoog* Maleits *in te voeren, vernieuwd*. *De* Schryver *maakt aan den* Kerkenraad *zyn voornemen, om den* Bybel *over te zetten, bekend*. D. Hodenpyl *na* Ternate. D. Leidekker *met het overzetten van den* Bybel *in 't hoog* Maleitsch *bezig*. Diaken van der Poort *wettig van 't* Avondmaal *gehouden*. D. Loderus *verzoek, om* Maleits *te prediken, afgeslagen*.

1674. D. Durant hier, IN 't jaar 1674. verscheen hier van Batavia D. *Petrus Durant* den 20sten Mai. Hy had met het schip de Goude Leeuw omtrent Macassar schipbreuk geleden, ook al zyne goederen verloren, en bleef nu hier aan 't Kasteel den halven Duitsche dienst waarnemen.

Den 10den February belastten haar Edelheden, om jaarlyks de Kerkelyke berichten over te zenden.

En D. Caron vertrokken. D. *François Caron*, den 23sten Mei een heerlyke afscheids-getuigenis van zyn dienst bekomen hebbende, trok niet zonder groote droefheit en tranen van den Inlander, die zeer veel aan zyn Eerw. verloor, in Juny van hier. Naderhand zyn zyne Maleitsche Predikatiën, en een boekje, *De weg des Hemels*, gedrukt, die hier veel vrugt doen, alzoo 't laag Maleitsch is.

D. Struis aan 't Kasteel gelegt. D. *Struis* wierd ondertusschen in February, op zyn beter gedrag, van zyne dienst-schorssing ontheft, en weêr op Oma toegestaan zyn dienst waar te nemen. Hy verzogt den 10den Juny aan 't Kasteel geplaatst te werden, dat hem toegestaan is; dog hy verkorf het in September weder grof; maar, op belofte van beterschap, en met bedreiging van zware straffe, wierd het hem vergeven. 1674.

Ook heeft hy in 't einde van 't jaar het dorp Sepa op Ceram bezogt, alwaar toen een Meester gelegt is; maar in de maand December kreeg hy weêr groot geschil met D. *Peregrinus*, en ieder van hen eenen van de twee overige Predikanten voor zyn vyand verklarende, zoo gaven de Ouderlingen en Diakenen (over die zaak niet willende oordeelen) het aan de Regeering over. Men vond ondertusschen goed hem nog voor drie jaaren op Oma te laten. Sepa Christen geworden.

In dit jaar is hier ook gekomen de Krankbezoeker *Cornelius van der Sluis*, van Utregt, die den 10den July van 's morgens ten acht uuren tot 's middags ten vier uuren door D. *Struis*, op goedkeuring der Regeering, onderzogt, en by eenparigheit van stemmen tot Proponent gevorderd is. Ook is hem toegestaan naast aan de Ouderlingen in verga- Van der Sluis tot Proponent gevorderd.

 dering

1674. dering te mogen zitten; dog zonder besluitende stem, en onder voorwaarde van over zommige zaaken, als de vergadering dat noodig oordeelde, op te moeten staan.

Besnydenis nog sterk in zwang.

Men hoorde nu dagelyks nog dat de besnydenis by den Inlander zeer in zwang ging. Ook gaf D. *Huisman* bericht, dat in de overzeesche dorpen veelen het brood des Avondmaals niet aten; maar in hunne neusdoeken na huis droegen.

Voor D. *Caron* 's vertrek was een oud aanzienlyk Inlander zyn Eerw. voorgekomen, die zich ontschuldigde, dat hy wegens ouderdom nu niet meer ten Avondmaal gaan kon; dog dat hy zyn Slaaf zenden zou, om het in zyn plaats waar te nemen. Diergelyken voorval heb ik omtrent vyftien jaaren daar na met een Inlander gehad, alleen met dit onderscheid, dat hy zyn zoon in zyn plaats wilde zenden.

Aan deze voorbeelden kan men genoeg zien, hoe slecht het nog met de kennis van den Inlander (hoe veel men ook bevorens van den aanwasch der Christenen daar opgegeven had) gesteld zy.

Het eenige, dat men hier tegen doen kon, was, hen in 't byzonder, en in 't openbaar daar over te vermanen, te bestraffen, en beschaamd te maken, en, zoo zy niet wilden luisteren, aan de Regeering kennis hier af te geven.

D. Huisman na Ternate, sterft.

In 't jaar 1675 is D. *Huisman* in February (alzoo zyn Eerw. den 6den 't uittrekzel der Regeering wegens zyne verzending derwaards verzogt) na Ternate gegaan, om die Kerk te bezoeken; dog men hoorde eenigen tyd daar na, dat hy daar den 19den Mai overleden was.

Den 6den February boden eenige gevangen Duivels-dienaars van Piroe en Tanoeno aan om Christen te werden; dog zy wierden nog uitgesteld.

D. Eldercampius hier.

Den 12den verscheen hier D. *Andreas Eldercampius*, gewezen Predikant tot Lutkengast, onder Groningen, nevens den Krankbezoeker *Zacharias Caheing*, die al verscheidemalen bevorens in 't geheim gepredikt, en ondertusschen ook het Maleitsch geleerd hebbende, by zyn komst hier verzogt tot Proponent gevorderd te werden.

En Caheing tot Proponent gevorderd.

Hy wierd uitgesteld, en, na dat hy eenige tyd voor de Predikant zou gepredikt hebben, besloten, dat D. *Montanus* over drie weken een proeve van zyne bequaamheit door eenig onderzoek nemen zou; waar na hy den 10den Juny met lof tot Proponent gevorderd, (dat by de Regeering goedgekeurd wierd) en hem den 3den July vergund is, even als D. *van der Sluis*, in Kerkenrade te zitten; dog door bestel van D. D. *Montanus* en *Struis* wierd hem naderhand een onbehoorlyke getuigenis van zyn onderzoek, volslagen tegen 't besluit des Kerkenraads, gegeven; waar over de laatste drie maanden lang van 't bestier des Kerkenraads afgehouden is, dat *Montanus* na zyne wederom-komst uit Ternate ook zou moeten ondergaan, genoodzaakt zynde aan D. *Caheing* een ordentelyke getuigenis te geven, en te bekennen tegen het besluit gedaan te hebben, gelyk hy zich die straf ook beloofde te onderwerpen, hebbende beide maar een raadgevende stem, zonder zich met eenig Kerk-bestier in die tyd te mogen bemoejen. 1675.

Den 11den Juny bood D. *Montanus* aan tweemaal Sondags Maleits te prediken; dog schoon de Kerkenraad dit goedkeurde, de Regeering oordeelde het onnoodig.

Op dien zelven dag verzogt D. *van der Sluis* alle Sondag te prediken, dat hem voor de Soldaaten toegestaan wierd in 't Kasteel te doen.

Die van Ternate verzogten den 10den July, alzoo D. *Huisman* (die ook reeds Maleits kon) daar overleden was, een ander Predikant. De Kerkenraad verkoor hier toe D. *Peregrinus*, waar over zich de Regeering verwonderde, alzoo hy geen Maleitsch verstond. Zy zouden D. *Struis* derwaards gezonden hebben; dog D. *Montanus* bood zynen dienst aan, en is in Augustus, of niet lang 'er na, derwaards vertrokken.

D. Montanus na Ternate gezonden.

D. *Struis* was in Mai na de kust van Hitoe geweest, om te zien, of hy, by 't afwezen van den opper-Priester *Hassan Soeleyman* (die de bekeering der Mooren daar voornamentlyk, en alleen, belette) niet eenige vrugt zou konnen doen, waar toe de Regeering zyn Eerw. ook magt gegeven had; doch quam onverrichter zake weder.

D. Struis na Hitoe.

In Juny quam zyn Eerw. ook aan 't Kasteel leggen, en D. *van der Sluis* trok na Oma. Ook zie ik, dat D. *Caheing* den 30sten July zyne overzetting van het Trouw- en Doop-Formulier overleveren zou, om nagezien te werden, dog ik weet niet, dat ik die oit gezien hebbe.

Formulieren door D. Caheing overgezet.

Omtrent dezen tyd trok de Heer *Hurdt* ook de zaak tusschen D. *Struis* en D. *Peregrinus* over 't niet bevestigen van een Ouderling (alzoo 'er de Kerkenraad mede talmde) aan zynen Raad.

D. *Peregrinus*, nog op Honimoa leggende, was door den Fiscaal over een onredelyken brief aan D. *Durant* gedagvaard, en gelast by zyn opkomst die zaak voort te zetten; dog hy ontschuldigde

1665. digde zich wegens onpasselykheit in 't laatst van 't jaar, of den 6den November, over die zaak, en over die van D. *Struis*, niet te konnen opkomen, dog zich aan 't oordeel der vergadering te gedragen, alzoo D. *Struis* zich den 4den October zoodanig weêr had te buiten gegaan, dat hy daar over van zyn dienst gehouden was, tot dat hy genoegen zou gegeven hebben.

Ook zie ik, dat D. *Eldercampius* met Meester *Rodrigos* den 3den April al bericht van een bezoeking der Kerken op Honimoa en Oma deden, zonder dat zyn Eerw. nog Maleitsch kon, dat zeer buiten den haak was.

D. Struis na Batavia gezonden.

In 't jaar 1676. den 16den January wierd D. *Struis* twee maanden buiten dienst gesteld, den 4den Maart weêr ontheft, en den 12den April na Ternate belast te gaan, waar over hy den Heer Landvoogd zoo onbehoorlyk bejegende, en zich verder zoo qualyk aanstelde, dat hy geheel en al den 6den Mai wierd afgezet, 't geen Sondags in beide de Kerken afgelezen, en waar op hy in Juny na Batavia gezonden is, zonder dat ik egter zien kan, dat die aflezing veel stigting geven kon; zynde het jammer, dat zoo een byzonder Taalkundig man zoo vol gebreken was, en dat de Kerk van Amboina hem daarom missen moest.

D. D. Ab Englisch, en van Belle hier.

Dit jaar quamen hier van Batavia D. *Johannes Bartholomeus ab Englisch*, gewezen Predikant te Renen, in 't Classis van Buuren, (die in Mei na Honimoa gelast wierd te gaan in D. *Peregrinus* plaats) en D. *Jacobus van Belle*, de eerste in January, en de ander den 2den April, welke laatste den 10den September overleden is.

Den 20sten Mai is D. *Peregrinus* van Honimoa verlost, dog den 28sten hem door 't lot de reize na Ternate te beurt gevallen, die zyn Eerw. ook aannam.

Den 17den Juny verzogt D. *van der Sluis* het voorschryven des Kerkenraads, om tot Predikant gevorderd te werden, 't geen hem wierd toegestaan.

D. Durant overleden.

D. *Durant*, met de Heer Commissaris *Hurdt* voor een springtogt den 25sten September mede gegaan, quam op de te rug-reize omtrent Boero den 8sten December te sterven, en is daar begraven.

D. Caheings verzoek afgeslagen.

Dus bleven hier nu maar D. *Eldercampius*, D. *ab Englisch*, en de Proponenten D. D. *van der Sluis*, en *Caheing*, welke laatste verzogt op Manipa te gaan prediken, dat afgeslagen wierd om verscheide redenen.

D. Montanus in Ternate overleden.

D. *Montanus* was in Ternate overleden, waarschynlyk in 't laatst des voorleden, of 't begin dezes jaars.

Die van Batavia schreven dit jaar ook, dat haar Edelheden beloofd hadden te bezorgen, dat D. *Caron* 's Predikatiën in 't Vaderland zouden gedrukt werden. 1676.

D. D. Vosmaar, en de Leeuw hier.

In 't jaar 1677, den 12den February, quamen hier D. D. *Jacobus Vosmaar*, gewezen Predikant op den Hitsert, in 't Classis van Dordrecht, en *Cornelius de Leeuw*, welke laatste op Honimoa gelegt wierd.

Den 5den Maart is D. *Caheing*, by nader onderzoek van zyne bequaamheit, door D. *Eldercampius* zeer loffelyk bevonden, tot Predikant gevorderd, en den 15den met D. *Peregrinus* na Ternate vertrokken; dog D. *Peregrinus* quam dit zelve jaar weder hier.

Den 23sten Juny is ook *Joannes Christoffel Stevenszoon* in dit jaar hier gekomen, met veel lof tot Proponent gevorderd, en den 4den Augusty vergund in vergadering te zitten; die daar na naar Banda vertrok.

Camariën werd Christen.

Den 6den January was D. *Eldercampius*, nu reeds Taalkundig, ook die van Camariën wezen bezoeken, om dezelve, nu veertien maanden onderwezen, te doopen.

D. Eldercampius overleden.

In 't jaar 1678. is D. *Eldercampius* overleden, en D. *van der Sluis* den 8sten April door D. *de Leeuw* onderzogt, en in 't bywezen van den aanstaanden Heer Landvoogd *de Vicq*, D. D. *Peregrinus*, *ab Englisch*, *Vosmaar*, en van alle de Ouderlingen, met veel lof tot Predikant bequaam gekeurd, den 10den bevestigd, en nam den 1sten Juny afscheid na Ternate; dog D. *de Leeuw* wierd over verscheide onordentelykheden in een boete van zes Ryxdaalders voor den Armen beslagen; en zo hy iets diergelyks weder deed, zou hy vyfentwintig Ryxdaalders verbeuren.

D. de Leeuw gestraft.

Den 2den November wierd na de buiten-plaatzen bekend gemaakt, dat de buiten-Opperhoofden mede opzienders der Schoolen waren.

D. Ab Englisch overleden.

In December is D. *ab Englisch* overleden, en D. *de Leeuw* den 14den hier in zyn plaats gelegt.

Den 25sten January had de Heer *Hurdt* aan de buiten-Opperhoofden ook belast, dat zy zich met de oeffening van den Godsdienst niet bemoejen, de Predikanten daar mede laten begaan, en hen na vermogen helpen moesten.

D. de Leeuw na Batavia vertrokken.

In 't jaar 1679. waren hier nog D. D. *Peregrinus* en *Vosmaar* aan 't Kasteel, en D. *de Leeuw* op Honimoa, daar hy in D. *Peregrinus* plaats gelegt was; dog den 20sten September nam die laatste Heer zyn afscheid, en vertrok om zeer geringe redenen na Batavia.

1680.

D. Caheing, en D. Peregrinus, dood.

In 't jaar 1680. komt D. *Caheing* den 16den Juny uit Ternate weêr hier als Predikant; dog ſtierf den 4den December daar aan. Ook is D. *Peregrinus* den 1ſten July overleden, zoo dat D. *Voſmaar* nu alleen onder zoo grooten Oegſt nog overbleef.

D. D. Carpius, Vonk, en Hellenius, hier.

In 't jaar 1681, den 9den April, verſchenen hier in vergadering D. D. *Alexander Carpius*, *Carolus Vonk*, en *Iſaac Hellenius*, welke laatſte op eigen aanbieding op die zelve dag op Honimoa geplaatſt, en na den 7den Mai derwaards vertrokken is.

D. D. Hek en de Vos hier.

In 't jaar 1682, den 4den Maart, verſchenen hier D. D. *Mattheus Hek*, en *Rombertus de Vos* in vergadering; dog den 6den Mai vertrok D. *Hellenius* ziek, of lamagtig, na Batavia, D. *de Vos* is op Honimoa geplaatſt, en D. *Vonk* den 5den April hier overleden.

In 't jaar 1683. matigd zich de Heer Padbrugge aan de Nominatie des Kerkenraads goed te keuren.

In 't jaar 1683. had zich de Heer Commiſſaris *Padbrugge* aangematigd, voor eerſt de Nominatie by den Kerkenraad gemaakt, goed te keuren, en daar na uit dezelve zoodanige Leden, als zyn Ed. begeerde, 'er zelfs uit te kiezen.

D. *Hek*, en eenige anderen, waren van oordeel, dat dit zyn Ed. toequam; dog D. *Voſmaar* ſprak dit tegen, en verzogt den 27ſten Maart na Batavia te vertrekken, alzoo hy zulken verkiezing van Ouderlingen en Diakenen niet goedkeuren kon. Zyn Eerw. vertrok in Mai met zyne Kerkelyke getuigenis, hem door D. *de Vos* (zoo men zei, buiten kennis van den Preſes) gegeven, waar over daar na nog veel beweging gemaakt wierd door den Commiſſaris Politycq, uit naam van de Heer *Padbrugge*.

D. Vos aan 't Kaſteel gelegt.

D. *de Vos* wierd aan het Kaſteel geplaatſt, en was zedert meeſt ziek.

Haar Edelheden aſt omtrent de Moorſche Prieſters van Boero.

Omtrent de Mooren verboden haar Edelheden, by hun ſchryvens van den 19den July, dat die van Boero geen Prie-Prieſters buiten kennis van den Heer Landvoogd, en dat zy die ook tot geen Politycque bedieninge zouden mogen aanſtellen, nog nieuwe plichten in haren Godsdienſt invoeren.

In 't jaar 1684. quam hier D. *van der Sluis* den 29ſten Maart weder, om 'er te leggen, en vertrok D. *Hek* na den 30ſten Maart na Ternate in zyn plaats.

Ook was hier den 1ſten Maart D. *Henricus Schoonebeek*, en D. *Petrus Dix* in April; dog den eerſten is den 12den Juny overleden.

D. *Alexander Carpius* vertrok in September na Batavia, en den 23ſten November ſtierf D. *de Vos*.

De Heer Padbrugge in 't ongelyk geſtelt.

Dit jaar quam ook tyding dat D. *Voſmaar* volkomen in 't gelyk geſteld, al zyn ingehouden ſoldye hem weêrgegeven, en de Heer *Padbrugge* geheel en al ongelyk gegeven, en zyn Ed. aangeſchreven was, zich voortaan met het Kerkelyke niet te bemoejen, alzoo haar Edelheden dat zelf niet deden. 1684.

In 't jaar 1685. wat na den 4den April, en voor den 9den Mai, is D. *Dix* overleden, zoo dat nu D. *van der Sluis* hier alleen was.

De Kerk-bezoekingen waren door gebrek van Leeraars in geen anderhalf jaar op Boero, Manipa, Bonoa, en Ceram, geſchied.

In 't jaar 1686. quam de Schryver hier.

In 't jaar 1686, den 30ſten April, quam ik hier met Voorſchoten, en verſcheen den 1ſten Mai aan land, en den 9den in vergadering.

Des zelfs aanmerking over de ſtaat dezer Kerke.

Men ziet hier nu ettelyke jaaren aan een, in wat bedroefden ſtaat de Kerk van Amboina is geweeſt, hebbende wel verſcheide Predikanten tot haren dienſt gehad; dog veele daar van zyn door hun byzondere geſchillen, zommige door ziekte, en ook eenige door hunne ſchielyk daar op gevolgde dood, niet in ſtaat geweeſt, byna eenige vrugt te doen. Ook was 'er D. *Voſmaar* en D. *van der Sluis* eenige tyd maar alleen geweeſt.

En hoe de Schryver zich tot het leeren van 't laag Maleits geſchikt heeft.

Zoo ras ik my in Amboina had nedergezet, heb ik my ten eerſten geſchikt, om de Maleitſche Taal, zoo als die daar by den Inlander geſproken, en van de meeſten aldaar verſtaan wierd, te leeren, en dat wel daarom, om dat al de Predikanten, die hier tot nog toe zich in deze Taal geoeffend, of eenigen dienſt en vrugt hier in gedaan hadden, zich geheel en al van die lage, gemeene en verſtaanbare (ſchoon baſtaard) Taal, en noit van 't hoog Maleitſch bedienden, maar in tegendeel, als die van Batavia nu en dan van die hooge Taal al iets opperden (gelyk in den jaaren 1677. en 1678. geſchied is) zich met zeer veel ernſt, en reden, altyd daar tegen geſteld hebben.

Des zelfs voorſpoedige vordering in die Taal, en zyne verbetering binnens tyds daar op gevolgd.

Ik bragt het door neerſtigheit zoo verre, dat ik in weinig maanden een openbare preuve van myne bequaamheit in 't bywezen van den Heer Landvoogd *Padbrugge*, en den Ternataanſchen Landvoogd, de Heer *Jacob Lobs*, in 't Maleitſch voor des laatſtens vertrek van hier na Batavia in September, niet alleen aan 't Kaſteel, maar ook op Hoetoemoeri gegeven hebbende (dat aldus in vier maanden door my verricht is) ik door haar Hoog Edelheden daar op buitengemeen van tachentig tot honderd Gulden ter maand, 's jaars daar aan (dat ik niet wete bevorens hier aan iemand anders geſchied te zyn) in ſoldye verhoogd wierd, om daar voor myn loopend verband uit te dienen. Wel is waar, dat ik den 22ſten July dezes jaars al om verbetering

1686. betering van gagie aan haar Edelheden verzogt had, dog het is zeker, dat die verbetering, vooral op de gunstige getuigenis van de Heer *Lobs*, die my zelfs had hooren prediken, en die 'er over oordeelen, en aan haar Edelheden getuigenis daar af geven kon, en aldus om myne neerstigheit geschied is.

Men had uit Banda D. *Manteau* herwaards belast te gaan; dog zyn Eerw. had dit geweigerd, weshalven men hier nu nog om vier Predikanten, die 'er zeer wel van nooden waren, verzogt had.

D. van Bruffel hier, om 't hoog Maleitsche helpen invoeren.

In 't jaar 1687, den 4den April, quam hier D. *Cornelius van Bruffel*, op Batavia van Krankbezoeker (zonder eenige Taal van geleerdheit te kennen) tot Proponent, en Predikant, vry schielyk gevorderd, om 't ontwerp, dat D. *Leidekker* toen al begon te maken, om hier 't hoog Maleitsch in te voeren, voort te zetten; hoewel het met dien Heer gansch niet gelukt is, schoon men den Ichtitsaar, of 't klein Vraagboekje, in 't hoog Maleitsch door D. *Leidekker* overgezet, nu door zyn bestel herwaards gezonden had, om dat hier in gebruik te brengen; waar toe zich nu zeer schoone gelegenheit opdeed, alzoo de Heer *de Haas*, zyn Swager, dit jaar hier als Landvoogd gekomen, en dus in staat was, om daar veel in toe te brengen, gelyk die mede geheel en al voor dat hooge Maleitsch was, hoewel de Heer *Padbrugge*, dien zyn Ed. verving, nevens my, en alle andere in Amboina, oordeelde, dat dit boekje hier vrugteloos zyn zoude, om dat het Maleitsch te hoog, wel half Arabisch, en daarom voor den Inlander onverstaanbaar was; zynde dit hier met dit hoog Maleitsch byna even eens, als 't op Ceylon met 't invoeren van de Catechismus van D. *Ruël* in 't hoog Cingalees, gesteld, daar de Predikanten mede willen dat men by de oude en gemeene Catechismus blyven zal; gelyk men onder de stof van Ceylon breeder ziet.

D. D. de Bois en van Brakel in Banda overleden.

Hier toe deed zich nog een beter gelegenheit op, alzoo ondertusschen D. *Jacobus de Bois*, Predikant in Banda, van zyne Kerk-bezoeking van Aroe hier door de stroomen en winden aangedreven, den 25sten Juny in myn huis was komen te overlyden; waar by naderhand nog de dood van D. *Gisbertus van Brakel* komende, en D. *Manteau* om zyne onwilligheit, van niet na Amboina te gaan, door haar Edelheden opontboden zynde, om na 't Vaderland verzonden te werden, zoo was de Kerk van Banda nu zonder Predikanten, en genoodzaakt om een Predikant uit Amboina te verzoeken, gelyk kort daar na geschiedde.

Niettegenstaande nu de vaste beveelen van haar Edelheden wel uitdrukkelyk bepaalden, dat in zoo een geval de laatst aangekomen Predikant na buiten gaan moest, zoo nam de Heer *de Haas* dit alleen op zich (dit had egter de naam al mede, dat het de Raad dede; dog geen een, en zelf de Heer Commissaris *Padbrugge* dorst zich 'er niet tegen stellen) en dwong my (zoo ik zoo aanstonds niet na 't Vaderland vertrekken wilde, dat immers een schrikkelyk geweld, en dat nog tegen de uitdrukkelyke beveelen van haar Edelheden, was) tegen alle recht en reden na Banda te gaan, zonder eens in opmerking te nemen, dat D. *van Bruffel* hier niet, dan Neerduitsch (dat in Banda voor dien tyd ook voldoen kon) en dat ik in twee Taalen prediken kon, waar door dan hier by myn vertrek een groote ondienst aan de Maleitsche Kerk geschiede, alzoo ik, terwyl D. *van der Sluis* op de Kerk-bezoekingen na buiten ging, beide de Kerken aan 't Kasteel kon waarnemen, en D. *van Bruffel* niet, dat by de Heer *Padbrugge*, en de Leden van den Raad, wel wat zwaarder had behooren te wegen, en wel wat ernstiger behandeld te zyn. 1687. Men zend den Schryver, niet zonder geweld, en tot groot nadeel dezer Kerke, derwaards.

Dus vertrok ik dan den 17den July met de Fluit Nadermeer, in gezelschap van den opper-Koopman, de Heer *Willem Basting*, na Banda, en was eenentwintig dagen (daar 't maar een etmaal verre is) op zee.

Ondertusschen schreef de Kerkenraad den 4den Augusty van hier, dat zy de vrugten van den Ichtitsaar (schoon 'er geen hope ter wereld toe was) nog verwagtten, en dat D. *van der Sluis* in November en December Boero, Manipa en Ceram 's Wester-deel bezogt had; in welken tyd de Maleitsche Kerk door een Schoolmeester moest waargenomen werden, of ledig staan, daar men 'er, by goed overleg, my niet alleen had konnen, maar ook, volgens last, moeten houden, en nu nog te meer, om in 't Maleitsch te prediken. Na welkers vertrek de Maleitze Kerk hier ledig stond.

In 't jaar 1688. quam ik den 19den of 20sten Mai weder hier, hoorende, dat D. *Hek* uit Ternate in Maart of April hier aangeweest, en na Batavia vertrokken was, hebbende zich, schoon buiten dienst zynde, aangematigd hier te doopen, daar toe hy toen niet bevoegd, gelyk hem dat den 3den Mai ook verder door bevel van de Regeering aan den Kerkenraad benomen was. De Schryver weêr hier.

Ik had in 't jaar 1686. de Kerk van Hoetoemoeri pas in Augustus, en Hila in October ook bezogt, en beschouwde nu in dit jaar 1688. in October en November Honimoa, en Noessa Laoet, gelyk Zyne bevinding van de slegte staat der Kerke.

1688. gelyk D. *van der Sluis* Boero, Manipa, en Ceram; dog ik bevond het overal vry flegt, alzoo 'er in langen tyd geen Predikant geweeft was.

Haar Edelheden belaften 't hoog Maleits in te voeren.

In 't volgende jaar belaftten haar Edelheden den 2den Maart, by hun fchryvens, dat men hoog of zuiver Maleitfch hier leeren en invoeren moeft, dat niet anders was, dan het vat den bodem in te flaan.

In 't jaar 1689. fchreef men van Batavia den 15den February, dat men daar *Nicolaas Hodenpyl* (een man van geen kenniffe der letteren, en maar een geweezen Krank-bezoeker) tot Proponent gevorderd had; de reden was, om dat hy by D. *Leidekker* het hoog Maleits had beginnen te leeren, alzoo men voor had, dit metter tyd ook door hem in Amboina door te zetten, en in te voeren.

D. van der Vorm hier.

In dit zelve jaar verfcheen hier D. *Petrus van der Vorm* den 12den July, en de Kerkenraad van hier klaagde den 20ften September zeer fterk over den flegten toeftand van Amboina 's Kerken en Schoolen; ook begon D. *van der Vorm* Maleitfch, dog 't hooge, te leeren, dat immers geen middel was om dezelve te herftellen, maar wel om ze in den grond te bederven.

De overzetting des Bybels door den Schryver begonnen.

In dit jaar begon ik by my zelven nu en dan eenige boeken des Ouden Teftaments in 't gemeen of laag Maleits over te zetten, alzoo ik de overzetting des Bybels voor het noodigfte werk hield, om den Amboinees in kennis te doen toenemen.

D. Hodenpyl hier.

In 't jaar 1690, den 17den April, quam D. *Hodenpyl* hier, en dit was de man, die de vervallene Ambonfche Kerk herftellen, en met zyn hoog Maleits weêr opbouwen zou. Men verwonderde zich op Batavia zeer over dit fchielyk verval der Kerke, van welke men bevorens zoo hoog opgegeven had, en men fchimpte in 't gemeen, als of die genen, wier pligt het was Maleits te leeren, lui waren, en 't niet deden, waar op een fcherp antwoord, over hun meefterlyk fchryven, van dezen Kerkenraad quam: want meenden zy D. *Bruffel* (gelyk zy naderhand zeiden) hier mede, zoo moeften zy zoo algemein niet fchryven, te meer, daar men hen klaar toonde, dat zy wel wiften, dat niemand, dan hy, zich traag hier in droeg.

Reden van dit verval.

Dat de ftaat der Kerke hier flegt, en dat zy hoe langs hoe meer vervallen was, ontftond niet van de ieverloosheit of luiheit der Leeraars, daar men het op zogt te fchuiven, maar door 't gebrek van Taalkundige Herders nu veel jaaren aan een in zoo grooten Oegft, die hen van tyd tot tyd, na een kort verblyf hier, of afgeftorven, of ziek en lam vertrokken, of die (dat nog het ergft van allen was) fchoon Taalkundig, en hier veel dienft konnende doen, tegen de orders harer Edelheden, en tegen alle reden aan, hier van daan na Banda gezonden waren, terwyl de Kerk hier moeft blyven ledig ftaan, en dat wel op een tyd, dat hier maar een Taalkundig man, te weten, D. *van der Sluis*, bleef, die immers alleen zoo veel Kerken niet waarnemen kon. Dit was ook de rechte oorzaak, dat zoo veel Kerken hier in ettelyke jaaren door geen Predikanten bezogt konden werden, alzoo 'er geen Taalkundige, buiten dien eenen, waren; waar op dan noodzakelyk een groot verval volgen moeft. Had D. *van der Sluis*, die de zelve bezogt, en ze buiten allen twyffel flegt bevond, dit toen zoo opgegeven, hy had zeer wel gedaan; maar hy ging voort daar met veel ophef van te fchryven, dat daar na in verre na zoo breed niet bevonden, en die recht, zoo als het was, opgegeven, en waar by toen de ware flegte ftaat der Kerke (die immers ook na hare gefteltenis in dien tyd niet anders wezen kon) na Batavia bekend gemaakt wierd; maar daar men ook alle deze redenen had behooren by te voegen, om hen de mogelykheit van dit verval te klaarder te doen begrypen; en als men 'er 't invoeren van de hooge Maleitfche Taal met zulken geweld, als hier nu gefchiedde, eens als de voornaamfte reden (maar wie dorft daar van reppen, alzoo haar Edelheden dat zoo begeerden, en de Landvoogd dit allenthalven zoo doordrong, om zyn Swagers D. *Leidekkers* Bybel gedrukt te krygen) had mogen byvoegen, zoo zou men zeer wel hebben konnen begrypen, dat zoo de Amboineezen in 't ftuk van den Godsdienft, by 't gebruik van de lage Maleitfche Taal, die zy nog eenigzins verftonden, niet hadden konnen vorderen, en merkelyk vervallen waren, zy dan nog veel minder daar in, by 't invoeren van de hooge Maleitfche Taal, daar zy niets ter wereld van verftonden, zouden konnen toenemen, ja dat dit het regte middel was, om (wel verre van dezelve te herftellen) hen allen luft tot onzen Godsdienft volflagen te benemen, en als den laatften doodfteek aan de zelve te geven, alzoo 'er niets was, dat dezelve eer, of fchielyker en ook verder, dan dit verkeerd middel, kon doen vervallen, gelyk de uitkomft ook geleerd heeft, dat alle de moeite en koften, daar toe aangewend, volflagen te vergeefs geweeft zyn. 1690.

In de vorige tyden verbood men met reden, niet de minfte verandering omtrent

de

1690. de leerstukken onder den Inlander te maken, om die teedere verstanden niet te verwarren, en nu vond men geen zwarigheit, om in een tyd, dat zy op het allerzwakste, en reeds zoo verre door gebrek van Taalkundige Predikanten vervallen waren, een geheel andere Taal in te voeren, en den Inlander te dwingen, om die leerstukken, die hy in de lage reeds niet begrypen of leeren kon, nu in de hooge Taal, daar hy niets van verstond, te moeten aanleeren. Ook diende die order, om 't hoog Maleits te leeren, te gelyk, om D. *van der Sluis*, en den Schryver, die reeds zoo veel moeite tot 't aanleeren der lage Taal gedaan hadden, alle lust te benemen, en om niet alleen al hun vorigen arbeid te verydelen; maar om hun ook van daar te doen verhuizen, alzoo 't zoo gemakkelyk niet is een nieuwe Taal te leeren, behalven dat men ook hen niets dwazers voorstellen kon, als om in 't hoog Maleits dan de Meesters te onderwyzen, ten einde die dat dan den Inlander leeren zouden. Ongehoorde, en onmogelyke zaaken, die alle verstandige lieden ook zullen afkeuren. Ook is die order ten deele mede de oorzaak geweest, dat D. *van der Sluis*, die nog wel den meesten dienst doen kon, kort 'er aan vertrokken is; waar op de Kerk nog meer verviel.

Zoodanig stonden de zaaken in alle waarheit toen, en die van Batavia waren nog ten uitersten verwonderd, van waar hier in Amboina zoo een schielyk verval in de Kerk quam.

Wie ziet hier nu niet klaar, dat dit de ware reden van 't verval, en dat die in zich zelve ook mogelyk, ja dat 'er op zulk een gesteltenis, en op zoo grooten schaarsheit van Taalkundige Predikanten, ook niet anders te wagten was; behalven dat men andere middelen behoorde gebruikt, wat meer werk, dan men wel gewoon is, van de Taalkundige Predikanten om hunne Taalkunde gemaakt, en yder eiland ten minste van een Predikant verzorgd te hebben; en dan had yder van die Predikanten nog werks genoeg gevonden, om het eiland, dat hem toevertrouwd was, voor verval te bewaren, alzoo 't onmogelyk voor een of twee Predikanten was vyftig Kerken na behooren waar te nemen.

Laat nu de onpartydige Lezer zelf eens oordeelen, of deze stelling niet op zyn beenen staat, en of de staat van Amboina 's Kerke wel anders, dan zy nu was, wezen kon, als mede, of dit invoeren van 't hoog Maleits niet het rechte middel was, om dezelve onherstelbaar te doen vervallen. Immers de Ceylonsche Broederen, over de middelen van 't redres van 't verval van hunne Kerken en Schoolen hunne gedagten opgevende, zyn mede van oordeel, dat men zulx by de oude gemeene Cingaleesche Taal houden, en dat men den Inlander dat hoog Cingalees van D. *Ruël* niet moest opdringen, alzoo zy 't niet verstonden. 1690.

D. *van Brussel*, die nog geen Maleits ter wereld kon (schoon hy, om dit te leeren, aangenomen was) bood aan na Honimoa te gaan; dog daar quam niet af.

Men verzogt den 15den January aan de Regeering een buiten-belooning voor de buiten-onkosten der Predikanten op de buiten-togten; dog de Heer de *Haas* sloeg dit wel zeer bars af, alzoo hy noit de Predikanten veel dienst heeft zoeken te doen; maar vermaak vond in alles, wat zy verzogten, te dwarsboomen.

Den 3den Mai stelde D. *van der Vorm* voor Maleitsch te prediken (dat hoog Maleitsch, en dierhalven hier even zoo onverstaanbaar, als dat van D. *Hodenpyl*, was) en wierd door de Regeering in 't laatst van 't jaar belast na Honimoa te gaan, daar zyn Eerw. drie jaaren bleef.

D. *van der Sluis* vertrok in Mai na Batavia, dog niet zonder een groot geschil tusschen zyn Eerw. en D. *van der Vorm* over een zeldzaam voorval in February des vorigen jaars. D. van der Sluis na Batavia.

Den 19den dier maand was 'er een Chineesche Slaaf 's avonds in 't Gebed in de Maleitsche Kerk (dat driemaal 's weeks geschiedde) gekomen, met een Bekken met bloemen bestroid, waar in wat Spek, &c. en eenige Keerssen waren, welke die Chineesche jongen aan den Koster gaf, om in die Kerk als een offerhande aan haren Deosi, of Joosje, te dienen, gelyk zy by den vorigen Koster, *Jan de Maris*, gewoon waren te doen, behalven dat ook zommigen wel quamen, om de trappen van den Predik-stoel af te veegen, en dit de zieken met wat water in te geven, plegende meer andere bygeloovigheden, en Heidensche zotternyen; waar van de nieuwe Koster nu kennis gegeven, en waar over in 't jaar 1689. een scherp Placcaat, om dit alles te weeren, uitgekomen, gelyk 'er ook zedert die tyd een wagt van Soldaaten by de Kerk gevoegd was.

Van alle deze Heidensche bygeloovige handelingen oordeelde D. *van der Vorm*, niet zonder schyn van reden, dat D. *van der Sluis* wel kennis gehad; maar dat hy daar af aan den Kerkenraad, gelyk zyn plicht was, noit kennis gegeven, en daar door belet had, dit voor te komen; waar

1690.

waar omtrent ik geloove dat D. *van der Vorm* in den grond der zaake gelyk had; dog D. *van der Sluis*, die zich daar niet geheel en al van wist te verschoonen, alzoo de vorige Koster dat zyn Eerw. gezegt had, geraakte egter nog zonder verdere moeite na Batavia.

Men ziet hier by egter weder een blyk, hoe slegt het met de kennis der Amboineezen stond, en hoe diep 'er de Afgoden- en Duivels-dienst nog in 't hert als begraven lag.

Scherpe brief door D. van der Vorm aan die van Batavia geschreven.

Met D. *van der Sluis* ging een zeer scherpe brief, waar van D. *van der Vorm* Schryver was, in welke zyn Eerw. uit naam van dezen Kerkenraad zeer klaar aanwees den grooten misslag van die van Batavia, die gezegt hadden, niet te weten, dat iemand der drie Predikanten zich in het Maleitsch beyverden. By dat geval prees deze Kerkenraad my zeer, als eenen, die geen vier maanden na zyn komst proeven van zyne neerstigheit in 't Maleitsch gegeven had, en die daar op door hare voorspraak (te weten van die van Batavia) zelf verbeterd was, zeggende verder van my, dat ik nergens in minder, dan D. *van der Sluis* was geweest, dat ik in Banda ook dubbele dienst in twee Taalen gedaan, en dat pas na myn wederkomst de bezoeking der buiten-Kerken nevens D. *van der Sluis* waargenomen, en dat zyn Eerw. (D. *van der Vorm*) toen ook al preuven van zyn Taalkunde in 't Maleits in 't openbaar gegeven had.

In dit jaar heeft men op Boero, Manipa, en Bonoa, volgens last harer Edelheden van den 15den February de Christenen van de Mooren gescheiden, gelyk ook toen de scheiding der Diakenen alhier op zich zelven, volgens bestel van de Heer *de Haas*, goedgekeurd is. Ook sloegen haar Edelheden, volgens schryvens van den 19den December, het verzogte geld voor de onkosten der Predikanten op de buiten-togten af.

't Verzoek der Kerkbezoekende Predikanten afgeslagen.

In 't jaar 1691. verscheen hier den 12den Maart D. *Henrik Wilhem Gordon*, en den 30sten April D. *Andreas Lambertus Loderus*, in vergadering.

D. D. Gordon, en Loderus hier.

Den 3den Augusty verzogt D. *van Brussel*, om op Oma te leggen, ten einde te beter Maleitsch te leeren; dog schoon de Kerkenraad, en ook de Heer *Schaghen*, daar voor was, zoo wist de Heer de *Haas* (die een byzonderen haat tegen zyn Eerw. opgevat had) hem dat gedurig te beletten, hoewel zyn Ed. dat eindelyk mede den 7den Augusty toestond. Hy vertrok dan den 3den September, en stierf 'er den 20sten van hertzeer.

D. van Brussel sterft.

Door bestel van den Heer *de Haas*, dien grooten Patroon van D. *Leidekker*, belastten haar Edelheden den 6den Maart weêr, om zuiver Maleitsch te leeren. En in dit zelve jaar den 15den September maakte ik aan dezen Kerkenraad bekend, dat ik genegen was, den Bybel over te zetten, verzoekende tot overzienders des zelfs de Messieurs *de Ruiter* en *Rauscher*, twee zeer Taalkundige Ouderlingen, aan welke ik verzogt, dat de vergadering zich geliefde te gedragen, mits dat de andere Broederen daar van 't gezicht ook konden nemen, 't geen haar Eerw. my toestonden, met belofte van myn werk, dat toen al verre gevorderd was, op zoo veel beter voet te zullen konnen voortzetten, en voordragen.

1691.

De last, om hoog Maleits in te voeren, vernieuwd.

De Schryver maakt aan den Kerkenraad zyn voornemen, om den Bybel over te zetten, bekend.

D. *Hodenpyl*, den 18den January belast zynde na Ternate te vertrekken (dat geleek immers niet na de Ambonsche Kerk te herstellen) vertrok daar heen, nemende den 24sten April zyn afscheid.

D. Hodenpyl na Ternate.

Zedert dezen tyd moest ik alleen een langen tyd Sondags tweemaal in 't Maleitsch prediken, terwyl de andere twee ieder eens in 't Nederduitsch predikten, daar nogtans besloten was, dat zoo ras 'er geen vier Predikanten waren, de eene beurt ophouden zou.

Ondertusschen schreven die van Batavia den 1sten February aan dezen Kerkenraad een zeer scherp antwoord op onzen brief. Men gaf ook kennis, dat de Krankbezoeker *van Aken* al mede in dat hoog Maleitsch geoeffend wierd, en mogelyk in 't einde van dit jaar ook na de Oost zou gezonden werden. Zy hielden den Bybel ook zeer noodzakelyk, dog D. *Leidekker* (die met de overzetting van dien in die hooge Taal bezig was) had zynen arbeid al een tyd lang laten steken, dog was nu op nieuw verzogt 'er met yver weêr aan te gaan, dat hy ook aangenomen had te doen.

D. Leidekker met 't overzetten van den Bybel in 't hoog Maleits bezig.

Den 21sten Mai wierd by den Kerkenraad goedgevonden ingevolge van haar besluit van den 8sten February des jaars 1690. (toen 'er drie Maleitsche Taalkundige Predikanten hier waren, daar ik nu maar alleen aan 't Kasteel was) door die van de Regeering goedgekeurd, de eene Maleitsche beurt (gelyk 't in zulken geval altyd geweest was) na te laten; waar over zy niet weinig door die van de Regeering, als hadde zy een groote misslag begaan, gehekeld wierd, waar over haar Edelheden 't jaar 'er aan ook zeer scherp over die van den Kerkenraad antwoordden, bevelende, dat men weêr tweemaal prediken, en zulx noit, dan na dat by de Regeering verlof verzogt, en dat toegestaan was, weêr op zich zelven afschaffen zou. Op al het welke de

Ker-

1691. Kerkenraad alleen met zedigheit en na waarheit antwoordde, dat zy dit niet uit haar zelven, maar volgens goedkeuring van de Regeering op hun besluit van den 8sten February des jaars 1690. gedaan hadde, en verder bereid was dezen last op te volgen, gelyk ik alleen toen weêr tweemaal Sondags in 't Maleits prediken moest, daar alle myn Collega 's maar eens predikten.

De Diaken van der Poort wettig van 't Avondmaal gehouden.

Den 5den October dezes jaars wierd de Winkelier *van der Poort* ook om zeer wettige redenen van 't Avondmaal gehouden, en hem op een zedige wyze gezegt (alzoo hy daags voor de Censura Morum zeer dronken geweest was, en een groot straatgerugt gemaakt, zyn vrouw geslagen, en veel buitensporigheden bedreven had) dat zy best oordeelde, dat hy voor deze reize, om redenen, die hy zelf wel wist, alzoo zy versch waren, van 't Avondmaal bleef.

Deze man, die een Diaken was, over dit zeer onstigtelyk gedrag zoo zagt en voorzigtig gehandeld zynde, ging egter aan den Heer *Schaghen* klagen, dat men hem, zonder redenen te geven, van het Avondmaal afgehouden had. 1691.

De Heer *Schaghen* trok zich deze zaak zoo verre aan, dat hy, of de Raad, zoo hy 't noemde, dezen *van der Poort*, zonder ons eens daar over gehoord te hebben, op eigen gezag, en zonder voorbeeld, van zyn Diakens-ampt ontsloeg, waar over grote geschillen tusschen ons en de Regeering ontstonden, die in 't volgende jaar een zeer slegten uitslag voor hem namen.

D. Loderus verzoek, om Maleitsch te prediken, afgeslagen.

Den 20sten en 25sten October verzogt D. *Loderus* om de Maleitsche Predikatiën van D. *Caron* te prediken, dat hem afgeslagen, en toen te gelyk getoond is, dat hy geen een vers in 't Maleitsch wel lezen kon.

DERDE BOEK.

EERSTE HOOFDSTUK.

DOm. D. Stampioen, *en* Feylingius *hier.* D. D Gordon, *en* Loderus *berispt. Zedert telkens weêr tweemaal door den* Schryver Maleitsch *gepredikt.* D. Gordon *op* Oma *geplaatst. De* Kerkenraad *over* van der Poort *in de* Politycque Raad *verscheenen. En over een geval van* D. Loderus *met de* Heer Schaghen. *Waar over die beide* Heeren *geschil kregen. 't Welk de* Schryver *affneed. En zyn* Ed. *zien dede, dat de* Kerkenraad *zeer voorzigtig met hem gehandeld had. Het welk door de* Heer Schaghen *gehoord, en zeer geprezen werd.* D. Loderus *na* Batavia *verzonden.* Consideratiën *van* D. van der Vorm, *en den* Schryver, *over de* Maleitsche Taal. D. Gordon *'s zaak kortelyk voorgesteld. En des zelfs vertrek na* Batavia. *Des* Schryver *'s verzoek om zyne verlossing.* D. D. Coldedehorn, *en* Bierman, *hier.* D. Feylingius *op* Honimoa, *en* D. van der Vorm *aan 't* Kasteel *gelegt* D. Stampioen *na* Ternate, *en* D. van Aken. Aanmerkingen *des* Bataviſchen Kerkenraads *over onzer beider* aanmerkingen. *Het invoeren van 't* hoog Maleitsch *door haar* Edelheden *weêr belast, en boete op het* Kerk-gaan *afgeschaft.* Hoofd-oorzaak *van 't verval dezer* Kerke. *Waar omtrent de* Predikanten *al het hunne te vergeefs deden. In 't* jaar 1694. *keuren die van* Batavia *'t* laag Maleitsch *weêr best. Last, van geen* Politycque Commissaris, *dan van onze* Godsdienst, *te mogen aanstellen, qualyk nagekomen.* D. D. Nucella, Coeterier, *en* Hodenpyl *hier, en des* Schryver *'s vertrek na* Batavia. D. Coldedehorn *onwettig op* Oma *gelegt. De* Schryver *draagt voor zyn vertrek den* Kerkenraad *voor, dat hy den* Bybel *in 't* laag Maleitsch *vertaald had. Het* hoog Maleitsch *sterk hier voortgezet. Die van* Tihoelale *verzoeken* Christen *te werden. In 't* jaar 1696. *verscheen hier* D. de Mei. D. Coldedehorn *predikt ook* Maleitsch. Seroewawan *werd* Christen. D. Nucella *op* Honimoa, *en* D. de Mei *op* Oma *gelegt.* D. van der Vorm *vertrokken. En* D. Hodenpyl. D. D. Nucella, *en* de Mei, *begonden* hoog Maleitsch *te prediken.* D. D. Hodenpyl, *en* Bierman, *weêr hier. Klagten over* D. D. Nucella, *en* de Mei. *In 't* jaar 1700. D. de Mei *overleden. Slegte staat der* Kerke *hier.*

1692. D. D. Stampioen, en Feylingius hier.

IN 't jaar 1692. verschenen hier D. D. *Joannes Stampioen*, en *Abrahamus Feylingius*, den 3den April in vergadering.

D. D. Gordon, en Loderus berispt.

Den 8sten April stelde ik, alzoo 'er scherp over 't afzetten van de eene Maleitsche beurt door haar Edelheden geschreven was, voor om tweemaal Maleitsch te prediken; en alzoo D. D. *Gordon* en *Loderus* mede niet weinig over traagheit in 't aanleeren van 't Maleitsch, door haar Edelheden geteekend waren, om dat zy met hun beiden my ten minsten geen eens ontlasten konden, zoo verzogt D. *Loderus* weêr om Sondags eens Maleitsch te prediken.

Zyn Eerws. aanbieding wierd vlak van de hand gewezen, alzoo hy niet in staat was, en ik bood aan hem beter te leeren, om die Taal ordentelyk, en niet bespottelyk, gelyk met het Portugeesch op Batavia voorgevallen was, te prediken; doch myne aanbieding ging niet door; maar den 21sten Mai belastte de Heer Landvoogd en Raad dat 'er tweemaal Maleitsch zou gepredikt werden, gelyk ik zedert alleen deed, en gaf men ook bevel dat D. *Gordon* na Oma zou gaan, gelyk kort 'er aan geschiedde.

1692. Zedert telkens weêr tweemaal door den Schryver Maleitsch gepredikt. D. Gordon op Oma geplaatst. De Kerkenraad over van der Poort in de Politycque Raad verscheenen.

Den 13den Mai verscheen de gansche Kerkenraad in den Politycquen Raad, alwaar zy in hare order in 't byzonder zaten om over de zaak van den Diaken *van der Poort*, onwettig, zoo zy staande hielden, door den Raad buiten zyn ampt gesteld, te spreken.

D. *Loderus*, die Preses was, geraakte, in plaats van over deze zaak te handelen, met de Heer *Schaghen* over iets tusschen hun beide voorgevallen, in zulken hoog geschil, dat het de gansche byeenkomst zou verydeld hebben; hoewel hy in den grond groot gelyk had: want hy was uit last van den Kerkenraad by de Heer *Schaghen* op de tyd van de noodiging ten Avondmaal met een Ouderling geweest, en had zyn Ed. op een zedige wyze uit naam van den Kerkenraad voorgehouden, dat

1692. dat haar Eerw. groote zwarigheit vonden zyn Ed., en die van zyn Raad, zoo lang men in zoo veel verwydering met den anderen over deze zwevende zaak leefde, ten Avondmaal te verzoeken, of om ook zelf ten Avondmaal te gaan, en dat wy dierhalven, als geerne (schoon wy toonen zouden verongelykt te zyn) de minste willende zyn, verzogten dat de Heer Landvoogd ons dog, eer 't zoo verre quam, gelegenheit geliefde te geven, om met malkanderen in der minne hier over te spreken, en maar eens gehoord te werden, verzekerd zynde, dat zyn Ed. ons gelyk geven, en men dan met een gerust gemoed gezamentlyk zou konnen ten Avondmaal gaan.

En ook over een geval van D. Loderus met de Heer Schaghen. Dit zeer billyk en minnelyk voorstel nam die Heer zeer hoog op, even als of D. *Loderus* daar gekomen was, om zyn Ed. en zyn Raad het Avondmaal te verbieden, dat geenzins de meening was, gelyk als ook 't geheele voorstel 'er niet na geleek.

Waar over die beide Heeren geschil kregen. Daar op begon zyn Ed. niet weinig op hem, en (zoo D. *Loderus* zeide) ook op den Kerkenraad, uit te vaaren, dat eindelyk zoo hoog liep, dat de Ouderling stil na huis ging (daar hy zeer qualyk aan dede, alzoo hy, uit naam des Kerkenraads gezonden zynde, ook zyn Predikant dekken, en tot het laatste moest gebleven hebben, om van alles getuigenis te geven) 't welk de Heer *Schaghen* ziende, was hy nog heviger tegen D. *Loderus* uitgevaaren, die niet weinig hier over mede 't zyne gezegt had, hoewel hem dat zeer qualyk bequam.

Daar over nu begon de Heer Landvoogd, zoo als D. *Loderus* van de reden van onze komst een ophef maakte, niet weinig over zyn Eerw. te klagen, waar door de woorden tusschen die Heeren vry hoog liepen.

't Welk de Schryver afsneed. Ik zat toen de tweede, als Schryver van onze vergadering, en nam de vryheit (ziende dit als een zaak aan, bequaam om onze geheele byeenkomst te verydelen) van dit dryvend af te snyden. Ik verzogt den Preses D. *Loderus* zeer vriendelyk te zwygen, en verzogt ook aan de Heer *Schaghen*, dat, zoo zyn Ed. 't niet qualyk nam, ik de party opvatten, en zeggen zoude, waar over wy hier te zamen gekomen waren, latende die zaak tusschen zyn Ed., en D. *Loderus*, vooreerst berusten.

Ik vertoonde dan aan zyn Ed., dat wy daar verschenen waren, om over de zaak van den Diaken *van der Poort*, die zyn Ed., onzes oordeels zeer onbevoegd, en onordentelyk, zonder ons oit daar over, en hem maar alleen gehoord te hebben, van zyn dienst op eigen gezag afgezet had, te spreken. 1692.

Ik zeide, dat de Kerkelyke perzoonen Kerkelyk door een Kerkenraad op goedkeuring der Regeering aangesteld werden, en dat dit Kerkelyk recht ook mede bragt, dat zy, zich te buiten gaande, Kerkelyk, en niet door die van de Regeering, gestraft, en, zoo zy dat verdienden, ook afgezet wierden, waar van dan, des noods, aan de Regeering kennis gegeven, en waar op hare goedkeuring afgewagt wierd. Welk laatste egter in 't geval van iemand wettig van 't Avondmaal af te houden geen plaats had, alzoo het werk van den Kerkenraad was, over 't gedrag van hare Ledematen te oordeelen, en ook die gene, die zich onweerdig maakten, van 't Avondmaal af te houden, zonder dat zy gewoon, of gehouden waren aan die van de Regeering daar af eenige kennis te geven. En zyn Ed. zien dede, dat de Kerkenraad zeer voorzigtig met hem gehandeld had.

En zoo zich daar over iemand al mogt bezwaard, en reden vinden, om aan de Regeering te klagen, dat dan geen ordentelyke Regeering gewoon was zulk een perzoon maar alleen te hooren, en zoo hy Diaken was, maar op haar Ed. eigen gezag, af te zetten; maar dat die dan eenig nader berigt van zulk een beschuldigde Kerkenraad gewoon was te verzoeken.

Ik zeide verder, dat zyn Ed. den Diaken *van der Poort* maar alleen, en ons noit gehoord, en hem, als was hy door ons grootelyks verongelykt, ten eersten maar afgezet hebbende, een zaak gedaan had, tot welke zyn Ed. onbevoegd, en die alleen van 't recht der Kerke was, en die wy onmogelyk konden laten voorbyslippen, alzoo wy, als eerlyke mannen, gehouden waren dit recht, niet als 't onze (dewyl wy dat voor ons in 't byzonder licht zouden konnen overstappen) maar als 't recht van de Kerk (dat wy al zoo weinig aan die van de Regeering, als die van de Regeering 't hunne aan die van de Kerk mogten overgeven) getrouw te bewaren, te handhaven, en voor te staan, en dat dit in alle opregtheit ook alleen onze toeleg, en 't verder verzoek was om my nu over de zaak zelf te hooren.

Ik vervolgde daar op, dat *van der Poort* zich, daags voor de Censura Morum, onbeschoft dronken gedronken, alles in huis niet alleen gebroken, maar ook op straat geworpen, daar een schrikkelyk leven gemaakt, zyn vrouw (zoo zy zelf tegen den omgaanden Predikant en Ouderling klaagde) geslagen, en zich zoo buitensporig aangesteld had, dat veel

 leden

1692. leden des Kerkenraads van oordeel geweest waren, dat men hem het Avondmaal behoorde te verbieden; dog, dat na een ryp overleg, alzoo ons dit de eerste maal van hem voorquam, by meerderheit van stemmen best gekeurd was, dat men, om dien man niet te brandmerken, hier van niets aanteekenen, en hem op de zedigste wyze met korte woorden zeggen zou, dat hy zelf best wist, wat 'er daags te voren in zyn huis voorgevallen, en verder in zyn stoep in 't oog van yder een, geschied was, dat wy hem dat alles konden bewyzen, dog, om op zyn zagtste te handelen, dit aan zyn eigen gemoed lieten, maar dat wy ook raadzaam gevonden hadden, om niemand ergernis over zulk een versch-gebeurde zaak te geven, hem broederlyk te raden, zich voor deze maal van 't Avondmaal te onthouden, en zich in 't toekomende voorzigtiger te dragen.

Dit nu, zeide ik tegen zyn Ed., is in alle opregtigheit, het gene 'er omtrent *van der Poort* door den Kerkenraad verricht is.

Hebben wy, Ed. Heer, nu op een beleefder en zediger wyze dien man, die wat anders verdiend had, konnen handelen, en hebben wy daar mede verdiend, dat U Ed. hem ons ten eersten, en zonder ons eens te hooren, onttrekken, en dus buiten zyn ampt stellen zoude?

Wy laten U Ed., en zynen Raad, nu zelf oordeelen, of U Ed., indien U Ed. noodig geoordeeld had ons daar over maar eens te hooren, wel oit tot dit afzetten zou hebben gekomen, en of wy dierhalven daar by niet ten hoogsten verongelykt zyn? Indien ja, gelyk wy op de voorzigtige behandeling van den Kerkenraad in dezen van U Eds. edelmoedigheit en bescheidenheit niet anders afwagten, zoo verzoeken wy dat U Ed., die hem ons onttrokken heeft, hem onder ons weêr gelieve te stellen, en ons gelegenheit geven, dien man, als tot ons behoorende, zoodanig te handelen, als wy in redelykheit, na 't Kerken-recht, zullen oordeelen te behooren.

Het welk door de Heer Schaghen gehoord, en zeer geprezen wierd.

De Heer *Schaghen*, dit voorstel van my gehoord, en nu de zaak in zyn binnenste gezien hebbende, prees zeer de bescheide en welgegronde wyze, op welke ik dit ons recht der Kerke voorgesteld, en aangewezen had, hoe wy niet konden, nog mogten nalaten, 't recht van een ander, ons toevertrouwd, te bewaren, en ten uiterste verpligt bleven van dit noit aan iemand, zonder wettige reden, over te geven.

Hy prees ook in zyn geheel de voorzigtige, bescheide, en onpartydige handeling van den Kerkenraad omtrent *van der Poort*, 't geen hem nu klaar gebleken, maar geheel anders voorgekomen was, alzoo hy geklaagd had afgehouden te zyn, zonder dat hem eenige de minste reden gegeven was; daar hem geen kragtiger en te gelyk bescheidener reden van zyn quaad gedrag kon gegeven werden, dan met hem tot zyn buitensporigheit van daags te voren te wyzen. 1692.

Hy bekende dierhalven ook zeer edelmoedig, dat *van der Poort* hem, en zynen Raad misleid, en dat zyn Ed. daar op een misslag begaan had, eerst van hem alleen, en ons niet te hooren, ten anderen ook in hem van zyn ampt van Diaken afgezet te hebben, 't geen zyn Ed. nu ook bekende volgens myn gedaan voorstel van 't recht der Kerke, en niet van het recht der Regeering te zyn; waar op dan zyn Ed. dezen *van der Poort* (verklarende het afzetten onwettig geschied te zyn) weêr geheel en al aan ons overgaf, en als Diaken onder ons stelde, om met hem zoo, als wy goedvinden zouden, te handelen.

Wy bedankten zyn Ed. voor zyne edelmoedige erkentenis van onze voorzigtige handeling, en van ons hier in gekreukt recht, en verzekerden zyn Ed. dat wy altoos, na ons uiterste vermogen, zouden tragten voor te komen van in eenige verwydering met zyn Ed., of zynen Raad te geraaken, en dat wy niets zoo zeer behertigen zouden, als in eenigheit, en hoogagting met haar Agtbaarheden te leven; waar op wy in veel liefde van den anderen scheidden.

D. Loderus na Batavia verzonden.

De bevorens aangehaalde zaak van 't geschil tusschen zyn Ed., en D. *Loderus*, was egter van dit gevolg, dat hy door zyn Ed. in 't begin van Juny, volgens besluit van den 13den Mai, na Batavia gezonden wierd; hoewel zyn Eerw. zyne behoorlyke getuigenissen van den Kerkenraad mede kreeg.

Considératiën van D. van der Vorm, en den Schryver, over de Maleitsche Taal.

In de maand September gaven die van de Regeering, en den 12den ook de Heer *van der Vorm* hunne Considératiën wegens den staat der Ambonsche Kerk, en wegens de Maleitsche Taal, die men met de beste vrugt hier gebruiken kon, en ik ook de myne, over, om de gedagten van dezen Kerkenraad daar over na Batavia bekend te maken.

Zyn Eerw. kon wel niet tegenspreken, dat de laage Taal best verstaan wierd; maar was egter geheel en al voor de hooge Taal, en dat men die invoeren moest.

Ik daarentegen oordeelde, dat een Predikant geen Taal ergens, veel min by den traagen Amboinees, invoeren, maar dat

1692. dat hy de Taal, die hy vond, gehouden was te volgen.

Ik hield het dierhalven voor best, den Inlander in de laage Taal, om dat die best verstaan, en daar door nog iets gevorderd wierd, te onderwyzen, en keurde de hooge en zuivere Taal geheel af, om dat de Inlander, die reeds traag van aard is, en zwarigheit maakt, om iets in een Taal, die hy reeds kend, te leeren, daar omtrent nog veel meer zwarigheit maken zou in een Taal, die hy niet verstaat, behalven dat hy al het oude vergeten, en van al 't nieuwe niet het minste begrip hebben zou.

Egter dreef toen de Kerkenraad alhier door, dat het best was hoog Maleitsch te leeren, waarschynelyk om dat haar Edelheden dit geboden, en om dat D. *Leidekker* bezig was, den Bybel in die hooge Taal over te zetten.

D. Gordon's zaak kortelyk voorgesteld. In dit zelve jaar viel 'er nog een zaak tusschen de Heer *Schaghen* en D. *Gordon* voor, die wereldkundig genoeg is, zonder dat ik daar van behoeve te spreken.

En des zelfs vertrek na Batavia. Hier op quam kort 'er aan 't vertrek van dien Heer over Banda na Batavia te volgen; zoo dat deze Kerk in dit jaar weêr van twee Predikanten ontzet was.

Des Schryvers verzoek om zyne verloffing. Ik had dit jaar, ziende, dat ik met mynen dienst onder alle die dryvers van het hoog Maleitsch niet veel vrugt doen, en my zelve maar hertzeer geven zou, goedgevonden, om myne verloffing te verzoeken, alzoo myn tyd haast uit zoude zyn, die ik verplicht was hier te blyven.

Dus quam de gansche last der Maleitsche dienst hier op my, en op Honimoa en elders buiten, op D. *van der Vorm* aan, dat voor twee mannen vry te zwaar was.

D. D. Coldedehorn, en Bierman hier. In 't jaar 1693. zyn hier den 17den April van Batavia D. *Hermannus Coldedehorn*, en D. *Petrus Bierman* gekomen.

Ook wierd dit jaar den 13den January van haar Edelheden belast voortaan alles aan de Regeering hier schriftelyk bekend te maken; als ook dat de Regeering 't verkiezen van Krankbezoekers aan den Kerkenraad moest laten.

D. Feylingius op Honimoa, en D. van der Vorm aan 't Kasteel gelegt. D. *Feylingius* wierd in January dezes jaars op Honimoa gelegt, en D. *van der Vorm* quam aan 't Kasteel, op welke tyd ik eerst van tweemaal alleen in 't Maleitsch te prediken ontlast wierd, daar nu zoo lang geen een der Predikanten meer, als alle Sondag eens, gepredikt had.

D. *Stampioen* vertrok in Mai of Juny na Ternate, hebbende hier in 't Nederduitsch gepredikt. 1693.

D. Stampioen na Ternate. En D. van Aken. D. *van Aken* was in dit jaar ook van Batavia als Predikant na Ternate gezonden, al om dat hoog Maleits in te voeren, dat overal, waar, en met hoe veel drift men het ook gezogt heeft door te dringen, te vergeefsch en zonder eenige vrugt geweest is.

Aanmerkingen des Batavischen Kerkenraads over onzer beider aanmerkingen. By 't overzenden van myne en D. *van der Vorm* 's aanmerkingen over 't Maleitsch &c. zegt de Batavische Kerkvergadering Art. 2. dat zy de hooge Taal geenzins kan goed houden in te voeren, nog door Catechisatiën, en allerminst door Predicatiën, om redenen in de aanmerkingen van die twee Broederen gemeld, en dat zy 't dierhalven het nutste hielden, voor dezen tyd by de gewoone Taal te blyven, dewyl die NB. in de gemeente ongelyk meerder, als de hooge zuivere Taal, verstaan wierd. Daar spreken zy immers klaar van een hooge Taal, en dan zyn 'er nog die loogchenen, dat 'er een hooge, of laage Taal is.

Over de Leeraars en Meesters oordeelden zy, dat die, als de jongelingen op een hooge School, zich in de zuivere Taal behoorden te oeffenen; al het welke egter hier gansch niet te pas quam, alzoo 't vast bleef, dat de Predikanten geen nieuwe Taal ergens invoeren, maar de Taal, die zy vinden, zoo zy vrugt willen doen, volgen moeten.

Wy deden wel ons uiterste best, om den Inlander, door gedurige bezoekingen der buiten-Kerken (waar omtrent D. *van der Vorm* wel de zwaarste post had, met al de overzeesche Kerken, terwyl ik die in 't gebergte waarnam) te doen, maar wat kon het helpen, dat een Predikant op zyn best tweemaal 's jaars in yder dorp tweemaal predikte, en Catechiseerde? Immers niet met allen, (gelyk men dat onder de stoffe van Ceylon ook door D. *Synjeu*, in opzigt van den vervallen staat der Kerken van Ceylon eenigzins verder aangedrongen zal vinden, dat dit middel zeer weinig helpen kan) en dierhalven zegge ik (gelyk ik toen, en altyd daar na, gezegt, en zoo menigmaal in myne Kerk-berichten, en vooral in myne overgegevene aanmerkingen, aangewezen heb) dat hier veel te weinig Predikanten voor zoo grooten Oegst zyn, en dat yder eiland ten allerminsten een, en Ceram wel twee Predikanten van nooden, en dat zulk een man dan nog hals-werk heeft, om het overal alleen waar te nemen, dewyl yder dan nog wel zes of acht Kerken tot zyn last hebben zal, daar yder dorp in 't Vaderland

1693. derland zyn eigen Predikant heeft, dat immers hier veel noodiger was, daar 't meest nog Heidenen, dan daar 't alle geoeffende Christenen zyn.

Het invoeren van 't hoog Maleitsch door haar Edelheden weêr belast.

Den 13den January dezes jaars belastten haar Edelheden ook zeer streng, dat men hier hoog Maleitsch voortaan leeren moest; dog dit was alleen door 't bestel van de Heer *de Haas*.

De boete op het te Kerkgaan afgeschaft.

Ook is alle den arbeid van de Predikanten en de Meesters te vergeefs geworden. zedert dat men in 't jaar 1689. den 23ften Maart in de tyd van de Heer *de Haas* (die zich in veelen deele betoond heeft een bitter vyand van de Predikanten, en van de Kerk, te zyn, mogelyk in wraak, om dat hy, over zyn vorig slecht leven, van den Kerkenraad op Batavia niet al te wel na zyn zin gehandeld was) de boete, te voren op 't komen in de Kerk en in de Catechisatiën, met goedkeuring der Regeering en al in de Heer *Speelman* 's tyd hier ingesteld, wierd afgeschaft, waar door veroorzaakt is, dat de jongelingen en meisjens, die zeer wel geoeffend uit de Schoolen gingen, na uit de zelve verlost te zyn, niet in de Kerk, nog in de Catechisatiën, zo wel als de oude lieden, verscheenen, waar door zy ten eersten alles, dat zy dus verre zeer wel geleerd hadden, weêr geheel en al quamen te vergeten; al 't welke veroorzaakt wierd door die schielyke verandering onder de Inlanders in zaaken van Godsdienst, al over langen tyd by de Kerkenordening quaad gekeurd, en waar op ook voornamentlyk dat sterk verval gevolgd is.

Iemand, die kennis van de Schoolen in 't Vaderland heeft, weet zekerlyk, dat daar de boetens om de jeugd in hun pligt, en behoorlyke order te houden, van oudsher met veel vrugt in trein geweest, en tot nog toe zyn.

En schoon de Heer *de Haas* in dit afschaffen der boetens by den Inlander te betalen, meest daar op zag, dat hy 't onbillyk hield de Inlanders door boete tot het komen in de Kerk te dringen: Een stelling waar in zyn Ed. wel eenigzins in den eersten opslag schynt gelyk te hebben, alzoo men dit stuk aan een yders gemoed behoord vry te laten; maar men moet in opzigt van den Inlander hier omtrent een geheel ander oordeel als omtrent de Christenen in 't Vaderland vellen, alzoo deze nog ten grooten deele Heidenen en die in 't Vaderland van ouders tot ouders Christenen geboren zyn.

Daar beneven moest men (indien men dit hier onwettig keurde) zoo grooten reekx van jaaren te voren den Inlander aan zulken wyze van boete te geven niet gewend en vastgemaakt hebben, zoo men, met dat schielyk af te keuren en na te laten, den van nature tragen Inlander niet eensklaps onherstelbaar als wilde doen afvallen, om weêr volslagen Heidensch te werden: want als hunne kinderen in de Schoolen, en de bejaarden wegens verzuim van in de Kerk te komen geen boete meer gaven, zoo was 't immers zeker, dat de kinderen niet ter School, en de ouders niet ter Kerk zouden komen, waar tegen de Meesters, de Predikanten, ja zelfs de Regeering dan ook niets verder (gelyk wy dit onder 't jaar 1709. breeder toonen) doen konden, behalven dat daar by alle de dienst der Meesters en der Predikanten ydel en vrugteloos geworden is, daar men hier nevens ook in agting nemen moet, dat de E. Compagnie zoo veele Meesters uit hare kas betaalt, zonder dat de Inlanders omtrent de School-dienst of Kerk-dienst eenige lasten dragen, daar de ouders in 't Vaderland gewoon zyn den Meester uit hunne beurzen te betalen. Betaald nu de E. Compagnie zoo milddadig de Meesters, ten minsten dat zy dit tot haar voordeel hebben, dat de ouders door een geringe boete verpligt werden hunne kinderen ter School te zenden, op dat hare onkosten niet te vergeefs mogen zyn. 1693.

En wat het komen in de Kerk, of by verzuim van dien boete te geven, betreft ('t geen niet alleen in Amboina plagt te geschieden; maar ook op Ceylon, gelyk men onder die Kerk-zaaken zal konnen zien, en elders, van gebruik is) zoo men die wil afgekeurd hebben, dan is immers de dienst van alle Predikanten hier, en elders, vrugteloos; en dan is 't ook onnoodig, dat de E. Compagnie zoo veel Predikanten tot verdere bekeering van den Inlander in dienst houde, alzoo wanneer de Inlander niet in 't gehoor van Gods Woord komt, hy onmogelyk kan bekeerd werden; waarom ik van oordeel wezen zou, om den dienst van de Predikanten hier niet bespottelyk te maken, dat men dan ook maar te gelyk de E. Compagnie van alle die onnoodige kosten, om zoo veel Predikanten met zoo veel last van gagie en emolumenten aan te houden, behoorde te ontlasten, alzoo dog op die schadelyke afschaffing van de zoo lang herwaards ingevoerde boetens met al hunne Taalkunde en dienst niet het minste op den Inlander by 't inslaan van die weg te winnen, en zulx ook veel beter te verantwoorden is, dan als men goed vind

om

1693. om de Predikanten en Schoolmeesters dus vrugteloos hun dienst te laten waarnemen, en de Heeren Meesters ondertusschen tegen alle redelykheit zoo zware kosten te doen dragen.

Om alle de voornoemde redenen dan zou ik best oordeelen de boetens niet af te schaffen, om den dienst der Predikanten en Meesters, mitsgaders de groote kosten der E. Compagnie ten minste van eenige nuttigheit te maken, en vooral, om dat die boetens in Amboina altyd zeer matig en met bescheidenheit gevorderd, en by veel Inlanders zelfs beter, dan de afschaffing, geoordeeld zyn.

Ik achtte 't nodig, alvorens van dit stuk, van de boetens van den Inlander af te stappen, om 'er dit nog by te voegen, en vertrouwe, dat een aandagtig en billyk Lezer my hier in volslagen gelyk geven zal.

Dit nu is de ware staat en reden van 't geheel verval van de Kerke van Amboina, dat immers de Predikanten of de Meesters niet konnen gebeteren, en dat niet minder, dan een bewys van de traagheit, of luiheit (zoo het op het verkeerd voorgeven van de Heer *de Haas* haar Edelheden, zonder ons eens te hooren, by hun schryvens van 't jaar 1689. geerne zogten te duiden) van een van beiden is.

Hoofdoorzaak van 't verval dezer Kerke.

Dit heb ik, dit hebben ook andere van myne Amptgenooten menigmaal, in onze Kerk-berigten, aangewezen, en daar omtrent de hulp der Regeering verzogt; dog noit heeft een van de Heeren Landvoogden zich aan de zaaken of 't verval van de Kerk zoo veel gelegen gelaten, om met my, of iemand van myn Amptgenoten, gelyk wel behoord had, daar over eens te spreken, veel min om eenig middel tot herstelling van 't gebrek, dat wy aangewezen hadden, te beramen; maar alles wilde men van de Predikanten hebben, die ondertusschen alles deden, wat in hun vermogen was, zonder dat het iet helpen kon, om de reden, te voren gegeven. By al het welke nog die groote verbystering komt, dat men een geheel land en volk dwingen wil om een nieuwe Taal, of hoog Maleitsch te leeren, om de gronden van onzen Godsdienst te beter te verstaan, daar men hen niet bewegen kon, om die in een Taal, die zy reeds verstaan, in de Kerk te komen hooren prediken; een zaak, die alle menschen, die buiten drift zyn, en reden gebruiken willen, zekerlyk zullen afkeuren, en van welke zy moeten bekennen, dat dit het regte middel was, om de Inlanders, zoo zy niet reeds weg bleven, weg te jagen: want wat lust kan iemand hebben in een

Waar omtrent de Predikanten al het hare te vergeefs deden.

Taal, die hy niet verstaat, te hooren prediken, of te Catechizeeren. 1693.

In 't jaar 1694, den 31sten January, schreven ook die van den Batavischen Kerkenraad, *dat zy nevens ons van oordeel waren, dat de lage Maleitsche Taal best voor de Predikatien was; alzo die Taal voor hen 't stigtelykst wezen moest, die zy best verstaan konden; dog dat het hoog Maleitsch egter met vrugt van de Predikanten en Schoolmeesters* (kennen het die niet, hoe zal het dan de gemeinte verstaan) *kon aangeleerd werden; op dat de eerste het aan de tweede, en zy dat weêr aan de School-kinderen zouden leeren, en dus een yder bequaam zyn zoude om de zuivere Taal, en om de heilige Schrift te lezen* NB. *en te verstaan, die nu in de rechte Maleitsche Taal overgezet werd.*

In 't jaar 1694. keuren die van Batavia 't laag Maleitsch weêrbest.

Den 23sten February belasten haar Edelheden, dat geen Politycq Commissaris in Kerkenrade zitten mogt, dan die van onzen Godsdienst is, en dat anders de naaste aan hem die plaats bekleeden moest; hoewel men hier na een man zal zien zitten, die nog niet gedoopt was.

Ook verboden toen haar Edelheden, dat de Politycquen 't geven van Kerkelyke getuigenissen aan iemand niet mogten beletten, gelyk men had tragten te doen.

Geen Politycq Commissaris, dan van onze Godsdienst, te mogen aanstellen, qualyk nagekomen.

In dit jaar verscheenen hier den 16den January D. *Christianus Fredericus Nucella*, en D. *Cornelius Coeterier*, gelyk ook D. *Hodenpyl* den 17den April, zoo dat wy nu een getal van agt Predikanten voor een tyd uitmaakten; dog ik vertrok na Batavia, om na 't Vaderland te gaan, D. *Coeterier* stierf den 4den Juny, en D. *Hodenpyl* wierd in plaats van D. *Feylingius*, die den 30sten Juny na Banda vertrok, op Honimoa gelegt.

D. D. Nucella, Coeterier en Hodenpyl hier, en des Schryvers vertrek na Batavia.

Dus nam te dier tyd D. *van der Vorm* aan 't Kasteel den Maleitschen dienst alleen waar, werdende de Nederduitsche by D. *Bierman* en D. *Nucella* vervuld.

D. *Coldedehorn* wierd ook op een zeer onwettige wyze, en vlak tegen de bevelen van haar Edelheden, door den Heer *Schaghen* na Oma gezonden, daar het de post van een der laatst aangekomene was na een buiten-Kerk op een der eilanden te gaan.

D. Coldedehorn onwettig op Oma gelegt.

Wat helpen dan al die bevelen van de Heeren in 't Vaderland, of van haar Edelheden, als de Heeren Landvoogden hun hoofd volgen, en, om hun doen te dekken, het de naam geven, dat de Raad (daar in 'er geen een zit, die hen durft tegenspreken, zoo hy niet wil bedorven zyn) zulx besloten heeft, die immers de magt niet had, om vlak tegen de beveelen en bepalingen van haar Edelheden

1694. heden omtrent zoo een zaak in het byzonder iet anders te besluiten.

De Schryver draagd voor zyn vertrek aan den Kerkenraad voor, dat hy den Bybel in 't laag Maleitsch vertaald had.

Voor myn vertrek uit Amboina droeg ik aan dezen Kerkenraad ook voor, dat ik den Bybel in de lage Maleitsche en hier gebruikelyke Taal overgezet hebbende, die genegen was metter tyd in 't licht te geven, en verzogt, dat zy dit werk geliefden by hun schryvens zoo na Batavia, als na 't Vaderland, aan te bevelen.

Zy namen dit wel aan; dog verzogten het eerst te zien, alzoo zy voorgaven 'er anders niet over te konnen schryven.

Ik kon niet goedvinden myn werk aan zulke Heeren over te geven, die geheel en al voor 't hoge Maleitsch, en vyanden van 't lage waren.

Zulke waren D. D. *van der Vorm* en *Hodenpyl*, die niet alleen eene streng voor 't hoog Maleitsch trokken, maar daarenboven Swagers en geheel en al voor het werk van de Heer *Leidekker*; buiten dat zy geen van beiden in staat waren, om over myn werk, in de lage Taal overgezet, te oordeelen, dewyl zy niet dan hoog Maleitsch predikten, dat niemand in de gemeinte verstaan kon.

De andere Broederen waren, of eerst gekomen, of altoos geen van allen zoo verre in 't Maleitsch, dat zy daar over mede eenigzins konden oordeelen; behalven dat zy mede te dier tyd voor dat hoog Maleitsch waren, om dat van hooger hand belast wierd, dat men dat hier aanleeren moest, hellende, of uit een verkeerde drift, of uit vreeze, mede over tot het gene; dat geen van hun allen toen verstond, dat egter de Kerke hier naderhand veel ondienst gedaan, en de Heeren, mitsgaders de Kerken in 't Vaderland een verkeerd denkbeeld van deze zaak gegeven heeft.

En wat daar op volgde.

Wat zou dit nu anders geweest zyn, als myn werk over te geven aan mannen, die (gelyk de gevolgen geleerd hebben) myn werk maar gebruikt zouden hebben, niet, om dat in opregtheit na- of over te zien, en niet om dat dan aan te pryzen, maar om 'er iets in te vinden; en uit te pikken, waarom zy het zouden konnen verwerpen, om dan dat van D. *Leidekker* zoo veel te sterker aan te beveelen; dat alleen de reden was, waarom ik het hen ook onthouden hebbe.

Die Heeren wisten toen egter zeer wel, dat ik Maleitsch kon, en dat ik dat Maleitsch, dat daar gebruikt en verstaan wierd, zoodanig predikte, dat de gansche Inlandsche gemeinte daar over voldaan was, gelyk zy my ook de getuigenis in het byzonder gaven, dat zy hier noit een Predikant gehad hebben, die zoo verstaanbaar die Taal voor haar gepredikt had. Een getuigenis, byna van het zelve gewigt, als my in 't jaar 1712. door de gansche Kerkenraad van Amboina (gelyk wy op zyn plaats toonen zullen) gegeven is. Ook heeft de Heer *Leidekker* zelfs van my getuigd, noit een Predikant gehoord te hebben, die het Maleitsch beter predikte, dan ik, gelyk ik met een brief van zyn Eerw. toonen kan. 1694.

Dierhalven, predikte ik zoo verstaanbaar, zoo konden haar Eerw. immers, zonder myn werk te zien, wel denken, dat myne overzetting ook zulk Maleitsch, en dierhalven voor den Inlander zeer verstaanbaar, en van veel vrugt wezen zoude; dog zulx te getuigen, was niet anders, als aan 't werk van D. *Leidekker*, hunnen Heilig, den doodsteek te geven, behalven dat men ook haar Edelheden zeer vertoornd zou hebben, in welken Raad D. *Leidekker* twee ordinaris Raaden van India, de Heeren *de Haas* en *van Riebeek*, zitten had, die zyne Swagers waren, en die de Heeren van de Hooge Regeering door hun groot gezag en aanraden hadden weten te bewegen, om mede voor dat Hoog Maleitsch, en voor dien Bybel van D. *Leidekker* te zyn.

Daar ziet gy dan in alle opregtigheit, hoe het met de zaak van mynen Bybel, die toen reeds meest klaar was; en met die van D. *Leidekker*, die nog niet zeer verre was gekomen, te dier tyd stond; dat naderhand, toen de Heer *van Riebeek* Generaal wierd, nog zeer veel verergerd is, alzoo geen een Heer der Hooge Regeering zyn Ed., om zyn scherpen aard, tegenspreken dorst, die men wel denken kan dat 't werk van zyn Swager met alle kragt by de Heeren in 't Vaderland voortgezet heeft, waar tegen zich de andere Heeren niet hebben durven aankanten.

Ik zal nu van dit werk niet verder; maar liever, na dat ik met dit Kerkelyke byna ten einde gekomen zal zyn, om het eene met het andere niet te verwarren, vervolgens daar van spreeken.

Ondertusschen drong men in dit jaar nog, en vooral na dat ik vertrokken was, en niet minder in 't jaar 1695, het hoog Maleitsch door, dat ook van tyd tot tyd door de nieuw-aangekomene Predikanten, alzoo men dat dog wilde hebben, geleerd wierd.

Het hoog Maleitsch zeer sterk hier voortgezet.

In dit jaar nu waren hier D. D. *van der Vorm*, *Bierman*, en *Nucella* aan 't Kasteel, D. *Coldedehorn* op Oma, en D. *Hodenpyl* op Honimoa geplaatst.

Die van Tihoelale verzoeken Christen te werden.

Den 11den July verzogten die van Tihoelale Christen te werden, en een Meester te mogen hebben, dat hen in 't einde van 't jaar toegestaan is.

In

1695. In dit jaar had D. *Bierman* in 't Maleitsch (waarschynelyk 't hooge, hoewel ik het niet recht weet) gepredikt.

D. *van der Vorm*, en D. *Coldedehorn*, verzogten na Batavia op te gaan, en D. *Nucella* was veeltyds flaauw, en ziekelyk, waar door zyn Eerw. nog zoo veel in 't Maleitsch niet vorderde.

In 't jaar 1696. verscheen hier D. de Mei.

In 't jaar 1696. waren hier nog de zelve Predikanten, en op de zelve plaatzen, by welke op den 10den Mai D. *Ludovicus de Mei* (de eenigste zwart, die oit Predikant geworden is) nog quam.

D. Coldedehorn predikt ook Maleitsch.

D. *de Mei*, en *Nucella*, predikten Duitsch, D. *van der Vorm*, en D. *Bierman* Maleitsch aan 't Kasteel, en D. *Hodenpyl* op Honimoa, gelyk ook D. *Coldedehorn* op Oma mede hoog Maleitsch predikte, van welke de derde en de laatste weder verzogten na Batavia te gaan.

Seroewawan werd Christen.

In dit jaar stelde de Regeering buiten kennis van den Kerkenraad een Meester op Seroewawan, en rechtte aldaar een Kerk en School op, waar toe veel aanleiding gegeven had, dat D. *Coldedehorn* buiten kennis van den Kerkenraad gesproken had van 'er een Meester te leggen. Ook stelde de Regeering voor, om van de zevenenvyftig Meesters, die 'er nu waren, eenige te verminderen, daar zy 'er dit jaar zelf een zonder kennis van den Kerkenraad nog by de vorige gevoegd hadden.

D. Nucella op Honimoa, en D. de Mei op Oma gelegt.

In 't jaar 1697. schreven die van Amboina, dat D. *Nucella* waterzugtig was; dog hy wierd egter op Honimoa en D. *de Mei* op Oma gelegt, zoo dat nu aan 't Kasteel D. D. *van der Vorm*, *Hodenpyl*, *Coldedehorn* en *Bierman*, vier Predikanten, die 't hoog Maleitsch predikten (dog van de gemeinte niet konden verstaan werden) waren. Ook begon D. *Nucella* de Maleitsche dienst op Honimoa mede waar te nemen.

Den 20sten November verboden haar Edelheden aan de Regeering, dat zy geen Predikant, al was 't met afgeschreven soldy, verlossen, of opzenden mogten.

In 't jaar 1698. D. van der Vorm vertrokken, en D. Hodenpyl.

In 't jaar 1698. vertrok D. *van der Vorm* in Mei na Batavia, daar zyn Eerw. als Predikant in de Maleitsche Kerk beroepen was.

Ook zou D. *Hodenpyl* na Batavia voor een korten tyd gaan om te trouwen, en dan weder te komen.

D. D. Nucella, en de Mei, begonnen hoog Maleitsch te prediken.

D. *Nucella*, en D. *de Mei* hadden den 4den Mai preuven van kennis in de hooge Maleitsche Taal, en de eerste daar by genoegen gegeven; dog de laatste het zoo slecht gemaakt, dat hem verboden was daar in te prediken; dog hy maakte het hoe langer hoe erger.

1698. Dit preuve geven in 't Maleitsch was, om dit voorval van hem, by een besluit den 17den Maart vastgesteld, dat voortaan geen Predikant zou in 't Maleitsch openbaar mogen prediken, voor dat hy eerst kennis aan den Kerkenraad, en 'er een preuve af gegeven had, dat de Regeering goedkeurde.

Den 11den October vertrok D. *Bierman* na Banda, om die Kerk voor een tyd waar te nemen.

In 't jaar 1699. D. D. Hodenpyl, en Bierman, weêr hier.

In 't jaar 1699. quam D. *Hodenpyl* den 3den February weêr hier, gelyk ook D. *Bierman* den 21sten Juny uit Banda; dus waren hier aan 't Kasteel nu D. D. *Hodenpyl*, *Coldedehorn* en *Bierman*, die in beide de Talen predikten; D. *de Mei* op Oma, dog predikte nog geen Maleitsch; dat D. *Nucella* op Honimoa dede.

Den 27sten February belastten haar Edelheden, dat de Predikanten eerst een preuve in 't Maleitsch geven moesten, alvorens openbaar te prediken. Ook verboden zy, geen Ambonsche leerlingen na Batavia te zenden.

De visite na Boero, Manipa en Bonoa had stil gestaan, om dat D. *Coldedehorn* nu hier alleen aan 't Kasteel geweest was; hoewel men dat van my, toen ik alleen 'er was, hebben wilde.

Klagten over D. D. Nucella, en de Mei.

Over D. *de Mei*, en D. *Nucella* quamen zware klagten in; egter had de eerste onlangs beter dan te voren gepredikt; dog men had over andere zaaken veel moejelykheden met hun beiden; egter predikte D. *de Mei* den 8sten April tot genoegen van D. *Hodenpyl* 't hoog Maleitsch

In 't jaar 1700. D. de Mei overleden.

In 't jaar 1700, den 10den April, is D. *de Mei* op Oma overleden, en waren hier nu nog D. D. *Hodenpyl*, *Coldedehorn*, en *Bierman*, aan 't Kasteel, en *Nucella* op Honimoa.

Den 9den February belastten haar Edelheden aan de Regeering, dat zy zich met den Godsdienst der Mohhammedanen niet bemoejen, en hare besnydenis &c. door de vingeren zien zouden, zoo 'er eenig ongemak op volgde.

Slegte staat der Kerke hier.

De Kerk-bezoekingen alom wierden wel yverig waargenomen; dog de staat der Kerke bleef als bevorens, en de Amboinees zonder kennis van de gronden van onzen Godsdienst, dat niet te verwonderen was, want zy konden nu geen van alle die hooge Maleyers verstaan, en moesten dierhalven, in plaats van te vorderen (hoe hoog men, om zich staande te houden, en dien Bybel en de hooge Taal met geweld in te voeren, daar van opgaf) wel merkelyk te rug geraaken, gelyk ook waarlyk geschied, en wel te bevatten is, dat niet anders konde zyn.

TWEEDE HOOFDSTUK.

IN 't jaar 1701. D. D. Simey, en Maartens hier. Slegte vrugten van 't hoog Maleitsch. In 't jaar 1702. D. D. Coldedehorn, en Bierman, vertrokken. En D. D. Poleman, Parent, en Witzonius hier. D. Poleman van haar Edelheden niet wel behandeld. D. Maartens geeft preuven van zyn Maleitsch. D. Jacobus van der Vorm hier. D. Spandauw hier. D. van der Vorm geeft een preuve van zyn Maleitsch. En D. Poleman van zyn hoog Maleitsch. Afgodery op Alang. De Schryver gaat weêr na Indiën. Gedichten op zyn vertrek gemaakt. D. Hodenpyl overleden, en zyn overzetting van 't Nieuwe Testament. Des Schryvers komst in 't jaar 1706. op Batavia. Werd, tegen de klare last der Heeren Zeventhienen, na 't leger op Java gezonden. Ongemakken daar geleden. Schamper antwoord van de Heer van Riebeek aan den Schryver. In 't jaar 1707. komt de Schryver in Amboina. Die voor de vuist het Maleitsch weêr predikte, zonder dat hy aan 't geven van een preuve gebonden, hoewel die van D. Spandauw nog dit jaar gegeven wierd Besluit, in 't jaar 1708. over de Doop-getuigen genomen. D. van der Vorm na Batavia, en D. Spandauw overleden. Klagten over de slegte Kerk-staat. D. Brands in 't jaar 1709, en Taalkundig in 't laag Maleitsch. Last om een andere Commissaris Politycq te stellen, en de Heer Storm gedoopt. De besnydenis by die van Hoetoemoeri gepleegd. D. Maartens na Batavia, en in 't jaar 1711. D. Poleman. In 't jaar 1712. D. Groenewout hier. De Schryver na Batavia. Des zelfs Kerkelyke getuigenis. Zyn komst op Batavia, en last aan dezelve om na Ternate te gaan. 't Geen hy op goede gronden weigerd. Waar op hy in 't jaar 1713. na het Vaderland vertrok; daar hy zyne voorstanders overleden vond. Zyn mondeling vertoog in de vergadering der Heeren Zeventhienen, te vergeefs. Om wat redenen de Schryver dit zoo breed aangehaald heeft. Staat der Kerke in Amboina na des zelfs vertrek tot in 't jaar 1705. Staat der Kerke in 't jaar 1717. D. Brands in 't jaar 1718. vertrokken, en door D. Renet vervangen. Verdere staat der Kerke tot in 't jaar 1721. Hoe liefdeloos, en onbillyk de Ambonsche Broeders na 't jaar 1694. omtrent myne overzetting des Bybels gehandeld hebben. Hoe de Heer Leidekker, by myne komst op Batavia, zig gedragen heeft. En 't verder voorgevallene toen op Batavia omtrent myne overzetting. Als ook verder in 't jaar 1696. in 't Vaderland. Waar by bleek dat de Synodus van Noord-Holland myne stellingen, en werk, goedkeurde. Dat zy ten eersten aan die van Batavia ook te kennen gaf. Waar op die van Batavia in 't jaar 1697. een bitteren brief schreven, die ik wydluftig beantwoord heb. Waar na de Christelyke Synodus nogmaals betuigde by hare vorige stelling voor myn werk te volharden. Waar toe ook andere groote Kerk-vergaderingen hier overhelden. 't Welk de Broeders in Indiën tegen my nog meer verbitterd, en opgezet heeft, om nu te meer van hier om 't voortzetten van D. Leidekkers overzetting te verzoeken, en dat op zeer valsche gronden uit naam van de gemeinte van Amboina te doen. Door welk liefdeloos schryven van die broederen, en 't gunstig voorschryven van haar Edelheden voor D. Leidekkers werk, schoon by veel Kerk-vergaderingen maar voor driftig aangezien, egter veele, en vooral de Heeren Zeventhienen, overgehaald wierden om tegen my te zyn. In 't jaar 1702, en in 't jaar 1703, kregen die van Amboina van haar Edelheden een berisping over hare verkeerde zorg voor D. Leidekkers werk. De verdere uitwerking van hun quaadaardig schryven van Amboina, en Batavia, na 't Vaderland, vooral by de Heeren Bewindhebberen, die, schoon overtuigd dat myn werk beter, dan 't andere was, egter tot den druk van 't zelve niet hebben gelieven over te slaan, hoewel zy ook dat van D. Leidekker, niet zonder veel reden, in die zelve staat laten. D. Leidekkers dood in 't jaar 1701. hier op gevolgd. Hoe verre dat werk door D. Leidekker gebragt, hoe 't door D. van der Vorm voltoid, en wat toen verder met het zelve gedaan is. Wat de Schryver gedaan heeft, om D. Leidekkers werk van nut te maken, en in 't licht te brengen. Hoewel daar al mede niets op volgde. Nader bericht, dat D. Leidekker, gedurende zyne overzetting, eerst van zyn halve, en daar na van zyn heele dienst ontslagen, en dat hem een belooning beloofd; daar den Schryver noit van zyn dienst ontlast is, en te dier tyd geen belooning ter wereld begeerd, en alleen het drukken van zyn werk van de Heeren Zeventhienen verzogt heeft, om welke reden men zyn nut werk zoo vrugteloos niet had behooren te laten blyven leggen. Dog van beiden die werken quam niets. En D. van der Vorm zag nu te laat, wat nadeel hy ook D. Leidekkers werk, met al dat schryven tegen my, gedaan had. Weshalven zyn Eerw., tot inkeer komende, in

't jaar 1704. *aan de* Classis *van* Hoorn *voorstelde, en best keurde, dat beide die werken in twee* Colommen *mogten gedrukt werden. Waar op de* Schryver *nader aangezogt wierd, om weêr na* Indiën *te gaan. En zich eindelyk bewegen liet, om dat op die voorwaarde te doen, van alleen in* Amboina, *en daar aan 't* Kasteel *gelegt te werden. Dat hem door de* Heeren Zeventhienen *toegestaan wierd. Gunstig voorschryven der* Synode *van* Noord-Holland, *en der* Classis *van* Amsterdam *aan die van* Batavia, *en* Amboina, *voor den* Schryver. *Komst, en ontmoeting, deszelfs tot* Batavia, *en zyn aanspraak aan dien* Kerkenraad *over 't voortzetten van beide die overzettingen. Dat van haar* Eerw. *zeer koel, en met een berisping van* D. van der Vorm, *behandeld wierd. Haar* Eerw. *verzoek om des* Schryvers Bybel *te zien, waar van hy eenige deelen hen overgeeft. Haar* Eerw. *oordeel 'er over, en hare beloften van het te willen aanbeveelen, zoo hy het van voren af overzien en na* Daniel *schikken wilde. Haar* Eerw. *verdere gezogte vitteryen daar over. Komst des* Schryvers *in* Amboina, *en hoe hy daar ontfangen is. Zyn verzoek hier, wegens zyn overzetting aan te beveelen, op de zelve grond van* Batavia *hem toegestaan. Waar op de* Schryver *ondernam zyn werk van voren af aan te overzien, en weêr op nieuw over te zetten. Andere werken ondertusschen door den* Schryver *gemaakt. De* Classis *van* Amsterdam *held ondertusschen tot het werk van* D. Leidekker *over, en doet verzoek voor het zelve by de* Heeren Bewindhebberen. *Waar van haar* Eerw. *in 't jaar* 1709. *aan die van* Ambon *kennis gaven. Met aanwyzing dat ook de* Heeren Zeventhienen *daar toe genoegzaam overhelden. Waar op dan haar* Eerw. *verzogten, dat ik, om 't zelve niet te stremmen, dog met myn verzoek verder wilde stilzitten, en ophouden. Waar op de* Ambonsche Kerkenraad *haar* Eerw. *antwoorde, dat ik geen nader verzoek zedert myn laatste gedaan had. Hoewel ik mede een goede* Maleitsche *overzetting zeer noodig oordeelde. De* Schryver *vind, by zyne te rugkomst uit* Indiën, *dat die* Classis *nog even sterk voor* D. Leidekkers *werk was, van 't welke zommige zelf ook oordeelden, dat 'er geen hoog nog laag* Maleitsch, *en dat 'er maar eene* Taal *was. Hoewel 't werk van* D. Leidekker *ondertusschen al zoo weinig, als het myne, voortging. Eenige jaaren daar na werd de* Schryver *door een* Predikant *van* Amsterdam *om eenige afschriften van zyn werk verzogt, met hope voor 't drukken van een* Bybel. *Die de zelve overzond, en die 't jaar daar aan te* Amsterdam *hoorde, dat die van* Batavia *nu zelf de* Arabische letter *in haren* Bybel, *als onleesbaar, afkeurden. En dat zy myn werk te veel na 't* Nederduitsch *geschikt vonden, en het daarom verwierpen. Gunstig oordeel der* Classis *voor myne afschriften. Voorstel van* D. van der Vorm *aan den* Schryver *in 't jaar* 1718. *tot voortzetting van beide die overzettingen, of wel van een werk uit alle dezelve, met een byzondere lof voor des* Schryvers *werk, en perzoon. Nader getoond uit zyn* Eerw. Brief. *Waar in zyn* Eerw. *geheel anders van den* Schryver, *en zyn werk, dan in de vorige tyden, spreekt. En waar in zyn* Eerw. *het schikken van zoo een* Bybel *na onze* Duitsche *overzetting, tegen 't schryven der* Bataviasche Kerk *nog in dit zelve jaar, zeer goed keurd. Des* Schryvers *aanmerkingen over dien* Brief, *en over* D. van der Vorm. *En hoe wonderlyk deze* Brief *een der* Heeren Deputati ad res Indicas *tot* Amsterdam *voorquam, die zelf niet voor den* Schryver *was; maar een afschrift van die* Brief *verzogt, die den* Schryver *zyn* Eerw. *gaf, en die 't* Classis *in een geheel andere gedagte voor zyn werk bragt. Gelyk de* Schryver *die ook aan een* Heer Bewindhebber *daar toonen dede, dog zonder vrugt. De* Schryver *toond ook, dat hy gezogt heeft, en nog zoekt, zyn werk door de rechte deure in* Indiën *in te voeren. In allen deelen mydende, om de* Heeren Zeventhienen *eenige reden van misnoegen te geven. Nader billyk verzoek aan een* Heer Bewindhebber *door den* Schryver *tot voortzetting van zyn werk op eigen kosten, dog te vergeefs gedaan. De* Schryver *voleindigd zyne tweede overzetting des* Bybels *in een* Maleitsch, *dat wat hooger was. Waar van hy ook kennis aan* D. van der Vorm *gaf, zonder dat hy egter goedvinden kon, dat na* Indiën *over te zenden. Beklag des* Schryvers *over zynen vrugteloozen arbeid in allen dezen; niet tegenstaande men nu van de nuttigheit van zyn werk ten vollen overtuigd is. Zyn nederige bede tot de* Heeren Bewindhebberen, *om dog 't oog op zyne neerstigheit eens te slaan, en te overwegen, of hy verdiend heeft zoodanig, als men nu doet, behandeld te worden. En of dit al wel is, dat men de* Indische Kerken *van zo een nut werk, nu men die nog helpen kan, beroofd laat blyven. Met verzoek, dat haar* Ed. Agtbaarheden *dog zulken nutten zaak niet langer gelieven uit te stellen. En dat om verscheide redenen van gewigt, by den* Schryver *aangehaald. Waar benevens de* Schryver *ook toond, hoe hem door zekere* Heeren *wel groote beloften gedaan zyn, om zyn werk voort te zetten; dog hoe dat al weêr verydeld is. Besluit der* Heeren Zeventhienen, *en van haar* Edelheden *in 't jaar* 1722. *om* D. Leidekkers Bybel *te drukken. Nader aanmerking des* Schryvers *hier over. Welke de eenige middelen tot herstelling der vervallene* Kerk *van* Amboina *zyn. De* Schryver *wyst aan wat hier de dienst der* Predikanten *is. Zware lasten*

hier van een Maleitsch Predikant, *nevens de gevaaren, die hy uit te staan heeft. Met hoe slegte vaartuigen hy de togten over zee doen moet. Hoe 't met de land-togten gaat. Wat zoo een* Predikant *in yder dorp verricht. En hoe daar mede egter zeer weinig gevorderd werd. Wat eigentlyk in zoo een dorp de dienst van een* Schoolmeester, *en zyn loon is. Het getal der* Schoolen, *en der* Meesters. *Het inkomen van een* Predikant. *Het inkomen van een* Predikants Weduwe, *en van de* Inlandsche Ouderling, *mitsgaders wat een* Predikant, *by zyn komst van* Batavia, *of vertrek derwaards, nog trekt. Hoe veel* Wyn, *en* Brood, *men tot de bediening van 't heilige* Avondmaal *in gansch* Amboina *van nooden heeft. De staat der* Nederduitsche Gemeinte *hier, en der zelver* Ledematen.

In 't jaar 1701. D. D. Simey en Maartens hier.

IN 't jaar 1701. verscheenen hier D. *Thomas van Simey*, en D. *Dirk Maartens* den 4den Maart. De eerste wierd in de plaats van D. *Nucella* (diens tyd nu uit was, om op een buiten-eiland te leggen) op Honimoa, en de laatste op Oma geplaatst; dog alzoo de eerste den 8sten Mei quam te overlyden, zoo wierd D. *Maartens* gelast na Haroeko voor drie jaaren te gaan, daar zyn Eerw. in Juny na toe trok.

Aldus waren nu D. D. *Hodenpyl*, *Coldedehorn*, *Bierman*, en *Nucella* aan 't Kasteel, en deden in twee Taalen, alle in 't hoog Maleitsch, dienst.

Slegte vrugten van 't hoog Maleits.

Nu waren deze Heeren vry sterk in die Taal; maar de tyd heeft getoond, dat het niet van eenige de minste vrugt geweest is, hoe neerstig zy ook de Kerk-bezoekingen alomme waarnamen: want daar schortte het niet.

In 't jaar 1702. D. D. Coldedehorn, en Bierman, vertrokken.

In 't jaar 1702. wierden D. D. *Coldedehorn*, en *Bierman*, na Batavia verlost, en zyn ook in Mai derwaards vertrokken; waar tegen hier weder D. *Christiaan Poleman*, D. *Abrahamus Parent*, en D. *Abrahamus Witzonius* den 1sten en 4den Maart in vergadering verschenen, welke laatste op den 21sten van die zelve maand overleden is, en bleven de twee andere Broederen mede aan 't Kasteel by D. D. *Hodenpyl*, en *Nucella*, blyvende 't eiland Oma zonder Predikant, daar 'er egter nu genoeg waren; dog D. *Poleman* quam met last om aan 't Kasteel te leggen, en zyn Eerw. had met zyn neerstig prediken in 't Portugeesch ettelyke jaaren aan een wel wat anders verdiend, dan om na Amboina gezonden te werden, om in zyn oude dagen weêr Maleitsch te leeren, daar men zyn Eerw. met veel meer vrugt op Batavia in de Portugeesche Kerk had konnen en behooren te gebruiken; dog zoo hebben haar Edelheden meermalen Predikanten, die nu reeds Portugees konden, en dat met veel moeite geleerd hadden, met veragting van hare Taalkunde, na plaatzen gezonden, daar 't Portugeesch niet te pas komt, en weêr Predikanten, als zy met moeite Maleitsch geleerd hadden, na plaatzen geschikt, daar 't Maleitsch niet gebruikt wierd; gelyk zy dus D. *Jacobus van der Vorm*, een zeer Taalkundig man, in 't jaar 1708. na Malacca zonden, daar die Taal hem niet dienen kon, en D. *Poleman*, na dat hy in zyn oude jaaren nu Maleitsch geleerd en in Amboina veel dienst in 't Maleitsch reeds gedaan had, in 't jaar 1711. na Batavia in de Portugeesche Kerk beroepen, om het Portugeesch, dat zyn Eerw. toen al lang vergeten had, weêr te leeren, en om zyn Maleitsch, dat hy met zoo veel moeite geleerd had, weêr te vergeten, en aan een zyde te zetten. Hoedanig haar Edelheden in 't jaar 1695. ook gelast hebben, dat de oude D. *van Wyngaarden*, die, op haren uitdrukkelyken last, in zyn oude dagen het Portugeesch met groote moeite geleerd had, na Amboina zou vertrekken; hoedanig zy ook goedvonden den zeer Taalkundigen en vast op Batavia leggende Portugeeschen Predikant, D. *Thornton* na Malacca (daar maar Nederduitsch te prediken valt) en daar na ook op een tocht na Timor (daar al mede geen Portugeesch onder den Inlander, maar wel 't Maleitsch, te pas komt) maar weg te ordonneeren; hoewel het 'er met geen van beiden, om andere tusschen-vallen, toegekomen is. ô Wonderlyke en onordentelyke schikking, die immers met geen reden goed te maken is! En een klaar bewys, hoe weinig agting men voor Taalkundige mannen heeft.

En D. D. Poleman, Parent, en Witzonius hier.

D. Poleman niet wel van haar Edelheden behandeld.

1702.

D. Maartens geeft een preuve van zyn Maleits.

D. *Maartens* had den 10den Augusty een preuve van zyn Maleitsch prediken voor D. *Hodenpyl* gegeven, dog de Regeering, hier mede niet te vrede, belastte dat zyn Eerw. een nieuwe preuve geven zoude, waar by ook Leden van de Regeering waren; gelyk ook naderhand geschied is.

De beide Heeren, *Poleman* en *Parent*, waren ook bezig om Maleitsch te leeren.

In 't jaar 1703. gaf D. *Maartens* den 25sten Maart een nieuwe preuve.

D. Jacobus van der Vorm hier.

D. *Jacobus van der Vorm*, broeder van *Petrus van der Vorm*, quam hier den 16den Mei in vergadering te verschynen, en de twee Broederen D. D. *Poleman* en

1703. en *Parent* deden hun best nog al, om 't Maleitsch te leeren. D. *Hodenpyl* was mede nog in goeden stand, dog D. *Nicella* stierf den 16den July.

Ook beyverde zich D. *van der Vorm* in 't aanleeren van 't Maleitsch; dog het was wat verstaanbaarder, dan 't hooge, alzoo hy zich eenigzins na 't lage schikte.

D. Spandauw hier. In 't jaar 1704, den 13den February, quam hier D *Willem Spandauw*.

D. *Maartens* verscheen aan 't Kasteel, en wierd door D. *Parent* vervangen op Honimoa, die 'er in February na toe ging.

D. van der Vorm geeft een preuve van zyn Maleits. D. *van der Vorm* gaf den 17den Augusty een preuve van zyne Taalkunde in 't laag Maleitsch; ook gaf D. *Parent* den 8sten September een preuve tot veel genoegen; dog buiten kennis der Regeering; dat voor deze reize met een ernstige vermaning aan den Kerkenraad door de vingeren gezien wierd, zonder te belasten dat zyn Eerw. een nieuwe geven zou. Des zelfs Maleitsch helde meest na 't lage, en hy predikte al zeer verstaanbaar.

En D. Poleman van zyn hoog Maleits. D. *Hodenpyl* en D. *Poleman* namen hun dienst nog yverig waar; en leerde de laatste nog al wakker Maleitsch; dog deze leerde het hooge, en D. *Parent* oeffende zich in 't lage.

In 't jaar 1705. gaf D. *Poleman* den 23sten Augusty een preuve van zyne bequaamheit in 't hoog Maleitsch tot veel genoegen, en boven verwagting; en maakte D. *van der Vorm* den 27sten April bekend, dat hy voortaan in een vaste beurt mede nevens de Heeren *Hodenpyl* en *Maartens* prediken zou; van welke laatste ik niet zeggen kan, of zyn Eerw. hoog, of laag Maleitsch predikte, alzoo ik het nooit gehoord heb.

Afgodery op Alang. Wat afgodery 'er in dit jaar ook door die van Alang, na zoo lang nu al Christen geweest te zyn, gepleegd is, blykt klaar uit het volgende.

Het is gebeurd op Alang, dat zy den 23sten January dezes jaars 1705. de Lego Lego Besar (of den grooten Ronden-dans) voor de Baileoe (gelyk zy van ouds plagten te doen) negen dagen aan een, dansten. 1705.

Zy deden een Majang Calapa of eerste uitspruitende bloezem van een Calappusboom, boven op een Bamboes zetten; en stelden die voor de Lego, ende alle mannen en vrouwen stonden daar rondom en zongen.

Daags 'er na speelden zy met de Slang, en staken na de Jaarvogel.

Daar na dansten vier vrouwen rondom een steen, die by de Baileoe was, kusten hun eigen handen, en leiden die dan op die steen, zeggende: *Weest gegroet*, of *Vaar wel*, en zaten dan alle rondom de Baileoe op de grond neder.

Zeker Oudste, *Augustus Pelasoela* genaamd, en een Lidmaat zynde, stond in 't midden van den dans op, ook stonden toen die anderen op, en baden dien steen drie of viermaal aan, gelyk zy ook zoo menigmaal weeklaagden.

Daar na bad hy weder aan, gaande dan eens voorwaard, dan eens achterwaard, en noemende de naamen van den Orangkaja, van de Oudsten, van de Baileoe, en van de drie Astana's (of Paleizen) noemende ook de Sterren, de Maan, de Son, de Rheede, het Strand, de Rivieren, enz., en verzogt van de zelve welvaren en voorspoed; waar op zy, na dat die dienst gedaan was, alle, *Salamat*, dat is, *Zegen*, of *daar sla welvaren toe*, uitriepen, en toen yder na huis keerden.

Hier over zyn zy door den Fiscaal gedagvaard, en door den Landvoogd zwaar gestraft.

In dit zelve jaar ging ik, op de ernstige aandrang van eenige vermogende Heeren, myne goede vrienden, weder na Indiën. Op welke reize de volgende Gedichten gemaakt zyn. Den Schryver gaat weêr na Indiën.

AF-

AFSCHEIDS-OFFER
AAN DEN
Hooggeleerden, Godzaligen HEERE,
FRANÇOIS VALENTYN.

Geen vleyende Zireen met zoet gequeel
Verbind 't gehoor door maat-zang aan haar keel
In Thetis plassen

Zoo vast als 't goed, dat ons de vrindschap geeft;
Wiens trouw genot veel nuttigheden heeft
Om toe te passen.

't Doorlugtig voorbeeld, dat ons Grieken toond,
Daar *Agamemnon*'s telg dees band bekroond
In 't willig sterven;

Om zynen vrind van 't Outaar van *Diaan*
Te vryen, eer 't Orakel was voldaan
In 't Ryk te erven.

Heer VALENTYN, myn Pylades, my word
Een nare galm van droefheit ingestort,
Dewyl uw scheiden

Genaakt, en ons uw levens-ligt ontvlugt,
Dat, in een Hulk bewaard, in zagter lugt
U zal geleiden;

Ten waar de Nyd, die vroomen staag vertreed,
En schuw van 't ligt, waar meê gy zyt bekleed,
Men zoude u hooren

Geheimenis ontschaak'len uit Gods blaân,
En heil'gen galm op *Davids* toonen slaan,
In Dordregts Kooren.

Gy, die met zap van wetenschap doordrenkt,
Een meerder geur dan *Arons* offer schenkt,
Aandagte zinnen,

Diens ziel, door 't oor gedreven Hemelwaard,
Met d'Englen-rei al juigchend henen vaard
Om 't heil te minnen;

Dat gy verbreid, en strekt den Heiden voor
Een Gods Tolk, en geleid haar op het spoor
Van zaligheden;

Daar d'enkle Godheid in bespiegeling
Volmaakt bestaat, daar geen verandering
In werd geleden.

Uw beeltenis, waar in het oog verdwaald,
Daar 's Schilders geest zoo levendig in straald,
Vertoond de volken,

Die op haar knien zich buigen voor het woord,
Dat Seraphyns tot dienstbaarheit bekoord
In 's Hemels wolken.

De Indiën, daar voormaals uwen geest
Haar gaven stort', verlangd op 't blyde feest
Uw in te halen;

Op dat haar Son, in 't Noorden neêrgedaald,
In 't Oosten ryst, en zynen glans herhaald
Met schoonder stralen.

Ga, ga, myn vriend, wyl 't dog zoo wezen moet
Het Hemels heir geleid' met snellen spoed
U door de baren;

Met uw geliefde helft, en gansch gezin,
Daar onzen wensch u brengt ter hoofd-stad in;
Van zee-gevaren

Verlost, en, ryk van zegening, de baan
In veiligheit betreed, die nog te gaan
Staat in dit leven.

En als uw vleesch weêr tot de aarde keerd,
Dat dan de ziel hier boven triumpheerd
Uit 't stof verheven.

MARIA DE VRIES.

Dordrecht den 11.
Maart 1705.

HEIL-

HEIL-WENSCH
AAN DEN
Eerwaarden en hoog-geleerden HEER, myn HEER,

FRANÇOIS VALENTYN.

Andermaal beroepen Kerk-leeaaar op 't eiland AMBOINA.

Staande op zyn vertrek derwaards.

Ik volge u, Valentyn, hoewel met logge pluimen,
Voor 't laatst nog met myn wensch, aan 't wimpelzwajend Y,
En leide u, daar een trits van kielen op een rei
Zich reppen, om het zout windgierig te doen schuimen.

Geen brieschend vogt-gebraak met wieling en geklots,
Geen hol en naar geloei, der onder-zeesche kolken,
Geen ysselyk gekraak van zwang're water-wolken,
Bejegene uwen togt. De Alstierder zy een Rots

Voor barning, vloed en storm; zyn voor-zorg wil u dekken,
Zyn almagt zy uw schut, zyn gunstig oog uw heil,
Wyl 't zalig liefde-licht met u naa 't Oosten zeil,
En 's Heeren aanschyn, u gerust doe derwaards trekken.

Is 't wigtig Ryks-belang van vorst Messias hier
De zeilsteen van uw togt, 't beweeg-rad van uw zwoegen
En wilt ge een dorren grond tot 's Land-heers dienst beploegen,
'k Wens u genadens-bron met dubb'le gaven-çier.

De grootste Throon-vorst wil zyn gouden scepter zwajen,
Door u, in dat gewest; en doe het eilands-volk
Zyn leer omhelzen, als gy hen verstrekt voor Tolk;
En op haar akker-grond een ryken oogst zult maejen.

Steek daar als Ryks-Heraut, de zilv're vreê-bazuin;
Misschien zal 't schoon geluid der Heid'nen hart bekooren,
En voor vorst *Jezus* staf Chinees, Javaan en Mooren
Zich buigen; wyl het ryk des Satans word tot puin.

Ach mogt uit de Ooster-kim eens zulken dag-licht schynen,
En vaagen 't neev'lig zwerk van Sions treur-gezicht!
De kerk verquikte zich in 't Godlyk glinster-licht.
Ja wat men luister noemd, zou by die glans verdwynen.

Dus wensche ik, en verwagt, dat daar uw akker-werk,
Uw speceryen-Hof, uw nyvre weideryen,
Zal tarten al de reuk der Ooster-kruideryen;
Verspreijen de ed'le geur, eerlang tot Neêrlands kerk.

Vaar wel dan vriend, en ga, in 's Heeren Mogendheeden!
Wy volgen staâg u na, met wensch en heil-gebeeden.

U Eerw. genege Vrindin, en D.

Arnhem den 18. van Grasmaand 1705.

FRANCINA JACOBA *van Westrem.*

AFSCHEID

Aan den Hoog-waarden HEERE

FRANÇOIS VALENTYN.

Horat:

Navis, quae tibi creditum
Debes FRANCISCUM, *finibus* INDICIS
Reddas incolumem precor,
Et ſerves animae dimidium meae.

ZOo trekt Gy eindelyk, Heer VALENTYN, dan heên,
En word, nog veel te vroeg, van Dordregt afgeſneên,
Om met uw waard Gezin de Hemelhooge baaren
Des woeſten Oceaans, naa 't Ooſten, te bevaaren.
Myn Zangheldinne volgt u met haar zugten naa,
En wenſcht, den Hemel-God u gunſtig gade ſlaa.
Hy ſlaa door zyn bevel de buijen in de boejen,
Op dat ze u nimmermeer verhind'ren voort te ſpoejen.
Hy voere u ſpoedig en behouwden aan de kuſt
Van uw AMBOINE, daar een onweêrſtaanb're luſt
U nogmaals henen dryft, om met uwe Amptverwanten
Den Standaart van het ryk van *Jezus* 'er te planten.
Ik prys uw oogmerk en 't kloekmoedige beſtaan.
En wenſche dat Gods Geeſt en gunſt mag met u gaan,
Die u voorſpoedig maake in 's Heeren Huis te ſtigten.
En als een Flonkerſtar den Heidenen toe te ligten.
Voert hen in menigt tot den ſchoot van *Jezu*
Kerk.
Zet daar toe voort uw groot en onnavolgbaa
werk,
't Geen g'hebt voltrokken, van den Bibel te ver
tolken,
In 't laag Maleitſch, ten dienſt der Indiaanſch
Volken.
God neig de Maatſchappy, dat dit voortrefly
ſtuk,
U ſtaande op zoo veel zweets, niet blyve buite
druk.
Hy doe door uwen dienſt (*a*) die zaal'ge tyde
naad'ren,
Die voor veele eeuwen al belooft zyn aan de vaa
d'ren,
Dat alle Heidenen zich buigen zouwden voor
Den ſtaf van *Jezus* Ryk; 't geen met een helder
gloor
Nog eens moet brallen in het laatſte van de daa
gen.
Og dat wy zulken tyd reeds tegenwoordig zaa
gen!

JOH: D'OUTREIN.

V. D. M. & Profeſſor Dordracenu

Dordregt den 21. van Sprokkelmaand MDCCV.

(*a*) *Cl: Salomon van Til in Habakuk Cap:* III: 19. *p.* 606.
Proin ſpem facit Vates, ad Regni Eccleſiae erectionem, miſſionem *eſſe faciendam, qua Viri, zelo Dei inflammati, & inſignioribus donis inſtructi, in publicum prodeant, magna animi fortitudine & alacritate affecti, ut dona ſua in Judaeorum & Gentium converſionem impendant. Hi, indefeſſa ſedulitate, nihil non molirentur, longasque peregrinationes omnimoda mentis ſpontaneitate ſuſciperent; quo totus orbis ad Deum & Chriſtum reducatur.*
Idem pag: 615.
Hanc ſpem concipientes Chriſtiani, fore, ut Deus aliquando iſtis Legationibus daturus ſit ſucceſſum; etiam huic rei viam ſternere conati ſunt ſuis in Indiam & Americam miſſionibus, quibus caecas iſtas gentes ad fidem Chriſtianam ſuſcipiendam quotidie permovere laborant.
Verum feliciora proſpicimus tempora, quibus Viri, majoribu donis & pietate inſtructi, ſe magna ſpontaneitate offerant a Legationes iſtas obeundas, & in iſto opere majores faciant pro greſſus; quando venerit ille dies, quo Deus efficacius cum ſpirit ſuo ad mundi vivificationem concurrere decrevit. Tunc enim uti dicitur Apoc: XXII: 2. *abundantius provenient* tructus a boris vitae, cujus folia erunt ad ſanationem gentinm. *Qui quid enim Viris, a Chriſto aptandis, erit ingenii, ſcientiae eloquentiae & Auctoritatis, hoc omne impendent ad gentiu reſtitutionem, ut ad ſanam mentem reducantur, & admiſ fide Chriſtiana, Deum juxta verbum ſuum unice colant.*
Quem Legationis ſuae fructum ut obtineat Amicus meus in tegerrimus, ſi non in totum, ſaltem in tantum, etiam atq etiam precor Deum T. O. M.

AAN

Aan den Eerwaarden HEERE

FRANÇOIS VALENTYN.

Wanneer zyn E: ten tweedemaal, als Predikant der Gemeente van Amboina, na Neêrlands India vertrok.

Vasto rex Aeolus antro
Turbanteis ventos, tempestatesque sonoras,
Imperio premat, ac vinclis & carcere fraenet.

ZO lokt u anderwerf de geur van 't kruidige Oosten,
En uwe godsvrugt durft zig 't zegevaar getroosten,
O VALENTYN, myn Vriend; de naauwverknogte band
Van bloed en maagen, nog het lieve vaderland,
Dat melk en honigdal, kan u te rug doen treden;
Gy acht langduurigheid, nog de ongemaklykheden
Der vergelegen' reize, en 't dierbaar leven is
By u niet groot van waarde, in vergelykenis
Van 't heil, dat de Oosterkerk, nu weêr uw zorg' bevoolen,
Daar uit te wagten staat, en de Amboineesche schoolen.
Naau blonk de lente van uw' levensdageraad,
Of gy, doorgloeid van 't vyer des yvers, zonder maat,
Volgde op held Thomas spoor na de Indiaansche streeken,
Om 't Oosters Heidendom den waaren God te preeken;
Batavie, Vorstin van 't Oosterwereldsdeel,
't Welriekende Ambon, der Eilanden lustpriëel,
En Banda bogen zig ter neêr met leerzaame ooren,
Om 't eeuwig heilverbond uit uwen mond te hooren,
Veel' jaaren achter een; tot Gods voorzienigheid
U veilig in den schoot van 't vaderland geleid;
Met tydelyken schat en zegen mild belaaden.
't Mogt u gebeuren, vry van 's werelds zorg, te baaden,
In eene zé van rust en bezige eenzaamheid,
Daar Vriend en Vyand eerde uw deugd en heusch beleid;
't Mogt u gebeuren, in een' vloed van zegeningen,
Te ontduiken d'ommezwaai der wereldwisselingen,
't Verlies van lyf en goed, op vaderlandschen grond;
Maar neen, gy streefd met vreugd 't gevaar zelf in den mond,
Van hooger geest gestyft, om 's hemels dierb're gaaven
Niet vrugteloos in 't stof der aarde te begraaven.
Geen goudlust pord u nog des schyngoeds yd'le zugt,
Maar zuiver hemelvyer, van boven uit de lugt
Gedaald, gelyk weleer, op 't hooft der Kruisgezanten;
Geen drift om 't bygeloof van Rome voort te planten:
Gelyk de bende, die op 't voetspoor van Xaveer,
Vermetel met den naam durft pronken van den Heer'.
Maar zuivre liefde om weêr den nagt en nevelwolken
Des Heidendoms, van 't hert der onverligte volken,
Te vaagen, is alleen de zeilsteen, die u trekt.
Het goud, 't volmaakste der metaalen, onbevlekt
Gelouterd, door den glans der held're zonnestraalen,
Kan niets in waarde by den gloed uw 's yvers haalen,
Die, aangeblaazen door den adem van Gods Geest,
De onfaalb're blaân, wier kragt de wond der ziel geneest,
Vertolkte in zulk een' taal, als Morgenlanders spreken;
Hoe zou de halve maan van Mahomet verbleeken,
En Mekkaas bloedaltaar, wiens Godverswooren smook
Gantsch Azie overwaaid, vergaan in stof en rook;
Niet lang zou de Indiaan aan 's Brachmans lippen hangen,
Nog blind'ling knielen voor Pagoden, maar verlangen,
Om in dit heiligdom den onbekenden Godt
Te ontdekken, en 't daar uit afvloeijend heilgenot
Te kennen; zó 't eens mogt de Almogentheid behaagen
Dat deze Zon tot ligt van 't Oosten op zou daagen.
O! Maatschappy, die al den oogst van Morgenland
Ziet vloeijen in uw' schoot, van 't Afrikaansche strand,
Tot daar Japan het oog van Febus op de daken
Doed scheem'ren, die van goud en ryk gesteente blaaken,
Noit heeft de onmeetbaarheid van uw gezag een' schat,
Zó onwaardeerlyk als dit boekjuweel, bevat.

Hoe looft men dan dit werk na waarde, 'k zwyg
van loonen;
Of is 't ons onbewuſt? een Heiden zal 't ons toonen:
O Filadelf! ſchoon gy 't gewyde kerkſieraad,
En 't zugtende Iſraël, aan Nylſtroom en Eufraat,
Uit zynen kerker ſlaakt, en vrykoopt van den
keten;
Al hebt gy Vorſtelyk uw dankbaar hert gekweten,
Schoon God niet kennende en maar van natuur
verlicht;
Nog vond zig uw gemoet tot grooter dank ver-
plicht,
Voor 't God'lyk boek, 't geen door uw' laſt voor
twintig eeuwen,
Op Faros wierd vertaald van zeventig Hebreeu-
wen.
Zó groot een' arbeid heeft uwe onbeſweken' hand
Alleen volvoerd, geſterkt met 's hemels onderſtand,
O Valentyn, door loon nog winzugt aan-
gedreven,
Maar om den toegang tot Gods heilgeheim te
geven
Den blinden oosterling. Wat vond ik ruime ſtof,
Zó niet myn kragt beſweek, te weiden in uw' lof;
Nu treft my aan de ziele uw altydduurend ſcheiden,
En naaulyks kan myn wenſch u over zee geleiden;
Maar ach! wat meng ik my in 's hemels raad-
beſluit;
Gy volgt de heirbaan, die Gods vinger u voor uit
Heeft aangewezen, na zyn wil en welbehaagen;
Schoon ons uw aangezigt voor eeuwig werd ont-
dragen,
Nog blyft de onſterflyke eer van uw' godvrug-
tigheid
En uwe opregte deugd, een denkbeeld toebereid,
Wiens onverganklykheit den roeſt des tyds kan
tarten
In 't duurzaam diamant der dierverplichte harten:
Dat eer der mooren huit in zuiver ſneeu verkeer',
Eer pronk de rave met den glans der Fenixveer,
Eer afgelegenheid van wat'ren, lugt en landen
Den vaſten knoop verbreek' van onze liefdebanden.
Vaar wel dan Valentyn, myn Vriend, vaar
eeuwig wel.
Het nimmerſluim'rende oog zy ſteeds uw met-
gezel,
Dat zy de Leidſtar die op 't ruime veld der baaren,
U voor den ſcherpen klaau der roov'ren zal be-
waaren;
Gods boek, dat heiligdom, en dierbaar kerk-
kleinood,
Strekke u ten tweedemaal een vryburg in den
ſchoot
Der woeſte golven, temm' het kielverdelgend
Noorden,
En weere alle onweerbui en ſtormen van uw
boorden;
't Geleide u veiliger, en 't voorwerp uwer min,
Uw teergeliefde helft, uw krooſt en uw gezin;
Dan de yd'le huisgôôn 't hooft der zwervende
Trojaanen;
Tot u Victoria begroeten zal met traanen
Van blydſchap in 't gezigt om uw' behouden togt,
En, nog herdenkend wat uw' dienſt weleer ver-
mogt,
U welkomd met gejuich, met handgeklap en
zangen.
Zó treftge uw oogwit, zó bereiktge uw ziels-
verlangen.
Zó zegen God den dienſt, die op uw' ſchouders
leid;
Zó eindigtge uwen loop met vreugde en vrolyk-
heid,
Betuigende uwen laſt, de boodſchap der genade.
Dus leert uw' roeping hoe Gods voorzorg, vroeg
en ſpade,
Zyn' kudde, in ooſt en weſt verſtroit, by een
vergaard,
Op dat zyn' Kerk eens blinke in vollen glans op
aard.

Dordrecht den 7. van Lentemaand 1705.

Joannes van Braam.

1706. In 't jaar 1706, den 5den February, quam D. *Hodenpyl* te ſterven, hebbende in zyn leven ook het Nieuwe Teſtament in 't Maleitſch vertaald, waarſchynelyk uit het Nederduitſch, alzoo die Heer geen Grieks verſtond.

D. Hodenpyl overleden, en zyn overzetting van 't Nieuwe Teſtament.

Ook kan men zien, dat zyn Eerw. het werk van D. *Leidekker* gelezen, en dat daar toe niet alleen gebruikt, maar ook veel 'er af maar na-geſchreven heeft.

D. *Maartens* ging in December weêr na Honimoa met eigen bewilliging leggen, en dus quam D. *Parent* weêr aan 't Kaſteel by de Heeren *Poleman*, *van der Vorm*, en *Spandauw*, van welke de drie eerſte in 't Maleitſch predikten, terwyl de laatſte den Duitſchen dienſt nog maar kon waarnemen. 1706.

In 't jaar 1706. quam ik den 18den January op Batavia, zynde by de vergadering der Heeren Zeventhienen met die zelve ſoldye, waar voor ik t'huis gevaren was (te weten voor honderd en twintig Gulden ter maand) aangenomen, om in Amboina aan 't Kaſteel, en nergens anders, op myn verzoek te leggen; dog alzoo ik van een zware reis gekomen, en niet wel in ſtaat was, om van 't eene ſchip in 't ander (gelyk zou hebben moeten geſchieden) te gaan, zoo verzogt ik daar tot 't volgende jaar te blyven; dat my wel toegeſtaan wierd, dog eenigen

Des Schryvers komſt op Batavia.

tyd

1706. tyd daar na vonden haar Edelheden ook goed my vlak tegen dien last der Heeren in het Vaderland (hoe zeer ik ook verzogt, daar af verschoond te zyn) als Predikant na 't leger op de Oost-kust van Java voor ettelyke maanden te zenden, daar ik doodziek geworden ben, zeer veel elenden, en ongemakken, uitgestaan, en dubble onkosten gehad heb, al het welke ik voor zoete koek heb moeten opeeten, gelyk ik daar beneven van den Heer *van Riebeek* (Swager van den Heer *Leidekker*) toen Directeur Generaal, of Algemein Bestierder van den handel van Indiën, op vertooning van een afschrift van dat besluit der Heeren Zeventhienen, door hunnen Advocaat, den Heer *Everard Schot*, geteekend (waar by ik van alle buitentogten bevryd, en alleen tot Amboina, volgens myn uitdrukkelyk verzoek, bepaald wierd) nog die smadige en schampere woorden heb moeten hooren: *De Heeren in 't Vaderland besluiten de zaaken, zoo als zy het daar goed vinden; maar wy doen het hier, zoo als wy het verstaan, en best oordeelen. Doet wat gy wild, en loopt vry by alle de Heeren rond; maar gy zult egter op dien togt, of anders zonder soldy weêr na 't Vaderland, gaan*; dat immers het uiterste geweld was, 't geen men my konde aandoen.

Werd, tegen de klare last der Heeren Zeventhienen, na 't leger op Java gezonden.

Ongemakken daar geleden.

En 't schamper antwoord van de Heer van Riebeek aan de Schryver.

Wat hielpen dan de beloften van de Heeren in 't Vaderland aan my, die buiten die belofte noit weêr na Indiën zou gegaan hebben; dog ik moest kiezen, of deelen, dat is, na 't Leger, of na 't Vaderland, trekken.

Ik quam eerst van een zware reis, en was niet in staat geweest, om toen maar na Amboina (dat ik anders geerne zou gedaan hebben) voort te reizen, en nu weêr na 't Vaderland te gaan, geleek my, en myn zwaar huisgezin, ganschelyk niet. Dierhalven moest ik na 't Leger, daar ik byzonder veel, en meer, als ik hier zeggen zal, uitgestaan heb; gelyk ik ziek daar van daan gevoerd, en ook by den opper-Landvoogd, de Heer *Johan van Hoorn*, nog zoo zwak gekomen ben, dat ik op myn beenen niet staan kon, en op een stoel moest gaan zitten.

Dit hebben de Heeren Zeventhienen 't jaar daar aan, en naderhand by myn t'huiskomst, wel geweten; maar wat recht is my daar over, of wat vergoeding oit over myne groote en buiten-gewoone onkosten, of over 't gevoelig ongelyk, my, en den hoon, haar Ed. Ed. daar by aangedaan, geschied? het is 'er zoo verre van daan geweest, dat haar Ed. Ed. zich dat noit eens aangetrokken, en niet het allerminsten daar over gedaan hebben, al zoo weinig, als my 'er eens over te hooren, en te rechtveerdigen, of eenig genoegen te geven, vooral ook, om haar eigen van deze hare dienaren zoo vuil bespot en als met voeten getreden bevel te handhaven, of om aan haar Edelheden daar iets over te schryven, immers zoo verre my bekend is. 1706.

Het jaar daar aan 1707, vertrok ik na Amboina, quam hier den 14den Maart, en predikte aanstonds in myn beurt (zoo als die toen juist over de Texten van het Lyden *Christi* viel) over Matth. XXVII: 45--47. op den 25sten dier maand voor de vuist (zonder toen of oit daar na een letter op 't papier gezet te hebben) in de Maleitsche Taal, 't geene ik daarom aanhale, om dat ik daar over zelf met veel verwondering God dankte, alzoo ik zedert het jaar 1694. geen Maleitsch gepredikt had, dat nu dertien jaaren geleden, en een overtuigend bewys was, hoe zeer ik my zelven in die Taal ondertusschen moest geoeffend hebben, hoewel 'er een groot onderscheid is tusschen zich zoo te oeffenen, en tusschen zich in die Taal, met het spreken dagelyks over Godsgeleerde stoffen (waar toe ik geen gelegenheit gehad had) bezig te houden.

In 't jaar 1707. komt de Schryver in Amboina.

Die voor de vuist het Maleitsch weêr predikte.

Men had my (volgens de gewoonte) ook niet gevergd een preuve te geven, om dat men zich hier van myne bequaamheit genoeg verzekerd hield; hoewel men in dertien jaaren anders een Taal wel zou konnen vergeten.

Zonder dat hy aan 't geven van een preuve gebonden was.

Ik vond hier de Heeren *Poleman*, *Parent*, *van der Vorm*, en *Spandauw* aan 't Kasteel, en D. *Maartens* op Honimoa.

Wy predikten met ons vieren in 't Maleitsch aan 't Kasteel, en namen de bezoekingen der buiten-Kerken zeer ordentelyk waar, terwyl D. *Spandauw* Nederduitsch predikte, en zyn best dede, om 't laag Maleitsch te leeren, waar van zyn Eerw. den 4den September reeds een preuve gegeven had.

Hoewel die van D. Spandauw nog in dit jaar gegeven wierd.

In 't jaar 1708, den 23sten January, nam hier de Kerkenraad een besluit, om voortaan (alzoo Papisten, ongedoopte Mennisten, Lutheranen, Remonstranten, enz., bevorens als Doop-getuigen toegelaten wierden) niemand over eenige kinderen te laten staan, dan die van ouders van den Hervormden Godsdienst waren, dat door de Regeering ook goedgekeurd, van den Predikstoel afgelezen, en door den Kerkenraad en de Regeering na de buiten-plaatzen bekend gemaakt wierd, ten einde een iegelyk zich daar na richten zou; dog dit wierd naderhand door den Heer Landvoogd zelf, die een Lutheraan nevens zyn eigen dochter over zeker kind

Besluit, in 't jaar 1708, over de Doop-getuigen genomen.

1708. ſtaan liet, overtreden, en zyn Ed. dorſt daar na nog wel loogchenen van dit beſluit geen kennis te hebben, daar hy 't nogtans zelfs zoo menigmaal belaſt had na de buiten-Comptoiren bekend te maken. Hy oordeelde zich zelven zeer wel te konnen dekken, met alle de brieven, daar over geſchreven, maar in te trekken, dat een Landvoogd zeer gemakkelyk doen kan; maar daar waren (als 't 'er op aangekomen had) nog te veel getuigen in 't leven, buiten dat ook ons Kerkelyk Extract dien aangaande aan de Regeering overgegeven, dit zeer klaar toonen kon.

D. van der Vorm na Batavia, en D. Spandauw overleden.

In dit zelve jaar ging D. *van der Vorm* voor een ſpring-togt na Batavia, met gedagte van weder te komen; dog haar Edelheden zonden zyn Eerw. in November na Malacca, daar zyn Maleitſch hem niet met allen te pas quam, gelyk nog minder naderhand op Choromandel.

D. *Spandauw* predikte nu reeds met veel yver in 't Maleitſch; dog zyn Eerw. quam dit jaar den 8ſten September te ſterven, daar wy twee brave mannen aan verloren.

Na dien tyd namen wy met ons dryën den Maleitſchen en Duitſchen dienſt over en weder waar, doende ons uiterſte beſt, om vrugt onder den Inlander te doen; dog alles was om de bevorens aangehaalde redenen, te vergeefſch, gelyk wy in onze Kerk-berichten van tyd tot tyd wel toonden; dog daar wierd by die van de Regeering noit over geſproken, en wel eens op geantwoord, dog noit zoo als 't behoorde, in voorzien, of eenig middel 'er tegen beraamd.

Klagten over de ſlegte Kerk-ſtaat.

Dit jaar klaagden wy aan de Regeering ook, dat de Commiſſaris Politycq, de Heer *Storm*, zelf nog ongedoopt zynde, nu zoo veel jaren herwaards tegen harer Edelheden order in onze vergadering zat, en verzogten een ander; dog daar quam niets van, en hy bleef 'er zitten; dies klaagden wy na Batavia hier over.

D. Brands hier.

In 't jaar 1709. kregen wy den 4den July D. *Arnoldus Brands* uit Ternate by ons, een braaf man, die mede in 't lage Maleitſch predikte, en D. *Poleman* in 't hooge, zoo dat wy nu met ons vieren, en daar af drie in 't laag Maleits, beurt om beurt, dan eens Duitſch, dan eens Maleitſch, predikten.

Laſt om een andere Commiſſaris Politycq te ſtellen, en de Heer Storm gedoopt.

Dit jaar belaſten haar Edelheden, dat een ander Commiſſaris Politycq, in de Heer *Storm* 's plaats zitten zoude, alzoo die Commiſſaris een Lidmaat, gelyk wy aan de Regeering hier getoond hadden, diende te zyn, en daar op kregen wy ook een ander; dog door dit werk bragten wy 't, in vervolg van tyd, ook zoo verre, dat de Heer *Storm* den 12den July 's avonds in 't Gebed, op zyne ordentelyke belydenis, gedoopt wierd. 1709.

De Heer *Brands* begon al fraai te prediken, en zyn Eerws. Maleitſch was ook vry beter, als dat van D. *Parent*, 't geen vry ſlecht, daar dat van D. *Brands* goed, en zeer verſtaanbaar laag Maleitſch was.

Aldus namen wy aan 't Kaſteel met ons vier Predikanten onzen dienſt met zeer veel genoegen en in veel eendracht in al die tyd, dat wy daar te zamen geweeſt zyn, waar.

Den 12den February maakte de Regeering ons bekend, dat de Heer Landvoogd de inlandſche Grooten in den Landraad ernſtig aangemaand had, om voortaan met hun volk neerſtig in de Kerk te komen. Zy beloofden dit wel; dog quamen het niet na, en 't behaagde echter haar Edelheden dit alles op de yverloosheit der Predikanten (dog zonder eenige grond) en op de baat-zugt der Schoolmeeſters (dat al mede maar voorgeven was) te leggen.

Ook zeiden zy, dat 'er zoo weinig Predikanten Maleitſch leerden, daar allen, die 'er nu waren, zedert veel jaaren nu hier al Maleitſch gepredikt hadden.

Den 25ſten September vertrok D. *Maartens* van hier na Batavia, en van daar verder na 't Vaderland.

D. Maartens vertrek na Batavia in 't jaar 1710.

In 't jaar 1710. waren wy nog met ons vier Predikanten aan 't Kaſteel; dog in 't jaar 1711. vertrok ook D. *Poleman* na Batavia, alzoo zyn Eerw. daar in de Portugeeſche gemeinte beroepen was.

En D. Polemans in 't jaar 1711.

In Juny dezes jaars hadden zich eenige jongelingen op Hoetoemoeri weêr beſneden, waar over verſcheide klagten vielen.

De beſnydenis door die van Hoetoemoeri gepleegd.

In 't jaar 1712. vertrok ik den 27ſten Mei, na dat ik door D. *Nicolaus Groenewout* vervangen was, na Batavia met deze volgende Kerkelyke getuigenis wegens myn perzoon en dienſt, die ik hier inlaſſe, om aan de Heeren Zeventhienen, en aan de ganſche wereld te doen zien, wat die Heeren, toen alle Taalkundig, en NB. in de lage Taal, van myn Taalkunde, en van myn Maleitſch, oordeelden, ten einde dit by tyd en wylen dienen mogt, om haar Ed. Agtbaarheden zoo afkeerig van myne overzetting des Bybels in die Taal niet te doen zyn, als die van den Kerkenraad van Batavia, en die van Amboina, na dat ik de eerſtemaal pas uit Ambon vertrokken was, en in de volgende jaaren, haar Ed. Agtbaarheden, alleen maar uit te veel zucht voor D. *Leidekkers* werk, en te weinig liefde voor my, hebben tragten te maken.

In 't jaar 1712. D. Groenewout hier, en de Schryver na Batavia.

Zy

1712. 1712.

Zy luid aldus:

Des zelfs Kerkelyke getuigenis by zyn vertrek van hier.

DEn *Eerwaarden, en welgeleerden* D. François Valentyn, Bedienaar *des* H. Euangeliums *onzes* Heeren Jezu Christi, *nu gereed staande, om door ordre en op het goedvinden van de* Groot Agtbare Regeering *dezer landen, met de eerst van hier vertrekkende schepen na* Batavia *te vertrekken, en over te gaan (gelyk onze* vergadering *is komen te blyken uit een* Extract *van de* Agtbare Regeering *dezer* Provintie *van den 9den Maart dezes jaars) ons verzogt hebbende, wy zyn* Eerw. *alvorens na* Kerk-gebruik *met een* Kerkelyke getuigenisse *geliefden te voorzien*, zoo is 't, *dat wy, na afroeping van zyn* Eerws. *naam van den* Predikstoel, *het zelve niet hebben konnen weigeren, maar geerne mededeelen, om te mogen strekken na behooren: eenparig na waarheit getuigende, zyn* Eerw. *den tyd zynes verblyfs onder ons, nu ruim vyf jaaren, zich in ommegang vriendelyk, en aangenaam, in leven vroom, en stichtelyk, en in des zelfs opgelegden dienst getrouw, yverig, en arbeidzaam te hebben gedragen, zullende aan zyn* Eerw. *missen een wakker* Taal- *en byzonder* Maleitsch-kundig Leeraar, *die in die* Taal *een byzonder bequaam* talent, *van de* Goddelyke waarheden *den volke voor te dragen, door neerstigheit verkregen heeft, waar in de* heilige dienst, *gelyk ook in 't* Nederduitsch, *in beide de* gemeentens *van* Amboina, *zoo in 't verkondigen van* Gods heilig Woord, *bedienen der* heilige Sacramenten, *als in zyn opgelegde* Commissien *der* visiten *van de* Inlandsche Kerken *en* Schoolen, *neffens ons getrouw, en yverig waargenomen, de* fundamenten *van 't* Christelyk Geloove, *en de* Gereformeerde Godsdienst *zuiverlyk geleerd, en allezins met ernst ter* Godzaligheit *aangedrongen heeft, voor alle welke diensten, aan* Gods Kerke *bewezen, wy zyn* Eerw. *by dezen van herten komen bedanken; voorts willen wy zyn* Eerw. *ook zoodanig toewenschen, dat de* God *van* zegeningen zyn Eerws. *dienst, daar dezelve nog verder mogte gebruikt werden, gelieve te agtervolgen met zyn ryken zegen, en genade, des zelfs* perzoon *nog langer te ondersteunen met gezondheit, ten einde nog verder in staat mag zyn, om zyn* talent *aan te leggen tot verheerlykinge van* Gods heilige naam, *stichting zyner* gemeinte, *en inwinninge van veel zielen voor* Jezus Koninkryk, *die zyn* Eerws. *roem, en blydschap des* Geestes *mogten zyn, alhier in den tyd der genade, dog byzonderlyk in dien grooten en laatsten dag van* Jezus *toe- en weder-komste, wanneer de* Heere *als* Richter *van levenden en dooden komen zal, om verheerlykt te worden in zyn* Heiligen *en wonderbaar in alle, die in hem geloofd hebben, als ook om zyn getrouwe* dienstknegten, *die met een goede* Conscientie *voor* God, *en* menschen *zullen gewandeld, en zyn* raad *volstandig zullen hebben uitgediend, genadelyk te beloonen, en tot haar te zeggen: Komt gy goede en getrouwe* dienstknegten, *over weinige zyt gy getrouw geweest, over veelen zal ik u zetten, gaat in de vreugde uwes* Heeren.

Uit aller last, en naam,

ARNOLDUS BRANTS.

Syn: H. T. Scriba Epistm.

Amboina, Victoria in onze Kerkelyke vergadering, den 20. Mai 1712.

Zyn komst op Batavia, en last aan dezelve, om na Ternate te gaan.

Op Batavia nu gekomen zynde, om, gelyk ik verzogt had, na 't Vaderland te keeren, zoo belasten haar Edelheden my na Ternate te gaan, alzoo D. *Boterkooper* overleden was, dien zy om zyn Taalkunde 'er in dat jaar na toe gezonden hadden, daar die Heer geen Maleitsch kon. Zoo wierd 'er op de zaaken toen gelet.

't Geen hy op goede gronden weigerd.

Ik weigerde het op een zedige wyze, zeggende, dat ik, toen ziek, en zeer zwak zynde, niet in staat was, om de Kerk aldaar dienst te doen, en, al was ik in staat, dat de Heeren Zeventhienen my voor Amboina, en niet voor Ternate, uitgezonden, en my, op myn verzoek, dus van alle verzendingen elders henen bevryd hadden.

De Heer *van Riebeek*, die toen opper-Landvoogd van Indiën was, en die zich over alles, dat ik tegen zyn Swagers overzetting des Bybels in de hooge Maleitsche Taal (hoewel altyd met veel bescheidenheit) gedaan had, zogt te wreeken, en my dat nu betaald te zetten, belastte my nogmaals derwaards te gaan, dat ik weêr op dezelve gronden weigerde, biedende aan, of na 't Vaderland, of weêr na Amboina, dat myn bescheiden plaats was, te keeren; dog men wilde my toen nog geen van beiden toestaan, schoon ik zeide dat ik volgens last der Heeren Zeventhienen niet gehouden was te doen.

Waar op hy in 't jaar 1713. na 't Vaderland vertrok.

Men stond my eindelyk, ziende, dat ik niet genegen was na Ternate te gaan, toe, om na 't Vaderland te keeren, gelyk ik in 't jaar 1713. in 't laatst vertrokken, en door Gods genade behouden aldaar gekomen ben, hopende daar Heeren te zullen vinden, die het ongelyk en geweld, my door haar Edelheden, en door

1713. door dien bitteren Heer *van Riebeek* zoo onregtveerdig aangedaan, voor my opnemen, en myn goede en regtveerdige zaak handhaven zouden; dog de Heer Advocaat *Schot*, een van myne voornaamste voorstanders in deze myne regtveerdige zaak, stierf op den zelven dag, als ik te Amsterdam quam, en myne voorstanders, beide de Heeren *van Dam*, waren ook overleden. Aan de andere Heeren had ik geen kennis ter wereld, en die waren ook op vorige quade berichten met een verkeerd denkbeeld tegen myn werk, en perzoon, op 't schryven van de Heer *van Riebeek* tegen my vooringenomen.

Daar hy zyne voorstanders overleden vond.

Ondertusschen was het zoo verre van daar, dat men my, of myne goede zaak handhaven, of recht daar over zou doen erlangen, dat men in tegendeel, op 't zeer liefdeloos schryven van dien Heer opper-Landvoogd *van Riebeek* (zonder dat 'er iets op myn perzoon of dienst te zeggen viel, of zonder my eens te hooren, of te overwegen, dat die Heer alleen over 't werk van myn overzetting des Bybels myn dood-vyand was, hoewel zonder dat ik zyn Ed. noit eenige reden van misnoegen gegeven, of ook het allerminste ergens in tegen de E. Maatschappy gedaan had) nog twee van myne beste kisten aanhield, hoewel 'er geen andere goederen in waren, als 'er (gelyk ik nu nog toonen kan) in mogten zyn, en schoon ik geen meer, nog grooter kisten medegenomen had, dan ik hebben mogt.

Ik verzogt dezelve wel by een smeekschrift wederom, voegende myne Kerkelyke getuigenis 'er by, om de Heeren Zeventhienen te doen zien, hoe ik van myne gemeinte gescheiden was; dog ik kon die kisten niet los, nog eenig verder antwoord hier op krygen.

Zyn mondeling vertoog in de vergadering der Heeren Zeventhienen te vergeefs.

Ik stond dan eindelyk zelf binnen in die aanzienlyke vergadering, en deed een aanspraak aan den Heer Voorzitter, den Borgermeester *Hoofd*, vertoonende, hoe die twee kisten van my aangehouden waren, en bleven, zonder dat ik wist iets bedreven te hebben, dat zulks verdiend had.

Dat ik my als een eerlyk en neerstig man in 't werk van myne bediening gedragen had, en in staat was, om dat met myne Kerkelyke getuigenissen te bewyzen, die ik ook aan deze aanzienelyke vergadering bevorens vertoond, en gezonden had, en dat, zoo de Heeren iet anders tegen myn perzoon, of tegen die kisten hadden, ik daar gekomen was, om my op een onderdanige en zedige wyze voor haar Ed. Agtbaarheden te verantwoorden, in die hope, dat haar Ed. Agtbaarheden dit niet qualyk zouden gelieven te duiden. 1713.

Zyn Ed. antwoorde my hier op, dat haar Ed. Agtbaarheden op myn perzoon niets hadden te zeggen, dat zy ook wisten, dat myne Kerkelyke getuigenissen goed, en loffelyk waren; dog dat zy geen kennis hadden, waarom die kisten van my waren aangehouden, alzoo dit by een andere vorige vergadering der Heeren Zeventhienen gedaan was, en dat zy dierhalven my onmogelyk aan die kisten helpen konden.

Dit was al 't antwoord, en recht, dat ik kreeg, en dus heb ik by die twee kisten een goed gedeelte van myne tydelyke zeer regtveerdig en zuur verkregene goederen moeten missen, zonder dat ik tot nog toe eenige reden 'er af wete, dat immers met de billykheit niet over een komt.

Dit was myne belooning voor mynen trouwen en yverigen dienst, dit myne vergelding voor myne overzetting des Bybels tot tweemaal toe, dit al de handhaving van myn rechtveerdige zaak, zonder dat men van 't geweld, my in Indiën, tegen haar Ed. Agtbaarheden uitdrukkelyken, en eigen last, aangedaan, eens gerept, of zonder dat men over het verachten van haar Ed. Agtbaarheden eigen bevelen, en 't vertreden van dat gene, dat my schriftelyk beloofd was (gelyk ik toonen kan) tot handhaving van haar Ed. Agtbare eigen eere, iets gedaan heeft.

Zelfs waren 'er onder de Heeren, die, als ik hen in 't byzonder klaagde, dat men my zoo, tegen haar Ed. Ed. last, en de belofte, aan my door haar Ed. Agtbaarheden gedaan, mishandeld had, met my na 't leger te zenden, en na Ternate te willen doen gaan, van oordeel waren, dat dit myn eigen misslag, en my overgekomen was, om dat ik myne verlossing uit Indiën niet aan de vergadering der Heeren Zeventhienen verzogt had; dog ik toonde dien Heer, die van deze gedagten was, dat hy daar omtrent niet wel onderricht was, alzoo het de gewoonte is, dat alle dienaaren, zelfs de Raaden van Indiën, en veel meer dan mindere bedienden der E. Maatschappy, schoon in het Vaderland door de Heeren aldus, gelyk als ik, herwaards gezonden, egter altyd hunne verlossing aan haar Edelheden in Indiën, maar noit in 't Vaderland, verzogten, gelyk ik de myne ook zoo, en 't jaar voor my de Heer *Steeland*, die uit het Vaderland Raad van India gemaakt was, ook zyne verlossing van haar Edelheden verzogt, en verkregen had. Ook zouden haar Edelheden zelf daar op wel een uitvlugt ge-

1713. gezogt, en my met myn verzoek, als dat zoo geweest was, na 't Vaderland gewezen hebben, dat egter noit geschied, en dierhalven ook dan niet, als een misslag van my, te denken, of op te vatten is.

Dus zag men wel, dat ik in myn zaak, en in myn zeggen, gelyk had; maar niemand wilde zich voor my in de bres stellen.

Om wat redenen de Schryver dit zoo breed aangehaald heeft.

Dus heeft men met my gehandeld, en ik heb noodig geoordeeld dit hier zoo in alle opregtheit en na waarheit ter neder te stellen, om veel Heeren, die 'er mogelyk nog onkundig van zyn, den waren grond en de rechte reden, waarom men met my in Indiën zoo onregtveerdig in verscheide opzichten, vlak tegen de order der Heeren Zeventhienen aan, gehandeld heeft, te doen weten, en om verder hier door deze of gene groote Mannen hier te lande, was het mogelyk, voor myne regtveerdige zaak te doen opwaken, om aldus op eenige andere wyze voor mynen zoo bitteren arbeid, die nu zoo vrugteloos leggen blyft, en die immers tot God voor die arme Amboineezen schreeuwt, beloond te werden, of wel om ook eens te zien, of deze zaak, door tusschen-spraak der zelve by de Heeren Zeventhienen, niet op een andere gevoegelyke en zagte wyze zou konnen hersteld werden.

Staat der Kerke in Amboina na des zelfs vertrek tot in 't jaar 1715.

Dit nu tusschen beiden hier aangehaald hebbende, zoo hebbe ik na myn vertrek uit Amboina verstaan, dat deze drie Heeren, *Parent*, *Brants*, en *Groenewout*, tot in 't jaar 1715. hier gebleven zyn; dog dat de eerste en de laatsten in Mai na Batavia vertrokken, en door D. D. *Antonius van Brummen*, en *Carolus Georgius Serruus* (die uit Banda quam) vervangen zyn, zonder dat de staat der Kerke toen eenigzins anders, of beter, dan by des Schryvers vertrek was, gelyk zy zich die te dier tyd, om redenen toen daar van gegeven, zeer slecht vertoonde.

In 't jaar 1716. vertrok D. *van Brummen* na Batavia, en zyn hier weder van daar gekomen D. D. *Engelbertus Cornelius Ninaber*, en *Adolf van der Win*.

Ook gaf D. *Serruus* den 2den Augusty dezes jaars een preuve van zyne bequaamheit in 't Maleitsch, en dus hope, om den Heer *Brants*, die nu alleen den ganschen Maleitschen dienst waarnemen moest, wel haast te zullen ondersteunen.

Staat der Kerke in 't jaar 1717.

In 't jaar 1717. waren hier deze vier Heeren nog by een, en de Kerk (gelyk wel te denken is, daar 'er maar een Maleitsch Predikant 't jaar te voren was) nog in een en dezelve slechte stand.

D. Brants in 't jaar 1718. vertrokken, en door D. Renet vervangen.

In 't jaar 1718. vertrok de Heer *Brants* na Batavia, en wierd vervangen door D. *Jacobus Renet*, die 'er in 't jaar 1720. nevens D. D. *Serruus*, *Ninaber*, en *van der Win*, nog lag, zonder dat ik wete, of 'er iemand dezer drie andere Heeren, buiten D. *Serruus*, Maleitsch predikt; dan dat ik in 't jaar 1721. gehoord heb, dat D. *Ninaber* in 't voorleden jaar dit ook heeft beginnen te doen.

Verdere staat der Kerke tot in 't jaar 1721.

In 't jaar 1721. zyn hier na toe ook gezonden D. D. *Joannes Wenting*, en *Philippus Capelle*.

In 't jaar 1722. is D. *van der Win* van hier na Batavia vertrokken, alwaar zyn Eerw. in dat zelve jaar ook in de Nederduitsche gemeinte beroepen, gelyk in 't begin van dat jaar D. *Paulus Taats* hier in Amboina verschenen is, vindende de Kerk toen noch al in een zeer slechten staat; alzoo 'er te dier tyd nog maar twee Broeders, te weten, D. D *Serruus* en *Ninaber*, waren, die Maleitsch predikten, zonder dat ik egter weete, of zy zich in 't hoog, of wel in 't laag Maleitsch geoeffend hebben. En wat konnen dog die twee mannen in zoo grooten Oegst verrichten, dan dat zy zich zelven maar vrugteloos doodploegen, als men geen ander werk van den Godsdienst daar maken, en hen met meer Taalkundige Predikanten ontzetten wil.

In 't jaar 1723. vertrok D. *Ninaber* na Batavia, en is vervangen door D. *N. Nicolai*.

Na dat ik nu met het verhalen der Kerkelyke zaaken, zoo verre men komen kan, gevordert ben, zal ik nu weder van 't werk myner overzetting des Bybels, gelyk ik beloofd had, vervolgen te spreken.

Hoe liefdeloos en onbillyk de Amboinsche Broeders na 't jaar 1694. omtrent myne overzetting des Bybels gehandeld hebben.

Na dat ik in 't jaar 1694. uit Amboina vertrokken was, hebben die Broederen, nu wetende, dat ik zulk een overzetting des Bybels onder my had, en die in 't Vaderland zoude tragten voort te zetten, hun uiterste kragten ingespannen, om dit te beletten, alzoo zy my die eere zeer benydden, en sterk (gelyk ik reeds getoond heb) voor 't hoog Maleitsch, om dat zy anders niet kenden, nog verstonden, waren.

Het eerste, dat zy deden, was, zoo als ik in Mai des jaars 1694. vertrok, in September des jaars 1695. op de quaadaardigste wyze over my aan die van Batavia te schryven, dat my, in 't Vaderland zynde, eerst gebleken is.

By myn komst op Batavia predikte ik nu en dan in de Maleitsche Kerk, en dat verscheide maal in 't bywezen van D. *Leidekker*, met welken ik in zeer

Hoe de Heer Leidekker by myn komst op Batavia zich gedragen heeft.

groote vriendschap geleefd heb, gelyk ook zyn Eerw. toen mondeling (en naderhand aan my schriftelyk, 't geen ik nog toonen kan) in 't bywezen van verscheide lieden heeft gelieven van my te getuigen, dat hy noit een Predikant gehoord had, die 't Maleitsch zoo wel, als ik, predikte.

En 't verder voorgevallene toen op Batavia omtrent myne overzetting.

Eer ik van Batavia vertrok, gaf ik kennis aan den Kerkenraad, hoe ik genegen was in 't Vaderland myne overzetting des Bybels in 't licht te geven, en die te bevorderen, en verzocht daar toe ook haar ernstig voorschryven.

Haar Eerw. gaven my tot antwoord, dat D. *Leidekker* met dat werk, op haar verzoek, en op 't goedvinden der Hooge Regeering, bezig was, en dat zy dat beloofd hadden aan de Heeren in 't Vaderland aan te beveelen, konnende dat maar aan een, en dierhalven niet wel ook aan myn werk doen.

Als ook verder in 't jaar 1696. in 't Vaderland.

Ik vertrok daar op, quam, door Gods genade, behouden in 't Vaderland, gaf kennis aan de Christelyke Synodus van Noord-Holland, in 't jaar 1696. tot Enkhuizen verzameld, zoo van de staat der Ambonsche Kerk, als van myne overzetting des Bybels in de lage Maleitsche Taal, met vertooning, en overtuiging van haar Eerw., dat die Taal alleen daar verstaan wierd, en dat zy dierhalven een Bybel in de zelve, en niet in 't hoog Maleitsch (dat zy in 't geheel niet verstonden) hoog noodig had, waar toe ik de gunst der Christelyke vergadering verzogt, om den druk van dit werk by de Heeren Zeventhienen te helpen bevorderen, 't geen haar Eerw. my gunstig geliefden toe te zeggen, alzoo zy met my van 't zelve oordeel waren, dat men die menschen in een Taal, die zy kenden, en verstonden, dog geenzins in een Taal, die zy nog eerst dienden aan te leeren, stichten, en ook daar in voor hen een Bybel verzorgen moest.

Waar by bleek, dat de Synodus van Noord-Holland myne stellingen, en werk, goedkeurde.

Dat zy ten eersten aan die van Batavia ook te kennen gaf.

Hier van gaven haar Eerw. kennis na Batavia, en daar op quam een brief van dien Kerkenraad van den 15den November des jaars 1697, waar in haar Eerw. my, en vooral mynen Bybel, en 't Maleitsch daar in gebruikt, jammerlyk goedvonden te mishandelen, en my, nevens het zelve zoo swart te maken, als hen mogelyk was, verzoekende, dat de Christelyke Synodus dog niet voor dat bedorven, en slecht werk, zich zou verklaaren, maar alleen voor dat van D. *Leidekker*, dat op haar verzoek, met goedvinden van de Hooge Regeering, en met kennis en goedvinden van die van Amboina, ondernomen was. Dog men moet zich nu vooraf te binnen brengen, wat een valsch en onwaar denkbeeld die van Amboina aan die van 't Vaderland over de Maleitsche Taal hier van gegeven hadden.

Waar op die van Batavia in 't jaar 1697. een bittere brief schreven, die ik wydluftig beantwoord heb.

Ik antwoordde op dien brief in 't breede by een Tractaatje, *de deure der waarheit* genaamd, dat ik in 't jaar 1698. drukken liet (en dat men ook by dit werk, om dit geschil over die Taal wel te begrypen, vooral dient te hebben) en 't behaagde de Christelyke Synodus aan die van Batavia tot antwoord op dien brief te schryven, dat zy alle de drangredenen van haar Eerw. en van my wel overwogen hebbende, by hare vorige gedagten, om den druk van mynen Bybel voort te zetten, bleven volherden, gelyk ook naderhand de Christelyke Synodus van Suid-Holland, en de Eerw. Classis van Walcheren toonden van die zelve gedagten voor myn werk te zyn.

Waarna de Christelyke Synodus nogmaals betuigde, by hare vorige stelling voor myn werk te volharden.

Waar toe ook andere groote Kerkvergaderingen overhelden.

Dit boekje, en dit schryven der Christelyke Synoden, en van die Eerw. Classis voor my, verbitterde haar Eerw. zoodanig tegen my, dat zy alles vuils, wat zy konden, by die van Amboina, met die nog verder tegen my op te zetten, in 't werk stelden, verzoekende dog hunne hulp om dit verderflyk werk tegen te gaan, en in de geboorte te smooren; ja men quam tot die buitensporigheit van te twyffelen, of 't wel myn eigen werk, en of 't door my niet van deze of gene gestolen, en zelf of 't niet wel maar 't werk van den een of den anderen Meester, en zoo met stukken en stollen byeen gelapt was.

't Welk de broeders in Indiën nog meer tegen my verbitterd, en opgezet heeft, om nu te meer van hier om 't voortzetten van D. Leidekkers overzetting te verzoeken.

Al te zamen vuile verdigtzelen, van D. *van der Vorm* zonder eenige grond verzonnen, en door den liefdeloozen en al te botten D. *Hodenpyl*, zeer bot nageaapt, en even zoo mede in de Ambonsche brieven daar na, als of dit een vond van haar was, nageschreven, hoewel 't maar een na-galm van D. *van der Vorm*'s ongegrond en liefdeloos schryven was.

Die van Amboina van hare zyde, en vooral D. D. *van der Vorm*, en *Hodenpyl*, krabbelden al wat zy maar quaadaardig bedenken, of opschommelen konden, op, om myn werk, en perzoon, zoo by de Heeren Bewindhebberen, als by de Christelyke Synoden, swart te maken.

Dit schreven en zonden zy na Batavia, en na 't Vaderland, verzoekende te gelyk by haar Hoog Edelheden het overzien en voortzetten van D. *Leidekkers* Bybel met den uitersten ernst, en met veel onwaarheit getuigende, dat de gemeinte van Amboina, na 't in 't licht komen van dien Bybel in die hooge Taal, ten uitersten verlangde; een zaak, die volslagen tegen de waarheit, en by geen verstandig mensch te gelooven is (ten ware men die Predikanten, die in Amboina

En dat op zeer valsche gronden uit naam van de gemeinte van Amboina te doen.

boina toen 't hoog Maleitſch verſtonden, voor de gemeinte van Amboina wil doen doorgaan) alzoo zy, na veel vergeefſche moeite en ſweetens van zoo veel ervarene en wakkere Broeders in die hooge Taal, tot nog toe dezelve daar ganſch niet verſtaan.

Door welk liefdeloos en valſch ſchryven van die Broederen,

Dit vuilaardig ſchryven en wryven van die van Batavia, en Amboina, na 't Vaderland, mitsgaders dat bekommerlyk verzoeken van het voorſchryvens harer Edelheden voor D. *Leidekkers* werk aan de Heeren Zeventhienen, gelyk ook het verzoeken van de gunſt der Heeren Bewindhebberen en der Chriſtelyke Synoden voor dat werk, duurde al eenige jaaren aan den anderen, zoo dat 'er wel een groot boek (gelyk ik toonen kan) van groeide; dog men deed hier mede aan al de wereld niet anders dan de uiterſte nyd, bitterheit, en liefdeloosheit van die Broeders tegen myn perzoon, en werk, beſchouwen, hoewel dit by de Chriſtelyke Synoden in zyn rechten aard gewogen, en niet anders dan 't was (dat is, als enkele nyd en quaadſpreken) aangezien wierd, zonder dat dit of dezelve, of ook de Eerw. Claſſis van Walcheren, eenigermate daarom dede veranderen, alzoo die overtuigd waren, dat zy ongelyk in hunne ſtelling, daar 't ganſche werk op draaide, hadden, dat is, dat ik geſchreven had, volgens hun eigen bekentenis in de Taal, die men in Amboina beſt verſtond, en dat D. *Leidekkers* Bybel in een Taal overgezet was, die zy zelf bekenden, dat men daar niet verſtond, en die de Predikanten, Meeſters, en de Gemeinte, nog eerſt moeſten aanleeren.

En 't gunſtig voorſchryven van haar Edelheden voor D. Leidekkers werk,

Schoon by veel Kerkvergaderingen maar voor nyd, en quaadaardigheit aangezien.

Egter veele, en vooral de Heeren Zeventhienen, overgehaald wierden om tegen my te zyn.

Egter bragt dit weêr andere, en vooral de Heeren Zeventhienen, tot een verkeerd denkbeeld van die zaak, en van myn werk, behalven dat zich die laatſte ook tegen de Heeren van de Hooge Regeering van Indiën niet wilden aankanten.

In 't jaar 1702. en 1703. kregen die van Amboina van haar Edelheden een wakkere neep over hare verkeerde zorg voor D. Leidekkers werk.

In 't jaar 1702. kregen die van Amboina, by ſchryvens van haar Edelheden aan de Regeering aldaar, een deftige ſtreek over hun verzoek, dat D. *Leidekkers* Bybel, alvorens die te drukken, mogt overzien werden, ſchryvende haar Edelheden, dat dit een werk was, dat hen niet raakte, en dat haar Edelheden, als 't werk gedaan was, dit met den Kerkenraad van Batavia wel zouden overleggen.

In 't jaar 1703. was haar Edelheden ſchryven over die zelve poſt nog ſcherper, dat zy (te weten, de Kerkenraad van Amboina) zich maar bemoejen zouden, om de Kerkelyke zaaken, die Landvoogdy betreffende, aan den Landvoogd voor te dragen, om haar daar in te helpen, en dat dit wel zoo ordentelyk zyn zou, als zich met den Bataviſchen Bybel te bemoejen.

De verdere uitwerking van hun liefdeloos ſchryven van Amboina, en Batavia, na 't Vaderland.

Na al dit vergiftig en doldriftig ſchryven nu waren wel de Chriſtelyke Synoden, mitsgaders de Eerw. Claſſen van Amſterdam, en Walcheren, aan myne zyde; maar door 't ſchryven harer Edelheden voor 't werk van D. *Leidekker*, (door zyne twee Swagers, de Heeren *de Haas* en *van Riebeek*, bewerkt, zynde beide ordinaris Raaden, die ieder hunne vrienden in die vergadering hadden, waar in maar zeven Leden zyn, die een beſluitende ſtem hebben) mitsgaders door 't vuilaardig ſwartmaken van myn perzoon, en werk, by de Heeren Zeventhienen, hadden zy die Heeren in de grootſte onzekerheit, en onverſchillentheit van de wereld gebragt: want ſchoon haar Ed. Agtbaarheden, als zy onpartydig geliefden te oordeelen, zeer wel konden zien, dat dit maar enkele nyd, en vuilaardigheit tegen my, en dat de waarheit nogtans aan myne zyde was (dat haar Ed. Agtbaarheden by haar ſchryvens van den 8ſten July des jaars 1695. aan de Heeren van de Hooge Regeering van Indiën klaar toonen, daar zy zeggen, *dat het niet wel was, menſchen in een Taal, die zy niet verſtaan, te onderwyzen, en dat het beter was, dat de Predikanten, Ziekentrooſters, en andere, zich na de Gemeente, dan dat zich die na de Predikanten zouden voegen, alzoo 'er reeds zoo veel boeken in die onzuivere Taal geſchreven, en die lieden daar in geleerd, en geoeffend zyn*) zoo en wilden zy egter, op de ernſtige aanbeveeling der Chriſtelyke Synoden, en zoo veel Eerw. Claſſen alhier, dit werk van my (ſchoon 't beſte) niet vlak tegen het verzoek en ſchryven van haar Edelheden aan, laten drukken, gelyk zy aan de andere zyde nog veel minder konden overſlaan, om voor 't werk van D. *Leidekker* te zyn, alzoo dit (volgens de eigen bekentenis van de verzoekers daar voor) een werk was in een Taal, die den Inlander nog eerſt aanleeren moeſt, en, alzoo het in een Arabiſche letter was, niet lezen kon, van welken druk niet anders, dan dat alle onkoſten, en moeiten, zouden te vergeefs zyn, te wagten was.

Vooral by de Heeren Bewindhebberen, die, ſchoon overtuigd 'er af, dat myn werk beter als 't andere is,

Egter tot den druk van 't zelve niet hebben gelieven over te ſlaan.

Hoewel zy ook dat van D. Leidekker, niet zonder veel reden, in dezelve ſtaatlaten.

In die ſtaat bleef dit werk jaaren aan een by haar Ed. Agtbaarheden, zonder dat 'er iets van 't een of 't andere werk quam.

D. Leidekkers dood in 't jaar 1701. hier op gevolgd.

Hoe verre dat werk door zyn Eerw. gebragt,

Ondertuſſchen quam D. *Leidekker* in 't jaar 1701. te ſterven, zynde met zyne overzetting tot Epheſ. VI: 6. gekomen; dog het vordere wierd door D. *van der Vorm* tot 't einde van *Joannes* Openbaringe overgezet.

hoe 't door D. van der Vorm voltoit, En wat toen met het zelve verder gedaan is.

Nu was dit werk wel afgedaan, maar 't wierd, ter ordre van haar Edelheden op Batavia in een kas in de Kerkenkamer, van welke de Geheimschryver van haar Edelheden de sleutel had, gelegt.

Van dien tyd af tot nu toe had niemand der Predikanten toegang tot dit werk, dan dat haar Edelheden aan D. D. *van der Vorm*, *van der Sluis*, en den overzetter der Maleitsche Taal, den onder-Koopman *Maarten Hodenpyl*, de schryf- en spel-misslagen van 't Euangelium van *Lucas* belast hadden na te zien, en haar daar kennis af te geven, latende zedert dat werk daar ten proi van 't ongedierte, en van de witte Mieren; dat egter jammer is, dat den arbeid van zulk een wakker man, als de Heer *Leidekker* waarlyk geweest is, daar zoo vrugteloos moest blyven leggen.

Wat de Schryver verricht heeft om D. Leidekkers werk van nut te maken, en in 't licht te brengen.

Om dit voor te komen, heb ik alles, wat in myn vermogen was, gedaan, om dit nog eenigzins van nuttigheit te doen zyn, en in 't licht te brengen, verzoekende, dat beide die overzettingen in twee Colommen mogten gedrukt werden, op dat den arbeid van dien wakkeren en neerstigen Heer niet vrugteloos mogt zyn; dog 't was even, of de Heeren Zeventhienen nog tot het eene, nog tot het andere, om de vorige redenen, genegenheit hadden. Altoos daar volgde niet het minste op, en beide die werken (dat immers niet wel te verantwoorden is) bleven vrugteloos leggen.

Hoewel daar al mede niets op volgde.

Nader bericht, dat D. Leidekker, gedurende zyne overzetting, Eerst van zyn halve, en daar na van zyn heele dienst ontslagen, en dat hem een belooning beloofd,

Ik moet hier met een letterken nog tusschen by voegen, dat de Heer *Leidekker*, in 't jaar 1691. tot die overzetting verzogt zynde, als een middel, om zyn werk te spoediger voort te zetten, in 't jaar 1693. verzogt heeft eerst van zyn halve dienst, en daar na ook van zyn geheele Predik-beurt ontslagen te zyn, behalven dat zyn Eerw. voor zyne moeite (en dat met reden) na 't voltoyen van zyn werk een deftige belooning (zoo my van zommigen gezegt wierd) beloofd is.

Daar de Schryver noit van zyn dienst ontlast is, en te dier tyd geen belooning ter wereld begeerd,

Ik daarentegen hebbe noit een eenige Predik-beurt daarom verzuimd, en toen openbaar verklaard, dit werk tot dienst van myne Gemeinte in Amboina, en andere Kerken, zich van die Taal bedienende, verveerdigd te hebben, zonder dat ik toen eenige belooning daar voor begeerde, verzoekende maar alleen, dat dit tot nut en dienst van haar door last der Heeren Zeventhienen mogt gedrukt, en derwaards gezonden werden; al 't welke immers een doorslaande en overtuigende reden was, om myn werk vooral zoo niet te laten leggen, en zoo veel duizend Christenen van een boek te berooven, daar zy zoo veel licht door konden hebben, te meer, daar de maker toen niets voor zyn moeite begeerde, en haar Ed. Agtbaarheden dit voor zoo weinig geld, ja zelf byna zonder kosten, konden doen drukken, vooral, wanneer 'er maar weinige van die boeken tegen een redelyke prys verkogt wierden, die 'er ieder geerne voor betalen, en waar op zoo veel over zou kunnen schieten, dat de geheele druk vry zou zyn.

En alleen 't drukken van zyn werk van de Heeren Zeventhienen verzogt heeft.

Om welke reden men zyn nut werk zoo vrugteloos niet had behooren te laten blyven leggen.

Dit nu mogt zyn, zoo 't wilde, alles wierd te vergeefs verzogt, daar quam nog van 't een, nog van 't ander, iets, en die van Batavia, of wel vooral D. *van der Vorm*, begonden nu te laat te zien, dat de Regeering, en de Kerken van Indiën, met hun schryven tegen myn werk, niets gewonnen, maar de zaak in dien staat, waar in zy nog is, en de Heeren Zeventhienen in zoo grooten vreeze en onverschillentheit, of liever in zulken onzekerheit, om 't eene of 't andere werk in 't byzonder te drukken, gebragt hadden, dat 'er van geen van beiden iets te hopen viel.

Dog van beide die werken quam niets.

En D. van der Vorm zag nu te laat, wat nadeel hy D. Leidekkers werk, met al dat schryven tegen my gedaan had.

Weshalven zyn Eerw., tot inkeer komende, in 't jaar 1704 aan de Classis van Hoorn voorstelde, en best keurde, dat beide die werken in twee Colommen mogten gedrukt werden.

Daar op vond D. *van der Vorm*, wat van zyn grond komende, in 't jaar 1704. (zoo ik meine) goed, aan de Eerw. Classis van Hoorn uit zich zelven, dog niet uit naam van den Batavischen Kerkenraad, dat daarom by hen ook qualyk opgenomen wierd, te schryven, dat het niet quaad, en best wezen zou, beide die werken in twee Colommen (een voorslag, al lang te voren door my gedaan) te drukken, 't welk, zoo het door den Kerkenraad van Batavia zoo begrepen, en, door hare bewerking, van haar Edelheden zoo na 't Vaderland geschreven, en als het beste middel by de Heeren Zeventhienen ernstig verzogt was, beide die werken hadden al lang 't licht gezien.

Waar op de Schryver nader aangezogt wierd, om weêr na Indiën te gaan.

Ondertusschen wierd ik door eenige Heeren van veel vermogen eerst de pols getast, en daar na verder aangezogt, om weêr na Indiën te gaan, om, waar het mogelyk, daar dit groote werk te helpen bevorderen. En zy meinden, dat ik deze gunstige tyd, en onverwagte verandering in de zaak, behoorde waar te nemen.

En zich eindelyk bewegen liet, om dit op die voorwaarde te doen, van alleen in Amboina,

Ik had 'er in 't eerst niet veel zin in, vreezende tegen de reize met zoo een zwaar huisgezin, en tegen de moejelykheden, die ik weder met de Kerken van Indiën krygen kon; dog nam dit eindelyk aan, en deed daar op verzoek aan de Heeren Zeventhienen, om in Amboina niet alleen, maar daar ook aan 't Kasteel, daar ik te voren gelegen had, en dierhalven geenzins op eenige buiten-plaats aldaar, veel min in eenige andere Landvoogdy, geplaatst te werden.

Haar

en daar aan 't Kaſteel gelegt te werden.

Haar Ed. Agtbaarheden geliefden gunſtig alles, dat ik verzogt, toe te ſtaan, en my zelfs myne vorige ſoldy van honderd en twintig Gulden ter maand, zonder dat ik daarom verzogt, toe te leggen.

Dat hem door de Heeren Zeventhienen toegeſtaan wierd.

Ook had de Chriſtelyke Synodus van Noord-Holland, den 5den Auguſty in 't jaar 1704. tot Alkmaar vergaderd, en de Eerw. Claſſis van Amſterdam den 13den January in 't jaar 1705, de goedheit, om aan de Broederen tot Batavia, en in Amboina, zeer gunſtig voor my te ſchryven, en te verzoeken, dat de vorige verwyderingen, over 't werk van den Maleitſchen Bybel voorgevallen, in 't vuur der liefde geworpen, en dat ik van haar Eerw. met die genegenheit en agting, die ik by hen had, mogt ontfangen werden.

Gunſtig voorſchryven der Synode van Noord-Holland, en der Claſſis van Amſterdam aan die van Batavia, en Amboina, voor den Schryver.

Ik nam daar op die zware reize aan, quam gelukkig op Batavia, en wierd zeer wel van die Broeders ontfangen, dog ondertuſſchen vlak tegen de ordre der Heeren Zeventhienen aan, na de Leger-togt door haar Edelheden gezonden

Komſt en ontmoeting des zelfs tot Batavia, en zyn aanſpraak van die Kerkenraad over 't voortzetten van beide die overzettingen.

Terwyl ik daar was, had ik, voor myn vertrek, de Broederen weêr over myn Bybel, en over een middel, om ze beide voort te zetten, en in twee Colommen te laten drukken, aangeſproken.

Men behandelde dit vry koel, en men nam het qualyk, dat D. *van der Vorm* 'er dus aan de Claſſis van Hoorn, buiten hun weten, over geſchreven had.

Dat van haar Eerw. zeer koel, en met een beriſping van D. van der Vorm, behandeld wierd.

Men verzogt ook mynen Bybel eens te mogen zien, om hem dan te konnen aanbeveelen, en voordragen, daar 't behoorde. Ik gaf 'er eenige deelen aan haar Eerw. van over, die zy een geruime tyd hielden, en my met dit antwoord, op myn verzoek, van 't voor te dragen, weder gaven: haar Eerw., te weten D. D. *van der Vorm*, *Coldedehorn*, &c. hadden myn werk doorloopen, en hadden 't Maleitſch in de Propheet *Daniel*, &c., en in eenige Capittelen van *Geneſis*, by my gebruikt, zoodanig gevonden, dat, zoo ik de moeite nemen wilde, om myn werk van voren af weder te overzien, en, zoo veel 't mogelyk was, daar na te ſchikken, dat zy het, na dit gezien te hebben, aanbeveelen, en voordragen zouden: dat alleen myn verzoek was, alzoo ik zeer wel wiſt, dat haar Eerw. my geen verdere hope, nog verzeekering van den voortgang, konden geven; hoewel haar Eerw. daar over met haar ſchryven na Amboina, en in 't Vaderland, nog al eenige beweging gemaakt hebben, even als of ik in Amboina meer, en hooger daar af, dan zy my beloofd hadden, had opgegeven.

Haar Eerw. verzoek, om des Schryvers Bybel te zien, waar af hy eenige deelen hen overgeeft.

Haar Eerw. oordeel, en beloſte van het te willen aanbeveelen, zoo ik het van voren af overzien, en na Daniel, &c. ſchikken wilde.

In Amboina gekomen zynde, wierd ik mede van die Broederen met veel liefde ontfangen. Ik verzogt hen ten eerſten over myn Bybel 't zelve, dat ik op Batavia verzogt had, gelyk ik haar Eerw. ook kennis gaf, wat men my daar toegezegt had.

Haar Eerw. verdere gezogte vitteryen daar over.

Op dezen grond ſtond my de Kerkenraad van Amboina, even als die van Batavia, mede toe, myn werk, na dat zy 't dan zouden gezien hebben, te zullen gunſtig voordragen.

Komſt des Schryvers in Amboina, en hoe hy daar ontfangen is.

Zedert dien tyd dan begaf ik my, om myn ganſch werk van voren af weder na te zien, en op de voorzeide wyze na den eiſch der Bataviſche Heeren, die myn werk vier maanden beſchouwd en onder zich gehad hadden, niet alleen te verſchikken, maar ook geheel te verſchryven, en als op nieuw weêr in wat hooger Maleitſch over te zetten, zonder daar af verder te ſpreken, alzoo dit een werk was, daar de tyd van veel jaaren toe vereiſcht wierd.

Zyn verzoek hier, wegens zyn overzetting aan te beveelen, op de zelve grond van Batavia, hem toegeſtaan.

Ondertuſſchen heb ik nu en dan ook deze en gene werkjens in 't Maleitſch, en ook in 't Duitſch tot dienſt dezer Kerke, en der Broederen hier, en elders, verveerdigd.

Waar op de Schryver ondernam zyn werk van voren af aan te overzien, en weêr op nieuw over te zetten.

Ik bragt veele van de Pſalmen in 't Maleitſch, in proſa op de kant (gelyk in onze quartyn-Pſalm-boeken) zoodanig over, als het Pſalmboek van *Deutecom* is, zeer bequaam om gezongen te werden, ſchoon niet in rym zynde, voegende de Text-woorden op een ander blad met een Arabiſche letter, voor de liefhebbers van die Taal, 'er by. Ook zette ik de Catechiſmus, en Formulieren, in 't Maleitſch over, mitsgaders de Apocryphe boeken, en den inhoud van alle de Bybelſche byzondere boeken.

Andere werken, ondertuſſchen door den Schryver gemaakt.

Ik heb ook de Geſchiedeniſſen van Nabi *Joeſef*, en van Nabi *Moeſa* (dat is de Propheeten *Joſef* en *Moſes*) twee werken met een Arabiſche letter geſchreven, 't eerſte in 't Latyn, en 't ander in 't Nederduitſch, in myne ledige uuren overgezet.

Ook verzamelde ik een werkje van veel ſpreekwyzen uit Gods Woord, van de Ooſterlingen ontleend, en helderde die uit hunne gewoontens zeer fraai op.

Daar beneven heb ik in die tyd veel Maleitſche woorden met het Arabiſch en Hebreeuwſch vergeleken, en aangewezen, dat de zelve van 't Hebreeuwſch oorſpronkelyk zyn.

Ik heb ook de groote Schets van D. *D'Outrein*, 't Vraag-boekjen van *Borſtius*, en dat van D. *Melchior Burs* in 't Maleitſch overgezet

En eindelyk heb ik ook een groot Lexicon Malaicum in Folio, met 't Maleitſch in een Latynſche, en Arabiſche letter voor, en met het Duitſch agter; en ook weêr met het Duitſch voor, en met het Maleitſch in beide die letters 'er agter, gemaakt, dat een ſchoon werk is.

Alle deze werken hebbe ik nog onder my, in hope, dat die nog eens dienſt zullen doen, wanneer ik 't geluk zal hebben van onder de Bewindhebberen deze en gene Heeren te vinden, die my hier in, ten beſten van 't gemeen, en vooral van 't Inlandſch Chriſtendom, de behulpzame hand zullen gelieven te bieden.

De Claſſis van Amſterdam held ondertuſſchen tot 't werk van D. Leidekker over, en doet verzoek voor 't zelve by de Heeren Bewindhebbers.

Men zag ondertuſſchen, terwyl ik my geheel ſtil in Amboina hield, zonder iets verder van myn Bybel te reppen, dat de Eerw. Claſſis van Amſterdam, hoe zeer ook te voren mede voor myn werk geweeſt, nu tot dat van D. *Leidekker* wat meer begon over te hellen, en alleen voor zyn werk verzoek te doen, mogelyk om dat zy geen kans zagen, om de Heeren Bewindhebberen tot het drukken van myn werk te bewegen, en om dat haar Eerw. het nog beter keurden, het werk van D. *Leidekker*, dan geen van beiden, in 't licht te hebben.

Waar van haar Eerw. in 't jaar 1709. aan die van Ambon kennis gaven.

Op dezen grond ſchreven haar Eerw. den 4den Juny in 't jaar 1709. een zeer beleefden brief aan ons in Amboina, waar by zy ons bekend maakten, dat zy het drukken van beide de overzettingen wel voor goed keurden, en ook reeds aan de Heeren Bewindhebberen voorgeſlagen hadden, dog dat die daar toe niet te brengen waren.

Met aanwyzing, dat ook de Heeren Zeventhienen daar toe genoegzaam overhelden.

Dierhalven oordeelden haar Eerw., dat de overzetting van D. *Leidekker* nog wel gemakkelykſt ter drukpers geraken zoude, en dat zulks al zoo veel als ingewilligd was, zoo de Heeren Majores maar geruſt konden zyn wegens de deugdelykheit des zelfs, en de genoegzame zorge van dat werk te overzien.

Waar op dan haar Eerw. verzogten, dat ik, om dit niet te ſtremmen, dog met myn verzoek verder wilde ſtilzitten, en ophouden.

Vermits zy nu ook gezien hadden, wat verzoek ik op Batavia, en in Amboina, by myn komſt aldaar, wegens mynen Bybel, gedaan had, zoo vreeſden zy, dat dit zomtyds het dus verre gebragt werk van haar Eerw. met den Bybel van D. *Leidekker* weder zou konnen veragteren; waarom zy my verzogten, en hoopten, dat ik, tot welvaren van de Kerk, myn werk liever zou willen laten vaaren (geruſt zynde het myne daar toe gedaan te hebben, en den loon van den Heer 'er voor verwagtende) dan, door op het drukken van 't zelve te veel te ſtaan, oorzaak te zyn, dat 'er in 't geheel geene overzetting in 't licht quam.

Waar op de Amboniſche Kerkenraad haar Eerw. in 't jaar 1710. antwoorde.

De Kerkenraad van Amboina antwoorde die Eerw. Claſſis den 24ſten September des jaars 1710 daar op, dat het overgezonden verzoek van D. *Valentyn* alleen gediend had, om haar Eerw. te toonen, wat hy op Batavia, en in Amboina, verzogt had, en dat dit in 't wezen der zaak overeen quam.

Dat ik geen nader verzoek, zedert myn laatſte, gedaan had, hoewel mede een goede Maleitſche overzetting zeer noodig oordeelde.

Vorder zeiden zy mynenthalven, tot haar Eerw. geruſtheit, en wegneming van alle vreeze voor 't vertragen van D. *Leidekkers* overzetting door te veel op de myne te ſtaan, dat ik, zedert myn laatſte verzoek alhier, geen nader voorſtel daar omtrent gedaan had, en dat ik met haar Eerw. mede van oordeel bleef, dat het noodig was eens een goede Maleitſche overzetting te hebben.

De Schryver vind, by zyne terugkomſt uit Indiën, dat die Claſſis nog even ſterk voor D. Leidekkers werk was.

Na dezen tyd nu uit Indiën in 't Vaderland in 't jaar 1714. gekomen zynde, bevond ik, dat die Eerw. Claſſis nog even zeer voor het werk van D. *Leidekker* was; ja veelen daar van waren al zoo verre gekomen, dat zy geloofden, dat 'er maar een en dezelve Maleitſche Taal, of dat 'er geen hoog nog laag Maleitſch, (diens tegendeel reeds klaar genoeg bewezen is) en dat 'er dierhalven geen reden meer was, om voor myn werk, maar dat men alleen voor 't werk van D. *Leidekker* behoorde te ſpreken.

Van 't welke zommigen ook oordeelden, dat 'er geen hoog nog laag Maleitſch, en dat 'er maar eene Taal was.

Hoewel het werk van D. Leidekker ondertuſſchen al zoo weinig, als 't myne voortging.

Dit ſleurde zoo wat henen; dog ondertuſſchen quam 'er al zoo weinig van 't werk van D. *Leidekker*, als van het myne.

Eenige jaaren 'er na wierd de Schryver door een Predikant van Amſterdam om eenige afſchriften van zyn werk verzogt,

Eenige jaaren na myn aanwezen alhier kreeg ik egter een briefje van een Predikant van Amſterdam, waar by ik verzogt wierd eenige Kapittelen uit myne overzetting met een interlineare Latynſche overzetting onder ieder woord aan zyn Eerw. over te zenden, alzoo de Heeren Bewindhebberen nu eenige hope voor den druk van een Bybel begonden te geven, en genegen waren deze afſchriften na Indiën te zenden, om ze daar te laten zien, en die zelve Kapittelen ook van daar uit den Bybel van D. *Leidekker* herwaards te eiſſchen, om die dan hier van de Eerw. Claſſis tegen malkanderen te laten nazien.

Ik zond ten eerſten die afſchriften, en ging 't jaar daar na, na dat ook die afſchriften uit Indiën gekomen waren, na Amſterdam, om met de Heeren Deputati ad Res Indicas zelfs over die zaak te ſpreken.

Ik hoorde toen, tot myne groote verwondering, dat die van Batavia by hun laatſte ſchryvens al zoo verre gekomen waren, dat de Bybel van D. *Leidekker* met geen Arabiſche letter moeſt gedrukt werden, alzoo de Gemeinte die niet leezen kon. Ook was men daar van oor-

hope voor 't drukken van een Bybel.

oordeel, dat 't Maleitſch in myne afſchriften niet eenparig, ook te veel na 't Nederduitſch geſchikt, en daarom niet goed was.

Die dezelve overzend, en die 't jaar 'er aan te Amſterdam hoorde, Dat die van Batavia nu zelf de Arabiſche letter in haren Bybel, als onleesbaar afkeurden.

Men had ook beide deze afſchriften, die van myne, en die van D. *Leidekkers*, overzetting, tegen malkanderen vergeleken, en in veel plaatzen de myne (zoo my van zeker Predikant aldaar bericht is) beter, dan die van D. *Leidekker*, gekeurd.

En dat ze myn werk te veel na 't Nederduitſch geſchikt vonden, en 't daarom verwierpen.

De voornaamſte reden van myne reize was egter om aan de Heeren Deputati, of een van haar Eerw., dien ik maar eerſt ontmoeten zou, te vertoonen zekeren brief van D. *van der Vorm*, waar by zyn Eerw., ziende, dat 'er van geen van beide de overzettingen iets quam, en ook geen kans ziende, om dat in Indiën verder te brengen, hoopte, dat die dienen mogt, om egter daar door een van beide die Bybels gedrukt te krygen. Om welke, en andere redenen ik dien brief ook voorgedragen heb. Luidende aldus:

Aan den Eerwaarden Heer
François Valentyn.

Gunſtig oordeel der Claſſis voor myne afſchriften.

Myn Heer, zeer waarde Medebroeder.

Voorſtel van D. van der Vorm aan den Schryver in 't jaar 1718. tot voortzetting van beide die overzettingen, of wel van een werk uit alle de zelve, met een byzondere lof voor des Schryvers werk, en perzoon.

DEze *ingeſlotene, my door u* Eerw. *gewezene* Diſcipel, Amos Pietersz. Thenoe, *nu* School- *en* Leer-meeſter *op 't eiland* Timor, *toegezonden zynde, om dezelve aan u* Eerw. *verder te laten afgaan, zal u* Eerw. *buiten twyffel doen zien; hoe hy 't daar heeft, en wat daar voor hem al te doen valt. Wy hebben in dit jaar door de* Hooge Regeering *alhier gekregen, een zeker* Extract *uit de* Miſſive *van de* Edele Groot Agtbare Heeren Bewindhebberen *ter* Kamer *van* Zeventhienen, *aanwyzende, dat ook door u* Eerw. *aan dezelve een opſtel, rakende de* Maleitſche Verſie, *ingebragt was, en vervattende eenige* vraag-poincten, *nopende de* Maleitſche Verſie *des* Bybels, *door den* Eerw. D. Melchior Leidekker *gemaakt, om die te beantwoorden, en daar uit voorts ook te geven een* Literale Translatie *van den* 1ſten Pſalm, *het* 53ſte Kapittel *van* Jeſaias, *het* 1ſte Kapittel *van 't* Euangelium Johannis, *en het* 3de Kapittel *van den* Sendbrief Pauli aan de Romeinen, *volgens de trant der* Interlineare Verſie *van* Arias Montanus, *'t welk alles wy nagekomen, en aan de* Hooge Regeering *alhier overhandigd hebben, zulx als u* Eerw. *wel zal konnen vernemen.*

Nader getoond uit zyn Eerw. brief.

Zoo 't na de zin der meeſten alhier gaat, zal van 't drukken des Maleitſchen Bybels *niets komen; of men moeſt in 't* Vaderland *daar aan de ſterke hand leggen, want, als u* Eerw. *wel weet, men wil hier de* Portugeeſche Taal *de overhand doen houden, en 't* Maleitſch *was 't mogelyk, de ſchop geven; dog zoo niettegenſtaande dit, het egter anders uit quam te vallen, 't geen wel kan wezen, als men 't in 't* Vaderland *maar wel meent, en beſluit genomen heeft, van den* Bybel *in 't* Maleitſch *te laten drukken, zoo meen ik, dat men alle eenzydigheit onder 't* Maleitſche Broederſchap *vooraf behoorde te vergeten, en alle middelen dan in 't werk te ſtellen, om dat heilzaam oogmerk eenelyk te bereiken, zonder te zeggen, wiens* Verſie *beter is, maar uit alle, die 'er zyn, een te maken, en* NB. *die zoo na, als 't mogelyk is, over een te brengen met onze* Nederlandſche overzetting, *in de* Synode *van* Dordregt *goedgekeurd, waar op ook den druk van dien* Bybel *door* Authoriteit *van de* Heeren Staaten Generaal *voor alle de* Schoolen *en* Kerken *der* Gereformeerden *van ons* Nederland *ook voortgegaan, en altyd te blyven vaſt geſteld is; en in zoodanig geval meen ik, dat ter dezer zake u* Eerw. *dienſt loffelyk, en* werk *nevens de andere* Broeders *noodig moet gebouden werden, wanneer het zeer goed zoude wezen, dat die* Heeren *u* Eerw. *ten dien inzigte herwaards beſloten te zenden, om als dan dat* Godsdienſtig werk *met vollen yver, nevens andere* Maleitſch-kundigen *tot eere van* Gods naam, *en ter gewenſter vrugt dezer* Indiſche Kerken *zonder hinder uit te voeren.*

Waar in zyn Eerw. geheel anders van den Schryver en zyn werk, dan in de vorige tyden ſpreekt.

En waar in zyn Eerw. het ſchikken van zoo een Bybel uit alle de overzettingen na onze Duitſche overzetting, tegen 't ſchryven der Bataviſche Kerk nog in dit jaar, zeer goed keurd.

Hier mede u Eerw. Gode *en den* Woorde *zyner genade bevelende, ben ik*

Myn Heer, zeer waarde Medebroeder;

U Eerw. geheel verplichten

Dienaar,

PETRUS van der VORM.

Batavia den 10.
November 1718.

Gelyk die brief my, als ik dien tegen 't vorige geſchrevene door dien zelven Heer wegens my vergeleek, zeer wonderlyk voorquam, alzoo vergaf ik zyn Eerw. in myn herte alles, dat hy te voren tot nadeel van my, en myn werk, geſchreven had, pryzende zynen inkeer ten goede, zyne beſcheidene getuigenis over my, en myn werk, en zyne verkiezing van dit middel tot het in 't licht brengen van 't zelve.

Des Schryvers aanmerking over die brief, en over D. van der Vorm.

Maar was dit my wonderlyk voorgekomen, het quam dien Heer Deputatus ad Res Indicas niet min wonderlyk voor,

En hoe wonderlyk deze brief een

der Heeren Deputati ad Res Indicas tot Amsterdam voorquam.

voor, alzoo die zeer wel wist, wat 'er te voren over my geschreven was.

Die zelf niet voor my was, maar een affchrift van die brief verzogt.

Zyn Eerw. had eerst gezegt zich, om voor my te spreken, niet te konnen inlaten, dog oordeelde deze brief van veel gewigt, en verzogt my een afschrift daar van, dat ik zyn Eerw. gaf, verzoekende, dat zyn Eerw. dit tot bereiking van het oogwit, in die brief bedoeld, en om metter tyd de Bybel eens in de Maleitsche Taal gedrukt te mogen zien, geliefde te gebruiken, gelyk zyn Eerw. my beloofde te doen. Ook heeft zyn Eerw. my naderhand bericht, dat het zien van dien brief het geheele Classis in een geheele andere gedagte ten voordeele van myn werk gebragt heeft.

Die den Schryver zyn Eerw. overgaf, en die 't Classis in een geheel andere gedagte voor zyn werk bragt.

Ik bezorgde ook, dat deze brief aan een der voornaamste Heeren Bewindhebberen tot Amsterdam vertoond wierd, ten einde ik ook aan die kant bewerken mogt, dat 'er eene overzetting des Bybels mogt gedrukt werden.

Gelyk de Schryver die ook aan een Heer Bewindhebber daar toonen dede, dog zonder vrugt.

Die Heer liet aan den Heer Predikant, die ze zyn Ed. had laten leezen, weten, dat hy dien brief gezien had, zonder daar iets verder op te antwoorden; en ook zonder eenige vrugt, alzoo die Heer onverzettelyk voor D. *Leidekkers* werk, en tegen my, was.

De Schryver toond ook, dat hy gezogt heeft, en nog zoekt, zyn werk door de rechte deur in Indiën in te voeren.

Indien ik gezogt had, volgens de raad van de Heer Professor *Reland* (zal^r.) myne overzetting maar in 't licht te hebben, zoo had ik de zelve in Engeland, daar zyn Ed. my middel toe aan de hand gaf, konnen laten drukken. Zyn Ed., en veel andere Heeren, hebben my dat meer, als eens, aangeraden; dog ik heb dat tot nog toe zeer zedig van de hand gewezen, betuigende, dat ik daar by niet zoo zeer myn eigen eere, als wel het nut, en de stichting van de Christenen in Amboina, en elders, beoogde, en dat dit middel meer tot nadeel, dan tot voordeel, zou konnen dienen, alzoo de Heeren Zeventhienen het mogelyk zeer qualyk zouden konnen nemen, dat ik tot vreemden ging, en verder goed vinden te verbieden, dit boek in de landen, daar ik het voor gemaakt had, in te voeren. Dierhalven zeide ik liever, na nu vyfentwintig of zesentwintig jaaren gewagt te hebben, nog eenigen tyd te willen wagten, in hope, dat God de Heere in de herten van haar Ed. Agtbaarheden een andere neiging door zyn Geest zal gelieven te bewerken.

In allen deelen mydende, om de Heeren Zeventhienen geen misnoegen te geven.

Ik heb naderhand aan dien zelven Heer Bewindhebber doen verzoeken, dat zyn Ed. het daar maar geliefde toe te brengen, dat de Heeren Zeventhienen een getal van vier of vyf honderd Exemplaaren van myn Bybel tegen Boekverkoopers prys geliefden over te nemen, en verder toe te staan, dat men het overige getal van den druk vry met hunne schepen na Indiën voeren mogt; en dat ik dat werk dan op myn kosten zou laten drukken; dog het dacht dien Heer niet der pyne weerdig, my daar op eenig antwoord te geven.

Nader redelyk verzoek aan een Heer Bewindhebber door d… Schryv… tot voo… zetting… van zy… werk o… eigen kosten… dog te… vergee… gedaan…

Ondertusschen was ik met het weêr overzien, of op nieuw overzetten van myn geheel werk, zoo verre geraakt, dat ik het van voren af aan nog eens (na de trant en spelling van 't hooge Maleitsch, zoo veel als het eenigzins lyden kon, en om my in allen deelen na de zinlykheit van de Batavische Broederen te schikken, en dus 't gemeene goed oogwit te bereiken) overgezet, en nu al een geruime tyd voleindigt had; waar van ik ook kennis aan de Heer *van der Vorm* gegeven heb; dog om dat nu na Indiën te zenden, om het daar te laten overzien (gelyk ik anders geerne doen zou, zoo ik 'er was,) zal my niemand licht konnen raden.

De Schryv… volein… digd zy… tweede… overze… ting d… Bybels… in een… Maleit… dat w… hooge… was.

Waar… hy oo… berich… aan D… van d… Vorm… gaf, …

Daar ziet men nu, wat moeite ik, uit enkele liefde voor 't Ambonsche en 't verder Indisch Christendom, heb op my genomen, zynde tot nog toe zoo ongelukkig, om, wat middelen ik hier ook hebbe in 't werk gesteld, en hoe zeer en de Ed. Heeren Bewindhebberen, en de Eerw. Classis van Amsterdam; vooral door dien laatsten brief van D. *van der Vorm*, van de nuttigheid van myn werk overtuigd zyn, geen vrugt ter wereld van al mynen arbeid te zien, vermits men zich niet verweerdigd, om my daar over maar eens te hooren spreken; hoewel ik die Heeren met weinige woorden zeer veel zou konnen zeggen, dat tot hun naricht zou konnen dienen.

der da… egter… goedv… den k… dat na… Indië… over… zende…

Bekla… des Schry… over… nen v… teloo… arbei… allen… zen, tegen… staan… men… van d… nuttig… van z… werk… voller… over- tuigd…

Wat hier verder af werden zal, weet die goede en groote God, die alles ter eere van zynen naam, en ten beste van zyn Kerk, op zyn tyd schikt.

Dog ik bidde de Heeren Bewindhebberen, in de vreeze van Gods naam, en buiten eenige zydigheit, maar eens te overwegen, of het niet een bewys van een groote neerstigheit, en zugt voor myne Gemeinte in my is, dat ik, zonder hope van eenige belooning, en zonder eenig verzuim van myn dienst, den Bybel tweemaal overgezet heb. Indien ik 't geluk had, om dien wakkeren Veldheer, en Directeur Generaal, den Heer *Ryklof van Goens*, of tot mynen Gouverneur, of tot een oordeelaar over myne zaak te hebben (die in zyn Rapport aan haar Edelheden in 't jaar 1675. zoo zeer over de nalatigheit der Predikanten in de Taalen der Inlanderen, schoon de grootste reden van hun zending, klaagt) zekerlyk zou die Heer meer

Zyn n… derige… bede… de He… ren B… wind- hebbe…

meer agting voor myn perzoon, en werk, dan nu geschied, getoond, en my zeer sterk tot meer neerstigheit aangezet hebben.

Om dog 't oog op zyne neerstigheit eens te slaan, en te overwegen,

Wel is waar, dat haar Ed. Agtbaarheden, door 't schryven van die van Batavia, en Amboina, in een groote onzekerheit, wat werk te verkiezen, gebragt, en tot een groote drift tegen myn perzoon en werk, door 't vuilaardig schryven van dezen en genen, vervoerd, of misleid zyn; maar vermits ik nu een voornaam lid van haar Ed. tot Amsterdam, en ook de Eerw. Classis aldaar, by de voornoemde brief klaar hebbe doen blyken, dat haar Ed. Agtbaarheden, en ook haar Eerw. (door de verkeerde berichten der Regeering voor D. *Leidekkers* werk, en door de verkeerde drift der Indische Broederen tegen my, en myn werk) misleid zyn, en dat, volgens schryvens van de voornaamste der Heeren, die te voren zoo tegen my waren, nu myn werk, en perzoon, zeer nut, en noodig geoordeeld werd, om van myn Bybel, en die van D. *Leidekker*, een goede Bybel in 't Maleitsch te doen drukken, zoo geve ik haar Ed. Agtbaarheden eens wederom met veel nedrigheit in bedenken, of myn werk, en of ik, verdiend hebben, zoodanig behandeld te werden, dat men my nu, daar ik alles tot genoegen van de Kerken van Indiën, tot gerustſtelling van haar Ed. Agtbaarheden, en van de Christelyke Synoden, en Eerw. Classen alhier, gedaan hebbe, wat my mogelyk was, met myn werk zitten laat, zonder het myne, en zonder dat van de Heer *Leidekker*, of wel een werk, uit die beiden genomen, te laten drukken.

Of hy verdiend heeft zoodanig als men nu doet, behandeld te werden.

En of dit al wel is, dat men de Indische Kerk van zoo een nut werk, nu men die nog helpen kan, beroofd laat blyven.

Ik bidde haar Ed. Agtbaarheden, als Voesterheeren van de Indische Kerken, dog eens te overwegen, of dat wel is, dat die Kerken, die men nu nog helpen kan, en daar na (als men eens willen zal) mogelyk niet zal konnen helpen, van de vrugt van zoo een nut en noodig werk beroofd blyven; te meer, dewyl 'er nu nog zoo weinig in 't leven zyn, die zoo een werk zouden konnen overzien; behalven dat ook de bequaamste van allen, die ik in Indiën kenne, te weten, D. *van der Vorm*, my zelf in dit jaar 1721. nog geschreven heeft, dat hy zich door zyne zwakheit, en klimmende jaaren, niet in staat vind, om zoo zwaren werk van dat overzien des Bybels te ondernemen, genegen zynde dit aan jonger mannen over te laten, die 'er mede zeer dun gezaaid zyn, behalven dat ook ieder een, die al Maleitsch kend, juist dat in geen Arabische letter lezen kan, hoedanig een ik 'er nu, buiten D. *van der Vorm*, geen een, dan D. *Brands*, weete, die zich daar in oeffend, en een neerstig man is; dog of die Heer in 't hoog Maleitsch wel zoo verre is, dat hy den Bybel van D. *Leidekker* grondig zou leezen en verstaan, daar aan twyffel ik zeer, alzoo daar veel toe vereischt word. Altoos toen ik uit Indiën vertrok, was zyn Eerw. nog niet in dien staat; en hoewel ik vast stel, dat zyn Eerw. in zoo veel jaaren volslagen bequaam tot de revisie van zulk een werk geworden zal zyn, zoo geve ik dan nog in bedenken, of dat maar een mans werk is; buiten zyn Eerw. weete ik niemand tot zulken revisie bequaam, alzoo ik de andere Heeren Revisores niet kenne, en van hare bequaamheit niet oordeelen kan.

Ik zie nu geen reden, die haar Ed. Agtbaarheden nog eenige bekommernis, van dit werk te bevorderen, overlaat, ten ware, dat haar Ed. Agtbaarheden begeerden, dat het haar Edelheden uit Indiën ook zoo aan haar Ed. Agtbaarheden voordroegen. Ik beken wel, dat dit tot haar Ed. Agtbaarheden gerustheit nog beter was; maar zy gelieven eens te overwegen, schoon dat eenigermaten tegen my is, of mynen arbeid daar egter niet legt, of de Kerken van Indiën ondertusschen na myn werk niet verlangen, of zy dat al over lang niet behoorden gehad te hebben, en of het nu wel te verantwoorden is, dat langer uit te stellen, daar men van myn Taal-kunde, en van de nuttigheit van myn werk, door myn grootste tegenpartyder zelfs zoo kragtig, en met zyn eigen hand, verzekerd is.

Met verzoek dat haar Ed. Agtbaarheden dog zulken nutte zaak niet langer gelieven uit te stellen.

Ik bidde haar Ed. Agtbaarheden dierhalven, als Heeren, die zoo gunstig zoo veel onkosten, ten nutte van de Kerke Gods in Indiën, en van Amboina in 't byzonder, doen, dat haar Ed. Agtbaarheden, zoo zy eenige liefde voor een man van neerstigheit, en voor zulken lastigen arbeid, als ik tweemaal gedaan hebbe, zoo zy eenige zugt voor zoo veel duizenden van Christenen, die daar door meer, dan door veel andere middelen, konnen gestigt werden, en voor een spoedige, en wel-gegronde aanwasch van die Kerken, hebben, dog zoo goed gelieven te zyn, van een zaak van zoo veel aangelegenheit, en die nu alleen van haar Ed. Agtbaarheden afhangt, dog niet langer uit te stellen, maar gunstelyk die geringe onkosten, die 'er tot het drukken van zulk een werk vereischt werden, te doen, voor welke gunst ik, en die Kerken, haar Ed. Agtbaarheden ten allen tyden danken, en God bidden zullen, dat hy dit haar Ed. Agtbaarheden rykelyk gelieve te vergelden.

En dat om verscheide redenen van gewigt, by de Schryver aangehaald.

Voor 't laatste moet ik 'er, tot volkomen gerustheit van haar Ed. Agtbaarheden, en ten bewyze dat de lage Taal van de meeste vrugt is, nog byvoegen 't gene my zeker voornaam vriend van Batavia in opzicht van de Maleitsche Kerk aldaar den 26sten Maart des jaars 1721. schryft: *Het is met de Maleitsche Kerk hier mager gesteld, zynde de Gemeente wel talryk op den tyd des heilige Avondmaals; dog in den tusschen-tyd werd men een groote yverloosheit gewaar. Geloove dat het* N B *beter zoude gaan, wanneer men voor den Inlander in een Taal predikte; dog dewyl dat nu* N B *in twee byzondere Taalen* (neemt dit in opmerking, Heeren, die staande houd dat 'er maar eene Maleitsche Taal is) *geschied, zoo werd daar door een diversie gemaakt, die de Gemeente verwerd, en 't volk als doet stilstaan, niet wetende wat zy verkiezen zullen.*

Dit hale ik aan, om te toonen, dat, zoo 'er maar laag Maleitsch (dat zy verstaan) gepredikt, en ook zulk een Bybel voor hen gedrukt wierd, men buiten alle tegenspraak de meeste vrugt doen zou. Ik zwyge, om reden, des Schryvers naam, hoewel die, zoo ik hem noemde, een groot gewigt hier aan geven zoude.

Dus meine ik nu alles, wat in myn vermogen is, tot geruststelling van U Ed. Agtbaarheden, en tot overtuiging van de zelve wegens myn goede zaak, gedaan te hebben, latende het verdere nu Gode, en de Ed. Agtbare Heeren Zeventhienen bevolen, verzekerd zynde, dat my de gansche onpartydige wereld regtveerdigen, en nevens my van oordeel wezen zal, dat, zoo nu myn werk niet gedrukt werd, dit in 't toekomende de geest en lust van alle neerstige mannen in Indiën geheel en al uitblusschen zal, om eenig werk van dien aard weêr te ondernemen, alzoo weinig lieden hunnen arbeid zoo goed koop, als ik toen aangeboden heb, zouden willen geven.

Waar benevens de Schryver ook toond, hoe hem van zekere Heeren wel groote beloften gedaan zyn, om zyn werk voort te zetten.

Ik had in 't voorleden jaar gelegenheit, om daar over met een der eerste Heeren van ons land, een groot liefhebber van geleerde lieden, en met nog een ander voornaam Heer te spreken, die alle de zaaken voor en tegen gehoord, en wel gewikt hebbende, niet konden begrypen, hoe men my, na 't bewys van zoo veel neerstigheit, in 't verveerdigen van een werk van zoo veel arbeid en nuttigheit, zonder eenige verwagting van belooning, zoo onbehoorlyk kon handelen, en die volslagen uitzeiden, dat de Overheden van ons land zich zoodanigen zaak behoorden aan te trekken, en aan zulk een man op een bescheidene wyze de behulpzame hand te bieden, om hem, en de Kerken van Indiën, dat gewenscht oogwit te doen bereiken. Ook zeiden deze Heeren my hare hulpe by de Hooger Machten, en by de Heeren Bewindhebberen, toe, belovende my ook verder andere Heeren van de eerste rang daar toe te zullen bewegen, om daar over met de Heeren Bewindhebberen op die wyze te spreken, dat ik hope zou mogen scheppen van door hun toedoen die zaak eens tot een gewenscht einde te zien brengen; dog deze twee Heeren my (de eene door de dood, en de andere door een schielyk ander tusschen-val) tegen alle gedagten ontrukt zynde, zoo moet ik al weêr tot een beter tyd en gelegenheit geduld hebben.

Dog h... dat al weêr v... ydeld i...

Besluit der He... ren Zeventhie... nen, e... van ha... Edelhe... den, in jaar 17... om D. Leidek... kers By bel te laten drukke...

Na dat ik nu over beide deze overzettingen des Bybels van D. *Leidekker* (zalr.) en van my 't noodige, mynes oordeels, opgesteld had, zoo is my in 't laatst van 't jaar 1723, by schryvens van myne goede vrienden uit Indiën, gebleken, dat de Heeren Zeventhienen alhier goedgevonden hadden aan haar Edelheden op Batavia te ordonneeren, om de overzetting van D. *Leidekker* ten eersten te doen nazien, en die dan aldaar, niet in een Arabische, maar in een Hollandsche of Nederduitsche letter, te drukken, om 't welk ten eersten te bevorderen haar Edelheden den 29sten December des jaars 1722. een nader besluit daar over genomen, en ook reeds de Heeren *van der Vorm* en *Brands*, Maleitsche Predikanten tot Batavia, en de Heeren *Ninaber* uit Amboina, en *Werntley* van Macassar, tot Revisores aangesteld, en ook al last gegeven hadden, zoo na Amboina, als na Macassar, om deze Heeren ten dien einde herwaards te zenden.

Van wat uitslag nu dit werk, en dien druk des Bybels verder wezen zal, moet ons de tyd leeren, en hoe slegte gedagten ik ook daar van wel op een zeer vasten grond zou mogen hebben, zoo wensche ik nogtans uit grond van myn herte, dat de Heere dit werk tot verder opbouwing van zyn swakke Gemeinte in 't Oosten gelieve te zegenen.

Nader aanmerking de... Schryve... hier ove...

Deze vaste grond nu (waar op ik vreeze dat de Heeren Zeventhienen te laat zullen zien, dat alle hunne onkosten te vergeefsch zullen zyn) bestaat hier in, om dat deze Indiaanen niet anders dan de lage Maleitsche Taal verstaan, en om dat de zelve, zedert al dat woelen voor 't hoog Maleitsch al van 't jaar 1694, en eer, tot nu toe (zynde een tyd van dertig jaaren) nog niets ter wereld in 't aanleeren der zelve, hoe zeer men den Inlander daar toe ook door allerlei

mid-

middelen gedrongen heeft, gevorderd, en niet in ſtaat zyn om maar eene periode te konnen verſtaan. Heeft dat in dertig jaaren zoo ſlechten voortgang gehad, wat is 'er dan nu dog verder van te wachten, dan dat zulken Bybel, en zulke koſten, te vergeefs zullen zyn. Behalven dat het immers met geen reden ter wereld goed te maken is, dat men de inlandſche Maleytſche Chriſtenen maar zulk een Bybel in een Taal, die zy in 't geheel niets ter wereld verſtaan, als met geweld in de hand duwd, in de welke zy noit, zoo ras zy maar een vers of twee gezien hebben, meer zullen lezen, alzoo zy nog weynig luſt genoeg hebben, om zich in 't Maleyts, dat zy verſtaan, te weten, 't lage, te oeffenen. Behalven dat dit voorleggen van zulken onverſtaanbaren Bybel aan die teedere Chriſtenen een daad is, die om veel redenen, die ik al willens overſtappe, voor al in ons, die van den hervormden Godsdienſt zyn, geen plaats behoorde te hebben, om dat wy daar door de vyanden van onzen Godsdienſt als een ſwaard tegen ons zelven in de hand geven, waar op my dunkt dat wel wat verder van alle die gene, die daar toe betrekking hebben, had behooren gelet te zyn, eer deze zaak zoo verre was gekomen. Echter wenſche en hope het beſt van dit alles, en dat Godt het gelieve te zegenen, dewyl het beter is, dat dit, dan dat 'er geen van beyde de overzettingen gedrukt worden, behalven dat dit voor de nazaaten van de Heer *Leydekker* heuchelyk is, zynen zwaren arbeyd nog eens in 't licht te zien. Dit nu was, 't geen ik over de twee overzettingen van den Bybel in 't Maleyts, als mede wel byzonder tot de ſtoffe van den Godsdienſt behoorende, te zeggen had.

Welke de eenige middelen tot herſtelling der vervallene Kerk van Amboina zyn.

Dus verre nu hebben wy omſtandig den ſtaat van de Kerke van Amboina van den beginne af tot nu toe, zoo kort als 't ons mogelyk was, getoond, en te gelyk aangewezen, waarom zy tot nog toe zoo ſlecht geſtelt, en wat het eenig middel is, om haar te helpen, beſtaande voornamentlyk in deze drie zaaken.

Voor eerſt, dat men hen den Bybel in de lage Maleytſcht Taal, die zy alleen verſtaan, moet geven: want zoo men hen een overzetting in 't hoog Maleyts geeft, dat zy niet verſtaan, en daar zy geen moeite om zullen doen om die te leeren verſtaan (dat hen ook niet te vergen is) zoo zal men bevinden, dat alle moeite en koſten tot voortzetting van zulk een werk aangewend, te vergeefs zyn, alzoo 't quaad genoeg is, om den inlander zelfs iet in dat Maleyts, dat hy verſtaat, in te prenten, en hem dat te leeren.

Ten tweeden, dat men op ider Eyland een Predikant; dog op Ceram, alzoo dat groot is, en op Amboina, ider 'er twee lecht, zoo dat 'er ten minſten twaalf zouden dienen te zyn, daar men 'er nu meeſt maar vier, en als 't getal al vol is, maar zes voor zoo grooten oegſt heeft.

Ten derden, dat 'er by die van de Regeering, en van den Kerkenraad, als men de boeten dog afgeſchaft wil laten, een ander dienſtig en kragtig middel beraamd werde, om den tragen Amboinees ten minſten tot het gehoor van Gods woord, en van de Catechizatien te doen komen, zonder 't welk de ganſche dienſt der Predikanten, en die der Meeſters op de buyten plaatzen, vruchteloos is, en dan meyne ik, dat men in korte jaaren een groote verandering zien, en altoos nader reden hebben zou, om te gelooven, dat het aan den yver der Predikanten niet ontbrak, dat nu by veelen zonder eenigen grond vaſtgeſteld werd, en gelyk haar Edelheden al voor veele jaaren zedert 't jaar 1709. haar Eerw: te laſt leyden, zeggende, geen ander middel tot herſtelling, en om den Inlander in de Kerk te doen komen, te weten, dan 't geen de Heer de *Haas*, en zyn Raad, voorgeſteld had, een Heer, die ik bevorens getoond heb, de eenige oorzaak te zyn, dat zy 'er niet komen, door dien de boetens plotſelyk afgeſchaft zyn. Nu konnen immers de Predikanten niet anders doen, dan prediken, en den Inlander zelf aan hunne huyzen (gelyk zeer dikwils geſchied is) te vermanen, en zy komen 'er egter niet. De Regeering heeft hen (gelyk ik onder 't jaar 1709. toonde) ook ernſtig vermaand, en hier op komen zy 'er ook niet. Konnen dit de Predikanten nu helpen, daar de Inlanders na de Regeering alzoo weynig, als na hen, luyſteren? Geheel niet; maar men moeſt zamen een ander middel beramen; dog daar over zyn wy noit eens geſproken, en men bemoeid zich in dezen opzicht zeer weynig met den Godsdienſt. Quamen de Landvoogden, en andere der voornaamſte bedienden, volgens de uytdrukkelyke laſt harer Edelheden, wat dikwils zelf in de Maleytſche Kerk, dat zou zeer veel helpen, om 'er den Inlander, al was 't maar uyt ſchaamte, mede na toe te trekken, dog die komen noit daar; en zy zouden het zeer qualyk opnemen, zoo de Predikanten hen daar over aanſpraken.

Wil men nu, als een middel om hen te meer tot het ter Kerk gaan te lokken, hen een Bybel in de hooge Maleitſche Taal opdringen, dat zal het regt middel, mynes oordeels, zyn, om het vat den

den bodem in te slaan; een zaak, die derhalven zeer zwaar, en voor God en de menschen onverantwoordelyk is.

Om nu buyten 't reeds aangehaalde nog nader kennis van die zaaken dezer Kerk te krygen, dient men te weten, wat eygentlyk den dienst van een Predikant, hoe groot het getal der Predikanten, der Schoolmeesters en der Kerken, mitsgaders hoe groot 't getal der Christenen en der Ledemaaten hier is.

De Schryver wyst aan, wat hier de dienst der Predikanten is.

De dienst van een Predikant, die nog niet als Nederduytsch verstaat, bestaat alleen in des Sondags eens Nederduytsch te Prediken, en eens in de week te Catechizeeren; dog zoo 'er twee zyn, zoo werd 'er tweemaal, voormiddags een vrye Text, en des namiddags over den Catechismus gepredikt; dog zeven weken voor Paasschen werden 'er veerthien vaste Texten over het Lyden van Christus verhandeld.

Een Maleyts Predikant predikt mede Sondags, eens; dog, zoo 'er twee zyn, ider eens. Ook werden 'er in de week in de Maleytsche Kerk Donderdags, Zaturdags, en Sondags, drie avond gebeden door den Oppermeester aan 't Kasteel gedaan, alwaar dan de meeste bejaarden, en jonge lieden (als zy 'er maar tegenwoordig zyn) ook wel ondervraagd, en in de gronden van den Godsdienst geoeffend werden, daar dan een Predikant veeltyds gewoon is by te zyn, en hen mede over Godsgeleerde stoffen te ondervragen; dog de meeste tyd ontbreken 'er perzoonen, die men ondervragen kan.

Buyten dien queekt zulk een Predikant verscheyde Inlandsche Leerlingen, zoonen der Koningen en verdere Grooten, in zyn huys aan, die hy zonder iets, dan hun dienst, daar voor te genieten, kost en kleederen geeft, en welke hy in de gronden van den Godsdienst dagelyks, of wel op zekere vastgestelde tyden, onderwyst, om van dezelve met 'er tyd Schoolmeesters (die dan zoo veel als Krankbezoekers zyn) te maken.

Zware lasten hier van een Maleytsch Predikant.

De voornaamste en zwaarste post van een Maleytsch Predikant was hier van ouds, en noch, by voorval als 'er een Predikant in een der Naburige Landvoogdyen, 't zy in Ternate, 't zy in Banda stierf, dat hy dan daar na toe moest; ten anderen, dat hy, daar gekomen zynde, dan de moejelykste togten ter wereld, in Ternate nog wel zeventig mylen verre, tot aan 't Eyland Mangindanao, en op Celebes, door vreesselyke moerassen en eisselyke bosschen, en in Banda na de Suyd-ooster en Suyd-Wester Eylanden, met veel gevaar van zyn leven, onlydelyke ongemakken, en niet zonder zeer groote onkosten, te doen heeft. Als hy nu daar van al bevrydt is, en in Amboina blyft, moesten 'er, ten minsten tweemaal (en volgens de Kerkenordre hier driemaal) 's jaars, meer dan vyftig buyten Kerken en Schoolen, zoo op de Akelige Gebergten van Leytimor met den aankleve aan dien, als op de buyten-Eylanden, bezogt werden, 't geen, om de zware regen-sayzoenen alhier gemeenlyk in de stille tyd, of in de maanden van April, en October gedaan werd, om dat men dan geen regen, nog zulken gevaar van de holle zee en winden heeft, hoewel dit altyd geen vaste streek houd, en my, en anderen, wel gebeurd is, dat wy midden in zee door een zware storm overvallen en in groot levens-gevaar gebragt wierden.

Never de gev ren die uyt te staan heeft.

Dit werd gemeenelyk tusschen twee Predikanten verdeeld; waar van de eene het Gebergte van Leytimor en de strand-Kerken, en somtyds 't Eyland Oma 'er nog by, bezoekt, en dan heeft die Heer zesentwintig Dorpen voor zyn post, dat immers geen werk van een Man is.

De andere neemd de bezoeking van de Kerken en Schoolen op de Eylanden Boero, Manipa, Bonoa, Ceram, Honimoa en Noessa Laoet waar, en deze heeft negenentwintig Dorpen waar te nemen, dat nog veel zwaarder, en daar de reyze nog ongemakkelyker is.

Zoo 'er een derde Taalkundige is, zoo valt die last een derde ligter; maar dat beurt heel zelden.

Met h slegte vaartu gen hy tochte over z doen moet.

Die over zee gaat, werd van een vaartuyg, dat meesten tyd vry slegt is, en van volk voorzien, om zyne goederen, over al te dragen. Ook werd hy geherbergd, en, zoo hy daar mede gedient is, van vry slegte spyze, na de trant van den Inlander, en alles in klapper olie gebraden, verzorgt; maar om het zeker te hebben, zoo diend hy wel al het noodigste mede te nemen.

Hoe met d Land-togten gaat.

Die te Land gaat over het Gebergte, pleegt 'er in oude tyden te voet na toe te moeten, daar na heeft men 'er te peerd na toe gereden; dog zedert dat de Heer de *Haas* de peerden uyt zuynigheyd, en om de E: Maatschappy van die onkosten te bevryden, en onder andere een voor drie en vyf achtste ryxdaalders verkoopen liet, hebben de Predikanten zelf moeten verzorgen, dat zy een draag-stoel hadden, gelyk ik, en andere, hebben laten maken, om daar mede na boven toe, op de gevaarlykste stylte, akeligste wegen, die men zig verbeelden kan, gedragen te werden, of wilde men ryden, zoo moest hy zig van een peerd ten zynen kosten voorzien.

Hy trekt derwaards met een Inlands Ouderling, die te voet gaat, en hy werd van

van acht, tien of twaalf en meer mannen, na dat de wegen steil zyn, gedragen, en zyn goed hem nagevoerd, hebbende, na gissing, vyftig of zestig man by zich, welke yder Dorp hem weer op nieuws bezorgen moet, dat dikwils zeer veel moeite geeft, eer men klaar raakt.

Wat zoo een Predikant in ieder Dorp verricht.

Na dat hy nu in zulk een Dorp gekomen is, vind hy daar alle dag weer op nieuw ruim zyn werk. Als hy 's morgens ten vyf uuren vertrokken zynde, ten zeven of acht uuren in een Dorp komt, gaat hy met zyn Ouderling eerst in de School, waar in vyftig, honderd, en ook wel meer, en minder kinderen zyn.

Alle die kinderen onderfoekt hy naauwkeurig, om te zien of de Meester zyn pligt gedaan, en zyn ampt neerstig waargenomen heeft. Men doetze de Catechismus, en andere kleine vragen, mitsgaders de Thien Geboden, de Gebeden, en de twaalf Artykelen des Geloofs opzeggen; andere doet men daar na lezen en zingen, en men ziet wat sy in 't schryven gevorderd hebben, waar na hy de noodige, en de al te groote kinderen van de School ontslaat. Eer dit gedaan is, is het wel elf uuren. Tusschen elf en twaalf uuren neemt hy die genen, die hunne Belydenis willen doen, aan, makende, tegen dat dit gedaan is, dat alle de Ledematen in de Kerk by een vergaderd zyn, alwaar hy een gepaste aanspraak tot haar doet, hoorende, of 'er eenige geschillen of redenen zyn, om ymand van 't Avondmaal af te houden. Soo 'er geringe geschillen zyn, die doet hy met zyn Ouderling af. Indien zy te zwaar zyn, zoo brengt hy die aan den Kerken Raad; en noodigd ondertusschen, wanneer alles in rust is, de oude en nieuwe Leden, die daar tegenwoordig zyn, ten Avondmaal. Na de middag predikt hy voor die Gemeinte, en bediend beide de Sacramenten, waar mede, al predikt men maar een klein uur, wel twee uuren henen gaan, doordien 'er dikwils veel kinderen, of bejaarden te doopen, en dan twee of drie Formulieren te lezen, en lieden in den Echten staat te bevestigen zyn.

's Avonds ten zeven uuren is 'er een groote Catechizatie van bejaarde en jonge lieden, alwaar zy dan alle door den Predikant ondervraagd worden, om te zien, wat zy gevorderd of veragterd hebben, waar op de tragen dan ernstig tot hun pligt, en neerstigheid in 't bywoonen van 't gehoor van Gods Woord, en van de Catechizatien, by 't afwezen van de Predikanten, aangemaand werden. Dit nu is wel het dagelyks werk van een Predikant; hoewel hy veeltyds, met reizen met al, dit onmogelyk in eenen dag afdoen kan, en zomtyds wel twee dagen daar toe van nooden heeft. Voor vast moet hy alle dag dan prediken, en dat derhalven ten minsten zes-en-twintig of acht-en-twintig dagen aan een. Die niet voor de vuist konnen prediken, en hare Predikatien overzetten, lezen en schryven, moeten gelyk men wel denken kan, zich dikwils van een dezelve Predikatie bedienen; dog ik hebbe, alzoo my dat zeer licht viel, en ik niets schreef, alle dag een andere stoffe gepredikt, met het overwegen van 't welke ik veeltyds den halven nacht doorgebragt heb, gelyk ymand wel denken kan, die weet wat prediken is, om dat veele van de Meesters en Grooten, my van 't eene Dorp na 't ander volgden, en ik zag, dat dit hen zeer opwekte, dewyl zy dagelyks iets nieuws, zoo lang ik op dien tocht was, hoorden.

En hoe daar mede egter zeer weinig gevorderd werd.

Als nu deze Predikant, met nu en dan wat te rusten, twee dagen voor yder Dorp rekent, zoo moet een iegelyk van hen ontrent twee maanden ieder reis, dat is, vier maanden in het jaar, uit zyn, en dan moet men, na zyn gemoed, nog zeggen, dat hy niet veel verricht heeft: want wat kan het helpen, dat een Predikant in ieder Dorp, in een gantsch jaar, op zyn best, tweemaal predikt, en tweemaal catechiseerd? Immers zeer weinig, en ondertusschen moet hy daar voor zulke droevige togten doen.

Ook komen de Meesters aan 't Kasteel, en daar een Predikant legt, alle maand eens op, om onderwezen, en ondersogt te werden. Dit plagt alle week te geschieden, dog is den 10den Mai in 't jaar 1703. goedgevonden, alle maand te doen.

In 't gemeen nu zyn 'er (gelyk men uit de volgende Lyst zien kan) meer vier, dan vyf of zes Predikanten, hier geweest, hoewel 'er zes moesten zyn.

Van deze vier nu blyven 'er twee t'huis, om beide de Kerken aan 't Kasteel waar te nemen, die dan tweemaal ieder moeten prediken, ten ware dat 'er, gelyk lange geschied is, maar in een Kerk gepredikt werd. Dog zeer dikwils zyn 'er maar drie en twee Predikanten geweest, die dan immers dien last onmogelyk dragen konnen.

Wat eigentlyk in zoo een Dorp de Dienst van een Schoolmeester, en zyn loon is.

Wanneer de Predikanten vertrokken zyn, is de Meester in ieder Dorp gewoon de gantsche week door zyn School waar te nemen, en buiten dien Sondags een gedrukte Predikatie van D. *Caron*, of D. *Wiltens*, de Gemeinte voor te lezen, de Gebeden ordentelyk te doen, met een Psalm, en Zegenwensch te schei-

ſcheiden, en driemaal 's weeks op Donderdag, Zaterdag, en Zondag, een Avond-Gebed te doen, en de Gemeinte te catechizeeren.

Hier voor trekt hy, zoo hy een groote School heeft, zes, en zoo hy een klein School heeft, vier Ryksdaalders ter maand, behalven dat hy gemeenelyk als het roer van 't ſchip, of de naaſte aan den Orangkaja; in veel Dorpen, en voornamelyk op Ceram is: want als 'er wat te ſchryven, of na 't Hoofd-Kaſteel bekend te maken valt, dat werd meeſt door de Meeſters gedaan.

Het getal der Schoolen en der Meeſteren.

Zoodanige Dorpen nu zyn 'er in de vyftig, daar Meeſters in zyn, buiten welke nog een Oppermeeſter aan 't Kaſteel is, die 's Zondags als Voorlezer den Dienſt doet, in de week op de Avond-Gebeden paſt, en nu en dan ook wel eens na de buiten Dorpen gaat zien, waar voor hy acht Ryksdaalders ter maand trekt. Zoo plagt 'er ook een op Honimoa te zyn, maar dat is, uit zuinigheid, al mede den 20ſten February in 't jaar 1702. door haar Edelheden afgeſchreven, en die is 'er nu in ettelyke jaren niet geweeſt.

De Dorpen, daar Meeſters leggen, vertoonen wy alhier in deſe volgende Lyſt, waar in men 't getal der Meeſters, met de namen der Dorpen, Schoolen, Chriſtenen, Kinderen, en Ledematen, zoo van ieder Dorp, als 't getal in 't geheel, ziet, zynde het eene jaar wat minder, hét andere wat meer geweeſt. Uit het werk nu, dat 'er te doen valt, en uit het klein getal van Predikanten, dat 'er doorgaans, tegen zoo grooten getal van Chriſtenen, en Schoolen, geweeſt is, kan men zeer licht begrypen, dat dien oegſt veel te groot, tegen zoo kleinen getal van arbeiders, is.

Het inkomen van een Predikant.

Voor dezen Dienſt geniet een Predikant, 't zy hy Maleitſch predikt, of niet, evenveel, dan dat de Maleitſche Predikant voor al zyn reizen, rotzen, onkoſten, of 't afflonzen van zyne kleederen, voor 't zoo menigmaal in 't gevaar ſtellen van zyn leven, en 't verliezen van zyne gezondheid door zoo moejelyke togten, twee laſten Ryſt meer, dan de Nederduitſche Predikanten, trekt.

De ſoldy van een Predikant bedraagd in 't jaar	f 1200-0-0
Zyn koſtgeld, à 10. Ryksdaald. ½ 's maand, dus in 't jaar	f 298-16-0
Zeven kannen wyn 's maands, à ieder ½ Ryksdaalder, dus	f 100-16-0
Zeven pond kaarſſen, à 14. ſtuiv. 't pond, 's maands, komt	f 58-16-0
Twee kannen Olyven-olie, à 2. gulden ider, dto	f 24-0-0
	f 1682-8-0

	f 1682-8-0
Twee kannen Hollandſche azyn, à 12. ſtuivers yder	f 14-8-0
Drie kannen Lamp-olie, à ½ Ryksdaalder de drie	f 14-8-0
Ses Ryksdaalders huishuur 's maands	f 172-16-0
Brandhout, twee Ryksdaalders 's maands	f 57-12-0
't Geen te zamen maakt.	f 1931-12
Hier by de twee laſten Ryſt, à 30. Ryksd. of 72. gl. yder	f 144-0-0
Na verloop ven de vyf eerſte jaren werd hy verbeterd à 20. gl. ter maand meer. Dus in 't jaar	f 240-0-0
Vry water à ¼ Ryksd. 's maands	f 14-8-0
Dit gelykt wel veel inkomen, dog, getroud zynde, heeft hy 't van nooden,	f 2320-0-

De Predikanten plagten bevorens nog ¼ Ryksdaalder voor 't leeren van een Leerling te hebben; dog de Heer *Cojett* nam dit D. *Bierman* in Banda af, en zedert hebben al de Predikanten dit hier gemiſt. Had die goede en zuinige Heer op de Predikanten, het liever op andere zaken gezogt, en 't Kaſteel *Victoria* wat hegter getimmert, het zou de E. Compagnie zoo veel duizenden naderhand niet gekoſt hebben. Ik zwyge van veel andere zaaken, die ik onder my hebbe, en maar laat beruſten, om niet bitter van geeſt te ſchynen.

Het ink- men van een Pre- kants Wedu- we, en van d'i landſe Ouder- ling, mit gaders wat een Predi- kant, b zyn komſt van Bat via, of der- waards nog trekt.

Een Predikants Weduwe trekt, na zyn dood, eens	f 100-0-0
Een vadem brandhout alle maand	f 57-12-0
Vier kannen wyn, weerdig ter maand 4-16-0 dus	f 57-12-0
Koſtgeld alle maand 5½ Ryksdaalder	f 161-4-0
	f 376-8-0

De Inlandſe Ouderling, die met den Predikant mede gaat om de Kerken te bezoeken, trekt
Een half laſt Ryſt,
Vyf-en-twintig pond Vleeſch,
Vyf-en-twintig dito Spek,
Zeven Fleſſen Knyp, of Arak.

Ook krygt een Predikant op deze of gene buiten gemeene reizen, van Batavia, en by zyn vertrek derwaards, nog wel eenige voorraad van wyn, kaarſſen, ſpeceryen, enz. buiten. Dog dat is van weinig belang, gelyk men hier ziet.

Extract uit de Factura *van 't schip* Ysselmonde *van Batavia, van zoodanige* Provisien, *als 'er in dezelve, tot* Extra Provisie *van den* Predikant *de Hr.* Nicolaas Groenewout, *verstrekt is.*

Als:

1. Pond gesorteerde Speceryen.
12. Kannen Sek-Wyn.
12. dto Fransche Wyn.
10. dto Hollandsche Azyn.
20. Pond Hollandsche Boter.
1½ Bos Waskaarssen.

Amboina den 11den *Maart* 1712.

Wanneer een Predikant op een tocht na de buiten-Kerken gaat, werd 'er de navolgende Wyn en Brood tot de bediening van het H. Avondmaal vereischt.

Hoe veel Wyn en Brood men tot de bediening van 't Avondmaal in gantsch Amboina van nooden heeft.

	Wyn	*Brood*
Voor Ceram.	12. kannen	1. Ryksd.
Honimoa	12. dto	1. dto
Oma	12. dto	1. dto
't Kast. Victoria, en Leytimor,	30. dto	2. dto
Boero, Manipa, enz.	4. dto	½ dto
	kannen 70.	Ryksd. 5½.

Men neemd die Wyn, na dat men die, op een Ordonnantie des Landvoogds van den Opperkoopman bekomen heeft, in een Ryskelder, gelyk ook 't Zilverwerk van de Kerk tot de bediening van 't Avondmaal behoorende (bestaande in een zilvere schotel, en twee zilvere bekers) en 't brood, waar toe de Kerkmeester 't geld geeft, en dat men bakken laat, mede, en men bediend zich daar af in ieder Dorp tot de bediening van 't H. Avondmaal.

De staat der Nederduitsche Gemeinte hier.

De Nederduitsche Gemeinte, schoon de grootste aan 't Kasteel, is niet zeer groot, bestaande, buiten den Heer Landvoogd, zynen Raad, en de Heeren Predikanten, mitsgaders de andere Compagnies Bedienden, en de Borgers met hunne vrouwen (hoewel de Zoldaaten mede een vry groot gedeelte uitmaken) na gissing zamen uit ontrent duizend perzoonen, hoewel de helft van dit getal niet in de kerk komt.

En der zelven Ledematen.

De Nederduitsche Ledematen zyn wat over de honderd in getal; dog daar verschynen 'er zelden zoo veel.

De Inlandsche Ledematen ziet men in de Lyst van de Meesters en Dorpen, zoo als die hier volgt even na myn Kerkelyk bericht, in October en November 1708. gedaan.

Aan 't Kasteel komen van deze Inlandsche Ledematen styf twee honderd aan de Tafel.

Om nu te zien, hoedanigen bericht van den staat der Kerken en Schoolen een Predikant, die de bezoeking waargenomen heeft, gewoon is aan den Heer Landvoogd, en zynen Raad, over te geven, hebben wy 'er hier maar een, tot een voorbeeld, bygevoegd.

DERDE HOOFDSTUK.

B*Ericht van een bezoek der Kerken en Schoolen op* Leytimor. Passo Baguwala, Soeli, en Thiel, Way, Larike, Alang, Lilyboy, Hatoe, Soya, Hatala, Nako, Kilang, Hoekorila, Ema, Leahari, Roeton, Hoetoemoeri, Mardheyka, Soya *beneden*, Halong, Noessanivel, Latoehalat, Hative. *Korte staat der Kerken, en Schoolen.*

Bericht van een bezoek der Kerken en Schoolen op Leytimor.

Rapport van een Visite *der Kerken en Schoolen op 't Land van* Leytimor, *zoo aan de* overzyde *deszelfs, als op 't* gebergte, *gedaan door den* Predikant, François Valentyn, *en den Inlandschen Ouderling*, Christoffel Lukasson, *in de maand* October *en* November *des jaars* 1708.

Passo Baguwala.

OP Woensdag den 17den October vertrokken wy na de Pas Baguwala, quamen daar ontrent de middag aan, en bezogten na de middag de Schoole, in welke, onder 't opzigt van den Meester, *Julius de Lima*, een getal van 69. kinderen by de Rol; dog van dezelve maar 53. tegenwoordig vonden, van welke

14. Zeer wel geoeffend waren in den *Ichtitzaar*.
8. Desgelyks in de kleine Vragen.
14. Die zeer wel lazen.
12. Die redelyk schreven.

En wat het zingen aangaat, dat was in het gemeen vry wel; maar vonden 'er in

in deze School verscheide, die de Meester niet bequamer, dan zy toen waren, maken kon; alzoo zy niet in de School verschenen, weshalven wy den Orangkay en Meester zeiden, dat zy bezorgen zouden, dat die kinderen, indien dat hare schuld was, volgens gewoonte in de Schoolen gestraft, en was het de schuld der Ouders, dat die, door de zorge van den Orangkay, en zyn Oudsten, tot hun pligt gebragt, of dat 'er anders door hen, kennis van dit vuil bedryf aan de Edele Heer Gouverneur mogt gegeven werden, om dit quaad voor te komen.

Wy ontsloegen uit deze Schoole drie jongens, die te groot wierden, en vonden by dezelve deze navolgende Boeken:

1. Oude *Brouwerius.*
2. Nieuwe *Carons Predikatie-boeken.*
1. *Genesis.*
6. *Catechismen.*
3. Nieuwe *Ichtitzaars.*
1. Oude dto.
4. *Djalan Ka Suzga.*
2. *Psalm-boeken.*
3. *A, B, C. boeken.*
3. *Borstius* dto.

Den Meester bevonden wy een bequaam, en neerstig perzoon, en, volgens het gene my uiterlyk bleek, wel van gedrag te zyn.

Tegen den avond deeden wy de bejaarden by een komen, namen een preuve van hunne bequaamheid, en voornamelyk van de Ledematen aldaar, die wy maar redelyk vonden, ernstig tot hun pligt aanmaanden, en tegen 's morgens daar aan ten Avondmaal noodigden.

Op Donderdag den 18den dito, voor de middag, predikte ik aldaar, bediende het H. Avondmaal aan de Ledematen na het doopen van achtien kinderen; en bevond alle de zielen van dit Dorp in deze navolgende te bestaan.

	Mannen	*Vrouwen*
Ledematen	18	20
Gemeene Christenen	141	159
Kinderen in } de	42	27
dto buiten } School	55	44
Doopkinderen.	5	4
	261	254
		261
		f 515

Soeli en Thiel. Na de middag vertrokken wy na het Dorp *Soeli*, alwaar kort na onze komst in de School traden.

Wy bevonden in dezelve, onder het opzigt van Meester *Jan Sylvester Piris*, een getal van zeven-en-zeventig kinderen, die tot dezelve behoorden; waar van 'er egter maar 70. tegenwoordig waren, van dezelve gaven ons

12. Veel genoegen in 't beantwoorden van den *Ichtitzaar*; en ook van de helft van dien.
49. Beantwoordden de kleine Vragen redelyk.
12. Waren 'er, die zeer wel lazen; en
12. Gaven preuven van haar schryven en zingen, die passeeren konden; en 2. of 3. die redelyk met een Arabische letter begonden te schryven.

Wy ontsloegen niemand hier uit de Schoole, alzoo 'er geen kinderen waren, omtrent welke dit noodig was.

Den Meester bevonden wy zedig in zyn gedrag, neerstig in zyn dienst, en onder zyne bewaring deze navolgende Boeken ten dienst van de Kerk, en Schoole alhier:

2. *Genesis.*
3. *Carons Predikaatzien.*
1. *N. T. van* Brouwerius.
1. *Heurnius.*
18. *Ichtitzaar.*
13. *Catechismen.*
12. *Djalan Ka Surga.*
14. *A, B, C. boekjens.*
5. *Psalmboeken.*

Daar na onderzogten wy de Schoolkinderen van *Thiel*, onder opzigt van Meester, *Andries Gomes*, dewelke veertien in getal waren, volgens de Rol; dog maar elf 'er van tegenwoordig. Van dezelve waren 'er,

11. Die de groote Vragen, heel uit, of ter helft opzeiden.
11. Die redelyk waren in 't opzeggen, en beantwoorden der kleine Vragen.
7. Bevonden wy in 't lezen wel, dog het schryven maar gemeen; en in het gemein slegt in 't zingen.

Wy ontsloegen 'er hier ook geen, alzoo zy niet in die staat waren; en bevonden den Meester voor deze tyd, wat beter in gedrag, dan wy dien bevorens gevonden hebben; maar in opzigt van zyn onderwys, bleek ons, dat alles redelyk wel was.

De Boeken, die wy hier bevonden tot den Godsdienst en de Schoole te behooren, waren deze:

4. *Carons*, dog 2. verrot.
1. *N. T. van* Brouwerius, defect.
4. *Genesis*, 2. oud.

10. *Ca-*

10. *Catechismen*, 1. oud.
9. *Ichtitzaar*, 1. oud.
3. *Psalmboeken*, dog 1. oud.
8. *A, B, C. boeken.*

Ten zeven uuren 's avonds ondervraagden wy de bejaarden, en, voor al, de Ledematen, zoo van *Soeli*, als van *Thiel*, over de gronden van onzen Godsdienst, bevonden die van het eerste Dorp beter, als van 't laatste, maanden hen allen tot yver en neerstigheid in het toekomende aan, en noodigden de Ledematen van beide die Dorpen, tegen daags daar aan voor de middag, tot het H. Avondmaal des Heeren.

De zielen tot *Soeli* behoorende zyn deze:

	Mannen	Vrouwen
Ledematen	13	8
Gemeene Christenen	122	148
Schoolkinderen	48	29
Dto buiten dezelve	33	34
Doopkinderen		1
	f 216	220
		216
		f 436

De zielen tot *Thiel* behoorende waren deze:

	Mannen	Vrouwen
Ledematen	5	4
Gemeene Christenen	22	22
Kinderen in de School	9	5
Dto buiten de School	9	4
Doopkinderen.		1
		f 78
	42	36

Op Vrydag den 19den dito voor de middag predikte tot *Soeli* en bediende, na het doopen van twee kinderen, het Avondmaal aan de Ledematen van *Soeli* en *Thiel*; en vertrok op de middag na het Dorp *Way*, daar wy tegen den avond aanquamen.

Way. Ruim een uur na onze komst traden wy in de School, waar in wy onder het opzigt van Meester *Pieter Saleman*, een getal van drie-en-vyftig Schoolkinderen, volgens de Rol, dog maar negen-en-veertig 'er tegenwoordig, vonden.

Van dezelve waren 'er

14. Die de *Ichtitzaar* } opzeiden, zonder byna te missen.
14. Die de kleine Vragen } opzeiden, zonder byna te missen.
8. Die redelyk konden leezen.
5. Die haar schrift vertoonden, het slegtste, dat nog gezien was.

Het zingen was ook niet te veel; weshalven ook uit deze School niemand ontsloeg; om dat de kinderen nog klein genoeg waren, en ook nog wel wat leeren mogten.

Wy verzogten den *Pati*, den Meester behulpzaam te zyn, ten einde de absente leerlingen, zoo nog afwezig bleven, als den zelven klaagde, dat dikwils geschiede, even gelyk wy dat ook tot *Soeli* gedaan hadden, ter School mogten komen, alzoo het voor de beste Meester onmogelyk is bequame Discipelen te maken, als zy niet in de Schoole, dan zoo nu en dan eens, komen.

Den Meester bevonden wy den schrandersten niet, hoewel neerstig, en redelyk wel in zyn dienst; dog vermaanden hem zig dagelyks meer en meer te beyveren.

De Boeken, tot deze Kerk, en Schoole, behoorende, waren

1. *N. T. van* Brouwerius, dog oud en versleten.
1. *Heurnius.*
1. *Caron.*
2. *Ichtitzaar.*
4. *Catechismen.*
2. *A, B, C. boekjens.*
4. *Djalan Ka Suzga.*
1. *Psalmboek.*

Op Zaturdag den 20sten dito voormiddags ondervraagde ik de bejaarden in 't gemeen, en in 't byzonder de Ledematen; vond dezelve door de bank maar redelyk, uitgezonderd een jonge Dogter, *Ursula de Lima* genaamd, dewelke ik hare belydenis af, en, als Lidmaat, volgens gewoonte, in 't voorhouden der drie Vragen, (alzoo haar byzonder wel geoeffend vond) aannam, weshalven hen alle; en voor al de laatste, ernstig vertoond hebbende, hoe dit alles van hare traagheid in 't komen tot het gehoor van Gods Woord, in 't bywoonen der Catechizatien, en der Avond-gebeden, toequam, alle dezelve op de kragtigste wyze, die my doenlyk was, aanzettende, van dit in het toekomende te verbeteren; noodigende daar op de Ledematen aldaar tegen na de middag ten H. Avondmaal.

Des namiddags predikte ik alhier, doopte tien kinderen, bediende het Avondmaal aan de Ledematen van dit Dorp, welker zielen ik bevond in dit navolgend getal te bestaan.

	Mannen	Vrouwen
Ledematen	11	12
Gemeene Christenen	118	121
Kinderen in } de	39	14
Dito buiten } School	56	30
Doopkinderen.	2	8
	226	185
		226
		f411

Dien zelven agtermiddag vertrokken wy nog van daar na de *Pas Baguwala*, alwaar wy 's avonds aanquamen.

Zondags den 21sten dito vertrokken wy des morgens van daar na het Kasteel *Victoria*, alwaar wy op de middag aanquamen; na dat wy bevorens besteld hadden, dat die van *Alang* onze byhebbende goederen zouden komen afhalen, om onze opgelegde Kerk-bezoeking weer van *Larike* te beginnen.

's Maandags den 22sten dito na de middag ten vier uuren vertrokken wy in gezelschap van den Edelen Heer *Gouverneur* weder van 't Kasteel, gaven ons zelven de eere van zyn Wel Edelh. tot *Negri Lima* toe uitgelei te doen op zyne togt na *Boero* enz.; quamen Dingsdag den 23sten dito ontrent de middag daar aan; wenschten zyn Wel Edelh. alle bedenkelyke voorspoed op zyne reize, en vertrokken, na dat wy 's Woensdags den 24sten in den morgenstond zyn *Wel Edelh.* hadden zien voorafgaan met zyn *Hongi-vloot*, na de middag na *Larike*; alwaar wy 's avonds eerst aanquamen.

Larike. Op Donderdag den 25sten dito predikte ik aldaar, en bediende het H. Avondmaal aan vyf Ledematen.

Op Vrydag den 26sten dito wierd ik genoodzaakt hier, wegens een gezwel in myn mond, waar op voor twee of drie dagen de koortze volgde, te blyven, in hope dat het wat beteren mogt; dog, ziende dat het nog al toenam, zoo ben ik op Zaturdag den 27sten dito na

Alang. *Alang* vertrokken, alwaar wy tegen de middag aanquamen.

Na de middag bezogten wy de Schoole, in welke wy onder 't opzigt van Meester, *Andries Pesiloehoe*, een getal van twee honderd en vyftig Schoolkinderen ter Rolle, dog daar maar honderd een-en-zeventig 'er tegenwoordig vonden; van welke 'er

55. Die den *Ichtitzaar* vaardig opzeiden.
18. *Reciteerden* die ten halven.
17. Waren 'er al vry vast in 't beantwoorden van de kleine Vraagen.
28. Die redelyk schreven.
38. Die zeer wel konden lezen; en vond 'er de meesten al vry wel in 't zingen.

Den Meester is een noest, yverig en redelyk bequaam man, en stigtelyk van leven.

't Getal der zielen vond ik alhier te bestaan, in de navolgende:

	Mannen	Vrouwen
Ledematen	46	53
Gemeene Christenen	329	219
Kinderen in } de	144	106
Dito buiten } School	92	101
Doopkinderen.	11	7
	622	486
		622
		1108

Uit deze Schoole ontsloegen wy tien Jongens, en zes Meisjens, die te groot begonden te werden.

De Boeken, tot deze Kerk en Schoole behoorende, zyn deze:

1. *N. T. van* Brouwerius.
1. *Genesis.*
1. *Heurnius.*
3. *Carons Predikatien.*
2. *Djalan Ka Surga.*
3. *Psalmboeken.*
6. *Catechismen.*
A, B, C. boeken.

Tegen den avond traden wy, na dat wy twee Perzoonen, *Joseph Siwlete*, en *Catharina Pati* genaamd, hare belydenis, volgens gewoonte, afgenomen hadden, ter Kerke, om zoo de bejaarden in 't gemeen, als inzonderheid de Ledematen, te ondertasten in hare kennis ontrent de gronden van onze Godsdienst; vond daar een groote schaare; dog de kennisse zober, voornamelyk in de Ouden, en in verscheide Ledematen, 't geen alles uit hare traagheid in 't bywoonen der oeffeningen in Gods Huis, (gelyk haar den Meester opentlyk in het aangezigt zeide) voortkomt.

Ik bestrafte hen dierhalven zeer ernstig, belaste den Meester in het toekomende de naamen der afwezige aan te teekenen, en bedreigde hen daar over klagte ter behoorlyke plaatze te doen, vertoonende haar te gelyk hare ondankbaarheid, zoo aan de *Edele Compagnie*, die zoo veel onkosten om haar, en hare kinderen, deed, als aan ons, die ons niet ontzagen jaarlyks zoo veel moeiten om haarent wille te doen, byaldien wy maar iets tot den aanwasch van hare kennisse konden toebrengen; waar op haar dan aanmaande dit in het toekomende te verbeteren; vermits zy, anders handelende, en in hare oude verkeerde wegen voortgaande, niet alleen niemand meer, dan haar zelven, bedriegen, en verkorten; maar hier na dit alles voor den Rig-

Rigterstoel Gods eens zouden moeten verantwoorden; alle het welke wy ontrent dit stuk ook in de vorige Dorpen, by ons aangehaald, de Meesters in last gegeven; en die Ingezetenen der Dorpen met allen ernst dus voorgedragen hebben.

Noodigde daar op alle de Ledematen aldaar, tegen 's morgens daar aan, ten Avondmaal.

Zondags den 28sten dito predikte ik, hoewel zeer onpasselyk zynde, aldaar voor de middag, doopte agtien kinderen, en bediende het hoogweerdig Avondmaal.

Liliboy. 's Maandags 's morgens den 29sten dito vertrokken wy na *Liliboy*; alwaar gekomen zynde, traden wy ten eersten in de Schoole; vonden in dezelve, onder Meester, *Pieter Majari*, een wakker en neerstig man in zyn dienst, en van een zeer goed gedrag, honderd en drie-entachtig kinderen, voor zoo verre ons by de Rol bleek, dog maar negen-en-negentig derzelver daar tegenwoordig.

Onder de laatste vonden wy 'er

37. Die den *Ichtitzaar* ten einde toe,
12. Die denzelven ten halven; en dat al vry wel, opzeiden.
15. Die de kleine Vragen beantwoorden;
37. Zeiden de Gebeden byzonder wel op, waren veerdig in 't lezen, zingen, en in 't schryven, zoo van een Nederduitsche, als Arabische, letter, al redelyk, en de laatste beter, dan elders.

Wy ontsloegen hier uit de Schoole zes Jongens, en twee Meisjens; die redelyk bequaam, en al vry groot waren, zoo dat het niet wel langer diende uitgesteld te werden.

De Boeken, tot deze Schoole en Kerke behoorende, zyn deze:

1. *Genesis*, nevens 1. zeer oud en versleten.
1. *Caron*, dito.
4. *Ichtitzaar.*
3. *Catechismen.*
1. *Djalan Ka Surga.*
3. *Kitab Zaboer*, ofte, *Psalmboeken.*
6. *A, B, C. boekjens.*

Na de middag begaven wy ons ter Kerke, alwaar de bejaarden, zoo de gemeene, als de Ledematen, ondervraagden, en een preuve van hare bequaamheid namen; dog vonden die slegt, om de bevorens aangehaalde redenen; bestraften haar ernstig, maanden alle tot haar pligt aan, noodigden de Ledematen alhier, tegen daags daar aan, ten Avondmaal; en bevonden de zielen alhier in deze navolgende te bestaan:

	Mannen	Vrouwen
Ledematen	33	26
Gemeene Christenen	269	275
Kinderen in de Schoole	113	70
Kinderen buiten dito	88	86
Doopkinderen.	7	1
	510	458
		510
		f 968

Op Dingsdag den 30sten dito voor de middag predikte ik aldaar, doopte agt kinderen, en bediende het H. Avondmaal aan de Ledematen alhier.

Dingsdags den 30sten dito, 's morgens vertrokken wy na *Hatoe*, bezogten de Schoole aldaar, pas na onze komste aldaar, bevonden in dezelve, onder 't opzigt van Meester, *Livinus Mi quna*, eenen-negentig kinderen volgens de Rolle; dog van dezelve 'er maar twee-en-zestig tegenwoordig; van welke wy 'er Hatoe.

21. Bevonden, die den *Ichtitzaar* veerdig opzeiden, zoo geheel, als ten deelen. En konden de Gebeden ook zeer wel opzeggen.
10. Schreven maar passelyk.
10. Lazen redelyk wel.

Het zingen was maar gemeen; en de Meester een schikkelyk, neerstig, en stigtelyk Perzoon; dog de veerdigste niet in zyne bedryven; 't geen meer aan zyne natuurlyke gesteldheid, als wel aan zynen yver, ontbreekt.

De Boeken, tot deze Schoole en Kerke behoorende, zyn deze:

1. *N. T. van* Brouwerius.
1. *Caron.*
1. *Heurnius.*
9. *Ichtitzaar.*
1. *Genesis.*
8. *Catechismen.*
2. *Psalmboeken.*
4. *Djalan Ka Surga.*
7. *A, B, C. boeken.*

Wy ontsloegen uit deze Schoole twee Jongens, die redelyk bequaam, en van die jaaren waren, datze behoorden ontslagen te worden.

Na de middag onderzogt ik de bequaamheid der bejaarden en der Ledematen in het byzonder, die ik al mede slegt bevond, om de voorige aangehaalde reden; die ik vaststelle, dat, niettegenstaande al onzen ernst van vermaningen, niet veranderen zal ten goede, maar ten quade wel toeneemen, byaldien 'er niet eenig ander middel, 't zy by de *Agtbare Regeering* alleen, 't zy by onderling overleg met den *Kerken-Raad*

alhier, uitgevonden werde, om te maken, dat deze Ingezetenen op de gezette tyden in Gods Huis, en in de Avond-oeffeningen, komen mogen; alzoo het den allerbequaamsten Meester anders onmogelyk is, haar bequamer te maken.

Ik vertoonde dan met veel kragt aan deze Ingezetenen, en voor al aan die gene, die Ledematen waren, hoe het haren pligt was meer en meer in kenniffe toe te nemen; wel verre van daar, van te veragteren; maande haar met allen ernst daar toe aan, en noodigde de laatste tegen d'aanstaande morgen ten Avondmaal.

Woensdags den 31sten dito 's morgens predikte ik aldaar, doopte zeven kinderen, bediende het Avondmaal aan de daar tegenwoordig zynde Leden, en bevond de zielen van dit Dorp in deze navolgende te bestaan:

	Mannen	*Vrouwen*
Ledematen	16	11
Gemeene Christenen	95	103
Kinderen in 't School	71	29
Dito daar buiten	39	52
Doopkinderen.	3	4
	224	199
		224
		f 423

Na de middag vertrokken wy van daar, en quamen tegen den avond aan 't Kasteel.

Soya. Donderdags den 1sten *November* vertrokken wy voor de middag na *Soya* op 't Gebergte, quamen daar ten tien uuren, en bezogten kort na onze komst de Schoole, in dewelke wy, onder opzigt van Meester, *Simon Latocheroe*, een schikkelyk, zedig, en neerstig borst, zes-en-zestig kinderen, volgens de Rol, dog maar zeven-en-veertig daar tegenwoordig vonden; zynde de *absente* ten deelen ziek, en ten deele, door de nalatigheid van hare Ouders, *absent*.

Van de tegenwoordige waren 'er

24. Die den *Ichtitzaar* ten einde toe vaardig opzeiden.
6. Die de kleine Vragen, en de Gebeden wel *reciteerden*.
25. Die zeer wel lazen, redelyk wel schreven, en vonden deze Leerlingen in 't gemeen, al vry wel geoeffent in het zingen, ook zelfs tot de kleinste toe.

Ontsloegen hier uit de Schoole geen kinderen, alzoo zy nog te klein waren.

Na dat wy de Schoole bezogt hadden, zoo traden wy ter Kerke, om de bejaarden, en Ledematen, in de gronden onzes Geloofs te ondertasten, vond dezelve weinig in getal, meest byzonder wel in haar antwoorden, hoewel de oude lieden zeer slegt; alles meest ontstaande door de natuurlyke traagheid des geestes, en nalatigheid van de *Amboinezen* in 't algemeen, om op de gezette tyden ter plaatze te komen, daar zy meerder kennis zouden konnen krygen, gelyk ik haar ook voorhield.

Ik onderrigte haar dan verder, voor zoo verre de tyd dat lyden kon, nam aldaar de belydenis af van zekere jonge Dogter, *Djebel Tammatela-Hitoe* genaamd, en dat volgens de gewoonte van onze Kerk; en noodigde de tegenwoordige Ledematen tegen namiddag ten Avondmaal.

Na de middag predikte ik voor de Gemeente alhier, doopte vyf kinderen, bediende het Avondmaal aan de Ledematen *Jezu Christi* alhier, en bevond de zielen van dit Dorp te bestaan in de navolgende onderscheiden perzoonen:

	Mannen	*Vrouwen*
Ledematen	17	24
Gemeene Christenen	78	85
Schoolkinderen in	31	28
Dito 'er buiten	13	13
Doopkinderen.	3	2
	149	152
		149
		f 301

De Boeken, tot deze Kerk en Schoole behoorende, waren deze:

2. *Carons Predikatien.*
2. *Genesis.* } *van* Brouwerius.
1. *N. T.* } *van* Brouwerius.
11. *Catechismen.*
7. *Ichtitzaar.*
4. *Psalmboeken.*
1. *Aldegonde.*
7. *A, B, C. boekjens.*

Vrydag den 2den dito, vertrokken wy 's morgens vroeg na het Dorp *Hatala*, ondervraagden ten agt uuren de Schoolkinderen, die wy volgens de Rol bevonden drie-en-tachtig in getal, dog maar agt-en-veertig al wederom om de voornoemde reden 'er tegenwoordig te zyn; genietende haar onderwys van Meester, *Dirk Frans Patti*, zynde van een zedig, vroom, en zeer geschikt gedrag, en yverig in zyn dienst, gelyk dat bleek uit de bequaamheid der tegenwoordige Schoolkinderen, van welke wy 'er gevonden hebben Hatal

30. Die heel veerdig den *Ichtitzaar* geheel opzeiden.
10. Die den zelven ten halven opzeiden.
13. Die redelyk schreven, en

26. Die

26. Die heel wel lezen konden, gelyk zy in 't algemeen ook in 't zingen ons, na haren ouder, genoegen gaven.

Wy ontfloegen hier een Meisjen uit de School, aangezien dit redelyk geoeffend, en wat te groot was, om langer in dezelve te blyven.

De Boeken, tot deze Schoole en Kerke behoorende, bevonden te zyn:

2. *Carons Predikaatzien.*
1. Dito oud.
2. *Genefis*, Brouwerius.
1. *N. T.* van dito, oud.
5. *Pfalmboeken*, dog 1. oud.
4. Dankerts *Catechifmen*, dog 3. oude.
9. *Ichtitzaar.*
1. Aldegonde.
5. *A, B, C. boekjens.*
6. *Djalan Ka Surga.*

Ten tien uuren traden wy ter Kerke, om de bejaarden en Ledematen, te onderzoeken, en te *examineeren* in de gronden en hoofdftukken van onzen Godsdienft, bevonden dezelve zeer flegt. Maanden hen alle tot yver en neerftigheid aan, onderrigtende haar na tyds gelegenheid, en noodigden de Ledematen tegen na de middag ten Avondmaal, gelyk ook vyf nieuwe Leden, op hare belydenis, volgens de gewoonte van onze Kerk, en *Lucrotia Lopis*, *Andjela Alfonfo*, *Martha Alfonfo*, *Elifabeth Roewaka*, en *Chriftoffel Toetobori*, genaamd, aangenomen hebben.

Na de middag predikte ik aldaar voor die Gemeente, doopte drie kinderen, bedeelde 't Avondmaal aan de tegenwoordige Leden, en bevond 't getal der zielen hier in deze navolgende te beftaan:

	Mannen	Vrouwen
Ledematen	31	45
Gemeene Chriftenen	73	84
Schoolkinderen in	55	28
Dito buiten dezelve	24	29
Doopkinderen.	1	2
	184	188
		184
		372

Nako. Zaturdag den 3den vertrokken wy 's morgens vroeg na het Dorp *Nako*, traden ten agt uuren in de School, in welke wy, onder opzigt van den Schoolmeefter, *Mattheus Raphaël*, zynde yverig en neerftig in zyn dienft, en ftigtelyk van leven, twee-en-tagtig kinderen volgens de Rol; dog maar zeven-en-zeventig derzelver aldaar tegenwoordig vonden; van welke 'er waren

28. Die den *Ichtitzaar* zeer wel en geheel uit opzeiden.
11. Die den zelven ten halven, maar paffelyk wel, beantwoordden.
19. Die wel bedreven waren in 't lezen, en ook redelyke preuven van haar fchryven gaven; gelyk zy door de bank ook zeer wel zongen:

Wy ontfloegen uit deze Schoole maar een Jongen, en bevonden de Boeken alhier deze navolgende te zyn:

3. *Carons Predikaatzien.*
1. *N. T.* } van Brouwerius.
2. *Genefis* }
5. *Catechifmen.*
9. *Djalan Ka Surga.*
3. Aldegonde.
6. *A, B, C. boekjens.*
2. *Dito borrekens.*
6. *Pfalmboeken.*
9. *Ichtitzaar.*

Uit de Schoole gingen wy na de Kerk, ondervraagden de bejaarden, en in 't byzonder de Ledematen *Chrifti* alhier, van welke wy die gene, die den *Ichtitzaar* beantwoordden, byzonder vaardig, dog al de ouden byna in 't beantwoorden van den *Djalan Ka Surga* zeer flegt vonden. Maanden alle dezelve derhalven aan tot het betragten van vermeerdering in kenniffe, en tot meerder behertiging van de zaken des Godsdienft; en noodigden de laatfte tegen na de middag tot het H. Avondmaal.

Na de middag predikte ik voor de Chriftenen van dit Dorp, doopte vyf kinderen van *Nako*, en een van *Kilang*, alhier geboren, en bedeelde het Hoogweerdig Avondmaal aan de Ledematen alhier tegenwoordig.

De zielen, tot dit Dorp behoorende, bevonden wy in dit navolgende getal te beftaan:

	Mannen	Vrouwen
Ledematen	41	45
Gemeene Chriftenen	80	102
Kinderen in de Schoole	57	25
Dito 'er buiten	30	42
Doopkinderen.		5
	208	230
		208
		f 438

Zondags den 4den dito, vertrokken wy 's morgens vroeg na het Dorp *Kilang*; onderzogten, pas na onze komft, de Schoolkinderen, die wy, onder opzigt van Meefter, *Laurens de Fretis*, een man, die ik zedert een-en-twintig jaaren voor een zedig, en neerftig man gekend, Kilang.

en nu nog dezelve bevonden hebbe; volgens de Rol bevonden acht-en-tachtig kinderen in getal te zyn, hoewel 'er maar zeftig tegenwoordig waren.

Van de laatste bevonden wy 'er

21. Die den *Ichtitzaar* geheel uit byzonder wel opzeiden.
7. Die de kleine Vragen maar passelyk beantwoordden.
29. Die de Gebeden vaardig wisten op op te zeggen.
12. Die tamelyk lazen, en van dezelve eenige, die zeer wel schryven konden, en wat haar zingen betrof, dat was mede al vry wel.

Wy ontsloegen uit deze Schoole geene der kinderen, en bevonden de Boeken, tot deze Kerk en Schoole behoorende, deze te zyn:

1. Oude *Heurnius*.
2. *Genesis* } van Brouwerius
5. *N. T.* } van Brouwerius
2. *Carons Predikatien.*
5. *Dito Djalan Ka Surga.*
6. *Ichtitzaar.*
5. *Catechismen.*
5. Aldegonde.
3. *Psalmboeken.*
9. *A, B, C. boeken.*
3. *Dito boekekens.*

Na dat de Morgen-Dienst waargenomen was, traden wy ter *Examen* van de bejaarde Christenen alhier, namen een preuve van hare bequaamheid in de gronden van onzen Godsdienst; bevondenze alle, die den *Ichtitzaar* beantwoordeden, zeer wel; dog die gene, die de oude Vraagjens beantwoordeden zeer slegt, en ik noodigde de Ledematen alhier tegen na de middag ten Avondmaal; gelyk mede een perzoon op hare belydenis, die *Juliana Roepika* genaamd is, aangenomen hebbe.

Na de middag predikte ik alhier, doopte zes kinderen, bediende het Avondmaal aan de tegenwoordige Ledematen, en bevonden de zielen van dit Dorp het navolgende getal uit te maken:

	Mannen	*Vrouwen*
Ledematen	22	27
Gemeene Christenen	85	21
Kinderen in de School	67	21
Dito 'er buiten	30	28
Doopkinderen.	6	1
	210	98
		210
		f 308

Hoekorila. Maandags den 5den dito, vertrokken wy 's morgens vroeg na het Dorp *Hoekorila*, begaven ons, ten eersten na onze aankomst, na de Schoole, in welke wy, onder opzigt van den Schoolmeester, *Pieter Heberehoe*, zes-en-zeventig kinderen volgens de Rol, dog maar negen-en-veertig 'er tegenwoordig vonden.

Wy namen een preuve van de neerstigheid der Leerlingen, en bevonden onder dezelve

12. Die alle de Vraagen van den *Ichtitzaar* zeer wel opzeiden.
16. Die de kleine Vragen maar redelyk wel beantwoordden.
20. Waren 'er, die zig in 't van buiten leeren der Gebeden oeffenden, en
2. Die heel wel lazen, en ook begonnen te schryven, en redelyk zongen.

Wy ontsloegen uit deze Schoole een Meisjen, en bevonden, dat ten dienste van deze Kerk en Schoole nog deze Boeken in wezen waren:

1. *Heurnius.*
1. *N. T.* } van Brouwerius
1. *Genesis* } van Brouwerius
1. *Caron.*
6. *Ichtitzaar.*
2. *Djalan Ka Surga.*
4. *Psalmboeken.*
6. *Catechismen.*
5. *A, B, C. boekjens.*
6. Aldegonde.

Na 't bezigtigen dezer Schoole traden wy ter Kerke, om de Christenen in 't gemeen, en in 't byzonder de Ledematen aldaar, in opzigt van hare kennisse van de Leere der Waarheid te ondertasten, waar in wy die alle (uitgenomen twee) zeer wel geoeffend vonden, gelyk ze ons doorgaans op 't gebergte voorquamen. Ik onderrigtede haar, zoo veel als de tyd van ons verblyf aldaar lyden kon, en noodigde de tegenwoordig zynde Ledematen tegen na de middag ten Avondmaal.

Na de middag predikte ik, doopte zes kinderen, bediende 't Hoogweerdige Avondmaal aan de Ledematen alhier, en bevond 't getal der zielen van dit Dorp in deze navolgende te bestaan:

	Mannen	*Vrouwen*
Ledematen	13	21
Gemeene Christenen	70	65
Kinderen in School	51	25
Dito 'er buiten	18	33
Doopkinderen.	5	1
	157	145
		157
		f 302

Dings-

Ema. Dingsdag den 7den dito 's morgens met den dag vertrokken wy van *Hockorila* na *Ema*, alwaar, een uurtje uitgerust hebbende, wy de Schoole bezogten, in welke wy, onder Meester, *Joseph Quelho* honderd eén-en-twintig kinderen, volgens de Rolle, dog 'er maar drie-en-negentig tegenwoordig, vonden; zynde de Meester door ziekte afwezig. Van die gene, die daar tegenwoordig waren, quamen 'er ons voor

48. Die den *Ichtitzaar* geheel uit, byzonder wel,
11. Die den zelven ten halven opzeiden.
10. Die de kleine Vragen redelyk beantwoordeden.
20. Die zeer wel lazen.
26. Van welke 'er vier zeer fraai, en de meeste andere redelyk wel schreven, gelyk zy in 't gemeen met het zingen ons ook veel genoegen gaven; aangezien dat zoo ordentlyk toeging, als 't by ons zou konnen geschieden.

Wy ontsloegen uit deze Schoole drie Jongens, nevens twee Meisjens, en bevonden, dat de Boeken, tot die Schoole en Kerke behoorende, deze navolgende waren:

1. *Caron.*
1. *Genesis.*
6. *Psalmboeken.*
3. *Ichtitzaar.*
8. *Catechismen.*
5. *Djalan Ka Surga.*
5. *Aldegonde.*
10. *A, B, C. boekjens.*

Ten tien uuren begaven wy ons na de Kerk, ondervraagden de bejaarden en Ledematen van dit Dorp wegens de voornaamste gronden van onzen Godsdienst, bevonden dezelve (alleen twee perzoonen uitgezonderd) zeer veerdig in 't beantwoorden der zaaken, ja zelf in 't bevestigen derzelver met verscheide Schriftuur-plaatzen, tot ons groot genoegen, en noodigden daar op de Ledematen tegen na de middag ten Avondmaal.

Na de middag predikte ik alhier, doopte tien kinderen, bediende het Avondmaal aan de tegenwoordig zynde Ledematen, en bevond het getal der zielen alhier in deze navolgende te bestaan:

	Mannen	*Vrouwen*
Ledematen	32	27
Gemeene Christenen	167	204
Kinderen in School	78	43
Dito 'er buiten	32	36
Doopkinderen.	7	3
	316	313
		316
		f 629

Leahari. Woensdags den 7den dito vertrokken wy 's morgens met den dag na het Dorp *Leahari*; traden ontrent de middag in de Schoole, en bevonden in dezelve onder opzigt van Meester, *Bartholomeus Lopes*, een perzoon maar van gemeene bequaamheid, en de snedigste niet, twaalf kinderen volgens de Rol, en 't getal ook volkomen. Van dezelve waren 'er

9. Die den *Ichtitzaar* wel,
3. Die de Gebeden redelyk opzeiden.
3. Die konden lezen.
3. Die maar passelyk schreven.

De Boeken, tot deze Kerk en Schoole behoorende, waren deze:

1. *Genesis.*
1. *Caron.*
1. *N. Testament van* Brouwerius.
1. *Djalan Ka Surga.*
1. *Aldegonde.*
3. *A, B, C. boeken.*
2. *Psalmboeken.*
2. *Ichtitzaar.*

Wy ontsloegen niemand uit deze Schoole; traden, na 't noodige daar verrigt te hebben, ter Kerke, en ondervraagden de Christenen, en Ledematen alhier over de gronden des Geloofs, bevonden dezelve zeer slegt in kennis, byzonder weinig in getal; noodigden de laatste tegen daags daar aan tot het H. Avondmaal, en zagen dat 't getal der zielen alhier dit navolgende was:

	Mannen	*Vrouwen*
Ledematen	5	5
Gemeene Christenen	13	24
Kinderen in School	8	4
Dito 'er buiten	2	6
Doopkinderen.	1	
	29	39
		29
		f 68

Roeton. Na de middag vertrokken wy na *Roeton*, ondervraagden ten eersten de kinderen dezer Schoole, die wy onder opzigt van Meester, *Francisco Sawaitoe*, zynde een perzoon van redelyke bequaamheid, en gedrag, negen-en-vyftig in getal, volgens de Rol, bevonden, van welke 'er nogtans maar dertig tegenwoordig waren. Van dezelve waren 'er

12. Die den *Ichtitzaar* redelyk wel opzeiden.
11. Die dat ten halven deden.
6. Die de Gebeden leerden.
5. Die lezen en schryven konden, beide maar passelyk.

Uit

Uit deze Schoole ontfloegen wy een Jongen, en een Meisjen, en bevonden dat de Boeken alhier deze navolgende waren:

1. *Genefis.*
1. *N. T. van* Brouwerius, oud en verrot.
1. *Heurnius.*
2. *Carons Predikaatzien.*
5. *Ichtitzaar.*
6. *Catechifmen.*
2. *Djalan Ka Surga.*
5. *A, B, C. boeken.*
4. *Pfalmboeken.*

Tegen vier uuren traden wy ter Kerke, ondervraagden de bejaarden en Ledematen alhier, vonden die tamelyk geoeffend, dog, die de oude Vraagftukken beantwoordeden, zoo bequaam niet, als de anderen, en noodigden de laatfte tegen daags daar aan ten Avondmaal.

Donderdags den 8ften dito predikte ik voor de middag, doopte drie kinderen van dit Dorp, en een van *Leahari*, bediende 't Avondmaal aan de Ledematen van beide die Dorpen, en bevond, dat het getal der zielen van *Roeton* in deze navolgende perzoonen beftond:

	Mannen	*Vrouwen*
Ledematen	7	13
Gemeene Chriftenen	60	50
Kinderen in School	40	10
Dito 'er buiten	15	25
Doopkinderen.	3	0
	125	107
		125
		f 232

Hoetoe-moeri.

Na de middag ten vier uuren vertrokken wy na *Hoetoemoeri*, en bezogten doe nog de Schoole aldaar, ftaande onder opzigt van Meefter, *Daniel Ribata*, een zedig, neerftig, en zeer bequaam borft.

In dezelve vonden wy volgens de Rol honderd en drie-en-zeventig kinderen, dog maar honderd en drie-en-dertig daar tegenwoordig, van welke 'er

49. Die den *Ichtitzaar* byzonder veerdig beantwoordeden.
20. Die de kleine Vraagen zeer veerdig opzeiden.
64. Die de kleine Vraagen en Gebeden leerden.
27. Die heel wel, en zommige fraai fchreven.
38. Die zeer wel lezen konden, en wel zongen.

Wy ontfloegen uit deze Schoole zes Meisjens, en negen Jongens. De Boeken, tot deze Kerk en Schoole behoorende, waren deze:

1. *N. T.* } *van* Brouwerius.
2. *Genefis* }
1. *Heurnius.*
3. *Caron.*
24. *Ichtitzaar.*
11. *Catechifmen.*
6. *Aldegonde.*
9. *Pfalmboeken.*
6. *Djalan Ka Surga.*
5. *A, B, C. boeken.*
6. *Dito borrekens.*

Vrydags den 9den dito, 's morgens, ondertaften wy de Chriftenen van dit voornaam Dorp ontrent de grondftukken onzes Geloofs, bevonden die zeer wel, zoo de gemeene bejaarden, als de Ledematen, die in 't gemeen ons byzonder genoegen gaven; waar op wy de tegenwoordige Ledematen tegen na de middag ten Avondmaal noodigden.

Na de middag predikte ik voor die Gemeente, doopte negen kinderen, bediende 't Avondmaal aan de Ledematen alhier, en bevond de zielen van dit Dorp deze navolgende te zyn:

	Mannen	*Vrouwen*
Ledematen	22	23
Gemeene Chriftenen	249	263
Kinderen in School	123	50
Dito 'er buiten	78	85
Doopkinderen.	5	4
	477	425
		477
		f 902

Zaturdag den 10den dito rufte wy wat uit; en vertrokken den 11den van hier weer na 't Kafteel.

Maandags den 12den dito bezogten wy de Schoole van *Mardheyka*, *Soya* beneden, en *Halong*, gelegen ontrent het Kafteel *Victoria*, bevonden dat tot dezelve, onder opzigt van Meefter, *Simon Tempeffi*, een van de bequaamfte Meefters in 't algemeen, honderd en zeven-en-vyftig kinderen, volgens de Rol, behoorden, waar van 'er niet meer dan zes-en-vyftig tegenwoordig waren; meer door nalatigheid der Ouders, dan der kinderen, aangezien dezelve haar in het Bofch tot haar byzonder werk mede nemen. Van de hier tegenwoordig zynde, waren 'er: Mardheyka, Soya, Halong.

9. Die den *Ichtitzaar* geheel uit wel,
12. Die de mindere Vraagen byzonder vaardig opzeiden.
40. Hielden zig in 't lezen der Gebeden nog bezig, van welke zommige wel, zom-

zommige maar passelyk, in 't opzeggen waren.

9. Lazen, alzoo ze meest nog klein waren, maar redelyk.

8. Die redelyk wel, na haren ouderdom, schreven, en was het zingen ook tamelyk.

Wy ontsloegen uit deze Schoole een Jongen en twee Meisjens, alzoo die te groot waren om langer in de Schoole te blyven.

De Boeken, tot deze Schoole behoorende, waren deze:

1. *N. T. van* Brouwerius, oud en versleten.
2. *Genesis* van dito, dog oud.
1. *Carons Predikaatzien.*
13. *Ichtitzaar.*
2. *Catechismen.*
2. *Djalan Ka Surga.*
3. *Psalmboeken*, dog een versleten.
19. *A, B, C. boekjens.*
1. *Aldegonde.*

Het getal der Christenen in dit Dorp bevonden wy te bestaan in deze navolgende perzoonen:

	Mannen	Vrouwen
Ledematen	84	100
Gemeene Christenen	594	504
Kinderen in School	230	87
Dito 'er buiten	316	425
Doopkinderen.	11	21
	1190	1128
		1190
		f 2318

Noessanivel, Latoehalat, Hative. Na dat wy die Schoole bezogt hadden, begaven wy ons na die van de Dorpen *Noessanivel*, *Latoehalat*, en *Hative*, in welke wy, onder opzigt van Meester, *Jakob Tempessi*, een zedig, zeer bequaam en neerstig perzoon, een getal van drie honderd en zeventien kinderen, volgens de Rol, dog maar zes-en-veertig aldaar tegenwoordig, bevonden, en dat om dezelve reden, die wy van de Schoole zyns Broeders, en van andere bevorens reeds, en ook de voorige Heeren *Predikanten*, als bezoekers derzelven, al by voorige *Rapporten*, of *Kerk-berichten*, aangehaald hebben. En dat opmerkelyk is, van deze Schoolkinderen moesten 'er van *Noessanivel* alleen negen-en-negentig zyn, van welke 'er maar vier of vyf waren. Onder die kinderen, die wy daar tegenwoordig vonden, *examineerden* wy 'er

10. Die den *Ichtitzaar* volkomen uit behoorden op te zeggen: dog bevonden die slegt in hare antwoorden.

11. Die den zelven ten deele opzeiden, even eens zoo.

18. Oeffenden zig in 't leeren der Gebeden; dog waren al mede zeer slegt.

7. Lazen, zommige wel, dog de meeste slegt en voor al de grootste, die 't best behoorden te lezen. Maar twee kinderen van den Meester lazen 't Nederduits fraai.

5. Schreven een redelyke hand, en gaven met het zingen ons genoegen, 't geen al heel wel ging, en 't beste van allen was.

Wy ontsloegen uit deze School een Jongen, die groot was; daar waren 'er wel meer, dog alzoo die maar voor die tyd in de Schoole quamen om verlost te worden, en den Meester getuigde, dat zy in verscheide jaren niet na de Schoole hadden omgezien; maar dat reeds deden, zoo hebben wy die nog laten blyven in die staat, om daar van bericht aan de Vergadering te doen, en eerst te hooren, wat in zoodanigen zaak, ten beste der Schoolen in 't gemeen, zal dienen gedaan te werden. En bevonden dat de Boeken tot de zelve behoorende, deze navolgende waren:

2. *N. T. van* Brouwerius.
2. *Genesis*, van dito.
2. *Heurnius.*
1. *Carons Predikatien.*
4. *Psalmboeken.*
7. *A, B, C. borrekens.*
20. *Ichtitzaar.*
3. *Catechismen.*
4. *Aldegonde.*

De zielen dezer Dorpen waren bestaande in deze navolgende perzoonen:

	Mannen	Vrouwen
Ledematen	33	34
Gemeene Christenen	399	353
Kinderen in School	116	40
Dito 'er buiten	256	290
Doopkinderen.	7	7
	811	724
		811
		f 1535

Aldus dan het werk van onze *Visite*, of Kerk- en School-bezoek, voleindigd hebbende, zoo meenen wy het nog daarenboven van onzen pligt te zyn, aan onze Vergadering in ernstige overweging te geven, of het niet (gelyk 't altoos ons voorkomt) hoognoodig zy, uitdrukkelyk te overwegen, hoedanig het werk der Schoolen te herstellen, en wat middel daar toe, zoo by de zelve, als wel byzonder, by bekentmaking van den

den ſtaat der zelve aan de Agtbaare Regeering alhier, ook by Haar Agtbaarheden by onderling overleg van de zelve, te beramen; aangezien het by de bequaamſte en neerſtigſte Meeſter, die 'er zou mogen zyn, onmoogelyk is, zig zelven wel te beneerſtigen, als de kinderen, 't zy uit eigen nalatigheid, 't zy door laſt van hun Ouders, die hen mede in 't Boſch nemen, 't zy door 't bedryf van deze en gene Dorps-Hoofden, (die haar, eer zy eens uit de Schoole ontſlagen zyn, tot hare *Dati* betrekken, in plaats van de Ouders, in opzigt van hare kinderen, tot hare pligt van die ter Schoole te zenden, aan te maanen) jaren aan den anderen (gelyk ons voorgekomen is) uit de Schoole komen te blyven, en zig zelven alleen op de tyd, dat de *Predikant* de bezoeking doed, in de Schoole, en dan in een beklaaglyke onbequaamheid vertoonen; buiten dat, in gevalle het zoo voortgaat, en niet tydig, voor al in opzigt van de Ouders (die de meeſte ſchuld hier in hebben) geſtuit werd, alle de onkoſten, die de *Ed. Compagnie* zoo mildaadig ontrent den Inlander doed, te vergeefs zyn, en alle de Schoolen in 't gemeen tot niet loopen zullen.

Om het welke te voorkomen, wy hier over de ernſtige beraadſlaaging, zoo van den Kerken-Raad, als wel voornamelyk van de Agtbaare Regeering alhier, (wiens onderſteuning wy hier ontrent voor al van nooden hebben,) met al die eerbiedigheid en agting, die wy beide die Vergaderingen toedragen, verzoeken; van herten wenſchende, dat het God behaage hare beraadſlagingen hier over, tot eer van zynen Heiligen Naam, ten beſte der Schoole, en tot verdere bevordering en opbouw van het Koninkryke Chriſti in deze Geweſten, te zegenen.

VIERDE HOOFDSTUK.

Korte Schets van Boero, Manipa, *en* Bonoa's *Kerken, en Schoolen. Als ook van* Oma, *en* Cerams deel, *daar onder behoorende. En van de verdere Kerken, en Schoolen van geheel* Amboina. *En van* Honimoa. *Het net getal der* Meeſters, *en der omloopende* Meeſters. *Het net getal der* Inlandze Ledematen, Chriſtenen, Schoolkinderen, *en* Doopelingen. Inſtructie *voor de* Buiten-Opperhoofden *in opzigt van het ſtuk van den* Godsdienſt. *'t Getal der* Krankbezoekers. Inſtructie *der zelve. Groot gezag, dat zig de Heer* Van der Stel *aangematigd heeft. Toeſtaande, dat een* Paapze Kapitein *als* Præſes *boven de* Diakenen *zat. Het oordeel der* Predikanten, *en dat van den* Schryver, *hier over. Brief des* Schryvers *hier over aan de* Heer van Riebeek; *tegen des* Schryvers *meening door zyn* Edelheid *uitgelegt. Met verklaring des* Schryvers *van zyn waare meening. Die zyn* Edelheid *niet voldede, om dat zyn* Edelheid, *en de* Raaden, *het anders begrepen. Bedreiging den* Schryver *door zyn* Edelheid *gedaan. Door hem zedig beantwoord. De zaaken, by den* Schryver *beoogd, wierden zoo bevonden, en ook ten eerſten herſteld. Nader bedreiging den* Schryver *door zyn* Edelheid *van* Riebeek *gedaan. Werd door haar* Edelheden *belaſt na* Ternate *te gaan. Die dat op een zedige wyze weigerd. Zyn* Edelheid *doet hem door den* Advokaat Fiſcaal *voor de* Raad van Juſtitie *dagvaarden, om een nader uitleg van zynen Brief van den* 25. September *te geven. Terwyl zyn* Edelheid *zyn eenen Brief van* Mey *verborgen hield. De* Schryver *toond eindelyk voor dezen* Raad *den Brief van* Mey, *waar uit de zelve zien kan, dat hy volſlagen onſchuldig was. Over welken Brief de* Raad *zeer verwonderd ſtond. Waar op de* Raad *den* Schryver *van alle verdere uitleg ontſloeg, mits zyn zeggen beëedigende. En den* Fiſcaal *in alle de koſten doemde. Zeldzame bekendmaking van haar* Edelheden *aan dien* Raad, *die daar op zeer edelmoedig antwoorde. Al het welke voor den* Schryver, *ſchoon van zyn onſchuld verzekerd, buiten zyne verwagting zeer gelukkig uitviel.*

Korte ſchets van Boero, Manipa, en Bonoa 's Kerken en Schoolen,

OM nu net by een korte Schets de gantſche ſtaat der Ambonſche Kerke te doen zien, zoo zullen wy met het Eiland *Boero*, om de Weſt leggende, beginnen.

	Meeſters.	Ledematen.	Gemeene Christenen.	Doopelingen.	Schoolkinderen.	Kind. buit. de School.	Te zamen.
Boero	*Henrik Tehoe*	17	71	8	26	29	151
Manipa	*Doming. Riri*	15	177	5	45	53	295
Bonoa	*Jak. da Lima*	29	304	32	106	166	637
	Tezamen	61	552	45	177	248	1083

KORTE

KORTE STAAT

Der Kerken, en Schoolen, op de Overkuſt, en 't Gebergte van Leytimor.

Korte ſtaat der Kerken, en Schoolen.

Plaatzen, ofte Schoolen.	Meeſters.	Ledematen.	Gemeene Chriſtenen.	Kinderen in 't School.	Kinderen buiten 't School.	Doopkinderen.	Uittrekzel van alle de zielen.
De Pas van Baguwala.	*Julius de Lima.*	38	300	69	99	9	495
Soeli.	*Jan Sylveſter Piris.*	21	270	77	67	1	436
Thiel.	*Andries Gomis.*	9	44	14	10	1	78
Way.	*Pieter Saleman.*	21	239	53	86	10	310
Alang.	*Andries Peſiloehoe.*	97	548	250	193	18	1108
Liliboy.	*Pieter Majari.*	59	544	183	174	8	968
Hatoe.	*Livinus Miſquita.*	27	108	100	91	7	423
Soya.	*Latoeheroe.*	40	163	66	26	5	301
Hatala.	*Dirk Frans Pati.*	71	157	83	53	3	372
Nako.	*Mattheus Raphaël.*	97	182	82	72	5	438
Kilang.	*Laurens de Fretis.*	49	176	88	58	7	378
Hoekorila.	*Pieter Hebereboe.*	34	135	76	51	6	302
Ema.	*Joſeph Quelbo.*	59	371	121	68	10	629
Leahari.	*Bartholomeus Lopis.*	10	37	12	8	1	68
Roeton.	*Franciſco Sawaytoe.*	20	101	59	40	3	107
Hoetoemoeri.	*Daniel Ribata.*	45	512	173	163	9	902
Mardheyka, Soya, Halong.	*Simon Tempeſſi.*	67	752	156	496	14	1535
Noeſſanivel, Latoehalat, Hative.	*Jakob Tempeſſi.*	184	1053	317	741	23	2318
18. Schoolen.	18. Meeſters.	949	4792	1979	2496	130	11168

KORTE SCHETS

Van de Kerk- en School-bezoeking op het Eiland Oma, en 't Deel van Ceram, 'er onder behoorende; gedaan door den Predikant ABRAMUS PARENT, nevens den inlandſchen Ouderling, FERDINANDUS SALVADOOR, Radja van Haroeko, in de maand November 1708., en in de maanden January en February 1709.

	Plaatzen.	Meeſters.	Ledematen.	Gemeene Chriſtenen.	Doopkinderen.	Kinderen in 't School.	Kinderen buiten 't School.	Uittrekzel van alle de zielen.
Als ook van Oma en Cerams deel, daar onder behoorende.	Kaybobo,	*Jacob de Lima,*	32	360	8	68	99	567
	Tanoeno,	*Philip Mendez,*	10	26	2	9	12	59
	Piroe,	*Willem Pietersſoon,*	14	102	4	22	29	171
	Hataſoewa,	*Joris Rodrigos,*	5	37		13	16	71
	Kamarien,	*Thomas Fransſoon,*	8	262	8	65	95	438
	Seroewawan,	*Pieter Pati Radja,*						
	Tihoelale,	*Andries Caſtanja,*	7	79	1	38	28	153
	Roemakay,	*Paul da Lima,*	7	266	3	62	93	431
	Oma,	*Picter Saleman,*	73	434	26	169	217	919
	Waſſoe,	*Laurens Pais,*	11	114	6	40	33	204
En van de verdere Kerken en Schoolen van geheel Amboina.	Aboro,	*Bartholomeus Lopis,*	18	228	7	97	78	428
	Holalihoe,	*Jeremias Lehitoe,*	25	169	9	58	44	305
	Karihoe,	*Domingos Laurens,*	21	177	2	59	44	303
	Haroeko, en Samet.	*Abram Jansſoon.*	70	424	32	114	69	709
	Somma	14	301	2680	108	814	857	4758

Uit deze Schets van de Kerken, en Schoolen, ziet men nu het net getal der Meesters, zynde twee-en-vyftig.

Net getal der Meesters, en omloopende Meesters.

Buiten deze zyn 'er nog zes omloopende Leermeesters, die in de huizen der Ingezetenen de Slaven onderwyzen, en daar voor twee Ryksdaalders 's maands ieder trekken, na dat de *Præses* hare Ordonnantie onderteekend heeft, waar onder dan de Heer Landvoogd teekend, gelyk wy hier vertoonen.

WINKELIER

Verstrekt aan de omloopende Leermeesters haar maandelyke soldye

Julius Salampessi	Ryksd. 2
Anthoni Janssoon.	2
Laurens Rafel	2
Hendrik Salampessi	2
Daniel Terkappel	2
Arnoldus Philipssoon.	2

Amboina aan 't Kasteel Victoria den 30. Augustus 1709.

Edele Heer LANDVOOGD,

De bovenstaande omloopende Leermeesters hebben, volgens gegeven berigt van den Inlandschen Schoolmeester, haar dienst wel waargenomen.

FRANÇOIS VALENTYN,
Syn H. T. PRÆSES,
ADR. VAN DER STEL.

Net getal der Inlandse Ledematen, Christenen, Schoolkinderen, en Doopelingen.

De Ledematen ziet men dat zestien honderd en drie en dertig, de gemeene Christenen dertien duizend twee honderd twintig, de Schoolkinderen drie duizend negen honderd en zes en zestig, de kinderen buiten de School drie duizend drie honderd en negen en zeventig, de Doopelingen voor dees tyd vier honderd vier en zeventig, en dus dat deze alle een getal van drie en dertig duizend vyfhonderd een en vyftig Christenen, te zamen uitmaken, dewelke op andere tyden wel tusschen de vier of vyf en dertig duizend zielen komen op te loopen. Een oegst van Christenen, en een getal van Kerken, en Schoolen, over en voor dewelke vier Predikanten (gelyk zy meest) en zes (zoo zy 'er altyd volkomen, en dan alle taalkundig, en gezond, waren) veel te weinig is, voor al als men te rug denkt, wat deze weinige Mannen al werk hier af te doen hebben:

Vermits 'er nu menigmaal over deze en gene zaaken van den Godsdienst tusschen de Predikanten, en Opperhoofden, geschillen quamen, zoo is ook daar in, zoo door de Heer Commissaris *Hurdt*, als ook door de Heeren Landvoogden, van tyd tot tyd voorzien, gelyk men dit uit het volgende in de tyd van de Heer *van Wyngaarden* in 't jaar 1696, zien kan.

Eenige nadere *Poincten* van *instructie* voor de *respective* Opperhoofden, der buiten *Comptoiren*, alwaar Predikanten, geplaatst zyn, of nog zouden mogen werden geplaatst, op het stuk van den Godsdienst, en wat daar aan verder *dependeert*.

Instructie voor de Buiten-Opperhoofden; in opzigt van het stuk van den Godsdienst.

N*iet tegenstaande, by onze loffelyke* Heeren Voorzaten, *ontrent het oeffenen van den* Godsdienst, *en wat daar toe wyders* applicabel *is, de vereiste ordre reeds is gestelt, gelyk te zien is, by de* Generale Instructie, *door den* Edelen Heer, Oud-Gouverneur, ANTHONI HURDT, Saliger, *de dato* 25. January 1678. *welkers* Extract *hier nevens gevoegt is, en bevelen, deswegen door deze* Hooge Regeeringe *van* India, *by hare* successive Missives *de dato* 2. October 1664. *den* 29. October 1670. *den* 14. February 1692. *en* 13. January 1693. *al mede in* Extract *hier* annex, *beraamd, hoedanig zig de* Opperhoofden, *tegens* de Eerwaarde Predikanten, *en deze laatste wederom tegens d'eerste, zullen hebben te gedragen, en hoe verre zig een yder, met zyn ampt, en pligt zal hebben te bemoeyen, zyn ons verscheide klagten, en oneenigheden te vooren gekomen,* resulteerende *uit een al te groote* imaginatie, *of inbeelding van een eigen Gezag, en* Authoriteit, *zoo van de eene, als de andere kant, waar door niet anders dan ontstigting,* disrespect *van de* Character, *die een yder amptshalven bekleed, en onverzoenelyke vyandschappen konnen werden* gecauseerd; *zoo hebben wy, om daar in voor het toekomende te voorzien, nodig geoordeeld* Ul: *deze nadere* Poincten *van* instructie, *deswegen te ordonneeren, en voor te schryven; behoudens de volle* vigeur *van het geen hier bevoorens, in de* geallegeerde Instructie *dato* 25. January 1678. *en de Brieven van* Haar Hoog Edelen *is* geordonneerd.

I.

Gelyk de oeffening van den openbaaren Godsdienst *is, en blyft van de bezorging der* Predikanten, *zoo hebben zy ook het opzigt alomme, over de* Schoolen, *en* Schoolmeesters *onder hun Kerkelyk* district.

2.

Het Opperhoofd, *een der* Schoolmeesters *benodigt hebbende*, *zal den zelven vermogen te ontbieden*, *dog daar af alvoorens kennis aan den* Predikant *geven*, *op dat zoodanigen* School, *niet ledig blyve*, *maar* interim *door een ander bequaam perzoon*, *die den* Predikant *daar toe zal ordonneeren*, *waargenomen werde*; *zonder dat egter het* Opperhoofd, *de reden van dat opontbod*, *aan den* Predikant *zal behoeven bekent te maken.*

3.

Insgelyks, *zal den* Predikant, *een* Schoolmeester *ontbiedende*, *daar van het* Opperhoofd *de noodige* notificatie *doen*, *zonder al mede gehouden te zyn*, *de redenen daar van te zeggen.*

4.

Eenig Schoolmeester, *na een ander* Territoir *verzoekende te gaan*, *of varen*, *zal*, *alvoorens* permissie *daar toe van het* Opperhoofd *te erlangen*, *schriftelyk bescheid van den* Predikant *vertoonen*, *dat hy zoo lang kan gemist*, *en die* School *inmiddens behoorlyk verzorgt zal worden.*

5.

Wanneer eenig Schoolmeester, *door traagheid in zyn dienst*, *of om andere redenen*, *door den* Predikant *getuigd werd*, *zyne* gagie *niet te* meriteren, *zal zyn* Eerwaarde *zulks aan het* Opperhoofd *bekent maken*, *die*, *op desselfs verzoek*, *gemelde* gagie *zal moeten inhouden*, *tot dat daar in nader door ons*, *op het voordragen van den* Eerwaarden Kerkenraad, *zal werden* gedisponeert.

6.

De Predikanten *zelfs in perzoon*, *of by ziekte*, *of andere toevalligheden*, *de* Krankbezoeker *elders naar de omliggende Plaatzen*, *de* visitens *zullende doen*, *zal het* Opperhoofd *gehouden zyn*, *haar*, *weêr en wind zulks toelatende*, *met een bequaam Vaartuig te verzien*, *invoegen als by de* Instructie *van den* Edelen Heer ANTH. HURDT *Saliger*, *voor de* respective Opperhoofden, *der* Buiten-Comptoiren, *is* geordonneerd *geworden.*

7.

De Predikant *elders gaande zal ververmogen den* Schoolmeester *van daar*, *in zyn gezelschap mede te nemen*; *mits dat alvoorens*, *de* Schoole *na behooren verzien zy*; *dog van het* Eiland *vertrekkende*, *en als dan een* Schoolmeester *mede nemende*, *zal zulks het* Opperhoofd *moeten bekent gemaakt werden*; *gelyk mede de* Schoolmeesters, *wanneer door de* Predikant *van hun Plaatzen ontboden werden*, *en de* Fortressen *moeten* passeeren, *zig aan het* Opperhoofd *zullen hebben aan te geven.*

8.

Zullen de respective Opperhoofden *de* Eerwaarde Predikanten *na haar fatzoen behoorlyk bejegenen*, *gelyk ook aan de andere kant*, *de* Eerwaarde Predikanten *de* respective Opperhoofden *met fatzoen zullen ontmoeten*, *op dat alzoo*, *alles met liefde*, *vreede*, *en eendragt*, *toegaa*; *en de* Leere der Zaligheid, *zonder ergernissen te geven meer en meer mag wassen*, *en aangroeyen*, *tot stigting van* Gods Kerk, *en bevordering van 't* Heilig Euangelium. *Zullende de* Opperhoofden respectivelyk *van deze onze ordre de* Eerwaarde Predikanten *hares* districts communicatie *hebben te geven.*

Onderstond, Amboina aan 't Kasteel Victoria, adic *primo* Octob. 1697.

Was getekent,

W. V. WYNGAARDEN.

Extract *uit de* nadere Ordre *voor de* Kooplieden, *en mindere* commandeerende *op de* Buiten-Comptoiren *en* Redouten *binnen deze* Provintie, *waar na hun dezelve*, *in hare* respective Functien *zullen hebben te* reguleeren, *in opzigt van den* Godsdienst.

OP *alle* Comptoiren, Redouten, *ofte* Plaatzen, *daar Post gehouden werd*, *en geen* Predikant *of* Ziekentrooster *is*, *zullen door iemand van de bequaamste*, *en bescheidenste* Officieren, Chirurgyns, *of* Zoldaten, *alle ogtent*, *en avonden de* ordinaire Gebeden *voor 't Volk opentlyk gedaan*, item *de* Zondag, *en andere onze* Christelyke Hoogdagen, *stigtelyk gevierd werden*, *onder het lezen van een* Predikatie *uit* Bullingerus, *ofte ander* Gereformeert Huis-Postil, *beginnende en eindigende die* Handelinge *met* Lofzangen, *volgens gewoonte onzer* Kerken; *alwaar zig het* Opperhoofd *altoos* present *moet laten vinden*, *niet alleen om hem zelven*, *maar ook andere te stigten*, *en zyn onderhoorigen*, *met een goed* exempel *voor te gaan*, *'t welk hem tot meerder eere en ontzag dienen zal.*

Maar

Maar op Plaatzen, *alwaar permanente* Predikanten, *of* Krankbezoekers resideren, *zal men dezelve, ontrent de oeffeninge van den opentlyken* Godsdienst *laten begaan*, assisterende *haar* Eerwaarde *daar in na vermogen, zoo met behoorlyk* respect *hun te geven, als van andere te doen hebben, onder handhavinge van den zelven* publiquen dienst, *ten einde die niet eenigzins in veragteringe en veragtinge kome.*

Ende zullen de Opperhoofden ordre *schikken, dat haar* Eerwaarde, *tot het doen der gewoonelyke* Visiten *over Zee, altoos van bequaame Vaartuigen voorzien mogen wezen, en varende na Plaatzen, die niet al te veilig geschat werden, zal men hen een of twee* Musquettiers *tot lyfsverzekeringe geven, op dat zy alzoo, des te geruster hare* diensten *mogen uitvoeren.*

Maar 't en is al van ouds niet in gebruik geweest, dat de Eerwaarde Predikanten *elders heen varen, dan na gedaane* communicatie *van haar* Eerwaarde *voorgenomen vertrek aan het* Opperhoofd, *aldaar zy onder bescheiden zyn, aan den welken zy op hunne wederkomst ook bekent moeten maken, wat haperinge elders in de* Schoolen, *of verslappinge van de* frequentatie *van den* openbaren Godsdienst *bevonden hebben, om na vermogen zulks te helpen* redresseren, *ofte onze* ordre *daar op te verzoeken.*

De Predikanten *hebben het opzigt over de* Schoolen *alomme onder hun* Kerkelyk distrikt; *dog niet met uitsluitinge van de* politique Opperhoofden, *welke nevens haar* Eerwaarde *steeds* gequalificeert *geweest zyn, zoo wy hun als nog* qualificeren *by dezen, tot* Curatores *over de zelve* Schoolen, *die zy derhalven dikmaals zelfs in perzoon, en onder anderen, zomwylen ook eens op 't onvoorzienste*, item *nu en dan met den* Predikant *te zamen, moeten* visiteren, *onderzoekende, wat de kinderen elke reize gevordert hebben, en* successive *toenemen, ook in* cas *van noodelooze ofte onwettige* absentie *van eenige der zelve* Broeders, *als mede de* Orangkayen *over den tragen* Kerkgang *hunner* Onderdanen *aanspreeken, bestraffen; en vermaanen, na dat deze sloffigheid* meriteert, *'t zy veel of weinig. Ende zoo elders eenige luye of traage* Schoolmeesters *gevonden werden, die zullen zy na een, of tweemaal bestraffens, in geval hun niet komen te beteren, uitwerpen, mitsgaders andere vlytige en bequame Gezellen in de plaats stellen, mits doende daar af* rapport *aan ons.*

De Militaire Commandanten *over de mindere* Redouten, Vestingen, *of* Posten, *daar* Schoolen *ontrent zyn, zullen die insgelyks dikwils gaan bezigtigen, en letten of de* Meester *op de behoorlyke uur ter* School *is, mitsgaders by oplezinge van de Rol ondervinden, hoedanige kinderen* absent *zyn, ende zulks* noteeren, *om 't zelve wyders de* Kooplieden, *onder welke zy bescheiden zyn, als mede de* Eerwaarde Predikanten, *daar ten* visite *verschynende, trouwelyk bekent te maaken, zonder inmiddens eenige* authoriteit *over de* Meesters *te gebruiken, dan wanneer het de nood vereist.*

De Comptoiren, *of* Redouten, *waar* Christen Kerken, *en* Schoolen present, *of aanhoorig zyn, als* Honimoa, Haroeko, *en* Manipa, *daar verstaat men ook de* Opperhoofden *der zelve altoos blyven* Commissarissen *over de* Huwelyks zaken, *binnen hun* distrikt, *onder de* Inlanderen, *vallende, nevens twee uit de bequaamste* Christen Hoofd-Orangkayen *by ons te kiezen, die* Ledematen, *en, zoo 't geschieden kan, te gelyk* Ouderlingen *zyn, welke gemelde* Commissarissen *dan haar te* reguleren *hebben, na de orde* geextraheert *uit die voor dat* Collegie *aan 't* Kasteel, *van dato* 23. January 1657. *by den* E. Heer JACOB HUSSTAARDT, Saliger, *beraamd en hier nevens gevoegt.*

Onderstond, geextraheert, accordeert, Amboina, Victoria, ady 2. October 1697.

Was getekend,

ER. CNIPING, *Secretaris.*

Men plagt hier in voorige tyden ook zes *Krankbezoekers* te hebben; dog nu is 'er (uit zuinigheid al weder op de zaaken van den Godsdienst, daar 'er zoo veel duizenden guldens onnoodig van Timmeragien, en andere dingen, die wy over slaan, getrokken worden) maar een aan 't Kasteel, en een op 't Eiland *Oma*, en op de verdere Eilanden laat men een Zoldaat den Godsdienst, als was hy *Krankbezoeker*, waarnemen. 't Getal der Krankbezoekers.

Wat het werk van een *Krankbezoeker* is, kan men uit de volgende *Instructie* zien.

Instructie *voor de* Krankbezoekers, *zoo hier aan 't* Kasteel, *als op de* Buiten Comptoiren, *geplaatst.*

I.

ZUllen *de* Krankbezoekers *gehouden zyn, by haare* respective Subalterne Hoofden *tragten te bezorgen, dat alle dagen des morgens en 's avonds ter bequamer tyd en plaatze, de gewoonlyke* Gebeden *met alle zeedigheid en vereiste stigtinge, werden gedaan, waar toe gebruiken zullen de* Morgen- *en* Avond-Gebeden *agter onze* Catechismus, *of ook zoodanige, die haar na vereisch van tyden, door de* Eerwaarde Instructie voor de zelve.

waarde Kerkenraad *zullen werden ter hand gesteld.*

2.

Zullen de Krankbezoekers *alle* Zondagen *eenige* Kapittels *uit het* Nieuwe *of* Oude Testament ; *of* Predikatien, *gemaakt door* Gereformeerde Leeraars, *den Volke voorlezen, en ook voor de* Predikatien, *het* Gebed *voor de* Predikatie *in de week, en daar na het* Na-Gebed *in de week, gebruiken, en ten minsten twee veerzen uit de* Psalmen Davids *voor-, insgelyks ook twee, daar uit na- zingen, besluitende den* Godsdienst *met* Paulus *bekende zegen.* 2 Cor. XIII. 13.

3.

Zullen de Krankbezoekers *uit het* Woord Gods *in 't* particulier *den Volken, die vermaninge van nooden hebben, aanspreeken, en vermanen, en voornamentlyk zulken, die op het krankbed leggen, opwekken, troosten, overtuigen na gelegentheid van hare krankheid, en na dat haren staat zal vereischen.*

4.

De Krankbezoekers *zullen veelmaalen de* Schoolen *op de Plaatze, daar ze bescheiden zyn,* visiteren, *en naauwkeurig agt geven, of door den* Schoolmeester *alle vereischte neerstigheid werd aangewend, dat de Jeugd in hare dagelykze lessen langs hoe meer mag vorderen, en toenemen.*

5.

De tyd, tot de visiten *van* Kerk *en* Schoolen *bestemd, zullen de* Krankbezoekers *tydig hare* Subalterne Hoofden, *om een Vaartuig met behoorlyke scheppers verzien, beleeft verzoeken, en, 't zelve hebbende bekomen, de* visitens *op de* Christen Dorpen *onder het* ressort *van haar* respective Subaltern Opperhoofd *bescheiden, neerstig afleggen, en dat alle drie maanden* precies., *zonder den* Schoolmeester *in 't minste van haare komste te* præadverteren.

6.

Zoo haast op de Dorpen zyn aangekomen, zullen zig aanstonds na de School, *de Zon nog niet ondergegaan zynde, begeven, en aldaar seer scherp en naauwkeurig agt nemen, zoo op des* Schoolmeesters comportement, *als mede de* gerequireerde *vlyt in 't waarnemen van zyn* Schoole, *zullende als dan zy* Krankbezoekers *de* Schoolieren *zelfs* examineeren *van den meeste tot de minste, der zelver schryven naauwkeurig beoogen, de Rollen der* Leerlingen *nazien, of ze met het getal der* presenten *zyn over een komende.*

7.

Zullen te bezorgen hebben, dat de Schoolmeester *een nette Rolle der* Ledematen, *zoo der afgestorven, als die nog in 't leven zyn, mitsgaders die jongst op haar belydenisse tot* Ledematen *zyn aangenomen, onder haar houden, en voorzigtig bewaren, om daar mede de* Eerwaarde Predikanten *tyd en stond zulks vereischende; te gerieven, en te konnen dienen.*

8.

Wanneer de visite *zullen hebben afgelegt, zullen gehouden zyn, zoo spoedig als het doenlyk is, een* accuraat *en net afschrift haarer bevinding en verrigting;* item, *hoe veel jonge kinderen op yder* Christen Dorp *te Doopen zyn, aan de* Eerwaarde Kerkenraad *ter dezer Stede hebben over te zenden.*

9.

De Ouders der kinderen in de Christen Dorpen *zullen door de* Krankbezoekers *op het vriendelykst werden verzogt, en aangesprooken, te weten, die hare kinderen, dagelyks niet ter* School *en zenden, datze haren yver ontrent voorschreven kinderen, als tot der zelver beste zynde, gelieven te bewyzen, om alzo in de gronden van onzen* Christelyken Godsdienst *des te beter onderwezen te werden.*

10.

De Krankbezoekers *zullen niet vermogen eenige* Schoolieren *van de* Schoolgang *te ontslaan, of speeldagen te geven, zonder voorgedaane kennisse aan de* Eerwaarde Predikanten.

11.

Is het de Krankbezoekers *ook aanbevoolen, dat de* Avond-Gebeden, *volgens het gewoon gebruik, des* Zaturdags *en* Zondags. *'s Avonds met alle stigtinge werden waargenomen, en de voornoemde* Bedestonden *met hare tegenwoordigheid zelfs by te woonen.*

12.

Indien eenige verschillen onder de Ledematen *in de* Christen Dorpen *zyn ontstaan, en de* Krankbezoekers *de zelve zynde*

zynde ter ooren gekomen, zullen zy met alle bescheidentheid en vriendelykheid in der minne voornoemde verschillen tragten by te leggen, maar, zulks ten gewensten effecte *niet vermogens zynde te verrigten, het in haar* rapport *aan de* Eerwaarde Kerkenraad *bekent maken.*

13.

Des Zondags *na de middag zullen de* Maleits-kundige Krankbezoekers *in de plaats haarer* residentie *zelfs een* Maleitse Predikatie, *en wat verder daar toe behoord, den Volke voor lezen, om alzoo onze* Christelyke Godsdienst *te grooter luister en stigting toe te brengen.*

14.

De Krankbezoekers *zullen de* Jongmans *en* Dogters *van de* Schoolgang *ontslagen zynde, eenmaal ter week, namelyk des* Woonsdags *namiddags, haare voorgaande lesse in de* Schoolen *doen* repeteeren, *in de* Zang-kunde *haar verder onderwyzen, en dan bezorgen, dat een yder een* Zang- *of* Psalmboek *voor zig zelven uitschryve, om alzoo de* Gemeente *in 't zingen te zamen behulpzaam te zyn, en werd zulks verstaan, te weten, des* Woonsdags *namiddags by de* Krankbezoekers *te komen, zoo lang voornoemde* Jongmans *en* Dogters *ongetrouwt zyn.*

15.

Geen Krankbezoekers *vermogen eenige boetens, wegens verzuim van* Godsdienst, *in te vorderen.*

Aldus gedaan en geresolveerd in onze Kerkelyke Vergadering den 17. Feb. in 't Jaar onzes Heere 1688.

Was getekent,

CORN. van BRUSSEL, *s. p. t. Præses.*
CORN. vander SLUIS, *s. p. t. Scriba.*
CASPAR. DINCKELS, *Ouderling.*

Deze *Krankbezoekers*, *Meesters*, en *Meester Coeliling*, of *omloopende Meesters*, die aan de huizen leeren, werden by den *Kerkenraad* op goedkeuring van de *Regeering* aangesteld, en als een *Krankbezoeker* zyn Ordonnantie op een Schip of ergens na toe krygt, werd die eerst door den *Præses*, en daar na door den *Landvoogd* en dus op *Batavia* eerst door de *Præses*, en laatst door den Heer Directeur-Generaal van Indiën, geteekend.

'T Groot gezag, dat zig de Hr. Vander Stel zig

Het is nogtans onder de Regeering van de Heer *Vander Stel*, in het jaar 1710. gebeurd, dat zyn *Ed.* op zyn eigen gezag aan zig trok, den Gebeddoender en *Krankbezoeker* voor een tyd, *Simon Boitet*, buiten kennis van den Kerkenraad, uit *Amboina* aan te stellen, en zoo met een Schip weg te zenden, dat vlak tegen de beveelen van haar *Edelheden* aanliep, die den 13. January 1693. deze Regeering wel uitdrukkelyk aanschryven, dat 't verkiezen en bestieren der *Krankbezoekers* aan den Kerkenraad stond, en blyven moest, zonder dat de Regeering zig daar mede had te bemoeyen. Die Man verzogt ons, hem als *Krankbezoeker* nu voor eerst by den Heer *Landvoogd* gemaakt, mede na *Batavia* gunstig voor te dragen, dog wy zeiden dat wy hem zoo niet kenden.

Aangematigt heeft.

Nog veel verder ging het, dat die Heer Landvoogd in 't jaar 1710. onderstond, om aan den Kapitein *Jakobus van den Bussche*, het oppergezag over 't herbouwen van 't Armhuis, dat door de Diakenen alleen gebouwd was, boven de Diakenen te geven, en dus toe te laten, dat een Man, die Papist was, als *Præses* der Diakenen niet alleen daar zat, maar ook zulken oppermagt boven de Diakenen gebruikte, dat zy geen eenen stuiver in zyn afwezen vermogens waren uit te geven.

Toestaande dat een Paapze Kapitein, als Præses boven de Diakenen zat.

De Diakenen hadden hier over aan den Heer Landvoogd wel geklaagd, maar wierden niet gehoord; ook klaagden zy wel aan de Heeren Predikanten, maar niemand dorst 'er den Heer Landvoogd over aanspreeken, om dat zy wel wisten, waarom hy daar zoo bleef zitten, en dat dit om gewigtige zaaken was, daar hy en den Landvoogd veel belang by hadden: want daar wierd in 't Armenhuis getimmerd, en men zei, dat hy het geld van de balken en andere dingen, die zeker Heer daar toe bestelde, en waar over den Inlander wel hartelyk klaagde, zonder nogtans gehoord te werden, op een andere wyze betaalde, als de Diakenen gedaan zouden hebben, en daarom liet men toe, dat zulk een Man, als *Præses* boven den *Præses* der Diakenen de reekeningen teekende, behalven dat een Papist tegen alle recht en reden ook als het derde Lit in den *Politiquen Raad* zat.

Het oordeel der Predikanten, en van de Schryver, hier over.

Ik was van oordeel, dat dit niet langer te dulden was voor de Diakenen, en dat wy Predikanten gezamentlyk den Landvoogd daar over behoorden aan te spreeken, en dit te stremmen; dog, hoewel wy alle te zamen anders zeer eendragtig waren, nogtans kon ik geen van myn Broeders beweegen, om dit te doen.

Dit, en andere zaaken, deden my ver-

verdriet in mynen dienst krygen, weshalven ik om myne verlossing twee jaar aan den anderen verzogt, inlassende in een van myne Brieven aan den Heer Opper-Landvoogd van *Riebeek*, dat ik dit te meer deede, om dat ik zyn Edelheid geerne zelf spreeken wilde, over zaaken myn ampt betreffende, die ik aan de pen niet vertrouwen wilde, en die myn gemoed bezwaarden.

Brief des Schryvers hier over aan de Heer van Riebeek; dog tegen des Schryvers meining door zyn Edelheid uitgelegt.

Dit schreef ik in de maand Mey 1711.; en diergelyken Brief ook in September daar aan; dog daar in schreef ik alleen, dat ik zyn Edelheid, over zaaken, die ik aan de pen niet vertrouwen wilde, wenschte te spreeken.

Daar over quam ik in 't jaar 1712. op *Batavia*, en zyn Edelheid, de Heer van *Riebeek* eischte zeer bars van my een nader uitleg van die woorden, zeggende my voor af, dat hy begreep, dat de Heer Landvoogd aldaar (zoo hy gehoord had) het niet al te wel met den Inlander aanstelde, waarom dat hy vertrouwde, dat die Landvoogdy in gevaar was, en dat ik zyn Edelheid dit zeggen wilde.

Met verklaring des Schryvers van zyne waare meining.

Ik gaf daar op dit zedig antwoord, dat ik my nooit met zaaken van de Regeering gemoeid had, en dat die buiten de last der Predikanten waren, behalven dat ik niet aangesteld was, om op het doen van een Landvoogd te letten, alzoo ik niet weten kon, wat last hy van zyn meerder had; en nog veel min, zeide ik, zou 't een Predikant voegen, al deed een Landvoogd nog zoo qualyk, zig in te laten, om over hem te klagen, vermits daar toe zynen Raad gesteld was, en dat ik dierhalven daar op nooit gedagt, veel min 't voornemen gehad had, om daar over aan zyn Edelheid te schryven; maar dat ik alleen gezien had op twee zeer onordentelyke zaaken, die in *Amboina* in trein gebragt waren, en die de Heer Landvoogd dulde, daar hy die had behooren te weeren.

Het eerste, zeide ik, is, dat men tegen een besluit, in 't jaar 1708. den 23. January Kerkelyk genomen, en by de Regeering niet alleen goedgekeurd, maar ook van Stoel afgeleezen, en alomme bekent gemaakt, dat men geen Lieden, dan die van den Hervormde Godsdienst, over kinderen ten Doop zal laten staan, openbaar nu zelf aangaat, en dus gelegentheid geeft, dat de Gemeente met ons spotten zal, alzoo men eenen Opperkoopman daarom hadde afgeweerd, zonder dat hy over ymand had mogen staan, en den volgenden Opperkoopman met zyn eigen Dogter, tegen die Wet aan, over iemands kind staan liet.

Het tweede, dat men een Paapze Kapitein als *Præses*, boven den *Præses* van de Diakenen in hunne Vergadering, zonder dat te beletten, zitten, en teekenen liet.

Ik voeg'er hier by; dat ik met myne Medebroederen gezamentlyk dit op de zagtste wyze had zoeken te beletten; dog dat ik niemand van haar Eerwaarde daar toe had konnen bewegen, alzoo haar Eerwaarde voor nog grooter moeite vreesden; en dat dit ten deele de reden was, waarom ik verzogt had na *Batavia* te komen, om te zien, of ik die twee zaaken van daar kon doen herstellen, en de reden, waarom ik dat niet breeder in dien laatsten, en zelf niet al te breed in den eersten Brief (hoewel daar genoeg in bleek, dat ik op zaaken van myn ampt doelde) had willen stellen, was alleen, om dat ik veel liever mondeling daar over spreken wilde, behalven dat Brieven bewaard werden, en dikwils in verkeerde handen komen.

Die zyn Edelheid niet voldede, om dat zyn Edelheid, en de Raaden, het anders begrepen.

Zyn Edelheid, dit hoorende, veinsde ten uitersten hier over verwonderd te zyn, zeggende, dat hy, en de Raaden van Indiën, dit anders verstonden, en dat ik 'er zekerlyk ook iet anders door verstaan moest, maar dat ik dat nu niet wilde; dog dat hy my door den Fiscaal dat wel zou doen zeggen.

Bedreiging door zyn Edelheid gedaan.

Men moet vooraf weten, dat, gelyk zyn Edelheid een doodvyand van my, om de beweegingen over myn Bybel tegen de overzetting van zyn Swager D. *Leydekkers*, even zoo grooten vyand van den Landvoogd *Vander Stel* was, en dat hy dus twee vliegen met eene lap dacht te slaan, te weten, eerst om 't verderf van dien Landvoogd uit te werken, en my voor een verklikker van den Heer *Vander Stel* bekent te doen staan, om dus grond te hebben van hem op myne getuigenis in de knip te krygen, en zig aldus aan hem te wreeken; en aan de andere kant, om my daar na den vuilsten naam van de wereld, wegens zulk een daad, te doen krygen, en my dan nog als een Man, die zig met de zaaken der Regeering, vlak tegen de beveelen der Heeren Zeventienen, bemoeide, door den Fiscaal op een goede en vaste grond te doen aanspreeken, en zoo zyn lust ook aan my te boeten, al het welke egter geheel buiten zyn Edelheids gissing uitviel.

Door den Schryver zedig beantwoord.

Ik gaf zyn Edelheid op dit zyn voorstel tot antwoord, dat haar Edelheden my geroepen hadden, om myne woorden uit te leggen. Dat derhalven, gelyk yder een uitlegger van zyn eigen woorden is, ik ook zeggen moest (en niet zyn Edelheid, ofte haar Edelheden) wat ik daar door verstond. Dat ik nooit

nooit zulks in myne gedagten gehad, en my nooit ook met zaaken van de Regeering bemoeid had, nog bemoeyen wilde, en, al viel 'er by anderen nog zoo veel ten laste van mynen Landvoogd, die myn Overheid geweest was, te zeggen, dat ik my nooit inlaten zoude, om iets ten zynen laste te uiten, alzoo 't myn post niet was, my daar mede te bemoejen, buiten dat ik mynen goeden naam nooit daar mede zou willen bekladden, om over myne Overigheid te klaagen, en haar in eenig ongemak te brengen, betuigende in alle opregtheid, by myn schryven, niet anders, dan 't geen ik reeds gezegt had, beoogd te hebben.

De zaaken, by den Schryver beoogd, wierden zoo bevonden, en ook ten eersten hersteld.

Men onderzogt naderhand de zaaken, waar over ik herstelling verzogt had. Men bevondze alle zoodanig, en men droeg ten eersten van *Batavia* ook zorg, dat 'er (zoo men my berigt heeft) behoorlyke ordre ingesteld, dat is, dat de Paapze Kapitein geweerd, en die zaak van den Doop eenigermaaten, (hoewel zoo niet, als 't behoorde) hersteld wierd, 't geen daar uit ontstond, om dat de Kerkenraad van *Batavia* ontrent dat stuk van den Doop met ons verschilde, en zelf ook Lutheraanen ten Doop staan liet.

Nader bedreiging den Schryver door zyn Edelheid van Riebeek gedaan.

Nogtans was men met deze mynen uitleg niet te vreeden, en zyn Edelheid dreigde my een en andermaal met den Fiscaal, indien ik den Heer *Vander Stel* niet en beklapte. Ik moest het zoo verstaan hebben, dewyl hy, en alle de Heeren het zoo begreepen, en dierhalven ik moest my wel bedenken, en zeggen, wat ik daar af wist. Een zeggen, dat immers in een Heer van die Rang, en van dat verstand, niet behoorde te vallen, en 't geen zeer ongegrond was.

Ik betuigde zyn Edelheid nogmaals, dat ik hem in alle opregtheid de waarheid gezegt had. Ik voegde 'er by, dat hy kon verzekerd zyn, dat geen Fiscaal, nog Regter in de wereld, my kon doen zeggen, dat ik nooit gedacht, en daar ik my nooit mede bemoeid had, en verzogt zyn Edelheid het daar by te laten, alzoo ik nooit iet anders, dan ik zyn Edelheid nu gezegt had, zou, nog kon zeggen.

Ik zal 't u dan, zei zyn Edelheid weer, door de Fiscaal wel doen zeggen. Ik ging daar op na huis, niet konnende bedenken, wat de Heeren in die verkeerde gedagten mogt gebragt hebben, dat ik in myn Brief *politique* zaaken zou beoogd hebben.

Werd door haar Edelheden belast na Ternate te gaan.

Ik hoorde niet meer van dien Brief; maar wierd belast als Predikant na *Ternate* te gaan, dat ik, gelyk ik bevorens al aangehaald heb, op een zedige en welgegronde wyze affloeg, vermits ik door de Heeren Zeventienen niet voor *Ternate*, maar voor *Amboina*, uitdrukkelyk aangenomen was.

Die dat op een zedige wyze weigerd.

Men deed alles, wat men kon, om my te doen gaan, en niemand van den Eerwaarden Kerkenraad had de goedheid om een woord voor my, schoon zy wisten, dat ik gelyk had, en daar toe niet verpligt was, te spreeken, vreezende haar Edelheden daar door te vertoornen, (gelyk ik geloove, dat 'er wel op mogt gevolgd hebben) maar ik zei ook daar vlak uit, dat ik niet zou gaan, alzoo ik door de Heeren in 't Vaderland voor *Amboina*, en niet voor *Ternate*, aangenomen, en dat ik dierhalven bereid was om na myn beschelden plaats, of anders ook wel na 't Vaderland, gelyk ik verzogt had, en met die gedagten ook opgekomen was, maar niet om naar *Ternate* te gaan.

Zyn Edelheid doet den Schryver door den Advocaat Fiscaal voor de Raad van Justitie dagvaarden, om een nader uitleg van zynen Brief van den 25. Septemb. te geven.

Zoo ras haar Edelheden zagen, dat ik niet genegen was derwaards te trekken, en nog veel minder om den Heer *Vander Stel* te beschuldigen, lieten zy my op die zelve Maandag na de middag, als ik dat in Kerkenraade geweigerd had, door de Bode van den Raad des Gerechts tegen daags daar aan voor dien Raad dagvaarden, om de woorden in myn Brief van den 25. September 1711. aan zyn Edelheid van *Riebeek* geschreven, nader uit te leggen.

Toen zag ik al duidelyk, waar het haperde, en wat de reden was, dat de Heeren zulke verkeerde gedagten gemaakt hadden, om dat namelyk zyn Edelheid van *Riebeek* door zyn drift tegen my zoo onvoorzigtig geweest was, van haar Edelheden maar dien Brief alleen, en niet, gelyk van nooden was, den laatsten, en nog een voorigen Brief, dien ik zyn Edelheid in Mey geschreven had, en daar men klaar myne meining uit lezen kon, voor te houden, en zoo wel als de andere te vertoonen.

Terwyl zyn Edelheid myn eene Brief van Mey verborgen hield.

Ik verscheen dan, door een Procureur, in dien Raad, en zei, dat ik geen een woord meer tot nader uitleg van die Brief te zeggen had, dan ik haare Edelheden mondeling, en schriftelyk, reeds had geantwoord.

Men vraagde my naderhand, of ik dan niets ter wereld meer hier op te berigten had? Ik zei, dat 'er nog eene zaak was, die ik haar Edelheden, uit eerbied voor zyn Edelheid, niet had gezegt, om dat ik altyd gedagt had, dat zyn Edelheid het zoo ver niet zou hebben laten komen, dat ik zou moeten zeggen, 't geen zyn Edelheid zeer wel wist, en 't geen zyn Edelheid ook de Heeren Raaden had moeten zeggen, en zoo wel

toonen, als zyn Edelheid dien Brief van den 25. September getoond had, en dat ik, nu gedwongen door den Regter, dit nu voor haar Agtbaarheden zou openleggen. Ik zeide dan by geschrifte, dat, zoo 't zyn Edelheid gelietd had, dezen Brief, die ik in Mey des zelven jaars geschreeven had, aan de Heeren zoo wel, als dien van September, te toonen (dat zyn Edelheid had behooren te doen) dat de Heeren Raaden dan klaar zouden gezien hebben, niet alleen wat ik 'er mede meende, maar dat ik 'er ook onmoogelyk door verstaan kon, 't geen zyn Edelheid haar Edelheden daar van wys gemaakt had, namelyk, dat ik 'er niet anders, dan politique zaaken, en 't uiterste gevaar van die Landvoogdy, door konde verstaan, 't geen ook zy, nu misleid zynde, daar door hadden verstaan, maar 't geen haar Edelheden dan 'er onmogelyk door zouden hebben konnen verstaan. En dewyl zyn Edelheid die Brief had agter gehouden, die ik zeer wel wist, door wie zy aan zyn Edelheid besteld was, en waar van ik een afschrift bewaard had, dat ik die derhalven nu daar op de tafel van haar Agtbaarheden nederlei, op dat het dezen Agtbaaren Raad gelieven mogt uit beide die Brieven onpartydig te oordeelen, of ik niet het grootste gelyk ter wereld had, en of ik my wel eeenigermate daar in met zaaken van Regeering, en ook anders dan wel met zaaken van myn ampt, en dat wel zeer billyk, bemoeid had.

De Schryver toond eindelyk voor deze Raad de Brief van Mey.

Waar uit de zelve zien kon, dat de Schryver volslagen onschuldig was.

Zoo ras de Leden van den Raad dezen Brief zagen, stonden zy zeer versteld 'er over, hoe een Opper-Landvoogd van Indiën, die regt en geregtigheid by uitstek aan allen behoord te handhaven, zoo een onvoorzigtig stuk aan een Predikant doen, en zich zelven, en alle de Heeren der Hooge Regeering, zoo maar wagen, en ten toon stellen durfde, daar hy by zig zelven immers wel wist, en vaststellen moest, dat ik zyn Edelheid van het tegendeel zeer licht overtuigen kon, zoo ik daar van een afschrift (dat wel te denken was) mogt bewaard hebben.

Over welke Brief den Raad zeer verwonderd stond.

Men gaf den Fiscaal een afschrift van dien Brief, en hy ging die den Heer van *Riebeek* in de Vergadering van haar Edelheden toonen; dog zyn Edelheid, die dit niet verwagt had, had de stoutheid niet van te durven loochenen, dat ik dien Brief in Mey aan zyn Edelheid geschreven had, vreezende, met reden, dat ik zyn Edelheid dat zoo wel, en zoo klaar, zou hebben konnen bewyzen, dat loochenen daar niet veel aan geholpen zou hebben.

Dierhalven quam de Fiscaal, de Heer *Bitter* met dat bericht weder, dat zyn Edelheid hem niets tegen dien Brief ingebragt, of altoos niet geloochend had, den zelven ontfangen te hebben.

Men ontsloeg my daar op aanstonds van verder uitleg hier over te geven, men doemde, by eenparigheid van stemmen, den Fiscaal zoo wel in myne als in zyne kosten; dog men eischte van my, om zyn Edelheid geen verdere deur van quaad-spreeken over te laten, dat ik zoude beëedigen, dat ik ook waarlyk op geen politique zaaken gezien had, 't geen ik zeide met een geruste gewisse te konnen doen, alzoo ik dat nooit in myn gedagten gehad had. Van zulken vonnis waren zeer weinig of geen voorbeelden, alzoo dit een doemen van haar Edelheden zelf in de kosten was.

Waar op den Raad den Schryver van alle verdere uitlegging ontsloeg, mits zyn zeggen beëedigende.

De Fiscaal, die, zoo myn bericht is van goede vrienden, die dit zeiden uit zyn Edelheids mond te hebben, tegen zyn zin, en tegen voorige waarschouwing, dat hy niets ten mynen laste in die papieren, die men hem gegeven had, maar wel veel voorzigtigheid, vond, en niet anders te gemoet zag, dan in de kosten gedoemd te werden, en die het egter belast was, my te moeten dagvaarden, verzogt nu zyne, en myne, kosten wederom.

En den Fiscaal in alle de kosten doemde.

Hy kreegze; maar haar Edelheden maakten aan den Raad des Gerechts bekend, dat zy over zulken vonnis zeer verwonderd waren, en in 't toekomende te gemoed zouden zien, dat men den Fiscaal, als hy *ex officio* iemand daagde, niet weer in zyne kosten, en ook in die van zyn Party, maar zoo zoude doemen, dat hy maar zyn eigen kosten te dragen had.

Zeldzame bekendmaking van haar Edelheden aan dien Raad.

De Raad gaf haar Edelheden hier op (zoo my bericht is) weer dit edelmoedig antwoord, dat zy nooit nalaten zouden zulken vonnis weer te wyzen, als hen zoo klaar bleek, als hen nu gebleeken was, dat de Fiscaal, of die hem zulks gelast hadden, niet anders voorhadden, dan om een eerlyk Man, die volslagen gelyk, en niets misdaan had, maar te quellen, en dat het niet billyk was, dat een Man, die geen schuld had, en verongelykt wierd, nog kosten dragen zou.

Die daar op zeer edelmoedig antwoordde.

Ik wil wel bekennen, dat ik, wetende, dat ik een goede zaak had, voor zoo verre gerust, en in myn gemoed verzekerd was, dat ik het, zoo my regt geschiede, wel winnen zou; maar overwegende, met hoe Groote Heeren, te weten, de voornaamste van gantsch Indiën, ik (schoon onschuldig 'er in bedraaid zynde) te doen, en hoe ik die alle nu, schoon zoo onnoozel zynde, tegen had, zoo vreesde ik, op zyn best geno-

Al 't welke voor den Schryver, schoon van zyn onschuld verzekerd, buiten zyn verwagting zeer gelukkig uit viel.

genomen, ſchoon ik het al won, daarom ten minſten myne koſten te zullen moeten dragen, om dat ik niet denken kon, dat de Raad des Gerichtes, wetende dat dit vonnis vlak tegen haar Edelheden zelfs was, en dat die koſten (gelyk geſchied is) uit Compagnies Caſſa weer zouden moeten betaald werden, het vonnis zoo zou hebben durven uitſpreeken; dog de tyd heeft het zoo, tot verbaazing van alle, die toen op *Batavia* waren, geleerd. Zy preezen 't ook alle, waren over my verblyd, mispreezen zeer het onvoorzigtig doen van de Heer van *Riebeek*, en een van zyn Neven was de eerſte, die my deze blyde tyding met veel verheuging quam mededeelen, voegende daar by, dat zeker Heer zyn Edelheid, daags voor de uitſpraak van 't vonnis, geraden had, het dog daar by te laten, alzoo het zeer waarſchynelyk was, dat zyn Edelheid het verliezen, en ik zegenpraalen zoude. Dog zyn Edelheid, die in alles onverzettelyk was, en daar eere in ſtelde, van zyn hoofd te volgen, was 't ook hier in; maar heeft daar mede voor de geheele wereld betoond, wat voor een Heer hy was, my iets doende, dat ik nooit aan hem verdiend heb, of dat in de gedagten van een braaf Heer (ik zwyge van een Opper-Landvoogd van Indiën) ook nooit behoorde op te komen, en waar over ik den beſcheiden Lezer verder zelf oordeelen laat, of het een Heer van die rang voegde, om een eerlyk Predikant tot een verklikker van zyn Landvoogd te maken, en dat zelfs tegen zyn beter weten aan, met een verkeerde uitleg aan myne woorden te geven, en dan nog andere, door 't vertoonen van mynen eenen Brief, en door 't agterhouden van den anderen, te willen doen gelooven, dat ik 'er niet anders door verſtaan kon, dan 't gene zyn Edelheid, en de andere Heeren ook, door zyne misleiding, daar door verſtonden, niettegenſtaande hy in zyn herte wel beter wiſt, dat ik daar aan onſchuldig was, behalven dat ook myn geheel verderf van zoo een zaak, als zy my tegengevallen had, afhing. Ook paſt het zoo een Heer immers niet een Brief, door my aan zyn Edelheid alleen voor hem, en in 't byzonder geſchreven, aan anderen, en veel min in een Vergadering, en dat nog met zoo quaaden toeleg, te toonen. Een zaak, die geen opregt Hollander (ten waare hy zoo een Brief ten goede, of in een noodig voorval wilde gebruiken) gewoon is te doen.

De Heere vergelde zyn Edelheid dit nooit, maar vergeve het zyn Edelheid genadelyk; ſchoon ik opregtelyk betuige, niet te weten, dat ik zyn Edelheid ooit ergens in de allerminſte reden van misnoegen heb gegeven, ten ware daar mede, dat ik alleen myne Overzetting des Bybels met alle magt, en beſcheidenheid voort gezet, hoewel ik altyd zyn Swager, de Heer *Leidekker*, zedig, en zeer omzigtig behandeld, en met lof van zyn Eerwaarde daar over geſchreven hebbe. Zyn Edelheid leefde niet lang 'er na, maar ſchreef egter zeer bitter over my na 't Vaderland, en men heeft (zoo ik geloove) de goedheid voor zyn Edelheid gehad, van zyn Edelheid te gelooven, en my noit, dan eens vrugteloos, te hooren; maar om my zeer onbillyk te handelen, en (mogelyk daarom, om dat de Edele Compagnie door zyn toedoen die dubbele koſten van den Fiſcaal dragen moeſt, die zyn Edelheid zelf had behooren te dragen) twee kiſten van my aan te houden, dat ik geenzins verdiend heb, maar wel dat, dat de Heeren myn regt, en ook dat van haar Edelheden door zyn Edelheid gekreukt, hadden gelieven te handhaven.

Dit heeft my wel eenigzins buiten myn beſtek van *Amboina* vervoerd, dog het was my onmogelyk, om van eene zaak, die Kerkelyk was, te ſpreeken, of ik moeſt te gelyk van dat gene, dat daar toe betrekking had, en 'er ook aan vaſt was, mede handelen, alzoo ik mynen Lezer anders te verre, en na *Batavia* zou hebben moeten wyzen, om die zaaken tegen malkanderen te vergelyken, en na te zien, daar ze door my hier met den anderen geheel en al in haren zamenhang afgehandeld, en zoo kort, als 't ons mogelyk was, voorgedragen zyn.

Na dat wy nu 't voornaamſte, den Godsdienſt, en 't Kerkelyke in *Amboina* rakende, aangemerkt hebben, hebben wy noodig geagt hier by deze navolgende Lyſten te voegen:

Te weten, een Lyſt van de Heeren Predikanten, die op *Amboina* van den beginne af, tot in 't jaar 1722., zyn geweeſt.

Een Lyſt der Predikanten, die op de Eilanden *Honimoa*, en ook van die op *Oma*, gelegen hebben.

Nog een Lyſt van de Predikanten, zoo als zy alle jaar zyn by een geweeſt, om daar uit te konnen zien, hoe klein de meeſten tyd, het getal der Arbeiders in dien grooten oegſt geweeſt is.

Alzoo nu de Kerkenraad van ouds her uit Predikanten, Ouderlingen en Diakenen beſtond, zoo hebben wy niet ongevoeglyk geagt de Lyſten der twee laatſten hier by te voegen; waar nevens wy met een letter nog te zeggen hadden, dat de Diakenen in 't jaar 1690. den 11. April door den Heer Landvoogd de *Haas*

en den Raad van ons gescheiden, en als een Vergadering op zig zelven gesteld zyn, gelyk zy den 19. Juli daar aan ook afscheid van ons genomen hebben.

Wy hebben hier ook een Lyst van de by reekening jaarlyks-geblekene middelen der Armen, om te doen zien, dat die het daar redelyk wel stellen konnen.

Gelyk mede een Lyst van de Proponenten, in *Amboina* gemaakt. En vermits de Commissarissen Politicq mede in die Vergadering zitten, hebben wy 'er mede een Lyst van hen, zoo verre wy die bekomen konden, en eindelyk nog een Lyst van de Krankbezoekers, bygevoegd; waar mede wy dit Kerkelyke en de zaaken, den Godsdienst raakende, besluiten.

VYFDE HOOFDSTUK.

Lyst *der* Ambonsche Predikanten. *Lyst der* Predikanten *op* Honimoa. *Als ook van de* Predikanten *op* Oma. *Lyst der* Predikanten *van* Amboina, *zoo als zy van jaar tot jaar te zamen 'er waren. Lyst der* Ouderlingen, *en der* Diakenen. Diakony 's Middelen *der Armen op* Amboina. Proponenten *in* Amboina *gemaakt.* Politique Commissarissen. Krankbezoekers *in* Amboina.

LYST der Ambonse Predikanten in 't gemeen, die 'er ooit van het jaar 1615. tot het jaar 1722. geweest zyn.

Lyst der Ambonse Predikanten.

	van	*tot*
Caspar Wiltens	1615	1625
Seb. Dankaarts	1618	1622
Adriaan Jakobszoon Hulsebos.	1622	1622 obiit
Jak. Antoniszoon Dubbeldryk.	1623	1625
Rogier Henrikszoon, of ook Rogerius genaamd.	1625	1626
Jan du Praat	1625	1633 obiit
Wouter Melchiorszoon Vitriarius	1626	1632
Helmichius Helmichii	1631	1634 obiit
Joannes Theod. Heemstede	1632	1634
Justus Henrnius	1633	1638
Jakobus Vertrecht	1634	1636
Marinus Gideonszoon van den Houten	1635	1637
Jan Janszoon Priserius	1636	1637
Daniel Sonneveld	1636	1642
Jan Janszoon Priserius	1639	1641
Jan Janszoon Brund	1641	1641
Deed 2. Springtogten, en was weer hier.	1642	1650 obiit
Joh. Claaszoon Bakus	1642	1643
Henrik Pontkasen	1643	1646
Joannes Pontanus	1646	1651
Henrik Hartong	1650	1653
Petrus Appeldoorn	1651	1652
Philippus de Vriese	1652	1656 obiit
Daniel Brouwerius	1652	1054
Jakobus Rogerius	1653	1655
Remetus Ringius. In 't jaar 1650. den 13. Januari uitgekomen.	1654	1658 obiit
Petrus Ongena	1656	1656 obiit
Fredericus Abbema	1656	1656
Joannes a Warmeloo	1656	1656
quam hier weer uit Banda	1658	1662
en	1662	stierf op Macasser.
Daniel Brouwerius	1657	1658
Joannes Burum	1657	1658
Idem	1659	1661
Joannes Brougbron	1658	1659
	vertrok	1660
Josias Spiljardus	1658	1663
Jan vander Wee	1658	obiit
Cornelius Jansonius	1660	1660 obiit
Cornelius Walrant	1661	1663 obiit
Francois Caron	1661	1674
Joannes Sweerdius	1662	1667
Godef. van Akendam	1662	1664
Simon de Buck	1664	1668
Cornelius Pais	1668	1670
Simon de Buck	1669	1669 obiit
Jakobus Montanus	1669	1675
Isaak Huisman	1670	1675 obiit op de Tern. Kerk-Visite.
Cornelius Rouwenius.	1670	1671 obiit
Hubertus de Jager	1670	1670 obiit
Albertus Struys	1672	1676 afgezet.
Noach Gerardi	1673	is op de reize tusschen Batavia en Amboina overleden na den 20. February.
Gualterus Peregrinus	1673	1680
Petrus Durant	1674	1676 obiit
Andreas Eldercampius	1675	1677 obiit
Joannes Bartholomeus ab Englisch	1676	1678 obiit
Jakobus van Belle	1676	1676 obiit
Jakobus Vosmaar	1677	1683
Cornelius de Leeuw	1677	1679
Zacharias Caheing	1677	1677

Cor-

	van	tot	
Cornelius van der Sluys	1678	1678	
Zacharias Caheing	1680	1680	
Alexander Carpius	1681	1684	
Carolus Vonk	1681	1682	obiit
Isaac Hellenius	1681	1682	
Mattheus Hek	1682	1684	
Rombertus de Vos	1682	1684	obiit
Cornelius van der Sluys	1684	1690	
Henricus Schoonebeek	1684	1684	obiit
Petrus Dix	1684	1685	obiit
François Valentyn	1686	1687	
na Banda dog quam weer	1688	1694	
Cornelius van Brussel	1687	1691	obiit
Petrus van der Vorm	1689	1698	
Nicolaus Hodenpyl	1690	1691	
Henrik Willem Gordon	1691	1692	
Andreas Lamb. Loderus	1691	1692	
Joannes Stampioen	1692	1693	
Abrahamus Feilingius	1692	1694	
Herm. Colde de Horn	1693	1702	
Petrus Bierman	1693	1698	na
Banda, quam weer	1699	1702	
Christian. Fred. Nucella	1694	1703	obiit
Nicolaus Hodenpyl	1694	1698	
quam weer	1699	1706	obiit
Cornelius Couterier	1694	1694	obiit
Ludovicus de Mey	1696	1700	
Thomas van Simey	1701	1701	obiit
Dirk Maartens	1701	1709	
Christianus Polеman	1702	1711	
Abrahamus Parent	1702	1715	
Abrahamus Witzonius	1702	1702	obiit
Jacobus van der Vorm	1703	1708	
Wilhelmus Spandauw	1704	1708	obiit
François Valentyn	1707	1712	
Arnoldus Brants	1709	1718	
Nicolaus Groenewout	1712	1715	
Antonius van Brummen	1715	1716	
Carolus Georg. Serruus	1715		
Engelb. Cornel. Ninaber	1716	1723	
Adolf van der Win	1716	1722	
Jacobus Renet	1718		
Joannes Wenting	1721		
Philippus Capelle	1721		
Paulus Taats	1722		
N. Nicolai.	1723		

Nu zouden wy hier op wel een byzondere lyst van die Predikanten, die aan 't Hoofd-Kasteel *Victoria* gelegen hebben, laten volgen, dog om geen twee lysten byna van een en 't zelve te geven, zeggen wy alleen, dat deze aan het Hoofd-Kasteel *Victoria* als vaste Predikanten gelegen hebben, uitgenomen de volgende, die op *Honimoa*, en op *Oma* geplaatst zyn.

LYST der Predikanten, op Honimoa gelegen hebbende.

Lyst der Predikanten, op Honimoa gelegen hebbende.

	van	tot	
Rogier Henriks	1625	1626	
Justus Heurnius	1633		
Jan Jansz. Brund	1647	1649	
	1650	1650	obiit
Philippus de Vriese	1655	1656	obiit
Joannes Brougbron	1659	1659	
Cornelius Jansonius	1660	1660	obiit
Cornelius Walrant	1661	1663	obiit
Joann. van den Swеerden	1664	1665	
Jacobus Montanus	1669	1671	
Albertus Struys	1672	1672	
Gualterus Peregrinus	1673	1676	
Joannes ab Englisch	1677	1678	obiit
Cornelius de Leeuw	1678	1679	
Isaac Hellenius	1681	1682	
Rombertus de Vos	1682	1684	obiit
Petrus van der Vorm	1690	1693	
Abrahamus Feylingius	1693	1694	
Nicolaus Hodenpyl	1694	1697	
Christ. Fred. Nucella	1697	1701	
Dirk Maartens	1701	1704	
Abrahamus Parent	1704	1706	
Dirk Maartens.	1706	1709	

LYST van de Predikanten op Oma geplaatst.

Als ook van de Predikanten op Oma geplaatst.

	van	tot	
Godef. van Akendam	1662	1664	
Corn. Rouwenius	1670	1670	obiit
Jacobus Montanus	1671	1672	
Albertus Struys	1672	1672	
doe weer van	1674	1676	
Cornelius van der Sluys	1675	1678	
Cornelius van Brussel	1691	1691	obiit
Herm. Colde de Horn	1694	1697	
Ludovicus de Mey.	1697	1700	obiit

OUDERLINGEN.

Lyst der Ouderlingen en der Diakenen.

In 't jaar 1648.
Domingus de Lima.
In 't jaar 1656.
Henrik Wynantszoon,
Domingus Parera.
In 't jaar 1657.
De zelve.
In 't jaar 1658. tot 1660.
Henrik Wynantsſoon,

Ba-

DIAKENEN.

In 't jaar 1656.
Georgius Everhardus Rumphius,
Steven Frederiksſoon.
In 't jaar 1657.
De zelve.
In 't jaar 1658. tot 1660.
Pieter de Graaf,

Ja-

OUDERLINGEN.

Barent Jansſoon, *Borger Kapitein*,
Thomas Rodrigos.
Jan Calamina.

In 't jaar 1660. tot 1662. in Sept.
De zelve.

In 't jaar 1662. den 28. Sept.
Barent Jansſoon, *was tot den* 12. Juni 1663.
Abraham Wittekam.
Thomas Rodrigos, *Opper-Inlands Meeſter*.
Jan Calamina.

In 't jaar 1663. den 12. Sept.
Abraham Wittekam, *Kapitein*.
Dan. vanden Bolk, *den* 12 *Juni dat in* Barent Jansſoons *plaats, die ziek was, gekoren is*.
Thomas Rodrigos
Jan Calamina.

In 't jaar 1664.
Abraham Wittekam, *tot Feb. dat na Batavia vertrok*.
Daniel van den Bolk, *tot den* 4. *Juni, en toen vervangen door*
Adriaan van Lier, *Winkelier, dog, alzoo Politicq Lid was, vrygekeurd, en op Honimoa, als de I. gekomen den* 25. *Maart: op Sweerdii voordragen in zyn plaats*.
Francisco Mole, *Pati van Siriſorri*.

In 't jaar 1665. den 4. Aug.
Abraham Wittekam, *Kapitein*.
Jan Camerik, *den* 26. *Mey al*.
Thomas Rodrigos.
Jan Calamina, *den* 2. *Sept. voor goede dienſten bedankt, en vervangen door*
Don Salvador Jansſoon, *Pati van Halong*.

In 't jaar 1666. den 25. Aug.
Jan Camerik, *vervangen denzelven jaare door*
Nicolaas Snyders, *Kapitein*.
Jacob Creuger, *den* 20. *Juli*.
Thomas Rodrigos.
Don Salvador Jansſoon.

In 't jaar 1667, 1668, 1669.
De zelve.
Dog 1669. Willem van Zyll *voor* Creuger *tot den* 11. *Mey* 1670. *Ook* Pati Mole *nog, en 'er by gekomen in 't jaar* 1667. Radja Toehaha. *En op Oma* Jan Claasſoon, *Mr. tot Caybobo, tot* 1672. *toe, dat* Jan Claasſoon Salamena *bedankt is*.

In 't jaar 1670. in Juni.
Nicolaas Snyders.
Willem van Zyll, *tot den* 11. *Juli*.
Thomas Rodrigos.
Don Salvador Jansſoon.
En in Juli van Zyll *vervangen door*
Pieter de Cok.

In 't jaar 1671.
De zelve.
Henrik Dam.

DIAKENEN.

Jacob Pelle.

In 't jaar 1660.
Pieter de Graaf, *tot den* 3. *Maart*.
Jacob Pelle, *Krankbezoeker*.

In 't jaar 1661.
Mattheus Berkman.
Willem van Zyll, *vervangen door*
Adriaan van Lier, *den* 22. *Juli*.
Joannes de Cater, *den* 8. *Aug*.

In 't jaar 1662. den 28. Maart.
Dietlof. van der Beek.
Nicolaas Spiering, *tot den* 13. *Sept. dat afgezet is, en doe vervangen door*
Jan Camerik.

In 't jaar 1663. den 12. Sept.
Jan Camerik.
Jacob Creuger, *Vryman van Roematiga, den* 12. *Juni gekoren*.

In 't jaar 1664.
Jan Camerik.
Jacob Creuger.

In 't jaar 1665. en 1666.
Jacob Creuger, *tot den* 20. *Juli* 1666.
Warnerus Nys, *Procureur. Dog vertrok dit jaar in Juli, vervangen door*
Adriaan de Wit.

Van 't jaar 1666. tot 1668.
Jacob de Jong.

In 't jaar 1669. en 1670.
Jacob de Jong.
Jan Poveret.

In 't jaar 1671.
Jacob de Jong, *tot den* 8. *Aug*.
Jan Poveret.

OUDERLINGEN.

En op Honimoa in Pati Mole 's *plaats*, Adriaan Malaroeroe, *Mr. Titaway.*

In 't jaar 1672.

Pieter de Cok, *vertrok na Batavia.*
Hendrik Dame.
Jan Poveret, *in* Cok 's *plaats.*
Thomas Rodrigos.
Don Salvador Jansfoon.

Op Oma, den 2. Dec. Paulo Hhoekom *van Oma, en* Francifco Mole *ontflagen:*

In 't jaar 1673. in Feb.

Henrik Dame, *vervangen den 14. Juni door* Jan de Ruyter.
Jan Poveret, *den 14. Feb. vervangen door* Jan Camerik.
Thomas Rodrigos.
Don Salvador Jansfoon.

Op Honimoa den 20. Juni Corn. Pieterfz.

In 't jaar 1674. den 18. Sept.

Jan Camerik.
Jan de Ruyter, *al in Juni 1673.*
Thomas Rodrigos, *tot zyn dood toe.*
Don Salvador Jansfoon, *den 26. Juni ontflagen.*
Jeremias Rodrigos, *verving hem.*

In 't jaar 1675. in Jan.

Jan Camerik, *ontflagen.*
Jan de Ruyter.
Nicolaas Snyders, *in* Camerik's *plaats.*

In 't jaar 1676.

Henrik Dame.
Nicolaas Snyders.
Jan Calamina.
Domingos Queljo.

In 't jaar 1677.

Henrik Dame, *vervangen door* Van Hommeren.
Anthony Erhard, *overleden, en den 3. Mey vervangen door* van Thye.
Jan Calamina, Domingos Queljo, *en vind op Oma* Jan Claasfoon, *Meefter tot Caybobo weder.*

In 't jaar 1678. den 8. April.

Ifaac van Thye, *den 9. Mey.*
Thomas van Hommeren.
Jan Calamina.
Domingos Queljo.
En op Honimoa Cornelis Pietersfoon.
Op Noeffalaoet voor Malaroeroe, Johannes Cayhatoe, *Pati Titaway.*

In 't jaar 1679. in Feb.

Jan de Ruyter, *en* Nicolaas Snyders, *den 19. Juny.*
Jan Calamina, Domingos Quelo.

In 't jaar 1680.

Nicolaas Snyders.
Jan de Ruyter.
De zelve Inlanders.

In 't jaar 1681.

Cafpar Dinckels.
Nicolaas Snyders.
De zelve Inlanders.

In 't

DIAKENEN.

Joannes Moris, *van den 8. Aug.*

In 't jaar 1672.

Jan Poveret, *tot Juli.*
Joannes Moris,
Thomas van Hommeren, *den 5. Juli in* Poveret 's *plaats.*

In 't jaar 1673.

Joannes Moris.
Thomas van Hommeren, *vervangen door* Joannes van Beufecom, *van den 14. Juni.*

In 't jaar 1674.

Joannes van Beufecom, *tot Juli, vervangen door* Henrik Leydekker, *den 10. Juli.*
Rogier van Houten.

In 't jaar 1675. tot 1676.

De zelve.

In 't jaar 1676. en 1677.

Ifaac van Thye, *tot den 9. Juni 1677.*
Frans Colyn.
Jofua Braconier, *den 9. Juni 1677.*

In 't jaar 1678.

Jofua Braconier.
Cafpar Dinkels.

In 't jaar 1679. den 12. Juni.

Cafpar Dinkels.
Louis Mignon.

In 't jaar 1680.

De zelve.

In 't jaar 1681.

Frans Colyn.
Chriftoffel Boudewynsfoon Cloofter.

In 't

OUDERLINGEN.

In 't jaar 1682.
Caſpar Dinkels.
Nicolaas Snyders.

In 't jaar 1683.
Caſpar Dinkels.
Jan de Ruyter.
Domingos Queljo.
David de Fretis.

In 't jaar 1684.
De zelve.
Den 14. *Juni op Honimoa gekoren*
Anthoni Mayaſſan, Radja Oelat.
En ging de voorige af.

In 't jaar 1685. en 1686. den 14. Feb.
Henrik Leidekker.
Louis Mignon.
De zelve Inlanders.

In 't jaar 1687. den 20. Aug.
Jan de Ruyter.
Louis Mignon, *dog vervangen dit zelve jaar door*
Caſpar Dinkels.
De zelve Inlanders.
Op Oma den 5. Pati, Salvador Jansſoon.

In 't jaar 1688.
Caſpar Dinkels, *den* 1. *Juli vertrokken.*
Jan de Ruyter.
Matthys Molkman, *den* 3. *Sept.*
De zelve Inlanders.
Op Honimoa Anthoni Mayaſſan.
Op Noeſſalaoet Joh. Cayhatoe, *nog.*

In 't jaar 1689.
Matthys Molkman.
Henrik Leydekker.
David de Fretis.
Bernhardus de Silva, *Radja Soya.*

In 't jaar 1690.
Dirk Rauſcher.
Henrik Leydekker.
David de Fretis.
Don Salvador.

In 't jaar 1691. den 3. Sept.
Jan de Ruyter, *in Sept.*
Dirk Rauſcher.
Antoni de Soyſa, *Radja Noeſſanivel.*
Don Salvador.

In 't jaar 1692.
Adriaan Boekhout.
Ambroſius Spelt.
Domingos Simau, *Orangkaya Baguwala.*
Domingos Latoemeten, *dito van Latoebalat.*

In 't jaar 1693.
Ambroſius Spelt.
Bartholomeus Coek, *den* 24. *Aug.*
Domingos Latoemeten.
Domingos Uſpeſſi.

In 't jaar 1694. in Aug. verkiez.
Bartholomeus Coek, *vertrok den* 11. *Juni doe*
Lodewyk van Barthem, *vervangen na den* 29. *October door* Paulus de Brievings.
Frans Colyn.

Bern-

DIAKENEN.

In 't jaar 1682.
De zelve.

In 't jaar 1683.
Jochem Engel.
Iſaac de Viſſcher.

In 't jaar 1684.
De zelve.

In 't jaar 1685. en 1686.
Adriaan Boekhout.
Ambroſius Spelt.

In 't jaar 1687.
Jan Hansſoon Dji.
Dirk Rauſcher.

In 't jaar 1688.
Dirk Rauſcher.
Adriaan 't Hoofd.

In 't jaar 1689.
Adriaan 't Hoofd.
Hans Groo.

1690. den 11. April op haar zelven geſteld.
Pieter van der Poort. } 11. *April gekoren.*
Paulus de Brievings. } 11. *April gekoren.*
Jac. Caſtanha, *Orangkaya Hative* } 11. *April gekoren.*
Hans Groo.

In 't jaar 1691.
Pieter van der Poort.
Paulus de Brievings.
Pieter Hoogeboom.
Mattheus Latoepan, *Pati Alang.*

In 't jaar 1692.
Pieter van der Poort, *gaat af.*
Henrik de Wind.
Pieter Hoogeboom.
Andries Nyendaal.
Mattheus Latoepan.

In 't jaar 1693.
Andries Nyendaal.
Hendrik de Wind.
Mattheus Hehoewat, *Hoofd van Tawini.*
Adriaan Kakelaar.

In 't jaar 1694. den 13. Aug.
Joannes van Brakel.
Henrik van den Berg.
Adriaan Kakelaar.
Mattheus Hehoewat.

In 't

OUDERLINGEN

Bernhardus de Silva.
Domingos Uſpeſſi.
In 't jaar 1695.
Henr. de Wind, *in de plaats van* Brievings.
Frans Colyn.
Caſpar Lopis, *Pati van Seylale.*
Bernhardus de Silva.
In 't jaar 1696. den 14. Aug.
Ambroſius Spelt.
Henrik de Wind.
David de Fretis, *Orangkaya van Ema.*
Caſpar Lopis.
In 't jaar 1697.
Bartholomeus Cok.
Ambroſius Spelt.
David de Fretis.
Domingus Queljo, *Radja Kilang.*
In 't jaar 1698. den 6. Aug.
Adriaan Kakelaar.
Bartholomeus Cok.
Zacharias Bintang.
Domingus Queljo.
In 't jaar 1699. den 5. Aug.
Hans Metſler.
Adriaan Kakelaar.
Pedro Lekehenila, *Pati van Halong.*
Zacharias Bintang.
In 't jaar 1700. den 4. Aug.
Hans Groo.
Hans Metſler.
Pedro Lekehenila.
Bernhardus de Silva, *Radja Soya.*
Majaſſan en Kayhatoe nog op Honimoa en Noeſſalaoet.
In 't jaar 1701. den 3. Aug.
Huybert de Vlieg.
Hans Groo.
Domingus Queljo, *Radja Kilang.*
Bernhardus de Silva.
In 't jaar 1702. den 2. Aug.
David Eversdyk.
Huybert de Vlieg.
Domingus Queljo.
Iſaac Ferdinandus, *Orangkay van Latoehoeholat.*
En op Oma, in des overleden, Salvador Jansſoon's *plaats den 23. Maart gekoren* Salvador Ferdinandus (*alias*, Latoe Roehoe Peſſi) *Radja Haroeko.*
In 't jaar 1703. den 8. Aug.
Hans Metſler.
David Eversdyk.
Mattheus de Fretis.
Iſaac Ferdinandus.

In 't jaar 1704. den 4. Aug.
De zelve.
Dog Antoni Mayaſſan *den 25. Febr. overleden zynde, is op Honimoa gekoren* Iſaac Pati Naya, *Pati van Itawakka, en van deze tyd af zouden de Buiten-Ouderlingen om de 2. jaren verwiſſelen.*

DIAKENEN.

In 't jaar 1695. den 17. Aug.
Abraham Pietersſoon.
Zacharias Bintang.
Joannes van Brakel.
Henrik van den Berg.
In 't jaar 1696. den 14. Aug.
Huybert de Vlieg.
Ide Haneveld.
Abraham Pietersſoon.
Zacharias Bintang.
In 't jaar 1697. den 15. Aug.
David Eversdyk.
Jacob de Roy.
Huybert de Vlieg.
Ide Haneveld.
In 't jaar 1698.
Frederik Twyſſel.
Abraham Patras.
David Eversdyk.
Jacob de Roy.
In 't jaar 1699. den 5. Aug.
Abraham Pietersſoon Meerman.
Fredrik Twyſſel.
Abraham Patras.
Hans Waas.
In 't jaar 1700. den 4. Aug.
Pieter Caddel.
Gerrit Weſthoven.
Abraham Pietersſoon.
Hans Waas.

In 't jaar 1701. den 3. Aug.
Reynier Harmansſoon.
Jacob Caſtanha, *Orangkay van Hative.*
Pieter Caddel.
Gerrit Weſthoven.
In 't jaar 1702. den 2. Aug.
Gerrit Weſthoven.
Everhardus Hidding.
Joannes Michault.
Jacob Caſtanha.

In 't jaar 1703. den 8. Aug.
Willem du Rieu, *tot den* 10. *December.*
Everhardus Hidding.
Joannes Michault.
Frederik Twyſſel, *van den* 10. *December.*
Hans Waas.
In 't jaar 1704. den 4. Dec.
De zelve.

OUDERLINGEN

In 't jaar 1705. in Januari.
Abraham Pietersfoon.
Hans Mietsler.
Mattheus de Fretis.
Domingus Queljo.
Den 18. Febr. in Joannes Cayhatoe 's *plaats gekomen op Noessalaoet*,
Thomas Fransfoon, *Radja Amet.*
En voor Salvad. Ferdinandus *op Oma*,
Joris Latoe-Lori, *Pati Cariboe.*

In 't jaar 1706. den 20. Aug.
Hans Jacob Wirth.
Abraham Pietersfoon.
Domingus Queljo.
Jacob Castanha, *Orangkaya van Hative.*
En op Honimoa,
Thomas Neira Pati Ouw, *den* 10. *Feb.*

In 't jaar 1707. den 19. Jan.
Hans Jacob Wirth.
Joannes Michault.
Jacob Castanha.
Mattheus de Fretis.
Op Noessalaoet,
Cornelis Roëy Pati, *Pati Abobo.*
Op Oma,
Salvadoor Ferdinandus, *Radja Haroeko.*

In 't jaar 1708. den 28. Maart.
Abraham Pietersfoon.
Matthys Groeneveld.
Mattheus de Fretis, *Orangkay van Oma.*
Christoffel Lukasfoon, *Pati van Soya.*
Antoni Latoepessi, *Pati Ihamahoe.*

In 't jaar 1709. den 12. Febr.
Matthys van Groeneveld.
Abraham Pietersfoon.
Christoffel Lukasfoon.
Henrik Gomis.
Op Oma,
Mattheus Hatalabessi, *Pati Hoelaliboe.*
Op Noessalaoet,
Jonas Tapirifa, *Pati Abobo.*

In 't jaar 1710. den 12. Febr.
Jan Louis Munniks.
Joannes Michault.
Pieter Lopis.
Henrik Gomis.
Op Honimoa,
Hans Latoekari, *Radja Oelat.*

In 't jaar 1711.
Jan Louis Munniks.
Joannes Michault.
Pieter Lopis.
Joannes de Silva.
Op Noessalaoet.
Hermannus Telapoeti, *Radja Titaway.*
Op Oma.
Michiel Sopatana, *Radja Samet.*

In 't jaar 1712.
Cornelis Jansfoon Mars.
Klaas Simonsfoon Haak.
Joannes de Silva.
Hans Waas.
Op Honimoa.
Adriaan Paoeta, *Pati van Tijouw.*

DIAKENEN.

In 't jaar 1705. den 19. Jan.
Hans Jacob Wirth.
Nicolaas Macquelin.
Fredrik T[illegible]siel, *tot den* 13. *Octob.*
Hans Waas.
Jan Louis Munniks, *van den* 13. *Octob.*

In 't jaar 1706. den 20. Jan.
Jan Louis Munniks.
Matthys van Groeneveld.
Nicolaas Macquelin.
Joannes de Silva, *Radja Soya.*

In 't jaar 1707. den 19. Januari.
Jan Louis Munniks.
Matthys van Groeneveld.
Henrik van Hoogstraten.
Joannes de Silva.

In 't jaar 1708. den 22. Maart.
Henrik van Hoogstraten.
Cornelis Jansfoon Mars.
Pieter van den Hove.
Pieter Lopis, *Orangkaya van Hatala.*

In 't jaar 1709. den 12. Febr.
Cornelis Jansfoon Mars.
Pieter van den Hoven.
Klaas Simonsfoon Haek.
Pieter Lopis.

In 't jaar 1710.
Klaas Simonsfoon Haak.
Lodewyk Renesse.
Jacob Boon.
Hans Waas.

In 't jaar 1711.
Klaas Simonsfoon Haak, *bleef op verzoek der Diakenen, en des Kerkenraads.*
Lodewyk van Renesse.
Jacob Boon.
Hans Waas.

In 't jaar 1712.
Henrik 't Hoofd.
Bartholomeus Leydekker, *tot Nov.* 1713.
Ipert Woutersfoon van Maarhuysen.
Joris Waas.

DIA-

DIAKENY'S-Middelen van den Armen in Amboina.

Diakeny's middelen van den Armen in Amboina.

In 't jaar	*Ryksd.*		
1660, in Maart	*f* 1768	36	0
1660, den 13. Sept.	1870	13	0
1661, in Sept.	1900	29	0
1662, in April.	1912	8	0
1663, in Aug.	1512	24	0
1665, in Maart.	1587	37	0
1666, den 2. April.	1971	18	0
Ontſ: Ryksd. 1014 17 0			
Uitgave 630 36 0			
1667, in Juni.	2538	4	0
1670, den 5 Sept.	3992	5	0
1671, den 31. Aug.	4447	30	0
1672, den 9 Juli.	4748	0	0
1673, den 5. Juli.	5265	0	0
1674, in Jan.	5583	6	0
1676, den 4. Aug.	9722	2	0
1677, den 3. Maart.	10413	2	0
1678, den 6. Juli.	11281	1	0
1679, den 20. Sept.	11120	1	0
1680, den 4. Sept.	11507	1	0
1681,	12080	42	0
1685, den 15. Maart.	13639	36	0
1687, den 10. Sept.	11717	3	0
1688, den 3. Sept.	11938	39	0
1689, den 29. Octob.	11762	30	0
1691, in Octob.	13299	39	0
1692, den 19. Aug.	13703	31	0
1693, den 17. Sept.	13926	37	0
1694, den 15. Sept.	14538	24	0
1695, den 10. Octob.	15096	0	0
1696, den 24. Sept.	15222	26	0
1697, den 16. Octob.	14429	33	0
1698, den 18. Sept.	14652	23	0
1699, den 10. Sept.	14672	6	0
1700, den 15. Sept.	14524	32	0
1701,	13541	36	0
1702, den 7. Sept.	13702	9	0
1703, den 10. Sept. *tot*	13927	9	0
1705, den 28. Feb.	14189	8	0
1707, den 28. dito.	14031	46	0
1708, den 9. May.	13878	46	0
1709, den 30. Feb.	13426	39	0
1710, den 30. dito.	12825	4	0
1711, den 30. dito.	12232	34	0
1712, den 30. dito.	9743	22	0

PROPONENTEN

In Amboina *gemaakt.*

In 't jaar 1653.

Proponenten in Amboina gemaakt.

JAn Pais, een Inlander, heeft, eer hy *Hhoekom van Hative* wierd, menigmaal geproponeerd, en, zoo men hem liever tot het Predik-ampt gevorderd had, zou hy mogelyk nooit tot zulken deerlyk einde, van gevierendeeld te werden (gelyk wy elders bevorens aanhaalden) gekomen hebben.

In 't jaar 1654.

Joannes van der Wee, Proponent alhier, komt ook in 't jaar 1658. den 24. Juni dus trouwende, voor.

In 't jaar 1665.

Joannes de Graaf den 13. April (volgens bekomen verlof van Batavia van haar Edelheden) ondervraagd, en met eenparig genoegen als *Candidatus Theologiæ* door D. *van Sweerden* aangenomen, om weekelyks te proponeeren, welk Examen in 't bywezen van D. D. *de Buck*, en *Caron*, mitsgaders van de Ouderlingen, en Diakenen, *Wittecam*, *Camerik*, *Thomas Rodrigos*, *Salvadoor Jansſoon*, *Creuger*, en *Wernerus Nys* geſchied, waar op toen door hem ook een verzoek op den 1. Auguſty gedaan is, ten einde men na Batavia om zyne verdere bevordering ſchryven wilde, 't geen hem ook is toegeſtaan. Hy vertrok in January 1666. als Proponent na *Banda*, en komt in November des zelven jaars al als overleden, voor.

In 't jaar 1671.

Stonden de Heeren Zeventienen aan de Indiſche Kerken het maken van Proponenten, en Predikanten, toe.

In 't jaar 1674.

Cornelius van der Sluys wierd den 10. Juli dezes jaars Proponent gemaakt. Hy wierd (na goedkeuring der Regeering van zyn Examen) door D. *Struys* ondervraagd, is eenparig zeer loffelyk in zyn antwoorden bevonden, weerdig gekeurd, en kreeg den 27. Auguſti zitplaats met een raadgevende ſtem; dog met verpligting van, als de Vergadering dat begeerde, op te ſtaan. Hy verzogt den 11. Juni in 't jaar 1675. alle Zondag te prediken, 't geen van den Heer Landvoogd, alleen voor de Zoldaaten in 't Kaſteel, toegeſtaan is. Hy wierd door zyn Ed. na *Haroeko* geſchikt, gelyk dat ook by den Kerkenraad zoo goedgevonden is.

Hy, en D. *Cabeyng*, zyn den 16. Jan. 1676. na de Diakenen geplaatſt. Men vond goed hem den 21. Januari, en in November des zelven jaars, op *Camariën* te leggen. Den 17. Juni verzogt hy voor-

voorschryvens na *Batavia*, en quam in 't jaar 1677, na den 3. Mey weer aan 't Kasteel, hebbende zedert zyne verplaatzing van *Camarien* in 't laatste des voorigen jaars tot nu toe om gewigtige redenen op het Dorp *Oma* gelegen. Hy wierd den 8. April 1678. tot Predikant gevorderd.

In 't jaar 1675.

Zacharias Kaheyng, den 12. Februari als Krankbezoeker hier in Vergadering verscheenen zynde, wierd bevonden by zyn Examen, op den 10. Juni voorgevallen, in de kennisse zoo der H. Godgeleerdheid, als van de Hebreeuwsche en Griekze Taalen, zeer ervaaren te zyn, in zoo verre dat zynen *Examinator*, en alle de verdere toehoorders, daar in eenpaarig genoegen hadden. Hy wierd den 11. dito by de Regeering als Proponent goedgekeurd, verzogt ook op die zelve dag zitplaatst te hebben, 't geen tot den 12. dito, ter tyd hy onze belydenis onderteekend zou hebben, uitgesteld wierd. D. *Peregrinus* was by dit *examineeren* niet geweest, waar over de Commissaris na de reden den 12. Juni vraagde; en 't antwoord 'er op was, om dat hy 'er zwarigheid in vond om hier Proponenten te maken, voor zoo verre dat tegen de *Acta Synodalia* streed.

De Regeering nam dit zeer qualyk, en verbood dat zulks niet meer geschieden zou, alzoo men gehouden was hier in de ordres der Heeren Zeventienen, in 't jaar 1671. over dit stuk ons bekend gemaakt, te volgen.

Ook was 'er D. *Struys*, op *Haroeko* toen zynde, ook niet tegenwoordig geweest, die zich hier over volkomen zuiverde, en zeer goede reden van zyn afwezen gaf.

Hy bleef dus *Theologiæ Candidatus* tot den 7. Maart 1677. Wanneer tot Predikant, by een Examen, alwaar ook de Heer Landvoogd, en zyn Raad, mitsgaders de Heer Landvoogd van *Ternate*, en D. *Burum* tegenwoordig was, gevorderd, en den 15. dito zoo na *Ternate* gezonden.

In 't jaar 1677.

Joannes Christoffel Stevens, den 23. Juni met eenpaarig genoegen ondervraagd en zeer bequaam bevonden zynde, is ten eersten als Proponent na *Banda* gezonden, na dat hy, even als de twee voorige, eerst op den 4. Aug. zyne zitplaats na de Diakenen bekomen had.

Zedert dien tyd zyn 'er in *Amboina* geen Predikanten meer gemaakt.

POLITIQUE COMMISSARISSEN.

Van 't jaar 1658. tot 1661. wanneer ultimo Juni vertrok.

Antoni van Voorst, *die vervanger was van Kapitein* Paulus Andrieszoon Visscher. Politique Commissarissen.

In 't jaar 1661.

Antoni Hurdt, *Koopman.*

In 't jaar 1662. den 13. Sept. intrede tot 1666.

Maximiliaan de Jong.

In 't jaar 1666. den 14. Juni.

Georgius Everhardus Rumphius.

In 't jaar 1667. den 9. Maart.

Antoni Hurdt.

In 't jaar 1671. den 20. April tot 1674. hoewel *de Jong* in 't jaar 1673. 't nu en dan ondertusschen was.

Jan de Vogel.

In 't jaar 1674.

Jacob de Jong.

In 't jaar 1676. in Jan. tot Mai 1680. dat na Batavia vertrok.

Willem van Zyll.

In 't jaar 1680. tot 1681. in Sept. vertrok.

Gerard van de Voorde.

In 't jaar 1682. tot in Oct. 1684.

Jeremias van Vliet.

In 't jaar 1682. in Oct. by de *Vicq* 's vertrek, terwyl *van Vliet* Gezaghebber was: tot December.

Isaac van Thye, *Hoofd tot Hila.*

In 't jaar 1682. in Dec. weer tot in Octob. vertrok.

Jeremias van Vliet.

In 't laatst van 1684. tot 1687. in Juni, dog was *Rumphius* den 15. Jan. 1687. 't eens.

Willem Basting.

In 't jaar 1687. den 10. Juli tot 6. Feb. 1691. dat stierf.

Henrik Crudop.

In 't jaar 1691. den 28. Feb. tot Mai 1692. dog is den Fiscaal de Bocq 'er den 14. Dec. eens geweest.

Joannes Moris.

In 't jaar 1692. den 21. Mai, tot Juni 1694. dat vertrok.

Mattheus Schenkenberg.

In 't jaar 1695. den 18. April tot Juli 1696.

Cornelis Stul.

In 't jaar 1696. den 14. Juli, terwyl de Heer *Stul* Gezaghebber was.

Georgius Everhardus Rumphius.

In 't jaar 1697. den 4. April tot 1701.

Cornelis Stul.

In 't jaar 1701. den 24. Maart tot den 25. Febr. 1709. dat door haar Ed. Ed., als ongedoopt zynde, afgezet is.

Salomon Storm.

In 't jaar 1709. den 18. Maart tot 1711. den 16. Dec. dat op zyn verzoek afging.

Pieter Nuyts.

In 't jaar 1710. den 16. Dec.

Joannes Philippus Sipman.

In 't jaar 1712.

Jacob Bottendorp, *tot* 1715.

In 't jaar 1715.

Pieter Gabry, . . 1715. *tot* 1719. *dat Gouverneur van Banda wierd.*

Rochus Hollaar.

KRANKBEZOEKERS

In Amboina.

In 't jaar 1659. den 6. Maart, en den 16. Mai.

Krankbezoekers in Amboina.

JAn Jansfoon, *al overleden den* 9. *Feb.*

Jacob Pelle.

Willem Charles.

In 't jaar 1660. den 19. Maart.

Jacob Pelle.

Pieter de Graaf.

In 't jaar 1661. den 16. Maart.

Jacob Pelle.

Tiberius Pelletier, *bleef hier tot* 1663. *vertrok na Batavia, lag in 't Gasthuis als Krankbezoeker.*

Daniel Nieuwkerke, *van Alkmaar.*

In 't jaar 1662. den 21. Maart.

Arnold Bertrand, *aan 't Kasteel, den* 12. *December wierd by Schoolmeester der weer op nieuw ingestelde Duitze School.*

Joannes de Graaf. Idem, *na Noessalaoet geplaatst. En verzogten deze twee hare verdere bevordering.*

Matthys Jansfoon van Dort, *op de Walvisch, komt den* 4. *April aan Land.*

In 't jaar 1663. en 1664.

Bertrand.

Joannes de Graaf.

Jacob Antonisfoon.

In 't jaar 1664. *den* 2. *Januari verzoekt* de Graaf *weer zyne bevordering; en wierd hem een Text gegeven om na vyf of zes weeken te proponeeren. Hy verzogt, als Proponent op* Noeſſalaoet, *even gelyk bevoorens D.* Joann. van der Wee, *geplaatst te werden. In Maart wierd hem tyd gesteld, om voor de Vergadering te prediken; dog in September quamen klagten over hem, dat hy op* Noeſſalaoet *op eigen gezag predikte; hy loochende dit, en bewees het met* Sweerdii *getuigenis; en kreeg daar op weer een Text* 2 Cor. v: 21.

In 't jaar 1665.

De Graaf *werd Proponent den* 1. *April.*

Michiel Jacobsfoon, *komt met* d'Ulyſſes *aan 't Kasteel.*

Michiel Maartensfoon.

Jacob Antonisfoon, *op Oma gelegd van het Kasteel.*

In 't jaar 1666.

Michiel de Geus, *aan 't Kasteel.*

In 't jaar 1667. den 9. Maart.

Jacob Seyts, *op Oma gelegd; dog in Oct. in 't Ziekenhuis Schaftmeester.*

Jeremias Swikker, *van Delft, op Honimoa.*

Jacob Antonisfoon, *op Manipa.*

Den 9. *Maart zegt de politique Commissaris* Hurdt *den Kerkenraad aan, dat de* 1. *op* Oma, *de* 2. *op* Honimoa, *en de* 3. *op* Manipa *zou geplaatst werden.*

Adriaan Versteeg, *op Noessalaoet, dog in October op Oma; en* Swikker *op Noessalaoet.*

Michiel de Geus, *in October aan 't Kasteel nog.*

In 't jaar 1668, den 15. Maart.

Nicolaas Pauro, *op 't schip Pegu, toen in Ambon leggende.*

Adriaan Versteeg, *op Caybobo* 27. *Maart.*

Michiel de Geus, *in Juli op Oma. Dog kort 'er aan weer aan 't Kasteel, alzoo*

Jacob Seyts *in Juli of Aug. stierf.*

Jeremias Swikker, *nog op Honimoa.*

In 't jaar 1669. den 11. Feb.

Jan Jansfoon van den Weerde, *geordonneerd op Honimoa den* 5. *Maart.*

Jeremias Swikker, *op Oma. Dito in Maart aan 't Kasteel.*

Pieter Sadelaar, *den* 19. *Maart gekomen. Werd gelegt op Honimoa.*

Martinus van der Werve, *dito op Manipa gelegd.*

Michiel de Geus, *aan 't Kasteel.*

In 't jaar 1670.

De zelve, *en quam den* 11. *Maart*

Joannes Barſelaar *en*

Swikker *op Honimoa.*

In 't jaar 1671.

De zelve, *en den* 25. *Februari*

. . . . Westrum, *met 't schip Batavia.*

Michiel de Geus, *aan 't Kasteel nog.*

In 't jaar 1672.

Joannes van der Weerde, *stierf in Febr. op Honimoa.*

Michiel de Geus *vertrok.*

Pieter Sadelaar, *aan 't Kasteel, schoon* Swikker *ouder in dienst was.*

Jeremias Swikker, *nog op Oma, en ook op Honimoa.*

Huibert Spiegel, *op Hatoeana gelegd (en uit Ternate gekomen.)*

Martinus van der Werve, *nog op Manipa.*

Iſaak van den Cruyce.

In 't jaar 1673. den 14. Febr.

Pieter Ulrich, *op Honimoa gelegd, en kort 'er aan op Noessalaoet.*

Martinus van der Werve, *vertrok in April.*

Joannes Verhoeven, *op Noessalaoet gelegd, vertrok ook, vervangen door* Ulrichs *aldaar.*

Huibert Spiegel, *den* 8. *Juni op Manipa gelegd.*

Joannes Swikker, *nog op Oma.*

In 't jaar 1674.

Dionysius de Geus, *gewezen Proponent, verzogt hier Krankbezoeker, of Schoolmeester te zyn, is toegestaan.*

Cornelius van der Sluys, *den* 10. *Juli was als Utregts Student, en Krankbezoeker, dit jaar gekomen, is Proponent, en Predikant geworden.*

Joannes Swikker, *aan 't Kasteel, als Krankbezoeker en Schoolmeester, en vertrok in Aug.*

Pieter Ulrichs, *komt aan 't Kasteel van Noessalaoet.*

Huibert Spiegel, *nog op Manipa.*

Henrik Cornelisfoon van Grol, *'t gemaakt in Dec. den* 24. *van Corporaal.*

In 't jaar 1675.

Zacharias Kaheing, *quam weer van Batavia den* 12. *February. En verzogt ten eersten Proponent te werden; wierd uitgesteld. Dog den* 6. *Maart eenpaarig beslooten hem door Gecommitteerden by een klein onderzoek ter preuve preparatorie te stellen.* Montanus *zou het doen ten overstaan van* de Ruyter, *en* Snyders; *gelyk dit den* 10. *Juni geschiede: en is hem den* 3. *Juli zitplaats gegeven naast de Diakenen; en een raadgevende stem.*

Huibert Spiegel, *nog daar.*

Henrik van Grol.

In 't jaar 1676.

Huibert Spiegel, *aan 't Kasteel.*

Henrik van Grol.

Caspar Dinkels, *in Febr. gekomen met 't schip Outhoorn van Batavia.*

Jacob Henriksfoon Croon, *den* 30. *Maart dito.*

Samuel van Heukelom, *den* 2. *April dito, dog vertrok op zyn verzoek als Boekhouder, 't geen hier wierd gemaakt.*

Pieter Ulrigs.

In 't jaar 1677.

Joannes Christoffel Stevens, *den* 12. *Feb. in Vergadering. Werd den* 23. *Juni Proponent, op zyn verzoek. Hem wierd opgelegd alle veertien dagen onder een Broeder eens te proponeeren, 't geen den* 13. *toegestaan is. Verzogt den* 7. *April tydbepaling en ondervraagd te werden; dog is uitgesteld, vernieuwd dit verzoek den* 9. *Juni, 't geen toen toegestaan is, zynde hem* Matth. XXVI. 26. *gegeven, om veertien dagen daar na onderzogt te werden Gaf eenpaarig genoegen met zyn prediken, en by 't onderzoek.*

Pieter Ulrichs, *vertrok in Mey.*

Huibert Spiegel.

Caspar Dinkels, *den* 7. *April ontslagen.*

Jacob Henriksfoon Croon.

Henrik van Grol.

In 't jaar 1678.

Huibert Spiegel, *nog aan 't Kasteel.*

Rutger van Beek, *van Zoldaat den* 2. *December 't gemaakt voor eerst, en op Oma gelegd.*

Henrik van Grol, *op Manipa.*

In 't jaar 1679. den 5. April.

Abraham Coene, *aan 't Kasteel vast.*

Jan Symonsfoon. *Vind van deze* 2. *niets verder, dan dat* Coene *in 't jaar* 1683. *op Honimoa voorkomt.*

Henrik van Grol.

Rutger van Beek, *nog op Oma.*

In 't jaar 1680.

Rutger van Beek, *op Oma.*

Antoni Boon, *in Juni.*

Petrus Poffendorp, *voor eerst.*

Henrik van Grol.

In 't jaar 1681.

Jan van der Nout, *den* 9. *April.*

Doedoe Heersche, *id.*

Jan Marchal, *id.*

Henrik van Grol, *den* 3. *September op Manipa.*

Petrus Poffendorp, *voor eerst maar op Noessalaoet.*

Rutger van Beek, *op Oma.*

In 't jaar 1682.

Henrik van Grol, *op Manipa.*

Pieter Poffendorp, *op Noessalaoet.*

Rutger van Beek, *op Oma.*

Antoni Boon.

Jan Marchal, *den* 2. *Dec.*

In 't jaar 1683.

Antoni Coenen, *den* 6. *Januari op Honimoa.*

Pieter Poffendorp, *op Oma, dog alzoo'er twee gestorven waren, aan 't Kasteel gelegd.*

Den 23. *Sept.* . . Weserik.

Philip Goting, *quam dit jaar.*

Henrik van Grol, *op Honimoa in* Coene*'s plaats.*

In 't jaar 1684.

Adriaan de Jong, *ook Schoolmeester.*

Philip Goting, *vertrok.*

Cornelius Huur, *den* 1. *Maart gekomen in Vergadering.*

Jan Dirksfoon, *dito den* 24. *Mey blykend, aangekomen, werd Schoolmeester.*

Henrik van Grol, *op Manipa.*

In 't jaar 1685. den 9. Mey.

Nicolaas Meys, *'t gemaakt van Boekbinder, in Juli op Noessalaoet.*

Jan Dirksfoon.

Adriaan de Jong, *in Juli op Manipa gelegt.*

Henrik van Grol, *op Honimoa.*

Alle 3. *aan 't Kasteel in 't begin des jaars.*

In 't

In 't jaar 1686.
Gerrit vander Climp, *'t gemaakt den 5. Jan.*
Adriaan de Jong, *op Honimoa, en Manipa, moest alle tien dagen de Meesters catechiseeren.*
Jan Dirksſoon, *aan 't Kasteel, dito.*
Henrik van Grol, *op Honimoa.*

In 't jaar 1687.
Jan Dirkzoon, *op Noessalaoet den 21. Mey.*
Doedoe Heerſche, *quam den 21. Mey, wierd in Aug. op Oma gelegt.*
Gerrit van der Climp.
Willem Eduarts, *den 20. Aug.*
Adriaan de Jong, *op Manipa.*
Henrik van Grol, *op Honimoa.*

In 't jaar 1688 in Febr.
Jan Dirksſoon, *nog op Noessalaoet in April, loopt na de Portugezen in Sept., of daar ontrent, over na Timor.*
Henrik van Grol, *den 18. Febr. op Honimoa.*
Adriaan de Jong, *op Manipa.*
Gerrit van der Climp.
Willem Eduarts, *op Noessalaoet ultimo October.*
Doedoe Heerſche, *op Oma.*

In 't jaar 1689.
Gerrit van der Climp.
Willem Eduarts, *aan 't Kasteel voor een tyd.*
Doedoe Heerſche, *op Oma.*
Simon Coeſlager, *wierd 't dit jaar.*
Adriaan de Jong, *op Manipa.*
Henrik van Grol, *op Honimoa.*

In 't jaar 1690.
Doedoe Heerſche, *op Oma, vertrok.*
Willem Eduarts, *op Noessalaoet, vertrok in May.*
Pieter Hoogeboom, *met Banthem zoo gekomen, na Noessalaoet geschikt, en dat weigerende, is den 16. Juni afgezet.*
Wynand Verplanken, *'t gemaakt in Mey; op Manipa, door D.* Valentyn *geëxamineerd.*
Joannes Walrce, dito, dito, *op Oma.*
Adriaan de Jong, *op Manipa, vertrok den 13. Aug.*
Henrik van Grol, *op Honimoa.*
Simon Coeſlager.

In 't jaar 1691.
Wynand Verplanken, *op Manipa.*
Joannes Walree, *den 23. Mey op Oma overleden.*
Willem Losdorp, *den 20. April gekomen, vervangen door*
Simon Coeſlager, *aan 't Kasteel.*
Claas Simonsſoon, *'t gemaakt den 3. Aug.*
Henrik van Grol, *op Honimoa.*

In 't jaar 1692.
Willem Losdorp, *vertrok.*
Nicolaas Meys, *van Bat., dog hier 't gemaakt; gaat in October na Oma, en is overleden den* 18. *December.*
Simon Coeſlager.

Wynand Verplanken, *op Manipa.*
Jacobus Ooſtbree, *'t gemaakt den 7. Juli van Zoldaat, en ook Schoolmeester gemaakt.*
Henrik van Grol, *op Manipa.*

In 't jaar 1693.
Stephanus Foecoma, *den 22. Jan. 't gemaakt aan 't Kasteel.*
Wynand Verplanken, *op Oma, den 22. Januari.*
Jacobus Ooſtbree, *te laat in de Kerk, en daar over eenige tyd afgezet.*
Simon Coeſlager, *op Manipa, den 22. Januari.*

In 't jaar 1694.
Balthaſar van Veen, *vertrok in Mey.*
Jacobus Ooſtbree, *hersteld den 31. Juli.*
Simon Coeſlager, *op Manipa.*
Wynand Verplanken, *aan 't Kasteel.*
Henrik van Grol, *op Honimoa.*

In 't jaar 1695.
Jacobus Ooſtbree, *vertrok na den 17. Augustus.*
Wynand Verplanken, *aan 't Kasteel,*
Simon Coeſlager, *op Manipa.*
Henrik van Grol, *op Honimoa.*

In 't jaar 1696.
Wynand Verplanken, *aan 't Kasteel.*
Simon Coeſlager, *op Manipa, den* 18. *December aldaar overleden.*
Henrik van Grol, *op Honimoa.*

In 't jaar 1697.
Wynand Verplanken, *aan 't Kasteel.*
Henrik van Grol, *op Honimoa, en den* 8. *April ordre van 'er maar twee te houden. Welke den 13. dito in Vergadering komt; en zal voortaan maar een Gebedsdoender op Manipa zyn.*

In 't jaar 1698.
Wynand Verplanken, *aan 't Kasteel.*
Samuel Lambregts, *van Ternate gekomen in September.*
Henrik van Grol, *op Honimoa.*

In 't jaar 1699.
Wynand Verplanken, *na Saparoewa.*
Henrik van Grol, *op Honimoa.*

In 't jaar 1700.
Wynand Verplanken.
Jan Claasſoon Bagyn, *'t gemaakt den 10. Mey à 24. van Zoldaat, op Oma gelegt.*
Henrik van Grol, *op Honimoa.*

In 't jaar 1701.
Wynand Verplanken.
Jan Claasſoon Bagyn, *op Oma.*
Henrik van Grol, *op Honimoa.*

In 't jaar 1702.
Wynand Verplanken, *aan 't Casteel.*
Jan Claasſoon Bagyn, *op Oma.*
Henrik van Grol, *den 4. Maart overleden, op Saparoewa; kreeg geen vervanger. Alzoo die van de Regeering dat den 24. Mey 'er om verzogt zynde, den 15. Juli volgens ordre harer Edelheden afsloegen.*

In 't

In 't jaar 1703.

Wynand Verplanken, *dito.*

Jan Claasfoon Bagyn, *op Oma.*

In 't jaar 1704.

Jan Claasfoon Bagyn, *op Oma.*

Wynand Verplanken, *dito.*

In 't jaar 1705.

Jan Claasfoon Bagyn, *op Oma.*

Abraham Voorstad, *pas gekomen met de Vegt, tegen ordre harer Edelheden, op Manipa gelegd, dog vertrokken; want vind hem in September niet meer.*

Wynand Verplanken.

In 't jaar 1706.

Wynand Verplanken, *vertrok den 17. September.*

Jan Claasfoon Bagyn, *op Oma.*

Samuel Faloers, *in September 't gemaakt, voor eerst maar aan 't Casteel, met 18. gl. van Zoldaat.*

Van 't jaar 1707. tot 1712.

Jan Claasfoon Bagyn, *op Oma.*

Samuel Faloers, *aan 't Casteel, den 5. Maart* 1708. *en bleef dit tot 't jaar* 1712. *in Mey, dat verlost en vervangen is, door*

Simon Dol, *die aan 't Casteel bleef* 1712.

VIER-

KORTE

BESCHRYVING

DER

BOOMEN, PLANTEN, HEESTERS EN GEWASSEN,

In de Eilanden van

AMBOINA

VALLENDE.

VIERDE BOEK.

EERSTE HOOFDSTUK.

Verhandeling van de Boomen, *en* Gewassen *van* Amboina. *Hoedanig wy die opstellen zullen. Ordre van dit werk. Van de* Boomen *in 't gemeen. En in 't byzonder van de* Vrugtboomen *tot spyze dienende. De gemeene* Mangga-boom. *De* Spek-Mangga. *De* Vleesch-Mangga. *De kleine* Mangga. *De* Aapen-Mangga. *De* wilde Mangga. *Tweederley. Gevaarlykheid van deze* Vrugt. *De* Pauw-boom. *De* Stinkerd-boom. *De* Sergeants-ballen-boom. *De* Mangostan-boom. *De* Kiras-boom. *De* Hussur-boom. *De* Doerian-boom. *Verscheide zoorten. De* Soorsak-boom. *Byzondere zoorten 'er af. De* Tsjampedaha-boom. *Die driederley zoorten heeft. De* Cattoen-soekom-boom. *De* Corl-soekom-boom. *De* wilde Soekom-boom. *De* Boha Massi-boom. *De* Jamboes-boom. *De* Roos-geurige Jamboes. *De* Water-Jamboes. *De* Swarte Jamboes. *De* Witte Bosch-Jamboes. *De* Ceramse Jamboes. *De* Atun-boom. *De* Anona-boom. *De* geknobbelde Anona-Vrugt. *De* Lanssa-boom. *De* wilde Lanssa-boom. *De* Djoewat-boom. *De* Boha-Malacca-boom. *De* Blimbing-boom. *De* Canari-boom. *Verscheide zoorten daar van. De* wilde Canari-boom. *De* welriekende Canari-boom. *De* Gojava-boom. *De* Bosch-Gojava-boom. *De* Papaja-boom. *Tweederley zoort. De* Draken-boom. *De* Condondong-boom. *De* Malakse Condondong-boom. *De* Coessambi-boom. *De* Sanga boom. *De* Catappan-boom. *De* Cadjoe-boom. *De* Nam-Nam-boom. *De* Gajang-boom. *De* Bilac-boom. *De* Gnemon-boom. *De* Kelor-boom. *De* witte Moes-boom. *De* Capoc-boom. *De* Zagoe-boom. *Nuttigheden van de zelve. Hoe 't* Zagoe Meel *gemaakt werd.*

Van de Boomen, en Gewassen van Amboina.

DUs verre nu *Amboina*, zoo veel dat Land, of de Eilanden, daar onder behoorende, en de Ingezetenen van dien, als ook de zaaken, daar in voorgevallen, betreft, beschreeven hebbende, gaan wy nu over tot ons *derde Deel*, (in opzigt van onze *Eerste* verdeeling van *Amboina*) om te zien, wat voor Boomen, en verdere Gewassen, ons de meenigvuldige Bosschen, en akelige Gebergten, die men daar heeft, zullen uitleveren.

Men moet zig hier geenzins verbeelden, dat ik my voor een *Botanicus*, of grondigen *Kruyd-kenner*, uitgeve, of dat ook myn voornemen is, om hier een Beschryving van 't Geboomte, volgens de gronden, en ordre, zoo als de Kruyd-kunde wel vereisschen zou, op te stellen: want dat laten wy voor de *Botanici*, en *Artzen*, welker eigen werk dit is, over; maar wy zullen alleen zeggen, wat hier voor Boomen, en Gewassen, vallen, dat opgeven volgens een ordre, die ons het gemakkelykst wezen, en nogtans het wezentlykste, 't geen men daar in de Bosschen vind, vervatten zal, het welke wy kortelyk beschryven, en met zoo veel afteekeningen, als wy hebben konnen bekomen, vercieren.

Hoedanig wy die opstellen zullen.

Men moet het ons dierhalven ten goede houden, indien wy nu en dan eens Boomen, Planten, of Heesters, die juist van geen eene zoorte, of geslacht, zyn, onder een mengen, alzoo wy hier niet anders handelen, dan een liefhebber, die maar alleen de zoorten, die 'er zyn, heeft willen opgeven, om dat die mede tot de Beschryving van dat Land behooren, verzekerd zynde, dat als een *Botanicus* deze zoorten ten naasten by, zoo, als het behoord, beschreven ziet, het hem niet veel moeite kosten zal, die yder op zyne regte ordre te brengen.

Wat *Plinius*, die groote Natuurkundige, en onderzoeker van alles, over de zelve aangeteekend heeft, kan men in zyn *Hist. Nat. lib.* 12. tot *cap.* 27. en 28. zien.

Ordre van dit Werk.

Om nu dit werk met eenige ordre, te beginnen, zoo kan men alles wat de Bosschen, en Gebergten, van *Amboina* uitleveren, in drie zoorten, te weten, onder de naam van Boomen, Heesters, en Kruiden, begrypen.

Van de Boomen in 't gemeen.

Wy maken dan een begin met de Boomen, die wy hier driederley ontmoeten.

Daar zyn of Vrugt-boomen, of Boomen, die tot Timmerhout dienen, en eindelyk nog een derde zoort, die men als wilde Boomen aanmerkt.

En in 't byzonder van de Vrugtboomen, tot spyze dienende.

De Vrugt-boomen kan men weder onderscheiden, of in die gene, de welke eenige spyze of drank uitleveren, of in de Specery-boomen, en waar in zig een ongemeene geur en lieflykheid opdoed, of in die zoorte, die of eenige hars voortbrengen, of wel maar eenige welriekende Bloemen geven.

Onder de Vrugt-boomen zullen wy die eerst opnoemen, en beschryven, die maar blootelyk gegeten werden zonder dat zy eenigen drank uitleveren.

Boomen, tot Spyze dienende.

Onder de Vrugt-boomen ken ik 'er geen, die een heerlyker, en smaakelyker Vrugt uitleverd, als de *Mangga-boom*. Van de zelve zyn verscheide zoorten, als by ons van de Appelen; dog wy zullen eerst van de gemeene handelen.

De gemeene Mangga boom.

De Boom zelf is zeer groot, dik, hoog, en ruig van stam, breidende zich zelven zeer wyd uit met zyn dikke takken, die gantsch niet sterk, maar bros, en derhalven niet anders, dan tot brandhout bequaam zyn.

De bladen die dik, zeer vast, en glad, en die geel van ribben, even verre van een zyn, en die niet verre van malkanderen, en enkeld staan, zyn wel zoo spits als een Okker-nooten-blad, hebbende de lengte van zes of zeven, en de breedte van tusschen de twee en drie duimen. Ook ziet men in 't midden een dikke ribbe, die zig aan wederzyden uitzet, of uitpuild.

Zoo lang dit blad nog jong is, vertoond het zig bruin, en glad van ribben, zynde dan wel glad, maar nog slap. Deze komen niet overal te gelyk, maar aan de eene of de andere zyde voort.

Zyn bloeizel, dat van een zagte lieffelyke reuk is, ziet men aan lange trossen wyd-uitgebreid hangen, waar aan men kleine Bloemen van vyf witte bladerkens verneemd, die wat na agteren toe overgebogen zyn, op welke ook eenige geele vlekjens zyn, behalven dat zy in 't midden ook vyf korte witte vezelkens hebben, die rondom een groen plant-knopje staan, waar op zig nog een ander kleiner knopje, dat geel is, vertoond, uit het welke de Vrugt zoodanig voortkomt, dat de meeste bloessem te vergeefs afvalt, en dat 'er niet boven vier of vyf Vrugten van yder trosje te regt komen.

De Vrugt is van groote ontrent als een Ganzen ey, en ook zoo byna van fatzoen, of wel als een groot Enden ey, zynde aan de eene zyde wat plat gedrukt, en agteraan wat dikker, dan voor, daar zy wat spitzer is.

Zoo lang zy nog maar half ryp zyn, vertoonen zy zich bleek-groen, en van groote als een Hoender ey; maar, geheel ryp zynde, heeft men 'er die geheel goud-geel, en ook wel andere, die nog zeer groen, en wel zoo groot zyn, en die ook nooit anders werden.

Men schilt 'er deze schil, die dun is, af, en dan vertoond zig rondom een groote platte korl, die 'er van binnen in zit, en een byzonder zappig, draadig, en zeer aangenaam vleesch, dat men 'er

niet

N.° I.

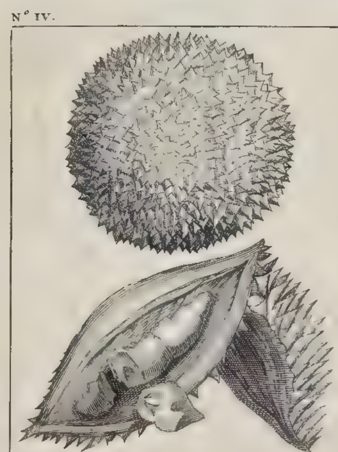
N.° II.

N.° III.

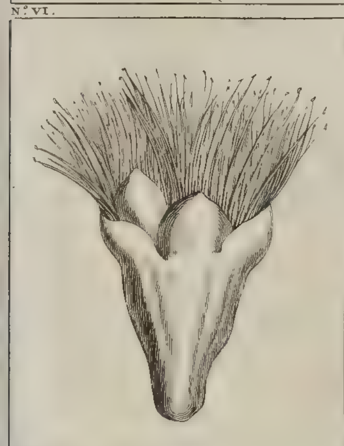
N.° IV.

N.° V.

N.° VI.

N.° VII.

N.° VIII.

N.° IX.

N.° X.

N.° XI.

N.° XII.

N.° XIII.

N.° XIV.

N.° XV.

G. Schouten Sculp.

niet af eeten kan, zonder dat het zap ymand langs de handen, en armen loopt. Binnen in die korl is nog een andere platte korl, met een wit en bitter vliesken 'er om.

De lekkerny van deze gemeene zoort van *Mangga* 's (onder welke nogtans de grootste de beste zyn) is met geen woorden uit te drukken, en als men die regt ryp, en goed aantreft, zoo kan men zig daar aan naauwlyks verzadigen, zynde ten deele zeer aangenaam zoet, en ook iets van 't rynsche hebbende, dat zeer verquikt, behalven dat men 'er ook een aangename geur by ontwaard, die zig alomme door 't Bosch, of daar die Vrugt is, verspreid.

Daar zyn 'er, die de *Mangostan* boven deze Vrugt verheffen; maar de lekkerny van die Vrugt duurd my veel te kort 'er toe, om haar die rang te geven, gelyk wy nader zullen zeggen.

Men heeft van deze Vrugt, als zy nog onryp is, een grooten dienst in de huishouding, en wel de zelve, die men by ons van de Appelen heeft, alzoo zy uitnemend goed tot Appelmoes, Taarten, Koeken, en meer andere zoorten van spyzen zyn, in welke zy een ampere rinsche smaak, die zeer verquikkend is, geven. Eenige zoorten der zelve vallen vry wormsteekig, alzoo 'er een worm midden in groeid; dog andere zyn goed, en gaaf.

Men legt de zelve ook wel in pekel, 't zy met eenig vulzel van Ritsjes, Mostaart, enz. en by de Portugezen *Mangga Ratsjado* genaamd, 't zy zonder het zelve, om ze zoo als een Sultzel op een Reize mede te nemen, hoedanig zy ook wel, geconfyt zynde, vervoerd werden; maar dan vallen zy my wat te zoet, en men is dan geheel buiten staat, om over deze schoone Vrugt te oordeelen. Deze zoort werd door de Heer *van Rheede* in de *Hortus Malabaricus* in 't *I. Deel*, en door *Nieuwhof* in zyn Gezantschap na *China fol.* 216. zeer wel afgebeeld, en dat is de reden, dat men 'er hier geen afbeelding van ziet, alzoo wy liefst iet nieuws willen geven. Behalven deze gemeene zoort, zoo heeft men 'er ook meer andere.

De Spek-Mangga. De grootste zoort noemd men *Spek-Mangga's*, of *Mangga Dodol*, zynde van grootte als een kleine Meloen, of als een Pompelmoes, wel anderhalf pond swaar, en voor wat spits toeloopende.

Deze zyn wel zoet; dog vry rynscher van smaak, dan de andere, en van binnen niet hoog-geel (gelyk de voorige) maar bleekagtig, ook niet hairig, en vry veel in lekkerny van de voorige verschillende; immers die ik op *Batavia* gegeten hebbe, heb ik zoo bevonden.

Schoon zy nu zoo veel grooter, als de *gemeene Mangga*, is, zoo heeft zy dog, na evenmatigheid van hare grootte, een kleine korl.

Oorspronkelyk vallen deze op *Ceylon*, en op de *Malabaarsche kust*; dog ik heb op *Java* ook zeer schoone gezien, die waarschynelyk door de *Portugeezen* 'er gebragt zyn, gelyk zy nu ook op *Celebes* hier en daar gevonden werden; dog men zegt, dat deze vervoerde zoo goed van smaak niet zyn, als die men op *Ceylon*, en *Malabar*, ziet, en voor al werden die van *Goa* zeer geprezen.

Men zegt my, dat 'er van deze zoort zyn, die zig van binnen roodagtig vertoonen; dog die heb ik nooit gezien.

De gemeene *Mangga* 's vallen overvloedig in *Amboina*; dog deze *Mangga Dodol* heb ik 'er nooit gezien, en geloove ook niet, dat zy 'er valt.

Behalven deze heeft men nog een derde zoort, die men *Vleesch-Mangga's* noemd, om dat het vleesch dezer Vrugt wat vaster, dan dat van de *gemeene Mangga's*, en zoo geel niet, als dat van de andere, maar roodagtiger is. Zy zyn grooter, of altoos dikker, dan de *gemeene Mangga's*, maar op verre na zoo lekker niet, zynde veel geelscher, en geilder van smaak. Zy blyven ook groen, al zyn zy volkomen ryp. De Vleesch-Mangga.

Men heeft nog een zoorte, die niet veel van de *gemeene* in gedaante, en grootte, verschild, waarom zy de *kleine* genaamd werd; dog zy is al mede zoo lekker niet, als de zelve. De Boom is ook zoo kloek nog zoo sterk niet, en veel kleiner en smaller van blad; ook is de Vrugt van weinig agting, werdende voor een wilde gerekend. Zy zyn als een Hoender-ey van grootte. De kleine Mangga.

Nog kleinder, dan deze, zyn de *Aapen-Mangga's*, die byna van smaak, als de *Vleesch-Mangga's*, zyn. De Aapen-Mangga.

Deze Boom is wel zoo hoog van stam, als de *gemeene Mangga's-boom*, kleiner van top, en ook kleiner van blad.

Als deze zoort volkomen ryp is, zoo werd zy zeer bruin, en is van vleesch ook rood.

Zy zyn groot van korl, weinig van vleesch, en, nog niet ryp zynde, zoo zuur, dat zy bequaam zyn, om 't gebit te bederven, waarom men de zelve eerst wel ter degen moet laten ryp werden. Zy gelyken zeer wel na de *wilde Mangga's*, dog 't vleesch zit zoo vast niet aan deze, dan wel aan de andere korls.

Deze vyf zoorten werden gemeenelyk onder de *Tamme Mangga's* gereekend. Van deze hebben wy geen afteekening kon-

konnen bekomen; maar behalven deze is 'er nog tweederley zoort van *wilde Mangga's*.

De wilde Mangga. De eerste is veel hooger en rechter van stam, langer, en slapper van blad, als de *tamme*; ook zyn de Vrugten breeder, grooter als de zelve, en vry platter by de steel, geknobbeld, en na 't einde toe spits uitloopende. Zy zyn bleekgroen, zoo glad niet als de *gemeene*, en van binnen mede zoo geel niet, maar na den bleeken trekkende, grof van draaden, vezeliger, dan de *gemeene*, zoo zoet ook niet, en vry grooter van korl, dat zoo veel minder vleesch 'er om geeft. Zy werden ook wel een maand of anderhalf later, dan de *gemeene*, ryp.

Tweederley. Men heeft nog een zoort, die vry wilder, dan deze eerste, is, hebbende wel even eens zoo een stam, en blad; maar een veel langwerpiger-ronde, zeer ruige, en leververwige Vrugt, die een zeer groote korl, en weinig vleesch 'er aan heeft, dat zeer laf, en plat van smaak is.

Deze eerste zoort werd nu en dan nog wel raauw gegeten; maar de tweede nooit; dog, gekookt zynde, werd die nog wel eens in de spyze van den Inlander gebruikt, om 'er een rinsche smaak aan te geven.

Wy vertoonen u hier op de Plaat No. 1. een teekening van de eerste zoort der *wilde Mangga-boomen*, met haare bloessem, en Vrugt, die ook volstaan kan, om een denkbeeld van de *tamme* te geven.

De *Mangga's* werden op *Java* wel twee maanden eer ryp, dan om de Oost, (in *Amboina*, *Banda*, enz.) en men heeft ze in *Amboina* gemeenelyk in de maanden van November en December ryp.

Gevaarlykheid van deze Vrugt. Hoe lekker ook deze Vrugt is, zoo is zy ook, zoo men die niet voorzigtig, en matiglyk eet, zeer gevaarlyk, alzoo zy vogtig, en heet is, en 'er door haar groote hitte, ten eersten zeer licht koortzen, roode-loop, en andere ziekten, op volgen; dog als men 'er veel brood toe eet, heeft men geen schade daar af te verwagten.

Men heeft op *Hila* een schoon *Mangga's-Bosch*, en aan 't Kasteel *Victoria* verscheide Plantagien van *Mangga's-boomen*, die ook een schoone lommer geven, hoedanig ook de Chineesche straat voor den brand, in Januari in 't jaar 1686. voorgevallen, beplant, en door deze Boomen ook zoo belommerd geweest is, dat men op 't midden van den dag zonder Zonnen-scherm aldaar gaan kon, vermits de kruinen der Boomen de gantsche straat overschaduwden.

Het is een Vrugt, die meest overal in Indiën valt, en die hier in *Amboina* niet zeer oud is: want voor de tyden van de Heer de *Vlaming* waren 'er weinig; maar de meeste heeft hy laten planten, behalven eenige in *Mardheyka*, en *Halong*, door de Heer *Padbrugge* geplant.

Ik heb in *Banda*, en elders, nog een Vrugt gezien, die men *Pauw* noemd, groejende aan een grooten wyduitgebreiden Boom; die veel grooter van blad is, dan de *gemeene Mangga's*-bladeren, zynde ook ronder, en 't eene blad ook wel langer als 't andere. Zy staan zonder ordre, met troepen by een, ontrent een duim breed van malkanderen, en hebbende een bloeissel, en Vrugten byna, als de *gemeene Mangga's*, dog die beide vallen wat langer in de *Pauw*, als in de *tamme Mangga's*, hebbende ontrent de steel mede een bult aan de eene zyde. Men ziet 'er nu en dan vry dikke Boomen af. De Pauwboom.

De Vrugt gelykt ook zeer wel na een *Mangga*; hoewel zy wel zoo rond, en geelscher van smaak is; dog zy behaagde my in verre na zoo niet, als de regte *Mangga*.

Wy vertoonen dezen Boom No. 2., met zyne Vrugten na 't leven geteekend.

Daar is nog een zoort van een Boom, die men de *Stinkerd-boom* noemd, en die een veel regter stam, en zoo grooten kruin niet, als de *gemeene Mangga's-boom*, heeft; dog de bladeren des zelfs zyn wel anderhalve houtvoet lang, en wel een hand breed, vertoonende zig wel het grootste aan de jonge Boomen, waar aan zy donker-groen van verw, en ook vry vast en styf zyn, loopende aan 't einde spits uit. De Stinkerdboom.

In 't midden ziet men een groote ribbe, die vry wat uitpuild, waar van de dwars-ribben, even wyd van een, afloopen.

De bloessem heeft grooter, en breeder trossen aan roode steelen, en de bloemkens zelfs zyn ook grooter, dan die van de *gemeene Mangga's*, vertoonende zig mede vyf in getal, dog schoon purperrood, hebbende van binnen een geel knopje, waar uit de Vrugt voort komt.

Deze Boom bloeid in Februari, ook wel in Maart; maar men heeft geen rype Vrugten voor 't begin van 't Regenzayzoen, in May of Juni, dat egter de eene tyd wel wat later, als de andere, valt, te wagten.

De Vrugt is vry grooter, als de *gemeene Mangga's*, ronder, en de spits beneden zoo krom niet.

Zy zyn van buiten donker-groen van verw, wat ruw, bleekagtig van vleesch van binnen; maar zoo hairig, nog zoo zappig niet, als de rechte *Mangga*. Ook hebben zy een groote korl, zynde in verre

verre na zoo aangenaam niet, als de *Mangga*-vrugt; maar rynsch van smaak, en wat harsagtig, zynde ook onaangenaam en zeer sterk van reuk, in zoo verre, dat het verveeld, 't geen ook de reden van deze hare benaming is, alzoo men niet eigentlyk zeggen kan, dat zy stinkt, maar wel dat zy zeer zwaar van reuk is.

Zy werden, gelyk ook de *Mangga's-boomen*, zeer veel door de Vledermuizen voortgeplant, die daar sterk op aazen, en zoo ras de korl maar hier of daar van de eene of de andere Vrugt ter neder valt, en wat aarde vat, zoo groeid zy ten eersten zeer weelderig op.

Zy valt op *Java*, als ook in *Amboina*, *Banda*, en in meer andere Oostersche Gewesten. Dog werd voor een quaade Buurman gehouden, alzoo zy al 't voedzel der andere bystaande Gewasschen onttrekt.

Zoo men veel van deze Vrugt eet, heeft men 'er nog meer quaad af te vreezen, als van de *Mangga's*, alzoo zy veel heeter zyn, en voor al moet men ze niet eeten, dan wel ryp zynde; en dan vallen zy rynschagtig-zoet.

Ik geloof, dat men die gestoofd, ook als de *Mangga's*, zou konnen gebruiken; dog heb dat nooit gezien, waar van my de reden onbekend is.

De Sergeants-ballen-boom.

Men heeft nog een andere zoort van een Vrugt, die men *Sergeants-ballen* noemd, en die aan een Boom groeyen, dewelke, gelyk mede de Vrugt, zeer veel gelykenis na deze *Stinkerd*, en *Stinkerd-boom*, heeft, verschillende alleen maar wat in 't blad, dat veel smaller is, en hebbende byna een en de zelve purpere bloessem; dog de Vrugt is langer, en spitzer, ook wit, lekkerder, en gezonder van vleesch, dan de *Stinkerd*, zoo hitzig nog ook zoo vezelig of hairig niet, en geenzins die zwaare reuk hebbende.

Men ontdekt van binnen een groot langagtig pit, wel drie of vier duim breed lang, en wel een groote duim breed, rondom 't welke het vleesch zit; maar dat van binnen in zig een groote lange korl heeft, die bruin is, en zig in twee deelen scheiden laat, en dan, ten eersten geplant zynde, weeldrig voort groeid; dog zoo men 'er lang mede wagt, en ze droog laat werden, wil zy zoo niet voort.

Zy vallen op *Java*, en voor al op *Batavia*, in een groote menigte.

De Mangostan-boom.

Dat de *Mangostan-boom* in zich zelven een heerlyke boom is, die een van de lekkerste Indiaansche Vrugten uitleverd, kan niemand, die deze Vrugt geproefd heeft, tegenspreeken.

Op *Java*, *Bantam*, op *Malacca*, en elders daar hy in zyn eigen grond is, werd het een vry groote en kloeke Boom; maar hier in *Amboina* heb ik 'er maar weinig af gezien, en deze waren nog zeer klein, schoon zy al eenige jaaren gestaan hadden.

Deze Boom heeft een weke stam, die wit, dog van binnen bruin is. Ook een groot vast blad, dat wel vier of vyf duim lang, en ontrent drie duim breed is. Langs de middelrib, die dik is, loopen veel dwars-ribben, niet nevens malkanderen, maar wat van een staande, en met fyne aderkens tussen beiden.

Men ziet de bloessem in de gedaante van eene ster, ter groote van een kleine Vrugt, zoo als die hier aan de tak afgebeeld is. Van binnen in die bloessem ziet men veel snazelkens, met een kleine verhevenheid in 't midden, waar uit de Vrugt daar na voortkomt.

Wat nu de Vrugt aangaat, die is in haren purper-zwarten bolster, ontrent als een *Oranje-appel* van grootte zynde, beslooten. Boven op de Vrugt vertoond zig een platte ster van vyf, of zeven bruine blaadjes, van de zelve verwe, als de bolster, aan welke ster men klaar zien kan, hoe veel deeltjes die Vrugt van binnen in zig verborgen heeft.

Na dat men de bolster, die gemakkelyk van een gaat, opgebroken heeft, zoo vertoonen zig van binnen vyf, of meer langwerpig-ronde spier-witte deeltjes van de Vrugt, yder op zig zelven in een purperverwig holleken leggende, daar men yder stuk uitneemd, zynde een halve pink lang, en ontrent nog eens zoo dik, dog aan de eene zyde wat spitzer, dan aan de andere, uitloopende: zoo dat men, om regt te spreeken, zeggen moet, dat 'er zoo veel byzondere Vrugtjes in die bolster besloten zyn, vermits yder op zich zelven, en geenzins aan de andere vast is.

Dit spierwit Vrugtje is zeer zappig en glad, en als men het proefd, zeer lekker, ja lekkerder, en aangenaamer van zoet, als de *Mangga*; maar zoo ras men bezig is, om 'er de smaak af weg te krygen, zoo is ook de smaak weg, weshalven men daar niet veel aan heeft, dan alleen, dat men een weinig zap van iets, dat gelyk als de korl is, waar aan 't vleesch zit, zuigd.

Een van deze deeltjens heeft gemeenelyk een groote korl, en in de andere is zy zoo klein, dat men 'er byna niet, als wat snazelen, in overig vind. Men kan zig aan de zelve, om dat 'er zoo weinig aan is, naauwlyks verzadigen.

Daar is geen Vrugt van een lekkere smaak, waar by ik deze kan vergelyken, en zoo de smaak maar wat langer van

duur was, zoo zou ik deze Vrugt, als de lekkerſte van gantſch Indiën, de rang boven de *Mangga-Vrugt* gegeven hebben, dat wy om deze reden nu niet hebben gedaan, om dat men de ſmaak 'er af in een oogenblik quyt is.

Het is een zeer gezonde Vrugt, die zelfs geen zieken verboden werd; om dat zy ymand buiten gemeen door haare onvergelykelyke zoetigheid verquikt.

Wy vertoonen een tak van deze Boom met de jonge Vrugten 'er aan, en de volkomene Vrugten 'er buiten, op de Plaat N°. 3.

De Kiras-boom. Men heeft op *Macaſſar* een andere zoort van een *Mangoſtan boom*, die zy *Kiras* noemen, die 'er zeer wel na gelykt, dog deze naam geven zy ook aan de regte *Mangoſtan*, en onderſcheiden deze Boomen niet.

Het is mede een hooge breed-gekruinde Boom, diens takken en bladeren, twee aan twee ordentelyk tegen malkanderen over, op dikke voetjens ſtaan, zoodanig, dat zig aan elk takſken eenige paaren 'er af, tot vyf of zes toe, vertoonen.

De bladeren van deze Boom zyn egter ſmaller en ſcherper toeloopende, als die van de regte *Mangoſtan*. Ook zyn zy wel zes of zeven duim lang, en wel twee groote duimen breed. Zy zyn mede vry vaſt, dik, en ſtyf; dog zoo vol ribben niet, ook vertoonen zig de ribben, die 'er op zyn, zoo hoog-uitpuilende niet, als in de regte *Mangoſtan*. Uit de bladeren ziet men ook weer andere by paaren uitſchieten.

De bloeſſem vertoond zig byna, als die van de *Bintangor*, dog is zoo groot niet, gelykende wel een klein poppenbordeken, zynde voorzien van agt holle witte bladerkens, van welke de vier binnenſte (die ook wel de grootſte zyn) boven op de vier andere ſtaan, die van binnen in zig een platagtig heuveltje hebben, dat ter zyden 'er nog vier andere en grootere by zig ſtaan heeft, zynde vol zand-korls, waar uit de vrugt met 'er tyd voortſchiet.

De Vrugt gelykt wel na een *Mangoſtan*; dog zy heeft dat ſterretje boven op niet; maar een holagtig breed kroontje, dat van binnen in nogtans byna diergelyken verdeeling, als de *Mangoſtan-vrugt*, heeft, verſchillende van de zelve ook niet in haare deeltjens, of in ſmaak.

Men heeft deze Boom, en Vrugt, ook op *Amboina*; dog de Vrugt en word 'er niet regt ryp.

Men zegt op *Macaſſar*, dat het hout van deze Boomen, in de moeraſſen begraven zynde, met 'er tyd na twee of drie jaaren 'er in gelegen te hebben, in een bruine ſteen veranderd, die men daar na voor ſlypſteenen gebruikt, en uitnemend goed bevind.

De *Huſſur-boom*, die hier mede in *Amboina* valt, zou men ook onder de *wilde Mangoſtans* konnen reekenen, en voor een zoort van *Kiras* konnen houden, alzoo hy veel overeenkomſt met beide deze boomen heeft. De Huſſur-boom.

Wat de tyd nu der *Mangoſtan-Vrugten* aan gaat, men heeft ze in November en December, en eet dezelve dan uit de hand, zonder dat ik weet, dat men die ergers anders toe gebruikt.

De gedroogde bolſter is heerlyk tegen de perzing, bloedgang, en diergelyke quaalen; ook werd de zelve wel in het zwart-verwen, om die verw te beter zyn ſtand te doen houden, van de *Chineezen* gebruikt.

Onder de Vrugt-boomen kenne ik 'er geen, die zoo hoog, en zoo regt op waſcht, als de *Doerian-boom*, by de onkundige gemeenelyk de *Drioens-boom* genaamd. De Doerian-boom.

De Boom is vry dik van ſtam, die beneden gevlerkt is, en een geelagtige ſchors heeft. Des zelfs hout is van buiten wit, en van binnen rosagtig, langdraadig, en vaſt, zoo dat men 'er maſten af maaken kan.

Zyn blad gelykt wel wat na ons Kerſſen-blad; maar zonder tandjes, hebbende de lengte van drie of vier duim breed, en de breedte van ruim anderhalve of wel twee duimen. Het is beneden lichtgroen; maar aan de boven-kant donkergroen.

Aan alle de ſteelen van deze blaaderen ziet men iets, dat men zoo aan andere blaaderen niet ziet, zynde als opgezwollen, en agter aan een heuveltje hebbende.

De bloeſſem vertoond zig als een meenigte groote witagtige bloemen, ſtaande als op een omgekeerd bakje, van welke bloemen 'er dog maar weinig, en dikwils pas vier of vyf, te regt komen.

De Vrugt werd *Doerian* genaamd, als of men zeide de doornige, of gedoornde, na 't woord *Doeri*, dat in 't Maleits een Doorn beteekend. Zy is rond, en ook zomtyds wel wat langwerpig, van grootte als een gemeene *Pompelmoes*, met een harde ſchil, of bolſter, die vol groote dikke, ſcherpe en hoekige doornen is, tuſſchen den groenen en geelen van buiten, en aan korte dikke ſteelen vaſt zynde.

Men moet de zelve met een mes, of hakmes open klooven, wanneer men daar in vyf langwerpige kamerkens vind, waar in zig de regte Vrugt, of korl, in yder kamertje drie of vier, en in zommige ook wel maar twee korls, vertoonen, die van groote als een ſtuiter, of als

als een Duiven ey, zyn, hebbende een wit en gladagtig vleesch rondom zig zitten, waar over een dun vliesken loopt, zonder het welke zy aan malkanderen vast zouden kleeven.

Men zuigt dit vleesch van de korls af, en de liefhebbers houden deze voor een van de lekkerste Vrugten van Indiën; dog ik heb ze nooit konnen rieken, ik laat staan eeten, om dat zy een geweldige Ajuin-reuk van zig geven, welke reuk ook die gene, die ze gegeten hebben, wel twee of drie dagen by blyft.

Men zegt, dat zy zeer zoet, en byna als een eyer-vlade, smaaken, na dat men maar die vunsse reuk te boven gekomen is, die door de zelve te eeten zeer verminderd werd.

De hoogte van de Boom, en de zwaarte van deze scherpe Vrugt, is oorzaak, dat men gemeenelyk wagt, tot dat 'er de Vrugt van zelf afvalt.

Verscheide zoorten. Men heeft 'er verscheide zoorten af; dog de voornaamste zyn (immers zoo verre men die in *Amboina* heeft) twee zoorten. De eene, die langwerpige Vrugten heeft, die men voor de beste houd, en die aan haare goud-geele verw, en ydele doorns, kenbaar zyn, en de andere de gemeene ronde. De eerste hebben gemeenelyk een of twee korls, die ook voller van stoffe om de korl, dan de andere, zyn, en daarom voor de beste gehouden werden.

Onder deze vind men 'er zommige, die een schors hebben, die van binnen, appel-bloessem, en van buiten hoog-geel is, en welke de kenners voor de beste van de langwerpige zoort houden. Na deze verw noemd men de zelve *Doerian Cassomba*, als of men de appel-bloeseme, of licht-roode *Doerian*, zeide.

Ik heb deze zoort nooit in *Amboina*, maar wel in *Banda* gezien.

Behalven deze, zoo is 'er nog een derde zoort van deze lange, die zy *Doerian Nangka*, of de *Soorsak-Doerian* noemen, om dat zy wel wat na de *Soorsak* gelykt. Deze werd by de kenners in verre na zoo goed niet, als de voorige, gehouden, om dat zy zagter van korl, of van stoffe en vleesch is.

De roode zoort is wel voller, en menigvuldiger van korls, maar de zelve zyn zoo goed, nog zoo lekker niet, als de langwerpige, om dat zy laffer, en platter van smaak zyn.

Nogtans is 'er een zoort van deze, die kleiner, dan de gemeene ronde, en voller van korls, dan de andere, vallen, en die men *Verkens-Doerians* noemd. Deze zyn de kleinste, die ik kenne, hebbende veel kleine korls, maar een vaster en overvloediger stoffe om de zelve, dan in de gemeene ronde valt, waarom zy ook boven de zelve geagt werden.

Behalven alle deze zoorten, valt 'er op het Eiland *Borneo*, hoewel maar op zommige plaatzen, een zoort van *Doerians*, die de grootste van alle is, die ik kenne, alzoo die meer, dan nog eens zoo groot, dan de langwerpige, valt.

Het is een heet-vogtige Vrugt, die, te veel gegeten, veel ziektens, als ook bloedvinnen, koortzen, de roode-loop, enz. veroorzaakt.

Men heeft deze Vrugt op zyn best hier in de maanden van Mey, en Juni, hoewel men 'er ook wel in andere maanden nog eens Vrugt van heeft. Dog als dat gebeurd, dan volgen 'er gemeenelyk zwaare ziekten op. Op andere Eilanden, als *Celebes*, in de *Moluccos*, in *Banda*, op *Java*, en elders, zyn zy in andere maanden ryp.

Niet alleen de Menschen, maar ook de Verkens en Civet-Katten, zyn gek na deze Vrugt, ja daar zyn 'er, die 'er wel agt, tien, ja twaalf konnen eeten, schoon zy aan twee of drie rykelyk hun genoegen behoorden te hebben, en daar zyn tyden, dat men de zelve verbieden moet te verkoopen, of ten minsten belasten, de schillen (die men anders maar hier of daar op de straat nederwerpt) elders buiten de Stad te brengen, om de gevaarlyke ziekten, die door de stank, en hitte der zelve, ontstaan konnen, voor te komen. Zy verhitten geweldig, en konnen ymand bang maaken.

Men kan de korls ook wel braden, gelyk wy de *Castanien* doen, en die zoo eeten; dog zy zyn zeer ongezond, bederven de keel, en konnen ymand zeer kort-ademig maaken.

De *Chineezen* branden van de *Doerian-schillen* een assche, die zy tot het appel-bloessem verwen gebruiken.

Als deze Boom nu oud werd, dan is hy nog goed, om 'er balken, latten, planken, enz. af te zagen, alzoo 't een vast, en duurzaam hout is, voor al, wanneer het droog staat, daar 't anders in de vogtigheid, en in de regen ten eersten weg, en verrot is. Men kan 'er ook wel Masten van maaken; maar men moet wel bezorgen, dat het van boven niet kan inwateren.

Een afteekening van de ronde *Doerian-Vrugt* vertoonen wy op de Plaat N°. 4.

De *Soorsak-boom* is mede een hooge en zeer lommerryke schoone Boom, rouw en effen van schors, hebbende wel enkele, dog zeer gladde dikke en vaste bladeren, die wel vyf of zes duim lang, De Soorsak-boom.

lang, en wel drie duimen breed, donker groen van verw, en voor rond toeloopende zyn. Als men die afbreekt, loopt 'er een kleefagtige melk uit.

Over dit blad loopen verſcheidene ſchuinze dwarsribben met fyne aderkens tusſchen beiden.

De Vrugten van deze Boomen groeyen niet, gelyk als aan andere Boomen, uit een bloeſſem, of aan de takken maar aan de ſtam, of wel aan een korte dikke ſteel, die uit de ſtam voort komt, en waar aan de Vrugt, die vry zwaar is, hangt. Men heeft ze by *Nieuwhof* in zyn Gezantſchap na *China fol.* 147. mede, maar beter in 't I. Deel van de *Hortus Malabaricus* verbeeld, waarom wy nalaten die hier te vertoonen. Zy komen zomtyds enkel, en zomtyds ook wel twee aan eene ſteel, voort, en hoe dichter zy aan de aarde ſtaan, hoe beter zy gehouden werden.

Deze Vrugt is van grootte en dikte als een lange *Water-Meloen*, zynde ontrent anderhalve voet, en ook wel langer, en wel zoo dik, als een man boven aan zyn dye is. Ik heb 'er gezien, daar een man zyn dragt aan eene had. Zy hebben van buiten een dikke ruwe korlige baſt, die vol van ſcherpe hoeken en ruitjens is, hoewel zy zoo ſcherp niet zyn, dat zy ymand (gelyk wel de *Doerians*) zouden konnen bezeeren.

Zy zyn tusſchen den groenen en geelen van verwe, als zy ryp zyn, dog meeſt na den geelen trekkende.

Door 't midden van die zwaare Vrugt, die men in de lengte opſnyd, loopt een dikke ſteel, die rondom met zeer veel, ja wel met zeventig of tagtig korls bezet is, die, even als de voorige Vrugt, met een wit, en ſlymagtig merg bezet zyn, dat men 'er ook afzuigt. Hoe nu de korlen voller van merg zyn, hoe beter ook de Vrugt van de liefhebbers gekeurd werd, vallende deze korlen gemeenelyk zoo groot, als de grootſte *Caſtanien*, of als een ſtuiter, dog wat langwerpiger, zynde vaſt aan die binnenſte ſteel, en zig vertoonende in hollekens, die uit een zenuwagtige taaije ſtoffe beſtaan.

Zy ſmaken zeer zoet, ten deele als zoete *Limoenen*, en ook wel wat na Honig; dog daar is een geelze ſmaak, en een zeer onaangenaame reuk by, byna als van iets, dat verrot is, hoe zeer ook de liefhebbers deze Vrugt mogen pryzen, en zoo ras men maar in een huis komt, daar zy zyn, verraden zy zich zelven door deze reuk, even eens als de *Doerians*.

Het hout van deze Boom is van binnen *Citroen*-geel, fyn van nerf, en bequaam, om 'er ook iet af te timmeren.

Men kend in deze Geweſten 'er maar twee zoorten af, te weten; de *Biloelang-Soorſak*, zoo genaamd, om dat de ſchorſſe des zelfs zeer wel na een Koejen-huid, by de Maleyers *Biloelang* genaamd, gelykt. De korls van deze zoort leggen 'er los in, zyn bros en geelagtig van merg, en zoo ſlymerig niet, als andere, trekkende in ſmaak vry ſterk na Druiven, en Honig. Byzondere zoorten 'er a[f.]

Buiten die zoort heeft men nog een andere; de *Bry-ſoorſak* genaamd, om dat zy papagtiger, en ſmeeriger, als de andere, valt, zynde wit van merg, dat zig als pap vertoond, en ook veel ſterker van reuk, dan de andere zoort, waarom zy ook voor zoo goed niet gehouden werd.

Men riekt die Vrugt, en zelf de Boom, voor al als 't regend, of tegen den avond, meer, dan op andere tyden.

Men kan byna niet regt zeggen, wanneer de Vrugt ryp is, behalven dat zy ook altyd niet dragen.

Zommige ſtellen 'er de maand November, andere die van December toe.

Immers zoodanig ziet men de Vrugten hier nu en dan, dog ook wel in andere maanden, voortkomen.

Zy vallen hier niet oorſpronkelyk; maar ſchynen hier van *Java*, *Bali*, *Celebes*, of *Borneo*, gebragt te zyn. In haar eigen grond vallen deze Boomen, wel zoo vaſt, en duurzaam van hout, als hier, dat ligt bederft, ook komen 'er hier *witte Mieren* in.

Het is een vogtige en galagtige Vrugt, die zeer zwaar om te verteeren, hoewel zoo heet niet, als wel de *Doerian*, is, waarom zy ook voor gezonder en aangenamer gehouden werd, daar over ik de liefhebbers oordeelen laat, alzoo my deze Vrugt al mede, om zyn vunzen reuk, gantſch niet geleken heeft.

Men kan de korlen, gebraaden zynde, ook eeten, en dan ſmaaken zy zoo van verre wat na *Caſtanien*; dog in verre na zoo lekker niet, behalven dat zy ook zeer winderig zyn; maar tegen den buikloop werden zy zeer geprezen.

De *Tsjampedaha-boom* ſchynd als een minder zoort van de *Soorſak-boom* te zyn. Hy is regter, wel zoo hoog, en dunner van ſtam. Hy groeid ook zoo weelderig niet in de Thuinen, of in de Stad, als wel in het Boſch, daar hy vry beter tierd. Hy valt ontrent een groote ſpan dik. Zyn ſchorſſe is donker-groen, wat na den zwarten trekkende. De Tsjampedaha-boom.

Zyn blad komt mede enkeld, als die van de *Soorſak*, voort, dog het is langer, ontrent zoo breed mede, loopt rond toe, en is ook zeer vaſt, ſtyf, en glad, heb-

hebbende weinig schuinze dwars-ribben, en ook met kleine aderkens hier en daar tusschen beiden bezet zynde. Het is boven donker-groen van verw, maar beneden gevlogten, waar door die boom mede een schoone lommer geeft.

Men verneemd, by 't afbreeken der zelve bladen, dat 'er mede zoo een witte en taaje melkagtige stoffe uit de Boom loopt.

De Vrugt wast aan de dikke takken boven aan de stam, en heeft de lengte van een hout-voet ontrent, en is van dikte als een kleine *Pompelmoes*, dog langwerpig, zynde zoo lang, nog zoo dik niet, als de *Soorsak*. De bolster is mede geelagtig, vol korltjes, dog kleiner, als die van de *Soorsak*.

Van binnen is zy mede vol korls, die in geen minder getal, als in de *Soorsak*, aan een dikke steel vast zyn, hebbende een zappig en glibberig merg; maar deze korls zyn kleiner, geeler, minder van merg, en ook wel zoo goed, en zoo zoet van smaak, trekkende eenigzins na rype *Druiven*, behalven dat by de zelve ook die bezwaarde reuk niet is, gelyk wel by de *Soorsak*, en dat zy zoo slymerig niet zyn, waarom ook de liefhebbers de zelve zeer verre boven de *Soorsak* in smaak, en aangenaame geur, verheffen, voor al dog die gene, die aan de Boom volkomen ryp werden. Egter kan men de zelve, daar zy is, wel rieken, en gewaar werden.

Men braad ook de afgezogene korls of men kookt die wel, en die smaaken al heel na, als de *Castanien*, zynde wat kleiner, en wat geelscher van smaak.

Zy verwekken ook veel winden, en zyn zeer goed tegen de *Loop*. Zy zyn hier overvloedig; dog ik weet niet, dat ik ze op *Java* gezien heb.

Van deze Vrugt zyn mede twee of drie verscheidene zoorten, de eene wat wilder, de andere wat kleiner, en ronder Vrugten gevende; dog zy komen in smaak al op een uit.

Men ziet ze hier meest in de maanden *October*, *November*, en ook wel in *December*, ryp werden. Zy tieren best, en vertoonen zig op zyn schoonste in 't Bosch, en zy werden meest door de *Vleermuizen* voortgeplant, die 'er heet op zyn.

De oude Boomen geven goed timmerhout, dat na den bruinen trekt, komende zeer na aan 't *Yzer-hout* in vastigheid van hout.

De Soekom-boom. De *Soekom-boom* is mede een voornaame Boom, die, in opzigt van zyn Vrugt, wel wat na een korte *Soorsak* schynd te gelyken; dog tusschen de Boomen zelf is een groot onderscheid.

Van de zelve zyn 'er drie zoorten, te weten, de *Cattoen-Soekom*, de *Korl-Soekom*, en de *Wilde*. Wy vertoonen van de laatste hier een afteekening met de Vrugten, en hare korls, op N°. VI., waar uit men ook genoeg van de andere kan oordeelen.

Die drieërley zoorten heeft. De eerste zoorte van deze *Soekom-boomen* is redelyk hoog, graauw of witagtig van schors, en van binnen hoog-geel van hout, dog zeer ydel en weinig van takken, en met weinig dog zeer groote bladeren, die zig met vyf of zes by een aan 't einde der takken aan korte dikke steelen, en met een dikke rib in 't midden, vertoonen. Zy zyn wel een voet lang, en in vier of vyf spitzen verdeeld, die yder van den anderen onderscheiden, en ingekeept zyn.

Indien deze bladen afgebrooken werden, zoo geeft de Boom ook een kleevige melk van zig, die men niet, dan met moeite, van de handen af krygen kan.

De Katoen-Soekom-boom. De Vrugt wast aan een dikke steel, die tusschen de bladeren van de Boom voortkomt, zynde als een kinds-hoofd, dog wat na een hert gelykende.

Zy heeft een dikke bolster, die groen en korlig, maar niet scherp is, dog de korltjes zyn wel zoo hoog, als die van de *Soorsak*. Ook kan men aan deze korlen, en peukeltjes, zien, of 'er veel, of weinig korls in zyn. Want als de zelve zig laag, of glad vertoonen, zoo is dat een teeken, dat 'er weinig korls in zyn, en dat 'er veel merg in is.

De Vrugt zelf heeft van binnen een vezelig of hairig merg, dat wel wat na de *Katoen-vlokken* gelykt, waar na zy ook daarom genaamd werd, gelyk dat ook aan de schors vast is.

Men eet deze Vrugt niet raauw, maar gekookt, of gebraden, en met *Sop*, en *Calappus-melk*, of met *Olie*, na de wyze der *Inlanders*, bereid; dog de smaak 'er af is zoo wat geels.

Zy vallen hier niet zeer veel, maar die 'er zyn, dragen meest het gantsch Jaar door; hoewel zy zoo veel Vrugten niet geven, als de *Korl-Soekoms*. Men ziet ze veel op *Java* en *Sumatra*.

Zy geraken door zwaare winden ook licht uit de grond, om dat zy niet zeer vast geworteld zyn.

Het hout der zelve is ook zeer ligt, voos, en niet zeer bequaam, om 'er iet goeds af te maken, ten ware tot klein goed.

De *Inlanders* getuigen, dat men van dezen Boom verscheide byzondere geslagten heeft, en spreken onder andere van een *Steen-Soekom*, van welke zom-

mige ook korls hebben, die men braad, en nog van een derde zoort, van welke de Boom veel hooger, dog de Vrugt kleiner, dan de *gemeene Kattoen-Soekom*, valt.

Deze Boom is hier niet veel geagt, immers altoos zoo veel niet, als de volgende zoort.

De Korl-Soekom-boom.

De *Korl Soekom-boom*, die een Vrugt met korls geeft, is van ſtal, hoogte van ſtam, en blad, byna niet verſchillende, hoewel dikker van ſtam, dog hy is wel zoo laag, en wyder uitgebreid van takken, ook wel zoo groot, en wel zoo ruw van blad, dat wel byna anderhalve voet lang, en evenmatig breed is, boven ruig, dog beneden zagter zynde. De *Inlanders* gebruiken die als hun tafellakens, en borden, alzoo zy groot zyn, en niets koſten.

De Vrugten van dezen Boom zyn wel zoo groot, als die van de voorige, dog van gedaante even eens, hoewel de korls, en peukels der zelve, op de ſchors veel dichter ſtaan, en ook langer als in de voorige, maar egter niet ſcherp zyn.

Men heeft van binnen in de zelve veel korls, byna als *Caſtanien*, om de welke een graauwagtige harde ſchil is, zynde alle met eenig merg van een geſcheiden. Men kookt, of braad de zelve, en zy ſmaken redelyk wel, dog wat wateragtiger, en zyn zagter, als *Caſtanien*. Deze zyn mede zeer goed tegen de *Loop*, ook geven zy een goed voedzel, hoewel zy wat opblazende zyn.

Men heeft overvloed van deze Boomen, zoo ontrent de huizen van de Stad, als in de Boſſchen.

Het hout werd hier tot de timmeragien quaad gekeurd, ten ware dat het oud, en zeer droog is.

De Wilde Soekom-boom.

De *Wilde Soekom-boom* (waar van wy een teekening op N°. VI. vertoonen) verſchild, mynes oordeels, niet van de korlgevende *Soekom-boom*, hoewel hy in zyn takken meer na de eerſte zoort gelykt. Ook is de melk, die uit deze Boom vloeid, zoo kleeverig niet, als die uit de voorige druipt. Het hout is geel en grof van draad.

Hy is ook kleiner, en ſteekeliger van blad, en kleiner van Vrugt, die wat bultig, ook langwerpiger valt, en korter van korls, of peukeltjes op de ſchors is.

Zy is mede vol korls, dog zy zyn kleiner, en ſlegter van ſmaak, als de regte *Korl-Soekom*, en zy werden ook zelden, dan van geringe lieden, en maar by tyden van nood, gegeten, alzoo zy veel meer bezwaaren, als de andere.

Men vindze hier en daar in 't Boſch; dog in zoo grooten menigte niet, als de andere, hoewel men de zelve overal groeyen ziet, zoo wel boven op de bergen, als ontrent de Stranden.

De Boha Maſſi-boom.

De *Boha Maſſi-boom*, is een Boom als een *Calappus-boom*, gevende meeſt een Vrugt aan een ſteel, even als de *Caſtanie*, van grootte als een *Duiven-ey*, en zeer goed van ſmaak.

Wy vertoonen een tak 'er af met de Vrugt op N°. VII.

De Jamboes-boom.

De *Jamboes-* of *Djamboe-boom* is mede een heerlyke Boom, waar van verſcheide *tamme*, en *wilde* zoorten zyn; dog wy zullen alleen van die gene, die wy kennen, te weten, de *tamme*, ſpreeken, onder welke de groote zoort boven de andere verre uitmunt.

Het is een ſchoone fraaye hooge Boom, dog niet heel breed van top; maar cierlyk en dicht van blad, dat donker-groen, glad, rond, wel een groote ſpan lang, en wel drie of vier duim breed is, ſtaande twee en twee tegen een, hebbende veel dwars-ribben, en gevende een uitnemende ſchoone lommer, zoo dat ik, om een ſchoone *Wandel-gaard* te maken, die van geen andere, dan van deze Boomen, aanleggen zou, om dat zy zoo dicht van loof, en zoo glimmend en lommerryk van blad zyn. De ſchors van de Boom is graauw, en 't hout wel hard; dog onbequaam voor de Timmerlieden, om dat het te nat, en te zappig is.

De bloeſſem van deze Boom is Roozenverwig, gelykende wel eenigzins na de Appel-bloeſſem, dog zy is veel grooter, vermits aan yder bloem wel vyf of zes dikke roodagtige blaadjes, die ook wat wit hebben, en die van binnen van lange, ſtevige, en Roozenverwige ſnaazelen en draaden voorzien zyn, die een ſchoon gezigt aan die Boom geven, behalven dat zy zich ook, afgevallen zynde, zeer cierlyk op de grond vertoonen.

De bloeſſem der zelver vertoonen wy hier op N°. VIII.; dog de groote Boom en Vrugt, zoo van de groote, als van de kleine *Jamboes*, heeft men zeer net in de *Hortus Malabaricus*, in 't I. Deel *fol.* 17. en 18., onder de naam van *Malacca-Schambu*, en *Nati Schambu*, verbeeld, waarom wy die hier niet geven.

De *Jamboes*-Vrugt komt gemeenelyk voort uit een klein knopje, daar de bloeſſem op ſtaat, en na dat de zelve hare volkomenheid bekomen heeft, en ryp geworden is, zoo heeft zy de gedaante van een langwerpige *Peer*, of *Appel*, zynde ten deelen wit, ten deelen bleek-rood en glad van ſchil, die niet dik is, en na beneden ook wat dunner, dan boven, uitloopende.

Deze Vrugt is zeer zappig, en geurig; dog meeſten tyd wat wateriger, hoewel ik 'er verſcheide gezien heb, die ik vry beter dan meenige *Perſik* vond, daar zy in hare zoete en te gelyk rinſche ſmaak, en zappigheid, beſt na gelyken.

Zy hebben van binnen groote graauwe kantige korls, zommige een groote, en andere ook wel twee of drie kleine. Men vind ze ook wel, zonder korl, en die vallen gemeenelyk wel de beſte.

Zy zyn zeer gezond, om ze uit de hand te eeten, en ook zeer goed, om te ſtooven. Zy verkoelen zeer, en veroorzaaken ook eenige t'zamentrekking, verfriſſchende door haar kouden en vogtigen aart de zieken zeer, en is byzonder dorſtleſſchende.

Men heeft van deze groote *Jamboeſen* wel twee of drie zoorten, de eene rooder, de andere witter, en de eene ook geuriger, als de andere.

Zy bloejen gemeenelyk in de maanden van *Juni*, en *Juli*, wanneer het Regenzaizoen op zyn ſterkſte is, in welke tyd deze Boom zyn blad verwiſſeld, krygende niet lang daar na de voornoemde ſchoone bloeſſem; maar 't loopt wel vyf of zes maanden daar na aan, eer hy rype Vrugten geeft, die men in *December* en *Januari* allereerſt heeft. Hoewel zy op *Malacca* 't geheele jaar door zyn. Ook heeft men 'er hier wel nu en dan eens tweemaal Vrugten in een jaar van gezien.

Men heeft op *Celebes* een zoort, die Vrugten als kleine *Klappus-nooten* geeft, die geheel wit, dog zeldzaam, ook daar zelf, zyn

Men heeft veel moeite, om ze voort te planten, dat maar hier en daar in Tuinen der Grooten geſchied, en dan waſcht zy nog zeer langzaam. Mogelyk dat zy op *Malacca*, en in haar eigen gronden, beter tierd, dan hier. Zy werden beſt, en ook meeſt, gelyk ook veel andere Boomen, door de *Vleermuizen* verplant, die de korls zich weer ontvallen laten, en dus groeyen zy ten eerſten van zelf voort.

De ſchorſſe van deze ſtam is een heerlyk middel tegen de *Sprouw*, als men 'er, na dat hy in 't water gewreven is, de mond mede ſpoeld, of die op de tong legt, zoo vallen 'er ſtukken en vellen van de tong af.

Ik heb op *Java* eens een gift van een *Javaanſch* Prins op *Soerabaja*, terwyl wy te zamen op een tocht waren, van een zoort van *Jamboeſen*, die klein, maar uitnemend aangenaam van geur waren, trekkende geheel en al na de reuk van *Roozen-water*, bekomen. Zy waren veel ronder, als de voorige, en niet grooter, dan een jonge *gemeene Pinang*, geel van verwe, en heerlyk van ſmaak.

De Roos-geurige Jamboes.

Ik heb ze, voor of na die tyd nooit meer gezien; maar zy quamen my toen byzonder wel, alzoo wy byna van alles gebrek hadden, en niets, dan door 't zwaard, bekomen konden.

Men heeft buiten deze nog een zoort van kleine *Jamboezen*, die men *Water-Jamboezen* noemd, om dat zy wateragtig en laf van ſmaak, en zoo aangenaam niet, als de voorige, zyn.

De Water Jamboes.

Zy zyn als een *Boeren-Pruim* van groote, of daar ontrent. Deze werden raauw, en ook wel geſtoofd gegeten. Zy groejen vier of vyf by een, zynde rood, en ook wel bleek-rood van verwe, en gelykende eenigzins na een klein hoedje: 't zyn rechte bedriegers, die van buiten ſchoon gelyken; maar als men 'er in byt, zyn zy zeer wateragtig, en plat van ſmaak; dog om te verkoelen zeer goed, en geven, geſtoofd, een lekkere ſchotel eeten.

Men heeft van deze ook tweederley zoorten; dog de tweede zoort valt rinſcher.

Deze Boom is veel lager, als de voorige, en veel kleiner van bladen, die gelyk als een ſlim kruis maken. Het blad is ook zoo donker-groen niet, en de bloeſſem is wit, zynde veel digte draaden by malkanderen.

Men heeft deze Vrugt in *November* en *December*, in welken tyd der hitte zy ook ongemeen verquikkende, gelyk ook de ſchorſſe van deze Boom wel zoo goed tegen de *Sprouw*, als die van de groote *Jamboes-boom*, is, waarom men de zelve ook wel op erven agter de huizen plant, behalven dat ook deze Kers-roode Vrugten een fraai gezigt van verre geven.

Daar is nog een ander zoort van *Jamboeſen*, die de *Swarte Jamboes* genaamd werd, en die bloed- of donker-roode Vrugten geeft. Deze Boom is veel hooger van ſtam, als de voorige, veel gladder van baſt, en de takken des zelfs breiden zig ongelyk wyder uit. Ook zyn de bladeren veel langer en ſmaller, als die van de groote *Jamboes-boom*, ſtaande ook, gelyk de andere, twee en twee nevens een. Zy zyn ook lichter-groen van verwe.

De Swarte Jamboes.

De bloeſſem is byna als een groote *Jamboes*, dog langer van ſnazelen, en ſchooner rood van verwe. Men ziet ook de Vrugt, twee of drie by een waſſchen, die, ryp zynde, wel een groote *Peer* gelyken, zynde grooter, als de groote *Jamboes*, wat gerimpeld, en zoo donker-rood, dat zy als na den zwarten trekt. Zy is zeer zappig, wit, en wat pur-

purperverwig van merg (dat men in de groote *Jamboesen* mede wel heeft) zynde van een groote graauwe drooge korl voorzien, om de welke een veel zagter merg, dan om de groote, zit.

Deze Vrugt is nog wel zoo lekker, zappig, en wel zoo wynagtig, als de groote *Jamboes*, ongemeen verfrisschende. Men eet ze raauw, en ook gestoofd, voldoende in beide even zeer.

De *Amboineezen* houden dit echter voor een zoort van *Wilde Jamboes-boomen*, en schoon de zelve zulken lekkeren Vrugt uitleverd, zoo geeft zy nogtans een slegt hout, dat voor de Timmerlieden niets weerdig is, dan tot brandhout. Deze Boom werd meest door de *Vleermuizen* in 't wild geplant, hoewel de *Amboineezen* hem ook in hunne Tuinen buiten voortqueeken.

De Witte Bosch-Jamboes. Buiten deze is 'er nog een andere, of de rechte *Wilde* of *Witte Bosch Jamboes-boom*, die witten bloessem, en ook zulke Vrugten geeft.

De stam van deze Boom is veel lager, dan de *tamme*, ook gemeenelyk krom, hebbende kleine dunne takken, en bladeren, die ook wat langer, en donkerder-groen, dan de *tamme*, zyn.

De Vrugten komen 'er gemeenelyk twee en twee aan, hebbende de gedaante van *Queepeeren*, agter aan als een tuit, en verder wat rond, en platagtig.

Zy zyn zoo zappig niet, als de groote *Jamboezen*, en harder van merg, een weinig bitter, ook wat laf of wild van smaak, en van een kleine korl voorzien.

Zy bloejen in *Juni* of *Juli*, en zyn twee of drie maanden daar na ryp.

De Ceramse Jamboes. Eindelyk valt 'er op *Ceram* nog een *Wilde Jamboes-boom*, die van stam ontrent als de wateragtige *Jamboes* is, met wiens bladeren ook deze best over een komen.

Men ziet de Vrugten by lange trossen aan een enkele steel voortkomen, hoewel zy yder nog een byzonder steeltje hebben, daar 'er dan wel twee en meer aan zyn, gelyk men in de teekening N°. VIII. zien kan.

De Vrugt is van grootte als een *Boeren-pruim*; dog wat langwerpig, met een groote navel, niet gerimpeld, en zeer zagt, als men die aantast, als of men laken voelde, waar na zy ook wel *Laken-Jamboesen* genaamd werden. Zy is donker-purperagtig van buiten, en heeft weinig merg, dat wit, niet zeer zappig en droog, hoewel wat rynsch van smaak is, hebbende een lange korl, die zeer t'zamentrekkende, en van grootte als een *Pistache*, of als de korl van een *Olyf* is.

Zy vallen meest op 't Eiland *Ceram*, en voor al op *Hoewamohel*, daar men op *Loehoe* nog een andere byzoort 'er af heeft. Hoewel deze *Laken-Jamboezen* nu ook al aan 't Kasteel *Victoria* bekend zyn; dog zy werden weinig geagt, om dat men een beter zoort heeft.

De *Atun-boom* is mede een van de voornaame Vrugt-boomen. Hy is maar van een matige hoogte, recht van stam, die hier en daar wat uitgehold, en welkers schors zeer bros is. Atun-boom.

Zyn takken zyn recht, en zyn geribde bladeren meest enkeld op zig zelven, ydel, en ontrent vier of vyf duim lang, en half zoo breed, hoewel ik 'er ook wel langer gezien heb, en egter maakt hy, door de menigte van zyn takjens, nog al een redelyke top.

Zyn bloessem bestaat in vyf blaadjens met veel dunne fnazelen van binnen, waar uit de Vrugt voortkomt, die ontrent als een groot *Hoender-* of *Ganzen-ey* zig vertoond, zynde bleek van buiten, byna als of 'er *Zaagmul*, of wel iet desgelyks, op gestrooid was, en van een harde dikke bolster voorzien. Zy hebben een groote lange rosse korl, die wrang en droog van smaak is.

Men heeft 'er tweederley zoorten af, de eene wat vetter en aangenamer, als de andere, en daarom van de *Amboineezen* de vette *Atun* genaamd.

Zy werden nooit op zig zelven gegeten; maar wel in eenige zoorten van *Amboinesche* Spyzen gebruikt, die zy van raauwe *Sardyn*-Vischjens, als *Haring*, *Ritsjes*, *Limoen-zop*, *Gember*, en meer onder een gehakt, maken, waar onder zy deze korl dan raspen, en dit verzeeuwerd kostje, *Cobo Cobo* genaamd, eten de *Inlanders* (en nu ook al veel *Hollanders*) zeer geerne.

Deze korlen zyn zeer goed tegen de *Loop*, alzoo zy zeer sterk te zamen trekken, en schielyk stoppen, weshalven men die met voorzigtigheid, en maar matig in zoo een geval gebruiken moet.

Deze Boom valt hier schaars, en is zeldzaam, hy groeid daarenboven ook niet zeer voorspoedig voort, en heeft slecht bros hout.

Wy vertoonen deze Boom met de Bloessem, en Vrugt niet, om dat ze zeer net na 't leven geteekend is in de *Hortus Malabaricus* in 't III. Deel.

De *Anona-boom* is niet hoog slegt, van hout, en van grootte byna als een klein *Limoen-boomken*, hebbende een kromme stam, ydele en brosse takken, en bladeren, die in reyen dicht aan een staan, en die niet boven drie of vier duim lang, rykelyk half zoo breed, en donker-groen van verwe zyn. De Anona-boom.

De bloessem is wat groen, dog meest geel-

geelagtig, bestaande uit drie smalle bladerkens, die zig driehoekig, en in 't begin van *Juni* begind te vertoonen.

De *Anona-Vrugt* gelykt zeer wel na 't hert van een *Koebeest*. Eenige nogtans zyn wel wat ronder. Zy valt wel zoo groot, als een matige zoete *Limoen*, en is als vol ruiten, die over de geheele Vrugt, een weinig ingekeept, loopen. Ook ziet men aan de eene kant doorgaans eene keep, die niet diep gaat. Zy is van buiten, als zy ryp werd, roodagtig, dog, ryp zynde, wat bruiner. Zy is van binnen wit, zagt, dog gantsch niet zappig van merg, hebbende in 't midden een stuk weegs henen een steel, waar aan zig in 't merg veel lange zwarte korlen vertoonen. Men breekt ze in stukken, alzoo de schil te bros is, eet die zoo, en men spuwd de korls uit.

Zommige pryzen de smaak zeer; maar zy is zeer zoet, en men heeft gemeenelyk aan eene Vrugt zyn bekomst, alzoo zy sterk voet. Men eet ze raauw, uit de hand, en zy werden geoordeeld te stoppen. Zy zyn gemeenelyk in *Augustus* ryp, na dat zy in *May* of *Juni* gebloeid hebben; dog om ze voor de *Vleermuizen*, die 'er op vlammen, te bewaaren, zoo laat men de zelve niet volkomen aan de Boom ryp, maar men plukt de zelve, ten naasten by ryp zynde, en laat ze verder in de *Ryst* ryp werden, daar zy maar weinig dagen in behoeven te leggen.

Het is zeer waarschynelyk, dat deze Boom hier mede van buiten ingebragt, en vreemd is.

De geknobbelde Anona Vrugt. Men heeft tweederley slag van de zelve, en de tweede zoorte van Boomen is wel zoo klein, als de eerste, gelyk ook de Vrugt is, die zig vol knobbeltjes, of pokken als in ruiten, vertoond, waar na zy ook de *geknobbelde Anona* genaamd werd. Zy is wel zoo zappig, en geurig, ook lekkerder, als de voorige zoort, en vertoond zig, ryp zynde, graauwagtig van verwe.

De *Ternataanen*, uit welker Land zy hier gebragt zyn, noemen deze Vrugt *Atis*.

De Lanssa-boom. De *Lanssa-boom* is een fraaje hooge boom, die bleek en hard van hout is, schynende wegens zyne menigvuldige vooren als een menigte van byeengevoegde stammen te zyn. Daar zyn *tamme* en *wilde*.

De *tamme* (waar van men twee zoorten heeft) is dun van bast, tusschen den graauwen en geelen, hebbende een fraaije stal, dog geen breede top.

De bladeren, schoon enkeld aan korte steeltjens staande, schynen nogtans als in reyen, en by een te staan, zynde omtrent een voet lang, en ook wel wat korter, drie of vier duim breed, donkergroen; dog vol graauwe vlerken, en met eenige ribben bezet.

De Vrugt, die ryp zynde geel is, wast by een tros, en is van grootte als een *witte Boeren-Pruim*, of als een *Kivits-ey*. Men ziet hier een takje met zoo een tros, en met zoo een *Lanssa-Vrugt* byzonder, zoo groot, als zy, ryp zynde, is, op N°. IX. afgeteekend.

Zy hebben van buiten een geele schille, die zig gemakkelyk 'er af schillen laat, of, met de vingeren genepen zynde, borst zy van zelf open.

Van binnen vertoond zig een witagtig, glad, doorschynend, zappig merg, zynde in vyf deelen, byna als de smalle *Look-bolletjes*, verdeeld, waar in platte, eenigzins hoekige, korlen zyn.

Zy zyn zoo ongemeen lekker van smaak, ten deele zoet en ten deele rynsch zynde, dat men, 'er eens aangekomen zynde, zich niet verzadigen, en 'er niet uitscheiden kan. Ik heb 'er menige schotel vol alleen, te weten, op eene reis een gelyk, af gegeten, en zy zyn my nooit qualyk bekomen. De korl is zeer bitter, en daarom moet men die niet in stukken byten. Deze Vrugten geven, gestoofd zynde, ook een lekkere schotel eeten, en schoon 'er maar weinig Wyn bykomt, zoo zou men zeggen, dat 'er veel by gedaan was. Zy verfrisschen, en verkoelen ymand sterk.

Men heeft deze Vrugt gemeenelyk ryp in *Maart*, of *April*, en eenige volgende maanden, en men ziet ze in *November*, of *December*, bloejen.

Zy wil wel 't best in 't wilde tieren, en draagd dan veel eer, en overvloediger.

De korls zyn, gewreven zynde, goed tegen de *Buik-wormen*.

Het hout deugd niet, om te timmermeren, maar 't werd nog wel gebruikt tot hegten, Krissen, Bylen, Hakmessen, en tot deze en gene Geweer-steelen.

De Wilde Lanssa-boom. Daar is ook een *wilde Lanssa-boom*, die in hoogte en in zyn verder aanzien, blad, *enz.* niet veel van de *tamme* verschild, dan alleen, dat het blad gladder, en zoo uitpuilend van ribben niet is.

De Vrugten wassen niet in trossen, maar enkeld, gelyk men aan dezen tak, die wy op N°. X. vertoonen, zien kan.

Zy zyn klein, rond, en zuur van smaak. Zy werden van geen menschen, maar wel van de *Koesso Koesso's*, gegeten.

Onder deze *wilde* is nog een tweede zoort, die zy *Berg-Lanssen* noemen, welke een veel grooter blad, en drie of vier groote Vrugten, by een groejende, heeft, waar

waar in men twee of drie lange korlen, die wat plat zyn, vind, die weinig merg in zig hebben. Zy valt diep in 't Gebergte, waar door zy by weinig menschen bekend is.

De Djoewat-boom.

De *Djoewat-boom* is ontrent van hoogte als een *Jamboes-boom*, zynde dik van bast, dog weinig van bladeren, die glad en styf zyn, en zig met twee of drie paar aan yder tak vertoonen, en wel zes duimen lang, en ontrent twee of drie duim breed zyn, loopende voor wel rond, maar wat spits toe.

Hy bloeid met groene takjens, gevende van *Augustus* tot *December* toe een Vrugt als een kleine *Pruim*, of als een *Kroosje*; dog wat langer, en wat krom, of gebogen, en met een klein tuitje 'er aan. Zy zyn byna zwart-rood als zy ryp zyn, zagt om aan te tasten, rynsch van smaak, en voorzien van een wit merg, dat redelyk zappig, koel, en t'zamentrekkende is, waarom zy weinig gegeten, en niet veel geagt werd, ten zy die heel ryp is. Zy heeft van binnen een korl als de steen van een *Olyf*, of als een *Pistache*, ontrent welke zig 't merg rood vertoond.

Deze Boom verwisseld, kort voor dat hy bloeid, zyn blad, niet te gelyk, maar zoo, gelyk meer andere *Indische* Boomen, dan 't eene, en daar na 't andere, terwyl 'er weer jonge uitspruiten. Hy is hier een vreemde Boom, die 'er niet zeer lang geweest, en waarschynelyk van *Java* gebracht is.

Zy werden ook wel *Jamboelans*, of *Djamboelans*, genaamd, en geven, niet te veel gebruikt zynde, aan een ziek mensch een groote verfrissing.

De Boha Malacca-boom.

De *Boha Malacca-boom* heeft zeer kleine bladeren, die met paaren by een, en zeer dicht op malkanderen staan; en wel het kleinste van alle zyn de *Myrabolaanen*, die byna zich als de *Blimbing-bladeren* vertoonen.

Zyn bloessem, die uit witte spitze blaadjens bestaat, is klein, en spruit voort uit de zelve takjens, waar aan de bladeren staan, dat aan andere Boomen zoo niet valt.

De Vrugt is van grootte, als een *Djoewat-Vrugt*, of als een gemeene *Snaphaan-kogel*, wat plat, en rond, blyvende groen, schoon zy al ryp is. Zy is hard van merg, zuur van smaak, en niet goed om uit de hand te eeten. Zy heeft voor een kuiltje, van buiten zes afdeelingen, en van binnen een zeskantige steen, staande deze Vrugt aan een kort steeltje.

Wy vertoonen een tak met deze Vrugt op N°. XI. En de Vrugt met de byzondere kern, yder op sig zelven, by de letter *A*. en *B*.

Zy werd hier nooit recht ryp, en daarom meest met *Suiker* ingelegt, gevende een zeer aangename *Confiture*. Ook werden zy wel in *pekel* ingelegt.

Moerbeziën-boom.

Onder de *Ambonsche* Vrugt-boomen teld men mede den *Moerbeziën-boom*, die wel recht, dog niet heel dik van stam valt. Zyn bladeren staan enkeld aan lange ronde steelen, byna als onze *Hollandsche*, agter breed, en voor spits, vyf duim lang, en drie duim breed zynde.

De Vrugt vertoond zich meest enkeld, by yder blad een, zynde korlig, en hobbelig, met bruine korte hairkens, die, gelyk als de bloessem 'er van zyn, en dan werd de Vrugt als een *Haze-noot* van grootte, werdende eerst wit, daar na rood, eindelyk zwart, zappig, lekker van smaak, en wat langwerpig.

Ook dienen de bladeren tot *Moes*, vermeerderende ook 't *zog* der zogende Vrouwen, behalven dat zy meer nuttigheden geven in de *Geneeskunde*.

De Blimbing-boom.

De *Blimbing-boom* is wel niet zeer groot, maar egter weerdig, dat men hem beschryft. Daar zyn 'er die hoekige, en ook langwerpige Vrugten geven. De eerste zoort is weer tweederley, zommige die zoete, en andere die zuure Vrugten voortbrengen.

De eerste zoort van deze twee, of de zoete, wassen aan een lage fraaije Boom met een mooije uitgebreide kroon, hebbende veel takken, en dichte kleine bladen, die aan wederzyden de kleine takjens, twee en twee met eenige paaren, als de *Acacia*, by een staan, sluitende zich tegen den nagt, of met Zons ondergang, te zamen, en tegen den dag weer open gaande

De bloessem is purper-verwig, vertoonende zich als een open *Klokje*, van vyf blaadjes. Men ziet die aan de takken, en ook aan de stam zelf.

Hier uit komen drie of vier Vrugten by een voort, zynde van grootte byna als een matige *Appel* of *Citroen*, wat langwerpig, en als in vyf kluften tegen een gedeeld, en geelagtig-groen van verwe.

Zy hebben een zeer zappig merg van binnen, dat aangenaam van smaak, wat na de rynsche kant is. Men heeft van binnen in de zelve ook als zaad- of klokhuisjens met dunne lange korls, als die van de *Komkommers*.

Het is een zeer gezonde Vrugt, daar men maar gerust, als in een *Appel*, inbyt, en zy geven aan een zieken een groote verquikking.

De *zuure Blinbing-boom* is wat hooger van stam; dog zoo fraai, nog zoo groot van kruin niet; maar hun blad is wat grooter

grooter en ook groener. Zy bloejen ook zoo ſterk niet, vertoonen zich maar aan de takken, en niet mede aan de ſtam, als de voorige.

De Vrugten vallen ook zoo dik niet, maar ſmaller en langer, hoewel zy ook vyſkluſtig en geel-groen zyn. Zy zyn zeer wrang van ſmaak, koud, en t'zamentrekkende.

Behalven deze is 'er nog een *Blimbing-boom* die de langwerpige ronde *Blimbing-Vrugt* geeft, die groen van verw, zeer rynſch van ſmaak, en een van de heerlykſte en verquikkenſte Vrugten, geconfyt zynde, is, die ik ooit gegeten heb.

Men zoude hier een afteekening van de Boom, Bloeſſem en Vrugt, geven, zoo die niet reeds zeer net door *Nieuwhof* afgebeeld was.

De Boom is in zich zelven juiſt de dikſte, nog de fraaiſte niet, vry ydel van takken; maar grooter van blad, als de voorgaande, langwerpig, voor ſpits, en agter rond, voor aan ontrent drie duim lang, en half zoo breed; maar de agterſte vallen kleiner.

De bloeſſem is byna, als de voorige, bruinagtig, met appelbloeſſeme ſtreepje, vertoonende zich aan de ſtam, en takken.

Men ziet de Vrugten als by troſſen groen 'er aan hangen, die een groote duim dik, rondagtig in de lengte, en ontrent een pink lang zyn. Zy zyn vreezelyk zuur, zoo dat men van wegen hare wrangheid ſchrikt 'er in te byten; dog als men eggerige tanden heeft, en in zoo een *Blimbing* byt, dan gaat de eggerigheid aanſtonds over.

Het is een Boom, die men planten moet, en die men om veel nuttigheden, die hy geeft, ook gemeenelyk op de Erven der lieden hier ziet ſtaan.

De Vrugten werden nooit raauw, maar wel geſtoofd, of geconfyt, gegeten, of tot *Atsjaar* ook wel tot meer andere dingen gebruikt, om 'er zap in, of op te druipen.

DeCanari-boom. Een van de grootſte boomen, die ik kenne, is de *Canari-boom.* Ik heb 'er zeer groote, en byzondere oude, van gezien; en onder anderen een in 't Dorp *Soya*, boven op 't Gebergte, die, na de getuigenis der *Inlanders*, over de twee honderd jaaren oud, en van een ongemeene dikte en hoogte was, dragende nog dagelyks een groote menigte van Vrugten.

Dit is wel een Boom, die eigentlyk tot de *Hers-boomen* behoord; dog om de aangenaamheid van zyne Vrugten, zoo hebben wy hem hier mede onder de Vrugten, die men uit de hand eet, en op de na-tafel gebruikt, willen plaatzen.

Men heeft *tamme*, en ook *wilde Canari-boomen*, en zy hebben gemeenelyk, pas boven de grond, vlerken, of breede wortels.

De *tamme* is een zeer hooge Boom, glad en graauwagtig van baſt, hebbende groote wyd-uitgebreide takken, en aan de zelve veel dunne takjens met ettelyke paaren bladeren tegen malkanderen over, dog een vooruitſtaande, hebbende de lengte van acht of negen duimen, en aan de jonge Boomen wel wat grooter; agter aan ſtyf, glad, en donker-groen, die, tegen dat de Vrugt ryp werd, afvallen, en dan is het tyd, om de zelve 'er af te haalen.

De Vrugten hangen by troſſen te zamen, twee of drie aan yder ſteel, zynde van grootte byna als een *blaauwe Boeren-Pruim*, wat driekantig, langwerpig, blaauwagtig groen van bolſter, die eindelyk donker-blaauw werd.

Men ſlaat 'er die bolſter, die ontrent een ſtroo-breed dik is, met een hamer af, en dan krygt men een Vrugt, als een groote *Amandel* uit de bolſter, die een dun wit en appelbloeſſem vlies (dat in de oude *Canari* geel werd) over zich getrokken heeft, die men 'er gemakkelyk met de vinger afwryft, en dan krygt men eerſt de ſpierwitte *Canari*, of *Indiaanſche Amandel*, die zeer zoet, en met een weinig *Sout* gegeten, zeer lekker van ſmaak is. Men heeft ze ryp in 't begin van het drooge Zaizoen, in *October* en *November*, in *Amboina*; dog op *Manipa*, en daar ontrent in *Juni*, en *Juli*, om dat de Zaizoenen daar anders, dan in *Amboina*, vallen, zynde daar 't *Regen-Moeſſon*, als hier het drooge is.

Men heeft van deze Vrugten wel vier byzondere zoorten. Verſcheide zoorten van dien.

Een groote langwerpige, die zeer dik van ſchelp, wel drie of vier duim lang valt, en die driekantig is. Men vind deze op *Bangay*, en yder van de zelve geeft drie Vrugten.

Ook is 'er een groote zoort, die rond is, hoedanig men ook een kleine langwerpige, en een kleine zoort heeft.

Deze Vrugt geeft ook een groot voedzel aan den *Inlander*, 't zy raauw gegeten, 't zy om 'er alles van te maken, dat wy van de *Amandelen* bereiden; maar men moet ze, jong zynde, niet veel eeten, zoo men niet aan de afgang raken wil, alzoo zy zeer Olyagtig en glibberig zyn; dog de *Inlanders* droogen ze in den rook, zoo, om dit voor te komen, als om ze altyd in voorraad te hebben, en eeten die met meer voorzigtigheid, dan wy. Ook werd 'er (voor al in *Banda*) een zeer goede *Olie*, als die van *Aman-*

mandelen, van geperſt, die veel beter, en aangenamer, als de *Calappus-olie*, is, en by hen als *Boter* gebruikt werd, om te braden.

De *Amboineezen* maken van deze *Canari*, en van 't *Sagoe-meel*, hunne *Bagea*, een zoort van *Brood*, dat een half el, of ook wel een elle lang, een duim dik, en rond is. De *Inlanders* pryzen de zelve, maar zy vallen ons Volk wat hard in de maag.

Zy maken 'er ook *Baroewa's*, en *Makronnen*, op gelyke wyze, af.

Als deze Boom zeer oud is, druipt 'er een witte taaye *Hars* uit, dat metter tyd geel werd; dog zoo lang zy Vrugt geven, verneemd men de zelve niet, ook valt het wel meeſt op *Ceram*, en zelden in *Amboina*, dienende niet anders, dan tot toortſen, en flambeauwen.

Het hout diend voor geen Timmerlieden; maar werd veel tot brandhout in de *Kalk-ovens* gebruikt; hoewel de *Inlander* nu en dan uit de vlerken een *Theebakje* weet te maken. Ook geven de baſten van de *Canari-Vrugt* een heeten brand.

De Wilde Canari-boom.

Behalven de voornoemde zoorten van *tamme Canari*, zyn 'er nog eenige *wilde* zoorten, eene, de *Weſter-Canari*, die ontrent zoo groot is, als de tweede en vierde zoort, en zoo genaamd werd, om dat zy in 't begin van 't *Weſter-Moesſon* bloeid, zynde in *April* ryp, en voor de reſt verſchild deze niet veel van die twee voornoemde zoorten, dan, dat zy hooger van ſtam, kleiner van blad, en dat het zelve zoo harsagtig van reuk niet, als het bevorens beſchrevene *Canari-blad*, is, dat, zoo ras men het maar tuſſchen de vingers wryft, een ſterken hars-reuk van zich geeft.

De tweede *wilde* zoort is kleiner, als de voorgaande, hebbende een Vrugt, als een gemeene halve vinger lang, mede driehoekig, ſcherp, en yder zyde een vinger breed, en in des zelfs drie gaatjens van binnen een of twee pitten, die klein, ſmal, en drooger van ſmaak, als de voorgaande zyn; dog moeyelyk om op te kloppen.

De Boom zelf is mede een ſterke hars-reuk van zich gevende, en als men 'er in kapt, druipt 'er een witte *Hars* uit, veel meer, als uit de *tamme*, die eenigzins na *Kaars-ſmeer* of *Oſſen-vet* gelykt, daar na geel werd, en alleen tot toortſen dienſtig is. Deze *Hars* hangt met klontjes aan de oude Boomen op *Ceram* in 't Gebergte.

Men kan, des noods, deze Boomen, om hare hoogte en regtheid, tot *Maſten* gebruiken, hoewel zy niet zeer vaſt, nog duurzaam van hout zyn. Ook is het goed tot *Kiſten* te maken. Daarenboven vallen de vlerken van de wortels dezer Boomen ook wel zoo groot, als die van de *tamme*, zoo dat 'er groote *Theebakken*, en kleine *Tafel-bladen*, af konnen gemaakt werden.

Buiten deze twee *wilde* zoorten, heeft men nog een derde *wilde Canari*, welkers Boom in verre na zoo dik niet, kleiner en ſpitzer van top, als ook veel minder van vlerken en takken is, hebbende de bladeren met drie of vier paaren by een, dog een blad voor uit ſtaan. Ook vertoonen zich de Vrugten yder alleen, gelyk men aan deze teekening op N°. XII. klaar zien kan, hangende aan lange ſteelen, en zeer wel na *Eykelen* gelykende, alzoo zy mede langwerpig-rond, en zwartagtig van verw, hoewel zoo glad niet, zyn, hebbende de lengte van anderhalve duim, en de dikte van een pink vooraan, of als een gemeene lange *Haze-noot*. Men agt ze zeer weinig, om dat ze moeyelyk zyn om te openen, en zeer weinig pit hebben. Zy vallen ook zomtyds wel korter, en rond, dat alweer een byzonder geſlagt van deze zoort is, en die maar Vrugten van een duim lang, en van dikte als een kleine *Caſtanie*, heeft. Deze hebben verſcheide uitſtekende hoeken; ook geeft de Boom, oud zynde, *Hars*, maar 't is zoo ſterk van reuk niet, als de andere, en is verſcheidenerley uit de boven- en beneden ſtam, behalven dat de laatſte ook zwart is.

Zy geven haar Vrugt in *May*, en eenige volgende maanden, houdende geen vaſten ſtreek. Ook vallen zy niet, dan op hooge Gebergten, en in diepe Boſſchen.

De Welriekende Canari-boom.

Eindelyk heeft men hier nog een zoort van *Canari-boomen*, die de *welriekende Canari-boom* genaamd werd, en waar van ook twee byzondere zoorten zyn.

De eerſte zoort is glad, en wit, veel hooger, dan de pas te vooren beſchreevene, zeer dik, tot de twee of drie voeten in de middelyn konnende haalen.

De bladeren zyn korter, en breeder, als die van de eerſte *wilde* zoort.

De Vrugten zyn byna even eens, als die van de ronde *Canari*, en wel zoo rond, yder aan een byzonder ſteeltje, aan een dikke ſteel of tak. Zy zyn van buiten groen, dog na den zwarten trekkende, ruig, wat graauwagtig, driekantig en dik van ſchelp, welke, opgeſlagen zynde, twee of drie pitten, die langwerpig, en goed van ſmaak zyn, uitleveren.

De boven-ſtam geeft mede een witte *Hars* uit; dog de beneden-ſtam geeft een *Hars*, dat ſwartagtig en geel is, gevende een lieffelyken reuk van zich.

Wy

Wy vertoonen een afteekening van deze zoort op N°. XIII.

De tweede zoort der *welriekende Canari* is ruigagtig, hebbende dikke knobbelagtige takken, waar aan men veel bladeren met paaren van agt of tien by een ziet, die zeven of agt duim lang, drie of vier duim breed; dik, vaſt, wat gebogen, en ruig boven op, dog onder wolagtig, en zagt zyn.

De Vrugten hangen aan troſſen by een, zynde een lid van een vinger lang, een duim dik, en ruig, als zy nog jong zyn; dog werden, ouder geworden zynde, glad.

Deze Boom geeft mede een *Hars*, die donker-geel, byna als *Harpuis*, is, welriekende, nog verſch zynde, eenigzins na *Amber*, dog daar komt zeer weinig uit deze Boom druipen; maar wel veel *Olie*, die zeer goed, geurig, en van zommige voor een zoort van de *Balzem Kopal* word gehouden.

Men vind deze Boomen niet zeer veel, en nog meeſt, en beſt, op *Kilang*, en *Manipa*. Ook ſtaan zy geerne luchtig, en alleen.

De Gojava-boom. Onder de Boomen van nuttigheid, en dier Vrugten veel gebruikt werden, is mede de *Gojava-boom*, waar van men een *tamme*, en een *wilde* zoorte heeft.

De *tamme Gojava-boom* ſchiet vry krom, zomtyds met eene, en ook wel met twee of drie ſtammen, op. Het is geen hooge Boom, hebbende weinig aanzien, en ook zeer weinig takken, die lang en taai zyn, en waar aan de bladeren vry verwerd ſtaan, zynde ontrent een groote vinger lang, half zoo breed, en vol gelykloopende ribben. Zy zyn bleek-groen van verw, en brengen in *Auguſtus* een witte bloeſſem van vyf blaadjens voort, waar uit men in *November*, en verder 't gantſch *Droog zaizoen* door, de *Gojava-Vrugt* heeft, die zig als een korte dikke middelmatige *Peer* vertoond, van verw wat na den *Citroen*-geelen trekkende, en vooraan van een klein kroontje voorzien zynde.

Het merg van deze Vrugt is wit, en bleekagtig, niet zeer of pas een pink dik, alzoo 'er veel kleine korlen in zyn. Zy hebben een zoete drooge ſmaak, gelykende wel wat na *Peeren*, en een reuk, die hen zeer eigen, wat ſterk, en als die van Hoy is. Zy werden meeſt wat meer als half, of byna, ryp zynde, gebruikt, om dat ze dan wel zoo zappig, en ſmaakelyk zyn. Men eet ze uit de hand, en men ſtoofd ze ook (van de korls gezuiverd zynde) zeer lekker, zoo dat men byna meend geſtoofde *Peeren* te eeten, als men, eerſt in 't Land gekomen zynde, de zelve op de tafel ziet, en die eet. Zy zyn zeer goed tegen de *Buik-loop*, alzoo zy ſterk ſtoppen. Dog men moet ze niet raauw eeten, vermits zy dan te ſchielyk ſtoppen.

Het is een ongemeene taaye Boom, die men buigen kan, zoo men wil. Hy valt hier menigvuldig, hoewel het waarſchynelykſt is, dat men deze Boom hier van buiten ingebragt heeft, en, zoo veele willen, zouden zy uit *Manilha* hier, en uit *Peru* daar overgebragt zyn.

De Boom, en Vrugt is verbeeld door *Nieuwhof fol.* 214. gelyk ook in 't I. Deel van de *Hortus Medicus Amſtelodamenſis cap.* LXIII. *fol.* 121.

Daar is ook een *wilde* of *Boſch-Gojava-boom*, die vry laag by de grond groeid, en veel beter een *Heeſter*, of *Struik*, dan een Boom, gelykt. De Boſch-Gojava-boom.

Deze heeft zyn bladeren in twee reyen ſtaan, zynde verder meeſt als de voorige, dog ſtyf, en aſchgraauw van verw, hoewel zy netter aan hare takken ſtaan.

De bloeſſem is ook even eens; hoewel zy meer witte draaden heeft; ook geeft zy kleiner en ronde Vrugten, die voor aan wat ſpits, of ontrent zoo groot, als een *Limmetje*, of als een groote ſtuiter, en donker-groen van verwe, zyn. Haar merg is harder, maar zoeter, als in de voorige, wit en roodagtig van verwe, en ook vol korlen, als de *tamme*.

Deze Boomen zouden beter Vrugten voortbrengen, zoo zy wat meer in de Tuinen geplant wierden: want zoo als zy nu zyn, heeft men aan die harde Vrugt niet veel, ſchoon zy ſmakelyker, als de *tamme*, is.

Men heeft nog een kleine zoort van een *Gojava's-boom* in *Amboina*, die zeer wel na een *Roſmaryn-boomtjen* gelykt, zynde pas twee of drie voet hoog, hebbende zeer kleine donker-groene blaadjens, en brengende een bloeſſem en Vrugt voort, die byna niet van de *wilde Gojava's* verſchild; dog zy vallen niet grooter, als een fraaye *Moerel-Kars*, en zyn donker-groen van verwe. Zy werd zelden ryp, en nog minder gegeten, alzoo 'er niet veel aangenaamheid, al is zy ryp, by gevonden werd.

De *Papaja-boom*, die hier mede van buiten ingebragt is, tierd hier egter zeer wel. De Papaja-boom.

Men heeft 'er twee zoorten af, de eene het *Mannetjen*, en de andere het *Wyfjen* genaamd.

Het *Mannetjen* is een regt-opſchietende Boom, zynde niet zeer hoog, en van dikte als een *Pinang-boom*, of ontrent een halve voet dik in de middellyn. Hy heeft mede zyne leden, gelyk deze Boom; vallende de bladeren by 't aankomen van yder lid mede af, hoewel deze leden in deze Boom niet geheel rond loopen, gelyk

lyk zy in de *Pinang-boom* doen. Zyn schors is zeer week, en niet boven een vinger dik, ja men kan de geheele stam, die groen is, zeer gemakkelyk doorkappen.

Boven aan de stam heeft men dwars 'er uit veel ronde holle steelen, die wel drie of vier voet lang zyn, en aan 't einde van welke men veel groote platte drie- of vierkantige bladen, die wel anderhalve voet lang zyn, heeft.

Tweederley zoort. Hy geeft witte bloessem, byna als dat van de *Limoen-boom*, dog wat kleiner, en vol geele snazeltjens; dog daar komen geen Vrugten aan.

Wy zouden de zelve konnen vertoonen, gelyk ook het *Wyfjen*; dog laten het na, vermits men die zeer wel in *Dappers* tweede en derde Gesantschap na *China, fol.* 212. afgebeeld vind.

Het *Wyfjen* verschild niet veel van 't *Mannetjen*, zoo verre de stam, en bladeren betreft, dog die hebben meer, en dieper ingekeepte kluften.

De bloessem des zelfs is veel grooter, en komt zeer dicht aan de stam voort, gelykende wel een *Lelie*, een lid van een vinger lang.

De Vrugt heeft de gedaante eenigzins van een *Meloen*; dog is voor vry dikker, met een klein tepelken, van verw, als zy ryp zyn, geelagtig, en hangt in menigte by een.

Van binnen is een geel en zappig merg, byna als dat van de *Pompoenen*, dog niet heel dik, hebbende veel langwerpige korlen, die zwart zyn. Zy smaken zeer laf-zoet, en plat, hebben een reuk, die vry geil, en onaangenaam is. Zy werden ook wel gekookt.

Deze Boom is door de Vrugten zeer top-zwaar, gevaarlyk om te beklimmen, en raakt door deze wicht by zware winden zeer licht op de grond.

Deze Bomen willen aan strand, of in zandige gronden, zoo wel niet tieren, als in vette aarde, zy dragen meest het geheele jaar door, en werden ten deele door den *Inlander*, ten deele ook door de Vogels, dien de korlen meer ontvallen, voortgeplant.

Daar is nog een *wilde* zoort, die aan strand groeid.

De Draken-boom. Hier is een Boom, die den *Inlander* *Pohon Rau*, of de *Draken-boom*, noemd, van welke mede een *tamme*, en een *wilde* zoort is.

De *tamme* is een Boom, byzonder recht, en al vry hoog opgroeid, makende boven een fraaye kruin.

Hy heeft ydele lange takken, met veel geribde bladeren, die paar aan paar byna van onderen af tegen een staan, hebbende aan 't einde gemeenelyk een blad vooruit, hoewel 'er ook wel eens maar twee aan 't einde van zoo een tak zyn. Zy zyn donker-groen van verw, vallende wel agt of negen duim lang, ontrent drie duim breed, en aan de jonge Boomen nog langer, en hebben een bezwaarde reuk.

De bloessem is in een groote witte tros bestaande, waar aan veel kleine witte bloempjens van vyf bladen zyn, waar uit de Vrugten voortkomen; zynde kleine ronde platagtige *Appeltjes*, die de grootte van een groote stuiter, of van een *Limmetje*, hebben, en die geel van verw zyn.

Men ziet 'er verscheide by een groeijen, en men vind van binnen in de zelve een vyfkantige steen, gelyk men dit klaar op N°. XIV. beschouwen kan, daar een tak met zyn Vrugten, als ook een volwassen, en een geopende Vrugt afgeteekend is.

Men ziet in den omloop vyf gaatjes, ontrent yder van welke zich drie streepjes in een drie-hoek vertoonen. Rondom deze korl zit een zagt merg, dat zappig, wat rynsch van smaak, en van een aangename geur is. Zy werden raauw gegeten, en zyn wat t'zamentrekkende. Ook werden zy in deze en gene Spyzen gebruikt, om daar aan een rynsche smaak te geven, gelyk zy dat veel in hare *Papedo* doen. Zy verkoelen en verfrisschen sterk, waarom zy ook in ziekten wel gebruikt werden.

Zy bloeyen in de drooge tyd, en men ziet de rype Vrugten in *May*, of *Juni*.

Men heeft ook een *wilde* zoort, die van de *tamme* niet veel verschild, dan dat die langer, smaller, en leniger van blad, dat ook eenigzins stekelig is.

Deze Boom geeft aan yder takje maar twee of drie kleine ronde Vrugtjens, van grootte als een *Kers*, geel van verw, byna van smaak als de *tamme*; maar zoo vol, nog zoo zappig van merg niet. Ook vallen de korlen der zelve vry grooter, zynde mede vyfhoekig. Zy bloeyen, en dragen op den zelven tyd Vrugten, gelyk de *tamme*.

Hier valt ook de *Condondongboom*, die van een matige hoogte, van dikte als een man in zyn middel, en zeer glad van stam is. De Condondongboom.

Hy heeft weinig takken, en de geribde bladeren staan by paaren tegen een, zynde ontrent een halve voet lang, byna half zoo breed, en wat getand.

De bloessem is wit, en vertoond zich by trossen, bestaande in kleine bloemtjens van vyf bladen, binnen in de welke men eenige geele snazelkens op zoo een knopje ziet.

Hier

Hier uit komt de Vrugt voort, van grootte als een kloek *Hoender-ey*, hebbende een geele verwe, als zy ryp is. Men eet ze uit de hand met *Canari*, *Zagoe*, *enz.* dog men dooptze eerst wat in zout water. Zy werd ook veel in Spys, by Visch, enz. gebruikt.

Zy heeft een gladde schil, onder welke zich een zappig merg vertoond, rynsch van smaak, dog weinig, alzoo de korl vry groot is. By die Vrugt is gemeenelyk een zware reuk, als van Vrugten, die beginnen te verrotten. Men heeft ze in *Maart* ryp.

Het hout van deze Boom is slegt timmerhout, en veel te zagt daar toe.

Hy verwisseld van blad in de maand *September*, zoodanig dat hy gantsch kaal staat; maar krygt in *October*, of kort daar aan, weer jonge bladeren.

De Malakse Condondong-boom. Men heeft op *Malacca* een zoort, die in blad en bloessem, niet veel verschild van de gemeene; maar de Vrugten zyn hier wel zoo groot, als een kleine *Mangga*, en ook van dat fatzoen. Men noemd ze *Moedoe*, en kan die op N°. XV. hier afgeteekend zien. Zy zyn zoo rynsch niet, als de gemeene, en bleeker van verwe. Verder is zy byna even eens, als de andere, dog men kanze uit de hand eeten, om dat zy een aangename rynsche smaak, die na iet wynagtigs trekt, hebben

De Coessambi-boom. De *Coessambi-boom* is ook een fraaye hooge, vaste en lommerryke Boom, vallende op *Java* wel zoo dik, als twee lieden omvatten konnen. Hy heeft een licht-groen blad, dat wel zes of zeven duim lang, en ontrent drie duim breed is, hebbende eenige ribben aan weerzyden, die tegen malkanderen aankomen. Zommige bladen staan twee tegen een, zommige enkeld op zig zelven; dog by de voorste twee heeft men gemeenelyk een derde blad vooruit.

De bloessem komt geelagtig aan dunne takjens voort, gelyk men hier op N°. XVI. zien kan, hebbende eenigzins de gedaante als *Druiven*-bloessem, of als de *Turkze Tarw*, of de *Jagon*, zoo de *Amboinezen* die noemen.

Hier uit komt de Vrugt voort, die zig verscheiden by een, dog yder aan een steeltje, vertoonen, gelyk men hier mede zien kan. Zy zyn zoo groot ontrent als een *Eykel*, of *Hazenoot*, dog zoo lang zy onryp zyn, wat gedoornd, geelagtig van verw, dun van schelp, en met een bruine korl 'er in, die een beursje vertoond. Men eet de Vrugt raauw, meest tot dorst-lessching, en men perst 'er ook wel *Olie* uit, die meest tot zalving, nevens andere welriekende *Oliën*, gebruikt, en voor een der beste gekend werd.

Men heeft ook eenig merg tusschen de schaal en de korl leggen, dat rynsch van smaak, en niet onaangenaam is, trekkende wat na 't zap van *Druiven*, en men zuigt dat merg van de korl af.

De korl smaakt byna, als een *Hazenoot*, of *Pistache*; maar zy is zagter, ook wit, en bestaat uit twee stukken; dog zy is juist zoo lekker van smaak niet.

Het hout van dezen Boom is zeer vast, hard, zwaarder als 't yzer-hout, en dierhalven zeer goed, om 'er zwaare werken, die last dragen moeten, af te maken. Ook is dit een schoone Boom, om *Allees*, en *Wandel-gaarden* van te maken, en 't is een vermaak 'er onder te wandelen.

Hy verwisseld in *Augustus* zyn blad, bloeid in *September*, en draagd Vrugten in 't begin van 't Jaar, en ook wel later, na dat men de *Regen-* en *Drooge-Zaizoenen* verscheiden hier heeft: want op *Manipa*, *Boero*, en daar ontrent, draagt hy Vrugten, als hy hier bloeid; en bloeid daar, als hy hier Vrugten draagd, 't geen om de verandering der Zaizoenen ook niet anders zyn kan.

Men ziet ze hier niet veel, en, die 'er zyn, komen traag by, om dat zy in een vreemde grond staan, alzoo zy hier van *Java*, of *Bali*, gebragt zyn.

Onder de *Amboinsche* Vrugten teld men ook de *Sanga-Vrugt*, zynde van grootte als een *Chineesche Oranje-Appel*, en ook zoo van geur. Wy vertoonen deze Boom, en Vrugt op N°. XVII. De Sanga-boom.

De *Katappau* of *Katappa boom*, is mede een zeer schoone Boom, die niet hier maar 'er naby en voor al op *Java*, enz. valt. Men heeft 'er ook *tamme*, en *wilde* zoorten af. De Katappan-boom.

De *tamme* is een Boom, die sig zeer wyd uitbreid, en al vry hoog groeid, hoewel hy hier zoo hoog niet valt, als ik die op *Java* gezien heb. De takken groejen dwars rondom den Boom tegen malkanderen aan; dog niet ordentelyk. Zy hebben groote breede bladeren van zeven of agt duim in de lengte, en vier of vyf duim breed, loopende vooraan wat breed, en rondagtig, uit, zynde aan een korte dikke steel, dicht aan de tak vast. Zy zyn glad en van een frissche groene verwe, boven op wat donkerder-groen, dan beneden.

De witte bloessem komt by trossen voort, gevende daar na twee of drie Vrugten, die wat kleiner, als een *Mangga*, of ontrent als een *Canari* van grootte, dog wat plat, en scherp uitloopende zyn, hebbende de lengte van twee of drie duim, en niet wel die breedte.

De Vrugt, die van binnen in de roode

bolster is, vertoond zig byna, als een *Amandel*, wit, dog langwerpiger rond, zynde byna zoo zoet, en aangenaam van smaak; of als de *Canari*, dog zoo vet, of olie-agtig niet, en dierhalven, ook wel zoo smaakelyk, om ze uit de hand, en met wat zout, als *Hazenooten*, te eeten, dog zy geven geen *Olie*.

Men ziet hier geen teekening van dezen Boom met zyn Bloessem, en Vrugt, om dat zy in de *Hortus Malabaricus* in 't IV. Deel net afgebeeld is.

Men heeft hier egter eenige *wilde* zoorten, waar van de eene wel ontrent de stranden groeid, die ook een hooger Boom, dan de *tamme*, werd, en vry dikker stam krygt, die gemeenelyk wat na 't water toe overheld.

De takken groeyen veel onordentelyker, als aan de *tamme*, en hebben hare bladeren voor aan meest vyf of zes agter een, als in een kring, verschillende in grootte niet van de *tamme*.

Daar is ook geen onderscheid tusschen haar Bloessem, en Vrugten, en tusschen die van de de *tamme*, dan dat zy kleiner zyn.

De *Inlander* laat zig aan deze Vrugt weinig gelegen leggen, om dat 'er zoo weinig aan is. Zy maken meer werk van 't hout, dat zy byzonder goed vinden, om 'er inhouten van hare *Coracora's*, en andere Vaartuigen, af te maken.

Men heeft nog een *Bosch*-zoort, die daar toe nog wel de beste is. Hy gelykt zeer wel na de *Strand-Katappan-boom*. Dog hy wast recht op, en spreid zyn takken in 't rond als een Zonne-scherm uit.

Zyn bladen zyn smaller en langer, zynde verder, als de andere, onordentelyk vooraan by een geschikt.

De Vrugt valt kleiner, dan van de voorige Boomen.

De Cadjoe-boom.

De *Cadjoe-boom*, hier mede door de *Portugeezen*, nevens meer andere Boomen, van buiten ingebragt, werd hier op verre na zoo groot niet, als in zyn eigen grond, in *West-Indiën*.

Het is hier gemeenelyk maar een laage Boom, niet hooger dan een gemeene *zoete Limoen-boom*, zynde meesten tyd krom van stam, redelyk vol takken, die byna tot aan de grond komen.

Zyn bladen vallen wel vyf of zes duim lang, en ontrent half zoo breed, zynde styf en glad, een weinig gerimpeld, en yder op zich zelven staande.

Aan 't einde der zelve vertoond zich in *October* de bloessem, met trossen, die eerst wit is, en daar na, als zy agterover buigd, roodagtig werd, bestaande uit vyf kleine smalle blaadjes.

Uit de zelve komt in *December*, en in 't begin des Jaars, eerst een boon, als een groote *Castanie*, aan een steel, en daar na tusschen de zelve de *Cadjoe-Vrugt*, als een *appeltje*, voort, dat ontrent zoo groot, als een *Hoender-ey* is, en agter wat smal loopt, zynde groen van verw, en ook zomtyds wel met eenige roode streepen geteekend.

Het merg van deze Vrugt is zagt, en wel wat zappig; dog van weinig nuttigheid in deze Gewesten, alzoo zy zeer zelden gegeten werd, dog de Boon, die voor aan de zelve is, werd gebraden, en gegeten.

Daar valt hier nog een andere Boom, door den *Inlander Lenat* genaamd, die een zoort van een *Wilde Cadjoe-boom* is; dog deze groeid vry hooger, en rechter, en krygt de dikte van een *Pinang-boom*. Men ziet ze in *Banda* meer, als hier, daar zy beter tierd, en grooter Vrugten geeft, die ook beter smaken, dan die men hier heeft.

Hy heeft ook bladeren, die wel een voet lang, ontrent half zoo breed, spits, en vol ribben, zyn, staande zommige enkeld, en zommige met paaren tegens malkanderen, die men jong zynde, eeten kan. De melk, uit den Boom, ofte uit de afgebrookene bladeren, op de hand druipende, jeukt sterk, en laat als een brandmerk na, weshalven men zig daar voor wagten moet.

De bloessem is witagtig, mede wat agterover gebogen, en leverd zyne Vrugten met trossen byeen uit. Zy vallen wat kleiner, als de regte *Kadjoe-Vrugten*; maar gelyken 'er anders vry wel na, zynde ontrent een groote duim lang, groen, wat gerimpeld, en ook genoegzaam driekantig. Zy zyn rynsch van smaak, zacht van vleesch, en wel zoo goed, en aangenaam, als de regte, als zy ryp zyn, hebbende mede zoo een boon aan haar breedste zyde staan, die mede wel gebraden werd.

Men gebruikt dezen boom meest, of tot brandhout, of tot *Kalk-ovens*, maar de *Kalk*, die 'er af komt, deugd niet, om ze op de *Siri-bladen* te eeten, alzoo zy door hare scherpigheid de tanden doed uitvallen.

Wy vertoonen op No. XIX. een tak van dezen Boom met zyn jonge Vrugt, enz.

De Nam-Nam-boom.

De *Nam-Nam-boom* is van een slechte naam, alzoo hy in 't *Amboinees* de *Vulva canina* beteekend; maar ondertusschen een Boom, die een zeer goede Vrugt uitleverd.

Het is een lage *Boom*, ruig, en bruin van bast, van grootte en van stal, als een gemeene *Limoen-boom*, slecht van

aan-

aanzien, vol groeven in de ſtam, die zich als verſcheide Boomen by een vertoonen; behalven dat men ook de wortels meeſt bloot leggen ziet.

Zyn bladeren ſtaan nog al vry dicht, ſchoon hy geen groote top maakt, vertoonende zig, als de *Blimbing bladeren*, twee en twee by een, dog even of 'er maar een blad was, zynde licht groen van verwe, glad, en redelyk ſtyf

De lengte der bladeren komt wel op vier of vyf, en meer duimen, en zy zyn ontrent anderhalve of twee duim ten hoogſten breed, die zich in meenigte twee en twee aan dunne takjens vertoonen.

De Boom geeft geen bloeſſem, of Vrugten, aan zyn takken; maar men ziet die beide aan en uit de ſtam voortkomen.

De Vrugt is ontrent een hand-palm breed, gelykende wel wat na een halve Maan, en met veel knobbeltjes bezet, zynde geelagtig van verw, en eenigzins ruig. Men heeft ze van *Maart* tot *Mey* toe. Zy is zeer rynſch van ſmaak, t'zamentrekkende, niet overvloedig van merg, en groot van korl; maar, geſtoofd zynde, leverd zy een van de lekkerſte ſchotelen eeten, die men hebben kan, uit, hoewel zy, ryp zynde, ook wel uit de hand, en tot drooge Viſch, en *Zagoe*, gegeten werd.

Daar is ook een *wilde* zoort van *Nam-Nam-boomen*, die vry hooger, dan de *tamme*, werden, verſchillende anders weinig van de *tamme*, dan dat des zelfs bladen ſpitzer, ook vry langer, en breeder vallen. Ook zyn zy wel zoo donkergroen van verw. Het is mede een zeer groot onderſcheid, dat de bloeſſem, en Vrugt, van deze Boom dicht by malkanderen aan de takken, en niet aan de ſtam, voortkomt, gelyk men hier op N°. XX. zien kan. Zy vallen ook wel zoo klein, of maar half zoo groot, dikker, als de *tamme*, wat gerimpeld, en mede geelagtig; dog ik weet niet, dat zy gegeten, of ergens toe gebruikt werden, alzoo zy zeer t'zamentrekkende, en al te rynſch, weinig van merg, en groot van korl zyn.

Dit hout valt vry harder, dan dat van de *tamme* Boom, en zou derhalven tot deze en geene kleinigheden konnen vertimmerd werden, alzoo het vaſt, en effen van nerf is, en, op een drooge plaats gebruikt zynde, lang duuren kan.

De Gajang-boom. Men heeft hier mede de *Gajang-boom*, die niet hoog, dog redelyk dik en wat krom valt, ſchynende verſcheide ſtammen tegen een te zyn, hebbende een dunne aſch-graauwe ſchors.

De takken breiden zich zeer verre uit, zynde wat gebogen, en de bladeren vertoonen zich aan korte ſteelen, glad en ſtyf, byna een voet, of ten minſten agt of negen duim lang, en ontrent een groote hand breed.

De bloeſſem, die wit is, komt in *November* met trosjens voort, gevende in *April*, of *May*, haar rype Vrugt, die wel drie of vier duim lang, en byna half zoo breed is, zynde van een dikke bolſter voorzien, onder welke zich een vezelige ſtoffe vertoond, nevens een groote platte korl, die uit twee deelen beſtaat. Deze ſmaken byna als *Caſtanien*; dog wat t'zamentrekkende, en laf van ſmaak.

Men heeft *witte* en *roode Gajang-Vrugten*, waar af de witte, ryp zynde, na den geelen, en d'andere na 't appelbloeſſem trekken.

De *Inlander* gebruikt de zelve, niet raauw, maar gekookt, ook braden zy die wel onder de aſſche, en eeten 'er dan den buik vol af; dog zy is wat bezwaard, en zwaar om te verteeren.

Hier is ook een Boom, die men den *Bilak-boom* noemd. Deze is als een gemeene *Pompelmoes-boom* van hoogte, van dikte als een *Mangga-boom*, zeer hoekig, en knobbelig, hoewel anders glad, en rosagtig van baſt. Hy is hier van buiten ingebragt. Bilak-boom.

Hy heeft weinig groote takken, die zich wyd-uitbreiden, wat gebogen, vol kleine takjens, die vol lange ſcherpe doorns zyn, die twee en twee naaſt malkanderen ſtaan.

De bladeren zyn, drie by een, ontrent twee of drie duim lang, en een groote duim breed, agter rond, en aan de zyden wat getand; dog het middelſte blad valt vry langer, en breeder, en is ook meer getand. Daar is ook een groote, en een kleine *Bilak*.

De groote brengt groote langwerpige Vrugten voort, die wel wat na een *Mangga* gelyken, en zomtyds wel wat ronder vallen.

Zy hebben een geele houtagtige ſchelp, die licht breekt, en waar onder een vezelig zappig merg zit, dat men eet; dog dieper in zyn ettelyke deeltjens tot tien of twaalf toe, die ook eenig merg rondom zig zitten hebben, die zoet, en ook wat rynſch van ſmaak zyn, en een ſterken reuk van zich geven.

De tweede zoort van *Bilak* valt kleiner, en brengt ronder, en platter Vrugten voort, dan de eerſte zoort, gelyk die ook wel zoo zoet zyn. Zy werden hier weinig raauw, maar meeſt gebraden gegeten; hoewel de *Javaanen*, en andere Volkeren, ze ook raauw eeten, dog zy vallen wat laf, en zwaar van reuk.

Wy vertoonen een teekening van de eerſte zoort op N°. XXI. met de Vrugt 'er aan, en een rype byzonder.

Het hout is zeer quaſtig, en knobbelig, en daarom byna nergens toe, dan tot brandhout, dienſtig.

De Gnemon-boom.

Onder de Boomen, die hier vallen, is de *Gnemon-boom* by den *Inlander* zeer geagt, waar van hier mede een *tamme*, en *wilde* zoort is, welke eerſte weer twee zoorten heeft.

De *tamme*, of wel 't *Mannetje* des zelfs, heeft een ſchoone regte ſtam, als een *Limoen-boom*, met een fraaye top, zynde de ſtam in veel leden by knoeſten, even als de *Pinang-boom* door zekere kerven, verdeeld, welke verdeeling zich ook aan de takken vertoond, dog wat verder van een, dan wel aan de *Pinang-boom.*

De bladen ſtaan op voetjens twee aan twee by een aan korte ſteelen, en gelyk als in 't kruis, zynde zes of zeven duim lang, en ontrent drie breed, van fatzoen byna als een *Peeren*-blad, boven heel glad, en beneden glanſſig.

De bloeſſem beſtaat uit geele ſnazelkens, waar uit men nu en dan wel een enkel Vrugtje, als een *Piſtache*, of wat langwerpiger, heeft, dat met 'er tyd geel, en eindelyk zeer rood werd.

Het *Wyfjen* verſchild van ſtam, leden, en kruin, niet van 't *Mannetjen*, dan dat hy langer van leden, veel breeder, en langer van blad is.

Deze geeft Vrugten byna als *Akers*, *Katappa's*, of als langwerpige dunne *Olyven*, die eerſt ook geel, en daar na rood zyn.

Het merg, dat zagt, en rood, dog weinig is, vertoond zich om een langwerpige *Noot*, waar aan zich een ſchelp, en daar in een pit opdoet, die wat grooter, dan een kleine *Piſtache*, en met een vliesjen is, ſmakende, jong zynde, als een *Haze-noot*; dog, oud, werd hy wat hard, om te byten; anders zyn zy zoet, en wat rynſch van ſmaak; dog om dat zy eenige jeuking in de mond veroorzaken, werden zy niet raauw gegeten, maar gekookt.

De korls werden ook wel gebraden gegeten. Ook diend de baſt van deze Boom, of wel van de takken, na dat zy geſpleten en geklopt zyn, tot 't maken van Garen, voor Viſch-netten, Lynen, enz. Dus gebruikt de *Inlander* den bloeſſem, en bladen, ook om de zelve te kooken, en als een zoort van *Moes-kruiden* te eeten.

Daar is ook een *wilde Gnemon-boom*, die van de *tamme* niet veel verſchild; maar hy werd veel hooger, heeft langer leden, en die zoo verre met hare knoeſten niet uitſteeken.

Zyn bladeren zyn ook korter, en ronder.

De Vrugten vertoonen zich byeen aan takjens, gelyk wy aan dezen tak op N°. XXII. konnen zien, en de zelve verſchillen niet veel, van de *tamme*, dan dat zy wat ronder, en zoo goed van ſmaak niet zyn, waarom zy ook weinig tot ſpyze gebruikt, of zelden gegeten werden; maar de baſt van dezen Boom, of van des zelfs takken, is beter tot het bereiden van Garen, dan de *tamme*, om dat zy een fyner en taayer draad geeft.

De Kelor-boom.

Men heeft hier ook de *Kelor-boom*, die niet zeer hoog, nog dik, maar redelyk recht van ſtam, en takken is, die niet veel in getal zyn, en waar aan veel dunne ryskens boven malkanderen als met troſſen ſtaan, hebbende kleine blaadjens niet boven een nagel van een vinger groot, die dan eens wat langwerpig, dan wat rond zyn, en zomtyds maar een op zich zelven, dan weer twee of drie by een, licht-groen van verw, en glad zynde.

Het *Mannetjen* geeft maar bloeſſem alleen, die de *Papaja*-bloeſſem wel gelykt; dog 't *Wyfjen* ook Vrugten, hoewel die uit een bloeſſem, die uit tien blaadjens beſtaat, voortkomt.

De Vrugten beſtaan uit zekere hauwen, of ſchillen, die wel een voet of anderhalf lang, een dikke vinger dik, driekantig rond, en wat geſtreept zyn.

Zy zyn graauw van verwe, en konnen van binnen in driën verdeeld werden, vervuld zynde met een witte kruidige ſtoffe, waar in eenige korls, als *groene Erweten*, die eenigzins driekantig zyn, leggen.

De ſchors van dezen Boom ſmaakt byna als *Radys*, en de bladeren werden als een *Moes* voor de Slaven gebruikt.

Men kookt ook de Vrugten, half ryp, en in ſtukken geſneden zynde, met Vleeſch-zop, of met iet anders, ſmytende de harde ſtok en korls weg.

De verſche wortel is even eens, als in *Holland* de *Peper-wortel*, van ſmaak, mits dat men die raauw late, en die niet warm maake.

De Witte Moes-boom.

Men heeft hier nog een Boom, die men *Sajor Pocteh*, of de *Witte Moes-boom*, noemd, waar van mede een *tamme*, en een *wilde* zoort is.

De *tamme* werd een dikke hooge Boom met een witagtige baſt, en vol bogten en holen, krom van takken, waar aan korte kleine takjens zyn, aan welke de bladeren dicht by een ſtaan, zynde byna als de *Canari*-bladeren, wel een voet lang, en een groote halve voet breed, zagt en glad, eenigzins geribd. De jonge zyn geel, en, die

die wat ouder zyn, licht-groen, of van de *Krop-Salade*-verw in de Zomertyd, vertoonende zich twee en twee tegen een, zoo dat de vier als een kruis uitmaken.

Als deze wel gekookt, of by Vleesch gestoofd werden, zoo smaken zy als *Kool*. De boom geeft geen bloessem, nog Vrugten.

Daar is nog een andere zoort, die men de *Wilde Sajor-Poeteh*, of *Witte Moesboom* noemd, die op deze en gene Eilandjes, als de *Duiven-Eilanden*, *enz.* wascht, en veel hooger en grooter, dan de *tamme*, werd, vertoonende als verscheide stammen by een, die pas boven de wortel zich vereenigen, en een vry dikken Boom uitmaken, onder in dewelke men een groote bak heeft. Deze heeft een zoort van Beziën, die scherp, en spitsagtig zyn, vertoonende zich aan korte trossen, waar aan metter tyd kleine witte bloemen komen, die een Vrugt voortbrengen, welke wel wat na de kleine *Canari* gelykt; maar die wel zoo spits, en wel zoo zacht is.

Men vindt dezen Boom ook wel hier of daar op 't Gebergte van *Leytimor*, dog die geeft geen Vrugten, en deze verschild zeer weinig van de *tamme*, dan dat des zelfs bladen, alzoo zy bitteragtig vallen, in de spyze niet gebruikt werden, en ook groener van verwe zyn.

De Kapocboom. Men teld ook onder de Vrugt-boomen de *Kapok-boom*, schoon de Vrugt des zelfs niet gegeten werd.

Deze Boom heeft een hooge stam, zoo dik, dat hy niet wel te omvademen is, met een aschgraauwe bast, vol knoesten, met korte doornen, ook heeft hy ydele regte dwars-takken, die glad van bast zyn, meest in driën tegen een, en zoo verder al boven malkanderen tot boven toe, zich vertoonende, maar de langste takken heeft men onder, die allengskens na boven toe verkleinen, hoewel deze driehoekige ordre zich zoo zeer niet in de *Wyfjens*, als wel in de *Mannetjens*, vertoond.

Men ziet meest zeven of agt bladeren, en ook wel meer, in een kring, by een staan, wel zes of zeven duim lang, en vooraan ontrent twee duim (voor al de middelste bladen) breed, die allengskens na agteren smaller werden, zynde glad, zagt, en schoon-groen, dog van onderen vaal, als de *Zalie*; of *Wilge-bladeren*.

De bloessem, die men zomtyds in *Mey*, en zomtyds ook wel in *September*, heeft, vertoond zich by trossen met groote witte bloemen, als of 't bekertjens waren, by een, hebbende yder vyf blaadjens, die van binnen wat geel zyn, en ook vyf zulke snazelkens hebben.

Aan deze tros-bloessem wasschen de Vrugten ook in menigte aan korte steelen by malkanderen, hebbende de gedaante van dunne langagtige *Pinang*, gelyk zy ook wel zoo lang, als een kleine *Tafel-Pisang* vallen.

Het is iet zeldzaams in deze Vrugt, dat de zelve, ryp zynde, agter splyt, daar alle andere Vrugten dat gemeenelyk dan van voren doen.

De Vrugt heeft niet eetbaars; maar wel een zoort van Vlok-Zyde, als Kattoen, in; die zich in veel klonterige, wolagtige, en veel Zydeagtiger bolletjes, dan wel 't Kattoen zelf, dog wat rosser van verwe, vertoond, zynde veel zagter in 't aantasten, en ook yder bolletje van een zwarte korte korl, als een groote *Peper-korl*, voorzien, waar na de Rotten dol zyn. Elke Vrugt heeft in haar bast ontrent anderhalve hand vol *Kapok*, of *Vlokken*, die tot het maken van Bedden, Matrassen, en Kussens, gebruikt werden, en wel zeer zagt; maar wat warm vallen, om 'er op te slapen, behalven dat die *Kapok* metter tyd ook te veel op een pakt. Ook moet men 'er wel op letten, dat 'er geen korlen in blyven, wil men zyn Bedden en Kussens door de Rotten niet in stukken gebeten hebben, daar men anders geen nood af heeft. Dit is een zeer nutte Vrugt in de huishouding, en deze *Kapok* werd by geheele *Pikols* verkogt, om ze tot het maken van Bedden, enz. te gebruiken.

Onder alle de Boomen die wy tot nog toe opgenoemd hebben, is 'er geen, die den *Amboinees* meer nuttigheid geeft, als de *Zagoe-boom*. De Zagoeboom.

Deze vertoond zich in 't eerst, en nog langen tyd daar na, maar als een Heester, of Struik-gewasch, bestaande uit verscheide rechtopgaande takken by een, die wel vyftien of zestien voeten hoog, groen van verw, na de binnenkant uitgehold, dog na de buiten-kant rondagtig, en glad zyn. Onder aan de zelve vertoonen zich lange smalle doornen, die als naalden in ordre boven malkanderen staan, van welke de middelste altyd de langste is, gelyk die ook vlak op den rug staan.

De bladeren, die zeer lang en smal zyn, staan aan weerzyden van deze takken, zynde langer, breeder en dunner, als de *Klappus-bladen*, hebbende aan de kanten dunne en zagte opstaande doornkens.

Metter tyd werd van deze Struik een stam, die, twee mans lengte hoog geworden zynde, zyne doornen allengskens ver-

verlieſt, behalven boven aan, die mede allengskens afvallen.

De takken van dezen Boom, die met 'er tyd al vry dik werd, hebben beneden een breede voet, die wel twee of drie voeten lang werd, en wel een voet breed is, zynde byna als een gote, die zich om de ſtam, en om de volgende takken ſlaat, werdende na boven toe hoe langer hoe ſmaller, en waar aan zich dan verder een tak vertoond.

Men noemd deze voet een *Goeroerong*, die men als vaten, en emmers, gebruikt, om 'er de drank van deze en gene Boomen, daar men de zelve aanhangt, in te ontfangen.

Het verdere van die takken noemd men de *Gabba Gabba*, die aan 't einde ontrent een arm dik, dog beneden veel dikker is, zynde van binnen als een goot uitgehold, en van buiten rond, ook gemeenelyk zeer glad, uitgenomen dicht by de *Goeroerong*, daar nog eenige reyen met korte doorns ſtaan.

Zy zyn in 't eerſt groen, dog werden, na dat ze oud, of eenigen tyd gekapt zyn, bruin, ſcheidende zich ook metter tyd zelf van den Boom af, die dan van de *Goeroerong*, en blad, gezuiverd zynde, gebruikt werden, om 'er de buiten- en binnen beſchotten van de huizen der *Amboineezen*, en ook wel van gemeene *Nederlanders*, en andere Ingezetenen, en meer andere dingen, af te maken, die, zoo lang zy nieuw, en verſch gemaakt zyn, nog al vry wel ſtaan, en een fraaye glans van zich geven, die zy, oud geworden zynde, verliezen, gelyk zy dan ook zoo dicht niet blyven, als wel in de eerſte jaaren, dat zy daar toe gebruikt wierden.

Zoo lang als de ſtam nog onvolkomen is, verneemd men rondom de wortel nog al doornagtige takken, die oorzaak zyn, dat de *Inlander* daar ontrent niet te wel gaan kan, hoewel die doornen den Boom tegen de *Boſch-Verkens* weer beſchermen, die anders op 't Meel van dezen Boom byzonder zouden aazen.

Hy geeft geen Vrugt, dan na dat al zyne kragt als weg is, en als hy haaſt ſterven zal, wanneer ook de takken als met Meel beſtrooid zyn, op welke tyd zich boven in de kruin als een kroon met kleine Vrugten, gelyk een rond *Duiven-ey*, of als een kleine ſtuiter groot, (waar in weer een korl als een kogel is) aan de zelve in menigte vertoonen, die alle groen, en, ryp zynde, wrang, en vol ruitjens zyn, en ook eindelyk geel van verw werden, gelyk men die ook op N°. XXIII. by de letter *B.* zien kan.

Dog de *Inlanders*, wel wetende, dat de inwendige ſtoffe van dezen Boom (die in wit, ſpongieus, en zappig Meel, dat zy 'er uit halen, beſtaat) in groene draden en ſnazelen met 'er tyd veranderen zou, zyn niet gewoon zoo lang te wagten, tot dat hy Vrugten draagt; maar den zelven, als zy oordeelen het tyd te zyn, om verre te kappen, om daar van hun Meel, en van 't zelve hun Brood te maken, hoewel die van *Borneo*, en andere Geweſten, daar die Boom mede valt, het meel van dezen Boom niet tot Brood, maar tot korls bereiden, die men *Zagoe Borneo* noemd, van welke zy een aangename Bry weten te koken.

Men heeft gantſche Boſſchen van deze Boomen, voornamelyk op *Ceram*, en *Hoewamohel*; dog zy willen niet, als in laage, natte, moeraſſige gronden ſtaan, en werden niet boven de dertig jaren oud. Men heeft 'er die zich in ettelyke kruinen verdeelen, gelyk men dit in de afteekening op N°. XXIV. zien kan, daar ook de gedaante van 't blad, by de letter *A.* bygevoegd is.

Van dezen *Zagoe-boom* zyn verſcheide zoorten; als voor eerſt, de *gemeene Zagoe-boom*, die doorgaans van de *Inlanders* gepoekeld, en daar 't Meel op de behoorlyke tyd, uit gehaald werd, wagtende gemeenelyk, tot dat de takken vet en wit beginnen te werden, dat de rechte tyd hier toe, en 't merk 'er af is.

Deze geven ook de beſte bladeren tot *Atap*, die wel vier of vyf voeten lang, en wel een hand breed zyn, hebbende korte doornen, als een naald, en Vrugten als een *Kivits-ey*.

Daar is ook een *wilde Zagoe-boom*, die vry hooger van ſtam, en voller van doornen, dan de *tamme*, is, zynde veel harder van Meel, dat 'er zoo gemakkelyk, als 't ander, niet uit te halen is; ook heeft hy kleiner en harder Vrugten, dog is anders van 't zelve fatzoen, als de vorige. Deze heeft men op *Ambon* zeer weinig, en meeſt op *Ceram*.

Behalven deze is 'er een andere zoort met lange doornen, en een dunner ſtam, als de vorige, ook is de *Gabba Gabba* van deze zoo duurzaam niet, en zyn bladen zyn donkerder groen van verw, ſmaller, en dunner, waarom zy ook lichter ſcheuren.

Men krygt ook in verre na zoo veel Meel uit deze Boomen niet, als wel uit de eerſte zoorte. De Vrugten van deze Boom werden wel zoo groot, als een *Hoender-ey*, en overtreffen alle de andere in grootte. Deze zoort valt veel aan de *Drie Huizen*, of aan de overzyde van 't Kaſteel *Victoria*.

Daar

Daar is nog een vierde zoort, die zy 't *Wyfjen* noemen. Deze heeft geen doornen, dog zyn bladeren eindigen met een lange fpitze punt, die al vry ftyf is. Deze leverd wel 't befte Meel tot hare *Papedo* uit; dog tot Brood en deugd het niet, om dat het niet duuren kan.

De nuttigheden van dezelve.

Het is zeker, dat deze Boom voor den *Inlander* zeer nut is, en veel dingen aan den zelven geeft, die hy niet zou konnen miffen, en die het wezentlykfte middel van zyn beftaan uitleveren.

Onder deze nuttigheden moet men allereerft de *Zagoe Manta*, of het raauw *Zagoe-Meel*, tellen, dat een byzondere wyze van doen vereifcht, om het uit dien Boom te krygen.

De *Inlander* heeft buiten het merk van die kroon aan de Boom, als de takken wit beginnen te werden, nog een tweede middel, om te ontdekken, of het tyd is, om den Boom te vellen, en de *Zagoe* daar uit te haalen.

Hoe 't Zagoe-meel gemaakt werd.

Zy kappen een gat in den Boom, haalen 'er eenige ftoffe uit, en zien, of zy bequaam is, om ze daar verder uit te fchoffelen, zoo neen, zoo ftoppen zy dat gat weer toe, maar zoo zy zien, dat het tyd is, kappen zy den Boom om, en verdeelen hem verder in eenige mooten, om hem te gemakkelyker te konnen behandelen.

Op een van deze mooten nu gaat de Inlander fchreyeling zitten, bedienende zich van een Diffel of van een fcherp werk-tuig in de hand, waar mede hy de overlangs gekloofde moot fchoffeld, te weten, het wit en vezelig merg, zoo fyn als *Zaag-mul* kapt, doende dat verder in een *Goeroerong* met water, aan welkers breed einde een zeef is.

Daar na werd deze witte gehakte ftoffe met de hand digt ontrent die zeef gekneed, door welke dan de fynfte ftof, of 't Meel, in een kleine daar onder gezette *Prahoe* valt, waar in ook water tot boven toe is, en in welke dit Meel ten eerften na de grond zakt, daar men het, als men oordeeld, dat 'er genoeg in is, uithaald, tappende het water voorzigtig 'er af, en doende 't fyn Meel in mandjens van groene bladen, die daar toe gemaakt werden.

Het geen 'er nu van dit voornoemd hakzel, dat met de hand gekneed werd, overfchiet, zyn dikke fnazelen, en vezelen, waar in nog eenig Meel zit, die dan nog goed voor de Verkens, en een zoorte van Draf zyn, waar mede zy de zelve vet maken, en die zy *Ela* noemen; hoewel zy die ook wel in 't Bofch maar op een hoop laten leggen, en dan vaaren 'er de Bofch-Verkens ook wel af.

Op die hoopen met *Ela* nu groeyen ook zekere *Paddeftoelen*, die zy al mede tot een aangenaam geregtje weten te bereiden; en als deze Boomen nu verrotten, zoo groeyen 'er in dat verrot deel, en ook wel boven in de kruin, heerlyke, vette witagtige *Zagoe-wormen*, met bruine hoofden, die de Inlanders aan fpeetjens braden, en voor een groote lekkerny opeeten; dog de hoofden doen zy 'er af, en dan werden zy ook wel van eenige Hollanders gegeten. Maar ik kan niet zeggen, hoe ze fmaken, alzoo ik nooit luft gehad heb, om ze te proeven.

Dit *Zagoe-Meel* nu kan in zich zelven niet boven een maand of zes weken duuren, en dan diend men het zomtyds nog met wat verfch water te befprengen, hoedanig het ook wel vervoerd werd.

Men is dan gewoon 't zelve ten deele tot *Papedo*, of Inlandfe bry (die wat dunner, als *Bokwyten-bry*, of als *Styfzel*, gemaakt werd) of wel meeft tot het maken van *Zagoe-Brood* te gebruiken, dat zy in langwerpige vormen, uitdrukkelyk van fteen daar toe eerft gebakken, bereiden.

Yder van deze fteenen, die ontrent van een groote fpan lang, en een hand breed zyn, heeft vyf, zes, of meer groeven, waar in zy, na dat die heet gemaakt zyn, 't Meel ftrooyen, 't geen daar in ten eerften gaar, en tot *Zagoe-Koeken* bakt, die zy 'er dan uit doen, ftroyende zoo lang ander Meel in de zelve, als zy heet blyven, die zy anders weer heet maken, gaande dus voort tot dat hun Meel, dat zy tot Brood maken wilden, verbakken is.

In de *Xoelafe* Eilanden, op *Ceram*, en elders, bakt men deze *Zagoe* kleiner, als in *Ambon*, en ook recht vierkant; maar zy is zoo hard, dat men 'er naauwlyks in byten kan; daar de *Ambonfe*, verfchgebakken zynde, zich nog redelyk wel eeten laat, hoewel zy, koud geworden zynde, al mede wat harder werd; dog hoe harder zy werd, hoe langer zy duuren kan.

Als de Inlanders dit *Zagoe-Brood*, en wat *Canari*, *Pieffang*, of een Vifchje, met wat *Ritsjes*, en zout, daar by hebben, zoo konnen zy 't ftellen, ende en zullen zich ook niet weer na 't Bofch begeven, voor dat hen de nood 'er toe dringt: want dat brengt de luyen aard der *Amboineezen* zoo mede.

De Bry, die zy van dit *Zagoe-Meel* kooken, valt zoo dik, nog zoo ftyf niet, als onze *Boekwyten*-bry; maar zy gelykt wel eer na dunne *witte Styfzel*, die zy gewoon zyn met twee ftokjens zoo lang te hafpelen, tot dat 'er ontrent een mond vol aan blyft zitten, die zy dan

dan in een sauce van *Bacassam*, en visch- of zee-water, waar in zy wat *Sout-Ritsjens*, 't zap van een *Limoentje* of *Limmetje*, en meer andere dingen gedaan hebben, indoopen, en zoo inslorpen, verklarende daar by, dat 'er niets ter wereld is, dat hen zoo lekker, als dit smaakt; hoewel zy geen groot voedzel, maar wel, voor een korte tyd, een dikken en opgeblazen buik geeft.

Men kan deze *Papedo* ook als een zoorte van *Styfzel* gebruiken, om 'er iets mede te plakken; dog zy moet wel drie of vier dagen oud zyn, en dan is zy tot alles nog al niet even goed.

Deze Boom geeft ook een zoort van *Palmyt*, of Inlandze *Kool*, maar zy is zoo goed, nog zoo gezond niet, als wel andere *Palmyt*.

De bladeren van dezen Boom dienen den Inlander even eens, als het Riet onze Boeren. Men vouwd de zelve dubbeld te zamen over een dun plat gespleten *Bamboesje*, en naaid die dan verder met een draad van *Loleba* (dat nog dunner *Bamboesjens* zyn) te zamen, zoodanig, dat deze t'zaamgenaaide *Atap* dan ontrent vier of vyf voeten lang en een voet of twee breed is, die zy dan gebruiken om hunne huizen, en ook verder alle andere dingen tegen den regen, enz. mede te dekken.

Men gebruikt tot het dekken der huizen ook wel *Klappus-bladen*, daar men geen *Atap* heeft; dog de *Atap* is beter, en duurd ook langer.

De Inlanders weten de huizen hier mede zoo dicht te dekken, dat 'er, hoe zwaar het ook regend, geen regen doordringen, en dat ook geen wind die licht opwaayen zal; dog zy dienen die om de zes of zeven jaaren wel eens te vernieuwen. Ook is deze *Atap*, na de gesteltenis van dit Land, daar men dikwils aardbeving heeft, veel beter, als een Dak van Pannen, en in dezen opzigte zoo gevaarlyk niet; dog by tyden van brand, branden 'er geheele blokken met huizen weg, om dat het een lichte en drooge stof is, die van 't eene tot 't ander huis zeer licht overvliegd, het geen de Ingezetenen van de Stad, de *Atap* al voor lange tyd heeft doen verwerpen, en Pannen-Daken kiezen, om dat men dan zulken gevaar van den brand niet heeft.

Dat de *Gabba Gabba*, zynde de tak van de *Zagoe-boom*, waar aan deze *Atap*-bladeren groeyen, hen tot het maken van de beschotten en buiten-muuren, of tot heiningen van hunne huizen diend, hebben wy al eenigzins bevorens gezegt. Zy maken 'er ook Zolders, Banken, Stoelen, Doozen, Vlotten, *Dego Dego's*, of breede Slaap- en Zitbanken, en honderd andere nette dingen af; maar zulke huizen (gelyk men wel denken kan) zyn niet van langen duur, en deze *Gabba Gabba* verteerd, en vermolmd in agt, of tien jaaren, na dat de plaats is, daar zy droog, of vogtig staat, in zich zelven weg.

Ook zal een Inlander wel toezien, dat 'er niet te veel takken of bladeren te gelyk van een Boom genomen werden, alzoo het de Boomen onderdrukt, en als treuren doet, zoo men die te veel op eenen tyd 'er af beroofd.

De *Goeroerongs* dienen den Inlander voor Emmers, en Vaten, om vogten en dranken 'er in te ontfangen, gelyk zy die ook aan hare *Klappus*, *Zaguweer*, en andere Vogt-Boomen hangen. Men kan die ook tot het dragen en haalen van andere dingen (gelyk de Slaven dat doen) gebruiken; en daar werden ook wel Heiningen, en Paggers der Tuinen af gemaakt.

TWEEDE HOOFDSTUK.

D*Rankgevende Boomen. De* Kalappa-boom. *Nuttigheden des zelfs. De* Saguweer-boom. *De* Nipa-boom. *De* Lontar-boom. *Nuttigheden des zelfs. De* Pinang-boom. *De* Nibong-boom.

BOOMEN, *die Drank uitleveren.*

De Drankgevende Boomen.

DUs verre gezien hebbende de meest bekende Boomen die tot Spyze dienen (hoewel men 'er de *Limoen*, *Pisang-boom*, en andere nog zou konnen byvoegen, die egter tot een andere zoorte behooren) zoo gaan wy nu over om van die Boomen te spreken, die aan den Inlander ook Drank daarenboven geven.

Onder deze is, buiten alle tegenspraak, de *Kalappa-boom* de eerste, die men in andere Landen de *Kokos-boom* noemd. De Kalappa-boom.

Dit

Dit is een zeer bekende en hooge Boom, die recht op by zekere leden, die yder een kerf hebben, en die ruim halver weg loopen, wafcht, die al zyn takken en Vrugten boven aan den top van den Boom heeft, dog fchoon hy gemeenelyk recht wafcht, ziet men 'er echter veel, voor al die aan Strand ftaan, geweldig overhellen, zynde afch-graauw, en flecht van baft, en van wortels, waarom zy ook licht uit de grond raken, als 't fterk waaid.

Als deze nog jong is geeft hy al een fraaye lommer; dog zoo hoog, als hy gemeenelyk doet, uit de grond opgewaffchen zynde, fteekt hy boven alle andere Boomen verre uit, en dan heeft men zeer weinig aan de lommer, ten ware dat 'er veele, bofch-wyze, byeen ftaan.

Hy is ontrent zeftig of zeventig voeten, als hy volwaffen is, hoog; dog niet dikker als een Mans dye (weinig Boomen uitgezonderd) maar aan de wortel is hy wel wat dikker.

Hy maakt boven aan een top van takken in 't rond, die lange, fmalle bladeren aan wederzyden hebben.

De takken vallen wel twaalf of veertien voeten lang, en beneden wel een groote halve voet breed; dog zyn aan de einden dunner, hebbende ook een geut in 't midden, en een ronde rug; zy zyn doorgaans zeer flecht en voos van hout, gelyk ook de gantfche Boom is.

Aan de zyde van deze takken heeft men drie of vier voet van haren oorfpronk de bladeren, die, jong, wit, en daar na groener zyn, gelyk ook de tak, jong zynde geel, en daar na zig groen vertoond.

Midden door deze bladen loopt een rysken, of een zenuwe, die al mede zyn dienft geeft.

Aan dezen Boom komt een *Majang*, ofte een zak, waar in de bloeffem zit, zynde een bondel met lange geelagtige fteelen, yder een voet, en meer, lang, die met 'er tyd afvallen, latende nogtans een zeker flangagtig deel na, dat wat breed is, waar uit de *Calappus-Vrugt* voortkomt, waar aan men 'er eenige by een aan rift heeft, wel tot tien of twaalf toe; dog men heeft aan drie of vier ftuks zyn dragt.

Men heeft aan eene Boom veel van deze Vrugten, tot veertig of vyftig toe, en ook wel meer.

Deze *Majang*, of de dikke bloeffemtros, diend of tot het voortqueeken van Vrugten, die men dan maar voortgroejen laat, of tot het tyfferen van *Towaca*, die op *Ceylon*, en elders, *Suri* genaamd werd.

De Vrugten, die hier aan voortkomen, zyn als de bol van een hoed, dog wat driehoekig, hoog en plat, agteraan wel zoo breed, voor wat fpitzer, en groen van verwe.

Deze, opgekapt, of een gat 'er in geftoken zynde, zyn zoo vol, als een ey, en met een zeer zoet zap, dat om de koelte veeltyds voor den dorft gedronken werd, vervuld; maar dat ook wel licht ymand aan een doodelyke *loop* helpt, vooral als hy dat, te warm zynde, drinkt.

Zy hebben van buiten een dikke, fpongieufe bolfter, onder welke een dikke harde fchaal komt, waar op een vezelige ftoffe, vooral aan de oude, zit.

Deze harde *Noot*, die nog wel als een kinder-hoofd is, is aan de ronde kant, de bruine fchaal wel een kleine vinger dik, zynde van binnen (wanneer 't nat zich al tot een vafte ftoffe gezet heeft) van een wit hard pit, ontrent een pink dik, voorzien, dat byna als een *Hazenoot* van fmaak is, en dat tot veel zaaken gebruikt werd.

Hoe de *Noot* jonger is, hoe de witte nootagtige ftoffe beneden lilagtiger, en hoe zy ouder hoe de zelve harder, en 't zap dan ook zuurder is, ten ware in de heele oude, daar in het weer mal-zoet bevonden werd.

Maar behalven dat men dit *Calappus-water* drinken, en de *Noot* eeten kan, zoo is men ook wel gewoon de bloeffem, of *Majang*, niet tot het aanqueeken van Vrugten; maar tot het tyfferen van drank te gebruiken, fnydende die af, en men houd 'er dan een geutje van een *Calappa-blad* onder dat in een *Goeroerong*, of in een *Bamboes* druipt, dat in een etmaal wel een of twee reizen vol fypeld, bedragende te zamen wel een ftoop nats. En dat is die vermaarde *Vin di Palma*, die op *Ceylon*, *Suri*, elders *Noddi*, dog in *Amboina*, *Towak* genaamd werd, gevende eerft een heele zoete, en daar na een drank, die hoe langer hoe zuurder werd.

Van deze *Calappus-boom* zyn veelerley zoorten, meeft egter in de groote en kleinheid der Vrugten verfchillende. Alle deze zoorten aan te halen, is byna niet mogelyk, behalven dat het ook dit Werk zou te veel doen uitdyen, dat ik geenzins zoeke. In de *Hortus Malabaricus* is zy befchreven, en zeer net verbeeld onder de naam van *Tenga*, gelyk men daar in 't I. Deel de Boom *Fig.* 1., en de Noot *Fig.* 3. en 4. behalven dat men die ook zeer wel by *Nieuwhof*, in zyn Gezantfchap na *China fol.* 142. verbeeld ziet, dat ook de reden is, waarom wy de zelve hier niet vertoonen. En nog wel zoo net vind men de zelve by *Freyer fol.* 10. afgebeeld.

Ik zal alleen eenige voorname zoorten noemen, die ik wel kenne..

Behalven deze gemeene, die wy beſchreven hebben, is 'er bekend de *Calappa Maldiva*, vallende in die Eilanden ontrent *Ceylon*, en gevende een kleine langwerpige *Noot* ontrent twee vuiſten lang, zynde vol van pit. Dit is eigentlyk een Zee- en geen Landgewaſch, en voor zoo eene *Noot* (als 't een rechte is) werd wel drie of vier honderd Ryksdaalders door de Grooten op *Macaſſar*, om dat het een heerlyk middel tegen 't vergif is, gegeven.

Daar is een andere zoorte van *Calappa-boomen*, die zeer lang van ſtam, en klein van Vrugten is, zynde ontrent van grootte als een *Mangga*, groejende wel agt of tien, als de *Lanſſen*, byeen, waarom zy ook *Calappa-Lanſſa*, of *Lanſſe-Calappus*, genaamd werd, zynde langwerpig, zeer dun van ſchaal en bolſter, en lekker van ſmaak.

De *Konings-Calappa* is mede een zeer kleine zoorte, hebbende ook kleine en ronde, en ook wel Orangieagtige Vrugten. De Boom is ook zeer laag van ſtal, pas agt of tien voeten hoog, en veel dunner, als de gemeene.

De *Verkens-Calappus* verſchild niet veel van de gemeene, als dat hy zoo hoog niet is, alzoo de Vrugten, pas vyf of zes voet hoog, en nog veel lager van de grond waſſchen. Ook is het zap der zelve wel zoo aangenaam, als de gemeene *Calappa*.

Op *Soerabaja* heb ik nog een andere zoort gezien, diens *Calappus-Vrugten* mede klein zyn, van welkers ſchorſſe zy daar wel kleine dooskens, die zeer fraai zyn, maken.

Noch heeft men een andere zoorte, die *Calappus-Vrugten* van gedaante als een *Capmes* geeft, zynde veel langwerpiger, als de gemeene, en wat ſmal met een tepeltje toeloopende. Daar zyn 'er als een *Hoender-ey*, ook als een *Caymans-ey*, en grooter; dog die hebben een zeer hard pit.

Buiten deze zyn 'er nog verſcheide zoorten; maar zy komen dog al meeſt, op een uit, dan dat de eene wat hooger van ſtam, en de andere weer wat grooter, kleiner, langwerpiger, of ronder van Vrugt is. De *Chineezen* hebben nog een kleine *Sajor Calappa-boom*, met ſcherpe ſtekende bladen.

Men heeft in *Amboina* ook een zoort van *Clappus-boomtjens*, die zeer diep landwaard in op zekere Gebergten van *Ceram* vallen, alwaar zy geheel en al met hare Vrugten 'er aan in ſteen veranderd zyn, en die egter hare friſſche groene verwe behouden, van hoedanige kleine zoorten de Heer Landvoogd *van der Stel* eenige aan de Heer Borgermeeſter *Nicolaas Witzen* te *Amſterdam* gezonden heeft.

Dit is een Boom, en Vrucht die aan veel menſchen en dieren zyne nuttigheden geeft. Nuttigheden des zelfs.

Het jonge blad van den Boom diend op *Malabar*, om 'er op te ſchryven, gelyk ik daar van verſcheide Boeken gezien heb.

De buiten-bolſter gebruiken de Slaven, om 'er 't huis mede te ſchrobben, alzoo de vezelagtige deelen de vuiligheden wel afnemen. Ook gebruikt men die hairige en ſnazelagtige deelen wel om 'er de Vaartuigen mede te kalefaten, Lont af te ſpinnen, ja zelf ook, om 'er een zoort van touw, en kabels, van te maken, die men elders gewoon is *Cair* te noemen.

De doppen, of ſchaalen van de *Cocos*- of *Calappus-Noot* werden tot fraaye drinkvaten, trechters, pot-lepels, *Pinang-doozen* der Grooten, en tot meer andere dingen toebereid, zeer glad en bruin gepolyſt, en die Vaaten en *Pinang-doozen* zomtyds met zilver, en ook wel met goud, beſlagen; behalven dat 'er ook wel knoopen van gemaakt werden.

Het pit van de *Noot* werd niet alleen gebruikt, om uit de hand te eeten; maar zy raſpen het zelve, 't geen zy dan, of raauw eeten, of met water mengen, en kleinſen, makende daar dan zoo *Calappus-melk* af, die zy gebruiken, of om ze met ryſt, als Ryſtenbry, te kooken (dat de *Hollanders* vry wel weten te doen, hoewel een keurige tong dit altyd eenigzins proeven kan) of om hare *Moeskruiden*, en andere Spyzen 'er mede koken, dat zy ook ten eerſten moeten doen, of anders bederft zy.

De voornaamſte nuttigheid egter die zy van deze *Calappus-Noot* hebben beſtaat in de *Olie*, die zy daar van trekken, die, verſch zynde, hen voor Boter diend, en die zy voor de beſte Boter niet zouden willen verruilen, gelyk men ook moeite heeft, om deze *Olie*, heel verſch zynde, en 'er dan Viſch mede bradende, van Boter te onderſcheiden. Zy gebruiken die Melk ook, om haar hoofd-hair en lyf 'er mede te ſmeeren, en om hare hoofden met de *Calappus-melk* te zuiveren, en te waſſchen, om de vuiligheid, en 't ſmeer der zelve (daar zy dan wel zeker zoort van geurige *Limoenen*, *Lemoen Coeramas* genaamd, onder druipen laten) te beter weg te nemen.

De *Clappus-Olie* geeft hen ook, wat ouder zynde (vermits zy dan ſterk werd) een groote nuttigheid tot het branden van hare lampen, die daar toe in een groote menigte byeen gezameld werd, behalven dat zy, zomtyds verſch, en ook

wel zeer oud zynde, veel van hen in de Geneeskunde gebruikt werd, om lamme leden, en andere ongemakken, door 't ftryken der zelve met deze *Olie*, te helpen.

Van de drank nu, die 'er uit de *Majang*, of bloeffem zypeld, heeft niet alleen de *Amboinees* het gebruik, om die, zoo als zy van den Boom komt, zoet te konnen drinken; maar zy verkoopen 'er ook veel af aan de *Chineezen*, om daar af *Arak*, zynde een zoort van flechten *Anys*, te branden.

Men kan 'er ook *Syroop*, en *Suiker* af koken; en zy maken 'er ook zeer goeden en fchoonen *Azyn* van.

Dat de bladeren ook wel dienen, om 'er huizen, en andere dingen mede te dekken, hebben wy reeds bevorens gezegt, hoewel zy zoo goed niet, als die van de *Zagoe-boom*, zyn.

Zy werden ook gebruikt om doozen, inlandze hoeden voor Mannen en Vrouwen, om *Catoepa's* (zynde beursjens, om 'er Ryft in gaar te koken) om cier-boogen, als deze of gene trouwen zullen, af te maken, en ook om 'er, als men ze aan een touw bind, en even onder water in een halve Maan op de oppervlakte van de Zee houd, de Vifch door te verfchrikken, en na land te jagen, dat men tweezins, of met de *Tali Soekei*, of met de *Tali Couwer* doen kan, twee wyzen van Viffchen in *Banda* beter, dan in *Amboina* bekend, met welke eerfte zoort in de maand *October* zeer veel *Makreel*, en andere Vifch, *Parauwen*, of *Ganoa's* vol gevangen werd.

Men heeft van dezen Boom ook een heerlyke zoort van *Palmiet*, die van een *Hollandze* Juffr. toebereid zynde, byna als *Bloem-kool* fmaakt, en zeer lekker is.

Het gebeurd ook zomtyds, dat 'er in de *Calappus-Noot*, of in de Boom, of ook wel in de *Palmiet*, een *Calappa-fteen* gevonden werd; maar dat is yet zeldzaams, en zoo een fteen, zynde wit, en van grootte als een platte knikker, werd by den Inlander zeer hoog geacht, oordeelende, dat die hen, als zy die by zich dragen, onfeilbaar gelukkig zullen maken, waar by zy dan honderd grollen verhalen, die 't my niet luft hier aan te teekenen.

Ik heb 'er een; dog heb tot nog toe nooit konnen vinden, dat 'er zulke kragten in verborgen zyn, als de Inlander 'er van opgeeft, ook ben ik daar door niet een hair gelukkiger geweeft, dan zulk een, die van dat dwaas geloof is, maar ik heb die gehouden (gelyk ik ze nog houde) voor een zeldzaam Gewafch, gelyk 'er meer van dien aard zyn.

In *Europa* is deze Boom meeft met de naam van de *Palma Indica* by de Geleerden bekend.

De tweede zoort van Boomen in *Amboina*, die Drank uitleveren, is de *Saguweer-* of *Gamoèto-boom*, hoewel wy hem in opzigt van den Drank, zynde de voornaamfte, die daar dagelyks by de gemeene lieden gedronken werd, wel de eerfte plaats zouden mogen geven. De Saguweer-boom.

Deze Boom waft byna op, gelyk als de *Calappus-boom*, dog hy word op verre na nooit zoo hoog, ja is zelf lager als een *Pinang-boom*; maar dikker van ftam; die zeer ongelyk en vol zwarte *Gamoeto-hairen* is, waar na de Boom zyn naam draagd. Hy heeft ganfch geen fraaye geftalte, nog aanzien, hebbende zyn takken mede boven by de kruin te zamen, die vry lang zyn, en ook aan weerzyden met lange en grooter bladen, dan die van de *Calappus*, bezet, en geen doornen aan de takken, die niet uitgehold, maar wat ruig en kantig zyn.

Men ziet aan deze takken geen bladen, dan ontrent de midden, en zoo verder na 't einde, die wel drie of vier voet lang, en wel een groote hand breed zyn, hoewel zy allengskens korter werden. Ook heeft men aan de oude bladen wel eenige kleine doorntjes.

Daar de takken nu haar aanvang nemen, daar vertoond zig gemeenelyk de *Majang*, of de bloeffem-kas, byna gelyk als aan de *Calappus-boom*, die, opgeberften zynde, mede in veel lange fteelen beftaat, die te zamen aan een dikke fteel vaft zyn, hebbende yder wel de lengte van twee of drie voet, zynde aan weerzyden zeer dicht met ronde Vrugten bezet, die ontrent als een dunne *blaauwe Boeren-Pruim*, wel zoo rond, driehoekig, en ook wat plat vooraan zyn, hebbende byna ook de verw van zulk een *Pruim*; dog wel zoo groen.

Deze Vrugten ziet men met veele groote troffen, yder met veel riften aan dezen Boom hangen, en een man heeft zyn dracht aan zoo eene tros. Wy vertoonen de zelve niet, om dat zy zeer net by anderen vertoond; dog qualyk van zommigen de naam van *Zagoe-boom* gegeven is, die 'er zeer veel van verfchild; gelyk dat te zien is, als men die tegen een vergelykt. In de *Hortus Malabaricus* fchynd zy my toe (alzoo men na veel Boomen, daar in befchreven, raaden moet) verbeeld te zyn in 't I. Deel.

Men gebruikt die Vrugt wel om te confyten, zynde dan wat glad en glibberig, byna als ys, en ook van die verw; dog anders en eet men deze Vrugt niet. Zy werd ook wel gebruikt, om ze, oud, wel

wel gepolyst, en droog zynde, tot het toetzen van goud te gebruiken, en ook wel, als zy nog groen zyn, om 'er een poets mede te speelen, wanneer men die in 't water smyt en de Rievier afdryven laat. Zoo die gekneusde Vrugten dan menschen, die daar wasschen, aan de huit (gelyk licht gebeuren kan) raaken, zoo geven zy een vervaarlyke jeukte, die niet licht over gaat, ten zy men die party met een groot Jeuk-blad (dat anders nog wel zoo sterken jeukte verwekt) wryve, waar door de mindere jeukte geheel en al overgaat; dog die en heeft men daar altyd niet by de hand. Ook verzagt men de pyn wel met wat *Olie*, en andere zeggen, dat 'er 't water van een mensch zelf goed voor is. Ook gebeurd het wel, dat geen van allen helpt, na dat die Vrugten heel brandig zyn, of niet.

Deze Vrugten brengt yder Boom maar eens voort.

Ontrent den oorspronk der takken vertoond zig de *Gamoeto*, of een zwarte lang-hairige stoffe, die tot het maken van zeer goed touw gebruikt werd. Dit hair, dat zig om verscheide dunne stokjens vertoond, is byna als Paarden-hair, dog nog wel zoo styf.

De Boom geeft ook *Palmiet*, maar in verre na zoo goed niet, als die van de *Calappus-boom* komt.

Men heeft ook onder aan by de *Gamoeto* een zoort van een wolagtige stoffe, of een Mosch, by den Inlander *Baroe* genaamd, die tot het kalefaten, tintel, en andere dingen, gebruikt werd. Voornamelyk nogtans diend deze Boom tot het tysferen van de *Zaguweer*, zynde een witte vogt, of Boom-wyn, die men zoo versch en zoet wel drinken kan; dog hy is dan zoo heel gezond niet, en doet ook het zelve, dat een zuiver-middel doet, voor al als men die nugteren drinkt.

Om deze drank te krygen, zoo snyd men een Wyfjens *Majang*, die gemeenelyk na de andere voor den dag komt, met kleine Beziën 'er aan, of na dat zig die Beziën openen, en na dat hy twee of drie dagen geklopt is, en men hangt 'er een *Goeroerong*, of een *Bamboes-lid*, aan, die gemeenelyk tweemaal daags vol raken, en geledigd werden. Hier toe verledigen zig byzondere menschen, die dit werk verstaan, en die *Tyferaars* genaamd werden, in welke behandeling van deze Boom de *Baliers* boven alle andere uitsteeken, waarom zy daar toe ook gebruikt werden. Aan zoo een tak kan men vier of vyf maanden tysferen, en dan neemd men weer een ander, hoewel men 'er verscheide te gelyk tysferen kan.

Deze drank is, zoo als zy van de Boom komt, klaar, dog dikker, als *Tawak*, zeer zoet en aangenaam van smaak, byna als *Most*, werdende daar na als witte *Wey*, en ook zerp van smaak, en dikker, als in 't eerst.

Om nu dezen drank beter, duurzaam, en gezonder te maken, gieten zy die in een groote pot, en doen 'er eenige bondeltjes van de wortels van de *wilde boom Sesoot* in, die zy in kleine stukjens snyden.

Van deze wortels werd de *Saguweer* nog wel zoo dik, en van verw byna als *Melk*, krygende een aangenaame bittere smaak, byna als *Alzem-wyn*, dog eenigzins zamentrekkende, zoo dat het bittere ymand, die dezen drank gewend is, en matig gebruikt, niet tegen staat.

De liefhebbers van dezen drank zeggen, dat hy, matig gedronken zynde, zeer gezond is; dog de ervarentheid heeft my geleerd, dat de Zoldaten, en andere geringe lieden, die zig daar zeer in te buiten gaan, om dat zy voor weinig geld zig dronken konnen drinken, daar door hun gezondheid geheel en al verliezen, ziende zoo bleek, *Saluw*, en landziek, als of zy de Water-zugt, en als of zy uit een Gieter gedronken hadden; dog dit ziet men van de Inlanders zoo niet, die dezen drank ordentelyk gebruiken, en 'er zeer gezond af blyven, gelyk hy op groote maaltyden voor hun Wyn (nevens den *Arak*) verstrekt: want anders zyn zy voor den dorst nooit gewoon iet, dan water, te drinken.

De *Hollanders* willen, in 't eerst by hunne komst hier, niet aan dezen drank, houdende den neus toe, als zy de bittere en wrange smaak, zoo als zy hen eerst voorkomt, proeven, of maar rieken; dog als zy die een weinig gewoon zyn, zoo weten zy daar niet meer af, en zy bekomt, die genen, die ze ordentelyk gebruiken, zeer wel, verwekkende ook een goede lust tot eeten. En dat noemen zy den *Geoebatte*, of den bittergemaakten *Saguweer*, waar toe egter verscheide andere bitter-makende middelen, zoo wel als de *Sosoot-wortel*, gebruikt werden.

De *zoete Saguweer* werd ook gebruikt om 'er *Azyn* af te maken; dog zy valt, door de bank, zoo goed, nog zoo sterk niet, als de *Towak-Azyn*.

Men kan van de *Saguweer*, even als van de *Towak*, ook zwarte en slegte Zuiker kooken, die tot het dagelyks Bier, en tot het branden van *Arak* door de *Chineezen* veel gebruikt werd, gelyk zy tot 't branden van den *Arak* ook zeer veel *zoete Saguweer* bezigen.

Als

Als de Boom met tyfferen, en uitzypelen, gedaan heeft, dan kan men hem omhakken, en ook nog een zoort van *Meel* 'er uit krygen, dog men heeft 'er meer moeite mede, als ontrent de *Zagoe-boom*, en 't *Meel* is ook zoo goed niet, om dat de ftoffe harder is, en houtagtiger vezelen heeft, en 't Brood, dat 'er af komt, is mede zoo goed niet, en vermuft van fmaak.

Men behandeld dien Boom dan verder, gelyk wy van de *Zagoe-boom* gezegt hebben.

Van de ftyve ftokjens, die men in dezen Boom heeft, maken de *Mooren* Schryfpennen, om 'er het *Arabifch*, en *Maleits* in die letter, mede te fchryven.

De *Macaffaaren* maken 'er ook pylen voor hare fpatten af.

In 't Mofch van dezen Boom groeyen zekere zwarte wormen, die men *Saguweers-Torren* noemd, die zig wel in dat zap verdrinken.

Men maakt zoo van de *Gamoeto*, of zwarte hairen, als ook van *Ikeli's*, en dunne ribbetjes aan de takken van deze Boom vallende, huis-bezemen, die zeer goed zyn, en van 't eerfte ook veelerley borftel-werken.

De Nipa-boom. Onder de Boomen, van welke men ook Drank tappen kan, is mede de *Nipa-boom*.

Deze gelykt byzonder wel na de *Zagoe-boom*; dog heeft die doornen niet, ook is hy vry lager van ftam, alzoo men gemakkelyk by zyn top reiken kan; maar van dikte overtreft hy de zelve verre, en heeft ook zyn bladen vry verder en wyder uitgebreid ftaan.

Zyn takken vertoonen zig mede, byna als de *Zagoe-takken*, fteil overeind; dog zy zyn zeer wateragtig, en vogtig van binnen, en daarom van geen gebruik. Men heeft 'er ook die geut niet in, zy zyn ook wat platagtig rond, en ontrent vier of vyf voeten lang, hebbende zyn bladen mede aan weerzyden, die byna even eens; dog wat fmaller, en wel zoo ftyf, als ook zoo glad, en zonder eenige doornen zyn. Zy vallen gemeenelyk vier of vyf voeten lang, en een hand breed.

Midden uit de takken vertoond zig de *Majang*, of bloeffem, die zeer dik is. Aan de zelve komt een bol voort als een gemeene *Limoen*, waar in veel andere kleine deeltjes als kluitjes, of knikkers, van grootte zyn, uit welke naderhand de ware Vrugt te voorfchyn komt, die ontrent als een *Enden-ey* van grootte, hard, en hairig van bolfter, van binnen wit en zagt van korl, en verder wateragtig en laf van fmaak is. Deze korlen kan men, als zy nog jong zyn, eeten; maar, ouder, vallen zy te hard, en zy zyn ontrent zoo groot, als de korl van een *Tsjampedaha*. Men moet nogtans 'er by zeggen, dat deze Vrugt van geen gebruik, maar dat men nu en dan nog wel gewoon is, die *Majang* af te fnyden, en uit deze Boom mede een zoort van *Saguweer* te tyfferen, die mede wit, zeer koel en zoet valt, overtreffende de *Saguweer* nog eenigzins in witheid, maar zy is zoo fmaakelyk, en zoo gezond niet, waarom zy meeft tot 't branden van *Knyp* (een flegte *Anys-drank*) gebruikt werd.

Deze Boom is veel beter in *Ternate*, dan in *Amboina*, bekend, hoewel hy hier egter, en voor al op *Boero*, en op de *Noord-kuft* van *Ceram*, genoeg valt.

De bladen, die vry ftyver als de *Zagoe-bladeren* vallen, zyn ongemeen goed tot 't maken van Doozen, Hoeden, Matten, en andere dingen, die in de Koopmanfchap, of huishouding te pas komen, om iets te befchieten, en te dekken, waarom zy zeer veel in de Ryft-Pakhuizen, en Vaartuigen, gebruikt werden, om 'er de Ryft op te leggen.

Ook werden de bladen in andere Geweften, daar de *Zagoe-boom* niet valt, wel mede tot *Atap* gebruikt, om de huizen te dekken.

Onder de Boomen, die drank uitleveren moet men vooral de *Lontar-boom* (in andere Landen ook wel de *Jager-boom* genaamd) tellen. Daar zyn *tamme* en *wilde*, en van de eerfte heeft men ook 't *Mannetjen*, en *Wyfjen*. Wat nu 't *Wyfjen* betreft, die valt hier mede; dog niet zeer overvloedig, zynde een zoort van *Calappus-boomen*; zoo hoog niet, dog anders den zelven in ftam, en leden, al vry gelyk; maar boven aan zyn kruin wat anders van takken, (die vier voeten lang zyn) en van blad, die boven in 't rond byeen ftaan. Ook is de ftam donker-groen van baft. Wy vertoonen die niet, om dat zy reeds in de *Hortus Malabaricus Fig.* 9. in 't I. Deel vertoond is. De Lontar-boom.

Hy valt gemeenelyk wel zoo dik als de *Calappa-boom*, dog van lengte wat hooger, als een *Pinang-boom*, en niet boven de dertig voeten halende in hoogte, twee in de dikte, dog boven aan maar de helft, alzoo hy daar maar eene voet dik valt.

Hy heeft mede een bloeffem, of *Majang*, zynde een tros, ofte wel meer; aan yder van welke wel in de twintig Vrugten konnen komen, hoedanige men 'er aan eenen Boom wel vier of vyf, en zomtyds ook meer ziet.

De Vrugt, die donker-groen valt, is byna als een *Calappus-Noot*, dog zoo groot niet, vallende ontrent als een *Calappus-*

lappus-dop van grootte, wel zoo rond, hoewel ook wat driekantig, zittende vaſt aan een ſchubbige kelk.

Zy geven pas onder de ſchil een vezelig merg, dat wit in de jonge, dog geel in de rype valt, 't geen vry zappig is, zoo dat men 't 'er uit zuigen kan, hoewel die draaden en vezelen dat zeer beletten.

In yder Vrugt zyn drie korlen als een *Hoender-ey* van grootte, hebbende een dikker ſchaal, of dop, dan de *Calappus-Vrugt*.

In de jonge Vrugten is mede een zoet en koel, dog zeer weinig water, en een wit, laf pit, zynde mede een zoort van lip-lap, dat men eeten kan, en dat redelyk goed van ſmaak is, by velen zelf beter, dan dat van de *Calappus-Noot* gekeurd.

De Boom geeft geen Vrugt, als na dat hy wel twintig jaar en langer, geſtaan heeft; dog het werd een zeer oude Boom, van welke men 'er kend, die wel honderd en vyftig, en zelf tot de honderd en tagtig jaaren, konnen uitgerekend werden, geſtaan te hebben.

Nuttigheden des zelfs.

Het *Mannetje* verſchild niet met allen van 't *Wyfjen*, dan daar in alleen, dat hy geen Vrugten geeft, dragende maar als een zoort van witte bloeſſem, die uit drie blaadjes beſtaat, waar in men van binnen eenige witte ſnazelen ziet; dog daar komt verder niets van.

Deze *Lontar-boom* diend zoo zeer niet om zyne Vrugten, als wel om de drank, die hy geeft, en die men op de zelve wyze van hem, als van de andere Drankboomen, tyfferd. Ook verſchild de drank niet veel van de *Towak*, zynde wel zoo vet; maar wat roſſer.

Men kookt 'er ook Zuiker af, die, om des zelfs vettigheid, beter, als die van de *Towak*, valt; dog men houd gemeenelyk de Boomen, die tot het tyfferen van drank, en die tot het koken van Zuiker, of Zyroopen, dienen, yder byzonder.

Deze *Lontar-Zuiker* is vry lichter van verw, als die men van de *Towak*, of *Saguweer*, kookt, en ook wel zoo droog.

Het *Mannetje* geeft nu en dan ook wel eenige drank; maar zeer weinig, geenzins tot dagelyks gebruik, en alleen tot *Inlandze Artzenye* dienende, om lieden, die aan de *Teering* zyn, te helpen, gelyk zy ook, nugteren gedronken zynde, van een zeer goede werking is.

Men kan dezen Boomn, om de deugd van zyn hout, dat redelyk hard, zwart, en eenigzins geſtreept is, ook als timmerhout gebruiken; dog dat van 't *Mannetjen* is 'er beter toe, als dat van 't *Wyfjen*, om dat het vaſter van ſtof, dichter van nerf, en wel zoo zwart valt.

De jonge witte bladen van dezen Boom werden ook tot Papier by de *Javaanen*, en andere volkeren, gebruikt.

Ook dienen de bladeren tot het maaken van Inlandze Hoeden, Doozen, Zonneſchermen, enz.

Men heeft van dezen *Lontar-boom* ook een *wilde* zoort, die niet veel van de *tamme* verſchild, dan dat zy dunner, en lager van ſtam; dog langer van bladen, en takken, is, welke laatſte, nog jong zynde, wel vyf of zes voeten konnen haalen, hebbende ook een diepe geute, en aan de zelve kleine tandjes. Ouder zynde, hebben zy zwarte korte doornen, en vertoonen de bladeren niet, gelyk de *tamme*, boven by een, maar van 't midden der ſtam, 't eene blad boven 't ander.

Hy geeft ook een kleine ſlegte Vrugt, als een klein *Pruimtje*, met een kleine korl, dog als hy die draagd, dan is zyn kragt door ouderdom weg, ook deugd de Vrugt nergens toe.

Het hout van dezen Boom is zoo goed niet, als van de *tamme* zoort, ook geeft hy een zoort van *Zagoe-meel*; dog in verre na zoo goed niet, als van de *Zagoe-boom*.

Het beſt, dat men van dezen Boom heeft, zyn de bladen, die al mede tot deze en gene dingen, gelyk die van de *tamme* zoort, gebruikt werden. Ook dienen zy wel tot 't maken van zakken, *Toedong's* of *Hoeden*, *Epo Epo's* (een zoort van *Pinang-dooskens*) en meer andere dingen.

Voor aan de takken, daar zy eerſt uitſpruiten, heeft men ook een zoort van *Moſch*, of *Baroe*, dat men tot tintel gebruiken kan.

Men kan 'er ook drank uit tappen; dog zy valt zeer ſlegt, en zout van ſmaak.

De *Toraanen*, of werp-ſpieſſen der *Alfoereezen*, werden van 't hout van dezen Boom ook gemaakt.

Daar is nog een tweede *wilde* zoort van de *Lontar-boom*, *Ibur* genaamd, die zeer wel van ſtam, en gedaante, de *Calappa-boom* gelykt; dog duiſterder van leden is.

De takken, die korter, en dunner, als aan de voorige, zyn, hebben aan weerzyden mede doornen, die aan de jonge takken wel twee duim lang zyn. De bladeren, die by malkanderen, als een geopende Waayer, uitgebreid zyn, vertoonen zig fraai, zynde rond, en lang.

De Vrugten ziet men aan troſſen, wat ydel by een, byna gelyk de jonge *Pinang* aan haren *Majang*, zynde ontrent als een kloeke witte *Pinang-Vrugt*, of als een *Hoender-ey*; dog wel zoo rond, en agter aan met een wratje (gelyk men dat op

N°. XXIV. zien kan, graauw van verw, wat gerimpeld, en geruit.

Zy hebben een flegt merg, en van binnen drie of vier harde korlen, die oneetbaar zyn.

Men heeft van de bladen van dezen Boom geen dienst, om dat zy te bros zyn; hoewel zommige de jonge bladen nog tot Papier weten te gebruiken. Gelyk men nu niet in 't minsten aan de Vrugt heeft, alzoo heeft men 'er ook geen drank; dog op zommige Plaatzen nog wel wat Meel af; maar dat valt al mede vry flegt.

Men kan van 't hout nog wel eenige latten, en *Toraanen*, of Spiessen, maar niet veel ander werk maken, en als 't gepolyst is, zoo zou men het byna voor een zoort van *Ebben-hout* aanzien.

De Pinang-boom. Behalven deze Spys en Drankgevende Boomen, is 'er nog een voornaame Boom, waar van men, om zoo te spreken, nog spyze, nog drank heeft; maar die egter byzonder tot een verfrissching van de mond, en van een groot en algemein gebruik by Grooten en Kleinen in Indiën is.

Het is de *Pinang-boom*, in andere Landen de *Areek-boom*, genaamd, en werd in 't I. Deel van de *Hortus Malabaricus*, *Fig.* 5. enz. onder de naam van *Caunga* zeer net verbeeld.

Het is een Boom, byna van de zelve stal, als een *Calappa-boom*, maar korter (alzoo hy niet boven de twintig of vyf en twintig voeten in de hoogte haald) dunner, groener van bast aan de stam, en korter van leden, die zich ook wel zoo cierlyk aan de zelve vertoonen.

Zyn takken en bladen heeft hy ook wel in zyn top, dog veel korter, en minder, hoewel mede by den anderen uitgebreid. De bladen zyn agter smal, voor drie of vier vingeren breed, wel drie voet lang, en agteraan gevouwen.

Zy geven, op reyen geplant, om dat zy zoo recht opwasschen, een groot cieraad, en de bloessem verspreid een aangename geur van zich, zoo dat het een lust is, die te rieken.

De Vrugten, die men *Pinang* noemd, komen, na vyf of zes jaaren groeyens van den Boom, mede aan een *Majang*, uit veel witte steeltjens bestaande, waar aan met 'er tyd een menigte van ronde langwerpige Vrugten komt, zommige wat grooter, andere wat kleiner en dunner, na dat de zoorte is, waar na zy ook dikker, of groener, of witter zyn.

De grootste en beste zoort, *Witte Pinang* genaamd, valt ontrent als een *Hoender-ey*, en is byna ook van zulk een langwerpige gedaante, groen van verw, hebbende een harde buiten-schil, die 'er afgeschild werd, en dan komt men aan een witte hairige houtagtige Vrugt, die van binnen een zappig, dog wateragtig wit, of eenigzins graauwagtig merg heeft; dog, oud geworden zynde, werd deze Vrugt hard, krygende de gedaante byna van een platagtige stuiter.

Van deze Vrugten zyn 'er veel aan eene rank, en zodanige ranken ziet men 'er wel drie of vier gelyk aan eenen Boom.

Van deze *Pinang-boomen* en Vrugten zyn 'er verscheide zoorten, als de *Calappa-Pinang* (die wel zoo groot als een *Ganzen-ey* valt) en de *Witte Pinang*, die de beste, welriekende, en wel zoo rond, als de gemeene zoort van *Pinang* is, die ook, ouder geworden zynde, Orangie-geel van verw werd.

Daar is ook een zoort, die men *Swarte Pinang* noemt, die dunner, zeer groen van verwe, en zoo goed niet, als de voorige zoort, is. Ook heeft men onder deze zommige Vrugten, waar van men voor een korte tyd als dronken, of duizelig van hoofd werd; dog 't gaat ook van zelf, als men maar eens drinkt, weer over.

Deze Boom draagd wel in de twintig jaaren, werdende daar na wel hooger van stam; maar draagd dan niet meer.

De eenige nuttigheid nu, die deze Boom geeft, is, dat men de Vrugten, 't zy jong, 't zy oud, eet. Men klooft de zelve met een *Tjelacatti* (een zekere zoort van dubbele Messen, die men byna als een kloot-schaar gebruikt) in drie of vier stukken, na dat zy groot zyn, van een.

Deze eet men dan niet alleen, alzoo die te wrang, en t'zamentrekkende zouden zyn; maar men neemd een *Siri-blad* of twee, of wel een stukje van de *Siri-Vrugt* een halve pink lang, en men doet wat natte, witte of roode *Siamze kalk*, zoo veel men oordeeld noodig te zyn, 'er by; en rold een stukje, of een vierde part van de *Pinang* 'er in, en eet dat zoo op.

Deze matig 'er op gestreekene kalk neemd de wrange zamentrekking weg, brand ook de tong niet (dat geschieden zou, als 'er te veel kalk op, of als die te scherp was) en 't geeft een aangename serpe smaak, dewyl men veel zap uit de *Pinang*, en uit het blad zuigt; welk speekzel, door de kalk, hoe flapper hoe beter, rood geworden zynde, niet ingeslikt, maar gedurig in Spuwbekkentjes, die men 'er toe heeft, of op de grond, als men buitens huis is, maar uitgespogen werd: want als men 't zap inslikt, dat zommige wel doen, zoo bezwaard het de keel, borst, en adem. De kalk en *Siri-bladen* moeten beide haar

 maat

maat hebben, of men zal zich branden, of de *Pinang* zal te veel wringen, dat men zeer licht, of met wat meer kalk, of met nog wat *Siri* te nemen, helpen kan.

Deze *Pinang*, zoo gegeten zynde, verfrischt de mond byzonder, zuiverd de zelve van alle vuiligheid, die zich anders aan de tanden zet, is zeer gezond, als men die niet te veel gebruikt, geeft roode lippen, een lieffelyken adem, en houd zeer schoon tandvleesch, hoewel men, na 't eeten der zelve, de mond nu en dan wel eens spoelen, en de tanden, die anders wel wat ros, en met 'er tyd geheel zwart 'er af werden, wel wat schuuren mag, gelyk ordentelyke lieden daar alle morgen gewoon zyn met gestampte houtskool en zout te doen, en die gemeenelyk een schoon en zeer wit gebit hebben.

Zoo ras deze of gene ymand komt bezoeken, zoo zal men, is 't een Juffr., haar ten eersten het *Pinang-bekken*, dat by de fatzoenelyke lieden van zilver, dog anders van koper is, zoo als zy maar zit, aanbieden, om zelf een *Pinang* na haar zin te maken; dog zoo 't een Man is, bied men hem eenige gemaakte *Pinang* in een klein uitgehakt kommetje, waar in drie of vier gemaakte *Pinangs* konnen leggen, aan.

Dit over te slaan, of te vergeten, al wierd het van een Koning gedaan, zou voor een groote onbeleefdheid, en kleinagting, en de aanbieding in tegendeel voor een teeken van agting gehouden werden; hoewel men onder dit aanbieden van een *Pinang* ook ymand al veel quaade poetzen speelen kan, 't zy met daar in een zeer stinkend blad (*Dabon Contoet* genaamd, en als een *veest* riekende) of wel iet anders, om ymand te vergeven, te mengen.

Schoon men nu ook zelden weigeren zal, zoo een *Pinang* aan te nemen, zoo zal men egter alle aangenome *Pinang* juist niet eeten, alzoo men 'er op eene morgen dikwils op verscheide plaatzen, daar men aangaat, zoo veel krygt, dat men die alle niet wel zoo kort op een zou konnen eeten. Ook ziet men gemeenelyk, van wie men die aanneemd.

De Inlander zou alles, maar geenzins deze Vrugt, lang konnen missen, en daar zyn voorbeelden van Steden, die om geen ander gebrek overgegeven zyn, als om dat 'er geen *Pinang* meer in te vinden was.

Zy werd de Princen, en Groote Heeren, als zy uitgaan, in fraaye doozen van gepolyste *Calappus-doppen*, met goud of zilver beslagen, van ymand in haren trein nagedragen. De mindere lieden hebben kleine dooskens van fyne *Rotang*, of van fyne Matjens, *Epo Epo's* genaamd, waar in zy tien of twintig gemaakte *Pinangs*, om niet verlegen te zyn, by zich nemen.

Men zou niet gelooven, hoe men daar aan kan gewennen; dog 's morgens een of twee, 's middags na den eeten mede een stuk of twee, en tegen vyf of zes uuren weer een stuk drie of vier 'er af gegeten, zal niemand quaad, en in tegendeel veel goed doen; maar daar zyn 'er die 'er zeventig of tagtig op een dag eeten, en dan doen zy quaad, bedervende de tanden, gelyk zulke lieden, en voor al oude *Pinang-eeters*, vroeg haar tanden quyt zyn; 't zy door de kalk, het zy door 't gedurig knaauwen, dat de tanden los maakt.

Om nu nog meer geur aan zoo een *Pinang* te geven, en den adem nog lieftelyker te maken, zoo knaauwen sommige, of *Cardamom*, of *Gatah-Gambir*, of *Kruid-Nagelen*, of *Catsjoende*, zynde een mengzel van *Ambar*, *Muscus*, *Cardamom* en eenige andere dingen 'er by, welk laatste een ongemeene lekkere geur van zich geeft.

Men schryft aan deze Vrugt ook wel andere kragten toe, 't zy om ymand te betooveren, of wel om ymand (als men 'er *Lief-Kruid*, by den Inlander *Oebat-Goena*, dat is, *Artzenye die ymand helpt*, by doet) tot liefde te verwekken; dog als men alle die zaaken in den grond naspeurd, bevind men klaar, dat het, of op louter bedrog, of op vergif, of op *Dutter*, die zy 'er in mengen, uitkomt, waar mede men ymand gemakkelyk voor een tyd gek kan maken.

En dat is de reden, dat, schoon men wel alle *Pinang* aannemen, men juist die niet eeten wil.

De Inlanders weten door deze *Pinang-Vrugten*, en *Siri-bladen*, malkanderen, op deze of gene wyze geschikt, toegezonden, zeer klaar hunne meining te uiten, hunne liefde, ofte haat, en driften zeer levendig uit te drukken, voegende daar zoodanige andere bladen by, als zy oordeelen tot het verklaaren, en ophelderen van hunne meining te dienen, waar in ik bekenne geheel onervaaren te zyn, hoewel ik verscheide van zulke takjens, en riekertjes, aan ymand toegezonden, gezien heb.

Als een Vrouw aan haar Man een *Pinang* zonder kalk zend, geeft zy te kennen, dat zy niet langer by hem blyven wil; dog zoo zy vol hartjens en bloemtjens, op de schors uitgesneden is, dat drukt een hertelyke en groote genegentheid uit. In hoedanigen verborgene wyze van spreeken voor al de Inlandze Vrouwen, en jonge Dogters (voornamentlyk met betrekking tot zaken van liefde)

N.° XVI.

N.° XVII.

N.° XIX.

N.° XX.

N.° XXI.

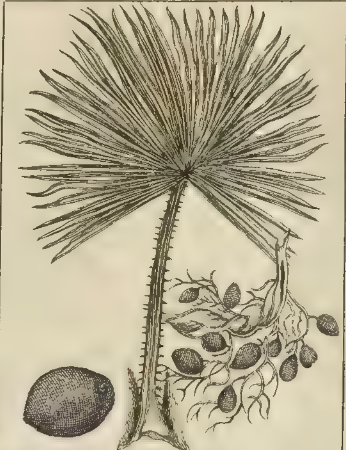
N.° XXII.

N.° XXIII.

N.° XXIV.

N.° XXV

N.° XXVI.

N.° XXVII.

N.° XXVIII

N.° XXIX.

N.° XXX.

N.° XXXI.

G. Schoute S.

liefde) en ook de Koningen en Vorften, om zich kort, geheim, en klaar over Staats-zaaken uit te drukken, zeer afgerecht zyn.

Eindelyk moeten wy ook niet vergeten te zeggen, dat in de oude *Pinang* ook een *Pinang-Steen*, een zoort van een Inlands Juweel, gelyk als de *Calappus Steen*, valt, zynde als een zeer klein wit, glad *Vogel-ey* van gedaante, en als een langwerpige Ert van groote, waar van de Inlanders een groot werk maken, agtende zich zekerlyk zeer gelukkig, zoo zy 'er een by zich dragen, te zullen zyn.

Ik heb 'er van deze zoort mede een; dog blyve de zelve, die ik te voren was, dat mogelyk daar van daan komt, om dat ik van dat dwaas geloof niet ben, en om dat ik die ftil in een doosje leggen laat, om by gelegentheid mede, als een zeldzaamheid, aan een liefhebber te vertoonen.

Behalven de *tamme* zoorten van *Pinang-boomen*, heeft men nog verfcheide *wilde* zoorten.

Daar is 'er eene, die ronde *Pinang* als een bolletje geeft.

Men ziet 'er een afbeelding af met de Vrugt, zoo aan den Boom, als alleen op zig zelven, en in hare volkomene grootte, op N°. XXV. Waar aan men ook klaar genoeg de geftalte van een *Pinang-boom* zien kan, alzoo deze maar wat dikker, wyder van leden, en vry hooger is, ook komt de Vrugt, of de *Majang*, heel anders, als uit de *gemeene Pinang*, en uit 't midden der bladen, voort.

Buiten deze heeft men nog een *wilde* zoort, die een groote Stronk met veel Vrugten geeft, die 'er byna als *Akers*, of *Eykelen*, uitzien, dicht op een groeyen, en ook ontrent zoo groot zyn. Zy werden meeft van de *Vledermuizen*, *Kakatoeba's*, en andere Vogels, gegeten.

Het hout van deze Boomen is zeer goed tot allerley Latten, en werd 'er ook meeft toe gebruikt, om dat zy lang duuren, en hard zyn.

Daar is nog een derde zoort, die vry korter, en dunner van ftam, dan alle andere *Pinang-boomen*, is, gevende ook de kleinfte *Pinang*, die mede zeer weinig geacht werd.

De Nibong- of de wilde Pinang-boom. De *Nibong-boom* heeft ook een groote gelykenis na de *wilde Pinang-boom*, voor al de kleine, alzoo 'er een groote en een kleine zoort van dezen Boom is.

Gelyk de kleine meer na de *Pinang-boom* gelykt, alzoo gelykt de groote zoort eenigzins na de *Saguweer-boom*, waar van hy als een *wilde* zoort fchynd te zyn.

Hy is van ftam als een *gemeene Calappus-boom*, dog met geen leden, die men zien kan, verdeeld. Zyn takken zyn ook dunner, en minder in getal, dan aan de *Saguweer-boom*.

De bloeffem komt, gelyk aan de *Calappus-boom*, tuffchen de takken, aan een zeer groote rift uit, waar aan eindelyk een Vrucht, als een kleine ronde *Pruim* komt.

Wy vertoonen een tak van den Boom met de Vrugt, en Bloeffem, yder byzonder op N°. XXVI., alwaar by de letter *A*. de Bloeffem, by *B*. een rank met onrype Vrugten, en by de letter *C*. een rype volwaffene Vrugt afgebeeld werd, die hy ook maar eens draagd. Deze Vrugten deugen nergens toe, en verwekken immers zoo grooten jeukte, als de *Saguweers-Vrugten*.

Het hout werd meeft tot Latten gezogt, om dat het zeer lang duuren kan, en hard is.

Men maakt 'er ook wel Stampers van Roers, Pieken, en Spieffen, van; dog voor Spieffen valt het zwarte hout 'er af al wat dun; dog als men dit daar toe gebruiken wil, moet men niet wagten, tot de Boom Vrugten draagd, alzoo zyn kragt dan aan 't verminderen is.

Men krygt van dezen Boom ook eenige *Palmiet*, en ook wel, by nood, eenig *Meel*; maar beide valt het zeer flegt van fmaak, behalven dat hy zig hier toe zoo gemakkelyk, als de *Zagoe-boom*, niet behandelen laat.

De kleine *Nibong-boom*, gelykt (volgens ons voorig zeggen) meeft na de *wilde Pinang-boom*, waar mede hy in ftam en Vrugten, al vry wel overeen komt.

De ftam valt pas veertien of vyftien voeten hoog, en is van dikte, als een dikke *Pinang-boom*, hebbende zyn takken in de top mede in 't ronde byeen en bladen, die eenige tanden hebben, die yder byzonder ftaan; dog vooraan is een byzonder breed blad, dat drie zyden heeft, vertoonende zig byna als een opene Waayer. Ook zyn de bladen fchoon hoog-groen, en zeer glad.

De Vrugten vertoonen zig aan eenige fteelen tuffchen de takken, hebbende de grootte, als een lange *Haze-noot*, doch bitter, en niet bequaam om die te eeten.

Het hout van dezen Boom werd al mede tot latten, diergelyk werk, en ook wel tot dunne *Toraanen*, gebruikt; dog 't valt vry zwaar in de hand; en het is in zig zelve ook zoo goed, en duurzaam niet, als de andere zoort.

Daar valt ook *Palmiet* in, dog zy is niet beter, als die in de *groote Nibong* valt.

DERDE HOOFDSTUK.

DE Speceryagtige Boomen. *De* Pompelmoes-boom. *De* Groote Zoete Limoen-boom. *Verscheide andere zoorten van* zoete Appelen, *of* Limoenen. *De* gemeene Chineesche Appel. *De* Tonkinse zoete Appel. *Verscheide zoorten van* Suure Limoenen. Lemoen Martyn. Lemoen Goeramas. Lemoen Porot. Lemoen Papedo. Lemoen Carbouw. Lemoen Sowanggi. Lemoen Nipis. *De* Goud Limoen. Lemoen Hitam. *De* Madurasche Limoen. *De* Citroen-boom. *De* Granaat-boom. *De* Bidara-boom. *De* Tamarinde-boom. *De* Trommelstok-boom. *De* groote Cajoe-Poeteh-boom. *De* kleine Cajoe-Poeteh-boom. *Verscheide zoorten des zelfs.* *De* Soelamoe, *of* Boha-Hati-boom. *De* Sosoot-boom. *De* Camelan, *of* Molukze Anys-boom. *De* Rarak-boom. *De* Nagel-boom. *De* Konings-Nagel. *De* Ryst-Nagel. *De* Wilde Nagel. *Verdere aanmerkingen over de zelve.* Instructie, *voor de* Gevolmagtigden, *om de Nagelen zelfs te ontfangen.* *De* Nooten-Muschaat-boom. *De* Tamme. *Verscheide zoorten des* *De* Pala Bacambar. *De* Kakkerlak-Noot. *De* Witte Noot. *De* Domine's-Noot. *De* Dieven-Noot. *De* Konings-Noot. *Verdere aanmerkingen over de zelve.* *Nuttigheden der* Nooten, *en der* Foelie. *De* Wilde Nooten-Muschaat.

De Speceryagtige Boomen.

Specery-agtige Boomen.

DUs verre nu van die Boomen gesprooken hebbende, die Vrugten, 't zy tot voedzel, spys, en lekkernye, 't zy ook wel tot drank, uitleveren, zoo zullen wy, om ons bestek te volgen, nu tot die Boomen, die of een Speceryagtige geur, ofte Olie, in zich hebben, en van zich verspreiden, of die voor de rechte Specery-boomen bekend zyn, overgaan.

Zommige van deze Boomen leveren ook ongemeene lekkere, en zelf van de allerbeste zoorten van Vrugten uit, en andere geven wel mede Vrugten; dog die men voor geen lekkerny eeten kan, hoewel zy heerlyk van geur, ongemeen van kragt, nuttigheid, en werking in de *Genees-kunde* zyn.

De Pompelmoes-boom.

Onder deze geven wy de eerste plaats aan den *Pompelmoes-boom*, zynde een matige hooge Boom, van een redelyke dikte, digt donker-groen, en glad van blad, dat aan de jonge Boomen wel zes of zeven duim lang is, hebbende aan zyn agter-deel als nog een klein rond gekloofd blaadje, en ook by yder blad ter plaatze daar dat begind, een doorn, die wel een lid van een vinger lang is. Dog hoe de Boomen meer verouderen, hoe die ook minder, en korter werden.

Men heeft in *October* aan de zelve een schoone witte, zeer geurige bloessem, troswyze, bestaande in bloemen van vier, en ook wel vyf langwerpige dikke agterovergebogene blaadjes.

Hier van komt met 'er tyd in *April*, of *Mey*, een Vrugt, gemeenelyk als een Mans hoofd van groote, wat plat, en zeer dik van schil, welke van buiten geelagtig, en van binnen wit gelyk in alle de *Limoenen*, dog wel een duim dik, droog, voos, en als wat wolagtig is.

Onder deze schil vertoond zich een heerlyke Vrugt, bestaande in vyf of zes stukken, die men van een scheiden kan, gelyk zy door eenige vliezen gescheiden zyn, byna op de zelve wyze als de *Chineesche*, of de *Oranje*, de *Curaçaose*, en andere *Appelen*. In deze deeltjens ziet men een merg, bestaande als in lange korlen, in zommige purperagtig, en in andere zoorten wit zynde, waar van de eerste wat rynschagtig, dog de laatste wel de zoetste, heerlyk van smaak en geur, vol zap, en van de lekkerste Wyn niet verschillende zyn. Van de zelve eet men alles op, uitgenomen dat in yder afgezonderd schyfje twee of drie geele platte kleine korlen leggen, als een *Pistache* van grootte, dienende, om die Vrugt weer voort te planten, en men ziet van deze Vrugten verscheide aan een tak byeen hangen.

Men heeft van de zelve ook verscheide zoorten; want buiten de twee gemelde, te weten, die van binnen wit, en die purperrood zyn, heeft men nog een derde zoort, die van binnen ook wit, maar van grootte als een kleine schootel, waar van de schil ongemeen dik, gelyk ook deze Vrugt hier te Lande wel bekend, en nu en dan uit *West-Indiën* overgekomen is.

Het is een byzonder lekkere, zeer verfris-

friſſchende en gezonde Vrugt, die geen ander gebruik heeft, als om ze uit de hand te eeten, waarom zy ook wel tot een na-geregt gebruikt werd.

De Boomen geven ook een zeer aangename lommer, alzoo zy donker en dicht van blad zyn, uit welke bladeren ook een heerlyke Olie getrokken werd.

De groote zoete Limoenboom.

Onder alle de zoorten van *Limoen-boomen* kenne ik 'er geen, zoo hoog van ſtam en kruin, als de *groote Zoete Limoenboom*, diens Vrugt men ook wel een *zoete Appel* noemd.

Deze heeft mede eenige, hoewel maar weinig doornen, zynde in zyn blad de voorige Boom niet zeer ongelyk, alzoo die vyf of zes duim lang, en ontrent een kleine hand breed, wat ſcherp, als van eenige tandjes vooraan, en mede van zoo een klein blaadje agteraan (dat in alle de *Limoen-boomen* gemeen is) voorzien zyn.

De bloeſſem van dezen Boom is mede wit, hebbende vyf agterover-gebogene blaadjes, zynde in grootte de naaſte aan die van de *Pompelmoes*.

Deze geeft een ſchoone groote rond-geknobbelde Vrugt, wel twee vuiſten groot, met een groen-geelagtige ſchil vol knobbels, die wel een pink dik is, onder welke zich de rechte *zoete Appel* mede in verſcheide afgezonderde ſneeden, of deelen, gelyk in andere *Limoenen*, of *Oranje-Appelen*, vertoond, zynde bleek-wit van vleeſch, zeer zappig, wynagtig van ſmaak, byzonder zoet, en heel gezond, als men 'er niet te veel af, en voor al als men 'er Brood toe eet.

Verſcheide andere zoorten van Soete Appelen, of Limoenen.

Men heeft'er verſcheidene zoorten van, de eene grooter, de andere kleiner, onder welke men de gemeene *Chineeſche Limoen*, of *Orangie-Appelen*, die vry kleiner, zeer plat, en niet grooter, als een *gemeene Curaçaoſe Appel* vallen, hoedanig zy ook van verwe zyn, mede rekenen moet; maar ik kenne geen heerlyker, nog ſchooner *Appel* in de wereld, als de *Tonkinſe zoete Appel*.

De gemeene Chineeſe Appel.

De Tonkinſe Appel.

Deze valt op *Batavia*, en de Vrugt is byna van grootte als een kleine *Pompelmoes*, glad, en (ſchoon zeer ryp zynde) donker-groen, zeer dun van ſchil; dog goudgeel van merg, zoo heerlyk van ſmaak, zoo byzonder zappig, en zoo lekker, dat ik 'er geen Vrugt in de wereld voor kiezen zou, behalven dat zy ook zeer gezond; hoewel hy daar niet zeer overvloedig, en een zeldzame Vrugt is.

Alle deze *zoete Appelen*, of *Limoenen* dienen alleen, om ze zoo uit de hand te eeten, behalven dat men al mede uit de bladeren, gelyk van alle die zoorten van boomen, een heerlyke Olie krygen kan, die ongemeen goed tegen het *Kolyk*, en andere zoorten van buikpyn, is.

Verſcheide zoorten van Suure Limoenen.

Buiten deze zoorten van *zoete Limoenen*, ofte *zoete Appelen*, heeft men nog verſcheide andere *zuure* zoorten, die wel juiſt niet uit de hand gegeten werden, maar die een zeer aangenaame verquikkende *zuure* geur hebben, en in deze en gene ſpyzen, of wel tot andere zaaken, zeer veel gebruikt werden.

Lemoen Martyn.

Van deze zoort is de *Lemoen Martyn*, die wel zoo groot, als de *zoete Limoen*, en die ook vol bulten is, van welke zommige rond, en andere weer langwerpig zyn.

Van deze gebruikt men meeſt de ſchillen, die men raſpt, met wat water mengt, en waar mede men, als men zich waſſchen wil, 't hoofd, gelyk men ook wel met 't zap het geheele lyf, wryft; maar daar toe is zy vry wat te ſcherp, en die deze Vrugt kennen, zullen dat niet doen.

Men gebruikt het *zuur* zap ook wel in de koſt, gelyk mede tot het verwen. Zommige konfyten ook wel de ſchille. Men heeft deze Vrugt meeſt het geheele jaar door.

Lemoen Coeramas.

Daar is nog zulk een bultige zoort, byna mede van de zelve grootte, *Lemoen Coeramas* genaamd, die mede tot het waſſchen van 't hoofd zeer veel gebruikt werd, alzoo de ſchil zeer geurig, en ſterk van reuk is, hoewel de geur van de *Lemoen Porot*, of de *Buik-Limoen*, wel zoo aangenaam is, die men ook in de heerlyke Olie, die uit de bladeren getrokken werd, bevind. Deze Olie, vooral van de *Buik-Limoen*, is zeer dienſtig tegen 't *Kolyk*.

Lemoen Porot.

Men gebruikt de ſchil van deze *Lemoen Coeramas* ook onder zekere welriekende Zalve, waar mede men het lyf beſtrykt.

Lemoen Papedo.

Daar is ook een *wilde* zoort van bultige *Limoenen*, by den *Amboinees* de *Papedo-Limoen* genaamd, om dat zy die in de zoppen, waar in zy hun *Papedo* indoopen, gebruiken, om dat zy zeer zuur van ſmaak is, in zoo verre, dat het wel zomtyds wat ſnyding in de buik verwekken kan; dog zy matigen dit zuur, door dit *Limoen-zop* in eenig Viſch-water te doen indruppen, en dan hun *Papedo* daar in te doopen, dat, volgens hun zeggen, zeer wel ſmaakt.

Lemoen Carbouw.

De *Buffels-Limoen*, of de *Lemoen-Carbouw*, is mede zoo een zoort, en wel de grootſte van allen, gelyk ook de Boom is. De Vrugt is dun van ſchil, wel ſterk; dog niet heel aangenaam van reuk, zynde mede zoo ongemeen zuur, dat men die niet wel in de ſpyze durft ge-

gebruiken, weshalven zy meeſt diend, om Kriſſen, Spieſſen, en andere Wapenen, ſchoon te maken, alzoo zy ten eerſten door hunne groote ſcherpheid de roeſt 'er afbyt.

Lemoen-Sowanggi. De *Lemoen-Sowanggi*, ook een *wilde* zoort, valt kleiner, als de voorige, en ontrent als een kleine *Mangga*, hebbende veel peukels, en kleine knobbels. Zy is donker-groen van verwe, zeer zuur van ſmaak, wat korlig, en de ſchil zeer aangenaam van geur, trekkende wat na de *Citroen*-geur.

Zy werd van de *Amboinezen* al mede tot hun *Papedo*, en verder tot het verwen van *Caſſomba*, of de Appelbloeſſem-verw, gebruikt.

en Een aangenamer Vrugtje, en van wel zoo veel gebruik is de *Lemoen Nipis*, of de dunſchillige *Limoen*, anders een *Limmetje* genaamd, welkers zap om zyn aangenaam zuur in veel ſpyzen gebruikt werd. De Boom is klein, en ook de Vrugt, die glad van ſchil, en, te degen ryp zynde, *Citroen*-geelagtig van verwe is, als een groote *Pruim*; dog rond. Men krygt hier te Land wel diergelyke uit *Weſt-Indiën*, in pekel ingelegt, dat men in *Ooſt-Indiën* ook wel doet, behalven dat men de groene Vrugten, of meeſt de ſchillen, ook wel konfyt. Zy werden ook zeer veel tot het ſchoonmaken van allerley Geweer, om de bevorens aangehaalde reden, gebruikt.

De Goud-Limoen. Daar is nog een andere zoort van *zuure Limoenen*, *Lemoen Amâs*, of de *Goud-Limoen*, genaamd, groeyende mede aan een klein Boomtje, en de Vrugten vallen niet grooter als een *Kroosje*, of als een Musket-kogel, al mede wat peukelagtig, hebbende ook een zeer dunne ſchille, die eindelyk mede *Citroen*-geel werd. Het is ook een zuure zappige Vrugt, die een geelagtig merg heeft, dat vol korltjes, van grootte als de Gerſt is.

Zy werden niet in de ſpyze, maar, om hare goede geur, wel om 't hoofd te waſſchen; dog gemeenelyk van de Goud-ſmits, om 't Goud te zuiveren, van waar zy ook haren naam dragen, gebruikt.

Lemoen-Hitan. Onder de *Oranje-Appelen* is ook een *zuure* zoort, die zy *Lemoen-Hitan*, of de *Swarte Lemoen*, noemen, die aan een redelyk grooten Boom groeid, en een vry groot blad heeft, dat wel vier duim lang is. De Vrugt is rond, plat, en glad; dog donker-groen van verw, trekkende wat na den zwarten, waar na zy ook zoo genaamd is. Zy is mede zappig, dog vry zuur, en wat bitter van ſmaak, byna als onze *Oranje-Appels*, en vol korlen. Zy werden meeſt in deze en gene dranken, die men maakt, gebruikt, hoewel het in zich zelven een ſlegte Vrugt is, om ergens in te gebruiken; dog zy is goed voor de Slaven, om 'er iets mede te ſchuuren, om 't hoofd te waſſchen, of om ze tot de Verweryen der *Chineezen* te gebruiken, gelyk zy hen tot de *Caſſomba*-verw zeer wel diend.

De kleinſte *zuure Lemoen*, die ik kenne, is die van *Madura*, die als een Snaphaans-kogel van grootte, en mede zuuragtig van ſmaak is. De Madurafe Limoen.

Men heeft hier ook *Citroen-boomen*; dog zoo laag van ſtam; (die verſcheide byeen zyn) en zoo ydel, en dun van takken, dat men de zelve veel eer onder de Heeſters, en Struik-gewaſſen, reekenen mogt. De Citroen-boom.

Hy verſchild daar in ook van blad met de andere *Limoenen*, dat het geelagtig-groen is, en dat men 'er dat kleine blaadje niet agteraan heeft. Het gelykt verder na een *Lauwrier-blad*, en heeft diep-ingaande tanden, die zich als een Zaag vertoonen.

De bloeſſem is ook uit vyf witte bladen, die na buiten gebogen zyn, beſtaande, die niet zeer ſterk van reuk zyn. Men heeft een *tamme*, en een *wilde* zoort van dezen Boom.

De *wilde* Vrugt is veel grooter, als de *Citroenen*, die men in *Holland* heeft, zynde wel een half voet lang, en een hand-breed dik, hebbende een zeer dikke ſchille, die bleek-geel, byna als de *Lemoen Nipis*, en wat gebult is. Zy vallen mede zeer zuur.

De *tamme* zyn wel een kleine voet lang, een groote halve voet dik, en wel zoo gebult van ſchil, met een tepel aan 't einde, gelyk de *wilde* mede heeft, waar na de Inlanders haar den *Borſt-Limoen* noemen. Ook is de ſchil wat bleekgeel, of graauwagtig van verw, en wel een duim dik, gevende van beide, zoo de *wilde* als de *tamme* een heerlyk Confyt, of een zoort van *Succade*, die zeer lekker ſmaakt. Het merg van de Vrugt is wel wat aangenamer van ſmaak, als de *wilde*; dog werd mede zeer weinig gebruikt, als om deze of gene Spyzen van den Inlander te doopen in 't zap, dat men hier of daar in uitdrukt.

De *Chineezen* brengen uit *China* op *Batavia* zekere welriekende, en zeer ſchoone *Citroenen*, die zy voor een zeldzame Vrugt houden, en die zy met hunne Jonken in houte bakken, met de Vrugt 'er aan, overbrengen.

Wy vertoonen 'er hier op N°. XXVII. een afteekening van, waar by men eenigzins

zins zien kan, wat voor een Boom, blad, en hoe groot de Vrugt is.

De Granaat-boom. Men heeft hier ook de *Granaat-boom*, die klein, en dun van ſtam, of ſtammen is, alzoo zy meeſt verſcheide byeen groeyen.

Deze Boom is zoo bekend in *Holland*, dat het niet noodig is, of de zelve, of de Vrugt te beſchryven. Zy werd by veelen zeer geroemd; dog ik heb in alle die *Granaat-korlen* nooit die keurlyke ſmaak konnen vinden, die 'er zommige zoo hoog van opgeven, alzoo 't alles in een weinigje zap van een klein korltje, die 'er veel in zyn, beſtaat; maar daar men, om de waarheid te zeggen, niet veel aan heeft, voor al hier niet, daar deze Vrugt niet boven een kleine vuiſt groot valt; maar ik heb ze nergens ſchoonder als aan de *Caap der goede Hoop*, aan een klein Boomtjen in de *Tuin* der *Maatſchappy* in 't jaar 1695. en vier Vrugten aan een dun takje zien hangen, van welke yder als een *dubbelde Guldeling* van grootte, en zoo heerlyk geblooſt was, dat het een luſt was, om die van buiten aan te zien. Hoe die van ſmaak of van binnen was, kan ik niet zeggen.

De ſchil en de korlen werden tegen de *Loop* zeer veel gebruikt.

De Bidara-boom. Daar is nog een Boom, die kleine *zuure* Vrugtjens, als kleine *Pruimtjes*, geeft, dragende de naam van de *Bidara-boom*. Hy is ontrent een knye dik, redelyk dicht van takken, fraai van kruin, en vol kleine ronde blaadjes.

De Vrugten van dezen boom, die twee of drie byeen groeyen, zyn als een kleine *Lanſſa-Vrugt*, of als een *Pruim*, geelagtig groen van verw, als zy ryp zyn, dat in *Maart*, of *April* is, en wat zerp of wrang van ſmaak, hebbende van binnen een kleine korl, of ſteen, als die van een *Olyf*, maar wat gerimpeld; dog in andere Landen werd die Vrugt grooter, ryper, en zoeter. Het is hier een van de ſlegtſte, en onnutſte Vrugten.

Daar is nog een zoort van *Strand-Bidara*, die mede zeer ſlegte wrange Vrugten van weinig gebruik geeft.

De Tamarinde-boom. Hier valt mede de *Tamarinde-boom*, die men eigentlyk *Tamar Hindi*, dat is, de *Indiſche Dadel-boom*, noemen moet, een Boom by allen, die *Indiën* doorreiſt hebben, bekend.

Het fatzoen van dezen Boom, en zyn Vrugten, zouden wy vertoonen, indien hy reeds niet zeer levendig in 't I. Deel van de *Hortus Malabaricus* met de naam van *Dalam-Pulli Fig.* 23. afgebeeld was. Hy valt overvloedig op *Java*, waarom de *Maleyers* en *Inlanders* hem, als mede om zyne zuurheid, *Aſſam Java*, of *Javaans* zuur, noemen.

Het is een Boom van een fraaye hoogte, ontrent als die van een *zoete Limoen-boom*, hebbende de dikte van een half voet in de middelyn.

Hy is vol takken, en die weer vol korter takjes, waar aan men rondagtige bladen, paar aan paar, wel agt of tien, en meer, na malkanderen ziet, dog zoodanig, dat 'er vooraan altyd weer een blad komt.

Deze Boom, die zeer groen en fris van blad is, voor al als 't wat geregent heeft; geeft een ſchoone lommer, om welke reden men 'er veel langs de Grachten van *Batavia* geplant ziet. Hy ſluit gemeenelyk ook, met het vallen van den avond, of als 't regend, zyn blad, gaande wat voor Zon 's opgang weder open.

Hy geeft zyn bloeſſem in *Januari*, of *Februari*, by kleine trosjens, waar aan men bloemtjens van zeven witte blaadjens ziet, uit welke in *Mey*, of *Juni*, de Vrugten voortkomen, die men in eenige ſchalen, als de Roomſche boonen aan de Boom hangen ziet, in welke ſchillen drie of vier platte, byna vierkante korlen zyn, rondom met eenig zuur rosagtig, zappig merg bezet.

Dit merg werd wel tot koeken gemaakt, met *Zuiker* vermengd, en zoo verkogt, hoedanig het ook wel herwaards verzonden werd. Het is zeer verkoelende, en verfriſſchende, ook gebruikt men 't zelve in veel ſpyzen, ſaucen, en zappen, behalven dat het in de *Genees-kunde* veel heerlyke gebruiken geeft, die de *Genees-* en *Kruid-kundigen*, en voor al, de Meeſters op de Schepen bekend zyn, die daar mede veel elendige en ſcheurbuikige menſchen weer tot hunne voorige gezondheid helpen.

Een heerlyke Boom is ook de *Trommelſtok-boom*, anders de *Caſſia-Fiſtula* genaamd. De Trommelſtok-boom.

Hy valt hier mede, hoewel niet zeer overvloedig, en wy zouden een nette afteekening daar van, zoo als ik een Boom op *Larike* gezien hebbe, konnen vertoonen; maar laten dat na, om dat die reeds in de *Hortus Malabaricus*, in 't I. Deel *Fig.* 22. onder de naam van *Conno* verbeeld, behalven dat hy ook in de *Hortus Medicus Amſtelodamenſis cap.* XI. in het eerſte Deel te vinden is.

Het is een hooge, dicht-bladige, en zeer lommerryke boom, als een kloeke *Mangga-boom*, dog veel dichter van loof, zoo dik van ſtam als de zelve, vertoonende zyn bladen mede by vier of vyf paaren tegen malkanderen aan, en voor mede met een blad alleen voor uit, dat voor mede breed, glad, en donker-groen valt.

Zyn bloeſſem is van verw geel, van gedaante als die der *Violen*, beſtaande

yder

yder bloemtjen uit vyf blaadjes, die in groote trosjes byeen ſtaan; dog uit yder bloemtjen ziet men maar eene *Trommelſtok* voortkomen, zynde een lange ronde bruine harde pyp, of ſchille, die houtagtig, ontrent twee voeten lang, een duim dik, en aan de eene zyde met een naad is.

Van binnen is die koker vol verdeelingen, of afſcheidzels, met een zwart en zagt merg, waar in een dunne platte korl is.

Wat nuttigheid dit merg (om 't welk zy alleen gebruikt werd) geeft, weten de *Genees-kundige*, *Apothekers*, en *Kruidkenners*, zoo wel, dat wy daar niet veel af behoeven te zeggen.

Het is een zeer zacht en gemakkelyk middel, om 't lyf te zuiveren, en open te houden. Het doet ook de Nieren, en de blaas veel goed, zynde zeer dienſtig voor die 't *Graveel* hebben, alzoo het alle verſtoppinge zuiverd, den ſteen breekt, de ſtoffe ook afdryft, en wegneemd; dog daar voor behoefd men het in *Ooſt-Indien* niet te gebruiken, alzoo men daar zeer weinig van die quaale hoord, gelyk mede van den *Voeteuvel*, daar het egter mede zeer goed en heerlyk van werking tegen is, als mede tegen veel andere qualen, en ongemakken, die de *Geneeskundigen* genoeg bekend, en derhalven meer van hunne, dan van myne behandeling zyn.

Men heeft van de *Caſſia* wel driederley zoorten op *Java*, en in *Amboina* is nog een *wilde* zoort, die aan een groote, hooge en heel rechte Boom groeid, die ſmal van kruin is, en een rond, klein blad heeft, dat al mede by tien, twaalf, en meer paaren aan een takje tegen malkanderen over ſtaat, hebbende een ribbe in 't midden van yder blad.

De bloeſſem is mede in trosjes byeen, byna even als de voorige, en hier aan komen dan ook zulke Vrugten, zynde mede lange pypen, of ronde buizen van een voet of twee lang, een duim dik, licht-zwart, dog zoo glad niet, als de *tamme Trommelſtok*, agteraan wat gebogen, en vooraan als met een harde doorn gewapend, gelyk men dit op N°. XXX. by een tak van deze *wilde* zoort zien kan.

Deze Vrugt is mede in kleine vertrekjes verdeeld; dog men heeft 'er zulk een zwart zappig merg niet in, als in de *tamme*; maar wel een wit, voos, en taay vleeſch, vervullende hier de heele plaats, daar de *tamme* vertrekjens maar half vol zyn. Daar is ook een korl in, dog die rond, plat, geel, en klein is.

De Vrugt diend nergens toe; dog de korls (zegt men) zyn, gewreven en met water ingenomen, een heel goed tegengift voor die gene, die vergiftige *Krabben*, *Viſſchen*, of iet diergelyks, gegeten hebben.

De groote Cajoe Poeteh boom. Men heeft in *Amboina* een Boom, die de *Inlander* na zyne gedaante of baſt, de *groote Cajoe Poeteh*, dat is, de *groote Wit-Hout-boom*, noemd, en die zy in haar eigen taal de naam van *Leitum* geven.

Het is een baſtaard zoort van *Lauwrier*, zynde een hooge Boom, met een redelyke dikke ſtam; dog die in 't wild groeid.

Des zelfs blad heeft wel eenige gelykenis na 't *Lauwrier-blad*, dog 't is ſmaller, wel zoo ſtyf, zeer ſpits, bleek-groen, wat geribd, en eenigermaten ruig. Men heeft 'er twee zoorten af.

De bladeren van de eerſte zoort zyn wel vyf duim lang, en ontrent half zoo breed. Zy groeyen niet dicht byeen, maar ydel en verſpreid, en de Boom geeft Vrugten, als een *Lanſſa-Vrugt*, of als een witte *Pruim* van grootte, dog roodagtig, of wel tuſſchen den rooden en blaauwen van verwe, hebbende een bolſter, die byna wel een pink dik is, en een korl van binnen in de Vrugt, die zich in tween ſcheiden laat. Deze Vrugt heeft een ſterke Specery-reuk, ſmakende wat bitteragtig.

De kleine Cajoe Poeteh boom. Behalven deze is 'er nog een kleine zoort by den *Inlander* de *kleine Cajoe Poeteh-boom* genaamd, diens bladen veel kleiner, ontrent drie of vier duim lang, en maar een groote duim breed, of daar ontrent, vallen, hebbende weinig ſchuinze ribben, en eenigzins een harsreuk.

Deze geeft mede kleine Vrugten, van verw als de voorige, of wat na den zwarten, en ook met een korl van binnen, zynde wel zoo ſterk van reuk en ſmaak, als de groote Vrugt, wat hars-agtig, en na de *Myrth* trekkende. Men heeft die in *Auguſtus*, en eenige maanden later.

De ſtam van dezen Boom ſchynd beneden als verbrand te zyn, ſchoon 'er geen vuur by komt.

De *Amboineezen* gebruiken de baſt van dezen Boom tot het dichtmaken van hunne Vaartuigen, zynde als een zoort van *Baroe*, en *Moſch*, die in 't water zweld, hoewel zy zomtyds ook wel krimpen kan.

Men gebruikt de bladen ook wel om zich te waſſchen, voor al als 't lyf wat jeukt, alzoo zy die jeukte doen overgaan.

Verſch... dezoo... ten. Behalven de twee zoorten van *groote Cajoe Poeteh-boomen*, is 'er nog een

nog een byzondere, de *kleine Cajoe Poeteh* genaamd; dog in alle deelen, zoo van Boom als van blad kleiner, en gelykende zeer wel kleine en smalle *Wilgebladen*, hebbende een Speceryagtigen reuk, byna als de *Cardamom*.

De bloessem en Vrugt, verschild niet van de voorige, dan dat die beide kleiner, hoewel zy wel zoo sterk en Speceryagtig van geur zyn. Men gebruikt deze Vrugten en bladen in de *Genees-kunde*, en in drankjes, die men de *Inlanders* ingeeft, zeer veel.

Het beste gebruik, dat men hier af heeft, is, dat men uit de bladen van dezen Boom een *Olie* trekt, *Cajoe-Poeteh-Olie* genaamd, die (zoo my zeker *Apotheker* hier te Lande gezegt heeft bevonden te hebben) in alle deelen met de *Cardamom-Olie* overeenkomt.

Deze *Olie* is heerlyk van werking, om te doen zweeten, als men de *koorts* heeft, en om het quaad dus te doen uitwazemen, waar tegen men vyf of zes druppels ten hoogsten met wat Wyn voor 't aankomen der *koorts* inneemd. Veel van ons Volk op de t'huis-reize heb ik daar door alleen geholpen.

Uitwendig gebruikt zynde, is die *Olie* heerlyk tegen alle strammigheden der leden, zenuwen, en gewrigten, en zelf tegen de volkomene lamheid, waar van zekere my bekende Vriendin, diens eene zyde en been geheel lam geworden was, alleen maar door 't stryken met deze *Olie* 's morgens en 's avonds, volkomen hersteld is.

Daar is nog een byzonder zoort van *Cajoe - Poeteh - boomen*, als een kleine fraaye zoort van *Myrthus-boomtjes*, die ook zeer klein van stam, blad en Vrugt, dog cierlyk van kruin is. De *Amboineezen* noemen hem *Hoerong*, en anders ook wel de *kleine Kajoe-Poeteh*. Zy gebruiken den zelven nergens toe, dan dat zy van 't hout van dezen Boom, dat zeer techt van stam, en hard is, hare daksparren maken.

De Soelamoe, of Boha-Hati-boom.

Men heeft in *Amboina* een Struik ofte Boomtje, de *Boha-Hati*, dat is, *Hart-Vrugtboom*, genaamd, die zy op zyn *Ternataans Soelamoe* (als of wy zeiden een *Panacea*, en een algemein *Genees-middel*) noemen.

Indien hy aan Strand staat, zoo blyft hy maar een Struik; dog zoo hy zich onder de schaduwe van andere Boomen bevind, zoo groeid hy tot een fraai Boomtjen op, dat weinig brosse takken, en bladen, die zonder ordre en door malkanderen staan, heeft. Ook zyn zy gemeenelyk tien of twaalf duim lang, en drie of vier duim breed, geribd, meest rond, dog eenigzins spits uitloopende.

Aan de zelve komt een kleine bloessem, gelykende wel wat na dat van de *Druiven*, staande op zich zelven aan korte takjens tusschen de bladen in, waar van met 'er tyd kleine platte Vrugtjens komen, die de gedaante van een hertje hebben, waar na zy ook haren naam van *Boha Hati*, dat is, *Hert-Vrugt*, dragen, vallende ontrent een dubbeltje groot.

Men kan het aan een tak van dezen Boom, op N°. XXVIII. zeer klaar zien.

Deze Vrugtjes werden met 'er tyd ros, en zyn zoo bitter, dat menze gemeenelyk de *Koning der bitterheid* noemd, alzoo geen bitter daar by te vergelyken is.

Deze bitterheid blyft altyd in de Vrugtjens. Zy valt ook in de wortel; maar die vergaat met 'er tyd.

Men zet die Vrugtjens op *Brandewyn*, of eenige andere Drank, en zegt, dat 'er niets heerlyker tegens 't *Kolyk*, *Pleuris*, *enz.* is. Ook gebruikt men deze Vrugtjens tegen de *koorts*, waar van men 'er vier of vyf inneemd.

Maar wat mag ik van deze of gene pyn of ziekte praten, de *Inlanders* zeggen, dat het tegen alle ziekten, en quaalen, goed is, immers zy gelooven dat, en willen met geweld, dat wy 't ook zullen gelooven; dog wy hebben dat juist zoo algemein niet, hoewel in veel gevallen zeer goed, en de bitterheid van dit klein Vrugtjen wel zeer groot, dog 't zelve egter zeer zuiver-bitter bevonden.

Men gebruikt ze ook als een tegengift in veel gevallen zeer voorspoedig, doende ten eersten sterk overgeven; en dit is ook een van de beste en gereedste middelen tegen de vergiftige beet van zekere zoort van groote en vergiftige *Hagedissen*, *Pananat* genaamd, en onder de *Ambonsche* Dieren by ons beschreven.

Op *Timor*, en daar ontrent, als ook op *Batavia*, valt een plant, *Loessa Radja* genaamd, die zy zeggen, dat nog wel zoo bitter is.

De Sosoot-boom.

By dezen Boom en Vrugt voegd ook de *Sosoot-boom*, onzes bedunkens, zeer wel, die hier mede valt, en die bittere wortels uitleverd, die men in de *Saguweer* doet; om ze bitter te maken.

Dit is een hooge Boom, die in 't wilde Bosch groeid, zynde redelyk dik van stam, zoo dat men werk heeft, om hem te omvademen. Hy is klein van kruin, dicht van takken en bladen, en men heeft 'er twee zoorten af, waar van 't eene het *Mannetje* en 't ander het *Wyfje* genaamd werd, hoewel zy weinig van een verschillen, behalven dat de bladen wat smaller, langer, en dunner zyn, en dat de smaak bitterder, en de Vrugt ronder, en korter is.

Van het laatſte zoort, dat wel meeſt gebruikt werd, zien wy een tak, met zyne Vrugt byzonder op N°. XXIX.

De takken van dezen ſtam ſtaan redelyk dicht boven, en tegen malkanderen, en de bladen met verſcheide paaren 'er aan, zynde drie of vier duim lang, een groote duim breed, donker-groen, glad, met een middelrib, en eenige fyne dwarsadertjes, die men boven zoo veel niet, als wel beneden, gewaar werd, hebbende een aangename bittere ſmaak.

Deze Boom geeft nu en dan in *April* wel Vrugten, die als een kleine *Canari*, en ontrent twee duim lang, wat krom, plat aan de eene zyde, een vinger breed zyn, en ook een korl van binnen hebben; dog men ziet het zelden, ook is zy van geen gebruik; maar de wortels van dit *Wyfjen* alleen werden ten deele uitgegraven, die ontrent een been dik, en ook wel dunner, vallen, dekkende de plaats met ronde vette aarde weer toe, op dat de Boom niet uitgaan; maar nieuwe wortels krygen mogt.

Deze wortels in ſtukken van een half voet, en kleiner gekapt, en wat gekneuſt in bondels gedaan, doen de Tyfferaars in de *Saguweer*, om die hare behoorlyke bitterheid te geven, als wanneer die drank gezond en eerſt recht bequaam werd, om te drinken, krygende een zeer goede bitterheid, die, als men ze gewoon is, niet tegenſtaat, de Mage verwarmd, en een zagte t'zamentrekking geeft. Men doet op een zeer groote verglaasde pot maar een bondelken of twee, een arm dik byeen gebonden, dog in kleine ſtukjens verdeeld; welke aanſtonds als een giſting in de *zoete Saguweer* geven, en de zelve in een uur of acht zoo bitter, als 't behoord, dog dikker en witter van verw maken.

Zomtyds gebruikt men ook wel de wortelen van eenige *Limoen-boomen* hier toe; dog zy zyn in verre na zoo goed niet, en men zal ze niet, dan in tyden van nood, en by gebrek van de andere, nemen.

Men heeft hier te Lande wel meer bittere wortels, als die van *Slangen-hout*, *Loeſſa Radja*, en meer andere, in 't gebruik; dog dit zyn vreemde Boomen, die meeſt op *Timor*, of op 't Eiland *Rothe*, en meer andere Eilanden, daar ontrent leggende, vallen, en die ook een geheel ander gebruik in de *Genees-kunde* tegen *koortzen*, en andere ziekten, hebben.

De Camelan of de Malakſe Anys-boom. Men heeft hier nog een Boomtje, dat niet heel groot is, by den *Inlander Camelan*, of den *Molukzen Anys-boom*, genaamd, zynde van ſtam als een dun *Limoen-boomtje*, ydel van takken, die aan weerzyden vol kleine doornen zyn. De bladen zyn klein, vertoonende zich met paaren, en vooruit gemeenelyk een blad. De bloeſſem vertoond zich voor aan de kleine takjes, als een bloem van vyf kleine witte blaadjes, en daar van groeyen Vrugtjes, als kleine ronde Beziën, byna als *Peper-korls*, meeſt twee en twee byeen. Binnen in de zelve is een zwarte korl, die wat kleiner, als 't *Coriander-zaad*, en hol valt; dog komende vry na met onze *Anys* overeen, alzoo zy in 't eerſt een weinig daar na ſmaakt; maar die ſmaak vergaat ook ten eerſten, 't geen ook de reden is, dat het alhier niet gebruikt werd, dienende alleen de *Amboineeze* Vrouwen zoo wat in hare zalven, en ſmeerzels, als zy zich willen waſſchen. Wy vertoonen 'er een tak op N°. XXX. van.

Hier valt ook een Boom, die *Zeep-Vrugt* geeft, en die van den *Inlander* de *Rarak-boom* genaamd werd. De Rarak-boom.

Hy is van *Java* hier gebragt, ſchiet zeer hoog op; dog is dun van ſtam, weinig van takken, die ook met bladen by veel paaren bezet, en die ontrent vier of vyf duim lang; dog maar eene duim breed zyn.

Hy geeft aan de takken een kleine bleek-witte bloeſſem, waar van veel roode Vrugten byeen, van grootte als een Musket-kogel, te voorſchyn komen, die men gebruikt, om 'er, als met zeep, 't Linnen mede te waſſchen, hoewel die *Zeep* al wat ſcherp valt, en 't Linnen eenigzins als verzengd.

De voornaamſte Speccry-boom, die in *Amboina*, en, om zoo te ſpreeken, daar alleen valt, is de *Nagel-boom*, wegens welke ook deze Landvoogdy boven andere vermaard is, om dat, ſchoon zy eertyds ook wel elders gegroeid heeft, zy nu maar alleen hier aangequeekt, geduld, en op alle andere Plaatzen, zedert de tyden van de Heer *Vlaming*, en van de *Ternataanſche* Koning *Mandarsjah*, uitgeroeid is. De Nagel-boom.

Het is een van de ſchoonſte, fraaiſte, en geurigſte Boomen, die men hebben kan, zynde, als hy volwaſſen is, al vry hoog, en dik van ſtam, van welke ik 'er gezien hebbe van hoogte en dikte als een groote *Peere-boom*. Hy valt gemeenelyk ook wat ſpits van kruin, byna als deze laatſtgemelde Boom, recht van ſtam, hoewel die, vyf of zes voeten hoog zynde, zich in dikke, en die weer in dunner takken verdeeld. Ik heb egter wel hooge enkele ſtammen, die tien of twaalf voeten hoog, en fraai dik waren, gezien.

De baſt van dezen Boom is niet dik, maar effen, glad, en ook aan het hout vaſt. Het hout zelf is zwaar, en hard, heb-

hebbende aan zyn dichte takken de bladeren twee en twee tegen een ſtaan, makende met het volgende een kruin. Deze zyn ontrent een hand-breed lang, twee vingeren breed, ſpits als een *Peere-blad*, aan de eene zyde met een rib in 't midden, met zeer fyne dwars-ribben, die men eenigzins zien, dog niet voelen kan, glad en ſchoon helder-groen van onderen, zoo lang zy jong zyn rood en lenig, dog, oud geworden, ſtyf en droog. Als men die tuſſchen zyn vingeren wryft, rieken zy zeer ſterk, en ook de Boomen, als men 'er maar onder gaat, of ryd.

Deze komen in 't begin van de Regen-tyd voor den dag, waar aan dan met 'er tyd, (na dat een geplantte Boom negen jaaren oud, en wel gehavend is) jonge donker-groene langwerpige knopjens met een breed hoofdje komen, waar aan men dan al eenigzins de *Nagelen* zien kan, die zich in de maanden *Auguſtus*, of *September* volkomen vertoonen, hebbende de gedaante van een licht-groen klein ſpykertje met een vier-hoekig kroontje daar boven op. Deze *Nagel* werd met 'er tyd eerſt geel, en daar na rood, immers die zoort, die men *Mannetjens* noemd: want de *Wyfjens-Nagelen* werden maar aan 't kroontje wat rood, zynde dan wel ryp, en bequaam om ze te konnen eeten; dog zy zyn al te heet, en zeer ongezond, en dan geenzins tot een *Specery-Nagel*, maar wel tot het voortplanten, bequaam.

Zoo als nu de *Nagel* maar pas rood geworden is, en zyn bloeſſem afgeworpen heeft, moet men die inoegſten: want als zy maar drie of vier weken langer ſtaat, zoo begind de *Nagel* te zwellen, en tot een *Moer-Nagel* te werden, die men dan voortplanten of confyten kan; maar dan deugd zy tot een *Specery-Nagel* niet meer.

De *Nagelen* groeyen aan byzondere ſteeltjens, drie, en meer byeen, en zoo verſcheiden ter zyden uitloopende bosjens aan eene hoofdſteel.

Van deze *Nagel-boomen*, en *Nagelen*, heeft men verſcheide zoorten.

Daar is de gemeene zoort, die, ryp zynde, zich eenigzins rood vertoond.

Daar is een tweede zoort, die bloedroode Vrugten geeft. En dan nog een derde zoort, het *Wyfjen* gemeenelyk genaamd, diens Vrugten wel zoo groot zyn, meeſt bleek blyven, en zeer weinig roodheid by 't rypen vertoonen. Ook zyn deze wel de beſte, om 'er *Olie* uit te trekken.

Wy vertoonen hier in teekening op N°. XXXI., verſcheide zoorten van *Nagelen*, te weten, by de letter *A.*, zulk een, als zy eerſt voor den dag komt, by de letter *AA.*, een, als hy zich wat klaarder, by de letter *B.*, een, als hy volwaſſen, en by de letter *C.*, een als hy rood, en volkomen ryp is.

Men noemd ze anders ook wel *Giroffel-Nagelen*, een baſtaard-woord van 't Grieks of Latynſch woord *Caryophyllon*, dat weer uit de Arabiſche naamen *Calafur*, of *Carumfel* ſchynt te zamengelapt te zyn. *Kruid-* of *Specery-Nagel* is hare regte naam.

Deze *Specery-Vrugt* is de Ouden niet heel zeer bekend geweeſt: want ſchoon *Plinius* in zyn XII. Boek, en VII. Hoofddeel van *Caryophyllon* ſpreekt, zoo kan ymand, die kennis heeft, aan zyne Beſchryving ten eerſten wel zien, dat hy daar van geen *Kruid-Nagelen* ſpreekt; zelf de beſte *Arabiers*, die nader aan de *Specery-Eilanden* gewoond hebben, hadden 'er in de tyd van *Avicenna* (anders recht uitgeſproken moet het *Aboe il Sina* zyn) die in 't jaar 1160. leefde, nog zulken geringen kennis af, dat hy, meinende, dat de *Moer-Nagelen*, en de rechte *Nagelen*, yder aan een byzondere Boom groeiden, de zelve in 't *Mannetjen* en *Wyfjen* onderſcheide.

De eerſte Schryver, die ik wete dat 'er over geſchreven heeft, was een Grieks Genees-Heer, *Paulus Agnita* genaamd, die de zelve in zyn VII. Boek als ſtokkige zwarte Bloemen, byna een vinger lang, hoewel dat nog al vry wat verſchild, wat heet; maar welriekend, droog tot in den derden graad, groeyende aan een *Indiaanſche boom*, en van veelerley gebruik in deze en gene ſpyzen, ook in de *Genees-kunde*, beſchryfd. En deze beſchryving (om de waarheid te zeggen) is nog zeer mager en ſlecht, alzoo niemand uit die beſchryving de *Kruid-Nagel* zou leeren kennen.

Dat zy in 't jaar 1200. al bekend waren, blykt my uit zeker geſchrift van *Maraſaoli*, eerſte bedienaar van Staat, of *Goegoegoe*, in *Ternate* in 't laatſte der voorledene eeuw.

De *Amboinezen* noemen deze Vrugt *Poa Lawan*, of *Poa Halawan*, dat is, de *Goud-Vrugt*, waarſchynelyk, om dat 'er goud af komt, en om dat hare werking goud weerdig is: want anders kennen de *Amboinezen* 't goud niet, gelyk zy in hun Taal dat ook niet konnen uitdrukken, waarom zy dit woord van de *Javaanen* ontleenen, die 't eerſte goud en zilver hier bragten.

Van deze Vrugt is 'er nog een andere zoorte of twee, zoo men het zoo noemen mag.

De eerſte is de *Konings-Nagel*, die wel wat anders van gedaante is; dog egter aan geen byzonder ſlag van Boomen groeid: De Konings-Nagel.

groeid: want men heeft zeer lange tyd 'er maar eene Boom van gekend, die op *Makjan* stond. Ook heeft 'er een Boom van op *Hatoeaha*, op 't Eiland *Oma*, en een op *Hitoe* gestaan, die in 't jaar 1694. *Nagelen* gaven, die ik gezien, en bezeten heb.

Men zegt, dat zy *Konings-Nagelen* heeten, om dat by yder Konings leven 'er maar een byzondere Boom van zou zyn, dat een louter verdichtzel is.

Zy verschillen in smaak, of kragt van de gemeene *Kruid-Nagel* niet; maar eenigzins in gedaante, zynde byna als de *Rosmaryn-takjens* met veel scherpe lange puntjens boven malkanderen zich vertoonende, gelyk men aan deze teekening op N°. XXXII. zien kan, alwaar die by letter *A.* ons de zelve, zoo als zy in 't jaar 1694. uit *Ternate* hier gekomen, en op *Hitoe*, en op *Hatoeaha* gegroeid zyn, en die by letter *B.* de oude *Makjansche Konings-Nagelen*, die drie-hoekig waren, vertoond.

Deze laatste zyn gekomen van een Boom, die in 't jaar 1655. uitging; dog op dat zelve Eiland *Makjan* is doe weer een andere Boom, hoewel op een andere plaats voor den dag gekomen, die zulke *Nagelen*, als wy by letter *A.* vertoond zien, voortgebragt heeft, zynde veel langer spitzer, en in verscheide zulke spitzen boven een bestaande.

De Ryst-Nagel. Die Boom, by ongeluk mede uitgeroeid zynde; zoo heeft men in 't jaar 1668. en 1682. in *Oud Hative* een Boom of twee van diergelyken zoort gevonden, gelyk mede op *Hatoeaha*, en op *Hitoe*, waar van ik verscheide takjens in 't jaar 1694. bezeten hebbe; daar zy toen in geen veertig jaaren gezien waren.

My staat ook voor, dat ik nog een kleine zoort van *Nagelen*, *Ryst-* of *Padi-Nagelen* genaamd, gezien heb, die veel kleiner, dan de andere, en die van de zelve kragt waren; dog men ziet die zeer weinig.

De Wilde-Nagel. In *Amboina* valt ook nog een *wilde* zoort, vry hooger van stam, dan de gemeene *Nagel-boom*, veel bleeker en grooter, ook dikker van blad, en ook van Vrugten, gelykende zeer wel na de zelve; dog daar in is niet Speceryagtigs, waarom zy ook nergens toe gebruikt werden, dan zomtyds om de onkundige nu en dan wel eens te bedriegen; dat egter ten eersten wel te zien is, en streng gestraft werd.

Men zegt, dat 'er ook zoo een *wilde* zoort op *Madagascar*, *Ceylon*, en op meer andere Plaatzen, valt; dog deze, wel onderzogt zynde, hebben het Speceryagtige van de rechte *Nagel* niet; want schoon 'er wel iets in is, dat na de *Nagel-reuk* trekken wil, is nogtans bevonden, dat het een geheel andere Vrugt, en dat zy geenzins van die kragt, of werking is.

Verdere aanmerkingen over de zelve. In oude tyden plagt men dezen Boom alleen in *Ternate*, en voor al op *Makjan* te hebben; dog wy hebben bevorens in de Beschryving van *Cambello*, en andere Plaatzen op *Hoewamohel*, aangewezen, dat die van *Cambello* de zelve eerst ontrent de komst der *Portugeezen* in *Amboina*, of een weinig van te voren, in *Bamboezen* van *Makjan* stil en heimelyk op haar Land gebragt, ze daar geplant, en zoo verder over geheel *Amboina*, eerst op *Hitoe*, en daar na ook op de andere Eilanden, verspreid hebben. Een zaak, die ons uit de *Ambonsche Gezangen* nog blykt.

Ook hebben wy zoo in de Beschryving van *Ternate*, als in die van *Amboina* getoond, hoe al de *Nagelen* in *Ternate*, en op alle andere Eilanden, uitgenomen daar men die in *Amboina* houden wilde, onder de Regeering van de Heer de *Vlaming*, volgens een Accoord met Koning *Mandarsjah* in 't jaar 1652. op *Batavia* gemaakt, op zekere voorwaarden uitgeroeid zyn, 't geen toen geschied is, om 's Konings vyanden des te meer afbreuk te doen, en om, aan onze zyde, te maken, dat wy alleen van deze Specery Meesters mogten zyn, om daar een vasten prys op te konnen stellen; dat eindelyk ook zoo verre gebragt, en tot nog toe in die zelve staat is.

Men wil, dat deze Boom, met zyn negende jaar draagd, en dat hy zeer oud werden kan, en men heeft 'er een op *Hoewamohel* gezien, die men naareekenen kan, dat honderd en dertig jaaren oud was, welke wel twee bhaaren *Nagelen* gegeven had, en zoo dik was, dat twee mannen hem maar pas konden omvademen.

Ook kan zoo een oude Boom, die wel draagd, by een groot gewasch wel vier of vyf honderd ponden *Nagelen* uitleveren; dog dat is wat ongemeens. Hy wil wel onder lommer, en niet te dicht byeen staan, of anders treurd hy ten eersten.

Na 't gemaakt voornoemd Accoord, heeft men deze Vrugt in *Amboina* niet over al; maar alleen op 't Eiland *Amboina*, en in de *Uliassers*, of anders, op *Oma*, *Honimoa* en *Noessalaoet*, aangequeekt, welke vier Eilanden veel meer *Nagelen* geven, als de geheele wereld vertieren kan. De meeste zyn hier zedert de komst der *Hollanders* aangeplant, dat dan eens met yver voortgezet, dan wel weer eens verboden wierd. De Heer *Vlaming* deed 'er in 't jaar 1656. wel 120000. aanplanten, 60000. op de *Uliassers*,

assers, 30000. op *Leytimor*, 30000. op *Hitoe*. Ook verplanten de Vogels 'er veel, en dat zelfs wel op verre afgelegene Plaatzen, Eilanden, en wel byzonder op *Ceram*, daar zy jaarlyks nog uitgeroeid werden, gelyk op veel andere Eilanden, my bekend, geschied, en die hier juist niet behoeven opgenoemd te werden, om onze vyanden niet te leeren, waar zy al meer vallen.

De *Nagel-boom* draagd ook alle jaar niet even veel; maar daar zyn kleine en groote gewassen, en 't duurd wel drie en ook wel vier jaaren, eer men een groot gewasch heeft, zynde dan gewoon tusschen de drie of vier duizend *Bahara's* te geven; dog zynde de andere maar *Selatans*, dat is, *Suyder-* of *kleine Gewassen*, by welke die wind, en de al te sterke regen, door hare al te groote koude de kleine *Nagel-schepzels* in bladeren doen veranderen, alzoo zy wel vogt, maar die niet te veel, noodig hebben. Deze kleine gewassen geven vyftien of zestien honderd *Bahara's*, en ook wel meer.

In de tyd van de *Nagel-oegst* werd het onder de Boomen zeer schoon gemaakt, om de afvallende of geplukte *Nagelen* te beter te konnen zien, en te verzamelen, alzoo zy zommige *Nagelen* zelf afbreken, dog andere met lange haken 'er aftrekken.

Zommige doopen hunne *Nagelen* dan in heet water, en droogen die dan nog over eenig vuur op een zoldering, andere smooren die in de rook, en weer andere droogen die in de Zon, welke laatste wyze de beste is, en als zy zoo droog zyn, dat men 'er 't knopje byna boven afknippen kan, dan zyn zy recht droog, en deugdelyk goed, om ze ter schaal te leveren. Hoewel zy ook niet te droog mogen zyn: want, dan is 'er de *Olie* uit.

De rechte *Nagel-oegst* valt voor in *October*, en duurd tot *December* toe; dog zoo men dat niet op de rechte tyd waarneemd, kan het gebeuren, dat zy van een gantsch Gewasch weinig inzamelen, om dat zy in eene maand tot *Moer-Nagelen* konnen schieten. Zoo zy dan op de *Hongi-tocht* zyn, zoo is dat voor den Inlander zeer schadelyk, alzoo het *Nagel-gewasch* hun voornaamste inkomen geeft, dat dikwils al een jaar van te vooren tegen hooge renten opgenomen is.

Deze Vrugt nu behoorlyk gedroogd zynde werd dan ter schaal gebragt, gewogen, en door de *E. Maatschappy* voor yder pond ontrent een schelling betaald, dog de Inlander geniet niet meer, als vier stuivers, alzoo het verdere aan de Koningen, Grooten, en Dorps-boden gaat.

Een *Bahara Nagelen*, doende vyf honderd en vyftig pond, komt de *E. Maatschappy*, volgens Accoord, op verscheide tyden daar over met den Inlander gemaakt, en nu en dan verminderd, gelyk wy op yder tyd byzonder aangehaald hebben, nu zes en vyftig Ryksdaalders te staan, van welke den Inlander 'er een en vyftig of vyftig geniet; dog 't verdere werd aldus verdeeld.

De drie Koningen aan 't Kasteel *Victoria* genieten yder twintig Ryksdaalders voor af (in voorige tyden plagt yder honderd Ryksdaalders zoo te trekken) en daar na deelen zy met de andere *Orangkaya's* yder drie Ryksdaalders, en de Oudsten of de *Orang Toeha's*, zynde als de Dorps-Raaden, en de naaste aan de *Orangkaya's*, waar onder ook de kleine *Orangkaya's*, die onder deze en gene Koningen staan, gerekend werden, trekken yder anderhalve Ryksdaalder, en de Dorps-bode een halve Ryksdaalder. Zoo dat de *Orangkaya's*, hunne Oudsten, en *Marinjo's*, dan die vyf Ryksdaalders van yder *Bhaar Nagelen* zamen deelen.

Dit gaat zoo aan 't Kasteel *Victoria*, en op de Kust *Hitoe*; dog op 't Eiland *Oma* deeld yder *Orangkaya* maar drie Ryksdaalders, de *Orang Toeha's* yder anderhalve, en de *Marinjo* of Dorps-bode een halve Ryksdaalder. En dit noemd men *Hhatsil-* of *Inkomst-gelden*, zynde eigentlyk de Rechten, hen van de *Nagelen* toekomende.

Yder Opperhoofd van zoo een Eiland, of Comptoir, die de *Nagelen* ontfangt, heeft, voor 't inwegen, een pond afslag voor yder zak, en zoo by 't uitwegen weder een half pond voor yder zak; mits dat hy, als den evenaar van de schaal regt in 't huisjen staat, aan de Scheeps-Overheden nog een half *per cento* goed doen moet.

Voor yder *Barot*, doende elf pond, werd net een Ryksdaalder betaald, komende dan yder pond op vier stuivers; dog om de een en vyftig Ryksdaalders net te krygen, betaald de *E. Maatschappy* op de negen pond, waar van den Inlander maar zes en dertig stuivers trekt, vier stuivers meer, die 't Opperhoofd meesten tyd in zyn zak steekt, en dat by een groot gewasch al wat opbrengen kan, voor al, als men die anderhalf pond voor de zak by hen getrokken, daar by reekend. Wat voor last ook aan de Gecommitteerden, om de *Nagelen* te ontfangen, en te betaalen, gegeven werd, kan men aan de navolgende *Instructie* zien.

Ordre en Instructie, waar na haar de Adsistenten *Pieter Nuyts*, en *Ryklof de Geus*, staande tegenwoordig op haar vertrek na de Comptoiren *Honimoa*, *Haroeko*, *Hila*, en *Larike*, om aldaar als expresse Gecommitteerden by den ontfang, en afbetalinge der Nagelen, van, en aan de Inlanderen te wezen, hun gedurende haar uitwezen zullen hebben te reguleeren.

Instructie, voor de Gevolmagtigden om de Nagelen te ontfangen.

Vermits de Garioffel-Nagelen *in deze Provintie nu reets zyn ingeoegst, en den tyd, om de zelve van de Inlanderen voor de* E. Compagnie *te ontfangen, gekomen is, hebben wy in onzen Rade den 9. dezer besloten ul. met haar beiden, als onze expresse Gecommitteerden, na de respective Buiten-Comptoiren, die onder dit Gouvernement sorteren, en alwaar de leverantie van die Speceryen gewoon is te geschieden, af te vaardigen, ingevolge van welk Arrest ul. dan by dezen geordonneerd werden, na den ontfang dezes, haar zelven van hier over de* Pas Baguwala *eerst na* Honimoa, *en van daar, na gedaan werk, na* Haroeko, Hila, *en* Larike, *te transporteren, na welke twee eerste Plaatzen den* 17. *dezer onze ordre voorsz. al is afgegaan, gelyk na de twee laatste by gelegentheid ook staat te geschieden. Ul. zullen dan, op* Honimoa *gekomen zynde, in het leveren van de Nagelen door de Inlanderen, aan den Koopman Monsr.* François van Schure, *altans Subaltern Hoofd aldaar, gestadig met haar beiden, en niet by beurten, dan d'een dan den anderen vervangende, daar by wezen, zulks de zelven, nog ook den Opperhoofden van de andere drie Nagel-Comptoiren, eenige Nagelen in ul. afwezen te laten ontfangen, om dan de Inlanderen alle vermoeden van het plegen van ontrouw omtrent haar te benemen, zullen de Inlandze Nagelschryvers, schoon zy zulks al zeiden ul. toe te betrouwen, wel expresselyk daar by doen komen, en de aanteekeninge van yder gewigt zoo lang haar Dorps-leverantie duurd, laten doen, en alvorens van malkanderen scheiden, telkens in presentie van de* Hoofd-Orangkay *de naamen, en toenaamen der Leverançiers, mitsgaders het getal der ponden, bygevolge ook yders* netto *en* bruto, summarie *van 't geen zy geleverd hebben, tegens den anderen pertinent* confronteren, *om te zien, of in alles met den anderen accorderen; 't geen zoo wel van de* Mooren, *als* Christenen, *te verstaan is, 't welk beide moet, en zeer gemakkelyk kan geschieden, alzoo den Adsistent* Ryklof de Geus *in het schryven van de* Maleitze Tale *met* Arabische *letteren geoeffent is, dit dan van het begin tot den einde toe zoo nagevolgd zynde, zal het Opperhoofd van yder Plaats ul., en ook de Nagel-Schryvers yder hunne rollen compleet hebben, om aan ons te overhandigen, zoo dra die gevorderd zullen werden, op pœne van correctie.*

Met het visiteren der Nagelen zullen ul. de Opperhoofden, en hare Suppoosten, volgens gewoonte, laten begaan, alleen het oog daar over latende gaan, dat daarinne ter goeder trouwe gezorgd werd, welkers tegendeel, en als ul. het speciaal haar zouden aantrekken, occasie tot quade gangen aan andere zoude verschaffen, gelyk in 't jaar 1689. *tot* Haroeko *geschied is.*

Met het inwegen en afbetalen der Nagelen zullen ul. zoo veel spoed maken, als het eenigzins doenelyk zy, egter moet wel werden gelet, dat het zelve zoo gaauw niet voortgezet werd, dat den Orangkay, *of Nagel-Schryvers, van yder Dorp door de onze het bezigtigen, of nazien van het opgeroepen gewigt, of de aanteekeninge van dien, werd verbysterd, gelyk in het jaar* 1689. *tot* Haroeko *is geschied, waar voor, en meer andere morsseryen, het Opperhoofd,* Joannes Wetterbaan, *en de Gecommitteerde, 't Hoofd, en* van Hees, *de vereiste straffe hebben erlangt, waar op ul. al mede omzigtig zult hebben te letten.*

Na het ontfangen der Garioffel-Nagelen, *zal den Koopman, of 't Subaltern Hoofd, ter plaatze, daar die gewogen zyn, de waardye van dien al mede ten uwer overstaan, en niet anders, ook in het bywezen van den* Orangkay, *of Dorps-Voogd, met zyne Nagel-Schryvers, na de by ul. daar van gehoudene en* geconfronteerde *welbevonden Nagel-rollen, betalen, volgens de daar van zynde Prys-couranten, waar van ul. mits dezen ook eene werd inhandigd, maar by zoo verre eenige* Europianen, Chineezen, *of* Mardheykers *Nagelen ter schaal gebragt hebben, zullen daar voor geen betalinge mogen genieten, ten zy de zelve alvoorens aan ons rekenschap gegeven hebben, hoedanig zy daar aan gekomen zyn, en dat tot onze nadere en speciale ordre, om alzoo door dit middel voor te komen het woekeren onder de arme* Amboinezen, *die alleen de leverantie dier Speceryen aan de* E. Compagnies *vergund is, invoegen dat zelfs de afbetalinge aan de* Amboinezen *in het generaal niet zal mogen geschieden in het bywezen van opgem. Natien, aan wie dog de* E. Compagnie *geen reekening subject is, 't welk als een expres point moet gevierd werden, op pœne van daar over gecalangieerd zynde, gestraft te werden, zoo als bevonden zal werden te behooren.*

Zoo dra de Nagelen van alle Plaatzen onder yders district ingezameld, en de penningen daar voor, in wyze als voorschreven is, betaald

betaald zyn, zullen ul., benevens het Opperhoofd van elke Plaats te zamen, de Godong, *het Pakhuis, of wel 't Vak, daar de Nagelen in opgesloten zyn., yder met hare signature verzegelen, om de zelve daar binnen zoo lang verzeekerd te laten berusten, tot dat wy ordonneren de zelve in ul. bywezen daar weder uit te laten halen, en in de een of den anderen bodem af te schepen, latende 't zelve voorts voor den tyd van die ordre zoo verzegeld, schoon dat 'er na 't vertrek der Gecommitteerden d'een of de ander klik Nagelen wierd aangebragt, die moeten afgewezen werden, om eigene infractie in de trouwe wederzyds te permoveren, 't geen de Opperhoofden respective op onze hoogste indignatie zoodanig te doen aanbevoolen werd. Tot welkers wel-observantie voor haar vertrek, het Opperhoofd van yder Plaats, en alzoo voor de verzegelinge als boven gezegt, alomme in de Dorpen door de* Marinjos *tydig zal laten uitroepen, en bekend maken, dat alle de gene, die nog eenige Nagelen onder zich mogten hebben, de zelve by des Gecommitteerdens aanwezen ter schaal zullen hebben te brengen, om by nalatigheid van dien daar over namaals in geen schade te komen.*

Alle het welke dan verrigt zynde, zal den Koopman, of Resident op die Plaats ten overstaan van ul., aan de Orangkayen *yder haar toekomende Barot-geld in zoodaniger voegen moeten uitleveren, als zy bevoorens het zelve gewoon zyn te genieten, zonder dat wy verstaan, dat daar van door ymand, nog ook van alle andere penningen, die de leveranciers der Nagelen van de* E. Compagnie *staan te genieten, een eenige stuiver tot voldoeninge van hare agterstallige schulden zullen mogen afgetrokken, of ingehouden werden; alzoo zulke en diergelyke quade ingekroopene gewoontens, oorzaak zouden konnen wezen, dat de Inlanderen in 't aanstaande om eenig geld in de hand te hebben, die Speceryen aan andere tot merkelyke schade van de* E. Compagnie *quamen te verkoopen, waar op ul. dan, tot voorkominge van al zulke, en meer andere onheilen, wel naauwkeurig zullen hebben te letten, en telkens, als ul. staat maakt, na verloop van nog drie of vier dagen op een plaats, met deze haar dienst vaardig te zullen raaken, 't zelve by voorraad aan ons, en het Opperhoofd van de plaats, waar na toe eerst staat te vertrekken, per expresse bekend te maaken, ten einde wy magtig mogen wezen, daar ontrent ordre te stellen, en de Opperhoofden van elders gelegentheid hebben, om alles tegens die tyd tot den ontfang te konnen vervaardigen.*

Dog zoo het mogt komen te gebeuren ('t geen wy egter niet hopen) dat yemand der Opperhoofden van voorsz. Plaatzen door ziekte; of andere toevallen, onvermogens mogte zyn, om in perzoon aan de schaal de Nagelen te ontfangen, of wel den ontfang by te woonen, zoo werden ul. (om den dienst der E. Compagnie *daar door niet te laten veragteren) by dezen geauthoriseerd omme de zelve met haar beiden, zonder dat 'er een derde by zal behoeven genomen te werden, invoegen als bevorens reets is aangehaalt, te mogen ontfangen, en ook daar voor aan de leveranciers betalinge te doen, zonder dat wy verstaan, dat eenige Inlanderen, die natte Nagelen ter schaal mogen brengen, daar over met slagen of scheldwoorden zullen bejegend worden, gelyk wy al mede, tot ons byzonder ongenoegen, verstaan hebben, dat in 't jaar 1689. tot* Haroeko *is geschied; maar moeten de Inlanders, die zodanige Nagelen presenteren ter schaal te brengen, daar mede afgewezen, en gelast werden, de zelve alvorens eerst van deeg te droogen, gelyk hier aan 't Kasteel gepractiseerd werd, en de billikheid ook medebrengt.*

Ende alzoo wy oordeelen, ul. hier mede genoegzaam geinstrueerd te hebben, verstaan wy wel expresselyk, dat het zelve in alles punctueelyk zal werden gevolgd, met verdere recommandatie, dat ul. gedurende haar uitwezen van alles pertinente aanteekeninge zult houden, byzonder van den ontfang, en afbetalinge der Nagelen op yder Plaats, mitsgaders, hoe dat het daar ontrent is toegegaan, om ons met hare te rug komst by geschrifte van alles grondig, en na waarheid, berigt te konnen doen.

Tot Honimoa *hebben wy 't verleden jaar doen verzeekeren om tien* Bharen *Moer-Nagelen aan de* E. Compagnie *te leveren, 't welk den E.* van Schure, *volgens berigt, zegt gedaan te hebben, en vermits die, als 't ware onder den duim, moeten werden ontfangen, zoo zullen ul. haar daar mede niet bemoeyen, nog in den ontfang van dien, veel min met desselfs betalinge, maar dat* Opperhoofd *daar mede alleen laten omspringen, ten einde alzoo aan de Inlanderen niet mogt blyken, dat dien inkoop voor reekening van de* E. Compagnie *geschied.*

Van deze Instructie zullen ul. de respective Opperhoofden lecture mogen en moeten geeven, om alzoo alle tydspillinge en cavillatien voor te komen.

Waar mede zyt Gode *bevolen, en een behouden reis toegewenst, van, onderstond,* Ul. goeden Vriend. *Was getekend,* Dirk de Haas, *in Margine,* Amboina, Victoria, *den* 22. *Januari in 't jaar* 1691.

Na gedane Collatie is deze met de Origineele Instructie bevonden te accorderen. *Amboina, Victoria* den laatsten Januari, in 't jaar 1693.

JAN DU RYN, *Secret.*

Aan-

Angezien het Nagelgewas dezen jare over de geheele Provintie van Amboina *excessif groot werd bevonden, en de provisie van* Compagnies *contanten jegenwoordig daar na niet is geproportioneert, nog dat ook den tyd, die vereist werd, om de voorschreve Speceryen met, en door Gecommitteerden, na vorige ordre en gewoonten te ontfangen, zal toelaten, om de Schepen van* Batavia, *en secours af te wagten, en als dan daar mede te beginnen, waar door d'afveerdiging van de zelve Schepen, en de verzending van dito Speceryen merkelyk zoude werden veragterd, zoo is in Rade goedgevonden, daar na niet te wagten, maar de Inlanderen, of Leveranciers, by provisie, met aanteekening en recepissen van hunne geleverde parthytjes te laten voldoen.*

Met dien verstande nogtans, dat een yder, die zulks begeerd, by provisie een vierde part van zyn contingent in gelde zal werden betaald.

De kleine Parthytjes zullen om, zoo veel mogelyk, dubbelde moeiten te myden, in 't geheel konnen werden afbetaald.

En daar en tegens de aanbrengers van meerder quantiteit dienen te werden gedisponeerd, om haar voor eerst in 't geheel met briefjes te laten contenteren, om de contanten na de respective Comptoiren gezonden zynde, genomen op een vierde part van 't Gewas, tot betalinge van dien te konnen doen strekken.

Voor recepissen zal aan elk Inlander een apart briefje, tot blyk van zyn geleverde Nagelen, moeten werden gegeven, en daar benevens een generale lyst gemaakt, waar mede de voorschreve briefjes moeten werden geconfronteerd, door het Opperhoofd, en Gecommitteerden te teekenen, het welk onaangezien dat daar aan wat meer werk zal wezen, is geprefereerd om den Inlander alle ombragie, en het mistrouwen, datze tegen hunne Orangkayen, *en malkanderen, hebben, te beneemen; zullende zorge moeten werden gedragen.*

Dat de naamen der Inlanders duidelyk werden aangeteekend, zodanig als ze werden opgegeven, en byaldien ze meer, als een naam, gebruiken, dat de zelve daar werden bygevoegd in de confrontatie van onze Rolle, met die van de Inlanderen, wel lettende of de uitdrukking van de zelve naamen behoorlyk accordeerd, om naderhand confusie en misverstand te verhoeden.

En dat ook, by de afbetaling de zelve naamen, 't zy een, of meer, accuraat werden opgeleezen, om de regte man te hebben.

Als mede, dat de betalinge niet werde gedaan aan de Orangkayen *en* Toeha's *in 't gemeen voor de geheele Negry, maar aan yder perzoon in 't byzonder, gelyk dat in andere en gewoone gelegentheden gebruikelyk is.*

De voorschreve briefjens zullen niet anders behoeven in te houden, als de naam van de perzoon, en de geleverde quantiteit, mitsgaders het verstrekte op hand, ten aanzien van die gene, die het komen te genieten, niet met cyffer-letters, maar met woorden geheel uitgeschreven, welke verstrekking niet preçys werd gelimiteerd op een net vierde part, alzoo het zelve veel reekenens en werks zoude onderworpen wezen; maar op zoo veel als daar ontrent kan werden genomen.

En zullen de Gecommitteerdens, benevens het Opperhoofd, ter intentie van deze pointen, en Instructie; wyders zodanige precautie en methode gebruiken, als onder employ van de beste spoed en voortgank ordentelykst zal werden bevonden.

In gevolge van deze Instructien werden tot den ontfang en betaling der Nagelen na het Comptoir Larike *Gecommitteerd den Cassier* Johannes van Dam, *en* Willem Chadborn.

Amboina, aan 't Kasteel Victoria, den ... Februari, in 't jaar 1693.

N. Schaghen.

Daar legt ook veel aan gelegen, hoe 'er ingewogen werd, alzoo dat zomtyds wel vry wat te ruim genomen werd, om, behalven de overwigt voor de Maatschappy (dat ontrent een *per cento* maakt) nog wel ruim wat voor zich, of alleen, of voor de Gecommitteerden van wegen de Maatschappy (om toe te zien, dat alles rechtveerdig toegaat) gesteld by 't Opperhoofd, of tegen hem over, mede een deeltje, over te houden, dat dan zomtyds nog wel maar tusschen 't Opperhoofd, en eene Gecommitteerde, na dat zy beide van de *moord van Parys*, weten, of niet weten, gedeeld werd: want anders houd hy 't alles voor zich alleen. Indien ik alles zeggen zou, 't geen ik daar af wete, dit Hoofdstuk zou vry verre uitdyen; dog dit stappe ik over, alzoo dat my niet raakt.

Voor een pond *Nagelen* moet men hier net vier gulden, ook zelf in *Amboina* betalen, dat wat hard is, hoewel 't weinig betaald werd, om dat yder zyn nooddruft wel voor niet van den Inlander bekomen kan. Te vreemder is 't, dat men in *Indiën* zoo veel betaald, daar zy in het jaar 1718. en 1725. in *Holland* maar vyf en zeventig stuivers golden, dat vyf stuivers minder, als in *Indiën* is. En ongelyk meer winst geven zy in *Suratte*, *Bengale*, *Persien*, en elders, daar zy getrokken zyn.

Wat nuttigheden deze heerlyke Vrugt heeft,

heeft, behoeven wy hier niet te beschryven. Dit is door veel andere voor ons al gedaan, en 't is den *Genees-kundigen* bekend, van wat kragt en gebruik de *Kruid-Nagel*, en de *Nagel-Olie* is, waar in men egter groot onderscheid vind: want van ouds leverde de Inlanders uit honderd pond *Nagelen* maar een kan *Olie*, die men naderhand uit veertig pond wist te trekken; dog de eerste was veel beter, dan de latere.

De Inlander heeft 'er hier zeer weinig gebruik van: want de *Nagel-Olie* 'er uit te branden, is hen op zwaare boete verboden, gelyk 'er op 't verkoopen der *Nagelen* aan andere, als aan de Maatschappy, een zwaare straf aan den lyve gesteld is, waar over veel Inlanders niet alleen, maar zelf ook verscheide *Hollanders* van aanzien op 't schavot geraakt, en gegeesseld zyn, of met *Nagelen* onder den arm, en een brief op de borst, waar op NAGEL-SLUIKER stond, te pronk gestaan hebben, in de keten geslagen, en na 't Eiland *Rosingeyn* in *Banda* gebannen zyn. Ja daar is in 't jaar 1706. ymand over gegeesseld, die maar de waarde van anderhalve Ryksdaalder *Nagelen* gekogt had.

Zy gebruiken de *Nagelen* nu en dan onder hunne Zalven en Smeerzels, of wryven die, vermorzeld en nat gemaakt zynde, rondom hun voorhoofd, en in de slagen van hun hoofd tegen zwaare Hoofdpyn, als die uit koude ontstaat, want anders zal zy aan 't voorhoofd niet licht droog werden, daar zy anders ten eersten opdroogd, en tegen meer andere ongemakken. Ook rooken zy die nu en dan wel onder hunne Tabak.

De *Moer-Nagelen*, en ook de andere, werden wel geconfyt, en smaaken zeer geurig, hoedanig zy in meenigte na *Batavia*, en zelf ook na *Holland*, vervoerd werden.

Eenige jaaren herwaards zyn de *Moer-Nagelen* ook voor ontrent de halve waarde door de *Japanders* zeer getrokken geweest, om ze in de *Genees-kunde* te gebruiken, dog dit duurde niet lang.

Ik zou van de *Nagelen* nog veel dingen konnen zeggen, die yder een juist niet weet; dog zal daar niet meer af reppen, om dat dit stuk wat teer, en 't ook niet noodig is 'er alles van te zeggen.

De Nooten-Muscaat-boom. De tweede Specery-boom, die in *Amboina* mede valt, is de *Nooten-Muscaat-boom*; hoewel die nu eigentlyk maar alleen, om als een Specery, die men verzameld, en inweegd, te dienen, in de Landvoogdy van *Banda* aangequeekt, en ook daar binnen bepaald werd, zonder dat zy ergens anders groeyen mag.

Die men hier in *Amboina* heeft, werden daar maar als by oogluiking geduld, en meest tot het confyten der *Nooten* gebruikt, zonder dat zy byna ergens anders toe dienen, vaarende de Landvoogden, en Opperhoofden daar zy nog zyn, best daar van, die ze den Inlander voor niet afhalen, vergetende gemeenelyk daar iets voor te betalen. En die Lieden zyn zoo groot, dat zy haar 'er geen reekening van durven t'huis zenden, wel wetende, dat hen dit maar quaad doen, en dog nooit zou betaald werden.

Wat nu dezen Boom betreft, wy zeggen vooraf dat hy gemeenelyk, behalven de andere zoorten, in *Mannetjens* en *Wyfjens - Nooten* onderscheiden werd, en dat wy nu eerst van 't *Wyfjen* zullen spreeken.

Men kan de zelve in *tamme* en *wilde Nooten-boomen* onderscheiden, en wy zullen vooraf van de *tamme* melden.

Deze Boom heeft de gedaante wel eenigzins van een *Peere-boom*, maar hy is zoo spits niet van kruin, die platter en wyder uitgebreid is. De tamme.

De stam is zomtyds recht opgaande, en zomtyds is die Boom ook wel kort van stam, en met eenige dikke takken ter zyden, boven malkanderen uitschietende.

Hy is zeer fraay van stal, dewyl de takken zich zoo recht op niet, als wel de *Nagel-boom*, maar meest ter zyden uitbreiden, waar door deze Boom een breeder en schooner kruin krygt, hoewel hy weinig dikke takken heeft.

Hy is effen en glad van schors, dog wat bruin-graauw.

De bladeren zyn lang, wel zoo spits, als een *Peere-blad*, zonder tanden, zynde, als zy nog jong zyn, wit-agtig-groen, maar, wat ouder geworden, van boven schoon-groen en glanzig; dog beneden bleek en vaaler. In 't midden heeft men een rib, en ter zyden zulke fyne dwarsribben, dat men die pas zien kan, die ook aan yder zyde pas zeven of acht zyn. Zy vertoonen zich meest twee en twee byeen aan hunne takjens, hoewel juist altyd niet regt tegen over malkanderen. Als men onder de zelve gaat, of ryd, en men 't blad in de handen maar wryft, zoo geven zy een heerlyke reuk.

Indien men zulk een tak afbreekt, loopt 'er een zap uit, als of 't bloed was, en dit is zeer quaad voor den Boom, in zoo verre, dat hy daar door zyn kragt verliest, en onderblyfd, of niet tieren wil.

Dezen Boom begind met zyn acht of negende jaar eerst te dragen.

Als de Vrugt haar begin neemt, ziet men eerst eenige geelagtige kleine knop-

knopjens, die ook iets van 't witte hebben, waar uit ook met 'er tyd een witte kleine bloem, hangende twee of drie byeen, en zynde als een kelkje met drie spitze topjens, aan een krom steeltje voortkomt, waar in een langwerpig rosagtig knopje is, uit 't welk eigentlyk de Vrugt te voorschyn komt, vertoonende zich tusschen de bladen in, gevende zoo twee of drie bloemtjens gemeenelyk maar eene Vrugt, en zelden meer, zoo dat de andere meest te vergeefs afvallen.

Zy staan al vry lang, eer de Vrugt ryp werd, dat wel acht of negen maanden aanloopt.

Ondertusschen werden alle Vrugten niet op eene en de zelve tyd ryp; maar men plukt die wel driemaal in een jaar, gelyk die Boom op verscheide tyden vervolgens bloessem, en ook rype Vrugten heeft.

De Vrugt vertoond zich als een kleine *Persik*, die agter wat spits toeloopt en vooraan wat ronder is, hangende aan een lange steel tusschen de bladeren in, hebbende door de bank de grootte ook van een kleine *Persik*, of van een dikke *Peer*, die wat kleiner dan een vuist is. Daar zyn ook dubbele *Nooten*, die vry grooter vallen; dog die zyn 'er zoo heel veel niet, gelyk die ook wel geconfyt overkomen, waar aan men genoeg van 't fatzoen en de grootte van deze Vrugt weet te oordeelen. Nogtans hebben wy zoo wel van dezen Boom, als van de Vrugt, en 't blad byzonder, een nette afteekening hier by willen voegen, gelyk men die hier op No. XXXIII. zien kan.

Zy gelykt echter in fatzoen, en in haar vaal-groene verwe best na een rype *Persik*, hebbende van de steel af mede een flaauwe kloof, gelyk men ook aan de eene zyde van de *Persik* ziet.

Als deze Vrugt ryp is, opend zich de bolster, die byna een pink dik is, en dan ziet men de *Nooten-Muscaat*, in haar zwarte glimmende schelp, met de schoone roode *Foelie*, als een netje daar om, eenigzins te voorschyn komen; hoewel men ze zelden zoo ryp laat werden.

De schil of bolster is gemeenelyk witagtig, wat hard, en wrang van smaak, zynde zeer goed om ze te confyten, of te stooven.

Na de schil komt men aan de *Foelie*, die schoon hoogrood van verw is, en zich op de *Noot* zeer dik en net vertoond, makende als eenige vooren 'er in.

Dan komt men aan de zwarte schelp, die om de *Noot*, en ontrent zoo dik is, als die van een dikke *Haze-noot*, die men 'er door zekere wyze van behandeling gemakkelyk weet af te krygen, latende deze Vrugt eenigen tyd over een flaauw vuur rooken, en zoo droog werden, tot dat de rechte *Noot*, die 'er van binnen in zit, rammeld, en dan breekt, of slaat men de schaal aan stukken, en neemd 'er de *Noot* uit, die wy niet verder behoeven te beschryven, alzoo die yder een genoeg bekend is.

Wy moeten 'er egter dit nog byvoegen, dat zommige Boomen wel wat langwerpiger, andere weer wat ronder *Nooten-Muscaaten* geven; dog de bladen van de eene Boom zyn dan ook wat langer, als van de andere, hoewel de *Nooten* van eene en de zelve kragt zyn.

Behalven dit *Wyfje* nu heeft men nog een Boom, die *Mannetjes-Nooten* geeft. Dezen Boom is korter van stam, en blad, en ingedrongener van kruin, hoewel men hem nog onderscheiden moet van een *wilde Mannetjes-Nooten-boom*. Verscheide zoorten.

Van deze *Mannetjes-Nooten* noemen de *Bandaneezen* verscheide zoorten op, als de *Pala-Boy*, die meest bloemen, en nu en dan ook eenige Vrugten draagd, die veel langer, als de gemeene *Nooten-Muscaat*, vallen, schynende byna ook wel twee Vrugten tegen een te zyn. Deze Boom wascht gemeenelyk alleen, en men vind die ook niet veel.

Behalven dezen is 'er nog wel een slag drie of vier, als daar zyn de *Pala Bacambar*, of de *Tweeling-Noot*, daar twee pitten, tegen een leggende, in zyn, hebbende yder een byzondere schelp, en *Foeli*, en tusschen beiden, daar zy tegen een komen, nog een dikker *Foeli*, die veroorzaakt, dat die *Nooten* aan die kant plat zyn. Men vermengd deze onder de gemeene *Nooten*, om dat 'er anders geen onderscheid ter wereld tusschen is. De Pala Bacambar.

Zy spreken van een *Pala Kakerlak*, of *Kakkerlak-Noot*, om dat de *Foeli* met een bleek-geel en roode verwe gesprenkeld is. De Kakkerlak-Noot.

Daar is ook een *witte* zoort van *Nooten*, die zy ook wel de *Hollandsche Nooten-Muscaat* noemen, die nergens anders in van de gemeene verschild, als dat de *Foeli* witagtig is, hoewel zy daar na geeler werd, en in zich zelven egter goed is; dog zy heeft zoo geen oog of aanzien, en daarom hebben de *Bandanezen* die niet geerne by de andere. De Witte Noot.

Daar is ook een *Noot*, die zy *Domine's Nooten* noemen, om dat zich de *Foeli* op de zelve als een kalotje, of als een mutsje maar half 'er om vertoond, waarom zy, gelyk mede, om dat zy licht verbryzeld, en niet wel heel van de *Noot* te krygen is, weinig geagt werd. De Domine's Noot.

Men heeft nog een *Noot*, die zy *Dieven-Noot* noemen. Dezen heeft byna geen schelp, en de *Foeli* vertoond zich zeer hobbelig op de bloote *Noot*. Deze De Dieven-Noot.

werd

°.XXXII.

N°.XXXIII.

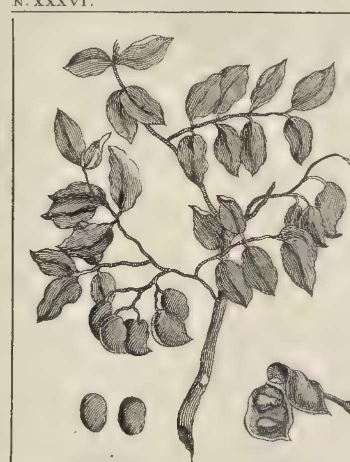
N°.XXXIV.

N°.XXXV.

N°.XXXVI.

XXXVII.

N°.XXXVIII.

N°.XXXIX.

N°.XL.

N°.XLI.

XLII.

N°.XLIII.

N°.XLIV.

N°.XLV.

N°.XLVI

G. Schoute Sculp.

werd zeer gehaat, en by geen andere *Nooten* of *Foeli* geduld, om dat zy die al hare kragt ontsteeld, vergaande wel zelf eerst, maar doende al de *Nooten* en *Foeli*, daar zy by legt, tot Meel werden, en in zich zelven mede vergaan, en verteeren.

De Konings-Noot.

Daar is ook een zoort van *Nooten*, die zy *Konings-Nooten* noemen, die van buiten wel van de andere niet veel verschillen; maar die van binnen een klein *Nootje* hebben, om 't welke de *Foeli* wel zoo dik legt, dat de *Noot* pas als een graauwe Ert in 't midden van die *Foeli* zich vertoond, die men ook veel beter als andere *Foeli* houd.

De *Bandanezen* zeggen, dat deze langer, dan andere *Foeli*, duuren kan, en dat zy ook aan een andere zoort van Boomen groeid, hoewel zommige dit weer tegenspreeken, getuigende, dat zy met andere *Nooten* aan een en de zelve Boom groejen, en dat het maar een mis-gewasch is, dat ik mede geloove.

Verdere aanmerkingen over de zelve.

Schoon de *Nooten-boom* de meeste tyd van 't jaar doorgaans rype, of onrype Vrugten heeft, zoo zyn 'er egter drie vaste tyden in 't jaar, dat men de *Nooten* inoegst; te weten, ontrent *Augustus* (die wel 't grootste zaizoen geeft) in *November*, of ontrent *April*, en by deze later zaizoenen zegt men, dat de *Foeli* wel zoo dik, en vet, als in de groote oegst-tyd, valt.

Hoedanig het inoegsten der *Nooten* en *Foeli*, mitsgaders 't inwegen en afleveren der zelve toegaat, melden wy in de Beschryving van *Banda* uitvoerig, waar heen wy den Lezer verzenden.

Nuttigheden der Nooten, en Foeli.

Wat kragt nu deze *Noot* en *Foeli* heeft, en waar toe zy al dienen, behoeve ik niet te schryven, dat weten de *Artzen*, en zelf de goede huishoudsters overvloedig genoeg.

Dat de Vrugt, en de Olie, 'er uitgetrokken, heerlyk tegen alle koude, buikpyn, en meer andere quaalen is, is in de gemeene huishoudens al bekend.

Allermeest werd de *Noot*, en de *Foeli* in spyzen, of dranken, gebruikt. Ook werd zy (gelyk wy bevorens zeiden) nog groen zynde, zeer veel geconfyt, en de schillen, gestoofd, geven een uitnemende lekkere speceryagtige, en zeer geurige schotel eeten, die ik menigmaal met veel smaak gegeten heb; dog in de *Padde-stoelen*, die 'er op groeyen, en die de liefhebbers der zelve boven alle andere *Padde-stoelen* verheffen, heb ik nooit smaak konnen krygen, alzoo die zoo taay als Leder in myn mond waren.

Men maakt in *Banda* ook *Marmillade*, die by geheele doosjes vervoerd werd, zynde als de gekookte bolster, of schille, die men dus met Zuiker mengd, en verder koud werden laat.

Dat 'er Olie beide uit de *Nooten*, en de *Foeli* geperst, en getrokken werd, is mede, den *Apothekers* niet alleen, maar zelf ook den *Perkeniers* in *Banda*, bekend, die ook in kleine koekjes vervoerd werd.

Men gist, dat men van drie *Bandasche Cati's* (die zeventien pond en een vierendeel uitmaaken) pas eene kan Olie hebben kan.

Of deze Vrugt de Ouden bekend geweest zy, daar aan werd by veele getwyfeld. Het eenige, dat men 'er van te berde brengt, is 't geen zekere Snoeshaan van een Kok by *Plautus* in zynen *Pseudolus Act.* 3. daar van opgeeft, noemende daar, om te toonen, dat hy een ervaaren Kok was, onder veel andere bastaard-naamen, ook *Macidem*, zonder verder te zeggen, wat hy daar door verstond.

Dat hy nu niet sprak van een Specery, die toen al bekend, of wel de rechte *Foeli* was, is genoeg af te nemen uit het antwoord, dat daar op door een ander aan hem gegeven werd, alzoo die uit de eene naam hem zoo weinig, als uit de andere verstaan kon, en hem daar op wat uitscheld.

Hadden de Ouden de *Noot* of de *Foeli* gekend, een van hun allen zou 'er zekerlyk wel iets van geschreven hebben; dog dat is my nooit gebleeken.

Ook moet men groot onderscheid maken tusschen der *Grieken Macer* en *Macis*: want 't eerste is een geheel andere *Indische* Boom, by de *Portugezen* den *Stoelgang-boom*, of de *H. Boom* genaamd.

Dus schynd ons deze *Nooten-boom* nog later, dan de *Nagel-boom*, aan de Ouden bekend geworden te zyn.

Zynen naam draagd hy van *Muscaat-Noot*, niet, om dat hy eenigzins na *Muscus* riekt; maar, om dat de gemeene man wel meermaal onbekende en sterkriekende dingen diergelyken naam plagt te geven.

Deze Boomen plagten in de *Moluccos*, in *Amboina*, en op meer andere Plaatzen, overvloedig te vallen; dog volgens 't Accoord, met Koning *Mandarsjah* in 't jaar 1652. op *Batavia* met de Heer *Karel Reinierszoon*, gemaakt, zyn alle die Specery-boomen daar, en elders (daar men ze niet hebben wilde) al mede uitgeroeid, en alleen in *Banda* op de Eilanden *Neira*, 't groot Land van *Banda*, of op *Lonthoir*, en op 't Eiland *Ay*, gemeenelyk *Poelo Ay* genaamd, aangehouden, om dat men oordeeld, dat daar nog overvloedig *Nooten* genoeg voor de geheele weereld wasschen.

En hoewel 'er in *Amboina* nog eenige wei-

weinige Boomen zyn, die dienen maar, of in de *Genees-kunde*, of tot het confyten der zelve.

De wilde Nooten-Muſcaat.

Dus verre van de *tamme* zoorten van *Nooten* geſprooken hebbende, moeten wy hier met een woord byvoegen, dat 'er nog verſcheide *wilde* zoorten zyn, die in opzigt van den ſtam, kruin, 't blad, (dat wel eens zo lang is) en de Vrugt, merkelyk verſchillen, zynde de eerſte zoort van dien byna als een *Mannetjes-Noot*, die mede in de *Genees-kunde* haar gebruik heeft. De andere zoorten komen met de zelve veel te verſchillen, ook hebben de Vrugten geen gebruik, dan alleen, dat de *Foeli* van een zeker zoort diend om de Nagels rood te verwen, en dat het hout van zommige der verdere vier of vyf *wilde* zoorten nog wel tot ſparren en ſtylen van huizen gebruikt werd.

Het verdere, dat wy van deze Specery-Vrugt nog zouden konnen zeggen, houden wy by ons als een geheim, dat yder een niet behoefd te weten, en dat ook ons Land ondienſt zou konnen doen, alzoo ons voornemen niet is, hier van meer te beſchryven, dan 't geen yder een of wel weten mag, of buiten ons, wel weten, en dat onzen Staat geen nadeel toebrengen kan. Waar mede wy dan van deze Specery-boomen ook afſcheiden.

VIERDE HOOFDSTUK.

DE Calambac boom. *Het* Agel-hout. *De* Sandel-boom. *Het wit*, *en geel* Sandel-hout. *Het rood* Sandel-hout. *De* Maſſoy-boom. *De* Galedoepa-boom. *De* Coelit-Lawan-boom. *De* Sindoc.

BUiten deze Specery-boomen heeft men verſcheide andere, welker houten, of Oliën, in deze Geweſten bekend zyn, en die van de Inlandze *Genees-kundige* al mede gebruikt werden; maar om de waarheid te zeggen, de Boomen vallen hier niet, en zyn, ter plaatze daar zy vallen, zeer weinig bekend.

Van deze zoorte zyn de *Calambac-boom*, de *Agel-hout-boom*, de *Sandal-boom*, de *Maſſoy-boom*, en meer andere, van welke wy egter ter loops iets, en zoo veel, als men 'er af diend te weten, zullen zeggen.

De Calambac-boom.

Dat het *Calambac-hout* heerlyk, en van een ongemeen pryzelyk gebruik in de *Genees-kunde* is, kan niemand, die het kend, tegenſpreken.

Het is by de Geleerden met de naam van 't voornaamſte *Agallochum* (alzoo 'er verſcheide zoorten van *Agallocha* zyn) of ook wel met die van 't *Lignum Aloes*, of van 't *Paradys-hout*, bekend.

Het voornaamſte *Agallochum* werd het genaamd, om dat 'er nog een tweede zoort is, die 'er wel wat na gelykt, en die by den Inlanden *Kajoe Garoe*, of *Agel-hout*, genaamd werd.

Het eerſte of 't *Calambac-hout* is bruinagtig-graauw van verw, hebbende lange zwarte aderen of ſtreepen 'er door gemengd, en wat witagtig, zynde zomtyds effen en glad, en ook wel wat knoeſtig.

Dit hout, op een ſteen gewreven, is een weergadeloos ſpoedig hulp-middel tegen alle hert-klopping, benaauwtheid op de borſt, ja 't is een *Panaçea*, dat met geen goud duur genoeg kan betaald werden.

Men moet voor yder once (als men die al krygen kan, dat zelden gebeurd, en dat my in *Indiën* nooit heeft mogen gebeuren) veertig *Tayl*, of honderd en zeſtig gulden, ter plaatze daar 't valt, geven, dat by vervoering des zelfs zeer hoog oploopt.

Ik heb 'er honderd Ryksdaalders op *Batavia* aan zeker *Raad* van *Indiën*, die 't al vry ruim had, voor geboden, om een van myne Dogters, toen zeer met hert-klopping bezet, daar mede te helpen; dog ik kon van dien Heer niets bekomen.

Ik wiſt aan een *Doſis*, of twee, my vereerd, dat het heerlyk van werking was, kreeg toen ook van een ander Vriend een ſtukje, dog 't kiſtje, daar al myne *Artzenyen*, en ſleutels, in waren, wierd van al myn Goederen, die na boord gingen, alleen geſtolen, zoo dat ik ook daar aan niets had; maar naderhand heb ik in *Holland* weer een fraay ſtuk van een Vriend

Vriend gekregen, dat ik nog bezitte, en in weerde houde.

Men geeft het, gewreven zynde, met wat wyn, of water, ymand in, en de hertsterkende en verquikkende geur, die 'er by is, (trekkende eenigzins na die van de gedroogde *Citroen-schillen*) is zoo doordringende, en zoo schielyk werkende, dat hy alle die benaauwdheid van 't hert aanstonds verdryft, de klopping ten eersten doet ophouden, en den zieken als van den dooden, even of hy een geheel ander mensch was, doet herleven.

Wat dit nu eigentlyk voor een hout is, of waar 't valt, en aan wat voor een Boom het groeid, daar over zyn de allerbeste Geleerden het gantsch niet eens; of, laat ik liever met waarheid zeggen, zy hebben daar nog geen vast of net bescheid van, waar op men eenige staat maken kan.

Al wat wy 'er van weten, is, 't geen de *Chinezen* 'er ons van zeggen, en dat is zoo onzeker, dat 'er, volgens haar eigen zeggen, geen staat op te maaken is: want schoon zy het op *Batavia* nu en dan wel brengen, en gemeenelyk een klein stukje aan hare Waayers dragen, zoo weten zy ons daarom juist niet recht te melden, waar het valt, of wat het voor een zoort van hout is.

Zy zeggen dan, dat het in *Quinam*, in *Cambodia*, en vooral in *Tsjampaa*, en in *Coetsjintsjina*, valt. Het beste vind men in *Tsjampaa*, maar deze Vorst, onder den Koning van *Quinam* staande, moet het beste aan die Koning tot een geschenk leveren, en 't verdere zoodanig aan hem verkoopen, dat hy 'er alleen de Meester van blyve; dat ondertusschen (gelyk men wel denken kan) zoo net niet nagekomen werd, waar door 'er nu en dan in 't verborgen nog wel een stuk of een brok na een ander Ryk vervoert werd.

Het is egter zeker, dat deze Koning dit hout, en die Boomen, zoo veel als 't mogelyk is, voor andere verborgen houd, en dat 'er belet werd, dat ymand 'er toegang toe heeft, zoo dat alles, 't geen de *Chinezen* ons daar van zeggen, maar giffingen zonder grond zyn.

Vraagd men hen, of zy de Boomen gezien hebben, daar 't aan valt? zy zeggen neen; maar verzekeren ons ondertusschen dat het een zekere bekende zoorte van *Waringin-boomen*, met kleine bladeren is, zynde een groote zoort van Bosch-boomen, die wy in 't vervolg nader zullen beschryven.

Vraagd men verder, of dat aan zoo een Boom altyd, en overal valt? zoo zeggen zy van neen, dat het niet altyd, en ook niet overal, aan die Boom valt; maar zommigen zeggen, dat dit het hart van die Boom is, andere dat het maar aan zekere takken valt; en dat 'er niemand in de wereld tot nog toe gevonden is, die een recht merkteeken opgeven kan, waar uit men net zal konnen weten, aan wat Boom, of aan wat deel van die Boom, het regte *Calambac-hout* valt. Andere zeggen weer, dat de Eigenaar van 't Land dit door de reuk ontdekt, maar dat hy egter buiten verlof des Konings dien boom niet mag omverre kappen, die dan al 't beste, dat dichtst aan de wortel valt, na zich neemd.

Alle de berichten nu van de *Chinezen* hier over komen op veelerley onzekerheden uit, die ons buiten staat stellen om recht te zeggen, aan wat Boom dit hout groeid, of in wat deel deszelfs, dit gevonden werd.

Daar zyn 'er, die meenen, dat het hout *Ahalim*, en *Ahaloth*, waar van *Num.* XXIV. 6. *Prov.* VII. 17. *Cant.* IV. 14. en *Ps.* XLV. 9. gesproken werd, geen ander, dan dit *Calambac-hout*, is.

Het is ook bekend, dat dit meest door *Sandel-boomen*, en ook wel, door *Aloë*, by andere, vertaald werd; maar dat *Salomo* in zyn tyd al van *Calambac-hout*, en *Calambac-boomen* geweten zou hebben, die de naaste Volkeren aan die Landen, daar zy gesteld werden te vallen, belyden moeten tot nog toe niet te kennen, zal ik al zoo weinig toestaan, als dat *Bileam* van de *Calambac-boomen* in zyn tyd al zou hebben geweten, en 't Volk Israëls by die Boomen wist te vergelyken, sprekende daar van, zoo zommige meenen, met een grondige kennis, en als van Boomen, die God aan de water-stroomen geplant had.

Ik geloove, dat nog *Salomo*, nog *Bileam*, dezen Boom ooit gekend, veel min gezien hebben: want was dat waar, zy zouden ons van de klaare doorstekende eigenschappen des zelfs ook veel meer, en niet alleen geschreven hebben, van dat *berooken der kleederen*, daar dit hout wel mede, doch minst, toe diend; maar ik geloove, dat dit eenige andere Boomen geweest zyn, die de Israëliten, en andere Naburige Volken, uit *Arabiën* bekomen; en tot het berooken van hunne kleederen gebruikt hebben, gelyk alle de Speceryen, daar ons de Ouden van spraaken, op zyn best genomen, maar Boomen, of Gewassen, geweest zyn, die of in *Arabiën*, of op de Grenzen des zelfs vielen.

De beste *Genees-kundigen* twyfelen zelf nog, of *Dioscorides*, die zoo veel later eefde, wel ooit *Calambac* gezien heeft, en

en meinen, dat het maar van 't flegte *Agel-hout* geweest zyn zal, 't geen hy gekend heeft.

Buiten dat het nu dit voornoemde hert-sterkende gebruik in de *Genees-kunde* heeft, gebruiken de *Chinezen* het ook als een Reuk-werk, houdende voor 't beste, 't geen zoo week is, dat men het met een nagel van de vinger indouwen kan; dog zoo heb ik het nooit gezien. Dus gebruiken zy het, om een kamer, daar men zit, kleederen, enz. te berooken, waar aan 't een zeer lieffelyke reuk en geur geeft, die zich alom verspreid, ook werd het tot het verbranden van de lyken der *Indianen*, en tot meer andere zaaken, die my nu niet te binnen schieten, gebruikt. En dit is het al, dat ik met waarheid van de *Calambac*, uit de mond der *Chinezen*, die niet alleen zelf in *Cambodia*, en *Quinam* geweest; maar ook van zommigen die daar geboren waren, zeggen kan.

Het Agel-hout. Wat nu 't *Agel-hout*, of 't tweede zoort van *Agallochum*, belangt, deze zelve *Chinezen* hebben my verzekerd, dat dit maar een minder zoort van *Calambac-hout* is, dat aan dien zelven Boom valt, maar 't geen nog tot die rypheid, als 't beste reeds heeft, niet gekomen is.

Andere zeiden, dat het rechte *Calambac* onder in de stam, een voet of twee van de wortel, maar dat het *Agel-hout* in de takken van dien zelven Boom valt.

Men moet ook weten, dat 'er veelerley *Agel-hout* is, en dat 'er in 't verkoopen van 't zelve een groot bedrog gepleegd werd.

Het beste *Agel-hout* valt graauwer van verw, harder en knoestiger, als *Calambac*, gelykende in reuk meer na den *Benzoin*, dienende ook meest, ten deele tot een reuk-werk, ten deele in de *Genees-kunde* tot een hertsterkend middel, hoewel het in werking zeer veel van het *Calambac-hout* verschild, gelyk dat ook aan de prys des zelfs te oordeelen is, alzoo een geheel *Pikol* (of honderd vyf en twintig pond) *Agel-hout*, in *Quinam*, niet meer als honderd gulden komt te gelden.

Ook werden 'er zoo van dit hout, als van 't *Calambac*, honderd grollen van de bygeloovige *Chineezen* verhaald, die my aan alles, wat zy 'er byna van zeggen, doen twyfelen.

Het is zeker, dat 'er ook in andere Landen Boomen vallen, die mede een zoort van *Agel-hout* geven, die 'er in verw, en in werking, zeer wel na gelyken, hoedanig een zoorte ik van *Malacca* over ettelyke jaaren gehad heb, behalven dat 'er ook op *Djohor*, en voor al op 't Eiland *Belitton* zulke Boomen groeyen; maar men houd dit egter zoo goed in verre na niet, als 't *Quinams Agel-hout*. Ook geschied 'er door de geldgierige en looze *Chinezen* zoo veel bedrog met het *Calambac*, en *Agel hout*, dat zy de menschen dikwils met die beide bedriegen, en 't moet al een heel goed kenner zyn, die 't eene uit het andere, en de rechte zoort van yder van 't valsche wel onderscheiden zal.

De Sandel-boom. Wat nu de *Sandel-boom* belangt, die valt mede in *Amboina* niet, maar echter werd dit hout, dat mede iet Speceryagtigs, en een aangenaame geur by zich heeft, zeer veel zoo onder de reukwerken van den Inlander, als in hunne *Genees-kunde*, gebruikt.

Daar van zyn drie zoorten, 't wit, 't geel en 't roode. Men zegt, dat het eigentlyk op 't Eiland *Timor*, en op de Eilanden daar ontrent, valt.

Veele hebben gemeend, dat deze driederley zoorten van hout, aan een en de zelve zoort van Boomen groeyen; dog dit is zoo niet.

Het witte en geele Sandel-hout. Het witte, en 't geele, valt aan Boomen, die byna een en de zelve zoort uitmaken; dog zy groeyen echter veeltyds yder aan een byzondere, en ook wel aan een en de zelve Boom, schoon zy op een en 't zelve Land, te weten, op 't Eiland *Timor*, en eenige andere daar ontrent, voortkomen; maar 't roode komt aan een geheel ander zoort van Boomen, en op een geheel ander Land voort.

Het witte *Sandel-hout* ziet men gemeenelyk (niet altyd) aan de zelve Boomen, buiten om 't geel *Sandel-hout*, 't geen zoo veel als 't hert van 't wit *Sandel-hout* is.

Echter heeft men ook Boomen, die byna niet anders, dan wit *Sandel-hout*, geven, zonder dat men byna eenig hart, of geel *Sandel-hout*, daar in vind.

Altoos dit weet men nu, dat geen Inlander onderscheiden kan, welke Boom alleen 't witte, of welke 't wit en geel hout te zamen geeft.

De *Sandel-boom* is al fraay hoog, byna als een groote *Mangga-boom*, lichtgraauw en wat ros van schors, die in de jonge Boomen zich wel glad vertoond, maar in de oude 'er afschilferd. Hy heeft veel dunne takken, en korte tusschen-takjens, waar aan de bladeren tegen een in 't kruis staan, gelykende wel wat na de kleine zoort van *Waringin-bladen*, zynde ontrent een hand breed lang, anderhalve duim breed, en vol adertjens tegen een.

Het blad valt aan de oude Boomen vaal; dog aan de jonke donker-groen, makende dus een fraaye lommerige kruin.

De bloessem valt uit den blaauwen, trek-

trekkende wat na den donker-blaauwen, gevende kleine Vrugtjes als *Pistaches*, of als onze lange *Haze-nooten*; dog van de dunste zoort

Zoo lang deze Boom jong is, geeft dit hout geen reuk van zich; maar alleen als 't zoo oud werd, dat de bast van de stam berst, en dat die witagtig werd, of wit te voorschyn komt.

Men zegt, dat die stammen wel een vadem of twee dik werden.

Als nu de Inlander oordeeld, dat het tyd is, zoo kapt hy die Boom af, zomtyds pas boven de wortel, ook wel met de wortel 'er by, dat wel best bevonden is.

Ook heeft dit hout ten eersten die sterke reuk niet; maar 't moet eerst eenige tyd leggen, en bestorven zyn, en men heeft bevonden, dat het, om de reuk by een te houden, best is, dat men het witte *Sandel-hout* zoo lang, als 't mogelyk is, om 't geele blyven laat.

Van beide deze zoorte werd het geele voor 't beste gehouden, 't geen zomtyds vry hoog-geel werden kan. Het naaste daar aan is dat witte, daar nog eenig hart aan is; dog 't slegtste, dat geheel wit, en zonder eenig hart is; hoewel men hier by zeggen moet, dat geen van deze Boomen een geel hert eer, dan na dat zy geheel oud geworden zyn, krygen; zoo dat men in een en de zelve Boom, nog jong zynde, dat geel hart nooit vinden zal.

Een *Bahara* van dit hout (te weten van het beste) werd op vyf honderd ponden gerekend, en die komt honderd gulden te kosten.

Men wil, dat het buiten de Noord, en de Zuid-zyde van *Timor*, ook op 't Land van *Ende*, *Bali*, op *Java*, en in meer andere Landen valt.

Het *Sandel-hout* nu, en voor al het geel, dat wel 't sterkste van reuk is, werd, om zyn verkoelende eigenschap, hier in *Indiën* heel veel gebruikt, om, fyn gewreven, en met water gemengd, 'er 't lyf, of 't voorhoofd, en de slapen van 't hoofd, mede te bestryken. Het eerste geschied alleen, om 't lyf een aangename geur te geven, en te verkoelen in de heete tyd; en het tweede, om ymand van hoofd-pyn, uit hitte ontstaande, te verlossen.

Ook werd dit hout by de *Benjanen* zeer veel, nevens andere geurige houten, tot het verbranden van hun Lyken gebruikt.

Het witte is al van ouds veel bekender in onze Gewesten, dan 't geele, geweest; dog 't laatste heeft men hier eerst zedert de Vaart der *Nederlanders* op *Indiën* leeren kennen.

Of nu de Oude de ware *Sandel-boomen* gekend hebben, schoon 't woord *Ahalim*, *Num.* XXIV. 6. *Prov.* VII. 17. en *Ahalôth*, *Cant.* IV. 14. door *Sandel-boomen* overgezet is, laat ik den Lezer nu zelf oordeelen. Immers ik geloove het niet; maar wel, dat zy andere geurige Boomen uit *Arabiën* door de Vaart in 't *Roode Meir* hebben weten te krygen. Ook stryd de beschryving van hunne *Sandal-boomen* in veelen deelen met deze; vermits de *Sandal-boom* niet aan de waterstroomen, maar in 't diepste en op 't hoogste der Bergen groeid, ook zyn het zulke schoone Boomen niet, om Israël daar by te vergelyken, of om 'er eenen hof mede te vercieren, te meer, om dat zy het leelykst van bast en stam werden, als zy moeten omgekapt werden; behalven dat de Ouden niet het minste van de ware eigenschap van dezen Boom, en van de nuttigheid, die hy meest geven moest, wisten.

Dit is myn gevoelen, latende een ander 't zyne vry; dog het komt my zeer aanneemelyk voor, dat, zoo de geleerdste nu nog veel verschil over de ware *Sandel-boom*, en zyne eigenschappen hebben, het altoos niet zeer waarschynelyk is, dat *Salomo*, veel min, *Bileam*, iets van de rechte *Sandel-boom* kan geweten hebben, zoo men zich maar weer te binnen brengt, 't geen wy in het I. Deel van dit Werk, wegens de geringe kennis der Ouden van *Indiën*, van de Gewassen, en andere zaaken van dat Land, gezegt hebben.

Om den Lezer egter iet te toonen, 't geen ik geloove hy weinig gezien heeft, geven wy hier op N°. XXXIV. een tak van een *Timoreesche Sandel-boom*, na 't leven geteekend, te zien.

Het Rood Sandel-hout.

Behalven het geel en wit *Sandel-hout*, is 'er ook rood; dog de Boom, daar dit aan groeid, en de plaats, daar het gevonden werd, verschild zeer veel van de vorige Boom, en van alle de Plaatzen, daar 't ander valt. Behalven dat 'er nog een hevig verschil is tusschen de Geleerden over dat hout, en over den Boom, daar 't aan groeid.

Voor eerst moeten wy vaststellen, dat alle roode houten, juist geen *Sandel-hout* zyn, behalven dat zy ook alle die geur en werking niet hebben.

De beroemde Heer *Herbert de Jager*, die, behalven zyne kennis in de *Kruidkunde*, in de twintig (meest *Oostersche*) Taalen grondig verstond, houd het *Caleatour-hout*, daar men in *Opper-Indien*, en op *Choromandel*, duizenden stoelen en banken van maakt, voor een en 't zelve met het gemeene *Sandel-hout*.

Vermits nu die Heer dit naauwkeu-

rig

rig onderzocht heeft, en 'er by zegt, dat deze Boomen hunnen reuk eerſt krygen in hun hoogen ouderdom, gelyk meer welriekende boomen, zoo wil ik hem geerne daar in gelooven, te meer, om dat ik een brief van dien Heer over die ſtoffe gezien heb, waar in hy zegt, dat dit *Caleatour-hout* in 't *Sanskrits* (de geleerde Taal der *Bramines*) *Rakta Chandanam*, of *Bloed-Sandel*, dat is, *Rood Sandel*, genaamd werd, hoedanig byna, hoewel met een kleine verbuiging ook de *Decanders* (zynde rechte *Indiaanen*, en Onderzaaten van den *Grooten Mogol*) *Reket Chandanam* noemen, van welk woord *Chandanam*, een weinig verbaſterd, eerſt het woord *Chandan*, en daar na *Sandal*, of *Sandel* ('t geen 't zelve is) ſchynd gegroeid te zyn. Een gevoelen, dat vry ſterk door *Garcias lib.* I. *cap.* 17. *Aromat.* onderſteund werd, te weten, dat 'er geen ander *Sandel-hout* op de Kuſt van *Choromandel*, dan 't *Celeatour-hout*, te vinden zy. Ook ſchynd dit gevoelen in opſigt van 't gemeen *Rood Sandel-hout* niet verwerpelyk; maar dat al 't *Sandel-hout* alleen daar zou vallen, heeft de Heer *de Jager* zelf daar na moeten bekennen een miſſlag, en overtuigd te zyn, dat het ook op 't Eiland *Madagaſcar*, en op de *Ooſt-Kuſt* van *Africa* ontrent *Zangibar*, valt, van waar ook de *Arabiers* 't ons eerſt beſteld hebben. Behalven dat 'er nog een tweede zoort van *Sandel-hout* van de *Maleitze Kuſt* komt, dat zeer veel in verw, draad, en in zwaarte van 't *Caleatour-Sandel-hout* verſchild.

Daar komt ook een zoort uit *Tsjampaa*, die mede van het *Caleatour-hout*, en ook van 't *Maleitze Sandel-hout*, verſchild.

Of 'er nu op *Timor* ook *Rood Sandel-hout* valt, kan men tot nog toe niet vaſt zeggen, hoewel 'er zyn, die de Boomen, en 't *Rood hout*, daar af gekapt, gezien hebben, tot bewys 'er byvoegende, dat het in 't Landſchap *Samoro*, op een vervaarlyk hoog en ſteil gebergte, valt.

Van dit hout verzekeren ons de *Portugeezen*, dat het zeer veel in verw, eigenſchappen, en werking, van 't *Caleatour-hout* verſchild. Het geeft wel eenige, maar geen ſterken reuk, en niet eer, voor men het ſchrapt.

Daar ziet gy nu, hoe onzeker men nog wegens de rechte groei-plaats, en gedaante van de *Roode Sandel-boom* blyft, en hoe veelerley zoorten daar van al opgeteld werden.

Dit *Rood Sandel-hout* werd niet tot reuk-werk, maar om zyn verkoelende kragt alleen, in de *Genees-kunde*, tot een middel van verkoeling, en tegen de *koortzen* gebruikt, nemende de Inlanders, 't zelve, fyn gewreven, met wat water in, gelyk zy, tot verkoeling, 't zy in *koortzen*, 't zy anders, hun geheel lyf daar mede, alleen om de hitte en brand weg te nemen, beſtryken.

Veel Grooten in *Indiën* laten van 't zelve Drink-vaten, Pinang-doozen, en andere kleinigheden, maken, om dat zy zich inbeelden, dat 'er een verborgene tegengiftige kragt in dit hout is, dat inwendig, ingenomen, wel eenigzins waar bevonden werd, alzoo het dan de kragt van 't vergif breekt; maar uitwendig heeft men nooit iet, dat daar na gelykt, ontdekt.

Het is te gelooven, dat dit heerlyk verkoelend hout nog voor veel quaalen goed, hoewel zulks by de *Geneeskundigen* zoo algemeen nog niet bekend is. Men zegt, dat het, op een ſteen met water gewreven, in den dauw een nacht overgezet, en dan met wat Roozewater ingenomen, heerlyk tegen 't bloed-ſpuwen, bloed-wateren, en tegen meer dingen, my nu juiſt niet te binnen ſchietende, bevonden is.

Ook is 't zeker, dat de naam van *Sandel-hout* aan veel houten, die maar rood waren, zouder eenige de minſte grond door zommige gegeven is.

In *Amboina* valt mede een dikke lage Boom, die wel wat na een groote *Jamboes-boom* gelykt, groot van blad, byna als die van de *wilde Mangga-* of *Stinkerts-boom*, nu en dan maar in 't hooge Gebergte van *Hitoe*, en op meer andere plaatzen, voortkomende, gevende, als hy oud is, mede byna zoo een reuk. In 't eerſt is hy wit, daar na werd hy geeler. De *Amboinezen* noemen dit haren *Sandel-boom*, gebruikende die tot het berooken van hunne kleederen, hoewel de reuk, zoo van 't hout, als van de hars, die 'er uit komt, niet zeer liefelyk is.

Wy vertoonen een tak van dezen Boom op N°. XXXV.

Onder de Boomen, in welker baſt mede iet ſpeceryagtigs is, moet men zekerlyk de *Maſſoy-boom* tellen. De Maſſoy boom.

Dit is een Boom, die niet in *Amboina*; maar in *Nova Guinea* valt. Dewyl echter die baſt door de *Keffingers*, en *Ceramlauwers* zeer veel van *Onin* (daar dit van *Nammatotto*, en meer Plaatzen, twaalf mylen beooſten 't *Weſels-Eiland* gelegen, komt) in *Amboina* gebragt, verkogt, en gebruikt werd, zoo konnen wy niet nalaten iets daar van te zeggen.

De Boom zelf (zoo deze *Keffingers* ons berichten) groeid zeer hoog, vry recht op, en is zoo dik van ſtam, dat hem een man naauwlyks omvademen kan. Hy is licht of aſch-graauw van baſt, die na beneden ruig, en vol moſch; dog anders

een vinger dik, en zeer bros is. Zyn blad gelykt wel wat na het *Lauwrier-blad*, zynde zes duim lang, en drie duim breed, boven glad, met eenige dwarsribben, dog de bladen ſtaan zonder ordre aan de takjens.

Als men de zelve in de handen wryft, geven zy een Specery-geur en Kruidigen ſmaak van zich.

Hy draagt eenige Beziën, als kleine *Druiven*, met trosjens by een, hebbende een ſchaal, waar in een ronde korl, ſcherp van ſmaak is.

Het hout van de Boom, dat bleek is, heeft ook een ſpeceryagtigen reuk, en ſmaak; dog zoo ſterk niet, als de ſchors.

Men brengt die ſchors, als 't beſte van dezen Boom, in lange ſtokken geſpleten, en in groote bondels van twintig of dertig pond byeen gebonden, met *Pikols* te koop. Die beneden van de ſtam komt is de beſte, en wel een vinger; dog die van de boven-ſtam en takken, maar een ſtroo-breed dik. Ook is de dikſte baſt wel de lieffelykſte van reuk, hoewel zy beide goed van geur en ſmaak zyn, trekkende zeer ſterk na die van de *Cubebe*.

Zy valt niet eigentlyk op *Onin*, dat 't Weſterdeel van *Nova Guinea* is; maar op *Cubiay*, op welkers Zuid-hoek verſcheide Dorpen leggen, *Cajoe Merah*, *Lakayha*, en *Nammatotto* genaamd, alwaar die Boom en ſchors groeid, zynde *Onin* wel agt en twintig mylen van *Ceram*, en *Cubiay* van 't Land der *Keſſingers* en *Ceramlauwers*, wel zeventig mylen gelegen, behalven 't gevaar dat zy van die ten uiterſten woeſte en moordadige Volkeren te wagten hebben.

Zy weten die baſt van deze menſchen voor eenige *Tamboekſe* Zwaarden, en andere kleinigheden, in te koopen, en plagten vyftien of zeſtien Ryksdaalders van een *Pikol* te maken; dog nu komt dat op agt of tien Ryksdaalders te ſtaan, hoewel zy 'er op *Java*, *Sumatra*, *Borneo* en *Bali*, meer af maken konnen. De *Japanders*, en *Chinezen*, hebben de zelve nu zedert twintig of dertig jaaren mede beginnen te kennen.

Men gebruikt die meeſt, om, als 't koud is, 'er 't lyf mede te ſmeeren, alzoo zy verwarmd, en zeer goed tegen koude, lamheid, en verzwakking der zenuwen is.

Ook gebruiken de Inlanders de zelve om 'er *Bobori* (een zeker ſmeerzel, waar mede zy hun lyf beſtryken) af te maken, voegende daar *Nagelen*, *Coelitlawan*, en andere dingen by.

Eenige gebruiken de *Maſſoy*, in plaats van Speceryen in de ſpyze, en in hun dranken.

Een ander zoort werd ook van *Aroe* gebragt, die harder en ſcherper is, en daar valt een zoort op *Sepa*.

Daar is nog een Boom, die juiſt in *Amboina* niet, maar op 't Eiland *Celebes*, valt; van welke wy mede iets dienen te zeggen, alzoo de vogt, die uit de zelve druipt, byzonder diend, om de *Doepa*, of 't Reukwerk der *Amboinezen*, waar mede zy hunne kleederen berooken en geurig maken, te bereiden. Men noemd hem den *Galedoepa-boom*. De Galedoepa-boom.

Deze heeft een hooge ſtam, die al vry dik, en vol korte knobbelige takjens is, die weer vol dunner takjens zyn, waar aan zich de bladeren met verſcheide paaren by en tegen een vertoonen, gelykende wel wat na 't *Yzer-hout*, dat men 't *Wyfjen* noemd, hoewel zy wel zoo ſmal vallen, zynde vier duim lang, en ruim half zoo breed.

Deze Boom geeft een Vrugt, die rond en platagtig, en ontrent van grootte, als een Ducaton, is, hebbende in hare ſchil twee platte langwerpige Boonen, die hard, zwart, en glad zyn, en als zy verſch geopend werden, een lieffelyken reuk, als die van de *Benzoin*, van zich geven.

Wy vertoonen een tak des zelfs met de Vrugt 'er aan, en ook een 'er buiten, op N°. XXXVI.

De vogt, die uit dezen Boom, als men 'er in hakt, loopt, is als een zoort van zwarte *Traan*, die kleefagtig is, die met 'er tyd tot een harde zwarte *Gom* beſterft, en den naam van *Galedoepa* op *Celebes* heeft, en die, by andere Reukwerken gedaan, een zeer goeden reuk aan de zelve geeft, ſchoon zy die zelf niet heel aangenaam heeft. Zoo dat zy als de grondſlag is, om die alle de andere reukwerken te meer te doen doorſteken. In zich zelven riekt zy ten deele na de *Canari*, en na de *Benzoin*.

Men heeft 'er ook een Boom van op *Caibobo*, een Dorp op *Ceram*, of ten minſten een daar naby komende zoort, zynde alleen maar wat ſtyver, en ronder van blad, en verder van dezen niets verſchillende, zoo dat wy hem ook onder de *Ambonſche* Boomen wel mogen rekenen, hoewel 'er weinig af bekend zyn, gelyk hy ook die *Traan*, als de *Macaſſaarſe*, niet geeft, al kapt men 'er nog zoo diep in; dog 't beurd wel, dat men hier of daar uit een ſcheur nog wel iet uit de zelve ziet uitſypelen.

De *Amboinezen*, of *Cerammers* aldaar, gebruiken 't hout als *Sandal-hout* onder hunne *Bobori's*.

Het voornaamſte gebruik nu van deze *Galedoepa*, dient tot de Reukwerken, die de Inlanders nemen tot het berooken van hunne kleederen, ontrent welke

ke weer groot onderscheid gemaakt werd tusschen de Koninklyke, en de gemeene, die men koopt.

De eerste werd gemaakt van de beste *Calambac*, en van 't beste *Agel-hout*, yder een Thee-kopje, *Rasamala-hout*, *Lacca-hout*, een half kopje, *Cajoe Tahi*, en *Poetsjoc* (of de *Costus Indicus*) van yder wat minder, als een half kopje, drie zoorten van *Benzoin*, yder een kopje, van de *Oenam* (zynde *Unguis Odoratus*) twee zoorten, en den dunnen *Onyx*, yder een kopje, *Rasamala* (of *Styrax Liquida*) drie kopjens, en nog eenige andere Oliën daar by, van welke de Koninklyke *Doepa*, of 't Koninklyk Reukwerk gemaakt werd, dat de gemeene luiden, zoo niet navolgen konnen, die wel eenige van de gemeene dingen, die niet veel kosten, daar toe nemen, maar gemeenelyk de *Galedoepa* daar by voegen, om 'er hunne kleederen mede te berooken, die dan eerst met een mengel-moes van Bloemen een nacht vooraf moeten bestrooid, en met wat *Rooze-water*, waar onder wat *Civet*, en *Muscus* komt, bevogtigd werden, om den reuk van dat Reuk-werk te beter te vatten, en te langer in zich vast te houden, die dan met dit Reuk-werk berookt, nog eens met die Bloemen, als vorens, een nacht bestrooid, even eens behandeld, en dan nog eens berookt werden, na welke tyd de reuk 'er in blyft; dog men kan wel begrypen, dat men dit aan geen wit Lywaat, zoo men het ten eersten niet heel geel hebben wil, doen moet.

De Coelit-Lawan-boom.

Eer wy van deze Specery-boomen scheiden, moeten wy niet vergeten ook van de *Coelit-Lawan-boom* te spreeken, zoo, om dat dit een rechte *Ambonsche* Boom is, als, om dat de Olie, die uit zyn bast, en bladeren getrokken werd, de naaste in gedaante, reuk, en kracht, aan de *Nagel-Olie* is. De naam is ook in 't *Amboineesch* een verkorting van *Coelit-Poa-Lawan*, dat is, de *Nagel-bast*.

De Boom zelf groeid in 't diep Woud op de hooge Gebergten van *Amboina*, 't zy op *Leytimor*, 't zy op *Ceram*, en elders. Hy wascht zeer recht van stam op, die zoo dik is, dat een man die ontrent omvademen kan.

Hy heeft geen groote of breede kruin, en ydele takken, hoewel hy redelyk dicht van blad groeid, dat byna de gedaante van een *Lauwrier-* of wel van een *Caneel-*blad heeft, zynde wat scherp, in 't midden van een dikke ribbe, en dan aan wederzyden van nog een overlangze fyner rib voorzien. Ook staat het blad wel twee en twee, dog yder op zich zelven, en niet by paaren aan de takken, die wat steil, hoewel zoo recht niet, als aan de *Nagel-boom*, en tegeneenstaande, opgroeyen.

De bladeren vallen ontrent vier of vyf duim lang, en ruim half zoo breed, beneden breed en vooraan zeer spits, zeer schoon groen, en glad van boven, dog aan de onder-zyde wat vaal, smaakende wat slymerig, speceryagtig, en wel meest na de *Nagelen*, en gelyken best na de *Cassia Lignea*.

Men ziet 'er naauwlyks bloessem, die een kelkje van zes spitzen heeft, aan, die ten eersten in knopjens, gelyk die weer in kleine Vrugtjens veranderen, zynde langwerpige kleine Beziën, byna als groene *Eykelen*, hebbende van binnen een dubbele purpere korl. Zommige, niet alle, Bezien, krygen aan de eene kant, als de Vrugt ontrent als een *Haze-noot* is, een uitwasch van een fyne drooge geele stoffe, die wel wat na eenige geele verw gelykt, bedekkende met 'er tyd de groene schille, en dan is ook de korl verteerd, en de schille werd eenigzins kraakbeenagtig, krygende een *Nagel-*smaak en reuk. De Vrugten vallen zeer weinig aan dezen Boom, vertoonen zig gemeenelyk in *April*, dat tot *Augustus*, wanneer zy afvallen, duurd.

Wy vertoonen een tak van dezen Boom op No. XXXVII. met de Vrugt by de letter *A.*, en 't blad in zyne rechte groote, by de letter *B.*

De schors is graauwagtig, en eenigzins wit, van buiten glad aan de Boom, hoewel zy met 'er tyd, gedroogd zynde, wat ruw en verschrompeld werd. Zy is boven ontrent een halve, dog onder een heele pink dik, van binnen ros, hier en daar wat knobbelig, riekende om laag aan de stam zeer sterk na *Nagelen*, waar na zy ook smaakt; dog de smaak van de bovenste schille der stam is zoo sterk niet, en lieffelyker, ook wat zamentrekkende, dat men in de andere niet gewaar werd.

Men laat de schors droogen in de Zon, en legt ze dan op een lugtige plaats weg.

Men keurd deze bast veel beter, als de *Massoy*, zynde zeer doordringende, hoewel zoo duurzaam van kracht niet. Zy diend al mede tot het maken van de *Bobori* van den Inlander, die als een Bry, of Pap, van veelerley Bloemen, schorssen, en Nagelen enz. te zamen gewreven, gemaakt, en waar mede 't lichaam besproeid werd.

Men gebruikt ze ook tegen veelerley quaalen, uit koude ontstaan, bestrykende den buik, en hoofd 'er mede, en men eet ze ook wel met *Pinang*, om een lieffelyker adem te krygen.

Men trekt uit deze bast een heerlyke en zeer doordringende Olie, die zomtyds

tyds ingenomen, dog waar mede 't lyf, en de gewrigten, door koude verstramd, gestreeken, gewreeven, en waar door veel menschen geholpen werden. Hare werking kan met geen goud duur genoeg betaald werden. Zy is byna als de *Nagel-Olie*, en dierhalven is 't op een boete van vyf honderd Ryksdaalders, aan byzondere lieden verboden, die uit deze bast te trekken.

De Sindoc. De bast van de *Sindoc*, vallende op *Java*, *Borneo*, en elders, heeft zoo grooten gelykenis met deze schors, dat veel onwetende die voor een en de zelve houden; daar zy nogtans veel meer zamentrekkende, en zoo slymerig niet, als de *Coelit-lawan*, is, werdende ook meest tegen vergiftige steeken, en beeten van deze en gene Dieren gebruikt.

Dus verre nu van de Boomen, die of een Specery-geur en Specery-smaak hebben, of wel eenige ware Speceryen uitleveren, gesproken hebbende, zal het tyd werden, dat wy, volgens ons bestek, tot die Vrugt-boomen, die eenige Hars uitleveren, overgaan.

VYFDE HOOFDSTUK.

DE *Hars-gevende Boomen.* *De* Damar-Selan-boom. *De* Damar-Batoe-boom. *De* Damar-Hitam-boom. *De* Wit-Swarte Damar-boom. *De* olieagtige Canari-boom. *De* Canari-boom. *De* Camiri-boom. *Nog verscheide andere olieagtige boomen. De Bloem-gevende Boomen. De* Cananga-boom. *De* Tsjampakaboom. *De* Nagassari-boom. *De* Linggoa-boom. *Verscheide zoorten des zelfs. De* Zee-Bintangor-boom. *Verscheide zoorten des zelfs. Verscheide andere Bloem-boomen. De* Kajoe Mataboeta-boom. *Andere zoorten van Melk- of Sap-gevende boomen. De* Draaken-bloed-boom. *De* Vergift-boom.

De Hars-gevende Boomen.

De Hars-gevende Boomen. OM van de Hars-gevende Boomen, die in *Amboina* vallen, met eenige ordre te spreeken, zouden wy die gevoeglyk, of als Bloem-boomen, of als zuivere Hars-boomen konnen aanmerken. Van beide zyn 'er verscheide zoorten; dog wy zullen voor laten gaan, de vermaardste Hars-gevende Boomen, en de andere nu en dan daar onder, na het te pas komen zal, laten volgen.

De *Damar-* of *Hars-boomen* hebben in *Amboina*, na hare byzondere zoorten, verscheide naamen.

Men spreekt daar van *Damar-Selan*, van Witte en Steen-Hars, ofte *Damar Batoe*, en meer andere zoorten.

Damar-Selan-boom. De *Damar Selan-boom* (daar van 't *Mannetje* en *Wyfje* onderscheiden werd) is hoog en zeer recht, even als een Mast zich in de hoogte verheffende. Hy is dik en ros van schors, die zig in de jonge Boomen effen en glad; dog in de oude gerimpeld, en veeltyds gescheurd vertoond. Daar is tusschen 't *Mannetje* en *Wyfje* weinig onderscheid.

Het eerste is weinig van takken, en ydel van bladeren, die zich niet by een, maar boven malkanderen vertoonen, zoo dat de kroon vry slecht is.

De bladeren zyn bleek-groen, droog, beneden ruig, dog boven glad, zes of zeven duim lang, ontrent half zoo breed, en voor niet heel spits. Men heeft 'er agt of tien aan een takje, 't geen men eenigzins bevind ruig en wollig te zyn.

De bloessem komt, na lange jaaren, zeer traag hier en daar tusschen de bladeren, en ook wel voor aan de takjens, uitspruiten, wel vier of vyf duim lang. Ook heeft die vyf smalle geelagtige blaadjens, waar uit weer een kelkje voortkomt, dat daar na een andere bloem geeft, die maar een pink lang en breed is, uit welke men eindelyk ook de Vrugt, dog zelden, ziet voortkomen. De stam geeft geen, of weinig Hars; dog uit het *Wyfjen*, dat vry ruiger van bast, dichter van kruin, van blad byna even eens, dog grooter is, en dat byna een groene bloem of bloessem, dog bleeker als die van de *Cananga-boom*, krygt, vloeid van zelfs, na dat het oud geworden, en geberften is, een geelagtig Hars, dat zich zeer overvloedig aan de Boom en schorsse vertoond, zoo dat geen andere Boom daar by te vergelyken is, gevende Hars-kegels en stukken van een arm dik, die 'er hier en daar aan zitten, als of 't stukken van vuile Barn-steen waren, die zomtyds

tyds wel zoo ſchoon werden, dat men 't vŏor zuivere Barnſteen aanzien zoude.

Deze Boomen vallen op *Boero*, en buiten deze Landvoogdy, op *Java*, en op meer andere Eilanden. Wy vertoonen 'er een tak van met zyn bloeſſem op N°. XXXVIII.

Hy diend niet zoo zeer hier in *Amboina*, als wel op *Batavia*, en op gantſch *Java*, *Sumatra*, en *Borneo*, om 'er Flambeauwen, en Toortzen, in bladen gewonden, van te maken, of om Vaartuigen te harpuizen, die de *Maleyers*, met *Calappus-Olie*, of die Melk gemengd, weten te ſmelten. Hy werd ook wel onder de gemeene Reuk-werken, en *Doepa's*, van de *Macaſſaren* gebruikt. Schoon de Boom zoo vol Hars zit, zoo wil de zelve (dat te verwonderen is) tot brandhout gekapt, byna niet branden.

De Damar-Batoe-boom.

Daar is nog een andere zoort van een *Damar-boom*, die de Inlander *Damar-Batoe* of *Steen-Hars*, noemd.

Dit is een zeer ſchoone hooge, rechte en zeer dikke Boom, hebbende een fraaye ſpitze kruin, byna als een *Cypres-boom*, voor al, zoo lang hy jong is; dog, oud geworden, heeft hy een kleine kruin zeer hoog boven aan.

De ſchors is graauwagtig, vertoonende zich in de oude Boomen aan ſtammen, die wel agt of tien voeten in 't rond dik zyn.

Men heeft 'er ook een *Mannetjen* en *Wyfjen* van, die niet veel van malkanderen, dan alleen in Vrugten, verſchillen.

De bladeren ſtaan aan deze Boom meeſt recht tegen een; dog zommige wel wat van malkanderen, vallende wat ſmal en ſpits, ontrent vier of vyf duim lang, en pas een vinger breed, zonder een rib in 't midden, dog zy hebben kleine dwarsribbetjes. Ook zyn zy Zee-groen van verwe.

Men ziet 'er, vermits de Boomen zoo hoog groeyen, zelden bloeſſem van; maar veel Vrugten, die in 't *Wyfjen* zoo groot vallen, als een *Chineze zoete Appel*, of als een kleine vuiſt van grootte, zynde rond, en wat plat, groen van verw, en in enkelde ſchobben verdeeld, die daar na van zelf van een ſcheiden.

De Vrugten van 't *Mannetjen* zyn veel kleiner, pas twee duim lang, en een vinger dik, donker-geel en wat bruin, ook eenigzins glinſterende, en al mede zonder gebruik, vermits die zelden ryp werden.

Uit beide deze ſtammen komt een ſchoone witte, en harde Hars, maar voor al uit het *Wyfjen*, en deze Hars werd in weinig dagen zoo hard als een ſteen, doorſchynende, byna als een zoort van Kryſtal, die men met groote ſtukken aan de Boom hier en daar hangen ziet. Zy werd door de tyd egter, en na 't eerſte half jaar mede, geeler, als een zoort van Barn-ſteen, en is veel harder, als de *Damar Selan*. Men heeft 'er op 't Eiland *Celebes* een byzoorte van.

Deze *Damar* knarſt, nog ſpringt zoo veel niet, als de *Damar Selan*, dienende verder den *Amboinees*, en de andere Ingezetenen tot Toortzen en Flambeauwen, ook tot het calefaten en beſtryken der Vaartuigen, en tot het uitwiſſchen van mis-ſchryvingen in de papieren.

De *Maleyers* en *Macaſſaren*, maken van de fraayſte ſtukken ook wel Kriſſenhegten. De *Mooren* maken hunnen inkt, om *Arabiſch* te ſchryven, ook van 't roet van deze *Damar*, of *Hars*.

Het hout gelykt wel na *Cederen-hout*, en werd ook wel tot planken gezaagd, dog is van ſlegten duur, voor al in 't Zee-water, waar in het in zeer korten tyd vergaat.

Daar is nog een zoort van een *Damar-boom*, die de Inlanders de *Damar Hitam* ofte *Zwarte Hars-boom* noemen, maar die eigentlyk een zoort van een kleine en *zwarte Canari-boom* is. Damar-Hitam-boom.

Deze, gelyk ook de andere *Canari-boomen*, geeft mede een Hars van zich, die zwart is, en wel na Teer gelykt, hoedanig de *Amboineezen* de zelve meeſt tot het beſtryken van hunne Vaartuigen gebruiken.

Dus is 'er nog een zoort, die witzwarte Hars van zich geeft. De Wit-zwarte Damar-boom.

Men kan daar onder mede betrekken nog een andere zoort van *Canari-boomen*, die zeer kleine *Canari-Vrugten* geeft, en die gemeenelyk de *Olieagtige Canari-boom* genaamd werd, dog de Traan, of Hars, uit dezen Boom druipende, is heerlyk, en *Amberagtig* van geur, ſchynende wel een zoort van *Galedoepa* te zyn. Hy is hier zelf zeldzaam. De Olie-agtige Canari-boom.

Wy vertoonen van den zelven een tak met de Vrugten op N°. XXXIX.

Met een woord moet men hier zeggen, dat alle de andere *Canari-boomen* mede Hars geven, gelyk wy bevorens in 't beſchryven der zelve aangemerkt hebben.

Onder de *Hars-* en *Gom-boomen* is de *Camfer-boom* mede een van de voornaamſte. De Camfer-boom.

Hy valt in *Japan*; dog de beſte heeft men op de *Weſt-Kuſt* van *Sumatra*, van *Priaman* tot *Baros* toe, een Land-ſtreek op den Noord-Ooſt-hoek van dat Land gelegen, en zedert vyf en twintig jaaren herwaards heeft men die Boom ook hier aangequeekt, onder de naam van de *Japanſche Lauwrier-boom*.

Hy

Hy werd, na zes of zeven jaren, ontrent twee vademen hoog, en een been dik, maar met 'er tyd hoog en recht, hebbende een kleine kruin, en veel dunne takjens, met enkele bladeren, die zeer wel na een *Nagel-blad* gelyken, en zonder ordre aan deze takken ftaan, ontrent vier duim lang, een breed, boven glad, beneden blaauwagtig, en fyn-geaderd, in 't midden een dikke rib, en ook dwars-ribben hebbende.

De fchors is dun, en rosverwig, hebbende ook vlerken beneden.

Het blad heeft een Specery-fmaak, en riekt fterk na *Camfer*.

Deszelfs bloeffem is klein, en wit, gevende een ey-vormige Vrugt als de *Bakelaar*; dog zonder fmaak; hoewel men die eten kan, zoo wel groen, als geconfyt.

Wanneer deze Boom recht zyne *Camfer* geeft, werd het voor ons door de *Sumatranen* verborgen gehouden. Dog dit is bekend, dat hy deze Hars of Gom 't geheele jaar door niet geeft. Zy valt 'er niet overvloedig, en met geen grooter ftukken, dan die van een lid eens vingers, die men tuffchen de fchors ontdekt, en de *Cabeça*, of 't *Hoofd*, noemd. De ftukjens, als Peper-korls, noemen zy de *Bariga*, of de *Buik*; en dat gene, 't welk als zand en meel is, de *Peo*, of de *Voet*.

De *Japanfche Camfer* valt veel flechter, als die van *Baros*, en daar de eerfte maar twee Ryksdaalders 't pond koft, zoo moet men voor een *Cati Malajoe*, doende drie Hollandfche ponden, dertig of veertig Ryksdaalders geven. De *Camfer* zelf is zeer verkoelende.

Van de *Japanfche* konnen wy een tak vertoonen, dog laten dit na, om dat die Boom reeds in 't I. Deel van de *Hortus Medicus Amftelodamenfis fol.* 185. *cap.* XCI. gevonden werd.

[Cami-boom.] Daar valt in 't Eiland *Amboina*, en ook op *Boero*, en *Bonoa*, een Boom, de *Camiri-boom* genaamd, hoewel men die veel overvloediger op *Java*, en in de *Moluccos*, vind.

Hy werd niet hoog; maar redelyk dik van ftam, mooy groot van blad, dat zes of zeven duim lang, een hand breed, met een breede rib in 't midden, en ook met eenige fchuinze dwars-ribben en fyne adertjens tuffchen beiden voorzien is.

Het is vaal van boven, maar donkergroen beneden, en hangt aan een lange dikke fteel.

Tuffchen dezelve in komt de bloeffem by korte trosjens, met drie of vier bloemtjens voort, beftaande uit vyf fmalle blaadjens, hebbende in 't midden geele fnazeltjens, waar ontrent eindelyk een breede ronde Vrugt komt, die wel na een dubbele *Nooten-Mufcaat* gelykt, dog kleiner en groener van verw is. Aan yder dun takje ziet men maar eene Vrugt, en zomtyds twee dicht by een, zommige enkeld, zommige dubbeld, waar in ook een korl valt, of wel twee in de dubbele.

Men kan dit ten naaften by zien aan de *Camiri-tak*, die wy met zyne Vrugten op N°. XL. vertoonen.

De fchoongemaakte korls werden, voor al by de *Javaanen* en *Macaffaaren*, tot Kaarffen gebruikt, ftampende, en mengende die met wat *Kattoen* of *Calappus-bolfter*, knedende dat als een dikke ongel te zamen, die zy om ftokjens winden, en zoo ontfteken; dog de luye *Amboinezen* willen 'er zoo veel moeite niet aan doen; maar rygen de korls maar by een en branden die zoo. Zy waffchen 'er ook hun hoofd mede, in plaats van met 't *Calappus-pit*. Ook werd 'er Olie van gekookt, om hunne Spyzen mede te braden, die zy, oud zynde, tot Olie in hunne Lampen gebruiken.

De *Pangi-boom*, is een zeer hooge recht-opgaande Boom, geeft een groote Vrugt, uit welke Olie gehaald, die in de Lampen, en ook anders, gebruikt werd. [Nog verfcheide olieagtige Boomen.]

De *Ampac-boom* geeft mede eenige harde Hars, die geel, en zomtyds wat *Citroen*-verwig is. De Boom is tweederley, zommige zyn groot, zommige klein en fmal van blad.

De laatfte werd ook de groote *Gendaroeffa* genaamd, verfchillende zeer weinig van de voorige *Ampac-boom*. [De gemeene Gendaroeffa-boom.]

Wy vertoonen 'er een takje van met zyn Vrugten op N°. XLI.

De Bloem-gevende Boomen.

Men heeft hier te Lande ook groote Boomen, die op zekere tyden zeer fraaye welriekende Bloemen geven. [Bloem-gevende Boomen.]

Zoodanig is de *Cananga-boom*, die redelyk hoog, fraay van ftam (die zomtyds een vadem in 't rond dik valt) en graauwagtig van fchors is. [De Cananga-boom.]

De bladeren zyn in reyen aan lange takjens tegen malkanderen aan gefchikt, vallende wel zoo lang en breed, als een *Perfiken*-blad, fpits, en vol ribben.

De bloeffem, of Bloemen, vertoonen zich hier en daar tuffchen de bladeren, by bosjens, gelykende wel eenig geel of Orangie Lint, dat na beneden hangt, beftaande uit zes lange fmalle flappe blaadjens, die ruim een pink lang, en zoo breed zyn.

Hare rechte verwe is in 't eerft bleekgeel, hebbende boven op als een Pe-

per-korltje, waar uit de Vrugt komt.

Zy zyn zeer sterk van geur, die zy over de gantsche weg, daar dezen Boom staat, voor al tegen den avond, verspreiden; dog zy zyn van verwe wel 't aangenaamst.

De meeste Bloemen vallen zonder Vrugt te geven (weinige uitgezonderd) af, en werden verzameld, tot Ruikers voor de jonge Juffers, om die in haar hoofd-hair te dragen.

De Inlander droogd die ook wel, om ze onder zyn Tabak te rooken, of om ze met *Pinang* te eeten, doende een blaadje by de *Siri.*

Zy dienen ook om de Groente-boogen op de groote Feesten 'er mede te vercieren, en voor al werd 'er een Olie uitgetrokken, die zeer sterk, geurig, en tegen veel quaalen, uit koude ontstaande, dienstig is. De Inlander gebruikt deze Olie wel onder hunne *Pinang*, ook mengen zy die al mede onder hunne *Bobori.*

De *wilde* verschild niet veel van de *tamme*, waar van wy een tak op No. XLII. vertoonen.

De Tsjampakka-boom. De *Tsjampakka-boom* is mede zoo een Bloem-boom, waar van ook een *tamme*, en een *wilde* zoort is.

De *tamme* is een lage Boom, gelyk een gemeene *Appel-boom*, diens takken weinig, en niet zeer uitgebreid zyn.

De bladen staan meest in reyen schuins tegen malkanderen; dog in geen nette ordre, en ook zoo veel niet aan een tak, als aan de *Cananga-boom.* Zy zyn ontrent een span lang; wel twee duim breed, zeer spits, styf en glad, maar met eenige weinige schuinze ribben, donker-groen, als zy oud, dog lichter, als zy nog jong zyn.

Tusschen de zelve in ziet men de bladeren twee en twee by een op eene steel te voorschyn komen. Het zyn eerst lange spitze knoppen, waar uit daar na een Bloem, byna als een *Narcissus*; komt, zynde een bosje bladeren byeen, dat vry korter, als de *Cananga-bloem*; dog breeder is. Yder Bloem is van vyftien of zestien blaadjens, die dik, zacht, en waar van de vyf buitenste ontrent een halve vinger lang zyn. Dan komen 'er nog vyf, die wat langer zyn, binnen in, en de vyf allerbinnenste zyn de kleinste, en sluiten, zeer spits opgaande, tegen een.

Zy is hoog-geel, of Orangie van verwe; zeer lieffelyk, dog wat geil, en van verre wel zoo aangenaam, als de *Cananga-bloem*, trekkende wat na de *Narcissus*-reuk.

De Inlander pryst dezen Bloem zeer; dog zy komt ons in 't eerst al wat sterk, en onaangenaam voor; en de reuk vervliegd ook met 'er haast.

Uit 't middelste pilaartje van deze Bloem komt daar na de vrugt voort, uit yder knopje een, ter grootte van een Paarl-, of *Muscadel-druif*, zynde bleeke ruige Beziën, waar in zeven of agt roode hoekige korlen, byna als die van de *Granaat*, zyn, in welke een harde driekantige steen is.

Deze Bloemen en Vrugten ziet men byna 't gantsch jaar door aan deze Bloemboomen. En 't is iet zeldzaams, dat uit eene Bloem verscheidene Vrugten voortkomen.

Op *Java* heeft men een zoort, van deze Boom niet verschillende, dan dat de Bloem licht-Violet van verw, en van zeer weinig reuk is. Ook heeft men op *Bali* zoo een *witte Tsjampakka-bloem*, die wat kleiner dan deze valt

Deze Bloemen zyn meest van 't zelve gebruik, als de *Cananga-bloem.* Zy strooyen ze ook in hare kisten, koffers, bedsteden, of op hare slaapplaatzen, alzoo zy zeer voor een lekkeren en sterken reuk zyn. Zy rygen die aan snoeren tusschen de *Moegri*, of *Manoor-bloemen*, plaatzende een *Tsjampakka-bloem* tusschen een rist *Manoor-bloemen* van een span lang, woelen die dan om haar hoofd-hair, en hoofd, of laten zoo een rist ook wel ter zyden in 't oor af hangen.

Zy trekken uit deze Bloemen en bladeren, een schoone Olie, die mede veel nuttigheden heeft, of zy mengen die met *Clappus-olie*, waar mede zich de Vrouwen, na 't wasschen, gemeenelyk gewoon zyn te stryken, en het hair, hoofd, en ook wel 't lyf te zalven.

Zy werden ook tegen 't *Graveel* (hoewel men dat hier weinig kend) en de koude pis gebruikt. Ook geeft men de schorsse een Kraamvrouw wel, om de Na-geboorte te gemakkelyker te voorschyn te doen komen.

Hier is ook een *wilde Tsjampakka-boom*, bekend, die gemeenelyk veel rechter, en hooger van stam, dan de *tamme* is, maar anders den zelven in alle deelen gelykt, dan dat hy wat grooter en breeder van blad is.

Onder de fraaye Bloem-boomen mag men met reden ook de *Nagasari-boom*, die zeer gemeen op *Java* is, wel tellen. D[e] Naga[sari-]boom.

Hy is van een matige hoogte, hebbende redelyk veel takken, die zich mooy verre uitbreiden, en een zeer fraaye gedaante met hare dichte, schoon smalle, bladeren aan dien Boom geven. Zy werden zeer veel om de schaduwe ontrent de huizen, of op deze en gene Pleinen, geplant, en voor al om de lieffelyke geur, die de Bloemen van zich verspreiden, hoog geacht.

Hy

Hy valt gescheurd, en bruin van schors, zomtyds wel wat na den geele trekkende.

Het blad is byna of men een *Wilgen blad* zag, dog 't is wel zoo klein, pas een vinger lang, en wel zoo-styf, byna als dat van de Steen-Hars, zynde van boven groen; dog beneden wat vaalagtig en eenigzins fyn-geaderd.

De Bloem valt ontrent als een kleine *Tyloos*, of *Anjelier*, hebbende vier of vyf dikke blaadjens, die wat hol van binnen zyn, en op een breed voetje staan, en van binnen ziet men nog eenige kleine blaadjens, en snazeltjens, met eenige Zaadjens, *Sari* genaamd.

De Bloem riekt byna als de *Costus Indicus*, of (gelyk het by den Inlander genaamd werd) als de *Poetsjoc*, en de gedroogde bladeren van de Bloemen, die zeer wel na *Foeli* gelyken, werden openbaar verkogt.

De Vrugt gelykt wel wat na een *Aker* of *Eykel*, die wat spits is, of na een kleine *Castanie*, hebbende een dubbelde harde korl.

Wy vertoonen dezen Boom met zyn Bloem op N°. XLIII. *E.*

Deze Bloemen en Zaden hebben mede haar gebruik in de *Genees-kunde*, dienende ook onder de *Bobori*, of zalve, waar mede den Inlander zyn lyf bestrykt, behalven dat de *Sari*, of Zaaden, ook in deze en gene dranken ingenomen werden.

Het voornaamste nogtans, waarom die Boom geplant werd, is om de geur der Bloeme, en om zyn fraaye schaduwe.

De Tandjong-boom. Een van de cierlykste Bloem-boomen is, die de Inlander de *Bonga Tadjong-boom*, dat is, *de Boom der spitze Bloemen*, en die de Portugees *Foulha Kauki* noemd. Zy draagt ook de naam wel van *Bonga-Wattoe*, of van de *Tyd-bloem*, en *Bonga Ampat Djam*, of de *Vier Uuren-Bloem*, om dat zy 's namiddags tegen vier of vyf uuren zich eerst begind te openen.

Geen Bloem is by de *Maleyers* hooger, dan deze, geagt, om welke reden ook veel Boomen der zelve langs de grachten van *Batavia* geplant zyn.

De Boom is zeer recht van stam, redelyk dik, niet rond, maar meest hoekig, ruig en geborsten van schors, bestaande ook wel uit verscheide stammen by een. De takken loopen zomtyds dwars af, zomtyds wat schuins op, en aan yder steeltjen is maar hier en daar een groot blad, yder alleen, vier duim lang, twee breed, zeer groen, met ribbetjens, wat glimmende, met eenige hoeken, en voor aan de middelste hoek wat uitstekende.

Tusschen de blaadjens in vertoonen zich drie of vier, dog meest twee knopjens, waar uit kleine bloemtjens met vier of vyf blaadjens te voorschyn komen.

Men kan den Boom, en bloemen op N°. XLIV. na 't leven afgeteekend zien. De letter *A.* vertoond, hoe zy 's morgens, *B.* hoe zy 's middags, en *C.* hoe zy 's avonds is.

Deze Bloem draagt haren naam na de menigvuldige spitzen, en hoeken, die zy heeft.

Hare verw is wit, trekkende wat na den geele, werdende donker-geel, als zy droog werd. Zy is sterk en lieffelyk van reuk, hoewel men die niet verre rieken kan, en men ziet ze meest 't geheele jaar door. Zy opend zich by dag weinig; maar tegen 't ondergaan van de Zon, of met het vallen van den avond, gaan zy in menigte open, dat den gantschen nacht duurd, en tegen den Morgenstond, of ontrent 't laatste Haanen-gekraay, vallen zy ook in menigte af. En dat geschied zoo vervolgens dagelyks. Als nu de Bloem 'er afgevallen is, zoo komt van 't knopje, dat 'er aan blyft, een Vrugt als een kleine *Olyf*, die eerst Orangie, en daar na gloeyend-rood werd, hebbende onder een dunne huid een hooggeel, droog, ziltig en t'zamentrekkend vleesch, dat men ook eeten kan (hoewel de Vrucht slecht is) en van binnen een steentje, dat wat dikker en langer, als dat in de *Tamarinde* is.

Men rygt de afgevallene bloem aan lange snoeren, aan gaatjens die reeds in die bloem zyn, zoo dat men 'er niet veel moeite mede heeft, en dan werden zy al mede in 't hair, aan 't hoofd, of om den hals gedragen, ook strooyen de jonge Juffers die wel op hare bedden en kleederen, om 'er een lekkere reuk en geur van te hebben.

De korls zyn ook goed, om 'er een Olie, byna als de *Lyn-Zaad-Olie*, uit te haalen.

Men heeft van deze *Bonga-Tandjong* ook nog een *wilde* zoort, die wel zoo hoog, en zeer recht opgroeid, dicht van takken aan de kruin, hoewel kleiner en smaller van blad. Dog deze valt 'er niet overvloedig, dienende, als een zoort van *Lolan-hout*, veel tot timmerhout, en voor al tot 't maken van nagels van hunne Vaartuigen, trekkende des zelfs verw wat na den paarsen en bruinen.

Een schoone Bloem-boom is ook de *Linggoa-boom*, behalven dat het hout in zich zelven zeer geurig is. De Linggoa-boom.

Men heeft verscheide zoorten van *Linggoa*, te weten, het witte, het roode, en het steen-harde *Linggoa*.

De Boom, die 't roode *Linggoa* geeft, is hoog en zwaar, wat gebogen, en vry dik van stam, aan welke zich beneden

veel vlerken, van de wortel boven de grond vertoonen, hebbende gladde zappige takken, en lange bladeren, wat na een hert gelykende, agter rond, voor spits, ontrent vier duim lang, en half zoo breed, vol dwars-ribben, met een frisse groene verw, vertoonende zich glad en fraay in 't oog.

Tusschen deze bladeren in komt zich in *Augustus* de bloem by lange trossen vertoonen, zeer veel in getal by een, en uit drie blaadjens bestaande, onder welke het bovenste het breedste is, en wat na buiten toe gebogen staat, hebbende van binnen veel fyne snazelen met geele knopjens, die een byzondere lekkere geur van zich verspreiden, en vertoonende in de kragt der bloey-tyd als een schoone geele kruin. Van de zelve komen in *Februari* platte Vrugten, (als of het dikke schyven, of bladeren waren) voort, die de grootte van zekere zoort van platte Boonen hebben, die ontrent een Daalder groot zyn.

Verschei-de zoorten.

Het hout van dezen Boom is pas onder de schors ten deele wit, en daar na rood, ja zoo rood, dat veele het al mede voor rood *Sandel-hout* houden, (hoewel het veel grover van nerf is) hoedanig van verw ook de vlerken van dezen Boom, of de wortels boven de grond zyn, die zeer veel tot kist-planken gebruikt werden, om dat zy schoon gevlamd, en geaderd vallen.

Het hout van de stam heeft een lieffelyke Specery-reuk, en werd nu en dan, niet alleen tot deze en gene kleinigheden verwerkt; maar van 't zelve, en ook van de volgende zoort werden veel balken, en steilen tot huizen gekapt, ook tot allerley timmerwerk gebruikt werden; hoewel de derde zoort nog de beste van duur is.

Het witte *Linggoa-hout* verschild niet veel van 't voorige, dan dat het grooter en langer van blad is, hebbende anders in alles meest een groote overeenkomst met het roode, dog 't hout valt bleekgeel, is ook voozer en grover van draad, zomtyds wel iet van de roode verw, en ook zomtyds wel niets daar van hebbende, zoo dat 'er van 't witte twee zoorten schynen te zyn.

Zoo men in dezen *Linggoa-boom*, en voor al in de takken, kapt, loopt 'er een rood zap uit, dat daar na gelyk als een donker-roode *Gomme* werd.

Daar is nog een derde zoort, *Linggoa Batoe*, of *Steen-Linggoa*, genaamd, niet veel van de voorige Boomen verschillende, dan dat het kleiner en ronder van blad, grooter van Vrugten, en veel harder en vaster van hout is. Ook bloeid die in *October*, of *November*, en valt meest op de hooge Gebergten van *Ceram*.

Het hout van dezen Boom is veel zwaarder, als 't andere, zinkende als een steen, in 't water. Als men 't zelve bekomen kan, houd men het voor een van de allerbeste timmerhouten.

De Zee-Bintangor-boom.

Een schoone Boom is ook de *Zee-Bintangor-boom*, juist niet van stal, of stam, maar van bloessem en bladeren. Hy werd ook wel de *Cajoe-Maria-boom* genaamd.

Hy vertoond zich gemeenelyk ontrent 't Strand, nooit recht; maar doorgaans hier of daar op een hoek, hangende altyd wat over na de Zee.

Hy is dik van stam, zoo dat 'er zwaare en breede planken van gezaagd werden, en 't hout is immers zoo hard als steen, om het te zaagen, schoon van vlam, geel, en glad als geele zyde, wanneer het wel gewerkt werd.

Hy valt dik van takken, ruig en vuil van schors; dog zeer schoon van blad, die ontrent zeven of agt duim lang, en wel half zoo breed, boven vaalagtig-groen, dog beneden vry geeler zyn, hebbende een groote rib in 't midden, vol dwars-adertjens, beneden driekantig en scherp, staande tegen malkanderen aan, en zoo een kruis makende.

Verschei-de zoorten.

De witte bloessem, die vry sterk, en byna als de *witte Leli* riekt, komt aan de takken voor aan, en tusschen de bladeren in *December* te voorschyn, met agt of tien witte ronde blaadjens, van welke de twee buitenste de andere in zich als besluiten, hebbende van binnen eenige geele snazelen of draaden, in 't midden van welke een roodagtig knopje is, op 't welke zich een wit draadje vertoond, waar uit daar na de Vrugt voortkomt, die ontrent zoo groot, als een witte *Pruim*, dog ryp geworden, rond en geel is, met een korl van binnen, byna als die van de *Tsjampedaha*; dog wit van buiten, en zeer olieagtig van binnen, gelyk men 'er die ook, al vry dik zynde, uitperst, en die in de schors mede gevonden werd.

Uit de stam, en boom, komt ook een wit zap, als melk, zeer kleefagtig.

De bloemen dienen mede voor de jonge Juffers, en de lief hebbers, om ze in 't hair te dragen, of om 'er de bedden, kleederen, enz. geurig mede te maken. Ook werd het zaad in de *Genees-kunde* voor zwakke Kraamvrouwen gebruikt, om 't in dranken in te nemen.

Het hout is een van de duurzaamste en fraayste timmerhouten, die 'er in 't Bosch vallen, en ik kenne 'er geen, dat zoo hard, als dit, is.

Daar is nog een *wilde Bintangor-boom*, die

die in de diepste Bosschen, en boven op de Gebergten hier valt; maar die zeer veel van de voorige verschild: want hy is zeer recht, fraay, en niet al te dik van stam, hebbende een blad van lengte als de voorige, dog smaller, en styver, dan de *Zee-Bintangor*, dog voorts byna even eens.

Deze valt effen en geel van schors, en heeft een bloem byna zoodanig, en op de zelve tyd, als de voorige; dog maar van vyf ronde witte blaadjens; en zoo sterk van reuk niet, hebbende een ronde Vrugt, die ook ongelyk kleiner is, en geen Olie geeft, gelyk ook de schors, nog de bladeren geen Gom uitleveren.

Het hout werd tot Masten en Reëen, en ook tot Sparren van daken gebruikt, dog men houd het egter zoo duurzaam niet, als 't voorige.

Wy vertoonen een tak van dezen Boom met de Vrugt 'er aan op N°. XLV. waar uit men van de andere zoort eenigzins oordeelen kan.

Verscheide andere Bloem-boomen.

Onder de Bloem-boomen teld men mede verscheide zoorten van *Gilala-boomen*, als de *Zwarte* of *Strand-Gilala-boom*, die in *Juli* bloeid, zyn blad wisseld en afwerpt, en dan een schoone roode bloem zeer menigvuldig geeft, blyvende zoo tot in *Augustus*. De *witte Gilala-boom*, die in *October* bloem geeft, en de *Water-Gilala*, van welke laatste alleen wy een afteekening op N°. XLVI. geven, waar in men ook des zelfs fraaye bloessem ziet, staande altyd drie bloemtjens byeen, die in *Augustus* voor den dag komen; dog zy zyn niet zeer geurig.

Zoo zyn 'er ook verscheide zoorten van Boomen, die zy na zyn geduurig weer nieuw uitbottend blad, *Dahon Bahroe*, dat is, *het nieuwe blad*, noemen.

Deze, van welke verscheide zoorten zyn, geven mede een fraaye bloem, zynde een zoort van geelagtige, eenigzins rood gestreepte klokjens, die wel een halve vinger lang zyn, en een dubbele kelk uitmaaken.

Alle de zoorten van deze en de voorige Bloem-boomen uitvoerig te beschryven, zou my wel geen moeite wezen; maar aan de Lezers, die alle van geen Kruid-kundige genegentheid zyn, eenigzins verveelen, en my ook verre buiten myn bestek doen geraken, behalven dat het Werk te groot werden zou.

De Kajoe-Mata-Boeta-boom.

Men heeft in *Amboina* een Boom, die de Inlanders *Kajoe-Mata-Boeta*, of *de Boom der blinde oogen*, noemen, om dat de melk, of 't zap, by ongeluk aan de oogen gebragt, ymand doet blind werden, zoo men 'er ten eersten niet voor is, behalven de vreezelyke pyn, die men 'er door lyd.

Men heeft van dezen Boom twee zoorten, het *Mannetjen*, en 't *Wyfjen*, die niet veel van malkanderen verschillen, zynde een slegte boom van stam; zeer knobbelig, vol knoesten, gescheurd, en zeer dikwils hol, zomtyds enkeld, zomtyds met veel stammen opschietende, en veeltyds na strand toe overhellende.

Het *Mannetjen*, dat glad van takken is, heeft bladeren ontrent vier duim lang, en half zoo breed, met een middel-rib, en weinig dwars-ribbetjens, zynde glad, dik, wat spits, en eenigzins, zoo wel 't *Wyfjen*, als 't *Mannetjen*; dog 't laatste meest, getand.

De bloessem, bleek-geel, komt tusschen de bladeren in voort, dog zy valt, zonder Vrugt te geven, af.

Wy vertoonen een afteekening van 't *Mannetjen* op N°. XLVII. met de bloessem 'er aan.

Het *Wyfjen* is graauwer en ruiger van schors, meer geknobbeld, ook wat langer en smaller van blad, en zoo glad niet, nog zoo fris groen.

De bloessem en Vrugten komen in *Januari* niet tusschen de bladeren in, maar aan de takken te voorschyn, gelyk men klaar aan de teekening op N°. XLVIII. zien kan, als ook 't fatzoen der Vrugten.

Men krygt de Vrugtjens in *Februari*, en ziet die langer, met kleine trosjens by een aan de takken, zynde driekantige Beziën, hebbende nog drie hokjens van binnen, en in yder een klein korltje.

Schoon de melk van dezen Boom, onvoorzigtig behandeld zynde, schadelyk is, heeft hy in zich zelven egter verscheide groote deugden.

Ontrent des zelfs holligheden, en ontrent de wortels, heeft men knoesten, die zeer vet zyn, en die in de gedaante niet veel van het beroemd *Agelhout*, en *Calambac* verschillen, gevende ook veel Olie van zich, byna van geur van de *Benzoin*, als 't gebrand werd. Ook noemd men die wel *Zee-Agelhout*. Dat van de *Mannetjens-boom* is wel zoo bruin, en olieagtig; dog met 'er tyd verliest dit hout zyn geur.

De melk van dezen Boom is ook een lyf-zuiverend middel, en doet dit, wat sterk ingenomen, en met *Pinang*, wat van de schors des zelfs, gegeten zynde, van onderen en van boven, gelyk ook de melk, als men een drup drie of vier 'er van in andere melk doet; maar 't moeten sterke menschen zyn, die dit innemen, en voor al geen galagtige, want die doet het nadeel.

Men kan van dit hout een schoone Olie krygen, die heerlyk tegen allerley schurft is, als men die met wat *Calappus-Olie* warm maakt, om zyne kleefagtigheid daar door te matigen.

De *Chinezen* verkoopen veel van dit hout aan de onkundigen voor recht *Calambac*; dog die 'er maar wat kennis van heeft, en die 't maar brand, of proefd, zal aanstonds ontdekken, dat dit het rechte niet; want schoon beider smaak bitter is, zoo trekt dat van 't *Calambac* zeer sterk na de *Citroen*-smaak; daar 't andere na den *Aloë*, en *Alssem*, trekt.

Andere zoorten van Melk- of zap-gevende Boomen.

Behalven deze heeft men hier meer zoorten van Melk-gevende Boomen, waar onder de *Poele-boom*, de *wilde Mangga-boom*, en andere, geteld werden, die haar gebruik ook in de *Genees-kunde* hebben, en van welke zommige wel tot timmerhout gebruikt werden, dienende om planken, ribben, stylen, enz. van te zaagen. Ook zyn 'er, die in plaats van zulken Melk, een zeer kleefagtige, of wel een roode vocht van zich, en dus al mede hare nuttigheid geven.

De Draaken-bloed-boom.

Onder deze is de Boom, die 't *Draaken-bloed* uitleverd, zeer vermaard; maar gelyk 'er in *Indiën*, en elders, verscheidene zoorten van *Draaken-blöed* bekend zyn (bestaande een zekere zoort van dien in koeken, een andere in kleine bolletjens, en een derde zoort in stompe kegels, alle welke de Maleyers *Djernang*, of *Draaken-bloed*, noemen) alzoo is 't zeer waarschynelyk, dat deze drie zoorten ook van verscheidene Boomen, of Heesters, voortkomen.

Men meend, dat het eerste van een grooten Boom, die zeer dik is, en die ik aan de *Caap* der *Goede Hoop* in de Tuin van de *E. Maatschappy* gezien heb, voortkomt; dog het tweede van zekere zoort van groote *Rotang*, waar aan veel kleine geruyte Vrugtjens groeyen, die ook veel op *Sumatra*, en elders valt, en die daar *Rotang Djernang*, of *Draaken-bloeds Rotang*, genaamd werd.

Wy vertoonen hem na 't leven met zyne Vrugten op No. XLIX.

Andere zeggen, dat dit bloed 't zap uit de *Roode Linggoa*, of uit de *Caleatour-boom*, is, alzoo die ook een rood zap uitleveren; dog ik bekenne zeer geerne, dit niet wel te weten, hoewel ik dat uit de *Rotang* voor 't beste, en rechte, houde.

Wy zullen van 't gebruik, en de nuttigheden van dit *Draaken-bloed* niet spreeken, alzoo dit den *Genees-kundigen* beter, dan my, bekend is.

De Vergift-boom.

Onder alle zoorten van Boomen egter, die hier, of hier ontrent vallen, ken ik geen schadelyker, als de vogt van de *Macassaarsse Vergift-boom*.

Dit hout valt zomtyds roodagtig, zwart, en ook wel geel, welk laatste voor 't beste gehouden werd. Men heeft van dezen Boom een *Mannetjen* en een *Wyfjen*.

Deze Boom is groot, hoog, en van blad, byna als een *Lauwrier-blad*, getand. Ik heb van 't *Mannetjen* een tak in 't jaar 1688. in myn hand gehad, die eerst van *Macassar* gebragt was, en waar van ik hier een teekening op No. L. *P.* gelyk van 't *Wyfjen* No. LI. *R.*, geve.

Men zegt dat 'er maar weinig Boomen van zyn, die in 't Land van *Turatte* op *Celebes* vallen, en dat men geen andere, als doodschuldige, gebruikt, om op zekeren tyd van 't jaar, als 't afgewind is, na die Boomen te gaan, om 't vergift van daar te halen. Ook getuigen de zelve, dat 'er loover nog gras ontrent wascht, en niet, dan zeer verre van daar, ontrent die streek gezien werd.

Dit Vergift moet met groote voorzigtigheid in *Bamboezen*, daar 't allengskens uit de schors van den Boom indruipt, door zoodanige Perzoonen op deze wyze verzameld werden, dat zy eerst hunne handen, hoofden, en uiterlyke deelen, wel ter degen met doeken bewinden: want zoo zy met hunne bloote handen dit 'er van wilden haalen, zouden zy aanstonds hunne zenuwen en leden voelen opkrimpen, en verstyven. Zy hebben ook van tyd tot tyd bevonden, dat het felste vergift digst aan de wortel zit.

Men vergadert dit zoo in verscheide *Bamboezen*, die dan op *Macassar* gebragt, en door ymand van de Grooten en Princen als een Heiligdom bewaard werden, om 'er hunne spatten en pylen mede te bestryken; dog daar behoord ook zeer veel moeite toe, om dat vergift in zyn kragt, en behoorlyke gematigdheid van koude en hitte, te bewaren, alzoo groote koude het zelve quaad, en al te groote hitte het nog veel meer quaad doet, zoo dat het geduurig op zyn tyd diend gelugt te werden. Ook hebben zy hare proeven 'er op, om te weten, of 't nog goed is. Honderderley zottigheden werden 'er van den bygeloovigen Inlander by verhaald, die 't ons niet lust hier aan te teekenen.

Als zy 'er hunne spatten of pylen mede bestryken willen, moeten zy dat eerst met 't zap van *Lampoejang* mengen, en als het daar in niet als kookt en zied, deugd het niet meer.

Men zegt, dat dit vergift zoo snel in zyne werking is, dat het aanstonds na 't hert vliegt, en ymand ten eersten ter dood brengt.

Radja Palacca, een van de magtigste Koningen wel eer op 't Eiland *Celebes*, heeft daar van eens eenige sigtbare preuven gegeven, door twee doodschuldigen met een aangestreeke en vergiftigde Kris een steek vooraan in den duim, dat 'er maar even 't bloed uit quam, te geven,

waar

waar op hy onmiddelyk, of te gelyk op eene en de zelve tyd, hunnen arm afkappen liet; hoedanig het ook met twee andere aan hunnen grooten teen geſchied is, terwyl hunne beenen op de zelve tyd afgekapt wierden.

Deze vier menſchen ſtierven kort daar aan; dog ten bewyze, dat zy niet door 't afkappen hunner leden, en alleen door de ſnelle werking van dit vergift, geſtorven waren, liet die Koning ze aanſtonds openen, en men bevond hunne herten alle vier ſterk vergiftigd, zoo dat de *Genees-kundigen* oordeelden, dat zy daar door, en niet van die wonden, geſtorven waren.

SESDE HOOFDSTUK.

Boomen, tot timmerhout. *De* Djati-boom. *De* Yzer-hout-boom. *De* Nani-boom. *De* Samar-boom. *De* Coſaſſa- *en de* Roetoe-Pia-boom. *De* Sicki-boom. *De* Titi-boom. *De* Samama-boom. *De* Dawan-boom. *De* Tikos-boom. *De* Kore-boom. *En meer andere zoorten van hout.* *De* Cajoe Amaas- *en* Lobe-boom. *De* Aroepa-Halaur-Suren- *en* Ewaſſa-boom. *De* Lolan-waran-boom. *De* Cajoe Koeda-boom. *De* Caſuwaris-boom. Mangi Mangi-boomen. *De* Cajoe Tahi-boom, *enz.* *Uitmuntend Ambons timmerhout.* *De* gemeene Ebben-boom. *De graauwe zoort des zelfs.* *De witte zoort.* *De* Laſſi-boom. *Verſcheide* baſtaard-Ebben-boomen. *De* Lolin-boom. *De* Salemoeli-boom. Wilde Boſch-boomen. *De* Grootbladige Waringin-boom. *De* Kleinbladige Waringin-boom. *De* Bitsjaar-boom. *Verſcheide andere wilde Boomen.* *De* Cajoe Langir-boom. *De* Wilde Nagel-boom. *De* Coelit-Papedo-boom. *De* Polot-boom. *De* Waran-boom. *De* Ay Aſſa.

Boomen, tot timmerhout dienende.

Boomen, tot Timmerhout dienende.

DUs verre gezien hebbende, wat zoorten van Vrugt-boomen *Amboina*, en de nabuurige Geweſten, uitleveren, die, of voor de ſmaak, 't zy tot ſpyze of drank, of tot een geur, als Specery-boomen, of tot andere dienſten, als Hars- Melk- en Vogtboomen, nuttigheid, of gebruik hebben, zoo dienen wy, om ons beſtek te volgen, nu over te gaan tot die zoort van Boomen, die tot het Timmeren en Bouwen van Huizen, Schepen en mindere Vaartuigen, of tot het maken van fraay Huisraad, voornamelyk gebruikt werden.

Men kan deze Boomen weder in twee zoorten onderſcheiden, of in de gemeene, die maar ſlechte, dog ſterke, of in keurlyke, fraaye, zeldzame, en de meeſt-geagtſte houten geven.

De Djati-boom.

Onder de eerſte komt ons het *Djati-hout* voor, als een zoort, die, om hare gelykheid met ons *Eyken-hout*, verdiend hier eerſt geplaatſt te werden. Men wil, dat dit woord in 't Javaanſch *duurzaam* beteekend, dat wonderlyk wel met den aard van dit hout overeenkomt.

Het is een Boom, die hier van 't Eiland *Java* gebragt is. Hy werd in de *Hortus Malabaricus* in 't IV. Deel afgebeeld.

Het is een van de hoogſte Boomen des Wouds, die men op *Java* vind.

Hy werd mede in 't *Mannetjen* en *Wyfjen* onderſcheiden, dat men alleen aan 't hout onderkennen kan.

Hy heeft een zeer groot blad, dat, als hy nog jong is, wel drie voet lang, en ontrent twee breed werd, agter ſpits toeloopende; dog dat voor rond is.

Boven op is dit blad donker-groen, zeer ruig en ſcherp; dog onder graauw en wollig, vol dikke ribben, die zich veel daar op vertoonen.

De bladeren ſtaan tegen malkanderen aan, ende de vier maken een kruis, vertoonende zich aan lange, rechte wollige takken, hoedanig doorgaans de ſchorſſe van den Boom is. Ook is 't zap, dat uit dit blad komt, bloed-rood.

De witte bloeſſem komt in het drooge Zaizoen met breede troſſen, zynde zes witte ſnazelen met zes geele knopjens 'er in; dog de Vrugt komt uit een ander knopje, dat 'er in 't midden ſtaat, in *November* op *Java* voort, dog in *Ambon* bloeid hy in *April*, of *Mey*.

De bittere reuk en ſmaak, die in beide deze houten, zoo wel van 't *Mannetjen*, als van 't *Wyfjen*, is, veroorzaakt, dat 'er nooit de worm in komt, zoo lang 'er maar eenige reuk by is. Het hout van 't *Mannetjen* is donker-bleek met veel ſtree-

streepen overlangs, en gemakkelyker te bewerken, dan dat van 't *Wyfjen*, dat bleeker, min gestreept, hairiger, en moeyelyker om te zaagen is.

Deze Boom leverd het schoonste hout uit, dat men wenschen kan, om Schepen, Huizen, Kisten, Zolders, Kassen, Kabinetten, en allerley ander werk, 'er af te maken, zynde als het Indisch *Eykenhout*, en een van de duurzaamste, die men vind.

Gelyk 'er op *Java*, en elders, gantsche Bosschen zyn, alzoo geeft dit hout daar ook een grooten handel, aangezien 'er Scheepsladingen met Balken, Planken, Ribben, enz. van allerley dikte, en lengte, voor al op *Rembang*, en meer plaatzen, van gezaagd, en na *Batavia*, en elders, vervoerd werden. Men vind vreezelyke dikke Boomen van dit hout, en ik heb ongemeene breede en lange Kist-planken 'er van gezien. Hy valt hier mede, en tierd zeer wel; dog zyn nog niet veel in getal, alzoo zy maar onlangs geleden hier van overgebragte Zaaden geplant zyn.

Wy hebben dezen Boom wat breeder beschreven, als wy andere van deze zoort meenen te doen: want alle de timmerhouten, in 't byzonder te beschryven, zou dit alleen tot een groot Werk doen groeyen, dat men hier uit zal konnen bezeffen, vermits de oude Heer *Rumphius* in myn tyd, of een weinig te vooren, een klein houte Kabinetje heeft laten maaken, by hem de *Bedelaars-Mantel* genaamd, waar aan by de vier honderd zoorten, alleen van fraaye en keurlyke timmerhouten verwerkt waren, en 't geen door zyn Ed., onder andere zeldzaamheden, in 't jaar 1682. aan den Groot-Hertog van Toscanen, *Cosmus de III.*, gezonden is.

Zyn 'er zoo veel fyne, uitmuntende, en schoone houten in de Bosschen van *Amboina*, wat moeten 'er dan gemeene zoorten zyn. Wy zullen dierhalven maar de voornaamste opnoemen, die eenigzins in haar gebruik beschryven, en een afteekening van de gene, die wy hebben konnen magtig werden, 'er byvoegen.

De Yzer-hout-boom. Een van de voornaamste timmerhouten in *Ambon* is de *Yzer-hout-boom*. Dit is een schoone hooge Boom, zomtyds bogtig, en zomtyds heel recht van stam. Hoe die van blad en Vrugt is, kan men in de *Hortus Malabaricus* in 't V. Deel zien.

Men heeft 'er mede een *Mannetjen* en *Wyfjen* van. Het eerste is tot bouwen het beste, en werd met 'er tyd bruin, of rosagtig, gevende een van de voornaamste timmerhouten tot het bouwen van Huizen, en tot het maken van allerley Huisraad, tot welk laatste 't *Wyfjen* best is. Het is duurzaam hout boven den grond, en zelf in den grond onder water; dog niet in 't water. Ook is het veeltyds zekere hout-worm, en de witte mieren (voor al, als 'er spint aan is) onderworpen.

De *Nani-boom* is mede schoon hoog, recht, en zo dik, dat twee mannen werk hebben dien te omvademen. Hoe de takken, bladeren, bloessem en Vrugt van deze Boom, zyn, kan men klaar genoeg aan de teekening op No. LIII. zien. De Nani-boom.

Het geeft een schoon, en byna onvergankelyk hout, zoo in als buiten 't water, dienende den *Chineezen* veel tot Ankers, en Roers. Het verduurd alle regen en wind, ook weet het van de houtworm niet, ja het kan, zelf by tyden van brand, zeer lang het vuur wederstaan. Oud zynde, kan 't, om zyn hardigheid, niet gezaagd, noch bewerkt werden. Ook is het doorgaans moeyelyk te bewerken voor de Schrynwerkers, Kisten-maakers, enz. om dat 'er al hun Gereedschap op breekt. Op *Macassar* valt nog een byzondere zoort, die lekkere Vrugten, een fraaye schaduw, en veel nuttigheid tot timmerhout geeft.

De *Samar-boom* is mede een schoone hooge Boom, recht van stam, en zoo dik, dat men die als schoone Masten aanziet. De Samar-boom.

Wat blad en bloessem hy heeft, kan men aan de teekening op N°. LIV. zien.

Dit hout werd tot het bouwen van Huizen en Schepen gebruikt, zynde mede van een langen duur in en boven 't water. Men heeft 'er ook een *Mannetjen* en *Wyfjen* van; dog 't eerste diend meest tot timmerhout, en valt rood.

De *Cofassoe-boom*, die mede twee of drie zoorten heeft, maar waar van 't *Mannetjen*, of 't roode, voor Vaartuigen 't beste is, heeft geen hooge, maar een dikke stam, die een byzonder goed en duurzaam geel hout tot het bouwen van Schepen, Huizen, enz. geeft, zynde mede een van de zwaarste houten, die hier vallen. Om Kisten of Kassen te maken, geeft het *Wyfjen* rechter en breeder planken. Men gebruikt het *Roetoe-Pia-hout* mede, naast het *Cofassa-hout*, tot 't bouwen van Schepen. De Cofassoe- en de Roetoe-Pia-boom.

Ontrent alle deze Boomen legt 'er veel aan gelegen, om de regte tyd, dat men dit hout kappen moet, in opzicht van de Maan, wel te raamen: want, by wasschende Maan gekapt zynde, komen 'er witte Mieren in.

De *Sicki-boom*, een van de hoogste die in 't Bosch vallen, is recht van stam, en zoo dik, dat twee of drie mannen die De Sicki-boom.

pas

pas konnen omvademen. Daar is ook een *Mannetjen* en *Wyfjen* van, van welke 't eerste 't hardste en rood is; dog 't scheurd lichter, als 't laatste.

Het hout diend, om 'er allerley planken tot het bouwen van Huizen van te zaagen, zynde als een zoort van *Baejen-hout*, en van een fraayen duur, als zy droog staan; dog, in 't nat, de witte Mieren onderworpen. Egter werden 'er van 't *Wyfjen* wel Praauwen, en kleine Vaartuigen, gemaakt.

De Titi-boom. De *Titi-boom* is mede hoog en dik van stam, groot van blad, klein van Vrugt, en byzonder goed wit hout tot het maaken van de *Ambonsche* Praauwen, alzoo 't zeer licht is, uitleverende.

Een tak deszelfs vertoonen wy op N°. LV. met zyne Vrugten. Van deze is mede een Strand-zoort; dog die is niet veel geagt.

De Samama-boom. De *Samama-boom* is mede een van de hoogste, recht en byzonder dik van stam, zoo dat 'er mooten planken van ettelyke voeten in de middellyn van komen.

Hy heeft veel knoesten aan zyn takken, en een groot blad, byna als de *Djati-boom*, schynende een bastaard-zoort 'er van te zyn.

Wy vertoonen op N°. LVI. een tak met de Vrugten.

Deszelfs hout valt geelagtig, en wat na den rossen trekkende, mede als een zoort van *Sicki-* of als *Baejen-hout*, gelyk daar van zeer veel planken tot het bouwen van huizen, enz. gezaagd werden. Men heeft 'er mede een *Mannetjen* en *Wyfjen* van.

De Dawan-boom. De *Dawan-boom* is mede een hooge *Ambonsche* Boom, die geen der voorige behoefd te wyken, zeer recht en dik van stam, en twee mannen hebben werk, om deze twee of drie pas beschrevene Boomen te konnen omvademen.

Men heeft drie zoorten van de zelve, het roode, 't witte, en 't steen-hard *Dawan-hout*. Het laatste werd voor 't *Mannetjen*, en 't witte voor 't *Wyfjen* gehouden.

Het is mede een van de gemeenste timmerhouten, voor al daarom, om dat het zeer gemakkelyk te bewerken is, weshalven de *Amboinees* 'er ook veel Huizen van bouwd; dog 't moet met donkere Maan, zal 't goed, en geen witte Mieren onderworpen zyn, gekapt werden.

De Tikos-boom. Het hout van de *Tikos-* of *Muizen-boom* diend mede, om 'er Huizen van te bouwen, zynde een dikke Strand-boom, van welke verscheide zoorten zyn. Het valt hier niet veel, en meest op *Hoewamohel*. Het hout is geelagtig, wat gestreept, vast, en duurzaam.

De Kore-boom. Onder de vaste en duurzaame timmerhouten teld men ook 't *Kore-hout*, zynde van een Boom, die een hooge en dikke stam heeft; dog 't valt hier niet overvloedig, weshalven het meest tot Stylen, Tralien, Stoelen, en diergelyk klein werk, gebruikt werd.

En andere zoorten. Zoo dienen ook de *Nessat*, *Essoir*, *Makilan*, *Morfalla*, en *Laharong-boom*, al mede tot het bouwen van Huizen en Vaartuigen, en tot het maken van deze en gene kleinigheden, en werd de *Tilen-boom* (zynde een zoort van *Hussur*, die mede goed timmerhout geeft) voor een van de hardste zoorten, en beter als *Hussur-hout*, (dat mede zelden hier voorkomt) gerekend, waar onder men ook den *Cajoe-Siri-boom* wel tellen mag, alzoo de bylen op dit hout wederomstuiten, dat ook de reden is, waarom de *Amboineezen* 't schuwen, om dit te gebruiken.

De Cajoe-Amaas- en Lobe-boom. Daar zyn ook zekere Boomen *Cajoe-Amaas*, dat is *Goud-hout* genaamd, niet zoo zeer, om dat de schors geel van verwe is, als wel, om dat het van de Goud-Smits tot Koolen het best gekeurd werd, alzoo 't zeer lang vuur houd, en een heeten brand geeft.

Het groeid aan een hoogen Boom, die een vadem of twee dik is.

Men heeft 'er tweederley zoorten van, en wy vertoonen de eene zoort op N°. LVII. met hare Vrugten. De tweede zoort diend tot het bouwen van Huizen. Dus heeft men ook andere zoorten van houten, by den Inlander *Cajoe Lobe* genaamd, om dat zy dienen, om 'er toortsen, en sparren, af te maken.

De Aroepa-Halaur-Suren en Ewassa-boom. De *Aroepa-boom*, die zeer hoog en dik is, valt op de *Ambonsche* Gebergten, als een zoort van *Berg-Bintangor-hout*; dog lichter. Het werd zeer veel tot masten van gemeene Vaartuigen, die niet te groot zyn, gebruikt, gelyk het *Halaur-* en *Suren-hout*, dat aan een zeer hoogen en regten Boom valt, tot hunne praauwen en kleine Vaartuigen, om dat het zeer lang duuren kan, dient, dat men ook van 't *Ewassa-hout* zegt, alzoo 'er nooit worm in komt.

De Lolan-Waran-boom. Dus word het *Lolan-Waran-hout* meest tot de nagels van hunne Vaartuigen gebruikt.

De Cajoe-Koeda-boom. De *Cajoe-Coeda-boom*, of de *Peerden-houts-boom*, is zoo genaamd, om dat hy veel diend, om kleinigheden van doosjens, peerden, en ander poppegoed, te maken. Hy valt in *Amboina* zoo groot niet, als op *Java*, daar hy groote planken uitleverd. Deze Boom geeft een schoone groote witte bloem met vyf breede blaadjens, die als een schoone roos uitmaken. De Vrugten wasschen in lange schillen, byna als de *Trommelstok-*

ken. Wy vertoonen de bloem, en Vrugten, op N°. LVIII., zoo als zy op *Batavia*, en op 't Eiland *Edam*, vallen.

De Caſuwaris-boom. Onder de timmerhouten werd mede gerekend de *Caſuwaris-boom*, die zeer hoog, en zoodanig genaamd is, om dat hy eigentlyk geen blad, maar een loof als *Caſuwaris-hair*, aan zyn takken heeft.

Wy vertoonen een tak van dezen zeldzamen Boom, daar men geheele Boſſchen op *Cerams Noord-Kuſt* van ziet, op N°. LIX. met de Vrugtjens, byna als die van de *Cypres-boom.*

Het is een goed, vaſt, en duurzaam hout, dog wat zwaar, en moeyelyk om te kappen; hoewel anders goed tot ſtylen, ribben, en vooral dienſtig tot brandhout, weshalven 't veel tot de *Araks-branderyen* gebruikt werd, alzoo 't een heete en langdurende kool geeft. Ook diend de ſchorſſe van dezen Boom tegen de lammigheid. In de Vrugten werden nu en dan *Miſtica's*, of zekere ſteenen, gevonden, die men zoo weerdig als een zoort van Edele geſteenten hout, en aan welke de bygeloovige Inlander veel verborgen (dog, zoo ik ſtelle, ingebeelde) kragten toeſchryft.

Mangi-Mangi-boomen. Van den *Mangi-Mangi-boom*, eigentlyk meeſt een ſlegte Strand-boom, heeft men wel negen of tienderley zoorten. Zommige der zelve dienen tot timmerhouten, als tot ſtylen, of palliſſaden, en andere tot ſparren, kromhouten, ribben, ſteelen van Gereedſchappen, enz.; maar wel meeſt tot brandhout, hoewel daar van een byzondere zoort is, waar van wy een afteekening op N°. LX. met deszelfs Vrugt geven.

De Cajoe Tahi-boom. Onder de timmerhouten zou men het *Cajoe Tahi*, of de *Strond-hout-boom*, konnen rekenen; dog om zyn vuile ſtank werd hy geheel verworpen. Wy vertoonen 't zelve op N°. LXI. Diergelyken zoort is ook *Cajoe Coetana*, mede goed tot ſtylen, enz. dog om zyn groote ſtank wil 't niemand gebruiken.

Onder de timmerhouten teld men ook een *Noeſſalaoetſe* Boom, *Cajoe Somin* genaamd; en zeker hout, na zyne Vrugten *Tahi Oedang*, of *Garneelen-ſtront*, genaamd. Als mede de *Tinggoelong-boom.*

Meer Boomen, tot dit gemeene zoort van timmerhouten behoorende zyn'er, maar gelyk ik geerne bekennen wil, die alle niet te kennen, alzoo verklaare ik ook, dat het my niet luſten zou die alle na te vorſchen, of op te noemen, en nog veel min om die te beſchryven, oordeelende, dat, 't gene wy dus verre hier van ter neder geſteld hebben, voor de liefhebbers overvloedig genoeg is, om hen een denkbeeld, van 't gene de lommerryke boſſchen van *Amboina* van deze byzondere zoorten uitleveren, te geven.

Keurlyke en uitmuntende zoorten van Ambons timmerhout.

Uitmuntend Ambons timmerhout. Dus verre van 't gemeene timmerhout geſprooken hebbende, moeten wy nu nog iet van de keurlyke en uitſteekende zoorten melden, die voornamentlyk tot het maken van Kabinetten, Kiſten, Kaſſen, Stoelen, Ruſt-banken, Ledekanten, Doozen, en honderderley andere zoorten van keurlyk Huisraad dienen.

Hier toe gebruikt men het Rood, en het *Steen-Linggoa hout*, dat ongemeen fraay en heerlyk van vlammen valt. Ook heb ik 'er planken van gezien, die vol dobbelſteenen, andere weer, die als met een heerlyke gloed van een brandend vuur, zommige, die als met een Bloempot en een bloem 'er in bezet, en zoo fraay waren, dat men voor zoo eene plank vyftig, ja honderd gulden heeft zien geven. Alle de welke egter niet aan den Boom vallen, maar uit zekere vlerken of wortelen, zich pas boven de aarde vertoonende, gekapt werden, gelyk wy bevorens in 't beſchryven van dezen Boom onder de Bloem-boomen al gezegt hebben.

De gemeene Ebben-boom. Een van de fraayſte Boomen, waar van keurlyk Huisraad gemaakt werd, is de *Ebben-boom*, waar van veel zoorten zyn.

De gemeene *Ebben-boom* is hoog, regt, ſmal van kruin, en wat hoekig van ſtam, hebbende ontrent de wortel eenige vlerken, niet dik van ſchors, die van buiten zwartagtig en vuil-groen, en zeer hard is.

De jonge Boomen hebben mede wel 't *Zwarte Ebben-hout*, dat eigentlyk 't hart van den Boom is, dog in een Boom, een dye van een man dik, valt het pas een duim dik, zoo dat het zeer dikke Boomen moeten zyn, waar uit men het, een halve voet dik in de middellyn, halen zal.

De bladeren vallen vier duim lang, en anderhalve duim breed. Wy vertoonen een tak daar van met zyn witte bloesſem, en zyn goud-geele rype Vrugt, wat grooter als een *Haze-noot*, op N°. LXII. De Vrugt komt 'er in 't vyfde jaar aan.

De *Camean-boom* werd mede voor een zoort van *Zwart Ebben-hout* gehouden.

Het valt op 't Eiland *Boero*, en men vind ongemeene groote Boomen op het Eiland *Celebes*, gelyk wy in de beſchryving van de *Moluccos* op zyn plaats, aangemerkt hebben.

Dat het in *Æthiopien*, op *Mauritius* overvloedig, en op meer andere plaat-

plaatzen valt, weten de Kruid-kenners. Dog voor al valt het mede op de *Kust* van *Choromandel*, op *Ceylon*, in *Siam*, *China*, en veel andere Ryken, daar aangrenzende, ook op *St. Heleen*, als mede in de *Papoesche* Eilanden, op 't Eiland *Messowal*.

De graauwe zoort. De *graauwe Ebben-boom* is veel langer van blad, wel negen duim lang, en een groote hand breed, lichter-groen als de voorige, van boven, en beneden vaal, vallende in de *Moluccos*, en ook hier in deze Gewesten.

Met inkt bestreeken en gepolyst zynde, verschild dit niet van 't zwartste en beste *Ebben-hout*, anders is 't vol witte en bleeke vlakken hier en daar.

De Witte zoort. Men heeft ook *wit Ebben-hout*; hoewel dit hier maar voor een wilde boom gehouden werd. Wat bladeren en Vrugten deze heeft, kan men aan de tak, die wy op N°. LXIII. vertoonen, zien.

Het valt mede op *Boero*; dog werd meest tot stylen van Huizen gebruikt.

De Lassi-boom. Het *Lassi-hout* is een fraay keurlyk hout, van zwaarte, en fynheid van nerf, als 't *Ebben-hout*, dog het is geelagtig, of wat na de witte kant. Ook kan men, als 't zwart geverwd is, geen onderscheid tusschen 't zelve, en 't recht *Zwart Ebben-hout*, zien.

Het komt van een grooten Boom, diens blad wel wat na 't *Linggoa-blad* gelykt. Het valt op *Boero*, *Kelang*, *Bonoa*, en klein *Ceram*, zomtyds op de Gebergtens, en ook wel aan 't Strand. Men krygt 'er schoone planken van, om 'er Kisten, Kassen, Kabinetten, Lysten, en meer andere fraaye werken van te maken, dienende te gelyk zeer veel tot 't bouwen van Vaartuigen, maar 't moet niet te jong gekapt werden: want anders komt 'er de worm in, daar 't, op zyn tyd gehakt, zeer lang, zelf in 't water, duuren kan.

Verschei- Ba- ard- Ebben- boomen. Behalven deze zoorten van *Zwart*, *Wit*, en *Geel Ebben-hout*, heeft men nog verscheide bastaard-zoorten, die een byzonder schoon gevlamd hout uitleveren.

Op *Boero* is een hout, dat zy *Ay Meten*, of *Zwart hout*, noemen, waar van tweederley zoorten zyn, welker beide hout niet veel geagt, en meest tot stylen en balken van Huizen verbruikt werd.

De Lolin- boom. Onder de fraaye houten moet men voor al 't *Lolin*, of 't *Ternataansch Bastaard-Ebben-hout*, rekenen, zynde een van de schoonste houten, die ik ooit gezien heb. De vlammen 'er in zyn zwart, graauw, groen, paars, en eenigzins roodagtig.

De Boom heeft bladeren van tien of elf duim lang, en drie of vier duim breed; ook draagd hy groote Vrugten, waar van wy een afteekening op N°. LIV. hier by gevoegd hebben.

Ook geeft de *Salemoeli-boom* een van de fraayste houten, komende wel 't naaste aan 't *Fransch Nooten-boom*. Het valt wel zoo licht van verw, en wel zoo fraay van vlammen, en men krygt 'er zomtyds zeer groote en breede planken van, hoewel zelden; maar smalle, van een voet of anderhalf breed, heb ik veel gezien. Ik heb 'er een Kist, en een Kas, van gehad, waar aan planken van twee en derde half voet breed, en wel vier voet lang, waren. De Salemoeli-boom.

Men noemd het anders wel *Bastaard-Ebben-hout*.

Wy vertoonen een tak van dezen Boom met zyn bloessem en Vrugten op N°. LXV.

Wilde Bosch-boomen.

Buiten alle deze zoorten van timmerhout, leveren de Bosschen in *Amboina* nog een andere zoort uit, die wy in 't algemeen maar *wilde* Boomen noemen. Wilde Bosch-boomen.

Een van de voornaamste is de *Waringin-boom*, van dewelke weer verscheide zoorten zyn, als, die gene, die groot van blad is, zynde een zeer groote en hooge Boom, maar die buiten zyn eerste stam, die zomtyds al vry dik valt, metter tyd van zyne wortels, die weer in de grond schieten, en, als tot nieuwe Boomen opgroeyen, wel een menigte van stammen by een uitmaakt. Ik heb op *Java* 'er Boomen van gezien, met agt of tien stammen by een, van welke yder zoo dik was, dat geen man dezelve kon omvademen, en zommige konden van geen drie mannen omvademd werden, zoo dat onder dezen lommerryke Boom een gantsch Regiment, of een Troep van zes of agt honderd man, zich kon ter nederslaan, zonder dat zy op 't midden van den dag door de Zonne gehinderd wierden. De grootbladige Waringin-boom.

Deze Boom hangt gemeenelyk van boven ook vol wortels, die weer na beneden schieten, voortwortelen in de grond, en, zoo men die niet afkapt, tot nieuwe Boomen opschieten. De takken afgekapt, of de bladeren afgebroken zynde, loopt 'er melk uit; dog die geen schade doet.

Ook komen Vrugten, dog zonder bloessem, aan dezen Boom, byna als Olyven, maar wel zoo lang, en aan 't einde wel zoo breed, groevende vyf of zes byeen, en werden blaauwagtig, als zy ryp zyn.

Het hout is geelagtig, voos, en kan niet lang duuren, weshalven het tot geen timmerhout deugd, hoewel men 'er zomtyds wel krullen voor op de stevens der *Cora Cora's* van gemaakt ziet, die met 'er haast vergaan.

Men noemd dezen Boom by de Portugeezen *Arvore de Raiz*, dat is, de *Wortel-boom*, en men houd de zelve gemeenelyk voor dien Boom, die *Theophraſtus*, *Plinius*, en meer andere de *Ficus Indica* genoemd hebben.

De klein-bladige Waringin-boom.

Van dezen *Waringin-boom* heeft men een zoort met kleine bladen, waar aan kleine ronde Vrugtjens komen, gelyk men aan de tak, die wy op No. LVI. vertoonen, kan beſpeuren, welke Vrugten meeſt tot ſpyze der *Loeri's*, en andere Vogels, die in deze Boomen zich onthouden, dienen. Het hout werd tot brandhout gebruikt, en 't blad nu en dan wel tot *Bacaſſam* gegeten.

Dit is de Boom, of wel een diergelyke zoort, waar in 't rechte *Calambac*, en het *Agel-hout*, na 't zeggen der *Chineezen*, gevonden werd. Men geeft voor, dat 'er zoo een Boom voor 't Paleis des Konings van *Bantam* ſtaat, waar voor de *Chineezen* veel geld aan die Vorſt vrugteloos geboden, en dat men 'er van verre de *Calambac-reuk* in ontdekt zou hebben.

Ik heb op *Bantam* in 't jaar 1694. meer dan eens voor 's Konings Paleis geweeſt, maar wete niet, dat ik daar diergelyken Boom gezien, of iets daar van gehoord hebbe, zoo dat 'er onder die vertellingen der *Chineezen* veel verdichtzelen, waar op niet veel ſtaat te maken is, loopen.

De Bitsjaar-boom.

Onder deze zoort behoort ook de *Pitsjaar*, of *Bitsjaar-boom*, die hier mede, maar zoo veel niet, als op *Java*, groeid. Deze is kort en dik van ſtam, pas twaalf of vyftien voeten hoog (ook wel lager) zeer plat, en wat hoekig, beſtaande mede uit verſcheide ſtammen by een, die veel takken hebben, die zich wyd en zyd uitbreiden, hebbende een driekantig blad, dat agter rond, vier duim lang, matig breed, redelyk dik, en licht-groen van verwe is. Het valt wel glad, dog heeft eenige witte ribben, en vertoond zich aan een lange ſteel, zonder ordre, aan de kleine takjens. De Boom geeft mede Vrugtjens in *November*, twee en twee by een tuſſchen de bladeren in te voorſchyn komende, die, ryp geworden, zich eerſt purperrood, en daar na zwart, vertoonen.

De Vrugten dienen de Vogels, en de bladen nu en dan de menſchen, tot ſpyze, en de ſchorſſe werd van de *Ambonze* jonge Dochters, met Ryſt en *Manoor-bloemen* gewreven, tot een pap, of blanketzel gebruikt, om een zuiver en glad vel te houden, ten welken einde zy die op hun aangezicht, en lyf, ſmeeren.

Men heeft van deze zoort van Boomen 'er mede, die met hare wortels zich zoo meenigvuldig voortzetten, dat men zou zeggen, dat 'er ettelyke Boomen by een geplant waren, van welke zoort de beroemde *Benjaanen-boom*, die men een myl van *Gamron* heeft, is, waar onder ettelyke duizend menſchen tegen de Zonne konnen beſchut werden. Ook heeft men diergelyken beroemden Boom niet verre van *Suratte*.

Andere wilde Boomen.

Onder de *wilde* Boomen teld men mede de *Gondal*, de *Sakke*, de *Siri-Bopar*, de *Dahon Candal*, de *breed-bladige Bancoedoe*, de *Clompan*, de *Saga* (die de roode boontjes geeft) en de *Garniter-boom*, van welke laatſte wy op No. LXVII. een tak met zyn Vrugten vertoonen.

Ook teld men de *Kimar*, *Malapari*, de *wilde Widorik*, de *Cajoe Langit*, de *Boſch-Nagel-boom*, de *Coelit-Papedo*, en de *Polot-boom*, of 't *brandend blad*, onder de *wilde* Boomen.

De Cajoe Langit-boom.

De *Cajoe Langit-boom* is een van de hoogſte, die ik kenne. Men noemd hem *het hout des Hemels*, of *des Uitſpanzels*, om dat hy zyn kruin, als 't ware tot aan den Hemel verheft. Hy valt recht van ſtam, heel dik, makende zyn kruin boven aan, daar zich alle de takken by een, en aan welke zich de bladeren met paaren vervolgens vertoonen; dog zyne Vrugten waſſen twee of drie by een aan byzondere ſteelen op zich zelven, gelyk men aan de tak, die wy op No. LXVIII. vertoonen, klaar kan zien.

De wilde Nagel-boom.

De *wilde Nagel-boom* is maar een klein laag boomtjen, waar van men een Roode en een Witte zoort heeft, hebbende een enkele, zeer kromme gebogene ſtam, en lange ydele takken, waar aan eenige paaren bladeren vervolgens wat van den anderen zich vertoonen, drie of vier duim lang, en een groote, of wel anderhalve duim breed, en redelyk na de *Nagel-bladeren* gelykende, van welke de jonge byna als Sattyn glimmen.

De Vrugten komen, weinig in getal, voor aan de takjens voort, met een byzondere ſteel tuſſchen de bladeren in, zomtyds enkeld, zomtyds meer by een, hebbende de gedaante van kleine Bezien, gelyk men dat aan de tak van de Roode zoort, die van de pas beſchrevene zeer weinig verſchild, en die wy op No. LXIX. vertoonen, zien kan; doch die wy geenzins met een andere zoort, maar een Heeſter zynde, en die ons nader voorkomen zal, moeten vermengen.

De Coelit-Papedo-boom.

De *Coelit-Papedo-boom* werd met 'er tyd, ſchoon eerſt zeer teer en tenger, een groote, hooge, en dikke Boſch-boom, hebbende een fraay blad, dat drie of vier duim lang, en ontrent een duim breed is. De *Amboineezen* gebruiken de ſchors verſch, en gedroogd, geduurig, om ze met hunne *Papedo*, of Bry, te kooken.

Zy

N°. XLVII.

N°. XLVIII.

N°. XLIX.

N°. L. P.

N°. LII.

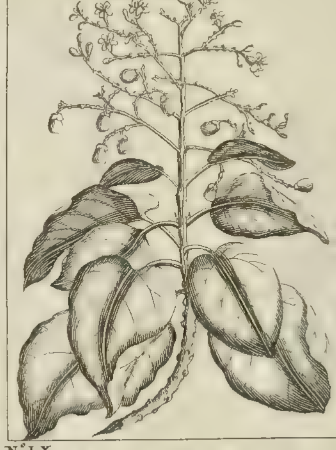
N°. LIII.

N°. LIV.

N°. LV.

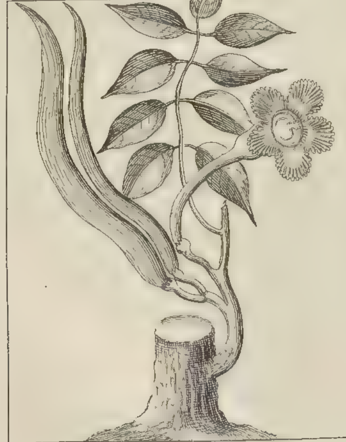
N°. LVI.

N°. LVII.

N°. LVIII.

N°. LIX.

N°. LX.

N°. LXI.

N°. LXII.

G Schou

Zy droogen dat ook wel in den rook, weeken 't daar na in water, kooken 't zoo dan met hunne *Papedo*, van welke schors 't water dan rood werd. Het hout werd ook wel tot timmerhout gebruikt.

Wat blad en Vrugten deze Boom heeft, kan men aan dezen tak zien, die wy op N°. LXX. vertoonen.

De Polot-boom. De *Polot-boom*, van welke verscheide zoorten zyn, werd onderscheiden in de breed-bladige, smal-bladige, en de roode zoort.

De breedbladige *Polot*, is een fraaye Boom, die recht van stam, twee mans lengten hoog, matig van dikte, krom van takken, en kort, gelyk ook zeer ydel van blad is, vallende de zelve zomtyds twee voeten, of daar ontrent, lang, en negen of tien duim breed, van welke ook de jonge bladeren wel wat gerimpeld vallen. Men ziet 'er ook een dikke middel-rib, die met de steel recht uit loopt, en aan wederzyden veel fyne ribben, verder boven eenigzins glad, maar van onder wat ruig, voor al de steel en de ribben, dewelke, zoo zy ymands huid raaken, een zeer pynelyke jeukte verwekken, die de huid aanstonds doet opzwellen, en rood werden, dat wel eenige dagen aan een duuren kan.

De Waran-boom. Men ziet aan dezen Boom een korlagtige bloessem komen, en aan zommige der zelve verneemd men zomtyds eenige Beziën, gelyk wy die op N°. LXXI. zeer net aan een tak van de breed-bladige *Polot* vertoonen.

Men heeft op *Amboina* nog een Boom, by den Inlander de *Waran-boom* genaamd, groot, hoog en recht van stam, groot van blad, dat wat rondagtig, breed, in 't midden geribd en aan wederzyden eenigzins fyn geaderd is. Als men die afbreekt, geven zy mede een schadelyke melk, en ook een Vrugt, die diend om alle de Visch te dooden, die in een Fuik, waar in zy de gestootene Vrugten werpen, besloten is. Men heeft 'er twee zoorten van, een *Strand*-, en een *Berg-Waran-boom*; met de laatste hebben zy de zelve uitwerking van zyne gekneusde wortels, in zoo een Fuik gedaan, die al de Visch, door 't schuimen van 't water terstond, hoewel niet heel dood, doen boven dryven; dog zy zal in versch water weder gedaan zynde, ten eersten bekomen, en dan buiten gevaar konnen gegeten werden.

De laatste zoort draagd in *October* Vrugten, en wy vertoonen de zelve aan een tak, op N°. LXXII. afgeteekend.

De wortel van deze laatste zoort is zoo sterk, dat 'er de oogen van de Visch rood van werden. Zommige doen 'er de *Bort-Vrugten* wel by, om de zieding nog kragtiger te maken; maar dan komt de Visch dood, en geheel vergeven, boven.

Men heeft nog een Boom, *Ay Assa* genaamd, met wiens schors men de Visch vergeeft. De Ay Assa.

Men moet uit dit opgestelde niet oordeelen, dat wy hier in nu alle de wilde of tamme, Bosch- en andere Boomen, die men op de Hemelhooge Bergen van *Amboina*, en hare heerlyke Bosschen, vind, opgenoemd hebben. Het is daar zoo verre van daan, dat wy daar van maar eenige weinige, ons best bekend, en by ons nu en dan gezien, aangehaald hebben, konnende in tegendeel verzekeren, dat de allernaauwkeurigste Man in de wereld, schoon hy al vry lang leefde, niet in staat zyn zoude, om alles daar van te zeggen, of alle zoorten van Boomen, die daar vallen, op te geven, weshalven wy het best oordeelen, om het met de Boomen hier by te laaten, om tot de Heesters en Kruiden, over te gaan, en daar mede iets van te melden, 't geen wy genoegzaam zullen oordeelen, om aan de nieuwsgierigen eenige voldoening te geven.

BESCHRYVING
VAN DE
HEESTERS.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

VAn *de* Heesters, *die op zich zelven staan. Van de verscheide zoorten van* Bamboezen. *De* Sammet-Bamboes, *en andere groote* Rieten. *Verscheide andere zoorten van* Rieten. Bloem-gewasschen. *De* Boenga Raja. Boenga Powan. *De* Tyd-bloem. *De* Avond-bloem. *De* Paauwen-Kuif. *De* Boenga Goelong Tsjoetsjoe. *De* Manilhase bloem. *De* Gajati-bloem. *De* Boenga Djarom Djarom. *De* Boppatsjeda-bloem. *De* Javaansche Lelie, *en meer andere* Bloemen. *De* Tonkinse Moegri-bloem. *De* Pandang-Struik. Heesters, *tot cieraad op de* Feesten. *De* Codiho-Plant. *De* Dahon Poetri. *De* Dahon Parada. Heesters *in de* Genees-kunde *van gebruik.* Tsjengke Laoet. Heesters *tot spyze, en andere nuttigheden. De* Dahon Papedo. Heesters, *tot kleederen. De* Kattoen-Struik. *Kleederen uit basten van Boomen.* Genda Poera *korl, tot berooking der kleederen. De* Dahon Lacca. Heesters *tot andere zaaken nut. De* Dahon Soedoe Soedoe-Struik. *De* Carendang. *De* Likuwala.

Van de Heesters.

NA dat wy nu 't noodige van de Boomen gezegt hebben, eischt ons voorig bestek, dat wy over gaan, om van de Heesters, en Kruiden te spreken, zullende een begin met de eerste maaken.

Die op zich zelven staan.

Onder de Heesters komen ons zommige voor; die op zich zelven, en recht over eind staan, en weer andere, die, geen stammetje hebbende, maar langs de grond kruipen.

Van de verscheide zoorten van Bamboezen.

Onder de eerste zoort van Heesters komen ons de verscheide zoorten van *Bamboezen* voor, die van een groot gebruik onder den Inlander tot allerley diensten zyn. Men ziet ze in de *Hortus Malabaricus* I. Deel *Fig.* 16. onder de naam van *Ily* verbeeld.

Men teld van deze Rieten, of Bamboezen, weer veelerley zoorten, waar van egter deze als de voornaamste bekend zyn. *Boeloe Sammet*, *Boeloe Potong*, *Boeloe Djawa*, *Boeloe Sowanggi*, *Boeloe Badoeri*, *Boeloe Toey*, *Boeloe Sero*, en de *Looleeba*.

De Sammet Bamboes, en andere groote Rieten.

De *Boeloe Sammet*, of *Sammet Bamboes*, is de grootste, die ik kenne, werdende byna als een *Calappus-boom* van hoogte, zoo dat hy wel negentig en honderd voeten hoog werd. Hy krygt dan ook wel de dikte van een matige *Calappus-boom*, en zomtyds als één man in zyn midden, hebbende leden, die drie voeten lang, en een vinger dik vallen, en welker bladeren klein en smal zyn. Wat bloeizel, of Vrugten deze *Bamboes* draagd, is onbekend. Zy dienen meest tot vlerken van de *Cora Cora's*, en tot Water- en Tyfer-vaten van den Inlander, om hun drank te bewaren, zynde de leden ontrent een dye dik, waar toe egter de *Boeloe Potong*, en de *Javaansche Bamboezen*, veel beter dienen, alzoo die veel grooter Rieten uitleveren, verschillende verder niet veel van de *Sammet Bamboes.* Ook diend de *Boeloe Potong* veeltyds tot masten van *Cora Cora's*, en andere kleine Vaartuigen, om dat zy hoog, recht, en taay vallen.

De *Javaansche Bamboes* is wel de gladste, en fraayste van deze drie zoorten van groote Rieten, groeyende ontrent vyftig voet hoog, hebbende leden die twee en drie voet lang, als een gemeene *Pinang-boom* van dikte in 't rond, en ontrent een pink dik van hout zyn.

Zy dienen voor al tot Water- en *Saguweer*-vaten, om hunne dranken 'er in te tysferen, en de zelve ook op hunne reizen hier of daar na toe mede te voeren.

Men maakt 'er op *Java*, *Bali*, *Celebes*, en daar men geen *Gabba Gabba* heeft,

ook

ook de wanden der Huizen, Heiningen. Ladders, Banken, en meer andere dingen, van. Het nieuwe uitspruitzel der zelve, ontrent de nieuwe Maan voortkomende, en een arm dik, schiet binnen een maand wel twaalf voet hoog, en diend 't bovenste stuk 'er af, ontrent een voet lang, wat geweekt en opgekookt, tot het maken van zeer schoone *Bamboes Atsjaar*, die, in schyven gesneden, en zoo verzonden werd Men kan 'er anders ook een lekker Moes van koken.

Men wil, dat de *Tabaxir*, of *Sakar Bamboes* (zynde als een zoort van Poeder-Zuiker) in deze Rieten valt; dog hier te Lande vind men 'er dat niet in.

Geen harder zoort van Bamboezen ken ik, als de *Boeloe Sowanggi*, zeer klein en smal van blad, die agt of tien duim lang, en een vinger breed vallen. Men heeft verscheide zoorten van dit Riet. Zy werden meest tot Draag-stoelen gebruikt, om dat zy sterk, en licht zyn, en ook tot vlerken der *Cora Cora's*, masten, enz.

Het jong uitspruitzel, of de *Robong* der zelve diend mede (gelyk 't voorige van de *Boeloe Djawa*) tot spyze, en *Atsjaar*.

Dit is de Bamboes, die de *Amboineezen*, nog Heidenen zynde, op den Berg van *Soya*, by *Seri Mahoe*, en elders, Goddelyke eere plagten aan te doen.

Verschei-de andere zoorten van Rieten.

De *Boeloe Badoeri*, of *het doornagtig Riet*, valt zoo hoog, nog dik van stam niet, als de *Boeloe Potong*; dog breid zig wyder uit. Dit Riet is wel het dikste, hebbende byna niets, dat hol is, en zoo hard, dat 'er de byl op afstuit, en 't vuur uitspringt. Deszelfs blad komt de *Boeloe Sowanggi* wel 't naast. Het diend allerbest tot Stylen, Paalen, Maaten, Kannen, enz.

De *Boeloe Toey*, anders ook wel 't Werp-Spiessen-Riet genaamd, schynd wel een zoort van Witte *Lôlêba* te zyn, zynde Rieten pas van twee vingers dikte, zeer glad, en byzonder hard. De Inlander maakt 'er Fluiten, Werp-Spiessen, en ook wel *Sero's*, of Visch-Fuiken van.

De *Boeloe Sero*, of de *Fuik-Bamboes*, is weer een byzonder zoort, dikker van Riet, en dichter van Struik, als de *Lôleba*, ten hoogsten ontrent een arm dik, dog gemeenelyk vry dunner, korter van leden, als de *Lôlêba*, ook smaller en bleeker van blad, dat wel tien of twaalf duim lang valt.

Het eerste uitspruitzel van deze werd zomtyds wel gegeten, maar valt bitter, en zoo goed niet als 't voorige.

Dit Riet werd tot *Pagars*, Fuiken, en diergelyke werken, meest gebruikt. In *China* werd 'er ook wel *Chinees* papier van gemaakt.

Het dunste zoort van deze Rieten werd *Looleeba* genaamd, zynde veel regte stammen by een, die wortels-wyze uit eene Struik opgroeyen, en al zeer na aan ons Riet komen; dog zy hebben een breeder blad, en de Stoel verdeeld zich ook in meer zyde-takken, die uit yder lid veele by een staan.

Hier van zyn veele zoorten, als de witte, de zwarte, de Bosch-*Looleeba*, of de quade, de geschilderde, de gestreepte, en de *Looleeba* van *Amahoessoe*, die wel de dikste van allen is.

Alle deze zoorten van *Looleeba* hebben een groot gebruik onder den Inlander tot het maken van veel werken, alzoo de zelve gespleten, en dan tot veel diensten verbezigd werden.

Het is haar Garen, om de *Atap* mede te naajen, en om 'er byna alles, 't zy aan hare Fuiken, Korven, Manden, enz. mede te binden. Zy dienen, heel zynde, ook wel tot potten, om 'er Schild-Padden, en ander Vleesch, in te kooken. Men vind 'er in 't Bosch ook, daar zeer goed drinkwater in groeid.

Behalven de boomagtige Rieten, zyn 'er ook eenige kleiner zoorten.

Voor een byzoort van 't Riet kan men ook houden de *Tongkat Sjeithan*, of de *Duivels-Staf*, hebbende iet van het Riet, en ook van de Biezen. Het is een Struik van zeven of agt voeten hoog, met veel rechte steelen, van buiten glad, rond, en lang van leden, die wel vier of vyf voet lang, en wel een vinger dik zyn. Van binnen is 'er een stof, byna als de bies, dog zy valt droog, en draadig. Het blad gelykt wel wat na *Galanga*, *Curcuma*, of *Koening*.

Dit Riet, gelyk mede 't *Moeras-Riet*, diend, by gebrek van *Looleeba*, tot de zelve diensten, waar toe men die anders gebruikt; gelyk mede tot kleine Latten.

Ook is 'er nog een kleine zoort van Riet, *Djodjo* in de *Moluccos*, en van de *Amboineezen Lomboewan* genaamd, welke meest gebruikt werd, om pylen (die pas een pink dik, en nog dunner, vallen) van te maaken. Ook werd ze gebruikt, om 'er *Atap* mede te naayen.

Onder de Heesters heeft men ook verscheide fraaye Bloem-gewasschen, fraaye cier-bladeren, en heerlyke Heesters tot de Genees-kunde, tot spyze, en tot verscheide nuttige gebruiken dienende. Wat de Bloem-gewasschen betreft, voor een van de grootste, schoonste, en sterkste van verw rekend men de *Boenga Raya*, of de *Feest-bloem*. Bloem-gewasschen.

Dit is een Struik, van hoogte als een Rooze- De Boenga Raya.

Rooze-boomtjen; dog het ſtammetje is wel zoo dik, als een kinds arm, graauw van ſchors, die zappig is, en zich afſchillen laat. De takjens, die dun en veel zyn, hangen, wegens de zwaarte der Bloemen, gemeenelyk neder, zoo dat zy beſt over latten geleid werden.

Men heeft roode, en witte, enkelde en dubbelde.

De roode doet de vertooning van een uitmuntende ſchoone en zeer hoog-roode Roos van de grootſte zoort, hebbende vyf groote zwart-geſtreepte bladeren, die vooraan breed, dog agter wat toeloopende, en geplooid zyn. In 't midden ziet men een rood pilaartje met vyf donker-roode knopjens, als Fluweel, onder welk men verſcheide ſnazelen met roode franje ziet.

Zy ſtaat in een groene kelk van vyf blaadjes, die wat geſtreept zyn.

Zy verſchillen in bladeren niet veel van een; dog de witte heeft lichter groene en ſmaller bladeren; maar hoe ſchoon alle deze Bloemen van verw zyn, zoo hebben zy dog geen reuk of geur by zich, ook zyn zy van geen Zaad nog Vrugten voorzien, en maar gelyk als een zoort van *Malva*. Zy ſluiten zich 's avonds toe, duuren nog wel een dag, maar vallen dan af. Men plantze met ſtekjens voort.

Een ongemeen cieraad geeft deze gloejende Bloem in de Tuinen, op de groote Feeſten, en Maaltyden, zich altyd tuſſchen de aangename *Roetoe Roetoe*, *Dahon Poetri*, en andere groente aan de Feeſt-bogen, Kranſſen, enz. vertoonende, en alles een groote glans byzettende, alzoo het oog van yder een aanſtonds op deze ſterk ſchitterende Bloem valt, en daar door als verheugd werd.

Het Gebraad, Paſteyen, Taarten, enz. werden 'er mede beſtoken. De Jongelingen, die ter Feeſt komen, zyn 'er mede opgecierd, en dragen die, als zy danſſen, of *Tsjakalile* en ſchermutzelen zullen, ter zyden hare ooren, en tuſſchen 't hair ingewonden.

De Dragers draagen ze ook wel in de hand, en men maakt 'er kransjes van, die men op de Lyken van ongehuwde perzoonen zet.

De roode diend, om 'er de ſchoenen zwart, en ſchoon mede te maken, waar van de handen dan ook blaauw werden, dat 'er met Limoen-zap en water weer afgaat.

Zy heeft ook veel gebruik in de Genees-kunde. De wortels van de witte verkoelen ſterk, en dienen tegen Koortzen; de roode, in azyn gewreven, en ingegeven, zyn goed, om Maand-ſtonden te doen voortkomen, dryvende nu en dan wel de Vrugt af, voor al, als men de bladeren van de ſtok, met de bloem, en korlen van de *Papaja-Vrugt* in ſterken azyn wryft, en een zwangere Vrouw ingeeft.

Onder de Bloemen werd zeer geprezen de *Boenga Powan*, of de *Piramidaal-bloem*, zich in *Juli* als veel Bloemen met lange halſen tuſſchen veel roode ſchubben byeen, hebbende vyf blaadjens, die aan de eene kant open, zich eerſt licht-rood, en daar na bloed-rood vertoonen, komende de eene bloem vóor, en de andere na zich te openen, doende de vertooning van een fraaye bos by malkanderen. Van de bloem komen met 'er tyd platte Beziën met korlen. De zelve geeft een ſterke reuk, en is daarom beſt, als zy wat verre af ſtaat. Boenga Powan.

Deze Bloem-tros werd mede op de Feeſten en Bruiloften gebruikt.

Men zegt, dat zy ook goed is tegen 't bloed wateren. De wortel is heerlyk tegen de Roode Loop. Men waſcht de jong-geboorene kinderen ook wel met deze bladeren.

Men heeft ook van deze ſtruik een *wilde* zoort, diens bloem van de *tamme*, in geſtalte, verw, en gebruik, niet veel verſchild.

Onder de Inlandze Bloemen heeft men 'er, die dienen, om de tyd van den dag net te konnen onderſcheiden, die daar na *Boenga Wattoe*, de *Tyd-Bloem*, en *Boenga Balitsjaja* van de Maleyers, na 't veranderen van hunne verwe, genaamd werd. Van deze heeft men een groote en kleine, zynde in zich zelven mede een zoort van *Althoa*, of *Thuin-Malva*. De Tyd-bloem.

De groote zoort van deze ſchiet met een rechte ſteel op, twee vingers dik, die met met 'er tyd krom buigd, en een ſtam van drie of vier voeten hoog, en een knie dik werd.

Hier aan komt een groote Bloem van vyf wyd-geopende bladen, wat wit geſtreept, en twee handen breed; dog zonder reuk.

Op eenen dag krygt zy driederley verwen, zynde 's morgens ſneeuw-wit, 's middags licht-rood, en 's avonds roozen-rood. Na Zons ondergang ſluit zy zich, zonder ooit weer open te gaan. Hoe donkerder weer, hoe langer zy wit blyft, en hoe ſterker Zonneſchyn, hoe eer rood, en hoe ſterker van verw zy werd.

Zy diend tot een byzonder cieraad der Tuinen, en, daar gedaan hebbende, verzameld men de zelve, en brengt ze na huis in een ſchotel, om de mengeling en de fraayheid der verwen te zien, hoewel de witte hunne rechte, en de roode alleen een uitwerking van de Zon is, gelyk

gelyk zy die ook 's avonds verlieſt, voor al, zoo men die tuſſchen papier legt.

De moer-ſtam duurd maar vyf of zes jaaren, en gaat dan uit, weshalven men de zelve uit de hief en daar weer opſchietende plantjes voortqueken moet.

De Avond-bloem. Dus is 'er nog een Bloem, by den Inlander *Boenga Malam*, de *Avond-bloem* genaamd. Het is een kleine ſtruik, pas een man hoog en een duim dik, al mede de een zoort van *Malva*.

Deze ſtruik geeft een geele bloem van vyf ronde bladeren, ontrent als een groote *Moegri-bloem*, gaande met mooy weder vaſt 's namiddags ten twee, en anre wel meeſt ten drie uuren open, hoedanig zy ontrent een uur lang geopend blyft, buigende zich dan wat agter over, en daar na ſluit zy zich weer voor altyd, gevende naderhand eenige Zaaden in ſchillen, waar van men andere Bloemen krygt, alzoo de Heeſter pas twee jaaren duurd.

Het werd in badingen en ſtovinge, als een zoort van *Althæa*, gebruikt, en men maakt 'er pynſtillende pleiſters van.

Daar is nog een kleinder of wilder zoort van deze *Avond-bloem*, welkers ſtruik hooger, en duurzaamer is. Deze geeft een Bloem, wat grooter en geeler, als de voorige.

Zy opend zich pas na de middag, buigd zich ook agter over, blyft tot vyf uuren open, en ſluit zich dan mede voor altyd, dienende tot 't zelve gebruik, als de voorige.

De Paauwen-kuif. Onder de Bloem-gewaſſchen moeten wy geenzins de *Paauwen-bloem*, of de *Paauwen-kuif*, vergeten.

Zy groeid aan een ſtam, die veel dikker, als die van een *Rooze-boom*, is, en werd wel zoo dik, als een gemeene *Pinang-boom*, hebbende een groene ſchors. Aan de opſchietende groene rank ziet men veel ſteelen, van welke weer dwarsſteelen, tegen een ſtaande, loopen, die vol kleine ronde blaadjens, byna als 't *Tamarinde-*, of als ons *Palm-blad*, vallen, welk zich by paaren, vervolgens tegen malkanderen ſtaande, vertoonen.

De Bloem vertoond zich boven, aan 't einde der takjens, goud-geel, dog van binnen rood, werdende na eenige dagen ſchoon Vermilioen-rood.

In 't midden van de goud-geele Bloem ziet men elf roode lange draaden, met tien bolletjens aan 't einde, byeen, hebbende de gedaante van een *Paauwen-kuif*, waar na deze Bloem genaamd is. Het elfde bolletjen aan deze draaden is vry dikker, en daar aan komt een groene Boon.

Deze Vrugt vertoond zich als een *Turkze Boon*, een vinger lang, een duim breed, glad, hard, en ryp, byna Violet-zwart, en waar in vyf of zes driekantige leververwige Boontjes zyn.

De bladeren van de ſtruik ſluiten zich 's avonds, en openen zich 's morgens. De bloem houd wel agt dagen, zonder zich, als de voorigen te ſluiten, haar geopenden ſtand; dog werd met 'er tyd rood. Zy heeft geen reuk; maar geeft een fraay gezicht, en vercierd de Tuinen ongemeen met hunne goud-geele verw.

Daar is nog een tweede zoort van deze Bloem, die t'eenemaal goud-geel is, zonder iets van 't roode te hebben, ook duurd zy zoo lang niet.

Zy word mede veel op de Feeſten, en groote Maaltyden, gebruikt werd, om de Feeſt-bogen, 't Bruids-Ledikant, en de Spyze van de voor- en na-tafel te vercieren. Ook diend ze op de begraaffenis der jonge Lieden.

Men zegt, dat de wortel in andere Landen een van de felſte vergiften is, hoewel men hier het tegendeel ondervind.

Onder de Bloemen teld men mede de *Boenga Goelong Tjoesjoe*, of *de in een gerolde Bloem*, groeyende aan een kromme ſtruik, die drie of vier voeten hoog waſcht, en ontrent de dikte van een been krygt, verdeelende zyn ranken gemeenelyk in driën. De Boenga-Goelong Tsjoet-sjoe.

Deze Bloem heeft een langen hals, gelykende zeer wel na een *Narciſſus*, vertoonende vyf holle blaadjens als langwerpige ſchelpjens, die aan de kanten wit, dog van binnen hoog-geel zyn.

De reuk is ſterk en lieffelyk, byna als die van een Roos, behoudende deze reuk eenige dagen aan een, vallende eindelyk af, zonder Vrugt te geven, dan zeer zelden.

Van *Manilha*, een Stad in de Philippynſche Eilanden, komt een Bloem, die men de *Manilhaſche Bloem*; dog op *Batavia* de *Witte Boenga Raja*, noemd. De Manilhaſche bloem.

Zy groeid aan een lage ſtruik van vier of vyf voeten hoog, hebbende weinig en ranke takken, waar aan bladeren van vyf duim lang, en anderhalve breed zyn, die zeer wel na een *Perſiken-blad* gelyken. Zy ſtaan twee en twee tegen een, zyn dik, zeer groen, glad, en wat ſchuins geaderd.

De Bloem is wit, wat grooter, als een *Teyloos*, of *Anjelier*, dik van blaadjens, die omgekruld zyn, en zeer lieffelyk van reuk, wat na die zelve bloem trekkende; dog zy is niet ſterk van reuk, voor al by ſterke Zonneſchyn niet. Zy geeft geen Vrugten, diend meeſt tot cieraad der Tuinen, gevende 's morgens de beſte reuk. De plant geeft witte dikke melk van zich, die zommige voor ſchadelyk hou-

houden. De wortel werd tegen 't Graveel gebruikt.

De Gajati-bloem. De *Gajati-Struik* geeft mede fraaye Bloemen. Daar zyn tweederley zoorten, de geele, en de zwarte.

Het zwarte is een klein boomtje, een arm dik, en ook wel dikker, recht, en rank, hebbende veel takjens, waar aan de bladen byna als die aan de *Tamarinde-boom*, of aan de *Paauwen-kuif*, ſtaan; dog zy zyn langer, ſmaller, en ſluiten zich mede by duiſter weder, en met Zons ondergang; dog opwaarts, en 's nagts byna onder de ſteel.

De Bloemen zien 'er byna uit, als 't Boomen-bloeizel, hangende vier of vyf by een aan een ſteeltje, zynde eerſt zwart, of Violet van knoppen, die by 't openen vier blaadjens vertoonen, waar van de bovenſte, die de grootſte zyn, agterwaards gebogen, van buiten Violet, en van binnen hoog-geel, daar de andere licht-geel en vooraan rood zyn; dog 't vierde of kleinſte blaadje is half wit, en half Violet.

Daar is geen reuk by dezen Boom; dog zy is fraay van verw, gevende met 'er tyd lange ſmalle, bleeke, en ter zyden wat geſtippelde Boonen, pas een ſtroohalm breed, die vooraan wat omgekromd, vyf of zes duim lang, en met eenige Zaaden 'er in voorzien zyn.

De geele *Gajati* werd maar een ſtruik met weinig ranken, groener van ſchors, dan de voorige, wat langer van blad, en wel dertig paaren aan een rankje, en dus 'er van vry meer, dan de voorige voorzien, en zich by donker weer, en 's avonds, mede, als de andere, ſluitende.

De Bloem is van fatzoen even eens; dog van buiten geel, vol zwarte ſpikkels. Daar komen ook boonen aan, als aan 't voorige, in de Regen-tyd.

Deze Bloemen dragen de Mooren, en andere, op de Feeſt-dagen agter hunne ooren, en in hun hair geſtrengeld.

Men zegt, dat de bladeren goed tegen de Hoofd-pyn, en dat de wortels, gewreven, ongemeen goed zyn, om een koek voor 't hert weg te nemen, en om 't lyf, als 't er mede geſmeerd werd, te verkoelen.

De Boenga Djarom Djarom. Daar is ook een Bloem, *Boenga Djarom-Djarom* de *Naald-bloem*, of de *Vuur-vlammen-bloem*, na hunnen rooden gloed, genaamd. Zy groeid aan een klein boomtjen, van een mans lengte, een kinds-arm dik, hebbende weinig rechte ſtyve takken, waar aan zich weinig bladeren vertoonen, die boven hooggroen, en beneden, geelagtig zyn. Deze ſtaan zommige in reyen, andere weer in een ſchuins kruis.

Zommige ſtruiken geven Bloem, en Vrugt, andere maar alleen Bloemen.

Men ziet de Bloem aan 't uiterſte der takjens tuſſchen de twee voorſte blaadjens, en op yder voetje ziet men drie Bloemen, als lange naalden, met ſmalle lange halzen twee duim lang, die zich, byna als de *Jasmyn-bloem*, in vier ſmalle blaadjens openen, van binnen flaauwrood; dog van buiten gloejend-rood, en licht-rood van hals zyn.

Zy ſtaan van verre byzonder ſchoon, even eens, of men een vuur in zyn volle vlam zag.

De Vrugt komt 'er naderhand, in de gedaante van ronde *Jenever-Beziën*, aan, groeyende meeſt 'er altyd eenige byeen.

Daar zyn 'er, die deze ſtruik als een *Oebat Sowanggi*, of als een *middel tegen betoovering*, gebruiken; dog andere tegen *Kolyk*, *Pleuris*, en ſteeken in de zyden.

De Boppa-Tsjeda-bloem. De *Moral*, of *Boppa-Tjseda-bloem*, is klein, dog fraay, groeyende aan een korte kromme ſtruik, die de dikte van een mans been krygt, hebbende veel kromme takken, waar aan de bladeren, als een Oſſe-tong van fatzoen, zonder ordre geſchikt ſtaan, wel tien of twaalf duim lang, drie of vier duim breed, geelgroen, ſlap, glad, en wat neergebogen.

Men ziet de witte welriekende kleine bloemtjens, met hunne vyf blaadjens, drie of vier byeen, aan byzondere ſteeltjens tuſſchen de bladeren in te voorſchyn komen. Wy vertoonen dit zeer klaar op N°. LXXIII.

Het wit en voos merg van deze ſtruik diend veel, om allerley fraaye Bloemen, Lofwerk, en Vogeltjes te ſnyden, die men verwd met allerley verwen, en dan op de Feeſt-dagen gebruikt, om de Throon van de Bruid, Ledekanten, Feeſt-bogen, enz. te vercieren.

Hier van is nog een andere zoort, die mede zulke witte bloemtjens geeſt.

De Javaanſche Lelie, en andere Bloemen meer. Men heeft op *Batavia* een Bloem, die zy de *Javaanſche Lelie* noemen, om dat de bol en bloem 'er wat na gelykt. Wy vertoonen de zelve op N°. LXXIV. Zy is van een goede geur.

Men heeft hier ook kleine Roozeboomtjens, die witte, en bleek-roode Roosjens geven, die, 's morgens in 't water gezet, van een lieffelyke reuk zyn. Dus zyn 'er ook *Teyloos-ſtruiken* met kleine witte en roode *Teyloozen*.

De *Catsjapiri-ſtruik* geeft een fraaye groote witte bloem van agtien dikke bladeren, zynde aangenaam, en ſterk van reuk, groeyende aan een ſtruik, een man hoog, doch niet dik.

De Tonkinſe Moegri-bloem. Een van de fraayſte en geurigſte Bloemen in Indiën is de *Tonkinſe Moegri-bloem*, die zomtyds wel de *Siamſe* genaamd werd.

Zy

Zy groeid aan een ſtruik, die een ſtam, een arm dik, heeft, welke zich geduurig in tweën verdeeld, aan welkers ranken, twee tegen een ſtaande, de bladeren zich mede aan lange ſteelen twee en twee tegen een, dog wat ydel, verdeelen, vallende wat breed, met een dikke rib in 't midden, en kleine dwars-adertjens.

De wit-geelagtige Bloemen komen aan kroontjes, vyf of zes by een, voort, vertoonende een kort kelkje op een rond knopje, dat zich in vyf blaadjens opend, die agter aan malkanderen vaſt zyn. Eerſt zyn zy groenagtig geel, dog werden hoe langer hoe geeler na een dag ſtaans, hebbende van binnen witte ſnazelen. Zy vertoond zich van grootte, als een gemeene *Anjelier*; maar is heerlyk van reuk; zynde de beſte en grootſte zoort van *Manoor-bloemen*, die twee en driedubbeld op een ſtaan.

e Pan- ng- uik. Schoon de *Pandang-ſtruik* niet onder de Bloem-boomen kan geteld werden, betrekken wy hem 'er egter toe, om dat hy beroemd is wegens de aangename geur van zyn bladen.

Dit is een Heeſter, waar van veel zoorten zyn; dog die alle iets van de *Calappus-boom*, *Ananas-ſtruik*, *Mangi Manggi-boom*, en van de *Pyn-appel*, hebben.

De Stam, die dun, en pas agt of negen voeten hoog is, gelykt wel wat met zyn leden na een jonge *Calappus-boom*, hebbende zomtyds *een* kruin, zomtyds 'er wel *twee* of *drie*.

De bladeren gelyken die van de *Ananas-ſtruik*, en 't lange ſny-gras, boven by en op malkanderen met heele boſſen gevoegd, hebbende boven een diep-gaande vore, en van onderen een driekantige ſcherpe rug, ruim drie of vier voeten lang, en twee duim breed, met een lange dunne ſpits, even als een bieze, bezet, dog aan welkers kanten kleine ſcherpe dichte doornen ſtaan, en voor al aan de jonge bladeren, die een heerlyke reuk van zich geven.

De wortels vertoonen zich boven de grond, als de *Mangi-Mangi-wortelen*, en de Vrugten hebben eenige gelykenis met de *Pyn-appel*. Daar is een *Mannetjen* en *Wyfjen* van, dragende beide zekere welriekende ſcheden.

Deze ſtruik werd meeſt gebruikt, om de welriekende bloem, of, om eigentlyk te ſpreken, om de witte bladeren, die zich om het bloeizel, of in die ſchede, vertoonen, en die gebruikt werden, om de kleederen een lekkere reuk te geven. Zy werden ook onder de welriekende Oliën gemengd, en daar werden Matten van veelerley zoorten van *Pandang-ſtruiken* gemaakt.

Men heeft een zoort, die men de rechte noemd (zoo pas van ons beſchreven) als mede een baſtaard-zoort, dienende meeſt om Matten te maken, een lage, en ook een *wilde* zoort, beide zeer goed tot Matten. De *Caſtoeri-* of *Muſcus-Pandang* is van 't zelve gebruik, als de eerſte.

De *Ceramſche Pandang* geeft Vrugten, die den Inlander als Boter weet te gebruiken.

Zommige zoorten gebruikt de Inlander, om het deeg van hunne gekapte *Canari*, of van hun *Bagea*, in deszelfs bladen, tot lange rollen te winden, en die in 't vuur hard te braden; hoewel zy mede tot Matten gebruikt werden, gelyk meer andere zoorten van dien.

Daar zyn 'er, die Vrugten geven, die men koken, en als een Moes of Kruid eeten kan.

Buiten deze Heeſters zyn 'er nog andere, die, ſchoon zy juiſt geen fraaye Bloemen geven, egter ongemeene fraaye bladen hebben, die al mede op de Feeſten, Bruiloften, en groote Maaltyden, gebruikt werden, om alles te vercieren. Heeſters tot cieraad op de Feeſten.

Van deze zoorte zyn 'er wederom verſcheide, als de *Codiho*, een van de heerlykſte Planten, die ik kenne, hebbende een fraay geſchilderd, en altyd jeugdig blad, vertoonende als een geſtadige *Oleander-bloem*, gelyk die ook een ongemeen groot gebruik op de Feeſten heeft, byna ontrent alles, dat men vercieren wil. Menigten van zoorten zyn 'er hier van, die ik onmogelyk in 't byzonder beſchryven kan. Ook is 'er een *Chineeſche*, zeer fraay van bloem en blad; maar de wortel is doodelyk, zynde een *Oleander* gewaſch. De Codiho-Plant.

Van dit zelve gebruik is mede de ſtruik, waar aan men de *Dahon Poetri*, of de *Princeſſe-bladeren*, heeft, die lang en ſmal, dog op het groen met een fraaye geele verw, van allerley ſchoone gedaante, zoo aardig geteekend zyn, dat zy als zoo menigen geelen bloem ſchynen te vertoonen. Men heeft 'er tweederley zoorten van. De breed-bladige, en de ſmal-bladige, en zy geeft ook een geele bloem, als een *Anjelier*, dog zonder reuk. Men gebruikt de bladeren der eerſte zoort, om 't lyf te waſſchen, en om 't hair een lekkere reuk te geven, waarom zy ook wel by de kleederen gelegt werden. De Dahon Poetri.

Van het zelve gebruik op de Feeſten, gelyk de *Codiho*, en *Dahon Poetri*, zyn ook de *Dahon Parada*, of de *Klater-goud-bladen*, die zeldzaam van teekening in 't midden zyn, alwaar men een breede witte vlerk met verſcheide uitloopende hoeken en ſpitzen van de ſteel af tot aan 't einde des blads ziet, vertoonende niet als vuur en vlam, dat op de groene grond Dahon Parada.

van

van dit blad een aardige en een sterke vertooning doet. Men heeft 'er ook roode lange bloemtjes aan, en wy vertoonen dit blad, en de bloem, op N°. LXXV. Ook noemd men deze struik wel *Tanggêrang*. Men mag de *Ngassi-struik*, hier mede wel byvoegen, die van 't zelve gebruik op de Bruiloften, als de *Côdiho*, is.

Heesters, in de Genees-kunde van gebruik. Daar zyn 'er weer onder deze Heesters, die maar enkel in de Genees-kunde dienen.

Van die zoorte is de *Genda-Roessa*, die heerlyk tegen de Koortze is, als men de zieken met die bladeren wascht. Daar is een *Mannetjen*, en een *Wyfjen* van, en het laatste werd tot 't genezen van de lammigheid gebruikt.

De *gemeene Lagondi* is een heerlyk pynstillend middel, en het hout van de *zwarte Lagondi* maakt ymand weder jong. Dit hout is goud weerd, als men 't nu maar vinden kon, voornamelyk voor alle oude Lieden, die geerne nog eens haar tyd herleven zouden.

De *Bongkos Coessoe* gebruiken de Inlanders tegen de drooge Lazery, zynde een zoort van witte vlekken, waar mede zy veel geplaagd zyn. Dus diend 't *Cajoe Panoe Panoe*, om de vlekken, die de Inlanders veel op de handen, en elders, hebben, te verdryven.

De *Oepas Bidji* is heerlyk van werking tegen de Gal, en het Braken, als mede tegen 't Bort, 't Bloed-spuwen, 't Kolyk, en tegen veel andere quaalen van dien aard, in zoo verre, dat de Inlander dit voor een van hunne grootste algemeene Genees-middelen houd.

De Roode wortel van 't Eiland *Etter*, is heerlyk tegen de *Roode Loop*; de *Hamoeki* tegen Slangen-beeten.

De *Cambang-Coening-struik*, schoon ook een fraaye geele Bloem gevende, diend met haar blad meest om 't lichaam te smeeren, als mede, om die in te nemen, en daar door den brand der koortzen te verkoelen.

Tegen *schurft* gebruiken zy de *Dahon Koerap*, de *Gendang-Coessoe* tot verkoeling in hunne Dranken, en *Bobori*.

De *Ekor Koetsjing*, of de *Katte-staart*, diend met hare wortels, en bloemen, tegen 't Bloed-spuwen, en tegen de witte Lazery, of Melaatsheid. De *wilde* zoort is een heerlyk middel tegen de *Sprouw*, *Afgang*, en de *witte Vloed*.

Waar de *Djarac-plant* of de *Wonderboom*, zynde een en de zelve met de *Ricinus*, die hier mede valt, tegen diend, kan men in *Dioscorides*, en andere Kruid-kundige, nazien.

Cajoe Landac, of 't *Egels-hout*, is heerlyk tegen de *Buik-pyn*. *Beri* diend om 't lyf te zuiveren, en tegen de *Water-zucht*, gelyk het *Gorita-blad* tegen de *Polypus intestinorum*, zynde een quaale, die met 'er tyd den buik en alle de ingewanden verteerd.

Onder deze Sruiken, en Heesters, moet men de *Cajoe Nasi Bezar*, of 't *Peerl-hout*, de *Dahon Sangka*, de *Ceramse*, en ook de *Blind-makende struik*, tellen. Deze werden gebruikt, 't eerste tegen de *Sprouw*, *Schurft*, en *Koortzen*. Het tweede diend tot een *Tegen-gift*, gelyk ook de *Mongkos-wortel*, en de *Madori-struik*, die *Capoc* tot Kussens, uitleverd, en tot geneezing van alle *zweeren*, en *puisten*. Het derde tegen de *Buik Loop*; 't vierde werd gebruikt, om Visschen te vergeven, zonder dat het de zelve hinderd.

De *Blind-makende-struik* is immers zoo gevaarlyk, als de *Strand-boom*; dog zy doet zoo veel schade niet, om dat zy minder gevonden werd; maar zoo de melk ymand in de oogen komt, die lyd groot gevaar om blind te werden. De schors diend, om zwart te verwen, en 't hout werd, op een steen gewreven, tegen deze en gene pynelyke steken gebruikt.

Geen heerlyker wortel, als de *Som* of *Ginseng*, een *Panacea* tegen alle quaalen, die hier mede veel gebruikt werd.

Onder deze zoort mag men die struik wel tellen, die men *Tsjengke Laoet*, of de *Zee-Kruid-Nagel*, noemd, om dat het eenigzins na een *Nagel-boomtjen* gelykt, voor al met zyn bladeren, werdende een Boomtjen van agt of tien voeten hoog. Het heeft een blad, dat voor wat ronder, en dunner, als een *Nagel-blad*, en bleeker-groen is, hebbende de lengte van vyf of zes, en de breedte van eenen duim. Het heeft Vrugten als beursjens, veel byeen, die de kinderen tegen hun hoofd in stukken slaan. Tsjengke Laoet.

Het hout, met water gewreven, en ingenomen, is goed tegen de buik-pyn, en meer andere qualen.

Tegen betooveringen gebruiken zy de *Babaloe Boegis*, of *Katten-hair*.

Buiten dat nu veel van deze Heesters dus in de Genees-kunde grooten dienst doen, zoo vind men weer andere, die den Inlander tot spyze, of tot kleederen, en ook wel tot eenige andere nuttigheid, dienen. Ook geeft hen de *Tsjera Mela-Heester* een zeer aangename ingepeekelde Vrugt by hunne spyze, en men kan die uit de hand eeten. Heesters tot spys en andere nuttigheden.

Tot spys der Inlanders diend het *Dahon Tsjoesjoc Rambot*, of 't *Hairstekers-blad*, dat zy by Visch koken, om'er een rhynsche smaak aan te geven. Ook geeft de *Roecam*, een zoort van *Hagedoorn*, een lek-

lekkere Vrugt, die zoet is, waar toe zy meest diend.

De jonge bladeren van *Cajoe Ajer*, met Visch of Vleesch gekookt, dienen den Inlander tot een lekker Moes-kruid, behalven dat ook de bezien, en bladeren, byzonder goed en verkoelende tegen de *Koortzen* zyn. Ook is 't hout bloed-stelpend, heerlyk tegen Bloed-vinnen, of Puisten, en tot het genezen van alle versche wonden. Deze uitwerkingen heeft men van 't *Wyfjen*; dog de wortel van 't *Mannetjen* diend ook om de *Saguweer* goed te maken, en de zelve tegen 't schielyk zuur werden te bewaren. Deszelfs wortels zyn mede zeer goed tegen alle *zweeren*, en zelfs tegen de *Amboensche Pokken*, om die te doen voor den dag komen.

Cajoe Lorat diend hem, om zyn drank een rynschen smaak te geven, en *Loessa Radja*, om zyn drank bitter te maken, behalven dat het ook een heerlyk middel is tegen alle quaalen.

Het *Kaymans-blad* diend den Inlander al mede, en voor al de klein-bladige zoort, om de bladen by hunne Visch, *Canari*, en *Bacassam*, raauw te eeten.

Aldus dienen de bladen van zeker *Water-hout*, by den *Amboinees Aywayl*, en by andere, *Lassi-hout* genaamd, al mede voor een Moes-kruid, 't geen zy by haar *Wawo* (of die *Zee-Wormen*, die men in *April* aan de kant of de zoom der Zee eenige dagen verneemd) gebruiken, en in een *Bamboes* koken.

Dus kookt men de raauwe Vrugten van de *Bosch-* of de *wilde Blimbing* by Visch, om 'er een rynsche smaak aan te geven. Ook legt men de half rype wel in de pekel, die dan byna als ingelegde *Konkommertjes* smaken.

Om nu hunne spyzen op te konnen scheppen, zoo heeft hen God ook bladen, verbeeldende als kommen, of koppen, en by hen dat gebruik ook hebbende, gegeven. De Inlander gebruikt ze om hunne *Papedo*, of Bry, 'er in te doen, en noemen die daarom *Papedo-bladeren*. De Dahon Papedo.

Men heeft 'er drie byzondere zoorten van.

Hoedanig het blad is, en dat het een holle kom vertoond, als ook dat de eerste zoort van deze Struiken zomtyds Vrugten geeft, konnen wy op No. LXXVI. zien.

Zommige van deze holle donker-groene bladen zyn zoo groot, dat zy wel een kan waters houden, vertoonende zich boven aan de struik, die tien of twaalf voeten hoog is, en de dikte van een mans been heeft.

Nooit eet de Inlander dezen Bry, of zy gebruiken deze bladeren tot hunne kommen; behalven dat zy ook wel tot andere diensten gebruikt werden, en al mede veel nuttigheid in de Genees-kunde hebben, om 't water en zweet uit en af te dryven, en om ymand verlichting tegen 't *Graveel*, en alle pyn in de Nieren, te geven.

De bladeren zyn goed, om ze tot een Moes-kruid met *Calappus-Melk* te koken, hoewel zy ook wel raauw tot Visch, en *Bacassam*, gegeten werden.

De derde zoort diend alleen tot cieraad in de Tuinen, en tot eenige diergelyke nuttigheden in de Genees-kunde, waar toe de eerste dienstig is, zynde ook een heerlyk middel tegen 't Bloed-wateren.

Dus gaf hen de goedertieren Schepper niet alleen spys, drank, en genees-middelen, onder deze Heesters, maar ook Struiken, die bequaam zyn, om 'er kleederen van te maken. Heesters tot kleederen.

De *Kattoen-Struik*, diend hier toe voornamelyk, gantsch *Indiën* door, die hier mede valt, en geen beschryving noodig heeft, alzoo dat reeds genoeg door andere gedaan, en die in *Europa* genoeg bekend is. Zy valt hier zomtyds tien of twaalf voet hoog van stam; daar zy ander in *Aziën*, in *Hindostan*, en elders, pas twee of drie voet hoog werd, hoedanig ik die op *Batavia* gezien hebbe. Men ziet ze levendig door de Heer *Nieuwhof* in zyn Gezantschap na *China fol.* 125. afgebeeld. De Kattoen-Struik.

Het is te verwonderen, dat zulk een kleine Plant zoo grooten overvloed van *Indiaansche* Lywaten uitleverd, zynde deze Wol als 't Vlas der *Indiaanen*, waar van zy zoo veel fraaye, konstige, grove, en fyne kleeden maken, behalven dat deze Struik veel nuttigheden in de Genees-kunde geeft, die echter hier zoo wel niet bekend zyn, als by de Kruidkundigen in *Europa*.

Dit Gewasch schynd my ook toe de fraaye Lywaaten der Ouden, die uit *Opper-Egypten*, *Arabiën*, of uit het *Roode Meir* quamen, uitgeleverd te hebben.

Dit mogt alleen by de *Egyptische* Priesters, en Lieden van den eersten Rang, gedragen werden, zynde 't zelve dat de *Hebreen* שש *Scheesch* noemen, en waar mede Jozeph *Gen.* XLI. 42. by zyne verheffing gekleed wierd.

Hier van is nog een andere zoort, die grooter van blad, dan de *gemeene Kattoen-Struik*, is, dienende tot 't zelve gebruik, behalven dat de bladeren gekookt, en gegeten werden.

Daar is nog een derde zoort, *Duivels-Kattoen* genaamd, om dat de Vrugten de gedaante van 't *Kattoen* hebben; maar om dat 'er niet (dan, om zoo te spree-

ken, een geeſt, die de Inlanders, *Hantoe* noemen) in is.

De *Baliers* gebruiken de baſt, om 'er Garen af te maken, leggende die eerſt eenige tyd in de modder te rotten, waar na zy 'er de buitenſte huid afſchrappen, en van de baſt draaden maken. Ook diend de *Malowaſſi-ſtruik* den Inlander om 'er Garen af te maken, gelyk de bladeren van de *Kaymans Ananas-ſtruik*, om Garen tot Viſch-lynen, en de wortel tegen de Bloed-gang goed is.

Kleederen van baſten van boomen.

Aldus valt 'er op *Hoewamohel*, en *Noesſalaoet*, mede een baſt van zekere Struik, van welke de Inlanders fraaye kleederen die wonderlyk wel na zwart Turks Greyn gelyken, maken, behalven dat 'er op die zelve Eilanden, en op *Celebes*, nog andere Struiken zyn, *Woo*, en *Mala* genaamd, van welke fraaye kleedjens bereid werden.

Genda Poera-korls, tot berooking der kleederen.

Daar is ook een Struik *Genda Poera* genaamd, die zeer welriekende korlen heeft, welk ſterk na *Muſcus* rieken, en enkel maar dienen, om de kleederen een aangename reuk te geven, alzoo men die brand, en de kleederen daar mede berookt.

Zyn nu hunne kleederen vuil geworden, zy hebben ook een ſchors, die hen een zoort van Zeep geeft, om de zelve ſchoon te maken, hoewel zy meeſt tot het waſſchen van 't hoofd en 't lyf gebruikt werd.

De Dahon Lacca.

De *Dabon Lacca*, anders met de naam van *Cyprus*, of het *Alcanna-blad* bekend, diend hen, om hunne nagels rood te maken, en om hen op te cieren, waar toe het de *Egyptize*, *Turkze*, en veel andere Vrouwen, zoo in *Europa*, als in *Aziën*, al van ouds her plegen te gebruiken.

Heeſters tot veel andere zaaken nut.

Zoo hebben zy ook veel Heeſters, die hen of maar enkel brandhout (gelyk de *Roode Biroerong*) of koolhout, voor de Goud-Smids, en andere geven, van hoedanige zoorten 'er een *Lalay* genaamd, en nog een andere, tot het polyſten van Kiſten, en Kaſſen dienen, waar toe de bladen van de *Ampelas-Struik* gebruikt werden, zonder dat deze Struik ergens anders toe diend. Wy vertoonen dit blad op N°. LXXVII.

De *Roeſſoe*-ſchors diend de Viſſchers, om hunne Netten zwart te verwen, en tegen 't Zee-water duurzaam, en ſterk te maken.

De *Sappan-Struik* diend hen mede, om alles een fraaye roode verw te geven, waar toe 't niet alleen door gantſch *Indiën*; maar zelf tot in *Europa* vervoerd werd, behalven dat 't hen ook diend, om de nagels in al hunne Vaartuigen 'er van te maken, alzoo 't zeer hard is, en tegen 't zout-water ſtand houd.

Eindelyk hebben zy van 't *Soeggi-hout* niet alleen haar gebruik, om 'er palen en ſtaken tot Paggers, en Heiningen rondom hunne Tuinen van te maken; maar zy hebben ook een Heeſter, *Dabon Soedoe Soedoe* genaamd, die ongemeen goed is, om 'er heggen van te maken. Wat voor een Gewaſch dit is, kan men op N°. LXXVIII. zien.

De Dahon Soedoe Soedoe Struik.

Daar is nog een andere, *Patah Toelang*, of *Been-breeker* genaamd, van deszelfs zoort, zynde heerlyk tegen beenbreuken, en om die, als men 'er de gewrevene ſchorſſe oplegt, te geneezen.

Men heeft echter nog een andere Sruik, die daar toe wel zoo goed, en zeer fris van blad is, die ook zeer veel op *Batavia* daar toe gebruikt werd.

De Carendang.

Men noemd die *Carendang*, of *Carenda*, zynde een dicht-gebladerde doornagtige Struik, gelyk wy de afteekening 'er van op N°. LXXIX. zeer net vertoonen.

Ook heeft men nog een doornige Struik op *Batavia*, *Bangian Laki Laki* genaamd, die zeer bequaam tot Heggen is, om dat zy vry lange doornen, en dichte bladeren, die twee en twee tegen een ſtaan, heeft.

De Likuwala.

Onder de Heeſters, die op zich zelve hier ſtaan, is ook de *Likuwala*, diens ſtam een vadem hoog is, en een arm dik werd, hebbende leden als de *wilde Pinang-boom*, en zich in zes takken verdeelende, die vyf of zes vadem lang zyn. Hy bloeid in zyn ouderdom. Zyn blad diend ten deele tot *Bongkos-bladen*, om hun Tabak 'er uit te rooken, ten deele om andere Vrugten 'er in te winden.

Wy geven 'er hier een teekening van op N°. LXXIX.

AGT-

AGTSTE HOOFDSTUK.

Kruipende Heesters, *en* Bosch-Touwen. *De* Dahon Lidah Lidah. Tali Boebot. *De* Zee-Boon-Plant. Tali Gnemon. Gnemon-Tali. Tali Api. Specceryagtige Bosch-Touwen. Cajoe Lacca. Coedrang. *De* Camoeneng. *Het* Cajoe Rapat. *De* Poelasari. *De* Tuba Bidji, *enz.* *De* Gamat. *De* Soelamoe Tali. Sirih Talang. Tsjabe Hoetan, *enz.* Tali Sirih-Pelo Tsjedangan. *De* Boenga Manoor. Boenga Gambir. Boenga Biroe. *De* Saga-Heester. *De* Dahon Gatah Gambir, *enz.* *De* Tali Morea. Tali Bacompol. Tali Sasawi. *De* Tapanawa. *De* Tali Boeton. *De* Paria Laoet. *De* Sajor Pepe. *De* Solulo-Plant. *De* Tali Piessang. *De* Woit Besaar. *De* Woit Kitsjil. *De* Koene Kekoe. *De* Klitsji-Struik. *De* Gonde-Struik. *De* Kati Kati Kitsjil. *De* Gongay. *De* Rotang Calappa. Rotang Hitam. Rotang Poeteh. Rotang Toeni. Rotang Djava. Rotang Djernang. Rotang Tsjavoni. Rotang Asam. Rotang Salac. Rotang Hoetan. *De* Dahon Gindi. *De* Oedani.

Heesters, die voort-kruipen, of Bosch-Touwen zyn.

[Kruipende Heesters, en Bosch-Touwen.] BEhalven de voornoemde op zich zelven staande Heesters, die dunne, en ook dikke stammen hebben, zyn 'er, die maar gewoon zyn ergens langs te kruipen, en gemeenelyk de naam van *Bosch-Touwen* draagen.

[De Dahon Lidah Lidah.] Onder deze is het dikste, dat ik kenne, de *Dahon Lidah Lidah*, of het *Tongen-blad*, om dat het blad byna als een Tong van gedaante is. Dit touw valt wel een mans been dik, loopende met wonderlyke en menigvuldige bogten wel een Snaphaans schoot, en verder, henen, werdende zomtyds wel een dye dik, en ook wel dikker. Het zelve werd zomtyds in stukken gesneden, en in plaats van 't *Sefoot* gebruikt, om de *Saguweer* bitter te maken. Men gebruikt de gekookte bladen tegen de *Koorts*, en men wascht 'er zich dan mede.

Wy vertoonen dit Touw, met zyn blad, op No. LXXXI.

[Tali Boebot.] Het tweede Bosch-Touw, ook een been dik, is de *Tali Boebot*, of 't *Visch-korven-Touw*, by de Visschers gebruikelyk, om hunne Bobbers en Visch-korven daar mede in Zee te laten zinken. Het valt zoo lang niet, als het voorige, en 't heeft een blad, byna als de *Linggoa-bladeren*.

Daar is nog een tweede zoort van dit *Bobbers-Touw*; maar dat altyd uit vier strengen bestaat, meest aan een vastgegroeid. Men gebruikt deze buigzaame touwen tot de Visch-korven, Ankertouwen der *Cora Cora's*, en tot de Trek-Netten.

[De Zee-Boon-Plant.] De Plant, waar aan de bekende groote *Zee-boom* groeid, is mede een zoort van Bosch-Touw, verspreidende zomtyds zich zelven zeer wyd uit, en werdende ten naasten by wel zoo dik, als de *Dahon Lidah Lidah*.

Men plagt van de Boonen, daar aan groeyende, wel eer doosjes te maken, en die in *Europa* met Zilver, enz. te beslaan. Men gebruikt die, jong of half ryp, om 't hoofd te wasschen. Andere braden en eeten die; ook zyn 'er, die de bladen als een Moes-kruid, of als Spenagie, stoven.

Men heeft een roode zoort van deze Boonen, die zeer fraaye bladen geeft; dog die verder nog weinig bekend is.

Dus is 'er een zoort, waar van zommige Boonen zwart, en andere gespikkeld zyn, groeyende al mede aan zoo een Touw; dog alle deze Boonen zyn schadelyk om ze te eeten.

[Tali-Gnemon.] Het *Gnemon-Touw*, is mede een been dik, gevende een Vrugt, diens korls men in tyden van nood, na dat zy schoon gemaakt zyn, eeten kan. Men gebruikt de ranken, die pas een vinger dik zyn, even als 't voorig beschreven vier-strengig *Bobber-Touw*.

[Gnemon Tali.] De *Gnemon Tali*, of de *Touw-Gremon*, een ander touw, valt pas een arm dik, gevende veel Vrugten byeen aan groote trossen, gelykende wel na de half wasschen *Gnemon*, die met 'er tyd rood werd, waar van men de binnenste korl gerooft zynde, eet.

[Tali Api.] *Tali Api*, of 't *Vuur-Touw*, is niet groot; maar heeft twee zoorten, het gladde, of 't scherpe. Het valt pas een pink dik, en diend meest tot het binden der Fuiken, Visch-korven, als mede van de *Cora Cora*-vlerken.

Dus is 'er nog een biesagtig Touw, dat

dat zeer veel tot *Sero's* en Fuiken gebruikt, en *Tali Racoe Sero* genaamd werd, zynde zeer taay, en zoo duurzaam in 't Zee-water, als *Rotang*.

Specery-agtige Touwen. Cajoe Lacca.

Men vind 'er onder deze *Bosch-Touwen* die een speceryagtige geur van zich verspreiden. Van deze zoort is 't *Lacca-hout*, dat donker bruin van verw is, en iet speceryagtigs van zich verspreid. Het hout deszelfs werd tot reukwerk op *Java* verkogt.

Daar is een andere *wilde* zoort, *Tali-Carbauw*, of 't *Koeyen-Touw*, genaamd, die geen geur heeft, en deze naam draagd, om dat de Koeyen geerne die jonge bladen eeten. Hier van vlegten de *Baliers* wel Heiningen, en Heggen.

Coe-drang.

De *Coedrang*, een Heester, hebbende mede doornen als de *Limoen-boom*, en bladen, die wat na de *Citroen*-bladen trekken, diend den *Amboinees* meest om geel en groen te verwen, 't eerste van zich zelven, en 't ander by geval, dat de Verwers in *Amboina* weten.

De Camoeneng.

De *Camoeneng-struik*, waar van twee zoorten zyn, 't *Javaansche*, en 't *Ambonsche*, wil met zyn hout wel wat na 't *Palm-hout* gelyken; dog 't laatste heeft meer overeenkomst met *Cajoe Lacca*, hebbende een stam ontrent een been dik, bestaande uit verscheide stammen by een; dog 't *Javaansch* werd een fraay boomtjen.

Dit hout (voor al 't kruipende geslagt) werd veel tot Klossen, Stoelen, Krishegten, Scheden, alzoo 't fraay gevlamd is, gebruikt. Ook hebben de bladeren van dit Gewasch haar gebruik in de Genees-kunde tegen de lammigheid, een korten adem, zware borst, enz.

Het Cajoe Rapat.

Het *Cajoe Rapat*, of *het dicht-weer toe-sluitend-hout*, is een Kruip-Heester, diens takken ontrent een vinger dik zyn, en uit welke een zekere melk, die zeer kleeft, zoo ras men 'er in kapt, loopen komt.

Deze schorsse werd by deze en gene listige Vrouwen gebruikt, om een jonge Dochter, die haren Maagdom reeds quyt geraakt is, weer in haar geheel, en in haren voorigen staat te herstellen. De bladen werden ook wel als een Moeskruid, of als Salade, gegeten. Men pryst die schors ook tegen de Bloed-loop; dog Vrouwen, die ter goeder naam staan, hebben deze schors niet geerne, met weten van andere in huis, alzoo haar eere, schoon zy nog zoo zuiver mogten zyn, by de quaadaardige daar door veel lyden, en redenen tot quaad-spreken, of ten minsten tot gedagten ten quade geven zoude.

De Poelasari.

Men heeft hier ook een *Bosch-Touw*, *Poelasari* genaamd, diens schorsse een zeer aangenaame reuk geeft. Zy valt wit en zagt, en werd in bondelkens gebruikt, om een lieffelyken geur aan de kleederen te geven, behalven dat men die ook onder andere houten en bloemen, en onder ryst en water, mengt, dienende verder tot witte koekjens, daar men gewoon is 't lyf mede te wasschen, om het te verkoelen, en geur 'er aan te geven. Het hout zelfs diend ook tot verkoeling; maar daar is een bastaard-zoort, die men met deze niet vermengen moet, alzoo die na deze in geur niet en gelykt, behalven dat het touw van de bastaard-zoort ook wel zoo glad, en zoo rond is.

De Tuba Bidji, enz.

De *Tuba Bidji* is een zoort van Heesters, waar aan kleine Beziën, of Nootjens, groeyen, by onze Kruid-kenners *Cucculi Indici* genaamd, dienende hier enkelyk, om 'er Visschen, en Vogelen mede te vergeven, en waar mede ook gemeenelyk de *Paradys-Vogelen* meest gevangen werden. Wy geven een afteekening van deze Plant op N°. LXXXII.

Zoo heeft men nog een ander Gewasch, *Tuba Akar*, of *de Wortel-Tuba*, genaamd, al mede tot het zelve gebruik met hare gestampte zwarte wortelen dienende, gelyk mede den *Tuba Coening*, of de *Geele Tuba*, hoewel die ook in de Genees-kunde, als de *Rhabarbar*, gebruikt werd.

De Gamat.

Dus heeft men ook een touwagtige Heester, *Gamat* genaamd, die van een zeer goeden dienst is, om 't uitvallen van 't hair te beletten, hoewel zy ook tegen de *Milt-ziekte*, en meer andere quaalen, gebruikt werd.

De Soelamoe Tali.

Onder de Touw-gewasschen geeft de Inlander zeer hoog op van de *Soelamoe Tali*, een Plant, die zeer wel na de *wilde Sirih* gelykt; dog die krygt nooit zoo een dikke stam. Zy is van een algemeine nuttigheid, en voor al zeer heerlyk tegen alle gezwellen.

Sirih Talang.

Men heeft buiten dien nog meer geslagten van de *wilde Sirih*, waar onder de *Sirih Talang* geteld werd, hebbende een streng van een duim dik, dog grooter van blad, dan 't voorige. Den Inlander gebruikt dit hout, als een heilzaam middel tegen hare ingebeelde Tooveryen, en betooveringen. De bladeren zyn ook goed tegen hoofdpyn; dog ontrent ymand, die niets schort, zullen zy geen werking hebben, en niet sterk trekken, gelyk zy anders doen.

Tsjabe Hoetan enz.

De *wilde lange Peper* (een derde zoort van *wilde Boom-Sirih*) by den Inlander *Tsjabe Hoetan* genaamd, gelykt in bladen, en Vrugten, wel wat, maar geenzins in smaak daar na. Dit is mede een Touw-Heester, een zwaren arm, en zomtyds wel een been, dik, gelykende byzonder wel na 't *Soelamoe Tali*, hoewel 'er in zich zelven nog veel onderscheid tusschen is.

Dit

Dit dik touw, doorgekapt, diend den Inlander, in 't Boſch en van water ontzet zynde, meeſt voor den dorſt, alzoo 'er zeer veel, en redelyk goed water (immers in tyd van nood) in is.

De ſchors werd ook gebruikt, om, gekneuſt en met water gemengd, 'er de kleederen in te waſſchen, en om aan de zelve een goeden geur te geven.

Wy vertoonen een rank deszelfs met de bladeren op N°. LXXXIII.

Daar is nog een tweede zoort, die vry beter na de *lange Peper* zweemd; maar deszelfs touw is pas een duim dik.

Daar is nog een andere boomagtige *Sirih*, *Lada Andjing*, of *Honden-Peper*, genaamd, dun en pas een grove vinger van dikte; dog deze heeft tot nog toe by den Inlander geen gebruik.

[Ta]li Sirih. Daar is een zoort van touw, *Tali Sirih*, of *Sirih-touw*, genaamd, dat van blad wel wat na een *Sirih-blad* gelykt, hoewel het in der daad zeer veel daar van verſchild.

Het Touw zelf heeft wel de dikte van een kinds-arm, en loopt zoo tegen andere boomen op. Het heeft een bittere ſchors, en dit is al mede een *Oebat Sowanggi*, of *een middel tegen de betoovering*, daar dog den Inlander vol van is.

Wy vertoonen een rank deszelfs op N°. LXXXIV. met hare bloeſſem, en Vrugt.

Men heeft 'er nog een tweede zoort van, diens wortels met *Pinang* tegen 't *Kolyk* gebruikt werden, zynde ook zeer goed om ſlappe en lamagtige knyen, als men 'er de geſtoote wortels oplegt, te verſterken.

[Pel]o [Tsj]edan[gan]. Onder deze Heeſters heeft men 'er ook verſcheide, die fraaye bloemen geven, van welke de *Pelo Tjedangan* zeer gezogt werd, gelyk zy de Vrouwen ook diend, om ze in 't hair te dragen. Zy gelykt wel wat na de *witte Syringa*, krygende een ſtam, die wel een arm beneden dik is, dog die zich ten eerſten in dunner ranken verdeeld, hebbende een zeer dicht lof, dat wel vier of vyf duim lang, en ontrent half zoo breed valt, waar om zy ook zeer veel diend, om over een wagen te loopen, ten einde men onder deszelfs lommer zou konnen zitten. De bloemen hebben wel eenige gedaante na de *Jasmyn-bloem*, dog vallen korter van hals, beſtaande uit vyf geelagtige blaadjens, en meeſt na verſche ryſt riekende.

De [Bo]enga [M]anoor. De *Manoor-bloem*, een van de fraayſte *Indiaanſche* bloemen, groeid mede aan een houtagtige ſtruik, die ten deele op ſtaat, en ten deele langs de grond kruipt. Zy valt aan ranken, die ontrent een vinger dik zyn. De bladeren ſtaan twee en twee tegen een, ſpitsagtig voor, en agter rond toeloopende, ook zyn zy een vinger lang, en matig breed.

De bloemen vertoonen zich aan de uiterſte takjens met hun driën, of ook wel vyf by een, eerſt witte knoppen, zynde kort van hals, en zeer wel na de geopende *Orangie-bloeſſem* gelykende. Zy riekt byzonder aangenaam, en byna als de evengemelde bloeſſem; dog zy gaat na Zons ondergang (gelyk meer andere bloemen) eerſt open, blyvende zoo die gantſchen nacht, en dag 'er aan, en dan valt zy af, zonder Vrugt te geven.

Wy hebben bevorens diergelyken bloem, dog die wel vier, vyf, en zeven dubbeld werd, onder de naam van de *Tonkinſe Moegri*, of *Manoor-bloem* beſchreven, dragende veel trager, als deze, hoewel zy anders in blad, en verw even eens, en nog wel zoo ſterk van reuk is.

Zy diend de jonge Juffers, om ze in 't hair te ſtrengelen, of agter de ooren te dragen, als mede om ze op hare ſlaapſteden, en in hare kleederen te ſtrooyen, om 'er de geur van deze bloem in te brengen, ten welken einde zy geſtrengeld, en alle dag verkogt werden, zynde dit een van de fraayſte geſchenken, die een jong Heer aan een jonge Juffer doen kan.

Men heeft nu en dan aan deze Struik ſteentjes gevonden, die de gedaante van deze Bloem-knop hadden, en die de Inlanders de *Miſtica Manoor*, of *de Manoorſteen*, noemen.

De *Gambir-bloem* is de zelve byna, als de witte *Jaſmyn-bloem*, dienende al mede om 't hair der jonge Juffers te vercieren. Van de zelve is nog een *wilde* of *Strand-zoort*. Boenga Gambir.

De Bloem werd by andere ook wel *Boenga Tahi Ajam*, dat is, *de Hoender-Stronts-bloem*, genaamd, van welke wonderlyke benaming ik egter geen reden wete, en nog minder grond 'er toe daar in vinde. Nu en dan heeft men hier van ook Vrugten gezien.

De *Gambir Laoet*, een zoort van *Jasmyn-bloemen* gevende, is een heerlyk middel tegen alle ſchadelyke gegetene Viſſchen, Krabben, enz. wanneer men de korls 'er tegen inneemd.

Daar is nog een Bloem, die aan een *Boſch-Touw* van de zelve dikte byna, als de *Boenga Manoor*, groeid. De *Portugezen* noemen die *Foela Kricqua*. De Inlander noemd die eigentlyk *Boenga Calintet*, (*ſive Flos Clitoridis*) en ook wel *Boenga Naſi*, of *de Ryſt-bloem*, om dat hy de gekookte Ryſt daar mede verwd. De bloem is als een hoog-blaauw klokje, dat van binnen licht geel, en wat geſtreept is. Als men deze met Azyn en water wryft, zoo kan men 'er eenigzins wit Boenga Biroe.

 linnen

linnen blaauw mede verwen, dog 't vergaat met 'er tyd zeer licht.

De Saga. De *Saga-Heester* valt wel zoo dik, en taay van Touw, als de voorige, dienende de Inlander meest tegen gezwellen, en andere ongemakken in de keel. De roode korlen of boontjes, werden in 't gewigt van Goud en Zilver gebruikt, waar van de vier en twintig (of, zoo zy groot zyn, een en twintig) een Maas, of ontrent een Hollandsche *Drachma*, doen, van welke 'er tien in een *Tayil* gaan, die vier gulden in waarde doet.

De Dahon-Gatah-Gambir, enz. Onder de kruipende Gewasschen, teld men ook het *Gatah-Gambir-blad*, dat zich met lange ranken, even als de Wyngaard, uitbreid, hebbende tweederley zoorten, van welke de eene breede, de andere smalle bladeren heeft.

Het breed-bladige, dat 't *Wyfjen* is, valt ontrent twee duim dik van stam, verschillende van 't ander meest in blad, hebbende 't eerste veel smalle en langhalzige witte bloemen, byna als de *Jasmyn*, en 't laatste zulke *Paersche* bloemtjens, dog zonder reuk, daar de breed-bladige bloemtjens als *Caneel-Olie* rieken.

De bladeren van de eerste zoort eet men met *Pinang*, dienende mede om roode lippen, en een zuivere mond te maken. Zy zyn ook goed tegen de *Sprouw*. De tweede zoort diend in 't Bosch alleen tot dorst lessching, alzoo 'er veel water in valt.

Dit is echter een geheele andere Plant, dan die, van welke de *Gatah-Gambir* gemaakt werd.

Men heeft nog een andere diergelyke Struik, die met zyn takken zich wel uitbreid, dog gemeenelyk met twee der zelve, en wel meer, tegen malkanderen aan staat. De Inlanders noemen deze *Dahon Gatah-Gambir Babôeloe*, of de *ruige Gatah-Gambir-bladen*. Zy valt wel een arm dik, hebbende 't dikste 'er van zomtyds van binnen in mede veel water. Men ziet 'er ook geel en witte bloemkens aan, dog zy hebben geen reuk.

De Tali. Moréa. Onder de Struiken, die zomtyds op zich zelven staan, en zomtyds tegen een Boom oploopen, teld men de *Tali Moréa*, of *het Aal's-touw* mede. Men heeft 'er een *Mannetjen* en *Wyfjen* van. Zy werden zoo genaamd, om dat zy onder de schil zoo glad als een *Aal* zyn.

Het eerste werd een struik van veel stammen by een, yder ontrent een duim dik, en zich zoo van de wortel verheffende.

Het *Wyfjen* valt gladder, dunner en minder van ranken. Zy geven beide bloem en Vrugt. Wy vertoonen een afteekening van 't *Wyfjen* op N°. LXXXV.

De bladeren werden by die van *Macassar* by hunnen Visch gekookt, om 'er een rhynschheid aan te geven. Men zegt, dat de wortel van 't *Wyfjen* best is, om wonden en zweeren te genezen, ja zelf om kogels uit de wonden te trekken.

Tali Baecompol. De *Tali Baeompol*, of *'t zamen-gerold Touw*, is een zeer verwerde struik, wel een arm dik beneden, verdeelende zich ten eersten in veel ranken. Zy diend den Inlander voornamelyk tot verkoeling. Ook kan hy de jonge bladeren eeten; dat de Koebeesten mede geerne doen, zoo dat men 'er wel oppassen moet, wil men die hebben, alzoo zy 'er anders ontrent komen, en die ten eersten opeeten.

Daar is nog een andere zoort van deze Struik, die *'t Roode 't zamen-gerold Touw* genaamd werd; dog zy wascht hooger op, breidende zich met zyn taaye ranken zeer verre uit. De Inlander kookt deze bladeren als Moes, en eet ze, hoedanig zy de bladeren van de *Oeta Mina*, of *Vette Moes-Struik*, mede gebruiken; en ook die van de *Oeta Pela*, of van de *Sajor Baguwala*, met *Calappus-Melk* gekookt.

Tali Sawi. De *Tali Sasawi*, of het *Mostaard-Touw*, wascht ook aan een voortkruipende struik, hebbende een stam, een arm dik, die wit van schors is. De bladeren, die wel zeven of acht duim lang, en drie breed zyn, smaaken wat na *Mostaart*, dienende meest tot pappen tegen Steen-puisten, Bloed-vinnen, en op allerley wonden, die zy doorgaans zeer wel genezen. Ook is die wortel goed, als men van eenige vergiftige Visch gegeten heeft, of 'er van gesteken is, 't zy men die uiterlyk, of inwendig gebruikt.

De Tapanawa. De *Tapanawa*, van welke een groote, en een kleine zoort is, diend den Inlander als een bind-touw, om alles vast te maken, gelyk mede het *Boetons Touw*, dat hier van *Boeton* gebragt is, en dat wy op N°. LXXXVI. met zyne Vrugtjens vertoonen. De Ta[...] Boeton[...]

De Paria Laoet. De *Paria*, of *Papari-Laoet*, dat is, *het Zee-Bitter*, is een dunne langs de grond voortkruipende Struik, diens jonge bladeren raauw gegeten, voor zeer aangenaam gehouden werden, alzoo zy een ziltige bittere smaak hebben. De schors, takken, en wortel in water gewreven, verstrekken den Inlander voor goede zeep, om hun linnen te wasschen.

De Sajor Pepe. Onder de slinger-gewasschen teld men ook de *Sajor Pepe*, hebbende een stam, ontrent twee vingeren dik, waar van een kleine, en een groote zoort is.

Deze verschillen in groote van bladeren; dog de bladen van de smal-bladige, of de kleine zoort, dienen den *Amboinees* meest, om ze raauw by hunne *Canari*, *Zagoe*, en *Bacassam*, te eeten.

Zy zyn in 't eerst wel wat bitter, doch daar na zoet. Zy werden ook wel by Visch gekookt, en zoo gegeten. In

In de Genees-kunde diend de wortel tegen benaauwtheid voor 't hert, en te gen steking deszelfs, ook een heerlyk tegen-gift, als men van vergiftige Krabben, of andere quade Visch, gegeten heeft. Wy geven een teekening van de kleine zoort op N°. LXXXVII.

De Solu-lo Plant.

De *Solulo-Plant*, die eenigzins recht op wascht, is echter maar een fraaye duim dik, loopende daar na tegen de ruigte, die hy ontmoet, op, hebbende een witte bloessem, als die van de Boomen. Zyn jonge bladeren dienen al mede tot een lekker Moes, wanneer de Inlander die by zyn Boontjes, of wel in *Calappus-Melk* kookt. De opgekookte bladeren zyn ook goed tegen de lammigheid

De Tali Piessang.

Het *Piessang-Touw* is een Struik, diens ranken ontrent een duim dik vallen. Daar is een breed- en smal-bladige zoort.

Van de breed-bladige vertoonen wy een afteekening met de Vrugten, op N°. LXXXVIII.

Het middelste heuveltje van de bloem, diend tot spys, smakende byzonder wel na de *Piessang-Vrugt*.

De wortels, en schorsse van 't smal-bladige, in water gewreven, en ingenomen, zyn zeer goed tegen 't *Kolyk*, uit winden ontstaande, en tegen alle benaauwtheid des herten. Ook doen zy losse tanden weer vast staan.

Hier van schynd mede een zoort te zyn zeker *Bosch-Touw*, van den Inlander *Lahae* genaamd, waar van de Vrugten gegeten, en de schorsse gebruikt werd, om 'er de tanden mede te wryven, en ze vast te zetten.

De Woit Besaar.

Onder de voorname *Bosch-Touwen* behoord mede de *Woit-Besar*, een zoort van *Klim-op*, die al verscheide zoorten heeft; als 't groot-, klein bladige, en 't ruige.

Het eerste is een Touw, hebbende een enkele streng, die beneden wel een arm dik is.

De tweede valt veel dunner van streng, pas een duim dik.

De derde is veel grooter van blad, als de twee voorige.

Het eerste alleen diend den *Amboinees* byzonder veel, en is 'er ook wel 't beste toe, om hunne hooge Boomen daar mede te beklimmen, en om de *Coeso Coeso's* (zeker Dier) te vangen. Ook werd de schors van beide by *Pinang* gegeten.

De Woit Kitsjil.

Gelyk 'er nu een groote zoort van *Woit* is, alzoo leverd 't *Ambonsch Bosch* ook een kleine zoort uit, die wel zoo wel na *Klim-op* gelykt. Hier van zyn vierderley zoorten.

De stam van de eerste valt mede een kleine arm dik. De tweede, is maar een vinger dik. De derde, (die welriekend is) heeft een streng van een duim dik; en de vierde valt het kleinste. Alle deze klein-bladige zoorten van *Woit* leveren een witte melk uit, die wel bitter, en brandig in de mond; doch niet schadelyk is. De schors van de takken der twee eerste zoorten werden in 't Bosch als *Pinang* gebruikt, met *Sirih* en wat *Kalk*, na dat zy wat geklopt zyn, gegeten. Van de derde zoort, maakt men welriekende kranssen, die wel zeven of acht dagen haren reuk behouden.

Wy geven hier een afteekening van de eerste zoort van 't *Woit Kitsjil*, met de Vrugten, op N°. LXXXIX.

De Koene Kekoe.

Men heeft hier onder de Struiken, ook verscheide zoorten van Braamen, *Koene Kekoe* genaamd.

Daar is een zoort met kleine bladertjens, die met veel stammen recht opgroeid, doch daar is een breed-bladige zoort, die krommer van stam, en doornagtiger is, hebbende veel grooter en driekluftige bladen; doch van bloemen en Vrugten verschild hy niet van de voorige, hoewel deszelfs Beziën wat platter, en zoo hol niet, als de vorige, en bitter van smaak zyn, hebbende beide, ryp zynde, een roode verw; doch de bladen van de breed-bladige zoort zyn niet bitter; maar wat t'zamentrekkende.

Deze Vrugt werd van den Inlander noit, maar wel by ons gegeten, echter dienen zy hunne kinderen, om hen 't pissen in 't bed af te leeren.

De wortel van de eerste zoort is heerlyk tegen 't bloed spuwen, als men die met wat *Gember*, witte *Sirih*, en *Pinang* eenige dagen aan een eet. Mits dat men zich dan voor alle Visch wagte. De bladeren dienen al mede tot spys, gevende een zeer verkoelende *Sayor*, of *Moes-kruid*, en werden ook wel by een *Salade* als toekruid gegeten, behalven dat dit, en de andere zoorten, nog al meer andere diensten in de Geneees-kunde geven.

De Klitsji struik.

De Struik, waar aan de *Klitsji's* groeyen, is een doornagtige Heester, waar van een *Wyfjen* en een *Mannetjen* is.

Het eerste is beneden wel een arm dik, doch loopt daar na, hoewel laag, over andere ruigte voort, hebbende takjens, aan welke korte doornen, als aan de *Rooze-boomen*, zyn.

Aan deze Struik groeyen zekere Boonen, drie of vier duim lang, en half zoo breed, vol korte doorntjes, die groen en week zyn; doch de oude werden zwartagtig, en in de zelve vind men twee, drie, of vier graauwe *Klitsji's*, of *Knikkers*, dienende, om tot het *Boontjes-spel* te gebruiken. Men maakt ook zeer goede Heggen van deze Struik. De bladeren in *Towak* gekookt, zyn ook goed tegen allerley zugt, en voor geelzugtige en andere diergelyke menschen.

Een

De Gondoe-struik. Een grooter zoort van *Klitsji's*, geeft de doornige Struik, *Gondoe* genaamd, als 't *Mannetjen* van 't voorige, alzoo zy daar van niet veel verschild. Zy heeft mede verscheide stammen, groeyende met de middelste recht op, en kruipende met de andere langs de grond. De Boonen hier aan vallen korter, en breeder, dan aan de *Klitsji's-struik*, hebbende van binnen twee korls, grooter als de *Klitsji's*, en langwerpig rond, mede aschgraauw, en zommige wat blaauwagtig, andere zwartagtig; doch deze werden zoo veel tot dit spel niet gebruikt, als de voorige, om dat zy te groot, en te lang zyn. Deze Struik is in de Genees-kunde van 't zelve gebruik als de voorige Heester.

De Kati Kati Kitsjil. Men heeft ook een kleine doornagtige Struik, *Kati Kati Kitsjil* genaamd, waar van een Strand- en een Land-zoort is, beide zeer dun van ranken, dienende byna nergens anders toe, als om alle die gene, die 'er ontrent komen, met hare haakjens te plagen, en om al, dat zy maar raaken, in stukken te ryten, zoo men niet pal blyft staan, om 't los te maken; doch voor de Strand-zoorte, die 't digtste van loof is, kan men zich beter wagten. Deze dienen in de Genees-kunde, gekookt zynde, tegen 't *Graveel*, *Steen*, en tegen alle pyn der *Nieren*.

De Gonggay. De *Gonggay* is mede een zoort van deze doornagtige Heesters, dienende meest den *Alfoerees* tot Heggen rondom hare Dorpen.

Behalven de voorige doornagtige Touw-Gewasschen, heeft men ook verscheide zoorten van *Rotang*, die gedoornd zyn.

De Rotang-Calappa. In de eerste rang stellen wy de *Rotang Calappa*, of *Calappus-Rotang*, waar van weer wel twee of diederley zoorten zyn.

Alle *Rotang* vertoond een doornagtige Struik, die wel een weinig na een jong eerst uitschietend *Zagoe-Bosch* gelykt, doch die veel korter van takken, en op de rug vol lange dunne doornen is, hebbende bladeren, als 't lang *Sny-gras*.

Uit het midden van de stam groeid een rank wel twaalf voeten lang, eer die zich in bladeren verdeeld, loopende dan met zyn enkele streng, ter dikte van een duim, wel tot zeventig, tachtig, en meer voeten verre. En zulke Touwen heeft men meer aan eene Struik, verdeelende zig daar aan in verscheide leden van twee of drie voeten, na dat de zoort is. Yder lid heeft zyn tak met bladeren, doch korter als aan de stam.

Het grootste zoort van deze *Rotang-struiken*, is de *Rotang Calappa*, diens Touw wel een arm dik valt, met dichte korte doornen, hebbende bladen van anderhalve voet lang, en een groote duim breed. Het Touw zelf is vol bogten, en zy werd *Rotang Calappa* genaamd, om dat deszelfs *Palmyt* tot een Moes-kruid diend.

De *Rotang* diend in 't gemeen heel *Indiën* door, om ze als Touw, enz. tot allerley werken byna te gebruiken. Deze eerste zoort geeft geen nuttigheid, dan dat hare *Palmyt*, of *Kool*, tot spyze diend.

De *Zwarte Rotang* verschild niet veel van de voorige; maar deszelfs Touw is zoo lang en zoo goed niet, als dat van de *Witte Rotang*. Rotang Hitam.

Om een denkbeeld van deze *Rotang-struik* te geven, vertoonen wy van deze zoort een afteekening, nevens de Vrugten, op N_o. XC.

Deze zoort heeft weinig gebruik, om dat hy zich niet draayen nog behandelen laat. Zy geeft ook *Palmyt*, doch zoo goed niet, als die van de *Rotang Calappa*.

De *Rotang Poeteh*, of de *Witte Rotang*, is wel voornamelyk van gebruik, byna tot allerley werk, zoo om alles 'er van te maken, als om 'er alles mede te binden. Uit 't midden van deze struik komt eigentlyk de *Rotang* voort, loopende eerst twaalf of vyftien voeten op, en zich daar na in takken verdeelende, die mede een doornige schors hebben, die 'er met 'er tyd afvalt, en dan ziet men de regte *Rotang* alleen, onder by de stam wel een arm dik, doch hooger op blyft 'er de schors aan, loopende tegen de hoogste Boomen op, en van de eene zelf tot aan de andere, en dat zomtyds wel honderd voeten, en ook nu en dan zoo veel, en meer vademen verre, doorgaans twee vingeren dik, aan welk Touw zich geen doornen, dan ontrent den oorspronk der takken, ontdekken. Rotang Poeteh.

In *November* draagd deze Struik Vrugten, met een tros van twee ellen lang.

Van deze zoort werden allerley Manden, Korven, enz. gevlogten, en raamen van Stoelen, Ledekanten, Vensters, enz. ook Anker-touwen 'er van gemaakt, behalven dat zy ook om hare sterkte diend, om, gespouwen, en heel, byna alles te binden. Ook heeft men 'er *Hand-Rotangs* van. Versch gekapt zynde, geeft zy ook goed drink-water, behalven dat het goed is, om 'er 't hoofd mede te wasschen, en om 't hair dicht te doen groeyen.

Daar is nog een vierde zoort, *Rotang Toeni*, dat is, *de rechte*, *of ware Rotang*, genaamd, om dat zy veel taayer, als alle de andere, is.

Van deze is mede tweederley, de smalbladige en de groot-bladige.

Zy werd veel tot Anker-touwen van Jonken gebruikt, om dat zy zich zeer ge-

gemakkelyk draayen laat. Ook werd zy veel tot *Bobber-Touwen* (waar in men op twee- of drie honderd vadem Visch vangt) gebruikt, behalven dat 'er ook *Hand-Rotangs* van gemaakt werden; doch yder lid is pas een voet lang; maar hier toe is de *Arrakansche Rotang* veel beter, die wel de beste zoorte van *Hand-Rotangs*, behalven de *Javaansche*, en *Palimbangse*, uitleverd, welke laatste pas een pink of een vinger dik, gelyk ook die van *Djambi* vallen. De Vrugten hier van werden ook gegeten, zynde wat rynsch en zerp van smaak.

Wy vertoonen van deze *Rotang Toeni* een afteekening op N°. XCI.

Rotang Java. De *Javaansche Rotang* is nog een andere byzondere zoort, veel dunner van Touw, als de voorige zoorten, wel zoo handelbaar, en daarom al mede tot alles, dat men vlegten of binden wil, in groot gebruik gantsch *Indiën* door, werdende van *Java* na alle Landen vervoerd; doch zy valt hier mede. Zy diend, om 'er Matten van te maken, die zeer koel, en al te koud zyn, om 'er op te leggen.

Men maakt 'er ook veel kleine Korfjens, Doosjens, en de ronde Scheden der Inlanders van; voor al werd deze *Rotang* tot Raamen der Ledikanten, Vensters, Stoelen, enz. gebruikt, om dat zy zich zoo gemakkelyk behandelen laat. Tot Anker-touwen werd die *Rotang* mede, maar geheel, en menigmaal door een gevlochten, gebezigt, behalven dat zy ook in de Genees-kunde van den Inlander tegen verscheide dingen, en in 't byzonder tegen beeten van dolle Honden, enz. grooten dienst doet, in hoedanigen geval zy eerst op koolen gebraden, en dan met gemeene *Arak* by een kopje of twee ingegeven werd.

Onder deze *Rotang-Struiken* behoord ook die, van welke 't rechte *Draakenbloed* komt, *Rotang Djernang* genaamd, over welke wy bevorens gesproken hebben, daar wy van het *Draaken-bloed* hebben gehandeld. Zy valt op *Sumatra*, en voornamelyk op *Djambi*, en *Palimbang*. Ook op *Banjar Massing*, als ook op *Madagascar*, *Socotora*, en meer andere Gewesten. Rotang Djernang.

De *Gom*, die deze Vrugten bedekt, is de stoffe waar van men 't rechte *Draaken-bloed* maakt, en die tot koeken bereid.

Rotang Tsjavoni. Daar is nog een andere zoort *Rotang Tsjavoni*, *Teen-Rotang*, genaamd, die de geringste van Struik, en de dunste van Touw is, verschillende in blad eenigzins van de andere *Rotang*, waar van men weer verscheide zoorten heeft.

Zy zyn even eens, als gemeene dunne *Willige-teentjens*, weshalven zy ook veel voor *Paarden-Rotangjes*, en tot *Tsjambokken*, of *Zweepen*, om de Slaven 'er een enkelen slag mede te geven, gebruikt werden. Het Touw van deze Struik werd pas twintig vadem lang. Men kan 'er ook veel dingen mede binden; doch zy is zoo goed 'er niet toe, als de *Javaansche Rotang*.

Daar is nog een zoort, *Rotang Asam*, of *de Suure Rotang*, genaamd, diens Vrugten alleen by Visch gekookt werden, om 'er een zuure smaak aan te geven, zonder dat het Touw gebruikt werd. Behalven deze rechte zoort van *Rotang*, zyn 'er ook eenige bastaard-zoorten. Rotang Asam.

De *Salac Rotang* is 'er een van. Deze gelykt met haar struik wel wat na de *Zagoe-struik*, of na de eerste zoort van *Rotang*. Zy geeft geen streng, maar wel takken van elf of twaalf voeten hoog, hoewel zy elders hooger groeit, zynde ontrent de wortel mede sterk-gedoornd tot het einde der takken toe, staande als styve naalden in reyen boven malkanderen, doch zoo, dat men de grootste ontrent de wortel vind. In blad gelykt zy best na de *Rotang Hitam*, of *Swarte Rotang*. Rotang Salac.

Men ziet uit de wortel een steel groeyen, waar aan verscheide Vrugten voortkomen, tot tien of twaalf toe, van grootte als gemeene *Peeren*. Wy vertoonen een afteekening van die Struik, en haar Vrugt op N°. XCII.

De Vrugt heeft een geruite schaal, van schilfers, die zich licht verbreken laaten, hebbende van binnen een zappig, hoewel hard vleesch, bestaande uit een, twee, of meer klonten, die geelagtig, en byna zoo als de sneedjens uit de *Oranje-appel* zyn, waar in men ook twee of drie ronde korlen, als Snaphaan-kogels, vind.

Om deze lekkere Vrugt, queekt men dit doornagtig Gewasch alleen aan, die men gemeenelyk uit de hand eet, hoewel zy in pekel ook ingelegt werden; doch zy moeten daar niet al te lang in leggen, of zy werden te zout. De Rotten en Muizen eeten die mede zeer geerne, en weten die, niet tegenstaande alle die doornen, gemakkelyk van de Struik te krygen. Het is een zeer gezonde Vrugt, die de Mage voor al zeer versterkt.

Daar is ook nog de *Rotang Hoetan*, dat is, *Bosch-Rotang-Struik*, gelykende niet na de *Rotang*, dan met haar Touw, dat echter niet hout- maar biesagtig en grof is, een vinger dik, en zeer taay, zonder eenige doornen, of leden, vol bladeren, die vervolgens tegens malkanderen staan, en aan de zelve ziet men in *Juli* of *Augustus*, en *October*, een witte bloessem, die slap van reuk is, en van welke weinig Vrugten voortkomen, alzoo zy meest afvallen. De groene takken, in riemen gesneden, dienen, om alles 'er mede te bin- Rotang Hoetan.

binden. De verſche gekaauwde bladeren dienen den *Amboinees* tot Pleiſters, om lichte wonden te geneezen. Als men met de jonge bladeren 't hoofd waſcht, doen zy 't hair ſterk groeyen, en maken de hair-wortels vaſt.

De Dahon Gindi. Het *Dahon Gindi*, dat is, *het Kannetjes-Kruid*, ſchynd wel een zoort van de laatſte *Rotang* te zyn, immers in bladeren, en in wyze van groeyen; doch 't heeft geen lange ſtreng, en de ſtam is maar een vinger dik, taay en eer biesdan houtagtig. Men heeft een witte, en een roode zoort.

Het groeid eerſt recht op, doch de Vruchten drukken 't daar na neder, waar na 't langs de grond, en zoo tegen de boomen opkruipt.

Aan deze Struik komt een zeer zeldzaam Kannetje (waar na 't genoemd werd) vyf of zes duim lang, en ontrent twee vingeren breed, en eenigzins driekantig, doch de eene zyde is ſmaller, als de twee andere. Boven is een mond aan 't zelve, die agter ſpits toeloopt, en die een rooden zoom, en ook een dekzeltjen van diergelyken ſtof heeft, zynde in de jonge Kannetjens toe; doch gaande in de volwaſſene open. Zoo lang dit Kannetjen geſloten is, is 't vol zoet helder water; doch opengaande, verlieſt het allengskens wel de helft 'er van, hoewel 't by nacht weer aangroeid; doch het dekzel nu geheel en al ingekrompen zynde, (gelyk met 'er tyd geſchied) verlieſt het allengskens ook al zyn water. Het is van binnen ſchoon geſchilderd met purperagtige ſtreepen en vlekken, die men echter meer aan de roode, dan aan de witte zoort, ziet.

Dit Kannetje is echter de Vrugt van dit Gewaſch niet, maar niet anders dan een byzonder uitwaſch, krygende nog byzondere Vrugten aan bloeſſemtroſſen, die men echter niet, dan in zyn hoogen ouderdom, ziet. De Vrugten zyn veel in getal, en wel een duim lang, en van dikte als een ſchryf-pen.

Voornamelyk diend dit Gewaſch, om zich over dit Kannetje, en de waſchdom deszelfs, te verwonderen, en om het als iet zeldzaams te bewaaren. De Inlander, zeer bygeloovig, ſteld vaſt, dat, zoo zy die Kannetjens afſnyden, en 't water 'er uitgieten, het dan zekerlyk ſterk regenen zal. En nogtans ſtellen zy, dat dit water, over ymands hoofd gegoten, de kragt heeft, om die gene, die hun water niet konnen ophouden, daar af te genezen. Beide welke zaaken ik onder de dwaasheden van den *Amboinees* reken.

De *Oedani* groeid aan een recht opſtaande boomtje van drie of vier voeten hoog, krygende daar na ranken, en daar aan een ſtreng of touw, dat voortloopt, waar aan de bladeren enkeld, en zonder ordre ſtaan. Deze ranken hebben hier doornen, doch op *Celebes* (van waar 't Gewaſch hier gebragt is) niet. Men laat ze wel over een wagen, of tegen latten oploopen. Oedani.

Men gebruikt de Vrugtjens van deze Struik, (zynde als een zoort van *Catappan-Vrugten*, en van ſmaak als de *Hazenooten*) tegen de Buik-wormen, met een zeer goede uitwerking, gevende aan een kind twee of drie van de zelve nog groen in, of anders van de rype vyf, die men met wat water wryft, en zoo ingeeft. Andere voegen 'er de bladeren van *Poetsjoc*, en van *Sari* (dat de Bloem van de *Nagaſari-boom* is,) by, gevende dit in aan kinderen, die harde opgezwolle buiken hebben.

De jonge bladeren werden wel raauw gegeten, gelyk men ook de rype Vrugten doet. Zy geeft ook bloemtjens, die 's morgens wit, 's middags bleek; maar 's avonds Rooze-rood, en daags 'er aan donker-rood zyn, zoo dat men alle de verwen van deze bloemen byna op eenen tyd aan deze Struik ziet. Men heeft 'er ook met dubbele bloemen; doch die dragen zoo voorſpoedig niet.

NEGENDE HOOFDSTUK.

VAn *allerley* Kruiden. *De* Pieſſang-boom. *Verſcheide zoorten van* Pieſſang-Vrugten. *De* Kokin-Struik. *De* Rihud-Plant. *De* Lanquas. *De* Lampoejang. Cardamom. Bangle. Gember. Padi. Koening. Zerumbed. Tsjongkor. Gandahoeli. Dahon Tesbeh. Deringo. Schænanthum, *of* Ceree. Taccari. Zuiker-Riet. Sajor Troeboe. Salee. Battari. Ryſt. Milie. Widjin. Gindji. Rami. *De* Caſſomba-Struik. Indigo. Tabak. *De* Ananas-Struik. Sajor Bajang. *De* Fokki Fokki. Dutroa, *of* Dutter. Tsjili. Boenga Wactoe Kitsjil. Lacca Kitsjil. Seroene. Baroe Tsjina. Soelaſſi. Comangi. Gelang. Miga Miga. Djintan Soa. Lidah Boaja. Tsjakar Bebec. Dahon Aſam Kitsjil. Kering Keringan.

Sajor

°. LXIII.

N°. LXIV.

N°. LXV.

N°. LXVI.

N°. LXVII.

°. LXVIII.

N°. LXIX.

N°. LXX.

N°. LXXI.

N°. LXXII.

LXXIII.

N°. LXXIV.

N°. LXXV

N°. LXXVI.

N°. LXXVII.

G. Schoute Sculp.

Sajor Mamma. Safawi Tsjina. Sajor Ajam. Sondal Malam. *De* Sufanna-Bloem. Boenga Hharamzadah. *De* Knoop-bloem. Majana. Dahon Poepor. Dahon Hati Hati. Majana Amaas. Patah Camoedi. Wangi Malacka. Dahon Takot Manoefia. Tulipa Djavana. Bira Negri. Kaladi. Anappur. Tacca.

Van allerley Kruiden, zoo tot fpyze als tot andere nuttigheden dienende.

Van allerley Kruiden. De Pieffang-boom.

ONnder de Kruiden geven wy de eerfte plaats aan de *Pieffang-boom*, die wel de naam van een Boom draagd, maar inderdaad een vooze waterryke Struik is, die men veel eer onder de Kruiden, dan onder de Heefters, tellen mag.

Deze krygt een ftam van twaalf of veertien voeten hoog, en daar by wel de dikte van een *Pinang-boom*; doch is zeer zagt van baft en ftoffe, zoo dat men hem zeer licht in eenen hak door midden kappen kan, aangezien zyn gladde buitenbaft uit verfcheide dunne vellen, die over malkanderen als henen gelegt, en gewonden zyn, en hy verder uit een ftam, die vol water is, beftaat.

Geen Boom, heeft zoo grooten blad, als deze, alzoo 't acht of tien voeten lang, ruim twee voeten breed, ook zeer dun, glad, en helder groen van boven, doch beneden wat vaaler is. Zy vertoonen zich alle en in menigte boven met een grooten bofch by een; doch raken, door fterke wind tegen een flaande, veel in flarden.

Zyn Vrugten komen aan een fteel, die wel een arm dik is, in een groot getal voort, waar mede die fteel, krom gebogen, nederhangt, hebbende aan 't einde, als 't ware, een bruin Offen-Hart, beftaande uit veel dikke bruine fchubben, onder welke zich een rey groene vingers vertoond, dat zoo verfcheide reizen na malkanderen met reyen vingers vervolgd tot dat men eindelyk een ander roodagtig of purper Hert, dat byna een halve voet of vier duim lang, en agter aan drie duim in de middellyn dik is, ziet, dat met 'er tyd afgefneden en tot koft gebruikt werd, zoo het niet afvalt.

Dus heeft men aan zoo een fteel verfcheide *Pieffang-boffchen* boven een, yder van vyftien of zeftien en meer *Pieffangs*, in zoo verre, dat 'er aan de zelve rank dus wel honderd, honderd vyftig, en meer Vrugten gezien werden. Men heeft 'er veel zoorten van; doch men oordeeld de *Tafel-Pieffang* de befte te zyn, die zeven of acht duim lang, als een gemeene *Concommer* van dikte, zoo by na, doch wat ronder, en ook wat hoekig, van fatzoen; doch, ryp zynde, glad, en geel van fchil is, onder welke men een murwe witte en egter vafte zoete ftoffe vind, die een aangenaame geur, en een fmaak heeft, die wat na rynfchagtige gebraden *Appelen* gelykt, maar nog wel zoo lekker, en eenigzins na *Vygen* trekkende, waarom de *Portugeezen* de zelve *Figo* noemen.

Men ziet dezen Boom wel door *Nieuwhof* fol. 148. en in de *Hortus Malabaricus* met de naam van *Bala* in het I. Deel, *Fig.* 12, 13. en 14. verbeeld.

Zulk een Boom heeft wel anderhalf jaar werk, eer hy rype Vrugten geeft, en hy ftaat niet boven een groot jaar, of anderhalf jaar daar na, vergaande dan van zelf, terwyl 'er weer jonge planten uit de grond ter zyden opfchieten.

Dit is de Vrugt, die de oude *Mufa*, na 't Arabifch, *El Mauz*, hebben genoemd, en dit is de Boom, met welkers groote bladeren men wil dat zich *Adam* en *Eva* eerft zouden gedekt hebben; dat egter veel zwarigheid heeft, om het te bewyzen; voor al, zoo 't waar is (gelyk veel Geleerden ftellen) dat deze Boom in oude tyden alleen in *Indiën*, en geenzins in *Affyrien*, te vinden was.

Van hoe veel nuttigheid deze Vrugt in de huishouding is, is den geenen, die in *Indiën* geweeft zyn, bekend. Zy werd uit de hand met een boteram gegeten, in de boter gebakken, tot ftruiven gebruikt, en de jonge kinderen werden 'er half mede opgevoed.

Van deze Vrugt heeft men een *tamme*, half *wilde*, en *wilde* zoorten. Verfcheide zoorten van Pieffang-Vrugten.

Onder de eerfte teld men de *Pieffang-Tandoc*, of de *Hoorn-Pieffang*, om dat zy als een groote Hoorn van fatzoen, wel dertien of veertien duim lang, en een arm dik is; maar van deze zoort komen maar twee of drie boffchen, yder van vyf of zes *Pieffangs*, aan een rank, behalven dat hier aan ook geen Hart, als aan de andere, komt. Zy werden, alzoo zy te wrang zyn, niet raauw, maar gebraden, gegeten.

Ook is 'er een zoort, *Pieffang Carbouw* genaamd, die pas een voet lang valt; waar by men de *Pieffang Gabba Gabba* wel voegen mag, die niet heel dik, maar lang, en, ryp zynde, geelagtig, doch na de witte kant, zeer droog, en gebraden zeer gezond is.

De *Pieffang-Oebi* valt omtrent een fpan lang, en byna vierkant. De *Naald-Pieffang* is zoo groot niet, en driekantig. De *Pieffang Bolkvanger* is zeer dik van

ſchil, roodagtig van merg, en gebraden lekker van ſmaak.

De *Tafel-Pieſſang*, en de *Konings Pieſſang*, verſchillen alleen daar in, dat de laatſte kleiner, pas een vinger lang, en een duim dik is; ſmakende anders wel zoo zoet, waarom men haar de *Koninglyke* naam geeft.

De *Pieſſang Poetsjoe Paauw* gelykt in de gedaante wel wat na de *Tafel-Pieſſang*, dog werd, ryp zynde, bruiner, en ook rynſcher van ſmaak.

De *Pieſſang Salpicado* valt veel korter, en ronder, als de *Tafel-Pieſſang*, zynde zwart geſpikkeld (waar na zy haar naam draagd) hoewel men nog een andere zoort heeft, die rood-geſpikkeld is. Zy is goed van ſmaak.

De *Pieſſang Söwanggi* valt kort en dik, vier of vyf duim lang, en twee duimen dik, van binnen roodagtig, rynſch en wrang van ſmaak, waarom zy gemeenelyk gebraden werd.

De *Pieſſang Bidji* (na hare zwarte korls zoo genaamd) verſchild in de gedaante van de voorige niet veel, maar is dunner, ronder, zagt, en zoet van ſmaak, dienende, gebraden, meeſt in de Genees-kunde.

De *Aſch-Pieſſang* is kort en dik, pas een vinger lang, een duim of anderhalf breed, graauwagtig van verw, niet heel lekker, of wat plat en laf van ſmaak.

Behalven welke men nog de *Pieſſang Tombor* heeft, die de kleinſte van Vrugt, niet wel een vinger lang, en, ryp zynde, goed om te eeten is.

De *Pieſſang Canaja Poeteh*, of *de Witte Canaja-Pieſſang*, valt kleiner, als de *Tafel-Pieſſang*, heeft een klein tepeltje, en is, gebraden, zeer goed van ſmaak.

Daar is nog een kleine zoort van deze, die mede rynſcher van ſmaak dan de *Tafel-Pieſſang* valt. Van deze zoort hebbe ik 'er wel twee honderd aan een rank gezien.

De *Pieſſang Tongkat Langit* ſtaat regt over eind, daar alle de andere zoorten neerhangen.

Buiten deze gemeenſte en meeſt bekende zoorten, zyn 'er nog veel andere, die ik niet kenne.

Dit is een van de lekkerſte, gereedſte en nutſte Vrugten, die de Inlander zoude konnen wenſchen, en die een van de voornaamſte levens-middelen, zoo voor oude Lieden, als voor jonge kinderen, uitleverd.

Als een Inlander *Zagoe*, *Pieſſang*, en *Canari* heeft, kan hy een goede maaltyd, die hem niet veel koſt, doen, behalven dat de Boom en Vrugt in de Genees-kunde ook van groote nuttigheid is.

Buiten de voorige *tamme*, zyn 'er nog eenige *wilde* zoorten, als de *Alfoereeſche*; van ſtam en bladeren de andere gelyk, doch in zyn Vrugtdragende ſteel wat verſchillende, verſtrekkende verder den *Alfoerees* voor koſt. Het is een zoort van *Pieſſang Tandoc*; doch zy heeft ook eenige korls, en geen hert. Zy werd raauw, en ook gebraden, gegeten.

Daar is nog een *wilde* zoort, de *Aapen-Pieſſang* genaamd, die zeer klein, een duim twee of drie lang, een vinger dik, en meeſt rond is, ſmakende byna als de *Tafel-Pieſſang*.

Ook is 'er nog een ander *wilder* zoort, hebbende Vrugten, die pas een vinger lang, zeer hard, en vol korls zyn.

Op *Mangindanao* valt nog een zoort, groeyende aan een Boom, die wel zoo dik, en zoo hoog, als een *Calappus-boom*, werd. Deszelfs blad valt ook veel donkerder groen, en grooter als aan de *tamme* Boomen, gevende een Vrugt als de *Pieſſang Bidji*, gelyk zy mede zeer vol korls, en onaangenaam van ſmaak, niet tegenſtaande zy al vry zoet is.

Van de baſt van dezen Boom maken die van *Mangindanao* kleederen, van welke zommige als fraaye Armozynen glimmen, en redelyk wel ſtaan. Ook weten zy uit de ſchors zakken, ankertouwen, enz. te maaken.

De *Kokin-Struik* ſchynd als een baſtaard-zoort van de *Pieſſang* te zyn, groejende op zyn meeſt tot de thien voeten, en meeſt maar drie of vier voet hoog, een hand breed, en twee of drie vingers dik. Daar komen mede thien of twaalf Vrugten, byna als *Pieſſang-Vrugtjens*, aan. De bladen dienen den Inlander dagelyks tot Tafel-lakens, gelyk de bladeren van de Plant *Rihud*, om allerley koſt, Vrugten, enz. toe te dekken, alzoo zy ſtyver zyn, als de *Kokin-bladeren*. Van deze *Rihud* (zynde mede een baſtaard-zoort van *Pieſſang*) heeft men twee of drie byzondere zoorten, het Roode, het Witte, en 't ruwe of Hairige, hebbende bladeren van twee voet lang, en zeven of acht duim breed.

De Kokin-Struik. De Rihud-Plant.

Wy vertoonen de laatſte zoort van *Rihud* afgeteekend op N°. XCIII.

De bladeren van deze Plant dienen den Inlander tot Servetten, voor al die van de eerſte en tweede zoort. Ook dienen zy hen tot Tabaks-Pypen, om 'er hunnen Tabak in te rollen.

Onder de Gewaſſchen, zeer nut in de huishouding, is een van de voornaamſte de *Galanga*, van welke men twee zoorten heeft, de groote, en de kleine.

De groote werd anders gemeenelyk *Lanquas* genaamd. Het is een Plant, die zeven of acht voeten hoog groeid, met veel lange ronde en ſtyve ſteelen,

De Lanquas.

die

die uit deszelfs ſpeceryagtige wortel opſchieten.

Daar is nog een kleine zoort van, vallende in allen deele kleiner, hoewel zy anders de voorige gelyk is.

Men gebruikt deze ſpeceryagtige wortel, voor al de groote zoorte, hier by 't maken van de *Bacaſſam* (zynde eenige Moſſeltjes in de Azyn gelegt) ook werd zy wel droog gegeten, om een goeden adem te krygen, en is, met Wyn ingenomen, goed tegen alle Buik-pyn.

Wy geven een afteekening van de groote zoort van *Lanquas* op N°. XCIV.

De Lampoejang. De *Lampoejang-plant* gelykt zeer wel na de *Lanquas*, en voor al de kleine, hoewel zy in ſmaak en kragt zeer veel daar van verſchild. Zy heeft mede een groote, en kleine zoort.

Wy vertoonen een afteekening van de eerſte, op N°. XCV.

De wortel is een weinig kleiner als de *Lanquas-wortel*, gelykende zeer wel na de groote *Gember*, is ſpeceryagtig van reuk, en van ſmaak byna even eens als de zelve.

De jonge bladeren van dit Gewaſch dienen tot ſpys, en werden by Viſch gekookt. De verſche wortels legt men in peekel met andere *Atsjaar* in.

Zy heeft haar gebruik meeſt in de Genees-kunde: want met *Bangle*, *Gember*, en meer andere wortels gewreven, of gekaauwd, werd zy tegen Buik-pyn, 't zelve daar op ſprouwende, gebruikt.

Deze wortel, voor al de kleine zoort, heeft een eigenſchap, om een wond van 't ſpatten-vergift, jaren na dat zy genezen is, weer levendig te maken, en op nieuw daar pyn te verwekken. De raauwe kleine *Lampoejang-korls*, met zop gewreven, en ingenomen verſterken de Maage, dienende verder, als de groote, tegen Buik-pyn.

Cardamom. Wat *Cardamom* is, weten de meeſte menſchen nu al, en voornamelyk de Kruiden-kenners. Het is een Gewaſch van ſtruik zeer wel na de *Lampoejang*, doch van bladeren beter na de *Lanquas* gelykende, gevende in 't derde jaar Vrugten, te weten, de kleine ronde *Cardamom*, die lieffelyker dan de driekantige *Ceylonſe*, ook beter als de langwerpige *Javaanſche* is. Men eet deze Vrugt veel by *Pinang*, om een lieffelyken adem te hebben.

Bangle. De *Bangle* is een Gewaſch, dat zeer wel na de groote *Gember* gelykt, hoewel 't in allen deele grooter is, ook in ſmaak, verwe, en reuk, veel daar van verſchild. Het groeid vier en meer voeten hoog, en de wortel zelfs gelykt zeer wel na de *Curcuma*, en groeid in dikte als de *Lanquas*.

Men rekend deze wortel onder de *Medicinale* Speceryen, werdende zeer veel met *Lampoejang*, *Gember*, en *Tsjongkor*, tot 't maken van Inlandſche Dranken te zamen gevoegd, en meeſt tegen Winden, Kolyk, en meer andere qualen, gebruikt. Van deze Struik, en meer andere van deze zoorten, werd een heerlyke Olie getrokken, die tegen veel quaalen zeer goed is. Daar is nog een byzonder *Malakſe* zoort, diens ſchalen van de Vrugten dienen om de kleederen en 't hair te waſſchen, en om 'er een ſterke geur aan te geven.

Gember. De *Gember* is mede een ſtruik en wortel, die hier groeid, zoo de groote, als de kleine zoort. Deszelfs ſtruik gelykt zeer wel na die van de *Bangle*.

Men ziet deze Plant door de Heer *Nieuwhof* fol. 120., afgebeeld.

De groote zoort heeft weer twee zoorten, de Witte, of de Roode.

Zy werd hier gebruikt om *Atsjaar* te maken, daar zy, groen zynde, by gedaan, gelyk zy ook, om eetens-luſt te verwekken, gebruikt werd. Ook werd zy zeer veel geconfyt, en ook wel verſch tegen een verſlymde en verkoude Maage ingenomen.

Deze is by de Inlandze Genees-kundige Vrouwen en Mannen van een zeer groot gebruik.

Halia Padi. Daar is nog een zoort van kleine *Gember*, de *Halia Padi* genaamd, van welke wy op N°. XCVI. een afteekening geven.

Deze gebruikt men nooit in de ſpyze, om dat zy veel te heet van ſmaak is; doch werd meeſt in allerley Inlandſche Dranken gemengt, en tegen veel quaalen gegeven, wekkende de kragten van alle andere genees-middelen byzonder wel op.

Koening. De *Koening*, anders ook wel *Curcuma*, en by de Kruid-kenners *Crocus Indicus*, of *Indiaanſche Saffraan*, genaamd, gelykt van wortel zeer wel na de *Gember*; maar van bladeren meer na de *Lanquas*, en *Lampoejang*. Men heeft een groote, een kleine, en een *wilde* zoort 'er van.

Deze wortel werd tot de ſpyze in allerley zoppen en ſaucen (voor al in de *Kerri's*) en ook veel in de Genees-kunde gebruikt, byzonder tegen een verſtopte Lever, Korten adem, Geel-zugt, en honderd andere quaalen. Ook beſtryken de Inlanders nu en dan haar geheel lichaam hier mede, om by heete dagen zich te verkoelen. Ook wryven zy 'er de *Tsjampacca* en *Manoor-bloem* wel onder, om die tegen Koortzen, een heete Lever, en diergelyke ziekte, te gebruiken, noemende deze zalve dan *Bobori*; hoewel zy hare *Bobori's* ook wel van andere welriekende Zaaden, Wortels, en Bladeren, maaken.

Zerumbed. *Zerumbed*, by den Inlander *Tammon* ge-

genaamd, is een Plant, die als een zoort of ten minsten een geslagt met de *Koening*, of *Curcuma* is, verschillende zeer weinig in gedaante van de zelve.

Men heeft 'er wel zes of zeven zoorten af, hebbende alle meest haar gebruik in de Genees-kunde, hoewel ook eenige zoorten in de spyze gebruikt werden.

Tsjongkor. De *Tsjongkor* (die men qualyk *Contsjor* noemd) heeft een Struik byna als de *Gember*, en *Koening-struik*. Zy is laag, hebbende korter, zappiger, en dikker bladen, als de *Curcuma*, wel vier duim lang, twee breed, en in de lengte gestreept.

De jonge bladeren dienen tot Moeskruid. De wortel is wat scherper van smaak als de *Koening-Wortel*. Zy werd veel in de Genees-kunde van den Inlander gebruikt, voornamelyk tegens Kolyk, knaauwende die versche wortel met wat *Nooten-Muscaat*, en sprouwende die op den Buik, ook is dit zap, laauw in de ooren gegoten, goed tegens zweerende ooren.

Gandasoeli. De *Gandasoeli* is een byzoort van de *Lanquas*; doch niet speceryagtig, werdende meest om hare welriekende geelagtige Bloem geagt, die men tot cieraad mede agter de ooren, en in 't hair gebruikt, hebbende een sterken reuk, die een gantsch vertrek vervuld.

Zoo een Vryster deze Bloem aan een Vryer zend, zoo verwyt zy hem heimelyk (hoewel hy 't wel verstaat) dat hy onstandvastig, een ongestadige, en een borst is, die geduurig een andere Minnares zoekt, en die derhalven maar agter blyven kan.

Dahon Tesbeh. *Dahon Tesbeh*, dat is, *de Tesbeh-* of *Bid-snoer-bladen*, zweemen wel wat na die van de *Gandasoeli* of *Curcuma*, en behooren mede onder de zoort van *Lanquas*, of *Galanga*, werdende mede meest gezogt om hare Bloemen, die men de *Roode Gandasoeli*, of *Roode Lanquas* noemd. Ook dienen de half rype korls tot *Tesbeh's*, dat is, *Pater-Nosters*, of *Bid-snoeren* van deze en gene *Arabiers*, en *Mohhammedaanen*.

Deringo. De *Deringo*, of *Acorus*, anders ook *Calmus* genaamd, doch geenzins een met de *Calamus Aromaticus*, valt hier mede, zynde een lange kruipende Wortel, die pas een vinger dik is.

Deze heeft veel gebruik in de Inlandsche Dranken, die men de Kraam-vrouwen ingeeft, ook tegen de gezwolle Milt, Teering, Hoofd-pyn, Kolyk (met *Lampoejang*, *Sirih*, *Pinang*, en *Bangle* geknaauwd, en 't lyf 'er mede besproeid) en tegen alle ingebeelde betoovering van den Inlander wonderlyk van werking.

Schænanthum, Ceree. Hier valt een Plant, by den Inlander *Ceree*, doch van de Kruid-kundige, *Juncus Odoratus*, en *Schœnanthum*, of *Arabisch Hoy*, genaamd, verschillende van 't *Arabische* meest daar in, dat dit *Ambonsche* minder steelen geeft, en zeer zelden Bloemen te voorschyn brengt, gelyk het ook zoo speceryagtig niet is.

Het is een digte struik, vol smalle bladeren, als 't lang en dun *Sny-gras*, drie of vier voeten lang, en een vinger breed.

Men kookt deze bladeren by Visch, men gebruikt die ook om klein Bier te kooken, verstrekkende daar in voor Hop; maar voor al dienen de zelve, om 'er een heerlyke Olie uit te trekken, die zeer goed tegen 't Kolyk is, als men 'er zeven of acht druppels in wat dubbele *Anys* van inneemd; doch dan moet men zich wagten, om koude vogten te drinken. Ook is zy zeer goed, op de zelve wyze met wat *Keulsche Jenever* tegen 't Graveel ingenomen.

De Gladiolus Odoratus, of Taccari. De *Taccari*, of de *Gladiolus Odoratus*, hier mede groejende, is 'er een zoort van. Waar van wy een afteekening op N°. XCVII. vertoonen. Men gebruikt de wortels van deze Plant, in kleine stukjens gesneden, met andere welriekende dingen, om uit een mengeling van veel welriekende Kruiden een Reukwerk te maken, om tot 't berooken van kleederen, en tot deze en gene Olien, daar men een lekkere geur aan geven wil, te gebruiken.

Zuiker-Riet. De Plant van 't *Zuiker-Riet* valt hier mede. Men heeft 'er een Witte, een Roode, en een Witte doch Groen-gestreepte zoorte, waar van de eerste de langste, en de laatste de kortste leden heeft.

Van de zelve zal ik niets meer zeggen, alzoo die Plant genoeg bekend is. Men ziet ze zeer net door de Hr. *Nieuwhof* fol. 129., en door meer andere, afgebeeld.

Sajor Troeboe. Na de voornoemde Plant van 't *Zuiker-Riet* gelykt de *Sajor Troeboe*, of de *Kuyt-Moes-Plant*, zeer wel, omtrent acht of tien voeten hoog, aan steelen, die rond, styf, ook in leden verdeeld, omtrent een hand breed, en een duim dik zyn. De *Hollanders* kooken deze *Kuyt*, hebbende de gedaante van Visch-Kuyt, met een Hoen of ander Vleesch, dat dan zeer wel, of byna als *Artisjokken* smaakt.

Salee. Hier valt een zoort van Koorn, of Graan, *Salee* genaamd, dat zeer veel gelykenis na de *Lachryma Jobi*, die in *Italien* valt, heeft; doch 't laatste valt wat hard, en dit gemakkelyker en zagter tot spyze. Het groeid aan een Plant van zes voeten hoog, met een streng, een vinger dik, zynde lang van leden, die wel een voet konnen haalen.

Men heeft veel moeite, om dit Koorn, zynde een zoort van *Gierst*, te schillen; doch geweekt, zagt gestampt, en met

Melk

°. LXXVIII.

N°. LXXIX.

N°. LXXX.

N°. LXXXI.

N°. LXXXII.

LXXXIII.

N°. LXXXIV.

N°. LXXXV.

N°. LXXXVI.

N°. LXXXVII.

LXXXVIII.

N°. LXXXIX.

N°. XC.

N°. XCI.

N°. XCII.

G Schoute Sculp.

Melk gekookt, geeft het een zeer goede Bry, byna als de Ryſtenbry, hoewel de korls harder blyven, en zoo licht niet willen breeken.

ari. De *Battari-plant* verſchild niet veel van de voorige, zynde by de onzen als *Sorgum*, of *Sorg-Zaad*, zeer wel bekend.

Zy hebben beide bladeren, als 't Zuiker-riet, doch de *Battari* is hooger van ſteel, wel tien of elf voeten hoog, en een duim dik.

Zommige Inlanders kooken 'er een zoort van Bry van; doch hier in *Ambon* is 't van zoo veel gebruik niet, als wel by de *Bengalers*.

yſt; *Ryſt* groeid hier mede op *Boero*; maar valt 'er in geen grooten overvloed; hoewel zy (buiten de *Zagoe*) het algemeen Brood van *Indiën* is, werdende ook by veel *Hollanders* op hunne Tafels, voor al by Viſch en Soppen, gebruikt, ſchoon men hier van de *Suratze* Tarw anders ongemeen ſchoon en wit Brood heeft. Men noemd deze *Ryſt Padi*, als zy nog in de bolſter is; waar van men hier verſcheide zoorten vind. Het water van de *Ryſt*, *Candji* genaamd, werd in tyden van ziekte zeer gezond bevonden, en daarom den zieken veel geordonneerd. Van dit Graan werden door den Inlander hier en elders verſcheide zoorten van Dranken, als *Brom*, *Sakki*, en *Samſoe*, gemaakt.

Onder alle deze zoorten van *Ryſt* werd de *Bras-Poeloet*, of de *Poeloet-Ryſt*, (zynde een vette, kleefagtige zoort) voor de beſte gehouden; ook werd zy veel tot 't maken van *Brom* verbezigd.

ilie. Men heeft hier ook *Milie*, die anders *Turkze Tarw*, doch hier *Djagon* genaamd, en alleen gebruikt werd, om 'er een Bry van te maken, of om die gebraden uit de hand te eeten; hoewel zy in haar zelven een ſlegt voedzel geeft, en zeer bezwaard.

ijin. Het Kruid *Widjin*, by de Kruid-kenners *Seſamum* genaamd, valt hier mede, groeyende aan een ſtam, die vyf of zes voeten hoog is. Daar is een Witte, en Swarte zoort; doch de laatſte valt hier meeſt. Het Zaad 'er van diend, om 'er Olie uit te perſſen, hoewel 't in de Genees-kunde nog andere dienſten doet.

ndji. Men heeft hier ook *Hennip*, by den Inlander *Gindji* (doch eigentlyk *Kindji*) genaamd. Daar is een *Mannetjen*, en een *Wyfjen* van.

Het *Mannetjen* ſchiet met een rechte ſtam redelyk hoog op, gelyk ook 't *Wyfjen* wel tien voet hoog ryſt.

Wy geven op N°. XCVIII. een afteekening van 't *Mannetjen*, en N°. XCIX. van 't *Wyfjen*, en vertoonen by de Letter *A.* nog een andere zoort, die in de *Papoewaſche* Eilanden valt.

Het blad en Zaad van deze Plant werd gantſch *Indiën* door gebruikt, om 't hert van alle bekommering en zorg te ontlaſten, en 't zelve te verheugen; de drooge bladen werden onder de Tabak mede gerookt. Ook zyn 'er de *Hottentots* dol na, gelyk wy op zyn tyd en plaats, daar wy van hen handelen, dit ook zullen aanmerken. Men kan van de baſt ook Garen ſpinnen; doch daar toe werd het by den Inlander niet gebruikt.

Men heeft nog een by-zoorte, die 'er zeer naby komt, waar van men een *tamme* en een *wilde* ontdekt, zynde ook Planten, welkers baſt al mede tot 't ſpinnen van Garen diend, waar toe het *tamme* in *China* gebruikt, en toebereid werd, dat men zomtyds ook van de baſt van 't *wilde* doet, 't geen echter zoo goed niet, als 't eerſte, is.

Ook is 'er nog een byzondere zoorte, by den Inlander *Rami* genaamd, dat eigentlyk Vlas betekend; maar 't geen van de voorige zoorten nog al iets verſchild, dienende den Inlander, om van de ſteelen hunne Netten te maken. De *Macaſſaaren* mengen 't zap 'er van mede onder hun Spatten-vergift, 't geen een dolemans-pyn veroorzaakt. Rami.

De *Caſſomba-ſtruik*, diens roode Bloemen den Verwers diend, om die ſchoone Rooze-verw, en de Appelbloeſem-kleur te geven, valt hier mede, zynde een ſtruik, die pas drie voeten hoog groeid, hoewel zy op andere Plaatzen wel een voet of twee hooger valt. De Caſſomba-ſtruik.

De Bloem heeft haar gebruik ook in de Genees-kunde, dienende, met *Mede* ingenomen, tegen de verſtopte Lever, en tegen de Geel-zucht. Het zap is ook goed, om, met *Limoen-zop* gemengd, de Maand-ſtonden te doen voortkomen.

Alle ſchoone lichte en hoog-roode Verwen werden met deze Bloem gemaakt, hoedanig men die ook begeerd te hebben; doch de konſt, om deze Verw uit de zelve te trekken, is een geheim, dat hier yder een niet bekend, en daar veel moeite aan vaſt is.

Men heeft hier mede de *Indigo-plant*, dienende, om alles blaauw te verwen, en reeds zoo bekend, dat het niet noodig is, dat wy daar iets byvoegen. Indigo.

Over eenige jaaren quam hier een Vaandrig, die zich op 't planten van *Indigo* verſtond, den welken een ſtuk Lands op de *Hitoeſche Kuſt* op *Tommel* gegeven wierd; alwaar ik zyne Plantagie van dit Gewaſch gezien heb; doch geloove (alzoo hy 'er nog na myn vertrek bleef, en eindelyk vertrokken is) dat deze aanleg tot niet geloopen is, hoewel ik ſchoone *Indigo* 'er van gezien heb.

Het

Het blad van deze Plant diend alleen om 'er deze Verw uit te trekken. Zy is zeer wel in de *Hortus Malabaricus* in 't I. Deel *Fig.* 54. onder de naam van *Anneri* verbeeld.

Tabak. Hier groeid ook *Tabak*; doch zy valt zoo goed niet, als de *West-Indische*, dienende alleen tot gebruik van den Inlander, en in 't geheel voor geen *Nederlanders*.

De Ananas-struik. Een voornaam Gewasch is de *Ananas-struik*, waar aan een van de beste en zappigste *Indiaansche* Vrugten wascht, die ik kenne. Wy zouden die konnen vertoonen, doch doen het niet, om dat het al door de Hr. *Niewhof*. fol. 148. en ook door de Hr. van *Rhede* in de *Hortus Malabaricus Part. II. fol.* 148. als ook door de Hr. *Commelyn* in 't I. Deel van de *Hortus Medicus Amstelodamensis cap.* LVII. *fol.* 109. zeer wel gedaan is. Waar uit men klaar genoeg 't uiterlyk fatzoen van de Vrugt, en ook van de Struik, daar zy aan groeid, zien kan.

Na dat men de buiten-schubben van de rype Vrugt 'er af gedaan heeft, blyft de Vrugt nog van groote als een klein *Casuwaris-ey*, waar van men dan verscheide schyven snyd, yder een pink dik, en drie of vier duim in de middellyn halende, welke men met wat zout besprengd, en in wat water legt, gelyk men 'er ook de korls uit doet, om het brandige daar van weg te nemen, en, dan gegeten, is 't al Wyn in de mond, wat men aan die schoone Vrugt proefd; maar men moet 'er niet te veel van neemen, zynde het een sterk man, die 'er een opeeten kan; doch ik heb nooit meer als drie of vier sneden, of schyven 'er van gegeten; hoewel ik my geweld doen moest, om 'er uit te scheiden. Het is een zeer verhittende Vrugt, en die Bloed-vinnen, en puisten of zweeren onderworpen is, moet 'er niet veel van gebruiken. Zy kan niet boven vyf of zes dagen duuren.

Deze Vrugt, nog onryp, werd tegen de Buik-wormen, en zelf tot het afzetten van de Vrugt, van zommige onvoorzigtige Inlandsche Vrouwen gebruikt.

Sajor Bajang. Het *Sajor-Bajang-Kruid*, waar van men versche, *tamme* en *wilde* zoorten heeft, is by den Inlander, en voor al ook by de *Nederlanders*, van 't zelve gebruik, als by ons de *Spenagie*. Zy valt 'er wit, rood, en ook met vlekken. Men gebruikt beide de bladeren en steelen tot dit Moes, en men maakt van de *tamme* ook wel een zoort van *Salade*. De *wilde*, schoon beter van smaak, dan de *tamme*, werd weinig gebruikt, om dat zy wat doornagtig is.

Daar is een zoort, die men *Bajang Capoeceti* noemd, gevende een schoone groote roode Bloem, anders de *Amaranthus* genaamd, onder welke de *Japansche* de beste is. Men heeft 'er meer van deze zoorte; doch die dienen al mede tot slegte Moes-kruiden.

De Fokki Fokki. Onder de Struiken is hier mede de *Fokki Fokki-struik*, groeyende in de gedaante van een Boomtjen, dat drie voet hoog werd, weinig en krom van takken, waar aan Vrugten als kleine *Konkommers* komen. Men heeft 'er mede verscheide zoorten, Witte, Roode, enz. van, welke de Roode zoort Vrugten van vier of vyf duim lang geeft, dienende den Inlander, na dat zy gekookt is, tot een slegte laffe spyze; hoewel ons volk die met wyn en zuiker nog al lekker te weet stooven. Behalven de *tamme* zoorten, zyn 'er ook nog eenige *wilde*.

Dutroa, Dutter. De *Dutter*, of *Dutroa-struik*, valt hier mede. Wy vertoonen de Roode zoort van dit Gewasch, met deszelfs Vrugt, op N°. C., en de andere ziet men nu en dan wel by de *Apothekers*, en *Wondheelers* in potten op de vensters staan.

Daar is een Witte, Zwarte, en Roode zoort, van welke de eerste de gemeenste, en de grootste van struik en bladeren is.

Dit Kruid maakt de menschen dolzinnig, en de mans als blind. Wanneer 'er een pol by hunne wyven is, doen zy niet als lacchen, zynde buiten hun verstand, en daar niets van wetende, na dat zy weer tot zich zelven gekomen zyn. Zekere Vrouwen weten dit zoo te bereiden, dat het een heele, of halve dag, ja maar eenige uuren duurd.

Tsj. De *Tsjili*, of *Ritsjens-struik*, is hier mede, en men heeft 'er driederley zoorten van, een groote Roode, een kleine Roode, en de kleine Geele, die yder weer hare onder-zoorten hebben.

Deze groote of Roode Vrugt (die wel by de *Apothekers* op de vensters staat) werd als *Peper* in alle Inlandze saucen gebruikt, overtreffende in sterkheid van smaak en hitte de zelve. Het is een vast middel, dat altyd by de *Ambonsche Papedo*, en in alle *Atsjaar* gebruikt werd.

Boenga Wactoe Kitsjil. Men heeft hier ook een Struik, die een roode fraaye Bloem uitleverd, *Boenga Wactoe Kitsjil*, of *de kleine Tyd-bloem* genaamd, om dat zy mede tegen den avond open gaat, gevende onder den Inlander geen ander gebruik.

Lacca Kitsjil. De *Lacca Kitsjil*, ofte kleine *Lacca* is een fraaye Plant, die hier mede als een klein boomtje, ter hoogte van twee voeten groeid. Men heeft 'er een Roode, Purpre, en Witte zoort van.

De twee eerste zoorten geven fraaye roode Bloemen, en de laatste witte, om welke zy meest aangequeekt werden. Men kan met dit blad het zelve doen, 't geen men met de *Alcanna* doet, hebbende daaren-boven

en-boven een groot gebruik in de Genees-kunde tot het genezen van wonden. De rype Vrugten aangetast, en wat t'zamen-gedrukt, springen ymand in de hand, byna als 't kruidje, *Indjapara*, of *Roer my niet*.

Seroene. De *Seroene-plant*, hier uit *China* gebragt, heeft mede twee zoorten, de Geele en de Witte, van welke de laatste wel twee groote voeten, en de andere maar anderhalve voet hoog groeid, hebbende een reuk, als de *Camillen*, en gevende een Bloem, die in groote en gedaante van de *Gouds-bloem* niet veel verschild, om welke zy voornamelyk in potten, en in de Tuinen, en voor al van de *Chineezen*, aangequeekt werd, die 'er een groote eere in stellen, om de grootste Bloemen van die zoort te vertoonen, dat zy door zekere konst al vry vast weten te weeg te brengen, en die zoo groot als een Dukaton, daar zy anders maar half zoo groot is, te maken. Ook hebben de *Chineezen* in haar Land hier nog een vierde zoort van, die graauwe, en graauwagtige Bloemen geeft.

Baroe Tsjina. De *Chineesche Baroe*, of *Tintel-struik*, is een by-zoort van de *Seroene*; doch geeft geen Bloemen.

Soelassi. De *Soelassi-Struik*, een zoort van *Basilicum*, heeft daar 't zelve gebruik, gelyk by ons de *Dragon*, zynde van een en de zelve smaak.

Men heeft een *tamme*, en een *wilde* zoort; die al weder onder-zoorten hebben.

Wy vertoonen de kleine *tamme* zoort op No. CI., die even eens als *Bruin-heilig*, of *Mentha*, smaakt.

Het diend tot toekruid op *Salade*, en werd ook by Visch en vleesch gekookt, doch daar is een zwarte zoort, die alleen in de Genees-kunde, tegen de quade Lucht, Buik-pyn, Winden, enz. gebruikt werd.

De *wilde Soelassi* eet men raauw met *Bacassam*, en ook met *Boboto*.

Comangi. De *Comangi* is mede een zoort van *Soelassi*, die gelyk de kleine *Soelassi* (zynde even eens als onze *Bruin-heilig*) als toekruid op de *Salade* gebruikt werd.

Gelang. *Porcelyn* valt hier mede, en werd van den Inlander *Gelang* genaamd. Men heeft 'er verscheide Land- en ook Strand- of Zee-zoorten van, dienende tot Moes- en ook tot toekruid op *Salade*, ook maakt men wel een *Salade* van de zelve, die zeer gezond en verkoelende is.

Miga Miga. Het *Miga-Miga-kruid* legt de Inlander (die veel van een goede reuk houd) geerne by zyn kleederen; en de wortels, by Vleesch of Hoenderen gekookt, hebben de de smaak van *Pieterceli*.

Djintan. De *Djintan Soa*, een zoort van *Javaansche Comyn*, of *Kerwei*, valt hier mede, dienende in deze en gene spyzen om 'er een lekkere geur aan te geven. Het werd ook nu en dan in Brood, behalven dat het in de Genees-kunde tegen Winden, Buik-pyn, enz. gebruikt werd.

De *Lidah Boaja*, of *Kaymans-Tong*, zynde een zoort van de *Indische Aloë-Plant*, is een laage struik, diens zap haar gebruik meest in de Genees-kunde tegen een benaauwde Borst heeft. Het zap met Kalk gemengd, geeft een heerlyke tras, om iets te metzelen. Lidah Boaja.

De Struik *Tsjakar-Bebec*, of de *Enden-poot*, heeft een groot gebruik in de Genees-kunde, zynde zeer verkoelende. De bladen zyn een goed middel tegen Hoofd-pyn, en 't zap gedronken, is zeer verquikkende, en goed tegen de heete Koortzen. Tsjakar-Bebec.

Wy vertoonen deze Struik, met haar Bloem, op No. CII.

Onder de Moes-kruiden heeft men hier mede een Gewasch, *Dahon Asam Kitsjil*, of *'t klein Suur-blad* genaamd, dienende den Inlander, om een rynsche smaak in hare sauсen over Visch te geven, behalven dat het zap ook goed is om zuiver tand-vleesch te maken, en, met water gemengd, helderd dat 't gezicht op. Dahon Asam Kitsjil.

Wy vertoonen een zoort van deze *Dahon Asam* op No. CIII. met hare fraaye bloemtjens.

De *Kering Keringan*, of 't *Ratel-kruid*, is een Struik, diens Bloemen, Zaaden, Bladen, en Wortel, verscheidenerley gebruiken hebben. De Bloemen werden gekookt, en als een Moes gegeten. De Zaaden, met *Pinang* gegeten, helderen de stem op. De Wortel met Boontjes gekookt, voor al van 't breed-bladige (alzoo 'er verscheide zoorten van zyn) dryft de *Ambonsche pokken* uit. De Schors werd ook wel tot Garen van Netten gebruikt. En de Wortel van 't groote stremd het Bloed-spuwen. Kering Keringan.

De *Sajor Mamma* (waar van verscheide zoorten, als de Witte, en Roode, zyn) dienen den Inlander als de *Mostaard-bladeren*, om door hare scherpheid eetens-lust te verwekken. Men maakt 'er, na dat zy een weinig gekookt is, ook wel *Salade*, en *Atsjaar* van. Sajor Mamma.

Het blad is goed tegen de Hoofd-pyn, uit koude veroorzaakt.

Men heeft ook de *Mostaart-plant*, zoo die hier valt, als de *Chineesche*. De laatste is een schoone breede plant, hebbende bladeren, wel een voet lang, en een hand breed, voor rond, en agter smal; waar aan een steel komt met geele Bloemen en Zaaden. De bladen werden gekookt, en als *Kool* gegeten. Sasawi Tsjina.

Sajor Ajam. Het *Hoender-Moeskruid*, zynde een laag Kruid, van tweederley zoort, diend, met *Calappus-Melk* gekookt, al mede tot een Moes; en de bladeren, op gekneusde en gebrokene beenen der Hoenderen en van andere Vogelen gewreven, genezen de zelve ten eersten.

Sondal Malam. De *Sondal-Malam-struik* is een en de zelve met die, de welke in *Italiën*, en in *Holland* de fraaye en welriekende *Tuberoozen* geeft.

De *Maleyers* noemen deze Bloem de *Nacht-Hoer*, om dat zy hier te Lande tegen den avond opengaat, en by nacht het lieffelykste riekt.

Deze valt hier mede, en de *Chinezen*, uit welker Land die eerst op *Batavia* gebragt is, weten die met Visch-water zeer vrugtbaar te maken, en byzonder voort te zetten.

De Bloem riekt zeer sterk, is wit van verw, en een van de geagtste in *Indiën*, dienende tot cieraad der jonge Juffers, en tot een reukwerk op hare bedden, en in hare kleederen. Zy valt echter in *Indiën* zoo groot niet, als in *Italiën*.

De Susanna-bloem. Onder een van de fraaye Bloemen werd ook de *Susanna-Bloem* gerekend, zynde wit en van groote byna als een *Narcissus*. Zy is zeer zeldzaam, en werd alleen daarom gezogt.

Boenga Hharam-Zadah. De *Boenga Hharam-Zadah*, of de *Bastaard-bloem*, is mede hier te vinden.

Zy is vuurrood van verwe; doch wat aan de lichte kant; maar zonder reuk.

Wy vertoonen deze Plant met hare bloemtjens op N_o. CIV.

Zy is van de Stad *Manilha* hier gekomen, waarom zy ook wel de *Manilhasche Anemia* genaamd werd; hoewel zy daar van nog veel verschild.

De Knoop-bloem. De *Knoop-bloem-struik* leverd een purper bloemtje als een snaphaan-kogel uit, dat van veel gebruik op de Bruiloften is tot kranssen, en krankers, om dat het zyne verw lang houd. De bladeren werden tot een Moes-kruid, met andere gemengd, gebruikt.

Majana. De *Majana-struik*, zynde een roode, en witte Heester, geeft een wortel, die ongemeen goed tegen de Buik-loop, en andere buik-quaalen, is. De bladeren zyn heerlyk tegen doofheid der ooren en tegen gezwellen. Het zap van de witte, met wat azyn ingenomen, geeft een zeer goed middel tegen de wormen.

Dahon Poepor. De *Dahon Poepor*, of *Poepor-bladeren* (anders ook wel *Dillem* genaamd) dienen den Inlander om met de zelve zyn lyf, of zyn kleederen te wasschen, om 'er een goede reuk van te krygen. Ook werden de drooge bladeren wel in de kleederen gestrooid, en tegens Buik-pyn gebruikt.

Dahon Hati Hati. En van dat zelve gebruik is het Gewasch, *Dahon Hati Hati*, dat is, *'t Herten-blad*, genaamd, om dat het zeer wel na een *hert* van een mensch gelykt.

De Vrouwen bestryken daar mede hun hair, en kleederen, onder het wasschen, om die een goede geur te geven. De bladeren verstrekken ook voor toekruid. Het zap is een middel van verkoeling tegen de Koorts, ook tegen de vallende ziekte, amborstigheid, en meer andere quaalen.

Majana Amaas. De *Majana Amaas*, of *de Goude Majana*, valt hier mede, gevende een blad, dat aan de boven-kant ontrent de randen in de oude bladeren goud-geel, doch in de jonge Citroen-verwig is, hebbende in 't midden een breede bloed-roode of bruinagtige vlek, als of 'er eenig geronnen bloed, met eenige stippels aan de kanten, op lag, om welke zeldzaame teekening alleen dit gewasch aangequeekt werd, zonder dat men tot nog toe weet, waar voor dit goed is.

Patah Camoedi. De *Patah-Camoedi*, of *'t Gebroken-Roer*, is een Gewasch, dat den Inlander al mede tot Moes-kruid gebruikt, hoewel zy 't ook wel raauw tot *Bacassam* en Visch eeten. Het heeft veel gebruik in de Genees-kunde, tot verklaring van 't gezicht, tot uitdryving der *Ambonsche pokken*, en tot wegneming van andere ongemakken. De wortels, met die van *wilde Lontar* gewreven, en ingenomen, zyn heerlyk tegen de Buik- en Roode-loop, gelyk die ook, met *Arak* ingenomen, tegen 't Graveel goed zyn.

Wangi Malacca. De *Wangi Malacka* is een Kruid, dat zich met veel lange en ronde ranken hier en daar omslingerd. De bladeren van dit Gewasch dienen mede tot gekookt Moes. Ook is de Inlander wel gewoon die in 't bad tegen de lammigheid te gebruiken.

Dahon Takot Manoesia. Het *Dahon Takot Manoesia*, of 't *Kruidje dat bang voor de menschen is*, anders *In djapara*, of *'t Herba sentiens* genaamd, heeft men hier ook; doch 't werd meest tot bygeloove van den Inlander gebruikt, zynde van zoo sterken werking, zoo zommige voorgeven, dat zy door dit Kruid maken konnen, dat alle Vrouwen, die zy maar begeeren, hen moeten navolgen. Immers zy gelooven dat; doch ik, en meer met my, niet.

Tulipa Javana. Op *Java* valt een fraaye *Tulp*, die hier mede overgebracht is; doch hier zoo wel niet, als daar, tierende. De bloem is rood en wit gevlamd, en verder van gedaante als onze fraayste *Tulpen*.

Wy vertoonen een afteekening 'er van op N°. CV.

De bloem diend enkel maar tot cieraad in de Tuinen, hebbende de wortel, en Gewasch, zoo lang 't nog geen bloem geeft,

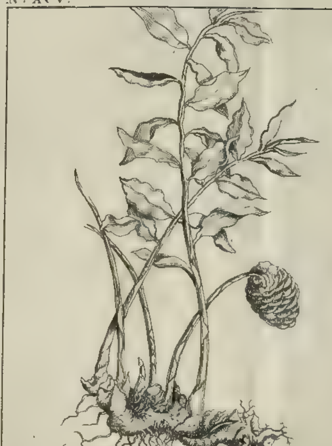
N°. XCIII.

N°. XCIV.

N°. XCV.

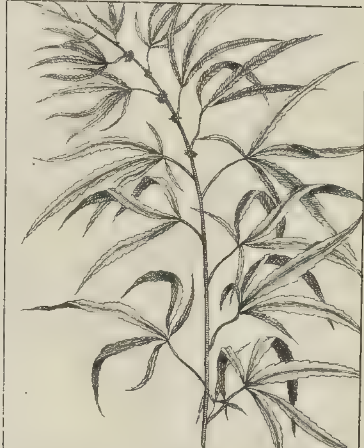
N°. XCVI.

N°. XCVII.

N°. XCVIII.

N°. XCIX.

N°. C.

N°. CI.

N°. CII.

N°. CIII.

N°. CIV.

N°. CV.

N°. CVI.

N°. CVII.

G. Schoute S.

geeft, veel overeenkomst met de *Ambonsche Spat-wortel.* Men ziet zomtyds dat twee bloemdragende steelen uit eene bol voortkomen, en ook opschieten, die wel even dik, doch niet even hoog groeyen, waar van de laatste gemeenelyk eerst bloeid.

n- gri. Van 't Gewasch *Bira-Negri* genaamd (zynde een zoort van *Arum*) heeft men hier vier of vyf zoo *tamme* als *wilde* zoorten, die van den Inlander (voor al twee of drie *tamme* zoorten) tot een Kool-moes gebruikt werden.

Deze steelen, voor al van de *zwarte* zoort, met asch gewreven, en een koortszige op de huid gesmeerd, geven een onfeilbaar merkteeken van de *Capialoekoorts.* Want indien de lyder, of zieke, geen jeukte daar van voeld, zoo heeft hy die zekerlyk.

De *wilde Bira* werd by den Inlander niet tot kost; maar de bladeren werden, om de *Cassomba-* of Rooze-verwe te maken, gebruikt.

Behalven deze is 'er nog een zoort van *Water-Bira*, en nog een kleine *Bira*, die hier zeer weinig bekend, en daarom byna van geen gebruik is; doch de laatste zoort houd men voor onkruid.

adi. De *Kaladi-Struik*, waar van verscheidenderley en wel zeven of acht zoorten zyn, leverd een wortel uit, die gezuiverd, en gebraden, of gekookt, van den Inlander gegeten werd; gelyk meer andere; doch zy kroppen wat. Het blad van deze Struik is rond, groot, van binnen schoon groen, en zoo glad, dat een droppel water zich als zilver daar in vertoond. Zy dienen den Inlander voor Servetten.

Wy vertoonen de *Kaladi-plant* op N°. CVI.

Het is mede een zoort van *Arum*, gelyk ook de *Dahon Cassisi*, of de *Priester-bladen*, die een zoort van Moes-kruid voor de *Moorsche* Paapen uitleverd.

Men heeft ook een Gewasch, by den *Amboinees Anappur* genaamd, waar van drie zoorten bekend zyn, 't roode, 't witte, en het zwarte. Men gebruikt de wortel van de witte *Anappur*, om 'er Garnaalen mede te vangen, en de jonge bladen van 't zwarte gebruikt men, gebraden, tegen zekere klooven onder de voeten, waar mede de Inlander veel gequeld is. Anappur.

De *Tacca-Stronk* (die wy op N°. CVII. vertoonen) geeft een wortel, die den Inlander al mede een zoort van Brood uitleverd. Wy vertoonen deze wortel op de zelve N°. by de letter *A.* en *B.* nog wel zoo klaar, als de voorige. Tacca.

Men maakt van de zelve, geschraapt zynde, een zoort van Meel, dat men byna op de zelve wyze, als 't *Zagoe-Meel*, bereid; doch dat hier zoo veel niet, als in *Banda*, gebruikt werd.

Men heeft 'er ook een *wilde* zoort van, waar op wel *Padde-stoelen* groeyen, die men al mede als de voorige, tot spyze gebruikt, om 'er een zoort van Brood van te maken, gelyk ook met de *Strand-* en *Berg-Tacca* gedaan werd; doch meer in andere Eilanden, die buiten zyn, dan in deze Gewesten, die tot de Landvoogdy van *Amboina* behooren.

Wy zyn van oordeel, dat wy hier de voornaamste Heesters, en Struik-Gewasschen, tot deze zoorte behoorende, opgenoemd, en 't gene noodig was, daar van aangehaald hebben, weshalven wy nu tot een andere zoort zullen overgaan.

BESCHRYVING
VAN DE
KRUIDEN,
Die zich ergens omslingeren.

TIENDE HOOFDSTUK.

KRuiden, *zich ergens omslingerende.* Lange Peper. Sirih. Boha Sirih. Oebi. Combili. Wilde Wortelen. *Verscheide zoorten van* Boonen. Camolenga. Calabassa. Labo. *De* Water-Meloen. *De* Meloen. Konkommers. Petola Tsjina, *enz.* Papari. Sajor Poppija. Tamatti. Gandola. Sajor Cancong. Boenga Tali. Sajor Songga. Haylale. Dahon Biessol. Dahon Catam Catam. Dahon Contoet. Cajoe Tsjina Hoetan. Tali Coepang. Tali Baboenji. Paspassan. Dahon Capialoe. Zabib Hoetan. Akar Binasa. Pancaga. Dahon Asam. Dahon Caroeran. Caranassi. Timon Tikos. Soessoewela. Sajor Macao Dahon Carpo. Dahon Pitis Besaar, *enz.* Dahon Boba. Tali Gorita. Akar Poelo Rhun. Mata Oedang. Sambong. Rambot Poetri. Wilde Kruiden *door een gemengd. De* wilde Salee. Rautsjaga. Dahon Tsjinta. Dahon Sipat. Dahon Gatal Besaar. Dahon Benang. Dahon Boengo. Dahon Morteo. Sombong. Dahon Salawar. Ampoelat. Dahon Copo Copo. Pakoe Hitam Besaar. Pakoe Ajer. Sajor Pakoe. Pakoe Oedang. Ayle. Capei. Micca Miccan. Simbar. Sajor Radja Noete. Dahon Rambot. Käe. Dahon. Roetoe Roetoe. *Verscheide zoorten deszelfs.* Dahon Petola. Angrec Boenga Poetri. *De* Roode Angrec, *en meer andere zoorten.* Dahon Cora Cora. *De* Glooba-Plant. *De* Spat-Wortel. Bori. Radys. Boenga Boelan. *De* Bangaysche Castanie. *De* Ramboetan. Lyst *der afgebeelde* Boomen, Heesters, *enz.*

Kruiden, zich ergens omslingerende.

GElyk men Heesters heeft, die tegen Boomen oploopen, en zich 'er omslingeren, alzoo heeft men ook Kruiden, die dat doen.

Lange Peper.

Van deze zoort is de *Lange Peper*, by den Inlander *Tsjabe* genaamd, en by anderen met de naam van *Cubebe* bekend.

Sirih.

Van wat kragt, en werking, deze zoort van *Peper* zy, is genoeg uit de Kruidboeken kennelyk.

Het *Sirih-blad* behoord mede tot deze, waar van een onderscheidene zoort is, diens blad men alleen, en een andere, welkers *Sirih-Vrugt* (zynde van gedaante als lange *Peper*) men tot de *Pinang* eet; groeyende yder aan een byzondere rank.

Het blad, en ook de Vrugt, is t'zamentrekkende; doch als men op een blad of op de Vrugt wat Kalk in een behoorlyke mate doet (dat yder na zyn mond weet te bereiden) werd die t'zamentrekkende kragt ten eersten gematigd, en te gelyk belet, dat men de mond niet brand; 't geen men anders ten eersten ontdekt, als 'er Kalk te veel is, en dan moet men nog wat *Sirih* daar by nemen.

Boha Sirih.

Van de *Sirih-Vrugten* heeft men een gemeene, en ook een welriekende zoort, welke laatste meest gezogt werd. Beide deze zoorten zyn heeter in de mond, als 't *Sirih*-blad; hoewel de welriekende *Sirih-Vrugt* zeer lekker om te eeten is. Men heeft een *wilde* zoort van 't blad, en ook van de Vrugt.

Beide, het blad, en de Vrugt, hebben ook verscheide gebruiken in de Inlandsche Genees-kunde.

Daar zyn nog andere zoorten van, als de *Sirih Cado Cado*, de *koude Sirih*, waar van de eerste den Inlander diend, om ze by *Aal* te kooken, en de slymerigheid aan die Visch (dien zy 't vel niet weten af te trekken) te benemen; en de laatste, als een genees-middel tegen Koortzen, en heete Kolyken, die uit de Gal haren oorspronk hebben.

Oebi. Tot deze zoort behoord mede de gemeene *Oebi-Plant*, van welke wy op N°. CVIII. een afteekening geeven.

Men heeft wel vyf of zes zoorten van *Oebi's*, of Wortelen, die gegeten, en als een algemeene kost van den Inlander gebruikt werden.

Daar is een zoort van *Oebi's* met vingers, die wy op N°. CIX. vertoonen, die zy de *Vinger-Oebi* noemen.

Daar is nog een zoort, die zy de *Slangen-Oebi* noemen, om dat die wortels als Slangen zich vertoonen, en zoo groeyen.

Buiten deze heeft men nog verscheide andere zoorten, als 't *Oebi Tahon Tahon*, *Ahoeho*, (die, gelyk ook de volgende, Vrugten draagd) en *Oebi Elam*, alle welke een groot deel van des Inlanders spyze uitmaken, gelyk 'er verscheide van deze zoorten van *Oebi's* door de Nederlandsche Juffers by de *Thee-bak* gevoegd, en gegeten werden, hoewel 't een voedzel is, dat sterk kropt, daar het den Inlander (die daar vry wat voor is) om bemind, alzoo zy den buik geerne vol hebben, meer voor 't eeten, dan voor den drank zynde.

mbili. *Combili* is mede een zoort van wortelen, den Inlander tot spyze dienende, waar van drie byzondere zoorten bekend zyn, de gemeene, de roode, en de langwerpige. Deze wortels zyn vogtiger, als de *Oebi's*.

lde orte- Dit zyn alle *tamme* wortelen, behalven welke 'er ook nog veel *wilde* zyn, als de *Abey* (daar mede verscheide zoorten van zyn, hoewel van weinig gebruik) *Ondo*, die mede tot spys diend, schoon men om haar jeukend zap moeite heeft, om die te bereiden, *Oebi Gorita*, dienende meest om ze te confyten, en meer andere.

De *Batatta-wortel* (anders *Oebi Castella* genaamd) geeft een goede spys, niet alleen aan den Inlander; maar ook aan veel gemeene Hollanders.

Men heeft van deze wortel nog een byzondere zoort de *Borst-Batatta* genaamd, om dat zy wel na een Borst gelykt, dienende aan deze en gene *Baliers*, doch aan geen *Amboineezen*, tot spys.

De *Dahon Sabran* geeft een wortel, als een *Aard-noot*, en deze werd veel by de *Thee-bak* gebruikt. 't Gewasch slingerd zich niet om andere Gewasschen; maar kruipt voort langs de grond.

Diergelyken zoort van *Aard-nooten* geven ook de *Japansche Boonen* voor de *Thee-bak*.

De *Ingomas-wortelen* vallen hier mede; doch geven een zeer slecht voedzel, smakende byna als vooze Knollen.

chei- oor- Onder deze Gewassen heeft men ook verscheide zoorten van *Boonen*, die hier en daar tegen op, en ook wel over eenige wagens, gelinten, en latten, loopen. Van die zoorte is de *Botor-struik*, gevende zeer goede *Boontjes*, die men met Vleesch, enz. kooken kan. ten van Boonen.

De *Chineesche Boontjes*, of de *Cacara Parang* (gelykende na een houw-mes) gevende mede een goede spyze; by welke men de *Undis*, en de gemeene *Cacara* wel voegen mag; doch deze *boonen* vallen zoo lekker niet, als wel de onze, of andere *Indiaansche* zoorten, en voor al als de *witte Cacara*, die weinig van de *Turkze boonen* in smaak verschild. De *Jule*, of *zwarte Cacara*, werd zoo licht niet gebruikt, om dat zy ymand duizelig maakt, hoewel zy anders, wel uitgeperscht, zeer wel smaakt. Behalven welke gemelde men nog verscheide andere zoorten van groote en kleine *boonen* heeft, den Inlander tot spyze dienende, en die een iegelyk op zyne wyze toebereid; waar onder de *Kadelee*, de *Catsjang Djintan* of *Comyn-boontjes*, de *Strand-* en *Zee-boonen*, de *Hairige* en *Jeukerige* (welke laatste alleen dienen, om 'er ymand een poets mede te speelen) al mede geteld werden, als meest alle onder deze zoorten behoorende.

Camolenga. De *Camolenga*, een zoort van *Cawoerde*, diend den Inlander al mede tot spyze, zoo met hare jonge Vrugten, die gekookt, als met hare jonge bladeren, die onder andere Moes-kruiden gemengd werden. Ook heeft men van deze Vrugt een zeer goede Confiture, 't zy dat zy geheel geconfyt, of dat 'er *Marmelade* van gemaakt werd.

Calabassa. De *Calabassa-Plant*, mede een *Cawoerde*-zoort, geeft wel geen spys; doch de gedroogde groote Vrugten dienen den Inlander, om 'er water in te bergen, alzoo zy wel drie of vier kannen houden, en zeer licht om te vervoeren zyn, behalven dat men, zoo zy al breeken, 'er niet veel aan verliest.

Labo. De *Labo* is een zoort van Vrugten, als onze *Pompoen*, dienende den Inlanderen, en den gemeenen man onder de Hollanders, al mede tot spys, diens jonge bladeren tot een zoort van Moes-kruid gebruikt werden.

De Water-Meloen. Een van de aangenaamste Vrugten is de *Water-Meloen*, zynde als een groote *Pompoen*, zeer zagt van merg, dat vol zwarte of roode korlen is, als mede zeer verkoelende, en gezond. Men heeft ronde en ook langwerpige; van welke laatste ik vry groote gezien heb in *Indiën*; doch zy konnen by die van de *Caap* de *Goede Hoop* niet haalen, daar ik 'er van twee, en twee en een halve voet lang heb gezien. Het is een van de aangenaamste Vrugten, die men op de na-tafel zet.

De Meloen. Men heeft hier ook *Meloenen*; doch zy vallen flegt, en wateragtig van fmaak.

Konkommers. Maar de *Konkommers*, hier vallende, zyn beter, waar van twee zoorten zyn, gevende in deze warme Landen een aangenaame fpyze tot *Salade*, in zoo verre, dat de *Indiaanfche* Genees-Heeren die zelf ook aan lieden, die de Koorts hebben, niet verbieden; behalven dat zy ook wel met Vleefch gekookt, en raauw ook wel ingepekeld, of ingefulten, en tot *Atsjaar* gemaakt werden.

Petola Tsjina, enz. De *Chineefche Petola-Vrugt* (zoo na zekere gefchilderde zyde kleedjes genaamd) diend den Inlander al mede tot een dagelyks eeten, zynde een Gewafch, ten deele na een *Konkommer*, ten deele na een *Cawoërde*, hoewel meeft na 't eerfte, gelykende. De jonge bladeren dienen ook tot een Moes, en hebben haar gebruik in de *Boboto's*, een zekere zoort van *Indiaanfch* eeten, by ons onder de *Ambonfche* verfcheidene fpyzen befchreven.

Van deze *Petola's* zyn verfcheide zoorten, als de *Slangen-Petola*, de *Bengaalfche*, de *Bofch-* of *wilde Petola*, alle welke den Inlander op deze of gene wyze al mede tot een Inlandfch koftje, of tot een Moes-kruid, weet te bereiden, en zich daar mede te vermaken.

Papari. De *Papari-plant* diend hem met hare gedroogde ranken en bladeren als *Hop*, om die, ontrent een hand vol, met wat water en zuiker te kooken, gevende de bitterheid 'er aan, waar van men een redelyk goed gemeen Bier heeft, 't geen men, de bottel van anderhalve kan, voor een dubbeltje koopen kan.

Wy vertoonen deze ftruik op N°. CX. zo als zy op *Choromandel* valt. Daar is ook een *wilde* zoort van.

Sajor Poppija. De *Sajor Poppija* is mede een zoort van *Papari*, maar aan de *wilde* kant, en veel grooter van blad, hoewel eenigzins na *Papari* riekende. Men heeft 'er twee zoorten van, de ronde, en de langwerpige. De jonge bladeren van de eerfte zoort werden tot een Moes gebruikt, en zomtyds ook die van de laatfte; doch van de *Amboineezen* niet; maar wel van *Baliërs*, *Macaffaaren* en andere volken, hier woonende.

Wy vertoonen een afteekening van deze ftruik op N°. CXI.

Tamatti. De *Tamatti-ftruik*, diens Vrugten men *Poma Amoris* noemd, valt hier mede. Zy is in *Holland* by de Artzen reeds genoeg bekend; doch hier vallen 'er twee zoorten van, waar van de eerfte met de bekende in *Holland* overeenkomt; doch de tweede, kleiner en gladder van blad zynde, kend men by de onze in *Europa* nog niet. De eerfte werd de groote, en de tweede de kleine *Tamatti* genaamd.

Wy geven derhalven een afteekening van de eerfte zoort op N°. CXII. en van de tweede op N°. CXIII.

De Plant is wel een ftinkend Gewafch; doch de Vrugten van beide zoorten dienen egter den Inlander, met zop gekookt, tot koft. Zy werden ook wel tot een *Salade* gebruikt.

De *Gandola*, waar van een witte, en een roode zoort is, is een zoort van *Beet*, waar van de Inlander ook een zeker Moes-kruid maakt, mengende die bladeren onder andere Kruiden; doch de roode werd voor de befte gehouden.

De *Sajor Cancong* leverd een goede *Spenagie* voor den *Amboinees* uit.

Onder de flinger-kruiden, hier vallende, is mede de *Boenga Tali*, in *Europa* met de naam van *Flos Cardinalis* bekend. Dit Gewafch diend meeft, om van de bladeren alles fraais van dieren, beelden, en allerley gedaanten, in de Tuinen te maken.

Het geeft ook een enkele bloem aan een fteel, lang van hals, kleiner, als de *Jasmyn-bloem*, zynde die hals appelbloeffem; doch de bloem bloed-rood, eenigzins met wat purper gemengd, en vertoonende een heldere glans, behalven dat zy ook zoo zagt, als Fluweel is, zynde het jammer, dat 'er geen reuk by zoo een fchoone bloem is. Deze, 's morgens opengegaan zynde met Zons opgang, duurd tot wat na de middag, en gaat dan weer toe, zonder ooit weer open te gaan.

De *Baliers* maken van de bladeren van deze ftruik mede een rynfch Moes.

De *Sajor Songga*, of *'t Voet-Angels-kruid*, is al mede een van des Inlanders Moes-kruiden, dienende meeft voor zeer geringe en arme menfchen, en 't werd ook wel by *Schild-padden*-Vleefch in *Bamboezen* gekookt.

Het diend ook in de Genees-kunde byzonder, om 'er Zalven, en Pleifters van te maken, die men tegen zweeren en gezwellen kan gebruiken. De wortels, in water gekookt, en gedronken, zyn zeer goed tegen de witte Vloed, 't Graveel, vergiftige Vifch-fteeken, en Krabben-vergift, als men van de zelve gegeten heeft, doch de bloemen, by 't Kruid gekookt, zyn niet goed, alzoo zy ymand ten eerften los-lyvig maaken.

De *Haylale*, waar van men een roode, witte, en ook eene kleine blaauwe zoort heeft, is een Slinger-kruid, dat met veel ranken en bogten, die al vry taay, en glad zyn, langs de grond loopt, hebbende aan 't einde van een rank een groot blad, ook groeid aan die ranken, aan eenige fteelen, uit 't midden dezer bladeren

CVIII.

N°. CIX.

N°. CX.

N°. CXI.

N°. CXII.

CXIII.

N°. CXIV.

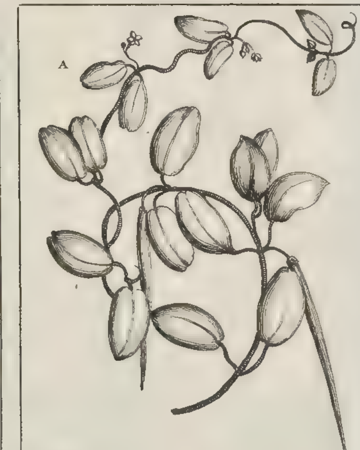
N°. CXV.

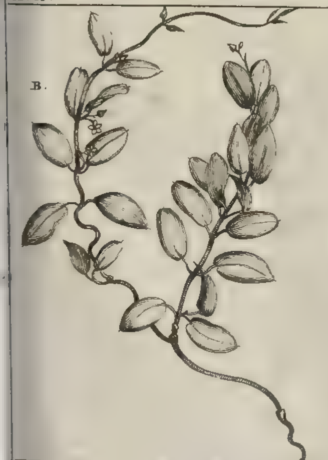
N°. CXVI.

N°. CXVII.

CXVII.

N°. CXVIII.

N°. CXIX.

N°. CXX.

N°. CXXI.

G Schoute Sculp.

ren voortſchietende, een groote witte ſlappe bloem, (te weten aan de witte) als een zoort van klokjens, van welke wy op N°. CXIV. en van de kleine zoort N°. CXV. een afteekening vertoonen.

De *Ambonſche* Vrouwen waſſchen met deze bladeren (gelyk ook met 't kruid *Geno Geno* genaamd) hun hair, om dat langer te doen groeyen, en om de wortels 'er van door de verkoelende kragt vaſt te zetten. Zy dienen ook tegen zweerende borſten. De kleine *Haylale*-bladen zyn des Inlanders Zeep, om linnen, enz. mede te waſſchen. Ook heeft zy een fraaye blaauwe kelk-bloem.

Dahon Bieſſol. De *Dahon Bieſſol*, of *Bloedvinnen-blad*, waar van twee zoorten zyn, is een Gewaſch, dat de Inlander al mede (voor al 't *Wyfjen*) zomtyds raauw, en zomtyds gekookt, tot ſpyze gebruikt. Ook diend hem 't blad, met wat *Coening* of *Curcuma* gewreven, om 't op Puiſten, Bloedvinnen, en andere zweeren, te leggen, alzoo zy die gezwellen ten eerſten ryp maken. Het diend ook tegen ſchurft, en meer andere quaalen.

Dahon Catam Catam. De *Dahon Catam Catam*, of *'t Krabben-blad* geeft een klokagtige licht-purpere bloem; en ſchoon men de bladeren tot ſpys ongezond bevind, zoo hebben zy egter hare nuttigheid tegen verſcheide ongemakken, zynde zeer goed tegen zeere voeten, zweeren, zweerende borſten, gelyk de Zaad-korls, met *Pinang* gekaauwd, en 't zap 'er van ingezwolgen, zeer goed tegen Buik-pyn is.

Dahon Contoet. *Dahon Contoet*, of *het Vyſt-blad*, zoo genaamd, om dat het ſtinkt als een veeſt, is een Gewaſch, diens bladeren niet alleen veel dienen, om den een of den anderen onkundigen een poets te ſpeelen; maar die ook in de Genees-kunde zeer dienſtig zyn. Het is een wind-brekend middel, zeer goed tegen Buik-pyn, als men 't zap inneemd, of de bladen by Moes-kruiden doet, alzoo zy veel erger rieken, dan ſmaken. Men maakt 'er ook goede Pleiſters tegen verſcheide harde gezwellen van.

Cajoe Tsjina Hoetan. Het *wild Cajoe Tsjina*, een doornig Gewaſch, diend nergens toe, als tot Tandeſtokers, de jonge ſteelen, en eenige bladeren, werden tot Moes-kruid, met andere gemengd. Daar zyn verſcheide zoorten van.

Tali Coepang. Onder de doornige Gewaſſchen, die zich ergens omwinden, heeft men 'er een, *Tali Coepang*, dat is *Dubbeltjes-Touw*, of *Dahon Pitis*, het *Penning-blad*, genaamd, zynde een zoort van *wilde Oebi*, waar van twee zoorten zyn, 't *Wyfjen*, dat Vrugten, als *Dubbeltjens*, en 't *Mannetjen*, dat bloemen draagd.

Het is van weinig gebruik, om zyn jeukend zap, dan dat men de dunne rysjens nog wel gebruikt, om 't een of 't ander mede te binden, dat egter al voorzichtig, om van 't zap niet geraakt te werden, geſchieden moet.

Tali Baboenji, of *het Krakend Touw*, is een Gewaſch, hier mede vallende, dat den Inlander tegen alle zweeren en Bloedvinnen diend, om de zelve te doen ryp werden, als mede om gebrookene en gequetſte beenen te geneezen. Tali Baboenji.

De *Paſpaſſan-ſtruik*, gelykende wel wat na de *Witte Bryonia*, of *Vitis Alba*: geeft aan den Inlander met hare bladeren, en dunne ranken, een zoet Moes. Ook werden de Vrugten gegeten. De gedroogde wortel is zeer goed tegen de zwarte kinder-pokjens, als men die brand, en, tot een poeder gemaakt zynde, inneemd. De bladeren verkoelen ook byzonder, zynde den koortzigen zeer goed, om den brand uit te trekken. Paſpaſſan.

Het *Dahon Capialoe*, waar van een witte, en een roode zoort is, diend zommige volkeren, hier woonende, tot Moeskruid met zyne jonge bladeren. Men gebruikt ze, om hare verkoelende kragt tegen de dolle koortze, *Capialoe* genaamd, om datze die galagtige en heete vogten, die deze koorts verwekt, na zich trekken. Dahon Capialoe.

Indien de zieke, met het zap van de bladeren en ſteelen van deze Plant beſtreken, geen jeukte op de borſt, armen, pols, enz. voeld, heeft hy zekerlyk de *Capialoe*, en, jeukte voelende, dan heeft hy die niet.

De *Zabib Hoetan*, zynde een zoort van een *wilde Wyngaard*, is een woeſte ſtruik, die zich verre met zyne ranken uitbreid, dienende nergens toe, als om de rype Vrugten te eeten, die egter, als zy 'er al zyn, nog niet zeer aangenaam vallen, om dat zy in de keel wat jeuken, ook zyn zy pas zoo groot, als *Corenten*. Zabib Hoetan.

De *Akar Binaſa*, of *de Bedervende wortel*, werd, om ergens bleynen te doen trekken, en in de plaats van een Spaanſche Vliege by den Inlander gebruikt, waar mede de wortel al vry wat overeenkomt. Men gebruikt de zelve, in ſchyven geſneden, mede tegen Hoofd-pyn. Akar Binaſa.

De groote Voorvechters onder d'*Amboineezen* dragen de roode gevlamde bloem agter hunne ooren, doende die ook in de *Saguweer*, die zy drinken, om dat zy zich inbeelden, dat hun dapperheid daar door merkelyk toeneemen zal.

Het kruid *Pancaga*, of anders *het Peerdevoetje* genaamd, diend met zyn bladeren ten deele tot raauwe ſpyze, en ten deele ook tot geneezing van zeere voeten, zynde in 't gemeen een zeer goed wond-kruid. Het zap 'er van is ook goed tegen Buik-pyn, zweerende ooren Pancaga.

ooren, en tegen vergiftige kost, die men gegeten heeft. Het Kruid, in *Saguweer* gekookt, is goed tegen 't Graveel.

Dahon Asam. *Dahon Asam*, of 't *Suur blad*, diend den Inlander, en Hollander, tot een aangenaame *Salade*, hoewel de eerste dit meest by haar Visch kooken, om een zuure sauce te hebben, hebbende byna by hen 't zelve gebruik, als de *Suuring* by ons. Dit is geheel iets anders, als 't geen wy op N°. CXIII. vertoonen.

Men gebruikt deze bladen ook, om de *Cassomba*-verw, en andere diergelyke te maken. Andere mengen dit zap met dat van *zuure Limoenen*, en dan diend het, om blaauw te verwen, of om Geweer schoon en blaauw in 't oog te maken.

Dahon Coecoeran. Het *Dahon Coecoeran*, of 't *Rasp-blad*, diend den *Amboinees* met zyn bitter zap tegens Kolyk, de Buik-wormen, en Koorts. De gedroogde bladeren werden by de *Hollanders* hier, even als *Papari*, om 'er bier van te kooken, en om dat als een bittere *Hop*-smaak te geven, gebruikt. Doch 't is zoo goed niet als de *Papari* in bier, alzoo 't veel eer zwaarhoofdig maakt, en koppig bier geeft.

Caranassi. *Caranassi*, waar van een groote en een kleine zoort is, werd tegen alle zweeren, gezwellen, en tegen een ongemak, den omloop genaamd, zynde kleine puistjens aan de beenen, die zeer jeuken, in korten tyd sterk voortloopen, en eindelyk een leelyke zweer en opening maken, gebruikt. Ook doet het tegen de gemeene *Coerap* of Omloop, by andere de *Wolf* genaamd, grooten dienst.

Timon Tikos. De *Timon Tikos*, of de *Muizen-Konkommer-struik*, waar van een roode en een groene zoort is, geeft kleine Vrugten, die als *Konkommers* smaken, waar van de tweede zoort wel door de kinderen gegeten werd. Het zap is goed tegen de Sprouw, en tot opheldering van 't gezicht.

Soessoewela. Daar zyn ook eenige Touwen, die melk van zich geven. Onder deze is mede de *Soessoewela*, die zeer wel na de *Kroon van Ariadne* (zeker gesternte) met hare zes of zeven witagtige bloemen byeen, gelykt.

Sajor Macao. De *Sajor Macau* (eigentlyk *Macao*) is mede een melkgevend Touw, en een by-zoort van de *Soessoewela*, gevende mede diergelyke bloemtjens, en daar na ook Vrugten, die, jong zynde, gegeten werden, doch de oude niet, om dat die als een zoort van *Capoc* geven. De jonge bladeren werden ook wel raauw gegeten.

Deze *Sajor Macao-struik* met hare Vrugt, vertoonen wy op N°. CXVI.

Dahon Carpò. Het *Dahon Carpò*, of *'t Krakend blad*, werd van den Inlander by *Bacassam*, en *Atsjaar* raauw, en ook wel by *Salade* gegeten, hebbende eenigzins een ziltige smaak, die niet onaangenaam is.

Wy vertoonen hier van twee zoorten, het groot- en klein-bladige, op N°. CXVIII.; de eerste zoort by de letter *A.*, en de tweede, by de letter *B.*

Dahon Pitis Besar enz. De *Dahon Pitis Besar*, of *Groote Penning-bladen* (dus na 't fatzoen van 't blad genaamd, gelyk mede de *kleine Penning-bladen*) werden zeer heilzaam tegen alle vergiftige Visschen-steeken geoordeeld, voor al, zoo men deszelfs zap 'er opdruipt, alzoo het sterk verkoeld, en het vergift 'er allengskens uittrekt; doch men moet dit eenige reizen aan een doen, eer de pyn zal overgaan. Men gebruikt de tweede zoort ook tegen de Sprouw.

Dahon Boba. De *Boba* of *Pok-bladeren* zyn zoo genaamd, om dat zy, met haar afziedzel, gedronken, den *Amboinees* byzonder dienen, om die zoort van pokken uit te dryven.

Deze drie laatste Gewasschen, of Melktouwen, komen niet uit de grond; maar gemeenelyk uit de ruige schors van eenige dikke Boomen, of ook wel uit eenig hout, dat al sterk aan 't verrotten is, voort.

Tali Gorita. Het *Gorita*, of *Pompoen-Touw* (dus na zyn *Pompoenagtige* Vrugten genaamd) werd by den Inlander tegen zekere betoovering of jeukte, 't gantsche lichaam over loopende, even als of veel Mieren hem beeten, en die eindelyk met gaatjens opbreekt, gebruikt. Deze quaal houd den Inlander vast voor een zoort van betoovering, om van welke af te raken, zy hun lyf met deze bladeren wryven.

Akar Poelo Rhun. De *Poelo Rhunsche wortel* (die een klein donker purper bloemtjen, gemeenelyk twee by een, geeft, maar op 't Eiland *Rhun*, in *Banda* valt, is een heerlyk middel tegen alle verstopping, buik-pyn, en krimping in de darmen, als mede tegen alle koortzen, die op geen vasten tyd komen.

Mata Oedang. De bladeren van de *Mata-Oedang*, of *'t Garnaals-oog*, zyn zeer goed, om eenige gezwellen te doen ryp werden, en om de zelve te zuiveren. Zy werden ook wel met *Bacassam*, en met Visch gekookt, gevende een rynsche smaak 'er aan.

Sambong. De *Sambong-struik* heeft een Touw, wel een kleine arm dik; doch het is meer gras- dan houtagtig. De *Baliers* gebruiken deszelfs blad, om 't hare Koebeesten in de heete tyd te geven. Ook geneest het zap, alleen ingegeven, de quynende Koeyen.

Het hert van deze Plant, met *Pinang* en kalk gekaauwd, maakt swarte tanden, dat by zommige Inlanders een groot cieraad is.

Rambot

Rambot Poetri. *Rambot Poetri*, of 't *Princessen-hair*, een Gewasch zonder wortel, en bladeren op andere ruigte en Heesters voortkomende, en werd by de *Maleyers*, *Javaanen*, *Ternataanen*, enz. gebruikt om hare Vaartuigen te calefaten, te pekken, en te bestryken, dat zy egter maar by gebrek van beter stoffe doen, zynde de *Damar Selan* (een Hars bevorens beschreven) of de *Djarac-Olie*, anders de gemeene stoffe, die zy 'er toe gebruiken.

Van allerley wilde Kruiden *door malkanderen.*

Wilde Kruiden door een gemengd. Behalven alle de voornoemde, meest *tamme*, Gewasschen, zullen wy nu verder deze en gene *wilde* Kruiden onder een, die hier vallen, en zoo, als ons die zullen voorkomen, opnoemen.

Onder deze teld men de *Teckey*, zynde zekere zoort van *Cyperus*, of *wilde Galiga*, die weer verscheide onder-zoorten heeft, werdende by de *Javaanen*, *Baliers*, enz. onder hunne Zalven, en *Bobori's*, veel gebruikt.

Zeker Gras *Tabalissa*, als mede *Rompot Carbau*, *Rompot Maraja*, *Rompot Soebat*, *Coesso*, *Coesso*, *Rompot Coeda*, *Tagal Ngana* (een zoort van Verwyt-Gras, dat zy ymand zenden, als zy hen verwyten willen, dat hy, of zy, oorzaak is, dat hy lyd) *Weri Hissa*, *Rompot Boeloe Babi*, *Lalan*, *Hoelong*, *Late* (een Riet-Gras daar veel zoorten van zyn) werden daar al mede onder gerekend, zynde alle te zaamen byzondere zoorten van Gras, en Lang-sny-Gras, of van eenig Rietagtig-Gras, die by den Inlander in hunne Genees-kunde mede deze en gene nuttigheden geven.

De wilde Salee. De *wilde Salee*, diens korls tot Braseletten gesnoerd werden, *Sajor Boeloe*, zoo de groote, als de kleine, is 'er mede onder, werdende nu en dan ook tot spys gebruikt, nevens nog twee of drie andere zoorten 'er van, het *Kruis-Gras*, dat ook verscheide zoorten heeft, de *Dahon Mata-Panas*, of 't blad tegens *quade* en *betooverde oogen*, dat anders *'t Honds-oor* genaamd werd, waar van mede eenige zoorten zyn, en dat een groot middel is tegen *betoovering*, die met de *oogen* geschied. *Dagon Ingat*, of het *Kruid der geheugenis*, dat men ymand zend, als men hen ergens om wil doen denken. *Lire*, of *Oebat Sowanggi*, een zeker Kruid tegen *toovery* dienende, en waar van meer zoorten zyn, het *wilde Klater-Goud-blad*, 't *Verkens-kruid*, de *Soffo Muetiara*, de *Sajor Oedang*, of 't *Garneelen-kruid*, zyn alle te zamen wel *wilde* Kruiden, maar van welke egter deze en gene nog tot Moes-kruiden, en de andere al mede by den Inlander tot genezing van deze en gene quaalen, wonden, of ziekten, gebruikt, en van veel nuttigheid bevonden werden.

Rautsjaga, een zoort van Ternataansche *Agrimonia*, is goed tegen iets, dat van eenige Hars gebrand is, waar op men dit blad, wat gewreven, maar legt. De wortel is ook goed tegen Tand-pyn. De Koorts werd ook door deze bladeren, op 't lyf gewreven, verdreven. *Dahon Hheiraan*, of 't *Kruid van verwondering*, dat veel bloem-kranssen boven een draagd, diend ten deele tot spys, ten deele tot geneezing van wonden. Rautsjaga.

De *wilde Majana* diend by de *Javaanen* tegen Buik-pyn.

De *Dahon Tsjinta*, een zoort van *Liefkruid*, om zich by ymand aangenaam te maken, diend ook, om, als men dit ymand zend, hen kennis van onze droefheid te geven. Dahon Tsjinta.

Dahon Sipat, is een kruid, dienende tot verkoeling, en om, als men zyn hoofd 'er mede wascht, 't hair zwart te maken, te beter te doen wortelen, en groeyen. Dahon Sipat.

Silaguri is een kruid; wiens gekaauwde wortel, op gezwellen, en wonden gelegt, de zelve doet rypen, en genezen.

Dahon Gatal Besar, of 't *groot Jeukblad*, een zoort van *Barn-netelen*, heeft by den Inlander byna zulken gebruik, als by ons het Koppen, en zoo ras hen wat schort, laten zy zich hier mede bestryken, waar op dan bobbels volgen, en dat ook beterschap geeft, zoodanig, dat de onlustigheid geheel en al, altoos zoo zy zich inbeelden, overgaat. Dahon Gatal Besar.

Daar is ook een *Dahon Gatal Babi*, of de *Verkens-barn-netel*, zoo, om dat zy die geerne eeten, genaamd, en niet veel van de onze verschillende, en een *Dahon Gatal-Mati*, of de *Doode Barn-netel*, welke laatste de Ternataanen tot een Moeskruid diend.

Sajor Panoe diend, om de witte vlekken, die den Inlander nu en dan wel op zyn huid heeft, weg te nemen, doende dit, door 't Zaad, als 't maar half ryp is, te wryven; doch die een ander die vlekken zoo doen verliezen, erven die dan, zoo zy hen inbeelden, zelf over.

Dahon Benang, waar van een witte en roode zoort is, diend, voor al de roode, om 't wit *Kattoen* 'er mede te verwen. Dahon Benang.

Boengo Boengo diend met zyne bladeren tegen Hoofd-pyn, en is een zoort van *Gendaroessa*. Dahon Boengo.

Dahon Moreto diend met 't zap van zyn bladeren tot opheldering van 't gezicht; ook is dat heerlyk tegen zwaare benaauwdheid op de borst, welke de Ternataanen *Moreto* noemen. Dahon Moreto.

Sajor Cambing, of 't *Bokken-kruid*, diend

diend tot een goed voedzel, zoo voor de Bokken, als dat het ook een goed gekookt Moes voor de menſchen geeft.

Dahon Bidji Katsjang, is een Struik, diens zuure bladeren en ſteelen, wel raauw tot *Bacaſſam* gegeten werden.

Sombong. *Sombong*, een zoort van Indiſche *wilde Salie*, diend tegen Kolyk en Winden, en men gebruikt deze bladen in de baden tegen lammigheid. Daar zyn verſcheide zoorten van, van welke zommige in de koſt gebruikt werden, en zommige niet.

Dahon Salawar. *Dahon Salawar*, of 't *Jaloezy-kruid*, diend de Inlandze Vrouwen, om 'er hare vermagerde kinderen mede te waſſen, en te vegen, als zy zich inbeelden, dat haar mans overſpel bedryven. Het is ook goed tegen de witte Vloed, en tegen 't bloed-wateren.

Ampoelat. *Ampoelat*, een zoort van Indiſche *klitzen*, en die 'er verſcheidenerley zyn. Sy dienden nu en dan, voor al de breed-bladige zoort, in een harde geboorte, of tegen lichte wonden, die de verſche bladeren, met wat gekaauwde *Gember* 'er by, zeer ras genezen.

Dahon Copo Copo. *Dahon Copo Copo*, of 't *Pok-kruid*, diend den Inlander tot Moes, en ook om de Pokken, hoedanige het ook mogen zyn, uit te dryven.

Anti geeft aan de *Baliers* mede een goed Moes-kruid.

Pakoe Hitam Beſaar. De *Pakoe Hitam Beſaar* werd van een kruid een groote Vaere-boom, hebbende verſcheide zoorten, geeft zeer goede ſtylen tot Heiningen, en diergelyk werk. Deze Boom werd de *Groote zwarte Spyker* genaamd, om dat de bladeren wel na een Spyker gelyken, een naam, die de Inlanders aan alle diergelyke Gewaſſchen geven.

Pakoe Ajer. De *Pakoe Ajer*, of de *Water-Spyker*, krygt veel hooge ſteelen, die wel tot veertien voeten hoog groeyen.

Daar is een *Mannetjen*, en een *Wyfjen* van, en 't laatſte werd op *Hoewamohel* tot Moes gebruikt. Het heeft ook een verkoelende kragt, doende verſcheide dienſten in de Genees-kunde.

Sajor Pakoe. De *Sajor Pakoe* geeft, als men in 't Boſch is, en niet anders krygen kan, met hare jonge bladeren een zeer goede *Salade*, die ik menigmaal met ſmaak gegeten heb. Zy geven ook een zeer goed Moes, wel geſtoofd zynde; doch dit is 't *Wyfjen*, alzoo 'er ook een *Mannetjen* van die zoort is.

Pakoe Oedang. *Pakoe Oedang*, waar van niet alleen een groote en een kleine, maar ook veel onder-zoorten zyn, geeft den Inlander met jonge bladeren ook een gemeen Moes-kruid.

Ayle. *Ayle*, waar van ook verſcheide zoorten zyn, diend tegen verſche wonden, zynde ook goed, om 'er hoofd mede te waſſchen, en om 't hair te beter te doen groeyen.

Capei. *Capei*, waar van mede verſcheide zoorten zyn, diend met zyn twee eerſte zoorten, om met de onderſte ſteelen van de zelve in ſtukken geſneden touw de *Toetombo's*, of de *Inlandſche Doozen*, te omzoomen. De kleine zoort gebruikt men tot cieraad der Zegen-bogen op de Feeſten, en Bruiloften.

Micca Miccan. De *wilde Micca Miccan* is een zoort van Vaere-kruid, het naaſt met de rechte *Capillus Veneris* overeenkomende, gelyk 't ook even zoo mag gebruikt werden.

Salecong, mede een Vaere-kruid, is hier nog zeer weinig bekend.

Simbar. *Simbar*, of 't *Polypodium Indicum*, diend den *Amboinees* met zyn blad om de Geep (een Viſch) te bedriegen, ſlokkende zoo ras hy dit blad in Zee ziet dryven, 't zelve met den hoek na binnen, en dan is hy gevangen. Zy hangen de bladeren ook boven 't hoofd hunner kinderen, als zy ſlapen, om hen tegen betoovering te bewaren, hoewel zy dat voor ons niet willen weten.

Wy vertoonen op No. CXVIII. een afteekening van deze *Simbar-ſtruik*.

Sajor Radja Noete. *Sajor Radja Noete* diend met hare jonge bladeren al mede tot een *Amboinees* Moes-kruid, ja tot een heerlyk en Koninglyk Moes. De grootſte bladeren dienen ook tegen lamheid, als men 'er de middelſte rib uitneemd, of plat ſchaaft, en dat met *Calappus-olie* beſmeerd, makende die warm over 't vuur.

Dahon Rambot. *Dahon Rambot*, (zynde gelyk al de veertien voorige zoorten mede een Vaere-kruid) heeft verſcheide zoorten, van welke de eerſte gebruikt werd, om 't hair te waſſchen (daar 't kruid ook zyn naam na draagd) en om het beter te doen groeyen. De tweede zoort is een quaad onkruid.

Käe. *Käe*, het laatſte Vaeren-kruid, geeft aan de Mooren hunne Schryf-pennen, waar toe zy de zwarte oude ſteelen gebruiken, om *Arabiſch* te ſchryven. Ook diend deszelfs jong loof, als de *Roetoe Roetoe*, op de Bruiloften, om alle bogen, ſtylen, enz. fraay en groen te maken.

Dahon Roetoe Roetoe, en verſcheide zoorten deszelfs. *Roetoe Roetoe*, een zoort van Moſch, werd tegen quetzuuren, en wonden, gelyk het anders ook tot cieraad der Pronk-bogen, op de Feeſten gebruikt werd, blyvende ettelyke dagen aan een zeer friſch, en groen.

Roetoe Roetoe Papoewa, een zoort van 't voorige, is ook van 't zelve gebruik.

Loemoet, mede een Moſch, met water gekookt, en ingenomen, is zeer goed tegen de buik-loop, die uit koude ontſtaan is.

Tahi Angin, of de *Wind-drek*, om dat het

het zoo licht is, is ook een Mosch, als of 't maar groote hairlokken waren, zynde veelverwig, doch meest licht-groen geel, wit en rood. Het diend aan de groote Vrouwen in *Ternate* tot een rood blanketzel, wryvende dat met fyn Ryst-meel, en wat *Coening*, of *Curcuma*, tot een Pap, die zy, wanneer zy uit zullen gaan, op haar aangezicht stryken, dat daar door zeer verkoeld werd, en een zeer levende roode verw bekomt, dat egter maar voor dien dag, of tot dat men zich weer wascht, duurd.

Roetoe Roetoe Kajoe is een middel-zoort tusschen de Vaeren- en Mosch-kruiden. Het diend mede, om alle Bogen, Stylen, Hemels, Deuren, Ledekanten, enz. der jonge ongetrouwde Lieden, of der Bruids en Bruidegoms, op te cieren.

[Dah]on [Pet]ola. *Dahon Petola* is maar een klein kruidje; doch zeer aardig geschilderd, dat men zeggen zou, dat 'er een konstenaar aan doende geweest was, hebbende een enkele steel, twee of drie voeten hoog. Het diend enkel tot liefhebbery, om zich over de fraaye teekening, die 'er in is, te verwonderen.

Het is met geele en licht-roode geruite streepen op zyne vier of vyf blaadjes, die als Fluweel, en Castanie-bruin zyn, geteekend.

Onder deze *wilde* Kruiden, hier vallende, behooren ook die Gewasschen, die zich op andere Boomen, en niet op de grond opdoen, hoewel 'er egter nu en dan eenige zoorten van *Angrec* zullen voortkomen, die op de aarde zich vertoonen.

[An]grec [Boe]nga [Poe]tri. Onder deze munt uit de *Angrec Boenga Poetri*, of de *Angrec der Princessebloem*, een Plant, groeyende op de *Canari*, en *Mangi Mangi-boomen*, gevende een geele bloem, die wat na den groenen trekt, van grootte als een *Narcissus*, op welke men verscheide Characters, als of het Hebreeuwsche letters waren, die donker-rood zyn, ziet, dat vry zeldzaam staat. Zy bestaat uit vyf buitenste bladen, die agter smal, en voor breed zyn, hebbende in 't midden nog een hol gebogen blaadje, als een bekertje, dat lichter van verw, en met paarsche streepen geteekend is, hebbende van binnen nog een hol pilaartje, doch geen reuk. Zy kan wel acht dagen, in een kamer gezet, goed blyven; doch men moet ze niet in 't water, en maar zoo droog, zoo men geen stank 'er van hebben wil, zetten.

Deze bloem diend alleen tot vermaak, en is 't gebruik der zelve in 't hair zoo eigen aan de *Ternataansche* Princessen, dat geen gemeene Vrouw, of Dochter, die zou durven dragen.

Deze Plant heeft nog verscheide gebruiken in de Genees-kunde van den Inlander, om Gezwellen te doen ryp werden, om Buik-wormen te verdryven, en om de Milt-ziekte te helpen. Men heeft nog een kleine zoort van deze, *Angrec Kringsing Kitsjil*, of de *kleine geteekende Angrec*, genaamd.

Dus is 'er ook een witte *Angrec*, mede een Bloem, doch minder in getal dan de voorige, gevende. Men heeft mede een roode zoort, die wy op N°. CXIX. afgeteekend vertoonen; met hare bloemtjens, die van groote als *Hyacinthen* zyn, hebbende een goud-geele grond, roode streepen, en spikkels 'er op. De Bloem diend tot vermaak, en de bladeren tot *Atsjaar*. De roode Angrec, en meer andere zoorten.

Daar is nog een zoort, die zy de *Muscus-Angrec* noemen, gevende een welriekende Bloem, byna als onze *Narcissus*, of als de *Boenga Tandjong*. Behalven de gemelde zyn 'er nog wel vier of vyf zoorten van *Angrec*, die in de Genees-kunde van den Inlander mede eenige dienst doen, van welke zommige al mede fraaye Bloemen geven.

Dahon Soebat, waar van vyf zoorten zyn, is mede een Gewasch tot de voorige *Angrecs* eenigzins behoorende.

Behalven deze zoorten, alle op de hooge Boomen zich vertoonende, zyn 'er ook eenige *Angrecs*, die zich op de aarde en beneden opdoen.

Onder deze behoord het *Dahon Cora Cora*, (gevende veel purpere Bloemen, doch zonder reuk, behalven dat de bladeren dienen, om 'er alles in te winden, om de *Saguweer-potten* 'er mede toe te binden,) 't *Aard-Angrec*, het *Bongkosblad*, (voor al dienende, om 'er alles in te winden,) de *drie-dubbele Bloem*, vier byzondere zoorten van Ambonsche *Orchis*, zynde mede zoorten van *Aard-Angrecs*, *Roemah Simot*, of de *Mieren-Nest*, *Oebi Radja*, of de *Koninglyke Oebi*; mitsgaders verscheide *Fungi*, als de *Tsjampedaha-Padden-stoel*, die de Amboinezen als een lekkerny pryzen;) *Nooten-Muscaat-Padden-stoel*, (de beste onder de *Padden-stoelen*, en bevorens daar wy van die specery spraken, al beschreven;) de *Zagoe-Padden-stoel*, (de gemeene *Padden-stoel*, waar van verscheide zoorten zyn, *Dahon Lawar*, *Roemah Codoc*, of 't *Kikvorschenhuis*, de *Lompat*, de *Glooba-plant*, die ook aangenaame langwerpige Vrugten geeft, die men lekker weet te stooven, en die smaken, als of 'er wyn by was, die men ook raauw eet, van welke Plant wy op N°. CXX. een afteekening met deszelfs Vrugten geven; en van welke 'er nog een *Papoewasche*, een *Doerian-soort*, en drie andere zoorten zyn; *Toeboe Toeboe*, om dat het na *Zuiker-Riet* gelykt, waar Dahon Cora Cora. De Glooba-plant.

van mede verscheide zoorten bekend zyn; *Dahon Lada*, of *'t Peper-blad*, de *Berg-boon*, waar van zeven of acht zoorten zyn; *Soeka Doeka*, als of men zeide, een *Kruid van blydschap en droefheid*, staande by dag vrolyk, en open, doch by avond dor; *'t Amboonsch Muizen-oor*, de *Bosch-boon*, de kleine *wateragtige Soelassi*, of *Bruin-heilig*, waar van nog een zoort is, *Dahon Sahaleh*, of *'t eenige blad*; de *Sajor Manis*, of *'t Zoet Moes-kruid*, zynde alle te zamen Kruiden, die den Amboineezen deze of gene nuttigheid in hare Genees-kunne, of huishouding, toebrengen.

De wateragtige Soelassi.

De Spat-wortel.

Men teld onder deze *wilde* Gewasschen mede de *Spat-wortel*, die op *Macassar* groeid, zeer dienstig om alle vergiften ergens uit te trekken, en om ymand ten eersten aan 't overgeven van dien te helpen. Hier onder behoord mede de *Bawang Hoetan*, of *de wilde Ajuyn*, dienende om ymand te vergeven; *Casse Selan*, *Djeroedjoe*, een tegen-gift, de *Zee-Porcelyn*, dienende om *Atsjaar* te maken, en ook wel tot een *Salade*; en de *Taratti-plant*, die als een plompe in de moerassen groeid, en een van de schoonste en grootste *Tulipa's*, die ik ooit gezien heb geeft, staande op een steel van zes voeten lang, hebbende zeventien bladeren, waar van de tien grootste, en buitenste ruim zeven duim lang, en een hand breed zyn, meest Roozen-verwig, en zomtyds wat gemengeld van verw. behalven dat de korlen, die 'er van binnen in die *Tulp*, ter grootte van een *Haze-noot*, vallen, gegeten worden, en byna ook zoo van smaak zyn. Het blad schynd een zoort van 't *Caladi-blad* te zyn, en eenige Kruid-kenners hier houden dit voor de *Egyptische Boon* der Ouden.

Men heeft van deze *Taratti-plant* nog een kleine zoort, die weder verscheide onder-zoorten heeft, waar van verscheide wortelen gebraden gegeten werden.

En eindelyk behooren ook de *Pajor Codoc*, of het *Kikvorschen-moes*, *Kiamban*, *Balla Balla*, *Pajor Lompan*, *Pajor Carang* al mede onder de *wilde* Kruiden, die hier in *Amboina* vallen; waar mede wy dan van deze Woud-Gewasschen afscheid zouden nemen, zoo wy niet bevonden nog eenige Gewasschen, die hier vallen, en zeer bekend zyn, overgeslagen te hebben. Wy zullen die maar noemen, zoo als zy ons te binnen komen.

Onder deze is, welke de Inlanders *Bori* noemen, en die anders genaamd werd, de *Nux-Vornica*, welke de *Putgeer-Nootjens* voord brengt.

Wy geven een afteekening van de *Bori-plant*, en van die Noot, op N°. CXXI. Op *Malabar* valt een andere, daar van wy geen afteekening geven, om dat dit in de *Hortus Malabaricus* al gedaan is.

Radys

Wat voor *Chineesche Radys* men hier heeft, kan men ten naasten by aan deze zien, die wy op N°. CXXII. vertoonen. Door de bank zyn zy van grootte als een *Konkommer*, of *Piessang-Vrugt*, en byzonder goed en scherp van smaak, leverende, met een Hoen gekookt, een lekkere schootel eeten uit, gelyk zy ook doen, als Knolletjes gebruikt zynde; doch deze driekluftige is wat wonderlyk van maakzel.

Boenga Boelan

De *Boenga Boelan*, of *de Maan-bloem*, een fraay Slinger-Gewasch, vertoonen wy op N°. CXXIII. Zy geeft aan een byzondere steel een fraaye klokagtige Bloem, en aan yder der byzondere ranken maar een blad, en dat wel zoo, dat de steel, waar aan de Bloem komt, zich gemeenelyk midden in, tusschen de twee andere steelen, waar aan de bladeren zyn, vertoond.

De Bangaysche Castanie.

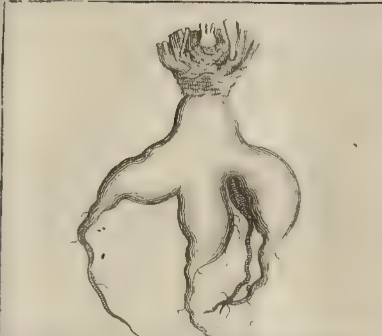
Men heeft hier ook een Gewasch de *Bangaysche Castanie*, waar van wy een afteekening op N°. CXXIV. geven.

De Ramboetan.

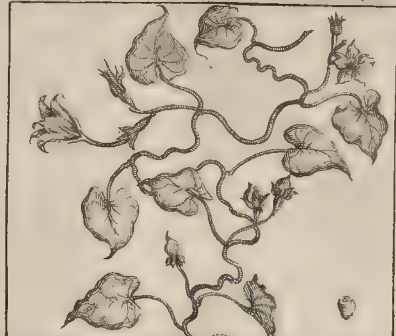
De *Ramboetan*, en hare Vrugt, de *Caffers-Vrugt* genaamd, valt zeer gemeen op *Batavia*, en is hier al mede van daar gebragt. Wy vertoonen die op N°. CXXV., en besluiten daar mede, na 't vertoonen van een Lyst der afgebeelde Boomen, enz. onze Beschryving van de *Boomen*, *Heesters*, *Planten*, en *Kruiden*, die hier in *Amboina* vallen, om nu tot wat anders over te gaan.

LYST

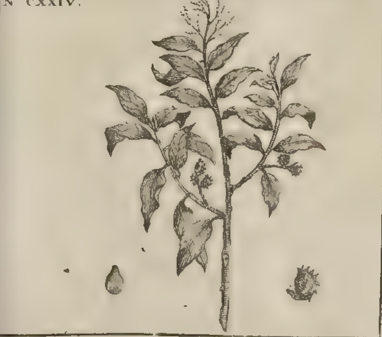
N.° CXXII.

N.° CXXIII.

N.° CXXIV.

N.° CXXV.

J. Schout Sculp.

LYST
DER AFGEBEELDE
BOOMEN, HEESTERS, PLANTEN EN KRUIDEN,
Tot het Werk van AMBOINA behoorende.

No.
I. DE *wilde Mangga-boom*, bloeſſem, enz.
II. De *Pauw-boom*, en Vrugt.
III. De *Mangoſtan-boom.*
IV. De *Doerian-boom*, en Vrugt.
V. De *wilde Soekom-boom.*
VI. De *Jamboes-bloeſſem.*
VII. De *Boha* en *Maſſi-boom*, bloeſſem, en Vrugt.
VIII. De *Ceramſe Jamboes-boom*, dito, en dito.
IX. De *Lanſſa-Vrugt.*
X. De *wilde Lanſſa-boom*, en Vrugt.
XI. Een tak van de *Boa Malacka*, of de *Malakſe-Vrugt*, met de Vrugt deszelfs.
XII. De derde zoort van een *wilde Canari.*
XIII. De witte en gladde welriekende *Canari.*
XIV. De *Draaken-tak*, en Vrugt.
XV. De *Malakſe Condondong*, *Moedoe* genaamd, met de Vrugt.
XVI. De *Coeſſambi-boom*, en dito.
XVII. De *Sangga-boom*, en dito.
XIX. De *wilde Cadjoe-boom.*
XX. De *wilde Nam-Nam-boom*, bloeſſem, en Vrugt.
XXI. De *Bilac-boom*, en Vrugt.
XXII. De *wilde Gnemon*, en dito.
XXIII. Een *Sagoe-boom*, nevens een *Sagoe-blad*, en dito.
XXIV. Een tak van de tweede zoort van de *Lontar-boom*, *Ihur* genaamd, met de Vrugt.
XXV. Een *wilde Pinang-boom*, en dito.
XXVI. Een tak van een groote *Nibong-boom*, met zyn bloeſſem, en dito.
XXVII. De welriekende *Chineeſche Citroen.*
XXVIII. Een tak van de *Soelamoe*, of *Boha Hati-boom.*
XXIX. De *Soſoot-boom*, en Vrugt.
XXX. De *Camelan*, of de *Molukſe Anys-boom.*
XXXI. Verſcheidenerley Nagelen.
XXXII. *Konings-Nagelen.*

No.
XXXIII. De *Nooten-Muſcaat-boom*, en Vrugt.
XXXIV. Een tak van een Timorſe *Sandel-boom.*
XXXV. Een tak van een Ambonſe *Baſtaard-Sandel-boom.*
XXXVI. De *Galedoepa-boom*, en de Vrugt.
XXXVII. Een *Coelit-Lawan-tak*, en dito.
XXXVIII. Een tak van de *Damar Selan*, met de bloeſſem.
XXXIX. De olieagtige kleine *Canari-boom*, en de Vrugt.
XL. De *Camiri-boom*, en dito.
XLI. De gemeene *Gandaroeſſa-boom*, en dito.
XLII. Een tak van de *wilde Cananga-boom.*
XLIII. De *Nagaſſari-boom*, en de bloem.
XLIV. De *Bonga Tandjong-boom*, en dito.
XLV. De *wilde Bintangor-boom*, met zyn Vrugt.
XLVI. De *Water-Gilala*, met zyn bloeſſem.
XLVII. De *Cajoe Mata Boeta-boom*, en dito. Het Mannetje.
XLVIII. Dito *Boom*, met dito, en de Vrugten. Het Wyfje.
XLIX. De *Rotang Djernang*, of de *Rotang*, die 't *Draaken-bloed* geeft, met de Vrugten.
L. *P.* De *Vergift-boom*, 't Mannetjen.
LI. *R.* Dito *Boom*, 't Wyfjen.
LIII. De *Nani-boom*, bloeſſem, en Vrugt.
LIV. De *Samar-boom*, dito, en dito.
LV. De *Titi-boom*, en dito.
LVI. De *Samama-boom*, en dito.
LVII. De *Cajoe-Amâs*, of de *Goud-boom*, en dito.
LVIII. De *Cajoe Koeda-boom*, en bloem.
LIX. De *Caſuwaris-boom*, en Vrugt.
LX. De *Mangi Mangi-boom*, en dito.
LXI. Het *Cajoe Tahi*, of *Stront-hout.*
LXII. De gemeene *Ebben-boom*, bloeſſem, en Vrugt.

No.
LXIII. De witte dito, en Vrugt.
LXIV. De *Lolin-boom*, en dito.
LXV. De *Salemoeli*, of *Bastaard-Ebben-boom*, bloessem, en Vrugt.
LXVI. De klein-bladige *Waringin-boom*, en Vrugt.
LXVII. De *Ganiter*, en dito.
LXVIII. De *Cajoe-Langit-boom*, en dito.
LXIX. De roode *wilde Nagel-boom*, en dito.
LXX. De *Coelit Papedo-boom*, en dito.
LXXI. De breed-bladige *Polot-boom*, en dito.
LXXII. De *Berg-Waran-boom*, en dito.
LXXIII. De *Boppa Tsjeda-struik*, en dito.
LXXIV. De Javaansche Lelie, en dito.
LXXV. De *Dahon Parada*, of 't *Klater-Goud-blad*.
LXXVI. De *Dahon Papedo-boom*, en Vrugt.
LXXVII. De *Ampelas-struik*, en dito.
LXXVIII. De *Dahon Soedoe Soedoe-struik*.
LXXIX. De *Carendang-struik*.
LXXX. *N.* De *Likuwala*, en Vrugt.
LXXXI. De *Dahon Lidah Lidah*, een zoort van Bosch-Touw.
LXXXII. De *Tuba Bidji-Plant*, en Vrugt.
LXXXIII. De *Tsjabe Hoetan*, met hare bladeren.
LXXXIV. De *Tali Sirih*, met hare bloessem.
LXXXV. De *Tali Moréa*, 't Wyfjen, met hare Vrugten.
LXXXVI. De *Tali Boeton*, en dito.
LXXXVII. De *Sajor Pepe*, en dito.
LXXXVIII. De *Tali Piessang*, en dito.
LXXXIX. De *Woit Kitsjil*, en dito.
XC. De zwarte *Rotang-struik*, en dito.
XCI. De *Rotang Toeni*, en dito.
XCII. De *Rotang Salac-struik*, en dito.

No.
XCIII. De *Ribud-Plant*.
XCIV. De groote zoort van *Lanquas*.
XCV. De *Lampoejang-struik*, en Vrugt.
XCVI. De *Halia Padi*.
XCVII. De *Gladiolus Odoratus*, of *Taccari*.
XCVIII. De Indiaansche *Hennip-struik*, 't Mannetjen, of *Gindji*.
XCXIX. Dito. ———— 't Wyfjen.
C. De roode *Dutter-struik*, en Vrugt.
CI. De kleine *Soelassi-struik*, en bloessem.
CII. De *Tsjakar-Bebec-struik*, en bloem.
CIII. De *Dahon Asam*, en de bloessem.
CIV. De *Boenga Hharam Zadah-struik*, en bloem.
CV. De Javaansche *Tulp*.
CVI. De *Caladi-plant*.
CVII. De *Tacca-struik*.
CVIII. De Plant der gemeene *Oebi*.
CIX. De *Vinger-Oebi*.
CX. De *Papari-struik* van de Kust van Choromandel.
CXI. De *Sajor Poppija-struik*.
CXII. De groote *Tamatti-strnik*, en de Vrugt.
CXIII. De kleine dito.
CXIV. De *Haylale-struik*, en haar bloem.
CXV. De kleine dito, en dito.
CXVI. De *Sajor Macao-struik*, en Vrugt.
CXVII. De *Dahon Carpò*, de groote, en klein-bladige, en haar bloem.
CXVIII. De *Simbar-struik*.
CXIX. De roode *Angrec-plant*.
CXX. De *Glooba-plant*, en Vrugt.
CXXI. De *Bori-plant*, en dito.
CXXII. Een Chineesche *Radys*.
CXXIII. De *Boenga Boelan*, of de *Maan-bloem*.
CXXIV. De Bangaysche *Castanie*.
CXXV. De *Ramboetan*, en hare Vrugt.

VYFDE

VERHANDELING DER DIEREN VAN AMBOINA.

VYFDE BOEK.

EERSTE HOOFDSTUK.

VErhandeling van de Dieren van Amboina. Verdeeling van derzelver zoorten. Van de Land-Dieren. De Buffel. Melk deszelfs, en Boter. Waar zy oorspronkelyk vallen. Naam, vangst, en byzondere zoorten. Doosjens van de Hoornen derzelve quaad voor gesteenten, enz. Koejen en Offen. De Melk, Boter, en 't Vleesch derzelve. De wilde Koejen op Ceram. Van de Paarden, en 't gebruik derzelve. Van de Herten. Vermakelyke Jacht der zelve. Heerlyk Vleesch van smaak. Verder gebruik der zelve. Zeldzame Hoornen van eenige Herten. Schaapen. Verkens, wilde en tamme. Straf op 't klein Vee, door de stad loopende. Bokken en Geiten. Babi Roesa, een zeldzaam Dier, in prent vertoond. Zommige der zelve tam gemaakt. Aapen. Honden. Katten. Wilde vliegende Katten. De Civet-Kat. De Civet, en wyze van die te vergaderen. De Civet-Kat van binnen. Waar dit Dier meer valt. Wyze van het te vangen. Voedzels deszelfs. Gebruik der Civet. De Coescoes, in prent vertoond. Wonderlyke voortteeling deszelfs. Het Mannetjen van dit Dier. Deszelfs naam. De plaats, daar 't valt. Wyze van het te vangen. Spys dezer Dieren. Gebruik deszelfs tot spyze, en in de Genees-kunde. De Filander. Deszelfs naam. Waar dit valt, enz. Het Dier Lauw, in prent vertoond. De Matineri, of Sowari. De Toepe, of 't Eek-hoorntjen, afgebeeld. Tweederiey zoort. Waar zy vallen. De Egel, in prent vertoond. Gebruik deszelfs in de Genees-kunde. De Panggoeling. De naam van dit Dier. De Javaansche Wezel. De Land-Schild-padde. De Crocodil. De Land-Leguwaan. De Water-Leguwaan. De naam. De Lipanno, een byzoort, in prent vertoond. Hare spys. De Kemphaan, in prent vertoond. Plaats, en naam deszelfs. De Ambonsche, of Molukze Chamæleon, in prent vertoond. Deszelfs naam. Onderscheid tusschen deze en de rechte Chamæleon. De vliegende zoort. De vliegende Hagedis. De Pandangs-Hagedis. De kleine Bingkarong. De groote Bingkarong. De Petola-Slang. Zeldzame gevallen met Slangen. Slangen-dienst der Chineezen. Slangen-steen, die tweederley is. De Roode Petola-Slang. De kleine Petola-Slang, of Oelar Tsjinde. De Asch-Slang. De Cæcilia, of Blinde Slang. De blaauwe Gift-Slang. De dunne Vergift-Slang. Wat eigentlyk in deze Slangen vergiftigd, en de wond gevaarlyk maakt. De Balische Berg-Slang. De Groene Slang. De Spuit-Slang. De Koper-draad-Slang. De Geele Balische Slang. De Angel-Slang. De Slang met pooten. Die van Oma. Die van Larike. Hare naam. De Water-Slang. De Celebische Basiliscus. De naam deszelfs. Laolin.

De

De Mongkos, *in prent vertoond.* *De* Gekko. *Een* Duizend-been. *De* Scorpioen. Rotten, enz. *De* Kakkerlak. *De* Sagoe-Worm. Zwarte Mieren. Roode, *en* Witte Mieren. Byën. *De* Sprinkhaan. *Het* wandelend Blad.

NA dat wy de Geboomte, en 't geen de Bosschen van *Amboina* uitleveren, dus verre afgehandeld, en 't noodige daar van beschreven hebben, zal het nu tyd werden, dat wy ook eens van de Dieren, die men aldaar vind, of in de Landen, daar ontrent gelegen, alzoo veele een en de zelve zyn, beginnen te spreken.

Verhandeling van de Dieren van Amboina.

Wy zullen dat juist niet in die ordre en netheid, als 't van de Heeren Genees- of Ontleed-kundigen gemeenlyk geschied; maar echter zoodanig doen, dat het zal konnen volstaan, om te weten, wat hier valt, hoewel 'er hier en daar nog al uitbreidingen by zullen komen, die deze en gene genoegen geven, en te gelyk zullen dienen, om veel zaaken te ontwaaren, die men nooit te vooren zoo geweten heeft; dat ik 'er niet meer van nedergesteld heb, is meest veroorzaakt, om dat ik oordeel, dat dit Werk egter groot genoeg vallen zal.

Wat *Plinius* hier over mede aangeteekend heeft, kan men *lib.* IX. en *lib.* X. zien.

Om dan met eenige ordre over de Dieren van *Amboina* te spreeken, zullen wy onze gedagten hier over zoodanig schikken, dat wy zullen handelen:

Verdeling van derzelver zoorten.

Voor eerst, van de *Land-Dieren.*
Ten tweede, van de *Vogelen.*
Ten derde, van de *Water-Dieren.*

VAN DE LAND-DIEREN.

Van de Land-Dieren.

Om nu van het eerste werk, gaande over de Land-Dieren, een begin te maken, zullen wy met de grootste beginnen.

De Buffel,

De *Buffels* (die men hier tot de Steenbakkeryen, om de kley te treden, van nooden heeft) vallen hier niet oorspronkelyk; maar zyn 'er van 't Eiland *Celebes*, of van andere Eilanden, zoo veel gebragt, dat men die 'er nu in een redelyke menigte vind; doch alle zyn zy tam, en wanneer zy tot het kley-treden niet gebruikt werden, zyn zy gewoon op een Veld, ontrent den *Oliphant* los te loopen; en dan zomtyds, als men 'er voorby gaat, en zy ymand zien, die iets roods aan heeft, al zeer gevaarlyk, in zoo verre, dat zy dan wel met een groote woede op ymand komen aanloopen, hoedanig zy eens op den Hr. Landvoogd *Vander Stel* gedaan, en zyn Ed. gedwongen hebben met groot levens-gevaar de vlugt te nemen.

Zy mogen, op zekeren boete, niet in de Stad loopen, waar op de Oppassers van den Landvoogd passen, dewyl zy die boete trecken.

Nader beschreven.

Het is een Dier van gedaante, als een grauwe Os, maar nog wel eens zoo zwaar, gelyk wy hier na zullen zeggen, en altyd gewoon zeer sterk te snuiven, de kop zeer verwoed, zoo ras het menschen verneemd, herwaards en derwaards te draijen, en de zelve sterk aan te kyken; en anders, by de hitte, gewoon zig geheel in de modder-poelen te baden. Zomtyds werden zy, jong zynde, wel gegeten; dog dat geschied meer op *Celebes*, onder die van *Gorontalo*, &c. dan wel hier, alzoo zy vry heet en koortzig van vleesch zyn.

Melk derzelve, ener Boter.

Haar melk werd hier by veele verkogt, en gebruikt, soo wel als de Koeje-melk; dog dat zy slechter, en om de Land-hitte zoo geagt niet, als de andere, is, blykt aan de prys ook, die maar 12 stuivers de fles van anderhalve pint beloopt, daar de fles Koeijen-melk vier schellingen kost; hoedanig het ook met de Boter, die daar van gemaakt werd, gelegen is; kostende 't pond Koeije-boter twee gulden, en de andre (die 'er zeer wit en gansch niet aangenaam, nog ook zoo vast niet uit ziet) maar half zoo veel.

Waar zy Oorspronkelyk vallen.

Dit Dier valt in 't wild op het *Eiland Timor*, maar voor al op 't *Eiland Celebes*, en wel het meest ontrent de Dorpen *Padapadang*, *Sawito*, en meer andre vlakke Landen Benoorden Boegis, na het Koninkryk van *Mandar* toe, gelyk mede ontrent het groot *Binnen-Meir Tempe* (waar uit de groote Rivier *Tsjinrana*, die zich twee uuren boven *Boni* vertoond, in *Zee* loopt) gelegen.

Naam, Vangst, en byzondere zoorten.

Men noemd dit Dier by de *Maleijers Carbouw*, dog veeltyds in 't gemeen ook *Boefra* (dat Portugeesch is) maar de *Macassaaren* noemen dit in hunne Taal *Caramboe Roman*, en *Lambar*, dog de *Boegis* (mede een Ryk op *Makassar*, onder *Radja Palacka* staande) *Todong*. De *Macassaaren* weten dit zwaar Dier zeer behendig met springen (van Tacken van Boomen gemaakt) te vangen. Zy gaan met groote troppen 'er op uit; en egter kost het nu en dan wel een mensch 't leven, zoo zy, wanneer die verwoede Dieren op haar aankomen, niet ten eersten een Boom, daar op zy zich bergen, weten te kiezen. En dan staan zy voor zoo een Boom te woeden, en te tieren, als of zy die vernielen, en om verre stooten wil-

wilden, om zoo meester van die daar op zit te werden; dog ondertusschen krygen zy zoo veel schichten, en werpspietsen in 't lyf, dat zy eindelyk ter nedervallen, of raaken ook wel eindelyk eens in een strik.

Daar vallen van deze Dieren tweederley zoort, Tamme, en Wilde, en deze zyn zommige zwart, zommige wit, en eenige graeuw.

De zwarte zyn de gemeenste op *Celebes*, en vry grooter, dan de Tamme, zynde als halve Olifanten, met witte maanen aan den hals, ook zwarter van hair, en zoo zwaar van lichaam, dat zes of zeven Menschen hun werk vinden, om een vierde-deel van zoo een Dier te dragen, zoo dat 'er zyn, die wel 1200. ponden, en meer souden wegen.

De hoornen van deze Dieren zyn veel grooter, als die der *Koeyen*, zynde wel een elle of vyf vieren-deel yder lang, na agteren gebogen, en zomtyds ook wel recht over-einde staande: zy zyn zwart van verw, niet rond, maar of plat, of ook wel wat driekantig, gemeenlyk vol keepen en kervingen, en ten grootsten deelen (voor al na voren toe) niet hol, maar vast en als een enkele hoekagtige stoffe.

Haar oogen staan vry veel na buiten uitpuilende, byna ter groote van een ey, zyn wit, en vertoonende een sterken witten glans, vooral in haar woede. Zelden gebeurd het, dat men hen behendig vangen kan; want als men ze al op de bovengemelde wyze in een strik, of in een kuyl gevangen heeft, moet men, om ongemacken voor te komen, die dooden, dat al mede niet zonder veel moeite geschied, dewyl zy hard van huyd zyn. En schoon men de zelve zomtyds nog jong zynde, al levend vangt (gelyk zy zoo nu en dan nog veel op de markt van *Boni*, de Hoofd-plaats vant 't Ryk der *Boegis* gebragt werden,) zoo kan men die in 't wild gevangene, niet in 't leven houden, om dat men haar voedzel niet kend, en dus komen zy door verkeerd voedzel ten eersten te sterven, gerakende eenige dagen te voren aan een ongeneeslyke buykloop.

De *Macassaaren* houden 't vleesch van een wilde *Buffel* voor een heerlyk wildbraad, en verheffen het vleesch van de wilde zeer verre boven dat van den tammen *Buffel*, dat ik wel gelooven wil, te meer, alzoo men dit ook zoo ontrent andere Dieren bevind.

De *Boegineezen* zeggen dat de Horens dezer Dieren mede iets, dat merkelyk tot de Genees-kunde diend, in zig verborgen hebben. Zy maken van de zelve een Poeder, en stroijen dit in versche vleesch-wonden, opene gezwellen, &c: bevindende, dat het zeer spoedig geneest, en de pyn verminderd. Ook bewaren en gebruyken zy die Horens, alzoo zy schoon zwart en vast van lichaam zyn, tot het maken van hegten van messen, Houwers, Krissen, Copjens, en andre werken, die zy zoo vernuftig wisten te polysten, dat men zig inbeelden zou het schoonste Ebben-hout ter wereld te zien.

Men heeft ook witte, die wit van hair en horens, en rood van oogen, dog die zelden te vinden zyn.

De grauwe, die zoo tusschen den witte, blauwe en gryze zyn, vertoonen byna de zelve gestalte en groote, als de andere, zynde grysagtig van hair en wat bleeker van horens.

Dezer beider vleesch is ook zeer hitzig en koortzig, verweckende zeer licht het braken en overgeven, waarom het ook zelden gegeten werd.

Doosjens van de Hoornen derzelve, qaaad voor gesteenten, &c.

De *Macassaaren* zullen in doosjens, van de hoorns dezer Dieren (die gemeenelyk nog grooter, als die van de eerste zoort, zyn) gemaakt, noit hare *Peerlen*, *Gesteenten*, nog *Mistika's* (zynde steenen, in Dieren of vrugten gevonden) bewaren, verzekerende, dat zy (en de laatste voor al) daar in verbleeken, en van haar kragt veel verliezen.

Koeijen, en Ossen.

Ossen of Koeijen zyn hier nu redelyk veel; dog die zyn 'er niet altyd geweest; maar van *Macassar* (daar zy wat klein vallen) of wel van *Bali* en *Java* (daar ze veel grooter, schoonder, en gladder zyn) hier (zoo meyne) in de tyd van de *Heer Demmer* gebragt.

Daar zyn 'er aan 't Casteel, en ook op alle de Buyten-Comptoiren alhier, al een fraey groot getal, die de *E: Maatschappy* toebehooren, en die alleen dienen voor de *Heer Land-voogd*, en de Buyten-opperhoofden, die zig (schoon dat op de Buyten-plaatzen eigentlyk meest voor de zieken tot verquicking dienen moest) van de Melk en Boter (die 'er zeer schoon, immers zoo goed, als in 't Vaderland, van gemaakt werd) bedienen, welke laatste zomtyds nog wel een potje Boter aan den Land-voogd 'er van overzenden, verkoopende de gekarnde Melk (die anders voor de arme Soldaten behoorde te zyn) door de Sergeant, (of iemand anders) aan deze en gene, dat voor hen nog zoo al wat opbrengt.

De Melk en Boter.

Dat de Boter 't pond twee gulden, en de fles Melk vier schellingen geld, hebben wy reede gezegt. Dit is wel wat veel geld; maar 't en belet niet, dat die egter dus zeer veel, als zy maar te krygen is, gekogt werd; alzoo 'er ook vry

Borgers (hoewel weinige) zyn, die Beesten hebben, en die zig met het verkoopen van de Melk, en Boter genêre, en daar af meest bestaan, zy moeten wel zorgdragen, dat zy niet in de Stad komen loopen, alzoo 'er op ieder Koebeest de boete van 1 Ryksdaalder staat; dat een verval voor de Oppassers van den Landvoogd is.

De reden van deze duurte is, om dat een Koe maar een kan Melk op een dag geeft; maar zy is wel viermaal zoo vet, als een kan Melk van een *Hollandsche* Koe. Ook is de gekaarnde Melk hier (die gemeenlyk een schelling de fles geld) veel dicker, leckerder, en vetter, dan die men in Holland heeft.

De Boter, die men van deze Melk krygt, is (zonder ergens mede geverwd te zyn) zeer schoon-geel van verw, en zoo aangenaam en lecker van smaak, als ik oit Boter in Holland, in de Maand van May, of Juny, geproefd hebbe; ook is zy zoo fraey vast van lichaam, dat men reden heeft, om zich (by zoo een grooten hitte, als men hier verneemt,) daar over te verwonderen; maar zy werd in 't koelste van de huizen (daar men weinig van hitte weet) en vooral in de kelders gezet.

En 't vleesch der zelve. Het vleesch van deze Koeijen, is zomtyds wel wat ongelagtig; dog daar zyn ook Beesten, die zoo goed van vleesch, als de *Hollandsche* Ossen, zyn.

Nu en dan werd 'er zoo een Beest in *Amboina* 's Zaturdags geslagen, en dan komt het pond zes stuyvers te kosten.

Gemeenlyk weegt zoo een *Macassaarsch* Beest 300 a 400; dog de *Balische* en *Javaansche* wel 600, of meer.

Deze zyn tam; maar men heeft 'er ook wilde, zoo op 't Land van *Ceram* (en voornamelyk op klein *Ceram*, of *Hoewamohel*) als ook elders, die daar, zedert dat gedeelte van *Ceram* ontvolkt wierd, verwilderd, en na die tyd in een groote menigte voortgeteeld zyn; weshalven de vry-Borgers van *Amboina* veeltyds een Pascedel van den Heer Landvoogd verzoeken, om na *Lochoe Cambello*, *Lessidi*, en *Erang* te gaan, om Koeijen te schieten; dat hen vergund werd, en alwaar zy dan, een groot getal van deze wilde Beesten geschoten hebbende, 't vleesch der zelve inzouten, of in de Zon hart droogen, en dat of in hare eigen huizen zelf, en voor hare Slaven gebruiken, of aan andre op de markt verkoopen.

De wilde Koeijen op Ceram.

Ik heb van 't vleesch dezer wilde Koeijen wel gegeten, en dit zoo heerlyk doorregen van vet, gansch niet ongelig, en zoo lecker van smaak als meenig Beest in *Holland* wezen kan, ja 't zelve nog leckerder en aangenamer van vleesch, dan dat van de tamme, bevonden is.

Van de Peerden.

Men heeft hier ook Peerden; dog al mede niet oorspronkelyk, alzoo die hier van *Java*, *Bima*, of *Macassar*, gebragt werden.

De *Amboineesen* hebben in hunne Taal zelf geen woord, om een Peerd uit te drucken, waarom zy 't zelve, ten bewyze dat zy de eerste van *Java* bekomen hebben, op zyn *Javaansch*, *Adjaran*, noemen.

Ik geloove niet, dat 'er ook boven de 50 a 60 in geheel *Amboina* zyn, hoewel de meeste lieden van fatzoen aan 't Casteel, en de Opperhoofden op de buiten-plaatzen, hunne byzondere Land-Peerden hebben, die van schoone, en zommige wel van zilvere Tuigen, en Schabracken, voorzien zyn, makende zomtyds een gezelschap van eenige Ruiters uit, waar by zomtyds ook wel Vrouwen te Peerd op Vrouwe-Zadels verschynen, die 's morgens met het aanbreken van den dag, of tegen den avond, langs Strand, op 't Gebergte, of in de *Lommerryke* Besschen, daar men door het dicht Geboomte, en door de koele winden van geen hitte weet, hun vermaak gaan nemen.

En 't gebruyk der zelve.

Ik deed dit meest om de twee a drie avonden, tegen 5 uuren, en reed dan een uur of anderhalf buiten de Stad, op de nabygelegene Heuvels rond, genietende in die tyd, alzoo 't dan zeer gematigd, en de Zon op zyn schoonste in 't daalen was, een groot vermaak met de Zee van daar op zyn aangenaamst te beschouwen.

Voor de beste Peerden werden de *Bimaneese* gehouden, komende van 't *Eiland Bima*, die wel kleen; dog snelle tel-gangers, en zeer bequaam zyn, om de *Steyle* Gebergten hier te beklimmen.

Men heeft 'er ook wel fraeije *Macassaarse* Peerden die een moije stap gaan, en die grooter zyn; dog maar weinig, en die kosten veel meer geld, dan die andre; want daar ik de *Bimaneesche* in *Amboina* voor 25 a 30 Rykxdaalders heb zien verkoopen, zoo komt een ander op *Macasser* wel op 50 a 60 Rykxdaalder te staan, die dan met de Chaloepen der Borgers overgevoerd werden:

Zy dienen hier alleen maar, om 'er mede uit te ryden te gaan, alzoo men hier geen Chaizen, Wagens, nog Koetzen (uitgenomen dat de Heer Landvoogd 'er een met twee Peerden heeft,) gebruikt, om dat men hier alomme te na onder 't Gebergte legt, zoo dat het de moeite niet weerd is, om een Koets te houden.

De

De *Javaansche* Peerden komen hier nu zeer weinig, alzoo 't wat ver is, om ze over te voeren, voor al daar men ze in 8 a 10 dagen van *Macasser* krygen kan.

in de ...rten

Men heeft hier ook redelyk veel Herten, doch mede niet oorspronkelyk, maar eerst van *Java* (waarom de *Amboinees* die met een *Javaanschen* naam, *Mendjangan*, noemd) en naderhand van *Macasser*, die veel kleener vallen; herwaards gebragt zyn.

Een van de grootste vermaaken; die men aan het Kasteel heeft, is op de Herte-jacht met de Honden te gaan, dat geen andre dan den Heer Landvoogd, Raads-Perzoonen, de Predicanten, en die van zyn Ed: verlof 'er toe krygen, geoorlofd is, alzoo daar voor die geene, die het buiten verlof doen, die straf toestaat dat de Oppassers van den Landvoogd hun geweer prys maken, behalven dat de Fiscaal hun nog 'er over aanspreken kan; Dog nergens valt deze Jagt ruymer, gemakkelyker, en vermakelyker, dan op de Kust van *Hitoe*; daar ik ze menigmaal met groote troppen byeen 't Gebergte af gejaagd, en met ons gezelschap by 't *Mangga's-Bosch* van *Hila*, daar een schoone vlakte is, voor by een groot gezelschap Juffrs., die daar buiten eenig gevaar onder de Boomen zaten, gejaagd, ja tot in Zee gedreven, en die zoo dan levend, met vaartuigen, die 'er oppassten, bekomen heb, behalven dat wy 'er, als zy pas voor by de Juffrs. waren, verscheiden schoten, die niet verre van haar neder vielen.

...erma-...lyke ...gt der ...ve.

Ik heb 'er onder dezelve (voor al, als zy de Horens eerst gewisseld hadden, en die nu eerst niet kort en ruyg kregen) gevonden, zoo heerlyk van vet doorregen, zoo fyn van vleesch, en zoo lekker van smaak, dat zy by alle, die 't zelve geproefd hebben, voor lekkerder en aangenamer, dan 't beste Ossen-vleesch, gehouden werden; jammer zynde, dat men het Ossen- of 't Herten- en ander vleesch hier, (al werd het nog zoo wel gezouten) zoo lang, als in Holland, niet bewaren kan; zoo dat het binnen een dag 2 a 3 gegeten moet werden, of anders begind het, door de hitte, te rieken. Ik heb egter eens beproefd daar iet van te zouten; dog kon het niet boven een Maand lang goed houden. Dit nu is de reden, dat veele, als zy veel Herten, of Ossen-vleesch bekomen hebben, 't zelve in de Zon, (of in den rook) opdroogen, en dan kan 't nog al redelyk lang duuren; gelyk zy dan van een *Picol*, of 125 pond gedroogd Herten- of Koeijen-vleesch, nog al 8 a 10 Rykxdaalders konnen maken.

...eerlyk ...leesch ...n ...naak.

Zy zyn hier in zoo grooten menigte, dat de Heer Landvoogd ieder week, van zyn Jager aan 't Kasteel, van den Sergeant van de *Peras Baguala*, of van *Way* een van ieder heeft, behalven dat zyn Ed: 'er dan nog wel een nu en dan van de Opperhoofden van *Hitoe* en *Oma* krygt, die 'er mede ten minsten een alle dag, of om den anderen dag krygen.

Men kan dit vleesch hier niet (dan ter sluik) te koop krygen; en dan kost een pont 1 Rykxdaalder, als 't vet, en ook wel wat meer, na dat het zwaar is. Verder Gebruik der zelve.

Onder deze Herten ontmoet men 'er zommige, die al vry kloek, en als een jong rund, wel 200 a 300 pond zwaar, hoewel zy meest vry kleener zyn.

Zy verschillen in gedaante, en van Hoorns, niet veel van de Herten, die ik in Holland, en Gelderland gezien heb; dog zyn zoo zwaar van Hoorns niet, die men te geefs krygen kan, en nergens toe gebruikt werden; hoewel 'er nu en dan in de later tyd nog al eenige gebruikt zyn, om 'er de Geest uit te trekken; dog weinig lieden komen hier, die dat recht weten te doen, of die de werktuigen, die daar toe vereyscht werden, hebben;

Zy werden veeltyds na die plaatsen gelokt, daar 't Gras eerst afgebrand is, en zoo werden zy ook wel by Maaneschyn geschoten.

Men ontmoet 'er zomtyds, die de hoornen Zeldzaam gewasschen zyn.

Ao. 1676 had men in *Ternate* een Hinde van *Macasser* daar gebragt, die een rechten Hoorn, een span lang staande, dog op 't Hoofd, en daar recht overeinde een weinig gebogen zynde, dat vry zeldzaam stond, hadde. Zeldzame Hoorens van eenige Herten.

Men zeide, dat die Hoorn zeer goed was tegen heete Koortzen, en onwaardeerlyk in werking, om Kinder-Pokjens en Mazelen, &c: ten eersten te doen uitkomen. Men ziet hier de teekening der zelve by de Letter A.

Zoodanigen Beest is Ao. 1692 ook op *Alang* in Decemb. geschoten, hebbende op 't Hoofd ter linker zyde een Hoorn van vier duimen lang, een vinger dik, en wolagtig, gelyk ook de vorige was.

Men ziet hier de ware gedaante der zelve by de letter B. afgeteekend.

Schaapen zyn hier mede; dog zeer weinig, komende hier ook al van buiten, of van de Zuid-Ooster *Eilanden* (die hier egter niet al te wel aarden) of van andre buiten-gewesten; waarom men hier 9 a 10 Rykxdaalders voor een vet Schaap geven moet, en dan is het nog niet al te groot. Zoo dat men, eens Schapen-vleesch hier willende eeten, voor een Bout (want minder kan men Schapen.

 hier

hier niet nemen) 2 of 2½ Rykxdaalder betaalen moet.

Verkens, Wilde en Tamme. Verkens zyn 'er in een groote overvloed, zoo wilde, als tamme. De wilde zyn gemeenlyk zwart, kort van Pooten, en vry dik van lichaam, waar op men al mede gewoon is te gaan jagen.

Des Inlander, en andre, die geen verlof-briefjes hebben, mogen het niet doen; maar daar werden 'er honderden, zonder Verlof-briefjes, geschoten.

Ik heb 'er van die wilde Bosch-Verkens gezien, die al vry zwaar, heerlyk van smaak, en zoo vast van Spek waren, dat geen Vaderlandsch Spek, daarby te vergelyken is; en kon men 'er Hammen van rooken, zy zouden de Westphaalsche vry verre te boven gaan.

De Inlanders gaan 'er meest 's nagts in de Mane-schyn op uit; maar dewyl zy dan die Dieren stil bekruipen, en malkanderen juist altyd niet waarschouwen, zoo werden 'er zomtyds wel Menschen in de plaats van die Dieren, geschoten.

De tamme Verkens werden hier en daar by de *Amboineesen* opgequeekt, en dan aan de *Chineesen* verkogt, die ze slagten, en tegen 3 a 4 stuivers 't pond verkoopen.

Daar zyn ook wel byzondere Lieden, die Verkens voor zich zelven opvoeden, alzoo men voor 8 a 10 Schellingen, of 2 Ryxdaalders, al een redelyk Verken koopen kan.

Straf op 't klein Vee, door de Stad loopende. Dog alle, die klein Vee, van Herten, Verkens, Schaapen, &c: houden willen, moeten wel zorg dragen, dat die niet door de Stad loopen, zoo zy niet willen, dat zy onder de voet geschoten, en na 't Zieken-huis gebragt werden.

Bokken en Geyten. Men heeft hier ook Bokken en Geyten, van welke de gesneden, en gemest zynde, zeer goed Vleesch, en dikwils al zoo goed, als van menig Schaap, en vry vet uitleveren, die men al mede by de Bout gewoon is te koopen, en voor een Schelling vyf a ses dan bekomen kan.

Op 't Eiland *Boero* heeft men een Dier, dat ik nergens meer gezien, en van 't welk ik ook by geen Schryver, dat het elders valt, geleezen heb.

Babi-Roesa. Het werd in 't *Maleytsch Babi-Roesa*, dat is, Verkens-hert, genaamd; om dat het als een Mengel-slag van die beide is.

Het is van gestalte uiterlyk by na even eens, als een ander Bosch-Verken, dog het Manneken heeft iets byzonders dat andere Mannekens van Bosch-Verkens, of wilde Beeren, niet hebben; Een zeldzaam Dier. want buiten de twee slagtanden, die onder in deszelfs onder-kinnebakken uitsteken, en die by alle andre wilde Verkens gevonden werden, heeft het nog twee andre in zyn bovenste kinnebakken recht tegen over de andre, na agter toe gebogen zynde, even eens als een halve ronde kring, en zommige nog wel verder omgebogen staan, dat een vry aardige gedaante aan dit Dier geeft. Zelfs wasschen die boven-tanden wel zoo verre krom om, dat zy weer in 't been van 't voorhoofd groeijen.

Buiten deze heeft het in 't boven-deel van zyn mond nog vier sny-tanden, en in 't onder-deel ses andre, van welke de twee agterste voorwaards nederleggen, na welke het, in de plaats der Honde-tanden, de voornoemde uitstekende tanden heeft, waar agter men aan wederzyden ses kiezen teld, van welke de agterste in drie spitzen takken verdeeld zyn.

Het Wyfje heeft die groote uitstekende tanden niet.

Dit Dier heeft een weeke dunne huid, met korte hairen, die al vry zagt zyn, ook heeft het op de rug geen lange borstels, als andre Bosch-Verkens.

Zy zyn byna asch-grauw van verwe, dog eenigzins wat na den rossen trekkende, hoewel 'er ook wel wat zwart door loopt.

De kop is spitzer, als die van andre Verkens. De ooren zyn vry kort, en de oogen klein; ook is de steert langer, als die van een ander Bosch-Verken, hebbende agter ook een quastje.

Aan ieder poot heeft het twee lange en twee korte klaeuwen; maar de voorste Pooten zyn vry korter, dan de agterste waarom het ook wat traag, en stootig van gang is, gelyk ik dat zelf zoo gezien heb.

Zy zyn vry gemakkelyk te jagen, en in de jacht licht te bekomen, om dat zy zoo dun van huid zyn, dat men dezelve door de hairen zeer ligt ziet, waar door de Honden ook ten eersten in 't vleesch zyn. Wel is waar, dat zy met de benedenste slagtanden veel quaad konnen doen; dog de bovenste, die te krom omgewasschen zyn, beletten hen zeer veel de Honden te konnen wonden, dat ook de reden is, waarom een Hond, eens de reuk van een *Babi-Roesa* hebbende, dat niet verlaten, en niet licht dan op een ander Boschverken afgaan zal.

Dit Dier is zeer sterk van reuk, gaande gemeenlyk op zyn agterste pooten tegen een Boom staan, om te rieken, of 'er vyanden ontrent zyn. Zoodanig overeindstaande, is het ook, om te scherper van reuk te zyn, en te verder te rieken, gewoon des nagts te slapen, hoedanig het van de Jagers ook nog wel gevonden, en overvallen is.

Dus is 't ook wel gewoon zyn kromme

C. *Babi-Roesa*. E. *Lauw*. F. *Toepe*.

me boven-tanden om eenige hoog-hangende Takken, of Bosch-touwen te slaan, om te gemakkelyker, dus hangende, te slapen.

Het Vleesch dezer Dieren is van smaak, en in fynheid, beter met dat van een Hert, dan van een Verken, overeenkomende, ook is'er zeer weinig Spek aan, zoo dat het meest vast Vleesch is.

De Spys van dit Dier is niet dezelve, als die van de andre Bosch-Verkens, die Canari (een zoort van *Indiaansche* Amandelen) eeten; maar alleen, of Gras, of wel de Bladeren van de Waringin, en andre wilde Boomen.

Men heeft van 't zelve ook niet te vreezen, dat het, gelyk andre Verkens, de Thuinen verwoesten, de Heiningen door wroeten, en 't gezaide, of geplantede verderven zal, alzoo 't zig meest met Boom-bladeren behelpt, en geen quaad ter wereld doet.

Dit Dier vertoonen wy hier by de letter C. na 't leven afgeteekend.

Het valt overvloedig op *Boero*, en werd in de Bogt van *Cajeli* zeer dikwils door de Zoldaaten bekomen, die daar op jagen gaan, en het zeer licht vangen. Ook valt het op de *Xoelasche* Eilanden, en voornamelyk op *Xoela Mangoli*, als ook op het Eiland *Bangay*, op de *Oost-Kust* van *Celebes*, en wel meest op *Manado*.

Schoon 'er nu op *Boero* ook overvloed van wilde Verkens is, die 'er alzoo de Mooren geen Spek eeten, geweldig voordteelen, ziet men nogtans deze Dieren niet by een komen, maar zig altyd van de wilde Bosch-Verkens afgezondert houden.

Wanneer de Honden hen najaagen, en zy vermoeid zyn, begeeven zy zich, zoo ras zy maar konnen, na Zee toe, daar zy door hun znel zwemmen, en listig onderduiken (dat zy de allerbeste End-vogel niet behoeven toe te geven) de Honden veeltyds weten te ontduiken, en zoo te ontkomen.

Zy konnen dus zeer lang, en wel van 't een na 't ander Eiland, overzwemmen.

Men heeft het bezogt, om zoo een Dier met Ryst en *Batata's* Bladeren op te voeden; dog het heeft veel moeite in, om ze in 't leven te houden; hoewel ik 'er ten tyde van de Heer Padbrugge een op zyn Ed: Plaats heb zien loopen, dat zoo opgevoed wierd.

Men bewaard de koppen van deze Dieren, om 't zeldzaam fatzoen der tanden, en zend die, als een zeldzaamheid, na 't Vaderland, daar men ze by deze en gene Verzamelaars van zeldzaamheden nu en dan vind.

Men heeft ook zoo een *Babi-Roesa* in *Ambon* by een Liefhebber gehad, die 't lang by zich opgevoed, en gewent had na zyn naam te luisteren, zoo dat, als de Kinderen het maar by zyn naam riepen, het aanstonds daar op by de zelve quam, en als men 't op de rug kraeuwde, liet het de Kinderen toe 'er boven op te gaan zitten.

Dit at Canari, Ryst, Padi, en voor al zeer graag Visch, en 't ingewand desselfs.

Het was ook rosser en zwarter van verw, als zy gemeenlyk wel vallen; wat meer gekruld van hair, dat wel wol geleek; dog men kon niet bespeuren, dat het zoo sterk van reuk was, als de wilde zyn.

Men hoord weinig geluid van dit Dier; dog als 't geluid geeft, is het allernaast, als 't geknor van een Verken.

Men heeft in *Amboina* ook Aapen; maar al mede niet oorspronklyk, zy vallen veel meer, en in overvloed op 't groot Eiland *Borneo*, *Java*, en andre Eilanden; dog hier in *Ambon* zoo weinig, dat het niet weerdig is, om 'er van te spreken; weshalven wy, 't gene wy daar van te zeggen hadden, voor *Batavia*, als wy van die Stad zullen spreken, bewaaren. Aapen.

Men heeft hier ook Jacht-Honden, en andre diergelyke, dog dat ze al mede van *Java*, eerst gekomen zyn blykt aan de naam, die 'er de *Amboineesen* in haar Taal aangeven, alzoo zy die *Asoe*, dat een Hond in 't *Javaansch* betekend, noemen. Honden.

Men gebruikt daar meest brakken tot de Jacht, en ik heb 'er nog een andre kleine zoort van Honden toe zien gebruiken, dog die geenzins na onze Hazewinden, of andre Honden, gelyken.

By de *Chineesen*, en ook by zommige Hollanders, is een Schotel, van een Hond toebereid, een van de grootste lekkernyen, die men hen geven kan.

Ik heb 'er ook kleine Juffer-Hondekens; maar zeer weinig, gezien.

Men heeft hier ook Katten, geel en zwart, en ook wel enkel zwart, en anders van verw, dog ik heb aan de zelve iets gezien, dat ik nooit aan andere Katten gezien hebbe, te weten, dat zy een zeer korte staart, en die even zoodanig hadden, als of zy half afgekapt was, dat vry zeldzaam staat. Katten.

Op *Gilolo*, ontrent *Dodingo*, heeft men vliegende Civetten. Zy hebben vlerken als de Vleder-muizen van de voorste tot de agterste pooten, waar mede zy van de eene na de andre Boom vliegen. Zy hebben ook zeer lange steerten, byna even eens, als de Meir- Wilde vliegende Katten.

 katten.

katten. Als deze nederzitten, zoo ziet men hare vlerken niet.

Men heeft dezelve niet boven vyftig Jaaren herwaards daar ontdekt, door dien zy zeer wild en ſchuw zyn.

Zy zyn ros van kop met donker graew gemengd, en hare vlerken zyn van buiten ook met hair bekleed, 't geen het verſchil tuſſchen haar en de Vleer-muizen is. Zy zyn ſcherp van gebit, zoo dat zy in ſtaat zyn een houte Koy gemakkelyk in eene nacht door te byten. Andre noemen die ook wel vliegende Aapen

Het Volk van zeker Schip, 't Jacht *Boero* genaamd, A°. 1677. ontrent *Halemahera* in *Ternate*, naby *Dodingo*, leggende, wierd allereerſt een van deze Dieren, zich op de Boomen houdende, en van de eene op de andre vliegende, gewaar. Zy zagen dit eerſt voor een Enkhorentje aan, dog het hoofd was veel ſcherper, en meer na een Coescoes (een Dier, dat wy hier na in Prent vertoonen) gelykende. Het was graeuw van hairen, van de neus af, en over de rug tot agter toe, met een zwarte ſtreek.

Aan de voorſte pooten, van de klaeuwen af, tot aan de klaeuwen der agterſte pooten, was de huid aan 't lichaam, gelyk het aan de Vleer-muizen is, vaſt geſpannen; dog dit vel was van buiten met hair bekleed, gelyk het onderlyf, en ook dat van binnen, met wit hair begroeid was. Als zy van de eene Boom na de andre ſprongen, breidden zy te gelyk hare vlerken uit, en ſcheenen dan als opgeſpalkt te zyn. De Inlanders verklaarden toen die Dieren noit meer gezien te hebben.

De Civet-Kat. De Civet-Kat is mede in *Amboina*; dog niet op alle Eilanden van dien bekend. Zy valt hier alleen (zoo ik meine) oorſpronkelyk op 't Eiland *Boero*; dog alzoo 'er nu en dan wel eenige op 't Eiland *Amboina* uit hare Holen ontkomen, en dus hier voordgeteelt zyn, zoo werden 'er hier nu en dan ook wel eenige gevangen.

Zy gelykt van kop wel wat na een Vos, of wel naaſt na een Kat; dog ſy is vry grooter, en als een middelbare Huishond van geſtalte, hebbende een tamelyke lange en dikke ſtaart, een ſpitze kop, en ſcherpe muil, evens eens als die van een Vos byna uitloopende.

Zy is zeer vinnig en fel van gezicht, heeft lange witagtige hairen tot den baard en boven de oogen; dog de muil van 't Manneken is ſtomper, als die van 't Wyfje, die veel langwerpiger, en vry ſpitzer is. Zy zyn van zulken ſcherp gebit, dat zy in eene nacht een dikke houte Koy met haar Honds-tanden doorknagen. Zy knorren als een Hond, die aan een been knaagd; dog blazen daar na als een Kat, die boos is.

Zy is hol en als half geſloten van oogen, kort van ooren, redelyk lang van hals, van onderen wit met twee a drie bogtige zwarte ſtrepen, over het wit, en over dwars, als of het zoo veel Halsbanden waren.

Aan 't Wyfje zyn de witte ſtreepen breeder, dan aan het Manneken, zynde ook zwarter, en graeuwer, en dat niet recht dwars, maar ſchuins.

Zy zyn kort van pooten, die zwart, en met vier teenen voorzien, waar aan ſtompe klaeuwen met een vyfde 'er dicht agter zyn. Het lyf tuſſchen de voorſte en agterſte pooten is redelyk dik, rond, en in 't gemeen niet wel anderhalf voet lang, en de ſteert ontrent zoo lang als het lyf, zynde die in 't Manneken dikker van hairen met dichte en lange hairen bezet, waar door die wel een arm dik ſchynd te zyn. Het Dier ſleept den zelven meeſt na, of houd hem onder den buik.

De hairen over 't lyf zyn meeſt als van een Kat, zoo glad en glimmende niet; maar wilder en verwerd ſtaande. Der zelver verw is uit den graeuwen en zwarten te zamen vermengd, hebbende onder aan den hals (gelyk reeds gemeld is) wit met zwarte banden. De kop is zwart, de neus kaal, en 't verdre lyf heeft, voor al op den rug, meer zwart. Aan de zyden is 't graeuw met zwarte ſtreepen en vlekken, Baars-gewyze, gelyk men ook veel zulke Katten heeft, geſpikkeld. De ſteert heeft op dezelve manier zwarte en graeuwe over dwersgaande ſtreepen.

Wy vertoonen dit Dier hier niet, om dat dit hier reeds wel bekend, en door andre zeer wel afgebeeld is.

Het Reuk-werk, 't geen men van dit Dier heeft, en waarom het alleen gevangen werd, is de Civet, 't welk anders niet is, als een overtolligheid van het Zaad-agtig bloed, dog geenzins (zoo de Heeren alhier, des kundig, meenen, waar toe ik my niet inlate, om daar over te oordeelen) het Zaad zelfs, vergaderd in zekere klieren, die in een byzonder beursje leggen, 't geen de gedaante van een Bal-zakje heeft. In de Mannekens legt dit beursje dicht aan de Rechter-bal voorwaards op de ſchacht, die in de Katten verborgen is. In de Wyfkens legt het tuſſchen den aars, en 't Vrouwelyk deel, waar door het komt, dat iemand, die daar niet nauwkeurig oplet, van buiten 't Wyfken van 't Manneken niet onderſcheiden kan. Dit beurſken heeft, zoo wel in de Manne- De Ci[…] en wy[…] van di[…] vergad[…] ren.

kens

kens als in de Wyfkens, in de lengte tusschen de klieren een opening, of lange scheur, die op des zelfs grond met veel korte witte hairtjens bezet is, die daar ook los in zyn. Deze klieren nu zyn zoodanig van een menigte van zweetgaatjens voorzien dat zy het Civet door de zelve van zelfs uitzweeten, en in die opening, wanneer het te veel is, doen komen, in hoedanigen gelegenheid van overtolligheid die Dieren zich ook, in 't wild zynde, tegen eenige scherpe houten wryven, om, wanneer hen deze overtollige vogtigheid te veel prikkeld, die zoo quyt te werden; dog in die gene, die men in Koyen heeft, is men gewoon dit beursje zagtkens met de vingeren om te keeren, en de Civet 'er uit te drukken, dat men met Bamboesspeetjens, of met een klein lepelken, afstrykt, en byeen zameld. Dit Civet nu, eerst 'er uitgehaald zynde, is zeer vuil, en met veel hairen gemengd, gelykende zeer wel na etter, zynde van een zeer sterken reuk, die veelen verveeld, en misselyk maakt. Ook blyft zy zeer lang in de kleeren, en aan de handen, zoo dat men moeite heeft, om die met wasschen 'er uit te krygen, en te verdryven.

Het Civet der Mannekens is minder en dikker; dog dit werd van de *Javaanen*, en *Maleyers*, voor 't best gehouden, vermits het zuiverder is; hoewel de *Baliers* dat van de Wyfkens veel liever willen hebben, om dat die overvloediger Civet geven, schoon het dunner, en ook wel met pis vermengd is.

Als men de Civet 'er uithaalen wil, moet men dit Dier een strop om 't lyf doen, dat voorwaards trekken, en met de steert 't agterlyf wat agter uit haalen, zoodanig dat het digt by de tralien komt, dan ziet men dit beursje (dat in de mannekens by de balletjens legt, en vry grooter is, dan de zelve zyn, en in 't midden ook gekloven, en daar aan wel te kennen is) en men drukt op bovengemelde wyze 't Civet 'er uit; dog men moet wel toe zien, dat men in 't uithaalen van de Civet het beursje niet te hard en drukke, dat 'er bloed navolge. Ook moet men die leden, na 't afhaalen der Civet, met Calappus-Melk smeeren, om de pyn te verzagten; alzoo dit Dier door dit drukken, en afhaalen van de Civet, zeer boos werd, hoewel men zonder die terging weinig Civet 'er van krygen zoude.

De Civet nu Zuiverd men op deze wyze. Men strykt ze voor eerst zeer dun op Ziri-blaadertkens, en veegt 'er de hairkens, zoo veel mogelyk is, uit. Dan spoeld men die met Zeewater af, en wascht die nog eens met het Zap van zuure Limoenen; daar na droogt men het in de Zon, en bewaard het in een Tinne of Loode fles.

De *Bengaalsche* Civet werd zoo goed niet als deze bevonden, om dat zy zeer veel met Olie, Zand, &c., vermengd is.

Die den reuk verdragen konnen, droogen de beurskens dezer Dieren in den rook, en leggen die by hare kleederen.

Wat nu 't Wyfje aangaat, daar heeft men minder moeite mede om 't beursje te vinden, alzoo dat dicht by 't aarsgat is, en niet veel daar van in fatzoen verschild; dog men moet 'er de Civet zeer voorzigtig uitnemen, en wel toe zien, dat zy die met haar pis niet beswalken.

Wat nu de binnenste gestalte van dit Dier aangaat, ik heb daar in een lever gevonden, die by na donker-rood, en in drie stukken verdeeld is, ieder van welke stukken weer twee kleender verdeelingen heeft. In de Holligheid der zelve hing een groote Gal-blaas. De blinde darm was aan 't einde zoo krom, als een hoorn. Het had ook twee gekronkelde klieren, waar in de aderen van het darm-scheidzel te zamen komen. De nieren waren zwartagtig, zoo zy maar zoo niet door de wond, in 't vangen gekregen, geworden zyn. Aan 't Manneken kan men buiten aan het teellid niet, dan 't hoofdeken, bekennen, dat van binnen een beentje had; dog de schacht self was senuwagtig, tegen den aard der Honden en der Wolven, die dat deel beenagtig hebben.

De Civet-Kat van binnen, hoedanig.

De Parastata, na de ballen loopende, waren rood, dog twee andre aderen, uit de nieren haren oorspronk hebbende, waren wit, en liepen in het Civet-beursje uit, dierende, om die vogt daar in te brengen.

Aan 't Wyfje was de Baar-moeder plat, uit de stompen drie-hoekig, eindigende in 't Vrouwelyk-lid met een ruimen ingang, gelyk ook die twee witte aderen daar onder na 't beursje liepen. Het Manneken en Wyfken hadden een kleene blaas, en 't Wyfken had twee tepels onder aan de buik.

De naam van dit Dier is een Civet-Kat, dat men niet verwerren moet met de Muscus-Kat (dat een quade naam is) of 't Muscus-Dier, dat geen Kat, maar een Geyt, of een Muscus-Rhee, Hind, of een Bok is, gelyk de Kenners weten.

Zommige hebben dit Dier voor de *Hyæna* der ouden gehouden, die meer van 't geslacht der Wolven en Vossen schynd te wezen, daar dit Dier nader aan 't geslagt der Katten komt.

Dit nu meest op *Boero*, en daar oorspron-

Waar dit Dier meest valt.

spronkelyk vallende, is vry beter en meer geagt, dan de *Javaansche*, *Bengaalsche*, *Malaksche*, en *Siamse* Civet-Katten, om dat der zelver Civet zoo goed niet is. Hoewel de Civet, die uit *Guinea* komt, voor nog beter gehouden werd, gelyk ook die Civet-Katten grooter, dan de *Ambonsche*, en lichter tam te maken zyn; dog die in *Siam* vallen, zyn grooter, dan die men hier heeft.

Wyse van het te vangen.

De wyse, om dit Dier te vangen, is tweederley. Men doet het, of met springen (waar door 't Beest verminkt werd, en meest sterft) of met enkele strikken, of met een val, dat vry beter is, alzoo men ze dan levend heeft, en behoud. Zy werden ook wel van de Boomen geschoten; dog dan heeft men 'er niet aan.

Men heeft 'er by deze en geene op 't Eiland *Amboina* nu en dan wel in Koyen gebragt, die de tralien wisten door te knagen, en zoo te ontkomen; dog die blyven zich dan alzoo ontrent de Huizen ophouden, loerende op de Hoenderen, en die geraken zelden weer in 't Bosch.

Voedzel des zelfs.

Het voedzel van dit Dier bestaat hier in *Doerions*, *Piessang*, *Tsjampeda's*, *Soorsacken*, en Hoenderen, dog allerliefst *Doerian's*, die, dewyl zy mede zeer sterk van reuk zyn, zeer veel tot het bereiden van de Civet in dit Dier my toeschynd toe te brengen.

Gebruik der Civet.

Men gebruikt de Civet hier in *Indiën* zeer weinig in de Genees-kunde, dan alleen, om deze en gene gebreken van de Lyf-moeder te helpen, en voor al doet men die tegen de opstyging dienen, 't zy met die in 't lichaam te brengen, 't zy met den navel 'er mede te bestryken; dog men moet wel besorgen, dat de Vrouw, die lyd, de reuk niet onder de neus kryge.

Men wil ook, dat de Civet, veel geroken, en van onderen gebruikt zynde, de Maandstonden verwekt, de verkoude Lyf-moeder zuiverd, en tot de ontfankenis bequaam maakt.

Men smeerd ook dezelve, by Kolyk, wel op de Navel en Buyk, na dat sy in eenige Olie ontlaten, waar toe de Olie van Wynruit zeer goed is.

Zy verwekt ook de lust tot byslapen, en versterkt de kragten der mans, waar toe het de Inlanders, en voor al de Mooren, veel gebruiken.

De *Javaanen* en *Maleijers* hebben een zeker geheim, om uit dit Dier een een zekere Olie te trekken, of 'er een uittrekzel op deze wyze van te vergaderen. Zy slaan een welgemeste Civet-Kat dood, villen, en stooten die (na die van de vuiligheid gezuiverd te hebben) met beenen met al tot gruys, koken die in een nieuwe pot zeer sterk, scheppen het boven-dryvende vet zoo lang boven af, tot dat 'er niets meer opdryft. Dit vergaderde vet bewaren zy, schryvende aan 't zelve een zeer groote kragt toe, om den Man te versterken, voor al, zoo men van dit vet iets op 't hoofdje of aan de Voorhuid der Manlykheid strykt. Om deze reden hebben die grooten 'er altyd een doosje van by zich, gelyk zy, daarom alleen, de Civet en Amfioen ook zoeken.

Men gebruikt de Civet ook tot 't maken van allerley welriekende Oliën, dog spaarzaam, alzoo zy anders hinderd.

De Civet-Kat, die op hare wyze ook al loos is, steekt veeltyds haar steert in 't Water, daar dan de garnaelen aan komen hangen, waar na zy dezelve schielyk op landwerpt, en die dan op eet.

De Coecoes.

Onder de Dieren van *Amboina* is de Coescoes mede een zeldzaam Dier, zynde uit het geslagt der Wezels; dog is zoo groot, als een middelbare of volwasse Kat.

De kop heeft zeer veel gelykenis na een Rot, of na een Vos. Het is spits van bek, kleen van hoofd, en 't lyf is als dat van een volwassene Kat. Het is bezet met fyne dichte hayren, even als een Kat; dog zy zyn meer verward, gelyken na Wol, en zyn van verwe uit den rossen en graauwen, by na als die der Haazen. Zy hebben ook een breede zwarte streep langs den rug, zommige zyn ros, en eenige ook wel wit van hair; dog die vind men zelden, en als dat al gebeurd, zyn het Mannekens. Anders zyn de Wyfkens van de meeste kleene Coescoezen graauw; dog de groote hebben roode oogen, en zyn, de Mannekens wit en zwart, en de Wyfkens graauw. De groote voor al zyn zeer boos en gevaarlyk, konnende, als iemand hen, op een Boom zittende, by de steert vat, wel een Keerel na boven trekken, die zy dan ook wel weer weten te laten vallen. Het heeft aan zyn scherpen bek, en boven zyn oogen, lange borstels, of hairen. De oogen zyn blaauw, met een weinig rood ontrent den oogappel, en glinsteren zeer sterk. Zy vertoonen gemeenlyk de groote vreeze, die dit Dier aangeboren is. Het heeft ronde stompe ooren, die aan de kanten met hayren bezet zyn. De voorste pooten zyn veel korter, als de achterste, en werden die in vyf teenen, die zeer scherpe klauwen hebben, verdeeld, zynde die pooten van onderen glad en kaal, en zeer zagt, gelykende byna een Kinder-handje. Van deze pooten en klaauwen bediend zig dit Dier wel het meest, zynde zoo rad 'er mede, als een Aap, om

'er zich

D *Coescoes* H. *Lipanno* I. *Kemphaan* K. *'t Manneken van den Chameleon* L. *'t Wyfken van den Chameleon* M *de Mongkos*.

'er zich in allen deelen mede te verweeren: want schoon dit Dier wel zeer scherp van tanden is, zoo is 't niet gewoon zig daar mede zoo veel, als wel met deze zyn pooten en klaeuwen, te verdedigen.

De agterste pooten zyn veel grooter en vleeschagtiger, en maar in vier sulke teenen verdeeld; dog de grootste en middelste teen is in tween gekloofd. De steert van dit Dier is ruym een Elle lang, welkers agterste deel naast aan 't lyf dik, en met Wolagtige hairen bezet is, zynde het overige van dien kaal, en aan 't eynde met een beenagtige kromte bezet, waar mede dit Dier zich aan de takken der Boomen zoo vast houd, dat men het daar naeuwlyks aftrekken kan. Zoo ras men ook met een vinger daar maar aan komt, blyft het daar aan hangen. Men is ook gewoon, zoo ras men 'er een gevangen heeft, die aan de steert tusschen twee te zamen klemmende houtjens vast te binden; dog zoo het dat deel van zyn steert daar door (gelyk wel gebeurd) of door iet anders, kwyt raakt, komt het doorgaans kort daar na te sterven.

Het eet, op zyn agterste pooten zittende, en de voorste als handen gebruykende, by naals de Eek-horenkens, Conynen, &c:, en zoo 'er onraad opkomt, is 't in een oogenblik op een Boom.

Het heeft een zeer sterke reuk over zich, die gansch niet aangenaam is, komende van des zelfs pis, die roodagtig is, en die dit Dier, by de minste vreeze, of schrik, ontschiet. Men ontmoet zomtyds op strand wel diergelyken reuk; dog dit is de reuk van het blad van zekeren Boom, *Halex Littorea* genaamd.

Prent vond. Wy vertoonen dit Dier by de Letter D. afgeteekend.

Niets is 'er in 't zelve zoo zeldzaam, als de voortteeling, en de *Vulva*, of het Vrouwelyk lid van 't Wyfje. Deze voortteeling verschild zeer veel van die van andre Dieren, en geschied op een wonderlyke vreemde wyze.

Wonderlyke voortteeling des zelfs. Het brengt zyn jongen niet voort in een Baar-moeder, binnens-lyfs gesloten; maar buytens-lyfs in een opene zak, of beurze, die men tusschen de agterste pooten gewaar werd. Deze beurs heeft een scheure, die ontrent een halve voet lang; dog die kleener en gesloten is in die gene, die nog niet geworpen hebben. Beyde de lippen van deze zak zyn van binnen met fyne hayren bezet; maar beneden op de grond is die kaal, en glad. Hier in is geen andre opening, die in 't lyf doorgaat; maar daar zyn twee of vier platte en klieragtige uijers, die ontrent een schelling groot, en yder van een lang tepeltje voorzien zyn, byna als een eynd van een navel-streng, twee duymen lang, wit, en aan 't eynde open zynde. Aan deze tepels blyven de jongen gemeenlyk hangen, kruypende dan eens in, dan weer eens uyt die zak, die van binnen in zoo ruym is, dat zy zich daar in gemakkelyk konnen verbergen.

Van binnen in dit Dier is ook niets te vinden, dat na een Lyfmoeder gelykt, of nu die jongen uyt die zak, dan of zy aan die tepels groeijen, gelyk de vrugten aan de Boomen, (die, volwassen zynde, afvallen) is een zaak, daar ik met geen zekerheid van spreken kan. Altoos 't is zeker, dat zy in die zak voortkomen, en allereerst aan die tepels ontdekt werden, daar zy ook ten eersten aan zuygen. Dierhalven is die laatste gedagte, datze uyt de tepels voortkomen, wel de waarschynelykste, om dat die beurs zeer dicht gesloten blyft, ter tyd toe, dat de jongen volwassen zyn. Ook vind men de nog kaal en onvolwassene jongen aan de tepels zoo vast hangen, dat 'er, wanneer men ze daar aftrekken wil, het bloed komt na te volgen. Ook is 'er aan yder tepel, waar aan de jongen zuygen, nog een tepel, of ader, aan de buyten zyde, die wat kleener en korter dan de andre tepel, en ontrent een vinger breed lang is, die mogelyk wel tot een zoort van verpoozing diend, na dat de jongen gespeend zyn, en terwyl de andre volgende jongen daar dan aan groeijen. In de *Amboinsche* Coescoesen heb ik twee, en ook wel vier jongen gevonden, gelyk men dan ook zoo veel tepels in de beurze, of zak, sag. Dog in andre Landen hebben zy wel meer jongen. Hoe 't met de ontfankenis dezer Dieren toegaat, weten de Inlanders nog niet zeker te zeggen.

Men vind het Manneken zelden, en 't is altyd grooter, en rosser, en niets is zeldzamer, dan een spier-witte Coescoes, dat altyd Mannekens zyn, ontrent van groote als een gemeene Huys-Kat; hoewel 'er ook wel grooter zyn. Daar zyn 'er ook van die witte, die onder aan den hals hoog-geel bevonden werden. Het Manneken van dit Dier.

Onder den steert hebben de zelve ontrent vier vingeren-breed van den aars een groote bal-zak buyten-hangen; dog van des zelfs schacht kan men buyten niets bekennen. Ik heb ook in een ander Manneken, dat uyt den graeuwen en rossen was, in den bal-sak bespeurd twee groote klieren, die zeer wel na nieren geleken, hebbende twee water-peezen, die na de blaas gingen, en agter de zelve in de huyd lagen de ballen zelf verborgen. Het teel-lid hing aan deze ontrent

trent een lid van een vinger lang na buyten, staande na agteren.

Des zelfs naam. De naam van dit Dier is by de Inlanders en *Maleijers Coeſſoe*, en by ons Coescoes, een naam, die men ook geeft, aan zeker stekelig Gras, wiens Zaad aan de kléderen der voorby gaande hangen blyft, en dat de Bosch-luys genaamd werd. Men noemd ook zeker lang snygras, gelyk ook allerley verwerd kreupel-Bosch, 't zy op de Velden, 't zy aan de Boomen, zoodanig, als mede dit Dier, dat zich veeltyds, ja meest, in die ruygte ophoud.

De plaats, daar 't valt. Het valt in *Amboina*, en in de *Molukze* Eylanden, en houd zich daar, niet (gelyk in *West-Indiën*) onder de aarde; maar in de Bosschen en op de hooge Boomen, en voor al die, dewelke vol Bosch-touwen bezet zyn, op. Dit Dier onthoud zich geerne in verafgelegene Bosschen, daar het buyten vrees van menschen is.

Het is daarom, dat men die zoo veel niet op 't Eyland *Amboina*, als wel op het groote en kleene *Ceram*, dog nergens meer, als op *Hoewamohel*, vind.

Wyze van het te vangen. Niet min verwonderens weerdig is de wyze, op welke de Inlander gewoon is 't zelve te vangen. Dit geschied door het Dier, als 't in een Boom zit, sterk en wel zoo lang aan te schouwen, dat het door zyn groote vreeze, hoe vast het zyn steert ook om een Boom of tak geslagen heeft, ter neder valt. Ook is het, zoo ras het een mensch ziet, wel gewoon, aan een tak zich met zyn steert vast houdende, zig te laten hangen, en dus over en weder te slingeren, kykende die geen, die het ziet, sterk aan. Die nu dit Dier gewoon zyn te vangen, blyven stok-stil staan, en het zelve maar sterk aanzien, waar door het vergeet zich met zyn steert wel vast te houden, en van boven na beneden tuymeld, blyvende dus eenige tyd in Kat-zwym leggen, in welke tyd het dood geslagen, of ook wel levend gehouden werd.

De *Amboineezen* meynen, dat die eygenschap, van een Coescoes uyt een Boom te kyken, niet aan yder een; maar alleen aan zekere geslagten onder hen gegeven, en eygen is. Het is zeker, dat niet alle, die willen, het konnen verrichten, maar dat alle, die uyt de *Uliaſſers* zyn, dit ten eersten weten te doen, zonder dat andere van 't Eyland *Amboina*, of van *Leytimor*, wat moeite zy, zelf in een tyd van gebrek, wel aangewent hebben, dit konden verrichten, daar eenige Lieden van *Honimoa*, daar op afgerigt zynde, 'er aanstonds zoo veel, als men 'er begeerde, wisten uyt de Boomen te kyken; zoo dat 'er een slag by dit kyken, en star-oogen, die yder een niet eygen is, zyn moet.

Wanneer men dit Dier jong vangt, kan men het zelve zeer tam maken, en gewennen allerley spyze te eeten; dog, groot geworden zynde, staat de reuk van des zelfs pis, die zeer sterk is, ymand byzonder tegen, alzoo men haar niet aanvatten kan, of zy pissen aanstonds van vreeze. Ook zyn zy, om hun scherpe klaeuwen, en gebit, nu en dan al wat gevaarlyk aan te tasten, knorrende, als men 'er maar ontrent komt, niet weynig, en byna als een Eek-hoorntjen, of als een Rot, die in 't naeuw is.

Spyzen. Zy eeten in 't wild groene *Linggoa*, of *Waringin*-bladeren, ook wel de buyten-schille van de *Canari's*, of ook wel *Pieſſang*, en andre zagte vrugten meer.

De meeste Inlanders eeten dit Dier voor een lekkerny, gelyk ook alle de *Heydenen* en *Christenen* dat zeer geerne eeten; maar de *Mooren* gebruyken dit noit, om dat zy het voor een onreyn Dier houden.

Men vind weynig Wyfkens, die niet eenige jongen in die zak by zich hebben.

De Inlanders zyn wel gewoon ze maar met huyd en hair te braden, alzoo dan de hairen 'er met een afbranden.

Gebr. des Z. tot sp. Het vleesch van dit Dier is zacht, en zoet, als van een Hoen, verschillende niet veel van dat der Conynen; dog het behoud altyd iets van die sterke Coescoes-reuk, dat 'er egter beter uyt braad, als uyt kookt. Ja 't komt een Conyn zoo na in smaak, als 't gebraden is, dat het weynig lieden, als zy 'er niet opletten, of als 't hen niet gezegt werd, zouden proeven. Het vleesch der groote ziet 'er wat geel uyt, en staat daarom iemand, die 't niet gewoon is, wat tegen.

De Hollanders zyn 'er egter niet zeer sterk opgezet, en het moet 'er al vry schraal zyn, eer de Zoldaat 'er zich mede verlustigen zal, alzoo ons volk 'er wat vies van is.

En in Geneeskunde. Men schryft de steert van dit Dier, gedroogd zynde, groote kragt toe, en men wil, dat het gestooten, of tot een Poeder gemaakt, en dus een Kraam-Vrouw in zware Barens-nood in gegeven zynde, groote uytwerkingen gedaan, dat ook die steerten een zoort van een prys toegebragt heeft.

Men zegt, dat zy, zoo gebruykt, en als een Poeder ingenomen zynde, ook heerlyk tegen de steen zyn, en dat voor al die uiterste kromme klaeuw, daar 't Dier zich aan de takken mede vast houd,

houd, uytnemend daar tegen, en ook tegen de ziekten der Hoenderen, en Voogels, en Ganzen is, 't welk zy de zieke Dieren met ryst te eeten geven, die daar van (zoo de *Amboineezen* zeggen menigmaal bevonden te hebben) ten eersten beter werden.

De Filander.

Op de Eylanden van *Aroe*, behoorende onder de Landvoogdy van *Banda*, en om de *Zuyd-Oost* gelegen, vind men een Dier, dat de *Maleijers Pelandoc*, en de onze een Filander noemen. De *Maleytsche* naam beteekend een Konyn, om dat het veel gelykenis daar na heeft, ja het voorste deel schynd byna van een Konyn te zyn, hoewel de kop of de muyl wat langer, en voor zoo verre ook wel wat na een Vos trekkende is; en het agterste schynd wel van een Kat te zyn. Indien de Kop zoo spits niet was, zou die zeer wel na die van een Konyn gelyken, ook is zy kleener, en heeft een korte en zagte baard, of hairen aan de Muyl, en boven de oogen.

De oogen van dit Dier zyn vriendelyker als de oogen van een Coescoes, na welk Dier het, in opzicht van zynen zak, wel wat gelykt. De ooren zyn ontrent als die van een Konyn, hoewel wel zoo kort, en over-eynd staande.

De voorste pooten zyn vry kort, en hebben pas de lengte van een vinger, aan yder der zelve zyn vyf dunne langagtige teenen, die wel wat na vingeren gelyken.

Deze pootjens raken de aarde zeer weynig, dan wanneer zy nederleggen, maar dienen hen meest als handen, om de kost te vatten, als zy op haar agter lyf of agterste pooten, over-eynd zittende, eten.

Pas voor by de voorste pooten werd 't lyf van dit Dier vry kloeker en dikker, by na als dat van een groote Kat.

De agterste pooten zyn veel kloeker en langer, als de voorste, gelykende wel wat na die van een Haas, hebbende drie groote teenen aan yder der zelve, dog de middelste is in tween gekloofd. Onder de zelve vind men een ronde bal, dat de voorste hiel zyn wil: want van daar tot het agter-lyf is het been van onder kaal, en 't agter lichaam zelfs is hard, en ook kaal, dienende dit Dier tot een achter-hiel, vermits het op beyde die hielen (hoedanige het 'er vier aan de twee pooten heeft) gemeenelyk over-eynd, of een weynig voor over zit, en het is ook gewoon daar mede te loopen, of wel eygentlykst voort te springen en te hippelen, dat het nogtans zoo gaeuw en gezwind weet te doen, dat de Honden werk hebben, om het te agterhaalen.

Ook gebruykt het zyn steert; om te vaster, en te gemakkelyker, te zitten, vermits die zoo styf, als een stuk hout, en die 't gewoon is als een derde agterste poot vast tegen de grond aan te zetten.

Deze steert is een groote span lang, vol dichte hairkens, als een Katte-steert, ontrent een duym dik, zynde donker graeuw, als een Aap, van verwe, en onder aan de buyk vuyl-wit, met zagte wol bezet.

Het heeft ook een zak, even eens als de Coescoes, onder aan 't lichaam, dog kleender; en niet gespleten, gelyk aan de Coescoes, maar met een rond gat na voren toe, waar in men vier tepels ziet, zoo dat zy gelyk de Coescoes schynen voortgeteeld te werden. De Jongen loopen in en uyt die zak, en terwyl de Moer nu en dan zoo met haar in die zak voortspringt, komen 'er de Jongen zeer aardig pas met de koppen uytkyken.

Wy vertoonen dit Dier niet afgeteekend, om dat het in de Reyze van de *Hr. de Bruyn*, door *Indiën*, *Persien*, &c: zeer net getroffen is.

De *Amboineezen* noemen het, om dat het zoo wel iets van de Coescoes heeft, *Coessoe Aroe*, dat is, de *Aroesche* Coescoes. De *Hollanders* geven het de naam van de *Aroesche* Kat. De *Maleijers* (gelyk wy gezegt hebben,) noemen het *Pelandoc Aroe*, dat is, de *Aroesche Konyn*; gelykende allerminst na een Kat; dog de verwe sweemd 'er wel wat na, of na die van een Haas, en voor al met zyn zagte hairen. Deszelfs Naam.

Op *Aroe* zelf noemen zy 't *Aijir*.

Het valt niet in *Amboina*, maar 't werd 'er van buyten gebragt. Men heeft het niet alleen op *Aroe*; maar ook op 't Eyland *Solor*, en daar zeer veel. Zy zyn zeer gemakkelyk op te brengen, en licht tam te maken, zoo dat men die alleen over al loopen laat. Zelfs komen zy wel tot op de tafel met ons eeten, en hare spys bestaat in *Padi*, *Boontjes*, *Sagoe*, *Ryst*, *Suyker*, en allerley andere spys; dog zeer geerne eeten zy *Sirih-Bladeren*; ook hebben zy grooten trek na de *Olie* in de Lampen, waar door zy zeer licht haren baart branden. Zy hebben die onaangename reuk van de Coescoes niet by zich, ook eet men de zelve gelyk als de Konynen, by welke zy veel opgevoed werden, doende geen quaad ter Wereld, ja zy gaan wel by de Meyden en Kinderen te zamen slapen; dog als men die volwassen uyt het Bosch krygd, zyn zy niet wel op te brengen, immers men heeft 'er dan meer moeite mede. Als men dit Dier by den hals Waar dit valt, &c.

hals vat, geeft het een zacht geluyd, alzoo het dit niet wel lyden kan. Het geeft nu en dan agter uyt een zeer vuyle wind en ftank van zig

Des zelfs teel-lid ftond verre van zyn aars, en de ronde ballekens des zelfs hingen los aan den buyk.

Die van *Aroe* vangen dit Dier met Honden, en de jongen met de hand; dog de oude weeren zig zeer fterk, flaande met de agterfte pooten. Men eet ze ook voor een lekker Wild-braad, zelf by groote Heeren.

Het Dier Lauw. Men vind by de *Amboineezen* nog een Dier, in groote niet veel van een Coescoes, hoewel 't nog wel zoo kleen is, verfchillende. Men zou het met recht een Bofch-Kat mogen noemen; dog zy geven het de naam van Lauw.

Het is omtrent anderhalve voet, of wat meer, lang, van gedaante byna als de Civet-Kat; dog de fteert maakt de helft van des zelfs lengte uyt. Het is wat donkeragtig van verwe, ook wel veel verwig, nu en dan met donkere vlekken gefpikkeld.

Het heeft roode oogen, witte tanden, en het heeft een hoofd by na als de Civet-Kat, of als een Voffen-kop, diens voorfte deel by de oogen wat ingebogen, gelyk des zelfs muyl boven, beneden, en by de oogen met veel lange hairen, of borftels, als de Civet-Kat, en 't aan zyn voorhoofd ook met eenige witte hairen bezet is. De oogen ftaan droevig, de neus is in tween gekloofd, en 't heeft ronde wydgeopende ooren.

Het lyf is als dat van een Kat; dog gefpikkeld met bruyne of donkere vlekken.

De fteert is zwart, vol dichte hairen bezet, en heeft agter aan een witte plek, of quaft.

Het ziet 'er ganfch niet vriendelyk uyt.

De voorfte pooten zyn in dit Dier mede als de handen des zelfs, en in vyf teenen, met breede korte nagels voorzien, verdeeld, die niet kaal, (gelyk aan de Coescoes) maar met veel hairen bedekt zyn. Aan de agterfte pooten zyn de teenen, en klaeuwen, nog wel zoo lang, waar op het in 't gaan ftaat, en waar door ze van onder glad, en zwart, gelyk zy ook van boven met hairen, als de voorfte, bedekt zyn.

In Prent vertoond. Wy vertoonen dit Dier by de Letter E. na 't leven afgeteekend.

Het is langzaam van gang; dog gezwind in 't klimmen, en 't laat zich handelen, als een Kat, wetende zyn lyf ook in verfcheyde bogten te draeijen. Het onthoud zich meeft op de Boomen. Men hoord des zelfs ftem zeer zelden; dog die is als die van een knorrende bigge. Men kan het met de hand gemakkelyk en licht tam maken. Het komt nu en dan wel in de Dorpen, aafende fterk op 't ingewand van Hoenderen, Vifch, en voor al op Coescoefen. Het eet ook allerley vrugten.

Het is, zoo de *Amboineezen* zeggen, zeer lekker van fmaak, vallende meeft in 't hoog Gebergte tuffchen *Mamalo* en en *Way*; als mede op den zwaren Berg die by *Ema* legt, en *Hoewareffi* genaamd werd, zoo ik van den *Orang Kaja*, *David* de *Fretis*, menigmaal gehoord heb, die 'er by voegde, dat het niet veel gevangen wierd.

De neri Sow... Deze Orang Kaja, gelyk ook de *Pati van Soya*, verhaalde my, dat 'er nog een ander Dier is 't geen die van Soya Sowari, en die van Hoetoemoeri Matineri noemen.

Dit houd zich op de allerhoogfte Gebergten, en komt zelden te voorfchyn.

Het heeft twee groote opftaande flagtanden, die wel een halve vinger lang, en zoo wit, als 't beft Ivoir, zyn. De Muyl van dit Dier is ook wat ingebogen, en het heeft een vooruytfteekende kin. De Couleur van 't zelve is zomtyds graeuw, zomtyds veelverwig. Het is van groote als een jong hert, met korte voorpooten, en hebbende hair by na als dat van een Kat. De fteert des zelfs, die zich wit en rood vertoond, is wel een halven arm lang, en wanneer dit Dier bang is, dan kruld het die tegen zyn lyf, even als de Conde van een Vrouw (zynde 't hair met tuyten tegen 't hoofd gelegt) om. Als het voortgaat, hoord men een geluyd als *far*, *far*, *far*. A°. 1697 a 1698 wierd 'er op *Leahari* een gevangen, waar over zich alle, die dit Dier zagen, verwonderden.

Toe... of 't hoo... ken... Men ziet hier nu en dan ook wel, een Diertje, Toepe genaamd, en beft na een Eek-horenken gelykende. Zy vallen hier al mede niet oorfpronkelyk; maar zyn hier van andre gewesten gebracht.

Het is kleener, dan onze Eek-horenkens, en wel zoo vriendelyk, en 't is, even als de Aapen, van een Korswyligen aard, zeer genegen zynde om te fpeelen. Het is niet veel grooter, als een gemeene Rot, zynde omtrent 7 a 8 duym breed en lang, hebbende een wollige fteert, die een weynig korter is. Het is over 't ganfch lyf met een dicht en zagt bont, als de Coescoes, bezet, en is ros-graeuw van verw, hoewel ik 'er ook gezien heb, die fpier wit waren; dog die zyn zeer zeldzaam.

Aan weerzyden van den bek ftaan eenige zwarte hairen, of borftels. Het heeft

De Hoorn van een Ternaatsche Hinde. B. De Hoorn van een Alangsche Hinde. G. De Egel. N. Een groote Sprinkhaan. O. Dezelfde met uytgespreide vleugels.

heeft korte dog ſcherpe tanden, waar onder aan weerzyden twee lange zyn, ook heeft het twee Honde-tanden in de boven-mond. Het heeft uytpuylende oogen, als de Coescoes; dog zy zyn zwarter, en vriendelyker, en het heeft korte ronde wyd-geopende ooren.

De voorſte pooten hebben vier, en de agterſte vyf lange teenen, en 't meeſt van de agterſte pooten is kaal en vleeſchachtig, alzoo dit Dier daar meeſt op ſtaat.

Het draagd zyn ſteert fraey over evnd, ſpreydende den zelven gelyk onze Eekhorenkens uyt, zoo dat die bol en dik ſtaat, dog het legt zelve noit (gelyk 't Eekhorenken) op de rug neder, zynde die meeſt wat agteruyt geſtrekt en na de rechter hand gebogen.

Het is een lief en vriendelyk Beeſtje, en men kan het zeer tam en mak maken, en 't zal die gene, die het kend, niet, dan zagtkens; dog de onbekende kan het wel zeer fel in de vingers byten. Als 't quaad werd, kan het knorren en gillen als een Rot.

fge- d. Wy vertoonen het hier na het leven, by de Letter F. afgeteekend.

Het onthoud zig meeſt op de *Calappus-Boomen*, en in de *Bamboes-ſtruyken.*

Het eet in 't wild *Calappus-Nooten*, *Pieſſang*, *Ryſt*, en allerley *Boom-vrugten*; dog, by de Menſchen reeds gewent zynde, eet het byna alles, en 't zal (als men het dit geeft) ook wel wat Wyn drinken, zelf wel tot dronken werdens toe, en dan blyft het zoo lang uytgeſtrekt leggen, als het is.

Het is vry teeder en zwak, konnende niet veel verdragen, en ſterft zeer licht, als 't maar eenige ongewoone ſpys eet.

De *Javaanen* verdeelen dit Dierken in twee byzondre zoorten, het eerſte en grootſte is de eygentlyke Toepe, die zy ook wel Toepenaudo noemen; dog de kleene zoort noemen zy Tſijot, aan 't welke de *Maleijers* de naam van Tikos Rimba, dat is, *Boſch-Rot*, (die 't ook wel gelykt) geven, hoewel het van lyf en bont even eens als 't andre is; dog de ſteert aan de jongen vertoond zich ontrent het uyterſte kaal, Muysvaal, en graeuwagtig over 't lyf, hoog-geel aan de buyk; dog met eenige zwarte ſtreepen aan de zyden. Zy hebben beyde een lange tong, die zy wel een lid van een vinger lang vooruyt ſchieten, en die zy ook den genen, die ze handelen, wel in de mond ſteeken, om 't ſpeekzel der zelve te likken, dat zy geerne doen, en dat niet verveeld, of vies voorkomt, alzoo het zeer zuyvere Beeſtkens zyn, die niet onreyns eeten zullen.

Zy werden meeſt op 't Eyland *Java* gevonden, en zyn van daar herwaards gebragt. Zy zyn ook op *Ceylon*, en in *Hindoſtan*, of in 't *Ryk* van den *Grooten Mogol.*

Men eet die zelden, ten ware dat de groote nu en dan by deze en gene *Javaanen*, die niet al te hard *Moorſch* zyn (want anders zyn 'er de *Mooren* doorgaans vies af) wel vet gemeſt, en dan als Lampreytjens gegeten werden. Men laat 'er in *Indiën* even eens zulke getralide huyskens met een rad vol tralien, dat men omdraeyd, gelyk als men in *Holland* gewoon is, voor maken.

Anderzins moet men dat goedje aan een ketenken leggen, zoo men geen ſchade aan banken, ſtoelen, &c: (daar 't aan knagen zou) lyden wil, alzoo alles zyn gading is. Ook zal het, als 't quaad gedaan heeft, die geen, die 't ziet, nog als uytlachen, en 'er vriendelyk tegen knorren.

Het is zeer geerne by de Menſchen, kruypt die onder de kleederen, klauterd hen op de ſchouderen, en wil gedurig by de zelve zyn, verbergende zig nu en dan in ymands mouwen, zakken, en taſſchen. Ook zal het ymand vreemds, die zyn Meeſter benadeelen wil, aantaſten, en te tragten te byten. Het eet geerne mede aan de tafel, en ſpringt 'er wel eens over henen, om by zyn Meeſter te zyn.

Het is ook zeer vreesagtig, en laat ten eerſten (gelyk de Coescoes) zyn pis loopen, die wel geen vlekken; maar een leelyke reuk, die in lange tyd niet vergaat, van zich geeft.

Het ſlaapt ook zeer geerne warm, en kan, zoo men het niet warm legt, 's nagts wel onder 't hoofd-kuſſen kruypen, 'er een groot gat in byten, en zig dan in de Kapoc verbergen.

Het groote ſlag, dat wel zoo ros, als de kleene, is, jaagd ook de Rotten in Huys weg; dog zy vangen die niet; ook verneemd men 't een nog 't ander van de kleene zoort. Zy leven niet boven 4 a 5 Jaar, en als zy oud werden vallen de hairen van de ſteert uyt, ja knagen ze zelf af, en ſterven zoo. Twee van de zelve by een, deugd niet, alzoo zy malkanderen de ooren van de kop vreeten, waar af zy dan komen te ſterven.

Men heeft hier ook een Dier, 't geen wy een Egel noemen, dat al mede van andre Landen hier gebragt werd. De Egel;

Dit Dier is vier a vyf ſpannen lang, ook zomtyds wel wat langer. Het heeft de dikte van een middelbaar Verken, dog is wat langer en ſmaller van hoofd; maar de ſnuyt is na evenmatigheid van dit Dier vry groot, en zeer wyd van

neusgaten. Het geheel gezigt, en de gantsche snuyt des zelfs, is onder en boven ook vol zwarte baarden en borstels bezet.

Het heeft korte ronde ooren. Het voor-lyf is met dunne weeke doornen zoo dicht, dat men de huyd niet bekennen kon, bedekt, welke aard-verwig van Couleur, en meest aan 't eynde zyn; dog die ontrent de pooten staan, gelyken geheel en al na borstels, en zyn nog aardagtiger van verwe. Het agter-lyf is ook zeer dicht met groote doornen en pylen, of pennen, die wel een halve voet lang, en ten deelen wit, ten deelen zwart by beurten geteekend zyn, bezet; dog men ziet, dat zy aan 't eynde altyd wit zyn.

Tusschen die groote pennen heeft het ydele lange hairen, en zoo men die wat van malkanderen trekt, kan men 'er de huyd tusschen beyden zien.

Het agter-lyf eyndigd met een dikke stompe staart, met diergelyke dog korter doornen bezet. Deze pennen staan eenigzins in reyen, en meest na agter gekeerd. Het hoofd en den hals zyn Muys-vaal van verwe, aan den buyk zyn de doornen week, en mede borstels gelykende.

Het heeft breede tanden, gelyk een Koe; dog de twee voorste zyn langer, en spitzer, waar mede het zelfs dikke takken doorbyten kan.

De pooten zyn kort, en in vyf teenen verdeeld, gelyk aan een Meer-kat. Als het voordgaat, maakt het eenig gedruys met syn pennen. Of deze nu ook, als zy quaad werden, hare pennen (gelyk de *Afrikaansche*, en *Malakze*) uytschieten, en die met een opblazing van haar lichaam uytdryven, is my onbekend.

Ook zyn deze Egels kleener, als die op *Caap de Goede Hope* vallen.

In Prent vertoond. Wy vertoonen dit Dier hier in teekening by de Letter G.

Zommige *Javaanen*, die niet te bitter *Moorsch* zyn, eten nu en dan des zelfs vleesch, en getuygen 'er van, dat het goed van smaak is, waarom zy die ook in hare huyzen wel met Ryst mesten, waar door zy metter tyd ook redelyk tam werden.

Gebruyk des zelfs in de Genees-kunde. De *Javaanen* bewaren de pennen tot eenig gebruyk in de genees-kunde, zeggende, dat de zelve, op een steen gewreven, en op wonden gesineerd zynde, het steken der vergiftige Visschen, en van andre diergelyke ingekorvene Dieren, geneest.

Ook is dat, ingenomen zynde als een poeder, tegen de krimping des buyks, en tegen steken in de zyden, zeer goed.

De groote Egels werden op *Malakka* zelf in de Huyzen opgevoed, en leveren goed vleesch tot spyze uyt; dog de kleene Egels zyn daar niet grooter, als een Rot, en zeer wild, zich zelven in de holen der aarde onthoudende. Het is dat Dier uyt 't welke die heerlyke steen, by hen *Koeliga Landac*, by de *Portugeesen Pedra de Porco*, en by ons de *Verkens-Steen* genaamd, voortkomt, en welkers zwaarte van een halve Ryxdaalder tegen 40 a 50 Ryxdaalders verkogt werd.

Op *Java*, *Sumatra*, en *Malakka*, valt een ander Dier, hier van verschillende, en by hen *Panggoeling* genaamd. Dit heeft doorgaans een geschubde huyd, tot reukwerk dienende, en by de *Chineesen* zeer gezocht, om 'er Pantsiers en Wapenrokken van te maken, om dat zy licht en zeer hard zyn, zoo dat men die niet licht doorbooren kan. De P[anggo]eli[ng]

Dit Dier is ook goed tot spyze, en 't kan met zyn scherpe klaeuwen ten eersten een gat in de aarde maken, daar in 't zig weet te verbergen. Des zelf pooten zyn in vyf teenen verdeeld, hebbende aan yder een lange klaeuw.

Geen Dier kan zoo gezwind verborgene gangen, en holen, onder de aarde maken, wetende zelf een geheele steene vloer te ondergraven, waarom men die niet licht in Huyzen komen laat, wetende dus zelf ook tot in de Huyzen der Buuren langs hare onderaardsche holen te komen.

Zeker Heer had 'er een in zyn Huys, die by nagt los raakte, en ten eersten tot by des zelfs Buurman den grond zoodanig doorgegraven had, dat dit Dier juyst op de zelve tyd, zoo als die Buurman, een Smid zynde, aan zyn Werk bezig was, door de grond te voorschyn quam. De Smid, die het voor een Duyvel, die uyt de aarde opquam, hield, doorreeg dien gewaanden Duyvel met een gloejend Yzer, waar op het aanstonds weer na zyn hol week, daar het quam te sterven.

Zy konnen de kop en steert zoodanig in een rollen, dat zy by na een ronde bol gelyken, ook kan men die dan ommogelyk van malkanderen krygen, ten zy dat men de zelve met water begiet.

Als 't lang regend, konnen zy 't onder de Aarde niet harden, weshalven zy dan ook veel voor den dag komen.

Op *Ceylon* noemen zy dit de *Ceylonsche*, in *Tayouan* de *Taywansche* Duyvel, in *Brazil* noemd men dit Dier *Tatoe*, en by de *Spanjaards Armadillo*. De N[aam] van d[it] Dier.

Dog by de *Javaanen*, en andre Oosterlingen *Panggoeling*, dat is, *Roller*, en by ons de *Mieren-vanger*.

De *Javaansche* zyn van groote, als

een middelmatige Hond, dik en rond van lyf, en zeer spits van muyl, of snuyt, hebbende een Hagedis-steert, zynde op den rug voor, en aan de zyden, met harde vierkantige schubben, by na als een Schild-padde, bedekt, hoedanig ook de steert daar mede voorzien, en die ook in zekere leden verdeeld is.

Aan de buyk is het zeer zacht, zonder schubben, en met hairen bedekt.

Het is kort, en kleen van pooten, waar door 't zich vry aardig in zyn gang vertoond.

Het leefd meest onder de aarde. De *Javaanen* kennen des zelfs voedzel niet, dog meynen, dat het meest van Mieren leefd, waarom 't zommige onder ons ook wel de Mieren-eeter noemen.

Zoo ras 't een Mensch gewaard werd, rold het zich als een kloot in een, brengende zyn steert en kop onder de buyk, zoo by een, dat men geen van beyden daar aan dan vernemen kan; ook zegt men dat het zoo, op zyn rug leggende, slaapt.

Het is vet, en zoet van vleesch, en de *Chineesen* eeten het zeer geerne; maar de *Mooren* zyn 'er vies van.

De vellen dezer Dieren naeijen de *Javaanen* twee a drie aan malkandren, en maken 'er hare Borst-wapens van, alzoo zy een Pyl-schoot verduuren konnen, voor al, zoo zy van de huyden van oude Beesten gemaakt zyn.

Dit Dier valt op *Java*, zynde daar ontrent een vadem met steert met al lang. Ook heeft men het op 't Eyland *Madura*, als mede op *Crimata*, *Bilittor*, en *Makassar*, daar men 2 a 3 van de zelve om twee a drie Schellingen verkoopt.

Des zelfs agterste deelen werden tot Reuk-werk gebruykt, gelyk die van de Civet-Kat.

De Berglieden op *Makassar* zeggen, dat het daar van groote als een Kat, met schubben bedekt, en zeer lekker van smaak is, en zy naeijen de vellen over hare Schilden.

Of dit Dier daar een en 't zelve is, met de *Timbaus* van *Celebes*, die in de Bogt van *Cajeli* valt, en welkers agterdeelen ook tot Reukwerk verkogt werden, weet ik niet.

[De Ja-][vaansche][Wezel] Men heeft hier ook Wezels, die van *Java* 'er gebragt, en die rond en lang van lyf, laag van pooten, spits van kop, gelyk een Rot, lang en hairig van steert, en ros van verw zyn.

Het is by de *Javaanen* met de naam van *Kagar Angan* bekend.

Dit Diertje werd zeer mak, en men voed het ook wel in de Huyzen op, alzoo 't de Rotten vangt, en die zelf wel uyt de aarde graaft.

Het is ook een vyand van de Slangen, blazende zich, zoo ras het 'er een gewaar werd, zeer dik op; en als de Slang het dan met haar bogten, daar omgeslagen wel meynd gevat te hebben, zoo trekt het zyn buyk, die 't zakken laat, zeer schielyk in, en weet de zelve dus listig te ontduyken, of ook zomtyds de slang wel zoo te byten, dat zy 'er van sterft.

Het is dol na de Hoenderen; en hare eijeren, om 't welk te beletten, de *Javaanen* die aan touwkens, of Ketenkens, voor al, als zy Hoenderen aankweeken, vast leggen.

Het is zeer wollig, en bontagtig van hair, waar door 't ook dikker gelykt, als 't eygentlyk is.

Het valt zeer veel op de *Javaansche* Gebergten, en op *Borneo*.

In *Amboina* vallen ook Land-schild-padden, een leelyk en afschuwelyk Dier, zynde 6 of 8 duymen lang, vuyl-zwart van schaal, zoo dat men het voor een klomp aarde aanzien zoude, hebbende scherpe kanten, die wat opgeworpen of na boven toe staan. Zy heeft boven geen heuveltjes; dog des zelfs rug loopt wat scherp toe, en is in 13 Schilden verdeeld, die met vuyl-witte streepen, of verdeelingen, onderscheyden zyn. De Land-Schild-padde.

De pooten zyn in vier teenen verdeeld, waar aan kleene klaeutjens zyn, waar mede zy ook wel weten te klauteren.

Men vind ze in de *Ambonsche* Bosschen, en wel meest in de schaduwagtige valeyen, daar 't vogtig is, of daar de Rievier doorloopt. Men brengt de zelve ook wel in de Huyzen, of Thuynen, en laat ze daar rondloopen, om haar kost te zoeken.

Als men de zelve gekookte ryst voorzet, let men 'er wel op, of zy daar van eeten, en die dat doen, dezelve kan men gemakkelyk opvoeden; dog zy doen dat zeer zelden, dat zy daar van in 't bywezen der Menschen eeten, en die dat niet doen willen, blyven zeer mager, of komen te sterven.

Zy tieren nog best in een Thuyn, daar zy op de Moeskruyden aasen, klauterende nu en dan ook wel tegen deze en gene stokken op, om by deze en gene bladeren te komen, die zy geerne eeten. Ook aten zy, nu en dan de visch en krabbetjes, die in de Zee-horenkens vallen, en die de Jongens, als zy die schoonmaakten, weg wierpen, na welke zy ten eersten gewoon waren te kruypen, en die in hare holen te brengen. Zy konnen zeer lang honger lyden, 't geen ik aan een Schildpadje ontdekt heb, dat, in de Kelder

zynde

zynde, in een vat gevallen was, daar 't wel een half Jaar in gezeten had, zonder dat men bedenken kon, waar van dit Dier geleefd had.

Zy groeijen zeer langzaam, voor al, die men zoo in de Huyzen of Thuynen opvoed.

De eyeren der zelve zyn langwerpig, als die der Slangen; dog smaller.

De Inlanders eeten deze Schild-padden niet; dan dat zy 't vleesch der zelve nu en dan in eenige ziekte wel tot geneezing gebruyken, voor al in zekere gebreken, met welke een zoort van kramp vergezelschapt gaat.

Zy kan zig ook in 't water onthouden, gelyk zy ook zoo wel in de water-Putten, en elders, in 't leven gehouden werd, aasende op 't slyk, Mosch, en de Visschjens, in de Putten groeijende.

Men heeft hier te Land een gevaarlyke ziekte, *Penjakit Mangkassar*, dat is, de *Makassaarsche* ziekte genaamd, en by de *Amboineezen*, met de naam van *Ennemoeri*, dat is, *Schild-pads-Euvel*, bekend.

Zy treft beyde Mannen, en Vrouwen, zynde een zoort van een kramp in de teel-deelen, die met een groote pyn geheel inkrimpen, en hen, zoo 't niet tydelyk geholpen werd, in levens gevaar brengen.

Om die ziekte nu te geneezen, gebruykt men het onderste deel van de borst van dit Dier, 't welk gewreven, en als een Poeder den Lyder ingegeven zynde, een groote uytwerking doed; dog of de Inlanders (die zeer geheim met al hunne zaaken, en voor al, die de Genees-kunde raken, zyn) 'er nog iet anders by doen, is my onbekend.

De Crocodil. Hier vallen ook Kaymans of Crocodillen in menigte alomme, welkers beschryving wy voor bygaan, om dat dit Dier by andere zeer dikwils beschreven is.

Alleen moet ik hier maar by voegen, dat ik 'er gezien hebbe van een uytnemende groote, die ik van verre aan de uytgangen der Rivieren heb zien leggen bakeren in de Zon. en die wel 20, 24, a 30 voeten lang waren.

De Land-Leguwaan. Men heeft ook de Leguwaan alhier, een Dier, ten deelen na een Crocodil, en ten deelen na een Hagedis gelykende, zoo dat men het tot beyde die zoorten zou konnen brengen. Daar zyn Land- en ook Water-Leguwaanen hier; dog wy beschryven hier de Land-Leguwaan.

Dit is een Dier, gemeenelyk vier voeten lang, zynde des zelfs steert anderhalf maal zoo lang, als 't lyf. Van kop gelykt het zeer wel na een Kayman; dog 't verder lichaam na een Hagedis. Het is zwartagtig van huyd, fyn geschubt met geele vlekskens over 't lyf, zynde verder wat langwerpig rond van lichaam. De steert loopt heel spits uyt, is beneden rond, en boven hoekig, of wat driekantig. De tong is lang, en in twee takken, als die van de Slang, gespleten, welke dit Dier zeer lang uytschiet, om vliegen, of eenige andre dierkens, 'er mede te vangen.

De pooten zyn in vyf lange teenen verdeeld, en met scherpe klauwen van een ongelyke lengte voorzien, waar mede dit Dier zeer rad weet op een Boom te geraken. De oogen zyn zwart, en sterkglinsterende, staande dicht boven 't opperste kinnebakken, agter 't welke men nog twee kaale plekken, even of 't oogen waren; ziet; dog dit zyn des zelfs ooren.

Kort agter de pooten heeft het over dwers een groote scheur, dienende tot ontloozing van des zelfs vuyligheid; ook legt het daar door zyn eyeren, die langwerpig, zacht, en geelagtig zyn.

Binnens-lyfs hangen die aan een eyerstok, die met twee pypen na de voornoemde uytgang loopt. Des zelfs vleesch is wit en vast, by na als Hoendervleesch, welkers smaak 'er ook aan toegeschreven werd.

Het is een byzonder gaeuw Dier, wetende ten eersten en zeer gezwind de Boomen en Huyzen te beklimmen, houdende zich meest op 't Geboomte, dat dichtst begroeid is, en voor al op de *Waringin-* en *Linggoa-Boomen*, niet boven in de Bosschen zoo zeer, als wel in en ontrent die, de welke na by de Rievier-kant, en die ook niet verre van de Huyzen zyn, alzoo zy by nacht wel gewoon zyn de Hoenderen en Endvogels (daar zy op aasen) uyt hare Kotten te halen.

Zelden kan men die levend krygen, vermits zy zoo rad zyn; hoewel zy nu en dan nog veel met strikken gevangen; dog meest geschoten werden.

Dog zy zullen zelden op de eerste schoot nedervallen.

Die van dit slag in 't Water leven, zyn wel 5 a 6 voeten lang, wel zoo dik, als een been of dye, zynde verder rond van lyf, en uyt den zwarten en geelen gespikkeld. De W[ater-]Le[gu]waa[n].

Deze houden zich meest op 't Land in de ruygten, in en ontrent de Moerassen op; dog weten, gejaagd zynde, gezwind in 't water te springen, houdende zich in de binnen-Waters, en Rievieren, gelyk de Caymans.

De Land-Leguwaan slingerd zyn steert om de Boomen, en houd 'er zich mede vast aan de takken.

Men

Men meſt de zelve wel in de Huyzen met Hoender-vleeſch en Ryſt, en de *Amboineeſen* maken 'er een lekkerny van; maar de *Mooren* eeten die noit. Zy trekken 'er 't dun vel van, koken die met hunne *Sajor*, of *Spenagie*, of braden dit Dier als een Hoen; ook zyn 'er *Europianen*, die 't dan wel eeten, voor al de Matroofen; ook fruyt men de Eyeren, en eet die al mede.

Naam

De *Maleijers* noemen dit Dier *Boaja Hoetan*, dat is, de *Boſch-Cayman*, de *Amboineeſen*, *Boewa*, ook noemen hem andre wel *Soa*, *Soa*. De *Spanjaarden* noemen dit Dier *Iguwana*, waar van het Neerduytſch woord *Leguwaan* ſchynd ontleend te zyn. Op *Sumatra* heeft men een kleender zoort, Cada genaamd; dog de rechte Leguwaan, die op *Java* by *Mataram* valt, werd *Sarira*, en op andre plaatſen van *Java Manjawa*, dog op *Bali*, *Alon* genaamd.

Schoon 'er tuſſchen deze Leguwaan, en de *Weſt-Indieſche*, in opzicht van de lengte, &c:, veel overeenkomſt is, is 'er nogtans ook een groot verſchil tuſſchen die beyde: want zy is wel eens zoo dik van lyf, als de *Amboinſche*. Ook heeft de *Weſt-Indiſche* over de rug doorgaans een zaage, daar de *Amboinſche* rond, en effen is. Ook verſchillen de verwen, en ſpikkels, in die beyde, voor al aan de *Caribiſche*, uytvoerig door de Heer Rochefort *Hiſt: Aut: Part: I. Cap.* 13. *Art:* 2 beſchreven.

...Li- ..., ...y- ..., in

Daar is nog een by-zoort, by den Inlander *Lipanno* genaamd, die wy by de Letter H. in Prent vertoonen.

De Water-Leguwaan krygt zomtyds de lengte van een Man, en de dikte van een Speenverken. De Honden konnen die qualyk aanvatten, alzoo zy zeer fel van zich byten; ſchoon hare tanden kort zyn, 't geen de reden is, dat zy meeſt met Roers geſchoten werden.

Dit ſchynd een en 't zelve Dier met de *Lacerta Libyca* te zyn, die de *Arabiers Dzab* noemen, en welkers vlees de oude *Arabiers* zeer prezen; hoewel deze *Lacerta Libyca* breeder van lyf is, en meer na de Schildpad gelykt, die de Hebreen ook צב *Tzap* noemen. *Bochart* in zyn *Hieroroic: Part.* 1. *Lib:* 4. *Cap:* 1. houd de Leguwaan met de *Lacerta Libyca* en de *Tzab* der *Hebreen*, nevens de *Dzab* der *Arabiers*, voor een en 't zelve Dier, dat ik niet wel toeſtaan kan.

Het byt wel fel na de Honden, dog is vry mak tegen een Menſch, die 't niet licht byten zal, als men het maar ſtout by 't vel vat.

Het onderſcheyd tuſſchen 't Manneken, en Wyfken, beſtaat meeſt in de groote alzoo 't eerſte altyd grooter is, te weten, vier a vyf voeten lang, en een dye van een Menſch dik, dat wy bevorens wel voor een Water-zoort geſteld hebben; maar dat eygentlyk de Mannekens zyn, alzoo beyde de zoorten op 't Land en in 't Water zig onthouden.

Haar ſpys

Zy eeten ook zeer geerne hout-Wormen, waarom zy ook veel met *Sagoe*-Wormen onderhouden werden. Tegen den dag roept dit Dier gemeenelyk zeer luyd, *poe*, *poe*, *poe*.

De Kemphaan.

Daar is nog een andre zoort van Leguwaanen, die men de Kemphaan, of *Soa Soa Ajer*, dat is, de *Water-Leguwaan*, noemd.

De gemeene Man hout dit Dier voor 't Manneken van 't voorgaande Dier, dog zy verſchillen zeer veel, ende hebben geen gemeenſchap met malkanderen, behalven dat ook elke zoort zyn byzonder Manneken en Wyfken heeft; ook vind men 't Manneken van 't voorgaande Dier zeer weynig, en de meeſte gladde Leguwaanen, die ik gezien hebbe, zyn Wyfkens geweeſt, en ſchoon ik zelf niet wete een Manneken daar van gezien te hebben, ben ik egter verzekerd, dat andre, die dit Dier zoo wel kennen, als ik, de Mannekens gezien, en zeer wel onderſcheyden hebben.

De Kemphaanen in tegendeel werden alle voor Mannekens gehouden, en daar van heb ik zeer klaar en onderſcheyden de Wyfkens meer dan eens gezien.

De Kemphaan nu is veel korter, en dikker van lyf, dan de Wyfkens van de bevorens beſchreven Leguwaan, zynde $2\frac{1}{2}$ a 3 voet lang.

De kop van dit Dier, den hals, en 't voorlyf, maken ontrent $\frac{1}{2}$ voet van zyne lengte, het agterſte daar by genomen ontrent de helft van dit Dier, en de ſteert alleen zoo veel, als het geheel lichaam, uyt. Ook is de kop korter, breeder, en dikker, dan het voorgaande Dier, en met meer bulten voorzien, zynde zeer fel van gezicht, en meer na de Kayman gelykende. Deszelfs oogen zyn groot en zwart, agter de zelve een ronde kaale vlek in de plaats van de ooren, en boven op de ſnuyt verneemd men twee onſcheydene neusgaten. Het heeft kleene digte muyzen-tanden; dog breeder, een dikke tong, die rondagtig, en van onder meeſt, als die van de Schildpad, aangegroeid is. Het lichaam is, als dat van een Viſch, van ribben te zamen gezet; dog die breeder, dun en buygzaam, als die van een zeer jong biggetje, en met weynig vleeſch bekleed zyn.

De pooten zyn, als die van de Leguwaan; dog dikker, in vyf teenen verdeeld, en van dunne klauwen voorzien, welke teenen aan weerzyden eenige vel-

lekens of vliezen, by na als de Water-Vogels, hebben, waar mede zy waarſchynelyk gewoon zyn te zwemmen, hoewel hare teenen niet aan malkanderen vaſt zyn.

De agterſte pooten zyn vry dikker, als de voorſte, en hebben ook langer teenen. De verdeeling der teenen is aldus: aan de voorſte pooten is de voorſte teen de kortſte, en in twee leden verdeeld, de tweede daar aan volgende; heeft drie leden, de derde teen, vier, en de vierde, (die de langſte is) vyf leden; dog de vyfde, ſtaande wat verder van de andren af, heeft wederom drie leden, en is de derde in lengte gelyk.

Aan de teenen van de andre pooten is de zelve verdeeling, uytgenomen dat de agterſte teen vier leden heeft.

Aan de binnen-zyde van de agter-heupe ziet men eenige ronde ſchubben, als oogen, die elf a twaalf in getal, en die 't Dier (zoo het ſchynd) in 't klimmen behulpzaam zyn. Kort agter de agterſte pooten ſtaat over dwers die ſcheur of opening, als aan de Leguwaan, die rond werd, als 't Dier eyeren legt.

Van den nek af langs de geheele rug is een doorgaande vinne, als een Raag van gedaante, die op zommige plaatzen in korter doornen, gelyk de ganſche plaats tuſſchen de beenen op andre plaatzen ook wel in langere verdeeld is. Inzonderheyd kort agter de agterſte pooten ryſt die vinne wel twee duymen breed, vertoonende zich by na, als een kam, die het Dier opzet, en zich wel een agtſte deel van het Dier uytbreyd. Het onderſte van des zelfs ſteert is rond.

Het bovendeel heeft twee doorgaande ſcherpe ruggen van ſchubben, die zeer digt aan een ſtaan. Aan 't onder-deel ſtaan de ſchubben ook wel in rijen dog die zyn niet ſcherp. Het ganſch lichaam is vol kleene ſchubben, die dicht op een ſtaan; dog aan de pooten (daar zy zich in rijen vertoonen) aan de ſteert, en aan de ſnuyt, zyn zy wat grooter. Die ik van dit Dier gezien heb, hadden geen kwabbe, of wannen, onder aan den hals.

De verwe van de huyd is donkerzwart, met geele vlekken, daar gelyk als eenige breede merk-teekenen opſtaan, die ontrent den hals groenagtig zyn. De kam, die hy opzet, en die zig als een Zaag vertoond, is zwart en geel-verwig, en de buytenſte kanten trekken na 't Purper of Violet, en aan den buyk des zelfs trekt het na den grauwe; dog de ſtaart is zwart.

Als dit Dier leeft, is de buyk ook altyd breeder, als aan de Leguwaan. In zyn lichaam heeft hy veel t' zaamgerolde darmen. Het vleeſch des zelfs is zeer wit, zoet, en geyl van reuk, by na als dat van de Bokken, of Geyten.

In 't lyf heeft hy geele eyeren, in twee byzondre eyerſtokken vergaderd, en in twee ruyme pypen verdeeld; die in de rechten darm dicht by de ſcheur eyndigen, maar de eyeren, gelegt zynde, zyn langwerpig en wit. Het middelſchot, of *Diaphragma*; legt tuſſchen de voorſte pooten. Het hert is kleen en driekantig, de lever is langwerpig, en ſmal, gelyk als een mild, en daar aan is een rond galblaasje: De long is kleen, en van een roode verwe, die wat na 't loodverwige trekt. De Mage is nauw, en wit, zynde bezet met eenig dik vleeſch, en zeer wel na een darm gelykende; dog zyn kronkeldarm, die over dwars legt, is wyd en ſlap, waar in ik de zaaden of beziën van de *Frutex Aquaticus*, en eenige kleene geele half-doorſchynende ſteentjens gevonden hebben, behalven welke hy ook eenige Wormen, wel wat na Duyzendbeenen gelykende, (dog niet van de vergiftige zoort zynde, of die zoo een pynelyke ſteek geven) ingeſlokt had.

Wy vertoonen dit Dier hier na 't leven afgeteekend, gelyk dat by de Letter I. te zien is. In h[...] vertc[...]

Het onthoud zig meeſt ontrent de Rievieren en zoete Wateren; hoewel 't ook wel op 't Land komt; dog 't is niet gewoon op hooge Boomen te klimmen. Ook legt het zyn eyeren ontrent de Rievieren in 't zand, en wel byzonder ontrent de Eylandekens, of Zand-plaaten, die men hier en daar in de Rievieren wel ziet. Plaat[...]

Men noemd dit Dier de Kemphaan, of de gekamde, ook wel de wilde Water- of Rievier-Leguwaan. Naa[...] zelfs[...]

De Mannekens en Wyfkens van dit Dier hebben geen eenerley kam, en verſchillen ook merkelyk in gedaante, en teekening van haar verw: want het Wyfken (dat altyd kleender is) heeft een doorgaande lage kam, die zig nergens hoog verheft; maar de kam van 't Manneken verheft zig zomtyds in 't midden op den rug, zomtyds by de agterſte pooten, en by 't begin van de ſtaart. Ook is het Manneken veel fraeijer gemengeld van verwe, en ſchilderagtiger van teekening, als 't Wyfken.

Het kan de lage Boomkens, by de Rievier-kant ſtaande, beklimmen; maar als het Menſchen of Honden gewaar werd, ſpringt het ten eerſten in 't Water, verbergende zig onder de Klippen en Steenen hier en daar, alwaar men het zeer licht vangen kan, als men het maar ſtout aantaſt, alzoo 't zeer dom, vreesagtig, en niet gewoon is te byten,

ten, als 't gevat werd, zynde vry gemakkelyker, dan die te voren beschreven Leguwaan, te vangen.

Men vangt dit Dier ook wel met strikken. Men pryst des zelfs vleesch boven dat van de gemeene Leguwaan, hoewel 't vleesch dezer Dieren nader Schildpadden; dan Hoender-vleesch, gelykt.

Geen *Moor* zal 'er van proeven; dog de Christenen, en voor al, de *Ceramse Alfoereesen*, eeten het zeer geerne.

Deze Kemphaan gelykt vry beter na de *West-Indische*, als onze rechte Leguwaan.

De Amboinsche of Molukse Chamæleon. In *Amboina* heeft men de rechte Chameleon niet; maar wel een bastaart zoort; hoewel de onze dit Diertje al mede de Chameleon, om dat het 'er wel wat na gelykt, noemen.

De gemeene gelykt eenigzins na een Hagedis, dog zy is ranker, en magerder van lyf, dat driekantig is, loopende de rug van de magere zyden scherp toe, boven op welke rug een scherpe fyne zaag is. De kop loopt styl en schielyk vry scherp af, by na als die van een Hagedis. De bek is met kleene tandekens bezet. Het is groot van oogen, die met veel kringen omzet zyn. Op de kop tusschen de oogen heeft het Dier een kuyltje, maar geen kam, of kroon, gelyk de rechte Chamæleon heeft. De nek is wel het sterkst gelyk als met tanden van een zaag bezet. Agter den bek heeft hy twee gaten, hem voor ooren dienende; onder de keel is een kwabbe, die al mede getand, of als een zaag, is; welke hy in trekken en ook opblazen kan, zoo hy maar wil. De zyden van den buyk, zoo wel als de rugge, zyn al mede als met een fyne zaag of wel zulke schubbetjens bezet, die men ook aan de zyden van de pooten verneemd.

De huyd des zelfs is ruyg, zynde steets fyn geschubt. De pooten zyn in vyf lange, dunne, buygzame teenen, met klauwtjens bezet, verdeeld. Het Dier ziet nors, stuurs, en vry fel van gezigt, even eens als of 't iemand dreygde te byten. De steert is wel rykelyk tweemaal zoo lang, als 't lyf van 't Dier, zynde rond, en uyt veel scherpe kanten bestaande, en na 't eynde zoo dun als een draad uytloopende.

Het is altyd ongemeen koud. De zyden des zelfs bestaan uyt dunne ribbekens, by na als de Visch-graaten, die men zeer wel tellen kan, als het Dier zyn adem op, of nederhaald, 't geen het zeer dikwils doet, by na gelyk men aan Menschen, die kort-ademig zyn, wel ziet.

Prent vertoond. Men ziet dit Dier by de Letter K. hier na 't leven afgeteekend, zynde 't Manneken, en by de Letter, L. het Wyfken.

De naam van dit Dier is de *Ambonsche* of *Molukze* Chamæleon, om dat het in de Moluccos mede valt, dat weynig van dit verschild. Des zelfs naam.

De gemeene Chamæleon (die ik aan de *Kaap de Goede Hope* gezien heb,) is langzaam van gang, deze daarentegen zeer rad, bewegende zich met het lyf, werwaards het Dier wil. Onderscheyd deze en de rechte Chamæleon.

Het onthoud zich op de Boomen, springende meer, dan dat het kruypt, van de eene tak op de andre zich zeer gezwind begevende. Ook leeft dit Dier niet van de lucht (gelyk men geloofd) maar van Vliegjens. Al wat het met de tanden vatten kan, houd het zeer vast; weshalven men het in de nek aangrypen moet, als men niet wil gebeten zyn.

Ik heb 'er eens een eenige dagen in 't leven gehouden; dog de Mieren hadden hem doodgebeten. By 't openen des zelfs vond men een langwerpig ey, langer dan een Duyven-ey; dog niet boven een pink dik, in des zelfs lyf.

Ook heb ik niet bevonden, dat deze doorgaans zoo van verw veranderd, als wel de *Afrikaansche* en andre; hoewel ik 'er egter eenige gezien heb (en voor al die in de Uliassers vallen) die zeer doorschynende van lyf zyn, en die verscheyde couleuren van kleeden, daar men ze opzettede, aannamen, dat hy ook niet deedt, zonder zig eerst op te blazen.

In tegendeel ziet men aan de Chamæleon, die op Hoewamohel valt, gansch geen verandering van verwe, gelyk die zich ook noit opblaast, hoewel hy mede, gelyk die van de Uliassens, zeer wel na Ys gelykt.

De *Balische* Chamæleon veranderd ook van verwe, gelyk dit voor al het Wyfken van de *Ambonsche* doet, nemende de verw van dat geen, daar 't opzit, aan; zit het op een blad, zoo werd het Groen, zit het op een zwart kleed, zoo werd het zeer bruyn en donker van couleur, en zoo 't op de schors van een Boom zit, kan men het kwalyk van de zelve onderscheyden. Egter neemd het meest de groene, graeuwe, en zwartagtige couleur aan.

Men heeft ook nog een zoort van Chamæleons, diens zage, of kam, in de nek vry grooter als deze is, die men voor het Manneken houd.

Ook is hier bekend een vliegende Chamæleon, hoewel die zeer weynig gezien werd. Dit Dier is veel kleener, dan 't vorige, zynde deszelfs lyf maar een hand breed lang, en de staart tweemaal zoo lang, als 't lyf. Het is ook vry kleener van kop, en nog steyler, ook zeer De Vliegende zoort.

ſtuurs om 't aan te zien, en vry knobbelagtiger, dan 't vorige, hebbende boven de oogen veel knobbeltjens, en daar tuſſchen ook eenige deukjens of putkens, eenigermaten na een kroontje, als dat van de Chamæleon, gelykende. Het is kort van pooten, en lang van teenen, hoekig van ſteert (gelyk de voorgaande) dog in allen deelen kleener. De vlerken zyn, als een dun velleken, met vier ribbetjens doorregen, die zig in mindere aderkens verdeelen, by na als de vlerken van een Vleer-muys, zynde verder met graeuwe en zwartagtige vlekken bezet, die zich by na als de vederen van een Vogel vertoonen. Deze vlerken zyn aan de voorſte pooten, en aan de zyden des buyks, vaſt, en als dit Dier zit, houd hyze tegen 't lyf aan te zamen gevouwen, even eens als de vogels hare vleugels doen; dog als het ſpringen wil, dan breyd het die uyt, en vliegd 'er mede van de eene Boom na de andre.

Het lichaam van dit Dierken is donkerder, dan van 't vorige, trekkende wat na 't Spaanſch groen, en zynde als met zwartagtige ſtreepen of linien gewaterd.

Onder de keel heeft het een kleen wannetje, dat het opblazen en inhalen kan. Aan 't lyf kan men geen of weynig verandering van verwen gewaar werden, waar op men 't zelve ook nederzet.

Het onthoud zich in de Boomen ontrent de Huyzen, voor al op de Limoenen andre vrugt-Boomen, aaſende op kleene Wormkens, even als de voorgaande, ook kan men niet beſpeuren, dat zy eenig ander voedzel, dan dit, hebben.

De Vliegende Hagedis. Onder de Dieren, die veel verwondering verdienen, heeft men 'er hier een, dat by den Inlander, en ook by ons, de vliegende Hagedis genaamd werd.

Zy is niet grooter, als een gemeene Hagedis, dog zy vertoond zig egter wat grooter, als andre, wanneer zy hare vleugelen uytgeſpannen heeft, die zy anders aardig tegen het lyf weet te bedekken, en met welke zy gewoon is zeer ſnel van de eene tak en Boom op de andre te vliegen.

Men ziet de zelve zeer zelden, en daarom werden zy voor een zeldzaamheyd by deze en gene Lief-hebbers bewaard. De vleugeltjens, die eygentlyk als vlerken zyn, heb ik bevonden eenigzins gemarmeld en fraay geteekend van bruyn en geel te zyn.

De gemeene Hagediſſen zyn hier in de Huyzen zeer veel tegen de muuren, en Zolders te zien. Zy is groen van lyf, zwart geſprikkeld en zommige zyn ook witagtig. Een zeer bekend Diertje; Dog 't verſchild veel van de andre. 't Heeft aan de pooten vyf klauwkens, die niet (als in de andre Hagediſſen) van een afgezonderd; maar met een velleken aaneen, en van onder gerimpeld zyn, waar mede het zig, tegen een zolder loopende, vaſt houden kan. Zy zyn dood-koud, en willen niet aangekeken zyn, of loopen dan aanſtonds weg. Van de drek van dit Dier, onder Tabak gemengd, is zeker Man op *Hila* van zyn Hoer zonder haren toleg, vergeven, en geſtorven, waterende niet dan bloed. Zy deed het egter op raad van een *Moor*, om hem te ſterker op haar te doen verlieven.

Ik hebbe van dat ſlag van Hagediſſen 'er veel, en veelerley; dog zonder vleugels, maar zeer ſchoon geteekend, gezien; weshalven men van de zelve, des genegen zynde, zeer veel zou konnen ſchryven, indien wy niet voor hadden, om van elk maar iets, en 't voornaamſte te zeggen, alzoo anders dit werk zoo merkelyk hier door zou vergroot werden, dat het den Lezer zou konnen verdrieten. Om 't welke voor te komen, wy hier maar van eenige van de voornaamſte zoorten ſpreken, die wy meynen genoeg te zullen zyn, om de nieuwsgerigheyd van den Lezer te voldoen, en te gelyk ook, om hem kennis van het noodzaakelykſte, dat wy oordeelden niet wel te konnen voorbygaan, te geven.

De P[andangs] Hage[dis]. De Pandangs-Hagedis verſchild in gedaante niet veel van de gemeene. Zy is negen duym lang, zynde de helft voor 't lyf, en 't overige voor de ſtaart gerekend. Het hoofd is breeder, als 't lyf, plat, en by naa driekantig. De bek loopt ſpits toe, de oogen zyn groot, en uytpuylende, van verwe als 't lyf, dat licht Kaſtanie-bruyn, dog na den rug wat donkerder is. Over de geheele rug liep een witte ſtreep, een ſtroo breed zynde, die zig op de kop in tween verdeelde, en ieder deel eyndigde in de oogen. Agter loopt die een vinger-breed op de ſteert, daar hy breeder werd, en eyndigd. Een vinger-breed 'er agter ſtaat een witte kring ontrent twee ſtroo-halmen breed, en zulke ſtaan 'er vyf tot by na aan 't eynde, zynde de ſtaart dun en rond aan de Hagedis. De pooten zyn in vyf teenen verdeeld, en hangen met vellekens aan malkanderen, zynde met korte ſcherpe klauwen bezet.

In de bek heeft dit Dier ſcherpe kleene tandekens, en een ſpitze tong, en des zelfs ſnuyt van de neus is rood. Men ziet dit Dier zelden, en als men 't vind, zit het gemeenelyk op de Bladeren van den *Strand-Pandang*.

De kle[i]ne Bin[g]karon[g]. Men heeft hier ook een Diertje, by de *Maleijers* Bingkarong genaamd, en een zoort

zoort van een Hagedis, dog dikker van lyf, en wel 10 a 12. duymen lang. Van kop gelykt het wel wat na een Leguwaan; zynde plat, en niet breed. Het heeft een redelyke groote bek, met ydele tanden bezet, die 't zoo vast toehouden kan, dat die niet wel, als met moeite, op te breken is. Het heeft een breede tong, die zwart is, en de oogen zyn langwerpig, agter welke het twee gaten, in de plaats van de ooren, heeft. Het lyf is breed, en by na vierkantig.

De staart is kort, rond, en stomp aan 't eynd, hebbende nog een byzonder lid, als een kleen steenken.

Over 't gansche lyf is 't bedekt met dikke schubben, die uyt den graeuwe en zwarte glinsteren. De pooten zyn korter, als die van de Leguwaan, ook rond, en in vyf lange teenen verdeeld. Zommige zyn vuyl-geel van couleur, met zwartagtige banden of streepen over de rug, aan de zyden als gebruyneerd staal zig vertoonende. Verder is dit Dier byna even eens, als 't vorige, behalven dat deze een dubbele steert heeft, alzoo het boven op zyn steert een vleeschagtige uytwasch heeft, die schuyns na agteren staat, even als men aan de Visch, die men de Pyl-staart noemd, ziet; dog niet scherp, nog stekend zynde. Tusschen dit uytwaschje, en het uyterste van 't lyf, ziet men aan zommige aan de linkerzyde van de staart nog een diergelyke uytwasch; dog kleener en scherper.

Het heeft wel een vergiftig gebit; dog is gewoon langzaam te byten, en by-na niet, dan als 't getergd werd.

Het onthoud zig in en ontrent de huyzen in de ruygte en kruyden, daar ontrent zynde; en voor al in donkere Combuyzen, Kook-huyzen, en Keukens, daar 't voor zich Holen in de aarde maakt, om voor de Katten bevryd te zyn;

Daar zyn 'er, die 't voor een Diertje houden, dat geen schade doet; dog dit is anders bevonden; want al, wat door dit Dier gebeten is, verrot, en werd ten eersten stinkende; ook zullen de Endvogels, indien zy maar van des zelfs aas eeten, ten eersten sterven, waar uyt blykt, dat 'er iets in dit Dier is, dat vergiftig en doodelyk wezen moet.

Die 'er van gebeten zyn, zullen zig strax in 't koud water dompelen, en de beete verbinden met de schors van de Lemoen swanggi, wiens reuk deze Dieren niet verdragen konnen. Om welke reden veel Inlanders, in 't Bosch zullende gaan, en bekommerd voor dit Dier, hunne voeten met die schorze bewinden, verzekerd zynde, dat zy 'er dan geen nood van hebben.

Dit is de kleene, die wy dus verre beschreven hebben, buyten welke 'er ook de groote Bingkarong, die veel grooter en schadelyker, dan de vorige, is. Deze is wit en zwart geteekend; en zommige der zelve zyn Goud-geel van verw. Dit Dier is zeer vergiftig van gebit, en brengt ook iemand met zyn steert een vergiftige steek toe. De groote Bingkarong.

Men heeft ook een *Tsjitsja* Bingkarong, die ruyg en geschubd over 't lyf is, hebbende een lange bruynagtige en grauwe gemengelde staart. Deze houden zig meest in 't Bosch op.

Indien men alle de Slangen, die hier, en op de Eylanden hier omstreeks, zeer veel vallen, beschryven zou, had men alleen daar toe een groot Boek van nooden. Wy zullen dierhalven maar die gene, die 't meest by den Inlander bekend zyn, opgeven. De Petola-Slang.

De Petola-Slang valt nu hier overvloedig; dog is hier met de *Chineesche* of *Javaansche* Barken overgebragt. Zy is nu een van de gemeenste. En die ook tot een ongelooflyke lengte groeid. Gemeelyk is zy agt, thien a twaalf voeten lang, zoo als zy veeltyds in de huyzen komt; dog in 't Bosch valt zy doorgaans grooter, en hoe dieper in 't Gebergte, hoe grooter.

Ik heb 'er een gezien, die agter 't Huys van de Heer Landvoogd in 't Hoender-kot (alzoo dit Dier op Endvogels en Hoenderen aast) gevangen, en wel 18 a 20 voet lang was. Ook heb ik 'er een van 24 a 25, en 't geraamte van een, die wel 36 voeten lang was, gezien.

A°. 1706. is 'er een op 't Voorgebergte van *Soya* gevangen, die van dikte als een Mensch in zyn middel, en die aan een hert, dat zy inzwelgen wilde, gestikt was.

Dit was een vreezelyke Slang; die door verscheyde menschen moest voortgesleept werden, en die een Vore in den grond, even als een zware balk, die men 'er oversleept, naliet.

Zy zyn gemeenelyk zeer schoon gemarmeld van teekening, ten deele geel, ten deele zwart of bruynagtig van verw; dog gansch niet vergiftig.

A°. 1676. wierd 'er een boven aan den Olifant van 17 voeten lang, en 15 duymen in de dikte, door vyf Slaven gevangen.

Men bevond ontrent twee voeten verre op de steert een gat, waar door dit Dier vuyligheyd loost, en daar ontrent twee knobbelkens, waar onder twee klaeuwen verborgen waren, gelyk zy 'er ook nog twee boven aan de borst had, die men egter zelden aan de dooden vind.

Deze gebruyken zy zekerlyk, om daar

mede de Boomen te beklimmen, die zy, dood zynde, onder hare ſchubben verborgen.

Deze Slang was wit en zwart geſpikkeld over 't geheele lichaam, dog hier en daar met wat geel en bruyn gemengeld. Aan de buyk was zy meeſt wit, dicht geſchubd, egter vry glad, zoo dat men de ſchubben kwalyk openen, of opkryken kon.

Die van deze zoort nog niet oud zyn, zyn vuyl-bruyn van verwe over 't lyf, met witte en zwarte oogen op 't zelve geteekend, daar hier en daar geele vlekjens door loopen, even eens gelyk zig die geſchilderde *Saraſſa* en *Petola* kleeden, daar zy de naam na dragen, vertoonen. Van 't gat af loopt de ſtaart toe, als die van een Aal. De kop is niet zeer groot na 't lichaam; dog aan de zelve is te verwonderen, dat zoo een kleene bek zich zelven zoo wyd opſcheuren kan, dat zy geheele Beeſten en Menſchen weet in te zwelgen; dat zy onmogelyk zou konnen doen, zoo zy 't onderſte kaake-been (gelyk men verzekerd waar te zyn) niet als een waeijer wiſt uit te zetten; een zaak, die daarom zeer weynig te ontdekken is, om dat de kop meeſten tyd in ſtukken gekapt, en vermorzeld werd.

De liſt van de voornoemde Slang, om deze of gene Dieren te vangen, hebben de voornoemde Slaven mede ontdekt: want terwyl zy op een heuvel ſtonden hout te kappen, hoorden zy beneden in de Valey een groot gedruys, even eens of 'er een hert, of wild Verken, liep.

Dit dee hen daar na toe loopen, en zy bevonden, dat een groote Slang met een wild Verken worſtelde.

Pas te voren hadden zommige klaar gezien, dat de Slang haar kop op een Boom gelegt had, alwaar zy de ſprong van het Verken afwagte, gapende zoo vervaarlyk, dat het Verken, dat bot op de zelve toeliep, dryvende de Slang in de muyl ſchoot, zwelgende dit allenskens in; dog, wat nader komende, zagen zy, dat de Slang de kop van dit Verken al geheel na binnen getrokken had, in zoo verre, dat zy nu al bezig was om 'er ook de voorſte pooten in te krygen; dog dit Verken wrong zig ook in zoo veel bogten, dat zy al verſcheyde malen malkandren tegen de grond ſlingerden.

Een van die Slaven, een *Rotinees* (want die van 't Eyland *Roti* verſtaan zig zeer wel op het Slangen-vangen) ſtak dit Dier met een dikkepaal in dat gat ontrent de ſtaart, waar op zy 't Verken (dat al half dood was, en 't geen de Jongens vorder dood ſtaken) los liet. De Slang liep met dezen *Rotinees*, die deze paal niet los laten wilde, eyverde na de Rievier, aan wiens kant dicht by 't Water een groote Spelonk was, daar zy na toe haaſtede; dog de *Rotinees* hield haar zoo lang tegen, tot dat een van zyn makkers by hem kwam, die de zelve een kap in de kop gaf, waar aan zy ſtierf.

In *Banda* op 't *Eyland Rhun*, anders *Poelo Rhun* genaamd, is, niet lang voor A°. 1687. een van die zoort van Slangen, gevangen, die van zulken uytnemende lengte en dikte was, dat agt Matroozen 'er werk aan vonden, om die maar voort te ſlepen, latende een Vore in 't zand na, die zeer verre de Vore van een zware Klappus-Boom overtrof. Zy was door 't inzwelgen van een Hert, alzoo 'er de horens niet in wilden gaan, en ten deelen ook door des zelfs huyd ſtaken, geſtikt.

De Menſchen, Honden, en andre Dieren, is zy gewoon eerſt dood te wringen, waarom zy ook wel de wringer, of de wring-Slang, genaamd werd; hoewel dit den aard van meeſt alle Slangen is. Dierhalven is 'er niet beter voor een Menſch, als de zelve op hare bogten met een mes in ſtukken te ſnyden, dat hen ten eerſten hare kragt van wringen beneemd.

Zelden egter doen zy menſchen aan; maar loeren meeſt op de Hoenderen en Endvogels; ook zyn 't goede Rotte-vangers, en de *Chineeſen* voedenze, kleen zynde, in hunne Huyzen en Jonken op. Ja veel Inlanders zullen de zelve om geen zaak ter Wereld dooden, zeggende, dat hy, die het doet, niet lang leven zal.

In de tyd van de *Heer Marville* wierd 'er in 't Kaſteel *Victoria* een groote Slang in de wooning van zyn Ed: gevonden, en op zyn bevel (hoewel zyn Slaven het hem zeer afriedden) gedood. De Inlanders, dit gehoord hebbende, voorſpelden zyn Ed:, en alle die van zynen Huyze, een zekeren dood binnen korten tyd. De Heer lachte daar gemeenelyk mede; dog 't is zeker; dat zyn Ed:, en verſcheydene in zyn Huys, kort 'er na ſtierven. Dat zy nu van het dooden dezer Slang zouden geſtorven zyn, zal geen verſtandig Menſch gelooven; maar wel dat men, om zyn zeggen te bewaarheden, en tot ſtyving van 't bygeloove der onnoozelen, dien Heer, en de zynen, wat ingegeven heeft, daar zy kort daar na van geſtorven zyn, dat ik 'er van geloove.

Ik heb 'er in de tyd van de *Heer Schagen* een van 17 a 18 voeten in de groote Galdery zien leggen, die wonderlyk ſchoon getekend van vel was, en heerlyk met groene, geele, flaeuw-zwarte, en blaeuwe ſtrepen door een gemarmeld, waarom zyn Ed: de zelve ook uitſchilderen liet.

Het

Het is my op zekeren togt, tusschen *Hoetoemo* en de *Pas Baguwala*, gebeurd, dat wy op den weg zoo een *Oelar Petola*, of *Petool-Slang*, zagen leggen, over welke eenige van myn dragers een vry wonderlyken sprong met my, en mynen draag-stoel, maakten, waar van door my de reden gevraagd zynde, zy my zeyden dat 'er een Slang was, waar op ik hen gebood de stoel neer te zetten, en dezelve dood te slaan.

Ik nam dierhalven een dikke tak van een Boom, dat ook anderen deden; dog wy konden die niet dooden. De Meester van *Hoetoemoeri* zey my, dat die Slang met geen dikke stok; maar wel met een *Gabba Gabba*, of tak van een *Zagoe-Boom* (die zeer licht, en vol lucht-gaatjens is,) kon dood geslagen werden zoo men de kop daar mede maar trof, alzoo dit licht hout die 'er', dan een zwaarstuk houts, vermorzelen zou.

Dit scheen my onmogelyk, dog het wierd my kort daar aan getoond: want dat de zware slagen van andre met een dik hout niet hielpen, had ik gezien, en zelfs bezogt; maar nu zag ik maar weynig lichte slagen met een *Gabba Gabbatje* op de kop van de Slang geven, en zy was aanstonds dood. Wat hier van nu de reden is, wete ik niet; ten zy 'er in de *Gabba Gabba* zelf iet, dat men den aard van dit Dier niet over een komt, en doodelyk is, te ontdekken zyn.

Die zulk een Slang in hunne Huyzen hebben, zullen die, al zyn zy ganfch niet bygeloovig, niet dooden, om dat zy de Rotten, die 'er op de Zolder zyn, zeer net weet te vangen, latende die zonder zich te verroeren, over 't lyf loopen; dog zoo als zy van de kop springen, hapt de Slang toe, en weg is de Rot; daarom werd zy ook veeltyds de Rottevanger genaamd.

Zoo lang zy voedzel boven vinden, onthouden zy zich daar; maar als 'er niets meer voor haar is, komen zy wel na beneden, hoedanig 'er eens een van myn Zolder op een Zoldertje ontrent een steek-trap gekomen was, daar zy onder de muylen en schoenen als een Scheepstouw, in verscheyde bogten, met de kop in 't midden, opgeschoten lag, gelyk wel meest hare gewoonte, en voor al in 't Bosch, is, slaande daar het eynde van haren steert om de tak, of ontrent de Wortel van een Boom, en leggende dus in bogten opgeschoten, met de kop in 't midden zeer wel bewaard, van waar zy dan zich zelve in een oogenblik op 't een of 't ander Dier, en zomtyds ook wel op deze of gene Menschen, weten te werpen, als men zou meynen 'er nog verre van te zyn.

Ik belastte aanstonds de voornoemde Slang, die al fraey lang was, te dooden, gelyk myn Jongens deden; dog zedert die tyd wierden wy meer, dan te voren, van de Rotten geplaagt; zonder dat ik, of iemand van de myne, gestorven zyn; daar de Inlanders over verbaast stonden, die daar niet wisten door te geraken, dan alleen met te zeggen, dat zy geloofden, dat de Duyvel, of de Geest, die in die Slangen regeerde, zoo veel macht niet over een Predikant, als over een ander Mensch, had.

Ik zey, dat het altemaal maar van haar bygeloof, en van deze en gene Konstenaryen van die gene, die hen dit wysmaakten, kwam; maar dat het anders maar enkel opgeven, zonder eenige grond of mogelykheyd, was; dog met botte Menschen, in welke het bygeloove reeds zoo diep ingeworteld is, is het vrugteloos te redeneren, alzoo zy geen begrip daar van hebben, en nog blinder door hun bygeloove werden.

Dat de *Chineezen* deze Slang in hunne Huyzen met eyeren, enz. opvoeden, aanbidden, eeren, en zeer plegtelyk, als zy een reyze zullen doen, op hunne Jonken mede nemen, en met een groot gerammel van bekkens na, en ook voor 't voltrekken der Reyze, van boord brengen, is een bekende zaak, en zy zullen zonder de zelve geen Reyze ondernemen, vast-stellende, dat die anders ongelukkig voor hen uytvallen zoude. Slange-dienst der Chineesen.

Dat de *Alfoereezen* de zelve eeten, hebben wy bevorens al gezegt. Veele zoeken ook zeer na haar vet, dat bevonden werd zeer heylzaam, en van groote nuttigheyd in de genees-kunde te zyn, wanneer 't van jonge Slangen is, en, gesmolten zynde, bewaard werd, dat noit stold; dog zoo 't van een oude Slang is, werd het wit, en als Boter, ook garstig, en sterk van reuk. Dit is heerlyk tegen verstuykte leden.

Daar zyn 'er, die de pooten dezer Slangen by zich dragen, om gelukkig in 't speelen te zyn; dat waarschynelyk net zoo veel helpen zal, als dat zommige de tong by zich voeren, om welsprekende te werden.

Daar zyn 'er ook, die van een steen, die deze Slangen of zommige onder de zelve, in haar hoofd voeren zouden, spreken. De Inlanders noemen die steen *Comala Oelar*, of de *Carbonkel-steen der Slange*, zynde de heerlykste onder de Robynen. Men kan hier over na zien het 3[de] Boek 58 Cap. van de *Amboinsche Rariteyt-Kamer* van de Heer *Rumphius*, die verscheyde opmerkkelyke zaaken, hier toe behoorende, aanhaald. Gelyk deze Yslelyke gedrogten byzonder groot Slange-Steen.

op

op *Boero* 4 a 8 vademen lang, en als een zware Boom dik, wit en zwart gevlekt, ontrent *Tomahoe* vallen, alzoo wilt zekere *Orang Kaja* wel eer te zeggen, dat hy zoo een Slang had helpen de kop afkappen, waar in hy een *Mistika Oelar*, of *Slangen-steen*, tusschen 't hoofd en de ruggegraat gevonden had, die by dag by na wit, of als bleeke Barn-steen, en by nacht vuyrig was. Hy had die steen toen nog; dog wilde dezelve niet toonen; waarom niemand der onzen, die 't hem hoorden verhalen, dit wilde gelooven.

Ik hebbe bevorens een ander geval van zulk een *Comala* verhaald, zoo van zeker Man op *Honimoa*, die'er een gehad hadde; maar die hy by zekere brand kwyt geraakt was, als ook van die steen, om welke de tegenwoordige Koning van *Batsjan* by myn tyd in *Amboina* gekomen is, om de zelve te zoeken, en ze wederom te halen van die gene, op de Kust van *Hitoe*, die ze van een van zyn voor-Ouders, maar te bewaren gekregen had; dog zy wierd 'er niet gevonden.

Dietweederley 's. Het is egter zeker, dat 'er een ander slag van ronde platte steenen is, die de gedaante van een ronde platte boon, ontrent zoo groot als een dubbelken of kleene drie-stuyvers, hebben, die wit van binnen, en zwart van couleur van buyten en in den omkring zyn, en die zommige zeggen, dat al mede in 't hoofd van een Slang vallen, dog van welke andre waarschynelyker oordeelen, dat zy te *Goa*, of op *Ceylon*, en elders, door de *Bramines* van de levende Deelen van de *Cobra Capella* (een zoort van Slangen) gemaakt werden. Men wil dat zy daar toe 't hoofd, 't hart, de lever, en de tanden met een goed deel *Terra Zegillata* gebruyken.

De roode Petool-Slang. Het zy daar mede, zoo 't wil, dat 'er de steenen zyn, is zeker. Ik heb 'er verscheyde gezien, en bezit 'er een, die ik (gelyk ik elders bevorens reeds verhaald heb) hebbe zien gebruyken ontrent een Slave, die van een Visch, die men de opblazer noemd, gesteken was, en die, voor dood t'huys gebragt zynde, in korte tyd door deze steen, op de wyze, bevorens reeds by ons beschreven, gered wierd, en weer daar henen sprong.

Hier valt nog een andre Slang, die over al zoo rood, als Koper, uytgenomen aan den buyk, daar zy geel en wel een vadem lang is. In een van deze wierden 23 eijeren, die kleen en week waren, gevonden. De tong was in tween gespleten; dog de zelve stak in een korte pype, daar zy ze intrekken en uitschieten kon.

De Inlanders noemen deze de roode of de Appelbloezeme Petola-Slang, alzoo zy by na schynd Purper te zyn.

Zy heeft vier langen tanden in haren bek, die onder en boven staan, zonder dat 'er meer andre in bespeurd werden, dan alleen een eenige zeer korte, die alle dicht in 't vleesch stonden.

Men weet niet, dat zy schade doen; ook vangen zy Rotten.

Zy onthouden zich byzonder op lage *Pandang-Boomen*, en ook wel op de *Calappus-Boom*. Men zegt dat 'er, kort voor de groote aardbeving A°. 1674, een Manneken van deze zoort boven de deur van een Huys met een kuif op de kop gezien is, die zig ten eersten daar op weg pakte, zonder dat men die, wat moeite men ook dede, heeft konnen vangen; dog verscheide lieden hadden de zelve zeer klaar gezien.

Daar is nog een ander Petool-Slang, die de Inlanders *Oelar Tsjinde* noemen. Dit is de rechte en wel de fraiste Petool-Slang, maar zy werd niet boven een vadem lang, en daar alle Slangen een platte kop hebben, heeft deze een verheven ronden kop. De kleene Petool-Slang, Oelar Tsjinde.

Des zelfs lichaam is zeer fraay geteekend met zwart, groen, geel, rood, en alle deze verwen zyn aardig onder een gemengeld, even als de zyde-kleedjens, die de *Maleijers Tsjinde* noemen, van welke zy ook haren naam voeren.

Deze, en de vorige Slang, verbergen zich veel in nieuwe vaartuigen, waar door zy zeer licht met de vaartuigen van deze en gene van *Java* hier gebragt werden. En schoon de *Chineezen*, of Inlanders, die vernemen, zullen zy die geenzins 'er uit doen, maar houden de zelve voor een goede geest, die hen geluk toebrengen zal, waarom zy die ook zullen voeden, en opkweken met eyeren, en andre kost, die zy weten, dat dit Dier geerne eet. Ja al komen zy s' nagts op hare koijen, zy zyn 'er gansch niet bang voor, en laten haar daar blyven, dog by daag vertrekken zy weer van zelfs na hare schuilhoeken.

Op deze wyze van zyn deze Slangen, voornamelyk van *Rembang* op *Java*, hier gebragt.

Daar is hier nog een Slang, die ruim een halve elle lang, graeuw van verwe met roode vlekken, dun en plat-agtig van kop, smal van hals, en zwartagtig van rug is, onthoudende zich op de Boomen, en wel voornamelyk op de *Calappus*- en *Pizang-Boomen*, en zich onder des zelven drooge bladeren verbergende. Indien zy by ongeluk van boven neder komt te vallen, blyft zy op die plaats in malkandren geschoten leggen, zonder zig oit weer te bewegen, en De Asch-Slang.

komt

komt dan gemeenelyk zoo te ſterven.

Zy werd by de Inlanders gemeenelyk de aſch-Slang, na haar aſch-verwe, genaamd.

Zy doet geen kwaad, zoo men 'er niet op trapt, of haar geen kwaad doet; dog zoo men op *Bali* onvoorziens op deze Slang trapt, byt zy, en dan is die beet zeer gevaarlyk; maar zy hebben daar tegen ook een zeer goed tegengift, of een genees-middel, waar op zy gerust zyn.

Wild gy nu weeten, waar het van daan komt, dat deze Slang, zoo ras zy op de Aarde valt, ſterft, de *Baliërs* geven 'er deze verdichte reden van. Zekere Vogel, by de *Maleijers Boerong Lalan*, en by ons de Coescoes-Vogel genaamd, vuil en zwart van ſtaart, en op zekere tyd met deze aſch-Slang in geſprek geraakt zynde, betuigden geen van beiden met het lot, hen te beurt gevallen, te vreden te zyn, en vonden dierhalven goed een ruiltje te leggen. De Slang zwoer, dat zoo zy weer op de aarde kwam, zy aanſtonds zou ſterven, en dus zwoer die Vogel 'er tegen, dat, zoo hy weer op de Boomen kwam, hy niet langer in 't leven blyven zou

Cœci- of de g.

Zedert dezen tyd bleef die Slang op de Boomen, en de Vogel onthield zig na die tyd in de Coescoes, of in 't *lang ſny-Gras*, daar hy zich met een ſchorrende ſtem, even als of hy iemand uitlachte, hooren laat; dog hy wagt zig wel om weer op de Boomen te komen. De Slang daarentegen komt wel menigmaal haaren eed te overtreden, dog als dat gebeurd, komt zy ook te ſterven. Dit is zoo een *Ambonſche* vertelling.

Men heeft hier ook de blinde Slang, by de onderſcheiders der Slangen *Cœcilia*, en by de *Maleijers*, *Oelar Mata-Boeta*, genaamd.

Zy is op zyn hoogſte een kleene elle, of twee voeten lang. Ook is zy vuil-zwart op de rug, en aan de buik vuil-wit; dog jong zynde is zy niet boven een voet lang, en meeſt graeuw. De kop en ſteert zyn by na van eene gedaante, en beide vry ſtomp en kort of toeloopende, om welke reden zommige haar twee koppen toeſchryven, dat een misſlag is, aangezien men aan de kop den bek en de oogen zeer wel, maar niets daar van aan den ſteert onderſcheiden kan.

Zy doet geen ſchade, onthoud zich onder de aarde ontrent de Huizen; dog in de regen-tyd, als 't Aardryk vol Water is, komen zy uit hare Schuil-hoeken wel voor den dag, en kruipen in de Huizen, zonder dat zy egter iemand byten, ſchoon 't wel gebeurd, dat zy over de lichaamen der Menſchen henen loopen, en zelf ook wel aan de Tafel komen, als men zit en eet, waar uit gegiſt werd, dat zy of blind, of niet zeer ſterk van gezicht zyn.

De blaeuwe Gift-Slang.

Hier is een kleene blaeuwagtige Slang van ontrent anderhalve voet lang, en een paar duim, of niet wel zoo dik, die ik menigmaal over de weg heb zien loopen. Deze is een van de vergiftigſte, die men hier kend: want de wonde, die zy byt, is ongeneesſlyk. Men noemd ze gemeenelyk *Oelar Biſa Biroe*, dat is de blaeuwe Gift-Slang. Zy is zoo ſnel van gang, dat men geen oog op hare beweging kan houden, zoo dat zy ten eerſten weg is.

De dunne Gift-Slang.

Daar is nog een zeer dun Slangetje, dat by na als een darmken, en pas een pink dik, dog by na een el, of anderhalve voet, lang; maar welkers beet mede doodelyk is. Zy noemen deze Slang, *Oelar Biſa nipis*, dat is, *de dunne Gift-Slang*.

Men heeft 'er nog een, die zeer wel na een Pierworm gelykt, en pas een ſpan lang is, onthoudende zig in vaſte kley-aarde, daar men de zelve in 't graven ontdekt, en bevind van een zeer radde beweging te zyn. Dit Slangetje is zeer ſchoon en licht-blaeuw van verw; dog de groote werden op de rug wel wat bruin, zynde anders zeer glad en glimmend, als of zy met Olie beſtreken waren, voornamentlyk als zy groot, en wat zwartagtig of bruin op de rug geworden zyn. Des zelfs beet is vergiftig, veroorzaakt lamheid, en is moeijelyk te geneezen. Zy zyn zoo hard, dat zy by na onkwetsbaar, of onſnybáar zyn,

Zy noemen dit Slangetje ook het blaeuwe, dog, tot onderſcheiding van de vorige ook de Olie-Slang. Men mag het ook wel de Hemels-blaeuwe Slang noemen, om dat hare verwe daar eenigzins na trekt.

Wat eygentlyk in deze Slangen vergiftigd, en de wond gevaarlyk maakt.

Men heeft hier van de Gift-Slangen aangemerkt, dat het kwaad, of de vergiftiging, niet zoo zeer van de beet dezer Slangen, als wel van zekere gift-blaasjens, die men langs de tanden dezer Dieren verneemd, voortkomt, en die, zoo als de beet van de Slang gedaan werd, komen te berſten, en zich dan te gelyk in de wond ontlaten. Als men nu van zoo een Slang gebeten werd, na dat die blaasjens pas geberſten zyn, zou men zoo veel gevaar, en ook 't zelve dan niet hebben, als men zoo een Slang eerſt op eenige lappen of todden byten liet. Een zaak, die ik liever een ander wil laten beproeven, en gelooven, dan zelfs bezoeken. Als men nu een etmaal 'er na komt, zyn (zoo de onderzoekers van dien zeggen) die blaaskens weer aan een gehegt, en als bevorens met hun vergift vervuld.

De Bali-fche Berg-Slang.

Men heeft hier een Slang, die oorfpronkelyk op 't Eiland *Bali* valt, zynde negen voet lang, en een arm dik, zwart by na over 't geheel lyf, dog witagtig onder den buik. Zy heeft de kleenfte kop onder alle de Slangen. Zy is zeer vol fchubben; dog die ftaan alle tegen malkanderen aan, en, dat zeldzaam is, van de kop tot het midden van haar lyf agterwaards, en van 't einde des ftaarts voorwaard gekeerd, om welke reden zy in haren voortgang geen groote vaart maken kan. Daarom is zy ook gewoon, als zy een menfch, of eenig wild Dier, aandoen zal, overeind zich en 't hoofd en voorlyf op te rechten, en dan zoo den zelven te befpringen. Des zelfs beet is doodelyk, ja al raakt zy een Menfch maar aan, zoo is het zeer gevaarlyk, alzoo 'er, op de bloote aanraking van de ftaart van dit Dier Menfchen dood by nedergevallen zyn. Ook gebruiken daarom de Koningen van *Bali* 't gebeente zelf van deze Slang voor aan hunne gift-fpatten, verzekerd zynde, dat die wond doodelyk is, en daar zyn 'er zeer weinige door geneesmiddelen hier van opgekomen.

Om deze Slang te ontgaan, moet men noit recht uytloopen, alzoo zy met haar fterke fprongen dan iemand zeer haaft inhalen zoude; maar als men ter zyden uytwykt, kan zy zoo wel niet volgen, om dat zy zich zoo niet draijen en wenden kan. Men moet ze niet naderen, maar van verre fchieten, als men wil zeeker zyn.

Zy vallen zeer diep in 't Gebergte, en komen zelden te voorfchyn.

Men moet, als men die gefchoten heeft, en hare beenderen bewaren wil, de zelve eerft wel laten verrotten, en na eenige tyd de zelve eerft aantaften.

Men noemd deze Slang op *Bali*, *Salan-Boekit*, dat of de *Berg- of Heuvel-Slang*, beteekend.

De groene Slang.

Men heeft hier in *Amboina* ook een groen Slangetje, dat drie voeten lang, en een duim dik is. Het is wat verheven van kop, groen over 't geheel lyf, en onthoud zig meeft op de Boomen, dat zeer goed is, alzoo 't zelve, zoo 't beneden kwam, zeer veel fchade doen zou, vermits des zelfs beet mede doodelyk is.

De fpuyt-Slang.

Daar is nog een andere Slang, die zy de fpuit-Slang noemen. Zy is wel zes voeten lang, en ook wel langer, en dikker als een arm, donker-rood op de rug, en groenagtig aan de buik, onthoudende zig op de lage Boomkens, die men de *Tsjili Hoetan*, of *Bofch-Ritsjens*, noemd. Zy ftreeld de Menfchen zeer, en ontwykt de zelve; dog als eenig Beeft haar naderd, fpuit zy haar vergift na de zelve, 't welk de zelve, zoo 't hen raakt, ten eerften fterven doet.

Men heeft nog een andre, die ze *Oelar Cawat*, dat is, *de Koperdraad-Slang*, noemen. Deze is ook wel drie a vier voeten lang; dog maar een kleene vinger dik, donker-graeuw op de rug, geelagtig aan de buik, en houd zig op in holle Boomen, of in de ruigte, daar zy opgefchoten blyft leggen. Zy verweerd zig nu en dan wel, als men die aandoet; dog zy doet geen kwaad.

De Koperdraad Slang.

Ook is hier nog een geele Balifche Slang, die drie voeten lang, donker geel van verw, op de rug wat zwart-agtig, en die zig op de wegen gemeenelyk onthoudende is, daar zy gewoon is de voorbygangers zeer onverwagt toe te fchieten, te byten (dat meeft 's nagts gefchied) en dan weg te loopen.

De geele Balifche Slang.

Buiten deze heeft men een Slang in *Amboina*, die wel de gevaarlykfte van alle, en de Angel-Slang, dog by die van de *Uliaffers Moenalatol* genaamd is.

De Angel-Slang.

Zy valt alleen in de *Uliaffers*, of op *Oma*, *Honimoa*, en meeft op *Noeffalaoet*, dog men heeft 'er ook op *Amahey* gevonden. Zy is twee fpannen lang, gelykende zeer wel na de *Oelar Mata-Boeta*, of de *Blinde-Slang*, dog zy is breeder van kop, en heeft een fmallen hals, een breede platte geele buik, een bleek-geele rug, en een ftompe ftaart, aan welkers einde zy een zeer vergiftigen rechten Angel verbergd, die zy uitfchieten en inhalen kan. De beet van deze Slang is zeer gevaarlyk; dog de fteek van haren Angel doodelyk. Zy is donker-zwart van rug, en zommige zeggen, dat de buik ook wel graeuw en zwart-gefpikkeld is. Zy onthoud zich op de wegen onder de ftruiken en bladen, doende van daar, by een fchielyke fprong, Menfchen en Dieren aan. Zy fteekt gewoonlyk eerft met haren angel, en byt daar na, loopende dan ten eerften ook weg, en na 't Water. Zoo de Inlanders zeggen, zou de beet nog fteek zoo doodelyk niet zyn, zoo de gekwetfte ten eerften, en eer dan de Slang, het gekweft deel in 't Water fteken kan; dog zoo de Slang eer in 't Water geraakt, dan is 't met de gekwetfte gedaan; dat wy voor een *Ambonfche* vertelling zullen aannemen; dog dit is zeker, dat die gene, die door deze Slang gekweft is, ten eerften zeer veel bloed kwyt raakt, zoo dat het naeuwlyks te ftelpen is.

Men befpeurd, dat de gebetenen door dit Dier aanftonds een doodelyke dorft krygen, ook mogen zy niet onder eenig dak gebragt werden. Het befte middel vooreerft is, om de gekwetfte voet ftyf met het het fny-Gras *Laban* te binden, op dat

het

het vergift niet na 't hert voord-loope. Op de wonde zelf gestoote en heet-gemaakte Peper met dat ſny-Gras, of wel met het Blad, *Terminalis* genaamd, gebonden, is een van de beste middelen tegen die ſteek of beet, gelyk ook de witte Wortel van de ſpat-Wortel, ingenomen zynde, of op de wond gelegt, goed is, alzoo dat ten eersten ſterk zweeten, en braken doet.

Al is men nog een vadem van de zelve af, is men nog niet zeeker tegen een ſprong der zelve.

Zy heeft in den bek wel geen onderſcheide tanden, maar egter een ſcherp gebit, als van Kevers.

Indien zy in eenige Thuin gekomen is, durft geen Inlander daar in komen. Zy zyn 'er doodelyk bang voor, ſchoon zy 'er nog al eenige zeekere en goede genees-middelen tegen hebben; waar toe zy egter meest de Wortel van de *Petasites* gebruiken, door welke zy zoo een gekwetsten, zoo zy hem maar tydelyk verbinden, en by hem komen konnen, al in een redelyk korten tyd weten te geneezen; maar als dat geſchied, dan moet men ook gelooven, dat de gekwetste eer, dan die Slang, in 't Water geraakt is; want anders was dat, volgens hare bygeloovige gronden, onmogelyk.

Slang ... t poo- Een van de zeldzaamste Slangen alhier is de Slang met pooten. Deze ſchynd ten deelen wel een Salamander, en ten deelen een Slang te zyn, en wel meest na een Leguwaan te gelyken; hoewel ik 'er tweederley zoorten gezien heb, de eene op *Oma*, en de andre op *Larike* vallende.

... van ...a. Die van *Oma* geleek wel een groote Hagedis met vier pooten te zyn. Zy was vyfthien duimen lang, rond van lyf, als een Leguwaan, breed en dik van kop, die voor rond, en onder in den bek van twee reijen ſtompe en korte tandekens voorzien, en hebbende een lange tong, die van vooren zeer hoog-blaeuw is, en welke zy zeer verre weet uit te ſchieten. De pooten zyn in vyf dunne klaeuwen geſpleten, niet aan een vast, en van kromme ſcherpe nagels voorzien.

Dit Dier had een ronde ſtaart, die allenskens ſpits toeliep, zes en een half duim lang was, hebbende aan 't einde een haakje als een klaeuw, even eens byna, als de Scorpioen.

Men zag aan 't zelve veel ſchubben, maar over het ganſche lyf, en op den ſtaart had het Dier geen ſpikkels, of ſterren, gelyk anders de Gekko heeft; hoewel 't onder aan de pooten geſpikkeld was, gelyk 'er ook dwars over 't lyf en den ſteert vale ſtreepen liepen. Op den rug was het wat bogtig, en aan de eene kant zwart-bruin, en aan de andre Goud-geel en glimmend, dog beyde onder aan den buik wat bleeker. Des zelfs hert en ingewand is by na als die der Viſſchen; dog de gal vertoond zig zwart.

De Slang met pooten, die op *Larike* valt, komt meest met de vorige over een. Zy valt ook 13 a 14 duim lang, is mede ſtomp van ſteert, zoo dat men niet zien kan, of zy een angel heeft, of niet. De kop is plat, van onder geel, en de bek met een rey dichte ſtompe tanden, en van een tong, die agter breed, en dik, en voor lang, ſpits, en azuurblaeuw is, voorzien, zoo dat zy by na een Honds-tong ſchynd te zyn, voor breed en lang; maar als zy blazen wil, maakt zy die ſpits en licht blaeuw. Die van Larike.

Zy is zoo hard van gebit, dat zy ſtukken uit Ebbenhoute ſtoelen byten kan, en zy kan een mes, 't geen zy in den bek heeft, zoo vast houden, dat het 'er niet uit te krygen is.

De verdre gedaante is, als die van de vorige; dog in de verwe is eenig verſchil, alzoo de ſtreepen aan deze laatste zoo recht niet, als aan de vorige, loopen, maar zig krom en onordentelyk, by na als de Baaren, van geel en zwart te zamengemengt, dan breed en dan weer ſmal vertoonen, hebbende aan den buik geele en zeer donker-bruine ſpikkels, als mede aan de pooten. Het ganſch lyf is ook geſchubt, en die 't Dier niet kend, zoude het voor een kleene Leguwaan aanzien. Het loopt de Menſchen na, en blaast na de zelve zeer ſterk, voor al, als men het tergd, maakende, eer ze blaast, zyn buik zeer rond, en ſtekende zyn licht-blaeuwe tong zeer verre, en al ziſſende, uit, gedurende welk uitſteeken van de tong de bek als vol ſlym of ſchuim is; al 't welke het zelve na 't blazen weer intrekt, werdende dan weder zeer dun. Dit Dier vertoond zig zelden op *Larike*. Daar zyn 'er geweest, die dat eenige dagen aan een met Ryst opgevoed, en, 't zelve aan een ſtrop houdende, 'er mede geſpeeld hebben, zonder kwaad te doen, vermids het gemuilband was, dog 't ſtak met de ſteert niet, een blyk, dat het geen angel had.

Het vorig Dier van *Oma* onthoud zig in de ruigte op de gemeene wegen, en ook wel in holle oude Boomen, beſpringende van daar Menſchen en Beesten, die 'er voorby gaan, ſlaande de zelve, even als een Kayman, eerst met de ſtaart, ſteekt met zyn angel dan, en byt daar na; al 't welke de *Larikeſche* niet doet, die maar ſterk iemand aanblaast, en een zeer koude lucht uit-ademd, die byzon-

Oo 2 der

der vergiftig is, doende de menschen 'er van opzwellen, hoewel 'er op *Larike* ook eenige gevonden, zyn die beten, en welker beeten men vergiftig bevonden heeft.

De Honden zyn op deze Slang zeer verbitterd, vervolgen die zeer, en byten ze dood; dog zoo zy hier of daar van de zelve eerst gebeten werden, zwellen zy ten eersten op, en besterven het gemeenelyk.

Daar zyn enkele gevallen, dat dit Dier by de regen-tyd ook wel in de Huizen gekomen is; dog dit is zeldzaam.

Haar naam. Men noemd ze, tot onderscheiding, ook wel de blaas-Slang, of wel meest de Slang met pooten; maar de rechte Inlandze naam is *Pananat*, en van dit Dier is 't waar, dat, zoo men 'er van gestoken, of gebeten is, en men in een quartier uurs by geen water komen kan (dat het beste genees-middel bevonden is) men weg, en niet te herstellen is; een zaak, waar in al de Inlanders overeenkomen, en daar men niet aan twyffelen moet, alzoo men bevonden heeft, dat alle die gene, die binnen die tyd by Water kwamen, geneezen, en alle de andre ten eersten daar na overleden zyn.

De water-Slang. Men heeft hier ook een zoort van Slangen, die wel eigentlyk onder de Water Dieren zou behooren gebragt te werden; maar die wy, terwyl wy hier nu bezig zyn van de Slangen te spreken, best oordeelen hier mede haar plaats te geven, om dat het de moeite niet weerdig is, die alleen onder de Visschen te plaatzen.

Het is een Water-Slang van zulk een verschrikkelyke gedaante, en met zulk een vreezelyken kop, dat zekere *Kilangers*, die 'er een ontrent hun Strant agter 't Gebergte gewaar wierden, getuigden, dat zy als een zeer dikke balk, ettelyke vadem lang, en van een kop als een kleen vat voorzien was. Deze Slang, die zeer schielyk en zeer styl uit der Zee overeind rees, deed twee dezer voornoemde lieden, in een *Parahoe* of *Canoa* zynde, zeer stout aan. Zy ley haar verbazenden kop op de kant van de *Parahoe*, en spoog de zelve in een enkele reyze wel half vol slym; dog zy verliet hen ook (dat een groot geluk was) zeer schielyk, misschien door eenig ander Zeegedrogt van onder aangedaan zynde, waar na die lieden van *Kilang* niet nader onderzocht hebben, alzoo zy doodelyk bestorven, en maar verblyd waren, dat zy aan het eerste Strand konden geraken.

De Celebische Basiliscus. Men heeft op het groot Eiland *Celebes* een Slang zeer diep in het Gebergte, die de Strand-Lieden nog niet al te wel bekend is; maar de Berg-Lieden, en voor al de *Toradjas*, kennen die zoo veel te beter, alzoo zy in haar Land valt. Zommige beschryven de zelve zoo, dat zy zich in de lengte en dikte als een Kat in een rollen kan, dat zy, even als een Haan, een kam op 't hoofd heeft, en meest rood van lyf, en dat dit Dier zoo vergiftig is, dat al de groente rondom des zelfs nest verdord.

Als zy Menschen gewaar werd, schiet zy na de zelve, spuwd haar vergiftig speekzel na de zelve uit, en dood hen daar mede.

Het gebeurd echter zomtyds, dat de *Toradja's* de zelve schieten, getuigende, dat zy uit de nek van deze Slang een witte steen, even eens als een donker Kristal, in de gedaante van een gekloofde Kogel hebben gehaald, die zig aan de kant, die van den dag afgewend was, tusschen den peerschen en blaeuwen vertoonde. De *Toradja's* noemen deze steen *Coloentoebo*, en die zoo een steen heeft, draagd ze, om stout en dapper te zyn, altyd by zich, alzoo zy (hoewel zonder grond) vast-stellen, dat zoo een onkwetsbaar, hoewel 't ook wel anders ondervonden, en waar op dan vastgesteld is, dat, indien zoo een niet gekwetst wierd, dit maar zoo by geval, en zonder eenige verborgene reden geschied zy.

De zee ... deszelfs ... Men heeft diergelyken zoort ook ontrent *Macassar* eens vernomen, wiens kop zig by nacht als een gloed des vuurs vertoonde, hoedanig een 'er ook eens op *Gammalamma* in *Ternate* gezien is, hebbende een doorgaande kam, een roode rug, en by nacht een zeer vuurig hoofd, vergiftigende ook alles, daar zy maar ontrent kwam.

De *Macassaren* noemen dit Dier Derrejangan, de *Maleijers* Sangaman; dog dat, van de *Macassaar*, had eenige gedaante na een rood Hoen, waarom dit voor de Basiliscus gehouden werd.

De *Toradjas* noemen de zelve de *Gift-bewaarder*.

Zy is zoo vergiftig, dat de Vogels, die 'er kort over henen vliegen, dood ter neder vallen. Veel Koeijen, en andre Dieren, van 't Gras etende, daar dit Dier gelegen heeft, sterven ten eersten.

Men oordeeld, dat, zoo de *Mistika*, of de steen, uit dit Dier, nog levend zynde, bekomen was, die by nacht een groot licht van zich geven zou, en dan al mede voor een *Comala*, of *Karbonkel-steen*, doorgaan zou.

Zy is in 't gemeen maar 3, 4, a 5 voeten lang, en een arm dik.

Laolipli... Men ontdekt hier nu en dan ook een zoort van een Worm, by na als *Amphisbæna Multipeda*, of als de *twee-hoofdige Slang*. Men zou die veel beter onder de duizendbeenen mogen rekenen; dog zy werd

werd voor tweehoofdig gehouden, om dat zy agter en voor uit gaat. Zy is van groote als een groote Duizendbeen, dog dikker en ronder, een kleene ſpanne lang, en een pink dik, met een hoornagtige en korſtige huid bedekt, en in zekere leden en kringen verdeeld, van welke men 'er, behalven de kop en de ſteert, 56 tellen kan, ziende van verre als blaeuw gepolyſt Yzer 'er uit; dog de leden zyn met witte kringen afgeſcheiden. De zelve heeft van onder een ontelbare menigte van zwarte pooten, by na als een Duizend-been, die zich in 't voortgaan als de baaren bewegen. De kop is als die van een Duizendbeen, waar op zy twee korte horenkens met leden heeft voor uitſteeken. Ook heeft zy aan 't voorhoofd twee zwarte vlekken, als of 't oogen waren, welke teekenen men aan 't agterdeel niet beſpeurd, hoewel zy in 't agteruitgaan het agterdeel even zoo wel, als 't voorſte deel, voortzet. Zoo ras men dezelve aanraakt, rold zy zich in een, en blyft zoo leggen. Van binnen vind men alleen een zwartagtige vogtigheid, even als dik Bier, zeer ſterk riekende, en in de neus kittelende even als moſtert. Zoo deze vogtigheid iemands oogen raakt, die werd aanſtonds blind; dog de huid raakende, maakt zy die rood, en als verbrand, gevende maar een weinig tinteling, zonder pyn.

De eene zoort van deze Wormen is egter ſchadelyker, als de andere, mogelyk na dat de Boom is, daar zy op aaſt, en zig houd.

Het is een zoort van *ſcolopendra biceps.*

Zy houd zich veel in holle en verrotte Boomen; dog meeſt in de ſtam van het *Folium ardens*, of 't *Ambons Polot-blad*, dat zeer fel brand, en een groote pyn in de huid veroorzaakt; en daarom houd men die zoort, die zich hier ontrent, of op de zelve gewoon is te onthouden, voor de ſchadelykſte. Zy valt ook in verrotte *Samama*-ſtammen.

Schoon zy anders niet veel kwaad toebrengt, ſchroomen de *Amboinceſen* egter hier op te trappen, om dat zy de voet zeer vuil-rood maakt, en wel zoodanig, dat zy 't zoo licht niet konnen afkrygen, behalven dat zy ook een onaangename reuk van zig geven.

De blintheid, door der zelver vogt veroorzaakt, heeft men tot nog toe niet weten te genezen. Onder de Boomen van *Manipa* is 'er een, die even zulken reuk, als deze Worm, van zich geeft, waarom zy den zelven Laconine, of Laoline, noemen.

Na dat wy nu hier van de Slangen geſproken hebben, zal het niet ongevoeglyk zyn een woord of twee van de Mongkos, de grootſte en bitterſte vyand der zelve, te ſpreken.

De Mongkos

Het is een zoort van een *Ooſt-Indiſche* Wezel, zynde een kleen, dog zeer vinnig Dier, ontrent ander halve, a twee voeten lang, waar van de ſtaart ruym de helft uitmaakt; zynde van dikte 4 a 5 duim in 't rond. De kop, die vry lang is, gelykt wel na die van een aankomende bigge, hebbende den bek vol ſcherpe, en daar onder twee lange tanden, die 't, als men maar ontrent zyn Yzere tralien komt, ten eerſten als een hond zeer vinnig zien laat. Het heeft een levendig en vinnig gezigt, zynde de oogen wat langwerpig. Het is zeert kort van ooren, en voorts van agter-lyf wel zoo dik, als van voor-lyf, hebbende een ſtaart, die wel zeven a agt duim lang, naaſt het lyf een groote duim dik, en dan allenskens meer en meer afgaande, by na als een Katte-ſteert, die, ontrent het lyf dikker, hoewel hy anders dunner is.

Het is kort van pooten, (hoewel agter wat langer) diens boven-deelen vry vaſt en breed van vleeſch zyn, hebbende beneden eenige verdeelde vingers, waar aan zeer ſcherpe korte klaeuwen zyn.

Dit Diertje is ros van verw, ofte hair, dat zig glad en effen over het geheel lichaam vertoond, waar onder hier en daar een zwart hair loopt.

De vinnigheid van dit Dier tegen de Slangen is niet te beſchryven: want ſchoon het kleen is, en niets by een groote Slang gelykt, doet het egter de zelve zeer fel aan, ſtaande zelf by wylen overeind, en bytende die in korten tyd dood.

Het is hier van buiten gebragt, werd 'er ook weinig; en meer op *Batavia* gezien; dog 't valt eigentlyk (zoo meine) op het Eiland *Ceylon.* Hoe fel van aard het is, werd het metter tyd egter zeer tam, in zoo verre, dat het by Menſchen, daar het aan gewent is, ſlaapt.

Wy vertoonen het hier by de Letter M. zoo als 't loopt, en ook zoo als het zich over-eind verheft, afgeteekend. In Prent vertoond.

Het is een ongemeen liſtig Dier om Hoenderen te vangen, veinzende zig, met zig uit te ſtrekken, als of het dood was; dog zoo ras 'er maar een Hoen ontrent komt, is het, door des zelfs liſt bedrogen zynde, ten eerſten weg.

Als het eet, knort het, als een Kat; dog is 'er een Hond ontrent, zoo maakt het een geraas, als of 'er eenig vuurwerk in brand raakt.

De Gekko.

Men heeft met 'er tyd hier van *Java* ook een Diertje gekregen, dat hier met de Jonken en Chaloepen gebragt, en een Gekko genaamd is, om dat het

dit eenige reizen aan den andren nu en dan roept. Veele van ons houden dit voor de rechten Salamander, om dat het in gedaante daar mede naast over een komt. Het is breed van kop, als een Kikvorsch, kort, en ontrent 2 handen, ende ook wel minder; breed van lyf, maar lang van steert, hebbende vier pooten; en over 't lyf ten deelen met roode, ten deelen met groene zwarte, en geele groote spikkels, of vlekjes, schoon gespikkeld zynde.

Men hoord dit Dier meest tegen de nacht, vyf a zesmaal *Gekko*, *Gekko*, roepen, hoewel ik het ook by daag wel vernomen heb. Het onthoud zig hier en daar tusschen oude balken, in holle Boomen, holle klippen, en in kuilen der aarde, ook verbergt het zig veel in 't op een gestapeld branthout (hoedanig, en met het welke het veel herwaards gevoerd werd) en, dat al wat te verwonderen is, men bevind, dat het nu en dan ook wel op de *Calappus-Boom* klimt.

Het is een Dier, dat veel kwaad doen kan; want zoo het de Menschen bespringt, kan men het met geen geweld van 't lyf krygen, ten zy dat men met het zelve dryvend in 't Water loopt, op welke tyd het van zelfs aanstonds los laat, en zoo 'er geen Water ontrent is, zoo moet men de plaats, daar dat Dier zit, met Menschen-drek, daar het sterk voor vlied, besmeeren, hoewel 't zeer geerne Hoender-drek eet.

Op zyn vergiftige beeten moet men het *Polypodium Guttatum* leggen.

Zy vallen zeer veel op *Makassar*, en op *Java*.

De *Javaanen* zyn gewoon dit Dier by de steert op te hangen, en 't dan te tergen, als wanneer het zeer veel zever en kwyl uitspouwd, die zeer vergiftig is, en waar in zy hunne pyltjens, die zy met hunne spatten uitschieten, gewoon zyn te doopen, verzekerd zynde, dat die wond doodelyk is, ten zy dat men iemand ten eersten warme Menschen-drek in geven, en hem zoo aan 't overgeven brengen kan.

Een Duizend-been.

Men heeft hier mede in menigte die schadelyke Worm, een Duizen-been genaamd, zynde zoo bekend, dat het de moeite niet weerdig is, om 't zy de groote, (die ontrent een pink dik, en een groote vinger, hoewel ook wel een halve voet lang,) 't zy de kleene (*Kalamajang* genaamd) die als een strooken van dikte, ontren een kleene ping lang, en blaeuwagtig glimmende van verwe is, of ook de genees-middelen tegen hare beeten (die mede al zeer bekend, en waar tegen 't gepletterd Dier, en voor al de *Ceylonze* Slange-steenen zeer goed zyn) te beschryven. Weshalven ik my daar mede niet ophouden zal; maar in *China* valt een andere zoort van Duizend-beenen, die wel een elle lang, en wel een hand breed zyn; welke de Reisigers in hunne hoofd-peuluwen, (die van binnen hol zyn) mede voeren, als zy door 't Landschap *Suchuen* zullen reizen, om tegen zekere bedriegelyke Slang *Fe*, *Fe* genaamd, beschermd en bewaard te zyn.

In deze zoort van Duizend-beenen werd zomtyds een steen gevonden, die 's nagts een licht als een sterre van zich geeft; Men heeft 'er A°. 1675 op *Batavia* een van deze Duizend-beenen in 't dood-beenen-Huisken 's nagts zien loopen, die een licht als een vuur-kool van zig gaf.

Zyn Edelheid, de Heer *Maatzuyker*, heeft eenige tyd een wagt by dit Huisken gelegt, die dit Dier en dat licht nu en dan gezien, en 'er ook tegen gevogten hebben, dog zoo ras als zy dien Worm, die in groote de rechte gedaante van een Duizend-been had; sloegen, verdween het licht, en raakte die Worm ook weg.

De S[corpioenen]

De Scorpioenen zyn hier mede; dog zoo groot niet, als in *Italien*, in *Tunis*, of in *West-Indiën*, en dierhalven zoo bekend, dat zy by na al mede geen byzondre beschryving verdienen. Zy zyn hier zoo gevaarlyk ook niet, als wel elders.

Het is opmerkenswaardig, dat de jonge Scorpioenen (gelyk ik by een zeker geval gezien heb) met menigte aan de Moer vast zitten, en 'er zoo lang aan blyven zuigen, tot dat zy 'er van sterft.

Rott[en] enz:

Rotten, (en die wel zeer groot) ook Muscus-Rotjens, die zeer sterk na Muscus rieken, Muizen, en dat zoort van kleen Ongedierte, zyn 'er vry veel.

Dat hier ook veel bloedelooze, of ingekorve Dieren zyn, iets zeer wel af te nemen van de menigte van schoone Flinders, Kapellen, enz: die uit *Amboina* zoo schoon en heerlyk van verwe, als van eenige andere Wereld-deelen, na *Holland* gevoerd werden, en die in het weergadeloos Cabinet der zeer keurlyk opgezettede *Insecta* van de Heer *Levinus Vincent*, myn byzondre vriend tot Haarlem woonende, te zien; en die weerdig zyn van de grootste Vorsten der Wereld beschouwd te werden, gelyk veele der zelve, wanner zy *Holland* kwamen zien, met een uitnemend genoegen hun tyd by dien Heer versleten hebben, om dat hy zyne Lief-hebbery ook tot het vergaderen van verscheide andre zeldzaamheden uitgestrekt heeft, en ook daar in zoo verre gekomen is, dat ik 'er geen een kenne, die by zyn Ed:; in opzigt van de verschei-

den-

denheid, en menigte zyner zeldzaamheden, te vergelyken is.

Is iemand derhalven nieuwsgerig, om een oneindige menigte van zeer zeldzame *Ambonsche Insecta*, en wonderlyke schoone Kapellen van daar gekomen, te zien, die kan de zelve by dien Heer beschouwen, gelyk ook een menigte van de naamen der zelve in het tweede Deel van zeker Tractaat van zyn Ed:, *het wonder-Toneel der Nature* genaamd, te vinden zyn: want alles, wat tot die kraam, eerst van de *Insecta* zelfs, en daar na de Popkens, en Kapellen die 'er uitkomen, behoord, te beschryven, is een Werk, dat veel eer een geneeskundige, dan my, gelykt, behalven dat men daar van alleen al een zeer groot Boek, en vry grooter als de Werken van *Franciscus Redus*; of *Goedaart*, zou konnen maken, weshalven ik genoodzaakt ben daar van af te zien. Een van de fraeyste en wonderlykste Kapellen, die ik 'er onder gevonden, en ook in 't Bosch van *Hatoe*, niet verre van 't Kasteel, zelf wel gevangen heb, is een groote schoone Kapel, die een heerlyke Hemels-blaeuwe en sterk-weerschynende glans heeft. En op *Noessa Laodt* valt 'er een, die nog schoonder, en die ten deelen schoon donker-groen van verw; maar even eens als fluweel is. Ik heb van beide deze Kapellen, dood zynde, 'er verscheide gehad; maar de glans der dooden, en zoo als ze de Liefhebbers vertoonen, gelykt by na niet by die Heerlyke schittering, die zy, nog levendig zynde, en vooral in 't vliegen hebben.

Ik heb daar ook met veel verwondering het wandelend Blad, meer dan eens, en zelfs eer het nog volmaakt en volkomen was, zien wandelen. Het is een zoort van Sprinkhaanen, van welke wy hier na nog zullen spreeken. Ook heeft men hier op zekere tyden op de *Massang* of *Bidara-Boom*, een bloedeloos Diertje, dat zeer levendig (schoon 't maar een kleene nagel van een pink groot, en eer nog wat kleener is) alle de trekken van een Apen-bakkus vertoond, weshalven dit ook by veele dan nageteekend werd.

Ik heb veel moeite gedaan, om deze *Insecta*, Kapellen, heerlyke krabben enz: al een geruime tyd aan den andere te verzamelen; dog de lust verging my eindedelyk, en ik gaf alles, wat ik daar van had, en naderhand kreeg, aan een Liefhebber, die 'er kennis van had, en op passen kon (weten, eenen *Daniel van Loenen*) weg, om dat 'er van die Dierkens, enz: dan eens een poot, en dan eens een vleugel, afviel, na welke tyd ik daar van afgezien heb. Onder de *Insecta* hier (en in *Banda* gansch niet) vallende, is de *Koenang Koenang*, of vuurvlieg, vry opmerkelyk, alzoo des zelfs agtergedeelte by by nagt, of in 't donker, een helder licht van zig geeft.

Een van de ongemakkelykste Dierkens, die den menschen hier veel schade en ongemak toebrengen, zyn de Kakkerlakken, een zoort van Schallebyters, die zomtyds met geheele drommen, vooral als 't regenen zal, 't zy in de Huizen, dog voornamentlyk op de Schepen, als met een storm, tegen 't vallen van den avond voor den dag komen, en dan zeer dom op iemand aanvliegen. Als men 's nachts legt en slaapt, komen zy 't eelt iemand van de voeten zoo afknagen, dat het den Lyder zeer kan doen. Zy doen groote schade aan Boeken, Papieren, en Kleederen, en voor al aan die gene, die wat vet, besmeerd, of besmult zyn: want daar byten zy groote gaten in. Dit Dier komt met de Schepen ook wel in 't *Vaderland*; dog 't is dan als lam en traag, ook bleeker dan anders. De Kakkerlak.

Men heeft hier een zoort van Wormen, de Sagoe-Wormen genaamd, die in een Sagoe-Boom 's kruim dan groeijen, als de Boom, pas voor dat hy sterven zal, vrugten draagd. Deze Wormen, die zeer dik en vet zyn, leveren een van de grootste lekkernyen der Amboineezen uit, die zy gewoon zyn aan speetjens te braden. De Sagoe-Worm.

Hier zyn drie-derley zoort van Mieren. Zwarte, die een groot ongemak voor de eetens-kassen zyn, uit welke men die niet houden kan, ten zy men die met Yzere pooten in Loode bakken met zout-water, of eenige andre vogt, daar zy niet overkonnen, zet. Ook zyn 'er tyden, dat zy vliegen, die men dan by de keers in 't Water vangt. Zwarte Mieren.

Men heeft ook een veel grooter roszwarte zoort, hoewel die mede van de zwarte zoort zyn, en 'er onder gerekend werden.

Deze doen weynig schade, als dat zy nu en dan by Papieren, onder oude verrotte vloeren zeer groote nesten konnen maken, en de Papieren dan vry wat beschadigen door de vogt, die zy afgeven.

De roode zyn mede booze Mieren: want zoo zy op iemands hand of vleesch komen, branden zy als vuur, waarom men die ook *Semot-Api*, of *Vuur-Mieren* in 't *Maleytsch* noemd. Het beste, dat men 'er van heeft, is, dat zy de witte Mieren op eeten. Roode Mieren.

Geen schadelyker ongedierte kenne ik, als de witte Mier, die men wel een Mier noemd, dog zy is even eens byna, als een Kaas-Maje, dan dat ze ontrent de kop wat zwart is. Dit Dier heeft een vogt by zich, zoo scherp, dat zy door Witte Mieren.

Yzer

Yzer en Staal (gelyk ik gezien heb) byt, of 't zelve dooreet.

Zy onthouden zig voornamelyk in oude Huizen, en voor al in oude Yzer-Houte ſtylen en balken, ook maken zy hare loopgraven, die met vaſte aan-een-klevende Aarde wel voorzien zyn, zeer veel uitwendig, dat men ze zien kan; dog men moet ze niet ſtooren, of dan komen zy 't ganſch Huis door. Zoo men nu 't ongeluk heeft, dat zy zich by nacht, of andre tyden, hier of daar in een Kiſt, Cabinet, of Kas, begeven, konnen zy in eenen nacht een ganſche Kiſt, ja een dikke ſtapel met Kleederen, of met Linnen, doorwreeten, als of het doorgeboord was. Het is gebeurd, dat zy op eene nacht zoo door de poot van een Kiſt, midden 'er door, en doe nog door ettelyke hembden heen gegeeten hadden. Het beſte middel 'er tegen is, dat men 'er roode Mieren ontrent brengt, die de zelve op eeten.

Byen. Gemeene Byen, die hier Waſch en Honig bereiden, als ook de Hommels, en nog zeker ſlag van Boſch-Hommels, by den Inlander Niri genaamd, heeft men hier mede in menigte.

Ook zyn hier velerley Sprinkhaanen. De Sprink-haan. De gemeene verdiend geen beſchryving; maar daar is een ongemeene groote zoort, die wy hier by de Letter N. en O. in Prent vertoonen.

Zy is wel een ſpan, en ook wel een voet groot, en ſchoon gemarmeld van verwen, en ten deelen groen, ten deelen Koper-verwig, ten deelen rood, en ſchoon Purper-verwig. Zy hebben vier zeer groote vleugels. Ook hebben zy aan ieder oog een lang recht-opgaande dun hairken met een kleen knodsje aan 't einde; vertoonende verder een kop, by na als die van een gemuilbande, en opgetoomde Kameel. Indien de Koeijen daar van komen te eeten, ſterven zy 'er ten eerſten van.

Wy hebben 'er op eene dag eens negen door verloren. Zy komen hier zelden over; maar men vreeſt om die reden 'er zeer voor. Van de vleugels zyn de voorſte en bovenſte de kleenſte, en de hardſte, die zomtyds ook groen, rood, en wit, en met halve kringen gemarmeld zyn.

Daar onder leggen twee andre, ruim een vinger lang, van een dun en krakend vel gemaakt, (en als fyn Pergament, met aderkens doorregen, en met zwart-agtige vlekken ook wel bezet. Deze zyn zomtyds bleek-purper-verwig van grond, met fyne zwarte ſtreepen overlangs, en kleene dwars-vlammetjes, die half orangie, en half rood zyn; gelyk men die by de N. zoo verbeeld ziet. Dog andre (gelyk men by de Letter O. ziet,) zyn licht- of Zee-groen van grond, met fyne ſtreepen, en met veel geele en donker-roode vlammekens.

Het agterlyf is in verſcheide leden verdeeld, en 't eindigd met een geſpleten ſteert, waar onder een kromme klaeuw verborgen legt, met de ſpits opwaards gekeerd. Daar hy valt, eet hy al 't loof der Boomen weg; dog werd meeſt op lage Boomkens gevangen, zynde niet zeer ſchuw, en daar door licht te krygen. De grootſte zyn de Wyfkens; maar de Mannekens zyn maar half zoo groot; dog moijer geteekend, en ſterker van lyf, zeer hart met hare pooten van zich ſlaande, en ook vry moeijelyker te vangen, dan de Wyfkens.

Zy hebben ſes pooten, die groen en geel zyn, en onder aan welke een roode en orangie klaeuw als een half maantje is.

De *Baliers* en *Javaanen* (dat zeldzaam is) eeten de zelve, bradende die, en mogelyk dat 'er dan dat gene uitbraad, dat de Koeijen de dood, en die ſterven doet.

A°. 1671. heeft men op *Timor* zulken menigte Sprinkhaanen gehad, dat zy de geheele Lucht verduiſterden, en als zy ſtierven, bragten zy een doodelyke ſtank op dat Eiland, waar op daar een zware ſterfte van alles volgde.

Een ganſch zeldzaam ſlag van Sprinkhaanen zullen wy alhier beſchryven, welk men eer voor een blad van een Boom, dan voor een levendig Dier, of voor een Sprinkhaan, zou aanzien, waar van ik driederlei gedaante aangemerkt hebbe, meeſt verſchillende, na dat de Boomen, waar op men ze vind, waren. H… Wa… lend… Blad

Deze eerſte blad-Sprink-haan, was een Boom-bladt zoo gelyk, dat men hem daar voor aanzag, als men niet zeer naeuw op het kleen hoofdeken lette, want hy was vooreerſt Gras groen, gelyk het loof van den Boom, waar op hy gevonden wierd. De breede vleugelen waren met adertjes en ribben, gelyk een waar bladt vercierd, en hy is omtrent 3 duimen lang en twee breed, hebbende onderen een ſcherp-uitpuilenden buik, de welke boven op de rug wat hol, gelyk als een Schuitje, is. Hy heeft ſes pooten, waar van de 2 voorſte de kortſte zyn, en digt aan den hals ſtaan, en het agterſte lid van ieder is zeer breed, en als een uitgeſnede ſtuk van een blad van gedaante.

Het tweede ſlag is wat langer en ſmaller, gelykende een blad van de Kondondong, daar de eerſte zoorte beter na een Lemoen-blad geleek. Hierom worden alle deze zoorten der Sprinkhaanen Ay oelitlaun, of Ay oelilaun, dat is, *Condondong-blad*, genaamd. De *Amboineezen* houden het voor een groot ongeluk, zoo iemand deze

deze sprinkhaanen vind, zeggende, dat in kort en tyd iemand van des Vinders Vriendschap sterven zal

De derde zoorte is gevleugeld, lank drie en een halve duim, en twee dwersvingers breed aan den buik, dewelke byna van gedaante als een Schuitjen, te weten, boven hol, beneden met een rugge door de midden uitpuilende, en verder gelyk een Schilpad op den rugge was, hebbende een steert, die opwaarts spits toeloopt. In de holligheid van de rugge leggen twee dunne vleugels, die zoo digt aan 't lyf geslooten zyn, dat men ze kwalyk bekennen kan, eer men die op ligt, zynde geteekend met dwerze aderen, gelyk de ribben aan een blad, en daar tusschen met veele fyne en verwerde adertjes. De vleugels zyn geel, gelyk een verwelkend blad, en met bruine plekken. Hy heeft ses korte pooten, waar van de twee voorste de kortste zyn, en digt aan den hals staan, en ieder poot is aan het agterste lid zeer breed, gelyk een stuk van een blad, zynde aan de binnen-kant fyn gezaagd. Het lyf is overdwers verdeeld in 14 leden.

Hy is gevonden, Ao. 1686. op een blad van de *Dahon Baroe Poeteh*, of de (*Novella vulgaris Littorea*) op 't Strand by *Waynitoe*. Hy had een langzamen gang, en kroop eerst voort, doe men hem aanraakte, dog werd zeer zelden gevonden; daar de groene eerstgemelde zoorte redelyk gemeen is.

VERHANDELING
DER
VOGELEN

TWEEDE HOOFDSTUK.

V*An de* Vogelen, *de* Cazuwaris. *Naam. De* Bintapoe, *of* Waterpaeuw. *De* Krop-Gans *De* Jaar-Vogel, *in prent vertoond. De* Celebische *of* Manadosche Jaar-Vogel. *Andere zoorten De* Talan-Vogel. *De* Zee-Arend. *Een tweede en derde zoort. De* Hoerea, *een zoort van* Valken. *De* Kiekendief. *De tweede zoort van* Manehi's. *Een derde zoort. De* Paradys-Vogel, *De groote* Aroewesche Paradys-Vogel. *des zelfs naam.* Haren Koning. *Gebruyk des zelfs. De* Papoesche Paradys-Vogel, *In prent vertoond. Zyn naam. De groote zwarte* Paradys-Vogel. *Zyn naam. De kleene zwarte* Paradys-Vogel. *De witte* Paradys-Vogel. *Die tweederlei is. De zwarte onbekende* Paradys-Vogel, *in prent verbeeld. Het* Konings-Vogeltje. *Naam. De* Loeri. *De* Zwart-kop. *De* Ternataansche Loeri. *De* Poepoesche *zoort. De* Wilde Loeri. *Twederley. De roode* Wilde Loeri, *De gespikkelde* Wilde *zoort. De* Boetonsche Perkiet. *De* Massowalze. *De witte* Kakatoeha. *Tweederley. De groote witte zoort. De kleene* Molukze Kakatoeha. *De* Boetonsche *zoort. De groene* Raven. *De kleene groene* Kakatocha. *De roode zoort. De groene* Tamboekze Kakatoeha. *De* Tohorkey, *of 't* Manneken *van de* Ambonsche Ysvogel. *De* Sariwan *of 't* Wyfken *van die* Ysvogel, *in prent vertoond. De* Malleoe, *of 't* Wild Veld-Hoen. *De* Langbek, *in prent vertoond. De* Massarcke, *of* Hout-Snip, *na 't leven verbeeld. De* Latoewassi, *of* de Koning der Velden. *De* Kalefater. *De* Pylstaart. *De* Soki-Vogel. *De* Koekoek. *De blaeuwe* Bosch-Duyve. *De* Bandasche Nooten-Eeter. *De witte* Bosch-Duyve. *De lage of graeuwe* Tortel-Duyf. *Het Purper* Hoofdje. *Een derde zoort van* Tortel-Duyven. *De* Vogel Aloe, *een zoort van Purpere* Tortel-Duyven. *De* Moesson-Vogel. *De* Quikstaart. *Het* Tsjoei-Vogeltje. *De* Boontjens-Vogel. *De* Galattiek. *De* Naboe. *De witte, en de zwarte* Reyger. Uylen. Vledermuizen. Vliegende Katten. *De* Swaluw, *en, voor al, die de* Vogel-Neskens *maakt, in prent vertoond.* Hoenderen. Ajam Soelassi, *of zwarte* Hoenderen. Ganzen, *en* Endvogels. Duyven.

Van de Vogelen.

NA dat wy de Land-Dieren van *Amboina* beschouwd hebben, zal het nu tyd zyn om eens te gaan zien, wat zoorten van Vogelen men hier, en in de Naburige Eylanden, heeft.

De Kazuwaris.

De grootste Vogel, die ik hier kenne, is de Kazuwaris. Een Dier, diens kop, bek, pooten, en fatzoen van 't lichaam, t'eenemaal na een Vogel gelykt; maar van den welken men echter met waarheid niet zeggen kan, dat hy vliegt, of dat hy ook vleugels en vederen heeft. Dierhalven zou het veel eer een Land-Dier, dan een Vogel, gelyken te zyn; maar dewyl hy echter gemeenelyk onder de Vogels gesteld werd, zullen wy hem daar onder, als de grootste zynde, ook de eerste plaats geven.

Deze Vogel schynd by na wel uit het geslagt der Struys-Vogels, of ten minsten een zoort der zelve te zyn, zynde mede wel zeer licht en gezwind van gang; maar niet in staat, (en nog vry minder, als de Struys-Vogel) om te vliegen. Hy is kleender dan de zelve, hoewel hy anders van gestalte, tred, en in opzicht van verscheide eygenschappen, zeer wel na de zelve; uitgenomen dat hy geen pluim aan zyn staart heeft, gelykt.

Hy is 4 a 5 voeten (als hy van de grootste zoort is) recht over-eynd staande met kop en al hoog. Zyn pluimen, of vederen, gelyken zeer wel lange hairen of borstels van een Hert, of eenig ander wild Dier; dog schoon dit van verre hairen gelyken, zyn 't egter, van naby beschouwd zynde, lange vederkens, aan de kanten ydele en dunne hairkens bezet, by na als de vederen van de Struys-Vogel, en zulke vederkens staan gemeenelyk twee by een, uit een en de zelve oorspronk, en zyn tusschen de drie en zeven duim lang.

De kop van dezen Vogel gelykt zeer wel na de Ganzen-kop, waar aan een plompe rondagtige bek is. De jongen zyn op de kop kaal en blaeuwagtig; maar allenskens groeid daar een langwerpig horenken of heuveltje op, dat in de volwassene een duim hoog, en zwart is. Ontrent de ooren is, de zelve mede kaal, weshalven men de opening der zelve klaar bekennen kan. Onder aan de keel zyn zy voor een groot gedeelte kaal, en uit den blaeuwen, of loodverwig; en op die plaats ziet men in de Mannekens, groot geworden zynde, twee lange kwabben, die hoog-blaeuw of violet-verwig zyn, en na den peerschen wat trekken, voor al, wanneer dit Dier kwaad, en getergd werd, en dan wel eenigzins na die der Calcoensche Haanen gelykende.

De hals is al vry lang, gelyk die van een Kraanvogel, en 't agter-lyf loopt wat rond af met lange afhangende pluimen, die de steert uitmaken.

Deze Vogel is tweederley van verwe, na dat zyn ouderdom is. Zoo lang hy niet hooger dan drie voeten is, heeft hy de verw van een jong hert, te weten, lichtros, met wat graeuw gemengd; dog allenskens werd hy hooger van verw, en ten laatsten uit den graeuwen en zwarten, en daar beneven ook zoo glimmende, als of hy met Olie of Gom bestreken was.

In de plaats van vleugels heeft hy twee kleene lapkens, gelyk de vleugels van een jong kieken, waar aan drie grooter, en twee kleener pennen, die zwart en bloot zyn, staan; met welke hy (gelyk licht te bezeffen is) zich geenzins van de aarde in de lucht verheffen, of vliegen, ja zelfs geen bewys daar van maken kan.

Hy heeft hooge, sterke, dikke pooten, die beneden in drie plompe teenen met stompe klaeuwen, waar mede hy egter een groot geweld doet, verdeeld zyn: want al des zelfs kragt bestaat in zyn pooten. Zyn stap, of tred, is gemeenelyk deftig, en langzaam; dog, gejaagd zynde, loopt hy zoo ongemeen snel, dat hy schynd ten deelen te danssen, en ten deelen als voort te vliegen.

Des zelfs stem is fyn, en piepagtig, by na als die van een kieken; ook hoord men die weinig, ten zy dat hy gejaagd werde.

Als hy oud en volwassen is, blaast en snorkt hy, als een Konyn, voor al, wanneer hy tegen de Honden, Bokken, of eenig ander Dier, vegten zal, springende en slaande niet weinig met zyn vaste pooten tegen de zelve aan.

Zyn oogen zyn eenvoudig zwart, en daar onder is hy wat blaeuwagtig. In 't lyf heeft hy maar eene doorgaande darm, die oorzaak van zyn onbezuisde gulzigheid is, slingerende alles, wat hem voorkomt, binnen, en wel zoo menigvuldig, dat hy 't wel eens weer uit- en overgeven moet.

Het Manneken is altyd stouter, en ook zwarter van verwe, als 't Wyfken, 't geen ook zulke dubbele peersche kwabben of lellen aan 't hoofd niet; maar in de plaats van de zelve een kaale plek heeft.

De Eyeren van deze Vogels (die zy gemeenlyk drie, en zelden vier, leggen) zyn vry kleener, en langwerpiger, als die van de Struys-Vogel, en ook vry dunner van schaal, gemeenelyk vry konstig en aardig met Gras-groene verhevene spikkels, die fraey staan, en op de grond zelfs wit geteekend, hoewel ik 'er ook wel gezien heb, die glad, en zonder

spik-

ſpikkels, ook zoo groen niet, en bleker waren; dog ik heb 'er een van een leververwige couleur, zeer glad, en zonder eenige ſtippels zynde, de weergae van 't welke ik noit meer gezien hebbe.

Dit Ey is van binnen vry wat verwerd, zynde geenzins zoo net, als 't wel behoord, in 't wit, en in de doyer, gelyk andre Eyeren, onderſcheiden; mogelyk, om dat zy gemeenelyk half-uitgebroeid in onze handen komen, waar door men 'er ook wel bloedige aderkens in vind. Als de zelve 'er nog niet in zyn, kan men 'er een goede ſtruif van bakken. De ſchaal werd ook wel tot drinkvaten gebruikt, en in 't Zilver of Goud gezet.

De naam van deze Vogel is door ganſch *Indiën* de Kazuwaris. De *Portugeezen* noemen hem den Vogel *Ema*, of *Eme*, waar van de vermaarde *Car: Cluſius*, *Lib: Exotic:*, *Emeu* gemaakt heeft.

Hy valt op 't Eiland *Ceram*, ën wel meeſt op des zelfs Zuid-zyde, van *Elipapoeteh* tot *Kellemoeri* toe. Men zegt dat zy ook op *Boeton*, en in de Eilanden van *Aroe* vallen; dog die verſchillen eenigzins van deze, gelyk hier na blyken zal.

Deze Vogel heeft verſcheide eigenſchappen, die met die van den Struis-Vogel overeenkomen, en ook eenige, die hem alleen eigen zyn.

Het is iets wonders, dat hy, in de diepſte wilderniſſen van *Ceram* geteeld zynde, zich egter zoo licht tam laat maken, en zich zoo gemakkelyk aan deze en gene gewent, zelfs na dat hy maar een week a twee by iemand geweeſt is, eetende ten eerſten al, wat men hem maar geeft.

Hy is zeer vergeetagtig, zelfs al heeft hy zoo aanſtonds van iemand ſlagen gekregen, dat is hy aanſtonds vergeten, kennende ook die Perzoon, die 't dee, niet meer dan een ander, daar in den Struis zeer gelyk zynde.

Men vangtze gemeenelyk, nog jong, ros, en van groote ontrent als een Ojevaar zynde: want de oude laten zich niet ligt vangen, alzoo zy met hare pooten zeer fel van zich trappen; hoewel de *Alfoereezen* anders een Kazuwaris in zyn vollen loop weten na te rennen, en die veel ſneller, dan eenige Hond dat doen zal, te vangen.

Zyn domme herzenen, en kwalyk gevederd lyf, zyn oorzaak, dat hy zyn Eyeren zelf niet uitbroeden kan, ſchoffelende die maar los in 't zand, of onder de ruigte die verbergende, daar hy ze verder aan de Zonne, overgeeft, zoo dat zich de jongen in den dop zelf zoo wat moeten redden.

Het beurt echter wel, dat zy deze Eyeren ook wel in een neſt leggen, en daarop zitten (hoedanig ons volk A$_o$. 1660 'er een by *Goeli Goeli* in een neſt op drie Eyeren vonden zitten, zonder nogtans te weten, hoe lang hy 'er opgezeten had) dog dat is iet zeldzaams, en, als 't al geſchied, ziet men dit zoo wel van 't Manneken, als van 't Wyfken, geſchieden, alzoo hy die anders gemeenelyk even zoo, gelyk *Job Cap.* 39: 17. van 't Wyfken van den Struis-Vogel getuigd, behandeld, *dat zy*, namentlyk, *hare Eyeren in de aarde laat, en die in 't ſtof verwarmd, vergetende, dat de voet die drukken kan, en dat de Dieren des Velds die vertrappen konnen. Zy verhardet zich tegens hare jongen, als of zy de hare niet waren. Haren arbeid is te vergeefs, om dat zy zonder vreeze is: Want God heeft haar van Wysheid ontbloot, en heeft haar des verſtands niet medegedeeld.*

Even zoo is 't ook met de Kazuwaris gelegen, die altyd zyn mage, even als de Struis-Vogel, geerne met het eene en 't andere, dat zeer zwaar is, geballaſt heeft, 't geen hem Ryſt, Pieſſang, en allerley andere koſt, of vrugten, die hy zeer gulzig binnen ſlingerd, zoo niet konnen geven, weshalven zy nog liever Zagoe-Broot, om dat daar meer gewigt en zwaarte by is eeten, zelfs ſlingeren zy, als zy ze krygen konnen, een menigte Snap-haan-Kogels, ronde houte bollekens, en al wat zy maar binnen krygen konnen, in, al welke dingen zy, wat gejaagd zynde, weder uitſpuiwen, en overgeven.

Zyn vleeſch heb ik A$_o$. 1668 geproefd; bevond het vet blank, en wel; dog wat geyl, of geelſch, en zenuwagtig, weshalven men noit oude ſlagten moet, die niet zouden te eeten, en vry wat hard van vleeſch zyn. Zy dienen niet op een plaats, daar men ander Vee houd: Want de jonge Endvogelkens, Kiekens, enz: zyn niet zeker voor den zelve, en zy ſlokken de zelve, zoo zy ze ontmoeten, op, hoewel de Kiekens hen dikwils nog wel zoo veel ſpel weten te maken, dat zy 'er weer uit moeten. Stokſlagen hier over zyn zy aanſtonds vergeten, en zullen ten eerſten zeer ſtout weer op de zelve plaats komen.

Zy leven in 't wild van de Vrugten, die hier en daar van de Boomen vallen.

De Kazuwaris, die op *Aroe* valt, is by na als de *Ceramſche*; dog de Eyeren van die *Aroeze* Vogel zyn in verre na zoo fraey niet, als die van de *Ceramſche*, hebbende veel langer en verwarder ſpikkelen.

Hy ſchynd na de beſchryving van *Guilielm: Piſo Hiſt: Brazil:* ook in 't Noorder deel van *Brazil* te vallen, noemende

mende hem in 't *Portugeesch* den Vogel *Ema*.

De Bintapoe of Water-Paeuw.

Hier valt ook een Vogel, die de Inlander *Bintapoe*, noemd, en die by de Geleerden de naam van *Porphyrio Indicus* voerd. De onze noemen die de Water-Paeuw.

Hy is als een gemeene Haan van gestalte; dog van lyf niet grooter als een Duyf. De kop is kleen na 't lichaam, zyn snebbe recht, sterk, en bloed-rood, en tot een byzonder teeken heeft hy op 't hoofd een groote kale platte en roode plek, als een muts, in de plaats van een kam, diergelyke men aan geen andre Vogel ziet. De hals en borst zyn violet-verwig, de rug kool-zwart, gelyk ook zyn korte steert, daar onder eenige sneeuw-witte pluimen zyn. De vleugels waren boven aan ook wat violet-verwig. De pooten zyn rood, meer dan een span lang, en drie vingeren breed, boven de kniejen of beneden-schenkels; dog onder de knien of de beneden-schenkels der pooten zyn ze veel dikker, als boven. Aan de zelve staan drie lange wel geklaeuwde teenen voorwaards, en een agterwaards, aan welke hy deze ordre houd, dat de kleenste, of de agterste, maar een lid, en van de drie andre de buitenste (of naaste aan de agterste) vier, de middelste (die ook de langste is) drie, en de naaste daar aan twee leden heeft.

Deze Vogel valt op groot *Ceram*, op de Noord-zyde in de Bogt van *Hatoewe*; dog meest op *Boero*. Hy werd op *Java*, *Celebes*, en in *Bengale* ook gevonden. Hy valt mede in geheel *Azia*, en niet alleen (gelyk zommige gemeind hebben) in *Komagena*, een Landvoogdye van 't Noord-deel van *Syrien*.

Deze Vogel eet Piessang, en andre vrugten; ook kleene Vischjens, die hy in 't Riet (daar hy zich veel onthoud) vind, vattende zyn aas, of spys, even eens, als de Loeri's, met zyn eene poot. Ook aast hy in de Ryst-Velden op de Padi, aan welke hy veel schade doet. Hy vliegt zeer weinig; maar loopt byzonder snel, wippende in 't gaan, even als de kwikstaart, gedurig met zyn staart. Hy schynd (immers de *Bengaalsche*) wat doofagtig te zyn, latende den Schutter daar tot byna ontrent zich komen.

Hy werd hier meest met strikken gevangen, gewoon zynde zich, als de Hoenderen, in 't zand te wentelen, met welke men ze ook zeer gemeenzaam opvoeden kan, en zy gewennen by-zonder wel aan die gene, die hen eeten geven.

Zyn stem is zagt en beweeglyk, roepende, hoewel zelden, *owik*, *owik*, en dat wel met een gemengde stem van een Biggetje, en van een Endvogel; dog in 't *Bosch* heeft hy een sterke stem, die men van verre hooren kan.

Dezen Vogel weten die van *Oma* uit de Ryst-Velden, door 't branden van de takken der wilde Papaja, te verjagen.

Wy vertoonen dezen Vogel na 't leven hier geteekend by de Letters O. O.

De Krop-Gans.

Men heeft hier zomtyds ook een vry grooten Vogel, by de Geleerden de *Onocrotalus Indicus*, en by ons de *Indiaansche* Krop-Gans genaamd.

Hy komt hier van andre gewesten; dog is hier egter nu en dan gezien, en ook wel gevangen.

Hy is van groote, en ook eenigzins van gedaante, als een Zwaan, en een van de grootste *Indiaansche* Vogels.

Hy heeft een zeer lange Sneb, die wel anderhalve voet lang, en wit-agtig is, welkers bovenste deel wel een tweesnydend Zwaard gelykt, hebbende aan 't einde een krommen haak, en van binnen ziet men daar een scherpe Sneede aan, als aan 't Sny-Gras. Het onderste deel is gemaakt van twee ranke en buigzame kieuwen, die wat van malkanderen staan, tusschen welke een vuil-witte Ledere zak hangt, waar in wel drie kannen Waters konnen gaan; dog wanneer die zak ledig is, verbergt hy die tusschen die kieuwen eenigzins, of zy hangt ook wel ter zyden, als een kleen Bezaan-Zyl, af. Hy is groot van oogen, rondom welke een geele kring loopt. Van de nek tot het begin der vleugels is wel een lengte van twee voeten, en even zoo lang is het verdre lyf tot het einde des zelfs, of tot aan de staart. De nek is eenigzins gekuifd, of immers ruig, en de hals, gelyk aan een zwaan, vuil-wit. Hy is kleen van pluimen, die dicht in een staan, en beter na wol-agtig hair, dan na pluimen, gelyken Die aan de borst staan, zyn wel de scherpste, en gelyken vry wel na de pluimen van den Kazuwaris. De borst, buik, en de halve rug, zyn wit. De vleugels zyn van drie tot vier voeten lang, van onderen wit, en boven wit en zwart gemengeld, naast aan 't lyf zyn zy zwart, en verder wit; dog de slag-vederen geheel zwart. Het verdre lyf, en de staart, zyn van die twee verwen gemengd; dog wat meer van 't wit, dan van 't zwart hebbende.

De staart is kort, en breed, naast aan 't lyf wit, en aan 't einde zwart. Alle de vederen van de vleugels, zoo wel de witte als de zwarte, loopen spits toe, gelyk een Mes, en staan in ordre geschikt. Het gansch lyf is dicht met pluimen bezet.

De pooten tot aan het uiterste der teenen zyn ontrent een voet lang, zeer vast, hegt, en Loodverwig. Het benedenste

deel

Pag. 328.
W
Pag. 300.
OO

Pag. 310.
Pag. 301.
S
P.

deel der pooten is in vier teenen verdeeld, die met een dik vel aan een hangen, en aan welker einden korte stompe klaeuwen zyn.

Over al, daar men aan 't lyf van die Vogel drukt, kraakt het als of 'er eenige wind ingesloten was. Hy is vol langagtige Luizen. Van zynen zak tot het Intestinum Jejunum is een doorgaande wyde pyp, waar van het onderste een dikke worst gelykt, van binnen rimpelig, en vol ployen zynde, dat dezes Vogels Maag zyn wil.

Ik heb 'er geen Visschen in gevonden; maar wel stukken van schelpen, en eenige geele Beestkens. De andre ingewanden hadden ook iet byzonders: want de lever was groot, en bestond maar uit eene lap, zynde ook kleen van long, en milt, en hebbende een dubble blinde darm.

De strot verdeeld zich by 't hert in twee kleene klootjens.

Aan 't einde van de zak begind de strot, of de lucht-pyp, die aldaar gesloten werd met een *sphincter*, en een lap, op dat 'er geen Water inkome, wanneer hy de zak vuld.

Zyn stem is gemengd, ten deele, als die van een Ezel (waar na hy zyn naam in 't Griekx van 'Ονοκρόταλος draagd) en ten deele als die van een Verken, dat twee lieve Musicale stemmekens zyn; die zig redelyk wel laten hooren.

Als het regend, sperd hy den bek wyd open, en laat 'er den Regen inloopen, een teeken, dat hy 't van binnen vry heet heeft.

Het schynd byna de zelve Vogel te zyn, die *Levit*. XI: 18. קאת *Kâat*, of den *Pellikaan* genaamd werd, en die zyn naam na 't uitbraken draagd, alzoo zy beide gewoon zyn haar ingeslokte kost, Visschen, enz:, weer uit te braken, om 'er, zoo *Plinius Lib*: 10. *Cap*. 40., en *Aristot: Lib*. 9. *Cap*. 10. *Hist: Animal*: zegt, het zuiverste dan weer van op te eeten, en 't onzuivere te laten leggen.

Hy valt veel op 't Eiland *Java*, en wel meest op des zelfs Zuid-zyde, ontrent de uitgangen der groote *Rievieren*. Hy werd ook wel op de binnen-Kust, en ontrent *Gressic* gevonden, zwemmende aldaar in de *Rievieren* met een geopende bek, en dat om 'er de kleene Vischkens, Garneelen, Slekken, enz:, in te vangen; en om dit Visch-Rooven haaten hem de *Javaanen*. Hy valt over-al tusschen de Zuid-kant van *Java* en tusschen 't *Zuid-Land*, van waar hy dan met de langdurige Zuid-Oosten en Zuiden-Wind, zomtyds na deze *Eilanden* over komt, konnende zeer hoog in de Lugt, en weer laag, zoo als hy wil, vliegen.

Men heeft hem in deze Gewesten maar zeer weinig, te weten, op de Kust van *Hitoe*, en ontrent de *Pas-Baguwala*, gezien, daar de Inlanders 'er verbaast over stonden, niet zynde gewoon zoo groote Vogels te vernemen.

Zy zetteden zig op hooge Boomen neer, van waar 'er eenige geschoten wierden. Ook is 'er ontrent *Bonoa* een levendig gevangen, en aan 't Kasteel hier gebragt; dog men kon hem doe niet opkweeken; hoewel men 't naderhand een andren gedaan heeft; dog die pikte zich zelve in de borst, dat hy 'er van stierf.

Zy werden op *Batavia* nu en dan wel op de Markt gebragt, en verkogt om te eeten, even als men hier te Lande de Deenen, of wilde Zwaanen, Krop-Ganzen, enz: wel doet.

Op *Sumatra's* West-Kust, en op *Malakka*, vallen zy by troppen op de Zandige en vlakke stranden; dog die vallen wat graeuwer van couleur, als die men hier ziet.

Onder de Vogelen, in *Amboina* bekend, is de Jaar-Vogel mede een van de voornaamste. De Jaar-Vogel.

Deze is van groote als een kleenen Arend, Kiekendief, ofte Gans.

Het Manneken 'er af, ('t geen wy hier by de Letter P. vertoonen,) is lichtbruin aan den hals en borst, en verder over 't geheel lyf zwart, met een groene weerschyn op de vlerken. De staart is wit, van zes lange en gelyke vederen gemaakt, die aan de kanten zwart-agtig zyn, en die hy op, of na om hoog, gelyk een Exter draagt. In Prent vertoont.

De pooten zyn kort, zeer sterk, al vry dik, en de boven-helft met pluimen bedekt, en aan de klaeuw verneemd men vier lange teenen, waar van 'er drie voorwaards staan, met stompe groote klaeuwen voorzien zynde, onder welke drie, de middelste, de langste, en de agterste, wel de breedste is.

Deze Vogel is groot van kop, en aan de oog-schellen heeft hy tegen de gewoonte van andre Vogels, lange, styve, en ydele hairen of winkbraeuwen. Rondom den oog-appel heeft hy ook een roode kring, en onder aan de keel een groote kaale rood-agtige plek.

Het zeldzaamste, en opmerkensweerdigste aan dezen Vogel is zyn bek, die tegens den aard van andre Vogels, en ook in opzigt van zyn eygen groote, zeer groot, en wonderlyk geteekend is, en diens zwaarte men zeggen zou, dat hem lastig vallen moest; dog hy bestaat uit een licht voos been. Zy is ontrent 9 a 10 duimen lang, en een weinig gekromd, zoo dat den bek alleen de helft van zyn lyf (buiten de staart) uitmaakt;

zynde aan de meeste dezer Vogels de kanten vol schaaren, bleek van verwe; dog ontrent het hoofd wat bruin. De bovenste bek is dubbel, en als van twee deelen gemaakt, waar van 't onderste eygentlyk den bek is. Boven de zelve ziet men een zeldzamen uitwasch, dat aan de jonge Jaar-Vogels anders niet, dan een bult, is, zynde van een dun been gemaakt. Deze bult zet alle Jaar een nieuwe halve kring aan, die met keepen van malkandren zoodanig onderscheiden is, dat men daar aan des Vogels ouderdom gewaar, gelyk hy daar na ook den Jaar-Vogel (om dat hy, als de Koeijen; zyn Jaaren daar teekend) genaamd werd.

Men ziet daar gemeenelyk zeven kerven, en men geloofd ook, dat hy zoo veel Jaaren leefd; hoewel ik 'er gezien heb, die wel elf Jaaren oud geworden zyn, gelyk men dat aan hare kerven ook zien kon.

Daar zyn 'er, die willen, dat de gansche bek wel vol kerven, en dat die dan ook zoo krom groeid, dat de Vogel, niet meer konnende eeten, dan van honger sterft; dog dit geloove ik niet, en heb daar ook noit een voorbeeld van gezien; nog lieden gesproken, die iet diergelyks gezien hebben.

Het Wyfken verschild van 't Manneken alleen daar in, dat het wat korter en gedrongener van lyf, aan den hals niet bruin, maar zwart over 't geheel lyf met een groene weerschyn is. Ook is de bek bleeker, ontrent de kop niet bruin, en de vederen over des zelfs gansch lyf staan wat wild en verward.

De Vogel is mager, en zeer licht van lichaam, zynde het daarom vry meer, dan wel anders te verwonderen, hoe hy met dien langen bek nog zoo wel vliegen kan, het welk zullende doen, maakt hy een groot gedruis, 't geen hy door zyn groote vlerken, en door zyne groote pooten (hoewel die hol, en by na zonder merg, dog vol kraak-beenderen, en schuins-loopende opene afscheidzels zyn) veroorzaakt. Op de langste pyp der vleugels staan zeven wratjens, zynde half doorschynende.

Des zelfs ingewand is aldus gesteld:

Hy is groot van hert, dat in drie Kamerkens verdeeld is. Zyn lever is zeer droog, en bestaat uit twee lobben, zonder gal-blaasje. Zyn maag legt, tegen de gewoonte van andere Vogels, in de onderste buik, 't geen als een tegen-wigt van zyn zwaare kop en bek schynd gemaakt te zyn. In eenige magen vind men geele ronde Beesjens van de *Varinga Grossularia* (een zoort van Waringin-Boomen, of de Pruimkens van de groote Waringin-Boom, de korrels van de Gamoeto of Zaguweers-Boom, ook de platte Zaaden van wilde Calabassen, die Appel-rond en van buiten rood zyn.

Men vind ook wel heele Canari-Nooten met bolster met al, Mannekens-Nooten, en andre zoorten van Palala's daar in.

Deze Vogel valt in de groote wildernissen, in de hoogste Bosschen, en in zeer eenzame plaatzen van de Eilanden *Ceram* en *Amboina*, als ook in de andre omleggende Eilanden, zelf tot in de *Moluccos* toe. Daar valt 'er ook een met een dubble bek op *Celebes*, en een kleene op *Sumatra*, (van welke hier na) en de *Toekan* van *Brazil*; dog de *Ambonsche* is (weinige uitgezonderd) de grootste en zeldzaamste van allen. Deze Nesteld gemeenelyk op zeer hooge Boomen, die van binnen hol zyn, of welker breede takken zoo door malkanderen loopen, dat hy zyn Nest 'er gemakkelyk op maken kan, dat hy gewoon is uit dorre slegte Ryskens te doen. Wanneer 'er veel by een in eenig Bosch woonen, maken zy een vervaarlyk geschreeuw als zy by malkandren komen, behalven het sterk gedruisch, dat zy met haar vliegen maken.

Als de tyd komt, dat het Wyfken Eyeren leggen zal, trekt het Manneken 't Wyfken de meeste en dunste veederen uit de vlerken, die tot een Koy voor de toekomende jongen moeten dienen, waar door 't Wyfken dan, tot vliegen onbekwaam zynde, t' Huis blyven, de Eyeren uitbroeden, en de jongen opvoeden moet. In die tyd lyden zy egter geen gebrek, alzoo 't Manneken in die tyd zyn Wyfken van alles verzorgd, veel Kanari-Nooten, en de vrugten van de Palala Boerong met hoeden vol in 't Nest brengende. Na die kraam van twee a drie Maanden krygt het Wyfken weer vederen te gelyk met de jongen, en dan vliegen zy te zamen uit.

De listige, en des kundige Inlanders, wetende, dat zoo een broedende Vogel onbekwaam is, om te vliegen, gaan by zulke Boomen, waar op zy vermoeden, dat 'er een zit en broed, kloppen onder tegen de holle stam, waar door de Moer verschrikt, en de vlugt wil nemen; maar alzoo zy niet vliegen kan, en aam-agtig van het broeden is, valt zy van boven neder, en werd gevangen.

Gemeenelyk heeft dit Wyfken twee jongen, die, als zy reeds zoo groot als een Hoen zyn, nog kaal, en zonder vederen, uit het Nest van den Inlander gebragt werden, schreeuwende niet weinig, *jekke*, *jekke*.

De oude slokken de heele Kanari-Nooten wel met bolster en al in; dog als 'er den bolster af verteerd is, geven zy de Noot of de Kanari-Noot zyn schelp weer

weer over, zonder die (gelyk zommige meinen) in ſtukken te byten.

Deze Vogels zyn 't ook, die allerhande Speccery-Boomen, als Nooten-Muſſchaten, en Moernagels, mitsgaders alle Boomen, welker vrugten een harde korrel hebben, in 't wild voortplanten, wanneer zy de korrels zelfs door de afgang weder geheel laten vallen, die dan veel beter, als wanneer zy anders geplant werden, opkomen.

Het is een domme bange Vogel, en zoodanig gewoon in 't wild te leven, dat hy niet wel by menſchen op te voeden, of tam te maken is, zullende eerſt zeer lang honger lyden, eer hy de ſpys, of vrugten, die men hem voorzet, eeten zal. Ook ſchreet hy vervaarlyk in die tuſſchen-tyd.

Zy werden ook nu en dan van de Jagers wel geſchoten, en die maar 3 a 4 Jaaren oud zyn, houd men goed tot ſpys te wezen, hoewel 'er aan de zelve weinig vleeſch, en dat nog al vry dradig is; waarom zy zoo een Vogel nog wel een nacht eerſt wat ophangen, eer zy hem bereiden gaan. Die 6 a 7 Jaren oud zyn, deugen niet om ze te eeten, ten waar men die een nacht in de aarde begraaft.

Als deze Vogel merkt, dat zyn einde genaakt, en hem de kop, door al de kerven op den bek, te zwaar werd, dan vliegd hy, vergezelſchapt van eenige andre Vogels van zyn zoort, na 't hoog ver-afgelegen Gebergte, daar hy een Watervlietje zoekt, dat met gedruis afloopt, waar in hy al ſter-oogende zitten blyft, tot dat hy zoo zagtkens ſterft, waar na zyn metgezellen weer wegvliegen; en gemeenelyk vind men daarom zyn geraamte ontrent de afrollende Rievieren, meeſt van *Ceram*, hoewel nu en dan ook wel by die van 't Eiland *Amboina*.

Men vind dezen Vogel ook in 't Zuiden van *Banda*, op 't onbewoond Vogel-Eyland, waar op men byna allerley Vogels heeft, die in deze en de *Molukze* Eilanden vallen.

[De] Celebeſche of Manadoſche Jaar-Vogel.

Op *Celebes Ooſt-Kuſt*, en op *Manado* valt een Jaar-Vogel, die zy, op zyn *Celebiſch*, *Aloe*, of *Dubbel-bek*, noemen.

Deze is wat grooter dan de *Ambonſche*, en ontrent de bek wat verſchillende, alzoo die van een Manneken van 9 tot 13 duimen lang is, verder even eens als de *Ambonſche*, doyergeel van verwe zynde, dog boven op, in de plaats der kerven in de *Ambonſche*, ziet men een uitwaſch als een dubble bek, vyf duimen lang, drie duimen hoog, en boven wat plat zonder keepen, maar in de lengte wat gevorend, kraakebeenig, bruin-rood, en binnen hol. Onder deze dubble bek, dicht aan de kop, heeft hy 2 a 3 kerven, gelyk de *Ambonſche*, die ſchuins loopen. De oogen zyn groot, en zwart, van binnen met een roode kring, en aan de oogen-leden zwarte, ſtyve, en ydele hairen hebbende. Naaſt aan de oogen is hy kaal en zwart. Daar nevens heeft hy twee groote oor-gaten. Onder aan de keel is hy ook zwart en kaal, wel een hand breed verre. De ganſche hals is Caſtanie-bruin; dog de *Ambonſche* trekt daar meer na den roſſen.

Den bek van 't Wyfken is korter en bleeker, geel, of vuil-wit; de kam is als die der vorige; dog kleener, en witagtig, met de zelve keepen als 't Manneken. De bek van 't Wyfken werd in riemen geſneden, en tot armbandekens gevlogten voor de kinderen. Uit de kam van 't Manneken maken zy lepels.

Op *Samatra* vallen ook Jaar-Vogels; dog kleener als de *Ambonſche*, en meer na de *Manadoſche* gelykende. André zoorten van dien.

In *Brazil* valt een Vogel, Toekan genaamd, die wel wat na de Jaar-Vogel gelykt; dog die veel kleener, en meer overeenkomſt dan deze met een Exter heeft, zynde aan de borſt hoog-geel. Het vordere lyf is zwart of donker-graeuw, met een groote bek, die ganſch niet na de gelykmatigheid van dezes Vogels lyf geſchikt, en die van buiten geel, en van binnen licht-rood is.

In *Negros-Land* valt mede een Vogel, die zeer veel na de Jaar-Vogel gelykt, en by hen *Fonſo* genaamd werd.

Hier valt ook een Schaar-Vogel, by den Inlander *Talan* genaamd, zynde een Zee-Rave, zoo groot als een middelbare Arend, of wat kleener. Die op Zee vaaren, zien deze Schaar-Vogels veel, hoewel van verre meeſt. De Talan-Vogel.

Des zelve is lang van vleugels in opzigt van zyn lichaam, de welke, uitgebreid zynde, by na een vadem beſlaan, ſchoon (dat te verwonderen is) de langſte ſlag-vederen daarom niet boven ander halve voet lang zyn, dat de vleugels lang en ſmal maakt.

Den bek is vier duimen lang, blaeuwagtig, recht, en alleen voor aan als een haak omgekromt. Het boven-deel van deze bek is als van drie lange ſtukken te zamen gezet, en beſluit in zig de onderſte helft, welkers kanten zoo ſcherp als een mes zyn. Van binnen is de boven-bek gevorend, en roodagtig, de tong kort, en vaſt gegroeid.

De oogen zyn zwart en vuil. Onder de keel is 'er een langwerpige, kaale, en bloed-roode plek, verbeeldende als een wamme of kwabbe.

De verdre deelen van 't lichaam zyn zwart, aan den hals en rug kool-zwart; en

en de ſmalle vlerken zyn wel mede uit den zwarte, dog graeuw-agtig, en de ſlag-vederen zwart. Aan de agter-buik ziet men eenige wittigheid, in de eene grooter, dan in de andre. De borſt is dik en vleeſch-agtig, als of zy met kuſſentjes gevuld was. Alle de pluimen, dog meeſt aan de kop en hals, eindigen in een ſmalle ſpits, en ſtaan verwerd.

De ſtaart, zynde 't raarſte aan deze Vogel, is lang, zwart, en in tween geſpleten, gelyk men aan de Viſſchen ziet, of als een ſchaar van gedaante, die hy, zoo als hy wil, vernaeuwen en verwyden kan.

De pooten zyn zeer kort, en ſchuilen meeſt onder zyn pluimen, waar aan vier magere, dunne, en ſchobagtige teenen met korte en onſchadelyke klaeuwen zyn, hangende die teenen met een dun velleken aan een; dog egter zoo verre niet, als wel andre plat-voetige water-Vogels.

Onder de huid is hy rykelyk met geel vet bezet, gelyk hy dat ook aan zyn inwanden heeft, waar in men een groot gal-blaasje vind.

Cluſius rekend deze Vogel onder de Zee-Ravens, en andere onder de *Catarrhactas*.

Hy houd zich meeſt om hoog in de lucht, voornamelyk op Zee. Waar hy Neſteld, weet niemand, alzoo men hen noit op eenig geboomte ziet; hoewel zommige meinen, dat zy zich op deze en geene onbewoonde Eilanden houden.

Zy aazen op zekeren tyd van 't Jaar op de kleene Viſchkens, *Oeloepoa* genaamd, en zyn zoo wel gevallig door de Viſſchers van die Viſchkens gekregen; hoewel dit zelden gebeurd; dog men kanze niet opvoeden, al krygt men die levend: want hy kan kwalyk zitten, om de teerheid van zyn pooten onder zyn groot lichaam.

De Zee-Arend. Men heeft hier ook een zoort van Arenden, of den Zee-Arend, die 'er egter verſcheide, of wel driederley zyn.

De gemeenſte en de grootſte, *Jappa* genaamd, is meeſt graeuw, en zoo groot, als een Gans, zeer leelyk, en wild van aanzien. Zyn bek is recht, ſterk, en zwart-agtig, waar van het boven-deel aan 't voor-einde krom als een haak, dog 't onderſte recht is. Deze Vogel is zeer fel van gezicht, plat, en wit-agtig van kop, hoog-graeuw van rug, en lever-verwig van buik.

De vleugels zyn zeer lang, en ſterk, bedekkende by na den buik, en de zelve zyn uit den graeuwen en zwarten gemengd.

De ſtaart is kort, van zwarte en witte vederen. De pooten zyn zeer ſterk en vaſt, wel een vinger dik, ruig, en als ſchubagtig, die met vier lange teenen, waar aan zich zwarte klaeuwen vertoonen, voorzien zyn.

De oogen van deze Vogel zyn wit-agtig, als Viſſchen-oogen, en men kan ook door beide zyne neusgaten henen zien. Hy heeft een gedaante, die wel wat na die van een Arend, en ook wel wat na die van een Gier gelykt, hoewel hy noit op eenig dood aas aanvalt; maar alleen van den roof der Viſſchen leefd.

Hy heeft een heldre doorſlaande ſtem, gelyk de meeſte Roof-Vogels en die men van zeer verre, als zy boven in de lucht tegen malkanderen vechten, hooren, ſchoon men die naeuwlyks zien kan.

Hy maakt zyn Neſt niet verre van Strand; dog op ſteile ontoegankelyke Rotzen, Barre Voorgebergten, en op hooge uitgebreide Boomen, daar ontrent ſtaande, levende meeſt van 't aas der Viſſchen, die hy al van verre gewaar werd, alzoo hy ongemeen ſnel van gezicht is, en daar hy in een oogenblik weet na toe te ſchieten, verlatende zyn proy op geen geſchreeuw der Menſchen, al zou hy 'er maar een ſtuk of een brok van wegdragen.

Hy aaſt ook op kleene Coescoeſen, Rotten, Muizen, en Slangen, zynde alles byna zyn gading. By grooten hongers-nood valt hy ook wel op de Kiekens aan; maar anders verſchoond hy de Vogels.

Geen Keerel, hoe ſterk ook, zou hem in zyn Neſt durven aandoen, alzoo hy in ſtaat, en zoo ſterk is, dat hy hem van boven neder zou weten te ſtooten, en daar van daan te ſlaan. Nogtans zyn 'er Inlanders, die, om zyn Neſt zekerder te verſtooren, de Boom, waar op hy Neſteld, omkappen, en dat wel, om zekere zeldzame ſteen, die men zegt dat zomtyds in die Vogel valt, en die zeer goed is, om den arbeid der Barende Vrouwen te vergemakkelyken, te bekomen, tot welk einde men wil, dat die Vogel deze ſteen in zyn Neſt brengt.

Daar is nog een andre zoort van deze Zee-Arenden, die over 't ganſch lyf zwarter, dan de vorige, is, en op de rug weinig witte geſpikkelde plekken heeft. Des zelfs kop is uit den geelen en graeuwen, waar onder weinig wit gemengd is. De buik en ſchenkels zyn leververwig, en na den geelen trekkende. De bek is aan het bovendeel bultig, byna als aan een Kiekendief. Een[...] tweede[...]

De oogen zyn levendig; dog zoo wit niet, als aan de vorige.

De vlerken van 't een tot 't ander eynde beſlaan ten naaſten by een vadem van een man.

De

De vorige is zeer kwaad van reuk; dog deze niet.

Van binnen had hy een groot hert, dat meest dwers na de regter zyde lag. De mage was niet groot, en velagtig. De armen waren ook dun. Men vond geen ballekens in een Manneken; maar wel klontjes, na nieren gelykende.

Nog is hier een derde zoort van Zee-Arenden, die van zyn bek tot het uiterste van de steert vier spannen lang is.

ler-
ort. Des zelfs bek is korter, en breeder, dan de eerste. Ontrent de neusgaten heeft hy hairkens. Ook zyn de oogen zo Visschagtig niet, als die van de eerste, en om de zelve loopt een geele kring.

De kop is gekruld met aardverwige vederen. Ook is hy van hals als de eerste. De gansche hals en rug zyn donker-graeuw, na't zwart trekkende. De pluimen aan de kop zyn van onder witagtig. De vlekken zyn wat lichter graeuw; dog de slagvederen zwartagtig, gelyk ook de breedste vederen in de staart zoo zyn.

De buik is bruin, en onder de pluimen heeft hy een digte en witte wolagtigheid, die vast aan de huid gehegt is.

De schenkels, en pooten zyn met bruine vederen aan 't begin der klaeuwen bekleed. De vlerken zyn ook ronder, als aan de eerste zoort, die *Kiappa* by den Inlander genaamd werd; dog dezelve zyn ook zeer breed. De pooten zyn witagtig, en geschubt, in vier zeer lange teenen verdeeld, waar van de agterste langer is, dan de andre. Aan de linker poot draagt hy de klaeuwen gesloten, die zelf aan een dooden niet op te breken zyn.

Byna al de pluimen aan den hals, rug, en buik, loopen spits toe. Het agterste van de pooten is eenigzins kaal, dewyl hy daar op rust, als hy slaapt.

De maag van zoo een vond ik opgevuld met vederen en beenen van andre Vogels. Daar was in den zelven geen gal, diens blaasje mogelyk wel door den Hagel, waar mede hy geschoten wierd, verpletterd is. Des zelfs hert was groot, lag meest aan de rechter zyde, en hy hadde twee kennelyke witte ballekens. Het scheen wel een van die zwarte Arenden, die de *Maleijers* Lang noemen, te zyn.

In de kop van dezen Vogel, of wel boven op, verneemd men zomtyds een knobbel, waar in men een steen vind, ter groote van een Duiven-ey, vol kleene gaatjes, of kuiltjens, van bruine, rosse, en witagtige plekken gespikkeld, en verder byna wel na een *Hollandsche* knikker gelykende; maar zoo hard niet. Zeker *Orang Kaja* van *Hitoe*, die zoo een steen bekomen, en die zelf in de kop van zoo een Vogel gevonden had, droeg die zedert tot een *Adjimat*, of een middel om alle ongelukken van hem af te keeren, en voor al, als hy ten Oorlog ging, by zich, verbeeldende zich nu in alles gelukkig te zullen zyn; dog hy stierf al zoo wel, als de andre, en als de vinder van zoo een steen dood is, dan heeft hy geen kracht meer om iemand hard, onkwetsbaar, of gelukkig (immers zoo de dwaze Inlanders gelooven) te maken.

Daar zyn ook van deze steenen in 't Nest dezes Arends, ter groote van een mispel, gevonden, dog de zelve waren bultig en slim, eenigzins na vuil Ivoir gelykende, en ook als vol gaatjens, dog zwaarder en kouder, als Ivoir. Beyde deze Steenen vuurden 's nachts niet; dog kookten in Limoen-zap.

Op de laatste witte Arends-steen waren ook die vlekken, waar van 'er twee tegen malkandren over stonden, en behalven de zelve nog een witte vlek met eenige aderkens, die 'er door liepen. Vermits men nu diergelyke steenen wel in 't hout, en in Boomen, ontdekt heeft, zou deze Arend die wel van daar na zyn Nest konnen gevoerd hebben, gelyk zy nu en dan ook zoo wel stukken Berg-Kristal derwaards brengen.

Hier valt ook een zoort van Valken, die de Inlanders *Hoezea* noemen, en die anderhalve voet lang zyn. Zy hebben een groote, sterke, en zwartagtige kop, een bek, die wat kromagtig, zagt en boven de kop licht-geel is. De Nek is uit den graeuwen, wat na den witten trekkende, ook is de buik wit: De rug, en vlerken, zyn graeuw, met eenige breeke geele plekken; dog 't uiterste der slagvederen is wit, gelyk 't ook zoo aan de staart is, die uit thien breede vederen bestaat, waar van de agt onderste gewaterd zyn. De pluimen aan den buik zyn dicht en zacht. De Hoezea, een zoort van Valken.

De pooten zyn ook met diergelyke bedekt, en aan de agterkant al mede wat gewaterd. Hy heeft vier lange teenen, waar van 'er twee voorwaards staan, en een aan weder zyden zich uitwaards vertoond, zynde van lange zwarte klaeuwen voorzien.

De *Hitoeësen* noemen hem *Hoerea*, om dat hy gemeenelyk dit ook zoo uitroept.

Zy eeten de Besien van de *Waringa Grossularia*, die kleene geele vrugtkens draagt.

De Mannekens hebben roodagtige ballekens. Zy onthouden zich op hooge Boomen, zitten meest overeind, hebben een zeer klare stem, en als zy met den Kiekendief, Manehi, of met den Sperwer

wer vegten, maken zy zulken geraas, als of 'er eenige Honden tegen malkandren blaften. Zy rooven geen Hoenderen, gelyk de Kiekendief gewoon is te doen, maar blyven meest op de hooge Boomen.

De Kieken-dief. De *Amboineesen* geven de naam van Manehi (zynde een zoort van Kiekendieven) aan driederley Vogels.

De eerste zoort, zynde een kleene Roof-Vogel, van groote als een gemeene Kiekendief, graeuw van rug, en wit en zwart gewaterd van borst, en buik. De vlerken en de staart waren zwartagtig met witte plekken gemengeld.

Zyn bek was recht, hy was kort van pooten, en die waren van slappe klaeuwen voorzien.

En tweede zoort van Manehi's. Daar is nog een tweede zoort dezer Manehi's, die zeer wel na een kleene Valk gelykt, hebbende een kromme bek, die voor aan zwart, en agter donker-geel is. Deze is snel en scherp van gezicht, en heeft een licht-roode kring rondom zyn oogen, geele oogen-leden, en heeft aan den voorste hoek der zelve een dwars-velleken, dat hy over 't geheel halen kan.

De kop, nek, rug, en staart, waren donker-asch-graeuw, gelyk loog-asche. De onderste hals en buik is licht bruin.

Hy is sterk van pooten, die met vier vaste klaeuwen voorzien zyn.

Zy zyn nu en dan wel levend gevangen, dog wegens hare wildheid niet wel op te brengen; Hoewel zy geweldig na Kiekens haaken. Zy zyn zeer fyn van stem, die by na als die van een Muis is.

Een derde zoort. Daar is nog een derde zoort, die wat grooter als een Duif, dik, en voor wat krom van bek is, hebbende een fraey gespikkelde hals, rug, en vlerken, ten deelen kool-zwart, en ten deelen hooggeel gemengeld, hoewel 't geel meest in vlekken bestaat.

De pluimen aan den buik en pooten zyn donker geel, met ydele smalle en zwarte wateringen onderscheiden. De pooten zyn kort en dik, hebbende vier sterke vaste klaeuwen. De steert is zeer lang, bestaande uit vier pennen, die zwart en geel, als 't verder lyf, gespikkeld zyn.

De oogen zyn vuurig, en glimmen sterk, gelyk in de Valken. Zy aazen sterk op Kiekens, en andre jonge Vogels.

Deze twee laatste zoorten zyn de rechte Kieken-dieven, by den Inlander met de naam van Manehi bekend; dog de eerste schynd een Vogel op zich zelven te wezen

De Paradys-Vogel. Een van de zeldzaamste Vogels, hier bekend, is de Paradys-Vogel.

Deze voor 17 a 18 jaaren door de *Portugeezen* eerst op *Gilolo*, gelyk ook de daar naby gelegene *Papoesche* Eilanden, en op *Nova Guinea*, gevonden, droeg by hen de naam van *Passaro de Sol*, dat is, *Zonne-Vogel*, dog de *Ternataanen* noemen die in hunne Taal *Manoeco Dewata*, (waar van andre *Manucodiata* gemaakt hebben) dat de *Vogel der Goden* beteekend.

Men maakte de Menschen in die tyden wys, dat deze Vogel geen pooten had, waar van de ervarenheid het tegendeel nu leerd. Men voegde daar by, dat hy altyd in de lucht zweefde, van de zelve leefde, en noit op aarde gezien wierd; dog die van *Aroe*, die Jaarlyks in *Banda* komen, hebben ons geleerd, dat dit verdichtzelen van onkundige lieden zyn, die nogtans geerne de naam zouden willen hebben, dat zy dezen Vogel kennen.

Dat de oude *Portugeesen*, en de Menschen in de eerste tyden, 'er dit, of iets diergelyks, van zeiden, is nog eenigzins in te schikken; om dat hen veel zaaken, die dit zoo deden schynen, voorkwamen; dog in deze tyden behoord men beter te weten.

Dat zy gehouden wierden zonder pooten te zyn, kwam daar van daan, om dat zy die van de Inlanders altyd zoo kregen, 't geen zy deden, om den Vogel tegen het verderf te bewaren, en om dat de *Mooren*, die deze Vogel op hunne Helmetten tot cieraad gebruiken, de zelve zoo begeeren te hebben, om dat de pooten hen daar toe in de weg, en hinderlyk zyn, gelyk ze ook door de zelve, of voor hen, meest of ingekogt, of door hen gebruikt wierden, dat nog de dagelykze ervarentheid ons dit leerd in hunne openbare Spiegel-gevegten, en schermutzeringen, waar in zy met de zelve gewoon zyn te verschynen. Om dit oude gevoelen nu tegen te gaan, dat zy geen pooten zouden hebben, zoo hebben de *Aroeëzen* nu zedert 70 a 80 Jaaren herwaards de pooten daar aangelaten, en de onkundige Wereld hier van beter onderricht. Ook heeft *Antoni Pigafet* (reysgezel van den vermaarden Zee-Held *Ferdinand Magellaan*) al ontrent A°. 1525. als een oog-getuige de Wereld van deze waarheid verzekerd, 't geen echter veel Schryvers na zyn tyd (*Gesnerus*, *Aldrovandus*, en meer andre) nog sterk tegengesproken hebben. *Carolus Clusius* (schoon hy dezen Vogel zoo zelf niet zag) getuigd egter in zyn *Auctarium ad Libros Exoticos Cap*: 1., dat 'er A°. 1605. zoo een met pooten te *Amsterdam* te zien geweest, en openbaar verkogt is. Egter zyn 'er nog lang naderhand veel Schryvers als *Francisco Hermandes*, *Euzeb: Nierenberg*, en meer andre, die

die het tegendeel ſtaande hielden, geweeſt.

De *Portugeeſen* geloofden ook, (als een gevolg van 't eerſte, dat zy geen pooten hadden) te lichter, om dat deze Vogels altyd in de lucht zweefden, en noit levendig op de aarde kwamen, te meer, om dat de Inlanders hen die altyd dood, en noit 'er een levendig te koop bragten.

Nu is 't ook waar, dat zy zich meeſt in de lucht ophouden, en zelden op hooge Boomen zich nederzetten, zynde niet in ſtaat, wegens de geſteltenis van hare vederen, en pluimen, zich zelven, wanneer zy door deze of gene ſterke wind, die hen van agteren overvalt, eens tegen de grond geſmeten zyn, weder op te heffen, of weer na boven toe te vliegen.

Als men nu deze Vogel al levendig gevangen heeft, is men niet in ſtaat, om die op te voeden, ten deelen, om dat men zyn aas of ſpys niet kend, ten deelen, om dat hy by uitnemendheid wild, en zoo fel in 't byten is, dat men hem niet wel genaken kan, waarom de Inlanders de zelve maar ten eerſten doodſlaan.

Egter heeft men in een Boekje, *Deliciæ Italicæ* genaamd, en over 80 a 90 Jaaren te *Padua* gedrukt, gelezen, dat 'er in die tyd te *Padua* een levendige Paradys-Vogel is te zien geweeſt, dat my vry wat ongelooflyk voorkomt: want weten de *Aroeëſen*, die dezen Vogel op hun Land vangen, hem, om de twee voornoemde redenen, niet in 't leven te houden, zoo is het niet waarſchynelyk, dat de *Italianen* van *Padua* dit zullen hebben weten te doen.

Van deze Vogels zyn hier zes byzondere zoorten, die alle de naam van Paradys-Vogels dragen, bekend; dog die al vry veel van malkanderen verſchillen; waar by wy ook 't Konings Vogelken voegen.

I. De groote *Aroeëſche* Paradys-Vogel.
II. De kleene *Papoeſche* dito.
III. { Twee Paradys-Vogels, die zwart
IV. { zyn.
V. De witte Paradys-Vogel.
VI. De onbekende zwarte Paradys-Vogel.
VII. En het Konings-Vogeltje, dat 'er mede onder geteld werd.

-roo- -roe- e dys- el. Wat de groote Paradys-Vogel aangaat, deze valt gemeenelyk twee voeten lang, en een groote hand breed, zynde in 't gemeen (zoo als wy die krygen) zeer plat gedrukt.

De kop is kleen, na 't lichaam, aan welke hy een rechten, langen, en harden bek heeft, die bleek van verw is. Indien deze bek 'er niet aan was, zou men dit voor geen Vogel, maar voor een vederbos aanzien. Op de kop, en in de nek, is hy Citroen-geel, omtrent den oogen (die zeer kleen zyn) zwart, aan den hals hoog-groen als een ſmaragd, en daarbeneven zoo zagt als Fluweel, en zeer glimmend, of glanzig.

De borſt is zwart, of Wolfs geel, en al mede als Fluweel zoo zacht. De vlerken zyn redelyk groot, en Kaſtaniebruin, met harde ſlag-vederen, gelyk die der Duiven. Het achter-lyf beſtaat uit veel lange en rechte pluimen, uit den licht-bruinen, en geelen gemengden, en aan wederzyden met dunne hairkens, gelyk de pluimen van de Struis-Vogel, bezet. Deze pluimen ſpreid hy in 't rond uit, als hy vliegt, waar door hy op de lucht als dryft, konnende zich dus zeer lang op de zelve ophouden.

Aan weder zyden van zyn buik ſtaan korter dog andre en ſtyver pluimen, die dicht geſloten als twee boſſen, ſchoon Goud-geel, en blinkende zyn. Op den rug uit het ſtuit-been ontſpringen twee andre zwarte en ſtyve draden, die ter plaats, daar zy beginnen, te zamen-komen, en die zig van daar verder verdeelen, zynde veel langer dan de ſtaart, en eenigzins ruig, en aan de einden wat hairig. Aan de doode Vogels zyn deze ſtyf, en onbuigzaam: maar of zy aan de levende niet buigzaam, en waar toe zy hem dienſtig zyn, dat is tot nog toe onbekend. Immers het is niet waarſchynelyk, dat deze tot paring en verzameling van 't Manneken en Wyfken, of dat zy dienen, om de zelve, als zy hare eyeren uitbroeden, te zamen te hegten, die de Mannekens (zoo zommige voorgeven) op haren hollen rug dragen.

Men vind in deze geweſten nog verſcheide andre Vogels met diergelyke lange pennen in haren ſtaart, die alleen tot cieraad dienen, en van de welke zommige gevederd, zommige ongevederd zyn, gelyk dat in de *Ambonſche* Pyl-ſtaaat, de Ys-Vogel ofte de Sariwan, en ook in zekere ſlag van *Papoeſche* Perkiten te zien is.

Van 't lichaam dezes Vogels kan men aan de gedroogde niet, dan het vel, zien, aan 't welke men nog wel wat droog vet; maar anders niet, gewaar werd, alzoo al 't ander vleeſch 'er uit geſneden is, om hem tegen het verrotten te bewaren.

Hy ſchynd egter zeer kleen van lyf, en niet grooter, als een Meerl, te zyn.

De pooten van deze Vogel zyn zeer leelyk, zynde in vier lange geklaeuwde teenen, byna als die der Roof-Vogels, ver-

verdeeld. Zy geven een groote misstand aan die fraeije Vogel:

Als nu 't vleesch 'er uitgehaald is, werd de rug wat hol, en ingebogen ontrent de nek, waar van daan zommige hebben beginnen te gelooven, dat het Wyfken de eyeren in die holle rug van 't Manneken legt, dat loutere beuzelingen zyn, alzoo dat kuiltje daar toe zeer onbekwaam, behalven dat het Wyfken ook van zoo een kuiltje voorzien is.

Des zelfs Naam.

De *Ternataanen* noemen dezen Vogel *Manoeco Dewata*, en ook *Boerong Papoewa*, dat is, den *Papoeschen Vogel*, en ook wel *Soffoe* of *Sioffoe*. De *Amboineesen* noemen hem *Manoe Key-Aroe*, dat is, *den Vogel van Key*, *en Aroe*, om dat die lieden hem in *Banda*, en *Ambon* te koop brengen.

Die van de *Aroeësche* Eilanden, welke 65 mylen Beoosten *Banda*, tusschen *Key*, en *Nova Guinea* leggen) noemen deze Vogel Fanaan.

Manoeco Dewata of de Vogel der Goden noemen hem de *Ternataanen*, om dat de oude *Heidenen* hunne Goden *Dewata's* noemden, een naam, by de *Maleijers* nog zeer wel bekend.

Wie hem de naam van Paradys-Vogel gaf, of om wat reden hy die draagd, blykt my tot nog toe niet. Mogelyk van 't oud gevoelen dat hy altyd in de Lucht, en dus dan by de Geesten en Goden der *Heidenen* sweefde; dog hoe dit met het *Paradys* over een te brengen zy, kan ik niet begrypen, alzoo dat niet in de Lugt, nog om hoog; maar beneden op der Aarde was. En noch slechter komt dit uit als men op 't Land ziet, daar zich die Vogel onthoud, of daar hy gevangen werd, dat zeer verre van die Plaats legt, daar het *Paradys* geweest is.

De Plaats, daar hy valt, is tot nog toe van die gene, die 'er al eenige kennis af hadden, kwalyk geoordeeld 't Eiland groot of kleen *Key* (50 mylen Beoosten *Banda* gelegen) of *Aroe* (een streek *Eilanden*, nog 15 mylen Oostelyker, en nader aan *Nova Guinea* leggende) te zyn.

De reden des zelfs is, om dat die Inlanders Jaarlyks in *Banda* (een Landvoogdy, daar zy onder staan) komen handelen, en, onder andre Goederen, dan ook die Vogels daar mede aanbrengen.

Op *Key* komt deze Vogel noit; maar wel op de *Eilanden* van *Aroe*, dat eenigzins mede zyn *Vaderland*, hoewel hy nogtans van daar niet eigentlyk oorspronkelyk is, dog dit staat vast, dat hy ons door geen andre, dan door de *Aroeësen*, aangebragt werd.

Deze *Aroeësen* verhalen ons, dat deze Vogels alle Jaar, op zekere vaste tyd, namentlyk in 't *Wester-Saizoen*, dat hun drooge *Moesson* is, uit het nabygelegen *Nova Guinea* (haar recht *Vaderland*) op hun Land in de wind op komen overvliegen, en dat zy daar zoo lang overblyven, tot dat de *Oost-* of de *Regen-Moesson* aankomt, op welke tyd zy gewoon zyn weder na haar Land vliegen.

Dit is de reden, dat de *Aroewesen* ons van de Nest, jongen, of van 't uitbroeden dezer Vogels, niets weten te berichten.

Waar nu op *Nova Guinea* (dat een zeer groot Land is) 't recht *Vaderland* dezer Vogelen zy, zou men, by nader kennis van dit Land, daar de *Bandaneesen*, en *Ceram-Lauwers* sterk op vaaren, metter tyd gemakkelyk konnen ontwaaren.

Het is zeker, dat hy op 't voorste deel van *Nova Guinea*, *Onin* genaamd, niet valt, welk deel van 't recht *Nova Guinea* schynd afgescheiden te zyn; hoewel 't egter aan een vast is, waar uit men schynd te mogen gissen, dat hy noit Noordelyker, dan vier Graden bezuiden de Linie, komt.

Deze Vogels vliegen noit alleen; maar altyd met troepen van 30 a 40 by malkandren, gelyk de Spreeuwen. Ook heeft ieder troep een Koning, of Wegwyzer, die niet het zoo genaamd Konings-Vogelken; maar een zeer schoone veel grooter Vogel, en die veel uitnemender van couleuren, dan de andre, en Coraal-rood van oogen is.

Hun K[oni]ning. [...]

Deze Koning is, na 't zeggen der *Aroeësen*, zwart, met roode vlekken, en gewoon altyd vry hooger, dan de andre Vogelen van zyn troep, te vliegen, den welken zy ook, om geen reden ter wereld, als de sterke wind het hen maar niet belet, niet verlaten zullen.

Zoo 't nu gebeurd (gelyk het zoo wel voorvalt) dat deze hare Koning door een zwaren wind, of door eenig ander geval, tegen de grond geworpen werd, vallen zy alle te zamen mede na beneden, niet willende van daar weer opvliegen, voor dat zy hem zien voor uitvliegen, behalven dat zy ook door 't wonderlyk gestel van hare pluimen zoo niet konnen, als zy al willen.

Hier door gebeurd het wel, dat zoo een geheele trop gevangen werd, want de pluimen en vederen van deze Vogel zyn zoo gesteld, dat hy onmogelyk voor de wind vliegen kan, en altyd genoodzaakt is zig in de wind op te begeven, vermits zyn zagte pluimen anders voor uit, in stukken waeijen, en hem t'eenemaal zoodanig verwerren, dat hy, buiten staat gerakende van zich langer te bestieren, noodzakelyk moet ter nederstorten; op hoedanigen wyze (wanneer hem de wind van agteren overvalt, en in

in de vederen zoo waeid) hy meest gevangen werd.

In 't vliegen maken zy een groot geschreeuw, even eens als de Spreeuwen; dog hare stem is wat sterker, en wat meer na die der Ravens gelykende, en deze hoord men voor al vry sterk, als zy door zoo een wind van agteren in nood zyn, doorslaan.

De *Aroeësen* weten de zelve, zoo zy zeggen, ook wel levendig te vangen; dog alzoo niemand met de zelve, om haar fel byten, en wilden aard, kan omgaan, en men ook haar kost zoo niet weet te krygen, of by de hand heeft, slaan zy de zelve, om van alle die moeite maar bevryd te zyn, ten eersten dood.

Zoo ras deze Vogels op 't Land van *Aroe* komen overvliegen, onthouden zy zig, een trop by een, op zeere hooge Boomen, waar op zy de zelve zien zitten, om enige roode beziën, die aan de zelve vallen, te eeten, dat waarschynelyk de roode beziën van de kleen-bladige Waringin-Boom zyn. Het gebeurd ook nu en dan wel; dog zelden, dat 'er maar twee a drie by een zitten. Zoo lang haren Koning daar stil zit, zit ook de geheele trop stil, en zoo ras die opvliegd, volgen zy hem alle.

Om nu deze Vogels te vangen, schieten de Inlanders de zelve van beneden met stompe pylkens, en op de allerminste wonde valt hy ter neder; dog die'er van hen nog beter op afgerecht zyn, maken, eer zy daar komen, kleene groene Huiskens in die Boom, waar in zich pas een Man bergen kan, en die 'er zich in begeeft, terwyl zy op den dag elders uitgevlogen zyn. Tegen den avond na Zons ondergang komen zy weer op die Boom, en dan neemd hy ze met zyn pylken zoo wel waar, dat hy 'er altyd eenige van krygt. Andre bestryken ook wel eenige takken met Vogel-lym, of Zetten ontrent deze beziën eenige strikken, hoewel zy dit meer ontrent het Konings-Vogeltje, en om dat te vangen, in 't werk stellen. Zoo deze Vogel in zyn vlerken getroffen werd, blyft hy nog wel wat; dog niet boven 3 a 4 uuren in 't leven.

Zoo ras zy 'er een gevangen hebben, snyden zy hem de pooten af, halen 'er het ingewand uit, en droogen hem dan eenige dagen in de Zon. Andre berooken hem, eenige dagen voor het inpakken, met Swavel, pakken die dan tusschen twee plankjes in, en hangen die in hunne Rook-huiskens op, tot dat zy die na *Banda* mede nemen, daar zy een halve Rykxdaalder, en zomtyds ook wel een heele (als 'er weinig zyn) voor ieder krygen; dog op *Aroe* zelf kan men 'er een voor een oude Spyker, of een stuk oud Yzer, krygen.

Onze Schepen, ontrent *Nova Guinea* zeilende, hebben die by *Moy* handzaam weder wel by geheele troepen in de Lucht, tusschen *Aroe* en dat Land (daar een Zee van ontrent nog 18 a 20 mylen breed tusschen beiden is) zien vliegen; welk Vak zy in korte tyd konnen overzetten.

Wanneer 't nu zomtyds gebeurd, dat zy wegens de te sterken Oosten-wind niet weder na haar *Vaderland* konnen vliegen, dan vallen hare meest pluimen uit, zoo dat zy dan niet voort konnen, en genoodzaakt zyn te wagten, tot zy weer nieuwe gekregen hebben.

Gelyk een sterke wind van agteren doodelyk voor hen is, alzoo is ook een al te sterke wind van voren haar mede zeer nadeelig, konnende met geen van die beiden vliegen; maar een matige wind van voren is best voor haar. Zoo zy nogtans gewaar werden, dat die wind van voren hen wat te sterk werd, vliegen zy ten eersten recht op tot zoo verre, dat zy boven den wind komen, en daar op dan als dryven.

Men kan dezen Vogel in de warme Landen niet lang bewaren: want schoon men 'er gestooten Peper (dat goed is) in stroid, bederven zy egter wel. Zoo mede, al besmeerd men die met Spyk-olie, en al stroid men 'er Camfer in. Allerbest is 't, dat men ze in de Zon wel ter degen nu en dan eens droogd, die dan met Camfer bestroid, en ergens in dicht wegsluit, of weg-pakt, mits dat men die egter zomtyds ook al weer eens in de Zon verlucht en droogd, en dan al weder zoo behandeld, of in een dicht toegekalkte Bamboes bewaard, vernieuwende zomtyds de Camfer eens. Dus kan men ze goed in *Europa* brengen, daar zy 't bederf zoo veel niet, als in *Oost-Indiën*, onderworpen zyn.

Ons volk bewaard die Vogel alleen, als iets zeldzaams, in hunne Cabinetten van Vogels; de *Mooren* gebruiken den zelven, als pluimagien op hunne helmetten, wanneer zy optrekken of ten Oorlog gaan, en voor al op hunne Feest-dagen, als zy *Tsjakalile*, of met een Sweerd of Spies in de hand (even als in de *Pyrichica Saltatio* der ouden) als voorvechters springen, danssen, en gelyk als een Spiegelgevecht aanrechten zullen. Ook binden zy wel zoo een Vogel geheel, of een deel des zelfs, aan den rug van hun Swaard; hoewel de *Aroeësche* daar toe vry wat te groot, en daar toe zoo bekwaam niet, als wel de *Papoesche*, of *Molukze* is; dog daarom zyn zy, die een *Aroeësche* hebben, dan gewoon die Vogel in tween te dey-

Gebruik des zelfs.

deylen, nemende de fraiste vederen voor de pluimagie op hun helmet.

De *Aroeësen* getuigen ook, dat die Vogels in 't *Ooster-Moesson* geen staart hebben; maar wel vier Maanden in de *Wester-Moesson*, in welke tyd zy by hen gemeenelyk blyven. De *Papoewa's* zeggen van den hunnen, dat hem de pluimen by beurten, en voor al, als hy van Menschen gehandeld werd, uitvallen.

De Papoesche Paradys-Vogel.

Buiten deze Vogel is 'er nog een zoort van Paradys-Vogels, die veel kleener, dan de vorige, is, en die tot onderscheiding van de groote *Aroeësche*, gemeenelyk de kleene, of de *Papoesche* Paradys-Vogel genaamd werd, en die by de *Molukse* Volkeren meest in gebruik is.

Deze is merkelyk kleener, en ronder, als de vorige, en in couleur van de zelve ook verschillende.

Hy is ontrent 20 duimen lang, en men kan zyn regte gedaante niet al te wel bekennen, om dat hy zoo dicht in de rondte geperst is.

Hy is ook kleen van kop, en scherp van bek, die agter loodverwig en voor bleek is. Zyn oogen zyn ook zeer kleen, en daar ontrent is hy zwart; dog aan de hals schoon groen, als een Smaragd, gelyk de vorige Vogel.

Op de kop, en in de nek, is hy vuilgeel, op den rug uit den geelen en den graeuwen gemengeld. De borst, en buik, zyn zwart-agtig-bruin, en zoo zacht als dons. De vlerken zyn zoo kleen, en zoo dicht tegen het lyf gepakt, dat men die naeuwlyks bekennen kan. Ook schynd het, dat de Inlanders eenige van zyn slag-vederen uitgetrokken hebben. De weinige, die hy nog overig heeft, zyn Kastanien-bruin. De lange pluimen, die de staart uitmaken, zyn ontrent een voet lang, ter zyden even zulke Vezelkens als de vorige hebbende, zynde in 't vliegen mede als een half-rond uitgebreid; dog bleeker, en zoo moy van verwe niet, als die van de vorige, gelyk ook doorgaans deze zoort slegter van verwe, dan de andre is. De twee lange zwarte draaden van den staart, als mede de pooten, ziet men aan deze zoorte by na noit, alzoo de Inlanders die wegsmyten, oordeelende die, om tot cieraad te dienen, zelfs hinderlyk.

Van aard, en eigenschap, zyn zy even eens als de groote, levende meest in de Lucht. Hare Nesten zyn mede weinig, dog eenigzins, bekend. Ook vliegen zy altyd in de wind op, en met troepen by een, gelyk by hen ieder trop mede haren Koning heeft, en dien zeer getrouw volgt. Deze is zwarter, of donker-Purper-verwig, en veel fraeijer van verwe als de gemeene zyn; hoewel nogtans zeer veel van die zwarte zoorte verschillende, die wy hier na, als de derde en vierde zoort, zullen beschryven.

Wy vertoonen hier de gemeene *Papoewasche*, of de kleene Paradys-Vogel, by de Letter Q. In Pr[...] verto[...]

Ook zullen zy, zoo lang haren Koning zit, blyven zitten, en zoo ras hy opvliegt, mede opvliegen; dog deze kleene hebben dit byzondre, dat zy zomtyds lyn-recht op en neervliegen, dat zeer wonderlyk en aardig om aan te zien is.

Zy blyven ook vry bestendig ontrent het Eiland, daar zy voortgekomen zyn: want de *Papoewa's* van *Messowal* weten ons te zeggen, dat zy daar by hen 't geheele Jaar door gezien werden, en dat zy hare Nesten op hooge Boomen (daar hen de *Alfoereesen* wel gevonden hebben) maken, en dat hare pluimen, zoo ras men haar levendig vangt, en lang handeld, uitvallen. Ook zeggen zy, dat 't Manneken van deze gemeene of kleene zoort langer hals en bek, dan 't Wyfken, heeft.

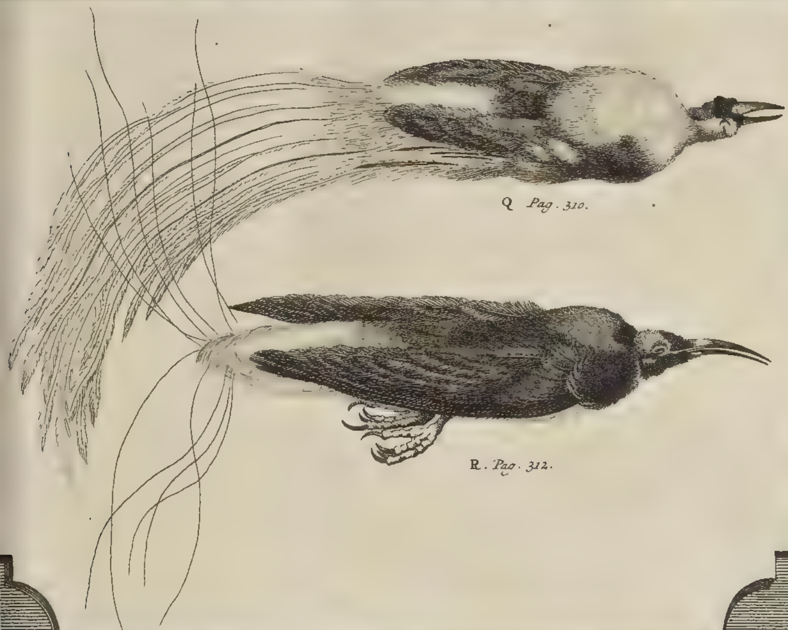
Zy noemen deze Vogel in *Ternate*, en op *Tidor*, *Soffoe*: hy werd ook wel *Boerong Papowa*, dat is, de *Papoesche* of *Papoewasch* Vogel, dog by de *Papoewa's* zelf *Sjag*, en *Sjage*, by de *Oost-Cerammers* (even als de vorige) *Samaleik*, en op 't Eiland *Sergile* in *Nova Guinea*, *Tsjakke* genaamd. Z[...] Naa[...]

In de voorgaande tyden meinde men, dat hy op 't Eiland *Gilolo*, of *Halamahera*, en op de nabygelegene Eilanden na 't Zuiden, en 't Zuid-Oosten viel; dog hedensdaags heeft men klaar ondervonden, dat zy zich meest alleen op en in de *Papoewasche* Eilanden onthouden. Deze Eilanden vertoonen zich in een groote menigte tusschen *Gilolo's* Zuid-einde, *Cerams Noord-Kust*, en tusschen *Nova Guinea's* West-einde, van welke zommige redelyk groot, andre weder kleen zyn. De grootste der zelve zyn 't Eiland *Messowal* (dat Benoorden *Ceram* legt) en 't Eiland *Salawatti* of *Salawat*, dat zich naast aan *Sergile*, (een Eiland, of streek Lands van *Nova Guinea*, dat in de oude *Portugeesche* Kaarten zeer kwalyk *Ceram* genoemd, en van *Nova Guinea* afgescheiden werd) vertoond. D[...] plaa[...] daar[...] valt.

Het gene wy bevorens van de groote Paradys-Vogel wegens de sterke voor- of tegen-Winden zeiden, getuigen die van *Messowal* mede van zulke Winden in opzigt van hunne Vogels, en dat zy zoo zeer gemakkelyk, en by geheele troppen gevangen werden.

Anders komen zy op hunne Gebergten zig mede op de hoogste-Boomen nederzetten, daar zy, even als de vorige, ook met stompe Pylen geschoten werden.

De

J. C. Philips fecit direx.

… of Kleene Paradys vogel. R de Swarte Onbekende Paradys vogel V. de Massareke of Hout Snip.

De *Papoewa's* verhalen 'er nog iets af, dat *Carolus Clusius* in zyn tyd al mede vernomen, en ook aangeteekend heeft, dat zy namentlyk willende drinken, en ergens een kuiltje met Water ziende, daar niet alle na toe vliegen; maar alleen een uit de troep 'er na toe zenden, om dat te proeven, of het goed is. Deze vliegt ten eersten weer na zyn troep toe, en, zoo 't goed is, komen zy 'er alle na toe vliegen; dog zoo niet, zoo vliegen zy alle ten eersten van daar weg.

De listige *Papoewa's* nu, dit wetende, laten zoo een Vogel zoo wel van goed water drinken, dat zy, terwyl hy dat boodschappen gaat, zeer schielyk met *Bori*, of de *Cocculi Indici*, vergiftigen. Daar op komt die troep, als goed bericht bekomen hebbende, egter af; maar sterven 'er alle van, hoedanig zy dan zoo een geheele troep te gelyk vangen.

Zy zeggen ook, dat zy die zeer gemakkelyk weten levend te krygen; dog dat zy 't al mede om de vorige aangehaalde redenen laten, en hen dooden moeten. Zy halen 'er 't ingewand en vlees uit, droogen ze in de Zon, of (dat by hen gemeener is) zy steeken die Vogel een heet Yzer door 't lyf schroeijen hem daar mede te zamen, en steken hem dan in een naeuwe Bamboes, ruim twee vingeren wyd, waar door zy zoo rond werden, als men die gemeenelyk ziet, hangende die dan in den rook op.

De Vogel is veel bekwamer, dan de *Aroeësche*, om hem als een pluimagie op een helmet te gebruiken.

Ook is hy een groote liefhebber van de *Tsjampedah*-Vrugten, wetende, als zy ryp zyn, met zyn bek 'er door henen te booren, en dus aan de andre zyde 'er weer uit te komen; alzoo 't hem, wegens de gesteltenis zyner pluimen, onmogelyk zyn zou 'er te rug weder uit te konnen komen. En in dat doorbooren haald hy 'er met eenen de vrugten uit, badende zich zelve in 't zap van die vrugt, waar van hy ook zoo geel werd. Ook vinden de Inlanders menigmaal zulke vrugten, die hy geheel doorboord, en daar hy de korls uitgehaald heeft.

Zy voegen 'er by, dat hy ook zyn vastbestemde levens-tyd heeft, en dat hy, zyn einde voelende naderen, recht op na de Zon, zoo hoog als hy komen kan, zoo lang vliegt, tot dat zyn kragten bezwyken, en hy zoo dood neder valt.

Dus vind men mede wel geheele troepen van eenen ouder zoo ter nedergestort.

Een Heerlyk zinnebeeld kan ons die Vogel van een waar Christen uitleveren, die, gelyk als altyd, vooral in 't einde van zyn leven, de vleugelen des Geloofs zoo lang tot Christus, de ware Zonne der Gerechtigheid behoord op te vliegen, tot dat zyn kragten beswykende, zyn doode romp wel ter nedervalt, en de aerde ten deel, maar tot dat hy met den Geest dan eerst recht, en naeuwer met hem vereenigd werd.

Deze zoort van Vogels heeft men noit in *Nova Guinea*, of in de Eilanden van *Aroe*, niet tegenstaande zy in eigenschappen, en aard, zoo wel over-een komen, vernomen.

Behalven deze twee beschrevene zyn 'er nog twee andre zoorten, die beide zwart zyn, en die mede in twee zoorten, een groote en een kleene, onderscheiden werden.

De groote zwarte Paradys-Vogel komt zonder vlerken en pooten tot ons, zoo dat wy dien Vogel niet wel heel konnen beschryven. Hy is mede smal en rond, als de *Papoewasche* Paradys-Vogel, ruim vier spannen lang, en over 't geheel lichaam zeer zwart. De pluimen aan de kop, hals, en buik, zyn zeer zacht en sterk, van glans als zwart Fluweel, en Goud, en daar beneven vertoonen zy ook een Purpere gloed, die zeer sterk doorsteekt, en Heerlyk tegen malkandren glimt. *De groote zwarte Paradys-Vogel.*

De bek is ruim een duim lang, en zwartagtig. Aan weerzyden staat een bos met vederen, als of het de vlerken waren, dat zy egter niet zyn, alzoo zy te zagt, en vry breed, even eens by na als de Paeuwen-vederen, zeer Heerlyk glimmende, en van een schoone groene weerschyn, en van onderen alle opwaards, hoedanig zy waarschynelyk in de Bamboesen werden, gekeerd zyn.

De vederen aan de staart zyn van een ongelyke lengte. Die naast aan den buik staan, zyn zeer smal, by na als of het hairen waren. De twee bovenste zyn veel langer, ook spits toeloopende, en onder de zelve leggen nog twee andere, nog ruim anderhalve span langer, ook styf, gelyk de vorige, en met hairen aan weerzyden tot aan 't einde toe bezet; boven slecht en zwart; dog onder fraey glimmend zynde.

Deze hebben mede, even als de *Papoesche*, een hout door 't lyf, dat hen verre buiten den bek uitkomt, waar door de Vogel ook recht blyft, en waar mede men hem te gemakkelyker op de helmetten steken en vastmaken kan.

Ik hebbe de zelve in 't Cabinet van de Heer Vincent tot *Haarlem*, en anders noit hier te Lande; maar in *Indiën*, nog eens by een vriend gezien.

Deze werden zeer zelden gevonden, en niet anders, dan op dat deel van *Nova Guinea*, dat men *Sergile* noemd, ontdekt, welkers Inlanders de zelve aan 't naaste *De plaats, daar hy valt.*

naaste Eiland, *Salawat* genaamd, brengen, en voor byltjens, en slegte kleeden verruilen, bewarende die, na dezelve wel gedroogd te hebben, verder in Bamboezen, die zy in den rook hangen.

Zyn Naam. De *Papoewa's* noemen deze Vogel *Sjag Awa*, of *den Paradys-Vogel van Sergile*, en de *Ternataanen*, en *Tidoreezn*, noemen hem de *Soffoe Kokotoe*, dat is, *de zwarte Paradys-Vogel.*

Dit *Sergile* nu, daar hy valt, is het Noordelykst deel van *Nova Guinea*, eindigende met een lange snuit vlak agter of Beoosten *Gilolo*, en de *Papoewasche* Eilanden, zoodanig dat die vlak na 't Noorden draeid.

De kleene zwarte Paradys-Vogel. Buiten die groote zwarte Paradys-Vogel, is 'er nog een andre kleener zoort, die van vederen al zoo lang, als de vorige, maar van lyf dunner, geel van beneden, dog boven doorgaans zwart, en zonder merkelyke glans is, hebbende mede aan zyn zyde die glimmende Paeuwen-vederen, als de groote, niet, gelyk ook niet die drie lange spitze vederen, die zig in de steert van de groote zwarte Paradys-Vogel vertoonen, weshalven deze in verre na zoo schoon niet, als de vorige, is.

Deze zoort vind men op 't Eiland *Messowal*, welkers Bergwooners, en *Alfoereezen*, hem weten te schieten, en aan de *Tidoreezen* verhandelen.

De witte Paradys-Vogel. De laatste, en wel de zeldzaamste zoort van Paradys-Vogels, is de witte, die weder in twee zoorten onderscheiden werd.

De eerste geheel wit, en de tweede half wit, en half zwart zynde.

De geheel witte werd zeer zelden gezien, zynde van fatzoen, als de *Papoewasche*, dog spier-wit van vederen.

Die tweederley is. De half witte en half zwarte is van voor-lyf zwart, en van agter-lyf geheel wit, met twaalf zwarte kromme draaden, die als een Hanen-staart uitmaken, dog die meest bloot, of hier en daar met eenige weinige hairkens bezet zyn. Deze werd mede zeer zelden gezien.

De *Tidoreezen* alleen konnen en moeten ons die bestellen, alzoo zy op de *Papoewasche* Eilanden vallen, voor al op *Waygehoe*, by andre *Wadjoe* of *Wardjoe* genaamd; hoewel andre gelooven, dat zy daar van *Sergile*, of *Nova Guinea*, gebragt werden.

De zwarte onbekende Paradys-Vogel. Men heeft A°. 1689. een nieuw slag van zwarte Paradys-Vogels in *Amboina* gezien, die aldaar van *Messowal* gebragt, maar een voet lang, zwart van verwe, met een schoone Purper weerschyn, waren, welke een kleene kop, en een rechten bek, als de andre Paradys-Vogels vederen hebben, zynde op de rug by de vlerken Purper en blaeuw van weerschyn, onder de vlerken en over 't geheel onderlyf van boven en van geel, als de gemeene Paradys-Vogels, en aan de nek muis-vaal met groen gemengd. Hy heeft, als iet byzonders, twee opmerkens-weerdige zaaken aan zich te beschouwen. Het eerste is, dat hy twee rondagtige lapkens voor aan de regter vleugel heeft, die aan de kanten groen weerschynen, en die hy als twee byzondre vlerken bewegen kan.

Het ander is, dat hy, in de plaats van de staart, 12 a 13 zwarte en kaale draaden, zommige opwaards, zommige door malkandren hangende als hare vederen, heeft.

Hy heeft ook lange pooten, met scherpe klaeuwen, als andre Paradys-Vogels.

De kop is na evenmatigheid van 't lyf zoo kleen, dat hy 'er by na geen schynd te hebben. In 't zelve heeft hy kleene oogen, zynde rondom de zelve zwart.

Wy verbeelden den zelven hier by de Letter R. na 't leven. In Pr[...] verbe[...]

Wy noemen nu die zelve de zwarte onbekende Paradys-Vogel, om dat hy nog zeer weinig gezien, en daar door gansch onbekend is, en wel byzonder om deze van de twee andre zwarte zoorten, die, hoewel zeldzaam, egter bekender, en meer gezien zyn, te onderscheiden.

Nu komen wy tot de beschryving van een zeer fraeje Vogel, die met de naam van 't Konings-Vogeltje bekend is. Het [...]nings-Vogel[...]

Veele hebben de zelve voor de Koning der Paradys-Vogels gehouden, en hem daarom mede onder de Paradys-Vogels gesteld, dog dat is een grove misslag, alzoo hy van de zelve zeer veel in gedaante, grootte, verwe, en in andre eygenschappen verschild, buiten dat hy met de zelve ook gansch geen gemeenschap houd, schoon hy nevens de groote *Aroesche* Vogel, mede op een en 't zelve Eiland, maar veel zeldzamer, en minder daar gevonden werd.

De Vogel is omtrent zeven duimen lang, wat meer (zoo als wy hem tusschen plankjes geperst krygen) als een hand-palme breed, zynde 't lyf zelf omtrent, als dat van een Mees.

Hy is kleen van kop, recht van bek, zeer kleen van oogen, en heeft rondom de zelve een zwarte plek. Op de kop is hy vuur-rood, in de nek bloed-rood, den hals en borst is schoon Kastanien-bruin, of als de *Crocus Martis*, waar op een half-ronde plek, als een halve Maan, of hals-band, de borst van de buik, zynde daar schoon groen gelyk een smaragd, afscheid.

De vlerken zyn sterk, en van volkomene slag-vederkens gemaakt, donkerbruin,

C. *Het Konings Vogeltje.* D. *De Ambonsche Lang-bek.*

J. Goeree delin. et sc. direxit

bruin; met roode en glimmende pluimkens, en streepen 'er tusschen.

De staart is van vederen, gelyk aan de andre Vogels, te zamen gesteld, en niet van pluimen, gelyk die van de vorige Vogels; dog de zelve is kort, en ook bruin van verwe; maar uit het stuitbeen komen mede twee lange zwarte draaden, die een hand breed ruim langer dan de steert, en aan 't einde met twee ronde schyfkens, of Pauwen-oogskens, ter groote van een stuiver in een gedraeid (als of 't een naveltje was) dog zeer plat, en schoon groen van verwe boven, dog beneden muisvaal zynde, voorzien zyn.

De buik is wit en groen gespikkeld, en aan de zyden ziet men eenige lange pluimen, voor aan breed gezoomd, aan de eene zyde schoon groen, en aan de andre zyde muis-vaal zynde.

De geheele rug is bruin met bloedrood gemengd, glimmende als zyde.

De pooten zyn, als die van een Leeuwerk, verdeeld in vier teenen, en klauwen; die de Inlanders al mede meest, om de verrotting van 't Vogeltje voor te komen wegsmyten; wy vertoonen dit, schoon het by de liefhebbers reeds genoeg bekend is, dog nu met zyn pooten, om dat men ze anders altyd zonder de zelve krygd, by de Letters R. R. afgebeeld.

Deze Vogel vliegt noit by de Paradys-Vogels, en ook niet met een troep gelyk, ook zet zy zich op geen hooge Boomen ter neder; maar vliegt alleen, en onthoud zich op lage Boomkens, daar hy mede op eenige roode beziën aast.

Hy eet ook geerne de Lip-lap van de jonge Calappus-Noot; dog werd 'er (gelyk de onze gezien hebben) lam af, en komen dus zeer licht 'er van te sterven.

De [n]aam, Die van *Aroe* noemen deze Vogel *Wowi*, *Wowi*, en die van de *Papoewasche* Eilanden, *Sopeloo*; dog wy de Konings-Vogel.

Men brengt dezelve ook uit de Eilanden van *Aroe*, en is wel voornamelyk op *Wodjir*, een zeer bekend dorp aldaar, te vinden.

Des zelfs Nest kennen de *Aroeëezen* niet; dog zeggen dat zy gelooven, dat die Vogel Jaarlyks, even als de Paradys-Vogel, daar mede van *Nova Guinea* komt, en in de droge of *Wester-Moesson* maar overblyft. Altoos op hun Land valt hy niet eigentlyk.

Zy werden niet met pylen, gelyk de vorige, geschoten; maar met strikken van *Gamoeto*, of met Vogel-lym van de Soekom-vrugt gevangen, aanstonds gedood, ontweid, gedroogd, en tusschen twee Borrekens gebonden. Dus bewaren zy die, tot dat zy ze na *Banda* voeren, daar zy die gemeenelyk nog eens zoo dier, als een Paradys-Vogel, verkoopen.

De *Papoewa's* vangen deze Vogelkens ook zomtyds in hunne Land, steeken 'er een Houtje door, en bewaren die in kleene Bamboesjens, waar door zy rond werden; dog die missen de grootste pluimen des buiks; hoewel de *Indianen* die liever, dan de schoondere van *Aroe*, daarom hebben, om dat zig die beter op hunne hoofde, om 'er die op te steken, schikken; dog het is zeker, dat de *Aroeëesche* schoonder van verwe, en veel fraejer zyn.

Men bewaardze met Spyk-Olie, of men bestroid de Vogel met Camfer.

De *Aroeëezen*, en andren, gebruiken die in hunne Scherm- en Tsjakalil-speelen, omze op hunne Storm-hoeden te steken, zoodanig dat zy een Paradys-Vogel in 't midden, en aan weerzyden een Konings-Vogelken 'er op hebben, en daar na bewaren zy die weer in een Bamboesje, om niet te verderven.

Onder de *Ambonsche* en *Molukze* Vogels is de Loeri geenzins een van de minste. De Loeri.

Daar zyn 'er velerley; dog wy zullen maar alleen van de beste en de bekendste zoorten, die het bekwaamst zyn om te leeren spreken, hier handelen; namentlyk, de Loeri met een zwarte kop, de *Ternataansche*, de *Papoesche*, en de wilde.

Die met de zwarte kop is een schoone, vrolyke, en vriendelyke Vogel, wat kleener, als een Papegaey; dog hy heeft schooner vederen, hoewel hy in 't leeren spreeken, en leerzaamheid, voor den zelven wyken moet, dat echter dikwils meer aan die gene, die de Vogel leerd, als aan de Vogel haperd: want ik heb een Man, in *Banda* zynde, gekend, die zulk een Loeri alles, dat hy begeerde, leeren kon, 't geen hy door slagen, en door de zelve blind te zetten, dede. De zwart-kop.

De hals, de borst, rug, en staart, van deze Vogel zyn schoon helder-rood, de vlerken zyn boven groen, en onder geel; dog de slag-vederen aan de einden zwartagtig, en aan 't voorste der vlerken ziet men wat blaeuw. Tusschen den hals en de kop heeft hy een geele vlek, als een halve maan, of iet, dat zig als een hals-band vertoond.

Boven op zyn kop is hy zwart, by na als of hy 'er een muts of kalotje op had; dog by helder weder, en als 'er de dag opschynd, ziet men in dit zwart een violette wederschyn.

Zyn oogen zyn, zoo als men hem eerst beschouwd, zwart, en staan zeer vrolyk; maar als men hem wat naeuwer beziet,

ziet, loopt om de zelve een dubble kring, waar van de buitenfte geel, en de binnenfte wit is.

Aan het boven-deel zyner pooten ziet men violet-agtige of zwarte pluimen.

De bek des Vogels is zeer krom, en fcherp, orangie van verwe; dog aan 't einde witagtig, en het onderfte deel is veel korter, dan het bovenfte, dat gelyk als een haak 'er overhangt.

De tong is dik en rond-agtig, zoo wel niet gefchikt, om te leeren klappen, als die van de Papegaey.

Zyn ftem is zeer klaar, en fchel klinkende, fchreeuwende zomtyds zoo fterk, dat men het niet verdragen kan.

De pooten zyn grof en fterk, by na als die der Roof-Vogels, verdeeld in vier teenen, waar van 'er twee voorwaards, en twee agterwaards ftaan; dog de binnenfte teenen, zoo voor, als agter, zyn altyd korter, als de buitenfte, zynde de zelve ook met groote kromme en zeer fcherpe klauwen voorzien.

Deze Vogel werd by de *Maleijers*, en *Javaanen*, Nori, en door ons Volk, dit kwalyk na-zeggende, Loeri genaamd, die zy daar van fchynen te dragen, om dat zy diergelyken woord van Nori of Loeri, zeer veel uitfpreken, fchreeuwende dit zomtyds ettelyke reizen aan een uit.

Men noemd deze, tot onderfcheiding van andre, de zwart-kop, of de *Ceramfche* of *Hatoewefche* Loeri, om dat zy daar van daan komen; hoewel die Vogel op geheel *Ceram* valt; maar zy werd egter wel 't meeft in de bogt van *Hatoewe* gevonden.

De Ternataanfche Loeri.

De tweede zoort, zynde de *Ternataanfche*, verfchild van de vorige in groote niet veel, zynde mede als een gemeene Duive, en wel zoo groot, als de vorige; dog deze is over-al, over 't ganfch lyf, en zelf op de kop, zeer fchoon, en wel zoo licht-rood; dog op de borft loopen onder de roode weinige geele pluimen. Ook heeft hy op den rug tuffchen de vlerken een geele vlek.

De vlerken zyn groen; dog boven aan wat geel, en de flagvederen aan de einden zwartagtig, als mede de einden van de ftaart; van ondren zyn de vlerken geel, en de helft der flag-vederen, die bedekt werd, is mede ten deele geel, en ten deele licht-rood.

Aan de pooten heeft hy groene pluimen; dog de Vogels, aan welke die geheel rood zyn, werden voor de befte gehouden, en naaft de zelve de groene, dog die zwarte en violet-agtige vederen aan de pooten hebben, werden voor de flegtfte gehouden.

Rondom den zwarten oog-appel hebben zy een breede geele kring, waarom die van verre geel fchynt.

De bek, en de pooten, zyn even eens, als die der vorige, behalven dat de bek wat kleener is. Zy zyn veel ftouter, als de *Ceramfche*, zitten weinig ftil, maken een groot geraas, werden zelden zoo mak, dog zyn wel zoo helder van ftem, en de befte om wel te leeren klappen, waarom zy ook meeft gezogt, en het dierfte betaald werden.

Zy werden *Ternataanfche* Loeri's, of de Roo-koppen, genaamd.

Zy vallen op *Gilolo*, of op 't groot Eiland *Halamahera*, dat tegen over *Ternate* legt; hoewel zy mede op de andre *Molukze* Eilanden, dog zoo veel niet als daar, gevonden werden.

De derde zoort is de *Papoefche* Loeri, die van beide de vorigen in groote niet verfchild. Deze is op zyn kop mede zwart; dog als 'er de dag op fchynd, heeft hy daar een groene weerfchyn. Om zyn hals heeft hy een roode kring, die onder breeder, dan boven, is.

De rug, borft, en buik, zyn blaeuw en peers, gelyk ook de ftaart, zoo verre hy niet gedekt is.

De vleugels zyn groen, boven aan rood, gelyk ook van onder, zoo wel het lyf, als de vlerken, zoo van verwe zyn. De kanten en einden der flag-vederen zyn zwart. De oogen hebben ook een breede geele kring, als die van de vorige.

Men vind in de *Papoefche* Eilanden nog een ander flag, dan deze, die een fterker peers, en violet hebben, en welker vederen wat overeind ftaan, als of zy koud en huiverig waren.

Zy werden de *Papoefche* Loeri's genaamd, om dat zy in die Eilanden vallen.

De Wilde Loeri. Tweederley.

De Wilde, of de vierde zoort van Loeri's, is weder van velerley gedaante; dog in *Ambon* heb ik 'er voornamelyk twee, die opmerking verdienen; te weten, de roode, en de gefpikkelde, gezien.

De Roode Wilde Loeri.

De roode wilde Loeri, van welke zommige over 't ganfch lyf rood, andre geheel bruin, en eenige ook met groen, uitgenomen dat men aan de pooten iets violets verneemd, gemengeld zyn, is niet zeer aangenaam van verwe. Men noemd ze gemeenlyk Gilala-Vogels, en zy zyn wat kleener, dan andre Loeri's.

Beide deze zoorten houden zig 't ganfche Jaar op in 't Gebergte, en in de Boffchen, zoo dat men die zelden ziet; dog ontrent Auguftus beginnen zy voor den dag te komen, en vertoonen zich met menigte op de Stranden ontrent de Gilala-Boomen, die dan geen bladeren hebben, maar zoo vol roode bloemen ftaan, dat zy fcharlaken-rood gelyken te

zyn.

zyn. Dan zitten zy en huppelen op der zelver doornagtige takken, zuigende 't zap uit deze bloemen.

Zy zyn zeer kwalyk te schieten; om dat ze niet stilzitten, en om dat zy, wegens haar roode verwe kwalyk van de bloemen te onderscheiden zyn, verradende zich zelven meest door haar schreeuwen.

Zy werden meest op stokken, die met de kleverige Vogel-lym der Soekom-vrugten bestreken zyn, en die zy langs de takken binden, gevangen. Zoo ras die bloemen gedaan hebben, keeren zy weder na 't Bosch toe, zonder dat men hen 't gansche Jaar weder ziet.

Deze roode zoort werd om haar wilden aard en slechte roode verwe, niet veel geagt. Zy valt in *Amboina*, op *Celebes*, en in *Xoelasche* Eilanden.

De gespikkelde Wilde Loeri. Veel fraijer is de gespikkelde Wilde Loeri, die niet om hare makheid (alzoo die zeer wild, en vinnig in 't byten is) maar om hare schoone mengeling van verwen sterk gezogt werd.

Van lichaam is zy als de vorige; dog op de kop violet-zwart, in de nek licht-groen, aan den hals wat na agteren uit den rooden en groenen gespikkeld. De borst is bloed-rood met een zwarte watering. De vlerken zyn gras-groen, van onder rood en geel, en aan de kanten zwartagtig. Den buik en de zyde zyn groen met rood en het agter-lyf, en 't bovenste van zyn pooten geel en groen gespikkeld.

De staart is boven donker-groen; dog van onder geel.

Zy is kort, en zwartagtig, van pooten, die vier teenen, als de vorige, hebben. De bek is Menie-rood, en krommer, als die der vorige. De oogen zyn zwart, en hebben een roode kring.

Deze werd in 't *Amboinees*, tot onderscheiding, *Kiri* en *Rili Latoe*, of *de Konings-Loeri*, wegens zyn Heerlyke en Koninklyke verwen genaamd. Men ziet die mede 't gansche Jaar niet, als by 't bloeijen der Gilala-boomen, daar zy dan mede met lym-stokken gevangen werden.

Beide deze wilde zoorten kan men niet leeren klappen; dog zy gewennen nog al redelyk aan die gene, die hen de kost geven.

De Boetonsche Perkiet. Daar is nog een andre zoort van Perkieten, of kleene Loeri's, die op 't Eiland *Boeton* vallen. Zy zyn wel de kleenste, maar de mooyste van vederen. Sommige zyn geheel rood met groene vlerken; dog geen van de zelve is een zwartkop.

De schoonste zyn meest groen; dog over 't lyf, aan den hals, en de borst rood met zwart gewaterd. Het verder onder-lyf is uit den groenen en geelen gemengeld, ontrent de oogen hebben zy een pek-zwarte vlek. Zy huppelen altyd, en zyn zeer zacht en fyn van stem, waar in zy veel van de *Ambonsche* verschillen.

Men moet zé geen vet nog zoute kost laten eeten, want dan sterven zy met der haast.

De Messowalsche. Daar valt nog een kleener slag van Perkieten op *Messowal*, en wel zoo kleen, dat men die in zyn hand verbergen kan. Deze is meest rood over 't lyf, en groen van vlerken. Het raarste daar aan zyn twee lange smalle vederen, die ruim een hand-breed lang zig agter in de steert, byna als of 't een zoort van Paradys- of Konings-Vogels was, vertoonen, ook noemen de *Papoewa's* hem Zopeloo, een naam, die zy den Konings-Vogel geven.

Hoe wild nu alle deze Loeri's, Perkiten, enz: zouden mogen zyn, werden zy echter, de eene eer en met meer, de andre met minder moeite, tam gemaakt; dog zy slagten de Menschen, en willen vooral niet geslagen zyn, want dan weeren zy haar niet weinig, en byten zeer vinnig van zich.

Men maakt hier voor de zelve noit kooijen; maar men houd ze op een stokje, uit vier deelen, die zamen een vierkant (of ook wel een half-rond) uitmaken, waar aan te gelyk een eetens bakje is. Zy drinken noit, en eeten gekookte koude Ryst, Piessang, enz: Zout is doodelyk voor hen. Aan 't onderste houtje nu, waar op zy zitten en springen, zyn zy met een Koper, of Zilver Ketenken vast gemaakt; hoewel 'er ook wel zyn, die nu en dan eens over een Plaats, of door 't Huis loopen; dog 't laatste is niet wel te wagen, om dat zy met byten schade aan stoelen, banken, enz:, doen.

De beste Loeri's, om te leeren spreeken, oordeeld men die te zyn, die aan 't lyf, de vlerken, en pooten, onder andre verwen veel geel, en een kleene geele bek hebben. Dog welker bek groot en rood is, en die violet van pooten zyn, en onder de vederen geen geel hebben, zyn de boosaardigste, en de onbekwaamste om te leeren klappen.

Zy weten, wel geleerd zynde de Hoenderen na te kakelen, te blaffen, als een Hond, iemand aardig uit te jouwen, en te bespotten.

Ik heb 'er een gehad, die, door dien hy zich meest in de Combuis ophield, byna alles zeer klaar en verstaanbaar wist te klappen; dog niets kon hy zoo wel als de naam van myn Kok, die, Antoni genaamd zynde, hy zeer vriendelyk eerst

 altyd

altyd met zyn naam groetede, en dan om wat Ryst verzogt.

Een kleene jongen van my, die hem veeltyds eeten gaf, mogt hem doen, wat hy wilde, en kon honderderley dingen met hem praten, waar over men zich verwonderen moest, dat hy die zoo onderscheiden wist te uyten, en alles zoo net te beantwoorden.

Onder verscheide van myne Slavinnen was 'er een, daar hy zeer op verbitterd was, en die hy, als men hem eens los liet, uit de gansche troep kende, vliegende en loopende ten eersten na haar, en bytende dezelve zoo vinnig, dat zy hem ontvlieden moest.

Zy had hem nu en dan wel eens, als hy op zyn stok zat, getergd, en geslagen, dat hy scheen onthouden te hebben; hoewel 't my altyd zeer zeldzaam en verwonderens-weerdig voorgekomen is, dat hy haar uit de andre Meiden ten eersten (gelyk menigmaal gezien heb) wist te onderscheiden. Menigmaal is 'er my honderd Gulden van Lief-hebbers voor geboden; dog ik wilde hem mede na *Holland* nemen, gelyk ik ook gedaan heb; dog hy kwam onder weg door nalatigheid van myn Volk, die op hem pasten, en vergeten hadden eeten te geven, te sterven.

Zy leeren nergens beter, als in een Wagt-Huis van Zoldaten, of op een plaats, daar veel Menschen by een praaten.

Zy wasschen zich zelven geerne, dat men haar nu en dan in de warme Landen moet laten doen.

Wanneer zy beginnen te treuren, of onlustig te werden, en zig de vederen te plukken, dan moet men ze met gekaeuwde nagelen, en Massoy, overal onde vlerken besproejen, waar door zy ten eersten beter of hersteld werden.

Deze Vogels (gelyk ook de Kakatoeha's) sterven mede wel van hardlyvigheid, waar tegen men hen wat gesmolten *Cremor Tartari* in een lepel met Wyn moet ingeven, zoo ras men merkt, dat zy de vlerken hangen laaten, en dan zal men hen wel haast weer zien bekomen.

De witte Kakatoeha. Behalven de Loeri's heeft men nog verscheide andre Vogels hier, die zeer wel leeren klappen.

Tweederley. Men noemd ze Kakatoeha's. Zy gelyken wel eenigzins na een Papegaey, of groote zoorte van Ravens.

Men heeft 'er driederley zoorten van. De witte, de groene, en de roode.

Van de witte zyn 'er weder twee zoorten, de groote, en de kleene.

De groote witte zoort. De groote witte Kakatoeha is als een groote Papegaey van grootte, zynde spierwit over zyn gansch lyf, groot, rond, en ydel van vederen, zoo dat men, die maar wat oplichtende, ten eersten zyn naakte en loodverwige huid ontdekt, zynde hier en daar tusschen beiden van eenig dons voorzien.

Op zyn kop, en in de nek heeft hy een kuif, die meest nederlegt, dog als hy ontsteld, en kwaad werd, richt hy de zelve op; en dan ziet men 'er Menie-roode vederen, die hem een groot Cieraad toebrengen, onder.

Zyn bek is zeer groot, en krom, by na als die van den Uyl, pek-zwart, en 't onder-deel des zelfs is vierkant, als een Schuitje, 't welk hy zomtyds verder als 't boven-deel uit-strekken kan.

Zyn tong is dik en zwart, en de oogen zyn blinkend-zwart, en liefelyk, byna als Duiven-oogen. Onder de vleugels is hy bleek-geel.

Zyn pooten en klaeuwen zyn grof, sterk, dog niet zeer groot, en vry lang, trekkende na den blaeuwen en zwarten, ook zyn zy in drie groote teenen verdeeld, van welke 'er twee voorwaards en een agterwaars gekeerd staat, met nog een kleene aan de binnen-zyde.

Uit de *Molukkos* komt een zoort, die kleener dan de voorgaande is. Deze heeft niet roods nog geels aan zyn vederen, en is anders even eens, als de vorige. De kle[ine] Mo[lukse Ka]katoe[ha].

Men noemd ze gemeenlyk de witte, en de groote, ook wel de *Ceramsche* Katoeha, om dat hy gewoon is zich zelvel Kakatoeha te noemen, of dit woord zeer dikwils uit te roepen. Het beteekend in 't *Maleytsch* eygentlyk een ouder Broeder, die ouder dan een andre Broeder is: want een jonger Broeder noemd zyn ouder Broeder altyd *Caka*, en zoo hy 'er meer dan een heeft, geeft hy weer aan een ouder Broeder, die de tweede van onder te rekenen is, ook dezen naam.

De groote valt op *Ceram*; dog de tweede in de *Molukkos*.

Men heeft die op *Ceram* wel in 't Wilde Bosch; dog het is daarom geen Wilde Vogel; maar hy werd metter tyd zeer mak. Ik heb 'er een gehad, die ongemeen wel klappen kon, en die ook, los op zyn stokje zittende, 's morgens vroeg na 't Bosch uitvloog (dat ik noit van geen andre Vogel van die zoorte gezien, nog gehoord heb) en alle avond weer t'Huis kwam, gaande gemeenlyk eerst op de hegge van myn Thuin ter zyden myn Huis zetten van waar hy dan met eenen zet na de Combuis vloog, daar hy de Kok Antoni mede zeer wel kende, en om zyn kost, zynde gekookte Ryst, Piessang, of iet diergelyks, wel zeer duidelyk wist te verzoeken. Ik toonde

dien

dien Vogel eens aan een vriend; maar zag hem na dien dag noit meer in myn Huis; en vernam hem eenigen tyd 'er na eens zeer gevallig, en van verre, alzoo hy zeer wel uit andre te onderscheiden was, op de plaats van die vriend; die, zoo als men merkte, dat ik inkwam, de agterdeur belastte te sluiten, en den Vogel ondertusschen weg te nemen. Ook antwoordde men my, toen ik 'er na vraagde, en zey, dat ik hem daar meinde gezien te hebben, dat ik kwalyk gezien had, en daar mede moest ik te vrede zyn, dat egter zeer spytig, hoewel daar voor my niet wel iets tegen te doen was.

Zommige onder deze grooten schreeuwen vervaarlyk, zoo dat het iemand verveeld; maar nog veel erger zyn die gene, die zoo lang aan den andren slypen, en een onverdragelyk geschreet maken, daar zy niet licht af te brengen zyn. Als 't onweer werden zal, maken zy een groot getier, springen lustig en zetten haren kuif zeer ontsteld op.

Het is anders een vriendelyke Vogel, die, zoo als men by hem komt, zeer minnelyk Kakatoeha, ettelyke reizen, aan een roept, en aanstonds ook met zyn kop bukt, om zich wat te laten krauwen, dat hy zeer geerne heeft.

Men zet ze niet op een houte stok, om dat zy die ten eersten doorbyten, maar op een Yzere, waar aan men haar met een Kopere keten vastmaakt, bezorgende aan wederzyden ook zoo een etens bakje voor hem.

Hy is zoo sterk van gebit, dat hy zelf een Kanari-schelp in stukken byt.

Zy kakelen ten eersten zeer aardig de Haanen en Hoenderen na, wetende ook de stemmen van andre Dieren al vry levendig na te bootzen; dog buiten zyn eigen naam kan men hem niet veel leeren praaten. Zy vliegen op *Ceram* met troepen te zamen, en konnen dan een yslelyk sterk geraas maken.

De *Cerammers*, schieten ze met pylen, en eetenze; dog haar vleesch is mager, lood-verwig en wat afzienelyk; hoewel zy, jong gebraden zynde, nog al wel smaken.

Hy kan zig over een Loeri, die hem na-baeuwd, of bespot, schrikkelyk ontstellen, zyn kuif zeer verwoed opzetten, en dan een geschreeuw maken, dat men zou meinen, dat hy alles vernielen wilde, en ondertusschen durft hy de minste Loeri, al kan hy 'er bykomen, niet aantasten.

Boe-che rt. Op 't Eiland *Boeton* valt een zoort, die kleener, dan deze, en wel zoo vriendelyk, van gedaante als een groote Bosch-Duif, mede spier-wit, dichter van vederen, dog onder zyn kuif, gelyk ook eenigzins onder de vlerken, Citroen geel van verwe is.

Des zelfs staart is redelyk groot en breed, en zyn huid even eens, als die van de vorige, te weten, loodverwig. Ook heeft hy aan de pooten vier teenen, waar van de langste en de kortste agterwaards staan.

Deze vallen op de Eilanden *Boeton*, en *Bima*, en als men deze al eens op *Ceram* vind, zyn zy 'er door vreemde Kooplieden gebragt.

Zy schreeuwen zoo leelyk niet, als de groote zomtyds wel doen, en zyn ook fyner en zachter van stem.

De tweede zoort van Kakatoeha's, hier vallende, is de groene; die door de bank groene Ravens genoemd werden, daar zy van groote wel na gelyken, en na welke zy, meest om hun sterk krassen en schreeuwen, genaamd werden. Zy verschillen in groote anders niet van een Bosch- of wilde Duif; hoewel zy van gedaante en bek zeer wel met de Kakatoeha overeenkomen; dog hy is Gras-groen van lyf, en op de kop en in de nek nog schooner groen, byna, als dat van een smaragd, helder glimmende. Zyn slagvederen, en 't einde van zyn staart, zyn uit den blaeuwen, en wat na den zwarten trekkende; dog aan zommige ook wel donker-groen, en de binnen-kanten der zelve zyn blaeuw, dog onder de vlerken, en ook aan 't lyf, rood; dat men aan 't bovenste deel van zyn pooten, hoewel die zelf ook blaeuw zyn, verneemt. De groene Raven.

Hy is vry wat kleener van bek, als de groote witte, en de zelve is Orangie-geel van verwe, onder zwartagtig, en breed, gelyk de groote Kakatoeha; en hy kan 'er ook de Kanari-Nooten mede in stukken byten.

In de oogen hebben zommige een Orangie, andre een breede bleek-geele kring, en hoe bleeker dat deze is, hoe leerzamer zy vallen, en hoe veel meer zy geagt zyn.

De pooten zyn kort, dik, zwartagtig, en vier klaeuwen 'er aan, waar van de twee korste agter staan. Zyn stem is grof, als die van een Raven.

Zy vallen over al in de Busschen van *Amboina* in een grooten overvloed, zoo dat men geen moeite heeft, om die te bekomen; dog men moet ze jong zien te krygen: want de oude en willen niet leeren klappen.

Ik heb 'er van deeze Vogels gehoord, die, de stem van een schrejend Mensch zoo sterk, dat men 'er door mislyk wierd, wisten na te aapen. Ook zullen zy maeuwen, als een Kat, blaffen als een Hond, en andre aardige stemmen,

zelf zonder dat men hen dat leerd, nabootzen.

De kleene groene Kakatoeha. Daar is nog een andre groene Kakatoeha, die kleener is, dan de vorige, en by den Inlander *Toya* genaamd is.

Deze gelykt nog wel zoo wel na een Raven, in grootte als een Duif zynde, en op de kop graeuw; dog recht boven op bruinagtig, en beneden bleek, wat na den groenen trekkende. Het vordre van des zelfs lyf is Gras-groen, onder de vlerken blaeuw, en boven aan de pooten wat rosagtig.

Ieder van zyn flagvederen is voor aan groen, en die wat meer na binnen ftaan, zwart, hoewel zyn geheele vlerk, als hy ze t'zamen-gevouwen heeft, groen fchynd te zyn.

Als de ganfche Vogel thien duim lang is, moet men 'er drie voor zyn ftaart ftellen, die fpits toeloopt; en graeuw met geele vlekken boven op is.

Zyn pooten zyn kort, dik, leelyk, en graeuw, waar aan hy vier klaeuwen heeft.

Rondom zyn oogen heeft hy een geele kring; daar zyn 'er ook met roode hoofden, daar de vorige graeuw zyn; hoewel 'er anders tuffchen de zelve geen onderfcheid is.

Het Manneken van de *Toya* is op het hoofd violet met bruin gemengd, zynde Menie-rood aan den hals, hoedanig ook het boven-deel van zyn bek is; dog 't onderdeel is licht-bruin, en zyn lyf verder groen, gelyk de andre, behalven aan de vlerken, daar men wat ros ziet, en van ondere zyn zy blaeuw. De flag-vederen zyn aan de buiten-kant hoog-groen, en na de kant der pooten zwart.

Men ziet die Vogel veel in de Mangga's-tyd, na welke vrugt zy graag zyn, en de verdre tyd van 't Jaar onthouden zy zich in het Gebergte.

Zy zyn zeer moejelyk te fchieten, blyvende, al zyn zy getroffen, met de klaeuwen aan de takken hangen, hoedanig zy aan de zelve dan ook fterven.

Men kan deze niet leeren fpreken; en als men die niet jong krygt, zyn zy 't opvoeden niet weerdig, alzoo zy te wild zyn, en te fel byten.

De *Amboineefen* vangen en fchieten die Vogel, om hem te eeten.

De roode zoort. De roode Kakatoeha is grooter, als de *Toya*, zwart van bek, rood van kop, en bruin-rood op de rug, en vlerken.

Zyn nek, hals, borft, en buik zyn violet-bruin, de flag-vederen ten deele bruin, ten deele violet, en 't einde der zelve met een groene weerfchyn.

De fteert is bruin, en aan 't einde geel. De oogen fchitteren met een Citroen-geele kring.

De pooten zyn kort, en dik, met vier teenen, en daar aan zwarte ftompe klaeuwen.

Zommige noemen deze roode Kakatoeha's, andre ook wel roode Ravens.

Zy vallen over al hier in de Boffchen, en op 't Gebergte, fchreeuwende ganfch niet aangenaam.

Men moet ze ook jong, om de vorige redenen, zien te krygen.

De groene Tamboekze Kakatoeha. Men heeft op *Celebes*, en wel byzonder op *Tamboeko*, een zoort van Kakatoeha's, Weli genaamd.

Deze valt van grootte als een Perkiet, dog zoo breed niet, en langer van lichaam dan een Loeri.

In ftem komt deze met de *Amboníche Toya* over een. Op de rug is hy groen met graeuw gemengd, aan de buik lichtgroen, gelyk ook de hals van onder; dog boven graeuw, met een roode vlek op de kop; van daar tot aan de oogen is hy afch-graeuw, hebbende in de nek een geele plek, als of 't een halve Maan, of een kraag was, die om den halven hals gaat. De vlerken zyn agter graeuw, de flag-vederen groen, met zwarte kanten, als men die van onder ziet.

De ftaart is meeft groen, aan 't einde blaeuw, en onder geel, waar in van 't Wyfken een, en van 't Manneken twee lange vederen, die 3 a 4 duimen buiten de ftaart uitfteken, gezien werden, zynde, dezelve aan 't einde wat breed, als 't blad van een Riem, en zwart van verwe.

De bek is kort, en krom, als van een Kakatoeha; en hoornagtig van verwe. De pooten zyn afch-graeuw, hebbende vier teenen met klaeuwen, waar van 'er twee agter, en twee voor ftaan.

De oogen zyn zwart met een afchgraeuwen kring.

Zy vallen op *Tamboeko*, *Balante*, *Mandono*, en daar om ftreeks. Zy doen zeer veel fchade in de Ryft-velden, voor al aan de *Salée*, of de *Lachrymæ Jobi*, daar zy fterk op aazen, wetende des zelfs korrels te fchillen, en 't goede, of de pit, 'er uit te haalen.

Hy is weinig van geluid; dog in de Huizen eenigen tyd lang opgevoed zynde, begind hy de groene Kakatoeha na te Kakelen.

Zy werden met Gamoeto-ftrikken gevangen; dog zoo men niet fnedig 'er by is, byten zy die ten eerften aan ftukken.

Zy zyn fraey van verw, en werden voor vermaak, en ook wel, om ze te eeten, opgevoed; dog voor al werden zy om de fraeije vederen in haren fteert gezogt.

Behalven alle deze zoorten van Kakatoeha's

tocha's valt 'er op *Java* nog een zeer kleene zoort, die niet boven een handbreed groot is.

Dit is een aardig Vogeltje zynde in allerley deelen de groene Raven in 't klein. Het is groen over 't ganſch lichaam, uitgenomen dat men een weinig bloed roode kouleur by 't oplichten van zyn vlerken verneemd. Ik heb zoo een Vogeltje gehad, dat, zittende op een ſtokje, daar 't met een ketenken aan vaſt was, wel vyf-en-twintig maal aan den andren, na dat het voor af fraey gedanſt, en gehuppeld had, wiſt over zyn kop te buitelen. En teeken dat dit zoort van Vogelen zeer leerzaam is.

Zy vallen eigentlyk op *Java*, en ik heb 'ze op *Batavia* in menigte zien te koop brengen. Men ziet byna niets aan de groote groene Raven, dat men ook niet aan dit kleen Vogeltje ziet, en 't bekoord ieder een zelfs op 't eerſte gezicht.

To- key, t ne- van Am- che Vo-

Men heeft hier ook een Vogel, die om zyn fraije kouleuren weerdig is beſchreven te werden, en die van 't geſlacht der Ys-Vogelen ſchynd te zyn. Daar zyn 'er twee byzondre, die zommige de eene voor 't Manneken, en de andre voor het Wyfken houden, het welk, of dit zoo zy, ik niet vaſt verzekeren kan.

De Tohorkey, die voor 't Manneken van de *Amboinſche* Ys-Vogels gehouden werd, is van groote als een Tortel-Duif.

De bek des zelfs is recht, ruim een groote duim lang, zeer vaſt, ſterk, en ſcherp, uit den violette zwart-agtig, en aan 't einde geel.

De geheele borſt is Orangie, gelyk ook twee plekken aan 't voor-hoofd. Aan de keel is hy licht-geel gelyk hy ook zulke plekken in de nek heeft. De kop is zwart met Safier-blaeuw gemengd. De pluimen der vlerken, rug, en de ſtaart zyn zwart geſpikkeld met licht-blaeuwe vlekken; maar de vederen zyn recht zwart.

Zyn bek kan hy openen tot aan de oogen, die ſtuurs en vinnig ſtaan. Als hy de kop opricht, en zynen hals uitrekt, ſtaan zyn pluimen overeind; als aan een leeuwerk.

De pooten zyn teeder, rood, (gelyk die van een gekookte kreeft) en in twee klaeuwen voorwaards, en een achterwaards verdeeld. De ſtaart is niet lang, en beſtaat uit vier gelyke vederen.

Die van de Kuſt *Hitoe* noemen hem Tohorkey. Indien hy nu voor 't Manneken van de Ys-Vogels niet doorgaan kan, zoo moet het een zoort van ſpechten zyn.

Hy onthoud zig in holle Boomen, 't zy in 't Boſch, 't zy aan de Waterkant. Hy leefd meeſt van Wormen.

Het is een ſchoone Vogel; dog hy laat zich niet tam maken, willende liever van honger ſterven, als de voorgeworpene ſpys eeten; behalven dat hy ook wegens zyn fel byten niet te behandelen is.

De Sariwan, of 't Wyfken van die Ys-Vogel.

De tweede zoort dezer Vogels, de Sariwan genaamd, is het rechte Wyfken van den Ys-Vogel.

Deze is doorgaans wat grooter, als de vorige.

Hy is ſchoon Hemels blaeuw van kop; dog in zommige wat na den zwarten trekkende. De hals en buik zyn wit; de vleugels kort, rondagtig, zwart; dog boven aan licht-blaeuw, en de rug ook zwart.

De bek is recht, ſcherp, bloed-rood, en wel een halve vinger lang. De oogen leggen diep in de kop, en dicht aan 't agterſte van den bek, zynde zwart, vinnig ſtaande, en over de welke hy uit de voorſten hoek een velleken haalen, en die geheel bedekken kan. Hy is kort van tong, zeer fel van gebit, en niet tam te maken, ſtervende liever van honger, dan 't voorgeworpene te eeten.

Zyn lyf ſchynd wat bultig te zyn. De pooten zyn kleen, teeder, en Oker-geel, in vier klaeuwen verdeeld, waar van de eene, de kortſte zynde, agterwaards ſtaat.

De ſtaart is tweederley. In de meeſte beſtaat zy uit vier lange vederen, die wit, en een hand breed zyn, gelyk ook 't agterſte van de rug wit is, behalven nog eenige kleener pluimen, daar onder ſtaande. Deze ſtaart beweegd op en neder, als die der kwikſtaarten. Aan de andre (die mogelyk ouder zyn) vertoonden zich twee zeldzame dunne licht-blaeuwe pennen uit den ſtaart, die wel een dun ſtrootjen dik, 10 a 12 duimen lang; en aan de kanten met fyne korte blaeuwe vezelkens bezet zyn, die na 't einde van de pennen, breeder en wit worden; en aan ieder pen's einde, ziet men als een kleen wit waeijertje, van groote als een langwerpige drie-ſtuivers, waar in hy eenige overeenkomſt met het Konings-Vogeltje, en nog meer met zekere Vogel, die men de Pylſtaart noemd; (dat een zoort van witte Meeuwen is) heeft.

Wy vertoonen den zelven na 't leven by de Letter S. afgeteekend. In Prent vertoond

De geheele Vogel is, buiten den bek, vyf duimen lang.

De *Amboineezen* noemen dezen Vogel op de Kuſt *Hitoe Saliwan*, dog op *Leytimor Sariwan*. Hy werd ook wel *Radja Oedang*, of de Koning der Garneelen, genaamd.

Men

Men ziet ze zoo wel aan de ftranden, als aan de Oevers der Rievieren, daar zy op Lommerryke Boomen, en op de fteile Klippen zittende, de Vifchkens, en Garneelen, in 't Water beloeren, en zeer behendig weten te vangen. Ook aazen zy fterk op die groote Neften met witte Mieren, die zich hier en daar in 't Bofch in de holle Boomen, of van buiten 'er tegen aan, vertoonen, daar zy wel by gevangen zyn. Als 't laag Water werd, loopen zy, gelyk de Snippen, en kwikftaarten, na 't Strand, om haar koft te zoeken.

Zy maken haar Neften in een kleyagtige grond op fteile Oevers, en dat wel zoo zeker en wel verzorgd, dat men 'er naeuwlyks bykomen, en ook te gelyk zoodanig, dat het ryzend Zee-Water hen niet befchadigen, nog haar gebouw nat maken kan. En daarom zyn de Inlanders gewoon den ingang van 't Neft toe te ftoppen, en van boven na beneden te graven, om de Vogel zoo levend te krygen.

Men ziet beide deze Vogels meeft in de Regen-tyd, en zy werden veel in de Maand September gevangen.

Dat nu de Tohorkey de rechte Ys-Vogel is, die men in *Europa* heeft, en die men in de Winter daar aan de hooge Oevers der Rievieren, en elders vangt, daar aan behoefd men niet te twyffelen, vermits dit door Lieden, die beide deze Vogels by een gezien hebben, onderzogt, en waar bevonden is.

De Malleoe, of het Wild Veld-Hoen.

In *Amboina* valt ook een wild Hoen, dat wat kleener, dan een tam, en eenigzins van gedaante als een Faifant is.

Deze Vogel is kleen van kop in opzigt van zyn lyf, welke na zyn bek toe fpits toeloopt, hebbende een klein kuifje (gelyk wel zommige duiven) in de nek.

Hy is kort, en recht van bek, gelyk andre Hoenderen, en in 't midden des zelfs heeft hy twee neusgaten. De pluimen van de kop, en aan den hals, zyn kort, ftaande zeer ydel, zoo dat men 'er zyn roode huid door heenen zien kan, ja zelf de hals is ook kaal, en zeer rood.

Hy is groot van oogen, met een roffe kring 'er om. Daarbeneven is hy dik en bolagtig van lyf. De vleugels en ftaart loopen rondagtig en kort, over 't gansch lyf zyn fyne vederen wel zwart; maar den rug is vuil graeuw, als of hy met ftof en aarde befproeid was. Hy is lang van pooten, die grof en fterk, boven met zwarte, dog beneden met roffe pluimen bekleed zyn. Aan de zelve heeft hy groote lange teenen, waar aan men ftompe klaeuwen verneemd.

Deze Vogel heeft een luide en kakelagtige ftem, die eenigzins na het fluiten gelykt. Hy fchreeuwd in de Boffchen zoo fterk, dat men hem zelfs van verre al bekruipen kan; dog zoo ras hy eenig Dier, of Mensch, gewaar werd, rekt hy zyn hals, en lange pooten uit, en peurd aanftonds op de vlugt.

Het wonderlykfte in deze Vogel is, dat hy, fchoon geen groot lichaam hebbende, nogtans zulke groote eyeren legt, alzoo zy grooter, dan Enden- ja zommige grooter, als Ganzen-eyeren, zyn. Deze eyeren bevind men langwerpig, licht-rood, en mèt fyne puntjens befprengd te zyn. Om deze te leggen, maakt hy groote hoopen in 't Bofch, die byna als kleene heuvelkens van mulle en zandagtige aarde, wel 3, 4 a 5 voeten hoog, en 3 a 4 vadem in 't rond, ten deelen met Ryskens vermengd zyn, onder welke hy zyn eyeren verbergd, latende die van zelfs door de tyd en de Zon uitbroeden, komende de Kiekens ten eerften al met pluimen bedekt uit die heuvels, en als jonge Duiven te voorfchyn; dog die zyn, om hare wildheid, zeer kwalyk op te kweken, hoewel men ze eenige tyd lang in 't leven behouden heeft.

Men vangtze in de Regen-tyd met ftrikken. Als hare vlerken nat werden, konnen zy niet fnel loopen. Zy vliegen niet hoog, maar loopen zeer fnel, zoo dat zy niet licht te treffen zyn. De oude zyn niet tam te maken.

Zy onthouden zich in de Boffchen, en ook wel aan ftrand, daar zy zekere wormpkens, haar koft zynde, komen zoeken. Ook eeten zy geerne de Semelen van 't Zagoe-meel, of de Eela, die men anders de Verkens, en andre Dieren, wel te eeten geeft.

Sy zyn vet, fwaar, en aangenaam, om te eeten, gelyk ook hare eyeren, die van binnen meeft met een geele doyer vervuld zyn, en die men op de markt veel te koop brengt.

Op *Boero*, *Bangay*, en *Celebes*, valt een grooter flag, welkers eyeren grooter, dan Ganzen-eyeren, zyn.

De Haan, of 't Manneken van deze Vogel, heeft meer rood onder het zwart loopen, ook heeft hy een fchoone lange kam op zyn kop, is hooger van pooten, en heeft geen ftompe ftaart, maar de zelve is met veel meer vederen voorzien. Hy heeft een uitermaten fterke ftem, ten deele na 't blaffen der Honden, en ten deele na 't maeuwen der Katten, gelykende, roepende zeer helder, *Wau*, *Wau* uit, hoewel zy dat meeft by nacht doen.

Het is opmerkens-weerdig, dat dit Veld-Hoen, zoo als het een ey gelegt heeft, van zich zelven valt, even eens

als

als een, die de valllende ziekte heeft; dog een half uur daar na vliegd het weer henen. Het is ook daarom, dat de *Amboineezen* deze ziekte (by de *Maleijers*, *Mati Ajam*, dat is, *de vallende ziekte*, of eigentlyk *de dood van 't Hoen* genaamd,) *Mema* ('t geen deze *vallende ziekte van dit Veld-Hoen* betekend) noemen.

De naam, die zy aan dezen Vogel geven, is Moeleoe, of Malleoe, of anders ook wel, Mema, en op *Ceram*, Moma.

Ik vind onder hunne Vogels 'er een, diens naam in 't gemeen, *Moeloet Pandjang*, of de Langbek is.

Het fatzoen, en de groote van de Vogel, is als die van een End-Vogel, en in allen deelen daar zeer wel na gelykende.

Hy is wel zoo groot, en wat ronder van kop, als een End-Vogel, wat ronder van oogen, donker-graeuw van verw, dog met zwarte ſtreeken gemengeld, en, voor al boven de oogen.

De bek is wel een groote hand-breed lang, zwart van boven, en beneden graeuw van verwe, na voren wat ſpitzer toeloopende.

Hy is lang en dik van hals, even eens als een End-Vogel, en is de zelve zeer fraey van zwart en graeuw gemarmerd, hoedanig ook de rug, hoewel die wel meeſt graeuw is.

De vlerken zyn Heerlyk violet en bruinagtig gemarmerd. De borſt is licht aſchgraeuw. De ſtaart is gemarmerd, gelyk de vlerken, en eveneens, byna, als die van een Duive.

De pooten zyn redelyk lang, met drie ſtompe lange teenen 'er aan, waar van de buitenſte de langſte, en de binnenſte de kortſte zyn; dog men ziet 'er de vliezen, die men in de End-Vogels heeft, niet tuſſchen beide.

Wy vertoonen den zelven na 't leven by de Letter T afgeteekend.

Langs Strand ziet men hier ook zeer veel Vogels, die de *Amboineeſen Boerong Maſſareke* noemen, en dat een zoort van Hout-Snippen is, die van groote als een jonge Duif zyn.

Zy konnen van lengte een ſpan haalen, zyn redelyk lang, zwart van bek, en ook zwart, en kleen van oogen, om welke een roode kring loopt.

Hy is aan de kop en hals licht- aſchgraeuw gemarmerd, en op de vlerken zeer donker-bruin van grond met veel wit geſpikkeld; dog de ſtaart, die wat ſpits en kort, is lichter gemarmeld.

Zyn borſt en buik is wit, ook heeft hy zeer lange bleek-groene en ſterke pooten; waar aan hy vier teenen met ſcherpe klaeuwen heeft, van welke teenen de drie voorſte redelyk lang, dog de agterſte (die tegen de voorſte aan gekeerd ſtaat) de kortſte is.

Wy vertoonen den zelven by de Letter V. na 't leven. Na 't Leven verbeeld.

De *Amboineeſen* hebben nog een fraeije Vogel, die zy *Latoe Waſſi*, of *den Koning der Velden* noemen. De Latoewaſſi, of de Koning der Velden.

Deze heeft groote gemeenſchap met den Bintapoe, bevorens van ons beſchreven.

Hy is 10 duimen lang. De kop is groot en breed, de hals dik, de bek bloed-rood, breed, een weinig omgekromd, en aan 't einde zwartagtig. De kop en hals is van een bruine Aard-verwe, en de vlerken zyn mede van Aardverw; dog wat met blaeuw gemengeld. De ſlagvederen zyn zwartagtig, en aan 't uiterſte der vederen ziet men een witte vlek, als van een halve Maan, en de agt voorſte zyn in de midden witagtig, met eenig blaeuw gemengd. De rug is wat donkerder; dog onder de zelve loopt eenig Spaanſch-groen, gelyk de ganſche buik mede van deze laatſte verw is.

De vederen van de ſtaart zyn aan 't begin van die zelve verwe; dog aan 't einde zwart.

Hy is kort van pooten, die van zyn ſchenkelen tot 't uiterſte der teenen maar anderhalven duim uitmaken. Deze zyn rood, en van vier dunne teenen met zwarte kromme klaeuwen voorzien.

Aan de ſlagvederen is nog dit, dat de eerſte korter, dan de tweede is.

In den bek werd men een lange ſpleet gewaar, die hem in de plaats van zyn neus-gaten verſtrekt.

Zyn oogen-leden zyn geel, en hy is zeer fel van gebit. Hy aaſt op ſprinkhaanen, Kevers, enz:, zoekende zyn koſt in de verlatene Boſch-Thuinen.

De *Amboineeſen* noemen hem ook wel *Manoe Nitoe*, dat is, *de Duivels-Vogel*, om dat hy een zeer naar en klaglyk gehuil in 't Boſch maakt, gedurig niet anders dan *Oewey*, *Oewey*, met een groot gejammer uitroepende.

Hier valt ook een Vogel, die de naam van de *Calefater*, of de *Klapper*, by ons, en by de *Amboineeſen* die van *Manoe Tahau* draagt, Hy werd zoo genaamd, om dat zyn gemeene ſtem, van *Top Top*, en *Joep Joep*, even eens klinkt, als of men een Scheeps-Timmerman een Schip hoorde kalefaten. Het is een Nagt-Vogel, van fatzoen en groote als een Nacht-Uyl, of een Sperwer; zynde over 't ganſch lyf wonderlyk fraey gemarmeld, en gevlekt. Hy is ontrent 10 duimen lang, en niet veel van een Hout-Snep verſchillende. De Kalefater.

De kop is zwart, met graeuw fyn gewaterd, ook is zy plat, en gedrukt, de bek

bek kleen, zwart, en wat krom. Aan 't boven-deel des zelfs zyn twee wratten, en daar in twee neus-gaten.

Agter den bek by de oogen na beneden toe, heeft hy styve borstels, als baarden.

Hy is groot van oogen, die uit den zwarten en roodagtig zyn.

Hy kan zyn bek byna tot zyn oogen open doen. De hals is ontrent den rug aardig met zwart en hoog-geel gemarmerd, even eens byna, als of men de oogen van zommige Kapellen of Schoenlappers op zyn vederen zag. Op de vlerken ziet men meer graeuw, en dat is fyn gewaterd. De vier grootste slag-vederen zyn zwart, en die hebben in 't midden een breede witte vlek. De buik is donker-graeuw, en bleek-geel, schoon gewaterd, gelyk men wel aan de Nacht-Uilen en de Valken ziet. De staart is zoo lang als 't geheel lyf, breed, boven donker-graeuw met een kleene watering, en beneden donker-graeuw; dog de twee buitenste vederen aan wederzyden zyn van 't einde byna tot de helft toe wit.

Van verre is deze Vogel donker-geel, of rookverwig. Aan 't voorste der vleugels ziet men de geele vlekken breeder.

De schenkels en pooten zyn kleen, dun, vol pluimen, en van vier teenen voorzien, waar van de kortste na binnen en ter zyden uit, of wat na agteren staat, van de drie voorste is de middelste de langste, en aan zyn klaeuwen ziet men een gekarteld velleken.

De borst is dik, en vleesch-agtig. Hy is groot van hert, en aast op Sprinkhaanen, Krekels, enz. Hy werd 's nagts veel gehoord; dog zeer weinig gezien, en laat zich meest een uur a twee na Zons ondergang, dan eens in 't Bosch, en dan ook wel eens ontrent de wooningen der Menschen, hooren. By warme dagen en by stille nagten komt hy meest voor den dag, en voornamelyk in de drooge tyd, schynende door zyn stem de Zee-Lieden te waarschouwen, dat het nu tyd begind te werden, om hunne Vaartuigen te Calefateren. Zomtyds egter hoord men hen, ook wel, wanneer 'er na heete dagen een koele nacht, of regen, staat te volgen.

Hy onthoud zich op uitgebreide luchtige Boomen, en byzonder op de Soekom-Boom; maar op geen digte Boomen. Schoon hy by dag al vliegt, hoord men dog dan zyn stem niet; maar dan zit hy op de Boomen stil.

Men hoord van hem tweederley stem; want zoo als hy *Joep Joep* geroepen heeft, werd 'er agter aan nog een grove stem van *Kroh*, *Kroh*, na-gehoord.

Hier valt nog een Vogel, by ons de Pyl-staart, en by de *Maleijers Boerong Sasapo*, dat is, *de Besem Vogel*, om dat de penne in zyn staart wel na een dun *Ikeltje*, of *Besemken* gelykt, genaamd.

Dit is een zoort van witte Meeuwen, by onze Zee-Lieden zeer wel bekend, en daarom by hen een Pylstaart genaamd, om dat zig agter uit zyn staart, (zoo 't schynd) een enkele pen, als een Pyl, vertoond.

Hy heeft een rechten spitzen bek, een langwerpige kop, die plat, en vol pluimen is.

Hy is wit over 't gansch lyf, lang van vlerken, stomp en spits van steert, waar in twee pennen van 14 a 16 duim zyn, die men in 't vliegen, maar voor eene pen, ofte pyl, vermits zy geen halve vinger van een staan, zou aanzien.

De agterste kleenste helft is met witte pluimen bezet, 't vordre is byna kaal, of aan weerzyden vol korte hairkens, die in zommige roodagtig zyn. Deze lange pennen heeft hy (gelyk boven gezegt is) met de Koninks-Vogel, en 't Wyfken van de Ys-Vogel, gemeen, gelyk men die ook wel in zommige *Papoesche* Perkieten vind.

Hy is kort van pooten, die van drie teenen, met vellekens voorzien even als in de andre Water-Vogels, aan een gehegt zyn.

Daar is ook een Vogel, die wat grooter, als een Specht, en die Soki genaamd is.

Hy is wat kleender, als een Duive, of ontrent derthien a veerthien duimen over het lyf, en van bek wel twee duimen lang, die ook dik, zwartagtig, en wat krom als een hauwe of Boon-schille gebogen is. Het vel van de kop is Citroen-geel met graeuwe vederen, of pluimen, die wat na 't geel trekken.

De nek, de rug, en de kleene vederkens der vlerken zyn aardverwig, en wat na den geelen trekkende.

De slag-vederen aan de vleugelen, als mede aan de staart, die zes duimen lang, en van even lange vederen gemaakt, en breedagtig is, hebben meer van 't geele; dog de borst is nog vry geeler, en de huid licht graeuw.

De pooten zyn boven aan met pluimen, of korte vederen bezet, en 't vordre is kaal en loodverwig. Zy zyn voorzien van vier teenen, die een duim lang, en ook Lood-verwig zyn, waar aan zich kromme zwarte klaeuwen vertoonen.

Hy is gewoon 's morgens by 't aanbreken van den Dageraad door 't Bosch te vliegen, en dan met een afgebroken stem te schreeuwen, dat tot het opkomen van de Zon duurd; dog over dag hoord men hem niet.

Hier

Hier na werd hy ook wel de *Uur-Vogel*, of de *Opwekker* genaamd.

Zommige hebben hem ook wel de naam van de *Hoeren-Vogel* gegeven, zeggende, dat hy die opwekt, en waarſchouwd, dat het tyd is, om te vertrekken.

Deze valt op *Ceram*, en meeſt op *Hoewamohel*. Als men hem van daar al levend op de Kuſt van *Hitoe* brengt, kan hy daar niet aarden, even gelyk men de witte *Kakatoeha's* ook in menigte wel op *Hoewamohel*, dog niet op 't Eiland *Amboina*, of in des zelfs Boſſchen, vind.

Hy neſteld op hooge Boomen, en men kan hem in den Morgenſtond op de zelve kwalyk bekennen, en niet wel in 't gezicht krygen, om hem te ſchieten, alzoo hy zeer ſtil zit, en in couleur zeer wel na de ſchors der Boomen gelykt, zynde zyn ſtem 't eenige, waar door men hem ontdekt.

Op zekere tyden des Jaars krygt deze Vogel een kalen hals, als of hem al zyne vederen uitgetrokken waren. Wat daar de reden van zy, is my onbekend.

Hier van ſchynd mede een zoort te Koe-k. zyn zekere Vogel, die veel op *Boero* valt, en van hen *Poho Poho* genaamd werd, graeuw van verw, zonder dat iet verder van hem bekend is, dan dat hy tegen den dag mede zeer ſterk *Poho Poho* roept.

Hier in *Ambon*, is ook een Vogel, die wel juiſt niet uit het geſlacht der Koekoeken; maar egter by ons zoo genaamd is, om dat hy die ſtem gedurig uit, en zeer ſterk Koekoek roept, hoewel hy anders een Vogel van een ſlegt aanzien is.

Hy is wat kleener, als een Raven, zynde met ſtaart en al ruim twintig duimen lang.

Zyn bek is meeſt recht, bultig, en zwart, hoedanig zyn oogen ook van verwe zyn. De kop, hals, borſt, en rug, zyn ook kool-zwart. De vlerken zyn ros; dog 't einde der zelve rookverwig.

In de ſtaart ziet men drie a vier zwarte vederen, langer als de andre. De pluimen aan 't lyf ſtaan wit, ydel en verward. Onder de vederen aan de kop ziet men groote krombogtige gaten, dat zyn ooren willen zyn.

De pooten zyn zwart, en in vier dunne teenen verdeeld, waar van de binnenſte en agterſte de langſte is, waar aan lange en byna rechte klaeuwen, byna of 't Limoen-doornen waren, ſtaan.

Boven, en aan 't uiterſte van de ſtuit, in de ſtaart, heeft hy een ſpits en ſtyf blaasje, met een wey-agtige vogtigheid gevuld, en als in tween gekloofd.

Hy heeft een zwarte lever, en zyn maag hangt zeer vaſt aan zyn buik.

Men verneemd hem meeſt 's avonds met moy weder, en ook wel 's nagts; dog niet van eenerley ſtem: want dan roept hy eens *Hoeri Hoeri*, *Hoekoe Hoekoe*, en op een andre reis roept hy zeer klaar *Koek*, *Koek*, *Koek*, waar na hy ook zyn naam draagd, en achter aan hoord men altyd nog een doove ſtem, als een nagalming van 't eerſte; dog de gemeene Man houd dit voor een geluid uit zyn aars, of voor een zoort van winden, die hy looſt.

Zyn jongen zyn met ſtyve ſtekelige vederen bezet, zoo dat zy veel eer Egeltjes, als Vogels, gelyken; 't geen hen een vry aardige gedaante geeft.

Hy onthoud zig meeſt in 't gras, en in de lage ſtruiken, waarom hem zommige de Koeskoes-Vogel noemen, dat egter een geheel ander kleen zwart Vogelken is.

Hy neſteld ook op de Boomen, daar men hem wel meeſt hoort ſchreeuwen. De Inlanders houden hem voor een Moyweders-Vogel, als hy, na een langen Regen gehoord werd.

In de Boſſchen van *Amboina* heeft men een zoort van wilde Duiven, die men in twee zoorten, in de blaeuwe of groene, en in de witte, verdeeld. De blaeuwe Boſch-Duive.

De blaeuwe is van grootte, als een End-Vogel, zomtyds ook grooter, van kop als een Duive, gelyk ook de bek is, die zich recht, en ook een weinig krom, en blaeuwagtig vertoond. Het onderſte des zelfs, byna tot aan het einde, is met witagtige veeren bezet.

De borſt en buik zyn witagtig met wat graeuw gemengd, ook is de kop licht-graeuw. De rug, en vleugels, zyn groen met een ſchoone weerſchyn, als die van een ſmaragd, en van Goud, byna als dat gene, 't welk men aan 't Manneken van de Paeuwen ziet; dog de ſlagvederen aan de vleugels, en den ſtaart, zyn zwart, of blaeuwagtig-zwart.

De pooten zyn kort en ſterk, met vederen tot onder het bovendeel der zelve bezet, en daar aan vertoonen zich vyf ſterke klaeuwen, waar mede zy zoo vaſt konnen houden, dat zy iemand de handen bezeeren, als men die aanvat.

Haar vleeſch is zeer hard, en zwaar, om te verteeren; waarom men gewoon is de zelve niet ten eerſten te eeten, maar die een nacht in de lucht te hangen, of, zoo het droog weder is, die een nacht in de Aarde te begraven, waar door het zelve murw werd, zynde de borſt-ſtukken daar van wel de beſte. Ik heb die verſcheide maalen in 't Boſch doen ſchieten, en, op een Tocht zynde, met veel ſmaak gegeten.

Men noemdze de blaeuwe, of de groene Boſch-Duif, en de *Amboinees* noemd die *Ahoen*.

Zy onthouden zich over al in de Bosſchen, 't zy ontrent de Zee-kant, 't zy Land-waard in gelegen, meeſt op de hooge Boomen, en weinig zeer diep in het Gebergte; dog tegen den Avond vliegen zy gemeenelyk na Strand toe, nemende hare ruſt op de *Mangi Mangi*, of diergelyke Boomen; zoo daar ontrent kleene Eilandekens met hooge Boomen zyn, vliegen zy daar na toe, om daar te vernagten, en begeven zich 's Morgens weer na Land, dat egter meeſt plaats in de witte zoort heeft, alzoo de groene in 't Boſch blyven, en noit op die Eilandekens gezien werden.

Diergelyke Eilandekens (die vol witte Duiven zyn) heeft men 'er drie in *Amboina*, waar van 't grootſte voor *Caybobo*, op *Cerams* Weſt-zyde, het tweede op *Manipa's* Zuid-zyde, en 't kleenſte tuſſchen *Amboina*, en *Oma*, gelegen is.

Zy aazen op velerley Boom-Vrugten, voor al op die van de grootſte Waringin-Boom, ook op Kanari-Nooten, die zoo groot, als onze blaeuwe Pruimen zyn, en die zy met bolſter met al inſlokken, waar van zy den buitenſten bolſter verteeren, en de Noot zelf met den afgang loozen, waar van nieuwe Boomkens zeer voorſpoedig groeijen, zynde deze Duiven, en de *Malleoe's* de voornaamſte voortplanters der wilde Boomen, gelyk zy dus ook de Nagel- en Nooten-Muſſchaat-Boomen zeer ſterk voortzetten.

De maag van 't Manneken dezer Vogels is zwart, met veel ongelyke knobbelkens bezet. By de lever hing een galblaasje.

De darmen waren groot, en wyd, doorgaans van eenerley dikte. Het is een Vogel, die men niet tam maken kan.

De Bandaſche Nooten Eeter.

Men heeft nog een andre groene zoort van deze Vogels, die men in *Banda* by den Inlander *Falor*, maar by ons Volk *Nooten-eeters* noemd. Zy verſchillen van de vorige niet, behalven dat zy pooten hebben, die zoo rood als Koraal, en ook met veeren bekleed zyn. Deze zyn geel van oogen, daar de *Amboнſche* meeſt zwart zyn, hoewel men onder deze hier ook wel eenige met geele oogen vind.

Hare ſlag-vederen hebben ook meer groen, en de geheele hals is witagtig tot aan den rug toe. Haar vleeſch is ook korter, en lekkerder, dan dat van de *Ambonſche*, waarom zy in *Banda* veel geſchoten werden, die ze dan, volgens hunne gewoonte, met ingewand en al ſtoven en braaden, om dat hare mage vervuld is met de half verteerde Foelie, welkers kragt men 'er dan geheel in behoud, en 'er doorbraad.

Deze Nooten-eeters planten de ingeſlokte Nooten-Muſſchaaten (daar van zy de Foelie alleen verteeren, loozende de Noot met haar ſchaal by den afgang, alzoo zy alleen de rype Nooten, die al uit den bolſter gevallen zyn, inſlokken) in een groote menigte daar in *Banda*, en ook op *Ceram*, en andre Eilanden daar ontrent voort, dewelke, zoo ras zy maar wat in de grond raken, zeer gelukkig, en weelderig, voortgroeijen, voor al als zy in 't eerſte onder de Lommer van eenige wilde Boomen opſchieten, die men egter, als zy wat grooter geworden zyn, omkappen moet, alzoo zy dan lugt moeten hebben.

Ieder een heeft geen recht in *Banda*, om die Vogels te ſchieten, maar dat ſtaat alleen aan ieder Perkenier aldaar vry.

Men meinde van ouds by de *Bandaneeſen*, dat de zekerſte wyze, om de Muſſchaat-Nooten te planten, die van deze Vogels was; dog de tyd heeft geleerd, dat het immers zoo wel door de Menſchen, by 't planten van de Noot op zyn tyd, geſchieden kan.

De witte Boſch-Duive is in alles de andre Boſch-Duif, uitgenomen dat zy kleener, en geheel witagtig is, gelyk; dog de ſlag-vederen 't uiterſte van de ſteert, en de pooten, zyn zwart of Loodverwig. De w[…] Boſc[…] Duif[…]

Deze houden zig meeſt ontrent de Stranden op de *Mangi-Mangi*, en *Waringin*-Boomen; dog 's nagts vliegen zy na de voornoemde onbewoonde Eilandekens, zoo zy 'er ontrent zyn, gelyk zy 'er ook meeſt hare eyeren leggen, hoewel zy ook wel op de Boomen ontrent het Strand blyven vernagten.

Deze zyn nog harder van vleeſch, als de blaeuwe Boſch-Duiven, waarom zy zelden, dan in een tyd, als men anders niet krygen kan, gezogt werden.

Zy zyn 'er ook zoo menigvuldig niet, als de groene; dog zy zyn taeijer, en ſterven, geſchoten zynde, ook zoo licht niet, als de blaeuwe, blyvende, al zyn zy al geſchoten, zeer dikwils aan de takken met hare klaeuwen hangen.

Onder de vleugels, en onder de ſtaart, hebben zy geelagtige vederen, die aan 't geheel lichaam zoo zagt, als dons, en dierhalven zeer goed tot bedden, en kuſſens, zyn.

Deze Duiven noemen de Inlanders, tot onderſcheiding van de andre, *Attija*, en die van *Hitoe*, *Attiwen*.

Men heeft in *Amboina* ook tweederley zoorten van Tortel-Duiven, hoewel 'er nog wel meer zyn, die maar eenigzins in verwe verſchillen.

Deze twee zyn, de lage, en de hooge.

De lage, die ook wel de groene genaamd werd, is van groote als onze Tortel-Duif. De bek des zelfs is rood, recht, De l[…] of gr[…] ne, T[…] tel-D[…]

recht, en aan 't voorste deel licht-rood, niet bultig, nog dikagtig, gelyk aan de onze.

De borst en buik zyn uit den licht-graeuwen, en bruinen, gemengd, boven op de kop is hy hoog bruin. De hals is asch-graeuw, de vlerken en rug zyn groen, en wat Aard-verwig, waar onder een Goude glans speeld, en ook iet zwarts loopt.

De slag-vederen, en de staart, zyn zwart, en de pooten kleen, en donker-rood. Alle de vederen aan 't lyf hebben wel dichte schachten; dog die staan zoo los in 't vel, dat ze zeer licht in 't behandelen der zelve uitvallen.

Daar zyn 'er ook, die een licht-roode bek hebben. Aan 't voorhoofd vertoonen zich ook eenige witte vederen, als ook aan de kanten van de vlerken. De borst is recht bruin; maar de agterste vederen aan 't lyf zyn zwart. En dit is buiten twyffel het Manneken van dit geslagt.

De *Hitoeëesen* noemen deze Lamoën; dog wy de lage, of groene Tortel-Duif.

Deze zoort vliegt niet hoog; maar loopt meest langs de grond onder het ruig en laag Geboomte, waar op zy hare Nesten uit dunne ryskens maken.

Zy leven van de Waringin-vrugten, en van eenige Wormkens.

Zy zyn eenigzins tam te maken, als zy maar van geen verstoord huwelyk zyn: want zy paaren niet licht met een ander, gelyk alle Tortel-Duiven doen. Zy eeten geerne kleen-gesneden Kanari-Vrugten, en raeuwe Ryst. Zy kirren zagtkens, byna als onze Tortel-Duiven; dog wat dof-agtig.

[...]et [...]per-[...]ofdje. Daar is nog een tweede zoort van Tortel-Duiven, by ons het Purper-Hoofdje, en by de *Amboineesen*, die wat netter van opmerking zyn, Oenat genaamd, daar anders deze in 't gemeen van hen almede Lamoën genaamd werd.

Dit is een van de schoonste Vogels, die men zien kan, zynde met veelerley schoone verwen geteekend, die zoo aardig onder een gemengd zyn, dat men veel moeite heeft, om die net te beschryven.

Hy is wat kleener, dan de vorige Vogel. Zyn bek is Lood-verwig. Het onderste van den hals en borst is graeuw met schoon zwart gewaterd.

De kop is schoon Purper, en aan 't Manneken staan de agterste vederen als een kam wat overeind, anderzins is hy gelyk als een Duif. De oogen zyn geel, liefelyk, en vreesagtig van aanzien. Het bovendeel van den hals is licht-groen, dog aan 't einde licht-rood.

De vlerken, de rug, en staart, zyn recht groen; dog het uiterste van de vlerken is zwart, en aan de staart wit.

Dwers over 't midden des buiks gaat een zwarte band; dog de vordre agterhelft des buiks is gemengd van witte, graeuwe, en groene vederen.

De pooten zyn kort, Koraal-rood, en met vederkens bezet. De vederen aan 't lyf staan mede zeer onvast, en vallen ten eerste, als men die Vogel maar wat behandeld, uit. Een gebrek, dat in andre Tortel-Duiven mede zeer veel vernomen werd.

Zy zyn droevig en sterk zugtende van stem, die zy lang uithaalen, ook zyn zy wilder van Aard, als de vorige, en dierhalven zeer kwalyk op te voeden.

Daar zyn nog andre zoorten van deze Vogel, die zwarte druppels op de groene vederen der vlerken en op den rug hebben, welker slag-vederen aan de vleugels zwart met witte randen zyn. De buik dezer Vogels is wit; dog de agterste vederen, als mede die aan de pooten, zyn uit den groenen en witten schoon gemengeld. Een derde zoort van Tortel-Duiven.

De staart is niet in tweën gekloofd, en aan 't einde groen en wit gemengd, en als die zich uitbreid, maakt hy een halven kring.

Hy vliegd veel hooger, dan de voorgaande Lamoën, ja zelf op hooge Boomen zeer verre in 't Bosch; hoewel hy zyn nest ook op lage Boomkens maakt.

Het Wyfken van de bevorens beschreve Oenat is meest groen over 't geheel lyf, zynde ook zwart gewaterd, als 't Manneken, behalven op de kop, daar men een zwart-agtige blaeuwe vlek ziet.

De bek is zwart-agtig, en rondom den oog-appel heeft hy een breede geele kring.

Onder den bek aan den hals is hy licht asch-graeuw, en de borst Spaansch groen, en die zomtyds met een witte halve Maan geteekend.

Aan de vleugels zyn de slag-vederen zwart, en de verdre groen met een licht-geele zoom bezet.

De staart is boven groen, en onder zwart, en met een witten zoom. Ook is de buik wit. De pooten zyn bruin, en met vederen bezet.

Buiten deze vorige is 'er nog een zoort uit de namaagschap dezer Tortel-Duiven die Purper-verwig, en die by den Inlander *Aloe* genaamd werden. Zy zyn grooter van kop, van bek, van oogen, hals en pooten, dan de Tortel-Duif. De kop is ook licht-Purper, de hals aschgraeuw, de oogen zyn groot, zwart, en wateragtig, hebbende aan de einden een rooden kring, en is ros van vederen, zynde de hals en rug wat gewaterd; De Vogel Aloe, een zoort van Purper Tortel-Duiven.

 dog

dog de vlerken, en ſlagvederen trekken wat meer na den zwarten.

De buik, en ſtaart is Goud-geel, trekkende wat na den Purperen, en zoo lang, als 't ganſche lyf, welke alleen de zelve zeer van 't verder geſlagt der Tortel-Duiven doet verſchillen, en de zelve eenigzins ongelyk zyn. Deze is mede los van vederen, gelyk de Lamoën, zacht van ſtem, en van pooten als de andre Tortel-duiven, zy onthoud zich in 't eenzame Boſch, en hooge Boomen, en werd in *Amboina* weinig gezien.

Het Manneken van deze Vogel is even als 't vorige; dog 't heeft in de ſteert een pen, die veel langer, dan de andre, uitſteekt.

Die van *Hitoe* ſpreeken nog van een andre Vogel, zeer weinig van deze verſchillende, en by hen *Aloewen*, of de *Berg-Duif* genaamd zynde van groote als een gemeene Duive, en meeſt Purperverwig, hebbende een ſtaart die langer, dan 't lyf, en die van de zelve verwe van boven, dog beneden zwart met witte banden is. Ook zyn in de ſtaart twee lange pennen, wel anderhalf-maal zoo lang, als 't geheel lyf.

Daar is nog een andre Vogel, dien men de Moeſſon-Vogel noemd.

De Moeſſon Vogel.

Hy is van groote als een Duif, groot van lyf, kleen van kop; dog zeer wel anders na een wilde Duif gelykende. Deze heeft breede ſterke vlerken, die niet heel lang zyn. Zyn bek is als die van een Duive, boven op een Haanen-kammetje hebbende. Aan den hals heeft hy eenige lange loſſe vederen, als die van een Haan. De kop is zwart, en van daar over het lyf donker-groen, glimmende met een Purpere weerſchyn; dog na de vlerken toe wat zwart zynde.

De ſtaart is zeer kort, en de vlerken ſtrekken zich verre voor by de zelve; dog de rechte vederen aan de ſtaart zyn wit. De voorſte zeide, gemengde groene glimmende weerſchyn verneemd men ook aan den buik.

De ſchenkels zyn donker-rood, en zoo ſterk, als aan een Hoen.

De pooten zyn in drie teenen voor, en in een agter uit verdeeld, aan welke hy redelyke ſcherpe klaeuwen heeft.

In de Regen-Moeſſon onthoud hy zich in 't Gebergte, dog in de drooge tyd komt hy ontrent de Stranden, verkondigende met zyn geroep het moy weder.

Als 'er twee te zamen komen, dan ſlaan zy zoo ſterk met de vlerken tegen malkanderen, dat zy 'er aamegtig van, en waar door zy dan wel gevangen werden.

Als men de zelve in Huis opvoed, geven zy een geluid als de Wilde Duif; dog zeer zagt, en zyn zeer zwaarmoedig en droevig.

Hy werd van zommige gehouden voor de *Boerong Galooba*, die niet hoogvliegd, en zig in de *Galooba-* of *Fokki Fokki-*ſtruiken ophoud, eetende des zelfs bloeizel, en Wormkens.

DeK[wik-]ſtaart

Men heeft hier ook een kleen Vogelken, by den Inlander *Boerong Baikole*, en by ons den kwik-ſtaart genaamd. Het is zoo groot niet, als de onze, en wat zwart-agtiger van verwe, ontrent de kop en hals; dog gelykt anders zeer wel daar na. Boven de oogen heeft het een breede witte vlek, die ſterk glimd, van hoedanigen verwe ook de buik na de borſt toe, en het benedenſte van de ſtaart is. Ontrent de oogen heeft het eenige zwarte vederkens na ons toegedraid.

De pooten en klaeuwen zyn zwart; en aan de ſchenkelen heeft het zwarte vederkens.

De ſtaart is langer, als 't geheel lichaam, en verdeeld zich, van voren uitgebreid zynde, wel in 10 of 11 zwarte pennen, van welke 'er drie langer, dan de andre zyn, die deze Vogel byna altyd ſtrak, of een weinig gebogen houd, en altyd op en neder beweegd.

H[et] Tsjo[ei] Vog[eltje.]

Daar is nog een zoet Vogeltje, *Tsjoei*, of 't *Fluweele Vogeltje*, ook wel *Kakopit*, en de *Koning der Bloemen*, genaamd.

Van grootte is 't als ons Winter-Koningsken; dog zoo verſcheiden van verwe, dat men het naeuwlyks beſchryven kan, Men kan die bekwamelyk tot vier zoorten brengen.

De eerſte, of de gemeene zoort is aſchverwig, groot van kop, zwart, dun, en langwerpig van bek; van voren wat krom, kort van ſtaart, en vleugels, welker ſlagvederen zwart zyn, gelyk ook de pennen in de ſtaart, hebbende een Citroen-geelen zoom. De hals, de borſt, en buik zyn aſch-verwig en geel door een gemengd.

De tweede zoort, die voor 't Manneken van de vorige gehouden werd, is geel van verwe, vyf vinger-breed lang, van hals wat kort, hebbende een bek, die een duim lang, zwart, en wat krom is.

Hy is geel van hals, borſt, en buik, van kop boven op en in de nek aſch-graeuw en geel, als beneden.

De vleugels zyn Muis-vaal, de ſtaart is wat zwarter. De pooten en klaeuwen zyn mede zwart, en hy heeft een tweekluftige tong.

De derde zoort verſchild van de eerſte niet, dan daar in, dat dit Vogelken aan 't benedenſte van den hals een zwarte ſtreep heeft, die by na over den ganſchen buik

buik loopt, zynde de borst en buik verder geel.

De vierde zoort, en de schoonste dezer Vogelen, is zwart, vier en een halve duim-breed lang, zynde geel van nek en rug. De slag-vederen der vleugels zyn Muis-vaal, en de staart is zwart.

Het beneden-deel des zelfs, gelyk ook de hals, borst, en buik, zyn zeer zwart; dog aan den hals en borst verneemd men een Hemelsblaeuwe weerglans.

De bek, en de schenkels, zyn zwart.

Voor aan onder de vleugels heeft hy eenige geel-agtige pennen, die als een Gouden glans van zig geven, en nu en dan tusschen de vleugels uitschitteren. Meest alle deze zoorten van Vogels zyn twee-kluftig van tong, die zy zeer lang uitsteken, als zy gejaagd werden, of als zy den dauw of 't Water van deze en gene bloemen, byzonder van de Paeuw-kuif, *Gilala*, en de *Jamboeze*-Bloem (waar van zy meest leven) na zich zuigen. Als die Bloemen wat wyd open staan, konnen zy zich met 't gansch lyf 'er wel in baden, zoo dat men dan niet, als haren steert, ziet.

Zy maken een wonderlyke nest, die van de takken der Boomen af hangt, van boven gesloten, en van verscheide vertrekjens voorzien, zynde altyd van de Wind-zyde af (zoo als die een half Jaar doorwaid) open; dat zy zeer net weten waar te nemen; zoo dat hen de Wind geen schade toebrengen kan. Zy werden met de Lym der *Zoekom*-Vrugten gevangen, en zyn zeer kwalyk op te kweeken, dan dat zy nu en dan nog wel wat zuiker uit de mond van iemand zullen zuigen.

Daar is nog een Vogelken; byna als de *Cakopit*, en van de *Hietoeëezen*; *Sopit* genaamd, dat zeer na by dit Vogelken komt, zynde vier vinger-breed lang.

Dit is zoo lang van bek, nog de zelve zoo krom niet; maar kort, recht, zwart, en driehoekig. Het gansch lyf is meest donker asch-verwig, de borst en buik wat lichter, de pennen in de korte vleugels zyn zwart-agtig, de staart is kort, of breed, en ook zwart.

Men verneemd hem in de Maand Juli, op de *Javaansche Waringin*-Boomen.

Hier heeft men ook een Vogeltje, dat van de *Maleijers Tritri* (na 't geluid, dat hy geeft) van de *Amboineezen Ahoewa*, en by ons de Boontjens-Vogel, om dat hy op de kleene zoort van Boontjens zeer gezet is, genaamd werd.

Het is zeer kleen, kort, dik, en klaeuwagtig zwart van bek, zwart van kop boven, en van hals en borst, zwart-agtig van vlerken; wit van buik en aan 't agterste van den rug zeer fraey zwart gewaterd. Het is breed van staart, die schuins opgerecht en zwart is. Zwart van pooten, lang van teenen, en dun en lang van klaeuwen, even eens als de *Cakopit* die ook heeft.

Het aast zeer sterk op de kleene Boontjens, zoo als 't nog maar Bloemen, als wanneer die in haar Haeuwen, offchillen zyn. Ook eet deze Vogel zeer geerne, *Padi*, of *Ryst* in de bolster, die zy net weet te ontbolsteren.

Het is zoo licht, dat het gras, op welkers Zaadjens het al mede aast, 'er naeuwlyks van inbuigd.

Het Nesteld ontrent de Huizen in de Limoen-takken, waar in 't vier à vyf, tot zeven eyeren toe, legt. Zy vliegen by troepen, gedurig *Tri Tri* roepende.

Dit Vogelken is eenigzins, niet juist in gedaante, maar in zeden, als zeker *Javaansch* Vogeltje *Calatti*, *Galattiek*, of *Galattee*, dat eenigzins uit het geslacht der Musschen, of Putterkens is. Van groote is hy wel zoo groot als een groote Musch, of als een Putterken; doch dikker, en breeder, ook spitzer van bek, die ook schoon rood is, gelyk ook zyn pootjens zyn. De Galattiek.

Het Manneken is over 't lyf aschgraeuw, wat na den bleek-Bloemen trekkende, hebbende een zwarte plek op de kop, en by de ooren een witte.

De vlerken zyn wat donkerder, en zwartagtig aan de einden. De staart is zwart; dog van onderen wit. Het Wyfken is even eens, uitgenomen dat het die zwarte vlek op de kop, en die witte aan de ooren, niet heeft; dog in de nek ziet men eenige zwarte vederen. De verwe over 't geheel lyf trekt uit den graeuwen na 't bruine, en de vlerken zyn recht graeuw. Zy hebben dit byzonders, dat zy haren gevulden krop meer boven in de nek, dan onder, dragen.

Zy vallen overvloedig op *Java*, *Bali*, en *Macassar*, van waar zy zeer veel in *Ambon* gebragt werden, daar zy ook wel in 't wild vliegen, en zoo daar ook nu en dan gevangen, en gegeten werden.

Zy vliegen, als de Spreeuwen, altyd by troepen, houdende zig meest in de Ryst-Velden op, daar zy op de jonge Padi, en andre vrugten aazen. Zy doen veel kwaad aan de zelve, uit welke ze, met veel geraas en geschreeuw geduurig moeten opgejaagd werden, waarom daar ook gedurig Menschen oppassen.

Men vangt ze met Werp-netten, en ook wel in Slag-koyen. Zy werden tamgemaakt, en kakelen gedurig, neuriende nu en dan zeer aangenaam. Zy loopen ook wel door 't Huis, gaande van zelf, na dat zy by iemand uit de hand hebben komen eeten, tegen den avond weder na hun Koye.

Men

De Naboe. Men heeft hier nog een Vogel, de Naboe genaamd die ten deelen uit het geslacht der Reigers, en ten deelen uit dat der Meeuwen is.

Van gedaante is hy als een Reiger; dog geheel en al, tegen den aard der Reigers, een Water-Vogel.

Hy is ook een weinig kleener, als die Vogel, lang, recht, en scherp van bek, die wat donker-Hemelsblaeuw is, en wit van oogen, byna als die der Visschen; dog zwart van appel, die hy grooter en kleener maken kan, met zyn oogen toe te trekken, of wyder te openen. Deze oogen staan gelyk als in zyn Hemelsblaeuwen bek die byna tot aan zyn kaalen kruin zich uitstrekt. Ook heeft hy geen neusgaten, en byna geen tong; maar in des zelfs plaats iet anders, dat voor zyn keel geplaatst is. Zyn gansch lyf over heeft hy als Endvogels vederen, zynde wit van buik, en zwart van slag-vederen. Zyn vleugels zyn drie voeten lang, hy is kort van schenkels, plat en geel van pooten met Hemelsblaeuwe aderen, waar aan vier teenen zyn, die met een dun geel vlies aan een gehegt, en van Hemelsblaeuwe klaeuwen voorzien zyn. De Vogel zelf is zeer mager, en uitnemend licht.

Hy leefd van Visch en zwerft als de Kokmeeuwen op Zee, daar hy ook wel op komt zitten, of zich 'er op dryven laet.

Hy Nesteld op de Rotzen en Klippen ontrent Strant, of op de hooge Boomen daar ontrent.

Hy is, levend gevangen zynde, zeer fel in 't byten, en vliegd iemand ten eersten na de oogen.

Hy is tot spyze onbekwaam, als zynde te Vischagtig van reuk en smaak.

Hy valt zeer veel op *Boero*, en elders, daar hem de kinderen weten tam te maken, en zoo te gewennen dat hy by dag na Zee vliegd, en 's avonds weer t'Huis komt.

De witte, en de zwarte Reyger. Ik heb hier in *Amboina* ontrent den Olifant ook verscheide malen een spier witte Reiger, van groote als een Kokmeeuw, en vry hoog van pooten zynde, zien zitten. Dezen Vogel noemen de *Maleijers Sippoejong*, tot onderscheiding van nog een andre Reiger, die hier mede valt, dien zy *Boerong Kontoel* noemen, en dat eigentlyk de zwarte Reiger is, die van de vorige alleen in Couleur verschild.

Uylen. Men heeft ook verscheide zoorten van Uylen, en ongeluk-Vogels, die de *Amboineezen* niet geerne hooren. Daar zyn 'er verscheide van die zoorten, als de Nacht-Uyl (die zy *Boerong Swangi*, of *de Toover-Vogel*, noemen) de Steen-Uyl, en meer andre, die my nu niet te binnen-schieten.

Vleder-Muizen heeft men 'er zeer groote, en kleene, die by de Wereld reeds zoo bekend zyn, dat het onnodig is, die te beschryven. Vlede[r] Muiz[en]

Zy laten zich tegen den Avond hooren, voornamentlyk ontrent de *Piessang*-Boomen, wetende de *Piessang*-Vrugten, die nog eenigzins hard en onryp zyn, met 't Zee-Water, dat zy in hare vlerken dragen, nat, en zoo in zeer korten tyd, zacht te maken. Deze zyn hier in groote menigte, en doen veel schade aan die vrugten.

Van die zoorte zyn ook eenigzins de vliegende Katten, die men in *Ternate* heeft, die de gedaante van een Kat; dog de vlerken van een groote vleder-Muis hebben. Vlieg[ende] Kat[ten]

Een van de zeldzaamste Vogelkens, en die by de Wereld zeer weinig nog bekend zyn, is het Vogelken, dat de Vogel-Neskens maakt, van welke zulken lekkeren schotel eeten kan bereid werden.

Onder de Vogelen, die hier gemeen zyn, is anders de Swaluwe, hier in groote menigte is, en van de onze niet verschild; maar onder de zelve is 'er een, die deze Nesjens alleen maakt, zonder dat men van de andre Swaluwen hier iet diergelyks verneemd. De S[wa]luw, die de Vogel Nesjes maakt.

Wy vertoonen dit Vogelken hier in Prent by de Letter W. zoo als ons die door de Heer *Joannes Kops*, Land-voogd van *Ternate*, uit de *Molukkos* Ao. 1690. toegezonden is. In Pr[ent] vertoo[nd]

Het Vogelken zelf is tusschen den vier a vyf duimen lang, blaeuwagtig zwart van verw van boven, zoo op de kop, als op den rug, 't lyf, de vleugels, en de staart, welke laatste een weinig lichter is. Het is zeer groot van vlerken, die verre buiten de staart (dewelke kort is) uitsteeken. De bek is kort en dik-agtig blaeuwagtig doorschynende van verwe. Zy zyn niet boven 50 onçen zwaar.

Het is kleen van kop, kort, krom, en zwart van bek, en zoo van oogen; dog heeft even voor de zelve een witte vlek, zoo groot, als 't oog zelf.

Het is wit van buik, eenigzins met zwart gewaterd, gelyk men ook zoo een flaeuwe witte watering op des zelfs vleulen bespeurd.

Het is kort en dun van pooten, die ook zwart, en van drie geklaeuwde teenkens voorzien zyn.

De Vogel-Neskens zelfs zyn gemaakt uit een zoort van kwallig of korrelagtig Zee-lil van de groote Oesters, *Kemas* genaamd, dat met een breede voet op de grond van de Rievier vast zit, en met menigte spier-witte kwalagtige weeke uitwasschen, als Spongien, zig beweegd. Dit kraalagtig Zee-lil kleeft zeer vast op den

den andren, en werd door de tyd zoo hegt op malkandren gezet, dat het als maar een lichaam schynd te zyn, zoo dat men zeer veel moeite heeft, om die van een te trekken. Daar zyn 'er, die zeer blank, en in welke zeer weinig vederkens zyn, die men derhalven gemakkelykst uitweeken, van de veerkens schoonmaken, van een trekken, en van welke, met een Hoen gekookt, men een lekkere en zeer gezonde kragtige schotel met eeten bereiden kan; maar daar is nog een zwarter, of bruiner zoort, die zoo veel niet, als deze, geagt is. Veele keuren een zwart Hoen voor een ziek Mensch best daar toe, om dat daar nog wel zoo kragtigen nat van komt.

De beste Vogel-Neskens (gelyk dan ook de Vogelkens) vallen in de *Molukkos*, of in *Ternate*; en wel ontrent de Poorte der *Moluccos*, zynde eenige holle Klippen in Zee Benoorden *Laboda*, op de Kust van *Gilolo* gelegen. Ook vallen zy ontrent *Manado* op 't Eiland *Celebes*, zoo onder 't Eiland *Lembe*, als onder de *Datahans*, en andre Eilanden, in tamelyken overvloed, die jaarlyks wel 10 Pikol geven konnen. Ook waren 'er op 't Eiland *Hieri* eenige.

Zy vallen ook in *Coets intsjina*; (dog daar niet alleen, gelyk den Vader *Tachart* in zyn *Siamsche* Reize zeer onkundig ter nederstеld) als mede in *Patani*, en op *Java*. Daar vallen 'er ook op 't *Papoes* Eiland *Messowal*; maar die zyn zwarter als de *Ternataansche*, zoo dat die laatste voor de beste gehouden werden.

Op 't Eiland *Oma* in *Amboina*, en in 't byzonder in de klippen ontrent het Dorp *Oma*, heeft men deze Vogelkens in myn latere tyd mede ontdekt, die men zegt zoo goed te zyn, dat zy voor de *Ternataansche* niet behoeven te wyken.

Het pond van deze Vogel-Nestkens kost in *Ternate* een Ryksdaalder, of daar ontrent, op *Batavia* anderhalve Ryksdaalder, en, zoo 'er weinig gekomen zyn, ook wel twee Ryksdaalders.

Het heugd my, dat ik ze te *Amsterdam* voor een Ryksdaalder in een Winkel over 18 a 20 Jaaren gekogt heb; dog nu zyn zy daar byna niet meer te bekomen, en die 'er nog zyn, daar van werd 7 a 8 Gulden voor 't pond, dat vry wat Dier is, geeischt.

Men heeft hier overvloed van Hoenderen, die men voor 3 a 4 stuivers het stuk op de Markt koopt; dog als men een goed vet Hoen hebben wil, geld het nog al 8, 10 a 12 stuivers, na dat het zwaar is: want ik heb hier zulke kloeke Haanen en Hennen gezien, dat ik niet wete ze oit zoo groot in *Holland* gezien te hebben; die byzonder op *Boero*, *Manipa*, *Bonoa*, en daar om streeks vallen, maar die dan ook wel een halve Ryksdaalder, of een Gulden, het stuk gelden, en die dan als Kapoenen aangekweekt werden. Hoenderen.

Men heeft 'er ook een zoort van Hoenderen, die niet alleen zwarte vederen; maar ook zwart vleesch, en zwarte gebeenten hebben. Deze houden de Inlandsche Geneesmeesters allerbest voor de zieken, om een kragtig nat te geven. De Inlanders noemen die *Ajam Soelassi*, als of wy zeiden, *Dragon-Hoenderen*, alzoo de *Soelassi* een zoort van *Basilicum*, of byna even eens van blad en smaak als de *Dragon* is. Ajam Soelassi, of zwarte Hoenderen.

Ganzen (die hier van *Java* en *Makasser* gebragt werden) en Endvogels zyn hier in overvloed, en derhalven voor een schelling 3 a 4 de eerste, en de laatste voor 10 a 12 stuivers te krygen; dog zy zyn ieder in hare zoort vetter, en veel aangenamer, als die Vogels by ons in *Holland* vallen, behalven dat deze noit in het allerminste geyl, of geels van smaak zyn. Ganzen, en Endvogels.

Men heeft 'er ook zeer veel tamme Duyven, die hier by ieder een voor vermaak aangekweekt, en rykelyk voor de keuken gebruikt werden. Ook zyn 'er Wilde in overvloed, die zich meest op drie Eilandekens, 't zy ontrent *Haroeco*; en *Caybobo*, of by *Manipa* onthouden. Duyven.

Hier mede nu meinen wy het voornaamste, dat wy oordeelen tot de beschryving der *Ambonsche* Vogelen te behooren, gezegt te hebben.

Het is zeker, dat 'er nog verscheide andre zyn, dan die ik hier beschreven hebbe, maar die zullen of een zoort van de reeds beschrevene, of zoo weinig in getal zyn, dat wy meinen hier mede te konnen volstaan, alzoo ik niet wete ik eenige Vogels van belang overgeslagen te hebben.

VERHANDELING DER WATER-DIEREN.

DERDE HOOFDSTUK.

Van de Water-Dieren, *en wat zich in* Zee *al opdoet.* Zee-Menschen *hier vallende, die men met de* Doejong *niet verwerren moet, die zeer klaar Ao.* 1653. *gezien zyn, en nader beschreven werden. Een ander voorbeeld, in* Tayouan, *Ao.* 1661. *Een* Zee-Wyf, *Ao.* 1712. *ontrent* Boero *gevangen, en in Prent verbeeld. Nader beschryving, en geval my wegens dit* Zee-Wyf *voorgekomen. Het zien van veel* Dieren, *en andre zaaken in* Zee; *als* Zee-Koejen, Zee-Peerden, Zee-Honden, enz:, *even gelyk men die op 't* Land *ziet. Aanwyzing van dat 'er* Zee-Menschen *konnen zyn. Het* Zee-Wyf, *Ao.* 1403 *a* 1404. *in de* Purmer-Meir *gevangen.* Plinius *getuigenis van zulke* Zee-Wyven. *En die van* Alexander ab Alexandro, *wegens verscheide* Zee-Menschen, *door geloofweerdige* Lieden *gezien. Getuigenis der* Portugeezen, *en van andre wegens de zelve. Zeldzaam geval, den* Schryver *zelf, Ao.* 1714. *voorgekomen, zeldzaam* Zee-Mensch, *Ao.*1716. *by* Raguza *gezien.*

Van de Water-Dieren.

INdien wy redenen gehad hebben, om ons over veele dingen, die het *Land* van *Amboina* uitleverd, te verwonderen, wy zullen niet min, over 't geene de *Zee* daar opgeeft, verbaast staan.

Wy bevinden, dat ons daar in verscheide aanmerkens-weerdige zaaken voorkomen, over ieder van welke wy in 't byzonder hier zullen handelen. Als

Wat zich in de Zee al opdoet.

I. *Zee-Menschen.*
II. Gemeene *Visschen.*
III. Ongemeene *Visschen.*
IV. *Zee-Hooronkens*, en *Schelpen.*
V. *Zee-Boomen*, *Zee-Bloemen*, en 't geene daar verder toe behoord.

I.
Van de *ZEE-MENSCHEN.*

Zee-Menschen, hier vallende.

Een van de verwonderens-weerdigste zaken, hier in *Amboina* vallende, zyn de Zee-Menschen, of wel de Meir-Mannen, en Meir-Minnen, zoo die in 't gemein genaamd werden.

Daar is een Visch, in 't gemein de Doejong genaamd, van welke wy ter plaatze, daar wy van de Visschen spreeken, handelen, die alzoo zy veel gelykenis na den Mensch, en 't Menschelyke, heeft, zeer veel van de onkundige met de Zee-Menschen verwerd werd; dog dat de Zee-Menschen geheel en al van dezelve onderscheiden zyn, zal, zoo uit de beschryving der Zee-Menschen, alhier nevens de afbeelding der zelve. als ook uit de Beschryving van de Doejong, als men die met de zelve maar vergelykt, klaar blyken.

Die met Do[illegible] niet wer[illegible] mo[illegible]

Dat hier meer Zee-Menschen in oude tyden te voorschyn zullen gekomen zyn, als men van tyd tot tyd wel aangeteekend heeft, is zeer waarschynelyk. De reden is, om dat men in 't eerst geen ordentelyke wyze, van alle dagelyks voorvallende zaken aan te teekenen, gehad, en om dat men naderhand netter op veel zaaken gelet heeft.

Het is een zekere zaak, en die men weerdig gekeurd heeft in het Dag-Register van de E: Maatschappy aan te teekenen, die alhier Ao. 1653. voorgevallen, en die van den Luitenant *Frans Male* (van andre ook wel *Frans Smallen* genaamd)

H. Balen delin. Meermin of Boeroneesch Zeewyf. ϒ de Zwaardvisch. Δ de Sterhaay. ε Hagenoot Visch EE Catappa Maldiva of Maldivisch Cocos-noot O. Elliger Junior fecit.

naamd) terwyl hy met zyn volk op een togt gegaan was, om den vyand afbreuk te doen, gezien is.

Deze Luitenant nu, niet verre van *Assahoedi*, in de Bogt van *Henaetelo* op *Hoewamohel* zynde, heeft by klaaren dag, nevens alle het Volk, dat hy by zich had, twee Zee-Menschen, de eene wat grooter, als de andre, nevens malkanderen swemmende gezien, waarom hy en de zynen de zelve voor een Zee-Man, en een Zee-Wyf, of voor een Zee-paar gehouden hebben.

Ten bewyze nu; dat hy die klaar en wel onderscheiden gezien heeft, getuigd hy verder dit navolgende: *Dat het hair van hare hoofden pas over de nek slingerde, en dat het tusschen den groenen en gryzen van verwe was, hoedanigen glans van hair, of Zee-wier*, (dat hy niet wel onderscheiden kon) *hy ook op der zelver borsten vernam.*

Zy waren verder van handen, armen, boven-lyf *en* leden, *even eens als een* ander Mensch; *dog 't* onderdeel *liep, na oogenschyn, onder spits af.*

Deze zyn zes weken daar na wederom op de zelve plaats van hem, *en meer als* vyftig getuigen, *by klaaren* dag gezien.

Indien een verhaal ter wereld geloof verdiend, zoo is het dit, daar geen een, maar twee Zee-Menschen, op een en de zelven tyd, van zoo veel oog-getuigen, zoo onderscheiden, en zoo lang daar na nog eens van een en die zelve Lieden gezien werden, en die daar van, zonder daar by in het minste belang te hebben, alleen een eenvoudige en oprechte getuigenis na waarheid geven.

Wil de styf-koppige Wereld dit niet gelooven, daar legt weinig aangelegen, alzoo weinig, als of zy ook niet gelooven wilde, dat 'er een *Romen*, *Constantinopel*, *Alcairo*, of diergelyken *Steden*, in de Wereld zyn, alleen maar daarom, om dat zy die niet gezien hebben, hoewel die daarom niet nalaten 'er te zyn. En daarom bekreunen wy ons aan zulke Lieden zeer weinig, latende dezelve hun gevoelen vry, terwyl wy ook die zelve vryheid aan ons zelven behouden.

Albert Herport verhaald in zyne Beschryving van *Indiën*, Fol. 147. dat Ao. 1661. in *Tayouan*, op den 29ste van Gras-Maand, voor de middag in 't Water voor 't Nieuw-Werk, een Man gezien is, die zig driemaal na malkandren uit het Water ophefte, en vertoonde, zonder dat zy iemand konden vinden, die verdronken was.

Na den middag wierd onder het *Bolwerk*, *Hollandia* genaamd, in 't Water een Meermin met lang geel hair gezien, die zig drie maalen na malkanderen uit het Water ophefte.

In 't Jaar 1712. is (zoo men my bericht heeft) ontrent het Eiland *Boero* zulk een Zee-Wyf niet alleen gezien; maar ook levendig gevangen. Het zelve was 59 duimen, of vyf voeten *Rhynlandsche* maat lang, en heeft nog vier etmaal en zeven uuren geleefd, en is, alzoo 't niet eeten wilde, eindelyk gestorven, zonder dat het eenig verstaanbaar geluid van zich gegeven heeft. Een Zee-Wyf, Ao. 1712. ontrent Boero gevangen.

Men wil, of men heeft my bericht, dat een zeker Krank-bezoeker in *Amboina*, *Samuel Faloers*, het zelve bezeten, en na 't leven uitgeteekend, en na dat het overleden was, in een zekere vogt, om het te bewaren, gelegt, maar zich naderhand gedwongen gevonden heeft, om 't zelve aan de *Heer Landvoogd vander Stel*, zoo ras zyn Ed: dit gehoord had, te moeten overgeven, dat ieder, die dezen Heer maar van naby gekend heeft, ten eersten wel gelooven zal, alzoo hier niet zeldzaams was, dat zyn Ed: niet zogt te hebben.

Volgens de teekening van den voornoemden Krank-bezoeker, was dit Zee-Wyf van deze gestalte, gelyk het by de Griekze Letter α verbeeld is. En in Prent verbeeld.

Het hoofd was als dat van een Vrouw-Mensch, hebbende zyne behoorlyke evematigheid van deelen, en van de oogen, neus, en mond; dog de oogen, die zeer licht-blaeuw waren, vertoonden zig een weinig anders, als van een ander Mensch

Het hair, dat ook pas over de nek kwam, zag 'er Zee-groen en grys uit.

Zy had borsten, lange armen, handen, en de verdre deelen van het boven-lyf, even, en byna zoo blank, als een andre Vrouw, hoewel eenigzins na het Zee-grys trekkende; maar het lichaam beneden den navel vertoonde zich als het beneden-deel van een Visch.

Het boven-lyf, met 't hoofd mede, was veer-thien duimen lang.

De buik benedens navels was eerst uit een rist, of halve krans van thien kleene ronde bollekens ter groote van een stuiter, en rood van verwe, omzet, die weder van zoo veel andre bollen, die wel vier maal zoo groot waren, omvangen wierden.

Tegen deze groote bollen, die mede een half rond, of een halve krans tegen den buik uitmaken, vertoond zig als een geopende waejer van vinnen, die beneden, na de buik toe, ontrent een vinger breed zyn, en na 't einde wat krom omgebogen, en spits uitloopen.

Deze vinnen, die 14 ingetal, geel van grond, en ieder met zes a zeven Zee-groene fyne streepkens, die van de buik af na het spits al korter en korter na de ge- Nader beschryving des zelfs.

gebogen zyde afloopen, bezet zyn, vertoonen zich zoo, dat de twee langſte, die ontrent het midden van den buik beginnen, en tegen een van malkandren afgekeerd ſtaan, ontrent een halve pink lang, en de andre zes, zoo ter rechter als ter linker zyde, van den anderen afgekeerd, en ieder zeven-tal na zyne byzondre zyde toe omgebogen ſtaande, hoe langer hoe korter zig zelven vertoonen, zoodanig dat de kortſte aan de rechter en linker zyde pas een vinger-breed lang is, komende de zelve aan weder-zyden zig niet boven een vinger-breed van den navel aan de zyden van haar lichaam, en, met haar veerthien vinnen te zamen, als een zeer zeldzame krans van afſcheiding, tuſſchen het boven- en onder-lyf van dit Zee-Wyf, te vertoonen, niet ongelyk de groote Steekel-ſchorzen, die men wel aan de *Ananas-Vrugt* verneemd, hoewel die vry korter zyn.

Van onder deze halve krans met vinnen doet zig het onder-lyf boven Viſch-blaeuw met ſchubben, als die van een karper, op. Het is tot het einde van de ſtaart ontrent 35 duimen lang, hebbende aan weder-zyden een fynen licht-rooden zoom, die zig aan wederzyden langs 't lyf, en langs des zelfs vinnen, tot aan de ſtaart toe vertoond.

Dit Zee-Wyf heeft twee vinnen aan wederzyden voor, en twee diergelyke agter, die al vry lang, niet zeer breed, en met Zee-groene fyne verdeelingen, als of het tralien waren, verdeeld, en zoo byna van gedaante, als de ſtreepkens op de vinnen ontrent de buik zyn, hoedanig ook de ſtaart van verwe, en van tralien, en tuſſchen welke ſtaart, en 't einde van 't onderlyf, zig als een ſchei-beugel vertoond, tegen den welken drie groote geele bollen, die na de beugel toe ook wat licht-rood zyn, zeer cierlyk, en als tot afſcheiding van 't lyf en de ſteert ſtaan.

Het beneden-deel van het onder-lyf was mede, als dat van andre Viſſchen, glad, en wat na den witten en blaeuwen trekkende, dog zonder eenige ſchubben.

En een verder geval, my wegens dit Zee-Wyf voorgekomen.

Ik kreeg over dit Zee-Wyf, den 28 December 1716., een Brief van de Heer L: Renard, Agent van zyn Majeſteit van Groot *Brittannien* tot *Amſterdam*, juiſt als zyn *Czaarſche* Majeſteit aan zyn Edeles Huis was. In dien Brief verzogt zyn Ed:, meinende, volgens een verkeerd berigt van anderen, dat ik, als een Vriend van de Heer vander Stel, dit van zyn Ed: tot een geſchenk bekomen had, dat ik dit Zee-Wyf na *Amſterdam* eens wilde brengen, om het aan zyn *Czaarſche* Majeſteit, (die my dit door zyn Ed: bevelen, en verzoeken liet,) te laten zien, biedende zyn Ed: my verder zeer minnelyk zyn Huis aan, om aldaar in die tyd myn verblyf te nemen.

Ik antwoordde zyn Ed:, dat ik het zelve niet bezat, en noit gezien had; dat, ik anders het voor een zeer groote eer agten, en niet nalaten zoude, het zelve aan zyn Ed: Huis te laten brengen, en het aan zyn *Czaarſche* Majeſteit te laten zien; dog dat nu tot myn leetwezen die eere miſſen, en zyn Ed: verder voor zyne zoo heuſche aanbieding van herten bedanken moeſt.

Ik voegde hier eenige andre zaaken by, die bekwaam waren, om zyn Ed: te doen gelooven, dat het egter zeker was, dat zulke Zee-Menſchen in *Amboina* vielen, en aldaar op andre tyden van veel Menſchen gezien waren; gelyk nog een zeker geval op myn t'Huis-reize A°. 1714, waar van ik hier na ook ſpreken zal. Indien nu dit Zee-Wyf waarlyk door de Heer vander Stel na zich genomen is (gelyk men my verzekerd heeft) zal het ook zekerlyk, door de gene, die opzigt over zyn Ed: Boedel hebben, onder de Goederen, en een groote menigte, ja Zolders met allerley zeldzaamheden, Horenkens, en Zee-gewaſſchen, die ik by zyn Ed: zelfs beſchouwd heb, gevonden werden, ten ware het door de tyd (dikwils niet wel bewaard zynde) mogt vergaan of verdonkerd wezen, om daar na op zyn tyd weer voor den dag te komen, want zulke vallen dagelyks niet voor. Immers ik wenſchte wel te weten, wat daar van zy, gelyk ik ook daar na vernemen zal, en zoo het nog in wezen is, was het te wenſchen, dat zulken zeldzaam Zee-Menſch na deze geweſten door een Lief-hebber gebragt, en dat een groot getal van die niet willen gelooven, dat 'er Zee-Menſchen zyn, dus van deze waarheid overtuigd wierd.

Men ziet immers klaar, dat de *Zee* zeer veel diergelyke dingen, als men op 't *Land* heeft, uitleverd. Het van Dier en a zaake in Ze

Dus werden 'er Zee-Koejen, Zee-Paarden, Zee-Honden, en meer andre zulke Zee-Dieren, als die men gewoon is op *Land* te ontmoeten, gezien.

Ik heb die Zee-Koejen, en Zee-Paarden in menigte, gelyk ook veel van de gemeene Zee-Honden; maar, tot myne verwondering A°. 1713 op *Batavia* 'er van die laatſte zoort twee gezien, hoedanige ik 'er noit meer beſchouwd hebbe.

Als Z Koeje Zee-Paard Zee-h den,e

Want daar alle andre 't onder-lyf, gelyk de andre Viſſchen en doorgaans zoo dat het met een ſtaart eindigd; hebben, daar hadden deze ieder vier korte pooten, zynde in allen deelen even eens, als andre Honden; dog wat langer van lichaam, en zy waren tuſſchen den witten en graeuwen van verwe, dog kaal van lyf,

zon-

zonder eenig hair, en dierhalven al vry affchuwelyk van aanzien.

Zy waren ontrent anderhalve voet lang, van kop als de brak-Honden, redelyk lyvig; dog zeer lang van lyf, en laag van pooten, die ook hare teenen, of klaeuwen, even als die van andre Honden, en geen vliezen 'er tusfchen beiden hadden.

De Moer was door een Stierman van een der Schepen toen eerst uit *Holland* op *Batavia* aangekomen, in de groote *Zee* tusfchen de *Kaap* en *Batavia* gevischt, en deze twee Jongen waren aan Boord geworpen.

De Stierman had ze aan myn Wondeheeler ver-eerd, en die bood ze my tot een gefchenk aan; dog ik liet hem die houden, vreezende, dat ik die aan Boord niet zou konnen opbrengen, en daar beneven bekommerd, dat ik anderzins maar veel moeite met de Scheeps-verstandigen daar over krygen mogt, dat altyd hebbe tragten te ontgaan, en my best daar by bevonden, hoewel ik die anders, als een Liefhebber van iet zeldzaams, wel geerne mede genomen zou hebben.

Ook ziet men in *Zee* zoo wel Zee-Boomen, Zee-Moer-Nagelen, Zee-Bloemen, en meer andre zulke zeldzaamheden, even eens van fatzoen, als die men op 't *Land* verneemd.

Wat reden heeft men nu dan van niet te willen gelooven, en met zoo veel ernst (als zommige doen) tegen te fpreken, dat 'er Zee-Menfchen zyn? Immers is het al zoo mogelyk, dat 'er die als dat 'er zoo veel andre Zee-Dieren, Bloemen, en andre zeldzaamheden der *Zee*, waar van men de weer-gae op het *Land* verneemd, zyn.

Het is by de Gefchiedenis-Schryvers van ons *Land* bekend, dat 'er A°. 1403 a 1404 door een groote storm, waar door veel Dyken doorbraken, tusfchen *Kampen* en *Edam* in de Zuider-Zee, een wild en woest Zee-Wyf angedreven, en zoo verder in de *Purmer* is komen inzwemmen.

Zy kwam eindelyk door 't gat, van den Dyk in de *Purmer-Meir*, dryvende lang op 't Water, dan eens als flapende en dan eens als wakende, en zoekende dus haar aas in de grond.

Dit Wyf, mede naakt, dog met veel Zee-wier bedekt, geen middel ziende, om weer in Zee, alzoo het gat toegemaakt was, te komen, wierd eindelyk door de *Edamfche* Boerinnen, die met Schuitjes na hare Koejen voeren, ontdekt.

Zy zagen dit Zee-wyf eerst met veel fchrik op 't Water dobberen; dog eindelyk stouter, alzoo de eene de andre aanmoedigde, geworden zynde, kregen zy hetzelve gevangen, haaldenze in hare Schuit op, en bragtenze na *Edam*.

Niemand kon 'er mede fpreken. Zy reinigden haar van heet Zee-wier, en ruigte, deden haar kleederen aan, en bragten haar zoo verre, dat zy onze fpys begon te eeten; hoewel zy altyd zeer sterk na het Zee-Water verlangde.

Die van *Haarlem*, dit hoorende, verzogten dit Wyf van de Heeren van *Edam*, verkregen de zelve, en leerden haar Spinnen. Zy leefde daar veel Jaaren; dog kwam eindelyk te sterven, en is op 't Kerk-Hof daar begraven, om dat zy (zoo de Lieden van die tyd toen nog alle *Roomfch* van Godsdienst zynde, getuigen) dikwils eerbiedigheid aan 't H. Kruis bewezen had; een Paapze grol, die wy oordeelen, dat 'er by geflanst is; maar die daarom aan de zaak zelfs geen hinder toebrengt:

Verfcheide Schryvers getuigen Menfchen gefproken te hebben, die dit Zee-Wyf hebben gezien.

Plinius zegt ook *Lib. 9: Cap: 5.* Dat de gezanten van Keizer Augustus in *Gaulen* hem verwittigden, dat aldaar veel zulke wyven waren. — Plinius getuigenis van zulke Zee-Wyven.

Niet minder opmerking verdiend het ook 't geen ons *Alexander ab Alexandro Lib. 3. Cap. 1. Genial: Dier:* van diergelyke Zee-Menfchen zegt.

Hy verhaald, dat het hem zeer wel heugde in zyn Jeugd te *Napels* uit de mond van zekeren *Draconetus Bonifacius*, een *Napolitaan* van Edele afkomst, en een Krygsman van veel ondervinding, in de tegenwoordigheid van veel andre Lieden, gehoord te hebben, dat hy een Zee-Man van boven-lyf, en van wezen, even eens, als een ander Man, dog van beneden-lyf als een Visch, in *Spanjen*, terwyl hy aldaar in bezetting lag, gezien had, welke Zee-Man in Honig ingelegt zynde, uit *Mauritaniën*, of van des zelfs Grenzen, na de Koningskens, onder welke hy diende, en om den zelve aan haar te vereeren, gebragt wierd.

Hy verhaalde ook, dat dit *Zee*-gedrogt na een oud Man geleek, zynde ruw en stekelig van hair en baard, Hemels-blaeuw van verwe, veel langer, als een gemeen Menfch, en in zyn vinnen, daar mede hy fwom, van dunne knorrebeentjens voorzien.

Dit verhaalde die Heer, als een zaak, niet alleen hem, maar ook den voornaamsten Adel aldaar bekend. — En die van Alexander ab Alexandro.

Theodorus Gaza, een zeer geleerd Man, zegt, dat hy, terwyl hy in *Morea* was, zoo een Zee-Wyf, door storm op strand gefmeten zynde, gezien, het zelve al vry fraey van wezen; dog van onder even eens als een Visch bevonden heeft, konnende befpeuren, dat dit Zee-Wyf, wanneer zig een groote menigte rondom

 haar

haar vertoonde, om haar te zien, zeer droevig en ontzet 'er over, en zelf zoo verre gekomen was, dat zy niet alleen sterk gezugt, maar ook geweend had, waar door hy, met medelyden over haar aangedaan, de schare verzogt een weinig van daar te vertrekken, in welke tusschen-tyd dit Zee-gedrogt zig zoo wrong, en met zyn vinnen zich zoo lang op 't *Land* weerde, dat het eindelyk in *Zee* en zoo weer weggeraakte.

Wegens verschei-de Zee-Men-schen.

Georgius Trapezuntius, een zeer beroemd en geleerd Man, heeft mede zoo een Zee-Meisken, zeer schoon van gedaante, en zich met het halve boven-lyf boven de Baaren vertoonende, terwyl het dan onder-dook, dan weer bovenkwam, van 't Strand in *Zee* gezien.

Zulk een Zee-Man, zegt deze Schryver ook, was in zyn tyd in *Epyrus* nog onlangs gezien, van welken men ook bevonden had, dat hy op de Vrouwen, die uit de Stad aan zekere Fonteine Water gingen halen, loerde, hen uit zyn hol stillekens overviel, en de zelve met zig, om ze te verkragten, en onder de Baaren te rukken, in *Zee* voerde, 't welk door de Stedelingen vernomen zynde, lieten zy de Vrouwen naderhand noit zonder wagt derwaards gaan. Ook hebben zy den zelven eindelyk, na veel vergeefze strikken hem gespannen te hebben, nog gevangen gekregen, dog hy wilde niet eeten, en wierd, konnende het niet langer buiten 't Water harden, door honger en vuiligheid zeer mager, en uitgeteerd.

Door ge-loof-weerdige Lieden gezien.

De *Portugeezen* spreeken van zulke Zee-Menschen, als van zaaken, die ontrent de Kusten van *Zofala*, en *Mozambique*, zeer gemeen zyn, en daar dikwils van hen ontdekt werden.

Getuige-genis der Portu-geezen, en van andre, wegens de zelve.

Ludovicus Vives getuigd, dat 'er by zyn tyd in *Holland* een Zee-Man gevangen, en over de twee Jaaren opgesloten geweest is, die al begon te spreeken, dat is, een ruw geluid te geven; dog dat hy, op zekere tyd de kans zeer schoon ziende, had weten weer in *Zee* te geraken.

Junius verhaald, dat 'er in zyn tyd te Swartewaal, ontrent den *Briel*, een geraamte van een *Triton* midden in de Kerk ophing.

Dat dit laatste zeer ophelderen zal, is 't verhaal van zeker vriend van my, die uit de mond van zeker', Visscher op *Maaslandsluis*, tegen over den *Briel*, gehoord had, dat hy (Visscher) in zyn jeugd (nu 30 a 40 Jaaren geleden) ontrent *Maaslandsluis*, niet verre van de *Ton*, of 't *Baken* aldaar, een Meir- of Zee-Meisken, ontrent een halve elle lang, in de nacht gevangen, dat met een Landman, die die hy by zich had, zeer wel bekeken, en bevonden had, dat het geheel en al van de gedaante van een andre Vrouw, of van een Meisken was, en dat hy het daar op in zyn bunne, ter tyd toe, dat hy 'er die nacht aas voor mogt gevonden hebben, gesteken had; dog vond het daagds 'er aan dood. Ook zeyde hy op andre tyden diergelyke, half zoo groot, meer, dan eens, in Kabbeljauwen, gevonden, en toen gezien te hebben, dat deze en gene, die nog geheel wel kenbaar waren, 'er nog niet lang konden in geweest hebben.

In den *Haag* woond zeker geloofweerdig Heer, die ten Huize van zeker *Deensch* Gezant (zoo hy my Hy Ao. 1719 in December verhaalde) aldaar, een volslagen Zee-Wyf in 't geraamte gezien heeft, welke die Heer Gezant getuigde ontrent Koppenhage gevangen te zyn. Ook teekend *Vossius* in zyne geschiedenissen aan, dat 'er op zeker Jaar wel 5 a 6 ontrent *Koppenhage* vernomen, en ook eenige gevangen zyn. Men vertoond ook in die Stad, 't geraamte van een der zelve, A°. 1644 gevangen.

Jean Delerey verhaald een zeer opmerkelyk geval van eenige *Amerikaanze* Visschers, die, uit Visschen gegaan zynde, terwyl het dood-stil was, bespeurden, dat in hunne Spys-bark een Zee-Man was gekomen.

Een van hen, den zelve voor een schadelyke Visch aanziende, kapte hem de eene hand af, die binnens Boords viel, en bevonden wierd, als een Menschenhand, vyf vingers met nagels te hebben. Ook kwam die Meir-Man met zyn hoofd nog eens boven, zugtede zeer zwaar over de pyn, die hy aan de hand leed, en dook doe onder, daar zy 't alle zagen.

Ook is in de voorledene Eeuw, door de *Hollandze* Haring-Buizen, een jong Zee-Man onder al den Haring in 't Net gevangen, en door de Man, die stond en kaakte, meinende, dat het een kwaad Zee-Monster was, wat haastig over Boord geworpen, dat hem daar na, als hy zig wat verder bedacht, beroude, alzoo hy 'er zeer klaar een Menschen-hoofd, handen, en zoo een lyf, aan gezien had.

Alle deze voorbeelden, van zoo veel geloofweerdige lieden konnen my te gemakkelyker overhaalen, en doen gelooven een zaak, waar van ik zelf ten grooten deele het gezicht gehad heb, daar in bestaande, dat ik A°. 1714 op de t'Huis-reize, en nu tot de 12 Graden 38 min: Zuider breedte gevorderd, op den eerste May 's morgens ontrent elf uuren, nevens onzen Schipper, Boek-houder,

de

de Stierman van de wagt, en een groot getal andre van ons Scheeps-Volk, ontrent drie Scheeps-lengten van ons, by dood-stil weder (zynde de Zee als Olie) zeer klaar en onderscheiden boven op de oppervlakte van de Zee, ontrent met 't halve boven-lyf als op de Zee, en met de rug na my toe zittende, vernomen heb een Zee-gedrogt, van couleur even eens, als de huid van een Kabbeljauw, of andre Visch, uit den gryzen of graeuwen zynde.

Uiterlyk aan te zien geleek het een Matroos, of een Mensch, die ergens op zat, en dat te meer, alzoo hy scheen een *Engelsche* Muts van die zelve gryze verwe op te hebben.

'Hy zat wat kort in een gedrongen, en wy zagen hem zyn hoofd meer dan vyf en twintig malen al ginsch en weder draejen, weshalven wy hem alle voor een Schip-breukeling hielden.

Zeld-[zaam] ge-[zien] den [Ze]ver Ao. ge-[zie]n. Ik verzogt daar op de Schipper, na dat wy dit nu al eenigen tyd zoo gezien hadden, dat de Stierman 'er wat na toe houden mogt, alzoo hy zich wat na de Stier-boords-zyde vertoonde, op dat wy hem te beter van na by onderkennen mogten.

De Stierman stevende daar op wat na Stierboord toe, zoo dat wy 'er toen maar een Scheeps-lengte van daan waren; dog door een schielyk geraas van ons Volk op de Bak buitelde dit Zee-gedrogt 't onderste boven, en was ten eersten ons ontdoken; dog de Man, die boven aan de Steng op de wagt zat, getuigde, dat dit Gedrogt een vreezelyke lange staart, en dat hy dat zeer klaar nog wel tweehonderd tellens lang gezien had.

Eindelyk moeten wy, als eenigzins hier toe betrekkelyk, nog dit navolgende zeldzaam Zee-Mensch hier by voegen.

Ao. 1716 (zoo ons by het *algemeene Letter-nieuws van Europa*, in de Maanden, May en Juni uit *Venetie* blykt,) heeft zich in de Maand January, een Zee-gedrogt op het Strand by *Raguza*, een kleene Stad aan de *Adriatische* Zee, vertoond, van welkers wedergae ik niet wete oit gehoord, of gelezen te hebben. Zeldzaam Zee-Mensch, Ao. 1716. by Raguza gezien.

Het had by na de gedaante van een Mensch; dog 't was wel 15 voet lang. Ook had het een groot hoofd, mitsgaders voeten, en armen, zeer wel na de groote van 't lichaam geschikt.

Het vertoonde zig daar veel dagen aan een, en kwam gemeenelyk ontrent drie uuren na de middag uit Zee, dan eens op deze, dan eens op gene plaats, op, en 't wandelde dan met groote schreeden langs het Strand, daar het van een groote menigte van Volk dagelyks, dog met veel schrik, en daarom meest van verre, en met Verre-kykers, gezien wierd.

Zomtyds bragt het zyn handen op zyn hoofd, en 't maakte een zeer groot en naar geschreeuw, zoo dat men des zelfs stem wel een halve myl verre hooren kon, waar voor de bygeloovige Menschen daar ontrent woonende, zeer bang wierden.

Van alle kanten schoten zy wel toe, om het te zien; dog 't is jammer, dat 'er niet deze of gene met een stuk op geschoten hebben, om dat het aldus, dood zynde, naeuwer zou hebben konnen beschouwd werden.

Alle, die 't gezien hebben, stemmen in de zaak, en in de omstandigheden, ten vollen over een, zoo dat men dit als een ontwyffelbare waarheid aannemen moet.

Die al deze zaaken nu eens by den andren brengt, en tegen malkandren vergelykt, zal buiten allen twyffel hier in veel grond vinden om te gelooven, dat 'er zoo wel Zee-Mannen en Zee-Wyven, als Menschen op 't Land, zyn. Wil nu iemand voor zyn vermaak daar nog egter tegen druissen, wy geven hem daar de volkomene vryheid in, zonder ons eenigzins daar aan te stooren, om dat het ons niets ter wereld hinderd.

VER-

VERHANDELING
DER
GEMEENE VISSCHEN,

VIERDE HOOFDSTUK.

De gemeene Viſſchen. *De* Wal-Viſch. *Des zelfs* Tanden *in Prent verbeeld.* Zwaard-Viſch, *in Prent verbeeld. De* Ster-Haey, *afgebeeld. De* Loots, *of* Zuiger-Tonynen. Albukores. Koret. *De* Verkens-Viſch. *De* Konings-Viſch. *De* Toetombo-Viſch. *Den* Opblazer. *De* Doerian-Viſch. *De* Leer-Viſch. *De* Pampus-Viſch. *De* Gallioen-Viſch. *De* Zand-Kruiper, *en andre zoorten van* Roch. *De* Zee-Duivel. *De* Vliegende-Viſch. *De* Zaguweer-Drinker. *De* Ikan Zowanggi, *of* Toover-Viſch. *De* Zee-Scorpioen. *De* Dorado. *De* Baſtaard-Zalmonet. *De* Zalmonet. *De* Zamaſſing. Ikan Zambilan. *De* Doejong, *een zoort van* Zee-Koejen. *De* Zeyl-Viſch. *De* Baſtaard-Zeyl-Viſch. *De* Tsjakalang. *De* Trompetter. *Verſcheide kleene* Viſchkens. *De* Babara, *tweederley. De* Jacob Evertzen. *Verſcheide zoorten 'er van. De* Zee-Snoek. *De* Papegaeys-Bek. *De zwarte* Papegaeys-Bek. *Andre zoorten van dien. De* Polypus, *of* Gorita. *De* Zee-Kat. *De* SteenBraaſſem. *De* Cakab. *De* Zee-Carper. *De* Stekel-Baars. *De* Snorker. Ikan Cornoedo. Harder. Goaſche Kabbeljaauw. Spiering. Aal; *en* Paling. Zee-Paardekens. Krabben, *en* Kreeften. *Verſcheiden zoorten van* Kreeften, *en* Krabben. *De* Beurs-Krab. *En meer andre* Garneelen.

De gemeene Viſſchen. VAn de Zee-Menſchen gaan wy over tot de Viſſchen, die wy in gemeene, en ongemeene verdeelen.

De gemeene Viſchen zyn weder menigerley.

De Wal-viſch. De grootſte onder de zelve, die nu en dan hier mede gezien, en ontrent de Stranden vernomen werden, zyn Wal-Viſſchen, of wel zeer groote Vin-Viſſchen, of Noord-Kapers, die men nu en dan 't Water zeer hoog ziet, in de Lucht opblazen, en van welke 'er ook wel dood aan 't Strand zyn komen aandryven.

A°. 1677 was 'er een ontrent het Eiland *Lakker*, die 35 vadem lang was, en A°. 1687 een andre ontrent *Manipa* geſtrand.

Des zelfs Tanden, in Prent verbeeld. Men ziet hier de Tanden, van eenige zoo der zelve, als van andre, in *Amboina* geſtrand, op de Plaat, met de Griekſche Letter β geteekend, en volgens de Letters, A. B. C. D. E. hier in Prent verbeeld.

Buiten deze is 'er ook een A°. 1698, hier in den *Inham*, niet verre van der *Portugeezen Baey*, die over de honderd voeten lang was, komen aandryven, van den welken myne Slaven my de Baarden, (even eens als andre Balynen, dog niet boven een voet lang zynde) en verſcheide Tanden van de zelve groote, als die hier by de Letters B. en C. geteekend ſtaan, gebragt hebben.

Dat *Jonas* van diergelyken Viſch, en niet in een Haey, of in de Canis Carcharias, ingeſloten is, ſtelle ik daarom vaſt, om dat een Haey, alles, wat hy vat, doorgaans afbyt, en zelden (dat ik weet of

oit

bit gehoord,) een geheel lichaam inslokt, om 't welke dan goed te maken, men hier verscheide wonderdaden, die ik in de Schrift niet uitgedrukt vinde, zou moeten verdichten, dat men niet mag doen. Wat nu de naeuwe keel van de Walvisch aangaat, daar zyn 'er velerley zoorten, en alle de zelve hebben zulken naeuwe keele niet.

En genomen men stelde nu al dat het een Walvisch met een naeuwe keel was, die hem ingeslokt had, gelyk wy niet weten, hoe God dezen Jonas wonderdadig in dien Visch drie etmaal onderhouden, en hem weer levendig te voorschyn gebragt heeft, even zoo weinig weten wy ook hoe wonderdadig hy 'er in geraakt is, alle welke omstandigheden Gods Geest ons juist zoo net niet beschryft; maar die wy egter daarom wel mogen vast-stellen, zonder hier in mis te tasten; dog dit raakt de Natuurkundigen.

De Zwaard-Visch. Onder de groote Visschen, die hier vallen mag men mede de Zwaard-Visch wel tellen.

Die hier gevangen werd, verschild niet veel van die zoort, die in de *Europische* Zeen gevangen werd.

Men moet hem mede onder 't geslacht der Haeyen rekenen, onder welke wy hem de eerste plaats geven, alzoo hy in lichaam, en vinnen, daar niet veel van verschild.

Hy valt gemeenelyk van de zes tot de agt voeten lang, behalven zyn zwaard, dat wel vier a vyf voeten lang; dog agter aan vier a vyf duimen breed, en als een zaag vol tanden is, die aan weder zyden zich, aan de eene 25, aan de andre kant 26 in getal, 2 duim lang zynde, vertoonen.

Het lichaam is als dat van een Haey, donker graeuwagtig van verwe, en wit aan de buik. De bek staat onder aan de kop, gelyk aan een Haey; dog is ronder, en zonder tanden. Recht daar boven staan de twee oogen schuins, gelyk aan de Kayman, als mede voor den bek, dan de ander-zyde recht aan 't begin van 't zwaard, heeft hy nog twee gaten, die men voor oogen aanziet, gelyk de Kayman mede heeft.

Boven op de kop ziet men twee gaten, die in den bek uitkomen, van buiten met klapvliezen gesloten, waar door hy zyn adem haald, en geen water uitspuwd. Ter zyden de kop heeft hy twee groote lappen, die byna vierkant zyn. Aan d'agterste, of op de langste en breedste agter deze staan midden aan 't lyf mede twee diergelyke lappen; dog kleender, en boven de zelve op den rug tot aan de staart twee vinnen, die ook wat vierkantig zyn.

De staart heeft aan de boven-kant maar een lange vinne, die na onderen schuins afloopt.

De inwendige deelen van deze Visch zyn als die van een Haey. Ook verschild het Wyfken van 't Manneken niet, dan alleen daar in, dat het geen Zwaard heeft.

Wy vertoonen dezen Zwaart-Visch, of wel 't Manneken 'er van, in de nevensgaande Prent, onder de Letter V. In Prent verbeeld.

Ik zag 'er een A°. 1712. zynde, met zyn Zwaard, tusschen de 15 en 16 voeten lang, in 't Kasteel *Victoria* brengen.

Dit Manneken doet de Visschers ontrent hunne netten zeer groote schade, slaande die aan flarden; hoewel zy anders met hunne Zwaarden op de oppervlakte der Zee, by stil weder, wel leggen te dryven.

Men heeft ook verscheide zoorten van Haeyen, en onder de zelve zommige van een ongemeene groote, die zomtyds tot de 20 en 24 voeten komt op te loopen. De Ster-Haey.

Het is een Mensch-eetende Visch, die zig in de warme Lugt-streken onthoud, zynde in 't gemeen 5 a 6 voeten lang. Die onder de zelve maar 2 a 3 voeten lang zyn, werden gezegt zeer wel te smaaken; dog de grootere vallen traanig.

Deze Visch is zoo bekend, dat het de moeite niet weerdig is dien te beschryven.

Hy kan zyn aas niet vatten, of hy moet zig eerst omkeeren, dat hy dan met zyn vreezelyke wyde bek; waar in een dubbele fyn-getande reye van zeer dichte tanden staat, zoo zeker aanvat, dat het alles als met een zaage doorsneden, en zoo goed als afgebeten is, dat hy veel schielyker en wisser; zoo hy zich niet eerst kenteren, en omkeeren moest, zou konnen doen.

Hy heeft een breeden grooten kop, en redelyke groote oogen. In zyn kop vallen eenige witte beentjens, dienende dezen Visch voor hersenen, welke van een zeer nut gebruik in de Genees-kunde zyn, om de Baring der zwangere Vrouwen te vergemakkelyken.

Wy vertoonen 'er maar een na 't leven geteekend, op de Plaat met de Griekse Letter δ gemerkt. Afgebeeld.

Dit is een zoort van een Star-Haey hebbende op zyn donker-graeuwe huid als een menigte van sterren, of Eilandekens, zig byna even eens als de gekamelotte Zyde-kleeden vertoonende, met een baard als de Visch, de Ikan Sambilang genaamd, die nevens veel andre Visschen, door *Nieuwhof* vertoond werd.

Hy had vervaarlyke lappen van vinnen, waar mede hy swom, en die zich ten deele ontrent de kop, ten deele na 't ag-

't agterlyf op de rug, en ontrent de steert, die vry lang was, vertoonden. Het onder-lyf was wit. De rechte Ster-Haey nogtans is langer, en smaller van lyf, en spitzer van kop.

Daar zyn meer andre zoorten, als de Spits-Haey, de Kruis-Haey, en meer andre, die wy nu voorby gaan, om dat die van andre al beschreven zyn.

De Haey, die men hier in meenigte heeft, swemt ook noit alleen; maar heeft altyd eenige kleene Vischjens, Zuigers, of Lootsjes genaamd, die by hem swemmen. Zy gelyken wel na de kleene Alfkens, of na kleene Spierinkskens; dog zyn donker graeuw van huid. Wy zouden die konnen vertoonen, zoo dat niet reeds door *Nieuwhof*, en andere gedaan was.

De Loots, of Zuiger.

Daar is nog een andre zoort, diens kop of kruin vol ployen, en waar mede hy gewoon is, aan de Haeyen en andre Visschen, ja zelf aan de Scheeps-kielen, zeer vast te kleven. Zy vallen zomtyds wel 2 a 2½ voet lang. Hy werd van zommige of voor de Remora zelf, of voor een zoort 'er van gehouden.

Tonynen.

Men heeft hier ook verscheide zoorten van Tonynen, of een zoort van Zee-Verkens, die wel 5 a 6 voeten lang, en gewoon zyn gemeenelyk tegen den wind op te swemmen, of wel (zoo andre willen) daar van daan te komen daar de wind dan voor 't naaste van daan te wagten staat.

Hun ingewand, en bloed vertoond zig, als dat van een Verken.

Albukores.

Men heeft 'er ook Albukores, of de *Alba Koretta* dat is, *de witte Koret-Visch*. Die is al vry groot, wel 3 voeten lang, en beslaat wel 1½ voet in de rondte.

Men gebruikt de zelve op Zee dikwils, om ze te eeten, en men kan die den onkundigen, voor al als men 'er gebrade frikkedillen van maakt, zeer gemakkelyk voor Kalfs-vleesch, hoewel zy een weinig drooger van smaak, dog anders zeer goed zyn, opdisschen.

Men ontmoetze ook veel op de *Indische* uit en t'Huis-Reizen. Ook verschillen zy byna niet, dan in grootte, van de Koret, hoewel zy beter, en zoo droog niet van smaak zyn, behalven dat de Koret (die hier mede valt) veel kleiner, en ontrent nog wel eens zoo groot en dik als een Schelvisch, en ontrent van de lengte van een der grootste, dog wat ronder van lyf, gelyk mede van ettelyke groote vinnen, en ook van eenige groote stekels op de rug voorzien is.

De Koret.

De kop is ook zeer kloek, en hy is groot van oogen; zynde aan Boord al mede (by gebrek van beter) een goede verversching.

De *Bonito* (dat in 't *Portugeesch*, *de Moye* beteekend) is een Visch, die mede ontrent van de groote van een Koret, wel zoo bol en dik, dog zeer droog van smaak is. Zy valt hier al mede, en vry overvloedig, gelyk ook de twee vorige.

Hier is ook een andre zoort van Tonynen, die men in deze gewesten het Meir-Zwyn, of anders nog wel zoo veel de Verkens-Visch noemd.

De Verkens-Visch.

Hy is zeer groot en stomp van bek (waar in zig eenige tanden opdoen) en groot van oogen, rondom dewelke zich veel wit vertoond. Ook is hy breed, en 2, 3, en 4 voeten lang; donker van boven huid, gemarmerd van buik, en breed van staart.

Hy is zeer lekker, en zoo vet om te eeten, dat men geen aangenamer Visch wenschen kan; dog hy is al te vet, in zoo verre, dat hy aanstonds iemand door 't lichaam henen dringd, en 't gansch hemd van iemand taan-geel maakt, om 't welk te voorkomen men de mooten (die grooter als die van een groote Zalm vallen) gemeenelyk rooken laat, en dan bekomt zy iemand beter, maakt een lekker eeten, en des zelfs Olieagtige stoffe maakt dan des Eeters hemd zoo Taangeel niet.

Een van de Heerlykste Visschen, die men in *Amboina*, en veel andre deelen van *Indiën* heeft, is de *Ikan Radja*, dat is, *de Konings-Visch*, die na geen *Hollandsche* Visch beter, dan na de Salm, gelykt, uitgenomen dat hy, gekookt zynde, wit van verwe blyft. Hy is zeer vet, aangenaam van smaak, en zeer gezond, werdende veel ingelegt, om ze op Zee tot voorraad mede te voeren.

Hy is ontrent 2½ a 3 voeten lang, groot van kop, matig groot van oogen, hebbende een donker-bruine rug, waar op zich een vin, en daar na ook scherpe doorns tot aan de steert, vertoonen. Hy is wit van buik, en redelyk lang; dog smal van staart. Men kan uit zyn gekrompe mooten zoo wel, als uit die van de Zalm, Wyn drinken.

De Konings-Visch.

Hier valt ook een Vischje, dat by den Inlander Ikan Toetombo, of doosjes-Visch, genaamd werd, om dat het byna als een kleen vier- of drie-kantig doosje is.

Dit Vischje is niet boven 3 a 4 duimbreed lang, zynde kort en zeer stomp van bek, groot van oogen, dik van kop, en hebbende een pin op de kop, die wel twee duim-breed lang is. Ook heeft het voor aan de kop ontrent de oogen een knobbel, die vooruit steekt.

Het lyf is zeer dik, en als opgeblazen, konnende wel de breedte van 2 a 3 duim

duim in de dikte haalen. Het is wit van buik, en loopt by de ſtaart wat dun van lyf 1 a 2 duim-breed toe, waar na een matige ſteert volgt, die zeer fraey met 5 a 6 witte ſtreepkens aan ieder zyde geteekend is. Het valt hier wel; dog zeer zeldzaam.

Het is donker-bruin en hard van huid; dog zagter, als de Schilden van een Schild-pad. Ook is het van twee kleene, en twee grooter vinnen voorzien, gelyk men dit alles klaar aan 't zelve, zoo als dit van de *Heer Nieuwhof* afgebeeld is, beſchouwen kan.

Daar zyn 'er ook, die deze hoorn op de kop niet hebben, hoedanig eene ik zelfs bezit, en toonen kan. Men houd de eene voor de groote, en de andre voor de kleine zoort.

Ik weet niet, dat zy oit gegeten werd. Zelf zyn 'er, die getuigen, dat deze Viſch iemand eenige dagen aan een dronken, en vol maakt, en het eenig bekend middel 'er tegen is zekere vierkante Krab, die by de Ikan Doerian nader beſchreven werd.

Men heeft hier een Viſch, die men de Opblazer noemd. Een kleene Viſch, en gemeenelyk, een kleene ſpan lang, en zommige nog kleener, zoo dat men die met een hand-palm bedekken kan; dog de buik opgeblazen zynde, vertoond hy zich als een bol, of ter groote van een kleen Kinder-hoofd, zoodanig dat men dan byna geen onderſcheid tuſſchen de kop, rug, en buik (die zig alle als een ronden kloot vertoonen) maaken kan, ſtaande de neus wat opwaards omgebogen, ontrent welke zig een zeer kleene bek vertoond, terwyl men byna geen oogen des zelfs ziet.

De rug is tuſſchen de aſch-graeuwe en zwarte verwe, wat gewolkt, de buik wit, zynde van eenige kleene graatjes voorzien, de zyden zyn Loodverwig, en eenigzins met zwarte vlekskens, getekend.

In Zee houd hy zich meeſt zonder zich op te blazen; dog zoo raſch hy aangetaſt werd, blaaſt hy zich ten eerſten als een bol op, even als of hy wiſt, dat men hem, om zyn ruw en ſtekelig vel, dan zoo wel niet vatten kan.

Ontrent de ſteert heeft hy twee vinnen, met welke, en den ſteert, hy zich beſtierd, of ſwemt.

Hy is zagt en week van Viſch, en werd voor een groote lekkerny gehouden; hoewel 't my heugd, dat 'er verſcheide onkundige af geſtorven zyn, alzoo 'er en zeer kleen, dog vergiftig aderken in zyn Gal-blaasken is, dat 'er eerſt geheel en al met de galle moet uitgenomen werden, en dan mag men de Viſch buiten eenige bekommering eeten, daar men 'er anders aanſtonds van ſterft; om welke reden de meeſte Lieden vreezen, om van deze Viſch iets te eeten.

Wy vertoonen de zelve hier niet in teekening; dog hy zal onder de ongemeene Viſſchen voorkomen.

Hier valt ook een Viſch, die gemeenelyk de Drioens-Viſch genaemd werd, om dat hy na de doornige en ſtekelige Vrugt, de Doerian genaamd, zeer wel gelykt.

Ik heb 'er gezien van deze zoort, die wel 1 en 1½ voet, ook heb ik 'er gezien, die maar een halve voet lang waren.

De Viſch is gemeenelyk vry dik van lichaam, zynde by na ey-rond, zeer kleen, en rond van bek. Boven op de kop zyn twee groote doorns, byna als ware het een kuif, en verder is 't ganſche lichaam, vol ſtekels en al vry lange doorns, waar men hem ook aanvat. Hy is groot van oogen, dog kleen van vinnen en van ſteert, zynde weerdig, om, wegens zyn zeldzame ſtekelige gedaante, bewaard te werden. Hy gelykt ook eenigzins na den Opblazer; dog die is vry korter, en niet gedoornd. De Doerians Viſch.

Deze vertoonen wy al mede niet, om dat ze by de Heer *Nieuwhof* reeds afgebeeld is.

Als hy in Zee ſwemt, ſtrykt hy zyn doorns na beneden; dog zoo ras men hem aantaſten wil, blaaſt hy zich zelven, en zyne doorns, op, die, al is hy dood, zoo rond opgeblazen blyven ſtaan.

Om een lekkere Water-zode te hebben, is 'er geen lekkerder, als de Leer-Viſch. De Leer-Viſch.

Men vind ze hier, en op *Batavia*, op en ontrent 't Eiland *Onruſt*, zoo menigvuldig, dat veel Heeren van aanzien op die Viſch by den Baas van *Onruſt* nu en dan wel eens onthaald werden.

Hy is byna als een kleene Braaſſem; dog korter, en vry breed van lyf, 't geen met een dikke bruine ruige huid, byna als Leder zynde, voorzien is, die men 'er afhaald, en onder welke huid zich een zeer ſchoone, harde, blanke, en byzonder lekkere Viſch vertoond.

Hy is ontrent, dog niet wel een kleeſpan, (zomtyds ook wel 1 a 2 voeten) lang, en een halve voet breed, ſtomp, en wat gebogen van bek, groot van kop, en van oogen, (die verſcheide kringen rondom, en een groote zwarte vlek beneden zig hebben) niet groot van vinnen, en redelyk groot van ſtaart, gelyk men die al mede by dien Heer afgebeeld zien kan.

Men heeft verſcheide zoorten van deze Leer-Viſſchen, die in lengte, gedaante, verw, en ſmaak zeer veel van malkandren verſchillen. Ook is 'er een groo-

groote zoort, die men de Vlym-Visch noemd.

De Pampus-Visch.

De Pampus-Visch is mede een zeer lekkere zoort van Visch, zynde breed, plat, en van gedaante byna als de vorige. Daar zyn 'er als kleene ronde Botjens; daar zyn 'er ook grooter. Men trekt die de huid af, en dan geeft het een lekkere Water-Visch.

Daar is nog een andre zoort van deze Visch, die van zommige Gallioen-Visch, en van andre Stront-Visch genaamd werd.

Dit is een Heerlyke, witte, en platte Visch, zoo lekker van smaak, dat ik ze by geen *Hollandsche* Visch weet te vergelyken.

De Gallioen-Visch.

Zy werd Gallioen-Visch genaamd, om dat zy de Schepen veel volgd, en veeltyds ontrent de Gallioenen zig onthoud.

Het is al mede een zoort van Leer- of Pampus-Visch; dog vry dikker en grooter, dan de andre, vallende, en men heeft 'er, die wel zoo groot, als groote Tafel-borden, en Heerlyk van smaak zyn.

De Zand-Kruiper, en andre zoorten van Roch.

Men ziet hier ook verscheide zoorten van Roch (gelyk wy 'er onder de ongemeene Visschen eenige vertoonen zullen) die van de *Hollandsche* in verw ofte smaak, niet verschillen, waar onder de Zand-Kruiper, of Steen-Roch, een van de lekkerste is.

Daar zyn 'er ook, die zeer fraey van verw, en teekening zyn, van welke wy hier na onder de ongemeene Visschen zullen handelen.

De Zee-Duivel.

Men heeft onder de zelve 'er een, dat een zeldzaam Zee-Gedrogt is. Hy is 3½ voeten lang, en 6 voeten breed.

Als de bek toe is, schynd het als een vliegende Vleer-Muis te zyn. Hy is zwart, en wit, ook zeer ruw gekarteld van huid, groot en wonderlyk van bek en kop, en zeldzaam van oogen. Op zyn lyf heeft hy hier en daar thien lange zwarte streepen, die sterk afsteeken.

Zyn steert en vinnen schynen byna even eens in lengte te zyn, uitgenomen dat de staart langer, en aan de linker zyde, van de helft af na 't einde, verder gedoornd is.

Wy zien den zelven al mede na 't leven door de Heer *Nieuwhof* afgeteekend. Om welke reden wy hem hier, gelyk wy anders van deze meeste visschen zouden konnen doen, niet vertoonen.

De vliegende Visch, in Prent vertoond.

Onder de zeldzame Visschen, hier vallende, is zekerlyk mede de vliegende Visch.

Daar zyn velerley zoorten van, met twee, en met vier vleugelen, gelyk wy die beide ook ten deele onder de gemeene, ten deele onder de ongemeene Visschen zullen vertoonen.

De gemeene vliegende Visch, is als een groote Haring van lengte en dikte; en, gebraden zynde, zeer lekker.

Wy vertoonen een van de groote zoort, die zeer sterk op de Zaguweer gezet is, daar hy, als de Goeroeroes, of Zaguweer-Emmers; nog aan de Zaguweer-Boomen hangen, weet na toe te vliegen, en zig dronken daar in te drinken. Gy kont hem in de Plaat by de Griekze Letter *ι* afgeteekend zien.

D[...] gu[...] D[...] ka[...]

Hy werd de *Ronkador*, of de *Snorker* genaamd, en is een van de zeldzaamste onder die zoort van Visschen, drinkende zich zoo zat, dat hy 'er by nedervalt.

D[...] So[...] gi[...] T[...] V[...]

Men heeft hier een Visch, by den Inlander *Ikan Sowanggi*, dat is, *de Toover-Visch*, of *Pieterman*, genaamd. Hy is zeer leelyk van gedaante, vervaarlyk om aan te zien, ende en is niet goed tot spyze, ja schadelyk. Die van deze Visch gestoken is, kan 2 a 3 dagen, als dol van de pyn, hier en daar omloopen. Dit doet deze Visch met twee vergiftige doorns, die hy op de rug, en onder een velleken anders verborgen heeft, waar in een scherpe beenagtige punt of spits, van een donker-groene verwe is, waar mede hy de steek iemand gewoon is toe te brengen.

De *Portugeezen* eeten dezen Visch, na dat zy de kop 'er van weg geworpen hebben. Ook eeten de *Amboineezen* hem, werpende de kop, doorns, en gal weg.

Het beste middel, tegen de steek van zoo een Visch, is het melkagtig zap van *Dahon Katam*, of 't *Krabbe-Blad*. Om zich nu te beter hier tegen te konnen wagten, moet men wat verre van 't Wier, dat men ontrent de Stranden heeft, en waar onder zig deze Visch verbergt, afblyven.

D[...] S[...] P[...]

Gelyk men op 't Land Scorpioenen heeft, alzoo heeft men ook een Visch van die zelve naam in Zee. Hy draagd die naam, om dat des zelfs steert de gedaante van de Knypers van de ware Scorpioen eenigzins vertoond, gelyk uit de teekening des zelfs in een Plaat, by de Heer *Nieuwhof* verbeeld, zeer klaar kan gezien werden.

Zy werd ook wel de Zee-Snip, na haar lange Snippe-bek, genaamd.

Deze Visch heeft een kleene kop, aan welke een vry lange bek is, uit twee lange dunne deelen, die aan de kop het dikst, en na 't einde toe spitzer zyn, bestaande, waar van het boven-deel veel langer, als het onderste, is.

De oogen zyn kleen, en 't lichaam van de kop, tot de staart is, als dat van een spiering van een voet in lengte en dikte, hoewel 'er ook grooter zyn.

Het boven-lyf is donker-bruin van verwe,

we, de buik wit, en op den rug heeft hy, van de kop af tot ontrent de staart toe, een gedoornde vin, die wel half zoo breed, als de Visch zelf in 't midden; dog voor en agter hoe langer hoe meer (hoewel vry meer na agteren toe) smal uitloopende is, gelyk ook het lyf na de staart toe hoe langer hoe dunner werd, zoo dat het by de staart pas 't voorste van een pink dik is.

De staart zelf vertoond zich als een groote zeer smalle halve kring, diens beide uiterste einden wel een voet van een staan, en van binnen rondom vol scherpe fyne doornkens zyn.

Zeker Slave, daar van 's morgens gestoken zynde, was 's avonds al overleden.

Een van de Lekkerste en Heerlykste Visschen, die 'er in Zee zwemmen, is de Dolfyn der ouden, of de Dorado der *Portugeezen*.

Hy werd van hen Dorado, dat is, *de vergulde* genaamd, om dat hy onder 't swemmen en keeren van zich zelven de Heerlykste schittering van de Goud-verwe, als mede van Zilver, en een Heerlyk hoog groen zoo sterk te gelyk vertoond, als ik noit van een andre Visch gezien heb.

Hy heeft de lengte van een Zalm; dog is platter en breeder van lichaam, en ook grooter, breeder, en ronder van kop en bek, die na zyn rondte redelyk breed is.

Hy valt hier in *Amboina*, en ook in de *Spaansche* en in de *Orientaalsche* Zee, en is zeer snel in 't zwemmen.

Het is een byzonder aangename, blanke, en zeer vaste Visch, ongemeen goed van smaak; hoewel de kop en wam-stukken wel het beste daar van zyn.

Zy aazen op de vliegende Visch; dog by gebrek van de zelve, en by grooten honger, vervolgen zy malkanderen wel, eetende de eene de andre op.

Men heeft hier ook een Visch; de Bastaard-Zalmonet, of de Zieke-Visch genaamd; zynde van groote en gestalte als een Zalm; zeer geschubt van bovenlyf, en wit van buik; maar veel grooter als de Zalm, ja daar zyn 'er, die 4 a 5 voeten lang zyn.

Deze Visch, werd om zyn groote vetheid, van zommige de Verkens-Visch genaamd, en draagd den naam van de Zieken-Visch, om dat hy een groote rommeling en beweging ten eersten in 't lichaam maakt.

Op de kop heeft deze Visch twee merkelyke neusgaten, en op de rug twee reyen korte vinnen, waar van de langste agter is, en die zig ontrent de staart het breedste vertoond.

Een gelyke rey vinnen heeft hy onder den buik.

De verwe van de huid van deze Visch is witagtig, met graeuwe plekken gespikkeld, als of het Zonne-plekken waren.

Van de kop na de staart kan men gemakkelyk na beneden; maar van de staart na boven niet wel op stryken, alzoo hy dan stekelig valt.

Ingezouten zynde werd hy rood, en gelykt dan zeer wel na gerookte Zalm.

De Inlanders zeggen, dat men hem met Kalappus-melk koken moet, en dat men hem dan buiten eenig ongemak eeten kan.

Hy is nog beter, als hy twee weeken in den rook gehangen heeft, en dan gelykt hy byzonder wel, in gedaante en smaak, na gerookte Zalm; hoewel hy nog wel zoo vet is.

Daar is ook een Visch, de Zalmonet genaamd, zynde daar van een zoort, die rood, en die wel de beste, en een andre, die wat na den geelen, of ook wel na den witte, trekkende, en die ook vry slegter, dan de roode, is. De Zalmonet.

De Visch zelf is ontrent 2 voeten lang, van dikte als een kleene Zalm, lekker van smaak, en zeer vet, te weten de roode; dog de witte is mager. Deze roode, is een van de beste Visschen, die men iemand voorzetten kan. Men kan hem de *Indiaansche* Barm, of Barbeel noemen; dog de *Portugeezen*, en wy, noemen hem Zalmonet.

Even eens byna van gedaante lengte, en dikte, is de schoone Zamassing, een van de vetste en lekkerste, die ik kenne. De Zamassing.

Hier doet zig ook een Visch op, die na zyn negen baardekens Ikan Zambilan, of *de Negen-Visch*, genaamd werd. Hoewel andre zeer ongegrond meinen, dat hy die naam draagt, om dat hy noit alleen; en om dat zy gemeenelyk met hun negenen zwemmen, dat juist zoo niet ondervonden werd. Ikan Zambilan.

Een van de zeldzaamste Visschen, is de Doejong, die men in 't Nederduitsch best een *Zee-Koe* noemd, om dat de kop zeer wel na die van een Koe gelykt. De Doejong, een zoort van Zee-Koeyen.

Verder gelykt alles na een Visch, en hy krygt zomtyds de lengte van 17 a 18 voeten, en in de rondte die van 7 voeten.

Hy is kleen van oogen, dik van huid, die wat Purperagtig, ruw, en met korte hairkens bezet is. De zelve, gedroogd zynde, is ondoordringelyk, zoo dat 'er geen pyl zal doorgaan.

Hy heeft eigentlyk geen vinnen, maar zeer korte pooten, in vier zagte teenen verdeeld, waar mede hy dat zwaar lichaam bestierd. Zy aazen op Wier, dat aan de Rotzen groeid, waar ontrent zy zich onthouden.

Het Wyfken van dezen Visch heeft borsten, als een Vrouw, waar aan haar jon-

jongen zuigen. De teenen der pooten zyn ook met vel als overtrokken, 't welk 'er van zynde, gelykt die poot zeer wel na een hand, waar door deze Visch nog al meer na een Mensch, of 't Mensche-lyke, gelykt.

Men zegt ook, dat zy traanen konnen storten, en zugten als een Mensch 't geen my de oude Heer *Rumphius* verhaald heeft, ten tyde toen hy nog zien konde, gezien, en gehoord te hebben, aan een Wyf-ken, dat levend by hem gebragt, en naderhand in zyn Huis ontleed is, zugtende in haar leven, ook hoestende, en even eens als een Mensch; waar aan de Visschers hem hooren, snuivende.

Zy vallen nu en dan ontrent *Hitoe Lama*, by het Rif, en ook wel ontrent *Hative Kitsjil*, daar zy zich zelve wel zoo hoog uit het Water opgerecht hebben, dat men ze voor Zee-Menschen aangezien heeft.

De Zeyl-Visch. Een van de kloekste Visschen, die hier vallen, is ook de Zeil-Visch. Daar zyn 'er, die wel elf voeten lang, en wel anderhalve voet dik zyn.

Hy is zwart van rug, en zyn zyden trekken wat na het violette.

Hy heeft een grooten bek, waar van het boven-deel veel langer, als het onderste, is, gelyk het eene ook wat na beneden staat.

Op de rug heeft hy breeder en zwarter vinnen, dan andre Visschen, die hy als een zeil, drie voeten hoog, opzetten kan, laatende die, als hy wil, weder in hare behoorlyke plaats, die zich op den rug vertoond, nederzakken. En zoo heeft hy nog andre plaatzen aan 't lyf, om ook zyne verdre vinnen te bergen.

Hy is ruw van huid, als de Hayen; dog heeft geen schubben.

De kop schiet zeer schielyk van de plaats af, daar zyn zeil op de rug is, in, by de oogen schuins afloopende. Zyn zeil glimt, als zwarte zyde, zoo lang het vogtig is, en werd, gedroogd zynde, onder de zeldzaamheden der Zee bewaard, te meer, alzoo 't in zommige zoo groot is, dat het langs de geheele rug gevonden werd.

Men zegt, dat deze Visch (van welke men groote en kleene zoorten heeft) zeer lekker van smaak; dog dat de kleene daar toe wel de beste, hoewel hy, en voor al de groote, wat droog, en die daarom ook niet wel te eeten is. Men snyd de zelve in mooten, en kan die, gezouten zynde, in de pekel lang bewaren.

Die van de zelve maar drie voeten lang zyn, vallen doorgaans vet, en zyn zeer lekker tot spyze.

Deze Zeil-Visch, en de Haey, zyn doodelyke vyanden, die hy, zyn zeil opzettende, zeer hevig vervolgd, en met een hoorn, die hy aan de kop, of aan den bek heeft, door en door reigd; hoedanige men 'er zommige op Zee wel ontdekt heeft.

In *Ambon* valt nog een andre Visch, van deze niet dan alleen daar in, dat hy geen Zeil, heeft, verschillende. Deze is 12 spannen, en 5 in de rondte lang, hebbende ook zoo een hoorn voor uit staan, die wel 2 spannen lang, en zeer scherp is. Ba… Ze… Vi…

Deze is zwart van rug, asch-verwig aan de zyden, daar, als of 't Zilver was, glimmende, hoedanig hy ook van buik is. Deze aast op de Tsjakalang, en andre kleene Visschen. Dit schynd een Bastaard-Zeil-Visch te zyn, en hy is vet, en lekker van smaak.

De Tsjakalang is een Visch, die 2 a 3 voeten lang, en zomtyds langer, dog die niet zeer dik is, gelykende best na onze Geep. Hy heeft een lange bek, als een hout-Snip, vol scherpe dunne tanden, is groot van oogen, Zilveragtig van glans, en byna zonder schubben, alzoo die zeer fyn zyn. De… kal…

Wy zouden die al mede konnen vertoonen, zoo dat niet reeds door de Heer *Nieuwhof* gedaan was.

Daar is nog een zoort van Geep, die wel 4 voeten lang, en de Trompetter genaamd werd, een zeldzame en lekkere Visch, maar die men, om de graaten, wat voorzigtig eeten moet. D… Tr… pet…

Men heeft hier ook veel kleene Visch, als de Ikan Djoelong Djoelong, of de half-bek, de Zardyn (zynde als kleene Haring, en van groote als een kleene Spiering.) De Kabalinjo (als onze Alften,) de Melk-Visch, (een kleen Vischje, dat zy rooken, en dat dan als Y-bokken is.) Kabos (vry goed om te eeten) Zap-Zap-Visch, (zeer kleen zynde,) Ikan Leman, die ontrent 1 voet lang, en als een kleen Gulleken, maar wat droog is. Ook is 'er een kleen Vischje, Ikan Lompo genaamd, dat mede van weinig belang, een Rievier-Vischje, en voor 't slecht volkje is. Daar is ook nog een zeer kleen Vischje, *Ikan Pizau*, dat is, *'t Messen-Vischje*, genaamd, zynde 1½ vinger lang, een halve pink breed, en na de binnen-zyde scherp. Ver… de k… Visc… ken…

Een van de lekkerste Visschen is de Babara, die breed, en dun, van een Zilvre glans, en ook geschubd is. De… Babar…

Daar is de witte, en de zwarte; dog de laatste is de vetste, en de lekkerste. Zy is 2 voeten lang, en des zelfs mooten krimpen mede redelyk wel. Wy vertoonen den zelven hier niet in Prent, om dat hy onder de ongemeene Visschen zal gezien werden. Twe… derley…

Een zeer bekende, lekkere, en byzon-

[...]Jacob [...]ert- [...], ver- [...]eide [...]rten van.

zonder vaste Visch, is de Jacob Evertszen; deze gelykt wel na een kleene Karper, dog is wat rooder van verwe, en nog wat anders van kop. Hy is zoo bekend, dat wy niet noodig agten hem verder te beschryven. Ook zullen wy hem nog onder de zeldzame en ongemeene Visschen ontmoeten. Hy draagd zyn naam na een *Oostindische* Schipper, van die naam, die over zyn gansch lichaam zulke sproeten en vlekken, als deze Visch, (zoo *Bontius Lib. 5 cap.* 24 zegt) had. Deze Visch krimpt zomtyds; dog dan is hy te hard, en oneetbaar.

Daar is nog een zwarte zoort van de zelve, van verw uit den geelen en bruinen gemengd, en met groote vlekken bezaeid, zynde zoet, wit, en vast van Visch; ook krimpt hy zomtyds; dog dit is geen krimpen op zyn *Hollands*; maar een zeldzame verstyving van de Visch, die hem geheel bederft.

Daar zyn 'er van deze zwarte zoort gevangen, die 7 voeten lang waren, hebbende een bek, een span wyd, en een kop, die in 't rond 6 spannen groot, en voorzien van een staart, die 2 voeten breed was. En zulke heeft men hier voor 't Kasteel *Victoria*, en op de Rheede gevangen; dog die groote zyn wreed, en oneetbaar.

[...]Zee-[...]k.

Een van de schoonste, lekkerste en uitnemenste Visschen, die ik hier gegeten, en zeer smakelyk bevonden heb, is de Snoek, een Zee-Visch, als hier een Kabbeljaeuw van groote, maar die in 't allerminste niet hairig, gelyk de Rivier-Snoek in *Holland* is.

Hy is zeer vast en blank van Visch; en zyn mooten vallen als die van een fraeye Kabbeljaeuw, krimpende mede (op zyn *Hollands*,) dat het een lust om te zien is; dog hy valt zoo vet niet, als de Konings-Visch

[...]ape-[...]s-

De Inlanders vangen hier ook veel een Visch, by hen *Ikan Kakatoeha*, of de *Kakatoe-Visch*, en by ons *de Papegaeysbek*, genaamd.

Hy heeft allerley schoone verwen, en een gladde dog schubagtige huid, zittende zyn kleene schubben zoo dicht op een, als of het leder was.

Hy is rood van kop, en heeft ontrent de Kake-beenen een groene plek. Onder de keel vertoonen zig, op een roode grond, verscheide Liniën stipkens, als of 't *Arabische* Letters waren. De verw van zyn vinnen is als die van de Regenboog. Zyn bek is als die van de Vogel, de Kakatoeha genaamd, of als die van een Papegaey, waar na hy zyn naam draagd. Hy is (even eens, als die Vogel) ook zwart van oogen, die sterk glimmen. Zyn rug is donker-rood, over den welken dwars henen, eenige groene streepen loopen, die onder de buik in roode veranderen. Het uiterste van zyn lyf is blaeuw.

Zy zyn gemeenelyk een span, of twee lang, en vallen zagt en week van Visch; dog zyn vet en lekker, vooral als zy gebrade werden.

Deze Visch houd zig ontrent de steenagtige en diepe *Oevers* op, werd in de Bobbers (of groote Visch-fuiken, die men 40 a 50 vadem, en dieper, in Zee zinken laat) gevangen.

De zwarte Papegaeysbek.

Daar is nog een andre Papegays-bek, die over 't gansche lyf zwart en glad is, hebbende een kleene bek vol tanden, die in 't bovenste Kake-been opwaards, en in het benedenste na beneden toe gebogen zyn. Zyn oogen zyn als die van een Loeri, hebbende een zwarten oogappel, met een roode kring 'er om, waar onder een donkere grond is.

Van 't hoofd tot de staart toe is hy met ettelyke reyen van ronde witte stippelen, even als of 't Hagel-korlen waren, bezaeid; dog aan de buik onder zyn die stipkens blaeuw.

De staart is Goud-verwig, voor en agter even breed. De rug is laag, hebbende in de lengte een vinne, die vervolgd. Hy is zeer goed van smaak; dog heeft, wegens dat hy zig ontrent Klippige *Oevers* ook onthoud, altyd een ziltige smaak.

Andre zoorten van dien.

Daar zyn nog ettelyke andre zoorten van deze Visch, die zommige een voet groot, zwart-groen, of donker-blaeuw van lyf, en blaeuw van oogen zyn, waar om men, eerst een bruine, dan nog een Spaans-groene, en dan nog een geele kring, zig om een bleeke oog-appel, vertoonende, verneemt. De steert is zwart en groen. De kanten van de vinnen zyn zwart, en daar na blaeuw.

Nog is 'er een, van 1 voet lang, diens kop Spaans groen, en die verder zwart van nek, en ook zwart van oog-appel, waar om een dubble geele kring, gelyk 't geheel Kake-been groen is. Ook is de voorste halve rug schoon Spaansch-groen, het verdre van dien donker-blaeuw, met bruine watering.

Op de rug heeft hy ook een doorgaande vinne, die al mede Spaansch-groen, en met twee geele streepen verdeeld is.

De vinnen aan weder-zyden zyn ook Spaansch-groen aan de kanten, dog in 't midden aard-verwig. In den bek heeft hy, in de plaats van tanden, maar een wit been, dat met kerven voorzien is. De staart is breed, en helder Spaansch-groen, gelyk ook de buik met zyn vinnen. De 3 of 5 laatste schubben verbergen den staart als in een schede.

Deze verscheide zoorten van Papegaeys-

gaeys-bekken moeten een Heerlyke glans en speeling, als zy in Zee zwemmen, en van de eene na de andre doorschieten, geven, en verdienden, om hare schoone verwen, dierhalven wel, van mede onder de ongemeene Visschen geplaatst te zyn.

De Polypus, of Gorita. Onder de zeldzame *Indiaansche* Visschen is de *Polypus*, of de *Veel-voet*, (die den Inlander de Gorita noemd) geenzins een van de minste, aangezien hy zeer wonderlyk van gedaante is.

Hy is week en glad van lyf, uit den ronden, en wat langwerpig, als een zak.

Onder den hals ziet men een opening, als of hy een kap op had.

De kop is al vry groot, ook heeft hy groote oogen, en agt zeer lange pooten, die aan de binnen-kant als vol holle wratten zyn.

Tusschen de pooten in 't midden vertoond zig een zwarte bek, die been-agtig, en daar agter als verborgen is.

Op 't glibberig en slymerig lyf heeft hy over al veel zwarte, geele witte, en bruine vlekken, die zig daar, als Sterrekens, of Wolkjes, vertoonen, die egter niet altyd even eens blyven, uitgenome de witte, die stand houden.

Wanneer hy gerust, en buiten vreeze van buiten is, vertoond hy zig gemeenelyk wit; dog op de minste onraad werd hy donker-verwig, of van de gedaante van een Steen-rots, daar hy ook zeer vast met zyn pooten weet aan te kleven, zoo dat hy 'er niet af te trekken is.

Hy werd van de Inlanders, en ook van ons Volk, gekookt, of gebraden zynde, wel gegeten; dog is wat hard van Visch.

Die 't ongeluk heeft, om van deze Visch, in Zee-zwemmende, aangedaan, en door zyn pooten, voor al van een groote, gevat te werden, die is, 't zy Dier, 't zy Mensch, om hals, alzoo hy ten eersten met de zelve na de grond gaat, en zoo vast aan hun lyf kleeft, dat het met geen geweld los te krygen is, ten zy men zig met een mes (gelyk zeker *Moriani* uit *Halong* dede) redde, en hem de pooten af-snyde.

De *Pati* van *Soya*, verhaalde my A°. 1710, dat hy zoo een groote Gorita met een zwaren Bok van zekere hooge heuvel agter *Ema* had zien te gronde gaan, en nog lang op de grond worstelen, zonder dat hy, hoe zeer hy zich ook wrong, los geraken kon.

De kleene zoort van deze Polypi hebben een Huis, dat wit, zeer dun, en cierlyk geribd van schaal, gelyk het ook een van de fraeiste Zee-Horens is, die ik kenne. Men noemd die gemeenelyk Doeken-Huiven, by de Lief-hebbers van die zeldzaamheden; dog de Inlander noemd die Hoorn, *Roemah Gorita*, dat is, *'t Huis van de Gorita*, of *van de Polypus*.

Hy heeft aan ieder der agterste pooten een breede lap, als een omgekeerde Bezaan, waar mede hy zeild, dog by stil weder is dat zyn Roer. Zoo ras hy, dus zeilende, eenige onraad gewaar werd, schept hy, zich kenterende, ten eersten water, en gaat na den grond, aldus zyn vyanden ontduikende.

Wy vertoonen hem niet in Prent, om dat dit reeds door de Heer *Rumphius* in zyn *Ambonsche Rariteit-Kamer* gedaan is.

De Zee-Kat. De Zee-Kat is een Visch, die hier mede valt, en alomme zeer bekend is. Hy is ontrent een voet lang, van lyf, als of 't een langwerpige doos was, hebbende een bruin vel met witte spikkels.

Ontrent de kop heeft hy pooten, of baarden, die een halve voet lang, en na de kop toe breeder, dan aan de einden, daar zy vry scherp toeloopen, zyn. Tusschen deze ziet men nog twee andre, die vry langer, dog dunner zyn, en die aan 't einde een breeden snuit, met wratjes aan de eene zyde, hebben, te voorschyn komen. Deze Visch heeft zeer groote oogen, welkers appels zich als halve Maanen vertoonen.

Men ziet zyn bek niet, alzoo die agter de pooten schuild; dog zy gelykt anders zeer wel na die van de Kakatoeha. Hy heeft aan de zelve ook eenige zagte borstels, of hairen, dat zoo veel als zyn tanden zyn. Ter zyden heeft hy ook twee vlerken, die niet heel breed zyn. De buik is zeer wit.

Op de rug heeft hy een been, als een Schild van gedaante, dat hard, scherp, lustig, roodagtig, en byna als een omgekeerd Schuitje is, zynde onder het breedste, en aan 't einde met een scherp-been, dat zig byna als een tand vertoond, en tot in de huid doorgaat, waar door ook dit Schild zeer vast zit.

Van 't gehemelte des beks loopen twee dunne aderkens tot aan de maag, waar onder een groote blaas legt, vol zwarte vogtigheid, even eens als Inkt, (die 'er ook wel afgemaakt werd) en welke deze Visch door een lange buize met een pyp, die onder de keel uitkomt, met kragt uitstorten kan. Zoo ras deze Visch maar uit de Zee wat op de Strand legt, sterft hy ten eersten.

Wy vertoonen den zelven hier al mede niet, schoon wy dat wel konnen doen, om dat de zelve, en nog drie a vier volgende, zeer net door de Heer *Nieuwhof* vertoond werden.

Deze Visch werd met dit zwart bloed, waar

waar van de Inlanders een faus maken, en ook van ons volk, 't geen zegt, dat hy wel fmaakt, gegeten. Zommige koken hem met die zwarte vogtigheid, doende de zelve tot een fauce by de Papedo dienen.

Daar zyn nog andre zoorten van deze Vifch, by den Inlander met de naam van *Sontong Ajam*, dat is, *de Hoender-Zee-Kat*, en dat wegens zyn breede vlerken, genaamd, behalven dat hy ook veel vlekken, waar na zy hem ook wel *de gebloemde Zee-Kat* noemen, op 't lyf heeft.

De Steen-Braaffem. De Steen-Braaffem is ook een zeer fchoone en lekkere Vifch, die van lengte, dikte, en breedte, als een fraeje Carper, ontrent 1½ voet lang, of als een groote Schelvifch; dog wel zoo breed, daar beneven groot van kop, bek, en oogen, van huid na de witte kant, en gefchubt is, hebbende aan weerzyden voor twee lange ftyve vinnen, en beneden 'er nog twee, die breeder, dog korter zyn. Men ziet deze Vifch al mede in een van de Heer *Nieuwhofs* Werken zeer net na 't leven verbeeld.

Cakab. De Cakab is mede een van de lekkerfte en blankfte Viffchen, die de Zee hier geeft. Ook is hy zeer vaft van Vifch, als Vrongel, zoo dat hy het puikje van de Markt is. Men houd de zelve op *Batavia* wel in Vyvers in de Thuinen, gelyk men ook de Zee-Carper wel doet, Zee-Carper. dat mede een uitnemende fchoone, harde, vafte en blanke Vifch; maar waar by de onze in *Holland* in 't minfte niet te vergelyken, alzoo die veel flapper van Vifch, en zoo goed ook van fmaak niet, dat ook eenigzins uit de prys af te nemen is, alzoo men wel een Ducaat voor een Carper op *Batavia* geven kan; en hoewel 'er minder van prys zyn, is 't egter gezet, dat, als men op *Noordwyk*, een uurtje van *Batavia*, Carper met een gezelfchap eeten gaat, dan ieder Heer met zyn Juffer, die hy mede brengt 24 Gulden of een Goude Coebang daar aan in een middag-maal, waar onder de Wyn dan mede doorgaat verteerd.

Klip-Vifchkens. Men heeft hier ook een menigte van kleene moye Klip-Vifchkens, gelyk wy 'er hier na verfcheide onder de fraeje Viffchen zullen verbeelden. Zy zyn zeer lekker, en fmakelyk om te eeten.

Stekel-Baars. Men heeft hier nog een zoort van Vifch, van gedaante en groote als een gemeene Baars, zynde van verfcheide lange ftekels voorzien, waar na wy hem de Stekel-Baars noemen; en dit is mede een zeer goede en vafte Vifch tot fpyze. Men vind deze, en de volgende, al mede by *Nieuwhof*.

Snorker. De Snorker is een Vifch byna als de vorige van groote, hebbende eenige zwarte ftreepen op 't lyf, die van de kop na de ftaart loopen. Hy maakt met zyn groote bek een groot gefnork in 't Water, en buiten 't zelve, waar na hy de Snorker genaamd werd.

Het is maar een gemeene Vifch, en wy vertoonen dien Groot-oog met zyne Stekel-Vinnen niet, om dat 'er ons onder de fraeje Viffchen ook een van die zelve zoort voorkomen zal, die zeer wel aan zyn ftekels, als een Egel, te kennen zal zyn.

Nog is 'er een Vifch, die *Ikan Cornoedo*, of *de Hoorn-dragers-Vifch*, na een groote Hoorn, die hy op zyn kop heeft, genaamd, maar die zeer weinig geagt werd. Ikan Cornoedo.

Hy is wel 1½, of zomtyds 2 voeten lang, zeer zwart van huid, die als Leder, hoewel de Vifch zelf blank is; dog zy werd maar van het gemeen Volk gegeten.

De Harder (die alomme bekend is) valt hier mede menigvuldig. Harder.

Men heeft hier ook een zoort van Kabbeljaeuw, Goafche (en van de onkundige wel Goudze) Kabbeljauw genaamd, die by de Zee-varende al mede zeer wel bekend, en zeer lekker van Vifch is. Goafche Kabbeljaeuw.

De Spiering valt hier wel zoo blank, en ruim zoo groot, als in *Holland*, en vooral de Zand-Spiering, die Heerlyk om ze te braden is, van welke wy 'er hier na mede een vertoonen. Spiering.

Men vind hier ook veel zoorten van Aalen, Paling, Zee-Paardekens, Zee-Draakjens en meer andre Vifchkens, die wy hier na onder de ongemeene Viffchen vertoonen, en daar nader befchryven zullen. Aal, en Paling.

De gemeene Zee-Paardekens zyn Vifchkens, die een groote hand-breed lang, een vinger breed, en van kop even eens, als een Peerd, zyn, zynde verder aan de zelve niet veel meer te zien. Zommige zyn zwart, zommige rood, en wat dik van buik, maar de zeldzaamfte zyn die gene, die witagtig, of tuffchen den graeuwen en witten, en die met eenen gedoornd zyn; hoedanig eene ik onder myn zeldzaamheden heb. Daar zyn nog andre zeer zeldzame van verwe, die onder de ongemeene Vifchen zullen voorkomen, en alwaar wy dan ook de gedaante van dit Vifchje na 't leven afgebeeld zien zullen. Zee-Paardekens.

Tot de Viffchen behooren mede de Krabben, en Kreeften, die hier menigerley, en van de welke al mede iets te zeggen zal vallen; hoewel wel meeft, daar wy van de ongemeene Viffchen fpreeken. Krabbe en Kreeften.

Van de Kreeften zyn 'er verfcheide zoorten, die by de Heer *Rumphius* in het eerfte Boek, en ettelyk Hoofd-deelen van zyn *Ambonfche Rariteit-Kamer* reeds

reeds beschreven, en ook in Prent vertoond zyn.

Deze zyn de groote Zee-Kreeft, de breede Zee-Kreeft, de Kruiper, of 't Zwaantjes-Kreeftje (Lokki by den Inlander genaamd, en waar van wy hier na nog zullen spreeken) en de Modderman, welker naamen wy hier maar aanhalen, wyzende den Lezer tot de uitvoerige beschryving, zoo der zelve, als ook van verscheide Krabben.

Verscheide zoorten van Kreeften, en Krabben.

Onder de Krabben munt buiten alle tegen-spraak de *Beurs-Krab* uit, die om haar groote beurs met vet, de *Beurs-Krab*, en anders gemeenelyk van den Inlander, de *Canari-Krab* genaamd werd. Zy werd door de Heer *Rumphius* in 't 5[de] Hoofd-deel van 't 1[ste] Boek, van 't voornoemd Werk, mede zeer net na 't leven vertoond, en daar ook omstandig, nevens de volgende Krabben (aan welke beschryving, als zeer net zynde, wy ons gedragen) beschreven.

Groot zyn zy in menigte te bekomen; dog kleen zeer weinig; egter heb ik 'er twee paar, die pas een vuist groot waren, van gehad, van welke ik een paar aan de Heer *François Kiggelaar*, in *'s Gravenhage* (een uitmuntend Liefhebber, en kenner, van allerley Zee- en andre zeldzaamheden) vereerd hebbe.

De Beurs-Krab.

Zoo een groote Beurs-Krabbe, by ongeluk in een Secreet, buitens-Huis gekropen zynde, en zig pas binnen den Bril des zelfs verborgen hebben, had op zekere tyd, eens een van myn beste Vrienden byna ontmand: want zoo als hy op 't Secreet maar pas gezeten was, voelde hy iets aan zyn lyf Sachtkens peuteren, rees toen op, en zag de eene Knyper van de Beurs-Krab, met een doodelyke verbaastheid buiten den Bril. Het verdre hier over, laat ik den Lezer zelf denken; dog myn Vriend wilde dit Secreet noit meer bezoeken, denkende nog altyd om die Knyper van die Beurs-Krab, die hem zoo veel genade bewezen had.

En [...] andr[...]

Hy handeld daar in de volgende Hoofddeelen ook van de Steen-Krab, de Hoender-Krab, de volle-Maans-Krab, de Honds-Krab, de Kik-Vorsch-Krab, ook van verscheide Land-Krabben, als de ruige-Krab, de Roeper, de Doorn-Krab, de Bloem-Krab, de schadelyke Krab, de vergiftige Krab, de Salissa, of Katappas-Krab, de Koper-Krab, de Tand-Krab, de vergiftige Mosch-Krab, de Kalappus-Krab, de verkeerde Krab, of de Zee-Luis, het Koeman-Krabbetje, de Pinne-wachter (een kleene Garneel) de Baard-Krab, en de Ende-Krab; alle de welke daar al mede in Prent vertoond, en zeer net beschreven werden, weshalven wy den Lezer al mede daar na toe wyzen; hoewel wy hier na nog verscheide zoorten van Kreeften en Krabben zullen vertoonen.

Garn[...]len.

Garneelen zyn hier mede in grooten overvloed, zoo groote, als kleene. Waar mede wy 't voornaamste, dat de gemeene Visschen, die hier vallen, raakt, uitvoerig genoeg meinen gezegt te hebben.

VER-

VERHANDELING

DER

ONGEMEENE VISSCHEN,

VYFDE HOOFDSTUK.

ONgemeene Visſchen. *De* Rolat *in Prent.* Lokki Koening Djantan. *De* Leman-Viſch. Ikan Firdaus. Moeloet Babi Ampat Sagi. Ikan Jordain. *De roode* Spits-Neus. Ikan Roerok. Cabos Laoet. Ikan Kapala Biroe. *De* Konings-Viſch *met oogen. De* Zee-Grundel. Ikan Poti. Ikan Troeſi. Ikan Camail. Ikan Galoega. Ikan Loebang Batoe. Ikan Alferez Hitam Hidjoe. Ikan Cacaſſe. Ikan Biole. Ikan Cabintang. Ikan Batoe Japon. Ikan Nafiri. Ikan Koening Moeda. Ikan Warna Warna Roepanja. Ikan Adir. Ikan Saleyer. Ikan Kipas. Ikan Carrea, Pantsjoeri Ompan. Ikan Biroe Langit. Koeto Laoet. Ikan Tsjatsjin. Ikan Sengadji Parampoewan. Ikan Terbang Warna Roepa-nja. Ikan Peti. *De bruine* Jacob Evertszen. Cacatoeha Capitano. Ikan Bingkoe. *De* Geſterde Bot. Ikan Okara. Ikan Kandawara. Ikan Poetri. Ikan Candiza. Ikan Salkotoc. Ikan Toetetoe. Coje Laoet. Ikan Koeloer Hidjoe. Ikan Soelang. Lokki Koening. Ikan Djamban. Toetetoe Toeba. Ikan Kajoe. Ikan Mata Ampat. Ikan Seithan Merah. Ikac Nafiri Kitsjil. Ikan Tina. Kipas Japon. Corbilla. Koeda Laoet Jang Hidjoe. Pantiop Bagoes. Ikan Kambing. Dorado Focari. Pantiop Japon. Panggirgadji. Ikan Sari. Ikan Bandan Jang Sowanggi. Ikan Cornoedo Kitsjil. Ikan Mahaeloc. Ikan Tsjakalang. Ikan Karbauw Hitam-Manis. *De* Hanaki. *De* Zee-Luis. Ikan Cacatoeha Laoet. Ikan Siam. Ikan Sambia. Ikan Maroeke. Ikan Soenoc. Ikan Moriat. Ikan Terbang Jang Babintang. Ikan Boaja Kitsjil. Terkoekor Biroe. Ikan Kokillo. *De* Quikſtaart, *'t Manneken. De* Quikſtaart, *het Wyfken. De* Bedrieger. *De* Brigadier. Ikan Toeringa. Ikan Luceſie. Ikan Palaboe. Ikan Batoe Jang Merah. Ikan Auwawa.

DUs verre van de gemeene Viſſchen gehandeld hebbende, gaan wy nu over, om van de ongemeene te ſpreken.

Ongemeene Viſchen. Gelyk de gemeene doorgaans graeuw en bruinagtig van huid zyn, (eenige weinige, die zig rood, of met andre verwen opdoen, uitgezonderd) alzoo ſteken deze ongemeene by uitnemendheid boven die gemeene (menigmaal anders wel van een en de zelve zoort zynde) in Heerlykheid, en een byna onuitdrukkelyke ſchoonheid, en mengeling van verwen uit. Deze komen niet dagelyks; maar zeer zelden voor, waar door het zeer licht zal konnen gebeuren, dat Menſchen, die Jaaren lang in *Amboina* geweeſt zyn, die noit gezien, en geen kennis ter Wereld daar van zullen hebben, om dat zy zich zelven zoo opzettelyk niet, als ik, daar aan hebben laten gelegen leggen.

Ik heb de zelve (zoo veele ik 'er hier af vertoone) met zeer groote moeite bekomen, te meer, alzoo de Heer *Landvoogd vander Stel*, dezelve mede vergaderde, waar door zyn Ed: my groote afbreuk in deze Liefhebbery dede, alzoo hy alles alleen zogt te hebben, zonder nogtans

tans iets, dewyl niemand 'er van zyn Ed: iet voor dorſten eiſchen, daar voor te geven, waar door dan andre, die 't betaalden, ook wel iet meer, dan zyn Ed:, kregen.

Ik zal die zoo na, als 't my mogelyk, en ieder maar kortelyk, hoe hy van verwe, om dat het getal der zelve al vry groot, en ieder nogtans zyn opmerking wel waardig is, beſchryven; dog gelyk geen Schilder verwen nog konſt genoeg heeft, om de zelve in haar kracht van luiſter, en met hare volſtrekte glans en ſchittering af te beelden, alzoo zal de beſcheiden Lezer ons zeer licht ten goede houden, dat wy daar van ook maar als ſtamerende ſchryven. Wy vertoonen ze volgens hare Nummers, in het vervolg na 't leven, zoo als wy die van tyd tot tyd bekomen hebben, afgeteekend.

De Roelat in Prent. No. 1. Ziet men den Viſch, Rolat genaamd, zynde een groote voet lang. Hy heeft een bek als de Cacatoeha-Viſch, die Zee-groen en geel van verwe is, hoedanig ook de vinnen ten deele zyn, behalven dat 'er ook zulken breede ſtreep, van beide die verwen gemengeld, van zyn zyde na de ſtaart loopt.

De kop is vry kloek, en de oogen zyn maar redelyk groot, hebbende een breede roode buiten-kring rondom een fyne zwarte, die rondom om een Zee-groen oog loopt, in welkers midden een zwarten oog-appel ſtaat, dat een zeldzame vertooning op zyn zwarte huid doet, die als glimmend Fluweel, en aan de kanten, van de kop af, als met een zoom van ſchoon Zee-groen bezet is. Boven op 't lyf heeft hy als een zeil van ſcherpe vinnen, die in 't midden zwart, en aan weerzyden Zee-groen en geel zyn.

De ſtaart is ook meeſt ſchoon zwart, als Fluweel; dog aan wederzyden mede van wat Zee-groen en geel voorzien.

Dit is een lekkere Viſch, om te eeten, die onder die huid (die men 'er af haald) zeer vaſt en blank van Viſch, en zeer aangenaam tot ſpyze is.

Lokki Koening Djantan. No. 2. Vertoonen wy een zoort van kleene Lokki-Kreeften, by den Inlander Lokki Koening Djantan, of 't Manneken van de geele Lokki-Kreeft, genaamd.

Wy zullen die hier niet beſchryven, aangezien dit door de Heer *Rumphius*, mynen Boezem-vriend, uitvoerig in zyn *Ambonſche Rariteit-Kamer*, gedaan is; maar ſtellen die hier alleen daarom ter neder, om dat hy in ſchoonheid van verwen van dat gemeene Kreeftje zeer veel verſchild.

Het lichaam en de pooten zyn doorgaans van buiten als met ſchoone geele franje bezet, waar na verſcheide bollekens van ſchoon zwart, dan weer andre die geel, zwart, en rood, zoo al vervolgens zyn, welke verwen zich ook aan weerzyden van 't lichaam zeer ſchoon, als in blokskens, verdeeld, vertoonen. Ook loopt 'er een roode breede ſtreep over 't ganſche lyf, van welke verwe ook zyn ſchaaren en baarden zyn.

No. 3. Ziet men de Leman-Viſch, die ontrent een voet lang, gemeenelyk droog, en niet veel geagt; maar hier om zyne ongemeene verſcheidenheid van verwen aangehaald is. D... Len... Viſc...

Zyn ganſche lichaam (dat anders donker graeuw valt) gelyk ook de ſtaart, is hier zeer ſchoon groen over 't ganſch lyf met flaeuw-geel, ros gemengeld, van welke laatſte verwe ook de benedenvinnen voor zyn; dog die op den rug vertoonen zich wit van grond, en zwart van ſtekels. Maar de agterſte is flaeuw-groen van grond, hebbende twee groote doorns, en verder kleene zwarte graatjens; hoedanig eene 'er ook onder is.

Halver weg zyn kop ontrent die geele vinnen, loopt een roode halve kring met eenige zwarte verdeelingen. Ook heeft hy een wonderlyk oog, diens buitenkring, eerſt fyn zwart, daarna ſchoon geel, gelyk het oog zelf rood, en den appel Zee-groen is.

Deze Viſch, is ook zeer goed tot ſpyze.

No. 4. Vertoonen wy een Viſchje, by den Inlander *Ikan Firdaus*, dat is, *de Paradys-Viſch*, en wel zoo, om dat hy in gedaante wel wat na de Paradys-Vogel gelykt, genaamd. Ikan... daus...

Het is een kleen Viſchje, niet langer als anderhalve vinger, en een duim in de breedte hebbende. Het heeft een kleen geel ſcherp Vogel-bekje, geele oogen, diens geele oog-appel een blaeuw kringetje rondom zig heeft.

Op de rug ziet men, van de oogen af tot 't einde van de ſtaart, een ſchoone zwarte Fluweele ſtreep, die na agteren toe breeder werd.

Het ganſch lyf is Hemels-blaeuw, hebbende aan wederzyden Goud-geele dwars-ſtreepen, als tralien, tegen malkandren aangekeerd ſtaan, waar van men ook drie leggende kleene ſtrikskens van die Goud-geele verwe in 't einde van de ſtaart ziet, die aan 't einde ook twee zulke kleene bollekens, en, behalven de vinnen van die couleur, ook een flaeuw zoompje 'er van langs de ſtaart heeft.

Men kan dit Viſchje ook eeten; dog daar is niet veel aan.

No. 5. Ontmoeten wy een Viſchje, by den Inlander *Moeloet Babi Ampat Sagi*, dat is, *de vierkante Verkens-Bek*, genaamd. M... loet-... Amp... Sagi.

Het Viſchje zelf vertoond zich als een vierkantige Ruit, zynde ſchoon Purper

per van grond. Van den bek af (die het als een Verkens-Snuitje heeft) tot aan de ſtaart, over het lyf loopen negen zwarte dwars-ſtreepen, die ontrent een ſtroo breed, in 't midden een halve pink lang, dog aan weerzyden dan hoe langer hoe korter werden, nemende de zelve haar begin ontrent het oog, daar de eerſte ſtreep, als door henen ſchynt te loopen, behalven dat zig langs het oog nog een ſpierwitte dwars-ſtreep vertoond, die van de eene tot de andre zyde van 't Viſchje overgaat, en over de drie eerſte ſtreepen henen loopt. Het oog is half groen, en half zwart, en om 't zelve loopt een Goud-geele, en rondom die weer een fyne zwarte kring.

De vinnen, die aan wederzyden langs het geheel onder-lyf loopen, zyn geel van grond, met fyne zwarte ſtreepkens of graatjens verdeeld, hoedanig zig ook de ſtaart, die in tween geſpleten is, vertoond.

Over zyn ganſche lyf heeft hy ook op de Purpere grond een menigte van zwarte ſtippelen.

Het is een edel Viſchje, om het te eeten, zeer vaſt, en blank van Viſch, en byna als een zoort van Botjens zynde.

an
ain. N°. 6. Vertoonen wy de ſchoone Viſch, die de Inlanders de *Jordain*, of de *Jordain-Viſch*, noemen.

Hy is ontrent twee derden van een voet lang, een groote derde van een voet dik, ſchynende als wat opgeblazen te zyn.

Als men deze Viſch in Zee zwemmen ziet, is het, of men niet anders, dan het Heerlykſte en ſchoonſte Goud, zag, alzoo de grond van zyn lyf zoodanig, uitgenomen dat hy in 't midden dwars over zyn lyf, en ook ontrent zyn oog, al mede dwars over het lyf, twee breede flaeuw-graeuwe dwars-banden heeft, die aan wederzyden een fynen zwarten zoom, als van ſchoon Fluweel, hebben. Zulken zeer ſmallen zwarte zoom vertoond zig ook in zyn ſtompen Papegaeysbek, aan welkers uiterſte na binnen toe dit zwarte zig vry breeder vertoond. Ook ziet men ontrent de kop, en langs het ganſche lyf rondom, zulken zwarten, zeer fynen zoom, zynde 't oog al mede zoo zwart, met een Goud-geel, en dan weer met een fynen zwarten kring.

Op den rug heeft hy een lange en redelyk hoog uitgebreide hoog-geele, en flaeuw groene vinne, vol zwarte doornen, hoedanigen fyner dog ongedoornde Goud-geele vin, met dunne zwarte graatjens men ontrent de ſtaart, boven welke zich drie zwarte doornen vertoonen, gewaar werd. Half wegen 't lyf, gelyk ook over of tegen dien groenen band aan, ziet men nog zoo een Goud-geel vinnetje, zynde mede van dunne zwarte graatjens, die zig als tralikens vertoonen, voorzien, van hoedanigen Goud-geele verw ook 't onderſte deel van de ſtaart is, waar in men zwarte overeind-ſtaande graatjens verneemd; dog boven de zelve verdeeld zig de ſtaart aan weerzyden in twee flaeuw-graeuwe deelen, die met een zwarten zoom aan wederzyden bezet zyn, boven welk groen zig weer een Goud-geel blokje, tuſſchen twee grover zwarte ſtreepen, vertoond. Wonderlyk ſchoon, en ſterk van Goud, en zwart tegen malkandren, vertoond zich deze Viſch, en niet min Heerlyk is hy ook tot ſpyze.

N°. 7. Komt ons een Viſchje, de roode Spits-Neus genaamd, voor. De roode Spits-Neus.

Het is ontrent anderhalve vinger lang, ſpits van bek, zwart en kleen van oog, hebbende op de kop eenige zwarte gieren, als halve Maanen. De kop, en het ganſche lyf, tot aan de ſtaart, is hoog rood, ſchoon van verwe, en wat gewaterd. Dog pas beneden 't oog, heeft hy een kleen ſpierwit dwars half Maanken over-eind ſtaan, dat na de zyde van den bek een halve kring heeft, die Zee-groen is. En zoo vertoonen zich boven tegen de opſtaande vinne aan, nog twee zeer witte hartjens, met een Zee-groenen zoom, het grootſte boven, en 't kleenſte hartje beneden, en in 't midden van deze twee een ſpierwitte halvebol, met een Zee-groenen zoom 'er om.

Ontrent de kop, en beneden, heeft hy eenige Goud-geele vinnekens, met zwarte graatjens, van hoedanigen verwe ook zyn twee-kluftige ſtaart is.

Op de rug heeft hy een groote hooggeele vinne met thien Zee-groene groote doornen, met hoedanigen Zee-groenen kring ook zyn ſtaart van zyn lyf onderſcheiden is.

Het is een zeer ſmakelyk Viſchje, en 't geen van de Liefhebbers, die op Viſch gezet zyn, veel gezogt; dog weinig gevonden werd.

N°. 8. Vinden wy de *Ikan Roerok*, of de *Roerok-Viſch*. Ikan Roerok.

Deze is ontrent een voet lang, van gedaante byna, als een Jacob Evertszen; dog vry grooter van kop, waar aan hy een groote bloed-roode bek vol tanden heeft.

Hy is groot en Zee-groen van oogen, om welke eerſt een ſmalle zwarte, dan een breede Orangie, en daar na een fyne zwarte kring loopt; Ook is den oog-appel pek-zwart.

Het beneden-deel van de kop is lichtrood Orangie van verw, vol fyne ſchubbetjes; dog het bovendeel des zelfs (dat

 wel

wel drie vinger-breed lang is, en tot aan den rug loopt) is bruin-gewaterd van verwe, hoedanig ook de gansche rug tot aan de steert is; dog in de plaats van de watering heeft hy daar kleene bruine schubben.

Het gansch lyf, van de kop af tot aan de staart, is licht-rood van verwe, en vol zwarte grootere schubben, zynde verder aan 't lyf, en beneden, van die korte vinnen, die schoon Goud-geel zyn, voorzien; dog hy heeft een grooter opstaande vinne op den rug, die negen groote doorns heeft, en die ook Goud-geel van verwe, hoedanig ook zyn gespleten staart is.

Hy is zeer blank en hard van Visch, en zeer aangenaam van smaak.

Cabo's Laoet. N°. 9. Vertoonen wy een wonderlyk fraey Vischje, by den Inlander *Cabo's Laoet*, of de *Zee-Cabos*, in tegenstelling van die in de Rievieren of Poelen vallen, genaamd.

Het is een groote halve voet lang, en twee duimen breed, byna als een kleene spiering zynde.

De kop, (die redelyk groot is) heeft een aardige mengeling van verwen dicht by een. Aan de bek (die een wyde opening heeft) vertoond zig een breede bloed-roode streek van boven tot beneden toe, zeer aardig met verscheide zwarte Liniën verdeeld, die van 't voorste des bovendeels van zyn bek eenen omtrek pas beneden het oog tot aan den rug, en tot ontrent een duim breed van den bek maken, de grond van dit omtrokken deel (waar in ook 't oog staat) is schoon Zee-groen van verwe. Op dezen grond nu, in des zelfs beneden deel, vertoond zig een matig groot oog, van maakzel byna als een Rad, waar van den appel Zee-groen, en verder de breedste verdeelingen van dit Rad in 't rond bloed-rood, en de kleenste of smalste blokjens Zee-groen zyn; al het welke een aardige vertooning, voor al in Zee, doet.

Van den bek af, langs dat Zee-groen, en zoo rondom het rood van den bek, als ook verder op 't gansch lyf, tot aan de staart, vertoond zig een flaeuwe Purpere verw, ten deelen met veel zwarte streeken, ten deelen met eenige ovaaltjes, en half ronden, die Zee-groen van binnen, en zwart van omtrek zyn, zoo aan wederzyden (daar 7 half ronden, aan ieder kant staan) als in 't midden (daar hy vyf ovaaltjes in de lengte, en 'er een wat ter zyden, ontrent de staart, op een fyne zwarte streep, die over 't geheel lyf loopt, heeft) vercierd zyn.

De voorste vinne, beneden staande, is kleen, en flaeuw rood, hoedanig eene zig ook een weinig hooger tegen 't lyf vertoond.

Op den rug heeft hy een groote hoogen en lange vinne met veel doorns, diens grond Citroen-geel is; dog de doorns zyn Zee-groen van grond, en zwart van omtrek, hebbende tusschen de vyfde en zesde doorn (van de kop te rekenen) een half Zee-groen, overal beneden tegen de rug aan, en daar even boven nog twee kleene ronde Zee-groene bollekens, en zoo vervolgens tusschen de twee doorns (tot aan de staart toe,) een half ovaal, en een bolleken 'er boven, van die zelve verwe. Ook heeft hy beneden, niet verre van de staart, nog zoo een kleene vinne, met fyne lange doornkens; die ook Citroen-geel van grond zyn, dog die tusschen ieder twee doornkens eerst twee, en dan weder maar een Zee-groen bolleken hebben, al welke bollekens, en ovaalen zwart van omtrek zyn.

Dit Vischje heeft ook een wonderlyke staart, die zeer licht Zee-groen van verwe, en vol fyne zwarte graatjens is, en agter aan een Citroen-geele halve Maan, met een sterke zwarte buiten-omtrek, en een flaeuwer na binnen toe, vertoond; behalven dat men aan 't boven-deel van die staart nog een volslagen oog, dat zwart van appel, dan verder sterk-Zee-groen van grond rondom den zelve, en dan weer met een fynen zwarten kring omzet is.

Het is een aangenaam Vischje tot spyze; dog 't werd zeer zelden gezien.

N°. 10. Vertoond zig mede een schoone Visch, by den Inlander *Ikan Kapala Biroe*, dat is, *de Blaeuw-kop-Visch*, genaamd. Ka Bi

Deze is een kleene voet lang, groot van kop, die Hemels-blaeuw van grond, en met verscheide schoone Orangie streken, en vlekken getekend, hoedanig ook zyn oog van verwe, hoewel den appel pek-zwart, behalven dat het oog zelf nog van een dubble zwarte kring voorzien is. Zyn bek (die met groote scherpe tanden bezet is,) vertoond zig kleen, en zyn neus is tot boven het oog al vry wat ingebogen.

Na dat nu 't Hemels-blaeuw van de kop door een zwarten omtrek van 't lichchaam afgescheiden is, verneemd men op 't lyf boven en onder eerst een donker-groene geschubde huid, en daar na tegen en onder 't lyf twee aardige kleene vinnen, die boven Hemels-blaeuw, en beneden Goud-geel van verwe zyn. Het verdre lyf van de Visch is licht-bruin van grond, vol zwarte fyne dwars-streepen over en weder ruits-gewyze gehaald, en in ieder ruit een kleen licht-bruin bolleken

1
2
4
7
6
5
3

lekken met een zwarten omtrek geplaatſt.

Op de rug heeft hy een breede lange fyne zwart-gedoornde vinne, die bloed-rood van grond, dog met drie overlangze Hemels-blaeuwe ſteepen (waar van de onderſte zich na de ſtaart toe in tween verdeeld) onderſcheiden is.

Zyn beneden vinne na agteren is korter, dan de bovenſte; dog men heeft in de zelve (behalven de zwarte doornkens) als de vertooning van een ſchoone vlag, waar in zig naaſt aan 't lyf een ſchoone bloed-roode, dan een hoog-geele, dan weer een licht-Purpere, en dan een breeder Hemels-blaeuwe dwars-ſtreek vertoond, al welke verwen zeer ſterk tegen malkanderen afſteken.

Het einde van 't lyf beſtaat in twee Zee-groene verdeelingen, die zig met een zwarten omtrek ieder zeer aardig tuſſchen een Hemels-blaeuwe ſtaart-vertooñen, welkers gedaante byna als die van een ronde *Japanſche* Waejer, en met zwarte fyne graatjens verdeeld, dog aan 't einde weder met een Zee-groenen rechten zoom (die ook zyn fyne zwarte omtrekken heeft,) bezet is; al welke ſchoone en verſcheidene verwen aan deze Viſch een wonderlyke glans in 't Water byzetten; behalven dat hy ook zeer goed tot ſpyze is.

N°. 11. Vertoonen wy een zeldzame Konings-Viſch met oogen.

Wy hebben deze Viſch bevorens beſchreven; dog deze verſchild van de zelve in Heerlykheid van verwe, en in meer andre byzonderheden, die men in de vorige niet vind, ongemeen veel, daar van niet anders dan 't fatzoen, van 't lichaam hebbende.

De kop en 't boven-deel van 't lyf is ſchoon Hemels-blaeuw, met een flaeuw Zee-groen vermengd; en het benedendeel van 't lyf is flaeuw Zee-groen, aſchgraeuw, en flaeuw-rood.

Over 't midden van 't lyf loopt, van de kop, tot de ſtaart toe, een fyne ſtreep, aan weder zyden, van welke zig vyf Hemels-blaeuwe bollekens, ten deelen op de Hemels-blaeuwe, ten deelen op de Zee-groene grond, byna als 10 kleene oogen, met een zwarte omtrek, en fyne hairkens 'er aan, vertoonen.

De breede buiten-omtrek, van zyn wyden bek is Zee-groen, van binnen met een citroen-geelen rand omzoomd, en na de boven-kant des zelfs bloed-roode kieuwen vertoonende.

Het oog (dat zig redelyk groot vertoond) is citroen-geel; dog den appel, en de breede buiten-omtrek is donker-blaeuw.

Pas beneden de kop (die met eenige donker-blaeuwe half-ronden onderſcheiden is) heeft hy twee kleene vinnen, die flaeuw-geel zyn; dog boven en beneden, ontrent de ſtaart, zyn die ſterk-gedoornde vinnen, ten deelen Zee-groen en donker-blaeuw boven, en ten deelen geel en donker-blaeuw beneden.

De ſtaart (diens grond geel is) is twee-kluftig.

Hy is niet min lekker, en vaſt van Viſch, dan de vorige, en ongemeen vet.

N°. 12. Leverd ons de Zee-Grundel, een Viſchje als een kleene Spiering; dog 't geen wat breeder van lyf is, uit. Het heeft een grooten en licht-rooden kop, met een Papegaeys-bek, die van binnen citroen-geel, hoedanig ook zyn oog van verwe is, 't geen van buiten een zwarten kring, en nog zoo eenen om den witten oog-appel heeft. De Zee-Grundel.

Vorder is de hoofd-grond van zyn lyf, vinnen, en twee-kluftig ſtaartje, licht-rood; dog over zyn lyf heeft hy vier overlangze roode ſtreepen, op welke men kleene zwarte ſchrapjens verneemd; en tuſſchen de vier roode heeft men ook vier overlangze ſpierwitte ſtreepen, die, gelyk de vorige, ook met zwarte ſchrapjens geteekend, en boven ontrent een ſtroo-breed, dog beneden ſmaller zyn.

Dit is een hard, vaſt, en lekker Viſchje.

N°. 13. Doet zig de *Ikan Poti*, of de *Poti-Viſch*, op, dat wel een opgeblazen Papegaeys-bekje gelykt. Ikan Poti.

Het is kleen, en pas een vuiſt groot, of als een witte-brood in 't langwerpig rond, zynde 3 vinger-breed tuſſchen beide zyn zeldzame geele vinnen, die van de ſtaart tot ontrent het oog loopen, en die zig byna als Jeruzalems-vederen vertoonen.

De huid des zelf is, van de ſtaart af tot het uiterſte van de bek, licht-bruin, met fyne zwarte ſtippels over al bezaeid; dog ontrent de ſteert ziet men een opſtaande drie-hoek, die ſchoon Orangie van grond, en zwart van omtrek is, en ter rechter zyde, boven aan tegen de vinne, ziet men ook zoo een Orangie half-rond, dat eerſt een licht-rooden, en dan nog een zwarten omtrek heeft, zynde dit Orangie ook eenigzins flaeuw geſtippeld.

De bek van deze Viſch is kleen, dog zeer rond, als die van een Papegaey, en van binnen ſchoon Vermilioen-rood, hoedanigen kring 'er ook om zyn zwart oog loopt, dat een ſpier-witten appel, en buiten om nog een citroen-geelen en dan nog een zwarten omtrek heeft. Ontrent het oog loopt, van de linker na de rechter zyde, als een ſchuinze ſpier-witte dwars-balk, die tegen, en pas ter zyde dat Orangie half-rond eindigd, zynde ontrent een ſtroo breed.

Pas beneden het oog komt een kleene

geele vinne, diens boven-deel Orangie van verw is, langs welk Orangie als twee zwarte halve Maanen aan een dwars over die witte balk loopen.

De fteert is ook geel, en in tween gedeeld, hebbende een fyne zwarte omtrek, gelyk ook 't ganfch lyf.

Dit Vifchje is uitnemend tot Water-Vifch.

Ikan Troeli. N°. 14. Vertoond zich de *Ikan Troefi*, of de *Vitriool-Vifch*.

Deze is wonderlyk fraey, vertoonende een Heerlyke fchittering van fterk Goud-geel, Zilver, en licht-Zee-groen tegen een, van hoedanigen verw zyn ganfch lyf zoodanig is, dat de grond zich boven en beneden meeft Zee-groen, en van binnen Zilver-wit, met Goud-geele blokjens, Klaverblaadjens, en andre teekeninkjes bezaeid, vertoond.

Zyn oogen zyn bloed-rood, met een geelen en zwarten appel, die gelyk als in 't midden van Goud-geele Zonne-ftraalen geplaatft is, terwyl men aan 't beneden-deel van de kop, en aan 't boven-deel van de geele vin tegen 't lyf aan, pas 'er beneden, ook zoo twee bloed-roode ftreeken verneemd.

Pas beneden ziet men nog een kleene geele; maar op de rug vertoond zig een lange gedoornde opftaande breede vin, die boven een citroen-geele, tegen 't lyf aan een licht-purpere zoom, in 't midden een grond van Zee-groen, en daar boven op verfcheide Goud-geele blokjens heeft, over welke men zwarte fyne ftreepen, als tralien, verneemd, van hoedanigen maakzel, en verwe, ook de beneden-vinne ontrent de ftaart is.

De lengte, en dikte van dit Vifchje is, als die van een fpan-Baars. De ftaart vertoond zig Zee-groen en wit van verwe, en even eens, als een geopende Waejer, zynde mede met zulke Goud-geele blokjens, als men op 't lyf ziet; dog die wat meer na 't citroen-geel trekken, geteekend.

In fmaak komt deze Vifch zeer na aan onzen Baars.

Ikan Camail. N°. 15. Ontmoeten wy de *Ikan Camail*. Deze is als de kleene Spiering van groote, fpigtig van kop, die Zee-groen en wit van verwe, rood van oogen, met een roode keep beneden in de kop, van lyf Hemels-blaeuw, en rood van vinnen en van ftaart is; dog over 't lyf gaan overlangs twee roode ftreepen, ieder een ftroo breed; dog die van de kop na de fteert loopt, is wat langer, dan die wat lager geplaatft is.

De Vifch in zich zelven is niet veel, om ze te eeten, alzoo die wat flap valt.

Ikan Galoega. N°. 16. Vertoond zig de *Ikan Galoega*, of de *Verw-Vifch*. Deze is van lengte, dikte, en fmaak, byna als een Baars, zynde Goud-geel van lyf, waar over van de kop na de ftaart toe vier roode ftreepen, die een ftroo breed zyn, over welke weder vier a vyf zeer fyne roode dwars-ftreepen loopen, die te zamen het lyf als met lange Ruiten bedekken, dat op het Goud-geel fterk affteekt. Verder zyn de vinnen, de fteert (die twee-kluftig is) en alle de ftreeken ontrent den bek, en over de kop gaande, mede fchoon-rood, hoedanig ook de buiten omtrek van het oog, dat zwart, en diens appel wit is.

N°. 17. Zien wy de *Ikan Loebang-Batoe*, of de *Spelonk-Vifch*. Hy is ontrent anderhalve vinger lang, twee duim breed, en byna als het Vifchje, 't geen by ons Meulenaar genaamd werd. I[kan] Lo[ebang] Bat[oe]

Hy is groot van hoofd, rood van bek, (die wel na een Papegaeys-bek gelykt) kleen, en geel van oogen, diens appel ook rood is, boven op de kop, pas boven de oogen, heeft hy als drie horentjes, die citroen-geel van grond, en zwart van omtrek zyn.

Het ganfch lichaam, van de bek tot de ftaart toe, is afch-graeuw van verwe, dog over 't zelve loopen vier breede donker-bruine dwars-banden; de twee langfte, voor, en de twee kortfte agter, van welke de agterfte, nog een byzondre citroen-geelen boven-zoom heeft, zynde verder ieder van deze banden met ettelyke Orangie bollekens bezaeid, van hoedanigen verwe ook drie overlangze ftreeken aan de beneden-voor-vinne, gelyk ook nog de drie Klaver-blaadjens om laag tuffchen de drie andre zyn, die zig graeuw vertoonen. Ook ziet men aan de derde of benedenfte overlangze Orangie ftreek van die vinne, daar hy eindigd, de helft des zelfs Orangie, en de buitenfte helft bloed-rood van verwe.

Deze vin is boven ook met een donkere halve Maan van 't graeuwe lichaam, van de kop (dat zich tegen de eerfte dwars-band, ook als een graeuwe halve Maan vertoond) afgefcheiden.

Op de rug heeft hy een groote gedoornde vin, die citroen-geel van grond, en door donker-bruine groote doornen, (die zig alle met hun gebogen fcherp na voren keeren, en met 3 a 4 Oranje bollekens boven malkandren bezaeid zyn) onderfcheiden werden. Beneden by de ftaart is nog een kleen vinneken van die zelve verwe, hoedanig ook zyn ftaartje aan 't einde is, daar 't zig als een franje vertoond; dog van de onderfte bruine dwars-band na de ftaart toe (die kleen is) ziet men als nog drie half zoo breede dwars-bandjes, waar van de twee buitenfte afch-graeuw, en 't middelfte citroen-geel van verwe is, te voorfchyn komen.

Dit

Dit is een zeer vet en lekker Vischje, dat nu en dan nog al te krygen is.

an rez m oe. N°. 18. Doet zig de *Ikan Alferez Hitam Hidjoe*, of de *zwarte en groene Vaandrig* op. Dit is byna als een wonderlyke *Pampus-Visch*, van groote als een kleen Botje; dog byzonder zeldzaam van teekening, en verwen.

Hy is kleen van bek, heeft byna als een Kik-Vorschen-kop, een groot Orangie oog met een zwarten kring; dog een roode en zwarten oog-appel.

De kop, en 't gansch lyf, is flaeuw Zee-groen en flaeuw-graeuw, dat wat na den geelen trekt. Op het voorste deel van de Visch by de kop, en zyn wamme, verneemd men veel zwarte streepjens en verdeelingen, ontrent $1\frac{1}{2}$ duim-breed verre, dan gaat 'er een breede zwarte band dwars over 't lyf, hoedanig eene men ook ontrent $1\frac{1}{2}$ duim breed lager, beneden alle die Ruitkens, verneemd, welke twee banden na boven toe loopen, en ieder aan de buiten-zyde als eenige zwarte doornen hebben als of het tanden waren; alwaar zig die twee banden al verder na boven toe vereenigen, aan de boven-kant flaeuw-geel van verw zynde, daar hy dan verder wel een kleene spanne ver in de hoogte als de streng van een Vaandel, en boven aan als een flaeuw-geele breede lap van een zeldzame gedaante vertoond.

Op het midden-lyf van de Visch, tusschen die twee zwarte dwars-banden, verneemd men weder de rechte grond van 't lyf, zynde flaeuw-Zee-groen, en flaeuw-graeuw, wat na den geelen trekkende; dog overal met fyne zwarte kleene overlangze Ruitjens geteekend. Beneden de laagste zwarte band is weer de rechte verw van 't lyf; dog alleen met fyne zwarte dwars-graatjens, die zoo tegen zyn geele breede boven-vin, en beneden verder tot aan 't fyn geel breed staartje loopen, doorweven aan 't uiterste van welke staart zig als zwarte stippels vertoonen.

Ontrent de eerste zwarte dwars-band boven, en ook pas 'er beneden aan 't lyf, heeft hy mede twee kleene geele vinnen, diens graatjens zwart zyn. Ook heeft hy nog een Hemels-blaeuwe vin, beneden tusschen de twee zwarte dwars-banden, die met eenige groote doorns bezet is.

Het is een van de lekkerste Vischjens, die men hier heeft, gelyk alle die zoorten van platte Visch zyn.

kan scaffe. N°. 19. Vertoond zig een Visch, by den Inlander met de naam van *Ikan Kascasse*, of de *Kascasse-Visch*, bekend.

Het is zeer kleen, pas anderhalve vinger lang, met een dikken buik, Goud-geel van lyf, vinnen, en staart, over 't gansche lyf gespikkeld, en geel van oogen; dog zwart van oog-appel. Het heeft een spitze bek, die voor wat rond, als 't mond-stuk van een Trompet, is.

Op zyn kop heeft het als een zwarte Fluweele kalot of muts, en pas onder zyn oogen een zwarten streek, en op 't lyf, van de rug na beneden toe, twee breede zwarte vlammen, en dan boven aan na de staart toe nog een vier kante zwarten blok, al te zamen als schoon Fluweel, hoedanig ook de buik is, dat aan dit Vischje in 't Water een wonderlyke schoone gedaante geeft; dog het is wat wreed, en niet aangenaam van Visch.

N°. 20. Leverd ons de *Ikan Biole*, een Visch, als een gemeene Spiering, uit. Ikan Biole.
Hy is op zyn lyf flaeuw-Zee-groen, wat na den licht-Hemels-blaeuwen trekkende; over 't welke, van de kop af na de staart toe, drie breede streepen gaan, van welke de bovenste licht-Purper-agtig, en de twee onderste rood zyn. De rug is donker-Hemels-blaeuw, en de buik is van de zelve verw, dog wel zoo licht. Hy is kleen en rood van bek en oogen hoedanig ook de kleene vinnen ontrent de kop zyn; dog op de rug heeft hy een groote opstaande lange gedoornde vinne, die zich als een vlag van de Goud-geele verw boven, Zee-groen in 't midden, en licht-Purper beneden vertoond; van hoedanigen maakzel, en verwen, ook de beneden-vin ontrent de staart, hoewel die maar half zoo groot is.

De staart is matig van groote, als een kleen Wajertje uitgebreid, beneden Goud-geel van grond; dog boven aan, en aan wederzyden, Hemels-blaeuw.

Dit is een goede en smakelyke Visch.

N°. 21. Vertoond ons de *Ikan Babintang*, of de *gesterde Visch*. Ikan Babintang.

Deze verschild in groote en gedaante niet veel van N°. 19; dog hy is donker-graeuw van verwe, en met Hemelsch-blaeuwe bollekens over 't gansch lyf bezaeid, van hoedanigen verw ook zyn snuitje voor aan is; dog de kop (die boven wat ingebogen is) gelykt anders wel wat na de kop van een Bosch-Verken, hebbende boven 't oog (dat Orangie van verwe is) een bult, die al vry verheven gelyk 'er wat verder na agteren nog een is, maar die zoo hoog niet uitsteekt.

De vinnen en de staart zyn Orangie van verwe; dog voor aan onder de buik vertoond zig nog als een kleen Hemelsch-blaeuw vinneken.

Dit is mede een lekker Vischje, byna van smaak als onze Grundels.

N°. 22. Vertoond ons een wonderlyke schoone en zeldzame Visch, *Ikan Batoe Japon*, of de *Japansche Klip-Visch*, genaamd. Ikan Batoe Japon.

Hy heeft de lengte van een voet, de dikte van een fraeje braessem, en een ongemeene groote kop, die byna wel na een kloeke Ossen-kop gelykt.

De grond van de zelve is flaeuw-Purper-verwig. Boven op de zelve heeft hy een hoorn, die wel 3 duim-breed lang, wat agter over gebogen, en ook Purper-agtig van verwe is; dog aan de binnen-kant is een Hemels-blaeuwe, en aan de buiten-kant een roode omtrek.

Zyn oogen zyn bloed-rood, den appel is zwart en wit; dog de buiten-omtrek der oogen Hemels-blaeuw; hoedanigen breede dwars-streep zig ook beneden aan de kop vertoond.

Den bek vertoond zig vry groot, met veel groote tanden bezet, zynde als hy gesloten is, wat stomp, naast aan welke zich een roode, dan weer een geele, dan weer een roode, en dan weer een geele half ronde lyst, die na buiten toe eenige zwarte spikkels half-Maans wyze langs zich heeft, vertoond.

Daar na ziet men boven en onder twee scheidingen tusschen den kop, en 't lyf, die boven Hemels-blaeuw, en een stroo breed, en beneden rood, dog van gedaante als een boge is, langs welkers binnen zyde zich eenige spikkels vertoonen.

Dan doet zich 't boven-lyf zwart als Fluweel op, waar in zich een langwerpig rood vierkant blokje met een Hemels-blaeuwen omtrek vertoond, hoedanigen schikking van *Japansche* verdeelingen men in 't beneden-lyf mede ziet, daar men onder een groot drie-hoekig zwart blok met een Hemels-blaeuwen omtrek, dan weer een roode, een donker-Hemels-blaeuwe, en nog een roode schuinze streep heeft, ieder van een stroo breedte, en elk met een lichte Hemels-blaeuwe zoom bezet. Tusschen die rooden boge by de kop beneden, en tusschen deze onderste roode streep, vertoond zig een licht-Purper-agtige grond, met een licht roode en witte kleene vin, die boven aan bloed-rood is.

Als men nu van 't zwart boven-deel des lyfs na de staart komt, heeft men eerst een roode halve kring, die wat langwerpig is, waar tegen zig een andre licht-Purper-agtige grond opdoet, in welke zig na beneden toe als een langwerpige roode poort met een roode middel-styl, en eenige roode schrapjens aan weerzyden van de zelve, op een witte grond vertoonen.

Dan komt men aan de staart, die redelyk breed uitgebreid, geel van grond, vol fyne zwarte graatjens, en van een breeden zwarten zoom rondom, en met zoo een fyne zwarte streep in 't midden nog voorzien is, ontrent welke middelstreep zich weer een lichte geele grond zonder graatjens, maar met stippels, vertoond.

Boven heeft hy een breede geele zwaar-gedoornde vin, die zig als een Zeil uitbreid, hoedanigen vin hy ook beneden; dog die veel kleener is, heeft.

Het is een schoone Visch, die blank, hard van Visch, en byzonder zoet en aangenaam van smaak is.

No. 23. Vertoond ons de *Ikan Nafiri*, of de *Trompetter*.

Dit is een Vischje, van groote als een gemeene Bot, of Pampus-Visch hebbende een grooten kop na evenmatigheit van zyn lyf, waar aan een kleene bek met scherpe tanden is, gelykende eenigzins na 't mondstuk van een Trompet, dat zwart, als een V. geteekend is. Verder loopt de kop wat ingebogen, en dan weder wat hoog op, tot aan den rug. I[kan] Na[firi]

Deze kop is verdeeld in drie byzondre deelen, die ieder byzonder van verwe zyn. Het boven-deel is licht-Purper-agtig (waar in een blaeuw oog, met een groote witte kring, en een zwarten appel, staat) het beneden-deel Hemels-blaeuw, beneden het welke ten deelen ontrent den bek, ten deelen tusschen 't voorste beneden-deel van 't lyf, zich een Goud-geele verw met eenige zwarte stippels en schrapjes vertoond.

Daar na verdeeld zig het lyf ook in drie byzondre verwen. Het bovendeel, van de kop tot de staart toe, is Goud-geel; gelyk ook de twee kleene vinnen aldaar zyn, welkers bovenste tegen 't lyf boven aan, en ter zyden, een breeden zwarten omtrek heeft.

De onder-voorbuik, die beneden tegen de kop aan komt, is donker violet van verwe, loopende zoo voort tot de benedenste voor-vin, pas voor by welke zich een half bolleken, of ovaaltje, schoon-Orangie vertoond, en pas daar na een kleene heele gedoornde vin, diens doorns groot, vier in getal, en Hemels blaeuw van verwe zyn, tusschen welke en de staart nog een kleene geele vin is.

Boven heeft hy een groote opstaande vinne, die geel van grond, en van zeven Hemels-blaeuwe doorns voorzien, van hoedanigen verw ook de halve kring, die 't lyf van de staart scheid, welke ook redelyk groot, in tween gedeeld, en geel van verwe is.

Dit is een Visch, die by de Liefhebbers zeer geprezen werd, en van een ongemeene zoete en aangename smaak.

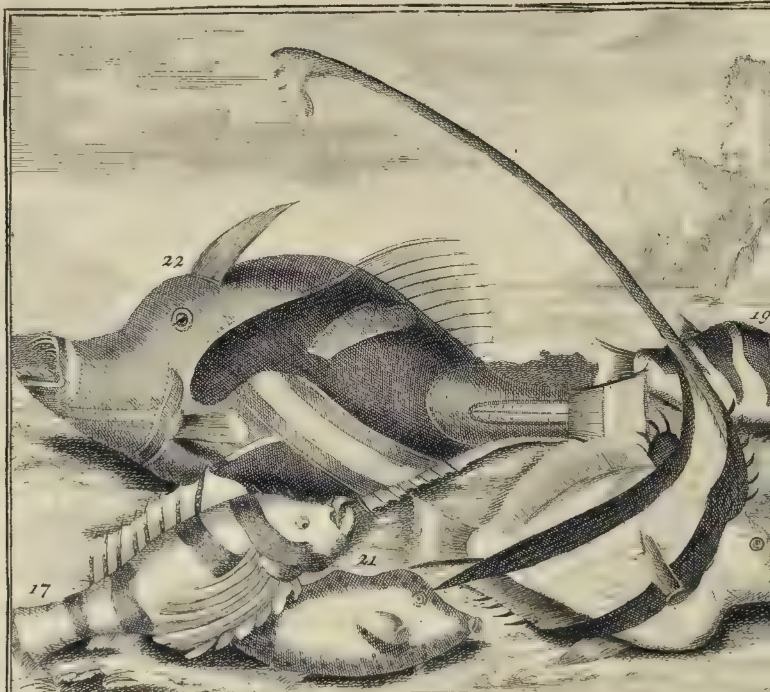
No. 24. Vertoond ons de *Ikan Koening Moda*, of de *licht-geele Visch*, zynde van smaak, gedaante, en lengte, als een gemeene Baars. Ikan Koen[ing] Moeda

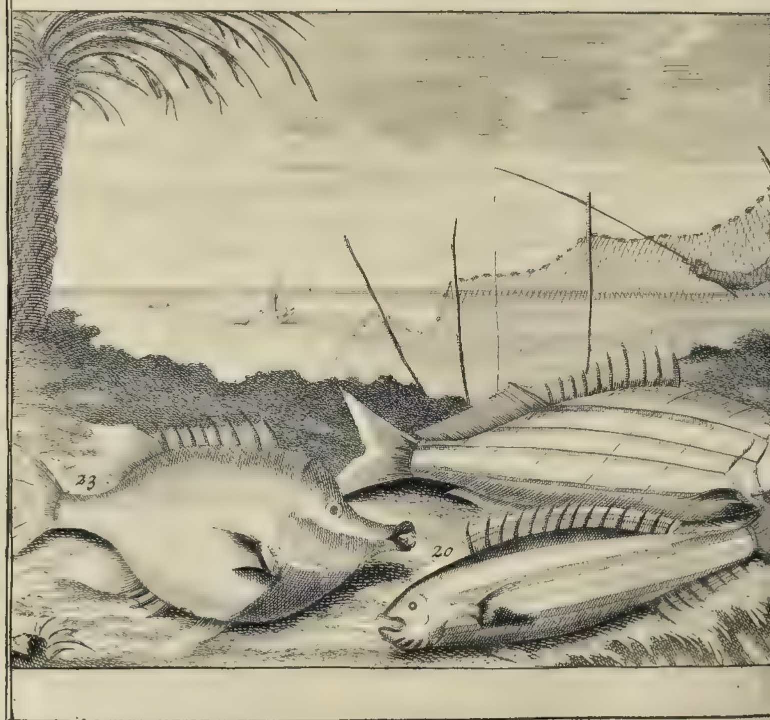
Hy

Otto Elliger Iunior delin. sculps.

Otto Elliger Iunior delin. ſchulps.

Hy draagd zyn naam na zyn verw, die over de kop en 't lyf ſchoon Citroen-geel, met vier overlangze Zee-groene ſmalle ſtreepen, welke van de kop na de ſtaart loopen, geteekend is, nemende de onderſte haar begin al van den bek af, die ten deele met een ſchoon licht-rood, (hoedanig ook de oogen zyn) ten deele met Zee-groen, (gelyk ook den beneden-omtrek van den bek) verdeeld is.

De beneden-vin is licht-rood, hoedanig ook vyf van zyn doorns beneden, gelyk de vier laatſte Citroen-geel zyn.

De boven vin (die mede veel doorns heeft) is ook Citroen-geel; dog de doorns des zelfs zyn Goud-geel, gelyk ook de boven-vin na beneden toe, en de ſtaart (die zich in tween verdeeld, en redelyk breed vertoond) van die zelve verwe is.

No. 25. Doet ons *Ikan Warna Warna Roepa-nja*, dat is, *den veelverwigen Viſch*, zien.

Deze vertoond ons een ſchoone vermengeling van fraeje tegen malkandren ſchoon-afſtekende verwen. Hy is een voet lang, en als een kleene Schelviſch van dikte. De kop (die vry groot is) gelykt zeer wel na een Oſſe-kop, zynde donker-aſch-graeuw van verw; dog boven op zwart, gelyk ook de rug is.

Zyn bek is vry groot, al mede als van een Os, boven en onder wat omgekruld, rondom de zelve licht-Purper, van binnen zeer rood, en pas 'er beneden wat geel van verwe.

Zyn oogen zyn wit en zwart, en den omtrek of de kring 'er om is ook Purperagtig, en ontrent de oogen heeft hy een licht bruine knobbel als een kleene halve knikker op de neus.

Over het boven lyf loopen vier Orangie overlangze ſtreepen, tuſſchen welke zig van de grond van zyn huid ook drie (of met de rug mede, vier) zwarte overlangze ſtreepen opdoen, gaande van de kop tot 't einde van 't boven-lyf, en tot aan de ſtaart, van welke de benedenſte de langſte, en ieder ontrent een ſtroo-breed, uitgenomen de tweede Orangie-ſtreep van boven, die wat ſmaller is.

Verder vertoonen zich drie witte langwerpig-vierkante opſtaande blokjens, ten deelen op de eerſte Orangie ſtreep, en op de rug vervolgens, ontrent even verre van den andre geſchikt, en van 't midden van de rug na de ſtaart toe, zynde met fyne zwarte ruitjens geteekend. Dus heeft men nog vier zulke blokjens op de zwarte ſtreep beneden de bovenſte Orangie in deze ordre ſtaan, dat zig gedurig als een van de bovenſte blokjens tuſſchen twee van de benedenſte in vertoond.

Het onder-lyf van deze Viſch is ſchoon Zee-groen van de kop of tot de ſtaart toe, zynde verder het ganſch lyf van deze Viſch, zoo beneden, als boven over die zwarte en Orangie banden of ſtreepen, met fyne zwarte ſtreepen geruit.

Alle de vinnen, gelyk ook zyn breede twee-kluftige ſtaart, zyn Goud-geel van verwe.

Ontrent de benedenſte agter vin, pas boven de zelve, ziet men een ſchoon rood vlekje als een half ovaaltje.

Zyn boven-vin is redelyk lang, en van negen groote doorns voorzien.

Dit is een blanke harde Viſch, die in ſmaak de beſte niet behoefd te wyken, en veel aangenamer dan Baars, en vetter, dan andre Viſch van die zoort.

No. 26. Doet ons den Viſch zien, die den Inlander *Ikan Adir*, of *de Adir-Viſch*, noemd. Ikan Adir.

Dit is ook een aardig Viſchje van gedaante en groote, als een kleen Baarsje; maar van ſmaak eelder, en lekkerder.

Het heeft een kopje, dat ſpier-wit van grond, vol zwarte groote ſtippels, en dat met een grooten zwarten kring van 't lyf, en met eenen kleenen ontrent het oog, half Maans wyze, afgeſcheiden, en dat van een kleen Verkens-bekje voorzien, 't geen van binnen flaeuw Citroen-geel, hoedanig ook den omtrek van zyn Hemels-blaeuw groot oog is.

De grond van des zelfs lyf tot de ſtaart toe is wit, door zeven bruine zwart geſpikkelde banden, een vinger breed, onderſcheiden, tuſſchen ieder twee van welke zig ook op de huid zoo veel witte banden van de zelve breedte, met Goud-geele groote ſtippels in reyen bezaid (van hoedanigen verwe ook de vinnen, en ſteert zyn) vertoonen.

No. 27. Geeft ons het gezicht van de *Ikan Saleyer*, of *de Saleyerſche Viſch*, die anderhalve voet lang, van dikte als een groote Wyting, dog zeer vaſt van Viſch, ongemeen blank, en aangenaam van ſmaak is. Ikan Saleyer.

Hy is van gedaant by na, als een kleene *Konings-Viſch*, zynde ſchoon-blaeuw van huid, en overlangs van de kop of tot de ſtaart toe met vyf Orangie ſtreepen, ieder een ſtroo-breed, dog op de rug met een zwarten geteekend.

Zyn bek is van binnen ſchoon-Purperverwig, en de zelve, gelyk ook de kop, even eens als die van een *Konings-Viſch*. Zyn oogen zyn wit; dog hebben een blaeuwen omtrek, en beneden de zelve vertoond zig een geel half-Maanken.

Alle de vinnen des zelfs, (die kleen zyn) gelyk ook zyn twee-kluftige ſtaart, zyn ſchoon-Zee-groen.

N°. 28. Vertoond ons de *Ikan Kipas*, of *de Wajer-Visch*, alzoo na zyn Wajeragtige ſtaart genaamd.

Deze gelykt wel een kleene *Ikan Toetombo*, of *Dooskens-Visch*. Hy heeft een kleen Papegaeys-bekje, dat van binnen bloed-rood is, van hoedanigen verwe ook zyn twee vinnen, die beneden na agteren toe ſtaan, zyn, van de zelve verw is ook zyn oog, diens appel ſpier-wit is. Van den bek af loopt de kop wel twee duim breed ſchuins op, alwaar zich dan boven de oogen, een roode zaag met Yzer-verwige tanden vertoond, hoedanigen zaag (dog eenigzins van een ander maakzel) hy ook beneden halver-wegen zyn buik heeft, die even als de bovenſte ontrent drie duimbreed lang; dog aſch-graeuw van grond, en vol roode ſterrekens, die vervolgens 'er op ſtaan, geteekend, is, loopende beide deze zaagen, de eene in de hoogte, en de laagſte na beneden, ſchuins na achteren toe.

Het ganſche lyf van dit lang-werpigrond Viſche is licht-bruin van verw, zynde eenigzins zwart geſtippeld; dog een duim-breed van de ſtaart is hy pekzwart, om welk zwart deel zig de ſtaart als met een halve-Maans kring vertoond.

Deze ſtaart vertoond zig als een ſchoone *Japanſche* ronde Waejer, diens grond, wit is, uit negen tegen malkandren loopende roode halve kringen beſtaat, en die aan 't einde zeer aardig na de buitenkant met zwarte ſtippels op een graeuwe grond, in 't midden met roode ſtippels op een witte grond als geborduurd, en met zwarte tandjens als een torn-kant bezet is, hebbende in 't midden, en ook nog een vinger-breed nader aan 't lyf op den zelven, nog twee dubble dwars-banden van roode ſtippen ſtaan, die een ongemeene cierlyke en fraey-afſtekende ſtaart uitmaken, behalven dat men ook tegen zyn lyf, pas beneden de oogen een kleene licht-Purperagtige vinne, die al mede op zyn licht-bruine huid zeer aardig afſteekt, verneemd.

Deze Viſch werd meeſt tot cieraad gebruikt, en als een zeldzaamheid bewaard; dog is, hoewel hy ook wel gegeten werd, tot ſpyze de beſte niet.

Ikan Karrea. N°. 29. Vertoond ons de *Ikan Karrea*, of de *Karrea Viſch*.

Deze is kleen, als een gemeene ſpiering, citroen-geel van kop, lyf; en ſteert.

De bek is licht-Purperagtig van binnen, en na boven toe, gelyk ook op den rug, Hemels-blaeuw. De omtrek der oogen is rood, zelfs zyn de oogen zwart, en den appel is wit.

De kop is van 't lyf door een Hemels-blaeuwe ſtreek, die met zwarte fyne ſtreepkens geteekend is, onderſcheiden. De vin tegen 't lyf, en onder aan den buik, is rood en citroen-geel. By na van de kop af, tot de ſtaart toe, vertoonen zig, digt by den rug vervolgens, negen kleene donker-blaeuwe bollekens, wat na den zwarten trekkende, en even beneden de zelve zeven kleene hartjes, die donker-graeuw van grond, en rondom met een roode zoom bezet zyn. Pas beneden die hartjes vertoonen zig zeven Hemels-blaeuwe halve Maankens, met het holle na beneden leggende, en vervolgens in de lengte mede onder ieder hartje een, en onder de zelve vertoonen zich als agt roode Trommelkens met Hemels-blaeuwe vellen boven, die zeer ſterk en aardig tegen malkandren afſteken.

De verdre boven of beneden-vinnen zyn citroen-geel, en op de doornen van zyn citroen-geel kleen ſtaartje vertoonen zig drie reyen met zwarte kleene bollekens; die op ieder doorn boven malkanderen 'er drie, en in ieder dwars-rey 'er vyf hebben.

Het is een aangenaam ſmakelyk Viſchje; maar vaſter van Viſch als onze ſpiering.

N°. 30. Vertoond ons de *Pantsjoeri Ompan*, of *den aas-Dief*. Pa jo O

Deze Viſch is van lengte, dikte, en ſmaak, als een gemeene Baars, dog wel zoo zoet van Viſch.

De kop, en 't heele onderlyf van de zelve, is licht-groen, beneden geruit, en verder 't boven-lyf ſchoon Spaans-groen, en geſchubt.

De bek is van binnen ten deelen rood, ten deelen Zee-groen.

Van de neus af loopt een Purpere overlangze ſtreep, een ſtroo breed, na 't lyf toe, in 't midden van welke zich 't oog zeer rood, met een witten appel, vertoond. Pas beneden die ſtreep loopt van den bek een ſmaller zwartagtige van de zelve lengte. Even daar beneden loopt van den bek na de vin, die midden tegen 't lyf is, een overlangze ſtreek van Orangie, gaande byna tot aan die vin toe; dog zoo, dat zig weer een breede roode ſtreek tuſſchen dat Orangie, en die paerze vin, van hoedanigen verwe ook het benen-deel van de kop, die in zyn geheel vry groot is, vertoond.

Van die kleene paarſche vin af loopt weer een ſchoone Hemels-blaeuwe ſtreep, een ſtroo breed, die eenigzins in de ſteert (die boven hoog en beneden bleek-groen is) eindigd. De boven-vin (die redelyk lang is) vertoond zig geel, de voorſte onder-vin peerſch, en de benedenſte Spaans-groen van verwe.

N°.

N°. 31. Leverd ons *Ikan Biroe Langit*, of de *Hemels-blaeuwe Viſch*, uit.

Het fatzoen, en de groote van deze Viſch is even eens byna, als de *Ikan Poti*, N°. 13. beſchreven; verſchillende alleen in verwe, en in zyne verdre teekening hier en daar.

Hy is mede langwerpig rond, en wat bol, Zee-groen van bek na de binnenkant, en van vinnen (diens bovenſte als een kleen Zeil is) dog Hemels-blaeuw van kop, lyf, en ſtaart. Zyn oogen zyn bloed-rood, en den oog-appel Orangie, en wit. De bek is even eens, als een Papegaeys-bek, en de Viſch zeer goed van ſmaak, en voor al, om ze tot Water-Viſch te gebruiken, heerlyk.

N°. 32. Geeft ons een *Koeto Laoet*, of de *Zee-Luis*, te zien, zynde een kleen Viſchje, van kop en lyf byna, als een Lootsje, of Zuigertje, dat zich by de Haey houd.

De kop vertoond zig met veel wonderlyke zee-groene ployen, waar mede hy vaſt blyft kleven. Het oog is bloed-rood, de vinnen, en de ſteert zyn Zee-groen en donker-blaeuw; de rug, en buik, mede donker-blaeuw; dog het lyf licht-blaeuw met zwarte ſtippels. De ſteert is boven aan ook zoo geſtippeld, en heeft agter aan een breede donker blaeuwe zoom, terwyl 't beneden-deel van de ſtaart licht-blaeuw is.

Het werd, mynes weetens, om dat het wat wreed van ſmaak is, niet gegeten.

in. N°. 33. Vertoond ons de *Ikan Tsjatsjin*, dat is, *de Worm-Viſch*, zoo om dat hy de gedaante van een Worm, meer dan van een Viſch, heeft, genaamd. Hy is ontrent anderhalve vinger lang, gelykende wel na een dikke Zyde-Worm. De kop is als een korte ingedronge Slangen-kop.

Hy is Zee-groen van oogen, vinnen, en ſtaart, hebbende aan weerzyden voor by de kop, en ook agter op de rug, twee zeer lange ſmalle vinnen als doornen, die voor wel 2 a 3 duim-breed lang, dog na agteren toe korter zyn. Verder is zyn geheel lyf licht-paarſch van verwe, zynde van de kop af na de ſtaart toe, en tot aan den zelve, met Zee-groene en zwarte halve kringen, als ſchubben, geteekend.

Dit Viſchje is maar tot cieraad, en werd niet gegeten.

in adji n- ran. N°. 34. Zien wy een aardig maakzel van een zoort van *Pampus-Viſch*, *Ikan Sengadji Parampoewan*, dat is, *de Hertogins-Viſch*, genaamd.

Het is als een groote Bot, met een kleen Zee-groen Vogels-bekje, een ingebogen, wat ſtyl-oploopende neus, die elf bandjens, die al opgaan, heeft, van welk zich dat, 't geen naaſt aan de bek is, bruin-graeuw, dan weer rood, dan weer bruin-graeuw, en zoo al vervolgens, van verwe opdoet.

Daar na ziet men beneden, en agter de bek een grond, die Steen-graeuw van verwe is. Langs de kop ziet men, van boven den rug af tot beneden aan 't voor lyf, een donker-purpre breede dwars-band, in 't midden van welken zig een Zee-groen oog, met een lichten Purpren kring, en met een witten en zwarten oog-appel, vertoond.

Van 't oog af na beneden toe ziet men weer een Steen-graeuwen drie-hoekigen grond, op welke zig een korte vin vertoond, die boven aan ſchoon licht-Purper, dan met een Zee-groenen halven kring bezet, en verder wit van grond en Purper-agtig van graaten is, dat ſchoon afſteekt.

Men ziet op zyn rug 10 donker-Purpre doornen, en van de vyf eerſte af tot beneden toe een lichte donker-graeuwen grond, die eerſt met zes ſchuinze rechte Purper-verwige ſtreepen, ieder een vinger lang, en een ſtroo breed, loopende dwars van 't oog na den rug toe, en dan met nog zoo een ſtreep, die in tween eindigd, geteekend is, tegen welke laatſte ſtreep zig zes andre diergelyke, die van de zelve dwars af na den buik gaan, vertoonen. Deze bruin-graeuwe grond met alle die Purpre ſtreepen is beneden aan de binnen-kant, en van boven tot beneden aan de buiten-kant, als mede de rug boven ook, met een breede Purpre zoom bezet; dog beneden den zoom aan de binnen-zyde, vertoond zig een Zee-groen vinnetje, dat boven aan ſchoon rood en wit gemarmeld, van hoedanigen verwe, gelyk als of 't een fraanje was, de verdre Goud-geele beneden-vin nevens de boven-vin, en 't einde van zyn fraeje Waejer-ſtaart ook is, diens voorſte deel al mede Goud-geel, en met twee half ronde Purpre banden, de eene in 't midden, en de andre na 't einde van de zelve, onderſcheiden word.

Dit is een zeer lekkere Viſch, zeer zoet, hard van Viſch, blank, en ongemeen goed tot een Water-zode.

N°. 35. Leverd ons een ongemeene ſchoone vliegende Viſch, de *Ikan Terbang Warna Roepanja*, of de *veel verwige vliegende Viſch* genaamd. Ikan Terbang Warna Roepanja.

Deze is van groote, als een gemeene Haring, hebbende een dikken ſtompen kop, die licht-Purperagtig, hoedanig ook de gedoornde breede bovenvin, mitsgaders de agterſte beneden-vin (over welke een dwarſche Zee-groene ſtreep loopt) als mede de ſteert van verw is.

Het is dik van neus, zwart van oogen met

met een licht-Purpre kring 'er om, en met een witten oog-appel. Van dit oog, gelyk ook pas 'er boven, loopen twee breede donker-Purpre ſtreepen, twee duim breed verre na de rug toe en die midden in een witte en geelagtige grond twee Purpere bollekens met een zwarten omtrek toonen, hoedanige 'er langs de rug nog ettelyke vervolgens na de ſtaart toe loopen, waar in men ook verſcheide der zelve hier en daar, gelyk mede op 't lyf en de vleugels, gezaeid vind.

De grond van 't lyf van de kop af, tot de Purpere ſtaart toe, is licht Goud-geel, op de welke zig veel Purpre merken, als halve Maankens, ronde bollekens, en meer andre teekenen, vertoonen.

Boven, wat voor by de kop, ziet men drie doornen, ieder een vinger lang, naaſt een ſtaan.

Hy heeft maar twee vleugels, gelyk zy 'er gemeenelyk maar zoo veel hebben; dog het voorſte deel, naaſt aan 't lyf, is zeer ſchoon Goud-geel, vol Purpre bollen en teekenen (die ook op 't agterdeel te zien zyn) dog ſchoon Zee-groen van verw, en wel een derde van de vleugel beſlaande. Al deze ſchoone verwen geven aan deze vliegende Viſch, (die men zeer zelden hier ziet) een ongemeene luiſter, behalven dat hy ook uitnemend van ſmaak, en zeer vet is.

Ikan Peti. No. 36. Vertoond ons een *Ikan Peti*, of *Kiſt-Viſch*, om dat hy de gedaante van een kleen *Kiſtje* heeft, en ook wel wat na de *Toetombo-Viſch* gelykt.

Het Viſchje (gelyk men ziet) is zeer kleen, hebbende als een ſtompe breede Oſſe-kop met twee groote horens, die (gelyk zyn ganſche donker-graeuwe huid) zwart geſtippeld, en van oogen Zee-groen is, hoedanig ook beide zyn geele vinnen digt aan 't lyf zyn.

Het is, of 't agter twee pooten, en tuſſchen beiden een Katten-ſtaart had.

Dit Viſchje werd, om dat men ondervinding heeft, dat het ſchade doet, noit gegeten.

De bruine Jacob Evertzen No. 37. Vertoond ons de bruine *Jacob Evertzen*, die donker-graeuw van verwe, dog over 't ganſche lyf, de kop, de boven-vin, en ſtaart, met Hemels-blaeuwe bollekens, als of 't ſterren waren, bezaeid, van lengte als een groote Baars, dog wel zoo zoet en lekker van ſmaak, en ook zeer blank en vaſt van Viſch is.

Van binnen in de bek is hy bloed-rood na beneden toe, Zee-groen van oogen, met twee zwarte kringen, en diens appel ſchoon-Orangie, en ten deelen zwart is.

De vinnen (van welke de bovenſte gedoornd, en vry lang is) zyn van de zelve verwe, als 't lyf; dog pas boven de agterſte beneden-vin vertoond zig ook een weinig bloed-rood.

No. 38. Geeft ons de *Kakatoeha Kapitano*, of *de Kakatoeha, die Kapitein is*, te zien.

Deze Vis is over zyn ganſch lyf, en alle des zelfs deelen, van een licht-Zee-groene verwe, vol zwarte ſchubben, hebbende een dikken zeer ronden Papegaeys, of Kakatoe's-bek, gelyk hy ook daar na, en na de verw van de groene zoort, dien naam draagd.

Ontrent zyn bek verneemd men eenige roode trekken, en aan 't beneden-deel van zyn breeden kop ook eenige fyne roode Schrapjens. Hy is Hemels-blaeuw van oogen, die eerſt een rooden, en dan nog een ſmaller zwarten kring hebben; dog de appel der zelve is ſpier wit.

Het is een dikke bolle Viſch, van groote als een kleene Bot, en zeer lekker van ſmaak. Zyn boven-vin is lang, en redelyk breed, dog de twee, die hy beneden heeft, zyn kleen.

No. 39. Doet ons de *Ikan Bingkoe* zien, een Viſch, die van lengte en dikte als de *Jacob Evertzen*, en niet min aangenaam van ſmaak is. De licht-Purpere kop vertoond byna die van een Os, hebbende een redelyken grooten bek vol ſcherpe roode zwarte tanden, zynde zyn neus, en bek van binnen Goud-geel. Hy is ook geel van oogen, die een Zee-groenen kring, ſtaande tuſſchen twee fyne zwarte, hebben; dog den oog-appel is Pek-zwart.

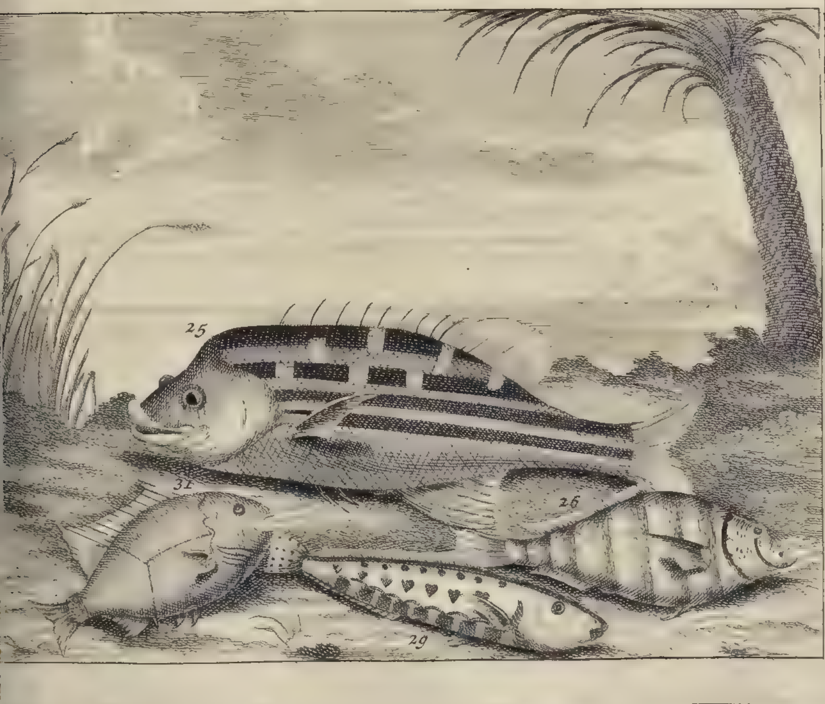
Van de zelve verwe van de kop zyn ook alle de vinnen, (uitgenomen die by de kop, die geel is) en de ſtaart.

De boven-vin vertoond zig als een lang opſtaande Zeil, dat van de kop tot ontrent de ſtaart zich uitbreid, en daar wat rond van 't lichaam af met een breeden rooden buiten-zoom loopt.

Ook maakt de ſtaart, die Purperagtig en zwart geſtreept van grond is, een fraeje vertooning, alzoo zig die in een vierkanten breeden zoom, die onder het breedſt, en van binnen als met roode *Arabiſche* Letters beſchreven is, vertoond, dat een vry aardig gezicht geeft, en zeer ſterk afſteekt.

De grond van zyn lyf, van de kop tot de ſtaart toe, is graeuwagtig, zynde in vyf deelen door vier ſchuinze gebogene dwars-vlammen gedeeld, van welke de onderſte half geel en half Zee-groen dwars in de lengte, de tweede bloed-rood, de derde als de eerſte, en de vierde (die tegen de kleene geele vin by de kop ſtaat) als de tweede is.

Elliger Iunior delin. sculps.

35.
34.
37.
38.
36.
39.
32.

41.
47.
43.
46.
45.
44.

In de benedenste eerste verdeeling van de vyf, tusschen de staart, en de eerste geele en Zee-groene dwars-streep, vertoonen zich een menigte van roode, Zee-groene, en Goud-geele langwerpige en ook ronde, dog kleener, bollekens. In de tweede, en drie andre verdeelingen, zyn zy alle weer Zee-groen, en Goud-geel, dat een aardige schakeering maakt.

Zyn agterste beneden-vin heeft zes groote doorns, hoedanige men ook eenigzins aan die beneden-voorvin verneemd, die recht onder den naasten band aan de kop komt, al welke doorns bloedrood van verwe zyn, hoewel de grond van de agterste beneden-vin ook Purperagtig is.

Onder tegen de kop aan, en pas beneden de geele vin, die tegen de kop komt, vertoond zich al een zeer bruinen drie-hoek, die zyn Wam-stuk uitmaakt.

N°. 40. Vertoond ons *de gesterde Bot*, een kleen Klip-Vischje, dat wel een Zee-Duifje aan zyn bek gelykt, die van binnen een rooden zoom, en op zyn bleek-Purperagtige kop beneden nog twee a drie zulke halve kringen heeft, hoedanig ook die kop verder van 't lyf, en ook de beneden- en boven-omtrek van dit Vischje is. Het is Zee-groen van vinnen en van oogen, die nog twee zwarte kringen en een witten oog-appel hebben. De boven-vin (die redelyk lang is) vertoond zig vooraan gedoornd. Het lyf van de Visch is donker-Paarsch, zynde vol Hemels-blaeuwe kleene bollekens, die zig als sterrekens vertoonen. Het voorste deel van de steert is ook Zee-groen, en agter aan vertoond zig een breeden rooden zoom, beneden de welke nog als eenige geele fraenje afhangt. Dit Vischje is zeer goed tot Water-Visch, even als de kleene Botjens, daar 't ook zeer wel na gelykt, is redelyk blank, vast, en dik van Visch.

N°. 41. Geeft ons den *Ikan Okara*, of *de Okara-Visch*, te zien.

Deze verschild in lengte, smaak, en verwe over zyn gansch lyf, en al des zelfs deelen, niets van de *Jacob Evertszen*, dan dat de huid veel bruinder is, en dat de Hemels-blaeuwe bollekens veel donkerder zyn, en dat hy ook tanden in den bek heeft, die beneden wat geel en rood van omtrek zyn, gelyk hy ook rood van oogen is, die een geelen kring en ook zulken appel hebben. De kop is ook met eenige roode trekken van 't lichaam onderscheiden. Anders is hy even eens, als die *Jacob Evertzen*.

N°. 42. Zien wy den *Ikan Kandawara*, of *de Candawara-Visch*.

Deze vertoond zig zeer bol, en byna als een Op-blazer, met een dikken buik, dog een zeer kleenen Vogels-bek, die wat Purperagtig is.

Het boven deel van dezen Visch vanden bek af, beneden langs het oog, en zoo verder na de staart toe, is donker-bruin en Purper gemengeld, hoedanig ook alle de vinnen en de staart, hoewel de twee agterste zeer breede vinnen in 't vierkant een steen-graeuwen zoom hebben, die men ook boven aan de kleene vin tegen 't lyf, en onder aan de steert, als een halve Maan van die zelve verw, gewaar werd. Boven 't oog heeft hy ook een kleenen dog recht opstaanden vin, als een hoorn, die donker-bruin ontrent de breedte van een stroo, en verder Steengraeuw is, behalven dat hy ook twee reyen met donkre bollekens op die grond, eerst drie, en daar na twee boven een in twee schuins afgaande verdeelingen, heeft.

Van de bek af, even 'er beneden, loopt een breede zeer donkere streek tot dicht by de kleene vin tegen 't lyf, beneden welke streek zich een lichten Steengraeuwen grond met zeer donkere langwerpig-ronde, en donker-graeuwe blokjens vertoond, die weder door een breede donkerder band, die van de voorbuik na de kleene vin loopt, en die van de zelve breedte, en met een menigte kleene donkere bollekens bezaeid is, afgescheiden werd.

Daar puild de buik nog wel 2 a 3 duimen breed uit, alwaar hy schuins, met een drie-hoekige inkeeping tusschen de zelve en de beneden vin agter, als afgesneden werd.

Dit gansch onder-deel van deze Visch, en zyn buik, bestaat uit agt licht-graeuwe, en zoo veel donkere streepen, die ieder een stroo-breed zyn, en van de korte vin tegen 't lyf af tot aan de staart overlangs zoo loopen, dat men eerst een licht-graeuwe; dan een donkere, dan weer een licht-graeuwe, dan weer een donkere streep, en die zoo vervolgens heeft; dog die over den buik komen, zyn wat omgebogen na de zelve, en allenskens ook korter, dan de eerste; maar alle in de lengte met donkere bollekens bezet.

Men kan dezen Visch eeten; ook is hy lekker; dog men moet eerst een aderken 'er uitnemen, dat iemand anders licht vergiftigen kan, waarom 'er veelen ook een afschrik van hebben.

N°. 43. Komt ons de *Ikan Poetri*, of *de Princesse-Visch*, voor. Ikan Poetri.

Deze is zeer fraey, mede een zoort van Botten, of Pampus-Visch, een span groot, fraey breed, en Goud-geel van grond over zyn gansch lyf, kop, en

over

over den ſtaart maar ten deelen. De kop gelykt die van een Boſch-Verken, zynde wat kort, en dik, over 't midden van de welke een breede donker-Purpre dwars-balk loopt, in 't midden van welke de oogen ſtaan, die geel van grond, Purperagtig van appel, en zwart van omkringen zyn. De kop werd van 't lyf door een Purpren half-rond gaanden kring onderſcheiden, alwaar zig op den Goud-geele grond van 't lyf, tuſſchen die kring, en die breeden dwars-balk, ettelyke Purpre vlekjens vertoonen.

Daar vertoond zig het ganſche lyf aardig geſchubt, als of 'er geele Patrys-vederen, met Purpre buiten-zoomen op waren, die pas aan deze zyde van de ſtaart; en ook aan de benedenſte agter-vin met Purpere ſtippels eindigen, terwyl zig de ſterk-gedoornde boven-vin (die Purper verwig van doorns, geel van grond, en verder als een geele fraanje na den buiten-kant zich tot aan den ſtaart met een kleen rond uitſtrekkende is) langs en aan de rug mede met een Purpren zoom, die na agteren toe ontrent de ſtaart vry breed is, vertoond, dat men zoo mede aan de agterſte beneden-vin, ook met zoo een half-rond omgaande, ziet, hebbende van buiten als een geele en zwarte fraanje, die men ook onder aan de ſtaart verneemd. Aan die beneden-vin ziet men ook vier a vyf Purpre doornen, van welke verwe ook de twee kleene vinnekens tegen 't lyf zyn.

De ſtaart is voor aan Goud-geel van grond, Purperverwig van ſtippelen, dan weer met een breeden dwars-band onderſcheiden, die wel na een halve Maan gelykt, waarna zig weer de geele grond met drie Goud-geele langwerpige vlekken, en een fyne zwarte ſchey-draad, waar aan als geele en zwarte fraanje ſchynd te hangen, vertoond.

Dit Viſchje is ongemeen fraey van verwe, ſterk van luiſter, byzonder aangenaam van ſmaak, weerdig om van een Princes, wegens zyne ſchoone verwe, gezien, en wegens zyn lekkere en ongemeene blanke en vaſte Viſch gegeten te werden.

Ikan Candiſa. N°. 44. Vinden wy *Ikan Çandiza*, of *de Candiza-Viſch*.

Deze is pas een hand-breed lang, voor wat dik van lyf, wat kleen en ſcherp van kop en bek, die van binnen, en verder van buiten-omtrek van lyf, als ook van oogen, Purperagtig-rood op een Steen-graeuwe grond, hoedanig ook het ganſch lyf van verw is, en over al met kleene Purperagtige roode bollekens, van de kop af tot de ſtaart toe bezaeid is. Alle de vinnen (welker bovenſte redelyk lang is) en de ſtaart, zyn van de zelve Purperagtige roode verwe.

Het is een lekker Viſchje; dat van ſmaak als onze Grundels is.

N°. 45. Vertoond ons de *Salkotoc*, een Viſch, als een Papegaeys-bek, of by na als de Cacatocha Capitano, N°. 38. beſchreven; dog zoo rond van bek, nog zoo groot van kop niet; maar zoo ontrent van lengte, dikte, ſmaak; en uiterlyke gedaante. Sa[lkotoc]

Hy is over zyn ganſch lyf ſchoon Zee-groen; dog van vinnen, en ſtaart citroen-geel, hoedanigen oog hy ook, met een rooden kring 'er om, en een zwarten appel heeft.

De vinnen egter tegen en onder het lyf voor aan (welkers voorſte rood is) zyn van een donker-groene verw, en pas boven de agter-vin verneemd men ook een weinig rood.

N°. 46. Vertoond ons de *Ikan Toetetoe*, of *de Toetetoe-Viſch*; een wonderlyk maakzel, zeer groot van kop, en zeer wel na die van een buiten-gemeen-grooten Dolfyn gelykende.

De Viſch is een groote ſpan lang, en vry dik na evenmatigheid van zyn lengte. De bek is van binnen licht-rood, en dan ſterk Zee-groen rondom dat rood. Ook is hy geel van oogen, de buiten-omtrek Zee-groen, al vry breed, en den appel zwart Purper-verwig; dog 't geheel lyf, de kop, (die wat lichter is) en de vinnen zyn licht-bruin; dog het lyf is vol zwarte kleene ſchubbetjens. Ook is de kop met verſcheide zwarte fyne halve Maanen als van 't lyf geſcheiden, terwyl zich ontrent de neus als nog een kleen valſch geel oog vertoond.

Hy heeft een groote lange dikke buik, die tot aan een ſmalle onder-vin loopt, die half-wegen 't onderlyf begind, en welke dan tot den ſtaart toe doorgaat.

Boven op zyn rug, ontrent in 't midden, vertoond zich een kleene opſtaande ros-agtige vin, als een bezaan-zeiltje, tegen 't lyf heeft hy nog zoo een kleene vin, en onder aan de buik mede zoo iets van die verwe. De ſtaart is als een geopende wajer, over den welken recht in 't midden een fyne zwarte ſtreep loopt, die by de kop al begind, en over 't lyf gaat, ook loopen in den ſteert, ter zyden van die rechte ſtreep, verſcheide zulke ſchuinze ſtreepen aan wederzyden, hoe langer hoe kleener na beneden toe, en deze zyn ook ros-verwig.

Deze Viſch is zeer goed en ſmakelyk tot ſpyze.

N°. 47. Vertoond ons de *Coje Laoet*, of de *Zee-Coje*.

Een Viſchje, dat kleen; maar aardig van teekening, en verandering van verwen is, die tegen malkandren wonderlyk ſpeelen.

Het

Het gelykt wel een kleen Zee-Duifje of een Botje, hebbende een kleen Papegaeys-bekje, dat boven Zee-groen, en beneden citroen-geel is.

De grond van't boven-lyf is ook citroen-geel. De vyf a zes wonderlyke ſmalle vlammen, die van de bek na 't boven-deel van de kop, en na de boven-vin (die Zee-groen van verw is) loopen, zyn Zee-groen; gelyk ook de vin tegen 't lyf is; dog de beneden-vinnen zyn citroen-geel, en verder is 't ganſch beneden-lyf, en ook de ſtaart, ſchoon Hemels-blaeuw, zynde 't lyf vol zwarte ſtippels, en de ſtaart vol zwarte ſchuins nedergaande graatjens; dog 't voorſte deel van de ſtaart is citroen-geel, en door twee dubble zwarte fyne banden, die geel van midden-grond zyn, onderſcheiden.

Het is van ſmaak lekker, gelyk al de andre klip-Viſchjens van die zoort zyn.

N°. 48. Doet ons de *Ikan Koeloer Hidjoe*, of *de groene Koeloer-Viſch*, zien.

Dit Viſchje is als een gemeene Bot van groote, van ſmaak als de Pampus-Viſch, en nog wel zoo lekker, kort van kop, ſpits van bek (als of het die van een Vogel was) die van binnen rood, dan voor aan donker-graeuw, wat na den blaeuwen trekkende, Zee-groen van oogen, en zwart van appel is. Van het beneden-deel van de kop loopt een ſtreek, van een groote ſtroo-breed na boven toe, en zoo verder langs de rug, eindigende by na ontrent de ſtaart met zeer breede vlerken, die zich daar boven, en agter aan ook beneden, vry groot, en donker-Purperagtig van verwe vertoonen, zynde die beneden-vin, of vlerk, wat rond van gedaante, en wat van de ſtaart afgeſcheiden. De vin tegen 't lyf voor aan is citroen-geel (hoedanig ook de ſtaart is) maar de vinnekens aan den buik voor zyn rood-agtig.

Het beneden-deel van de kop, daar het buiten het oog, en buiten die dwars-ſtreep ſpringt, is Steen-graeuw, verder is het geheel voorlyf van de kop af, tot rykelyk half wegen 't lyf, ſchoon Zee-groen, zynde met zwarte fyne ſtreepen over al in de lengte en breedte geruit. Tuſſchen 't voor- en agter-lyf komt dan een fyne citroen-geele dwars-band, aan weerzyden met een fyne zwarte ſtreep onderſcheiden. Dan krygt men 't onder-lyf, dat donker-Hemels-blaeuw, gelyk ook zoo een deel van de ſtaart is, die door een geele band, (die aan wederzyden door een zwarte fyne ſtreep onderſcheiden werd) van de ſtaart afgeſcheiden is; dog over het agter-lyf loopt nog een fyne zwarte dwars-band in 't midden.

N°. 49. Vertoond ons den *Ikan Soelang*, of de *Geborduurde Viſch*. Deze is van groote, en geſtalte, als de Jacob Evertzen, en even van zulken lekkeren ſmaak; dog hy is veel wyder van bek (waar in hy vier groote tanden heeft, en die rondom van binnen geel is) grooter van kop (die ſchoon appel-bloezem, gelyk ook 't grootſte deel van 't boven-lyf, tot ontrent twee duim-breed van de ſtaart, is) en Zee-groen van beneden-lyf tot ontrent twee duim-breed van de ſtaart, en die blaeuw van oogen is, die eenen geelen breeden omtrek, en dan nog een zwarten fynen buiten-kring, nevens een ſpierwitten Appel hebben.

Pas agter de oogen loopen in een half rond vier donker-Hemels-blaeuwe bollekens, die van binnen een geele ſtip hebben, hoedanige agt in 't rond men nog wat lager, pas buiten die groote kop op een ſtreek geele grond, die wat breed, en dan weer ſmaller na beneden loopt, verneemd.

Pas boven die agt bollekens vertoond zig op de rug een donkere drie-hoek, en een vinger-breed verder na agteren, al mede op de rug, gelyk als een zwarte Zadel, twee duimen breed, die aan de drie kanten met een cietroen-geele lyſt, waar op 13 even zulke bollekens geborduurd ſtaan, als omzoomd is, zynde de boven-zyde zonder zoom of bollekens, dog met een citroen-geele ſterk-gedoornde vinne gedekt, die zig agter aan verbreed, maar daar zich eerſt drie perken van geel, twee appel-bloezeme, daar na weer een geel, en dan drie a vier Zee-groene perken vertoonen, en die buiten af nog als een geele fraanje van de hoogte af tot beneden na de ſtaart toe, hebben.

Een duim-breed van deze donkere Zadel af vertoond zig (terwyl de Appel-bloezeme grond van 't lyf zig als een band 'er tuſſchen beiden opdoet) een andre donkere dog langer breede ſtreek, die van de rug tot aan de Zee-groene buik loopt, zynde ontrent een duim boven en onder breed; dog in 't midden wat breeder, en van de rug af, aan wederzyden en onder, met een geele zoom, op welke al mede 18 zulke donker-Hemels-blaeuwe bollekens geborduurd zyn, omzet.

De verdere vinnen van dezen Viſch, (hoedanige hy 'er nog twee kleene ontrent het midden, en een agter ontrent de ſtaart heeft) zyn citroen-geel, van hoedanige zeer ſterke verwe ook het agter-deel van dezen Viſch, ontrent 2 duim-breed van de ſtaart, gelyk ook de ſtaart zelf is; dog dat agter-deel, en de ſtaart, zyn overal vol met deze bollekens, behalven daar de ſtaart van het lyf door een fyne zwarte ſtreep onderſcheiden werd, bezaeid.

Lokki Koening. N°. 50. Doet zig een *Locki Koening*, dat is, 't *geel kreeftje*, op; dog het verschil, tusschen de gemeene, bestaat alleen in het licht-schoon rood, en 't heerlyk Zee-groen, dat zig over 't gansch lyf, onder de roode dwars-banden, en in des zelfs vinnen agter, nevens een Heerlyke geele zoom om die lange blaadjens (die schoon en glimmend-zwart zyn) wonderlyk sterk opdoet, behalven dat zy ook zeer lekker om te eeten zyn.

Ikan Djamban N°. 51. Vertoond ons de *Ikan Djamban*, of *de Secreet*, anders ook *de Galjoen-Visch*, die zeer lekker van smaak, en onder de gemeene Visschen al beschreven is. Dog deze is hier om zyn schoone verwen en aardige teekening geplaatst.

De groote en 't maakzel van dezen Visch is als een Leer-Visch, of als een Bot; hebbende al vry wat gelykenis na N°. 18 en 43 in opzigte van de platte gedaante van den Visch.

Hy heeft als een grooten Ossen-kop, die donker-graeuw van verwe, en met verscheide licht-blaeuwe en Orangie streeken boven en beneden zyn groote oogen, en ook met een Orangie fynen trek van binnen in zynen getanden Papegays-bek onderscheiden is.

Pas boven de neus loopt de kop wat gebogen in, en dan weer rond, tot aan zyn citroen-geele boven-vin, die met 10 Orangie-doornen bezet is, op.

Zyn vin tegen 't lyf, en onder zyn kwabbe tot aan 't lyf, zyn daar al mede donker-graeuw van verwe, gelyk de oogen zwart, en met een licht-blaeuwen breeden kring omzet, en van eenen witten appel voorzien zyn.

Het gansch lyf van de donker-graeuwen rug af, tot aan den staart toe, is met donker-graeuwe en Orangie overlangze streepen bezet, die een smal stroo breed, en naast malkandren zyn. Dan ziet men een donker-graeuw; dan weer een Orangie streep, en zoo vervolgens tot aan den ronden beneden-vin agter staan, die wat rondagtig, gelyk ook de boven-agter-vin boven op, als met een Orangie fraanje rondom bezet is, hebbende deze Visch pas boven zyn beneden-agter-vin nog een kleene gedoornde, die citroen-geel van grond is, en Orangie van doorns, die maar drie in getal zyn.

De staart vertoond net een ronde *Japansche* Waejer, die uit zes breede Orangie buiten- en vyf lichter binnen-kringen, die als halve Maanen tegen een loopen, bestaat.

Toetetoe Toeha. N°. 52. Leverd ons de *Toetetoe Toeha*, of *de oude Toetetoe*, uit. Dit is een Visch, die anderhalven voet groot, van breedte als een groote Brassem, dik, rond, en groot van kop, groot van oogen (die zwart, en licht-blaeuw van omtrek, dan met een breeden witten, en dan nog met een grooten licht-blaeuwen breeden kring omzet, en wit van appel zyn) schoon donker-blaeuw van boven-lyf, en verder zeer licht-blaeuw van onder-lyf en buik, die zig al vry verre en zeer rond uitzet.

Het beneden-deel van zyn bek loopt van voor af tot aan de donker-blaeuwe vin tegen 't lyf (die boven aan licht-blaeuw is) met donker-blaeuwe, en zeer licht-blaeuwe streeken tegen een, en is, voor al na die vin toe, vol tralien.

Dus heeft hy voor en achter nog zoo een kleenen, en boven op de rug een sterken vry lang-gedoornden opstaanden vin, die licht-blaeuw van grond, en donker-blaeuw van doornen is, hoedanig ook de andere vinneken zyn.

De staart (die zig redelyk groot vertoond) is licht-blaeuw van grond; dog door veel donker-blaeuwe recht-nedergaande graaten onderscheiden.

Het is een van de schoonste en lekkerste Visschen tot spyze, die het naast in smaak, en maakzel, na een zwarte Babara gelykt, hoewel hy nog wel zoo blank, en wel zoo vast van Visch is.

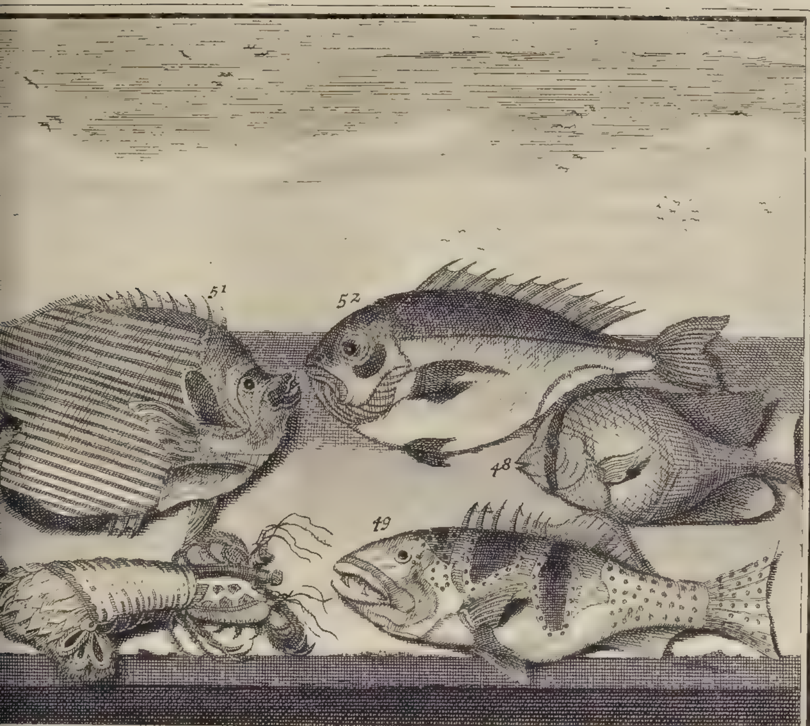
N°. 53. Vertoond ons den *Ikan Kajoe*, of de *Stok-Visch*; dog die zeer veel in Heerlykheid van smaak, vetheit, en blank-heid, van onzen dorren Stok-Visch verschild. I[...] Kaj[...]

Hy is van lengte en dikte, als een groote Schelvisch, rond van kop en bek, diens grond schoon Zee-groen van verwe, dog met eenige licht-Purperagtige streeken ontrent den bek, en ontrent de oogen, en dan met een licht-rooden fynen streek van 't lyf onderscheiden is.

De oogen zyn rood, hebbende een Citroen-geelen omtrek, een witten appel, en ter zyden na den bek toe als twee Purpere rondagtige lapjens 'er aan, en op de rug ziet men zes donkere vlammen, met een lichten zoom bezet, en die boven breed zyn en onder spits toeloopen, strekkende de drie eerste en grootste zich byna tot den buik uit; dog de drie agterste werden allenskens smaller, en korter.

Het lyf is citroen-geel, en Zee-groen, met Goud-geele vlekken hier en daar, en overal, tot de staart toe, van eene verwe, en met fyne zwarte ruiten bezet; dog van de vierde donkere vlam na agteren loopt een Purpre streek, die een stroo breed, met een fyne zwarte zoom omzet, boven als afgesneden, onder rond, en met zwarte schubbetjes geteekend is.

Verder zyn de kleene vinnen voor, en de staart, Goud-geel, welke laatste tot beneden toe zeer fraey geteekend; dog met een lichten Purpren zoom aan wederzyden bezet is. Bo-

51
52
48
49

57
56
54
55

61.
60.
62.
66.
58.
59.

68.
67.

Boven op den rug heeft hy een lange opſtaande en zeer ſterk - gedoornden vinne, diens doornen zwart, en in 't midden ook, even eens als of ieder Paar doornen een H uitmaakten, geteekend, en die van grond in 't beneden-deel van ieder H Hemels-blaeuw, boven citroengeel, en tuſſchen ieder H Zee-groen van verwe zyn, dat een ſchoone mengeling van verwen vertoond, en aan deze Viſch in 't Water een wonderlyke ſchoonſchitterenden glans, by zoo veel ſterke couleuren tegen een, geeft; dog de beneden-agter-vinne, (die mede ſterk-gedoornd is) is voor aan Goud-geel, en wat meer na buiten toe citroen-geel, terwyl de doornen zwart van verwe zyn; maar men ziet in de zelve die aardige teekening en verſcheidenheid van verwen niet, als wel in de boven-vin.

N°. 54. Komt ons de *Ikan Mata Ampat*, dat is, de *Viſch met vier oogen*, voor.

Dit is een Viſchje, van groote en maakzel, als een gemeen Baarsje, kleen van bek, redelyk groot van kop, en welkers grond (gelyk ook het ganſch lyf tot de ſtaart toe) citroen-geel van verwe, hoewel den bek en de kop boven en onder 't oog met eenige licht Purperagtige ſtreeken onderſcheiden is.

De wamme, en een deel van de rug pas boven de kop, by 't begin van zyn vin op den rug, en een grooten duim verder na 't agterdeel van die boven-vin, zyn ſchoon Zee-groen, en daar op alleen vertoonen zig kleene ſchubbetjes, zynde dit Zee-groen met een Purperagtigen zoom van buiten omzet.

De oogen van dezen Viſch zyn Zeegroen met een Orangie kring 'er om, en hebben eenen witten appel; dog het zeldzame in deze Viſch is, dat hy nog twee valſche oogen, wel zoo groot, als de rechte, en die vlak onder 't midden van de boven-vin, tuſſchen die twee Zee-groene geſchubde plekken in, ſtaan heeft, en dat weder met dit verſchil van de rechte oogen, dat deze valſche Purperagtig van verw, dog Zee-groen van buiten-kring, en wit van appel zyn. De vinnen tegen 't lyf voor, en de ſtaart, zyn donker-Hemels-blaeuw; dog de boven en onder-vin op de rug is Purperverwig, met een citroen-geele zoom boven, en ſterk van doornen, die vry lang en zwart zyn.

Van de kleene vin voor tegen 't lyf, en van de Zee-groene geſchubde wamme, loopen twee ſtreepen, een half ſtroo breed, tot aan de ſtaart, die Purperagtig van verw zyn, hoedanig ook de ſtaart van 't lyf met zulken band onderſcheiden, gelyk ook de buik onder zoo geteekend is; dog boven de bovenſte dezer twee Purpre ſtreepen ziet men als eenige Arabiſche Letters, of zwarte ſtippen van de vin af tot de ſtaart toe, dat op die citroen-geele grond zig aardig vertoond.

Dit Viſchje is zeer goed en ſmakelyk, om het tot een lekkere Water-zode te gebruiken.

N°. 55. Doet zich de *Ikan Seythân Merah*, dat is, *de Roode Duivels-Viſch*, die zeer wonderlyk van maakzel en verwen is, op. Ikan Seithân Merah.

De Viſch is wel 3 voeten lang, waar van de kop wel een derde uitmaakt, zynde zeer groot, dik, vervaarlyk van aanzien, en wel wat na een Paarden-kop gelykende.

De grond-verw van de kop en 't lyf trekt na den ros-graeuwen, zynde de kop en de bek (die vry wyd open ſtaat) met een groote menigte van roode ſtreeken en vlammen met blaeuwagtige ſmalle zoomen geteekend; dog voor aan den bek ziet men aan weerzyden ettelyke roode ſtippels vervolgens ſtaan, en tuſſchen die geſtippelde boven- en onder-bek vertoond zig een Zee-groen blad, byna als een klaver-blad, 't geen na de opening van de bek toe wat rood is.

Beneden den bek in 't midden, en na agter ontrent de voor-vin tegen 't lyf, ziet men eenige dunne blaeuwe ſtrengen, als zyne baarden, af hangen.

De oogen zyn ſchoon-rood, met een breeden Zee-groenen kring, en een zwarten appel, vertoonende boven een ſmalle en beneden een breede donker-violette ſchaduw, door hoedanigen ſtreek, vin'sgewyze, ook de kop van 't lyf eenigzins pas boven de voorvin onderſcheiden werd.

Deze voor-vin is Goud-geel, zynde boven ſchoon-Zee-groen, en in 't midden met een ſchoon-rooden ſmallen ſtreep, die na beneden gaat, geteekend.

De boven-vin is Goud-geel, zeer lang, en breed als een zeil, beginnende zeer breed van de kop af, en allenskens tot aan de ſtaart toe tot op een ſtroo-breedte verſmallende, zynde voor aan met een blaeuwen ſmallen zoom bezet, en verder met fyne roode en allenskens korter werdende ſtreepen, ontrent een vingerbreed van een, geteekend.

De onder-vin is van de zelve verw, en teekening, van roode dwars-ſtreepen; dog ontrent een derde-part zoo lang, en ook zoo breed niet, tuſſchen welke, en de Goud-geele voorvin, zig 13 blaeuwe doorne als korte tanden vertoonen.

Het ganſch lyf over boven en beneden, van de kop af tot de ſtaart toe, is

hy met roode ſmalle dwars-ſtreepen, die onder met een ander ſtreepje aan een vaſt zyn, geteekend; dog in de lengte vertoonen zig, van de kop af tot de ſtaart toe, boven en beneden, of ontrent in 't midden, en een duim breed van malkanderen, twee donker-roode ſtreepen, die ieder aan hare buiten-zyde, de bovenſte van de kop af tot de ſtaart toe, en de benedenſte tot half wegen 't lyf maar, met zulke blaeuwe doornen als tanden geteekend zyn. De ſtaart is ſchoon Zee-groen, hebbende onder een roode en geele fraanje, en boven aan een roode winkelhaak tot onderſcheiding van de zelve van 't lyf

Dit is een drooge onſmakelyke Viſch, en die ook dikwils op zyn *Indiſch* krimpt, of als een ſtuk Hout van hardheid, dat de reden ook is, dat hy zeer zelden gegeten werd.

Ik weet niet, dat ik oit wonderlyker Viſch, dan dezen, gelyk ik die ook maar eens kon te zien komen, ontmoet heb.

Ikan Naſiri Kitsjil. N°. 56. Vertoond ons den *Ikan Naſiri Kitsjil*, of de *kleene Trompet-Viſch*.

Deze is langwerpig-rond van lyf, dik en rond van buik, donker-blaeuw, en vol kleene ſchubben over 't ganſch lyf, en de kop, tot aan de ſtaart toe.

De bek is zeer kleen, en byna als 't mond-ſtuk van een Trompet, van binnen geel, en boven van de buiten omtrek rood, hoedanige breede kring ook om zyn Hemels-blaeuw oog, dat een zwarten appel heeft, loopt, hoewel hy buiten den grooten omtrek der oogen nog een Goud-geelen buiten-kring heeft. De kop loopt wat ſteil en hoog op, en 't kort lyf verſmalt eerſt byna agter.

De vin tegen 't lyf, en de ſtaart, gelyk ook de zoom van den vin op den rug, en die beneden ontrent den ſtaart ſtaat, is rood, gelyk ook de doornen der boven-vin, en de twee doornen pas boven de beneden-vin na agteren toe zyn; dog de grond van de boven- en beneden-vinnen (alleen, die tegen 't lyf ſtaat, uitgezonderd) zyn citroen-geel, hoedanig ook de ſteert van 't lyf met zoo een ſmallen band, gelyk ook de kop van 't lyf met eenige zulke fyne ſtreeken onderſcheiden is, behalven dat 'er ook van de kop af tot de ſtaart toe, en ontrent midden over 't lyf mede, zoo een fyne citroen-geele ſtreep, pas boven de roode vin tegen 't lyf, loopt.

Het is een zeer lekker, en vaſt Viſchje, 't geen in ſmaak geen ander behoefd te wyken.

Ikan Tina. N°. 57. Ziet men den *Ikan Tina*, of de *Tina-Viſch*, die ontrent eens zoo groot, als de kleene Trompetter, en mede byzonder goed van ſmaak, zoet, vaſt, en blank van Viſch is.

Hy heeft een kleenen kop na zyn dik rond opgeblazen lyf, dat even, als de kleene Trompetter, agter ontrent de ſtaart allenskens ſmaller werd.

Zyn bek gelykt wat na die van de Cacatocha, zynde van binnen licht-blaeuw. Verder is de kop flaeuw-Zee-groen en flaeuw-Purper gemengeld, en geſchubt, gelyk ook 't ganſch lyf tot aan den ſtaart zynde de boven-helft citroen-geel, (met een overlangzen ſmallen Purperen ſchey-ſtreep van den kop tot den ſtaart toe onderſcheiden, en de beneden-helft donker-Zee-groen van verwe. Alle de vinnen (gelyk ook de wamme) zyn licht Purper van verwe; dog de boven-vin is ſterk-gedoornd, daar de agter-vinnen aan wederzyden voor aan maar een groote, en verder niet, dan fyne doornen, die alle zeer zwart zyn, hebben. Ook is de boven- of buiten-zoom van de opſtaande vin op den rug een ſtroo-breed blaeuwagtig; dog die buiten-zoom der tweeagterſte beneden-vinnen is citroen-geel, hoedanig ook het binnen-deel van de twee-kluftige fraeje ſtaart geteekend is, die boven door een licht-blaeuwe halve Maan van 't lyf, en dan met twee neergaande zoomen aan weer-zyden, en onder met zoo een Purpre zoom, te zamen een aardige drie-hoek makende, onderſcheyden is.

Het oog van dezen Viſch is Zee-groen, hebbende eerſt een Goud-geelen en dan een Steen-graeuwen buiten-kring; maar een zwarten kleenen appel.

N°. 58. Vertoond ons den *Kipas Japon*, of *Japanſche Wajer*. K Jap

Dit is een ſchoone Viſch, ontrent een voet lang, en vry dik na zyne lengte, dog wonderlyk fraey van verwen, hoewel die zoo wat kakelbont op zyn *Japanſch* met breede vlekken en ſtreeken verdeeld zyn.

De kop (die byna een derde van 't lyf uitmaakt) is ongemeen groot en dik, gelykende wel wat een Olifants-kop. De grond is donker-Hemels-blaeuw van verwe, zynde van boven af met een fynen citroen-geelen ſtreek, die beneden breeder werd, van 't lyf afgeſcheiden; dog zoo, dat zig dan nog een deel van 't lyf, tot beneden toe, met de wam mede, Hemels-blaeuw vertoond, waar op men in 't boven-deel zes citroen-geele bollekens, twee en twee boven een, dog de twee laatſte enkeld boven malkanderen geplaatſt, gelyk men dan verder het middel-deel van 't lyf, van boven af tot byna beneden toe, zich als een Zee-groene geſchubde Zadel met een fyne citroen-zoom vertoonen ziet.

De bek van dezen Viſch is ſcherp, en gelykt wel wat na die van een Vogel,

zynde van binnen licht-Purper en zwart geſtreept; dog van buiten-omtrek Zee-groen. De neus die wat inbuigt, loopt hoog en rond op tot aan de boven-vin, maar van de inbuiging van de neus loopt, pas onder 't oog een, overlangze ſchuinze ſtreep, die ontrent een pink lang, byna zoo breed, en die aan de eene zyde na 't oog toe bleek-Purperagtig, en na de andre zyde rood is, eindigende ontrent de wamme, die Zee-groen, en met roode groote ſtippen overlangs geteekend is.

Het oog is donker-graeuw met een fynen zwarten, en daar na met een breeden rooden kring, die met citroen-geele hairkens, en van een witten appel voorzien is.

De buik is flaeuw Orangie van verw, en vertoond zich eerſt wat breed, als een driehoek, en daar na, onder die Zee-groene Zadel, met een ſmalle ſtrook, die zig daar na, tot de ſtaart en boven-agter-vin toe, als een breeden doedel-zak vertoond, henen loopende, op welken voorgrond, onder die vin ontrent 't midden-lyf, men vier vergulde bollekens, byna als een ruit, ziet, en dan verder, wat meer na 't begin van die zak toe, eerſt nog twee diergelyke bollekens, een voor een, dan twee nevens een, en dan nog twee andre 'er boven, dan boven deze weer drie in een dwars-rey, en dan nog drie andre zulke vergulde bollekens in een drie-hoek, zoo, dat 'er een boven komt, verneemd.

De vin tegen 't lyf voor is rood en wit met grove roode graaten, en boven aan ook rood en wit; dog beneden de wamme, aan de buik, vertoonen zich twee roode lange ſtekels, als ook nog wat rood in 't midden van den buik, alwaar zig ook een kleene gedoornde vin, die ten deelen eerſt Purperagtig, en verder na beneden bloed-rood, en dan weer Purperagtig, hoewel de regte agter beneden-vin (die zig zeer breed en rond vertoond) geel van verw, en met een Heerlyken Zee-groenen zoom rondom, en langs de buik, omzet is.

De boven-vin (die byzonder ſterk en lang-gedoornd, en dat wel voornamentlyk na agteren toe is) heeft een licht-Purpren grond; dog de doornen zyn citroen-geel van grond, rood van buiten, en zwart van binnen-omtrek. Ook vertoonen zig drie Goud-geele bollekens op een rey, en een voor aan 'er onder, in het midden tuſſchen de zes voorſte en de vier agterſte doornen in.

De agterſte boven-vin is mede geel. Dan heeft men een donker-blaeuw voordeel van den ſtaart, ter breedte van een duim tuſſchen twee citroen-geele halve Maanen ſtaande, van welke de buitenſte na 't breede van de ſtaart, den grootſten halven kring maakt, en rondom met zwarte ſtippels omzet is.

De ſtaart zelf verder vertoond een ronden *Japanſche* Waejer, waar na de Viſch genaamd word, die Zee-groen van verwe, dan met een donker-blaeuwe lyſt onderſcheiden, verder geel, en dan weer Zee-groen van fraanje is, vertoonende zig de geele fraanje aan ieder zyde met een kleenen ſcherpen hoek, tuſſchen welke beide zig 't onderſte Zee-groen zeer fraey vertoond. Dit is een wonderlyke ſchoone Viſch van teekening, en ook heerlyk van ſmaak, zeer zoet, vaſt, en blank van Viſch.

N°. 59. Leverd ons den *Corbilla* uit. Corbilla. Dit is een Viſch, als een kleene Braaſſem van groote, breedte, dikte, en byna ook zoo van ſmaak; dog wel zoo vaſt van Viſch, en ook wel zoo vet.

Hy is groot van kop, die ſchoon zeer licht-Purper is.

De bek vertoond zig als die van een Papegaey, zynde van binnen flaeuw-geel, hoedanige verſcheide fyne kromme ſtreeken zig rondom zyn zwart oog vertoonen, dat een Purperen breeden buiten-kring, en ook zulken appel; dog dan nog buiten om den Purpren buiten-kring een fynen zwarten omtrek heeft.

De kop werd van 't lichaam door een breeden geelen band, die op een pink-breed na tot beneden loopt, geſcheiden. Op die band (die aan weerzyden een zwartagtigen zoom heeft) ſtaan drie zwarte bollekens boven een, hoedanige drie leggende nevens malkanderen in een rey men ook beneden in een verdeeling, (die wel een Oſſen-hoorn gelykt, en blaeuwagtig-Zee-groen van verw, en met een en zwarten zoom bezet is) verneemd.

Het verder lyf van dezen Viſch is, tot aan de ſtaart, in verſcheide vakken van verſcheide verſchillende verwen, van welke de middelſte de grootſte en breedſte, en de onderſte de kleenſte en de ſmalſte zyn, verdeeld.

Na dien geelen band met de drie zwarte bollekens volgt een licht-Purperagtige, van boven tot beneden, die wat breeder en onder en boven twee-kluftig is, zynde aan weerzyden met eenen zwarten zoom bezet, en by de openingen geel van verw.

Daar na volgt de grootſte en breedſte, die ontrent twee duimen breed is, tot onderen toe doorgaat, en blaeuwagtig-Zee-groen is, in welk vak zig boven, en ook onder, die zwarte bollekens, elk in een verſcheiden driehoek, vertoonen, ſtaande 'er nog een alleen vlak voor den geelen vin, die voor tegen 't lyf aan is.

Daar na volgd weer even zoo een licht-Purperagtige band, als de vorige, even ook als die boven en beneden in tween

tween verdeeld, en met zwarte zoomen bezet; dog by de openingen Zee-groen zynde. Deze band is een weinig kleender als de vorige. Dan volgd 'er een geele band, wat breeder, dog korter, dan de eerste geele, waar in zig drie bollekens boven een, en dan weer twee boven een, dog vlak daar voor, vertoonen.

Daar tegen aan komt een zeer kleene lichte Purpre band, anders even eens, als de twee vorige Purpre; dog by de opening boven en beneden Zee-groen van verw, hoedanig ook de volgende band, die geheel Zee-groen, redelyk breed, kort, en met een zwart bolleken in 't midden voorzien is, zynde met een zeer lichten Purpren half-ronden zoom van de staart, die Goud-geel en twee-kluftig is, afgescheiden.

De boven-vin heeft zes groote zwarte doornen, zynde 't beneden-deel van de voor-vin geel, en 't bovendeel der zelve licht-Purper, gelyk de agter-boven-vin ook Purper-verwig, en met een geelen boven-zoom voorzien is.

De beneden-vin na agteren is ook Purper-verwig, hebbende beneden een geelen zoom, en na de boven kant, pas 'er boven, twee groote zwarte doornen, die zig aan een licht-Purpren vin vertoonen.

Het zeldzaamste in dezen Visch is, dat hy beneden ontrent de wamme een Purperagtigen zaag heeft, wel een groote vinger lang, Purper-rood van verwe, en zwart van tanden, waar mede hy zyne vyanden den buik opryt, en ze ten eersten meester is.

Koeda Laoet Jang Hidjoe. N°. 60. Vertoond ons den *Ikan Koeda-Laoet Jang Hidjoe*, of *'t Groen Zee-Paardje.*

Men ziet hier aan de gedaante van het gemeen Zee-Paardje, een Vischje, ontrent anderhalve vinger lang, en zomtyds een, zomtyds ook wel twee duimen, breed, van kop als een smalle Paardenkop, dog voor wat smal toe, en aan 't einde weer wat dik, als 't mondstuk van een Trompet, uitloopende. Ook heeft het een Zee-groenen pluim, als een klaverblad op 't hoofd, boven den welken zig vervolgens tot aan den staart toe, veel Goud-geele bollekens vertoonen, die ook onder langs het lyf mede, en over 't zelve zig hier en daar als Goude bellen opdoen. Over den hals loopt een breede schoone zwarte dwars-band na den buik toe.

Het lyf is meest Zee-groen, dog de staart (die zig als een schoone kwispel vertoond) is wel zoo sterk en hoog van Zee-groen.

Ook is het gansch lyf vol fyne streepen overlangs en dwars, waar door zig veel langwerpige vierkante opstaande perken vertoonen.

Zyn oog is citroen-geel, dog den appel, en de buiten-omtrek, zwart.

De breeden hals werd van 't middellyf door een grooten zwarten band, die boven een vinger breed, en beneden by den buik spits is, afgescheiden, waar na zig de buik en 't lyf als een zak, die wel twee duimen breed is, vertoond, terwyl 't verder lyf hoe langer hoe smaller met eenen Visch-steert (aan welkers einde dan nog een schoone Zee-groene kwast is) uitloopt.

Dit Vischje werd niet gegeten; maar als iet zeldzaams bewaard, alzoo 't van andre Zee-Paardekens niet alleen in schoonheid van verwe, dog ook ongemeen veel, als men die by een ziet, verschild.

N°. 61. Vertoond ons de *Pantiop Bagoes*, dat is, *de schoone Blazer*, of *de moye Trompetter.* Pantiop Bagoes.

Deze verschild in groote gedaante, en smaak; niets van den vorigen Trompetter N°. 23. beschreven; dog in verscheidenheid van verwen zeer veel.

Zyn groote Verkens-kop (die schoon Purper-verwig, met veele zwarte streeken onderscheiden, en van 't lyf afgescheiden is,) vertoond ons voor aan een bek, als 't mond-stuk van een Trompet, terwyl de bek van binnen wit, en den omtrek rood is.

De neus is wat ingebogen, en even eens, als die van een kort dik Bosch-Verken, opgaande.

Het boven-lyf is geschubt, en schoon Zee-groen, van de kop af tot de staart toe, van verwe. Het beneden-lyf is Goud-geel van grond, dog met veel breede zeer donker-Purpre streeken geteekend.

De vin tegen 't lyf, gelyk ook de boven-voor-vin, en de beneden-agtervin, is zeer licht-Purper-verwig, hebbende de bovenste en onderste vin (die beide veel groote zwarte doornen hebben) eenen Orangie agtigen beneden-zoom. De agter-boven-vin is geel, gelyk ook de staart.

Van de kop af tot aan den staart loopt een Purpere streep, een half stroo breed, tot onderscheiding van 't onder- en bovenlyf, en zoo is ook de geele twee-kluftige spitze staart door een Purpre band van 't lyf onderscheiden.

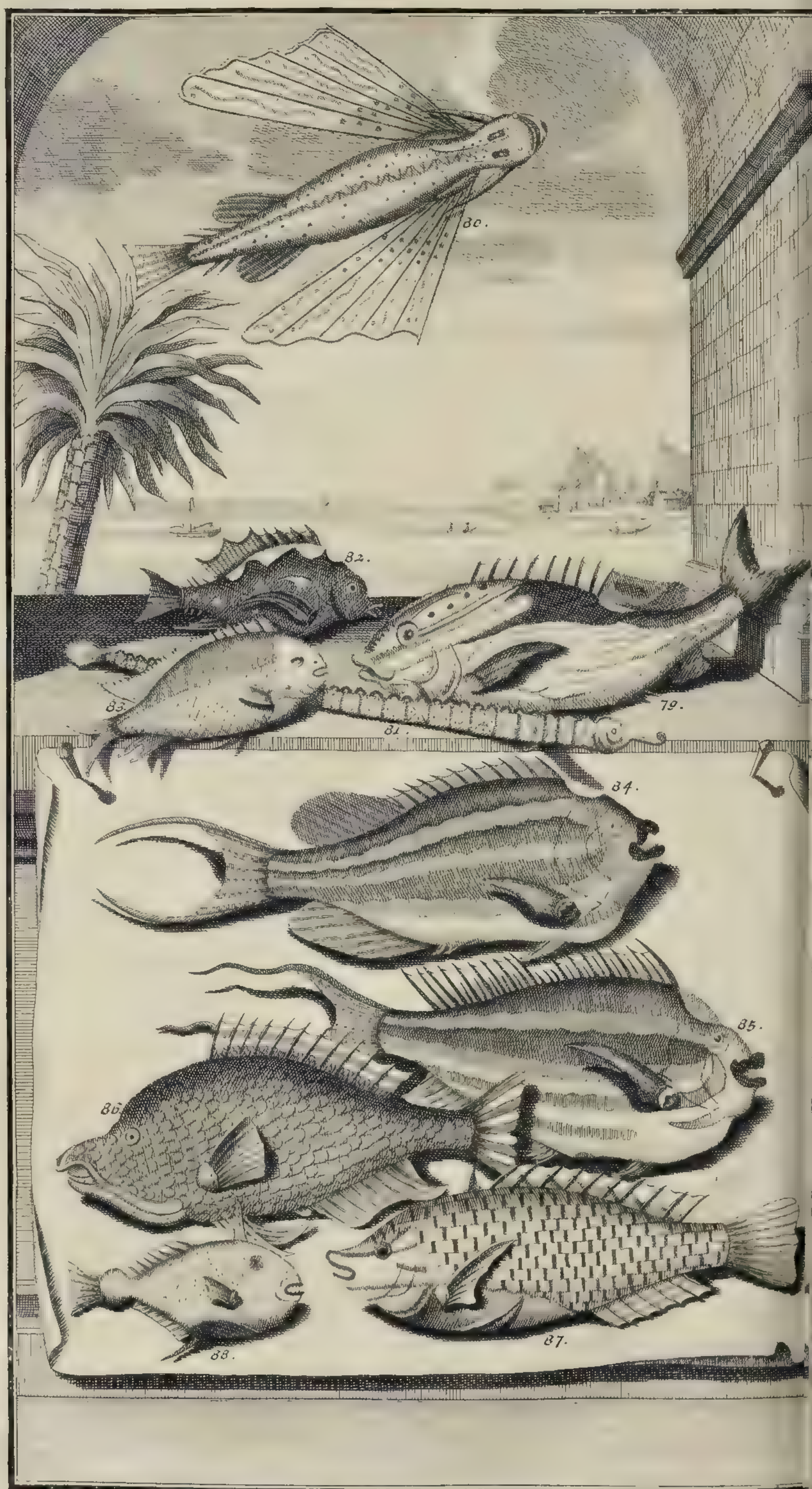
Dit Vischje doet een ongemeene schoone vertooning met de mengeling van dat Purper-Zee-groen, en fyn Goud-geel in 't Water, en geen Schilder is bekwaam des zelfs glans in zynen vollen luister af te beelden.

N°. 62. Doet ons *den Ikan Kambing*, of *Bokken-Visch*, zien. Ikan Kambin

Dit gelykt veel eer een Zee-Vleder-Muis. Hy heeft een plat kleen lyf, dat Steen-

71
72
70
69
73

77
78
74
75
76

80.
82.
83.
79.
81.
84.
85.
86.
88.
87.

Steen-graeuw, Purperagtig, en hier en daar flaeuw-Zee-groen van lyf, van bek en kop als een Papegaey, zwart en lang van vlerken (die zeer fpits uitloopen, en als die van een Vleermuis zyn) gelyk hy ook kort, vol, en zwart van ftaart is.

Pas onder de kop vertoonen zich 3 bollekens boven een, waar van de 2 buitenfte Purper-verwig zyn, en 't middelfte Zee-groen, hoedanig ook zyn oog byna, dat tuffchen den blaeuwe en Zee-groenen, wit van appel, en Purper van buitenomtrek is.

Het lyf, en de kop, vertoond zig als een Bot tuffchen de vlerken in, zynde rondom 't zelve langs de vlerken, en langs het kort toeloopende lyf ontrent den ftaart, fterk Purperagtig van verwe.

Dit is een goede Vifch van fmaak, en fchoon hy 'er juift zoo fraey niet uit ziet, zoo wil ieder een, die ze maar eens geproefd heeft, die zeer geerne eeten.

do i. No. 63. Is de *Dorado Focari*, een Vifch, die wel twee voeten lang, van breedte als een Zalm is, en van kop wel wat na de Dorado-Vifch, maar anders tot de ftaart toe wel na een dood-kift gelykt. Ook is hy in verre na zoo goed van fmaak niet, als die Vifch.

Hy heeft als een Cacatoeha's-bek, die van binnen Zee-groen rondom, en ook zoo van oog is, dat een witten en zwarten appel, en daar in een Zee-groenen ftip heeft.

De kop, (die zeer groot en rond is,) werd onder van 't lyf door een Zee-groenen ftreek onderfcheiden, van hoedanigen verwe ook de twee voorvinnen tegen 't lyf zyn; maar de andre vinnen, gelyk ook de ftaart van de Vifch, zyn mede donker-bruin van verwe; dog de kop en 't lyf donker-Purper verwig.

Hy heeft een boven-vin, die boven 't oog op de kop begind, en niet verre van den ftaart eindigd, opftaande als een zeil; dog beneden na agteren toe is zy maar half zoo lang, en ook veel fmaller.

De fteert is tweekluftig, en niet boven een duim breed, dog ieder kluft ftrekt zich als een vlam al redelyk verre en fpits uit.

op i. N°. 64. Vertoond ons de *Pantiop Japon*, dat is, *de Japonfche Blazer*, of *Trompetter*.

Deze is van fmaak, groote, fatzoen, maakzel, en teekening, even eens als de *Kipas Japon*, N°. 58, befchreven; dog alleen maar zeer merkelyk in zyne verwen verfchillende; want daar de andre Trompetters-bek van binnen Orangie en Zee groen is, is deze wit van binnen, en zwart van buiten-omtrek.

Het onderdeel van de kop is licht Steen-graeuw, en 't bovendeel zwart.

Het oog mede zwart, of donker-blaeuw, Orangie van omtrek, en graeuw van appel. By 't oog, pas boven de ingebogen neus, vertoond zig een Orangie vlek, die met een lange Orangie ftreep tot aan de voorvin eindigd, daar zig dan boven 't oog de kop zeer zwart, daar na 't lyf tot beneden toe, met wamme en al, Steen-graeuw vertoond.

Hier na vertoond zig als een Orangie fchoone Zadel (die in de andre Vifch Zee-groen is) met eenen Hemels-blaeuwen zoom omzet, vol fyne zwarte ruiten, van welke ieder een Orangie bolleken met eenen fynen zwarten omtrek in 't midden heeft. Van zulken Orangie verwe is ook de boven agter-vin, die zig als een opftaande zeil, en na de ftaart toe het breedfte vertoond.

Het verder lyf, en de agterfte ondervin, is zwart, en die zeer breed, en rondagtig. Ook is de vin tegen de borft voor zwart, en wat Purperagtig, hoedanig ook die kleene vin beneden is; dog in 't midden van de buik vertoond zig, pas boven drie zwarte doornen, die men boven den agter-beneden-vin ziet, iets als een half ovaal, dat Appelbloezem is.

De vin boven de kop is Steen-graeuw, en met zwarte groote doornen voorzien.

De ftaart is mede Orangie van verwe voor aan met een effen half-rond, als een halve Maan, en dan verder tot beneden toe, in de gedaante van een ronde *Japanfche* Waejer, met fyne regt-nedergaande zwarte graatjens, om welke beneden een breede Hemels-blaeuwe zoom loopt, verdeeld.

No. 65. Doet ons den *Panggirgadji*, of de *Zaeger*, zien. Panggirgadji.

Dit is een fchoone gebandeerde Vifch.

Hy is van lengte, en dikte, als de Babara, redelyk dik, bol, langwerpig-rond van lyf, en ook wel zoo lekker van fmaak, dog blanker van Vifch.

De kop (die vry groot zig opdoet,) is fchoon-Zee-groen van verwe.

Hy is kleen van bek (die van binnen rood, en als die van een Cacatoeha is) rood van oogen, die een geelen en witten appel hebben, zynde rondom, en ook van 't lyf, met verfcheide dunne roode ftreeken onderfcheiden.

Daar na is 't ganfche lyf van dezen Vifch vol dwars-banden, die agt in getal zyn, van welken de voorfte Goud-geel, gefchubt, en met een rooden zoom, gelyk de naafte daar aan met een fchoonen Zee-groenen gefchubden band, die tuffchen twee roode zoomen ftaat, bezet is; dan heeft men weer eenen Goud-geelen, dan weer een Zee-groenen dwars-band, en zoo zyn zy alle vervolgens met roode lyften bezet; dog

dog na agteren toe al kleener, hoewel niet smaller werdende. De onderste Zee-groene is zoo kleen, dat hy als een halven Maan verbeeld, omzet na den staart toe eerst met een Goud-geelen zwart-gestippelden, en dan met een rooden halven kring, waar na de donker-geele twee-kluftige staart volgt, die door zyne zwarte graatjens verdonkerd werd, behalven dat hy zig aan weerzyden, ook wel een vinger lang buiten den staart, zeer spits uitbreid, en na de binnenkant ons als 2 Zaegen met fyne doornen, aan ieder zyde een, waar na hy ook de Zaeger genaamd werd, doet zien.

Op zynen rug heeft hy een grooten gedoornden vin, die zig als een zeyl, of als een vlag vertoond, die boven en beneden geel, in 't midden Zee-groen, rood, en lang van doornen, hoedanig ook de onder-vin in verwe, hoewel die veel kleener is.

De vin tegen 't lyf voor is geel; ook is de Visch over zyn gansch lyf (uitgenomen de kop) op alle de dwars-banden geschubt, zynde de omtrek der schubben schoon-rood.

Ikan Sari. No. 66. Vertoond ons den *Ikan Sari*, die by den *Amboinees* de *Roey-Visch* genaamd werd. Het is een kleen aardig Vischje, Goud-geel van verw over den kop en 't heele lyf, tot aan den staart toe tegen de rug aan met drie groote roode harten, (die rondom met fyne fraanje vercierd, en met eenen Zee-groenen zoom omzet zyn) en op 't lyf hier en daar met eenige losse ronden roode bollen (waar van 'er twee aan een zyn,) voorzien of bezaeid. Het is van boven- en beneden-vin, als ook van staart, Purperverwig. De boven-vin is sterk gedoornd, en van de kop af tot aan de staart zig by na als een zeiltje, dat na de staart toe versmalt, en dat zwart en lang van doornen is, uitbreidende. Van de zelve zoort en verwe; dog kleener, zyn ook de twee beneden-agtervinnen; dog die voor tegen 't lyf staat is rood.

Dit is ook een lekker Vischje van smaak, en byzonder goed tot Water-Visch.

Ikan Bandan Jang Sowanggi. No. 67. Vertoond ons den *Ikan Bandan Jang Sowanggi*, of *de Bandasche Toover-Visch*.

Hy is van lengte, dikte, en smaak, als ook van lyf niet veel van de *Jaçob Evertzen*; dog met zyn kop en verdre teekening zeer veel van de zelve verschillende: Want Zyn kop is zeer groot, rond, en vuil-groen van verw. De bek is kleen, en rood van binnen, hoedanig ook de kop van 't lyf afgescheiden, en dat al mede de verwe van zyn wonderlyk oog is, 't welk zig even eens als een Ster vertoond.

Het oog zelf is geel, de omtrek, en de appel deszelfs vuil-groen, en dan buiten om de zelve ziet men een rooden Ster.

De grond van 't lyf is ook vuil-groen en vol zwarte schubben, de vinnen tegen 't lyf zyn Purper-verwig, als ook de boven- en beneden-vin; dog die te gelyk zwaar gedoornd is, en zig verder ten deelen Purper-verwig (dat ook de couleur der doornen is) ten deelen licht-geel vertoond.

De boven-vin is als een opstaande zeyl, of als een schoone vlag, die beneden Purper-verwig, en boven geel is; dog beneden in de agter-vin vertoond zig eerst Purper, daar na geel, dan weer Purper, en dan weer geel, in lange streeken langs die vin.

De staart vertoond zig van grond licht-Purper-verwig, dog van graaten (die na beneden gaan) rood, zynde de zelve agt in getal, en ieder wel een half stroo breed.

No. 68. Zien wy den *Ikan Cornoedo Kitsjil*, of de *kleenen Hoorn-drager*; een aardig dog kleen Vischje, wonderlyk fraey van sterke verwen, die tegen een werken, en zeer kragtig afschitteren. Ikan Cornoedo Kitsjil.

De kop is als die van een kleen Verken, Purper-rood, en wat spits van bek, die beneeden een rood baardje, en boven fyn mosch op zyn scherp neusje heeft.

Het oog is kleen, geel, zwart van omtrek, en Purper van appel.

Boven 't zelve (daar de kop wat met een buiging oploopt) vertoonen zich twee lange dunne scherpe hoornen, geel van grond, en zwart van omtrek, na welke hy zynen naam draagd.

Van daar wat verder op zyn rug vertoond zig een aardige kleene vin, die licht-Purper van grond is, en vyf zwarte doornen heeft.

De grond van 't lyf van dit Vischje is Goud-geel dog met Purpre dwars-banden (die zwarte zoomen hebben, en een pink breed zyn) zoodanig bezet, dat zig dan een Purpre, dan een Goud-geele band vertoond, die na de staart toe hoe langer hoe kleener werden.

Dog veel van die banden, en voor al de eerste, vertoonen zig als vlammen. Onder den kop ziet men ook twee lange geele, fyne doornen, of graaten, hoedanig eene, nog wel eens zoo lang, zig onder aan den buik na den staart toe vertoond

De staart, die geel, en met zwarte graatjens bezet is, verdeeld zig in drien, en loopt aan wederzyden vry scherp en spits uit.

Het is van smaak, gelyk de gemeene kleene Klip-Vischjes; maar vry gevaarlyk om aan te tasten.

No.

Ikan Mahaeloc.

N°. 69. Leverd ons uit den *Ikan Mahaeloc*, of *de zeer Schoone-Visch*, uit.

Deze is als een Span-Baars; maar zoeter van Visch, en wel zoo lekker van smaak.

De kop gelykt wel wat na die van een kleen Bosch-Verken, zynde van grond Hemels-blaeuw, hier en daar met Purpre streken verdeeld, en zoo ook van het lyf afgescheiden. De bek van binnen, gelyk ook 't oog, is Purper, dat een breede Citroen-geelen omtrek, en ook zulken appel heeft.

Verder is 't lyf even eens zoo, als de *Panggirgadji* N°. 65. beschreven, gebandeerd, dog met dat onderscheid, dat de naaste dwars-band aan de kop hier wit en flaeuw-geel, en ook geschubt, de naaste daar aan Hemels-blaeuw van verwe, tusschen twee Purpre zoomen, en vol fyne Purpre ruiten, met een Purper bolleken in ieder, en niet geschubt, waar na weder een witte en flaeuw-geele band met schubben, ook met Purpre lysten, en dan weer een Hemels blaeuwe, als de vorige volgende is; 't geen zoo band om band tot de staart toe vervolgd, hoe langs hoe meer, na dat men die meer naderd, verkleenende.

De vinnen tegen 't lyf zyn licht-Purper-verwig, en de boven-vin als een opstaande zeil, en zeer sterk-gedoornd, zynde de doorns lang en zwart, en de vin zelf boven en onder Purper, en in 't midden licht-geel, (waar op 7 Purpre bollekens zyn,) hoedanig zy ook agter beneden van verw, hoewel die vry kleener is.

De staart vertoond zich flaeuw-geel en als in drie deelen gekloofd, van welke de twee buitenste wel de schaaren van een Schaar-Vogel gelyken.

Dit is een wonderlyke moije Visch van verwen, zeer bekwaam zynde om de bewerkers en ontwerpers, of uitvinders der stoffen tot een heerlyke voorbeeld te dienen.

Ikan Tsjakalan.

N°. 70. Vertoond ons de *Ikan Tsjakalan*, of *de Geep*, die wy bevorens reeds beschreven, en onder de gemeene Visch aangehaald hebben; dog deze verschild van de zelve zeer veel in schoonheid van verwe, zynde het geheel lyf schoon Zeegroen, en de rug van een heerlyk donker-blaeuw, hoedanig ook al de vinnen en staart zyn.

Zyn oog is geel, dog den appel is donker-blaeuw, en de buiten-omtrek van 't oog rood, hoedanig ook de kop van 't lyf onderscheiden is.

Ikan Karbauw Hitam Manis.

N°. 71. Ontmoet ons de *Ikan Karbauw Hitam Manis*, of *de bruine Ossen-Visch*, zoodanig na zyn Ossen-kop genaamd, die Citroen geel van bek, en zoo ook van buiten-kring om zyn Orangie oog is, en tegen 't oog zelf nog een zeer fyne zwarte binnen-kring, en een zwarten appel heeft.

Boven op zyn kop (die volslagen als een Ossen-kopje is) vertoonen zich ook twee hoornen. Het boven-deel van die kop, met nog een goede streek na boven (daar zig ook drie tanden of doorns van de zelve verwe vertoonen) is schoon Purper-verwig, hoedanig ook de vin tegen 't lyf, en die daar beneden is, zynde met zwarte graatjens bezet, en boven aan sterk Zee-groen; maar het benedeel van de kop is Steen-groen.

Daar na werd de kop van 't lyf door een schoone Hemels-blaeuwe dwars-streep (die al redelyk breed is, en boven by die drie Purpere doorns begind, en beneden by de kop ontrent de Hemels-blaeuwe wamme eindigd) afgescheiden, en dan vertoond zig het boven-lyf ontrent een groote handbreed in 't vierkant van lever-verw, of licht-bruin.

Het onder-lyf, of de buik, is donker-blaeuw, loopende wyd en rond tot ontrent de staart uit.

De boven-vin, en verder de agter-vin daar tot ontrent de staart, (die gelyk als aan een, dog, van den rug af tot aan den staart toe, door een Hemels-blaeuwe breede dwars-streek van 't lyf afgescheiden is) vertoond zig hoog en schoon Zee-groen, gelyk ook zyn kort staartje, dat voor aan wat flaeuwer Zee-groen is.

Onder de buik uit ziet men nog twee zwarte of donker-blaeuwe doorns te voorschyn komen.

Het is een edel, zeer fraey geteekend, aardig, en ook een byzonder vast en lekker Vischje in smaak, zeer na aan de rechte Gallioen-Visch komende.

N°. 72. Doet ons hier de *Hanaki*, een Visch, die ook wonderlyk fraey geteekend is, beschouwen. De Hanaki.

Van groote is hy als een groote Baars, en zoo ontrent ook van smaak; dog wel zoo zoet, en vet.

Hy is kleen van bek; vry groot van kop, diens grond Goud-geel, hoedanig ook 't geheel lyf is, zynde 't hoofd zeer weinig, maar 't lyf zeer sterk geschubt, welke schubben zig ten deele Zee-groen, en ten deele Goud-geel, tot aan den staart vertoonen, zynde van 't middel-lyf tot de staart toe door drie smalle, Goud-geele gevlamde, en een rechte dwars-band, met fyne zwarte zoomen omzet, onderscheiden.

Wonderlyk is ook 't maakzel van zyn oog, dat Zee-groen bruin van appel, fyn-rood van omtrek, en verder op die Goud-geele grond met een cierlyke Goud-geele

geele Star (die zig een weinig donkerder vertoond) omzet is.

De wamme, en alle de vinnen, als ook de ſtaart, zyn Purper-verwig; dog de zwaar-gedoornde boven-vin is beneden Zee-groen, boven licht-Purper, en donker-verwig van doorns.

Ook ziet men op de kop, niet verre van de kleene vin tegen 't lyf, en ook onder aan 't einde van de wamme, als twee langwerpige Zee-groene bollen, en als men beneden wat voor by de eerſte onder-vin gaat, vertoonen zig daar ook drie groote Purpre doorns pas boven die agterſte beneden-vin.

De Zee-Luis. N°. 73. Geeft ons de *Zee-Luis*, een wanſchepzel, dat zeer wel na een Kind in de Luiren gelykt, te zien.

Het is pas een pink groot, en een duim dik, ook is 't als of 't een kleen Kinder-hoofdje, aangezigt en opſtekende handen had, alles op een citroen-geele grond met roode omtrekken vertoond, en hier en daar, zoo aldaar, als over 't ganſch lyf, met Zee-groene vlekskens, tuſſchen 7 a 8 roode dwars loopende dubble bandekens, tot beneden toe verdeeld, hebbende aan ieder zyde als 't ware zeven dubble roode pootjens.

Dit Zee-gedrogtje werd niet gegeten.

Ikan Cacatoeha Laoet. N°. 74. Vertoond ons de *Ikan Cacatoeha Laoet*, of *de Zee-Cacatoe*. Een ſchoone heerlyke, ſmakelyke, vaſte Viſch.

Hy is van groote, als een kleen Kabbeljaeuwtje, zeer groot en vreezelyk van kop, diens grond ſchoon Zee-groen, en verder met veel donker-Orangie Slangswyze vlekken geteekend is, ſchynende wel 't hoofd van een Wal-Viſch te zyn.

De bek is groot, en vol tanden, die als zaagen in een ſluiten, zynde boven van binnen citroen-geel, en een weinig hooger ſchoon Zee-groen. Hy is zeer dik van neus, die eenigzins gebogen wel een hand breed verre oploopt, en zig dan tot aan de boven-vin nog een weinig verheft.

De kop werd van 't lichaam door een zeer breeden ſtreek van donker-Orangie, die tot de middel-vin loopt, afgeſcheiden, alwaar die wat ſmaller werd, en dan weer ſpits af na beneden hoe langer hoe breeder, als een drie hoek, uitloopt, zynde boven en onder met breede zwarte vlekken, als Slangetjens, en met groote ſtippen geteekend.

De vin tegen 't lyf is licht-Purper, het lyf Goud-geel, met breede donker Steen-graeuwe, ſmalle Goud-geele dwarsbanden (waar op veel zwarte dikke Slangetjens geteekend ſtaan,) en die ook zoo band om band tot aan de ſtaart vervolgen, van die Orangie verw af zoo verdeeld zynde, dat die banden allenskens verkleenen, en de geele verſmallen; dog de andre blyven even breed, tot dat men aan de ſtaart komt, die ook uit twee Goud-geele en een donkere Steen-graeuwe banden beſtaat, waar van de Goudgeele zoo breed als de andre is, zynde op de eerſte geele band roode, en op de Steen-graeuwe zwarte Slangetjens; dog op de tweede Goud-geele band niet met alle geteekend; maar buiten af van de zelve werd men als een dunne Zeegroene fraanje, die de zelve ſluit, gewaar.

Heerlyk, en zeer groot, als een Zeil, is zyn boven-vin, die Goud-geel van boven-grond (waar op zig op ieder byzonder grondje een rood Slangetje vertoond) zeer groot en breed van doornen (die Zee-groen van buiten, van binnen zwart, en na de kop toe rood zyn) en boven op van een Goud-geele zoom (die wat gloejender doorſteekt) voorzien is.

Beneden zyn wamme hangt ook een donker-Orangie lap, als of 't een hand was. Zyn beneden-vin is Goud-geel, dog zonder doornen, maar van fyne zwarte graaten, en met een Purpren zoom bezet.

N°. 75. Vertoond ons *de Ikan Siam*, of *de Siamze Viſch*. Ikan Siam,

Dit is een Viſch van groote, als een *Babara* van twee voeten, rond en groot van kop, zeer kleen van bek, en over zyn ganſch lyf zeer ſchoon Zee-groen, met zeer breede zwarte en Zee-groene dwars-banden tegen een tot aan den ſtaart toe, die ook Zee-groen, twee-kluftig, en zig vry verre als twee groote ſcharen uitbreidende is; dog boven aan zyn alle de banden, die op 't lyf ſtaan, wat ſchuins gebogen, uitgenomen de twee naaſte aan de kop, die regt op en neer zyn.

Zyn oog is ook Zee-groen; dog den appel, en buiten omtrek Purper-agtig, hoedanige ſtreek ook van de neus af tot de eerſte band gaat, behalven dat men ook de kop van 't lyf zoo afgeſcheiden, en nog twee zulke trekken aan een pas 'er boven ziet.

De boven- en beneden-vinnen zyn ook Zee-groen; dog de vin tegen 't lyf is boven en ter zyden tegen 't flaeuw Zeegroen ook met Purper geteekend.

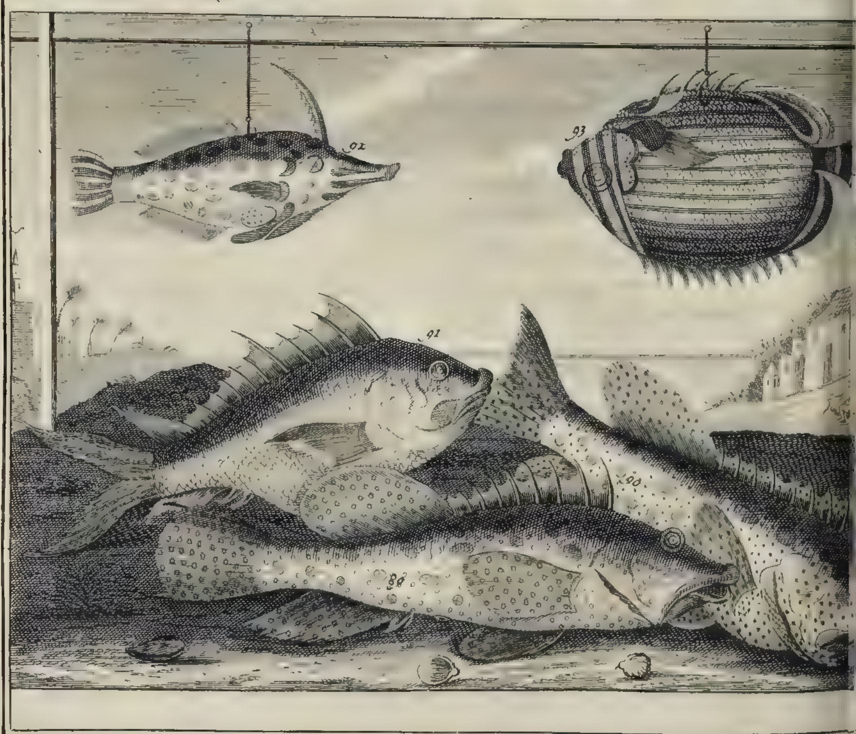
Het is een lekkere ſchoone Viſch, maar die zeer weinig gezien werd.

N°. 76. Is *de Ikan Sambia*, of *de Sambia-Viſch*, die wonderlyk van maakzel, en ten deele na een Hond gelykende is. Zyn boven-lyf is zwart, en 't beneden lyf Zee-groen, in welk Zee-groen zig vyf hangende lappen van 't bovenlyf vertoonen; dog de buik is ſchoon Hemels-blaeuw. Ikan Sambia.

Hy is zwart en kleen van kop, vertoonende beneden en boven zyn bek

95
98
94
97
96

92
93
91
90
89

zoo ettelyke zwarte klaeuwen, of doorns, die wel thien in getal zyn. Zyn oogen zyn bloed-rood.

Hy heeft vier zwarte pooten, die onder als Zee-groene klaeuwtjens hebben.

Ook is het voorste van zyn staart zwart, en het agterste Zee-groen, en aan 't einde met agt fraeje ronde Zeegroene bollekens bezet.

Boven op zyn rug is een kleene fyngetande vin, met roode graaten, hoedanig een kleene rondagtige men ook pas onder de staart ziet uitkomen.

Dit Zee-gedrogt, 't geen wonderlyk en zeer zeldzaam is, werd niet gegeten.

No. 77. Vertoond ons den *Ikan Maroeke*, of *de Maroeke-Visch*, die van kop en lyf wel een *Ambonsch Bosch-Verken* gelykt, alzoo hy zeer zwaar van lyf en buik is.

Zyn kop is even eens, als die van een Verken, gelyk mede de snuit, die vermilioen van binnen, en Zee-groen van buiten-omtrek is.

De voorgrond van de kop, en zoo als hy by de neus schuins opgaat, mitsgaders van zyn gansch lyf, (alleen de wamme, en een streek pas boven 't oog, die beide schoon Orangie verwig zyn, uitgezonderd) is lever-verwig, met wat bruin hier en daar gemengeld.

Ook vertoond zig nog, pas beneden het oog, een zak, die na den snuit toe hoe langer hoe dikker, en byna lichtgeel, of graeuw van verw werd, maar dan met een smallen rooden, en daar na met een breeder zwarten zoom omzet is, en dien boven ook langs dien Orangie streek; dog wat smaller, tot voor tegen den rug aan oploopt.

Zyn oogen staan zeer dicht by een, die binnen vermilioen-rood, en van buiten schoon Zee-groen, en die eerst met een fynen zwarten, dan met een breeden Orangie, en dan nog met een witten, een rooden, en een zwarten buiten-kring omzet zyn, gelyk den appel des zelfs pekzwart is.

De rug is ook met een schoonen Zeegroenen zoom een stroo-breed tot de staart toe bezet, die men ook beneden zoo langs den buik, van daar de onder-vin begind, tot dicht by de staart, loopen ziet.

De kop is met een donker-rooden streek van een halve stroo-breed van 't lyf gescheiden, waar na zich de Orangie-verwige wamme in de gedaante van een groot Truweel, rondom met een fynen zwarten zoom bezet, opdoet, aan welkers hand-vat, na de buik-zyde, zig zoo een appel-bloezeme of vermilioene knobbel, by na als boven de neus, vertoond, gelyk men pas beneden deze Orangie wamme een geelagtige kleene vin, en wat lager een a twee enkele lange appelbloezeme graaten, die aan de binnenkant zwart zyn, verneemd, waar na zig dan verder na de staart toe de ondervin, die als een onder-zeil, en wel half zoo lang als die Visch is, vertoond, die van het midden tot digt by den staart loopt, en die een schoonen Zee-groenen zoom byna boven aan zyn buiten-kant zoo heeft, dat zig nog als een andre geele zoom buiten de zelve vertoond, welke Zee-groene zoom met die, de welke langs de buik zoo ver als die vin loopt, als twee zulke zoomen schynd uit te maken; dog de grond van deze vin is Goudgeel, zynde vol fyne zwarte graatjens.

De boven-vin is van 't begin tot 't einde sterk gedoornt, loopende byna van 't begin van den rug tot dicht by den steert, net zoo verre agter, als de beneden-vin, 'er af komende.

De doorns (die voor aan wel een halve pink lang, en zoo byna al vervolgens zyn,) zyn pek-zwart, de voor-grond van die vin (die als een opstaande zeil is,) vertoond zig tot den vierden doorn mede zwartagtig-bruin, en dan gelykt zy verder tot agter toe een vlag, diens grond boven citroen-geel, in 't midden wit, en onder ook zwart-agtig-bruin is.

Het maakzel van den staart is byna, als een groote *Japansche* Waejer, zoo hy agter maar wat ronder was.

Tegen de zelve komt nog een deel van 't lyf van de Visch aan, dat wel een rood ovaaltje, een groote nagel groot, gelykt, diens midden-grond appel-bloezem is, op 't welke men een regte zwarte streep met vier kromme dwars-streepjes na de kant van den boven-vin toe ziet, welk ovaal zich tusschen het lever-verwig lyf, en tusschen de staart (diens gansche grond tot op een pink-breed na, na agteren toe, mede van die zelve verw is) zeer aardig vertoond.

De buiten-omtrek van de Wajeragtige uitgebreide en byna tot agter toe rondloopende staart is een smalle zwarte zoom, die een weinig dieper in nog meer zulke zwarte streeken vertoond, die wel wat na de straalen van een kroon, of na de vellingen in een rad gelyken, hoedanig men 'er daar zeven naast een, dog de twee naaste aan 't lyf, met het half-rond, dat haar vereenigd, zoo geschikt ziet, dat zig tusschen den band, die de vyf bovenste straalen vereenigd, en tusschen de benedenste band van vereeniging, ettelyke zwarte spikkels nevens een vertoonen.

De vyf straalen loopen met hare punten tot het einde van den staart, die na buiten toe als afgesneden, dog eenigzins inge-

ingebogen is, hebbende daar eerst een zoompje van kleene zwarte stippelen, en dan als een zoom van dunne Zee-groene fraanje, een stroo-breed, en daar na weer tegen de lever-verwige grond van den staart aan een heerlyken Zee-groenen dwars-band, die ontrent een stroo-breed, en dan verder met een fynen zwarten boord omzet is.

Deze Visch is zeer aangenaam van smaak, en ongemeen goed, 't zy tot Water-Visch, 't zy ook, om hem anders, en met een sauce te eeten.

Ikan Soenoc. No. 78. Doet ons den *Ikan Soenoc*, of de *Soenoc-Visch*, in den welke de heerlyke verwen wonderlyk schoon en sterk tegen malkanderen schitteren, zien.

De hoofd grond van dezen Visch, (die als een gemeene Bot, en zeer lekker van smaak, gelyk alle die zoort van Visch, is) vertoond zig donker-Zee-groen, op welken grond, van de kop af over 't geheel lyf, en den staart, of over den geheelen Visch, zich zeer schoone Orangie, zwarte, en ook wel enkel fyne zwarte, en dan weer eens enkele fyner Orangie dwars-banden, die van de rug na den staart toe wat ingebogen loopen, vertoonen, dat een zeer fraeje en aardige mengeling van verwen onder een geeft; dog de agterste band op een na is breeder als de andre, en pek-zwart, tusschen twee Orangie smaller zoomen staande; waar by zig dan ook 't zwart van den agtersten band tegen den rug aan als een breed half rond tegen den enkelen Orangien zoom vertoond.

Het lyf van dit Vischje is bol, en rond, byna als de *Ikan Tina*. N°. 57. Beschreven; dog den bek is wat anders, en ook de kop een weinig, als die van een kleen Bosch-Verken, ingebogen, loopende na den rug toe wat hoog op, ontrent het midden van welken ingebogen snuit zig al mede diergelyke twee kleene dog breede Orangie banden, met een breeden zwarten in 't midden, en meer diergelyke andre half Orangie en half zwarte streeken tegen een staande, vertoonen, hoedanig een krom-gebogen breeden zwarten streek, met twee Orangie zoomen men ook onder, en na de wamme spits toegebogen, ziet.

Het oog is donker hemels-blaeuw, en den appel zwart; dog boven het oog, tegen den rug aan, vertoonen zig als ettelyke vellingen van een rad, waar van 't eerste zwart, het tweede Orangie en zwart tegen een, 't derde Orangie, en 't vierde zwart en Orangie tegen een is, dat op dien Zee-groenen grond aardig afsteekt.

De vin tegen 't lyf is Orangie, met zwarte graatjens; dog boven aan donker-Hemels-blaeuw. De onder-voor-vin is als een scherpe doorn, die zwart, Zee-groen, Orangie, en met een smallen zwarten binnen-zoom bezet is.

De beneden- en boven-vin na agteren zyn Goud-geel, met een fyn zwart dwars-zoompje byna voor aan; dog tegen 't lyf is die boven-vin Zee-groen met een fynen zwarten zoom tusschen 't geel, en de beneden-vin zoo Hemels-blaeuw met een fynen zwarten schy-zoom tusschen 't geel. De boven-voor-vin is scherp gedoornd, waar van de eerste, en grootste Zee-groen, dog boven aan Orangie is. De andre zyn geel-wit met zwarte zoomen, gaande al korter af, en de grond van de vin zelf is Orangie.

Aan 't onderlyf van den Visch, een vinger-breed van den staart, ziet men een Hemels-blaeuwen bol, als een groote nagel in 't rond, met negen kleene zwarte bollekens in 't rond bezaeid. Daar na volgd een korte Orangie, en zwarte smalle schey-zoomen; dan nog een Zee-groene band, die na den staart toe een zwarten enkelen stippel-band heeft. Dan ziet men een breeden zwarten, dan weer een half zoo breeden Orangie band, diens zwarte fyne buiten-zoom de staart van 't lyf onderscheid.

De staart is immers zoor aardig, als 't lyf, geteekend, van fatzoen byna als de staart van den Visch, N°. 77 beschreven; dog vry kleener.

Hy bestaat in 't geheel uit verscheidene overlangze banden, waar van de twee buitenste schoon Zee-groen, een halve stroo-breed, de volgende dan aan weerzyden Orangie, dan aan weerzyden Hemels-blaeuw, dan weer Zee-groen aan weerzyden zyn; dog in 't midden heeft men twee geele, alle de welke wat schuins en wat krom gebogen van 't lyf af al breeder en breeder uitloopen, staande ieder bandje tusschen smalle zwarte zoompkens, en in de binnenste geele vertoonen zig nog wat lager, mede ook schuins na boven toe, en beneden wat breed, eenige fyne zwarte graatjes.

Daar na ziet men onder een fynen zwarten halven kring, langs al die banden henen, en onder nog een korte geele fraanje 'er aan.

N°. 79. Leverd ons de *Ikan Moriat*, of *Moriat-Visch*, uit.

Deze is van lengte een kleenen voet, en wat plat van lyf, byna als een Bliek, ook valt hy zomtyds wat droog, om te eeten; hoewel hy anders van smaak wel wat na een Baars gelykt. De kop is redelyk groot, de bek kleen, en van binnen rood, van welkers boven- en onder-deel zig twee Orangie streeken, een half stroo-breed, die schuins op na de boven-vin toeloopen en daar een smal langwerpig rond uitmaken, vertoonen, mid-

midden tusschen welke twee Orangie streeken zig zeven flaeuwe Goud-geele bollekens opdoen, even eens gelyk men wat daar boven vier donker-Hemelsblaeuwe bollekens in twee zulke Orangie trekken ziet, die ontrent den rug, en tegen 't oog toeloopen, dog welke men aan den andre kant open zich vertoonen ziet.

De grond van den kop is na boven toe, gelyk ook een deel van 't lyf daar, flaeuw-Zee-groen, dog beneden geheel wit en graeuw, met eenige flaeuwe zwarte over-langze streeken, hoedanig ook het boven lyf na agteren toe, behalven dat de grond zelf daar ook, op welke zig die zwarte streepen vertoonen, zeer donker is.

De wamme vertoond zig in twee Zee-groene streeken, als Knevelbaarden, langs welke boven zwarte stippels loopen.

De vin tegen 't lyf is Orangie-verwig; dog boven aan Zee-groen, met een vermilioene afscheiding, en een fynen zwarten zoom tusschen de vin zelf.

De onder-vin daar beneden is Orangie na buiten, en Zee-groen na binnen toe.

Zyn oog bestaat uit een rooden, dan uit een breeden Orangien kring, dan uit een zwarten fynen, en dan uit een breeden rooden buiten-omtrek, zynde de appel zwart en wit.

Van de neus byna af, of wat 'er boven, vertoond zig een Orangie zoom, tot aan de Orangie boven-vin, diens doornen vry veel, en die ook Orangie-verwig, dog zwart van zoom zyn. De agter-boven-vin is voor aan rood, met een Hemelsblaeuwen byna ovaal-ronden vlek, als een lange nagel, in 't midden, en agter aan wit en flaeuw Hemels-blaeuw, loopende tot dicht by den staart wat rond, en boven van de doornen af een fyne rooden zoom hebbende. Pas beneden dat Hemels-blaeuw ovaal, in de agter-vin boven ziet, men op 't lyf van den Visch tegen den rug aan zoo een half Orangie ovaal, met een rooden zoom buiten om, na 't lyf toe.

De beneden-agter-vin is kleen, voor aan na de buiten-zyde wat Orangie; en verder donker-Hemels-blaeuw na de twee roode doorns toe, (die zich pas boven die vin, met nog iet roods in de buik, vertoonen) en dan wit en flaeuw Hemelsblaeuw, als ook wat Zee-groen, dat ook de verwen van den twee-kluftigen staart zyn, diens grond ten deelen flaeuw-Orangie, en flaeuw-Zee-groen is, vertoonende agter een flaeuwen Hemelsblaeuwen zoom van een stroo-breed, en van gedaante als een halve Maan; dog de twee buiten-omtrekken van den staart zyn rood boven en beneden; dog die van boven loopt tot de vin toe ten deelen Orangie-verwig, ten deelen rood, langs den rug uit.

N°. 80. Vertoond ons de *Ikan Terbang Jang Babintang*, of de *Gesterde Vliegende Visch*. Ikan Terbang Jang Babintang.

Deze is wonderlyk schoon van verwen, en dierhalven zeer veel van de bevorens beschrevenen verschillende.

De kop van den zelven is vry breed, als een Kik-Vorschen-kop, versmallende aan weder-zyden langs den hals tot aan het lyf toe.

De bek is voor aan Zee-groen, dan licht-geel, dan rood, dan wit en rood gespikkeld, als half Maans wyze, en dan loopt hy voor wat breeder, als langs den hals, en in 't midden tusschen de oogen, en zoo verder 't geheele lyf over, met een Hemels-blaeuwen grond, die op den rug hoog Hemels-blaeuw, en op 't lyf en den grond der twee vinnen, agter wat lichter van verw is.

Voor in den kop, pas boven de oogen, vertoonen zig vier bollekens in de breedte, twee buiten af, en twee in 't midden, met een Hemels-blaeuw middel-schotje 'er tusschen beiden, zynde geel van verw, en rood van omtrek, hoedanige roode zig in menigte, als zoo veel Sterrekens, over 't gansch lyf, en ook op zyn groote vleugels vertoonen.

Tusschen de twee middelste bollekens voor in de kop, vertoond zig een dubbele rey zwarte stippels, gelyk ook aan wederzyden langs de oogen dit enkeld te zien is; dog de enkele gaan tot aan den hals toe door, en de andre maar tot aan de oogen, pas beneden de welke zig, wat na 't linker oog, een schoone Zee-groene streep, een stroo-streed, vol fyne zwarte drie-hoeken, op doet, die tot de staart toe doorgaat.

De oogen zyn kleen, en Zee-groen, den appel zwart; maar aan weerzyden van de oogen verneemd men een aardigen langwerpigen rooden en aan weerzyden gehairden opstaanden omtrek, beneden ieder van welke men drie roode bollekens beneden malkanderen op een geelen langwerpigen grond ziet, die boven rond en van een zwarten fynen zoom voorzien is, en beneden ter lengte van een halve pink smal uitloopt.

Aan wederzyden puild de kop in 't midden wat na buiten uit, pas beneden welke uitpuiling zig aan wederzyden een scherpe Purpre doorn, een halve pink lang, vertoond, op ieder van welke drie witte bollekens, vervolgens na beneden toe van boven af, staan. Ook ziet men aan weerzyden, pas voor by den hals, een Purper half ovaal, ontrent een lid van een vinger lang, en op ieder der zelve ook zoo drie witte bollekens.

Ontrent de bogt van den hals, by die Purpre halve ovaale beenen, zyn twee vleu-

vleugels, die daar ſmal, dog aan de buitenkant zeer breed, en als een bezaanzeil van vyf kleeden zich vertoond. Zy zyn voor aan pas een duim, dog agter wel twee handen breed. De grond-verw is geel, de vyf lange graaten in ieder (waar van alleen de voorſte aan 't einde ſcherp zyn) vertoonen zig ook zoo van verwe, dog ieder met zwarte ſmalle zoomen, zynde de zelve wel zeven a agt duimen lang, dog de benedenſte de langſte, en buitenom wat rondom om loopende.

In de rechter vleugel vertoonen zich naaſt het lyf, tuſſchen ieder twee graaten, twee, dog tuſſchen de onderſte drie roode bollekens, alle naaſt malkandren enkeld ſtaande, na welke bollekens zig in ieder van de vyf kleeden, of verdeelingen der graaten van de bollekens af, een Zee-groene Slangagtige langwerpige trek vertoond, zynde een halve ſtroo-breed wel een hand-breed lang, en die byna tot het einde van de vin gaat; dog in de voorſte zyn'er zoo twee, en die heeft dan een rood bolleken voor tuſſchen de twee Zee-groene Slangetjes, en in de tweede verdeeling ſtaat ook een bolleken pas binnen de Zee-groene Slang. In de derde verdeeling ſtaat 'er een na binnen voor, en een na binnen toe, in 't midden, in de vierde een aan 't eind na buiten toe, en in de laatſte, of buitenſte, een na buiten, en een na binnen toe, ieder in een voorbogt van de Zee-groene Slang zig vertoonende.

De linker vleugel is in allen deelen, als de rechter, dog in de vier eerſte verdeelingen ſtaan voor aan drie, en in de agterſte vier roode bollekens nevens een, en dan de vyf Zee-groene Slangetjes, in ieder verdeeling een, dog in de voorſte twee, hebbende ieder voor aan ook een rood bolleken binnen de Slangetjes; dog in de vyfde zyn 'er twee boven een in eene reye met de vier andre, en dan nog een buiten, een duim-breed lager. Beneden aan weerzyden heeft hy twee ronde vinnen, dat wel korte vleugeltjes gelyken; zy zyn licht Hemels-blaeuw van grond, en van vier appelbloezeme wat rond loopende graaten voorzien, pas beneden welke vinnen (die een pink lang zyn) men aan weerzyden nog twee appelbloezeme doorns ziet.

De ſtaart is licht Hemels-blaeuw van grond, dog zoo, dat hy uit vyf flaeuw-Zee-groene, en vyf Hemelsblaeuwe overlangze banden beſtaat, op ieder van welke Zee-groene, van boven tot onder toe, ſtippels vervolgens ſtaan; dog onder heeft hy een ſmallen zwarten zoom.

Deze Viſch doet een ongemeene heerlyke vertooning in 't water, en als hy vliegt, zynde ook zeer lekker van ſmaak.

N°. 81. Vertoond ons de *Ikan Boaja Kitsjil*, of *den kleenen Kaiman*; daar hy met zyn ſmal lang ſnuitje, en met zynen kop wel wat na gelykt. Ikan Boaja Kitsjil.

Voor uit ſteekt als een lange voor omgekrulde Olifants-ſnuit, die voor aan wat Purperagtig, en verder Zee-groen en Purper van verw, en vol zwarte ſchrapjens beneden is.

De kop is ſchoon Purper en wit; dog zeer kort en dik, zynde van 't lyf door eenen Zee-groenen omtrek afgeſcheiden, zyn oog is geel. Langs den rug vertoonen zig als halve tegen den rug ſtaande geele ringen met een witten binnen-grond, welke tot aan den ſtaart toe voortgaan, hoe langer hoe kleener werdende, en midden op de rug vertoond zig een kleen geel vinnetje, en nog een veel kleender van die verwe onder de buik voor aan, en ook zoo een tegen 't lyf, vol zwarte graatjens.

De ganſche buik is met een Purpren zoom bezet, die men ook aan weerzyde van den ſtaart ziet, die midden in geel, vol zwarte graatjens, en aan 't einde van de eene zyde tot de andre met zwarte ſtippen bezet, en in 't midden wat uitſtekende is.

Het lyf zelf is van grond flaeuw Zeegroen, vol kleene vierkante verdeelingen tuſſchen den rug en buik, zynde alle de pilaarkens, die 't vierkant maken, geelagtig, en midden in ieder vierkantje heeft men dan eens een zwarten leggenden driehoek, met zulke ſtippen 'er boven, dan zoo een ſtaanden met de ſtippen 'er onder, dog in de zesde verdeeling is een Citroengeel bolleken met vier zwarte ſtreepjens, na de hoeken loopende. In 't volgende vierkant is een geel hart, of een drie-kant met een zwarten omtrek, en met een ſtip vlak boven, en twee 'er onder. Daar na weer een leggende drie-hoek, die boven in een zwarten ſtip, en beneden de ſpits 'er drie heeft. Dan volgt 'er weer een geel hart met drie ſtippen boven en twee onder, dan weer een geel bolleken tuſſchen vier ſtippen, en zoo heeft vervolgens ieder vierkant zoo iets byzonders, 't zy van zoo een geel bolleken, of van zoo een hartje, of van zoo een drie-hoek, met eenige ſtippen 'er by, waar mede het af ſteekt; dog na den ſtaart toe werden deze vierkantjes (die 25 in getal zyn) allenskens kleener. Dit Viſchje werd niet gegeten.

No. 82. Geeft ons de *Terkoekor Biroe*, of *de blaeuwe Tortel-Duif*, te zien; een kleen klip-Viſchje; dog mooy van verwen, en teekening; want de kop, en 't ganſch lichaam, tot aan den ſtaart toe Terkoekor Biroe.

300
301
302
303

305
304
307
308
306

toe (uitgenomen vier verdeelingskens op den rug van den kop af tot het einde van den boven-vin, die Goud-geel, en rood van beneden-zoom zyn,) is schoon Hemelsblaeuw, op welk lyf zig, by de staart, twee Goud-geele bollekens wat van een in de lengte, en dan nog twee zulke aan weerzyden van den Purpre voor-vin tegen 't lyf vertoonen, behalven dat men nog een Goud-geel Eylandje met een rooden zoom pas boven 't midden van die vin (die boven aan citroen-geel is) verneemd.

De kop van dit Vischje is als een kleen Olifants-kopje, boven den bek (die van binnen wit is, en met een kort snuitje voor uitsteekt) wat ingebogen, en dan zoo schielyk rond oploopende.

Zyn oog is Goud-geel, den appel rood, de vinnen en de staart schoon Purper, en de doorns der boven- en der beneden-agter-vin rood of donker-Purper, en de grond licht Purper-verwig; dog de twee doorns onder de buik zyn wit.

De kop is met een Purpren streek van 't lyf gescheiden, ontrent welke (gelyk ook op de kop zelf) zig eenige zwarte stippels tusschen die streek en de vin vertoonen

Het is van smaak, als andre Klip-Visch, en zeer goed; dog zeer zeldzaam.

N°. 83. Vertoond ons de *Ikan Kokillo*, of *de Kokillo-Visch*.

Dit gelykt wel een Zee-Duifje, of een Zee-Papegaeyken, na zyn Papegaeys-kop en bek, zynde de kop Steen-graeuw, en den omtrek van den bek, en van den ganschen rug, schoon rood, hoedanige twee bollekens zig ook op den kop, en boven by 't oog, en een beneden by de vin, vertoonen. De wamme is schoon Zee-groen, hoedanig ook het boven-lyf, gelyk het beneden wit, en vol zwarte fyne kleene ruiten is.

Op 't gansch lyf vertoonen zig over al Goude bollekens, en zoo ook vier op de wamme; twee in 't midden boven een, en aan weerzyden ook een.

Het oog is Zee-groen, en den appel rood en wit; dog de buiten omtrek is fyn, en zwart.

De boven-vin, die gedoornd, vry lang is, en ook agter breeder uitloopt, vertoond zig Goud-geel van grond, en rood van doorns; hebbende agter aan als een rooden onder- en boven-zoom.

Onder den buik (die een bleeken appelbloezemen zoom heeft) ziet men een Purper-rooden doorn, en beneden zulken vin, hoedanig ook de twee-kluftige staart van verw is, behalven dat ook van de staart tot aan den kop een Purpere schey-streep tusschen 't boven en onder-lyf loopt, die zig byna als een ovaal vertoond.

Dit is een ongemeene lekkere Visch; dog hy komt zeer weynig voor.

N°. 84. Vertoond ons *de Kwikstaart*, een schoone Visch, zeer blank, en hard, of vast van Visch, en byzonder aangenaam van smaak. Dit is 't Manneken. De Kwikstaart; Het Manneken.

Hy is een grooten voet lang, dik van lichaam, met een grooten buik, groot van kop, kleen en wat gedrongen van bek, die van binnen Purperagtig, en verder met een breeden zwarten omtrek bezet is.

Het gansch lyf is boven donker, en beneden licht blaeuw, wat na den graeuwen trekkende, met drie overlangze licht-Purpre streepen, die een pink breed, en als langwerpige bollekens aan een zyn, beginnende alle drie ontrent het oog, en hoe langer hoe flaeuwer na den staart toe afloopende; dog de onderste loopt by 't oog wat krom om, en boven by den sterk-gedoornde asch-graeuwe vin, (die agter donker-blaeuw en langwerpig rond is) vertoond zig een leggende Orangie halve Maan.

Het oog is zwart van appel, Purper in zich zelven, en blaeuw van buitenkring, om welke nog twee fyne zwarte om een graeuwen kring loopen.

De beneden-vinnen zyn verder licht-Purperverwig, gelyk ook die tegen 't lyf (die boven aan rood, dog van omtrek blaeuw is) en verder zyn de doorns Purper van grond, en blaeuw van omtrek.

De staart bestaat uit licht-Purpre en blaeuwe banden, welke laatste vol zwarte haakjens is. Ook loopt de staart verder met twee dunne enden zeer verre, makende een groot half rond, uit.

N°. 85. *De Kwikstaart*, het Wyfken is in allen deelen even eens als 't Manneken; dog de grond van den boven-vin is licht graeuw, en de doornen zyn zwart; ook is de agter boven-vin mede zeer sterk gedoornd, daar die van 't Manneken rond, en ongedoornd is. De Kwikstaart, Het Wyfken.

De beneden agter-vin is ook niet Purperagtig; maar donker Steen-graeuw.

De halve Maan boven by de gedoornde vin, boven 't oog, is licht Zee-groen, en in 't Manneken Orangie.

Het oog is Zee-groen van appel, en verder Orangie van zig zelven, hebbende een licht graeuwen breeden kring tusschen twee fyne zwarte staan.

N°. 86. Vertoond ons *den Bedrieger*. Dit is een Visch, als een gemeene *Jacob Evertzen*, en ook wel zoo goed van smaak, ontrent een voet, of nog wel zoo lang. De Bedrieger.

De kop, en 't lyf, is zeer geschubt, en donker-graeuw van verw.

De bek gelykt wel wat na een Arendsbek, zynde van binnen appelbloezem.

Zyn oog is schoon Zee-groen, de kring 'er om schoon Orangie, en den appel zwart. Zyn wamme is licht appel-

bloe-

bloezem met zwarte dubble ftreepen en ftippels 'er langs. Al de ondervinnen zyn licht-rood; dog die tegen 't lyf is citroen-geel, en alle zyn zy vol zwarte fyne graaten.

By 't oog loopt de kop wat op, een ftuk weegs henen tot de boven-vin, die zig zeer gedoornd, en als een vlag vertoond, die boven fchoon-Zee-groen, dan fchoon rood; dan weer fchoon-Zee-groen, en dan van de zelve verw als 't lyf, en op dat laatfte gefchubd is, zynde de doorns ook Zee-groen, dog flaeuwer van verwe.

De ftaart beftaat uit vyf roode, ende vier citroen-geele langwerpig-ronde banden, die zig als vederen tusfchen malkandren in vertoonen. Hy draagd zyn naam daar na, om dat hy door zyn aardige lyf-verwe de Vifchers zeer dikwils, fchoon zy hem al hebben, en meefter geworden zyn, ontduikt.

De Brigadier. No. 87. Vertoond ons *den Brigadier*, een Vifch, als een kloeke fpan-Baars, zynde licht-Zee-groen van kop, die met veel roode ftreeken gelyk ook den bek, en de wamme, geteekend is; dog het ganfch lyf is als een *Italiaanfch* Vloertje van zeer fterk Zee-groene en zwarte blokjens tegen een, waar van de zwarte langwerpig opftaande, dog de Zee-groene regt vierkant zyn.

Hy is rood van oog, zwart en wit van appel, Steen-graeuw van voor-buik, dog anders verder als 't lyf; en onder aan 't einde van den voor-buik wat Orangie, gelyk ook de beneden voor-vin; maar die tegen 't lyf is wit en zwart, en boven aan wat Purper-verwig.

De boven-vin is als een gedoornde vlag, die beneden Steen-graeuw, boven geel, en vol geele doornen is, dog met zes dunne roode, dwars 'er tegen aanloopt, die zig kruisfeling over de andre vertoonen; dog de naafte doorn op den rug by den kop is rood en Steen-graeuw.

De beneden-agter-vin is Orangie van grond, en heeft drie roode overlangze banden. De ftaart is flaeuw-Orangie, en de Vifch zeer lekker van fmaak.

Ikan Toeringa. No. 88. Vertoond ons de *Toeringa-Vifch*, zynde een bol Klip-Vifchje; dat byna even eens als de *Ikan Kokillo*, No. 83. befchreven, van fatzoen is; dog 't vertoond zich licht appelbloezem over 't geheel lyf; maar van ftaart, en ondervinnen is 't wat donker Purper van verw; ook is het lyf vol roode ftippels.

De kop is groot, de bek, als die van een kloeke Cacatoe of Papegaey, met kleene tanden, appelbloezem van binnen, en licht-graeuw van buiten-omtrek.

Hy is rood van oog, den appel zwart, gelyk ook de buiten omtrek des zelfs.

De vin tegen 't lyf is Purper en wit; dog boven zeer wit. By de beneden-vin onder tegen de buik is een lange appelbloezeme doorn. De agtervinnen boven en onder zyn fmal, en van verwe als de ftaart, of donker-appelbloezem, hoedanig ook de Zaag is, die op zyn rug wat voor by 't oog, na agteren toe, ftaat, die een halve pink lang, en aan weder-zyden, ja over al, vol zwarte tanden is, en die boven fpits uitloopt.

Ontrent den ftaart vertoond zig tusfchen de zelve, en tusfchen 't lyf, een ronde bol, als een groote nagel, die al mede vol roode ftippels is, waar na zyn fraey donker-appelbloezem ftaartje, dat vol groote roode ftippels, of bollekens is, volgt.

Het is een zeer aangenaam, vaft, blank, en lekker Vifchje; dog het werd zeer weinig gevangen.

No. 89. Doet ons *de Ikan Lucefie*, of *de Lucefie-Vifch*, die even eens van lengte en lyf als een kloeke *Jacob Evertzen*, en en niet minder van fmaak is, zien; dog zyn kop, fnuit, oog, verw, en teekening, is in allen deelen anders: want zyn kop is zeer groot, als die van een groot Verken, de bek en de fnuit ook zoo, en van binnen rood, gelyk ook de affcheiding van den kop van 't lyf; dog verder boven en beneden den bek geelagtig. Ook is de verw van den kop donker-Steen-graeuw, dog boven by 't oog wat donkerder. Lu

Zyn oog ftaat zeldzaam; boven in en byna als half buiten den kop, dat zeer groot, Orangie van verw met een Zee-groenen kring, en dan van een zwarten fynen buiten-kring voorzien is; dog de appel vertoond zig zwart met een Zee-groene ftip in 't midden.

Het lyf verder is van een lichte leververw, zynde over al het geheele lyf, de kop, vinnen en ftaart over met veel zulke kleene bollekens bezaeyd, behalven welke zig hier en daar op 't lyf 16 a 18 zulke ovale vlekken als Ganzen-eyeren (van welk eenige rond zyn) vertoonen.

De boven-vin is gedoornd voor, dog agter heeft hy nog een ronde, gelyk ook die tegen 't lyf, en de beneden vin daar is; dog de agterfte beneden-vin is voor rond, en agter twee-kantig, de ftaart, die vol, en fraey groot is, en de vinnen, zyn wat donkerder als 't lyf, uitgenomen die tegen 't lyf, en de gedoornde boven, die wat lichter van verw zyn.

No. 90. Vertoond ons de *Ikan Palaboe*, of *de Palaboe-Vifch*. Dit is als of men een lichten Hemels-blaeuwen *Jacob Evertzen* zag, die donkerder Hemelfch-blaeuwe Ganzen-eyeren en groote ronde bollen hier en daar (even als de vorige) met een groote menigte van zulke kleene Pal

He-

Hemels-blaeuwe bollekens over alle de deelen van zyn kop, staart vinnen en lyf vertoond; zynde de vinnen en staart wat donkerder Hemels-blaeuw, en met wat grooter bollekens, als 't lyf, bezaeid.

De kop verschild ook zeer veel, die zeer groot, en by de wamme ook met een rooden streek van 't lyf gescheiden is.

Zyn oog is rood, de kring 'er om, gelyk ook den appel, zwart, met een witte stip in 't midden. Hy is ook groot van bek, die tegen zynen dikke kop tot aan de gedoornde boven-vin oploopt, zynde 't verdre fatzoen van den Visch even eens, als van den vorigen, dan alleen, dat hy veel dikker van kop, lyf, en buik, aan welkers onderste, boven de beneden-agter-vin, hy naast die twee doornen met een rood ovaal rondje geteekend is.

Deze Visch overtreft den *Jacob Evertzen* in lekkere smaak, en vetheid zeer verre.

N°. 91. Zien wy den *Ikan Batoe Jang Merah*, of *de roode Klip-Visch*. [Ik]an [Batoe Jang Mer]ah.

Deze is als een groote Baars van lengte; dog veel vetter, en lekkerder van smaak. Hy is licht rood, en groot van kop, kleen van bek, die van binnen, en verder na beneden, wat appelbloezemagtig is.

Zyn gansch lyf, dat boven donker- en onder licht-rood (voor al by zyn diepgaande buik, die zig als een zak opdoet) is, vertoond zig tot de staart toe sterk geschubd.

De vin tegen 't lyf, en 'er even onder, is donker-rood; dog de boven op den rug staande sterk-gedoornde en vry lange vin, gelyk ook de agterste beneden-vin, en de staart, (die twee-kluftig als die van den Schaarvogel is) zyn licht-Purper-verwig.

Zyn oog is ook zeer groot, blaeuw, en wit van omkring; dog zwart van appel, die een fynen rooden kring, en een witte middel-stip heeft.

N°. 92. Doet ons den *Ikan Auwawa*, of *de Auwawa-Visch*, zien. Ikan Auwawa.

Dit is een kleen mooy lekker Vischje, hebbende een Verkens snuitje (dat voor rood is) en ook zoo een lang Verkens-kopje, welkers grond, gelyk ook die van zyn dik-buikig lyf, schoon-Zee-groen van verwe; dog dat met veel ovaalagtige en ronde vlekken, die donker-Zee-groen zyn, geteekend is. Zyn oog is Citroen-geel, met een rood appelken, en met een zwarten kring voorzien; dog op het oog vertoond zig als een rood kruis tegen den appel aan.

Even boven 't oog op den rug heeft hy een zaag, die wat na agteren gebogen staat, ontrent een pink lang, en na de binnen-zyde met tanden is.

De boven en beneden-vin zyn groot, en rood, uitgenomen tegen 't lyf, die geel, gelyk die pas 'er onder Zee-groen is, waar ontrent zig beneden aan de buik als een kleen licht-groen ovaal met roode groote stippelen vertoond.

De staart bestaat (behalven dat hy voor aan een licht Zee-groenen band heeft, die ook met donkerder Zee-groene vlekken geteekend is) in vyf Zee-groene langwerpige, en vyf roode banden, zynde de eene buitenste Zee-groen, en de andre buitenste rood; dog al de Zee-groene zyn met zwarte streepjens, die van boven na beneden gaan, en zich zeer aardig vertoonen, geteekend. Dit is een ongemeen fraey Vischje, dat zeer weinig voorkomt, en van de Liefhebbers zeer gezogt werd.

ZESDE HOOFDSTUK.

IKan Badjoe Besi. Ikan Sowanggi Merah. Ikan Gora. Ikan Marasaoli. *De* Zee-Jager. *De* groene Tooveraar. *De* Dubbelstaart. *De* Capitein Zaager. *Het* Vraatje. *De* groene Zaager. *De* bruine Dolfyn. *De* Zee-kap. *De* groene Konings-Visch. *De* geele Papegaey. Ikan Moeloet bengkoe. Ikan Makare. Ikan Boelan bahroe. Ikan Lacciwa. Locki Laoet Jang Hidjoe. Moeloet Bezaar. Mata Bintang Hidjoe. Wawoelang. Ikan waccom Laoet. Ikan Doewing. Ikan Sosarat. Ikan Batoe Jang Haboe Haboe. Ikan Oema. Ikan Peti Bariska. Dondioe. Ikan Terkoekor. Cacatoeha Bandan. *De* Orangie Trompetter. Ikan Kambotton. *De* Schout by Nacht. *De* Koningin. *De* gemeene Konings-Visch. Ikan Foetac, Koeda Laoet Jang Koening. *De* Roover. Ikan Waccom. Ikan Tikar. *De* groote Caeyman. Ikan Markekoe. Cornoedo Bezar. Ikan Badoeri Jang Ongoe. Ikan Boagen. *De* Bloem-Krab. Ikan Lasacker. Ikan Lawa Lawa. Ikan Saraza. *De* Half-bek. Ikan Lalawer. *De* gevlamde Pampus-Visch. *De* roode Jacob Evertzen. *De* Caffer. Ikan Tikar Warna Warna. Ikan Babi. Ikan Bangay.

Ikan Gala Gala. *De* bruine Opblaazer. Ikan Sotera. Ikan Moelia. Ikan Cacatocha Katsjil. Ikan Rolat Jang Merah. *De* Japansche Prins. Ikan Coeloer Koening. Ikan Toetombo Ekor Tiga. Kapitan Cafir. Ikan Carbauw Hidjoe. Ikan Goraba. Ikan Batoe Jang Moelia. Ikan Doeri Sowanggi. Ikan Terbang Berampat Sajap. Ikan Batoe Jang Eloc. Ikan Losi Losi. *De* gevlamde Trompetter, Cacatocha Laki. Ikan Sowanggi Belâr. Ikan Boelan. Ikan Cabos Panggigit. *De* Oost-Indisch-Vaarder. Ikan Sotera Poetch Hidjoe. Ikan Batoe Tereloc. Ikan Maleti. Ikan Paroeli Jang Djantan. Ikan Parkia. Bilalang Loet Jang Djantan. Cacatoeha Babintang. Ikan Baretti. *De* Rievier-Bot. Anac Laoet Jang Terbongkoes. Ikan Doeri Djantan. Ikan Mandali. Ikan Riboet. *De* Jager. Ikan Doeri Betina. Ikan Panghoeloe. Ikan Mata Sambilan. *De* Orangie Trompetter, *het Wyfken.* *De* groene Paradys-Visch. Ikan Riboet Djantan. Ikan Ajam Djantan. Ikan Hilati Djantan. Ikan Hama Djantan. *De* Krayer, *het Manneken.* Ikan Panglima.

Ikan Badjoe Besi.

N°. 93. IS een schoone *Ikan Badjoe-Besi*, of *Pantsier-Visch*, om dat hy zig even eens, als of hy geharnast was, vertoond.

Het is een zoort van zeer lekkere Pampus-Visch, hoedanig ook zyne gedaante en groote is.

Voor dwars over de kop, en over zyn bek en oog, tot aan 't lyf, loopen drie zwarte, en twee citroen-geele dwars streepen, een half stroo-breed, dat de laatste tusschen de eerste in staan. Deze loopen van boven na beneden, en na de derde ziet men weer zoo een Purpere, en dan weer een halve zwarte streep, die van de vin tegen 't lyf over een citroengeelen grond, een duim breed na boven, tusschen twee licht-Purpre streeken loopt, die te zamen als een lang ovaaltje tot ontrent het oog (dat ook Purperagtig, dog Steen-graeuw van appel, en met een witten stip in 't midden geteekend is) uitmaken.

Verder bestaat het gansch lyf uit zulke zwarte overlangze streepen, die tot aan 't agterlyf en den staart doorgaan; dog tusschen de zelve ziet men ook wat breeder overlangze streeken van zyn huid, die citroen-geel, en sterk alleen daar op, en niet op de zwarte streepen, geschubd is.

Agter boven en onder, werden de zelve met twee breeder zwarte wat gebogene dwars-streepen onderscheiden, in 't midden van de welke een citroen-geele smalle streep komt, die tot aan den staart, en van onderen met een breeden zwarten lang-werpig-ronden streek geteekend is; welke rondom eenen citroen-geelen zoom heeft, die na de staart dik is, en agter scherp toeloopt, zynde 't een de bovenvin (die nog een citroen-geel buitenvinneken heeft) en 't ander de benedenvin, die na de buiten-kant rood, en dan weer met een citroen-geelen rand, en zulke bollekens voor, bezet is.

De boven-vin, die zeer lang is, en wel drie vierde van den rug bedekt, vertoond als een Purper-roode zaag. Ook is de vin tegen 't lyf, en 't agterste van de staart, Purper-verwig; dog onder de vin tegen 't lyf heeft men een citroen-geel vinneken.

Midden aan den buik heeft hy vyf zwarte doorns. De steert nu heeft van voren na 't lyf toe vier breede dwarsbanden, en een smalle.

De eerste en de vierde zyn zwart, een stroo-breed, de tweede is Purperverwig, de derde en de vyfde zyn citroen-geel, dog de laatste is zeer fyn.

Ikan Sowangi Merah.

N°. 94. Vertoond ons de *Ikan Sowanggi Merah*, of *de roode Toover-Visch.*

Deze is afschuwelyk van gedaante, zeer groot van kop, als die van een grooten Olifant, zeer wyd van bek, (die van binnen, en ook wat verder na 't lyf, licht-Zee-groen, hoedanig ook zyn groot oog, dog wat sterker, met zyn geelen en zwarten appel is) en vol van roode streeken overal op zyn kop en lyf, welker grond geelagtig is.

Het lyf is ook vol geele schubben met roode omtrekken, en van de midden des zelfs na agteren toe is het, als of hy daar eenige vleugelen by een had. Onder tegen de buik vertoonen zich twee Zeegroene doorns, die schuins na voren toe steeken. Ook schynt hy beneden een geelen achter-vin te hebben.

De boven-vin is met negen zeer lange zwarte dikke doorns bezet, die zig boven op een vin vertoonen, die boven voor aan en beneden licht Purperagtig, en in 't midden verder boven Zee-groen is, dog die zich zoo wonderlyk opdoet, dat 'er na agteren toe nog een geele vin, en Zeegroene doorns onder, te voorschyn komen. De staart is licht-geel. Niemand durft die Visch eeten.

Ikan Gora.

N°. 95. Vertoond ons den *Ikan Gora*, of *de Gora-Visch.*

Dit is een Visch als een span-Baars, zeer goed van smaak; dog grooter van kop.

Hy is kleen van bek, die binnen in rood, hoe-

115
114
118
116
117

109
110
111
113
112

hoedanig men hem ook hier en daar op de kop, die schoon Zee-groen is, geteekend ziet.

Hy heeft een zeer groot Zee-groen oog, dat een zeer grooten breeden rooden buiten-kring, en een citroen-geelen appel heeft; met hoedanigen streek ook de kop van 't lyf, met een rooden daar tegen, onderscheiden is.

Zyn gansch lyf is, of met Purpre, of met Zee-groene overlangze streepen, gaande van de kop tot de staart toe, geteekend; dog van de rug af heeft men eerst een citroen-geelen met Zee-groene hoekjens als schubben, een stroo-breed, dan een fyne Purpre, dan weer zoo een citroen-geelen geschubden, dan een citroen-geelen tusschen twee Purpre, dan weer een citroen-geelen geschubden, daar na weer een citroen-geelen tusschen twee fyne Purpre als bevorens, dan een citroen-geelen, dan een Zee-groenen tusschen twee Purpre, dan een citroen-geelen tusschen twee Purpre, daar na een citroen-geelen geschubden tusschen twee Purpre, dan weer een citroen-geelen zonder schubben tusschen twee Purpre, en dan nog twee zulke geschubde citroen-geelen, en in 't midden der zelve een Purpren.

De boven-vin is als een groot Zeyl, of als een vlag vol groote doorns, die onder en boven licht-Purperverwig en in 't midden wel eens zoo breed citroen-geel is, hebbende onder en boven agter aan nog twee zeldzame korte half-ronde vinnen; die boven Orangie van grond zyn, welke boven met een Zee-groenen en beneden met een Purpren zoom bezet zyn; dog die beneden-agtervin heeft voor aan een groote Zee-groenen doorn, en dan een dunner Purpren, hoedanig hy ook rondom gezoomd is, dog de grond der vin zelf is citroen-geel.

De vin tegen, en die onder 't lyf, zyn Purperagtig, en de staart, die zich tweekluftig, als die van een Schaarvogel, vertoond, is wel zoo licht van Purper. Dit is een schoone Visch van verwen, en teekening.

N°. 96 Komt ons den *Ikan Marasaoli*, of *Marasaoli's Visch*, voor, alzoo na een zeker *Ternataanschen Goegoegoe*, of eersten Dienaar van Staat, die ze zeer geerne om de lekkerny at, genaamd.

Hy gelykt wel na een kloeken Spiering, hoedanig hy van lengte, dikte, en kop is.

De grond van de kop is licht-appelbloessem, zynde met veel Zee-groene halve Maankens, van hoedanigen verw ook de bek van binnen is, geteekend.

Het lyf is sterker van appelbloessem, zynde boven en beneden, van de kop tot de staart toe, met 17 zulke vierkantjes (die met een witte streep onderscheiden, en afgeperkt zyn), en in 't midden met zoo een breeden Orangien overlangzen streep tot aan de staart toe, op welke laatste zig ook 7 a 8 Zee-groene bollen vervolgens in de lengte nevens een vertoonen, vercierd.

De kop is van 't lyf door een appelbloezeme streek afgescheiden.

De vin tegen en onder 't lyf voor is rood. De boven-vin is wat gedoornd met roode doorns, verder Zee-groen van grond, en na agteren toe als een smalle vlag, die Zee-groen, rood, en onder citroen-geel is. De agter-vin beneden is Zee-groen in 't midden, en citroen-geel aan wederzyden, en zoo ook de twee tanden, die 'er by staan.

Zyn oog is Orangie, met een citroen-geelen kring.

De staart bestaat voor aan uit een Zee-groen ovaal waar, om een smalle roode, en daar na een lichte Purpre breede half-rond-gaande band, (die met vier bollen bezet is) loopt, waar toe dan een Purpre staart met zwarte graatjens, die aan weerzyden breed, en in 't midden aan de buiten-kant smal is, volgt.

N°. 97. Geeft ons den *Zee-Jager* te zien, een keurlyke Visch van smaak, van groote en gedaante byna mede als een Baars; dog ongemeen schoon door zyne mengeling van verwen. De Zee-Jager.

De kop vertoond zig licht-appelbloessem van verwe, dog onder, daar hy 't lyf afscheid, is hy rood, welke hier en daar met kleene schubbetjens, gelyk het geheele lyf met groote, op een schoone Zee-groene huid bedekt is.

Over 't lyf loopen in de lengte, van den kop tot de staart toe, vyf citroen-geele, en vier Hemels blaeuwe overlangze streepen tusschen de zelve.

Ook is de vin tegen 't lyf citroen-geel, en boven aan 't lyf Hemels-blaeuw.

Gelyk hy een fraey kopje, en een net kleen bekje heeft, alzoo is hy ook van een schoon Zee-groen oog, met een donker zwarten citroen-geelen appel, en een Hemels-blaeuwen buiten kring voorzien. Boven 't oog, tusschen den bek, en de boven-vin, vertoond zig als een half rad met zyn Hemels-blaeuwe, en citroen-geele vellingen, die tegen de kop boven breed staan, en na 't oog smal uitloopen.

Beneden de kop hangt een baardje, en onder de voor-vin ziet men twee licht-Zee-groene tanden, en wat lager nog twee, na welke zig de agter-beneden-vin als een vlag, die onder Purper, in 't midden citroen-geel, en aan de buiten-kant schoon Zee-groen is, vertoond.

De boven-vin heeft voor aan 4 a 5 citroen-geele doorns, en daar na doet de zelve zig ook als een lange breede vlag,

die boven licht-Purper, dan Hemels-blaeuw, dan citroen-geel, dan Zee-groen, en dan weer Hemels-blaeuw is, op.

De ſtaart is twee-kluftig, en licht-Zee-groen van verwe.

De groene Tooveraar. N°. 98. Vertoond ons *den groene Tooveraar.* Dit is een zagt lekker kleen Viſchje, byna als een Spiering, zynde licht-Zee-groen en citroen-geel van kop, rood van doorns, als ook van voor-vin tegen 't lyf, en ook van ſtaart, die twee-kluftig, even als de vorige is.

Het oog is rood, met een citroen-geelen appel op een citroen-geelen grond.

Het geheel lyf, tot aan de ſtaart toe, is ſterk Zee-groen, zynde met zes a zeven citroen-geele na voren gebogene fyne dwars-banden, die een duim-breed van een ſtaan, onderſcheiden.

De boven-vin vertoond een lange ſterk-gedoornde vlag, die onder en boven Hemels-blaeuw, en in 't midden citroen-geel is; dog na den agterſten doorn vertoond 'er zig een, wel eens zoo lang, als de andre, en daar na ziet men, gelyk te voren, hier ook eerſt een citroen-geele, en dan een Hemels-blaeuwe verdeeling, die zoo tot zes toe, dan een citroen-geele, dan een Hemels-blaeuwe, tot 't einde toe vervolgen. En zoodanig is ook de vermengeling van verwen der agterſte beneden-vin, die voor rood, dan citroen-geel, dan Hemels-blaeuw, dan weer geel, Hemels-blaeuw, en rood is.

De Dubbelſtaart. N°. 99. Doet ons den *Dubbel-ſtaart* zien. Dit is een groote Viſch van lengte, als een groote Schelviſch, groot van kop, die een ſcherpe ſnuit, en een bek heeft, die van binnen citroen-geel, en dan Hemels-blaeuw, en met een rooden buiten zoom bezet is.

Zyn oogen ſtaan zeer dicht by een, zynde groot, en rood, Hemels-blaeuw, breed van buiten-kring, en wit van appel, met een zwarte ſtip.

Het ganſch lyf en de kop over is de grond ſchoon Zee-groen, en citroen-geel, zeer ſterk, gelyk de kop, met roode trekken, en eenige kleene roode; dog 't lyf vol groote zulke ſchubben geteekend.

Midden op den rug, tegen de boven-vin aan, vertoond zich een ſtreek van twee duim-breed, die Orangie-verwig met een rooden omtrek na het lyf toe, en gelyk als met twee halve kringen, die in de lengte tegen een ſtaan, geteekend is, en aan die zelve kant, tegen de ſtaart aan, heeft men nog zoo een Orangie ovaal, dat een duim breed lang, en een groote ſtroo-breed dik is.

De boven-vin, die 14 lange citroen-geele doorns heeft, vertoond een breede vlag, die boven rood, en beneden Hemels-blaeuw is, waar na agter aan boven nog een kleene citroen-geele vin tot aan de ſtaart volgd.

De vin tegen 't lyf is ook Hemels-blaeuw, dog boven aan met een rooden omtrek; ook is de buik Hemels-blaeuw.

De beneden-vin agter heeft mede lange roode doorns, vertoonende verder ook als de gedaante van een vlag, die aan 't lyf citroen-geel, en ook zoo van buiten-zoom (als of 't halve Maantjes waren) dog midden in Hemels-blaeuw is.

De drie-kluftige ſteert vertoond zich zoo, dat men eerſt een behoorlyke grooten twee-kluftigen ſtaart, die Hemels-blaeuw, en aan de buitenkant met een roode zoom bezet, en aan de einden zeer ſcherp is, ziet, en uit het midden van die Hemels-blaeuwe, ziet men dan nog als een andren Zee-groenen ſtaart, die met de andre ſtaart als een halve Star vertoond, te voorſchyn komen.

Het is een ſchoone, harde, blanke, en vette Viſch; dog die men zeer weinig ontmoet.

De Capitein Zaeger. N° 100. Vertoond ons den *Capitein Zaeger*, alzoo na de zaag, die hy op zyn kop voerd, genaamd.

De kop van dit Viſchje, is als die van een Boſch-Verken, zynde citroen-geel van ſnuit en neus, tot boven by den hoorn, die zig by zyn zaag vertoond. Op 't voorſte deel van den kop, die licht-Zee-groen is, vertoonen zig verſcheide overlangze Zee-groene en citroen-geele ſtreeken met kleene roode ſchubben, en ſtippels.

Zyn oog is rood, de omtrek, en de appel citroen-geel, en de buiten-omtrek mede rood, hoedanig ook de vin tegen 't lyf, die zig bloed-rood vertoond, is.

De hoorn op zyn kop, die een lid van een pink lang is, ſtaat na voren gebogen; dog de zaag, die ruim nog eens zoo lang is, na agteren toe, na welke kant zy ook getand is. Deze beide, en de ſtaart, zyn Hemels-blaeuw van verw.

Het ganſch lyf is citroen-geel, met veel Zee-groene Eilandekens 'er op gezaid; ook eindigd het lyf met een Citroen-geelen breeden band, met ſmalle roode zoomen, en dan volgd de Hemels-blaeuwe ſtaart, die vol is; dog die zig agter als een halve Maan vertoond.

De boven-vin is gedoornd, hebbende boven een ſmallen, beneden een breeden Purperen overlangzen band, en in 't midden 'er zoo een, die ſchoon Zee-groen is, beneden is ook een lange gedoornde vin, die geheel Zee-groen van grond, dog rood van doorns is, hoedanig ook de bovenſte zyn.

Dit Viſchje is zeer vet en lekker, en werd van de Kenders ſterk gezogt; dog het

het valt 'er niet veel, anders was 't niet te betalen.

N°. 101. Vertoond ons *het Vraatje*, een kleen; dog zeer sley Vischje, dat byna noit genoeg heeft.

Het is van groote als een Spiering, dog dikker van kop, en voor-lyf.

De bek, en de grond van 't onder-lyf, is citroen-geel, hoedanig van verwe ook alle de vinnen, en de staart, zyn, dog de laatste is vol fyne zwarte graaten en aardig met een rooden lyst omzoomd, die als een leggende M. tegen 't lyf uitmaakt, hoedanigen overlangze streep ook van de kop tot de staart loopt.

Het onderlyf alleen is vol Zee-groene schubben op een citroen-geelen grond; maar de kop (die met een rooden streek van 't onder-lyf onderscheiden is) en 't boven-lyf, zyn schoon-Hemels-blaeuw, en langs de rug, van de kop af na den staart toe, vertoonen zich negen roode bollekens, een weinig kleener als zyn oog, dat ook rood, en citroen-geel van appel is.

De boven- en onder-vin zyn licht-blaeuw gedoornd; dog de bovenste is nog wel eens zoo lang, als de benedenste.

Het is een zoet lekker Vischje; maar het komt weinig voor.

N°. 102. Doet ons de *groene Zaeger*; een Visch, die wel een kroppers-Doffer van voren gelykt, en wel ander halve voet groot is, zien.

Deze heeft een bek, als een Trompetters mondstuk; dog die zeer kleen, met scherpe tanden voorzien, voor aan rood, en agter in zwart, dog ook rood van omtrek is.

Het voorste deel van den dikken kop is schoon Orangie, boven van zyn rug af tot aan zyn Purpere zwart-gestippelde wamme, hoedanig van verwe ook een deel van zyn buik, omtrent recht onder in 't midden, is.

Zyn geheel lyf (dat zeer dik, en als opgeblazen is) vertoond zich schoon Zee-groen, zynde met 19 zwarte bollekens op dien grond over 't geheele lyf, en nog twee op 't Orangie van den buik, aan welkers beneden-kant zig iet roods vertoond, bezaeid. Over 't lyf loopt een zwartagtige streep, een half stroo-breed, van de kop tot de staart toe, hoedanig ook de binnen-omtrek van het Orangie deel van de kop; en de buik, als ook dat van de wamme met die van den rug en den buik is; loopende daar boven, en niet beneden langs het Orangie henen.

Het oog is hoog-Zee-groen, en wit van appel, die zwart van stip, gelyk de buiten-kring van 't oog breed, en bloed-rood is.

Op zyn rug heeft hy een groote zaag, die wel een groote vinger lang, wat na agteren gebogen, van buiten Orangie, van binnen bloed rood, en ook daar met scherpe licht-Zee-groene tanden bezet; en boven aan zeer spits uitloopende; dog onder wel een vinger breed, en allengskens na boven toe als een Olifants-tand is. Op het Orangie van dien tand, of zaag, staat beneden een groote, en vervolgens nog zes kleener roode bollekens.

Tusschen de zaag en boven-vin (dat een bloed-roode vlag met Orangie in 't midden is) vertoonen zig eerst drie korte Zee-groene doornen, dog daar na aan de vin zelf nog agt diergelyke, die nog wel eens zoo lang zyn.

De beneden-vin, die citroen-geele groote doorns heeft, vertoond ook een bloed-roode vlag, die Zee-groen van binnen is.

De vin tegen 't lyf is Orangie; dog boven aan bloed-rood en Purper.

De staart is door een breeden Orangien band met bloed-roode zoomen van 't lyf afgescheiden, op welke vier wat kleener zwarte bollen, dan de vorige, op een rey naast een, dicht by de onderste zoom staan, terwyl zig by de boven-zoom van die band als fyne zwarte graatjens vertoonen.

De staart zelf is vol, licht-Zee-groen van verw, en agter byna, als een halve Maan.

Dit is een byzonder goede, dog zeer zeldzame Visch.

N°. 103. Levert ons de *bruine Dolfyn* uit, een Visch, die niets ter Wereld van den *Ikan Focki*, N°. 63. beschreven, in verwe, lengte, en fatzoen, dan alleen daar in verschild, dat hy ongelyk grooter van lyf, en veel grooter en breeder van boven-vin is, die zich als een groot lang zeyl vertoond, en ook, behalven zyn lange doorns, een licht-Zee-groenen zoom heeft, die zig ook aan 't einde van zynen staart als een groote half-Maanswyze fraanje vertoond.

Ook heeft hy een ronder kop, een rood oog met een witten kring, en een zwarten appel zonder een witte stip 'er in. Beneden aan den kop, ontrent de scheiding, vertoonen zich ook veel meer Zee-groene streeken, en onder aan den buik twee (in de plaats van eene) Zee-groene vinnen, behalven dat zig ook, even boven die onderste vin, een bloed-roode halve ovaale streek vertoond.

Het boven-lyf van dezen Visch is ook, lichter van grond, als 't onder-lyf, en met een flaeuw-Zee-groene en donker bruine watering geteekend, welke men ook op het middel-deel van de staart zoo ziet.

Van smaak is hy even eens, als de *Ikan Focari*.

N°.

De Zee-kap.

N°. 104. Vertoond ons de *Zee-kap*, een Visch van gedaante, lengte, en smaak, als een Harder; dog vry vetter, en aangenamer.

Zyn kop, lyf, staart, en vinnen, zyn licht-Zee-groen, dog de vinnen en staart wat donkerder van verw.

Zyn oog is wit, den appel zwart, de buiten-kring bloed-rood, en breed, van welke laatste verw men ook iets ovaals boven de beneden agter-vin, die, gelyk ook die boven-vin, zeer smal, maar lang is, verneemd.

Aan 't beneden deel van de kop, by de kieuwen, vertoond zig een breede, lichte, roode, streek, gelyk ook voor aan de vin tegen 't lyf, en nog tusschen de kieuwen en 't oog, eenige rood-hairige streeken zyn.

Het lyf van dezen Visch is, van de kop af tot de staart toe, vol zwarte fyne opstaande ruiten; ook loopt zoo een fyne zwarte streep van de kop tot den staart, die vol, en met een fyne zwarten zoom, half-Maans-wyze, bezet is.

De groene Konings-Visch.

N°. 105. Vertoond ons de *groene Konings-Visch*, die van de bevorens beschreven *Konings-Visch* niets, dan dat de kop, en 't lyf van deze flaeuw-Zee-groen en ros, door een gemengeld, en als gewaterd van verwe zyn, verschild.

Ook zyn al de vinnen en de staart schoon-Zee-groen met zwarte graaten, en zoo is de boven-vin met pek-zwarte doorns bezet.

Men verneemd hier ook tusschen de boven-vin en den staart, agt halve zwarte, en beneden daar ook thien zulke bollen tot aan den staart, en boven de naaste onder-vin na de staart, ziet men mede iet bloed-roods, dat ook de verw van den breeden kring rondom zyn wit oog met een zwarten appel, gelyk ook de kop zoo mede van 't lyf onderscheiden is.

De geele Papegaey.

N°. 106. Vertoond ons de *geele Papegaey*, een groote Visch, die als een Babara, en welkers algemeene grond-verw schoon citroen- en Goud-geel door een gemengeld is; dog de boven en onder-agter-vinnen zyn licht citroen-geel.

Hy heeft een grooten dikken Papegaeys-bek, die vol tanden, en van binnen bloed-rood, gelyk ook de kring om zyn citroen-geel oog, dat een zwarten appel heeft, is. De kop werd door een Hemels-blaeuwe streek by de kieuwen van 't lyf afgescheiden.

De vin tegen, en daar onder 't lyf, is Purper-verwig, dog die bovenste tegen 't lyf aan Hemels-blaeuw.

Langs den bek, en wat lager, als ook onder 't oog, daar ter zyden, en 'er boven, ziet men verscheide lange en korte licht-Zee-groene streeken, zoo een hartje ook beneden, en daar een, dog boven aan verscheide groene bollen, en beneden de boven-vin als drie lange en twee korte trossen van licht-Zee-groene afhangende bladen, die byna tot den buik toe gaan; behalven dat men tegen den staart aan nog drie zulke kleene trossen, en langs den buik ook by de onderste beneden-vin nog hier en daar zulke bladen en bollekens verspreid ziet.

De boven-vin is als een lang-werpige ronde vlag, waar in zig veel zeer donker-citroen-geele doorns op een licht-citroen-geelen middel-grond vertoonen, die boven met een Hemels-blaeuwen zoom van een stro-breed gedekt, en beneden, als ook van den eersten doorn af (die sterk Hemels-blaeuw is, en alleen scherp uitsteekt) van eyen zulken onder-zoom (die zich wat flaeuwer van verw vertoond) voorzien is.

Zoodanig is ook de agterste onder-vin; dog pas half zoo lang, in 't langwerpig rond met een Hemels-blaeuwen zoom bezet, die een halve stroo-breed, en met zwarte en Orangie-agtige graaten, die zig op een citroen-geele grond vertoonen, bezet is.

De staart vertoond zig fraey groot, vol, en Goud-geel; dog wat donkerder door zyn graaten, en aan 't einde met eenen lyst van lood-verwige langwerpige bollekens omzoomd.

Men kan geen schooner Visch in 't Water zien, vermits zig de zelve als 't heerlykste Goud, dat men zien kan, vertoond, waar tegen het Purper en Hemels-blaeuw van de vinnen, en die licht-Zee-groene trossen met bladeren ongemeen fraey en sterk afsteeken; dog is hy schoon van verw, hy is niet min heerlyk van smaak, en hy is zoo groot, zoo schoon, zoo blank, zoo vet, en egter zoo vast van Visch, dat men een Prins, zoo om hem levend te zien, als om die te eeten, 'er op noodigen mag.

N°. 107. Geeft ons den *Ikan Moeloet Bengkoe*, of *de Scheef-bek*, te beschouwen. Ikan Moeloet Bengkoe.

Dit Vischje is kleen, maar reyn, byzonder zuiver, lekker van smaak, en als 't Patrysje van de Zee.

Het heeft een aardig kleen kopje, en scherp voor-uitstekend bekje, Orangie-agtig, gelyk de kop citroen-verwig is. Op 't neusje vertoonen zich twee zwarte stippen.

Zyn oog is licht-Zee-groen, dog den appel citroen-geel, met een pek-zwarten stip in 't midden.

Het geheel lyf vertoond als een geschubd Zee-groen Harnas, dat van 't midden af tot den staart toe allenskens versmalt, zynde in 't midden overlangs, van de kop af tot de staart toe, met een witte

123.
122.
121

127.
124.
120
125

witte ſtreep geteekend; dog daar dit Harnas verſmalt, na boven en beneden ter linker zyde, en na beneden ter regter zyde, vertoonen zich als drie langwerpige citroen-geele half-ronden tegen dat Harnas aan, die weer met een Orangie zoom daar van onderſcheiden zyn; dog na de kant van de kop toe werd het van de zelve door een licht-Zee-groenen halven kring onderſcheiden.

Langs de rug, onder de boven-vin en langs de beneden-agter-vin, loopt mede een breede Orangie ſtreek- of zoom, langs het citroen-geel deel van 't lyf.

De boven-vin is licht-Zee-groen, met eenen Orangie en citroen-geele overlangzen zoom in't midden; dog voor na den kop toe is dat geheel Zee-groen, met twee gras-groene tanden, die zwart van omtrek zyn, 'er in.

De onder-vin agter is ook ſchoon Zeegroen; dog de vin tegen 't lyf donker Hemels-blaeuw, en de ſtaart Orangie, en twee-kluftig.

Onder tegen 't lyf, by de ſtaart, vertoonen zig ook drie a vier citroen-geele doorns.

N°. 108. Leverd ons den *Ikan Makare*, of de *Makare-Viſch*, uit, die van lengte en dikte, byna als de *geele Papegaey*, N°. 106. beſchreven, dog zonder Papegaeys-bek is, gelykende zyn licht-blaeuwen kop wat meer na een Dolfyns-kop, zynde de zelve hier en daar met donker Hemels-blaeuwe ſtreepen en ſtippen geteekend; ook is hy met een licht-rooden ſtreek van zyn citroen-geel lyf afgeſcheiden.

Het boven-lyf van dezen Viſch is van de zelve verw en teekening, als de kop, tot aan de ſtaart toe; uitgenomen dat men hier en daar aan den rug, onder beide de vinnen daar, drie ſmalle ſtreeken van dat citroen-geel ziet uitſteeken, hoedanig zig dan 't lyf aan weerzyden van de vin tegen 't lyf met een breeden, als ook voor de zelve met een ſmallen ſtreek, (die tot aan de buik, en, verder na de ſtaart toe, tot de agterſte beneden-vin ſpits uitloopt) citroen-geel vertoond; dog pas boven de benedenſte agter-vin loopt een ſmalle wit-appelbloezeme ſtreek, tot aan de andre zyde des ſtaarts boven tegen de rug, zynde die ſtreek ontrent een ſtroo breed, tegen den wel ken aan zig zulk een Hemels-blaeuwe zoom langs de zelve ook tot aan de andre zyde van den ſtaart, en ook langs het flaeuwer Hemels-blaeuw van het bovenlyf van dezen Viſch, vertoond.

Van binnen in zyn grooten bek is hy licht Purper-verwig, hoedanig ook de verw van de vin tegen onder 't lyf, en van den rood-gedoornden boven-vin is, welkers doorns groot zyn, en welkers grond zich vol zwarte ſpikkels vertoond.

Het oog is bloed-rood, hoedanig ook de vin tegen, en onder 't lyf, boven aan tegen 't lyf is, en van welke verwe men ook iets beneden aan den buik, by die enkelen doorn boven de agterſte beneden-vin verneemd.

De omtrek van 't oog is licht-Hemels-blaeuw, de appel wit, en deze heeft een zwarte ſtip in 't midden.

De wamme is ook zeer zwart, tot aan de vin tegen 't lyf aan.

De agter-vinnen, boven en beneden, zyn langwerpig rond, zeer licht-Hemels-blaeuw van grond, na binnen toe zwart, en na buiten toe rood van zoom.

Ook is de ſtaart ſchoon Hemels-blaeuw van verwe, dog wat donkerder door de graaten, hoewel hier en daar ook met een flaeuw wit gewaterd, en vol.

Dit is ook een zeer goede Viſch tot ſpyze; maar zoo lekker niet, als de geele Papegaey.

N°. 109. Vertoond ons den *Ikan Boelan Bahroe*, of *de nieuwe-Maans-Viſch*, zoo na de ſchoone Zee-groene groote nieuwe Maan, die hy in zyn donker-Purpere en zwart-gewolkte ſtaart vertoond, genaamd. Ikan Boelan Bahra.

Het is een zeer lekkere Viſch, groot en rood van kop, en dik van lyf; maar zeer kleen van bek, die ook zoo lichtrood, als de kop is, over welke verſcheide Zee-groene gevlamde ſtreepen na beneden toe loopen.

Zyn kleen oog vertoond zig leververwig, en den appel, die met een witte ſtip geteekend is, zwart.

Het lyf is Orangie-agtig, en met thien overlangze ſtreepen, die pas een halve ſtroo breed zyn, en die van den kop na den ſtaart loopen, onderſcheiden.

De buik by de wamme is Steengraeuw, en loopt zoo een vinger-breed tot tegen den ſtaart, daar die ſtreek ſmaller werd, voord, maar onder de wamme vertoond zich als een halven lever-verwigen bol, met 't rond na boven, en met zwarte ſtippels. De vin tegen 't lyf is flets-groen, en met zwarte graaten; dog de onder-vin, daar by die halve bol, is bloed-rood; maar de eerſte breede doorn des zelfs Hemels-blaeuw, van welke verw ook de buik, even voor by die vin, met een kleenen ſtreek, en dan weer een weinig rood is.

De boven- en onder-vin (die beide na agteren ſtaan) zyn licht-Zee-groen; dog de bovenſte is langer en breeder, dan de onderſte.

N° 110. Vertoond ons den *Lacciwa-Viſch*, die wonderlyk van bek en kop, maar egter zeer goed van ſmaak, en aangenaam van Viſch is. Ikan Lacciwa.

De

De bek ſtaat als met een halve Maan open, zynde gelyk ook 't geheel lichaam, de kop (ontrent welke twee kleene Purpre bollekens wat van een ſtaan) ſtaart, vinnen, en alles heerlyk Purper-verwig; dog alle de vinnen (uitgenomen de gedoornde, die lichter Purper is) de rug, de ſtaart, en de kop boven, zyn wat donkerder, als den bek, 't lyf, en de gedoornde vin.

Het oog is ook donker-Purper met een blaeuwen, en dan weer een breeden zwarten kring, die vry groot, gelyk den appel pek-zwart, en met een witte ſtip van binnen is.

De Locki Laoet Jang Hidjoe.

N°. 111. Vertoond ons de *Lokki Laoet Jang Hidjoe*, of *het groen Zee-Kreeftje*.

Het is even eens, als dat wy N°. 50. beſchreven; dog 't verſchil is alleen daar in, dat de hoofd-grond van 't lyf hoog-Zee-groen, en de verdre teekening van de voorſchâren hoog rood, en van de agter-vinnen ſchoon zwart is, die met een graeuwen geſtippelden omtrek, en met aardige vermilioen-roode fraanje omzet, hoedanig ook de voorvinnen, aan welke ook wat Zee-groen komt, zyn.

Midden op 't lyf vertoonen zig ook, als 't ware, negen halve na agter gebogene boogene, tuſſchen ieder van welke zig een rood bolleken vertoond.

In de buik zyn ook zes Orangie verdeelingen, die zwart-geſtreept, ontrent als de nagel van een pink, en onder geſtippeld zyn, hoedanige ſtippels ook langs alle de dwars-bogen na buiten loopen

Men ziet na 't voorlyf onder ook verſcheide lange pooten, als die van een Haan, en aan de andre zyde drie korte, zynde graeuwagtig. Het is een luſt, om dit Kreeftje in 't Water te zien.

Moeloet Bezar.

N°. 122. Doet ons den *Moeloet Bezâr*, of de *Groot-Smoel*, op. Een ſchoone groote en lekkere, hoewel een zeer wanſtaltige Viſch.

De kop is even eens, als die van een groot *Hollands* Verken, zeer lang en dik, licht-rood van verw, vooren onder; dog agter aan meeſt na de boven-kant by 't oog donker-graeuw en flaeuw-Zee-groen, als ook vol zwarte kleene ſtippels; die zig ook in menigte op den geheelen kop vertoonen.

De bek is van vier ſcherpe tanden voorzien, zynde de zelve na boven toe, gelyk ook de ſnuit, citroen-geel, hoedanig ook de vin tegen het lyf is. Zyn oog is bloed-rood, en de appel wit met een zwarten ſtip geteekend.

Zyn ganſch lyf, ('t geen als dat van een *Jacob Ezertzen* geſchubd, dog vry dikker is) heeft een verwe, die ten deele lever-verwig, ten deele flaeuw-Zee-groen, en met wat ros gemengd is. De onder-vinnen zyn rood; dog de boven-vin vertoond eèn ſchoone breede vlag, die boven heerlyk Zee-groen, met een rooden ſtreek in 't midden, dan weer Zee-groen, en dan van de zelve verwe van 't lyf, als dat van een lever, en die daar alleen maar, dat zeer fraey ſtaat, geſchubd is.

De ſtaart vertoond ons als 't ware vyf roode lange vederen, tuſſchen welke in zich zoo veel andre citroen-geele vertoonen; dog de bovenſte na buiten is rood, en de onderſte na buiten citroen-geel.

Ook is de ſtaart met een ſmallen Zee-groenen band van 't lyf afgeſcheiden. Dit is een groote Zee-Snorker, die als een Verken, daar hy vry wel na gelykt, knorren kan:

N°. 113. Leverd ons uit, den *Mata Bintang Hidjoe*, of *groene Star-Oog*. Een naam, die hy na de Zee-groene Ster, die zyn oog vertoond, draagt. M[...] Bint[...] Hid[...]

Een wonderlyke ſchoone vertooning doet deze Viſch: Want hy heeft een kop als een Olifant, die ſchoon-rood, vol Zee-groene blokjens, en citroen-geele bollekens, rondom de Star van 't oog bezaeid, zeer dik van neus, en zeer groot van bek is, waar in zich vier ſcherpe tanden vertoonen. Van binnen vertoond zich die Zee-groen; dog de omtrek des zelfs, is ſchoon citroen-geel.

Zyn oog is licht appelbloezem, Zee-groen van kring, en citroen-geel van appel, om welk oog zig een groote Zee-groene Star van een grooten glans vertoond.

Het ganſch lyf is licht-Goud of citroen-geel van verw, en zelf de ſtaart al mede, op welk lyf en ſtaart zig dan vervolgens agt Zeegroene breede dwars-banden (die roode zoomen hebben) zoodanig vertoonen, dat zich tuſſchen ieder weer zeven citroen-geele van de zelve breedte opdoen, zynde de buitenſte band van de ſtaart Zee-groen, dog van buiten met een fynen zwarten zoom bezet. Ook vertoonen zig op al de Zee-groene banden als zwarte Slangetjes, met ettelyke zwarte bollekens 'er tuſſchen, zommige 'er onder, of 'er boven, ook 'er nevens, en op de langſte banden van beide de zoorten wel wat meer; dog op de twee geele banden ziet men op ieder, boven tegen den rug, een grooter rooden bol, uitgenomen in den onderſten, die een deel van den ſtaart uitmaakt.

De boven-vin is vol doornen (die citroen-geel zyn) vertoonende verder een groote vlag, waar in de vlammen van een Verkeer-bord als tegen een ſtaan, die onder rood, en boven licht-Purper-verwig zyn, ſtaande op de onderſte citroen-

troen-geele bollekens; dog in de bovenſte ook zulke, maar om de andre vlam dan en citroen-geel bolleken, dan weer in een andre vlam zoo een hartje vertoonende. Ook is de onderzoom van die vin lood-verwig, en loopt zoo agter aan ook op.

De verdre vinnen zyn mede Loodverwig; dog die tegen 't lyf is rood, en de breede onderſte vin, na agteren tegen 't lyf, heeft een rooden zoom, die aan den agterſten doorn na den ſtaart toe ook rood uitloopt, terwyl de andre graaten zwart en fyn zyn.

Het is een heerlyke Viſch van ſmaak, wonderlyk ſterk van verwen tegen een afſteekende, en hy is wel twee voeten lang, daar beneven ook na maten van dien, inzonderheid voor, vry dik; maar men ziet hem zelden.

voe- N°. 114. Geeft ons den *Wawoelang* te zien. Dit is een Viſch, als een ſpan-Baars, zeer lekker van ſmaak, en zeer blank en vaſt van Viſch.

Hy is wat groot van kop, die, gelyk de geheele Viſch, ſchoon licht- en byna vermilioen-rood; terwyl 't lyf met zeer veel witte dikke dwars-Slangetjens, en andre lange teekenen, en hier en daar met zulke ſtippen geteekend is.

Zyn oog is Zee-groen, en heeft een zeer breeden rooden, en dan weer een fynen zwarten buiten kring, waar door 't zig vry groot vertoond; dog den appel is zwart, met een witte ſtip 'er in.

De boven-vin voor is gedoornd; dog de agter boven- en beneden-vin loopt lang-werpig rond.

in F:om t. N°. 115. Geeft ons de *Ikan Waccom Laoet*, of *de Zee-Waccom-Viſch*, te zien.

Deze is als een groote *Jacob Evertzen*, dog wat dikker van lyf, als ook wat anders van kop; en zeer goed van ſmaak.

De kop is donker-Zee-groen, met kleene roode ſchillen bezet. De bek is redelyk groot, van binnen rood, en verder van omtrek, en beneden, tot aan de ſcheiding des kops van 't lyf, graeuwagtig.

De neus loopt wat gebogen op, tot den rug toe, die hooger oploopt; dog die daar met een breede Zee-groene ſtreek van 't boven-lyf afgeſcheiden werd. Het oog is rood, zeer groot en breed, den appel Zee-groen, en zwart, en de ſtip ook Zee-groen.

Het boven-lyf is Hemels-blaeuw, zynde met een donker-Hemels-blaeuwe ſtreep (die by de rug begind, en dan van den kop tot den ſtaart loopt) van 't beneden of middel-lyf geſcheiden, beneden 't welke zig dan de buik licht-rood vertoond.

Het boven middel- en onder-lyf is vol ſchubben, als bollekens, die op de twee boven-deelen Hemels-blaeuw (dog boven veel lichter van verw) en op den buik rood zyn.

De vinnen tegen en onder 't lyf zyn rood. De boven-vin is ſterk gedoornd, en citroen-geel, dog de agterſte ondervin is kleen, en donker-geel. De ſtaart is Hemels-blaeuw, en flaeuw-Zee-groen gemengeld, en twee-kluftig.

Dit is een ſchoone Viſch in 't Water.

N°. 116. Vertoond ons de *Doewing-Viſch*, dat een zoorte van een *Pampus-Viſch*, en zoo mede van ſmaak; maar die zeer aardig van teekening is. Ikan Doewing.

De kop is als een kleene Oſſe-kop, Steen-graeuw van verw, gelyk ook de grond van 't ganſch lyf is; dog met een aardige breede zwarte dwars-ſtreep midden over de kop, en voor by het oog henen geteekend.

Den bek (die met eenige tanden voorzien is) vertoond zig als die van een Vogel, zynde citroen-geel van binnen.

Het oog is wit, hebbende een breeden lever-verwigen kring, en een zwarten appel met een ſtip, als de buiten-kring, in 't midden.

By de afſcheiding van den kop, die zich zwart vertoond, is mede een kleene geſtippelde ſtreep, met zwarte ſtippels, hoewel die ook lever-verwig is.

Op het Steen-graeuw lyf vertoond zig een zeer breede ſchuinze zwarte ſtreek, die van den vin tegen 't lyf tot aan 't agter-eind van den boven-vin loopt.

Tuſſchen die zwarte ſtreek, en tuſſchen den kop, ziet men drie ſmalle citroen-geele ſtreepen, die van den boven-vin ſchuins af na den wamme, of voor by 't oog loopen, zynde boven ieder een vinger-breed van een geſcheiden; dog beneden dicht by een gevoegd.

Van de voornoemde zwarte breede ſtreep loopen ſchuins af na de achterſte vin agt zwarte ſtreepen, ieder een ſtroo-breed, waar tuſſchen negen zulke Steen-graeuwe andre ſtreepen van de zelve breedte zich vertoonen, om dat zig nog een negende zwarte ſtreep boven alleen als een Winkel-haak opdoet, die boven langs den rug zoo vervolgd, en dan nog wel ander halve vinger lang buiten den Viſch zoo breed, even als of 'er een Aal aan vaſt was, die aan 't einde tot den helft toe Orangie-verwig is, voord gaat.

Buiten die zwarte ſtreepen op 't lyf vertoond zig dat verder boven, onder, en agter (uitgenomen de voor-buik, die enkel Steen-graeuw is) Orangie-verwig, zynde langs het Steen-graeuw lyf, en de zwarte ſtreepen; met een fyne zwarte ſtreep, die over dwars gaat, afgeſcheiden, op welk Orangie agter-deel van dien Viſch

Visch zich boven een zwart, als of 't een schoppen-aas was, vertoond.

De vin tegen het lyf is blaeuw, Zee-groen, zwart, en rood, en zoo vertoond zig ook, die 'er onder, dewyl de boven-vin vol doornen (die in 't midden het dikste en 't langste, en alle citroen-geel zyn) en licht-graeuw van verw is.

Het Orangie-agterlyf heeft mede een schoonen smallen zoom van een half stroo-breed, en boven aan, gelyk ook onder, als fraanje; dog in den ondersten vin komt tusschen het zwart en die fraanje nog eerst een citroen-geele, en dan nog zoo een Zee-groene half ronde streek.

De staart is na 't lyf toe het smalste, pas een duim breed, en Orangie-verwig ontrent anderhalven duim breed, daar hy reeds wel eens zoo breed als voor aan is, gelyk hy allenskens na agteren toe ook al breeder werd.

Dan vertoond zig een dwars-band van kleene Zee-groene langwerpige halve bollekens, met het rond na 't lyf van den Visch. Daarna een Steen-graeuwe band een stroo breed, op welke drie drie-hoekjens zyn geteekend. En wat verder een licht-Purpre band van die zelve breedte, tusschen twee zwarte smalle zoomen, met vyf zulke bollekens, zwart van omtrek, naast malkandren over dwars geplaatst, waar tegen zich eindelyk een citroen-geele fraanje met zwarte graatjens, twee strookens breed, met een fynen gegolfden buiten-zoom vertoond. Men ziet ook onder aan de buik wat roods, by die twee zwarte doornen, pas boven de achter beneden-vin.

Den Ikan Sofarat. N°. 117. Vertoond ons de *Sofarat-Visch*; die van lengte, teekening, en smaak byna als een Harder; dog rood van lyf, grooter van kop, Hemels blaeuw van oog, wit en zwart van appel, en wit van buiten-omkring is.

De vinnen zyn ook rood, gelyk mede de staart; dog alle wat donkerder dan den buik, en de gedoornde boven-vin. De staart is twee-kluftig, en vertoond zich mede al zeer fraey.

Ikan Batoe Jang Haboe Haboe, Warna. N°. 118. Leverd ons de *Ikan Batoe Jang Haboe Haboe Warna*, of den *Asch-graeuwen veelverwigen Klip-Visch*, uit.

Een zeer lekker maar een kleen Vischje, dat wat bolletjes van lyf, rood van oogen (die zeer dicht by een staan) en dus ook van staart, en vinnen is; dog voor aan den agtersten vin boven en onder heeft hy een zeer langen doorn, en zyn staartje is ook twee-kluftig.

Ikan Oema. N°. 119. Vertoond ons den *Ikan Oema*, of *den Oema Visch*, die wel een voet groot, dik en rondagtig van lyf, groot van kop, zeer dik van neus, en kleen van bek, die zig als een halve Maan vertoond, is. Op de kop ziet men verscheide donker-Hemels-blaeuwe streeken ontrent den bek, en de oogen.

Zyn oog, dat groot is, bestaat uit roode en donker-Hemels-blaeuwe kringen, hebbende een zwarten wit gestipten appel.

Het lyf is donker-graeuw en Hemels-blaeuw, vol donkere Hemele-blaeuwe merken, die zich als dikke Slangetjes vertoonen.

De vin tegen 't lyf is licht-graeuw, zwart, en rood. De boven en beneden-vinne zyn ook licht-graeuw, met donker-Hemels-blaeuwe breede zoomen, zynde beide sterk-gedoornd, welke doorns beneden rood, en boven Hemels-blaeuw zyn. Ook heeft men een aardig rood lang merk met twee tanden ontrent den staart, die donker-graeuw val zwarte fyne graatjens, en met een buiten aan wederzyden loopende, Hemels-blaeuwen zoom voorzien is, die aan wederzyden buiten den staart nog wel een duim-breed zeer dun uitloopt; dog agter is de staart (die zig vol vertoond) met een fynen zwarten streep halve Maans wyze gesloten.

Dit is een schoone Visch in 't oog; die, als hy wel gekookt is, voor geen andere behoeft te wyken.

N°. 420. Geeft ons den *Ikan Peti Bariska*, of *den gestreepten Kistkens-Visch* te zien. Ikan P. Barisk.

Hy is van kop by na zoo wat als de *Ikan Toetombo*, met een ingebogen neus, en met een hoogen bult boven de oogen.

Zyn kop gelykt ook wel wat na een Ossen-kop. Hy is kleen van bek, die aan den snuit citroen-geel, dat ook de verw van den vin tegen 't lyf is.

Zyn oog is schoon Zee-groen, de kring 'er om Orangie, en de appel zwart, met een witte stip geteekend.

Verder is 't lyf lever-verwig, en vol zwarte vyf hoeken, die een nagel groot zyn, in 't midden van welke men in ieder een donker-blaeuw bolleken ziet. Hy heeft agter twee rondagtige langwerpige vinnen en een breeden ronden staart, van de zelve verw al 't lyf, dog wat lichter, ook is de staart vol donker-geele vlekjens.

Men kan dit Vischjen al mede eeten; dog 't is niet zeer lekker van smaak, ook komt het niet dikwils voor.

N°. 121. Geeft ons te beschouwen den *Dondioe-Visch*, die van lyf en maakzel als een *Dorado* is, te beschouwen. Hy is maar een voet lang, donker blaeuw over zyn gansch lyf, alleen maar een bloed-rooden omtrek by de scheiding van den kop, in zyn bek, en aan den buiten-kring van zyn oog hebbende, terwyl verder alles donker-blaeuw beneden aan 't lyf is; Don-dioe.

dog

131.
129.
132.
130.

135.
133.
134

dog de vinnen de rug, en ſtaart zyn na den zwarten kant.

Hy is zeer goed van ſmaak, trekkende wat na die van den *Dorado-Viſch*.

N°. 122. Vertoond ons den *Ikan Terkoekor*, of *het Tortel-Duifken*, zynde als een *Zee-Duifken* van gedaante, en van ſmaak, als een kleen *Klip-Viſchje*. Het is zwart van rug, wamme, en buik, hoedanig ook de ſcheiding van den kop, en de bek van binnen is.

De grond van den kop, en 't ganſch lyf, is Zilver-wit, zeer glanzig midden in, gelyk ook beneden, en na den ſtaart toe met veel verkeerde haakjens, en met een zwarten bol by den ſtaart, die voor aan door een zwarten dwars-ſtreep van 't lyf geſcheiden is, geteekend. Daar na voor aan Zilver-wit, dat met wat zwarte ſchrapjens geteekend is. Dan verder citroen-geel, gelyk ook de gedoornde boven-vin (die drie doorns heeft) en de agterſten beneden-vin, mitsgaders ook de vin tegen 't lyf is.

N°. 123. Leverd ons den *Bandaſche Cacatoeba* uit.

Dit is een Viſch, als een groote Baars van lengte, en zeer dik van kop, die flets Gras-groen is, en tot den rug toe zeer rond boven en beneden toeloopt; zoo dat men zynen kleenen bek byna niet ziet, die van binnen rood is, gelyk ook zyn groot oog, dat aan wederzyden drie roode buiten-ſtreepkens heeft; ook ziet men verſcheide roode ſtreeken op den kop, en voor al by de ſcheiding tuſſchen het lyf, op 't welke men, pas boven de citroen-geele vin tegen 't lyf, drie verkeerd ſtaande roode halve Maanen met zoo een bolleken (dat alleen op den kop 'er voor ſtaat) ziet te voorſchyn komen.

Het lyf is van grond citroen-geel, vol opſtaande fyne zwarte ruiten, welkers grond citroen-geel, en zomtyds ook flets-groen is, hebbende ieder een rood bolleken in 't midden. Zoodanig is ook de ſtaart, die uit citroen-geele en flets-groene langwerpige veeren, of banden, met roode bollekens, in de lengte naaſt een geplaatſt, beſtaant.

De boven-vin is als een lange vlag, die boven een rooden zoom van een half ſtroo-breed heeft, zynde met zeer fyne zwarte opſtaande graaten, die ſchuins na agteren toe ſtaan, afgeperkt, waar van zommige perken citroen-geel, zommige flets-groen, en met 19 langwerpig-ronde dunne ovaalkens, het eene meeſt boven het andre, zoo twee en twee geplaatſt ſtaande, vercierd zyn, dog na de 10 voorſte komt 'er maar een alleen, en na de zes andre dan nog twee vervolgens na malkanderen. De onderſte vin is een vlag van Zee-groene, citroen-geele, en roode ſtreepen, die tot onder toe met nog een witte agt in getal vervolgen.

Dit is een Viſch, die zeer vet, ſmakelyk, en ook hard en vaſt van Viſch is.

N°. 124. Geeft ons te zien den *Orangie-Trompetter*, zoo na zyn bek, die als het voorſte van en Trompet is, genaamd. Deze is met ſcherpe tanden bezet, citroen-geel van binnen, tot het oog toe zeer ſmal, en van buiten, gelyk het bovenſte van den kop ook, pek-zwart, loopende de ſnuit zeer ingebogen, en dan weder na boven, byna als een Olifants-kop, tot aan den rug op. Het middeldeel van den kop is wit, en 't benedenſte lever-verwig, en wat ros. De Orangie Trompetter.

Zyn oog is ſchoon Zee-groen, met een breeden rooden buiten-kring, hebbende eenen zwarten appel.

De vin tegen 't lyf (die boven aan rood is) en al de andre vinnen, zyn citroen-geel, dog de twee agterſte, en de ſtaart (die mede zoo zyn), vertoonen zich wat donkerder van verwen door hare zwarte fyne graatjens, die men 'er in ziet.

De ſtaart doet zig ook als een volle halve Maan, zynde voor aan Orangie, op.

Het ganſch lyf is ook Orangie-verwig tot aan de ſtaart, met een zwarte fyne ſtreep, die van den Steen-graeuwen dwars-band, die tuſſchen den kop en 't lyf zig vertoond, tot aan den ſtaart loopt; en deze band gaat van boven tot aan den buik ontrent een vinger breed door; dog is onder wat ſmaller, waar voor zig de buik, na de kop toe, als een dikke zak vertoond.

Dit is een heerlyk Viſchje van wegen zyne verwen, en keurlyk van ſmaak.

N°. 125. Vertoond ons den *Ikan Kambotton*, of den *Kambotton-Viſch*, die een kopje als een Muſch heeft, zynde graeuw van lyf, citroen-geel van ſtaart en vinnen; dog de vin tegen 't lyf is boven aan 't lyf rood. Over 't lyf loopt overlangs een ſtreep, tegen welke boven twaalf, en onder agt of negen verkeerde flaeuw-roode en zwarte half-ronden, die als eenige vierkante perkjens uitſtaaken. In 't vyfde boven-perkje van onder af is een rood bolleken, en tuſſchen den kop en vin tegen 't lyf ſtaat 'er nog zoo een beneden, en een zwarte boven, waar ontrent zig pas 'er beneden ook een roode doorn, of zoo een teeken, nevens nog een citroen-geel, en nog een ros half Maans-teekentje, opdoet. De bek is van binnen ook rood; dog het oog citroen-geel, de appel zwart, en de buiten-kring fyn, en zwart. Ikan Kambotton.

De ſtaart is graeuw met zwarte ſtip-

pen,

pen, hebbende een citroen-geele fraanje. Het is byzonder goed tot Water-Visch.

De Schout by nacht. N°. 126. Vertoond ons den *Schout by nacht*. Een schoone, lekkere, vaste Visch, die als een gemeene Schelvisch van lengte, en zoo byna van kop, donker-graeuw van verw boven, beneden ros en graeuw, en verder licht-graeuw van lyf (waar over ontrent in 't midden een citroene geele streep, van een halve stroobreed, van de licht-groene wamme na de achter-boven-vin loopt,) dog van de boven-achter-vin af, boven, en verder over 't geheel lyf (uitgenomen beneden aan den buik, (daar zig een smal citroengeel vertoond) licht rood is.

De snuit van dezen Visch is wat scherp, en aan 't einde van den kop, boven de citroen-geele vin tegen 't lyf, ziet men nog een Zee-groene drie hoekige vlek, die by de vin scherp toe loopt.

De agterste boven en onder-vinnen zyn ook citroen-geel, met fyne zwarte graaten bezet; dog de onderste vin is wel eens zoo lang als de bovenste.

De bovenste voorvin is ook Zee-groen, en vol zwarte groote doorns.

Zyn oog is bleek-Orangie, de twee buiten-kringen zyn fyn, en zwart, en dan is 'er nog een witte; dog de appel is ten deele en zwart, ten deelen wit.

De Koningin. N°. 127. Zien wy een Vischje, de *Koningin* genaamd. Het is kleen, maar lekker, donker-graeuw van lyf boven, dog wat lichter van verw beneden. Een gedeelte van de rug tot aan den staart toe is licht-Purper verwig.

Het heeft een kleen kopje, en een Vogels-bekje, dat van binnen rood, gelyk de kop beneden licht Goud-geel vol vermilioen-roode stippen is, van hoedanigen verw, met een roode spikkeling 'er op, ook alle de vinnen; dog die zig door de graaten, wat donkerder vertooten, zyn. Van het boven-deel van den bek loopt die gelyk met een rond op, dat dan den rug en buik zig fraey rond tegen een doet vertoonen.

Het is een aardig Vischje in 't Water, en 't geeft een schooner schittering van zig, als men wel denken zou. Ook laat het zig, na de wyze der oude *Oosterschè* Vorsten, zeer weinig zien.

De gemeene Konings-Visch. N°. 128. Vertoond ons den *gemeene Konings-Visch* nog eens; dog met die verandering, dat hy nu flaeuw Zee-groen van lyf, en dat de buiten-kring van zyn oog schoon vermilioen rood en geel is, zynde ook zyn vinnen (uitgenomen die tegen 't lyf, en 'er onder, die zich blaeuwagtig en donker-Hemels-blaeuw vertoonen) licht Zee-groen, en de staart een halve Maan, die donker-blaeuw, en redelyk dik is.

N°. 129. Leverd ons *den Foetac-Visch*, die wel een Baarsje met zyn stekels gelykt, uit. Hy is wat groot van kop, met een Papegaey's scherpen bek, die van binnen, gelyk ook de kop boven en de rug, donker blaeuw; dog verder licht-Zee-groen, en geelagtig is, zynde van 't lyf door een roode streek afgescheiden, dat ook de verw van de vin tegen 't lyf is; maar de vinnen beneden 't lyf, en de boven-vin, mitsgaders de twee-kluftige staart, zyn Orangie-verwig, en de doorns der boven-vin blaeuw.

Over 't midden van des zelfs lyf loopt een fynen zwarten streep, scheidende 't boven van 't onder-lyf, alzoo 't eerste donker-Zee-groen, en 't ander wat lichter-groen en geel is, zynde over 't gansch lyf geschubt.

Men ziet ook pas boven de achterste onder-vin aan de buik iet roods, als een kleen half ovaal, met het rond na binnen, dat men aan veel van deze Visschen ziet. Het is een zoet blank en vast Vischje.

N°. 130. Vertoond ons een *geel Zee-Paardje*, dat van fatzoen even eens, als het andere, dog nu zeer geel, daar 't onder sterker van Zee-groen is. Ook heeft dit op den rug een vin, en 't andre niet. En dit heeft geen quispel aan den staart. Behalven dat de zwarte breede dwars-band, en die band, welke van den hals na den buik gaat, in deze veel bleeker, en in de andre schoon zwart is. Men ziet op dezen ook geen Zee-groene pluim op 't hoofd; gelyk aan de andre

N°. 131. Vertoond ons *den Roover*, een Visch als een kleene *Haey* van lengte, dikte, en fatzoen; dog wat anders van kop (die zeer wel na een korten dikken Kaeymans-kop gelykt, en die mede van een bek vol tanden, als twee zaegen, die in een sluiten, voorzien is) die boven lever verwig (gelyk ook 't gansch lichaam) en beneden by de wamme wat bleek rood, daar de bek van binnen, en de scheiding des kops by de wamme bloedrood is.

Zyn oog is zeldzaam, vertoonende een kleen rad in een citroen-geelen buiten-kring, zynde de vellingen van dit rad drie-kantig, ten deelen rood, en ten deelen wit.

De vin tegen 't lyf is schoon citroengeel, dog de onder-vin daar licht rood, gelyk ook de boven-vin is, die een smallen citroen-geelen zoom heeft, en zich, even als een kleene bezaan, midden op den rug zeer aardig vertoond; zonder dat hy meer andre, dan deze drie vinnen, heeft, en nog zoo iet kleens onder aan den buik na den staart toe, dat citroen-geel, hoedanig ook de smalle schey-band van den licht-rooden twee-kluftigen staart is, die men

men met eenige zwarte fyne schrapjens na agteren toe geteekend bevind.

De Visch is goed; maar niet zeer vet; dog anders blank, en vast van lichaam.

N°. 132. Vertoond ons den *Waccom-Visch*, die aardig van verwen, zeer lekker van smaak, dik en rond van kop, en van een stompen Papegaeys-bek voorzien, en die van binnen Orangie, agter aan Hemels-blaeuw, en zwart van omtrek is.

De kop is flets-groen, zynde met verscheide Orangie-streeken geteekend, en ook zoo van 't lyf afgescheiden.

Zyn oog is bloed-rood, met een schoonen breeden Hemels-blaeuwen kring, en van een graeuwen appel voorzien. Boven 't oog ziet men als 't ware een deel van Saturnus langwerpigen ronden breeden kring, Hemels-blaeuw van verw, in welken zig nog zoo een andre flets-groene kring, beide onvolkomen na boven toe, dog waar in zich dan in 't midden nog als een langwerpig Orangie, zwart, en in de lengte naast malkandren gestippeld ovaal Eilandje, een lid van een vinger lang, vertoond.

Midden over 't lyf (dat licht graeuw, gelyk de rug sterk Hemels-blaeuw; hoedanig ook den buik omzoomd is) loopt een breede Orangie streep, van den kop af tot den staart toe, zynde rykelyk een stroo-breed.

De vinnen en de staart zyn donker-geel; dog de vin tegen 't lyf is boven Hemels-blaeuw en Orangie, en de laatste verw is ook als een buiten- en binnenzoom aan den twee-kluftigen staart, die lang, smal, en als de schaar van een Schaar-Vogel zig vertoond, te zien.

De boven-vin is lang en smal, gelyk ook de agter- beneden-vin, die vry korter is, pas boven den welken men ook iet bloed-roods aan den buik bespeurd.

N°. 133. Geeft ons den Visch te zien, die by den Inlander *Ikan Tikar Hidjoe*, of *'t groen Matje*, genaamd werd, om dat het lyf zich als een schoon licht Zee-groen matje met zwarte smalle opstaande blokjens (die als langwerpige vierkantjes, die wat wolkagtig op 't Zee-groen zyn, uitmaken) vertoond.

Dit is een wonderlyk moy geteekend, en een zeer lekker Vischje, dat ook niet grooter, dan het zich hier vertoond, is.

De kop is wat dik, boven en beneden by den wamme Steen-graeuw, (zynde boven en beneden 't oog, met ydele zwarte stippels nevens malkandren) en beneden citroen-geel, waar langs men ook zulke stippels ziet.

Het oog is pek-zwart, met een breeden bloed-rooden kring, en eenen witten appel.

De wamme is licht-schoon-rood, met een boven-kring van zeven, en een beneden-kring van vier zwarte bollekens, die zig in een half-rond van een vinger-breed, dat na boven toe rond is, vertoonen.

De vin tegen 't lyf (die boven aan zwart en Purperagtig is) en de onder-vin daar zyn donker-geel, na den Orangie wat trekkende.

De boven-vin op den rug vertoond een vlag, die boven smal, en donker-Steen-graeuw, in 't midden breed en licht-Zee-groen, en onder weer smal en citroen-geel is, hebbende fyne zwarte graatjens.

De onder-vin na agteren toe is ook als een vlag (byna zoo lang, als de andre) die na binnen Zee-groen, in 't midden Orangie, en buiten citroen-geel, hoedanig ook de staart is, diens citroen-geele verw wel zoo sterk, gelyk hy ook door Orangie-agtige smalle lange ronden vederen onderscheiden en gevuld is, die tusschen beiden nog diergelyken citroen-verwigen schynen te vertoonen, waar van de zwarte graatjens een cierlyken onderscheiden verdeeling maken.

N°. 134. Vertoond ons den grooten *Caeyman*, die van fatzoen als de kleene, No. 8; dog wat langer van bek, grooter van snuit, scherp van staart, en van lichaam wat anders is, bestaande onder en boven uit langwerpige ovaale bollen, die tegen malkanderen opstaan, en zig na beneden toe verkleinen. Dezen zyn geel van grond, met een ovaal rood in 't midden. De staart is geel en zwart, in leden verdeeld. Ikan BoajaBezar, of de groote Caeyman.

N°. 135. Doet ons de fraeje *Markekoe-Visch* zien. Ikan Markekoe.

De kop is Hemels-blaeuw, en met zwarte bollekens bezaeid.

Het oog is rood (hoedanig ook de scherpe wyde bek van binnen, en de wamme is) dog de appel Hemels-blaeuw.

Alle de vinnen, de staart, en 't gansch lyf, zyn heerlyk Goud-geel, zynde over al met donker-bruine breede gewaterden wolken op alle die geele deelen, dog voor al zeer sterk en groot op 't lyf bezaeid.

Het is niet uit te beelden, hoe sterken glans deze schoone en lekkere Visch zelf uit het Water; maar voor al daar in, vertoond. En geen Schilder is bekwaam, om verwen te vinden, die den sterken luister, en de heerlyke schittering van het Goud-geel tegen dat donker-bruin, in zyn kracht konnen uitdrukken.

N°. 136. Vertoond ons den *grooten Hoorn-drager*. Een zeer groote dikke wonderlyke Visch; die zeer dik van kop en lyf is, die beide, gelyk ook de vinnen en staart donker-ros van verw Cornoedo Bezar.

 zyn,

zyn, waar op zich hier en daar flaeuwe, Zee-groene en sterke zwarte streeken (van hoedanigen verwe ook de breede doorns in zynen sterk-gedoornden boven-vin zyn) vertoonen. Alleen is de vin tegen 't lyf Hemels-blaeuw.

Hy heeft een ongemeenen dikken bek, die rond, van binnen rood, en ontrent den neus zwart is.

Zyn oog is donker-Hemels-blaeuw, de buiten-kring licht-rood, en de appel zwart. Het is een Visch, die lekker van smaak, en zoo genaamd is na een kleenen zwarten hoorn, die zich voor, of wel tegen den boven-vin aan, na voren toe overgebogen (gelyk anders zyn doorns na agteren gebogen zyn) vertoond.

Ikan Badoeri Jang Ongoe. N°. 137. Leverd ons uit den *gedoornden Purpren Visch* uit, die zoodanig na zyn schoone licht-Purpere verw (die zich byna over den ganschen Visch vertoond) en na de groote lange breede zwarte doorns, die zich in zyn licht-Purpre boven-vin vertoonen, genaamd is.

Alleen verneemd men wat citroen-geel in den bek van binnen, en een breede streek in 't midden van den agter-kop na 't lyf toe, behalven dat ook de vin tegen 't lyf licht-rood, en die daar onder staat rood en geel is. Het oog (dat zich groot vertoond) is wit, zynde boven zwart, en onder rood, beide breed van omtrek, dog de appel is pek-zwart, en met een witte stip geteekend.

De bek gelykt wel wat na een scherpe Papegaeys-bek, zynde aldaar, gelyk ook beneden aan den kop, met verscheide schoone roode streeken, een half stroo breed, geteekend, hoedanige overlangze streepen ook van den kop af tot de staart en rug, of tot den buik toe, 'er tot agt toe over 't lyf loopen, die men ook op de agterste boven en onder-vin wat smaller, met witte streepen 'er tusschen; maar in den twee-kluftigen gevlamden staart gevlamd, en wit en rood, dat een schoone vertooning doet, naast een staan ziet.

Dit is een Visch, als een kleene span-Baars, en die ook zeer aangenaam van smaak is.

Ikan Boagen. N°. 138. Vertoond ons den *Boagen-Visch*, in den welken zig mede een fraeje mengeling van verwen vertoond.

Hy is van fatzoen en lengte als een kleene voorn; dog lekkerder van smaak, en vaster van Visch.

De kop is wat groot, boven donker-Zee-groen en geel (gelyk ook zyn boven-lyf is) in midden appel-bloezem, wit, en licht-blaeuw, en onder Orangie-verwig en zwart gestippeld naast malkandren. Ook ziet men hier en daar wat licht Zee-groen by de wamme, en by den agter-kop, die met een schoonen roode fyne streek van 't lyf gescheiden, hoedanig ook de verw van binnen licht-Purper is.

De onder-vin voor is twee-kluftig en Hemels-blaeuw, met een schoonen rooden graat in 't midden, vertoonende zig als twee Rosmaryn-takjens. Ook is de agterste beneden-vin mede Hemels-blaeuw, dog de voorste lange doorn is rood; maar de twee boven-vinnen (die kleen zyn) en de volle staart, zyn Zee-groen, en hier en daar met fyne roode vermilioene streepen geteekend.

Het onder-lyf van den Visch is licht-graeuw van grond, Zee-groen hier en daar, en voor al wat sterk langs de over-langze fyne zwarten streep, die 't boven en onder-lyf van malkandren afzonderd, en verder als 't ware van den kop tot de staart toe met fyne vermilioen-roode dubble ribben geteekend.

N°. 139. Vertoond ons de *Bloem-Krabbe*, een uitmuntend stuk onder de Krabben, en zoo om zyn schoone Goud-verw, als om de schoone donker-lever-verwige Bloem, die 'er op staat, weerdig om aan een Koning vertoond, en geschonken te werden. D[e] Bloe[m-] Krab[be.]

De gansche Krab is Goud-geel van grond; dog de zoomen en afzonderinzyn schoon rood, uitgenomen dat men boven en onder even na de groote Knypers, ten deelen tegen 't lyf, ten deelen ook op de eerste vin, twee donker-blaeuwe klaeuwen, of 'er vier in 't geheel ziet, zynde verder de fraanjes van alle de vinnen licht-Purper-verwig; ook ziet men beneden aan de rooden bollekens, die agter staan, als Zee-groene halve Maankens.

Zyn knypers zyn zeer groot en sterk, en verbryzelen al, wat zy vatten.

De donker lever-verwige Bloem die op 't lyf Goud-geel is (dat een schoonen rooden zoom heeft, met Goud-geele doorns rondom na agteren toe) vertoond zich op een verhevenen langen steel, waar aan zich onder, dog voor al in 't midden, eenige bladen opdoen, van welke sommige in 't midden gesloten zyn, waar op men, gelyk ook op een beneden-blad, ter rechterzyde eenige witte bollekens, vier boven een op 't gesloten, en twee naast een op 't blad ter zyden ziet. Ook vertoonen zig negen zulke bollekens in de Bloem zelf, die als met een lyst (die wat lichter van verw is) en dan met agt grooter bollen, van de zelve verw als de Bloem, even als ware het een kroon 'er op, gedekt, en al 't welke van een zeer cierlyke vertooning is.

Men kan deze Krab niet alleen met veel smaak eeten; maar zy werd van de kenners zeer geprezen.

N°. 143.

138
139
137

142
143
141
140

N°. 140. Vertoond ons de *Lazakker-Visch*, die flegt en vry droog van fmaak; maar aardig van teekening is.

Hy doet zig van lengte als een Spiering op; dog dik en groot van kop (byna als een *Dorado*, die, gelyk 't geheel lyf, ros en Hemels-blaeuwagtig, en ook vol Hemels-blaeuwe en roode kleene bollekens bezaeid is.

Zyn bek is zeldzaam van fatzoen, loopende wat uit, en van binnen Hemels-blaeuw met een rooden omtrek. Ook is de kop van 't lyf met een blaeuwen, en nog lager met een roode ftreek by de wamme gefcheiden.

Zyn oog is wonderlyk van ftand, puilende boven geheel buiten den kop uit. Het is citroen-geel, rood van appel; dog Hemels-blaeuw, en breed van omkring, waar op zig zwarte ftippels vertoonen.

Zyn voorvin boven is als een halfronde, na voren toe gebogene, en fyn gegraate bezaan, die men ook wel een licht-Purpre vlag, met een fmalle Hemels-blaeuwe ftreek in 't midden, en met zulke bollekens onder, zou mogen noemen.

Den vin tegen en onder 't lyf is Hemels-blaeuw, en tegen 't lyf boven rood.

De boven en onder vin na agteren zyn als twee vlaggen, die uit Hemels-blaeuwe en licht-Purpere blokjens boven en onder beftaan; dog in 't midden overlangs door een citroen-geele, dan door een roode, en dan door een Hemel-blaeuwe ftreep onderfcheiden.

De ftaart is vol, zynde fchoon citroengeel, en vol zwarte graaten, dat zeer fraey affteekt.

N°. 141. Vertoond ons *de Spinne-kop-Visch*, zoo genaamd na zyn buiten-uitftekende fyne rooden ftekels, die zig als Spinne-kops-pooten vertoonen.

Het geheel Vifchje is donker-graeuw van grond, en rood van vlammen, die dwars over 't lyf, voor maar half tot aan den vin, en agter over 't geheel lyf, en wat gevlamd, loopen. De vinnen en ftaart zyn rood en wit; dog aan den boven-vin zyn roode en Steen-graeuwe tanden, aan welkers einden thien dunne fyne roode pooten, als of 't ftippels waren, vaft zyn. Ook beftaat de geheele bovenfte vin na agteren toe uit enkel ftippelen. Het bekje is fcherp, en van binnen rood, de kop van 't lyf met een rooden ftreek gefcheiden, en 't oog vertoond zich als een kleen rad, dat rood en Steen-graeuw van vellingen, die drie-kantig zyn, is.

Het is een Vifchje, dat in fmaak niet veel van onze Grundelkens verfchild.

N°. 142. Vertoond ons dezen *Saraza-Visch*, die redelyk groot, breed, en dik, donker-graeuw van verwe over 't lyf en den kop; dog op 't beneden-lyf (dat van 't boven-lyf met een fynen zwarten ftreep onderfcheiden is) vol Ganzen, Hoender-, en kleene Cazuaris-eyeren is, die geelagtig van verwe, dog midden in flaeuw-Zee-groen zyn, hoedanige andre breeder trekken van verwe men ook op den kop, en in zyn fterk-getanden kleenen bek verneemd.

De kop is dik en groot, die fchuins, en dan by den rug nog wat hooger oploopt, daar hy wat voorby 't oog een kleene vin als bezaan, die Hemelfch-blaeuw van verwe, dog in 't midden van een grooten rooden doorn voorzien is, heeft.

Het oog is Hemels-blaeuw, rood, en breed van omtrek, en wit van appel.

De vin tegen 't lyf is rood en zwart, dog agter aan licht-Zee-groen, en tegen 't lyf Hemels-blaeuw.

De agter-boven-vin is citroen-geel, en in 't midden wat flaeuw-Zee-groen, zynde byna vierkant, beneden breeder dan boven, en rondom Hemels-blaeuw van zoom, die beneden wel een pink-breed dik, dog anders maar van een halve ftroo-breed, hoedanig ook de benedenfte agter-vin, uitgenomen dat die van buiten rond loopt, is.

De ftaart beftaat uit vier banden, die redelyk breed, in 't midden nog wel zoo breed zyn.

Dicht aan 't lyf is die band Citroengeel, en midden in flaeuw-Zee-groen, met een zwarten ftreep in 't midden, dog daar 't kleenfte, alzoo de ftaart verder als een ronde *Japanze* Waejer (die egter agter niet heel rond is) zich zelve vertoond, en alzoo ook breeder uitloopt. De tweede band is veel breeder, grooter, en donker-graeuw van verwe met een zwarte watering. De derde is van de zelve breedte; dog langer (alle over dwars) Citroen-geel, en flaeuw-Zee-groen, als de eerfte van verwe, en de vierde van verwe als de tweede, en de langfte van allen; dog maar een pink-breed; op welke twee laatfte banden alleen zig fyne zwarte graaten vertoonen.

Het boven lyf van dezen Vifch is wel zoo donker-graeuw, als 't beneden-lyf, en vol opftaande zwarte fyne groote ruiten van den kop af tot de ftaart toe geteekend.

Dit is een lekkere Vifch, allerbeft in fmaak en vetheid na den zwarten Babara, diens fatzoen van lyf hy ook wat heeft, gelykende.

N°. 143. Doet ons de *Half-bek* zien, een Vifch van fatzoen en fmaak byna als een Geep, dog die wat kleener is, De Half-bek)

zien.

zien. Hy heeft een lange bek, die zich, als was hy maar half, opdoet, en die beneden donker-Hemels-blaeuw, en boven Purper-verwig is.

De oogen zyn ook Purperagtig. De kop ſchynd maar half te zyn, en de zelve, mitsgaders 't ganſch lyf, is licht-Hemels-blaeuw en licht-Zee-groen, met flaeuwe fyne overlangze Hemels-blaeuwe gewaterde ſtreepen; dog de vinnen, ſtaart, rug, en buik, zyn zeer donker-Hemels-blaeuw.

Ikan Lalawer. N°. 144. Vertoond ons den *Lalawer-Viſch*, die zich uiterlyk als een Japonſche rok van een *Japanſche* Juffer, en vry kakel-bont van verwen vertoond.

De kop en bek is als die van een Papegaey, of Cacatoeha, de bek rood, de kop donker-groen, rood, en zwart van verw; dog vertoonende zich als drie groote vlekken, waar van de twee roode beneden ſtaan, en een donker-blaeuwe, als de verw van de Indigo, zich boven vertoond.

Daar na vertoond zich tuſſchen den kop en 't lyf een licht-blaeuwe dwars-band, van hoedanigen verw ook de wamme is, terwyl het ganſch lyf van den kop af tot den ſtaart toe licht-Zee-groen en geſchubd is; waar op den rug in 't midden vertoond zig als een ſmalle langwerpige zadel, die boven van de boven-vin begind, dewelke Indigo-blaeuw van verwe, dog met een ligter zoom rondom bezet is, en maar pas met de vin tegen 't lyf (die, gelyk ook de onder-vin daar zig bloed-rood vertoond) gelyk komt.

Na den agter-kant van 't lyf vertoond zig (met een tuſſchen-ſpeeling van de geſchubde huid in 't midden van 't lyf, en agter by den ſtaart) weder een geheel ander zeer breed over dwars zich uitſtrekkend lichaam, dat groot van omtrek, over de boven en onder-agter-vin zig uitſtrekkende, en 't geen van verw en zoom rondom even eens, als die zadel, zeer donker-blaeuw is.

De boven- en de onder-vin na agteren zyn licht-Zee-groen.

Het oog van den Viſch is Orangie-verwig, en verder zwart en breed van kring; dog zwart en geel van appel.

De ſtaart is als een dikke Hemels-blaeuwe halve Maan, met een Zee-groene fraanje, waar over een fyne zwarte ſtreep loopt.

Het is een Viſch van lengte als een kleene Schelviſch; dog van ſmaak vry arngenamer; alzoo hy zeer vet is.

De gevlamde Pampus-Viſch. N°. 145. Vertoond ons *den gevlamden Pampus-Viſch*, zynde evens byna als die by N°. 116. beſchreven is; dog zyn kop en ganſch lyf over vol geele en zwarte breede dwars-ſtreepen (uitgenomen dat zig by 't oog een roode vertoond) is, die van den rug van agteren af, ſchuins wat na voren toe tot het midden-lyf, en dan weer ſchuins na de agterſte beneden-vin loopen.

De rug en buik hebben een rooden zoom, een ſtroo-breed, dog die agter by die vinnen merkelyk in rood verbreeden, buiten welke vinnen men een geele fraanje verneemd. Het beden-lyf na den agter-buik, en ook met een ſtrook na den rug toe, by de agterſte boven-vin, is donker-graeuw, terwyl de vin tegen 't lyf en 'er onder Purper is.

Den boven-vin is ſterk gedoornd, zwart van doornen (dog onder aan den buik ziet men drie a vier geele en zwarte, en boven voor aan 'er een zoo alleen) dog de grond van de vin is geel.

De ſtaart is voor aan donker-graeuw met flaeuw Purper, (dat men ook aan die grond op 't onder-lyf verneemd) daar na volgd een ſmalle Purpre, en dan een breeder geele band, waar op drie zwarte bollen naaſt malkandren ſtaan. Onder is een dikke geele fraanje vol zwarte fyne graatjens, zynde de ſtaart agter aan een grooten duim-breed.

Zyn oog is zwart, en de buiten-kring licht-Purper; dog de appel wit.

N°. 146. Vertoond ons *den rooden Jacob Evertzen*, die over 't geheel lyf, kop, ſtaart, en alles ſchoon-licht-rood, vol Hemels-blaeuwe bollekens, licht-Purper-verwig van oog, bloed-rood van buiten-kring, en zwart van appel is, waar in zig een Purpre ſtip vertoond. De Jac[obus] Eve[rtzen]

N°. 147. Brengt ons den *Caffer* te voorſchyn. Dit is een kleen Klip-Viſchje, met een Vogels-bekje, en een kop, die twee breede zwarte dwars-banden op een witten grond, vol Vermilioen-roode en zwarte fyne ſtippels heeft, waar in zich een Zee-groen-oog, met een zwarten en witten appel vertoond. I[kan] Caf[fer]

Het lyf is van verw, en ſtippeling (waar onder men Zee-groene vlekjens ziet) als de kop, van de welke een fyne zwarte ſtreep tot aan den ſtaart, die Citroen geel is, gelyk ook de vinnen zyn, loopt. Het is bol en dik van lyf, en lekker van Viſch.

N°. 148. Leverd ons den *Ikan Tikar Warna Warna*, dat is, *het veelverwig Matje*, uit. Dit is een Viſch van gedaante als een kleene voorn; dog die vaſter van Viſch, en veel aangenamer van ſmaak is. Ik[an] Tika[r] War[na] War[na]

De kop is als een ſchoone gemarmerde vloer, diens grond Citroen-geel, en diens marmering of watering rood en Zee-groen is.

Het oog is wit, de buiten-kring rood, en breed;

en breed; dog den appel wit en met een zwart kringetje geteekend.

De vin tegen 't lyf is Purper-verwig. Het lyf vertoond een schoone *Spaansche* Mat, of anders een *Italiaansch* Vloertje van Zee-groene, witte, roode en zwarte blokjens, die wonderlyk tegen den andren doornsteeken.

De verdre vinnen, en de staart, zyn Citroen-geel.

N°. 149. Doet ons den *Ikan Babi*, of den *Verkens-Visch* zien; die bevorens al onder gemeene Visschen beschreven; dog hier nog wat anders van vinnen, en van verwe is.

Zyn kop is Steen-graeuw van verw, waar in een geel oog, met een rooden kring, en een pek-zwarten appel staat.

De vinnen en staart zyn donker-Indigo-blaeuw.

Het lyf is licht Zee-groen en zeer flaeuw appel-bloessem'er doorschynende, vol opstaande groote ruiten, in ieder van welke zig twee a drie fyne zwarte schrapjens vertoonen.

Dit is een schoone vette Visch.

N°. 150. Leverd ons de *Bangaysche Visch* uit, die wel een kleene Coret gelykt, zynde wit-agtig van kop, en buik, bruin van boven-lyf, vinnen, staart, en ook rood van oog appel, die eerst een witten omkring, zynde 't oog zelf, en dan nog een grooten Purpren kring heeft.

De kop is van 't lyf ook door een roode streek gescheiden, hoedanig van verwe ook de witte en zwarte vin tegen 't lyf, en den bek van binnen is.

De staart vertoond zich als een smalle halve Maan.

Het is een drooge Visch, dog hy is blank, en vast van lichaam, zynde best om 'er frikkedillen van te maken.

N°. 151. Vertoond ons den *Ikan Gala Gala*, of *Matroozen-Visch*.

Deze is als een groote Snoek, lekker van smaak; dog zoo graatig niet als onze Snoek, zynde donker-Zee-groen van boven, en licht-Zee-groen en flaeuw-rood van onder-lyf, hoedanig ook zyn sterke zwart-gedoornde lange boven-vin is. Dog de beneden-vin agter, en ook die tegen 't lyf en den staart vallen zyn van verw als 't boven-lyf, hoedanig ook zyn groote kop is, waar in zich een zwart oog, met een witten appel, en een breeden geelen en flaeuw-rooden buiten-kring, opdoet. Hy heeft een wyden bek vol tanden; en ook iet roods pas boven zyn beneden vin.

N°. 152. Vertoond ons *den bruinen Opblazer*, die zeer dik, en van voren als een Kroppers-Doffer is, hebbende een kleen rood bekje met tanden, dat voor aan den boven-kant wat rond, en dik is, van hoedanigen verw ook zyn boven-vin is, die zig kleen, en als een bezaan, met een grooten zwarten doorn voor aan vertoond.

De geheele Visch (die wel een dikke Duif zonder pooten gelykt) is van boven-lyf zeer donker-bruin, dog van beneden-lyf wat lichter, en byna lever-verwig. De vin tegen 't lyf is Citroen-geel, van de welke een lichte Zee-groene smalle schey-streep tot aan den staart loopt.

Zyn oog is zwart, hebbende een Hemels-blaeuwen kring, en een witten appel. Onder aan zyn buik verneemd men ook iet roods in 't midden.

De agtervinnen boven en beneden zyn donker-graeuw met een Zee-groenen buiten-zoom, zynde fyn van graaten, die zwart zyn.

Het voorste deel van den staart is even zoo van verw, als de twee agter-vinnen, dog met een fynen zwarten zoom, en 't agterdeel van den staart, die breeder en wat rondagtig, als een Waejer, uitloopt, is rood, ook met zwarte opstaande graaten, gelyk in 't beneden- of voor-deel des zelfs, dog van agteren is hy gelyk, en niet rond.

Het is of deze Visch zich zelven opblies, schynende mede wel van 't geslagt der Zee-Trompetters te zyn; dog hoe fraey hy ook opblaast, niemand wil 'er van eeten, om dat 'er in die zoort van Visch iets is, waar van veel onvoorzigtige eeters, die het kwaad vergiftig aderken niet kennen, schielyk gestorven zyn, daar het anders een lekkere vette, en een zeer aangename Visch is; dog 't gaat met deze Visch-eeters als met die Lieden, die eens van een Slang gestoken zynde, volgens 't spreek-woord der *Arabiers*, voor een touw bang zyn, vreezende 't zelve, om dat het wat na een Slang gelykt. En zoo vreezen de meeste Lieden ook van alle die Visschen, die maar eenigzins na den *Ikan Bibi*, of den *Opblazer* gelyken, te eeten.

N°. 153. Vertoond ons den *Sotera-Visch*, die als een groote Baars, wel van een voet lang; dog veel grooter van kop is, die zig Purper-verwig, met zwarte watering over al (uitgenomen in den bek, die scherp, vol tanden, en van binnen en na den boven-kant Zee-groen is) gelyk zig ook 't boven-lyf tot aan den staart toe vertoond, dog voor boven den kop, in 't midden en agter aan den rug, is een flaeuwe Citroen-geele streek, hoedanig ook het lyf, wat voor by de kop, van 't midden af tot beneden toe wel een hand-breed, en dan ook met een smallen zoom langs den buik, tot aan de andre zyde van de staart is, op welk geel van 't lyf, (dat vol rooden spikkels is) zich een schoone licht-Zee-groene vin tegen 't lyf,

Ikan Sotera.

lyf, en ook daar onder nog zoo een andre vertoond.

Het oog is rood, Citroen-geel, en ſmal van kring, en ook zoo van appel, met een zwarte ſtip.

De boven- en onder-agter-vin zyn ſterk gedoornd, welke doornen rood zyn, gelyk de grond ten deelen licht, ten deelen donker Zee-groen met een donkere teekening 'er boven op is.

De wamme is ſchoon rood, en de kop door een Zee-groene ſtreek van 't lyf afgeſcheiden.

De ſtaart vertoond zig zeer fraey van teekening, en matig van groote. Hy is donker-graeuw van grond, hebbende aan weerzyden als een half-ronden Citroen-geelen ſmallen trek, die van 't midden van des zelfs einde met een bogt aan weerzyden na 't begin van den ſtaart loopt, en met zwarte ſtippen bezet is. Daar na vertoond zig midden in de ſtaart een Zee-groene bol als een zeer ſpits ovaal, dat na den buiten-kant zeer ſpits uitloopt, en dat rondom met een ſmalle Citroen-geele lyſt bezet is.

Het is een zeer lekkere Viſch; maar hy komt weinig voor.

Ikan Moelia. N°. 154. Vertoond ons den *Ikan Moelia*, dat is, *den Heerlyken Viſch*, die van fatzoen teekening, grootte, en ſmaak even eens als de geele Papegaey, N°. 106. beſchreven is; dog het groen aan de kop, is hier geel, en dat van de troſſen, die van den rug afhangen, is in dezen Viſch rood, ook zyn de troſſen zoo lang niet, als die van de andren.

De boven-vin in dezen Viſch, en de beneden agter-vin zyn ſterk gedoornd, vertoonende de bovenſte een ſchoone licht-Zee-groene vlag, met een ſmallen Citroen-geelen zoom onder en boven. En de beneden agter-vin vertoond een vlag van ſchoon licht-Zee-groen boven en onder, en Citroen-geel in 't midden na 't lyf toe, en dan weer een rooden ſtreep, gelyk ook in 't midden na buiten toe.

Het boven-lyf is, gelyk ook de kop, Hemels-blaeuw van grond, met Zee-groen gemengd, 't onder-lyf, door een Orangie-ſtreep van 't boven-lyf onderſcheiden, is Zee-groen, geel, en rood, geſchubd. De vin tegen 't lyf is van verwen even eens als die aan andre Viſch, wit en rood; dog aan 't einde niet rond, gelyk wel aan de andre Viſch.

De kop, die volkomen even eens als van de geele Papegaey is, werd door een roode ſtreek van 't lyf geſcheiden. De buik by de voorſte onder-vinnen is ook Zee-groen met roode ſtippelen, pas ter lengte van een pink, aan weerzyden ſpits toeloopende.

De ſtaart is fraey breed, uitſtaande als een Waejer, vóór aan Citroen-geel met vyf zwarte ſtippels, die zig tuſſchen den rooden kring, die den ſtaart van 't lyf ſcheid, en tuſſchen een rood dwars-teeken, dat zig midden op dit geel vertoond, en als een kort dwars-ſtaande ſtrook van een duim-breed lengte opdoet. Verder is de ganſche ſtaart ſchoon-Zee-groen, waar op veel overlangze zwarte graaten, die ſchuins uit aan weerzyden na de einden van den ſtaart loopen, die aan wederzyden een Citroen-geele ſmalle lyſt, en onder aan, of agter tegen 't Zee-groen aan, een Citroen-geele fraanje heeft.

Wonderlyk ſchoon is deze Viſch van teekening, zeer ſterk van verwen, die tegen een zeer ſterk affteeken; maar niet minder heerlyk is hy ook van ſmaak, behoevende voor den beſten andren Viſch niet te wyken.

N°. 155. Vertoond ons den *Ikan Cacatóeha Kitsjil*, of *den kleene Cacatoeha*, gelykende zeer wel een Zee-groenen Vogel met vyf geele ſtreepen over het lyf, die rood, en Purperagtig van vinnen, en ſtaart, en wat dik van kop is, die zig boven ook Zee-groen, en beneden Citroen-geel vertoond. Zyn oog is rood; dog de appel wit. I[kan] Cac[atoe]ha K[itsjil]

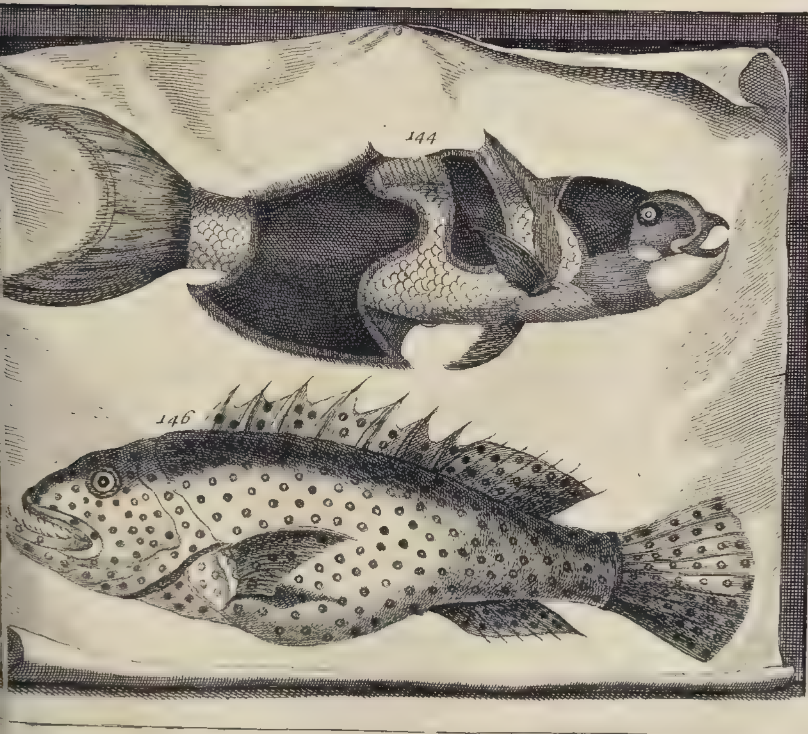
Het is dik en rond van lyf, op 't welke zig in ieder verdeeling tuſſchen twee geele ſtreepen van den buik af, ſchuins uit na den rug toe, een roode langwerpige ſmalle vlek opdoet; dog die zig in de twee andre verdeelingen niet vertoond. Ook verneemd men ontrent de wamme, die ook Citroen-geel is, twee roode bollekens, en men ziet in ieder verdeeling, tuſſchen de geele ſtreepen, eenige zwarte ſchrapjes tegen over een, eerſt in 't onderſte 'er een, daar na twee, dan weer een, dan drie, en in de laatſte verdeeling op een na doen zig twee zulke vierkantjes van ſchrapjens tegen een op.

Het werd zoo genaamd, om dat het van lyf en kop wel na een licht-groene Cacatoeha gelykt, dog de bek is wat ſcherper, en na die van dezen Vogel niet al te wel gelykende.

N°. 156. Vertoond ons den *rooden Rolat-Viſch*. Deze is van groote en fatzoen byna als de *Ikan Moelia* N°. 154. beſchreven; dog geheel anders van verwe, en van boven-vin, en is niet minder aangenaam om te eeten. Ro[olat] Jan[...] Me[...]

Van kop, in opzigt van de dikte, is hy even eens; dog de bek van dezen Viſch ſtaat wat na boven, en zyn verwe is ook licht-rood, hoedanig ook zyn geſchubd boven-lyf is; dog 't onder-lyf en de grond van de boven- en beneden-vinnen, gelyk ook van den ſtaart, is graeuwagtig Zee-groen; dog in 't onder-lyf,

145
147
148

144
146

Otto Elliger Iunior delin. sculps.

lyf, beneden den vin tegen 't lyf (die rood, dog Citroen-geel boven aan is) vertoond zig ontrent de buik by de wamme een rood bolleken met roode streepen, van een halve stroo-breed, dat van nog vyf andre, die wat meer na den staart toe staan, afgescheiden is, hoedanig eene zig nog by den staart, tusschen de 2 middel-streepen vertoond.

Ook loopen over 't onderlyf vier roode overlangze streepen, een halve stroo-breed, van welke de middelste, om 't boven- van 't onder-lyf te scheiden, dient.

Het oog is groot, en zwart, de buiten-kring breed en Zee-groen; dog de appel geel met een zwarte stip.

De boven-vin is sterk gedoornd, en lang voor aan als een vlag, die boven Citroen-geel, onder Hemels-blaeuw, en in 't midden Zee-groen, op welke laatste verw men vier roode bollekens ziet, de eerste tusschen de twee eerste doornen (die mede onder en aan de boven-vin rood zyn) de tweede tusschen den derden en vierden doorn, en de twee andre tusschen de tweede, derde en vierde doornen, boven. Ook vertoond zig die vin na agteren als een breed zeyl, loopende het breedste, en met een breeden rooden streek agter, die om hoog uitsteekt, op; dog de grond zelf van die agter-vin is Zee-groen, en rood van omtrek, hoedanig ook de benedenste agter-vin Zee-groen, en mede rood van omtrek, dog drie-hoekig is, stekende ook zeer spits met den buiten-hoek na beneden uit. De andre vin pas 'er boven is ook, als de gedoornde boven-vin, Hemels-blaeuw, Zee-groen in 't midden (alwaar ook een rood bolleken zich tusschen den eersten en tweeden doorn na boven vertoond,) en Citroen-geel van buiten-zoom.

De staart is groot en breed, zynde in 't midden geschubt en rood, makende daar een langwerpig rond, dat tegen 't einde spits uitloopt tegen een citroen-geele daar onder aan hangende fraanje, ook ziet men op de flaeuwe Zee-groene grond van den staart aan weerzyden van dat geschubd middel-deel, twee roode bollekens, en dan aan de buiten-zyden van die bollen, buiten 't Zee-groen, een witten grond met een schuinzen overlangzen wit en zwart gestippelden band tusschen twee smalle roode zoomen, behalven dat zig nog aan ieder zyde van den staart een roode uitsteekende strook, en voor aan wat roode schrappen, als tegen 't lyf aan, vertoonen.

[De Ja-]
[-sche]
[...]

N°. 157. Vertoond ons *den Japanschen Prins*, zynde een aardig *Pampus-Vischje*, met een kort dik Verkens-kopje, dat rood van grond, zwart-gestippeld, en dicht by den snuit, met een Hemels-blaeuwen dwars-band gemuilband, en ook van die verwe binnen in den bek is.

Verder is de geheele kop rood, met zwarte stippels; dog heeft een breeden Goud-geelen dwars-band (tegen welke zich een halve kring van roode schubben vertoond) in 't midden van welke het oog staat, dat wit, rood van buiten-kring (die zig breed vertoond,) en zwart van appel is; gelyk ook onder en boven 't zelve zich eenige zwarte kromme schrapjes, die na buiten toe verminderen, en kleener werden, vertoonen. De boven-vin, en ook de middel-vin beneden, zyn Hemels-blaeuw van doornen, en Goud-geel van grond.

De agter-vin boven is bleek-Purper-verwig, met een Hemels-blaeuwen zoom rondom; hoedanig ook de beneden-vin van verw, maar die midden in van een geelen en een Hemels-blaeuwen smallen bogtigen band voorzien is.

De staart is mede bleek-Purper-verwig, breed en vol, hebbende agter en in 't midden een Hemels-blaeuwen smallen band, als een groote halve Maan.

De vin tegen 't lyf en onder aan, is Hemels-blaeuw; het boven- en onder-lyf donker-lever-verwig geschubd, en in 't midden, als ook agter aan, Goud-geel; dog in 't middel-lyf zwart-gestippeld.

N°. 158. Geeft ons te zien den *Ikan Coloer Koening*, of *de geele Coloer-Visch*. Deze heeft een licht-rood dik Vogels-kopje, (waar over twee roode dwars-streepen loopen) en zulken bekje, van welke verwe de agter-vin boven en onder is; dog die zig dan met een Zee-groenen zoom tegen 't lyf, en een Hemels-blaeuwen zoom verder buiten om vertoond, en die dan boven verder uitloopt. Ikan Coloer-Koening.

Het middel-lyf is Goud-geel, vol fyne zwarte ruiten, met een vermilioen-rood schrapje in ieder ruit; dog op de geele wamme vertoonen zich agt bollekens, die vermilioen-rood zyn.

Het middel-lyf is, als of 't een rond vat was, by den kop en na agteren toe, met twee bloed-roode dwars-kringen van den rug tot den buik toe onderscheiden, hoedanig ook de beneden-grond van 't lyf Goud-geel, geruit, en met roode schrapjens bezet is; dog tusschen dat boven en onder-lyf, is een geboge zeer breede geschubde Hemels-blaeuwe dwars-band tusschen twee roode lysten; en dan is 'er nog een kleen geel bandje, met roode stippen tusschen twee roode lysten by den staart.

De boven-vin is voor rood-gedoornd, Zee-groen boven, en licht rood beneden.

De vin tegen 't lyf is roodagtig; het oog Orangie, de appel zwart, en de buiten-

buiten-kring van 't oog breed, en Zee-groen.

Van de wamme af langs den buik na beneden toe vertoonen zig nog zes roode korte doorns. Ook loopen de agtervinnen boven en onder wat langwerpigrond Peersgewyze na agteren toe. Het is een zeer lekkere Visch.

Ikan Toetombo Ekor Tiga. N°. 159. Vertoond ons den *Ikan Toetombo Ekor Tiga*, of den *Dooskens-Visch met drie staarten.*

Het fatzoen is even eens byna als van een andre *Toetombo-*, of *Dooskens-Visch* dog in allen deelen grooter, gelykende wel wat na een groot dik Verken van lyf, en ook van kop; dog die is wat kort gedrongen en de buik zeer groot.

De Visch is wel een voet lang; dog kleen van bek, waar in hy nog een andren bek, die rood is, schynd te hebben.

De grond van 't geheel lyf, tot dicht by den staart, is donker-leververwig met groote ronde schubben, tusschen welke hier en daar wat flaeuw-Zee-groen doorschitterd.

Boven heeft hy een zeldzame vin in 't midden, zynde als maar een deel met het lyf, en ook van de zelve verw, en wolking.

De oogen staan dicht by een, zynde schoon Zee-groen, breed, en rood van kring, die smal is; dog zy hebben een geelen appel met een zwarten stip.

Boven 't oog vertoond zig een korte Citroen-verwige hoorn, of tand, die na agteren gebogen is, en pas beneden de zelve een dikke knobbel, van de zelve verw en teekening als 't lyf.

Onder tegen den buik vertoonen zig vier scherpe Citroen-geelagtige tanden, of doornen.

Het onderste deel van den Visch, by de staart, is wit en zwart gewolkt, staande tusschen een roode lyst boven, en een Citroen-geele na de staart toe, beide als smalle halve Maanen.

Ook vertoond zich daar na een groote staart, even als het boven-deel van een groote Rynsche Wyn-Roomer van fatzoen, met een breeden Slangs-wyzen Purpren gewolkten dwars-band, en zeven flaeuw-Purpre regt na agter-loopende banden, die ontrent een halve vinger lang, en een stroo breed zyn, vertoonende zich op een donker-geelen grond vol fyne graatjens, die tot 't einden van den staart gaan; dog wat meer als half wegen de staart, vertoond zig een fyne zwarte kring, die ontrent een duim breed verre ovaal-rond loopt, en die zoo met eenen het einde van de staart uitmaakt, dat de grond van die kring even eens als die van de staart beneden is, dog zonder dat men daar op iet anders geteekend ziet.

Nu ziet men op den rug, pas beneden de boven-vin, en beneden aan den buik niet verre van de staart, nog twee diergelyke vinnen, die byna even eens, als die staart zyn; dog alleen met dat onderscheid, dat die beide die Purpre dwars-band niet hebben, en dat de bovenste veel kleender als de staart, en dat de benedenste kleender als de bovenste is.

Het is een zeer afschuwelyke Visch, die, mynes wetens, niet gegeten werd.

N°. 160. Geeft ons den *Kaffersche Capiteyn* te zien. Dit is een lekker Vischje, met een kleen Zee-groen Papegaeysbekje, hoedanig ook de verdre kop, die met eenige roode streepen, en agter met zwarte stippels 'er by, afgescheiden is. Kapit[ein] Kafir

Het boven lyf (dat met een Citroengeele gebogene streep van 't onder-lyf afgescheiden is) is vol Zee-groene schubben, waar onder hier en daar zig een roode, en dan een Citroen-geele vertoond. Het onder-lyf is als *Egyptisch* Marmer, rood, Zee-groen, geel, en wit, onder een.

De boven-vin is van grond Citroengeel, dog na agteren toe, by haar grootste doorns (die alle Zee-groen onder en boven zyn) onder en boven met een rooden lyst.

De onder-vin na agteren toe, is ook gedoornd, Citroen-geel van grond, en heeft een roode lyst na 't lyf toe.

De vin tegen 't lyf, en 'er onder, is Purper en wit.

Het oog Citroen-geel; rood, breed van buiten-kring, en zwart en geel van appel.

De staart is Citroen-geel, en tweekluftig.

N°. 161. Vertoond ons weder een aardig *Pampus-Vischje*, by den Inlander, *Ikan Carbauw Hidjoe*, dat is, de *groene Buffel*, genaamd. Ika[n] Carba[uw] Hidjo[e]

De kop, die Zee-groen is, gelykt wel wat na een Ossen-kop, hoewel de kop wat dunner voor is, en de bek wel wat na die van een Arend gelykt.

Verder is het lyf boven en in 't midden geschubd, Zee-groen, rood en geel onder een; dog voor loopt, van de drie groote doorns van den boven-vin tot tegen de Hemels-blaeuwe wamme aan, een dwarze breede licht-Purpere streep tusschen twee smalle licht-roode zoomen, waar van de voorste zoom beneden weder rond omloopt tot by het oog, en in dien ronden omloop, die als een Orangie doedelzakje uitmaakt, gelyk ook ter zyde de breede Purpre dwars-streep, verneemd men twee Orangie streeken, hoedanig verder 't geheel onder-lyf is, dat boven een rooden, en aan den buik een Zee-groenen zoom heeft.

Den

De bek van binnen, is Citroen-geel, en ook de omtrek van 't oog, dat rood, wit van appel, en zwart van de ſtip in 't midden is.

De wamme heeft ook een Zee-groenen zoom aan weerzyden, hoedanig ook 't lyf boven de kop is, dat boven wat buiten uitloopt, hebbende boven 't oog als drie korte donker-blaeuwe en voor aan Purper-verwige tanden, die na den kop toe gebogen ſtaan.

De boven-vin is Citroen-geel, heeft drie groote na agter toe gebogene doorns, loopende verder na agteren met een zeer langen Zee-groenen zoom, wel een vinger verre buiten den Viſch, en aan 't einde met een Citroen-geel kwaſtje van binben, uit; dog beneden is die agter-boven-vin, zoo als zy verder tot den ſtaart loopt, als ook de onder-vin by den ſtaart, en de ſtaart zelf (die voor aan Zee-groen is) licht Purper-verwig.

Ook ziet men agter tegen 't bovenlyf, zoo verre, als 't geſchubd is, tuſſchen twee ſmalle roode lyſten, een Hemels-blaeuwen breeden zoom, van hoedanigen verwe ook de vin tegen 't lyf, hoewel zy boven aan Purperagtig, en Citroen-geel is.

Langs de agterſte boven-vin tegen 't lyf heeft men ook een Orangie fraanje, en pas boven de zelve een Citroen-geelen doorn.

Het is een Viſchje, dat ongemeen ſchoon en ſterk van verwen, en zeer lekker om te eeten is.

N°. 162. Geeft ons te zien *den Goraba-Viſch.* Deze heeft een korten dikken Caeymans-kop, en een bek vol tanden. De verw van de kop is Zee-groen, gelyk ook van 't ganſch lyf, dat vol lange breede Orangie-agtige vlekken, met roode omtrekken is, hoedanigen kleen plekje men ook op den kop agter aan ziet.

Zyn oog is wonderlyk, als of 'er twee raderen in een waren. Het binnenſte rad beſtaat uit blaeuwe en witte vierkante blaatjens, en 't binnenſte rad uit roode en blaeuwe blokjens; de appel is wit, hebbende een zwarte ſtip in 't midden.

De kop is door roode fyne ſtreepen, die onder wat verbreeden, van 't lyf afgezonderd, van hoedanigen verw ook de vin tegen 't lyf, en de ſmalle ſchey-band aan den ſtaart is, welke zig geheel Zee-groen, en agter aan als een halve Maan vertoond.

De boven-vin is loodverwig, gedoornd, vertoonende veel roode doorns, die agter aan 't langſt zyn, daar zig de vin als een bezaan vertoond, zynde de zelve, by na van den kop af tot dicht by de ſtaart, maar als eene vin; dog de beneden-vin van den agter-buik is voor aan wat gedoornd, rood van grond, en Zee-groen van doornen; dog agter Loodverwig.

Het is een Viſch, als een kloeke Harder, die zeer goed van ſmaak, en ook zeer blank en vaſt van Viſch is.

N°. 163. Vertoond ons den *Ikan Batoe Moelia*, dat is, *den Heerlyken Klip-Viſch.* Deze gelykt van lyf wel een dikke ronde ton, die uit drie breede dwars-banden van ſterk-Zee-groene en geele ſchubben beſtaat, de welke in 't midden door twee licht-Purpre dwars-banden van een vinger breed onderſcheiden zyn. Ikan Batoe Jang Moelia.

De kop is voor aan, en 't bekje mede, rood, daar na vertoond zig een Zee-groenen, dan een zwarten dwars-ſtreep van een ſtroo breed, dan tegen 't oog aan na 't lyf toe wat Hemels-blaeuw, en dan weer een breede ſtreek Zee-groen met een Purpre omtrek, daar na een breede ſtreek geel, waar van men ook iets in de agter-vinnen, boven na buiten en beneden na binnen toe verneemd, die agter boven verder Purpere, Hemels-blaeuwe, en een zwarte dwars-ſtreek 'er aan, met een Purpre fraanje buiten, boven, en beneden heeft, terwyl de beneden-vin naaſt aan de fraanje een Hemels-blaeuwe, breede, dan een ſmalle Zee-groene, en dan een geele breede en weer een ſmalle Hemels-blaeuwe ſtreek tegen 't lyf, ('t geen te zamen de agterſte onder-vin uitmaakt) vertoond.

De vin tegen 't lyf is Hemels-blaeuw; dog boven tegen 't lyf Purper, en wit.

De boven-vin is gedoornd, rood van grond, en Zee-groen van doornen. Het oog is Purper, met een ſmallen zwarten, een breeden witten omkring, en een zwarten appel. De ſtaart is agter-Zee-groen; dog voor aan met een Hemels-blaeuwen, en dan met een rooden beſtippelde band bezet.

Het is uitneemend lekker, voornamelyk tot Water-viſch, en ſchynd een zoort van Leer-viſch te zyn.

N°. 164. Geeft ons den *Ikan Doeri Sowanggi*, dat is, *den gedoornden Toover-Viſch*, te zien. Hy is Hemels-blaeuw boven, onder Zee-groen van lyf, hebbende boven aan twee overlangze roode ſtreepen. Ook is de ſtaart voor aan Citroen-geel; dog agter Zee-groen, dat zeer fraey tegen een afſteekt. Ikan Doeri Sowanggi.

Het bekje is kleen, als een half Maantje.

Het lyf is vol licht-Purpre breede vlekken, die aan een geſchakeld zyn.

De boven-vin is in 't midden Hemels-blaeuw met een licht-Purpren zoom, en onder Zee-groen. De ſtaart is voor aan breed van Zee-groen, agter Citroen-geel; dog door een fyne roode ſtreep geſcheiden. De onder-vin is ſterk gedoornd, en Citroen-geel, hebbende Purpre doorns,

doorns. In 't boven lyf ziet men tusschen en boven de overlangze streepen beneden negen a thien, en boven vyf Hemels-blaeuwe bollen, met een rooden omtrek.

Het oog is Purper, en de buiten omtrek zwart, den appel wit, en na 't lyf toe half rood. De vin tegen 't lyf is Purper en wit, dog dicht aan 't lyf rood en wit.

Het is een zeer lekker Vischje; dog de naam schrikt den Inlander af, om het te eeten.

Ikan Terbang Berampat Sajap. N°. 165. Vertoond ons de *vliegende Visch met vleugels.*

Hy is schoon Zee-groen, geel en rood geschubd over 't lyf, zeer dik en wonderlyk fraey geteekend van kop, waar in men veel Zee-groen, en geel en rood onder een gemengeld ziet.

Het oog is groot, geel, rood, Zee-groen, zwart, en Purper van omtrekken, of kringen, die zig alle zoo om den zwarten appel vertoonen.

Zyn vleugels voor aan onder en boven, zyn sterker Zee-groen, dan de agterste, hebbende Citroen-geele doorns 'er in en over al tusschen die doorns in naast malkandren roode bollekens de gansche voorvlerken over staan; dog op de agterste ziet men 'er in 't midden drie, aan weerzyden een, en dan weer in de naaste onderste rey 'er twee staan.

Ook is de staart zeer schoon van wit Zee-groen en Hemels-blaeuw gemarmerd, zynde twee-kluftig, en over al met eenen zoom, die ten deelen Zee-groen, en ten deelen Citroen-geel is, bezet.

Ikan Batoe Jang Eloc. N°. 166. Vertoond ons den *Ikan Batoe Jang Eloc*, dat is, *den moyen Klip-Visch*, die wel een dik Steekel-baarsje gelykt, zynde de kop Zee-groen van grond, vol roode streeken; het lyf Zee-groen, rood, en Hemels-blaeuw, en zoo als gemarmerd van schubben.

Het oog is groot, Zee-groen, zwart, en rood van kringen; dog de buitenste is zeer breed, en de appel zwart, Zee-groen, en dan weer zwart.

De boven-vin is een gedoornde vlag, die in 't midden een sterke en breede streek van Zee-groen, dog boven een Citroen-geelen en beneden een Purpren dog smaller zoom vertoond. De agter-bovenvin is van binnen Citroen-geel, en over al met een licht-Purpre zoom bezet.

De ondersten agter-vin is Purper met een Citroen-geelen buiten-zoom.

De vin tegen 't lyf is Purper en wit, en de twee-kluftige korte staart (die door een Citroen-geelen, smallen band van 't lyf gescheiden is) Zee-groen. Het is een zeer lekker en byzonder aangenaam Vischje.

N°. 167. Vertoond ons een aardige *Losi Losi-Visch*, zynde anders een Suyger, of metgezel van de Haey. Van fatzoen is hy als een Voorn, van verw is 't boven-lyf Hemels-blaeuw, geel, en Zee-groen, en onder even eens; dog wat lichter, en over al geschubd. Van oog is hy geel, van buiten-kring (die breed is) Zee-groen, van appel wit en rood.

De gedoornde boven-vin is Citroen-geel en lang, onder met een Purpren zoom, en met Purpre doorns.

De beneden-vin is Hemels-blaeuw, vol geele doorns. De staart twee-kluftig, geel, en Zee-groen. Midden over 't lyf loopt een overlangze roode schey-streep. De vin tegen 't lyf, en 'er onder, is Purper; dog die tegen 't lyf boven is Zee-groen.

Deze Visch werd zelden gegeten, en is wat droog; maar zeer fraey van verwen.

N°. 168. Geeft ons den *gevlamden Trompetter* te zien. Deze heeft een Zee-groenen en zwarten snuit, als 't mondstuk van een Trompet, en is daar verder Citroen-geel, en Zee-groen met zwarte streepen 'er tusschen beiden.

Verder bestaat zyn lyf (dat gelyk dat van een kleenen Gallioen-Visch, hoedanig hy ook van smaak is,) in vier a vyf dwars-vlammen, die zeer breed zyn, vertoonende eerst een schoone zwarte dwars streek, waar op 't oog staat, en waar in zich ook roode streepen vertoonen.

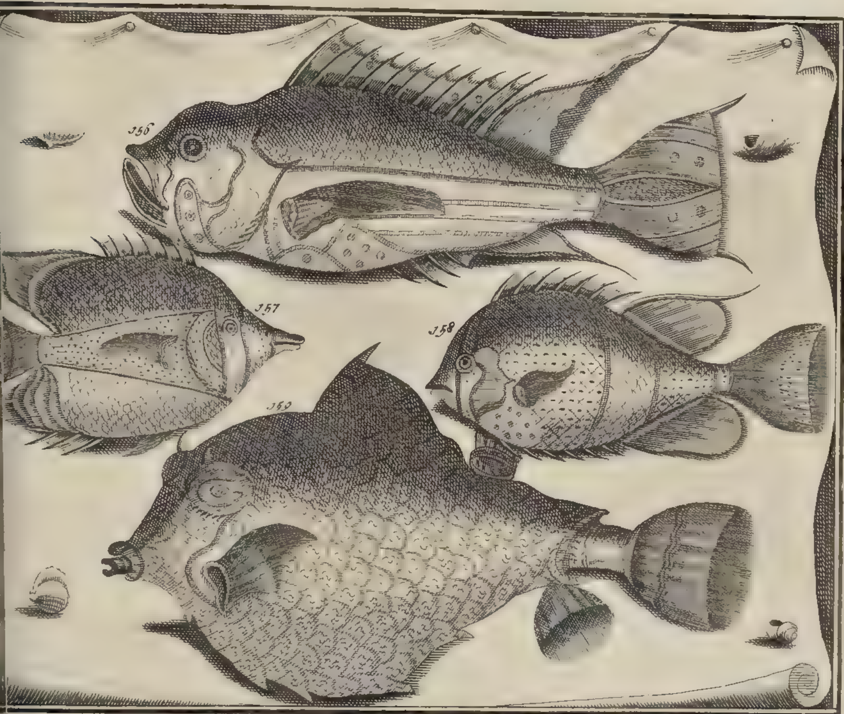
Daar na komt 'er een veel breeder donker-Zee-groene; dan een licht-Zee-groene, dan een veel breeder Citroen-geele, dan een breede zwarte, dan weer een Citroen-geele smaller dwars-band, zynde de zwarte met roode, en de geele met Purpre, en donker-Zee-groene smalle zoomen bezet. Daar na vertoond zig nog een Citroen-geel deel by den staart, tusschen twee Purpre lysten, en dan de staart, die van een fraey fatzoen, voor aan Steen-graeuw, met negen Citroen-geele streepen, die tot aan een zwarte breede halve Maan zig uitstrekken, verdeeld is.

Beneden aan 't agter-lyf doet zig een vin, die wit; dog Citroen-geel van graat, en met een breeden zwarten zoom 'er langs bezet is, op. Boven langs den rug loopt een fyne zwarte streep; dog die zig Zee-groen verre buiten den Visch uit vertoond.

Het oog is Zee-groen; de kring 'er om rood, dan weer een Citroen-geel, en dan nog een dubble roode; dog de appel is zwart, en alleen. De vin tegen 't lyf is sterk-Zee-groen.

N°. 169. Leverd ons *den Cacatoeha Djantan*, dit is, *het Manneken van de Cacatoeha-Visch*, uit.

Dit

356
357
358
359

360
364
361
362
363

368
365
369
366
367

372
370
371

Dit is een kleen rond bol Vifchje, met een zeer dikke Zee-groene Dolfyns-kop, wat na die van een groene Cacatoeha fwemende, die ook een bek met breede Cacatoeha's tanden heeft.

De kop is met roode ftreepen van 't lyf afgefcheiden, dat tot de ftaart toe Goud-geel, en rood gefchubd is.

De vinnen zyn alle, gelyk ook de ftaart, fterk-Zee-groen. De benedenfte hebben beneden een rooden zoom; dog de voorfte onder is langwerpig rond, en de agterfte is vierkant, en aan weerzyden met een rooden zoom bezet.

De vin tegen 't lyf is ook rond, byna als een dik Cazuaris-Ey, en vertoond zig aan 't lyf ten deelen rood, en ten deelen Zee-groen.

De boven-vin is voor aan tuffchen de drie Zee-groene doorns (hoedanig een 'er ook by de agterfte onder-vin is) licht-Purper, en verder Zee-groen. De ftaart vertoond een fchoone Zee-groene halve-Maan.

Het oog is wonderlyk fchoon, vertoonende een Hemels-blaeuwe bol, met een rooden appel; en dan om 't oog een buiten-om kring, een half ftroo breed, die uit twee ronde, en uit twee Citroen-geele vierde deelen van een kring, die zig ieder verwe tegen over malkanderen vertoonen, beftaan.

an ng- zâr. No. 170. Geeft ons den *Ikan Sowanggi Bezâr*, dat is, *den grooten Toover-Vifch*, de wonderlykfte, die men in Zee ontmoeten kan, te zien.

De kop is wonderlyk; dog niet te groot na 't lyf. De bek is wyd, en van binnen Zee-groen, met vier Citroen-geele Hoornkens op de neus, en verder met eenige roode dwars-ftreepen over den geelen kop.

Zyn oog is geel met een zwarten appel, ftaande 't zelve in een Zee-groene Star met een breeden rooden kring, dat een vry groot oog uitmaakt; maar fchuins boven dat oog vertoonen zich nog twee Zee-groene fterren, ieder met een vierhoekige fpitze; dog een breede vlek in het midden van ieder Star, dat een zeldzame vertooning doet.

Ter zyden deze fterren na den rug, of den boven-vin toe, vertoonen zig boven en beneden tegen eenige geele, roode, blaeuwe, en Zee-groene bloemen, en daar na een zeer groote langgedoornde vin, welkers doorns Hemels-blaeuw boven; dog onder als in een rooden dikken ronden koker ftaan, behalven dat zich tuffchen ieder doorn beneden een vlak, dat Zee-groen is, vertoond, zynde van lengte als 't rood, waar in de doorns ftaan, voor aan lang, en beneden fcherp toe, tot de derde verdeeling, daar 't als langwerpige vierkante opftaande Zee-groene blokjens werden. De agter-vin daar is geel en flaeuw-Zee-groen, met een roode dwars-ftreep.

Op 't lyf, pas fchuins beneden 't oog, ziet men drie groote Zee-groene merken, met een rooden gedoornden zoom, dog de middelfte is ongedoornd, en de doornkens der andre komen 'er maar pas buiten, en zyn zeer kleen; dog de onderfte is boven aan met witte half-ronden, die 'er tegen aan leggen, voorzien.

Het lyf is bruin, boven wat donkerder, beneden na den dikken buik toe wat geelder en lichter, met veel kleene roode dikke teekenkens op 't lyf na boven toe gemerkt.

De beneden-vinnen zyn gelyk de boven agter-vin, dog zoo groot niet, fchoon alle wat na vederen gelykende, zynde Zee-groen en Citroen-geel met eenige roode dwars ftreeken geteekend. Over 't lyf gaat boven, en ook langs den rug, een zwarte overlangze ftreep.

De ftaart is van 't lyf door een fyne roode ftreep afgefcheiden. Zy is voor aan geel, agter als gevederd, en Zee-groen, zeer dik en breed, en met een rood kruis 'er over.

Het is een Vifch, die wel twee voeten lang, zeer groot van buik; dog flegt van fmaak is; en die om zyn flegten naam van niemand onder de Inlanders gegeten werd; dog de Zoldaaten, die zoo lichtgeloovig niet, als de Inlanders zyn, zeggen dat hy wat droog is. Hy werd ook zeer weinig gezien, en alle andre Vifch is 'er bang voor. Ondertuffchen doet hy met al zyne fterren en vinnen, die zoo fchoon en fterk van verwen zyn, een wonderlyke vertooning in 't Water.

N°. 171. Toond ons den *Ikan Boelan*, dat is, *den Maan-Vifch*, zoodanig, om dat hy zoo veel halve Maanen op zyn lyf heeft, genaamd. Ikan Boelan.

Heerlyk is deze Vifch van verwen. Hy is wel $1\frac{1}{2}$ voet lang, groot en dik van kop, welkers grond donker-Zee-groen, en van verdre teekening en vlammen fchoon licht-Purper is. Voor in zyn bek (die vol groote tanden is) vertoond zig Orangie, en Zee-groen onder en boven, als by banen aan den neus, en in 't onder-kakebeen verdeeld.

Zyn Zee-groen oog heeft een geelen kring, en zulken appel, met een zwarte ftip. Boven 't oog ziet men langs den rug een groote breede ftreek licht-Purper, met een Orangie zoom. Het verdre lyf is voor aan boven licht Purper, en onder na agter donker en Camelot-Purper, en donker-blaeuw, met een Orangie zoom hier en daar en aan den buik bezet.

Mid-

Midden in 't lyf, by de vin tegen 't lyf, die donker-geel is, ziet men een citroen-geele ſtreek, van 't zelve fatzoen, als die vin; dog wat breeder; daar navervolgd de donker-Purpere Camelotte, en blaeuwe grond van 't lyf, als van donker Indigo, tot aan den ſtaart; dog in 't midden vertoond zig hier, als een groot licht-Purper-Eiland, met een Orangien ſchoonen zoom, waar op vier regte halve Maanen van die zelve verw, gelyk 'er wat verder, buiten dat Eiland, op de Camelot-grond van dien Viſch nog drie verkeerde halve Maanen boven malkandren, en daar na nog twee zoo, met een vyf hoek in 't midden, en dan nog tweemaal drie boven een, van welke beide de middelſte zich wat meer na agteren toe vertoonen, alle van een en de zelve verw zynde.

Van de bek af, tot onder de vin tegen 't lyf, vertoond zig weer een breede Purpre ſtreek met geele Slangetjes, en daar na een Zee-groene kleene vin.

De boven-vin is lang, met een Oranzoom onder, een roode met Citroengeel opwerk boven, en bleek-Purper (dat 't breedſt, en in perken door Citroen-geele graaten verdeeld is) in 't midden.

De beneden-vin is maar een weinig korter, licht-Zee-groen, en met een ſmallen rooden onder- en boven-zoom.

De ſtaart is dik en vol, geel van grond, en vol roode ſtreeken, als overlangze banden.

Het is een ſchoone blanke harde Viſch, die men van wegen zyn vet kwalyk braden kan. De mooten, gerookt zynde, zyn zeer lekker.

Ikan Cabos Panggigit. N°. 172. Vertoond ons den *Ikan Cabos Pangigit*, dat is, *den bytenden Cabos-Viſch.* Een lekker, en vet-Viſchje; dog dat heerlyk van mengeling van verwen is, van lyf wel wat na een ſnoek gelykende; dog wat anders van kop met een Kaeymans-bek vol tanden, zynde 't bovenſte kakebeen als met Zee-groene en Citroen-geele vlammen tegen een, die als tralien ſtaan, verdeeld.

Zyn oog is rood, den appel Zee-groen, en zyn kop, lyf en ſtaart, is ſchoon Zee-groen gemarmeld.

De vin tegen 't lyf is ſterk Zee-groen, gelyk ook onder, mede beide met geele en roode vlekken, hoedanig ook de ſtaart en alle de agter-vinnen (die mede Zee-groen zig vertoonen) boven en onder geteekend zyn; dog de boven-voor-vin is Citroen-geel, hebbende drie roode doorns, en dan nog een langer roode doorn, met een Zee-groenen vin, als een zeyl, die beneden een breeden rooden zoom heeft. Dan heeft hy boven nog een kleen agtervinnetje, dat Zee-groen rood, en Citroen-geel is.

N°. 173. Vertoond ons den *Ooſt-Indiſch-Vaarder*, een grooten Viſch, diens ſnuit als een tonneken voor is, zwart van verw van binnen, met een Zee-groenen band een ſtroo-breed, en tuſſchen fyne Citroen-geele zoomen ſtaande. De kop is lang en dik, met een Hemels-blaeuwe ſtreek, zwart, en donker-Purper, een groote boven ſtreek met een rooden en geelen zoom, en onder nevens een deel van de buik geel, en na agteren Orangie-agtig van verw. Zyn oog ſtaat byna tegen zyn rug. De Ooſt-Indiſch-Vaarder.

Het boven-lyf is licht-Purperverwig met flaeuw-witte Slangetjes gekamelot,

De vin tegen 't lyf is ſchoon Zee-groen en kleen.

De buik loopt onder als met een klaeuw met roode banden, en ter zyden weer als een rood en Citroen-geel ladderken na de buik uit, waar in zig daar een groot donker-blaeuw, en donker-Purper rond, met een rooden buiten-, en geelen binnen-zoom, en wat verder na boven, een kleener ovaal van een andre verw met een Zee-groenen ſmallen zoom, en verder een ſchoone marmeling met een rooden, dan een zwarten, dan weer een rooden gevlamden ſmallen dwars-band, met eenige Camelotting bandsgewyze, en dan weer een zwarte ſtreep, een geele breede ſtreek met een rooden omtrek, en daar na tegen den ſtaart een zwarten dwars-band tuſſchen geele ſmalle zoomen, en dan zich weer een Zee-groene met een roode zoom vertoond.

De ſtaart is vol, als een *Japanſche* Wajer, dog agter niet rond, en Zee-groen van verw, met een geelen breeden buitenzoom met roode Slangetjens 'er op.

Op de rug heeft hy een kleen bezaanvinneken, waar aan voor een groote Hemels-blaeuwe doorn, die na agteren toe rood, hoedanig ook de boven-zoom des zelfs, terwyl de vin zelf Citroen-geel is.

Beyde de agter-vinnen zyn langwerpig rondagtig na buiten toe, Zee-groen, boven met twee roode dwars-ſtreepen; dog onder zyn die twee ſtreepen na 't lyf toe rood, en na buiten Citroen-geel tegen een ſtaande.

Het is een byzondere ſmakelyke vaſte Viſch.

N°. 174. Leverd ons den *Ikan Sotera Poeteh Hidjoe*, dat is, *den witten en groenen Sotera-Viſch.* Ikan Sotera Poeteh Hidjoe.

Het is een kleen Viſchje, met een Catoeha's bekje, dat een heerlyke mengeling van Citroen-geel in zyn bek, en op zyn kop, die boven zwart, en beneden licht-Purper is, vertoond.

Zyn oog is kleen en Citroen-geel, en dan vertoond zig op zyn ſchoone Purperhuid een witte ſtreek als een verkeerde

lang-

langhalzige zak, met den hals na beneden toe, die in zyn geheel wit, en met een Zee-groenen smallen zoom omzet is, hoedanig een witte omzoomde Zadel, die wat krom is, zig op dat schoon Purper lyf (dat vol schubben is) vertoond.

De vin tegen 't lyf is Zee-groen, en Purper gestreept, en tegen 't lyf Citroen-geel, en rood, ook is zy daar tegen den buik beneden Zee-groen.

De boven-vin is donker-Zee-groen met donker-Purpre doorns; dog agter aan eerst Citroen-geel, en daar na donker-Purper, in 't midden wit, en met fyne roode streepen tusschen zoomen, die Orangie zyn, bezet.

De beneden-agter-vin is donker-Purper met een Citroen-geelen lyst, zynde als een kleen vierkant.

De staart is vol, kleen, en Zee-groen; dog voor aan met een donker-Purpren driehoek met een Orangien zoom, diens scherp na 't einde van den staart komt; en die na 't lyf, tot scheiding van den staart en 't lyf, rond is.

Het is een zeer goed aangenaam Visch je, immers zoo goed, als een zeer goede Baars; dog men ziet het weinig; doende met zyn verscheide sterke verwen een heerlyke vertooning in Zee.

Nº. 175. Is de *Ikan Batoe Tereloc*, dat is, *de uitnemende fraeje Klip-Visch*.

Dit gelykt wel een kleen Scholletje, dat een kleenen Zee-groenen kop een Orangie-agtige bek, en een wit lyf, met vyf redelyk-breede donker-Purpre banden, tusschen Orangie-agtige en Zee-groene zoomen aan weerzyden staande, heeft, waar tegen vier wel zoo breede banden van 't lyf zich tusschen beiden vertoonen.

De boven-vin is voor aan Citroen-geel, en wat gedoornd; dog agter, en verder om tot den staart toe, Zee-groen, hoedanig ook de beneden-vin, en de vin tegen 't lyf is; maar die daar onder tegen den buik komt, is als een Zee-groene dubble *Jeruzalems*-veer met een Citroen-geelen zoom, die zeer fyn is, bezet.

Het staartje is kleen, Zee-groen, en voor aan met kleene witte Citroen-geele, Purpre dwars-bandekens.

't Oog is Citroen-geel, en de kop door zoo een krommen Citroen-geelen streek van 't lyf onderscheiden. Het is een lekker Vischje; dog daar is niet veel aan, en men ziet het zoo schoon en sterk van verwen zeer weinig.

Op den agtersten Purpren dwars-band, is boven een Citroen-geel bolleken.

Nº. 176. Vertoond ons *den Maleti-Visch*, zynde een grooten voet lang, groot van kop, welkers verwe, gelyk ook die van 't lyf, donker-Zee-groen is, hebbende een bek vol groote tanden, die onder Citroen-geel, en boven van een rooden band tusschen Citroen-geele zoomen voorzien, en verder met roode en geele fyne kromme trekken tegen een over den ganschen kop geteekend is.

Het oog is bleek-Purper, zwart van appel, en bleek-geel van omtrek, vertoonende, als 't ware, boven en ter zyden een star van lange roode en geele fyne streepen tegen een.

Het geheel lyf is vol verkeerde halve Maanen, die na den binnen kant rood, en Citroen-geel na den buiten-kant zyn.

De boven-vin, die zeer lang is, heeft maar drie doorns, waar van de twee voorste Citroen-geel, en de derde wel eens zoo lang, en donker Hemels-blaeuw is; by welke geele doorns de grond der vin licht-Purper, daar zy anders verder na agteren als een licht-roode smalle vlag met een smalle Citroen-geele onder- en boven-zoom is, die boven tusschen twee smalle zwarte omtrekken of lysten na den buiten-kant staat, en even zoo van verw en zoomen is, ook de beneden agter-lyst; hoewel die wat korter is.

De vin tegen 't lyf is als een ronde Citroen geele zwart-gestreepte Wajer, die een licht-Purpren zoom met fyne zwarte lysten heeft, zynde tegen 't lyf Purper en rood met zwarte zoomkens.

De vin daar onder is als een bleeke Citroen-geele en zwarte dubble *Jeruzalems*-veder.

De staart is groot, vol, licht-Purper van grond, met Citroen-geele streepen, of banden, van een half-stroo-breed overlangs, en buiten 'er tegen met een donker Zee-groenen grond-gegolfden zoom met zwarte omtrekken, en aan weerzyden van den staart steekt als een Citroen-geele scherpe pin met zwarte graatjens, wel een lid van een pink lang, uit.

Het is een zeer vette en lekkere Visch; maar men ziet hem zelden, ook doet hy int Water met zyn Zee-groen lyf een heerlyke vertooning.

Nº. 177. Zien wy den *Ikan Paroeli Jang Djantan*, dat is, *'t Manneken van de Paroeli-Visch*, zynde een lekkere zoort van Pampus-Visch met een roode lange, en verre buiten den Visch uitstekende smalle streep, van fatzoen van streep en Visch byna, en ook van bek, evens eens als de gevlamde Trompetter Nº. 168. beschreven; maar hy is geheel anders van verwen, alzoo de grond van den kop, en van 't agterlyf graeuwagtig beneden en donker na den boven-kant, vol Orangie smalle dwars streepen, gelyk verder de bek, en ook de kop, met eenige roode streepen geteekend is. Ikan Paroeli Jang Djantan.

De bek is kleen, en gelykt wel als een Trompet-stuk, heeft vier tanden, zynde voor-

vooraan Zee-groen als een verkeerd half Maantje, hebbende daar twee smalle roode vlammen, daar men aan de benedenzyde van 't voorste, en aan de bovenzyde van 't agterste ook een Orangie drie-hoekje verneemd.

Het oog is donker Zee-groen, breed en rood van kring, en zwart van appel.

Het middel-lyf is een groote licht-Orangie rondagtige breede vlam, die van onder tot boven toe, zelf ook in de boven-vin (die een rooden boven-lyst heeft, die zeer lang buiten den Visch uitloopt) doorgaat, rondom welk Orangie op 't lyf een schoon-roode zoom, na den agter en voorkant ieder met een bogt loopt, hoedanige roode verkeerde bogten, ook zoo na agteren gebogen een duim-breed van een na agteren toe volgen, makende als twee breede banden van den licht-graeuwen beneden en donkeren boven-grond van 't lyf; dog de eerste roode bogt is zoo groot als de vorige, maar die tegen den staart byna is zeer kleen, makende daar als nog een Orangieagtigen band tusschen twee roode zoomen, welke onderste boven op nog een rood leggend half kringetje met een Zee-groenen donkren grond, en beneden 'er tegen een Citroen-geel gegolfd zoompje, met een zwart lystje 'er tegen, heeft.

Op het Orangie middel-lyf vertoonen zich twee donkere halve Maankens tegen een, hebbende aan weerzyden een kleen rond bolleken in 't midden, en zynde verder met een zwart gestippeld donker-Zee-groen gevuld; van hoedanigen verwe ook het onder-deel van den kop by de wan, gelyk als Zadels-gewyze, is, bestaande uit donkere-Zee-groene en lichte Zee-groene vierkante blokjens tegen een, en zoo tot de donker-Citroene geele vin tegen 't lyf (die zwart van graaten is) met een Orangie buiten-zoom, die aan wederzyden met lange Orangie tanden buiten uitloopen, voortgaande.

De onder-vin agter is ook donker Zee-groen met een roode lyst in 't vierkant, dog voor aan (daar zy 't breedste is) met een rooden langen fynen doorn uitloopende.

De staart is (gelyk ook de agterste boven-vin) Zee-groen, met een Citroen-geele fraanje vol zwarte graatjens, die in den staart wel een pink-breed is.

Over 't groen van den dikken vollen staart loopen fyne zwarte graatjens, die zich op den staart als een breede kelk uitbreiden, en in 't midden loopt 'er een na beneden gebogen roode dwars-band, die een fynen zwarten zoom aan zyn binnenzyde in 't holle-deel heeft, over henen.

Ikan Parkia. N°. 178. Vertoond ons het *kleen Parkia-Vischje*. Dit is, in opzigt van de verwe van de kop en 't lyf tot aan de staart, donker-Zee-groen, vol kleene verkeerde roode halve Maantjens, met drie Goud-geele rondeelkens met roode kringen voor, agter, en onder op 't lyf, byna in een drie sprong. Op die rondeelkens zyn zwarte stippen, op 't onderste tegen de buik een K, en op 't voorste dit teeken L. En naast aan den staart een drie-hoek, al welke teekenen ook zwart zyn.

Het bekje is kleen, gelykende wel na dat van een Vogeltje, zynde van binnen Orangie-agtig en rood, hoedanig de kop ook beneden, en 't rood oog boven als een halve star geteekend is, zynde van een witten appel voorzien.

De boven-vin is zeer lang tot aan den staart, Goud-geel van verw, en vol fyne zwarte graaten, hebbende onder en boven een roode lyst, hoedanig ook de agterste beneden-vin is.

De vin tegen 't lyf is Citroen-geel, zwart van graaten, en rood tegen 't lyf. De vin 'er beneden is ook, als de vin tegen 't lyf, en tusschen die beiden loopt van den kop af tot de agter-vin, en ook langs den buik, ieder op zig zelven, een Orangie en roode overlangze streep.

De staart is vol, maar zeer aardig geteekend. De grond-verw is licht-Purper met fyne zwarte graaten, in 't midden van welken grond zich een Citroen-geel wapentje met eenige zwarte spikkels, en merken als een K, en L, en een M, vertoond. Daar na vertoond zig aan 't einde van den staart een Citroen-geele fraanje tegen een zwarten fynen dwars-kring.

Het is een cierlyk, eel, lekker, en sterk geteekend Vischje, waar in zich de verwen wonderlyk fraey vertoonen.

N°. 179. Leverd ons *den Ikan Bilalang Laoet Jang Djantan*, dat is, *het Manneken van de Zee-Sprink-Haan*, zoo na zyne gedaante genaamd, uit. Het is lang van lyf, dat Goud-geel, boven met zwarte stippels tusschen vier verkeerde Zee-groene halve Maankens, en beneden met roode bollekens tusschen vyf zulke halve Maankens (hebbende een overlangze Zee-groene streep van den kop tot den staart toe) zoodanig geteekend is, dat in 't voorste vak twee, in 't tweede drie, en in de twee volgende ieder weer twee roode bollekens geplaatst zyn; dog in 't laatste is 'er maar een te vinden.

De Slange-kop is donker Zee-groen, zynde met een roode streek (gelyk ook de bek van binnen is) van 't lyf gescheiden, hoedanige twee Orangie hoornkens 'er ook voor op den kop ontrent 't oog boven malkanderen staan, terwyl zig boven op den kop een aardig bloemkroontje van roode en geele kringen, twee en twee boven een, dog boven op 'er maar een, alle

186
187
189
185
188

193
192
190
191

alle met 't hol na beneden op een leggende, vertoond.

Het oog is Citroen-geel, de kring fyn en zwart, en den appel rood en geel.

De zes vinnen (die als zyn vleugels of pooten zyn) en de ſtaart (die twee kluftig is) zyn donker-Zee-groen. Dit Viſchje eet men niet.

Ikan Cacatoeha Babintang. N°. 180. Vertoond ons den *Ikan Cacatoeha Babintang*, dat is, *dengeſterden Cacatoeha-Viſch*. De kop is donker Zeegroen, zynde byna als die van een Cacatoeha, van binnen rood van bek, en dan geel van omtrek; dog met een rooden drie-hoek binnen in den bek.

Op den kop vertoonen zich drie Orangie-agtige, en Slang-agtige fyne ſtreepen, en twee groote licht-Purpre bollen, met roode halve buiten-kringen boven, ieder aan weerzyden van de Orangie middelſtreep, en drie roode kleener bollen met blaeuwe halve buiten-kringen.

Over het lyf loopt een Zee-groene ſchey-ſtreep van den kop tot den ſtaart toe, aan weerzyden van welke zig als een Hemel vol roode bollen met halve blaeuwe buiten-kringen op een bruin-agtigen en graeuwen grond (hoedanig 't geheel lyf is) vertoonen.

De grond van de ſterk gedoornde bovenvin is vooraan Citroen-geel, en wat verder na agter, (daar zy breeder en grooter van licht-Purpre doorns is) boven Citroen-geel, en breed daar, dog beneden met een ſmallen Zee-groenen zoom. De agter-vinnen zyn Zee-groen, rondagtig, en van buiten met een Orangie, dog tegen 't lyf met een Purper zoompje bezet.

De vin tegen 't lyf is Citroen-geel, en boven 't lyf Zee-groen; dog onder aan is als een dubble *Jeruzalems*-veder, die Citroen-geel, zwart, en blaeuw is, aan welkers begin tegen den buik men ſchoon Hemels-blaeuw met roode ſtreepen verneemd.

Het oog is Purper, de omtrek fyn en zwart, dog na 't lyf toe met een halven rooden kring; de appel is zwart, en geel van binnen.

De onderſte voorvin, tuſſchen de agtervin en de *Jeruzalems*-veer, is licht-Zeegroen; dog heeft drie Purpere doorns.

De ſtaart is vol, citroen-geel, met zwarte graaten, en een zwarten ſmallen omtrek, vertoonende als een open Waejer.

Het is een dik breed Viſchje van lyf, en zeer lekker van ſmaak, byna de gedaante van een kleene ſchol hebbende.

Ikan Baretti. N°. 181. Vertoond ons den *Baretti-Viſch*, in de gedaante van een ſchoone ruit, die over 't lyf, en den kop, Orangie van grond, Purper en rood tegen een van dwars-banden, en ſchuinze banden, kleen van bek, als een onder en boven ſnuitje, Zee-groen van omtrek in den bek, en rondom de zelve na buiten, en ook van de zelve verwe van vinnen, en doornen is, welke eerſte onder en boven roode zoomen hebben, hoedanig ook de doorns zyn.

Het oog is Zee-groen, de buiten-omkring (die maar half na 't lyf toe zich breed van blaeuw vertoond) is fyn-rood en dan blaeuw; dog de appel rood.

De ſtaart is donker-Zee-groen, dog van binnen door een Orangie overlangze ſtreek, die onder het breedſt, en wat gevlamd is, afgeſcheiden, hebbende een rooden buiten-zoom aan weerzyden; dog een fyn zwart agterzoomtje, half-maanswyze.

Ook is het agterſte deel van 't Viſchje een Orangie vierkant, dat onder pas half zoo breed, als boven, en onder met een rooden kring van den ſtaart, en boven aan met een Purpren dwars-band, met een fyn zoomtje aan weerzyden, afgeſcheiden is.

Tegen den ſtaart aan, op dat Orangie vierkant, vertoond zich een roode lange drie-hoek met den langen hoek na 't lyf toe, in welken zig twee kleene Hemels-blaeuwe bollekens boven een, en aan ieder zyde nog een zoort grooter als de andre, en boven aan met een rood leggend half maantje 'er op geteekend, opdoen. Het is een zeer lekker en ſmakelyk Viſchje, zeer wel na een kleen Scholletje gelykende.

N°. 182. Vertoond ons een *kleen Rivier-Botje*, dat een rood kopje, een Zee-groen Vogel-bekje, en een citroen-geel kleen oog, met twee citroen-geele ſtreepen om laag, heeft. De Rievier-Bot.

De vin tegen 't lyf is donker citroen-geel boven, (gelyk ook beneden) dog tegen 't lyf Zee-groen, dat ook de verw van alle de vinnen, en van den twee-kluftigen ſtaart is; dog de voor-vin boven vertoond zich wat gedoornd, rood van doornen, en citroen-geel van grond, hoedanig ook de ſchey-band naaſt aan den ſtaart, tegen welke nog een ſmaller roode kant is.

De verw van 't lyf is ros, en graeuw gemengeld, met zeven geele bollen, als oogen met breede roode kringen 'er om, dog vlak voor de vin tegen 't lyf vertoond zig tuſſchen vier zulke bollen een roode ruit, die geel van binnen is, buiten welke vier bollen 'er zig in de zelve rey nog een ontrent den ſtaart vertoont; terwyl men de twee andre men aan wederzyden van de vin tegen 't lyf ziet.

Het is een lekker Viſche, vooral wanneer het tot Watervisch gebruikt werd.

N°. 183. Leverd ons den *Rivier-Grundel* uit. Een Viſchje, als een Spiering, zynde De Rievier-Grundel.

zynde Goud-geel van kop, waar in zich veel roode ſtreepen opdoen. De bek is kleen, vol tanden, en onder aan de zelve hangen twee baardjens. Hy ſchynd als vier Zee-groene oogen, en nog twee andre met breede roode halve kringen te hebben.

Het lyf is Purper-graeuw, vol zwarte ſtippels, zynde pas boven de Hemels-blaeuwe vin tegen 't lyf van een Hemels-blaeuwen breeden halven dwars-band met een fynen zwarten, en een citroen-geelen en zwarten buiten-zoom voorzien.

Over 't lyf loopen drie roode dwars-banden, boven en onder wat gebogen, binnen in een zwarten fynen gegolfden, en buiten een fynen citroen-geelen zoom met zwarte lyſtkens; dog tuſſchen de twee eerſte banden ziet men een Orangien lang-werpig-ronden en in 't midden aan weer-zyden wat gebogen omtrek, die van binnen Hemels-blaeuw is; en tuſſchen den tweeden en derden band ziet men twee andre Zee-groene plekjens, 't eerſte met een citroen-geelen, 't andre met een rooden binnen-, en beide met een zwarten fynen buiten-zoom bezet.

De boven voor-vin agter is agter aan wat gedoornd, Zee-groen van doorns, en rood van grond, dog de middel-vin boven- en de agter-beneden-vin is Hemels-blaeuw, met een Zee-groenen breeden zoom onder, en een fynen zwarten buiten-zoom. Ook zyn de andre vinnen van de zelve Hemels-blaeuwe verw, rood van buiten-omtrek, dog die onder de middel-vin tegen 't lyf komen, zyn als *Jeruzalems*-vederen.

De ſtaart is Purper, rood en zwart, in 't lang gebandeerd, en vol.

Het is een moy, lekker, zoet, en vaſt Viſchje.

Anac Laoet Jang Ter-bong-koes. N°. 184. Doet ons *den Anac Laoet Jang Terbongkoes*, dat is, *'t gebakerd Zee-kind*, zien, vertoonende zeer levendig een kind in de Luyeren, dat zyn geele handjens met vyf roode vingeren, geel van grond met twee roode bandjens, na boven toe ſteekt.

't Kopje boven, en de ſtreeken 'er onder, en rondom (die zig als bladen en tanden, met roode ſtreepkens 'er tuſſchen, vertoonen) zyn tot onder toe aan weerzyden donker Zee-groen, en verder is de grond van den kop en 't lyf geel, met roode halve maanen in 't midden, en aan weer-zyden, als ook met veel zwarte ſtippen aan weerzyden, en tegen de twee onderſte kringen, gelyk ook met een rey recht in 't midden, van den kop na beneden toe geteekend.

Men ziet volkomen de gedaante van twee oogen, neus en mond, die rood zyn. De ſtaart is even eens als de bloem van een Pieſſang-vrugt, dik-rond tegen 't lyf, ſpits na buiten, en rood en geel van grond.

Dit Viſchje werd niet gegeten, en zelden gezien.

N°. 185. Vertoond ons den *Ikan Doeri Djantan*, dat is, *het Manneken van den gedoornden Viſch*, zoo genaamd na twee Hemels-blaeuwe doorns, die na den bek omgekromt, en na die kant ook appel-bloezem, dog zwart van omtrek zyn.

De kop is als een groote Oſſen-kop, die zeer licht-Purper van verw is, op welken zig tegen den boven-kant twee langer roode en geele doorns als tanden, met het ſpits na beneden gekeerd, en met de rug tegen een wat van malkandren afſtaande, vertoonen, hoedanige geele en roode trekken men ook op verſcheide plaatzen van den kop ziet; waarnevens hy ook twee baardjens van de zelve verw heeft.

De bek is vol tanden, zynde boven Hemels-blaeuw, en onder geel van omtrek, alwaar zig, pas 'er beneden, nog drie zulke lange ſmalle doorns vertoonen.

Zyn oog is geel, de appel helder-rood, dog de buiten-kring groot en Zee-groen, met vier zulke uitſtekende ſpitzen byna in 't kruis.

De kop loopt wat hoog en ſteyl op, hebbende boven op als een geelen bult, die wat gegolfd is, boven op welken een hooge vin, als een Bezaan-zeyl, ſtaat, dat Hemels-blaeuw van grond aan weerzyden, en in 't midden Goud-geel; dog met roode zoomen, en drie roode dwars-ſtreepen 'er over gezoomd, en afgeſcheiden is.

Voor aan dit zeyl is als een zware breede Hemels-blaeuwe doorn met roode lyſten over al, en onder nog een byzonderen kleenen Hemels-blaeuwen band met roode lyſten; en op het buitenſte Hemels-blaeuw, aan de andre zyde, vertoonen zich, van boven af na beneden toe, tuſſchen ieder twee roode ſtreepen, twee roode bollekens nevens malkanderen; dog in ieder der twee laatſte perkjens heeft men 'er maar een; ook is de buiten-zoom van die Bezaan-vin citroen-geel met een zwarten zoom.

De boven-vin agter is een geele breede lange vlag, met een ſmallen rooden zoom, als uit halve bollekens beſtaande, boven, en met een Hemels-blaeuwen onder, hoedanig ook de beneden-agter-vin is.

De wamme, en een deel van 't lyf, waar op de citroen-geele-ronde vin tegen 't lyf ſtaat, is als een groote Schilder-palet, die wit, Hemels-blaeuw, en ſchoon donker-appelbloezem van verw is. De vin tegen lyf is rood, zwart van graaten,

ten, en ook als een kleen Paletje.

De vinnen 'er onder zyn ſchoon Purper, wit, zwart, en rood door een, en de lange ſpitze vin 'er aan (die een zwarten doorn vertoond, die Hemels-blaeuw, wat donkeragtig, en met een citroen-geelen zoom, met zwarte lyſtkens bezet is) is verder Purper van grond met roode bandjens 'er over.

Het ganſch lyf is boven en onder donker-bruin, dog in 't midden licht-bruin, en op dien grond vertoonen zich twee langwerpige breede Zee-groene groote bladen tuſſchen roode zoomen, de eene na boven, en de andre na den buik toe; dog ieder met een rooden ſteel van den ſtaart afloopende, hoedanige kleene zeer ſmalle, en zoo gezoomde Zee-groene blaadjens zig ook beneden na den ſtaart toe zoo vertoonen, dat zy als met haren beneden-grond, of 't rood van hare lyſt, tegen de roode lyſt der andre aankomen.

Het onderſte van 't beneden lyf is licht-bruin, en de ſtaart van 't lyf door een citroen-geelen en rooden ſmallen zoom, die als een kroon vertoond, geſcheiden

De ſtaart is donker-Hemels-blaeuw, vol, en als gevederd, bezet met zwarte graaten, hebbende twee geele en zwart-geſtreepte buiten-zoomen, die buiten den ſtaart als kromme ſcherpe dikke haaken uitloopen.

Het is een uitnemende fraeje Viſch, die wonderlyke ſterk tegen een ſpelende verwen heeft, en die zeer lekker, vet, en aangenaam van ſmaak is.

N°. 186 Geeft ons het gezicht van den *Mandali-Viſch*, die van grootte als een kleene Voorn, en over zyn ganſch lyf meeſt donker-Zee-groen is, uitgenomen dat zig agter boven tegen den rug twee, en voor boven tegen 't agter hoofd zich een roode plek; die in 't geheel pas een nagel groot, en met Orangie-zoomen bezet is, komt te vertoonen.

De bek is vol tanden, van binnen rood, hoedanig ook zyn lange baarden, nevens verſcheide ſtreeken op den kop, zyn, waar aan men ook wat Orangie, gelyk men ook zoo een drie-hoekigen ſtreek pas agter den bek ziet, welke bek buiten 't rood van binnen, dan nog een Zee-groenen, en dan weer een rooden omtrek rondom dat Orangie drie-hoekig veldje heeft.

De vin tegen 't lyf is bloed-rood, dog tegen 't lyf eerſt donker-blaeuw, en dan in 't midden nog Orangie van tuſſchen-zoom.

Beneden de middel-vin vertoonen zich twee Purpre *Jeruzalems*-vederen.

De verdre vinnen zyn geel met roode dwars-ſtreepen, of graaten, en ook met zulke zoomen.

De ſtaart is twee-kluftig, geel, en met zwarte fyne graaten bezet.

Zyn oog is blaeuw, de kring rood, en met drie doorns na buiten, die rood zyn, gecierd.

Het is mede een zeer aangenaam, en ſmakelyk Viſchje; dog wat aan den droogen kant.

N°. 187. Brengt voor ons oog den *Ikan Riboet*, dat is, *den Storm*, of *Onderweders-Viſch*. Ikan Riboet.

Het is kleen, en wonderlyk van fatzoen, met het voltandig bekje, hebbende een kopje, als een Bul, die ſtooten wil, en krom om na de boven-vin loopende, daar zig voor aan een blaeuwe doorn, na voren toegebogen, vertoond, daar de andre, op de citroen-geele vin, Zee-groen, en na agteren gebogen zyn.

Het lyf, dat Orangie van grond is, vertoond zig vol gevlamde ſmalle Zee-groene ſtreepen, die van den rug na het Zee-groen oog, dat ook vry laag ſtaat, en 't geen een Orangien appel heeft, loopen.

Het Orangie van 't lyf is van het ſchuins licht-Purper-verwig onderlyf met een Zee groene ſtreep (waar van nog zoo een dwars-ſtreep loopt) afgezonderd, hebbende beneden de vin tegen 't lyf (die geel en zwart, en tegen 't lyf rood is) twee roode bollekens tegen een ſtaan, hoedanige Orangie men ook in 't onder-lyf, drie boven en drie onder de groene dwars-ſtreep heeft, met nog een Orangie plek, vertoonende als een oog met een zwarten omkring, en zoo een ſtip, en nog vier halve kringen 'er tegen, in 't midden tuſſchen die twee bollekens.

De onder-voor-vin is van doorns en grond, als de boven-vin, dog de agter-vin daar rood, daar zy boven ſmal en Zee-groen is.

Het lyf ſcheid met een Orangien band, tuſſchen twee roode zoomen, van 't lyf, en de ſtaart is twee-kluftig en Zee-groen.

Niemand durft dien Viſch eeten, hoewel hy anders in zich zelven niet kwaad is.

N°. 188. Doet ons *den Jager* zien. Een groote ſchoone Viſch, als een Span-baars van lengte zynde van kop en lyf licht-Purper, vol Orangie verkeerde kringen en ſtreepen tegen een op 't lyf, en op den kop ook hier en daar zoo een ſtreep, dog men ziet daar op meeſt Zee-groene trekken en ſtreepen. De Jager.

De bek is kleen, vol tanden, rood, en citroen-geel van omtrek, beneden 't oog met drie, en in 't agter-hoofd met twee Zee-groene bollekens bezet.

Van den kop af half wegen loopt een groote rondagtige Zee-groene trek tot aan den buik toe, rondom een ſchoon citroen-geel veld, byna als een Schilder-palet, of als een verkeerde Zadel van gedaante, waar op zich een donker-He-

 mels-

mels-blaeuwe vin vertoond, die tegen 't lyf Zee-groen, rood, en licht-Purper van omkringen is, zynde onder met een, ter rechter zyde met twee Zee-groene bollekens met roode kringen, en ter linker zyde van den vin ook met een bolleken voorzien.

Voorts vertoonen zich op 't lyf nog twee Zee-groene lange breede plekken, de eene tegen den buik, als een matig hoog Eiland in Zee, en de andre boven tegen den rug aan tot den ſtaart toe, beide met Orangie zoomen bezet.

Het oog is rood, geel van omtrek, met drie Zee-groene vellingen van een rad 'er boven, en vlak onder 't oog heeft men een citroen-geel leggend half Maantje.

Onder de middel-vin, zyn twee ſchoone Purpre *Jeruzalems*-vederen met roode buiten-zoomen.

De boven-vin is lang, en Hemels-blaeuw, vol fyne zwarte graaten, en de onder-vin geel, ook zoo van graaten, dog rood van zoomen, waar van de buitenſte gegolft zyn.

De ſtaart is met een citroen-geelen band, en lyſten, waar op vier roode bollen nevens een ſtaan, en die roode lyſten heeft, van 't lyf geſcheiden.

De voorgrond van den ſtaart is breed, donker Zee-groen, en de agter-grond rood, makende als twee drie-hoeken uit, dog de ſtaart is van buiten met twee ligte Purper-zoomen met zwarte lyſtkens bezet; dog die Purper-zoomen loopen zeer verre en ſpits, als ſchaaren van de *Schaar-Vogel*, buiten den ſtaart uit

Het is een ongemeene heerlyke Viſch, om ze te eeten, en niet min fraey, om ze te zien zwemmen.

Ikan Doeri Betina. N°. 189. Vertoond ons den *Ikan Doeri Betina*, dat is, *het Wyfken van den gedoornden Viſch.* Deze heeft een grooten Zee-groenen kop, ſchuins opgaande, en boven op als met een geelen gegolfden platten knobbel bezet. De bek is kleen, vol tanden, rood en geel van omtrek.

Op den kop zyn verſcheide roode en geele ſtreepen tegen een.

Het oog is rood, de omtrek zwart en fyn, dog de buiten-kring citroen-geel, en de appel wit. Van 't oog loopen drie roode vlammen af; maar die na 't lyf loopt is geel, en 'er tegen aan, boven en onder tegen de roode vlam, zwart gezoomd.

De wamme is licht-Purper met zwarte kleene ruiten.

Het boven- en onder-lyf is donker-bruin; dog verder, en voor al na agteren toe, ſchoon bleek-Purper met een rooden zoom, die zig tuſſchen zwarte lyſten vertoond.

De grond van alle de vinnen is Zee-groen; gelyk ook van die twee doorns onder de vin tegen 't lyf, die een kleene Schilder-palet gelykt, welke citroen-geel en zwart van graaten, en tegen 't lyf eerſt geel, met een rood bolleken 'er op, en dan rood van kring is, als een halve Maan, die zig verkeerd vertoond.

De agterſte onder- en boven-vin is Zee-groen van grond, rood van binnen-, en citroen-geel van buiten- en middel-zoomen, die zwarte lyſten hebben.

De boven-vin voor aan is als een Zee-groene bezaan-vin met roode doorns, waar van de voorſte de langſte is, en boven uitſteekt.

Op 't appelbloezem-Purper lyf vertoonen zig drie zeldzame verkeerde geele vlammen, en zoo een bolleken 'er nevens, en een kleen half wapentje 'er boven, alle met een rooden zoom bezet.

By den ſtaart ſteekt aan ieder zyde een lange roode doorn uit, waar van de bovenſte een citroen-geelen zoom na de agter-vin toe, en de onderſte 'er zoo een na den ſtaart toe 'er tegen heeft.

De ſtaart is van 't lyf door drie banden geſcheiden; van welke de eerſte wit is, met drie roode bollen naaſt een 'er op. Dan volgt 'er een roode ſmalle met fyne zwarte lyſten, en dan een enkel citroen-geele met een fynen zwarten buiten-zoom. De ſtaart zelf is vol, en ſchoon Zee-groen van verw.

Het is een heerlyke Viſch van mengeling van verwen, en van ſmaak.

N°. 190. Vertoond ons een Viſch, by den Inlander *Ikan Panghoeloe*, dat is, *de Overſte* genaamd.

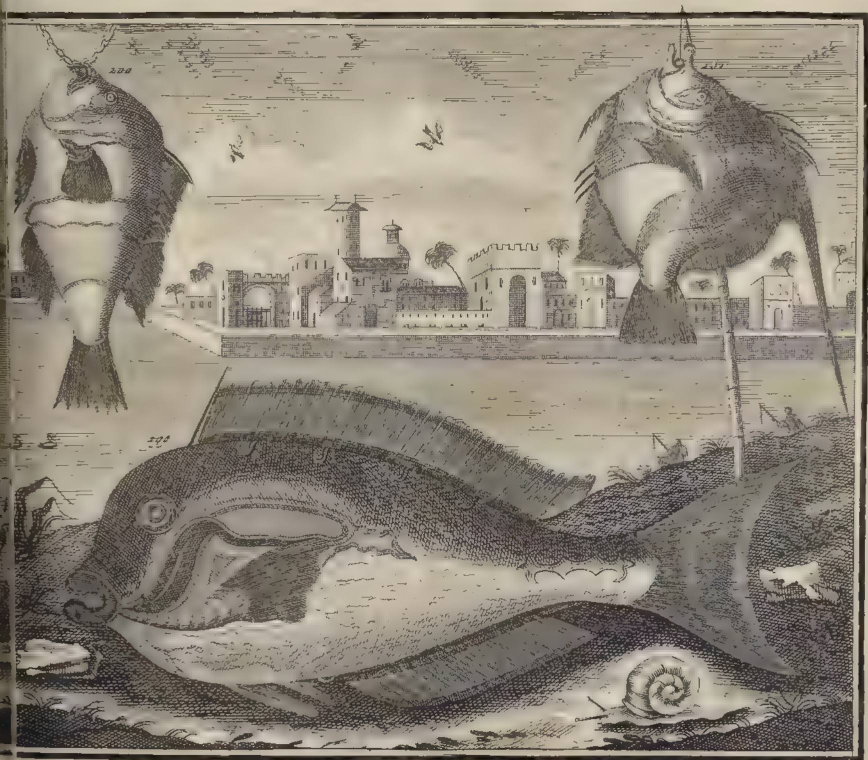
De kop, en 't ganſch lyf is Lood-verwig, zynde vol kleene donker-Hemels-blaeuwe, en Orangie bollen, en de laatſte met een rooden omtrek.

De bek is als die van een Papegaey, van binnen als een halve Maan, die citroen-geel, en daar na ſchoon Zee-groen gevlamd, en dan weer ſmal-rood van omtrek is.

Zyn oog is donker-Hemels-blaeuw, met een breeden rooden, en dan een Orangie-geelen buiten-kring, en met een witten appel. En van 't oog loopt na den bek toe een langwerpige drie-hoek met 't ſpits na buiten, zynde Hemels-blaeuw van grond met eenig rood 'er op, en Orangie-agtig van buiten-omtrek; dat ook de verw van de twee Harten-horens tuſſchen de vin tegen 't lyf, en 't oog, en tegen den ſtaart is. Ook is dit de verwe van alle de verdre trekken op den kop, en op den ſtaart (die donker-Hemels-blaeuw is) in 't midden, agter aan by den agter-zoom, en van die twee vederen, die buiten den ſtaart loopen; dog het aller-

agterſte

194
197
196
195
198

204
202

206
207
208

agterste van den staart is een Zee-groene lyst, uit halve bollekens bestaande.

De vin tegen 't lyf is overal schoon Zee-groen, met roode en Orangie streepen tegen een; dog zy is Zee-groen, met een Orangien en rooden kring tegen 't lyf zelf.

De boven-vin is een schoone lange Zee-groene vlag met een citroen-geelen boven-zoom, dog langs den ganschen rug van den Visch, van den bek af tot den staart toe, loopt een roode zoom. De onderste agter-vin is even eens, als de bovenste, in allen deelen; dog wat korter.

De voor-vin onder bestaat uit drie roode doorns, en heeft een geelen grond.

Het is een zeer goede smakelyke Visch.

N°. 191. Is van fatzoen en groote als de *Ikan Batoe Tercloc*, N°. 175. beschreven; dog anders van verwen, en teekening.

De Inlanders noemen dezen Visch, *Ikan Mata Sambilan*, dat is, *den Negen-oog*, om dat zich op de 3 geele banden, agt roode en geele oogen, behalven zyn regt oog, vertoonen.

De bek is citroen-geel, de kop Hemels-blaeuw, en 't lyf bestaat uit vyf a zes breede geele, en vier a vyf Hemels-blaeuwe smaller dwars-vlammen. Over den kop loopt, pas voor 't geel oog met zyn roode stip, een roode smalle dwars-streep.

By den staart is een kleen Zee-groen, rood, meest geel baardje met een rood zoomtje.

Al de vinnen, en de staart zyn Zee-groen. De boven-vin heeft voor aan een langen voor uitstekenden doorn aan de agter-vin; dog de voor-vin boven is gedoornd, Zee-groen van doornen, en rood van grond, hoedanig ook de buiten-zoom van den twee-kluftigen staart na zyn binnen-zyde is.

Hit is een zeer lekker Vischje.

N°. 192. Vertoond ons *'t Wyfken van den Orangie Trompetter*.

Van maakzel, en smaak, even eens als die van N°. 124.; dog vry schoonder van verwen, en teekening, als die Visch.

De bek is even eens, maar grooter, van binnen vol roode tanden, vertoonende als een citroen-geel hart van omtrek, dat Zee-groen van binnen is.

De kop en voorbuik is ook even eens; dog boven zwart, in 't midden Purper, wat licht-agtig, met een rooden zoom rondom, beneden licht-citroen-geel, met zwarte fyne kleene ruiten. Verder is 't lyf schoon Orangie met drie Zee-groene breede dwars-banden met roode smalle lysten, waar van de voorste de grootste is, allenskens verkleenende. En op den eersten band staan vier, en op den tweeden, en derden, drie roode bollekens nevens een.

Het oog is Purper, met een smallen zwarten, en een breeder citroen-geelen kring, dog met een zwarten appel, en witte stip.

De vin tegen 't lyf, en 'er onder, is donker-Hemels-blaeuw, met een rooden buiten-zoom ieder; dog die tegen 't lyf is digt aan 't zelve wat lichter Hemels-blaeuw, met een kleener rood bolleken daar op, en met een krommen scheytrek, die na boven toe gebogen is.

De boven-vin is sterk gedoornd, Zee-groen van doornen, Orangie van grond, dog met een Hemels-blaeuwen onder-zoom bezet.

De agter-vinnen zyn geel en zwart; dog in den boven-agter-vin is aan weerzyden een langer scherpe fyne zwarte doorn.

De staart is van 't lyf met een zwarten band, en daar na nog met een Zee-groenen, op welke laatste twee roode bollekens staan, afgescheiden.

Zy is donker-Hemels-blaeuw, met een rooden buiten-zoom, die aan weerzyden zoo rond loopt, dat de staart agter een halve Maan uitmaakt.

N°. 193. Vertoond ons *den groenen Paradys-Visch*, die van fatzoen, lengte, en smaak, even eens als de vorige, N°. 4. beschreven, is. De groene Paradys-Visch.

Hy verschild egter van den zelven daar in, dat zyn onder- en boven-vinnen schoon-Zee-groen, dat ook op 't lyf van dezen Visch drie verdeelingen laddersgewyze, daar 'er op de andre maar twee, behalven dat ook hier in 't midden van dezen Visch twaalf roode bollen op den zwarten grond te zien zyn. Ook zyn de kop en staart wat anders; want deze kop is groen, de andre Hemels-blaeuw, en de bek is grooter. De staart loopt hier spits uit, en is als in drien verdeeld, en agter aan in 't beneden-deel van den staart vertoonen zig hier twee verkeerde citroen-geele halve Maanen.

N°. 194. Geeft ons den *Ikan Riboet Djantan*, dat is, *het Manneken van den Onweders-Visch*, te zien. Ikan Riboet Djantan.

Dit is een kleen rond bol Vischje met een Papegaeys-kop, en bek.

De kop is Appelbloezem-Purper. De bek is van binnen vol tanden, en rood met een kleen rood bolleken 'er agter.

Het oog is kleen en Hemelsblaeuw, citroen-geel van kring, en rood van appel. De kop met een Purpren kring, en dubble zwarte lyst van 't lyf afgescheiden, gelyk daar buiten nog over den kop, en langs 't oog, een Hemelsche blaeuwe dwars-balk tusschen Purpre zoomen loopt.

Het lyf is Goud-geel, en over 't zelve loopen tot den staart toe nog twee dwars-banden, of balken, als de vorige Hemels-blaeuwe; dog binnen den eerste op 't Goud-geel

geel vak vertoond zich tuſſchen twee dwars-balken in als een roode Saturnus-Ster met haren langwerpige zwarten fynen kring. Ook ziet met men daar een Zee-groenen vin, met een citroen-geelen en een Purpren ſchey-kring, beide tegen 't lyf aan. Op het tweede geel perk tuſſchen de twee onderſte dwars-balken vertoond zig een Purpre Slang zonder kop, met zwarte zoomen.

De buiten-vinnen zyn ſterk citroen-geel. De omtrek van het lyf rood tuſſchen zwarte fyne lyſten.

De ſtaart is van 't lyf geſcheiden door een ſmallen citroen-geelen kring, van welken een drie-hoek met het ſcherp einde na 't lyf toe zich vertoond, aan de eene zyde met een rooden, en aan de rechter-kant met een zwarten zoom.

De ſtaart is rood, twee-kluftig, en met een Zee-groenen zoom binnen in; dog met een zwarten fynen zoom aan beide de buiten zyden van den ſtaart bezet. By de boven-vin is na agteren nog een citroen-geel vinneken met een blaeuwe onder-lyſt, en met twee Purpre en Zee-groene doorns, die men zoo ook beneden even eens ziet.

Het is een zeer lekker hard Viſchje.

Ikan Ajam Djantan. N°. 195. Doet ons den *Ikan Ajam Djantan*, dat is, *het Haantje*, zien. Dit is een kleen aardig Viſchje, met een lange Trompet, die voor Zee-groen in 't rond, en in 't midden met een roode dwars-ſtreep vercierd is.

Het kopje, dat vry dik is, vertoond zich licht-Purper, en 't geheel lyf wat donkerder-Purper, met twee Orangie-geele breede vlammen, die met een roode buiten-lyſt bezet zyn, van welke 't ſpits der vlammen byna tot beneden toe komt.

Op 't agter-lyf, ontrent den rug, is nog als een Orangie kleen Zadelken met een rooden zoom.

Langs den buik loopt een breede Zee-groene buiten-zoom, en daar naaſt aan een ſmalle Orangie den geheelen buik langs, ſcheidende ook den ſtaart van 't lyf, en over den beneden-vin loopt nog zoo een dwars-ſtreep.

Het oog is Zee-groen, de buiten-kring breed, en Orangie.

Boven op den kop heeft hy een rooden kam, met een Zee-groenen zoom beneden; en even zoo vertoond zig ook de boven-vin als een kleen rood bezaantje, met een Zee-groenen onderzoom.

De ſtaart is donker-Purper-geſtreept, met een rood kruis in 't midden, en een citroen-geelen zoom agter.

Het is wel een kleen, dog zeer lekker Viſchje.

Ikan Hilati Djantan. N°. 196. Vertoond ons den *Ikan Hilati Djantan*, dat is, *het Manneken van de Hilati Viſch*.

Het is kleen, als een jong Spierings-ken, Zee-groen van kop, van welke onder in 't midden als een roode bloem afhangt. Ook vertoonen zig agt roode bollekens op den zelve, en ook op zyn ſpitzen Zee-groenen bek.

Het oog is rood, Zee-groen van ſtip, en zwart van omtrek; dog agter met een geelen verkeerden kring.

Het lyf is geel met twee overlangze roode ſtreepen, en met nog zoo een ſtreep langs den rug, en langs den buik.

De vin tegen 't lyf, en 'er onder, is rood, ook de eerſte doorn, die aan de Zee-groene lange boven-, en korte Zee-groene agter-vin is. De ſtaart is twee-kluftig, en Zee-groen, met een rooden buiten-zoom binnen in.

Dit Viſchje is niet veel byzonders, om te eeten.

N°. 197. Is *het Manneken van den Hama-Viſch*, gelykende wel wat na 't Rievier-botje van fatzoen.

De kop is geel, en de bek, en de oogen (die als kleene raders met blaeuwe, en roode blokjens, en wit van ſtip zyn) ſtaan zeer dicht by een.

Het lyf is licht-Purper, met twee geele, en roode overlangze ſtreepen tegen een boven, en twee roode en geele zulke ſtreepen omlaag na den buik toe vercierd. Tuſſchen ieder afzondering boven ziet men drie, en tuſſchen ieder beneden twee Hemelsblaeuwe bollekens.

De boven-voor-vin is gedoornd, boven citroen-geel, de doorns zyn rood, en de vin is beneden Zee-groen. De agter-boven-vin is Zee-groen; dog de lange doorn voor, en de zoom boven en beneden citroen-geel, hoedanig ook de agterſte beneden-vin is.

De vin by 't lyf, en 'er onder, zyn geel en zwart; dog tegen 't lyf aan Zee-groen.

De ſtaart is Zee-groen, twee-kluftig, als een ſchaar, en met een citroen-geele kring van 't lichaam geſcheiden. Het is een byzonder lekker Viſchje.

N°. 198. Vertoond *den Kraejer*, of *het Manneken* van die zoort.

Het heeft een dik Orangie-kopje, een rood ſcherp bekje, met een Zee-groenen onderzoom beneden, en met een licht-Purperagtige wamme met twee roode bollekens, gelyk 'er nog twee wat grooter, met een Orangie kring op 't lyf, dat Loodverwig is, ſtaan.

Het oog is Zee-groen, met een rooden appel, en een kruis rondom den appel. By den rug loopt de kop wat op, zynde 't lyf boven en onder met een rooden zoom bezet.

Boven tegen den rug ziet men ook een drie-hoek, die Orangie, en met roode zoomen bezet is, welke verw zig ook onder

onder by den ſtaart met twee rooden ſchey-banden, en verder een roode-lyſt 'er voor om vertoond, hoedanigen lyſt men ook rondom 't boven-deel by den rug verneemd. Op die Orangie band by de ſtaart ſtaan twee donker-Zee-groene bollekens, hoedanig ook de onder- en boven-vin is, van welke de laatſte drie uitſtekende zulke doornen, en de eerſte 'er een, die citroen-geel, gelyk ook de verdre buiten-omtrek is, heeft, zynde de zoom langs het lyf rood.

De ſtaart, die Purperverwig, blauw, en vol roode ſtreepkens is, vertoond agter een halve Maan, die zich Hemels-blauw en vol roode ſtreepkens opdoet.

De vin tegen 't lyf is geel met eenig Zee-groen tegen 't lyf, en met een rooden ſchey-kring.

Het is een zeer goed Viſchje tot Water-Viſch.

Ikan Panglima N°. 199. Vertoond ons den *Ikan Panglima*, dat is, *den Veldheer*, een heerlyke, groote, en zeer lekkere Viſch, die wonderlyk ſchoon van verwen is.

Zyn ſnuit doet zig zeer kleen, en van binnen Hemels-blauw, met een rooden zoom, de kop rood, blauw, en Zee-groen, gemarmerd of gewaterd op; maar is als een Olifants-kop van groote, die van 't lyf door twee breede zwarte vlammen, met roode lyſten, afgeſcheiden is.

Zyn oog is groot, en wit, met een rooden, citroen-geel, en zwarten buiten-kring, en de appel Zee-groen met een witte ſtip geteekend.

De wamme is Hemels-blauw, dog vol verkeerde roode halve Maanen, die na den bek toe hoe langer hoe kleener werden.

De vin tegen 't lyf, en die 'er onder, zyn ſchoon-donker-Zee-groen, hoedanigen kleene Zee-groene drie-hoek, met een breeden Hemelsblauwen zoom (die binnen in een roode ſtreep heeft) zich pas tuſſchen die vin, en de zwarte vlammen vertoond.

Boven die vin ziet men een by na ovaal-ronde Orangien ſtreek, ontrent 't midden van 't lyf, met een Zee-groene lyſt. En even buiten die Orangie ſtreek, na de ſtaart toe, vertoond zig nog een Orangie vlek met roode lyſten rondom, als een kuſſen van gedaante.

Het lyf nu is boven donker-bruin, en Zee-groen, ondereen gewaterd, dog beneden 't lyf wat lichter van verw, met veel wit 'er in, by de Zee-groene vin.

Langs den rug ziet men vier roode bollen met een geelen omtrek, een duim breed van een ſtaan, en ontrent den ſtaart vertoond zig een langwerpig rood teeken, dat aan weerzyden drie-hoekig, in 't midden op twee plaatzen wat puiſtig, en met een witten fynen zoom rondom bezet is.

De wamme, en pas 'er boven, is ook als een langwerpige Orangie ſtreek, en een korte vlek 'er na agteren toe tuſſchen in. Ook is de zoom van den buik verder, tot aan de andre kant van den ſtaart, Orangie.

De boven-vin is een lange Zee-groene vlag met een Hemelsblauwen zoom beneden, die boven een citroen-geele, en dan nog een roode gegolfde lyſt heeft.

De onder-vin agter is ook zoo een vlag, dog wat korter, met een Hemelsblauwe buiten-zoom, en een Orangie tegen 't lyf.

De ſtaart is ſchoon Zee-groen, op 't welke zich als een Orangie leggende halve Maan met fyne roode zoomen vertoond) na den buiten kant zich als een halve Maan, die Hemels-blauw, en van citroen-geele fraanje voorzien is, vertoonende.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Ikan Pandara. Ikan Paroeli Betina. Sulthan Ternate. *De* Goude Spiering. Ikan Solor. Ikan Soeſalat. *De* Ruit-Viſch. Ikan Toering Djantan. Ikan Toering Betina. Cacatoeha Tidore. Ikan Kalkoen Sowanggi, Djantan. Bilalang Laoet, Betina. Ikan Maroſi. Ikan Kalkoen Sowanggi, Betina. Ikan Maloeane. *De* groene Klip-Kreeft. Ikan Doerian. Katam Dewa. Lokki Koening, Betina. Ikan Hama, Betina. Kambing Biroe. Katam Batoe Jang Maha-Eloc. Ikan Dadinga. Ikan Toetombo Eloc. Ikan Tsjakalang Hidjoe. Katam Pantat Badoeri. Katam Sulthan. Ikan Pati. Ikan Toetombo Jang Biſeï. Ikan Sowanggi. Katam Soelang. Katam Boental. Katam Kara. Lokki Hidjoe. Katam Lawa Lawa. Katam Jang Roepa Manoeſia. Katam Bidoeri. Oedang Ambon. Katam Bertandoc. Katam Ongoe Kaki-nja. Katam Sarampang. Katam Andjing. Ikan Kamatian. Ikan Piſau. Ikan Batoe Roepa-nja Sa-Tong. Ikan Iſap Batoe. Ikan Sowanggi Boental Ekor-nja. Ikan Garopa Ongoe Biroe. Ikan Sowanggi Hitam Manis. Ikan

Papoewa. Ikan Sowanggi Paroe Paroe Ekor-nja. Ikan Eloe. Ikan Tandoe Jang Adjaib Katam Jang Koening Batiris Sedikit. Ikan Pisau Gala Roepa-nja. Oedang Pasir Laoet. Ikan Mole Jang Tadjam. Ikan Peniop Nafiri. Ikan Bibi. Ikan Amâs. Ikan Berkaki. Ikan Telôr. Ikan Karbauw Jang Badoeri. Kabòs Laoet Jang Besâr. Ikan Merangkauw Di Pasir. Ikan Kipas. Ikan Batoe Bariska. Ikan Lantei Roepa-nja. Ikan Garopa Biroe-Langit. Ikan Bintang Matanja. Ikan Tato. Naga Laoet Jang Kitsjil. Ikan Bibi Jang Paroe-Paroe. Ikan Sowanggi, Antele Nama-nja. Ikan Mata. Ikan Toetombo Koening. Ikan Kajoe Merah. Ikan Badoeri. Ikan Batoe Jang Hidjoe Laoet. Ikan Baroepa. Katam Radja. Ikan Batoe Karang. Ikan Batiris Jang Hidjoe. Ikan Tsjakre. Ikan Moeloet Gonting. Ikan Termoelia. Katam Jang Mahabisei. Ikan Ekor Kipas. Ikan Moeloet Bakambar. Katam Pantat Babintang. Katam Bitiris Sangat. Ikan Batoe Berdjala. De Rievier Dolfyn. Ikan Hidong Batoe. Ikan Hati Merah. Ikan Hidong Girgadji. Ikan Soetra Hidjoe. Ikan Batoe Seni.

Ikan Pandara.

No. 200. DOet ons den *Pandara-Visch* zien.

Hy is kleen van bek, wat dik, en hoog oploopende van kop, die boven donker, (gelyk ook 't boven-lyf) en onder, (gelyk ook 't beneden-lyf) Orangie-verwig is.

Het neusje is Zee-groen, en de bek van binnen licht-Purper. Het oog rood, en ook de vin tegen 't lyf (die een rooden kring, dicht aan 't lyf met Zee-groen heeft) en onder 't zelve vertoond.

Over 't lyf loopen twee groote breede witte dwars-streeken of banden, met zwarte fyne zoomen, de eene by den kop, de tweede in 't midden (die rond is) en deze tot onder toe, dog de eerste zoo ver niet, doorgaande, en by den staart is nog zoo een witte band te zien.

De staart zelf is Zee-groen, aan 't einde met veel uitsteekende torens of tanden bezet.

Het is een zeer fraey, lekker, en zeldzaam Vischje.

Ikan Paroeli Betina.

No. 201. Is de *Ikan Paroeli Betina*, dat is, *'t Wyfken van den Paroeli-Visch*. Dit is een kleen Pampus-Vischje, diens kop dik, kort gedrongen, en citroen-geel, gelyk mede de bek, die rood van binnen en van omtrek, hoedanig ook alomme de kop gezoomt, en door Purper en zwart van 't lyf gescheiden, gelyk de wamme ook citroen geel is.

Het oog vertoond zig Zee-groen, de appel zwart, en de buiten-kring rood.

Over 't lyf loopen twee donker-lever-verwige; (die in 't midden Orangie zyn) waar tegen zig dan vier Steen-graeuwe vlammen, of dwars-banden naast malkandren, die van den kop beginnen, en, zeer breed zynde, tegen malkandren afsteken, vertoonen, van welke de naaste aan den staart de smalste, en daar nog langs de agter-boven-vin met een zwarte breede zoom gesloten zyn.

De vin tegen 't lyf is rood, met een rooden band tusschen twee citroen-geele lysten tegen 't lyf. Onder de zelve ziet men een dubbele roode fraeje *Jeruzalems-*veder met zwarte graatjens, en dicht 'er by wat lager drie roode doorns, hoedanige drie men ook in de boven citroen-geele voorvin; dog de agter-boven-vin, met haren langen scherpen doorn, boven buiten de Visch uit-steekende is, tot aan den citroen-geelen staart toe, Zee-groen met een fyne korte citroen-geele fraanje, en zoo is de agterste beneden vin ook Zee-groen, dog kleener, en ook met zoo een fraanje 'er aan bezet.

Het is een byzonder lekker, vast, en blank Vischje.

No. 202. Vertoond ons *den Sulthan Ternate*, dat is, *den Keizer van Ternate*, een kloeke Visch, die als een groote *Babara*, en die ongemeen vet, lekker, vast, en blank van Visch is. Sulth[an] Tern[ate].

Hy is zeer groot en dik van kop, die licht-Purper van verwe, vol fyne zwarte staande ruiten, en aan de beneden-zyde hier en daar met Orangie spikkelen, en wat hooger, na 't oog toe, met een fyn Orangie drie-hoekje bezet is.

De bek is kleen, met roode tanden voor, en Hemelsblaeuwe van binnen.

Het oog bestaat uit een Zee-groenen appel met een rooden, een Loodverwigen, en een grooten breeden Orangien kring, van den welke na den bek toe, en wat hooger, twee Orangie streepen, met een fyne zwarte buiten-zoom, loopen, hoedanige kromme groote Orangie tand zig ook tegen den bek, pas onder die onderste Orangie streep, vertoond.

Het geheel lyf van den Visch is donker-Zee-groen, vol roode bollen met een halven Orangien kring 'er buiten tegen.

De wamme is breed, en Loodverwig, met fyne kleene Orangie ruitjens bezet.

De vin tegen 't lyf is schoon Orangie, en met zwarte fyne graaten, zynde Hemels-blaeuw tegen 't lyf, waarop drie kleene roode bollekens staan, behalven dat

D Jongman sculps.

dat 'er over 't einde der Orangie-vin nog een roode ſchey-band loopt.

Beneden die vin tegen de buik aan vertoond zig als een poot, die Hemels-blaeuw met roode lyſten, voor aan met een klaeuw, als een half Maantje, die Zee-groen, en van binnen rood is, zynde die poot van binnen tegen 't lyf Orangie met zwarte ſtreepkens geteekend.

De boven-vin voor is als een kleen bezaantje, hebbende voor aan een grooten Hemels-blaeuwen boven uitſteekenden doorn met roode zoomen, zynde de andre doorns korter, en rood, en de vin zelf Orangie.

De boven-agter-vin, en ook de onderſte, zyn byna even eens, dog de bovenſte is wat breeder, zynde beide flets-geel, met fyne zwarte graaten, die rood van zoomen, dog aan den buiten-kant gegolfd, en Hemels-blaeuw van zoom tegen 't lyf zyn, waar tegen nog een fynder flets-Orangie-geele zoom tegen of langs het lyf boven en beneden loopt; dog de boven-agter-vin is rondom, of ook aan de eene kant, en de benedenſte maar aan de buiten-kant rood gezoomd.

De ſtaart is wonderlyk fraey, zynde voor aan met twee flets-groene rondeelkens van grond, en door drie Orangie banden, uit halve bollekens beſtaande, tot afſcheiding van 't lyf, en van de andre verwen, buiten van den ſtaart afgezonderd. Op ieder rondeelken ſtaat ook een rood bolleken.

Tuſſchen die rondeelkens vertoond zig een ſmalle Hemels-blaeuwe grond, als de ſteel van zoo een ſchopje, dat zig wat hooger op een ſchoonen Zee-groenen grond, met fyne zwarte ſtreepkens, vertoond, loopende aan weerzyde dit Zee-groen wel een vinger lang Slangsgewyze uit.

Dit Hemels-blaeuwe ſchopje komt tegen een Orangie fraeye breede en vry groote leggende Maan aan, die een roode buiten-kring van 't zelve fatzoen heeft, uit halve bollekens 'er tegen aan beſtaande, en dat zich zeer fraey vertoond.

e de ring. No. 203. Geeft ons *den Gouden Spiering*, die ongemeen heerlyk en glanſſig van verwe, uitnemend van ſmaak, en van fatzoen en lengte als een gemeene Snoek van anderhalve voet, te zien.

De kop, en bek; die vol tanden is, gelykt wel een Caeymans-kop en bek, zynde de laatſte van binnen Orangie, en boven langs 't Orangie Zee-groen, 't geen dan nog een fyne zwarte ſtreep heeft. Ook loopt 'er langs de rug, en onder langs den buik, een Orangie ſtreep, hoedanige ſtreepen men meer op den kop, die ook zoo van 't lyf geſcheiden is, ziet.

Het oog is Zee-groen, de appel rood, en de buiten-omkring Orangie. Dan ziet men een rey met zwarte ſtippels 'er om, en daar na nog een Orangie buiten-kring; dog de ſtippels en de laatſte kring vertoonen zich boven maar.

Agter tegen den bek aan ziet men een verkeerd kleen Zee-groen half maanken, en een bolleken, daar buiten van de zelve verw. In 't boven deel van den kop, voor aan, ziet men eenige zwarte haakskens op den grond des kops, die ſchoon citroen-geel is; ook heeft men tuſſchen 't oog en die haakskens nog een Orangie Slangetje met een zwart fyn boven-zoomken gecierd.

Het geheel lyf is ſchoon citroen-geel, met een fyne zwarte ſtreep overlangs in 't midden, en verder over al met breede zwarte opſtaande ruiten op 't lyf.

De vin tegen 't lyf is ſchoon Orangie, met zwarte graatjens, en met een Zee-groenen, en nog een rooden ſchey-band tegen 't lyf. Beneden die vin vertoonen zich twee zulke *Jeruzalems*-vederen, die wat flaeuwer Orangie zyn.

De boven- en onder-vin doen zich zeer lang, vol dwars-graaten, Goud-geel van verwe, dog met een ſmallen Zee-groenen buitenzoom op, hoedanigen band ook 't lyf en den ſtaart van een ſcheyd, die ook van verw Goud-geelagtig, en citroen-geel, en uit zulke overlangze banden beſtaande; dog agter van een ſmallen Zee-groenen zoom voorzien is.

No. 204. Vertoond ons *den Soſor-Viſch*. Ikan Soſor.
Deze gelykt wel wat na een kloeken Baars, hoedanig hy ook byna van ſmaak; hoewel hy zoeter en vetter van Viſch, en grooter van kop is.

De bek is van binnen Zee-groen, rood van omtrek, en vol witte tanden.

De kop is boven rood, beneden zeer licht en witagtig appelbloezem, hebbende boven aan tuſſchen 't oog en den bek een rood bolleken ſtaan.

Op die appelbloezemen grond vertoonen zich verſcheide roode trekken, en ſtreeken, als met zwarte ſchrapjens, fraanjes-gewyze, geteekend.

Het oog is zwart, de appel wit, de buiten-kring ſchoon Goud-geel, en dan nog met een zwarten buiten-kring, die boven fyn en onder breed is, voorzien.

Het boven-lyf van dezen Viſch, beſtaat uit zes breede roode, en vyf Goud-geele banden, die halfwegen 't onder-lyf komen, dat Zee-groen en licht-appelbloezem gemarmerd is;

De boven-vin is Goud-geel van grond, en rood van doornen, die groot zyn, en zwarte zoomen hebben; en van de zelve Goud-geele verw, met roode ſmalle banden (die men ook zoo in de bovenſte agter-vin ziet) is de twee-kluftige ſtaart mede,

Tusschen 't oog, en den eersten rooden breeden band, ziet men ook een ronden streek, als van een zwartagtig lang ey geteekend.

De vin tegen 't lyf, vol zwarte graatjens, is rood (gelyk ook al de benedenvinnen, die smal zyn) hebbende een Orangien schey-band ontrent 't lyf.

Ikan Soesalat. N°. 205. Doet ons *den Soesalat-Visch* zien, die van lengte, dikte, en verder maakzel (gelyk ook van smaak) byna als een schoone *Jacob Evertzen*, over 't geheel lyf, en vol donkere Hemels-blaeuwe bollekens op den kop, 't lyf, den staart, en agter-vinnen, bezaeid is; zynde de Visch over al licht-rood van verw; dog wat donkerder van staart, en agter-vinnen.

Zyn bek is vol tanden, en van binnen licht-Zee-groen.

Het oog is zwart, citroen-geel van appel (die zeer kleen is) en van buitenkring, die breed, met drie zwarte bollekens bezet, en van nog een fynen zwarten buiten-kring voorzien is.

De boven-voor-vin is sterk gedoornd, en rood van doorns. De vin tegen 't lyf is citroen-geel, met zwarte graaten, dog tegen 't lyf zwart en donker-Purper met een rooden Schey-band dicht tegen 't lyf.

Onder de zelve is de vin donker-rood; en in den staart vertoond zich een groote donkere Hemels-blaeuwe halve Maan.

De Ruit-Visch. N°. 206. Vertoond ons *den Ruit-Visch*, een mooy en zeer lekker Vischje. Dit heeft een Orangie kopje, zynde wat rood en Orangie van bek, dog de kop is met een donker-rooden streek van 't lyf gescheiden.

Het oog is kleen, in 't midden Zee-groen (hoedanig een kleen streekje zich 'er ook boven wat ter zyden vertoond) en aan weerzyden rood.

Het wammetje is Zee-groen, met roode stippels onder tegen een fynen zwarten kring, die daar langs den kop in 't half rond loopt, geteekend.

De vin tegen 't lyf is rood met een Orangien zoom voor, als een verkeerd-leggende halve Maan, en na beneden by 't lyf is die vin met een witten schey-band afgescheiden; die van vier roode, zwart-gestipte breede, en van vier witte smaller banden voorzien is, die malkandren tot 't lyf toe, dan een roode, en dan een witte, vervolgen; dog de onderste roode heeft geen stippels.

Verder bestaat het lyf van dit Vischje uit dwars-reyen, die dan van vier Zee-groene, dan van vier witte, dan van vier bruine staande ruiten voorzien zyn, welke, na 't verminderen van 't lichaam, in getal ook na den staart toe verminderen; dog in ieder witte ruit is een rood bolleken.

De boven-voor-vin is citroen-geel, en rood gedoornd; dog agter rondagtig boven, Zee-groen en breed van lyst buiten, dan Orangie (al kleener en kleener van omkring) dan Zee-groen, en eindelyk rood; dog de buitenste zoom is fyn-zwart. Even zoo als de boven agter-vin van fatzoen, teekening, en verwen is, zoo is ook de benedenste agter-vin, die 'er pas boven wat gedoornd, van grond buiten rood, en na 't lyf toe citroen-geel, dat ook de verw der doornen is. Beide de agter-vinnen zyn vol fyne zwarte uitsteekende graatjens.

Onder de vin tegen 't lyf zyn als twee kleene vinnekens, 't bovenste Orangie en rood tegen een, 't onderste geelagtig en rood zynde.

De staart is vol, bestaande voor aan uit Goud-geele met zwarte graatjens, dan uit een gevlamde smalle Orangie, dan uit een breede bloed-roode, dan uit een smalle citroen-geele, en dan uit een breede schoone Zee-groene buiten-lyst, of band, die een fyne zwarte zoom heeft.

N°. 207. Leverd ons den *Ikan Toering Djantan*, dat is, *het Manneken van den Toering-Visch*. Het is een dik, bol, rondagtig Vischje, byna als een kleene Schol, bruin, en wat licht-bruin van verwe, met zwart gemengeld over 't geheel lyf. To[ering] Dja[ntan]

Hy is rood van oog, met een zwarten appel 'er tegen aan, en een breeden Zee-groenen buiten-kring.

De bek is bleen, rood, en breed getand, met een Zee-groenen omtrek, en een fyn zwart streepje in 't midden.

De vin tegen 't lyf is als een Hemels-blaeuwe geopende Waejer, die boven of buiten een rooden zoom heeft (zynde vol fyne zwarte graaten) en tegen 't lyf Zee-groen met een geelen schey-band voorzien is. De vin 'er beneden is als een geele doorn met roode zoomen bezet.

De boven-voor-vin is een hooge breede geele doorn met roode lysten, en verder rood, zwart, en wat geel van verw.

De agter-vinnen zyn als zeer groote en schoone zeylen, of vlaggen, die tegen 't lyf Zee-groen, dan bruin, daar na donker-rood, dan weer Zee-groen, dan schoon-rood, dan appelbloezem boven, daar na donker, en dan schoon rood beneden van buiten-banden zyn.

De staart vertoond ettelyke halve Maanen in malkanderen. Eerst een licht-bruinen met zwarte lysten, dan een breeden zwarte vol zulke graatjens, dan een lichten Purpre, dan weer een rooden, beide smal, en dan een geele fraanje met zwarte graatjens. Ook vertoonen zich die agter-vinnen als Capels-vleugelen, langs den geheelen buik, van den bek af tot aan dat

einde van den ftaart, loopt als een kleene zwarte fraanje van graatjens.

Het is een zeer aangenaam fmakelyk Vifchje.

N°. 208. Vertoond ons den *Ikan Toering Betina*, dat is, *het Wyfken van de Toering-Vifch*. Deze is byna zoo als 't Manneken van fatzoen, en grond-verw over 't lyf, dat vol witte ruiten met donkere witte bollekens in ieder ruitje is; maar de verw van den kop (die zich vry groot vertoond) is wat bruin en flaeuw-groen gemarmeld, en met eenige roode bollekens beneden voorzien.

De bek is rood met Hemels-blaeuwe lyften, de tanden zyn breed en geel, en beneden den bek loopt een drie-kantige roode lange tand na de wamme toe, die met Hemels-blaeuwe zoomen bezet is.

Het oog is Zee-groen, de appel rood, en de omkring Hemels-blaeuw.

De vin tegen 't lyf is een verkeerde geopende Waejer vol graaten, met een licht-Purpere lyft met roode zoomen, zynde geel tegen 't lyf (waar op zich vyf roode bollekens vertoonen) en rood van fchey-band.

De vin 'er onder is even eens zoo een groote doorn, als die van 't Manneken; dog lever-verwig met witte zoomen, en verder Hemels-blaeuw, en rood.

De boven-voorvin is ook even eens, als die in 't Manneken; dog Hemels-blaeuw, geel, en rood de voor-doorn, en dan vertoond zich de boven-zoom Hemels-blaeuw, vervolgens rood, en tegen 't lyf geel van verw.

De achter-vinnen zyn in 't midden breed, en bruin van verw, met een roode en een Zee-groene lyft tegen malkanderen, tegen 't lyf, terwyl de boven-vin verder uit een fyne citroen-geele, dan een breeder Zee-groene, dan een fmalle roode, dan een breeder appelbloezeme, en dan weer een rooden buiten-lyft beftaat; dog de onder agter-vin is tegen 't lyf Zee-groen, waar tegen men dan zoo een rooden zoom, dan een breeden bruinen grond in 't midden, en dan een Zee-groenen zoom tuffchen twee roode lyften van de zelve breedte, als een halve ftroo-breed, verneemd.

De ftaart is vol, dog anders van fatzoen, als die van 't Manneken.

De buiten-zoomen zyn licht-rood met een fyne zwarte fraanje van binnen, daar na een donkere grond met zwarte graatjens, als van een half wapen, dan een appelbloezeme dwars-band een vinger-breed, met zwarte graatjens, dan een fyne donkre Hemels-blaeuwe dwars-ftreep, dan een breede roode, daar na een Zee-groene band, en weer zoo een yne Hemels-blaeuwe ftreep, en dan eindelyk een geele fraanje onder.

Het is een Vifchje, dat ook zeer lekker, byzonder aangenaam, en zeer fraey van teekening en fchittering is.

N°. 209. Leverd ons uit den *Cacatoeha*, of den *Tidoreefchen Cacatoeha*, een Vifchje, dat van kop en lyf 'er al wat na gelykt. Cacatoeha Tidore.

De kop is Zee-groen, de bek en 't oog rood, ook de fcheiding van den kop zoo, en ten deelen na binnen toe Orangie, en gegolfd.

Het lyf beftaat uit drie licht-Purpre, en drie Goud-geele banden; dog op ieder van de twee bovenfte Purpre, ziet men drie zulke bollekens met een zwarten omtrek. Over 't midden van 't lyf loopt een Hemels-blaeuwe overlangze ftreep, en aan weerzyden zoo twee roode.

De vin tegen 't lyf, en 'er onder, is Hemels-blaeuw; dog die in 't midden tegen 't lyf heeft een rooden fchey-band.

De boven- en onder-vin agter zyn rood van doorns en omtrek, en Zee-groen van grond-verw; hoedanige Zee-groene ruit met roode omtrekken aan het onderfte van 't lyf zich zelven, dog zoodanig, dat zy midden op die Hemels-blaeuwe ftreep ftaat, vertoond.

De ftaart is vol, beftaande als uit Goud-geele, roode en Hemels-blaeuwe vederen tegen een, met een Zee-groenen gegolfden buiten-zoom bezet, buiten welke zig aan weerzyden van den ftaart een licht-Purpren klaeuw of haak vertoond.

Het is een Vifchje, zeer goed tot water-Vifch; doende in 't water met de mengeling van zyne verwen een fchoone vertooning.

N°. 210. Geeft ons den *Ikan Kalkoen Sowanggi Djantan*, dat is, *het Manneken van de Toover-Kalkoen-Vifch*, te zien. Dit is een Vifch, als een groot Yzer-Verken, of als de Land-Egel, vol lange pennen, en doorns, die zwart een geelagtig zyn, die zig boven op de boven-vin, als ook twee boven 't oog, en verder in menigte beneden tegen de vin tegen 't lyf, en zoo na beneden, en na den ftaart toe, zynde ieder doorn wel ander halve vinger lang, vertoonen. Ikan Kalkoen Sowanggi, Djantan.

Hy is van groote, als een kloeke fpan-Baars, groot van kop, die (gelyk 't heel lyf) Purper-verwig, en vol zwarte, Zee-groene, roode, en Hemels-blaeuwe ftreepen en vlammen is, van welke zommige doorgaan tot den buik, zommige kort, zommige ook breed, gelyk als voor al twee Zee-groene vlammen boven tegen den rug zyn, die de eene een zwarten, en een citroen-geelen, de andre twee geele zoomen heeft.

De bek is groot, vol fcherpe dunne zwarte tanden, Hemels-blaeuw, met citroen-geele en zwarte zoomen van binnen, hebbende ook een Hemels-blaeuwe dwars-

dwars-band, van de helft van 't agterhoofd tot beneden toe met een citroengeele smalle zoom voor, en een zwarte, die agter komt.

Het oog is Loodverwig, de appel rood, de buiten-kring zwart, en dan nog een Zee-groene, die breed is. Op den kop vertoond zig agter den bek als nog een Zee-groen oog met een rooden appel, en een citroen-geele buiten-kring, en wat lager als 't zelve nog een citroengeele drie-hoekige spitze grond met 't spits na beneden, met roode zoomen, en een rood bolleken pas beneden 't Hemelsblaeuw van den beneden-bek, en pas voor dit citroen-geel drie-hoekje.

Hy heeft ook twee baardekens, die zwart en citroen-geel zyn.

De vin tegen 't lyf is schoon Hemelsblaeuw tusschen twee roode zoomen, dog tegen 't lyf citroen-geel voor aan, met een zwarten dwars-streep, die gevlamd is, en een rood bolleken op 't geel beneden die zwarte streep.

Men heeft ook op 't lyf zes groote bollen, Orangie en zwart van verw, twee boven tegen den rugge boven malkandren tusschen een Zee-groene, en een zwarte smalle vlam by 't begin van de boven-vin, en twee pas boven de eerste beneden, die overlangs van de middelvin na de steert loopt, en die zoodanig een duim-breed van een staan, dat 'er een Hemels-blaeuwe smalle dwars-streep van boven tot beneden toe loopt, en dan ziet men 'er nog een by den staart, en een op de wamme, die van verw als 't lyf is.

Boven de oogen loopen de twee pennen na voren toe, met een korten doorn in 't midden, hoedanige vyf zig nog van 't oog af na den bek toe, en nog drie andre tusschen de bovenste twee voor-, en agter-pennen (die alle na agteren toe gebogen zyn) vertoonen, en die alle donker-Hemels-blaeuw zyn.

De boven-vin is Zee-groen, met roode zoomen. De twee-agter-vinnen zyn van een fatzoen en verwe, hebbende zes bruine dwars-banden met Vermilioenroode fyne buiten-zoomen, en dat op een geelen grond, die zoo veel geele banden 'er tegen toond; dog onder zyn maar vyf geelen dwars-banden, en aan de buitenzyden twee lange groote roode doorns, die maar even, gelyk de zwarte graatjens, buiten uitsteeken.

De staart is licht-Purper met zes lange dikke graaten tot aan 't einde, alwaar een citroen-geele breede dwars-band, met twee lichte Zee-groene zoomen is. Ook is de staart van 't lyf gescheiden door een Purpren band, die een Zee-groenen zoom aan wederzyden, en nog een rooden band na 't lyf toe heeft dog 't Zee-groen na den staart toe is gegolfd.

Het is een lekkere goede Visch; maar die geen Inlander eeten wil, om dat 'er van 't tooveren in zyn naam komt.

N°. 211. Vertoond ons den *Bilalang Laoet Betina*, dat is, *'t Wyfken van den Zee-Sprinkhaan*, die van lyf, en fatzoen als 't Manneken, dog de verw van 't lyf is Hemels-blaeuw, door zeven citroengeele halve kringen afgescheiden, die in 't midden twee roode bollekens aan weerzyden van zulk een kring een, vertoonen, gelyk ook nog twee andre, een wat na voren, en een op den ondersten vleugel. Bila Lac Bet

De kop is Zee-groen, de bek geel boven, en onder, dog hier en daar op den kop ook wat licht-Purper boven 't oog, en onder den bek.

Hy heeft twee vleugels, aan weerzyden een, even eens als van een Sprinkhaan, zynde Zee-groen met 3 a 4 zwarte fyne verkeerde halve kringen, en Hemels-blaeuwe en roode korte dikke vlammekens 'er op. Zulke twee pooten heeft hy ook van verw, met roode dwars-bandekens, boven welke voorste, na de wamme toe, zich twee donker-Purpre korte tanden, of doornkens, vertoonen.

De boven en onder-vin na agter toe zyn geelagtig met een langen fynen voor aan uitsteekenden rooden graat, en agter aan ieder vin een korter doorn.

By den staart (die Peers-agtig-Purper vol fyne zwarte graaten is,) vertoond zig een geelagtige schey-band met twee zulke agter-uitsteekende doorns van de zelve verw. Dit Vischje werd niet gegeten.

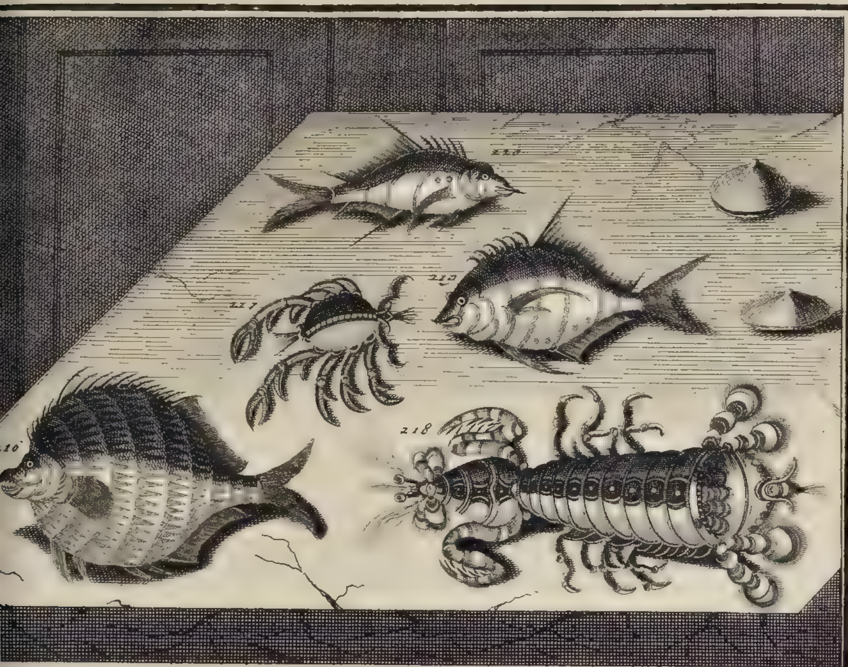
N°. 212. Leverd ons den *Marosi-Visch* uit. Het is kleen en maar gemeen van smaak, zwart van lyf, met overlangze Orangie streepen, donker-bruin van kop, en licht-Zee-groen van binnen in den bek, waar in zich veel tanden na den boven kant opdoen. I Ma

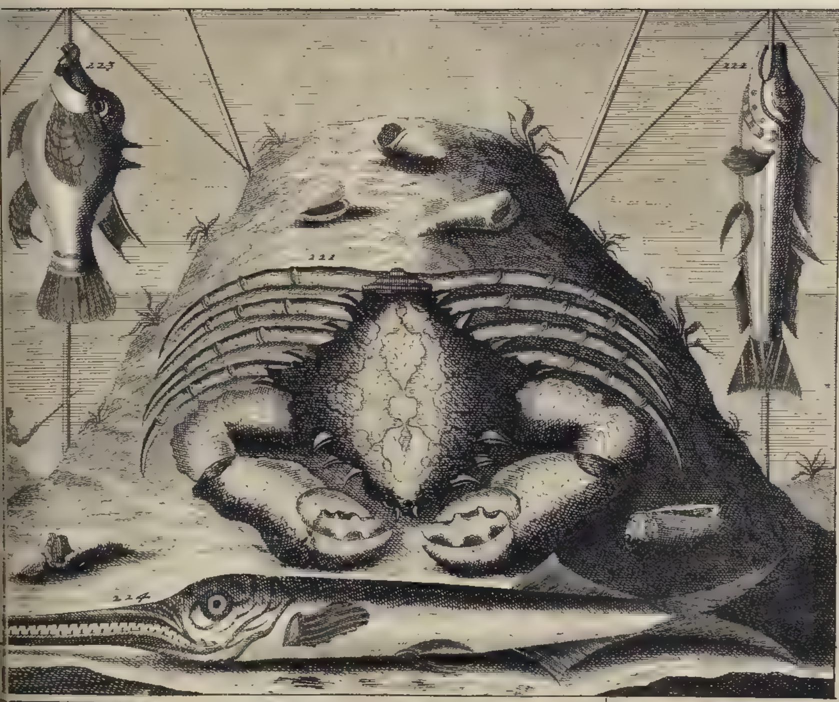
Het oog is Zee-groen, met een witten buiten-kring, ook vortoond zig tusschen de twee middelste Orangie streepen nog een langwerpig Zee-groen vlekje, met vyf zwarte stippen naast een, behalven dat men ook Zee-groene, en witte streepkens en slangetjens nog hier en daar op de beneden-zyde van den kop ziet.

De vin tegen 't lyf is Purper en wit, hoedanig ook de staart is, op den welken zig twee slangetjes, die ieder als drie roode witte en zwarte slangetjes tegen een, en naast malkanderen over dwars vertoonen, en de buiten-zoom van de staart is wit, met twee fyne zwarte lysten bezet.

De boven-voor-vin is Purper van grond, Zee-groen van doornen, en de agter-vin boven en beneden van verw, als de doornen.

Het

Dirk Jongman sculps.

Het is een Viſchje, als een Spieringje van lengte, en ook aangenaam van ſmaak. Het komt maar nu en dan eens voor.

N°. 213. Vertoond ons den *Ikan Kalkoen Sowanggi Betina*, dat is, *'t Wyfke van de Toover-Kalkoen-Viſch*.

Als men ieder byzonder ziet, zou men zeggen, dat 'er geen onderſcheid ter wereld tuſſchen beiden was.

Het onderſcheid tuſſchen de zelve is egter groot: want de boven-vin is Hemels-blaeuw, en die van 't Manneken Zee-groen. De agter-vinnen vertoonen zig boven ook anders, zynde 't lyf verder geel en vol zwarte graaten, daar zig in de andre op 't geel lyf als zoo veel verſcheide banden ſchynen op te doen.

De vin tegen 't lyf is Goud-geel, met een Hemels-blaeuwen zoom, daar de andre daar een Hemels-blaeuwen vin met roode zoomen heeft.

Ook heeft deze by of op de wamme, als in 't midden, een Saturnus-Ster met zyn kringen, en twee half-geele en Hemels-blaeuwe bollekens, als waren 't fyne wachters, 'er by, die zich, aan weerzyden een vertoonen; en ook agter den bek vlak is een rood bolleken meer, als by 't Manneken, te zien.

Al de pennen hier zyn ook rood en zwart, en in de andre geel en zwart. Het is ook een zeer goede Viſch van ſmaak; dog de Inlander en durft 'er om de vorige reden niet van proeven.

N°. 214. Vertoond ons den *Maloeame-Viſch*, gelykende wel een Spieringje, met een zeer ſpitzen voor uitſtekenden Hemels-blaeuwen bek, die voor wat gebogen, en voor aan, boven den kop, en onder by den bek, wat citroen-geel gezoomd is.

De kop is Purper, en beneden by de twee roode tanden wat Hemels-blaeuw, ontrent een halve nagel-breed tuſſchen 't Purper in. Ook is de kop eerſt met een rooden, en agter aan met een breeder Hemels-blaeuwen ſtreek (agter welke nog een ſmalle roode komt) van 't lyf afgeſcheiden.

Het oog is Hemels-blaeuw met een zwarten kring, die aan den buiten-kant wat citroen-geel is.

Het lyf is donker-Zee-groen met een blaeuwen zoom boven, en een fynen zwarten onder. De vin tegen 't lyf, en 'er onder, beſtaat uit twee Hemels-blaeuwe en twee citroen-geele banden overlangs.

De boven- voor-vin is geel, en vol doorns, die rood zyn. De achter-vinnen zyn Purper. De ſtaart (die twee-kluftig, en ſmal aan weerzyden is) beſtaat uit een Hemels-blaeuwe vlam aan weerzyden tuſſchen citroen-geele zoomen, zynde van binnen rood, hoedanig ook het einde van 't lyf van den Viſch is, dat wat ſpits in den ſtaart komt. Het is een lekker aangenaam Viſchje.

N°. 215. Vertoond ons *den groene Klip-Creeft*. Deze is van lyf, als een andre, en ſchoon licht Zee-groen; doch donker Zee-groen van ſtaart, die uit vyf langwerpig-ronde vederen, met roode en Orangie zoomen, beſtaat, dog van binnen donker-groen, en agter vol geele ſtippen op ieder veder is. De kop is van twee lange voor uitſtekende rood-gedoornde, en met Orangie gezoomde lyſten voorzien, buiten welke nog zes fyne lange roode hairen, met kwaſtjens aan 't eind, voor uitkomen. De kop gelykt wel een ſtaande Orangie ruit, met rood omzoomd, beneden aan weerzyden met vyf witte bollekens, en met een grooter rood in 't midden, met een witte ſtip 'er in, vercierd. Op den kop ziet men twee roode en Hemels-blaeuwe bollekens, en ettelyke verkeerde half-Maankens, die rood, en wit in 't midden zyn, als ook zes Orangie bollekens, in 't midden door een Hemels-blaeuwen rechte ſtreek, en aan den buiten-kant ieder nog door een Orangie ſmalle vlam, of ſtreep, die wat ſlangswyze loopt, van een geſcheiden. Het oog is rood en geel met witte ſtippen, ſtaande ook op een Hemels-blaeuwen grond, beneden na voren toe, met een rood wit-geſtipte ſmal, en aan weerzyden met een citroen-geel zoomtje afgezonderd. De groene Klip-Kreeft.

Over 't lyf loopen ſmalle Orangie dwars-bogen, als ribben, met het hol na den ſtaart toe.

Ook heeft hy vyf a zes groote pooten, hebbende ontrent het midden als roode en geele knieſchyven, die zig als bollen 'er op vertoonen. En boven langs het lyf ziet men, van den kop tot den ſtaart toe, halve bollen met het hol onder. Hy is zeer lekker, en byzonder fraey van verw, en teekening.

N°. 216. Vertoond ons een zeer fraejen *Doerian-Viſch*. Wy hebben de zelve al onder de gemeene beſchreven; dog deze verſchild alleen in ſchoonheid van verwen; zynde Hemels-blaeuw rood en geel van bek, die vol kleene tanden is. Ikan Doerian.

Zyn kop (die zig kleen vertoond) is lever-verwig met roode en geelagtige ſtreepen, en de ſcheiding van den kop is wit-agtig met roode ſchrapkens. Zyn oog is Hemels blaeuw en kleen; dog zwart van kring, en wit van ſtip.

De vin tegen 't lyf, en over al verder al de vinnen, gelyk ook de ſtaart, zyn zeer licht-Zee-groen; dog over de vin tegen 't lyf loopen twee roode en donker-blaeuwe, en op den ſtaart vier zulke dwars-vlammen.

Het geheel lyf beſtaat uit thien citroen-

troen-geele half-ronde breede zwart-gedoornde banden, die tusschen fyne zwarte krom-gebogene dwars-streepen staan.

De boven-voor-vin is rood, de verdre middel-vin citroen-geel, en al de doorns zyn Hemelsblaeuw, uitgenomen de laatste, die rood, gelyk de zoom langs die citroen-geele boven-vin, en ook langs de Zee-groene onder-vin agter, hoedanig ook de ronde schey-band van den staart is.

Katam Dewa. N°. 217. Is de *Katam Dewa*, dat is, *de Gods-Krabbe*. Een kleen Krabbetje, dat lever-verwig van lyf, rood van zoomen overal, en hier en daar met Zee-groene kleene bollekens aan 't einde van de knypers, en langs 't lyf, geteekend is. Ook vertoond zig het middel-lyf als een kleenen Zee-groenen Zyde-Worm met zwarte dwars-bandekens. Voor uit vertoonen zich aan 't kopje eenige roode pluizen.

Het lever-verwig lyf, aan weerzyden van 't Zee-groen in 't midden, is vol geele fyne trekken aan malkandren. Dit Krabbetje is ook zeer goed om het te eeten.

Locki Koening, Betina. N°. 218. Vertoond ons *den Locki Koening Betina*, dat is, *het Wyfje van het geel Kreeftje*, dat byna even eens als dat van N°. 2.; dog citroen-geel van lyf, en lever-verwig in 't midden, met witte bollekens in de lengte 'er op, in ieder kring eene, daar 't Manneken donkerbruin van lyf, en in 't midden rood is. Ook vertoond zig dit agter aan 't gat Orangie en leverwig met een rooden, en geelen na 't lyf-gebogenen dwars-kring, die men in 't Manneken niet ziet. Ook zyn de scharen voor van dit Kreeftje leverwig van grond, geel van dwars-banden, en in 't midden met Hemelsblaeuwe en roode verdeelingen, als bollekens, daar de scharen in 't Manneken licht-Hemels-blaeuw, als ook voor aan appelbloezem, met een rooden buiten-zoom, en in 't midden met geele bollekens bezet zyn.

Ikan Hama, Betina. N°. 219. Vertoond ons den *Ikan Hama Betina*, dat is, *het Wyfken van de Hima-Visch*, dat wel een kleen Botje gelykt, en zeer lekker is.

De kop is kleen, en Hemels-blaeuw, agter aan Goud-geel (hoedanig ook drie groote en drie kleene smalle dwars-banden met zwarte zoomen, over 't lyf zyn,) en agter aan met een rooden zoom.

De wamme is Zee-groen, onder met een citroen-geelen zoom, en het lyf Purper-verwig. Langs den rug loopen zeven, en langs den buik vier roode bollekens.

De boven-vin voor aan is wat gedoornd, hebbende roode doorns; dog de grond, gelyk ook die van al de andre vinnen, is licht Zee-groen met fyne roode zoomen.

De agter-vinnen hebben voor aan ieder een langen, agter een korten rooden doorn, en die tegen 't lyf heeft een rooden band met geele zoomen tegen 't lyf, en pas 'er boven een rood bolleken staan.

De oogen, die geel-agtig, zwart van appel, met een witten stip, en zwart van buiten-kring zyn, vertoonen zich zeer dicht by een. De staart is licht-Zee-groen, vol zwarte graaten, in 't midden met drie roode en twee Goud-geele dikke banden, te zamen als een smalle veder vertoonende, bezet.

N°. 220. Geeft ons *den Kambing Biroe*, dat is, *den blaeuwen Bok*, te zien. Het is een kleen lekker Vischje, beneden Zee-groen, en licht-Hemels-blaeuw boven van kop, spits van bek, die licht-Hemels-blaeuw, hoedanig ook 't geheel lyf is, over 't welke in 't midden een fyne citroen-geele streep tot aan den staart loopt, hebbende in 't beneden-lyf drie citroen-geele en zwarte dwars-banden, die met 't hol na den kop gebogen, en smal zyn. Ook loopt 'er zoo een citroen-geele streep langs den rug. Ka[mbing] Bi[roe].

De vin tegen 't lyf, en 'er onder, en de staart, is Purper-verwig met zwarte graaten; dog die tegen 't lyf is dicht 'er aan van een citroen-geel bandje voorzien. De agter-vinnen zyn Zee-groen, met roode doornen aan 't einde, hoedanig ook de verdre doornen by den kop voor op den rug zyn.

N°. 221. Vertoond ons den *Katam Batoe Jang Maha-Eloc*, dat is, *de uitnemende fraeje Steen-Krab*, die van lichaam byna als een heerlyk Marmer van Purper, 't geen met wit, geel, zwart, Zee-groen en blaeuw zeer fraey onder een gemengeld is, hebbende vier pooten aan weerzyden, en twee knypers, die zeer groot, dik, en alle van die zelve verwe zyn. K[atam] B[atoe] J[ang] [Maha-Eloc].

Het lichaam vertoond als een opstaande ruit, zynde aan weerzyde hier en daar met eenige doornen bezet. Men kan de zelve met veel smaak eeten.

N°. 222. Vertoond ons *den Dodinga-Visch*; zynde als een Spieringje, Hemels-blaeuw van lyf, met vier Orangie dwars-streepkens, die overlangs over 't zelve loopen. D[odinga].

De kop is Zee-groen, blaeuw, en rood, de vin aan 't lyf Zee-groen, en rood, en de boven-vinnen zyn Zee-groen met een citroen-geele lyst; dog tusschen de agterste en voorste is als een byzonder Hemels-blaeuw en rood bezaantje.

De onder-vin by die tegen 't lyf is geel-agtig; dog de onderste agter rood.

De staart is rood en Zee-groen, met citroen-geele banden, en geele fraanje onder bezet.

Het is een zeer lekker Vischje.

N°. 223.

N°. 223. Leverd ons den *Ikan Toetombo Eloc*, dat is, *den moyen Dooskens-Visch*, uit. De bek is als het voorstuk van een Trompet, citroen-geel met een rood kruis 'er in, de kop Orangie, het oog Zee-groen, en de appel rood. Van den bek schiet in den kop een roode tand. De kop loopt by den rug wat op, verders 't lyf boven donker- en onder licht-bruin, in 't midden rood, de middel-vin wit, en tegen 't lyf Zee-groen, en met een rood bolleken; dog over de vin tegen 't lyf loopen fyne Zee-groene dwars-banden, met een Zee-groen oog, en een rooden appel zoodanig, als of het een recht oog was, tegen 't lyf aan geschikt. Op den rug vertoonen zich twee opstaande doorns of spitzen, die bruin en rood, en van gedaante als de horenkens van Hokkelingen zyn.

Agter aan is boven een vin, die citroen-geel van grond, met een ovaal van binnen, en verder rondom Zee-groen van grond en van twee zulke doornen verzien is, ontrent den staart zyn twee Purper-agtige, en een Zee-groene scheyband. De staart (die vol is) en de onder-vinnen zyn citroen-geel, en van streepen 'er over die rood zyn, voorzien; dog de agterste vin is tegen 't lyf wat Zee-groen, en dan heeft men nog een roode gegolfde band na 't lyf toe 'er tegen staan.

Het oog is Zee-groen, de appel rood, de buitenkring fyn, en zwart, en de vin voor aan onder is citroen-geel, en zwart.

Het is een lekker aangenaam Vischje, voor al als het tot Water-Visch gebruikt werd.

N°. 224. Is de *Ikan Tsjakalang Hidjoe*, dat is, *de groene Tsjakalang* of *Geep*, bevorens by ons wel beschreven; dog deze is schoon licht Zee-groen, en gemarmeld van lyf, geel van oog, licht-bruinagtig van staart, vinnen, bek, en van den buiten-kring van 't oog dat zelf geel, gelyk de appel rood; behalven dat de vin tegen 't lyf ook dicht daar aan wat geel is, om al welke verscheidenheid van verwen het wel weerdig is, dat wy den zelven hier mede vertoonen.

N°. 225. Vertoond ons *de Katam Pantat Badoeri*, dat is, *de Krab, die agter doorns heeft*; zy is zeer schoon Hemels-blaeuw, Zee-groen, citroen-geel, en lever-verwig met geele roode en andre marmering op 't lyf, en heerlyk van verwen tegen malkanderen afschitterende. Rondom 't lyf loopt een Hemels-blaeuwe band, die van binnen een Orangie kring in 't rond heeft, en van buiten rondom met roode halve groote bollen, die van buiten Orangie zyn, bezet is; dog binnen in, op dien Hemels-blaeuwen band in 't rond zyn agthien kleene roode bollekens naast een. Agter aan ziet men een Orangie vlek, met een rooden kring 'er om, en met een Purperen ronden bol aan weerzyden, hoedanigen vlek men ook nog wat meer na agteren ziet.

Op de scheiding der pooten in 't midden zyn als geele en roode bollekens verdeeld.

N°. 226. Ziet men *Katam Sulthan*, dat is, *de Keizers Krab*, die heerlyk van verwen is, hebbende tot hare grond verw de Keizerlyke, of de Goud-geele. Ook ziet men op 't lyf verscheide zulke ronde en andre plekken, met witte bollekens omzoomd. Katam Sulthan.

Aan wederzyden vertoond zig een lange doorn, die tegen 't lyf breed, en na buiten spits en als een Olifants-tand, wel een vinger lang, licht-Purper van binnen, en Zee-groen van zoomen is; hoedanig ook de beneden-Knypers van grondverw, hoewel zy blaeuw van zoomen, en van binnen met zeven bollen bezet zyn; dog men ziet op die zelve pooten wat na agteren toe ook vier fyne overlangze Zee-groene streepen en Purpre en Zee-groene breede dwars-banden.

Alle de einden der verdre pooten in 't midden zyn Purper, dog de dikste na boven toe zyn ook wel Purper, dog met een Zee-groenen buiten-zoom, en met nog zoo een streep overlangs tot het einde toe bezet.

Agter aan is 't lyf ook Purper en blaeuw. De oogen zyn ook blaeuw, dog eerst met een geelen omtrek, en van buiten als met een halve Zee-groene star bezet. De zoom om 't lyf by de oogen is ook Zee-groen, met roode en blaeuwe korte doornen omboord; dog aan de pooten beneden, met de knypers, ziet men aan weerzyden licht-Purpre doorns. Het is een heerlyke Krab voor het oog, en zeer goed voor den smaak.

N°. 227. Vertoond ons den *Ikan Pati*, dat is, *den Grave*, zynde een moy Goud-geel Pampus-Vischje met roode breede dwars-banden, die van boven tot onder doorgaan, hoewel 'er in 't midden een overlangze Zee-groene streep van den kop over 't lyf tot de staart toe, en ook zoo een breede zoom agter om tegen beide de agter-vinnen loopt: Ook schynd het Goud-geel lyf zig met zoo veel Goud-geele dwars banden, tegen die roode aan te vertoonen. Ikan Pati.

Het bekje is kleen, en de kop ook met roode en Goud-geele dwars-banden voorzien. Het oog is Zee-groen met een witten appel, en een Vermilioen roode stip, hoedanigen vyf-hoek zig ook op 't oog vertoond, zynde de buiten-kring fyn-rood geteekend.

De boven-vin is Purper met blaeuwe doorns;

doorns, en onder agter aan is de vin rood; dog de doorns zyn ook blaeuw. De vin tegen 't lyf is rood, en blaeuw dicht 'er tegen aan. De ſtaart is licht-Purper, als een opene Waejer, met een blaeuwe ſchey-kring tegen 't lyf, en zoo een dwars-ſtreep midden in den ſtaart, en een citroen-geele fraanje met een zwart onder-zoompje onder aan.

Het is een zeer lekker Viſchje.

Ikan Toetombo Jang Beſei. No. 228. Geeft ons den *Ikan Toetombo Jang Biſei*, dat is, *de fraeje Doosjens-Viſch*, te zien. Het is een kleen, dik, bol, rondagtig lekker Viſchje, dat Zee-groen en witagtig van kop en lyf, na beneden toe wat lichter is; dog over 't lyf loopen elf roode groote en kleene dwars-banden, die na den ſtaart toe verminderen.

De bek is als een Trompet-ſtuk, dat Hemels-blaeuw van binnen, dan na buiten, of na den kop toe, citroen-geel, en dan rood is. By den bek is nog een citroen-geele halve kring, loopende tot aan het oog, en tegen dien halven kring onder is een roode ſteel met Hemels-blaeuwe bladeren, en een Hemels-blaeuw bolleken 'er by. De vin tegen 't lyf is licht-Purper, (gelyk ook die 'er onder komt) dog Hemels-blaeuw aan des zelfs zyde, tegen 't lyf. Het oog is rood van appel, 't oog zelf licht-Purper, met drie Hemels-blaeuwe ſtreepjens in een driehoek, en nog een plek, die rood, en met een Hemels-blaeuwen kring 'er boven na voren toe voorzien is.

De boven-voor-vin is zwart-gedoornd, en geel van grond, hoedanig ook de agterſte beneden-vin is, die een Hemels-blaeuwen zoom tegen 't lyf, en een rooden buiten-zoom heeft. De agter-boven-vin is ook Purper met een citroen-geele en fyne zwarte onder-, en een roode en Hemels-blaeuwe fyne boven-lyſt.

De ſtaart is twee-kluftig, flets-groen, en met roode fyne overlangze ſtreepen, of graaten.

Ikan Sowanggi. N°. 229. Leverd ons den *Ikan Sowanggi*, dat is, *den Toover-Viſch*, uit. Een kleen aardig Viſchje; dog dat om zyn kwaden naam niet gegeten werd.

Het is zwart, Zee-groen en rood van bek, die vol tanden is. Het kopje is verder Purper, 't oog Hemels-blaeuw, de appel rood, met een zwarten kring. Boven 't oog op den rug zyn vyf roode doornkens. De kop is van 't lyf geſcheiden door een Zee-groenen kring.

Het lyf is Goud-geel, met zeven groote en kleene Zee-groene dwars-kringen, tuſſchen welke op 't geel lyf zig, pas na de vin tegen 't lyf, op de twee eerſte geele banden drie, en op de naaſte 'er aan maar een rood bolleken vertoond, hoedanige vyf men ook boven tegen den rug aan, van den kop af tuſſchen ieder verdeeling 'er een, gelyk men 'er nog zes zoo op de Zee-groene vin tegen 't lyf (die drie roode dwars banden heeft, en zig tegen 't lyf wat Hemels-blaeuw vertoond,) in de naaſte verdeeling tegen 't lyf een, in 't midden drie, en dan nog twee, verdeeld ziet. Zy is als een ronde opene Waejer, of als een Schilder-palet.

Onder tegen de geele wamme aan vertoond zich een Purpre doorn.

De boven-voor-vin is Hemels-blaeuw met zwarte fyne doorns, en een Hemels-blaeuwe zoom; dog de agter-vinnen zyn Zee-groen met roode zoomen, en twee zulke groote fyne doorns; dog die onder-vin heeft een Purpren onder-zoom.

De ſtaart is Hemels-blaeuw, drie-kluftig met zwarte fyne zoomen, en de ſchey-band by den ſtaart is rood.

N°. 230. Vertoond ons de *Katam Soelang*, dat is, *de geborduurde Krab*, welkers lyf donker-Purper vol lever-verwige groote vlekken met Orangie ſtippels, en blaeuwe zoomen is. Agter is zy Purper en blaeuw. Ook is de grond van al de pooten licht-Purper, en vol Zee-groene en blaeuwe zoomen, ſtreepen, en midden op ieder poot dan drie, dan weer op een andre poot twee blaeuwe knuiſten met Zee-groene omtrekken 'er om, en binnen in de knypers zyn aan weerzyden vyf roode bollekens. Op de pooten, waar aan de knypers zyn, loopen in 't midden overlangs Orangie ſtippen, hoedanig ook de breede omtrek van zyn Zee-groene oogen is. S

Het is een ſchoone Krab, om ze te eeten. Zy heeft in 't midden ook twee Hemels-blaenwe groote Olifants-tanden, met Orangie ſtippen boven langs.

N°. 231. Is de *Katam Boental*, dat is, *de ronde Krab*, vol pooten, als of 't een Spinne-kop was. Het lyf is licht-blaeuw, met een rood bolleken in 't midden, met een Orangie rooden aan den binnen kant geſtippelden zoom, of kring 'er rondom, en dan nog een donker-blaeuwen kring rondom dezelve. B

Verder zyn de pooten rood, en blaeuw, dog de twee onderſte voor aan, ook geel geteekend. Zy werd niet gegeten.

N°. 232. Vertoond ons de *Katam Karà*, dat is, *de Aapen Krabbe.* Deze is kleen, en donker-blaeuw van lyf met een rood Aapen-bakhuis op een geelen grond, met Purper-roode en geele pooten met Zee-groene knuiſten in 't midden. Zy werd mede niet gegeten. K

N°. 233. Vertoond ons de *Locki Hidjoe*, dat is, *het groen Kreeftje*, zynde even eens als de vorige; dog donker Zee-groen, licht-Purper van pooten, en ook H

zoo

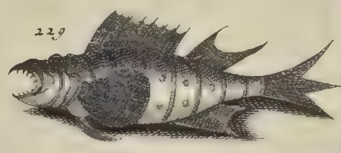

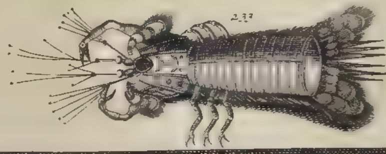

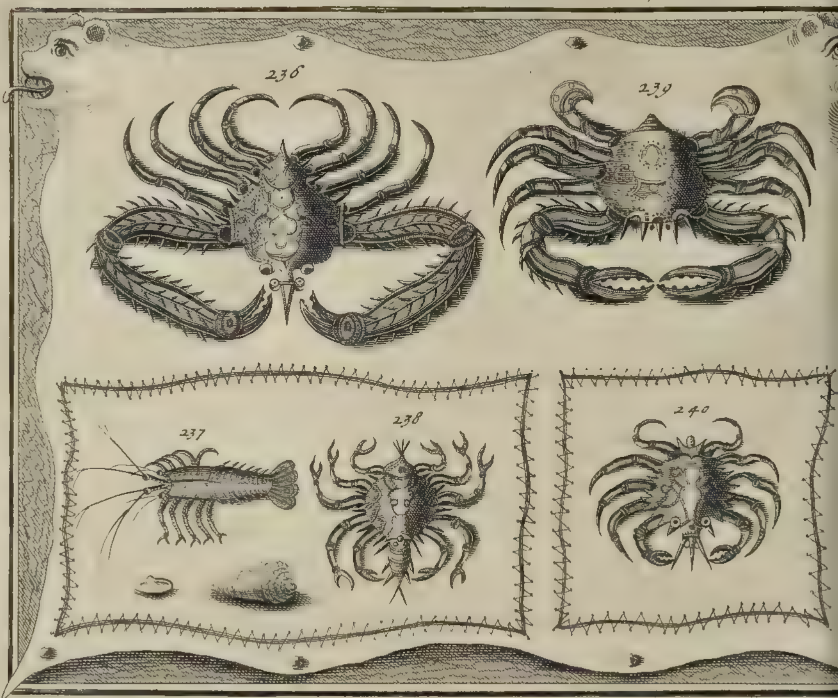

Dirk Jongman sculps.

Dirk Jongman f.

zoo van zoomen langs den rug en buik tot geheel agteron boven en onder. Aan den agter-kant vertoonen zig eenige Hemels-blaeuwe doorns, en veel Orangie verkeerde half-Maankens, en zulke fyne dwars-boogen over 't lyf, tegen de over-langze Orangie ftreep, die van den kop na den fteert loopt. De oogen zyn rood en Orangie. De hairen voor uit zyn Purper-rood voor, en agter aan met een zwarte ftip, By de oogen zyn ook twee verkeerde Orangie halve Maankens, en zulk een groote ftip in 't midden, ook twee tegen 't lyf, en drie 'er ter zyden na de voor-vinnen toe, die ook rood, Zee-groen, Orangie, en met een lichte Purpre fraanje, even eens als die van agteren, bezet zyn.

No. 234. Geeft ons *de Katam Lawa Lawa*, dat is, *de Spinnekops Krab*, met agt pooten en nog twee knypers, die donker-Purper zyn, en op de gewrigten roode en geele bollekens hebben.

De grond van de Krab is donker rood en bruin, met een roode rechte band, en twee opgaande dwars-bogten tegen een, met twee Goude bollen boven aan weerzyden, en dan nog een boven aan die twee opgaande bogten, een in 't midden beneden de roode ftreep of band, en onder aan pas buiten die opgaande bogten nog een grooter Goude bol; hoedanige men 'er meer aan 't begin van eenige pooten ziet. Alle de doorns rondom zyn Hemelsblaeuw.

Zy werd noit gegeten, om dat zy vergiftig is.

No. 235. Vertoond ons de *Katam Jang Roepa Manoesia*, dat is, *de Krab, die van gedaante als een Mensch is.*

Deze is Purper van lyf, zwart van oogen, neus, en mond, geel en zwart van pooten, Zee-groen van doorns; dog die twee lange beneden zyn donker Hemels-blaeuw. Zy werd ook niet gegeten.

No. 236. Is de *Katam Bidoeri*, dat is, *de gedoornde Krabbe*, zoo na de Hemels-blaeuwe doorns aan weerzyden van die pooten waar aan zy de knypers heeft, genaamd, welke pooten een licht-Purpren zoom aan weerzyden, een geele wit-geftipte ftreep overlangs hebben, en die in 't midden met roode doorns, die van binnen wit zyn, bezet is.

De verdre pooten zyn Purper, met een Orangie buiten-zoom, en vertoonen voor aan 't fcherp einde een donker-Hemels-blaeuwe verwe

Het lyf is Orangie-agtig, en donker-groen aan de kanten rondom, vol Orangie ftippels, met twee roode en Orangie kleene bollen, aan weerzyden van 't lyf een, en met twee zulke valfche, en nog twee zulke rechte oogen aan weerzyden van een fpitzen drie-hoek, die rood van zoomen en Zee groen van binnen is.

Het middel-deel van 't lyf, vertoond zich als twee blaeuwe Harnaffen, vol Orangie en witte ftippen, en in 't onderfte een Orangie leggende halve Maan.

Deze Harnaffen zyn rondom met licht-Purpre zoomen bezet. Deze Krab is zeer lekker om ze te eeten.

No. 237 Vertoond ons de *Oedang Ambon*, dat is, *de Ambonfche Garneel*, die fchoon Zee-groen van grond, rood van hairen voor uit, blaeuw, rood, en wit-geftipt van pooten, en midden over 't lyf overlangs vol fyne witte ftippels, en van zoo een band by den ftaart voorzien is, die zig als vier vederen tegen een, met geele en zwarte zoomen, en een rood bolleken, met een witte ftip van binnen, in 't midden van ieder veder vertoond. Oedang Ambon.

Zy is zeer goed om te eeten, en fchoon van verw.

No. 238 Vertoond ons de *Katam Bertandoc*, dat is, *de gehoornde Krabbe*. Katam Bertan-doc.

Zy is Zee-groen van lyf, vol Purpere en zwarte halve kringen met witte ftippels aan weerzyden. In 't midden ziet men een Orangie half rond met een zwarten fynen zoom onder daar op als een Hemels-blaeuw Aambeeldje, aan weerzyden met witte ftippen en zwarte zoomen, dan weer een Orangie half rondje met de bogt onder, en 't lyf vol witte ftippen, daar na daar boven op twee roode bollekens met witte ftippen vertoonende, waar na als een Hemels-blaeuw hartje met witte ftippen rondom, en dan een leggende Orangie halve Maan met Purpre dikke zoomen aan weerzyden en met een fmalle roode boven aan, en een rood appelken boven dien zoom volgd. De pooten zyn geel, en blaeuw van bollen of knuiften in 't midden, met roode zoomen, en met blaeuwe knypers over al.

Alle des zelfs doorns tegen 't lyf aan, zyn fchoon Purper, de oogen zyn rood, wit van appel, en zwart van omtrek. De uitftekende horens voor aan zyn ook rood, en byna als die van een flek, dog wel zoo fyn; de hairen, die zig agter vertoonen, zyn ook rood. Dit Krabbetje werd niet gegeten.

No. 239. Vertoond ons de *Katam Ongoe Kaki-nja*, dat is, *de Krabbe met Purpre Pooten*. Zy werd zoo na de onderfte pooten met knypers, die fchoon Purper van grond zyn, genaamd, die zig verder Zee-groen van knypers, en de knuiften in 't midden, en blaeuw van doorns aan weerzyden, en ook van bollekens opdoen, die zig vyf aan weder- Katam Ongoe Kaki-nja.

 zyden

zyden binnen in de knypers vertoonen. Ook loopt over 't midden van deze pooten der knypers een overlangze roode ſtreep, en vorder zyn de pooten Zee-groen van grond, rood en geel van knuiſten, en donker-Hemels-blaeuw voor aan.

Het lyf van de Krab is rond, als een platte appel, ſchoon Purper van grond, onder met een vier kant, dat Zee-groen van binnen onder, en boven met een rood, wit beſtippeld poortje, en aan wederzyden, onder en boven met Orangie half Maanen, met witte en roode ſtippels, alle verkeerd tegen malkandren met de bogt aangedraeid, bezet is. Even daar boven aan weerzyden vertoonen zig, als twee Orangie nieuwe Maanen; aan ieder zyde een, met roode ſtippels 'er langs tegen de binnen zyde, zynde het donker van die Maanen Zee-groen geteekend.

Boven aan vertoond zig een rondagtig Zee-groen kleen lichaam, als een bol, die boven wat ſpits is, en die eerſt een roode kring, en dan een geele kring 'er om, die vol roode groote ſtippels rondom is, heeft. De oogen zyn Orangie, Zee-groen, en rood.

Dit is een zeer lekkere Krab, en die veel gezogt, dog zelden gevonden werd.

Katam Sarampang. N°. 240. Geeft ons de *Katam Sarampang*, dat is, *de Kraeuwel-* of *Vork-Krabbe* te zien.

Zy is blaeuw van lyf met geele en roode teekening 'er op.

De middelſte lange breede grond, en al de bollekens, zyn geel, en de omtrek van 't onderſte van dien geelen grond is Zee-groen en 't bovenſte rood.

De pooten (dat wel kraeuwels van een Spinne-kop gelyken) zyn Purper-verwig, en voor aan Zee-groen. De drie vorktanden voor uit zyn blaeuw, met roode ſtippen geteekend.

Zy werd noit gegeten, om dat 'er eenige vergiftige aderkens in gevonden werden.

Katam Audjing. N°. 241. Doet ons de *Katam Andjing*, dat is, *de Honden-Krab* zien. Zy is geel en Orangie van lyf met roode ſtippen, en zoomen, met een Zee-groene bol, en nog zulken plek wat hooger met een rooden zoom, als ook zulke ſpikkels, en aan weerzyden zoo een bolleken. De oogen zyn geel en rood.

De pooten zyn Zee-groen, en de knuiſten op de verdeelingen rood; dog de pooten waar aan de knypers Zee-groen zyn, hebben een geelen grond.

Deze Krabbe is moy van teeking; dog zy werd al mede zeer zelden gegeten.

Ikan Kamatian. N°. 242. Geeft ons den *Ikan Kamatian*, dat is, *de doodelyk Viſch*, te zien. Hy is ſchoon van huid, die van den bek af tot den ſtaart toe, overlangs zwart, en breed op een ſteen-graeuwe of wit-agtige huid geſtreept is, op welke zich tegen zeven zwarte ſtreepen, zoo veel graeuwe banden zeer cierlyk vertoonen.

De bek is blaeuw, vol fyne tanden, de omtrek Purper-agtig, hoedanige twee groote vlammen zig van onder na boven toe in den beneden kop vertoonen.

De boven-vin is citroen-geel, ſmal, en geel van zoomen, dog blaeuw, en groot van doorns. De agter-vinnen en de ſtaart zyn Goud-geel met donker-roode kleene vlammen; dog de onder-vin heeft twee groote Hemels-blaeuwe doorns. De ſtaart is vol, en groot.

De vin tegen 't lyf is ook Goud-geel, vol fyne graaten, en donker-roode vlammekens, tegen 't lyf een Purper-agtigen ſmallen, een geelen, een rooden, en dan weer een geelen band hebbende. En de vinnen onder 't lyf, beneden die vin, zyn geel, en met roodagtige graatjens bezet. Tegen den buik onder is ook wat rood pas boven de agter-vin.

Het oog is Zee-groen, de appel zwart, de omtrek van 't oog fyn zwart, en dan een breede kring, uit roode en geele breede deelen, met zwarte dwars-ſtreepkens beſtaande.

Dit werd de doodelyke Viſch genaamd, om dat, hoe ſchoon hy ook van teekening is, hy egter allen, die 'er van eeten, aanſtonds zonder dat zy te helpen zyn, doet ſterven, alzoo 't vergif des zelfs zoo ſnel werkt, dat zy 'er dood, zoo als zy 'er maar van geproefd hebben, by neervallen.

N°. 243. Vertoond ons den *Ikan Piſau*, dat is, *de Mes-Viſch*, om dat hy als een Mesjen gelykt, zynde aan de binnenzyde al vry ſcherp. Pi

Hy is lang van kop, Purper van ſnuit en oog, geel van lyf hier en daar met Zee-groen, en ook met zulke bollekens, geteekend, hebbende op 't lyf een fyne zwarte overlangze ſtreep, waar op zig negen roode kringen, met eenige zulke Zee-groene flaeuwer kringen, vertoonen.

Agter uit ziet men twee Zee-groene doorns, (tuſſchen welke zig eenig Purper opdoet) met een leggende halve kring, en zoo een haak, met zwarte lyſten. De ſpitze lange ſtaart beſtaat uit Purpere, roode en geele banden, die gelyk als eenige langwerpige ruiten uitmaken. Dit Viſchje werd ook niet gegeten.

N°. 244. Vertoond ons den *Ikan Batoe Roepa-nja Sa-Tong*, dat is, *de Klip-Viſch, die wel een vat gelykt*, zynde rond, bol, en als een vat van lyf. Ba Ro nja T

Zyn voorlyf en de kop ten deele (die een zwarte plek pas boven 't oog heeft)

heeft) is schoon-Purper; dog 't lyf Goud-geel, met roode fyne staande breede ruitkens, hier en daar met roode en donker-blaeuwe bollekens geteekend. Over 't lyf loopt, tot scheiding van 't voor en agter-lyf, een blaeuwe dwars-streep.

De snuit is van binnen donker-Hemels-blaeuw, boven rood, en tusschen 't oog zwart, het oog is Zee-groen, de appel zwart, de buiten-kring eerst fyn-rood, en daar na nog een Zee groene.

De vin tegen 't lyf is licht-Zee-groen, aan 't eind tegen 't lyf Hemels-blaeuw, en rood, en daar onder volgen dan malkanderen, dan een Zee-groene, dan een geele band, die zoo tot onder toe, wat schuins afgaan. Onder die vin ziet men smalle Zee-groene vinnekens; hoedanig van verw ook de rood-gedoornde boven-vin is; dog beide de agter-vinnen bestaan, de bovenste uit vier, en de onderste uit drie Hemels-blaeuwe, en appelbloezeme breede banden.

Het einde van 't lyf is Zee-groen met een blaeuwen dwars-band 'er boven, en een rood bolleken in 't midden. De doornen tegen den buik aan zyn blaeuw.

De staart is Purper, rood en fyn van graaten, Zee-groen van agterzoom.

Het is een zeer lekker Vischje.

N°. 245. Vertoond ons *den Ikan Isap Batoe*, dat is, *het Klip-Suigertje*. Een moy en lekker Vischje, van fatzoen even eens, als een kleen Pampus-Vischje; dog geel van kop, die een breede dwars-vlam maak, dan verder van lyf Purper en geel is, waar op men eerst een breeden dwars-band, die Purper, tusschen twee blaeuwe lysten is, dan zoo een smalle geele, dan weer een Purpere, een weinig breeder, als de geele, dan weer een smalle geele, en dan een heele kleene Purpre band ziet, die alle tusschen blaeuwe zoomen staan; waar na nog een Zee-groene dikke dwars-band tusschen twee blaeuwe zoomen, en een geele, met een roode buitenzoom volgd, na welke men een steert ziet, die zich als een dikke opene kelk, die Zee-groen tot over de helft is, vertoond, hebbende dan een rooden gebogen leggenden zoom, en weer een citroen-geelen die wat breeder is, 'er tegen, en dan eindelyk een lichte Purpre fraanje, die zig ook aan de agter-vinnen van buiten vertoond.

De boven-vin is boven aan licht-Purper met een lange streek buiten den Visch boven henen, en verder is de vin Zee-groen. De beneden agter-vin is gebandeerd Zee-groen en citroen-geel. De vin tegen 't lyf is Zee-groen, gelyk ook 'er onder, dog zwart tegen 't lyf.

Van den bek af, die blaeuw, en Zee-groen is, loopt eerst een Purpre streek na de vin tegen 't lyf, met zwarte zoomen, en onder langs de geele wamme een Zee-groene streep.

Het oog is ook Zee-groen, Purper en zwart-agtig van appel, en met een fynen zwarten buiten-kring omzet. Van 't oog na beneden loopt een roode en zwarte doorn, en ten deelen 'er boven, ten deelen tusschen den bek, ziet men nog eenige zwarte streepen.

N°. 246. Doet ons *den Ikan Sowanggi Boental Ekor-nja*, dat is, *den Toover-Visch met den ronden staart*, zien. Ikan Sowanggi Boental Ekor-nja.

Dit is een cierlyk fraey Vischje; dog 't 't werd van den Inlander, hoewel het anders goed is, om zyn Toover-naam niet gegeten.

De kop is geel, rood, Hemels-blaeuw, en Zee-groen; de bek is ook Zee-groen vol zwarte fyne tanden, gelykende wel den klaeuw van een Scorpioen. Boven op den kop staan Hemels-blaeuwe korte doorns. De boven-vin is Zee-groen en appelbloezem van banden, Purper en blaeuw gedoornd; en de eerste lange doorn is Hemel-blaeuw. De agter-vinnen zyn rood en Purper gebandeerd met twee lange Zee-groene buiten-steekels, blaeuwe onder-, en met citroen-geele buiten-zoomen.

Het oog is een rad, dat Hemels-blaeuw, geel, en met een rooden appel geteekend is.

Het lyf is geel, vol roode kromme boogen over dwars over 't geheel lyf gaande. In de geele wamme ziet men drie roode bollekens, beneden de vin tegen 't lyf, en een daar boven.

De vin tegen 't lyf is als een ronde waejer, schoon-licht-Zee-groen met roode gebogene dwars-banden, en ook zulke regte streepen of graaten, die tegen 't lyf aan Hemelsblaeuw zyn.

De twee baardjens beneden zynen bek zyn ook van die zelve verwe, en zyn vinneken beneden de wamme is rood. De staart is licht Zee-groen, als een ronde *Japansche* waejer met vyf dwars-boogen, die van 't lyf af al hoe langer hoe grooter na agter toe werden. Ook ziet men in 't eerste perk een rood bolleken naast aan den staart, in het tweede twee, en in 't derde drie bollekens.

N°. 247. Zien wy den *Ikan Garopa Ongoe Biroe*, dat is, *de Purpe en blaeuwe Garopa-Visch*. Deze is een voet groot, en zeer goed van smaak; blaeuw-agtig van kop en lyf, vol donker-roode bollekens en ovaaltjens, en met twee geele overlangze breede streepen, die daar mede ook geteekend zyn. Ikan Garopa; Ongoe Biroe.

De bek is van binnen blaeuw, beneden licht appelbloezem, en onder het oog hier en daar met Purpre en roode vlammekens bezet.

Alle de vinnen, en de ſteert (uitgenomen beneden de middel-vin die donker-blaeuw zyn) vertoonen zig licht-Purper, zynde alle met donker roode bollen, uitgenomen de vin tegen 't lyf, en die 'er onder ſtaat, bezaeid.

De boven-vin heeft voor aan lange zwarte doorns tot de helft der zelve; dog de onder-agter-vin heeft maar eene zwarten grooten doorn voor aan.

Ikan Sowanggi Hitam Manis. N°. 248. Vertoond ons den *Ikan Sowanggi Hitam Manis*, dat is, *de bruine Toover-Viſch.* Deze is bruin van kop en lyf, Purper en rood van dwars-boogen over 't geheel lyf tot den ſtaart toe.

De bek is van binnen geel, vol zwarte tanden, en boven den bek vertoonen zig vier zwarte doorns, en daar na een Purpre vin vol lange zwarte doorns tot het einde toe. De agter-vinnen zyn ook zoo Purper-verwig; dog rood van buiten-zoom.

Zyn oog is wit, en de appel donker-Zee-groen, met vier roode dwars-ſtreepkens.

De vin tegen 't lyf, en de ſtaart (die twee-kluftig is) zyn licht Zee-groen, en de vin tegen 't lyf heeft dicht 'er aan een witten band.

In den kop vertoonen zig drie zwarte, en in de wamme twee roode bollekens. Deze Viſch is een lekker Stekel-baarsje; dog geen Inlander wil 'er af proeven.

Ikan Papoewa Djantan. No. 249. Doet ons den *Ikan Papoewa Djantan*, dat is, *het Manneken van den Papoeſchen Viſch* beſchouwen.

Het is donker van lyf, beneden geel-agtig; en boven met veele donkere Hemels-blaeuwe ſmalle vlammen, tot 't halve lyf loopende, geteekend. In 't benedenlyf vertoonen zig een vinger van een, van voren na agteren toe, vier roode bollekens.

De bek is van voren donker-Hemels-blaeuw van binnen (hoedanige ſmalle vlammen ook van boven over den kop loopen) met een rooden zoom rondom, die in 't midden over dwars loopt. Alle de vinnen, en de ſtaart, zyn licht Zee-groen; hebbende de vinnen tegen 't lyf een rooden ſchey-zoom, en de ſtaart zoo een rooden aan 't einde.

Het is een goede ſmakelyke Viſch.

Ikan Sowanggi Paroe Paroe Ekor-nja. No. 250. Vertoond ons den *Ikan Sowanggi Paroe Paroe Ekor-nja*, dat is, *de Toover-Viſch met de Paarſche ſtaart.*

De kop, en 't lyf, is donker-bruin (beneden wat lichter) vol vlammen, bollen, en gebogene ſtreeken, als of 't een zwart-gevlamde Tyger was.

De bek ziet 'er als de klaeuw van een Scorpioen, die vol roode tanden is, uit.

De vin by de wamme, en de boven-vin, met haar zwarte groote doorns tot het einde toe, zyn rood; dog in de boven-vin vertoonen zig zwarte bollen, twee in 't eerſte perk, in 't tweede een zwarte kleene vlam, daar na weer twee bollen in 't derde perk, dan weer zoo een vlammeken in een perk, en dan in ieder perk een zwart bolleken.

Het oog is bruin, hebbende een zwart-agtige ſtar tot een appel. Boven 't oog ſtaan naaſt malkandren negen Hemels-blaeuwe doorns. De agter-vinnen zyn Zee-groen van grond en rood van zoomen. De vin tegen 't lyf is flets Zee-groen, van binnen vol geele dwars-boogen, en met zulke regte, dat als zekere perkjens maakt in ieder van welke ook een zwarte vlam of bol ſtaat. Deze vin is als een groote ronde Schilder-palet, of waejer met met een zwarten buiten-zoom.

De ſtaart is langwerpig rond, en vol; Peers-agtig, en Purper-agtig van verwe, met vyf fyne zwarte dwars-boogen, die na agteren toe vergrooten, en met vyf zulke regte ſtreepen, (dat al mede als eenige perkjens 'er opmaakt,) die een rooden buiten-zoom hebben, geteekend.

Niemand durft dit Viſchje eeten.

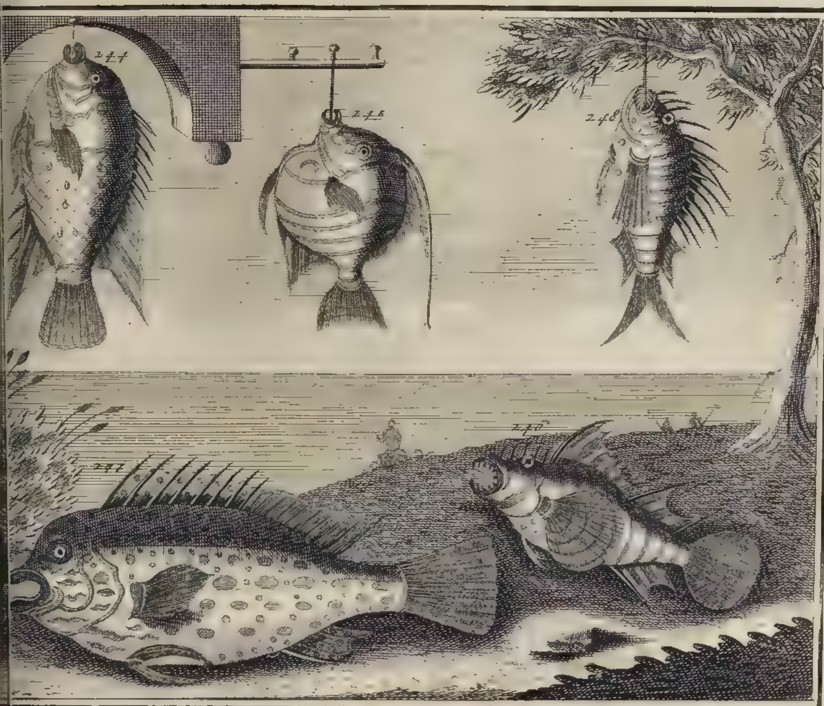
N°. 251. Vertoond ons *den Ikan Eloc*, dat is, *de ſchoone*, of *fraeje Viſch.* Dit Viſchje, ſchoon fraey genaamd, is egter in zich zelven juiſt zoo heel fraey niet. Het is blaeuw en wit van kop en lyf, zynde op den kop met zwarte ſtreeken, en op 't lyf met geele kleene halve kringetjes geteekend. De vinnen, en de ſtaart zyn geel, de boven- en onder-vin agter zwart van graaten, en Purper van boven-zoom; dog de boven-vin is ſterk gedoornd tot 't einde toe, en zwart van doornen. I[kan] Elo[c].

Het oog is Zee-groen, de appel wit, en de buiten-kring zwart. De kop is rond, en fraey groot, gelykende wel wat na een Dolfyns kopje. Het is goed om het tot Water-Viſch te gebruiken.

N°. 252. Geeft ons *den Ikan Tandoc Jang Adjaib*, dat is, *de Viſch met zyn wonderlyken Hoorn* te zien, hebbende een donkeren Hemels-blaeuwen hoorn, als een Olifants-tand, die van 't oog na buiten over den ſnuit zig met een zwarten boven-zoom vertoond, en die hol met de punt voor na boven legt. Ik[an] Tan[doc] Jang [Ad]jaib.

Deze Viſch heeft overlangs op zyn lyf, van den kop af tot den ſtaart toe, een Purper-roode breede ſtreep, om 't boven- en 't onder-lyf van een te ſcheiden, met een Purper-rooden drie-hoek tot ſcheiding van den ſtaart, al welke ſtreeken zwarte zoomen hebben.

De kop, en 't boven-lyf, is bruin van verw, en op den kop vertoonen zig verſcheide Purper-roode trekken, zoo, die dienen om den zelve van 't boven- en onder-

Dirk Jongman sculpf.

253
256
254
255
258
257
260
262
261

der-lyf te ſcheiden, als die 'er van 't oog na den bek (die van binnen geel en rood is) over henen loopen.

Het oog is Zee-groen, en de appel zwart. Pas buiten 't oog, na 't lyf toe, is een Purper-roode halve kring, met vyf geele zwartgezoomde bollekens 'er tegen aan.

Het boven lyf heeft vyf zulke roode boogen van den rug af tot de middelſtreep, en in ieder van de boogen, die onder de twee boven-vinnen komen, een geelen en rooden bol; van welke de middelſte de grootſte zyn.

De vin tegen 't lyf, en die 'er onder, zyn ook geel, en zwart van graaten, hebbende die tegen 't lyf een rood bandje.

Het onder-lyf is geſchubt en Zee-groen, hoedanig ook de grond van de twee-boven- en de agter-onder-vinne is, alle de welke Purper-roode boven-zoomen en zwarte graaten hebben. Ook is voor en agter aan ieder dezer drie vinnen (en voor al aan de twee bovenſte) een groote donker-Hemels-blaeuwe doorn.

De ſtaart is cierlyk, byna als een palet, of als 't voorſte rond van en raket, licht-Purper-verwig, met negen ſchuinze overlangze fyne zwarte ſtreepen, en met een geelen breeden ronden agter-zoom, waar op vyf roode bollen ſtaan. De omtrek van 't lyf onder en boven is een fyne zwarte ſtreep.

Het lyf is vol bogten, en als een ſlang gebogen. Het is egter een zeer goed Viſchje, om te eeten.

N°. 253. Vertoond ons den *Katam Jang Koening Batiris Sedikit*, dat is, *de geele eenigzins bedruppelde Krab*. Het geheel lichaam en de pooten zyn Goud-geel, en bruin rondom. Op 't lyf ziet men drie ſchoone Purper-roode druppels met donker-groene kringen, ieder ontrent een nagel groot; dog de bovenſte wat kleener.

De twee groote doorns aan wederzyden, tuſſchen de twee agterſte pooten, als ook de knypers voor, (die van binnen aan weerzyden met drie Goud-geele bollekens bezet zyn) en de kring van de Zee-groene oogen zyn Purper-verwig; hoedanig ook het breede der agterſte pooten is; die over al aan weder-zyden, gelyk ook de verdere pooten met Zee-groene zoomen en dwars-banden bezet zyn, hoedanig ook alle de korte doornen voor en ter zyden 't lyf van verwe zyn, uitgenomen de twee groote, die by de oogen voor uit ſteeken, die blaeuw, en een zwarte ſtreep of twee in 't midden hebben.

De drie middel-pooten aan wederzyden zyn aan haar einden, ontrent een duim-breed donker-Hemels-blaeuw.

Agter tegen 't lyf aan is deze Krab licht-Purper en wit. De knypers-pooten, (en ook meeſt alle de andre) hebben by de knuiſten agter (dog de andre pooten, maar op drie plaatzen) appelbloezeme vlekken of rondeelen met Zee-groene zoomen, die tot ſcheiding der leden dienen.

Het is een ſchoone en lekkere Krabbe, om ze te eeten. Ook kan men over deze zoorte verder zien, wat 'er de Heer *Rumphius* in zyn *Amboinſche Rariteit-Kamer* van aanteekend, alzoo hy over deze zoort ook handeld.

N°. 254. Vertoond ons den *Ikan Piſau Gala Roepa-nja*, dat is, *de Mes-Viſch, die de gedaante van een haak (te weten agter aan) heeft*. Deze is verder van verw, en fatzoen even eens als de Mes-Viſch. N°. 243. beſchreven, uitgenomen dezen haak, en dat de twee agterſte doornen hier blaeuw, en daar Zee-groen zyn. Ook is deze ſtaart Zee-groen en geel, daar de andere gebandeerd is. Ikan Piſau Gala Roepa-nja.

No. 255. Doet ons de *Oedang Paſir Laoet*, dat is, *de Zee-Garneel, die zich in 't Zand onthoud*, zien. Oedang Paſir-Laoet.

Zy is mede by den Heer *Rumphius* in 't voornoemd werk van zyn Ed: al beſchreven; dog deze is ongemeen fraey van verwen, en daarom hier ingelaſcht.

Al de buiten-doornen voor aan den kop zyn licht-Purper; hoedanig ook de kringen in 't midden van 't lyf, tuſſchen de oogen en 't agter-lyf, gelyk ook zoo de zoomen van alle verdre geele doornen aan weerzyden tegen 't lyf zyn.

Pas binnen die Purpre doornen voor vertoond zig aan wederzyden een breeden ronden geelen grond, waar op zig vier Purpre groote halve kringen, die aan weder zyden van 't lyf beginnen, en in 't midden te zamen komen, zynde ieder voor op van een reye Zee-groene doornen voorzien, vertoonen.

Pas boven de oogen heeft men korte roode doornen, en aan wederzyden van ieder oog als een leggende Purpre halve Maan met een Zee-groenen zoom, hoedanigen zoom ook midden over 't lyf overlangs tot halver weg loopt, die van daar af tot beneden toe rood is, over welk einde van die Zee-groene overlangze middel-ſtreep een roode dwars-boog over 't ganſch lyf, (gelyk 'er nog een zoo op 't begin van die roode ſtreep is) met de bogt ieder na agteren toe ſtaat; tegen welke bogten aan nog elf anders gebogen Zee-groene boogen, met Zee-groene bollekens in ieder verdeeling, en mede dwars over 't lyf gaande, zig zelven vertoonen, zynde de ſtaart verder Goud-geel, met Zee-groene en licht-Purpre ſchuinſſe ſmalle bogten, die als zoo veel verſcheide banden maken.

Ook

Ook heeft men aan ieder zyde van den ſtaart een rood bolleken op een Purpren grond, hoedanig ook de verw van ieder doorn aan 't einde, welker binnen-zoom Zee-groen en de buiten-zoom zwart is.

De oogen zyn van binnen als raderen, uit twee roode en twee donker-Hemelsblaeuwe breede blokken, die tegen malkandren overſtaan, beſtaande. De appel is Zee-groen, met een witte ſtip; maar om het oog zelf vertoond zig een roode Star.

Ikan Mole Jang Tadjam. No. 256. Vertoond ons den *Ikan Mole Jang Tadjam*, dat is, *de ſcherpe Mole-Viſch*. Deze heeft een ſcherpen langen geel en rood gevlamden bek, die boven voor uitſteekt.

Men is gewoon denzelven in te leggen, en tot een zeer goeden voorraad op Zee, alzoo hy zeer goed van ſmaak, en by ieder een gewild is, mede te nemen. De kop is boven Purper in 't midden donker-blaeuw, en onder citroen-geel met drie roode bollekens naaſt een op 't geel, en een boven op 't blaeuwe. Over 't lyf loopt van den kop af tot den ſtaart toe een Purpre en witte ſtreep, die aan de beneden-kant wit is. De wamme is rood en blaeuw gebandeerd.

Het lyf is donker-Zee-groen; rood en wit gemarmerd, hoedanig ook de tweekluftige ſtaart, die met een roode band van 't lyf geſcheiden is. Het oog is rood, de appel blaeuw, en de ſtip 'er in rood en wit.

De boven-vin voor is geel, en geheel rood-gedoornd. De agter vin is Purper, met fyne zwarte graaten. Tuſſchen deze voor en agter-vin is een groote blaeuwe doorn uitſteekende.

De vin tegen 't lyf, en 'er onder, zyn geel met zwarte graaten, hebbende tegen 't lyf een rooden band; dog de agterſte beneden-vin, die ook geel is, heeft een rooden zoom.

Ikan Peniop Naſiri. N°. 257. Doet ons den *Ikan Peniop Naſiri*, dat is, *den Trompetter*. Een heerlyken Viſch van ſmaak, en zeer ſchoon van teekening beſchouwen. Hy is een groote voet lang.

De kop is donker-Zee-groen vol roode dwars-ſtreepen. De bek is van binnen Purper, hoedanig ook zyn breed oog, met zyn geele appel is. De buiten-omtrek van den bek is rood, waar agter een zwarte band met een ſmallen rooden zoom komt. Boven by den ſnuit, die als een groot mondſtuk van een Trompet is, loopt de kop wat ingebogen op.

Het lyf is graeuw, met negen zwarte overlangze breede ſtreepen; dog in 't midden tegen de vyfde met nog een flaeuwe geele ſtreep geteekend.

De buik, en 't onder-lyf, is licht-Zee-groen Purper en wit gemarmerd; hebbende van den kop na de wamme een zwarte dwars-ſtreep, en van daar na de onder-vin zulk een halve kring.

De vin tegen 't lyf is donker-Zee-groen met vyf Purpere overlangze ſtreepen, zynde de zelve dicht tegen 't lyf geel met twee ſmalle roode dwars-banden.

De boven-vin, en die 'er onder, (waar aan zig in 't midden wat appelbloezem vertoond) is lang, ſchoon-Zee-groen, met een citroen-geelen zoom, en zonder doorns, of graaten, en gelyk 'er langs den rug een breede zwarte zoom loopt, alzoo is de buik met een ſmallen bezet.

De onder-agter-vin is geel, rood van buiten-zoom, zwart en fyn van graaten.

Aan 't einde van 't lyf is een geele ſchey-band met drie roode bollen naaſt malkandren, hebbende een roode lyſt, en dan nog een zwarte aan weerzyden. De ſtaart is ſchoon Purper, zeer wyd en ſcherp, als een groote halve Maan, uitloopende. Na 't Purper volgd een citroen-geele fyne, en dan een breede licht-Zee-groene halve Maan, met een fynen zwarten zoom, en citroen-geelen fraanje.

N°. 258. Vertoond ons den *Ikan Bibi*, dat is, *de Opblazer*. Een vergiftige Viſch, die egter, voorzigtig behandeld zynde, zeer lekker van ſmaak is. Bi[bi]

De kop gelykt wel een Oſſe-kopje met drie blaeuwe horenkens. De muil is voor aan boven Zee-groen, beneden Purper, en verder geel, rood, gevlamd, en bruin-geel van grond.

Het oog is een blaeuw en Purper rood rad uit vier blokjens beſtaande; hebbende een Zee-groenen appel. De kop is van 't lyf, met een blaeuwe ſtreek geſcheiden.

Het boven lyf (dat bruin is) is van 't onderlyf (dat geel is) door een blaeuwe overlangze ſtreep afgezonderd. Van den rug loopen Zee-groene ſmalle vlammen tot de middel-ſtreep, en daar van daan weer zulke andre en langere dwars-vlammen over den buik. De boven-vin voor is geel, met Zee-groene doornen. De agter-vin boven is blaeuw, met een geelen band, en roode graaten.

De agter-vin onder is Purper, met een zwarte en een citroen-geele lyſt.

De ſtaart is met een blaeuwen band van 't lyf geſcheiden; dog verder geel en Zee-groen overlangs gebandeerd, hebbende fyne zwarte zoomen; gelyk ook 't ganſch lyf onder en boven zoo gezoomd is.

N°. 259. Doet ons den *Ikan Amâs*, dat is, *de Goude Viſch*, die Goud-geel van lyf is, met een roode dwars-ſtreep over de kop, en zulke roode vlammen over 't lyf is, zien. Deze heeft een kleen geel kopje, een rood bekje, een Zee-groen oog, A[mâs]

oog, zulke vinnen (die roode buitenzoomen hebben) en zoo een ſtaart.

De vin tegen 't lyf heeft een rooden band by 't lyf. Dit is een lekker Viſchje

Ikan Berkaki. N°. 260. Vertoond ons den *Ikan Berkaki*, dat is, *de Viſch met een Poot*, die zeer wonderlyk, en weerdig is van ieder een gezien te werden.

Hy is Zee-groen van bek, blaeuwagtig van kop, met drie roode bollekens by 't agterhoofd boven malkandren, en met eenen rooden beneden ſtreek, en met een geelen trek pas 'er boven geteekend, gelyk zoo ook de ſcheiding van 't hoofd en lyf is. Voor op de kop ziet men vyf roode korte doornen.

Het lyf is bruinagtig-geel met geele blaeuwe, en roode fyne en breede vlammen, en met negen Zee-groene bollekens hier en daar bezet.

De vin tegen 't lyf is Zee-groen met een roode overlangze ſtreep, en tegen 't lyf Zee-groen en blaeuw.

De poot, die vlak onder deze vin komt, is geel met een overlangze roode ſtreep, vol roode ſchrapjens aan weerzyden; dan met een Zee-groene ſmalle dwars-band, en dan ziet men onder als zes korte ronde blaeuwagtige vederen, voor met een Zee-groene lyſt aan ieder, en ieder nog met een rooden fynen buitenzoom, die te zamen deze poot uitmaken.

De boven-vin is Zee-groen vol geele doorns met een rooden boven-zoom, en een breeden rooden zoom onder.

De agter-vinnen, en de ſtaart zyn overlangs Zee-groen, en blaeuw, breed gebandeerd met fyne roode zoomen; en de buiten-zoom van alle drie is citroengeel; dog de onder-zoom van de agterboven-vin rood.

Het oog is Zee-groen, dog de appel, en de gegolfde buiten-omtrek, rood.

Het is een goede, en aangename Viſch van ſmaak.

N°. 261. Doet ons den *Ikan Telôr*, dat is, de *Ey-Viſch*, zien. Het gelykt wel een kleen Trompetterken met zyn bekje, hebbende als een kleen blaeuwagtig Olifants-kopje, en een lyfje, dat zwartagtig met geele fyne ſtreeken, hoedanig ook de bek van binnen is. Op 't lyf ziet men hier en daar zeer fyne geele en roode vlammekens, en in 't midden een groot langwerpig overeind ſtaande wit ey met een rooden zoom, waar na de Viſch genaamd is. Het oog is Zee-groen, de omtrek rood, de appel wit.

De boven-vin is Zee-groen, rood gedoornd met een geelen onderzoom, dat de verw van de agter-vin is, die een rooden buiten-zoom, en Zee-groene fraanje heeft.

De vin tegen en onder 't lyf is geel met een rooden band tegen 't lyf, daar zig onder nog twee geele en twee Zee-groene ſmalle banden vervolgens, dan een Zee-groene, en dan een geele, tegen een vertoonen.

De onder-vin is Zee-groen, rood van buiten-zoom, citroen-geel van fraanje, zwart van graaten, dog de doornen pas 'er boven zyn Hemels-blaeuw, hoedanig ook de ſtaart is, die onder en boven een rooden zoom, en aan 't einde een Zee-groene fraanje heeft, zynde vol zwarte graaten, en als een open waejertje van gedaante. Het is een byzonder lekker Viſchje.

N°. 262. Doet ons zien den *Ikan Karbauw Jang Badoeri*, dat is, *de gedoornde Buffels* of *Oſſen-Viſch*. Deze werd zoo na zyn Oſſen-kop, met twee roode ſcherpe doorns 'er op, van welke de middelſte voor al als met een bult op 't lyf uitſteekt, genaamd. Ikan Karbauw Jang Badoeri. Bezar.

De ſnuit is rond, Purper-verwig met een rood en blaeuw kruis in 't midden, en met een breeden blaeuwen kring 'er buiten om.

De kop, die ingebogen ſchuins oploopt, is geel en bruin, met drie overlangze fyne zwarte ſtreepen na de oogen toe, en vol zwarte ſtippels geteekend. De oogen zyn geel, de buiten-kring blaeuw, de appel rood, en de ſtip zwart.

Het lyf en de rug zyn vol Zee-groene, witte en zwart-gezoomde ſchubben.

De doornen onder tegen 't lyf (waar na hy genaamd is) zyn Hemels-blaeuw, en rood van binnen zoom. De vinnen (hoedanige men 'er agter een boven en een onder ziet) en de ſtaart zyn citroengeel, die alle drie onder tegen 't lyf een roode en Hemels-blaeuwe plek, en zoom hebben; dog de ſtaart is met een rooden buiten-zoom vercierd.

De vin tegen 't lyf is licht-Purper, en tegen 't lyf geel, met een roode en zwart-gezoomde band. Het is een aardig geteekend, en een zeer lekker Viſchje.

N°. 263. Vertoond ons de *Kabos Laoet Jang Bezar*, dat is, *de groote Zee-Kabos*, een zeer ſchoone Viſch van teekening, die ongemeen lekker van ſmaak, van lengte en dikte als een matige Harder, of als een groote Haring is. Kabos Laoet Jang Bezar.

De groote muil is geel en Zee-groen gebandeerd, met een rooden ſmallen zoom van agteren. De kop is boven voor aan Purper, en ook na beneden, dog by de wamme is hy blaeuw; en anders is hy verder Zee-groen, Purper, en blaeuw; dog boven agter aan, of tegen den rug aan, geel. Op het blaeuw van de plek, die tegen 't oog aankomt (zynde roodgezoomd, gelyk ook al de andre verwen van

van de kop zulk een zoom hebben) ziet men een geele en roode bol, op de Purpre plek 'er pas beneden twee geele en Zee-groene, en op de Zee-groene plek, pas 'er beneden daar tegen aan ziet men twee geele bollekens verdeeld ftaan.

Het oog is Zee-groen, groot, ook Vermilioen-rood van appel, daar beneven ook geel en breed van buiten-zoom.

Het geheel lyf over is de Vifch boven en onder bruin-geel, dog in 't midden zuiver geel. De kop is van 't lyf gefcheiden met een breede Purpre ftreek, met een rooden zoom, en met twee Zee-groene vlammekens, daar zoo een bolleken in 't midden is.

De vin tegen 't lyf is flets-donkergroen met fyne zwarte graaten; van fatzoen als een palet, en Orangie tegen 't lyf met een roode zoom bezet, en beneden deze vin ziet men vyf citroen-geele vlammekens als flangetjes.

Tegen 't boven-lyf vertoonen zig verder negen Purpre plekken met roode zoomen, als of 't kleene Zadelkens waren, zynde in 't midden geteekend, 't naaft aan de kop met een Zee-groen bolleken tuffchen twee zulke vlammekens. Beide de naafte daar aan ieder met een vlammeken onder, en een bolleken boven, dan 't volgende met een vlammeken boven, en een bolleken onder, in 't naaft 'er aan 't bolleken boven, op 't zevende en agtfte de bollekens onder de vlammekens, en op de twee laatfte vertoonen zich maar twee Zee-groene bollekens, zynde alle de bollekens en vlammekens met Zee-groen. Beneden vertoonen zig zeven zulke Purpre Zadelkens met Zee-groene gevlamde zoomen, met een Zee-groene bol midden in ieder, en met een blaeuwe rondagtige breede roodomzoomde plek 'er op, met een Orangie vlammeken in 't midden.

De ftaart is door een Zee-groenen fmallen band van 't lyf gefcheiden, beftaande uit vier Purpre en drie blaeuwe overlangze breede banden, op ieder van welke drie Goud-geele bollekens ftaan, uitgenomen op de derde van de linker, en op de tweede en derde van de rechter-zyde. De vin onder de middel-vin is groen en zwart, van gedaante als een tand.

De boven-vin is zeer lang, fchoon-Zee-groen, en met twintig Vermilioenroode doornen bezet, tuffchen ieder van welke twee doorns zig twee zulke roode bollekens, en daar na in 't volgende perk 'er weer twee vertoonen; dog in 't derde is 'er maar een, dat zoo vervolgd tot op de vier laatfte perkjens na, daar 't eerft 'er twee, 't volgend een, en dan de verdre twee ieder twee bollekens, alle boven malkandren ftaande, hebben, zynde de onder-zoom van deze vin Orangie.

De onder-vin is ook lang; dog korter, als de bovenfte, blaeuw van grond, en geel van doornen die veerthien in getal en ook lang, als de bovenfte, zyn.

N°. 264. Vertoond ons den *Ikan Merangkauw di Pafir*, dat is, *de Zand-Kruiper*, die wel wat na een van de lootsjens van de Haey gelykt.

Hy is Zee-groen, rood, en geel van kop boven, in 't midden, en by de Zee-groene oogen met roode en witte appels, wit, vol roode fpikkels, met twee Zee-groene kleene vlammekens boven, en twee beneden de oogen. Dog in 't midden is een geel middel-fchot met roode zoomen, en zulke fchrapjens van binnen op 't geel.

De voor-vinnen zyn geel, fyn rood geftreept op 't geel, en Zee-groen gebandeerd; met een rooden buiten-zoom, en een zwarten fynen binnen-zoom bezet.

Ook is de ftaart van grond Zee-groen, hebbende een overlangze Purpre ftreep, en daar tegen aan wederzyden dan een Zee-groenen, dan een geelen rood-gezoomden fchuinzen band, aan weerzyden tegen een komende. Ook is 'er een Purpre buiten-zoom aan weerzyden, die zeer fpits uitloopt, met een fyne geele fraanje aan wederzyden. Beneden heeft men ook nog twee Zee-groene vinnen.

Op het lyf (dat aan de eene kant bruin met witte, en aan de andre kant geel en bruin vol roode ftippels is) vertoonen zig als nog twee-rood-gedoornde Zee-groene vinnen. Dit Vifchje werd nu en dan ook wel gegeten; dog het is zeer droog van fmaak.

N°. 265. Geeft ons den *Ikan Kipas*, dat is, *de Waejer-Vifch*; zoo, om dat de ftaart zich als een fraeje geopende waejer vertoond, genaamd, te zien. Deze waejer heeft een bloed-roode buitenzoom, loopende aan weerzyden wel een halve vinger lang nog buiten uit. Ook is aan 't einde een fyne Zee-groene fraanje.

Verder beftaat deze ftaart tegen 't lyf uit een blaeuwagtige fmalle fchey-band, waar tegen een roode langwerpige breede vlek van 't lyf, met een fyne witte zoom, en een wit en zwart vlammetje in 't midden, komt. Het onderfte van de ftaart is Orangie-agtig tot half wegen, dan is zy door een zwarte dwars-ftreep, en dan verder tot de roode fluit-band agter met een witte grond, vol roode fyne regtopgaande ftreepkens, als vellingen van een rad, met fyne kleene roode ftreepkens tuffchen de zelve in, van de andre verwen, dat te zamen als een Waejer uitmaakt, onderfcheiden.

De Vifch zelf is een fraeje lekkere Purpre Pampus-Vifch, vol geele en fyne witte

Dirk Jongman sculps.

275
274
276
277
278

282
280
281

witte boogen onder en boven, die over 't geheel lyf als een vlam, gaande over een overlangze geele gebogen ſtreep, van den rug tot den buik toe, henen loopen. Ook ziet men hier en daar nog witte ſtreepkens tuſſchen beide die vlammen na buiten toe.

De kop beſtaat uit geele zwarte en Purpre dwars-vlammen tegen een, en de bek is kleen, rood, en Zee groen.

De vin tegen 't lyf is ook Zee-groen en rood, en die 'er onder alleen Zee-groen. De boven-vin is Zee-groen, en ook zoo van fraanje agter daar, en beneden; ook is zy vol roode doornen; hoedanige men 'er beneden mede drie tegen den buik, als of het tanden waren, ziet.

N°. 266. Vertoond ons den *Ikan Batoe Bariska*, dat is, *de geſtreepte Klip-Viſch.* Zyn bek is Purper, en boven Zee-groen. Verder beſtaat de kop uit een witte breede, een zwarte breede, een ſmalle roode, en geele breede dwars-band. Ook beſtaat het ganſch lyf uit witte en geele breede, en uit ſmalle Purper-roode dwars-banden. Het oog is Zee-groen, de kring ros, de appel rood, en de ſtip ſpier-wit.

De boven-vin is Zee-groen, en rood gedoornd; dog de vin 'er onder komende, is licht-Purper met een geele fraanje, en in 't midden van die Purpre vin vertoond zig als een zwarte halve Maans-bol met een zeer witte ſtaande buiten-zoom, zynde de bol van binnen langwerpig-rond, en overeinde.

De ſchey-band van de ſtaart is zwart, met een rooden zoom na 't lyf, en met een Zee-groenen, en zwarten na agteren toe. De ſtaart is verder citroen-geel, vol zwarte graaten, en agter met een Zee-groenen zoom.

De vin tegen 't lyf is Zee-groen, tegen 't lyf donker-Purper, waar van na den bek toe een fyn Zee-groen ſtreepken loopt, pas boven 't welke even boven 't voorſte van die vin zig een ſchoone licht-Purpre ſtreek, een lid van een pink groot en dik, vertoond. De vin 'er onder is ook Zee-groen.

De zoom langs den buik is Purper-rood. De agter-vin is Zee-groen, met een zwarten fynen zoom, citroen-geele fraanje, en met twee roode doorns. Het is een zeer lekker Viſchje.

N°. 267. Vertoond ons den *Ikan Lantei Roepa-nja*, dat is, *de Vloer-Viſch.* De kop is Zee-groen, vol overlangze en dwars-ſtreepen. 't Oog is Hemels-blaeuw, de kring buiten is rood, en de appel wit. De vin tegen 't lyf is Paars, (ook de onder-vin) dog tegen 't lyf Hemels-blaeuw.

Het lyf is Goud-geel, met vyf roode boogen met 3 a 4 overlangze blaeuwe ſtreepen tuſſchen ieder twee boogen, en onder tegen ieder blaeuwe ſtreep twee roode bollekens; dog tegen de drie middelſte onderſte verdeelingen tegen den buik aan is in ieder maar een rood bolleken.

De boven en onder-vinnen zyn licht-Purper met een Zee-groenen buiten-zoom, en een zwarten fynen onder.

De ſtaart is een rond waejertje, Hemels-blaeuw onder, en licht-Zee-groen na 't einde, met fyne zwarte graaten over den geheelen ſtaart, en met een fynen zwarten kring of dwars-zoom in 't midden en agter aan bezet. Het is een byzonder aangenaam, en vet Viſchjen.

N°. 268. Leverd ons uit den *Ikan Garapa Biroe Langit*, dat is, *de Hemelſch-blaeuwe Garopa-Viſch.* Deze is over de kop, en 't ganſche lyf bruinagtig-ros, van binnen in wat lichter zynde, van den bek af aan weder-zyden, en zoo na boven verder en langs den rug, met vier overlangze breede donker-Zee-groene ſtreepen, van welke de tweede maar half doorgaat, bezet. Ook is 't geheel lyf met donker-roode bollekens bezaeid. Ikan Garopa Biroe Langit.

De muil is kleen, en Hemels-blaeuw, hoedanig ook de vin tegen 't lyf, en die 'er onder, is; dog die tegen 't lyf heeft dicht 'er aan, een citroen-geelen band met een roode en zwarte lyſt aan weerzyden. Men heeft ook beneden op den kop twee ſlangswyze, blaeuwe en roode vlammen, als tot ſcheiding van 't hoofd.

De boven en onder-vin zyn citroen-geel met Zee-groene buiten-zoomen; dog voor aan de boven-vin is een roode lange doorn.

De ſtaart is van 't lyf geſcheiden met een citroen-geele, en een roode ſmaller band. Daar na is de ſtaart zelf onder Hemels-blaeuw met een rooden dwars-band, en verder citroen-geel, vol zwarte graaten, met zoo een fynen buiten-zoom.

Het is een Viſch, als een groote ſpan-Baars, en die zeer aangenaam van ſmaak is.

N°. 269. Vertoond ons den *Ikan Bintang Mata-nja*, dat is, *de Viſch, diens oog na een Ster gelykt.* Ikan Bintang Mata-nja

De bek is rood en Hemels-blaeuw, dat de verw van alle de vinnen, en van den ſtaart is.

Het oog is Hemels-blaeuw, rood van appel, en ook vertoond zig de Ster, daar rondom gaande, zoo. Het lyf is geelagtig vol roode trekken, die veel perken uitmaken, in en op welke zig veel Hemels-blaeuwe en roode bollekens vertoonen.

Het is mede een lekker, en aangenaam Viſchje.

Ikan Tato Djantan.

N°. 270. Vertoond ons den *Ikan Tato Djantan*, dat is, *'t Manneken van de Tato-Visch*. Hy heeft als een ſtompe Boſch-Verkens-kop, en een Hemels-blaeuwe muil met een rooden muilband.

De kop, en 't lyf, is geelagtig-bruin, vol roode bollekens.

Boven tegen 't lyf vertoonen zig vier Hemels-blaeuwe half-ronden, met een rooden zoom, tegen den rug aan een duim-breed van een.

Langs den buik, voorby de vin en beneden by de agter-vin, is de zelve Hemels-blaeuw, en de voorſte onder-vin is rood; dog de agterſte Zee-groen van buiten-zoom; maar beide citroen-geel van grond, en zwart van graaten.

De boven-vin is gebandeerd Zee-groen, dan wit met breede roode zoomen, dan weer wit met breede zoomen, en voor aan is een lange breede roode doorn. De agter-boven-vin is Hemels-blaeuw, met een Purpren buiten-zoom, en een Zee-groenen onder-zoom.

De vin tegen 't lyf is Zee-groen, met eenig Purper en Zee-groen tegen 't lyf. De ſtaart is citroen-geel, hebbende voor en agter een Purper-rooden zoom, en fyne zwarte graaten.

Het is een zeer zoet, blank, en vaſt Viſchje.

Naga Laoet Jang Kitsjil.

N°. 271. Vertoond ons den *Naga Laoet Jang Kitsjil*, dat is, *'t kleen Zee-Draakje*. De kop is langwerpig, zwart van middel-grond met Purpre vlekjens 'er op, en aan weerzyden met een citroen-geele lyſt met zwarte zoomen, zynde de bek voor aan Purper, met een zwarten zoom, en zoo een ſtip in 't midden. De oogen zyn flets-groen, en rood; en zwart van appel.

Het lyf is ook flets-groen, vol breede zwarte kringen tegen een in het midden; dog over 't agter-lyf loopt in 't midden een overlangze fyne zwarte ſtreep, en aan wederzyden van 't onder-lyf ook zoo een ſtreep, en op ieder der buiten-ſtreepen, agt roode bollekens, en op de middel-ſtreep zeven, hebbende aan weerzyden van de middel-ſtreep dan een geele, dan een witte band, die ſchuins tegen een komen.

De ſtaart is ook even eens zoo gebandeerd, dog de Purpre middel-ſtreep is veel breeder, als de vorige, en verder zyn de buiten-zoomen in 't vierkant ſmal.

De uitgeſpreide flets-groene vlerken, of vleugelkens zyn als twee opene waejers, hebbende agt zwarte graaten, of fyne doorns, die over 't geheel lyf loopen, dog na buiten toe vertoonen zig overdwars drie gevlamde bruin-geele dwars-banden boven malkanderen, die over de geheele vleugel gaan. Ook hebben deze aan 't lyf een Purpren band met fyne zwarte zoomen. Dit Viſchje werd niet gegeten.

Ikan Bibi Jang Paroe Paroe.

N°. 272. Vertoond ons den *Ikan Bibi Jang Paroe Paroe*, dat is, *de Peerſche Opblazer*. Een kleen Viſchje, dat niet gegeten werd; maar dat ſchoon Purper, en Peers van verw, vol geele bollekens, met zwarte kringen, en vol zulke ſtippels op 't lyf, en op de kop, die wat dik en ſtomp, als die van een Boſch-Verken, en ook wat ingebogen oploopende is.

Op zyn rug heeft hy als een donker-bruinen Zadel met citroen-geele fyne zoomen, en zulke ſtippen. De buik is licht-Purper. De vin tegen 't lyf ook Purper.

De boven- en onder-vin Zee-groen, met een citroen-geelen buiten-zoom.

Het oog is geel, de appel zwart, de ſtip Zee-groen, en de buiten-kring zwart.

Het einde van 't lyf is een citroen-geele band, met zwarte graatjens tuſſchen twee Zee-groene banden, die met zwarte zoomen bezet zyn. Daar na heeft men een breeden zwarten band tuſſchen twee Zee-groene zoomen, die zig ook met zwarte ſmalle lyſten, en pas 'er buiten als einden van fyne zwarte niet doorgaande graatjens op een verdren geelen grond, met een breeden ronden Zee-groenen buiten-zoom vertoonen.

Het is een lekker Viſchje; dog dat met veel voorzigtigheid moet gegeten, en van zekere gift-ader eerſt gezuiverd werden, of anders is het doodelyk.

Ikan Sowanggi, Antele Nama-nja.

N°. 273. Vertoond ons den *Ikan Sowanggi*, *Antele Nama-nja*, dat is, *de Toover-Viſch*, by den Inlander *Antele* genaamd. Van kop is hy even eens als de Viſch, N°. 246. beſchreven; dat ook een Toover-Viſch is, dog heel anders van verwen. De bek is als de klaeuw van een Scorpioen, vol tanden, citroen-geel van binnen, daar na Zee-groen, en dan rood van omtrek.

Verder is de kop citroen-geel, rood, en Zee-groen. Het boven-lyf is boven donker-Zee-groen, en wat lager na 't midden toe lichter. Op 't lyf, en op den geelen drie-kluftigen ſtaart, zyn Purpre bollekens en ſlangetjens gezaeid.

De vin tegen 't lyf is groot, citroen-geel, met drie roode dwars-boogen, en onder aan met nog drie roode, en twee geele kringen bezet.

Op die vin zelf heeft men ook zulke bollekens, vlammekens, en overlangze zwarte fyne graaten. De vin 'er onder is Purper, en zoo ook de zwart-gedoornde boven-vin met een citroen-geelen onder-zoom.

Dog beide de agterste zyn zoo Purper; dog zonder zulken zoom.

Zy hebben ieder een fynen spitzen doorn aan weerzyden; dog op de onderste agter-vin is een donker-rood bolleken, en een vlammeken.

Het oog is Goud-geel en rood; dog zwart van buiten-kring, met vyf korte donker-roode doorns 'er boven. Deze Visch werd van geen Inlanders, hoewel hy anders goed is, gegeten.

N°. 274. Vertoond ons den *Ikan Mata* dat is, *de Visch met Oogen.* Hy is als een gemeene span-Baars; dog dikker en breeder; en is rood en blaeuw van bek. De kop is boven Purper, en beneden geel en blaeuwagtig, en het oog is Zee-groen, en rood van kring.

Langs den rug, en buik, loopt een breede Zee-groene streep; en overlangs over 't lyf nog drie zoo, van welke de middelste regt, en de andre na 't lyf wat gebogen staan, zoo dat zig de gansche Visch met vyf Zee-groene, en vier licht-Purpre banden (die den grond van 't lyf uitmaaken) vertoond. Op deze Purpere banden vertoonen zig naast malkandren in de lengte, onder vyf, daar na vier, dan op den derden band zes, en daar na zeven geelen bollen, met zwarte kringen, waar na hy zyn naam, van *de Visch met Oogen*, draagt.

De boven- en de onder-vin is citroen-geel, met een Zee-groene buiten-lyst. De boven-vin heeft blaeuwe doornen tot over de midden, en agter aan Purpre fraanje, die ook om de agter-beneden-vin loopt.

De vin tegen 't lyf is citroen-geel, als een smalle palet, en vol zwarte graaten, Zee-groen en rood aan 't lyf; dog de vin 'er onder is geel.

Boven de onderste vin agter ziet men wat rood, en een grooter doorn.

De staart is met een Zee-groenen band van 't lyf gescheiden, hebbende nog een dwars-streek van de tweede Zee-groene streep van boven.

De staart is licht-Purper, vol zwarte stippen agter aan, met een citroen-geele smalle halve Maan met zwarte zoomen, en met een Purpre fraanje 'er agter.

Het is een schoone lekkere vette Visch.

N°. 275. Vertoond ons den *Ikan Toetombo Koening*, dat is, *de geele Dooskens-Visch.* Een kleen lekker Vischje met een stomp Verkens-kopje, dat rood, gelyk de muil, of snuit, Purper-verwig, en rondom Zee-groen, hoedanig ook de schey-streek van de kop, met nog zoo een overlangze gebogen streep 'er over is.

Het oog is Purper, de appel rood, de buiten-kring zwart, en boven het oog ziet men nog als een Zee-groene bloem of drie zulke bladen, met een rooden omtrek. De vin tegen 't lyf is Zee-groen, rood, en blaeuw en die onder het lyf rood en Zee-groen gebandeerd.

Het lyf zelf is van grond rood, en Zee-groen. Op den rug loopt het by de kop wat op, en in 't midden ziet men een leggenden Zee-groenen zoom, met twee doornen na boven toe. De agter-vinnen zyn geel, rood van buiten-zoomen, Zee-groen tegen den buik, en zwart van graaten.

Tegen den staart aan ziet men twee blaeuwe kringen, en 'er tusschen een Zee-groenen breeden band, in welke aan weerzyden een korte roode doorn inschiet.

Verder is de staart een ronde geele waejer, met fyne zwarte graaten, die zig agter met een breeden gebogen Zee-groenen zoom tusschen zwarte lysten vertoond.

N°. 276. Vertoond ons den *Ikan Kajoe Merah*, dat is, *den rooden Stok-Visch.* Deze is als een kleen Baarsje, van welke de kop rood, Zee-groen, en Purper, het oog Orangie, de appel Zee-groen, en de buiten-omtrek zwart is, staande op een overlangze Zee-groene breede streep. Ikan Kajoe Merah.

Het lyf is donker-Zee-groen, met een overlangze breede roode streep, en Hemels-blaeuwe boven 'er tegen, loopende dus tot het einde van den staart toe.

De boven-vin is citroen-geel, met een lichten Zee-groenen zoom.

De vin tegen 't lyf is citroen-geel met zwarte graaten, zynde rood tegen 't lyf met een Orangie schey-band bezet.

De onder-vin voor is rood met Orangie zoomen; en de achter-vin is ook rood met een licht citroen-geelen en zwarten zoom.

De staart vertoond zich citroen-geel, met een Hemels-blaeuw, en rood bloemken met een geelen zoom voor aan. En de agter-zoom van de staart is Hemels-blaeuw.

Het is een zeer goed lekker Vischje.

N°. 277. Doet ons den *Ikan Badoeri*, dat is, *de gedoornde Visch*, zien. Deze is heerlyk van smaak, en niet min heerlyk van mengeling van verwen. Hy is een groote voet lang, rood, Hemels-blaeuw, en Zee-groen van bek, die vol tanden is, en aan wederzyde van welken bek zig een vermilioen-rood bolleken vertoond. Ikan Badoeri.

De kop is verder boven rood, beneden Purper, en door een Orangie zoom, die slangs-wyze loopt, van 't lyf gescheiden.

Het oog vertoond zig blaeuw, en de buiten-omtrek is als een rad, dat uit drie Oran-

Orangie, en drie Zee-groene deelen bestaat; die naast malkandren, dan met een Zee-groen, dan met een Orangie deel geplaatst staan, en verder door zwarte dwars-schrapjens onderscheiden zyn.

Boven op de kop vertoonen zig zes Orangie doorns, en aan de eene zyde van 't oog twee diergelyke, na binnen toe schietende met het scherp, en aan de andre zyde eene, na welke doorns de Visch zyn naam draagd.

Het lyf is voor aan overdwars donker-Zee-groen, en dan verder schoon Purper; in 't midden boven tegen den rug vertoond zig als een Zee-groene Zadel, met een witte lyst vol roode drie-hoeken met het spits na boven.

En deze Zadel gaat door, tot aan de vin tegen 't lyf, die, gelyk ook die 'er beneden, en tegen 't lyf rood, met een zwarte buiten-lyst, en dan van een Orangie schey-band voorzien is.

Over 't middel-lyf van den Visch, en ook by na agter, vertoonen zig twee breede gevlamde deurgaande donker-Zee-groene dwars-banden vol zulke bollekens met een zwarten omtrek naast malkandren; en tusschen beide deze banden is nog een roode dwars-band, die boven wat krom en beneden wat schuins na voren toe loopende, en zwart van zoomen is.

In 't midden op den rug vertoond zig een roode vin, met zes Zee-groene doornen, hebbende de vin een Orangie onderzoom. De agter-vin is donker-Zee-groen, met Orangie lysten, hebbende de vin zeven breede roode graaten, die al hoe langer hoe meer na agteren toe verminderen, en in 't midden daar de vin wat breed, rond en hoog oploopt, het breedste is.

De beneden-agter-vin is Zee-groen, Orangie van beneden-zoom en graaten, die breed en vyf in getal zyn, en die na den staart toe een rooden breeden gegolfden dwars-band van vyf bollekens hebben.

In 't onderlyf vertoond zig een blaeuwe drie-hoek als een zuikerbrood, met 't scherp na 't lyf, met roode zoomen, en met een Orangie slangetje, dat van den staart af tot halver wegen in dat zuiker-brood loopt.

De staart is door twee banden van 't lyf gescheiden.

De voorste is wit van grond met vier Orangie drie-hoekjens, met zwarte zoomen van de kant van den staart, waar tegen zich van boven, van de kant van 't lyf, en van de witte grond van 't zelve, weer vyf witte drie-hoeken vertoonen.

De agterste schey-band is rood, en breed, en bestaat uit vyf groote bollen, bollen, die met 't rond na agteren toe gekeerd zyn.

De staart bestaat uit drie Zee-groene en twee breeder Purpre overlangze banden, of vederen, die wat schuins opgaan, en die na agteren den staart doen verbreeden. De zoomen der Zee-groene vederen zyn fyne zwarte, en die der Purpere zyn Orangie, en wat breeder, hoedanig ook de agter-zoom van den staart, die vry breederen zwart van zoompkens is.

N°. 278. Geeft ons den *Ikan Batoe Jang Hidjoe-Laoet*, dat is, *de Zee-groene Klip-Visch*, te zien. Deze is zeer lekker, en van die zoort van Visschen al vry groot, of als een gemeene Bot.

Hy heeft een bek, als een Vogel, zynde Orangie van verw, met een overlangze roode streep 'er over. De kop is licht-Purper. Het oog rood, met een Orangie kring, en verder bestaat de kop uit een Hemels-blaeuwe breede streek, over welke een roode dwars-streep henen loopt, die na den bek toe als een grooten breeden dwars-band, met twee roode bollekens onder, en een bolleken boven uitmaakt; dog in 't midden der twee bovenste bollekens is een rood kruis met een Orangie bol in 't midden. Aan de andre zyde van die roode dwars-streep vertoonen zig twee half-ronden tegen de zelve aan, die licht-Purper zyn, en Orangie zoomen hebben, en dan vertoond zig op den Hemels-blaeuwen grond van de kop, tusschen die twee half-ronden en tusschen de roode schey-streek van de kop nog een rood bolleken.

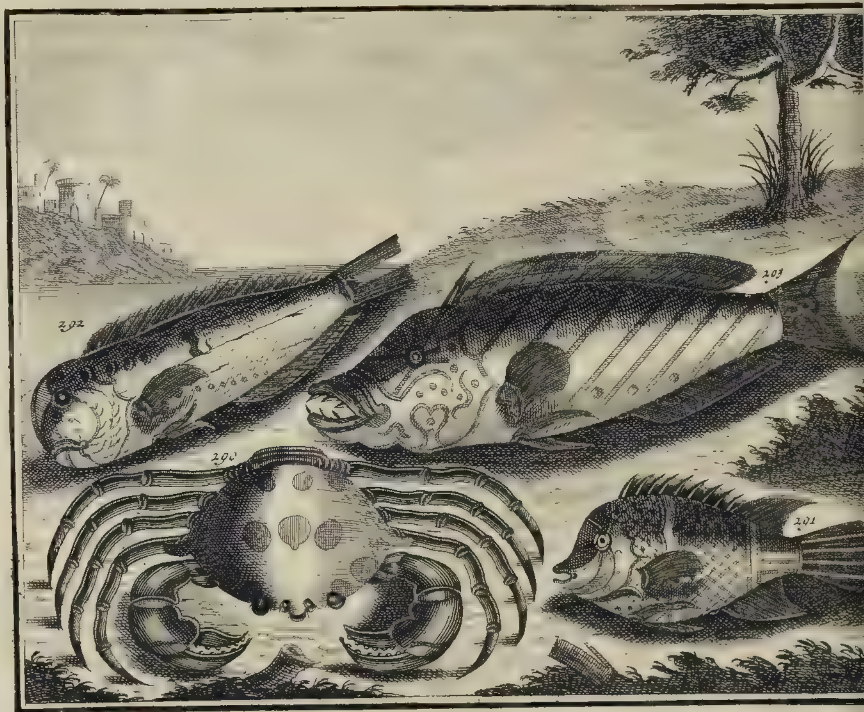
Het lyf van den Visch is schoon Zee-groen, hebbende agter aan, aan weerzyden een Orangie-zoom tegen de agter-vinnen aan. Ook ziet men van binnen op 't lyf nog drie Orangie-zoomen, die van den kop na den staart loopen, daar zy zich slangs-wyze vertoonen, die ieder weder tegen den kop; dog zoodanig, dat dit als drie perken uitmaakt, eindigen. Het naaste dezer drie perken aan de kop, zynde het kleenste, is licht-Purper van binnen-grond, daar de andre twee Zee-groen van grond zyn. Op dit licht-Purper grondje vertoond zig de Orangie-vin tegen 't lyf, die met blaeuwe Zee-groene vlammen geteekend, die Hemels-blaeuw tegen 't lyf, en van een rooden schey-band voorzien is. In het grootste dezer drie perken ziet men boven aan na den rug toe, naast aan 't hoofd, een Orangie-bolleken, dan een roode kleene ruit, dan een leggend Orangie half maanken, dan nog twee roode ruiten met een Orangie bolleken in 't midden, en dan beneden in dit perk na de kant van de agterste onder-vin, nog een rood bolleken.

De

Dirk Jongman sculps

Dirk Jongman f

De boven-vin is ſchoon geel, hebbende vyf roode doornen, en beide de agter-vinnen zyn rond-agtig Hemelsblaeuw; breed na den ſtaart toe, rood van buiten-zoomen, met citroen-geele fraanje; en na den binnen-kant met Orangie zoomen, die tuſſchen de zelve, en tuſſchen 't lyf, tot ſcheiding zyn; en op ieder van de twee agter-vinnen is een rood bolleken op 't breedſte der zelve geplaatſt.

De ſtaart is licht-Purper met zwarte graaten, en met zulke ſmalle zoomen.

N°. 279. Vertoond ons den *Ikan Baroepa*, dat is, *de fraeje Viſch*. Deze is Zeegroen van kop, met roode ſchey-banden; dog onder aan heeft die een Orangie ſtreek. Den bek is rood, Hemelsblaeuw, en Orangie. Het oog is Hemels-blaeuw en rood.

Zyn lyf gelykt wel een zeer fraey geſwagteld kind, zynde voor aan boven en onder wat Hemels-blaeuw, en dan verder bezet met twaalf breede licht-roode, citroen-geele, en donker-Zee-groene banden, die tuſſchen ſmalle Hemelsblaeuwe zoomen ſtaan, en die na de ſtaart toe allenskens verminderen.

De vin tegen 't lyf is Hemels-blaeuw, en Orangie tegen 't lyf. De boven vin is flets-groen, met Orangie doorns. De onder-vin ſchoon-Hemels-blaeuw met een Orangie buiten-zoom. De agterboven-vin, en ook de beide zyden van den ſtaart, zyn geel.

De ſtaart zelf is Hemels-blaeuw, met een rooden ſchey-band by 't lyf, die agter rondom gaat, hebbende aan weerzyden geele vlerken. In 't midden van den ſtaart is een citroen-geele ruit, met een roode lyſt, en met een rood bolleken in 't midden bezet.

Het is een zeer goed, en aangenaam Viſchje.

N°. 280. Vertoond ons de *Katam Radja*, dat is, *de Konings-Krabbe*. Het lyf is ſchoon-Purper rondom van binnen met citroen-geele halve bollen met zwarte zoomen bezet, en midden in met Zeegroene ſmalle ranken met roode bloemen 'er aan, en met een Zee-groene ruit, met roode zoomen, en met vier kleene Orangie bollekens 'er tegen, aan ieder zyde 'er een hebbende, vercierd.

Verder zyn ook de pooten ſchoon-Purper; dog de knypers zyn voor aan, buiten 't Purper beneden blaeuw, en boven Zee-groen met Orangie-buiten-zoomen, en de boven-knyper, met een rooden dwars-band, daar de knyper begind, en de beneden-knyper met een Orangie-band voorzien. Ook heeft de boven-knyper van buiten vyf, en de onder-knyper daar vier Orangie doorns, en ieder heeft twee zulke doorns na den binnen-kant.

Voor aan vertoonen zig aan weerzyden van 't lyf veel Hemels-blaeuwe doornen, en recht in 't midden daar ziet men twee blaeuwe rankjens, uit ieder van welke als een Boſchje met roode aderkens komt, aan wederzyden van welke boſchjes zig een Zee-groene rank, en dicht tuſſchen de blaeuwe doornen in twee roode ſteelen met roode bollen, die boven geel en vol zwarte ſtippels zyn, vertoonen, zynde dus vier bollen, die, aan weerzyden twee, tuſſchen de drie eerſte blaeuwe doornen ſtaan.

Op ieder poot, waar aan een knyper is, vertoonen zig ook drie Zee-groene bollekens met roode onder-zoomen, twee boven, en dan als 't bovenſte van een Purpre doorn-kroon 'er tuſſchen, en beneden weer zoo een bolleken.

Pas agter de knypers-pooten vertoonen zig aan wederzyden twee korte pootjens, die agter blaeuw, en na buiten met een Zee-groene klaeuw voorzien zyn, zynde 't blaeuw met een Orangie buiten-zoom, en met zoo een knuiſt midden in, die boven aan wat rood is, bezet.

Het onder-lyf is door een citroengeelen band, die tuſſchen twee Zee-groene zoomen ſtaat, van den ſtaart geſcheiden, op welken band drie Zee-groene bollekens naaſt malkanderen ſtaan.

Verder beſtaat de geheele ſtaart eerſt uit een breeden Purpren dwars-band, in 't midden van welke zig een Zee-groene dwarsſtreek, een half ſtroo breed, en een lid van een pink lang, vertoond, beneden van een Orangie band (gelyk ook al de volgende dwars-banden) voorzien zynde. De tweede breede dwars-band is Zeegroen, met een Orangie bolleken in 't midden. De derde weer Purper met twee Orangie bollekens. De vierde weer Zee-groen, met zulk een bolleken in 't midden. En de onderſte band Purper, met twee zulke bollekens. Daar na volgd een ronde bol, een nagel van een duim groot, met een ſpits agter, zynde die ſpits, en dan een ovaal deelken van die bol tegen 't lyf Zee-groen, en de twee blokjens ter zyden, Orangie, dog in 't midden vertoond zig nog een kleen zwart bolleken.

Het is een uitnemende ſchoone Krabbe van verwen, en teekening; en zy is (zoo de Lief-hebbers zeggen) heerlyk van ſmaak, en zeer vet.

N°. 281. Leverd ons uit den *Ikan Batoe Karang Jang Warna*, dat is, *het veelverwig Steen-rots-Viſchje*. Dit is mede een zoort van een Klip-Viſchje, geel van kop, donker-Zee-groen van lyf, met vier roode overlangze gebogene ſmalle ſtree- Ikan Batoe Karang Jang Warna.

ftreepen 'er over, en een zoo tegen den rug. De agter-vinnen zyn geel, vol zwarte graaten, en met Purpre fraanje. Onder tegen den buik is ook een Purpre ronde ftreek, met een blaeuwen boven-zoom, die al van de kop af, over welke 'er meer zoo gaan, komt.

De boven-vin is geel, met twee blaeuwe doornkens, en een blaeuwe ftreep 'er boven buiten de Vifch uit, tot halver wegen 't lyf, en met en kwaltje 'er aan.

Het oog is rood met een witten appel, en zwarte kring.

De ftaart is donker-Zee-groen, met twee overlangze Orangie ftreepen, tusfchen welke zig een rood bollcken, op een zwart fteeltje, en een 'er boven op zig zelve vertoond, hoedanige vyf Orangie men op 't lyf, ontrent de citroen-geele vin, met zwarte graaten, (die tegen 't lyf Purper, en met een zwarten zoom voorzien is) twee aan twee naaft een, en een 'er onder ziet. Het is een zeer lekker Vifchje.

Ikan Batiris jang Hidjoe. N°. 282. Doet ons den *Ikan Batiris Jang Hidjoe*, dat is, *de Vifch met groene druppels*, zien.

Het is een kleen aangenaam Vifchje, rood van bek, Zee-groen van kop, blaeuw van lyf (dat zich als banden vertoond) met een bruine rug, en zoo een overlangze bruine breede ftreep, of band met een rooden zoom boven, en een Orangie onder, over 't lyf. Op den middelften blaeuwen band, en op de bruine rug, ziet men vier Zee-groene ovaal druppels (waar na de Vifch genaamd is) de bovenfte de grootfte, en alle vier met een rooden zoom bezet zynde. De bovenfte vin voor is geel met roode doorns, en de agterfte Zee-groen, met een rooden boven-zoom. De vin tegen 't lyf, en die 'er onder, is geel, zwart van graaten, en met een rooden band tegen 't lyf.

De achterfte onder-vin is geel, met een rooden buiten- en zyde-zoom.

De ftaart is door twee banden van 't lyf gefcheiden, van welke de naafte aan 't lyf Orangie, tusfchen zwarten zoomen ftaande, en de onderfte uit drie roode en twee Orangie bollen te zamen gefteld is.

De ftaart is Zee-groen met zwarte graaten, en zulke zoomen aan de zyden; dog agter heeft hy een Orangie ronden fluit-zoom, die met zwarte fyne lyften bezet is.

Ikan Tsjakre. N°. 283. Vertoond ons den *Ikan Tsjakre*, dat is, *de uitfpanzels-Vifch*. Zoo genaamd na de menigte van bollekens, die zig op zyn lyf als Sterren vertoonen. De Vifch is een kleene voet lang.

De bek boven Zee-groen en rood gebandeerd, onde rood en Zee-groen, van gedaante als een Vogels-bek; dog vol groote witte tanden zynde.

De kop is zwart met drie roode fyne ftreepen, waar van de fluit- of fcheyftreek van 't hoofd de grootfte, de middelfte de kortfte is, en de naafte aan den bek tot tegen 't oog zich uitftrekt.

Het oog is Zee-groen, de buiten-kring breed en rood, en om die buiten-kring vertoond zig nog een Orangie-Star.

Pas buiten den kop is 't lyf van boven tot onder, als met een dwars-band, die in 't midden fpits toeloopt, en die Zee-groen is, hebbende een roode buiten-lyft, met vier roode bollekens naaft malkandren op 't beneden-deel van dat Zee-groen, en langs de roode boven-lyft van 't boven-deel vertoonen zig agt Orangie-bollen, als een andre buiten-lyft daar tegen aan.

Het lyf is verder boven, en de buik in 't midden zwart; dog een drie-hoekige ftreek van den buik by de wamme is flets-Zee-groen, met vier Orangie bollen 'er op. Verder ziet men over 't middel-lyf, dat Ley-blaeuw is, drie overlangze breede roode ftreepen, en verder 't geheel lyf met Orangie-bollen, als fterrekens, bezaeid.

De boven-voor-vin is zwart, met citroen-geele doorns; dog de agtervinnen zyn tegen 't lyf Zee-groen, en boven aan Hemels-blaeuw met roode zoomen en middel-ftreepen; dog de bovenfte vin 's buiten-zoom is citroen-geel. Ook is aan beider einden als een geele fraanje.

De ftaart is Zee-groen, en op de zelve als een citroen-geele kroon, met roode zoomen boven en beneden; boven gevlamd; dog beneden met een blaeuwe groote bol, in 't midden van twee halve Orangie-bollen tegen de roode lyft aan; en in 't midden van die kroon, de de geele grond twee blaeuwe vierkante blokjens naaft malkandren geplaatft. De fcheyband van de ftaart is ook rood, en buiten den ftaart aan 't einde is een zwarte fraanje.

Het is een fchoone en zeer lekkere Vifch.

N°. 284. Ziet men den *Ikan Moeloet Gonting*, dat is, *den Vifch, die een bekje als een fyn fchaartje heeft*, en die daar na ook de *Schaar-bek* genaamd is.

Het is een zeer fraey en lekker Pampus-Vifchje, welkers bek zeer fpits en fcherp als een fchaar, of als een Vogels-bekje toeloopt. Verder is de kop boven Purper, met vier roode bollekens boven een, en daar ook wat ingebogen, en het benede-deel van de kop is Zee-groen met roode fmalle banden bezet.

Daar na vertoond zig een dwars-band, ladders-gewyze, die boven geel, onder Purper, en boven met roode halve kringen;

gen; dog onder met zulke drie hoeken bezet, en met roode zoomen aan wederzyden voorzien is. Midden in die ladder ziet men 't oog, dat donker-Zee-groen, wit en rood van appel, en van buitenkring rood, wit, en Purper is, bestaande die kring uit vier witte, twee roode, en twee Purpre deelen.

Buiten deze ladder nu vertoond zig 't lyf verder in 't midden tegen 't hoofd, met een Zee-groene halve ronde streek met een roode lyst, en dan verder met een Purpre, dan met een geele, dan met een Hemels-blaeuwe drie-hoekige breede band, en dat meermaal zoo van den rug tot den buik doorgaande, uitgenomen dat zig midden in 't lyf van de kop af tot de staart toe een bruin-graeuwe grond, vol roode kruissen, met twee Zee-groene lysten, aan weerzyden een, vertoond.

De boven-agter-vin is Zee-groen, met roode lysten. De onderste is geel met zulke zoomen. De vin tegen 't lyf geel, zwart van graaten; dog blaeuw tegen 't lyf, en daar op een roode stip; dan een roode band, en dan nog een blaeuwe tegen de vin aan.

De staart heeft een rooden schey-band, en pas 'er boven, na 't lyf toe, een geelen met twee roode bollekens.

De staart zelf bestaat uit vier Purpre, en drie Orangie overlangze banden, vol zwarte graaten; dog op den middelsten en breedsten Orangie band (die tusschen twee Purpre staat, gelyk ook de andre smaller Orangie banden) vertoond zig een blaeuwagtig langwerpig hart.

N°. 285. Vertoond ons den *Ikan Termoelia*, dat is, *den zeer heerlyken Visch.* Dit is een zeer lekker Vischje, dat, Zee-groen van bek, en ook zoo van kop boven, dog beneden verder Orangie met eenige blaeuwe streeken, die alle roode zoomen hebben, geteekend is.

Het oog is rood, en de buiten-kring Hemels-blaeuw.

Het lyf is donker-lood-verwig, hebbende midden in naast aan de kop, een schoone Purpre ronde streek, met een rooden zoom, op welk Purper zig de vin tegen 't lyf Zee-groen, met zwarte graaten, en Purper met een roode en een Orangie band tegen lyf, vertoond, zynde de vinnen 'er beneden ook Zee-groen.

Op 't lyf, na boven, toe ziet men ook een lange Zee-groene streek zig zoo verre, als dat Purper midden op 't lyf, hebbende boven een roode lyst, uitstrekken. Het onder-lyf van de Visch vertoond een rooden drie-hoek met Zee-groene lysten, en met een Zee-groen spits bolleken, dat een rooden onder-kant heeft, boven aan.

De staart vertoond voor aan een geelen drie-hoek met roode zoomen, zynde verder een Zee-groene ronde kleene waejer, met een geelen buiten-zoom tusschen zwarte lysten.

De boven-voor-vin is Zee-groen, vol citroen-geele doornen; en de agter-vin schoon Purper, en wat rond, met een Hemels-blaeuwen buiten-zoom; en met zwarte graaten bezet. De onder-vin is citroen-geel, met een rooden boven-zoom, en met blaeuwe ter zyden.

Katam Jang Mahabizei.

N°. 286. Doet ons zien den *Katam Jang Mahabizei*, dat is, *de uitnemende moye Krabbe.* De gedaante van de zelve is als een kleene pyn-appel, met twee donker Purpere halve Maanen, met de bogt tegen een gekeerd, en met Orangie-zoomen, staande aan weerzyden van 't boven-deel van een breed rood kruis, dat aan de vier hoeken rond, en dat in ieder hoek, en ook in 't midden, van een blaeuw bolleken voorzien is.

Rondom 't lyf van de Krab van binnen is de grond ook donker Purper vol Orangie stippels, boven van twee roode halfronden met Orangie zoomen voorzien.

De oogen zyn rood, Purper en Zee-groen vooraan, alle de doornen tegen 't lyf rood, en alle de pooten donker-Zee-groen met Orangie boven-zoomen, en met zulke punten een halven duim-breed voor aan. Dog de knypers zelfs zyn Purper met Orangie-zoomen; en beneden met vyf, dog aan de boven-kant met vier Orangie bollekens van binnen in de zelve voorzien.

Voor aan de kop vertoond zig als een halve Star, die Purper in 't midden, en rood aan weerzyden is.

Agter aan ziet men Zee-groene lange doorns, of tanden, met een Orangie lyst, aan weerzyden een; en tusschen beiden vertoonen zig vyf Zee-groene en drie roode dwars-banden, dan een Zee-groene, dan een roode, tegen malkandren aan, die hoe langs hoe meer tot 't einde toe in lengte verminderen.

Op de pooten vertoonen zig verscheide knuisten, die alle Zee-groen en rood zyn.

Het is een fraeje, en een zeer lekkere Krabbe.

Ikan Ekor Kipas.

N°. 287. Vertoond ons den *Ikan Ekor Kipas*, dat is, *de Visch met een Waejer-staart*, die al vry zeldzaam is.

De kop gelykt wel een korte Kaeymans-kop, de bek is vol zwarte fyne tanden, Zee-groen boven en onder; dog 't onder-kakebeen is rood, en citroen-geel, gebandeerd met Zee-groene schey-zoomen tusschen beiden. Aan 't einde van den onder-bek na 't midden van den kop toe, op een Zee-groene grond, vertoond zig als een onvolmaakte Star van roode korte doornen, met een rood half-rond bin-

binnen-lyfje met Zee-groene zoomen aan weerzyden, en ter zyden die Ster een rood bolleken beneden, en boven aan de kop, op een citroen-geele grond, nog zoo een rood bolleken, hoedanige twee 'er nog op een ander deelken der geele grond van 't boven-kaken-been ſtaan, 't welk boven Hemels-blaeuw en beneden citroen-geel; en door een roode overlangze ſtreep van een geſcheiden is. Verder is de kop by de ſcheiding onder citroengeel met roode buiten-zoomen bezet.

Het verder lyf van dezen Viſch is lichtappelbloezem tot den ſtaart toe; dog in dat appelbloezem ſchiet van den kop af een langwerpige ronde blaeuwe ſtreek met een citroen-geele-zoom 'er in, in welkers midden zig een citroen-geele graf-naald met zwarte ſtreepen vertoond, het welk te zamen de vin tegen 't lyf ſchynd uit te maken, zynde tegen 't lyf citroen-geel en rood. De vin 'er onder is geel en zwart.

De boven-vin (die vier na den ſtaart toe agter overleggende Purpre doornen heeft) is citroen-geel, ook de agter-vin, die met een blaeuwen onderzoom, en met een Purpren buiten-zoom bezet is. De onder-vin agter is Hemels-blaeuw met een donker-Purpren buiten-zoom geſloten.

De ſtaart is 't wonderlykſte aan deze Viſch, beginnende in 't lyf nog, als 't ware, met een Zee-groen drie-kant, als ook met citroen-geele zoomen met zwarte lyſten, en met een rood bolleken.

Verder beſtaat de ſtaart uit elf korte ronde bladen, of platte bollen, waar van de middelſte de grootſte boven uitſtekende, ovaal-rond, en half blaeuw, en half citroen-geel is. Aan wederzyden van den zelven ſtaan, van buiten af te rekenen, een rood, een citroen-geel, en een blaeuw, een rood, en dan weer een geel blad met zwarte zoomen; en zoo van de buitenkant na de regter hand, een blaeuw, rood, geel, blaeuw, en weer een rood blad, alle tegen een Zee-groenen benedenzoom, die 'er onder langs loopt, en vol zwarte ſchrapjes is, komende. Het is een lekker, aangenaam Viſchje.

Ikan Moeloet Bakambar. N°. 288. Vertoond ons den *Ikan Moeloet Bakambar*, dat is, *de Viſch met twee bekken*, die geel en rood, en langwerpig-rond zyn; dog de kop is Zee-groen, het oog ook van die verw en geel, hoedanig ook 't ganſch lyf is, waar op zig twee overlangze roode, en een roode en Zeegroene ſtreep in 't midden van die twee andre vertoonen.

De vin tegen 't lyf is Zee-groen en rood, ook die 'er onder.

De boven-vin is Zee-groen met een Purpren boven-zoom.

De ſtaart is blaeuw met roode zoomen, agter rond, en met vyf fyne Orangie overlangze ſtreepen.

Boven tegen den rug aan zyn vier, in 't midden boven de middel-vin, twee, en onder drie roode bollekens.

Het is een lekker-Viſchje.

N°. 289. Vertoond ons den *Katam Pantat Babintang*, dat is, *de Krab*, met een Ster tegen 't gat. Zy is donker Zeegroen van lyf, vol Orangie fyne teekening 'er op, en vol Purpre halve bollen met Orangie zoomen rondom.

De pooten zyn Zee-groen, de knuiſten geel en Purper, en de voorſte pooten, waar aan de knypers zyn, hebben een Purpere lyſt aan de agter-kant. De oogen zyn Orangie en Purper, en de Ster agter aan is Zee-groen en Orangie. Het is een byzonder goede Krabbe om ze te eeten.

N°. 290. Doet ons de *Katam Batiris Sangat*, dat is, *de ſterk-gedruppelde Krabbe*, zien. Zy is van grond over 't geheel lyf en de pooten Orangie-geel, hoogrood en groot van druppels, die elf in getal, boven vier, beneden zoo veel, en drie in 't midden zyn, van welke de middelſte dezer drie de grootſte van allen is. Langs de pooten loopt aan de bovenkant een fyne Zee-groene ſtreep. De knuiſten op de pooten zyn rood en Orangie in 't midden. Het verdre verſchild niet van de andre voorgaande Krab, en zy is ook goed om te eeten.

N°. 291. Vertoond ons den *Ikan Batoe Berdjala*, dat is, *het Genet-Klip-Viſchje*, alzoo, om dat zig op 't lyf als een Werpnetje vol maazen of ruiten vertoond, genaamd.

De bek, en de kop, is licht-Zeegroen, met zwarte breede vlammen met roode lyſten rondom de zelve, en ook daar de kop van 't lyf afſcheid. Het oog is geel, de appel-zwart, de kring fyn zwart, en de buitenſte kring beſtaat uit roode en drie Orangie blokjens.

Op de Zee-groene grond van den kop, tegen de roode zoomen van die zwarte vlammen, vertoonen zig drie Orangiebollen boven malkandren.

Daar na vertoond zig 't lyf geel, en fyn geruit als de maazen van een werpnet vol roode bollekens boven de middelvin; dog twee beneden den kop. De vin tegen 't lyf is donker-groen; dog rood tegen 't lyf, en die onder 't lyf is ook donker-groen. Midden op 't lyf ziet men een doorgaande breede Orangie band met roode zoomen.

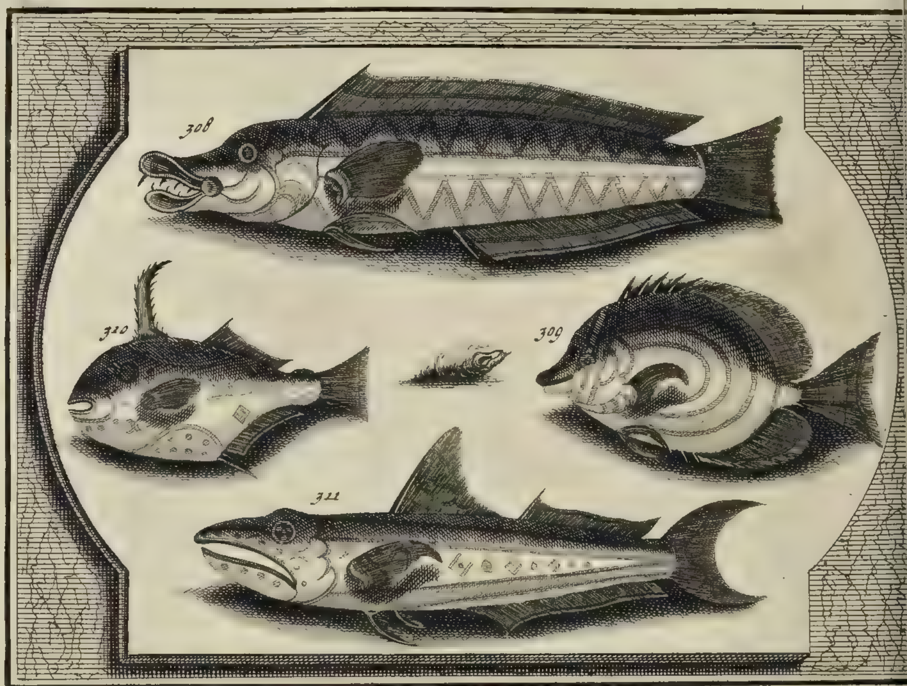
En verder is het lyf tot den ſtaart toe bruin met fyne Orangie ruiten, en boven aan vyf Orangie bollen naaſt een overlangs, en drie 'er boven.

Het onderſte van 't lyf, een duimbreed van den ſtaart, is niet geruit, maar met een geelen, breeden dwars-band met

Dirk Jongman sculps.

Dirk Jongman, f...

met Orangie lyften, van welke band na den ftaart toe vier roode fyne overlangze ftreepen loopen, bezet.

De ftaart beftaat uit twee blaeuwe vederen aan de buitenzyden, een geeler ter linker, en regterzyde, en een groene in 't midden, en die middel-vederen hebben roode zoomen aan weerzyden, en de andre fmalle zwarte buiten-zoomen, en agter tegen den ftaart, die rond is, vertoond zig een Orangie fluit-zoom met een zwarte lyft.

De boven-voor-vin is blaeuw, vol roode doornen. De agter-vin licht-Purper, onder met een blaeuwe en boven of buiten met een citroen-geelen zoom.

De agter-onder-vin is citroen-geel, met een zwarten boven-zoom (gelyk ook in die boven-vin) met een rooden buiten-zoom, en een blaeuwen onder-zoom. Het is een zeer lekker en aangenaam Vifchje, en fraey van teekening.

N°. 292. Vertoond ons den *Rievier Dolfyn*, een Vifch, die een voet lang, van kop Hemels-blaeuw, en flaeuw-Zee-groen van lyf is.

De kop is als die van een Dolfyn, groot, en rond, met een Hemels-blaeuwen zoom boven voor aan, ook onder en boven daar Orangie, en verder op den kop met rood rank-werk.

Het oog is ook Orangie, de kring rood, en den appel zwart en wit. Boven vertoonen zich vier roode bollen, die boven Orangie van verwe zyn.

De vin tegen 't lyf is Purper en zwart, tegen 't lyf Orangie, en rood; dog de vin 'er onder is Hemels-blaeuw, hoedanigen vlek, met een Orangie zoom aan de eene kant, na den kop toe, en nog zeven kleene bollekens, zig ontrent den buik vertoonen.

De boven-vin is fchoon Zee-groen, met een Orangie buiten-zoom, en onder met een rooden zoom. De beneden-vin is ook Zee-groen met roode zoomen, en nog zoo een ftreep in 't midden overlangs. De fcheiding by den ftaart beftaat uit twee Orangie dwars-flangetjes op een zwarten grond.

De ftaart zelf beftaat uit twee byzondre deelen, die Purper, dog rood van buiten-zoomen zyn.

Het is een zeer goede en lekkere Vifch.

N°. 293. Doet ons den *Ikan Hidong Batoe*, dat is, *de Klip-neus*, een Vifch, zoo na zyn neus, die zoo hard als een Steenrots is, genaamd, befchouwen.

Het is in zich zelven een fchoone lekkere Vifch, meer dan een voet lang, hebbende een grooten bek, met groote tanden, die geel rood en Zee-groen is. De kop is fchoon Purper, hier en daar met zulke bollekens en flangetjes geteekend. Ook vertoond zig beneden in de zelve als een langwerpig hart met Purper-roode zoomen. Het oog is rood met een breeden Hemels-blaeuwen kring, en een witten appel. Boven 't zelve vertoonen zig, als een half rad, zeven zeer breede, drie Zee-groene, en vier Orangie-geele vellingen.

Het geheel lyf is fchoon Zee-groen, met agt Purpre dwars-ftreepen, met zwarte zoomen, die alle van den kop af na den rug toe, en na de boven-vin fchuins oploopen.

Tegen den rug aan vertoonen zig agt Hemels-blaeuwe ovaale halve bollen, met roode zoomen van buiten.

De boven-vin is lang, citroen-geel onder, boven Purper, en in 't midden door een blaeuwe overlangze ftreep van een gefcheiden, hebbende onder en boven een rooden zoom, en zynde vol doorgaande zwarte fyne graaten tot boven toe.

De onder-vin agter is tegen 't lyf licht-Purper, boven citroen-geel, met een rooden zoom aan wederzyden, en ook met zoo een ftreep in 't midden.

De vin tegen 't lyf vertoond een Orangie-geele palet, met roode ftreepen, en zoo is ook de vin 'er onder; dog die tegen 't lyf is dicht aan 't zelve Zee-groen en blaeuw tuffchen roode zoomen befloten.

De ftaart is Orangie-geel, aan wederzyden met roode lyften, hebbende agter een grooten fynen zwarten zoom als een halve Maan, en zwarte graaten, in 't midden van welken ftaart zich twee zwarte bollekens boven een, met een zeldzaam blaeuwagtig merk, als een letter, vertoonen.

N°. 294. Vertoond ons den *Ikan Hati Merah*, dat is, *de Vifch met het rood Hart*. Ikan Hati Merah.

De bek is rood, de kop licht-Purper, vol blaeuwe ftreeken, met twee roode bollekens agter aan boven malkanderen.

Zyn oog is rood, en de buiten-kring blaeuw.

Het lyf is geel tot den ftaart toe, waar op zig twee overlangze Zee-groene ftreepen een vinger lang, met een rooden zoom aan de buiten-zyde, de eene wat langer als de andre zynde, nevens nog zoo een fmalle Zee-groene ontrent den buik, vertoonen.

Het rood hart, waar na de Vifch genaamd is, ziet men pas beneden de vin tegen 't lyf, die licht-Purper, en rood en blaeuw tegen 't lyf, is. Ook ziet men op 't lyf by die twee Zee-groene ftreeken,

een Zee-groen bolleken boven aan, met een halve roode kring geteekend.

De boven-vin is Zee-groen, vol zwarte graaten, en met roode zoomen. De onder-vin is Purper, met een blaeuwen buiten-zoom, hebbende roode graaten.

By den ſtaart, op 't einde van 't lyf, ziet men een Zee-groenen drie-hoek, met een breeden rooden zoom ter linker, en een fynen zwarten ter regter hand, loopende met het ſpits in 't lyf. De ſchey-band van den ſtaart is citroen-geel; boven een zwarten fynen, en onder een blaeuwen zoom hebbende, hoedanigen zoom ook de ſtaart, die vol Purpre overlangze banden is, agter aan heeft.

Het is een zeer goed, zoet, en lekker Viſchje.

Ikan Hidong Girgadji. N°. 295. Doet ons den *Ikan Hidong Girgadji*, dat is, *de Zaag-Neus*, *zien*; een Viſch, diens ſnuit boven wel wat na een zaagje, dat citroen-geel en rood is, gelykt. De kop is Zee-groen, en vol roode ſtreeken, die van het geel oog met zyn rooden appel afloopen, en te zamen als een ſter over 't ganſch hoofd uitmaken.

Het lyf is geel vol roode bollen, voor tegen de kop twee onder en boven, in 't midden twee boven een Zee-groene ſtreep, en twee 'er onder, hoedanige Zee-groene overlangze ſtreepen, ieder een vinger lang, men 'er vyf op 't lyf ziet.

Wat meer na agteren toe ziet men nog drie roode bollen boven, een in 't midden, een boven, en onder een Zee-groene ſtreep, en eindelyk nog zoo een bolleken ontrent den ſtaart.

De vin tegen 't lyf is wit, met roode ſtreepen, hebbende tegen 't lyf roode en citroen-geele banden. De vin 'er onder is ook rood en wit.

De boven-vin is Purper, met een rooden buiten-zoom, vol zwarte graaten, en twee blaeuwe doorns even 'er voor, en de onder-vin is even eens, als de boven-vin.

De ſtaart is Zee-groen, met een rooden ſchey-band tuſſchen 't lyf, en aan wederzyden ook zoo een lyſt, dog agter met een fynen zwarten zoom, die een citroen-geele fraanje heeft, bezet.

In 't midden van den ſtaart vertoond zig een ronde roode omtrek, als die van een kleen wapentje, met twee roode halve Maanen tegen een, en onder de zelve een rood bolleken.

Het is mede een zeer goed Viſchje tot ſpyze.

Ikan Soetra Hidjoe. N°. 296. Vertoond ons den *Ikan Soetra Hidjoe*, dat is, *de groene Zyde Viſch*, zoo om dat hy een lyf en kop, glimmende als ſchoone Zee-groene zyde heeft, genaamd. Zyn bek is geel en rood. De kop, en 't lyf, licht Zee-groen, het oog geel en rood, en op de kop vertoond zig beneden een rood hart. Aan de boven-kant van den zelven ziet men een tand, die rood en geel is, met een rood bolleken 'er by.

Men ziet op den kop ook een Purpren dwars-band tuſſchen twee geele lyſten, en nog drie zulke dwars-ſtreepen 'er by.

De vin 'er onder is citroen-geel met Purper-verwige vlammen, en is tegen 't lyf rood van verwe met een citroen-geelen zoom 'er om.

Over 't lyf loopen overlangs van de kop, en zoo langs den rug, zeven geele ſtreepen met zwarte zoomen.

De boven-vin is Purper, geel, en vol van doorns met zwarte punten. De agter-vinnen zyn fraey, de boven-vin met Purpre en geele bogtige vlammen, met roode lyſten, en vooraan dik, dog by den ſtaart verdunnende, en met geele en zwarte fraanje bezet.

De onder-vin is ook van zulke verwen; dog de vin vertoond zig als met drie vierkanten, met zulke lyſten in malkandren. Ook is de breede ſtaart geel van grond en Purper van buiten-lyſten, makende als drie verdeelingen boven malkanderen uit; dog in de onderſte verdeeling, of de naaſte aan 't lyf, is een rood bolleken.

Het is een heerlyke vette Viſch, die als een groote Baars van lengte zich zelve vertoond.

N°. 297. Geeft ons den *Ikan Batoe Seni*, dat is, *de ſmalle Klip-Viſch*, te zien. B S

De kop van den Viſch (die veel Orangie en roode ſtreeken heeft) is Zee-groen, hebbende op zyn lyf een aardige breede drie-hoek, die blaeuw, en dan weer een veel grooter, die Orangie is, beide met roode zoomen bezet, ſchietende met de ſpits in 't lyf tot dicht by den ſtaart, daar 't lyf verder blaeuw, en met een witagtig-geelen band, en dan nog met een rooden van bollekens van 't lyf geſcheiden is, van welke zig twee roode bollekens pas 'er binnen naaſt malkandren vertoonen.

De bek is van binnen Orangie, en van buiten rood, en 't oog is rood.

De onder en boven-vinnen zyn donker-Zee-groen, met roode buiten-zoomen, en de vin tegen 't lyf is donker-Zee-groen, dog tegen 't lyf is de ſchey-zoom rood en Orangie.

Op 't midden van den Zee-groenen ſtaart vertoond zig iet Purpers.

De buiten-zoom van den ſtaart is ook wit-agtig-geel.

Het is een lekker zoet Viſchje.

AGSTE

AGSTE HOOFDSTUK.

IKan Tombac. Ikan Moeloet Bezâr. Ikan Pampus Paroe Paroe. Ikan Batingkap. Ikan Kadalin. Ikan Kapala Merah. Ikan Kalaloewar. Ikan Batoe Macassar. Ikan Batoe Jang Maha-Eloc Telôr-nja. Katam Moeloet Pandjang. Ikan Moeloet Bangkac. Ikan Batoe Warna Warna. Ikan Batoe Panggirgadji. Ikan Mantri. Ikan Peniop. Ikan Djala Koening. Ikan Jang Bertitic. Ikan Batoe Jang Aboe Aboe. Ikan Kapala Ongoe. Ikan Ile Laoet. Ikan Moeloet Batang. Katam Doerian. Ikan Moeloet Boelan. Ikan Moeloet Djingga. Ikan Pampus Jang Bariska. Peniop Pandjang. Ikan Pampus Tereloc. Ikan Sowanggi. Pangizap. Ikan Batoe Mata Bintang. Ikan Batoe Sama Pedati Mata-nja. Ikan Kapala Biroe. Ikan Ongoe Hidjoe. Ikan Peniop Koening. Ikan Batoe Jang Hidjoe. Ikan Toetombo Badoeri. Ikan Cacatoeha Jang Berpalana. Ikan Batoe Kapala Ongoe. Ikan Mata Bintang Biroe. Ikan Soelang Jang Ongoe. Ikan Batoe Ongoe Jang Warna. Tsjitsja Laoet. Ikan Batoe Kasomba. Ikan Moeloet Talipat. Ikan Sowanggi Jang Warna Roepa-nja. Ikan Toetombo Bezâr. *De groene* Koning. Ikan Batoe Karang Jang Betina. Ikan Batoe Jang Aboe Aboe. Ikan Merah. Ikan Batoe Karang Jang Djantan. Katam Berbonga Jang Bermata. Ikan Batoe Jang Merah Daan Pandjang. *De blaeuwe* Nonne. Ikan Ongoe Dengan Pingir Amâs. Ikan Mata Bezâr. Ikan Reme. Balana. Ikan Doerian Terpandjang Doeri Doeri-nja. Ikan Bibi Pati. Ikan Kajoenoe. *Het* Baardmanneken. Camauro. Pivot. Ikan Lascine. *Een* Commer-Aal. Radja Ikan Cacatoeha. Ikan Batoe Jang Asing. Ikan Toetombo Tandoc Koening. Ikan Sowanggi Jang Merah. Morea Goenong Jang Eloc. *De* Japansche Keyzer.

N°. 298. VErtoond ons den *Ikan Tombac*, dat is, *den Spies-Visch.*

De bek is Purper en rood, de kop Zee-groen, met geele en roode streepen. Het oog Purper, en de kring vertoond zich als een rad, waar in drie roode en drie Orangie blokjens zyn, en 'er boven ziet men als een half rad, dat een breede geele, roode, en Zee-groene velling heeft.

Het lyf is Zee-groen. Boven tegen den rug vertoonen zich drie licht-Purpre halve ovaalen, met citroen-geele buitenzoomen.

Op 't lyf voor aan, boven en beneden de middel-vin, ziet men twee roode bollekens, en 'er nog zoo een by den staart.

De vin tegen 't lyf, en die 'er onder is, zyn geel; dog dicht tegen 't lyf rood.

Op 't lyf van den Visch tusschen de middel-vin, en den staart vertoond zich als een Orangie smalle Spies met drie zulke halve Maanen 'er op, een onder aan, na de kop toe, en de twee andre in 't midden van de Spies.

De boven-vin is Zee-groen, met citroen-geele zoomen, de onder-vin Purper met een Orangie buiten-zoom.

De buik is Hemels-blaeuw met een rooden boven-zoom.

De staart is van 't lyf door een rooden en door een citroen-geelen band, die 'er tegen aan komt, gescheiden.

De staart is Purper-verwig met zwarte graaten, en met een S 'er op, die Zee-groen van verwe is, hebbende agter een Orangie-zoom. Het is een zeer smakelyke Visch.

N°. 299. Doet ons den *Ikan Moeloet Bezâr*, dat is, *de Groot-Smoel*, zien. Dit is een groote breede Visch, die wel anderhalve voet lang is. Ikan Moeloet Bezâr.

Hy is zeer kleen van bek, die blaeuw, Orangie van omtrek, hoedanig ook het bolleken, dat men 'er op ziet, is.

De kop vertoond zich boven Zee-groen, onder schoon Purper, dat van binnen met blaeuwe banden, en daar tegen aan op 't groen met agt roode bollen boven een of langs malkanderen, van onderen na boven toe, bezet is. Over 't Zee-groen van den kop, (die zeer groot is, en na den rug toe wat ingebogen oploopt) vertoonen zig nog eenige citroen-geele streepen, waar van 'er twee onder tegen het oog, dat rood, van appel wit-agtig, en van buiten-omtrek (hoewel maar half) Orangie is, komen.

Het lyf is boven en onder Orangie, en in 't midden citroen-geel, hebbende boven en onder twee lange Zee-groene streeken, met roode zoomen na buiten toe, uitgenomen de bovenste, diens

 zoom

zoom na binnen ſtaat. Ook ziet men ontrent den ſtaart als een Zee-groen Eylandje van twee duim lengte, en een duim breedte, met roode zoomen rondom op 't lyf

De vin tegen 't zelve is Zee-groen, rood van zoomen, en blaeuw dicht 'er tegen aan.

De boven-vin is blaeuw, vol roode doorns. De agtervinnen zyn rond, breed, Zee-groen van buiten, en Purper van binnen, met een rooden buiten-zoom. De ſtaart is donker-blaeuw, met roode overlangze ſtreepen, en een rooden agter-zoom, en ook zoo een ſchey-zoom tegen 't lyf, met nog een roode driehoek 'er by op 't lyf, op een diergelyken grond.

De ſtaart is vol, breed, en plat agter. En het is een van de ſchoonſte Viſſchen van verw, die men zien, en een van de lekkerſte, die men eeten kan.

Ikan Pampus Paroe. Paroe. N°. 300. Vertoond ons den *Ikan Pampus Jang Paroe Paroe*, dat is, *het Paarſch Pampus-Viſchje*, dat wel een kleen Klip-Viſchje gelykt.

De bek is Hemels-blaeuw van binnen, Zee-groen van buiten, en de kop ook in vier deelen gedeeld, die met de verwen van Hemels-blaeuw en Orangie tegen een ſtaan, en zeer ſchoon afſteeken, hebbende een rood bolleken in 't onderſte Hemels-blaeuw deel, dat naaſt aan den bek ſtaat. Men ziet op den kop ook een kruis, waar van de eene ſtreek rood, en de andre Zee-groen is; dog het oog is Orangie, zynde zwart van appel, en buiten-kring.

Het lyf is voor aan, pas buiten den kop, Zee-groen boven; dog verder geheel en al tot den ſtaart toe (waar ontrent zig een blaeuw bolleken vertoond) Purper, met zeven roode bogtige dwars-banden bezet.

De boven-vin is Orangie, met roode doorns, en de agter-boven-vin Zee-groen met citroen-geele fraanje tot aan den ſtaart; dog voor aan die Zee-groene vin is een lange blaeuwe boven verre uitſteekende doorn.

De onder-vin is Zee-groen, en ook met zulke citroen-geele fraanje vercierd.

De vin tegen 't lyf is Zee-groen; dog dicht aan 't zelve Orangie, met een rooden band geſloten.

De ſtaart is citroen-geel met zwarte graaten, en zulke zoomen voor en agter; dog aan weerzyden met roode zyden; dog de agter-zoom is als een halve Maan ingebogen.

Op den ſtaart ſtaan midden in twee Zee-groene vlammekens dwars over malkanderen. Het is een zeer lekker Viſchje, en zeer ſterk van teekening, en verwen.

N°. 301. Doet ons den *Ikan Batingkap*, dat is, *de Venſter-Viſch*, zoo om dat zyn lyf als vol venſterkens is, genaamd, beſchouwen.

Hy is van groote, als een kleene voorn, rood en Orangie van kop, waar op zig ook eenige Orangie ſtreeken vertoonen, dog de kop is met en roode ſtreek met zwarte zoomen van 't lyf geſcheiden. Het oog is ook Orangie, den appel Zee-groen, de buiten-kring rood.

Het lyf is licht-Purper, wat na de witte kant, waar op zig aan weerzyden, boven en beneden, veel venſterkens van de kop af, tot dicht by den ſtaart, vertoonen.

Beneden zyn Zee-groene venſters, die roode zoomen aan de linker zyde, en boven, daar zy rond zyn, hebben; en onder alle deze venſters, of wel ter zyden de zelve, ziet men een Orangie grond, met een fynen zwarten zoom boven, en aan de twee buiten-zyden by den kop en den ſtaart, 'er door ſchynen.

De boven-venſters zyn ten deelen vierkant, die Hemels-blaeuw, ten deelen ſpits boven, die citroen-geel zyn, van de blaeuwe door een roode lyſt onderſcheiden.

Beneden zyn zeven venſters, boven agt Hemels-blaeuwe, en zeven geele, beginnende en eindigende met een blaeuw, en de geele 'er tuſſchen in.

De vin tegen 't lyf is Orangie en Zee-groen, met fyne zwarte zoomen.

Dog tegen 't lyf zelf loopt een roode en Orangie bandering, ieder van vyf banden, beginnende met een roode, en met een Orangie eindigende.

De boven-vin en de onder-vin is Orangie, vol zwarten graaten, hebbende beide een rooden boven-zoom, en een fynen zwarten beneden-zoom; dog voor aan ter zyden een Zee-groene, en agter aan een fyne zwarte lyſt.

De ſtaart is Zee-groen, met roode zoomen aan wederzyden, en een fynen zwarten agter. Op den ſtaart ziet men een wapentje, dat Hemels-blaeuw, en met het bovenſte na 't lyf toe gekeerd is, daar een rood half-Maantje zig boven op vertoond.

Het is een goed aangenaam Viſchje, en zeldzaam van teekening.

N°. 302. Vertoond ons den *Ikan Kadalin*, een ſchoone Viſch, die kleen, en Zee-groen van bek is, die zig vol tanden vertoond, zynde buiten boven geel en rood.

De kop (waar op men verſcheide roode, en ook een Zee-groene ſtreek tuſſchen die roode in ziet) gelyk ook het lyf, is bruin met een zwarte Wolking 'er op. Het oog is Zee-groen, de buiten-

Dirk Jongman sculps.

ten-kring rood, de appel zwart en Zee-groen.

Op 't lyf vertoonen zig drie groote dwars-banden, die wat gebogen, boven aan rond, beneden spitzer of dunner, toeloopen, en met rooden zoomen bezet zyn; dog tegen de voorste aan van buiten vertoond zig in 't midden nog een kleene roode half-ronde zoom, om een licht-bruine grond, ter groote van een kleene halve Maan.

De boven-vin is donker-Zee-groen, vol roode doorns. De agter-vin licht-Zee-groen, met een rooden zoom onder, en een Zee-groenen boven.

De onder-agter-vin is ook licht-Zee-groen, met zwarte graaten (gelyk die boven-vin mede heeft) geele en zwarte fraanje, (die men boven aan de agterste vin ook ziet) en met een rooden beneden-zoom, die men na den staart toe ter zyden ook verneemt.

De staart, die twee-kluftig is, vertoond zig schoon licht-Zee-groen, met drie roode bogten, en twee zulke regte streepen 'er op, die tegen deze bogten, en tegen den fynen zwarten agter-zoom komen. Ook heeft hy ter zyden roode zoomen.

Het is een Visch van een groote spanne lang, zeer fraey in 't oog, en niet minder fraey in de schotel; dog zeer aangenaam van smaak, zeer vast, blank, en vet van Visch; maar men ziet hem zelden.

N°. 303. Doet ons den *Ikan Kapala Merah*, dat is, *de Rood-kop*, zoo, na zyn licht-Purpren kop genaamd, zien.

Hy is citroen-geel van bek, van binnen boven met een fynen zwarten, beneden met een rooden zoom, en agter in met een rood bolleken bezet. Op den kop (die boven en beneden wat Zee-groen, en rood gezoomd is) ziet men boven een verkeerde roode kleene halve Maan, en beneden 't oog een Orangie en rood bolleken.

Het oog (dat zich zeer groot en breed vertoond) is donker-Zee-groen, rood van appel, zwart en fyn van buiten-kring, dog na 't lyf toe nog met een halven citroen-geelen kring, als een verkeerde halve Maan, met fyne zwarte zoomen geteekend, en de kop is door een roode streep van 't lyf afgescheiden.

Midden over het lyf loopt een breede overlangze roode, en wat lager na den buik een Orangie streep, de eerste tot den staart toe, de andre ontrent tot een duim breed 'er af.

Het boven- en 't onder-lyf is licht-Zee-groen, en 't middel-lyf Hemels-blaeuw. Op 't boven-lyf ziet men naast malkandren eerst een opstaande kleene roode ruit, met Orangie in 't midden, daar naast een Orangie bolleken, met een rooden boven zoom (hoedanige twee men ook ontrent den buik onder de middel-vin ziet) dan weer zoo een ruit, en dan weer zoo een bolleken, staan.

De vin tegen 't lyf is citroen-geel en zwart (gelyk ook die 'er onder) dog rood dicht tegen 't zelve, met een Orangie band.

De boven-vin is Zee-groen, vol fyne zwarte graatjens, met een rooden boven- en een Orangie beneden-zoom.

De beneden-vin is licht-Purper met roode zoomen.

De staart is met een rooden band van 't lyf gescheiden, zynde verder Orangie van grond, met een roode bogt een nagel verre 'er in, met drie roode overlangze streepen (tusschen welke men fyne zwarte schrapjens ziet) en agter zoo een fluit-zoom; dog ter zyden zyn twee fyne zwarte lysten.

Het is ook een zeer goede en smakelyke Visch.

N°. 304 Geeft ons den *Ikan Kalaloewar Djantan*, dat is, *het Manneken van de Vleermuis*, te zien. Dit gelykt eer viervoetig Gedierte, dan wel een Visch, zynde een van de zeldzaamste Zee-gedrogten, die ik oit gezien hebbe. Ikan Kalaloewar Djantan.

De kop van dezen Visch is Orangie, met een lange roode ronde tong, die voor aan Hemels-blaeuw is. Het oog is rood, van welkers agterste een roode streek na de tong loopt. Den omtrek van den kop is fyn, en zwart. Beneden den bek vertoond zig een breede Zee-groene streek, met een bleek-Orangie onder-zoom, voor aan met Hemelsblaeuw gemengd.

Op de kop vertoonen zig verscheide horens, als drie Hemels-blaeuwe; een voor aan, in 't midden en agter, een Orangie de laatste op een na, een roode en Hemels-blaeuwe, de tweede van voren, en daar tegen verkeerd aan een Orangie en een roode, waar aan de middelste Hemels-blaeuwe, en dan nog een verkeerde roode en Orangie hoorn, of dikke doorn, by na als een tand van gedaante, volgen.

Het lyf van den Visch is Hemels-blaeuw, boven met een rooden zoom, en ook zoo een tegen den buik, die met het onderlyf schoon Zee-groen, hoewel nog een buiten-deel van den buik Hemels-blaeuw is.

Het blaeuwe lyf komt als met zes byzondere zwart-omzoomde leden, ieder een lid van een vinger lang, zig op de Zee-groene onder-grond van 't lyf te vertoonen, op het welke zig boven tegen den agter-kop aan overlangs een Zee-groene tand een halve vinger lang, met Vermilioen-rooden zoomen, opdoet; hoedanigen

danigen een rood ſmal horenken zig pas 'er beneden op het lyf vertoond. Ook ziet men aan 't einde van die Zee-groene ſtreek een Orangie bolleken.

Boven heeft hy een Zee-groene vin vol zwarte fyne graaten, met een Orangien boven- en een rooden onder-zoom.

Beneden tegen den buik aan ziet men, wat na voren toe; twee Orangie pooten, een lid van een pink lang, hebbende een rooden buiten-zoom, en voor aan Zee-groene vinnen, als klaeuwkens, met zwarte zoomen rondom, en zoo een ſtreep in 't midden; hoedanige twee dier-gelyke pooten men een weinig na agteren toe ziet, zoo dat deze Viſch wel een Hond met vier pooten gelykt.

Pas na of agter de agterſte pooten ziet men een kleene rond-agtige vin, die Orangie, vol Zee-groene fyne graatjens, Hemelsblaeuw van boven-zoom, en aan 't lyf rood is.

De ſtaart is van 't zelve door een ſmallen Orangien band afgeſcheiden. Zy is donker-Zee-groen met twee roode bollekens 'er op, naaſt malkanderen dwars-ſtaande. Daar na volgd een ſmalle roode, en dan een breeder en grooter Orangie dwars-band, en agter tegen deze aan vertoonen zig vier donker-Hemelsblaeuwe, en drie roode halve langwerpige bollen, waar van de middelſte (die rood is) wat boven uitſteekt.

Dit Viſchje werd niet gegeten.

Ikan Batoe Macaſſar. N°. 305. Doet ons den *Ikan Batoe Macaſſar*, dat is, *de Macaſſaarſche Klip-Viſch* zien, die zeer ſchoon van teekening, als een groote Bot, en zeer lekker van ſmaak is.

De bek is van binnen Zee-groen, en met een zwarte fyne ſtreep midden in, en onder aan met een rooden breeden driehoek, die van binnen een weinig Orangie heeft, geteekend.

De verw van den kop is donker-leververwig, vol zwarte ſtippels, met een roode dwars-vlam, met Orangie en zwarte zoomen midden in, en daar tegen aan na 't lyf toe een dubble Zee-groene ſtreek met roode zoomen buiten om, en in 't midden, hoedanige grooter Zee-groene ſtreek met roode zoomen zig tegen den agter-kop na beneden toe, gelyk zig nog wat lager een geele ſtreek, met een buiten ſchey-zoom van den kop, en een fyne zwarte binnen-zoom vertoond.

Binnen in de kop, voor aan, pas boven den bek, ziet men een Hemels-blaeuwe doorn met een rooden binnen-zoom, en een fynen zwarten buiten-zoom, inſchieten.

Op de roode dwars-vlam ſtaat het Hemels-blaeuw oog, dat een rooden appel, en een geelen buiten-kring heeft.

Het lyf beſtaat verder naaſt aan den kop uit een licht-Purper-agtigen doorgaanden grond van boven; dog beneden wat breeder, waar tegen aan zich eerſt een breede doorgaande leververwige, dan een geele, en dan een Hemels-blaeuwe dwars-band, alle met roode zoomen, en met de bogten na den kop toe, vertoonen; waar na zich een groot en doorgaande Purper-agtig ovaal van boven to[t] beneden, en dan weer een leververwige, dan een geele, dan een Hemels-blaeuwe band, alle met roode zoomen, en me[t] de bogten na den ſtaart toegaande, opdoen.

De boven-vin is wonderlyk van maak[ſel], hebbende de gedaante van een vlag, met een geele groote doorn voor aan, en met geele en zwarte fraanje rondom bezet. De vlag zelf is boven rood, en onder donker-Zee-groen, met Hemels-blaeuwe zoomen geſloten.

De onder-vin is Zee-groen, met geele en zwarte fraanje rondom, en met een blaeuwen doorn in 't midden van 't Zee-groen, aan welkers breedſte zyde zig na den ſtaart toe een roode zoom vertoond.

De ſtaart is voor aan en ter zyde leververwig met zwarte ſtippels.

Daar na vertoond zig in 't midden een Purper-roode kleene dwars ſtreep, gaan[de] aan weerzyden tot de lever-verwe toe, en dan is de ſtaart verder Zee-groen, met zes overlangze ſtreepen, en een ſmallen zwarten agter-zoom, met geele en zwarte fraanje geſloten.

N°. 306. Vertoond ons den *Ikan Bat[oe] Jang Maha-Eloc Telor-nja*, dat is, *den Klip-Viſch met fraeije eyeren*, die men op zy[n] lyf ziet. Dit is een ſchoone Viſch va[n] ſmaak en van verwen.

De bek is Hemels-blaeuw, en rood. De kop boven en onder 't oog, als oo[k] by de ſcheiding van 't lyf onder, Zee-groen met roode lyſten, uitgenomen da[t] hy onder een Orangie boven-zoom heeft; verder is de kop citroen-geel, het oo[g] Hemels-blaeuw, en breed, rood va[n] appel, en zwart van buiten-kring.

Het lyf is licht Purper, de vin tege[n] 't lyf citroen-geel, en zwart van graaten, rood tegen 't lyf, en met een Orangie band bezet.

Op 't lyf vertoonen zig agt ovaalen a[ls] groote eyeren.

De twee naaſt aan den kop, onder e[n] boven een, zyn Hemels-blaeuw va[n] grond, en Orangie van zoomen, m[et] een ſmalle zwarte buite lyſt.

Midden in, tegen de middel-vin, de grootſte, die mede Hemels-blaeuw en met een rooden zoom bezet is. Aa[n] wederzyden van die middelſte, boven e[n] beneden, is een Zee-groene met rood[e] zoomen

zoomen. Daar na ziet men 'er men 'er twee wat kleener, 't bovenste citroen-geel, 't onderste Zee-groen, en met roode zoomen gesslooten. Het agterste komt tegen de staart aan zynde Zee-groen, met een citroen-geelen zoom.

De voor-vin boven is citroen-geel met roode doorns. Beyde de agter-vinnen zyn langwerpig rond, voor scherp, en agter dik, ovaalagtig, en met geele en zwarte fraanje bezet.

De boven-vin agter is donker-Zee-groen, met drie Hemels-blaeuwe kleene eyeren 'er op, die ieder met een zwarten zoom gesloten zyn.

De boven-zoom dezer vin is rood, en de onderzoom Orangie, de benedenste agter-vin Hemels-blaeuw, rood van buiten- en citroen-geel van binnen-zoom, en alle deze zoomen hebben nog fyne zwarte buiten-lysten. Op deze vin ziet men, even eens als boven, naast malkandren tot tegen 't einde der vin, drie citroen-geele kleene eyeren, en tegen de onder-vin, pas 'er boven, verneemd men een rooden doorn.

De staart is met een rooden band van 't lyf gescheiden, zynde verder citroen-geel, vol zwarte graaten, in 't midden met een Hemels-blaeuwe kleene langwerpig-ronde streek met een Orangie zoom na 't lyf toe, en pas 'er onder met twee Orangie bollekens, die een zwarten omtrek dwars naast malkanderen hebben, geteekend. De sluit-zoom agter vertoond een roode halve Maan; dog de zyde-zoomen zyn fyn en zwart.

Katam Moeloet Pandjang. N°. 307. Vertoond ons den *Katam Moeloet Pandjang*, dat is, *de Lang-gebekte Krab*. Zy is kleen, blaeuw-agtig, en ovaal rond, van lyf vol roode en Orangie aan een geschakelde fyne trekken; dog van den kop na den staart toe vertoond zig midden op het lyf een roode overlangze streep, die over eenige Orangie bollekens, die met fyne zwarte omtrekken bezet zyn, loopen.

Alle de pooten zyn Zee-groen, met roode buiten-zoomen, en met Hemels-blaeuwe en roode knuisten, ook zyn de knypers voor, boven Zee-groen, (onder met een rooden en boven met een zwarten zoom) en onder Hemels-blaeuw, en van binnen vol zwarte doornkens, als tandjens bezet. Rondom 't lyf van de Krabbe loopen halve roode bollekens met citroen-geele half-ronden boven, en fyne zwarte buiten-zoomen.

De bek, die wat lang is, vertoond zig als twee citroen-geele halve Maankens met zwarte zoomen, met de bogten buiten, en van binnen in tusschen die halve Maankens, ziet men wat Hemels-blaeuw; dog aan weerzyden den bek vertoonen zig dan beneden twee roode bogten, en daar boven op weer twee Zee-groene bogten als klaeuwen, met zwarte zoomen.

De pooten aan weerzyden daar naast aan zyn beneden Zee-groen, de knuisten in 't midden Orangie met een rooden omtrek, en voor aan de knypers onder rood, en boven Hemels-blaeuw; dog de volgende knypers der pooten ter regter zyde zyn boven aan citroen-geel met een zwarten zoom.

Agter tegen 't gat aan vertoonen zig twee roode bollekens, met een grooter Hemels-blaeuw in 't midden. Daar tegen aan ziet men twee Zee-groene bollekens, en dan een kort rood steelken met nog een bol, die geel, en met zwarte stippen geteekend, en rood van onderzoom is. Het is een zeer lekker Krabbetje.

N°. 308. Doet ons den *Ikan Moeloet Bangkac*, dat is, *den Dik-smoel* zien. Een schoone, Heerlyke Visch, die een groote voet lang, uitnemend van smaak, en ongemeen fraey van teekening is. Ikan Moeloet Bangkac.

De kop, en 't geheel lyf, is van grond donker-Zee-groen.

De bek is rood, Orangie, en blaeuw gebandeerd, en agter met een Orangie bol, die na agteren blaeuw is, geteekend. Voor aan vry dik van snuit, terwyl de bek vol groote tanden is.

Over den kop loopen verscheide roode streeken van 't oog na 't agterste van den bek toe, zynde de kop met zulke streeken ook van 't lyf gescheiden.

Het oog is blaeuw, de buiten omtrek Orangie, smal, en daar buiten om nog een kring van zes donker-Purpre bollen. En boven 't oog, boven tegen den kop aan, ziet men een Orangie streek, een nagel breed, met een rooden zoom bezet.

Pas agter 't hoofd op 't lyf, vertoond zig een Orangie grond, tot aan de middel-vin; dog met een Purper-grondje 'er midden in, alle met roode zoomen, en in 't bovenste Orangie perk ziet men een blaeuwe opstaande ruit, met roode breede zoomen gesloten.

Onder dat benedenste Orangie deel, vertoond zig weer een blaeuwe, dan een Orangie, dan weer een blaeuwe grond schuins af na de wamme toe, met roode banden.

De middel-vin tegen 't lyf (gelyk ook die daar onder zig vertoond) is citroen-geel met zwarte graaten, twee blaeuwe banden tegen 't lyf aan, met een Orangie tand of doorn in 't midden.

Midden over 't lyf, van den kop tot den staart toe, vertoond zig als een donker-Zee-groene streep met roode zoomen, aan weder zyden van de welke men boven en beneden, van den kop af tot aan den

ſtaart toe, als de vlammen van een verkeer-bord ziet, boven eerſt een Orangie met 't ſcherp na 't midden, dan een blaeuwe met 't ſcherp van de vlam na boven, dan een Zee-groene met 't ſcherp weer na beneden, en dan een Purpre met 't ſcherp na boven gaande. Dan weer een Orangie, een blaeuwe, en Zee-groene, dan een Orangie, blaeuwe, en Purpre, dan een Zee-groene, Orangie, en blaeuwe, dan een Zee-groene, Purpre, en blaeuwe, en dan weer een Orangie Zee-groene, en blaeuwe vlam, die zich alle met roode lyſten vertoonen, en met hare ſpitzen onder en boven tegen en in malkandren ſluiten.

Beneden zyn ook zulke vlammen, beginnende van den kop af, met een Purpre, blaeuwe, Zee-groene, en Orangie; daarna een Purpre blaeuwe, Zee-groene, en Orangie, en dat zoo vier aan vier vervolgens, gaande de zelve vlammen zoo tot aan de ſtaart toe.

De boven-vin is zeer lang, byna tot den ſtaart, boven donker-Zee-groen, onder licht-Purper, en in 't midden met een roode ſchey-ſtreep, onder een blaeuwe, en boven een citroen-geele zoom; dog voor aan een lange blaeuwe doorn hebbende.

De onder-vin is ook lang; dog korter als de bovenſte. Zy is buiten donker-Zee-groen, na beneden toe tegen 't lyf citroen-geel, met een roode ſtreep in 't midden en onder, een citroen-geele buiten-zoom, en voor aan met een Hemels-blaeuwe groote doorn bezet.

De ſchey-band by den ſtaart, en tusſchen 't lyf, beſtaat eerſt uit een ſmalle roode, en daar tegen aan, na den ſtaart toe, uit vier Purpre halve bollen, met een langer en langwerpige boven uitſtekende in 't midden, alle zwart gezoomd. En even zoo een zoom van zulke kleene Purpre bollekens is 'er ook agter.

De ſtaart is citroen-geel met zwarte graaten bezet.

Ikan Batoe. Warna Warna. No. 309. Ziet men den *Ikan Batoe Warna Warna*, dat is, *'t veel-verwig Klip-Viſchje*, dat ongemeen ſchoon van teekening, van gedaante als een fraeje Bot, en zeer lekker van ſmaak is.

De bek is boven donker-Zee-groen, rood van zoom (met een rood bolleken op dat Zee-groen, en de kop daar verder Zee-groen oploopende, tot aan den rug) dog beneden Orangie, waar na zig een citroen-geele dwars-band, met roode lyſten, en daar naaſt nog zoo een blaeuwe met zulke lyſten van boven tot beneden toe vertoond.

Het oog ziet men op die geele dwarsband, zynde Orangie-rood van appel, en zwart van buiten-kring.

Daar na vertoond zig tegen den kop aan, ontrent de middel-vin, en pas 'er boven, een Orangie binnen; en zoo een breeder buiten-ſtreek, met een roode zoom ieder, zoodanig, dat de eene ſtreek buiten de andre omgaat.

Het ganſch lyf is verder ſchoon Zee-groen, met twee langwerpig-ronde Purpre, rood-gezoomde banden, die overlangs in 't rond loopen, de eerſte rondom een Zee-groen veld, rondom de middel vin.

Daar na vertoond zig na agter om weer als zoo een Zee-groene van voren af rond-gebogen band, die pas beneden de Purpre aan den beneden kant weer tegen de middel-vin komt. En dan nog zoo een grooter Purper breede band of bogt, beginnende boven by den kop, en die rondom 't geheel lyf, gaande onder weer tegen den kop aan, komt.

De vin tegen 't lyf is Hemels-blaeuw, onder tegen 't lyf rood en citroen-geel gebandeerd; en de onder-vin, en de twee tanden 'er pas onder zyn ook van de zelve verwe.

De boven-vin voor aan, is Orangie met vyf Zee-groene doorns. De agter-vin is daar ſcherp toe-, en agter breed rond uitloopende, zynde boven Zee-groen, met een fyne zwarte boven-zoom, beneden Purper tuſſchen twee Orangie zoomen, en buiten met nog een fraanje-zoom bezet, gaande van de gedoornde vin tot aan den ſtaart toe, dat men van de buiten fraanje van de onder-vin zoo even eens ziet.

De onder-vin agter is even eens van verwen, als de boven-agter-vin, na de buiten-kant Zee-groen, en na 't lyf toe Purper; dog rondom de vin loopt een roode zoom, en in 't midden een Orangie ſchey-ſtreep.

De ſtaart (die zig als een waejertje vertoond) is van 't onder-lyf (dat voor een kleen gedeelte Orangie is,) door een rooden band afgeſcheiden. Verder is zy Zee-groen, met twee regte breede, en drie ſmalle zwarte dwars-ſtreepen, hebbende aan weerzyden ook zoo een zoom, en dan buiten eerſt met een breeder blaeuwe zoom, met fyne zwarte lyſten, en dan nog met een geele en zwarte fraanje 'er buiten tegengeſloten zynde.

No. 310. Vertoond ons den *Ikan Batoe Panggirgadji*, dat is, *een Klip-Viſchje*, dat zy, na de Zaag op zyn rug, *het Zaagertje* noemen.

Het is een kleen lekker Viſchje, rood van binnen, en Zee-groen en rood van buiten na den kop toe, en pas daar agter, rondom de bek, ziet men zeven roode bollekens, hoedanig eene men nog by 't oog, na de kant van 't lyf toe, en nog twee

Dirk Jongman sculpf.

Dirk Jongman f.

twee citroen-geele met roode halv ; ronden in 't midden tegen een, en nog zoo een by de rug na agteren toe ziet.

Het geheel lyf is licht Purper, uitgenomen een langwerpig half rond boven, en zoo een ook beneden. Het laatst heeft beneden naast een vier, en 'er boven nog drie Orangie bollekens, met een rooden band boven tegen 't Purper lyf geteekend. Het bovenste Zee-groen is rondom in een Orangie zoom besloten, en in 't midden heeft men op de Zee-groene grond een Orangie streep, die een duim breed overlangs loopt. Nog is 'er een groene streek een stroo breed, en een halve vinger lang, met Orangie en zwarte fyne buiten-zoomen, die van den staart af tot dicht by de middel-vin loopen; dog by den staart vertoond zig nog een rondeel, als een groote nagel, Zee-groen met een rooden zoom, enkel tot scheiding van de staart, en 't lyf dienende.

Het oog is Zee-groen, beneden met een rood half rond, dat een zwarten buiten-zoom, en boven aan schuins 'er tegen een Orangie bol, met een zwarte zoom en nog zoo een streekje op 't Orangie heeft, bezet.

Op de rug vertoond zig een zaag van een halve vinger lengte, die aan weerzyden vol tanden, Zee-groen na den kop, rood na den staart, en ook boven daar na toe gebogen is.

De boven- en onder-vin is geel, met een roode buiten-, en een fyne zwarte binnen-zoom.

De staart is geel met zwarte graaten, ter zyden met roode lysten, agter met een fynen zwarten zoom, en met een dichte Hemelsblaeuwe fraanje 'er buiten.

Het is een moy bol langwerpig-rond Vischje, hebbende een dikken kop, en een bek, als een Papegaey.

N°. 311. Geeft ons den *Ikan Mantri*, dat is, *de Raadsheer-Visch* te zien. Deze is als een groote Haring van lengte en gedaante, en Purper van bek, met thien Orangie bollekens 'er rondom na de binnen-kant. Verder is de kop Hemelsblaeuw, en 't oog als een rad, bestaande uit drie roode, en drie donker-Zee-groene vellingen, die zig als blokjens vertoonen. De appel is ook donker-Zee-groen, en de buiten-kring fyn, en Orangie, en de scheiding van den kop is een roode streek.

Het lyf is Orangie, waar op zich van den kop, boven en onder, twee breede Purpre streepen, met roode zoomen, die schuins toe na den staart loopen, en daar tegen een komen, vertoonen.

Op de Orangie grond van 't lyf ziet men by de kop boven de middel-vin een verkeerd zwart half Maantje, en zoo een bolleken 'er naast na den staart toe, staan.

Daar na komt de middel-vin, die donker-Zee-groen met zwarte graaten is, en zich met een rood vlammeken na voren toe, en zoo een groot merk in 't midden 'er op vertoond, verder tegen 't lyf licht Purper, met roode zoomen bezet, zynde. De vinnen 'er beneden zyn Zee-groene *Jeruzalems*-vederen met een rooden buiten zoom.

Even onder 't voorste deel van deze middel-vin ziet men een zwarte leggende halve Maan met de bogt na boven, daar na een opstaande ruit, die aan weerzyden zwart, en van binnen in geel, met een rood kruis daar in, en nog zoo een bolleken in 't midden gecierd is. Daar na volgt al in eene rey na agteren toe een zwarte bol met een geele halve buiten-lyst na de staart toe, met een zwarten zoom bezet. Dan weer zoo een ruit, dog van binnen in geen rood bolleken, anders even eens, dog wat kleender als de eerste ruit zynde.

Dan weer zoo een zwart bolleken, in allen deelen even eens, dog wat kleender. Dan nog zoo een ruit, als de tweede, dog nog al wat kleener, en dan nog twee zwarte bollekens vervolgens naast malkanderen staande.

Op den rug vertoond zig een vin, als een schoon opstaande kleen Bezaan-Zeyl, dat schoon Zee-groen, met eenige roode Slangs-wyze trekken tegen een 'er op, en met een groote hooge roode doorn voor aan voorzien is. De agter-vin (die korter, dan de onderste is) zoo wel boven als onder, vertoond zig Zee-groen, vol fyne zwarte graaten, en rood van buiten-zoom.

De staart, die door een rooden band van 't lyf gescheiden is, vertoond zich schoon Zee-groen, en met diergelyke roode merken, als men op die Bezaan boven ziet, met een rood bolleken 'er onder ontrent de rug geteekend, hebbende rondom, en ook agter (half Maans-wyze) een fynen zwarten zoom daar omstaan.

Het is een goede Visch, om hem te eeten, en fraey van teekening.

N°. 312. Vertoond ons de *Peniop*, dat is, *de Trompetter*. Zyn bek is kleen en rood, de kop Hemelsblaeuw en rood, agter ten deele Purper by de scheiding, daar de schey-streek een roode zoom is. Ikan Peniop.

Het oog is donker-Hemelsblaeuw, met een witte Purpre buiten-kring, boven tegen den rug aan vertoond zig een zeer donker-blaeuwe vlek, van waar na den bek toe de kop zeer inbuigt.

Het lyf bestaat verder uit een menigte breede dwars-banden, alle met roode lysten bezet, zynde agt ingetal, en versmallende of verminderende inlengte na

mate, dat men zulks aan 't lichaam zelf verneemd.

Eerst by den kop vertoond zig een schoone Zee-groene streek, die tot beneden toe door gaat, daar na een Purper, een geele, en een Hemelsblaeuwe, dan een Purper, een geele; en een Zee-groene, en dan een Purpre en een geele dwars-band, waar tegen tot scheiding van de staart, nog een Purper ovaal-opstaande rond, met roode lysten rondom zig tegen een donker-Zee-groene staart vertoond, die vol zwarte graaten, en van een Purpren zoom, die meest rondom loopt; en zwarte lysten heeft, voorzien is.

De vin tegen 't lyf is donker-Zee-groen, blaeuw tegen 't lyf, en met een rooden band. Onder de zelve is de vin ook Zee-groen.

De boven-vin voor is Zee-groen met rooden doorns bezet; dog agter aan ziet men als een vlag, die boven Purper, in 't midden Zee-groen, en onder Hemelsblaeuw is, en alle drie na de buiten-zyde met een rooden zoom by ieder afscheidinge voorzien zyn, hebbende nog wat geele en zwarte fraanje tusschen de vin en de staart staan.

De benedenste agter-vin is breed tegen 't lyf aan; dog buiten uit scherp toeloopende, bestaande uit een Orangie, Zee-groene, Purpre, licht-Purpre, Purpre, en Zee-groene, Purpre en Orangie breede streep, die lang en kort, na dat de vin is, loopt. Ook heeft zy rondom geele en zwarte fraanje.

Het is een zeer aangenaam Vischje, dat zeer blank en vast van Visch is.

Ikan Djala Koening. N°. 313. Vertoond ons den *Ikan Djala Koening*, dat is, *de Visch met het geele Wap-netje op zyn lyf.*

Hy heeft een kop en bek, als een Bosch-Verken, wat kort in een gedrongen, ingebogen, en voor wat spits loopende.

De bek is Zee-groen, vol roode tanden, en pas boven de snuit ook twee diergelyke met 't scherp na binnen gekeerd. Verder is de kop licht-Purper van grond, na 't appelbloezem en wit, met een blaeuwe grond langs 't oog na voren toe, en ook zoo een grond tegen den agter-kop, behalven dat 'er ook nog een lichte Zee-groene streek tusschen beiden inkomt, in 't midden van de kop tegen 't oog aan, ziet men twee blaeuwe bogen van boven af tegen malkandren vervolgens aan, en zoo tot aan de snuit gaande, en agter aan ziet men zoo een dubblen rooden schey-zoom tegen over en boven malkandren. Het geheel lyf bestaat uit een geele grond met zwarte ruitkens, als de maazen van een net; dog in 't midden van 't lyf loopt een Hemelsblaeuwe dwars-band van een duim breed van boven tot beneden, hebbende roode zoomen.

De vin tegen 't lyf, gelyk ook die 'er onder, is Purper; dog daar zy tegen 't lyf zelf komt, is zy citroen-geel, met een Purper-rooden band bezet.

De voor-vin boven is licht Purper met Hemelsblaeuwe doorns, en agter aan met een licht-Zee-groene vin vol zwarte graatjens, met roode zoomen. De beneden agter-vin is ook zoo van verw; dog Hemels-blaeuw van zoomen, hoedanig ook het einde van 't lyf tegen de staart aan is, hebbende aan weerzyden en rooden zoom, en een Zee-groenen dwars-band, ook met zulke zoomen, tegen de Purpre staart, die een Zee-groenen buiten-zoom tusschen fyne zwarte lysten heeft, staan.

Dit is een ongemeen lekker Vischje, rond en bol van lyf, byna als een Bosch-Verkentje.

N°. 314. Doet ons den *Ikan Jang Bertitic*, dat is, *de gespikkelde Visch* zien. Deze is als een groote Baars, kleen van bek, die Hemelsblaeuw, en rood van zoomen is; en pas 'er boven een citroen-geele groote omkrullende vlam, met roode zoomen op de Zee-groene grond van de kop vertoond, waar op men boven 'er tegen aan, nog zoo een geele streek met roode zoomen, en twee roode bollekens, dwars naast een, op den geele grond ziet, hoedanige drie bollekens zig beneden op de Zee-groene grond overlangs naast malkanderen ook vertoonen.

Het oog is Zee-groen met een rooden kring, hoedanig ook de scheiding van de kop is.

Het lyf van de Visch is geel, met agt roode dwars- of schuinze strepen van den kop, en van die zyde, na boven toe loopende.

Ontrent de middel-vin vertoond zig een groote breede ovaal-ronde zeer licht-Purpre grond met een breeden rooden zoom rondom, en twee roode bollekens aan de boven-, en drie aan de beneden-zyde van die vin, beide schuins boven malkandren geplaatst.

De vin tegen 't lyf zelf is schoon Zee-groen, met zwarte fyne graaten, en zulken zoom; dog tegen 't lyf rood, als drie halve bollekens tegen een Hemelsblaeuwe band aan zig opdoende. De vinnekens 'er onder zyn gebandeerd Zee-groen en rood, en ter zyden deze vinnen, na den kop toe, ziet men als een geelen vyf-hoek, met zwarte zoomen, uitgenomen dat hy een rooden zoom boven ter rechter zyde heeft.

Na

Na agteren toe heeft men beneden, by de agter-vin, nog zoo een langwerpige breede half-ronde Purpre grond, met een rooden boven-zoom, en zoo een ſlangswyze ſtreep, een halve vinger lang, 'er op.

Boven by 't einde der boven-vin agter is 'er nog zoo een, wat donkerder van Purper, ook zoo gezoomd, en met zoo een roode ſtreep, die wat korter is, 'er op.

De boven-vin is lang, en Zee-groen, boven citroen-geel van zoom; en onder rood.

De onderſte agter-vin is ook Zee-groen, Orangie van beneden, en rood van boven-zoom.

De band, die den ſtaart ſcheid, is fraey breed, licht-Purper, met een roode binnen-, en een Orangie buiten-lyſt na de ſtaart toe, en met twee Hemels-blaeuwe bollens, en zoo een leggende ruit in 't midden der zelve, op die licht Purpre grond.

De ſtaart zelf is Zee-groen, en beſtaat uit zes langwerpige vederen, die agter daar zwart-gezoomd, en tuſſchen beiden door Orangie ſtreepen onderſcheiden; dog van welke de buiten-zoomen zwart, en fyn zyn.

Het is een Viſch, die zeer goed, en ſchoon tot ſpyze is; behoevende voor geen andre te wyken.

N°. 315. Doet ons den *Ikan Batoe Jang Aboe Aboe Djantan*, dat is, *het Mannecken van de Aſch-verwige Viſch.* zien. Deze gelykt wel na een zoort van Pampus-Viſch, en is ook even zoo van ſmaak. Hy is Zee-groen van bek, (die kleen is) Orangie van kop, met een Zee-groene dwars-band 'er over, waar op 't Orangie oog met zyn Purpre kring ſtaat.

Daar na ziet men twee licht-Purpre drie kantige verdeelingen, of perken met een Zee-groene ſtreep in 't midden, en op ieder Purper-grondje een Zee-groenen drie-hoek met twee groene, en een Orangie zoom ieder; ook hebben beide deze Purpre perkjens maar eenen rooden buiten-zoom.

Verder is 't lyf van de Viſch donker-graeuw; dog by de wamme Orangie met vyf roode bollekens 'er op, hoedanige drie men nog op 't Aſch-graeuw lyf, een boven by den kop, een onder by de wamme, met een lange roode ſtreep 'er in, en een boven by 't begin van de agter-vin, (alwaar men tuſſchen de twee bovenſte roode bollekens ook een roode ſtreep ziet) verneemd. Dus ziet men op 't lyf nog drie kleene Hemels-blaeuwe bollekens, een boven 't voor-deel van de middel vin, (met een Hemels-blaeuw ſtreep 'er by, loopende na den ſtaart toe, en wel een halve pink lang) en twee digt by een ontrent de agterſte onder-vin (ook met een Hemels-blaeuwe ſtreep, na den ſtaart toegaande) en tuſſchen de einden van deze twee blaeuwe ſtreepen ziet men een grooter Hemels-blaeuwe bol, agter welke men na den ſtaart toe een Orangie ruit, die na de rug-kant toe rood aan weerzyden is, ziet.

De vin tegen 't lyf ſtaat op een ovaal-ronde grond, die licht Zee-groen, en met een Purper-witten zoom voorzien is, hebbende de gedaante van een Palet, voor welke na den ſtaart toe zig een verkeerde roode halve Maan op den Aſch-graeuwen grond vertoond.

De middel-vin is Orangie, en rood van vlammen, tegen 't lyf Purper-wit, met een rooden band. De vin 'er onder is geel en zwart.

De boven-vin voor is Orangie, rood van doornen, en de agter-vinnen loopen voor ſcherp toe, agter breed en overlangs rond uit. Zy vertoonen eerſt een groote breede Zee-groene, dan zoo een Orangie, en dan weer een kleene Zee-groene band, ieder verwe door een rooden zoom geſcheiden zynde; dog de buiten-zoom boven de vin is Hemels-blaeuw, en van de boven-vin rood, dog de binnen-zoomen zyn alle rood, ook hebben zy beide nog rondom geele en zwarte fraanje.

De ſtaart beſtaat uit twee Orangie buiten-vederen (waar van men op de buitenſte na de rug toe twee roode bollekens overlangs naaſt malkandren ziet) twee Zee-groene, en in 't midden een Purpre, met een ſmallen zwarten agter-zoom.

N°. 316. Ziet men den *Ikan Kapala Ongoe*, dat is, *de Purper-kop.* Deze is kleen, Zee-groen, en rood van bek, met twee roode bollekens 'er pas boven, en een agter aan den kop is licht-Purper vol citroen-geele zwart-omzoomde ſtreeken. Ikan Kapala Ongoe.

Het oog is rood, en de buiten-kring Zee-groen, en nog een fyne zwarte 'er om. Daar de kop van 't lyf geſcheiden is, ziet men op 't lyf, tegen den kop aan rondom, als roode korte doornen ſtaan.

Het geheel lyf is citroen-geel, met een fyne roode en Zee-groene marmeling.

De vin tegen 't lyf, gelyk ook die 'er onder, is Zee-groen, en blaeuw tegen 't lyf met een roode band.

De boven- en onder-vin zyn Zee-groen, vol zwarte graaten, met roode buiten-zoomen; dog aan 't einde der boven-vin is een kleene inkeeping.

De ſtaart is door een Hemels-blaeuwe breeder, en door een roode band van 't lyf geſcheiden. Zy is ook Zee-groen,

vol zwarte graaten, met een merk als een roode Slang over twee verkeerde halve Maanen dwars henen geslingerd, en van een rooden fluit-zoom verzien.

Het is een zoet, en smakelyk Vischje.

Ikan IleLaoet. N°. 317. Geeft ons den *Ikan Ile Laoet*, dat is, *de Zee-Ile*, te zien. Een heerlyke en uitnemende lekkere, blanke, en harde Visch.

Hy is wel anderhalve voet groot, zwart van kop, en ook zoo van lyf.

Zyn bek is van binnen Purper, met een Zee-groenen zoom 'er buiten om, en vol tanden. Hy is groot en dik van kop, die door een zeer breede witte dwars-band van 't lyf afgescheiden, en na 't lyf toe met een citroen-geelen smallen zoom, vol zwarte dwars-schrapjens 'er tegen aan bezet is, vertoonende daar tegen, midden op 't lyf ook twee citroen-geele doorns met zwarte fyne zoomen.

Het oog is licht-Purper, zwart, en wit van appel, de kring, daar omloopende, zwart, dan weer een donker-graeuwe, dan nog een breede Zee-groene, en dan weer een zwarte smalle, behalven dat zig na 't lyf toe nog een breede citroen-geele halve kring, als en verkeerde halve Maan, vertoond.

Midden op 't lyf ziet men op dat zwart glanzig lyf een breede witte streep, die, gelyk de schey-band van den kop, wel een duim breed is.

De vin tegen 't lyf is donker-Zee-groen, met roode graaten; dog tegen 't lyf, Purper-rood, en citroen-geel, en de vin onder 't lyf is wit; gelyk ook de agterste beneden-vin, mitsgaders 't einde van 't lyf by den steert met de buiten-zyden van den staart zamen twee witte streeken en twee kluften van den staart, die van binnen in alleen nog eenige lange Zee-groene en zwarte fraanje heeft, uitmakende.

Op het boven-lyf van deze Visch vertoonen zig digt by de kop twee spierwitte groote bollen schuins boven malkandren, ieder een kleenen nagel groot, wat verder na den staart nog twee zoo, wat schuinzer, en dan nog wat verder een alleen.

Beide de boven-vinnen zyn zwart gestreept, en wit aan de einden.

Ikan Moeloet Batang. N°. 318. Doet ons den *Ikan Moeloet Batang*, dat is, *de Visch, die een bek als een stok heeft*, zien.

Deze is wel een vinger lang, steekt aan de beneden-kant van de kop vooruit, en is boven Purper, en onder Zee-groen, en doet zich by den kop weer Purper en zwart gebandeerd op.

De kop is redelyk groot, voor aan boven Purper, en Hemels-blaeuw, en anders verder Zee-groen vol zwarte streeken, hoedanig hy ook van 't lyf gescheiden is.

Het oog is Zee-groen, groot, en breed, de appel zwart, met een witte stip, en met een geelen, fraey breeden buiten-kring.

Onder tegen de kop aan ziet men als een smalle bandering van rood, en citroen-geel.

Het boven-lyf van de Visch is donker-Zee-groen, 't beneden-deel wat lichter van verw; dog vol schubben over 't geheel lyf, met zwarte omtrekken.

Midden over 't lyf loopt een zwarte fyne schey-streep tot den staart toe, op welke zig vervolgens naast malkandren ontrent een duim-breed van een, vyf Hemels-blaeuwe dikke korte vlammekens met Purpre binnen-zoomen vertoonen.

De vin tegen 't lyf is Zee-groen, met roode graaten, en tegen 't lyf met een roode band tusschen twee citroen-geele met zwarte zoomen.

De verdre vinnen, en de staart, zyn zeer donker-Zee-groen met roode streepen, of graaten.

Het is een Visch als een Harder van lengte; dog vetter en lekkerder van smaak.

N°. 319. Doet ons den *Katam Doerian*, dat is, *de Doerian-Krabbe*, zynde vol geele steekels als de *Doerian-vrugt*, zien. I

De grond van deze Krabbe (die de gedaante by na van een pyn-appel heeft) is donker-lever-verwig, vol geele en zwarte steekels en doorns, in 't midden als een bruine drie-hoek vertoonende.

De doorns, die rondom loopen, zyn licht-Zee-groen, met een citroen-geele buiten-zoom ter rechter, en zoo een binnen-zoom ter linker-hand.

Hy heeft, met de knypers mede, aan weerzyden vyf lange pooten van de zelve verwe, als 't lyf; dog aan den boven kant met een fynen licht-Zee-groenen zoom, en met roode en Purpre knuisten, die een geelen omtrek hebben. De knypers zelfs zyn licht-Purper, van binnen Zee-groen met scherpe tandjens rondom; dog verder zyn, de einden der pooten blaeuw, maar de oogen vertoonen zich Purper met Zee-groene zoomen voor.

Agter tegen 't lyf ziet men verscheide smalle banden, van vier reyen geele stippen, dan een roode fyne dwars-streep tusschen ieder rey stippen, en agter aan ook zoo een roode streep. Het is een zeer goede lekkere Krab.

N°. 320. Vertoond ons den *Ikan Moeloet Boelan*, dat is, *de Visch, die een halve Maan in zyn bek voerd*. Deze is Hemels- M Bo

Elliger Junior fec.

mels-blaeuw aan 't onder-deel van zyn bek, hebbende een citroen-geelen boven-zoom, die by de boven snuit, (die Zee-groen, gelyk 't boven-deel van de kop is) om, en wat verder buiten uitloopt.

In 't boven-deel van de kop staat het Hemels-blaeuw oog, met zyn Purpren appel, zwarten buiten-zoom, en nog een citroen-geelen halven kring, als een verkeerde halve Maan, na 't lyf toe. Tegen 't oog aan weerzyden ziet men een citroen-geele streep, als of zy 'er onder en door henen liep. Beneden 't oog vertoonen zig vier roode bollekens overlangs wat bogtig naast malkandren.

Het boven-deel van den kop is Purper, van waar de zelve na den bek toe wat inbuigt.

Het beneden-deel van den kop is Orangie met eenige roode schey-strekèn van de kop zoo in 't midden, als daar hy van 't lyf gescheiden werd.

Tegen de roode lyst, komende tegen 't Zee-groen boven-deel van de kop, ziet men een boven-zoom van vyf, en nog een onderzoom van drie Orangie halve bollekens lyst-gewyze 'er tegen aan, en in 't midden door een roode lyst, tot scheiding van een band van 't lyf dienende, afgescheiden.

Het boven en onder-lyf is Hemels-blaeuw; dog tegen 't boven-lyf komt een overlangze breede licht-Purpre, en daar tegen weer een overlangze citroen-geele band, welke twee banden ieder een roode buiten-zoom, en in 't midden een Zee-groene overlangze schey-streep tot de staart toe, hebben.

De vin tegen 't lyf is Zee-groen, met zwarte graaten, en rood tegen 't lyf.

De boven- en onder-vin zyn flets-Zee-groen, met roode buiten-zoomen.

De staart, die door een rooden dwars-band van 't lyf gescheiden is, en als een kleene waejer zig vertoond, doet zig Zee-groen op, vol zwarte fyne graaten, en met zulke zoomen, aan weerzyden met een rood bolleken, en met geele en zwarte korte fraanje bezet.

Het is een zeer lekker hard Vischje, by na als een Botje van gedaante.

N°. 321. Vertoond ons den *Ikan Moeloet Djingga*, dat is, *den Orangien-bek.* Dit Vischje heeft een Orangie snuitje met een Zee-groenen buiten-zoom; ook is de kop by de boven snuit, beneden 't oog, en wat lager, by den agter-kop, Orangie; dog een streek 'er tusschen beiden, en onder by, is Hemels-blaeuw, hoewel pas boven dat onderste een streek Zee-groen komt.

De kop is by de snuit ingebogen, en van 't lyf door een rooden streek afgescheiden.

Het oog is wit, en de kring Purperverwig, hebbende een zwarte stip in 't midden.

Het boven- en onder-lyf is licht-Purper-verwig, op welk boven-deel zig tegen de rug aan een halve duim van malkandren drie half-ronden van Zee-groene bollen met roode buiten-zoomen vertoonen. Ook ziet men, wat meer na de kop toe, een kleen rood bolleken met een geele halve kring na de kant van den staart staan.

Midden over 't lyf loopt een breede Zee-groene overlangze band tot in de staart toe, die ook Zee-groen en van de gedaante van een root Hart is, hebbende buiten rondom een smallen zwarten zoom en citroen-geele en zwarte fraanje, en op dat Hart aan weerzyden een roode bol met Orangie halve kringen, hoedanige twee andre bollen zig op die Zee-groene band op 't lyf zoodanig vertoonen, dat 'er tusschen de zelve, en de staart, zich een groote Hemels-blaeuwe ruit, met een rooden zoom in 't vierkant, opdoet.

De vin tegen 't lyf is donker-Hemels-blaeuw, gelyk ook de onder-vin daar; dog tegen 't lyf zelfs is zy geel en rood.

Beneden die vin tegen 't lyf vertoonen zig ook twee Orangie bollekens met zwarte zoomen.

De boven-vin heeft voor aan een licht-Purpre dikke doorn, en de vin zelf is citroen-geel, vol zwarte graaten, en met een rooden buiten-zoom. De onder-vin is Hemels-blaeuw, vol zulke graatjens; dog zy is citroen-geel van buiten-zoom. Het is een zeer lekker en smakelyk Vischje.

N°. 322. Vertoond ons den *Ikan Pampus Jang Bariska*, dat is, *de gestreepte Pampus-Visch.* Ikan Pampus Jang Bariska.

De kop is Zee-groen, en Hemels-blaeuw, en de bek van binnen Purper.

Het oog citroen-geel, de omtrek fyn zwart, de buiten-kring als een Orangie en Purper rad, in drie blokjens van ieder verw verdeeld, en de appel is Purper.

Op den kop ziet men verscheide citroen-geele streepen, van boven en van onder na 't oog toeloopende, met een roode in 't midden beneden tusschen de twee naaste aan den bek.

Langs den ingebogen kop loopt ook een roode zoom; dog de kop werd boven door een geelen, en beneden door een rooden zoom van 't lyf afgescheiden. Beneden ziet men als een drie-kantige citroen-geele grond onder de middel-vin, alwaar zig tegen den onder-kop een Zee-groene doorn met een rooden zoom vertoond.

De vin tegen 't lyf is Zee-groen, met zwarte graaten, en met een rooden band tegen

tegen 't lyf. Die 'er onder komt is ook Zee-groen, even zoo van graaten, en met een rooden binnen-zoom bezet.

Het geheel lyf is als een Pampus-Visch van gedaante; dog citroen-geel van grond, met roode en Zee-groene dwarsbanden, wat na voren toe gebogen over 't geheel lyf, en tot aan den staart toe gaande, zynde ieder band op zig zelve tusschen twee fyne zwarte zoomen in, dog tegen de andre Zee-groene zoo aanstaande, dat zy maar eenen band uitmaken. Zy vertoonen zich alle wat schuins met het holle na den staart, en met de bogt na den kop toeloopende.

De boven-voor-vin is donker-Zee-groen, en vol roode doorns; dog de agter-vin die uit zes rondgebogen en wyduitgaande Zee-groene, roode, en Purpre kringen bestaat) is citroen-geel, waar op zig eerst een Zee-groene kring, als een poortje, daar na een roode, die wat grooter bogt maakt, dan een Zee-groene, en eindelyk een breede Purpre bogt, die zig 't wydst van allen in 't rond uitzet, vertoond.

De onderste agter-vin is by na mede zoo van kringen en beloop; dog hier is eerst een kleene Zee-groene en roode kring op een citroen-geelen grond, daar na een Zee-groene met wat grooter bogt, dan een wyder kring van een Zee-groene roode Zee-groene geele en Zee-groene kring tegen een, alle te zamen maar eene kring uitmakende, hoedanig ook de vierde kring uit een Zee-groene, roode Zee-groene, geele, en Zee-groene tegen een, bestaat. De laatste, die de grootste bogt maakt, is Zee-groen, rood en zwart tegen een, met citroen-geele en zwarte fraanje 'er buiten om bezet.

De staart is schoon Zee-groen, en met agt roode streepen overlangs 'er over.

De smaak van deze Visch is, gelyk als die van al de Pampus-Visch, zeer lekker.

Peniop Pandjang. N°. 323. Doet ons den *Peniop Pandjang*, dat is, *de lange Trompetter* zien. Een Visch van een wonderlyk fatzoen. Hy is by de twee voeten lang, waar van de kop en bek by na een vierde uitmaakt. Zyn mond-stuk is Hemels-blaeuw, Zee-groen, rood, en citroen-geel, op welk laatste zig by de kop twee roode bollekens naast malkandren vertoonen.

Het oog is donker blaeuw, de appel Orangie, en de buiten-kring, als een rad, dat uit twee Orangie, en twee roode deelen bestaat. De kop scheyd met een band van rood, en blaeuwagtig Zee-groen.

Het onder en boven-lyf is licht-Purper, boven met vier, en onder met drie Zee-groene vlekken geteekend.

Het middel-lyf is citroen-geel met zeven zulke Zee-groene vlekken.

Op den rug vertoonen zig zeven roode doorns, door hoedanige overlangze streepen ook het middel-lyf van 't bovenste en 't onderste afgescheiden is. De vin tegen 't lyf is kleen citroen-geel, met zwarte graaten, rood tegen 't lyf, en met een citroen-geelen band gesloten.

De boven- en onder-vin is Zee-groen, vol fyne zwarte graaten, die Hemels-blaeuw van zoomen tegen 't lyf, en rood van buiten-zoomen na de kant van de staart toe zyn.

De staart is geel, vol zwarte graaten, by na rond, en met twee blaeuwe bollekens met citroen-geele halve buitenkringen. De buiten-zoom van den staart is Purper. Ook is de staart door een diergelyke band van 't lyf gescheiden.

Deze Visch werd niet gegeten.

N°. 324. Ziet men den *Ikan Pampus Tereloe*, dat is, *de uitnemend-fraeje Pampus-Visch*. Deze is van groote en smaak, als een kloeke Gallioen-Visch, of als een groote schol.

De bek is Purper en Zee-groen, de kop maakt als een groote breede witte dwars-band, hoedanig tot agter toe zich nog twee witte, en twee, nog veel breeder, zwarte dwars-banden, die den geheelen Visch uitmaaken, vertoonen.

Op den kop ziet men een Zee-groen oog, met een fyne zwarte kring, en om 't zelve een rad, van drie Purpre, en drie citroen-geele blokjens, en dan boven nog een Zee-groene buiten-kring 'er om.

Dit oog is vry groot, en het is, of 'er nog een zwart oog met een citroen-geele en roode halve kring onder tegen aan staat.

Ook is de kop vol geele, roode, en zwarte streepen.

De vin tegen 't lyf is geel, Orangie, en roodagtig, blaeuw tegen 't lyf, en met een roode een blaeuwe band. Die 'er onder is even eens van verwe, als die 'er boven staat.

Onder tegen den buik aan vertoonen zig drie groote doornen, en van daar rondom de vin, of Visch zelf een fyne citroen-geele en zwarte fraanje.

De boven-vin is kleen, citroen-geel, en met drie groote blaeuwe doornen bezet van welke zig verre buiten de Visch een smalle boven-vin wel twee a drie vingeren lang, en die Zee-groen zwart, en rood van streepen is, vertoond.

Tusschen de zelve, en de agter-vin, vervolgt die geele vin met nog vier blaeuwe doornen, even eens als de vorige.

Agter tegen 't lyf boven is een ronde vin, met roode en witte schuinze banden, met een fynen zwarten buiten-zoom, en een wit-agtige zwarte onderzoom; en bui-

buiten om dien buiten-zoom nog geele en zwarte fraanje.

De ſtaart beſtaat uit citroen-geele en Zee-groene fyne ſtreepen, die overlangs loopen, en agter aan een Purpren zoom hebben. Het is een van de ſchoonſte en vetſte Viſſchen; die de Zee uitleverd; dog deze is ongemeen en zeer net van teekening, en daar beneven zeer zeldzaam, komende zoo fraey zeer weinig voor.

N°. 325. Vertoond ons een *Ikan Sowanggi Hidjoe Merah*, of *een rooden en groenen Toover-Viſch*, van 't zelve fatzoen, als de roode Toover-Viſch, N°. 94. beſchreven, dog hy verſchild zeer van den zelven in opzigt van zyn verw, en teekening, alzoo de kop en 't lyf dan zeer Zee-groen, en ook vol roode ſtreepen op de kop met een Hemels-blaeuwe dwars-ſtreek voor 't oog, dat zig als een blaeuw Zee-groen, en rood rad vertoond, en vol heele bollekens is.

De boven-vin is een opſtaande zeyl met negen groote lange doorns, die rood en citroen-geel zyn; dog de vin zelf is Hemels-blaeuw van verw.

Agter tegen 't hol van den ſtaart, dat zig als een groote halve Maan vertoond, ziet men twaalf roode halve bollen, te zamen als een ſluit-zoom makende. De groote vin op 't lyf, na agteren en na onder en boven zig uitbreidende, is geel en rood.

Het lyf werd door een Hemelsblaeuwen band van den ſtaart geſcheiden.

N°. 326. Doet ons den *Pangizap*, dat is, *den Zuiger* zien. Dit Viſchje is als een gemeene Spiering, blaeuw van kop (waar op zig eenige roode ſtreepen, zes Orangie bollekens, en twee Purpre ſtreeken, een boven aan als een drie-hoek, en een beneden, ontrent de middel-vin, vertoonen) voor aan den bek, en pas 'er agter citroen-geel geteekend zynde, van hoedanigen verwe ook het oog met zyn rooden appel en zwarten kring is.

Het halve lyf, na den kop toe, is citroen-geel, met een fyn netje vol ruitjens, of maazen 'er op, daar na komt 'er een blaeuwe dwars-ſtreep tot ſcheiding van 't onder- en boven-lyf, zynde het onderſte licht-bruin met vyf roode overlangze ſtreepen.

De vin tegen 't lyf, en die 'er onder, is blaeuw, met drie roode banden over ieder, en die tegen 't lyf is voor, tegen 't lyf aan rood, met een Orangie-agtigen band bezet.

De boven-vin is lang, boven rood, in 't midden geel, en onder Hemels-blaeuw.

De onder-vin is onder en boven met een Hemels-blaeuwen zoom, en in 't midden citroen-geel na de buiten-kant, en rood na 't lyf toe.

De ſteert is door een rooden band van 't lyf geſcheiden, en door zoo een agter-zoom ook geſloten. Hy is Zee-groen, vol zwarte graaten, wat waejer-agtig, met twee roode en Orangie bollen dwars naaſt malkanderen 'er op, dog de zyde-lyſten zyn fyn Hemels blaeuw.

Het is een lekker Viſchje.

N°. 327. Vertoond ons den *Ikan Batoe Mata Bintang*, dat is, *den Klip-Viſch met Ster-oogen.* Ikan Batoe Mata Bintang.

Het is ock een kleen moy rond, bol, en lekker Viſchje, dat ook kleen en Hemelsblaeuw van bek, die met een rooden binnen-zoom bezet is. De kop vertoond zich boven Zee-groen, waar op men 't oog ziet, dat citroen-geel van grond, zwart van kring, en rood van appel is.

Rondom 't oog vertoond zich als een groote roode Ster met zes vellingen radsgewyze, en tuſſchen ieder twee vellingen ziet men een rood bolleken, drie onder, en drie boven.

Verder vertoond zig in den beneden-kop een Hemels-blaeuwe overlangze wat gebogene breede band, met een fyne roode ſtreep 'er over, en met een citroen-geelen, en dan nog een fynen zwarten buiten-zoom 'er tegen aan, zynde onder verder citroen-geel.

De kop is door een roode doorgaande dwars-ſtreep van 't lyf afgeſcheiden.

Het middel-lyf na den kop toe, is licht-bruin, met een overlangze tot aan een Hemels-blaeuwe wat gebogene dwars-ſtreep, die 't onder-lyf, dat citroen-geel is, van 't boven-lyf afſcheid.

De vin tegen 't lyf is Paars, met zwarte graate, en citroen-geel tegen 't lyf, met een rooden band, en een zwarten buiten-zoom.

De boven-vin is agter wat rond, Zee-groen van verw met roode zoomen.

De onder-vin, die ook wat rond agter loopt, is licht-Purper, met roode zoomen, en met twee Zee-groene doorns 'er boven aan.

N°. 328. Vertoond ons den *Ikan Batoe Sama pedati Mata-nja*, dat is, *den Klip-Viſch met een oog als een Rad.* Het is een groote, ſchoone, en zeer lekkere vette Viſch. Ikan Batoe Sama Pedati Mata-nja

Hy is geel en rood van bek, met veel zulke vlammen na beneden toe, dwars en regt over een Orangie-grond, die met eenen de wamme uitmaakt.

De kop, die vry groot en vol roode ſtreepen is, vertoond zich Zee-groen, uitgenomen beneden aan de agter-kant van de buitenſte roode bogt op 't lyf, en nog een kleen ſtreekje boven aan den kop tegen de roode ſcheiding, op 't lyf, en tegen den bovenſten overlangzen breeden band, die over 't lyf loopt.

Het oog vertoont zig donker-graeuw, met een witte ſtip als een appel, met een rad om 't oog, beſtaande uit twee Orangie en twee Purpre blokken, met zwarte dwars-ſcheidingen; en buiten dit rad nog een grooter rad, beſtaande uit geele en roode deelen.

Het lyf van den Viſch is donker-Hemelsblaeuw, hier en daar met witagtige wolkjens 'er tuſſchen.

Het middel-lyf beſtaat uit twee citroengeele breede overlangze banden, met roode buiten-zoomen, gaande by na tot den ſtaart toe; dog tuſſchen deze twee banden vertoond zig een Orangie overlangze band, die tot aan den ſtaart gaat, en een duim-breed, of nog eens zoo breed, als een van de twee geele banden is, en die tuſſchen twee blaeuwagtige zoomen ſtaat.

De vin tegen 't lyf (die zich als een Palet vertoond) is Zee-groen, met zwarte graaten, een rooden buiten-zoom, en tegen 't lyf aan met een rooden geelen zoom, verder zwart, rood en Purper gebandeerd tegen een; en wat lager ziet men twee Orangie korte doorns, met roode binnen-zoomen bezet.

De vinnen 'er onder zyn geel en zwart, tegen 't lyf wat Purper-agtig.

De boven-vin is ſterk-gedoornd, rood van doorns, citroen-geel, en Zee-groen van beneden-zoom, en de buiten-zoom fyn en zwart. De agter-vin is wat vierkant hoog, boven wat ingebogen, Zee-groen, met zwarte fyne ſtreepen, rondom rood-gezoomd; dog onder blaeuwagtig. De beneden-vin is Zee-groen, zwart van graaten, en rood van zoomen.

De ſtaart heeft agter en voor een rooden zoom, is citroen-geel van grond met vyf roode ſtreepen overlangs, en met zwarte ſchrapjens 'er tuſſchen in, als ook met twee roode bollen over dwars omtrent een halven duim van een, met twee roode ſtreepen 'er tuſſchen beiden ſtaande geteekend; dog op de zyden zyn fynen zwarte zoomen.

Ikan Kapala Biroe. No. 329. Doet ons den *Ikan Kapala Biroe*, dat is, *den Blaeuw-kop*, zien. Een kleen lekker Viſchje, met een grooten blaeuwen kop, die voor zeer rond, en met een fynen zwarten zoom bezet is. Over de kop loopen verſcheide roode ſtreepen.

Het oog is ook rood, de appel Orangie, de buiten-kring zwart en fyn; by 't zelve, na 't lyf toe, is een kleene citroen-geele ſtreek, omtrent een nagel van een pink breed. Ook ziet men beneden een roode drie-hoekige ſtreek met zoo een breeden citroen-geelen zoom.

Het geheel lyf van 't Viſchje is donker Zee-groen, met drie overdwarsze bogten, van boven tot beneden, met de bogt na agteren.

De vin tegen 't lyf is rood, met zwarte graaten, blaeuw tegen 't lyf, en met een citroen-geelen band. De boven-vin is geel, met zwarte graaten, en een rooden boven-zoom. De onder-vin is rood, met een blaeuwen buiten-zoom. De ſtaart is geel, met zwarte graaten, en roode zoomen.

No. 330. Doet ons den *Ikan Ongce Hidjoe*, dat is, *de Purpre en groene Viſch*, zien.

Buiten een weinig geel en rood aan de bek, en 't oog (dat mede zoo is) en een citroen-geele dwars-ſtreep over 't geheel hoofd, met iet roods in 't midden, beſtaat het geheel lyf van dezen Viſch uit een zeer ſchoone licht-Purpre grond, met vyf Zee-groene dwars-banden, uit halve bollekens, met zwarte buiten-zoomen te zamen gezet; dog tegen deze bollekens aan komt nog een fyne citroen-geele binnen dwars-band, met fyne zwarte zoomen. Op 't laatſte Purper vakje, by den ſtaart is een roode bol, met een halve citroen-geele boven-kring.

De boven-vin is citroen-geel met vier roode doorns, en de agter-vin Zee-groen, zwart en fyn van graaten, en met een rooden wat rond voor aan oploopenden buiten-zoom, en een citroen-geelen onder-zoom.

De onder-vin is ook Zee-groen, zoo van graaten, als boven, en citroen geel van buiten-zoom. Ook is de ſtaart Zee-groen, zwart van graaten, citroen-geel van zoom voor en agter, als ook aan de linker zyde; dog ter rechter met een fynen zwarten zoom geſloten.

De vin tegen en onder 't lyf is Loodverwig; maar citroen-geel en rood dicht tegen 't zelve.

De kop (die vry groot en dik is) loopt by den bek wat ingebogen op, en 't Viſchje is voor rond en bol, gaande ſcheutig na agteren af. Het is zeer aangenaam van ſmaak.

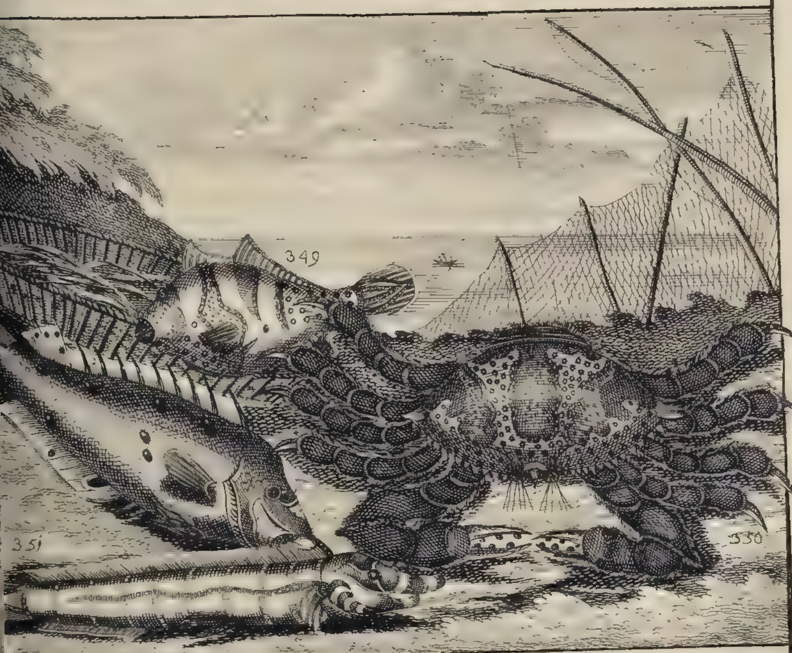
No. 331. Geeft ons den *Ikan Peniop Koening*, dat is, *den geelen Trompetter*, te zien

Het is een moy en zeer lekker Pampus-Viſchje, Zee-groen van bek, pas boven welke twee breede lange blaeuwe kromme tanden met Zee-groene boven-zoomen over de kop zoodanig loopen, dat het oog 'er tuſſchen beiden komt. Verder is de kop rood; dog onder de bek Orangie tot aan de roode wamme toe, waar op zig elf geele bollekens vertoonen. Boven in de kop vertoonen zig drie grooter bollen, die Orangie en blaeuw van buiten zoom zyn. Tuſſchen de middel-vin, en de boven-kop vertoond zig een ronde ſtreek, die hoe langs hoe meer na de wamme toe verminderd, zyn-

de

352
353

349
351
350

de licht-Purper van grond, en met vyf ronde banden, die blaeuw zyn, vercierd.

Het lyf is Orangie met negen Zee-groene smalle overlangze streepen, en nog zoo een Zee-groen kort Slangetje van den staart af tot by de middel-vin, die Zee-groen is gelyk ook de onder vin loopende.

De boven-vin is kleen, Zee-groen, en met vyf zwarte doorns bezet.

De agter-vinnen zyn rond en breed na buiten, rood, Zee-groen, geel en rood van verw, met een blaeuwen buiten-zoom, en een geele en zwarte fraanje vercierd.

De staart is breed, als een Bloem-pot, zynde van de linker-zyde af rood geel, Zee-groen, dan weer geel, rood, geel, dan Zee-groen in 't midden, dan weer geel, rood, en geel, en eindelyk Zee-groen, geel en rood van overlangze banden met een omkrulling boven uit, van de twee buitenste Zee-groene banden, en met een fynen zwarten agter-zoom.

N°. 332. Zien wy den *Ikan Batoe Jang Hidjoe*, dat is, *den groenen Klip-Visch*, zoo na zyn kop en lyf, die beide Zee-groen, boven donker, en beneden wat lichter zyn, genaamd.

Op den kop vertoond zig een breede Orangie streek, met een roode lyst, by na als een Bakkers-hoorn, met een rood bolleken voor 'er op, en aan de andre zyde van 't oog nog een kleene Orangie streek met roode zoomen tegen de boven-kop.

Het oog is blaeuw, met een rad 'er om, dat uit drie Purpre en drie roode blokjens bestaat, hebbende een rooden appel, ook ziet men in de bogt van de voornoemde Bakkers-hoorn nog een rood bolleken, en een citroen-geelen schey-zoom, met lysten tusschen 't lyf en den kop.

Midden op 't lyf ziet men van den kop af tot den staart toe een roode streep, en by den kop pas boven die streep, een langwerpig ronde Orangie streek met roode lysten, die zich als een poortje vertoonen.

De vin tegen 't lyf citroen-geel, met zwarte graaten, en Orangie tegen 't lyf met een rooden en blaeuwen band naast malkanderen.

De vin 'er beneden is even eens, als de vorige 'er boven; dog driehoekig, en spits uitloopende met roode zoomen, en rood tegen 't lyf.

De boven-vin is kleen, blaeuwagtig, Bezaans-wyze, met zwarte streepen, en de agter vinnen zyn beide citroen-geel, met zwarte graaten, dog de bovenste heeft een groenen buiten-zoom, en een rooden beneden; en de benedenste heeft een blaeuwen buiten-zoom, en een rooden doorn voor aan.

In den staart ziet men vooraan ook een kleen Orangie poortje met een rooden zoom, zynde verder de staart aan weerzyden donker-blaeuw, en agter aan Zee-groen, en drie-hoekig, met het breed na agteren, vol fyne graaten over de geheele staart, en met een citroen-geelen buiten-zoom met zwarte lysten. Het is een zeer goede Visch om te eeten.

N°. 333. Vertoond ons den *Ikan Toetombo Badoeri*, dat is, *den Gedoornden Dooskens-Visch*, zoo na zyn twee voor uitstekende doorns genaamd. Ikan Toetombo Badoeri.

Het gansch Vischje (dat kleen is) heeft een schoone Zee-groene, witte en roode aardig dicht-gemarmerde verw, zynde boven en onder met een Zee-groenen zoom bezet, hoedanige streep ook midden over 't lyf, van de agter-vin boven af tot aan den voorsten doorn loopt.

Het oog is Zee-groen en rood, de bek voor wat Zee-groen, en het heeft tegen 't lyf, en agter, een vin, die citroen-geel en rood, dog tegen 't lyf Zee-groen met een rooden band, en boven met een Zee-groenen band tegen 't lyf is. Agter uit ziet men nog drie lange vinnen, als Aapen-staarten, van de zelve gemarmerde verw, als het lyf. Dit Vischje werd niet gegeten.

N°. 334. Geeft ons den *Ikan Cacatoeha Jang Berpalana*, dat is, *den Gezadelden Cacatoeha-Visch*, zoo na een Zadel, die hy op zyn rug heeft, genaamd, te zien. Ikan Cacatoeha Jang Berpalana.

Zyn bek is als die van een Papegaey, of Cacatoeha, de kop Zee-groen, zwart, Orangie, en Purper met breede streeken. Het oog is rood, citroen-geel en zwart van omtrekken. De kop heeft een citroen-geelen schey-zoom.

Het lyf is ten deelen Zee-groen, na voren toe, ten deelen zwart na agteren, en ten deelen op drie a vier plaatzen wat licht Purper, hebbende ook een zwarten Zadel (waar in eenig licht-Purper komt) op den rug, en alle deze donkere verwen van den Zadel, en agter, met Orangie zoomen bezet. Agter aan is 't lyf weer Zee-groen. De vinnen tegen en onder 't lyf zyn geel en zwart; dog Hemels-blaeuw, met een halven rooden boven, en een halven Orangien onder-band of halven kring, tegen 't lyf aan. De staart bestaat uit vier dwars-banden, die breed zyn. De eerste is licht-Purper, met een rooden schey-zoom, en een citroen-geelen boven-zoom. Dan een Zee-groene met een citroen-geelen boven-zoom, dan weer zoo een Purpre met een citroen-geelen boven-zoom; en dan weer een licht-Purpre met een breeden zwarten ingebogen sluit-zoom.

Het is een Visch, die zeer lekker, aangenaam, en ontrent een groote span lang is.

Ikan Batoe Kapala Ongoe.

N°. 335. Vertoond ons den *Ikan Batoe Kapala Ongoe*, dat is, *de Klip-Visch met den Purpren-kop*. Het is kleen; dog lekker van smaak, en aardig geteekend.

De bek is kleen, en als twee roode en Zee-groene gebandeerde horenkens tegen een. Het kopje is licht Purper, en ten deele Zee-groen, met roode streepen. Het oog is rood met een Orangieagtig en Purper rad 'er rondom.

Het lyf is donker-leververwig met twee smalle roode dwars-streepen, van boven tot beneden toe doorgaande en wat gebogen, met de bogt na den kop; dog binnen tegen ieder bogt aan komt weer een andre band van agt Zee-groene halve bollen met Citroen-geele buiten-zoomen, om welke zig vier bollen boven, en vier onder de vin tegen 't lyf vertoonen.

De vin tegen 't lyf is Citroen-geel, met zwarte graaten, met een roode Slang over langs 'er op, Purper tegen 't lyf aan, met een rooden band.

De vin 'er onder is Zee-groen, zwart van graaten, en rood tegen 't lyf. Onder tegen 't kopje aan vertoonen zig vyf roode kleene doornen, en pas 'er beneden een Purper drie-hoekig veld, met roode zoomen, en een kleen geel en rood bolleken, hoedanigen grooter zig ontrent den staart vertoond.

De boven-vin is Citroen-geel, met drie roode doornen, de agter-vin Citroengeel van verw, loopende tot aan den staart, met zwarte fyne graaten, en een rooden buiten-zoom, die in 't midden met een fyne streep boven uitsteekt. De onder-vin agter is ook Citroen-geel, en zoo van graaten, hebbende een Zee-groenen zoom tegen 't lyf, en een rooden buitenzoom.

De staart, die rondom een fynen zwarten zoom heeft, is Zee-groen, met een donker-Asch-graeuwe Slang dwars 'er op.

Ikan Mata Bintang Biroe.

N°. 336. Doet ons den *Ikan Mata Bintang Biroe*, dat is, *den Visch met een blaeuw Ster-oog*, zien. Deze is een schoone fraey-geteekende, en zeer vette Visch. Hy is kleen, en zeldzaam van bek, als of hy een Hemels-blaeuwe en Citroen-geele tong uitstak, beneden de welke men als een Citroen-geele en roode ladder of bandeering ziet, aan welkers einde zig twee Hemels-blaeuwe bollen tegen een vertoonen.

De kop is een donker-Purpre driehoek, met een kleen rood ruitje agter in de zelve in 't midden, en aan weerzyden een rood bolleken, hoedanige twee wat grootere, met halve Citroen-geele kringen boven aan, men ook over dwars naast malkanderen by den staart ziet. Het oog is rood, met een geel en Purper rad 'er om, en daar weer buiten om een Star met half roode, en half Hemelsblaeuwe hoeken.

De vin tegen 't lyf, gelyk ook daar onder, is schoon Hemels-blaeuw, dog tegen 't lyf licht-Purper met rood omzoomd, dog de buiten zoom is zwart.

Van den kop af, na den staart toe, vertoond zig ter plaats van de middel-vin (die 'er op staat) een Citroen-geele grond, by 't lyf een duim breed, en allenskens langwerpig rond versmallende, zynde rondom van een rooden zoom, en agter aan met drie zulke gebogene dwars streepen of banden voorzien.

Aan wederzyden van dat geel veld vertoond zig op de donkere Zee-groene huid van dezen Visch (die van den kop tot den staart toe zoo is) een lange overlangze streep, Slangswyze van den kop byna tot het einde van 't geel veld gaande.

De boven-vin is rood met zes zwarte doorns, de agter-vinnen zyn rondagtig, agter breedst. De boven-vin agter is Hemelsblaeuw met een rooden buitenzoom, en nog twee allenskens verkleinende binnen-bogten. De onderste is rood met blaeuwe buiten- en onderzoomen, en met zoo een overlangze streep in 't midden, behalven dat zy beiden ook Citroen-geele en zwarte buiten-fraanje-hebben.

De staart is van 't lyf door en Citroengeelen band gescheiden, vertoonende pas 'er binnen een kleen Zee-groen, en dan weer een grooter en wat bogtiger Citroengeel poortje, beide met roode zoomen. Verder is de staart donker-Hemelsblaeuw, rondom rood gezoomd, dog de agterzoom slangs-wyze, en aan weer-zyden van de twee poortjens vertoond zig een roode streep loopende zoo verre met 't spits, als 't geel poortje uit, agter 't welke men drie roode bollekens over dwars, dog 't middelste wat hooger geplaatst ziet. De buitenste zoom van de staart bestaat uit een fraaje breede Citroen-geele en zwarte fraanje.

N°. 337. Doet ons den *Ikan Soelang Jang Ongoe*, dat is, *den Geborduurden Purpren Visch* zien. Sc Ja O

Deze is heerlyk donker-Purper van verwe, zoo op 't hoofd, als op 't gansch lyf, dat vol fyne heele streepjens geteekend, en met Hemels-blaeuwe bollekens op 't lyf (die zig op de vinnen rood in menigte vertoonen) zeer heerlyk als geborduurd is.

De bek van binnen is flets Zee-groen, vol roode tanden, zynde kleen, en met een Orangien zoom omzet. Op den zelven en boven 'er langs, gelyk ook af en aan 't oog, ziet men veel Zee-groene streepen met roode 'er boven tegen aan, uitgenomen tegen den kop aan boven daar zy

'er on-

'er onder loopt. Het oog is rood, den appel zwart en Orangie, de buiten-kring Zee-groen.

Onder aan den kop vertoond zig by de wamme een Orangie, en 'er onder tegen den kop een Zee groene smalle streek.

Verder ziet men boven en onder langs 't lyf twee lange vinnen, dog de bovenste van den kop af tot dicht by den staart, zynde beide Zee-groen, fyn van graaten, (die beneden schuins loopen) Orangie van beneden-zoomen, en rood van buiten-zoomen, vol roode bollekens tusschen de graaten in; dog de boven-vin heeft boven aan een grooten Hemels-blaeuwen doorn, die voor aan een rooden zoom heeft.

De staart is flets-Zee-groen met overlangze geele streepen; dog met een fynen buiten-zoom.

De vin tegen 't lyf is donker-flets-Zee-groen, vol roode streepen, als een palet van gedaante, zynde Orangie tegen 't lyf, en dan nog van voor een rooden en nog een blaeuwen band voorzien; dog die 'er onder is vertoond zich Zee-groen.

Het is een Visch wel anderhalven voet lang, die heerlyk van smaak, en wonderlyk schoon van verwe is.

N°. 338. Ziet men den *Ikan Batoe Ongoe Warna*, dat is, *den Veel-verwigen Purpren Klip-Visch*, om dat zyn boven-lyf donker-Purper en rood, en 't onder-lyf wat meer met Hemels-blaeuw gemengt is, leverende dus, als 't ware, een verscheidenerley Purper uit.

De bek is vol zwarte tanden, van binnen rood, met een Citroen-geelen en blaeuwen omtrek, beneden rood en blaeuw; de kop is Orangie met een rood bolleken boven, en twee beneden. Het oog is blaeuw, en de kring rood, met een blaeuwe streep 'er als onder henen, die tegen den bek eindigd, en van 't oog nog een roode streep na agteren toe, met nog een blaeuwe na beneden loopende. De schey-streek van den kop is rood.

De vin tegen 't lyf is als een donker-blaeuwe smalle palet met roode zoomen rondom, dog tegen 't lyf rood en Orangie van band. De vin 'er onder is donker-blaeuw en rood. De boven-vin Zee-groen, en rood gedoornd, en verder Zee-groen met zwarte graaten, en ook onder agter even eens zoo geteekend.

De staart is ook Purper, rood, en zwart van graaten, na de rug-zyde met een geelen en zwarten, aan de andre zyde met een zwarten, dog agter met een rooden zoom. Het is een lekker Vischje.

N°. 339. Vertoond ons de *Tsjitja Laoet*, dat is, *de Zee-Hagedis*.

Deze Visch is Zee-groen, en heeft een rooden bek, de kop is Purper, met een rooden bol, het oog Zee-groen en wit, en van kring rood. Het lyf boven leververwig met roode spikkels onder Zee-groen, Orangie van spikkels, met een roode streep in 't midden, en met zes boogen voor aan 'er dwars over.

De boven vin is Zee-groen, de bovenzoom Citroen-geel, vol roode stippels, en roode doornen; dog de onder-vin agter is Citroen-geel, en rood van buiten-zoom.

De staart is geel en wit, met roode streepjens en stippels, agter wat spits toeloopende. Dit Vischje eet men niet.

N°. 340. Vertoond ons den *Ikan Batoe Kasomba*, dat is, *den Appelbloezemen Klip-Visch*, om dat hy zoo van kop en lyf, en verder vol Orangie overlangze streepen, gelyk hy Orangie en rood van bek (die zich vol tanden vertoond) rood van oog, wit van appel, en zwart van buiten-kring is. Ikan Batoe Kasamba.

Zyn vinnen zyn alle schoon Zee-groen; dog de boven-vin gedoornd, met blaeuwe doorns, hoedanig eene men ook beneden ziet. Op de boven-vin ziet men twee Orangie geele bollen met de zwarte halve kringen tegen een, en nog zoo een bol op de Zee-groene staart, die met een Orangien zoom gesloten is.

Het is een zeer aangenaam Vischje; dog men ziet het heel zelden.

N°. 341. Ziet men den *Ikan Moeloet Talipat*, dat is, *een Vischje met een toegevouwen bek*. Ikan Moeloet Talipat.

Het is van gedaante, als een zeldzaam kleen Pampus-Vischje, Purper boven, beneden flets-Zee-groen van kop, en daar onder schoon Zee-groen; dog agter den kop Hemelsblaeuw met roode zoomen, en zoo een halve Maan op de Orangie grond van 't lyf daar tegen aanstaande.

Het oog is Zee-groen, rood van kring, en appel. Het boven-lyf, dat wat in de hoogte opgebogen is, vertoond zig met een smalle reep Zee-groen, en daar op overlangs vier roode bollekens naast malkanderen. Het onder-lyf, dat na beneden uitgebogen is; vertoond zig Orangie, met een rooden bol, met een Zee-groenen halven kring beneden omtrent de donker-Hemels-blaeuwe en te gelyk ook roode vinnen, tegen 't lyf aan; zynde de Orangie grond van 't lyf met een rooden zoom bezet; gelyk ook de scheizoom by den staart zoo is, die zig Orangie, en met zwarte graaten bezet vertoond. De boven-vin is voor aan met twee Hemels-blaeuwe groote doorns met roode zoomen verzien, zynde 't lyf daar verder Orangie, Purper en blaeuw, dan weer Purper en Orangie als met halve banden tegen malkandren leggende. Daar na volgd een Purpre agter-vin, met zoo een zoom boven met zwarte lysten, terwyl

zich op de vin zwarte dwars-graaten opdoen.

Onder is de buik Zee-groen, als wat uithangende, waar na de agter-vin volgd, die flets-Zee-groen, en met een roode buiten-lyst gesloten is.

Het is een ongemeen goed Vischje by een Water-zode.

Ikan Sowanggi Jang Warna Roepa-nja. N°. 342. Vertoond ons den *Ikan Sowanggi Jang Warna Roepa-nja*, dat is, *den Veel-verwigen Toover-Visch*. Deze heeft een zeldzamen bek, die boven Zee-groen met een Purpre zoom, dog onder maar Zee-groen is. De kop vertoond zig kort, en Orangie. De oogen zyn donker-Zee-groen, met een halven rooden boven-kring, staande zeer dicht by een. Het lyf bestaat uit een Zee-groene, dan weer een Orangie, Purpre, Orangie en nog een Zee-groene, makende te zamen agt dwars-banden van een vinger breedte uit, die alle met Purpre-roode zoomen bezet zyn.

Pas boven de oogen ziet men drie Hemels-blaeuwe doorns na den kop toe gebogen, waar na een blaeuwe boven-vin met vier zulke breede rood-gezoomde, en na voren toe mede gebogene groote doorns volgd, en op ieder van de drie perken tusschen die doorns vertoond zig een Orangien bol met een rooden buiten-kring.

De onder-vin voor bestaat uit vier groote Orangie en zoo veel Hemels-blaeuwe, agter aan gedoornde overlangze banden tegen malkandren, van boven af met een blaeuwen band beginnende. De agter-vin beneden is Zee-groen, met een rooden buiten-zoom en zwarte graaten.

De staart heeft een roode smalle schey-streep, en dan voor aan een breeden Zee-groenen dwars band, die aan weerzyden zoo tot agter aan spits, dog rood oploopt, zynde verder Orangie met zwarte graaten, een smallen rooden sluit-zoom, en met een Zee-groene breede fraanje. Deze Visch eet men niet, schoon in zich zelven niet kwaads 'er aan is, dan alleen de naam; welke den Inlander, als hy die maar hoord noemen, trillen doet.

Ikan Tato Betina. N°. 343. Vertoond ons den *Ikan Tato Betina*, van smaak even eens als dien wy N°. 270. beschreven hebben, dog van teekening zeer veel daar van verschillende, zynde de meeste verwen daar mede strydig, en wel zoo sterk tegen een doorschitterende. Dit is 't Wyfken.

Ikan Toetombo Bezâr. N°. 344. Doet ons den *Ikan Toetombo Bezâr*, dat is, *de groote Dooskens-Visch* zien, die wonderlyk van maakzel en teekening is.

De kop is zeer groot, zynde met het gansch lyf wonderlyk gemarmerd of geschubd met groote geele, Zee-groene en rosse vlekken met zwarte zoomen, tusschen welke men by de middel-vin verscheide andre geele, en Zee-groene vlekken met witte stippels rondom, en met zwarte zoomen ziet, behalven dat men hier en daar nog eenige Hemels-blaeuwe vlekken verneemd, te zamen de heerlykste marmering, die men zig verbeelden kan, uitmakende.

Voor aan boven tegen zyn Ossen-kop, tusschen de oogen, ziet men als twee horens, die een halve vinger lang, Zee-groen boven, in 't midden fyn rood, en beneden geel en zwart; dog fyn van zoom zyn, hoedanige twee men ook beneden agter by den staart ziet, dog men ziet daar het Zee-groen zig beneden, rood in 't midden, en 't geel onder zich vertoonen.

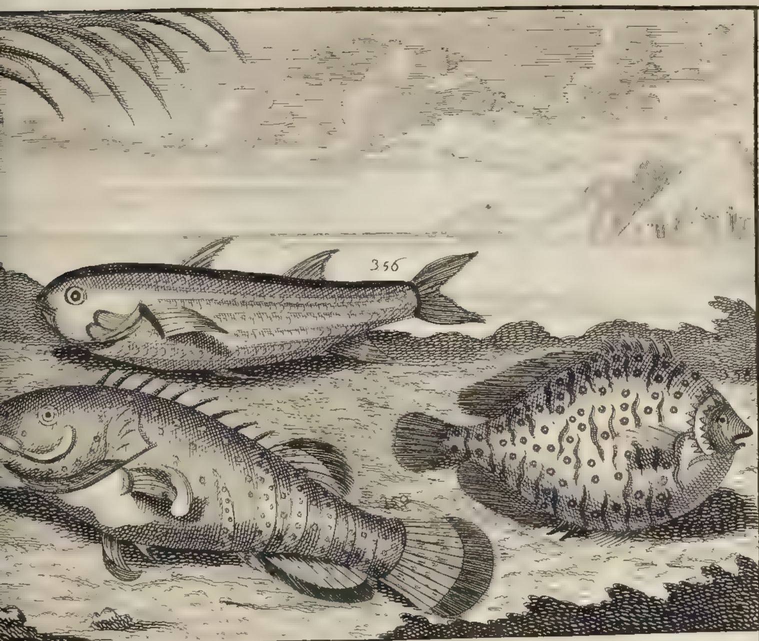
Zyn oog is zeer groot en schoon, vertoonende midden in een Zee-groen oog, met een zwarten appel. Rondom 't oog vertoond zig ook een rad, dat uit drie Purper-roode, en drie Orangie blokken, die door zwarte dwars-streepkens onderscheiden zyn, bestaat. Om dit rad vertoond zig eerst een fyne zwarte, dan nog zoo een witte, dan een breede licht-Hemels-blaeuwe breede kring, met witte stippen in 't rond, en eindelyk nog een fyne zwarte buiten-zoom, dat wonderlyk fraey tegen malkanderen afsteekt.

Boven over den smallen rug loopen twee smalle Citroen-geele streepen met witte stippen tot aan den staart toe, en onder langs den buik zoo een Hemels-blaeuwe zoom, met witte stippen tot aan de eerste hoorn zich onder van agteren vertoonende.

De vin tegen 't lyf is flets Zee-groen, met roode en witte gebogene overlangze banden; dog blaeuw, met witte stippen, tegen 't lyf met een Citroen-geelen band onder en een witten boven, en dan weer een Zee-groene plek, met een zwarte en daar na met een Citroen-geelen en zwarten, en dan nog een rooden zoom met witte stippels 'er langs.

De boven-vin is van grond-verw, en teekening, even eens als die tegen 't lyf; dog van gedaante als een palet, en tegen den rug aan eerst Citroen-geel, daar na Zee-groen, dan fyn rood met stippen, en dan nog een band van zes halve licht-blaeuwe bollen, met witte buiten-kringen 'er om.

De staart is door een fynen blaeuwen dwars-band, die enkele witte stippels heeft, van 't lyf gescheiden. Deze bestaat voor aan uit veel Hemels-blaeuwe bollekens met witte stippels, tusschen welke in zig een roode dwars-band, met witte stippels 'er langs, en een geele en een zwarte 'er tegen aan, en dan nog een zwarte

356

357
355

zwarte met ftippels 'er langs, en dan nog een roode fyne dwars band, vertoond.

Verder is de ftaart Zee-groen gemarmeld van grond, met witte bollekens met blaeuwe zoomen, en met zulke kleene dikke flangetjes, drie reijen, ieder van twee bollekens, en twee flangetjes naaft malkandren over dwars ftaande, en een bolleken aan 't einde alwaar zig dan een roode band met Citroen-geele driehoeken na beneden toe geplaatft, tuffchen twee licht-blaeuwe wit-geftipte zoomen vertoonen van welke de onderfte blaeuwe een rooden, en de andre een zwarten binnen-zoom heeft.

Na 't einde toe is de ftaart twee a drie duim breed licht-Zee-groen met overlangze banden, uit roode breede en twee fmalle zwarte ftreepen beftaande, hoedanige zes dat deel van den ftaart verder uitmaken, hebbende nog vier fyne roode ftreepen, die 'er van de rug-zyde na den andren kant toe fchuins overloopen. De buiten-zoom beftaat uit een fyne roode en een fyne zwarte ftreep buiten.

De bek van dezen Vifch is ook wonderlyk, uit drie Citroen-geele, en vier roode witgeftipte dwars banden, die als een Offen-fnuit vertoonen, te zamengefteld.

Deze Vifch is wel anderhalven voet lang, en na evenmatigheid van dien fraey breed; dog hy werd niet gegeten.

N°. 345. Doet ons *den groenen Koning*, een kleen bol lekker Vifchje, zynde Purper van bek, oog, en kringen op de kop, die Citroen-geel is, zien. Langs 't oog loopt een Purpre roode ftreep van de eerfte doorn van de boven-vin af tot aan den bek, die wonderlyk zeldzaam daar ftaat.

Het lyf is fchoon Zee-groen, en vol kleene zwarte fchubben.

Het oog is Purper, zwart van kring, en appel.

De vinnen tegen en onder 't lyf zyn geel, en rood, dog Purper tegen 't lyf. De boven-vin is Citroen-geel, rood van doorns, en de agter-vinnen zyn ook Citroen-geel, dog de onderfte met een rooden buiten-zoom. Ook is de tweekluftige ftaart Citroen-geel met roode ftreepen; dog met zwarte zoomen over al rondom bezet.

No. 346. Ziet men den *Ikan Batoe Karang Jang Betina*, dat is, *'t Wyfje van de Rots-Vifch.* Dit is mede een kleen lekker Vifchje, diens bek en boven-kop Citroen-geel, gelyk de beneden-kop en 't onder-lyf graeuw en vol witte bollekens met zwarte kringen is, agter by de ftaart een Zee-groene ftreep met zwarte lyften hebbende. Tegen den rug aan boven vertoonen zig als twee zwarte Zadels met roode zoomen, en daar buiten weer Citroen-geele met witte ftippels 'er langs. Het oog is Hemels-blaeuw, en de appel Purper.

Alle de vinnen beftaan uit donker-groene overlangze banden, en lichter Zee-groene banden 'er tuffchen beiden. Dog die tegen 't lyf is rood met een band van witte ftippen. En de boven en onder-vin hebben roode buiten-zoomen.

De fchey-band van den ftaart is rood met witte ftippen, en zwarte zoomen, loopende met een Zee-groene fpitze driehoek, grafnaelds-gewyze in den ftaart; omzoomd zynde met een rooden witten geftippelden zoom. Verder is de ftaart als een kleene ronde palet, Citroen-geel van grond, vol roode en Zee-groene fyne ftreepkens, en rood van buiten-zoom rondom.

N°. 347. Vertoond ons den *Ikan Batoe Jang Aboe-Aboe Betina*, dat is, *het Wyfken van den graeuwen Klip-Vifch.* Dit is een uitnemend lekker Vifchje, byna als een Leer- of Pampus-Vifchje. Het is Zee-groen van bek, die als een verkeerd half Maantje is, hebbende drie roode bollekens van agteren. De kop is Citroen-geel met drie doorgaande zwarte dwars-ftreeken langs het oog, dat rood, wit van appel, eerft fyn zwart van kring daar om, dan Zee-groen en breeder, en dan weer zwart en fyn van buiten-kring is. Ikan Batoe Jang Aboe Aboe Betina.

Het geheel lyf is boven donker, en in 't midden en na beneden licht-graeuw, en met vier a vyf zwarte overlangze ftreepen geteekend.

De boven-vin is Zee-groen, en zwart gedoornd. De agter-vinnen zyn breed en rond, Citroen-geel van grond, met twee overlangze Zee-groene fmalle ftreepen een tot een buiten-zoom, met Purpre en zwarte fraanje, en een in 't midden 'er over henen, dog alle tuffchen zwarte lyften gefloten.

De vinnen tegen en onder 't lyf zyn ook Citroen-geel, zwart van graaten, Zee-groen, en rood de bovenfte, en de onderfte rood, met een Zee-groenen band in 't midden, tegen 't lyf aan.

Ook ziet men by de onder-vin twee a drie Zee-groene doorns.

De ftaart is Citroen-geel vol zwarte fyne graaten, met een Zee-groenen ovaalronden grond in 't midden, waar van men een Purpren buiten-zoom, tuffchen twee zwarte lyften, en een fynen zwarten onder-zoom ziet. Ook is de ftaart met een Zee-groene zoom, die zwarte lyften, en een Purpre en zwarte fraanje heeft, van buiten gefloten, vertoonende uiterlyk de gedaante van een kleenen geopenden waejer

N°. 348. Doet ons den *I-jan Merah*, dat is, I-jan Merah.

dat is, *den Rooden Visch* zien. Zyn bek is Orangie, en Zee-groen rondom, hebbende een Purpren kop, die boven wat Citroen-geel is, en boven een plek en beneden nog een halven kring met zwarte lysten heeft, die Citroen-geel is. By den kop agter aan is een Zee-groene schey-streep op een Citroen-geelen grond, waar tegen van buiten zig zwarte schrapjens vertoonen.

Het oog is rood, de appel zwart, met een witte stip, de buiten-kring eerst zwart, daar na schoon Zee-groen, en een smaller zwarte buiten-kring.

Het geheel lyf, dat zoo wel als de kop vol zwarte schubben, en hier en daar met een zwart vlekje met een Zee-groene stip geteekend is, vertoond zig Purper-verwig, boven aan wat donkerder, als in 't midden.

De vin tegen 't lyf, en die 'er onder is, zyn beide Purper, dog die tegen 't lyf Citroen-geel met zwarte lysten. Zoo is ook de agter-beneden-vin Purper, met een geelen buiten-zoom tusschen zwarte lysten; en op die vin ziet men voor aan een zwart en geel poortje met een rooden zoom 'er om, en midden in een zwart bolleken met een geele stip.

Tusschen de voor en agter-vin onder ziet men twee Zee-groene groote doorns; ook is de boven-vin Zee groen, en vol zwarte doorns, die agter aan langer, dog als graaten, en met de vin, waar op zig Purper roode bollekens vertoonen (hoedanig eene zig ook tusschen de twee laatste dikke zwarte doornen opdoet) hooger boven uitsteeken.

De staart is door een Citroen-geele band tusschen zwarte lysten van 't lyf gescheiden. Zy is Purper, vol zwarte fyne graaten, en met zulke zoomen; ook ziet men tegen den schey-band aan een rondagtig geel vlekje met een zwarte lyst staan.

Het is een lekker aangenaam Vischje.

Ikan Batoe Karang Jang Djantan.

N°. 349. Ziet men den *Ikan Batoe Karang Jang Djantan*, dat is, *'t Manneken van de Rots-Visch.*

Deze is kleen en dik, Hemelsblaauw van bek, met een roode overlangze streep, en met een Zee-groenen zoom met witte stippels van binnen. Zyn oog, dat Zee-groen, met een witten appel, een breeden rooden, en dan nog een smallen zwarten buiten-kring verzien is, staat zeer dicht by een, en zeer hoog in zyn kop, die gelyk het gansch lyf Citroen-geel van grond, en zwart gestippeld is, hoedanig zig ook het voorste deel van 't lyf met een breede streek onder, en met een smalle boven vertoond.

Men ziet op den kop ook een Hemelsblaeuwe streek met een zwarten zoom, en witte stippen 'er langs. Ook vertoonen zig nog twee zulke Hemels-blaeuwe streeken boven tegen den rug aan, de voorste breed en schuins uitloopende, en de andre smal zynde, beide met een rooden smallen zoom na buiten, met witte stippen 'er langs geteekend.

Het onder-deel van 't lyf vertoond ons negenthien geele bollekens met zwarte randen, waar na de roode schey-kring tusschen den staart volgd, hebbende zwarte zoomen, en witte stippen op de benedenkant van de rooden zoom staan.

De middel-vin is als een kleen Zee-groen paletje, met zwarte graatjens, en rood tegen 't lyf met een bandje witte stippen, met een zwarte 'er boven, en ook rondom de vin geschikt.

De twee boven-vinnen zyn als twee Bezaankens, zynde Zee-groen, gelyk ook de agter-vin, en alle gebandeerd met licht-Zee-groene, tegen bruine Zee-groene banden, die ook smalle roode buiten-zoomen hebben.

Op den staart vertoond zig tegen den schey-band een Zee-groen graf-naaldje met roode lysten en witte stippels 'er op. Verder is de grond daar rondom Citroen-geel met fyne zwarte graatjens, en een zwarten zoom, met nog een rooden met witte stippen 'er buiten, en dan loopt de staart verder rond als een palet, zynde de grond Citroen-geel met bruine banden, en eindelyk een Zee-groene sluit-zoom, hoedanig eenen men ook onder tegen den buik ziet.

Het is een Vischje, dat zeer wel, en even eens als de andre kleene Klip-Vischjens smaakt.

N°. 350. Vertoond ons den *Katam Berbonga Jang Bermata*, dat is, *de Gebloemde Krabbe met Oogen.*

De grond van 't lyf is Citroen-geel vol zulke oogen met Purpre-kringen; dog in 't midden heeft men een langwerpig ronde Purpre streek die in drie bogten verdeeld, en met een blaeuwen zoom rondom vol groote witte stippen geteekend is. Aan wederzyden heeft men van ieder agterste poot af nog zoo een Purpre streek half zoo breed, en na de buitenkant zig in vier ronde deelen als vingers, verdeelende, en ook zoo een blaeuwen gestippelden zoom, aan de kant na 't midden toe hebbende.

De pooten zyn bruin van grond, ieder met vier flets-groene dwars-banden, als halve Maanen, dog de klaeuwen voor aan zyn Hemelsblaeuw, met witte stippen na buiten, en Purper na binnen toe; dog de knypers hebben maar twee zulke banden agter, en in 't midden een smallen sterk-Zee-groenen en wit-gestipten dwarsband in 't midden, en zoo een kleener ontrent

ontrent de knypers, daar een fletze Zee-groene en roode ronde grond met een zwarten zoom na de kant van de Purpre knypers, die van binnen een Zee-groenen zoom, en tegen ieder kant drie Citroen geele bollekens hebben, zich vertoond.

Rondom 't lyf ziet men veel korte Zee-groene doorns, dog agter by ieder tweede poot een blaeuwe met witte toppen.

Alle de pooten hebben aan weerzyden zwarte en Citroen-geele fraanjes, die men ook tegen 't agter-lyf, dat uit roode en zwarte ſtreepen tegen een beſtaat, heeft.

De oogen zyn Zee-groen, en wit-geſtipt, met roode fyne hairen voor uit bezet. Het is een zeer vette lekkere Krabbe, vertoonende zig als een ſchoon gebloemd kleed vol oogen; daar zy ook na genaamd is.

N°. 351. Vertoond ons den *Ikan Batoe Jang Merah, daan Pandjang*, dat is, *de lange roode Klip-Viſch.* Het is een ſmakelyk Viſchje, wat grooter als een Spiering, hebbende een ſnuit, die boven vooruitſteekt, en die onder en boven Hemelsblaeuw en Citroen-geel gebandeerd, en aan de binnen-kant van 't Hemelsblaeuw wit geſtippeld is.

De kop vertoond zig boven Zee-groen, en beneden ook, dog met geel gebandeerd, loopende tegen den bek aan onder als een ſpitze hoorn uit.

Het oog is rood, wit van appel, en zwart van buiten-kring.

Het lyf is Purper-rood, midden in wat licht, met thien Citroen-geele verkeerde en wit-geſtipte bogen 'er dwars overhenen, ieder tuſſchen twee zwarte lyſten, en over deze boogen loopt een licht-blaeuwe ſtreep als een Slang, zynde een ſtroo breed, anderhalven vinger lang, en vol witte ſtippen. Hoedanigen doorn (die boven uitſteekt) men ook aan de lange Zee-groene boven-vin, die een Citroen-geelen boven-zoom heeft, verneemd.

De onder-vin is ook Zee-groen met een Citroen-geele buiten-lyſt, en beide met fyne graaten bezet.

De vin tegen 't lyf is Zee-groen en Citroen-geel gebandeerd; dog de onder-vin is Zee-groen.

De ſtaart vertoond ons eerſt een Zee-groene graf-naald, voor aan met geele zoomen, en wit-geſtipt. Daar na ziet men aan weerzyden een graeuwen ſchuinzen band, en dan aan weerzyden in de hoeken van den ſtaart nog een plekje Zee-groen, ieder door een Citroen-geele wit-geſtipte fyne ſtreep van den graeuwen band afgeſcheiden. Aan 't einde ziet men een fynen zwarten zoom met Citroen-geele en zwarte fraanje.

N°. 352. Ziet men de *blaeuwe Nonne.* Een zeer fraeje en lekkere Viſch, die Purper van bek, Zee-groen van kop (die ingebogen dik oploopt, en vol Citroen-geele ſtreepen is) en Purper van oog met een zwarten appel, witte ſtip, en met een fyne zwarte, en een breeder roode buiten kring zig vertoond. De blaeuwe Nonne.

Het lyf is blaeuwagtig, en boven en onder donker van verw, vol groote Citroen-geele met het hol na agter toe gebogene, en tot beneden toe doorgaande dwars-ſtreepen, hoedanige 'er zeven, behalven de daar tegen aangebogen ſcheyband van den ſtaart, zyn.

De vin tegen 't lyf (die tegen 't lyf rood, en geel en zwart van zoomen is) beide de agter-vinnen, en de ſtaart (die zig als een halve Maan vertoond, en die ter zyden een rooden zoom heeft) zyn ſchoon donker-Zee-groen, vol zwarte, geele en Orangie wolkjens, als dikke Slangetjens; ook hebben de agter-vinnen roode buiten-zoomen met Citroen-geele en zwarte fraanjes. De boven-voor-vin, gelyk ook de onder-midden-vin aan den buik, zyn Citroen-geel, en zwart van doorns; dog de vin onder de middel-vin is ook Zee-groen.

N°. 353. Vertoond ons den *Ikan Ongoe Dengan Pinggir Amâs*, dat is, *het Purper Viſchje met een Gouden zoom.* Ikan Ongoe Dengan Pinggir Amâs.

Het is als een kleene Baars, ook wel zoo lekker van ſmaak, Purper en Zee-groen van bek boven, onder Zee-groen, en een ſtreek lager licht-Hemels-blaeuw, en met witte ſtippels geteekend. De kop is voor geel, agter Purper, vol fyne ſchubben, gelyk ook het lyf. Over de kop loopen eenige Zee-groene ſtreepen.

Zyn oog is Zee-groen, rood van kring, en wit van appel; en van 't oog loopt een roode ſtreep na de middel-vin.

Het lyf is licht-Purper, hebbende voor aan een Citroen-geel vierkant met een Zee-groenen zoom rondom, loopende na den ſtaart toe wat ronder uit.

De boven-vin is Citroen-geel met Purpren doornen. De agter-vinnen zyn flets-groen; dog in de bovenſte ziet men een fynen zwarten, en in de onderſte een Purpren buiten-zoom, ook verneemd men drie roode bollekens in de bovenſte agter-vin, ieder drie graatjens van een ſtaande.

De ſtaart is ook flets-groen, vol zwarte graaten, zoo ook gezoomd, en aan zyne twee-kluften in 't einde Purperverwig, ontrent de breedte van eene nagel hebbende. De ſchey-band tuſſchen 't lyf beſtaat uit zeven halve roode bollen met zwarte zoomen.

De vin tegen 't lyf, en die 'er onder, zyn

zyn geel, wit, en rood gestreept; dog rood en Zee-groen beide tegen 't lyf.

Ikan Mata Bezâr. N°. 354. Doet ons den *Ikan Mata Bezâr*, dat is, *de groot Oog beschouwen*. Een kloeke breede Visch, als een groote Braazem, en zeer lekker van smaak. Zyn bek is wit en appelbloezem, en de kop mede zoo.

Hy is zeer groot van oog, dat zwart, en wit van appel is, hebbende eerst een breede witte, en nog een smalle Purpre, tusschen twee zwarte kringen staan.

Het lyf is Zee-groen, en blaeuwagtig geschubd. De boven-vin is als een groot zeyl, flets-groen, vol groote roode doorns.

De vin tegen 't lyf is ook flets-groen, zwart van graaten, en Purper tegen 't lyf. De vin 'er onder is rood, Hemelsblaeuw, en zwart, en de agter benedenvin is Hemelsblaeuw, wit, zwart van graaten, Appelbloezem van onder-zoom, en blaeuw van buiten-zoom. De tweekluftige groote staart is Zee-groen, vol met roode en zwarte graaten bezet.

Ikan Renne. N°. 355. Vertoond ons den *Ikan Renne*, dat is, *de Renne-Visch*, die wel een voet lang, zeer vet en lekker van smaak is.

De bek is boven wit, Hemelsblaeuw, en rood, met veel tanden bezet, en onder Hemelsblaeuw, gelyk de kop verder Zee-groen, en bruin, met overlangze vlammen, die citroen-geele zoomen met zwarte lysten hebben, geteekend is, hoedanige drie-hoekige vlam zig ook ontrent het oog, dat rood, zwart en wit van appel, en fyn zwart van buiten-kring is, vertoond.

Het geheel lyf is bruin, waar op men ook boven aan twee donker-groene bollen, hoedanig eene men ook boven 't oog staan, ziet.

Op 't agter-lyf vertoonen zig van 't midden af een groot getal Hemels-blaeuwe bollen met witte vlekjens 'er op, het geheel lyf daar over tot agter toe, voor aan zes, dan vyf, en dan vier in een rey tot dicht by den staart, daar 'er drie in een bogt by een komen, bezaeid.

De vin tegen 't lyf is Zee-groen, met roode en witte streepen 'er over, rood en citroen-geel tegen 't lyf, en dit alles op een Zee-groenen byna drie-kantigen grond. De vin 'er onder is ook rood en wit.

De boven-vin heeft voor aan een grooten donker-Zee-groenen, rooden, Zee-groenen, en dan weer zwarten boven verre uitstekenden hoorn, die na agter toe gebogen is, van den welken beneden een lange vin byna tot den staart loopt, die Purper, dan rood, dan Hemelsblaeuw, overlangs, en beneden vol zwarte stippen is. De onder-vin is overlangs mede eerst tegen 't lyf Purper vol zwarte stippels, dan rood, dan Zee-groen, Hemelsblaeuw, licht-Purper, weer Hemelsblaeuw, dan weer rood en zwart; alwelke verwen zeer sterk tegen malkanderen afsteeken.

De staart bestaat uit vyf breede roode, en verder uit veel fyne geele en zwarte streepen.

N°. 356. Zien wy den *Balana*, of den *Harder*, een Visch als een groote Haring; dog wat aan de drooge kant. Deze steekt wegens zyn Purper in den bek, en ontrent de wamme, mitsgaders wegen 't citroengeel, dat zig ook beneden in de kop ontrent de scheyding, en in de vinne tegen en onder 't middel-lyf vertoond, by de andre gemeene merkelyk uit. Anders is het een gemeene, en zeer bekende Visch. Ba

N°. 357. Doet ons den *Ikan Doerian Terpandjang Doeri Doeri-nja*, dat is, *een Doerian-Visch met zeer lange, en veel fynder doornen, dan de bevorens beschrevene*, zien. Hy is zoo rond en dik, als een Opblazer, licht-Purperagtig in zyn bek, hebbende een oog byna als een menschenoog, dat zwart, wit-agtig van appel, Zee-groen, Purper van boven-leden en zwart van omtrek in 't langwerpig rond is.

Het lyf is blaeuw; de doorns zyn wel een halve pink lang, en wit, al de vinnen, en de staart, geel, en zwart van graaten, en die tegen 't lyf is dicht aan 't zelve Purper met een Zee-groenen band.

N°. 358. Doet ons den *Ikan Bibi Pati*, dat is, *de Graaf*, zynde een zekere uitstekende *Opblazer*, beschouwen. Zyn kop is bruin, met een halve kring van blaeuwe korte doorns op een Appelbloezemde grond, en pas daar boven komt nog een grooter kring met zulke doorns mede op zoo een grond, ieder op een fynen zwarten halven onder-zoom staande.

Het oog is geel, de appel groot, donker blaeuw, en de buiten-kring zwart.

Het geheel lyf van dezen Visch is Appelbloezem, vol breede bruine Slangetjes met een fyn blaeuw zoomtje tegen den binnen-kant, zynde die Slangetjes ontrent een lid van een vinger lang, en overdwars in reyen zoo verdeeld, dat 'er hier en daar reyen met bruine bollekens, met witte stippen van binnen, tusschen beiden gezaeid, en dat die ook wel als byzondere reyen op haar zelven verdeeld zyn. Ook verminderen die Slangetjes en bollekens, naar mate, dat het lyf vermindert, in getal.

De vin tegen en onder 't lyf is geel, en zwart van graaten, de andre, en ook de staart, zyn zeer donker Purper, vol zwarte fyne graaten, gelyk ook de vyf doorns boven, en twee beneden, donker-Purper, en de bovenste na de binnen-kant wat wit zyn.

Deze

364

361
366
360

Deze Visch is heerlyk van verw; dog hy werd zeer weinig dan by lieden, die hem kennen, gegeten, om dat men als men zekere aderken 'er niet voorzigtig uitneemd, 'er licht door kan vergeven werden.

N°. 159. Vertoond ons den *Ikan Kajoenoe* dat is, *den Kajoenoe-Visch*, die een groote span lang, en zeer aangenaam van smaak is.

De bek is blaeuw met een Purperen zoom. De kop en 't lyf zyn tusschen 't bruine en de leververwe, en de zelve ziet men over al met blaeuwe bollekens, die in 't midden wit zyn, bezaeid.

Op den kop ziet men een roode streek met zulke doornen van binnen, en een andre Orangie streek 'er boven tegen aan met vier doornen, die na den staart toe uitgaan.

Het oog is Orangie, de appel zwart, de omkring fyn zwart, en daar buiten om een breeder witte, met een fyne vermilioen-roode daar op, en dan nog een fyne zwarte buiten-kring daar om.

De vin tegen 't lyf is licht-Hemelsblaeuw, met zwarte streepen, en blaeuwe bollekens 'er op, dog tegen 't lyf aan citroen-geel en rood, tusschen zwarte fyne lysten.

De vin 'er onder is ook even eens, als die tegen 't lyf, hoedanig ook de doorn beneden 't zelve blaeuw, en met iet roods tegen den buik 'er by, geteekend is, dog de doorns op den rug zyn kort, lichtbruin van verwe, en met een Purpren buiten-zoom bezet.

Van den buik af in 't midden van 't lyf ziet men tot halver weg over dwars, gelyk als een Hemelsblaeuwen Olifants-tand, een halven vinger lang, met zulke bollekens, die midden in wit zyn, hebbende donker-blaeuwe zoomen, hoedanige tand, die wat korter is, zig ontrent den staart ook, met vier doorgaande lichtblaeuwe breede dwars-banden 'er tusschen beiden, en mede vol zulke bollekens zynde, vertoond.

De agter-vinnen en staart (die groot en rond agter is) zyn van een en de zelve verwe, beneden met een half rond, dat de halve vin en den halven staart beslaat, geelagtig, en verder bruin, dicht vol van zwarte graaten, en tusschen beiden, als ook agter, zwarte zoomen, en zulke fraanje hebbende, terwyl de scheyband van den staart rood en zwart is.

N°. 360. Doet ons *het Baardmanneken* zien, dat zoo na zyn lange Orangie twee baarden, die van zyn beneden-kakebeen afhangen, genaamd is.

Het is een Visch, als een kleene span-Baars, en die zeer goed van smaak is.

De bek vertoond zich Hemelsblaeuw van buiten-zoom en rood van binnen.

De kop, en 't lyf, is rood en geel gemengeld van verwe, op den kop ziet men eenige blaeuwe streeken met roode binnen-streeken 'er tegen, en zoo een streek tot scheiding van den kop.

Het oog is rood, breed, zwart en groot van appel, met een fynen witten kring 'er om, en om 't oog een fynen zwarten buiten-kring, met nog zoo een Ster van fyne streepen en bruine vlekken weer daar om.

Midden over 't lyf loopt een blaeuwagtige smalle streep van de kop af tot dicht by de staart, en 't onder-lyf is vol Hemels-blaeuwe en witte bollekens.

De vin tegen 't lyf is Purper-rood, en geel, wat spits uitloopende, tegen 't lyf met een smalle Hemels-blaeuwe band met witte stippen. De vin 'er onder is ook Purper-rood en geel; hoedanig ook de twee-kluftige staart; diens schey-band zwart, en als met een zwarte fraanje na buiten toe bezet is.

De voor-vin boven is citroen-geel, en de doorns rood, makende te zamen als een Zeyltje uit.

De agter-vin daar in beneden rood en geel, en boven alleen geel, en vol zwarte fyne graaten. De benedenste agter-vin is ook geel en rood, met zwarte graaten, en met een Purpren buiten-zoom bezet.

N°. 361. Vertoond ons den *Camauro-Visch*, die kleen, dog lekker, en fraey van teekening is. De Camauro.

Den bek is van binnen Orangie, met een zwarten zoom rondom.

Het oog is rood, en de appel en buiten-kring zwart.

Het lyf, en de kop, zyn flaeuw Zee-groen met een Purpre smalle streep overlangs van 't oog (daar die nog een krommen haak heeft) tot aan de staart over 't lyf gaande, hoedanige twee diergelyke Purpre streepen, met zoo een overlangze breeder Orangie band daar tusschen beiden zich beneden vertoond, en pas beneden de onderste Purpre-streek ziet men nog een smaller Orangie; dog die veel korter dan de vorige is, en die maar tot ontrent de vin tegen en onder 't lyf komt; deze zyn citroen-geel, van welke de bovenste een roode band tegen 't lyf heeft.

De boven-vin is zwart-gedoornd, en verder als een lange breede vlag, die tegen 't lyf een Purpren, en buiten een Orangieagtigen zoom heeft, gelyk die dan verder van boven af eerst Hemelsblaeuw, dan rood, en dan Zee-groen is.

De beneden-vin agter loopt wat rond, zynde tegen 't lyf breed Hemelsblaeuw, in 't midden licht-Zee-groen, en de buiten-zoom Orangieagtig.

De staart is donker-Zee-groen, zwart en dicht van graaten, breed en rood van

zyde-zoomen, dog hebbende agter een fynen zwarten zoom met zulke fraanje bezet.

Ikan Pivot. N°. 362. Doet ons den *Pivot-Visch*, die van fatzoen en smaak gelyk de vorige, dog anders van verwen is, beschouwen.

De kop is licht-Zee-groen en wit, met een blaeuwe verkeerde halve Maan, na de onder-agter-kant, en met zoo een zoom om zyn Purperen bek, en ook met zoo een schey-zoom van de kop gescheiden Het oog is Zee-groen, zwart en groot van appel, hebbende ook zoo een smallen buiten-kring.

Het geheel lyf bestaat in drie breede overlangze banden tusschen fyne zwarte zoomen, van welke de bovenste Orangie-agtig, de middelste Hemels-blaeuw, en met een breeden zwarten boven-schey-zoom, dog met zoo een fyner beneden-bezet is. De onderste is schoon Purper-verwig.

De vin tegen 't lyf is Orangie geel, en zwart van graten, met een Zee-groene band tegen 't lyf; en de vin 'er onder even eens geteekend.

De boven-vin is een schoone vlag, vol zwarte doorns, die boven Purper, in 't midden Zee-groen, en onder licht-geel is.

De onder-vin is onder en boven geel, en in 't midden Hemelsblaeuw, en de staart is Purper met fyne zwarte zoomen bezet.

Ikan Lascine. N°. 363. Doet ons den *Ikan Lascine*, dat is, *de Lascine-Visch*, die even eens byna als de Camoero N°. 361. beschreven is, zien.

De bek vertoond zich Orangie; de kop Zee-groen boven, beneden licht Hemels-blaeuw, dog onder met een dikronde schey-streek, die geel, en van binnen rood-gezoomd, met roode doornkens als banden, en buiten zwart van zoom is. Beneden deze geele streek vertoond zig de buik tot de agter-vin toe schoon Hemels-blaeuw, met een deel van een groot Purper hart op die grond tusschen beide de middel-vinnen ingeplaatst.

Het oog is rood, en breed, de appel, en de buiten-omtrek, zwart, hoedanigen vleksken zig in deze Visch tusschen 't oog en de neus ook, even eens als ook in de Camoero-Visch, vertoond.

Het lyf bestaat in zeven overlangze banden, van welke de bovenste Orangie is; dog daar na ziet men een Hemels-blaeuwe, dan een lichte Zee-groene, dan een geele, daarna een Purper-graeuwe, dan een witte, en onder een Hemels-blaeuwe, zynde alle de zelve door fyne zwarte streepen onderscheiden.

De vin tegen 't lyf is, gelyk ook die 'er onder, Zee-groen, met zwarte graaten bezet, en rood tegen 't lyf aan.

De boven-vin is mede als een lange vlag, die van boven af, eerst citroen-geel, daar na Hemelsblaeuw, dan Orangie, dan rood, en onder Zee-groen, en met zwarte fyne streepen onderscheiden is.

De onderste agter-vin is tegen 't lyf citroen-geel, dan licht-Zee-groen, dan Orangie en wat breed, en de buiten-zoom, gelyk ook tusschen-beiden, is zwart en fyn.

De staart is Hemels-blaeuw en wit, met zwarte graaten, en zoo van zyde-zoomen, dog agter met een breeden rooden zoom, als ook met een smalle zwarte en roode fraanje aan 't einde bezet, hoedanig van verwe ook de schey-zoom van den staart is.

N°. 364. Vertoond ons een heerlyke *Commer-Aal*.

Deze is vier voeten lang en negen duimen dik, zynde als een kloeke Paling, die Hemels-blaeuw van bek, met witte stippels beneden, en met een rooden zoom boven, die 'er meer over de kop loopen, geteekend is.

Het oog is Hemels-blaeuw met witte stippen rondom 'er op, rood van appel, met een witte stip in 't midden, en met een zwarten buiten-kring. Beneden op de kop ziet men een breede zeer donker-groene streek tusschen den rooden zoom; en de schey-zoom van de kop is Zee-groen buiten, en Hemels-blaeuw met witte stippen na de binnen-kant, tegen malkandren aan staande. De vin tegen 't lyf is uit donker-groene en flets-groene banden bestaande, mede tegen 't lyf Hemelsblaeuw, met witte stippen 'er op, tusschen twee roode zoomen.

Verder is de kop en 't geheel lyf van dezen Aal Goud-geel van grond-verwe, hebbende op de kop kleene donker-bruine roode en witte korte vlammetjens met roode bollekens, die van binnen wit zyn, 'er tusschen beiden; dog op 't lyf ziet men als groote dikke donker-bruine vyf-hoeken, met nog kleener zulke van binnen 'er in, met een witte stip van binnen, en die binnen vyf-hoek staat op een Goud-geele grond met een fynen rooden zoom, die zig over 't gansch lyf tot byna aan 't einde vertoond, hoedanige roode bollekens, met witte stippen van binnen, ook over 't geheel lyf gezaeid zyn; dog aan 't einde van de staart ziet men geen vyf-hoeken, en alleen zes bollekens by een vervolgens, de drie laatste, en de andre in een drie-hoek staande.

Ruim over de helft van 't lyf vertoond zig aan weerzyden, na beneden, tot het einde scherp uit, een groene zoom een vinger breed, met geele dwars-streepkens, en met een rooden buiten-zoom. Het is een zeer schoone, vette, en lekkere Visch.

N°. 365.

N°. 365 Doet ons hier *den Koning van de Cacatoeba-Visschen*, zien.

Deze is een grooten voet lang, geel van bek en hier en daar op de kop, die bruin en duister-Zee-groen van verw, en vol roode streeken is, met witte stippels, gelyk 'er ook op den rooden boven-zoom in de bek zyn, geteekend.

Men ziet ook in 't midden een Orangie, boven een Hemels-blaeuwe boven-wit-gezoomde, en een roode wit-gestipte onder-schey-zoom, tot scheiding van de kop en 't lyf dienende.

Het oog is geel, bruin van appel met een witte stip, en met een donker-Purpere buiten-zoom vol witte stippen. Op de kop ziet men ook eenige Hemels-blaeuwe, en een roode bol met witte vlekken, die men ook hier en daar op 't lyf, de boven-vin, en de staart, ziet.

De kop is boven en onder vry donker-groen, en boven de neus met geele roode en witte vlekken geteekend. Ook is de rug langs henen zeer donker, met een fyne overlangze Purpre streep van 't voorste van den kop af tot den staart toe.

Even zoo ziet men ook wat lager een Orangie streep, en 'er boven, met een donkere en witte bol op 't einde byna, langs dezelve Orangie stippen, en beneden 'er tegen aan die met nog een roode en dan met nog zoo een overlangze gevlamde witte streep onderscheiden, waar na op 't lyf overlangs van de kop af tot aan de staart veel roode halve kringen, met twee witte stippels voor de eersten, en ook maar eene voor veele, en tusschen twee roode zoomen volgen, terwyl de onderste een witte 'er tegen heeft, tegen welke aan men in 't midden vier a vyf roode witte en Orangie kleene vlekken ziet; waar na zich, gelyk ook langs de buik beneden, weder een overlangze roode streep en zoom opdoet.

De boven-vin is Purper, vol zwarte fyne schuinze graaten, hier en daar met een Hemels-blaeuw en wit bolleken bezaeid, hoedanigen wit-gestipte doorn voor aan is. Des zelfs boven-zoom is Hemels-blaeuw met witte stippen; en midden 'er over loopt een geele wit-gestipte slangs-wyze gegolfde streep.

De vin tegen 't lyf is donker-Zee-groen, blaeuw en rood tegen 't lyf, met witte onder-zoomen bezet. Ook vertoond zig pas buiten die vin een Purpre streek met witte stippen, en dan een Orangie met roode zoomen 'er tegen aan. De vin onder 't lyf is Zee-groen met roode zoomen.

De achter-beneden-vin is donker Zee-groen, met een rooden en witten gebandeerden buiten-zoom, en in 't midden een roode en een Hemels-blaeuwe streep overlangs tegen een, met witte stippen 'er op.

De schey-band van de staart is fyn zwart met witte stippen 'er boven langs; en in 't midden daar tegen een kleen Purper wit gestipt vlekje, hoedanige twee grootere pas 'er boven aan weerzyden staan. De grond van de staart, die vol en fraey breed is, is donker Zee-groen, met geele overlangze streepen in 't middel-perk, na boven toe met drie, en dat na beneden toe met twee witte stippels in ieder, en in ieder van de andre perken 'er een geteekend.

De buiten-zoom is rood met witte stippen, en aan weerzyden zyn mede roode buiten-zoomen met Hemels-blaeuwe van binnen 'er tegen aan geplaatst.

Het is een schoone smakelyke Visch.

N°. 366. Doet ons den *Ikan Batoc Jang Asing*, dat is, *den vreemden Klip-Visch* zien. Deze heeft een donker-Zee-groenen Vogels-bek, met een roode wit-gestipte lyst boven, en zoo een geele onder. Ikan Batoe Jang Asing.

Het oog is donker-Zee-groen, met een rooden gestipten boven-zoom, met hoedanigen donkren Zee-groenen en rooden wit-gestipten zoom de kop van het lyf afgescheiden is.

De kop en 't lyf zyn loodverwig. Op 't lyf vertoonen zich veel kleene ovaaltjes, die overlangs, dan een geel, en dan een rood, en zoo vervolgens, met witte stippen rondom, in 't verband staan, en daar van zich eerst een rey van zeven ovaaltjes boven, dan een van vyf, en dan een van drie 'er onder vertoond.

Alle de vinnen, en de staart, zyn Purper-verwig. De bovenste is gedoornd, die tegen 't lyf is Zee-groen, en wit gestipt tegen 't lyf; en die 'er onder heeft rondom witte stippen.

De agterste onder-vin heeft op de vier doorns in 't midden witte stippen. De staart is twee-kluftig, en vol zwarte graaten.

N°. 367. Vertoond ons den *Ikan Toetombo Tandoc Koening*, dat is, *de Doos-kens-Visch met geele Hoorns.* Ikan Toetombo. Tandoc Koening.

Deze is van fatzoen even eens, als die N°. 344. beschreven is, maar hy is geel en rood onder aan van hoorns; en, die agter by de staart komen, zyn na den buiten-kant rood-gezoomd met witte stippen.

De zoom langs den rug is ook rood met zulke stippen. Ontrent de staart zyn de wit-gestipte banden met Hemels-blaeuw gemengd; maar meest rood.

De bek voor aan is ook Hemels-blaeuw, en de vinnen tegen 't lyf en agter op den rug zyn uitnemend heerlyk van Zee-groene en witte banden tegen een, vertoonende beiden een Palet, die wat krom

 gebo-

gebogen is, en die tegen 't lyf geel (met een blaeuw en wit bolleken 'er op) rood met witte ſtippen 'er tegen, Hemelsblaeuw, breed, drie-hoekig, en geel met witte ſtippen 'er boven, en dan nog een roode band van bollen met zwarte lyſten geciert is.

De boven-agter-vin tegen 't lyf beſtaat uit een roode, geele, en Hemelsblaeuwe band, ieder met witte ſtippen 'er boven, en dan nog uit een roode van bollen te zamen geſteld.

De ſtaarts ſchey-band is byna even eens; dog de roode blokjens komen hier beneden, en de geele boven, dat in die andere regt verkeerd is, te ſtaan.

De ſtaart is ook wel driemaal zoo lang, en zoo breed, heerlyk licht-Zee-groen, met donker-Zee-groene overlangze, en dan nog vier bruine dwarsſtreepen van den rug na de andre zyde toeloopende, op welke twee buitenſte ieder drie, en op de twee binnenſte, de bovenſte zes, en op de onderſte vyf geele bollekens ſtaan, hoedanige drie Hemelsblaeuwe zig tuſſchen de twee middelſte dwars-ſtreepen, en een 'er pas buiten de onderſte-middel-ſtreep vertoonen, behalven dat men 'er agter aan, aan weerzyden van de ſtaart, in 't eerſte perk, twee boven malkandren, en in ieder ander perk 'er een ſtaan ziet.

De buiten-zoom van de ſtaart is ſchoon Hemelsblaeuw, fraey breed, met witte ſtippen, en aan weerzyden met een Purpren zoom bezet. Ook ziet men midden in nog als een breede licht-Zee-groene dwars-band met Orangie wit-geſtipte bollekens, tuſſchen ieder band van de overlangze ſtreepen een geplaatſt, en deze licht-Zee-groene band vertoond zich weer tuſſchen twee roode zoomen met witte ſtippen, die een duim-breed van malkandren ſtaan.

Tuſſchen de ſchey-band van de ſtaart, en deze licht-Zee-groene band ziet men nog vier witte en bruine ſchuinze dwarsbanden zonder iets 'er op.

Ikan Sowanggi Merah. N°. 368. Vertoond ons den *Ikan Sowanggi Merah*, dat is, *den rooden Toover-Viſch*. Deze is Hemels-blaeuw, en wit geſtippeld van bek, donker-rood van kop en lyf, Zee-groen van oog, met een geele ſtreek met witte ſtippels 'er boven; hebbende op de kop hier en daar een donkre Zee-groene ſtreek, hoedanige zoom met witte ſtippen ook langs den buik tot aan de agter-vin loopt.

De gedoornde boven-vin beſtaat uit drie Hemels-blaeuwe banden met witte ſtippen, en met drie roode en geele tegen een 'er tuſſchen beiden. De agter-vin is geel, met doorns, en met drie witte ſtippen op ieder derde perk van voren af geteekend; dog al de perken van deze en de vorige boven-vin zyn opſtaande, en langer dan breeder.

De boven-zoom der agter-vin is Zee-groen.

De vin tegen 't lyf, en die 'er onder, is geel; dog die tegen 't lyf met rood 'er tegen aan, en rondom daar met een kring van witte ſtippels omzet.

Op 't rood lyf ziet men, van de middel-vin tot beneden toe, een Zee-groene donkre ſtreep met vyf drie-hoeken met witte ſtippels onder aan daar op verdeeld.

De agter-beneden-vin is geel en rood van doornen, met vier witte ſtippen in ieder derde perk geſchikt.

De ſchey-zoom van de ſtaart is Hemelsblaeuw met witte ſtippen, de ſtaart zelf is geel met vyf roode fyne ſtreepen, met vier groote witte ſtippen, tuſſchen ieder perk een, en met een Hemelsblaeuwen wit-geſtipten ſluit-zoom, met een fynen rooden gedoornden daar tegen aan geplaatſt.

Men eet dezen Viſch niet.

N°. 369. Doet ons den *Morea Goenong Jang Eloc*, dat is, *den ſchoone Berg-Aal*, zien. Deze is kleen, Hemelsblaeuw van bek, met twee roode bollen 'er op, boven geel en rood van kop, rood, wit, en geel van vinnen, ſchoon donker-Zee-groen van lyf, met twee Purpre en witte overlangze vlammen over 't zelve, en langs den Aal aan weerzyden een fyne zwarte, en een Orangie breeder zoom 'er nog tegen aan geſchikt. Ook 't geheel lyf over witte bollen met licht-roode ſtippels van binnen bezaeid, en men ziet ook hier en daar aan weerzyden op 't lyf roode dwars-bandekens.

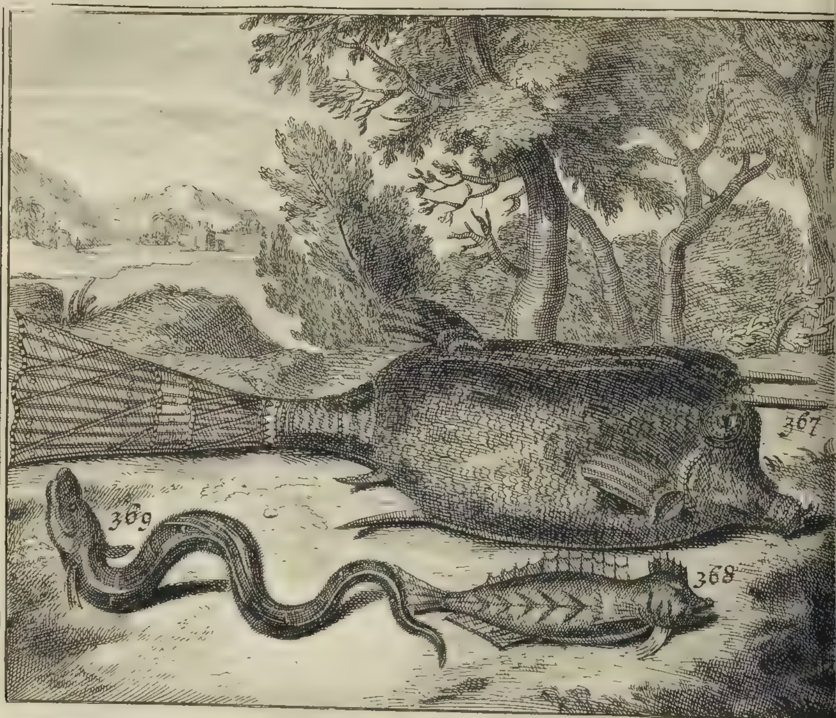
Het is een zeer goede Aal om te eeten; en hy is zeer fraey van teekening.

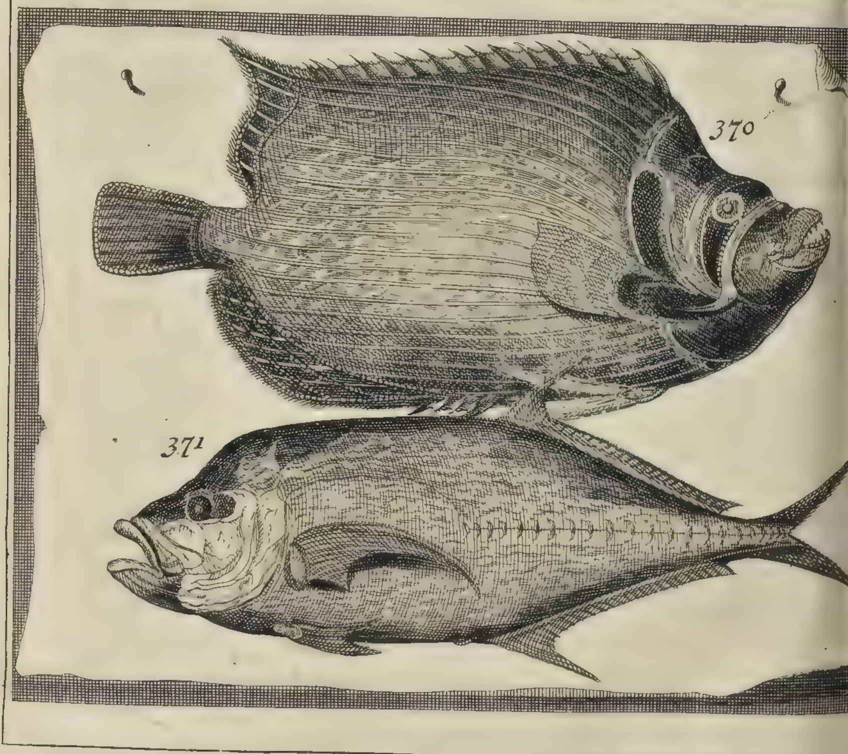
N°. 370. Geeft ons den *Japanſchen Keizer*, een Viſch zoo ſchoon, en zoo lekker, dat geen Keizer een beter wenſchen kan, om ze te eeten, of te beſchouwen.

Het is een van de grootſte zoort van Gallioen-Viſſchen, die men, om hunne groote, ook wel Tafel-borden noemd, zynde als een kleene Tarbot van gedaante.

De kop is ongemeen groot; van verw als 't lyf donker blaeuw en zwart gemengeld (dog in 't midden wat lichter) met fyne aan een geſchakelde Orangie teekeningen. Ook loopen 'er over de kop verſcheide breede Hemels-blaeuwe banden boven een, met roode wit-geſtipte lyſten boven, en Orangie zoomen 'er onder tegen aan, en ook wel met een enkelde roode wit-geſtipte, en nog zoo een roode gedoornde met ſtippels, ontrent de middel-vin 'er tuſſchen beiden, zynde de binnen-grond tuſſchen die

He-

367
369
368

370
371

Hemels-blaeuwe banden ſchoon helder zwart.

De bek is geel van grond, met witte ſtippen op een Zee-groenen boven-zoom rondom, zynde de bek als die van een Papegaey, en vol roode tanden, ook agter aan als met een rood oog met een witten appel, en een buiten-kring van witte ſtippels, en daar tegen aan een Zee-groene grond met witte ſtippels bezet.

Het oog is groot, donker-Zee-groen, met een geelen appel, met een witte en roode ſtip, en met nog een fyne zwarte kring om dien appel; dog buiten om 't Zee-groen oog vertoond zig eerſt een fyne zwarte, en daar na een breede licht-Orangie kring met roode en witte ſtippen in 't midden die 'er rondom gaan.

De ſchey-kring van de kop en 't lyf beſtaat uit een lyſt van Zee-groene halve bollen met een buiten-zoom van witte ſtippen langs ieder geſchikt.

Over 't lyf loopen Orangie-geele overlangze ſtreepen tot aan de ſtaart toe, en tot over de agter-vinnen, ieder een vinger-breed van een ſtaande.

De vin tegen 't lyf is groot, ſchoon Zee-groen, en in 't midden met drie fyne zwarte dwars-banden vol witte ſtippen geteekend. De vin 'er onder is Orangie-geel, zwart, rood, en na de buiten-kanten Zee-groen.

De boven-vin is ſmal, dog lang, citroen-geel, met Zee-groene breede doorns, die zwarte zoomen hebben, dog tegen den zwarten buiten-zoom nog een witten, hoedanig ook de doorns beneden aan die citroen-geele vin zyn. Men ziet ook onder tegen de buik daar wat geel met een half-ronde roode kring.

De boven-vin na agteren is geel, zwart van graaten, en rood van boven-zoom. De verdere agter-vin tegen 't lyf boven is Purper-agtig, tuſſchen twee Hemels-blaeuwe zoomen met witte ſtippen, welke zoomen ontrent een duim-breed van een ſtaan, zynde verder door de banden van 't lyf, die 'er over henen loopen, als getraliet of gebandeerd; en zoo is de beneden agter-vin ook Purper-verwig met geele banden van 't lyf, en vier Hemels-blaeuwe wit-geſtipte overlangze banden, die agter zamen-loopen, en ſluiten 'er over henen, behalven dat beide die agter-vinnen ook citroen-geele en zwarte ſtraan-je hebben.

De ſchey-kring van de ſtaart is ſchoon-Zee-groen aan weerzyden met een lyſt van witte ſtippen.

De ſtaart, die vry groot en breed is, vertoond zig Orangie-geel van grond vol fyne roode aan een geſchakelde teekening, die tuſſchen zeven ſchoone breede roode overlangze banden komt, en rondom de ſtaart loopt een ſchoone Hemels-blaeuwe wit geſtipte zoom.

NEGENDE HOOFDSTUK.

IKan Babara. Ikan Pampus Jang Balajar. Ikan Gadja. Ikan Batoe Jang Aſing Daan Merah. Ikan Sulthan. Ikan Batoe Jang Maha-Aſing. Ikan Papoewa. Ikan Ongoe Bagoes. *De fraeije* Krabbe. Ikan Batoe Tereloc. Ikan Sowari. Ikan Batoe Jang Ongoe, Boelau Bahroe Ekor-nja. Ikan Toerombo Bertandoc Di Moeloet-nja. Ikan Bagoenong. Ikan Bibir Gantong. Ikan Terbaris Ikan Sawoe. *Het* Krabbetje *met bollen*. Ikan Batoe Jang Babonga. Ikan Porot Bangkac. Ikan Hitam Manis. *De* Zee-Snip. *De* Eenhoorn. *De* Dreg-Dolfyn. Ikan Bermoeſei. Ikan Sowanggi Jang Biroe. Ikan Batoe Babintang. Ikan Cacatoeha Ternate. Ikan Gigit Gadja. Ikan Berombac. Ikan Singa. *De Purpre* Kroon-Viſch. Ikan Batitik. Ikan Biroe Langit Mata-nja. Ikan Saraza Jang Bariska. Ikan Girgadji Jang Biroe. Ikan Poetra Jang Adjaib. Ikan Mata Sambilan. Ikan Kipas Koening. Ikan Batoe Badoeri. Ikan Moeloet Pingit. *Het Ruitig* Klip-Viſchje. *De* Peerl-Oog. *Een zeldzame* Garneel. *De geele* Attalas-Viſch. *Een zeldzame* Sardyn, *als* Haring. *De* Viſch *met veel* Oogen. *De* Kroon Viſch. Ikan Amâs. *De zeldzame* Krabbe. Ikan Paman. *De geele* Ooſt-Indiſch-Vaarder. *De groote* Opblazer. *De groene* Snip. *De groote* Zee-Draak. *De* Koning *der* Kreeften. *De vliegende* Slange-Viſch. *De* Chineeſche Prieſter. *De* Koninklyke Zee-Paling. Ikan Onta. Ikan Molukko. *De* Berg-Bot. *De* Ikan Tsjakalang Alifoero. Ikan Palating. Ikan Parei Ceram. *De* Bandaſche Elft. *De* Wonder-Aal. *De* Chineeſche Ebbeling.

N°. 371. VErtoond ons den *Ikan Barbara*, dat is, *den Barbarà-Viſch*, bevorens onder de gemeene Viſſchen by ons reeds al beſchreven, maar

maar deze verſchild van de zelve in verwe zeer veel, om dat hy ſchoon-Zee-groen en blaeuw gemengeld van verwen, zoo op 't lyf als aan de vinnen, en Purper van buiten-zoomen aan de boven en onder-vinnen, ook ſchoon Zee-groen van oog, citroen-geel en wit van appel, en Purper en zwart van buiten-zoomen is. De vin tegen 't lyf is ook dicht 'er tegen citroen-geel, rondom met witte ſtippen, en verder Purper en zwart van banden 'er over. De ſtaart is ook Zee-groen met een Purpren agter-zoom.

Ikan Pampus Pampus Jang Balajar.

N°. 372. Doet ons den *Ikan Pampus Jang Balajar*, dat is, *den Zeylenden Pampus-Viſch* zien. Deze is Goud-geel van kop, en lyf, met twee breede blaeuwe dwarsbanden met Purper-roode lyſten, van welke de voorſte Purpre lyſt zeer hoog oploopt, makende met de boven-vin als een Zeyl boven uit met een Purpren zoom buiten om een Zee-groene breede band van die boven-vin, die tot boven toe krom om Purper en Zee-groen, wel ter lengte van twee vingeren, na agteren toe gebogen zynde, op en omloopt. En verder is die vin Purper en citroen-geel, en zwart van graaten; dog citroen-geel van doorns, zynde ook zoo van boven-zoom. De agter-boven-vin, die wat rond oploopt, is Zee-groen, met een Purpren zoom, en zoo is ook die agter-vin beneden, en de ſtaart, hebbende de vin ook een Purper-rooden buiten-zoom, hoedanig de ſtaart rondom gezoomd is.

Het oog is licht-Zee-groen, licht rood van appel met een citroen-geele kring om den appel, en een buiten-kring van witte ſtippen op het groen van 't oog, met een Zee-groene en roode ſpitze ſtreek, die van 't oog na den bek loopen, regen een.

De vin tegen 't lyf, en die 'er onder, (die in 't midden een roode ſtreep, en zoo een buiten-zoom heeft) is ook Zee-groen, met een witten buiten-zoom, zynde Purper tegen 't lyf aan, en met een witten band bezet.

De vin tuſſchen de voor en agter-beneden-vin is licht-rood (hoedanig ook de breede zoom langs den rug, en de ſcheyband by de ſtaart is) met citroen-geele doorns met zwarte zoomen geſloten.

Het is een zeer lekkere, vette, en vaſte Viſch.

Ikan Gadja.

N°. 373. Doet ons den *Ikan Gadja*, dat is, *den Olifants-Viſch*, zoo genaamd na zyne boven voor uitſteekende dubble ſnuit, zien. Deze is rondagtig, geel van grond, en Purper van onder-zoom, en boven door een fynen zwarten gedekt. Onder aan zyn bek is hy wat Purper, Zee-groen, en met witte ſtippen bezet. Het oog is Zee-groen, wit van appel, en Purper van buiten-kring, loopende tuſſchen 't oog en den bek nogeen Purpre ſtreek.

Het geheel lyf is Goud-geel, waar op zig de Zee-groene middel-vin, met die 'er onder, vertoond, hebbende tegen 't lyf een rooden band met witte ſtippen.

Over 't lyf ziet men, pas voor by de middel-vin, een zwarte ſtreep, en tuſſchen beide de zelve overlangs tot de agter-vin toe, zeven roode kleene ovaaltjens met witte ſtippen rondom, ieder een pink-breed van een ſtaande.

De boven-vin is boven rood, onder Zee-groen, zwart van doorns, met een witte ſtip in 't midden, en verder loopt de Zee-groene vin, met een Purpre zoom agter om, tot beneden ter helft van den buik, daar drie Hemels-blaeuwe doorns zyn, voort.

Dit Viſchje komt zeer weinig voor, en valt zeer droog en ſlecht.

N°. 374. Doet ons den *Ikan Batoe Jang Aſing Daan Merah*, dat is, *den vreemden rooden Klip-Viſch* zien. Dit is een kleen Viſchje, met een Zee-groene witgeſtipte baard, zynde ſpits en Purper van bek, Zee-groen van kop, rood van oog, zwart en geel van appel, en zwart van buiten-kring met witte ſtippen; hebbende een Zee-groene wamme met roode doornkens. I Bat Jan Afi Da Me

Het lyf is Appelbloezem. Alle de vinnen, en de ſtaart, zyn geel, en zwart van graaten. Boven heeft hy drie vinnen als Bezaanen. Op 't lyf ziet men beneden de middel-vin agt, en 'er pas boven, agter de kop, een wit bolleken, alle een zwarten kring hebbende.

Het is een goet eetbaar Viſchje.

N°. 375. Vertoond ons den *Ikan Sulthân*, dat is, *den Keyzers-Viſch*. Deze is dik, en geel en wit van bek. De kop is wit-agtig, geel, en zwart met roode tandekens onder aan de kop, die boven aan licht-bruin, gelyk ook 't groote deel van 't lyf is. I Sul

Het oog is Zee-groen, rood van appel, en zwart van buiten-kring. Van 't oog loopt nog een diergelyke kring na de ſtaart, die weer tegen 't oog eindigd, om, en boven den bek loopt de kop wat op.

De rug is citroen-geel, vry breed, en dan 't lyf beneden bruin, 't geen by den buik merkelyk lichter van verw is.

De vin tegen 't lyf is Zee-groen, en tegen 't zelve aan citroen-geel en Purper; zynde de vin 'er onder ook Zee-groen.

Op 't lyf agter aan ziet men van de ſtaart af wat hooger op, als recht over de middel-vin, een geele breede overlangze band met een rooden boven- en een zwarten beneden-zoom, en vier witte bollen 'er op, met zwarte kringen op die geelen band geteekend.

De boven-vin is donker-Zee-groen met Purpre doorns, hoedanig eene men ook boven de beneden-agter-vin ziet.

De boven-agter-vin is Purper, gelyk ook de beneden agter-vin; dog de bovenste heeft een Zee-groenen en de onderste een zwarten buiten-zoom. De scheykring van de staart is Zee-groen, en de staart zelf Citroen-geel, met roode en zwarte fyne streepen bezet. Het is een zeer goede smakelyke Visch.

No. 376. Doet ons den *Ikan Batoe Jang Maha-Asing*, dat is, *den zeer vreemden Klip-Visch* zien.

Het is een kleen lekker Vischje, hebbende als een Ossen-kop, diens muyl Purper-rood, gelyk zyn lyf boven donker-bruin, en beneden witagtig is. De kop loopt voor geweldig op.

De boven-vin heeft ook een zeer lange Purpre boven uitstekende doorn, met een Zee-groene boven-lyst. Verder is die vin, nevens de andre, en de staart, geel, met zwarte graaten, en Purpre buiten-zoomen; dog de steert verdeeld zig in twee langwerpig ronde bladen.

Men ziet by de buik, pas boven de benedenste agter-vin, twee lange doorns, die donker-blaeuw van verw zyn, uitsteeken.

No. 377. Doet ons den *Ikan Papoewa Betina*, dat is, *het Wyfken van de Papoesche Visch*, die een wonderlyk fatzoen heeft, beschouwen.

De bek is kleen, Citroen-geel, en voor er uit steekt als een ronde Zee-groene ong. Verder is de kop en 't lyf Apelbloezem, en wit gemengeld van verw.

Over den kop loopt van den bek af na e middel-vin een Zee-groene streep, en aar van daan weer een andre tot tegen 't og aan, digt by 't welk zig van die treep weer een andre, die ter zyden 't og oploopt, zien laat.

Het oog is Zee-groen, wit van stip, cht-rood en zwart van buiten-zoomen, ebbende aan weerzyden nog een Citroen-geele streek, die spits uitloopt, en ver die streek na den staart toe, loopt ie eene Zee-groene streep henen.

De vin tegen 't lyf is geel, met zwarte raaten, Zee-groen, en rood tegen 't lyf.

De boven-vin is Citroen-geel, lang en 'urper van doorns, hoedanig ook de elve beneden zyn. De boven-agter-vin oopt wat op, bestaande uit Citroen-geele n Purpre banden, die met zwarte lysten esloten zyn.

De onder-vin bestaat uit donker-Zeeroene, en ook licht-Zee-groene banen, hebbende Purpre zoomen met warte lysten.

De staart is van 't lyf gescheiden door en schoone breede Zee-groene band, die tusschen Purpre zoomen, en zwarte lysten staat, gescheiden. Verder is de staart geel, rood, en zwart van graaten.

Het lyf van deze Visch loopt ontrent de zes doorns, die aan de buik staan, met een scherpe hoek uit, makende te zamen met den kop en staart een driehoek uit.

Deze Visch is goed van smaak; dog zy valt wat droog.

No. 378. Vertoond ons den *Ikan Ongoe Bagoes*, dat is, *den moyen Purpren Visch*. Ikan Ongoe Bagoes.

Deze is wel een groote span lang, en zeer lekker van smaak.

Zyn bek (die zich vol roode tanden vertoond is groot, van binnen Zee-groen, met een rooden wit-gestipten boven-zoom, beneden rood, Citroen-geel, en Purper, hoedanige verwen zig veel, en met breede streeken op den kop vertoonen; zynde de roode alle wit gestipt; hoedanig een Hemels-blaeuwe gestipte ook van 't oog na boven toe loopt.

Het lyf is voor aan geel, en na agteren met een Purpere zeer breede dwars-band met nog een Paarsche band 'er tegen aan, en dan aan weerzyden van die Purpre band met een Hemels-blaeuwen witgestipten dwars-zoom, waar van de voorste tot tegen de doorns van de boven-vin loopt, bezet.

De boven-vin is licht-Purper, met zwarte lange doorns, en met een Zeegroenen buiten-zoom, en pas 'er buiten ziet men twee Purpre doorns, van welke de eene beneden blaeuw, en met witte stippen langs een witten binnen-zoom tegen de zwarten buiten-zoom geteekend is.

De vinnen, en de staart, zyn geel, uitgenomen die onder de middel-vin, die Zee-groen is, komen.

De vin tegen 't lyf is dicht 'er tegen aan Purper met een band van witte stippen.

De agter-vin boven en onder heeft een rooden dwars-zoom met witte stippen 'er over, en de onderste vin heeft een Purpren, dog de bovenste een smallen zwarten zoom.

De staart is door twee roode kringen, vol witte stippen, met zwarte buitenlysten van 't lyf gescheiden, en heeft agter twee Purpre kringen aan weerzyden, en in 't midden een Zee-groenen kring, te zamen maar eenen kring tot een sluitzoom uitmakende. Over 't lyf loopt ook een fyne zwarte na boven-gebogen overlangze streep van den kop af tot den staart toe, hoedanig ook deze Visch, onder en boven gezoomd is.

No. 379. Doet ons *de fraeje Krabbe* zien. Zy is kleen; dog goed van smaak, en fraey van verwen. De fraeje Krabbe.

Het lyf is Orangie, met roode streepkens. De zes overlangze banden over 't lyf

lyf zyn Hemels-blaeuw, met witte ſtippen onderſcheiden.

De pooten zyn Purper-verwig, de knuitten Zee-groen; de pooten der knypers geel en rood, en de knypers zelf mede zoo, dog met Hemelsblaeuwe witgeſtippelde boven-zoomen; dog 't deel na de onderkant is met Zee-groene zoomen bezet.

Ikan Batoe Tereloc.

N°. 380. Geeft ons den *Ikan Batoe Tereloc*, dat is, *den zeer fraejen Klip-Viſch* te zien.

Dit gelykt wel een kleen Dolfyntje, zynde in 't geheel van kop en lyf appelbloezem, van oog, en verdre teekening, met een riſt bladen op 't lyf, die wat Zee-groen, en wat donker-agtig zyn, vercierd.

De vin onder 't lyf voor is Zee-groen; de agterſte vinnen, en de twee-kluftige ſtaart, zyn donker-Zee-groen; maar tusſchen beide vertoond zig nog een kleene gevlamde vin van Zee-groen en rood. De doorns boven op den rug zyn kort, en Hemels-blaeuw.

Het is een lekker aangenaam Viſchje.

Ikan Sowari.

No. 381. Zien wy den *Ikan Sowari*, of *Cazuaris-Viſch*. Hy is als een ſpan-Baars van lengte, Zee-groen van kop en lyf met fyne zwarte ruiten, hier en daar met een rood en wit bolleken 'er in geteekend.

De bek is rood, en geel en zwart van zoomen 'er om, met een geele en roode gebandeerde wamme, die met witte ſtippen aan de bovenſte der zwarte zoomen voorzien is.

Boven by den neus ziet men ook een rood bolleken, en pas 'er ter zyden, tusſchen 't oog en 't zelve, nog een geele ſtreek met witte ſtippen, gaande van den ingebogen neus tot aan den bek.

Het oog is rood, de appel geel met een zwarten kring, en de buiten-kring, uit witte ſtippen beſtaande, met nog een roode en geele wit geſtipte ſtreek na het einde van den ſtaart toe van 't oog afloopende.

De ſchey-band van den kop is Citroen-geel, hoedanig ook de rood-gedoornde boven-vin, die vol lange doornen is, en zig tot den ſtaart toe uitſtrekt.

Alle de verdre vinnen zyn geel met zwarte graaten, hebbende de beneden-agter-vin een Purpren buiten-zoom.

De ſtaart heeft mede zoo een buiten- en een ſchey-zoom; dog tegen de laatſte is nog een binnen-zoom van witte ſtippen geplaatſt.

Het is een byzonder goede en ſmakelyke Viſch.

Ikan Batoe Jang Ongoe, Boelan Bahroe Ekor-nja.

N°. 382. Geeft ons den *Ikan Batoe Jang Ongoe Boelan Bahroe Ekor-nja*, dat is, *den Purpren Klip-Viſch, welkers ſtaart als een nieuwe Maan vertoond*, te zien.

Hy is rood van bek en Zee-groen van zoomen 'er om, met witte ſtippen daar op. De kop is appelbloezem met verſcheide geele ſtreepen over malkandren loopende.

Het oog is donker-Zee-groen, rood en wit van appel, zwart van buiten-kring, hebbende eenige witte ſtippen langs de binnen-kant na agteren toe. Boven aan tegen den kop ziet men twee Zee-groene kleene vlekken met Orangie buiten-zoomen.

Het lyf is ſchoon Purper, hebbende voor aan twee breede lichte Zee-groene dwars-banden, zynde verder vol zwarte ruiten over 't lyf tot aan den ſtaart toe geteekend.

De vin tegen 't lyf is als een rood vlaggetje met een Citroen-geelen zoom aan drie kanten, en rondom daar ook met witte ſtippen bezet, beneden na de zyde van den kop wat Hemelsblaeuw zynde. De vin 'er beneden, is geel en zwart van graaten.

De boven-voor-vin is geel met roode doorns, en met een zwarten buiten-zoom. De agter-boven-vin is als een geele Bezaan met zwarte graaten; dog met een groote roode doorn voor aan, hebbende een rooden, en zwarten buiten-zoom, en een Zee-groenen beneden, en even zoo is ook de benedenſte agter-vin; dog pas boven den Zee-groenen zoom, langs 't lyf, ziet men nog een zoom van witte ſtippen.

De ſtaart is met een zwarten ſchey-band met witte ſtippen van 't lyf afgezonderd, zynde verder rood met zwarte graaten, en agter aan een leggende Hemels-blaeuwe zwart-gezoomde nieuwe Maan, met witte wolken 'er op, vertoonende; dog op den ſchey-zoom, tusſchen die nieuwe Maan, en het roode van den ſtaart, is nog een zoom van witte ſtippels.

Het Viſchje is dik van kop, en bol van lyf, hebbende als een Papegaeys-bek. Ook is 't zeer goed van ſmaak.

No 383. Vertoond ons den *Ikan Toetombo Bertandoc Di Moeloet-nja*, dat is, *de Dooskens-Viſch met Hoorens in zyn bek*, hoedanige twee Hemels-blaeuwe van malkandren afſtaande zig in de zelve, die kleen, rood, geel, en wit geſtipt is, vertoonen.

Hy is wat ingebogen, en kort gedrongen van kop, dik en by na rond van lyf (dat Zee-groen en bruin gemengeld is) en Zee-groen van oog, dat een rooden en witten appel en een zwarten buiten-kring heeft; dog aan weerzyden van 't zelve vertoond zig een geele ſtreek, met een rooden wit-geſtipten zoom na den kop, en met zoo een zwarten zoom na den ſtaart toe geteekend.

Ontrent het oog vertoond zig ook een ver-

375
372
376
374
373

381
379
382
378
380

386
388
383
384
385
387

393
391
392
390
389

verkeerde roode nieuwe Maan, en pas 'er beneden de middel-vin, die donker-Zee-groen met een rooden buiten-zoom, zynde tegen 't lyf Orangie, zwart gezoomd, met een rooden wit-geſtipten band. De vinnen 'er onder zyn ook zoo Zee-groen.

De boven-voor-vin is kleen, Zee-groen, en met twee roode lange doorns bezet. De agter-vin is groot, wyd, en rond na den ſtaart toe uit loopende, rood van zoomen, geel van grond, en zwart van graaten, hoedanig ook de beneden-vin agter is. Langs 't lyf loopt boven en onder een breede zoom.

De ſchey-band van den ſtaart is rood, en een donker-Zee-groene 'er tegen aan, waar na zig een deel van den ſtaart als een zwarte band met een roode lyſt, en dan verder donker-Zee-groen vertoond, hebbende een rooden ingebogen ſluit-zoom, halve Maans-wyze, en ter zyden fyne zwarte zoomen. Dit Viſchje werd niet gegeten.

N°. 384. Doet ons den *Ikan Bagvenong*, dat is, *den Berg-Viſch*, zoo na een Zee-groenen berg, die hy vertoond, genaamd zynde, zien. Hy is met zulk een lof-werk van bladen, aan zwarte ranken, en met eenige Hemels-blaeuwe doornen, die hy op zyn rug heeft bezet, zynde dit bergje al vry ſteyl oploopende.

De Viſch zelf is kleen en Lood-verwig van grond op zyn kop en lyf.

Op den kop ziet men voor aan, boven ontrent het oog, twee kringen van witte ſtippen tegen malkandren, en de eene zoo tegen 't oog aanſtaande.

Hy is dik van neus, die zwart gezoomd, gelyk ook de bek van buiten is.

Het oog is rood, de appel zwart en wit, en de buiten-kring zwart met witte ſtippen 'er op. Beneden 't oog vertoond zich als een deel van een geel en zwart rad met eenige vellingen, die tegen 't oog aankomen, op welk geel van dit rad zig witte ſtippen vertoonen.

De bek is van binnen rood, met een geelen omtrek, hoedanigen ſtreep met witte ſtippen, en eenig rood 'er by, men ontrent de wamme verneemd.

Tegen 't middel-lyf ziet men twee geele vinnen met zwarte graaten, hoedanig ook de agter-vin beneden, en de ſtaart, hebbende beide een Purperen buiten-zoom, en de ſtaart ook zoo een ſchey-zoom tuſſchen 't lyf, geteekend zyn; dog iets boven de agter-vin ziet men nog een zeldzaam Hemels-blaeuw, Citroen-geel, en rood vinneken, hebbende binnen in langs 't rood en geel eenen zoom van witte ſtippen, en deze vin vertoond als de gedaante van een vrugt met een rood blad 'er aan.

Op 't Lood-verwig lyf vertoonen zig zeventien korte witte verkeerd-ſtaande doorns, met 't ſpits na beneden, en boven als met een zoom van ſtippels, die eenigzins in reyen ſtaan; dog na de ſtaart-kant in getal verminderen, onderſcheiden.

Langs den rug loopt ook een Zee-groene, dog voor aan een ſmalle Citroen-geele zoom. De buik is dik, en puylt beneden wat uit.

Het is een goed Viſchje, en ſmakelyk om te eeten.

N°. 385. Doet ons den *Ikan Bibir Gantong*, dat is, *de Hang-Lip*, een Viſch, die na zyn hangende dubble geele en Hemels-blaeuwe lip zoo genaamd is, zien. Ikan Bibir Gantong.

Deze is verder boven Purper-rood, en beneden Hemelsblaeuw van bek, dog agter in geel.

Zyn oog is ook Hemelsblaeuw, de appel rood en wit met een zwarten kring, en de buiten-kring ook zwart met nog een binnen-kring van roode ſtippen 'er by.

Pas onder 't oog, en wat 'er buiten, na voren toe, ziet men een geele rood geſtipte en krom-gebogene ſtreek, die tot onder den bek henen loopt.

Het lyf, en de kop, is Lood-verwig; dog boven wat donkerder.

De vin tegen 't lyf, gelyk ook die 'er onder, is Zee-groen, en tegen 't lyf met een rooden band geteekend.

Boven langs den rug, van den bek af, loopt een breede geele ſtreek met een ſmallen rooden zoom, waar op men voor aan, by den neus, vier Hemels-blaeuwe en witte doorns ziet, hoedanigen lange zig onder tegen den breeden Citroen-geelen zoom van den buik ook vertoond.

De agter-vinnen zyn geel, met zwarte graaten. De bovenſte heeft voor aan een grooten Hemels-blaeuwen doorn, een breeden Zee-groenen buiten-zoom, en in de plaats van een onder-zoom roode ſchrapkens.

De onder-vin heeft een Purper-rooden buiten-zoom, en een fynen zwarten langs de buik. De ſchey-band van den ſtaart is Hemelsblaeuw met witte ſtippen.

Verder komt tegen die Hemels-blaeuwe ſchey-band nog een roode, en daar tegen nog een van roode ſchrapjens.

De twee-kluftige ſtaart zelf is Citroen-geel (als de agter-vinnen) met een Zee-groenen buiten-zoom, en een rooden van binnen 'er nog tegen; dog ter zyden met fyne zwarte zoomen bezet.

Het is mede een goed ſmakelyk Viſchje.

N°. 386. Doet ons den *Ikan Terbaris*, dat is, *den Geſtreepten Viſch*, zien. Deze is als een gemeene Baars, zeer aangenaam van ſmaak, en byzonder vaſt van Viſch. Ikan Terbaris.

De kop en 't lyf zyn boven bruin, dog beneden Zee-groen. Op den kop vertoonen zig eenige geele ſtreeken; als

mede een Hemels-blaeuwe in 't midden, met een roode 'er tegen aan, en alle deze ſtreeken hebben ook witte ſtippen, zommige na den buiten, andere na den binnen-kant.

Tuſſchen de middel-vin, en de wamme (die rood, wit gebandeerd, en geel en zwart na den binnen-kant gezoomd is) ziet men nog een geele ſtreek, met een rooden binnen-zoom met witte ſtippen 'er op geteekend.

By het oog (dat Hemelsblaeuw, wit van appel, en rood van buiten-kring met witte ſtippen is, en dat nog een zwarten fynen buiten-zoom heeft) vertoond zig na den ſnuit-kant een Hemelsblaeuwe bol, en van de andre kant van 't oog loopen drie Zee-groene breede overlangze ſtreepen, met twee bruine 'er tuſſchen in, waar van de benedenſte wat lichter van verw is.

De middel-vin is geel, en Hemelsblaeuw, met witte ſchrapkens tegen 't lyf; dog die 'er onder is, vertoont zig Zee groen.

De boven-vin is voor ſchoon-Zeegroen, vol Purper-roode doornen, die langs den rug een witte ſtip op ieder hebben; dog de doorn boven de agterſte beneden-vin is Hemels-blaeuw. De agter bovenſte-vin, en ook de benedenſte agter-vin, zyn geel met Purper-roode buiten-zoomen.

De ſtaart is door een Hemels-blaeuwen band met witte ſtippen geſcheiden, zynde de zelve geel van grond, zwart van graaten, Purper-rood van zoom agter, en ter zyden zwart, en fyn van zoomen.

Op den ſtaart vertoonen zig elf bollekens, digt by den ſtaart twee rood, en een Hemels-blaeuw met witte ſtippen, dwars naaſt malkandren, en daar boven vier, eerſt een blaeuw, een rood, een blaeuw, en dan weer een rood, in zoo een dwars-rey, en daar boven nog zoo een rey van vier, beginnende met een rood, en eindigende met een blaeuw bolleken.

Ikan Sawoe. N°. 387. Doet ons den *Ikan Sawoe*, dat is, *de Anker-Viſch*, hebbende in zyn bek een groot Purper-Anker, of wel zoo een dregge met Zee-groene buiten-zoomen, beſchouwen.

Het is een kleen Viſchje, hebbende by den bek twee geele vooruitſtekende tanden met Zee-groene buiten-zoomen, waar van de onderſte verder doorgaat, om den kop van 't lyf te ſcheiden, zynde daar ook met witte ſtippen bezet.

De kop, en 't ganſch lyf, is Citroengeel. Het oog Zee-groen, zwart en wit van appel, en ook zwart van buitenkring.

Al de vinnen zyn Purper, gelyk ook de ſtaart; dog die tegen 't lyf heeft een Zee-groenen band met ſtippen, en de twee boven-vinnen hebben zwarte doorns, waar van ieder eerſte een zwarten en een Zee-groenen zoom tegen een heeft. De ſtaart heeft ook een Zee-groenen geſtipten ſchey-zoom tuſſchen twee zwarte lyſten, in 't midden nog een fynen ook wit geſtipten zwarten dwars-zoom, een Zee-groenen ſluit-zoom, en aan weerzyden zwarte zoomen.

Het lyf, dat geel is, heeft twee fyne zwarte overlangze ſtreepen, waar door 't zelve in drie deelen verdeeld, en verder door blaeuwe dwars-banden in ieder deel als afgeperkt werd, in ieder van welke perken een Purper bolleken met een witte ſtip in 't midden is.

Het is een ſlegt Viſchje om te eeten, alzoo 't wat droog valt.

N°. 388. Vertoond ons *het Krabbetje met bollen.* Dit is kleen, werdende niet gegeten, om dat men het voor vergiftig houd.

Het lyf is geel-agtig, van binnen met een langwerpig overlangs ſmal ovaal, dat Zee-groen is, met een wit ſlangetje dat 'er over heenen loopt, en 't geen rondom een Hemels-blaeuwen wit-geſtipten zoom heeft, bezet. Aan weerzyden van die zoom heeft men vier Purpere bollekens met witte ſtippen in 't midden, aan welke agt bollekens men dit Krabbetje kend. Boven, tuſſchen de roode wit geſtipte oogen uit, komt een Zee-groen grafnaaldje met witte ſtippen, en zwarte zoomen.

De pooten zyn Purper-verwig, vol witte ſtippen, en op de knuiſten met een Hemels-blaeuwe geteekend. De einden der pooten zyn ook zoo van verw; dog die pooten, waar aan de twee roode aan weerzyden wit-geſtipte knypers zyn, doen een ſchoone vertooning van een geele, roode, Zee-groene en roode, geele, Zee-groene en roode bol, die gelyk als bands-gewyze tegen een ſtaan, en ieder een witte ſtip in 't midden hebben. Daar na volgd 'er een roode wit geſtipte geele ſchey-bogt van 't voorſte en middelſte deel van die poot, en dan komt 'er een lang-werpig-rond met zwarte zoomen, zynde voor aan het dikſte, met een geele ſtreep, en weer drie witte ſtippen 'er op, in 't midden, tegen welke aan zich de knypers vertoonen, geplaatſt.

N°. 389. Doet ons den *Ikan Batoe Jang Baboenga*, dat is, *den gebloemden Klip-Viſch* zien. Een kleen Viſchje, dat rood, en geel van bek, wat ingebogen van neus is, en een weinig daar na weer wat oploopt, hebbende een zeer donker-Zeegroen oog, met een witte ſtip in 't midden een zwarten buiten-kring, en witte ſtippen daar op, hoedanige vier Zee-groene kleene

kleene vlekken met witte ftippen men ook op 't lyf ziet, twee aan ieder zyde van een zwarte fyne ftreep, die over 't lyf tot aan den ftaart loopt, gefchikt zynde.

De kop, en 't lyf, is fchoon Purperverwig; dog by 't oog ziet men 'er pas beneden agter tegen 't hoofd een vlek, die wat lichter is.

Alle de vinnen, en de ftaart, zyn geel; dog die tegen 't lyf heeft een band van witte ftippen tegen 't zelve. Die tegen 't lyf en de onder-vinnen, gelyk ook de ftaart, zyn zwart van graaten.

De boven-vin is vol zwarte doorns, die boven aan weerzyden omgekruld zyn, en buiten den Zee-groene buiten-zoom komen. Ook is die vin Citroen-geel. Langs den rug, en buik, loopt een Zee-groene zoom.

De ftaart vertoond als een kleen wapentje, zynde onder in een bloed-roode kleene vlek, daar na een geele grond met zwarte graaten, dan in 't midden een fyne zwarte zoom met witte ftippen, en verder is hy Zee-groen, vertoonende als een breede halve Maan; rondom met een zwarten zoom bezet. Het is een lekker Vifchje.

N°. 390. Zien wy den *Ikan Porot Bankac*, dat is, *den Dikbuik*. Een lekkere en vette Vifch. Deze heeft een kleene Purperen Hemels-blaeuwen en geelen bek, die, even als de kop van een Olifant, boven oploopt, tuffchen den bek en die hoogte boven wat ingebogen zynde.

Op den kop, die, gelyk het geheel lyf, Purper-verwig en dik is, vertoond zig, pas beneden het oog, een Hemels-blaeuwe vlam, en zoo een bolleken 'er nevens, beide met wat wit gemengeld zynde.

Het oog is geel, de appel rood, met een witte ftip, en de buiten-kring Hemelsblaeuw. De fchey-zoom van den kop is Citroen-geel, en pas daar onder ziet men een Zee-groene breede, dog fmal uitloopende-ftreek, drie hoeks-gewyze, hebbende een Citroen-geelen buiten- en een zwarten binnen-zoom.

Midden over het Purper lyf loopt een overlangze breede witte ftreep, met een fyne zwarte na den rug toe 'er tegen aan, in 't midden van welke witte ftreep men een overdwarfch Hemel-blaeuw wit en rood vlammeken met een geelen bol en een breeden rooden buiten-zoom, gelyk men daar naaft, al lager na den ftaart, op die zelve ftreep nog zoo een vlammeken, en nog zoo een bolleken, dog met zoo een binnen-zoom, verneemd. Hy is dik van buik, en meeft rond van lyf.

De vin tegen 't lyf is donker-Zeegroen met zwarte graaten, en met een Citroen-geelen band tegen 't lyf aan bezet. Pas 'er boven ziet men twee halve Hemels-blaeuwe kringen met witte ftippen boven malkanderen zoo, dat zy in 't midden tegen een komen, ftaan.

De boven-vin, die zeer groot en rond zig, van den kop af tot den ftaart toe, vertoond, is fchoon Zee-groen met fyne zwarte graaten, en met een roode buiten- en een Citroen-geele binnen-zoom, tegen welke laatfte nog als een binnen-zoom van roode ftreepkens komt. De beneden-vin, boven welke zig een Hemelsblaeuwe rand vertoond, is even eens van verw, en van zoomen, als de bovenvin, dog kleener, zonder roode ftreepkens beneden, en rood van graaten.

De fchey-band van den ftaart is blaeuw met witte ftippen, en de ftaart zelf geel, met roode ftreepen, een roode agterzoom, en met zwarte zyde-zoomen.

N°. 391. Doet ons den *Ikan Hitam Manis*, dat is, *de Bruine-Vifch* zien. Hy is kleen van bek, die Citroen-geel van binnen, en Zee-groen van zoom is, hoedanig zig ook de kop onder, met een roode ftreep 'er tuffchen beiden, vertoond. Ikan Hitam Manis.

Het oog is Zee-groen, beneden met een Citroen-geelen kring, en met een rooden appel, die een witte ftippel heeft. Beneden 't oog vertoond zig op den bruine kop, een verkeerde halve Maan, die Citroen-geel van grond, en waar op nog zoo een roode is. De fchey-zoom van den kop, die pas boven de neus wat ingebogen is, en dan fchuins oploopt, is Citroen-geel.

De kop, en 't lyf van deze Vifch zyn donker-bruin, met fyne Orangie aan een gefchakelde trekken, als een marmering, die 'er overheenen gebragt is.

Midden over 't lyf, van den kop af tot den ftaart toe, loopt een breede witte ftreep; en onder tegen den buik aan ziet men wat Zee-groen.

De boven-vin, en de andre vinnen al te zamen, gelyk ook de ftaart zyn geel; dog de boven-vin heeft zwarte graaten, en een rooden buiten-zoom na den kop toe.

De vin tegen 't lyf is 'er tegen aan Zee-groen, met een rooden wit geftipten band. De vin pas 'er onder is rood en wit tegen 't lyf, en de agterfte vin heeft een Hemels-blaeuwen buiten-zoom, met een zoom van witte ftippen, en dan nog een rooden daar tegen; dog dit maar vlak na de buiten zyde, zynde op de zyde alleen Hemels-blaeuw van zoom.

De fchey-kring van den ftaart is breed en Zee-groen, tegen welke nog een band van witte ftippen, en dan nog een fyne roode, aan komt.

De ftaart is geel met zwarte zyde-zoomen, en een rooden zoom agter. Het is een zeer goede aangename Vifch.

De Zee-Snip.

N°. 392. Geeft ons *de Zee-Snip* te zien. Een Visch, die diergelyken scherpen lange bek heeft, die Hemelsblaeuw van buiten, rood van binnen, en vol zulke tanden is.

Het lyf is bruin, en met een fyne Orangie teekening, even eens als de vorige Visch, gecierd. Het oog is geel, rondom met witte en roode streeken, en dicht 'er by een roode en witte fyne halve Maan geplaatst.

De boven-vin is breed, wat donkergraeuwer, vol fyne zwarte graaten, en vol roode bollen, met witte stippen in 't midden, zynde hier en daar tusschen die graaten, daar de vin smal is, een, en daar zy breed is twee, drie en vier bollekens ingezaaid, hebbende deze vin boven een fynen zwarten en graeuwen, en beneden een fynen Citroen-geelen zoom.

De vin tegen 't lyf, en de staart, zyn Citroen-geel, met zwarte graaten, en rood tegen 't lyf. De beneden-vinnen zyn Purper-agtig en wit; en boven de voorste vin vertoonen zig twee strooken, ieder een groote vinger lang, en een stroo breed, bestaande uit twee streepen tegen malkanderen, van welke de buitenste Hemelsblaeuw, en de binnenste rood is.

De schey-band van den staart is rood, en een witte daar agter. Ook ziet men een weynig 'er boven zoo een rooden en witten band daar tegen aangekeerd staan.

De twee-kluftige staart is geel, met zwarte graaten en zoomen bezet.

Het is een zeer lekker Vischje.

De Eenhoorn.

N°. 393. Vertoond ons den *Eenhoorn*, zoo na een Orangien stompen boven vooruitstekenden hoorn, voor aan met vier roode en witte banden tusschen zwarten zoomen bezet, genaamd.

De Visch heeft een kleenen bek, die Orangie van binnen, en zwart, wit, en rood van zoomen is.

Het oog is rood, en Orangie van kring, met nog een witten Hemelsblaeuwen, en nog een rooden 'er om, zynde zwart van appel met een witte stip.

De schey-band van den kop is Orangie, boven met witte stippen aan de eene kant, en aan de andre met een witten, en een rooden zoom; dog beneden is zoo een witte en roode binnen-zoom met roode schrapjens op 't Orangie.

Ook ziet men in 't midden van den kop een roode en geele vlam tegen malkandren, die een lid van een vinger lang is, zich vertoonen.

De kop, en 't lyf, zyn donker-schoon-Zee-groen. De vin tegen 't lyf, en 'er onder, is Citroen-geel, met zwarte graaten, en Hemelsblaeuw, wit, rood en zwart gebandeerd tegen 't lyf. Op 't lyf onder ziet men twee korte roode dwars-streepen, en een witte 'er boven op, en tusschen beiden 'er in een rood ruitken, met witte boven-zoomen bezet.

De boven-vin is Orangie, breed uitstaande, met lange roode doorns, met een Hemels-blaeuwen buiten-zoom, en een breede Orangie onder langs den geheelen rug.

De onder-vin agter is ook Orangie met fyne roode doorns, en zwarte zoomen.

De staart heeft een Hemels-blaeuwen schey-band met witte stippen, waar na een kleen Orangie streekje, en dan een roode verkeerde breeder band, met roode schrapjens 'er boven, daar tegen aan komt.

De staart is aan de kanten rondagtig, Citroen-geel, zwart van zoomen ter zyden; dog rood van agter-zoom, die half Maans-wyze ingebogen is.

Het is een goede vette Visch.

N°. 394. Vertoond ons *de Dreg-Dolfyn*. Een Visch, die als een zwarte wit-overlangs gestipte dreg voor aan tegen zyn bek, en welke aan weder-zyden twee kromme haaken heeft. De D[...] Dolf[...]

De Visch is rood van bek, Hemelsblaeuw van oogen, met een kring van witte stippen daarom, en dan nog een zwarte en een roode kring daar weer buiten om, hebbende een Zee-groenen appel met een zwarten kring. De kop is geel-agtig.

Het geheel lyf is ook zoo van verw; dog als in drie deelen overlangs verdeeld, en dan is ieder deel met zwarte gebogen banden als afgeperkt, voor aan dicht by de oogen, op den rug, is een kleene vin; een veel grooter tegen 't lyf boven, en op 't lyf ontrent den staart 'er nog een, dog kleener. Beneden zyn twee vinnen, zynde alle de zelve Purper-verwig met zwarten graaten, hoedanig ook de staart is, die een Hemels-blaeuwen en witgestipten schey-zoom, hoedanig ook de agter-zoom is, heeft. Het is een zeer goede Visch, die zeer blank en vast van Visch, en ontrent een goede voet lank is.

N°. 395 Doet ons den *Ikan Bermoesey*, dat is, *den Visch met den Knevel-Baard* zien. Ik[...] Berm[...] sey.

Hy is kleen; dog egter goed van smaak, Zee-groen van bek, en oogen, die een witte stip hebben. De kop heeft een rooden wit-gestipten schey-kring. Verder is de zelve, en 't lyf, Loodverwig.

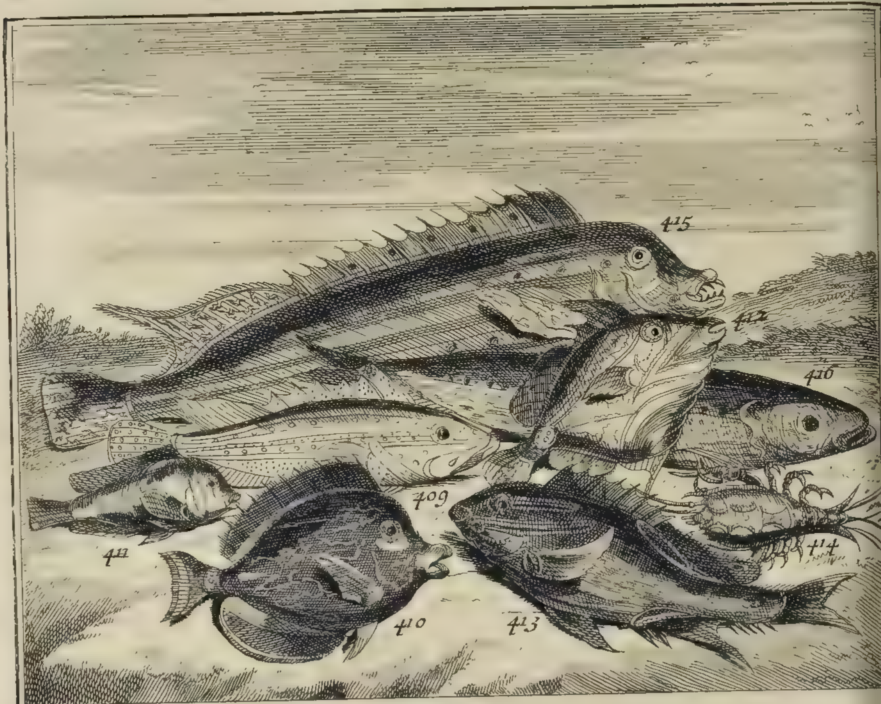
De kop is byna, als die van een Zee-Hond, met twee lange geele Knevel-Baardekens voorzien.

Het lyf is bezaeid met Orangie-geele bollekens, en met vier Zee-groene grooter bollen met witte stippen rondom van binnen, en voor aan met zoo een Zee-groen verkeerd

keerd

399
396
394
397
398
395

403
402
404
400
401

415
412
416
409
411
410
413
414

407
408
405
406

keerd half Maanken, hebbende alle een zwarten buiten-kring, bezet.

Al de vinnen zyn Citroen-geel, en die tegen 't lyf heeft daar een Purpre band. Aan weer-zyden van den kop ziet men twee lange agter-uitgaande witte en Hemels-blaeuwe doornen met zulke bollekens 'er op; welke doorns wel smalle Olifants-tanden gelyken.

De staart, die door een Zee-groenen band met witte stippen 'er op, van 't lyf gescheiden is, vertoond zig Purper, zwart van graaten, en ook zoo van zoomen.

No. 396. Doet ons den *Ikan Sowanggi Jang Biroe*, dat is, *de blaeuwe Toover-Visch*, die om zyn kwade naam van den Inlander niet gegeten werd; hoewel hy anders goed van smaak is, beschouwen.

Hy is groot, en Citroen-geel van bek, met een Hemels-blaeuwen, Purpre en wit-gestipten zoom, een Zee-groenen 'er tegen, en een Purpren band 'er dwars overhenen. Ook ziet men aan weerzyden een Purpren doorn staan.

De oogen zyn Zee-groen, wit van appel, Citroen-geel van kring om 't oog, en dan nog een fynen zwarten buiten-kring 'er om. Tegen den zelve ziet men boven en onder roode wit-gestipte streepen.

Over 't lyf loopt een Hemels-blaeuwe streep met witte stippels.

De kop, en 't lyf, is Lood-verwig; dog 't laatste vol donker Zee-groene schubben met zwarte zoomen. Al de vinnen, en de staart, zyn Citroen-geel en zwart van graaten. Dog de vin tegen 't lyf is Hemels-blaeuw, en met een band van witte stippen, en dan met nog een zwarten, en een rooden band voorzien. Onder de benedenste vinnen ziet men aan weerzyden een doorn, die geel, Purper, en wit gebandeerd is. De staart werd door een rooden wit-gestipten band van 't lyf gescheiden.

No. 397. Geeft ons den *Ikan Batoe Babintang*, dat is, *de Gesterde Klip-Visch*, te zien.

De bek is Orangie van binnen, donker Zee-groen van buiten-zoom, het oog ook donker Zee-groen, en Orangie van appel, hoedanig van verwen ook de schey-band van den kop is, hebbende een binnen zoom eerst van witte stippen, daar na een Citroen-geelen, en dan nog een zwarten, waar tegen aan zig twee Zee-groene smalle bladen vertoonen.

De neus van den Visch is wat dik, eenigzins ingebogen, en dan wat oploopende, hebbende de rug en buik, waar aan men by de voor-vin wat Hemels-blaeuw, en tusschen beide de onder-vinnen wat Zee-groen ziet, fyne zwarte zoomen.

De kop, en 't lyf, is donker-rood, zynde het laatste vol donker-Zee-groene bollekens bezaeyd.

De boven-vin is breed, Goud-geel, met een breede roode buiten-zoom, en met fyne lange doorns bezet. Al de andre vinnen zyn ook geel, met zwarte graaten; dog die tegen 't lyf heeft een Zee-groenen witten gestipten band tegen 't lyf; hoedanig ook de schey-band van de staart, die ook zoo een agter-zoom, dog zwarte fyne zyde-zoomen heeft, is. Hy vertoond zig langwerpig rond, en heeft onder aan tusschen de zwarte graaten in eenige roode streepkens staan.

Het is een zeer goed en lekker Vischje.

No. 398. Doet ons den *Ikan Cacatoeha Ternate*, dat is, *de Ternataansche Cacatoeha-Visch*, zien. Ikan Cacatoeha Ternate.

Hy is ontrent een span lang, geel van bek, die zig als een Papegaey's bek vertoond, en rood en wit-gezoomd is.

De kop is boven wit, onder donker-Zee-groen, hoedanig ook 't gansch lyf, dat in 't midden bruin-gewolkt is; dog onder is de buik, en boven de middel-streek van den rug, bruin met witte aderkens 'er door henen gemarmerd.

De oogen zyn geel, de appel rood, de buiten-kring zwart, en pas 'er boven doen zich vier Zee-groene doorns op.

De schey-zoom van den kop is rood en wit gemarmerd, hoedanigen streek men ook van den bek af na den beneden-kop loopen ziet.

Al de vinnen zyn Citroen-geel, en Purper van buiten-zoom, hoedanig ook de middel-vin tegen 't lyf is, hebbende een witten en zwarten band.

De schey-zoom van den staart bestaat in drie banden, waar van de eerste Orangie, en smal, de tweede Purper, en wat breeder, en de derde rood, en wat smaller als de tweede, is, en deze alle hebben zwarte zoomen.

De staart is Zee-groen, met overlangze bruine Zee-groene banden, de agter-zoom is Purper en zwart van zoomen, ook zyn beide de zyde-zoomen zwart.

Het is een zeer goede Visch, die zig zeer wel eeten laat, byna van smaak als een Harder zynde.

No. 339. Geeft ons den *Ikan Gigit Gadja*, dat is, *den Visch met Olifants-tanden*, te zien. Dit Vischje is lekker, bol en rond van lyf, Purper-verwig over den geheelen kop en 't lyf; dog van 't einde der boven-vin by de staart, rondom tot aan de onder-vin aan den buik, loopt een breede Hemels-blaeuwe zoom. Ikan Gigit Gadja.

De bek, en kop, is als die van een Papegaey, vry wat dik en breed, het oog Hemels-blaeuw, wit van appel, en rood

rood en zwart van kringen. Van 't oog loopt na den bek toe een Hemels-blaeuwe geſtipte kring, hoedanigen ſchey-kring met roode ſchrapjens men binnen in den kop heeft.

Aan weerzyden gaat uit het lyf een lange Hemels-blaeuwe en zwarte doorn of tand, met een fyne witte ſtreep in 't midden, gelykende wel na dunne Olifants-tanden; dog zy zyn recht.

Op 't lyf ziet men zeven Zee-groene vlekken van verſcheide gedaanten, en de twee onderſte vertoonen zich gevlamd.

De boven-vin is Citroen-geel met donker-blaeuwe doorns. De vin tegen 't lyf, en die 'er onder, is geel en zwart van graaten, dog Hemelsblaeuw tegen 't lyf.

Boven ziet men in 't midden een ſmalle hooge vin op zig zelven, die rood is, met een Hemels-blaeuwe ſtreep in 't midden, en met een Zee-groenen buiten-zoom. Daar na volgd de agter-vin, die Purper en geel, met zwarte zyde-zoomen, hoedanig ook de agterſte onder-vin is; dog tuſſchen de beide onder-vinnen ziet men van den Hemels-blaeuwen zoom langs den buik, een Hemels-blaeuwe ſtreep met een rooden binnen- en een zwarten buiten-zoom afhangen.

De ſtaart is van gedaante als een Hart, geel van grond, met roode zwarte ſtreepen 'er op, en Purper-rood van buiten-zoom.

Ikan Berombac. N°. 400. Doet ons den *Ikan Berombac*, dat is, *den Gegolfden Viſch*, zien. Een heerlyke vette en groote Viſch, zynde wel anderhalve voet lang, welkers bek geel, onder en boven Purper, en als die van een Vogel is.

Een gedeelte van den kop, waar op 't oog ſtaat, is tuſſchen den geelen en roſſen; dog boven is de kop, gelyk ook 't boven-lyf, Zee-groenagtig met bruine breede golven, zynde 't beneden-lyf wit met zulke golven, en met een fyne zwarte ſtreep van 't boven-lyf afgezonderd.

Het oog is groot, Purper, Citroen-geel van appel met een roode ſtip en zwarten kring 'er om, en met een breeden zwarten buiten-kring om 't oog.

De ſchey-kring van den kop is Citroen-geel, hoedanigen ſtreek men nog hier en daar op den kop beneden ziet.

De vin tegen 't lyf is als een Palet, licht Zee-groen, met donkerder Zee-groene banden, en met een Purpren band tegen 't lyf aan.

De vin 'er onder is ook zoo van grond en banden, hoedanig ook de agter-vinnen zyn, hebbende beide zwarte zoomen; dog de bovenſte heeft ook Zee-groene en zwarte fraanje.

De ſtaart is van verw en banden even eens, als die vinnen; vertoonende zig als een leggende halve Maan; en de ſchey-band des zelfs is Purper.

De voor-vin boven is licht Zee-groen, en vol lange zwarte doorns; hoedanigen vin men ook in 't midden tegen den buik ziet, waar tegen zig pas 'er boven wat Purpers, dog kleener dan de bovenſte, en minder van doorns, vertoond.

N°. 401. Doet ons den *Ikan Singa*, dat is, een Viſch, by den Inlander *de Leeuw* genaamd, zien. Si[...]

Dit is een Viſch met een breeden bek, die wel in vier bogten tegen een beſtaat. De kop is geel en bruinagtig, hoedanige breede bruine en geel-agtige vlammen dwars over 't lichaam als banden loopen.

Het oog is Zee-groen, dat als een rad om zig heeft, 't geen bruin en rood van vellingen, en zwart van buiten-kring is, hoedanig een zwarte kring ook binnen in om het oog loopt.

Op den kop ziet men ook een licht-Zee-groene ſtreek boven van den bek na de ſcheiding des kops toe, die breed en bruin is, ſtekende die ſchey-zoom ter zyden na de kant van 't oog met twee dikke knoeſten uit.

De vin tegen 't lyf, en 'er onder, is geel en Zee-groen van overlangze banden, hebbende die eerſte een bruinen dwars-band in 't midden, en ook een bruine breede ſtreek, die tot halver wegen toe onder en ter zyden doorgaat, boven aan, die zoo ook aan de vin 'er onder is, met een Zee-groenen band tegen 't lyf, die in de onder-vin in 't midden even zoo als een dwars-band gezien werd.

De ſtaart is door een flaeuwen Zee-groenen ſchuinzen band van 't lyf geſcheiden. De zelve is als een Palet, met een zwarten zoom, vol witte en roode overlangze ſtreepen en zwarte ſtippels, als waren 't ook ſtreepen, 'er langs. De Viſch is midden in rond van lyf, zeer breed van kop, ſmal ontrent den ſtaart, en zeer goed van ſmaak.

N°. 402. Doet ons den *Purpren Kroon-Viſch* zien, zoo na zyn zwart-gedoornde licht-Purpre boven-vin, die zig byna als een kroon vertoond, genaamd. Pu[...] Kr[...] Vi[...]

De Viſch zelf is kleen van bek, beneden Citroen-geel, boven Zee-groen met witte ſtippels 'er boven tegen aan. Ontrent de wamme ziet men een Purpre ſtreek met een zwarten wit-geſtipten zoom, en beneden daar tegen aan den Hemels-blaeuwen ſchey-zoom van den kop, met roode en witte ſtreepkens van binnen, en boven aan, en onder zwarte buiten-zoomen; dog tegen den binnen-zoom nog een witten. Ook ziet men op den kop, pas boven de wamme, en den ſchey-zoom, nog twee Zee-groenagtige takskens.

Het geheel lyf, en de kop van deze Vifch, is bruin en geel gemengeld.

Zyn oog is licht-Zee-groen, donker-blaeuw van appel, die een witte ftip heeft, en zwart van buiten-zoom, die vol witte ftippen is.

Men ziet midden op 't lyf een ovaal-agtige Purpre ftreek met een Purper roode zoom, die zig tuffchen 't oog, en tuffchen een Zee-groenen drie-hoek, die tegen de ftaart komt, vertoond, op welken drie-hoek zig een rood bolleken met een witte ftip in 't midden, en die na de rug toe een rooden zoom met witte ftippen heeft, zien laat.

Van de fcheiding des kops af, tot de benedenfte agter-vin, ziet men ook een overlangze ftreep, een ftroo breed, en met roode kruiskens geteekend zynde, ftaan.

De vin tegen 't lyf is Zee-groen, met een roode wit-geftipte band agter aan, en met licht-Zee-groene, en donkerder overlangze banden tegen een, hoedanig van verw ook 't agterfte van den ftaart tuffchen een breeden Purpren zoom aan weerzyden is; dog tuffchen de Hemels-blaeuwe fchey-band van den ftaart, en de Zee-groene boven-grond van de zelve vertoond zig een geele grond met roode aderen.

De agter-vin boven en onder is geel, met een Purpren buiten-zoom.

De voor-vin onder is Zee-groen, en de volgende gedoornde mede; dog die heeft voor aan een Purpren doorn, en de andre zyn zwart en fyn. Langs de rug loopt een Hemelsblaeuwe breede zoom, en een fyne witte 'er boven tegen.

Het is een dik lyvig rond bol lekker Vifchje.

N°. 403. Geeft ons den *Ikan Bertitik*, dat is, *den geftippelden Vifch*, zynde in opzigt van 't fatzoen van zyn lyf even eens zoo drie-hoekig als de *Ikan Papoewa* N°. 377. befchreven, te befchouwen.

De bek is kleen en Purper, de kop en 't lyf wit-agtig-graeuw met zwarte fpikkels, en van den bek af loopt een ftreek van een vinger lang, en een ftroo-breed, komende pas onder de middel-vin. Deze ftreek, gelyk ook nog twee andre van daar na 't oog loopende, zyn te zamen Hemelsblaeuw, vol witte ftippen, met een rooden zoom 'er langs. Het oog is Zee-groen, den appel Purper, met een witte ftip, en de buiten-kring zwart en wit geftippeld.

De vin tegen 't lyf is wit en geel gebandeerd, Zee-groen tegen 't lyf, en met een rooden wit-gefpikkelden band, die een zwarten buiten-zoom heeft.

Van de vin tot den ftaart toe is een lichte Zee-groene band met roode fpikkels.

De boven-vin is Zee-groen beneden, en boven aan donker-blaeuw, hebbende een zeer langen uitftekende blaeuwen doorn, en nog twee andre, die wat korter zyn.

Beide de agter-vinnen zyn rondagtig, met Purpere en Citroen-geele banden, en zwarte zoomen.

De ftaart is door een blaeuwen band van 't lyf gefcheiden, zynde verder Loodverwig vol zulke bollekens met zwarte kringen, en daar na volgd een dwarsband van Purpre en Citroen-geele opftaande banden, tuffchen een zwarten onder en boven-zoom, aan welke laatfte men een Zee-groene en zwarte fraanje ziet.

Het is een redelyke goede Vifch van fmaak.

N°. 404. Zien wy den *Ikan Biroe Langit Mata-nja*, dat is, *de Vifch met het Hemels-blaeuw oog*, zoo, na een groot Hemels-blaeuw rood gezoomd ovaal op zyn lyf, genaamd. Ikan Biroe Langit Mata-nja

Een fchoone vette en lekkere Vifch, hebbende een kleene rood- en Orangie bek vol Zee-groene tanden, met een Zee-groene, roode, en blaeuwagtige ftreek pas buiten den agter-bek, dat even eens als een poortje van gedaante is.

De kop, en 't ganfche lyf, vertoond zig fchoon-Hemels-blaeuw van grond; dog op 't lyf, buiten 't oog en buiten 't bovenfte van de middel-vin, vertoond zig, tot digt by den ftaart, een groote ftreek, die fchoon zwart is, waar op dat Hemelsblaeuw ovaal, daar na hy zyn naam draagt, ftaat, en agter tegen den ftaart fchiet van den ftaart af in dit zwart een fpitze Zee-groene drie-hoek met een rood ovaaltje met witte aderkens 'er op, en met een rooden en witten buiten-zoom na den rug toe, die boven die groote zwarte grond henen Hemelsblaeuw is.

Langs die zwarte grond beneden loopt ook een witte ftreep, en de fchey-zoom van den kop is Zee-groen, met fyne zwarte fchrapkens 'er over henen geteekend.

De vin tegen 't lyf geel, met zwarte graaten, groen tegen 't lyf, en met een roode band aldaar. De vin 'er onder vertoond zig als twee ronde dikke doornen, die Zee-groen en Citroen-geel gebandeerd zyn.

De boven voor-vin is Zee-groen met twee roode doornen, de agter-vin is lang, geel, rondagtig, en met flaeuw-groene banden bezet. En zoo is ook de agterfte onder-vin, hebbende beide Purpere buiten-zoomen, en tegen den buik, pas boven de agter-vin, ziet men twee Zee-groene groote doorns met roode buiten- en zwarte binnen-zoomen.

De ftaart is geel, met flaeuwe Zee-groene banden, hebbende agter een fmalle

zwarte zoom met Zee-groene en zwarte fraanje, en tot scheiding by 't lyf een donker-Purpre band, en ter zyden breede licht-Purper-roode zyde-zoomen.

De kop en 't lyf van deze Visch, vertoond ons als een Bosch-Verken, dat kort van kop, en dik van lyf is.

Ikan Sarasa Jang Bariska. N°. 407. Geeft ons, den *Ikan Sarasa Jang Bariska*, dat is, *den gestreepten Sarasa-Visch* te zien. Een heerlyke Visch van verwen, en keurlyk van smaak. Hy heeft een groote snuit, die vol Purpre tanden, van binnen Zee-groen, rood, en agter aan van een Purpre band, die aan weerzyden een zoom van witte stippels heeft, voorzien is.

Agter tegen den bek vertoond zig nog een Zee-groene vlek, een nagel groot, met witte stippels. Verder is de kop Goud-geel, gelyk ook 't geheel lyf.

Het oog is Purper met een zwarten fynen, en dan een Zee-groenen breeden band, en daar om nog een fynen zwarten, zynde wit van appel, en ter zyden en onder 't oog ziet men nog een Purpere streek met witte stippen langs een der zwarte zoomen na de kant van den bek toe.

De schey-band van den kop is Purper, en de wamme ook zoo, aan de eene kant wit gestippeld, en aan de andre kant wit van grond, met roode bandjens. En pas 'er boven na de beneden zyde van den kop ziet men als twee Purpre tanden, de eene op 't geel van den kop, en de andre 'er buiten komende, wit en zwart van buiten-zoomen binnen in, en zwart van agter-zoom.

Over 't lyf gaan zeven zeer breede groote doorgaande dwars-banden, die zelf over de boven-vin henen loopen. Deze zyn uit een zwarte Hemelsblaeuwe roode witte en roode band tegen een, die zamen maar eenen breeden band uitmaken, en die op het Goud-geel lyf een schoone vertooning doen, bestaande.

Langs de rug loopt een breede Zee-groene zoom.

De vin boven is vooraan licht-Purper, kleen, met een grooten doorn, die Zee-groen en rood is, voorzien; de agter-vin is zeer lang tot aan den staart, en daar breeder uit en rond, zwart van grond, vol witte bollen, boven voor aan met zeven korte Purpre doorns, en agter aan, van daar hy ronder werd, met licht-Purpre en zwarte fraanje bezet.

De vin tegen 't lyf is Zee-groen, als een palet van gedaante, Hemelsblaeuw tegen 't lyf, met een rooden band, die aan weder zyden wit-gestippeld is. De vin 'er onder is ook Zee-groen, gelyk mede de naaste 'er aan; dog de twee doorns 'er by zyn Purper van buiten en Hemels-blaeuw na de buiten-zyde.

De agterste onder-vin is ook rond; bestaande uit zeven banden.

De eerste, die zeer kleen is, is Orangie, de tweede Purper, de derde schoon-Hemelsblaeuw, de vierde wit, de vyfde bloed-rood, de zesde Zee-groen, de zevende licht-geel, en dan daar buiten nog een licht-Purpre en zwarte fraanje.

De staart, die met een Hemelsblaeuwe tusschen twee roode banden van 't lyf gescheiden is, vertoond zig als een groote geele palet, vol fyne zwarte graaten bezet.

N°. 406. Doet ons den *Ikan Girgadji Jang Biroe*, dat is, *den blaeuwen Zaeger* zien. Hy werd zoo na de zaag, die hy op zyn rug heeft genaamd, dewelke een vinger lang, zwart, in 't midden Zee-groen, en rood van tanden is, die alle na agteren toe staan. I[kan] Gir[gadji] Jang Biro[e]

De Visch zelf is Citroen-geel, Zee-groen, en Purper van bek, met een fynen witten buiten-zoom, die ook buiten om een geele streek loopt, die agter tegen den bek staat, hoedanigen Citroen-geele drie-hoek men nog boven tegen de lange ingebogen Verkens-neus ziet, zynde met een Zee-groenen en nog met een fynen witten buiten-zoom omzet.

De kop is groot, gelykende zeer wel, gelyk ook 't lyf, na dat van een Verken.

Over de kop loopt van boven af, digt by de zaag, tot rondom een licht-Purpre groote vlek ontrent de middel-vin, slangswyze een Zee-groene en fyne witte streep tegen een.

Het oog is Zee-groen, met een halve Purpre kring na agteren, en met een groote Citroen-geele buiten-kring, hebbende in 't midden roode stippels, en om die geele kring nog een fyne zwarte; en daar buiten om nog als eenige witte straalen, ook is de appel van 't oog wit.

Het lyf is blaeuw, gelyk ook de kop. Op 't lyf is een groot veld na de beneden-kant, dat wit, en vol groote zwarte bollen is, die midden in wit en rood, en met een blaeuwen dwars-band in 't midden van dat wit veld gescheiden zyn. Op 't zelve staat ook de middel-vin, die Zee-groen, donker, en licht-Zee-groen tegen een van banden, rood tegen 't lyf, met een witte streep 'er midden over, en Citroen-geel van dwars-band is. De vin 'er onder is even eens, als de middel-vin van verw en banden. De boven-agter, en de onder-vin zyn Citroen-geel met Zee-groene buiten-zoómen vol fyne roode graaten. De doorn beneden is graeuwagtig, en Zee-groen van buiten-zoom, en daar is de buik ook wat Purper.

Op 't lyf ziet men na agteren toe een Purpre breede streek, zynde als een dwars-band, die aan weerzyden zes stompe uitgaande

423
421
420
419

418

gaande hoeken vertoond, waar na 't lyf ontrent den ſtaart weer wit, en met zeven bollen, als de vorige, bezet is.

De ſchey-band van den ſtaart is Purper, de ſtaart zelf lang, breed, en Citroen-geel, vol roode en zwarte graaten tegen een, en met een zwarten en witten bol by na in 't midden, en met nog een agter wat na boven toe voorzien.

Het is een ongemeene lekkere vaſte vette Viſch, die wel by na twee voet en een halve lang, en heerlyk van teekening is.

N°. 407. Vertoond ons den *Ikan Poetra Jang Adjaib*, dat is, *de Wonderlyke Vorſten-Viſch.* Hy is vry grooter als een Schel-Viſch, breed na evenmatigheid van dien, zeer blank, en heerlyk van teekening en mengeling van verwen, die tegen malkandren afſteken.

De bek heeft van binnen twee groote Purpre tanden, en de zelve is van binnen Zee-groen, Hemelsblaeuw, wit en Purper-rood tegen een.

De neus is ingebogen, en de kop loopt daar, als een Olifants-kop op, en de rug is wat hoog.

Over de kop, die, gelyk het lyf, graeuwagtig, vol roode ſpikkels is, loopen veel fyne roode ſtreeken.

Het oog is boven Citroen-geel met een rooden halven zoom, en beneden Zee-groen en half wit, met een graeuwe, zwarte, en witten appel.

Over 't lyf loopen, pas by de middel-vin, of wel vlak op de ſtaart aan, en dan zoo verder om laag, vier zwarte breede overlangze ſtreepen, een groote ſtroo breed, met witte ſtippels overlangs geteekend.

De middel-vin beſtaat uit Orangie en geele banden, hebbende zwarte buitenzoomen, die tegen 't lyf Hemelsblaeuw, wit, en Zee-groen van banden zyn. De vinnen 'er onder beſtaan mede uit zulke banden.

Langs den rug loopt een Citroen-geele breede zoom. De voor-vin boven is Zee-groen, vol roode en witte groote doorns, ook is de onderſte vin in 't midden Zee-groen met lange witte en roode doorns. De agtervinnen onder en boven zyn zeer groot en agter rond, zwart van grond en wit geſpikkeld, en buiten om met een breeden witten en rooden band tegen malkandren, en nog een Zee-groene en zwarte fraanje 'er buiten tegen.

Ook ſteekt de boven-vin boven nog buiten met een ovaalagtige ſtreek, die van binnen Zee-groen in 't midden Citroen-geel, en Purper van buiten is, agter uit.

De beneden-vin agter is even eens, als de bovenſte agter-vin, uitgenomen die ſtreek, die boven agter uitſteekt.

Het is een van de lekkerſte Viſſchen, die men eeten kan.

Ikan Mata Sambilan Djantan.

N°. 408. Doet ons den *Ikan Mata Sambilan Djantan*, dat is, *het Manneken van de Viſch met negen oogen* zien. Deze werd zoo na negen witte ovaalen, of ronde bollen, die met flets-groene en zwarte zoomen, met eenige zwarte aderkes van binnen bezet, en welke bollen in 't benedendeel van 't lyf geplaatſt zyn, genaamd.

Dit is een ſchoone lekkere en vry groote Viſch, zynde wel vier voeten lang, en zeer breed van lyf.

Hy is Purper van tanden; geel van bek van binnen, hebbende daar verder een breeden Zee-groenen, dan een Citroen-geelen, en dan weer zoo een Zee-groenen band agter malkanderen tegen een ſtaan.

De kop is verder, gelyk ook het boven-lyf, zwartagtig, dog hier en daar lichter, en vol zwarte bollekens met witte ſtippels bezet.

Op den kop vertoond zig, tegen de boven-zyde, een Citroen-geele rondagtige breede ſtreek met een Purperen buiten, en een fynen zwarten binnen-zoom.

Het oog is Citroen-geel, de appel zwart, en wit van ſtip, de kring om 't oog breed, en Zee-groen, en nog een breede zwarte kring 'er buiten omgaande.

Op 't beneden-lyf vertoonen zig, buiten die negen witte ovaalen of oogen, nog twee ſmalle zulke witte zwartgeaderde ſtreeken ontrent de twee voorſte ovaalen, en de eene tegen de middel-vin aan, die bleek-Zee-groen en witagtig van banden beneden, boven bloed-rood, tegen 't lyf donker-Zee-groen, en met een rooden band midden over dit Zee-groen geteekend is. De vin 'er onder is als een Citroen-geele arm met roode zoomen, en een groote klaeuw 'er aan, die rood, Zee-groen, en ſmal-wit, en zwart agter aan is.

Het lyf by den ſtaart is ſchoon appelbloezem, vol zulke bollen, als de vorige; dog de eene is als een groot ovaal na de rug-zyde toe; dog na den buik toe ziet men nog een Citroen-geele ſtreek, die in 't appelbloezem inſchiet.

De boven-voor-vin is donker-Zee-groen, en boven Citroen-geel, hebbende twee zeer groote zwarte en witte doorns.

De agter-vinnen zyn rondagtig, licht-Zee-groen, en wat donkerder 'er tegen gebandeerd (hoedanig ook de breede ſtaart van verw en band is) hebbende de boven- en de onder-vin Purper roode breede zoomen; dog onder den beneden-zoom van de bovenſte komt nog een Citroen-geele breede zoom.

De ſtaart is rondom met een fynen zwarten zoom bezet.

Ikan Kipas Koening. N°. 409. Doet ons den *Ikan Kipas Koening*, dat is, *de geele Waejer-Viſch* voorkomen.

Dit is een Viſch, als een groote Baars.

Van bek is hy Citroen-geel; van kop geel, vol roode en witte ſpikkels.

Zyn oog is breed, en geel, vol roode ſpikkels, zwart en wit van appel, met een witte ſtip, met een Citroen-geele halve kring boven de zelve, en met een zwarten fynen buiten-kring om 't oog.

Beneden op den kop vertoond zig nog een ſtreek, die rondagtig is.

De verw van 't lyf is flets-Zee-groen.

Over 't lyf, en langs de rug, loopen verſcheide overlangze ſtreepen.

Eerſt langs de rug eén bruine roodgeſpikkelde, met een geele 'er tegen aan. Daar na vertoond zig van 't lyf als een andre zeldzame band, met negen roode bruinagtige bollekens met roode ſtippen in 't midden, naaſt malkandren ſtaande.

Daar na loopt van 't oog af tot aan de ſtaart een geele, en daar tegen een bruine band met roode ſpikkels, daar na weer een geele band van 't lyf met zoo veel bollekens weer; en dan volgd 'er nog een geele band, die van den bek af tot aan den ſtaart loopt.

Men ziet ook nog vier van die bollekens beneden, en 'er een boven aan de kop ſtaan.

De middel-vin is kleen, zynde geel van verw, rood en zwart van graaten, en ook zwart van omtrek, en dezelve heeft tegen 't lyf van een roode en witte band, die tuſſchen zwarte zoomen geſloten is.

De vin 'er onder is ook van verw en graaten als de middel-vin, pas boven welke nog een ſchuinze dwars-ſtreek over de eerſte band henen komt, die flets-Zee-groen, en rood-geſpikkeld is, en een witte roode en geele buiten-zoom heeft.

De boven-voor-vin is graeuwagtig, vol doornen, die Purper zyn, en tuſſchen welke men veel roode ſtippels ziet.

De agter-vinnen zyn van eene verwe, bruin-geel met roode en witte vlekjens.

De doorn, die tegen de buik komt, is Zee-groen, en rood.

De ſchey-band by den ſtaart is donkerrood, de buiten-zoom van de zelve is appelbloezem. Hy is van gedaante als een ronde *Japanſche* Waejer, zynde vol roode ſpikkels, en donker-bruine bollekens, die tuſſchen zeven overlangze zwarte fyne ſtreepen in 't verband, in ieder perk vier, dog in 't middelſte vyf, met eenige roode ſtippels 'er tuſſchen, naaſt malkanderen ſtaan.

Het is een goede lekkere Viſch, om ze te eeten.

N°. 410. Doet ons den *Ikan Batoe Badoeri*, dat is, *den gedoornden Klip-Viſch* zien. Ikan Batoe Badoeri.

Deze heeft een kleenen bek, die Zee-groen, en citroen-geel is, en een grooten dikken kop, die van verw even eens als 't lyf, te weten donker-ros met een ſchoone Purpre watering geteekend is.

Het oog is Zee-groen, met een witten appel, en een breeden citroen-geelen kring, met roode ſpikkels rondom beneden op die gele grond; en pas beneden 't oog vertoond zig een kleene witte ſtreek; en daar ter zyden als een ſchey-ſtreek van de kop, welke ſtreek wit en rood fyn gebandeerd is.

De vin tegen 't lyf is bruin-agtig, met witte graaten, citroen-geel, met een Zee-groene band tegen 't lyf. De vin 'er onder is Orangieagtig.

Langs den rug loopt een breede Citroen-geele zoom.

De boven-vin is lang en ſterk gedoornd, hebbende groote zwarte, en beneden witte doorns, een roode onder, en een Zee-groene buiten-zoom. De onder-agter-vin, die rond loopt, en uit midden een Purper-witten ſchey-zoom heeft, is tegen 't lyf citroen-geel, en verder donker-bruinagtig met een Zee-groenen en Purpren buiten zoom.

Ontrent de ſtaart vertoond zig als een citroen-geel vlammeken op den donker-bruinen grond van 't lyf.

De ſtaart is ook door een ſmallen Zee-groenen, en een rooden band 'er tegen, en dan weer door een breeden Orangie-agtigen band, waar op drie witte bollekens over dwars naaſt een ſtaan, en die een rooden boven-zoom heeft, afgeſcheiden.

Verder is de zelve geel, vol zwarte graaten, en met Zee-groene ſpikkels, hebbende in 't midden een rooden ſmallen dwars-band, en verder boven nog een Zee-groenen, en daar tegen een ſmallen rooden band, die de gedaante van een halve Maan heeft.

Dit Viſchje is zeer dik van lyf, gelykende wel een Opblazer; dog is zeer lekker om te eeten.

N°. 411. Doet ons den *Ikan Moeloet Pingit*, dat is, *het Muſſchen-bekje* zien. Ikan Moeloet Pingit.

Een kleen Viſchje met een Zee-groen bekje, dog geenzins als een Muſſchen-bek, ſchoon het zoo genaamd is. De kop en 't lyf is donker-appelbloezem.

Het oog is Zee-groen, zwart van appel, en buiten-kring.

Tuſſchen den kop en 't lyf vertoond zig een breede blaeuwe en witte ſtreek, die tot aan den Citroen-geelen ſchey-zoom van den kop doorgaat.

De vin tegen 't lyf is Purper met zwarte graaten, (hoedanig ook de boven-

ven-vin is) hebbende een Zee-groenen band tegen 't lyf aan. De vin 'er onder is blaeuwagtig en wit, en de agter-vin is donker-blaeuwagtig.

Op 't lyf vertoond zig een zeer breede zwarte band met fyne witte zoomen.

De ſtaart is citroen-geel, vol zwarte graaten, en van zulke zoomen voorzien; dog by den ſchey-zoom van den ſtaart vertoonen zig als eenige Zee-groene ſtreepkens, even eens als of 'er een zoom boven was. Dit Viſchje is voor aan bol en dik; ook loopt de kop wat ſchuins en dik op. Het is zeer goed en lekker, tot Water-Viſch gebruikt zynde.

N°. 412. Geeft ons *het Ruitig-Klip-Viſchje*, zoodanig, om dat het als de gedaante van een ruit heeft, genaamd, te beſchouwen.

Den bek is citroen-geel en Zee-groen. Verder beſtaat de kop daar boven, en een deel van 't onderlyf uit verſcheide Purpre, citroen-geele, en Zee-groene breede banden.

Tegen den bek aan agter ziet men eerſt een kleene citroen-geele, dan een Purpre drie-hoek, met een dubble rey witte ſtippen, en zoo een groote citroen-geele drie-hoek 'er tegen aan, met een Hemels-blaeuwen zoom vol witte ſpikkels; hoedanige 'er zig nog twee op 't lyf, een boven, en een beneden, vertoonen. En verder heeft men boven en onder dan die breede banden van verſcheide verwen tegen een verdeeld ſtaan.

Het oog is Zee-groen, de appel zwart en wit, en de buiten-kring geel met witte ſtippen, en dan nog een zwarte 'er om.

De vin tegen 't lyf is Purper, en Zee-groen dicht aan 't lyf.

De boven-vin is Zee-groen, met drie roode doorns met witte ſtippen op de zelve, en dan met een citroen-geelen binnen-zoom.

De agter-vinnen loopen rond, zynde van verw licht-Zee-groen, vol roode graaten, met Zee-groene en witte ſtippels 'er tuſſchen in, in reyen, beneden met citroen-geele en roode, en met Zee-groene buiten-zoomen bezet.

Het verdre van 't lyf is boven ten deelen donker-Zee-groen, met een Hemels-blaeuwen witten geſtippelden ſchey-band, ten deelen graeuw met roode aderkens, met een Citroen-geelen ſchey-zoom, en beneden verder ook graeuw met roode fyne marmering van aderkens bezet.

Na beneden toe, by den ſtaart, vertoond zig een Zee-groen ovaal met drie witte ſpikkels van binnen, met een zwarten, en dan nog een rooden kring, waar op ook witte ſpikkels ſtaan, 'er om. Van dit ovaal loopt, over een appelbloezeme grond, een ſtreep van witte ſtippels tot tegen den ſchey-band van den ſtaart, en aan weerzyden van die ſtippel-ſtreep ſtaat nog een enkele witte grooter ſtippel.

De ſchey-band van den ſtaart is eerſt een dun bandje van witte ſtippels, en dan een Zee-groene band.

De ſtaart zelf, die byna een *Japanſche* Waejer gelykt, beſtaat uit drie banden aan weerzyden, waar van de twee buiten af citroen-geel van verwe zyn, en de middelſte is licht-rood, tuſſchen twee witte ſpikkel-zoomen in.

Dog in 't midden van den ſtaart, tuſſchen die zes banden, vertoond zig een Hemels-blaeuwen grond, met een rey witte ſtippels overlangs, en aan wederzyden twee groote ſtippels boven malkandren.

De zoom rondom den ſtaart is fyn, en zwart.

Het is een lekkere, vette, en blanke Viſch.

N°. 413. Doet ons *de Peerl-Oog* zien, om dat hy een oog heeft, byna van verw als een Peerl, zynde redelyk groot, licht Zee-groen, met een fynen rooden kring 'er op, wit van appel, en Hemels-blaeuw van buiten kring met groote witte ſtippels rondom bezet. De Peerl-Oog.

Hy is wat zeldzaam, en ſtomp van bek, die Hemelsblaeuw is, en een rooden zoom, met een zoom van witte ſtippels 'er by, heeft, van den welke, gelyk ook van 't oog, een roode en Purpre ſtreek, die een groote vinger lang is, loopt.

De kop is van 't lyf door een rooden en witten gebandeerden ſchey-zoom afgezonderd, en pas 'er boven is nog zoo een Hemels-blaeuwe, met witte ſpikkels geteekend.

De verw van den kop, en van 't lyf, is blaeuw en Zeegroen gemengeld.

De middel-vin is Zee-groen, met Purpre zoomen, en tegen 't lyf Orangie, met een rooden, een witten geſtippelden, en een citroen-geelen band.

De vin 'er onder is Zee-groen, met zwarte graaten.

Op 't einde van 't lyf ziet men een Orangieagtigen bol met een rooden band, tuſſchen witte ſtippel-zoomen, en een Zee-groene nog 'er tegen aan.

De voor-vin boven is citroen-geel, met een Zee-groenen onder-zoom, en met Hemels-blaeuwe doorns bezet.

De bovenſte agter-vin is Purper met zwarte graaten, en met een Zee-groen ovaaltje, met witte ſtippen daar rondom 'er op, tegen 't welke zig na den ſtaart toe nog een citroen-geele halve kring vertoond.

Onder deze vin ziet men nog een rooden zoom met witte ſtippen, die van een citroen-geele, dan van een Zee-groene, en dan van een Orangie ſtreek, die te

zamen na den kop toe een ovaal-rond maken, en na den ſtaart toe ſpits uitlopen, gevolgd werd.

De benedenſte agter-vin is ook even eens van verwe, als de boven-agter-vin, hebbende ook even eens zoo een ovaal ronde ſtreek, met die roode geſtippelde, citroen-geele, en Zee-groene verwen, en even eens van fatzoen, als de bovenſte, zynde.

Naaſt aan deze onder-vin ziet men nog een kleene citroen-geele middel-vin, met twee Hemels-blaeuwe doorns bezet.

De ſtaart is van 't lyf door een rooden band, vol witte ſtippels, die tuſſchen twee zwarte zoomen ſtaan, geſcheiden De zelve is licht-Zee-groen, tweekluftig, hebbende agter een rooden en aan weerzyden een donkeren Zee-groenen zoom.

Het is een Viſch, die wel twee voeten lang, breed na evenmatigheid van dien, en heerlyk van ſmaak, ja zoo vet is; dat men hem naeuwlyks, van wegen zyn vettigheid, eeten kan.

Een zeldzame Garneel. N°. 414. Vertoond ons *een zeldzame Garneel*, die ſchoon-Hemelsblaeuw, Purper rood, en wit-geſpikkeld is, al welke verwen zeer heerlyk tegen malkandren, gelyk wel te denken is, afſteken.

De geele Attalas-Viſch. N°. 415. Doet ons *de geele Attalas-Viſch*, zien. Deze is zoo, om dat de grond van zyn lyf citroen-geel, met blaeuwe overlangzė ſtreepen bezet, is, en als een Attalas vertoond, genaamt. Zy heeft tuſſchen die twee blaeuwe ſtreepen, die tegen het oog aankomen, vier roode bollen met witte ſtippen, en zulke halve buitenkringen naaſt malkanderen vervolgens, en 'er nog twee zoo pas boven de benedenſte ſtreep ſtaan.

De Viſch is tuſſchen de twee en drie voeten lang, groot van kop, die al mede geel en geſtreept is, behalven dat hy pas boven zyn neus nog drie breede korte donker-Zee-groene en zwarte banden, ieder tuſſchen twee zoomen van witte ſtippels ſtaande, heeft.

De bek is Hemels-blaeuw en rood, met roode zoomen vol witte ſtippels, en agter 'er tegen aan wat Zee-groen, hebbende veel groote tanden in den zelve.

De ſchey-band van den kop, die ſteyl oploopt met een breede Hemelsblaeuwe zoom na den rug toe, heeft een breeden ſchey-band, zynde na binnen toe ook zeer donker-Zee-groen, en na buiten toe ſchoon-Hemels-blaeuw met een roode fyne ſchey-zoom, vol witte ſpikkels en roode doornkens ter zyden uit, loopende midden over deze twee banden, die te zamen maar eenen ſchey-zoom uitmaken, henen.

Het oog is groot, Zee-groen zwart van appel, en wit van ſtippel, met een zwarten wit-beſtippelden kring om 't oog; rondom welke een breede roode, en dan nog een fyne zwarte kring gaat.

De vin tegen 't lyf is Zee-groen, met roode en witte breede vlammekens 'er op, zynde tegen 't lyf Hemelsblaeuw, met een witten en een rooden wit geſpikkelden band. De vin 'er onder is ook Zeegroen, agter aan met twee roode fyne ſchrappen geteekend.

De boven-voor-vin is Purper met een breeden Hemelsblaeuwen onder-zoom, en vol lange zwarte doorns, die in 't midden wit zyn. Ook ziet men vyf Hemelsblaeuwe bollekens tuſſchen de doorns, van den derden doorn af tot den eerſten, dan weer een tuſſchen den vyfden en zesden doorn, en zoo vervolgens, altyd een perk 'er tuſſchen open latende.

De agter-vin is Zee-groen, vol roode en witte vlammen, zynde boven en onder met roode zoomen, en citroen-geele en zwarte fraanje 'er aan, tot den ſtaart toe, bezet; dog de roode zoom boven, met de fraanje aan weerzyden, loopt wel een halve vinger lang buiten uit, gelyk ook de vin daar ingebogen na den ſtaart loopt.

De agter-vin onder, en de breede groote ſtaart; is van de zelve teekening, onderzoomen, en fraanje, als de boven-agter-vin, dog de onder-vin is veel kleener, ook is 'er een lange Hemelsblaeuwe doorn by, die boven wat wit, en ter zyden wat appelbloezem is, gelyk zig een weynig hooger tegen den buik nog wat roods vertoond.

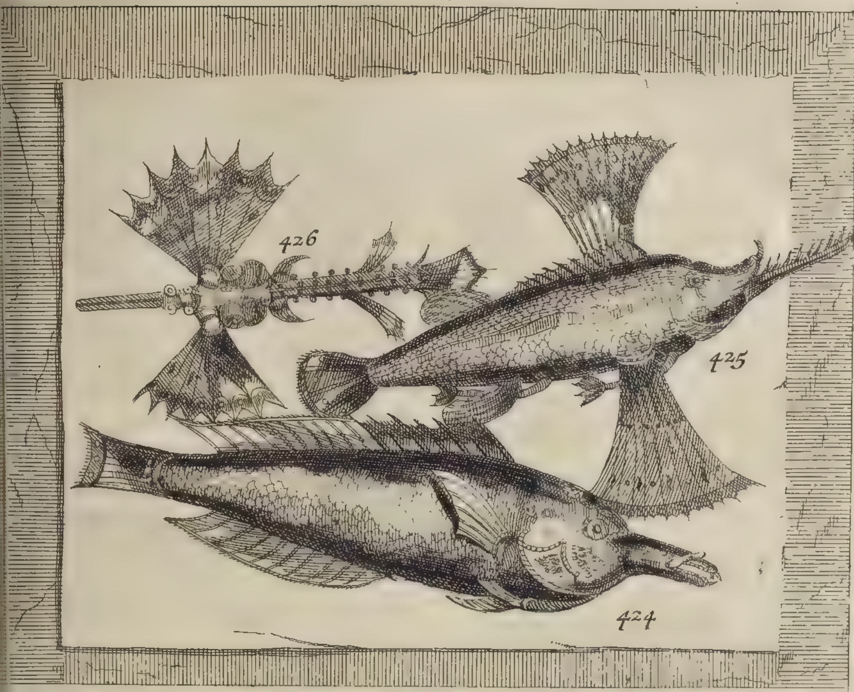
Dit is een heerlyke, vette, en lekkere Viſch.

N°. 416. Doet ons *een zeldzame Sardyn* zien, een Viſch, die als een kleen Haringsken, en in zich zelven gemeen, (gelyk hy bevorens ook al gemeld is) maar die zoo groot als een Haring, en heerlyk op 't lyf gemarmerd, en van ſchoon-Zee-groen en Purper door een gewaterd, met vyfthien Zee-groene bollen overlangs op 't midden van 't lyf, vier alleen, daar na tweemaal twee, dan drie by een, en dan nog tweemaal twee geteekend is. Ze[ldzame] Za[rdyn] als [Ha]rin[g].

Ook is de kop voor al by 't bruin en zwart oog, dat een rooden en dan weer een zwarten fynen kring heeft, heerlyk Zee-groen, rood, en geel gemarmerd, en vol zulke ronde omtrekken, gaande rondom 't oog al mede, waar by dan nog een citroen-geele en roode ſchey-zoom van de kop en 't lyf komt

Al de vinnen zyn rood en wit, uitgenomen de bovenſten, die rood, wit, en Zee-groen is, en zoo is de agter-beneden-vin ook byna, maar wat donkeragtig.

De ſtaart is door een Zee-groene zwarte en

426
425
424

428
430
429

te en roode gemarmerde ruit van 't lyf gescheiden, zynde twee-kluftig, en verder rood, wit, en Zee-groen van graaten, met Purpre zoomen aan weerzyden. Dit is een schoone vette Visch, vry beter, dan de kleene gemeenelyk valt, die men anders als den Haring inzout, en ook wel als Sprot rookt.

Visch veel Oogen. N°. 417. Geeft ons *de Visch met veel Oogen* te zien, zynde een heerlyke blanke harde en vette Visch, die van gedaante byna als een groote Babara, en wel drie voeten lang is.

Hy heeft een grooten bek vol tanden. De kop is, gelyk ook het lyf, schoon Zee-groen, en ook hier en daar met wat wit gemarmerd. Over den kop, en 't lyf, loopen ook eenige fyne roode streepen, en ontrent den agter-bek een roode witgespikkelde rondom een breede donker-Zee-groene.

Het oog is groot in zyn geheel, zynde in zich zelven wit, met een zwarten witgespikkelden appel, half zwart en half Purper van kring met een breeden geelen kring daar weder om, en daar buiten nog een fyne zwarte met witte spikkels, en dan aan de kant na den staart toe nog een halve breede donker-Zee-groene.

Tusschen 't oog en den bek ziet men nog als een kleen oog, bestaande uit een witten appel, in 't donker-geel oog met een zwarten wit-gestipten kring, en dan na den staart toe nog een breede halve appelbloezeme kring.

In 't midden van den kop ziet men van 't oog af na beneden, en zoo weer na den bek toe, een breede streek van zeer fraeje marmering van roode, witte, en Zee-groene streepen, op een Zee-groenen en witten gemarmerden grond, (hoedanig zig ook het lyf by den buik vertoond) tegen een loopen.

De schey-band van den kop en 't lyf, is rood, met een witten binnen- en een zwarten buiten-zoom, en witte fyne bandjens 'er over.

Boven op 't lyf, ontrent den rug, ziet men als nog drie, en 'er wat beneden nog twee, of zamen vyf oogen, zynde in 't midden van den andren door een fyne roode streep afgescheiden.

Deze oogen hebben een zwarten appel, met een witte stip, op een schoonen geelen breeden grond, in 't midden van welke nog een fyne roode kring is, en de buiten-kring vertoond zig rood met witte stippels, waar tegen dan van de zyde van den staart nog een halve appelbloezeme en een halve zwarte buitenkring komt, hoedang zy alle vyf zyn, en dit zyn de oogen, na welke hy zyn naam draagd.

De vin tegen 't lyf is groot, en Purper, dicht aan 't lyf Purper-rood, met een breeden Zee-groenen ronden omtrek, en nog een citroen-geelen, en een zwarten band met witte stippels, hoedanigen ronden band nog tegen 't Purper-rood binnen in gezien werd. Ook schynd daar als nog een kleene vin, die lichter van Purper is, onder uit te komen.

De vin onder 't lyf is ook Purper, tegen 't lyf Zee-groen met geele en Zee-groene, roode, en geele banden, alle tusschen zwarte wit-gestippelde zoomen staande.

Op 't lyf ziet men, van den staart af tot ontrent een derden van den Visch, een roodagtige streep, vol breede kleene donker-roode en appelbloezeme vlammekens 'er op, met een witte stip agter ieder. Ook ziet men aan ieder zyde van de zelve nog zes Hemels-blaeuwe bollekens, boven twee schuins boven een, en beneden in twee byzondre drie-hoeken, de eerste met een bol onder, en de andre met een bol boven geteekend.

De boven-voor-vin is Goud-geel met zwarte en witte groote doorns, met een Hemels-blaeuwen breeden zoom langs den rug tot den staart toe, en een zwarten breeden, en dan een donker-Zee-groenen 'er onder. Ook heeft ieder doorn onder een witte stippel.

De agter-vin boven en beneden is Purper, met een zeer langen Zee-groenen boven verre uitstekenden doorn voor aan in ieder vin, elk met een breeden Hemels-blaeuwen, dan een zwarten, en dan een breeden donker-Zee-groenen onder-zoom, en met een smallen Hemels-blaeuwen witgespikkelden boven-zoom, met citroengeele en zwarte fraanje bezet; zynde beide die vinnen even eens; dog aan 't einde der onderste ziet men by den staart twee Zee-groene groote doorns, met een duim breed geele fraanje 'er tusschen beiden.

De staart is twee-kluftig, Purper, vol zwarte graaten, met een Hemels-blaeuwen agter-zoom tusschen zwarte lysten, met geele en zwarte fraanje van binnen, en ter zyden met fyne zwartagtige zoomen bezet.

N°. 418. Geeft ons *de Kroon-Visch*, zynde een zoort van groote Gallioen-Visch, die heerlyk van smaak, zeer vet, en niet min heerlyk van verwen is, te zien. Hy is wel twee voeten lang, en heeft een Hemels-blaeuwen breeden bek, vol tanden, zynde rondom dit Hemelsblaeuw, gelyk ook rondom nog een Purpren breeden grond boven daar tegen, met een rooden en zwarten fynen zoom, op welke rondom ook witte spikkels zyn, bezet. Agter tegen den bek vertoond zig eerst een rooden kring met een groote witte stip, en dan De Kroon-Visch.

als

als een Zee-groenen Granaat-appel, die Zee-groen rondom, en in 't midden zwart gezoomd en vol witte ſpikkels is, tegen welke Granaat zig dan als een blaeuwagtig en rood ſpits blad vertoond.

Daar na doet zig op den byzonder grooten en ſchoon-geteekenden kop een menigte van heerlyke verwen by een op. Voor af ziet men een breed ovaal-rond Goudgeel veld met thien roode bollen, met witte ſtippels in 't midden en rondom na agteren toe, en pas 'er agter een roode ſmalle wit-geſtipte-band daar rondom, en om die band weer een breeden Hemels-blaeuwen mede rond-loopenden band met nog een rood-geſpikkelden ſmallen zoom, welk Hemelsblaeuw met zyn boven-zoom, met een hoorn tegen de middel-vin aan, wat verre uitloopt.

Daar ontmoet men boven dien blaeuwen zoom, een breederen en Purperen band, die als de vorige mede boven van den kop breed begind, en ſmal eindigd, zynde mede aan wederzyden met een rooden witgeſtipten zoom bezet.

Op dezen Purpre band vertoond zig het oog, (dat als een rood en geel geblokt rad is) met een witten en zwarten appel, die in een zwarten wit-geſtipten kring ſtaat; buiten 't oog komt een breede Zee-groene kring, en dan nog een fyne zwarte groote, met witte ſtippels 'er om.

Tegen 't oog aan volgd een geele band, die beneden ontrent de middel-vin ook verſmald, en tuſſchen rood-geſtippelde zoomen in ſtaat.

Vlak boven dien Purpren en dien geelen band, of boven 't oog, ziet men een ſchoone kroon, die rood Hemels-blaeuw en wit van doorns, en wit, blaeuw, en geel van twee bollen tuſſchen de drie doorns is, die te zamen de kroon, waar na hy genaamd is, uitmaken.

Boven den geelen band is de kop verder donker-Zee-groen boven, maar beneden zwartagtig, op welken grond zig twee roode halve Maanen, van binnen wit, en met de ruggen tegen een, vertoonen, die ter linker hand vier roode bollekens, drie nevens een boven, en een 'er onder, ter regter hand twee boven een, en een vlak onder die halve maanen, zynde alle van binnen wit geſtipt, hebben.

Op de Zee-groenen grond boven ziet men wat voor by de kroon, een ſtreek van zeven ſtippels.

Tegen den agter-kop, boven de middel-vin, vertoond zig een citroen-geelen grond, die na de boven kant ovaal-rond is, loopende onder breed dood. Op dien grond vertoond zig na den boven-kant een Hemels-blaeuwe ruit met een zwarten en witten zoom, en van binnen een witte ſtip 'er in, waar naaſt, na beneden toe, een rood witgeſtipt bolleken, en dan weer zoo een ruit, en dan weer zoo een bolleken, volgd.

Rondom dit geel veld loopt een ſmalle zwarte wit-geſtipte, en dan een breede Appelbloezemde zoom, en dan binnen in 'er tegen een breede Hemelsblaeuwe, en dan van binnen rondom nog een fyne zwarte, die aan den binnen-kant maar witte ſtippen heeft.

De ſchey-zoom van den kop is zeer groot van omtrek, zynde eerſt van binnen een fyne zwart-geſpikkelde, dan een fyne citroen-geele, en dan nog een buitenzoom daar tegen aan, uit Hemels-blaeuwe groote halve bollen met witte buitenzoomen beſtaande.

De vin tegen 't lyf is geel, zwart van graaten, over welke drie fyne zwarte wit-geſtipte dwars-banden in 't midden, hoedanig ook de zoom rondom is, loopen. Tegen 't lyf aan is zy breed van Zeegroen, en dan volgd een fyne zwarte wit-geſpikkelde, dan een roode, dan een gedoornde geele, dan zoo een gedoornde zwarte band met witte ſpikkels, dan een breeder roode, dan een breeder Hemels-blaeuwe band, beide met zwarte en wit-geſpikkelde zoomen, waar tegen aan dan nog een ſmalle Zee-groene, en dan nog een fyne zwarte band komt. Op de vin zelf vertoond zig een rooden bol met een witte ſtip in 't midden, en met een zwarten buiten-kring in de benedenſte, en twee in de derde verdeeling tuſſchen de dwars-banden in.

De vin 'er onder is geel met zwarte graaten, en aan weerzyden met een grooten Hemels-blaeuwen doorn, zynde deze vin tegen 't lyf aan Zee-groen, rood en zwart, met een rooden wit-geſpikkelden buiten-zoom.

Het lyf is ſchoon-Purper-rood, met ſmalle Zee-groene overlangze wat gebogene ſtreepen over 't geheel lyf, hebbende tuſſchen de twee middelſte banden in zeven Hemels-blaeuwe bollen met een groote witte ſtippel in 't midden, uitgenomen de middelſte, en ſtaat 'er in ieder perk aan weerzyden van die middelrey nog een zoo, geheel Hemels-blaeuw zynde, in eene dwars-rey met de onderſte van deze middelſte rey. En aan wederzyden zeven ſtreepen verder van de middel-rey ſtaan nog zes Hemelsblaeuwe bollen in ieder van die perken; dog de eerſte bol, der naaſt aan de rug ſtaande, heeft ook een witte ſtip.

De boven-vin is citroen-geel, vol korte breede doorns, die Appel-bloezem en Zee-groen zyn; de agter-vin is Zeegroen, en de vin agter tegen 't lyf aan boven is citroen-geel met roode witgeſtipte zoomen, vol Zee-groene banden van

van de ſtreepen over 't lyf, die daar door-gaan, en in ieder van de twee laatſte perken op een na een Hemels-blaeuwe bol met een witte ſtip, en dan loopt die vin tot by de ſtaart toe ten deelen Hemels-blaeuw, ten deelen Purper, met een zwarten wit-geſpikkelden tuſſchen-zoom, en ook met zoo een onder-zoom, om, hoedanig ook de beneden agter-vin by den ſtaart uitloopt.

De beneden-agter-vin is ook citroen-geel met Zee-groene banden, en in de twee middelſte perken ieder zoo een wit-geſpikkelde Hemels-blaeuwe bol, hebbende deze vin twee roode wit-geſtipte buiten-, en twee zulke overlangze middel-zoomen, en daar buiten nog een Zee-groene fraanje, die ook aan de bovenſte agter-vin is.

Pas boven deze agterſte onder-vin ziet men nog een kleene Zee-groene, met korte breede Hemels-blaeuwe en roode doorns.

De ſtaart is groot en breed, agter aan de kanten wat rond, hebbende een citroen-geele ſchey-kring van 't lyf, en verder rondom een fraejen breeden rooden wit-geſtippelden zoom, en zeven zulke overlangze banden op de licht-Zee-groene ſtaart zelf, die ook twee roode wit-geſtipten bollen vertoond, de boven-ſte ſtaande in 't derde, en de andre in 't vyfde perk van den rug af te rekenen, dwars als naaſt malkanderen, wat na agteren, byna tegen den ſluitzoom aan geplaatſt.

No. 419. Doet ons den *Ikan Amâs*, dat is, *den Gouden-Viſch* zien, zoo na zyn ſchoonen Goud-geelen grond met zwarte breede overlangze ſtreepen, gaande van 't voorſte van den kop tot agter toe, genaamd.

Deze Viſch verſchild niet veel van lyf en gedaante van de Attalas-Viſch, No 417. beſchreven; dog de kop is voor wat meer opgebogen boven de neus; en de ſchey-zoom van de kop is rood, wit, en Zee-groen van bollekens, die weer roode wit-geſtipte buiten-zoomen hebben, hoedanige roode ſtreek, met diergelyke Zee-groene bollekens zig, pas 'er boven, na de bek toe ook vertoond.

Ook is de bek van een geheel ander fatzoen, gelykende wel een Oſſen-kop, en van binnen vry wyd, boven Purper, onder citroen-geel, en rood van zoomen met wite ſtippels zynde, waar tegen zig van onder en boven nog een Zee-groene ſtreek, boven met zoo een roode wit-geſtipte band rondom, en in 't midden, vertoond.

Het oog is rood, met een zwarten en witten appel, met een fynen zwarten wit-geſtipten kring om 't oog, en daar buiten om een breeden Zee-groenen band, op welke zig nog een andre band van enkele zwarte ſtippen, en dan nog een fyne zwarte buiten-zoom vertoond.

De voor-vin boven, gelyk ook alle de andre, zyn ſchoon Zee-groen. Zy is vol roode doorns, die in 't midden wit-geſtreept zyn. Op de vin ziet men kleene witte en donkere vlammekens, hoedanige men ook op de middel-vin, de agter-vinnen, en de ſtaart, daar op zy vry grooter aan weerzyden zyn, verneemd.

De beide agter-vinnen zyn langwerpig-rond, Zee-groen, met zulke vlammekens, en met een Hemels-blaeuwen wit-geſpikkelden zoom rondom, en dan met nog Purpre en zwarte fraanje daar buiten; dog by de onderſte vin is die vooraan nog met een Hemels-blaeuwe zeer groote doorn bezet.

De vin tegen 't lyf is Zee-groen met drie kleene vlammekens 'er op, licht-Purper tegen 't lyf met een Hemels-blaeuwen zoom, en nog een binnen-zoom van witte ſtippels. De vin 'er onder is Zee-groen, hebbende tegen 't lyf drie roode wit-geſpikkelde bandjens.

Het is een zeer lekkere vette Viſch, die wel de lengte van twee voeten heeft.

No. 420. Vertoond ons *de zeldzame Krabbe*. Zy is kleen; dog goed van ſmaak, bruin van grond, hier en daar met Purpre en Zee-groene vlekken met witte ſtippels geteekend, hoedanig ook de grond der pooten is, waar op men Zee-groene dwars- of ſchey-banden, en witte en zwarte ſpikkels overlangs 'er tuſſchen beiden ziet. De knypers zyn Purper met Zee-groene binnen-zoomen en Purper-roode bollekens van binnen. Op 't midden van de pooten der knypers ziet men een geele en zwarte overlangze ſtreep tot aan 't lyf toe, en in 't naaſte lid aan 't lyf, maar twee witte ſtippels na de boven-zyde, dog in 't midden ſtaan zy aan weerzyden van de middel-ſtreep, drie boven, en vier onder verdeeld. De zeldzame Krabbe.

No. 421. Zien wy een Viſch, by den *Inlander Ikan Paman*, dat is, *Oomken* genaamd, hy is kleen, maar aardig van fatzoen, goed van ſmaak, en zeer wel na een Dood-kiſtjen gelykende. Ikan Paman.

Het is zeer kleen, rood en donker-blaeuw van bek, ook blaeuw van oog, dat een witten appel, en een ſtreek van witte en zwarte ſpikkels, heeft die van 't oog na den bek loopt, hoedanig ook de ſchey-kring van de kop is. De kop loopt boven den bek ſteyl op, en dan wat rond by 't begin van den rug, daar men een witten korten doorn, en verder een donker-Zee-groene en donker-Purpre lange vin ziet, hoedanige ook al de andre

andre vinnen tegen, en onder 't lyf zyn.

Het lyf, en de kop, is lever-verwig, vol witte, zwarte en roode fpikkels. De ftaart is zeer net Zee-groen, en graeuw, van banden, met andre van enkele zwarte ftippels 'er tuffchen beiden, en agter met een citroen-geele fraanje tegen een fyn zwart zoompken gefloten.

N°. 422. Vertoond ons den *fchoonen geelen Ooft-Indifch-vaarder.* Dit is een lekkere, en fraeje Vifch, kleen en ftomp van bek, die van binnen Hemelsblaeuw, met roode geftipte zoomen, en onder en boven Zee-groen is.

De geele Ooft-In-difch-Vaarder.

De kop is boven Purper-verwig, en beneden Goud-geel, hoedanig ook 't beneden lyf van de Vifch is, dog boven aan verbruind die verw wat.

Zyn oog is lood-verwig, met een witten appel, en met een fynen zwarten kring om 't oog, dan een kring van witte ftippen, en dan een breeden donker-Zee-groenen buiten-kring 'er om, van welke boven tegen de kop aan nog twee zulke Zee-groene ftreeken, en nog een donker-Hemels-blaeuwe, alle met roode en wit-geftipte buiten-zoomen, zig vertoonen.

De boven-voor-vin is als een groote en een kleene doorn, die Hemelsblaeuw, met witte ftippels 'er langs, dan rood, Zee-groen, en weer rood met witte ftippels 'er tegen aan, is.

De agter-vinnen zyn rondagtig, licht-Zee-groen, met roode ftreepen, en met zulke wit-geftipte breede zoomen rondom, hoedanige roode wit-geftipte zoom van de bovenfte agter-vin op 't lyf rondom een lood-verwigen Zadel tot op een ronde fyne roode opgebogene overlangze ftreep doorgaat. Ook doet zig nog zoo een loodverwige ftreek met zulke rood-gefpikkelde buiten-zoomen, en nog een zoo in 't midden pas onder 't oog op.

De vin tegen 't lyf is licht Zee-groen, Hemelsblaeuw tegen 't lyf, en met een rooden wit-gefpikkelden band geteekend.

Van de onderfte agter-vin ziet men in 't lyf als vier ronde ftompen infchieten, die voor aan Lood-verwig, agter wit, en rondom rood en fyn van zoom zyn. Pas boven de onder-vin ziet men nog een Zee-groene en roode gebandeerde ftomp tegen den buik aan, uitkomen.

De fchey-kring van de ftaart is breed, en fchoon Zee-groen, waar op twee witte ftippels, met een rood wit-geftipt bolleken, hebbende na de binnen kant een zoom van witte ftippels, en na de buiten kant een fynen zwarten zoom, in 't midden ftaan.

De ftaart is als een ronde Waejer, die in 't midden drie fmalle Hemels-blaeuwe wit-gefpikkelde overlangze banden, dog van welke de middelfte roode ftippel heeft. Ook ftaat ieder van deze bande tuffchen twee fyne zwarte banden, hoe danig ook den omtrek van de geheel ftaart een fyne zwarte kring is.

N°. 423. Vertoond ons *een grooten Op blazer*, een Vifch bevorens al gemeld dog nu hier om zyne zeldzame verwe en grootte, die na de vorige geenzins ge lykt, en van veel meer opmerking is, te nedergefteld.

De lengte van dezen Vifch is tuffche de drie en vier voeten.

De bek is groot, vol witte tanden Hemelsblaeuw van binnen, met een roo den wit-gefpikkelden buiten-zoom boven en zoo een binnen-zoom beneden, me verfcheide diergelyke roode wit-gefpik kelde ftreeken zoo langs den ingeboge neus, als tuffchen 't oog en den bek, e ook vlak agter de zelve aan weerzyde van een witte grond met Zee-groen zoomen, met een rood bolleken met ee witte ftip op die grond, en met een groo hart daar tegen aan, dat midden in wit met een rood half Maanken geteekend en met een breeden Zee-groenen, en da nog daar buiten om met een fmallen zwa ten zoom bezet is.

De kop vertoond zig als een groot breede Offen-kop. Het oog is byna a een Menfchen-oog, zynde rood, m een witten appel, welk oog een fyne zwarten, dan een breeden Zee groenen, e dan een licht-graeuwen halven kring 'er o heeft. Dan is 'er een breed Hemel blaeuw boven-lid met drie witte ftipp overlangs, wat van een geplaatft, tuffch zwarte fyne zoomen, met negen rood en witte bollekens naaft malkander daar boven zich vertoonende; dog 't o der-lid beneden het oog is rood met wit ftippels geteekend.

De fchey-kring van de kop is bree en Hemels-blaeuw met groote witte ft pels, en de zelve loopt beneden de k ook nog een ftuk weegs na den bek to dog in 't midden is die fchey-kring w en rood gebandeerd.

De verw van de kop en 't lyf is Gou geel, hoewel by den rug, en aan den bu wat donker, zynde over al vol zwa ftippels, en van de helft van 't lyf, zoo verder na beneden toe, vol zwa en witte doorns, die kort en fmal zy hebbende de buik midden in die doo een zwarte plek van twee duimen leng en een duim breedte, die rondom g golfd is.

De buik is zeer groot en dik, teg welke aan een vin loopt, die niet ver v de kop begind, en tot aan de agter-v voortgaat, zynde flets-Zee-groen, v

fchui

ſchuinze bruin-geele dwars-banden, met een fynen zwarten binnen-zoom, en met een breeden witten, rooden zoom, die by de kop te gelyk met een breeden Hemels-blaeuwen binnen-zoom begind, gaande de blaeuwe tot het einde toe door; dog de roode veranderd na de lengte van een groote vinger (daar de witte ook ophoud) in een roode fraanje, die tot aan 't einde ook doorgaat.

De vin tegen 't lyf beſtaat uit Zee-groene en licht-geele banden, zynde Hemels-blaeuw tegen 't lyf met roode wit-geſtippelde zoomen.

De vin 'er onder is ook uit zulke banden beſtaande, gelyk ook beide de agtervinnen; dog hare onder-zoomen zyn breed en zwart, en dan komt een breede Hemels-blaeuwe ſtreek met een rooden wit-geſtipten zoom daar tegen aan.

De boven-voor-vin is licht-Purper en zwaar gedoornd, met zwarte en witte doorns, na agteren toe ſtaande, en met een breeden rooden, en dan nog een breeden Hemels-blaeuwen zoom, die aan weerzyden verder loopt.

De ſtaart is door een fynen zwarten, en dan door een breeden rooden wit-geſpikkelden rooden kring van 't lyf geſcheiden, tegen welken ſchey-kring drie Hemelsblaeuwe bollen met witte vlekken komen.

Verder is de twee-kluftige ſtaart geel en Zee-groen gebandeerd; dog tuſſchen de kluften of ſchaaren van de ſtaart, midden in, vertoond zig een langwerpige licht-Purpre ruit, die wat na den Paarſchen trekt, hebbende zwarte graaten en zoomen, en aan wederzyden boven een buiten-zoom van citroen-geele en zwarte fraanje.

Deze Viſch doet een heerlyke vertooning in 't Water, en geen Goud heeft zoo een ſchoonen glanſch, als deze uitmuntende Viſch. Hy is zeer goed, en uitnemend vet, om te eeten; dog, gelyk bevorens meermalen gezegt is, het moet met kennis en voorzigtigheid geſchieden, aangezien 'er een aderken in is, dat men 'er uitnemen moet, en waar van anders veel onkundigen geſtorven zyn; waarom hem veelen ook niet durven eeten.

Ook kan hy met zyn doorns iemand doodelyk ſteken, gelyk ik daar voorbeelden van gezien hebbe.

N°. 424. Doet ons *de groene Snip*, een ſchoone, lekkere Viſch; en die byzonder fraey en ſterk van verwen is, zien.

Hy heeft voor aan in zyn bek vier groote tanden, hebbende verder een vry langer donker-Zee-groenen bek, na 't lyf toe een Hemelsblaeuw en wit zeldzaam buiten-ſtek, omtrent een halve vinger lang.

De kop is licht-Zee-groen, met drie Hemels-blaeuwe en witte kringen tuſſchen beiden de zelve, hebbende beneden eenige fyne ſchubben, en boven aan, boven 't oog, drie halve Hemels-blaeuwe bollen met roode en witte gebandeerde buiten-zoomen. Ook ziet men tuſſchen den bek en den kop een rooden en witten band tot ſcheiding der zelve.

Het oog is bloed-rood, met een zwarten appel, die een witte ſtippel heeft, en een fynen zwarten buiten-kring.

De ſchey-kring van 't hoofd is wit, en rood gebandeerd, en boven aan dien band zyn als twee Hemels-blaeuwe en roode oogen, met een witten appel, naaſt malkanderen ſtaande.

Het geheel lyf is zeer donker ſchoon Zee-groen, en zoo geſchubd; dog onder en boven wat donker, en in de midden wat helder groen.

De vin tegen 't lyf is geel en Zee-groen gebandeerd overlangs, tegen 't lyf Zee-groen en rood, met een Hemels-blaeuwen en witten geſpikkelden band voorzien zynde; dog tuſſchen 't rood en 't Zee-groen ziet men nog een fynen zwarten, en 'er boven nog een witten band van ſpikkels.

De vin 'er onder is Zee-groen en wit gebandeerd, en pas 'er boven ziet men een kleene Hemels-blaeuwe; dog een breede roode ſtreek, die tot pas onder de kop loopt.

De boven-vin voor aan is rood, zwart en wit gedoornd, en beide de agtervinnen zyn flets-groen met groene dwarsbanden, en met Hemels-blaeuwe buitenzoomen bezet.

De ſchey-band van de ſtaart is Orangie, met drie bollen 'er agter tegen aan, twee roode, en een grooter Hemels-blaeuwe in 't midden.

De ſtaart is ook geel en Zee-groen gebandeerd; dog hebbende agter aan een breede gebogen Hemels-blaeuwen, dan een nog breeder rooden met drie witte bollen overdwars naaſt een, dan nog een fynen zwarten band, en dan nog een citroen-geele fraanje daar aan.

N°. 425. Ziet men *de wonderlyk fraajen, en grooten Zee-Draak, met Ende-pooten.* De groote Zee-Draak, met Ende-pooten.

De Viſch op zig zelven is een grooten voet lang, behalven de zaag, die hy uit den bek, ter lengte van een vinger, voor uitſteeken heeft.

Deze zaag is Zee-groen, en rood, en Zee-groen van tanden, die na boven toe ſtaan.

De kop vertoond zig als die van een Dolfyn, hebbende voor, boven aan zyn ſnuit, een Zee-groene tand.

De verw van de kop, en 't lyf, is geel-bruin; dog de kop is wel zoo licht van verw, hebbende twee a drie half-

ronde Zee-groene ftreeken 'er over henen. De fchey-kring is voor aan Zee-groen; dog agter aan wit, en rood gebandeerd.

Het oog is rood, met een halven Zee-groenen kring na 't lyftoe, en ook zulken appel; dog de buiten-kring is zwart en fyn.

Het geheel lyf is bruin-geel en zwart-gefchubd, met een breede Zee-groene ftreep van den kop tot den ftaart toegaande.

De vleugels zyn zeer fraey, als een groote geopende wit-agtige Waejer, zynde wel een grooten vinger lang, en boven aan een vinger breed, hebbende overlangze zeer lichte Zee-groene banden, met een licht-Purpren fyn-gedoornden buiten-zoom, en met een rooden wit-gefpikkelden band tuffchen twee geele, met zwarte zoomen, tegen 't lyf aan.

De boven-vin is rood wit en zwart gedoornd.

De agter-vinnen zyn rondagtig, wit, en met lichte Zee-groene banden.

De fchey-kring van de ftaart, die als een ronde Waejer is, is rood tuffchen zwarte lyften. De ftaart is wit met drie lange banden, en vier korter licht-Zee-groene ftreepen 'er tuffchen, en in ieder perk van de banden een rood bolleken met een witte vlek in 't midden, zynde vier in getal.

Onder tegen 't lyf van dezen Vifch ziet men voor en agter twee roode lange pooten even eens beneden, als die der End-vogels, met vliezen tuffchen-beiden.

Deze Vifch werd niet gegeten, gelyk ook de volgende niet.

De Zeldzame Zee-Draak.

N°. 426. Doet ons *den zeldzamen Zee-Draak* zien, van vleugels eenigzins, als de vorige, dog van verwen, kop, lyf, vinnen, en ftaart, geheel anders zynde.

De bek fteekt wel een halven vinger lang voor uit, zynde licht-Zee-groen, zwart gefpikkeld, en in 't midden Purper, en zwart gebandeerd.

De oogen zyn rood, de appels zwart en wit, en de buiten-kringen zwart.

De kop verder is een Chaos en een mengelmoes van verfcheide verwen, bollen, en vierkanten, komende drie a vier vierkanten in 't midden, een Zee-groen, een Purper met roode wit-gefpikkelde zoomen, een citroen-geel met zulke zoomen, en een langwerpig Hemels-blaeuw beneden, dat ook onder wat breeder is, en waar op zig twee witte bollen dwars en twee overlangs vertoonen. Aan weerzyden nu van deze vierkanten heeft men drie Zee-groene, witte, en roode; geele, en Purpre, en Orangie bollen met roode wit-geftipte zoomen hier en daar, en aan weerzyden een rood en wit bolleken in 't midden van een Orangie bol, welke de middelfte der drie aan weerzyden zyn.

Het lyf is geelagtig, aan weerzyden met een fmalle Zee-groene lyft, dewelke aan weerzyden zeven Hemels-blaeuwe bollekens hebben. In 't midden loopt een roode ftreep met thien zulke bollekens aan weerzyden. Het geheel lyf is een pink breed, en een groote vinger lang.

De vleugels zyn een kleenen vinger lang, en een vinger breed boven aan. Hare verw is beneden licht-appelbloezem, met agt fyne zwarte doorgaande ftreepen, hebbende in de twee eerfte perken, en in nog twee andre, die aan weerzyden van 't middelfte ftaan, een rood vlammeken. De boven-zoom is een fchoon breed Zee-groen op een citroen-geele band, hebbende boven en beneden een zwarten zoom, dog tegen de bovenfte nog een fynen appelbloezemen, en agt breede korte doornen aan 't einde. Ook ziet men boven op de breede Zee-groene grond, in zeven perken, zeven Hemels-blaeuwe en witte bollekens.

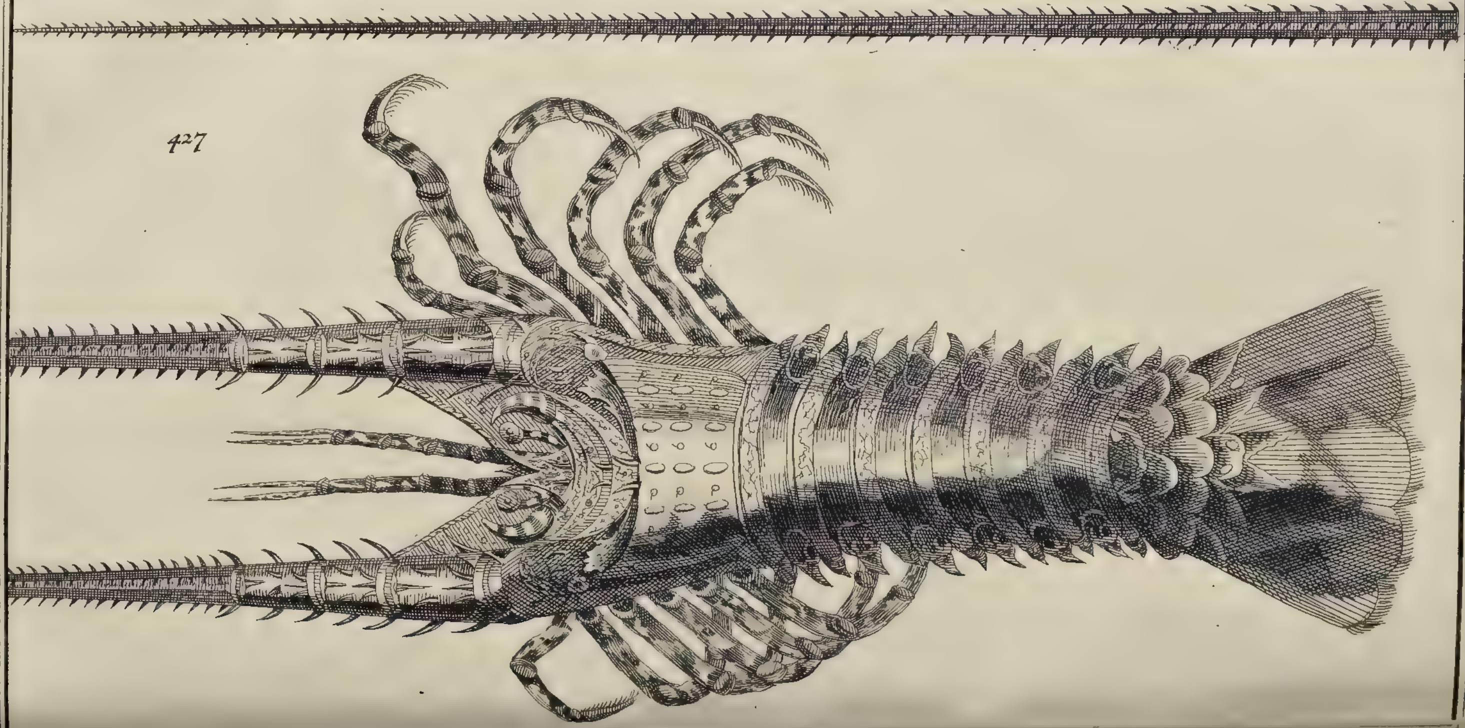
De vinnen onder de kop zyn kleen voor Purper, en agter aan Zee-groen hoedanig ook de agter-vinnen van verwe zyn, dog zy hebben vier a vyf zeer fyne zwarte uitftekende doorns, of graaten By de ftaart ziet men ook twee roode tanden, en de zelve is even eens, als de agter-vinnen, geteekend; dog voor aan heeft hy eenige roode ftreepkens, en agter aan een zwarte ftippel, tuffchen ieder perk een ftreepje, en tuffchen ieder een ftip.

N°. 427. Vertoond ons *den Koning der Kreeften.* Een wonderftuk der nature hebbende de lengte van agt-en-vyftig duimen.

Het lyf is lang derthien duimen tot aan de kop, de kop tot de oogen toe zeven duim, het platte van de ftaart vyf, zyn de breed zeven, en de fnebbe voor uit of de horens, hebben de lengte van dri en dertig duymen.

De oogen zyn rood, met witte appels en Orangie kringen, op een fchoon-Zee groen veld, waar op vier Orangie bol lekens met Zee-groene ftippen ftaan Voor uit by de zelve fteken twee lange doorns, wel een vinger dik, we twee vingers ieder lang, donker-Hemels blaeuw en wit van verw, met licht-Hemels-blaeuwe en appelbloezeme knuifte 'er op; en ieder met twee dunne rood e wit gemarmelde doorns, een half ftro breed, en een vinger lang, uit.

Aan weerzyden van die Zee-groen grond by de oogen, waar op zig ee dikke, en een dunner zwart- en wit gebandeerde doorn vertoond, en welk grond fchuins na voren toe uitloopt, me roode en witte zoomen, vertoond zig ee zeer dikke fnuit voor, die wel twe duim

427

duim en een halven dik, Purper van grond met vier groote breede blaeuwgedoornde banden (die al kleener na voren toe werden) bezet, zynde de twee buitenste doorns in de eerste band Orangie. Verder voor uit versmallen ook die onder en boven snuit, die van 't begin af, en zoo vervolgens ook, aan weerzyden blaeuwe doorns heeft, dog zeer groote voor aan by 't lyf, en op dat lyf van de snuit zelf mede, en na voren toe, daar hy versmald, kleene doorns, hoedanig die ook aan de boven-snuit, ter lengte van drie en dertig duimen, vervolgen.

Het lyf van deze kreeft is ook schoon Purper en wit-agtig, by de oogen met schoon-blaeuw en een breede half ronde Orangie streek, waar tegen weer een blaeuwe, en dan weer een roode gemarmerde komt, vercierd. Dwars over 't lyf loopen zeven zeer breede blaeuwe dwars-banden, aan weerzyden met zwarten en witte vlammen, een halve pink lang, over den Purpren en witten tusschen-band van 't lyf. Ook ziet men aan weerzyden van deze banden zes breede geelagtige en appelbloezeme doorns, en op ieder band aan weerzyden op 't einde een witte stip, en pas onder ieder een zwarten en witten bol met een witten kring.

Aan weerzyden van de kop zien wy ook als een Orangie Pilaster met zes witte bollekens, en zwarte streepkens 'er op, na de buiten-kant, en na de binnenkant, en roode wit-geaderde daar tegen aan; en op het binnen-plein tusschen de Pilasters agthien zwarte en witte bollekens met steelkens, en vyfthien zwarte ovaaltjes met een witte binnen-grond, alle, drie en drie, overlangs in reyen naast malkandren staande, 'er tusschen beiden geschikt.

Aan ieder zyde heeft hy zes schoongeteekende dikke pooten, die donker-Hemelsblaeuw en wit-gevlekt, en aan de einden van binnen als met een Orangie en zwarte fraanje, en in 't midden op 't gewrigt met Hemels-blaeuwe en Orangie-geele knuisten, dog agter tegen 't lyf met blaeuwe en zwarte bezet zyn.

Het lyf, zich tegen de staart scheidende, vertoond by na zoo een blaeuwe, Purpre, en witte kroon met zulke groote doorns na de staart toe, als men wel op de Ananassen ziet, 'er tegen, zynde tegen de laatste band op 't lyf nog een byzondre halve gegolfde groote bol, diens buiten-zoom breed, en Orangie, de naaste 'er aan Purper, gelyk de bol zelf blaeuw en wit is, met een witte roodgezoomde bol aan weder-zyden bezet.

De verw van de staart is schoon-Orangie, bestaande uit zes langwerpig ronde vederen, met zwarte zoomen en graaten, en met een citroen-geele en zwarte fraanje buiten om.

Zy is heerlyk, vast, zeer blank van Visch, en byzonder lekker van smaak. Ik heb noit de weergae 'er van gezien, en veel moeite aangewend, om die geheel over te brengen; dog het is my, tot myn leedwezen, ommogelyk geweest, alzoo 'er gedurig, door onvoorzigtigheid der gene, die de zelve behandelden, stukken afbraken, en ook zommige van weg raakten, weshalven ik bly was, dat ik die bevorens al had laten afteekenen.

N°. 428. Vertoond ons *den vliegenden Slange-Visch*. Een zeldzaam stuk, een Slang, ofte Aal, die citroen-geel van verw op de kop, en 't lyf is. De vliegende Slange-Visch.

De kop is vol blaeuwe en witte halve kringen, hebbende ook wat Hemelsblaeuw en wit boven 't oog, ook loopt 'er een blaeuwe en witte streep van het oog na den Purperen bek, waar uit zig een spitze drie-hoekige tong, zynde de kop verder met zwarte stippels bezaeyd, vertoond. Het oog is wit, de appel Hemelsblaeuw, de buiten-kring rood, en de scheids-kring van de kop ook blaeuw en wit.

Midden over 't lyf, dat met kop en staart drie voeten en zeven duimen lang is, gaat een fyne zwarte streep, tegen welke aan wederzyden schuinze blaeuwe en witte, en dan weer Purpre dwarsbanden zoodanig komen, dat men die van de benedenste rey altyd tusschen twee van de bovenste rey geplaast ziet.

Deze Visch heeft voor twee groote, en agter twee korte vleugels, die geel en Zee-groenagtig van verw, en vol zwarte spikkels tusschen de zes overlangze fyne zwarte streepen, die 'er over henen gaan, tot de bollekens toe zyn, hebbende op de voorste vleugels, die dicht aan de kop staan, en wel een span lang, en matig breed zyn, agter een donker-roode zoom gegolfd, die met 't hol na boven staat, en op ieder streep aan 't einde gedoornd is.

Pas beneden dezen zoom ziet men een rey van vyf donker-blaeuwe bollekens met korte staarten beneden, en van binnen wit, in ieder rey een, waar onder een rey van vyf zulke ronde, en dan nog een rey van vyf gestaarte bollekens, even eens als de vorige, volgd, en deze vleugels zyn tegen 't lyf aan blaeuw, wit en rood van verw.

De onderste vleugels zyn ontrent ter helft van 't lyf, half zoo lang en breed als de bovenste; dog van verw, spikkels, zoom, en doorns aan 't einde, even eens, met dat onderscheid, dat zy aan 't einde maar eene rey van vyf zulke bollekens met staarten hebben.

Aan 't einde van de staart ziet men als een

een blaeuwe en witte halve kring, aan weerzyden wat omgekruld, en in 't midden een geelen doorn hebbende.

Deze vliegende Slange-Visch is zeer vergiftig, en is in 't *Zagoe-Bosch* van *Loeboe* gevangen.

De Chineesche Priester. No. 429. Geeft ons *den Chineeschen Priester*, een lekkere Visch; maar die zeer zelden voorkomt, te zien. Het is een zoort van Pampus-Visch, diens kop zwart boven, en onder Purper, en die ook met een breeden Purpren, dan zoo een Zeegroenen, en dan door een half rooden en witten dwars-band (zynde boven wit,) van 't lyf afgescheiden is.

Het oog is geel, de appel rood, de buiten-kring zwart en Zee-groen, van welke laatste dan vry donkere verw ook de boven-vin is, die agter aan vier zulke lange doorns heeft. Het boven-lyf is Orangie, tot het onder-lyf toe, dat beneden de kop zwart, en dan met een groote ronde bol zig Hemelsblaeuw, en dan verder paars, dog aan 't einde een zwart, en ronde vin met Citroen-geele en zwarte fraanje, hebbende daar onder nog een zwart vinneken in 't midden uithangen, vertoond.

Dit onder-lyf is wel een duim a twee breed.

Agter tegen het lyf aan komt een breede zwarte, dan een fyne witte, en dan een blaeuwe dwars-band te zamen, die maar eenen band, die tot voor by de staart loopt, te zamen uitmaken.

Daar tegen aan komt nog een agter-vin, Citroen-geel van grond, en geel van dwars-banden, tusschen fyne zwarte zoomen, en met een Appelbloezeme fraanje 'er buiten om; tusschen welke vin, en de boven-vin, men vier blaeuwe en witte korte breede doorns ziet.

De staart is van 't Orangie lyf door een zwarten en witten band, zynde verder Citroen-geel van verw, met geele banden, die agter aan zes doorns uitmaken, afgescheiden.

Tegen 't lyf aan is een Purpere vin, met donker-Purpre banden, zynde tegen 't lyf zwart blaeuw, en wit geteekend.

De Koninklyke Zee-Paling. No. 430. Vertoond ons *den Koninklyken Zee-Paling*, een Visch van negen voeten, en negen duimen lang, en in 't rond zesthien en een halven duim dik.

Dit is een ongemeene, fraeije, zeldzame, en zeer vette Visch, vallende zomtyds nog wel de helft langer, en dikker, als deze. Hy valt ook op *Loeboe*.

De kop, en 't lyf, zyn donker bruin boven en beneden, en in 't midden wat geelagtig van verwe.

De bek is Purper, blaeuw, en zwart, halve krings-gewyze tegen een, waar na nog een halve kring van zwarte stippels volgd, hebbende onder aan twee blaeuwe baardekens af hangen.

Het oog is Appelbloezem, zwart van appel, en van buiten-kring. Ook ziet men van 't oog af na voren twee blaeuwe, en een geele smalle vlam, een lid van een pink lang, loopen, en dan vertoond zig pas agter 't oog, na 't lyf toe, een streek van vier Appelbloezeme halve bollen, tegen een fynen zwarten kring aan, en tegen die bollen van agteren voor aan nog twee blaeuw en wit; waar onder men dan een blaeuwe wit-gestippelde streep, en dan een andren zoom 'er onder ziet, zynde breede Appelbloezeme en geele korte banden met zes smalle blaeuwe banden, 'er tusschen beiden geplaatst.

Daar na volgd een witte, en een Purpere fyne zwart-gebandeerde schey-zoom van de kop, tegen malkandren aankomende.

Tegen dezen schey-zoom komt de middel-vin, die flets-geel met groenagtige overlangze banden, en van gedaante als een Palet is.

Midden over 't lyf loopt een schoone breede boven Purper-roode, en onder licht-Purpre streep, een groote vinger breed, aan weerzyden van welke zig boven zeven en twintig, en onder dertig Hemels-blaeuwe bollen met witte stippels vertoonen; dog tusschen de middel-streep, en de onderste bollen, vertoond zig van de kop af, tot de elfde bol toe, een Hemels-blaeuwe streep, die in 't midden wit is, door 't einde van welke ook de negende en thiende bol zoo van een gescheiden werden, dat de eerste negen benedenste bollen onder die Hemels-blaeuwe streep, en de andre twee volgende 'er boven henen loopen, gelyk dan ook de volgende bollen zoo hoog staande vervolgen.

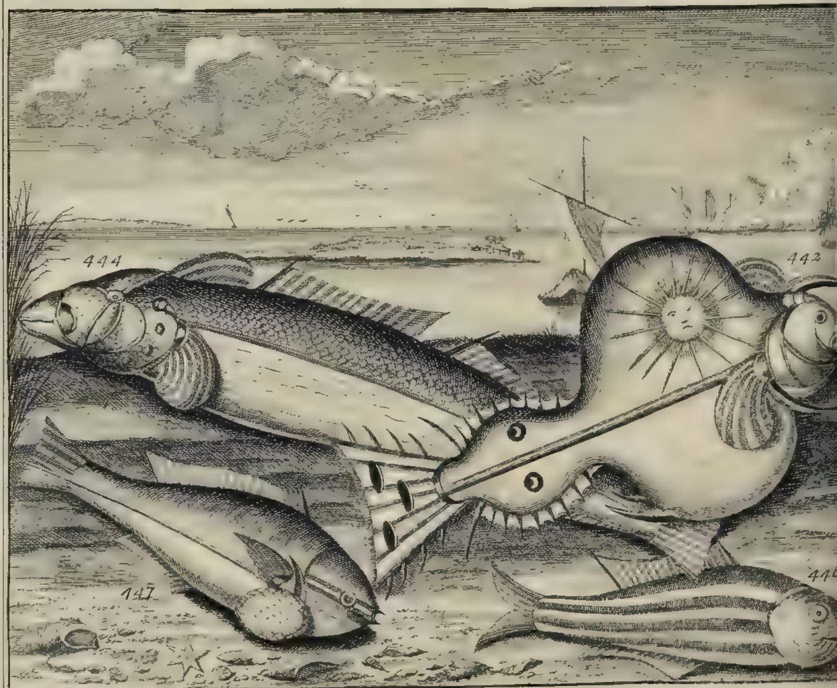
Langs de rug loopt van de kop af, tot 't einde van de voorste boven-vin, een breede Hemels-blaeuwe streep tegen 't lyf, en daar tegen aan een schoone Purpere en witte, hebbende pas 'er boven een zeer lange flaeuw-geele en Zee-groene gebandeerde vin, met een Hemels-blaeuwe doorn voor aan; hoedanig van verw en bandeering ook de beide agter-vinnen zyn, die byna tot 't einde toe loopen, daar men nog een smalle geele en Purpere bandeering van vier smalle zwarte schey-bandekens, die hoe langer hoe kleener werden, en aan 't einde een takje van zes blaeuwe, en van twee Purpre bladerkens, tegen een staan ziet.

Van de kop af loopt langs den buik tot ontrent de twaalfde bol van onderen een breede Purpre, dan een smaller geele, dan een breeder licht geele, en dan een smaller Purpre zoom, die een fraeije ver-

434
433

438
439
440
436
437

445
443
446

444
442
447

vertooning tegen malkanderen aan maken.

N°. 431. Doet ons den *Ikan Onta*, dat is, *de Cameel-Visch* zien, die ontrent vier voeten lang, en zeer dik na evenmatigheid van zyn lengte is; zynde zeer lekker van smaak, en zoo vet, dat men hem byna niet eeten kan; dog voor al zeer heerlyk, om de mooten 'er van te rooken.

Men moet hem de huid aftrekken, even eens als de Leer-Visch, en dan koken, of braaden, alzoo de huid vry dik valt.

Hy werd de Cameel-Visch, na den grooten spitzen bult, die hy op zyn rug heeft, genaamd. Zyn oog is blaeuw, ook de appel; dog met een wit kringetje 'er om, en een donker-blaeuwe buiten-kring.

De bek is van binnen appelbloezem, boven Zee-groen, onder Citroen-geel met blaeuwe en witte zoomen boven en onder 't geel, en dan weer een streek van Purper, en dan weer een streek van 't geel, met blaeuwe schey-zoomen, waar na een Purpre zwart-gebandeerde scheyzoom van de kop met een wit en blaeuwe korte kelk, met een Citroen-geele boven zoom 'er boven op, volgd.

Het boven-lyf van de Visch is schoon Purper, met drie overlangs naast malkanderen, dog wat van een staande blaeuwe bollen, die wit van binnen zyn. Langs den rug loopt een breede zwarte blaeuwe en witte streep, en daar op komt een groote hooge en spitze Purpere bult, met een blaeuwe zwarte en witte band in 't midden, (waar tegen nog een groene halve groote bol komt) makende den onder-zoom uit van de bovenste Citroengeele zwart-gedoornde voor-vin, die vol doornen aan weerzyden van die bult is.

Het onder-lyf van de Visch is blaeuw, hebbende een breeden Hemels-blaeuwen, witten en zwarten overlangzen scheyzoom tusschen 't boven-lyf.

De vin tegen 't lyf, en 'er onder, mitsgaders de onderste middel-vin, en de agter-vinnen en de ingebogene staart, zyn flets-geel van grond, met overlangze groenagtige banden; zynde de vin tegen, en die onder 't lyf voor aan, en in 't midden, geel, tegen 't lyf met blaeuwe banden; dog de twee agterste vinnen boven en onder hebben een licht-Purpre fraanje, en de staart heeft een zwarten breeden schey-kring, die wit in 't midden is.

N°. 432. Vertoond ons den *Ikan Molukko*, dat is, *den Molukzen Visch*, die zeer vet, en van grootte ontrent als een Makreel is.

Hy is geel en blaeuw van bek, die vol tanden is. Zyn oog vertoond zich Citroen-geel, en zoo is 't ook van appel, met een zwarten binnen- en zoo een buiten-kring. Tegen den bek aan komt een breede Purpre zoom.

De kop en 't lyf is blaeuw. De scheyzoom van de kop is Citroen-geel, en Purper met zwarte bandekens. Ook loopt 'er beneden tegen den buik, tot de agterste vin toe, een Citroen-geele breede zoom.

De vin tegen 't lyf is licht-Purper met donker-blaeuwagtige overlangze banden, hoedanig van grond, en bandeering, ook de agter-vinnen en de staart zyn. Tegen 't lyf aan is deze, en die 'er onder, blaeuw, en wit.

Het lyf is blaeuw, en in 't midden wit, heeft agt Purpre dwars-banden, die van 't midden af wit zyn, en maar tot half wegen 't lyf gaan, en zich als een Olifants-tand, verkleinende hoe langs hoe meer na agteren toe, vertoonen.

Ook loopt 'er van de middel-vin af tot digt by de staart een smalle blaeuwe, en 'er tegen aan onder een Purpre breede streep. Tusschen 't oog, en den eersten Purpre band, boven ziet men op 't lyf ook een witten korten doorn, van den rug af na binnen toe loopende. De boven-voorvin en de middelste beneden-vin zyn Citroen-geel, en gedoornd, die zwart van verw zyn. De Berg Bot.

N°. 433. Doet ons *de Berg-Bot*, die de allerbeste *Hollandsche* Bot in smaak, en blankheid, niet behoefd te wyken; dog die vry dikker van huid, en ook grooter valt, beschouwen.

De bek is geel, en het oog Purper, dat wit van appel, en zwart van kring is.

Op de scheiding van den kop ziet men een geel veld van een duim-breed, met twee breede Purpre dwars-banden boven aan, en in 't midden op 't geel een blaeuw bolleken, met een witte stip, waar na een Purper-zwarte gebandeerde scheyzoom volgd.

De kop en 't gansch lyf is bruin, met fyne roode en witte aderen, hebbende aan de boven-kant langs den rug zeven, en beneden langs den buik ook zeven zulke bollekens, en nog een zoo op den kop staan; dog twee der zelve staan dwars voor den staart.

Op 't midden van 't lyf vertoond zig een groot breed paars veld, zynde als een ovaal, dat na de staart-kant wat spits is, hebbende een blaeuwen en zwarten buiten- en binnen-zoom, alzoo dat 'er binnen in die laatste zoom zig nog zoo een ovaal van de zelve verw als 't lyf, met een fyne zwarte streep, die over 't lyf tot de staart toe gaat, vertoond.

De vin tegen 't lyf is licht-Purper van grond, na den witte trekkende, en rood Purper van overlangze banden, hoedanig ook

ook de boven, en onder-vinnen, nevens de ſtaart, zyn.

Langs den rug loopt eee fletze Zee-groene breede zoom tuſſchen twee diergelyke Hemels-blaeuwe, dat men ook onder tegen den buik ziet. Ook loopt de boven en onder-vin van den kop af tot den ſtaart toe, hebbende ieder een Citroen-geele en zwarte fraanje.

De ſtaart is door een Hemels-blaeuwe en witte band van 't lyf geſcheiden, hoedanig ook zyne zyde-zoomen zyn; dog de fyne agter-zoom is zwart, met Citroen-geele en zwarte fraanje bezet.

Ikan Tsjakalang Alifoero, of de Alfoereesche Geep.

No. 434. Doet ons den *Ikan Tsjakalang Alifoero*, dat is, *den Alfoereſchen Geep* zien. Een ſchoone Viſch, zynde op *Ceram* gemeen, zes voeten lang, en by de grooten in een kleene agting, om dat hy groen op de graaten is. Hy is anders zeer goed en vet om te eeten.

Zyn bek, die zig vol tanden vertoond, is na de buiten-kant Purper, en na de binnen-kant blaeuw onder en boven, zynde wel een voet lang, en met drie groenagtige en blaeuwe groote halve bollen pas boven de neus geteekend, gelyk ook de beneden-grond daar Purper, en die wat meer na 't oog toe, en 'er wat boven, geel is.

Het oog is wit, de appel donker-blaeuw, met een witte ſtip in 't midden, en de buiten-kring ook donker-blaeuw.

De ſchey-zoom van den kop is Purper met fyne zwarte ſchuinze banden, en boven of ook binnen dezen band komt een geele grond, die beneden Orangie werd, met blaeuwe ſtreepen, die in 't midden wit zyn, en 'er overhenen gaan.

Het geheel boven-lyf van den Viſch is donker-, en 't beneden-lyf, dat door een overlangze witte ſtreep, van de kop af tot de ſtaart toe gaande, en tuſſchen zwarte lyſten ſtaande, van 't boven-lyf geſcheiden is, licht-blaeuw.

Tegen den rug aan ziet men vyf halve groote zeer donker-blaeuwe bollen met Hemels-blaeuwe breede, en dan ſmalle witte buiten-kringen, van welke 'er twee onder de voorſte en drie onder de agterſte boven-vin ſtaan.

De vin tegen 't lyf is licht Purper, de overlangze banden 'er over zyn ſchoonrood-Purper. hoedanig ook alle de andre vinnen, nevens de twee-kluftige ſtaart, zyn.

Ook ziet men hier beneden in 't midden mede zulk een vin; en Citroen-geele en zwarte fraanje aan de voorſte boven-vin, en aan de twee agter-vinnen.

Ikan Palating.

No. 435. Geeft ons den *Ikan Palating*, dat is, *de Palating-Viſch*, te zien. Hy is plat, ontrent drie voeten lang, en een duim dik, zynde lekker en redelyk vet, vol graaten, en werd in de *Portugeeſche* Baey in den *Ambonſchen* Inham gevangen.

Hy is wat dik van kop, die, gelyk 't lyf, licht-blaeuw, gelyk de bek vol tanden, dog kort is. Boven loopt de neus met een breede Zee-groene en geele zoom wat rond omgebogen. Beneden tegen den Purpren zwart-gebandeerden ſchey-zoom loopt van den bek af een breede geele ſtreek.

Het oog is blaeuw, met een zwarten buiten-kring; hoedanig de appel ook is, hebbende een witte ſtippel.

Tegen den rug aan heeft men zes hangende kromme, en tegen den buik zes zulke opſtaande blaeuwe doorns, die in 't midden wit zyn.

Van den kop af tot den ſtaart toe loopt een breede witte ſchey-ſtreep, met Purpre en zwarte fyne zoomen tegen een.

De vin tegen 't lyf aan is witagtig-ros met overlangze blaeuwe banden, hoedanig ook de twee agter-vinnen boven, de middelſte en twee agter-vinnen, beneden, nevens de ſtaart zyn, welke ſtaart zich van agteren als een halve Maan, die een ſmallen zwarten zoom heeft, vertoond.

De bovenſte voor-vin is zwart-gedoornd, geel van grond, Orangie van beneden-zoom, en fyn-zwart van buiten-zoom.

No. 436. Geeft ons den *Parei Ceram*, dat is, *den Ceramzen Roch* te zien. Een zeer lekkere, zoete, vaſte, en veel aangenamer Viſch dan de Roch hier te Lande, die ook fyner van graat, en zoo groot niet, als de Roch hier, valt; dog hy is ongemeen fraey van verwen.

De bek en kop, die ſchoon Purper is, en die daar een blaeuwen zoom met witte ſtippen aan weerzyden heeft, vertoond als een kroon van vyf zwarte wit-geſpikkelde dwars-ſtreepen, die aan weerzyden omgekrulde blaeuwe doorns op een geelen grond hebben, en welke ſtreepen hoe langer hoe meer na 't einde van den bek, loopende met een korte ſpits uit, verminderen.

De oogen zyn blaeuw, wit, en zwart van buiten-kring, en blaeuw van appel met een witte ſtip.

Tuſſchen beiden de oogen onder ziet men, op een geelen zwart-geſpikkelden grond, een blaeuwen wit-geſpikkelden ronden halven kring, bindende de oogen als aan een, en zoo een band ziet men ook aan weerzyden van de oogen, en dan om laag, beneden dien band, die de oogen als aan een hegt, nog een rooden band aan weerzyden van die verdre geele grond, waar op de oogen ſtaan, geplaatſt.

Het geheel lyf, over welkers midden een fyne zwarte ſtreep al voor van den kop

kop af tot den ſtaart toe loopt, is bruin en licht lever-verwig met fyne witte en groene aderkens geteekend.

Boven aan, daar de grond het donkerſte tot aan weerzyden halver weg is, verneemt men aan wederzyden van de fyne zwarte ſchey-ſtreep vier Hemelsblaeuwe ovaale bollen, een nagel groot, hebbende na den boven-kant een witte ſtreep, en na de binnen-kant een rey van witte ſpikkels.

Pas daar na ziet men eén geelen zoom, tuſſchen twee blaeuwe lyſten, aan weerzyden van de zwarte ſchey-ſtreep een, beginnende boven by dat geel veld der oogen zeer fyn, en eindigende hoe langer hoe breeder tegen de agter boven- en ondervin, die licht Purper en wit gebandeerd, zwart gezoomd, Citroen-geel van fraanje zyn, en tot den ſtaart toe uitloopen.

In 't midden van 't lyf vertoond zig nog een fraeje by na vierkantige ſtreek, die Citroen-geel van grond, groen en rood geaderd, en breed Purper-verwig van zoom boven aan weerzyden is, hebbende zwarte lyſten, en een Purpere knop met een zwarten zoom, die boven wit is 'er op, na welke knop toe dit veld wat bogtig rondloopt en verſmald; maar de beneden-zoomen van dit Citroen-geel veld zyn aan weerzyden fyn-zwart, en pas 'er beneden by den ſtaart, aan weerzyden van de zwarte ſchey-ſtreep op 't lyf, ziet men een blaeuwen bol met een verkeerde witte halve Maan 'er in.

Van den kop af langs den buik, en langs den rug, tot aan de agter-vinnen, ziet men een breeden donker-groenen zoom tuſſchen twee Hemels-blaeuwe ſcherp uitloopende lyſten ſtaan.

De ſtaart, die zig als een geſlingerde Aal vertoond, heeft ook zoo een breeden groenen blaeuwe, en fynen zwarten zoom, voor aan met een blaeuwen wit-geſpikkelden zoom, die een groote vinger aan weerzyden verre loopt, hoe verre men in 't midden ook een zwarte fyne ſtreep, en dan verder tot het einde toe zwarte ſtippels, ſtip voor ſtip vervolgens, met een geele en blaeuwe bandeering, die als een blaeuwe ſcherpe hoorn vertoond, verneemd.

N°. 437. Doet ons den *Bandaſchen Elft met banden* zien, zynde van groote als een Elft in *Holland*; en ook zeer vet en goed; dog voor al zeer ſmakelyk, als hy gerookt is, alzoo hy gemeenelyk vetter dan onze Elft valt.

Hy is geel van bek, die vol tanden is, boven Purper en verder blaeuw van kop, ook blaeuw van oog, dog zwart van appel, die een witte ſtip heeft, en zwart van buiten-kring is, hebbende wat boven 't oog een Purpre vlek met een Citroen-geele kring, als of het ook een oog op zich zelven nog was.

By 't oog komt als een blaeuwe kleene, en wat lager nog een andre blaeuwe kring, waar tegen aan nog een geele, en nog een Purpre kring met zwarte banden komt.

Het lyf is blaeuw, met twee groote Orangie-geele dwars-banden over het lyf, die in 't midden wat lichter van verwe zyn.

De boven-voor-vin is geel, met drie zwarte doorns. De vin tegen 't lyf, die zig als een Palet vertoond, is licht-Purper met overlangze Purper-roode banden, hoedanig ook zyn de twee andre agtervinnen boven, en beneden, die Citroen-geele fraanje hebben; ook is de ſtaart van verw en banden als die vinnen, hebbende voor en agter een zwarten fynen ſchey-zoom.

N°. 438. Doet ons *de Papoeſche Purpere Heyl Bot*, beſchouwen. De Papoeſche Purpre Heyl-Bot.

Deze ſchoone, zoete, vette, en lekkere Viſch is anderhalve voet lang, en fraey dik, werd in een Rievier by hen gevangen, en meeſt, om zyne vetheid, van hen gerookt.

De kop, die rond is, vertoond zich Citroen-geel, met een breede Purpre ſtreek van onder, die aan 't oog, dat zeer kleen, en ook geel is, met een zwarten appel, en buiten-kring, ſcherp toeloopt. Den bek is ſcherp, en wat langwerpig als van een Vogel. Boven tegen den kop zyn zwarten ſpikkels langs den zwarten boven-zoom. De ſchey-zoom van den kop is Purper met zwarte fyne banden.

Boven tuſſchen den kop, en de voor-vin, ziet men zes geele bollen met blaeuwe en witte buiten-zoomen bezet.

Het lyf is ſchoon Purper, zynde aan weerzyden in 't midden wat ingebogen, en daar in die inbogt met een blaeuwe en witte band, die aan weerzyden ſcherp uitloopt, bezet. En zoo loopt het lyf by de agter-vinnen nog al meer in, allenskens tot aan den ſtaart verſmallende.

Op 't lyf ziet men als in een drie-ſprong tuſſchen den ſtaart en de middel-vin, drie blaeuwe ovaalen, een lid van een vinger lang, met twee witte halve kringen boven een, met de bogten na boven toe, en met een witte ſtippel 'er onder.

De middel-vin is Citroen-geel, zwart van graaten, blaeuw en wit tegen 't lyf, en beneden wat Orangie verwig.

De boven-voor-vin is Citroen-geel met twee zwarte doorns, en na de buitenkant tuſſchen de doorn en de bogt blaeuw, en licht Purper gebandeerd.

De agterſte vin, zoo boven als onder, is Citroen-geel, Orangie van beneden-zoom, fyn en zwart van buiten-zoom, en graaten,

ten, en Purper en zwart van fraanje; hoedanig van verw, graaten, zoomen, en fraanje ook de staart is.

De Ambonsche Elft. N°. 439. Vertoond ons *den Ambonschen Elft*, of *St. Pieters-Visch*, hoedanig de *Portugeezen* den zelven noemen.

De *Ambonneezen* noemen hem gemeenlyk, *Ikan Lima Djari*, of *den vyf Vingers-Visch*, om de vyf zwarte vlekken, die op zyn lyf staan. Dit is een Visch die gemeen, egter goed van smaak, en van een Elft niet veel verschillende is; dog hier, om dat 'er veel beter Visschen zyn, niet veel geagt is.

Hy is Purper en geel van bek, die vol tanden is. Zyn oog is Purper en wit, met een zwarte wit-gestippelde appel, die ook zulken zwarten buiten-kring, maar buiten die nog een halve geele heeft

Van den bek af loopt na de schey-kring van den kop een geele en witte bogtige streek, die by na loopt als de schey-kring, die ook geel en wit is, en zwarte zoomen heeft, tegen welke na den binnen-kant beneden zich zes blaeuwe en witte halve bollen vertoonen; dog aan de buiten-kant van de schey-kring van den kop ziet men nog een korte Purpre schey-streek met zwarte bandjens bezet.

Het geheel lyf, en de kop van de Visch, is blaeuw, in 't midden van welk lyf, wat na de boven kant, zig vyf groote ronde zwarte vlekken, met een witte halve zoom met tandekens onder aan, en met een witte stip in 't midden, vertoonen.

De middel-vin, en die 'er onder, zyn Purper, en wit gebandeerd, en tegen 't lyf geel, met een witte en zwarte band.

De boven-vinnen, onder-vin agter, en de staart, zyn alle mede Purper en wit-gebandeerd, met Citroen-geele fraanje aan de twee agter-vinnen, en aan de kloeke staart, van welke de agterste boven-vin een lange breede Hemels-blaeuwe en witte doorn, en de staart aan weerzyden een zoom heeft.

De Wonder-Aal. N°. 440. Doet ons *den Wonder-Aal* zien. Dit is een groote *Ambonsche* Aal, drie voeten en vyf duimen lang, met een dikken buik voor aan, die wel vyfthien a zesthien duimen in 't rond beslaat.

Hy komt zeer zelden voor, en werd in de modder-poelen gevangen.

De bek is Purper, de kop geel en bruin, met zwarte spikkels boven aan, en met blaeuwe witte gespikkelde overlangze banden, die van de bek na 't oog loopen, hebbende mede zwarte spikkels in 't midden.

Het oog is graeuw, de appel, die een witte spikkel heeft, en de buiten-kring, zyn zwart. De schey-kring van de kop is ook blaeuw met witte stippels, waar buiten men aan de beneden-kant van 't lyf verscheide blaeuwe en witte maar half doorgaande smalle dwars-banden, en dan verder over den dikken buik negen breede Citroen-geele regt doorgaande dwars-banden ziet, die voor en agter kort, dog in 't midden lang, en alle na agteren toe omgebogen zyn, tusschen ieder twee van welke geele banden men dan eens een opstaanden licht blaeuwen en witten doorn na de boven kant (alzoo 'er midden over 't lyf een fyne overlangze schey-streep loopt) en twee zulke bollekens na de beneden-kant zoo verneemd, dat in 't volgende perk dan de bollekens zich boven vertoonen, en de tand onder met de punt na beneden staat, 't geen zich dan weer in 't volgende perk even eens gelyk in 't eerste opdoet, dat dan zoo tot 't einde toe, dan eens 't eene, en dan eens 't andere, vervolgd, en tegen den agtersten band doet zig een blaeuwe en witte driehoek op.

Vorder is het lyf en kop bruin, en in 't midden wat na den geelen, hebbende, na die agt geele banden, verder aan weerzyden groote halve donker-blaeuwe bollen met licht-blaeuwe en witte breede lysten naast malkandren staan, die zoo tot het einde van den staart toe vervolgen.

De vinnen aan wederzyden by den kop zyn wit-Purper, en Purper-rood gebandeerd, hoedanig ook de twee vinnen beneden den buik, en de twee agter-vinnen zyn, die tot aan 't einde van de staart gaan.

N°. 441. Doet ons *de Chineesche Ebbeling*, een Visch die zeer lekker, ongemeen vet, en ruim drie voeten lang is, beschouwen.

Hy is Purper en geel van kop met blaeuwe en witte streeken 'er over, en met vyf zulke bollekens, drie op de onderste Purpere, en twee op den geelen grond, pas daar boven zich opdoende. De schey-kring is Purper, en zwart gebandeerd.

Boven op den kop vertoond zig een kleene geele zwart-gedoornde vin, met vyf groote doorns.

Het lyf is tusschen 't Purpre en Paarze, hebbende aan weerzyden een blaeuwen en witten zoom, met Citroen-geele fraanje, en in 't midden een Purpren en witten zoom.

THIEN-

452
453
451
454

J. C. Philips fc.

THIENDE HOOFDSTUK.

De zeldzame Zonne-Visch. Ikan Saringani. *De* Papoewasche Harder. *De* Lepelaar. Ikan Balante. Ikan Djala Boental. Ikan Ganijon. Ikan Soesoehoenan. *De* Bantamsche Zalm. Ikan Mahadewa. Ikan Bassi Frangi. Ikan Oelar Biza. Alferez Djawa. Ikan Kipas. Ikan Pampus Tonkin. Ikan Parang. Ikan Bangay. Ikan Tsjakalang Bali. Ikan Merac. Ikan Babara Koening Mata-nja. *De gespikkelde* Jacob Evertzen. Ikan Maleoe. Ikan Mitarra. Ikan Batsjan. Ikan Nuniali. *De blaeuw-gespikkelde* Dolfyn. Ikan Pampus Cambodia. *De geele gemarmelde* Slang. *De* Knorrepot. *De* Keyzers-Krab *met blaeuwe pooten. Het rood* Dreggetje. *De* Ruit-Aal. Ikan Perdana. Ikan Onggara. *De veelverwige* Dolfyn. Ikan Cacatoeha Papoewa. *De bruine* Stomp-Smoel. Ikan Batoe Tidore. Ikan Batoe Amblaeuw. Ikan Pisau Jang Merah. *De* Ceramze Carper. *De* Macassaarze Sardyn. *De blaeuwe* Duyf. Ikan Tsjakalang Jang Terbang. *Het* Goud-Vischje *van* Mauritius. *De vliegende* Harder. *De* Boeroneesche Trompetter. *Het bont* Duifje. Ikan Batoe Bomo. Ikan Cacatoeha Waroe. *De groene* Lootsman, *'t Manneken. De groene* Lootsman, *het Wyfje.* Ikan Djoelong. Ikan Wigoero. Ikan Binara. *De* Noorder-Princes. *De* Verkens-kop. Moy Aachje. Ikan Tikos. *De* Orangie-Krab. *Het blaeuw* Baardmanneken *met pooten. De* Turk. Ikan Pangerang. Ikan Vinteti. *De zeldzame* Vliegende Visch. Ikan Sengadji Molucco. *De* Koningin *der* Kreeften. *De zwarten* Vaandrig. *Het zeldzaam* Italiaans Vloertje. Ikan Gapi. Ikan Marate, Djantan. Ikan Marate, Betina. *Het* Orangie Vischje. *De* Spongie-Krab. Ikan Farandi. Sardyn Malakka. Ikan Mata Anam. *De* Marl-Priem. Ikan Sasawar. *De blaeuwe* Doffer. Ikan Panggontor. *De groene* Steen-Braassem. Ikan Batoe Jang Merah. *De blaeuwe* Bezaan-Visch. Japansche Goud, *en* Zilver-Vischjens.

N°. 442. GEeft ons te zien *den zeldzamen Zonne-Visch.* Dit is een Visch van een zeer wonderlyke gedaante, en teekening, zynde twee en een halve voet lang, en voor aan by na wel twee voeten; dog agter aan maar een vierde part zoo breed.

De kop, en bek, is als die van een Vogel; de bek Purper, de kop boven, en over al meest, geel, uitgenomen dat hy onder een breede streek Purper, en verder een geheele ronde gedaante heeft, hebbende ook twee a drie blaeuwe en witte streeken midden en agter over, of langs de zelve, tot scheiding.

Aan weerzyden van 't hoofd vertoond zig als een groote blaeuwe witte en zwarten Olifants-tand, zynde na den buitenkant blaeuw, aan den binnen-kant zwart, en in 't midden wit. Het oog is ook wit, de appel en kring zwart, en het lyf licht-blaeuw, zynde in 't midden van de kop af tot den staart toe met een breede blaeuwe en witte streep, die tusschen zwarte zoomen staat, en tot afgescheiding van 't boven en beneden-lyf diend.

Het lyf, pas na den kop, zet zig aan weerzyden wel een voet uit, makende te zamen tegen een by na als een ovaal, dat ook wel een voet lang is.

In 't boven-deel vertoond zig een heerlyke Citroen-geele Zon, hebbende de gedaante van een Menschen aangezigt in 't zwart geteekend, en verder rondom 't hoofd eerst fyne, en daar na tusschen in ook lange bruine en witte straalen, zoo als de Zon wel meer verdeeld werd.

In 't beneden-deel vertoonen zig tegen den buik aan twee blaeuwe witte en zwarte groote doorns, met wat Purper daar boven.

De vinnen voor tegen de borst aan weerzyden zyn flets-geel, en flets groen gebandeerd.

Het verdre lyf van den Visch, na den staart toe, is mede blaeuw, met twee zwarte bollen met kleene witte halve Maankens 'er op, en aan ieder zyde van 't lyf met een bol geteekend.

Pas na dat groot ovaal buigt het lyf daar wat in, loopt dan weer wat breeder uit, en versmald dan weder tot den staart toe, hebbende aan wederzyden een Purpre breede vin vol zwarte doorns, en aan ieder zyde nog een groote blaeuwe en witte doorn.

De schey-band van den staart is breed, zwart, en blaeuw en wit in 't midden.

De staart loopt zeer breed uit, als een groote Waejer, zynde flets-Zee-

groen, hebbende overlang zeven blaeuwe banden, of ftreepen, en aan ieder zyde vier blaeuwe en witte groote doorns.

In 't midden van de zelve ziet men drie zwarte ovaalkens, met een witten en zwarten onderzoom, het eene alleen op den middelften band, een duim breed van den fchey-band van den ftaart, en boven de zelve aan weerzyden een in het tweede perk vertoond.

Zyn fluit-zoom agter is fyn en zwart, met Citroen-geele en zwarte fraanje.

Het is een fchoone vette Vifch, dog in *Amboina* maar een reys twee a drie gevangen. Deze heeft men op de *Pas Baguwala* gekregen, en om de zeldzaamheid, onder de Regeering van de Heer *Coyet* na *Batavia* gezonden.

Ikan Saringani. N°. 443. vertoond ons den *Ikan Saringani*, dat is, *de Saringani-Vifch*, die anders na zyne gedaante, en verw, ook wel de Citroen-Vifch genaamd werd.

Deze Vifch is wel drie a vier voeten lang, en fraey breed en dik, zoo dat 'er wel zyn, die vyfthien a zesthien ponden zwaar vallen, en is zeer lekker en vet, voor al als hy gerookt werd.

De kop is by na even eens, als die van de voorgaande Vifch van fatzoen, de bek Purper en wit, en de kop donker-Zeegroen, met eenige gebogene Purpre ftreeken 'er over henen, hoedanig ook de zwart-gebandeerde fchey-zoom is.

Het oog is licht-blaeuw, met witte ftippen, de appel donker-blaeuw met een witte ftip, en de buiten-kring zwart.

Het lyf is even eens, of men een buiten-gemeene groote Citroen van fatzoen en van verwe ziet, over 't welk zes fletsgroene en bleek-witte doorgaande dwarsbanden, van een ftroo-breed, met de bogten na agteren toe, zig vertoonen, hebbende tuffchen ieder twee banden, eerft drie, daar na vier, dan in de twee volgende perken ieder vyf, in 't laatfte perk na den fteert toe drie, en eindelyk by den ftaart nog drie blaeuwe fchuinze doorns naaft malkandren ftaan.

Tegen 't lyf, ontrent den kop, vertoond, zig een geele en Zee-groene gebandeerde vin, die tegen 't lyf aan rood, en blaeuw van band is; dog onder tegen 't lyf, en in 't midden van 't onderlyf, heeft men als eenige Zee-groene vinnen met Purper-witte banden.

De boven-voor-vin is licht Purper, lang, fterk gedoornd, en zwart van doorns; de agter-vinnen, en de ftaart, zyn zoo van verw, en zoo gebandeerd, als de vin tegen 't lyf, hebbende ook alle drie Purpre fraanje, en aan weerzyden van de ftaart, voor aan ziet men een groote blaeuwe en witte ter zyden uitfteekende doorn.

N° 444. Geeft ons *den Papoewafchen Harder* te zien. Deze verfchild niet van de gemeene Harder, als alleen daar in, dat de kop van deze geel, en Purper in 't midden is, en dat alle de vinnen, en de ftaart, Purper en wit gebandeerd zyn; ook vertoonen zich de banden van de vin tegen 't lyf wat gebogen, als vlammen. Langs den buik loopt ook van den kop, die door een Purperen zwart-gebandeerden fchey-zoom van 't lyf gefcheiden is, tot aan de agter-vin, een breede geele zoom. Boven de middel-vin ziet men op de blaeuwe huid drie blaeuwe bollen, met een witte vlek in 't midden, in 't rond dwars naaft een ftaan. 't Boven lyf is donkerblaeuw gefchubt, door een breede Hemels-blaeuwe ftreep van 't wit en blaeuwagtig onder-lyf, dat niet gefchubd is, afgezonderd.

N°. 445. Ziet men *den Lepelaar*, zoo na zyn bek die zoo een ronde lepel by na, als die van een Lepelaar, vertoond; dog hy werd van andre ook wel 't Wafel-Yzer, om dat hy voor aan den bek een breed rond groot Wafel-Yzer heeft, genaamd, beftaande uit een geelen, zwartgefpikkelden, een bruinen, en een geelen dwars-band, met drie blaeuwe en witte bollen 'er op, en tuffchen twee blaeuwe en zwarte zoomen in ftaande, waar na een bruine grond, met zoo een blaeuwe en witte bol in 't midden, en met blaeuwe en witte zoomen aan weerzyden, en daar na aan weerzyden ook een fchoone Purpre grond, te zamen een rond van twee a drie duim-breed over de midden uitmakende, volgen.

Daar na ziet men een dunne fnavel, tegen welke die lepel ftaat, zynde een halven vinger lang, en een vinger dik, met drie groote blaeuwe en witte bollen 'er boven opftaande, by de kop met een breede fpits na den kop toe uitloopende geele drie-hoek met een blaeuwe dwarsband aan weerzyden, hoedanig ook de fchey-kring van den kop is, die zig geel en blaeuw breed gebandeerd vertoond, eindigende, en die tot pas boven de middelvin in de gedaante van een leggende Olifants-tand, die aan 't einde blaeuw is, uitloopt.

De kop, en 't geheel lyf, is bruin, en op den kop vertoonen zig twee blaeuwe en witte fmalle halve kringen. Hoedanige drie lange ftreepen zig midden op 't lyf, twee boven, en een onder, nevens drie zulke ovaale bollen, twee overlangs naaft malkandren by den ftaart, en een ontrent de middel-vin, vertoonen.

Het oog is Purper, de appel, die een witte ftippel heeft, en de buitenkring, zwart. Boven den kop ziet men vyf groote blaeuwe en witte breede doorns,

doorns, met 't scherp na agteren gekeerd, en met een blaeuwe onderzoom.

De boven-voorvin, de middel- en agter-vinnen, zyn Purper en Purper-wit gebandeerd; dog de boven-vinnen hebben voor aan ieder een groote blaeuwe doorn.

De staart bestaat uit een blaeuwen en witten buiten-band aan wederzyden, dan een breeden Purpren geelen en zwart gebandeerden, en wat krom-gebogenen band aan weerzyden, dan weer een breeden blaeuwen, en een geelen aan weerzyden, en in 't midden een langwerpig rondagtig veld, dat na de blaeuwe en witte schey-kring van den staart spits toeloopt, makende te zamen als een Granaat-Vrugt uit.

Langs den buik ziet men van den schey-kring van den kop tot aan de agter-vin een breeden geelen zoom tusschen twee blaeuwe.

Dit is een Visch, twee voeten lang; dog hy werd niet gegeten, om dat hy vergiftig is; en voor aan in den *Ambonschen* Inham, en ook elders; dog zelden gevangen.

N°. 446. Doet ons den *Ikan Balante*, dat is, *de Balantesche Visch* zien, die zeer lekker; byzonder vet, byna als de *Samassing*-Visch, en ook van die groote is, zynde twee, en ook wel eens drie voeten lang.

Hy is van binnen in den bek Purper, graeuw en groot van oog, zwart van appel, geel en breed van kring om 't oog, en heeft nog een smallen zwarten buitenkring.

Men ziet op den kop een blaeuwen halve kring by 't agterste van den bek, en een Purpre zwart gebandeerde schey-kring van den kop en 't lyf, die verder beide licht rood zyn.

Het lyf heeft in 't midden een Hemelsblaeuwe breede overlangze streep tot scheiding van 't boven lichaam, dat rood en zwart geschubd, en van 't beneden-lyf, dat lichter van verw, en ongeschubd is.

De bovenste voor-vin is roodagtig-wit met vyf lange blaeuwe doorns.

De agter-vinnen, en twee-kluftige staart, zyn rood, blaeuw, en wit gebandeerd; dog die tegen en onder 't lyf zyn rood en witagtig gebandeerd. Ook ziet men tegen 't lyf van de middel-vin, een blaeuwen en witten band, en daar onder tegen den buik een blaeuwen doorn.

N°. 447. Vertoond ons den *Ikan Djala Boental*, dat is, *de Visch met het rond Werpnetje op zyn lyf*. Hy is kleen, en blaeuw van bek, van welken, langs 't oog henen tot aan het lyf, een breede roode balk loopt, die in 't midden wit is, waar op midden in 't blaeuw oog, met een witten appel, en zulken kring om 't oog, en dan nog een zwarte buiten-kring 'er om, zig vertoond.

De boven-kop, en 't boven-lyf, is flets-groen, en de beneden-kop, en 't beneden-lyf, Citroen-geel, zynde door een blaeuwe en witte overlangze streep van een gescheiden.

Pas onder de geele middel-vin, die tegen 't lyf Purper is, ziet men op 't beneden-lyf een rond kleen netje met zwarte maazen.

De boven- en onder-vin zyn Citroen-geel, zwart van graaten; dog de boven-vin heeft voor aan een blaeuwen doorn.

De staart is half-groen- en wit-gebandeerd, en aan den beneden-kant geel, gelyk 't onderlyf, geteekend.

Het is een kleen lekker Vischje.

N°. 448. Vertoond ons den *Ikan Ganijon*; dat is, *de Ganijon-Visch*, die ook lekker en smakelyk, en als een kleene Baars van lengte is. Ikan Ganijon.

Hy gelykt van kop wel wat na een Dolfyn. Zyn bek is Hemels-blaeuw, hoedanigen smallen schey-streep men ook boven aan den kop ziet.

Hy is geel van oog en zwart van appel. De kop is rood, gelyk ook 't lyf; dog op 't laatste vertoonen zig vier witte breede overlangze streepen, waar tegen 't lyf weer vier zulke roode uitmaakt.

De boven en onder-vin, mitsgaders de twee-kluftige staart, die een zwarten smallen schey-kring heeft, zyn rood en wit gebandeerd; dog de boven-vin heeft voor aan een blaeuwen doorn.

N°. 449. Geeft ons den *Ikan Kipas Djantan*, dat is, *het Manneken van den Watjer-Visch* te zien. Dit is een donker-blaeuwe Visch van kop, lyf, en staart. Ikan Kipas, Djantan.

De bek is kleen, geel, en met een Purpren band agter, die na boven ingebogen, en dik oploopt. Het oog is Purper; dog zwart van appel, met twee blaeuwe streepen 'er onder.

Het lyf, (dat met den kop en staart wel twee en een half voet lang is) heeft twee breede geele dwars-banden, die met het hol tegen malkandren aan staan, van welke de eerste met Purpre; dog de tweede met blaeuwe zoomen bezet is.

In 't midden van 't lyf vertoonen zig twee ronde vinnen, als ronde breede waejers uitgezet, hebbende ieder wel de breedte en lengte van een grooten halven voet. Ook heeft de bovenste zes, en de onderste vyf overlangze flaeuw-Zee-groene en flauw-witte perken, door fyne zwarte banden onderscheiden, en in een van deze perken heeft men, van onder tegen 't lyf te rekenen, eerst een rey van negen Purpere vlekjens naast malkan-

 dren,

dren, en dan in 't volgende perk vyf bruine bollekens, die van binnen wit zyn. Dan weer vlekjens, dan weer een rey met bollekens, en dat zoo vervolgens, en in de bovenste vin altyd vyf bollekens in een perk, uitgenomen in 't laatste, dat 'er maar vier heeft, dog in de onderste zyn 'er maar vier in een rey.

By den staart ziet men op 't lyf twee blaeuwe kleene doorns tegen een onder, dog boven van een staan.

Op de staart zyn vier Purpre dwarsbanden, en hy loopt agter wat breed uit, waar na die banden zich ook verbreeden.

De verdre vinnen tegen en onder 't lyf, zyn Purper-rood en wit gebandeerd.

Ikan Pampus Tonkin. N°. 450. Doet ons den *Ikan Pampus Tonkin*, dat is, *de Tonkinsche Pampus-Visch*, zien. Dit is ook een zeer lekkere Visch, zynde scherp en kleen van bek, Zee-groen van kop, met een Purpre breede band in 't midden, op welke band een Citroen-geel oog vol roode stippen, met een blaeuwe en witte appel, en een zwarte buiten-kring staat.

Het lyf is Citroen-geel, vol overlangze fyne Purpre en Zee-groene streepen, die byna tot aan den staart toe doorgaan.

De vin tegen 't lyf is rood en wit gebandeerd; dog die 'er onder rood en zwart.

De boven voor-vin is Citroen-geel, vol zwarte doorns, met zulken fynen boven-zoom; dog beneden ziet men een donker-blaeuwe geschubde huid. De agter-vinnen loopen rond agter, zyn licht-rood, Purper met zwarte streepjens overlangs boven (dog in de onder-vin niet) en Zee-groen, met Citroen-geele fraanje bezet.

Onder tegen den buik ziet men iet roods, en twee blaeuwe doorns 'er pas beneden.

De staart is met een breeden Zee-groenen, en een Pupren band, van 't lyf gescheiden, in 't midden wit en Orangie overlangs gebandeerd, en met een breeden Purpren buiten-zoom, die tusschen zwarte lysten staat, voorzien.

Ikan Soesoehoenan. N°. 451. Doet ons den *Ikan Soesoehoenan*, dat is, *de Soesoehoenan's Visch*, zien; zoo, om dat zeker Soesoehoenan, of Keizer van *Djava*, die zeer geerne at, genaamd.

Het is ook waarlyk een schoone Visch, die wel drie voeten lang, en byna als een groote Carper is; dog hy valt veel vetter, en is zeer lekker.

De kop is boven en beneden Zee-groen, hoedanig ook de bek is, die ook eenige Purpre banden heeft. Verder is de kop Purper en blaeuw, en in 't midden Citroen-geel, zynde daar op, en op 't Zeegroen 'er onder, wat geschubd, en een blaeuwe vlek ook beneden 'er op. De schey-kring van 't hoofd is Purper en zwart gebandeerd.

Het oog staat op die Purpre streek boven, zynde zwart, en zoo van appel met een witte kring daar om; dog rondom 't oog is een blaeuwe, dan een witte, en dan een smalle zwarte zoom.

Het geheel lyf is geel en rood schoon-geschubd.

De vin tegen 't lyf is purper gebandeerd; en die 'er onder is beneden mede zoo; dog boven alleen Purper met een lange smalle Purpre streek na den staart toe, en met een Zee-groenen onderzoom bezet.

De boven-vin is boven en onder Zeegroen; dog boven van de helft af Purper. In 't midden is zy van boven af eerst Citroen-geel, en dan Purper, zynde met smalle zwarte zoomen onderscheiden.

De beneden-agter-vin is als vierkant, rondom Zee-groen, en in 't midden donker- en licht-Purper.

De staart is breed, als een Waejer uitloopende, hebbende vyf breede licht-Zee-groene, en vier breede Citroen-geele banden, en agter en voor een fynen zwarten schey-zoom.

N°. 452. Doet ons *de Bantamsche Salm* zien. Deze verschild van de onze van fatzoen en lengte niet veel; dog de vinnen, en de twee-kluftige staart, zyn rood en wit-gebandeerd, ook is hy, gekookt zynde, wit, en niet rood; dog vet, en zeer goed van smaak.

N°. 453. Doet ons den *Ikan Maha-Dewa*, dat is, *de Opper-Gods-Visch*, zien, zynde zoo, om dat hy aan een *Heydenschen* Opper-God plag geofferd te werden, genaamd.

Hy is van kop boven en beneden Zeegroen met breede Purpre en blaeuwe zoomen, vertoonende beneden als een poort, en verder Citroen-geel zynde met een blaeuwe doorn, en nog een rond langwerpig merkje, drie blaeuwe bollekens, en vier zulke vlammekens met witte vlekjens geteekend.

De schey-zoom van 't lyf is breed Purper, en een Zee-groene 'er tegen aan. Het oog is blaeuw, de appel wit, en de kring zwart.

Vorder is 't lyf en de staart aan een, zonder schey-kring, bestaande uit twee breede blaeuwe, met een fyne Zee-groene, twee breede Citroen-geele overlangze banden, en een Purpre, met een Zeegroene 'er tegen, in 't midden.

Agter by 't einde van den staart ziet men vyf Zee-groene breede korte tanden, een Zee-groenen smallen schey-zoom, en Citroen-geele en zwarte fraanje daar tegen.

De boven-vin bestaat uit een Zee-groenen overlangzen band onder en boven, dan een

400
401
404
405

402
401
403
C. Elliger Junior fecit

een Purpren aan weerzyden, en een geelen in 't midden, hebbende mede zulke fraanje, als de staart.

De vin tegen 't lyf is Purper, en smal wit gebandeerd; en de onder-vin Citroen-geel, zynde zwart van graaten.

Dit is een schoone Visch van verwen, en die heerlyk van smaak is.

N°. 454. Ziet men den *Ikan Bassi Franggi*, dat is, *de Bassi Franggi's-Visch*, zoo, om dat die *Ternataansche* Koninklyke Stadhouder die zeer geerne at, genaamd. Zy is als een Grundeltje, kleen; dog hard en vast van Visch, en zeer goed van smaak, zynde geel van lyf, Purper-rood van oogen, wit en rood gebandeerd van vinnen, en staart, die een blauwe en witte schey-kring heeft.

Op 't lyf, en den kop, zyn kleene rooden doornkens op een schoone heldre Citroengeele grond, zoo dat dit Vischje in 't Water een heerlyken weerglans van zig geeft, te gelyk aan 't oog en aan de smaak wonderlyk voldoende.

N°. 455. Doet ons den *Ikan Oelar Biza*, dat is, *de Adder-Visch*, zien. Dit is een zeer kleen Vischje, gelykende wel een Kind in de luyren. Het is donker-blaeuw, met een witte schey-kring by den kop, en vyf witte recht daar tegen aangebogene dwars-banden, met de bogt na den kop toe. De staart is zwart en geel, en aan weerzyden van 't lyf verneemd men ook zulke fraanje, en ook zoo een middel-vin.

Het is zeer vergiftig, en werd dierhalven niet gegeten.

N°. 456. Geeft ons de *Alferez Djawa*, dat is, *de Javaanschen Vaandrig*, te beschouwen.

Dit is een fraey Leer- of Pampus-Vischje, en ook zoo van smaak. De kop is geel, de bek kleen, Purper, en blaeuw, hoedanig ook de schey-kring is. Behalven dat men onder langs den buik ook een stuk-weegs een Purpren zoom, en daar boven en 'er agter nog eenige blaeuwe streepen ziet.

Het oog is Purper-wit, de appel zwart en wit, en de buiten-kring zwart.

Het lyf puild aan weerzyden moy breed uit, bestaande uit twee breede bruine dwars-banden, (waar van de onderste een Purpren en een blaeuwen zoom heeft,) en een breeden geelen in 't midden, en 't smal einde van 't lyf is dan mede geel.

De boven-vin is donker, licht-blaeuw, en geel gebandeerd tegen een, loopende zoo na boven toe zeer lang en smal, wel ter lengte van drie vingeren uit, en een stuk weegs van binnen met Purpre fraanje bezet zynde.

Op den kop vertoonen zig twee blaeuwe doorns, en beneden tegen den buik pas boven de onder-vin, die geel, en zwart van graaten is, mede, dog deze zyn nog wel zoo lang.

De staart is donker- en licht-blaeuw overlangs gebandeerd, en heeft een breeden Purpren zoom, by na als een halve Maan.

N°. 457. Geeft ons den *Ikan Paràng*, dat is, *de Oorlogs-Visch*, te zien. Ikan Paràng.

Deze is zeer goed van smaak, wel vier voeten lang, blaeuw van lyf, met een witte streep 'er over, boven dicht, beneden wel geschubd, Citroen-geel van vinnen, en ook zoo van staart; dog met zes overlangze banden geteekend.

Zyn geele bek, die vol tanden is, heeft ook zulken zoom boven, en een Purpren beneden, uit beide welke verwen de schey-zoom van den kop bestaat.

Het oog is Zee-groen met agt witte stippen rondom, en met een witten buiten-kring; dog 't is zwart en wit van appel.

N°. 458. Doet ons de *Ikan Bangay*, dat is, *de Bangaysche Visch* zien. Ikan Bangay.

Deze is een grooten voet lang, en vry breed, boven licht-rood, en beneden Citroen-geel van lyf, en ongemeen vet, en lekker.

Hy is zeer dik van kop, stomp en dik van bek, die van binnen in Zee-groen, en onder met een breede ronde streek, die de kop scheid, en Purper verwig met zwarte en witte banden, by na als een dikke hoorn geteekend is.

Het oog is Purper, met een zwartagtigen appel, hebbende een witte stip, en waar in vier dwars-streepkens, van den appel over 't oog gaande, vier perkjens maken, in ieder van welk perkje een zwarte stip staat; dog de buiten-kring deszelfs is zwart.

De middel-vin, de agter-vinnen, die rond agter, en met een Citroen-geele fraanje bezet zyn, en de staart, vertoonen zich wit en Zee-groen overlangs gebandeerd, en zyn alle met zwarte fyne zoomen rondom gesloten.

Onder tegen den buik aan, by de onder-vin, ziet men wat Purpers, en een groote blaeuwe doorn op 't geel lyf staan.

De boven-voor-vin is Citroen-geel en zwart-gedoornd.

N°. 459. Vertoond ons den *Ikan Tsjakalang Bali*, dat is, *Baligeesche Geep*. Hy is lang van bek, die van binnen Purper, en vol tanden, en ook wel drie voeten lang, donker blaeuw van boven; dog wit van onder-lyf, dat vol Zee-groene langwerpig-ronde bladen, van den kop af tot den staart toe geteekend is. Ikan Tsjakalang Bali

Het oog is blaeuw, de appel zwart, en wit, de vinnen zyn geel, en ook de staart, die als een halve Maan is; hebbende een Zee-groene breede schey-band, die tus-

tuſſchen twee ſmaller Purpre zoomen ſtaat.

Het is een Viſch, die vry vetter, als de gemeene *Amboinſche* Geep, valt; dog zelden voorkomt.

Ikan Merac.

N°. 460. Doet ons den *Ikan Merac*, dat is, *het Paeuwen-Viſchje*, zoo na de zwarte en witte oogen, waar mede het lyf bezaeid is, genaamd, zien.

De kop is boven, gelyk ook 't bovenlyf, Zee-groen, en beneden Citroen-geel. Het oog is blaeuw; 't onderlyf Purper, met blaeuwe vlammekens, en boven aan geel.

De vin tegen 't lyf is geel, zwart van graaten, en de boven-vin Purper met zwarte fyne lange graaten, en tuſſchen ieder perkje twee witte bollekens met zwarte kringen 'er om boven malkandren vertoonende.

De onder-vin is een halve groote kring, hebbende buiten, en tegen 't lyf een blaeuwen zoom, en in 't midden een Purpre ſtreep op een geele en Zee-groenagtige grond.

De ſtaart is Citroen-geel met vier ſmalle zwarte gevlamde dwars-bandjens, rondom met een zwarten, dog buiten aan weerzyden met een breeden Zee-groenen ſpits uitloopenden zoom geteekend.

Het is een Viſch, als een gemeene Baars, en die zeer goed van ſmaak is.

Ikan Babara, Koening Mata-nja

N°. 461. Doet ons den *Ikan Babara Koening Mata-nja*, dat is, *de Babara met geele oogen*, zien.

Deze Viſch en verſchild niet van de gemeene Babara, dan dat hy Purper en Citroen-geel van bek, en zoo van oog is, dat een ſchoonen Purpren appel met een witte ſtip, en van welke elk een zwarten kring heeft.

De ſchey-zoom van den kop is ook Purper, en zwart gebandeerd.

De vin tegen en onder 't lyf, de agter-vinnen, en de ſtaart, (die tweekluftig gevlamd is) zyn Zee-groen en wit gebandeerd; maar de bovenſte voor-vin is Citroen-geel, ſterk gedoornd, zwart van doorns, en Hemelsblaeuw van beneden-zoom.

Het lyf is donker-blaeuw van verw boven, dog beneden licht blaeuw.

Van ſmaak is hy, gelyk andere Babara's, te voren onder de gemeene Viſſchen by ons al beſchreven.

De geſpikkelde Jacob Evertszen.

N°. 462. Geeft ons te zien *den geſpikkelden Jacob Evertzen.*

Deze is wat kleener, als de gemeene Jacob Evertzen, en ook vry dikker van kop; maar zyn bek is Purper, vol tanden, ook is het bovenſte van den lichtblaeuwen ſchey-zoom, waar op twee blaeuwe bollekens met zwarte kringen ſtaan, Purper-verwig.

Het oog is Hemelsblaeuw, en wit van appel.

De kop, en 't lyf, zyn blaeuw, en vol groote zwarte ſpikkels.

De vin tegen 't lyf is Citroen-geel, en ook vol groote zwarte ſpikkels. De vin 'er onder, en de agter-vinnen, en de ſtaart, zyn mede Citroen-geel, en beide de agter-vinnen, die agter rood zyn, met Purpre fraanje, en de bovenſte, nevens den ſtaart, vol zwarte ſpikkels; dog de bovenſte voor-vin is geel, met zwarte doornen, en met een breeden Purpren zoom bezet.

Dit is een eel, lekker, vaſt Viſchje; maar dat men zeer zelden ziet.

N°. 463. Doet ons den *Ikan Malcoc*, dat is, *de Malcoe-* of *Veld-Hoens-Viſch*, zien.

Dit is een groote breede Viſch, van vetheid, ſmaak, en groote, als de *Samaſſing*-Viſch.

Hy is Zee-groen, Purper en geel van bek, hebbende van binnen fyne tanden, en agter aan als een rood appelken, dat van binnen wit is. Ontrent het zelve ziet men een verkeerde blaeuwe en witagtige halve Maan, en wat lager ook zoo een lange ſtreek, die tegen de ſcheiding van den kop aan loopt, die dik en rond, beneden breed, boven aan ſmaller, wit van grond, en vol Purpre dwars-banden is.

De grond van den kop en 't boven-lyf, is Citroen-geel, met een blaeuwe ſtreep tot den ſtaart toe in 't midden, en het beneden-lyf blaeuw, met een groot zwart ovaal in 't midden geteekend, hebbende een blaeuwen en witten buiten-zoom.

Het oog is wit en Zee-groen, met een zwarte buiten-kring, en de appel Purper, met een zwarte kring, en met een witte ſtip. Ook ziet men ter zyden het oog, na den bek toe als een drietje in cyffer ſtaan.

De vin tegen 't lyf is Purper geel, gelyk ook de agter-vinnen, en de tweekluftige ſtaart; maar de bovenſte voorvin is wit met zwarte groote doorns, en een breeden Zee-groenen onder-zoom, die in de agter-vinnen, en de middel-vin, blaeuw en wit is.

N°. 464. Doet ons *de Mitarra-Viſch* zien, vallende ontrent het Eiland *Mitarra* dat voor aan in de *Moluccos* legt.

Het is kleen; maar lekker; appelbloezem van verw over 't geheel lyf vol zwarte ſtippels na de boven-kant, en vol diergelyke breede merken tegen den rug, en tegen den buik, met vyf blaeuwe driehoeken ſtaande by de onderſte agter-vin.

De vinnen, en ſtaart zyn Purper, en de buiten-zoom van den ſtaart is breed, blaeuw en en wit, met Citroen-geele fraanje.

N°. 465.

N°. 465. Geeft ons *den Batsjansche Visch* te zien.

Dit is een lekker kleen Vischje licht-rood van lyf, hebbende boven twee overlangze reyen met zwarte stippels.

De vinnen en de staart zyn Zee-groen en wit gebandeerd, en de schey-kring van de staart is wit, en zwart.

N°. 466. Doet ons beschouwen *den Nunialische Visch*.

Deze is een groote voet lang, wit van kop en lyf, vol zwarte breede streepen over 't lyf, van de rug dwars af na de kop loopende.

De kop is zeer groot, loopende boven rond. De bek is van binnen Purper geel en met een breede zwarte drie-hoek aan 't einde.

Het oog is rood, de appel blaeuw, met een witte stip, en de buiten-kring zwart en breed na de agter-kant van 't oog.

De vin tegen 't lyf, en 'er onder, de agter-vinnen, en de staart, zyn Citroen-geel, onder Goud-geel, en zwart van graaten; dog die tegen 't lyf is Purper-rood met een blaeuwen band.

De boven-vin is licht-Purper met veel zwarte doornen bezet; dog beneden boven de onderste vin ziet men drie blaeuwe.

Het is een schoone Visch, sterk van teekening, en byzonder goed om te eeten.

N°. 467. Vertoond ons *den blaeuw-gespikkelde Dolfyn*.

Dit Vischje is als een gemeene Baars, zynde rood van kop, die rond loopt als die van een Dolfyn, hebbende boven een half ronde Zee-groenen bol met een witten en Purpren zoom. Het oog is ook rood met een zwarte kring, en witten appel, zynde verder vol kleene bollekens en andre merken, die blaeuw en wit zyn.

Het lyf is donker-bruin vol blaeuwe bollekens, ook ziet men pas buiten de kop boven op 't lyf schuins na de boven-vin twee Zee-groene en witte doornen; en na 't beneden-lyf, pas beneden de middel-vin, een Purpere breede streek, gaande tot aan de onder-vin.

De middel-vin is Zee-groen en wit-geel gebandeerd.

De boven-vin is boven wit, onder Zee-groen vol perkjens van fyne zwarte graaten, tusschen welke zig bollekens met zwarte kringen vertoonen, dan eens een, dan twee in een perkje, en zommige ook op de graaten.

De onder-vin is mede wit, en Zee-groen tegen 't lyf, met een Purpre streep in 't midden, vol graaten die perkjens maken, en in ieder perkje onder en boven een bolleken als de vorige, beneden zes, en onder ook.

De staart is ook boven wit onder Zee-groen, vol graaten, die perkjens maken met bollekens 'er over henen gezaeid, hebbende de staart agter aan een breeden Purpren sluit-zoom.

De Visch is goed, en smakelyk, om te eeten.

N°. 468. Vertoond ons *den Cambodische Pampus-Visch*. Ikan Pampus Cambodia.

Deze is ongemeen lekker, en wonderlyk fraey van teekening.

De bek, en het oog, diens appel zwart is, zyn Purper-verwig, en pas agter den bek ziet men een breede zwarte, witte, en Purpre streek, en boven aan de kop is wat Zee-groen. Verder is de kop en 't lyf zeer wit vol breede zwarte, meest in 't rond loopende, streepen, hoewel 'er zommige ook van boven afloopen, die in 't midden een bogt hebben, en vlak in 't midden van 't lyf eindigen.

Van de boven-voor-vin af, rondom 't lyf tot onder tegen de kop, loopt ook een Purpre breede streep tusschen de zwarte in; ook is de schey-zoom van de kop Purper en zwart gebandeerd.

De middel-vin en de agter-vinnen zyn Purper rood, en bleek Purper overlangs gebandeerd. De agter-vinnen, en de dikke breede staart, die uit drie zwarte en een Purpre band, naast de zwarte sluit-zoom staande, bestaat, hebben Citroen-geele fraanje.

De boven-voor-vin is Zee-groen, en wit-agtig, zynde sterk gedoornd, die donker-blaeuw zyn. Ook ziet men zoo een kleene zwarte gedoornde vin onder tegen den buik aan.

N°. 469. Geeft ons *de geele Gemarmelde Slang* te zien, een Visch, van kop en lyf als een Slang, zynde Citroen-geel van kop en lyf, zeer sterk door groote blaeuwe roode en Zee-groene stippen, en teekenen, gemarmerd over 't geheel lyf, en over de kop. De geele Gemarmelde Slang.

De bek is van binnen vol tanden, en na de boven-kant Hemelsblaeuw.

De vin tegen 't lyf is zeer kleen, donker-Purper en licht-Purper gebandeerd, met een blaeuwe en witte band tegen 't lyf.

De boven-vin is buiten-gemeen lang, loopende by de staart tot weer halver wegen 't onder-lyf rond, zynde Zee-groen en geel-agtig-wit gebandeerd.

Deze Visch is goed; dog werd egter zeer weinig gegeten; om dat hy zoo sterk na een slang gelykt.

N°. 470. Geeft ons *de Knorrepot* te zien, een kleen Vischje; maar dat met zyn geknor een vervaarlyk geraas in 't Water weet te maken. De Knorrepot.

Het is dik en rond-oploopende van kop, Zee-groen van bek boven met een roode

roode zoom rondom van binnen 'er in, en beneden bruin, gelyk de kop en 't gansche lyf, uitgenomen, dat het beneden Orangie, en onder na de staart toe wit is, vertoonende zig daar als een langwerpige poort met een Purperen en blaeuwen zoom aan de linkerzyde en boven.

Het oog is Orangie met een rooden kring, en zwarten appel.

Ook is 't, als of 'er nog een geel oog, met een blaeuwe buiten-kring, buiten, na de steert toe stond.

De schey-kring van de kop is wit en Zee-groen, met roode en geele doornen 'er in na de binnen kant toe.

De middel-vin, gelyk ook die 'er onder, is Purper gebandeerd, hebbende tegen 't lyf aan een blaeuwe band. De andre vinnen, en de staart, zyn ook Purperverwig, en vol zwarte graaten.

Het is een hard, vast, en blank Vischje, dat zeer goed van smaak is.

De Keizers-Krab met blaeuwe pooten.

Nº. 471. Doet ons zien de *Keizer-Krab met blaeuwe pooten.* Een zeer lekkere en fraeje Krabbe van teekening.

Het lyf is rond en bruin met een buiten-boven-zoom van Citroen-geele halve bollen, en een zwarte breede zoom nog daar om, en dan nog een breede Hemels-blaeuwe getande zoom daar weer om, die na beneden toe Purper en geel breed gebandeerd is.

De oogen, en de lange hairen, die voor uitsteken, zyn rood.

De pooten zyn vier, blaeuw, met geele en Purpre banden; dog voor aan Zee-groen, en aan 't einde wat rood met een blaeuwe lange klaeuw.

Tusschen de staart, en de agterste pooten, ziet men ten weerzyden als een blaeuwe korte dikke Schorpioen's klaeuw.

De knypers-pooten aan weerzyden, met welke 'er zes zouden zyn, zyn zeer dik, en mede blaeuw, agter aan met een breede Zee-groene band, en aan weerzyden geel en Purper gebandeerd, dog voor aan ook Zee-groen, en de knypers zelfs zyn schoon Purper, met vier zulke bollekens aan wederzyden in ieder knyper.

De staart, diens grond wit in 't midden, en Zee-groen aan de kanten is, heeft zeven Purpre verdeelingen, de twee eerste van 't lyf af te rekenen met roode, de andre met fyne zwarte zoomen, en met een Purper zwart gezoomd bolleken van buiten 'er tegen aan, en na dat de staart verminderd in breedte, verminderen deze Purpre verdeelingen ook in grootte; dog het agterste is enkel Purper met zoo een grafnaaltje 'er in. Ook ziet men aan 't begin van deze staart aan weerzyden vier geele en Purpre, of te zamen agt bollen staan, en rondom heeft zy ook Citroen-geele en zwarte fraanje.

No. 472. Vertoond ons 't *rood Dreggetje*, een kleen slecht droog, en licht-rood Vischje, met een lange boven-snuit voor uit als een stuk van een Dregge, wit van oog, zwart van appel, met een blaeuwen doorn by zyn boven-vin, die geel, met een Purpre beneden-zoom bezet is, en by de staart om rondloopt tot beneden half wegen den buik. Op 't lyf zyn negen kleene witte ovaalkens met zwarte zoomen.

De middel-vin, en die 'er onder is, zyn rood, en zwart van graaten, dog blaeuw en wit tegen 't lyf.

Nº. 473. Vertoond ons *de Ruit-Aal*, die mede wel een Slang gelykt.

Hy is van binnen rood en Zee-groen van bek, van kop wat langagtig, in 't midden by 't Purper oog wat reyzende, en in 't midden wit, dog boven en onder bruin-rood van grond, hebbende in 't midden ook zoodanigen teekening.

Het lyf is boven en onder geel, in 't midden wit, en, van de kop af tot het einde toe, vol breede Purpre opstaande ruiten.

Boven midden van 't lyf loopt een licht-Purpre vin met een Purpren rooden onder-zoom by de staart rond, tot byna halver wegen 't onder-lyf, daar men een weinig roods tegen den buik ziet. Ook loopt 'er rondom deze vin, die een fynen zwarten boven-zoom heeft, een Citroen-geele en zwarte fraanje. Niemand durft van deze Visch eeten, schoon men noit iet kwaads 'er aan bevonden heeft.

Nº. 474. Geeft ons den *eersten bestierder van 't Ryk der Visschen* te zien. Een schoone groote Visch, wel drie voeten lang, en zeer lekker van smaak.

De bek is van binnen Purper, geel, en wit; de kop is bruin, met twee blaeuwe en witte streepen, en met vier zulke verspreide bollekens. Ook loopt de ingedrukte kop ontrent het oog wat op.

Het oog is breed, en Purper-verwig, bruin van appel, en wit van stip.

De schey-zoom is ten deelen blaeuw, boven, en ten deelen Purper en zwart gebandeerd beneden.

Het geheel lyf is Zee-groen, hebbende boven, langs den rug, een rey van derthien zwarte bollen met witte stippen, dan pas 'er onder zoo een rey met elf blaeuwe wit-gestipte bollen; daar na 'er onder weer een rey met negen zwarte, en daar onder nog een rey met vyf blaeuwe bollen, en nog een zwarte alleen 'er onder, pas beneden de middel-vin, met eenige zwarte en witte Slangetjes daar ontrent verspreid.

De middel-vin is Purper en wit-gebandeerd, zynde zwart en wit tegen 't lyf aan. Ook is de onder-vin Purper, hebbende beide zwarte graaten. De

469
470

O. Elliger Junior fecit

De boven-voor-vin is Citroen-geel, zynde vol zwarte groote doorns.

Beide de agter-vinnen zyn Purper, gelyk ook de dikke staart, die zig als een halve Maan agter vertoond, dog de buiten-zoomen van alle drie zyn fyn zwart; en de agter-vinnen hebben nog een Citroen geele fiaanje.

N°. 475. Vertoond ons *de Onggarasche Visch*. Dit is een kleen lekker Vischje, Zee-groen van kop en lyf, Purper van bek van binnen, gelyk ook van schey-zoom van de kop, en van vinnen en staart, hebbende overlangs een zwarte streep over 't lyf, en een menigte van roode streepkens over 't zelve gezaeid. Het oog is wit en rood, dog zwart van appel, en buiten-kring.

N°. 476. Geeft ons *den veel verwigen Dolfyn* te beschouwen. Een Visch, die twee a drie voeten lang valt, en byzonder vet en smakelyk is.

Zyn kop is dik, bruin, en zwart gespikkeld, en de bek is van binnen blaeuw en wit. Het boven-lyf is boven-zwart en verder Hemelsblaeuw; het beneden-lyf licht rood, dog beneden wat rooder. De vinnen en staart zyn geel.

N°. 477. Doet ons den *Ikan Cacatoeha Papoewa*, dat is, *de Papoewasche Cacatoeha* zien. Dit is een klocke Visch, wel drie en een halve voet lang, zynde blank, vast, vet, en zeer goed, om hem te rooken.

Hy is zeer dik van kop, hebbende een Papegaeys-bek, die vry breed, dik, geel, en Purper van binnen na de boven-kant, Zee-groen beneden, hoedanig zig de gansche kop meest vertoond, en vol tanden is.

Op de kop ziet men hier en daar zwarte vlekken, die midden in wit zyn, gezaeid.

Het oog is Purper, breed, zwart en wit van appel, en zoodanig ook van buiten-kring na de staart-kant.

De schey-zoom, die van boven tot beneden gevlamd dwars doorgaat, is Citroen-geel, hebbende onder na de buiten-kant nog een zwart-gebandeerden Purperen zoom tot halver-wegen 'er tegen aan, en na de binnen-kant vertoond zig mede nog een Purpre streek, die beneden breed is, en na boven toe spitzer loopt, hoewel niet geheel tot boven toe, hebbende eenige zwarte en witte vlekken 'er opgeteekend.

De Visch is over 't geheel lyf van den schey-zoom af licht-Purper; dog onder de middel-vin loopt een blaeuwe streep van den geelen schey-zoom van de kop na den buik toe, die daar een drie-hoekige licht-roode grond afperkt, waar op eenige zwarte schrapjens twee en twee hier en daar gezaeid zyn, dog boven de middel-vin komen 'er eens drie voor.

De vinnen, en de staart, zyn Citroen-geel; en de boven-voor-vin heeft groote zwarte doorns.

N°. 478. Is *de bruine Stomp-Smoel*. Dit is een Visch, twee groote voeten lang; wat aan de drooge kant vallende, hoewel hy anders vast en blank van Visch is. De Bruine-Stomp-smoel.

Hy is dik en stomp van neus, die wat uitsteekt, en beneden den welken men by den bek twee à drie breede blaeuwe en witte kringen ziet, behalven dat zig daar by nog zoo een fraeje tak vertoond, binnen welke men pas beneden 't oog een rey van vier blaeuwe en witte bollekens, en daar onder nog drie reyen, ieder van drie bollekens, en nog een onder deze reyen ziet.

Het oog is Zee-groen en wit, de appel donker-Purper, de buiten-kring zwart; dog van 't oog loopt na den neus toe een geele drie-hoek met een fynen zwarten zoom boven, en een breede roode onder, en pas daar boven ziet men een blaeuw ovaaltje, dat van binnen wit is.

De kop, en 't gansche lyf, is donkerbruin, en 't lyf vol blaeuwe zwart-gezoomde vlammekens bezaeid, hebbende by de staart een Purpre en witte streep met een zwarten zoom, byna ovaal, met twee witte doornkens bezet.

De vinnen zyn Citroen-geel, dog onder Goud-geel. De boven-voor-vin is zeer sterk gedoornd, hebbende lange zwarte breede doorns, die men bandsgewyze ook in de agterste beneden-vin ziet.

De staart is dik en breed, loopende agter wat rond, aan wederzyden wat omgebogen, en met fyne zwarte streeken buiten wat uitloopende, tusschen welke in een zwarte gelyke fyne sluit-zoom komt.

De verw van de staart is als die der vinnen, hebbende agt Zee-groene overlangze banden, die na den buiten-kant meest, en na de midden toe minder, gebogen zyn.

N°. 479. Vertoond ons den *Ikan Batoe Tidore*, dat is, *het Tidorees Klip-Vischje*, dat dik en bol van lyf, en eel van smaak is. Ikan Batoe Tidore.

Het is kleen van bek, die van binnen blaeuwagtig, en vry stomp is.

Het oog is Zee-groen en wit, zwart en wit van appel, en buiten-kring, en hebbende nog een halven geelen buiten-kring na den bek toe.

Na dien zelven kant loopt van boven af, schuins na de onder-vin langs het oog, een breede dwars-balk, die in 't midden wit, en met een blaeuwe en zwarte zoom bezet, hoedanig ook de schey-kring van de staart is.

 Ver-

Verder is de gansche Visch licht-rood, vol zwarte stippels, en zulke vlammekens, die midden in wit zyn.

Alle de vinnen, en de staart, zyn mede licht-rood; dog de vin tegen 't lyf is dicht daar tegen aan zwart en wit.

Ikan Batoe Amblaeuw. N°. 480. Doet ons den *Ikan Batoe Amblaeuw*, dat is, *het Amblaeuw's Klip-Vischje*, dat zich gelyk als een vierkante ruit vertoond, zien.

Het is kleen van bek, die van binnen geel, blaeuw, en wit is.

Het gansch lyf, en de kop, vertoond zich licht-rood met zeven breede graeuwe en zwarte dwars-banden, en die met drie en drie zwarte schrapjens boven malkanderen van boven tot beneden toe tusschen ieder band in geteekend zyn.

Het oog is blaeuw, en wit, de appel wit, en de buiten-kring zwart, en vlak onder 't oog loopt een zwarte en witte dwars-balk mede schuins na de onder-vin.

De vinnen en staart zyn Citroen-geel, en de schey-kring van de staart is zwart, en in 't midden wit.

Het is een uitnemend goed Vischje tot een Water-zode.

Ikan Pisau Jang Merah. N°. 481. Doet ons den *Ikan Pisau Jang Merah*, dat is, *het rood Mes-Vischje*, beschouwen. Zynde even eens van gedaante, en bek als de andre Messen-Visschen N°. 243. en 254. beschreven; dog geheel anders van lyf, dat uit drie reyen halve roode bollen tegen een bestaat, zynde door twee overlangze blaeuwe, zwarte, en witte streepen, die geheel anders van fatzoen zyn, van een gescheiden.

Ook bestaat de staart uit een rey zulke halve bollen, die met een blaeuwe, witte, en zwarte, beneden-zoom tegen een geteekend staan.

Dit Vischje werd niet gegeten.

De Ceramsche Carper. N°. 482. Vertoond ons den *Ceramsche Carper*.

Dit is een ongemeene goede en lekkere Visch, zynde ruim twee voeten lang, geel boven, en rood onder van kop, Zee-groen van oog, en zwart van appel en buiten-kring. De bek is van binnen blaeuw, loopende zoo ook by 't oog op.

Het lyf is donker- en licht-blaeuw geschubd, hebbende een breede licht-roode streek, die van 't einde der voorste boven-vin na de middel-vin toe schuins loopt, hoedanige schuinze Purpere breede streek 'er naast aan na agteren toe, met een blaeuwe en witte schey-zoom in 't midden geteekend, voorkomt.

De middel-vin, nevens alle de agter-vinnen, de onder-vin, en de staart, zyn Zee-groen en wit gebandeerd; dog de bovenste voor-vin is Citroen-geel, en vol zwarte groote doorns.

Tegen den buik aan loopt van de benedenste agter-vin tot aan de staart een breede roode zoom.

N°. 483. Geeft ons *de Macassaarsche Sardyn* te zien, die van de beschrevene niets verschild, dan dat hy Zee-groen van oog, vinnen en staart, en Purper van binnen in den bek, als mede van schey-zoom tusschen 't hoofd en 't lyf, en ook zoo tegen 't lyf van de middel-vin is.

N°. 484. Is *de blaauwe Duyf*, een kleen lekker Klip-Vischje, dat licht-blaeuw van lyf, vol zwarte spikkels; geel van staart en vinnen, en rood van bek en oogen is.

N°. 485. Vertoond ons den *Ikan Tsjabalang Jang Terbang*, dat is, *de vliegende Geep*. Deze en verschild niet veel van de gemeene Geep, dan dat alleen 't boven deel van zyn bek voor uitsteekt, en zonder tanden is.

Ook heeft hy onder en boven een Purper-rooden breeden zoom langs den rug en buik tot verre over de helft, en zwarte bollen tusschen zwarte vlammekens op 't lyf, als in twee reyen onder en boven, en agter aan enkle bollen met zulke halve Maanen staan.

Het voornaamste verschil bestaat in zyn groote breede boven en onder-vinnen, die flets-Zee-groen, met streepen boven afgeperkt, en in de voor-vin met drie roode en witte bollekens in ieder perk boven een bezaeid zyn, hebbende deze vin ook een Purpren flaeuwen boven-zoom, dog in de agter-boven-vin, die veel hooger uitloopt, en na agteren toe verminderd, ziet men in 't eerste perk vyf, en vervolgens vier, drie, en twee bollen, en in de twee laatste op drie na ieder maar een bolleken staan.

In de beneden-vinnen, die ook van de zelve verwe zyn, staan tusschen ieder perk zes a zeven bollen in de vinnen onder de middel-vin, en in de agterste drie, twee, en een, in de drie perkjes. De middel-vin is Purper, en Purper en wit gebandeerd.

Het geheel lyf van de Visch is helder-blaeuw, en agter by den staart ziet men aan weder-zyden een halve zwarte breede kring tegen malkandren aan.

De staart is drie-kluftig, zynde wit en donker-blaeuw gevlamd, en in 't midden als nog een byzondre donker- en licht-Purpre gevlamde staart, die 'er tusschen beiden uitkomt, hebbende.

Hy is zeer goed van smaak, en wel zoo vet, als de gemeene.

N°. 486. Vertoond ons *'t Goud Vischje van Mauritius*.

Dit is kleen; dog goed van smaak, Goud-geel van kop en lyf, en Purper van bek, oogen, vinnen, en staart; ook ziet men over 't lyf, en langs den buik,

vyf

vyf overlangze Orangie streepen loopen.

N°. 487. Doet ons *de vliegende Harder* zien, die in gedaante en smaak van de gemeene bevorens by ons beschrevene Harder niet, dan alleen daar in, verschild; dat hy Purper van bek, schey-zoom, en kop, en licht-Zee-groen van vleugels, (die zich beneden zwart-gezoomd, wat doornig aan 't einde, en vol zwarte spikkels en zulke vlammekens tusschen ieder perkje daar op vertoonen) en Zee-groen en wit-gebandeerd van staart is. Ook heeft hy boven en beneden, pas onder de vleugels, een vin, die boven wit, onder Zee-groen, en vol groote zwarte doorns is; terwyl de staart zig byna als een halve Maan vertoond.

N°. 488. Vertoond ons *den Boeroeneesche Trompetter*, een aardige en zeldzame Visch in opzigt van 't maakzel van zyn lyf en vinnen.

Hy is kleen van bek, boven blaeuw, onder Purper, en daar boven loopt de kop steil op, zich verder met een witte en zwarte rondagtige bandeering tot aan het oog, dat zeer groot, wit, vol zwarte, geele en Purpre kringen al rondom malkandren is, opdoende, behalven dat het nog een buiten-kring van geele en Purpre blokjens, en een zwarten en witten appel, heeft.

Het lyf is graeuw, vol zwarte spikkels, hebbende tusschen 't oog en de middel-vin een zwarte en witte gebandeerde streek met een rooden buiten-zoom, zynde een stroo breed, en een halven vinger lang.

De middel-vin, en die 'er onder, als ook de staart, is Citroen-geel, en beneden Goud-geel; dog die middel-vin tegen 't lyf zelf blaeuw en wit.

Het fatzoen van de Visch is byna, als die van een kleen dooskens-Vischje, dik en bol, groot van buik, waar langs by de groote agter-vin een breede witte en blaeuwe zoom loopt, en by de staart ziet men een langwerpige zwarte en witte streek.

Boven op den rug vertoond zig een breede zwarte ronde streek van 't oog af tot de staart toe, en daar tegen aan weer een lichte Zee-groene streep, waar na zich een lichte Zee-groene vin als een rond wyd uitgebogen zeyl, vol groote zwarte doorns, met fyne zwarte streepkens 'er tusschen, en met een zoom van halve witte bollen met zwarte zoomen, vertoond, hoedanig ook de benedenste agter-vin van fatzoen is; dog deze heeft dien onder-zoom van witte bollekens niet.

Dit is een zeer goed en smakelyk Vischje; dog men ziet het zeer weinig.

N°. 489. Doet ons *het bont Duifje*, een kleen, aardig, lekker Klip-Vischje, zien. Het is Purper van bek, blaeuw van oogen, en wit van lyf, over 't welk zich een menigte van zwarte spikkels met drie a vier breede zwarte dwars-banden vertoonen, zynde de laatste wit en zwart gebandeerd; en pas 'er boven eenige Purpere schrapkens, die schuins opgaan.

Al de vinnen zyn Citroen-geel, hoedanig ook de fraanje aan de staart is; en de middel-vin is tegen 't lyf aan blaeuw.

Het is kleen van kop, dik en bol van lyf, en het doet een fraeje vertooning in 't water.

N°. 490. Geeft ons *den Ikan Batoe Boano*, dat is, *het Boano's Klip-Vischje* te zien; dat rond, bol, kleen, en zeer goed van smaak is, zynde Zee-groen van bek en oogen, Purper van schey-kring van de kop, en rood over zyn geheel lyf. Het heeft op de kop een blaeuwe en witte halve kring, en ontrent de staart een groot zwart ovaal, dat van binnen in wat wit en als getand, en buiten om met een blaeuwen witten, en zwarten zoom bezet is. Ook is deze Visch midden over 't lyf met nog een fyne streep, die van de kop tot aan dit ovaal loopt, geteekend. — Ikan Batoe Boano.

De middel-vin, die tegen 't lyf aan zwart en wit is, gelyk ook al de andre vinnen, en de staart, zyn Citroen-geel, dog onder Goud-geel.

N°. 491. Vertoond ons den *Ikan Cacatoeha Waroe*, dat is, *de Waroesche Cacatoeha*. — Cacatoeha Waroe.

Dit is een zeer lekker en fraey Klip-Vischje, dat Purper van bek, oogen, en vinnen is.

De kop, en 't lyf, vertoond zich Zee-groen en wit, zynde vol zwarte stippels en slangetjes, die tusschen vier geele dwars-banden in gezaeid zyn.

De middel-vin is zwart en wit tegen 't lyf, hoedanig ook de schey-band van de staart, en de uiterste vlerk aan ieder agterste vin is, die zig ver buiten de staart uitzetten.

Na den schey zoom van de staart volgd een breeder licht-roode en witte zoom, hoedanig eene half-Maans-gewyze men ook agter aan by de Citroen-geele fraanje ziet. Tusschen beide deze licht-roode en witte breede banden in is de staart geel, wit, en zwart van graaten.

N° 492. Doet ons *den groenen Lootsman*, en wel deszelfs Manneken, zien. Dit is een zeer goede smakelyke Visch, die als een kleene Schelvisch van lengte, dik en rond van kop, wit van bek, Purper van oog, Zee-groen en wit in 't midden van lyf, en met vyf breede zwarte banden, waar van de laatste niet geheel doorgaat, bezet is. De middel-vin, en die 'er onder, is Purper, en geel en wit tegen 't lyf; — De groene Lootsman, het Manneken.

 Dog

Dog de bovenste, en agterste ondervin, zyn ook Zee-groen van grond, met breede zwarte banden, van 't lyf daar op voortgaande.

De staart is blaeuwagtig en zwart van streepen, en heeft aan weerzyden een breeden Purperen zoom, met een zwarten binnen-zoom, die zeer scherp uitloopt, en den staart twee kluftig maakt.

De groene Lootsman, het Wyfje. N°. 493. Zien wy *'t Wyfken van den groenen Lootsman*, dat in allen deelen even eens is, als 't Manneken, uitgenomen het oog, dat in 't Manneken Purper, en hier Citroen-geel is; dog beider oogen hebben een zwarten en witten appel.

Ikan Djoelong Djoelong. N°. 494. Doet ons den *Ikan Djoelong Djoelong*, dat is, *de Djoelong Djoelong-Visch* zien. Deze heeft een langen breeden bek en kop, die voor aan Purper, blaeuw, en wit is, over welken bek van 't oog, en pas 'er beneden, twee lange zwarte streepen, met witte stippels voor na den bek toe, loopen.

Het oog is wit en zwart, de kop en 't lyf rood, en hy heeft langs den rug en buik een breeden blaeuwen en witten zoom van de kop boven tot de staart toe, dog die beneden maar van de middel-vin begind. Ook loopen 'er twee breede Purpre streepen midden over 't lyf van die vin af tot dicht by den staart, die een blaeuwen schey-band heeft.

De middel-vin, die tegen 't lyf zwart en wit is, en pas buiten de welke zig nog twee langwerpige geele bollen vertoonen, is licht-Purper, hoedanig ook beide de agter-vinnen, en de staart, zyn; dog de boven-voor-vin is witagtig boven, en geelagtig onder, zynde vol groote zwarte doorns.

Het is maar een gemeene, en slegte Visch.

Ikan Wigoero. N°. 495. Vertoond ons den *Ikan Wigoero*, dat is, *de Wigoero-Visch*, zynde als een gemeene Baars; dog wat dik van kop, die wit, en boven blaeuwagtig is.

Het oog vertoond zig zwart en wit, en de schey-zoom van de kop, en de bek, van binnen Purper, hoedanige streep 'er ook midden over het wit en blaeuw lyf loopt, zynde boven tegen den rug aan, en ook op 't beneden-lyf, met breede zwarte en donker-blaeuwe teekens van allerley fatzoen gemerkt.

De vinnen en staart zyn Citroen-geel; dog de boven-vin heeft een grooten zwarten doorn voor aan. Het is een goede Visch om te eeten.

Ikan Binara. N°. 496. Geeft ons den *Ikan Binara*, dat is, *het vollers-Vischje*, te zien, zynde vry droog en slegt van smaak; dog schoon Hemels-blaeuw van verw, Purper van doorns voor aan den bek, als ook van oogen, en van vinne, die boven van halver weg tot beneden den buik halver weg, en dus by den staart rond loopt. Ook ziet men over 't lyf, van voren af tot agter toe, twee blaeuwe smalle streepen met witte stippels, tusschen welke streepen in de grond helder wit is.

N° 497. Doet ons *de Noorder Princes*, een kloeke Visch, die wel vier voeten lang, ongemeen lekker van smaak, en ook zeer vet en vast van Visch is, zien. N Pr

Zyn bek is van binnen eerst Zee-groen, en dan boven aan dicht daar by Purper en daar na weer Zee-groen.

De kop is zwart, gelyk ook 't geheel lyf, het oog Zee-groen, wit en Purper na de buiten-kant; dog zwart van appel.

Men ziet ook een Purpren schey-zoom van de kop en 't lyf, als ook beneden aan de buik, pas onder de vin, een Purpren drie-hoek met een witten zoom na den kop toe, buiten welke ook de middel-vin Purper-verwig, en wit gebandeerd, gelyk zy geel tegen 't lyf is.

Op 't zwart lyf vertoonen zig, van den rug af tot ontrent de helft toe (hoewel de tweede van agteren wat verder loopt) vier drie-hoekige breede Hemels-blaeuwe streeken, met witte zoomen na den kop toe, de eerste vertoonende als een groote breede doorn, en de tweede, die vry breeder is, gelyk ook de vierde, vertoonen byna een drie-hoek; dog de derde, die vry langer, en wel zoo breed is, vertoond als een groote breede vlam.

De agter-vinnen, en de breede staart, zyn Citroen-geel; dog onder Goud-geel.

De bovenste voor-vin is boven wit, onder Zee-groen, en vol zwarte doorns.

No. 498. Geeft ons *den Verkens-kop* te zien, een kleen lekker Vischje, en zoo, om dat hy een kopje als een Verken heeft, genaamd. V ke

Zyn bek is licht-rood, zyn oogen, vinnen, en staart zyn Purper, en zyn lyf en kop is licht-bruin, vol zwarte spikkels.

De middel-vin is blaeuw tegen 't lyf, en zoo een streep loopt 'er ook van 't oog na den bek toe.

N°. 499. Vertoond ons *'t Moy Aachje*. Een heerlyke Visch van verwen, en smaak. A

Hy is kleen van bek, die schoon rood, en agter Purper is.

De kop loopt met de rug gelyks rond op, en zoo beneden na de buik toe ook af, makende een langwerpig-ronden bollen Visch, die wel anderhalve voet lang is.

Pas beneden den bek ziet men twee driehoekige breede Zee-groene en witte streeken, die aan weerzyden een Purpren zoom hebben, en spits daar mede na boven toe uitloopen.

Het

495
492.
497.
493.
494.

501.
500.
499.
502.
498.

506.
505.
503.
507.
504.

512.
509.
510.
513.
511.

Het oog is Zee-groen, de appel zwart, en ter zyden na de staart toe, ziet men een vuur-roode drie-hoekje, en onder 't oog een leggende Zee-groene halve Maan.

De vin tegen 't lyf is Zee-groen en wit-gebandeerd, dog rood tegen 't lyf met een Purpren band; ook is de vin 'er onder mede zoo gebandeerd, als ook de staart, die twee breede Purpre buiten-zoomen heeft, die zoo rond loopen, dat zy van de staart als een halve Maan maken, buiten welke die Purpre streeken dan nog zoo ver uitschieten, dat zy boven zeer digt by malkanderen komen.

De boven- en onder-vin zyn flets-Zee-groen en wit, dog onder wat sterker groen, met Zee-groene dwars-banden 'er op.

Het lyf van de Visch, en de kop, zyn tot de staart toe, boven donker, en beneden helder-blaeuw.

No. 500. Doet ons den *Ikan Tikos*, dat is, *het Muisje* zien. Een zoet en aangenaam Vischje, dat graeuw van oog, en zeer dik en rond, en wit van kop, hoedanig ook zyn lyf is, dat men met groote en kleene zwarte spikkels bezaeyd ziet, en dat Purper van vinnen en staart zich vertoond. De middel-vin is tegen 't lyf Citroen-geel. Deze Visch is van lengte als een gemeene Spiering, en smaakt, gebraden zynde, zeer lekker.

No. 501. Geeft ons *de Orangie Krabbe*, te beschouwen.

Een ongemeen stuk, zynde tusschen 't Orangie en rood van verw, vol fyne roode aderkens, vry langwerpig van lyf, byna als of 't een Snel was, met een schoone Zee-groene en witte breede bloem, met Purpre bladen 'er tusschen, op een lange Purpre steel, die een fraeje vertooning doet.

Boven ter zyden de Purpre oogen, en voor uitsteekende vezels, ziet men aan weerzyden Purpre en geele bollekens, en wat verder na beneden twee reyen Purpre doorns aan weerzyden, ieder van drie by een geschikt.

De pooten, die, behalven de knypers, vier in getal zyn, vertoonen zig geel met dikke ronde Purpre knuisten in 't midden, en voor aan na den buiten-kant Purper, en na de binnen-kant Zee-groen met Citroen-geele fraanje rondom bezet.

Tusschen de knypers-pooten en de andre, komen aan weerzyden nog twee Zee-groene korte pootjens, met Purpre knuisten in 't midden, en met blaeuwe blaeuwen voor aan, uitsteeken.

De pooten, waar aan zich de knypers vertoonen, zyn tegen 't lyf geel en breed, en als met drie doorns aan 't uiterste van geel bedekt, daar na werden zy licht-Zee-groen, en verbreeden zeer veel tot aan de knypers, hebbende aan de kanten groote doorns, en op 't einde van de groene grond een Purper en wit overlangs ovaal, aan weerzyden even eens. De knypers zelfs zyn zeer groot, na de boven-kant Orangie-rood, met een Zee-groenen binnen-zoom, en vier Purpere bollekens daar tegen aan; dog na de beneden-kant zyn de knypers Zee-groen, ook met zulken binnen-zoom, en met zoo veel Purpre bollekens van binnen aan die kant geteekend.

De staart, die by de Purpre steel van de bloem begind, vertoond zig eerst met een breeden rondagtigen Zee-groenen, dan met een smallen Orangien-rooden, en dan met een blaeuwen en witten band van de zelve breedte, met welke twee laatste zoorten van banden hy, band om band, tot 't einde toe, hebbende Citroen-geele fraanje rondom staan, vervolgd.

Het is ook een schoone lekkere Krab, om te eeten, en die niet min aan de smaak, als aan 't oog, voldoet.

No. 502. Doet ons *'t blaeuw Baard-manneken met pooten* zien. Dit is een gemeene en drooge Visch, waar aan niet zeldzaams te zien is, dan dat hy aan zyn geele en Purpre bek als een zoort van baard, of graaten als een baard, buiten welke hy ook drie geele bollen, twee op 't donker-blaeuw boven, en een op 't licht-blaeuw onder-lyf, en nog twee zwarte dikke pooten, met drie vingerkens ieder, heeft, waar beneven de eene, of die aan de linker zyde, nog wel eens zoo lang, als de andre, is. Langs de rug loopt een witte zoom, en de staart is zwart en twee-kluftig gevlamd. Het blaeuw Baard-manneken met pooten.

No. 503. Vertoond ons *den Turk*. Dit is een langwerpig-ronde, dikke, lekkere, en vette Visch, die van grootte als een spans Baars, zeer kleen van bek, blaeuw van kop, en ook van lyf tot halfwegen, is, daar dan een breede Citroen-geele dwars-band tusschen twee blaeuwe zoomen komt. Het agter-lyf is Orangie-rood, hebbende agter aan, een weinig nog van de staart af, een blaeuwe en witte schey-band. Den Turk.

De kop is dik, en het oog Purper, met een witte halve Maan 'er boven.

De vinnen, en staart, zyn Purper, en dicht by den staart is 't lyf Citroen-geel en wit.

No. 504. Geeft ons den *Ikan Pangerang*, dit is, *de Pangerang*, of de *Prins* te zien. Een aardig Vischje, dat ook zeer goed van smaak is. Ikan Pangerang.

Het heeft in den bek een Citroen-geele, een blaeuwe, en Purpere groote tand, als een doorn, voor uitsteken.

De kop is boven met een breeden zoom, die tot aan de staart toe langs de

rug

rug doorgaat, en die donker-Hemels-blaeuw is, bezet. Beneden is de kop Zee-groen en wit, met eenige donker-groene ſtreken 'er op, hebbende een Purpren zoom, met fyne zwarte ſtreepkens by een fyne zwarte ſchey-zoom.

Het oog is rood en wit, de appel zwart en wit, en de buiten-kring zwart.

Het geheel lyf is verdeeld, en de rechte grond deszelfs beſtaat uit witte, Zee-groene, en Purpre blokjens tegen een, en dat vervolgens zoo van den kop tot de ſtaart toe, hoedanige drie reyen men ziet, dog pas onder die donker-Hemels-blaeuwe zoom van de rug loopt eerſt een Citroen-geele zeer breede zoom van den kop tot de ſtaart, met drie, vier, en twee roode ſchrapkens boven een, en dat zoo mede tot den ſtaart toe. Na dezen geelen zoom komt zoo een ſtreek van blokjens, dog weer een geele middel-ſtreep, met een enkel ſchrapje overlangs, en dat tot de ſtaart toe, dan weer een geele ſtreek, even eens als de tweede, en dan weer een ſtreek met die voornoemde blokjens; dog onder langs den buik heeft men, byna van de kop af tot de ſtaart toe, een zoom van Citroen-geele en Purperagtige blokjens.

By de kop beneden, ontrent de middel-vin, is een graeuw veldje, waar op zig de Purpere en wit gebandeerde middel-vin, die tegen 't lyf rood, zwart gezoomd, en blaeuw is, vertoond.

De vin 'er onder is Purper, en zwart van graaten, de agter-beneden-vin rood, en de boven-vin licht-Zee-groen, en wit gebandeerd.

De ſtaart is Zee-groen en wit, met zes ſmalle overlangze roode banden, aan welkers einde men een rood bolleken by ieder, en beneden 'er ook een tuſſchen ieder twee ſtreepen, ziet. De bovenſte bollekens komen voor aan op een ovaal-ronden zwarten grond, die wel een pink breed is, en die boven een Zee-groenen zoom, en Citroen-geele fraanje heeft. Het is een Viſchje, dat pas een ſpan lang is.

Ikan Vinteri. N°. 505. Doet ons den *Ikan Vinteri*, dat is, *de Vinteri-Viſch*, die ontrent een voet lang is, zien. Hy heeft een Dolfyns kop, een Purpren bek, en 'er pas beneden een lange blaeuwe neergaande en ver uitſtekende doorn, met nog een kleene ontrent de ſcheiding van den kop.

Het oog is Zee-groen, de appel zwart en wit, en de buiten-kring zwart.

De kop en 't lyf is licht-blaeuw; dog pas beneden den rug komt van den kop, tot een weinig van den ſtaart af, een Purpre ſtreep, en daar tegen aan weer een breede licht-Zee-groene, waar na in 't midden een veel breeder witte ſtreep volgd, die aan de andre zyde, of 'er beneden nog een Zee-groene, die wat ſmaller dan de vorige is, heeft.

De middel-vin is Purper en wit gebandeerd, met zwarte graaten, ook is de vin 'er onder mede Purper-verwig, gelyk ook de twee-kluftige ſtaart, die mede zwart van graaten is.

Dit is een zeer aangename blanke en vaſte Viſch; dog hy valt wat aan de drooge kant, zynde anders byna als een Schelviſch; maar men ziet hem zeer weinig.

N°. 506. Vertoond ons *de zeldzame vliegende Viſch*.

Deze Viſch, van grootte als een Haring, heeft een bek, uit drie Zee-groene en drie Purpre banden naaſt malkandren beſtaande, die eerſt met een Zee-groene begind, en aan ieder zyde, by de benedenſte twee banden een Citroen-geele bol heeft.

Zyn kop, en lyf, zyn licht-blaeuw, zynde 't laatſte vol witte agter-uitſtaande doornen met zwarte zoomen, en over 't zelve loopt, van 't regter oog af tot de ſtaart toe, ook een Purpre ſtreep met witte banden.

De oogen zyn rood, en de appels wit met zwarte kringetjes, hoedanig ook de buiten-kring is. Van ieder oog loopt na beneden toe een Citroen-geele ſpits-uitloopende ſtreek, die een halven vinger lang, en een ſtroo breed is.

Aan weerzyden van den kop ziet men een lange ter zyden over de vleugels henen uitſtekende doorn; die boven na de buiten-kant blaeuw, en van binnen Purper-rood, dog beneden van buiten ook Purper-rood, en van binnen blaeuw is, zynde aan weerzyden tegen 't lyf pas boven de vleugel licht-rood.

De vleugels zyn licht-Zee-groen en geelagtig, vry breed na agteren, en lang, zynde verder door negen fyne zwarte banden in overlangze perken verdeeld, en tuſſchen de zelve in, in ieder perk, dan eens met drie Hemels-blaeuwe bollekens, dan eens met een met twee Purpre vlammekens, dan met vier zulke bollekens, dan met vier Purpre vlammekens, dan weer met vyf bollekens, en dan weer met vyf vlammekens, dan weer met vyf bollekens, en op 't laatſt met vier vlammekens geteekend.

De ſtaart is Puper-verwig; en deze Viſch zeer lekker en vet; dog zoo van teekening ziet men hem zelden.

N°. 507. Doet ons den *Ikan Sengadji Molukko*, dat is, *den Molukzen Hartog* zien, een ongemeene fraeje Viſch van teekening, en die niet minder van ſmaak is.

De bek is als die van een Vogel, Purper van binnen, met twee groote roode tanden boven. De kop, en 't lyf, is Citroen-geel in 't midden, en Goud-geel aan de kanten boven en beneden.

Op den kop ziet men een kleen half-rond

rond Purper bolleken pas boven den bek, en daar tegen een breede blaeuwe ftreek, die van binnen wit is, en zig verder aan de eene kant met zoo een blaeuwe dwars-band, die over 't lyf loopt, vermengd, en aan de andre kant tegen 't blaeuw oog, dat na de ftaart toe een breede halve roode kring heeft, loopt.

Boven 't oog ziet men een halve ovale Purpre ftreek, met blaeuw en wit in 't midden, die van de rug begind, en zoo tegen 't oog aan rondom weer na de rug loopt.

Verder heeft men van de rug af tot by de middel-vin een breede Purpre zwarte overlangs gefpikkelde dwars-band, die aan weerzyden met zoo een breede blaeuwe en witte gezoomd is; waar na men verder een blaeuwe doorgaande band met breede Purpre zoomen, dan weer een blaeuwe en Purpre tegen een, dan vervolgens een blaeuwe, die in 't midden wit is, dan twee Purpre banden, ieder met een blaeuwe van binnen in 'er tegen, daar na een Purpre, dan weer een blaeuwe en Purpre tegen een, en eindelyk nog twee blaeuwe met een Purpre dwars-band in 't midden zoodanig verdeeld ziet, dat tuffchen ieder band een geele van 't lyf 'er tuffchen beiden in komt.

De middel-vin is licht-rood en wit, met zwarte graaten.

De vin 'er onder is ook rood en wit, met een blaeuwen, en eenige zwarte doorns.

De boven-voor-vin is licht-Purper, en vol groote zwarte doorns.

De agter-vin is rondagtig, donker-bruin, rood en graeuw gemarmerd, van grond, met een Citroen-geele breede zoom daar om, en dan nog een breeder Zee-groene buiten-zoom met Citroen-geele en zwarte fraanje 'er buiten om tot aan de ftaart.

De beneden-agter-vin is Citroen-geel van grond, die mede met een groot half-rond tot aan de ftaart uitloopt, en een blaeuwen krom-gebogen band tegen 't lyf vertoond, gelyk men 'er wat verder nog zoo een, dog wyder uitgebogen, dan weer een Purpre, en tot een buiten-band 'er drie tegen een, twee Purpre met een blaeuwe in 't midden, ieder een halve ftroo breed, verneemd, hoedanig ook al de banden op 't lyf zyn, en die ook rondom Citroen-geele fraanje als de bovenfte agter-vin, hebben.

De ftaart, die een Purpre fchey-band heeft, is geel, met zwarte fyne graaten bezet.

Deze Vifch vertoond zig in 't Water ongemeen heerlyk, fchitterende het geel, als het fchoonfte Goud, tegen het fterk Purper, blaeuw, en wit aan.

No. 508. Doet ons *de Koningin der Kreeften*, een ongemeen fchoon-ftuk, befchouwen. Zy is een Berg of Land-Kreeft, hoewel zy zich ook in 't Water houd; en men heeft deze in 't *Zagoe-Bofch* op *Loehoe* gevangen. Zy is vier a vyf voeten lang bevonden, en zy legt haar blaeuwe eyeren, die zoo groot als duiven-eyeren, en rood gefpikkeld zyn, tot thien a twaalf ftuks toe, in 't zand. *(De Koningin der Kreeften.)*

Zy is wel drie vierde van een voet breed bevonden, en heeft aan weder-zyden Zee-groene dikke voor uitftekende ftangen, met vyf geele ovale verdeelingen of banden, waar onder een blaeuwe bol, en waar boven op een blaeuwe doorn, die van binnen wit is, gezien werd. Ook zyn 'er aan weerzyden der ftangen groote halve blinde blaeuwe bollen, en zulke doorns, aan ieder zyde vier a vyf ftuks.

Het lyf is Goud-geel, hebbende voor aan, aan ieder zyde zes pooten, die leververwig van grond, tegen 't lyf aan donker-blaeuw, boven aan Purper, dog op de verdeeling Zee-groen en geel van knuift zyn, en zy heeft aan 't einde van ieder der zelve een blaeuwe en witte knyper.

Over 't lyf henen ziet men zeven breede blaeuwe dwars-banden, met een roode adering, en met een Purpren buiten, en een fynen zwarten binnen-zoom, hebbende aan weerzyden een donkerder grond, en daar na drie Purpre doorns, die fcherp uitloopen. Ook vertoonen zig aan weerzyden tuffchen ieder twee banden een groote ronde Zee-groene en eenigzins geele bol met een zwart bolleken in 't midden, en een Purpre doorn 'er buiten tegen aan; ook ziet men nog in 't midden van ieder twee banden een zwart ovaaltje, dat wit in 't midden is; waar by aan weerzyden van deze banden nog veel zwarte bollekens, met witte ftippen, blaeuwe breede doorns, en zulken ovaal boven, nevens zeer veel fchoone breede Purpre half-ronden, drie-hoeken, en andre ftreeken, volgen.

De ftangetjes aan weerzyden boven by de oogen zyn blaeuw en wit gefpikkeld.

De ftaart is van 't lyf door twee groote Purpre bollen gefcheiden, gelyk zich Zee-groene en geelagtige in 't midden, ftaande tegen twee geele, en op ieder bol een kleene zwarte met een witte ftippel vertoonen. In 't midden tegen die Zee-groene bol ziet men een grooten breeden geelen drie-hoek met een roode zoom ter rechter zyde, op welken drie-hoek beneden een diergelyke kleener blaeuwe en witte komt te volgen, die aan ieder zyde van de groote geele drie-hoek, nog een blaeuwe en witte, met een rooden zoom ter rechter zyde heeft; dog die drie-hoek ter linker zyde gelykt wel een ruit.

De ſtaart is groot, zeer breed, Zee-groen beneden, en agter aan geelagtig, vol fyne graaten, en de zelve is in vyf banden, die agter rond loopen, en maar fyne zwarte zoomen rondom hebben, verdeeld.

In de middelſte band ſtaat een ruit, die Hemels-blaeuw, wit, en na de linker hand zwart-gezoomd is. En op ieder band naaſt deze ſtaat een kleen zwart overlangs ovaal, met een witte vlek in 't midden geteekend.

Agter tegen de ſtaart aan heeft men aan weerzyden buiten af een blaeuwe en witte breede doorn, dan aan weerzyden een halve Purpre bol met een blaeuwe en witte doorn, die na de buiten-kant Purper-gezoomd is, 'er op. Dan volgd 'er aan weerzyden een blaeuwe en witte drie-hoek met een Purper-rooden zoom na de buiten-kant, en daar na verheft zig aan-weerzyden als een Olifants-tand, die Hemels-blaeuw, van binnen wit-geſtreept, en na buiten zwart, dog van binnen Purper gezoomd, daar zwart gedoornd, en wel ter lengte van een vinger, na 't midden toe gebogen is.

Daar na volgd aan weerzyden nog zoo een drie-hoek, en dan nog een halve Purpre bol, tuſſchen alle de welke in men geele fraanje ziet; en eindelyk ziet men in 't midden een breede zeer lange, en pas boven die twee Olifants-tanden uitſtekende drie-kantige ſpits als een grafnaald, die Hemels-blaeuw, en van binnen wit, met een Purper-roode lyſt na de regterzyde, en aan weerzyde met zulke korte zwarte doornen, als men aan die twee Olifants-tanden ziet, voorzien is; al welke verwen zeer heerlyk en ſterk tegen malkanderen afſteken.

Ook ziet men boven aan nog veel Zee-groene, Citroen-geele, Purpre, Hemels-blaeuwe, en meer andre breede ſtreeken, die een wonderlyk Cieraad aan de zelve geven.

Het is een heerlyke Kreeft, om ze te eeten, dog men ziet de zelve zeer zelden. Zy is een doodelyke vyandin van de Slangen, die de zelve ook, alzoo zy hare doodelyke knypers kennen, myden.

De zwarte Vaandrig

N°. 509. Vertoond ons *de zwarte Vaandrig*, zynde een zeer lekker wit Leer-Viſchje met twee breede zwarte dwarsbanden, en met breede Hemels-blaeuwe zoomen, hoedanige breede Hemels-blaeuwe zoom ook langs de rug loopt, voorzien.

De bek is ſmal, van binnen Purper, gelyk ook 't oog dat een zwarte en witte appel heeft. Beneden 't oog komt tuſſchen de eerſte dwars-band en 't voorlyf van de kop een Purpre zwart-gebandeerde overlangze ſtreek, een lid van een pink lang, met een blaeuwe ſtreep van binnen 'er tegen.

De bovenſte voor-vin is half zwart en half wit, ſtaande 't laatſte tuſſchen twee Hemels-blaeuwe zoomen; welke zwarte en witte vin wel twee a drie vingeren lang na boven toe, en zoo agter omgebogen loopt, waar na deze Viſch den naam van de Vaandrig draagt.

Al zyn vinnen, en de ſtaart, zyn Citroen-geel; dog de middel-vin is blaeuw tegen 't lyf; dog beide de agter-vinnen hebben een Purpre fraanje, en midden over de onderſte agter-vin loopt een Hemels-blaeuwe dwars-ſtreek, als of 't zoo een lange doorn was, of de geheele vin.

N°. 510. Geeft ons *het zeldzaam Italiaanſch Vloertje*, te beſchouwen. Het is een kleen lekker Viſchje, dat als een Papegaeje-bek heeft, die van binnen blaeuw, hoedanig ook die ſtreek by 't oog, en de ſchey-kring van de kop boven is, die zig onder Purper en zwart gebandeerd opdoet.

De kop is Purper van verw, en 't ganſch lyf in 't midden een *Italiaanſch* vloertje van vierkante roode, zwarte, en Citroen-geele blokjens, waar van men vyf overlangze reyen ziet; dog boven langs den rug, en beneden tegen den buik aan, heeft men na de buiten-kant een breede Zee-groene zoom, met zoo een witte 'er tegen aan.

De vinnen zyn onder Purper; dog boven wat licht-rood; en de ſtaart, die een zwarten en witten ſchey-zoom heeft, is mede Purper-verwig.

N°. 511. Ziet men den *Ikan Gapi*, dat is, *de Gapiſche Viſch*, die zoo na een Eiland, dat mede onder de *Moluccos* behoord, en daar hy veel valt, genaamd is.

Het is kleen; dog zeer goed, zynde licht-rood van kop en lyf, tot over de helft toe, en verder eerſt door een ſmalle witte en een breede blaeuwe dwars-band daar tegen aan, van 't beneden-lyf na de ſtaart toe, dat wit in 't midden en graeuw aan de zyden is, afgeſcheiden, waar na zig een blaeuwe en witte ſchey-band van de ſtaart vertoond, tegen welke aan zig na de ſtaart toe nog wat licht-rood van 't lyf vertoond, en dan ziet men de ſtaart, die beneden donker-, agter aan licht-Purper, en vol zwarte graaten is, hoedanig ook de boven- en onder-vin zyn; dog de middel-vin is Purper en wit gebandeerd.

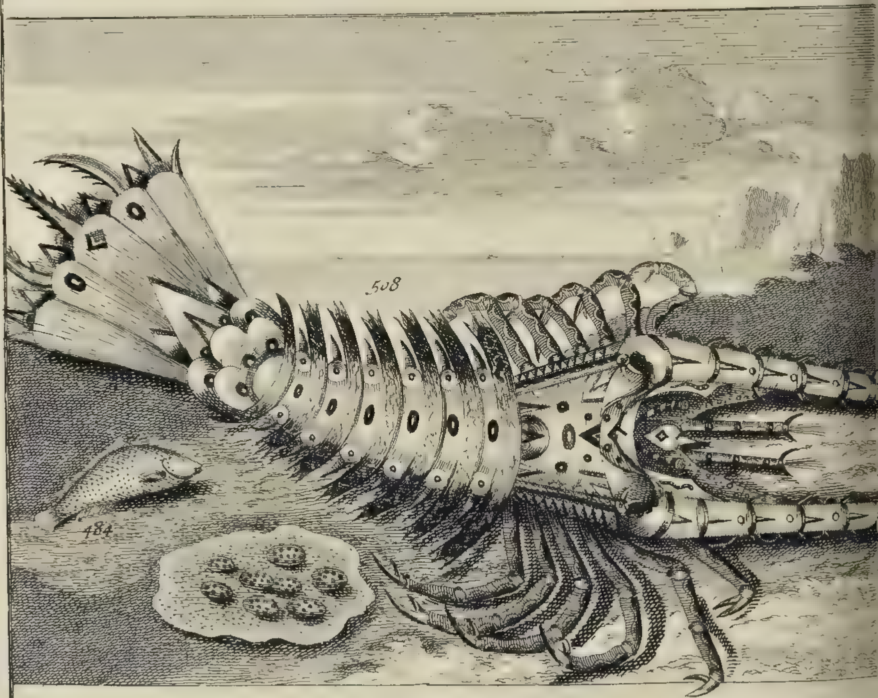
N°. 512. Vertoond ons den *Ikan Marate Djantan*, dat is, *het Manneken van de Marate-Viſch*. Deze is wel anderhalve voet lang, geel en Zee-groen van bek, en ook Zee-groen van oog, dog Purper van appel. De ſchey-kring van de kop is Purper, en zwart gebandeerd.

He

517.
519.
515.
518.
516.

523.
524.
525
520.
522.

J. Elliger Junior fecit

Het geheel lyf, en de kop, is boven donker-, beneden licht-blaeuw; dog de kop loopt boven aan wat ingebogen, en dan tot de vin weer wat op.

Beneden de middel-vin hangen twee lange blaeuwe baarden.

Het donker-blaeuw van 't boven-lyf is door een witte overlangze ſtreep van 't onder-lyf geſcheiden.

De middel- en boven-vin zyn donker-, en licht-blaeuw gebandeerd. De onder-agter-vin, die donker-blaeuw, en vol Citroen-geele fraanje tot aan de ſtaart is, loopt met een ſcherpe hoek met de ſtaart te zamen uit.

In 't midden van de buik ziet men wat Purper met een blaeuwe onder-vin. Het is een ongemeene goede Viſch, om te eeten.

No. 513. Doet ons den *Ikan Marate Betina*, dat is, *het Wyfken van den Marate-Viſch* zien, die even eens als 't Manneken is, uitgenomen, dat de blaeuwe baarden zig hier boven de bek uit vertoonen, beneden welke bek men ook een ronde geele bol, en een Purpre ſchey-ſtreek tuſſchen 't boven- en onder-lyf, in de plaats van de witte in 't Manneken verneemd. Ook ziet men hier boven tegen de middel-vin een lange blaeuwe doorn, en geen Purper, nog geen vin onder tegen 't lyf, als in het Manneken.

No. 514. Vertoond ons *'t Orangie Viſchje*, zynde als een groote Spiering, Orangie-agtig rood van kop en lyf, en rood geaderd op de lichtere middel-grond.

De kop is wat dik, eenigzins ingebogen, en dan wat oploopende. De bek is Zee-groen, gelyk ook 't oog, en nog een breede ſtreek van twee halve bogten, pas boven de ſchey-kring van de kop, die Purper en zwart gebandeerd is.

De vinnen, en ſtaart, zyn Citroen-geel, vol zwarte graaten, ook is de middel-vin blaeuw tegen 't lyf.

Het is een hard en ſmakelyk Viſchje.

No. 515. Doet ons *de Spongie-Krabbe* zien, die zoo om dat het geheel lyf wel een Spongie gelykt, of met zoo een Spongie bedekt is, genaamd werd. Zy is donker en licht-bruin, en wat geelagtig gewolkt van verwe. Men vind in deze Spongie kleene Schelpjes en Hoornkens, Krab-takjens, en diergelyke andre dingen.

Zy is als een groote palm van de hand in 't rond, hebbende voor twee dikke pooten met knypers, welke pooten uit twee Purpere breede leden, met eenig Zee-groen in 't midden, zynde door blaeuwe en witte banden, tuſſchen beiden geſcheiden, beſtaan. De knypers zelfs zyn Zee-groen, met Purpre binnen-zoomen, en aan ieder zyde der knypers ziet men vier zulke Purper-agtige bollekens, of agt in ieder knyper.

Agter aan deze pooten ziet men buiten ieder nog een kleen pootje met een klaeuwtje voor aan, dat blaeuw is, uitkomen, zynde 't eerſte lid van dit pootje licht-bruin, en het tweede Zee-groen, met wat Purper boven aan. De oogen zyn geel, en de hairen, die voor uitteeken, Purper.

Deze Krabbe is wel goed, dog veel Inlanders durven die niet eeten, om dat 'er zommige kwalyk af gevaaren zyn.

No. 516. Vertoond ons den *Ikan Farandi*, dat is, *de Farandi-Viſch*, die byna als een gemeene Sardyn, of kleene Haring, en zeer goed van ſmaak is. Ikan Farandi.

Deze heeft een bek byna als het Monkus-Diertje, of als een Biggetje; voor Purper van ſnuit, met een witte ſtreep, van de bek af tot boven aan de rug wat ingebogen.

Het oog is rood, de appel Hemelsblaeuw, de boven-vin zeer lang, en byna van de kop af tot aan den ſtaart, Purperverwig, en met Citroen-geele fraanje, hoedanig ook de benedenſte agter-vin is, bezet. De middel-vinnen zyn ook Purper, gelyk ook de ſtaart.

Dog de twee agterſte hoeken zyn van 't Purper door een blaeuwe band afgeſcheiden, na welke zig dan de zelve verder wit en Zee-groen, zynde met een fynen zwarten zoom omzet, vertoonen.

De kop en 't lyf is donker-blaeuw boven, en de kop licht-blaeuw beneden, dog 't lyf beneden wit.

No. 517. Geeft ons den *Sardyn Malakka*, dat is, *de Malakze Sardyn*, of *de kleene Haring*, te zien, van dit zoort is bevorens onder de gemeene Viſſchen al geſproken; dog deze ſtaat hier, om dat zyn bek, en de ſchey-kring van de kop een ſterk Purper en Zee-groen tegen malkanderen vertoonen; ook ziet men op de kop een rey met zwarte ſtippels overlangs wat gebogen naaſt een ſtaan, en alle de vinnen, en de ſtaart zyn Citroen-geel; dat het voornaamſte verſchil tuſſchen de gemeene Sardyn Malakka uitmaakt. Sardyn Malakka.

No. 518. Ziet men den *Ikan Mata Anam*, dat is, *de Viſch met zes oogen*. Hy is kleen, dog zeer lekker van ſmaak, en werd voor al by Water-Viſch gebruikt. Ikan Mata Anam.

Hy is rond, bol, wat breed onder en boven van lyf uitgezet, zynde bruin van kop, en boven-lyf, en Orangie-agtig van onder-lyf, dog in 't midden ziet men tot ſcheiding van beiden boven een fyne donker-blaeuwe, dan een licht-Purpre breeder overlangze ſtreep met zes blaeuwe en witte halve bollen, als oogen 'er tegen aan geſchikt, en dan nog een veel bree-

der Citroen-geele zoom, aan 't einde van welke zoomen by de ſtaart men een korte blaeuwe ſmalle ſtreek met drie zulke doornkens 'er op na boven toe verneemd, die tegen de buiten-zoomen van de bruine en Orangie ſtaart aankomen, zynde een Purpre, een Citroen-geele, en een breeder Zee-groene, met Citroen-geele fraanje; dog de Zee-groene band loopt aan wederzyden nog wat buiten de fraanje uit.

Het oog is Zee-groen en geelagtig, dog de appel zwart en wit.

De boven-vin, die wat rond loopt, is licht-Zee-groen, met groote zwarte doorns tot 't einde toe, en met een Citroen-geele buiten-zoom.

De onder-vin is tegen 't lyf Purper, en dan Citroen-geel; dog de buiten-zoom licht-Zee-groen, alle met fyne zwarte zoomen, en met zwarte fraanje buiten, en een blaeuwe doorn voor aan bezet.

De middel-vin is Purper en wit-gebandeerd; ook ziet men onder aan den buik twee Purpre doorns.

De Marl-Priem. N°. 519. Vertoond ons *de Marl-Priem*. Een dikke ronde Viſch, die zonder onderſcheid tuſſchen de kop en 't lyf is, en wel wat na een Opblazer gelykt.

De Purpre bek is ongemeen kleen, en de kop en 't lyf boven- en onder donkeren in 't midden licht-blaeuw, hoedanig ook die groote doorn boven op 't lyf pas boven 't oog zeer donker- en Hemels-blaeuw is.

Het oog is ſchoon-Purper op een witte grond met vier ſchey-banden, en de appel is Zee-groen en wit.

De middel-vin, de verdre vinnen, en de breede, zyn Zee-groen en geelagtig-wit gebandeerd; dog de onder-vin is wat rond, korter als de boven-vin.

Over 't lyf loopen boven drie blaeuwe, en van de bek af na beneden toe, zeven Zee-groene overlangze ſtreepen; en van de middel-vin na de ſtaart toe loopt eerſt een breede Citroen-geele, dan ook zoo een breeder blaeuwe, en dan weer zoo een geele ſtreep, die wel een duim-breed is. Ook ziet men, dat van de middel-vin na beneden toe een Zee-groene breede ſtreek loopt, waar op zig drie breede Purpre zoomen, met een fyne zwarte buiten-zoom vertoonden.

Het is een zeer goede Viſch; dog veele durven 'er niet van eeten, om dat hy eenigzins na een Opblazer gelykt.

Ikan Saſawar. N°. 520. Doet ons den *Ikan Saſawar*, dat is, *de Saſawar-Viſch* zien. Een kleen lekker Klip-Viſchje, dat blaeuw van kop en lyf is met drie breede overlangze Citroen-geele banden over 't lyf, met negen blaeuwe en witte bollekens op de bovenſte, en onderſte, dog met elf zulke op de middelſte band geteekend. Ook loopt 'er een breede Citroen-geele zoom langs den buik tot aan de ondervin.

De bek van binnen, d'oogen, de ſchey-kring van de kop, en al de vinnen, zyn Purper-verwig; dog tegen de ſchey-kring aan komt een breede Zee-groene en witte zoom van binnen.

De Blaeuwe Doffer. No. 521. Geeft ons *den blaeuwen Doffer* te beſchouwen.

Dit is een zeer vaſt, aangenaam en kleen Klip-Viſchje, zynde boven Zee-groen, en beneden Purper van bek, en ook Purper van oog, hoedanig de middel-vin tegen 't lyf ook is. De ſchey-kring van de kop beſtaat uit twee gevlamde Zee-groene ſtreken boven een.

De kop en 't lyf zyn blaeuw; dog 't onder-lyf is licht-blaeuw, en geel.

Op de kop ziet men twee, op 't beneden lyf drie, en verder op 't boven-lyf zeven Hemels-blaeuwe wit-geſtipte bollekens, boven de fyne zwarte overlangs-loopende ſchey-ſtreep, en twee 'er beneden, van welke 'er een by den kop, en een by den ſtaart is. Ook ziet men 't lyf vol fyne zwarte ruiten geteekend.

Al de vinnen, en de ſtaart, zyn Citroen-geel, en op de bovenſte vin alleen zyn drie Hemels-blaeuwe wit-geſtipte bollekens.

Ikan Barea. No. 522. Doet ons den *Ikan Barea*, dat is, *Barea-Viſch* zien. Deze verſchild niet veel in verw, gedaante, lengte, en ſmaak van de gemeene Sardyn, zynde Purper van bek, en ſchey-kring van de kop, die nog een breede blaeuwe binnen-kring, en nog een diergelyke 'er boven heeft.

De kop boven en de rug, is zeer donker- dog beneden zeer licht-blaeuw, en op 't lyf is 't vol overlangze blaeuwe ſtreepkens.

Al de vinnen zyn Citroen-geel; dog de ſtaart is ongemeen fraey van die verw boven; dog Goud-geel onder, met zes breede Purpre en zwarte overlangze banden 'er over geteekend.

Ikan Panggontor. No. 523. Geeft ons den *Ikan Panggontor*, dat is, *den Donderaar* te zien, een Viſch, die zoo, om dat hy met zyn breede ſtaart een vervaarlyk geluid in 't Water maakt, genaamd werd.

Hy is kleen van bek, die Purper van verw is, en van binnen twee witte groote tanden heeft.

Zyn kop is wat langwerpig, als die van een Verken, wat ſteyl oploopende, tot aan die blaeuwe groote recht opſtaande doorn, die boven 't blaeuw oog, dat een Purpren en witten appel heeft, komt.

De kop, en 't lyf, is Zee-groen, dog in 't midden wat lichter, vol Purpre en

hier

hier en daar blaeuw-geftreepte vlekken, die zich zoo onder 't oog, als boven en onder de middel-vin, en verder over 't gans lyf, tot ontrent de ftaart toe, daar men drie Purpere bollen vervolgens naaft een ziet ftaan, vertoonen.

De middel-vin is Purper en wit gebandeerd, en blaeuw, en wit tegen 't lyf; dog de andre; en de ftaart, zyn beneden geel en boven Zee-groen, en vol zwarte graaten; dog die van de ftaart zyn rosagtig, en de zelve is als een groote Palet van gedaante; die in 't midden wat uitgezet, en wel ander-halve vinger lang is. Deze Vifch is zeer goed van fmaak, en een grooten voet lang.

groe- teen- ffem. No. 524. Doet ons *de groene Steen-Braaffem* zien. Dit is een Vifch, als een groote Voorn, licht-Zee-groen van kop en lyf; dog over 't laatfte is een fyn netje, en in 't midden overlangs een Purpre zoom, die van den kop tot den ftaart loopt.

De bek is zwart van binnen, en op de neus, na binnen toe, ziet men een Purper doornken; ook is 't oog, de fcheikring van 't hoofd, en nog een kring, pas 'er binnen, Purper, waar boven nog twee blaeuwe kringen komen.

De middel-vin is Citroen-geel; dog Purper en wit tegen 't lyf.

Ook is de vin 'er onder Purper; maar buiten 't oog ziet men na agteren toe nog een halve witte kring.

De boven-vin, die voor aan een groote Hemels-blaeuwe doorn heeft, is Zee-groen, zwart van graaten, en Purperverwig van fraanje, en zoo is de beneden-agter-vin, boven welke zig ook als een halve Purpre bol vertoond, mede in allen deelen, gelyk ook de ftaart, die zig agter breed uitzet, dog welke die fraanje niet heeft, geteekend.

Over 't ganfch lyf van deze Vifch zyn Hemels-blaeuwe bollekens, die van binnen wit zyn, gezaeid.

Deze Vifch is zeer lekker, en vet, dog veel vafter en blanker van Vifch, als onze Braaffem.

Ba- Jang ah. No. 525. Geeft ons den *Ikan Batoe Jang Merah*, dat is, *het rood Klip-Vifchje* te zien.

De kop en 't lyf is licht-rood, dog midden in wel zoo licht; hebbende de kop een breede blaeuwe en witte fcheyband, hoedanig een groote men in 't midden, en een kleener men agter op 't lyf ziet, waar tegen aan de ftaart ook even zulken fchey-kring, dog die met de bogt 'er af, of met het hol, na 't hol der andre twee bogten gedraeid is.

De bek van dit aangenaam en zeer fmakelyk Vifchje is Hemels-blaeuw en wit, het oog ook wit, en de appel, gelyk ook de buiten-kring, zwart.

De middel- en onder-vin, de ftaart, en ook de gedoornde boven-voor-vin is Citroen-geel, met wat blaeuws boven de middel-vin, en met veel zwarte doorns aan de boven-vin, en beide de agter-vinnen zyn Purper, en wit-gebandeerd.

No. 526. Doet ons den *Lokki Hidjoe Jang Djantan*, dat is, *'t Manneken van het wit Zee-Kreeftje* zien, zynde even eens byna als 't andre, uitgenomen dat dit fchoon Zee-groen van lyf, Citroen-geel van dwars-banden, en Purper-rood en Zee-groen van pooten is, behalven dat het hier en daar nog een kleen onderfcheid met het Wyfken heeft. Locki Hidjoe, Jang Djantan.

Ook ziet men tuffchen de dwars-banden in blaeuwe en witte bollekens gezaeid, voor aan eerft drie, dan drie-maal twee, en dan een; en dan ziet men by de agterfte pooten 'er aan weerzyden nog drie in een rey, op een Zee-groene grond met een blaeuwe witte geftipte zoom aan de eene kant rondom, en aan de andre zyde maar aan eene kant ftaan, waar nevens zich dan op een geele grond vyf Purpre drie-hoeken met een Hemels-blaeuwe wit-geftipte zoom, en nog een Purpre daar tegen aan vertoonen. Het is mede zeer goed om te eeten.

No. 527. Vertoond ons eindelyk *de blaeuwe Bezaan-Vifch*, die zeer heerlyk, groot, byzonder vet en zeer lekker van fmaak is. Hy heeft voor uit aan zyn bek, beneden, en voor al boven, een lange voor-uitftekende donker-Hemels-blaeuwe en witte fnuit, die vier voeten, en drie duimen lang is. De kop en 't lyf is ook Hemels-blaeuw; dog pas boven de kop ziet men drie breede Zee-groene en twee Purpre ftreeken als korte banden, en verder langs de rug een Orangie-geele ftreep. De blaeuwe Bezaan-Vifch.

Het oog is Zee-groen met een Purpren, en dan nog een zwarten zoom, en een zwarten en witten appel.

Op de kop ziet men twee halve blaeuwe, en in 't midden zoo een Purpre kring, en de fchey-kring van de kop is Orangie en Purper tegen een.

Alle de vinnen zyn licht-blaeuw, vol blaeuwe bollekens, die midden in wit zyn. By de middel-vin, en een ftukweegs 'er onder, ziet men zeven drietje's in cyffer-getal, en nog twee zoo agter by de ftaart, die wat witter zyn; dog tuffchen de eerfte, en de laatfte, ziet men zeven groote allengskens verkleenende donker-Hemels-blaeuwe bollen, met groote witte middel-ftippen, en een halve Purpre kring na de ftaart toe.

De boven-vin gelykt wel een zeer groote, en zeer hoog uitgeftrekte Bezaan, die hy in een kloove, die op zyn rug is, verbergen kan, wanneer hy dat zeyl

ftryken wil. Deze vin is, gelyk als de andre, vol zwarte fchey-graaten die veel perken maken tusfchen welke overlangs veel witte bollekens met zwarte kringen in andre naaft een gezaeid zyn, van welke zommige 'er met een, andre met twee, vier, en meer, na dat zig de vin uitzet, te voorfchyn komen.

De boven-vin is boven aan ook eenigzins gedoornd, en wit-gezoomd, loopende na de ftaart toe allengskens af, alwaar men by 't einde vyf ftompe blaeuwe doorns, en dan aan ieder zyde van de Visch een lange breede blaeuwe doorn, verneemd, gelyk men 'er ook nog twee zoo by de ftaart, aan ieder zyde een, ziet, tusfchen welke doorns zich weer Zee-groene en blaeuwe breede kringen als in malkandren gewikkeld, met een half rond aan weerzyden tegen een vertoonen.

De vin onder de middel-vin is tegen 't lyf ook Zee-groen, en heeft dan een Purpre, en dan nog een blaeuwe en witte band.

De ftaart is zeer fraey gebandeerd, en beftaat uit graeuwe en Hemels-blaeuwe overlangze banden, die na de gedaante van een halve Maan gebogen zyn; dog in 't midden verneemd men nog een andre gevlamde breede Zee-groene en witte gebandeerde ftaart, die fpits uitloopt. Hy is ontrent negen en twintig voeten lang.

Dit is een van de fraeyfte Visfchen, die ik wete oit gezien te hebben; met het welke wy de befchryving van deze ongemeene Visfchen ook zouden befluiten. Dog moeten met een woord hier nog by voegen, dat men op *Batavia* zeer veel in groote wyde potten, een zoort van *Goud-* en *Zilver-Vifchjens*, als kleene Spierinkjens, of een grooten duim lang van groote, en uit *Japan* komende, houd, die als met Goude en Zilvere vlekjens ieder een byzondre zoort, geteekend zyn. Zy werden met kleene Wormpkens geaafd, en men moet 'er wel oppasfen, alzoo zy zeer teer zyn. Ook zoeken zy de Lommer van eenig kruid, dat men in die potten werpt, en daar zy onder fchuilen.

De Japanze Goud, en Zilver-Vifchjens

Het Manneken is fchoon rood, van 't hoofd af tot 't midden van 't lyf, en zomtyds wel verder; het verdre, met de ganfche ftaart is verguld, of met Goude vlekken geteekend; maar van zulken helder ftralende Goud-couleur, dat al onze verguldzels daar zeer by afvallen.

Het Wyfje is wit, en op de ftaart en 't vierde deel lichaams zeer fchoon verzilverd, immers zoo heerlyk, als 't Manneken met zyn Goud-couleur fchittert. Hare beider ftaarten zyn niet effen of plat, als die van andre Visfchen, maar byna als een Bouquet, dik en lang van gedaante, en die aan deze Visch een groot Cieraad geven.

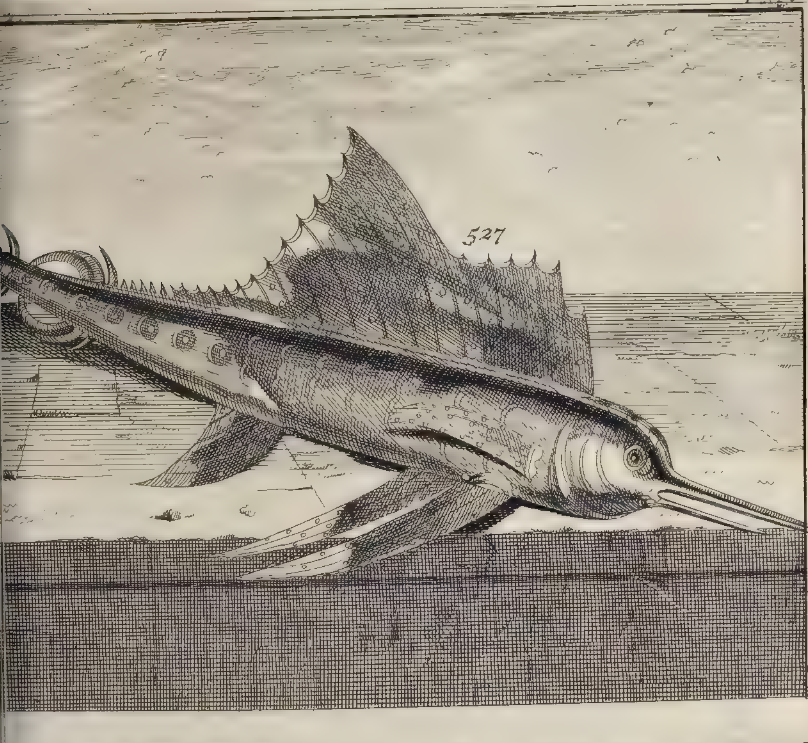
Zy zyn byzonder teer om ze op te voeden, en men moet ze wel tegen de fterke Zon bewaren, en 2 a driemaal ter week verfch Water geven, en den bak noit heel ledig te gelyk maken; ook moet men de Visch noit met de hand aantaften: want dan zyn zy in korte tyd daar na wech, en kwynen ten eerften; maar men moet dat, als men die verplaatzen wil, met een groote vlakke lepel van Garen gemaakt, en om een hoepelken gefpannen, doen, en die zoo veel, als 't mogelyk is, in haar eerfte Water houden, allenskens der zelver Water ververfchende.

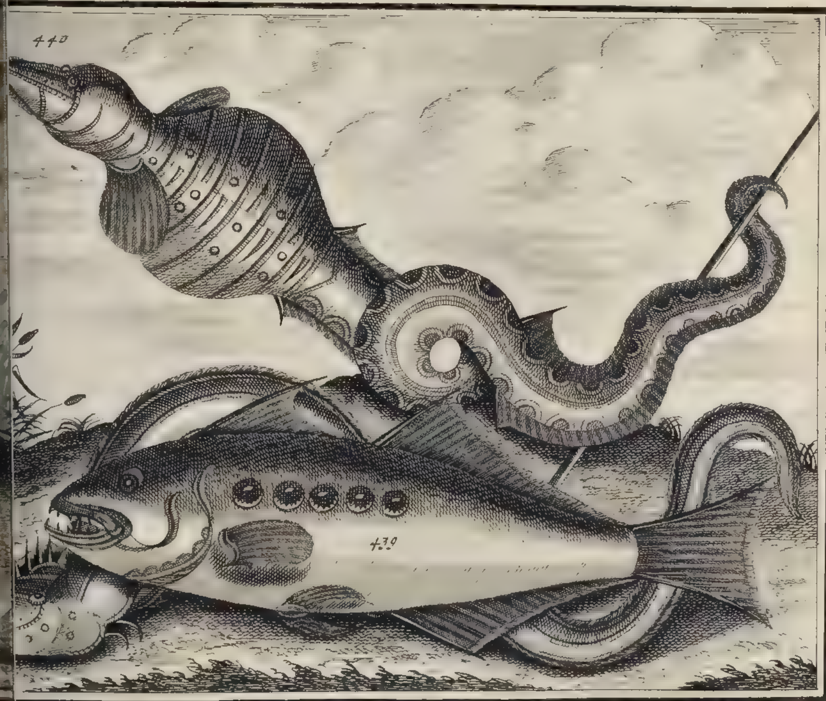
Zy konnen ook geen groot geluid, als dat van donder, gefchut, &c., en ook geen fterke reuk, van pek, &c. nog geen zware beweging verdragen.

Men voedze niet alleen met die Wormkens; maar ook wel met klompjens deeg, en voor al zyn zy gretig na geweekte ouwelkens.

Men is gewoon haar kuit (die zy anders op eeten) welk op 't Water dryft, weg te nemen, en in een byzonder vat, dat men in de Zon zet, en waar in men die bewaard tot de Zon ze opend, en dan komen die Vifchjens zwartagtig van verwe te voorfchyn, die ook zommige altyd behouden; dog andre werden rood, wit Goud- en Zilver-agtig van verwe, welk Goud- en Zilver zich aan 't uit-einde van de fteert eerft begind te vertoonen.

LYST

Dirk Jongman sculps.

LYST
DER
ONGEMEENE VISSCHEN.

91 Ikan

215 *De*

VERHANDELING
DER
ZEE-HORENKENS
EN
ZEE-GEWASSEN
In en omtrent
AMBOINA
En de naby gelegene EYLANDEN,

Mitsgaders een naaukeurige Beschryving van

BANDA
en de EYLANDEN onder die Landvoogdy begrepen.

Als ook der Eylanden

TIMOR en SOLOR, CELEBES ofte MACASSAR, BORNEO en BALI.

Mitsgaders van de Koningryken

TONKIN, CAMBODIA, en SIAM.

Benevens een Verhaal der Zaaken in de voornoemde Eylanden en Koningryken tot nu toe voorgevallen.

Met zeer nette Prentverbeeldingen en Landkaarten verrykt,

DOOR

FRANÇOIS VALENTYN,

Onlangs Bedienaar des Goddelyken Woords in AMBOINA, BANDA, *enz.*

DERDE DEELS TWEEDE STUK.

...ORDRECHT, ...MSTERDAM, by JOANNES VAN BRAAM, GERARD ONDER DE LINDEN, Boekverkoopers.

MDCCXXVI.

MET PRIVILEGIE.

VERHANDELING
DER
ZEE-HORENKENS
EN
SCHELPEN,
OFTE
DUBBLETTEN
VAN
AMBOINA.

ELFDE HOOFDSTUK.

Beschryving der Zee-Horenkens, *te zien in de* Ambonsche Rariteyt-Kamer *van de Heer* Rumphius; *waar na toe wy den Lezer wyzen, ordre ontrent het gene wy over de* Horenkens *zeggen. Naamen der* Ambonsche Horenkens *volgens opgave van* Rumphius, *en van de* Europeers. *Van de* Schelpen, *of* Dubbletten, *wat de Liefhebbers tot deze Liefhebbery aanspoord.*

Na dat wy de *Ongemeene Visschen* dus verre zoo uitvoerig, als wy het noodig agten, beschreven hebben, gaan wy nu over, om van de *Zee-Horenkens* en *Schelpen* (by andre ook wel *Dubbletten*, om dat zy twee ledig zyn, genaamd) te handelen, alzoo die mede een voornaam deel van de Inwoonders der Zee uitmaken, en 't naast onder de *Visschen* begrepen, en ook gemeenelyk van andre 'er nevens beschreven werden.

Men moet van ons niet verwagten, dat wy die zoo uitvoerig, als wel tot dit Werk behooren zou, zullen beschryven: want dit is reeds door de Heer *Georgius Everhardus Rumphius* in zyn keurlyk Werk, *de Amboinsche Rariteit-Kamer*, A°. 1705. uitgegeven, gedaan, en verder door toedoen van de Heer Borgermeester *Hendrik d'Acquet* tot *Delft*, door wiens bezorging, het na de dood van de Heer *Rumphius* uitkwam, en meest door den iever en de onvermoeide en nette navorsching van den Heer *Simon Schynvoet*, tot *Amsterdam*, in die staat van volmaaktheid gebragt, gelyk men dat Werk jegenwoordig, met alles 't geen deze en geene Liefhebbers nog zeldzaams uit andre Werelds-deelen, en Gewesten, in hunne

Te zien in de Ambonsche Rariteyt-Kamer.

hunne Cabinetten bezaten, zeer fraey opgecierd ziet. Al het welke die laatste de Heer met veel naeuwkeurigheid onderzogt, over al opgebaggerd, en voor zoo verre die Horenkens toen, buiten de *Oostersche*, nog bekend waren, 'er bygevoegd heeft

Van de Heer Rumphius, waar na toe wy den Lezer wyzen.

Wy wyzen derhalven den Lezer, zoo verre als de Beschryving dezer *Ambonsche*, en ook der toen reeds bekende andre Horenkens, 't zy uit *West-Indien*, of uit de *Middellandsche*, en andere *Europeische* Zeen, betreft, tot dit heerlyk Werk, en wy zullen jegenwoordig niet anders doen, dan volgens de ordre, by de Heer *Rumphius* gehouden, de naamen dezer *Zee-Horenkens*, die in *Amboina* vallen, opnoemen, en daar en boven 'er die gene byvoegen, die by de Heer *Rumphius*, en andren, overgeslagen of niet bekend geweest zyn, en die ik bezitte, en toonen kan.

Ordre ontrent 't gene wy over de Horenkens zeggen.

Om dit dan met een nette ordre, die men volgen kan, te behandelen, zal ik, by dit opnoemen der *Ambonsche Zee-Horenkens*, te gelyk ook voor eerst myn *Cabinetje* van *Ambonsche Horenkens* in hare zoorten beschryven, en by die gene, die ik van de zelve nu niet bezitte, alleen, dat ik die nu niet heb, 'er byvoegen.

Ten anderen, zal ik by ieder zoorte, van welke ik spreke, die gene, die ik meer bezitte, dan die in 't Werk van de Heer *Rumphius* gemeld werden, 'er ook by plaatzen.

En na dat ik over alle de *Oostersche Horenkens*, die in *Amboina* of in 't *Oosten* vallen, en die ik bezitte, gesproken zal hebben, zal ik tot de *West-Indische* en *Europeische*, die ik bezitte, en verder of kenne, of gemeld vinde, overgaan.

Wy beginnen dan met het tweede Boek van de Heer *Rumphius* in het tweede Hoofdstuk, raadzaam gevonden hebbende, om aan de eene zyde de *Indische*, en aan de andre kant de *Vaderlandsche*, of *Europeische* naamen, het welk de Liefhebbers hier te *Lande*, en in *Indiën*, een groot licht ontrent deze Liefhebbery geven zal, hier op te noemen.

VER-

VERHANDELING
DER
OOST-INDISCHE, ZEE-HOORNKENS.

Indische Naamen.

Lib: II. Cap: II.

De *Papedo-Hoorn*, of de *Paarlemoer-Hoorn*, die ik groot, en middel-baar zeer fraey bezit.

Dito kleene, door de Zee gepaarlemoerd.

Dito kleene, ongepaarlemoerd, die zeer zeldzaam is.

Cap: III.

Roemah Gorita.

Met een vleugel ter zyde, en agter smal.

Dito, dog zonder vleugel ofte glad ter zyden.

Dito, met knobbels, en breed agter.

Ook zyn 'er *Kraal-Gorita's*; dog deze vallen in de *Middellandsche Zee.* Ook hebbe die laatste niet.

Van deze hebbe meer dan *Rumphius.*

Een geele *Roemah Gorita.*

Een zoort, die van agteren rondagtig en glad is.

Beide deze zoorten vallen in de meeste Zeën van *Amboina*, en de laatste vooral tusschen *Ceram*, *Oma*, en *Honimoa*, en ook tusschen de hoeken van *Tial* en *Hoetoemoeri*, daar men byzonder groote gezien heeft. En dit is de Visch, van welke men best volgens *Plinius* getuigenis, *lib: 9. cap: 29.* de *Zee-kunde* geleerd heeft, gelyk dit *Gyraldus cap: 3.* de *re nautica*, ook zegt.

Cap: IV.

Het *Post-Hoorntje.*

Deze vallen op *Amboina*, *Oma*, en *Honimoa.*

Cap: V.

Het *Qualleboot je.*

Dit valt ontrent *Manipa*, en *Bonoa.*

Cap: VI.

Mata Boelan Bezar, of *'t groot Maan-oog*, ook *'t Reusen-oor*, genaamd.

Indische Naamen. — Europeische Naamen.

Deze vallen op 't Eiland *Oma*, en elders meer.

Des zelfs *dekzel*, of de *Venus-Navel.*

Hier van heb ik meer de ros gemarmelde.

De hooge of sterk groene.

Cap: VII.

Dito, *kleene Maan-hoorn*, met het *Mammetje.*

De *Bia Petola*, of *Petool-Hooren.* — De Nassauwer.

Deze vallen best op 't Dorp *Oma*, en *Aboro* op 't Eiland *Oma*, en op 't Eiland *Noessa-Laoet.*

Ik zie van deze op de Plaat XIX. *Fol:* 70. vier byzondere zoorten.

Dog ik bezitte daar af zesthien, a zeventhien, verschillende zoorten, waar onder de Orangie zeer zeldzaam is; gelyk ook die met hare oogen 'er op.

Goude Ovens, of *gloeijende Ovens.* — Goud-Monden.

Dito, kleene zoort.

Zilver Ovens. — Zilver-Monden.

Met alle de verdere op de Plaat XIX. N°. 1. 3. en 4. 'er bygevoegd.

Buiten welke ik nog wel vier a vyf zeer zeldzame *Zilver-Monden* bezitte, onder andre een pek-zwarte met witte vlekken.

Deze *Goud-* en *Zilver-Monden*, vallen op de Eilanden *Oma*, *Honimoa*, en op *Leytimor.*

Cap. VIII. en IX.

Lobbetjes. — Dolfyntjes, of Baard-Mannekens.

Deze vallen in den *Ambonsche Inham.*

Spooren. — De kleene Zonne-Hoorn.

Van deze hebbe een zeer zeldzame uit *Amboina* gebragt, die zeer groot, en van drie a vier omgangen, of kringen voorzien was, komende 't naast aan de groote Zonne-Hoorn, by de Letter K op de Plaat XX. te zien; dog bezit die nu niet.

Deze vallen ook in den *Ambonsche Inham*,

Europeïsche Naamen. *Indische Naamen.*

ham, by de *Rooden-Berg*, en elders op de andre Eilanden.

Cap. X. Plaat XX.

Bagynen Drollen, of Pyramiden. *Tollen.*

Waar van hier by *Rumphius* vier zoorten voorkomen, die ik hebbe, te weten, die by de Letters A.B.C.D.; dog de E. hebbe niet, ook schynd my dat een *Nassauwer* te zyn.

Van de zelve zyn 'er verscheide zoorten nog, tot elf toe, bygevoegd, waar van 'er eenige, en eenige niet bezit.

De *Papoesche Tol*, of de *Moorsche Tempel*.

Van deze heb twee byzondre zoorten, zynde de eene zoort van binnen platter, meer geribd, witter, en de eene ook meer gedoornd, of geknobbeld, dan de andre. Ook is'er een kleene zoort meer, dan die ik hier vinde.

Deze vallen op de *Papoesche* Eilanden, op *Manipa*, *Kelang*, en elders op de Eilanden.

De Zee-Ton. De *Ceramsche Marl-Priem*.

Deze hebbe nu niet.

Zy valt op 't Eiland *Ceram*, ook wel op andere Eilanden. Daar zyn 'er die zwart, en andre, die lever-verwig zyn.

Cap. XI.

Slecke Horens *Geele Doyers.*

Deze vallen op de Kust van *Hitoe*.

De Orangie *Doyer*.

De graeuwe of bleeke *Doyers*.

Ik hebbe van deze zoort meer als *Rumphius*:

De bruine *Doyer*, die wit gebandeerd is.

De geele en rosse, met een lichte witte band, een licht-geele, en nog tweederley vaale Orangie *Doyers*.

Gedrukte *Doyers*.

De gemeene zyn de bruine of leververwige gladde; dog buiten die bezit ik nog vier andre zoorten, te weten, de bruine; dog zoo plat niet als de gemeene.

De graeuwe.

De witte.

De bleek-rosse.

De gemarmerde en van binnen licht-Purpre.

De zelve Naam. De zwart-gespikkelde *Doyer*, met haar kleener zoort.

De zelve Naam. Het *zwart-Mondje*.

Hier af heb meer de graeuwe ros-gemarmerde *Doyer*.

De zelve Naam. De witte *Doyer*.

De zelve Naam. De Citroen-geele *Doyer*.

De *Bia Sarassa*.

Waar van vier byzondere zoorten bezit, namelyk, die op de Plaat XXII. by de Letter G. geteekend is, en dan nog drie zoorten anders geteekend, met fraeje witte streepen, of spikkels, op een bruine grond.

De *Rood-Oog*.

Cap. XII.

De *graeuwe Camelotje's*, of *gemarmerde Doyers*.

Van deze hebbe verscheide zoorten.

Poelo Rhuns.

Heb van deze nog twee andre zoorten, dan hier gemeld werden.

Geribde Camelotje's, by Letter L.

Van deze staat hier maar eene zoort, en ik heb 'er twee a drie zoorten meer af.

De *zwarte geribde Doyer*, by Letter M.

Alle deze zoorten vallen op den hoek van *Noessanivel*, op *Hoetomocri*, en elders op dit Eiland, in den *Imham*, by de *Waynitoe*, als ook op *Hitoe*.

De *geribde Doyer* met zwarte en witte vlekken. Deze heb nu niet; dog ik heb hier af meer, de graeuwe geribde en gekartelde *Doyer*, die zeer zeldzaam is.

N°. 1. en 2. op deze Plaat en kenne niet.

N°. 3. is de rechte *Maan-Hoorn*; die hebbe.

No. 4. kenne, dog hebbe die nu niet, gelyk dit ook geen *Oostersche Hoorn* is.

N°. 5. en 8. kenne; dog hebbe die nu niet.

N°. 7. is de breede zwart gebandeerde *Doyer*, die hebbe; als ook N°. 6.

Ik heb 'er verscheide meer tot N°. 7. behoorende, en nog vyf verscheide gepaarlemoerde van binnen, en ettelyke gemarmerde.

De *Rievier-doornkens*, of *Rievier-Doyers* met *Doorns*.

Onder deze zoort van *Doyers* behoord ook een zoort, die hier niet gemeld staat, en welke ik meer bezit, en die ik noeme. *Bataviſche Alikruiken*; zynde glad gemarmerd, en een zoort a twee van kleene *Voet-Hoornkens*.

De *Doyers* vallen in den *Inham* van *Amboina*.

Cap. XIII. Plaat. XXIII.

De *Casket*, of *Stormhoed*, of de *geboornde Ossen-kop*.

Van deze zijn 'er twee zoorten. Eene met, en eene zonder netjens.

Men vind ze veel middelbaar van groote, als No. 1. op deze Plaat geteekend; dog de groote met fraeije onderscheide netkens

Indische Naamen.

netkens 'er op, en voor al de kleine zyn wel het zeldzaamst.

Ook is 'er een zoort, die ik van dit Jaar eerst heb leeren kennen, te weten, een middelbare zoort met een netje, en met zwartagtige dwars-banden 'er op.

Ik bezit de groote, de middelbare, en de kleene; en geloove, voor zoo verre ik de *Cabinetten* der Liefhebbers, tot *Amsterdam*, in den *Hage*, tot *Haarlem*, en elders beschouwd hebbe, dat ik het kleenste en fraeyst geteekend *Stormhoedje* dat 'er bekend is, een halve pink beneden lang, en met een netje, bezit, ook hebbe nog twee paaren, die wat grooter zyn.

Deze zoort valt op 't Eiland *Oma*, op de Strand van 't Dorp *Haroeko*, ook op 't Dorp *Oma*.

De *geknobbelde roode Storm-hoed*.

Bezit twee paar van deze.

Deze valt mede op dit zelve Eiland, als ook op de Eilanden *Manipa*, en *Bonoa*, en wel 't meest op 't Eiland *Boeton*.

Het is iet zeldzaams, dat ik, in de zes a zeven en dertig Jaaren, dat ik, of in *Oost-Indiën*, of hier te Lande, een Liefhebber van deze zeldzaamheden geweest ben, noit een kleene *roode Storm-hoed* ergens ontmoet, en ook noit gehoord, of gelezen heb, dat zy by iemand gezien is, of van iemand bezeten werd.

En nogtans is het zeker, dat zy 'er eerst kleen moeten wezen, eer zy zoo groot, als men die ziet, geworden zyn. Egter moet hier byvoegen dat ik den 6 e October, A°. 1723. de eerste maal van myn leven 'er een, ontrent een vuyst groot, dog kleener en dichter van knobbels, dan de *Oosterze*, (alzoo dit een *West-Indische* scheen) ontmoet heb, by de *Heer Vervel*, een van de Medeleden van ons gezelschap hier, zynde de zelve zeer fraey; maar na evenmatigheid, wat dik van lip. Ook heb 'er zoo een by de Heer *Schynvoet* gezien.

Turks Papier.

Het gemeene zoort, dat rood is, heb een paar.

Van deze zeldzame zoort bezit ik 'er meer, nog een lichter paar, ieder byzonder van teekening, en ik weet niet, dat ik 'er onder alle de Liefhebbers hier te Lande, welker goed by my gezien is, eenige ontmoet heb, dan twee a drie, een by de *Heer Schynvoet*, eene by de *Heer van Segwaard*, Lid uit den *Oud-Raad* tot *Dordrecht*, en by myn *Heer Vost* alhier. Ook heeft die Heer A°. 1723, een paar zeer kleene diergelyke uit *Oost-Indiën*, hoedanige noit meer gezien heb, gekregen. Een zeer kleen heeft de Heer *Crena*.

Indische Naamen.

De *stekelige*, of *gedoornde Ceramsche Casket*. — Europeische Naamen. De zelve Naam.

Hier van hebbe twee a driederley zoorte, zynde de eene maar met eene rey, en de andre met twee reyen doorns geteekend. Ook heb een bruine, en een graeuwe zoort; van de bruine een met twee, en een met drie reyen doorns, en de witte zonder de zelve.

Deze vallen op 't Eiland *Ceram*, en op de *Toekang Besi's*, zekere Eilanden, ontrent *Boeton*; als mede op 't Eiland *Sumatra*.

N°. 2. en 4. kenne niet; dog N°. 3. zal naderhand onder de *Westersche Hoornkens* op zyn plaats melden.

Cap. IX. Plaat XXIV.

De *Switzers Broek*. — De getakte Switzers-Broek, of de Morgen-Star.

Deze vallen op 't Eiland *Ceram*.

Van deze zoort heb ik 'er meer.

- Twee paar graeuwe kort-getakte.
- Een paar wit en ros, en een kleene, zeer zeldzaam.
- Twee paar zwarte zeldzame kort-getakte, met een zeer witte grond, en zeer zwarte vlekken.
- Vier paar zwarte zeldzame kort-getakte, breed van vlekken; en
- Twee zeer helder van verwe, zeer sterk by de andre uitstekende.
- Drie paar graeuwe *Switzers-Broeken* zonder takken, geelagtig, en wat zwart van knobbels.

Getakte Pimpelkens, of *Pimpelkens*. — De getakte Switzers-Broek.

Deze vallen op het *Duiven-Eiland*, ontrent 't Eiland *Oma* leggende.

Bandasche Pimpelkens, of *Moerbezien*. — Groote getakte Moerbeyen.

Deze vallen niet alleen in *Banda* (gelyk de *Heer Rumphius* steld) maar ook in *Amboina*. Ook bezitte ik daar van verscheide zoorten, namelyk;

- De bruine *Moerbezien*.
- De violette dito, zynde van binnen zoo.
- De geele *Moerbezien*, die appelbloezem van binnen zyn.
- De geele wit van binnen.
- De Bastaard-Violette *Moerbezien*.
- Nevens nog verscheide andere van verschillende verwen; en nog een zoort van gedoornde *Tuitkens* hier toe behoorende.

Ook heb nu onlangs by de *Heer van Segwaart*, een witte *Moerbey-Hoorn*, die geheel op zich zelven is, en na de vorige niet gelykt, en nog een wit paar by de Heer *de Koning*, ontmoet. En ik zelf heb 'er nu onlangs een paar gekregen, die graeuw en lang-werpig, onder of van binnen licht-Purper en zonder weerga zyn.

Indiſche Naamen.

Europeſche Naamen.

Dito.

Wydmondige Pimpelkens.

Van deze zoort, vallende op *Leytimor's* Stranden, bezit ik 'er verſcheidene, die verſchillen.

De kleene getakte Moerbeyen.

Kleene Geel-Monden.

Deze hebbe; en, buiten de gemeene; nog twee andre zoorten.

Zy vallen op verſcheide Eilanden alhier.

Oor-Hoorns, of Oorliezen.

Hairige Ooren, of *Naarskens.*

Deze vallen op de Kuſt van *Hitoë.*

Van deze hebbe twee verſcheide zoorten van de gemeene, en buiten de zelve hebbe nog een zoort, die wel de fraeyſte en zeldzaamſte is, en die ik *Peerken's* noeme, om dat zy wel wat na een *Peer* gelyken.

Padde-Hoorns.

Padden.

Deze vallen in den *Inham* van *Amboina.*

Hoog-ſtaarten.

Kik-Vorſchen.

Schildpad-ſtaarten.

Knoddekens.

No. 1. Op deze plaat geteekend, en de *Switzers-Broek* genaamd, hebbe, en zal die onder de *Weſterſche* op zyn plaats melden.

No. 2. en 3. De *Schilpads-ſtaart* of de *Beddetyk*, zynde een *Weſt-Indiſche Hoorn*, van welke 'er een a twee paaren bezitte, gelyk op zyn plaats zeggen zal.

No. 4. 5. en 6. mede-zoorten van dien.

Cap. XV. Plaat XXV.

De Bezoar-Hoorn.

Graeuwe Casketten.

Deze vallen in den *Ambonſche Inham*, en voornamelyk op *Hoekonalo.*

Buiten deze gemeene zoort bezit ik,

Drie Appelbloeſſeme, die zeer zeldzaam zyn.

De kleene gevlekte Bezoar-Hoorn.

Buikjens.

Heb deze, en van dezelve ook zeer kleene.

Deze zyn 'er ook geribd, en byna zonder vlekken, die N°. 5. aangewezen werden.

De *Beddekens*, N°. 1. op deze Plaat aangehaald.

De groote Bezoar Hoorn.

Van deze heb ik de groote en de kleene zoort; dog van de groote heb ik nog twee zoorten meer, die ik noeme.

De groote zeldzame *Beddekens.*

En de gebandeerde *Beddekens.*

No. 2. De geſtreepte *Beddekens* of *Bezoars*, kenne, dog hebbe die niet, ook houde dat voor geen *Ooſt-Indiſche*, of *Ambonſche Hoorn*; dog heb deze zoort by twee a drie Liefhebbers hier te Lande, en nog een andre zoort op *Batavia*, welkers vlammen ingedrukt, of ingekorven waren, en by de Heer *Voet* ook een zeer fraey paar 'er van gezien.

Indiſche Naamen.

N°. 3. en 4. zyn mede geen *Ooſterſche*; maar *Weſterſche.*

Soompkens.

Van deze zyn verſcheide zoorten, by Letter D. E. en N°. 6. 7. 8. en 9. aangewezen; waar van N°. 6. en de laatſte zoort voor al wel de zeldzaamſte is en van welke ik 'er vyf a zes, ieder byzonder van naad, bezitte. Ook hebbe ik verſcheide zoompkens, die wit zyn, en weinig voorkomen.

Cap. XVI. Plaat XXVI.

De *getakte Casket*, of de *Oenam Hoorn.*

Deze vallen in den *Ambonſchen Inham*, en op meer andre Eilanden; dog op *Aroe*, en *Nova Guinea* zyn die zeer groot; maar de kleene, die wel de fraeiſte zyn, voor al als zy zich wit van grond, en zwart van takken vertoonen, vallen in *Banda*, en in de Eilanden, de *Toekang Beſi's* genaamd.

Ik hebbe de groote, en de kleene.

Het *Harte-Hoorntje*, N°. 1. geteekend.

Hier van heb ik 'er verſcheide, en een zoo groot, dat ik noit diergelyken wete gezien te hebben.

De *Venus-Hoorn*, met of zonder hair.

De *gedroogde*, of de *roode gebrande Peer.*

Van deze zyn 'er, die rood, die geel, en die graeuw zyn, en veele met Moſch 'er op.

Deze drie zoorten heb ik, en van de laatſte drie verſcheidene, en nog twee andere zoorten op zig zelfs.

Zy vallen ontrent *Hative*, in den *Ambonſchen Inham.*

De *zwarte Brand-Hoorn.*

Ik bezitte niet alleen deze zoort, die zwart is; maar ook zeer veel andere, tot deze zoort behoorende; en daar onder

Appelbloeſſeme met, en zonder Takken, Purper-getakte.

Zwarte gladde, zonder Takken.

Geelagtige, en veel meer andre.

De geſtipte Brandaris.

Dit is een graeuwe Hoorn met een breede lip. Ik heb 'er drie, en vind ze hier niet gemeld.

Het Scorpioentje.

Dit hebbe, zoo witte, als zwarte, en wel verſcheide van ieder, en elk al wat byzonder.

De Gedroogde Peer.

Van deze zyn twee zoorten.

De ongedoornde Bia Siboer, of *'t Schippertje.*

De

Indische Naamen.

De *Limoen-doorn*, of *Spinnekop*.
Deze vallen in den *Inham* van *Amboina*.
Van deze bezit ik meer.
1 Paar witte.
1 Paar zeldzame zeer kort-gedoornde.

Het *Neten-kammetje*, of de *dubble Spinnekop*.
Dit is zeer zeldzaam. Het valt in den *Inham* van *Amboina*, by de *Pas Baguwala*.
Hier van bezit ik een fraey paar, en nog een uitnemende groote, en heb 'er nog een paar van gehad, zynde zoo veel alleen, als vier Liefhebbers, hier gemeld, te zamen toen bezaten.
De verdre Hoorns, hier by N°. 2. 4. en 5. gemeld zyn, *West-Indische*, of *Europeische*, waar van dierhalven hier na breeder.
Alzoo 't *Cap. XVII.* alleen over eenige Dekzels van Hoorns handeld, gaan wy over tot het volgende.

Cap. XVIII. Plaat. XXVII.

De *geplekte Olie-Hoorn*.
Ik heb meer, de groote geribde bruine zonder vlekken.
De spier witte zonder vlekken.
En een uitmuntende groote bruine zonder dito, behalven dat ik nog een bruine zoort, die ongemeen groot, en in 't *Cabinet* van de Heer van *Segwaart* nu is, kenne.

De *Dik-lippige Olie-Hoorn*.
Hier van heb ik 'er, die dik, en ook die zeer dun zyn; dog buiten die gemeene zoort heb ik 'er nog een, die zoo fyn, als zyde is.

De *Patrys*.

De *Ajuyn-schil*.
Deze zyn 'er, die gestreept, andre die ongestreept, en een derde zoort, die schoon gewaterd, of gemarmerd zyn, en nog een, die ingegroefd is.
De drie laatste zoorten heb ik; dog van de gemarmerde heb ik 'er eene, dierg[e]lyke ik van fraeyheid noit meer gezien heb.

De *Wydmonder*, of *Rudolphus-Hoorn*.
Van deze heb ik 'er wel drie a vier byzondere zoorten meer, dan hier gemeld vinde; en onder andre zommige, die glad, en ongebandeerd, andre die gebandeerd, weer andre die geknobbeld, en ook een zeldzame, die witagtig gebandeerd is. Ook een paar witte, die van binnen paars zyn; en nog een groote van die zoort, die zeldzaam is.

Indische Naamen. | Europeische Naamen.

De *Knol*. | De Knol-Hoorn, of de Knol-Bel
Van deze heb de gemeene witte, ook de zeldzame Citroen-geele, eenige glad, en eenige geribd, van de witte, en Citroen-geele.
Buiten deze bezit ik meer.
Een geribde bruine.
Een Appelbloessemagtige.
Een ongemeene en groote geribde, diens weerga ik niet kenne.

Het *Kivits-Ey*. | De zelve Naam, en ook wel het Achate Bakje.
Hier af zyn verscheide zoorten, zommige zeer licht, andere donker van verw en teekening, ook de Kivits-eyeren met banden, die zeldzaam zyn; dog bezitte meer, dan die hier gemeld vinde.
Het kleen Spier-wit Kivits-Ey.

Bleaskens. | De zelve Naam.
Deze vallen op *Holaliboe*, op 't Eiland *Oma*.
Van deze heb ik de Spier-witte.
De gebandeerde.
De Staten-vlaggetjes, die zeer zeldzaam zyn; en daar van drie groote, en een kleene.

De *Storm-slek*, of de *Onweers-Hoorn*. Ook wel *oude Wyven met tanden*. | De Toover-Slek, of Tooveraar.

De *Vyg*, of de *Luyt*. | De Peer-Hoorn, of Spaansche Vygen.

Het *Navelken*. | De Wervel-Hoorn, of Perspectief-Slek.

De *Arcularia Major*, of de *groote Dooskens-slek*. | De groote Top-Slak.

De *kleene Dooskens-slek*. | De kleene dito.

De *Slangetjes*. | De Bel-Slek.
Van deze vind men verscheide zoorten, als, bruine, witte, gevlamde, en meer andre zoorten, die ik bezitte, behalven nog veel andre, die ik niet bezit; maar by andre Lief-hebbers gezien heb, hoedanige die, by de P. en R. hier geteekend zyn. | By de P. is de Post-Hoorn.
Ook behooren nog veel andre Slekken, die hebbe, hier toe.
Zy vallen op *Ceram's Noord-Kust*, en ook op de andre Eilanden van *Amboina*.

Het *Koejen-oog*, op deze plaat met Letter Q. geteekend, en verkeerd met de gebandeerde *Ajuyn-Schil* vermengd, alzoo | De gebandeerde Ajuinschil.

Europeische Naamen. | Indische Naamen.

zoo die Hoornen in fatzoen zeer veel verschillen.

Cap. XIX. Plaat. XXVIII.

De Aroese Triton, of Trompet. De *Aroesche Trompet*.
Deze heb nu niet, maar heb die eertyds wel bezeten.
Idem. Zy valt op 't Eiland *Aroe*, en op *Nova Guinea*.

De *Trompet*, of *Triton-Hoorn*.
Van deze bezit ik 'er verscheiden, die in allen deelen volkomen, en uitmuntend van teekening zyn, en voor al eene, diens weergae ik niet kenne; en nog eene, de kleenste die kenne.
Deze vallen op 't Eiland *Oma*, en voor al in 't Dorp van die naam.

De dubble Olie-koek. De *geknobbelde Kink-Hoorn*, of den *Hector*.
Van deze heb ik 'er drie.

De enkelde Olie-koek, of de gebulte dito. De *rood-geknobbelde Kink-Hoorn*.
Van deze heb ik 'er cenige.

De *Olie-koek met Rozynen*.
Deze alle heb ik; dog heb nog andre zoorten van dien, groote en kleene gezien, die ik niet heb; dog dit waren geen *Oosterſche*.

De *gefronste Olie-koek*, agter aan op de Letter C. en D. gemeld, ken ik niet.

De zelve Naam. De *bastaard-Purper-Slek*.
Deze valt in den *Imham* van *Amboina* aan de overzyde van 't Casteel *Victoria*.

Spillen, of Tabakspyken. *Spillen*, of *Snippe-bekken*.
Van deze is 'er nog een groote gladde geknobbelde; en ook nog een byzonder groote zoort met ingekorvene ribben, die ik bevorens gehad heb; dog die nu de Heer van *Segwaard* bezit.
Ook hebbe ik meer, dan hier gemeld werd,
De *Ternataansche Spil*.
De zeldzame dunne bruine kleene *Spil*.
De kleene geknobbelde dito.
Dit is een rosagtige Hoorn, die veel korter, agter zoo lang niet, en ook van een Snippelbek voorzien is.

De zelve Naam. De *stompe Spil*.
Van deze heb meer een geelagtige.

De zelve Naam. *Hairige Dik-lipjens*, of *Baardmannekens*.
Dit schynd een Venus-Hoorn te zyn.
De grootste zoort van *Rumphius* kenne niet.

De zelve Naam. De *dubble Paus-kroon*.

De Orangie-pen, of de Bisschops-Myter. De *Paus-kroon*, of de *enkele Paus-kroon*.
Deze beide zoorten, op *Ceram*, op *Caybobo*, en *Amahey*, en elders vallende, heb ik zeer schoon, en zommige daar van weergadeloos, en voor al een van de laatste uitnemend groot en fraey, en een paar Orangieagtige, die zeer kleen zyn.
Van beide de zoorten heb ik ook groote, en zeer kleene. En daar is een zoort, hier niet gemeld, die zeer helder-rood gebandeerd, en hoog-schoon-rood van druppen is, die ik bezit, en die ik zeldzaam bevinde te zyn.

De *bastaard-Paus-kroon*.

De *Babilonische Torens*.
Behalven de gemeene, bezit ik hier van meer,
Een lever-verwige en wit-gespikkelde, die weergadeloos is.
Een witte.
Ook hebbe 'er, die zeer kleen, en zeldzaam zyn.

De *gekartelde kleene Trompet*.

Het *Stekelig-Hoorntje*, of het *Distel-Hoorntje*.
Van deze hebbe ik bruine, en witte, welke laatste zoort ik meer hebbe, dan hier gemeld werd. En de Heer van *Segwaart* bezit 'er een paar, die ongemeen fraey, van binnen geheel en al uitgewerkt, en zyn Ed: A°. 1723. voor twee wenteltrappen uit *Indiën* gezonden zyn.

De *Zee-baaren*, of *Knoddekens*.
Van deze heb ik een zoort meer, als hier gemeld zie.
Tot deze zoort van Zee-baaren behooren mede verscheidene zoorten van verscheidene verwen; rood, bruin, Citroengeel, Orangie-agtige, enz. die bezitte.

De *Boeren-Jongen*.
Heb 'er twee zoorten van, en nog meer, dan hier gemeld is,
De *Batavische Boeren-Jongen*.

Het *gebandeerd Trompetje*.
Het kleen zwart gebandeerd Hoorntje.
Heb 'er een paar van, en dit is onbekend.

Het *Vingertje*.
Hier van heb 'er verscheidenderley.

De *Gnemon*, of het *Torentje*.
Waar van veele zoorten zyn; dog heb 'er twee uitmuntende zoorten van in lengte, en in verwe.
Een Orangie-roode, witte, en zwart-gebandeerde.
Een Citroen-verwige met roode en witte banden.
En behalven deze hebbe nog meer.
De zwarte gladde met geele banden.

Het

Indische Naamen.

Het *geployd Torentje.*

Het geribd *Torentje*, of 't geribd bastaard-*Paus-kroontje.*

Het *gebandeerd Torentje*, of de *gebandeerde Gnemon.*

Van deze laatste zoorte heb ik 'er verscheidenerley, en dierhalven verscheide meer, dan hier gemeld staan; als mede de verdre met Letter X. en V. geteekend, welke laatste een zoort van de *Arcularia Minor*, of de kleene *Dooskens-Hoorn*, is.

Het *bastaard-Wentel-trapje.*

De *Sjangko.*

Dit is een *Ceylonsche* Hoorn, die wel gezien heb, en kenne, maar niet bezit.

Ontrent de Peerl-Visschery van *Toetecoryn*, vangd men zeer veel van deze *Sjanco's*, of *Offer-Hoorns*, welke de *Inlanders* hier, en ook de *Bengalers*, tot arm- en duym-ringen, en de laatste tot het schieten met de boog, gebruiken, en zyn die schooner, als van het beste Yvoir.

Onder deze Hoorns vind men, naeuwlyks om de honderd Jaaren eens, een Konings-Hoorn, die van gedaante wel even eens, als een andre Sjanko; dog even eens als de verkeerde Hoorn is, en zich met een omgedraeide mond vertoond. Ook is hy groen van buiten, rood van binnen, gaande op de grond voort, waar op dan alle de andre hem volgen.

Deze Hoorn is by de *Jentiven* in een groote agting, en zoo weerdig geschat, dat zy 'er 7 a 800 Reyksdaalders voor geven; en uit zulken Hoorn wierd de Koning van *Golconda* in de vorige tyden, toen dit nog een Ryk op zig zelven was, gezalft.

In *Nieuwhofs* tyd droomde een Visscher, dat hy een Konings-Sjanko ving, 't geen hy tegen zyn makker zeide, die, zoo hy die vangen mogt, de helft 'er van voor zig besprak.

Daags 'er aan ging die droomer met den anderen uit Visschen, en ving 'er een; dog wilde den andren 'er niets van geven. Hy riep hem wel voor 't gericht; dog vrugteloos, alzoo hy geen bewys van zyn recht daar toe had.

Hy verkogt den zelven aan de Heer *Nieuwhof* voor 170. Ryksdaalders, en een van de Rechters bood hem aanstonds 20. Ryksdaalders winst.

Cap. XX. Plaat. XXX.

De *Marl-Priem.*

Deze heb groot, en zeer kleen.

Deze werden ook wel uitgedrild, en dan *Labor Improbus* genaamd.

Indische Naamen. — Europeische Naamen.

De *zwart-gevlekte Naald.* — De dunne Tyger-pen.

De *graeuw-agtige Naald.* — De omwonde pen.

Ook zyn 'er roodagtige met banden, die hebbe.

Ik heb ook meer eene, die Citroengeel, zonder vlekken, en gebandeerd is.

De rosse Naald met witte Druppels, of *Zout-korls.* — De witgeplekte pen.

Van deze heb ik 'er vyf.

De gedoornde Naald. — De gekartelde pen.

Van deze heb ik een witte, en een graeuwe.

Piekeniers. — Naald-pennen.

Van deze zyn 'er witte, en bruine van verwe.

Bezit een paar zeldzame bruine, dog geloove dat het *West-Indische* zyn.

De Gegranuleerde Naald. — De Gegranuleerde Naald-pen.

De fyne Naald, of *Zeyl-Naald.* — De Zeyl-Naald.

Tuytjens. — De Snuit-pen.

Heb twee a drie zeldzame, hier onder naast behoorende, meer.

Gegranuleerde, of *gekartelde Tuytjens.* — De Knobbel-pen.

De Trommel-schroef. — De zelve naam.

Hier van zyn tweederley zoorten; die beide heb, enkelde en dubble, vallende de fraeyste en zeldzaamste op *Ceram's* zuyd-zyde, op *Kellemoeri.* Ook vallen 'er zeer groote op de Eilanden *Java*, en *Sumatra.*

Ik bezit een witte, die zeldzaam is, meer.

Geknobbelde Tuytjens. — De Gedoornde Snuyt-pen.

Bruine Tuytjens.

De ruige Trommel-schroef. — De West-Indische Paus-kroon.

Deze valt op *Ceram*; dog heb ze nu niet.

De Rievier-naald, of *Sipot-Hoorn.* — De Slakken-pen.

Ik heb een zwarte, en een witte gebandeerde.

De Ceramsche Bastaard-Marl-priem. — De West-Indische Bastaard-Paus-kroon.

Deze hebbe nu mede niet.

De lichte Moeras-naald, of de *Keep-naald.* — Een zoort van Slakke-pennen.

Hebbe meer, dan hier gemeld staan,

Twee, a drie gladde kleene stompe gebandeerde Naalden.

Europeïsche Naamen. | *Indische Naamen.*

Booren, of gestippelde Booren.

Kuypers-booren.

Alle de zoorten, hier gemeld, heb ik, te weten, de gemeene graeuwe, gespikkelde, witte, dog ongemeen zyn de gebandeerde, en die net gespikkeld zyn.

Tot deze Kuypers-booren behooren ook, die meer heb,

Een zeldzame zoort van Booren, geel en wit gebandeerd, en hier niet gemeld.

Van deze heb ik 'er drie, en het eene schynd wel een Admiraal van deze zoort te zyn.

Ook bezitte ik meer, dan hier gemeld staat.

Twee paar rosse geribde wit-gemarmerde groote Kuipers-booren.

Een nog grooter rosse gladde, gespikkelde uitmuntende Kuipers-boor, mede als een Admiraal te rekenen, en naast na de Orangie Admiraal, hoewel hy langer, en Boor-agtiger is, zweemende.

Cap. XXI. Plaat XXXI.

De Tepelbak.

De groote gekroonde Bak, of de *Tepelbak.*

Hier van heb meer.

Vier uitmuntende bruin-gevlamde op een geele grond, en ook een gebandeerde 'er onder.

De kleene *Tepelbak.*

Deze vallen op *Ceram*, en heb 'er van de groote verscheide zoorten, en van de kleene mede.

Geele Tyger-Tooten.

Geele Boter-weggen.

Bezitte meer, dan hier gemeld is.

Een witte Boter-weg, met veele zwarte spikkels of stippels, die eygener tot de witte Boter-weggen kan gebragt werden, dog plaats hem hier, om dat hy wat geel van grond is.

Mennifte-Tooten.

De Bia Lilin, of *Wasch-keerssen.*

Deze heb ik ongemeen groot, en schoon.

De witten-Tygers-Toot.

De witte Boter-weggen.

Die hier kwalyk de Musycq-Horen genaamd werd.

De Wolkhoorn.

Tygers.

Van deze bezit ik deze ongemeene stukken:

Een heerlyke donker-blaeuw gewolkte.

Een met een zeer breede witte band in 't midden.

Een Cyffer-hoorn, rosagtig, waar op men ziet staan deze getallen 717. 577. en, omgekeerd zynde, 877.

Nog een dito, met een enkel diergelyk getal.

Indische Naamen.

Een fraeije donkere en Appelbloessem.

Een geel-agtige.

Een heerlyke gewolkte, en Appelbloesseme.

Een met een iedele teekening.

Een kleen zeer fraey geteekend Horentje.

Wolkjens.

Van deze zyn 'er zeer groote, en ook daar van verscheide zoorten. Ook heeft men verscheidenerley kleene; dog de zeldzaamste zoort zyn,

De roode Wolkjens.

Die ik een paar meer bezitte, en van welke ik hier niets gemeld vind.

De Eyken-houts-Toot.

Hebbe deze, en ook die met banden, die zeer zeldzaam is, waar van 'er zeven heb, en ook meer.

Een geele.

Een rosse.

De Olyven-Toot.

De Olyven-band-Toot.

Plaat XXXII.

De Vleder-muys.

Van deze zyn 'er verscheide zoorten, met en zonder banden.

Ik bezit 'er van ongemeene fraeije roode gemarmerde, groote, en kleene; ook graeuwe, geele, blaeuwagtige gespikkelde, zwart-gewolkte, en dierhalven zes a zevenderley zoorten meer, dan hier gemeld staan.

Van deze bezit ik nog meer.

Een zeldzame lange } Vledermuys.
Een zeldzame gladde. }

De *Ternataansche* geele, en daar van twee zoorten, zynde de eene zoort rosser.

Harpen.

Deze zyn 'er verscheidenerley. Buiten de drie gemeene zoorten, hier gemeld, met en zonder tanden, steeken uit.

De Appelbloezeme.

De lever-verwige.

De gebandeerde.

Deze zeer zeldzame bezit mede; en het is vier a vyf Jaaren geleden, dat ik ook een witte had, die ik noit meer gezien heb.

De Ring-hoorn.

Daar zyn 'er ook met geele banden, die hebbe.

Van deze gemeene zoort heb ik 'er, die buiten gemeen wit en zwart, en ook zeer groot van vlekken zyn; en nog een, uit-

Indische Naamen.

uitmuntend van witte en zwarte teekening.

Daar zyn 'er ook van deze zoort, die ros vallen en zeer zeldzaam zyn; welke ik meer bezitte, dan hier gemeld vinde, te weten, twee ongemeene rosse, en nog een ongemeene zwarte en witte gebanderde.

Waar by nog voegen moet een geele zoort, die ik heb.

Zy vallen in de *Uliassers*, en op *Hoewamohel*.

De gekartelde Ring-hoorn, of *de Segryne Harts-hoorn.*

Van deze heb ik 'er twee meer, en deze zoort is onbekend.

De Harts-hoorn met banden.

Deze is zeldzaam, en ik heb 'er vyf van; dog bezit verscheide uitmuntende zoorten, by *Rumphius* niet bekend, en die ik ook zeer zelden, en zommige noit meer, hebbe gezien, als

Den Admiraal van de Harts-hoorns met banden; een ongemeen stuk, zwart en hier en daar met wit. Hier van heb 'er een.

Den Schout-by nacht. Deze is mede zwart, en met vlekken; zommige met een netje. Ik heb 'er drie paar van, ieder byzonder, en

De ongemeene leververwige Schout-by nacht. Waar van ik 'er een heb, en noit een andre, dan by de Heer *Kiggelaar*, (nu in handen van de Heer van *Segwaard*) en 'er nog een elders, gezien heb.

De zwarte Harts-hoorn met banden.

Deze is mede zeer zeldzaam, zynde zeer zwart van grond, en donker van banden; daar de gemeene wit van grond en fyn-zwart van banden is. Deze noeme ik de Vice-Admiraals van deze zoort, en bezit 'er zes a zeven van.

De Goude Lakens.

Zilver Lakens.

Van deze zyn verscheidenerley zoorten, die heb, en ook eenige, die niet bezitte; dog heb meer, dan hier gemeld werd.

Een Appelbloezeme.

Hoewel hy wat na een Bruinet, of Hoender-veder, gelykt.

De Segryn Hoorn.

Deze bezit meer, en wel vyf 'er van, ieder byzonder van teekening. Ik heb 'er noit een meer gezien.

Geplekte Katjens.

Indische Naamen. — Europeische Naamen.

Aschepoesters. — Aschepoesters.

Van deze zyn velerley zoorten.

Spookjens. — Idem de zelve naam.

Van deze bezit ik 'er ongemeene schoone groote, zeer fraey geteekende, ook daar onder zeldzame, en meer, dan hier gemeld staat,

Een paar met Orangieagtige teekening.

Verscheide Spierwitte.

Drie witte, hier en daar met een Orangie vlekje geteekend.

Gegranuleerde Katjens. — De zelve naam.

Van deze zyn 'er geele gevlekte, ook zwart-gevlekte met spikkels. Heb die beiden.

Plaat XXXIII.

Arrakans Garen. — De gebande Olyven-Toot.

Van deze zyn 'er met breede, smalle, zwarte, en ook zonder banden, die alle menigerley, en fraey, bezit; en ook een paar met een zwarten; en een smallen witten band.

Spellewerks-Kussens. — De zelve naam.

Heb van deze zoort meer,

Een Admiraal.

Twee ongemeene groote; en zeldzame;

Nog twee andre.

Groene Kaazen. — De zelve naam.

Van deze zyn 'er verscheidenerley van verwen, alle de welke ik heb, en buiten die nog verscheide uitmuntende, zynde een veel grooter, en een byzondre zoort, en

Een groote groene Kaas met drie stippel-banden.

Een dito, met vyf stippel-banden.

En twee, met twee banden.

Van de gemeene zoort heb ik ze,

—— Gespikkeld,

—— Gemarmerd,

—— Zwarte,

En bleeke, of leververwige.

Vliegen-scheeten. — De zelve naam.

Die verscheide, met en zonder banden zyn.

Heb ook meer een gekarteld Vliegen-scheetje, en het rood Vliegen-scheetje, dat beide zeldzaam is. Ik heb 'er twee byzondre paaren van.

Muggen-scheeten. — De zelve naam.

Vloyen scheeten. — De zelve naam.

Deze ziet men weinig; hoewel ik ze ook heb;

Dog de beste en grootste (die ik nu niet

Europesche Naamen. *Indische Naamen.*

niet heb) vallen op de *Schildpads-Eilanden*, die ten zuiden van *Amboina* leggen, en deze zyn ongemeen groot.

Geplekte Tooten. *Boeren Musycquen.*

De zelve naam. *Haazenooten*, of *graeuwe Monniken.*
De zoort by D. D. en kenne niet, by *Rumphius* gemeld.

De zelve naam. *De gegranuleerde Kuypers-boor.*
Van deze zoort van Tootjens heb 'er verscheide meer, dan hier gemeld staan, als
Geribde Tootjens.
Een paar gebandeerde bleeke Appelbloezeme.
Verscheide rosse Tootjens.
Drie Tootjens met een band.
Een paar violette Tootjens met een witten band.
Twee paar Tootjens, zeer fraey gemarmerd.
Drie zeldzame geele Tootjens.
Een zeldzaam bruin Tootje, geribd, en met witte vlekken.
Drie Dadel-Tooten.
Twee paar graeuwe Agaate Tootjens.
Twee zeldzame bruine dito.

De Agate Tootjens *De Agaatjens.*
Hier van bezit verscheide fraeye zoorten, en meer dan hier gemeld staan.
Roode Agaate Tootjens.
Roode gespikkelde *Italiaanse* Vloertjens; waar van zeer groote zoorten zyn.
De *Edamze Italiaanse* dito.
Een uitmuntend fraey gebandeerd, en bloed rood, *Italiaans* Vloertje met twee breede banden.
En een Citroen-geel, met een witte band,
Een blaeuw en zwart uitmuntend Tootje.

De zelve naam. *De gegranuleerde groote Kuypersboor.*
Heb van deze vyf verscheide zoorten, dog bezit meer, dan hier gemeld vinde,
De geribde blaeuwagtige gebandeerde Kuypers-boor.

De zelve naam. *De Rievier-Paus-kroon.*
Deze heb mede.

Het Cyperze Kat-Tootje. *Cyperze Katjens*, of *'t Asch-graeuw Boero's Boterweggetie.*
Waar van een paar heb.

De zelve naam. *Midas-Ooren.*
Ik heb ze afgeslepen en onafgeslepen.
Van deze hebbe meer.
't Kleene bruine Midas-Oor.
Het wit kleen Midas-Oor.
De Heer van *Segwaart* bezit een paar

Indische Naamen.

kleene appelbloezeme.

De Hoender-veder.
Van deze heb ik verscheide zoorten, en meer dan de gemeene.
Een groote rosse Bruinet.
Een licht-rosse groote dito,
Een Orangie Bruinet.

Aanhangzel tot het XXI. Cap.
Plaat XXXIV.

De Orangie Admiraal, by Letter A.
Van deze plagt 'er maar eene bekend te zyn; en nu bezit ik 'er drie; dog zy verdienen eer de naam van de Appelbloezeme, dan van de Orangie Admiraal.
Zy vallen op 't Eiland *Bonoa*, en op *Honimoa.*

De Opper-Admiraal, by Letter B. met een fyn geel bandje ontrent in 't midden, tusschen twee breeder, en een smalle agter.
Deze heb nu niet; maar heb 'er een gehad.

De Admiraal, by Letter C. met drie of na men dat rekend, twee breede banden.
Deze bezit mede niet.

Den Admiraal, by Letter D. ook, met drie breede banden.
Deze heb mede niet.

De West-Indische Admiraal, by Letter E. anders in *Oost-Indien* bekend met de naam van
Den Admiraal van *Oma.*
Ik heb 'er twee afgehad, die A°. 1719. by Monsr. *Teroede* voor 92. Gulden gekogt zyn, dat, met het opgeld, 96. Gulden, en 12. stuivers beloopt; dog deze bezit nu de Hr. van *Segwaart.*

De Vice-Admiraal, by Letter F.
Deze heb mede niet.

De Guinesche Toot, by de Letter G.
Deze hebbe ook niet; maar dit is ook een *West-Indische* Hoorn.

De Kroonhoorn, by de Letter H.
Zy vallen op *Bonoa*, ook op de hoek van *Nocssanivel.*
Hier van zyn vyf a zesderley zoorten, die heb.
Onder anderen heb meer dan de gemeene
En geel-graeuwe Kroon-hoorn,
Een kleene Kroon-hoorn, die zeer zeldzaam, en by na als die is, die men by de Letter I ziet.
Van de geel-graeuwe zoort heb ik 'er verscheidenerley, afgeslepene, en niet afgeslepene, en onder die laatste eenige met,

Indische Naamen.

met, en ook zonder banden.

Van de kleene heb ik 'er drie, en de wete niet, dat ik die oit by iemand anders gezien hebbe, dan dat de Heer van *Segwaart* 'er A°. 1723. ook een paar uit *Indien* gekregen heeft.

De Achaat-Toot, by Letter L. op deze plaat gemeld, die nu niet hebbe.

Wat die, by de Letter K. geteekend, aangaat, ik kenne den zelve; ende heb hem; ook is dat geen *Oosterſche* Hoorn.

De klimmende Leeuwen-Toot, of de *Schildpads-Toot*.

Deze heb mede, ook is dit een *West-Indische* Hoorn.

Cap. XXII. XXXV.

De Bootshaak, het Manneken.

Deze zyn 'er groot, en kleen. Ik hebbe de laatste zoort, die de zeldzaamste is.

Zy vallen in *Banda*, op *Bonoa*, *Manipa*, en elders.

Heb meer, de kleene Duivels-klaeuw.

De Boots-haak, het Wyfken.

Deze, die wat dunner en fyner zyn, bezit ik mede, hoewel nog het rechte niet, alzoo 'er twee zoorten van zyn, van welke de eene met inkervingen zig vertoond.

Het *geel Stompjen*.

Daar zyn ook gemarmerde, en heb nog een geribde by-zoort.

De gebulte Krab.

De geele Gebuchelde Krab.

Deze heb niet.

De groote Krab, by Letter H geteekend, hebbe nu niet; maar heb ze gehad,

Plaat XXXVI.

Die, by de Letter G. geteekend, heb niet.

De Zonnestraal-Krab, of *het Duizend-been.*

De Podagra, of *Scorpioen.*

Van deze heb 'er, buiten de gemeene, weer,

Een die Orangie van binnen is.

Een zeldzame witte, zynde wat Krab-agtig.

De groote Talan-Hoorn.

Deze heb nu niet.

De Purpre Talan-Hoorn.

Deze is kleener, en van binnen Purper.

Ik heb 'er twee van gehad, die A°. 1717. door de Heer *de Koning*, voor de Heer *van Citters* in *Zeeland* gekogt zyn.

Indische Naamen. — Europeische Naamen.

Zy zyn zeer zeldzaam, en ik weet niet, dat ik ze meer by andre Lief-hebbers, dan by de Heer *Helmolt* een, gezien heb

Deze beide zoorten vallen op *Caybobo* op *Ceram*; en ook op *Soeli.*

Het *Bezaantje* — Het Duifje.

Van deze heb ik, buiten de gemeene zoort, meer.

Een zeer zeldzaam blaeuw, en

Een fraey gespikkeld bezaantje.

Het *Bultje*, of *'t Buccheltje.* — Het kleen Duifje.

Van deze zyn 'er verscheidenerley, met en zonder teekening, Mannekens, en Wyfkens, die beide heb; dog heb meer.

Het wit Buccheltje.

Het *opgerold Bezaantje.* — De zelve naam.

Het *kleen Bezaantje.* — Het kleen Duifje.

Die by N°. 6. en 7. op deze Plaat kenne, en twyffel of die hebbe.

Plaat XXXVII.

Het *Sproetje.* — De Kikvorsch.

Hier van zyn drie-derley zoorten, die hebbe, en, by gevolg, twee meer, dan die hier gemeld staan; want daar is een zoort

Die dik van Lip, en de gemeene is.

Een, die dun, en van binnen wit is;

En nog een zoort, die is nog dunner.

Buiten deze bezit ik nog meer.

Een uitmuntend zeldzaam paar, dat van binnen donker-Purper is.

Van welke de Heer *de Haan* tot *Amsterdam* 'er ook eenige heeft, zonder dat ik die anders hier te Lande, hoewel ik 'et nog een by de Heer *van der Stel* in *Amboina* gezien heb; en een hier nog by de Heer *Vincent*.

Het *Wyzertje.* — Het geknobbeld Lap-hoorntje.

Hier van zyn verscheide zoorten. Een ruw, een glad boven op, en een, die zeer dun is.

Het laatste heb nu niet.

Ik bezit 'er een van de gemeene Wyzertjes,

Dat zeer zeldzaam, en als met een Ster by 't Wyzertje geteekend is.

Het *Loehoenees Hoorntje*, of *de Loehoeze Canari.* Van deze zyn 'er met een zeer fraeje teekening, en ook zonder de zelve. — De zelve naam.

De *Canari.* — De zelve naam, of de gebulte Canari.

Ik zie hier maar drie zoorten van by de Letters T. V. W. Y.; dog ik heb 'er veel meer van; en onder andre,

Europeïsche Naamen. *Indische Naamen.*

Een paar zeer groote; en
Een paar van binnen zwart.

De gebande Canari. Die by Letter V.

De gebloeinde Canari. Die by Letter W.

De Samaar. Die by Letter Y.
Hier van heb meer, een ongemeen gemarmerd paar, en nog een zoo geteekend.

De zelve Naam. *De breede gebandeerde Canari.*
No. 2. De Orangie-vlag genaamd, en de verdere N° 3 4. 5. zyn *West-Indische* Hoorns, van welke ik die van N°. 2. 3. en N°. 5. maar kenne, dog waar van hier na breeder.
Allerley *Canari's* vallen in den *Inham* van *Amboina*.

Cap. XXIII. Plaat XXXVIII.

De Klip-Hoorn. *De Klip-Kous*, of *de Lik-Hoorn.*
Hier van zyn Mannekens, en Wyfkens; dog buiten de gemeene bezit meer.
Een paar Tyger-vlekkige, zeer zeldzaam.
Een blaeuwagtige, dito.
Een paar zwarte, nog zeldzamer,
Een graeuwe *Ternataansche*, zonder eenige oogen, als maar ter zyden.

Idem. *Caap de Goede Hope's Hoorn.*
Van deze bezit ik 'er vyf a zes paar. en nog een enkelde, ieder byna wat verschillende.
En behalven deze heb ik nog twee a drie byzondre zoorten van teekening, en gedaante meer.
Deze Horens vallen op *Ceram*, op de Stranden van *Caybobo*, en daar ontrent.
Ik heb by de Heer *Helmolt* een paar Purpre Caap-Hoorns, en die noit anders gezien.

De Caret- of Schildpads-Hoorn. *De Valsche Caap.*
Van deze heb ik 'er zeven stuks.
Deze vallen daar mede.

De Argus-Hoorn. *De Argus.*
Van deze bezit ik 'er een, die in helderheid van grond, en bruinheid van oogen, boven alle, die ik ergens gezien heb, uitmunt, behalven welke ik nog zes paar 'er van heb, die zeer goed, en waar onder 'er ook met dubble oogen zyn.
Deze vallen op *Honimoa*, en *Noessalaoet*.

De zelve Naam. *De groote Slange-kop.*
Van deze heb, buiten de gemeene zoort, meer.
Een zeldzame *Ternataansche* Slange-kop.
De fyne Slange-kop, als Caret geteekend.

De kleene blaeuwe Slange-kop.
Van deze heb ik 'er driederley zoorte, als
Eene, met een streep in 't midden.
Eene met een bruine vlek in 't midden, en
Eene zonder iets 'er op.
En dan heb ik buiten de gemeene nog meer,
De Slange-kop met banden.
De roode Slange-kop.

Jamboezen.
Van deze zyn 'er witte, en blaeuwe, die hebbe.
Zy vallen in den *Inham* van *Amboina*.

Mollen.
Deze vallen op *Holalihoe*, op 't Eiland *Oma*.
Buiten de hier gemelde heb nog
De graeuwe met blaeuwe banden.
De rosse met witte banden.
Een uitmuntende graeuwe Mol, of de Argus zonder oogen, hier in *Holland* by niemand meer, dat ik wete, bekend; dog by de Heer *Helmolt* heb ik een kleene gezien.

De Vleesch-Hoorn.
Deze is 'er zwaar, en ook licht
Zy vallen op *Holalihoe*, op 't Eiland *Oma*, gelyk ook de drie volgende Hoorns

De Zout-Korl.
Hier van bezit ik meer, dan hier gemeld is,
Een Citroen-geele zeldzame.

Arabische Letters.
Hier van zyn verscheide zoorten, die heb.

Kakkerlakken.
Van deze heb ik 'er fyne en grove byzonder groote.

Graeuwe Maselen.

Roode Maselen.

De Bia Salowacco, of *de witte Porcellana*,
Hier van is een grove zoort met een breede dikke lip, en een fyner zoort, die van binnen zoo bruin niet is, en dan nog een Spierwitte zoort van binnen en buiten, die alle bezitte; dog behalven deze bezit nog meer, dan hier voorkomt,
Een witte Porcellana, die van binnen Appelbloezem is. Een zeldzaam stuk.

Cap. XXIV. Plaat XXXIX.

Wit-Oogjens.

Ster-

Indische Naamen.

Sterretjens.

De geele Cauri's.

De kleene Cauri's.

Casuaris-Eyeren.
Van deze zyn verscheide zoorten, die hebbe; ook bezit meer
Een uitmuntende zoort.

Het Draakenhoofdje.
Hier van bezit ik, buiten de gemeene,
Een uitmuntend sterk van teekening.

De Blauw ruggen.

De Isabelle, of *Garneelen.*
Van deze heb uitmuntende groote.

De kleene Argus.

Het Pauwen-Oog.
Heb 'er een paar van.

Ryst-Korls.

Knopjens.
Van deze zyn verscheide zoorten, die heb.

Witte dito.

Ezelkens.

Peerlkens.

Boorkens.

Luyzen.

De Agaate gewolkte Klip-Hoorn, of *de lichte Arabische Letter*, by Letter Q.

De gemeene Arabische Letter, by Letter R.
Die by Letter S, is een *West-Indische*, die ken; dog niet heb.
Dit meeste goedje valt al mede in den *Inham* van *Amboina*, voor al het kleene.

Cap. XXV. Plaat XXIX.

De Porphyr-agtige Sattyne Rol, of *Cylinder.*

Zwarte Sattyne Rollen.

De Olyf-verwige Sattyne, of *de gebandeerde Rol.*

De ongemarmerde Sattyne Rol.
By N°. 4. van deze bezitte ik 'er meer dan hier gemeld zyn.
De violette Sattyne Rol, die van binnen zoo is.

Indische Naamen.	Europeische Naamen.
De Orangie, of Isabelle Sattyne Rol. Twee ongemeen fraeje gemarmerde. En de Heer *van Segwaart* bezit nog een paar graeuwe of geelagtige gebandeerde, die noit meer gezien heb.	
De gemeene gemarmerde Sattyne Rol.	Dito zoort.
De geele gespikkelde Sattyne Rol.	De graeuwe Munnik.
Camelotjens.	Camelotjes.
Blaeuwe Sattyne Rollen, of *Blaeuw-druppen.*	Blaeuw-druppen.
Groote Glimmetjes.	De zelve naam.
Kleene Glimmetjes.	De zelve naam.
De Achaatjens.	De zelve naam.
De Slyk-Rol. Van deze, die alle in de *Uliassers* vallen, heb nog verscheide andre zoorten, hier niet gemeld.	De zelve naam.

Cap. XXVI. Plaat XL.

Patella's, Lampje's. Hier van bezitte verscheide zoorten.	De zelve naam, of ook Klip-Kleevers.
Malols's Ooren, of *Zee-Ooren.* Hier van heb mede verscheide zoorten, te weten, De lange, De ronde, { Groote, Kleene, Een paar ongemeene groote, die by niemand zoo gezien heb. Zy vallen in den *Inham* van *Amboina*, en elders.	De lange Paarlemoer Schelp.
Schild-pads-Luyzen. Deze heb niet. Het dekzel by Letter N. kenne, en heb het. Dat by M. en O. heb nu niet.	Schild-pads-pokken.
De Sots-kap, of *Voorhuid.* Waar van een zeldzaam stuk heb.	Sots-kappen.
Het Melknopje. Van deze zeldzame bezit ik 'er een paar. Ook zyn 'er graeuwe van, die nu niet heb. Heb nog een meenigte kleene, hier niet gemelde van velerley fatzoen.	De witte Oor-Schelp.

Cap. XXVII. Plaat. XLI.

Pokken, by Letter A.	De zelve naam, of Zee-Tulpen.
De Zand-pyp, of *de Koedarm.* Deze vallen op *Amahey*, op *Ceram.*	De Ossen-Darm.
De Boor-worm, by F. en G. Heb die by de Letter G. en H. niet.	

Deze

Europeïsche Naamen.

Indische Naamen.

Olifants-tanden.

De zelve naam.

Deze vallen by de *Waynitoe*, of by de *Galg-hoek*.

Die by Letter K., en L. geloove dat hebbe. En die by de Letter K. noeme ik Steene Beenen.

N°. 1. 2. 5. en 6. hebbe, dog de andre niet; zynde de *Venus-* of *Neptunus Schacht* een zeldzaam-stuk, waar van 'er drie heb.

VERHANDELING
DER
SCHELPEN,
OF
DUBBLETTEN.

Van de Schelpen of Dubbletten.

Cap. XXVIII. Plaat XLII.

De Nagel-Dubblet.

DE Nagel-Schelp.

Van deze bezitte ik verscheide zoorten, die onder de groote, of Noachs-Schelp (die ontrent 't Eiland *Bonoa* vallen) en ook onder de kleene behooren.

Van de eerste zoorte heb ik 'er twee gehad, de eene van vyf-honderd twintig, en de andre van drie-honderd tagtig pond zwaar. Daar zyn 'er nog veel grooter. Ook hebbe ik daar van tweederley middelbare zoorten gehad, met en zonder Nagels, vallende beide op 't Strand van *Soeli*, by de *Pas Baguwala* gelegen.

Van de kleene zoort bezit ik 'er

Witte } beide zeldzaam
Roode }
Citroen-geele }

Cap. XXIX. Plaat XLII.

De zelve naam.

Die by Letter B. *Noachs-Schelp.*

Deze heb nu niet.

De Perspectief-Dubblet.

Het Lampje, of 't Peerdevoetje.

De zelve naam.

Het Scherfje.

Het Venus-Hertje.

Het Hertje.

Deze vallen op *Porto*, en *Haria*.

Hier van zyn verscheide zoorten, die zeldzaam zyn, als

Het Venus-Hartje met Purpre stippen.

Het Purper-Hartje, of het stippelbloezeme.

Ik heb deze nu niet, maar hebbe die beide bezeten, en de zelve zyn, A° 1717. den 19 October, in de 26. Lade onder myn goed verkogt.

Ook zyn 'er Citroen-geele onder de Liefhebbers; en een zoort met, en zonder tanden, en een die onder hol is; ook dubble Hartjes, die nu niet heb.

Het Quadrantje, of de Bastaard-Venus-Schelp met hair.

Cap. XXX. Plaat XLII.

Gladde Gapers.

Een andre witte zoort hier van, op *Soeli* vallende, hebbe; maar deze niet.

Ook hebbe meer

Een Orangie *Soelische* Schelp.

Quakers, of Poffers.

De zoort by de Letter I. weet niet dat hebbe.

Landschapjens, Perspectiefjes.

Van deze zoort hebbe meer,

Het gespikkeld Landschapje; waar van ik 'er drie hebbe. Zy zyn zeldzaam.

De

Indische Naamen.

De Canari-Schelp.
Deze is byna onbekend, heb 'er drie van. Zy is zwart geribd, wat wit beneden, en als een breede Amandel. En nog een grof-geribd.

Plaat XLIII.

De Schelp met oogen.

De Letter Schelp.
Van deze bezitte ik ongemeene schoone van verwe, en van teekening. Ik vind hier vier zoorten aangehaald; dog bezitte 'er meer,

Vyf paar Orangie-geele, zeer zeldzaam.
Drie paar gekamelotte.
Een paar zwart en wit, dito.
Vier paar donker zwarte,
Een weergadeloos wit paar met zwarte groote vlekken.
Een enkelde, geteekend met een V.
Drie gespikkelde, } Zeldzame.
Twee graeuwe geribde, }

De platte Letter Schelp.

Het kleen gekneed Wafel-yzer.
Hier van zyn twee zoorten, de eerste heb by Letter D.

Het groot Wafel-yzer.

De Tygers-tong.
Deze hebbe niet.

De gekartelde Tygers-tong.
Ik bezit nog twee andre platter Tygers-tongen meer.

De Remies, by Letter I. en O.
De laatste hebbe; dog de eerste niet, ook kenne die niet.

Bia Tenimbar, of *de Tenimbarsche Schelp.*
Deze misse nu; dog is niet zeldzaam.

Het Xoela's Schelpje.
Waar van 'er twee zoorten, die hier ook aangehaald zyn.

De witte Remies Schelp.
Deze kenne ik niet, of 't moest de gemeene en bekende Venus-Dubblet zyn, dat een heel andre Schelp is.

Cap. XXXI: Plaat XLIV.

De groote St. Jacobs-Schelp.
Heb 'er drie van als ander halve palm van een hand.

De bonte Mantel, of *St. Jacobs Schelp.*
By Letter A. en B.
Van deze zyn verscheide zoorten. Ik

Indische Naamen. — Europeïsche Naamen.

zie 'er hier drie aangehaald; dog bezit meer.

De groote Orangie bonte Mantel.
En daar van drie onderscheide zeer zeldzame paaren.
De roode bonte Mantel, zeldzaam. Heb 'er een paar.

Van die zoorte by de Letter C. bezitte mede meer. — De West-Indische bonte Mantel, of St. Jacobs Schelp.

De sacht-roode Konings-mantel.
De Orangie gladde Konings-mantel met fyne nagelkens, verschillende van die zonder nagelkens.

Ook zyn 'er Citroen-geele, die ik gehad heb, dog die Ao. 1717. door den Hr. Auditeur, *Johan Bernard de la Fallie*, gekogt zyn.
Op *Caibobo* vallen de roode St. Jacobs Schelpen.

De Rasp. — De Ys-Dubblet, met Nagels.
Heb meer de rechte Ys-dubblet, die geen nagels heeft, en hier niet aangehaald is.

De Navel-Schelp. — De zelve naam.
Hier van een rood, en witte, een gevlekte. Heb meer dan hier gemeld is.
De groote *Batavische* Navel-Schelp.

De Bia Coecoeran. — De zelve naam.
Mede een zoort van een Raspe; dog heb die niet.

Roode Aardbeziën. — Roode Aardbey-Dubblet.

Witte Aardbeziën. — Witte Aardbey-Dubblet.
Daar zyn ook Citroen-geele; die nu niet heb, en de witte ook niet.

Het Dubbel-Hartje. — De zelve naam.

De Arke Noachs. — De zelve naam.

De Bastaard-Ark. — De zelve naam.
Hier van zyn verscheide zoorten, en vier a vyf zoorten der zelve van Letter I. tot Letter N. aangehaald; dog ik bezitte meer
De *Batavische* witte Bastaard-Ark.

De kleene bonte Mantel. — De gewolkte bonte Mantel.
Dit schynd de Wy-tas te zyn. Heb 'er drie, dog twee byzonder.

Het zeldzaam geribd Billeken. — Idem
Dit is by *Rumphius* onbekend; heb 'er vier af, en nog een Appelbloezem paar.

Billekens. — De zelve naam.
Van deze bezitte meer, vier zeldzame, en nog twee kleene, een geribd, en een groen;

Europeische Naamen. | *Indische Naamen.*

groen; en nog een zeldzaam ros met fraeije teekening ter zyden.

De zelve naam. — *Filoozen.*

Van deze zyn 'er witte, Purpere, en Orangie. Bezit nu maar de eerste en tweede, en van de eerste zoort zeer groote.

De zelve Naam. — *Zwarte gebandeerde Filoozen.*

Heb 'er twee af. Zy zyn bruin, en onbekend.

Cap. XXXII. Plaat XLV.

De zelve naam, en ook de Maan-Dubblet. — *De Compas-Schelp.*

Van deze zyn ook bloed-roode, en bleek-Purpre, welke nu niet hebbe.

Zy vallen op *Ceram* in de bogt van *Cawa*, in die van *Hote*, en op *Waroe.*

Cap. XXXII. Plaat XLV.

De zelve Naam. — *De Bacassam-Schelp.*

Waar van hebbe, de groote graeuwe,
De Hairige,
De Orangie,
De blaeuwe.

Daar zyn ook roode gemarmerde en blaeuwe gemarmerde, dog heb die nu niet.

De Purpre Zonne-straal, of de groote Tour de Bia — *De Baguwaalze groote Zonnestraal.*

Deze vallen op de *Pas Baguwala.*

Hier van heb meer.
De *Batavische* blaeuwe effene groote Zonnestraal.
De *Ambonsche* effene dito.

De Peul-Dubblet, of het Poolsch Mes. — *De Mes-Schelp.*

De Robben tong, of de Segrein-Dubblet. — *De Katte Tong.*

De zelve Naam. — *De Zonne-straal.*

Deze is 'er menigerley.

De zelve Naam. — *Tongen*, of *Goude Tongen.*

Zy vallen op *Manipa*, ook kleene in den *Inham* van *Amboina.*

Deze zyn zeer zeldzaam; dog heb 'er verscheide; hoewel ik een zeer groote nu kwyt ben.

Ook heb nog een zeldzame platte graeuw-gestreepte Schelp.

En kenne nog twee witte Tongen, onder de *Dortze* Liefhebbers.

Roos-Dubbletten. — *Hammekens.*

Deze zyn 'er groote en kleene, ook witte, roode, Appelbloezeme, Citroen-geele.

De Appelbloezeme heb nu niet.

De zelve Naam. — *Ronde Hammekens.*

Heb 'er een Appelbloezem schoon, en een bleek paar, meer van.

De zelve naam, of de Boon-Dubblet. — *Baard-knypers.*

Indische Naamen.

Deze zyn by de Letter A. Plaat XLVI.

Cap. XXXIV. Plaat XLV.

Orgel-pypen.

Endebekken.

Waar van by Letter O. en P. nog twee zoorten, die ik niet wel kenne.

De *Bia Catsjo.*

De verdere zoorten kenne niet, dan alleen.

De *Zee-penzeelen.*

Cap. XXXV. Plaat XLVI.

De *gemeene Mossel.*

Waar van verscheide zoorten zyn, en die hier tot Letter E. toe aangehaald werden.

De *Ende-mossel*, by Letter C.

De *Steen-schede.*

Het Vogeltje.

Van deze zyn 'er zwarte, en rosse, die beide bezit.

Cap. XXXVI. Plaat XLVI.

De *Byl-Schelp*, of *de Holster.*

Van deze zyn verscheide zoorten, met, en zonder Nagels, witte, graeuwe, Purpre, of Paarze.

Misse deze meest alle, uitgenome de witte en de Purpre of Paarze; dog heb een ongemeene groote uitheemze.

Cap. XXXVII. Plaat XLVII.

De *Stok-Oester.*

De *Seri-Oester.*

Waar van twee zoorten.

De *Zadel-Schelp.*

Waar van twee zoorten.

De Dik-schalige Oester.

Of deze heb, wete ik niet, alzoo die uit de Teekening niet wel kenne, ten zy het de Rots-dubblet zy, die hebbe; dog die volgd hier na.

De *Hanekam.*

Heb hier van een drie dubble, een dubble, en drie keurlyke enkele.

De *Lazarus-klap*,

Van deze zoort bezitte ik een uitmunde Orangie; ook witte, en Purpre zeer dun gedoornde, en zonder doornen.

De *Paarlemoer-Schelp*, of *Zilvere Tafelborden.*

Deze vallen op *Bonoa*, welke ik nu niet heb; maar wel een kleene, en een Citroen-geele.

De

Indiſche Naamen.

De Peerlemoer-Schelp valt ook op *Aroe*, *Meſſowal*, *Bahrein* in *Perſien*, en *Toctekoryn*, op *Ceylon*. Op alle welke plaatzen ook ſchoone Peerlen vallen.

In den *Iabam* van *Amboina*, by de *Latéri*, en ontrent *Hockonalo*, vallen ook Peerlkens; dog zeer kleene.

De *Cris*.

Deze heb mede.

De *Winkel Haak*.

Dit zeldzaam ſtuk bezit ik, ook meine 't zelve by de Heer *van Segwaart* gezien te hebben.

De *Meſſowalſche Kromme-moſſel*; *dog beter den Haſpel*.

De *Barn-ſteen-Oeſter*.

Deze heb niet.

De *Myter*.

De Schelp by N°. 1. kenne niet.

Plaat XLVIII.

De *Orangie Lazarus-klap*.

N°. 1. en 2. kenne die, en hebze Orangie, en ook witte fraeje met Appelbloezem, op Rotsjes, en op een Lobbetjes-Hoorn.

N°. 3. *de Rots-Dubblet*.

Deze hebbe, en ook een ſtuk, dat zonder weerga van fraeyheid, en van grootte, is.

De *Venus-Schelp met hair* N°. 4.

Heb 'er verſcheide van.

De *gerimpelde oude-Wyfs Schelp*, N°. 5.

Deze kenne ik niet.

N°. 7. 8. *Groote Bonte Mantels*.

Deze kenne; dog heb die niet.

N°. 9. Gelykt wel een Carthageenze; dog N°. 11. kenne niet; en N°. 6. of de geribde Venus-Dubblet kenne zeer wel; dog weet niet, dat ik die oit volkomen, dat zy ſloot, gezien hebbe. Ik heb 'er twee a drie van, die niet ſluiten.

Plaat XLIX.

Buiten-gemeene Hoorns nog,

De Wentel-trap.

Van deze zyn 'er in de Weereld bekend.

Een by den Groot Hertog *van Toſcanen*.

Twee by de Heer Auditeur *de la Faillie*.

Een by de Heer *Pancras*, Burgermeeſter in zyn Ed: Leven tot *Amſterdam*,

Twee heb ik 'er by de Heer *Wouter Valkenier* gezien, die zedert gekomen zyn in handen van den Hr: *Witzen*; en de andre is verkogt voor 34. Guld:, alzoo hy zeer licht was.

Een in *Engeland* uit het Cabinet van de Heer *Ovens*, zoo van andre verſtaan hebbe.

Een is 'er in 't Cabinet van de Heer *Adr: van der Stel*; dog verkogt op *Batavia*.

Een bezit ik 'er mede.

Een onder de Heer *Weſterveen*, Advocaat der *Ooſt-Indiſche* Maatſchappy.

Een by de Heer Advocaat, *Johan van der Burg* in *'s Gravenhage*.

En een kleene (nevens nog een bruine baſtaart dito, welke de Heer *Schot* heeft) bezit de Heer *Beudiker*.

Maar de grootſte, die ik oit gezien heb, heeft de Heer *Pieter Wybers*, oud-Schepen tot *Batavia*, die by na een vinger lang is; dog in de zelve is een gat, dat hy gekregen heeft, uit de hand van een Juffr., die hem bezag, vallende, waar door hy zoodanig is geſchonden, dat 'er geen middel is om hem te herſtellen, om welke reden ik deze niet mede onder de Wenteltrappen, die bekend zyn, optelle. Anders zou ik deze boven alle de andre, (waar van ik 'er zeven gezien hebbe, dat weynig Lieden gebeurd is) ſtellen.

Ook heeft de Heer *la Faille*, (zoo meine) als ook de Heer *Jacob Elias Schot*, een Baſtaard zoort, die ros, maar heel zeldzaam, en by geen Liefhebber zoo bekend is.

Van de andre Hoornen op deze Plaat by de Letters B. C. D. E. aangehaald, kenne ik 'er geen eene.

Die van Letter F. geloove ik te hebben, zynde de omgewonde Hoorn genaamd.

De gevoornde Plek-Hoorn.

Deze hebbe zeer keurlyk, en ettelyke paaren, groot, en kleen, 'er van. Ook bezitte ik van dezelve

Een zoort, met vlekken.

Een dito zonder vlekken.

Die by H. I. K. zynde,

De gebandeerde Achaat-Hoorn; deze hebbe.

De Oliekoek-Hoorn.

De gebandeerde knobbel-Hoorn.

Deze kenne ik wel, dog de eerſte heb ik niet; zoo geloove; maar de tweede geloove dat bezitte.

Die by de Letter L. is de Morgenſtar, waar van bevorens al gehandeld is; en welke bezit van verſcheide couleuren, en fatzoenen.

De *Franſche* Hoorn, by Letter M.

Deze noemen wy de Gameel-Hoorn; van

Europeïſche Naamen.

Europeische Naamen. *Indische Naamen.*

van welke ik 'er twee a drie hebbe.

By alle welke Zee-Hoornkens ik nog voegen moet, als daar mede toebehoorende.

De zelve naam. De *Zee-Appel.*

Hier van heb ik wel twintig-derley zoorten, en daar onder 'er een gehad, zoo groot als een Tafelbord; dog misse die nu alle, alzoo zy, onder andre goederen, mede aangehaald zyn.

Deze komt *Lib. I. Cap. XXVIII.* voor in de *Rariteyt-kamer* van de Hr. *Rumphius.*

De Turkze Tulband. De *Tulband.*

Van deze zyn 'er twee zoorten, eene met eenige opstaande banden tusschen de knobbels, en eenige zonder banden. Ik mis die nu beiden ook, door 't zelve ongeval.

De zelve Naam. Het *Doods-Hoofd.*

Hier van heb ik 'er een paar. En zy komen by de Heer *Rumphius*, *Lib. I. Cap. XXIX.* voor.

De zelve Naam. De *kleene Zee-Ster.*

Men heeft ook zeer groote. Ik heb een kleene.

De zelve naam. *Zee-koekjens*, of *Pannekoeken.*

Deze heb nu niet.

De zelve naam. *Zee-Netjens.*

Van deze heb ik 'er een.

Daar ziet men nu wel de voornaamste *Hoornkens*, die in *Amboina*, en elders om de *Oost*, vallen, zoo, volgens het geene de Heer *Rumphius* daar van aangeteekend heeft, en van zynen neerstigen vermeerderaar daar nog uit andere Cabinetten bygevoegd is, als ook uit een groote menigte van nog andere zoorten, die ik uit *Amboina* mede gebragt hebbe, en nog in myn Cabinetje bezitte; maar men moet niet oordeelen, dat ik het nu alles, dat 'er van de *Oostersche* zoorten by deze en gene Liefhebbers zoude mogen berusten, byeen gezameld hebbe: want het is zeker, dat den eene dikwils 't eene, den andren 't andre stuk, dat by geen ander nog bekend is, bezit. Weshalven men, om een volmaakt Werk hier van op te stellen, een nette lyst van alles, dat alle de byzondere Liefhebbers bezitten, en dat, met aanteekening van de byzondre plaatzen, daar deze of gene *Hoornen* vallen, noodig had; maar hier aan zou veel moeyte zyn; die my, mogt ik het weten, niet verveelen zou ten dienste van alle Liefhebbers te ondergaan.

By doorlooping van het Werk van de Heer *Rumphius*, en de *Oostersche Hoornkens*, en *Schelpen*, daar uit hier aangehaald, bevind ik een getal van ruim drie honderd *Zee-Hoornkens*, en van de *Schelpen* ruim honderd zoorten, ook schynd de Heer *Rumphius* (volgens 't gene wy *Lib. II. Cap. XXIX.* lezen) 'er maar 360. zoorten gehad te hebben; dat hier mede niet veel verschillen zal, alzoo 'er hier vele na zyn dood bygevoegd zyn. By navorsching nu, bevinde ik dat honderdtagtig zoorten van *Hoornkens*, en twee en dertig *Schelpen*, meer bezitte, en heb bevorens drie honderd zoorten van *Hoorns* en *Schelpen* meer, dan de Heer *Rumphius*, gehad. Hoewel ik nu veel zoorten, en zelfs 'er een groote menigte heb, die veele Liefhebbers niet bezitten, mis ik egter nog deze navolgende, *Zee-Hoorens.*

De Zonne-Horen.

De Zee-Ton.

De Aroeze Trompet.

Het Rievier-Paus-Kroontje. Dit heb onlangs bekomen.

Den Opper-Admiraal.

Den Admiraal.

Den Vice-Admiraal.

Den *West-Indische* of den Admiraal van *Oma.*

De gebulte Krabbe.

De groote *Ambonsche* Lap-Hoorn.

De geele Aardbey.

De Purpere dito Lap-Hoorn.

De Appelbloezeme Zee-appel.

Groote Bagyne Drollen.

Zeer groote gebandeerde en geribde Olie-Hoorns, met vlekken.

Zeer groote rosse geribde Olie-Hoorns, zonder vlekken.

Getakte Knollen.

Jokjens.

De *West-Indische* Paus-kroon, of *Ceramze* witte dito.

De *Ceramze* getakte Marl-Priem.

De geknobbelde groote Spil.

De geribde groote dito.

De *Moorsche* Tulbanden met pooten.

Graeuwe ros-gebandeerde Dadels.

Zeer groote Bruinetten.

Zeer

Zeer groote Zout-korls.

Groote Goude Tongen.

Zeer groote bonte Knobbel-Hoorns.

Een zeldzame gespikkelde Lap-Hoorn.

Schelpen.

De Citroen-geele St. Jacobs-Schelp.

De bleek-roode, Compas-Schelp.

De St. Jacobs-Schelp met doornen, Purper-verwig.

De Bloed-roode, dito.

De St. Jacobs-Schelp met doornen, spierwit.

Het Hertje met roode stippels.

De spier witte St. Jacobs-Schelp.

Het dubbel-Hertje.

Het Appelbloezem, dito.

De Kris. Deze heb onlangs bekomen.

De Soelize bruine Schelp.

De stompe Nagel-Schelp.

De Neptunus-Schacht. Heb 'er drie onlangs gekregen.

Orangie Filoozen.

De Steenschede.

Veel Holsters.

Appelbloezeme Hammekens.

Zadel-Schelpen.

De groote Paarlemoer-Schelp.

De lange dito.

Alle deze *Hoornen*, en *Schelpen*, en nog veel meer zoorten, heb ik te voren bezeten, en onder andere een *Doeken-Huysje*, of *Roemah Gorita* zoo groot, als ik noit by eenig Liefhebber gezien hebbe, die alle in een groot Cabinet geweest zyn, dat ik by myn eerste komste uit *Indien* mede gebragt, en toen aan een groot Heer weg vereerd heb, op hope van daar door een van myne Zwagers met een goed Ampt na *Indien* te helpen, dat my wel beloofd was, maar daar niets op volgde, en dat my, om de zeldzaamheid der stukken, die daar by waren, naderhand zeer berouwde.

In dit Cabinet zyn veel groote *Doeke-Huyfjes*, en uitmuntende andere stukken geweest, als verscheide *Jok-jens*, bloedroode, bleek-roode, en gemeene dog zeer groote *Compas-Schelpen*, heerlyke *Nagel-Dubbletten*, en meer andre fraeje *Hoorns* en *Schelpen*, die ik noit daar na meer heb konnen krygen, en tot het verzamelen van welke dikwils het geheel leven van een Mensch niet genoeg is. Ik leve nogtans in die hope, dat ik metter tyd nog wel deze en gene fraeje stukken by myn *Oostersch* goed krygen zal.

Ondertusschen vind ik in deze Liefhebbery het fraeyste, dat, hoe veel men 'er ook van bezit men egter noit alles heeft, en dat men zomtyds by de kleenste Liefhebbers ongemeene stukken vind, die zelf in de grootste Cabinetten, ja by geen een ander Liefhebber, voorkomen; zoo dat ook de allerminste iets heeft, waar mede hy zig kittelen, en zynen iever, hoe kleen anders, om dat gy nog weinig bezit, opbeuren, en zig tot het verder navorschen van deze zeldzaamheden aanzetten kan; maar het zal tyd werden, dat wy ook van de andre uitlandsche Zee-zeldzaamheden, die wy bezitten, iets zeggen. Wat de Liefhebbers tot deze Liefhebbery aanspoord.

VERHANDELING
DER
WEST-INDISCHE
EN
EUROPEISCHE,
ZEE-HORENKENS.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Ytlandſche Zee-Horenkens. *Waar zy al vallen. Zoo in* Weſt-Indiën, *als i* Europa. Weſt-Indiſche, *of* Europeiſche Schelpen. *Van de* Zee-Boomen, *en* Zee-Bloemen. Verſteende dingen. *By wie men meer Uytlandſe* Horens *afgebeel. zien kan. Oudheid van deze Liefhebbery. Naamen der oude Liefhebbers. En der La tere.* Horens, *in* Jonſton *afgebeeld.* Bonannus Werk.

Uyt-landſche Zee-Horenkens.

NA dat wy van de *Ooſterſche Zee-Horenkens*, en *Schelpen*, zoo uitvoerig, als wy het noodig oordeelden, gehandeld, en aangewezen hebben, welke wy daar van niet, en nu nog bezitten (alzoo wy die alle, van welke wy het tegendeel niet ter nederſtellen, hebben,) zal het niet ongerymd zyn, dat wy nu ook eens aanhaalen, wat voor zoorten wy van de *West-Indiſche*, en *Europeiſche* onder ons hebben.

Hoe ſchoone *Hoornen* en *Schelpen Amboina*, en andre geweſten in *Ooſt-Indien*, ook geven, moeten wy echter bekennen dat 'er mede zeer ſchoone in *Weſt-Indien*, en voor al op 't Eiland *Curaçao*, (van waar ik wonderlyke ſchoone Appelbloezeme en Citroen-geele ſtukken, van een ſterke verwe, en fraeje teekening, gezien hebbe) in *Arguin*, en in meer andre plaatzen vallen.

Waar zy al vallen.

Onder de *Weſt-Indiſche* zullen wy d *Kaapze* en *Zuidlandſche*, om dat wy 'e daar weynig van hebben, mede rekenen

In *Europa* vallen mede zeer fraeje Hoornen, en onder de *Europeiſche* geven wy de voorrang aan die, dewelke in de *Middellandſche-Zee* vallen.

In *Engeland*, als mede op verſcheide Eylanden in *Weſt-Indien*, en plaatzen in *Africa*, onder de *Engelſchen* behoorende, vind men mede zeer zeldzame *Horenkens*, waar by men dan eindelyk deze en geene zoorten, in de *Golf* van *Vrankryk*, in de *Baey* van *Cadix*, in de *Straat Davids*, en in *Groenland* zelf vallende, wel voegen mag; dog nu alle die zoorten zoo net te onderſcheiden, of dat ik ieders byzonder Vaderland aanwyzen zoude, is my onmogelyk, alzoo ik dat van veele niet weet; maar van welke het my bekend is, zal ik het aanhaalen.

Kaap-

Kaapze Hoorns.

Aan *Kaap de goede Hope* heb ik A°. 1705. ten Huize van de Heer *Elzevier*, tweede Perzoon aldaar, een *Doeken-Huysje* zoo groot, als my noit voorgekomen is, gezien.

Het was veel meer als eene, of weynig minder als twee Hout-voeten lang, en van agteren was de rug, die anders pas een vinger breed is, wel drie vingeren breed.

Men had die daar aan Strand gevonden, en daar was een zeer groot gat in geslagen.

De Heer *Elzevier* had ze van een ander, dien ze toebehoorde, laaten haalen, om die aan my te toonen, zonder dat ik verder wete, waar die vervaren is.

De Kaapze Alikruyk.

Ik heb 'er twee van.

De Kaapze witte Slek.

Dit zyn de eenige, die van deze Kust bezitte,

Ik heb 'er zeven van deze zoort.

Op de Stranden van het *Zuydland* vallen ongemeene fraeje Hoorns, waar van 'er zeker Liefhebber in *Zeeland* veel bezit; dog ik bezit 'er drie van te weten,

Het Zuidlands Trompetje.

Het is wit van grond, zy zyn met zwarte vlammen, en fraey geteekend;

Ik zal nu de *West-Indische* en *Europeische* zoorten, maar zoodanig, als die in myne Laden voorkomen, opnoemen.

De ongetakte Krul-Hoorn, of *de Spaansche Hoorn*, een zoort van *Schildpads-staarten*

Dit is een Hoorn als een Krul-Hoorn van fatzoen, zonder krullen of takken, met zwarte en witte banden. Deze vallen in de *Baey* van *Cadix*. Ik heb 'er verscheidene van.

Arguinze Krul-Hoorns; zonder *Takken*, of *Krullen*.

Van deze zyn 'er verscheidene zoorten, van verscheidene verwen, met, en zonder banden, waar van ik 'er verscheidenerley, en ook met Orangie banden, graeuwe, witte, enz: bezitte.

De zwarte Moor met banden.

Van deze zoort, vallende op *Curaçao*, heb ik 'er verscheidenerley gebandeerde, met enkele, en dubble banden, en een met een witte breede band; ook een graeuwe.

De Bastaard-Guineesche Toot.

Van deze, mede op *Curaçao* vallende, heb ik 'er veele, groote, en ook fraeje.

De Soldaat.

Van deze heb ik 'er vier, dog eenen zeer grooten, heerlyk gepaarlemoerd.

Het is een schoone Hoorn, die in zyn eigen couleur glad, en zwart en wit geteekend is, gelykende wel na een groote Nassauwer, of Petola-Hoorn.

De Knol-Hoorn.

Deze valt op het *Doggerzand*, is geel-agtig, en ook wel wit, zynde 't binnenlyf als een Knol; doch voor met een lange tuyt, agter mede met lange gieren, en knobbels uitloopende.

De West-Indische Trompet.

Deze is van teekening als de *Oost-Indische*; dog korter in een gedrongen. Ik heb 'er een van, en de Heer *Voet* heeft een zeldzame, die Appelbloezem is.

De West-Indische gemeene Tepelbak.

Deze is byna als de *Ambonsche*, op de Plaat No. XXXI. Letter A.; dog wat ronder, de eene geel-agtig, en de andre bruiner van verw, en een weynig anders van Tepel, zonder doorns, of kroon 'er agter aan. Ook zommige zonder Tepel.

Zy valt op *Curaçao*, en ik heb 'er een paar van.

De lange ongemeene graeuwe West-Indische Tepelbak.

Deze is veel smaller en langwerpig, met een Tepeltje, dog zonder kroon.

Ik heb 'er ook een paar van. Zy vallen mede op *Curaçao*.

Van deze zyn nog andre zoorten, en zelf zeer fraeje gevlamde.

De Fransche Bel-Hoorn, of *de St. Malosche Hoorn*.

Dit is een fraeje dikke Hoorn, wit van grond, met breede rosse vlekken, zynde als een korte in een gedrongen Triton, of Trompet. Zy vallen in de *Bogt* van *Vrankryk*. Ik heb 'er een paar kleene; en nog een ander veel kleener van.

Den Admiraal der West-Indische geele Boterweggen.

Dit is een geele Hoorn, als de Harts-Hoorn van fatzoen; dog de eene is agter plat, en d'andre met een tuitje, beide met veel stippel-banden.

Ik bezit 'er twee af, ieder wat byzonder. Waar zy vallen, weet ik niet.

De groote gedoornde, of *kort-getakte Lap-Hoorn*, van de Heer *Voet*, als een *West-Indische* my vereerd.

De graeuwe geknobbelde Lap-Hoorn.

Hier van heb ik 'er een paar witte, en een geele. Hy valt maar half zoo groot, als de

als de *Ambonsche* Lap-Hoorn. Waar zy vallen, weet ik niet. Agter aan zal nog een groote gedoornde zoort volgen.

De Verkens-bek.

Dit is een zeldzaam ſtuk. Heb 'er maar twee van.

De Weſt-Indiſche Argus.

Deze is dunner, ook donkerder van grond, en witter van oogen, als de *Ooſt-Indiſche.*

Ik heb 'er drie van, die volkomen zyn, en twee afgeſlepene; dog een die ongemeen fraey, zeer helder van grond en byzonder wit en groot van vlekken is.

De kleene roode getakte Lap-Hoorn.

Van deze heb ik 'er twee paar zeer fraeje.

Zy zyn kleen, niet boven een kleene hand groot, en zeer glad op 't lyf. Ook heb ik 'er 2 a 3 paar kleene van.

De Weſt-Indiſche Rudolphus, of Wydmonder.

Hy is van binnen wyder op, en platter als de *Ooſt-Indiſche*, ook is hy aan de eene zyde wat flaeuw Orangie; dog van buiten vol zwarte en witte ribben, en na agteren wat geknobbeld. Ik heb 'er drie van.

De geele getakte Lap-Hoorn.

Van deze heb ik 'er een, a twee.

De witte ſtompe Zwitzers-broek.

Van deze heb ik 'er een paar, en het ſchynd my toe de zelve te zyn, die in *Rumphius* Rariteit-kamer aangehaald ſtaat in de Plaat N°. XXIV. Num. 1.

Ook heb twee zeer groote dito, met langer doorns, als de kleene, en nog een lever-verwige kleener.

De Weſt-Indiſche geribde Casket.

Van deze bezit ik 'er twee.

Zy zyn maar een vuiſt groot, zommige rood, zommige bruin met witte vlekken. Ik heb ze beiden; dog de eene is ongemeen fraey.

In de Rariteit-kamer van de Heer *Rumphius*, is zy aangehaald op de Plaat No. XXIII. by N°. 3. en die van N°. 2. kenne ik wel; dog heb die niet.

De Bedde-Tyk.

Hier van zyn veelerley zoorten, met en zonder takken. Van de eerſte heb 'er een, en van de laatſte zoort drie, de fraeyſte van deze zoort, bezit de Heer van *Segwaart*, en de Heer de *Koning*; immers ik heb 'er noit beter gezien.

De getakte Snippel-bek.

Van deze heb ik 'er twee, zynde de zelve, die in de Rariteit-kamer, op de Plaat N°. 4. voorkomt.

De Weſt-Indiſche geknobbelde Storm-hoed.

Van deze bezit ik een weergadeloos paar, zeer helder van grond, en vol heldre bruine knobbels.

De gedoornde Snippel-bek.

Van deze, op de zelve Plaat No. XXVI. N°. 5. gemeld, bezit ik een groote, en ettelyke andre.

De Weſt-Indiſche Boere-Jongen.

Deze is korter in een gedrongen als de *Ooſt-Indiſche*, en licht-ros van verwe.

Heb een zeldzame met een witte ſmalle band byna boven aan.

De vleugel-Hoorn, of *Kemphaan.*

Van deze zyn 'er verſcheidenerley; dog heb 'er drie van, die lever-verwig zyn. Ik heb 'er gezien; die uitmuntend, heerlyk, en van een ſterke Appelbloezeme verw waren, die wy ook op zyn plaats melden zullen. Agter aan volgd onder de zeldzame nog een ongemeen paar.

De Weſt-Indiſche Brandaris.

Van deze heb een bruine, en twee graeuwe, de eene mooy groot.

De Weſt-Indiſche lever-verwige Brandaris, met veel zwarte banden; een ſchoon ſtuk.

Ik bezit 'er een ongemeen ſtuk van.

De Weſt-Indiſche gemarmerde Toot.

Dit is een zoort van Tooten, zomtyds gemarmerd, zomtyds met ſpikkels, en ook met groote vlekken. Ik heb 'er vyf verſcheidene van.

De Weſt-Indiſche Kroon-Hoorn.

Heb 'er vier van. Hy is ros van verw, en wit.

Daar zyn ook geele en Orangie-agtige; dog by andre Liefhebbers.

De zeldzame korte gedoornde Snippelbek.

Heb 'er drie van.

Het gekarteld Curaçaos Tuytje.

Heb 'er twee paar van.

De roſſe-platte Zee-Appel.

Bezit 'er een paar van.

De Arguinze ongebandeerde Lip-Hoorn.

Heb verſcheide van de zelve.

De Arguinze gebandeerde Lip-Hoorn.

Deze is veel kleener dan de vorige, en wat anders van fatzoen. Ik heb 'er ettelyke van.

Het k'een geſpikkeld Arguins Hoorntje.

Heb van deze 'er mede eenige.

Het kleen Arguins Lip-Hoornken.

Van deze heb ik 'er ook eenige.

Het

Het Curaçao's rood-Meyrtje.

Dit valt wat grooter, en wat bruiner, als 't recht roode Meyrtje, waar van mede een paar bezit.

Het Appelbloezem Dadel, of *Sipmans-Tootje.*

Hier van heb ik 'er twee.

De gladde Spil met tanden; by *Bonannus*, in de III. Classis, N°. 121. te zien.

Hier van bezit ik 'er een paar, en weet 'er nog maar twee paar van. Het een; met nog een grooter zoort, heeft de Heer *Francois Kiggelaar*, in '*s Gravenhage* bezeten (dog is nu in 't Cabinet van de Heer van *Segwaart*) en 't ander is op de verkooping van de Heer *Luder* verkogt.

De Purpura, vallende in *Cadix*; my vereerd door de Heer *Voet.*

Kinderkens in de Luuren.

Van deze heb ik 'er een paar; my door de Heer *Kiggelaar* geschonken.

De kleene Moorsche Tulband.

Dit is een moye zoort van Alikruiken, of Slekken, die rood, wit; en ook schoon-rood en wit gemarmerd zyn. Ik heb 'er vyf van.

De kleene Moorsche Tempel.

Ik heb 'er vier van, en zy zyn blaeuwagtig; dog de huid is 'er afgetrokken. Anders zyn zy bruin.

Het zeldzaam Midas-Oor.

Van binnen aan de zoom Appezbloessem. Ik heb 'er twee a drie.

Het verkeerd geel Hoorntje.

Daar zyn 'er ook, die groen zyn.

Een ander vreemd geribd Hoorentje, graeuwagtig byna als een Bastaard-Purper-Hoorntje.

Ik heb 'er een van.

Het West-Indisch kleen Storm-hoedje.

Van fatzoen verschild dit niet van 't *Oost-Indisch* kleen Storm-hoedje; dog 't heeft, in de plaats van een fyn gebreid netje, grove ribben, die een spierwitten grond uitmaken, en waar op geele vlekken zyn. Ik heb 'er drie, en 't een is zeer kleen, en niet grooter, als 't uiterste lid van myn middelste vinger; dog de 2 andre zyn nog wel eens zoo groot, en zeer fraey.

De Orangie Kuypers-boor.

Ik heb 'er een paar van.

De geele Kuypers-boor.

Ik heb 'er ook een paar van.

De Spier-witte Kuypers-boor.

Ik bezit 'er een paar van, en ik heb die noit by iemand anders, dan by de Heer *van Segwaart*, de Hr. *Voet*, en nog by een Liefhebber, een paar of twee gezien.

De Citroen-geele Doyer.

Ik Heb 'er twee van de zelve.

De Orangie Doyer.

Ik heb 'er ook twee van.

De Gemarmelde Doyer.

Ik heb 'er ook twee van.

Bonte Doyers.

Ik heb 'er ettelyke van, en zy vallen op *Curaçao.*

De zeldzame Tol.

Ik heb 'er drie van.

Het groot Buykje.

Een zoort van gevlekte Bezoars, van welke ik 'er twee hebbe.

Het geel Beddeken.

Hier van heb ik 'er een paar, van de Heer *Groen* tot *Amsterdam*, gekregen, gelykende zeer wel na de Horen, die men by *Rumphius Tab*: *XLIX.* by de Letter C. vind.

De kleene Wydmonder.

Ik heb 'er drie paar van.

De blaeuwe Knol-Hoorn.

Deze valt op onze Stranden. Heb 'er eenige van.

De geele Doyer.

Deze vallen ook op onze Stranden. Ik heb 'er ook eenige van.

De blaeuwe Doyer.

Heb 'er mede eenige, en zy vallen ook op *Schevelingen.*

De Hollandsche Slek.

Van deze heb ik 'er velerley zoorten, en van een fraeje teekening.

De vreemde Boeren-Jongen, uit de *Baey* van *Cadix.*

Deze is kleen, als een kleene Boere-Jongen van gedaante;

Ik heb 'er drie byzondre paaren van.

De Karakal.

Deze valt tot *Ceulen*, en heb 'er eenige van; maar daar vallen schoone bruine in de *Middellandze-Zee*, die van onder Appelbloessem zyn.

De Heer *la Faillie* in den *Hage* heeft 'er verscheide van, ook heeft 'er de Heer *van Segwaart* een.

Het Katwyks gebandeerd Tolletje.

Dit is een zoort van een dik zeer fraey zwart Orangie, en wit gebandeerd Tuitje, of Tolletje. Ik heb 'er twee van. En 't eene is my vereerd door een vriend, die 't zelf op 't Strand van *Katwyk* gevonden heeft. Het is by *Bonannus* in zyn III. Classis, N°. 66. te zien.

De Heer *Kiggelaar*, (die 'er meer van bezat, gelyk ook de Heer *de Koning* tot *Dordrecht*, die 'er alleen verscheide, en, zoo meine, vier zoorten van heeft) vereerde my 't ander; dog 't zeldzaamste van allen bezit de Heer *Vervel*, Apotheker alhier.

De groene gebandeerde Slek.

Van deze bezit ik 'er een paar, die my de Heer *Schynvoet* vereerd heeft. Zy is ongemeen fraey, en ik heb die by niemand meer, dan by dien Heer, en by den Heer *van Segwaart*, gezien.

VER-

VERHANDELING DER WEST-INDISCHE EN EUROPEISCHE, SCHELPEN, OF DUBBLETTEN.

De *Appelbloezeme Zee-Straal*, of *de groote Tour de Bra.*

Deze, en de volgende heeft my de Heer *Albertus Seba*, tot *Amsterdam*, vereerd.

De Adama's Dubblet.

Dit is een schoone roode Schelp, (als een Posserken) die op *Del Mina* in *Africa*, en op *Curaçao*, valt.

De Heer *Seba*, en de Heer *Segveld* in *'s Gravenhage*, als ook de Heer van *Segwaart*, bezitten 'er eenige van, en ik heb 'er nu ook een paar roode van, en een schoone van een Gredelyn verwe, wat na 't Appelbloezem trekkende, die my veel geld kost, en die ook zeer zeldzaam is.

De Fransche Quaker.

Dit is een bruine, en kleene Schelp.

Ik heb 'er een paar van, dat my van de Heer *de Koning* vereerd is.

De Violette groote Noord-Kaapze Mossel.

Een ongemeen fraey stuk, waar van een paar heb. Men noemdze ook wel *Yslandze* Mosselen; dog de Heer *Voet* bezit nog een andre, de *Hitlandze Mossel* genaamd, een heerlyk stuk.

De Hollandsche Mossel.

Van deze heb verscheidene fraeije, en fraey-geslepene ettelyke paaren.

De kleene Noord-Kaapze Mossel.

Van fatzoen byna als onze, donker van verwe; maar veel breeder. Ik heb 'er mede een paar van.

De Hollandsche Slyk-Mossel.

Deze is bleek groen, plat-agtig, en breed; hebbe 'er eenige van.

Ook is 'er nog een grooter zoort van een ander fatzoen, en verw.

De Schevelingze Mossel, of *Braad-pan.*

Deze is zwaar, dog smal. Ik heb 'er eenige van, en drie gepaarlemoerde, en een diergelyke, van *Frankfoort* gekomen; maar byna de helft grooter, als de gemeene.

De St. Jacobs Schelp, uit de *Straat Davids*.

Dit is een fraeje geribde roode Schelp, waar van ik een groote door gunst van de Heer *Voet*, en nog twee andre mede uit zyne hand gekomen, bezit. De kleene zyn van deze de mooyste; dog de grootste heeft de Heer *Schynvoet*.

De West-Indische Konings-Mantel.

Deze verschild weynig van de *Oost-Indische*; als dat zy wat lichter van verw is.
Ik heb 'er drie van.

De groote Groenlandze Quaker.

Deze is graeuw, geribd, en redelyk groot. De Heer *Voet* heeft ze my vereerd.

Het blaeuw Quakertje.

Dit is kleen.
Ik heb 'er maar een van, 't geen my door de Heer *Kiggelaar* vereerd is.

Het bruin Poffertje.

Hier van heb ik 'er een paar.
Een zeer fraey paar bleek-Purpre Mossels.

Dus bezit ik van de *West-Indische*, of *Europeïsche Hoorns* maar vyf en zegtig, en van de *Schelpen* elf, een kleen getal, by 't geene andre Liefhebbers bezitten.

VERHANDELING DER ZEE-BOOMEN, ZEE-BLOEMEN,

En 't geen daar verder toe behoord.

Van de Zee-Boomen, enz:

TOt de Kraam der *Zee-Hoornkens*, behooren mede de *Zee-Boomen*, *Zee-Bloemen*, en diergelyke andere zeldzaamheden, die de *Zee* al mede voortbrengd. En daarom verwonderd het my zeer, dat de Heer *Rumphius* in zyn Rariteit-kamer niet zoo uitvoerig daar van, als wel van de *Zee-Hoornkens*, spreekt, aangezien hy een schoone *Zee-thuin* had, op de welke ik in myn jonge Jaaren, na dat pas in *Amboina* gekomen was, een Gedicht gemaakt heb.

Ik zal dan maar kortelyk noemen, wat voor *Zee-Boomen* ik nu nog bezitte, die ik uit *Amboina* medegebragt hebbe, ofte die hier, mynes wetens, vallen.

De groote breede zwarte, ongetakte Zee-Boomen.

Deze vertoond zich als een zeer groote Waejer, met alle zyn Leden aan een.

Hier van bezit ik 'er vier zeer fraeje, die ongemeen groot zyn, en een van de zelve is zoo groot, als een Thee-tafel, geweest, toen ik die eerst kreeg; dog door 't vervoeren nu en dan heeft hy zeer veel geleden.

De groote zwarte Akarbahâr, of Zee-Boom met takken.

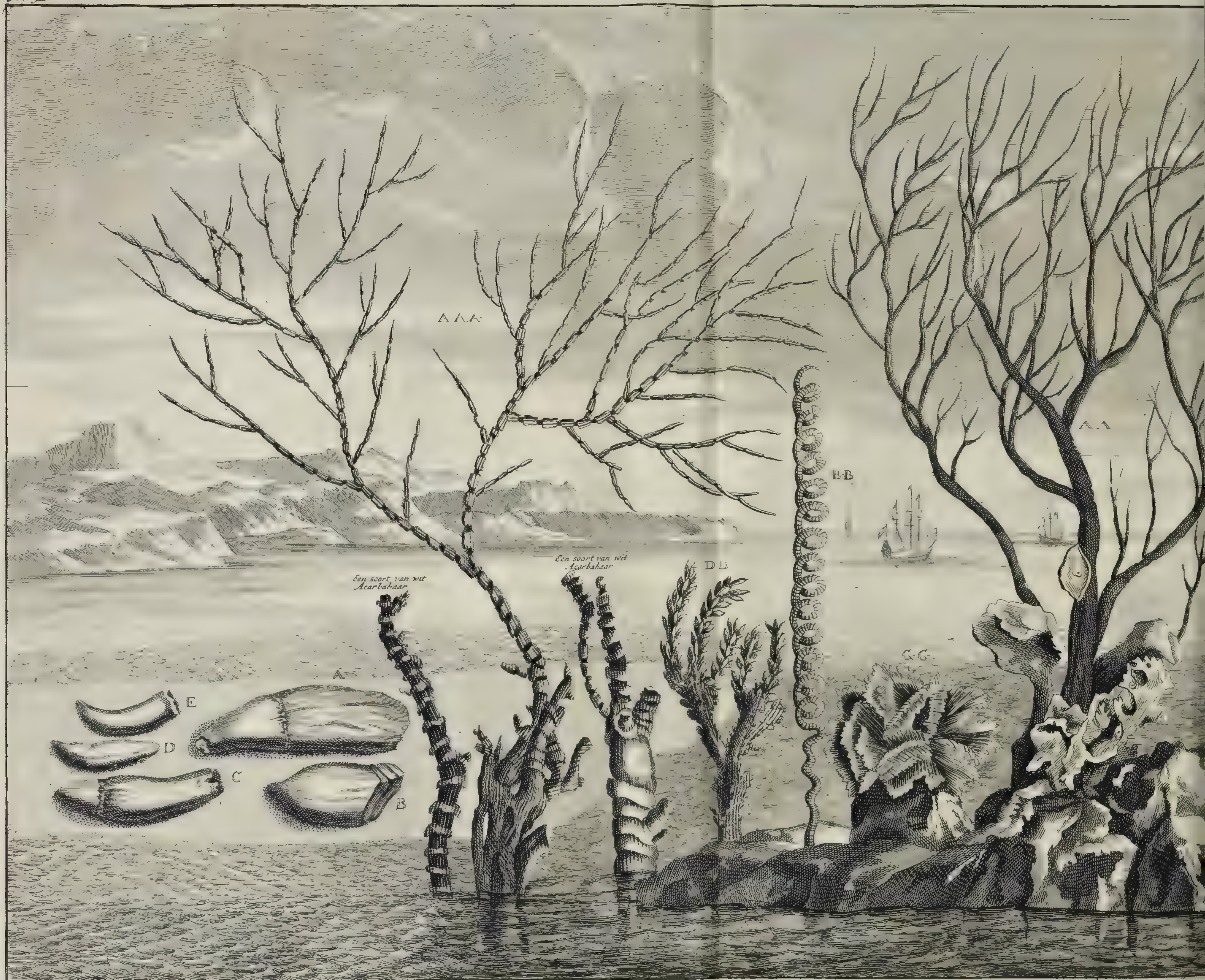
Hier van heb ik twee kleene, en bezit takken van de groote, zynde fraeje vercierde-Rottings, en een 'er van heb ik in *Indien* voor myn Rotting gebruikt. Het is een Coraalagtige stoffe, hoewel het ten deelen ook Hout is, dat met der tyd Coraal, of Steen werd.

De kleene breede zwarte Zee-Boom.

Van deze zoort heb ik 'er vier, en daar van twee met Steene Zee-bloemen.

Ook vertoone van die zoort een nette afteekening by de Letter AA; in de Plaat No. 51. gemerkt, gelyk men die van de Meer-

N.° 51.

M. Balen Delin:

O. Elliger Junior fecit

A.B.C.D.E. *Verscheyde Walvisch-tanden.* A. A. *Zwarte Acarbahaar.* A.A.A. *Witte Acarbahaar.* B.B. *Tali Aros of Zeetouw.* C.C. *Zee-Amaranthus.* D.D. *Zee-boomken van Wit Kraa*

ermin, en eenige andre Zee-Dieren, in Plaat N°. 52. ziet; dog noit zag ik een zeldzamer van, dan by de Heer Segwaart.

lier is nog een zoort, die op Steenge Bergen ontrent de Zee-kant, en op 't Land, en niet in Zee, groeid, lende daarom de Berg-Acarbahâr gend; dog kenne dat niet, als uit verder Inlanders.

graeuw-agtige, of Asch-verwige Zee-Boom.

an deze heb ik 'er een, met een Moerel van Steen, en nog een lang geh 'er by. En van deze zoort nog een een kleen Appelbloezem Zee-Boomp- en nog een ander gewasch daar by.

De Koper-agtige Zee-Boom.

eb 'er twee van, even eens van verw, oper, of Metaal, en een met een ekam 'er in.

ier onder schynd de Goude Acarba- e behooren, waar van hier na breeder.

De zwarte Basta Zee-Waejer.

an deze heb ik 'er nu geen. Deze zeer dicht, dik, en egter doorzig- gelykende wel een rouw-Wayer.

De roode Zee-Boom.

ier van heb ik 'er een; maar daar valt gladder en beter Coraalagtige zoort e *Middelandsche-Zee*, en ook in 't *Meyr*.

De witte Acarbahâr, of Zee-Boom.

eze is wit geribd, bestaande uit kleeakken het voorste van een pink dik, ok dikker, met verscheide zwarte len aan ieder Tak.

an deze zoorte heb nu geen eene m; maar heb 'er nog een groot dik van, en ook een stuk van de gladde e Acarbahâr, alzoo het beide in de eeskunde gebruikt werd.

vertoon deze Boom, by de Letters : A: in de Plaat. N°. 51.

aar is nog een dunne zoort van graeuw rbahâr, als of 't roode Ryskens wa- dog kenne die niet, gelyk mede die t, die wel na Heide gelykt; dog wel oude Acarbahâr, en moet zeggen, dat eer fraey gehad hebbe, even eens als Goude Rosmaryn Tak, die wel een lang, en twee duimen breed was.

Het gedraeid Storm-touw.

ier van heb ik 'er een, dat fraey is, yn Klipje.

ok geve een afteekening van dit *Tali*, zoo als 't in zyne bogten zig vert, by de Letter B: B: in de Plaat N°. 51.

Het recht Stroom-touw.

Hier van heb 'er twee aan een Steen.

De Spek-steene Akarbahâr.

Deze heb nu niet; maar heb 'er verscheide van gezien, hier in *Amboina* gevallen, die 'er even eens, als de witte Speksteen uit zagen, en die half Appelbloessem, en half wit, waren, en een, dat ten deelen nog zwart, en een, daar honderd Ryksdaalders voor geboden was.

Kleene Zee-Boomkens op Klipkens, met zeer witte Zee-Bloemen 'er op.

Hier van heb ik 'er vier; en nog een zeldzame Bloem op een Klipje.

In *Amboina* vallen wat voor by de Galghoek ook veel *Zee-Bloemen*, anders genaamd. Zee-Bloemen
De *Zee-Amaranthus*, of de *Zee-Bloem*.

Ik heb 'er van deze verscheide zeer schoone, zoo op een Steen, als buiten de zelve, groote, en kleene; en ook wel andre Steenen met de zelve, zoo als zy eerst beginnen.

Ik vertoone die Amaranthus, by de Letters C: C: in de Plaat N°. 51.

Kraal-Boomkens op Steenen.

Van deze bezit ik 'er zes fraeje, en vertoone 't fatzoen van zoo een Boomken by Letter D: D: in de Plaat N°. 51.

Zee-Kool.

Van deze heb ik twee jonge Kooltjens.

Zee-Handschoenen.

Die ik zeer fraey gehad hebbe, hoewel 'er nog iets van bezit.

Een Steene zeldzame Harten Hoorn.

Dit weergadeloos stuk bezit ik, en heb het noit meer gezien. Onder is de Steen of hy van Koper was, en boven is de Hoorn zelf uit fyne doornkens bestaande, die nogtans breede takken, als was het de Hoorn van een groot Hert, maken.

Neptunus-Muts.

Van deze heb een groote schoone wel eer gehad.

De West-Indische Zee-Boom.

Deze is geel en Purper. Heb 'er verscheide kleene van, van welke zommige alleen op zig zelve, andere by andre Boomkens, of Steene gewasschen, en ook eenige als een Fontange op Schelpen, gegroeid zyn.

Deze zyn onder de vorige reeds geteld.

De Zee-Calappus-Noot, of de Calappa Maldiva.

Waar van ik 'er een bezitte, diens afteekening, by de Letters E: E: vertoone, in de Plaat N°. 51.

Deze is een heerlyk tegen-gift, en voor eene Noot is op *Macasser* wel 400 Ryksd. betaald.

En Keyzer *Rudolf* de tweede bood te vergeefs 4000 Guld. voor eene Noot, die toen onder de Erfgenamen van de *Wolferts* (Nazaaten van *Wolfert Hermanszen*, een *Hollands Zee-voogd*, die *Don Andrea Hurtado de Mendosa* voor *Bantam* A°. 1602. zoo kloekmoedig geslagen, en deze Noot van een *Pangerang* tot een geschenk van dankbaarheid bekomen had) maar alleen berustende, en de eenigste, die toen in *Europa* bekend was.

Zy valt in de *Maldivas*, en ook elders.

Daar is nog een kleener zoort van Zee-Calappus-Noot, ontrent als een Kastanie van groote; dog kenne die niet.

Steene ronde Makronnen.

Van deze heb ik 'er twee a drie. Zy zyn wit, en vol fyne groeven.

Steene Padde-stoelen, of de *Fungus Marinus Saxeus.*

Hier af heb 'er nog een.

Rood Strand-Coraal.

Dit zyn geen Boomen; maar stukken vol pypkens; die op *Larike* ontrent het Zuiker-broodje, een groote spitze Klip, vallen, en die men met het recht glad Coraal niet vermengen moet.

Zee-Basta.

Van welke nu niets bezit; alzoo alles 'er van weg vereerd hebbe.

Zee-Netjes.

Waar van 'er nog een hebbe.

Suikre Kollen.

Ik heb 'er groote, en ook kleene.

De kleene vallen in *Amboina*; dog waar de groote vallen, weet ik niet.

Zee-Nagelen.

Van deze heb ik 'er verscheide fraeije bezeten; dog hebbe 'er nog maar eenige van, en ook een Steene Moer-Nagel.

Versteende Dingen. Men ziet nu en dan ook versteende dingen. Ik bezit daar van.

Het wandelend Huis.

Deze Hoorn vind ik by *Rumphius* niet, en ondertusschen is het een zeldzaam stuk. Hy heeft een geheel Steenen-huis op zyn lyf, dat hy overal mede voerd.

Ik heb 'er twee van.

Versteend Hout.

Waar van een stuk bezit.

Twee aan een versteende Zilver-Monden.

Welke ik hebbe.

Den Amianthus.

Een groene wol-agtige Steen, zeer zeldzaam, en van welke de ouden het onverbrandbaar Linnen maakten. Heb 'er zeer weinig van.

Behalven de hier aangehaalde *West-Indische* of *Europeische Zee-Hoornkens*, *Schelpen*, en andre zeldzaamheden der Zee, bezitten de Liefhebbers hedensdaags in hunne Cabinetten een veel grooter getal, die 't my onmogelyk is, om alle op te noemen, behalven dat 'er veel van in de Werken van *Philippus Bonannus*, *Lister*, en meer andre, van welke wy nader spreeken zullen, zeer wel geteekend konnen werden gezien.

Zommige Menschen zyn zeer verwonderd, hoe men zoo dwaas zyn, of wat men 'er aangenaams in vinden mag, om 'er zyn tyd mede door te brengen.

Wy zullen hier op niet anders antwoorden, dan met het bekend *Latynsch* Spreek-woord, *Ignoti nulla Cupido*, dat is, dat men geen liefde, voor 't geen men niet kend, heeft. Heeft God, die groote en wyze Konstenaar, zich willen bezig houden met deze kleinigheden te scheppen, men moet niet meinen, dat het dwaasheid is zich daar in te verlustigen: want men heeft immers zoo veel stof van verwondering over die kleine, als over de grootste dingen.

Het moet ook zulken slegten Liefhebbery niet zyn, waar mede zoo veel wyze en groote Mannen in de Wereld, al van ouds her, hun tyd versleten hebben.

De *Grieksche Dichter Homerus* spreekt in zyn *Odyss*: van het Hol of de Rots van de Godin *Calypso*, met *Zee-Hoornkens* opgecierd. Dierhalven zyn zy dan toen al bekend, en van opmerking geweest.

Athenaeus, en vooral *Aristoteles*, *Ælianus*, *Suidas*, de groote *Cicero*, de vermaarde Navorscher van alles, wat de Nature zeldzaams gaf, *Plinius*, *Horatius*, *Strabo*, *Ennius*, en meer andere onder de ouden, hebben zich daar mede niet alleen opgehouden; maar zommigen hebben al zeer uitvoerig, hoewel andre 'er maar stuks-wyze over geschreven, onder welke *Aristoteles*, en *Plinius*, uitmunten, niet tegenstaande hun Schryven by de netter Werken van *Rumphius*, en *Bonannus*, niet kan vergeleken werden.

Ovidius zegt in het 2de Boek, en de II van zyn *Minnedigten*, zullende op Zee gaan:

Nec Medius tenues conchas, pictosve lapillos.
Pontus habet bibuli littoris illa mora est.

Dat is: Na onze Vertalinge.

In 't

In 't midden van de Zee ziet men geen dunne Horens,
Geen Pikkelen, nog van de fracje Keijen Torens.
Men heeft die maar alleen aan het bekabbeld Strand.

Dus ziet men dat deze Dichter al mede van de Hoorns kennis moet gehad hebben; dog had hy de *Gorita*, of het *Doeken-huysje*, (een Hoorn, van welke de Menschen de Zeyl-konst leerden) gekend, zou hy dit niet gezegt hebben, alzoo die Hoorn zyne *Corinna* in 't midden van de Zee zeer licht had konnen ontmoeten, behalven dat veel andre Hoorns alleen midden in de diepte der Zee gevangen, en met Bobbers, of Visch-Fuiken, op drie a vier honderd vadem diepte opgehaald werden.

Hy spreekt ook elders van Schelpen, die hy op 't Land had zien leggen, en van Ankers, op de toppen der Bergen gevonden.

Ook zegt *Cicero* in zyn *Brieven* van *den Redenaar*, en *Valerius Maximus*, *lib.* 8. *cap.* 8. Dat *Publius. Scipio Æmilianus*, *de Numantiner*, met zyn goede Vriend, *C. Lelius*, een *Romsch* Raatsheer, gewoon was ontrent de Steden *Cajeta*, en *Laurentum*, aan Strand te gaan, om Schelpen, en Navelen te zoeken.

Suetonius cap. 46. en *Sextus Aurelius Victor*, teekenen aan, dat den Keizer *C. Caligula* zyn Krygsmagt op den *Oever* ontrent de middelste mond van den *Rhyn* in slag-ordre gesteld hebbende, de Soldaaten belaste, in plaats van te vegten, Schelpen, en Kinkhorens in hunne Boezemen, en Helmetten, te verzamelen, keurende dien Krygsbuit van de groote Zee weerdig, om die op 't *Roomsch Capitolium*, en in 's Keizers Hof, tot een zonderling Cieraad op te sluiten.

Wat *Aristoteles*, en *Plinius*, over verscheide van deze Zee-Hoornkens geschreven hebben, konnen de nieuwsgerige in hunne Werken nazien. Gelyk de eerste op 't verzoek van *Alexander de Groot* zyn *Historie der Dieren*, (die met het Reyzen, en navorschen van alles zoo veel Schatten aan dien Vorst gekost heeft) ondernam, alzoo is 't zeker, dat wy door beider dood veel van dat Werk in zyne volmaaktheid verloren hebben. *Plinius* heeft over de 160. zoorten opgeteld; maar de zelve vry verward beschreven, hoewel hy van verscheidene Hoorns in 't gemein zeer fraeije dingen ter nedergesteld.

De later tyd heeft geen minder Liefhebbers gegeven;

Onder deze tellen wy *Galenus*, *Avicenna*, (eigentlyk *Aboe il Sina* genaamd) *Dioscorides*, *Mutianus*, *Jacobus Bontius*, *Carolus Clusius*, *Bellonius*, *Rondeletius*, *Conradus Gesnerus*, *Aldrovandus*, *Bochartus*, *Franciscus Pyrard*, *Robbertus Constantinus*, *Alcasuina*, en *Nicolaus Nirepsicus*; Alle welke over de Hoornen en Schelpen, en zommige maar over de Reukwerken, van hare dekzels gemaakt, geschreven hebben; de voornaamste waren *Gesnerus*, en *Aldrovandus*, hoewel die dat mede maar stuks-wyze gedaan hebben.

In de voorleden Eeuw hebben hier over ook geschreven *Fabius Collonna* diens Werk A°. 1616. te *Romen* is gedrukt; dog de Hoorns, door hem in Prent vertoond, zyn weinig in getal, en niet veel byzonzonders. Men moet dit echter, na die tyd, als een van de beste pryzen.

A°. 1660. (of wat eer) kwam 't Werk van *Jonston* uit, waar in mede over eenige, dog maar gemeene Hoorns word gehandeld.

Ik vind by hem agt Plaaten, zeer net deze en geene Hoorns afbeeldende.

Hoorns in Jonston afgebeeld.

Op de eerste *Tab. X.* gemerkt, vinde de *Nautilus*, en zyn Visch, of te den *Polypus*, de *Purpura*, de gedoornde en de ongedoornde, *'t Buccinum*, of *de Kinkhoorn*, zynde in gedaante, gelyk ook zyn *Strombus*, een zoort van *Trompetten*, de *Murex Aculeatus*, of de gedoornde Purper- dog eigentlyk een zoort van een kleene *Lap-Hoorn*, en dan een geribde *Olie-Hoorn*.

Op *Tab. XI.* komen nog vier byzondre zoorten van *Murices*, verscheide *Turbines*, of kleene *Hoornkens* met veel gieren (en daar onder al fraeije) eenige *Trochi*, of *Tollen* (onder welke zyn groote Tol met fraeije knobbeltjes in zeven reyen voorzien is) en die groot en kleen, ook eenige *Slekken*, of *Wervel-Hoorns*, of *Perspectiven*, en ettelyke *Alikruiken*, of zoorten van *Doyers*, dog de fraeyste van alle de Hoorns op dat blad is zyn groote *Turbo*, zynde een lange Hoorn met veel gieren agter, als een dunne *Trompet*, voor aan dik, en met een wyden en scherpen bek; onder welke Hoorns hy ook twee langwerpige Schelpen van weinig belang mengd.

Tab. XII. komen voor verscheide *Cochleæ*, of *Slekken*, mitsgaders drie a vier zeldzame Hoorns, die ik niet kenne, zommige byna als de *Moorsche Tempel*, andre als de *Sattyne Rollen*, of *Dadels*, die hy al mede, zeer verward, *Slekken* noemd, waar by hy ook eenige Zee-Appels, en iets meer, tot die zoort behoorende, voegd.

De eerste Hoorn op dat blad, die hy zyn geribde of geployde en genavelde *Slek* noemd, is de fraeyste; dog kenne die niet.

Tab. XIII. vertoond ons mede eenige Zee-Appels, en Schelpen, als de *Paarlemoer-Schelp*, tot zeven a agt stuks toe, die

niet

niet kenne, meest ronde, als de *Quakers*, van gedaante, zommige geschubd, andre genageld, en eenige geribd, als ook twee lange, en een *Holster* of groote *Ham-Dubblet*.

Tab. XIV. Doet ons zien eenige *Chamæ*, of *Gapers*, *Oesters*, slechte *Lazarus-klappen*, en vier a vyf zoorten van kleene *St. Jacobs Schelpen*, onder welke 'er twee a drie fraey geteekend, en geribd zyn.

Tab. XV. Vertoond ons eenige *Mosselen*, *Quakers*, *Zee-Pokken*, *Navels*, en *Orgel-pypen*.

Tab. XV. Leverd uit verscheide zoorten van *Holsters*, of *Ham-Dubbletten*, tot agt stuks toe, en vyf a zes *Patellæ*, of *Klip-Klevers*, anders ook wel *Lampjes* genaamd.

Tab. XVI. Vervolgd nog met drie *Patellæ*, waar onder die van *Cyprus* fraey, en dik geribd, en ook een ongeribd is. Men heeft daar op ook van het *Zee-Oor*, of de *Maloli-Ooren*, twee zoorten, als mede eenige *Porcellana's*, of *Klip-Hoorns*, en *Cauri's*; dog de beste is de *Concha Persica*, zynde een dikke *Dadel*; maar deze, en de *Porcellana's*, noemd hy zeer kwalyk *Conchas*, dat *Mosselen*, of *Dubbletten* zyn.

Hy vertoond hier ook eenige *Slangetjes-Hoornen*, die versteend zyn.

En daar hebt gy alles, dat ons *Jonston* van deze geringe zoorten, nog zeer verward, vertoond.

A°. 1665. Schreef *Rochefort* in zyne *Historie der Antilles*, ook over agt a thien Hoornen; dog van weinig belang.

A°. 1685. en 1686. (of wat eer aangezien *Bonannus* al van hem weet te spreeken) heeft *Martinus Lister*, een Engelsman, zyne *Historia Conchyliorum* uitgegeven, een zeer fraey Werk; dog maar in Plaat, zonder eenige beschryving, (zoo verre ik die gezien heb, en bezit) dan alleen met byvoeging der plaatzen, waar zy vallen. Hy vertoond daar in een getal van duizend agt en negentig Hoornen of Schelpen, dat zeer veel is.

Jacobus Petiver, een *Londens* Apotheker, of Drogist, en Lid van het Koninklyke Gezelschap aldaar, heeft A°. 1702. mede een Werk laten uitgaan, dat hy *Gazophylacium Naturæ*, of *Schatkamer der Nature*, noemd, waar in verscheide Hoorns, enz. zeer fraey gesneden vertoond werden; maar mede zonder beschryving; hoewel met aanwyzing, van waar hy die bekomen heeft, en na myn gedagten vry wat verward, en zonder eenige ordre, aangezien dien Heer Planten, Visschen, Capellen, Hoorns, Penningen, Gesteenten, enz. alles onder een vertoond. Ook heeft hy (immers zoo verre de bladen aangaat, die ik gezien heb, alzoo die van *Tab. XX.* tot *Tab. LI.*, ontbraken) zeer weinig Hoorns 'er onder, en onder de zelve geen stukken van naam.

Dus spreekt men ook met lof van *Joh. Woodwaard*, *P. Boccone*, *N. Steno*, *Jac. Grandins*, en *Morton*.

Veel heerlyker en uitvoeriger is het Werk van den *Jezuit Philippus Bonannus*, *Recreatio Mentis & Oculi*, of verlustiging des verstands, en der oogen, voor de naeuwkeurige Navorschers van de Schaal-Dieren. Dit is A°. 1684. te *Romen* gedrukt vol keurlyke Plaaten, en met een zeer nette beschryving van zyne Hoornkens en Schelpen, in 't *Latyn*, en in 't *Italiaaasch*, voorzien. Het beste Werk dat tot dezen tyd toe gemaakt was.

Hy geeft ons een nette en korte schets van zyn Werk, waar by men zien kan, waar over hy al spreekt. Hy verdeeld het in vier Deelen.

In het eerste toond hy, dat deze Liefhebbery der Zee-Hoornkens zoo slegt, en Kinderlyk niet is, als zommige zig verbeelden; maar dat zy zeer veel nuttigheden uitleverd.

In het tweede Deel beschryft hy de naamen, gedaanten, de verwen ofte couleuren der Hoorns, mitsgaders de plaatzen, waar zy vallen; dog veel beter had hy gedaan, indien hy, (gelyk in 't Werk van de Heer *Rumphius* geschied is) zyne Plaaten by een zeker getal Hoornkens, die hy beschreef, vervolgens verdeeld, en 'er die zoo bygevoegd had.

In het derde Deel steld hy ontrent veertig fraeije zaaken tot de Hoornkens behoorende, voor, en lost de zwarigheden, die zig daar ontrent opdoen, op; toonende onder andre, dat de Peerlen in de Peerl-Schelp, niet van den dauw, als de Kinderen der zelve, gelyk *Plinius* met veele geloofde, maar door een natuurlyk gebrek, en een ziekte, die Visch eigen, voortkomen.

In het vierde Deel geeft hy ons een zeer fraeije, en nette afbeelding, van vyf honderd zes en twintig Hoorns, of Schelpen, (waar onder 'er egter verscheide van onder en van boven vertoond werden, en dus dubbeld voorkomen,) die hy in 't tweede Deel beschreven had

Hy verdeeltze in Hoorns, of een-Schalige, en in Schelpen, ofte twee-Schalige, die anders om dat zy dubbeld zyn, zeer wel Dubbletten genaamd werden.

Hy vertoond de zelve in drie Classen, of ordres, in welkers eerste men twintig zoorten een-Schalige, of Hoorns, ontmoet.

In de twee Classis ziet men honderd Schelpen, en in de derde vierhonderd zes Hoorns, onder welke 'er veel, die wy reeds beschreven hebben, maar ook zeer veele komen, die niet kenne, en ook veele,

veele, die by geen Liefhebbers ontmoet hebbe; dog heb egter ook eenige der zelve by dezen en geenen gezien.

Om dat nu deze neerstige Man wel 't best en uitvoerigst over deze stof gehandeld heeft, en om dat zyn Werk zeer weinig te bekomen is, zal ik hier ook een korte schets van de zoorten, over welke hy spreekt, en die hy ons in Plaat vertoond, volgens hare Num. inlassen.

De I. Classis.

N°.

1, 2 Is de *Papedo-* of de *Paarlemoer-Hoorn*, by ons bekend.

3, 4, 5, 6, 7 Zyn verscheide *Patellæ*, *Lampjes*, of *Klip-Kleevers*.

8, 9 De grove en fyne *Olifants-Tand*.

10, 11 Is de groote ronde *Paarlemoer-Schelp*, of 't *Malolt's-Oor*, 't *Zee Oor*, die hy onder en boven vertoond.

12 De *Sots-Kap*.

13 Het *Doeken-huysje*; dog kleen.

14, 15 Eenige *Balani*, *Zee-Druyven*, of *Zee-Pokken*.

16 Het *Doods-Hoofd*.

17 De *Moorze Tulband* met pennen, het Wyfje.

18 *Dito* zonder pennen, en de rechte, of 't Manneken.

19 Een andre *Zee-Appel*.

20 Eenige Steene *Wormen*, of *Slangetjes*, waar van hy drie a vier zoorten vertoond, en ook nog een zoort van *Pokken*.

De II. Classis.

N°.

1 De *Peerl-Schelp*.

2 Dit gelyken eenige *Zee-Vrugtjens* aan een steeltje, met eenige *Doyers* 'er aan.

3, 4 Groote *St. Jacobs Schelpen*, of *Bonte-Mantels*. In de *Orcades* vallende.

5, 6, 7, 8, 9, 10 Andre zoorten van dien, waar onder ook *Konings-Mantels*, *Wy-Tasschen*, en een groote N°. 8. vallende op de Kust van *Vrankryk*, rood, en ook geel van verw.

11 Deze geel met zwarte stippen.

12 Deze een *Wy-Tasch*.

13 Andre zeer fraeije zoorten van dien, met zwarte banden; en roode stippels.

14 Deze met witte ribben en zwarte stippels, en met roode geele 'er tusschen.

N°.

15 Dit een andre zoort van *Konings-Mantels*, met drie banden.

16 Dit is een Roos-verwige met vier witte overlangze banden.

17 Een *Persiaansche Mossel*, lang en plat aan de eene kant uitloopende.

18 De *Coraal-Dubblet* met knobbels 'er op, vallende in de *Ægeische Zee*, by *Carien*; zynde een zoort van *Nagel-Schelp*, dog van gedaante als de *Cartageensche* byna.

19 Een Castanie bruine *Mossel*, die niet kenne.

20 Een *Oester* of witte flegte *Lazarus-klap*, met dunne doorns.

21, 22 Andre diergelyke dog van andre verwen, als rood, en wit gemengd.

23, 24 *Holsters*, of *Ham-Dubbletten*, met doorns.

25 Een langagtig *Peerdevoetje*, of wel een langwerpige *Nagel-Schelp*, vallende in de Golf van *Vrankryk*.

26 Een andre van de zelve zoort.

27 Een *Steen*, waar aan de Pokken groeijen.

28, 29, 30 Eenige *Mosselen*.

31 Dit is een Hoorn, die by de Dubbletten niet t'huisbehoord; zynde als een *Papedo-* of *Paarlemoer-Hoorn*, wit van verw, in *Italien* vallende.

33, 34 Kleene *Navel-Hoornkens*, bruin of zwartagtig van verw, vallende in de *Middelandsche* Zee.

35, 36, 37, 38 Langwerpige Schelpen, als de *Bacassam-Schelp*, zommige getraliet, of genet, ook geel, en ook rood van verw, kenne die niet, zy vallen in *Portugal*.

39 De *Zee-Noot*, zynde een geribd *Poffertje*, vallende in de *Jonische* Zee.

40, 41 *Mosselen*, die niet kenne, dog byna als onze *Schevelingze*.

42 Een gemeene kleene *Bacassam-Schelp* van *Ambon*.

43 Het *Ternataans Letter-Schelpje*, of onze kleene *Tour de Bra*.

44 Een ander kleen geribd Schelpje, als een *Navel-Schelp*.

45 Een andre zoort van dito.

46 Een kleen *Letter-Schelpje*, byna als N°. 43.

47 Een bekende *Ambonsche* blaeuwe *Bacassam-Schelp*, met witte streepen.

48 Een zoort van *Poffers*, of een *Chama Levis* van *Rondeletius*.

49 Een geel *Hartje* zonde, tanden.

50 Ook een kleen *Kwakertje*.

51, 52, 53 *Kwakers*, die niet kenne.

No.
54 De Ruigs ydel-geribde *Kwaker* van *Rondeletius*.
55 Een diergelyke, wat dicht-geribd.
56 Een *Chama*, of *Gaper*, een zoort van platte *Nagel-Schelpen*, vallende in *Middelandsche Zee*.
57 De *Orgel-pyp*.
58 Het *Vogeltje*.
59 Een andre gladde *Gaper*, de *Chama Glycemerydes* genaamd.
60 { Een zoort van *Landschapjens*, of de
61 { *Griekze A* Dubblet, voor aan getand. Yder byzonder van teekening.
62 Een diergelyke van een Goud-verw, met een witte Ster-vlek agter aan, en voor aan fyn van banden.
63 Een Dubblet, die gebandeerd, op 't lyf met tandjes is, donker-geel van verw, van gedaante als een groote *Konings-Mantel*, in de *Baey* van *Cadix* vallende.
64 { Fraey gebandeerde *Kwakers*, getee-
65 { kend als Loos-dubbletten, met
66 { bruine en geele banden.
67 { Kleene *Strik-dubbletten*, of *Letter-*
68 { *Schelpen*. Deze vallen op de Stranden van *Napels*. De eene heeft twee banden, met tenten 'er tusschen beiden, en de andre vyf, met een gewolkte teekening 'er tusschen beiden.
69 Een zoort van fyn geribde *Labaaren*, met drie fyne dwars-banden, voor twee, en agter aan een.
70 De witte stompe *Nagel-Schelp*.
71 { Twee geribde kleene *Schelpen*, die
72 { niet kenne.
73 Een *Toscaansche Schelp*, een zoort van een *bastaart-Arkje*.
74 Een *Indische* geribde, dog my onbekende, kleene Schelp.
75 Een Citroen-geele en Purperagtige *Navel-Schelp*, vallende in *Portugal*.
76 Een grooter *Navel Schelp*, gelykende wel wat na de *Batavische Navel-Schelp*, die veel grooter en dieper geribd is, dan de gemeene *Navel-Schelp*.
77 De lange *Mossel* van *Rondeletius* met vier overlangze-banden, en twee breede witte dwars-banden, gelykende wel wat na de groote *Toar de Bra*; dog sterk genet, of getraliet.
78 { Twee zoorten van *Bacassam-Schel-*
79 { *pen* (ende met Mosch of hair) ontrent *Sicilien* vallende.
80 Een zoort van *Wafel-Yzers*, of van *Tygers-tongen*, vallende te *Tarante*.
81 { Ons *Peerde-voetje* of *Lampje*; dat
82 { hy van agteren, en van boven vertoond.

No.
83 { Stompe *Nagel-Schelpen* met breede
84 { ribben.
85 Een *Kwaker* met witte en bruine breede banden, vallende in de *Baey* van *Cadix*.
86 Een zoort van kleene gebandeerde, hoog- of dik-geribde *Nagel-Schelpjes*, met eenige tandjes ter zyden, en tot over de helft gebandeert van voren af, na agter toe.
87 Een Dubblet, die ik niet ken.
88 Een *Ossen-hert*, een zoort van groote Hartjes zonder tanden; dog my onbekend.
89 Een Dubblet, byna als een fyne *Cartageenze*.
90 Dit gelykt een dik-geribde *bonte-Mantel*, zonder Ooren.
91 { Dit zyn mede byzondre zoorten van
92 { *bonte-Mantels*, die agter aan rond,
93 { zommige met twee andre met
94 { meer banden, en zommige dik van ribben, zyn.
95 Is een *Cartageensche* met nagelkens.
96 Dit is een zeldzame Schelp uit de Bogt van *Vrankryk*, of te *Marzeille* vallende, hebbende veel reyen met korte nagels tot halver weg toe, even eens als de *Holsters*.
97 Een kleene dik-geribde en gedoornde Schelp, met reyen 'er op, die niet kenne; zynde een zoort van *Venus-Hoorn* met tanden ter zyden.
98 Een *Zee-Noot*, byna als een dubbel Hartje, vol groote zwarte spikkels op een witte grond, of als een zoort van Aardbeijen.
99 Een zoort van kleene *Kwakers*, die niet kenne.
100 Een groote *Zee-Noot*. Van fatzoen als No. 98; dog met dwars-banden, en zonder zwarte spikkels.

De III. Classis.

Handelende van de zoort van *Een-schalige*, ofte *Hoorns*, die men de *Turbinate*, of *Tol-agtige* noemd, gelyk de I. Classis over de niet *Tol-agtige* gehandeld heeft.

No.
1 De gebandeerde *Tepel-bak*, met twee banden van zwarte blokjens; gelyk ik 'er een heb, en met een kroon agter.
2 Een dito zonder kroon, en byna zonder Tepel, een *West-Indische*, of ook een *Aroeësche*, daar zy ook zoo vallen.
3 Gelykt wel een gevlekt *Kivits-Ey*; dog ken

No.

kenne het niet. Deze zou op onze Stranden, en ook in *Sicilien*, vallen.

4 Een zoort van ydel-gespikkelde *Doyers*, die niet kenne; zy is wat grooter, als de *Sarassa-Hoorn.*

5 Een *Slekke*, als de *Hierlandsche.*

6 Een kleen glad *Vleermuisje*, of een wilde *Musycq* zonder takken.

7 Een *Doyer*, of *Slekke-Hoorn* uit 't roode *Meir.*

8 Een dito gevlamd, tot half wegen toe breed, en agteraan smal gevlamd; dog kenne die Hoorn niet. Het gelykt wel een zoompje.

9 Een gladde *Petool-Hoorn*, van groote als de *Soldaat*; dog byna zonder teekening.

10 De wilde *Musych-Hoorn*, zonder takken, en gemarmerd.

11 Een zelzame *Zilver-mond*, met 3 a 4 dikke dwars-ribben; kenne die niet.

12 Een andre zoort.

13 Een andre zoort, byna als de *Moorsche Tempel.*

14 De *Dekzels* der zelve.

15 De *Vyg*, of *Luyt.*

16 De kleene geribde *Olie-Hoorn*, en met vlekken.

17 Een andre zoort.

18 De gemeene *Olie-Hoorn*, met de dikke Lip, en Zout-korls.

19 Een zoort van *Sproetjes*; dog nog wat anders.

20 Kenne deze in 't geheel niet, ook is die niet wel afgebeeld.

21 { Een dik-lippige *Olie-Hoorn*, zonder Zout-korls.

22 { Een dito, dito mede zonder vlekken, vallende in *Spanjen.*

23 Een *Trommel-Schroef*, die glad is.

24 Een dito grooter van gladde bogten.

25 De groote geribde en gebandeerde *Olie-Hoorn*, met vlekken; dog wat vlakker van agteren, als de onze.

26 Een andre met groote dikke Ribben, zonder vlekken.

27 Een schoone groote *Wervel-Slek*, of *Navel-Slek*, met een fraeijen zwarten en witten breeden buiten-zoom. Het is een *Indische*; dog kenne die niet; of 't moest de gemeene zyn.

28 Dit is waarschynelyk een diergelyke zoort; zoo 't niet de zelve van boven is.

29 { En groote gewaterde schoone *Do-*
30 { *yer*, die zwart van breede dwarsbanden op een witte grond is.

31 Is het *Lobbetje.*

32 De *Ternataansche Snippe-bek* (gelyk ik die heb) in 't kleen.

33 Een zoort van kleene *Buccheltjes*, als een stompe *Canari.*

34 Een *Canari* met een Lip.

35 Het *Distel-Hoornken.*

36 Een zoort van kleene *Olie-Hoorns* met een Lip, en Zout-korls.

37 Een zoort van *Orangie-pennen*, of enkelde *Paus-kroonen.*

38 Het *Knoddeken.*

39 Een glad *Tuitje*, Trompets-wyze onder.

40 Een *Gnemoe-Hoorn.*

41 Een *Tuytje* met zwarte fyne banden, op een witten grond.

42 Een dito ander zoort, wat gladder en ronder van gieren, en gestippelde banden by elke gier hebbende.

43 Een zoort van langwerpige *Neritas*, of *Alikruiken.*

44 Het oude *Wyf met tanden*, of de *Toover-Slak.*

45 Een zoort van korte *Tuitjes*, vol regte streepen, en met drie dwarsbanden.

46 Een Hoorn, by na als een *Babylonische Toren*; dog boven wyd van bek en hoekig. Hy valt in de *Middelandsche Zee*, en in *Portugal.*

47 Een zoort van een *Knoddeken.*

48 Een zoort van een valsche *Wentel-Trap*; dog anders van mond, die tanden, en een Lip, heeft.

49 Een Hoorn, als een stompe *Canari*, even eens gestippeld, als 't kleen gestippeld *Arguins Hoorntje.*

50 Een zoort van *Ezeltjes*; dog wat anders, of Dadel-agtig van gedaante.

51 Een gekartelde *Alikruik.*

52 Dit gelykt wel een *Buikje*, of gevlekte *Bezoar*, met een dikke Lip.

53 Dit gelykt wel een langwerpig *Zoompje.*

54 { Dit zyn zoorten van *Doyers.*
55 {
56 { Een gladde *Trommel-Schroef.*

57 De *Kuypers-boor* met streepen, van de beste zoort, en de andre.

58 Een *Zilver-mondje.*

59 Een *Arcularia Major.*

60 Een dito andre zoort zonder kroon in 't midden.

61 Een zoort van *Gnemoe-Hoorn.*

62 { Dit zyn *Alikruiken*, my onbekend.
63 {

64 { Verscheide *Gnemoe-Hoorenkens.*
65 {

66 Het *Katwyks-Hoorntje*, of *Tolleken.*

67 Een dik zeldzaam *Tuitje*, dat niet kenne.

68 Een kleen by ons bekend zwart *Tuitje.*

69 Het gedoornd *Tuitje* van ons.

70 Een zeldzaam zoompje met banden

No.

van vlekken, als *Beddekens*, wyd van mond, vallende in *Indien*; dog kenne die niet.

71 Een zoort van *Knoddekens*, ook uit *Indien*.

72 Dit gelykt wel een breede lange *Canari*, dog is nog wat anders.

73 Dit is een zoort van 't *Distel-Hoorntje*.

74 De *Gnemoe-Horen*.

75 Een zoort van *Bastaart-Purper-Horen*, met drie banden agter.

76 Een getakte *Ceramze Casket*.

77 Een zeldzame langwerpige gekartelde *Alikruik*, die niet kenne.

78 Een andre zoort van *Gnemoe-Hoorn*.

79 Een zoort van *Babilonsche Torens*, die niet kenne.

80 Een zoort van lange *Gnemoe-Hoorns*, die niet kenne.

81 Dit is ook een zoort 'er van, die niet kenne.

82 Een zeldzaam gedoornd *Tuitje*, my onbekend.

83 Een zoort van de gedoornde *Tuytjes*.

84 Een glad *Tuitje*.

85 Het *Duivels-Klaeuwtje*, met vier takken. Dit valt in *Europa*.

86 Een zoort van gladde *Beddetyken*.

87 Een kleener *Duivels-klaeuwtje*, met drie takken.

88 Een zoort van stompe *Spillen*, of ook wel van *West-Indische Mooren*. Deze valt in *Toscanen*.

89 Een *Tol*, of *Bagyne-Drol* met ribbe-banden. Deze valt in *Brittannien*.

90 Een dito met knobbel-banden.

91 Een andre fyn-gebandeerde, met groote vlekken tusschen de banden. Deze valt in de *Middelandsche Zee*.

92 De *Zee-Ton*, Peerl-verwig.

93 Een *Tol*, of *Bagynen-Drol*, met vyf a zes banden, die zwart en wit zyn.

94 Een korte dikke geribde *Alikruik*, die vry groot is, met zwarte stippels op zyn lyf na voren toe. Hy valt in *Sicilien*.

95, 96 Twee andre my onbekende zoorten, uit *Indien*.

97, 98 Verscheide zoorten van kleene *Tollen*, uit de *Middellansche Zee*.

99 Een zoort van *Tollen*, my onbekend.

100 Een zoort van *Moorsche Tempels*.

101 Een Hoorn, als de *Aroeze Trompet*.

102 Een groote *Tol*, of *Bagynen-Drol*.

103 De *Mars-Hoorn*, of *Olikoek*.

104 Een zoort van kleene *West-Indische Mooren*.

105 Een *Voet-Hoorn*.

106 Een zoort van *Trommelschroeven*, als een *Tuitje*.

107 Een Naald met zwarte vlekken.

108 Een wit-gekarteld *Tuytje*.

109 Een *Sipot-Naald* met twee zwarte banden.

No.

110 Een dun geribd *Naaldje*.

111 De lange valsche *Wentel-trap*, uit de *Adriatische Zee*, veel langer en dikker als de *Schevelingze*.

112, 113 Twee byzondre zoorten van *Tuitjens*, byna als *Trommelschroeven*.

114, 115 De groote *Trommelschroeven*, yder byzonder.

116 Een lange Hoorn, van fatzoen, als de verkeerde Hoorn; dog vry langer.

117 Een andre zoort van *Trommelschroeven*.

118 Een zoort van de groote *Naalden* met zwarte vlekken.

219 De dubble *Paus-kroon*.

120 De enkele dito, of de *Orangie Pen*.

121 De gladde getande *Spil*.

122 Een zoort van de *Boeren-Musycq-Hoorn*.

123 De *Harts-Hoorn*.

124 Een zoort van ydele *Vloye-scheetjens*, die niet kenne.

125 Een Hoorn als 't *Lochoenees Hoorntje*; dog geel, groen, rood, bruin, Citroen-verwig, alles onder een gemengd, by Letter A. En nog een ander onbekend geribd 'er by, by Letter B.

126 Een kort *Agaate Bakje*, my onbekend.

127 Een dik geribd *Tootje*, met een breede witte dwars-band, en twee fyne overlangs, my onbekend.

128 Een *Tootje* dat agter plat, en anders byna als een *Boeren-Musycq* is.

129 Een *Tootje* met drie groote witte vlekken, als een kleen *Spellewerkkussen*; dog geribd. Ik kenne dit niet.

130 Een *Toot* met vlekken, en zwarte stippels, die niet kenne.

131 Een *Toot* met Goude en rosse Zoutkorls, plat-getopt, en my onbekend.

133 Een rosse en geele met stippels gebandeerde *Tyger-Toot*.

133 De *Harts-Hoorn*.

124 Een kleen *Tootje* met eenige fyne dwars-banden, en in 't midden, en agter, breede knobbels hebbende; en 't geen ik niet kenne.

135 Een Goud-Lakenze *Hoorn*, van de gemeene zoort.

136 Een groene *Kaas*.

137 Een dito; dog voor gekarteld, en my onbekend.

138 Een zoort van *Boere-Musycquen*, agter met een fraeje top.

139 Een kleene zoort van de fraeje groene Kaas, met twee stip-banden in 't midden.

140 Een valsch *Wentel-trapje*.

141 De

No.
141 De lange dunne zeldzame *Dadel.*
142 Een *Brazilsche* gemarmerde *Dadel.*
143 Een langwerpig *Alikruikje*, dat niet kenne.
144 Een *Canari*, byna als de myne, die zwart van binnen zyn, vallende wat grooter, als de gemeene.
145 Een Hoorn, als een korte in een gedronge *Babilonische Toren*, die ik niet kenne.
146, 147 Twee zoorten van *Buccheltjes*, een gemarmerd.
148, 149 Twee Hoorns, byna even eens als de verkeerde Hoorn, of byna als een glad zoompje.
150 Een zoort van groote *Canari's.*
151 Een glad zoompje.
152 En gemarmerd dito.
153 Een kort gedrongen gemarmerd dito.
154 Een buikje
155 De *Middelbare Stormhoed*, met een netje.
56 Het geribd *West-Indisch Stormhoedje.*
157 Een *Portugees* kleen dito, dat niet kenne.
58 Een *gloejende Oven*, met een breedgestipte mond, my onbekend.
59 Een Hoorn, weinig van een *Olie-Horen* met Zout-korls verschillende.
60 Een dito, met ribben; en zonder Zout-korls.
51, 62, 63 Verscheide geribde *West-Indische Stormhoedjens.*
64, 65 *Indische* verscheidenerley *Doyers.*
66 De *Sarmatische Slek.* Een *Indische Hoorn*, die niet kenne.
167 Een zoort van *Indische Tollen*, die niet kenne.
68, 69 *Indische* bekende *Doyers.*
170, 71 Een onbekende zoort van *Alikruiken.*
72 De *Batavische Alikruik*, die gemarmerd is.
73, 74 *Moerbeyen*, die kenne.
75 Een zoort van de *Arcularia Major.*
76, 77, 78, 79, 80, 81 Verscheide zoorten van *Alikruiken*, en daar onder eenige met geknobbelde banden, alle my onbekend.
82 Een *Ambons* zeldzaam kleen graeuw Hoorentje, met een wyde mond, zynde als een kleene *Kikvorsch.*
83 Een rosse geribde *Olie-Hoorn*, zonder teekening.
84 Wat dit is, kan ik niet zien, 't gelykt een bonte *Knobbel-Hoorn.*
85 Een *Harpje* met breede ribben.

No.
186 Een gedoornde *Beddetyk.*
187 De korte dikke my onbekende *Trompet.*
188 De kleene regte *Trompet*, by ons bekend.
189 De korte dikke zeldzame gevlamde *West-Indische Trompet.*
190 De *Doggerzandze Hoorn.*
191 De *Patrys.*
122 De *Fransche Bel-Hoorn*, of de *St. Malosche Hoorn.*
193 De zeldzame geknobbelde *Trompet.*
194 Een stompe onbekende *Trompet*, met spikkels gebandeerd.
195 Een Hoorn, geknobbeld als 't *Wandelend Huis*, in *Sardinien* vallende.
196 Een *Slek*, zynde een zoort van *Post-Horens.*
197 Een zeldzaam *Zoompje*, wit, met drie overlangze zwarte vlammen, en voor aan vyf knobbels.
198 Een gemarmelde *Doyer.*
199 Een kleene *Tol*, met drie breede witte, en veel smalle banden, uit de *Middelandsche Zee.*
200 Een andre gemarmerde *Doyer* met drie breede banden.
201, 202 Een *Tol*, die niet kenne, en die uit de *Middelansche Zee* gekomen is.
203 Deze gekamelot.
204, 205, 206 Verscheide *Doyers*, gebandeerde, geribde, en geknobbelde, die niet kenne; ook zommige als met Zout-korls.
207 Een gekartelde Zilver-mond.
208, 209, 210, 211, 212, 213 Verscheide fraeje *Wervel-Hoorns*, die niet kenne.
214, 215 Gladde *Doyers* met een wyde mond met tanden.
216 Een diergelyke zoort, met moye zwarte dwars-banden, als een rad.
217 Een geribde zoort van *Doyers.*
218 Een zoort met peukeltjes, die niet kenne.
219, 220, 221 Verscheide *Doyers* met breede witte zoomen, en ook met veel banden naast een N°. 220.
222 Een zeldzame ronde gekartelde *Tol*, met groote witte knobbels, uit het roode *Meir.*
223 Een diergelyke zoort, en mogelyk de zelve van onderen.
Siciliaansche:
224 Een gladde effen *Doyer* met vlekken.
225 Gladde effene *Doyer.*
226 Geband: fyne *Doyer.*
227 Een breed-geplakte *D:*
228 Een gespikkelde *Doyer.*
229 Een gedoornde *Lap-Hoorn*, met een

 rey

N°.

rey doornen, en een kroon agter

230 Dit is de rechte *Sarmatiſche Slek*, by *Jonſton* mede te zien.

231 De *Klip-kous*, of *Klip-Hoorn*, de *Likhoorn*.

332 Een andre zoort van dien.

233 *Cauri's*.

234 Een zoort van gebandeerde *Kakkerlakken*, my onbekend.

235 Een kleene gebandeerd *Blaeuw-rug*.

236 Een *Ezeltje*.

237 Een zoort van *Blaeuw-ruggen*, of *Mazelen* met *Beddekens*.

238 Het *Arguins* gebandeerde Hoorntje.

239 Een diergelyke zoort; dog nog wat anders.

240 {Een zoort van *Cauri's* met een vlek,
241 { die bekend is.

242 Een gemarmerde dito, onbekend.

243 Een *Kakkerlak*; dog aardig geſpikkeld.

244 {Andre zoorten van dien.
245 {

246 Een zoort met ſtippel-banden.

247 Een kleene *Zout-korl*, met een witte ſtreep in 't midden.

248 Een zwart-geſpikkelde en geribde *Hazenoot*.

249 Het *Baſtaard Jokje*, of *Wevers-Spoeltje*.

250 Een zeldzame kleene graeuwe *Klip-kous*, vol ployen.

251 Een andre *Siciliaanſche* dito, geribd.

252 De witte *Porcellana*.

253 {Verſcheide zoorten van *Zout-korls*,
254 { een met zwarte, en de laatſte met witte vlekken.

255 Een kleene gladde *Kakkerlak*, zonder teekening.

256 Een *Klip-Hoorn*, of *Likhoorn*.

257 Een *Zout-korl*.

258 Een *Draken-Hoofdje*.

259 Een zoort van *Arabiſche Letters*, met een ſnuitje.

260 Een kleene dikke *Indiſche Sout-korl*.

261 Een *Perſiaanſche Kliphoorn*, met groote vlekken.

262 Een *Mol* met vlammetjens, of Goude vlammen, beneden van de Amethiſt verwe, en van buiten blaeuw; dog kenne die niet.

263 De *Argus*.

264 De *Mozambiekze Klip-Hoorn*, met een breede ſtreep in 't midden, en vol ronde dubble oogen.

265 De *Weſt-Indiſche Argus*.

266 Een *Tepel-bak* met verſcheide overlangze, en drie breede dwarsbanden, alle wit, de grond zwart en wit gebandeerd, zonder tepel, graeuw, met roſſe tandtjens aan de mond.

267 Een zeer groote *Arabiſche Letter*, met een breede ſtreep in 't midden, en met zes groote vierkante perken; zynde als een *Argus*, en eenigzins Purper-verwig.

N°.

268 Het rechte *Scheppertje* van ons, of de *Limoen-Hoorn* zonder doorns, uit de roode Zee, en wit zynde.

269 Het *Neten-Kammetje*, of de *Dubble Spinne-kop*. Het valt te *Napels*, en is van buiten graeuw, en van binnen wit-agtig.

270 De witte kleene *Zwitzers-broek*, immers zoo een zoort.

271 De *Krul-Hoorn* van *Cadix*, zonder takken, met zwarte banden.

272 {Dito zoorten, als de *Arguinſche*, en
273 { de eerſte valt te *Tarante*.

274 Een zoort van *Zwitzers-broeken*, my onbekend, en uit de *Middeland-Zee*.

275 Een *Perſiaanſche Krul-Horen*, met ſteyle takken, en dwars-vlammen. Hy is geelagtig, en valt in de Golf van *Perſien*.

276 De groote roſſe en geele *Brandaris*.

277 Een kleen *Zwitzers-broekje*, met dikke breede overlangze ribben, vallende in 't roode *Meir*.

278 Een zeer fraeje Hoorn, als een dik in een gedrongen zoompje, met een dikke overlangze rib, een breede lip voor, en twee zwarte breede banden in 't midden. Zy valt in de *Middelanſche* Zee.

279 {Het *Naarsje*, of de *Oor-Hoorn* van
280 { onder, en van boven.

281 De kort-gedoornde *Snippe-bek*. Deze valt in *Africa*, en in *Spaanjen*.

282 De getakte *Weſt-Indiſche Snippe-bek*. Deze valt te *Sardis*, en *Tarante*.

283 Is byna even eens als N°. 281, valt mede in *Africa*, en is van binnen Appelbloeſſem, en van buiten wit en geel-agtig.

284 Een ſtompe in een gedronge *Lap-Hoorn*, die niet kenne. Hy is niet breed van Lip, heeft roode vlekken op een witten grond, en valt diep in Zee.

285 Een zeldzame zoort van *Crul-Hoorns*; dog zeer getakt, of gedoornd, van binnen wit, en van buiten Purper-agtig.

286 De gemeene groote *Zwitzers-broek*.

287 De groote baſtaard *Purpura*, uit de Golf van *Perſien*.

288 De gemarmerde *Cameel-Hoorn*, by *Rumphius* op 't laatſte blad der zeldzame Hoorns, waar op de *Wentel-trap* ſtaat, te zien.

289 Een zoort van *Olie-koeken*, of *Mars*, met een breede Lip, en met groote dwars-ribben; my onbekend, ſchoon een *Indiſche* Hoorn.

290 De

No.
290 De *Verkens-bek.*
291 Een zoort van *Stompjes*, wit zynde.
292 Een gekamelotte groote *Canari.*
293 Een *Vleermuys*, of wilde *Musycq*, met roode en andre vlekken, die niet kenne.
294 Een zoort van kleene getakte *Vleermuyzen.*
295 Een zoort van *Beddetyken* met doorns, en witte banden voor, en een breede agter.
296 Een zoort van *Musycq-Hoorns.*
297 De rechte *Musycq-Hoorn.*
298 Een andre zoort 'er van, my onbekend.
299 De kleene *West-Indische* getakte *Lap-Hoorn*, agter met twee a drie kroonen van takken, my bekend.
300 Een zoort van een grof *Sproetje*, of de *Ryftenbry-Hoorn.*
301 Een zoort 'er van, met een wyzertje ter zyden.
302 Een kleene ongetakte *West-Indische Lap-Hoorn.*
303 De graeuwe *West-Indische Moor*, of de *Mifties.*
304 De groote *West-Indische Lap-Hoorn*, met doorns agter aan.
305 Een zoort van *Vleermuyzen*, of wilde *Musycquen.*
306 Een gladde ongedoornde *West-Indische Lap-Hoorn*, met zwarte vlammen op een witte grond; wit en Olieagtig van verw.
307 308 Een *Kemphaantje* zonder teekening; dog geribd, en een doorn, die groot is, boven op. Nevens een ander met twee doorns.
309 310 Een dito met een lange vleugel, of wyzer ter zyden uit, en met roode vlekken, en die hoorn van onder en van boven vertoond.
311 De *Zonnestraal Krabbe.*
312 313 De *Podagra-Krab.*
314 315 De *Bootshaak*, of *Duyvels-klaeuw*, van onder en boven vertoond.
316 Een *Slak*, zynde een zoort van *Post-Hoorns.*
317 De *Marl-priem.*
318 Dit is een zoort van fraeje *Wolk-Hoorns*, met groote, witte, en bruine vlekken.
319 Het *Wolkje*, of het *Agaate Bakje.*
320 Een zoort van een *Nassauwer*, met veel fyne banden, en dwars-vlekken 'er over henen, wit en groen van verwe zynde.
321 Een zoort van een dik-gedoornde *West-Indische Lap-Hoorn*, van binnen wit, ook wel Appelbloesfem, en van buiten geel-agtig.
322 Een fyne moye *Canari.*

No.
323 Een kleen *Indisch Stormhoedje*, met een Netje.
324 Een onbekend gemarmeld Hoornken, byna als een *Soompje*, of *Bezoar.*
325 Een glad *Kakkerlakje.*
326 Een zoort van *Canari's*, uit *Brazyl.*
327 Een vreemde gekartelde zoort van *Trommel-Schroeven*, zynde uit *Indien*; dog my onbekend, ten ware het de gemarmerde zyn.
328 329 Dit gelykt wel een zoort van kleene *Stormhoeden*, die niet kenne, van onder en van boven vertoond, die heeft ook verscheide bokkels.
330 331 332 333 Verscheide zoorten van zeldzame, my onbekende *Posthoorn-Slekken*, met breede monden, en verscheiden van banden.
334 Dit gelykt een zoort van een *Buykje*, of *Bezoar*, my onbekend, en met langwerpige zwarte vlekken geteekend.
335 Een zoort van *Nassauwers* met twee witte banden, en bruine fyne streepen 'er tusschen in.
336 Een *Brazylsche* kwalyk-geteekende Hoorn, vol stompe doorns, of bokkels.
337 De *Guineesche Toot*; Loodagtig van verw, met 13 banden, en met witte en zwarte blokjens.
338 Een *Brazylsche*, niet wel afgebeeld, en my onbekend.
339 Het bastaard *Wevers-Spoeltje* of *Jokje*, zynde grooter en dikker, als de vorige. Een *Brazylsche.*
340 Een kleen *Soompje*, of een *Bezoar.*
341 Een zoort van een geknobbelde Hoorn, byna als een *Wervel-Slak*, die niet kenne. Het is een *Brazylsche.*
342 Een zoort van kleene *Lap-Hoornkens*, my onbekend.
343 Een zoort van Hoornkens, als een *Knoddeken*; dog met breede zwarte dwars-banden en fyne 'er tusschen, 't welk ik niet kenne.
344 Een zoort van *Tuytjens*, met vier a vyf knobbel-banden van 't midden af 'er omgeslingerd.
345 Een zoort van *Cauri's.*
346 Een zoort van de kleene graeuwe *Mars-Hoorn*, met een breede Lip en wyde mond; my onbekend.
347 Een *Portugeesche* Hoorn, en zoort van een gebrande *Peer*, met dikke dwars-ribben, my onbekend.
348 Een Dubblet, als een *Landschapje*, (kwalyk onder de Hoorns gemengd) met overlangze en dwarsbanden, als met ruitjens. Het valt in *Brazyl*, en schynd fraey te zyn.

No.

349 Een *Brazylsche* groote dunne *Letter-Schelp*.

350 Een zeldzaam geknobbeld Hoornken, als een *Knoddeken*.

351 Een *Brazylsche Nagelschelp*, kort van Nagels.

352 {Een zoort van *Mossels*, yder by-
353 { zonder.

354 Een zeer groote rechte *Compas-Schelp*.

355 {Twee zeer fraey geteekende *Post-*
356 { *hoorn-Slekken*, de eerste met dwars-banden van een fraeje watering, en de andre met een dubble Purpre band tegen malkandren aan de binnen zyde, en zoo rond loopende.

357 De rechte zwarte *West-Indische*, of *Curaçaosche Moor*.

358 Een zoort van *Hazenooten* met breede de zwarte overlangze en fyne dwars-banden over 't lyf, op een witten grond.

359 Een zoort van fraeje kleene *Lik-Hoorns*, of *Klip-kleevers* met oogjens, en een band in 't midden overlangs.

360 Een bastaard van de *West-Indische* zwarte *Mooren*, of een *Misties*.

361 Een zoort van *Admiraals*, van teekening byna als de Orangie *Admiraal*, dog met twee breede witte banden, en zwarte vlekken beneden de banden 'er langs; dog kenne egter zoo een *Admiraal* niet; waarom hem 'er ook niet onder telle.

362 Een Hoorn, my onbekend, zynde een kleen *Tootje* met een netje 'er over.

363 De gebandeerde *Tyger-Hoorn*, met banden van zwarte spikkels tusschen drie breede zwarte, overwelke ook zulke spikkel-banden henen loopen; dog kenne die niet.

364 Een witte *Toot* met Goud-Lakenze vlekken, van fatzoen als die by *Rumphius* op de Plaat XXXIV. by Letter K verbeeld is.

365 Een *Tootje* van fatzoen als de *Vice-Admiraal*, zynde wit, en van binnen Violet.

366 {De *Zonnehoorn*, van onder en bo-
367 { ven vertoond.

368 Een zoort van geknobbelde *Wydmonders*, als een zoort, die bezitte.

369 Een *Dadel* met een breede zwarte band.

370 Een zeldzame *Bezoar*, met zwarte vlekken, byna als een *Beddeken*, of *Buykje*.

371 Een *Nassauwer*, of *Petola-Hoorn*, met een breede witte band.

372 En dito met vier banden, die wit en zwart, en eenigzins gewaterd zyn.

No.

373 Het *Pimpeltje*.

374 Een *Aard-bey*, die kleen is.

375 Een dito, die groot is.

376 Een *Landschapje*, of de *Grieksche A.* Dubblet.

377 En zoort van de *Tygers-tong*.

378 Een onbekende Hoorn, of Dubblet met zwarte *Tyger*-vlekken; kwalyk geteekend.

379 Een gebandeerd *Tuytje*.

380 Een zoort van bolle *Wafel-Yzers*; groot, geribd.

381 Een geknobbelde Hoorn, als een *Lobbetje*.

382 Een gebandeerde *Quaker*, met drie overlangze breede banden van fyne stippen.

383 Een Hoorntje, als een *Buccheltje*, my onbekend.

384 Een *Mossel*.

385 Een *Oud-wyf* met tanden; dog nog wat anders als de vorige *Toover-Slek*.

386 Een zoort van geribde *Doyers*.

387 Een zoort van *Petolas*, of *Nassauwen*, in 't midden breed, wit met overlangze vlammen, en met met zwarte dwars-banden van blokjens.

388 Een zoort van zeer fraeje *Doyers*, met breede bruine en witte, zwart-gezoomde banden, als de vellingen van een Rad vertoonende. Zy valt op *Fernambuco*.

389 Een andre zoort van *Petola's*, met een teekening als de *Landschapjens*.

390 {Drie zeer fraeje *Doyers*, de eerste
391 { met zeer zwarte smalle banden,
392 { als de vellingen van een Rad, de tweede met zes dwars-banden, en de derde byna als No. 388.

393 Een zoort van een gevlekte *Olie-Hoorn* met de Lip, dog met zwarte blokjens overlangs geteekend in eenige reyen.

394 Een zoort van een *Moorsche Tempel*, of *Tol*.

395 Een *Brazylsche Nagel-Schelp*.

396 Een bastaard-*Moorsche Tempel*, met drie dwarze knobbel-banden, en met overlangze zeer breede ribben.

397 Een zoort van een gemarmerd *Venus-Hartje*, en met zwarte vlekjens.

398 Een *Brazylsche Schelp* byna als een *Landschapje*, met een zeer breeden geribden zoom. Een fraeje Dubblet.

399 Een zeldzame zoort van een fraey-geteekende *Nassauwer*, met veel wit voor aan, een breede witte overlangze vlek in 't midden, en een

N°.

een ſmaller witte dwars-band 'er onder.

400 Een zeldzame wit-geknobbelde dito, met een witte Boom-ſtam, vol knotten 'er op. Zy valt op *Fernambuco*.

401 Een andre dito, voor met een breeden band van witte vlekken, en in 't midden een breede witte ſtreep, dog agter vol witte vlekken.

402 Een andre dito, met twee breede en een ſmallen band in 't midden op een witten grond. Alle deze vallen op *Fernambuco*.

403 Een *Zee pok*.

In een nader Deel, by hem genaamd, *Obſervationes circa Viventia, quæ in Rebus non Viventibus reperiuntur*, ('t geen te *Romen* A°. 1691 gedrukt is) geeft hy ons in des zelfs tweede Deel nog eenige aanmerkingen over verſcheide zaaken, de Horenkens rakende; behalven dat hy 'er ook nog 47 in Plaat vertoond, en beſchryft, over welke hy bevorens niet gehandeld had.

Hy verdeeld dat tweede Deel weder in vyf Hoofdſtukken.

In 't eerſte wyſt hy aan 't vermaak, dat het Deel der Horenkens aan den Beſchouwer geeft.

In het tweede haald hy aan de Liefhebbers van eenige Cabinetten met Horenkens, zynde een herhaling der geene, die hy in zyn eerſte Deel *Cap*: 12. al gemeld had, maar die hy hier wel zoo ordentelyk voorſteld, en waar by hy nog eenige, hem bevorens nog onbekend, voegd.

In 't derde Hoofdſtuk vertoond hy deze navolgende Horens, die onder de vorige niet gevonden werden. Als

N°.

1 Een zeldzame geteekende *Patella*.

2 Een ſtuk van een *Bamboes* met verſcheide pokken enz:, 'er aan.

3 Vertoond hy een van die *Zee-pokken* of *Tulpen*, zoo als men die met 't vergroot-glas ziet. Zy is wit, en held na de Ametiſt-verwe.

4 Vertoond hy die van binnen.

5 en 6. Een *Braziliaanſche* Dubblet, als een *Poffer*, of *Quaker*, met 11 a 12 ribben, en ter linker hand vier tanden hebbende, wel zoo kloek als de *Concha Veneris*, of de *Venus-Schelp* met hair, by *Rumphius* Fol. 158. in de Plaat XLVIII. N°. 7. te zien. Dog deze tanden der *Braſiliaanſche Venus-Schelp*, zyn vry dikker, en ſtaan verder van een.

7 Noemd hy een *Indiſche* Dubblet. Zy is van fatzoen als een *Japanſche Mat*-Dubblet, waar mede de *Japanders* ſpeelen; zy is boven op wit; dog de heele Schelp overdwars gekamelot. Dat zich zeer fraey vertoond.

8 Een *Braziliaanſche* groote *Poffer* of *Quaker*, met fyne en groove ribben. Zy is van groote als een hand-palm, van verw wit, en trekt na 't geel, en ook wel na 't donker.

9 De zelve op een andre wyze vertoond.

10 Een *Ambonſche* Dubblet, zynde een zoort van *St. Jacobs* Schelpen, byna als een *Konings-mantel*.

11 Schynd my toe te zyn een wit *Blaasje* met zwarte ſtreepen of banden.

12 Een *Bontemantel*, die tuſſchen de dikke ribben in onder 4, in 't midden 5, daar na 6, en dan weer 5 Purpre knobbels heeft. Zy komt uit *Brazyl*, en daar zyn 'er 2 af, in 't Cabinet des groot Hertogs *van Toſcanen*.

13 Een *Indiſch* Horentje; dog eigentlyk een *Weſt-Indiſch*, komende van *Arguin*. 't Is glad, met banden 'er over, dik van Lip, en by de Liefhebbers bekend.

14 Is een Hoorntje als een *Melk-napje*, van groote als een geele *Doyer* of *Slekke* Hoorn. Het is van een Vleeſchverwe, trekkende na den geele.

15 Gelykt een witte *Porcellana*.

16 Een zeldzame Hoorn, na een omgerold blad gelykende. Zynde vol dwars-banden, en van binnen wyd open.

17 Een Hoorn byna als een *Dadel*, wyd van mond, met drie ryen van Caſtanie-bruine vlekken 'er op.

18 Een *Doyer*, of *Slekke*-Hoorn, vol ſtreepen van agteren na boven of na voren over de geheele Hoorn loopende. Van binnen is hy Violet-verwig.

19 Een *Venus*-Hoorn, van fatzoen na een *Vleeſch*-Hoorn gelykende; dog meeſt wit en helder van verwe.

20 Een andre *Venus*-Hoorn, die van agter, een top heeft, en vol bruine vlekken over 't lyf, en ook vol fyne ruit-ſtreepen is.

21 Een *Americaanze* witte *Porcellana*.

22 Een kleen *Trompetje*, van fatzoen als een *Soompje*, dog vol fyne banden door malkanderen.

23 Is een *Ambonſche* Dubblet met dikke ribben en bruine vlekken, die rosverwig zyn, gekarteld.

24 Een gemeene *Ambonſche Strik*-Dubblet.

No.
25 Een zeldzaam kleen Hoorntje met 3 a 4 reyen knobbelen, en met een zeer kleenen mond.
26 Een zeldzame *Dadel* van binnen wit, en van buiten met 3 reyen witte vlekken geteekend.
27 {De *Papoesche Oester*; dog eigentlyk
28 { den verkeerden *Haspel*, aan beide zyne zyden vertoond.
29 Gelykt een zoort van *Wolkhoorns* te zyn.
30 Een zeldzame *Indische Dadel* vol zwarte stippels op een witten grond.
31 {Een *Tuyt-Slek* met een wyden ronden
32 { bek, aan wederzyden vertoond.
33 {Een andre dito, maar vol bruine *Ca-*
34 { *melot-vlammen* over 't geheel lyf, op een witten grond. Zy werd aan wederzyden vertoond.
35 Een gemeene kleene *Patella*, van buiten vol ribben.
36 Een lichte *Cilinder*, van fatzoen byna als de Orangie *Admiraal*, daar hy ook wel na gelykt, zynde mede met Appelbloezeme verw, en met zwarte dwars-schrapjens bands-wyze geteekend.
37 Een Hoorn, byna even eens van fatzoen, als de verkeerde Hoorn, hebbende van binnen twee tanden in een wyden langwerpigen mond.
38 Is een zeer fraeje Hoorn, zynde de *Achaat-trompet*, vol fyne zwarte dwars-banden op een wit-agtigen grond, en met kleene bruine vlekken bezaeid.
39 Een uitmuntend fraeye, en zeer lichte *Chrizant*, of *Harp*, van de leververwige en fraeiste zoort.
40 Een zoort van *Zilver-Ovens*, hebbende agt reyen met knobbels.
41 Een *Tol*, wit van grond, met verscheide dwars-ribben, en hier en daar met bruine vlekken.
42 Een zoort van *Buykjens*, of *Bezoars* met vlekken, dog deze is Aschverwig, en wyd van mond.
43 Een Steene *Slangetje*, of *Wormkens*.
44 Witte *Zee-Ster*, Zee-appels-wyze.
45 Een onbekend Hoorntje, zegt hy, dog 't is de *Neptunus-Schacht*. By andre onder de Venus-Hoornen gesteld.
46 Een zeldzame zoort van een *Post-Horentje*.
47 Een groote diergelyk; dog zeer zeldzame Hoorn, zynde als een groote en dikke *Post-Hoorn*, met veel dwars-banden of verdeelingen. Zy is my onbekend.

In 't vierde Hoofdstuk steld hy een vrage voor, of deze Hoornkens wel zoo net in Prent gebragt zyn, als zy in de nature voortgeteeld zyn.

In 't vyfde vraagt hy, of de Hoornkens tanden en oogen hebben.

Verder handelt hy niet alleen over verscheide zaken tot de voorteeling der Hoornkens, maar ook tot die van deze en gene Insecta, of ingekorvene Dierkens, mitsgaders ook tot andre Philosophische zaaken, hunne betrekking hebbende, en voor al ook tot die Dierkens, die men met het vergroot-glas zien moet.

N°.
1 De groote *West-Indische Lap-Hoorn*, met veel knobbels agter.
2 Een dito, minder geknobbeld.
3 Een ongemeene groote *Petool*, als een *Soldaat*, van de helft af, en vorder na beneden toe, met groote knobbel-banden, die op ieker bogt verkleenen. Een *Indische*; dog my onbekend.

Wanneer nu alle deze zoorten, na aftrekking voor af van die Hoorns, die hy van onder en van boven vertoond, eens optrekke, zoo geeft hy ons eigentlyk in 't geheel maar vyf hondert en vyfthien verscheidene zoorten op, dat al vry veel is; maar onder welke echter geen een Hoofdstuk, dat uitsteekt, of by de Liefhebbers daar voor bekend staat, vinde.

Ook wenschte ik, dat hy deze en gene Hoorns wat netter en uitvoeriger beschreven, en dat hy ook de Schelpen en Hoorns ieder alleen gesteld had.

Hy haald in dit zyn Werk ook de naamen van deze en gene Liefhebber in *Italien*, en elders, die fraeje Cabinetten toen bezeten, en zig met die Liefhebbery verlustigt hebben, aan, noemende deze navolgende op, en daar onder verscheide groote Mannen meldende, als:

Docter Vormius, of *van der Vorm* in *Holland*.

In het Edel Huis der *Calceolarii* te *Boulognien*, en daar na bezeten door *Aldrovandus*, en den Marquis *Ferdinand Caspi*, te *Boulognien*.

Jacob Zano, een Kruid-kundige.

Den Grave *Caprara*.

Hieronymus Formio.

Muscardus, te *Verona*.

Septalianus, te *Milanen*.

Vincent Vivianus, te *Florence*.

Cos-

Cosinus Roserminus, te *Pisa*.

D: Nenrichemont, tot *Parys*.

Camillus Pichi, te *Ancona*.

Den Prince *Pamphylio*, tot *St. Pancras*, te *Romen*.

Petrus Bellorius, te *Romen*.

De Princen *Peretti*, en daar na de Prins *Sabelli*, te *Romen*.

Augustyn Scilla, te *Romen*.

Den Ridder *Corvenius*, te *Romen*, en daar na de Jonge Hertog *van Strozza*, *Leo* genaamd.

Andreas Bonvicinus, *Antonius Magninus*, *Austachius Divinus*, *Franciscus Gallus* — te *Romen*.

Den Prins *Virginius Ursinus*, en daar na den Marquis *Vigilius Spada*. den Ridder *Urbanus Roccius*. En in 't *Roomsch* Collegie *van Kircherus*, waar by wy nog voegen: — te *Romen*.

D: Pichettus, te *Napels*.

Franciscus Maria Miconi, te *Genua*.

Den Ridder *Balthazar Sozzifanes*, te *Pistorium*.

De Neve van den Cardinaal *Gualteri*.

De Hertog *van Saxen* had 7 Kamers met zeldzaamheden, en daar onder 'er een met Hoornkens.

Joh: Fred: Spoor. Boekverkoper te *Straatsburg*.

Philip Spener, te *Leypsich*.

Een Edele zeer geleerde, zeer Taalkundige, en vermaarde *Dame*, tot *Leypsich*.

Theophilus Kahl. tot *Wratislauw*.

De groot Hertog *van Toscanen*, *Cosmus de III*, die Ao. 1682. een zeer fraey Cabinet met Hoornkens enz:, door de oude Heer *Rumphius* na *Amsterdam* gezonden, gekogt heeft.

Na dezen *Bonannus*, en meer andre beschryvingen over de Zee-Hoornkens, kwam A°. 1705. De *Ambonsche* Rariteitkamer van de Heer, *Georgius Everhardus Rumphius*, na 's Mans dood (alzoo hy A°. 1702. den 13 Juny overleden is) in 't licht. Dit is het allerbeste Werk, dat tot nog toe over die stoffe geschreven, en waar in alles zeer net verhandeld, en byzonder wel afgebeeld is.

Ondertusschen heeft ook zeker Engelsman (zoo my dunkt, *Bradward* genaamd) over eenige, dog zeer weynige, Hoorens (die hy ook afgebeeld heeft) geschreven; dog daar heeft men al mede niet veel aan.

A°. 1706. Heeft de Heer *Levinus Vincent* tot *Haarlem* in zyn Wonder-Toneel der Nature mede over de Zee-Hoornkens geschreven, een Werk, dat mede zynen Lof verdiend; dog dat door den *Autheur*, die zoo grooten Schat van alles bezit, ongemeen zou konnen verbetert werden, indien men alle de Platen, daar toe vereischt, of die van zyne uitmuntende stukken alleen, maar daar by hadde.

A°. 1708. Heeft *Joh: Jac: Bajer*, *Philos: & Med: Doctor*, en *Professor* der Geneeskunde tot *Altdorf*, van wegen de *Republycq van Neurenberg*, in die laatste Stad een Werkje in Quarto laten drukken, waar in hy over zeldzame opgegrave dingen in 't Noorden, en onder andre over eenige daar onder gevondene versteende Hoorns, Schelpen, enz: geschreven heeft (een teeken, dat zy daar al mede vallen) waar van hy 'er ook zes plaaten heeft bygevoegd; dog dit Werk is van weinig belang. Van diergelyken aard; dog ongelyk fraejer, is 't Werk van de Heer *Scheuchzerus*, A°. 1723. gedrukt, en meest over versteende dingen gaande.

Ook spreekt men van *Joh: Georg: Liebknegt*, als een groot Liefhebber in *Duitsland*.

DERTIENDE HOOFDSTUK.

DE Indische, *als mede de* Hollandze *of* Europeïsche *verdre Liefhebbers*, Amsterdamze, Delftze, Haarlemze, Haagze, Rotterdamze, Dordrechtze, Zeeuwze, *en* Zwolze *Liefhebbers*. *Zeldzame* Horens *van de Heer* Wybers. *Zeldzame van de Heer* Schynvoet. *Ongemeene stukken van de Heer* Groen. *Als mede van de Heer* Schot. *De Heer* Seba. *En van de Heer* Schuyt. *Fraeje* Horens *van de Heer* Vincent. *Als ook byzonder van den Heer* Auditeur de la Faillie. *Die van de Heer* Kiggelaar. *En van de Heer* Segveld. *Van de Heer* Bart, *en van de Heer* de la Faillie *tot* Delft, *die van de Heer* Bloem. *Van de Heer* van Segwaart. *Van de Heer* de Koning. *En van de Messrs*: Vervel *en* Crena. *Onder welke Liefhebbers de zeldzaamste stukken berusten. Fraeje stukken, by den* Schryver *alleen te vinden.*

De Indische

IN de voorledene Eeuw had men veel Liefhebbers, zoo in *Indiën*, als in *Holland*, die in deze Eeuw nog merkelyk toegenomen zyn.

Den oudste Liefhebber in *Indiën*, dien ik kenne, was den ouden Heer *Rumphius*, en naderhand zyn Zoon, de Heer *Paulus Augustus Rumphius*; dog de ouden Heer begon daar al in, zoo ras hy in *Indiën* kwam, te weten van A°. 1655.

Juffr. *Zara Croezen*, Huisvrouw van *D. Brouwerius*.

Vrouw *Catharina van Hoogeveen*, Gemalin van de Heer *Robbert Padbrugge*, in zyn leven buiten-gemeen Raad van *Indiën*, en Landvoogd van *Amboina*, die A°. 1683 begon te Liefhebberen.

Matthys Molkman, Opper-wondheeler in *Amboina*, die ontrent de zelve tyd begon; maar die in den brand van *Amboina* A°. 1686. 1687, gelyk ook de oude Heer *Rumphius*, een Schat van zeldzame stukken verlooren heeft.

D: Cornelius van der Sluis, *Bedienaar des Goddelyken Woorts* aldaar, die een fraey Cabinet bezat, en ontrent deze tyd mede begon.

A°. 1686. Kwam ik daar, en heb zedert die tyd tot A°. 1696. twee ongemeene fraeje Cabinetten verzameld, waar by naderhand, by myn tweede togt na *Indiën* A°. 1705. nog een vry grooter Cabinet gevolgd, dat A°. 1714. door my overgebragt, en waar van een zeer groot deel aangehaald is.

De Heer *Pieter Rooselaar*, begon ontrent A°. 1686, dog heeft naderhand, Landvoogd van *Ternate* geworden zynde, gelegenheid gehad, om zyn Cabinet zoo merkelyk te verbeteren, dat zeker Schipper (zoo zyn Ed: my zelf op zekere tyd zeide) thien duizend Guldens te vergeefs daar voor geboden heeft; dog ik heb dat noit gezien.

De Ed: Heer *Johannes Philippus Sipman*, nu buiten-gemeen Raad van *Indiën*, en oud Landvoogd van *Macassar*, begon ontrent A°. 1694 a 1695. vertrok kort daar na met een fraey Cabinet na *Holland*, en kwam eenige Jaaren 'er na als Onderkoopman weder uit, hebbende zedert dien tyd verscheide Cabinetten vergaderd; dog die zyn Ed: meest aan deze en gene Heeren op *Batavia*, en voor al aan den Opper-Landvoogd van *Indiën*, de Heer *Joh van Hoorn*, vereerd heeft;

Daniel van Loenen, Onderkoopman, in *Amboina*, begon ontrent 1704 a 1705, en had een van de fraeyste Cabinetten, die ik oit gezien heb; en onder andre twee Orangie *Admiraals*, daar alle andre, die ik oit zag, niets by zyn, zoo heerlyk waren zy van glans, en zoo sterk en levendig van Appelbloezem. Hy is, nu eenige Jaaren geleden overleden.

Johan Frederik Meyer, een Boekhouder, begon A°. 1705 a 1706, by welken ik zeer fraeje stukken in *Amboina* gezien hebbe.

Mevrouw *Zara Aletta* van *Genege*, Wed: van de Heer *Nicolaas Schaghen*, in zyn leven buiten-gemeen Raad van *Indiën*, en Landvoogd van *Amboina*. Deze Mevrouw heeft een zeer fraey Cabinet gehad, waar in twee *Wentel-trappen* waren, die met het Cabinet naderhand in handen van de Heer *Wouter Valkenier*, Bewindhebber der *Oost-Indische* Maatschappy tot *Amsterdam*, geraakt zyn, alwaar dat Cabinet A°. 1704. gezien hebbe.

De Ed: Hr. *Adriaan van der Stel*, Extraordinaris Raad van *Indiën*, en Landvoogd van *Amboina*. Deze Heer had uitnemend veel, en zeer fraey goed.

De Heer *Helmolt*, Geheimschryver van de Raad van Justitie tot *Batavia*, die een fraey Cabinet had, waar van wy in 't vervolg iet naders zullen zeggen. Zyn goedje is tot *Amsterdam* verkogt, en daar onder zyn twee *Wentel-trappen* geweest.

De Heer *Abraham de Dekker*, Schepen tot

Batavia, heeft een fraey Cabinet; dat daar nog is; dog zyn Ed: is A°. 1721 overleden.

De Heer *Johan Adolf Meentzen*, gewezen Schepen tot *Batavia*, had A°. 1712 een fraey Cabinetje, en vertrok daar mede A°. 1714 na 't *Vaderland*, alwaar hy tot *Enkhuizen* overleden is.

De grootste Liefhebber van *Indiën*, die zoo veel alleen, als alle de andre te zamen, nog bezit, is de Heer *Pieter Wybers*, oud-Schepen tot *Batavia*, dien ik A°. 1712 leerde kennen; en daar ik een ongemeen groot en fraey Cabinet gezien heb.

In *Holland*, *Zeeland*, en elders heeft men mede veel fraeje Liefhebbers al van ouds gehad. Ik zal ze yder onder hunne Steden noemen.

Gelyk *Amsterdam* de grootste der *Hollandsche* Steden is, alzoo heeft men van ouds her daar ook veel groote Liefhebbers gehad.

Den *Arts Swammerdam* bezat ontrent het midden der voorledene eeuw een fraey Cabinet.

De Heeren { *Kattenburg*.
Volkerts, die veel Hoorns door Savry in Plaat liet brengen.
Ovens, een Konst-Schilder.

De Heer Borgermeester *Nicolaas Witzen*.

De Heer *Jonas Witzen*, Geheimschryver.

Nog een Heer Majoor *Witzen*.

De Heer *Blaeuw*, Geheimschryver.

De Heer *Hermanus van der Burg*, een Drogist.

De Heer Mr. *Gerbrant Pancras*, Borgermeester, en Bewindhebber, der *Oost-Ind:* Maatschappy, wiens Cabinet den 20. Maart 1726. aldaar op 't Oude Heeren Logement verkogt is.

De Heer *Wouter Valkenier*, Bewindhebber der *Oost-Ind:* Maatschappy.

Juffr: *Petronella de la Court*, Wed: van de Heer *Adam Oortmans*.

De Heer Profesfr. *Ruys*.

De Heer *Simon Schynvoet*, die boven allen in kennis, en in 't bezit van fraeje stukken aldaar uitsteekt, behalven dat zyn E. een ongemenen Schat van kennis ontrent veel andre zaaken (waar van veel Proefstukken daar, en elders, bekend zyn) bezit.

De Heer *Roeters*.

De Heeren *Feytema's*, Gebroeders.

De Heer *Joh. de Jong*.

Alle deze Heeren (van welke ik nu nog maar de Heer *Ruys*, en de Heer *Schynvoet* in 't leven kenne) hebben ongemeene fraeje Cabinetten bezeten, van welke ik 'er geen weet, dat aldaar by dat van de Heer *Schynvoet* te vergelyken is.

In de later tyd, en in deze Eeuw, zyn 'er nog meer andre Liefhebbers bygekomen, die mede zeer fraeje Cabinetten nu nog hebben. Deze zyn de navolgende:

De Heeren *Jacob Elias Schot*.
Warnar Groen,
Albertus Seba,
Joannes Luder, A°. 1719. overleden; dog vervangen door zyn Zoonen, de Messrs. *Arnold*, en *Henrik Luder*.
N: Ten Cate.
N: De Haan.
Christoffel Beudiker, die groote en nette Liefhebber, zoo daar in, als in de Penningkunde.
Balthazar Schaid, een Drogist.
N: Renner.
Hendrik Oortmans.
Philip van der Poorte.
N: Teroede.
Pieter van den Heuvel.

Ook is my onlangs door een *Zeeuws Heer* van veel aanzien gezegt, dat de Heer *Westerveen*, Advocaat der *Oost-Indische* Maatschappy, mede een Liefhebber geworden, en bezitter van een zeer fraejen *Wentel-trap* is.

Alle deze Heeren bezitten mede Cabinetten, waar van ik 'er verscheide gezien hebbe, moetende bekennen, dat ik by de Heeren *Schot*, *Groen*, en *Seba* ongemeene fraeje stukken, die my zeer veel genoegen gegeven hebben, beschoude.

By alle deze moet ik als een Liefhebber ook noemen *Joannes Ros*, eenige Schoonmaker der Hoornkens tot *Amsterdam*, en die dat ook weergadeloos doet.

Tot *Delft* had men in de voorledene Eeuw, de Delftze.

Heeren *N: Kamerling*.
N: de la Fallie, Hoofd-Officier, een zeer groot Liefhebber.
Hendrik d'Acquet, Borgermeester, en Arts.
N: 's Gravezande.

Deze Heeren hebben ongemeene Cabinetten bezeten, en nu kenne ik daar alleen nog maar de Heer *Cornelis de la Fallie*, Oud-Schepen.

Dog wat dien Heer bezit, wete ik niet, dan alleen, dat zyn Ed: zeer fraey goed heeft, waar van ik eenige uitmuntende stukken gezien heb.

Tot *Haarlem* kenne ik alleen den alom vermaarden Heer *Levinus Vincent*, die al in de voorledene Eeuw, tot *Amsterdam* toen woonende, begon, en die alleen zoo veel bezit, dat men by een groote menigte van Liefhebbers de vierde part niet vind. Ook heeft dien Heer ongemeene schoone en uitmuntende stukken, behalven dat hy een gansche Zee van Visschen, Dieren, enz: in flessen met vochten, een weergadeloos Cabinet met Capellen, en ingekorvene Dierkens, en een oneindigen Schat van veel andere zeldzaamheden bezit; Haarlemze.

bezit, die men by niemand, dan by Hem alleen, vind, dat ook de reden is, dat veel Vorsten, en Grooten der Wereld, zig verweerdigt hebben het zelve te gaan bezien, gelyk zy ook, niet zonder verbazing en groot genoegen over 's Mans onvermoeiden, en onvergelykelyken yver, mitsgaders over zyn netheid in alles, te rug gekeerd zyn.

Hier plagt ook de Heer *d'Orville* te zyn; dog die is overleden.

Ook is 'er een Heer *Baars*, die fraeje dingen verzameld; dog zyne Liefhebbery (zoo my bericht is) gaat meest over zeldzame Vogels, *Insecta*, en ook ten deelen over Zee-Hoornkens.

Haagze. In *'s Gravenhage* had men van ouds verscheide Heeren, als:

De Heeren, *Benjamin Fagel*, Raadsheer in den Hove van *Holland*.
Desmarets, Opziender van 's Konings Hoven.

Welke beide Heeren zeer fraeje Cabinetten bezeten hebben.

Nu heeft men daar,

De Heeren, *Johan Bernard de la Faillie*, Auditeur van de Kamer van Reekening.
François Kiggelaar, Commies ter Secretarye van den Heer van *Beaumont*; dog die ons in het Jaar 1725 ontvallen is.
Johan van Segveld, Bewindhebber der *West-Indische* Maatschappy.
Jacob Bart, ook 1725 overleden.

De Cabinetten van deze Heeren heb ik gezien, die alle zeer fraey zyn; maar de Heer *de la Fallie* munt verre boven deze, en boven veel andre, in 't getal, en in de fraeje zoorten, uit; hoewel die twee volgende Heeren verscheide stukken bezitten, die ik by geen andre Liefhebbers gezien hebbe, en wel voornamelyk de Heer *van Segveld*.

Naderhand is my door deze en gene Liefhebbers bericht, dat hier zedert nog zouden bygekomen zyn.

De Hoog Ed: Heer, *Johan Hendrik van Wassenaar*, Heere van *Wassenaar*, *Obdam*, &c. &c. &c.

De Heer *N: van Aarssen*, van *Hoogerheide*, Heer van *Voshol*, &c. &c &c.

De Heer, Mr. *Johan van der Burg*, beroemd Advocaat.

Dog van deze Heeren (welke ik vast stelle, dat ongemeene fraeje Cabinetten bezitten) heb ik noit iets gezien, ende kan derhalven van haar Edelheden zeldzaamheden (welke ik, by myne verhuyzing tegen May 1726. by deze of gene gelegenheid nog wel eens hope te zullen zien) in 't geheel niet oordeelen; dan dat alleen zeggen kan van een voornaam Liefhebber, en zeer aanzienelyk Heer in *Zeeland* gehoord te hebben, dat de Heer en Mr. *van der Burg* een zeer fraeje *Wenteltrap*, welke zyn Ed: ook gezien hadde, bezit.

Ook kenne ik daar als een Liefhebber, die ze ook schoonmaken kan, Monsr. *Goske*; een Beeldhouwer of Beeldgieter; dog wat Hy bezit, wete ik niet; maar heb *hierlanze* Mosselen gezien, die hy ongemeen fraey schoongemaakt had.

Te *Rotterdam* is de oudste Liefhebber.

De Heer *N: Scholte*, Arts.

De Heer *N: Griffit*, een Drogist, nog levende, A°. 1724. en toen 86. Jaaren oud, en zeer goed kenner.

Den Heer *N: Lufneu*, Arts; die een fraey Cabinet heeft.

De Heer *N: Bloem*; Casteleyn op de Admiraliteyts Werf.

De Heer *N: Kuyk van Mierop*.

De Heer *Henrik van Raat*, Drogist, omtrent de groote Markt.

Tot *Hoorn* had men van ouds den Konst-Schilder;

De Heer *N: Bronkhorst*.

De Heer *van Sugtelen*, Borgermeester, die een fraey Cabinetje had, 't geen nu de Heer *Beudiker* (zoo men my gezegt heeft) bezit.

Te *Dordrecht* heeft men zes Liefhebbers, die yder mede een Cabinet bezitten, waar in men al verscheide stukken ontmoet, die zeldzaam, fraey, en zoo ongemeen zyn, dat men die by geen andre Liefhebbers vind. Deze zyn:

De Heer *Bartholomeus van Segwaard*, in den Oudraad, Schepen, mitsgaders Ontfanger der Verponding, &c. Dezen Heer heeft het grootste, en een zeer fraey Cabinet.

De Heer *Karel Buchart Voet*, Konst-Schilder, en Commies ter Recherche alhier. Dezen Heer heeft mede een fraey Cabinet van Hoornen en Schelpen, en nog een ander van d'*Hierlandsche* ingekorvene Dierkens, zoo keurlyk net verzameld, en opgezet, dat hy daar in zyn weergae niet heeft; gelyk mede niet in het afteekenen van de *Hierlandze* Rupzen, Popjens, en Capellekens, met een zeer nette Beschryving 'er by; een Koninklyk Werk, en weerdig om van alle keurlyke Liefhebbers gezien te werden; behalven dat dien Heer ook twee groote kassen met veel flessen vol Gedierten in vogten, en met Vogels, die zeer fraey zyn, als ook veel fraeje Mineraalen bezit.

De

De Heer *Willem de Koning*.

Deze Heer heeft ook een zeer goed Cabinet van Hoorns, en Schelpen, waar onder fraeje stukken, en zommige zyn, die niemand, dat ik wete, heeft.

Ook heeft hy een fraey Cabinetje van *West-Indische* Slangen, Vogels, enz:, in flessen, dat verdiend van Liefhebbers gezien te werden.

De Heer *Antoni Vervel*, Apotheker, heeft een fraey Cabinet, en, na de korte tyd, dat zyn E: 'er is aangeweest, bezit hy eenige stukken, die ik by geen een Liefhebber in *Holland* gezien heb.

De Heer *Philippus Crena*, Commies op 't Comptoir van den Heer Ontfanger der Convoyen en Licenten alhier.

Dezen Heer heeft wel het minste van allen; dog heeft mede, na den korten tyd, dat zyn E: aan deze Liefhebbery geweest is, al vry veel goed, waar onder mede eenige fraeje stukken zyn; dog in de Maand November heeft hy ons 2 a 3 Laden, welke zyn E: eerst bekomen had, getoond, waar onder verscheide stukken waren, die geen Liefhebber, dan hy alleen, bezit.

De laatste dezer Liefhebbers is de Schryver zelf, die twee fraeje Cabinetjens bezit, waar onder veele stukken zyn, die verdienen van Liefhebbers gezien te werden.

Zyne Liefhebbery begon al A°. 1686, in welke tyd hy verscheide keurlyke Cabinetten bezeten heeft, van welke hy 'er twee aan twee byzondre Heeren vereerd heeft, waar in verscheide stukken waren (gelyk wel te denken is) die hy daar noit meer gezien heeft.

En alzoo hy nu na den *Hage* vertrekt, is hy vervangen door de Heer *Joannes Eugenius Voet*, Arts alhier. Deze Heer verzameld allerley fraeje dingen met veel oordeel, en teekend die zeer fraey na 't leven.

Onder deze Liefhebbers doet men iets, dat ik niet wete, dat in de andre Steden gedaan werd, te weten, dat wy ordentelyk, de eerste Woensdag in ieder Maand, 's Winters ten twee, en 's Somers ten drie uuren na de middag, by een-komen, om elkanders Cabinetten, met 't geen daar ondertusschen mogt by gekomen zyn, te zien, en om dan over die Liefhebbery tot verder uitbreiding, en opheldering der zelve, met malkanderen te spreeken. Een gezelschap, onder ons A°. 1720. in de Winter ten Huize van de Heer *van Segwaart* begonnen, en waar in wy veel genoegen vinden, gelyk het ook een klaar bewys is, dat wy uitdrukkelyk ons Werk van deze zaak maken. En dit ons gezelschap hebben wy den 4 Augst. A°. 1723. ten Huize voornoemd ook de naam van de Liefhebbers van *Neptunus-Cabinet* gegeven; om andre Liefhebbers daar toe mede op te wekken.

Men heeft ook groote Liefhebbers in *Zeeland*, van welke my deze door zeker vriend opgegeven zyn. Zeeuwsche.

De Heer *Gaspar van Citters*, Raadpensionaris van *Zeeland*.

De Heer *Willem van Citters*, Borgemeester, en Bewindhebber der *Oost-Indische* Maatschappy tot *Middelburg*, alwaar deze twee Heeren Gebroeders yder (zoo my gezegt is) een uitmuntend Cabinet, waar in veel zeldzame en onbekende stukken zyn, bezitten; dog kan daar van niet oordeelen, alzoo noit de eere gehad hebbe, om iets daar van te zien.

De Heer *Antoni van Disboek*, woonende tot *Vlissingen*, die een zeer Cabinet (zoo hoore), en waar in veel *Zuydlands*, en *West-Indisch* goed is, heeft; dog kan daar over al mede, alzoo daar noit iets af gezien heb, niet oordeelen.

Sr. *Pieter van den Heuvel*, }
Sr. *Daniel de Smit*, } tot *Middelburg*.
Sr. *Jan de Loovers*. }

Tot *Swol*, in *Overyzel*, heeft men nog twee Liefhebbers te weten,

De Heer *Henrik Voet*, Borgemeester, en Postmeester van *Overyssel*, en Broeder van den bovengemelden Heer *Carel Bonchard Voet*. En Zwolsche Liefhebbers.

De Heer en Mr. *Dirk Voet*, Gemeensman van *Swol*, en Zoon van den boven-gemelden Heer *Carel Bonchard Voet*.

Wat deze Heeren bezitten, weet ik niet; dog weet, dat zy yder een Cabinet van Hoorns, en Schelpen, hebben.

Daar ziet men nu een Lyst van de voornaamste Liefhebbers, die ik kenne en die ik weete, dat 'er in de voorledene Eeuw bekend waren, of die 'er nu nog in wezen zyn.

Eer ik nu van deze stoffe affscheide, moet ik nog iets van eenige zeldzame stukken, die ik by deze en gene *Indische*, of *Hierlandsche* Liefhebbers, gezien heb, zeggen.

Onder de *Indische* heeft niemand meer fraeje stukken bezeten, als de Heer Landvoogd *van der Stel* in *Amboina*; dog die op te noemen is my onmogelyk; want zyn Ed: had Solders vol van allerley zoorten. Hy bezat veel Orangie Admiraals, meer andre, die my ontschoten zyn.

By de Heer *Wybers*, op *Batavia*, heb ik A°. 1713. deze stukken, die fraey waren, gezien. Zeldzame Hoorns van de Heer Wybers.

Een zeldzame gemeen-groote *Krul-Hoorn*; dog zonder krullen, of takken, met drie zwarte en ros-agtige banden, en met vier a vyf krullen voor aan, zynde zeer zwaar en dik.

De

De *Sjangko*, waar van zyn Ed: 'er verscheide hadde.

Eenige verkeerde Hoorns, en een met een Zee-boompje 'er in.

De Orangie *Admiraal*, waar van 'er drie waren, de eene vry groot; dog doover, als de andre, en geen van alle heel fraey.

Caap-Hoorns. Van deze waren 'er vier, een zeer groot, twee redelyk, en de andre maar matig.

De *Opper-Admiraal.* Van deze was 'er een kleene, die goed was.

Twee *Beddekens*, met ingegroefde vlammen, waar van de weerga noit, dan by de Heer *Schynvoet*, en by Heer *Karel Bochard Voet*, gezien hebbe.

Een zeldzame zoort van zeer witte *Lap-Hoorns*, die noit meer gezien heb. Van deze was 'er een paar.

Een paar *Japansche* gladde Orangie dito, byna als een zoort, die uit *West-Indien* komen, en die wy de kleene gedoornde *West-Indische Lap-Hoorn* noemen.

Een paar rosse *Babiloni che* zeldzame *Torens* met drie omgangen.

Veel fraeje zwart-getakte witte *Krulhoornkens.*

Een paar zeer fraey ros en wit gekamelotte *Tepelbakken.*

Een ongemeene groote schoone *Musycq-Hoorn.*

Een paar bruine zeer groote geribde *Olie-Hoorns.*

Een groote gevlerkte dito.

Zes of agt groote en byzonder fraeje *Trompetten.*

Een paar Goude *Lakens* van 't Eiland *Dinding*, veel bruiner, als de onze.

Een uitmuntende Orangie *Gnemoe-Hoorn*, zeer lang, en fraey, een zoort van *Admiraals* van die Hoorns.

Een *Guineesche Toot*, fraey groot.

Een zeldzame en knolagtige *Ajax*, of groote *Olie-koek.*

Van de *Olie-koek* met Corinthen, of Krenten een fraey groot paar.

Vyf *West-Indische* fraeje geribde *Stormhoeden.*

Een van dito zoort, zeer glad.

Verscheide *Schouten-bynacht*, die zeer fraey waren.

Verscheide fraeje gebandeerde *Harts-Hoorns* met banden.

Een weergadelooze bastaard - Purper-Hoorn uit het roode *Meir*, die zeer groot was.

Een Orangie zeer fraeje *Arabische Letter.*

Een zeer groote, dog beschadigde, *Wentel-Trap.*

Een kleen *Jokje*, of *Wevers-Spoeltje*, en nog een recht fraey groot van deze zoort.

Twee ongemeene groote *Compas-Schelpen.*

Een paar schoone hoog-roode *Dubbletten*, van gedaante als de *Landschapjens*, of *Griekse A Dubbletten*, met overlangze groeven, vallende in *Mocha*; dog dit schynd my toe de *Adama Dubblet* te zyn, dat een licht-rood *Poffertje* is.

Een paar Violette gladde dito, even eens van gedaante.

Een paar geele zeer lange zeldzame *Mosselen*, met een bruin ovaal 'er op.

Een paar groote geheel roode *Krabben*; dog zwart van rand.

Een buiten-gemeene groote lang-gedoornde Purpre en zeer zeldzame *Lazarus-klap.*

De Heer *Helmolt* heeft verscheide zeldzame stukken gehad, die op 't laatst zullen voorkomen onder yder zoort van zeldzame Hoorns, en wat Liefhebbers die al bezitten.

Wat zeldzame stukken, en fraeje Hoorns de Heeren *d'Acquet*, *van Suchtelen*, *Blaeuw*, *Luder*, en Juffr. *Oortmans*, gehad hebben, kan men uit hunne Catalogi, volgens welke die verkogt zyn, zien.

Ao. 1720. Hebbe onder de Hoornkens en Schelpen, van die groote kenner en uitmuntende Liefhebber, de Heer *Schynvoet*, deze ongemeen fraey gevonden:

HOORNS.

De *Opper-Admiraal*, by *Rumph:* op de Plaat der *Admiraals* by Letter B. deze is matig groot.

De *Admiraal*, by Letter C. te zien, en zeer groot.

Een andre dito. Deze is de kleenste.

De *Admiraal* van *Oma*, of de *West-Indische Admiraal.*

Drie *Vice-Admiraaltjes.*

Een *Schout by nacht.*

Eenige zwarte *Harts-Hoorns* met banden.

Een zeer groote uitmuntende *Neptunus-Schacht*, de grootste; die ik oit zag, en wel een span lang.

Een fraeje groote *Arke Noachs.*

De verkeerde gevlamde *Luyt-Hoorn*, een paar.

De *Kraal-Nautilus*, of 't *Kraal-Doeken-Huysje.*

De gemarmelde stompe appelagtige en leververwige *Triton* of *Trompet.*

Een wit-agtige dito.

Verscheide *Sjangko's*, en de Eyer-nest 'er van; als ook een zeer kleene dito,

Verscheide *Verkens-Snuiten.*

Verscheide groote en kleene *Kemphaanen.*

De graeuwe *West-Indische Moor.*

Een zeer zeldzame Hoorn met veel digte rosse banden op een geel-agtige grond, byna als een *Vleermuys*; een ongemeen stuk; en, zoo meine, d'Orangie-vlag genaamd, dog hebbe een diergelyk by de Heer *Seba* gezien.

Twee

Twee zeldzame Hoorns met groote inkervingen, welke ik niet kenne.
Eenige *West Indische* Hoorns, als die men by de Heer *Rumphius* op de Plaat der *Admiraals*, of op de Plaat N°. XXXIV. by de Letter K. ziet, zynde een zoort van *Achaat-Horens.*
Een witte ros-gemarmerde buiten-gemeene groote, en zeer fraeje *Tepelbak*, diergelyke ik noit meer gezien heb.
Verscheide andre zeldzame *Tepelbakken* van allerley zoort.
Verscheide zeer schoone *Guineesche Tooten.*
Een ongemeene schoone en zeer groote dubble *Paus-kroon*, met een byzondren witten grond.
Een ongemeene dito, met roode druppen.
Een fraeje en vry groote *Argus.*
Verscheide fraeje *West-Indische* klimmende *Leeuwen.*
Drie buiten-gemeene zeldzame *Navels*, of *Wervel-Hoorns.*
Een a twee *Bezoars* of *Beddekens*, met gladde vlammen.
Een dito, met ingegroefde vlammen.
Een *Caret-Hoorn.*
Turks Papier, twee stuks.
Verscheide fraeje geele *Boter-weggen.*
Een onvergelykelyk groote *Soldaat.*
Twee *Paarlemoer-Hoorns*, de grootste, die ik oit zag, en uit het Cabinet van de Heer *Swammerdam*, hebbende yder honderd Gulden van snyden gekost.
Twee zeer groote en fraey-gesnede bonte *Knobbel-Hoorns*, of *Mata-Boelan's.*
Een groot, twee kleene *Staaten-Vlaggetjes.*
Verscheide heerlyke gesnedene Beeltenissen van *Belkin.*
Twee *Cameel-Hoorns.*
Een *Spoeltje*, 't eerste, dat hier te Lande bekend is geworden.
Verscheide *West-Indische* getakte fraeje kleene *Lap-Hoorns.*
Een byzonder groote Appelbloesseme *Moerbey.*
De Orangie *Podagra's.*
Verscheide kleene *Duivels-klaeuwtjes.*
Een paar Orangie-agtige *Spookjes.*
De groote witte *Haspel*, een ongemeen stuk.
Twee zeer groote witte *Napjens.*
Verscheide groote *Italiaansche* Rood-gestippelde *Vloertjes.*
Een zeer schoon *Napje*, van buiten Orangie, van binnen Paarlemoer.
Verscheide schoone *Maan-Hoorns*, *Doyers.*
Verscheide schoone *Bagyne Drollen* van allerley zoort.
Een a twee *Wester-Midas Ooren.*
Velerley fraeje *Brandarissen*, ook 't wit *Scorpioentje.*
Een paar kleene *Tootjens* wit van grond, met een breeden, en een zeer smallen geelen band, waar van de weer-ga by de Heeren *Vincent*, en *Groen*, dog met een weinig verandering, gezien, en waar van ook een paar heb.
Een *Cartageensche Lik-Hoorn*, of *Klipklever*, zeldzaam, en alleen by deze Heer, de Heer *Seba*, en de Heer *Koning*, te vinden.
Een paar groene zwart-gebandeerde zeer fraeje *Slekken*; die niemand dan dezen Heer, nevens de Heer *van Segwaart*, en my, (myns wetens) heeft.
Een kleen geel *Papedo-Horenken.*

SCHELPEN van zyn Ed:

De *Straat-Davids-Dubblet*, byna als een *Teljoor*; de grootste die oit zag.
De Bloed-roode en bleeke *Compas-Schelpen*; dog kleener, als die van de Heer *Seba.*
Een *Winkelhaak*, en een dito op een Hanen-kam.
Neptunus-Snuyf-Doos.
Een a twee Orangie *Lazarus-klappen.*
Verscheide fraeje *Venus-Hartjens*, een a twee met roode stippels.
Twee fraeje geribde groote Schelpen, als de *Tour de Bra.*
Orangie *St. Jacobs-Schelpen*, met doornkens, twee a drie stuks.
Een zeer groote Goude *Tong.*
Twee Citroen-geele dito, zeldzaam.
Verscheide *Crissen.*
Roeters-Dubbletje, in 't midden zeer fraey; dog my onbekend.
Ongemeene fraeje *Landschapjens*, of *Griekze A* Dubbletten.
De rechte *Ys-Dubblet* twee a drie paar, en onder de zelve verscheide kleene, die van de andre verschillen.
Zeer fraeje bonte *Mantels*, en *Wy-tassen.*
Een paar fraeje *Straat-Davids* Dubbletten.
De gevlamde *Paeuwen-kwast*, of de *Boon-Dubblet.*
Een *Foelie-Dubblet*, donker-Purper.
Verscheide fraeje enkelde en dubble *Haanen-kammen.*
Een paar *Tyger-Dubbletten.*
Een a twee zeer fraeje blaeuwe *Tour de Bra's*, of *Zonnestraalen.*
Eenige Appelbloezeme, dito.
De geribde *Venus-Dubblet* volmaakt.
Een andre, die bruin, zeer zeldzaam, en fraey, dog my onbekend was.
En veel andre stukken, my ontschooten, dog waar van 'er ook veele in 't Werk van *Rumphius* voorkomen, en waar van 'er hier agter nog wel eenige, gelyk ook van andre Liefhebbers, zullen volgen.

By de Heer *Groen*, zag ik in dat zelve Jaar 1720, en ook A°. 1722. deze fraeje stukken. Ongemeene stukken, van de Heer Groen.
Een Orangie *Admiraal.*
Een *Achaat-Hoorn.*
Een kleen ros *Vice-Admiraaltje.*
Drie geele *Tooten* met geele gestippelde banden; een *West-Indische* zoort.

Twee zeldzame *West-Indische Midas-Ooren.*
Een Appelbloezeme *Kemphaan*, de fraeyste die ik kenne.
Een dito, wat flacuwer van Appelbloesſem, dog mede zeer levendig.
Verſcheide gladde zeer vreemde *Trompetten*, byna als de *Aroeze.*
Groote diep-ingekeepte roſſe Horens, byna als de *West-Indische Mooren*, agter met verſcheide omgieringen.
Twee *Guineesche Tooten.*
Groote *Ring-* of *Harts-Horens* met Appelbloeſſem, en een paar kleene met ſterke banden.
Een paar dito, flaeuw Appelbloeſſem.
Een zeer groot, en byzonder fraey, *Italiaans Vloertje.*
Een paar gladde ronde zeldzame *Spillen.*
Twee *Verkens-bekken*, en een fraeje *Slek*, die onder Appelbloeſſem is.
Een groot *Beddeken* met banden, en een met bedden, die zeldzaam is.
Twee bruine *West-Indische Kroon-Horens*, en een fraeje geele dito.
Een kleen zeldzaam *Wentel-naaldje.*
Ses *Zoompjens* met naaden 'er over, en een met een halven naad.
Twee paar kleene *Trompetten* met zwarte ſtippels. Twee zeldzame zwarte *Slekken.*
Een *West-Indische* geknobbelde *Stormhoed.* Een zeldzame *Beddetyk.* Een groot zeldzaam *Buikje*,
Twee *West-Indische* geribde *Casketten.* Een *Staaten-Vlaggetje.* Groote Appelbloeſſeme *Moerbeyen.*
Een paar *Sjankos.* Een fraeje *West-Indische Krul-Horen.* Een zeldzaam groen verkeerd *Horentje*, en meer van die zoort.
Twee zeer groote graeuwe zeldzame verkeerde *Luyt-Horens.*
Twee gevlamde kleene dito, dito.
Een *West-Indische* geel-gevlekte en gedoornde *Snippen-bek*, van de Heer *d'Orville.*
Twee a drie gedoornde *Snippenbekken*, by *Rumphius Tab. XXVI.* N°. 5. te zien.
Twee a drie *Zuyd-Landze Trompetjens*; en een ongemeene van de Heer *d'Orville.*
Twee *Neptunus-Schachten.* Een fraeje roſſe *Moor.*
Een geſtreepte *Bezoar.* Zeer fraeje geſnede *Coquiljes.*
Twee zeldzame *Storm-hoedjens.* Verſcheide fraeje klimmende *Leeuwen.*
Fraeje *Kemphaanen.*
Een getakte zeldzame *Knol.*
Een paar *Jokjens*, of *Wever-Spoeltjens.* Een groote, en twee kleene *Haspels.*
Een kleen graeuw *Tootje* met een breeden, en een kleenen band, en nog een diergelyke; en nog twee paar zoo by de Heeren *Schynvoet* en *Vincent* gezien.
Verſcheide groote *West-Indische Admiraals.*

SCHELPEN van zyn Ed:

Een ongemeene groote en fraeje Appelbloeſſeme *Tour de Bra.*
Een ſchoone Goude *Tong.*
Een groote zeer fraeye ros-geteekende *Quaker.*
Twee groote *Ys-Dubbletten.*
Een kleen Foeli-bladje, *Isabel* of Orangie van verwe, op een rotsje, een ongemeen ſtuk.
Een zeldzame bruine *Compas-Schelp*, zonder weerga.
Een zeer fraey Citroen-geel *Lazarus-Klapje.*
Een uitmuntende gladde *Tyger-Dubblet*; als de *Griekze A. Dubblet*, dog platter.
Een ongemeene ſterk-Citroen-geele *Nagel-Schelp* met ſtompe nagelen; hoedanig eene ook by de Heer *Vincent* is.
Een drie-dubble, byna als een *Compas-Schelp*, mede weergadeloos.
Twee *Peul-Dubbletten.* De grootſte *Arke Noachs*, die kenne; en nog een fraeje dito.
Een zeldzame *Eyken-Houts-Dubblet*, of *Bia Tenimbar*, met fraeje ſtraalen 'er op. Een zeer fraey ſtuk, een *Cedo Nulli.*

By de Heer *Jacob Elias Schot* hebbe ik A°. 1720. deze ongemeene ſtukken gezien.
Een Orangie *Admiraal*, die uit 't Cabinet van de Heer *d'Acquet* gekomen, en de eerſte is, die hier bekend was. Hy is zeer ſterk van Appelbloeſſem.
Een paar ſchoone *Neptunus-Schachten.*
Een ſchoone Appelbloeſſeme *Kemphaan.*
Een paar *Admiraals* der *Gnemoe-Horens*, of der *Band-pennen.*
Verſcheide groote *Kaap-Horens*, en die zeer ſchoon geteekend.
Een zeer fraeje groote *Argus*; en meer andre van die zelve zoort.
Verſcheide Appelbloeſſeme geribde *Tooten*, die ik niet kenne, en niet wete meer gezien te hebben.
Een *Opper-Admiraal.*
Een ros-agtig graeuw baſterd *Wenteltrapje*, een ongemeen en zeldzaam ſtuk.
Zeer fraeje *Naſſouwen.*
Een Orangie-agtige *Rysten-bry-Hoorn*, of *Sproetje*, zeer fraey, en zeldzaam, ja weergadeloos.
De graeuwe *West-Indische Moor.*
Een zoort van een langagtig *Stompje*, van agteren als een *Knol*, en met groeven.
Twee paar *Criſſen.*
Twee *Jokjens*, of *Wevers-Spoeltjens.*
Een zeldzame ſchoone en groote bruinet, met veel witte en fraeje bruine blokken 'er in.
Een kleene rechte Goud-Lakenze *Hoorn*, byna

byna als een blaeuwagtige *Hoender-veder* of *Brunet*, zeldzaam.
Een paar zeldzame *Babilonsche Torens*, byna leververwig.
Fraeje kleene getakte *Lap-Hoorns.*
Een leververwige fraeje *Arke-Noachs.*
Een paar gladde *West-Indische Spillen* met tanden.
Een of twee schoone *Guineesche Tooten*, zeer fraey.
Een paar middelbare groote *Spillen.*
Eenige fraeje *Bultjes*, of *Buccheltjes*, en een met een manneken 'er op.
Een uitmuntende *Canari* met tanden, fraey gemarmerd.
Twee paar gevlamde geribde *West-Indische Casketten*; dog 't een paar groot, en uitmuntend fraey.
Een paar *Isabelle*, of Orangie *Nassauwen.*
Een paar zeldzame graeuwe verkeerde *Luyt-Hoorns*, of *Vygen*, vry groot, weet niet dat die meer, dan by dezen Heer; en de Heeren *Schynvoet*; *Vincent*, en *Groen* zyn.
Verscheide verkeerde geele *Hoorns.*
Witte *Zwitzers-broeken*, met korte doorns.

SCHELPEN van zyn Ed:

Verscheide paaren fraeje *Bacassam-Schelpen.*
Verscheide *Steen-scheden.*
Twee a drie fraeje gedraeide *Haspels.*
Eenige *Peuldubbletten.*
De *Straat-Davids-Dubblet.*
Een uitnemende Orangie *Lazarus-Klap.*
Ettelyke roode *Del Minasche* Dubbletten van *D. Adama*, zynde een zoort van roode *Pofferkens.*
Een zeldzaam gekartileerd *Wafel-Yzer.*
Een groote Appelbloezeme *Tour de Bra*, en eenige paaren kleene dito.
Een paar groote *Navel-Dubbletten*, zeer zeldzaam met diepe groeven, vallende op *Batavia.*
Verscheide andre van een zoort, die nog wat anders is.
Een Orangie zeer schoone *Foeli-Dubblet*, een duim lang, en twee vingers breed.
Een Appelbloessem en wit gedoornd *St. Jacobs-Schelpje*, als een *Wy-Taschje*, ongemeen, hoedanig een nu de Heer *de la Fallie* in den *Haag* ook bezit, en A°. 1717. van my onder andre Dubbletten en Hoorns gekogt heeft. Ook heeft 'er de Heer *Seba* een. En (zoo geloove) de Heer *Vincent* een diergelyk.
Een groote *Tour de Bra*, als de gemeene kleene, of als de *Ternataansche Letter-Schelp*; trekkende wat na den blaeuwen.
Ettelyke schoone *Smirnasche St. Jacobs-Schelpen*, Citroen-geel, en met wit opwerk.
Een paar groote *Compas-Schelpen*; dog geloove dat de Heer *Kiggelaar* de grootste heeft.
Een paar bloed-roode dito.
Verscheide schoone Goude *Tongen.*
Veel schoone bonte *Mantels.*
Ettelyke schoone roode, groote Orangie, en andre, ook eenige Citroen-geele *St. Jacobs-Schelpen.*
De zeldzame witte geribde *Venus-Dubblet.*
Verscheide fraeje *Ys-Dubbletten.*

De Heer *Albertus Seba* heeft mede zeer fraeje Hoorns, onder welke my voorstaat deze zeldzame stukken A°. 1720. en 1724. gezien te hebben: Zeldzame Hoorns van de Heer Seba.

De Orangie Admiraal van de Heer *d'Orville* voor 60 gulde ingekogt; dog nu in handen van een ander.
Een *Doeken-Huysje*, het grootste dat ik wete in *Holland* heel gezien te hebben; een ongemeen fraey stuk. Het is gekomen van de Heer *Cornelis de Bruin*, die beroemde Reiziger, en is weerdig van alle Liefhebbers gezien te werden. Het is ontrent drie hand breedten en, na myne gissing, nog wel zoo lang.
Een paar zeer fraeje gladde *West-Indische Spillen*, hoedanige ook de Heer *Luder* gehad heeft; en eene onvolkomene dito.
Een paar zeer fraeje *Argus-Hoorns.*
Een paar *Kaap-Hoorns.*
Verscheide fraeje *Beddetyken.*
De gladde *Trompet*, of een diergelyke.
Twee a drie *Cameel-Hoorns.*
Verscheide buiten-gemeen-groote *Harts-Hoorns.*
Twee *West-Ind*: groote geele gebandeerde en gespikkelde dito, en een uitmunde groote daar van.
Een Ros-agtige fraeje zeer zware *West-Indische Trompet.*
Verscheide groote fraeje *Slekken*, uit de *Middelandsche Zee*, met tuiten.
Verscheide *West-Indische* zwart-gebandeerde lever-wige *Brandarissen.*
De geele en Orangie *West-Ind: Kuypers-Boor.*
De *Opper-Admiraal*, zeer goed, en volkomen.
Verscheide *Guineesche Tooten*, en eene die fraey groot is.
Een paar *Cartageensche Lik-Hoorns*, of *Klip-Hoorns.*
Een fraey *Draken-Hoofdje.*
De zeldzame *Zonne-Hoorn*; zynde uit myn aangehaald goed gekomen.
Eenige *Achaats Hoorns*, of 't blad der Admiraals by *Rumphius* op de Plaat N°. XXXIV. by de Letter K. te zien.
Een paar *Jokjens*, of *Spoeltjes.*

Veel schoone *Brandarissen*, ook 't wit *Scorpioentje*.
Een uitmuntende schoone half-zwarte, en witte *Brandaris*.

SCHELPEN van zyn Ed:

De groote bleek-roode *Compas-Schelp*.
Een zeer groote Appelbloesseme *St. Jacobs-Schelp* of *Wy-Tas* met doorns, als die welke de Heeren *de la Fallie* en *Schot* mede hebben.
Zeer groote en zeer volkomene *Nagel-Schelpen*, byna al zoo groot, als by de Heeren *Vincent* en *Kiggelaar*.
Verscheide roode *Del Minase* Schelpen van *D. Adama*.
Verscheide Appelbloezeme groote *Tour de Bra's*, of *Zonnestraalen*.
Een a twee enkel-blaeuwe donkere dito.
Een bleeke Orangie schoon-getakte *Lazarus-klap*, en verscheide andre van die zelve verw, en daar onder rechte Orangie.
Verscheide *Haanekammen*.
Neptunus Snuifdoos.
Twee fraeje *Neptunus-Schachten*.
Een bastaard-*Cris*.
Verscheide fraeje *Konings-Mantels*.
Zeer groote bastaard-*Wafel-Yzers*.

En van de Heer Schaid.

A°. 1719. Heb deze ongemeene stukken by de Heer *Schaid* gezien.

HOORNS.

Verscheide *St. Maloze*, of *Fransche Bel-Hoorns*; die ook in *Guinea* vallen.
Twee groote *West-Indische Spillen* met tanden; dog de eene maar volkomen.
Een schoone *West-Indische* bruine *Toot*, die niet kenne, fraey gemarmeld.
Graeuwe en bruine gladde platte zeldzame *Doyers*.
Een zeldzaam *Midas-Oor* uit *West-Indien*, graeuwagtig, en van binnen Appelbloessem.
Een fraeje Orangie *West-Indische Kroon-Hoorn*, hoedanig eene uitmuntende geele ik ook by de Heer *van Segwaart* vinde. Deze is vry groot, en schoon.

SCHELPEN van zyn Ed:

Een groote Appelbloesseme *Tour de Bra*.
Eenige *Smirnase St. Jacobs-Schelpen*, of *Wy-Tasschen*, wit, en flaeuw Appelbloessem 'er op.
Eenige Orangie Dubbletjes.

Fraeje Hoorns van de Heer Vincent.

In 't Jaar 1720. zag ik onder het oneindig getal fraeje Hoorns van de Heer *Vincent*, tot *Haarlem*, deze uitmuntende stukken.

HOORNS.

Twee Orangie Admiraals.
Een Opper-Admiraal, fraey van groote, en goed.
Twee *Zuydlandsche Trompetjes*.
Een *Jokje*, en twee a drie kleene bastaard-dito.
Een groote en een kleene gevlamde verkeerde *Luyt*-Hoorn, zeer mooy.
Een paar bruin-gevlamde sluyke zeldzame *Mollen*.
Verscheide Appelbloesseme geribde *Dadel-Tootjens*.
Verscheide groote *Italiaanze Vloeren*.
Vier *Achaate* Horens.
Drie *Verkens-bekken*.
Twee a drie gladde Hoorns, als *Navel-*Horens, zynde dik en lever-verwig.
Verscheide *West-Indische Midas Ooren*.
Een paar *West-Indische* gladde *Spillen* met tanden.
Een paar middelmatige *Nautili*, of *Doeken-Huyfjes*.
Een groote dito, ontrent 10 duimen lang, de witste, fraeyste en grootste, die ik kenne, buiten die van de Heer *Seba*; die wel wat grooter, maar geeler is.
Een *Krab*, die van binnen Orangie is.
Een geele groote klimmende *Leeuw*, en twee kleene dito, als klimmende *Leeuwen*.
Een *Buykje*, of *Bezoar* met een naad in 't midden.
Een a twee fraeje *Schouten by Nacht*.
Vier *Zoompkens* met naden 'er over henen.
Twee a drie zeer groote *Hart-Hoorns* met banden, de grootste ruym een halve voet lang.
Twee gemeene, en twee blaeuw-agtige, *Duivels-klaeuwen*.
Drie geele *Tooten*, met geele stippel-banden, en geele vlekken, een zoort van *West-Indische* Admiraals.
Twee a drie *Slekken* met roode tuiten.
Twee zeldzame Horens als Vledermuizen, met 13 a 14 fyne rosse banden; dog de eene wat geeler van banden, en heb een diergelyke, rooder van banden, by de Heer *Schynvoet* gezien, *d'Orangie-vlag* genaamd, en by niemand anders.
Twee a drie dito graeuwe, met een verkeerden bek.
Drie a vier gladde Horens, van fatzoen als een kleene *Trompet*.
Een paar verkeerde geele Hoornkens, en nog 1 dito.
Twee *Haspels*.
Twee a drie fraeje *Kaap* Hoorns.
Drie *Caret*-Hoorns.
Drie a vier *Katwykze* Hoornkens met banden.
De *West-Indische* geele *Kuipers-boor*.
Een paar groote geknobbelde *Trompetten*.
Een zeldzaam kleen Hoornken met drie omwentelingen of kringen agter, dat niet kenne.

Een

Een paar kleene geele Hoornkens met een a twee bruine banden.
Twee Goude *Lakens* met drie banden, ieder byzonder, en zeldzaam.
Verscheide zeldzame *Doyers* van verscheide verwen.
Ook groene gemarmelde dito.
Een a twee paar diep-ingegroefde kleene Hoornkens.
Ettelyke zeer fraeje rechte, ook Boeren- en wilde groote *Muzycquen*.
Een a twee *Staten-Vlaggetjes*.
Twee *Olikoeken* met Corinthen met veel Appelbloessem.
Een *Sproetje*, of de *Kikvorsch*; die van binnen zwart is.
Een groot schoon *Kemphaantje*, die leververwig, en een Appelbloessem is.
Een Eyken-houts-*Toot* met een band.
De witte kort-getakte zeldzame *Switzers-broek*, en zeer fraije kleene *Krul-Horenkens*.
Eenige graeuwe *Mooren*, of *Mistiçen*.
Een zwarte *Moor*, wel een voet lang.
Drie groote gebandeerde *Mooren*, yder byzonder.
Verscheide getakte rosse en bruine *Brandarissen* uit *West-Indien*, of uit de *Middelandsche Zee*.
Een zeer groote *Soldaat*; met de Visch 'er in overgekomen, en verscheide kleener dito.
Een Appelbloessem *Brandarisje*.
Het wit *Scorpioentje*; en een zwart.
Een a twee *Neptunus-Schachten*.
Een zeldzame graeuwe kort-gedronge *Dadel*, als de *Persiaansche* van *Jonston* byna.
Verscheide fraeje *Beddetyken*.
Een a twee *Saten-Vlaggetjes*.
Een groot *Beddeken* met banden; dog die met groote Dobbelsteenen, of Beddekens, niet.
Een gestreepte *Bezoar*.
Een paar groote *Talang-* of *Lap-Horens*, een Manneken, en Wyfken.
Een zeer fraeje gevederde kleene zeer donkere *Trompet*.
Een fraeje *West-Indische* gedoornde *Snippenbek*.
Twee kleene *Arken Noachs*.
Eenige groote *Fransche Bel-Hoorns*; en een zeer kleene.
Vier a vyf *Argus-Horens*, en een vry groot van oogen, en fraey.
Drie a vier *Sjanko's*, of *Offer-Hornes*.
Twee groote *Wervel-Horens*.
Een *Buykje* met een dikke naad in 't midden.
Eenige zwartagtige *Harts-Horens* met banden.
Een uitmuntende schoone groote *Netenkam* of dubble *Spinnekop*, volkomen van tanden.
Een dito onvolkomen; en nog 2 paar kleener, mede volkomen van tanden.
Verscheide *West-Indische* kleene gedoornde *Lap-Hoorns*, en een a twee met huizen 'er op.
Een zoort van een *Cameel-Hoorn*.
Twee getakte *Knollen*.
Een gemeene vry groote dito.
Een a twee *Ternataansche* zeldzame getakte *Vleermuyzen*.
Groote doorgesneede *Papedo-* of *Paarlemoer-Horens*; en een dito fraey uitgegesneden.
Twee a drie *Zee-Tonnen*.
Een paar kleene witte, of graeuwagtige *Tootjens* met een breede en een smalle geele band.
Een heerlyke en groote *Kroon-Horen*, en meer kleene.

SCHELPEN van zyn Ed:

Een *Venus-Hartje*, rondom fraey Appelbloessem.
Een met Purpre stippen.
Een Citroen-geel, fraey; dog niet te sterk van verw.
Een zeer grootte volkomene *Nagel-Schelp*.
Zeer fraeje *Poffers*, of *Quakers*.
Een paar *Compas-Schelpen*.
De bloed-roode, en de bleek-roode dito, van ieder een paar.
Drie donkere zeldzame groote *Zonnestraalen*, of *Tour de Bra's*, enkel blaeuw.
Verscheide groote Appelbloezeme *Tour de Bra's*.
Verscheide heerlyke Orangie *Lazarus-klappen*, ook enkele en dubble *Haanekammen*.
Vier a vyf Citroen-geele zeldzame *Dubbletten*, of *Steene-bloemen*, hoedanige mede by de Heer *Luder* verkogt zyn.
Twee *Crissen*, een groote, en een kleene.
Verscheide *Peul-Dubbletten*.
De rechte *Steen-schede* nog in de Steen stekende.
Twee ongemeene, en twee gemeene *Straat-Davids-Dubbletten*.
Een fraey paar *Straat-Davids-Dubbletten*.
Twee a drie goede Goude *Tongen*.
Een witte *Tong*.
Een in een gedrongen Citroen-geele *Nagel-Schelp* met stompe nagelen.
Een dito, met wat Appelbloessem, zeer fraey.
Een zeer groote, en zeer volmaakte *Nagel-Dubblet*.
Twee kleene *Rots-Dubbletteu*.
Een gedoornd *Wy-Tasje* wit en zwart, rood-agtig van verwe.
Een a twee zoorten *Ambonsche*, byna als de *Cartageensche*.
Verscheide schoone bonte-*Mantels*, en en groote *St. Jacobs-Schelpen*.

Een zeer groote gedoornde volmaakte *Holster*, of *Ham-Dubblet*, veel grooter als de myne.
Drie fraeje roode *St. Jacobs-Schelpen*, met witte ruitjes.
Een fraeje sterk-roode, matig-groote, dito.
Een kleene Orangie *St. Jacobs-Schelp.*
De groote geribde *Venus-Dubblet.*
Verscheide fraeje *Mossels.*
Een Appelbloezem-agtige *Foelie-Dubblet*, die mooy is.
Mitsgaders veel andre heerlyke stukken, die my, door de groote menigte van alles, ontschoten zyn, alzoo die maar onthouden, en niet aangeteekend heb.

Als ook byzonder van de Heer Auditeur de la Fallie. By de Heer Auditeur *de la Fallie*, in den *Haag*, heb Ao. 1718. een groote Schat van fraeje en zeldzame Hoorns gezien, waar van my deze in 't geheugen nog hangen.

HOORNS.

Twee zeer fraeje *Opper-Admiraals*, yder byzonder van verw en teekening; dog de eene fraejer, als de andre.
Een zeer zeldzaame Hoorn, by zyn wel Ed: *Cedo Nulli* genaamd, van groote byna als een Orangie *Admiraal*; dog korter in een gedrongen, en wat dikker, hebbende kleene geele, witte, en bruin-agtige bandjens ketens-wyze over de geheele Hoorn, die my zeer zeldzaam, en fraey, voorkwam, zynde een ongemeen stuk, dat niemand anders bezit.
Een Orangie *Admiraal*, welke ik niet gezien heb, maar die zyn Ed: (zoo my bericht is) naderhand bekomen heeft.
Twee zeer fraeje *Wentel-trappen*, en nog een bastaard zoort.
Verscheide gestreepte zeldzame *Bezoars*, of *Beddekens.*
Een fraeje zwarte *Schout-by Nacht.*
Een zeer fraey gemarmerde *Arke Noachs.*
Veel vreemde my onbekende Hoorns uit de *Middelandsche Zee*, of *West-Indien*, die zyn wel Ed: zeide uit het *Oosten* bekomen te hebben.
Veel roode *Meirkens.*
Veel ongemeene Appellbloessеme *Slekken.*
Ongemeene Citroen-geele en fraeje Oranje *Schelpen*, nevens heerlyke *Lazarus-klappen.*
Het gedoornd *Wy-Tasje.*

En van de Schelpen staat my nog een ongemeene *Bia Tenimbar*, of anders de *Eyken-houts-Dubblet* voor, die vry groot, en met twee a drie zwarte dwars-banden; maar beneden aan den buiten-zoom met een fraeje hoog-Orangie band, wel een pink breed, geteekend is, en die pas 'er wat van 'er nog een heeft; dog die daar wat smaller, en nog van een agter-kant voorzien is. Zynde een wonderlyk fraey en weergadeloos stuk; hoewel de Heer *Groen* een diergelyk heeft; dog die dat schoon Appelbloessem niet heeft.

De groote, en onnoemelyke meenigte van fraejigheden, die dezen Heer bezit, is oorzaak, dat my veel andre Hoorns en Schelpen ontschoten zyn.

Di[e] de H[eer] Kig[gelaar]. In 't Jaar 1718, zag onder de Hoorns en Schelpen van de Heer *François Kiggelaar*, een ongemeen groot Liefhebber, en naeuwkeurig kenner van de zelve, deze ongemeene stukken.

Een heerlyke zoort van groote zeldzame *Doyers*, van gedaante als een plat *Moorsch Tulbandje*, die wat Petool-agtig zyn, een ongemeen schoon groen stuk.
De groote zeldzame gevlamde, en geknobblde *Triton*, of *Trompet.*
De *Slak* met een verkeerde bek, die nu in handen van de Heer *van Segwaart* is.
Verscheide andre fraeje zeer zeldzame zwart-geteekende *Pekken*, byna als de *Bataviſche Alikruiken.*
Een zoort van zeer lange *Zoompjens*, zynde fyn-geribd, nog wel eens zoo groot, met een breede Lip, als de *Midas-Ooren*, uit de *Middelandsche Zee.*
Een schoone zeer groote *Verkens-bek.*
Een dito, dito met een groote steert.
Twee groote *Neptunus-Schachten*; de eene recht, (nu by de Heer *van Segwaart*,) en d'andre wat krom, en met een bocht.
Een paar gladde getande *West-Indische Spil*, en ook nog een paar grooter zoort, zonder tanden. De eerste komt in *Bonannus* voor, en is by de Heer *Luder* ook verkogt; dog de grooter zoort komt in *Bonannus* niet voor, deze bezit nu de Heer *van Segwaart.*
Twee *Jokjens* of *Spoeltjes*, die de Heer *van Segwaart* nu ook heeft.
Twee *Vice-Admiraals.*
Twee Hoorns als *Babilonsche Torens* van lengte; dog glad, met kleene bruine vlekken op een graeuwen grond, en byna als een zoort van dunne *Trompetten.*
Verscheide zeldzame *Arken Noachs.*
Een Orangie *Admiraal.*
De *Guineesche Toot*, verscheidene van dien.
Een fraeje *Harts-Hoorn* met banden, en nog een goede.
Verscheide *West-Indische* fraeje *Harts-Hoorns.*
Een a twee groote *Italiaansche Vloeren.*
Een Hoorn byna als de klimmende *Leeuw*; dog kleener.
De gedraeide *Haspel.*
Verscheide *Krul-Hoorns* uit het *Westen*,

of uit de *Middelandsche Zee*, en ook eenige met zwarte takken.
Verscheide ongemeene *Vliegen-scheetjens*, ook groote Vliegen-scheetjens, en groote Vloyen-scheetjens; dog anders als onze groote van de *Schilpads-Eylanden*.
Een paar kleene gladde *West-Indische* zeldzame *Storm-hoedjens*, of uit de *Middelandze Zee*.
Een weergadeloos *Blaasje* met een schoonen spier-witten dwars-band, een stroo breed, staande tusschen twee fyne zwarte banden.
De appelbloezeme *Carakol*, of *Slek*, uit de *Middelandsche Zee*, nu by de Heer *van Segwaart*.
Een zeldzame dikke korte stompe *Trompet*.
Een *Schout-by Nacht*, en een dito leververwig.
Een fraeje dito, die zwart is.
Verscheide *West-Indische Tooten*.
Twee *Guineesche Tooten*.
Een schoone *West-Indische Kroon-Hoorn*. — deze heeft nu de Hr. *van Segwaart*.
Een dito, dito Orangie, dito zeer fraey. — deze heeft nu de Hr. *van Segwaart*.
Een paar gestreepte *Bezoars*, of *Beddekens*.
Verscheide fraeje *Beddeteyken* met knobbels, enz.
Verscheide verkeerde graeuwe Hoorns, of *Luyt-Hoorns*.
Een Appelbloessem geribd *Tootje*.
Twee *Cameel-Hoorns*.
Twee langwerpige *Zuidlanders*, als bastaard-Pauskroonen van spikkeling; zeer fraey.
Een schoon *Doeken-huysje*.
De graeuwe *Moor*.
Een violet *Quallebakje*.
Een schoone groote *Kemphaan*, met een vinger, zynde leververwig.
Een paar fraeje gevlamde *Tepel-bakken*, nu by de Heer *van Segwaart*.
Verscheide geribde *West-Indische Casketten*.
Verscheide *Midas-Ooren* uit de *Middelandsche Zee*.
Een paar kleene Appelbloesseme, die nu de Heer *van Segwaart* heeft.
Verscheide fraeje *Carakollen*, anders dan de vorige.
Een paar *Tyger-Slekken*; en een paar zeldzame groote groene en zwart-gebandeerde dito anders *Koe-oogen-Slekken* genaamd. Nu in handen van de *van Segwaart*.
Fraeje *Bandasche* kleene witte *Krul-Hoorns* met zwarte takken.
Een paar fraeje *Fransche Bel-Horenkens*.
Een paar dito, dito fyne gestreepte, zeer mooy.
Een paar *Wy-Tassen*.
Een groote witte *Spil*.
Twee witte kleene kort-getakte *Switzers-broeken*.
Twee grooter voor getakte dito.
Verscheide verkeerde geele Hoorns.
Een paar lanwerpige *Catwykze Tollen*, nu by de Heer *van Segwaart*.

SCHELPEN van zyn Ed.

Een zeer groote schoone *Ys-Dubblet*, de grootste, en fraeyste, die ik kenne, nu in handen van de Heer *van Segwaart*.
Een groote *Compas-Schelp*, zonder weerga.
De bloed-roode dito.
De bleek-roode dito.
Een paar zeldzame ingekorvene *Stots-kappen*, die op elkanderen paaren.
Twee *Smirnasche St. Jacobs-Schelpen*, Citroen-geel, en wit.
Een kleene Appelbloezeme groote *Tour de Bra*.
Een geel-agtig *Venus-Hartje*.
Een Appelbloessem dito.
Een fraeje Orangie *Lazarus-klap*, op een Klipje. Nu in handen van de Heer *van Segwaart*.
Eenige fraeje *Haanen-kammen*, en een vier dubble. Nu in handen van den evengemelde Heer.
Een fraeje bruine bonte en witte *Bontemantel*.
Een paar zeer groote *Nagelschelpen*, volkomen van nagelen, en een Citroengeele, te zamen, nu by de Heer *van Segwaart*.
Twee *Dubbletten*, eveneens als de *Cartageenze*.
Twee *Boom-Dubbletten*.
Twee *Crissen*.
Een zeer groote bruine gemarmerde *Poffer*, nu by de Heer *van Segwaart*.
Een a twee groote, en meer andre *Mossels*, die fraey zyn.
De witte geribde *Venus-Dubblet*.
Die Cabinetten van dezen Heer zyn in Juny 1723. in den *Hage* verkogt; en 't verdre kan men in die Catalogus zien.

De Heer *Segveld* in *'s Gravenhage* bezit mede zeer fraeje en ongemeene stukken, die by geen andre Liefhebbers zyn. Van zyne fraeje Hoorns heb ik nog deze onthouden, A°. 1718. en 1720. gezien te hebben. En van de Heer Segveld.
Een Hoorn, als een *Knol* met een tuyt, zynde wit, en agter drie a vier in gegroefde kringen hebbende.
Een Citroen-geel *Stompje* van *Curacao*, met twee a drie omgieringen met takken. Dit zag nergens meer.
Een dito, dito grooter Hoorn, die niet kenne, ook van daar. Deze heeft ook niemand anders.

Ver-

Verſcheide *Kemphaanen* lever-verwige, en een zeer fraeje, die Appelbloeſſem, en de kleenſte van de drie is, die ik kenne.
Een Appelbloeſſeme getakte kleene *Lap-Hoorn*, dog zonder lap 'er aan.
Twee zeldzame Hoorns met ſnuiten, by na als den Admiraal van *Oma*, lever-verwig, zynde een zoort van *Trompetten*.
Een paar zeldzame korte witte *Switzers-broeken*, uit de *Middelandſche Zee*.
Twee kleene witte zwart-getakte *Krul-Horens*.
Twee dito, veel bruiner, dito van grond.
Twee groote kort in een gedronge zwarte breede *Mooren*; hoedanige nergens gezien heb.
Drie a vier *Arguinze Tepel-bakken*.
Drie a vier andre dito, rond, bruin, en kleener, en drie a vier nog kleener dito.
Twee lichte geribde *Weſt-Indiſche Casketten*.
Twee wat zwaarder, dito.
Een paar zeer kleene *Ambonſche* dito, met netjens.
Twee roode geribde *Arguinze Tootjens*.
Twee geele verkeerde Hoorns.
Twee paar *Criſſen*.
Een Appelbloezeme *Zwitzers-broek*.
Een dito, ... Stompje.
Een geel .... dito.
{ deze heeft zyn Ed: alleen.
Vier *Franſche Bel-Hoorns*, zeer fraey.
Twee groote *Italiaanſche* roode *Vloerkens*.
Een paar bruine klimmende *Leeuwen*.
Drie geele kleene dito.
Twee groote dito, met groote druppels.
Een *Neptunus-Schacht*.
Een groote zwarte *Moor* met eene band, de grootſte, en beſte, die oit gezien heb, zynde vry langer als een ſpan, en vry dik.
Twee groote *Trompetten*.
Een violette *Slek*, die niemand meer heeft; dog twyffel, of ik die ook by de Heer *Schot* gezien hebbe.
Een a twee zeldzame *Luyt-Hoorns*.
Twee paar groote *Weſt-Indiſche* geele *Kuipers-booren*.
Twee geknobbelde *Beddetyken*.
Een paar geknobbelde graeuwe *Lap-hoorns*.
Een zeldzame groote gekartelde *Doyer*.
Een zeer kleen *Weſt-Indiſch Storm-hoedje*, of *Casketje*.
Een zeldzame platte *Rudolfus*, of *Wydmonder*, een zoort van *Beddetyken*.
Een zeldzame *Muſycq-Hoorn* zonder Muſycq-nooten.

SCHELPEN.

Smirnaſche St. Jacobs Schelpen, vier paar.
Verſcheide geele Orangie, en ook witte, dikke *Filoozen*, of kleene *Poffertjes* van *Curacao*, die by niemand gezien heb.
Een groote fraeje Purper-agtige *Moſſel*.
Twee *Criſſen*.
Een paar diep-ingekorvene Dubbletten even eens als twee parende *Sots-kapjes*, zeldzaam, en heb die alleen ook by de Heer *Kiggelaar* gezien.
Drie roode Schelpen van *D. Adama*, van *Del Mina*.
Een groote *Compas-Schelp*.
Agt *Haanekammen* by een, en nog twee a drie andre.
Een ſchoone licht-Purpre *St. Jacobs-Schelp*.
Een zeldzame *Lazarus-klap* zonder takken.

My ſtaat voor A°. 1718. by de Heer *Jacob Bart* in den *Haag*, woonende in de Wagen-ſtraat, deze fraeje ſtukken gezien te hebben.

HOORNS.

Een paar groote zwarte *Mooren*.
Een uitnemend-groote, dog wat geſchonde, *Bruinet*.
Twee minder dito.
Een paar witte zeldzame *Spillen*, die noit by iemand anders zag. Zy waren van de Heer *Fagel* gekomen; dog A°. 1720. vond die niet meer by zyn E.
Een zeldzame Appelbloeſſeme *Slek*.
Een zeer ſchoone volkomene *Naſſauwer*.
Een paar graeuwe zeldzame *Tooten*, als Harts-Hoorns.

De Heer *de la Fallie* tot *Delft*, heeft zekerlyk een zeer fraey Cabinet met Hoornkens; dog wat dien Heer bezit, weet ik niet, dan alleen dat ik weet dat zyn Ed. deze ſtukken, waar van eenige gezien heb, heeft.

HOORNS.

Een *Wentel-trap*. Dit is my van andre zoo bericht.
Een *Opper-Admiraal*, by my A°. 1717. gekogt.

SCHELPEN.

Een zeer zeldzame en ongemeen fraeje *Konings-mantel*.
Een donker-blaeuwe groote *Tour de Bra*.
Een zeer fraeje Citroen-geele *Dubblet*, uit de *Middelandſche Zee*, die niet kenne, welke drie ſtukken gezien heb.

Van de ongemeene ſtukken, die de Heer *Bloem* tot *Rotterdam* bezit, komen my deze te binnen.

HOORNS.

Een ſchoone getakte *Switzers-broek*.

Een

n geribd Appelbloessem fraey *Tootje*, anders de *Dadel-Toot* genaamd.
wee fraeje zwart en wit-gemarmerde *kruiken*, wat grooter als myn *Zuydlanders*, en in *Bonannus* te vinden, N°. 220.
n groote getakte *West-Indische Snippenbek*.
rie *Fransche Bel-hoorns*.
n groote Kikvorsch met verscheide bruine banden op een witte grond.
n paar *West-Indische* Hoorns, als Spellewerks-kussens met witte banden van vlekskens.
n paar *West-Indische* fraeje *Tootjens*.
n paar *Catwykze Tollen*.
n graeuwe *Rudolfus* met een witten band, en van binnen Orangie.
n dito zonder band, van binnen wit.
n paar witte kleene lange *Tepelbakjes* van *Curaçao*.
n paar bruine kleene dito.
n zeldzame witte *Westerze* Krul-Hoorn met takken, zonder krullen.
n groote dito, zynde dik en zonder eenige takken, byna als die van de Hr. *Wybers* uit het roode *Meir*.
en a twee zeer zeldzame *Alikruiken*, of *Slekke-Hoorns*.
enige zwarte *Mooren* met banden, en een zeer fraeje, schoon van band.
wee a drie kleene graeuwe *Mooren*.
en zeer groote *Tepel-bak*.

S C H E L P E N.

en groote *Haanekam*.
en zeldzame graeuwe weergadelooze *Bult-Dubblet*.
en volkomene Appelbloezeme Krab met pooten; Een ongemeen stuk, en verscheide andre, welke ik voorby gae.
en gebucchelde dito, als een Kemphaantje.
wee zeer groote *Ham-Dubbletten* van *Curacao*.

De Heer *van Segwaart* bezit in zyn uitemend fraey Cabinet deze zeldzame stukken, zoo verre het my heugd die gezien hebben.

H O O R N S.

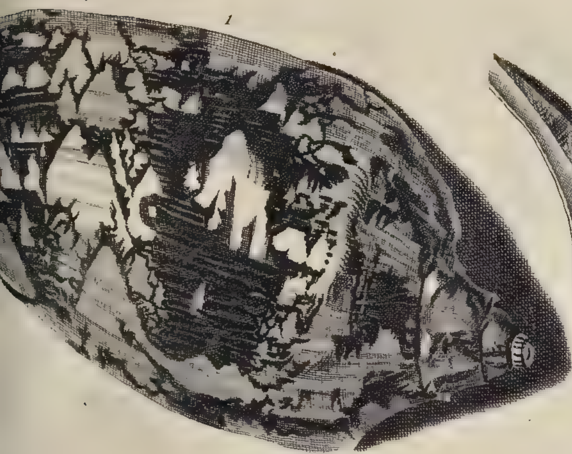
ier *Olie-Hoorns* met rosse banden.
wee zeer groote dito, met breede ribben, ongemeen.
en paar kleene, en nog drie paar groote *Caret-hoorns*, waar onder zeer fraeje.
en paar zeer moye *Bagynen-drollen*, of *Tollen*.
wee groote zeldzame geribde *Spillen*, ongemeen fraey.
en paar groote geknobbelde dito.
eer groote bonte Knobbel-Hoorns.
wee zeer groote, en vier kleene *Napjens*.

Een flaeuw-geribde moye groote *Spil*.
Een zeldzaam paar *Tygers*, als Vloyescheeten.
Een groote getakte *West-Indische Snippenbek*; en drie bonte gebandeerde dito.
Twee paar groote Orangie *Bruinetten*.
Vier Kraal *Nautuli*, of Kraal *Doeken-huysjens*, matig groot.
Een paar groote *Doeken-huysjens*.
Een paar gemeene fraeje dito; en nog twee paar kleener zeer fraeje.
Twee paar *Fransche Bel-horens*.
Vier kleene *Spaansche Horenkens*.
Een glad *West-Indisch Midas-oor*.
Een groot *Zoompje* met een naad 'er over; en nog ettelyke andre zoo.
Drie enkelde *West-Indische Casketten*, yder byzonder.
Een ongemeene groote gedoornde *Beddetyk*, de grootste die kenne; en meer andre.
Vyf a zes gestreepte *Bezoars*, en eenige van verscheide gronden en vlammen.
Zes *Katwykze Tollen*, en nog twee grooter zoort.
Een groote bruine *Doggersandze* Hoorn met veel Wormen 'er op.
Een ongemeene groote *Marl-priem*.
Negenderley *Zee-Appels*, en daar onder een paar Tulbanden.
Een paar Orangie gebandeerde *Dadels*, weergadeloos.
Een rechte blaeuwe *Limoen-doorn*.
Een zeer groote bastaard-*Wentel-trap*.
Een paar witte geknobbelde *Lap-hoorns*.
Twee *Duivels-klaeuwtjes*; met drie vingertjes 'er aan.
Een paar flaeuw-Appelbloesseme *Kemphaanen*.
Twee Naalden met witte druppels.
Een paar roode kleene *West-Indische* dubbel-getakte *Lap-horens*.
Een paar geele dito, dito enkel getakte, dito met een wit-agtige band boven by de knobbels; en nog vier andre dito.
Een zeldzame gespikkelde *Lap-hoorn*, by *Rumphius* Tab. XXXVII. N°. 3. te zien; en deze heeft de Heer *Groen* ook.
Een witte en Appelbloesseme *Kemphaan*.
Drie leververwige ditoos.
Een paar kleene ditoos.
Twee groote *Vleermuyzen*, of wilde *Musycquen*; roode.
Een geele gedrukte *Doyer*.
Een ongemeene fraeje *Arguinze Krulhoorn* zonder krullen; dog met sterke Appelbloesseme baaren, of scherven over dwars, en met veel banden en ribben 'er over henen. Een zeer zeldzaam stuk.
Een kleen wit en zwart getakt *Krulhorentje*.
Drie Orangie *Podagra's*.
Een ongemeene *Tepel-bak* met drie overlangze

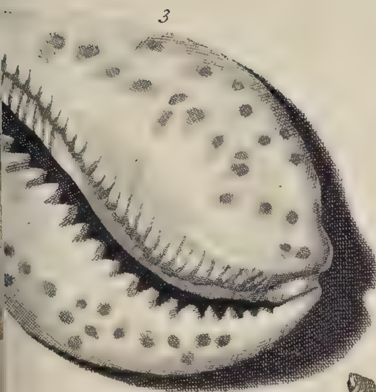
langze breede banden, weergadeloos.
Verscheide gemarmerde wit, en rosse ditoos.
Een kleene *West-Indische* dito zonder tepel, en van de lange zoort van *Curacao*.
Een paar groote dito.
Een paar *Argus-hoorns* met breede bruine banden, en met een witte dito.
Verscheide andre fraeje ditoos.
Een paar groote roode *Italiaansche Vloertjens*.
Eenige paaren roode gespikkelde *Wolkjens*, of Achaate-*bakjens*.
Sipmans-hoorn, of de Appelbloezeme *Dadel-toot*.
Een Achaate *Hoorn*, by *Rumphius* Tab. XXXII. by Letter K. te zien.
Een paar zeldzame *Boter-weggen*, *Hartshoorns* met groote stippels gebandeerd.
Een kleene *Leeuwen-toot*.
Een paar zeer zeldzaam gemarmerde ditoos.
Vier fraeje *Guineesche Tooten*, waar onder drie groote.
Een paar zeldzame geele *Voet-horens*.
Twee paar zwarte, en een lever-verwige *Zee-ton*.
De *Curassauze Wolk-toot*.
Een groene *Kaas* met drie banden.
Een paar *West-Indische* zwarte *Pauskroonen*, zynde een zoort van groote dikke Tuyten.
Een paar kleene witte geknobbelde Hoorns, met eene rey knobbels, en byna als *Moortjes*.
Een paar zeldzame zeer groote *Lobben* zonder takken, *Draken-steerten* genaamd.
Twee ongemeene schoone *West-Indische* Orangie *Kroonhoorns*, en eenige andre.
Drie paar zwarte, en Appelbloessеme zeldzame *Doyers*, of *Maan-horens*, gemarmerd.
Een groote schoone gemarmerde *Vyg*, en nog eenige andre.
Een paar lingze of verkeerde *Horens*.
Twee kleene geribde *West-Indische Casketten*.
Twee groote *West-Indische* Admiraals. Een zoort van geele *Tooten*.
Een paar groote *Soldaaten*.
Een paar kleene, dog zeldzame dito.
Een paar witte *Zwitzers-broeken*.
Eenige zeldzame *Zuydlandze Trompetjes*.
Een ongemeene schoone zwarte getakte witte *Brandaris*, en nog zoo een dito wat minder.
Een paar Rievier *Paus-kroonen*, en drie gedoornde *Rievier-Alikruiken*.
Vier Citroen-geele ongemeene *Knollen*, de eene diep-geribd.
Een groote geknobbelde *Lap-horen*, en twee dito met bulten, en zes vingers.
Een paar groote en een paar kleene *Verkens-bekken*.

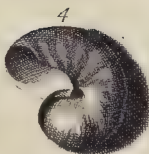
Een paar *Turks Papier*, en een paar zee[r] kleene dito, zeer zeldzaam.
Een groote geribde *Olie-hoorn* met witt[e] druppels.
Twee *Opper-Admiraals*; de eene zeer goe[d].
Een *Onder-Admiraal*, mede zeer goed.
Een Orangie *Admiraal*, die goed is.
Twee *Omaze Admiraals*, vallende op [het] Eiland *Oma*, en waar van 'er de He[er] *Schynvoet* een heeft.
Een *Vice-Admiraal*.
Vyf paar zeer fraeje *Kaaphoorns* waar o[n]der twee paar ongemene.
Een ongemeene groote *Musycq-hoorn*.
Een schoone *Oliekoek* met Rozynen.
Een *Vice-Admiraal*, en een bastaard dito.
Veel *Arguinze Krul-Horens*.
Vyf Ciperze *Katjens*.
Drie graeuwe geslepene *Kroon-horens*.
Een paar zeer zeldzame kleene groen-ge[]vlekte *Kroon-horens*, die zyn Ed:, e[n] ik, alleen bezitten.
Een paar gevlamde bruin en geele *Tepel-bakken*.
Een paar *Jokjens*, of *Wevers-spoelkens*.
Een *Neptunus-Schacht*.
Een wonderlyk fraey uitgewerkt en door[]lugtig paar *Distel-hoornkens* A°. 172[] eerst uit *Indiën* gekomen, onder de naam van *Wentel-trappen*.
Een witte zeer dikke *Moerbey hoorn*.
Een paar zeldzame gladde *Snippe-bekken* met tanden; welkers weergae by de[n] Heer *Luder* ook verkogt zyn.
Een geknobbelde Orangie *Wydmonder*.
Een paar *Koejen-oogen-Slekken*.
Een *Caracol*, die onder Appelbloessem is.
Een paar *Tyger-slekken*.
Ettelyke dikke *Post-horen-slekken*.
Drie *Cameel-horens*.
Een paar gemarmerde getakte *Zwitzers-broeken*, byna als Stompjens.
Een graeuwe *Slek*, met een verkeerden bek.
Een ongemeene kort-gedrongen *Kroonhoorn*, even eens als een Harts-hoorn; met een smalle band voor, en in 't midden, en met een fyn netje over 't geheel lyf.
Een zeldzame rosse *Vloyen-scheet*.
Een ongemeen schoon paar blaeuwe *Wolkjes*, of Achaate *Kakjes* wonderlyk fraey.
Vier *Offer-Horens*, of *Sjanko's*.

Schelpen of *Dubbletten* van zyn Ed:
Een paar *Haspels*.
Een ongemeene schoone bruine groote *Poffer*.
Een weergadelooze vry groote Orangie *Nagel-schelp*, kort en stomp van nagels.
Twee paar *Adama* Dubbletten.
Een Orangie *Nagel-Dubblet* zonder nagels; dog sterk van Orangie.
Een Appelbloessеme stompe dito, zeer heerlyk.

1

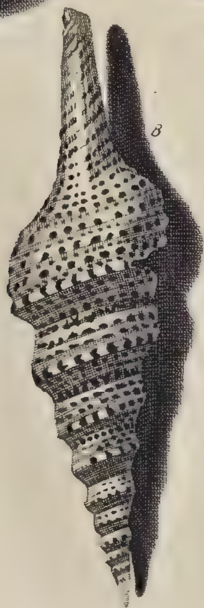

2

3

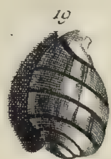

4

5

7

8

9

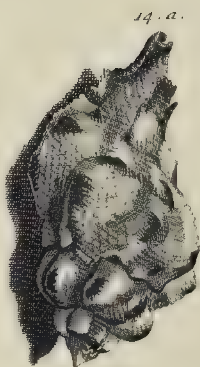

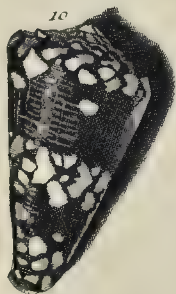

M. Balen delin ad viv

Een paar kleene zeldzame gladde *Noachs-schelpen*, en de nog zeldzamer gladde dito.
Drie witte baſtaard *Arken*, en twee paar bruine *Arken-Noachs*.
Een ongemeen paar zeer volmaakte groote witte *Nagel-ſchelpen*.
Een Citroen-geele dito.
Een ongemeene Purpre *Foeli-Dubblet*.
Een paar kleene *Compas-ſchelpen*.
Een paar witte kleene *St. Jacobs-ſchelpen*.
Een paar zeer groote dito.
Drie a vier ros-gemarmerde dito.
Een paar bleeke peerſche Dubbletten.
Een groot wit plat *Wafel-Yzer* vol ribben, hoe langer hoe meer verminderende; zeer zeldzaam, en my onbekend.
Een paar groote *Raſpen*.
De zeldzame geribde *Venus*-Dubblet.
Ettelyke ſchoone *Bontemantels*, een paar Kraal-Dubbletten, en ook fraeje *Koningsmantels*.
Een zeldzame Dubblet als een *Wafel-Yzer* vol kringen, aan de eene kant gedoornd.
Een zeer groot *Laurier* blad.
Een ongemeene *Venus*-Dubblet zonder tanden.
Een paar groote blaeuwe en witte *Tour de Bra's*.
Een blaeuwe dito.
Een paar Appelbloezeme dito.
Een ſchoone groote Goude *Tong*.
Een ſpier-witte dito.
Een ongemeen ſchoon Appelbloeſſem *Hammeken*, of *Roos-dubblet*.
Een paar geribde Orangie *St. Jacobs-ſchelpen* of *Konings mantels*.
Een *hierlandze Moſſel* met een *Lazarus-klap*.
Een groot *Malolis-oor*, met een Peerl.
Twee paar *Weſterſche* lange *Moſſelen*.
Twee paar dito, geſlepene dito.
En groote en kleene *Cris*.
Kleene zeer moye *Moſſelen*.
Een purpre *Lazarus-klap*.
Een groote geele *Nagel-ſchelp*.
Een a twee paar groote Zilvere *Tafelborden*, een zoort van groote Paarlemoer-ſchelpen.
Een buiten-gemeene groote gemarmerde *Poffer*.
Een geſlepe graeuwe *Noordze* dito.
Een Orangie *Lazarus-klap* op een Klipje.
Twee dito, met witte doorns, ongemeen fraey, en zeer veel andre van die zoort, die uitſteeken.
Een drie-dubble dito, op Coraal-ſteen gegroeid.
Een kleen zeer wit en zeer fyn-gedoornd *Lazarus-klapje*, zeer fraey.
De ſchoonſte, grootſte en witſte *Ys-Dubblet*, die kenne; en nog eene half zoo groot, en wat geeler.

Vyf *Haanen-kammen*.
Twee *Criſſen*.
Vyf *Ambonze* platte *Letter-ſchelpen*, of *Hermans*-Dubbletten.
Een Purper geſtipt *Venus-hartje* zonder tanden, en beneden Purper.
Een ongemeene fraeje Purper en wit gemarmerde *Bacaſſam-ſchelp*.
Een dito, dito blaeuw, wit gemarmerde dito.
Een *Carthageenze* ongemeene Dubblet.
Een paar *Boeren-boon*-Dubbletten.
Een *Vyg* Dubblet; van my gekomen; en van welke ik 'er nog een paar hebbe.
Een ongemeene *Poffer* als de *Griekze A.* Dubblet, met een zeer breede blaeuwe en een witte band. Een weergadeloos ſtuk.
Een dito flaeuw gemarmerde, dog platter.
Een geele kleene *Lip-Dubblet*.
Een bruin-overlangs-geſtreepte Dubblet, even eens als de *Griekze A.* Dubblet. zeer fraey.
Een groote zeer gladde witte Porcelyne *Poffer*, ongemeen.
Een paar roſſe *Ambonze Moſſelen*.
Een paar andre dito.
Vier kleene roode zeldzame *Moſſelkers*, zeer veel ongemeene *hierlandze* fraeye *Moſſelen*.

De Heer *Carel Burchard Voet* bezit mede veel fraeye Hoornen, van welke my deze te binnen komen: Van de Heer Voet.

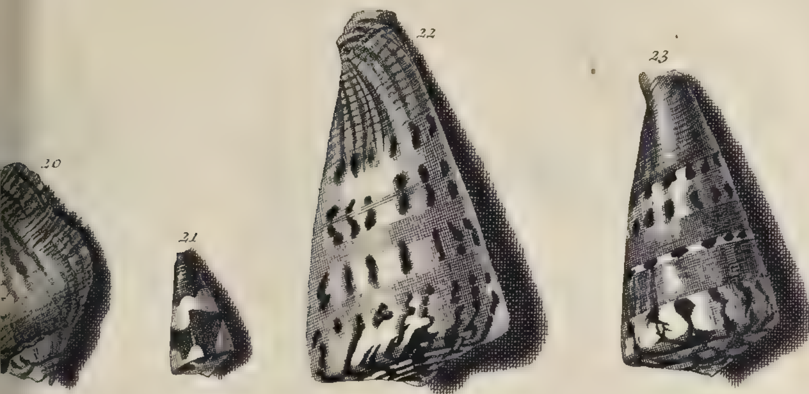
HOORNS.

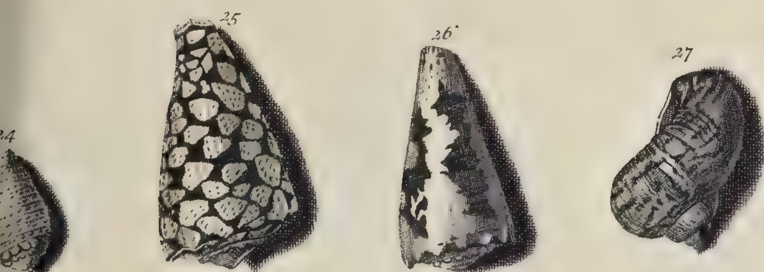
De rechte *Opper-Admiraal*, kleen; dog zeer helder en reyn.
Een paar ongemeene ſchoone gemarmerde *Vygen*.
Twee *Caret-Horens*.
De kleene *Neptunus-ſchacht*.
De zeldzame zwart-gebandeerde *Slek* van *Cadix*.
Een paar kleene onbekende *Wydmonders*, met twee reyen knobbels.
Een paar witte zeldzame *Schildpads-ſteerten*.
Een *Caap-hoorn*.
Een paar kleene fraeye witte *Krul-hoornkens* met zwarte takken.
Een paar kleene *Curaçaoze Tepelbakken*, byna zonder tepel.
Een gladde dito zonder tepel.
Een paar *Argus-hoorns*, en een paar kleene dito, een vinger lang.
Een kleen weergadeloos *Tootje*, byna als een *Cypres Katje*, met twee witte banden.
Een paar zeldzame geele *Kuypers-hoorens*.
Een paar dito, dito Dadels-gewyze, en lang.
Een graeuwe *Zee-ton*.
Een ongemee ros en wit-gevlamde *Tepel-*

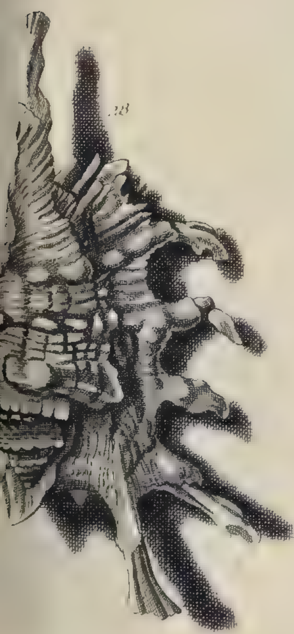
bak met twee breede rosse banden, een weergadelooze fraeye Hoorn.
Een witagtig *Harpje*.
Eenige *Arguinze* witte *Pau-kroonen*.
Een *Groenlanze Hoorn* met een groene breede ronde Lip, zeer zeldzaam, en wat na een *Doggerzandze Knol-hoorn* trekkende.
Twee kleene fraeye *Verkens-snuyten*.
Een zeldzame *Arguinze* bastaard-*Krulhoorn* zonder takken, wat Orangie.
Een paar *Oost-Indische* ditoos.
Een *West-Indisch* zeldzaam *Tootje*.
Een groote *West-Indische* gedoornde *Snippe-bek*
Zes kleene ditoos.
Een witte *Vyg* of *Luyt*, ongemeen.
Een paar *Spaansche Hoogsteerten*, van *Cadix*.
Een groote bleek-geele geknobbelde *Beddetyk* met rosse banden.
Een groen *Kaasje* met een breeden helder witten band in 't midden.
Twee paar witte *Arguinze Trommelschroeven*.
Een *Olie-koek* met Corinthen.
Een bastaard-dito.
Een paar fraeje *Kroonhorens*.
Een *Fransche Bel-hoorn*.
Vier Orangie *Arguinze Krul-horens*.
Vier witte getakte ditoos.
Twee *West-Indische* zeer kleene en ongenette *Casketjes*; zeer fraey.
Een paar dito, dito, dito met gebergten geteekend. Zeer zeldzaam, en noit meer by my gezien.
Twee paar zeer fraeje *Agate Tooten*.
Een paar Kraal-*Nautuli*, kleene, ontrent een vinger lang.
Een paar *Musycq-horens*.
Een paar plat-gebucchelde zelzame *Zoutkorls* met veel fraeje oogjens.
Een paar zwarte gladde *Brandarissen*.
Een paar bruine *Arguinze Naalden*.
Een paar geslepen *Midas-ooren*.
Een paar gladde bruine *Zuidlandze Trompetjens*.
Twee kleene witte *Midas-ooren*.
Een fraeje kleene *Arke Noachs*.
Een paar *West-Indische* geribde *Casketten*.
Een paar kleene geribde en overlangs gevlamde *Casketten*, blaeuwagtig van verwe.
Een paar zeldzame geribde *Westerze Voethorens*, byna als de *Venus-* of *Voet-hoorn* met hair.
Vier zwarte *Mooren*.
Een paar *Purpura's*, van *Cadix*, zonder doornen.
Een paar blaeuwe kleene gevlamde *Casketten*.
Zeer kleene bruine *Rudolfus-horens*.
Een groote *Musycq* Hoorn, en nog vier kleene dito.
Een paar platte *Wydmonders*, een *West-Indische* Hoorn, zeldzaam.
Vier Spaansche *Purpura's*.
Twee *Maan-horens*.
Vier *Doggerzandze Knol-horens*.
Een Hoorn, *Turks Papier* genaamd.
Een kleene dito *Arabisch Papier*, weergadeloos, en noit meer by my gezien. Hy is van 't zelve fatzoen in 't kleen, als de groote van 't *Turks Papier*, dog nog een weinig anders, en zeer fraey met 6 a 7 reyen blokjens, byna als de *Guineeze Toot*, zwart en wit geteekend tegen malkanderen, vercierd. Hebbe noit de weergae gezien; de zelve is ontrent een halve pink lang, en zeer glad en helder van grond, en teekening.
Een geelagtige of graeuw-geele *West-Indische Tepel-bak* met een tepel, en ydele bruine vlammen. Een zeldzaam stuk.
Een ongemeene zeldzame *Patrys* met verscheide dubble banden; en ook zoo een bruine dito, beide ongemeen, en noit zoo meer gezien.
Een kleen en zeldzaam Horentje byna als een breed-gelipte witte *Brandaris*; dog bruin; en met 5 a 6 opstaande verdeelingen op den rug.

SCHELPEN.

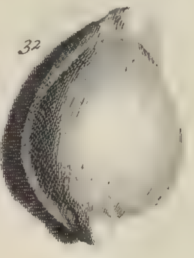
Een *Hertje* met Purpre stippen.
Twee *Tygers-tongen*.
Een spierwitte schoone *Tong*, even eens als de Goude *Tong*, ongemeen.
Twee witte *Aardbeyen*.
Een paar groote roode *Tour de Bra's*, of Appelbloezeme Zonnestralen.
Een bruine platte zeer groote *Poffer*. Zeer zeldzaam.
Twee paar groote graeuwe ditoos mede zeldzaam.
Drie witte geribde *St. Jacobs Schelpen* met roode doornen, en 't eene agter Orangie; met drie stippel-banden agter aan.
Een groote witte zeer zeldzame *St. Jacobs Schelp*, en twee Gredelyne ditoos, een zoort van *Konings-mantels*.
Groenlandze Dubbletten als *Poffers*, groot en fraey.
Een witte dito; zeer zeldzaam.
Een groote ongemeene schoone *Straat-Davids Schelp*, drie duimen breed, of byna een hand groot, zeer bruin, de fraeyste groote, die ik oit zag.
Een dito, wat grooter, dog slegter, zynde licht-ros.
Vier paar ditoos, zeer fraey.
Vier *Straat-Davids Alikruiken*.
Een gladde langwerpige Schelp.
Een paar witte onbekende *Posserkens*.
Een *Steen-scheede*.
Twee paar *Noordze Mossels* bleek violet, en schoon geteekend.
Vier *Yslandze* of *Noordcaapze* ditoos, byzonder fraey, en schoon violet.

20
21
22
23

24
25
26
27

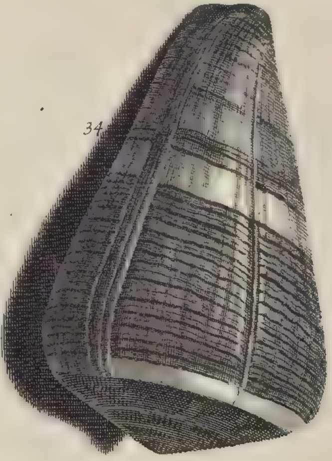

28

29

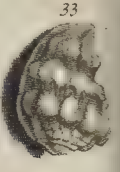

32

31

34

35

33

38

37

36

Een *Spaanſche* dito hoog violet; zeer breed; en van *Cadix*.
Een paar geribde *Venus-ſchelpen*; dog defect.
Een groote ongemeen ſchoone Citroengeele *Nagel-ſchelp* met ſtompe nagels; en een kleene dito zeer fraey.
Een groote *Navel-Dubblet*, als de *Bataviſche*, zeer gekarteld, en 2 kleene ditoos.
Vier *wannetjes Dubbletten* van *Cadix*, en een dito vol pokken.
Een gladde Dubblet met witte dwarsſtreepen.
Een paar matige *Ys-dubbletten*.
Twee groote *St. Jacobs* Schelpen.
Veel weergadelooze hierlandſche *Moſſelen*. Ongemeen fraey.
Ongemeen-fraeje *Braadpannen*.
Een ongemeene fraeje *Compas-ſchelp* vol fraeje vlekken 'er op. Zeldzaam.

De Heer *de Koning* bezit verſcheide Hoorns, die fraey en ongemeen zyn, van welke my deze te voren komen.

HOORNS.

Twee uitmuntende dog verſcheide geteekende *Caapen*.
Gevlamde *Schildpads-ſtaarten*, of ongetakte *Krul-Hoorns*, van *Cadix*, met zwarte banden.
Zes fraeje *Kroon*-Hoorns.
Arguinze Hoorns van die zoort van velerley verwe, ook Appelbloezeme.
Zuidlantze Trompetjens.
Een Admiraal van de *Dadels*; zeldzaam.
Doggerzandze Knol-Hoorens verſcheide zeer groote, en kleene.
Twee kleene baſtaard-*Jokjens*, of *Spoelkens*.
Een paar geknobbelde zeldzame witte *Wyd-monders*, zynde een zeldzame zoort van *Moerbeyen*. Hebbe die noit meer gezien.
Een paar zeer groote groen-gebandeerde *Maſelen*, die ook noit meer gezien heb.
Witte kleene gekartelde *Babilonſche Torens*, van *Curacao*.
De gedoornde en ongedoornde *Weſt-Indiſche Snippebek*.
Arguinze gemarmerde *Doyers*.
De zwart-gebandeerde *Slek* van *Cadix*.
Dunne *Modder-Hoorns*.
Een groote Hoorn, byna als een *Aroeze Trompet*, van buiten wit, van binnen rood, als de *Sjangko's*; dog wat geſchonden.
Een paar zeldzame witte baſtaard-*Naalden* met veel zwarte banden.
Een paar ongemeene witte baſtaard-*Oliekoeken*, met vyf overlangze dikke ribben, en geel van mond, welke ik niet wete by iemand gezien te hebben.

Een paar witte lange *Tepelbakken* van *Curaçao*, met een tepel.
Een zeer groote bruine dito, van *Curaçao*; en een kleener.
Een paar groote *Franſche Bel*-Hoorns.
Een *Oliekoek* met Rozynen.
Verſcheide ongemeene fraeje groote gedoornde *Beddetyken*, en een 'er onder die blaeuw, en zeer fraey van Orangie banden en verwen, en die de uitmuntenſte is, die ik kenne. Daar zyn 'er 13 a 14, ieder om het fraeyſte.
Een paar dubble *Neten-kammetjes*.
Een paar geele *Weſt-Indiſche* geſpikkelde zeldzame *Harts-Hoorns*, de eene met een tuit, en de andre plat ingebogen agter.
Een roſſe en wit-gekartelde zeldzame *Tol* uit de *Middelandze Zee*.
Een dito groene wat kleener.
Een groote, en een paar kleene *Verkens-ſnuyten*.
Zeven *Katwykze Tollen*, byna yder verſcheiden, en daar onder zeer zeldzame.
Weſt-Indiſche geribde *Kasketten*, verſcheide.
Weſt-Indiſche roode getakte kleene *Lap*-Horens, en ook ongetakte.
Een geelagtige dito.
Een zeldzame zoort van een witte Hoorn, die agter als een *Zwitzers-broek* gedoornd is met drie a vier omgangen. Deze is zeer zeldzaam. Daar zyn 'er hier twee van.
Bataviſche Boere Jongens.
De *Weſt-Indiſche Argus*; twee ſtuks.
Twee *Vleugel*-Hoorns, of *Kemphaanen*, geſpikkelde.
Een zeldzaam geribd *Buykje*, met twee zeldzame ribben 'er over henen.
Twee roſſe dito.
Een paar roſſe geknobbelde *Lap*-Hoorns.
Een *Ark*.
Een zeldzame dikke *Slek*, met vier bruine banden.
Een gevoornde *Plek*-Hoorn.
Een Hoorn, die by *Rumphius* op de Plaat N°. XXXIV. by de K. afgebeeld, en de *Achaat-hoorn* genaamd is.
Een zeer groote geribde *Weſt-Indiſche Casket*.
Een *Kuypers-boor* als een *Dadel*.
Een bruine geribde *Brandaris* uit de *Middelandſche Zee*.
Een kleene *Zee-ton*.
Een witte dito.
Het fyn geribd *Midas-Oor* uit *Weſt-Indien*.
Weſt-Indiſche graeuwe zwart gevlekte *Naalden*.
De *Cartageenſche Klip-Hoorn*, of *Likhoorn*.

SCHELPEN van zyn Ed:

De ongemeene zeldzame groote diep-ingekeepte

gekeepte *Navel-* of *Wervel*-Hoorn met diepe inkepingen, de *Vredevlag* genaamd, en nevens eenige zeldzame ſtukken van den *Schryver* mede in Prent gebragt, weergadeloos; en met tanden op zyde; zynde als een groot *Wafel-Yzer*, of als een *Tygers-tong*, ontrent als een hand-palm van grootte, en tusſchen de twee en drie duim breed, hebbende zeventhien omgieringen aan yder zyde.

Een zeer groote, weergadelooze *Aardbey*, ongemeen groot van vlekken, en die ongemeen ſterk van rood op een zeer witte grond is, diergelyk ik noit meer gezien hebbe, welke twee ſtukken weerdig zyn van alle Liefhebbers gezien te werden.

Twee paar fraeje groote *Noordze* peerze *Moſſels*.

De *Delminaze* Dubblet van *D. Adama*, een paar.

Veel fraeje *Moſſel-ſchelpen*.

Een paar *Straat-David-ſchelpen*.

De grootſte zoort van *St. Jacobs-ſchelpen*; wit.

Een lever-verwige dito ingebogen.

Moſſels van *Cadix*.

Groenlandze Quakers.

Een *Noordze Venus-Labbaar*.

Een *Spaanze* witte gladde Dubblet met drie fyne banden overlangs.

Een zeldzame witte Schelp met dwarsribben.

Een *Cartageenze* Dubblet.

Een *Cris*.

Een paar bleek-peerſche Dubbletten.

En veel andre, my ontſchoten.

En van de Meſſrs. Vervel, en Crena.

De Heeren *Vervel* en *Crena*, (die maar over een Jaar of twee begonnen hebben) bezitten deze zeldzame ſtukken:

De Heer *Vervel* deze:

Een *Admiraal*.

Een getakte *Stormhoed* met een net 'er over; dog wonderbaarlyk fraey en zeer bruin gevlamd, diergelyken ik noit by geen Liefhebber gezien heb.

Een paar *Weſt-Indiſche Casketten*, ongeribd, dog vol gladde roſſe dwars-banden; by my al mede onbekend.

Een *Hart*-Hoorn met banden, tot halfwegen toe gegranuleerd, of gekarteld.

Een ongemeene fraeye zeeme *Zee-waejer*.

Twee ongemeene groote ronde roode gekartelde *Zee-Appels*; weergadeloos.

Een weergadeloos zeer dicht zwart, geel, en rood gebandeerd, en zeer fraey *Katwyks Tolleken*.

Een kleene roode *Weſt-Indiſche* geknobbelde *Storm-hoed*, diens weergae ik al mede noit gezien heb; dan by de Heer *Schynvoet*; dog vry grooter, dan deze.

Een paar *Yslandze* of *Noordze* peerze Dubbletten, en meer andre.

De Heer *Crena* bezit deze:

Drie bruine zeer zeldzame *Weſt-Indiſche Klip-klevers*, of *Lik*-Hoorns; die by geen Liefhebber gezien heb; dan dat ik 'er ook een by gifte van zyn E. bezit.

Een paar zeer fraeje *Menniſte Tooten*.

Een paar geknobbelde *Weſt-Indiſche Stormhoeden*.

Een Citroen-geele kleene Dubblet.

Ettelyke peerſche *St. Jacobs ſchelpen*, als *Konings-mantels*.

En meer andre, die my niet te binnen komen.

Een groene verkeerde Hoorn; zeldzaam.

Het *Turks Papier*, ontrent een halve pink lang, een ongemeen ſtuk, en dat ik zoodanig by geen Liefhebber gezien, nog in geen Schriften zoo kleen meer ontmoet heb.

Een zeer zeldzame Hoorn, van forme by na als een *Buykje*, of gevlekte *Bezoar*; dog wel zoo rond. Een weergadeloos ſtuk.

Een paar witte kort-gedoornde Hoorns, mede zonder weergae

Een paar peerſche *Yslandze*, en meer andre fraeye Dubbletten, welke alle onmogelyk aanhalen kan.

Een Citroen-geele zeer zeldzame *Zotskap*.

Wat de *Schryver* bezit, heeft hy bevorens al ten deelen aangehaald, en verder by de zeldzame ſtukken, in Prent gebragt, en agter aan getoond, hoewel 'er van tyd tot tyd nog veel zeldzame ſtukken, welke alle hy onmogelyk hier melden kan, bygekomen zyn.

Bevorens hebben wy reeds getoond, wat Liefhebbers de *Wentel-trap* bezitten, nu zullen wy voortgaan, om te zeggen, wat voor Liefhebbers deze en geene andre van de zeldzaamſte ſtukken onder zich hebben.

De Orangie *Admiraal* is in handen van deze Heeren.

De Heer Landvoogd, *Adriaan van der Stel*, in *Amboina* heeft 'er veel nagelaten; dog weet het getal niet.

De Heer *Wybers* heeft 'er. 3

De Heer *Auditeur de la Faillie*. . . . 1

Ik hebbe 'er. 3

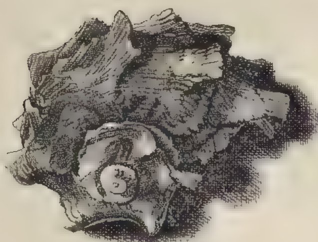
Die geg. hee. de v pinp de h

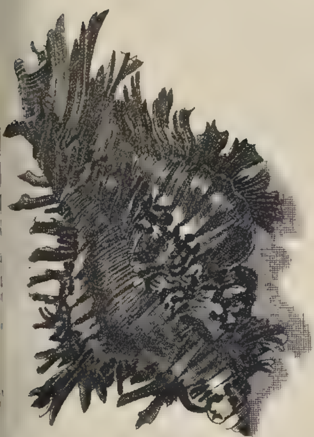
De Heer *Schot*. 1

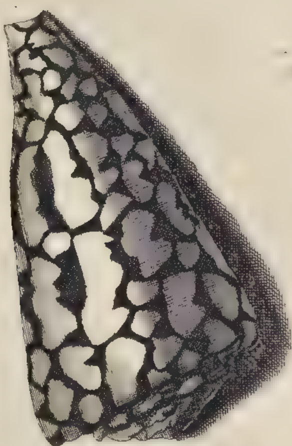
De d'Ac

N.º 39.

N.º 40.

N.º 41.

N.º 42.

N.º 43.

N.º 44.

N.º 45.

N.º 46.

N.º 47.

lin.

Goerec fc:direx:

N.° 48.

N.° 49.

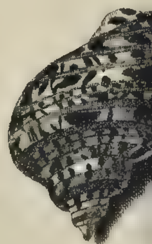

N.° 50.

N.° 51.

N.° 52.

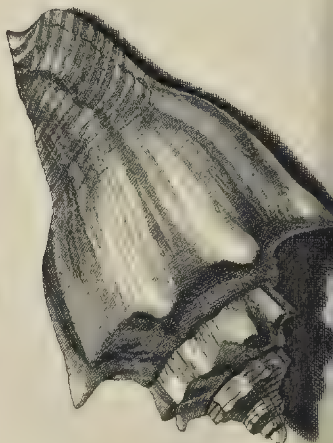

N.° 53.

N.° 54.

N.° 55.

N.° 56.

N.° 57.

N.° 58.

De Heer *Kiggelaar*. 1

De Heer *van Segwaard*. 1

De Heer *Groen*. 1

De Heer Raadpensionaris *Gasper van Citters*, (zoo my bericht is) een. 1

De Heer Borgemeester *Willem van Citters*. 1

De Heer *Vincent*. . . . 2

De Heer *Seba*. 1

De Heer *Helmolt*. . . . 2
De eene heeft veel Orangie; dog is dof, de ander helder; dog te wit.

Onder de Horenkens van de Heer *Douglas*, A°. 1722. verkogt. 1

Daniel van Loenen in *Amboina* overleden, liet na de twee schoonste, die ik oit gezien heb, daar al de andre maar doode by zyn. 2

21

De *Opper-Admiraal* werd bezeten by deze Heeren.

De Heer Auditeur *de la Fallie*. 2
yder van de twee byzonder; en nog een derde bastaard-zoort.

De Heer *de la Fallie*, tot *Delft*. 1

De Heer *Jacob Elias Schot*. 1

De Heer *Schynvoet*, *Opper-Admiraals*, of *Admiraals*. 3

De Heer *Helmolt*, tot *Groningen*. 1
deze is schoon, en vry groot.

De Heer *Voet*. { Deze zyn kleen; dog moy, en hebben 'er yder. } 1
De Heer *de Haan*. 1

De Heer *van Segwaard*, 2. *Opper-Admiraals*, en 1 *Admiraal*. 3

De Heer *Seba*. 1

De Heer *Vincent*. 1

15

Appelbloezeme *Kemphaantjes*, of *Vleugel-Hoorns* zyn by

De Heer *Groen*, die de beste heeft. 1

De Heer *Schot*. 1

De Heer *Segveld*. 1

3

De Heer *Vincent* heeft 'er ook een; dog die is gemengeld van verwen; hoewel ook zeer fraey.

De *Guineesche Toot* is by deze Heeren.

De Heer *Schynvoet*. { Wie van deze Heeren de beste heeft, en wete niet recht; dog deze Heeren bezitten de grootste. } 1 Groote, en meer andre.
De Heer *Schot*. 1 Idem.

De Heer *Seba*. . . . 1 Idem.

De Heer *van Segwaard*. . . 1

De Heer *Groen*. 2

6. groote.

De Purpre *Caap-Hoorn*.

Deze zag by niemand, als by de Heer *Helmolt* een paar; zynde van onder sterk purper.

Zeer kleene genette *Stormhoedjens*.

De Heer *Helmolt*. 2

Ik. 1

3.

Dito *West-Indische*.

De Heer *Voet*. 1

Ik. 4

5.

Zeer groote *Doeken-Huyven*, of *Nautuli*, werden bezeten by deze Heeren.

De Heer *Seba* heeft de grootste. 1

De Heer *Vincent* de grootste daar na; dog fraeyer, en zeer wit, het moyste stuk hier te Lande, 10 duym lang. 1

Dito Heer, twee wat kleener. 2

Ik. 1

De Heer *van Segwaart*. . . 1

De Heer *Kiggelaar*. . . . 1

7.

Turks Papier, bezitten deze.

Ik. . . . . . . 4 Yder paar byzonder.

De Heer *Schynvoet*. . . . 3

De Heer *van Segwaard*. . . 3 En 1 paar kleene, weergaloos.

De Heer *Voet*, 't *Arabisch Turks-Papier*. 1

De

De Heer *Crena*, een zeer kleen en ongemeen *Turks Papier*. . . . 1

—
12

Admiraals van *Oma* bezitten.

De Heer *van Segwaart*. . . 2

De Heer *Schynvoet*. . . . 1

De Heer *Schot*. . . . 1

—
4

Sproetjes, of *Kikvorschen*, die van binnen Purper of zwart zyn, of *Rystenbry-Hoorns*, bezeten by.

De Heer *de Haan*. . . . 4

Ik. 2

De Heer *Vincent*. . . . 1

De Heer *Helmolt*. . . . 1

De Heer *Schot*, een uitmuntend Orangie-agtig over 't lyf. . . . 1

—
9

De witte *Porcellana*, van binnen Appel-bloeſſem bezit alleen.

Ik. 1

De geele *West-Indische Harts-Hoorn* met vlekken of ſpikkels, bezitten.

De Heer *Segveld*. . . . 2

Groote. De Heer *Groen*. . . . 3

Matig groot. De Heer *van Segwaard*. . . 2

Kleene. De Heer *de Koning*. . . . 2

Zeer fraey. *Ik*. 2

Dito. De Heer *Vincent*. . . . 3

—
14

De getakte *Knol* bezitten.

De Heeren *van Citters*. . . . 2
Op myne verkooping ingekogt A°. 1717.

De Heer *Helmolt*. . . . 1

De Heer *Groen*. . . . 1

De Heer *Vincent*. . . . 2

—
6

De *Vice-Admiraal* werd bezeten by.

De Heer *Schynvoet*. . . . 3

De Heer *Kiggelaar*. . . . 2

De Heer *van Segwaart*. . . . 1

De Heer *Segveld*, een baſtaard-zoort.

De Heer *Groen* heeft een kleen ros *Vice-Admiraaltje*.

De graeuwe *Mol*, of de *Argus* zonder oogen.

Helmolt. . . . . .

Ik. . . . . .

Gladde getande en ongetande *West-Indische Spillen* bezitten.

De Heer *Schot*. . . . .

De Heer *Kiggelaar*, een paar groote, en een paar kleene. . . .

De Heer *Vincent*. . . .

De Heer *Seba*. . . .

Ik. . . . . .

De *Admiraal* der *Gnemoe-Hoorns*, of *Band-pennen*; zoo de Orangie verwige, als ook de Citroen geele zoort, bezitten.

De Heer *Wybers* de Orangie. . . .

De Heer *Schot* dito. . . .

Ik, een Orangie, en een Citroen-geele.

Gevlamde *Casketten*, of geſtreepte *Bezoars* bezitten.

De Heer *Schot*. . . .

De Heer *van Segwaard*. . .

De Heer *Schynvoet*. . . .
een glad, en ook een ingekeept, d... by niemand, dan ook by de Heer *Wybers*, zag.

De Heer *Wybers*, twee ingekeepte.

De Heer *de Koning*, een geel en brui... gevlamd. . . . .

De Heer *Kiggelaar*. . . .

De Heer *Voet*, kleene, blaeuw en bru... gevlamd. . . . .
— Een heerlyk groot paar.

De Heer *Groen*. . . .

De Heer Auditeur *de la Faillie*. . 4...

De Heer *Voet*. . .

N.° 59.

N.° 60.

N.° 61.

N.° 62

N.° 63.

N.° 64.

N.° 63. A.

N.° 65.

N.° 65. B.

J. Goree fc. direx.

66

67

69

70

71

72

73

Cameel-Hoorns, of ftompe *Lap-Horens*, bezitten deze.

De Heer *Vincent* heeft een zeer byzondre zoort van deze. 1

De Heer *van Segwaart*. 3

De Heer *Groen*. 4

De Heer *Seba*. 2 a 3

Ik. 2

12

Dubble *Kammen*, of *Spinnekoppen* bezitten.

De Heer *Vincent*, een uitmuntend ftuk. 1

De Heer *Helmolt*. 1

De Heer *Groen*. 2

De Heer *Schynvoet*. 1

De Heer *de Koning*. 2

Ik, een zeer groote, en 1 paar kleener. 3

10

Jokjens, ofte *Wevers-Spoeltjens*, bezitten.

De Heer *Schot*. 3

De Heer *Wybers*. 1

De Heer *Schynvoet*. 1

De Heer *Kiggelaar*. 2

De Heer *Groen*. 2

De Heer *Vincent*. 1
en twee a drie kleene, en ik een Appelbloeffem dito. 1

13

De *Verkens-fnuit*, bezitten.

De Heer *Vincent*. 3

De Heer *de Koning*. 3

De Heer *Groen*. 2

De Heer *Kiggelaar*. 1
en een met een groote ftaart. 1

De Heer *van Segwaard*. 2

Ik. 2

De Heer *Schynvoet*. 4

De Heer *Voet*. 2

20

Katwykze gebandeerde *Tollen*, of baftaard-*Staaten-vlaggen* bezitten.

De Heer *de Koning*. 7

De Heer *Kiggelaar*. 3

De Heer *Vincent*. 4

Ik. 8

De Heer *Bloem*. 2

De Heer *Vervel*, een weergadelooze. 1

25.

De gefpikkelde *Lap-Horen*.

De Heer *van Segwaart*. 3

En (zoo meine) de Heer *Groen*. 1

4

Neptunus-Schacht bezitten.

Onder de Heer *Douglas Horenkens*. 2 De grootfte

De Heer *Schynvoet*. 1

De Heer *Kiggelaar*. 2 Dog een 'er van heeft nu de Heer van Segwaart.

De Heer *Groen*. 2

De Heer *Schot*. 2

De Heer *d'Orville*. 1

De Heer *Seba*. 2

De Heer *Segveld*. 1

13.

Schoone *Knollen* bezitten.

	Orangie.	Witte.	Citroen-geele.
De Hr. *van Segwaart*.	1		2. Weergadeloos.
De Heer *Vincent*.		1	2. Gemeene.
Ik.		1 weergadeloos.	
	1	2	4.

De *Kraal Nautulus*, of *Coraal-Doekenhuyfje*, bezitten.

De Heer van *Segwaart*. 4 De befte.

De Heer *Schynvoet*. 2

De Heer *Voet*. 2 Kleene.

8.

Sjanko's of *Offer-Horens*.

De Heer *van Segwaart*. 5

De Heer *Vincent*. 3 a 4

De Heer *Groen*. 2

De Heer *Schynvoet*. 2

Dito een zeer kleen. 1

21.

Van zeldzame *Schelpen*.

De *Del Minaze* roode Dubblet van *D. Adama* bezitten.

De Heer *Seba*. . . . 3

De Heer *Segveld*. . . . 3

De Heer *van Segwaard*. . . 4

De Heer *Schot*. . . . 4

De Heer *de Koning*. . . . 2

Ik. 2

21.

De Goude *Tong* bezitten.

De Heeren *van Citters* (gekomen van my by verkooping A°. 1717.) 2

De Heer *Groen*. . . 2

De Heer *van Segwaard*. . 1

De Heer *Vincent*. . . 2 a 3

Of meer. De Heer *Schot*. . . 4

Groote. De Heer Auditeur *de la Fallie*. 1
Deze is van myn Goedje A°. 1717. door zyn wel Ed: gekogt.

Ik. 4

16 a 17

De *Straat-Davids-Dubbletten* bezitten.

En daar onder een de grootste, die kenne De Heer *Schynvoet*. . . 3

De Heer *Seba*. . . . 1

Hier zyn de fraeyste. De Heer *Carel Borchart Voet*. 9

De Heer *Dirk Voet* tot *Zwol*. 2

De Heer *de Koning*. . . . 2

En een, vry groot De Heer *Vincent*. . . 3

De Heer *Schot*. . . 2 a 3

Ik. 3

25 a 26.

De witte *Tong* bezit alleen.

De Heer *van Segwaart*. . . 1

De Heer *Carel Buchart Voet* de allerbeste. . . . 1

De Heer *Vincent*. . . 1

3.

Verkeerde *Haspels* bezitten.

De Heer *Groen*. . . 3

Groote witte, De Heer *Schynvoet*. . . 1

De Heer *van Segwaard*. . 2

De Heer *Schot*. . . . 2

De Heer *Vincent*. . . 2

De Heer *Kiggelaar*. . . 1

De Appelbloesseme groote *Tour de Bra*, bezitten.

De Heer *Groen*. . . 1

De Heer *Seba*. . . . 6

De Heer *Voet*. . . . 2

De Heer *Dirk Voet*. . . 1

De Heer *Schaid*. . . 1

De Heer *Schot*. . . 1

De Heer *Kiggelaar*. . . 1

Ik. 1

De donker-blaeuwe groote *Tour de Bra*, bezitten.

De Heer *Schynvoet*. . . 2

De Heer *Vincent*. . . 4

De Heer *Seba*. . . . 2

De Heer *de la Fallie* tot *Delft*. 1

Ik een bleeker *Batavische* zoort. 4

De Heer *Kiggelaar* dito, dito. 2

Venus-Hartjens met roode spikkels, bezitten.

De Heer *Schynvoet*. . . 1 a 2

De Heer *Segwaart*. . . 1

De Heer *Vincent*. . . . 1
en nog een met een Appelbloesseme rand, en een Citroen-geel.

De Heer *Kiggelaar* een Appelbloessem, en een geelagtig.

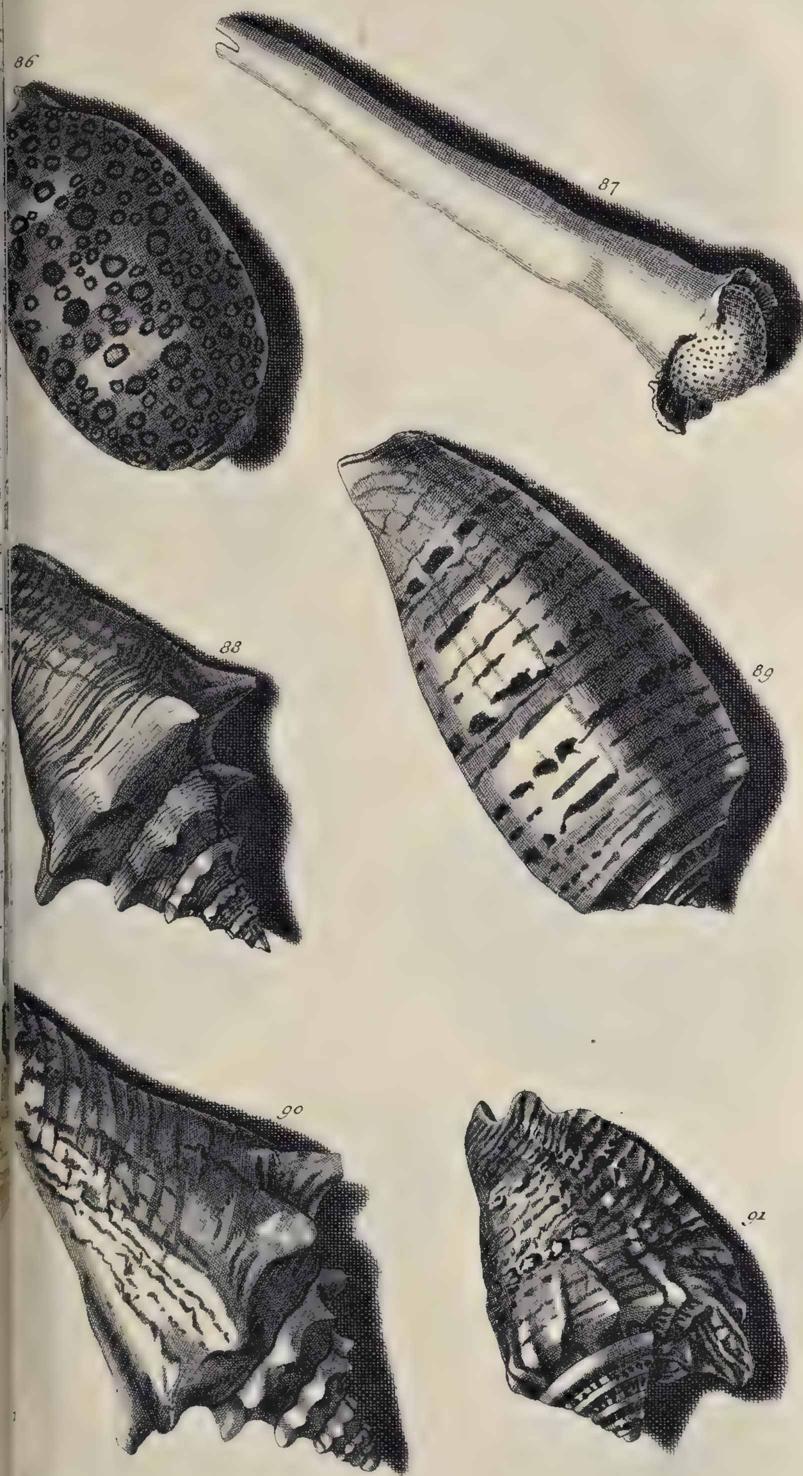
De Heer Auditeur *de la Fallie*. 1
en een Appelbloessem (beide van my gekomen.)

De Orangie *St. Jacobs-schelpen*, of *Konings-mantels* bezitten.

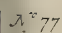
De Heer Auditeur *de la Fallie*. . . 10
(van my gekomen)

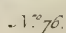
De Heer *Schynvoet*. . . 2 a 3

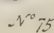
De

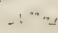

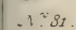
...ad vivu... J. Goeree Sculp

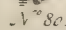

N.° 77

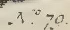

N.° 76.

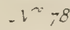

N.° 75

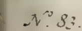

N.°

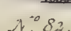

N.° 81.

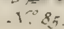

N.° 80.

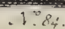

N.° 79.

N.° 78

N.° 83.

N.° 82.

N.° 85.

N.° 84.

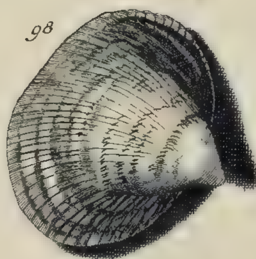

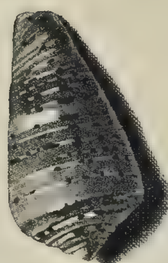
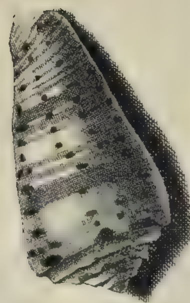

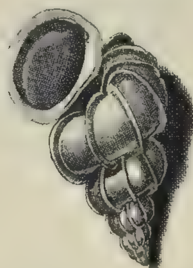

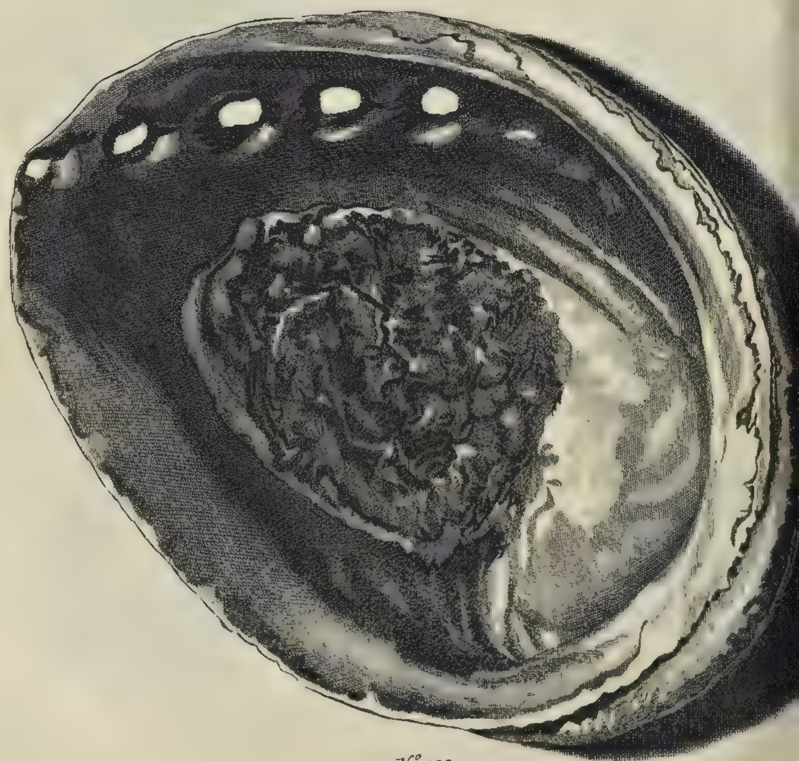
M. Balen delin ad viv.

N.º 100.

N.º 101.

N.º 102.

De Heer *Helmolt*. . . 2
en een zeer groote fraeje.

De Heer *Schot*. . . 2 a 3

De Heer *Kiggelaar*. . . 2 a 3

De Heer *Vincent*. . . . 1

De Heer *Seba*.. . . 2

te,

Ik. . . . 10

3.

Citroen-geele dito bezitten.

De Heer Auditeur *de la Fallie*. . 4

a-
De Heer *de la Fallie* tot *Delft*. 2

ne.
De Heer *Schot*. . . 4

10.

Compas-schelpen bezitten.

De Heer *van Segwaart*. . . 2

De Heer *Kiggelaar*. . . 2

De Heer *Wybers*. . . . 2

De Heer *Vincent*. . . 2

Ik. 2

9.

Bloed-roode, en bleek-roode *Compas-schelpen* bezitten.

Bloedroode.

De Heer *Helmolt*. . . . 2

De Heer *Kiggelaar*. . . . 1

De Heer *Vincent*. . . . 2

De Heer *Seba*, en bloedroode.

De Heer *Schot*. . . . 2

7.

De Heer *Groen* heeft een zeldzame bruine alleen.

De zeldzame gedoornde Purpre of witte *Wy-Tas*, bezitten.

Purpre

e.
De Heer Auditeur *de la Fallie*. . . 1
(beide van my gekomen)

De Heer *Seba*. 1

De Heer *Schot*. 1

Wit en zwart.
De Heer *Vincent* heeft 'er een wit en zwart of Loodagtig. . . 1

3.

Citroen-geele *Lazarus-klap* bezitten.

De Heer *Groen*. 1

De Heer *Vincent*. 3

4.

STUKKEN.

Welke ik (zoo niet beter wete) meest alleen bezitte; en volgens deze N°. in Prent vertoond.

HOORNS.

1 Een groote Appelbloezeme of licht-roode zwart-gemarmerde *Vledermuis*. Fraeje stukken, by den Schryver meest alleen te vinden, en in Prent volgens deze N°. vertoont.

2 De *Ternataansche Spil*, nu ook by de Heer *van Segwaart*.

3 —— Graauwe *Lik-Hoorn*, of *Klipkous*, beneden met flaauwe zwartagtige vlekken.

4 Een kleene (doorgaans-door de Zee gepaarlemoerde, (dog nu) ongepaarlemoerde *Papedo-Hoorn*, dik-schalige *Gorita-Hoorn*. Deze is mede by de Heer *Sebynvoet*.

5 Een Appelbloezeme ongetakte *Brandaris*.

6 Een dunne zeldzame bruine *Spil*.

7 Een spierwitte *Trommel-schroef*.

8 Een leververwige gespikkelde *Babilonische Tooren*, zeldzaam. En een diergelyke by de Heer *Groen*, dog anders van couleur.

9 De *Admiraal* der *Spellewerks-kussens*, zeer fraey.

10 De *Admiraal* van de *Schouten by nacht*, ongemeen, met Pik-zwarte banden op een zeer helder witten grond.

11 De onbekende *Admiraal*, een zoort van rosse *Kuipers-booren* met zwarte stippelbanden, naast na den *Orangie-Admiraal* gelykende, is ongemeen.

12 Een Citroen-verwige *Gnemon*, of *Band-pen*, dito, met rosse banden; en een Orangie dito, met zwarte en witte banden zeldzaam.

13 Een graeuwe gebandeerde *Mol*, dito by allen onbekend.

Verscheide *Zegreyn-Hoorns*, als:

14 a. Ongemeen groote, graeuw van grond, zwart van knobbels.

15 b. Deze trekt wat meer na 't Appelbloezeme, dito knobbels.

16 c. Deze is graeuw, zonder zwarte knobbels; maar met een rosse gestippelde knobbelband over dwars.

17 d. Deze is graeuw met een dubble rey rosse knobbels.

18 e. Deze is over 't geheel lichaam ros.

19 Een paar ongemeene groote *Staten-Vlaggetjes*.

20 Een Violet-purpre *Wydmonder*, of *Rudolfus*.

21 Een zeldzaam geel *Tootje* met groote witte vlekken als een hert van een Mensch, enz.

22 Een zeldzame groote groene *Kaas* met vyf stippel-banden.

23 Een dito, dito, met vier dito.

24 Een gekarteld graeuw *Vliegen-scheetje*.

25 Ewee gekartelde *Hart-Hoorns*, even als *Zegreyn-Leder*.

26 Twee bleek-groen en wit-gevlekte *Kroon-Hoorns*; deze heeft ook de Heer *van Segwaart*, 1 paar, en de Heer *Vincent* 1 van my.

27 Een paar Orangie *Nassouwen*, en heb een paar aan de Heer *Vincent* vereerd; zyn anders onbekend.

28 Een witte *Krab*, als een *Podagra-Krap* byna.

29 Een blaeuwe zeer lichte *Klip-kous*.

30 Drie ongemeene dito, dito, als een Tyger geel-gevlamt.

31 Een paar zeldzame *Slange-koppen*, een zoort van Klip-kouzen.

32 Een witte kleene *Porcellana*, van binnen Appelbloezem.

33 Een paar graauwe zeldzame *Moerbyen*, van binnen Appelbloezem.

34 Een paar *Eiken-houts-Tooten* met 2 breede witte banden.

35 Een zeldzame *Tulband-Hoorn*.

36 Drie witte *Scorpioentjes*, zeldzaam.

37 Een ongemeene groote dito zwart, en nog een zeldzame zwarte.

38 Een zeer groot *Herten-Horenken*, als met een Steen-rupze 'er over.

39 Een paar uitmuntende geele *Spookjes*.

40 Een zwart-gemarmeld heerlyk dito, zeer groot.

41 Een paar bleek-purpre *Lobbekens*.

42 Een ongemeene zwarte *Brandaris*.

43 Een donker-rosse schoone *Harts-Hoorn*, en nog een geelagtige.

44 De rosse *Schout by nacht*. Deze is ook by de Heer van *Segwaart*, en zoo geloove by de Heer *Groen*.

45 Een paar Appelbloesseme dubble *Pauskroontjes*.

46 Een blaeuw *Bezaantje* of *Duifje*.

47 Een schoon ros *Tootje* met een breede helder-witten band in het midden, en agter aan een gemarmelde dito.

48 Een geel gemarmeld *Tootje*, en een diergelyk bruin.

49 Een paar zwart-agtige groene *Kaasjens*, met een witte band in 't midden.

50 Een fraey *Agaate Bakje* met breede donkere en fyne dito streep-banden op een witten grond.

51 Een bruin *Spookje* zonder teekening. Dit mede by de Heer *van Segwaart*.

52 Een dito, dito met witte vlekjens.

53 Een fraey dog wat divers paar kleene net-geteekende *Knobbel-Horenkens* met witte, zwarte en sterk-groene blokjens.

54 Een wonderlyk fraey groen- en bruin *Knobbel-Horenken*, met flaeuw wit gemengd.

55 Een dito, zeer fyn van teekening als of 't een *Nassau* was.

56 Een dito van groen, zwart, en wit ongemeen sterk, en heerlyk tegen malkandren speelende.

57 Een paar geele *Ternataansche Vleermuizen*.

58 Een rosagtige dito.

59 Een wonderlyk fraey *West-Indisch* rond *Kasketje* of *Stormhoedje*.

60 Een geele *Wolk-Hoorn*, van my de *Cyffer-Hoorn* genaamd, om dat 'er klaar op staat 717, 577 aan de eene, en 877 aan de andere zyde.

61 Een blaeuwe *Wolk-Hoorn*; bleek-blaeuw en zwart gemarmeld.

62 Een lange graeuwe *Vledermuis*.

63 Een zeldzame gevlamde dito, byna als een *Wydmonder*.

64 Een paar zeer groote witte *Canari's*, met fyne geele dwars-banden, en van binnen peers.

65 Een paar dito ditoos, van binnen zwart.

65 a. Een zeldzame geteekende *Harts-Hoorn* wit en zwart, zonder harten.

65 b. Een paar kleene graeuwe *Tootjens*, met 3 bruine ruit-banden, zeldzaam.

66 Een weergadeloos fraey-geteekend en Compleet *Trompetje*.

67 Een zeer kleen dito.

68 Een heerlyke *Dadel*, bruin en geel gemarmeld.

69 Een dito dito dito, graeuw en zwart dito.

70 Een wonderlyk fraey paar ros en wit-gemarmelde *Kuipers-booren*.

71 Een Orangie *Boeren-Jongen*, met een fynen witten band.

72 Een paar geel-gemarmelde *Doyers*, of *Slekken-Hoorns*, van binnen bleek-purper.

73 Den Admiraal der *Italiaansche Vloerkens*, met 2 breede sterk-roode banden.

74 Een zeer sterk-gemarmelde blaeuwe en zwaare dikke *Dadel-Toot*, of *Agaat-Tootjen*.

75 Een dito dito, rood en wit *Agaat-Tootjen*, of *Bruinetje*.

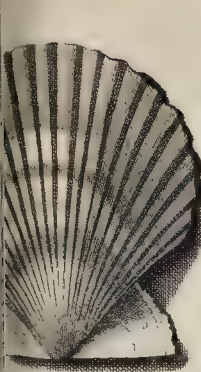
76 Een zeer fraey geel *Agaate-bakje*, met een witten band in 't midden.

77 Een zeer kleen *Buikje*.

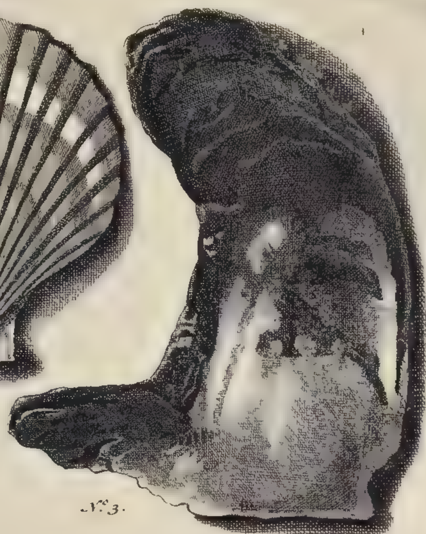
78 Een paar kleene graeuwe *Wyd-monderkens* vol zwarte dwars-banden.

79 Een graeuwe gekartelde *Zilver-mond*, met zwarte overlangze vlammen.

80 Een

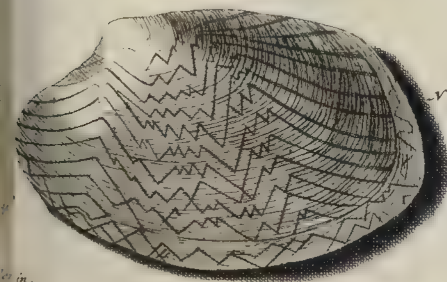

N.° 1

N.° 2.

N.° 3.

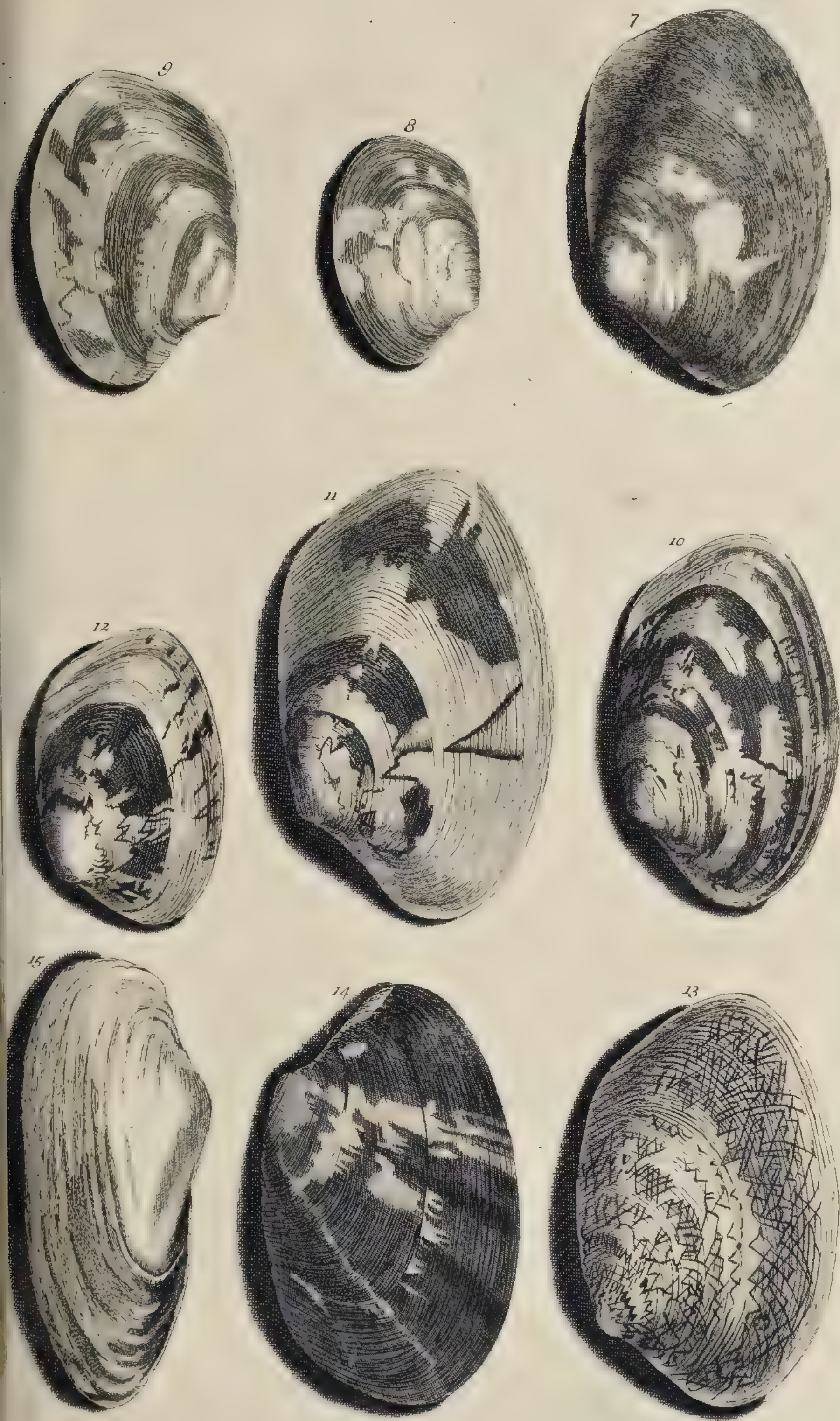

N.° 4.

N.° 5.

N.° 6

...in.

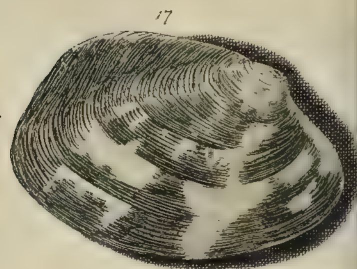
P. Goeree sc. divx.

16

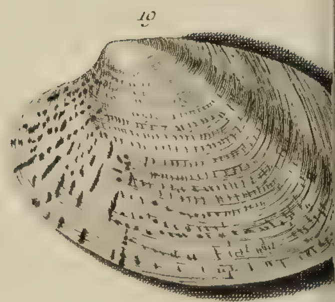
17

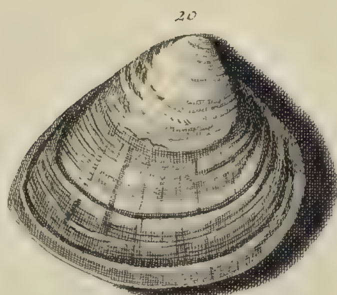
18

19

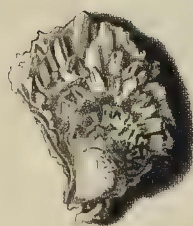
20

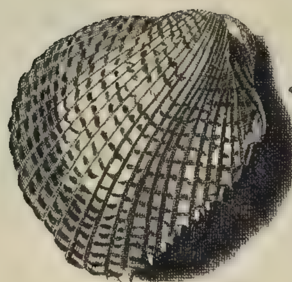
21

H. Balen delin. ad viv.

N.° 22.

N.° 23.

N.° 24.

N.° 25.

N.° 26.

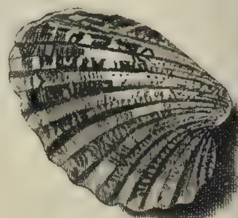
N.° 27.

N.° 28.

N.° 29.

N.° 30.

M. Balen delin. J. Goeree fec. dic

80 Een paar dito, dito wat lichter graeuwe dito, en dito.

81 Een dito *Zilver-mond*, 't half lyf zwart met witte vlekken, en 't half lyf overdwars graeuw.

82 Een zeer groote geribde graeuwe *Knol*.

83 Een ongemeene *West-Indische Argus*, zeer groot van witte vlekken.

84 Een witte *Boter-Toot* met ydele zwarte spikkels.

85 Een *West-Indische Krul-Hoorn* met zwarte dwars-banden; diergelyke by na ook by de Heer *van Segwaart*.

86 Een weergadelooze *Argus* in witheid van grond, en zwartheid van vlekken.

87 Drie *Neptunus-Schagten*, de eene wat beschadigd.

88 Een *West-Indische* witte bastaard-*Zwitzers-broek*, of *Morgenstar* met gezaeyde geele vlekken, ongemeen.

89 De Admiraal van de *Wolkjens*, of *Agaaten-bakjens*, bleek-grauw; dog helder van grond, met 16 bruine dwarsbanden, met groote witte spikkels 'er op, wonderlyk fraey.

90 Een zeer schoone *West-Indische Zwitzers-broek*, of *Morgenstar*, tusschen 't ros en purper, ongemeen fraey.

91 Een zeldzaam paar *Kemphaantjes*, of *Vleugel-hoorns*, Orangie van couleur.

92 Een paar zeldzame *Knol-Horens*, voor aan spits, en agter met diepe gieren; dog meine die nog elders gezien te hebben.

93 Een paar *Doggerzanders* van een wonderlyk fatzoen.

94 Een zeldzame gevlamde *Boeren-Musycq*.

95 Een paar andre geknobbelde *Doggerzanders*.

96 Een zeldzaam ro-gevlamd *Agaatje*.

97 Een paar zeer kleene *St. Maloze Bel-Hoorns*.

98 Een weergadelooze lever-verwige *Zots-kap*.

99 en 100 Een paar zeer kleene wit en ros geteekende *West-Indische Stormhoedjens*; en nog een dito kleen zeer fraey bruin geteekend.

100 Drie verscheide soorten van Orangie *Admiraals*.

101 De *Wentel-trap*, op tweederley wyze, van boven en beneden, net na zyne groote, (gelyk ook alle de vorige Hoornen) geteekend.

102 Een paar *Telinga-Maloli-Hoorns*, of *Reuzen-Ooren*; weergadeloos groot en schoon.

Een menigte andre zeldzame welke ik voorby gae.

SCHELPEN of *DUBBLETTEN*.

Welke ik meyne alleen te bezitten, en hier in Prent vertoond.

1 Een paar ongemeene sterk-Orangie *St. Jacobs-schelpen*, zeer groot.

2 Een paar dito roode, dito dito.

3 De *Winkelhaak*. Deze is ook by de Heer *van Segwaart* en de Heer *Groen*.

4 Een weergadelooze groote en heerlyke *Rots-Dubblet*.

5 Twee paar *Batavische* peersche *Zonnestraalen*. Heb een diergelyk paar aan de Heer *Kiggelaar* vereerd.

6 Een Orangie-geele gemarmelde *Strik-Dubblet*, als met een netje 'er over.

7 Een dito, dito, dito, dito bruiner van teekening.

8 Een dito, dito, dito, dito anders van teekening.

9 Een paar dito, dito, dito, dito, dito.

10 Een wonderlyk paar *Strik-Dubbletten* zeer fraey gemarmeld.

11 Een fraeje *Strik-Dubblet* met donkre vlekken, en zeldzaam van teekening, met een V. 'er op.

12 Een excellente met bruin zeer sterk op een witten grond geteekende *Strik-Dubblet*.

13 Een paar zeer Distinct-geteekende *Strik-Dubbletten* met een rand onder.

14 Een fraeje donker-zwarte *Strik-Dubblet*.

15 Een weergadeloos paar *Mosselen* als de *Schevelingze*.

16 Een paar ongemeene *Landschapjens* of *Griekze A.* Dubbletten, als *Kivits-Eyeren* gesprikkeld, dog 't eene wat zwarter als 't ander.

17 Een paar weergadelooze bruin en Orangie-geelagtig geteekende *Strik-Dubbletten*.

18 Een graeuwe effen *Strik-Dubblet* met zeer flaeuwe bruine overlangze breede straalen.

19 Een paar graeuwe gespikkelde *Strik-Dubbletten*.

20 Een ongemeene *Soelische Dubblet*, Orangie-agtig van verwe.

21 De *Vrede-vlag* van de Heer *de Koning* alhier, zonder weergae; dog hebbe 1 paar dat vry kleender en zoo diep niet ingekeept is, 't welk hier na op N°. 29. volgd, en 'er al zeer na gelykt; dog is zoo groot, nog zoo fraey niet.

22 Een Gredelyn zeldzaam *Foelie-Dubbletje*.

23 Een zeldzame *Aardbey*, schoon van groote, en met een bloed-rooden breeden band aan zyn boven-rand, en groot van korls; dog de schoonste van grootte, witheid van grond, en grootheid van schoone roode en ydele spikkels is by de Heer *de Koning* hier.

24 Een heerlyk Orangie *Lazarus-klap*, of *Dubblet*.

25 Een paar bruine *Pofferkens* met fyne overlangze banden.

26 Een ongemeene groote, en fraey geteekende, zeer bruine *Konings-mantel.*

27 Een paar zeer fraeje *Vygen.*

28 Een paar zwart en flaeuw geel-gevlamde *Baard-knypers* of *Boon-Dubbletten.* Dog deze is grooter en beter by de Heeren *van Segwaart*, en *Schynvoet.*

29 Een paar zeldzame *Batavische* zeer groote geribde *Navel-Dubbletten.* En die onder andre Liefhebbers zyn, heb ik aan hen vereerd; ten ware naderhand by andre bekomen zyn.

30 Een paar zeldzame geribde *Amandel-Dubbletten.*

Daar hebt gy Heeren Liefhebbers, het geene wy voorgenomen hadden van deze stoffen te zeggen.

Wy sluiten hier mede het Hek, van de *Ambonsche Landvoogdy*, als mede van desselfs, *Zee*, en *Thuin.* Meynende, dat wy het voornaamste, dat 'er van *Amboina*, zoo te Land als ter Zee, of van hare Inwoonders, mitsgaders van alles, daar voorkomende, te zeggen valt, zoo net en kort als 't ons mogelyk was, en zoo uitvoerig, als de zaak zelfs vereyscht, hier aangeteekend hebben. Zullende nu tot de Beschryving van *Banda* overgaan.

NAUKEU-

NAAUKEURIGE VERHANDELING

VAN

BANDA,

Behelzende een Nette Landbeſchryving

VAN DE

EYLANDEN

Daar onder behoorende,

ALS MEDE EEN

VERHAAL van de ZAAKEN,

Tot nu toe aldaar voorgevallen.

EERSTE BOEK,

EERSTE HOOFDSTUK.

B*Eſchryving van* Banda. *Naamen der* Eilanden. Neira *beſchreven.* Naſſau *en* Belgica *alle afgebeeld. 't Hoog Land van* Banda *of* Lonthoir. *Naamen der* Perken. *Het* wit Water. *'t* Werk *der Slaven in een* Nootenperk. *Hoe verder met de* Nooten, &c. *gehandelt werd. Het* leven *en* vermogen *der* Perkeniers. *Hunne* ſtoutheid. *Korte ſchets van de* Perken *op* Lonthoir.

[…]ry- […]van […]DA. IN ordre van de tyd der verovering is BANDA de naaſte Provintie of Landvoogdy na Amboina, over welke ons te ſpreken valt.

Dien naam draagt de ganſche Landvoogdy, hoewelze maar aan een Land, gelyk wy aanſtonds zien zullen, eigen is.

Het beſtaat uit zes bewoonde, en vier onbewoonde Eilanden.

[…]nen […]Ei- […]n. De naamen der bewoonde zyn Neira, 't Hooge land van Banda (doch van den inlander Bandan genaamt) de Goenong Api, Poelo Ay, Poelo Rhun, en Roſingeyn.

De onbewoonde zyn Poelo Mamuok of Poelo Piſang, Poelo Kapal, 't Vrouwen eiland, en Poelo Seythaan, welke twee laatſte ook wel Nalacan en Sakano, van ouds genaamt wierden.

Deze Eilanden leggen op 4½ graad Zuider breedte van de Linie, en tuſſchen de 25 of 30 mylen van Amboina.

Het eerſte, dat in opmerking komt, hoewel geenzins het grootſte, is het Eiland Neira, om dat de Landvoogt, en meeſt al de voorname Bedienden der Maatſchappy, hier hun verblyf en woonplaats, nevens veele andere borgers, of vrylieden, hebben. Neira beſchreven.

In oude tyden, zoo my uit een berigt van de Heer *Henrik van Bergel* blykt, plagten op Neira verſcheide ſteden te wezen, die door de langduurige oorlogen der hardnekkige Bandanezen verwoeſt zyn. De voornaamſte van deze en de hoofdſtadt dezes Eilands was Labetacka, onder welke nog drie andere, Lactor, Gioe, en Lucra genaamt, ſtonden.

Dit Labetacka, in 't Noorden dezes Eilands gelegen, was zeer volkryk, en plagt ontrent in 't jaar 1590. en bevorens, eene lyn met die van de ſtadt Neira, in die tyd nog zoo magtig niet, als Labetacka, te trekken, welk Neira toen

onder zich ook nog drie steden, te weten Oerien, Sjak, en Ratoe, had. Zy waren toen te zamen nog Oelilima's, zynde een van de twee strengen van regeering (even als de Hoekze en Kabeljauwze, de Guelphen en Gibellinen, &c.) die daar te dier tyd stand grepen, gelyk in Amboina, daar het de streng, of party, der Mooren, gelyk de Oelisiwa's die der Christenen is, hoewel van de negen koninklyke Raaden in Ternate (die Mooren zyn) oorspronkelyk.

Eenige jaaren daar na, ontrent 't jaar 1598. of 1599. vielen die van Labetacka, met de onderhoorige steden, van die van Neira af, houdende het zedert met die gene, die zich Oelisiwas noemden.

Oeli-Lima beteekent in 't Amboineesch een vyfgespanschap, of een gehugt van vyven, Oeli-Siwa, een negengespanschap.

Zedert dit afvallen hebben die van Neira, die toen de magtigste en vry vermogender, dan die van Labetacka, waren, geduurig met hen geoorlogt.

Men vint geen huizen, nog gedenktekenen meer van al deze stedekens, dan dat'er op Neira, aan de Noordzyde, nu nog een straat is, Ratoe, dat de koning in 't Javaansch beteekent, genaamt, die men ook zegt dat dezen naam draagt, om dat hun koning eertyds daar zou gewoont hebben. Verder is alles door de oorlogen verwoest; dan dat by 't perk Labetacka nog de naam van dat stedeken overgebleven is.

Het eiland Neira heeft aan zynen Westhoek de Goenong Api, of den Vuurberg, in 't Zuiden het hooge land van Banda vlak'er tegen over, zynde zelf in 't Noorden geplaatst, en in 't Oosten draait den hoek van 't hooge land, waar op het stedeken Celamme legt, vlak voor 't Oostergat, of voor Neira's Oosthoek, en ontrent Oost ten Noorden heeft men Poelo Pisang, en een weinig Noordelyker Poelo Kapal leggen.

Het eiland Neira is in zich zelven klein, bestaande in zyn breedte styf een halve myl, en in de lengte een myl, zoo dat ik gisse, dat men het in twee mylen en een half gemakkelyk zou rond scheppen.

Nassau, en Belgica. Men heeft van ouds her al op dit eiland twee groote vastigheden of kasteelen, Nassau en Belgica genaamt, gehad. Wanneer of door wie die gebouwt zyn, blykt my nergens klaar. Nassau schynt my naast toe van de Portugeezen gebouwt, en daar na in 't jaar 1610. door de onzen verbetert en vernoemt te zyn, alzoo die, gelyk wy hier na zien zullen, het daar vonden. By 't begin der Bandasche Resolutien of Besluiten in 't jaar 1619. en by de Dagregisters, die in 't jaar 1627. aanvang nemen, leest men al van deze twee en meer andere vastigheden; maar hooger op kan men niet komen.

Het kasteel Nassau legt aan de Westkant van Neira, digt aan strant; hebbende vier bolwerken, de Admiraals punt, Zeelandia, Delft en Rotterdam, waar van de eerste in 't Zuidwesten, de tweede in 't Noordwesten, de derde in 't Noordoosten, en de vierde in 't Zuidoosten gelegen is. Yder van deze Punten of Bolwerken is met agt metale stukken kanon voorzien; en op zommigen plagt men een limoenboom te hebben. Dit kasteel beslaat van binnen een lengte van 17½, en een breedte van 13 roeden. Aan de zeekant, of aan de Zuidwest zyde des kasteels, op de gordyn, staat het huis van den Landvoogt, 't geen van verscheide brave vertrekken, en voor aan van een groote Zaal voorzien is, in welke ik, by myn aanwezen, het afbeeldzel van den Opperlandvoogt, de Heer *Jan Pietersz Coen*, met het halve lyf, met een geel zyde wambais en een groote wyde broek (byna even eens, als nu nog de helbaardiers van den Opperlandvoogt op Batavia gekleed gaan) hangen zag. Ontrent de punt Zeelandia heeft men de wapenkamer, en verder in dit Fort verscheide comptoiren, en een fraaje bezetting na gissing van 150 man. Ook woont de Capitein, Lieutenant, en Vaandrig, in 't zelve. De zee- of waterpoort is tegen over het hooge Land, pas buiten de welke men een gragt ziet, doch zonder water. In de muur van deze poort staat met yzere letters A°. 1617. waarschynelyk dat die 'er toen gezet is. Wanneer men op de gemeene weg na 't Zuiden gaat, heeft men een korten anderen weg, die na een fraai waterpas loopt, waar op mede eenig geschut legt, met het welke men gemakkelyk aan de overzyde schieten, en dus de Reede der schepen, die 'er vlak voor is, bevryden kan. Voor dit waterpas, 't geen ontrent tegen over groot Walingen komt, legt een groot Rif, over 't welke men niet, als by hoog water, komen kan. Op dit Rif plegen zich wel eenige Doejongs (een zeker soort van visschen) te houden, en op 't wier, dat men daar op ziet, te aazen. Wat dit voor visschen zyn, zullen wy onder die van Amboina beschryven.

Ten Noorden van dit Kasteel heeft men, pas ter zyden den gemeenen weg, die langs het zelve loopt, op eenen redelyk hoogen heuvel het kasteel Belgica, tusschen 't Predikants huis, en 't Gerecht, een naam, gelyk ook die van Nassau, door de onzen wel gegeven; doch ik kan niet na vorschen, wanneer, of door wie, 't zelve gebouwt, hoewel geloove, dit door de onzen, niet lang na de verovering van Neira, &c. geschied

ſchied zy. Het is in zich zelven een fraai beknopt Kaſteeltje, niet al te groot, maar net, van fraaje rondeelen, of toorens, die wit gehouden werden, en van goede regenbakken (hoewel die zedert de aardbeving in 't jaar 1683. geberſten zyn) voorzien; maar deze veſting, ſchoon 't kaſteel Naſſau, en de ganſche vlakte in 't Zuiden, Ooſten en Weſten beſtrykende, is echter niet al te krygskundig gebouwt, aangezien pas agter 't zelve een heuvel gebleven is, vry hooger, dan die, waar op Belgica legt, en die ook volkomen over het zelve gebied.

Dit was de reden, dat men op Batavia in 't jaar 1657. niet alleen goedgevonden had 't zelve af te breken; maar ook den Ingenieur en Vaandrig *Georg Everhard Rumph*, uit Amboina in 't begin van Januarii des zelven jaars derwaarts zond, met laſt om op dien hoogſten heuvel een nieuwe Reduit, die al de andere ſterkten, en 't gantſch Eiland beſtryken zou, te leggen; doch hy vertrok weer van daar den 1ſten Mey, zonder dat ik heb konnen merken, dat een van beiden geſchied is; want Belgica is in wezen gebleven, en, in de jaaren 1687. en 1688., heb ik op dien hoogſten heuvel geen Reduit gezien, maar wel bevonden, dat door arbeidsvolk dagelyks aarde van dien heuvel afgekruid, en de zelve dus hoe langs hoe meer vereffend en weggenomen wierd, hoewel 'er nog geweldig veel van weg te kruijen viel; maar dan zal 't kaſteel Belgica 't ganſch Eiland zoodanig beſtryken; dat, ſchoon eenige vyanden 't Waterpas, en 't kaſteel Naſſau, al veroverd hadden, zy 'er niets ter wereld aan zouden hebben, aangezien men hen van 't kaſteel Belgica plat zou konnen ſchieten.

Benoorden het kaſteel legt aan 't einde van de ſtraat Ratoe, en daar om henen, de Papenberg, alwaar de magtige en volkryke Negry Ratoe gelegen heeft, die door de oorlogen met de Hollanders, in 't jaar 1609. en in de volgende jaaren, geheel uitgeroeid is, zoo dat 'er huis nog inwoonder van overgebleven is. Men vind op dien berg nog veel Moorſche graven, en grafſteenen aan 't hoofd- en voeten-einde der zelve, zynde nog de eenige aloude overblyfzels en bewyzen, dat hier Mohhammedaanen gehuisveſt hebben.

Men ziet 'er ook eenige diepe groeven, en kleine bronnen; doch van geen belang.

Hy wert anders niet veel bezogt, om dat de bygeloovige Bandaneezen, waar van 'er nog eenige van de vrouwelyke ſexe overgebleven zyn, haar nakrooſt, ſchoon Chriſten, nog dagelyks inboezemen, dat het by deze graven ſpookt, en dat men op geene dezer graven wateren, of zyn gevoeg doen moet, zoo men daar van geen doodelyke ziekte, ja de dood zelf, op zyn hals haalen wil.

Dit is een verhaal, dat ik zeer wel geloove, zonder daarom hier ontrent eenige werking, 't zy van den Duyvel, 't zy van ſpook, de minſte plaats te geven, alzoo 't niet onmogelyk is ook deze graven (gelyk ik wete aan andere Moorſche graven, om ze voor diergelyke onreinigheden te bewaren, geſchied te zyn) zoo ſterk te vergiftigen, dat de opſtygende damp, na 't wateren, aan zulk een de dood zeer licht, en ſchielyk, heeft konnen veroorzaaken; waarom ik myn goede vrienden altyd geraaden hebbe, om het bygeloove wel te verwerpen, maar ook, noit op deze graven veel te gaan, en 'er voor al doch niet te wateren, of hun gevoeg te doen, om dus zich zelven niet moetwillens in gevaar, of van hun leven, of van een ſwaare ziekte, te brengen.

By dezen Papenberg, aan de zyde van 't Zonne-gat (een kleine ſtraat of doorvaart tuſſchen Neira en de Goenong Api) is een bron van warm water, die al vry heet is.

De Landvoogt, en den Opperkoopman vond ik in de jaaren 1687. en 1688. buiten het fort Naſſau woonen, den eerſten pas Beooſten en den anderen pas Beweſten het zelve, 't geen zy mogelyk zedert de ſwaare aardbeving van 't jaar 1683. zullen hebben gedaan, vreezende anders door de ſwaare beweging het Fort op hun lyf te krygen.

Men heeft op Neira 2 of 3 groote ſtraaten. De eene loopt, met een kleine draajing, van de timmerwerf der Maatſchappy, die in 't Zuidelykſte van dit Eiland legt, Noorden op, voorby verſcheide huizen, als dat van den Opperkoopman, en de Hollandſche ſteene Kerk, aan de eene, en voorby 't kaſteel Naſſau aan de andere zyde, tot in de belommerde ſtraat Ratoe, en zoo met de zelve tot aan den Papenberg, ten einde. De tweede ſtraat loopt Ooſt op, langs het Gerecht, als ook langs den heuvel, waar op Belgica legt, het Predikants huis, en langs meer andere, al een fraai ſtuks wegs heenen, tot men ter rechter hand zich na ſtrand, of met een dwarsſteegje na 't Zuiden wend, en zoo, langs een ſchoon en ruim ziekenhuis, dat men ter linker hand heeft, aan ſtrand komt, daar men dan, Weſt op, weer langs een andere ry huizen, en langs het armenhuis gaat, tot men de viſchmarkt (diens opziender een Jood is, buiten welke 'er nog een op Celamme plag te woonen) op den hoek paſſeert.

Wanneer men by de Corps du guarde komt, en 't huis daar de Heer Landvoogt *van Zyll* plagt te woonen voorby is, heeft men de viſchmarkt, tuſſchen welke, en 't kaſteel Naſſau, een fraai groot plein,

en verder zoo na ſtrand, als na 't huis van den Predikant, alles vlak en open is, ziende het huis des Landvoogts regt tegen 't huis des Lieutenants, in 't kaſteel Naſſau, aan. Indien men die tweede ſtraat regt uit loopt, komt men by 't perk, dat den Borger-lieutenant *Tobias Hardecop*, in 't jaar 1687. en eenige jaaren 'er aan, toegekomen heeft.

Alle de huizen op Neira zyn door de bank van zeeſteen gebouwt, die met kalk, die zy daar overvloedig zelf branden, zeer wel vaſt gezet, beſtreken, en gewit zyn; doch zy hebben alle, uit vreeze der aardbeving, maar eene verdieping, en zyn met Atap (weinige uitgezondert) gedekt. De vloeren dezer huizen maaken zy veel van zuiker, en kalk, die wel doortreden en gemengt is, welke zy, wel gelegt en glad geſtreken, laaten droogen, die dan zeer wel na graauw marmer gelykt, en zeer effen en gelyk is.

Zulke woonhuizen giſſe ik dat 'er in 't jaar 1687. omtrent 70 of 80 groot en klein waren, waar van de meeſte al voor vry goede huizen paſſeren konden.

De Hollandſche Kerk ſtaat naaſt een Gabba Gabba loots, die tuſſchen de zelve, en 't huis van den Opperkoopman, plagt te ſtaan. Zy wiert in 't pas gemelde jaar, alzoo zy door de aardbeving nog zeer geſchonden, en niet bequaam tot het waarnemen van den dienſt was, zoo verre weder in ſtaat gebragt, dat, daar men bevoorens in die loots 's morgens Duits, en 's middags Maleits, plagt te prediken, men dat in 't jaar 1688. weer in deze ſteene Kerk begon te doen. Zy is van binnen fraai ruim, moi licht, en van verſcheide geſtoeltens, gelyk ook van een goeden Predikſtoel, voorzien, en gelykt, van buiten aan te zien, wel een vaderlands huis met een vaderlandzen voorgevel.

De openbaare wegen hier zyn niet beſtraat, maar echter zeer goed en hard om te begaan. Ook kan men, Ratoe door, en zoo na de Papenberg al opgaande, van agteren in Belgica komen, en, zoo men wil, ook daar langs vlak op Naſſau aan den heuvel afgaan, maar meeſt heb ik, om den anderen avond dit heen, by de Papenberg tot aan 't einde van dezen heuvel na de Ooſtzyde, ſchoon 't wat ſteil is, omgereden, daar men, by een groote witte put komt, en by een klein ſteenen huisje, al van een fraaje hoogte in zee ziet, alwaar men dan gewoon is wat te ruſten; en van daar ryd men allengskens dezen heuvel aan die zyde, na 't ſtrand toe, of na 't Zuiden, af, alwaar men dat bekent Mangga 's boſch, daar die wakkere admiraal *Verhoeven* met zoo veel brave mannen het leven zoo deerlyk onder de handen der verradelyke Bandaneezen liet, en verder een fraajen thuin der Maatſchappy voorby, en zoo langs ſtrand henen ryd.

Wat den voornoemden thuin aangaat, hy is langwerpig vierkant, een moi ſtuk lands, met verſcheide fraaje fruitboomen vercierd, en met een ſchoone muur van kraal- of zeeſteen, ontrent 8 of 9 voeten hoog, die 'er een fraai cieraad aan geeft, omringt. Deze thuin legt pas agter het ziekenhuis, 't geen men even na den zelven voorby gaat, en dan komt men weder langs ſtrand tot voor 't Kaſteel. Dit is de eenigſte wandeling, en verſte uitſpanning, die men op dit Eiland nemen kan, ten waare men zich in een der twee Nootenperken ofte boſſchen (alzoo 'er op dit Eiland geen meer zyn) die mede aan de Ooſtkant leggen, en zeer ſchoone ja van de grootſte Nootenmuſchaten uitleveren, wilde gaan verluſtigen.

Het eene van deze Perken (welkers naam my niet voorkomt) weleer den heer *Tobias Hardecop* toegekomen hebbende, is 1200 roeden groot, leverd 1500 pond Foelie jaarlyks (hoewel 't voor 't branden van den berg wel 10000 pond leveren kon) heeft 50 ſlaaven, hoewel 't op 45 zielen maar geſtelt is, en is nu ontrent 6000 ryksdaalders waardig, ſchoon 't voor 't branden des bergs op 7000 R^ders^ geſchat wierd, en zelf wel voor meer verkogt is. *Henrik Meyer*, een perkenier aldaar, verkogt dit aan den jongen *le Borge* (ſwager van den Predikant D. *Boterkooper*) voor 7200 R^ders^, en die verkogt het weer aan den Borger-lieutenant (dat hier de hoogſte Borgerbediening is, alzoo men 'er geen Capitein heeft) en Confiturier der E. Maatſchappy, *Carel Harder*, voor 6000 of 6400 R^ders^.

Het ander Perk, Labetacka genaamt, en in de jaaren 1687. en 1688. door eenen *Antoni Claaszoon Soet* bezeten, was maar 600 roeden groot, leverde 4 of 500 pond Foelie, had 45 ſlaaven, ſtont voor 30 zielen bekent, en was 3000 R^ders^ waardig.

Ontrent deze Perken, en op andere plaatzen van dit Eiland, heeft men ook hartebeeſten, op welke ik wel heb helpen jagen.

Het is iets zeldzaams, dat men in ganſch Banda geen kikvorſchen, nog vuurvliegen ziet, die men anders by na over al in de buitenprovintien vind.

Ook is 't wonder, dat men op dit land van Neira nog zulke ſchoone Nootenthuinen, of Perken had, aangezien 't ganſche land verbrand, dor, en zeer ſwavelagtig, byzonder na de zyde van de Goenong Api, is, en alomme niet anders, zelfs langs ſtrand, dan een geele en ſwavelagtige grond, als puimſteen, vertoont; 't geen ook de oorzaak is, dat 'er

Het Eyland NEIRA, en het Casteel NASSAU mitsgaders BELGICA.

1 de Goenong Api of de Brandende berg in Banda 2 het Gat van Lonthor 3 Een Orembaey, of Speel vaartuyg 4 de [illegible] en eenige borgers huyzen daar omtrent 5 het Sonne gat tusschen 't Eyland Neira ende Goenong Api 6 het Casteel Nassau op 't Eyland Neira 7 het Casteel Belgica op een kleinen [illegible] 8 de [illegible]
9 de Borgers huyzen langs strand 10 het Celams Gat 11 het Hooge Land van Banda . 12 het Hooft met zyne halve Maan voor 't Casteel Nassau

'er de kruiden en aardgewassen zoo wel niet tieren, als wel groote Manggas, Djamboes, en andere boomen, die, alzoo zy diep gewortelt zyn, 'er vry weeldrig groejen; hoewel daar mede het blaadje, zedert 't jaar 1690., en 't branden van den berg, gelyk wy hier na breeder zullen zien, zeer omgekeert is.

Tusschen Neira en 't Hooge Land is een goede Reede voor de schepen, en een zeer vermaakelyk gezigt aan weerzyden op die twee Eilanden. Zy konnen aan wederzyden ook, 't Oosteren Westergat in, en op de Reede komen.

Aan Neira 's Oostkant plagt in oude tyden een steene Reduit niet verre van 't ziekenhuis te staan, doch door swaare vloeden, en 't sterk aanslaan van de zee, is die met 'er tyd geheel weggespoelt.

Een nette teekening van het eiland Neira, gelyk men het van de Reede ziet, als men tusschen 't zelve en 't Hoog Land legt, vertoonen wy onder letter A.

Na het eiland Neira komt het Hoog Land van Banda, als 't grootste van alle de eilanden, eerst in opmerking. Het werd van de Inlanders 't land van Bandan, of ook wel van de onzen Lonthoir genaamt, om dat hier van ouds een stadt van dien naam was, en om dat het Nederlands comptoir, daar ons Opperhooft huishoud, en de speceryen van den Borger ontfangt, tot nog toe de naam van Lonthoir voert.

Dit Eiland, ontrent een quartier uurs scheppens Bezuiden Neira gelegen, is langwerpig, loopende meest Oost en West, hoewel het zich in 't Oosten wat na 't Noordoosten halve Maans wyze ombuigt. Het is ontrent 2½ myl lang, en ontrent een halve myl breed, zoo dat het na gissing 6 mylen in zynen omtrek is. Het legt, regt tegen over Neira, in 't Zuiden, en is zeer hoog en bergagtig, hoewel het aan de Westkant wat lager is.

Voor af, zullen wy eens zien, hoe 't hier van ouds was, en daar na vertoonen, hoe 't nu is.

In oude tyden plagt men een stadt aan de Noordwestzyde dezes Eilands, Lonthoir genaamt, onder welke de stedekens Madiange en Luksoy stonden, te hebben. Daar beneven was 'er een stedeken, Gammer, dat in vier campons, of gehugten, verdeelt was, en onder het welke 't dorp of stedeken Woena stond.

Men had toen aan de Noordzyde ook het stedeken Ortattan, of Orontatte, 't geen men wil, dat eigentlyk Orangdatang, dat is, 't volk komt, genaamt wierd, om dat men van het zelve, als wat hoog gelegen zynde, de vreemde vaartuigen wat verder in zee kon zien aankomen.

Het plagt, in de jaaren 1550. en 1560. een van de grootste steden van dit land, en een van de voornaamste handelplaatzen te zyn; doch was in de jaaren 1609. en 1610. zoo klein geworden, dat, daar het in voorige tyden wel 1000 man sterk, en boven anderen met veel voorrechten begunstigt was, het toen pas 70 man opbrengen kon; 't geen daar van daan gekomen is, dat die van Lonthoir al hun voorrechten allengskens ingepalmt, en zich van hen meester gemaakt hebben. Deze zes steden waren Oelilima's.

Op dit zelve Land heeft men ook aan de Noordzyde Combir en Reai Rane, (anders Ranan genaamt) en aan de Oostzyde op eenen heuvel van ouds her Celámo gehad; welk Celámo dit Ranan, hoewel het eigentlyk tot Combir behoorde, in 't jaar 1590. nog onder zich had.

Als men den Oosthoek des Lands na de Zuidzyde omging, quam men by de steden Oudendender en Wayer, welke laatste nog twee stedekens, Bogton en Oeman, onder zich had, maakende te zaamen, met nog drie onbekende in naam, zeven steden uit, die alle Oelisiwa's waren, zoo dat'er in oude tyden in 't geheel twaalf of dertien steden, groot en klein, schynen geweest te zyn; hoewel ik geloove, dat'er bevoorens wel meer waren, maar dat, ten deele door gebrek van nette aanteekening, en ten deele door de verwoesting van dit Land by swaare en langduurige oorlogen, veele zelf haare naamen verlooren hebben, en uit de wereld geraakt zyn. Hier toe geeft my eenige aanleiding, zoo de vesting Lakoy, dat geen Hollandze, maar een inlandze naam is, als ook de Perken, nu Walingen genaamt, doch van ouds de naam van Walan (of Waran, dat in 't Amboneesch en Bandasch, Banda beteekent) gevoert hebbende, 't geen zekerlyk beide mede stedekens, of vlekken der Bandaneezen zullen geweest zyn.

Ook noemden zy Ceram, Waran Ela of Waran Ila, dat is, groot Banda, om dat 'er veel Bandasche volkplantingen op waren.

In tyden van oorlog was de stadt Ortattan altyd neutraal, of onzydig, en waren de verschillende Partyen altyd gewoon daar by een te komen, om vrede en verbonden tusschen de Oelilima's en Oelisiwa's te maaken, alwaar zy dan gemeenelyk onder een grooten boom (die by de Ouden heilig waren, en ontrent welke zy meinden dat iet Goddelyks gevonden wiert) plagten te vergaderen. Rondom dezen boom was een steene vierkantige voet, die ontrent twee voeten hoog, en van binnen met aarde gevuld was. Boven op die voet zaten de Orang

Kaja's, of Hoofden der ſteden en dorpen, yder na zyn rang; doch de andere hier toe geroepene uit de gemeente, Orang Boedjang, of de ongehuwden genaamt, zaten op de aarde beneden deze ſteene voet.

De Oelilima's zaten om de Ooſt- en Noordzyde, en de Oeliſiwa's om de Weſt- en Zuidzyde; doch de vreemdelingen ſtelden zy, daar zy die wilden hebben.

Voor den oorlog met de Inlanders zelf, en met de Hollanders, vergaderde men onder dezen boom tweemaal ter week, Dynsdags en Saterdags. Op deze dagen hadden de vrouwen dit voorrecht, dat dan geen mannen op de voet van deze boom mogten komen, of, zoo zy dat deden, verbeurden zy yder reize 5 Cati (dat is ruim 6 pond) Foeli.

Men had ook de gewoonte, om op de marktdag al de Gantangs (een zeker ſoort van maaten van eenige ponden, doch hier en in Amboina van 17½ pond) en mindere maaten, na te meten, de welke zoo zy niet van het nette gewigt bevonden wierden, verbeurden zy een derde 'er van, doch zoo zy 'er tegen ſpraken, zoo was, volgens uitſpraak der Orang Kaja's, en der Moorſche Paapen, die hier zeer groot bewind in hadden, al hun goed, dat op de markt was, verbeurd.

Hedendaags is de geſteltenis van dit Eiland aldus. Men heeft aan de Noordweſtzyde het Comptoir, Lonthoir genaamt, alwaar gemeenelyk van wegen de E. Maatſchappy een Koopman geplaatſt is, om de Nootenmuſchaten, en de Foelie, van de Vrylieden of Perkeniers te ontfangen. Deze woont in een zeer ſchoone breede ſteene Logie ofte Huis, ontrent de ſtrand; maar echter eenige treden hooger gelegen; doch als men van 't zelve na ſtrand gaat, komt men by een waterpas, 't geen het naauw tuſſchen dit Land, en de Goenong Api, (aan welkers Zuidzyde beneden aan de voet des bergs een ſchans, Kyk in de Pot genaamt, en met een Sergeant, eenige ſoldaaten, en ſtukken geſchut bezet is) ook zoodanig beſtryken kan, dat daar geen ſchip zou konnen paſſeren, zonder onder 't bereik van een van deze ſtukken te geraken: want zoo zulk een ſchip, om 't groot Rif, dat zich voor Lonthoir uitſtrekt, het na de wal van de Goenong Api, of de Vuurberg, hield, zoo zou het daar alzoo wel, als door 't Lonthoir's geſchut, gegroet worden.

Voor het ſtrand van Lonthoir, zoo men die ſmalle boord 't ſtrand noemen mag, gelyk ook ter zyden, een ſtuk weegs om de Weſt, ſtrekt zich een zeer breed Rif in zee uit, zoo dat men over 't zelve niet, dan met kleine vaartuigen komen kan; doch met hoog water k[illegible] men met Jonken en chaloepen 'er ov[illegible] heen loopen. Als ik met de landſchu[illegible] 'er na toe gebragt wiert, wiert ik in ee[illegible] klein baaitje wat Beweſten de Logie aa[illegible] land gezet, alwaar ik geen voorland t[illegible] wereld, en my ten eerſten aan de vo[illegible] van den berg vond, die men met 3[illegible] breede en vry vlakke trappen niet alle[illegible] opgaan; maar ook gemakkelyk oprydc[illegible] kan, doch 't afryden, hoewel ik het oo[illegible] dikwils gedaan heb, is zoo gemakkel[illegible] niet, ja zeer gevaarlyk, alzoo 't my w[illegible] gebeurt is, dat, voor al by nat wede[illegible] de agterſte voeten van myn paard ni[illegible] alleen uitgleden, maar dat 't zelve alzo[illegible] ettelyke trappen aan een afgleed, e[illegible] het weer op zyn agterſte voeten quan[illegible] 't geen ik, jong zynde, mede deed, o[illegible] dat ik het Opperhooft, die met my o[illegible] en afreed, dit zonder gevaar my voo[illegible] doen zag, en om dat ik meinde, dat t[illegible] mede doen kon, en doen moeſt, 't ge[illegible] ik een ander voordoen zag; maar, [illegible] zekeren tyd door den heer Landvoo[illegible] gewaarſchouwt zynde, dat ik, indi[illegible] zoo een paard zyn voorſte voeten, ge[illegible] ligt gebeuren kon, of maar een van [illegible] zelve, by 't afryden quamen uit te g[illegible] den, zeer licht met het zelve van bov[illegible] tot beneden zou konnen voortrollen, [illegible] dus myn leven verliezen, zoo kreeg [illegible] zulk een ſchrik voor het afryden, dat [illegible] het zedert noit weer heb durven doen[illegible]

Half weg dezen trap is een bron, [illegible] geſtadig water, hoewel van weinig [illegible] lang, geeft.

In 't hangen van dezen berg heeft m[illegible] de Negry, Lonthoir genaamt, die zi[illegible] tot boven op den berg uitſtrekt, en h[illegible] wel men 'er ook ſteene wooningen hee[illegible] zoo zyn het, eenige weinige uitgezo[illegible] dert, in vergelyking van die van Nei[illegible] zeer ſlegte huiskens. Ook is het [illegible] groot ongemak, dat men voor yder h[illegible] byna 2 of 3 buiten, en 2 of 3 binn[illegible] trappen vind, met welke men op [illegible] voor-erfje voor 't huis gelegen, tree[illegible] 't geen by een viſitatie, of huisbez[illegible] king der Ledematen, een zeer moeje[illegible] op- en nederklimmen geeft.

Weſt en Ooſt op ſtrekt zich die N[illegible] gry uit, doch wel de langſte wandel[illegible] heeft men om de Weſt, een klein [illegible] uurtje verre, paſſerende onderweeg [illegible] moerigen thuin van 't Opperhoofd, w[illegible] op een byzonder thuinier paſt; zoo[illegible] recht uit, langs een gelyken en rede[illegible] breeden weg gaande, eindigt men aan [illegible] plaats, van welke men van een ſcho[illegible] hoogte zeer ſteil in zee, de eilanden [illegible] en Rhun (want Poelo beteekent [illegible] eiland, en daarom laat ik 'er dat Ma[illegible] woord af) zeer klaar, en vlak voor[illegible]

ſt[illegible]

NIEUWE CAART
der Eylanden van
BANDA
Gemaakt door
FRANÇOIS VALENTYN.
J van Braam en G O Linden
Excud. Cum Privil.
GOENONG API
NEIRA
Poelo Kapal
Poelo Piessang
Celamme
de Knorre pot
LONTHOIR
of het Hooge Land
van BANDA
Het Gat van Lonthoir
Revengie
POELO AY
POELO RHUN
ROSINGEYN
Nassau
Belgica
de Papenberg
Lonthoirs trap
Combir
Ratan
Orantatta
Lakoy
Ouwer
Dender
Wayer
Boeton
Duytsche Mylen 15 in een Graad
148
149

ſteilte beneden ook een groote klip in zee leggen ziet, die Batoe Hollanda, of de Hollandſche klip, genaamt wert, om dat de verraderſche Bandaneezen veel Hollanders, in die eerſte oorlogstyden boven op die hoogte geraakt, en van de gelegenheid des Lands nog onkundig, van deze ſteilte afgejaagt, en gedrongen hebben of van boven neder in zee, of op deze klip, zich te berſten te ſpringen.

Ik heb in 't jaar 1687. op Celamme een oude vrouw gezien, die my verhaalde, dit gezien te hebben, alzoo zy toen een meisken van 12 of 14 jaaren zyn kon, ook zeide zy voor de Hollanders te dier tyd gevlugt te hebben

Boven op den Lonthoirzen trap gekomen, gaat men dezen weg na 't Ooſten, voorby 't huis des Predikants, na de Kerk, dat in 't jaar 1687. maar een groote loots was, ontrent de veſting Hollandia gelegen, waar in te dier tyd een Sergeant, *Ditlof Blat* genaamt, met eenige ſoldaaten lag

Deze veſting, is vry oud, aengezien ze in de oudſte ſchriften der Secretary van Banda, die in 't jaar 1619. beginnen, bekent was, zonder dat daar eenigzins blykt, wanneer, of door wie, zy gebouwt is; alleenlyk ziet men, dat zy, te voren Lonthoir genaamt, de naam van Hollandia in 't jaar 1628. van den Heer Landvoogt *Pieter Vlak* gekregen heeft. Zy is oud en vervallen, hoewel van eenig geſchut verzien, doch van zeer weinig belang

Hier ontrent ſtuit men ten eerſten aan 't boſch, zoo dat men geen gelegentheid heeft van verder, ten zy men in 't boſch wil, te wandelen, behalven dat hier geen huizen meer zyn.

Men graaft hier een ſoort van roode zandſteen uit de grond, waar van men dergelyke goede ſteene muuren rondom de huizen maakt.

Aan de binnen- of Noordzyde, gelyk ook verder buiten om, aan de Zuidzyde, is 't ganſch Eiland in Nootenmuſchaatboomen verdeelt, die in 't gemeen Perken, gelyk ook de bewooners van deze ſteden (want daar zyn ſchoone ſteene huizen by) Perkeniers genaamt worden, zoo dat yders portie, of ſtuk land, net afgeperkt is, zonder dat hy verder komen mag.

Deze afperking is door den Landvoogt Heer *Pieter Vlak*, ontrent de jaaren 1627. of 1628. eerſt in zeer veel kleine Perken, onder zekere letters, geſchied, zoo dat die eerſte Perkeniers het vermogen niet hadden van zoo veel ſlaaven te houden, als tot grooter Perken behoorden, maar met 'er tyd, en door naarſtigheid, nogtans een ſtuivertje overwinnende, kogt een kleine Perkenier nu en dan een Perkje by het zyne, en zoo zyn eindelyk, by 't aangroejen van hunne magt, daar uit deze aanzienelyke Perken, gegroeid. Wy zullen die, zoo als ons die van een Perkenier van verſtand opgegeven, en in de rang, waar in zy van ons menigmaal gezien, en bezogt zyn, laaten volgen, en van de zyde van Lonthoir af een begin maaken.

Het naaſte Perk, daar aan zich vertoonende, zoo als men Ooſt op gaat, is Bojauw, 't geen een wondheeler, Mr *Jan* . . . . genaamt, in 't jaar 1688. bezat. Het is 1100 roeden groot, leverde in 't jaar 1711. en daar ontrent, 9000 ponden Foelie, goede en quaade gewaſſen door een, en viermaal zoo veel Nooten uit, welke proportie altyd zoo volgt. Tot dit Perk behooren 100 ſlaaven, hoewel het maar op 60 zielen by de zielbeſchryving, die jaarlyks geſchied, bekent ſtaat, en wiert toen geoordeelt 14000 Ryksdaalders of 33600 gulden, waardig te zyn — *Naamen der Perken.*

Het naaſte Perk daar aan is klein Walingen, in 't oud Bandanees eigentlyk Walan genaamt; groot zynde 840 roeden, en in de jaaren 1687 en 1688. van eenen *Jan van Surkel* bezeten. Hier toe behooren 90 ſlaaven, hoewel het maar op 45 zielen gerekent, en toen 12000 Rders waardig geſchat wiert.

Zulk een Perk geeft, by een groot gewas, wel eens 12000 ponden Foelie, welk gewas gemeenelyk in Auguſtus of September valt, daar 't kleine ordinair in Maart, April of Mey komt; maar wy ſtellen hier maar 8000 ponden, om dat wy goede en quaade gewaſſen door een rekenen

Boven klein Walingen, wat hooger in 't gebergte, alzoo alle de andere huizen dezer Hofſteden aan ſtrand leggen, hoewel de Nootenboſſchen al mede of in 't hangen van, of boven op 't gebergte zyn, heeft men het Perk Orattan, of Orontatten, dat als boven in 't gebergte uitkykt. Het is 750 roeden groot, levert 6000 ponden Foelie; heeft 100 ſlaaven van nooden, hoewel het maar op 64 zielen geſtelt is, en wert geſchat 10000 Rders waardig te zyn.

Beneden aan ſtrand weer voortgaande, hoewel men aanſtonts al tegen 't gebergte is, en maar een ſmalle weg 'er langs heeft, volgt naaſt aan klein Walingen, het Perk groot Walingen, een ſchoone plaats, zynde 1400 roeden groot. Zy levert jaarlyks 8 of 9000 pond Foelie, vereiſcht tot haar dienſt 150 ſlaaven, hoewel zy maar op 70 zielen bekent ſtaat, en wiert geſchat toen 15000 Rders waardig te zyn. Hier plagt in oude tyden een groote Negry, en een zeer ſterke handel van

Foelie

Foelie en Nooten te zyn; en men vond 'er in 't jaar 1657. nog een groot anker van een Portugeesche Carake voor leggen; ook plagt hier ontrent 't jaar 1630. nog een Reduit te wezen.

Naast hier aan legt het Perk, Spaantjeby genaamt, 't geen met het Perk, Calha Booka (dat is, houd de mond toe, doch eigentlyk Keli Woko, 't geen in 't Bandaneesch de Wolkberg beteekent, om dat het veel met wolken bedekt is) dat ten deele boven Spaantjeby, ten deele boven Cay Tortorre, en aldus mede wat boven in 't gebergte legt, en 2000 roeden groot is. Het levert jaarlyks 3500 of 4000 ponden Foelie, en ('t geen eens voor al van alle de Foelie-leverantien gezegt zy) viermaal zoo veel Nooten. Het heeft 60 slaaven, is 80 zielen sterk, en zyn deze twee voor 10000 Rders, en ook wel voor minder, verkogt.

Dit Orontatte en Calha Booka, quam in 't jaar 1687. de Weduwe van *N. Kaas*; doch Spaantjeby toen, gelyk ook Cay Tortorre, eenen *Jacob van Cordaan* (anders *le Faucheur* genaamt) toe.

Na Spaantjeby volgt Cay Tortorre, dat ontrent in 't midden van de binnenzyde legt, en mynes oordeels een van de fraaiste, grootste en voornaamste Perken van geheel Banda is. Het is 1800 roeden groot, levert dan eens 6000, dan eens 10000 ponden Foelie, en 't werd maar op 80 zielen gesteld, hoewel 'er 170 slaaven toe behooren. Het is laatst voor 13000 Rders verkogt; en in 't jaar 1711. wierden 'er 15000 Rders voor geboden.

Naast hier aan komt men aan 't Perk Combir, in 't jaar 1687. van eenen *N. Prutscher* bezeten, mede een schoone en vermaakelyke plaats, te meer, dewyl hier de hoofdbron is, van waar zy alle hun drinkwater, zoo van dat Eiland, als van al de anderen, gewoon zyn te haalen, loopende gestadig met een fraaje kraan, zynde de eenige plaats in gansch Banda, daar men zich, niet in een rivier, maar onder den drup van die altydloopende kraan, doch buiten de Pagger, in een put, zoo diep, dat men 'er tot zyn middenlyf in staat, wasschen kan, waar in zich echter de Bandasche juffers alzoo veel konnen verheugen, als of zy zich in den frisschen en helderafvlietenden Ambonschen Olifant, of Way-Tomo, gewasschen hadden, hoewel het wonderlyk veel van den anderen verschilt. Dit Perk is 1200 roeden groot, levert 4000 pond Foelie, heeft 100 slaaven, schoon 't maar op 65 zielen gestelt is, en is 9000 Rders waardig. Men heeft hier ook een Reduit, waar op eenig krygsvolk, ter verdediging van deze algemeene waterplaats, legt. Wie de zelve gebouwt heeft, of wanneer zy daar geplaatst zy, blykt nergens; maar wel, dat ze vry ou[d] is.

Naast hier aan volgt het Perk Ran[an] of Ranan, dat in 't jaar 1687. door *Aa[...]* *Vermeert* bezeten, en 1400 roeden gro[ot] is. Het levert 5000 pond Foelie, ve[r]eischt 90 slaaven, schoon het maar o[p] 55 zielen gestelt werd, en was toen 100[0..] Rders waardig. Het is mede een schoon[e] plaats, maar zy legt juist zoo aangenaa[m] op 't gezigt niet, als de 3 of 4 laatstg[e]melde beneden aan strand geplaatste Pe[r]ken.

Hier na, of maar een weinig verde[r] komt men by het Perk Celamme, of C[e]lamo, dat by *Pieter Thyszen* in 't jaar 168[.] bezeten wiert, en 2200 roeden groot [is.] Het levert 4000 ponden Foelie, vereisc[ht] 70 slaaven, schoon het maar op 64 ziel[en] opgegeven staat, en was toen 8000 Rd[ers] waardig. Het huis, dat beneden a[an] strand, en ook ten deelen tegen den be[rg] aangebouwt is, gelykt wel een klei[n] Reduit, en men zou het, des nood[s,] 'er voor konnen gebruiken.

Dit is het laatste Perk aan de binn[en-] zyde, alwaar 't land zich als met e[en] halve Maan van 't Oosten na 't Noord[en] omdraaid, en eenen hoek maakt, [die] gemeenelyk Tandjong Boerong, of [de] Vogelhoek genaamt word, die al v[ry] hoog, en gevaarlyk is, om met [...] Orembaey voorby te vaaren, als men a[...] ter land na de Perken, aan die kant le[g]gende, zich begeven wil.

Wanneer men nu verder na de Perk[en] aan de Zuidzyde van het Hooge La[nd,] dat de Perkeniers agter land noem[en,] te land voortreizen wil, moet men [...] fraajen heuvel op, een tocht, die [...] gemeenelyk te paard, maar met veel [ge-] vaar, doet, om dat het een slegte en [...] steile weg is. Boven op dien heuvel h[eeft] men een dubbele Reduit, in 't jaar 16[..] door de Landvoogt, de Heer *Vlak*, [ge-] bouwt, en van eenig krygsvolk voorzi[en,] zoo dat het aan die Noordzyde des [...] voor vreemdelingen niet wel mogelyk [is,] om binnen te komen, of te land[en,] aangezien 't geschut van Lonthoir [het] Wester-, en dat van Celamme het Oo[st-] gat, gelykt de Reduit Combir het m[id-] den, bestrykt.

Van Celamme nu boven op 't gebe[rgte] voortrydende, om agter land te kom[en,] is men genoodzaakt die hooge en [...] hoek der Vogelen, langs een pad, [dat] niet boven de twee voeten, of daar [om-] trent, breed is, zoodanig voorby [te] trekken, dat men ter rechter hand [...] zeer steil gebergte als tegen zyn lich[aam] heeft, en ter linker hand steil nede[r...] zee, en op ysselyke rotzen ziet, [...] een vervaarlyk gezigt, en een versch[rik-] kelyk denkbeeld, vooral aan yema[nd]

die dat eerst voorkomt, geeft. Het beste hier van is, dat die yselyke smalle weg niet lang duurt, en dat men'er in 20 of 30 treden over is.

Hier van daan daalt men allengskens, door het vermaakelyk Nootenbosch heenrydende, na een plaats, de Knorpot genaamt, daar ook een klein riviertje, hoewel van zeer weinig belang, en de weg ook zeer moejelyk om op en af te ryden is; hoedanigen moejelyken weg men nog wat verder op, eer men Dender bereikt, heeft.

Men komt dan al verder, door het bosch henen, op een gelyken weg, daar ons, onder de Nootenboomen rydende, de schoone Nootenmuschaten dikwils tegen het aangezigt, op geen onaangenaame wyze, aanquamen, en op welken weg wy, na een uurtje rydens van Celamme, na dat men langzaam, of hard aanryd, de Reduit Dender, daar ook een klein riviertje of spruitje is, passeerden. Dit is mede een oude Reduit, van welke men in 't jaar 1627. al in het dagregister der E: Maatschappy leest. Het heugt my zeer wel, dat ik de Perkeniers, daar ontrent woonende, heb hooren zeggen, dat de Landvoogt, de Heer *Willem Janszoon Admiraal*, de zelve zou gebouwt hebben. Het legt digt by de zee, en dient, om met zyn geschut en krygsvolk, alle vreemdelingen te weeren. Digt by deze Reduit legt het Perk Denner, ook wel den ouden Denner, en door de bank Dender genaamt. Het is 1100 roeden groot, levert 5000 ponden Foelie uit, en 't vereischt, schoon maar op 50 zielen bekent, 80 slaaven, zynde toen op 8000 R^ders geschat, en in 't jaar 1687. van *Jacob Albertsz Eding* bezeten. Het huis legt mede digt aan zee, hoewel 't Perk zelfs tot aan 't hoogste gebergte des lands, Chasteleins hoogte genaamt, zich uitstrekt, alwaar men zelfs moestuinen heeft, waar van ik verscheide maalen salade, door een slaaf byna van den top des bergs gehaalt, gegeten heb.

Zeer digt hier by, doch een weinig meer landwaart in, legt het Perk Denner Hoetan, dat is het Bosch-Denner, genaamt, zynde 1200 roeden groot, en in 't jaar 1687. door *N: Cats* bezeten. Het levert 4000 ponden Foelie, en staat maar bekent op 45 zielen; doch heeft 60 slaaven van nooden, en wiert toen op 7000 R^ders geschat.

Een klein half uurtje verder rydende, komt men by de Reduit Wajer, die al vry sterk, en zoo oud is, dat zy in 's Compagnies dagregister, nevens de Reduiten Denner, en die van Poelo Rhun en Rosingein, gemelt wert. Zy legt als in 't midden van de Zuidzyde dezes Eilands, dienende wel mede, om vreemdelingen te weeren, maar dit Agter-Land is van natuure, vermits 't overal klippig is, zoo sterk, dat zelf geen Orembaey, als de Perkeniers het met hun eigen volk maar beletten willen, hier ergens zou konnen aankomen, alzoo 'er geen baayen, daar vaartuigen konnen blyven leggen, en maar zeer weinig plaatzen zyn, daar zy konnen aankomen, schepen konnen het hier ontrent niet houden; ja zelf hebben de chaloepen, die daar de speceryen innemen, groote moeite, om dat, al af en aan houdende, zelf by handzaam weder, te doen.

Hier legt mede een Opperhooft, om de speceryen te ontfangen. Het is een onderkoopman, en zyne logie, of wooning, al vry net.

Het eerste Perk, dat men daar heeft, wert Babi Mandi (dat is het Verken wascht zich) genaamt. Het is 1200 roeden in zynen omtrek, levert 7000 ponden Foelie, staat op 't getal van 40 zielen bekent, doch heeft 70 slaaven van nooden. De Perkenier, die het in 't jaar 1711. bezat, had het voor 7000 R^ders gekocht, maar 't was toen meer waardig, gelyk hy het ook voor 10000 R^ders verkocht heeft.

Hier was te dier tyd nog een Perk, in verscheide parceelen bestaande, en toen door eenen *de Moor* bezeten, diens hoofdnaam my onbekent is. Het is 3000 roeden groot, levert 7000 ponden Foelie, heeft 90 slaaven van nooden, hoewel 't maar op 65 zielen staat, en is 11000 R^ders waardig.

Daar was toen nog een Perk, van eenen *Steenrots* bezeten, doch my mede in naam onbekent, dat 840 roeden groot was. Het leverde 2000 ponden Foelie, had 45 slaaven, schoon dit Perk maar op 30 zielen gerekent stont, en was 4000 R^ders waardig.

Men heeft hier nog een Perk, Boeton genaamt, 't geen 700 roeden groot zynde, 3000 ponden Foelie leveren kon. Tot het zelve behoorden 44 slaaven, hoewel 't maar op 30 zielen gerekend stont, en 't was 5000 R^ders waardig.

Wat verder oprydende, komt men, na 't passeren van een moejelyke plaats, by een Perk, de Laoetan, dat is de groote zee, genaamt. Dit is 3000 roeden groot, levert 8000 ponden Foelie, heeft 120 slaaven, schoon 't maar voor 48 zielen bekent staat, en is 13000 R^ders waardig.

Nog wat verder, komt men op Oerien, daar mede een vry oude Reduit is, de welke de President *Jan Jansz Visscher*, in de jaaren 1628. of 1629. gebouwt heeft, en die daar om de zelve reden, als al die andere Reduiten, gestelt is. Hier vond ik in 't jaar 1687. een smal Opperhoofdje,

hoofdje *Ernst Cnipping*, zynde een Assistent, die onder 't Comptoir Lonthoir behoort.

Men heeft hier mede een Perk, Oerien genaamt, doch bestaande in wel 6 of 8 kleine Perkskens, waar van 'er zommige 100, andere 200, 300 en 400 ponden Foelie leveren.

Ook is'er een Hoofdperk, Toetra, na een steilen hoogen berg, genaamt. Dit is 1400 roeden groot, hoewel het meest wild en woest land is; het levert 3000 ponden Foelie, heeft 35 slaaven, doch staat, nog volgens de oude opgave, bekent op 80 zielen, en is 4000 R^{ders} waardig.

Dit Perk van Toetra zal ik niet licht vergeten, om dat ik met een Perkenier van Lonthoir, op zekeren namiddag ten 5 uuren van Oerien te paard dien berg opreed, na zyn zeggen staat maakende, om ontrent 6 uuren op Lonthoir, maar 't geen ons schrikkelyk buiten onze gissing ging, te zullen zyn.

In 't opklimmen vond ik den berg zoo steil, dat wy, wat hooger gekomen, van onze paarden afstygen, en die aan onze slaaven of bedienden, zoo wy niet van boven neder wilden tuimelen, geven moesten. Wy klauterden dan een stuk weegs te voet den berg op, en gingen toen wel weder te paard zitten; maar, een weinig voortgereden zynde, vonden wy zoo veel Nooten- en Vrugtboomen omgewaaid, dat het byna onmogelyk was om 'er te voet, ik laat staan te paard, door te geraken. Zoo lang het dag was ging het nog henen, maar toen het donker wiert, gaf het een elendig leven voor ons, en nog veel elendiger voor ons volk met de paarden, om over deze boomen te klauteren, en de weg te konnen vinden; waar door wy van de zelve geheel en al afdwaalden, en eerst ontrent 10 uuren 's nachts op Lonthoir, en de paarden vry laater, aanquamen.

Behalven dit Perk Toetra heeft men op Oerien nog het Perk Sammeren, aldus na het aloud Bandanees stedeken, Sammer, dat ook daar ontrent lag, genaamt. Het is 800 roeden groot, levert 5000 ponden Foelie, heeft 40 slaaven, en 45 zielen tot het zelve behoorende, en wiert toen geoordeelt 5000 R^{ders} waardig te zyn.

Een weinig verder West op plagt men in 't jaar 1657. en later, de Reduit Lakoy te hebben, en hier ontrent was het, dat de Nederlanders den 21sten Maart 1621. dit Eiland eerst beklommen, en veroverden.

Als men den Westhoek dezes Agter-Lands, of der Zuidzyde, om, en zoo Noorden aan gaat, komt men by het oud Madiange. Daar na passeert men die vermaarde klip, Batoe Hollanda, die wy bevoorens, boven op Lonthoir zyn de, beschreven. En als men, nog ee stuk weegs voortgaande, voorby Noordwesthoek dezes Lands schept komt men weder voor Lonthoir

Boven op den berg van Lonthoir hee men al mede eenige Perken, alle welk ik juist niet by haare eigen naamen, ma by die van haare bezitters kenne, en d ik derhalven hier ook zoo zal opg ven.

Men heeft 'er een Perk, in 't ja 1688. by eenen *Lotharis* bezeten. D was 1200 roeden groot, gaf jaarlyks 600 ponden Foelie, had 100 slaaven, hoew 't maar voor 60 zielen bekent stont, was 10000 R^{ders} waardig.

Het Perk van *Lucas Claasz de Jong* 1000 roeden groot, leverde 7000 ponde Foelie, had 90 slaaven, hoewel in zielbeschryving maar op 50 zielen geste zynde, en wiert toen 11000 R^{ders} waar dig geschat.

Het Perk van *Thomas Brantszoon* ontrent het kasteeltje Hollandia gelegen was 1200 roeden groot, leverde 800 ponden Foelie, had 110 slaaven, schoo maar op 60 zielen ingeboekt in de zie beschryving, en was een somme va 12000 R^{ders} waardig.

Het Perk van . . . *Roos*, w 1000 roeden groot, leverde 5000 po den Foelie, had 60 slaaven, stont boek voor 40 zielen, en was 5000 R^{de} waardig.

Behalven deze groote, zyn hier no wel 25 kleine Perkeniertjens, die ma 6, 8 of 10 zielen hebben, en ook ee evengematigde kleine leverantie va speceryen doen, hoedanige 7 of 8 klein Perkskens ook nog op Celamme zyn.

Van groot Walingen af, tot Celamm toe, leveren deze Perkeniers hunne spe ceryen op het eiland Neira, aan den Op perkoopman, of tweeden persoon d Landvoogdy.

Van klein Walingen af leveren d Perken Ortattan, Bojauw, en de verder Perken op Lonthoir, aan 't Opperhoo tot Lonthoir, en men rekentze groot e klein, hier onder behoorende, op 3 Perken.

Die van Denner, Denner-Hoetan, e van de Laoetan, leveren op Wayer; e die van Oerien, Toetra en Sammere leveren aan een Boekhouder aldaar, d onder Lonthoir mede staat.

Men heeft in Banda tweemaal 's jaar Witwater, het eerste, of 't klein Wit water, in Juni, en 't grootste in Augustu of September. De zee is dan by da even eens als anders; maar 's nachts a witte melk, en zelf is de lugt daar zo licht van; dat men geen onderschei tusschen de zee en de lugt ziet. Om

's nacht

's nachts land te ontdekken is dit witwater zeer goed; want in 't zelve doet zich dat zeer swart op. In al die tyd werd 'er geen visch gevangen; doch daar na weer zoo veel te meer. De visch is voor dit helder water schuw; ook doet hen die helderheid in 't water het vischtuig en de praauwtjens te eerder zien, en daar voor vlieden.

Men oordeelt, dat dit water uit den grooten boezem van 't Zuidland by Nova Guinea komt. Men verneemt het in 't Zuiden van Aroe en Key tot Tenimber en Timor Laoet. In 't Westen loopt het tot Timor, en in 't Noorden vertoont het zich tot het eiland Ceram ontrent deszelfs Zuidkust, loopende niet Benoorden, maar wel Bezuiden de Liasserze eilanden, en Amboina, daar men die melk-zee klaar van de bergen 's nachts ziet: want anders en weet men van dit wit water eigentlyk in Amboina niet, dan dat men het in 't jaar 1656. 'er eens gehad heeft, dat zeldzaam was.

Het vertoont zich meest ontrent de eilanden van Banda, en is niet alleen quaad voor de vischvangst, maar doet de vaartuigen ook eer, dan in ander zeewater, verrotten; zoo dat 'er in de vuilaardige quallen, bezaantjens, en andere zeeslym, die dit water, als 't afneemt, op strand opwerpt, een booze houtworm schynt te zyn.

In de tyd van dit wit water is 't ook gevaarlyk zich des nachts met kleine of andere vaartuigen op die zee te begeven; want schoon het al stil zyn mogt, verneemt men nogtans zeer swaare dyningen, die door deze en gene zeedampen, uit de grond der zee opwellende, van zelf voortkomen, en zulk een vaartuigje zeer ligt zouden omwerpen. Deze dyningen echter heeft men nergens zoo swaar, als ontrent het eiland Tenimber.

Dit wit water mengt zich in die tyd met geen ander water, dan als het begint af te nemen, wanneer het eerst langs 't eiland Ombo en 't land van Ende henen loopende zich eindelyk met streepen in zee tot by Boeton toe, en daar na zelf tot Saleyer en die kant van Celebes zien laat, daar het zich dan allengskens in 't ander zeewater verliest, of daar mede vermengt.

Na dat nu dit wit water, en de regen, in Banda swaar of weinig is, leveren de Perken ook veel of weinig Foelie en Nooten uit; want zoo 'er swaare regen valt, vallen de Nooten af, die anders 9 maanden aan de boomen moeten hangen, 't geen men echter meer boven in het dampig gebergte, dan ontrent de stranden, verneemt.

De slaaven in yder Perk vinden den ganschen dag hun werk.

Als de Nooten ryp zyn, en aan den boom beginnen te splyten, zoo dat de Foelie zich schoon rood van couleur, en al glimmende tegen de Nootenschaal, die kool swart is, vertoont, dan gaan de slaaven van 's morgens vroeg yder met een mandeken na 't bosch om Nooten te plukken, komen in 't gemeen 's avonts ten 5 uuren van 't gebergte na beneden, alwaar dan eenige al deze geplukte manden met Nooten, of eigentlyk die Nooten in haaren bolster (doch niet anders dan oude) over een zeer scherp mes, dat ergens aan styf, of tegens twee houten, in de grond staande, vast gebonden, en diens scherpte na boven gelegt is, zeer geswind (dat een slag is) henen halen, en dus die bolster, by een omwrikking, tot op de Nootschaale toe, klooven, en 'er dus de bolster afwreeken; 't geen met veel oordeel in 't verkiezen der Nooten dient te geschieden: want zoo 't een jonge Noot was, die 'er zomtyds onder loopen, zoo zou de snede door de Noot, en alles, henen gaan, en dan was het ook om een vinger of twee van zoo een slaaf te doen; doch daar werd al vry wel op gepast. 't Werk der slaaven in Nootenperk.

Als al die Nooten zoo ontbolstert zyn, werpt men de zelve met de Foelie 'er nog aan in een mandeken, en daar na vergadert men de bolster op een hoop, waar op dan een soort van champignons of paddestoelen groeit, die gezegt werden door haaren speceryagtigen smaak alle andere paddestoelen te boven te gaan. Immers, zy worden in Banda van de liefhebbers en kenders zeer geprezen; doch ik heb daar zulken lekkerny niet in gevonden; maar wel, dat de Nootenbolster, in riempjens gesneden, en met kaneel gestooft, een lekkere schotel eeten uitleverde.

Wanneer de slaaven nu met het ontbolsteren van alle die Nooten by dag nog gedaan krygen, dat zy in 1 of 2 uuren weten af te haspelen, dan is 't hun avondwerk nog de Foelie van alle deze Nooten af te doen, die byzonder te vergaderen, en ook de Nooten byzonder by een te doen, waar van de Foelie dan in de zon gedroogt, en met de Nooten op de navolgende wyze gehandelt word.

Men heeft 5 kleine hokken of petakken, met een parapara of zolderken van latwerk van gesplete Bamboezen, ofte rieten, waar op de Nooten, die dan nog vast in een schelp zitten, gedroogt worden. Hoe verder met Nooten, &c. gehandelt word.

De eerste droogpetak is voor de natte Nooten, die daar een week in moeten leggen, en dan gaan zy in de tweede petak, weer voor een week, van daar in de derde, weer voor een week, en in de vierde petak worden zy in de vierde

 week

week volkomen droog. Dan gaan zy in de vyfde petak, onder welke wat minder droog vermolſemt hout geſtookt wert, en eindelyk in het zesde, of het groot hok, waar ontrent zeer flaauw geſtookt word.

Onder alle deze petakken, of hokken, met haare doorlugtige zolderkens, word een matig vuur geſtookt, niet om iets te branden; maar enkelyk gerigt om de Nooten, die 'er boven op leggen, van binnen in haare ſchelp zoodanig te doen droogen, dat zy in de zelve beginnen te rammelen; die daar na dan, 3 of 4 weken voor de leverantie, in ſtuk geſlagen, de Nooten daar uit genomen, en weer in vette, middelbaare en magere geſorteert en onderſcheiden worden, om ze aan de E. Maatſchappy, yder op het Comptoir, waar onder hy behoort, te leveren. Dit droogen geſchied in 6 of 8 weken gemeenelyk, blyvende dan de Nooten nog wel 5 of 6 weken onder de Perkeniers.

Het groot gewaſch, dat in Auguſtus of September, hoewel ook wel eens in Mey of Juni, valt, en wel een quart meer, als 't kleine geeft, word ontrent half December; en 't klein gewaſch, dat ontrent Maart of April valt, ontrent half Juli, in de voornoemde driederlei ſoorten afgelevert, volgens welke leverantie yder byzondere ſoort van Nooten, in een mandje, in een doorgezaagde legger met zeewater, dat met kalk zoodanig gemengt is, dat zy, als vette melk, 'er pas aanhangen blyft, driemael ingedompelt, en dan zoo ook yder ſoort in een byzonder Nootenhok geworpen word, waar in zy zes weken digt toegeſloten blyven, om te ſweeten, in al welken tyd men 'er niet eens na omziet, en daar na (alzoo de kalk de fouten der Nooten ontdekt) werden zy weer in goede en quaade, of in die drie voornoemde ſoorten onderſcheiden. De Perkeniers nogtans lyden hier by niets; maar worden volgens haare gedaane leverantie van vette, middelbaare en magere Nooten, betaalt, en deze laatſte ſortering loopt voor rekening der E. Maatſchappy. Indien 'er te veel kalk by dit water gedaan wiert, zouden de Nooten 'er in verbranden, 't geen een groote ſchade aan de E. Maatſchappy zou konnen geven. Dit indompelen in de kalk geſchied, om dat de kalk de geeſten der Nooten door 't ſluiten van der zelver pori, of uitwazemgaatjens, inhoud, en die niet alleen tegen 't verderf bewaart, en der zelver gebreken ontdekt; maar zulk een gekalkte Noot kan ook niet verplant worden, om dat zy geen ſchelp heeft, alzoo zy niet anders, dan in haare ſchelp, groejen en voortzetten kan. Ook moet de Noot, als zy verplant wort, niet ge heel onder, maar boven de aarde legger of zou anders niet groejen.

De Foelie, gedroogt zynde, wor mede in drie ſoorten, te weten, Klim foelie, zynde de beſte en van geplukt Nooten, Raapfoelie, die de tweede ſoor en van afgevalle en opgeraapte Nooten is en in half rype Foelie, onderſcheiden en ook zoodanig aan de E. Maatſchappy gelevert, die voor de laatſte ſoort, Grui of Stof-foelie genaamt, maar de helft va de prys der andere Foelie betaalt, hoe danig zy ook met de betaling van gebro ken Nooten, ſchoon ook nog zoo ze doorgegeten en vermolmt, handelt, g vende ook daar voor maar de helft va 't geen zy voor vette, dat is, gladde e gave Nooten, zonder rimpels, en oo voor de middelbaare en magere Noote betaalt. En ſchoon die vette Nooten zo genaamt worden, gelyken egter de mid delbaere en magere van buiten veel vett en oliagtiger, ſchoon zy meer, dan d andere, gerimpelt zyn.

In voorige tyden, ontrent 18 of 2 jaaren geleden, plagt men met het we gen en betalen dezer ſpeceryen anders dan nu, te leven.

Men rekende die toen by zoo veel Cat Bandan, of Bandaſche Catti's, yder Hollandſche ponden ſwaar, en de Noo ten woog men by weegzels, yder van 2 Catti Bandan, of 161 Hollandſche pon den, dat net met het gewigt van e ſokkel (zynde baaltjens van matten, boombladen, waar in de Foelie alleen g meenelyk overkomt, en in welke zy o dat gewigt afgetrapt, hoewel maar o 160 pond gerekent word) overeenkom Men betaalde toen voor zoo een Cat Bandan Foelie 2 gulden 14 ſtuivers, lig geld, of 60 ligte ſtuivers, in een Ryk daalder van 48 ſwaare ſtuivers gerekent maar dan was 'er de tiende van de E Maatſchappy, die ontrent ⅛ deel bedraagt al afgetrokken, zoo dat het 42 ſtuive bleef. Ook ontfing men die zelve pry voor 10 Catti Banda Nooten, of 5¼ pon yder.

Nu in tegendeel ontfangt men voo yder 100 Hollandſche ponden goede Foel van de E. Maatſchappy 15 Ryksdaalde en 18 ſtuivers; doch voor Stof-foelie, ho ſlegt ook, 7½ Ryksdaalders en 9 ſtuiver dus koſt haar een pond Foelie 7½ ſtuiver en zy verkoopen die weer voor 3 gulde 12 ſtuivers, en voor 10 pond Noote krygen zy ontrent zoo veel als voor pond Foelie; en dus voor 1000 Holland ſche ponden Nooten, of vyf weegzel yder van 200 ponden, 't zy vette, mid delbaare of magere, ook 15 Ryk daalders en 18 ſtuivers; doch voor d zelve gewigt gebrokene en doorgegeten

No

Nooten, mede maar de helft van die prys; en dus kosten haar 2 pond Nooten 1 stuivers, daar zy 1 pond voor 2 guldens 18 stuivers verkoopen. Een groote overwinst.

De E. Maatschappy, als Landheer hier zynde, plagt in voorige tyden ook van alle andere vrugten der Perkeniers de tiende te trekken, behalven dat zy nog de tafel des Landsvoogts van vrugten voorzien moesten; maar dat is afgeschaft, en de tiende is alleen op de speceryen gebleven, welke gemeenelyk tweemaal, en ook zomtyds wel voor een enkele reize driemaal, 's jaars geplukt worden; doch waar op geen vaste staat te maaken is; maar wel op twee gewasschen, een groot en een klein, gelyk wy hier vooren reets gezegt hebben.

By verkooping der Perken word mede de tiende aan de E. Maatschappy, maar zoodanig betaalt, dat zy van een Perk, 5000 R^ders^ geldende, maar de tiende van de helft betalen, alzoo 't ander voor de goederen, daar toe behoorende gerekent wort, welke goederen zy bevoorens verre boven haare waarde plagten op te geven, en dan naar mate van dien veel te weinig van 't Perk zelf te betalen, 't geen nu dus gematigt en gemiddelt word.

De Nooten voert men in geen sokkels over, als de Foelie, maar zy worden in hokken overgebragt, vorder op de wigt overgelevert, met een per Cento afslag; maar de Foelie levert men by sokkels, zonder eenigen uitslag, nevens welke altyd een briefje, met de naamen der gecommitteerden 'er by, overgaat. Men doet ook by yder sokkel, of deszelfs bladen, ontrent 2 kannen zeewater, volgens ordre van haar Edelheden van den 24sten December 's jaars 1671. waar mede zy gemengt zynde, zoo word de Foelie 'er dus ingetrapt, en dit oordeelt men tot behoudenis der zelve te dienen. Een sokkel Klimfoelie heeft drie ooren. Een dito Raapfoelie twee, en een dito Gruis foelie maar een oor.

Het plagt in oude tyden met het koopen van deze Perken vry slordig en slegt toe te gaan. Yemant, die van een soldaat maar een vryman geworden was, en geen duit in de wereld had, wiert aanstonts een Perkenier, en kogt een Perk van 6000 of 8000 R^ders.^ Hy nam de helft van den armen op, die hier al vry ryk is, en de helft bleef op het Perk staan. Daar op was hy aanstonts een groot Heer: want zulk een Perk gaf van zyne speceryen een fraaje inkomst; en de verdere vrugten, bragten by verkoop ook al wat op; behalven dat 'er nog 20 Perken het voorrecht alleen hebben, om Arak te mogen branden, en die aan de E. Maatschappy, en andere, te leveren. Als zy nu maar zorg voor de rentén van de hoofdsom, die zy voor 't Perk gegeven hadden, droegen, zoo waren zy gewoon van 't overschot als Prinsjes, en dat in een tyd, dat de Perken in zig zelven nog zoo veel niet waren, als zy naderhand geworden zyn, te leven; waar door 't dan by hun overlyden ook wel gebeurt is, dat den armen, en anderen daar by schade leden, voor al wanneer zy zulk een Perk verre boven zyne waarde ingekocht hadden.

Jegenwoordig zyn de Perkeniers vry vermogender lieden, vermits hunne Perken, door hnnne groote naarstigheid in het aanplanten, merkelyk in waarde verbetert zyn.

Wanneer de Heer *Bieswanger* ontreht 't jaar 1700. bezitter van klein Walingen wiert, gaf dat jaarlyks 3000 ponden Foelie; doch alzoo hy een naarstig man in 't aanplanten was, gaf het, voor dat hy uit Banda vertrok, en het aan een ander overliet, 8400, en naderhand wel 12000 ponden Foelie.

Het leven en vermogen der Perkeniers.

Men moet echter hier by zeggen, dat Banda in 't jaar 1711. zoo wel beplant en de staat van alle de Perken daar zoo treffelyk goed was, en zoo veel opbragt, als men oit zou konnen hoopen, aangezien 'er nu niet een stukje lands onbeplant is. Dit geeft, aan die groote Perkeniers voornamelyk, een vry groot inkomen, waar op zy heerlyk leven, en nog een schoone stuiver overleggen. Daar is niet lekkers van spys of drank, dat zy niet hebben, en zy zyn gewoon, voor al als de schepen van Batavia komen, met de scheepsvrienden, en met die van Neira, en de andere Eilanden, rykelyk te gastreeren en vrolyk te zyn. En 't is geen wonder; want zy winnen 't rykelyk, en 't kan 'er af. Zy hebben de schoonste en vetste schaapen, die men wenschen kan, die zy van de Zuidooster Eilanden krygen, en verder allerlei vee op haar erf loopen. Hollands bier, Luiks bier, Mom en keurlyke Wynen, vind men by hen zoo goed en overvloedig, als by menig Landvoogt.

Dit maakt hun ook, die van ouds al de naam en de daad, maar toen nog zoo veel magt niet hadden, vry stout; dat in zommigen nog verder gaan zou, indien zy zomtyds niet wakkere slagen en tegenspoeden, door 't wegloopen van slaaven, kregen; alzoo 'er zomtyds 20 of 30 en meer gelyk (hoe sterken wagt men ook 's nachts op de vaartuigen houd) met Orembajen komen weg te loopen, die zelden weergekregen worden.

Al voor eenige jaaren was deze Perkeniers toegestaan, om 400 Macassaarze slaaven na Banda te voeren. Zy hebben 'er

'er nu al over de 1400 gebragt, en zy haalen nog al, om dat getal van 400 (zoo zy zeggen) te vervullen. Haar andere flaaven hebben zy meeft van Nova Guinea, de Zuidoofter Eilanden, Timor, enz.

Het befte, dat ons van de jegenwoordige Bandafche ingezetenen voorkomt, is, dat zy, 't zy Swarten, 't zy Mixtiçen, meeft alle, goed Duitfch fpreken, zoo dat zy Sondags ook de Pfalmen in die taal gewoon zyn te zingen.

Hunne ftoutheid.

In de tyd van de Heer Landvoogt *van Zyll* waren 'er zommige van deze Perkeniers vry ftout en weerbarftig. Wat die Heer hen ook dede, en fchoon hy niet anders, dan hun welzyn, zogt; het was quaad by allen, weinigen uitgezondert, en men fchaamde zich niet zeer veragtelyke vertellingen van zyn Ed., en van zyn fles met de zilvere fchroef te doen, waar door zy zyn rotang met een zilvere knop verftonden, die hy wel zomtyds een dronken arbeider en luiaard in dienft der E. Maatfchappy over den rug lei; doch naderhand zyn zy nog ftouter en hoogmoediger geworden; maar God heeft hen zulken Landvoogt gegeven, die hen zoo geplaagt, getreden en getrapt heeft, dat zy wel duizendmaal het gebeente van den Heer *van Zyll* beweent, en om hem gewenfcht hebben. Een zaak, die wy hier na nog met een woord, als wy in het byzonder van de Landvoogden van Banda fpreken, zullen aanhaalen.

Nu zullen wy hier nog een lyftje van al de bekende Perken op 't Hooge Land, met 't aangemerkte op yder Perk, fchetsgewyze byvoegen.

Korte fchets van de Perken op Lonthoir.

Naamen der Perken,	Groote,	Leverantie,	waarde der Leverantie.	Slaav.	Zielen,	waarde der Perken.
Bojauw,	1100 roed.	9000 p. Foelie.	Rers 1408-37-0	100	60	Rers 14000
		36000 p. Nooten.	563 22-0			
Klein Walingen,	840	8000 p. Foelie.	1252-12-0	90	45	12000
		32000 p. Nooten.	541 0-0			
Orontatte,	750	6000 p. Foelie.	939- 6-0	100	64	10000
		24000 p. Nooten.	375-31-0			
Groot Walingen,	1400	8000 p. Foelie.	1225-12-0	150	70	15000
		32000 p. Nooten.	541- 0-0			
Spaantjeby en Calha Booka,	2000	4000 p. Foelie.	626- 4-0	60	80	10000
		16000 p. Nooten.	250-20-0			
Caytortorre,	1800	6000 p. Foelie.	939- 6-0	170	80	15000
		24000 p. Nooten.	375-31-0			
Combir,	1200	4000 p. Foelie.	626- 4-0	100	65	9000
		16000 p. Nooten.	250-20-0			
Ranan,	1400	5000 p. Foelie.	782-29-0	90	55	10000
		20000 p. Nooten.	313- 2-0			
Celamme,	2200	4000 p. Foelie.	626- 4-0	70	64	8000
		16000 p. Nooten.	250-20-0			
Dito, nog	700	3000 p. Foelie.	469-27-0	44	30	4000
		12000 p. Nooten.	187-39-0			
Denner,	1100	5000 p. Foelie.	782-29-0	80	50	8000
		20000 p. Nooten.	313- 2-0			
Denner Hoetan,	1200	4000 p. Foelie.	626- 4-0	60	45	7000
		16000 p. Nooten.	250-20-0			
Babi Mandi,	1200	7000 p. Foelie.	1095-31-0	70	40	10000
		28000 p. Nooten.	428-12-0			
Van de Moor,	3000	7000 p. Foelie.	1095-31-0	90	60	11000
		28000 p. Nooten.	428-12 0			
Steenrots,	840	2000 p. Foelie.	313- 2-0	45	30	4000
		8000 p. Nooten.	125-10-0			
Boeton,	700	3000 p. Foelie.	469-27-0	44	30	5000
		12000 p. Nooten.	187-39-0			
Laoetan,	3000	8000 p. Foelie.	1252-12-0	120	84	14000
		32000 p. Nooten.	541- 0-0			
Oerien,	700	3000 p. Foelie.	469-27-0	44	30	4000
		12000 p. Nooten.	187-39-0			
Toetra,	1400	3000 p. Foelie.	469-27-0	35	80	4000
		12000 p. Nooten.	187-39-0			
Sammeren,	800	5000 p. Foelie.	782-29-0	40	45	5000
		20000 p. Nooten.	313- 2-0			
Van Lotharis,	1200	6000 p. Foelie.	939- 6-0	100	60	10000
		24000 p. Nooten.	375-31-0			

Luc:

Luc: Claaszen,	1000	7000 p. Foelie.	1095-31-0	90	50	11000
		28000 p. Nooten.	428-12-0			
Thom: Brandz:	1200	8000 p. Foelie.	1252-12-0	110	60	12000
		32000 p. Nooten.	541- 0-0			
. . . . *Roos*,	1000	5000 p. Foelie.	782-29-0	60	40	9000
		20000 p. Nooten.	313- 2-0			
. . . .	2400	12000 p. Foelie.	1878-16-0	200	120	20000
		48000 p. Nooten.	791-20-0			
	34330	142000 p. Foelie.	22227- 6-0	2162	1437	241000
		568000 p. Nooten.	8796-22-0			

Hier op laaten wy nu tot ſlot van dit Hoofdſtuk een teekening van alle de Bandaſche eilanden, onder de letter B. volgen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

HEt *Eiland* Goenong Api *beſchreven. Wanneer die* Berg *gebrand heeft.* Droevig geval *door den zelven veroorzaakt. Berigt van* Maurits Hendrikſz van der Spelt. *Als mede van* D. Feilingius *en den* Vaandrig Buſton. *Groote* Slangen, enz. *op dit Eiland. De Schans* Kyk in de Pot. *'t* Vrouwen-eiland. *Des* Schryvers *aanmerking op de dood van* Plinius, *en op 't* gevaar *van de Heer* Feilingius *by zyn* togt *na dien* Berg.

OM nu tot de beſchryving der andere Eilanden over te gaan, zal het niet ongevoeglyk zyn, dat wy die van de Goenong Api, dat is, de Vuurberg, in 't Maleits, laaten volgen.

Dit Eilandeken legt ten Weſten van Neira's Weſthoek, en zoo digt daar aan, dat men over de opening, of 't kanaal, tuſſchen Neira en dat Eiland, met een ſtukje van een kei gemakkelyk werpen kan.

Dit gat tuſſchen beide deze Eilanden noemt men gemeenelyk het Zonnegat, aan welkers Noordzyde een klein eilandeken, 't Vrouwen-eiland genaamt, is. Het plagt voor 100 jaaren 20 of 30 vadem diep te zyn, zoo dat'er een ſchip door kon, doch is nu te ondiep voor ſchepen. Men wil, dat dit door 't uitwerpen van ſteenen en aſch veroorzaakt zy.

Ten Zuiden heeft het den Noordhoek van het Hooge land van Banda tegen over zich leggen, en word dat gat, tuſſchen deze twee Eilanden, zynde ontrent een gooteling ſchoot wyt, gemeenelyk het Lonthoirs gat genaamt.

Hoe groot dit Eilandje in zyn omtrek is, weet ik niet, aangezien ik het noit rond geſchept heb; maar gis dat men geen halve myl 'er toe van nooden heeft.

Men had hier op in oude tyden veel dorpen, en bewoonde ſtedekens, aan ſtrand; doch 't is door 't menigvuldig branden des Bergs zoodanig verwoeſt, dat daar van niets meer overgebleven is, zoo dat ook der zelver naamen al mede onder de aſſche des Bergs geraakt, of met des zelf vuurdamp en ſmook vervlogen zyn.

Het ganſch Eiland is maar een dikke allengskens opgaande, en al redelyk in de hoogte verheven berg. Hy is net 559 treden hoog; maar het hoogſte gebergte op 't Hooge land van Banda, dat men by, en boven de Perken Combir en Ranan heeft, is 654 treden: want als men daar boven op ſtaat, kan men over de Goenong Api heen tot in zee zien.

Deze Berg is van buiten wel met een wild en woeſt boſch bezet; maar in zyn binnenſte een ſchrikkelyke Vuurberg, die nu en dan ook afgryzelyk gebrand heeft.

Het verſte geheugen, dat men daar af heeft, is, dat hy in 't jaar 1586. en daar na weer 1598. aan den top begon te branden, en vuur uit te werpen, zoodanig, dat men dan eens de heldere vlam, dan weer eens een ſwarten dikken damp, en dan ook wel eens een lichtgraauwe pluim 'er boven uit zag komen. Hy brande ook in 't jaar 1609. toen *Verhoeven*, onze Zeevoogt, hier quam; maar in het jaar 1615. is dezen Berg, na nu al 17 jaaren lang van binnen vry ſterk gebrand te hebben, in Maart, juiſt op de zelve dag, als de Opperlandvoogt van Nederlands Indiën, de heer *Gerard Reynſt*, met zyn vloot uit Amboina herwaarts aan t'zeil ging, met zulken berſt en geweld opgeſprongen, en heeft zulke ſwaare ſteenen, en groote vuurvlammen, ten deele na de zeekant, ten deele na 't eiland Neira, en na 't Fort Naſſau, uitgeworpen, dat men, van wegen de me-

Wanneer die Berg gebrand heeft.

menigvuldige assche, die 'er in 't Kasteel en op de Bolwerken gevallen was, de stukken naaulyks gebruiken kon, waar door ook die van 't Kasteel in gevaar stonden, om van de Bandaneezen, die van Lonthoir, en andere plaatzen, sterk overquamen, overvallen te worden; dat door de komst van de vloot des Opperlandvoogts echter belet wierd.

De schepen dezer vloot ontmoetten toen, eer zy eens by dit Eiland quamen, stukken gebrande steen, uit dien gloejenden oven gevlogen, van welke zommige wel een vadem lang, en van zulken heir kleine puimsteen omringt waren, dat men 'er met een boot quaalyk door kon komen. Ook stont het water te dier tyd aan de voet van die Berg nog en kookte, gelyk men veel visschen, die daar in gekookt waaren, dryven zag.

Ontrent dezen tyd (gelyk wy hier na breeder zullen zien) zyn de Bandaneezen dit Land ten deele quyt geraakt. Gelyk dit nu by 't springen van dezen Berg geschied is, alzoo is 'er by hunne bygeloovige Nazaten nog een vaste hoope en voorzegging, die heimelyk onder hen voortgezet en levendig gehouden word, dat deze Berg nog eens springen, en dat dan dit Land, door de Hollanders zoo verovert, weer het hunne worden zal; hoewel de tyd het tegendeel geleerd heeft: want schoon hy zedert wel gebrand heeft, is echter het Land in de magt der Hollanders gebleven. Ook zou men moeite hebben, om een ouden Bandanees hier of daar nog in een hoek te vinden.

Men zag toen, en menigte jaaren 'er na nog, swaare hoopen van schrikkelyke groote swarte klippen in zee leggen, die, wel eer gloejend uit den Berg geworpen zynde, zoo van zyn top zyn komen afrollen. Het vuur vertoonde zich niet alleen boven in 't gat aan de top, daar swaare klippen uitsprongen, maar de Berg brandde rondom, en sloeg zyn vlammen zelf tot aan de voet hier en daar door scheuren en openingen uit; waar door al de dorpen, die daar wel eer waren, vernielt en verwoest zyn, zonder dat men daar weder nieuwe heeft durven aanleggen; maar men heeft 'er zedert eenige slaaven van Perkeniers opgehad, die zich daar, met thuinen aan te queeken, battatas en andere huisgewassen, als ook kalappusboomen, aan te planten, bezig gehouden, en bevonden hebben, dat die gewassen op die verbrande klippen, en onder die puimsteen, zeer wel voortgroejen willen. Ook zyn die swarte klippen, eer zy nog puimsteen geworden zyn, zeer goed tot het maaken van muuren, aangezien zy de kalk zeer wel vatten, en vry drooge muuren geven.

Het gat boven in zyn top vertoonde zich na 't Westen toe, en was zoo groot, dat men 'er het gansch Kasteel Nassau wel zou hebben konnen inzetten. Als men 'er toen inquam, vond men aan de Oostzyde van binnen zeer hooge, groote en steile klippen, die zich als muuren rondom zoo vervaarlyk opdeden, dat men schrikte hier in te zien, aangezien men zich by dat gezigt als de Hel zeer levendig verbeelden kon. Echter zag men hier en daar op de grond in dat gat toen, en ettelyke jaaren 'er na, gras groejen, zoodanig dat men daar uit oordeelde, dat het branden niet lang duuren zou, hoewel men veele jaaren daar na nog al dampen, en een zeer ligte en heldere rook by schoon weder daar uit vliegen en opstygen zag.

Als men in 't gat quam, dat rondom met asch bedekt was, zakte men zomtyds tot de knyen 'er in; maar het wonderlykste was, dat men de wilde koejen en verkens in dit gat het gras afweiden zag, gelyk aan de mist, die men 'er leggen vond, te zien was.

Aan de zyden van dit gat ziet men alomme, gelyk ook van binnen, in dien gaapenden oven, de geele swavel als verstyfde antimonie nevens de witte schuimagtige aluin aan die vervaarlyke rotzen hangen. Ook brand deze swavel wel, als zy by 't vuur komt; doch niet heel sterk, om dat zy onzuiver is. De onkundigen, dezen aluin ziende, houden die voor salpeter; daar nogtans veel natuurkundigen oordeelen, dat de swavel en aluin de regte onderaardsche brandstoffe is.

De schepen, van 't Westen na 't Lonthoirs gat komende, konden dezen oven, en zyn geele rotzen, gemakkelyk zien.

In 't jaar 1629. was hier een groote aardbeving, en een half uur 'er na een watervloed, die zeer swaar was, en by stil weder quam. De zee verhief zig tusschen Celamme en Neira als een hoogen berg, die aan de eene zyde regt op 't Kasteel Nassau aanviel, alwaar 't water 9 voeten hooger dan een gemeene springvloet, en 't Kasteel binnen en buiten half vol water stont. Het hooft voor 't zelve, van swaare steenen gemaakt, was, met een groot stuk van de barm, weggeslagen, gelyk ook veel swaare steenen, door den Metzelaar reeds toebereid, en een yzer stuk geschut van 3500 pond, op 't plein des Kasteels gelegen hebbende, 36 voeten van zyn plaats vervoert was. Ook wierden verscheide huizen, ontrent strand, in stukken geslagen, en in zee gedreven, gelyk dat ook 't huis van den Fiscaal *Isaäc van den Voort*, nevens hem en zyn vrouw, die mede in zee gerukt wierden, overquam, alwaar hy gebleven, doch zy

door

loor een andere baar weer op land gemeten is. Het schip den Briel, daar eggende, draaide alleen driemaal rond Doch op Lonthoir is mede een swaar hoofd nevens verscheide dikke muuren weggespoeld. Het liep daar 13 voeten boven een gemeenen springvloed, voerde een Jonk, agter den hoek van Madiangi eggende, regt agter de steene logie; en buiten in zee wist men 'er niet af.

In 't jaar 1632. sprong dees Berg weer, dat ook met verscheide swaare aardbevingen verzeld ging. Men voelde de zelve verscheide maal in de maanden April, Mey, Juni en Juli, doch voor al vernam men den 16^den^ December 's nachts een vuur, dat uit den hemel viel, an een berste, eerst eenige slagen, als ie van een kanon, gaf, en daar na als enige chargien van muskettery hooren et; waar op den 24^ften^ dito weer een chrikkelyke aardbeving volgde, die aan e huizen aldaar groote schade deed. De Goenong Api wierp klippen zoo groot, ls kleine huiskens, uit, en veel der otzen, over 't Vrouwen-eilandje (daar ntrent) overhangende, zyn door 't geweldig schudden, dat twee dagen duurle, op 't zelve nedergestort.

In het jaar 1683. schynt 'er ook een waare brand inwendig in dezen Berg geweest te zyn. Immers in 't laatste volgle 'er een afgryffelyke aardbeving uit, oor welke de bergen scheurden, verscheide huizen, gebouwen, en pakhuizen onder de voet geraakten, en veele genoodzaakt wierden hunne steene huizen e verlaaten, en zich in planken opgelagen tenten (hoedanige ik 'er in 't jaar 687. en 1688. nog verscheide gezien hebbe) voornamelyk 's nachts te behelpen, om niet levendig, 't zy wakker, t zy in slaap, onder de instortende huizen begraven te worden: want ik hebbe n 't jaar 1687. zeer geloofweerdige ingezetenen hooren zeggen, dat toen de beweging van het aardryk zomtyds zoo swaar geweest was, dat de hoeken der muuren van een huis, daar zy te zamen luiten, zoo verre van een weken, dat er byna een mensch door zou hebben konnen gaan; die zich dan met een tegenbeweging weder toe zetteden.

Ik hoorde toen van den Wondheeler W. *Proost*, op 't eiland Ay, gemeenelyk Poelo Ay genaamt, leggende, die by deze aardbeving mede geweest was, dat hy, op de punt of op 't Noord-Ooster Bolwerk van 't Kasteel Revengie, juist, als de aardbeving aanquam, zittende, de zelve, onder hem zoodanig van een scheurde, dat de pollevy van zyn eene schoen geheel in die scheure by ongeluk geraakte, en door een andere tegenbeweging van 't aardryk 'er glad af genepen wiert, zoo als hy, door de swaarheid dezer beweging, ook een groot deel van dat Bolwerk in de gragt zag nederstorten.

Zy had op Lonthoir ook een buitengemeene groote klip, die boven op den Berg lag, zoo sterk aan 't bewegen gebragt, dat zy van boven af tot beneden op het strand, langs verscheide huiskens, zonder eenige schade te doen, gerold was; welke zy, zoo zy ze geraakt had, verplettert zou hebben. Ik heb de zelve verscheide maalen daar met veel verwondering zien leggen.

Door deze aardbeving zyn ook de regenbakken, in de Kasteelen Belgica, Revengie, en elders, gescheurt, en by na bedorven, zoo dat men 'er na dien tyd het water zoo wel niet in heeft konnen bewaaren en goedhouden

Daar zyn 'er, die geoordeelt hebben, dat deze aardbeving zelf tot aan 't eiland Ceroewa, ontrent 40 mylen Bezuiden Banda gelegen, gewerkt heeft, om dat dat Eiland toen half weggezonken is, met al des zelfs ingezetenen 'er op, zoo dat de andere met hunne vaartuigen na Banda quamen vlugten; doch ik houde dat voor een ander aardbeving op zich zelven.

In 't jaar 1688. ben ik voorby dezen Berg menigmaal na het eiland Ay gevaaren, en zag toen boven op den top een groenen boom staan, die men my zeide een limoenboom te zyn.

In dien tyd heb ik ook wel eenige zagte bewegingen van aardbevingen gevoelt; en eens op Poelo Ay, in 't Kasteel Revengie 's nachts slaapende, een zeer swaare vernomen, waar door al de lampen op 't eiland uitgingen, 't welk my ook, vlugtende na de groote voorzaal, een grooten schrik, alzoo daar alles van steen was, aanjaagde.

Twee jaaren daar na, of in 't jaar 1690. begon dees Berg wederom afgryzelyk te branden, en niet alleen vreesselyke vlammen, maar ook zulke groote steenen, boven uit, en al om de West, te werpen, dat men schrikte die te zien.

Ik heb schippers, die toen op die Reede lagen, gesproken, die my verklaarden gezien te hebben, dat 'er steenen, in haar beslag grooter dan hunne schepen (waar onder 'er van 160 voeten lang waren) uit dezen Berg, zoo hoog boven den top, als de top van den voet des Bergs was, geworpen, en zoo langs dien Berg nog gloejend na beneden gerolt zyn, nemende nog swaare boomen en struiken, die 'er van in brand raakten, mede; hoewel ook zommige wel weer regt in het gat, andere ook ten grootsten deele, na de Westzyde in zee vielen, waar door, in die 6 jaaren dat hy

hy gebrand heeft, 'er een diepte van 80 vadem aan de Westkant des Bergs niet alleen vereffend, maar zelf nog al een fraaje hoogte op gekomen is; zoo dat dees Berg, by een goede narekening meer stoffe uit dit gat uitgeworpen heeft, als hy van zyn top af tot zyn voet toe schynt uit te konnen maaken.

Vermits nu al deze stoffe van 't Oosten na het Westen geworpen is, was dat een groot geluk voor de ingezetenen van 't eiland Neira, die pas Beoosten dien Berg, en als 'er aan en onder lagen: want zoo hy die stoffe zoo wel na 't Oosten, als na het Westen, uitgeworpen had, zou daar alles door die gloejende steenen, ten deele verbrand, ten deele verplettert, en alomme zoodanig gedekt geweest zyn, dat het, na allen schyn, 't leven aan alle de ingezetenen van Neira gekost zou hebben. Maar vermits nu Neira in 't Oosten van dezen Berg legt, en al deze stoffe meest uit een gat, dat na 't Oosten van binnen in den Berg ingaat, van onderen gehaalt, en zoo na 't Westen uitgeworpen is, zoo is ook de vreeze, dat hy den grond van Neira zoodanig uitgeholt heeft, dat het met de minste aardbeving zeer ligt zou konnen instorten, en zy alle dus levendig in dien onderaardschen vuuroven zouden konnen begraven worden.

Dit eiland Neira is echter niet geheel van alle ongemakken bevryd geweest: want de assche is daar wel dry voeten hoog op de straaten, en in 't Kasteel Nassau, enz. gevallen, waar door alle de vrugtboomen bedorven, en meest geheel uitgegaan, en die twee voornoemde Perken, op dit Eiland, schrikkelyk van gedaante verandert, en te dier tyd wel twee derde in waardy vermindert zyn. De slagen, die dees Berg zomtyds gaf, waren zoo swaar, dat gansch Neira, als of 'er een sterke aardbeving was, zoodanig 'er van dreunde, dat de toegeschovene grendels der deuren 's morgens bevonden wierden te rug geweken te zyn; zoo dat de ingezetenen, in doodelyke benauwtheid zittende, vreesden met zak en pak, zoo dat nog langer aanhielt, na 't Hoog Land te zullen moeten opkramen. Dit schreef my een vriend van daar den 20sten September des jaars 1695. na welken tyd hy nog ettelyke maanden gebrand heeft.

Dus brandde die Berg zes jaaren aan een, zonder eenige tusschenpoozing, van 't jaar 1690. tot 't jaar 1696. den 17den Mey, en hielt toen plotzelyk op, tot den 22sten dito, op welke dag 'er twee persoonen opklommen. Wier wedervaaren men in dit volgende Relaas ziet.

Extract uit het Bandaa

Dagregister, behelzende het droe vig en niet min aanmerkelyk voor val, op den 22sten Mey des jaar 1696. door den Goenong Api ver oorzaakt.

Dynsdag den 22sten Mey.

„OP den middag de klok 12 uure
„zag men van Neira, met ver
„wondering, twee persoonen aan de Z
„O. kant den top des Bergs beklimmen
„en zoo als zy boven op waren geko
„men, een stok met een klein rood vlag
„getje opsteken, welk vlaggetje zoo dr
„van haar niet was geplant, of de Berg
„die nu al vyf dagen lang geen brandend
„stoffen uitgegeven had, en tot yde
„eens groote blydschap geheel uitgegaan
„en geblusch t scheen te zyn, wierp, o
„dit oogenblik, zeer schielyk, fel e
„sterk zyn brandende stoffen weer uit
„zoo dat al ten eersten de Berg rond
„omme met vuur, swaare dikke dampen
„en asschen, overtrokken geworden is.

„Welk onverwagt treurspel den inge
„zetenen, die meest alle de vermetelheid
„der opklimmers, en de daar opgevolgde
„gruwelyke vertooning, van de straaten
„aanzagen, een rechtvaardige straffe
„Gods toegeschenen is, als die niet toe
„en laat, zyne geheimenissen te onder
„zoeken, en, behalven dat zulke straffen
„daar over zoude mogen beschikt wezen,
„wiert men ook, wegens de sterke en
„lange aanhoudinge, meer en meer met
„verslagentheid bevangen, en bevreest,
„dat het heele Land daar door in een
„droevigen poel zouden komen te ver
„anderen, alzoo by menschen gedenken
„noit van diergelyke uitberstinge gehoord
„was; want hebbende een groot uur,
„en onophoudelyk, met een ongeloofe
„lyke kragt, altyd even fel, zyn inheb
„bende brandende stoffen, vermengt
„met groote steenen, zoo onder ge
„duurige swaare slagen, niet ongelyk den
„donder, grof gerommel en gedruisch,
„als heldere blikzemen, zeer hoog in de
„lucht gedreven, daar uit de gloejende
„uitgeworpen steenen zoo sterk, als de
„regen, weder nederwaarts daalden, en
„die, met het vallen en springen, den
„Berg in een volkomen gloed gestelt
„hebben, zoo heeft hy bot wederom
„opgehouden, en geen de minste stoffe
„meer, behalven maar eenige waaze
„ming, uitgegeven.

„'s Avonds, naar overal onderzoek
„gedaan te hebben, wie de vermetele
„klimmers zyn geweest, wiert men van
„twee slaaven, die aan den voet van de
„Goenong Api om hout te kappen ge
„weest zyn, bericht, dat 's morgens na

„9 uu-

,, 9 uuren twee Europiaanen, hebbende
,, yder een Bamboeze stok in de hand,
,, aan de Z. O. kant van gemelten Berg
,, waren opgeklommen, en, zoo als zy
,, boven op den top opgekomen waren,
,, hadden zy een rood vlaggetje op een der
,, Bamboeze stokken opgerigt, en daar op
,, de hoeden in de hand rond geswaaid,
,, waar na zy voorts (zoo als niet beter
,, hadden kunnen zien) haastig naar de
,, rugge ofte klip, die wat benedenwaarts
,, aan den Berg van de Oostkant hangt,
,, waren geylt, welke zy ook, terwyl de
,, Berg al zyn eersten slag en uitberstinge
,, deed, bereikt hadden; echter, wegens
,, de grouwelyke uitberstinge, daar onder
,, niet veilig konnende schuilen, hadden
,, zy zich naar omlaag willen begeven,
,, alzoo het geweld onmogelyk te ont-
,, vlugten was, waar door dan verder den
,, eersten van de gloejende steenen het
,, been, den anderen het hoofd afgeslagen,
,, en zoo vervolgens beide hun lichaamen
,, geheelyk verbrand, het gebeente ge-
,, kneust, en van den eenen het ingewand
,, uitgeschud zynde, zy om laag waren
,, komen rollen, en zoodanig aan de voet
,, van gemelden Berg van hen (als die
,, alles klaar aangezien hadden, en met
,, het ophouden der uitwerpinge na hen
,, toe gingen) gevonden waren.

,, Kort daar op wiert van den posthou-
,, dende Sergeant, van de schans Kyk in
,, de Pot, aan den Goenong Api gelegen,
,, bericht gedaan, dat Corporaal *Pieter*
,, *Hendriksz van* . . . en den schilder-
,, gast *Jacob Maur* van Switzerland, dezen
,, morgen met verlof in 't bosch waren
,, gegaan, om 't een en 't ander wild
,, (dat zich aldaar nog vind) te schieten,
,, en dewyl hun verlof niet langer dan tot
,, den middag was strekkende geweest,
,, en zy als nog niet wedergekeert waren,
,, vermoede hy, dat zy de genen waren
,, geweest, die den brandenden Berg be-
,, klommen hadden, gelyk ook zulks
,, 's anderen daags, zynde

Woensdag den 23sten Dito,

,, by nader onderzoekinge gebleken is.

,, Dezen voormiddag reverteerde van
,, Poelo Ay, de Eerwaarde *Abraham Fei-*
,, *lingius*, benevens den Schipper van
,, 't Fluitschip Oosthuizen, *Hendrik Sprin-*
,, *ger*, en den Guarnisoen boekhouder,
,, *Jan Swinnas*, bericht aan den E: E:
,, Achtb. Heer President gevende, dat zy
,, op gisteren middag van 't eiland Ay
,, met de grootste verbaastheid de schrik-
,, kelyke uitberstinge des brandende Bergs
,, hadden aangezien, waar uit, alzoo de
,, vuurige stoffen een groot uur na den
,, anderen, door thans een onbegrypelyke
,, groote kragt en geweld, onder geduu-
,, rige swaare slagen, en onophoudelyk
,, sterk blikzemen, zeer hoog in de lucht
,, wierden gedreven, zy zich in zyn ge-
,, heel verbeeld hadden, dit een stryd
,, aller hoofdstoffen te zyn, waar op ook
,, om de N. W. door de dikke duistere
,, dampen (die door haar swaarte, niet
,, tegenstaande het hard waaide, schielyk
,, weder nederwaarts sloegen) geen lucht
,, nog zee meer te bekennen waren;
,, weshalven zy ook van de droevigste
,, gedagten waren geweest, dat de Berg
,, aan de Oostkant moest geborsten, en
,, 't eiland Neira, als daar digt aan gele-
,, gen, mede vergaan zyn.

,, Den volgenden dag, wezende

Donderdag den 24sten Mey,

,, de klok half twee uuren 's achtermid-
,, dags zag men, met onsteltenisse als
,, vooren, een persoon aan de O. Z. O.
,, kant boven op den top des brandenden
,, Bergs staan, die naar een half uur lang
,, daar op verbleven, en t'elkens met een
,, stukje linnen om zich geswaaid te heb-
,, ben, aan de O. Z. O. kant weder om
,, laag quam, wezende de Matroos *Mau-*
,, *rits Hendriksz van der Spelt*, die onlangs
,, van hier verlost geworden is, om met
,, het schip, de Fluit Oosthuizen, waar
,, op reeds bescheiden is, naar Batavia te
,, vertrekken, die aanstonts van den EE.
,, Heer President *Balthasar Coyett* ontbo-
,, den, en voor zyn Ed: verschenen zynde,
,, ten overstaan van den Opperkoopman
,, den E: *Jacobus de Witte*, en den Geheim-
,, schryver provisioneel *Coenraad Fredrik*
,, *Hofman*, van welgemelte Ed. Heer Pre-
,, sident gevraagt is, wat hem hadde be-
,, wogen, zulk een vermetelen en reuke-
,, loozen daad te bestaan, daar hy het ver-
,, schrikkelyke wedervaren der twee waag-
,, halzen van eergisteren nog zelfs hadde
,, aangezien, en daar omme de rechtvaar-
,, dige straffe der geenen, die God ver-
,, zoeken, en die de zelve ligtelyk wel
,, verdient hebben, zoo als over de anderen,
,, ook over hem had konnen komen? vor-
,, ders, wat hy *Maurits* op gemelten Berg
,, gezien, en van des zelfs gestalte en ge-
,, schapentheid aangemerkt hadde. Daar
,, op hy verhaalt heeft 't geen hier volgt.

Bericht, gedaan van Maurits Hendriksz van der Spelt, *Matroos in dienst der E: Maatschappy en op 't Fluitschip Oosthuizen bescheiden, nopende de redenen, die hem hebben bewogen den brandenden Berg te beklimmen, en wat hy daar op wyders heeft aangemerkt.*

,, SEggende voor eerst, dat de bewegen- Bericht van Maurits Hendriksz van der Spelt.
,, de redenen waren voortgekomen uit
,, zyn eigen vry gemoed, zonder yemants

 ,, aan-

„ aanraadinge, en alleen ten inzichte hy „ zyn Kameraat, die eergifteren dit ook „ hadde onderſtaan, en daar op dood was „ gebleven, gaarne voor zyn vertrek „ van hier nog eens hadden willen zien. „ Dat overzulks, 's morgens na negen „ uuren, aan de Z. O. kant van den Berg „ hadde begonnen op te klimmen, doch „ halver wege gekomen, en door de be- „ klommen ſteilte heel vermoeid gewor- „ den zynde, hadde hy zich ontrent an- „ derhalf uur in een grippe, die hy daar „ vond, te ſlaapen neergelegt, en, met „ dat weder ontwaakt was, de ſtoute „ daad, die hy ondernomen hadde, by „ zich zelfs aangemerkt hebbende; voor „ al ook, om dat 't opkomen wegens de „ groote ſteilte wat onmogelyk geleek, „ wel weder genegen geweeſt was te „ rugge te keeren; doch de trouheid zyns „ gebleven kameraats indagtig werdende, „ hadde hy vaſt beſloten tot boven toe te „ klimmen, en te zien of hem nog er- „ gens mogte vinden, wanneer ook op zyn „ knien is gevallen, en, God om vergif- „ feniſſe en een goede uitkomſt gebeden „ hebbende, den Berg al ſchuins na de „ O. Z. O. kant opwaarts tot den top ge- „ klommen is, van waar naar binnen de „ kuil (die de ſtoffe uitgeeft) hadde ge- „ zien, die naar de diepte van boven in „ zyn omkring wel driemaal zoo groot, „ als het Kaſteel Naſſauw op 't eiland „ Neira, was, loopende de gedagte „ brandkuil ſtyl nederwaarts als een trech- „ ter, behalven dat in het gat eenige „ groote uitſtekende klippen hingen, die „ ook al meeſt door het vuur doorboort „ waren, en geleek de ſtoffe, ofte de „ grond in gemelte kuil, natuurlyke „ ſwavel te zyn. De rondte, ofte kring „ om gemelte kuil, was niet breeder, „ dan drie of vier voeten, 't welk hem „ het rond gaan belet hadde, zoo dat hy „ verder niet, dan van het eene heuveltje „ tot het ander, O. en O. Z. O. van den „ anderen gelegen, hadde konnen komen; „ ook had hy in gemelte kuil drie ſteenen „ laaten rollen, om te ontwaaren, of die, „ eer dat op de grond quamen, gehoort „ zouden konnen worden, doch had zulks „ niet konnen vernemen, door dien ge- „ duurig van boven ſteenen inkalfden; „ en, geduurende zyn bovenzyn, was hy „ ook geen de minſte brand, nog gedruis, „ uit meergemelte kuil, behalven een „ weinigje rook, gewaar geworden, en „ was de vloer, of de grond des Bergs „ zelfs boven op, alzoo koud, als hier „ beneden, 't welk aangemerkt hebben- „ de, zoo was hy aan de O. Z. O. kant „ recht weder om laag gegaan, en had „ halverwegen een hoed gevonden, die „ bekent wierd den daar op gebleven Cor- „ poraal toebehoort te hebben; doch had „ de doode lichaamen nieuwers konnen „ vinden.

Na dezen togt zoo der twee omgekomene perſoonen, als die van dezen *Maurits Hendrikſz van der Spelt*, bekroop ook den Eerw. Heer *Abraham Feilingius*, en den Vaandrig *Jan Buſton*, de luſt, om dezen Berg, na dat hy in twee etmaal niet gebrand, nog geen ſtoffe uitgeworpen had, op den 25ſten dito ook te beklimmen. Zyn Eerw. eigen opſtel van dezen yſſelyken en gevaarlyken togt hebben wy goedgedagt, zoo als ik dit uit Banda 't jaar daar aan ontfangen heb, hier by te voegen.

Waaragtig verhaal en omſtandig bericht, rakende de zeldzame wonderen, die Monſr. Jan Buſton, *Vaandrig in dienſt der E. Maatſchappy, en Bevelvoerend Hoofd der krygslieden van 't Kaſteel Hollandia, in 't opklimmen van den Vuurberg, als mede op de uiterſte hoogte, benevens my aangemerkt heeft.*

„ AAngezien het de Heere onze God, „ zomwyle behaagt, de lang ver- „ borgene wonderen zyner hand en wer- „ ken, aan het oog des menſchen te ont- „ dekken, op dat zyne Goddelyke Al- „ magt des te roemwaardiger en heerlyker „ uitblonke wegens een gehoorzaamheid, „ die de ganſche geſchapene natuur aan „ 't bevel en de opperſte ordre haares Ge- „ bieders eerbiediglyk bewyzen moet, „ zonder het minſte tegenſpreken, zoo „ belieft het Hem mede insgelyks, wan- „ neer Hy het de allerbeſte gelegentheid „ des tyds agt, in den ſwakken en ſterffe- „ lyken menſch, die wegens vreeze, „ kleinmoedigheid en natuurlyke onmagt, „ in geen ſtaat is, ondernemingen van „ groote gevaaren uit te voeren, indier „ maate den Geeſt der ſterkte ende kloek- „ moedigheid te ſchenken, dat hy de „ uiterſte buitenſpoorigheden van de al- „ lerwaarſchynelykſte onheilen onverzaagt „ beſtaat te ondergaan, zoodanig dat zom- „ mige zelfs daar in omkomen, 't welk „ dan juiſt aldus uitvallende, zoo meenen „ zommige verſtandelooze menſchen, dat „ God haar ſtraft wegens gepleegde ruk- „ keloosheid, 't welk in verſcheidene „ veelvoudige gelegentheden en voorval- „ len, die onnoodig zyn hier uit te druk- „ ken, zyn beſcheid en waarheid heeft; „ maar dat dit tot 't onderwerpzel (waar „ van ik hebbe voorgenomen te ſpreken) „ geen opzicht of betrekkinge kan heb- „ ben, zal blyken by 't gene daar over „ hebbe voorgenomen te ſpreken: want „ behalven dat men tot nog toe geen vaſte „ ſtel-

„ ſtellinge en heeft, tot hoe ver de kloek-„ moedigheid (die een gave Gods is) „ zonder te misdoen, of te zondigen, met „ een wettelyk verlof en vryheid komen „ mag, als maar alleenlyk in zoo verre „ het verſtand en de voorzigtigheid (die „ beide wel konnen dwaalen) ons van te „ vooren waarſchouwen, nademaal een „ de zelve zaak na de verſcheidene gevoe-„ lens, die 'er van oordeelen, ook ver „ ſchillige bevattingen onderworpen is, „ de eene zoo een uitkomſt beſluitende, „ de ander het tegendeel ſtellende, zoo „ houde ik het nogtans daar voor, dat een „ menſch, zoo ſchigtig voor eigen ver-„ derf, in diergelyke ſwaare gevaaren „ (waar af het volgende verhaal zal mel-„ den) niet ligtelyk zich zal inlaaten, „ waar buiten hy, na het ſchynt, en ge-„ lyk 'er van veele gemeent word, zich „ hadde konnen houden; als alleenlyk, „ zeg ik, uit kragt van een onverwinne-„ lyke beſtieringe van een onzienelyke „ magt, die hem dan, volgens zyn wel-„ behagen, daar van laat af- of 'er door „ omkomen, en dan valt nog het beſluit, „ aangaande den ongelukkigen, die daar „ door is omgekomen zoo moejelyk op „ te maaken, van dat hem zulks tot een „ misdaadige ſtraffe zoude wedervaeren „ zyn, als 't ſwaar valt uit te vinden de „ inzigten, die God daar toe gehad heeft, „ om hem een diergelyke ſoort van dood „ te doen ſterven, waar van ik de oor-„ zaake dan eenlyk toeſchryve aan de recht-„ veerdigheid van den Beſluiter, zonder „ eens veel te letten (niet in alle, maar „ in zommige gevallen) na de uitkomſt, „ die van de zyde van den menſch, vol-„ gens diergelyke ondernemingen, is te „ gemoet gezien, als maar voor zoo „ ver, indien zyn voornemen zondig is, „ en hem dat door een uiterlyk gebod „ belaſt word na te laaten, nadien hy ten „ hoogſten ſtrafbaar is wegens de over-„ tredinge; welk gevoelen ik acht recht-„ zinnig te wezen, nademaal zoo een „ aanmerking van een naauwe afhanke-„ lykheid, die het ſchepzel tot zynen „ Schepper heeft, de ruime Almagt van „ God kragtig verheerlykt, doch om my „ in zoo een ſwaare ſtoffe niet in te laa-„ ten, zoo zal ik aanſtonts tot verhaal „ van de zaak komen, ten welken einde „ ik deze aanmerkinge hebbe laaten voor „ af gaan.

„ Na een veelvuldig overdenken, hoe-„ danig het wel met den Vuurberg mogt „ gelegen zyn, wiert ik eindelyk driftig „ gemaakt, om zelfs tot boven in den „ top toe een gezicht uit het oog te gaan „ nemen; in welken tyd hy, zedert den „ 22ſten tot den 25ſten toe, hadde opge-„ houden, zonder in dien tweeden tus-„ ſchentyd, vuur of rook uit te geven, „ gelyk als hy ook nog zelfs op heden „ van den 17den Mey af, tot den tegen-„ woordigen datum, niet meer dan eens, „ zynde op den 22ſten heeft uitgeſmeten, „ waar in twee rampzalige waaghalzen, „ die door een vervaarlyke uitwerpinge „ van gloejende ſteenen, zoo als zy al „ weder aan 't afgaan waren, hoewel nog „ zeer digt onder den top, beklagelyk „ omquamen. Ik dagte dikwils, indien „ ik my van dien voorigen ſtilſtant bedient „ had, zoo had ik zyne wonderlyke wer-„ kinge al buiten gevaar beſchoud, en „ men hadde al iets verteld, dat tot dien „ tyd toe onbekent was, maar hier ſtreed „ de vrees met de geeſt, welke laatſte, „ alle ſchrik ver van zich zettende, en be-„ denkende, dat het ophouden van vuur-„ ſmyten mogelyk nog wel eenige dagen „ konde duuren, eindelyk vaſtelyk beſloot „ (in de vreeze Godes) dapperlyk alle „ gevaar te gaan afwagten, ende om dat „ de eenzaamheid, op zoo een ſchrikke-„ lyke aanzienelyke hoogte, een zeld-„ zaame vervaartheid verwekt, zoo kreeg „ ik even by geval, een Vaandrager, met „ naame Monſr *Buſton*, aan wien ik myn „ voornemen ontdekte, by my. Ik ver-„ zocht hem tot myn gezelſchap, hem „ ſterk hier toe, wegens een byzonderen „ dienſt, die hy hier mede mogelyk aan „ haar Hoog Ed. tot Batavia, benevens „ den Achtb. Heer Preſident in Banda „ zoude toebrengen, aanmoedigende, „ 't geene hem zoo behaagde, dat hy „ ſtraks de tocht met my eens wiert. „ Wy begaven ons dan op de reis, en „ lieten ons met een praauw van Lonthoir „ op de voet van den Berg aanzetten, „ gezint zynde aan den Noordkant onze „ opklimminge te beginnen. De eerſte „ hoogte, als een wal by na rondom den „ geheelen Berg uitſtekende, ende waar „ tuſſchen in den Berg gelegen is, waren „ wy nauwelyks te boven gekomen, ofte „ zagen ſchrikkelyke ſteenen, zommige „ van een vadem, andere van wat meer, „ ook eenige van wat minder lengte. Zy „ waren nog geheel met ſwavel overdekt. „ Wy namen een mes, ende zogten de „ dikte van de ſwavel uit te vinden en te „ ontblooten, maar bevonden, dat hy „ was van een zeer harde vaſtigheid en „ ſtoffe. De plaats, alwaar den eenen „ met zyn val was neergekomen, geleek „ een kuil, die men, tot een half mans „ diepte, wel een vadem in 't rond met „ een ſpaade had uitgegraven, van waar „ hy nog meer als twee vadem door het „ zand was heenen geploegt, ende ten „ laatſten zyn ruſt krygende, zoo was hy „ wel tot de helft van zyn dikte, in de „ grond gezakt. Al verder voortgaende, „ vernamen wy het geluid van een uitge-„ holt aardryk, brommende als een holle

„kelder en gewelfzel, buiten twyffel „door dien de ſtof van onder geheelyk „was verbrand en uitgehaalt, 't geen „ſchrikkelyk om te hooren was. Wy „trokken dan al vorders, tot dat wy aan „een hoogte quamen, gelegen aan de „Noordkant, die wy, van 't onderſten „van de buitenwal af tot den top toe „de helft rekenden te zyn. Tot hier „hadden wy een groote moeite, van „wegen de ongemakkelyke weg, die dan „ryzende, nu wederom dalende, met „tuſſcheninleggende groote grippen en „ſcheuringen, door den regen gemaakt, „onzen voortgang en ſpoed geweldig „verhinderde. De dorſt greep ons ook „zoo ſterk aan, dat by na onze keelen „van een verhitte droogte toegingen. In „deze bange verlegentheid was een ſoopje „onze eenigſte hartſterkende verquikkin„ge, dat een ſlaaf van den Vaandrager „ons in een botteltje nadroeg. Alhier „vonden wy goed dien ſlaaf weder na be„neden te zenden, hem ſterk belaſten„de, eenige klappers te gaan haalen, die „wy in het weder te rug keeren van de „hoogte des Bergs, op die beſtemde „plaats verhoopten te gemoet te zien. „Na dat onze lichaamen van haare ver„moeitheid redelyk geruſt hadden, be„ſloten wy luidkeels tot den Almagtigen „God, zonder wiens verlof, nog rook, „nog ſteenen, ons beſchadigen konden, „een Gebed te doen. Ik dankte Hem „voor ons beiden, dat hy ons zoo over „al goedgunſtelyk met zyn kragtige by„ſtant voor alle gevaar behoed had; ende „verzocht verder zeer nedrig, dat zyne „goedertierenheid en beſcherminge ons „wilde omwallen, en wyders behouden „en gelukkig na boven geleiden. Dit „gedaan zynde, verhaalten wy onze voort„gang, ende, geſterkt in God, hadden „zoodanig een kloekhertig gemoed, waar „voor alle vrees verſchrikte, en te rug „deinsde. Hier was inmiddels geen klei„nen arbeid voorhanden, om die afgryſſe„lyke ſteilte te overwinnen. Derhalven „was 't noodig onze natuurlyken gang, „in een nieuw fatſoen en mode te ver„anderen. In plaatze dan van den ſtok „tot een ſteunzel in de hand te houden, „ſtaken wy hem van achter den broeks„band uit, en klauterden als vreemde „menſchen op handen en voeten na bo„ven. Hier en daar vonden wy een ſteen, „die met zyn val zoo diep het ſwaare „ſtof ingezakt was, dat hy ons bequa„melyk voor een verzekerde zit- en ruſt„plaats verſtrekte. Doch hoe hooger wy „quamen, hoe meer de oogſchynlyke „gevaaren ook toenamen: want, in „plaats van zittende nu en dan te konnen „ruſten, zoo moeſt het voortgaan vol„gens de gewoonte der leidekkers, die „van de hangende ladderſport al ſtaande „op een verheven dak, zomtyds wat „ruſten, geſchieden: want terwyl wy „met geen de minſte geruſtheid, om niet „van boven nederwaarts te ſtorten, ons „derfden omkeeren, nadien den Berg al„daar niet anders als van ſtof, aſch en „kleine gruisſteentjes, die aan onze „voeten geen de minſte vaſtigheid gaven, „en ook aanſtonts (al ſchoon wy zelfs „naaukeurig en voorzigtig op onze hoede „waren) uitweken, overdekt is, zoo „hadden wy nog daar en boven een zeer „groote ſteilte te beklimmen, die ons, „niet jegenſtaande wy met het lichaam „uitgerekt, en met beide de handen uit„geſtrekt, dus alle hulde van nedrigheid „deden, dreigde, zoo haaſt wy het ach„terlyf op hem uitgeſtrekt hadden, van „boven neder te ſtorten; weshalven wy „dan onze armen omhelzender wyze uit„breidden, en met onze buik en aange„zicht, zoo lang wy waren, eens nu en „dan verkozen te ruſten, zeer opmer„kende in ons bewegen zynde, om niet „van achteren over te ſwikken; en aldus „geraakten wy door een byzondere be„waring van God, na dat wy van thien „uuren af, in den voormiddagſtond, „gezukkelt, en met onze handen en „voeten in de aſch gegrobbelt hadden, „eindelyk ten half drien tot aan den kruin, „alwaar de hoogte eindigt. Help God! „help menſchen! wat openbaarde zich „hier een afgryſſelyke vertooning, want „denkende, hoe meenig duizentmaal hy „een ſwarten damp na den hemel al roo„kende en ſmookende, als of daar pik „gebrand wiert, en dan weer met klaare „vonken vuurs vermengt, en geheele „vlammen uitſpouwende, tot boven in „de lucht toe opgeſchoten, ende zom„tyds ſtukken van rotzen, met het bin„nenſte van het gebergte, afſcheurende, „uitgebraakt had, hoe hy die gezengde „ſteenen met een hol geluid in de wol„ken dede vliegen, terwyl dien diepen „grond zoo ſtont te blaaken en te branden „('t geen het kloekſte en manmoedigſte „hart kon doen nederzinken) zoo gaapte „zyn mond hier by zoo yzelyk en af„gryzelyk, al even eens of hy de ganſche „Landvoogdy dreigde in te ſlokken. Wy „beſloten hier op met ons beide tot God „Almachtig weder een Gebed te doen, „en ſmeekten met een zielgekropte aan„ſpraak, dat hy ons weder benedenwaarts „behouden wilden geleiden, na dat wy „dat geene, 't welk wy daar hadden aan „te merken, gezien hadden. Hier op, „te weten, na dit Godvrugtig kortſtondig „bedryf, dronken wy beide een zoopje, „dat door een ſlaaf, die ik van yemant „tot myn dienſt had, ons wiert nage„dragen, terwyl die van den Vaandrager,

„om

„om eenige klappers halverwegen te „brengen, ondertusfchen van ons ge- „fcheiden was. Wy zaten daar een wyl „te ruften, om, 't geen in de mond te „zien was, naaukeurig af te kyken, met „my hebbende papier, pen en inkt, om „zoo dien verderffelyken vyand, die in „zyn boosheid t'zedert zes jaaren volhart „heeft, tot in zyn keel, ja, indien het „mogelyk was, tot in zyn ingewand „zelfs, te leeren kennen. Wy rigteden „ons dan weder op, en zagen aan die „zyde, alwaar wy opgekomen waren, „met de grootfte verwonderinge des we- „relds, hoe dat een Berg, die zoo veel „jaaren gebrand heeft, en zulke uitfte- „kende hoeken, tot zelfs in de zee, eenige „roeden lang met zyn uitwerpinge ge- „maakt heeft, maar zulken ongeloofe- „lyke ondiepte konde hebben, dat wy „echter op ons gezichte fchuldig waren „te gelooven, maar begrepen een weinig „daar na genoegzaam de reden en oor- „zaak; want, na de allerbefte giffing, „die ik maakte, was hy geen 40 vademen „diep, zoo dat de diepte, van daar zyn „lichaam begint, geen vierdepart van de „hoogte uitmaaken kan. Hier zag men „aan de Noordkant, vier nevens den an- „deren ftaande brandrotzen, van onder „tot boven toe met een gelyke uitge- „zette breedte. Zy waren alle zeer ge- „kartelt, en uitgebrokkelt, ftaande in „een ingetrokken halve maans rondte, „de twee middelfte zeer digt nevens den „anderen; maar beide de buitenfte, die „de twee middelfte befloten, hadden een „weinigje afftant. Dit is voor den lezer „aanmerkelyk, dat agter deze rotzen, „alwaar binnen in den Berg in de uit- „gebrande holligheid gezien word, zich „een fcheuragtige klip opdoet, die met „een uitgebuiktheid allenksken rondelyk „inloopt, en niet boven twee fchreden „voor over fteekt, doch in zyn lengte „met een gekromde bogt of omloop „draaid; beflaande, na giffing, ontrent „een roede lands, waar op deze vier ge- „melde rotzen ruften, zynde na giffing „by de zes vadem beneden de boven- „ftaande tusfchen de N. en O. zyde lang. „Haar hoogte was, na de befte overleg- „ginge, niet boven de twee vadem; „doch zy hadden meeft een gelyke uit- „gezetheid van twee vadem, doch in „haar verheventheid nog naauwelyks zoo „veel. De rug, of de bovenvlakte was „niet heel breed, waarom een redelyk „gebeent mansperfoon, uitgenomen de „twee in 't midden ftaande, haar zoude „konnen befchreiden; hier agter ver- „toonden zich, onder een uitgeholden „rand, de twee uiteinders van de af- „gryflelyke afgrond, als een wevers- „fpoel, met een allenkskens naauwer „ende fmal toeloopende. Deze is aan „de Ooftkant gelegen, en heeft meeft „geftadig na Poelo Ay, benevens over „de Weftkant, zyne ftoffe uitgefmeten. „Van daar na de Zuidzyde gaande, zoo „heeft men mede een allenkskens fchui- „nende en uitbuikende ronde rots, die „van daar, alwaar de uitgeholde rand „met een gelyke rondom dieploopende „wyte eindigt, van onder, daar de bo- „ven wyte begint toe te loopen, uit- „fteekt, ende te voorfchyn komt; van „hier af zoude men yemant, met een „touw om 't lyf gedaan, benedenwaarts „tot den grond der gemeene opening „(indien het door de hitte en fmoo- „kende fwaveldampen niet belet wierd) „konnen aflaaten. Wy zouden het al- „tans zeer gemakkelyk gepeilt hebben, „zoo ons een dieploot ter hand geweeft „was. Dit gat, leggende onder de „Ooftzyde van den Berg, heeft zyn „meefte werking konnen doen na de „Weftkant, als mede na Poelo Ay, „werwaart het zich gefcheurt uitftrekt, „benevens een gedeelte, tusfchen de N. „en W. zyde, en zoo komt men dan „ten laatften tot dien derden afgrond, „dewelke mede een fchrikkelyke fcheur „is, zynde gelegen in 't midden van de „diepte, en den grond van 't bovenfte „gat, namentlyk de holle mond, al- „waar hy als een uitgegraven kuil zeer „fchielyk naauw toe loopt. Deze af- „grond legt in 't langwerpige, en be- „ftrykt met zyn een einde de Weft en „met het ander de Ooftkant. Wy zagen „in het zelve als in een dikke duifteren „onderaardfchen kuil, zynde een zeer „naar gezicht. Dezen afgrond kan zyn „fteenen uitfchieten na de O. en W. kant, „en ook lynrecht in de lucht, 't welk „men zoo menigmaal by ervaarentheid „gezien heeft, dat een afgryzelyken „afchdamp, met gloejende fteenen ver- „mengt, zich veeltyds in het midden „der mondopeninge vertoont heeft, met „fpitze fwarte dampen en tippen, op de „wyze van een piramide uitfchietende, „welk fatfoen hy van die gefcheurde af- „grond, voorwaarts tusfchen door de „rook, met een fchielyken uitfchietende „drift heenen gegaan en gedrongen zyn- „de, ontfangen heeft.

„Hy kan zeer weinig fteenen na de „N. kant overfmyten, om dat hy (gelyk „hier even te vooren gezegt is) met zyn „een einde aan de W. kant, en met het „ander tegen de O. kant legt, waarom „de fteenen uit den afgrond juift zeer net „fchuins tusfchen de breedte van de „fcheur moeten heenen vliegen, 't welk „niet als by een zeer enkel geval ge- „fchieden kan, alzoo zy noodzaakelyk „tegen den eenen of den anderen kant

„van

„ van de ſcheur moeten komen en aan-
„ vliegen.
„ Dezen afgrond zoude ik ook houden
„ voor de voornaamſte ſchatkamer van
„ die helſche vuurwerken, ende, ge-
„ ſterkt door de ervaarentheid, zoo ge-
„ loof ik, dat hy in zynen boezem alle
„ die brandende mynen, aderen, ſwavel,
„ en ſalpeterkelders beſluit, vermits men
„ zelden, of mogelyk (indien men daar
„ op gelet had) noit, door de twee an-
„ dere gaten ſteenen heeft zien uitvlie-
„ gen, waar af hy de eerſte voortocht
„ niet genomen heeft; maar ten opzicht
„ van den rookdamp, die, wegens haare
„ ongeloofelyke aangevoerde ſterke ſnel-
„ heid, doortocht gezogt heeft, zoo
„ hebben zy ook niet minder, als ge-
„ weldige trekkende ſchoorſteenen, haar
„ beſt gedaan, om dien ſmook van bin-
„ nen door haar keelen uit te wazemen.
„ Ende dit is wel het voornaamſte,
„ noopende het genen ik ontrent de drie
„ afgronden alhier hebbe te verhaalen.
„ Waar uit dan ligtelyk is af te nemen,
„ wanneer men op de gelegenheid dezer
„ drie afgronden zyne gedagten laat gaan,
„ hoe ligtelyk en bequamelyk die afgron-
„ den (dat wy zoo dikwils hebben ge-
„ zien) dwars door en in malkanderen
„ hebben konnen arbeiden, en haar
„ ſteenen doen vliegen.
„ Nu zal ik alleenlyk een korte be-
„ ſchryvinge aangaande de form van de
„ opening zelfs doen. De gaapinge van
„ de mond zoude men konnen vergely-
„ ken by een ronde, eenige roeden groot
„ zynde, afgeſtekene plaats, welkers
„ bovengrond tot onder de aard toe,
„ t'eenemaal uitgeholt is, hebbende in
„ zyn geheele rondte een gelyke diepte
„ van eenige vadems, alwaar het dan be-
„ gint te naauwen, en t'zamen te trek-
„ ken, laatende bezyden den rand, die
„ allernaaſt de grond is, een ſchuins af-
„ loopende uitſtek van aarde verblyven.
„ Dusdanig is het mede in den mond
„ van den Vuurberg geſtelt, dat men uit
„ het na volgende eeniger maate zal
„ konnen begrypen.
„ Het is verwonderens waardig te be-
„ ſchouwen, hoe helder en klaar alles
„ in den mond gezien word; zynde van
„ binnen vier uitgeholde hoeken, die
„ zich, in vergelyking van de buiten-
„ rondte van den rand, ook allenkskens
„ na binnen omdrajen, ſtaande met de
„ vier winden ook meeſt regelrecht tegen
„ over malkanderen. De binnenkant is
„ zoo onbegrypelyk uitgeholt, dat het
„ geenzins te begrypen is, hoe dien rand
„ dat ſterk gedaver van die krakende
„ uitberſtinge heeft konnen verdragen,
„ en uitſtaan; maar dit is zeer aenmer-
„ kelyk, dat de uitſpringende en vlie-
„ gende ſteenen tegen den ſwakken rand,
„ niet, dan by een zeer onbedenkelyk
„ geval, konnen ſchieten, alzoo zy hem
„ anders al overlang zouden verbroken
„ en ingeſlagen hebben; de reden is, om
„ dat die twee afgronden, de eene gele-
„ gen aan de O. en de andere aan de Z.
„ kant, in diervoegen onder de holte van
„ den rand des Bergs geplaatſt zyn, dat
„ 'er tegens de zelve aan zekere ſwaare
„ rots opgehaalt is, die als een ſchutzel
„ voor dien uitgehaalden wal, die recht
„ over dezen afgrond ſtaat, verſtrekt,
„ zynde rondom zeven vademen lager dan
„ den boven rand van den Berg. Hier
„ tuſſchen door nu moeten de ſteenen
„ vliegen, ende door dien de buitenhoek
„ van de W. kant zeer wyd uitgezet ſtaat,
„ zoo konnen de ſteenen, die uit den af-
„ grond van de Z. en O. zyde vliegen,
„ nademaal zy over zoo een hoogverhe-
„ ven ſtaketzel in de lucht opgaan, by
„ gevolge ook den kant niet beſchaden.
„ Zoodanig is het mede gelegen met den
„ afgrond tuſſchen de N. en O. zyde,
„ want terwyl een verheven rots voor
„ hem ſtaat, die na giſſing tot op een
„ afſtant van tien vadem met het bovenſte
„ aan den rand gelyk komt, zoo kan hy
„ den uitgeholden rand van de Z. en W.
„ zyde almede niet raken, hoewel het te
„ verwonderen is, dat hy, niet tegen-
„ ſtaande dit alles, door den val van
„ ſchrikkelyke ſteenen, waar van wel
„ eenige op den kant nederkomen, niet
„ neerſtort; en al gebeurden 't ('t geen
„ God nogtans verhoeden wil) dat den
„ Berg een diepte van 30 vademen, door
„ binnen voorwaarts over te ſtorten,
„ quytgeraakte, zoo kan hierdoor, nog
„ watervloejinge, nog aardſchuddinge
„ geſchieden. Het eerſte niet, om dat
„ die weinige en geringe inſtortinge de
„ zee niet kan verhoogen. Het tweede
„ niet, om dat die ſtoffe door de keel
„ van de middenſte afgrond niet dan het
„ eene voor, en het andere na paſſeren,
„ waarom hy ook, wegens zyn engte,
„ niet alles t'effens inſwelgen kan. De
„ bovenmond is zuiver en ſchoon. Hier
„ heeft men na de Weſtkant, tuſſchen
„ een ſchuine afdalende rots, en tuſſchen
„ de middelſte afgrond, een vierkantig
„ wit klipje, niet ongelyk zynde een
„ groote lange zarkſteen. Het vertoont
„ zich mede als een ſmal zandplaatje,
„ doch is te gelooven, dat het een witte
„ ſteenagtige rots (op klip) van een on-
„ verbrekelyke hardigheid zy, hoedanig
„ wy wel eenige dergelyke witte ſteen-
„ tjesaan den top van den Berg, die kryt-
„ agtig, doch onverbryzelyk hard wa-
„ ren, opnamen. De mond vertoont
„ zich boven met een eyrondheid, zynde
„ den rand over al even hoog, uitge-
„ ſon-

„zondert twee kleine aſchheuvelen tus-
„ſchen den N. en O. kant, die hier mede „gelyk als twee hoeken uitmaaken, „waar tuſſchen een dalende en dan we- „derom ryzende mondrand, tuſſchen de „25 en 30 ſchreden lang zynde, van „deze twee hoeken gelegen is; maar „dit alles vertoont zich van Neira veel „grooter, dan 't eigentlyk is. Voorts „is de ganſche rand, uitgezondert „dat hy hier en daar een weinig uitge- „ſcheurt is, van een gelyke verhevene „rondte. Ik was zeer nieuwsgierig, „om van boven een ſteen in den mid- „denſten afgrond te ſmyten; maar myn „Reisbroeder *Buſton*, wyzelyk bevreeſt „zynde, dat zyn nederkoming by geval „eenige beweginge aan de brandende „ſtoffe mochte veroorzaaken, ontried, „my in 't eerſt dat te beginnen, doch „hy daar op naderhand nevens my zeer „begerig geworden zynde, om te we- „ten, hoedanigen geluid door deze in- „werpinge zoude gehoort worden, zoo „namen wy dan een ſwaaren ſteen, die „langs den uitgeholden rand al ſprin- „gende en ketzende in den middenſten „afgrond viel, waar op wy zeer ſcherp „toeluiſterden, vernemende een geluid „als van een heeten en ziedenden ſwavel- „ſtroom. Ik hemde vyf of zesmaal met „een ſterke ſtem, ende hoorde daar op „een ſtuurszen echo. Eenige ſwavel- „dampjes zagen wy uit dien grooten oven „van de kanten oprooken, die als zout „dat in 't vuur word geſmeten, knapten. „Men zag een geduurig geſchilfer van „de rotzen door den ſwavel na beneden „vallen; ende hier mede gingen wy we- „der benedenwaarts, lovende God met „een korte dankzegginge voor zyn ge- „nade. Het afgaan koſtte niet weinig „moeite, terwyl den Berg zeer ſtyl is, „dat echter aan die zyde veel verſcheel- „de; maar ziende van de kant, die wy „waren opgeklommen, zoo gingen wy „zitten, en ſtieten ons met de handen „van boven af, alzoo over die dikke aſch „heenen ſchuivende. Beneden komen- „de, tot by na 't onderſte daar den Berg „begint, roken wy een peſtige ſtank „van een verrot lichaam, waar op ons „aanſtonts in gedagten viel, hoe den „22ſten twee kaarels door de ſteenen „doodgeſlagen waren. Een weinig toe „tredende, ontdekten wy het lichaam, „'t geen met drie gaten gewond was, „zynde het eene, in de buik, zoo groot als „een bolle van een hoed. De kleederen „waren hem tot het middenlyf van de „gezengde ſteenen afgebrand, hy lag „met zyn aangezigte in het ſtof gedom- „pelt; waarlyk bequaam, om yemant „tot medelyden te bewegen. Op Neira „komende, gingen wy tot den Achtb: „Heer Preſident, die ons zeer beleeft „ontfing, en hoewel zyn Ed. uit wyze „en zeer verreziende gedagten het aan- „merkte voor een onderneminge van een „geweldig gevaar, zoo had zyn E. „nogtans een bezondere goedheid, om „door een zeer beleeft onthaal zich in „onze gelukkige uitkomſt te verheugen. „Wyders beſchonken zyn E. met eenige „ſalpeter en ſwavelſteenen, die wy meeſt „alle boven op den rand, en ook eeni- „gen onder den rand hadden opgeraapt, „ende nadien den Ed. Achtb. Heer Pre- „ſident beleefdelyk verzogt hier van een „ſchriftelyk bericht te zien, om het aan „zyn beroemde en voortreffelyke Edel- „heid, benevens de zeer aanzienelyke „Raaden van India mede te deelen, zoo „heb ik zulk een billyk verzoek, met „onderdanigheid gehoorzaamt, ook „zoude ik my onderwonden hebben dit „aan zyn Edelheid, benevens de Ed. „Heeren Raaden van India op te dragen; „maar wegens de dringende kortheid, „zoo heeft dit papierekind, zyn vol- „maakte geboorte niet konnen ontfan- „gen, hoewel ik hoop uit grond myns „harten, dat het zyn Edelheid nevens „de Raaden van India niet onaangenaam „zal wezen, naardien ik beneffens den „Vaandrig *Buſton*, het niet hebben on- „dernomen uit inzigte van eenige beloo- „ninge, maar eenlyk om het te doen „doorgaen, voor een zigtbaar bewys „van onze onverbrekelyke eerbiedig- „heid. Waar mede wy, ons verhaal, „afbrekende, zoo wenſchen wy, indien „het by geval in Uw Edelheids ende der „aanzienelyke Raaden van India haar „handen verſchynt, dat God Almagtig „met u allen zy. Amen. Onderſtont „Uw Ed. onderdanigſte Dienaar, was „geteekent, *Abraham Feilingius*. Ter „zyden, den 29ſten Mey 1696.

Gecollatieert Accordeert Banda, Naſſauw, den 25ſten Auguſtus 1696.

H. DEGENAARS.

vt.

JAN MARMER.

Den 14den April des jaars 1710. kregen wy in Amboina tyding, dat die van Neira, volgens ſchryven van den 10den dito van daar, vyf weken te vooren, een ſwaarder aardbeving, dan die van 't jaar 1683. gevoelt, en zich genoodzaakt gevonden hadden 't Kaſteel te verlaaten. Doch van dezen tyd af, tot 't jaar 1712. was de Berg weder geheel ſtil; maar in dat jaar den 10den Auguſtus kreeg men

men op Batavia bericht, dat hy weder 7 of 8 dagen gebrand had, en na dien tyd maar smeulde.

Den 27sten Junii, 's namiddags ten drie uuren zag men uit dien Berg aan de Zuid-Westzyde zeer swaare dampen, en swarten rook, opvliegen, die zomtyds met eenige vlam gemengt was, en die men, wegens het stormend en regenagtig weder, niet al te wel onderscheiden kon.

Den 28sten dito was het met het aanbreken van den dag nog al even eens. Men zag geen vlam; maar swarte rook, en vuurige steentjens en assche; ook hoorde men een groot gedruis, achter den Berg; doch die op Neira waren, vernamen 'er niets van, alzoo de sterke Zuidoosten wind dit al om de Noord-Westkant, en zeewaart henen, voerde. Men zag nogtans 's avonds ten 7 uuren aan de Zuidwestkant, na Lonthoir toe, niet alslicht, en 't flikkeren van de vlam, die door den swaaren regen dan eens wat minder, dan weer eens wat sterker was. En even zoo dede het ook den 29sten dito; doch den 30sten dito den ganschen dag zag men weinig dampen of te rook, hoewel men die voor des zons ondergang tegen den avond beide weder vernam; maar na zons ondergang was de top des Bergs de gansche nacht door aan de Zuid-Westkant, na Lonthoir toe, met vuur en vlam bezet.

Den 1sten Juli vernam men den ganschen dag byna geen damp of rook, en na 't ondergaan van de zon zomtyds maar een weinig flikkering, zonder recht te weten, of dit van den Berg, of van de starren, was. Even zoo was het ook den 2^{den} en 3^{den} dito, en zoo vervolgens tot den 9^{den} toe, op welke de werkbaas met de schuit den Berg rondvaarende, daar ongelyk meer rook en damp, met assche vermengt, die van een swavelagtige reuk was, vernam. Ook zag hy, dat verscheide boomen aan die kant door 't vallen der assche dor, en als dood, en dat ook de klipsteenen aan den voet van den Berg doorgaans met assche bedekt waren.

Na dien tyd hebbe ik van geen verder branden van dien Berg, dan dat hy toen nog smeulde, vernomen.

Groote Slangen, enz. op dit Eiland.

Op dit Eiland heeft men ook groote slangen, die niet alleen hoenderen, en verkens, maar zelf ook kalveren, en menschen inswelgen, aan hoedanige brokken zy ook wel komen te stikken, of dan zeer ligt doodgeslagen worden, vermits zy, daar door zeer belemmert zynde, zoo niet voortkonnen. De bek van deze slangen schynt in zich zelven wel niet groot genoeg om zulke brokken in te swelgen; maar de natuur heeft haar onderste kaakebeen zoodanig geschikt, dat zy het zelve als een waajer konnen uitzetten, en daar door haaren bek zoodanig verbreeden, dat zy al een vry grooten brok 'er doorzetten konnen. Indien zulk een slang een mensch komt aan te doen, of op hem hier of daar uit zyn hol toeschiet, zoo is zy gewoon hem eerst een bogt of twee om 't lyf te slingeren, haaren staart aan een wortel van een boom vast te zetten, en hem zoo dood te wringen, ten waare dat die mensch gelegentheid heeft, of kryge, om dien bogt met een houwer, of snymes, door te kappen, en daar door haare wringkragt te breken.

Men heeft op dit Eiland ook veel wilde koebeesten en verkens, die 'er voor dezen, over honderden van jaaren, eer de Bandaneezen nog Moorsch waren, opgezet zyn, en 'er al heel wel op aarden, schoon 'er geen drup versch water op dit land is, waar door zy genoodzaakt worden hier, gelyk ook op Neira, en op 't eiland Ay, haaren dorst met zeewater te lesschen.

Dat men hier ook een schans heeft, Kyk in de Pot genaamt, en regt tegen over 't Waterpas van Lonthoir gelegen, hebben wy reets uit het eerste bericht over dien tocht boven na den Vuurberg gezien. Daar legt een Sergeant met eenige soldaten in, en is zoo wel van geschut voorzien, dat zy aan alle vreemdelingen het inkomen in het Lonthoirs gat, wanneer het van 't Lonthoirs waterpas onderiteunt word, volkomen beletten kan.

Men heeft op dezen Berg, aan de voet, niet dan eenige slaaven van Timor, Solor, Tenimbar, Key, Aroe, Boeton, enz. woonen, om op de thuinen van hunne Meesters te passen, en ook wel verkens, of jonge koebeesten, te schieten, dat zy anders niet mogen doen, en hen wel streng van hunne Meesters verboden word, alzoo daar niemant, dan de jager van den Heer Landvoogt, die daar toe in 't byzonder gehouden word, jagen mag. In 't jaar 1687, was *Justus Boveth* de eenige Vryborger, die op dit strand woonde.

Wat nu 't Vrouweneiland betreft, aan de Noordzyde van 't zonnegat gelegen, dit is zoo klein, dat het, even als Poelo Kapal, geen beschryving waardig is.

Men weet (om nog iets op dien togt van de Heer *Feilingius* te zeggen) hoe *C. Plinius Secundus*, de oom van *C. Plinius Cæcilius Secundus*, door zulken onvoorzigtigen daad, aan zyn einde geraakt is: want na dat hy van zyn zuster (in de tyd dat hy te Misenum als hoofd der vloot lag) in de maand November 's morgens omtrent ten zeven uuren verstaan had, dat zich een wolk van een ongewoone soort

ſoort en grootte vertoonde, ging hy, nieuwsgierig om dit verder na te vorſchen, in een vaartuig, en begaf zich na den Berg (die men ontdekte den Veſuvius te zyn) zoo dicht daar aan, dat de heete aſch op 't vaartuig vloog, die, hoe hy nader quam, hoe zy heeter en ſwaarder wiert, alzoo 'er ook eenige puimſteenen onder liepen.

Hy trad eindelyk te land en onthielt zich eenigen tyd in de verlaatene en halfverbrande huizen; terwyl die Berg zoo ſterk blaakte, met uitwerping van zoo veel ſtoffe, dat *Plinius* onmogelyk uit die huizen zoude hebben konnen ontkomen, zoo hy die niet tydig verlaaten had, hoewel met het uiterſte gevaar, wegens de regenbui van ſteenen, die (ſchoon hunne hoofden omwonden waren) geduurig uit den vuur- en blikzembraakenden Berg rondom en ontrent hen nederſtorte, zoo dat zich dan eens een heldere dag, dan weer eens een naare nacht van buiten opdede.

Terwyl hy nu bezig was om de boorden, daar de zee op afſtuitte, wat nader te beſchouwen, om te zien wat bolwerken der natuure daar nog overgebleven waren, quam 'er, pas na dat hy wat water tegen de heete luchtgeëiſcht en ingedronken had, een ſchielyke ſwaveldamp, voor welke zy alle, uitgenomen *Plinius* (alzoo hy geen quaad vreesde) de vlugt namen; doch, daar toe nader verzogt, ſtond hy wel op, maar zeeg, op twee ſlaaven ſteunende, weer neder, zynde waarſchynelyk door dien heeten ſwaveldamp geſtikt, zonder anders eenigzins gequetſt te zyn. Een verhaal, dat *C. Plinius Cæcilius Secundus* weleer wegens 't ongeval van zyn oom aan *Tacitus* dede; en een onverwagte wyze van dood, die hy zich, buiten eenige noodzaakelykheid, en rukkeloos, zelfs op den hals gehaalt had, en aan welke (gelyk ook voor al aan de dood van die twee mannen zoo kort te vooren voorgevallen) de Heer *Feilingius* (myns oordeels) zich had behooren te ſpiegelen, aangezien dit ganſch bericht, en alles wat, zyn Eerw: daar gezien heeft, immers van die waarde en van dat belang niet is, om daarom zyn leven in zulken zigtbaar gevaar, als zyn Eerw: dede, te ſtellen.

DERDE HOOFDSTUK.

HEt *Eiland* Ay *beſchreven.* '*t Kaſteel* Revenge. *De* Perken *hier.* Donderſteenen *hier gevonden. Korte ſchets der* Perken *op* Neira *en* Poelo Ay. *Zielbeſchryving van* Banda. *Wilde* Koejen, Herten, *enz. hier.* Poelo Rhun, *en de* Veſting. *Verſcheide wyzen van* Viſſchen *der* Bandaneezen. *Geen* Nootenboomen *nu hier.* Geſchil *van onze* Maatſchappy *met de* Engelſchen *over dit Eiland* Rhun. *Swaare* Slangen *hier.*

HEt vierde Eiland, waar van ons nu te handelen ſtaat, is het eiland Ay of Poelo Ay, zynde maar een kleine myl lang, en ontrent 4 uuren ſcheppens in 't rond; doch des niet te min een van de vermaakelykſte, ja 't ſchoonſte van alle de Bandaſche eilanden, om dat het meeſt over al vlak land is, hoewel het hier en daar in 't boſch nog wel een klein heuveltje heeft.

Het legt ontrent 3 mylen Weſt ten Noorden van Neira, zynde, by ſchoon weder, een fraai reisje om 'er na toe te ſcheppen, doch by quaad weder kan daar een vervaarlyke zee ſtaan, en als men de reis nu al meind gedaan te hebben, heeft men dicht by dit Eiland van eenige klippen, die 'er hier en daar aan de Ooſtzyde voor leggen, zulken ſwaaren branding, en aanſlag van de zee, dat 'er meenig vaartuig het onderſte boven geworpen is.

De Tenimberezen (zeker ſoort van welgeoeffende ſcheppers) ſchoon 't onderſte boven geſlagen, keeren 't vaartuig in de volle zee maar weer om, hoozen 't uit, en ſcheppen weer voort; in welke handigheid hen niemant kan navolgen; doch als zy dit by nood doen, moet men hen voor 't beſtellen van een enkelden brief wel 4 of 5 Ryksdaalders geven. Dit omſlaan der vaartuigen gebeurde verſcheide maalen in 't jaar 1687. en 1688. wanneer ik daar was; maar aanmerkelyk vond ik toen zeker geval, by 't welke een Orembaai van een Perkenier, waar in niet dan ſlaaven waren, dicht by 't Eiland omſloeg; twee, die ſwemmen konden, begaven zich van 't vaartuig af na land, maar zy verdronken in de ſwaare branding. Negen anderen, die niet ſwemmen konden, hielden zich alle by 't vaartuig, en verdreven met de ſtroom, zonder dat men taal of teeken van hen vernam, op 't eiland Ceram aan, van waar ze den Orangkay van Goeli Goeli, na hen 6 weken wel gehandelt te hebben, weer op Neira by den Heer Landvoogt *van Zyll* bragt, die hem voor deze beleeftheid een fraai geſchenk van kleeden deed.

In 't Noorden heeft het een regelmatig ka-

'T Kaſteel Revenge.

kaſteel, Revenge genaamt, om reden, die wy by de verovering van dit Eiland zullen geven. In 't zelve heeft een Vaandrig 't gezag over eenige ſoldaaten, en 't is van alles wel voorzien. Men is gewoon zeinſchoten van 't zelve voor die van Neira te doen, om hen te verſtendigen, dat een ſchip, of ſchepen zich in zee herwaart aan ontdekken. Door wie of wanneer dit gebouwt is, blykt al mede niet, maar wel, dat het 'er al voor 't jaar 1619. nevens Naſſauw, en 't andere Kaſteel, geweeſt is.

In dien zelven oord plagt in oude tyden een Bandaneſche Veſting te ſtaan, die aan de zeekant een muuragie had, doch na de landzyde open was. Hier in hebben het de oude Bandaneezen, van eenige Javaanen onderſteunt, al vry lang, en tot in de maand Mey 1615. (wanneer zy van den Heer Opperlandvoogt *Reynſt* met ernſt bezogt wierden) tegen de onzen uitgehouden.

Dit ganſch Eiland doet zich met zyn vlakke Nootenboſſchen, alzoo 'er zeer weinig heuveltjens zyn, als de aangenaamſte luſthof op, die men zich verbeelden kan; aangezien men 'er op het heetſte van den dag zelf onder de ſchaduw der Nootenmuſchaat- en andere groote vrugtboomen (waar in men veel cacatoewas, loeris, groene ravens, en andere vogels in groote menigten, zoo daar, als op de andere eilanden, vliegen ziet) zeer vermaakelyk wandelen, en zich byzonder wel, dewyl het over al onder de boomen meeſt ſchoon is, het zy te voet, het zy te paard, dat ik beide bezogt heb, verluſtigen kan; 't geen ook de reden is, dat vele, die hier eenige tyd geweeſt, en de ſwaare koude lucht, die hier heerſcht, voornamelyk ontrent het Hoog Land van Banda wegens de dampen op dat hoog gebergt, gewoon geworden zyn, 'er niet weder van daan willen, dat ook oorzaak gegeven heeft, om deze Landvoogdy, en in 't byzonder dit Eiland, het oudmanhuis te noemen.

Onder andere boomen zyn hier voor al, en ook elders, veel kapokboomen, die mede al eenig ciermad, en veel nuttigheid, geven.

En waarlyk mag men dit Eiland wel als een zeer dierbaare paerel der E: Maatſchappy aanmerken, aangezien het alleen zoo veel Nooten en Foelie, als de ganſche wereld (zoo men zegt) van nooden heeft, uitlevert, dat men daar aan, al was 'er Neira of 't Hoog Land van Banda niet, genoeg zoude hebben. Het ſchynt zeer hol te zyn, alzoo men ontwortelde boomen, die omgevallen waren, gezien heeft, die met de zee van onder gemeinſchap hadden.

Ontrent het kaſteel heeft men een groot vlek van Duitſche en Miſtiſche Borgery, die hier mede hunne Specery- en Nootenperken hebben.

Ik kenne de zelve niet by haare naamen, en zal die derhalven maar met de naamen van hunne bezitters in dien tyd opgeven.

Het Perk van *N. van den Broek* is groot 1000 roeden, leverende 6000 pond Foelie, en 24000 pond Nooten. Het word geſtelt op 160 zielen, heeft 55 ſlaaven, en wiert toen geſchat 6 of 7000 R[ders]. waardig te zyn.

Gelyk 'er doorgaans by de Perken groote ſteene huizen ſtaan, die de ſlaaven, als zy ledigen tyd, en in 't boſch niet veel met den oegſt te doen hebben, van zeeſteen, volkomen opmaaken (aangezien men in zulk een Perk allerlei ambagtslieden onder deze ſlaaven, als timmerlieden, metzelaars, ſmits, enz. vry ruim heeft) ſtond hier op dit Perk een ſchoon huis, van 't welke ik den bouwheer, den jongen *van den Broek*, iets heb hooren zeggen, dat ik waardig oordeele hier mede aan te haalen.

By 't leven van zyn vader had ter plaats, daar hy naderhand dit nieuw huis zette, een groote Manggasboom geſtaan, die door een ſwaaren donderſlag zoodanig getroffen was, dat hy van zyn top tot beneden van een ſcheurde, weshalven men genoodzaakt was den zelven gelyks gronds weg te kappen. Zyn vader ondertuſſchen overleden, en hy, bezitter van dit Perk geworden zynde, wiert genegen, ontrent 20 jaaren na 't ſcheuren van dien boom, om op die plaats een fraai nieuw huis te zetten; doch was genoodzaakt de wortel van dezen boom, die hem in 't leggen van de grondſlag verhinderde, eerſt weg te doen graven. Dit liet hy doen, maar vond, by 't vervolgen van deze ſcheure, aan het onderſte van den wortel twee donderſteenen (die ik gezien heb) byeen leggen. Zy waren ontrent een halve voet lang, en twee duim breed; en een halve duim dik. Haare gedaante was even eens als een ſcherpen beitel aan de eene zyde; doch aan de andere zyde ſtomp; en de couleur als die van de leyen, daar men huizen mede dekt. Behalven deze donderſteenen heb ik 'er nog een op Neira gezien, die my te koop aangeboden wiert, doch van een geheele andere gedaante, gelykende zeer wel na een bokkenhorentje, en na giſſing ontrent twee en een half vinger lang en een duim dik, wat krom voor omgebogen, en van een glimmende koperagtige couleur, ik heb 'er veel, doch noit diergelyken meer, gezien.

Na deze korte buitenſprong keere ik we-

weder tot de beſchryving van de verdere Perken alhier.

Het Perk van *Antoni Melis* was in 't jaar 1688. (en ook 1708.) 800 roeden groot, leverd 4000 pond Foelie, heeft 45 ſlaaven, 90 zielen, en wiert geſchat 5 of 6000 R[ders] waardig te zyn.

Het Perk van *Hugo de Roy* was groot 950 roeden, leverde 5000 ponden Foelie, had 40 ſlaaven (gelyk het ook op 40 zielen ſtond) en was 5000 R[ders] waardig.

Maurits Mauritſz had een Perk, dat groot was 700 roeden. Het leverde 2500 ponden Foelie, had 30 ſlaaven, ſtond ook op een getal van 30 zielen bekent, en was 3500 R[ders] waardig.

De gewezen krankbezoeker *Keyzer* had een Perk van 1100 roeden, dat 4500 ponden Foelie leverde. Het had 60 ſlaaven, hoewel het maar voor 50 zielen bekent ſtont, en was 6000 R[ders] waardig.

Deze zyn wel de voornaamſte en de bekentſte Perken, buiten welke nog verſcheide kleine, met de voorige een getal van 31 uitmaaken, zoo my bericht is, die zamen ontrent zoo veel ſpeceryen als het comptoir Wayer, op 5 of 6000 ponden na, leveren konnen; 't geen op 30000 ponden Foelie, en Nooten naar maate van dien, uitkomen zal.

De Perkeniers leefden hier in voorige tyden (alzoo zy naderhand ontrent 't jaar 1709. door den Landvoogt *de Haze* hier, en op de andere twee Eilanden, zeer gedrukt, en daar door zeer verarmt zyn) mede als kleine Prinçen, en daarom veel vermaakelyker, als op Neira, en op 't Hoog Land, om dat dit Eiland in zich zelven veel vermaakelyker en vlakker is, en om dat zy hier vry grooter erven, dan elders, by hunne huizen hebben, en allerlei vee veel gemakkelyker konnen aanqueken.

Wy zullen hier ook een ſchets van de Perken op Neira, en op 't eiland Ay, even als van die op 't Hoog Land, byvoegen, om dus een gezigt van dezelve te hebben.

Perken,	Grootte,	Leverantie,	waarde der Leverantie.	Slaav.	Zielen,	waarde der Perken.
Op Neira.						
Hardekops,	2100 roed.	1500 p. Foelie.	R[ers] 234-37-8	50	45	R[ers] 6000
		6000 p. Nooten.	93-43 0			
Labetakka,	600	500 p. Foelie.	78-12-0	45	30	3000
		2000 p. Nooten.	31-14-0			
		2000 p. Foelie.				
		8000 p. Nooten.				
Op Poelo Ay.						
Van den Broeks,	1000	6000 p. Foelie.	939- 6-0	55	160	7000
		24000 p. Nooten.	375-31-0			
Antoni Melis,	800	4000 p. Foelie.	626- 4-0	45	90	6000
		16000 p. Nooten.	250-20-0			
De Roy's,	950	5000 p. Foelie.	782-29-0	40	40	5000
		20000 p. Nooten.	313- 2-0			
M: Mauritſz,	700	2500 p. Foelie.	391-14-8	30	30	3500
		10000 p. Nooten.	156-25-0			
Keyzer 's,	1100	4500 p. Foelie.	704-19-8	60	50	6000
		18000 p. Nooten.	281-34-0			
De reſt nog	840	8000 p. Foelie.	1252-12-0	90	70	12000
		32000 p. Nooten.	541- 0-0			
	7190	32000 p. Foelie.	5008-44-0	415	515	48500
		128000 p. Nooten.	2003-26-0			

My blykt uit zeker Reiziger, dat 't eland Neira in 't jaar 1634. uitleverde, Foelie 26631, Nooten 61221 ponden; 't Hoog Land, Foelie 107074, Nooten 200750 ponden, Poelo Ay, Foelie 48465, Nooten 404773 ponden, 't welk zeer veel van 't hedendaagze verſchilt.

Uit deze ſchets, by de voorige van 't Hoog Land gevoegt, blykt ons, dat alle deze Perken op die drie eilanden van Neira, 't Hoog Land, en Poelo Ay, te zamen 34 in getal zynde, 41520 roeden of 6920 mergen lands uitmaaken, die te zamen 289500 Ryksdaalders waardig, van 2577 ſlaaven voorzien zyn, en in alles 4529 zielen hier uitleveren, hoewel alle die Perken maar op 1952 zielen geſtelt zyn, dat veel te weinig is; ſchoon 't getal der zielen in verſcheide voorige jaaren, als van 't jaar 1632. tot 1638. zoo tuſſchen de 38 en 3900 zielen (als uit dit opſtel blykt) beliep.

Zielbe-schryving van Banda.

Zielbeschryving der Ingezetenen in de Landvoogdy van Banda, in 't jaar 1638. in Augustus gedaan; bedragende een getal van 3842 persoonen, zonder die, beneden de 12 jaaren waren, mede te rekenen.

Op Neira		Persoonen
Een getal van		1020.
Op 't Hoog Land van Banda,		
Op Lonthoir,	1051	
Oerien,	105	
Wajer,	244	
Dender,	91	
Selama,	154	
En op verscheide Perken,	189	
		1834.
Op de drie Eilanden,		
Ay,	938	
Rhun,	30	
Rosingein,	20	
		988.
		3842.

Om nu nog nader te zien, hoe veel soorten 'er, 't zy van Europeërs of Inlanders, het zy van de byzondere geslagten, geweest zyn, heeft men het oog maar op dit navolgend lystje te slaan.

Byzondere Lyst der voornoemde Zielen.

Europeërs in dienst der E: Maatschappy,	351			
Borgers of Vrylieden,	91			
Europische Vrouwen,	20			
Kinderen van Europische Vaders en van Hollandsche en Inlandsche Moeders,	77			
		539		
Oude Bandaneezen, en daar onder mannen				
Borgers,	50			
Slaaven,	53			
De Vrouwen dezer Borgers,	133			
Slaavinnen,	158			
Borgerskinder.	97			
Slaavenkinder.	69			
		560		
Verscheidenerlei vreemden				
Mannen,	186			
Slaaven,	782			
Vrouwen,	319			
Slaavinnen,	723			
Borgerskinder.	328			
Slaavenkinder.	405			
		2743		
			3303	
				3842

Dus Europeers, volwassene,	462
Dito Kinderen,	77
Bandaneezen,	560
Vreemdelingen,	2743
	3842

Onder welk getal men ziet, dat 2190 slaaven met haare kinderen zyn, die, gelyk zy de grootste helft der ingezetenen uitmaaken, als zy wilden, die Landvoogdy in groot gevaar zouden konnen brengen; waar tegen, myns oordeels, op d'eene of d'andere wyze diende gezorgt te worden.

Ten anderen, zoo zien wy in 't korte hier uit, dat alle deze Perken 174000 ponden Foelie, die de E: Maatschappy maar 27236 Rders 2 stuivers, en 696000 ponden Nooten, die haar maar 10800 Rders kosten, jaarlyks komen uit te leveren.

Men heeft op het eiland Ay koejen, en herten, die maar in 't wild en in de Nootenbosschen hier en daar loopen weiden. Deze koejen geven zeer goed vleesch, goede melk en boter, schoon op dit Eiland al mede geen versch water is, waarom zy niet als zeewater drinken, gelyk zy gemeenelyk tegen den avond na strand loopen, om met die ziltige vogt haaren dorst te lesschen; alzoo al 't versch- of drinkwater met vaartuigen van Combir moet gehaalt, en in martavaanen, of regenbakken, ten dienst der menschen daar, en elders, bewaart worden. By gebrek van versch water behielpen zy zich veel, gelyk ook nog, met klappuswater.

Dit Eiland had van ouds twee steden, Timor en Vrat genaamt, van de welke Vrat weer in tween gedeelt, 't hooge, en lage Vrat genaamt wiert. Ook waren zy Oelilima's.

Het eiland Rhun, gemeenelyk Poeleron, of eigentlyk Poelo Rhun, genaamt, legt 2½ myl ten Zuidwesten van 't eiland Ay, zynde wat grooter en langwerpiger, dan het zelve. Als 't mooiweer is, gaat de tocht derwaarts gemakkelyk; maar zoo 't wat waaid, is 't al vry gevaarlyk, om twee ondieptens, die men in zee, de eene ontrent den Westhoek van Poelo Ay, de andere wat Beoosten 't eiland Rhun, heeft, waar op by de minste wind, een vervaarlyk water staat; hoewel men, daar wat bekent zynde, en 'er wat van af in zee stekende, zoo veel nood niet heeft. Ik heb over die beiden, by sterke wind, eens met een schoone Orembay, in gezelschap van den Landvoogt *van Zyll*, en eenen Monsr. *Eding* 1687. gevaaren; maar het zag 'er vry zuur uit, alzoo 'er nu en dan al een riem in stukken brak, en 't Opperhoofd van Ay, die wat in zee gesteken was, had geen nood ter wereld. Wy dagten het 'er niet afgebragt te hebben; doch quamen echter, na veel uitgestaan gevaar, daar nog gelukkig aan.

Na de Westzyde heeft het een steene Reduit, waar op eenig krygsvolk legt, gelyk het ook verder van noodig geschut, voorraad van oorlog, enz. voorzien is.

Het

Het heeft zeer weinig inwoonders, en die zich daar nog al in hutjens behelpen, doen het meeſt tegen dat het wit water, voorby, en het tyd om daar te viſſchen geworden is: want ontrent de maand October vangen zy daar, en ook op andere plaatzen, zoo veel viſch (meeſt een ſoort by na als makreel) dat zy hunne ſlaaven daar van, en van Sagoe, die zy van de Zuidooſter eilanden krygen, meeſt konnen houden: want deze viſch plagten zy, op dat zy duuren zou, te vlekken, of open te ſpouwen, die in de zon hard te droogen, en ze dan, als voorraad voor 't geheel jaar, te bewaaren. Zy ſchynt, als men 'er veel van eet, wat brandig te zyn, en zy noemenze ook Ikan Panas, dat is, brandige viſch: want men word 'er rood van over 't geheele lyf, doch dat gaat naderhand met hoofdpyn over; anders ſmaakt zy zeer wel.

Hunne wyzen van viſſchen zyn daar meeſt tweederlei, en al vry geeſtig. De eene noemen zy met de Tali Soekëy, de andere met de Tali Couwer te viſſchen.

De eerſte wyze Tali Soekëy by de Bandanezen (doch by de Amboinezen Soki Soki, of Soſoki) genaamt, word dus in 't werk geſtelt. Met het aanbreken van den dag, als men pas 't hair op de handen zien kan, en ook 's avonds pas na zons ondergang, gaan 10 of 20 kleine praaukens, ontrent een groote ſnaphaansſchoot, in een halve maan, wat van den anderen afgerangeert, van de wal in zee, even eens, gelyk men de zegen uitwerpt, leggen. Zy hebben by zich een zeer lang touw, aan het welk eenige klappus- of gamoetobladen 2 of 3 voeten van een vaſtgemaakt zyn. Dit touw is zoo lang, dat het van het Ooſtelykſte tot het Weſtelykſte praauwtje toereiken kan. Dit nu werpen zy zoodanig uit, dat het maar pas op de oppervlakte der zee ruſt, en van yder praauwken ook met een haak zoo ſtrek gehouden, en wat bewogen word. Dit doen zy, op dat de klappusbladen, die beneden in zee hangen, en, door die beweging van alle die haaken der praauwen mede bewegen, door der zelver vry dieper na de grond doorgaande ſchaduw, al de viſch, die binnen die kring is, na de wal toe jagen zouden. Op dat die viſch nu te ſchuwer worden, en te nader aan de wal komen mogt, palmen zy, by zulk een geſtadige beweging van deze lyn, hoe langs hoe meer 't bot deszelfs in, malkanderen en de wal ook hoe langs hoe meer, en tot zoo naby naderende, dat zy in ſtaat zyn, om al die viſch, die dan in een zeer korte en ondiepe kuil by een is, door eenige ſero's, of fuiken, te beletten weer na zee te loopen, en die dus te vangen.

Ik hebbe dus verſcheide maalen in eene trek meer dan een ganſch vaartuig viſch, meeſt makreel, zien binnen boord krygen; doch, volgens hun oud bygeloof, moet 'er geen vrouw by 't viſſchen komen, of de vangſt is buiten hope.

De tweede wyze van viſſchen gaat dus toe. Zy laaten een touw, waar aan op zekere afſtand mede klappusbladen vaſtgemaakt, en kleine haakjens met aas gedaan zyn, eenige tyd zeer diep op 30 of 40 vadem zinken, die zy dan na eenigen tyd met verſcheide viſſchen te gelyk ophaalen. Anders viſcht men ook wel met bobbers, of groote doorlugtige korven met binnenfuiken, die zy op 100 of 200 vadem laaten zinken, en waar mede zeer ſchoone zeekarpers, en andere viſſchen, gevangen worden. Behalven de zelve hebben zy ook groote en wyduitgebreide fuiken, even eens als hooge doorlugtige matten, met een fuik van binnen, zeer verre uitgezet, om de viſſchen in te lokken.

Op dit eiland Rhun plagten ook eenige weinige Nootenboomen te zyn, en ik heb de plaats, daar zy (zoo men my zeide) geſtaan hadden, toen de Engelzen nog meeſter hier van waaren, en waar over zoo veel beweging in de wereld gemaakt is, gezien; maar ik geloove niet, dat 'er 500 ſtuks boomen op hebben konnen groejen; en men zei my, dat 'er op dat Eiland geen meer, maar dat zy alle, ſchoon weinig in getal, toen 't de Engelzen verlieten, uitgeroeid waren; gelyk men ook dezelve, zoo ras men 'er weer eenige vernam, die door de Nooteneters (zekere vogels, die de Nooten inſwelgen, en zich weer ontvallen laaten, en dus als voortplanten) daar vervoert mogten zyn, ten eerſten gewoon was uit te roejen. Geen Nootenboomen nu hier.

Dit Poelo Rhun is 't, waar over zoo veel ſpel, veel jaaren aan een, gelyk men omſtandig in *Aitzema*, en anderen zien kan, tuſſchen onze en de Engelſche Ooſtindiſche Maatſchappy geweeſt is. Geſchillen van onze Maatſchappy met de Engelſche over dit eiland Rhun.

Al welke geſchillen echter eerſt in 't jaar 1667. den 10 Juli op de Bredaſche vredehandeling niet alleen volkomen wierden afgedaan, maar toen ook goedgevonden, dat de Engelſchen van ons, Nieuw Nederland, tegen 't eiland Rhun, overnemen of verwiſſelen zouden, gelyk dit daar op zoo gevolgt, en waar by dit Eiland zedert aan onze Compagnie gebleven is.

In oude tyden had men op dit Eiland twee ſteden Varaat en Toeldam. Het heeft pas verſch water genoeg voor zyn volk, dat weinig is.

Zy waren van ouds zeer bygeloovig, ſterk, gelyk de Bandanezen, voor de toovery, en ook Oelilima's, en die van de eilanden Ay en Rhun gaven voor, van ouds

ouds al meesters over de 4 steden van Neira geweest te zyn, om dat hunne voorouders dit land van Ay en Rhun eerst bewoont, met allerlei vrugtboomen beplant, en zich daar na derwaarts begeven hebben, laatende maar zommige van hunne vrienden met eenige slaaven hier blyven woonen, om hunne zaaken waar te nemen. Om welke reden zy ook nog in 't jaar 1609. en eenige volgende jaaren, hun deel in 't bakkorragie-, of anker- en andere gelden plagten te genieten, gelyk ook die van Neira, buiten voorkennis van deze twee Eilanden, en van al de Oelilima's, op verbeurte van een derde der goederen, geen koop van ryst, kleeden, of van eenige gelden, maaken mogten, 't geen anders de Nederlanders gewoon waren in de tegenwoordigheid van al de Oelilima's en al de Oelisiwa's, tot Orontatte, onder dien grooten boom, te doen, en na zekeren eisch voor de Nooten en Foelie by den Inlander, en een bod der onzen 'er op, gedaan, wel 4 of 5 weken daar mede bezig te wezen.

En zoo was het ook met het behandelen van alle andere swaare landzaaken, welke door die van Neira, of eenige andere steden, buiten kennis der Oelilima's, niet behandelt mogten worden, ten ware dat zy mede in een swaare boete, of verbeuring van een derde der goederen, over welke by hen gehandelt wiert, vervallen wilden.

Dit is 't voornaamste, dat ik van Poelo Rhun te zeggen heb, niet wetende, of men hier eenig wild van herten, koebeesten, enz. maar wel dat men 'er slangen, zoo swaar als ergens, en ook eenige met pooten, heeft; waar van ik zelf 2 pooten lang bewaart hebbe. De Heer Landvoogt *van Zyll*, heeft my verhaalt, dat 'er eens een slang als een groote balk, die 8 matroozen naaulyks voort konden trekken, dood gevonden is.

VIERDE HOOFDSTUK.

HEt *Eiland* Rosingein. Zeehoorenkens. Wilde Koejen. *Een* Reduit *hier.* *Zeldzaam* Gras. *Geen* Nootenboomen *nu hier.* Poelo Sowanggi. Poelo Piessang. Poelo Kapal. *Oude zaaken van* Banda. *De* Bandaneezen *verder beschreven.* Aardbevingen. Taal *hier gebruikelyk.* *De* Zuidooster *en* Zuidwester *Eilanden.* *Klein* Key. *Groot* Key. *Omstandig beschreven.* *De* Aroesche *Eilanden.* Abel Tasmans *Togt na 't Zuidland, in 't jaar* 1642. Van Diemens *Land.* Frederik Hendriks *Baai.* *Zien schyn van Menschen.* Nova Zeelandia. *Menschen gezien.* *De* Moordenaarsbaai. *Drie Koningen Eiland.* *Lange Menschen gezien.* Pylstaarts *Eiland.* *De Eilanden* Amsterdam *en* Middelburg. *'t Eiland* Rotterdam. *Prins* Willems *Eilanden*, *en* Heemskerks *droogten.* Ontong Java. *d'Eilanden van* Marken, *en Menschen hier, enz.* *De* Struishoek. *Het Brandend Eiland.* *'t Eiland* Jamma. *'t Eiland* Moa. Willem Schoutens *Eiland.* *Tocht der chaloep* Walingen, *in 't jaar* 1563. *na* Nova Guinea. *Het Eiland* Caras. *Het Dorp* Roemakay. *'t Dorp* Isera *tast de onzen aan.* *'t Dorp* Schaar. Emeloords *Baai.* *Het Dorp* Piera. *Die van* Roemakay *zoeken* Vink *aan te tasten.* *Tocht van de Heer* Keyts *in 't jaar* 1678. *na* Nova Guinea. Fataga *en* Roemah Bati. Poelo Aas. *De Eilanden van* Caras. Ryklof van Goens *Baai.* Onins *grenspaal.* *En die van* Cubiay, Cani, Batoer *en* Cara. Cubiay. *De Heer* Speelmans *Baai.* *Zeldzame Begravenis der* Oniners. 't Wezels *Eiland.* *'t Eiland* Nametotte. *Daar verscheide van ons volk doodgeslagen zyn.* *De* Moordenaars *Rivier.* *De* Vlamings *Tocht na* 't Zuidland *in 't jaar* 1696. *'t Eiland* St. Paulo. *'t Eiland* Amsterdam. *'t Eiland* Rottenest. Vlaming *gaat op* 't Zuidland *aan de wal.* *Wat hy 'er zag.* *Swarte Swaanen.* *Menschen gezien.* *De overblyfzels in* Hartogsbaai *gevonden.* Willems *Rivier.* Moni. *'t Verdere by hem verrigt en gezien.* *De Eilanden* St. Paulo *en* Amsterdam, *benevens de* Swaanenbaai *op* 't Zuidland, *afgebeeld.* Purris *voorstel wegens* 't Zuidland. *Tocht van de Heer* Roggeveen *met twee schepen derwaarts.*

Het Eiland Rosingein.

HEt zesde en laatste der Bandanesche eilanden, die bewoont worden, is Rosingein.

Het is vry kleinder als Poelo Rhun, of een der drie anderen, en legt ontrent 3 mylen ten Zuidoosten van Oerien, of van het Hoog Land.

Het is een wild, woest en bergagtig eiland, hoewel zoo hoog in verre na niet, als het Hoog Land van Lonthoir.

Het dient meest om 'er de Banditen, voornamelyk van andere gewesten, te plaatzen, en brandhout en inhouten voor de vaartuigen door deze Banditen te laaten kappen, als mede om kalk, die van hen van de zee- en kraalsteen, op de reven daar ontrent vallende, gebrand word, van daar te haalen; doch den 23sten Februari 1694. verboden haar Edelheden geen Banditen, tot andere plaatzen

reets

reets behoorende, ofte van daar na Rosingein, of na Banda te zenden.

Ook vallen hier fraaje en zeldzaame zeegewasschen, voornamelyk van die witte koraale zeeboompkens met swarte banden, die men ook als een geneesmiddel gebruiken kan; welke men op de reven rondom dit Eiland zoo overvloedig heeft, dat geen schip hier ontrent komen kan.

Men heeft 'er veel ongemeene soorten van horenkens, even als in Amboina; maar daar zyn 'er ook verscheide, die men in Ambon niet heeft, als onder andere de spierwitte kleine krulhorens, met swarte takken, die ik nergens zoo, als hier, gezien heb.

Ik heb daar ook zuiver door de zon gerafineert zout gezien, van zeewater in de holligheden dezer rotzen geslagen, dat zoo wit als hagel, en zeer goed was.

Men heeft hier ook veel wilde koejen, die men wil, dat al voor veel jaaren door eenige Deenen op dit Eiland gezet zouden zyn.

In 't jaar 1687. heb ik, daar zynde met den Heer Landvoogt, 'er twee van gezien, die door zyn Achtb^ds^ wildschut, of jaager, in eene schuinze schoot, met twee kogels byna op een en de zelve plaats in 't voorhoofd, pas boven de oogen, getroffen waren. Zy zyn zoo kloek niet, als de Balische, en scheenen my Macassaarsche beesten te wezen. Of 'er eenig ander wild, of gedierte valt, weet ik niet.

Reduit hier. In 't Noordwesten des Eilands heeft men een Reduit, die ik vertrouwe nieuwer te zyn, dan die, van welke in 't jaar 1627. in het Dagregister, nevens die van Denner, Poelo Rhun en Wayer, gemelt word; om dat ik in de aanteekeningen van een vriend, die hier in 't jaar 1657. geweest is, klaar uitgedrukt vind, dat zy nog niet lang gestaan had.

Behalven de Banditen, die geen groot getal uitmaaken, heeft men geen inwoonders op dit eiland, als de bezetting van deze Reduit, zynde een Sergeant, en wat meer soldaaten, dan men gemeenlyk op zulk een Reduit legt, om de Banditen, die de Sergeant en zyn volk eens overweldig hebben, en toen ontvlugt zyn, wat beter in toom te houden. Ik zag in die korten tyd, dat ik 'er was, maar twee vrouwen, te weten, die van den Sergeant en een soldaaten wyf, beide Mistiçen, doch de laatste een buitengemeen kloek stuk. In oude tyden had het 200 inwoonders.

Het zeldzaamste, dat ik hier vond, was, dat al het gras, dat ik hier zag, zich zoo hard, en scherp, als doornen, vertoonde.

In de vischtyd valt hier ook veel visch, 't geen den Sergeant, door de naarstigheid van zyn vrouw, die 'er zeer wel mede weet om te gaan, veel voordeel geeft.

Nooten- of andere vrugtboomen heeft men hier uit de natuur geene, maar wel die men 'er plant. Ik meine, dat ik daar een katappaboom ontrent de Reduit gezien heb. Bamboezen ziet men 'er overvloedig. Geen Nootenboomen nu hier.

Men heeft hier ook goede klei gevonden, om esterikken, en andere steenen, van te bakken; en 't is ook wel van versch water verzien.

Hier plagten in oude tyden wel de minste maar ook de beste Nooten van Banda te vallen.

Op dit eiland Rosingein (van andere in oude schriften ook wel Rossangyn genaamt) plagten van ouds drie stedekens, of vlekken te zyn; Woetra, Tanamassa en Vali. Het eiland heeft een groote droogte, een gootelingschoot 'er van gelegen. Ook was 'er in oude tyden een koning van dit en van de andere Eilanden, van welke men in Ridjali 's beschryving van Hitoe 's kust gemelt vind, alwaar in de 19de Alkitsa van den koning van Rosingein gesproken word.

Niet tegenstaande men hier geen kaimans of krokodillen oit gehad heeft, vernam men egter, eenige jaaren voor 1687. een kaiman, die 'er niet wel anders, dan van 't eiland Ceram, kan gekomen, en zekerlyk door een storm, of iet diergelyks, vervoert, en zoo overgeswommen zal zyn, schoon het van Banda wel 15 of 16 mylen afgelegen is. Hy wiert ten eersten ontdekt en gedood; doch voor nog na dien tyd heeft men daar, of ook op een dezer eilanden, dit dier meer vernomen.

Dit nu is wel 't gemeen Banditen-eiland; doch hier na toe mogen, volgens ordre haarer Edelheden, in 't jaar 1694. den 23sten Februari aan die van Amboina gezonden, geen gedoemden van andere Landvoogdyen, dan na voor af verzogt verlof haarer Edelheden, gezonden worden. Ook heeft men wel Banditen op andere dezer eilanden ('t geen van de gunst des Landvoogts meest afhangt) geplaatst: want de oude Heer *Cojett*, gewezen Landvoogt van Tayouan, heeft op Poelo Ay, in een klein huisken, dat ik nog gezien hebbe, gewoont. Ik weet egter een geval van een dus begunstigden Bandiet, die zich op Lonthoir onthielt, en die haar Edelheden, in 't jaar 1688. uitdrukkelyk na Rosingein ordonneerden.

In deze zes van ouds her bewoonde Eilanden plagten wel 15000 zielen te wezen, hoewel 'er in alles niet boven de 4 of 5000 weerbaare mannen, met schild en swaard voorzien zyn, waar onder dan nog de

de ſlaaven geteld wierden. Nu gis ik dat 'er op alle de Eilanden niet boven de 5000 zielen zyn.

Poelo Soewang-gi.

Behalven deze bewoonde Eilanden, zyn 'er nog drie onbewoonde. Poelo Swanggi of Sowanggi (dat in 't Maleits, het toovereiland, beteekent) is 'er een van. Het vertoont zich als een groote klip, 5½ myl ten Noordweſten van den Goenong Api; en is ganſch woeſt, en nergens wel aan te komen. De inwoonders der andere Eilanden noemen het zoo, om dat zy gelooven, dat de Duivel 'er huishoud, en dat het daar ſpookt, waarom zy met dat eiland ganſch niet willen te doen hebben, en door 't vertoonen van veel fratzen en bygeloovige grillen (als zy 'er ontrent komen) hun beſt doen, om 'er voorby te geraaken.

Men heeft 'er veel groote ſlangen, en men plagt 'er ook eenige, weinige, vrugtboomen te hebben.

Poelo Pieſſang.

Poelo Pieſſang (dat is, het Pieſſang of Bananas eiland) legt zeer digt by Neira's Ooſthoek, wat Benoorden dien Ooſthoek van 't Hoog Land. Het dient jegenwoordig alleen, om 'er een thuin voor den Heer Landvoogt aan te queeken, alzoo 'er de aardgewaſſchen zeer wel tieren. Daar woont ook maar een thuynier op, die om den tweeden of derden dag, en zomtyds wel maar eens 's weeks, met groente aan zyn Achtb[ds] huis komt. Daar is een klein ſlegt huisje, waar in ik eens met gezelſchap vrolyk geweeſt ben, en met veel verwondering zoo veel viſch met de Tali Soekey vangen zag, dat men die in een fraai groot vaartuig niet wiſt te bergen.

Men heeft 'er ook, hoe klein het is (alzoo men het met een lange ſnaphaan byna zou konnen overſchieten) eenige boomen, zommige van welke ik met veel verwondering door de rotzen heenen, met harde dikke wortels, zonder dat ik de allerminſte aarde daar ontrent kon gewaar worden, heb zien groejen.

Poelo Kapal.

Een weinig Benoorden dit eilandje heeft men nog een kleinder, zynde maar een barre rots in zee, Poelo Kapal, dat is, het ſchip-eiland, genaamt, om dat het zich van verre in zee even als een ſchip opdoet.

In deze eilanden is 't beſte en meeſte levensmiddel de viſch, die 'er redelyk overvloedig is, ook zyn 'er ſchaapen, hoenderen, endvogels, enz. Groente is 'er weinig; de geſtoofde Nootenbolſter is een der beſte ſchotels. Ryſt en ſagoe, (die zy van de Zuidooſter eilanden, en ook van Ceram en Amboina, volgens laſt haarer Edelheden in 't jaar 1683. krygen konnen) verſtrekt hen voor brood, hoewel 'er dat zeer ſchoon, zoo veel noodig is, gebakken word; doch de ſagoe is een groot voedzel voor hunne ſlaaven: want ſchoon 'er rys genoeg komt van de E. Maatſchappy, en van de Borgers, zoo verſtonden echter haar Edelheden, dat men de ſlaaven maar van ſagoe verzorgen, en dat geen Borgers hunne rys aan Cerammers zouden mogen verkoopen.

In oude tyden plagten die zes bewoonde Bandaneſche eilanden, yder byzondere voorregten te hebben, en yder byzonder vlek op zulk een eiland verdeelde die weer met de andere ſteden en vlekken. Een verdeeling, uitgevonden, om malkanderen niet in de weg te zyn, en in eendragt zamen te leven.

Labetakka had de groote viſſchery, met zyn drie ſteden; en zy waren het hoofd des Eilands, eer zy van die van Neira afgſcheiden zyn.

Neira, met zyn drie ſteden, maakte het koperdraad tot hoeken, en zy mogten alleen maar op Thullelo om houwmeſſen, en ſwaarden, vaaren; behalven eenige weinige, die zy dat echter niet, dan met 10 per cent te betalen, toelieten. Ook heeft de koning van Thullelo (dien ik nergens wete te vinden, weshalven geloove dat het Tamboeko zal moeten zyn) aan die van Neira een zeil, als een verkeerde bezaan, en dat voorregt 'er nevens geſchonken, om het buitenſte van hunne krisſcheede boven aan, ter breedte van 4 vingeren, met goud te mogen beſlaan. Twee voorregten, van zoo veel belang, dat geen ander Bandanees, zoo hy van hen niet beoorlogt wil zyn, zich die mag aanmatigen; ten ware dit hen door die van Neira by zekere gunſt, die zy aan de vreemde Oelilimaze Orang Kaja's wel eens bewezen, toegeſtaan wiert.

Die van Lonthoir hadden geen voorregten van eenig belang; maar waren de magtigſten ter zee, in praauwen en jonken, met welke laatſte zy op Macaſſar, Java, Malacca, Patani, enz. voeren, en handel dreven; hoewel zy dat in 't jaar 1610. zoo ſterk niet meer deden. Hier bequamen zy ook eenige baſſen, roers, en ſtormhoeden, waar mede zy in Banda komende, begeerden, als een voorregt hen eigen, de zelve ook te voeren; doch alzoo 't ganſche land hier tegen opſtond, bleef dat naderhand yder van hen vry.

Die van Hammet, een zekere oude Negry alhier, geneerden zich met Foelie en Nooten te plukken, en daar af Nootenolie te branden, alzoo zy toen wel de meeſte Nootenboomen hadden. Zy voeren jaarlyks ook met 5 of 6 groote praauwen na 't Zuidooſter eiland Tenimbar, ontrent 30 of 40 mylen van Banda, alwaar zy ſlaaven, karet, bokken, padi (of ryſt met zyn bolſter) en boontjes, kogten.

Op

Op deze eilanden voeren ook die van Sammer en Orontatte; doch die van Celamme, Wajer, en Oudendenner, meest op de eilanden Key en Aroe, daar zy hunne groote jonken, en praauwen deden maaken, waar mede, alzoo zy de beste boomen daar toe hebben, zy geheel Banda verzien.

Het eiland Ay vaart ook wel op Key en Aroe; doch meest op Amboina, om sagoe. Haar voorregt is, om sokkels en matten, aangezien zy daar toe de meeste bladen hebben, te maaken.

Die van het eiland Rhun vaaren op de zelve plaatzen, als die van 't eiland Ay; maar maaken en verschaffen al de klappus-olie in Banda, aangezien zy de meeste klappusboomen toen hadden. Ook maaken zy eenige sokkels en matten.

Die van Rosingein vaaren meest op Key, en Goram, om sagoe, en plagten allerlei aarde potten voor Ceram, Goram, Key, Aroe, Banda en Amboina, enz. alzoo zy schoone aarde hier toe, en tot tichelsteenen, hebben, te bakken.

De Heer van *Berkel*, die zeer goede kennis van de Bandasche zaaken had, zegt, dat de Bandaneezen, ontrent 't jaar 1500. nog van 4 koningen, te weten, die van Labetakka, Celamme, Wayer en Rosingein, bestiert wierden, die zy daar na verstooten hebben, stellende zedert de regeering aan de Oudsten des Lands, die nevens de Moorsche Priesters, die overal byna 't voornaamste bewind hadden, over alles uitspraak deden; doch zoodanig, dat deze uitspraak echter, zoo de Boedjangs, of de gemeente, 'er niet in bewilligden, geen voortgang had.

De geslagten, of nazaaten, dezer vier koningen waren in 't jaar 1610. nog in Banda, en hadden hunne naamen, en 't regt van in 't gerigte te mogen zitten, op hunne byzondere plaats, en om Sjahbandars te worden, toen nog behouden, hoewel zy in zich zelven geen meer magt, dan de andere Orang Kaja's, hadden.

Het was, in zyn tyd, de gewoonte nog, dat die steden, daar de koningen wel eer regeerden, in de algemeene landsvergadering als koningen wierden aangesproken, gelyk zy toen ook dien naam nog voerden. In die vergadering wiert de koning van Labetakka boven aan, daar na die van Celamme, daar na die van Wayer, en dan die van Rosingein gezet. En Wayer voerde nu, by versterf en door verhuwelyking met die van Rosingein, beide deze koningsnaamen alleen.

In alle vergaderingen wiert het voorstel door de Oudsten, en de Sjahbandars, doch de uitspraak meest door de laatsten gedaan; daar na zei 'er yder zyn gevoelen over, en dan de Paapen, die volgens hunne wetten, na onderlinge Priesterlyke beraading, een tweede uitspraak deden, die zy dan, zoo die hen behaagde, aannamen, of anders verwierpen: want de Boedjangs (dat eigentlyk de ongehuwden beteekent, maar waar door zy de gemeente verstaan) gaven aan alle besluiten het swaarste gewigt, buiten welker toestemming geen besluit stant greep.

De Bandaneezen waaren van ouds her zeer hoogmoedig, trots en opgeblazen; beroemende zich yder niet alleen een edelman, en van hoogen adel te zyn; maar dit ging zoo verre, dat yder van hen, na zyne wonderlyke uitrekening, ook de edelste, en in rang verre boven anderen, zyn wilde.

Om dit te bewyzen, haalen zy op, hoe dat voor 50 of 100 jaaren de grootvader, bestevader of overoverbestevaar van dezen, een slaave van de overoverbestevaar van een anderen, die zich zegt van hooger adel te zyn, geweest is, en houden op dien grond verder staande, dat dierhalven alle nakomelingen van zulk eenen al mede tot slaaven van dezen grooteren edelman met al 't hunne, ter tyd toe, dat zy zich zelven vrykoopen, vervallen zyn.

Indien men hunnen Adel echter eens regt naspeurt, zal men bevinden, dat hunne voorouders, of Banditen, of weggeloopene slaaven van hunne meesters, of wegloopers van hunne ouders waren, en dat hunne voorouders of Caffers van Mosambike, of uit Arabien, Persien en Cambaja, of van Choromandel, Bengale en Malacca, Pegu, Atsjin, Java en Maningcabo, ook veel Chinezen, Makaszaaren, Molukkers, Amboinezen, doch meest Cerammers, en veel Portugeesche en Mistiçe hoerekinderen geweest zyn; en zeer veel slaaven van Ceram, Key, Aroe, Timor, Solor, Boeton, Tenimbar, enz. daar onder liepen, die, met 'er tyd door groote naarstigheid wat verder gekomen zynde, met een Javaanze, Makassaarze, Boetonze, Ternataanze of Maleitze byzit huisgehouden, en dezelve, na 't teelen van verscheide kinderen, op hunne wyze getrouwt hebben. Uit al het welke klaar genoeg blykt, dat het een mengelmoes en slaavengebroed uit allerlei Natien is, van welke de meeste voortgekomen zyn.

Die by hen met een anders slaavin boeleerde, en 'er een kind by kreeg, moest, wilde hy 't kind hebben, de slaavin vrykoopen, en daar na voor het kind, wilde hy geen spel 'er over hebben, nog iets byzonder geven; want anders maakte die eerste meester op zyn onverzienste niet alleen op dat kind, maar ook op al het overgewonnene, zynen eisch.

De vrye weduwen der Bandaneezen, geen

geen ſlaavinnen zynde, mogten met haar's mans jonger broeder, doch de oudſte broeder mogt met de weduwe van zyn jongſten broeder niet hertrouwen.

Die by yemants ſlaavin betrapt wiert, moeſt aanſtonts, op 't getuigenis van vrye lieden, doch van geen ſlaaven, ſterven.

Vryſter en Vryer liepen van ouds, en zelf in laater tyden, zonder eenige ſtraf by malkanderen; maar overſpel wiert by hen met de dood geſtraft.

Zy mogten ook haare vrouwen driemaal verwerpen, en ze weder aannemen; maar zoo dat yemant ten vierdemaal doen wilde, moeſten zy beide ſterven, of levendig, met 't hoofd 'er buiten, begraven, en zoo dood geſteenigt worden, ten ware zy in ſtaat waren, om zich zoo dier, als de Prieſters prys op hen ſtelden, vry te koopen.

Dievery wiert in de twee eerſte reizen by hen niet; maar de derdemaal, als men 'er yemant op betrapte, met een geldboete, of ook wel met oneffen ſlagen geſtraft: want die zulk een dief met evene ſlagen geſtraft had, moeſt 'er zelf weer zoo veel ontfangen, of zulks, volgens uitſpraak der Moorſche Paapen, afkoopen; om 't welke te myden, daar wonderlyk wel voor gezorgt word.

De oude Bandanezen plagten zich met twee dingen arm te maaken: de vrouwen met het geven van maaltyden aan haare vrienden, terwyl de mans op een tocht gingen, en om hen dus een behouden reize toe te wenſchen; en de mans, weer behouden t'huis gekomen zynde, door 't welkom hieten van hunne vrienden, die niet vertrokken, voor dat de helft van de overwinſt gevlogen was.

De Bandaneezen verder beſchreven.

Het is van ouds her een hardnekkig, boos, trouwloos, verraaderſch en wederſpannig volk geweeſt, op de welke geen ſtaat ter wereld te maaken was, waarom zy ook meeſt uitgeroeid, of na de nabuurige eilanden, als Ceram, Goram, Key, Aroe, Cailolo (dat meeſt Bandanezen zyn) Soeli, enz. in Amboina, en andere Landen verdreven, en gevlugt zyn.

Daar plagten 'er ook op de kuſt van Hitoe te woonen, aan welke in 't jaar 1659. toegeſtaan is door haar Edelheden, volgens ſchryven van den 22ſten December aan die van Amboina, om, volgens hun verzoek, na Batavia vervoert te worden.

Het Ooſtermoeſſon begint hier in Mey, en 't Weſtermoeſſon in December, zynde April en November de kentermaanden, in welke de Ooſter- of de Weſterwinden zoo niet doorwaajen, maar ſtil zyn, en wat uitruſten.

Het regent hier echter in 't Ooſtermoeſſon zoo lang, nog zoo ſterk, of zoo vaſt, niet, als in Amboina; maar ik heb gemerkt, dat het Weſtermoeſſon daar met ſwaarder uitberſting van wind, dan elders, en als by ſwaare vlaagen, die zomtyds honderden van boomen uit de aarde rukken, zyn aanvang neemt.

Die hier eerſt komen, raaken gemeenelyk aan heete koortzen; doch die 't land gewoon, en dat door zyn, leven 'er gezond, en vry lang. Ik heb 'er zeer oude lieden, en onder andere een vrouw op Celamme, gezien, die een aankomende vryſter was, toen de Hollanders in 't jaar 1621. 't Hoog Land innamen; ten bewyze bybrengende, dat zy veel mandekens met aarde aangedragen, en zelf mede haar beſt gedaan had, om hun van 't land af te houden. Ook zag de onderzeevoogt *Heemskerk* met de zynen, in 't jaar 1599. by hun komſt in Banda, daar dikwils een man van 130 jaaren.

In die tien maanden, dat ik hier geweeſt ben, heb ik dit land zeer ongezond voor my bevonden; 't geen ik oordeelde door koude dikke dampen, die ik in 't Ooſtermoeſſon 's morgens op 't gebergte van 't Hoog Land, regt tegen over myn kamer (gemeenelyk vroeg op zynde) een tyd lang als ruſten, en daar na zoodanig nederdalen zag, dat ik van tyd tot tyd de koude niet alleen op myn voorhooft, en herzenen, gevoelde, maar daar door van yder maand wel drie weken met den huig gequeld was, waar uit dan koortzen ontſtonden, zoo dat ik daar ganſch niet aarden kon. Ook ſterven veel ſlaaven op 't Hoog Land, die deze koude en dampige lugt niet gewoon zyn.

Anders heb ik het daar wonder wel gehad, want ik had in al dien tyd de eere van by den Heer Landvoogt *van Zyll* in huis myn verblyf te houden.

Men heeft hier zulken overvloed van viſch, of vleeſch, en andere ſpyzen niet, als in Amboina, maar de zeekarper is 'er ſchoon, en hoewel men 'er veel meer, en beter ſchaapen, dan in Amboina, en veel geſnedene en gemeſte bokjens, heeft, die daar op die wyze juiſt niet gemeſt worden, oordeel ik 't echter in Amboina veel beter koop, van levensmiddelen te zyn; groente is 'er ook maar paſſelyk; doch de turkze boontjes aarden 'er beter, als in Amboina. Vrugten zyn hier overvloedig, en byna de zelve als daar, uitgenomen dat ik 'er een vont, Pau, of de ſtinkerd, genaamt, die in Ambon niet valt. Zy is als een Manggavrugt, doch wateragtiger van ſmaak.

Het heugt my, dat ik in Maart 1686 den Heer *de Hertog*, opperkoopman en Hoofd tot Japara, en bevoorens Hoofd

KAART DER ZUYD-WESTER EYLANDEN VAN BANDA.

J. van Braam et G. o. Linden excud. Cum privil.

Soutelands Rotzen
Bayen Eyl.
SALEYER
CALAURO
Nicodemus
Rotten Eyl.
Katten Eyl.
Slangen Eyl.
TYGERS EYL.
Hoog Eyl.
De drie Zuydelyke Tygers Eylanden
't Hagedis Eyl.
Batalaja
Groenwoud
De Heylbot
Schiedam
Schiedam
Bata Cariman
Batoe Pandjang
't Post Peerd
Rossagoerot
Batoetara
Gat van Alor
ETTER
KISSER of FETTER
Yserenhoek
Vlak Eyl.
Suykerbrood
Groot Eyl.
Loesaradja
C. Flores
EYL. SUMBAWA
Sapi
De Straat van Sapi
HET LAND VAN FLORIS OF ENDE
Croewi
SERBITE
SOLOR
t Fort Henricus
LOMBATTA
PONTARE
OMBO
't Doorlugtig Eyl.
NOMBA
POELO TSJINDANA of T SANDEL BOSCH EYLAND
SAUVO
ROTI
SEMAU
TIMOR
Latwe Boeton
Seavian
Amabien
Coepang
t Fort Henricus
Amarassi
Batapoetch
De Witte Hoek
Amenoeban
Batoeruan
Liemasse
Fiale
Veetere
Sowau
Caminasse
Boero
Matavay
Tieres
Serin
Tolocke
Loemanau
Sillevan
Balaboa
Batoegoede
Hon
Duytsche Mylen 15 in een Graad
1 2 3 4 5 10 15
138 139 140 141 142 143 144
6 7 8 9 10 11

Back of
Foldout
Not Imaged

KAART
VAN DE
ZUYD-OOSTER EYLANDEN
VAN
BANDA.
J. van BRAAM en G. onder de LINDEN
exc Cum Privil.
Duytsche Mylen 15 in een Graadt
EYLAND CERAM
HET LAND DER PAPOAS
Pº Groot Co
Snee berg
BOERO
Amblau
Kelang
Manipa
Noessa Laut
Goram
Salowacki
Manaboccas
Mattebollo
Pº Flores
Cossoevey
Koerekasse
Tewer
Boen
Caudar
Cauwer
BANDA
Rosingyn
Schilpads Eylanden
t Vogels Eyl.
t Zuydelyk Rif
t Brandend Eyl.
Cerrewa
DE EYLANDEN
VAN AROE.
Tiando
Toenjetocks
Fadoal
Moy
Ketember
Kawoeter
t Schildpads Eyl.
Woeremattu
Kebet
Doetoe
BABBER
Masela
Sekeree
CERA
TIMOR LAOET
NOVA
GUINEA
Bolomar
t Eyland
DAMME
Kerjen elan
Teuu
ETTER
Kisser of Etter
Nusrasse
LETI
MOA
LACKER
van Diemens Baay
VAN
DIEMENS
LAND
Albier leggen 3 Bergen
Wit Water
Marus Land
Laag Land
Vuyle hoek
Crocodils Eylanden
Riv van Speults
t' HOOG LAND
AERNHEMS LAND
Laag Land
NOVA HOLLANDIA, of HET ZUYD LAND.

Back of
Foldout
Not Imaged

tot Lonthoir, tegen Juffrouw *Joanna Padbrugge*, Weduwe van de Heer *van Vliet*, over dit Banda, en den overvloed van allerlei eetwaaren en ververſchingen, die men daar had in 't jaar 1682. (in welk jaar zy, met Mejuffrouw haar Moeder, daar eenige dagen geweeſt was) zeer heb hooren roemen, om 't welke te bewyzen, hy haar E. al vry trots afvraagde, of zy dit by haar aanwezen ook niet bevonden had. Deze Juffrouw, van een vrolyken aard, en genegen zynde, dezen ſwetzer een fraaje ſtreek hier over te geven, zeide, ja, myn Heer, het is zoo; maar ik heb ook daar na, verſtaan, dat men te dier tyd in Banda alles, wat men maar by een raapen kon, opzamelde, en daar door lang naderhand nog groot gebrek van alles geleden heeft; waar over 't ganſche gezelſchap, uitgenomen myn Heer *de Hertog*, hertelyk begon te lacchen; en hy ſprak zedert noit meer van Banda 's overvloed.

Deze Eilanden zyn ook byna 't ganſche jaar door aardbevingen, gelyk wy reets eenigzins getoont hebben, onderworpen, waar van de Vuurberg de voorname oorzaak is, hoewel zich die meeſt van October tot April en Mey, en ook wel in Auguſtus en September, voelen laaten. En op die aardbevingen zyn 'er nu en dan ook ſwaare watervloeden gevolgt.

Dat men hier zomtyds ſwaaren blikzem en donder hebben kan, is ons door de twee donderſteenen, in 't Perk van *van den Broek*, gevonden, reets gebleken. Zeker vriend in 't jaar 1657. hier gekomen, hoorde, hoe 's jaars te vooren de blikzem, in een ſchip, dat op de reede voor Neira lag, geſlagen zynde, de ſcheepskok al zyn hoofdhair en baard, zoo zuiver, als of het afgeſchooren was, weggenomen, doch hem ganſch niet gequetſt had, gelyk hy dit niet merkte, voor dat hy, by geval 'er na taſtte, en het toen met verbaaſtheid gewaar wiert. Men ſtont over deze zeldzaame werking des blikzems, zeer verwondert, en deze ſcheepskok had de eere om daar over uitdrukkelyk by den Heer Landvoogt *Wyns* ontboden te worden, die 'er, met zyn byhebbent gezelſchap, zeer over verzet ſtond.

Schoon de Bandanezen van ouds hun eigen taal hadden, zoo is de gemeene taal onder hen en met alle vreemdelingen, zoo daar, als om de ganſche Ooſt, ja door ganſch Indiën (hoewel men op Batavia, Ceylon en elders ook de Portugeeſche veel gebruikt) de Maleitſche, dat een cierlyke, ryke, en zeer aangenaame taal is.

Daar zyn 'er, die meinen, dat de Nootenboomen alleen in Banda vallen, doch dit is mis, gelyk wy toonen zullen, als wy van de Indiſche boomen handelen; maar dit is waar, dat men 'er deze landvoogdy alleen toe houd, om ze aan te queken, en dat men die op alle andere plaatzen uitroeid.

Tot de landvoogdy van Banda behooren verſcheide Eilanden, zoo om de Zuidooſt, als om de Zuidweſt van Banda gelegen; als mede de vaart op Nova Guinea.

Deze Z. Ooſter en Z. Weſter Eilanden zyn zeer veel in getal, die men met haare naamen, en in haare ſtrekking, in de kaart C. zeer net vertoont ziet. *De Zuidooſter en Zuidweſter Eilanden.*

Wy zullen eerſt de Z. Ooſter, en daar na de andere, zoo verre het noodig is, aanwyzen en beſchryven.

Deze nemen haar begin ten O. van 't groot eiland Ceram, ontrent 1 myl Beooſten Ceram Laoet.

Pas O. ten Z. van 't zelve ontmoet men eerſt twee kleine eilandekens, waar van het Ooſtelykſt Tenimbar genaamt is.

Wanneer men van daar nu 4 mylen na 't N. O. zeilt, heeft men het eiland Goram, dat wel 12 of 13 mylen van Ceram Z. O. op legt. Het is wel 3 of 4 mylen lang, en wel 2 of 3 mylen breed, en meeſt N. W. en Z. O. geſtrekt leggende, waar na toe veel oude Bandaneezen gevlugt zyn, waar mede de E. Maatſchappy nu en dan nog al wat heeft te doen gehad. Het legt ook ontrent 4 mylen O. ten N. van Salowakki.

Twee mylen verder Z. O. van Tenimbar, heeft men 't eiland Salowakki, dat byna meeſt Z. ten O. en N. ten W. geſtrekt legt, en digt by 't welke zich een rif, dat van Ceram Laoet tot naby het zelve loopt, opdoet. Het is 4 mylen ruim lang, 2 mylen breed (hoewel aan beide de einden ſmaller) en aan de O. kant van een baai voorzien; en 't heeft aan de Z. zyde een klein rifje, dat na 't Z. W. ſtrekt.

Het eiland Manabokka doet zich 2 mylen Z. Ooſtelyker, met een klein rifje aan de N. W. kant, op. Het legt meeſt N. W. en Z. O. geſtrekt, is ontrent 5 mylen lang, en ſchaars 2 mylen breed.

Drie mylen Z. Ooſtelyker leggen de twee eilandjes Mattebello Z. O. ontrent 2 mylen van malkanderen, en pas 1 myl yder groot, van waar men 2 mylen Z. Ooſtelyker by 't eiland Coeſſevoey komt, dat ontrent 3 mylen lang, en 2 mylen meeſt breed, en in 't O. en W. van een baai voorzien is.

Anderhalf myl Z. Ooſtelyker heeft men een droogte wel van 2 of 3 mylen in 't langwerpig rond, met een klein eilandje aan de Z. O. zyde 1 myltje daar buiten, ten O. van 't welke 6 mylen een droogte van 2 of 3 mylen in 't rond, Poelo Flores genaamt, legt.

Twee mylen ten Z. O. van 't voornoemt eilandje heeft men 't eiland Koerekofe, dat 3 of 4 mylen in 't rond is, en 't geen pas ten N. O. ook een klein eilandje leggen heeft.

Even ten Z. O. van Koerekofe heeft men het eilandje Tewer, dat 35 of 36 mylen ten O. van Banda legt. Dit is zeer bergagtig, 2 mylen in 't rond, en vol klappusboomen, die veel olie geven. Ook is hier een hooge brandende Berg, die in 't jaar 1659. met groot geweld van een berstte.

Twee of drie mylen Z. Oostelyker, en dan niet wel nog eens zoo verre, heeft men twee kleine eilandekens zonder naam, en dan nog 2½ mylen Zuidelyker ziet men 't eiland Boen, dat een driehoek verbeeld, en ontrent 3 of 4 mylen in 't rond is, hebbende in 't N. O. 1 myl van de wal een klein eilandje, en in 't O. ten Z., pas buiten dat klein eilandje, een rif van wel 5 mylen in 't rond leggen, waar op zich nog twee kleine eilandekens vertoonen.

Twee mylen schaars vlak Bezuiden Boen legt het eiland Caudar, meest W. ten N. en O. ten Z. gestrekt, zynde 3 mylen lang, en 1 groote myl breed.

Drie mylen Zuidelyker (wel zoo Oostelyk) ontmoet men 't eiland Cauwer, dat meest Z. ten W. en N. ten O. gestrekt legt, 't geen ook zeer bergagtig, wel 3 mylen lang, en 1 of 1½ myl breed is. Zy bakken hier veel potten, die zy, nevens haare Atap in Banda te koop brengen.

Vyf of zes mylen Zuidelyker heeft men drie eilandekens, Noessa Telo (dat is de drie gebroeders, of eilanden, in 't Amboinees) in een driesprong, 2 of 3 mylen van een, zoodanig leggen, dat 'er een van in 't Z. komt, en de twee andere zich in 't N. W. en in 't N. O. vertoonen, zynde geen myl yder groot.

In 't N. O., 8 of 9 mylen van 't Oostelykste der drie gebroeders, legt Tiando, een groot rif, dat meest W. ten N. en O. ten Z. wel 13 of 14 mylen in 't rond gestrekt legt, en waar op zich drie eilandekens, twee in 't W. en een in 't O., yder ontrent van 2 mylen lengte, en zeer smal, vertoonen.

Twee of drie mylen ten O. van dit rif legt een ander ontrent van de zelve groote; doch Z. en N. strekkende, en pas 2 of 3 mylen van 't eiland groot Key in 't O. (waar van wy daar na, gelyk ook van Aroe, breeder spreken zullen) gelegen.

Vyf of zes mylen ten Z. O. van Noessa Telo leggen twee kleine eilandekens meest N. O. en Z. W. van een gestrekt, van welk 't N. Oostelykste Toenjotokki genaamt is.

Vier mylen Beoosten Toenjotokki vertoont zich een rif, dat wel 10 myl[...] Z. en N., en wel 3 of 4 mylen O. en W[...] uitstrekt. Het loopt in 't N. met ee[...] bogt om van 2 of 3 mylen, en gaat da[...] dan na 't Z. zoodanig om, dat het aa[...] 't eiland Key Watala in 't N. vast legt[...] gelyk het in 't O. ook tot tegen klei[...] Key loopt.

Op dit rif leggen vier eilandekens, yde[...] 2 of 3 mylen in 't rond, alle Z. en N[...] gestrekt. De drie eerste beginnen i[...] 't N. digt by de zoom van 't rif, en gaa[...] zoo Z. aan, dat zy ontrent 1 myl va[...] een leggen; en even buiten 't rif 1 my[...] van 't Zuidelykste dezer drie eilandeken[...] ziet men nog twee zeer kleine 1 myl O[...] en W. van een gestrekt; doch het Zui[...]delykste van de vier, Moey genaamt, leg[...] wel 5 mylen van de drie Noordelyke, e[...] wel van 't Zuidelykst der zelve, zynd[...] digt aan den Zuider zoom van dit rif[...] ontrent 1 myl van de N. W. hoek va[...] klein Key, gelegen.

Een myl Beoosten die drie Noordelykst[...] eilandekens, op dit rif leggende, en [...] myl Benoorden de N. hoek van 't eilan[...] klein Key, legt het eiland Key Watala[...] dat is, klein Key, dat N. en Z. aan d[...] W. en O. kant ruim 4 mylen lang, e[...] O. en W. wat smaller is, zich zelve byn[...] vierkant vertoonende, uitgenomen da[...] men in 't N. een baai met twee small[...] hoeken, die meest N. W. strekken (ge[...]lyk ook de baai loopt) heeft. En i[...] 't O. buigt de wal wat uit, gelyk zy i[...] 't Z. weer wat inloopt.

By den O. hoek dezer baai in 't N. W[...] pas 'er Benoorden, legt een eilandje op[...] een klein rond rifje, dat aan de wal van[...] Key Watala vast is, en 2 mylen Oostelyker is 'er nog een, dat wat grooter, en[...] in 't O. ten Z. mede met een klein rifje[...] digt 'er aan bezet is.

Vyf mylen van dat eilandje, 't geen ten[...] Z. W. van Toenjotokki 2 mylen legt, ontmoet men 't eilandje Fadool, dat[...] ontrent 3 mylen in 't rond is.

Een myl Bezuiden Key Watala legt het[...] ander deel van klein Key met zyn N. W. hoek, die voor aan in 't N. W. 4, doch[...] wat Zuidelyker 4 of 5 mylen verre, maar[...] 3 mylen breed is, zynde aan zyn W. zyde Z. en N. wel 9, doch in 't midden[...] 5 of 6, en aan zyn O. kant ruim zoo[...] lang, alzoo zich die als in een driehoek, met een punt na 't N., een na 't O., en[...] een na 't Z., met een eilandje daar by, en pas 'er Bezuiden, vertoont.

In 't N. heeft het een groote ronde[...] baai, die wel 4 mylen lang, en ook wel[...] zoo diep is, meest N. N. O. strekkende. Ook ziet men nog een klein baaiken aan[...] de Westzyde dezes eilands, ontrent 4[...] mylen van de Z. W. hoek gelegen. Het[...] is wel 34 mylen in 't rond.

Twee of drie mylen ten Z. W. van es zelfs Z. W. hoek legt een rondagtig f wel van 10 of 12 mylen in 't rond, vaar op zich twee kleine eilanden van 2 f 3 mylen in 't rond, meeſt O. en W. eſtrekt, 1 myl van malkanderen vertooen. Het Ooſtelykſt, zynde 't kleinſte, Ketember genaamt, leggende byna aan e Ooſter- gelyk het ander aan den Veſter-zoom van dit rif.

Een weinig Benoorden den O. hoek van lein Key doet zich de Z. hoek van 't eind groot Key op, waar op de Negry lad bekent is.

Het zelve ſtrekt zich meeſt N. ten O. Z. ten W. ter lengte van 19 of 20 ylen uit, en is in 't N. 4 of 5, en van midden af*, en zoo verder na 't Z., 3 ylen breed.

Men ziet daar maar een klein baaiken 't W. ontrent het midden des eilands, een eilandeken er voor leggen, hoenige twee andere zich 4 of 5 mylen oordelyker Z. en N. 1 myl van een rtoonen, zynde de wal daar, van de ornoemde baai tot pas Benoorden dit tſte eilandje, wat ingebogen; en dan t 'er nog een eilandeken in 't N., pas myl van de wal, op een rifje van 2 of nylen in 't rond, dat aan wederzyden de wal van dit Key vaſt is. Ook igt de Ooſterwal in 't O., en zoo al der tot het O. N. O. (en daar wel neeſte) zich uit, van waar zy dan na N. ten W. weer wat met een vlakke gt inbuigt.

Dit eiland wort gegiſt op 50 mylen Z. O. van Banda te leggen, en beide e eilanden groot en klein Key zyn og en bergagtig land, die van gedaan- in opzigt van haare gebergten, niet l van Leytimor in Amboina verſchil-. Men heeft 'er ook verſcheide rivie-, en 't is ontrent 40 mylen in 't rond, dat men wel drie dagen werk heeft dit eiland rond te ſcheppen.

Deze volkeren oorlogen dagelyks tegen lkanderen, maakende malkanders oorsgevangenen tot ſlaaven, die zy dan de Bandaneezen voor een gering geld, 10, 12, 15 of 20 Ryksdaalders ten rſten, verkoopen, hoewel zy dat wel hun eigen vrienden, buiten weten zelve, even als die van Celebes en i, doen.

Wat nu deze Keyaaren verder betreft, ſtellen uit de overlevering hunner voorlers vaſt, dat God hun land geſchapen ft, zonder dat zy, die zeer botte denen zyn, daar iet verder van weten zeggen, of iets van zyn wezen op te en.

Wanneer zy 't een of 't ander onderne-n, of hier of daar na toe vaaren, zyn gewoon in zeker huis, waarſchynelyk hunnen Tempel, te gaan, en hem daar om een goeden uitſlag van hun werk, reize, enz. aan te bidden.

Eer zy zich tot dit gebed begeven, rigten zy een groote maaltyd voor 't ganſch dorp aan, en ſlagten eenige verkens, en bokken, waar van zy een gedeelte aan hunnen God, ſtaande op een ſtok, en op een vierkante verhevene plaats van ſteen, ontrent twee voeten hoog, opofferen, en na dat het zelve een halven dag daar geſtaan heeft, komt zeker perſoon, waarſchynelyk hun Prieſter, en die daar van leeft, dit na zich neemen, aangezien de zelve geen ander inkomen, buiten een vrye wooning by dien Tempel, heeft.

Deze gebeden nu vangen deze inwoonders niet aan zonder een menigte van grillen, en grimatzen, die voor af gaan, gewoon zynde dan eens op hunne knyen te vallen, dan weer eens hun aangezigt te ſtryken, en dan weer eens beide de handen boven 't hoofd te houden, hoewel zy geen beelden hebben, voor welke zy die grillen aanregten.

Zy vallen doorgaans bruin van wezen, hebben een goede lengte of evenmatigheid van lichaam, en zyn van lang gekruld hoofdhair voorzien. Van aard zyn zy zeer gedienſtig en goedaardig; ook niet diefagtig; maar getrouw, en veilig om met hen om te gaan.

Yder dorp heeft drie of vier Orang Kaja's, en yder Orang Kaja weet, hoe veel ingezetenen onder hem ſtaan. In tyd van nood ſtaan deze dorpen malkanderen by. Ook voert de Orang Kaja alle gerigtszaaken onder hen uit, hoewel men anders, nog aan zyn gewaad, nog aan zyne ſtaathouding, eenige verandering of onderſcheid tuſſchen hem en een gemeenen Keyaar, beſpeuren kan, dan alleen, dat zommige onder hen negen of tien goude ringetjes in de ooren dragen, en een kleedje van baſten van boomen, of ook wel een blaauw badjoe aanhebben.

Hunne huizen zyn van Gabba Gabba gemaakt, met Atap gedekt, en drie of vier voeten van de aarde op ſtutten, en zomtyds wel op klippen aan de zeekant, of langs ſtrand, gezet.

De dorpen, waar mede de onzen in 't jaar 1624. al gehandelt hebben, zyn Har (waar voor zy toen geankert lagen) Adeylar, Oerato, Soevat, Eli, Onbotayl en Wayea, welke zeven te zamen wel 4000 koppen in tyden van oorlog te veld konden brengen.

De hoofden dezer dorpen hebben geen inkomen, en zyn zoo wel als de gemeene man, genoodzaakt, hun koſt met viſſchen, en van hunne boomen en landvrugten, die Calappus, Orangie-

appels,

appels, Piessang, Limoenen, en andere, reets gemeld, te zoeken, waar toe zy dagelyks hunne slaaven gebruiken.

Deze voornoemde dorpen aan de Oostzyde gelegen, hadden wel 40 andere dorpen op dit eiland, meer na 't Zuiden, tot vyanden, tegen welke zy vier jaaren geoorlogt, en in dien tyd wel 400 koppen verlooren hadden.

Dezen oorlog is alleen daar uit ontstaan, om dat zy yder hunne byzondere voorregten (volgens oude wetten van hunne voorouders) hebben, na welke zommige bevoorregt zyn, om alleen met bobbers (vischkorven) andere met sero's (fuiken) eenige andere weer met hoeken, en wat dies meer is, te mogen visschen, en buiten welken regel zy, of andere, schynen gegaan, en daar door hun volk verlooren te hebben.

Het regt wort by hen in dezer voegen bedient.

Die yemant zonder reden dood, wort gekrist, of met pylen doorschoten, dat 'er de dood na volgt.

Die overspel bedryft, is daar een man des doods; en zulk een overspeeler, gelyk ook de overspeelster, word den gehoonden man, om zyn moed 'er aan te koelen, volkomen overgegeven, en gemeenelyk mede gekrist.

Een dief, die iets van waarde gestolen heeft, worden de vier vingers zyner regterhand afgesneden, of zomtyds, na dat de zaaken ligt of swaar zyn, maar van een oor berooft; doch over kleinigheden, vrugten, of diergelyke dingen, wort hy in een boete, gerigt na zyn vermogen, gedoemt, die door het gansch dorp in vrolykheid verteert word.

De mans trouwen zoo veel vrouwen als zy voeden konnen; doch mannen, of vrouwen, zyn niet langer, dan zy willen, aan malkanderen verbonden, en konnen, na de scheiding, weer een ander nemen.

By 't aangaan van huwelyk bedingen de ouders zekere uitzetting voor de jonge lieden, waar in malkanderen verstaan hebbende, wort 'er een maaltyd aan het dorp gegeven, en door de gasten geoordeelt, wie van beiden, de bruidegom of bruid, het langst leven zal, dat zy voorgeven te konnen zien aan een Pinang, die zy yder eeten, en diens uitgekaaude Pinang de bleekste is, die zal eerst sterven. En daar by is dan hun huwelyk bevestigt.

Indien hier yemant van aanzien sterft, die wort eerst met verscheide oliën en kruiden gebalzemt, en dan in een kist aan 't dak opgehangen, waar onder ettelyke en zomtyds wel 6 of 12 maanden (na zyn staat is) aan een zoo lang vuur gestookt wort, tot hy geheel droog is, waar na zy hem in de aarde begraven. Ook hebben zy de gewoonte, pas na d[e] dood van zulk een persoon, een feest aa[n] 't gansch dorp te geven, en een soort van schermspel tot een algemeene vreugd[e] aan te regten. Ook geven zy eenig goud, kleederen, enz. aan dezen en genen (yd[er] na zyn vermogen) om den dooden [te] helpen beweenen, welk gehuil wel ee[n] maand lang duurt, en daar in zy malkan[-] deren vervangen; doch een gemeen ma[n] wort aanstonts begraven.

Ten teeken van rouw laaten zy hu[n] hoofdhair afscheeren, en dragen dan oo[k] ringen om de armen en beenen, en ee[n] gordel van rotang om 't lyf, die 'er zo[o] lang aan blyft, tot hy 'er afvalt. Z[y] onthouden zich dan ook eenigen tyd va[n] zekere spyze, en wagten zich te gely[k] van lachen, of 't plegen van eenige yd[el-] heid.

Zy gaan meest naakt, dekkende bei[-] de geslagten alleen hunne schamelhei[d.] Zy hebben weinig huisraad. Hun spy[s] is meest sagoe, piessang, en oebis [of] wortelen. Hun drank towak, en pu[ur] water; hunne schatten bestaan in goud, olifantstanden, en eenige kleeden, h[un] van de Macassaaren, en anderen, gebrag[t,] die zy tegen sagoe, olie, enz. geru[ild] hebben.

De oudste zoon vervangt hier zyn v[a-] der in de regeering; doch alle de kind[e-] ren erven anders gelyk.

Hun vee bestaat in verkens, en bo[k-] ken; doch paarden, buffels, koeje[n,] bullen, of diergelyke hoorndieren, z[yn] hier niet, dan zedert weinig jaaren.

Zy geven voor, dat zy, genegen zyn[de] te oorlogen, of yet anders te onderne[-] men, eerst raadplegen met een vrouw, die vier oogen heeft, die zich aan [de] Westzyde des lands onthoud, wel[ke] vrouw, in hun bywezen, met zeker[en] geest wegens hun geluk of ongeluk raa[d] pleegt, waar van zy den galm wel ho[o-] ren, doch hebben dien geest noit gezie[n,] dat op een listigen Priester uitkomen z[al.] Twee van die oogen staan in 't voorhoo[fd] dezer vrouwe, en twee in haaren ne[k.] Zy boden ons volk aan, hen die vrouw [te] laaten zien, doch zy dorsten zich z[oo] diep landwaart in niet begeven, alz[o] het d'eerste maal was, dat zy hier gek[o-] men waren.

Deze volkeren zyn zeer begeerig [na] Cayin Goelongs met swarte hoofden [en] roode velden, Petas met roode hoofd[en] en een schoon weerschynend veld; v[an] Gunees linnen; Negroskleeden; Ro[od] laaken, Tapitsjindos van vier Hast[...] ook eenige Sarongs, roode Dronggar[...] Tsjara Malajoe, als ook na yzere parang[s,] byltjens, oud yzer, mitsgaders Par[...] werk, kraalen, en eenige slegte snuistery[en.]

Zy kennen ook reaalen; alle de voornoemde goederen kan men hier verhandelen of tegen ſagoe, olie, en andere waaren, of met groote winſt verruilen, en daar mede Banda grooten dienſt doen.

Alle deze zaaken zyn in 't jaar 1624 den 10 Februari, door die van 't jacht Goa, voor het dorp Har ten anker leggende, zoo als wy die hier, uit een nette memorie getrokken, opgeven, van tyd tot tyd ondervonden.

Men heeft 'er ook boontjes, en buiten de ſagoe (die 'er zeer weinig is) ook oebi en combili, een ſoort van wortelen, enz. en veel goed hout, aangezien het land zeer boſchagtig is.

Deze lieden van Key (gelyk die van Aroe) komen jaarlyks met 18 of 20 kloeke vaartuigen, met 80 tot 100 mannen bezet, na Banda, om handel te dryven.

Hunne wapenen zyn een ſchild, ſwaard, pyl en boog, en hazagayen, die zy wonderlyk wel weten te gebruiken. Ook hebben zy eenige metale baſſen op hunne coracoras.

Vyftien of zestien mylen Beooſten groot Key doen zich de eilanden van Aroe op.

Vier der zelve leggen meeſt Z. ten W. en N. ten O. als in een lyn, de Noordelykſte 1., en de twee Zuidelykſte 2 of 3 mylen van een geſtrekt, en de andere zes doen zich 2, 3 of 4 mylen Ooſtelyker op, van welke zich 'er een 3 mylen van 't Noordelykſte der vier voorige meeſt in de lengte O. ten N. en W. ten Z. geſtrekt, ter lengte van 5, en ter breedte van 2 mylen, vertoont.

Het tweede der Ooſtelyke doet zich pas wat Zuidelyker als het tweede der vier voorige, en 3 mylen 'er van gelegen, op, zynde ontrent 5 mylen O. en W. lang, en 2 of 3 mylen breed. Het legt van 't eerſte Ooſtelykſte eiland wel 7 of 8 mylen.

Het derde der Ooſtelykſte legt mede af en aan het derde der vier voorige 1½ of 2 mylen Beooſten 't zelve, en 2 mylen van 't laatſt beſchreven, hebbende ontrent de zelve lengte en breedte als het voorige, gelyk zy beiden in 't Ooſten ook ſcherp uitloopen.

Twee mylen 'er af na 't Zuiden van 't laatſt beſchreven eiland, en af en aan de Zuidhoek van het derde der vier voorige, ziet men O. en W. 1 myl van malkanderen twee kleiner eilanden geſtrekt leggen, zynde het Weſtelykſte der zelve maar 2, en 't Ooſtelykſte wel 5 mylen lang; en 't eerſte 1, en 't tweede 2 mylen breed; Bezuiden welk eerſte dezer twee 2 of 3 mylen zich nog een klein eilandje van 2 of 3 mylen in 't rond, ontrent 3 mylen van 't Zuidelyke der vier voorige eilanden, vertoont.

Het Noordelykſte nu der vier Weſtelykſte Aroëze eilanden legt meeſt N. N. O. en Z. Z. W. 5 mylen in de lengte, en 2 in de breedte geſtrekt.

Het naaſte daar aan, 1½ myl Zuidelyker gelegen, vertoont zich als een laars, die met het boveneinde vry wat breed na 't W. ten N. en met de voet wat ſmaller na 't O. ten Z. gelegen is, zynde in 't W. ten N. 4, en in 't O. ten Z. 2 of 3 mylen breed, en W. ten N. en O. ten Z. ontrent 5 mylen lang. In 't O. N. O., en in 't Z. ten W. heeft men twee kleine baaikens.

Het derde der Weſtelykſte eilanden legt met zyn N. einde pas 1 myl, doch met zyn Ooſterkant wel 3 of 4 mylen Zuidelyker, alzoo zich dit byna als een verkeert - ſtaande laars 'er tegen aan toont.

Het ſtrekt zich mede ten deele W. ten N. en O. ten Z. 3 of 4 mylen verre uit, doch 't draait dan vlak van 't N. door 't O. na 't Z wel 3 mylen verre (daar 't 2 mylen, gelyk het anders 3 of 4 mylen, en in 't W. wel 't breedſte is) om, zynde van het derde der Ooſtelykſte eilanden ontrent 2 mylen gelegen. Aan de Z. W. kant loopt de wal aan wederzyden ſcherp in, zich zelven als een baai vertoonende.

Het laatſte der vier Weſtelyke eilanden legt ontrent 4 mylen Bezuiden het voorige, vertoonende zich meeſt rond, 5 mylen lang en 4 breed; doch aan de N. en Z. hoek ſmaller, en 't legt meeſt N. W. ten N. en Z. O. ten Z. geſtrekt. Of 'er na 't O. nog meer zyn, konnen wy niet zeggen, hoewel het zeer waarſchynelyk is.

Deze eilanden leggen van Banda 65, en van Nova Guinéa 18 of 20 mylen, beſtaande meeſt in vlakke en boſchagtige landen.

Om van Banda na de zelve te zeilen, is men gewoon eerſt op 't eiland Tewer (daar men na 1 of 1½ etmaal zeilens komt) aan, en dan verder over Cauwer te gaan, waar na men nog wel een grooten dag van nooden heeft, om deze eilanden te beloopen. Tewer en Cauwer.

Op de zelve heeft men veel dorpen, waar onder de bekentſte zyn: Wokam, Wodjir, Workey, Wamir, Toetewanang, Saguwading, Bocan, Guamar, Bagambel, Maaycoor (dat op een byzonder eilandje legt) Ratoe, Tarangan en meer anderen, die meeſt geſtadig tegen malkanderen oorlogen, behalven dat die van Nova Guniéa, en 't Zuidland, hen dikwils komen verneſtelen; en deze oorlogsgevangenen zyn het, die zy aan die van Banda als ſlaaven in groot getal, en voor een geringe prys, verkoopen.

Dit land in zich zelven is zeer volkryk, doch 't volk niet te vertrouwen. Het is van 't jaar 1623. al onder de E. Maatschappy geweest; gelyk wy nader uit een Verdrag, tusschen hen en ons gemaakt, maar dat wy niet noodig geoordeelt hebben hier by te voegen, zouden konnen zien.

Een klaare preuve van den trouwloozen aard dezer Inlanders zag men in 't jaar 1683. toen 'er kapitein *Hysselberg*, met den lieutenant *Roozenburg*, en de vaandrig *Lucas Klaasz de Jong*, met een schip en eenig krygsvolk na toeging: want zoo ras hy daar gekomen was, verschenen wel 200 gewapende mannen voor het dorp Workey, dat om de Z. lag.

Deze quamen vry stout op hem af, en schooten met pyl en boog na hem, en zyn volk; maar toen *Hysselberg* 'er eenige met het schroot van zyn Princenstukjens wegmaaide, gingen zy, niet gewoon op zulke heete boontjes te gast te gaan, ten eersten door.

Naderhand tot de vrede uitgelokt, en op een steile doch veilige plaats by een gekomen zynde, wiert het verdrag, dat zy in drie paajen 18 slaaven aan de E. Maatschappy geven zouden, getroffen.

Volgens dit versprek dagt men dat zy de eerste zes zouden gaan haalen, doch zy vergaten weer te komen.

Men kreeg ook tyding, dat 'er geen een mensch meer in 't dorp was, en dat 3 of 4 Hollanders hunne hoofden al quyt waren, hoedanig zy ook te Cabroro voeren, een dag of twee reizens verder; waar op de onzen goedvonden niet alleen Workey; maar nog 8 of 9 andere dorpen te verwoesten.

Op de zelve wyze waren de onzen daar in de jaaren 1646. en 1657. ook onthaalt, wanneer zy eerst met die van Goram, en daar na met die van Ceram Laoet, onze vyanden, aanspanden, verscheide Hollanders vermoort, en eenige Coracoras der Amboinezen genomen hebben; en geen wonder, alzoo de Bandaneezen herwaarts, en na Key gevlugt, deze Inlanders geduurig tegen ons ophitsten.

Dorp Workey. Dit Workey is een zeer groot dorp, en een byzonder nette Negry, strekkende zich wel een klein half uur verre uit, gelyk het ook een der magtigste Aroësche dorpen is.

Het heeft ook alleen een paarlbank onder zich, wel 1½ dag van 't zelve gelegen, waar na toe zy met jonken en groote vaartuigen (hoedanige zy 'er wel 70 of 80 hebben) vaaren, waar mede zy ook alle anderen de vaart derwaarts beletten, of hen, zoo zy daar echter komen, beoorlogen.

De meeste, die hier vallen, zyn maar stofpaarlen; doch ik heb 'er ook gezien, die als een graauwe ert van groote, ja die grooter, en byzonder schoon van water waren.

De hoofdnegry is nu Wokam, alwaar wy een sergeant, een corporaal, en 10 of 12 soldaaten in een vesting van pallis-zaaden leggen hebben.

Hier vallen veel verkens, hoenderen, allerlei Indische fruiten (doch weinig Tsjampeda's) boontjes, oebi's, sagoe, atap, paradys- en koningsvogeltjes, coessocoesso's (zeker landdier, dat wy onder Amboina's stoffe vertoonen) pilandocs (een soort van dieren als konynen met korte voorpooten eenige zeldzame zeehoorens) Loeri's, veel visch, en meer diergelyke goederen.

Zy weten daar zeer weinig (uitgenomen aan de hoofdplaats, door de verkeering met de Hollanders) van goud, of zilver; maar hun beste schatten zyn olifantstanden, en gongen.

Hunne doode kinderen, en ook de lyken der oude lieden, hangen zy in gabba gabba kisten in den rook, en laaten die zoo hard, als mummie, uitdroogen, die zy dan verder onder hunne lantey 's, en zolderkens van gespleten bamboezen, bewaaren.

Zoo hun vuur by ongeluk uitgaat, zullen zy dat noit by hunnen nabuur, schoon in een en 't zelve huis (alzoo verscheide huishoudens onder een dak leven) zoeken; maar aanstonts zelfs weder vuur maaken, dat zy zeer behendig, met een zagt tegen een hard houtje in een kuiltje, daar in gemaakt, zeer sterk te wryven, en met wat tontel van drooge klappusbolster, of iets anders, daar by te leggen, weten te doen.

Dit volk, nu en dan in Amboina verschenen, gaven haar Edelheden aan die van Ambon en Banda, in 't jaar 1670. den 26 Januarii, last wel te bejegenen; doch in 't volgende jaar gaven zy weer bevel om hen van Amboina en Java af te weeren.

Hier zyn geen rivieren, weshalven men zich hier met zeer slegt putwater, of met eenige staande waters, moet behelpen, dat waarschynelyk de oorzaak is, dat 'er veelen sterven, en die 'er nog van daan komen, 'er zeer ongezond uitzien.

Op deze eilanden van Aroe, Key, enz. mogen alleen de Bandaneezen, waar onder zy eigentlyk staan, en geen Amboineezen, dan alleen by verlof van haar Edelheden, gelyk zy uitdrukkelyk den 6 Maart 1691. beveelen, vaaren, by welk schryven zy 't geval van *Jacob van Cordan*, te dier tyd in Amboina woonende, uitzonderen. Ook verboden haar Edel-

Edelheden by ſchryvens van den 14den Maart 1681. aan die van Amboina, dat geen Zuidooſter ſlaaven daar, maar alleen in Banda, zouden mogen verkoft worden.

Ook gaven zy den 22ſten Februarii 1704. aan die van Banda bevel, dat zy wel op 't gedrag der genen, die zy na deze Zuidooſter eilanden zonden, zouden letten, om, zoo veel 't mogelyk was, voor te komen, dat deze Inlanders geen ongelyk mogt worden aangedaan.

Gelyk nu de Bandaneezen op deze eilanden vaaren, en jaarlyks volk van wegen de E. Maatſchappy derwaarts zenden, alzoo komen deze Zuidooſterlingen jaarlyks met hunne vaartuigen, en waaren, tegen September, of in 't einde van 't Ooſterſaaiſoen, in Banda, om te handelen.

Deze waaren beſtaan meeſt in ſlaaven, ſagoe, die Banda ganſch niet, en echter voor hunne ſlaaven hoognoodig heeft, toetombos (fraaje doozen van bladeren en zeehoornkens, verſcheiden in een ſluitende) paradys- en koningsvogelkens, katsjang, (zeker ſoort van boontjes) houtwerk tot het bouwen van vaartuigen, enz. pinang, gedroogde viſch, oude klappus, groote batattas, en meer andere eetbaare wortelen, en ook wat ryſt en padi, doch van weinig belang, en andere geringe waaren van die ſoort.

Na deze tuſſchenſtap keeren wy van Aroe weer na het eilandje Ketember, ten Z. klein Key, daar wy het met de beſchryving der voorige eilanden gelaaten hadden.

Beweſten Ketember, of wel Beweſten dat rif (waar op het legt) 10 mylen, legt het eiland Moie rondom op een rif, dat over al wel 1 myl breed is.

Dit eiland ſtrekt zich meeſt N. ten O. en Z. ten W., heeft maar een baaiken aan de O. kant, en is ontrent 5 mylen lang, en 4 mylen breed.

Pas Bezuiden 't zelve 1 myl legt een klein eilandeken van 2 of 3 mylen in 't rond, mede rondom op een rif, en meeſt Z. en N. geſtrekt.

Een myl Z. Ooſtelyker heeft men een rif, dat 3 of 4 mylen lang, in 't N. 3, en in 't Z. 2 mylen breed, en dat in 't N. wat na binnen inbuigende is. Op 't zelve leggen vyf eilandekens, twee in 't N. W., twee in 't N. O. (en aan beide de zyden ook zoo geſtrekt) en een in 't Z.

Beooſten dit rif 5 mylen is het eiland Tenember 't geen rondom op een rif, wel 2 mylen breed, legt, dat in 't N. W. nog met een ſpitzen hoek uitſchiet, aan de N. kant aan weerzyden goede ankergrond, en aan de N. O. kant digt aan 't eiland twee kleine eilandekens N. W. geſtrekt leggen heeft.

Dit eiland doet zich meeſt N. O. en Z. W. op, zynde zoo 6 mylen lang, en in 't Z. W. tot de helft toe 3, en in 't Z. maar 2, en ook 1 myl breed.

Een myl ten Z. W. van 't zelve is nog een groot rif, Z. O. en N. W. zich wel 4, en O. en W. wel 3 mylen verre uitſtrekkende, op welkers Noorderdeel een klein eiland, 't ſchildpadseiland genaamt, legt.

Een myl Bezuiden Tenember 's Z. W. hoek legt het eiland Larat op een rif, dat 1 myl verre (en in 't Z. W. nog verder) rond loopt, ſtrekkende zich ook tot aan Timor Laoet 's O. en W. zyde uit. Larat.

Dit Larat is ontrent 5 of 6 mylen O. W. lang, en Z. en N. ontrent zoo breed, en van gedaante meeſt rond, uitgenomen aan de Z. W. zyde.

Ook heeft men aan de N. zyde een kleine baai, en op 't zelve ontrent de W. hoek een weinig Noorderlyker 't dorp Larat, en in 't N. O. byna 't dorp Cocober leggen, behalven dat zich nog een eilandje 2 mylen ten N. W. van 't dorp Larat, en een zeer klein eilandje, met een ritje 'er om, 1 myl van de Z. hoek opdoet.

Anderhalf myl ten Z. W. de Z. W. hoek van 't eiland Larat vertoont zich het eiland Timor Laoet met een ſmallen N. O. hoek, die wel 6 of 7 mylen lang, en in 't N. O. pas 1 myl breed, doch na 't Z. W. veel breeder is. Timor Laoet.

Deze hoek vertoont zich aan de O. kant tuſſchen een rif, dat van 't eiland Larat langs de O. kant van Timor Laoet digt aan de wal wel 6 mylen Z aan voortgaat, en dan weer wel 5 mylen na 't O. (daar aan 't einde een klein eilandje 1 myl buiten de wal is) draait, en dan al verder 20 mylen verre van 't O. allenskens na 't Z. W. tot aan de Z. O. hoek van dit eiland loopt, daar zich 't rif wel 2 of 3 mylen in 't rond verbreed, gelyk ook de wal wat uitloopt, en daar zich ook drie kleine eilandekens, en 3 of 4 mylen Noorderlyker zich nog drie andere, beide in een drieſprong, vertoonen.

Aan de W. kant van dien N. O. hoek van Timor Laoet ziet men 2 of 3 mylen van de wal dat zelve rif ook van 't eiland Larat, doch van des zelfs N. kant af buiten een eilandje, in 't N. W. 1 myl van 't dorp Larat gelegen, omloopen, 't geen zoo tot tegen de N. W. kant van dien hoek van Timor Laoet wel 5 of 6 mylen ver, doch aan 't einde in 't Z. W. met een ſpitzen hoek (die na 't N. W. wel 2 mylen verre uitſteekt) loopt, binnen of op welk rif drie eilanden N. O. 1 myl van een, langs de N. W. zyde van dezen hoek, en dus wel 3 of 4 mylen verre geſtrekt leggen.

Dit eiland Timor Laoet is buiten dezen

N. O. hoek (die aan 't zelve als de gedaante van een harp geeft, en ontrent 7 mylen lang is) 11 mylen aan de N. kant (te weten buiten of Bezuiden dezen hoek) en zoo nog al wat verder een ſtuk weegs henen, breed, verſmallende allenskens tot aan 't einde van 't eiland in 't Z. ten O. tot op 2 of 3 mylen; en de lengte van dit eiland van de N. hoek af is, 21, 22 en 23 mylen, te weten de N. hoek 'er niet by gerekent; want anders is 't eiland in zyn geheel wel 28 of 29 mylen lang.

De voornoemde N. O. hoek loopt aan de N. W. kant eerſt 6 mylen verre, en dan nog wel 2 of 3 mylen Z. aan, maakende daar een fraaje baai, die wel 3 of 4 mylen wyd is, en waar by 2 mylen ten N. W. van de wal een rif van 3 of 4 mylen rond, en ſpits na 't N. W. uitloopende, legt, waar op zich in 't O. ook een eilandje vertoont, ook maakt dan de W. kant van die baai een ſcherpen N. hoek, die verder tot het einde toe gelyk henen loopt.

Op dit eiland zyn 3 of 4 dorpen bekent, een byna in 't midden 2 of 3 mylen van dien N. hoek, Joble Joelo; een 5 mylen Z. Ooſtelyker, en Watiloſi; een 3 mylen Zuidelyker, en Eluſey; en een 7 of 8 mylen Z. Weſtelyker, en Areloeſoe genaamt.

Cera. En van dien N. hoek van deze baai loopt weer een rif van 4 of 5 mylen verre tot aan de N. O. hoek van het eiland Cera, dat 2 of 3 mylen ten Z. W. van dien hoek legt.

Dit Cera is byna vierkant, 3 mylen lang en breed, zynde in 't W. N. en Z. hier en daar wat ingebogen.

Sikevoe. Vlak Benoorden de N. W. hoek van Cera 2 mylen N. aan legt het klein eilandje Sikevoe op een rif, dat rondom 't zelve wel 1 myl breed gaat; Beweſten 't welke een rif wel van 10 of 12 mylen in 't vierkant legt. Gelyk men ten N. O. van 't zelve 1 of 2 mylen drie zeer kleine droogten, in een drieſprong N. W. aan, en een eilandje na de Z. O. kant, leggen heeft.

Boeto. Wat N. Ooſtelyker, dan dit Noordooſtelykſt ritje, legt 'er nog een zoo met een eilandje, en W. ten N. van 't zelve 6 mylen, leggen op een rif, dat wel 5 of 6 mylen in 't rond is, twee eilanden, waar van 't grootſte in 't W. gelegen, Woerenatta, daar men Benoorden ankeren kan, en 't kleinſte, in 't O. gelegen, Boeto genaamt is.

Meſe Kawoeter. O. ten N. van Boeto 2½ myl legt 't eilandje Meſe Kawoeter mede op een rif, dat wel 1 myl rond gaat, ten O. van 't welk 1 myl weer een rif wel van 5 of 6 mylen in 't rond, en dat aan de Z. W. kant, wel 2 mylen als ingekeept en met een ſluiſ is, ten N. W. van 't welke men een klein eilandje in 't Z. W., en na 't N. O. een grooter, pas 1 myl van een, en Papenberg genaamt, ziet, gelyk men 'er ook zoo twee N. O. en Z. W. geſtrekt, aan de Z. O. kant van die ſluiſ, en nog een in 't O., 1 myl 'er af, verneemt; ten O. van welk laatſte 2 mylen, men nog twee kleine eilandekens yder op een kleine droogte in 't rond, meeſt N. ten W. en Z. ten O. van een geſtrekt leggende heeft; buiten welk N. Weſtelyk eilandje 2 mylen N. Ooſtelyker men weer twee kleine eilandjes O. en W. een halve myl van een op een rif, dat 1 myl rond gaat, leggen ziet.

Ten W. van de zelve 2 mylen legt nog een klein eilandje op zoo een ritje, en nog 1½ myl Weſtelyker nog een eilandje, Nammegang genaamt, 't geen 1 myl ten Z. W. een rond klein riſje, en 1 myl ten N. O. van 't zelve het eilandje Teng op een ritje, dat rondom ontrent 1 myl loopt, leggen heeft, zynde van dat eilandje, dat ten Z. van 't eiland Moſe legt, ontrent 4 mylen gelegen.

Negen mylen Beweſten 't eiland Cera legt het eilandje Maſſide, dat 2 mylen N. O. geſtrekt, en ontrent 3 mylen in 't rond is, op een rif rondom legt; en 2 mylen Weſtelyker ontmoet men 't eiland Babber, dat ontrent 9 of 10 mylen in 't rond is, en een baai aan de Z. W. kant, en 't dorp Welang, op de Z. W. zyde van die baai heeft.

Al zedert 't jaar 1671. den 24ſten December heeft men belaſt hier een korporaal, ſchoolmeeſter, en 4 of 5 ſoldaaten te leggen, om andere, en voor al de rooverſche vreemdelingen, hier van daan te houden.

Beweſten Babber 1 myl legt nog een eiland van 3 of 4 mylen in 't rond, meeſt Z. en N. geſtrekt, en van welkers N. W. hoek een rif 2 mylen buiten de wal tot des zelfs Z. W. hoek loopt.

Benoorden Babbers N. hoek 2 mylen legt het eilandje Doetoe, dat pas 1 myl in 't rond, en met een rif, dat wel 1 of 2 mylen in 't rond loopt, aan zyn Z. kant bezet is.

Een groote myl Beweſten Doetoe, wel zoo Noordelyk, legt 't eilandje Kebet, en 1 groote myl Beweſten 't zelve heeft men 't eilandje Ijat.

Deze laatſte eilandekens, by Babber gelegen, leggen van Banda meeſt Z. ten O.

Gelyk nu Ijat 2 mylen Benoorden Babbers W. hoek legt, alzoo legt het eiland Ceroewa 16 mylen N. ten W. van Ijat; doch eer men daar by komt, heeft men 9 mylen ten N. W. van Ijat een rif, dat N. O. en Z. W. 3 mylen verre zich uitſtrekt, zynde 2 mylen meeſt breed, doch in 't Z. W. ſmaller.

Wat nu 't eiland Ceroewa betreft, dit legt op een rif, dat zich rondom het zelve wel 1 myl buiten de wal ftrekt. Het eiland is byna rond, 4 mylen breed, en ontrent ook zoo lang; doch O. en W. nog wel het langft. Aan de N. kant van 't rif kan men ook ankeren, en ten W. van Ceroewa is nog een klein eilandje of twee.

Zestien of 18 mylen N. ten O. van Ceroewa legt het Vogels-eiland, dat pas 3 mylen in 't rond, en mede op een fmal rif gelegen is. Het zelve legt Z. Z. O. van 't Hoog Land van Banda, of van Lonthoir, 18 mylen, zoo dat Ceroewa ontrent 36, en Babber, dat 19 mylen van Ceroewa is, 55 mylen van Banda legt.

Twaalf of 13 mylen ten N. W. van Babber, en 3 mylen W. ten Z. dat rif, dat tusfchen Ijat en Ceroewa legt, heeft men het eiland Nila, daar veel fwavel valt. Het is byna rond, en Z. en N. 4 mylen lang, en O. en W. 3½ myl breed, hebbende in 't W. een rif, dat 2 mylen breed is, en wel 3 mylen verre N. W. aan loopt. Ten W. van dit rif 1½ myl legt nog een klein ritje, en een halve myl Weftelyker een rif, dat wel 4 mylen lang, en 2½ myl breed, en meeft O. en W. geftrekt is.

Met dit Nila beginnen de Z. Wefter eilanden, waar van het eilandje Teuw, dat 5 of 6 mylen ten Z. W. van Nila op een ritje legt, het eerfte is, beflaande in 't rond ontrent 4 mylen, en hebben een baaiken na de N. W. kant.

Vlak Bezuiden Teuw 13 mylen, wel zoo Weftelyk, legt het eiland Cerematten.

Dit is in 't N. 5, in 't Z. 3 mylen lang, en O. en W. meeft 4 mylen breed; hebbende in 't W. een klein eilandeken voor een vlakke baai leggen. Beweften des zelfs N. W. hoek een halve myl is een klein eilandje, en Beweften 't zelve 1 myl nog een zoo, met twee kleiner in 't midden, en ten Z. van de zelve nog twee zeer kleine 1 myl 'er af tegen een groot rif, dat 1 myl Beweften Cerematten legt, en dat vol katskoppen is. Het ftrekt zich als in een driehoek wel 7 of 8 mylen Z. O. en N. W., en wel 5 mylen Z. en N. uit, hebbende drie kleine eilanden van 1 myl in 't rond van de N. W. hoek, 1 myl van een O. aan geftrekt leggen, van welke het Ooftelykfte wel 't grootfte, en Nifemaffe genaamt is; gelyk ook Bezuiden 't zelve 1½ myl nog een kleiner, en 1 myl Zuidelyker nog een ander legt, dat ontrent 3 mylen in zyn omtrek is.

Vyf mylen N. ten O. van Nifemaffe legt een klein eilandje van 1 myl in 't rond, en 4 mylen N. Weftelyker 't eilandje Korfewelan, dat maar 2 mylen in 't rond is, op een fmal rif, gelyk dat nog een kleiner eilandje 1½ myl ten N. W. van zich op zulk een fmal rif leggen heeft.

Twee mylen Bezuiden Korfewelan legt het eiland Damme op een rif, dat rond- Damme.
om 't zelve wel 1 myl verre loopt.

Het is ontrent 5 of 6 mylen Z. en N. lang, en doorgaans 2½ myl breed, uitgenomen dat het byna in 't N. met een breeden hoek, die 't land daar wel 5 mylen breed maakt, uitloopt, hoewel die ftreek in 't midden maar 1 myl, en in 't O. tusfchen 't Z. en N. maar 2 mylen breed is. Aan de N. kant is een kleine goede ankerbaai, Wilhelmus-baai genaamt; maar aan de O. kant, wat na 't Z. toe, is een grooter baai, die wel 3 of 4 mylen in 't rond is, die de baai van Koelewatte genaamt word; en in 't W. 4 mylen van dit eiland doen zich twee kleine eilandjes op een ritje op, waar van 't Z. Ooftelykfte het kleinfte, en 't N. Ooftelykfte het grootfte is.

Dit eiland legt 56 mylen ruim van Banda, en heeft een fwaaren Vuurberg.

Wy hebben al voor veele jaaren op het zelve gevaaren, en in 't jaar 1646. een vefting daar op gebouwt.

Wanneer de onzen te dier tyd daar quamen, verklaarden de ftrandvolken hier zich onze vrienden, doch de berglieden onze vyanden te zyn, het welk toen de onzen al wat volk gekoft heeft; maar na dat zy het bofch een kanonfchoot verre omgekapt, en opgeruimt hadden, ging het vry beter, en men kreeg de vefting Wilhelmusburg, anders ook Naffau genaamt, met 'er haaft klaar.

De ongezondheid dezes eilands bleek daar aan, dat 'er in die 7 weken, die zy aan 't bouwen der vefting bezig waren, wel 127 ftierven, 't welk ten grooten deelen van 't brak water, dat zy drinken moeften, quam: want fchoon 'er landwaart in wel goed water was, kon men, wegens den ftroopenden vyand, 300 of 400 fterk zynde, daar niet zeker by komen.

Na 't voltooijen der vefting bragt men 'er 8 yzere ftukken op, en men plaatfte daar een koopman, en een lieutenant met 70 foldaaten, met behoorlyke voorraad voor een jaar, waar op de vloot in Julii weer na Banda vertrok.

De reden, waarom de onzen herwaarts quamen, en een vefting daar gelegt hadden, was voornamelyk, om dat men zeer veel van Nootenmusfchaatboomen, daar vallende, geroepen had.

Ook voeren de Maleyers, Macasfaaren en Javaanen fterk, zoo hier, als op de andere Z. Wefter en Z. Oofter eilanden, zoo zy voorgaven, om 'er goud en masfoy te haalen, maar buiten twyffel is 't hen voornamentlyk om de Nooten, die daar vielen, of door de Nooteneeters daar ver-

plant, of door Lorrendraajers 'er gebragt worden, te doen geweeſt.

Om nu deze, en andere vreemdelingen, hier van daan te houden, en om de Nootenboomen, uit te roejen, had men goedgevonden deze veſting 'er te leggen.

In 't jaar 1664. zogten de Engelſchen door een van onze gewezene dienaars, *Vincent Vette* genaamt, dit eiland in bezit te nemen; doch men zond 'er uit Banda volk na toe, 't geen hen dat belette, en men bragt dezen *Vette* van daar na Banda, en verder na Batavia, om daar zyn proces op te maaken, alwaar hy ons ook kennis gaf, dat prins *Calamatta*, broeder des konings van Ternate, toen op Makaſſar woonende, na Engeland geſchreven had, om die natie tot zekeren aanſlag op Ceram aan te zetten, weshalven voortaan wat naauwer op hem ſtont gelet te worden.

De quaadaardige lugt hier is echter oorzaak geweeſt, dat men naderhand ons volk, alzoo dat hier al te ſterk ſtierf, van daar geligt heeft; hoewel 'er nog wel opgevaaren word.

Vyf of 36 mylen Benoorden Damme, en 22 of 23 mylen Z. W. van Banda, leggen de twee ſchildpadseilanden O. en W. een halve myl van malkanderen.

Lokker. Twee mylen Beweſten het groot rif, dat Beweſten Cerematten legt, doet zich 't eiland Lokker, dat 6 mylen O. en W. lang, en 2 of 3 mylen breed is, en 1½ myl Weſtelyker 't eiland Moa op.

Moa. Dit is wel 8 mylen O. en W. lang, en 3 of 4 mylen breed, leggende in 't O. met een dikken hoek wat na 't N. op, en in 't W. met een rond klein hoekje in 't midden uit. Het legt rondom op een

Leti. ſmal rif, hoedanig ook 't eiland Leti 2 of 3 mylen Weſtelyker zich vertoont, dat 4 of 5 mylen lang, 2½ myl breed, en 7 of 8 mylen in 't rond is.

Hier vallen veel verkens, en ſchapen, die na Banda, en ook wel na Amboina gebragt worden; doch men heeft moeite om ze op te brengen, en in 't eerſte aan 't gemeen voedzel daar te gewennen.

Dit eiland is zeer bergagtig, en de ingezetenen, die ik gezien en geſproken heb, ſchynen van geen quaaden imborſt te zyn.

Kiſſer. Zeven of 8 mylen ten N. W. van Leti legt 't eiland Kiſſer (dat ook wel Fetter genaamt wort), 't geen ontrent 8 of 9 mylen in 't rond, en op een ſmal rif gelegen is, hebbende in 't N. een flaauwe bogt.

Etter. Agt groote mylen N. Weſtelyker legt het eiland Etter, dat meeſt vierkant, O. en W. 4 mylen lang, en 3½ myl breed is. De Hoofdnegry, daar den koning van dat eiland woont, is Amagilli genaamt, die in 't jaar 1671. in groote vreeze voor de Portugeezen van Timor was, die hen, en ook die van Kiſſer, Aroe, enz. dreigden, te overvallen, doch haar Edelheden gaven aan die van Banda laſt, om hen te onderſteunen.

Negen of 10 mylen Benoorden de N. O. hoek van Leti legt een klein eiland, dat pas 2 of 3 mylen in 't rond is, van 't welke het eiland Teralta pas 2 mylen Weſtelyker legt, tuſſchen welkers Z. O. hoek, en dit eiland, zich nog een klein eilandje opdoet, gelyk 'er ten Z. van Teralta 1 myl nog een van 1½ myl in 't rond is.

Dit Teralta is ook meeſt vierkant O. en W. 4½ myl (hoewel na 't N. wel 5 mylen) lang, en 3 of 4 mylen breed. Ontrent de Z. W. hoek legt het dorp Roman, en een half myl Beweſten dit eiland, af en aan dit dorp, een klein eiland, dat 1½ myl in 't rond is.

Vyftien mylen Benoorden de N. O. hoek van Teralta (wel zoo Ooſtelyk) legt het brandend eiland met een rifje in 't N., zynde 't eiland, en 't rif, yder ontrent 1 myl in 't rond.

Zestien of 17 mylen Benoorden 't Brandend eiland (wel zoo Ooſtelyk) legt een ſmal rif, het Zuidelyk rif genaamt, dat zich wel 2 of 3 mylen Z. en N. ſtrekt.

Twee mylen ten N. O. van 't zelve heeft men weer een rif, dat wel 4 mylen N. W. aan ſtrekt, en 't geen wel 2 mylen breed is, waar op zeven kleine eilandekens N. W. en Z. O. geſtrekt, en digt by een leggen, voerende den naam van Noeſſa Pinhos; en 2 of 3 mylen N. Ooſtelyker leggen 'er nog drie in een drieſprong digt by een, zynde de drie Ooſtelyke Noeſſa Pinhos genaamt.

Deze laatſte leggen ontrent 16 mylen mim N. O. van de Schilpads eilanden, waer mede wy dan alle de Z. O. en Z. Weſter eilanden (zoo als die gemeenelyk genomen worden) meenen aangewezen te hebben.

Doch haar Edelheden hebben deze vaart niet alleen tot Kiſſer en Etter, maar al zedert 't jaar 1683. ook tot de kuſt van Balawan of Balaboa, aan de O. en N. kuſt van groot Timor, en Weſtelyker, niet verder, dan tot Ade of Mantoetoe, bepaalt. Op wat breedte nu alle deze Eilanden leggen, kan men in deze kaart net zien.

Zedert veele jaaren hebben de Bandaneezen niet alleen op deze eilanden, maar ook op Nova Guinea, als mede op de Papoeſche eilanden, en tot aan het Zuidland, of een gedeelte van dien, gevaaren.

Dit Nova Guinea is een zeer groot land in zich zelven, en eigentlyk al mede een gedeelte van het Zuidland, zoo als het zich agter Gilolo, en niet verre van 't zelve, ombuigt, zynde van de Aroëſche eilanden 18 of 20 mylen na 't Z., en 83 of 84 mylen van Banda gelegen.

KAART
der Reyse van
ABEL TASMAN
volgens syn eygen opstel.
J. van BRAAM et G. onder de LINDEN
Excud. Cum Privil.
Linea Æquinoctialis
Tropicus Capricorni
BORNEO
JAVA
t LAND DER PAPOAS
NOVA GUINEA
t LAND VAN CARPENTARIE
NOVA HOLLANDIA
G. F. de Wits Land ontdekt 1628
t Land vande Eendragt of Concordia ontdekt 1616
Houtmans Klippen
t Land van de Leeuwin ontdekt 1622
t Land van P. Nuyts
Eyl S. Pieter
Eyl Mauritius
Eyl Rodrigo
Eyl Bourbon
Eyl Amsterdam
Eyl S. Paul
Eyl Nachtegaal
VAN DIEMENS LAND
Eyl van Salomon
3 Koningen Eyl
Maria van Diemens Kaap
N. ZEELAND of het STAATEN LAND.
Zechaans bogt
Klyppige hoek
Steyle hoek
De Zuyt baey
Baey van Philippus en Jacobus
Sand duynen

Men zegt dat het wel 200 mylen verre bevaaren zou zyn; maar wy moeten zeggen, dat men van die Landen, als ook van die der Papoas, en van 't Zuidland, nog weinig kennis heeft, en dierhalven met weinig zekerheid daar van spreken kan.

De Papoasche eilanden leggen 'er niet verre van daan. Het eiland Messowal, of eigentlyk Waygama, legt ontrent 17 of 18 mylen van Nova Guinea, en 't eiland Salawatti maar 1 myl 'er af; en dit laatste legt ook zeer digt by 't eiland Sergile, dat het Noordelykste deel van Nova Guinea is, en met een lange snuit Beoosten Gilolo en de Papoesche eilanden eindigt.

Op dit land vaaren de Keffingers, Ceramlauwers, en Bandaneezen meest om slaaven, en om de Massoy, zynde den bast van een specerygeurige boom, als mede om paradysvogels van verscheide oorten, en koningsvogelkens, behalven dat 'er ook nu en dan al vry groote paerlen vallen. Ook is 'er zeer goede Ambre de gris ontdekt, waar van men al zeer groote stukken gezien heeft.

In 't jaar 1636. den 26sten Maart quamen twee jagten, Amsterdam en Wezel, uit Amboina, met last aan den Heer Landvoogt *Acoley*, in Banda, om aan den bevelhebber *Gerard Thomasz Pool*, hooft dezer schepen, zoodanig bericht wegens het Zuidland te geven, als hy, om een togt voor de E. Maatschappy derwaarts te doen, van nooden had.

Na dat men hem daar van de vereischte opening gegeven, en van noodige voorraad voorzien had, vertrok hy den 17^{den} April met deze bodems.

Den 30sten Junii quamen die jagten weer hier, en gaven te kennen, dat zy den 8^{den} April ontrent op 4½ graaden by den Vlakken hoek gekomen zynde, daar eenig volk aan land hadden gezet, om 't alleen van naby te beschouwen.

De bevelhebber *Pool*, genegen door zyn eigen oogen te zien, ging met zyn boekhouder, *Andries Schiller*, een Neurenberger, zelfs mede; doch zy waren zoo ras niet te land gekomen, of vonden zich van een groote troep wilde Zuidlanders, die zich eerst vriendelyk aanstellen, doch hen naderhand vyandig aantreden, zoodanig omcingelt en bezet, dat het hen niet mogelyk was dezen dans te ontspringen. De bevelhebber *Pool*, dit klaarder, dan hem lief was, ziende; dagt het nog te ontloopen; doch hy werd een van de eerste aangetast, en met een hazagaai zoodanig getroffen, dat hy voorverstortte. Terwyl hy nederviel, en zyn boekhouder zich nog dapper weerde, riep hy hem toe, dat hy het maar zien te ontloopen, alzoo 'er anders, om dat de troep hoe langs hoe meer aangroeide, geen afkomen aan was. Hy dede dit; maar wiert ook onder de voet gestooten.

De Zuidlanders, nu ziende, dat zy 't stuk meester waren, rukten de zabel van *Pool* uit, en kapten deze twee mannen in stukken, die zy in 't bosch bragten, zonder dat men verder weet, wat zy daar mede gedaan hebben, of hoe 't verder met nog twee matroozen, die men miste, gegaan is.

Alleen wisten zy te zeggen, dat deze Zuidlanders zeer swart van huid, byna als de Kaffers van Angola, doch lang en swart van hoofdhair, en veel langer en kloeker van statuur, dan eenig Europeër, en, uitgenomen hunne schamelheid, gansch naakt waren. Dat ook een van hen, schynende een overste te zyn, een ruw vel van eenig wild dier om den hals geslagen had, en dat zy ten deele met hazagaajen, en werppylen, met scherpe yzere punten, ten deele met pyl en boog gewapent waren.

Om nu van dit onbekent Zuidland, Nova Guinea, en de verdere landen daar ontrent eenige nader kennis te krygen, oordeelen wy best eenige ontdekkingen, hier van tyd tot tyd, zoo door den bevelhebber *Abel Tasman*, in 't jaar 1642. als door de chaloep Walingen, in 't jaar 1663., en door den opperkoopman *Joannes Keyts*, in 't jaar 1678. gedaan, met een letter aan te haalen, om nu niet te spreken van de togten van den Ridder *François Draake*, *Thomas Candisch*, *Olivier van Noord*, *Spilbergen*, en meer anderen, die mede daar, of daar ontrent geweest, en dat land eerst ontdekt hebben, alzoo men dat in hunne reizen zelf lezen kan.

Abel Tasmans togt na 't Zuidland in 't jaar 1642.

Wat den togt van *Abel Tasman* belangt, hy ging in 't jaar 1642. den 14^{den} Augusti van Batavia met 't schip Heemskerk, en de fluit de Zeehaan 't zeil, en liep eerst na 't eiland Mauritius, waar van 't Zuider einde op 20 graad. 20 min. Zuider breedte, en 78 graaden 47 min. lengte gelegen is, bevindende, dat dit 50 mylen Oostelyker, dan hunne gissing, lag, 't welk 3 graaden en 33 min. in de lengte bedraagt.

Den 8sten October ging hy Zuiden aan tot 40 of 41 graaden, alwaar hy de N. Westerende miswyzing 23, 24 en 25 graaden tot den 22sten October bevond te zyn.

Van daar liep hy O. en wat Zuidelyker tot den 29sten op de Z. breedte van 45 graaden 47 min., en de lengte van 89 graaden 44 min., en bevond de N. Westering miswyszing hier 26 graaden en 45 min.

Den 6^{den} dito had hy een storm met hagel en sneeuw, met groote koude gehad,

F. Ottens Fec. Direxit.

had, op de gegiste breedte van 49 graaden en 4 min., en op de lengte van 114 graaden 56 min.; en dit weder van sneeuw en hagel duurde den 17den nog.

Den 8sten November had hy op 49 graaden en 4 min., en op de lengte van 114 graaden en 56 min., 26 graaden N. W. miswyzing, met zeer mottig en buyig weder, en holle deiningen uit den Z. W. en Z., zoo dat op geen 3 streken land hier ontrent konden vermoeden te zyn.

Den 22sten dito stonden hunne kompaszen op geen 8 streken stil, zoo dat zy hier gisten op eenige zeilsteenagtige mynen of gronden te zyn. Hy was nu op 42 graaden en 58 min., en vernam swaare deiningen uit den Z. W. zoo dat geen land om de Z. te gemoet zag.

Van Diemens Land. Den 24sten dito, op de Z. breedte van 42 graaden en 25 min., en op de lengte van 163 graaden en 50 min. zynde, zag hy land O. ten N. 10 mylen van zich, 't welk hy *Antoni van Diemens* land noemde; 't geen wy in prent, No. 1. A., zoo als 't zich opdoet op 1 myl verte vertoonen. Ontrent het zelve hadden zy veel storm en onweder, liepen toen verder Z. ten O. aan, langs de kust tot 44 graaden, alwaar 't land Oostelyk en voorts N. O. en N. loopt, en daar zy op 43 graaden 10 min., en op de lengte van 167 graaden 55 min. in een baai, die zy *Frederik Henriks* baai noemden, ten anker quamen. (Frederik Hendriks Baai.) Wy vertoonen die, nevens eenige andere eilanden 'er ontrent, zeer net in prent by No. 2. B. No. 3. C. No. 4. D.

Den 2den December 's morgens vroeg zonden zy den stuurman *François Jacobsz* met de chaloep, en daar in 4 musquettiers, en 6 roejers, yder met een piek en zydgeweer voorzien, nevens het praauken van de Zeehaan, en hunne onderstuurlieden, nevens 6 musquettiers, naar een inwyk of baai, welke N. W. styf 1 groote myl van hen lag, om te zien, wat zy daar tot hun voordeel van versch water, ververfching, timmerhout, of yet diergelyks, zouden mogen vinden.

Deze vaartuigen quamen ontrent 3 uuren voor den avond weder aan boord, en bragten verscheide soorten van groente, die zy daar in overvloed gezien hadden, in gedaante niet veel van zekere groente, die men aan de kaap de Goede Hoope vind, verschillende, en die zeer bequaam tot warmoes was. Ook vonden zy nog een andere, die brak, lang, en byna als pieterzelie de Mâr was.

Het verder bericht van den Piloot Major, en de andere stuurlieden, was, dat zy ruim 1 myl zekeren hoek omgeroeit waren, alwaar zy hoog doch effen land, met groente, zoo als de natuur dit gaf, zeer vrugtbaar, en niet min van timmerhout

ANTHONY VAN DIEMENS, LAND.
Vander Lyns Eyland
Schoutens Eyland
Marias Eyland
Frederik Hendrikx Bay
Water Plaets
Storm Bay
Tasmans Eyland
Borneels Eylanden
Wits Eylanden
Sweers Eylanden
Abel Tasmans Passagie
Pedra Brancka
165
166
167
168
169
170
42
43
44

Het VASTE LANDT bezuyden den Klippigen hoek.

Het STATEN LANDT bezuyden den Klippigen hoek.

exit.

hout in menigte voorzien, mitsgaders een afloopende waterplaets, veel ledige valeijen, ook wel goed water, maar zeer moejelyk om te haalen, en waar van weinig te bekomen was, alzoo 't uit een bak geſchept moeſt worden, gevonden hadden.

Zy hadden hier ook wel geen menſchen gezien; maar egter eenig geluid van menſchen, en ook eenig geſpeel, byna als van een tromp, of kleine gong, niet verre van hen gehoort.

Ook haddden zy twee boomen, die 2 of 2½ vadem dik, en wel 60 of 65 voeten hoog waren, gezien, in welke met eenige ſteenen de baſt hier en daar afgeſchild, en als een trap gemaakt was, om 'er op te konnen klimmen; doch de trappen ſtonden wel 5 voeten van malkanderen, zoo dat zy giſten, dat hier aan menſchen van een ongemeene lengte moeſten bezig geweeſt zyn. Ook ſchenen de trappen aan den eenen boom nog verſch gemaakt, ja zelfs nog groen te wezen, zoo dat daar nog onlangs, en zelf voor 3 of 4 dagen, menſchen moeſten geweeſt zyn.

Zy hadden ook het ſpoor van eenig wild gedierte, gelykende wel de klaauwen van een tyger, of iet diergelyks, vernomen, en bragten ook eenigen drek van viervoetig gedierte aan boord.

Op de grond zagen zy mede eenige, hoewel zeer weinig, gomme van die boomen, byna als gommelak, leggen. Om den hoek van deze baai hadden zy het hoogſte water 13 of 14 voeten, en de ebbe en vloed hier ontrent maar 3 voeten, en veel meeuwen daar bevonden, als mede veel wilde enden en ganzen gezien. Het geboomte, dat zy hier zagen, ſtont wat ydel, zynde ook met een dikke boſchagie van kreupelboſch belemmert. Landwaart in hadden zy wel 't gerugt van 't voorig gevogelte gehoort; doch niet gezien; maar veel boomen vernomen, die door vuur te ſtoken ſchenen verbrand te zyn.

Nu en dan zagen zy hier ook in 't W. en N. rook opgaan, en een bewys, dat 'er menſchen van een ongemeene lengte waren, dat men ook klaar van boord gezien had. Ook zagen zy langs die kuſt veel rooks.

Abel Tasman liet hier den 3den een paal opregten, waar op hy 't merk der E. Maatſchappy, en een princenvlag ſtelde, bevindende hier 3 graaden N. Ooſtering. Om dit te verrigten nam hy na de Z. O. kant van deze baai met zich den Piloot Majoor *François Jacobſz*, ſchipper *Gerrit Janſzoon*, *Iſaac Gilſemans*, koopman van de zeehaan, den onderkoopman *Abraham Coomans*, en den oppertimmerman *Pieter Jacobſz*; doch alzoo zy door de ſwaare branding en wind niet aan konden komen, wiert dit alleen door den timmerman, die na land ſwom, verrigt, en die paal by 4 hooge boomen gezet; als by N. 3 C. te zien is.

Hy vertrok den 5den December van *van Diemens* land O. aan, met voornemen om die ſtreek van de lengte van 169 tot die van 195 graaden, om de eilanden van Salomon te vinden, te vervolgen; doch hy kon het niet langer langs de wal, alzoo de wind tegen was, houden.

Den 9den dito had hy op de 42 graaden 37 minuten Z. breedte, en 167 graaden 29 min. lengte, 5 graaden N. O. miswyzing, vernemende eenige dagen daar na nog zeer holle deininge uit den Z. W., zoo dat in 't Z. of Z. W. geen land te vermoeden was.

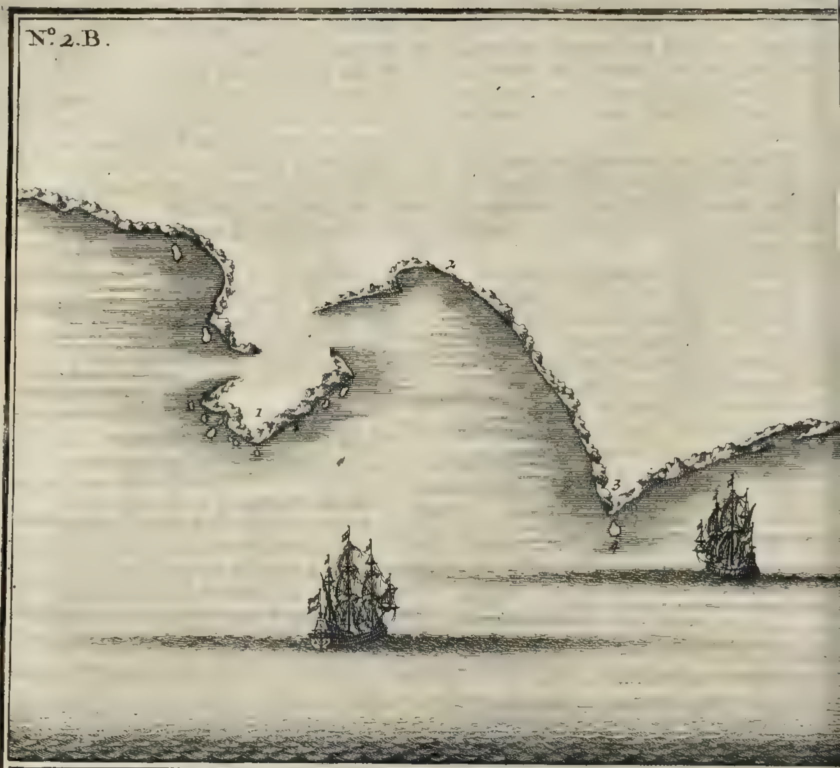
Den 13den dito zag hy in 't Z. O. 15 mylen van zig, op 42 graaden en 10 min., op de lengte van 188 graaden en 28 min., zeer hoog en bergagtig land, 't geen nu in de kaarten Zeelandia Nova genaamt word, alwaar hy bevont de N. O. miswyzing van 7 graaden en 30 min.; doch dit land noemde *Tasman* het Staaten-land (na de Heeren Staaten) en oordeelde, dat het zelve land, 't geen zich zeer ſchoon opdede, de vaſte kuſt van 't Zuidland was. Ook gaf hy aan dezen doortogt den naam van *Abel Tasmans* doortogt, alzoo die eerſt door hem ontdekt was. Een afbeelding van dit land zien wy No. 5. E. Nova Zeelandia.

Langs dit land liep hy N. O. aan, en ankerde in een baai op 40 graaden, en 50 min., en op de lengte van 191 graaden 41 min., met een N. O. miswyzing van 9 graaden op den 17den en 18den December.

Hier zag hy, in een groote opene baai, wel 3 of 4 mylen wyd, Beooſten een ſmalle zandpunt, en nog wel 1 myl van zekeren hoek, op de hoogte van 40 graaden 49 min., en op de lengte van 19 graaden 41 min., menſchen, die grof van ſtem, en dik en ſwaar van gebeente waren; doch zy quamen tot op geen gotelingſchoot na aan boord. Ook bliezen zy dikwils op een ſpeeltuig, dat wel na een trompet geleek, waar tegen die van de zeehaan mede een matroos, voor trompetter uitgevaaren, lieten blaazen. Menſchen gezien.

Zy waren van verwe tuſſchen 't bruin en geel, ſwart en ſwaar van hair, dat op de kruin op zyn Japans op-, en vaſtgebonden was, en hadden een groote dikke witte veder daar op ſtaan. Hunne kleederen waren, zommige als van matten, andere als van kattoen; doch 't bovenlyf was naakt.

Men zeinde, of wuifde eenige maalen tegen hen, om hen aan boord te doen komen, toonende hen wit lywaat, en eenige

1. *Borels Eylanden*. 2. *Storm bay*. 3. *Zuyd Caep*. 4. *Tasmans Eyland*.

F. Ottens Fec. Direxit.

eenige messen, doch konden hen daar toe niet bewegen, gelyk zy ook eindelyk weer wegschepten.

Daar op quamen de overheden van de zeehaan, op *Tasmans* ontbod, aan boord, als wanneer men besloot aan de wal, zoo na als 't mogelyk was, te loopen, alzoo daar goede ankergrond was, en dit volk, zoo 't scheen, genegen was om vriendschap te maaken.

Pas na dit genomen besluit, zagen zy nog 7 vaartuigen van land komen, waar van 't eene (voor hoog en scherp opgaande, en met 17 koppen bemand) agter den zeehaan omschepte, en 't tweede (met 13 kloeke koppen bezet) geen halve werp van *Tasmans* voorschip quam, welke beide malkanderen in een voor hen onverstaanbre taal (met de vocabulaar hen medegegeven niet overeenkomende, alzoo die van de taal der eilanders op Salomons eilanden was) ettelyke maalen toeriepen.

Daar op wuifden zy hen weer met wit lywaat, enz. toe, om hen aan boord te noodigen, doch zy bleven egter stil leggen; waar op de schipper van de zeehaan zyn quartiermeester met een prauwtje en 6 scheppers na boord zond, om de onderstuurlieden te waarschouwen, van, zoo dit volk aan boord komen wilde, 'er niet te veel te laaten overkomen, en om verder wel op hun hoede te zyn.

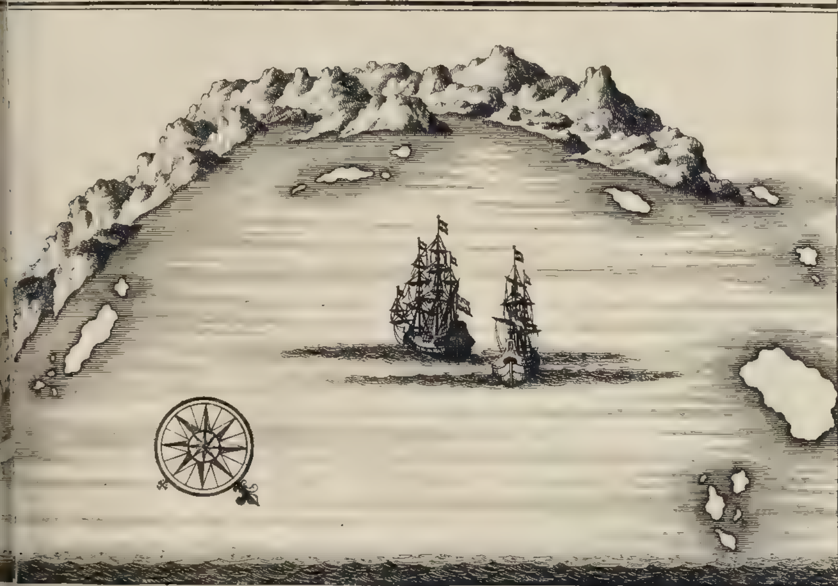
Zoo als nu 't prauwtje van de zeehaan na boord schepte, riepen en wuifden zy met hunne panggajen, en van de praauw mede, die het naaste by een van de schepen was, tegen de anderen, die agter de zeehaan lagen, zonder dat ons volk egter hunne meining kon begrypen.

Wanneer nu 't praauken wat van boord stak, begonnen zy, die voor ons tusschen beide de schepen lagen, zoo driftig daar op aan te scheppen, dat zy ontrent half wegen, wel zoo na *Abel Tasmans* schip, dit praauwtje van de zeehaan met hunne steven op de zyde aandeeden, zoo dat het zelve geweldig overswalpte, waar op de voorste in de praauw dezer schelmen den quartiermeester, *Cornelis Joppen*, met een lange stompe piek zoo fel verscheide maalen in den nek stiet, dat hy over boord vallen moest, gelyk daar op de andere van

zyne

cheepen. B. De Praeuwen die om ons boort quaemen.
ns Praeutien dat naer ons boort quam Scheppen, en van de inwoonders
eds vermeestert wiert, doch door ons schieten wederom verlaeten.
tooning van hunne Praeuwen, en het fatzoen van't Volk.

rtoont zich Abel Tasmans Baay, als ghy 'er aldus in ten Anker legt op 33 Vadem.

zyne makkers met korte dikke houten (by ons in 't eerſt voor ſwaare ſtompe parangs aangezien) en met hunne panggajen mede aanvielen, en 't praauken overweldigden, in welken aanval drie mannen van 't volk van de zeehaan dood bleven, en een vierde doodelyk gequetſt was.

De quartiermeeſter, en 2 andere ſwommen na ons (te weten *Abel Tasmans*) boord, en wy zonden hen onze chaloep tegen, daar zy nog levendig inquamen, en daar op lieten die moordenaars het praauken, tot een groot geluk voor ons, dryven.

Zy hadden een van de dooden in hun praauw gehaalt, en de andere verdronken, weshalven wy ſterk met musquetten en geſchut op hen, doch zonder te treffen, ſchoten.

Ondertuſſchen ging *Ide Tjerkſz Holman*, *Tasmans* ſchipper, met een welgemande en gewaapende chaloep na 't praauwtje van de zeehaan, waar mede hy terſtont na boord keerde; vindende een dooden, en een doodelyk gequetſte daar in.

Wy vertoonen een van die Moordenaars-vaartuigen, met die moordenaars, hier zeer fraai, No. 6. F. Gelyk ook 't land, zoo als zich dat vertoonde, N. 7. G.

or- Hierom noemde *Tasman* dit de Moordenaars-baai, verzeilende van hier, alzoo hy hier verder niets goeds te gemoet zag.

Zoo als zy nu van daar zeilden, quamen nog 22 vaartuigen van land op hen aan, waar op zy eenige reizen, doch te vergeefs, ſchoten; doch die van de zeehaan troffen 'er een, met een wit vaantje in de hand, dat hy ter neerſtorte, waar op zy alle geſwind na land keerden, van de welke 'er 2 zeilen van fatſoen als van een Tinggang hadden. Zy waren daar op 40 graaden 50 min. ten anker geweeſt.

Hier van daan ging hy weer O. N. O. aan, daar hy rondom ook land vond, dat zeer goed en vrugtbaar, doch veel onweer, en W. winden onderworpen, ſcheen, zoo dat hy veel moeite had, om van daar te geraken.

Den 26ſten dito ging hy weer N., en wel zoo Weſtelyk, aan, komende den 4den Januarii 1643. op de Z. breedte van 34 graaden 35 min., en op de lengte van 191 graaden 9 min., alwaar zy by de N. W. hoek van dit land quamen, vernemende een zeer grooten ſtroom, die hen om de W. zettede, en zeer holle deiningen uit den N. O., waar uit hy giſte, dat 'er een groote zee in 't N. O. zyn moeſt, en dat hy hier ook een doorgang vinden zou.

Hy zag daar ook een eiland, dat hy 't drie Koningen eiland noemde (op 34 graaden 25 min. breedte, en 190 graaden 40 min. lengte gelegen) waar na toe zyn volk — Drie Koningen eiland.

volk ging, om zich te ververſchen, daar zy ook verſch water gevonden hadden, en 30 of 35 menſchen van een ongemeene lengte, voor zoo verre zy, nog een goed ſtuk weegs 'er af zynde, zien konden, vernamen, die, met ſtokken en knodzen gewaapend, hen met grove en luide ſtemmen, zonder dat zy hen verſtaan konden, toeriepen, behalven dat zy, een ſnellen voortgang maakende, met geweldige groote ſtappen, na hen toequamen. Wy vertoonen dit land N. 8. H. en No. 9. I. zoo als zich dat uiterlyk opdoet.

Lange menſchen gezien.

In 't omroejen van dit eiland zagen zy eenige menſchen, en ook een grooten man met een lange ſtok en piek, na 't geleek, ook zagen zy zeer weinig of geen bebouwt land, dan alleen by een verſche rivier, daar de onze meinden water te haalen, doch konden 'er niet ontrent komen; ook vertoonden zich daar over al vierkante perken, van groen en vermaakelyk land, even eens als in ons vaderland, zonder dat zy de groente bekennen konden, ook zagen zy daar 2 praauwen op 't land gehaalt.

Tasman nam daar op het beſluit van met een Ooſterkoers tot de lengte van 220 graaden, en dan Noordwaarts tot de Z. breedte van 17 graaden te loopen, en dan weer W. aan de Kokos en Hoornſche eilanden (by *Willem Schouten* gevonden) aan te doen, om daar te ververſchen.

Den 6^den^ dito 's middags zagen zy in 't Z. ontrent 3 mylen van hen dit eiland.

Den 8^ſten^ Januarii qaam hy op de Z. breedte van 32 graaden 25 min., en de lengte van 192 graaden 20 min., vernemende dat men de N. O. miswyzing van 9 graaden hier, en ſwaare deiningen uit den Z. O. hadde, zoo dat uit die ſtreek geen land te vermoeden was. Ook was dit een vaarwater waar op men zeer gemakkelyk van Batavia na Chili, alzoo 'er niets in den weg was, zeilen kon.

Pylſtaarts eiland.

Den 19^den^ dito zag hy op 22 graaden 35 min., en op de lengte van 204 graaden, 15 min. (by de N. O. miswyzing van 7 graaden 30 min.) een eiland, 2 of 3 mylen in 't rond beſlaande, 't geen hoog, ſteil en bar was, het welk hy 't hoog Pylſtaarts eiland, om de menigte van pylſtaarten, die hy hier zag, noemde. Wy vertoonen 't zelve, zoo als 't zich opdoet N. 10. K. Hy zogt daar wel wat nader by te komen; doch 't wiert hem door de Z. O. en Z. Z. O. winden belet; daags 'er aan zag hy nog 2 andere eilanden, en quam den 21^ſten^ dito aan het Noordelykſt, dat op 21 graaden 20 min., en op de lengte van 205 graaden 29 min. lag, daar hy 7 graaden 15 min. N. O. miswyzing had. Dit was niet hoog. Hy noemde 't eene Amſterdam, en 't ander Middelburg. Wy vertoonen die beide zoo als zy zich van verre opdoen, No. 11. L.

De eilanden Amſterdam en Middelburg.

Hy vont op 't eerſte verkens, hoenders, en veelerlei fruiten, die de inwoonders, die zeer vriendelyk waren, hem toebragten. Deze vielen wat diefagtig; doch ſcheenen anders geen quaad in den zin te hebben, ook waren zy van geen geweer voorzien.

Deze 2 eilanden leggen N. O. en Z. W. van malkanderen, en was het Z. Ooſtelykſte wel het hoogſte, en 't Noordelykſte het laagſte, even als Holland. Kregen 's middags een praauw met 3 naakte bruine mannen aan boord, die wat langer dan gemeene lieden waren, van welke 'er een kort geſchooren, en twee lang hair, en een klein kleedje voor hun ſchamelheid hadden.

Hunne praauw was ſmal, agter en voor een groot ſtuk weegs overdekt, en hunne panggaajen van een gemeene lengte; doch 't blad, daar zy mede ſchepten, in 't midden breed.

Wy toonden en wierpen hen over boord een ſtuk lywaat toe, waar na een van hen, die zeer lang onder bleef, dook, doch hy quam daar na met het zelve weer boven, en lei dit, ten teeken van dankbaarheid, na dat hy in de praauw gekomen was, verſcheide maalen boven op zyn hoofd.

Naderhand, alzoo zy met hun praauw nader aan ons boord quamen, wierp men hen een hout met 2 groote ſpykers daar op gebonden, en men reikte hen een Chinees ſpiegelken toe, en ook een keten Chineeſche kraalen, die zy met een lange ſtok na zich haalden, waar aan zy, tot vergelding, eenige van hunne viſchhoeken, van een ſoort van paarlemoer ſchelpen gemaakt, met een lyntje vaſtbonden.

Eenige van hen leiden deze kraalen, ſpiegel, en keten, op hun hoofd, en de middelſte bond de ſpykers om zyn hals.

Ook reikten zy hen nog een ander ſpiegeltje toe, waar in zy zien konden (alzoo 't eerſte door een ſchuifje bedekt was) dat zy al mede op hun hoofd leiden.

Zy toonden hen ook een klappus, en een hoen, en vraagden hen met woorden uit hun medegenomen vocabulaar na water, verkens, enz. doch konden malkanderen niet verſtaan; maar zy wezen de onzen al na land, waar op zy weer daar na toe, als of zy iets haalen wilden, ſchepten.

's Namiddags zag men veel menſchen langs ſtrand loopen, sommige met witte vaankens, dat de onzen voor vredeteekens namen, die ook de witte vlag van agteren lieten waajen, daar op quamen 4 kloeke mannen met een praauken aan boord, welker lichaam van de middel tot de dyen ſwart geſchildert, gelyk hun

hals

ETEN LANDT Bezylt en Ontdekt met de Scheepen
msKerk en de Zeehaen onder het Commande van den
ABEL TASMAN, in den Iaare 1642. Den 13 December.

s vertoont zich het Drie Koningen Eyland, als gy het aen de
Noort West Zyde op 40. Vademen van uw heeft.

direxit

-hals met bladeren behangen was. Zy bragten een wit vlaggetje en een kleed van basten van boomen mede, welk vlaggetje zy op de plegt van onze boot stelden.

Hunne praauw was aan de eene vlerk met schelpen en zeehoornkens versierd, waarom zy dit voor een praauw van den koning of overste des lands namen, om welke reden zy hen een Chinees spiegeltje, een mes, een dongri, en eenige spykers vereerden.

Zy dronken hen een glas wyn, tot hunne gerustheid, voor, en gaven hen toen een roemer wyn, welke zy uitgoten, en namen die mede na land.

Kort daar na quamen zeer veel praauwen, zommige van welke 10 of 12 klappus medebragten, die de onzen tegen spykers ruilden, ook swommen zommigen met klappus na de schepen.

Naderhand quam een oud man, dien de andere eerden, aan boord, die de onzen grooten eerbied, met 't buigen van zyn hoofd tot zyn voeten, gelyk de onze hem weer eerbied betoonden, en verscheide snuisteryen aan hem schonken.

Eenigen van hen gaven hier in 't weggaan preuven van hun dievery, en tegen den avond quamen wel 20 praauwen ontrent *Tasmans* schip, maakten eerst een groot geroep van *wor*, *wor*, *wor*, en bragten toen een verken, eenige klappus en oebi's, aan boord, waar voor men hen een schafschotel, en eenig koperdraad vereerde; ruilende naderhand nog eenige klappus, pisang, oebis, een verken, enz. voor spykers en kraalen.

Wanneer 't nu donker wiert vertrokken zy alle weder, uitgenomen een, die aan ons boord bleef slaapen.

Den 22^{den} dito quamen weder veel mannen en vrouwen, jonge en oude, met allerlei verversching van dat land, aan boord. De oudste dezer vrouwen was de pink der beider handen afgehouwen; doch dit zag men aan geen der jonge vrouwlieden, zonder dat de onzen de reden hier van konden uitvinden.

Op dezen zelven dag quam die voorige oude man weer met een geschenk aan boord, dien zy weer met een zattyn kleed, een hoed, en een hemd beschonken; 's middags quamen 'er 32 kleine praauwen, en een groote met een zeil (even als 't geen men in *Jacob le Maire's* journaal ziet) by hen, en van dezelve ook eenige mannen en vrouwen aan boord, met hunne vrugten, ook eenige onbekende wortelen, en een basten-kleedje.

Tasman vereerde aan den opperſten van 18 kloeke mannen, en hunne vrouwen een broek en hemd, waar mede hy zeer, na dat hy die aangedaan had, versierd was.

Onder deze lieden was een groot lyvig man met eenen St. Thomas arm, en een vrouwmensch, die natuurlyk een weinig baards had.

Wy deden voor hen eens lustig op de trompet blazen, en op de viool spelen, waar over zy zich zeer verwonderden.

Daar op zond *Tasman* zyn boot, en die van de zeehaan, met eenige watervaten, om te zien of daar aan land water, alzoo die oude het hen met wyzen verzekert had, te krygen zou zyn.

Met yder boot ging een stuurman, en schipper *Ide Tjerkzoon Holman*, en de koopman *Gilsemans* togen met de chaloep mede na land, en was al ons volk wel van geweer, schoon dit in opzigt van den goeden aard dezer menschen onnoodig scheen, voorzien.

Na dat zy nu een stuk weegs verre na de N. O. zyde van dit land geroeit waren, quamen zy eindelyk by drie kleine waterputjens, waar uit men 't water met klappusdoppen scheppen moest, behalven dat het ook in zich zelven niet dogt.

Daar na bragten zy ons volk verder landewaart in, op een fraaje vermaakelyke plaats, daar zy hen op een sierlyke baileoe, en op zeer nette fyne matjens neerzetteden, hen toen met 2 klappusnooten, een voor hun oversten, en een voor onzen schipper, enz. onthaalende. Hier op keerde ons volk tegen den avond met een verken, en met berigt, dat hier geen water te bekomen was, weder; doch ruilden dien dag nog wel 40 verkens, 70 hoenderen, en verscheide vrugten, voor zeer weinig spykers, zeildoek, enz.

Deze lieden weten van geen tabak rooken, en hunne vrouwen gaan van de middel tot de knyen met matten van bladen van boomen gedekt, zyn voor de rest naakt, en korter van hair dan de mannen. Deze laatste hebben een baard, wel 3 of 4 vingeren breed, doch aan de kin boven den mond redelyk gekort, houdende hunne knevels ontrent 2 stroobreed lang. Men zag by hen ook geen geweer, weshalven men te minder voor ongemak vreesde.

Daags 'er aan wierden de onzen, weer aan land gekomen om putten te delven, vry beter van hen met visch, zoete melk, enz. onthaalt, en in allen deelen vriendelyk bejegend.

Ook vraagden zy aan de onzen, waar zy van daan quamen, en waar zy na toe wilden; waar op die zeiden, dat zy reeds over de 100 dagen in zee geweest waren, daar zy zich zeer over verwonderden, weshalven klaar blykt, dat zy malkanderen (waarschynelykst door Maleische of andere tolken) wel verstaan hebben.

Zy ruilden hier nog veel verkens, hoenderen, enz. doch geraakten 's namiddags, door

door de fteile grond, en door den paffaatwind, van hunne ankers in zee, doch 's nachts weer behoorlyk ten anker.

Om nu nog netter denkbeeld van dit eiland Amfterdam, en 't verdre daar ontrent aanmerkelyk, te hebben, vertoonen wy het nog nader in 2 prentverbeeldingen No. 12. M. 1. No. 12. M. 2. alles met een alphabeth, zoo als men hier vervolgens ziet, aangewezen.

A. *Onze fchepen op van Diemens reede ten anker.*
B. *Kleine praauwen van den koning dezes lands*
C. *Een zeilvaartuig van 2 praauwen nevens den anderen met een zolder overdekt.*
D. *Een vifchpraauw.*
E. *Hoe zy met klappus, enz. aan boord fwommen.*
F. *De hoek, daar de koning woont.*
G. *De plaats, daar onze boots lagen om water te haalen.*
H. *De plaats, daar zy ons volk te gemoet quamen met vredevaankens.*
I. *De plaats, daar ons volk met geweer de wagt hield.*
K. *Des konings baileoe, in een pagger, daar hy de onze onthaalt.*
L. *De wafchplaats van den koning, en zynen adel.*
M. *Hunne vaartuigen, ten anker leggende.*
N. *De manier van zitten en ftaan, als ook de kleeding dezer natie.*
O. *De baai, daar de koning woont, en daar zyn vaartuig legt, die Tasman na de gemalin van de Heer van Diemen, Maria's baai noemde.*

De fraaje teekening van deze eilanden verdient zeer wel, nevens de andere daar by verbeelde zaaken, dat wy die mede inlaffen. Daar zy ten anker gelegen hadden, deden zich nog 2 hooge doch kleine eilandekens 1 of 1½ myl in 't rond, 7 of 8 mylen van hen in 't N. ten W. op, en zagen toen nog een tamelyk groot laag eiland in 't O. N. O., en in 't O. nog 3 andere zeer kleine, en in 't Z. O. nog 2, alle zeer laag.

Hier was geen harde ftroom, en de ebbe liep 'er om de N. O., en de vloed om de Z. W.; en 't vloeide hier 7 of 8 voeten op en neder, zynde het by een Z. Wefter Maan hier hoog water. De wind liep geduurig Z. O., en Z. Z. O., waar door 't jagt Heemskerk, zonder water in te konnen nemen, van dit eiland afraakte.

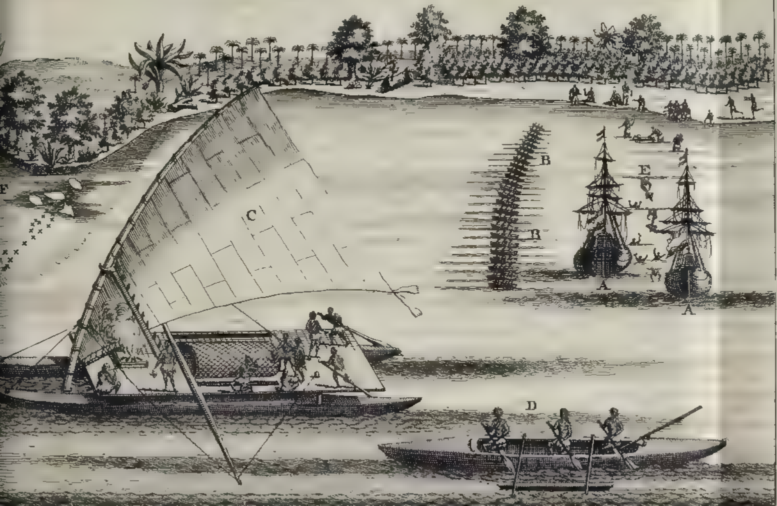
Den 25ften dito quam hy op de Z. breedte van 20 graaden 15 min., en de lengte van 206 graaden 19 min., had een miswyzing van 6 graaden 20 min.; ook zag hy hier verfcheide kleine eilandekens, Uiterdam en Namokoki, die wy No. 13. N. vertoonen; en quam by 't eiland Rotterdam, in de kaarten bekent, alwaar hy (als bevoorens) een vriendelyk, doch zeer diefagtig volk vond, vernemende

't Eiland Rotterdam.

aan 't eiland veel kalappusboomen,
net-gelegde tuinen, die zeer ordentel
beplant, en van allerlei aardvrugten voo
zien waren, zynde de meefte fruitbo
men lynregt als in wandelwegen verdee
zeer vermaakelyk om door te ga
Vonden hier ook een groot verfch bi
nenwater, wel ¼ myl in 't rond, en
1½ vadem boven het zout water ftaand
Men kan niet, dan by hoog wat
hier aan land komen, alzoo 't zelv
voeten op en neder loopt.
In dit voornoemde verfch water wa
veel wilde endvogels, die voor de m
fchen niet fchuw waren.
Deze inwoonders bragten verfche
klappus, en kalbaffen met verfch wat
nevens andere vrugten, verkens, d
weinige der laatfte, aan boord.
Van hunne praauwen waren ook z
migen van zeiltuig voorzien.
Hunne kleeding, fatfoen, en manier
verfchilden niet van die van 't voorig
land; doch de mans hadden doorga
zulken lang en dik hair niet, als de and
Ook waren de vrouwen immers zoo kl
van geftalte en leden als de mannen.
Aan dit eiland, by de inlanders An
mokka genaamt, hebben de onzen
naam van Rotterdam gegeven.
Wy vertoonen dit, nevens de ver
eilanden, 'er ontrent gelegen, en de
woonders der zelven, in de plaaten No
N. en No. 14. O. zeer net volgens
alphabeth afgebeelt.

A. *Onze fchepen, voor dit Annamokka legge*
B. *Een zandbaai, van waar zy met bi praauwen na boord voeren.*
C. *De baai, daar de onze waterhaald*
D. *'t Verfch binnenwater, digt ontren Zee, aan de N. zyde des eilands.*
E. *Hun zeil vaartuig van een praauw, de andere eilanden met vrugten komen*
F. *De plaats, daar onze boots lagen water te haalen.*
G. *De inwoonders van dit eiland, zo die by de onzen quamen, in hun we kleeding, en fatfoen vertoont.*

Den 26ften dito haalden zy nog 2 b
water voor yder fchip, en verruilden
veel ververfching van vrugten, enz.
ontdekten zy naderhand, dat dit
mede op hun goed te fteelen, als 't
gelegenheid had, zeer gezet was.
Na dat zy zich nu hier overvlo
van water en andere ververfching v
zien, en een nieuw befluit, om
alles wel te zorgen en te waaken, genc
hadden, gingen eenige van onze v
naamfte aan land, om van den ko
affcheid te nemen; by welke gele
heid zy die nette beplantingen zage
Dit alles verrigt zynde, hebben z
1ften Februarii 's jaars 1643. de a

'T EYLANT AMSTERDAM.

ANAMOCKA By ons genaemt 'T EYLANT ROTTERDAM.

geligt; en zyn van daar Noordelyker overgeloopen; en zagen nog eenige eilanden, die in de kaart bekent zyn, zynde van voornemen, om nu vooreerst tot de 17 graaden Z. breedte toe, N., en dan vorder W. aan te gaan, om de Verraders en Hoornsche eilanden niet voorby te vaaren, waar op zy dan met een Z. O., en O. Z. O. koelte doorzeilden.

Hy ontmoette den 6den dito, op de breedte van 17 graaden 19 min, en op de lengte van 201 graaden, en 35 min., wel 18 of 20 eilanden, die vol klippen, reeven, en droogten waren, en die in de kaart met den naam van Prins Willems-eilanden, en van Heemskerks-droogten, bekent zyn. Wy vertoonen de zelve No. 15. P.

Twee dagen 'er aan had hy op de 15 graaden 29 min. breedte, en 199 graaden 31 min. lengte, veel regen en harde wind uit den N. O. en N. N. O. met dyzig en donker weder, weshalven hy besloot om N. en N. O. tot de 5 of 6 graaden aan te gaan, en om dan W. aan tot Nova Guinea te loopen.

Den 2den Maart was hy op 9 graaden 11 min. breedte, en 192 graaden 46 min. lengte, daar 10 graaden N. O. miswyzing, en den 14den dito op de breedte van 10 graaden 12 min., en op de lengte van 186 graaden 14 min., net van 8 graaden 45 min. was, zonder dat hy in 12 etmaalen hoogte hadden konnen krygen, alzoo 't zeer donker, mottig, en regenagtig weder was.

Den 22sten zag hy op 5 graaden 2 min. en op de lengte van 178 graaden 32 min., by een O. passaat, land 4 mylen W. van zich, alwaar zich wel 20 kleine eilanden opdeden, die door *le Maire* in de kaart gelegt, met den naam van Ontong Java bekent zyn, en die ontrent 90 mylen van Nova Guinea leggen. Wy vertoonen de zelve in de plaat No. 16. Q. Ontong Java.

Drie dagen 'er na quam hy by de eilanden van Marken, die wel 14 of 15 in getal, en welker by na gansch naakte inwoonders (dan dat hun schamelheid dekken) zeer ruwe menschen, mede swart van hair, dat ook opgebonden is, zyn, en van de booswigten in de moordenaarsbaai niet verschillen. Wy vertoonen die eilanden No. 17. R. De Eilanden van Marken, en Menschen, hier, enz.

Het hair dezer inwoonders is kort geschoren, en even zoo, als dat der booswigten in de moordenaars-baai, opgebonden. Een van hen had 2 veeren regt boven op zyn hoofdkruin, als of 't hoornen waren, steeken, andere hadden ringen door de neus. Hunne praauw was met een vlerk, ging scherp toe; doch was niet net gemaakt. Ook voerden zy pyl en boog, en zy maakten van onze kraalen en spykers weinig werk.

De

geligt; en zyn van daar Noordelyker overgeloopen; en zagen nog eenige eilanden, die in de kaart bekent zyn, zynde van voornemen, om nu vooreerst tot de 17 graaden Z. breedte toe, N., en dan vorder W. aan te gaan, om de Verraders en Hoornsche eilanden niet voorby te vaaren, waar op zy dan met een Z. O., en O. Z. O. koelte doorzeilden.

Hy ontmoette den 6den dito, op de breedte van 17 graaden 19 min, en op de lengte van 201 graaden, en 35 min., wel 18 of 20 eilanden, die vol klippen, reeven, en droogten waren, en die in de kaart met den naam van Prins Willems-eilanden, en van Heemskerks-droogten, bekent zyn. Wy vertoonen de zelve No. 15. P.

Twee dagen 'er aan had hy op de 15 graaden 29 min. breedte, en 199 graaden 31 min. lengte, veel regen en harde wind uit den N. O. en N. N. O. met dyzig en donker weder, weshalven hy besloot om N. en N. O. tot de 5 of 6 graaden aan te gaan, en om dan W. aan tot Nova Guinea te loopen.

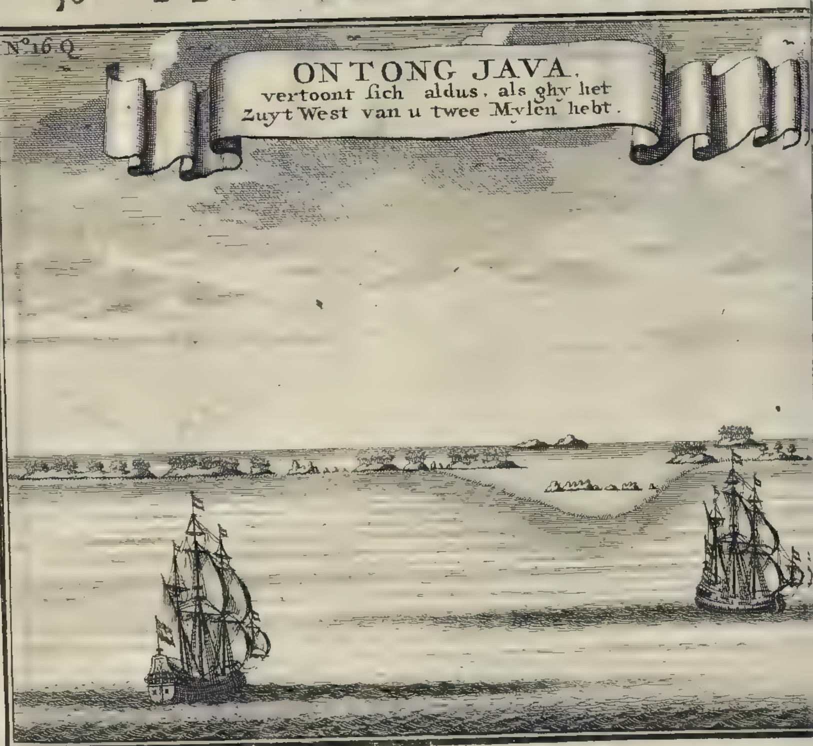
Den 2den Maart was hy op 9 graaden 11 min. breedte, en 192 graaden 46 min. lengte, daar 10 graaden N. O. miswyzing, en den 14den dito op de breedte van 10 graaden 12 min., en op de lengte van 186 graaden 14 min., net van 8 graaden 45 min. was, zonder dat hy in 12 etmaalen hoogte hadden konnen krygen, alzoo 't zeer donker, mottig, en regenagtig weder was.

Den 22sten zag hy op 5 graaden 2 min. en op de lengte van 178 graaden 32 min., by een O. passaat, land 4 mylen W. van zich, alwaar zich wel 20 kleine eilanden opdeden, die door *le Maire* in de kaart gelegt, met den naam van Ontong Java bekent zyn, en die ontrent 90 mylen van Nova Guinea leggen. Wy vertoonen de zelve in de plaat No. 16. Q. Ontong Java.

Drie dagen 'er na quam hy by de eilanden van Marken, die wel 14 of 15 in getal, en welker by na gansch naakte inwoonders (dan dat hun schamelheid dekken) zeer ruwe menschen, mede swart van hair, dat ook opgebonden is, zyn, en van de booswigten in de moordenaars-baai niet verschillen. Wy vertoonen die eilanden No. 17. R. De Eilanden van Marken, en Menschen, hier, enz.

Het hair dezer inwoonders is kort geschoren, en even zoo, als dat der booswigten in de moordenaars-baai, opgebonden. Een van hen had 2 veeren regt boven op zyn hoofdkruin, als of 't hoornen waren, steeken, andere hadden ringen door de neus. Hunne praauw was met een vlerk, ging scherp toe; doch was niet net gemaakt. Ook voerden zy pyl en boog, en zy maakten van onze kraalen en spykers weinig werk.

De

De onzen waaren hier in groote vreeze voor een rif, daar zy nog zeer gelukkig door een Z. wind afraakten.

Den 26ſten dito hadden op de hoogte van 4 graaden 33 min. Z. breedte en 174 graaden 30 min. lengte, een harde ſtroom, en miswyzing 9 graaden 30 min. Noordooſtering.

Den 29ſten dito quam hy by de groene eilanden, welke wy No. 18. S. vertoonen. Den 30ſten zagen zy St. Jans eiland (zoo als wy dat No. 19. T. afbeelden) en den 1ſten April by Nova Guinea, dat wy hier No. 20. V. in prent geven, zoo als zich dit aan den hoek, Cabo St. Maria by de Spanjaards genaamt, opdoet, en die op 4 graaden 30 min. breedte, en op de lengte van 171 graaden 2 min. legt, alwaar hy langs de wal N. W. henen tot Antoni Caans-eiland, als mede voorby Gerrit de Nys, of Gardenys en Viſſchers-eilanden, enz. tot aan den uitſtekenden Struishoek liep, merkende dat daar 't land na 't Z. en Z. O. uitſchoot. Wy vertoonen ook deze eilanden No. 21. W. De inwoonders waren naakt, en zeer ſwart, en hadden een wit been onder de neus, een halve vinger dik.

De Struishoek.

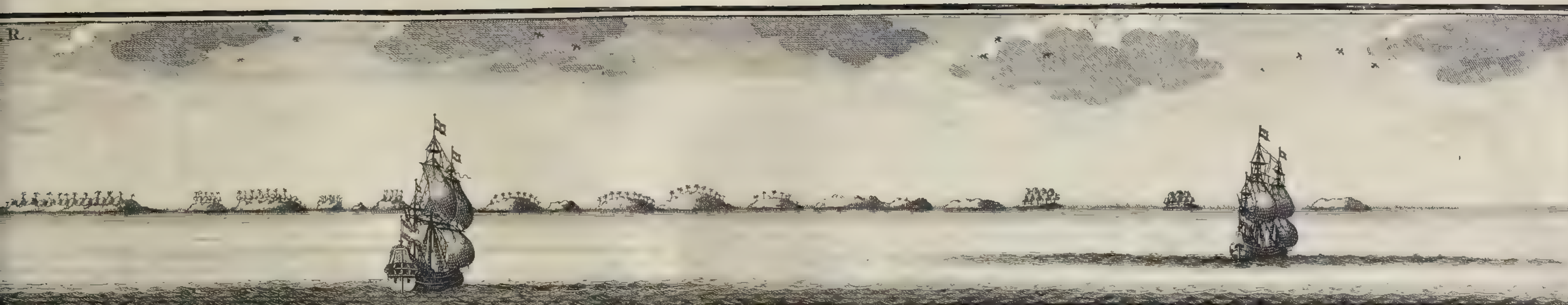
Den 12den dito kreeg hy op 3 graaden 45 min. breedte, en op de lengte van 167 graaden (by N. O. miswyzing van 10 graaden) een ſwaare aardbeving by nacht, zoo dat al 't volk uit zynen ſlaap zeer v… baaſt na boven quam, niet beter weten… of 't ſchip ſtiet op een klip; doch v… den geen grond met het dieploot. … zelve duurde nog al eenigen tyd; doch h… was noit zoo ſterk, als op dien dag, zy… nu tot binnen den Struishoek reets gek… men, waar op hy verder na de bogt … Goede Hoope ſtevende.

Den 14den dito zag hy op 5 graa… 27 min. breedte, op de lengte van … graaden 57 min. (by N. O. miswyz… van 9 graaden 15 min.) het land van 't… en N. O., en zoo verder na 't Z. tot … Z. Z. W., meenende hier eenen d… gang te vinden, doch bevonden dit … land tot in 't W. toe te zyn, en liep … halven W. aan langs deze kuſt.

Wy vertoonen deze bogt, en dit … der land van Nova Guinea, met des z… volkeren, No. 22. X. Eenigen van … volk quamen ook aan boord, doch wa… ſlegte ongewapende lieden.

Den 20ſten quam hy aan 't Brandend… land (dat hy op 5 graaden 4 min. breed… op de lengte van 164 graaden en 27 mi… by N. O. miswyzing van 8 graaden … 30 min. bevond te leggen) en ver… uit dat gebergte ook een grooten bra… Wy vertoonen dit No. 23. Y. zynde … Vulcanus van *Willem Schouten*, in … dagregiſter aangehaalt.

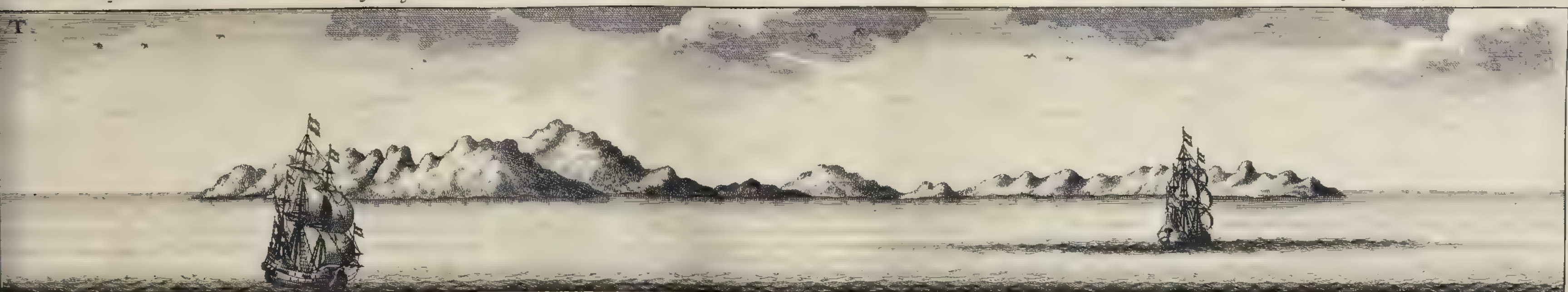
T…

ldus vertoonen zich de Eylanden Marken, als gy die West van u hebt 2 Mylen, door le Maire alsoo genaemt om de gelykhyt .

e Groene Eylanden, door le Maire alsoo genaemt, om dat ze Groen en Schoon waeren, zy vertoonen zich aldus, als gy het Oostelyk Zuyden en het Westelyk Zuyt West van u hebt 2 Mylen

Aldus vertoont zich St. Jans Eyland, als gy het Noorden 2 Mylen van u hebt .

Aldus vertoont zich de Cust van Nova Guinea, als gy'er by langhs Seylt. Dit Land is genaemt Cabo de Santa Maria .

De onzen waaren hier in groote vreeze voor een rif, daar zy nog zeer gelukkig door een Z. wind afraakten.

Den 26sten dito hadden op de hoogte van 4 graaden 33 min. Z. breedte en 174 graaden 30 min. lengte, een harde ſtroom, en miswyzing 9 graaden 30 min. Noordooſtering.

Den 29ſten dito quam hy by de groene eilanden, welke wy No. 18. S. vertoonen. Den 30ſten zagen zy St. Jans eiland (zoo als wy dat No. 19. T. afbeelden) en den 1ſten April by Nova Guinea, dat wy hier No. 20. V. in prent geven, zoo als zich dit aan den hoek, Cabo St. Maria by de Spanjaards genaamt, opdoet, en die op 4 graaden 30 min. breedte, en op de lengte van 171 graaden 2 min. legt, alwaar hy langs de wal N. W. henen tot Antoni Caans-eiland, als mede voorby Gerrit de Nys, of Gardenys en Viſſchers-eilanden, enz. tot aan den uitſtekenden Struishoek liep, merkende dat daar 't land na 't Z. en Z. O. uitſchoot. Wy vertoonen ook deze eilanden No. 21. W. De inwoonders waren naakt, en zeer ſwart, en hadden een wit been onder de neus, een halve vinger dik.

De Struishoek.

Den 12den dito kreeg hy op 3 graaden 45 min. breedte, en op de lengte van 167 graaden (by N. O. miswyzing van 10 graaden) een ſwaare aardbeving by nacht, zoo dat al 't volk uit zynen ſlaap zeer verbaaſt na boven quam, niet beter wetende, of 't ſchip ſtiet op een klip; doch vonden geen grond met het dieploot. De zelve duurde nog al eenigen tyd; doch zy was noit zoo ſterk, als op dien dag, zynde nu tot binnen den Struishoek reets gekomen, waar op hy verder na de bogt der Goede Hoope ſtevende.

Den 14den dito zag hy op 5 graaden 27 min. breedte, op de lengte van 166 graaden 57 min. (by N. O. miswyzing van 9 graaden 15 min.) het land van 't O. en N. O., en zoo verder na 't Z. tot het Z. Z. W., meenende hier eenen doorgang te vinden, doch bevonden dit vaſt land tot in 't W. toe te zyn, en liep derhalven W. aan langs deze kuſt.

Wy vertoonen deze bogt, en dit verder land van Nova Guinea, met des zelfs volkeren, No. 22. X. Eenigen van dit volk quamen ook aan boord, doch waren ſlegte ongewapende lieden.

Den 20ſten quam hy aan 't Brandend eiland (dat hy op 5 graaden 4 min. breedte, op de lengte van 164 graaden en 27 min., by N. O. miswyzing van 8 graaden en 30 min. bevond te leggen) en vernam uit dat gebergte ook een grooten brand. Wy vertoonen dit No. 23. Y. zynde den Vulcanus van *Willem Schouten*, in zyn dagregiſter aangehaalt.

Tus-

Aldus vertoonen zich de Eylanden Marken, als gy die West van u hebt 2 Mylen, door le Maire alsoo genaemt om de gelykhyt.

De Groene Eylanden, door le Maire alsoo genaemt, om dat ze Groen en Schoon waeren, zy vertoonen zich aldus, als gy het Oostelyk Zuyden en het Westelyk Zuyt West van u hebt 2 Mylen

Aldus vertoont zich St. Jans Eyland, als gy het Noorden 2 Mylen van u hebt.

Aldus vertoont zich de Cust van Nova Guinea, als gy'er by langhs Seylt. Dit Land is genaemt Cabo de Santa Maria.

Aldus vertoond de kust van Nova Guinea tusschen Cabo Santo Maria ende Anthoony Caens Eylandt als gy daar by langhs Zeylt .

ldus vertoond Anthony Caens Eylant als het Noorden van u is .

Aldus vertoont Gerrit de Nys Eylandt als het Noorden van u is 2.. Mylen .

Aldus vertoonen zich de Visschers Eylanden als zy Oost van u zyn 4 . Mylen .

Aldus vertoond zich de kust van Nova Guinea als ghy 'er by langhs Zeylt van Gerrit de Nys Eylandt nae de Visschers Eylanden .

Aldus vertoont zich de kust van Nova Guinea als ghy daar langhs Zeylt van de Visschers Eylanden om de West .

De Kust van Nova Guinea tot aan deze bogt.

De Kust van Nova Guinea ofte Salomon Sweers hoek.

Het Landt van Nova Guinea in de Groote Bocht daar wy vergeefsts hoopten een doorgank te vinden naa Caap Keerweer.

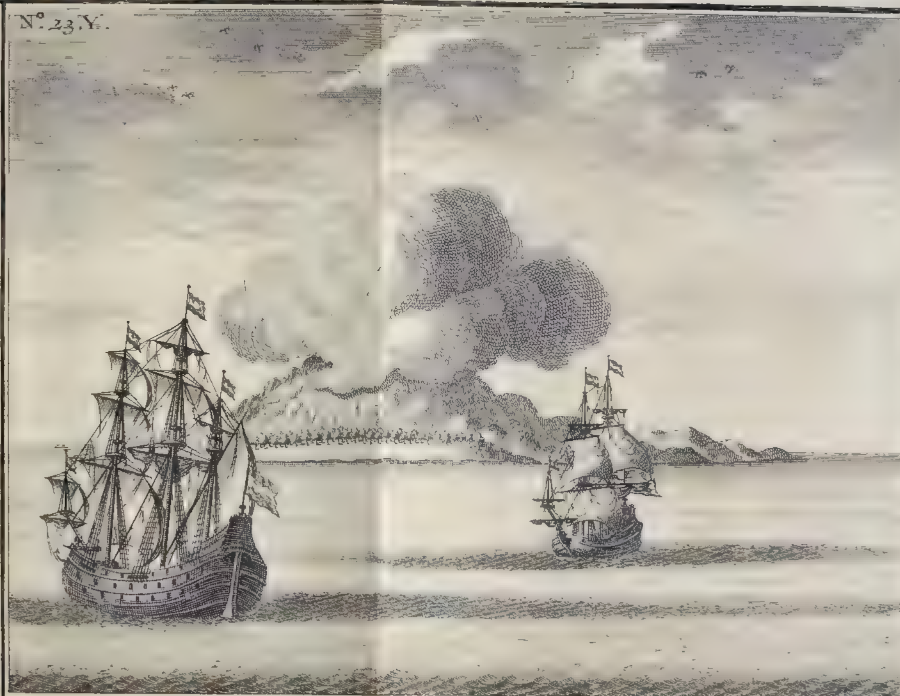
Nova Guinea in de Groote Bogt nevens de Reeven.

De Kust van Nova Guinea tusschen het brandende Eylandt om de West.

Volkeren van Nova Guinea en hun Vaertuygen.

Het Brandende Eyland als het Noord West van u is.

De Kust van Nova Guinea beoosten het Eyland Jamma.

De Kust van Jamma nae Moa.

Tusschen dit eiland, en de vaste wal, liep hy door, vernemende ook zelf digt aan zee veel vuuren, waar uit hy merkte, dat dit een volkryk eiland was.

Langs Nova Guinea had hy veel stilte, zag daags 'er aan den hoogen brandenden Berg, en liep W. N. W. langs de wal henen.

Den 27sten dito quam hy by Jamma, een eiland op 2 graaden 10 min. breedte, en op de lengte van 156 graaden 47 min., (welkers kust wy No. 24. Z. nevens eenige eilanden vertoonen) gelyk wy 't eiland Jamma zelf No. 25 Z. Z. verbeelden, dat wat Oostelyker als Moa, legt; alwaar zyn volk veel kalappus, en andere verversching, bequam.

Hy bevont den inlander hier zeer swart, en byzonder veerdig om zyn volk na te spreken; doch hunne taal zelf zeer swaar, alzoo de letter R. daar al zeer dikwils van hen in gebruikt wiert.

Daags 'er aan quam hy voor 't eiland Moa, daar hy, door tegenwind, tot den 6den Mey bleef leggen, ruilende ondertusschen wel 6000 kalappus, en wel 100 bossen piessang. Hoe zich de kust hier vertoont zien wy No. 26. Y. Y. klaar afgeschetst; doch 't eiland Moa zelf ziet men No. 27. X. X. vertoont, gelyk mede des zelfs inwoonders, en die van Jamma mede zeer net na 't leven afgemaalt staan.

Hier viel eenige moeite voor, door dien een inlander yemant van ons volk met een pyl geraakt had; doch als zy zagen, dat *Tasman* met zyn schepen digter na de wal kortte, bragten de inlanders, zeer bevreest geworden, den schuldigen zelfs by hem aan boord, gevende dien volkomen aan hem over, gelyk zy na dien tyd ook vry beter te spreken waren, mogelyk nog wel indagtig zynde, wat hier 27 jaaren te vooren (of in 't jaar 1626. den 16den Juli) met *Willem Schouten* voorgevallen was, dien zy zeer verraaderlyk aangetast hadden, en die niet weinig op hen had los gebrand.

Den 12den dito zeilde hy op 0 graaden 54 min. breedte, en op de lengte van 153 graaden 17 min. (by N. O. miswyzing van 6 graaden 30 min.) langs de N. zyde van *Willem Schoutens* eiland, daar zeer rad volk, en welk eiland wel 18 of 19 mylen lang scheen te wezen. Zes prauwen, yder met 20, 24 of 25 man, van groote als een orembaai, quamen om hen te bezien; doch dorsten niet aan boord komen. Tegen den avond kregen zy hier een byzondere stille en hoe langer hoe langzamer rollende zee, zonder dat zy de reden daar van konden uitvinden.

Willem Schoutens eiland.

Den 18den dito 0 graaden 26 min. breedte, en op de lengte van 147 graaden 55 min.

min. (by N. O. miswyzing van 5 graaden en 30 min.) gekomen zynde, merkte hy, dat hy nu al voor by de kaap de Goede Hoope geraakt was, waar op hy dan aan den W. hoek van Nova Guinea quam, dat hy bevont een gebroken hoek lands te zyn, zonder dat hem verder iet aanmerkenswaardig voorquam; waar na hy zyn ſtreek voorby Ceram, Boero en Boeton, naar Batavia voortzette, daar hy den 15den Juni op de reede quam, hebbende dezen togt in 10 maanden volbragt.

Togt der chaloep Walingen in 't jaar 1663, na Nova Guinea.

In 't jaar 1663. den 5den April heeft men met de chaloepen Walingen en de Garneel van Banda een togt na Nova Guinea gedaan.

Zy quamen den 7den dito by of ontrent deze wal, zoo dat zy 't land zeer klaar zagen, en den 8ſten vernamen zy pas 4 mylen van 't eiland Caras te zyn.

Het Eiland Caras.

Zy vonden hier zeer felle ſtroomen en N. winden, die hen geduurig na de vaſte wal toe ſleepten, en quamen den 9den dito 's namiddags by dit eiland, daar zy een groote coracora met inlanders vernamen; doch liepen, na dien nacht daar ontrent geankert te hebben, al verder na Nova Guinea, dat zy met 'er haaſt opzeilden, en quamen voor het dorp Roemakay op 2 vadem waters ten anker, laatende de witte vredevlag waajen, doch de inlanders aldaar deden geen het allerminſte wederbewys, dat geen goed teeken was, waar op den geheimſchryver *Vink* den raad belei, om nader te beraadſlagen, wat hen zou te doen ſtaan; doch eindelyk verſcheen 'er een praauw met een vredevlaggetje, en teeken doende, dat men by hen komen wilde, 't welk gedaan zynde, verzogten zy (zoo de tolk zeide) ons volk aan land te komen; doch men kon dat niet inwilligen, alzoo dit hen by hunne inſtructie verboden was; hoewel men eindelyk goedvond den tolk en een matroos aan land te zenden, nevens welke ook *Vink* met twee oppaſſers ging, krygende van hen de broeder van den Orangkaja tot een oſtagier.

Het Dorp Roemakay.

Zy quamen hier meeſt om ſlaaven, van welke de inlanders 'er maar 12 of 15 ſtuks hadden, die zy aan *Vink*, en ons volk verkoopen wilden.

De tolk, met hen ſprekende, hoorde dat een van de onderdaanen des konings van Onin daar onlangs geweeſt was, die zeide, dat zy van dien koning gewagt wierden, om wel 50 ſlaaven, die hy had, aan de onzen te verkoopen, al 't welk de onzen voor verdigtzelen hielden.

Zy kregen 's middags eenige rieten met ajer poeteh, of ſaguweer, eenige kalappus, en een ſlaaf tot een ſchenkagie aan boord, waar voor *Vink* een tegengeſchenk dede.

Den 13den zont hy den boekhouder *David Bolkool* met den tolk na land, om te zien, of men den ſlaavenhandel daar zou konnen beginnen. Kort na 't landen der onzen quamen 'er, als in een oogenblik, wel 100 en meer vaartuigen, met kalappus, ſagoe mantah, krabben, gerookte viſch, verkens, en met 2 of 3 ſlaaven aan boord; doch konden hen de ſlaaven niet afhandelen, alzoo zy 'er te veel voor eiſchten. Eindelyk nogtans tot 15 en 13 Ryksdaalders voor 2 ſlaaven koop maakende, bevonden zy met de eene, alzoo het een lamme meid was, bedrogen te zyn, koopende toen nog een klein verkentje voor 2 Ryksdaalders aan kleeden.

Tegen den avond quam hier een praauw van 't dorp Iſera met een ſlaavin by hen, welke zy voor 15 Ryksdaalders aan kleeden kogten.

Men vraagde na meer ſlaaven, en de Orangkaja dede wel groote beloften; doch alles quam op niet uit, en dit ſcheenen maar vonden van den koning van Onin te zyn, om hen hier langer op te houden.

Vink hier verder na 't land van Onin, en des zelfs geſteltenis, vernemende, hoorde van den inlander, dat het hoog en bergagtig land wel 10 of 12 mylen van hier gelegen was, en dat daar niet anders, dan groote martavaanen, en geſchilderde potten met beelteniſſen, van daan quamen, die zy nog niet uit de eerſte hand, maar van andere volkeren, hooger de rivier op leggende, kregen. Ook ſpraken zy van een zeer diepe bogt aldaar, en die ook zeer groot in den omtrek was, alwaar zy aan 't einde eenig moeraſſig land zeiden te zyn, 't welk men pas over geraakt zynde, quam men (na hun zeggen) aan de andere zyde der zee uit, daar zy groote vaartuigen met witte zeilen (als de onze) en blanke menſchen 'er op, hoewel maar van verre, gezien hadden; doch dat de inwoonders van dat land zeer wild, en ongemaniert waren, en maar op 't ſtrand en onder den blooten hemel huisveſteden, geneerende zich enkel met ſchildpadden te keeren.

Wanneer nu *Vink* zei, dat hy na deze bogt meende te gaan, had dit den inlander geweldig mishaagt, alzoo zy van den roof, die zy daar bequamen, leven moeſten, weshalven hy hen beloofde, dat niet te doen.

Daar op liep hy, zyn anker ligtende, na 't dorp Iſera, daar hy tegen den avond voor quam, laatende daar mede de princeen vrede-vlag, zonder antwoord te krygen, waajen.

Vink ging daar op zelf met een orembaai na land, ſprak met hen, verzoekende een gyzelaar, dien zy weigerden te geven.

Ein-

Het Eylandt Takel als gy daar by Langhs Seylt.

1. 't Eylandt Samna. 2. Het Eylandt Medemo.
Als gy daar onder op 10. vadem ten Anker lecht. Dese Reede hebben wy genaamt Cornelis Witzen

De Kust van Nova Guinea omtrent Moa.

1. Het Eylandt Moa. 2. Het Eylandt Injou.
Deze Reede hebben wy genaamt Johan Maatzuykers Reede.

Het volk van Moa, Iamna ende andere omleggende Eylanden, in haar Fatzoen, Kleeding en vaartuyg.

Eindelyk quamen zy zelfs met visch, krabben, garneelen, en met verder koopmanschap van slaaven, aan boord. Het krioelde in dit dorp van menschen, die zich by duizenden, alle moedernaakt, hier in een oogenblik opdeden, zynde meest zeer wel gewapend.

Zy beloofden aan den tolk, *Antoni Multum*, in 't korte veel slaaven by de onzen te zullen brengen; maar daar quam al mede niet van. Ook bleek den onzen, dat deze roovers maar uitstel en gelegenheid zogten, om hen aan de wal te krygen, en dan hun slag waar te nemen; want als zy dagten 't anker te ligten, quam hen een praauw van Roemakay met een vrede-vlaggetje waarschouwen, dat die van Isera voorgenomen hadden alle de onzen, als zy aan land zouden gekomen hebben, gelyk zy *Vink*, en anderen, reets verzogt hadden te doen, eerst zoo lang vast te houden, tot dat zy van al het verdere volk van beide de chaloepen zouden meester geworden zyn, en hen dan alle den hals te breeken; en schoon dat gisteren mislukt was, dagten zy zulks heden uit te voeren, van welken vuilen aanslag die Orangkaja van Roemakay *Vink* waarschouwen liet, verzoekende, dat de onze hem wilden helpen, om dezen nacht Isera af te loopen, waar toe *Vink* niet kon overslaan, alzoo hy merkte dat die twee dorpen vyanden waren, en malkanderen maar alle afbreuk zogten te doen, weshalven ook alles wel kon verzonnen zyn; waarom hy alleen tot antwoord gaf, dat hy hem liet bedanken voor dezen dienst, en nader daar na vernemen, en zich wel wagten zoude.

Daar op vertoonden zich die van Isera met een vredevaan, om de onzen tot hen te lokken, die ook by hen digt voor, maar niet aan de wal quamen; alwaar de tolk het woord doende, men kan agter de huizen ettelyke duizenden van menschen, met pyl en boog, hasaajen, enz. gewapent, niet alleen ontdekte; maar de onzen ook ten eersten zoodanig gegroet wierden, dat *Vink* zich genoodzaakt vond met geschut vuur op hen te geven, waar uit hem klaar bleek, dat de Orangkaja van Roemakay hem zeer tydig en wel gewaarschouwt had, en dat des Orangkaja's vrouw (die 't uit de mond der schelmen zelfs zeide verstaan te hebben) hem niet misleid had.

De onzen, daar op weder na land gegaan zynde, hebben den vyand, die hen eerst dapper wederstant bood, wakker aangetast, en op de vlugt gedreven, waar op zy verder geland zynde, dit dorp in brand staken, 't welk door den vyand weder gebluscht wiert; waar naar *Vink* een zein dede, dat al ons volk na boord komen zoude; doch de onderstuurman *Abraham Jacobsz van der Staf*, met nog een dol soldaat, tegen last der onzen den vyand wat gevolgt zynde, zyn met de zelve in zulken hevig gevegt geraakt, dat die uit de Orembaai genoodzaakt waren hen te hulp te komen, en ook beide de chaloepen zich gedrongen vonden met geschut op hen te schieten. Dit gevegt een uur geduurt hebbende, kreeg men de vyand wel op de vlugt, maar hy keerde wederom, en tastte de onzen zoo dapper aan, dat het stuurman *van der Staf*, een soldaat, *Cornelis Pietersz van Rypen*, en nog een schutter, *Daniël van den Berg* genaamt, het leven kostte.

Daar na quamen de onzen weer aan boord, die dit werk nog wel eens hervatten wilden; doch *Vink* keurde dit af, en vond het beter, om dit dorp, op de aanbieding van zeker quartiermeester, in brand te steeken, gelyk ook 't zelve ten eersten in koolen gelegt is, waar op hy aanstonts van daar zeilde; doch quam 's nachts wat van haar af ten anker.

Den 29sten liep hy van daar weer langs de N. kust, die nog al laag verdronken land was, en zag de overkust Z. O. van zich, hebbende dat kanaal in 't inkomen de wydte van 10 of 12 mylen, gelyk hy 's namiddags ook 2 rivieren vernam, daar de tolk zeide wel met den koning van Onin, om slaaven te koopen geweest te hebben; waar op *Vink* hier ten anker liep, ziende dat die strekking van 't land hier zich met veele en verscheidene hoeken opdede, behalven dat zy ook aan de Z. kust zeer vlak land aan de voet van 't hoog land, 't geen dit gelyk was, en waar op zy veel vuuren vernamen, zagen leggen.

Den 20sten dito 't anker ligtende, liep hy met een W. wind, en O. en O. ten Z. koers langs de N. wal, ziende 's avonds aan de overkust, en voor uit, zeer hoog land, zoo dat hy meinde dit het einde van deze bogt (waar in hy was, en die hier wel zoo wyd als in 't inkomen is) haast te zullen wezen, alzoo hy nu al 28 mylen daar in vertierd had, weshalven hy daar weer ten anker quam.

Den 21sten 't anker weer ligtende, en langs de N. wal al O. en O. ten Z. aanzeilende, zag men met zons opgang over al zeer hoog land; voor zommige van welke gebergten ook lage voorlanden waren, en zich eenige eilanden opdeden; doch hy vervolgde zyn koers al langs de N. kust, om te zien, of hier of daar niet een doortogt was.

's Namiddags ten 4 uuren quam hy aan 't einde van die bogt, daar doorgaans laag land voor lag, meest in gebrokene eilanden bestaande, ten anker; doch alzoo hy geen opening vernam, ligtte hy 's avonds 't anker, met besluit, om langs de O. kust te zeilen. Hy vond hier won-

derlyke ſtroomen, en zag hier nu en dan 't water 1¼ vadem op en neder loopen, 't geen ongetwyffelt door veel rivieren, die hier leggen, veroorzaakt wiert. Hy had op deze dag ontrent de chaloepen ook twee groote hoozen gehad, die veel water optrokken, en waar op veel regen volgde, komende 's nachts, uit vreeze van ongemak, weer ten anker.

De lengte dezer bogt was ten minſte, van Roemakay af, 40 mylen, en om die in de kaart te leggen, zou men die wel op 45 mogen ſtellen.

Den 22ſten dito weer onder zeil gegaan zynde, om na een goede baai te zoeken, ontmoette hy niet, dan gebrokene eilanden, zoo dat hy wederom moeſt keeren, zonder eenige opening te zien, waarom hy weer na de N. kuſt liep, alwaar hy den 24ſten dito by 't einde dezer eilanden quam, die haar van de N. tot de Z. kuſt uitſtrekten, weshalven hy zyn koers daar boven Z. Z. W. aanſtelde, om aan de Z. kuſt, alwaar hy aan de lage landen rook zag opgaan, te komen, daar hy ook na toeliep, en 's avonds ten 7 uuren ten anker quam, ziende daar geen dorp, maar wel eenige ſwarten, die op 't ſtrand vuur maakten, waar op *Vink* volk na land zond; doch die zagen daar geen ſwarten, berigtende alleen, dat zy dit land zeer ſchoon en vlak bevonden hadden, zoo dat 'er wel 1000 koejen zouden hebben konnen weiden.

Hy zond, op 't zien van eenige ſwarten, weer volk na de wal, die nu 5 inlanders hadden geſproken, die hen naauwlyks te ſpraak geſtaan, en by na zulk een taal, als die van Roemakay, hadden.

Deze hadden hem verzogt in haar dorp aan land te komen, om hen ſlaaven af te handelen, 't welk zy ondernomen hebbende, hadden zy niet weinig op ons volk met pyl en boog geſchoten, zoo dat zy de vlugt moeſten nemen.

Daar op vond *Vink* goed 't anker te ligten, en verder zyn geluk onder de hooge Z. kuſt te zoeken, daar hy 's nachts ook ten anker quam.

Den 26ſten van daar zeilende, quam hy by eenige eilanden in een zandbaai ten anker; daar hy wel brandhout, doch geen water, vond.

Onder de wal, daar hy den 27ſten na toe laveerde, vond hy wel 100 eilandekens, en quam 's middags in een ſchoone groote baai, daar men voor alle winden bevryd lag; doch zeilde na de vaſte wal voort.

's Middags zag hy ook verſcheide vaartuigen, en een met een vrede-vlag, gelyk ook kort 'er na den koning van Onin by ons quam met een Orembaai, die een overdekte tent had, de welke aan *Vink* verzogt, dat hy op Onin ten eerſten wilde komen, gelyk hy beloofde daags 'er aan te doen.

Het dorp, daar hy nu voor was, wiert Schaar genaamt, alwaar hy van de ſwarten, die by hem met veel ververſching quamen, een ſlaavinnetje voor 13½ Rders zogt te koopen, doch zy eiſchte 25 Rders 'er voor, weshalven de koop agter bleef, gelyk zy ook niet veel goeds met hem in den zin hadden, dat 's nachts nader bleek, wanneer zeer veel vaartuigen (ſchoon die van de chaloep de Garneel hem toeriepen) op hem afquamen, hoewel zy op 't roepen der onzen, zonder antwoord te geven, weer ſtillekens afhielden, 't geen *Vink* oordeelde door dien koning van Onin hem gebrouwen te zyn, en hy voornam aan den zelven, zoo ras hy weer by hem quam, te wreeken.

Hy quam daar op met 2 vaartuigen 's avonds ten 5 uuren by *Vink* aan boord, vraagende, of wy nu gezint waren met hem na Onin te gaan, waar op ja gezegt, en hy verzogt zynde aan boord te komen, zoo was hy daar toe niet te bewegen; weshalven *Vink* beſt keurde hem maar ongemoeit te laaten wederkeeren, om op een andere tyd zyn ſlag waar te nemen, onder belofte, dat hy hem na Onin ten eerſten volgen zoude.

Hier op 't anker ligtende, zeilde hy W. en W. ten Z. langs de vaſte wal, en quam den 29ſten dito, 's morgens ten 9 uuren, in Emeloords-baai ten anker, daar zy hun drinkwater innamen.

Tegens den avond quam een Orankaja met 's konings jongſte zoon, en een gevolg van ontrent 40 man, meeſt Gorammers, en Cerammers, aan boord, zeggende, dat de koning na de Papoeze eilanden om ſlaaven was; doch dat hy morgen weer by hen zou zyn; en dat zy nu maar quamen, om *Vink* van hunne goede genegenheid te verzekeren, en te verzoeken, dat hy voor haare Negry geliefde te komen, belovende hem van ſlaaven in menigte te zullen voorzien; waar op een zoopje arak gedronken wiert, terwyl ons volk een waakent oog hielt.

Den laatſten dito ging hy voor 's konings dorp, een gooteling ſchoot van de wal, leggen.

's Middags quam die Orangkaja met 2 zoonen des konings weer aan boord, eenige ſlaaven, en byna geen geweer, met zich brengende, waar van 'er *Vink* eenige tegen 18, 19 en 20 Rders inruilde.

Den 3den Mey quam de koning met zyn vaartuigen, wel 7 of 8 ſterk, opdagen, die de onzen aan land verzogt, en eenige gyzelaars overgaf, waar op *Vink* eenige der onzen na land zond, daar zy zeer vriendelyk onthaalt wierden.

Ook verzogt de koning, dat hy doch geen quaad agterdenken op hem hebben

wilde, alzoo hy eens bloed met ons gedronken (dat is eenen eed gedaan) en belooft had, de onzen getrouw te zyn.

De koning was ook na 't dorp Piera geweest, om sagoe mantah te koopen, alwaar hy zeide ontdekt te hebben, dat de Orangkaja van Roemakay, en die van Isera, voorgenomen hadden hem (*Vink*) en al zyn volk, om hals te brengen, waar voor hy hem waarschouwde, alzoo hun voornemen was om beide deze chaloepen te bemagtigen, tot welken einde zy 52 galeijen daags 'er aan daar op zouden afzenden, gelyk zy ook, doch te vergeefs, en te laat, in 't werk gestelt hadden, alzoo *Vink* 's avonds van Isera vertrokken, en nog dien eigen nacht voor Roemakay gekomen was, en dat die van Isera hen voor die genomene moeite een Hollands afgeslagen hoofd vereerd hadden; voor welk berigt men dien koning wel bedanken, maar te gelyk betuigen liet, dat hem dit geenzins van die van Roemakay, maar wel van die van Isera gebleken, alzoo de eerste zyne hulpe tegen den laatsten verzogt, en hy hem dat geweigert had. Ondertusschen verschenen 'er geen meer slaaven, gelyk de koning belooft had, waar op dan *Vink* het anker ligtte, en van daar verzeilde.

Dien nacht zag hy een vervaarlyk groot vuur in de lugt, en een streep wel 50 ellen lang, zoo rood als bloed, die zich, als de baaren der zee, bewoog; doch daar na verdween; hoewel 'er veel vuur dien nacht viel, dat de gansche chaloep ook beschadigde, terwyl zy den 6den dito 's morgens in stilte dreven.

Den 8sten quam hy weer voor Roemakay ten anker, om hunnen grond eens over 't voornoemt berigt van den koning van Onin te peilen, die hem betuigde zynen vriend te zyn, en geen 't allerminste quaad tegen hem voor te hebben; 't geen zoo verre van daar was, dat hy om zynen 't wil ook den oorlog met die van Isera op zynen hals gehaalt, en gehoort had, dat die van Isera 6 dagen lang over de twee verslagene Hollanders, en hunne afgekapte hoofden, vrolyk geweest waren, en die tot het gebeente toe afgeklooft hadden.

Ondertusschen quamen 'er van alle kanten vaartuigen, gepropt vol volk, na dit dorp, die zich daar tot 's nachts stil hielden, wanneer *Vink*, die op alles goede ordre gestelt had, een afgryffelyk geschreeuw en geklop van gong en tifa, en een groot geblaas op den hoorn, in 't dorp hoorde.

Na dat nu 4 glazen in de eerste wagt uit waren, bevont hy 't zeggen des konings van Onin niet dan al te waar, alzoo onze tolk nu klaar verstont, dat de wyven de vlugt na 't bosch nemen, en zy hem aanstonts aantasten zouden, het welk hen wel door de vrouwen, alzoo het donker was, afgeraaden wiert, doch te vergeefs; waar op dan ook de vrouwen vlugtten, en de vaartuigen van de wal afgehaalt wierden, 't welk *Vink* bewoog aanstonts het anker te ligten, en stil weg te zeilen, gevende hen nog 4 eerschooten, die wel treffelyk raakten, tot een afscheid.

Daar na is *Vink* met deze chaloepen na Banda te rug gekeert, komende den 10den dito nog eerst eens voor 't dorp van den koning van Onin, van waar hy zyne reize vervorderende, den 11den dito 't land van Nova Guinea nog klaar zien kon, en is, na veel zukkelens, eindelyk den 22sten voor Banda met beide de chaloepen behouden op de reede gekomen.

Eenige jaaren daar na is de opperkoopman de Heer *Joannes Keyts*, uit Banda mede na Nova Guinea vertrokken. Hy ging den 19den Juli met de jagten de Roch en de Spiering, eerst na Keffing, zynde de chaloep de Piessang den 4den na Goram met den tolk *Borri* voor uit gezeilt. Hy quam den 22sten dito voor Keffing, laatende de Spiering na Goram vooruitzeilen, vermits hy op Keffing eenen *Lakoe*, een Ceramlauwer, die hem voor gids dienen moest, innemen zou, te meer, dewyl hy een groot gezag op Onin voerde, en hem daar zeer veel dienst zou konnen doen, behalven dat de Keffingers en Ceramlauwers, door hun langduurige vaart op Onin, daar immers zoo bekent, als in hun eigen land, waren. Zelfs hadden zy 't daar zoo verre gebragt, dat yder van hen, die op Nova Guinea hier of daar eerst aangeland was, zulk een landstreek voor zyn sosolot, of handelen anker-plaats, met uitsluiting van alle anderen, verklaarde; dat ook zoo verre ging, dat zy met die inlanders daar afgesproken waren, om alle anderen, die (buiten hun verlof) daar op hunnen sosolot komen wilden, dood te slaan, welk verbond zy namaals ook door huwelyken bekragtigt hadden.

Togt van de Heer Keyts in 't jaar 1678. na Nova Guinea.

De Orangkayen alhier hadden te dier tyd veel twisten, en verzogten den Heer *Keyts* de zelve te beslissen, 't welk die Heer zeide niet te konnen doen, alzoo hy daar toe geen last had.

Toen regeerde hier over die Ceramlaoetze Campons de volgende Orangkaya's: 1. *Cabressi*, hoofd van Keliwara. 2. De kapitein van Keleluno, zynde de twee grootste en oudste Orangkaya's van Keffing. 3. *Manda*, van Kevitia. 4. *Tawan*, van Killeberoo. 5. *Oenan*, van Roemah Limeri. 6. *Djoemat*, van Kilitay. 7. *Sobas*, van Roemah Maroe. 8. *Cador*, van Roemah Essi. 9. *Mangay*, van Roemah Toelis. 10. *Soisa*, van Kilimala. 11. En *Moy*, van Ewen.

Van welke elf 'er maar vier voor de heer *Keyts* verscheenen, weshalven hy hen raadde, zoo lang, tot dat hy weer quam, en last van den Heer Landvoogt in Banda kreeg, in vrede met den anderen te leven.

Daar op quam de jonge koning van Onin by hem aan boord, voor eenige dagen daar met een coracora aangekomen, *Jeef* genaamt, die een jongeling van 16 jaaren was, en zeer begeerig om de Hollanders te zien, biedende zyn land aan de E: Maatschappy aan, hoewel hy niet beloven durfde mede na Banda te gaan.

Eer nu de Heer *Keyts* dezen *Lakoe* bewegen kon met hem als gids te reizen, moest hy hem wel voor 150 R^ders aan kleeden schieten, om by 't verschenken der zelve aan zyn vrienden aldaar eerst afscheid te nemen. Een zaak, waar toe de Heer *Keyts* eenigzins gedwongen was, alzoo hy zonder dezen *Lakoe* op Onin niets zou hebben weten te verrigten.

Ook was hy (*Lakoe*) door den jongen koning van Onin wel uitdrukkelyk verzogt, om daar te komen, en zyn overleden vader op zyn Mohhammedaans te helpen begraven.

Even nu, gelyk de Heer *Keyts* eerst ettelyke kleeden aan *Lakoe* moest geven, had hy, op Goram gekomen, ook voor *Borri*, en zyne vrienden iets moeten uitkeeren, en dat voor al, om dat *Lakoe*, die belooft had na 6 dagen te zullen volgen, nog niet opdaagde, en om dat hy ten minsten een van die twee diende by zich te hebben. Hy bleef hier nog tot den 30sten Juli, alzoo *Lakoe* niet quam, weshalven hy weer na Keffing zeilde, daar hem *Lakoe* by Ceramlaoet ontmoette; zich daar mede verschoonende, dat *Cabressi*, die liever zelf mede gegaan had, hem niet had willen laaten vertrekken.

Ondertusschen had de tolk *Borri* 5 dagen te vooren een vaartuig met koopmanschappen na Onin gezonden, om daar de schaapen te scheeren, en de verkens voor den Heer *Keyts* over te laaten.

En alzoo 'er reeds groote jaloezy tusschen dien tolk en *Lakoe* was, zoo zont de Heer *Keyts*, op 't aanraaden van *Lakoe*, de Spiering met *Borri* na Caras vooruit, om hem daar in te wagten, en vast een begin met den Massoi-handel te maaken.

Den 31sten 's morgens, met het oversteeken van Ceramlaoet N. O. aan, zagen zy de kust van Nova Guinea in 't N. O. en in 't O. N. O. regt voor uit, wanneer zy Cerams N. O. hoek in 't W. ten Z., en Goram agter uit in 't Z. ten W. hadden.

Daar op zeilden zy dien geheelen dag al N. O. aan, en quamen 's avonds, op ontrent 4 mylen na, by die wal; doch het jonk van *Lakoe* liep hen, regt na de wal toe, voorby, terwyl de Heer *Keyts* 's nachts wat afhield; zoo dat de afstand van Keffing tot de W. hoek van Onin ontrent 22 mylen meest regt N. O. is.

Den 1sten Augusti zeilde hy nog al langs de wal van Onin, en quam 's avonds in een baai Benoorden een hoek ten anker. Dien nacht voer *Lakoe* na de hoofddorpen van Onin, Fataga en Roemah Bati genaamt (welk laatste nog $1\frac{1}{2}$ myl verder, dan 't eerste legt) voor uit. Fataga Roem Bati.

Den 2^den dito voer hy, tusschen 't eilandeken Poelo Aas door, vlak op dit hoofddorp Fataga aan. Poelo Aas.

's Morgens vroeg quam de tolk *Djoemat* zyn E. zeggen, dat *Lakoe*, na den ganschen nacht met hen aan land gesproken te hebben, het eindelyk daar toe gebragt had, dat de vrede gemaakt, en besloten was, de onzen als vrienden te ontfangen, gelyk die van land zyn E. ook met alle hunne coracora's zouden komen bezoeken; maar dat zy dan ook alle met een vlaggetje moesten beschonken worden.

Kort daar op verschenen ook die vaartuigen vol menschen, met een groot geraas van speeltuigen, scheppende driemaal rondom het jagt van den Heer *Keyts*, die daar op eenige eerschooten liet doen, en last gaf, dat maar eenige der voornaamste zouden overkomen, terwyl zyn volk zeer wel op hun hoede was.

Hy vereerde hen voor yder cora cora een vlagge, waar op zy aanboden 't jagt te boegzeeren, dat zyn E., alzoo de wind goed was, afsloeg, komende tegen den avond dus te gelyk voor het dorp ten anker, terwyl de Piessang ondertusschen de daar ontrent leggende hoeken en gronden peilen, en net beschryven ging.

Hy vond hier den voornoemden *Jeef* mede van Keffing al aangeland, die zyn E. quam verwelkomen. Ook hoorde zyn E., dat het jonk, van *Borri* voor uit gezonden, in stukken geslagen, doch dat het volk en goed nog geborgen was, waar over zyn E. niet weinig in zyn vuist lagte, alzoo die lorrendraajer hem nu weinig schaade bybrengen zoude.

Hy vond daar ook een Ambonsch vaartuig van Honimoa met een pascedulle, zynde door *Patimole* (die van Onin afkomstig was) na Nova Guinea gezonden, om hunne zaaken daar te verrigten, welke zyn E., aangezien hun tyd al verstreken was, belaste te vertrekken, dat echter nog al eenige dagen aanliep.

Daar op ging de Heer *Keyts* tegen den avond eens aan land, alwaar hy door *Jeef*, en *Massaloewia*, zoon des overleden *Toboa*, koning van Roemah Bati en Kelibati, op een catil, of rustbank, verwelkomt, en tusschen deze twee voornaamste landsvorsten ingezet wiert, terwyl

wyl alle de Orangkayen op ſtrand, met duizenden menſchen rondom zich, zaten.

Men begon voor af eenigzins een eiſch van maſſoy en ſlaaven te doen, die na de gedagten der onzen vry wat groot zynde, zoo wiert 'er dien avond niet verder af gerept, waar op de Heer *Keyts* weer na boord keerde.

Daags 'er aan ging zyn E. weer aan land, zynde op de zelve wyze ontfangen, en deden die van Onin toen weder eenen eiſch van 20 R^ders^ voor yder man-ſlaave, die in Tamboekze ſwaarden, Tinakki genaamt, en met Clymatze byltjens, moeſten voldaan worden, waar van de onzen niet vootzien waren; echter wiert eindelyk het verdrag getroffen, en beſloten, dat men voor yder manſlaave 13 of 14 R^ders^, en voor yder duim, die hy korter, als de bedonge maat, was, ¼ R^der^ minder geven zoude; hoewel toen de Heer *Keyts* niet veel ſlaaven, dan voor zich in 't byzonder, bekomen heeft, gelyk 'er ook geen byzonder beding over den Maſſoy gemaakt is, alzoo zy verklaarden de zelve op hun land niet te hebben, en dat zy die van Caras, waar mede zy nu in oorlog waren, moeſten doen komen.

Dit verdrag nu wiert den 15^den^ Auguſti wel gemaakt; maar men vorderde, wat men hen ook voor waaren aanbood, zeer weinig, zoo dat zy van dezen of genen tegen ons ſcheenen opgerokkent te worden.

De voornaamſte, waar op de Heer *Keyts* quaade gedagten had, was *Kakoe*, en den Ceramſche tolk *Pati Key*, een doortrapten vos, welke beide wel zagen, dat hun gezag onder dien inlander merkelyk, zoo dit getroffen verdrag ſtand greep, verminderen zou, om 't welk te beletten zy alles in de war hielpen.

Lakoe, en zyn broeder, wilden naar Onin Coveay, of Cubiay, niet medegaan, om de beloofde ſmeekoolen aan te wyzen, voor en al eer de Heer *Keyts* hem nog 500 R^ders^ geliefde te leenen, en dan nog 2 Hollanders, als gyzelaars, zoo lang hy uit was, aan land liet, dat die Heer hem plat affloeg.

Men waarſchouwde den Heer *Keyts* ook, niet veel aan land te gaan, alzoo hem, en de onzen, lagen gelegt wierden.

Eindelyk verſcheen de Spiering, en de Pieſſang, van Caras gekomen, den 20^ſten^ Auguſti by zyn E. op de reede; doch met ſlegte tyding, alzoo zy, door *Borri's* ſchendige misleiding, daar niets ontrent de Maſſoy-handel hadden konnen uitregten, ſchoon de inlanders zich niet ongenegen tot de onzen betoont hadden.

Vermits dan hier op Fataga, en op Roemah Bati, voor de onzen niet meer te verrigten was, is zyn E. den 23^ſten^ dito, na aan yder dezer dorpen mede een vlag of twee, met het merk der E. Maatſchappy, geſchonken te hebben, van daar gezeilt, hebbende hen ook een pas verleent, om jaarlyks met 1 of 2 coracora's in Banda te mogen komen.

Lakoe gaf de onzen ook een geſchrift, waar in hy beloofde, en ſwoer, na 't uitgaan van hunne vaſten, na Coeveay te zullen vaaren, en de aangewezene ſmeekoolen binnen 3 maanden te zullen afhaalen; doch *Borri* wiert wegens zyne gepleegde valſcheid in de boejen geſloten, en voor de inlanders verborgen gehouden.

Om nu met eenig onderſcheid van dit land volgens zyne bevinding te ſpreken, oordeelde de Heer *Keyts*, dat dit voorſte deel van Nova Guinea, by de Ternataanen Wonin, doch anders gemeenelyk Onin genaamt, en maar een groote uithoek zynde, een eiland op zich zelven, en van de vaſte wal afgezondert was, hoewel hy dat niet klaar ondervonden, nog ook in eenige Kaarten zoo gezien had.

Hy had aan de N. O. kant een tamelyke opening, en daar tegen over de vaſte kuſt, die men van de Z. zyde ook bekennen kon, vernomen, en klaar tuſſchen de Noordelykſte naaſte hoek van Batoe Poeteh, en de Z. W. hoek van Onin, een byzondere groote inbogt, die wel 5 mylen diep, en 2 mylen wyd was, ontdekt, om welke naauwer te onderzoeken zyn E. de Pieſſang by zyn aankomſt uitgezonden had; doch zoo ras die van Onin, door de Keffingers opgezet, dit vernomen hadden, waren zy daar over zeer misnoegt geweeſt, weshalven dit agter weeg gebleven was, om hen geen verder argwaan te geven.

Men heeft hier over al, tot wel 2 of 3 mylen buiten de wal, zeer goede ankergrond, gelyk zyn E. aan de O. kant van Poelo Aas, daar hy gelegen had, ondervonden heeft.

Voormiddags was 't doorgaans hier mooi weder, doch 's namiddags wiert het land t'elkens met ſwaare dampen en wolken, dat dan gemeenelyk op regen uitquam, bedekt.

Het land in zich zelven, voor zoo verre 't zich van buiten vertoont, is woeſt en wild, alzoo 't weinig of niet bezaaid, nog betuint word, en op veel plaatzen ſteil en klippig, hebbende van zich zelven zeer weinig vrugtdragende boomen.

De voornaamſte, die zyn E. hier zag, waren zeker ſlag van Nooten, die den Muſſchaatboom niet ongelyk, doch die wat lang van korl, dikker van baſt, en veel grooter van bladen waaren. De ſchors gelykt niet na den gemeenen Nootenboom, alzoo zy zeer ruig, en bult-

bultagtig is. De bladen, gewreven zynde, hebben ook op verre na die kragt niet. Ook is de gedaante der Foelie zeer dun, en geelagtig van verwe, hebbende wel eenigzins den zelven reuk; maar zeer veel daar van verſchillende, hoewel de ſmaak dezer Nooten al vry wel na de Bandaſche gelykt; maar van deze ſoort van boomen was 'er maar 1 of 2 (zoo men zeide) bekent. De tweede ſoort van boomen, was de Maſſoy-boom, en de derde de Canari- of Indiaanſche Amandel-boom; buiten welke zyn E. geen andere, dan wilde boomen, en daar onder veel yzerhout, vernomen had, vastſtellende, dat hier ook buiten twyffel Linggoa-boomen zyn.

De boſſchen hier waren ook met allerlei gevogelte vervult, die den ganſchen dag een aangenaame zang, of wonderlyk geluid, uitleveren; ook is hier over al zeer goed drinkwater, in overvloed aan de ſtranden te bekomen.

De lugtſtreek is hier niet zeer gemaatigt, maar veeltyds dyzig en dampig, weshalven men zich hier wel voor de nachtlugt wagten moet.

De twee oppergebieders van dit land van Onin waren deze *Maſſaloewa*, en *Jeef*, van welke d'eerſte (die zich in de Negry Kil, of Roemah Bati onthielt) een der 7 zoonen van *Radja Tabowan*, wel de voornaamſte was, diens vader, ontrent 10 jaaren geleden, door die van Caras, nevens wel 3 of 400 man, dood geſlagen, en dat nog niet bygelegt was.

Van deze 7 zoonen leefden 'er toen nog 5, te weten, *Maſſaloewa*, *Bahoe*, *Boban*, *Loeriſa*, en *Manokpatin*; en de 2 overledene waren *Manakaloewa* en *Caroefa*, die voor den anderen als d'eerſtgeboornen geregeert hebben.

Het volk is van geſtalte, aart, en ommegang (zoo veel men oordeelen kan) nog tamelyk wel; maar men moet hen egter niet veel vertrouwen.

De tweede in gezag was de voornoemde *Jeef*, die in 't dorp Fataga, dat 1 myl Benoorden Roemah Bati legt, woonde, en welkers moeder een zuſter van *Radja Tabowan* was; deze had toen een zuſter van *Maſſaloewa* getrouwt; doch zyn vaders naam wort zeer zelden gemeld, om dat hy van een gering geſlagt was, daar deze inlanders ſterk op zien.

Vermits zy beide nu nog zeer jong waren, wierden de landzaaken meeſt door de oudſte Orangkaya's waargenomen, waar ontrent die van Keffing (hoewel zeer bedekt) 't voornaamſte beſtier aan zich hadden weten te houden.

Hun voornaamſte bedryf beſtaat in den ſlaaven- en Maſſoy-handel; doch de gemeene man moet viſſchen, wil hy eeten hebben.

Zy vaaren ook ſterk op Goram, Keffing, en ook om de Z. en om de N. heenen. Hun geweer beſtaat in ſwaarden van verſcheidenerlei ſoorten, in pylen, boogen, lancien, en pieken met korte weerhaaken.

De Heer *Keyts* vernam ook uit 2 inlanders van Teuw, dat die van Caras wel Maſſoy aan ons hadden willen verhandelen; doch dat hen dit in alle manieren door *Borri* afgeraaden was; waar over deze 2 inlanders zeer verwondert hadden geſtaan, niet konnende bezeffen, hoe men zich van zulken bedrieger bedienen, en hem nog geld toegeven kon.

Den 6[den] Auguſti quam de Heer *Keyts* by de eilanden van Caras, die van Poelo Aas, daar zyn E. eerſt ankerde, 12 mylen lagen.

Hier tegen over in 't N. maakt de vaſte wal een groote baai, met laag land, dat zich even eens, als Holland, opdoet, en waar in wel 1000 ſchepen zouden konnen leggen. Deze baai noemden de onzen *Ryklof van Goens* baai.

Schoon dit vaſt land nu meeſt laag is, zyn egter des zelfs Z. en N. hoek hoog land, waar by 't eiland Goweay op 3 graaden legt.

's Voormiddags zag zyn E. een vaartuig van 't eiland Caras na Batoer overſteeken, 't geen hy giſte het tweede jonk van *Borri*, doch dat hy bevont een vaartuig van *Radja Moſſon*, van 't eiland Batoer, te zyn, die geen vreeze voor ons volk betoonde te hebben, en ook verklaarde al een goede party Maſſoy aan ons te konnen leveren, zoo hen dit door *Borri* niet afgeraaden was. Ook boden zy aan, in 15 of 16 dagen nog vry wat te beſchikken, zoo men zoo lang wilde wagten, dat de Heer *Keyts* niet over zich nemen dorſt; maar maakte egter verdrag, om die hen jaarlyks te komen athaalen, belovende hen voor yder drooge 10 boſſen 8 vadem linnen, 1 ſmal byltje, en 1 houwer te zullen geven.

Ook gaf zyn E. aan yder van deze 3 eilanden een vlag, met het merk der E. Maatſchappy, waar mede deze inlanders zeer wel in hun ſchik waren.

Deze plaats legt op de breedte van 3 graaden en 26 min., of, zoo wy met andere ſtellen, wel een halve graad Noordelyker, hebbende niet alleen dien ſchoonen inbogt, maar aan de N. W. en Z. O. hoeken ook zeer hooge bergen.

Tot deze N. W. hoek nu ſteekt zich de gerigtsban van Onin uit, by hen Mengonan Soholot genaamt, zoo dat 't gebied dezer eilanders tuſſchen die twee hoeken, en over deze bogt mede ging; doch Coveay, of Cubiay, nam zyn begin eerſt aan den hoek, die in 't Z. ten O. lag.

De eilanden nu, in deze bogt gelegen, en bewoont, zyn Cani, Batoer, en Caras, alwaar men verscheide eetbaare vrugten, te weten, kalappus, canari, oebi, piessang, boontjens (die zeer goed zyn) roode ryst, en overvloedig visch aan de stranden, en veel timmerhout heeft, dat aan hunne groote vaartuigen, die veele uit een stuk gemaakt zyn, te zien is. Ook is 'er voornamentlyk het yzerhout in grooten overvloed.

Het scheen hier niet ongezont te wezen, alzoo men 'er een goede zeewind, en van de vaste kust een schoone en verquikkende landwind heeft.

De ingezetenen zyn in allen deelen, als die van Onin; maar zoo geslepen niet, aangezien zy zoo veel verkeering met ons, of anderen niet hebben.

Ook was 'er tusschen hen, en die van Onin, nog een oud zeer wegens het doodslaan van *Radja Tabowan*, en de zynen, waar toe zy egter (volgens verhaal van *Radja Mosson*) al groote reden hadden, alzoo die *Radja* menigmaal hunne wyven had gerooft, of geschonden, gelyk dit door hem zelf aan *Mossons* eigen wyf, en door zyn slaaf ook aan *Mossons* eigen dochter gedaan was, waar door zy dit alles zich zelven op den hals gehaalt, en aan deze eilanders regtveerdige redenen, om dezen smaad te wreeken, gegeven hadden.

Anders is dit volk onder malkanderen, en omtrent ons zeer goed van vertrouwen, en niet beschroomt zonder eenige wapenen, of verzeekering, vrypostig by ons te komen, om van 't welke ons te verzekeren, zy ook hunne wapenen, als zy die by zich hadden, in hunne praauwen lieten leggen. En dus liep ons volk al mede onbevreest by hen in 't bosch, om hout te hakken, of om vogels te schieten.

Godsdienst, of eenige teekenen daar van, had de Heer *Keyts* zeer weinig, dan alleen eenige Teraphim, of krystalyne steentjens, die zy altyd by zich droegen, onder hen vernomen.

Deze steentjens hadden een groen en een rood streepje, ook waren 'er geele blinkende van die soort, die zich byna, als of 'er eenige ertz mede vermengt was, vertoonden.

Voor dezelve had *Radja Mosson* een groote eerbied, en was gewoon die ook aan te bidden.

De voornaamste Orangkayen alhier waren te dier tyd *Biasse* en *Ratsotti* van 't eiland Cani, *Radja Mosson* van 't eiland Batoer, en *Goerowi* en *Capitan* van 't eiland Caras; doch *Mosson* scheen onder hen wel de voornaamste te zyn.

Zy voeren (zoo men merken kon) nergens op, dan op Cubiay, geneerende zich enkelyk met menschenrooven, en met hunne plantagien en visscheryen, die zy meesterlyk weten te steeken, alzoo geen vischlynen by hen nog bekent zyn.

Den 1[sten] September ging zyn E. van Batoer tusschen Caras en Cani door, t' zeil, en quam daags 'er aan by een hoogen hoek.

Cubiay begon zich hier regt op zyde eerst te ontdekken; maar hy kon hier zeer weinig door de Z. O. winden, die hem tegenliepen, vorderen, weshalven hy tusschen 6 of 7 eilanden en de vaste wal doorzeilde, daar hy zeer ongelyke gronden, van 50 tot 28 en 20 vadem, die dan klippig, en dan weer goed waren, vond. Cubiay.

Daar na zag zyn E. in 't N. een diepe bogt, die veel mylen lang, en wel drie vierde myl breed was, daar hy om zyne lekken te stoppen, vermits de chaloep de Piessang het niet langer gaande houden kon, inliep.

Hier waren de inlanders wat schuw, roepende dat de onzen daar aan boord wilden komen, alzoo zy Massoy en Tambacco hadden

De Heer *Keyts* voer zelf mede na de wal; doch liet den tolk *Djoemat* maar aan land gaan, die zich een weinig in de hand quetste, en hen allen zyn bloed drinken liet, dat de voornaamste onder hen ook deden, op hoedanigen wyze de vrede by hen gemaakt word; maar daar viel eigentlyk geen handel op die tyd.

Deze baai legt ontrent 12 mylen Z. en Z. Z. O. van de Heer *Ryklofs* baai, die zyn E. om haare schoonheid, en om 't gemak, dat hy 'er vond, de Heer *Speelmans* baai noemde. De Heer Speelmans baai.

In 't inkomen aan de linkerhand is een zeldzaame waterval, die van 't gebergte komt afstorten, en die men wel 2 mylen verre in zee, als een wit laaken, zien kan.

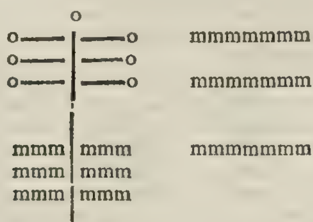
Zyn E. meinde zich daar wat te gaan verfrissen; maar 't was onmogelyk, om, op de afstant van een pylschoot na, daar by te komen, aangezien zich 't gespat van dit water als een swaare damp, of dikke mist, vertoonde; doch hier ontrent vond zyn E. nog verscheide andere kleine beekjens, die onder de steenen quamen uitzypelen, en waar aan men zyn dorst gemakkelyk lesschen kon.

Geheel binnen in die bogt legt een dorp by de rivier, en wat Oostelyker heeft men een berg, waar agter een schoon binnenwater van een bequame diepte is, waar in men veel groote schepen zou konnen bergen.

Aan de Oostzyde van deze bogt, in den binnensten hoek, stont een klip, waar

waar op de onzen veel doodshoofden zagen, en een beeld, ten naasten by als een mensch tot aan de schouders, en daar by een schild met eenige andere gereedschappen, en tegen deze klip ook diergelyke merken geteekent:

Zeldzame Begravenis der Oniners.

En dit was hunne gemeene begraafplaats, en wyze van begraaven, gewoon zynde hunne dooden, niet ter aarde te brengen, maar die op een strandklip in de regen en zonneschyn, om die daar zoo te laaten vergaan, te plaatzen. En zulke begraafplaatzen ziet men hier doorgaans langs deze Cubiaysche kust.

Aan 't einde dezer bogt in 't O. heeft men weer dien hoogen hoek, zynde Cubiay's Z. W. hoek, en agter de zelve in de baai zagen de onzen een kanaal, waardoor zy gisten, dat men aan de andere zyde in zee weer uit zou konnen komen.

Den 7den September vertrok zyn E. uit deze bogt, doch geraakte hier in groot gevaar, om, door de tegenstroom, zyn schip tegen de klippen te verliezen.

Hy bevont dat zy hier 4 graaden 16 min. N. Oostering miswyzing hadden, en dat op de Z. breedte van 4 gr. 2 min.

Hy lag nog 4 mylen van Cubiays O. hoek, die 6 mylen van de voorige Z. W. hoek lag, en 5 mylen van 't Wezels eiland, aan welkers W. hoek zyn E. den 11den dito ten anker quam, doch vont, aan land gekomen zynde, geen volk, dan maar een man, die schielyk uit een hut sprong, en de vlugt nam.

'T Wezels Eiland.

Den 13den verzeilde zyn E. van 't Wezels eiland, tusschen de vaste wal en 3 eilandekens door, die meest aan een op een vlakke droogte lagen, van welke 't Westelykste 2 mylen van de wal, en 3 mylen van den N. W. hoek van 't Wezels eiland lag.

Hier ontviel hem de vaste wal N. N. O. en N., over al laag land zynde, waar by nog 3 andere eilanden lagen.

In 't N. zag de Heer *Keyts* een grooten inham, en stak O. N. O. na de overwal, 11 mylen van 't Wezels eiland, en quam aan de W. zyde van een eiland ten anker, leggende ontrent 1 myl van een hoek, Laewe genaamt, agter welken hy, volgens de oude kaarten, de Moordenaarsrivier meinde te vinden, dat zyn E. daar na anders vernam.

Hier vond het volk veel Oesters, die zeer wel na paarlemoerschelpen geleken, waar van zy 'er ook eenige mede in Banda gebragt hebben.

Den 16den September hier van daan 't anker ligtende, ging zyn E. met een O. N. O. wind onder zeil, vernemende 's namiddags een groote coracora. Ook had de stierman van de Piessang, digt onder de wal wendende, *mari kau*, *mari kau*, dat is, *komt hier gy*, *komt hier gy*, hooren roepen; gelyk hy daar ook eenige huiskens gezien had

Daar na keerde de Heer *Keyts*, op de Piessang overgaande, na de plaats van waar dat geroep gehoort was; alwaar de tolk met die inlanders, uit het bosch te voorschyn en op de klippen gekomen zynde, sprak, zonder dat men hen egter regt, dan nu en dan maar eens, zien kon.

Zy riepen zyn E volk daar aan land; dat de Heer *Keyts* ten eersten niet kon toestaan; waar op zy verzogten, dat zyn E. doch wat verder op na hun dorp zou vaaren, daar zy hem dan morgen nader spreken wilden, dat zyn E. beloofde, waar op die inlanders met hun vaartuig digt onder de wal voor zyn E. heenen liepen; gelyk ook zyn E. dien avond met den donker digt onder de zelve ten anker quam, en zich 's morgens daar aan, den 17den September, voor hunne Negry, op 't eiland Nametotte, leggende op wat meer als 4 graaden Z. breedte, nader onder de wal begaf.

Ondertusschen zeide de stuurman aan zyn E., dat hy weer water zou van nooden hebben, en dat *Borri* hem verzekert had, dat daar een goede put aan de wal was, die hy aangeboden had hem aan te wyzen.

De Heer *Keyts* aantwoordde, dat hy wel lyden mogt, dat dit geschiede, mits dat hy wel toezag, dat zy geen ongemak kregen, dat hy aannam wel te bezorgen; doch dat een geheel ongelukkigen uitslag had

Daar op begaf deze stuurman *Goozen* zich, tegen de vermaaning van de Corporaal, zonder eenig geweer na land, daar zy in 't eerst wel vriendelyk ontfangen, en na die put geleid wierden, maar zy waren geen 50 schreeden van strand gekomen, of zyn E. hoorde vreezelyk, help, help, roepen; waar op hy aanstonts uit zyn jagt ettelyke stukken lossen liet, dat deze moordenaars de vlugt deed nemen, die dus de overige, die reeds in 't water gevlugt waren, verlieten, waar op zyn E. aanstonts met het krygsvolk na de chaloep de Piessang, en zoo verder digt onder de wal, en met de schuit aan land

land voer, alwaar zyn E. nog 4 van de onzen doodelyk gequetst na de schuit zag loopen; doch *Goozen Danielsz de Roos*, *Joost Theunisz van Kortryk*, korporaal, *Arent Sandersz van Kloosterleli*, soldaat, en, na zyn E. vermoeden, ook *Borri*, waren reets doodgeslagen, de hoofden afgehakt, en naakt uitgekleed.

De sergeant trad met 16 man (door ons geschut gedekt zynde) aan de wal, en chargeerde braaf her om, doende zyn E. desgelyks uit de Piessang; en men bragt ondertusschen stuurman *Goossen*, en *Arent Sandersz*, beide zonder hoofd, in de schuit; maar den korporaal en *Borri* vernamen zy niet, ziende een stuk weegs verre wel een swart op strand dood leggen; doch konden niet bekennen, of het *Borri*, dan of 't een ander was.

Daar op belastte zyn E. alle de vaartuigen der vyanden in den brand te steken, dat in een oogenblik uitgevoert was, hoedanig zy ook met hunne andere vaartuigen en huizen aan de overzyde dezer klip gelegen, leefden.

Ondertusschen schoot de vyand van alle kanten uit het bosch ook dapper met pylen, 't geen de onzen niet belette nog ettelyke praauwen weg te slepen, en aan boord te brengen.

Dit was hier dus wel zeer quaalyk uitgevallen; maar het kon nog veel erger uitslag gehad hebben.

Daar op ligtte zyn E. 't anker, liep 3 mylen buiten de wal, en zette onze dooden daar in zee, terwyl ons 's avonds nog een matroos, *Jan van Dord* genaamt, afstierf.

Dit eiland Nametotte legt op den W. hoek van de bekende Moordenaars rivier, en is tamelyk hoog land, na gissing wel 8 mylen in 't rond, hebbende zelfs aan de W. kant mede over al zeer goede ankergrond. Ook is hier wel de voornaamste stapel des Massoy-handels, alwaar de Cerammers jaarlyks van Mey tot Augustus komen handelen, van waar zy ook zeer goed ebbenhout, en slaaven vervoeren, aan de inwoonders daar voor niet veel anders, dan den buik vol ryst, en een deel groote koraalen, gevende.

Dit volk is zeer sterk, en vry grooter van gedaante, dan eenige andere hier ontrent, en spreekt, behalven zyn eigen, ook de Ceramze taal zeer vaardig; zy gaan (uitgenomen dat zy hunne schaamelheid met boombasten dekken) geheel naakt. Hunne neusgaten zyn vol priemen doorsteeken, en hun geweer bestaat in pylen, boogen, lancien en Tamboekze swaarden. De vrouwen hebben dikke koraalsnoeren om den hals, en de middelen, en zyn in haar aangezigt met swartzel van gestampte smeekoolen zoo afgryselyk toegemaakt, dat zy eer bemorste verkens, dan menschen, gelyk zyn. Ook zyn zy zeer onbeschaamt, en, zoo veel men bespeuren kon, zonder eenigen Godsdienst. Zy baaren hunne kinderen in praauwen, op de stranden, en in de bosschen, en kort daar na werpen zy die in een zak, die haar om den hals hangt, zynde in zich zelve onnutte beesten, of die ten minsten gelyk.

De W. hoek van deze moordenaars-rivier lag N. O. ten O. den Z. O. hoek van eiland Nametotte, daar ons volk vermoort was, N. O. ten N., en 't Oostelykste van 't Wezels eiland Z., ontrent 3 mylen van ons. Zyn E. quam daar op weer onder 't Wezels eiland ten anker.

Vermits nu hier voor ons niet meer te doen viel, keurde zyn E., na nog 2 dagen vertoevens, best, om, alzoo zy aan 't Wezels eiland geen water vonden, ten eersten weer na huis te keeren, hoewel hy, volgens zyne ontfangen last, nog eens op Aroe, wegens de paarelbank aldaar, aan moest gieren, om eenige voorraad voor ons volk daar over te geven; maar 't zelve niet konnende krygen, liep zyn E. maar na Banda, daar hy den 26[den] dito behouden ten anker quam.

Hier uit nu kan men, ten minsten eenigermaten, zien, hoe het in dit Nova Guinea gestelt, en wat land en volk het is.

Met een woord moeten wy hier by voegen, dat, by 't vertrek van de Heer Commissaris *Dirk de Haas* uit Amboina naar Batavia, in 't jaar 1691., Keffing, een groot landschap op Ceram, weer onder 't bestier van den Heer landvoogt van Banda gestelt is; doch egter wierden die van Amboina, by schryvens haarer Edelheden van den 24[sten] Februarii 1692. wel uitdrukkelyk belast, op hunne sluikeryen van Nagelen wel te letten; hoewel 't deel, dat onder Banda behoorde, zich, volgens schryvens van haar Edelheden van den 26[sten] Januarii 1680., anders tot de bogt van Haja toe uitstrekte, staande alles Bewesten die bogt na die tyd onder Amboina; doch den 14[den] Februarii 1692. en den 23[sten] Februarii 1694. gaven haar Edelheden, by hun schryvens met het Huis te Spyk, bevel, dat die van Banda met hunne chaloepen maar tot tusschen Keffing, en Werinama, tot het beletten van 't sluiken der Nagelen, zouden behoeven te kruissen. Hoedanig zy 1681. den 11[den] Maart die van Banda ook wel van 't uitroejen der speceryboomen tusschen Sepa en Haja verschoont; maar aan die regeering by hun schryvens toen egter de magt gelaaten hadden, om van Werinama tot Keffing toe alles te mogen doorzoeken, zoo als zy 't noodig oordeelden. En 1695. den 23[sten] Januarii voegden zy, by hun schryvens met 't jagt

 Bom-

Bombahi aan die van Amboina, 'er by, dat zy egter begeerden, dat de Negryen op Ceram, onder Banda staande, nogtans de Amboinsche Hongivloot behoorlyke eere zouden moeten bewyzen; ook hebben haar Edelheden de vaart na de Z. Ooster en Z. Wester eilanden, by hun schryvens van den 28sten Februari 1693, aan alle de Amboineezen volslagen geweigert, en 't laatste ook zelf aan de Bandaneezen verboden, hoewel zy hen 't eerste, alleen tot hun onderhoud, nog toegestaan hadden. En, volgens hunne ordre van 't jaar 1694. mogten die van Banda ook geen passen over Kessing verder, dan tot Goeli Goeli, Hatiahoi, Kissalaoet, Haja, en Rarakit verleenen.

Eer wy egter van die stoffe van Nova Guinea en van het Zuidland geheel afscheiden, komen wy niet nalaaten hier nog iets aan te haalen van de reize, die in 't jaar 1696., om te zien (zoo men wil) of men iet van de Heer *Coeper* of de zynen vernemen kon, derwaarts gedaan is.

Deze Heer is in 't jaar 1684. of 1685. uit Holland met het schip de Ridderschap naar Indiën vertrokken, en behouden aan de Kaap gekomen, alwaar zyn schipper hoognoodig oordeelde, om hier een andere groote mast in te doen zetten, alzoo die, welke hy nu had, niet dogt, en hy met regt vreesde, dat zy hier mede de reis niet krygen zouden.

De Heer *Coeper* keurde dit veranderen van mast af, behielt de oude, en ondernam de reize na Batavia hier mede; doch men heeft zedert noit taal of teeken van dit schip, of van yemant van dit volk gehoort, dan dat 'er eenige jaaren daar na een gerugt quam dat de zoon van den ouden Heer *van der Stel*, die met hem vertrokken was, op Madagascar nog leefde; doch alles quam op niets uit. Zoo dat hy na allen schyn met man en muis in de volle zee gebleven is. Of men 'er egter nog iets van ontdekken mogt op 't Zuidland, zoo wiert in 't jaar 1696. deze volgende togt ondernomen.

De Vlamings togt na 't Zuidland in 't jaar 1696.

De oude Vlielandsche schipper *Willem de Vlaming*, ondernam de zelve met 3 schepen, te weten, 't galjoot of 't jagt de Geelvink (daar hy schipper op was) de hoeker de Nyptang, en 't galjoot de Wezel, uit het vaderland den 27sten November, beginnende die, na dat hy van daar reets voor by de Kaap der Goede Hoope op de Z. breedte van 38 graaden en 18 min., en op de lengte van 92 graaden, en 3 min. gekomen was.

't Eiland St. Paulo.

Den 28sten dito was hy by 't eiland St. Paulo op de breedte van 38 graaden en 40 min. en op de lengte van 95 graaden 44 min. doch zag, alzoo het dyzig weder was, maar een vlakken hoek 'er af. Hy bevond dit aan de kanten, of van de W. tot de Z. zyde, schor, zonder eenig voet strand, en zonder vuilen, die men behoort te myden, zoo dat men tot op een kanonschoot na 'er vlak op aan zeilen mag; maar van de W. kant strekt een rif ontrent een kanonschoot in zee, dat men kan zien branden. Hy vond in 't aanzeilen, zoo als 't eiland N. van hem was gelegen, 40 vadem vuile grond, en hielt het daar op O. ten N. langs de wal, tot dat het eiland W. van hem was, en zich pas een musquetschoot verre van hem opdeet, waar na hy hier ten anker quam. Hy vond hier veel zeerobben, en nog een andere soort, by na als zeerobben, doch die wel 18 voet lang waren. Hy zag hier geen groente, dan eenig rietbosch, en hier en daar tusschen de klippen eenige groente als pietercelie, doch zeer weinig; ook weinig gevogelte; maar ving op de reede veel visch, als groote steenbrassem, en in 4 uuren tyds wel 436 groote visschen, als kleine kabbeljaauwen, met de hoek, en nevens de zelve veel kreeften. Brandhout was 'er niet, ook geen versch water, dan alleen op de hoogtens hier en daar in plassen, 't geen zeer moejelyk af te brengen zou zyn geweest. Ontrent de regte ree is een brak binnenwater, daar de robben uit zee over eenige steenen, die dit binnenwater, ontrent 20 treden verre van de zee afscheiden, inloopen. Anders legt dit halve maans wyze in een besloten kom, zynde ontrent een pistoolschoot lang. In 't zelve valt veel visch, als spanbaars van gedaante, die rood van verwe, en zeer lekker is.

Als men de W. kant van dit eiland maar myd, zal men het over al zuiver vinden, en men mag 'er zonder schroom op aanloopen. Het is mooi hoog land.

Den 2den December vertrokken zynde, 't zag hy den 3den 't eiland Amsterdam. Het A legt 13 of 13½ myl regt Z. en N. van St. da Paulo, op de Z. breedte van 37 graaden 48 min., en op de lengte van 95 graaden 44 min. Het is ongelyk, doch goed van grond hier.

Hy ging hier aan de wal; doch vond het zoo digt van bosch, dat men in een dag geen 4 mylen 'er op kon vorderen, alzoo men door de struiken kruipen, en over de boomen klimmen moest.

Hy vond 'er al mede menschen, nog beesten; maar alleen eenige vogels, muskens, en zeerobben. Ook had een van 't volk (zoo hy meinde) een viervoetig dier, als een wezeltje, en een als een vos, gezien, en daar was veel biesbosch door malkanderen gewasschen.

De grond is 'er doorgaans veengrond, die ontrent 3 voeten dik legt, en dan krygt men steen als uitgebrande puimsteen. Zy is ook zeer mul, waarom de boomen hier

hier niet hoog wasschen, konnende geen genoegzaame wortels in de zelve schieten.

Hy ving op de reede hier ook visch, en een soort van vaderlandze kabbeljaauw, en ging den 5den dito tegen den avond na 't Zuidland t'zeil.

Hy vergoede den 6den hier de kompassen op 20 graaden N. Westering, zynde nu op 37 graaden 25 min., en op de lengte van 96 graaden 45 min., en zag hier steenkroos dryven, 't geen tot de 36 graaden 9 min. duurde.

Den 12den dito zag hy op 35 graaden een zeerobbe, die hem al huilende quam naswemmen.

Den 13den verlag hy de kompassen weder op 36 graaden 9 min., op de lengte van 105 graaden 11 min., vergoedende die van 16 graaden 49 min. N. Westering. Den 20sten dito dede hy dit weder op 35 graaden 22 min., vergoedende de kompassen van 10 graaden N. Westering; en hier stonden de zelve niet stil

Den 25sten December zag hy 't Zuidland op de bevonden breedte van 31 graaden 58 min., en op de lengte van 130 graaden 18 min.

Den 28sten dito bevond hy by 2 peilings hier de N. W. miswyzing van 10 graaden 44 min., en van 10 graaden 12 min.; werpende daar ook 48 vadem vuile kraalgrond op 31 graaden 83 min., en op de lengte van 133 graaden 44 min., lie daar na op 25 vadem liep, en beerde.

Den 29sten dito quam hy onder 't eiland Rottenest, 't geen op 31 graaden 50 min. breedte, en op de lengte van 134 graaden 15 min. legt, ten anker, ging 'er den 30sten aan land, en vond 'er een stuk vuurenhout, dat waarschynelykst wel eer in een scheepsdek gesteken, doch al lang daar aan strand gelegen had; alzoo de spykers meest vergaan waren.

Hier was ook brandhout in overvloed, daar hy zich dierhalven wel van verzorgde.

Den 5den Januari 1697. ging hy met 88 gewaapende mannen (matroozen, soldaten, en officieren) hier aan de vaste wal van 't Zuidland, daar zy ten 11 uuren aanquamen.

Zy gingen eerst O. op, vernamen niets, dat tot voedzel dienen kon, en alleen maar eenige groote en kleine wilde boomen, uit welke groote als een soort van lak of gomme droop, waar van zy een monster medegebragt hebben. Ook vonden zy hier geen ander gevogelte, dan veel kleine kakatoeha's, en groene ravens, of parkieten met lange spitze staarten, die zeer schuw voor hen waren.

Ontrent 2 uuren na de middag quamen zy by een binnenwater, dat zeer zout was, en vonden aan dit strandje veel klaare voetstappen in 't zand, zoo van bejaarde lieden, als van kinderen; zagen geen menschen, maar egter hier en daar grooten rook opgaan, daar zy ook na toe trokken, zendende 3 man, en 2 swarten voor uit, om de menschen, zoo zy 'er waren, niet te verjagen; doch vernamen, by die plaats gekomen, geen menschen. Zy bleven dien nacht daar campeeren, en vonden hier eens een, en daar na nog twee hutjens, die meest onder de voet lagen, zynde in zich zelve nog slegter, als die der Hottentotten, van gebouw.

Den 6den dito verdeelden zy zich, en trokken in drie byzondere troepen, de eene Z., de andere N, en de derde O. op, 1 myl landwaard in; doch quamen daar na by dit binnenwater, om yder zyne bevinding op te geven, weder by een; doch hadden niets dan 1 of 2 vervalle hutjens, doch geen versch water, dat hen meest ontbrak, gezien; weshalven zy een kuil by dit binnenwater groeven, waar in zy redelyk goed water vonden, waar mede zy zich in die groote hitte, die zy hier gevoelden, behelpen moesten. Zy vernamen by hunne wederkomst ook, dat dit binnenwater wel 1 voet was gevallen, een teeken dat het ergens in zee zyn uittogt, of gemeenschap hebben moest.

Zy vonden deze uitwatering ook kort 'er na wat Bezuiden 't zelve. Twee van hunne schuiten voeren dit uitwaterend gat in, en vonden daar eerst 2, en daar na nog meer zwarte zwaanen, van welke zy 'er 4 na Batavia medegenomen, en 2 'er levend gebragt hebben, als ook veel visch, zonder tot nog toe eenig ongedierte, klein of groot, te vernemen, blyvende die nacht nog aan de wal, en gingen den 7den dito weer na boord, zeilende dien zelven dag, en de andere scheepjens ook op den 10den dito nader na de wal toe, daar zy weer ten anker quamen. Zy peilden ook 't eiland Rottenest Z., en een de rivier Z. O. ten O. van hen, welke de *Vlaming* na de middag met 3 schuiten, om te zien, of hy geen menschen daar ontdekken zoude, opvoer. Zy vingen hier spiering met den hoek, doch vernamen anders niet, schoon zy dit binnenwater, of die zoute rivier, wel 10 of 12 mylen op geweest waren. Zy bevonden hier klaar op de Z. breedte van 31 graaden 43 min. te zyn, zy ontdekten hier ook een rif van 1 myl, leggende 1 halve myl van de wal, en verzeilden den 13den dito van hier, zendende, terwyl zy met een Z. en Z. Z. W. wind N. ten W. langs de wal zeilden, de schuiten nu en dan eens na de zelve; doch kregen den 15den de wind O. Z. O. en

Zwarte Zwaanen

O. ten Z., die dan eens weer van het Z. O. door 't N. na 't W. liep. Ondertusschen quamen de schuiten weder aan boord, met tyding van geen menschen, nog vee, en zeer weinig geboomte, als mede een steene rif ontrent 't strand met veel klippen onder en boven 't water op 30 graaden 17 min. vernomen te hebben, gelyk alle de schepen ook den 16^{den} dito 's nachts veel vuuren aan land gezien hadden.

Den 17^{den} dito ging weder een schuit met gewaapend volk aan land, die niets, dan eenige meeuwen van de buiten-eilandjens en klippen, aan boord bragten.

Den 18^{den} dito bevonden, by een peiling, de N. W. miswyzing hier 9 graaden 21 min. (op de Z. breedte van 30 graaden 30 min.) te zyn.

Den 20sten dito zagen zy eenige eilandekens, en aan de wal wat kreupelbosch.

Den 23sten dito op 28 graaden 8 min. peilden zy een steilen hoogen hoek voor uit, zonden de schuit hier weder na land, die tyding bragt hier menschen gezien te hebben, doch konden, wegens de swaare storting niet aan de wal komen; ziende ondertusschen de menschen op de duinen voor hen, doch vry verre van zich, heenen loopen.

Menschen gezien.

Deze waren maar van een gemeene lengte, swart en naakt van huid.

Kort daar na de schuit egter aan land geraakt zynde, zagen zy daar ook een zeer zout binnenwater, en den 27sten eenige hutjens, ook voetstappen van menschen, en eenig gevogelte; maar hadden niets, dat voedzel geven kon, vernomen, dan alleen een plaats daar (by nood) redelyk drinkwater, hoewel al te verre om na boord te brengen, was. Al 't geboomte, dat hen hier ook ontmoete, was maar kreupelbosch.

Den 30sten dito zonden zy de schuiten na de wal, die daar 2 inhammen, waar van 't Zuidelykste wel drie vierde myl wyd is, ontdekten, die zy bevonden op 26 graaden 16 min. te leggen.

Den 2^{den} Februarii ontdekten zy aan de wal 2 rivieren, van welke de eene van 't Zuiden, en de andere O. aan zeer diep inliep. Ook waren zy eenen inham wel 8½ myl op geweest, en hadden bevonden, dat die inham in 't N. N. W. weer in zee stortte.

Den 3^{den} dito weer aan land geweest zynde, bragten zy niet alleen dit laatste berigt; maar voegden 'er nog by, dat de opperstuurman van de Geelvink een platgeklopte tinneschotel op de aarde had vinden leggen, die met twee spykers aan een paaltje vastgespykert geweest, en waar van de eene meest vergaan, en de ander nog kenbaar was, op welken schotel zy dit gesneden vonden.

Anno 1616. *den* 25sten *October hier aangekomen het schip den Eendragt van Amsterdam, den opperkoopman* Gillis Miebais *van Luik, schipper* Dirk Hartog *van Amsterdam, den* 27sten *dito t zeil gegaan na Bantam*; en was het onderste (zoo men niet anders zien kon) met een mes aldus gesneden. *De onderkoopman* Jan Stins, *de opperstuurman* Pieter Dookus van Bill, *Ao.* 1616.

Deze regte reede van *Dirk Hartogs* baa (daar die schotel opgeregt geweest was lag op 25 graaden 24 min., daar zy nu ook de N. W. miswyzing by een klaar peiling bevonden 8 graaden 34 min. te zyn.

Den 5^{den} Februari voeren zy na de wal hebbende zich voor 8 dagen van kost en drank voorzien, te weten de comman deur *Vlaming* met zyn schuit, en de be velhebber van de Hoeker de Nyptang met de zynen, en vonden hier een eiland

Zy quamen ook in een rivier, die zy wel 3 of 4 mylen opvoeren; vol steen plaaten, en droogten, en zagen verde veel binnenwaters als van verdronken land; maar geen menschen, nog iets dat voedzel geven kon; ook was d grond, waar zy ook groeven, zeer zil tig.

Zy quamen tegen den avond nog i een andere rivier, die zy opvoeren, alzo zy wel drie vierde myl 't land inliep, e daar een ronde kom, waar by zy eindig de, maakte; doch alles was maar zou water; en men zag geen menschen no beesten, maar wel eenige schuwe duikers ook kregen zy kort 'er na swaaren don der, weerlicht en een harde regenbui die wel 2 uuren duurde, zoo dat zy de nacht vry slegt doorbragten. Ook zage zy hier loof nog gras.

Den 10^{den} zeilden zy deze rivier wee af, en ontdekten by eenige groote plasse van binnewateren weer eenige voetstap pen van volwassche menschen, en va kinderen, die van een gemeene lengt waren, en bevonden verder dezen hoek welken zy hier ontmoetten, zeer roo zand te zyn.

Den 12^{den} dito bevonden zy de N. W miswyzing 7 graaden 21 min., en zage den 13^{den} een hoek, die heel steil, doc niet zeer hoog was, alwaar ook 3 klip pen N. N. O. van de wal strekten, d met reven aan een gehegt waren; en c wal liep hier Z. ten O. en N. ten W zynde nu op 24 graaden 42 min.

Den 16^{den} dito quamen zy onder de O wal, en peilden den Z. hoek (die z omliepen) Z. W. van hen, en zagen d dit een eiland was, zynde nu op de Z breedte van 24 graaden 54 min.

Den 17^{den} dito vergoeden zy, op 2 graaden 59 min., de kompassen van

gra

HET EYLAND AMSTERDAM.

HET EYLAND St. PAULO.

[Z]wartte Swaane drift op het Eyland Rottenest.

aden N. W., en zagen 2 mylen Be-
den deze breedte een imbogt met een
orre Z. hoek, en Benoorden die breedte
s 't laag land met voetstrand; alwaar
avondpeiling van 7 graaden 3 min.
W. miswyzing was.

Den 19den dito ontdekten zy eenige
en drie vierde myl van de wal, en ook
hoek, van welke een rif een halve myl
re in zee N. N. W. aan strekte, en
noorden de zelve was een inbogt, al-
ar de Geelvink ten anker quam, en
verder zagen de 2 andere scheepjens,
rtzeilende beneden dezen hoek een
ning, als een rivier, en die wel 3 my-
voor aan in de mond wyd was. Zy
den 'er wel in, doch vonden nergens
ergrond; en kregen tegen den avond
erlicht, en in de wind. Deze inbogt
rd Willems-rivier genaamt, in welke
de schepen naderhand nog ten anker
men. Zy legt op 21 graaden 28 min.
Op dezen zelven dag besloot men ook
21sten dito na Batavia te zeilen, alzoo
nu alles, dat hen belast was, uitge-
rt hadden; waar op zy dan ook op
n dag de ankers ligten, en derwaarts
rtgezeilt zyn.

Den 27sten dito raakte de Geelvink van
n af, en bevonden den 2den Maart 4
aden 23 min. N. W. miswyzing, en,
een avondpeiling, maar 3 graaden 33
n. N. W. miswyzing; die zy den 5den
bevonden op 5 graaden 17 min. te
.

Den zelven dag zagen zy 't eiland Moni
9 graaden 50 min., en den 6den dito
s de N. W. miswyzing 4 graaden 40
n., den 9den dito 4 graaden 29 min.,
10den 3 graaden 14 min., doch den
en op 3 graaden 41 min., en quamen,
nde nog dien dag het land van Java,
t 'er aan behouden op Batavia.

Zy hebben hier en daar aan land eenige
eten, gerst, en mostaartzaad in goe-
grond gezaaid, en op zekeren dag
1 wezeltje en 2 graauwe haazen, en
ige bosrotten, als ook eenige pilan-
ts (doch langer van pooten, dan de
neene, en swart zynde) op dit land
angen.

Ook vertoonen wy hier nevens de
nden Amsterdam en St. Paulo, zoo
zich die uiterlyk opdoen, mitsgaders
n inham, daar zy die swarte wilde
anen gevangen hebben, met de letter
gemerkt.

De laatste togt (myns wetens) na
Z. land gedaan, is op de raad van een
itzer, *P. Purry* geschied, na dat hy
de Heer opperlandvoogt *van Swol*,
't jaar daar aan hier aan de Heeren Be-
ndhebberen der Oostindische Maat-
appy, te vergeefs zynen dienst aange-
den had.

Hy was van oordeel, dat men geen heerlyker land, om 'er een volkplanting met veel voordeel te maaken, voor d'E. Maatschappy ergens in Indiën, dan op 't Zuidland, ter plaats daar 't land van *P. Nuyts* legt, dat zich op 32 graaden vertoont) vinden kon, en dat onze Maatschappy zich daar om verscheide redenen, die hy in een boekje geeft, behoorde neder te zetten.

De Heer *van Swol* wees hem in 't laatst van zyn leven met deze stelling, dat de E. Maatschappy reets land te veel had, af, en de Heeren Bewindhebberen alhier zeiden tegen hem, na dat hy tot Amsterdam verschenen was, dat zynen voorslag hen niet behaagde.

Daar na heeft hy zich na de Heeren Bewindhebberen der Westindische Maatschappy begeven, en die hebben goedgevonden in 't jaar 1721. drie schepen, Thienhoven en den Arend genaamt, en een Hoeker, met de Heer en Mr. *Jacob Roggeveen*, geweezen Raad van Justitie op Batavia (die in 't jaar 1714. na Holland vertrok) als Hoofd dezer onderneming, derwaarts te zenden, welke een geheel andere togt is, om de Z. wel tot 66 graaden ondernomen. Togt van de Heer Roggeveen derwaarts.

De hoeker is op die togt gebleven, en zyn die 2 schepen in een zeer elendige staat (zoo my geschreven is) den 10den September 1722. voor Japara ten anker gekomen, daar na op de reede van Batavia gebragt, en daar verder, 't zy by aanhaaling, of op een andere wyze, gebleven; gelyk ook de Heer *Roggeveen*, en veel andere van deze 2 schepen, in 't jaar 1723. met onze Oostindische vloot hier weder aangeland zyn; doch naderhand heb ik verstaan, en ook eenigzins gezien, dat deze togt door zyn E., en te gelyk door schipper *Jan Koster*, woonende te Delfshaven, niet (gelyk ik in 't eerst meinde) na 't Zuidland; maar alleen ondernomen is, om na zekere eilanden, de goud-eilanden genaamt, en op 56 graaden Z. breedte gelegen, te zeilen, en die op te zoeken; maar die zy (schoon zy nog wel 10 graaden verder dan hun bestek of last was, gezeilt hebben) niet hebben konnen vinden. Ik meine dat de vader van de Heer *Roggeveen* mede eens daar op uit-, hoewel hy even ongelukkig, geweest is van die niet te vinden. Of dit nu de zelve goud en zilver eilanden zyn, die (zoo men wil) Beoosten Japan leggen, en waar na toe haar Edelheden in 't jaar 1643. schipper *Henrik Schaap*, en den onderkoopman *Willem Byleveld*, met het jagt Breskens en Castrikom gezonden hebben, en die te Nambo met hun twaalven gevangen raakten, weet ik niet; hoewel 't my zeer waarschynelyk voorkomt.

komt. Onder de ſtoffe van Japan ſpreken wy breeder hier van.

Ook heeft de Heer Generaal *Brouwer* zynen vervanger den Heer *van Diemen*, by een brief, die zyn Edelheid van de Kaap aan zyn Ed. ſchreef, al geraaden, om een togt na deze goude eilanden, of wel na 't goud en zilver eiland (zoo hy 't in zyn brief noemde) te laaten doen, en was zyn raad, dat men dien togt den 1ſten Mey niet uit Japan, maar van Batavia beginnen, en dan verder Benoorden Borneo, Celebes, de Moluccos, de kuſt van Moro, of Benoorden Gammacanorre, en zoo verder bovens winds in de Z. zee loopen, en dan om de N. ſteken, by na zoo gelyk de Aquapulco's-vaarders doen, om Beooſten Japan de N. Weſte winden te zoeken; maar hoe verre doch oit de Hollanders by hunne vaarten in 't Ooſten geweeſt zyn, noit is geen van hen zoo verre aldaar, dan de voornoemde ſchipper *Koſter* by dezen togt, gezeilt. En daar alle, die derwaarts bevoorens gevaaren hebben, wegens ſwaare ſtormen en onweder, hunne reizen ſtaakten, en wederkeeren moeſten, verklaaren deze vrienden over al 't ſchoonſte weder van de wereld gehad te hebben, zoo dat zy een beter ſaaiſoen, dan de andere, moeten hebben waargenomen.

Hoedanig nu dit Zuidland in opzigt van Banda, en de Aroe geſtrekt legt, kan men al mede in dit kaartje van de Z. O. en Z. W. eilanden (hoewel maar ſtuks wyze voor zoo verre dit zig tuſſchen de 11 en 12 graaden vertoont) zien.

Wy geven in dit werk, op een andere plaats, nog eenig berigt van groote menſchen, en reuzen, op 't Zuidland gevonden, door een Ambons vryborger, die op 't Zuidland verviel, en door een ſtuurman, die zulk een geraamte na Batavia van daar voerde, en die my dat beide zelf verhaalt hebben; 't geen wy daarom hier niet herhaalen.

Nu hebben wy hier nog by te voegen, dat zich ontrent 34 mylen Beooſten Rakit, of den O. hoek van Ceram, een groot ſtuk lands, O. en W. ſtrekkende, Poelo groot Co genaamt, opdoet, ten W. van 't welke een klein eilandje legt, en ten O. van welk eilandje 1 of 2 mylen zich nog 3 kleiner in een drieſprong digt by de wal, pas Bezuiden de zelve by een groote baai van 5 of 6 mylen i 't rond, en aan des zelfs W. hoek opdoen gelyk men aan des zelfs O. hoek nog ee grooter eilandje leggen ziet.

Twee mylen Ooſtelyker ziet men no 2 zeer kleine en binnen de 5 mylen C op digt langs de wal 'er nog 7 leggen van welke eerſt 1 grooter, dan weer kleinder, daar na weer 2 grooter eilar dekens 1 myl van een, en dan nog 3 zee kleine ontmoet, die voor een baaiken meeſt Z. en N. 1 myl van een, geſtrek leggen.

Ten Z. O. van den O. hoek van d Poelo groot Co legt een eiland, h Wezels eiland (een ander dan waar va wy bevoorens ſpraken) genaamt, d ontrent 5 mylen lang, en meeſt 2 of myl breed, hoewel het in 't Z. O. no wel zoo breed is, en met een hoek 't N. O. uitloopt.

In 't N. N. O. van 't zelve leggen kleine eilandjes digt by een met een rif aan de Z. kant, en in 't W. Z. W. nog 1 klein eilandje digt by de wal, 1 myl van des zelfs Z. hoek legt het voge eiland, dat meeſt N. ten W. en Z. t O. geſtrekt legt, en pas 1 myl in 't ron is, hebbende aan de Z. kant een rif, d zich wel 1 myl verre in zee ſtrek Waar mede wy dan, en van de beſchry ving van die Z. O. en Z. Weſter-eilan den, mitsgaders van 't gene wy wege het Z. land te zeggen hadden, affche den; zynde het ons genoeg het voo naamſte aangehaalt, en daar by, als m de vinger, aangewezen te hebben, d die landen van tyd tot tyd door deze gene byzondere perſoonen by ſtukken brokken (gelyk zy nog zoo maar beke ſtaan) ontdekt zyn, tot welke ontdel kingen gelyk ook die van Nieuw Ho land of Nova Guinea (een ſtreek land die meer dan 500 mylen, van den tot den 33 graad Z. breedte beſlaat) meeſt aan *Frederik Houtman*, aan die v 't ſchip de Leeuwin, aan *Jacob Remen Pieter Nuyts*, *Pieter de Carpentier*, *Fra çois Pelſaart*, *Antoni van Diemen*, en me andere (buiten de bevoorens reets van o gemelde) verpligt en ſchuldig zyn.

VYFDE HOOFDSTUK.

Bandaſche Zaaken. Banda by de Portugeezen *eerſt bekent in 't jaar* 1511. *Komſt d* Nederlanders *in 't jaar* 1599. *hier De eerſte van hen hier met 'er woon gebleve* Pieter Willemſz Verhoeven *in 't jaar* 1609. *hier. En de* Engelſchen *reets mede hi De* Bandaneezen *ſtaan* Verhoeven *'t leggen van een Kaſteel op Neira toe. Doch vermoord hem, met veele der zynen. Verdere moord aan de onzen gepleegt. Labetakka verove De Heer* de Bitter, *eerſte Landvoogt hier. Die voor Celamme geklopt word. Vrede tu ſch*

schen de Bandaneezen *en ons. Dood des Landvoogts.* Henrik van Bergel *tweede Landvoogt. De vrede trouwloos door de* Bandaneezen *gebroken. De Heer* Reynst 1615. *in Banda, om hen te straffen. Poelo Ay door ons onder* van der Dussen *verovert. Doch schandelyk verlooren. Poelo Ay door den Bevelhebber* Lam *in 't jaar* 1616. *hernomen, en de* Bandaneezen *tot een nieuw Verbond gedwongen. Dat zy weder breken. Lonthoir in 't jaar* 1621. *door de Heer* Coen *verovert, en alles verder aan ons overgegeven. Nieuwe moord door de* Bandaneezen *gepleegt.*

NA dat wy bevorens de eilanden van Banda, en 't verdere, daar ontrent aanmerkenswaardig, beschreven hebben; zoo zal het nu niet ongevoegelyk zyn, dat wy beginnen na te speuren, wanneer het zelve aan de Europeërs begon bekent te worden, en wie het eerst ontdekt heeft; ook wanneer, en op wat wyze, de Nederlanders het verovert hebben.

By de Ouden vind ik daar niets van, en schoon zy eenige kennis van de Nootenmuschaat, of van de Foelie, gehad hebben, wisten zy egter niets van 't land daar zy viel.

Onder den Molukzen koning *Marhhoem* zyn in 't jaar 1465. wel verscheide Bandaneezen in Ternate geweest, gelyk die eilanden ook wel van eenige Oosterze volken bevaaren wierden; doch van de hedendaagze Europeërs komen ons als de oudste volken, die de Bandasche eilanden gekend hebben, de Portugeezen voor. In die tyden wierden de Bandaneezen nog door koningen bestierd, om 't welke te bewyzen, wy maar de 24 *Alkitsa* of historie van den Hitoeëschen schryver *Ridjali* hebben na te lezen, die daar in zegt dat de koning van Rosingein met een vloot der Bandaneezen mede na Hitoe quam.

In 't jaar 1506. zie ik, dat de Ridder *Ludowyk di Barthema*, een Italiaan van Bononien, hier geweest zy, die echter zoo belachelyk van Banda schryft, dat men zou moeten oordeelen, dat hy deze eilanden noit gezien had.

Na dat *Alfonsus Albukerk* in 't jaar 1511. Malacca ingenomen had, zont die groote man *Antoni Abreus* in December met drie schepen na de Oost, om de Moluccos te gaan ontdekken.

Gelyk nu by dezen togt van hem verscheide plaatzen aangedaan wierden, alzoo gierde hy in den beginne des jaars 1512. ook de eilanden van Banda allereerst aan, de roem hebbende van die 't eerst ontdekt te hebben, alzoo 'er (myns wetens) voor hem noit eenig Europeër, dan de voornoemde *di Barthema*, geweest is.

Hy maakte te dier tyd een verbond met de Bandaneezen, rigtte op 't strand (waarschynelyk van Combir, daar zy hun verblyf hadden) een steene zuil op, met de wapenen van koning *Emanuel*, en de tyd van zyn komst aldaar, daar op uitgehouwen, nam een lading Nootenmuskaaten in, en zeilde, belet door swaare stormen om de Moluccos in dat jaar te konnen bezeilen, weer na Malacca, by zich hebbende *François Serraan*, die, die van hem afgedwaalt zynde, ondertusschen gelegenheid kreeg om zeer gevallig Amboina te ontdekken. 1522.

Na dezen eersten ontdekker van Banda blykt my nergens, dat de Portugeezen hier in ettelyke jaaren weer quamen.

De naasten aan hem waren *Garsias Henrik*, en *Antoni Brit*, welke laatste als eerste Landvoogt na de Moluccos gaande, en in 't jaar 1522. in 't einde van Februarii hier aangierende, dezen *Garsias Henrik*, die pas voor hem van Gressic, op 't eiland Java, vertrokken was, al ten anker leggen vond.

In dezen tyd, wanneer de Moluccos en ook Amboina, twee schoone landvoogdyen, eerst door de Portugeezen ontdekt waren, lag hen ook zeer veel aan Banda, als een land, daar zy zedert zeer veel plagten aan te gieren, gelegen; 't geen *Brit* ook bewoog, om hier voor zyn vertrek mede een zuil op te rigten; dat egter zoo gemakkelyk, als met die eerste (die my toeschynt door de Bandaneezen om verre gehaalt, en 'er toen niet meer geweest te zyn) geenzins toeging: want de Bandaneezen, zich hier tegen, met hevige woorden, en daar na met daadelykheden aankantende, wilden dit in 't eerst gansch niet toestaan; maar naderhand, overreed zynde, dat 'er die met een heel ander oogmerk, als zy zich verbeeld hadden, gezet wierd, hebben zy het eindelyk toegelaate.

Hy vertrok in Mey van daar met een vloot van 7 schepen na Ternate, en in dat zelve jaar verscheenen ook eenige Bandaneezen aldaar om nagelen in te koopen.

Na dezen tyd schynen de Portugeezen zich hier in Banda als kooplieden, die daar een vaste verblyfplaats hadden, opgehouden te hebben, te meer, dewyl ik zie, dat *Martyn Alfonso de Melo* in 't jaar 1524. van daar 2 jonken na Ternate zont, om *Antoni Brit*, met *Almansor*, koning van Tidore, in oorlog zynde, te ondersteunen.

Ook gierde in 't jaar 1525. *Garsias Henrik*, vervanger van *Antoni Brit* in de Moluccos, hier aan, die *Martyn Alfonso de Melo*, van *Brit* na Malakka gezonden, doch hier aangeloopen, met de Bandaneezen in oorlog vond; weshalven hy, zich by hem voegende, hen tot zyn ongeluk,

1609. de Vereenigde Provintien, Erasmus, Ceylon, Terveer, en meer anderen, in 't zelve jaar gezonden; maar geheel andere voorvallen hebben de onzen hier twee jaaren daar na gehad.

De zeevoogt *Pieter Willemsz Verhoeven* den 22[sten] December 1607. met een vloot van 13 schepen uitgezeilt, en den 15[den] Februari 1609., na 't verrigten van verscheide zaaken op de Malabaarsche kust, te Djohor, Atsjien, enz., voor Bantam, met de schepen Hollandia, Middelburg, de Geunieerde Provintien, Delft, Rotterdam, Amsterdam, Hoorn, Zeelandia, 't jagt de Paauw, en een veroverde prys, verschenen zynde, is hy met een gedeelte van deze vloot (terwyl de onderzeevoogt, *François Wittert*, met de schepen Middelburg, Amsterdam, de Paauw, en de Hoope, naa de Moluccos gaan zoude) den 25sten dito van daar na Banda gezeilt, en den 8sten April, met 6 schepen, te weten, Hollandia, de Geunieerde Provintien, Delft, Zeelandia, Rotterdam, Hoorn, voor Neira ten anker gekomen, vindende daar ook 3 schepen van den zeevoogt *van Caarden*, te weten, Banda, Pattana, en 't jagt de Eendragt, nevens een schip der Engelschen, Hector genaamt, (die 'er toen al begonnen te komen) op de Reede, welk laatste schip den onzen in 't koopen der speceryen veel nadeel deed, alzoo zy voor een bhaar Nooten, te vooren voor 9 R[ders] ingekogt, nu 12 R[ders] geven moesten; weshalven *Verhoeven* goedvond tegens dezen Engelsman zoodanig te kladden, dat hy het onmogelyk tegen hen gaande kon houden.

Pieter Willemsz Verhoeven in 't jaar 1609.

En de Engelschen reets mede hier

Deze Engelsman had hier en daar, op de eilanden van Ay, Rhun, enz. eenige van zyn volk gelegt; maar wiert door dezen kladhandel van onzen zeevoogt genoodzaakt de zelve alomme te lichten, verzoekende wyders zyne hulpe tegen de Bandaneezen, zoo zy iets tegen hem, of de zynen, beginnen wilden.

De Bandaneezen, buiten gewoonte zoo veel schepen der Nederlanders op hunne Reede ziende, konden ten eersten wel begrypen, dat dit niet buiten eenigen toeleg geschiede; en wanneer zy by den anderen hier over beraadslaagden, waren die van Lonthoir van advys, dat dit geschiede, of om een nieuw Fort op Neira te leggen, of om zekere moord, voor dezen aan eenige Hollanders (zoo men voorgaf) door de Castiliaanen gepleegt, te wreeken, aan welke hoewel zy geen deel hadden, zoo scheen 't egter dat zy deze of gene zyde, 't zy van de Spaanjaarden, 't zy van de Nederlanders, zouden dienen te kiezen; zoo dat daar te dier tyd ook nog Castiliaanen schynen geweest te zyn.

Dit gaf, schoon de Bandaneezen tot die tyd toe altyd in een zeer goed verstand met de Nederlanders, en, volgens hunne eigene bekentenis, in alle vriendschap geleeft hadden, onder hen geen kleine opschudding, zoo dat alle nacht meer als 2000 Bandaneezen rondom de Logie der Nederlanders waakten, behalven dat hun heyloos voornemen, hen reeds zoo verre gebragt had, om vrouwen, kinderen, en goederen, voor af na 't gebergte te zenden, om daar mede, als hunnen aanslag tegen de Nederlanders eens uitbersten zou, niet belemmert te zyn.

Terwyl dan *Verhoeven* hier lag, quam den 10[den] April 't schip de groote Zon, en den 14[den] ook 't jagt den Arent, en de Valk met den koopman *Jacob de Bitter*, van de kust Choromandel, hier op de Reede.

Ondertusschen maakten die van Neira zich op de Z. Westhoek van 't eiland, tegen over de Goenong Api, daar wel eer het Portugees kasteel was, sterk, en zonden den 11[den] gezanten aan den zeevoogt, met verontschuldiging, van dat zy zich met den anderen nog niet beraadslaagt hadden, vermits hunne bondgenooten, die zy tegens aanstaande Woensdag verwagtten, nog niet gekomen waren, hoewel zy dit om geen andere reden voorwendden, dan om tyd te winnen, en zich ondertusschen nog sterker te maaken, hoewel hunne vestingskens, en paggers, van weinig belang waren.

Zy wisten ook te zeggen, dat zeker *Dato*, by hen als een Heilig geëerd, hen voorzegt had, dat in de laatere tyden een wit volk met veel schepen by hen komen, en hun eiland, en de verdere landen daar ontrent, vermeesteren zou, welke tyd zy vreesden nu gekomen, en dus die voorzegging by hun komst vervult te zyn; waar tegen zy egter, zoo veel mogelyk was, waaken wilden.

Den 19[den] dito voer de zeevoogt *Verhoeven* met zynen Breeden Raad, en 250 soldaaten en Matroozen, na Lonthoir, alwaar hy van alle de Orangkaja's der eilanden van Banda verwagt wiert, om over het maaken van een kasteel op Neira te spreken.

Na dat hy aan land getreden was, stelde hy eerst zyn volk in ordre, en wiert van de Orangkaja's zeer wel (zoo het uiterlyk geleek) ontfangen. Men ging daar op, volgens 's Lands wyze, in een ronden kring zitten, en daar na vertoonde de zeevoogt den lastbrief, hem van zyn Hoogheid, den Heer Prince van Orangie, en de Heeren Bewindhebberen, tot het leggen van den kasteel op Neira, medegegeven. Hy lag in een groote zilvere schaale, en was in 't Portugeesch geschreven, 't geen hen in 't Maleits vertaalt wiert; maar dit voorstel scheen hen zeer

on-

onaangenaam te zyn; weshalven zy drie dagen uitstel verzogten, om zich nader te bedenken, en met malkanderen daar over te raadplegen, om den zeevoogt vast antwoord te konnen geven.

Verhoeven, dit niet wel konnende weigeren, stont hen dit toe, en vertrok met de zynen weer na boord.

Den 22sten dito 's nachts quamen de Orangkaja's aan 't schip van onzen zeevoogt, verzoekende nog drie andere dagen uitstel, om beraad te nemen, 't geen hen afgeslagen wiert, waar op wy, na eenige geschillen, het eens geworden zyn, om daar een Fort te leggen, alzoo zy doch wel zagen, dat men hen anders daar toe gedwongen zou hebben, aangezien het schip de Zon alreede om den hoek van Neira digt onder land was gaan leggen, waar by zich de twee jagten, by de minste onwilligheid der Bandaneezen, gevoegt zouden hebben.

De zeevoogt, het nu dus verre op een gemakkelyke wyze gebragt hebbende, is den 24sten dito met zynen Breeden Raad na Neira gevaaren, om daar een bequame plaats tot het leggen van een nieuwe vesting af te zien; 't welk verrigt zynde, is hy met dien Raad, nevens 700 gewaperde mannen, den 25sten weer na land gevaaren, om dit werk te beginnen. Hy vond, by zyn komst, het steleken verlaaten, en de inwoonders geheel na de andere kant van dit eiland gevlugt, dat hem zeer wel quam, om verblyfplaatzen voor zyn krygsvolk van de ledige huizen te maaken; ook gaf hy last dat yder in zyn quartier had te blyven, en zich niet te verstouten eenige strooperyen aan te regten, of den inlander enig nadeel in zyne bosschen ofte vrugten te doen.

Men ging dan aan den arbeid, met het omkappen der boomen, die hen in de weg stonden; doch als men dit nu tot den 3den Mey gedaan had, bevond men den arbeid en kosten grooter, dan men gedagt had, en voor al den grond zoo bequaam niet, als behoorde, weshalven de zeevoogt met zynen Raad goed vond hier van af te stappen, en liever het oude kasteel, voorheen door de Portugeezen daar gelegt, weer op te maaken, en te verbeteren, alzoo daar reets een goede hegte muur rondom, de grond zeer goed, en verder niet veel aan te doen was, dan twee land- en twee zeepunten, of bolwerken, 'er by te maaken, gelyk zy in korte tyd gedaan, en dus dit casteel ten naasten by zoo volkomen, als men 't in 't 2de deel van 't begin en voortgang der E. Maatschappy, *fol.* 91. in *Verhoevens* Reize afgebeeld zien kan, in staat gebragt, en Nassau genoemt hebben; daar by in later tyden, tot meerder ver-

sterking, pas buiten de weg, een water- 1609.
pas aan de zeekant gelegt is.

Den 15den dito vertrok het schip Pattana met eenige Nooten, in gezelschap van 't jagt de Valk, na Amboina, en den 17den zond men volgens resolutie twee Leden uit den Raad, om met de Bandaneezen in der minne, zoo wegens den handel, als wegens het herbouwen van een nieuwe logie, te spreken, daar zy zich, volgens het schryven van *Jacob de Bitter*, dapper tegen stelden.

Den 22den dito hebben die van Neira, nevens de andere Bandaneezen, eenige uit den hunnen tot den zeevoogt gezonden, verzoekende tyd en plaatze, om een nader verbintenis wegens de prys der speceryen met malkanderen te maaken, vermits zy genegen waren die alleen aan de Nederlanders te leveren; ook verzogten zy te gelyk tot hunne verzekering eenige gyzelaars, waar toe de opperkoopman, *Jan de Molre*, nevens *Nicolaas de Visscher*, die op Neira lang gelegen had, en de Maleitsche taal zeer wel verstond, gekoren zyn.

De plaats der t'zamenkomst wiert een musquetschoot buiten het Nederlands quartier, op 't strand onder een grooten boom, na de Oostzyde van Neira, of daar nu het Manggas-bosch is, met besprek van na de middag daar te zullen verschynen, bestemt.

Den zeevoogt *Verhoeven* met zynen ganschen Raad, niet quaads vermoedende, is met den zelven op den gestelden tyd, ter bestemder plaats, verschenen, voorzigtigheids halven egter een troep soldaten onder den hoofdman *Croonenburg* medegenomen hebbende, die hy ten eersten ook in ordre stellen liet.

Hy vond daar nog geenen der Bandasche Grooten, weshalven zy hen met gedult onder dien grooten boom zaten af te wagten; maar vermits dit wat lang duurde, heeft de zeevoogt eenen *Adriaan Ilsevier*, die, alzoo hy lang op Djohor gelegen had, de Maleytsche taal verstont, gezonden, om hen te doen weten, dat hy met zynen Raad hen daar al eenigen tyd gewagt had.

Ilsevier, by hen gekomen zynde, zag zich ten eersten van een grooten trop Orangkaja's, die hem te gemoet quamen, omringt, tegen welken zy zeiden, dat zy daar al over lange zouden geweest zyn, doch dat zy voor dat krygsvolk en de musquettiers, die zy daar zoo geschaard zagen, bevreest waren, en dierhalven den zeevoogt verzogten, dat hy een weinig van de musquettiers af, en wat nader aan het bosch geliefde te komen, en het geweer af te leggen, om daar hunne zamenspraak te beginnen.

Verhoeven, met de zynen geen quaad

 ter

1609. ter wereld vreezende, ſtond hun verzoek gulhertig toe, en ging met de Leden van zynen Raad zeer geruſt en zonder geweer daar henen, laatende zyn krygsvolk ter plaatze, daar zy in reijen en gelederen geſtelt waren, blyven, te meer, alzoo zy beloofden ook zonder geweer te komen; maar zoo ras hadden die ſchelmen en verraaderſche Orangkajen hen dus, zonder eenig krygsvolk, en zoo na by 't boſch, niet vernomen, of zy hebben hun geweer, dat met ſteenen daar al van 's nachts te vooren bedekt lag, opgevat, en hen ten eerſten omcingeld.

De eerſte van de Nederlanders, die dit merkte, was eene *Jan de Bruyn*, die terſtond riep, Heer zeevoogt, wy zyn verraaden.

Doch vermoorden hem, met veele der zynen.

Verhoeven dit mede, doch te laat, vernomen hebbende, riep om zyn geweer, en volk; doch dit woord was naaulyks uitgeſproken, of had ook al 2 of 3 wonden, en wiert, nevens de meeſte, die daar met hem gekomen waren, jammerlyk van die ſchelmen vermoord.

De ſoldaaten, die op 't ſtrand waren blyven ſtaan, een yſſelyk geſchreeuw, dan eens van *geweer*, *geweer*, dan van *moord*, *verraad*, en *mannen help*, *help*, hoorende, ſchoten ten eerſten wel toe, en bragten veel van die ſchelmen, tot den avond toe vegtende, om hals; maar de meeſten ontquamen het in 't boſch, en namen na zons ondergang de vlugt na hunne vaſtigheden, die zy van tyd tot tyd ontrent het ſtedeken Ratoe, daar digt by leggende, gemaakt hadden.

Zoo ras men geen vyand meer vernam, ging men de dooden, en gequetſten opzoeken. Men vont den zeevoogt zonder hoofd, en met 29 wonden deerlyk aan zyn einde gebragt.

Jacob van Groenewegen, opperkoopman op 't ſchip Delft, was mede hoofdeloos, buiten welken men ook *Jan de Bruyn*, *Adriaan Ilſevier*, en nog 26 anderen, droevig vermoord hier en daar leggen vond, met welke lyken de onzen, alzoo hier voor eerſt niet anders te doen viel, weer na hun quartier trokken, dat zy dien nacht wel bezetteden, om van die verraaders niet overvallen te worden.

Den 23ſten dito trokken de Nederlanders met vier compagnien ſoldaten door het eiland, om hunne verdere dooden alomme op te zoeken.

Op 't ſtrand gekomen zynde, vonden zy *Jan de Molre*, opperkoopman op 't ſchip de Geunieerde Provintien, en *Nicolaas de Viſſcher*, nevens twee jongens, en verſcheide anderen van hun volk, niet verre van dit ſtedeken Ratoe, mede vermoord leggen, die zy, om het ſterk werpen met werpſpiezen en haſagayen der Bandanezen, niet konden mede nemen, genoodzaakt zynde met verlies van een ſoldaat, die zich meeſter van die lyken zogt te maaken, na hun quartier af te trekken, wy hadden hier 38 (of zoo andere willen 45) mannen verlooren.

Men begroef den zeevoogt *Verhoeven*, *Jacob van Groenewegen*, en *Jan de Bruyn*, in een graf, voor hen in 't kaſteel Naſſau gemaakt, over welke, volgens krygsgebruik, drie kanonſchooten van yder ſchip, en drie chargien met musquettery, gedaan wierden.

Men vont ook goed *Simon Janſz Hoen*, tot de weerkomſt van den onderzeevoogt *François Wittert*, als zeevoogt te erkennen, en verſcheide andere veranderingen met 't aanſtellen van nieuwe bedienden te maaken, om de opene plaatzen op de ſchepen, en in den Raad, te vervullen.

Op dezen zelven dag zonden die van Orontatte een van onze poſthouders, *Wouter van den Enden* genaamt, tot de onzen op Neira, zich verontſchuldigende van aan deze moord geen deel gehad te hebben. Dierhalven verzogten zy met ons, gelyk bevoorens, in vrede te leven, belovende de onzen, die by hen waren, tegen die van Neira te zullen beſchermen.

Maar hoe onſchuldig zy waren, is uit een nadere boodſchap van dezen *van den Enden*, nog op dien zelven dag aan de onzen op Neira gedaan, klaar af te nemen, aangezien zy lieten weten, dat de onzen het kaſteel aanſtonts afbreken, met hun krygsvolk vertrekken, en maar eenige kooplieden, om met hen te handelen, en te koopmanſchappen, daar laaten, of dat zy hen anders als vyanden mede aantaſten, zich met de andere Bandanezen tegen hen vereenigen, en alle de Hollanders, op Orontatte, op Poelo Ay, en op Poelo Rhun leggende, doodſlaan zouden, op al het welke de zeevoogt *Hoen*, met zynen breeden Raad, geen ander antwoord gaf, dan dat zy niet genegen waren zulks te doen, een boodſchap, die deze *van den Enden* hen niet brengen dorſt, om zich zelven, en de verdere Hollanders, die nog by de Bandanezen waren, in geen levensgevaar moedwillig te brengen.

Men vernam in dezen nacht tot driemaalen toe een ſwaar geroep en getier, als of het onder de Bandanezen alarm was; maar daar volgde niets op.

Den 24ſten Mey quam *van den Enden* uit laſt van die van Oronttatte, verzeld van twee Orangkaja's, en een Lonthoirze ſlaaf, met geld en ſchoone woorden hier toe bewogen, weder by de onzen op Neira in de logie, alwaar zy welkom geheeten wierden; maar men vont ondertuſſchen goed, die Orangkaja's met hun

hunnen slaaf gevangen te houden; waar over zy zeer verwondert waren, alzoo zy niet beter wisten, mogelyk door *van den Enden* dit wys gemaakt, of wy hadden besloten het kasteel te verlaaten, en met de schepen, en 't krygsvolk, te vertrekken, laatende daar maar eenige lieden om den handel met hen (gelyk zy verzogt hadden) te dryven.

Men zont dezen slaaf met een brief na Lonthoir, waar in verzogt wierd, dat zy ons volk in vryheid wilden stellen, of dat men, indien zy dit nalieten, hunne gevange twee Orangkaja's ophangen zou.

Zy bequamen geen antwoord; maar kregen den 25sten dito van Lonthoir tyding, dat de Lonthoirezen, onzen koopman aldaar, *Dirk Pietersz* genaamt, niet tegenstaande hy ziek was, en *Cornelis van den Enden*, adsistent, jammelyk omgebragt hadden.

Dit schendig bedryf was oorzaak, dat de zeevoogt *Hoen*, met zynen Raad, goedvond de bloedvlag van alle de schepen te laaten waajen, en alle de Bandanezen den openbaaren oorlog daar by te verklaaren.

Zy beschoten daar op die van Lonthoir zeer sterk, en kregen een praauw, waar of 't volk overboord gesprongen, en het ontswommen was.

Den 30sten dito deed men een togt met boots en chaloepen rondom het eiland Neira, verbrandende al de vaartuigen der Bandanezen, die zy vonden, waar onder twee nieuwe jonken, die nog op stapel stonden.

Den 31sten dito besloot men, de nieuwe werkten, die door den regen instortten, met paalwerk te omheyen, en te beschoejen.

Den 1sten Junii zont men 't jagt den Arent naa Amboina en Ternate, om kennis te geven van die bedroefde moord, door de Bandanezen aan zoo veel wakkere mannen op zulken schelmagtigen wyze bedreven.

Den 3den dito waarschouwde ons een Chinees van Celamme, dat de Bandanezen eenen aanslag op onze chaloepen en boots hadden, waar voor men zich derhalven, zoo veel mogelyk was, wagtte.

Men was nog dagelyks met alle man bezig, om het weinige, dat nog aan 't kasteel ontbrak, te voltoyen, en het dus in een volkomen staat van tegenweer te brengen.

De twee gevangen Orangkaja's had men op 't schip Hollandia wel in de boejen gezet; maar zy, middel gevonden hebbende, om die in stukken te breken, waren overboord gesprongen, en te land geswommen.

Den 10den dito zag men een jonk in zee, waar op men drie chaloepen, en eenige boots, uitzond, een van welke de zelve onderhaalde. Een der onzen 1609. overgesprongen zynde wiert aanstonts met een kris doodgesteken, waar op de onzen alles doodsloegen, en de rest der inlanders, die beneden gevlugt, en niet genegen waren zich over te geven, op 15 na, die om lyfsgena baden, met vaartuig, en lading, in ryst, porcelyn, enz. bestaande, verbrand hebben; naderhand bevindende, dat het een vaartuig van Gressic, op Java, was.

Den 22sten dito vertrok 't schip Banda, met Nooten en Foelie volladen na 't Vaderland.

Den 5den Juli heeft men met alle de chaloepen, boots, en met de meeste soldaten, het stedeken Labetakka stormenderhand ingenomen. De Bandanezen namen de vlugt in 't bosch, en lieten alles voor ons volk ten proy, die daar fraajen buit, en onder anderen 14 baszen, die men na 't kasteel bragt, vonden.

Labetakka verovert.

Dit had ons geen een man gekost, maar de zeevoogt *Hoen*, en 3 of 4 anderen, waren gequetst.

Den 26sten dito was men met diergelyken aanslag op Celamme bezig, om hunne vaartuigen aldaar ook te vernielen; doch men vont 'er niet, dan eenige kleine praauwen.

Men had ondertusschen, alzoo 't kasteel nu voltooid was, goedgevonden om de Heer *Jacob de Bitter*, van Haarlem, commies op 't schip Hollandia, als eersten Gouverneur van 't kasteel, aan te stellen. Dezen Heer nu, bevelhebber van het volk, dat na Celamme gegaan was, meinde, dat men het daar by niet laaten, maar Celamme zelf aantasten en verrassen moest.

De Heer de Bitter, eerste Landvoogt hier.

Hy deed het ook, hoewel met eenige tegenspoed: want, die van Orontatte en Lonthoir dit vernomen, en hen hulptroepen gezonden hebbende, vont hy daar meer tegenstand, dan hy gedagt had, zoo dat hy, alzoo het daar over al steil, en kort onder 't gebergte is, genoodzaakt was met de zynen na de chaloepen en boots, met verlies van 9 mannen, en 70 gequetsten, af te trekken. Hy zelf was mede door het dik van zyn been geschoten, behalven dat zyn lieutenant, vaandrig, sergeant, en meer andere zoodanig toegestelt waren, dat het hen geraaden was, zich weer na Neira te begeven.

Die voor Celamme geklopt word.

Den 8, 9 en 10den Augusti deden de Bandanezen, wel ziende, dat de Nederlanders besloten hadden zich daar vast te maaken, hun uiterste best, om vrede te bekomen, 't geen door 't over en weder gaan van zekere Macassaar, die veel bewind onder hen had, eindelyk zoo verre gebragt wierd, dat *Henrik van Bergel*, die

1609. die hier voor dezen als opperkoopman gelegen had, afgevaardigt wiert, om met dien Macassaar na 't schip Zeelandia, dat voor Lonthoir op de brandwagt lag, te vaaren, om van daar ter halver wegen nader met die van Lonthoir te spreken.

Den 11^den^ dito wiert dit zoo verre bevordert, dat de zeevoogt *Hoen*, met de Leden van den Raad, alzoo hen geen verdere moeite diende, den Bandanezen deden zeggen, dat zy genegen waren, vrede met hen te maaken, waar toe hy *Henrik van Bergel*, en *Adriaan van der Dussen*, nevens dien Macassaar na Lonthoir gezonden heeft, met last van daags daar aan op 't schip Zeelandia ten dien einde te komen.

Den 12^den^ dito vervoegde zich de Heer *Hoen* met zynen Raad aan dat schip, laatende de witte vlag waajen, waar op de Macassaar, en, na dat hy eens na Land gevaaren was, ook eenige Orangkaja's aan boord verschenen, hoewel de vrede niet, voor den 13^den^ dito, getroffen wiert, by welke de Bandanezen zich ook verbonden hadden de Foelie en de Nooten aan geen andere, dan alleen aan de Nederlanders, tot een zekere gestelde prys, te zullen leveren.

Vrede tusschen ons en de Bandanezen op voorwaarden gemaakt.

Men had ook uitdrukkelyk bedongen, dat alle jonken, van buiten komende, gehouden zouden zyn onder het kasteel te komen leggen, en dat niemant, buiten verlof van den Landvoogt, op 't eiland Neira zou komen woonen; waar op dan den 14^den^ dito de vrye handel, als bevoorens, zynen voortgang nam, zoo dat de Bandanezen nu weer Nooten en Foelie in overvloed na 't kasteel bragten, en aan de onzen leverden.

Op dezen zelven dag stierf de Landvoogt *Jacob de Bitter*, van zyn wonde, die hy voor Celamme ontfangen had, en den 15^den^ dito is in zyn plaats de Heer *Henrik van Bergel* als Landvoogt, en als zyn tweede *Willem van der Voort*, aangestelt.

Dood des Landvoogts.

Henrik van Bergel tweede Landvoogt.

Vermits nu alles hier weder in rust was, besloot men den 17^den^ dat de zeevoogt met de schepen Hollandia, de Geunieerde Provintien en Delft, den 19^den^ dito naar Amboina en Ternate vertrekken, en Zeelandia na Gressic en Bantam, doch dat Rotterdam en Hoorn daar blyven zouden, om haare lading in te nemen.

Na dat nu deze schepen vertrokken, en die 2 gemelde daar maar waren gebleven, waren de trouwlooze Bandanezen weder stouter geworden, en hadden zich, meest door een Engelsman daar toe aangezet, die onder Ceram ten anker lag, en de Nooten en Foelie door zyn volk, dat hy op Poelo Ay en Poelo Rhun had, opkoopen liet, ook verstout, om de onzen weder den oorlog aan te doen, welke tyding de onze van die 2 schepen laatst van daar gekomen, tot hun leedwezen, in Julii 1610. op Gressic, na dat zy daar al een maand gelegen hadden, eerst vernamen.

De vrede trouwloos door de Bandanezen gebroken.

Ook quam dit Engelsch schip, van schipper *David Middelton*, welk twee derde met Foelie en een derde met Nooten geladen was, den 18^den^ October in 't zelve jaar voor Bantam ten anker, bevestigende, even als het jagt de Griffioen den 11^den^ September mede gedaan had, dat de onzen met die van Banda nog in oorlog waren, en dat de laatste nu wel weer vrede zogten, maar dat de Nederlanders daar geenzins toe verstaan wilden.

Eer de Griffioen uit Banda vertrok, merkte 't volk van die bodem, dat zeker swart hun kabel tragtte af te hakken, welken zy gevangen kregen, en aan de boegspriet ophingen.

Zedert hadden de onzen geduurig oorlog met de Bandanezen, weshalven zy van tyd tot tyd een vast besluit namen, om hen, zoo ras zy een genoegzaam getal schepen uit 't vaderland bekomen zouden hebben, eens met ernst aan te tasten, en dat gansch nest uit te roejen.

Dit liep egter nog al eenige jaaren aan, tot dat eindelyk de tweede opperlandvoogt van Indiën, de Heer *Gerard Reynst*, met een aanzienelyk vloot, in Junii 1613. uit Texel in zee geloopen, en 1614. behouden in Indiën, en voor Bantam gekomen zynde, goed vond met de zelve in de maand December naar Banda te vertrekken, om dit groote werk van wraak over zoo veel bedrevene trouwloosheden der Bandanezen met ernst te gaan uitvoeren.

D R k 't 1 B o d t f

Terwyl hy voor Japara op de Reede lag, quam daar het schip Nassau met den opperkoopman *Pieter van den Broek*, van Antwerpen, die met hem uitgezeilt, maar ondertusschen na 't Roode Meir, en 't gelukkig Arabien geweest was, om den handel daar op te regten, welken zyn Ed: na den koning van Boeton zont, met last om van daar in Amboina, of Banda, weder by hem te komen.

By zyn komst den 6^den^ April 1615. in Amboina bevont hy, dat de Heer *Reynst* al na Banda vertrokken was; weshalven hy zyn Edelh^d^ den 7^den^ dito volgde, en nog die zelve dag voor Neira op de Reede gekomen is, alwaar hy den opperlandvoogt met een vloot van 11 schepen vont, die nu met 't schip Nassau nog versterkt wierd.

Den 14^den^ Mey zont de opperlandvoogt 't schip Nassau, nevens 3 jagten, Æolus, Neptunus en de Morgenstar, mitsgaders 2 fregatten, 1 chaloep, en 10 welgemonteerde boots, na Poelo Ay, met last aan den Heer *van der Dussen*, en den

den opperkoopman *van den Broek*, om dat eiland in te nemen, hen 900 soldaten, of matroozen, ten deele Hollanders, ten deele Japanders, medegevende.

Na dat de Heer *Adriaan van der Dussen*, die 't opperbevel over deze onderneming had, ontrent Poelo Ay gekomen was, zette hy het digt onder het fort der Bandanezen, deed zyn volk ten eersten landen, en met zoo veel dapperheid op de vesting aanvallen, dat zy, na een half uur vegtens, een bolwerk aan de waterkant inkregen, na dat zy de Bandanezen bevoorens al uit de loopgraven hadden doen wyken. De Japanders waren 'er met hunne vaandels eerst boven op gekomen, en daar na de onzen, die hen dwongen de vesting te verlaaten, en na 't laag gebergte (hoewel 'er maar weinig heuvelkens zyn) en in het bosch de vlugt te nemen.

De Hollanders, op deze spoedige verovering nu meinende alles hier meester te zyn, begaven zich wat te schielyk tot rust, 't geen de Bandanezen waarnemende, zyn zy met een nieuwen moed weder aangevallen, en hebben de vesting van de landzyde, daar zy open lag (hebbende aan de zeekant maar een muur van afsnyding) zonder slag of stoot niet alleen weder ingenomen, maar, door 't in brandsteken van de pakhuizen, vol speceryen, ryst en kleeden, en door hun sterk schieten met roers, de onzen ook genoodzaakt het eiland met verlies veel volks, en nog meer gequetsten op den derden dag schandelyk te verlaaten.

De onzen vonden hier een heele en halve Engelsche chaker, (een soort van geschut) met veel lange vogelroers, die zy voor af met 60 sockels Foelie, voor alle onkosten, na boord zonden.

Onder hunne gevangenen, was een Moorsche Priester, en een Javaansche schoolmeester, uit welken zy verstonden, dat de Bandanezen mede vry wat schade geleden, vermits zy wel 30 Orangkaja's, of Grooten, verloren hadden.

Van de Hollanders waren 'er, by 't innemen van die zeepunt, 9 dood gebleven, en 15 of 16 gequetst; maar in het aftrekken hadden zy 27 dooden, en 170 deerlyk gequetsten bekomen.

Ook waren 'er 2 van de onzen by de Bandanezen overgeloopen, van welke de een, *Oogjen van Haarlem* genaamt, de onzen, niet uit een boom te schieten, veel quaad gedaan had, treffende eens met een roer 2 persoonen, die naast de Heer *van den Broek* stonden, dat zy dood nedervielen, behalven dat 'er nog een door gequetst wiert.

Deze slegte tyding, te gelyk met al dit gequetst volk, op Neira gekomen zynde, was den Heer *Reynst* gansch niet aangenaam, en bragt ook een algemeine verslagentheid onder zyn volk, 't geen ongetwyffelt van een beteren uitslag geweest zou hebben, indien de Heer *Reynst* (gelyk de Heer *van den Broek* zyn Edelh[d] geraaden had, zeggende voor zyn vertrek, dat het in den Raad zyn vrienden niet waren, die hem dit afrieden) zelfs in persoon mede gegaan was, alzoo men op alles dan wel beter en spoediger ordre had konnen stellen, daar men nu eerst volk na Neira, om zyn nader advys in te nemen, waar mede veel tyd vergeefs verliep, zenden moest. 1616.

De ongelukkige uitslag van deze onvoorzigtig behandelde en in 't eerst zoo wel gelukte onderneming was oorzaak, dat 'er in dit jaar niets verder hier verrigt wiert; doch in 't jaar 1616. is de bevelhebber *Jan Dirksz Lam* met 12 schepen, en veel volk, naar Banda gezonden, waar mede hy op den 10[den] April Poelo Ay op deze wyze ingenomen heeft.

Poelo Ay door den bevelhebber Lam in 't jaar 1616. hernomen,

Men had de voortroep aan den lieutenantcolonel *Gysbert van Vyanen*, van Utrecht, verzelt van de hoofdmannen *Henrik Steur* van Sommelsdyk, *Henrik Gosdey*, *Willem Jacobzoon* van Ter Vere, toebetrouwt, en hem 240 man, behalven eenige Japanders, medegegeven.

Over de middeltroep had de hoofdman *Lambert Adamzoon*, gezegt *Lankhair*, een Akenaar, het bevel, ondersteunt door de hoofdmannen *Pieter Backer* van Antwerpen, *Jan Verhoeven* van Thiel, en *Ysbrand Corneliszoon* van Amsterdam, en zy bestont in 't geheel uit 250 soldaaten boven deze officieren.

De agtertroep wiert aangevoert door den hoofdman *Henrik Beverning* van Gouda, die de hoofdmannen *Abraham Halling* van 's Gravenhage, en *Henrik Herentals*, nevens 230 soldaaten, behalven een groot getal matroozen, en scheepsvolk, by zich had.

Buiten deze hadden nog twee byzondere Zeeusche hoofdlieden het bevel over al het ander scheepsvolk, dat last had, om 't geschut, en 't vordere tot dien trein noodig, te verzorgen.

De Sergeant Majoor over al deze manschap was de hoofdman *Adriaan van der Dussen*, zoo my toeschynt, de zelve, diens volk het tegen zyne welgegevene ordre in 't voorleden jaar zoo slegt daar had laaten leggen.

Deze deden nu hunne zaaken zoo wel, dat zy niet alleen die vesting herwonnen, en nu Revenge noemden, maar veroverden ook het gansch eiland Ay, en dwongen de inwoonders zoo van dat, als van de verdere omleggende eilanden, om met de onzen in Mey 1616. een nieuw verbond tot groot voordeel der Oostindische Maatschappy, zoo zy het maar nagekomen waren, aan te gaan.

en de Bandanezen tot eennieuw Verbond gedwongen.

1616. Maar wat staat 'er op deze trouwlooze schelmen te maaken was, heeft men zoo in 't vervolg, als te vooren, gezien.

Zy hadden al zedert den 10den Augustus 1609. een zeer naauw verbond met de Nederlanders aangegaan, waar by zy zich onder de bescherming van haar Hoog Mog: gestelt, en belooft hadden geen speceryen aan iemant dan alleen aan de Nederlanders tegen een gezette prys, te leveren, mits dat die hen tegen de Portugezen, hun beider vyanden, beschermen zouden.

Dat zy weder breken. Deze beloften quamen zy zoo lang na, als 't in hunne kraam diende, en hebben zich niet geschaamt, dit verbond trouwloos te breken, hunne speceryen aan anderen te verkoopen, onze comptoiren schelmagtig af te loopen, ons volk, zoo zy niet Moorsch worden wilden, jammerlyk te vermoorden, en aldus alles, 't geen volslage schelmen en verbondbrekers paste, te bedryven.

Zy overtraden, en braken niet alleen weder dit verbond, maar zelf ook een nieuw, in 't jaar 1617. met den derden opperlandvoogt, de Heer *Laurens Reaal*, aangegaan, laatende zich geduurig door de Engelschen opruyen, die de eilanden van Banda, tegen ons in oorlog zynde, van levensmiddelen, geschut, oorlogsvoorraad, volk, en schepen, verzagen, en hen de behulpzaame hand boden.

In deze moetwil hielden de Bandanezen nog aan, tot dat in Junii 1620. te Jakatra op de Engelsche, en op de Nederlandsche vloot, aldaar ter reede leggende, het tractaat, van Julii 1619. te Londen tusschen den koning van Engeland, en haar Hoog Mog:, tot vereeniging der Engelsche en Nederlandsche Oostindische Maatschappyen gesloten, afgekondigt wiert.

Dit tractaat hielt in, dat de handel in de Moluccos, in Amboina en Banda ook aan de Engelsche Natie wiert toegestaan, en daar by dan alle geschillen tusschen de Engelsche en onze Oostindische Maatschappy volkomen weggenomen wierden. Als mede, dat men voortaan met een gemeene magt van oorlogschepen, tot bescherming van den handel van beide deze Maatschappyen, alle die hen hier in eenigzins benadeelen wilden, zou tegengaan.

De onzen hadden wel getragt de trouwlooze Bandanezen al eer te straffen; doch 't was hun belet, zoo door feitelykheden van de Engelschen zedert 't jaar 1616. in Banda aangeregt, als door veel moejelykheden, den onzen door de Javaanen en Engelschen in de jaaren 1618. en 1619. op Java, omtrent Jakatra, Bantam, en ter zee, aangedaan; geduurende welken tyd de Bandanezen zeer stout geworden waren, en zich van onder 't kasteel Nassau zoo onbevreest onttrokken hadden, dat zy nu niet alleen aan de Engelschen, en aan verscheide Indiaansche Natien, maar zelf ook aan de Portugeezen, hunne en onze vyanden, onderstaan hadden speceryen te verkoopen, en zich met die laatste weder te bevredigen, waar op reeds al 50 of 60 Portugeezen op 't Hooge Land waren gekomen, die by meerder hulp 't regt tot deze speceryen volslagen, en zonder hoope van herstelling, aan de Engelschen, en aan ons, zouden hebben konnen benemen. 1621.

Om dit quaad dan verder te stuiten, vont de vierde opperlandvoogt van Nederlands Indiën, de dappere Heer *Jan Pieterszoon Coen* goed, om in den gemeenen Raad van Defensie, uit Engelschen en Nederlanders bestaande, de reductie van Banda, als mede de herstelling, en de verzekering van die quartieren, en van den handel in Amboina en de Moluccos, voor te stellen, toonende, hoe beide de Maatschappyen volgens dit tractaat gehouden waren yder haare gemeene magt en middelen zamen te voegen, aangezien de behoudenis van alle deze plaatzen, zoo verre den handel betreft, beide deze Compagnien even veel raakte.

Op dit voorzigtig voorstel van dezen Heer verklaarden de Engelsche Gevolmagtigden tot deze vergadering op den 1sten Januari 1621 (gelyk by een Acte, van 't gene toen verhandelt is, blykt) dat hen de nood der zaaken wel bekent was, en dat zy wel genegen waren iet in het gemeen nevens ons te ondernemen; doch dat zy, wegens gebrek van magt, schepen, volk, enz. niet in staat waren, om daar toe iets by te brengen; waar op de Heer *Coen* verklaarde, dat hy dan met de byzondere magt der Nederlandsche Maatschappy die zaak gaan bevorderen, en zien zou, wat zegen God Almagtig hem daar op zou gelieven te verleenen.

Daar op is hy den 13den Januari 1621. van Jakatra vertrokken, den 14den Februari in Amboina, en vervolgens den 27sten dito in Banda, gekomen; maar een der Engelsche Leden van den Raad van Defensie, die den 1sten Januari mede in die vergadering gezeten had, en in Amboina lag, als de Heer *Coen* van daar vertrok, had met onze schepen brieven aan de Engelschen, op Poelo Rhun, mede gegeven, waar in zy hen onzen ganschen aanslag tegen 't Hoog Land van Banda, en die dat weer aan de Bandanezen, bekent maakten; waar door zy dan ook gelegenheid hadden, om zich daar tegen klaar te maaken.

De opperlandvoogt van Indiën verstont ook, by zyn aankomst voor 't kasteel Nassau, dat de Engelschen van Poelo Rhun

Rhun die van Lonthoir 4 ſtukken bygezet, en hen dus in ſtaat gebragt hadden, om, by aldien hen maar wat meer tyd overig was geweeſt, het inkomen in 't gat van Lonthoir voor hem vry gevaarlyk te maaken, en mogelyk wel geheel te beletten.

Ook hoorde zyn Edelh^d, hoe eenige Engelſchen, op Lonthoir, de Bandanezen, onze en, uit kragte van 't voornoemde tractaat van Defenſie, ook hunne vyanden, met raad en daad byſtonden, en aanmoedigden, en niet tegenſtaande zyn Edelh^d hen om bovengemelde redenen verzogt van Lonthoir te vertrekken, zyn zy egter by de Bandanezen gebleven; waar op die Heer tegen hen opentlyk betuigde, geen deel 'er aan te hebben, nog ſchuldig te zyn, zoo hen eenige ſchade, of ongemak, hier door overquam.

De Heer *Coen* had voorgenomen eerſt aan de Zuidzyde van het Hoog Land, op een plaats, Luchuy genaamt, te landen, waarom hy het ſchip het Hert, daar ontrent deed ten anker komen; maar 't had 'er niet lang gelegen, of 't wiert met een ſtuk der Engelſchen zoo getroffen, dat de onzen genoodzaakt wierden het met een Coracora van de wal af te roejen, en twee ankers met twee touwen te laaten ſtaan, of 't zou gevaar geloopen hebben, om te zinken, of te verbranden. Ook verklaarden de onzen, dat zy duidelyk gezien hadden, dat die ſchoot door een Engelſchen konſtapel gedaan was; hoewel de Engelſchen dit wel ſtyf loochenden.

Aangezien dit hier dan niet wel gelukt was, beſloot de Heer *Coen* met zyn geheel leger aan de binnenkant, of Noordzyde dezes eilands, te landen, aldaar 't gebergte op te klimmen, en zyn geſchut te planten.

Daar op trokken de onzen den 8^den Maart met 17 vaandels, tuſſchen Combir en Orontattan geland, langs ſtrand, binnen ſchoots van 3 ſtukken geſchut, die de Engelſchen aan de Bandanezen geleent, en die zy kort te vooren daar geplant hadden, waar door de onzen genoodzaakt wierden weder t'ſcheep te gaan, om niet al hun volk te verliezen, behalven dat ook de weg, daar zy drie jaren te vooren op waren, over al door de vyand met borſtweringen bezet was.

Zy trokken derhalven, zonder van de Bandanezen vervolgt te worden, hoewel zy hen zeer beſpotten, weer na de ſchepen, waar na de vyand, denkende dat zy het daar nu by laaten zouden, de meeſte vrouwen en kinderen weer in de ſtadt Lonthoir bragt.

Na 't mislukken dezer twee aanſlagen, welyk door 't geſchut der Engelſchen veroorzaakt, vond de Heer *Coen* goed, dat de onzen een algemeinen aanval aan beide zyden van 't Hoog Land doen zouden, te weten, aan de binnenkant met 6, en aan de Zuidkant met 10 vaandels, zoodanig, dat die aan de binnenkant een uur voor de andere landen zouden, om den vyand daar na toe te lokken, en dus aan de andere gelegenheyd te geven, om zoo veel te gemakkelyker aan de Zuidkant te landen, en op 't gebergte te geraken, ten welken einde ook een vaandel vrywilligen, uitgelezen volk, aan de Noordzyde voor af gaan zou, om 't gebergte van die kant te beklimmen, gelyk meer anderen zulks op verſcheide plaatzen van dit eiland doen zouden. 1621.

Drie hondert dertig koppen, waar onder 150 musquettiers, waren tot bemanning en verzekering van 30 Tinggangs (zekere vaartuigen) geſtelt, om die 10 vaandels aan de Zuidzyde des eilands te brengen.

Na dat de Heer *Coen* dan alles tot deze onderneming wel beſtelt had, zyn op den 11^den Maart de 6 vaandels met het aanbreken van den dag tuſſchen Combir en Orontattan geland, gaande hier de wakkere hoofdman, *Maarten Janszoon Vogel*, van welken wy hier na meer ſpreken, met een deel uitgelezene ſoldaten voor uit, alwaar hy, in 't opklimmen van 't gebergte, meer tegenſtant vont, dan hy gedagt had, zoo dat hy, en alle de zynen, vermits al hun kruit verſchoten was, in groot gevaar waren; maar aangezien hy van verſch volk zeer wel gevolgt, en onderſteunt wiert, moeſt de vyand eindelyk hand over hand wyken.

Terwyl men hier met deze 6 vaandels bezig was, hadden die 10 vaandels aan de Zuidzyde fraaje gelegenheid, niet alleen om uit de Tinggangs gelukkig in een klein baaiken te landen; maar ook eenige met, andere zonder, ladders, op het voorgebergte tegen de klippen op, en zoo verder tot boven toe te klimmen; waar na zy van agteren de ſtadt Lonthoir, zonder eenigen tegenſtant, dan van een verlooren troep, introkken, verliezende door eene chargie, van 10 of 20 musquettiers, uit de voornoemde troep gedaan, maar een man, waar by zy nog 4 of 5 gequetſten kregen.

Lonthoir was door deze 10 vaandels al lang ingenomen, terwyl die 6 andere aan de Noordzyde nog wakker met de Bandanezen ſtreden, doch dit eindelyk door hen gemerkt zynde, verlieten die van Madiangi, Luchui, Orontattan en Sammer, ook aanſtonts hunne Negryen, op dit zelve eiland. Zy hadden gedagt, dat de 30 Tinggangs, het eiland nu weer rond vaaren zouden, gelyk zy reets driemaal hadden zien doen, waarom zy deze

Lonthoir in 't jaar 1621. door de Heer Coen verovert, en alles verder aan ons overgegeven.

1621. deze laatste reis 'er zoo naauw niet opgelet, en toen te laat bevonden hadden, by schoonen en lichten dag door de onzen misleid, en van agteren verrascht te zyn, waar door zy genoodzaakt wierden zich op genade en ongenade over te geven.

Zoo haast wy Lonthoir, nevens de andere voornoemde plaatzen, verovert hadden, hebben die van Combir, Celamme, Ouden Denner, Wayer, en die van de eilanden Rosingein en Rhun, de vrede verzogt, die hen toegestaan is, mits, dat zy al hunne sterkten afbreken, en al hun geschut, geweer, verdere krygsvoorraad, en ook hun land, aan ons zouden overleveren, erkennende haar Hoog Mog: voor hunne Opperheeren.

Eindelyk quamen die van Lonthoir, met hunnen aanhang, mede om vrede verzoeken, die hen op de zelve voorwaarden toegestaan wiert; maar vermits zy dit zoo veerdig, als het behoorde, niet naquamen, en onder de hand nieuwen opstant zogten te verwekken, gebood de Heer *Coen*, dat zy aanstonts aan strand verschynen zouden, om daar, als borgers, in alle vryheid, en zonder eenig verlies van hunne goederen te woonen.

Nieuwe moord door de Bandanezen gepleegt.

Eenigen van hen gehoorzaamden, doch de meesten zyn na 't hoog gebergte gevlugt, alwaar die van verscheide andere steden zich by hen gevoegt, een Nederlands onderkoopman, een assistent, en een jongen, doodgeslagen hebben.

Zy hielden zich langen tyd in dat gebergte, daar hen de onzen alles afsneden, waar door zy genoodzaakt wierden, met eenige vaartuigen nu en dan, ten deele na Ceram, en voornamelyk na Keffing, ten deele na Goram, of deze en gene Z. Ooster, en Z. Wester eilanden, de vlugt te nemen, 't geen egter eenige jaaren daar na, na dat 'er velen van deze hardnekkigen, onder onze eerste Landvoogden van Banda gesneuvelt waren, geschied is. Daar wierden 'er ook wel 800 op de schepen verdeelt, en na Batavia verzonden.

Op deze wyze zyn de verdere eilanden van Banda, te weten, 't Hoog Land, Poelo Rhun, en Rosingein, zynde 't laatste, dat wy nog te veroveren hadden, door het groot beleid van dien dapperen Heer *Coen*, ingenomen, en verzekert. Welk laatste egter ontrent Poelo Rhun niet geschied is, om dat hen die inwoonders stil gehouden hadden. Ook hadden de Engelschen tot hulp van die van Poelo Rhun, op een klein eilandje, digt by 't zelve gelegen, negen stukken geschut geplant, daar zy hen in hutten, agter een borstwering behielpen. Hoewel nu die van Poelo Rhun, volgens belofte, al hun geweer, geschut, enz. overgaven, hebben de onzen egter van dat geschut, op dat eilandeken, niet gesproken, op dat de Engelschen niet zouden konnen zeggen, dat wy hunne vastigheid, volk, of geschut, aangetast hadden.

De Engelsche bevelhebber, *Omphrey Filts Herbour*, met zyn schip de Exchange in Amboina voor het kasteel Victoria leggende, en van deze onze verovering berigt bekomen hebbende, schoot 13 eerschoten, om ons met de zelve veel geluk te wenschen; en deze verovering van Banda word daar ook jaarlyks op den 11den Maart nog geviert.

Na dat nu dit land volkomen in onze handen gekomen, en op de voornoemde wyze door 't swaard verovert was, hebben de onzen 't zelve van de meeste dezer hartnekkige en trouwlooze schelmen, waar van 'er veel na Macassar vlugteden, gezuivert, maar egter verscheide overgeblevene kinderen der zelven na zich genomen, in een schoole bestelt, en die de Duitsche taal, en lezen en schryven laaten leeren, gelyk ik zelf uit de mond van een oude Poelo Rhunze vrouw, welkers moeder dus door de onzen opgevoed was, gehoort hebbe.

Die doodelyke haat egter der gevlugte Bandanezen tegen ons is by hen zoo onverzettelyk gebleven, dat het nog velen van ons het leven gekoft heeft. Dit hebben de Cerammers, in 't jaar 1630. op de Bandanezen sterk roovende, en die van Tobo, in 't jaar 1631. en ook die van Rarakit (daar 'er veel van hen na toe gevlugt, en zich nog onthoudende waren) doen blyken, wanneer zy in 't jaar 1634. den koopman *Balthasar Weyntjes*, na Banda gaande, en den onderkoopman *Abraham van der Plas*, en ook die van Goram, wanneer zy in 't jaar 1658. den koopman en Fiscaal *Jacob Bornee*, zoo jammerlyk vermoort, behalven dat zy, en de Oost Cerammers, ook geduurig hunne bitterheid, en vooral in 't jaar 1655. en op meer andere jaaren, zoo aan de Amboineesche, als aan de Bandaneesche handelaars, getoont hebben, niet tegenstaande zy in 't jaar 1637. door den Landvoogt *Acoley* weer in vrede aangenomen waren; om welke overtreding in 't jaar 1649. die van Rarakit ook wel ernstig door de Heer *de Vlaming* (gelyk wy onder de stoffe van Amboina zien) aangetast zyn.

1621.

ZESDE HOOFDSTUK.

Banda's *wyze van Bestiering door de Nederlanders. De* Raad van Staat. *Magt des* Landvoogts *in den zelve. En de andere* Leden *in dien* Raad. Staatvoering *des* Landvoogts. *Zyn* inkomen. *De* Capitein. *'t* Opperhooft *van* Lonthoir. *De* Fiscaal. *De* Soldy-boekhouder. *De* Geheimschryver. *De* Opperhoofden *van* Poelo Ay, *en* Wayer. *De* Raad *des* Gerigts. *De* Weeskamer. *De* Vergadering *der* Kleine *en* Huwelykszaaken. *De* Wondheelders. *De* Wersbaas. *Lyst der* Landvoogden. *De Heer* Sonks *gedrag. De Heer* Admiraals *wonderlyk leven. De Heer* Vlak *eenigzins in zyne bedryven hier beschreven. Zyn gevankenis en vervoering na* Ceram. *Zyn verlossing door de Heer* van Gorcom. *De Heer* Acoley's *verrigtingen. De Heer* van Diemens *komst en verrigting in 't jaar 1638. hier. De Heer* Weyns *beschreven. Als ook de Heer* van Dam. *De Heer* Cops *slegt gedrag. De Heer* van Quaalbergs *bestiering hier. De Heer* van Zyll *beschreven. De jonge Heer* Cops *in zyn bestier aangemerkt. Als ook de Heer* Coyett. *En de Heer* de Haze. *Het gedrag van de Heer* van Eps *in zyn bestier.*

Deze Eilanden van Banda zyn, zedert dien tyd van haare verovering door de Nederlanders, als alle andere Landen in 't Oosten, hen eygen, en van hen bemagtigt, door Landvoogden bestiert, die door eenen Raad van Politie, als een Raad van Staat, het opperbewind over deze gansche Landvoogdy hebben.

Deze Raad vergadert, na het believen van den Landvoogt, of wel na de zaaken zulks vereischen, eens of tweemaal ter week, en dient, om alles, 't geen tot welstant dezer Landvoogdy behoort, niet na den zin van den Landvoogt, maar volgens de byzondere aan hen voorgeschreven ordre van den Opperlandvoogt en de Raaden van Indiën te Batavia, eerst te besluiten, en daar na te doen uitvoeren, van al het welke de Landvoogt uitvoerder, gelyk daarom zyn titel ook Landvoogt en Bestierder van Banda is.

Vele egter dezer Landvoogden hebben getoont, dat zy dien Raad, niet tegenstaande deze ordres, volkomen na hun eigen zin, en zoodanig wisten te bestieren, als of zy 'er maar alleen met magt van te stemmen, en hunne medeleden 'er maar als stomme persoonen gezeten hadden, wetende zich zelven altyd of met dien Raad, of met deze zelve ordres een anderen draai te geven, te dekken.

De Leden van dezen Raad zyn gemeenelyk de navolgende, en zitten in dezen rang: de Landvoogt, de Opperkoopman, de Capitein, het Hooft op Lonthoir, de Fiscaal, de Soldy-boekhouder, en de Geheimschryver, die alleen dient, om de besluiten op te maaken, ordentelyk te boeken, en dan door alle de Leden te doen teekenen, waar mede hy ook de eenige Notaris is. Het zou konnen zyn, dat het Hoofd van Poelo Ay mede een Lid was; doch wy weten dat niet regt.

In 't jaar 1682. ordonneerden haar Edelheden, dat de Winkelier, nog Cassier, niet in den Raad zitten zouden, ten ware de Fiscaal ook Cassier was.

Het Ampt van den Landvoogt is hier, gelyk op alle andere plaatzen, daar de E. Maatschappy Landheer is, zeer aanzienlyk. Zyn magt, schoon maar zyne ordre volgende, die egter veeltyds overtreden word, gaat zeer verre, en die hem tot vyand heeft, is half (zoo niet geheel) bedorven; daar zyne vriendschap in tegendeel yemant in weinig jaaren zeer gelukkig maaken kan.

Het staat in zyn magt alle mindere bedieningen met kennis van zynen Raad, die hem zeer zelden, dan tot haar nadeel, hier in tegenstaan zal, te vergeven; maar de hooger Bedieningen blyven meest ter believen van haar Hoog Edelheden op Batavia; en schoon 'er van den Landvoogt, en zynen Raad, al eenige der bequaamste nu of dan mogten aangestelt zyn ('t geen hy aan de pen niet hooger dan tot Boekhouder, en aan het krygsvolk niet hooger, dan tot Sergeant, doen mag) zoo heeft, nog 't zelve, nog eenige andere aanstelling der minderen, eenige vastigheid, ten zy het door de Hooge Regeering van Indiën eerst goedgekeurt is.

Hy heeft, gelyk alle andere Landvoogden, een byzondere lyfwagt, uit een sergeant, corporaal, en 18 of 20 gewaapende soldaaten bestaande, van welke hem gemeenelyk over al, de sergeant, of corporaal, met 10 man volgen, gaande met 4 mannen voor, de Landvoogt in 't midden, en de 6 andere agter hem. Staatvoering des Landvoogts.

Zyn inkomen (gelyk dat der Landvoogden van Amboina en Ternate) bestaat in 200 guld. soldye ter maand, in 24 R^ders^ kostgeld, en 20 R^ders^ voor het onthaalen der gaande en komende buiten-opperhoofden (wanneer zy aan 't kasteel vereischt worden) schippers, en andere lieden van buiten, die hy gewoon is, zoo Zyn inkomen.

 lang

1621. lang zy daar zyn, zyn tafel aan te bieden, en hen uitdrukkelyk door een oppasser te laaten noodigen, zonder dat zy 'er anders komen zouden.

Hy mogt ook voor 75 Rders kleeden uit de winkel der E. Maatschappy tegen 50 per cento winst trekken, doch het tafelgoed, dat na 't jaar 1680. niet meer byzonder getrokken mogt worden, 'er onder gerekent.

Buiten het zelve zyn hem 2 leggers Rhynsche, Fransche, of Spaansche wyn (tot 400 kan yder) tot zyner keure, zoo zy maar in 't magazyn dat jaar gekomen zyn, 3 vaten Mom, 5 kassen (yder van ontrent 30 stoop drank) Persiaansche wyn, 2½ vaten boter, yder van 310 pond, 2 aamen Hollandsche azyn, 1 aam olyvenolie, (welke twee posten, by 't nazien der jaarlykze verteeringen der Landvoogden gansch Indiën door, volgens aanschryven haarer Edelheden van den 17den Februari 1680. uit de bepaalde lyst geligt zyn, en hem zoo veel, als hy van yder noodig had, toegestaan, en 't noodig gebruik van zout en speceryen toegevoegt is) 2 lasten ryst, 1 last tarw, mitsgaders waschkaarzen en lampolie tot noodig gebruik, volgens aanschryving van Batavia den 2den Februari 1679. toegelegt. Hy heeft van ouds ook 288 Rders voor het onthaalen van de Raaden des Gerichts getrokken; doch in 't jaar 1680. belaste men ook ontrent dit, zoo veel mogelyk was, zuinig te zyn.

Ook plagt de Landvoogt hier 50 slaaven in gestadigen dienst der E. Maatschappy te hebben, en alle maand 3 Rders van yder, en dus 150 Rders ter maand hier van alleen te trekken; (ja in voorige tyden plagten 'er nog al meer te zyn, in zoo verre dat haar Edelheden by hun schryvens van den 20sten Februari 1685, om de groote somme der slaaven-loonen, ook weten wilden, waar toe men die al gebruikte) maar deze post, wel de voornaamste van hun inkomen geweest, duurde niet langer, dan tot de Heer Landvoogt *de Haze*, in 't jaar 1706, dit geheel en al afschafte, meinende, vermits hy gelds genoeg op de kust van Choromandel, en elders, gewonnen had, dat zyn vervanger het genoeg met zyn verder inkomen stellen kon, en dat de E. Maatschappy geen slaaven van anderen meer in haar dienst, dan die zy daar reets bezat, van nooden had, waarom hy buiten twyffel, zoo wel van alle zyne opvolgers, als over andere zaaken van de meeste ingezetenen van Banda, als een verwoester van die Landvoogdy, vervloekt, en doodelyk gehaat is. Hy deed dit wel om een roode letter in den Almanach der E. Maatschappy te krygen, dewyl hy de zelve hier mede dit voordeel dede; maar zyn wonderlyk leven, 1621. zoo daar, als elders, heeft hem by vervolg van tyd zoo swart gemaakt, dat hem nog al zyn geld, nog zyne daar op gevolgde verheffingen tot extraordinaar, en ordinaar Raad van Indiën, geen hair meer agting, dan te vooren, by eerlyke lieden gegeven hebben.

De Opperkoopman, die de tweede der Landvoogdy, en opperbehandelaar is van alles, wat den handel betreft, heeft de rang, magt, en agting naast den Landvoogt, hoewel die zeer veel daar van verschilt.

De per... ma... besi... ver...

Hy doet verstrekking van allerlei waaren der E. Maatschappy in 't gros aan allerlei andere minder bedienden, ofte vreemde kooplieden, en gelyk hy die alle, zoo als zy van Batavia komen, ontfangt, alzoo moet hy alleen ook alle de zelve weder aan het algemein comptoir tot Batavia, even als de mindere, 't zy opperhoofden, of andere bedienden in Banda 't ontfangene weder aan hem, verantwoorden.

Zyn inkomen bestaat in 80, of ook wel 100 guld. gagie (dat het hoogste is dat hy wint) 10½ Rders kostgeld, ter maand; in zeker getal van kannen wyn, en ponden waschkeerzen (als in Amboina) 2 kannen olyvenolie, eenige lampolie ter maand, een vrye wooning, en 150 pond Hollandsche boter in 't jaar. Ook zit 'er nu en dan een voordeeltje, dat al vry groot vallen kan, in 't verstandig handelen met deze of gene meest getrokkene kleeden, die hy dan stil, als waren het de zyne, met een fraaje winst weet te verkoopen, gevende den Landvoogt, alzoo 't anders niet gaan zou, zyne geregtigheid hier van.

Zy... ko...

Ook heeft hy nog zekere vaste voordeelen, niet alleen van de lekkagie, en den afslag op verscheide goederen in de pakhuizen, onder zyne verantwoording berustende, als de dranken, terw, ryst, enz. maar trekt ook van de leverantie van alle de speceryen, die by hem ontfangen worden, wegens slaaven, daar toe noodig, een schelling daags, en ook van de overwigt der speceryen, die hem goed gedaan word, een fraaje stuiver. Een legger van 400 kannen verantwoord hy maar tegen 350, en zoo met de rest der goederen, die lekkagie onderworpen zyn.

De Capitein, de derde in rang, wint 80 guld. ter maand, heeft 10½ Rders kostgeld, 7 kannen wyn, 7 pond kaarzen, en nog eenige kleinigheden, hebbende in 't kasteel ook een zeer goede wooning.

D... te...

Hy is het hoofd der krygsmagt, en zonder hem, als hy ten quaadsten wil, kan de Landvoogt, daar ontrent geen verandering, nog geen soldaat corporaal,

maa-

maaken, hoewel het den Capitein, wil hy daar eenige ſtille voordeelen trekken, beſt is, zich veel liever na 't goeddunken van den Landvoogt te ſchikken, aangezien die al zyne ongeoorloofde voordeelen beletten kan, die hy anders door de vingeren ziet, voor al als hy 'er mede van trekt, gelyk zomtyds in deze en gene Landvoogdyen wel geſchied is.

Hy heeft ook 't opzigt in 't byzonder over 't ziekenhuis, en de zieken aldaar, daar hy op zekere tyden 't gezigt van gaat nemen, om te weten, hoe zy gehandelt worden. Ook moet hy alle avond het woord by den Landvoogt haalen, en dat aan de minder hoofden van 't kaſteel Naſſau uitdeelen; doch die van 't kaſteel Belgica, en de borgers, krygen een ander woord.

Het Opperhoofd van Lonthoir, een koopman in bediening, is de vierde in rang, Hy heeft op Lonthoir in de logie een ſchoon huis tot zyn wooning, en altyd, als hy uitgaat, 2 oppaſſers, en zyn vrouw eenen agter zich. Hy trekt 5 of 70 guld. 's maands aan ſoldy, heeft Rders koſtgeld, 7 kannen wyn, een zeker tantum van kaarzen en olie, en buiten het zelve trekt hy nog (gelyk ook de verdere Buitenopperhoofden van Poelo Ay en Wayer) de overwigt der ſpeceryen, en voor 10 of 12 ſlaaven 1 ſchelling, voor den Marinjo, die hy tot het behandelen der ſpeceryen van nooden heeft, Rder daags, immers zoo plagt het te wezen.

Na hem volgt de Fiſcaal, diens ampt het zelve met dat van een Hooftſchout, de derhalven ook eyſſcher in 't Gericht, uitvoerder der beſlotene gerichtszaaken, weerder van alle openbaare onordenlykheden is, waar toe hy nog een geweldiger, of onderſchout, en 5 of 6 kaffers heeft, met houwers en wakkere ſtokken gewaapent, om de quaadwilligen af te keeren, en des noods gevangen te nemen.

Hy word op die bediening gemeenlyk koopman.

Zyn inkomen beſtaat in 50 guld. ſoldy per maand, zonder meer, moetende het verdere uit boetens, enz. vinden; doch met een andere bediening overgaande, trekt hy 60 guld., en heeft koopmans buiten-voordeelen. Een groot deel van zyn inkomen beſtaat mede daar in, na hy wel of quaalyk by den Landvoogt staat, die hem, en in den Raad van Juſtitie, en by andere voorvallen, met het opleggen van veel, of 't naau beſnoejen der boetens, enz., zeer veel bevoordeelen of benadeelen kan.

De Soldy-boekhouder, zynde een onderkoopman, heeft 40 guld., 5¼ Rders koſtgeld, en 4 kannen wyn 's maands: een ſober inkomen; doch daarom, nevens den Geheimſchryver (dat mede van des Landvoogts gunſt, en voorſchryvens na Batavia meeſt afhangt) de naaſte tot een der mindere buitencomptoiren, als dat van Poelo Ay, en Wayer. 1621.

De Geheimſchryver, die onderkoopman is, trekt zoo veel als de ſoldyboekhouder; doch heeft daar en boven een fraai inkomen van alle uiterſte willen, getuigſchriften, en alle andere openbaare ſtukken, die hy maar alleen maaken mag, waar toe hy ook een byzonder comptoir in 't kaſteel, of ontrent het huis van den Landvoogt, en ook den eerſten klerk, en zeker getal van aſſiſtenten tot zyn dienſt heeft. *De Geheimſchryver.*

De Opperhoofden van Poelo Ay en Wayer zyn gemeenelyk onderkooplieden. Deze hebben maandelyks 't zelve inkomen, als de ſoldyboekhouder; doch trekken ook eenig licht, van kaarzen en olie, hebben yder een fraaje wooning, de eerſte in 't kaſteel Revengie, de andere in de logie op Wayer, en verder genieten zy 't overwigt der ſpeceryen, nevens een zeker tantum daags voor eenige ſlaaven, die zy daar toe leveren. *De Opperhoofden van Poelo Ay en Wayer.*

Behalven den Raad van Politie heeft men hier ook een Raad van Juſtitie, voor welken alle borgerlyke en ſtraffelyke zaaken alle week, of wel alle 14 dagen, na de zaaken vereiſſchen, afgedaan worden. Zy beſtaat uit de Leden van den Politycquen Raad, die door een Lieutenant der borgery (de hoogſte borgerbediening hier, alzoo men 'er geen Capitein heeft) en eenige andere van de voornaamſte der zelve, verſterkt, en by welke over alle de voornoemde zaaken geoordeelt word, zoodanig nogtans, dat men van een vonnis in 't borgerlyke, of van een proces, na Batavia op den Raad van Juſtitie aldaar zich beroepen kan. *Den Raad des Gerichts.*

Deze 3 Raaden uit de borgery plagten 80 Rders 's jaars aan mantelgeld te trekken.

Men heeft 'er ook een Weeskamer, door welke de zaaken der weezen, by lieden van eenig fatſoen en aanzien nagelaaten, en die middelen hebben, om van te beſtaan, op zekeren vaſten dag behandelt worden: want de kinderen der behoeftigen, en hunne ouders, worden of in 't Armenhuis aldaar onderhouden, of de ouders krygen maandelyks zoo veel van de Diakony, als zy in redelykheid noodig hebben. *De Weeskamer.*

Buiten dien is 'er ook een vergadering van kleine en huwelykszaaken, voor welke alle lieden, welker twiſtzaake minder dan 100 Rders bedraagt, en ook allen, die genegen zyn ondertrouw te doen, verſchynen, van welke laatſte alle dienaaren der E. Maatſchappy een verlofbrietje, *De Vergadering der kleine en huwelykszaaken.*

1621. briefje, door den Landvoogt geteekent, medebrengen moeten, of zy zouden geenzins by die Vergadering toegelaaten worden.

De Wondheelers.

Men heeft hier ook een Opper- en verscheide Onderwondheelers, zoo ten dienste van het ziekenhuis, 't kasteel, en de scheepswerf, als van alle andere bedienden der E. Maatschappy, en van de borgery; doch buiten den Landvoogt, den Tweeden, en nog eenige weinigen, moeten alle anderen hun jaarlyks betalen. Ook heeft men Wondheelers of Onderchirurgyns op Lonthoir, Poelo Ay, en andere plaatzen, daar bezetting legt. Een Opperwondheeler van 't kasteel heeft 50, en, by 't eindigen van zyn verband, 60 guld. 's maands, en geniet koopmans kostgeld en randsoen; daar hy anders maar 36 of 40 guld. wint.

De Werfbaas.

Men heeft hier een scheepswerf aan 't Westeinde van Neira, digt by de Goenong Api, waar op zich de scheeps- en andere timmerlieden, metzelaars, enz. met hunne baazen, onthouden, over welke een opperstuurman werfbaas is, die ook wel equipagiemeester genaamt word, en die bezorgt, dat daar alles, volgens ordre van den Landvoogt, verrigt word, waar van hy 's avonds aan den zelven, nevens andere baazen, berigt doet, en dan weer nieuwen last voor den volgenden dag ontfangt.

De Landvoogden, die men van den beginne af hier gehad heeft, nevens den tyd van hunne regeering, vertoonen wy in deze nevensgaande Lyst, uitgenomen van den tweeden en derden, welker regeertyd niet net aangeteekent, of niet te vinden is.

Eer wy van deze Landvoogden afscheiden, moeten wy van dezen en genen nog iets zeggen.

De Heer Sonks gedrag.

De Landvoogt *Martyn Sonk* schynt zich in Banda niet al te wel gedragen te hebben, aangezien de Heer Commissaris *Herman van Speult* in 't jaar 1623. uitdrukkelyk daar na toe uit Amboina gezonden wiert, met den Fiscaal *Jan de Bruin*, om na des zelfs gedrag naaukeurig onderzoek te doen. Doch uit een brief der Heeren zeventienen van den 19^den^ April 1626. blykt my klaar, dat zy *Jaques Specx*, en Doctor *Martinus Sonk* t'huis ontboden, om van den staat van Japan en China mondeling berigt aan haar Ed: te geven.

De Heer Admiraals wonderlyk leven.

De Heer *Willem Jansz̄oon Admiraal* is een Amsterdamze vondeling, en in zyn gansch leven een koddige baan geweest. Hy was voor slegt naar Indiën gevaaren; maar bragt het door zyne verdiensten zoo verre, dat hy eerst Schipper, en, na verscheide optredingen, Extraordinaar Raad en Landvoogt van Banda, en in 't jaar 1626. ook Ordinaris Raad van Indiën wierd. Zyn gewoone wyze van spreken, als hy iet voortbrengen zou, was, vooraf altyd, *ik zeg*, *ik zeg*, waarom hy ook veeltyds *ik zeg*, *ik zeg*, genaamt wierd. Op zekeren tyd had hy zich zeer kostelyk gekleed, en verzogt zyn voornaamste Raaden, die mede wel uitgedost waren, om met hem een speelreisje na een der eilanden te doen. Daags te vooren had hy den werfbaas belast de schuit, die hy gebruiken wilde, en al de banken, wel te teeren; doch dit zei hy hen niet. Hy wandelde met hen dan na 't hoofd, daar de schuit lag, waar in toen nog geen quartiermeester om te stuuren, nog matroozen, om te roejen, waren.

Hy maakte niet veel uiterlyke beleeftheden, om na hen te wagten, of ze te doen roepen; maar hy sprong 'er ten eersten in, ging, hoe nat ook de banken nog van de teer waren, aan 't roer zitten, en zei tot hen: *ik zeg*, *ik zeg*, daar een Landvoogt aan 't roer gaat zitten, daar mag de Opperkoopman, Fiscaal, en de andere Raadspersoonen, yder wel een riem in de hand nemen, en roejen. Zy zagen wel op hun neus, geen gedagten hebbende van daar gekomen te zyn, om te roejen, en nog veel meer morden zy tegen die teerige banken; maar of zy 'er dit of dat tegen in bragten, zy moesten met die fraaje kleederen op die banken gaan zitten, en nog braaf roejen toe; doch hen heugde dit plaisiertje zoo (terwyl hy om hun bedorve kleeren, en bebladerde handen in zyn vuist lachte) dat zy geen lust meer hadden, om met hem op een speelreisje te gaan.

In de tyd dat hy Banda bestierde, heeft hy nog lang op Poelo Ay eenige Mardykers met 20 praauwen gehouden, om op de gevlugte Bandanezen te passen, en dus veele der zelve gevangen gekregen, die hy ten eersten, zonder eenig pleidoi, deed ophangen, of onthoofden, waar van nog veel hoofden in zekere put op Poelo Ay te vinden zyn.

Dit maakte hen voor dezen *ik zeg*, *ik zeg*, zoo bang, dat zy daar, en elders, zich op 't gebergte niet langer wetende te verschuilen, na dien tyd voornamelyk goedvonden Banda te verlaaten, en na de eilanden van groot en klein Key, Aroe, Goram, Oost-Ceram, Macassar, enz. te vlugten.

Wanneer hy uit Indiën na 't Vaderland vaaren, en na zyn schip gaan zou, zeide hy tegen een deel volk, die daar ontrent op de wal stonden, *mannen*, *ik zeg*, *ik zeg*, *die lust heeft mede na 't Vaderland te vaaren*, *die stappe maar in*, *en vaare mede*, *ik sta voor zyn soldy goed*. Verscheide, die dit hoorden, stapten in, en voeren met hem

L Y S T

Van de Landvoogden, Voorzitters, en Gezaghebbers van Banda, mitsgaders op wat tyd en tot hoe lang dezelve geregeert hebben.

ſt der and- ogden Ban-

Jacob de Bitter, eerſte Landvoogt, regeerde van Juni 1609. tot den 14 Auguſti dat ſtierf.
Henrik van Bergel, tweede dito, regeerde van den 15 Auguſti 1509. tot - - - - - - -
Martyn Sonk, derde dito, komt voor 1623. en regeerde tot den 23 October des zelven jaars.

	Van	Tot	Jaaren,	maand.	dagen.	
Willem Janszoon Admiraal, vierde Landvoogt, heeft geregeert van den 23 Octob. 1623. tot		31 Maart 1627. en alzulks	3	5	8	over Amboina na Batavia vertrokken.
Doctor *Pieter Vlak*, vyfde Landvoogt,	1 April 1627.	29 Auguſti 1628.	1	5	0	als boven, doch is het gezag geduurende 5 maand. 2 dag. dat op Ceram heeft gevangen gezeten, by eenen *Jacob Schram* waargenomen.
Jan Janſz Viſſcher, proviſioneel Voorzitter,	1 Septem. 1628.	31 Dito 1629.	1	0	0	na Batavia vertrokken.
Arent Gardenys, als boven,	1 dito. 1629.	9 April 1630.	0	7	9	na Batavia vertrokken.
Kryn van Raamburg, zesde Landvoogt,	10 April 1630.	23 Decem. 1633.	3	8	13	hier overleden.
Cornelis Acoley, voor eerſt maar Voorzitter,	24 Decem. 1633.	18 Januari 1635.	1	0	25	treed op tot Landvoogt.
- - - - - - zevende Landvoogt,	19 Januari 1635.	28 Nov. 1642.	7	10	9	hier overleden.
Jan Simonzoon, proviſioneel Voorzitter,	29 Nov. 1642.	16 Febru. 1643.	0	2	18	vertokken na Batavia.
Cornelis Witzen, agtſte Landvoogt,	17 Febru. 1643.	24 Juli 1646.	3	5	7	hier overleden.
Jan Simonzoon, proviſioneel Voorzitter,	25 Juli 1646.	14 Febru. 1647.	0	6	20	vertrokken na Batavia.
Cornelis van Outhoorn, negende Landvoogt,	15 Febru. 1647.	28 April 1653.	6	2	13	hier overleden.
Abraham Weyns, proviſioneel Voorzitter,	29 April 1653.	7 Januari 1654.	0	8	9	treed op tot Landvoogt.
- - - - - - tiende Landvoogt,	8 Januari 1654.	7 April 1661.	7	2	29	hier overleden.
Leonard van Sorgen, voor eerſt maar Gezaghebber,	8 April 1661.	7 Juni 1661.	0	1	29	hier overleden.
Antoni Hurdt, *Ernſt Sax*, als Gevolmagtigden,	8 Juni 1661.	25 Juli 1661.	0	1	17	vertrokken na Batavia.
Antoni van Voorſt, Hoofd,	26 Juli 1661.	16 Decem. 1661.	0	4	21	als boven.
Joannes van Dam, elfde Landvoogt,	1 Decem. 1661.	25 Januari 1665.	3	1	8	vertrokken na Amboina.
Jacob Kops, twaalfde Landvoogt,	26 Januari 1665.	2 Mey 1669.	4	3	6	als boven.
Antoni Hurdt, dertiende Landvoogt,	3 Mey 1669.	15 April 1672.	2	11	12	als boven.
Willem Maatſuyker, veertiende Landvoogt,	16 April 1672.	25 Januari 1675.	3	9	9	hier overleden.
Maarten Roos, proviſioneel Gezaghebber,	26 Januari 1675.	20 Maart 1676.	1	1	23	vertrokken na Batavia.
Andries Bogaard, vyftiende Landvoogt,	21 Maart 1676.	10 Mey 1677.	1	1	19	als boven.
Cornelis van Quaalberg, zestiende Landvoogt,	11 Mey 1677.	8 Septem. 1680.	3	3	27	als boven.
Willem van Zyll, Oppergezaghebber,	9 Septem. 1680.	9 Maart 1682.	1	6	0	treed op tot Landvoogt.
- - - - - - zeventiende Landvoogt,	10 Maart 1682.	20 Octob. 1682.	7	7	10	hier overleden.
Willem Baſting, proviſioneel Gezaghebber,	21 Octob. 1689.	12 Febru. 1691.	1	3	23	als boven; doch als verkoren Landvoogt van Ternate.
Cornelis Stul, proviſioneel Gezaghebber,	13 Febru. 1691.	14 Septem. 1691.	0	7	2	vertrokken na Batavia.
Joannes Kops, agttiende Landvoogt,	15 Septem 1691.	31 Auguſti 1694.	2	11	16	als boven.
Balthaſar Coyett, proviſioneel Gezaghebber,	1 Dito 1694.	12 April 1696.	1	8	12	treed op tot Voorzitter.
- - - - - - Voorzitter,	13 April 1696.	24 Mey 1697.	1	1	11	word Landvoogt.
- - - - - - negentiende Landvoogt,	25 Mey 1697.	17 April 1701.	3	10	23	vertrekt na Amboina.
Cornelis Stul, twintigſte Landvoogt,	18 April 1701.	6 Octob. 1704.	3	5	18	hier overleden.
Andries van Eps, proviſioneel Gezaghebber,	7 Octob. 1704.	14 April 1705.	0	6	7	geeft 't gezag over aan de Heer *Claaszoon*.
Jacob Claaszoon, proviſioneel Gezaghebber,	15 April 1705.	22 Febru. 1706.	0	10	7	als Landvoogt van Ternate vertrokken.
Andries van Eps, ondertuſſchen Gezaghebber,	23 Febru. 1706.	4 Maart 1706.	0	0	10	geeft 't gezag over aan de Heer *de Haaze*.
Theodorus de Haaze, eenentwintigſte Landvoogt,	5 Maart 1706.	6 Mey 1709.	3	2	1	vertrekt na Batavia.
Mattheus Schenkenberg, tweeëntwintigſte Landvoogt,	7 Mey 1709.	14 Juni 1709.	0	1	7	hier overleden.
Andries van Eps, proviſioneel Gezaghebber,	15 Juni 1709.					
- - - - - - drieëntwintigſte Landvoogt,	1710.	1715.	6	0	0	afgegaan, en bleef in Banda woonen.
Philip David van Uchelen, vierentwintigſte Landvoogt,	1715.	1719.	4	0	0	vertrok na Batavia met afgeſchreven ſoldy en opontboden.
Pieter Gabry, vyfentwintigſte Landvoogt,	1719.	1721.	2	0	0	vertrokken na Amboina.
Salomon Storm, zesentwintigſte Landvoogt,	1721.	1 Januari 1722.	1	0	0	overleden.
Balthaſar de Bruynne, proviſioneel Gezaghebber,	1722.	24 Mey 1722.	0	5	0	vertrokken na Batavia.
Antoni Heynſius, zevenentwintigſte Landvoogt,	1722.	1722.	0	0	0	overleden op de reize na Banda.
Adriaan van Tets, agtentwintigſte Landvoogt,	1724.					

hem na 't vaderland, en hy heeft ook bezorgt, dat zy hun soldy bekomen hebben.

Toen hy tot Amsterdam quam, ontmoette hy twee vrouwen, de eene, die voorgaf zyn moeder, en de andere, die zeide zyn minnemoer of zoogster geweest te zyn. Tegen de eerste zei hy: *ik zeg, ik zeg, zyt gy myn moer, zoo zyt gy een groote hoer, en wel zeer onbarmhertig geweest, van my maar op de straat* ('t geen hy wel wist) *nedergelegt te hebben; en daarom, ik zeg, ik zeg, hebt gy my toen niet willen kennen voor u zoon, wanneer ik uitgevaaren ben, en niets had, zoo kenne ik u ook nu voor myn moer niet.* Tegen de andere zeide hy, *ik zeg, ik zeg, hebt gy my gezoogt, zoo hebt gy met my als een brave moeder gedaan, en gy zult bevinden, dat ik als een braave zoon met u handelen zal, gelyk hy ook waarlyk gedaan heeft.*

Daar zyn 'er ook weinig, die de reduit van den ouden Denner (die men wil dat hy bouwde) voor by gaan, die niet het een of 't ander koddig verhaal uit het levensbedryf van dezen *Willem Janszoon* (want zoo wiert hy doorgaans genoemt) moeten hooren. In zyn tyd was alles in Banda nog zeer woest en wild; maar de Heer *Pieter Vlak*, die ook een Arts was, heeft het hier behoorlyk in ordre gebragt.

Hy is 't geweest, die allereerst de Perken, of stukken lands, by kleine perceelen, uitgedeelt, de straaten afgeroyd, de Raad des Gerichts ingestelt, en het voornaamste tot het ordentelyk bestier van deze nieuwe Landvoogdy verzorgt heeft.

Deze Heer, den 28sten Juli 1627. met een orembaai de visite of 't bezoek agter 't Hoog Land zullende gaan doen, nam den Opperkoopman *Jaques Senepaar*, zynen Capitein *Nicolaas Colf*, zynen Geheimschryver *Isaac van der Voord*, en zekere Juffrouw *Maria Keysers*, mede; maar zyn scheppers, ofte roejers, Poelo-Rhunders zynde, voerden hem met zyn gansch gezelschap na Kellibon, een dorp op 't eiland Ceram, als in slaverny.

De Cerammers, zoo goeden buit hebbende, wilden na geen voorwaarden van losslating of randsoenering hooren, dan dat men eerst alle Poelo-Rhunders op vrye voeten stellen moest, een onmogelyke voorwaarde voor die van Banda om aan te komen.

Ondertusschen vont de Landvoogt van Amboina, de Heer *Jan van Gorcom*, goed, zich met 12 Coracora's den 1sten October derwaarts te begeven; doch onderweeg wind weder krygende, en weer te rug geraakt zynde, is hy niet voor den ..den dito met 9 Coracora's in Banda gekomen, alwaar verstaan hebbende, op 1637. wat plaats hun Landvoogt gevangen zat, is hy daar na toe geschept, en den 2den November aangeland.

Daar vielen in 't eerst verscheide hevige woorden, en dreigementen, aan wederzyden; maar die van Kellibon, wel ziende, dat hen de vrede best geleek, gaven den Landvoogt *Vlak*, met zyn gezelschap (uitgenomen den Heer *Senepaar*, die al lang te vooren, na Banda willende oversteken, weggeraakte, zonder dat men oit meer van hem hoorde, en die aldus waarschynelyk verdronken is) zonder eenig randzoen te vorderen, aan de Heer *van Gorkom* over, die zynen Amptgenoot den 10den November zeer siekelyk in Amboina bragt, van waar hy, wat bekomen zynde, den 22sten December met 2 schepen weer na Banda vertrok.

Hy vereerde eenige goude penningen aan eenige Radja's en Orangkajen, die hem met hunne Coracora's waren komen verlossen, onder welke ook de Radja's of koningen van Soja en Hoetoemoeri, benevens de Gnatohoedi geweest, in welker familien diergelyke penningen (ontrent 1½ Rders swaar) te vinden zyn.

De Heer *Cornelis Acoley* is een man van groote verdienste, en van veel agting by de Bandanezen, geweest.

Hy nam in 't jaar 1634. die van 't gespanschap Cottaroewa (bestaande in de dorpen Celor, Kellemoeri, Kellibon, Affin, Dawan, Amoelit, Watteloni, Onder, en Bammer) als ook die van 't eiland Goram, vreezende 's Compagnies gansche magt op hun dak te krygen, na veel biddens en smeekens, weer in genade aan, maakende met hen dit navolgende geschrift van verzoening. De Heer Acoley's verrigtingen.

WY Cornelis Acoley, *Landvoogt en Bestierder wegens den Nederlandschen Staat in Banda, onder het beleid van den Edelen Heer* Antoni van Diemen, *Opperlandvoogt van gansch Nederlands Indiën, doen te weten, hoe dat op 't ernstig bidden en ootmoedig verzoek der expresse daar toe gecommitteerde Opperhoofden genaamt* Hatalima, Labacuda, Comboret Kaywan, Manika, Tibo, Labi, Maleyo, *en* Tatollo, *van de respective Dorpen Catelove, Ammer, Day, Ondei, Aineckor, Kelacket, Mieren, Minda, en Kelessiter, alle gelegen op 't eiland Goram, na goed berigt en onderhandeling, tot distincte reizen gehouden, waar in de voor dezen bedrevene fouten levendig zyn vertoont, invoegen na schuldbekentenis en fidelle beloften van tot geenen tyde iets tegen de Nederlanders, of der zelver Staat, nu, nogte nimmermeer, in 't klein of 't groot te zullen attenteren, veel min te dulden, de geringste onlusten ons van hen niet* zullen

1637. *zullen worden aangedaan; maar in tegendeel te verzorgen, dat ons van hen alle hulp en faveur, gelyk zulks een getrouwe vasal betaamt, zal worden betoont, en dat wy in alles worden gehoorzaamt, waar op zy dan van de Nederlandsche Geoctroyeerde Oostindische Compagnie en des zelfs Regenten in dit vredeverbond weer aangenomen worden, weshalven hen om verscheide inzigten, ons daar toe moverende, haar voorig bedryf niet alleen vergeven is, maar waar op wy ook nader met advys van onzen Raade met hen in alliantie en een eeuwig verdrag getreden zyn, en hen als onze bondgenooten en getrouwe vrienden, op de volgende conditien, aangenomen hebben, gelyk wy de zelve aannemen, en daar voor erkennen mits dezen; dienvolgende beloven, en sweeren de gemelde Orangkaja's van Catelove, Ammer, Day, Oudei, Airecker, Kelacket, Mieren, Minda, en Kelessiter, voor haar, en haare erfgenaamen, de E. Hoog Mog: Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden, zyn Vorstelyke Genade, den Prince van Orangie, als haare hoogste Souveraine Overigheid, item der zelver Generaal, en den Gouverneur der quartieren Banda, gehouw en getrouw te zullen zyn tot den laatsten adem toe, onder welken eed de gemelde Orangkaja's toezeggen, en beloven, 't effect tot allen tyden te zullen doen standgrypen; dat zy lieden de minste correspondentie met geene vyanden van den Staat, hoedänig, van wat conditie, natie, of natuure, de zelve ook zouden mogen wezen, niemant uitgezondert, houden, en veel min hen hunne havens, of rheeden tot schuilplaatzen verleenen, of de minste faveuren bewyzen; maar dat zy dezelve met alle mogelyke middelen van daar weeren, en zulks den Heer Gouverneur van Banda na de beste gelegenheid te kennen geven zullen. Item, dat, by verloop van slaaven, en andere, de zelve onder ordinair bergloon en verteerde kosten, in redelykheid bestaande, zonder eenige frivole extensien, in handen van gemelten Heer Gouverneur leveren, en haar best, zoo veel hen mogelyk is, zullen zoeken te bevorderen, gelyk zy hen ook ten hoogsten verbonden houden op het bevel van meer gemelde Heer Gouverneur (doch niet dan by den uiterften nood) haare Coracora's in 't water af te haalen, en hem, beneffens zyn Eds magt, in alle getrouwheid, zonder tegenzeggen, te dienen; en dit alles op pæne van als Eedbrekers en Rebellen gestraft te worden; voor 't welke de meergemelde Orangkaja's benevens hunne ingezetenen der bovengenoemde Negryen den vryen gepermitteerden handel op Banda, als mede op alle geassocieerde Neaerlandsche plaatzen, onder een behoorlyke passe, genieten, gelyk wy hen ook alle vriendschap zullen doen smaaken, en hen onder onze bescherminge nemen, zoo als dat een getrouw Heer, en goedertieren Vorst betaamt, en met onze constitutien eenigzins overeenkomen zal.*

Gearresteert in het kasteel Nassau, op 't eiland Neira in Banda, den 28sten December 's jaars 1637. Was geteekent Cornelis Acoley. *Ter zyden stonden eenige Arabische Merken, gestelt by de ondergeschreven Orangkaja's* Batalima. Labacuda. Comboret. Caywan. Manika. Tibo. Labi Labi. Maleyo. Tatollo.

Onder dezen Heer Landvoogt *Cornelis Acoley*, quam in 't jaar 1638. den 27sten Februari, hier uit Amboina, met 't schip Frederik Henrik, verzeld van het schip Bommel, de Opperlandvoogt van Indiën, de Ed: Heer *Antoni van Diemen*. Hy bragt met zich Mevrouw zyne Gemalin, den Ed: Heer *Antoni Caan*, Raad van Indiën, nevens zyn lyfwagt van helbaardiers, en drie vaandels soldaaten.

De voorname reden van zyn Edelheids komst was, dat zyn Ed:, den koning van Ternate niet tyds genoeg in Amboina aangetroffen hebbende, met zyne tegenwoordigheid ondertusschen hier nog eenigen dienst meinde te doen.

De Heer Landvoogt zont zyn Edelh. twee zyner voornaamste bedienden, te weten, den Heer *Gerard Demmer*, opperkoopman en tweede Persoon, nevens de Heer *Nicolaas de Wild*, Fiscaal alhier, om zyn Ed. te verwelkomen, en aan land te geleiden.

Den 1sten Maart vertrok zyn Edelheid na 't Hoog Land van Banda, bezag daar de comptoiren Lonthoir, Oerien, Wajer, den Ouden Denner, en Celama, welkers laatste Reduit zyn Ed. Kuilenburg, na zyn geboorteplaats, noemde. Ook bezag zyn Edelheid de Perken, of borgerhuizen en plantagien aan de overzyde, mitsgaders Poelo Piessang, digt by den hoek van Neira gelegen, en by zommige spotsgewyze Poelo Parampoewan, dat is 't vrouwen eiland (om dat zy 'er ganisch niet op vallen) genaamt.

Ook ging de Opperlandvoogt den 19den dito na de eilanden Ay en Rhun, hoorde onderweeg, dat 'er een Engelsch schip, de George genaamt, voor Poelo Rhun lag, 't geen zyn Ed. 's anderen daags nader bleek, wanneer de Heer *Johan Hunter*, Factoor der Engelsche Natie op Macassar, by zyn Ed. quam, verzoekende op dit Eiland weer bezitting te mogen nemen, ten welken einde hy (die zeide dit niet eer te hebben konnen doen) ook eenig volk mede gebragt had; maar de Heer Opperlandvoogt gaf zeer bondige redenen, waarom zyn Ed. hem dit nu, alzoo de tyd, daar toe gestelt, al lang voorby was, niet kon toestaan. Een zaak, die onder Poelo Rhun reets behandelt is.

Dus quam dan de Heer *van Diemen*, en deze Engelsman met zyn schip, den

22sten

22sten dito van Poelo Rhun voor Neira aan; en de laatste vertrok den 26sten dito met zynen bodem naar Macassar.

Den 27sten dito gaf de Heer *van Diemen* hier een pragtig afscheidsmaal aan 125 persoonen, ging den 28sten dito na boord en vertrok den 29sten dito met de schepen Frederik Henrik, Bommel, Warmond, en nog een ander, weer naar Amboina.

Met een letter moet ik hier by voegen, dat in 't jaar 1636. den 1sten Maart ook het Engelsch schip, de Paerl, voor het dorp Lochum, op 't eiland Rhun, verscheenen zynde, de Heer *Acoley* zich in persoon herwaarts begaf. Daags 'er aan zont zyn Ed. de twee opperkooplieden, de Heeren *Gerard Demmer* en *Pieter Willemszoon*, en den lieutenant *Forsenburg* derwaarts, om den Engelschen koopman, *Randot Jesson*, van dat eiland met zyn schip te doen vertrekken, alzoo de gansche bezetting aldaar toen maar in 12 soldaaten en 15 slaaven bestont. Hy weigerde dit, zeggende, van zynen Heer Voorzitter op Bantam maar gezonden te zyn, om dat eiland te bezien, verzoekende, dat die vesting niet met meer volk bezet mogt worden voor nader ordre zyner Heeren Principalen; waar op hy den 10^den Maart vertrok. Doch de voornoemde *Hunter* schynt op zyn berigt naderhand herwaarts gekomen te zyn, om iets van gewigt op dit eiland (dat de Heer *van Diemen* door zyn aanwezen verhindert heeft) te ondernemen.

De Heer *Abraham Weyns* is hier een zeer loffelyk Landvoogt, en een man geweest, die zyn eere stelde, in de menschen ten beste, en tot vrede niet alleen te raaden, maar ook buiten pleydoijen te houden, 't geen ook de reden was, dat hy zeer weinig vergadering van de Raad des Gerichts hielt, alzoo 'er by na niets was, 't geen hy niet in der minne deed maaken, of zelf buiten eenig pleydoi ten einde bragt; hoewel ik 'er wel gekent heb, die om de 4 of 5 maanden ons vergadering beleiden, om de pleidoijen te langer te doen duuren, en om de menschen, die daar na wagten moesten, te bederven. Hy wiert in 't jaar 1660. Extraordinaar Raad van Indiën.

De Heer *Johan van Dam*, uitgekomen als vry Doctor, wiert naderhand om een wakkere daad, die wy elders verhaalen zullen, tot Sergeant Majoor van Batavia, in 1661. tot Landvoogt hier gevordert, waar tot 't jaar 1665. gebleven zynde, vertrok hy in dat zelve jaar in Februarii naar Amboina, om de zaaken aldaar, als naaste Landvoogt aan Amboina gelegen, by 't overlyden van den Heer Landvoogt *Simon Cos*, van naby te beschouwen. Wat mislyk voorval hy daar, en verder op Batavia met de Weduwe van 1661. dien Heer, zyn trouwlooze bruid, en met den Opperlandvoogt, de Heer *Johan Maatsuiker*, had, hebben wy reets onder de stoffe van Amboina en de Moluccos verhaalt.

Hy was een korzelig man, wiert gemeenelyk, *Jan met de lange Broek*, om dat hy veel met een lange Misquitenbroek ging, of ook wel de *Lange Jan* genaamt. Met zyn tweeden, den Heer *Antoni Hurdt*, die anders een braaf man was, kon hy ganschelyk niet overeen komen, waarom die ook in 't jaar 1664. na Batavia vertrekken moest, en door den Heer *Almonde* vervangen wiert. Hy was anders een dapper man voor zyn vyand, waar van hy verscheide deftige blyken gegeven heeft.

De Heer *Jacob Cops*, die hem in 't jaar 1665. verving, lag niet minder met zynen opperkoopman, de Heer *Almonde*, nog in dat zelve jaar, overhoop, zettende hem gevangen, na dat hy hem met 4 soldaaten van de Secretary, terwyl hy schreef (alzoo hy toen ook geheimschryver was) met geweld had laaten afhaalen; zoo dat haar Hoog Edelheden, die dit zeer quaalyk namen, hem na Batavia ontbieden moesten, ordonnerende hem in 't zelfde jaar, al was 't met een huurchaloep over Ambon te zenden, daar hy in November aanquam, vertrekkende in 't jaar 1666. van daar na Batavia. De Heer Cops slegt gedrag.

Deze Heer heeft daar als Landvoogt zeer fors geregeert, en by die ingezetenen een slegten naam gehad, om dat hy zeer inhaalende en baatzugtig was; dat hy over al, daar hy geweest is, getoont heeft; ook was hy zeer eigenzinnig, gansch niet inschikkende, willende dat alles voor hem zou opdraajen; 't geen hem, gelyk wy onder Amboina zien, zeer quaalyk opgebroken is. Ondertusschen is 'er in 't jaar 1670. een verbond, in de tyd van de Heer *Hurdt*, met die van Kessing en Rarakit gemaakt.

De Heer *Cornelis van Quaalberg*, een zeer korzelig man, wel een goed soldaat (gelyk hy 1673. in Augustus toonde, toen hy als Commandeur over 13 schepen der E: Maatschappy tegen 10 Engelsche schepen sloeg, en, na 4 uuren vegtens, hunnen Onderzeevoogt met 41 stukken, den President genaamt, hunnen Schoutbynacht, de Samson met 36 stukken, en de Entilope met 34 stukken, veroverde, doch een al te haastig, en zeer ongemakkelyk Bestierder, die by na over al, zoo aan de Kaap (van waar hy ter ordre der Heeren zeventienen in 't jaar 1668, schoon daar Commandeur zynde, afgezet naar Batavia gezonden wiert) als op Malacka, en daar hy gelegen heeft, met de voorname Bedienden moejelykheden, en ze- De Heer van Quaalbergs bestiering hier.

1680. ze hier ook niet weinig met zyn Tweede Persoon, den Opperkoopman *Maarten Roos*, gehad heeft. Hy zette hem ook eenigen tyd gevangen, en zont hem met zyn proces na Batavia, 't geen *Roos* daar won.

Onder dezen Landvoogt is 'er door verscheide persoonen een togt na de top van de Goenong Api gedaan, onder welke, zoo my zyne Gemalin in 't jaar 1686. op Batavia gezegt heeft, een Keizer, Koning, Hertog, en Graaf (dat is, persoonen, dien naam voerende) geweest zyn.

De Heer van Zyll beschreven. Hy is vervangen door den Heer *Willem van Zyll*, een Heer van hooge jaaren, die niet alleen al grys was, maar van ouderdom ook vry krom ging.

Van dezen Heer hebben de Bandasche borgers menigmaal zeer veragtelyk gesproken, om dat hy nu en dan de dronken baazen, die hun werk niet wel verrigt, en zich vol gedronken hadden, wel een streek met zyn dikken rotting met een zilvere knop (dien zy de fles met de zilvere schroef noemden) gegeven had; maar zy hebben hem (hoewel hy dat slaan wel kon gelaaten, en hen op een andere wyze gestraft hebben) groot ongelyk aangedaan, en naderhand daar veel berouw van gehad, toen zy anderen kregen, die hen ten uiterste geplaagt hebben.

Hy was waarlyk, en buiten eenige drift gesproken, een vroom, eerlyk man, en een zeer getrouw dienaar van de E. Maatschappy; een Heer, die agting voor braave, bequame en naarstige lieden; maar ook een doodelyke haat tegen luiaards en dronkaarts had. De eersten hielp hy voort, maar de anderen strafte en vervolgde hy. Hy was niet alleen niet baatzugtig, of inhaalende (een gebrek van veel Landvoogden) maar in tegendeel zeer milddaadig, en gulhertig ontrent die geen, die dat verdienden. Van zyne mildaadigheid heeft hy een groot bewys gegeven, wanneer hy (schoon by de aardbeving in Amboina in 't jaar 1674. zyn vrouw, kinderen, en huis, met alle zyn goederen, die beneden, en niet boven in de vesting waren, wegstroomden) wel zo jaaren lang zyne jaarlykze soldye, zoo lang als hy Opperkoopman, of Landvoogt geweest is (dat in 11 jaaren wegens zyn eerste bediening 12100 guld., wegens 9 jaaren van zyn tweede bediening 21600, en dus te zamen 33700 guld. bedraagt) aan zyn zusters kinderen in 't vaderland (die het egter niet al te zeer van nooden hadden, alzoo haar zoon, *N: Roodenburg*, Predikant op een dorp in Zeeland was, daar hy 't zeer wel had) zeer gulhertig heeft laaten trekken, waar van ik, nog in Indien, nog in 't vaderland, eenig diergelyk voorbeeld van milddaadigheid oit meer gehoort hebbe.

Noit was hy gewoon te paard een uur of anderhalf uit te ryden, of hy deed zyne oppassers, die hem te voet gevolgt hadden, altyd 2, en den sergeant, of corporaal, 3 glazen Fransche of Rhynsche Wyn, na dat hy dan zelf dronk, aanstonts na zyn wederkomst, dat ik menigmaal zelf gezien heb, en in zyn bywezen, op dat zyn slaaven hem hier in niet bedriegen zouden, schenken.

Noit heb ik, die eenige maanden by hem gewoont heb, en zeer beleeft en gulhertig van zyn Ed. onthaalt ben, eenig geschil met hem, dan alleen daar over gehad, dat ik hem noit 't een of 't ander voor my zelven verzogt, hoewel hy my uit zich zelven zoo veel dienst gedaan, en zoo veel beleeftheden bewezen had, dat ik wel ondankbaar geweest moest zyn, indien ik zoo een milddaadig Heer nog ergens om voor my had willen verzoeken.

Noit deed ik zyn Ed. voor een ander eenig billyk verzoek, dat al zomtyds geschied is, of zyn Ed. heeft het my toegestaan.

Met zyn Tweeden, en andere Raadspersoonen, heeft hy in veel vrede en rust tot zyn dood toe geleeft; en van zyne vroomheid en eerlykheid is by myn aanwezen nog een blyk, die ik hier mede tot zyn lof aanteekenen moet, voorgevallen. Zeker Perkenier, op een van zyn medeperkeniers, om dat zyn Ed. hem gunstig was, zeer nydig zynde, quam den zelven op zekeren morgen, als een man, die quaalyk van den Landvoogt sprak, by zyn Ed. aanbrengen, waar over hy eenigen tyd wat onthutst was, alzoo hy geloofde, dat die man hem de waarheid gezegt had. Zyn Ed. deed my de eer van my dit geval mede te deelen, vraagende, hoe my dit van een man, die hy zoo menigmaal begunstigt had, voorquam; ik zei, dat ik het niet geloofde, en dat ik zyn Ed., om dit regt te weten, raadde, den beschuldigden en den beschuldiger op eenen tyd zamen voor hem te ontbieden: want dat anders zyn vyanden in staat waren, om altyd zyn beste vrienden by hem verdagt te maaken. De Heer *van Zyll* prees dit, en riep ze beiden voor hem. De beschuldiger was 'er eerst; maar toen hy den beschuldigden binnen komen zag, bestierf hy doodelyk. De Landvoogt deed aan den beschuldigden een voorstel van de beschuldiging; maar eer hy zich daar over eens recht verantwoord, en zyn *alibi* aangewezen had, viel de ander al deerlyk door de mande, en bad om vergiffenis. Uit dit geval blykt ook klaar, dat hy een Heer was, die zich in zaaken, die dat lyden konden, zeer geerne na de goeden raad van anderen richten wilde.

Zyn

Zyn Ed. is vervangen door den Heer *Joannes Cops*, zoon van de Heer *Jacob Cops*, diens meeste werk daar geweest is, om zich aan die Perkeniers, die zyn Vader niet genoeg ingevolgt, en de Heer *Hurdt*, zyn opvolger, meer aangehangen hadden, op het bitterste te wreeken; waar over hy ook *Aart Antoniszoon Vermeer* (alias *Aart Hac Hac* genaamt) zoo lang vervolgt heeft, tot hy genootzaakt geweest is, met zyn huisgezin op te breken, en na Batavia te gaan woonen.

Hy was een slegt Bestierder, een man van zeer weinig verstand, en die weinig werk van zyn dienst maakte. Hy is egter naderhand (schoon hy, zonder ordentelyk door haar Edelheden verlost te zyn, op zyn eigen gezag maar uit Banda op Batavia quam) Raad van Indiën, en zelf nog Ordinair Raad geworden; maar hy maakte het daar van tyd tot tyd, met byna noit in Vergadering te komen, zoo slegt, dat hy op de klagte van den Opperlandvoogt, de Heer *Jan van Hoorn*, daar over uit het Vaderland bedankt wiert.

De Heer *Cojett* verving hem, zynde met 'er tyd Landvoogt geworden in een plaats, daar zyn wakkere Vader als Banliet (hoewel onschuldig, zoo men meinde, en alleen door de bittere haat van de Heer *Nicolaas Verburg*) geleeft had.

Deze Heer had hier mede den besten reuk niet. Een preuve daar van was een geval, in 't jaar 1697. of 1698. aldaar gebeurt. Zeker Perkenier, in de Laoetan, *Jan Pauluszoon*, (zoo my door zeker Heer verhaalt is) van zyn schoonzoon, *Carel Harder*, beschuldigt zynde, dat zyn slaaven een sokkel Foeli by een derden, *Barent de Bakker* genaamt, gebragt hadden, om die aan vreemdelingen, tegen 't placcaat, te verkoopen, zoo wiert hier nog by gevoegt, dat des eerste 's vrouw, een zeer jaloers wyf, dit alles mede wel wist.

Hier op ontbood de Heer *Cojett* deze vrouw, die 't hem alles zeer omstandig zei; waar op zy, en haar man, en ook die, tot wien de sokkel gebragt was, eenigen tyd lang gevangen gehouden, hoewel zy en haar man, na eenigen tyd ontslagen wierden. Maar aangezien die man hem mogelyk voor die gunst niet na zyn zin, of wel gansch niet, beloonde (vermits hy zeer baatzugtig was, en geen hy middagklaar in Amboina getoont heeft) vont hy goed het Perk, de Laoetang, den eersten Perkenier, zonder een proces 'er over te maaken, af te nemen, en aan *Carel Harder*, by schatting (quantswys) voor 6000 R[ders], daar het wel eens zoo veel waardig was, over te doen geven; waarin de eigenaar, gansch misnoegt, goed vont daar van aan haar Hoog Edelheden kennis te geven. 1706.

De Hooge Regering van Indiën bevont dit stuk in allen deelen zeer stordig, en ten uitersten onrechtveerdig, dat men een man, zelf zonder het *corpus delicti* eens gevonden te hebben, maar op een enkele beschuldiging, en zonder eenige geregtelyke aanspraak, of onderzoek, met geweld uit zyn goed zettede. Zy schreven 'er aan hem, en den Raad, wel zeer scherp over; maar de man heeft zyn Perk niet weder gekregen, sloeg hier over aan den dronk, en is van droefheid het bestorven. Hy nam, by zyn vertrek uit Banda naar Amboina, *Joannes Lamotius*, gewezen Hooft van Mauritius, en om eenige swaare misbedryven na Rosingein gebannen, met zich, hebbende op Mauritius by zyn uittogt van hem beleeftheid genoten; doch haar Edelheden ordonneerden hem den zelven weer naar Banda te zenden.

Noit hebben de Bandaneezen een erger Landvoogt, als den Heer *Theodorus de Haze*, gehad. En de Heer de Haze.

Zy zeggen, dat hy gansch Banda, maar Poelo Ay vooral, bedorven, en veel ingezetenen alhier zeer arm gemaakt heeft. Hy, die gelds genoeg had, wilde zelf 'er geen geld winnen, om te toonen, dat hy een goed dienaar der E. Maatschappy, *quasi*, was, en mogt ook niet lyden, dat yemant anders, ja zelfs zyn eigen Tweede, en swager, de Heer *van Eps*, waar mede hy ook gedüurig over hoop lag, het allerminste won; om welke reden hy hen ook van tyd tot tyd de gansche vaart zogt te beletten, om ze dus, als rotten in de val, geheel te doen uitsterven; weshalven de Heer *de Haze* daar over wel ernstig aan haar Edelheden schreef; hoewel het juist den uitslag, dien hy verwagte, niet had.

De Borger en Perkenier *Henrik Meyer*, die hy voor 't Recht betrokken had, wilde hy aan de galg, of ten minsten op het schavot hebben, waarom hy hem in d'eene week zyn proces tegenwees; maar die man daar van zich na Batavia beroepende, en hy, door een reisje na Poelo Piessang, hem de gelegenheid, tot aanteekening van dit appél, zoekende af te snyden, wiert juist, als hy op 't hooft quam, daarom verzogt. Hy tragtte het wel te ontgaan; doch vermits die man hem dreigde, alzoo de tyd voor zyn wederkomst voorby zou zyn, daar tegen te zullen protesteren, zeide hy eindelyk, nu, wy zullen zien, hoe wy het stellen, en u genoegen geven. En daar op wees die zelve Landvoogt met zynen Raad des Gerichts (denkt eens hoe die Raad van een Landvoogt afhangen moet) een en de zelve zaak, die *Meyer* de week te

1709. vooren verlooren had, in de volgende week tot zyn voordeel uit. Een dubbelt vonnis, 't geen zeker Procureur op Batavia, om de zeldzaamheid, in twee bordekens, in 't net geschreven, naast den anderen, als een van zyn beste schilderyen, in zyn voorhuis ophing.

Hy zont ook op zekeren tyd dezen zelven *Meyer*, daar hy zeer op schynt verbittert geweest te zyn, met een schip na Batavia, en wilde, dat hy 'er geboeid na toe gaan zou, hoewel dit niet geschied is. De Perkenier, *Willem Bergé*, was derwaarts vertrokken, doch hy had zich onder de bestelgoederen in de Konstapels kamer moeten versteken. En hoewel *Carel Harder* met zyn chaloep, en een pascedul, na veel moeite, derwaarts vertrokken was, had hy egter in de papieren der E. Maatschappy van dat jaar geen beter naam, dan de anderen.

Hy beschuldigde deze drie, houdende zelf zyn swager *van Eps* niet vry, dat zy 't kasteel hadden willen afloopen, zoo my eenige van deze lieden zelf gezegt hebben; maar haar Edelheden vonden deze beschuldiging al zoo zot, als onwaaragtig.

Hy maakte het hier eindelyk zoo grof met alle zyne tyrannische zottigheden, dat de Borgers en Perkeniers, en vooral *Carel Harder*, het niet langer konnende harden, en vreezende, dat hy hen nog de keel toebinden zou, goedvonden gezamentlyk over hem na Batavia te klagen; waar op haar Edelheden den Heer *Schenkenberg* hier gezonden, en hem geordonneert hebben na Batavia te komen, waar heen hy met *Venhuyzen* vertrokken is, zonder dat hem egter wegens alle die zottigheden, en geweldenaaryen, daar over hem de Fiscaal behoorde aangesproken te hebben, het minste leed geschiet is. Zoo dat het een Landvoogt, als hy gunst van Hoogerhand heeft, vrystaat aan de ingezetenen alles, wat hy maar wil, straffeloos te doen; daar men by andere gevallen (als aan den Ouden Heer *Cojett*, en de Heer *Jacob Cops*, toen hy uit Amboina vertrok, als ook aan de Heer *Hofman*, en anderen, bleek) wanneer men de gunst van 't Hoogerhuis niet heeft, een Landvoogt zoo wel, als een ander, door den Fiscaal doen aanspreken, afzetten, en zelf op 't schavot heeft weten te brengen.

Wat hier de reden van geweest is, weet ik niet; maar zeg alleen, dat zyne zottigheden en geweldenaaryen zoo klaar gebleken zyn, dat men hem van daar heeft moeten ontbieden, en dat hy over al die valsche beschuldigingen, opzendingen, en over 't plagen van zoo veel menschen niet eens gemoeit, veel min iet geleert is; uit het welke men het naast oordeelen moet, dat hy vier witte voeten gehad heeft, en dat het den Fiscaal, die hem anders wel gevonden zou hebben, waarschynelyk wel verboden geweest is. Ja zyn zottigheden en huisgeweldenaaryen waren maar weinig weeken na zyn trouwen met een braave vrouw, die hy niet waardig was, zoo groot, dat hy de zelve, die by haar voorigen mans tyd, als zeer verstandig alles bestierd had, zeer geerne (zoo zy maar zoo zot, als hy, geweest was) onder 't bestier van zyn slaaven zou gestelt hebben, alzoo die de sleutels van alles hadden, waar door zy duidelyk zag, dat zy 'er op die wyze volkomen t'huis lag; maar deze Mevrouw, zulk een leven niet gewoon, en niet genegen zynde dit langer op te volgen, nam daar na haaren slag (wanneer hy zelf zei, niet genegen te zyn om by haar te blyven, om dat zy, die ontrent 100000 R^ders^ bezat, zoo veel niet had, als hy wel gedagt, of zy opgegeven had, en om dat 'er eenige uitstaande schulden onder waren, die zoo aanstonts op zynen eisch niet inquamen) zoo wel waar, dat zy hem met bedaartheid vraagde, *wat hy dan wilde, dat zy doen zou? met al het uwe*, zei de gek, *maar ten eersten heenen gaan*; *als gy my*, zei zy, *schriftelyke ordre daar toe geeft, zoo zal ik gaan.* Hy ontbood aanstonts een Notaris om zoo een geschrift van scheiding op te stellen; doch als die zeide, daar toe niet bevoegt te zyn, verzogt hy haar neef, de Heer *Pieter Hakfort*, die daar mede in huis woonde, dit te doen, die dit mede, als een zaak, hem niet voegende, weigerde, en toen schreef hy ('t geen ook best voor zyn vrouw was) dit zelf, waar op zy nog dien eigen avond met al het haare, zeer vreedzaam, en wel dubbelt bly, dat zy op zulken bondige wyze van dezen quaadaardigen gek verlost was, uit den huis ging.

Naderhand zag hy wel, niet door zyn eigen oogen, maar door die van twee andere Heeren Raaden, dat hy, dien 't nu beroude, en die tragte haar weer by zich te hebben, zeer dwaas gedaan had; maar zy, die by haar stuk bleef, heeft het daar toe gebragt, dat zy, niet lang daar na, ook geregtelyk, en by klokkegeslag, gescheiden zyn. En na dien tyd heeft men zulk een man, die uit de Landvoogdy van Banda eerst met zulken stank, en met nog veel vunzer reuk van zyn vrouw gescheiden was (alzoo hy klaar bewees zyn eigen huis niet te konnen bestieren) nog Ordinair Raad van Indiën gemaakt, en magt gegeven, om, nevens zoo veel verstandige Heeren, gansch Indiën met een beslutende stem te regeeren.

Dit staaltje alleen (denk ik) zal bequaam genoeg zyn om dezen gierigen Vrek,

Vrek, die op het allerminste in zyn huishouding zelf zag, en dat geerne bedilde (schoon hy een man was, die men zei, dat meer dan 100000 R^ders van zich zelven bezat) te leeren kennen; en men verwondert zich nergens meer over, als hoe hy, die schandaleus gierig leefde, van zich heeft konnen verkrygen, om dat slaavenloon in Banda, waar van hy maandelyks zoo veel trekken kon, af te schaffen; maar de hoope van hier door hooger te zullen stygen, en dan veel meer te zullen winnen, heeft hem die harde post, met al de vloeken daar op gevolgt, en nog dagelyks volgende, als de grootste schynheilig, niet zonder veel neepen van zyn gewisse (die vry wonderlyk gestelt was) doen overstappen.

Indien dit ons van ons bestek niet te verre afleide, wy zouden hier van nog meer konnen zeggen; maar zullen het hier by laaten.

De Heer *Schenkenberg*, zyn vervanger, die hier in Maart 1709. quam, stierf in Juni, des zelven jaars, en dierhalven konnen wy van hem niet anders zeggen, dan dat hy daar met alle de statie, ontrent een Landvoogt gebruikelyk, begraven is.

Kort na zyn overlyden quam hier de Ambonsche Landvoogt, de Heer *Adriaan van der Stel*, hoewel ongeroepen, en buiten eenige noodzaakelykheid, gelyk wy nader onder Amboina zien. Wat hy egter hier verrigt heeft zouden wy konnen toonen; doch ons te verre daar over moeten uitbreiden, daar wy ons zoeken, zoo veel mogelyk is, te bekorten.

De laatste Bandasche Landvoogt daar wy nog iets van te zeggen hadden, is de Heer *Andries van Eps*. Hy was de voorzoon van een vrouw, die met den Perkenier en Borgerlieutenant *N. Hardekop* is getrouwt geweest. Deze Heer *Hardekop*, met een dochter van de Heer *van Breugel* getrouwt, en eenige jaaren 'er na naar Batavia met zyn huisgezin vertrokken, en ook daar overleden zynde, is die juffrouw naderhand met de Heer *Douglas* hertrouwt, die eindelyk Raad Extraordinair, daar na Ordinair, en ook Directeur Generaal van Indiën geworden zynde, dezen *van Eps*, waarschynelyk op de voorspraak van zyn huisvrouw, van tyd tot tyd zoo verre voortgeholpen heeft, dat hy, die anders daar toe geen bequaamheden ter wereld, en noit eenig ander dan zyn geboorteland, Banda, gezien had, daar eindelyk egter Landvoogt geworden is.

Zoo lang 'er geen bittere en uitberstende geschillen tusschen den Heer Opperlandvoogt *Abraham van Riebeek*, en den Heer Directeur *Douglas*, voorvielen, wiert hy door den Heer *Douglas*, en uit vreeze van zoo grooten Christoffel aan 't Hoogerhuis, in veel van zyn dwaaze quinten, van de Bandanezen verdragen, zonder dat men 'er veel anders, dan dat hy de snedigste niet was, van hoorde. 1712.

Maar na dat het vuur tusschen die twee Heeren zoo openbaar en zoo sterk aan 't vlammen geraakt was, dat de bittere Heer *van Riebeek* den Heer *Douglas* zoodanig in volle Vergadering gehekelt, en geslingert had, dat hy 'er 14 dagen van te bed lag, zoo moesten ook van de weerstuit alle de vrienden van dien Heer, en vooral de Heer *van Eps*, aanhouden, en ook een Afrikaansche houw over den neus hebben.

Hier toe had niet weinig aanleiding gegeven, dat de Heer Landvoogt *van Eps* yemant had hooren zeggen, dat 'er een pasquil op hem was gemaakt, dat van hem gevallig in den openstaande lessenaar van zeker Assistent *Mattheus Castella* gezien, en ook waarschynelyk door dien *Castella* bedagt was.

Hy had dit zoo ras niet vernomen, of hy zont Gecommitteerden, om die lessenaar te doen openen, en, alzoo *Castella* dit niet doen wilde, gaf hy last van die te doen opbreken, liet 'er dat pasquil, zonder naam, uithaalen, by hem brengen, en dezen *Castella* daar over, zonder eenig verder bewys, dat hy het gemaakt had, maar om dat hy 't bezat, zonder dat hy het aan yemant gezegt, of iets daar van verbreid had, niet alleen gevangen zetten, maar ook, na hem daar over in rechten betrokken te hebben, geesselen, brandmerken, en in de keten slaan.

Deze onordentelyke handeling, ontrent 't jaar 1712. voorgevallen, waaide ten eersten naar Batavia over, en gaf daar, te meer, dewyl zy zoo wonderlyk in de kraam van den noitvergevenden Heer *van Riebeek* diende, zulken roep, dat haar Edelheden daar over een zeer scherpen brief aan hem en den Raad in Banda schreven, en *Castella*, met zyn stukken, zoo als hy nog in de keten was, na Batavia ontboden, om daar zyne Actie tegen die genen, die hem zoo onregtveerdig mishandeld hadden, zoo als hy te raade worden zou, in te stellen.

De Heer *van Eps*, die dit noit verwagt had, en nu egter alles tot zyn nadeel, en de spillen op Batavia gansch verdraaid vond, was hier door niet weinig benart, ja zoodanig, dat hy *Castella*, toen hy vertrok, aanbood buiten de keten na Batavia te laaten gaan, even of dit verandering aan zyn grove misslag geven kon; doch *Castella*, dit weigerende, zei, dat, had hy 'er nu zoo lang in gezeten, hy 'er ook nog wel tot Batavia toe in blyven kon, en 'er ook in blyven zou, om daar zoo te komen, en te zien, wat haar Edel-

1713. Edelheden hier over verder zouden goedvinden.

Dit ontstelde den Heer *van Eps* zoodanig, dat het hem byna aan de zinnen ging, te meer, alzoo haar Edelheden van hem ook een omstandig berigt wegens dit gansch geval, daar hy weinig raad toe wist, afvorderden.

Castella quam ontrent in 't midden van Mey 1713. in de keten op Batavia, en wiert in 't Ambagtsquartier geplaatst. Hy had gedagt, dat hy ten eersten uit de keten geraaken zou; maar de behandeling van zyn zaak, die eerst een naaukeurig onderzoek door den Raad van Justitie vereischte, liet dit nog niet toe.

Den 14[den] October des zelven jaars quam 'er tyding op Batavia, dat de Landvoogt *van Eps* 4 borgers van Banda, zoo als zy in 't Fort quamen, had laaten vast houden, en laarzen, om dat zy onwillig waren geweest tot nog toe te betalen zekere penningen, die hen opgelegt waren wegens buitengewoone vernieuwingen aan de Kerk, (dat geheel buiten gewoonte was) om 't welk te ontwyken, de borger *Carper*, nu deze zelve maand October met zyn gansch huisgezin op Batavia gekomen was.

In deze maand vernam men ook, dat zeker Predikant, gansch niet eerbiedig, nog eerwaardig van dezen en genen in Banda, behandelt was; volgens zyn eigen schryven aan zeker Heer op Batavia, die 't my voorlas.

Het Opperhooft van Poelo Ay, *Jacobus Valentyn*, had hem, kort na zyn aankomst op dat eiland, een braave oorveeg (zoo zommige zeiden) gegeven; doch hy had dit Opperhooft zoo deftig betaalt, dat hy 'er eer van had, hoewel zich een Predikant noit met zyn handen, maar met zyn tong en pen, verweeren moet.

Niet lang daar na was die zelve Pater op de voorbruiloft van de dochter van de Heer *van Eps* ten huize van dien Landvoogt genoodigt. Hy quam 'er; doch wiert aanstonts door zeker Heer niet alleen zeer quaalyk, over eene Theologische stoffe sprekende, bejegend, maar kreeg ook (dat veel hooger liep) een braave sufflet, 't geen hy niet wel konnende veelen, zoo meinde hy dien Heer by de kop te krygen, (dat hy, myns oordeels niet moest gedaan, maar liever weggegaan, en naderhand hier over geklaagt hebben) maar deze Heer, wat kort zynde, ontdook zyn handen, laatende, zoo ik meyne, egter nog zyn pruik in de loop. Zoo ras hy 't ontdoken was, stelde zich zeker Onderkoopman voor hem in de bres, maar hy vatte dien onvoorzigtigen jongeling zeer ongenadig aan, en wierp hem zoodanig tegen de grond, dat hy niet weer ontrent hem komen durfde. 1713.

De Fiscaal *de Groot*, die al mede het tegen hem had, vraagde, *wat het te zeggen was, dat hy dien Onderkoopman zoo handelde*, en wilde hem daar op mede aanpakken; maar hy gaf hem van dat zelve laken een rok en broek. De Capitein, die 'er mede by stont, en, die zoo men zei, met al die andere opgestemt had, om dien Pater eens te degen pal te zetten, en een vuile Atheïstische taal tegen hem uit te slaan, quam zich het laatste m in de bres stellen, meinende door zyn krygskundige agtbaarheid, en grove handen (alzoo hy hem ook aantastte) dezen Pater niet alleen te oversnuiven, maar ook wakker af te rossen; doch dit ontschoot hem volkomen: want de Predikant greep dit ongezouten en stinkend stuk vleesch in zyn ruggestreng, en wierp hem zoodanig, dat hy quatste, tegen de muur.

Geduurende deze bataille in 't huis van den Landvoogt waren de kaarzen ook uitgeraakt, waar op de Heer *van Eps*, niet wetende, wat 'er te doen was, in die kamer gekomen, en, by ongeluk ontrent dezen Pater geraakt, dien hy ook, zonder hem te kennen als vyand, maar tot zyn ongeluk, aantastte, aangezien hy hem een groot getal muilpeeren gaf, waarom hy zich eindelyk bekent maakte. De Pater, hoorende dat hy den Landvoogt onder zyn kluiven had, zeide met bedaartheid: *myn Heer, zyt gy het, ik had het op u zoo niet gemeent; maar dagt, dat het een ander was, die my als vyand aantastte, en derhalven is my dat leet*; en dus liet hy hem, nevens de vier anderen, met alle de gekregene slagen daar, en ging, om verdere moeite te myden, na huis.

Het bleef daar egter niet by: want daags daar aan tot den avond zich in huis gehouden hebbende, ging hy met zyn Cabay, of dunne Japonze rok, om een avondlugtje; doch had een klein houwertje daar onder verborgen, of zomtyds een van deze avondwolven een toeleg, gelyk hy vreesde, op hem gemaakt mogt hebben. En waarlyk zyn voorzorge was niet te vergeefs: want, in zekere straat gekomen zynde, wiert hy door een van deze vier gasten, verzelt van eenige slaaven met dikke stokken, zeer schielyk overvallen, maar had hy zich wel in des Landvoogts huis geweert, hy deed het hier niet minder, rukte aanstonts van leer, 't welk de slaaven zoo ras niet zagen, of zy lieten haar meester in de pekel, welken hy dwong op straat al knielende hem om vergiffenis van zyne dwaasheid te bidden.

De Landvoogt *van Eps*, die dit alles hoorde, schreef van al deze gevallen alzoo

alzoo weinig na Batavia, als van de weergadelooze ſlagen, die hy by dat duiſter avondſpel zoo onverwagt kreeg, maar verzogt alleen, dat haar Edelheden hem in plaats van de drie Predikanten toen aldaar, (die ook om hunne opkomſt, zonder ergens verder af te ſpreken, verzogten) drie vroome, eerlyke, en godvrugtige Perſoonen geliefden toe te zenden; waar uit veelen op Batavia geloofden, dat of die Landvoogt gek was, of dat hy ten minſten vaſtſtelde, dat de drie, die om hunne verloſſing verzogten, niet vroom, eerlyk, nog godvrugtig waaren; doch de tyd heeft geleert, dat het eerſte maar al te waar was.

Nog in deze zelve maand quam 'er tyding, dat de Heer *van Eps*, geen raad met de zaak van *Caſtella*, waar op haar Edelheden zeer ſtyf ſtonden, wetende, niet alleen mymerde, maar niet veel beter als gek en beroerd was; waar door hy ook genoodzaakt geweeſt is, om in 't jaar 1714. ontſlag van zyne bediening, mits verblyvende daar, te verzoeken, 't geen hem beide, mits afſchryving van gagie, in 't jaar 1715. toegeſtaan is.

Hoe 't nu verder met de zaak van *Caſtella*, en hem gegaan is, weet ik niet net, dan alleen, dat haar Edelheden in 't jaar 1716. 't verblyf van den Heer *van Eps* in Banda ingetrokken, en hem geordonneert hebben wegens de zaak van *Caſtella* op Batavia te moeten komen, aangezien hy haar nog ganſch geen verantwoording daar ontrent gedaan hadde.

Ik geloof egter, dat die zaak zulken vaart niet meer, als in 't eerſt, geloopen heeft, om dat de Heer *van Riebeek* in 't jaar 1713. ondertuſſchen is komen te overlyden, en ſchoon de Heer *Douglas*, 1713.
patroon van de Heer *van Eps*, niet lang 'er na naar 't vaderland vertrokken is, heeft hy egter daar in zyn plaats den Heer *Caſteleyn*, zynen vriend, en ook den Heer *van Swol*, gelaaten, met wien, toen Opperlandvoogt zynde, hy in een goed verſtand ſtont, en altyd geſtaan heeft, ten ware daar in door de tyd eenige verandering ('t geen niet geloove, nog my gebleken is) gekomen was.

In zyn plaats quam in 't jaar 1715. de zomtyds waarheid ſprekende Heer *Philip David van Ucchelen*, die in 't jaar 1719. in 't begin met zyn Tweeden *Jan de Croeſe*, en den Fiscaal *Louis Baarmaaker*, over hun ſlegt huishouden aldaar, opontboden is met afgeſchreven ſoldye, en door de Heer *Pieter Gabry*, Tweede van Amboina, in 't jaar 1619. vervangen.

Deze Heer *Gabry* bleef 'er tot 't jaar 1721. en wiert door den Heer *Salomon Storm* vervangen; doch deze in 't jaar 1722. 1ſten Januari overleden zynde, is myn ſchoonzoon de Heer *Balthaſar de Bruynne* hier 5 maanden Gezaghebber geweeſt.

Uit deze weinige ſtaaltjens kan men zien, hoe 't in zulk een Landvoogdy nu en dan toegaat, en hoe zoo veel braave mannen, en huisgezinnen, dikwils van de zotte capriçe en hoofdige grillen van een dwaazen gek, en averegtzen Landvoogt, geheel en al afhangen moeten, zoo zy niet t'eenemaal bedorven willen worden, 't geen hen, hoe voorzigtig zy ook zouden mogen zyn, dikwils egter te beurt valt, als zy maar 't ongeluk hebben van by hem in 't oog te loopen, en in 't quaade blaadje te ſtaan.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Naamen der Commiſſariſſen *hier.* *De* Opperkooplieden. *De* Capiteins. *De* Opperhoofden *van Lonthoir.* *De* Fiscaals. *De* Soldyeboekhouders. *De* Geheimſchryvers. De Opperhoofden *van Poelo Ay.* *De* Opperhoofden *van Wayer.* Geheimſchryvers *des Gerichts.* *De* Lieutenants. *De* Vaandrigs.

Dat men nu en dan hier, en in andere Ooſterſche Provintien, wel een Commiſſaris, of Gevolmagtigden uit naam van haar Edelheden, gezonden heeft, om alles daar van naby na- en door te zien, is wel waar, maar dat geſchiede meer, als men oordeelde, dat het belang der E. Maatſchappy dit vereiſchte, dan wel om eenige onordentelykheden, door een Landvoogt begaan, na te ſpeuren, of te ſtraffen; behalven dat 'er maar zeer weinige geweeſt zyn, die al mede na hunne driften, en veeltyds niet zonder groote zugt, de zaaken behandelden.

Naamen der *Commissarissen* der drie Oosterſche Landvoogdyen, Amboina, Banda, en Ternate.

Naamen der Commiſſariszen hier.

Herman van Speult, - - - - - van 't jaar 1623.
Die 'er (dat wat wonders was) ging, om 't gedrag van den Landvoogt *Sonk* te onderzoeken.
Gillis Seyſt, - - - - - - - - 1627.
Antoni van den Heuvel, - - - - - - 1633.
Deze is hier maar pas geweeſt.
Artus Gyſels, - - - - - 1633. en 1635.
Die hier in Juni 1635. quam, en in September vertrok, met 't ſchip den Arend.
Antoni van Diemen, Opperlandvoogt, - - 1638.
Die hier uit Amboina voor een ſpringtogt overquam, om dat de koning van Ternate daar nog niet verſchenen was, om met hem alle zaaken te vereffenen.
Antoni Caan, - - - - - 1643.
Superintendent, Overſte, en Zeevoogt over de drie Ooſterſche Provintien.
Arnold de Vlaming van Oudshoorn, - - - 1650. tot 't jaar 1656.
Superintendent, Veldoverſte, Commiſſaris, Zeevoogt, enz.
Simon Cos, - - - - - - 1662.
Cornelis Speelman, - - - - - - 1667.
Superintendent, Commiſſaris, Zeevoogt, enz. was hier den 14^{den} Mey 1667.
Antoni Hurdt, - - - - - 1672. en nog 1676.
Ook quam hy in 't jaar 1675. by 't overlyden van den Landvoogt, hier voor een ſpringtogt.
Robbert Padbrugge, - - - - - - 1682.
Deze is in alle drie de Landvoogdyen geweeſt.
Dirk de Haas, - - - - - 1689.
Deze ook.

En deze zyn ze, die myns wetens Commiſſariſſen over die drie Landvoogdyen, hoewel ik niet weet, of zy alle wel in alle de zelve geweeſt zyn.

Schoon ik bevoorens een nette Lyſt van de Landvoogden opgelevert heb, heb ik egter, wat moeite ik daar toe gedaan heb, die van de verdere Bedienden der E. Maatſchappy alhier zoo net, als ik wel wenſte, niet konnen bekomen, ik zal egter, 't gene ik 'er af wete opgeven, op dat een ander, die 'er beter gelegenheid, dan ik, toe gehad mogt hebben, de reſt daar na, zoo 't hem luſt, byvoege, of my die opgeve. Hoewel ik het myne al vry na gebragt hebbe.

Opperkooplieden, en *Tweede Perſoonen* van Banda.

De Opperkooplieden.

Henrik van Bergel,	van 1609. - - -	tot 1609.	wanneer Landvoogt wiert.
Willem van der Voort,	1609. - - -	- -	
Jaques Senepaar, -	- - - - -	1627.	wanneer verdronk.
Cornelis Acoley, - -	1632. of 1633.	1633.	wanneer Voorzitter wiert.
Gerard Demmer, - -	1633. - - -	1638.	dat na Batavia vertrok.
Pieter Willemszoon, -	1638.		
Abraham Weyns, -	- - - - -	1653.	als Voorzitter wiert.
Iſaac Topander, -	1660. - - -		
Leonard van Sorgen, -	- - - - -	1661.	wanneer ſtierf.
Ernſt Sax, en *Antoni Hurdt*, per interim te zamen	1661. - - -	1662.	
Antoni Hurdt, -	1665. - - -	1665.	vertrok na Batavia, wiert Commiſſaris van de Weſtkuſt.
Johan van Almonde, -	1665. - - -	1665.	vertrok over Amboina na Batavia.
Sybrand Abbema, -	1667. - - -	1668.	vertrok na Batavia en 't Vaderland.
Adriaan Ketelaar, -	1669. - - -	- -	dat ſtierf.

Maar-

Maarten Roos, -	van 1673. of 1674.	tot 1678.	dat met Proces vertrok na Batavia, daar 1682. in October of November stierf.
Joannes Keyts, -	1678. - - -	1682.	na Batavia vertrokken.
Albert van Breugel, -	1682. - - -	1683.	dat stierf.
Henrik Cruoop, -	1683. of 1684.	1687.	dat vertrok na Amboina.
Willem Basting, - -	1687. - - -	1691.	dat den 12den Febr. stierf als gekoren Landvoogt der Moluccos.
Cornelis Stull, - -	1691. - - -	1693.	dat vertrok na Batavia.
Balthasar Coyett, - -	1694. - - -	1694.	dat Gezaghebber wiert.
Jacobus de Witte, -	1694. - - -	1700.	dat stierf.
Isaac Weyns, provisioneel,	1700. - - -	1701.	vertrok na Batavia.
Isaac Massis, - -	1701. - - -	1703.	opontboden na Batavia, over dat voor de Heer *Stull* in de Kerk niet wilde opstaan.
Andries van Eps, - -	1703. - - -	1704.	dat Gezaghebber wiert.
Denzelven, -	1705. 14 April	1706.	23 Febr. dat weer Gezagh. wiert.
Denzelven, -	1706. 5 Maart	1709.	15 Juni dat weer Gezagh. wiert.
Jacob Cuyk van Mierop,	1709. - - -	1711.	26 Novemb. dat stierf.
Isaac Marmer, Koopman en profinoneel Tweede.	1711. - - -	1713.	vertrok na Batavia.
Pieter Gabry, -	1713. - - -	1715.	vertrok na Amboina.
Jan de Croese, -	1715. - - -	1719.	dat met afgeschreven soldye opgaat na Batavia.
Balthasar de Bruyne, -	1719. in Mey	1722.	1 Januari dat Gezaghebber wiert, 't geen hy bleef tot zyn vertrek, den 24 Mey, na Batavia.

Capiteynen van Banda.

Henrik Beverning, van Gouda, - van 1616. - - tot
Hy komt in 't jaar 1616. hier voor als commanderende over Nassau en Belgica.

Adriaan van der Dussen, } commanderende
Jan Verhoeven, van Tiel, } op Poelo Ay over 't Fort Revenge. 1616. - -

Henrik Steur, van Sommelsdyk, - - 1616. - -
Deze nam Poelo Ay in dit jaar mede in.

Maarten Janszoon Vogel, - - - - - - - -
Deze heeft den 11den Maart 's jaars 1621. 't Hoog Land helpen innemen, en was een dapper man. Hy was getrouwt met een inlandze Amboineesche Mixtize dochter van Noessa Laoet, *Britis Pientas* genaamt, van een Portugeesche vader en Noessaloeze moeder geteelt, en zyn dochter was de vrouw van den ouden Heer *Laurens Pit*, van Bremen, die Landvoogt van de kust van Choromandel, en Ordinaar Raad van Indiën geweest is.

Men zegt dat hy ook Poelo Ay heeft helpen innemen en daar over met een groote goude keten beschonken is; doch ik vinde zyn naam onder de Hoofdlieden van die veldtogt niet aangeteekent. Egter wil ik het wel gelooven, om dat my dit van een zeer oud dienaar van de E. Maatschappy, die allerlei oude papieren der Secretary doorsnuffelt had, en die zelf ook een Inlander van hooge afkomst was, gezegt is; doch dit wete ik, dat hy zich

altyd zeer dapper in alle voorvallen gedragen heeft.

- - - - - *Gilde*, - - - - - van - - - - tot

Deze komt in 't jaar 1625. in de Batavifche Kerkpapieren als de man van zekere *Donna Philippa*, en als Capitein, voor.

Nicolaas Colf, - - - - - - - - - -

Hy voor Sergeant uitgekomen en in Amboina geplaatft zynde, vryde daar een ryke Hollandfche weduwe (die in de Batavifche Kerkpapieren in 't jaar 1627. den 21ften October *Hillemoer* genaamt word) doch had niets 't geen hy ten huwelyk brengen kon. Schaamte's halven vulde hy zyn ledige kift met fwaare fteenen ('t geen daar na uitquam) en gaf de matroozen een fteekpenning om te maaken, dat zy in 't overheiffen in zee viel, gelyk, tot zyn groote blydfchap inwendig, hoewel tot zyn groote droefheid uitwendig, gefchiede; doch 't huwelyk ging egter voort, en hy naderhand met haar na Banda, daar hy na veel treffelyke daaden Capitein geworden, en in 't jaar 1627. in Juli met den Heer Landvoogt *Pieter Vlak*, en meer andere door de Poelorhunders, die hen fchepten, gevangen genomen, en na Kelibon gevoert is, gelyk wy te vooren getoont hebben. Hy was een dapper man, aan wien haar Edelheden zich zoo veel lieten gelegen leggen, dat zy, na dat hy zekere vefting buiten laft van den Landvoogt (ik vertrouw dat het *Quiryn van Raamburg*, of een ander ontrent die tyd, geweeft is) ingenomen, en die hem daar over in de keten geflagen had, goedvonden hem, na Batavia zoo opgezonden zynde, niet alleen zeer te pryzen, en uit dien keten te ontflaan, maar ook een fwaare goude keten om den hals te hangen, en dezen dapperen held daar mede onder een Quitafol van Staat geheel Batavia rond te doen leiden; en om hem nog meer te eeren, en te regtveerdigen, zonden zy hem 't jaar daar aan met den yzeren keten aan zyn been, en met de goude keten in een doos 'er by, weer na Banda, met uitdrukkelyke laft aan den Landvoogt, dat, had hy hem zoo onregtveerdig in de keten doen flaan, hy zelf in perfoon met hem na de Smit zou gaan, en hem van de keten doen verloffen, en hem dan zelf dien gouden keten, als een man, die dezen, en niet den yzeren door zyn dapperheid verdient had, om den hals te hangen, of doen hangen, hem in 't toekomende ordonnerende de behandeling der krygszaaken alleen aan den Capitein, tot wien die eigentlyk behoorden, en die ze ook beter, dan

hy, verstont, te laten, en zich daar mede in 't geheel niet te bemoejen.

Hy komt in 't jaar 1641. 30sten December, in de Batav. Kerkpapieren, in Banda nog voor.

Hans Jurriaanszoon, - - - van - - - - tot 1631.

Hy komt in dezelve Kerkpapieren in 't jaar 1631. 26sten Juni, voor.

Daniël Wolfzen komt in 't jaar 1633. by de Heer *Raamburgs* dood voor.

Frederik Gommersdorp, - - - 1647. - - 1662. of 1663.

Herman van Outhoorn, - - - 1658. - -

Paulus Janszoon Visscher, *van Rintsdorf*, - 1668. - - 1682. wanneer stierf.

Jan Jacobszoon Hysselberg, - - - 1683. - - 1692. wanneer stierf.

Zyn regte naam is *Yssenberg*, en zyn bynaam, Capitein *al al*, om dat hy in een verhaal zeer dikwils die woorden, schoon zy 'er niet te pas quamen, gebruikte.

- - - - *Gerritszoon*, - - - 1692. of 1693. 1694. dat stierf.

Paulus de Brievings, - - - - 1695. 10 April. 1698. dat vertrok na Ternate.

- - - - - - - 1698. - - 1701. dat stierf.

- - - - - - - - - - - -

Antoni de Lamsweerde, - - - - 1706. - - 1708. dat vertrok na Batavia.

Capt. Lieutenant.

Jan Schacht, - - - - 1708. in Mey, stierf in 't laatst van 't zelve jaar.

Johan Vink, - - - 1709. - - 1710. dat na Bat. vertrok.

Willem van Berge, - - - - 1711. - -

Deze was het nog in 't jaar 1716.

Herman Vleck, - - - - - - - - - - was 't nog 1719. in Sept. en vertrok na Ternate.

Zacharias de Bensin, - - - - 1722.

Opperhoofden van Lonthoir, zynde Kooplieden tot 65 guld.

Philip van Tongerloo, - - van 1637. - - tot 1637. 15 Augusti dat na Batavia vertrok.

Pieter van Beusecom, - - - 1650. - -

- - - - - - - -

- - - - - - - -

- - - - - - - -

Antoni Hurdt, - - - - 1657. - - 1661. dat na Amboina vertrok.

Ernst Sax, - - - - 1663. - - 1669. dat stierf.

Adriaan Ketelaar, - - - - 1669. - - 1669. dat Tweede wiert.

Justinus van Wyk, - - - 1669. - - 1669. dat na Poelo Ay ging.

Nicolaas de la Montagne, - - 1671. - -

Maarten Roos, - - - - 1671. - - 1673. of 1674. dat Opperkoopman wiert.

- - *le Cadje*, - - - - 1674. - - - -

Jacob van Dyk, - - - - 1675. - - - -

- - *Klenk*, - - - - - - - - - -

Joannes de Hartog, - - - 1677. of 1678. - - dat vertrok.

Nathanaël Goedhand, - - - - - - - - -

Cornelis Stul, - - - - 1687. - - 1691. dat Tweede wiert.

Hy komt in 't jaar 1687. zoo al voor.

Henrik van de Water, - - - 1691. - - 1694. dat Tweede in Ternate wiert.

Jan

Jan de Heere, - - - van 1694. - - tot 1697. dat naBatavia vertrok, en daar ftierf.

Ifaac Weyns, - - - - 1697. - - 1701. dat na Batavia vertrok, opontboden zynde.
Jacob Claarbout had in zyn Z. Wefter Spiegel wegens quaaden handel in zyne Commiffie na de Z. Wefter eilanden zoo veel tot zynen lafte ter nedergeftelt, dat men goed vond hem na Batavia op te ontbieden.

Nicolaas Elarts, - - - 1701. - - 1707. in Mey dat na Batavia vertrok.

Paulus Timmerman, - - - 1702. - - 1709. dat naBat. vertrok.

Henrik Hellerus, - - - 1709. - -
Was het nog in 't jaar 1716.

Fiscaalen van Banda, zynde Kooplieden tot 50 guld.

Fiscaals. *Ifaac van der Voord*, - - - van 1628. tot 1629. dat verdronk.
Hy wiert met een watervloed in zee gefleept.

- - - - - - - -

Balthafar Weyntgens, - - - 1633. 1633. dat op Ceram doodgeflagen wiert, met 15 anderen, in Juni.

- - - - - - - -

Nicolaas de Wild, was hier, - - 1638. - -
Hy haalde den Opperlandvoogt de Heer *van Diemen*, by zyn komft hier, in.

Willem Maatzuiker, - - - - 1657 dat opgezonden vertrok.

Jacob Bornee, - - - 1657. - - deze is 1658. van de Gorammers vermoord.
Voor zeer korten tyd.

Ernft Sax, - - - - - 1657. 1663. dat Hooft op Lonthoir wiert

Joannes Robberti, - - - - 1663. 1664. dat, door den Landvoogt *van Dam* gegyzelt zynde, ftierf.

Juftinus van Wyk, - - - - 1667. 1667.

Maarten Roos, provifioneel, - - 1667. 1669. dat dit vaft wiert, tot 1671.

Jacob van Dyk, - - - 1674. 1676. dat Hooft op Lonthoir wiert

Joannes de Hartog, - - - - - - als boven.

- - - - - - - -

- - - - - - - -

Gysbert van Rykel, - - - 1686. - - dat ftierf.

- - - - *van Royen*, - - - - - - - dat ftierf.

Henrik Caas, - - - - 1691. - - dat als Tweede na Macaffar ging.

Pieter van der Poort, - - - - 1695. dat ftierf.

Ifaac Weyns, - - - - 1696. 1697. dat Hooft op Lonthoir wiert

Jacob Cloek, - - - - 1697. 1699. dat vertrok na Batavia.

Jacob Claarbout, - - - - 1699. 1700. dat na Poelo Ay gaat.

Ifaac Padbrugge, - - - - 1700. 1701. zynde tuffchen 1701. en 1703. buiten vafte bediening geweeft.

Henrik Steenkoop, - - - - 1701. 1702.

Jacob Bottendorp, - - - - 1702. 1708. vertrok na Amboina.

Jacob Cuyk van Mierop, - - 1708. 1710. dat Tweede wiert.

Jacobus Valentyn, - - - - 1710. 1711. dat na Poelo Ay gaat.

Henrik de Groot, - - - - - 1711. 1715.

Louis Baarmaaker, - - - - 1715. 1719.
Deze was 't nog in 't jaar 1716. ging op met afgefchreven gagie 1719.

N. Latour, - - - - - 1719.

Soldye-

Soldye-Boekhouders van Banda, zynde Onderkooplieden.

Jacob Hart, - - -	van	1667.	tot
- - - - -	-		
Maarten Roos, - - -	-	1659.	1667. dat Fiscaal wiert.
- - - - -	-		
- - - *Cops*, - -	-	1674.	1676.
- - - - -	-		
- - - - -	-		
Jacobus de Witte, - -	-	1687.	1691. dat na Ay gaat.
Joannes Swinnas, - -	-	1691.	1696.
- - - *van den Berg*, -	-	- -	- -
- - - *Maartenszoon*, -	-	- -	1700.
Andries van Eps, - -	-	1701.	1701.
Rutger Valentyn, - -	-	1701.	1707. dat afgezet is, en vertrok 1708.
Pieter Pyl, - - -	-	1708.	1709. dat vertrok na Batavia, en verder na 't Vaderland; doch scheide aan de Caap van zyn Vrouw, en quamen beiden weer, en hy stierf op Batavia.
Dirk Henrik le Grand, -	-	1709.	1709. dat na Wayer gaat.
Pieter Persoy, - -	-	1709.	
Was het nog in 't jaar 1716.			
Lucas Beernink, - -	-	1719.	

Geheimschryvers van den *Landvoogt*, en van den *Raad* van *Politie* in Banda, zynde Onderkooplieden.

Isaac van der Voord, - -	van	1627.	tot 1629.
- - - - -	-		
- - - - -	-		
Antoni Hurdt, - -	-	1653.	1657. dat Hooft op Lonthoir wiert
- - - - - -	-		
Ernst Sax, - - -	-	- -	1657. dat Fiscaal wiert.
- - - *Vink*, - -	-	1663.	
Johan van Almonde, - -	-	- -	1665. dat over Ambon na Batavia vertrok, zynde te gelyk ook Opperkoopman, en Tweede.
Valentyn Rufius, - - -	-	1669.	1670.
- - - - -	-		
- - *Braams*, - -	-	1682.	
Henrik Caas, - - -	-	- -	1691.
Abraham Sem, - - -	-	1695.	
Coenraad Frederik Hofman, -	-	1696.	
- - - - - -	-		
Pieter de Walsche, provisioneel,	-	- -	1701.
Jacob Bottendorp, - -	-	1701.	1702. dat Fiscaal wiert.
Joannes Hartenberg, voor een tyd,	-	1702.	1702.
Isaac Marmer, voor een tyd, -	-	1702.	1709. vertrok na Batavia.
Tot 1703. en verder vast.			
Louis Baarmaaker, - -	-	1709.	1715. dat Fiscaal wiert.
Jacob de Horn, - -	-	1715.	
Was het nog in 't jaar 1719. Septemb.			

Opper-

Opperhoofden van het eiland *Ay*, anders *Poelo Ay*, genaamt, zynde ook Kooplieden tot 65 guld.

Opperhoofden van Poelo Ay.

Melchior Mombart, - -	van - - tot	1661.	dat ſtierf.
Philip de Carpentier, Zoon des Opperlandvoogts van dien naam, -	- 1661.	1662.	
Sybrand Abbema, - -	- 1662.	1667.	
Juſtinus van Wyk, - -	- 1667.	1670.	
Nicolaas de la Montagne, -	- 1670.	1677.	
- - - - -	-		
Joannes Keyts, - - -	- - -	1678.	dat Tweede wiert.
Nathanaël Goedhand, - -	- 1678.	- -	dat na Lonthoir ging.
- - - *Willeboords*, -	- - -	1685.	dat ſtierf.
Joannes Bluſé, - -	- 1685.	1691.	dat ſtierf.
Jacobus de Witte, - -	- 1691.	1694.	dat Tweede wiert.
Joannes Swinnas, - -	- 1696. of 1697. tot	1700.	dat ſtierf.
Jacob Claarbout, - - -	- 1700.	1701.	vertrok na Batavia, daar ontboden zynde wegens zynen Z. Weſterſpiegel en over de zaaken, ten laſte van *Weyns* daar in geſtelt.
Andries van Eps, - -	- 1701.	1703.	dat Tweede wiert.
Iſaac Padbrugge, - -	- 1703.	1710.	vertrok na Batavia.
Iſaac Marmer, - -	- 1710.	1711.	dat Tweede wiert proviſioneel.
Jacobus Valentyn, - -	- 1711.	1715.	dat ſtierf.
Reynier van Putten, - -	- 1715.		

Was het nog in 't jaar 1716.

Opperhoofden van *Wayer*, zynde Onderkooplieden.

De Opperhoofden van Wayer.

Pieter van Beuſecom, -	- van - - tot	1650.	dat na Lonthoir ging.
- - - *Foxter*, -	- - -	1661.	dat hy verdronk.
David van Eps, - -	- 1661.	1665.	
Nicolaas de la Montagne, - -	- 1665.	1667.	dat na Poelo Ay gaat.
- - - - - -	-		
- - - *Thim*, - -	- 1687.	1688. of 1689.	dat over wangedrag vryman wiert.
- - - - -	-		
- - - - - -	-		
Henrik Hellerus, - - -	- - -	1709.	dat na Lonthoir gaat.
Dirk Henrik le Grand, - -	- 1709.	1709.	
Alderd Alderdszoon, - -	- 1709.		

Hy was het nog in 't jaar 1714. en mogelyk laater.

Geheimſchryvers des *Gerechts*, of eerſte *Klerken* in in *Banda*, zynde Boekhouders tot 30 guld.

De Geheimſchryvers des Gerichts.

Pieter Baſteels, - - -	- van 1687. tot		
- - - -	- -		
- - - - - -	-		
Pieter de Walſche, - -	- - -	1701.	dat over 't ſlaan van byzondere Zegels afgezet is.
Wouter Schutte, - - -	- 1701.	1701.	dat vertrok na Batavia.

Geheimſchryver van kleine zaaken.

Louis

Louis Baarmaaker, - - - van	1701.	tot 1709.	
Geheimschryver van kleine zaaken.			
Jan Jacobszoon, als boven, - -	1709.	1710. dat na Batavia vertrok.	
Henrik Proost, als boven, - -	1710.		
Henrik Brenkman, - - -	1719.		

Lieutenants in Banda.

Laurens Forsenburg was 'er - -	1635. en	1636.
Henrik van Oldenburg, - - van	1637. tot	
Jan Gerlits, - - - -	1687.	1688.
- - - - - - - -		
- - - - - - -		
Theodorus Turk, - - - - - -		1700. dat afgezet is.
- - - - - - - -		
- - - - - - -		
Hieronymus Seek, - - - -	1709.	1711.
Michiel Pinet, - - - -	1722.	

Vaandrigs in Banda.

- - - *Ben*, - - - van	1687.		tot
N. van Aken, - - - -	1687.		
Jan Buston, - - - -	1696.		
- - - *Himbergen*, - - -	1703.		
Constantyn Cruypenning, - - -	1704.	7 Maart	1704. of 1705. dat stierf.
Daniel Albertszoon, - - - -	1709.		
Jacob Hillebrants, - - -	1710.		
Jacob Paden, - - - -	1715.		

ACHTSTE HOOFDSTUK.

V*An den* Godsdienst *alhier.* D. Dideriks. D. Stevenszoon. D. Klarenbeek. D. Holtenus. D. Bastiaanszoon. D. Heemstede. D. Pontkasen. *Staat dezer Kerk in 't jaar* 1634. D. Verhagen. D. Priserius *gaat na Key en Aroe in 't jaar* 1635. *Daar 't zich slegt opdede. En die door de* Noesalauwers *gevangen genomen is.* D. Vertregt. D. Priserius. D van den Houten. *Slegte bevinding in 't jaar* 1646. *op de Z. Ooster-eilanden.* D. Ritzius. D. D. Pantherus, *en* Lippius. D. D. Geesdorpius, *en* Ringius. D. Brouwerius. D. Molanus. D. Spiljardus. D. à Warmeloo. D. Brougbron. D. D. Masius, *en* de Moor. D. D. Casier, *en* Sibelius. D. de Graaf. D. de Bitter. D. Manteau. D. Rhynsdyk. *In 't jaar* 1670. *een* Krankbezoeker *op* Aroe *gelegt.* D. Rhynsdyk. D. Carpius. D. de Large. D. van der Linden. D. Manteau. D. de Bois. D. Brakel, *die na Batavia vertrok, en 't jaar daar aan weer hier quam. De* Schryver *komt hier.* D. Gobius. D. van Simey. D. de Witte. D. de Graaf. D. Loderus. D. Feylingius. D. Bierman. Aroe's *Kerkstaat in 't jaar* 1698. D. Stampioen. D. Boterkooper. D. Cammiga. D. Hoyer. D. Noot. D. Serruus. D. van Schie. D. Boekenberg. D D. Ens, *en* Pars. D. Cramer. D. D. Hartog, *en* Moller. D. Loyal. Lyst *der* Bandasche *Predikanten.* Neirasche *Predikanten.* Lonthoirsche *Predikanten.* Poelo Aysche *Predikanten.*

HEt zal nu tyd worden, dat wy ook iets van den Godsdienst der Bandaneezen spreken.

In onde tyden zyn zy alle Heidensch geweest; maar in de laater is de Moorsche, of Mohhammedaansche Religie door den omgang en handel der Javaanen met de Bandaneezen hier al mede allengskens ingedrongen. De nette tyd hier van te bepaalen is een onmogelyke zaak, vermits geen nette aanteekeningen daar af vinde.

By de komst der onzen in 't jaar 1599. den 15^den^ Maart waaren zy al Mohhammedaansch, en vry wat bitter, hoewel zy van de gronden van dezen Godsdienst zeer weinig kennis hebben, hoedanig het met de meeste Mohhammedaanen om de Oost

Ooſt geſtelt is. De Gemeinte onder hen is niet in ſtaat om de Arabiſche letter te lezen of te ſchryven, en dierhalven weten zy van den Coraan, of hun Wetboek, en des zelfs inhoud, niet anders, dan 't geen de Prieſters en Moorſche Paapen hen daar van zeggen, die in 't lezen en ſchryven van die letter alleen ervaaren, en 'er ook maar zeer weinig zyn.

Het grootſte deel van hunnen Godsdienſt beſtont toen in 't doen van gebeden vyfmaal des daags, 't zy in hunne Maſſigit (eigentlyk de Mesdjid genaamt) of tempel, 't zy ook wel elders, in welke zy niet gewoon waren te komen, ten zy ſy haare voeten met water, 't geen daar ontrent gemeenelyk in een aarde watervat ſtaat, eerſt gewaſſchen en zich gereinigt hebben. Tot 't zamenroepen der Gemeinte gebruikten zy zekere groote ſtaande of ook wel hangende trommels, of groote kopere Gongen.

Zy maakten ook groot werk van hunne Vaſten in de maand Ramalaan, een ganſche maand lang van zon 's op tot des zelfs nedergang waar te nemen; maar 's nachts ſmulden zy dan helder.

Hun geloove was regt een geloove, als dat der meeſte Papiſten, die geruſt zyn, op 't geen de Prieſters, of, zoo als zy 't noemen, de H. Kerk gelooft, en zoo ſtont 'et hier mede met hen.

Na de komſt der Nederlanders is deze Godsdienſt, gelyk ook de ganſche Bandaneeſche natie, door 't ſwaard des oorlogs, doch meeſt door hunne onverzettelyke hardnekkigheid, uit deze ganſche Landvoogdy zoodanig verdreven, dat men 'er nu beſwaarlyk een Moor, of Mohhammedaam vinden zou.

Eer men hier egter Predikanten na toe zont, heeft men zich in de eerſte tyden maar van Krankbezoekers bedient.

Om nogtans het te konnen zien, hoe het hier van den beginne af met de Kerke gegaan heeft, zullen wy het zelve volgens de jaaren, zoo als de zaaken hier malkanderen volgen, opgeven.

In 't jaar 1621.

Den 28sten October wiert in Kerkenraade op Batavia voorgeſlagen, om *Caſpar Stevenszoon Wiltens*, die, in 't jaar 1615. met het ſchip Terveere uitgevaaren, door de Gedeputeerden van 't Claſſis van Walcheren in October 1620. ſterk aanbevolen was, na Banda, aangezien hy reeds op Poelo Ay gelegen had, als Predikant te zenden, waar toe hem 8 dagen tyd, om zich te bedenken, gegeven zyn, doch hy weigerde dit, en ging na 't Vaderland.

Den 13den November bleek, dat *Henrik van Soeſt* toen op Poelo Ay lag, zonder dat blykt, of hy Proponent, of Krankbezoeker, hoewel 't laatſte het waarſchynelykſt was.

Ook blykt by dit zelve beſluit, dat op Neira toen lag de Krankbezoeker *Wouter Melchiorszoon*; en op Lonthoir *Adriaan Paauw*; die in 't jaar 1622. met D. *Hulſebos*, zoo als zy den inham van Amboina inliepen, verdronk.

In 't jaar 1625.

Quam als eerſte Predicant hier D. *Antonius Diriks*. Ook lag in dit jaar op Poelo Ay de Krankbezoeker *Adriaan de Kaarſemaaker*, en op Roſingein zou 'er ook een gelegt worden. D.

Hier was nu ook een ſchoole onder opzigt van *N. Victor*.

Wouter Melchiorszoon verſcheen dit jaar uit Banda op Batavia, zonder dat blykt, of hy Proponent, dan of hy nog Krankbezoeker was, des zou men na de ſtaat der Kerke alhier, als mede na *Victor's* ſchool, en na de zaaken, den Landvoogt *Willem Janszoon* betreffende, vernemen.

D. *Caſpar Stevenszoon*, den 20den November by de Hooge Regering van Indiën goedgekeurt, om herwaarts als Predikant te gaan, vertrok van Batavia. D. ve

In 't jaar 1626.

D. *Stevenszoon* quam hier in 't begin dezes jaars.

De Krankbezoeker *de Kaarſemaaker* vertrok van hier na Batavia, van waar den 5den November *Gerrit Gerritzoon* in zyn plaats herwaarts gezonden is.

1629.

In dit jaar ſchynt D. *Diriks*, die op Lonthoir gelegen had, overleden te zyn, en ook D. *Stevenszoon*.

Die van Banda hadden geſchreven na Batavia, dat die van Key en Aroe om een Chriſten-Leeraar verzogt hadden; doch men had daar goedgevonden eerſt te vernemen, hoe zy met den Krankbezoeker *Jan van Heusden*, reets derwaarts gezonden, gehandelt hadden.

D. *Michaël Clarenbeek* verſcheen hier in Februari, en is geplaatſt op Lonthoir; doch van D. *Wiltens*, die op Neira lag, liep hier een quaad gerugt. D. re

1630.

In dit jaar is de Krankbezoeker *Jan Pieterszoon* herwaarts gezonden, en in Mey de Lonthoirze Krankbezoeker *Jan van Heusden* van hier na Batavia vertrokken, daar hy den 6den Juni in de Vergadering verſcheen, gevende bericht, dat de Landvoogt, de Heer *Quiryn van Raamburg*, den Kerkenraad alhier had willen opdringen, om twee Politique Commiſſariſſen in haare Vergadering te ontfangen, dat de zelve geweigert, en hy daar op den Kerkenraad verboden had Vergadering te houden, hoewel zy egter, tot zyn vertrek toe, haare Vergaderingen (doch voor een korten tyd) vervolgt hadden. Ook had die Heer den Kerkenraad opgelegt, om, by forme van dwang, haare

haare Kerkelyke brieven aan hem te moeten overleveren, om die zelfs na Batavia te zenden. Doch de Kerkenraad had gezegt hier over met andere Kerken eerst te willen raadplegen. Dus wiert hen 't vergaderen niet alleen verboden; maar ook lang gestremt.

Hol- D. *Guilielmus Holtenus* was in 't begin dezes jaars hier ook verschenen.

Den 16den December had D. *Heurnius* (diens tyd uit was) op Batavia verzogt, om na Key, Aroe, Timor en Solor te gaan, zonder dat dit egter voortgang had.

In 't jaar 1631.

asti- zoon. Is hier gekomen D. *Gysbert Bastiaanszoon*, die na Batavia ging, in 't jaar 1632. weerquam, en toen op Lonthoir in de plaats van D. *Clarenbeek* (die na Poelo Ay ging, en den 17den December 'er stierf) gelegt is.

In 't jaar 1633.

Den 19den Maart stierf hier *Gysbert Bastiaanszoon*, Predikant op Lonthoir, ook vertrok van hier met 't schip de Goude Leeuw na Batavia de Krankbezoeker *Hans Britszen*, en den 3den November zou van daar herwaarts komen de Krankbezoeker *Cornelis Corneliszoon* van Haarlem.

In 't jaar 1634.

Den 5den October verzogt de Krankbezoeker *Cornelis Dirkzoon Heemstede* op Batavia, om herwaarts gezonden te worden, 't geen hem is toegestaan.

D. *Holtenus* was in September van hier na Batavia vertrokken, en den 12den October daar gekomen; waar tegen in dit zelve jaar weer hier in Augustus uit Amboina gekomen was D. *Joannes Heemstede* van Rotterdam, die den 27sten dito op Neira, gelyk de Proponent D. *Henrik Pontkasen* op Poelo Ay, geplaatst was, zonder dat van dien laatsten blykt, wanneer, of van waar, hy hier gekomen zy.

Antoni Antoniszoon van Utrecht, Krankbezoeker lag op Wayer, en *Pieter Janszoon* van Groningen (die om zyne verlossing verzogt) lag op Celamme, en *N. Outermans*, mede Krankbezoeker, op Lonthoir.

Ook berigte D. *Holtenus* nog verder op Batavia, dat in de eilanden van Banda toen waren 500 Inlandsche, en 600 Duitsche Christenen, de kinderen en lyfeigenen mede gerekent, als mede 70 Ledematen, en dat 'er 5 schoolen aldaar, te weten, op Neira een met 30, op Lonthoir een met 50, op Poelo Ay een met 50, op Wayer een met 16, en op Celamme een met 16 schoolkinderen waren, die te zamen 162 uitmaakten; om welke te beter voort te zetten, zy om 2 Nederduitsche, en om 3 Inlandsche Meesters verzogten, gelyk ook om nog een Predikant, en een Krankbezoeker.

In 't jaar 1635.

Is hier met 't schip den Arent gekomen D. *Antonius Verhagen*, van Utrecht, en in D. *Clarenbeeks* plaats op Poelo Ay gelegt. D. Verhagen.

De Heer President, *Cornelis Acoley*, in September 1634. aan den Opperlandvoogt om een stigtelyk Predikant, om na Key en Aroe te gaan, geschreven hebbende, quam nu dit jaar ten dien einde herwaarts D. *Jan Janszoon Priserius*, van Enkhuizen, die voor eerst op Poelo Ay, gelyk D. *Verhagen* nu op Lonthoir geplaatst was, aangezien hy eerst den 19den December na de Z. Ooster-eilanden, Key en Aroe is gegaan, om daar met een Adsistent, 4 soldaten en 2 schoolmeesters eenigen tyd te leggen; in welke maand hier op Neira ook de Orangkaya van Key, *Narraringi*, gedoopt, en *Joannes* genaamt is. Ook verzogten zy van hier om een Predikant en een Krankbezoeker, om D. *Heemstede*, en den Krankbezoeker *Antoni Antoniszoon*, te verlossen. D. Priserius gaat na Key en Aroe in 't jaar 1635.

En eindelyk droeg de Bandasche Kerkenraad D. *Pontkasen*, nu nog als Proponent op Poelo Ay leggende, aan die van Batavia voor, om hem, als zynde in de Maleitsche taal ervaaren, tot Predikant te vorderen.

In 't jaar 1636.

Den 22sten Januari stierf D. *Joannes Heemstede's* vrouw, die den 11den September weer troude met *Zara Jansze Roryksen*, een van de zes Compagnies dochters in 't jaar 1630. hier in Banda van Batavia gekomen.

D. *Abraham Ruteau*, Proponent, zou in Februari na Banda gaan, om D. *Pontkasen*, zoo hy na Batavia quam, te verlossen, en den dienst op Poelo Ay waar te nemen; gelyk hy, en de Krankbezoeker *Croessart* ook den 25sten Juni daar weer in Vergadering verschenen, getuigende, dat zy in Banda noit voor den Kerkenraad geroepen, en in 't eerst zeer vreemt van den Landvoogt, de Heer *Acoley*, bejegend waren.

By schryvens van D. *Priserius* van den 27sten Mey dezes jaars uit Key aan de Heer Landvoogt *Acoley* bleek, dat hy daar nog niets opgedaan, maar zeer dikwils gevaar van zyn leven geloopen, en dat hy geen hoope ter wereld had, van hier eenige vrugt te zullen doen. Hy quam derhalven van daar, doch wiert in Augustus door die van Noessa Laeot, voor 't dorp Amet genomen, en is daar na in Amboina gekomen. Ook verzogten de Bandasche Broeders aan die van Batavia, dat D. *Pontkasen* daar by hen tot Predikant mogt gevordert, en ten dien einde onderzogt worden. Daar 't zich slegt opdede. En die door de Noessalauwers gevangen genomen is.

Zy maakten ook bekent, dat D. *Verhagen* den 9den September op Lonthoir overleden, en het dierhalven noodig was,

dat zy van een ander Leeraar weer voorzien wierden.

Burchard Lubbertszoon van Alkmaar vertrok nu mede, met 't schip Bueren, na Batavia.

Den 10den November had men op Batavia D. *Jacobus Vertregt* herwaarts beroepen, en den 19den dito goedgevonden, dat D. *Pontkasen* hier blyven zou, om in Banda ondervraagt te worden, aangezien de Opperlandvoogt, de Heer *Antoni van Diemen*, by zyn komst alhier, twee Predikanten medebrengen, en op zyn zaak letten, of anders hem na Batavia mede nemen zou, om daar bevestigt te worden, vermits de Bandasche Broederen 't geschrevene by die van Batavia niet wel in agt genomen hadden.

In 't jaar 1637.

D. Vertregt. Verscheen hier D. *Vertregt*, en den 13den Juli quam van hier op Batavia de verloste D. *Joannes Heemstede*, den 15den Juni met de Leeuwin over Amboina vertrokken, berigt brengende van den goeden stant der schoolen hier, en dat D. *Vertregt* op Neira, en D. *Priserius*, die uit Amboina weder hier gekomen was, nu op Lonthoir lag. Die van Atnet hadden hem aan den Ternataanzen Kimelaha, toen onzen doodvyand, overgegeven. Men had hem al zyn boeken en goederen afgenomen, veel ongemak doen uitstaan, en hem, om quantzuis nog eenige Christelyke liefde met een half Heidensch en half Moorsch hart te betoonen, alleen op 't strand van Papero, op 't eiland Honimoa, nedergezet, om hem zoo gelegenheid te geven van by de onzen op dat eiland aan de Hoofdplaats te komen; maar zyn Coracora, en twee soldaaten, bleven daar by hen nog.

D. Priserius.

1638.

Volgens besluit des Batavischen Kerkenraads, van den 28ften December des voorleden jaars, quam hier weder *Hans Brits* van Antwerpen, als Krankbezoeker; ook verzogten die van Banda om een derde Predikant; en 't is waarschynelyk, dat D. *Pontkasen* toen ook hier by 't aanwezen van den Heer Opperlandvoogt *van Diemen* Predikant gemaakt is.

1639.

D. *Priserius* vertrok van hier na Amboina, zoo dat Lonthoir nu weer openstont, weshalven zy ook hier een ander Predikant verzogten.

1641.

Den 27ften Mey verscheen de Krankbezoeker *Jan Blok* van hier op Batavia.

1642.

Den 6den October was D. *Marinus Gideonszoon van den Houten* herwaarts beroepen, om D. *Pontkasen* te verlossen, doch hy droeg zich ondertusschen ontrent het Kerkenboek zoo onvoorzigtig, dat hy den 3den November voor eerst onweerdig daar toe verklaart wiert; alzoo 'er een blad uitgescheurt was.

1643.

D. *van Houten*, na zich by eede gezuivert te hebben, verscheen hier dit jaar, en wiert op Poelo Ay in plaats van D. *Pontkasen* gelegt, die van hier na Amboina vertrok. D. v[an] de[n] ten[...]

Men verzogt van hier na Batavia dit jaar ook om boeken, alzoo zy hier in 5 jaaren geen boek, nog blad papier, ontfangen hadden.

1644.

D. *Vertregt* verzogt ernstig zyne verlossing, weshalven zy om een ander in zyn plaats, en ook om nog een ander op Lonthoir, verzogten, klagende zeer over gebrek van schoolbehoeften. Men had hier nu 6 schoolen, zommige van 20 tot 30, 40 en 50 scholieren.

De Krankbezoeker *Jan Pieterszoon*, in Mey van hier vertrokken, verscheen den 20ften Juni op Batavia, alwaar de Broederen, op 't verzoek van hier, goedvonden den 22sten Augusti de Vaderlandze brieven ter lezing aan de Bandasche Broederen te zenden. Ook schreven die van Batavia den 7den November herwaarts, dat zy een *Dictionarium*, en een Kerkenordre, best met de gesteltenis van haare Kerk overeenkomende, opstellen, en na Batavia zenden wilden, om dan dat eerste verder tot een algemein *Dictionarium* in 't Portugeesch, Zinkams, en Maleits, te doen dienen.

1645.

De Krankbezoeker *Simon Jacobszoon* komt dit jaar hier.

D. *Vertregt* bood zyn dienst aan, om op zeker Eiland hier ontrent, daar nog noit gepredikt was, het Euangelium te gaan prediken, verzoekende, dat men daar toe de goedkeuring van Batavia geliefde te verzoeken, of dat haar Edelheden, aangezien zyn tyd uit, en hy ongenegen was langer hier te blyven, hem anders zyne verlossing geliefden toe te staan. Dezen yver van zyn Eerw. wiert den 2den October door den Batavischen Kerkenraad wel geprezen, en ook van zyn Edelheid wel geroemt; doch die zag veel swaarigheid in de middelen van bevordering.

1646.

Jacob de Bouveren verscheen hier als Krankbezoeker.

D. *van den Houten* was ziek, en D. *Vertregt* stont haast te vertrekken, weshalven zy hier om een Predikant, en een Proponent, verzogten.

D. *Vertregt* had de eilanden van Aroe, Tenimbar, en Damme bezogt; doch deze volkeren, zeer brutaal in leven, en zonder eenig ordentelyk bestier of Hooft, alzoo

Slegt[e] vindi[ng] in 't 1646 de Z[uid] Oost Eilan[den]

alzoo yder daar meester zyn wilde, gevonden. Ook had hy gezien, dat zy groote vriendschap en ommegang met de Mooren, Macassaaren, en Javaanen, door den handel (zoo ik vertrouwe met en om de speceryen, daar vallende) hielden, en aan de zelve zich in veel zaaken gedroegen. Daar nu nog al eenige Orangkaja's waren, daar wierden de Ingezetenen, meest Moorsch, lediggangers, en zeer jaloers over hunne wyven, en dierhalven bang voor zoo veel schepen, als zy vernamen, dat in Banda toen waren, zynde door hunne Hoofden opgerokkent, om na 't bosch de vlugt te nemen, gelyk zy ook gedaan hadden. Een slegt gevolg op 't verzoek, 't jaar te vooren by die van Aroe, om Christen te willen worden, gedaan; maar zy waren door de oude Bandanezen, die hier in menigte na toe gevlugt zyn, afkeerig gemaakt, en tegen de onzen opgezet. Ja zy waren zoo bitter, dat zy, op zekeren tyd, hun kans klaar ziende, schielyk uit het bosch op eenige van ons volk aanvielen, twee bootsgezellen 't hoofd afsloegen, en eenige der onzen met vergiftige pylen quetsten, waar van 'er ook zommige stierven, hoewel eenige, door ten eersten warme menschen-drek in te nemen, nog behouden wierden.

1647.

D. *Nicolaus Ritzius* quam dit jaar hier, om D. *Vertregt*, die nu na Batavia vertrok, te vervangen, en D. *Gerardus Velthusius* quam hier nu mede in plaats van D. *van den Houten*, die hier niet langer dienstig, maar schadelyk geoordeelt wiert. Ook quam de Krankbezoeker, *Job de Lange*, van hier op Batavia, alwaar den 12[den] Mey ook D. *Vertregt* in de Vergadering verscheen. Ook verzogten zy van hier om een derde Predikant, en om de verlossing van den Krankbezoeker *Claas Beek*.

In 't jaar 1648.

Den 8[sten] Juni quam de Krankbezoeker *Michiel Clarenbeek* van hier op Batavia, alwaar den 10[den] Augusti de tyding quam, dat D. *Ritzius* hier overleden was; weshalven den 26[sten] October D. *Gulielmus Pantherus* beroepen is, om herwaarts te vertrekken; en aangezien D. *Velthuysen* dit jaar ook overleden schynt te zyn, zoo is nevens den zelven den 30[sten] November nog beroepen D. *Arnoldus Lippius*, gelyk die in December, en met hen de Krankbezoekers, *Pieter Smals* en *Josias Staal*, herwaarts vertrokken zyn, met belofte van ook 150 Psalmboeken, 3 riemen Papier, en 500 pennen te zullen zenden.

In 't jaar 1649.

Verschenen hier D. D. *Pantherus*, en *Lippius*, welke laatste dit jaar schynt overleden te zyn, alzoo hy niet meer voorkomt.

Den 11[den] October quam van hier de Krankbezoeker, *Henrik Cadam*, op Batavia, alwaar men den 8[sten] November D. *Cornelius Geesdorpius* herwaarts beriep.

1650.

D. *Geesdorpius* hier pas verschenen zynde, is kort 'er aan overleden. D. D. Geesdorpius, en Ringius.

Den 13[den] Januari is D. *Remetus Ringius* herwaarts beroepen, en kort 'er na hier gekomen.

In 't jaar 1652.

Quam hier de Proponent, *Joachim Pieterszoon*, en den 3[den] Juni verscheen op Batavia de verloste D. *Pantherus*.

In 't jaar 1654.

Den 21sten September wiert D. *Daniël Brouwerius* herwaarts beroepen; en D. *Ringius* is van hier na Amboina vertrokken.

In 't jaar 1655.

Quam D. *Brouwerius* hier, doch kreeg in dit zelve jaar in October zyne verlossing, die hem van Batavia ook toegestaan wiert; hoewel hy toen nog niet vertrok. D. Brouwerius.

In 't jaar 1656.

Quam hier, volgens zyn Beroep, den 8[sten] October op Batavia hem aangezegt, D. *Jacobus Molanus*, weleer Predikant op de Waal en 't Oosteinde, op 't eiland Texel, en wiert op Neira geplaatst. D. Molanus.

Ook quam dit jaar hier D. *Josias Spiljardus*, die op Poelo Ay gelegt is; maar D. *Brouwerius* vertrok van hier als wettig Predikant, zoo nader in de Acte van den Kerkenraad van Banda van den 30sten Augusti blykt, en quam den 16[den] October op Batavia in Kerkenraade te verschynen. D. Spiljardus.

In 't jaar 1657.

Den 29sten Maart quam hier D. *Joannes à Warmeloo*, volgens Beroep van den 8sten December, tot Batavia op zyn Eerw. gevallen, zynde te vooren in Ternate Predikant geweest, en 't jaar te vooren na Batavia vertrokken. Hy wiert op Lonthoir gelegt. D. à Warmeloo.

In 't jaar 1658.

Den 11[den] November verzogten die van Amboina om den Taalkundigen D. *Spiljardus*; waar op zy den 18[den] van de zelve maand antwoordden, dat zy dan niet, dan den ouden D. *Molanus* hielden, ook berispten zy die van Amboina, over 't schryven buiten kennis van D. *Brougbron*, als ook daar over, dat zy in haaren brief zeiden, zich na den Landvoogt te schikken, daar 't Kerkenrecht medebragt, dat hy zich na haar schikken, en haare besluiten, billyk zynde, goedkeuren moest; en eindelyk zeiden zy, dat het gansch onbillyk was, dat zy nu (gelyk zy in 't jaar 1655. zoo zy hen verweten, nog eens gedaan hadden) weer een Predikant, even als of dit aan haar stont, 'er uitpikten.

: En was deze brief door *J. Molanus*, *J. Spiljardus*, *Henrik le Grand*, *Philip van der Eyken*, en *Barent Hobben*, Ouderlingen. *Dirk Maartenszoon*, *Joachim Pieterszoon*, en *Jac. Doorgang*, Diaconen, geteekent.

Egter vertrok D. *Spiljardus* (volgens 't besluit des Kerkenraads, om gewigtige redenen, en op 't voordragen van den Commissaris Politycq op den 20sten November) nog in December dezes jaars na Amboina.

En dus moet D. *Warmeloo* ook dit jaar, of 't voorige, van hier (zonder dat my blykt waar na toe, alzoo dat Acteboek gebrekkelyk was) vertrokken zyn.

1 6 5 9.

D. *Molanus* verzogt (zoo den 27sten October op Batavia bleek) by 't eindigen van zyn vyfjaarig verband te mogen na 't Vaderland vertrekken.

1 6 6 0.

Dit jaar was D. *Molanus* hier alleen.

In 't jaar 1 6 6 1.

D. Brougbron. Komt D. *Bernardus Brougbron* hier van Batavia, nam den 2den Maart sessie in Vergadering, en wiert op Poelo Ay geplaatst.

D. *Molanus* had eenige Predikatien, volgens ordre des Catechismus, in 't Hoog Maleits opgestelt, over welke men hier *Gabriël Nacke*, voor dezen Krankbezoeker, en een Inlands Schoolmeester tot *Revisores* gestelt had, welke men den 20sten Juli na Amboina zont, met verzoek, dat men die daar ook eens nazien, en hen van daar met eenige Psalmen op rym voorzien zou, welke zy den 5den Augusti kregen; doch over deze Predikatien antwoordden die van Amboina den 7den September, dat de zelve wel goed; doch voor 't gemeen volk wat te swaar, en te hoog om te verstaan waren.

In 't jaar 1 6 6 2.

D. D. Masius, en de Moor. Den 4den April verschenen hier in Vergadering D. D. *Marcus Masius*, en *Joannes de Moor*, de eerste wiert op Poelo Ay, en de andere op Lonthoir geplaatst; doch om ook Neira, zoo lang D. *Molanus* niet vertrok, mede waar te nemen. Van welke laatste aangeteekent staat, dat hy den 5den September na Batavia vertrok; doch dat is niet geschied, en hy nog hier gebleven. Ook vertrok D. *Brougbron* over wangedrag na Batavia.

In 't jaar 1 6 6 3.

Den 18den Juni kreeg men van Batavia tyding van het overlyden van D. *Molanus* en D. *de Moor*, en D. *Masius* is toen op Neira, na hun dood, geplaatst. De nette tyd van 't overlyden dezer Heeren blykt niet, alzoo dat Acteboek gebrekkelyk is.

In 't jaar 1 6 6 4.

D. D. Casier, en Sibelius. Den 4den Maart quam D. *Petrus Casier*, die op Poelo Ay gelegt wiert; en den 15den April verscheen hier ook D. *Petrus Sibelius*, die, door schipbreuk in Ternate, eerst in Amboina, en daar na hier, doch zeer lam en swak, gekomen is. Hy wiert wel voor eerst op Lonthoir gelegt, doch, wegens zyne swakheid, vertrok hy in de zelve maand weer na Batavia.

In 't jaar 1 6 6 5.

Geraakte D. D. *Masius*, en *Casier*, met den Landvoogt *Cops* overhoop, alzoo die den Kerkenraad de behandeling der Armenmiddelen onttrekken, en als oppermagtig (dat noit te vooren geschied was) hier in handelen wilde. De eerste wiert hier over voor een tyd afgezet, en opgezonden, hoedanig hy met een vertoog van de droevige stant der Kerke, op Batavia verscheen. Ook scheen D. *Casier* al mede afgezet, en de gansche Kerkenraad alhier door dezen Landvoogt zeer mishandelt te zyn: want D. *Masius* daar met een zeer loffelyke afscheidsgetuigenis, den 3den Juni hem gegeven, en met volkomen bewys van zyn onschult (gelyk ook van die van de ganschen Kerkenraad) aldaar binnen stont. De Kerkenraad van Batavia, haar aller onschult zeer klaar ziende, vont goed twee Gecommitteerden aan de Heeren der Hooge Regeering den 2den November te zenden, zoo om de onschuld van D. *Masius*, D. *Casier*, en van den Kerkenraad alhier, te vertoonen, als om hunne volkomen herstelling, zoo in opzigt van hun Ampt, als in opzigt van hun vertreden Kerkenrecht, te verzoeken.

De Heer Opperlandvoogt, en de Heeren Raaden zagen mede wel klaar, dat de Landvoogt alleen schuldig was; maar zy behandelden de zaak egter zoo niet, als de Kerkenraad van Batavia dit geerne, en maar in billykheid, gezien had. D. D. *Masius*, en *Casier*, wierden wel herstelt, en daar nevens wiert door haar Edelheden wel белooft, dat zy aan den Landvoogt schryven zouden van de Kerkzaaken op den ouden voet, en die aan den Kerkenraad te laaten; maar D. *Masius* moest egter van de tyd van zyne afzetting tot zyn vertrek na Batavia, en D. *Casier* 3 maanden van hunne soldye en buitenvoordeelen missen, om dat zy zich het onbillyk besluit des Landvoogts, en zyne geweldenaary over 't Kerkelyke, die tegen alle voorige voorbeelden streed, tot nader antwoord op zyn schryvens na Batavia, niet onderworpen hadden; en de Landvoogt, die alleen de schuld van alle deze onordentelykheden had, wiert niets ter wereld geleert, veel min, gelyk hy alleen wel klaar verdient had, gestraft.

De Kerkenraad van Batavia over de gebrekkelyke en zeer onbillyke herstelling van deze twee onschuldige Heeren gansch niet te vrede, heeft zich wel hoogelyk

gelyk hier over bedroeft, en naderhand veel pogingen gedaan, om dit by haar Edelheden herstelt te krygen; maar alle haare aangewende moeiten, gelyk by haare Acte van den 12^{den} November blykt, zyn te vergeefs geweest.

In 't jaar 1666.

Quam hier van Batavia de Krankbezoeker, *Daniël Nieuwkerk*; en den 2^{den} Maart verscheen hier in Vergadering de Proponent, D. *Joannes de Graaf*, die uit Amboina quam. Hy wiert op Poelo Ay gelegt, maar stierf den 18^{den} Mey.

1667.

D. *Gulielmus de Bitter* verscheen hier den 12^{den} Mey in Vergadering, en by die zelve Acte blykt, dat de Superintendent, Zeevoogt en Commissaris der drie Oostersche Provintien, de Heer *Cornelis Speelman*, D. *Casier*, op zyn tocht na Macassar, als Leger- of Treynspredikant met zich nam; waar op dan D. *de Bitter* in zyn plaats op Neira gelegt is.

1669.

D. *Carolus Manteau*, den 27sten December 1668. herwaarts beroepen, verscheen hier den 26sten Februari, en is op Poelo Ay geplaatst. Ook quam den 7^{den} Mey hier D. *Jacobus Rhynsdyk*, die den 21sten Januari door zyn Edelheid (wat zeldzaams, alzoo dat te vooren altyd door den Kerkenraad, onder goedkeuring der Hooge Regeering, plag te geschieden) herwaarts beroepen was, en op Lonthoir gelegt is.

In dit zelve jaar zonden die van Banda de Predikatien van D. *Molanus*, in 't hoog Maleits opgestelt, weder na Amboina over, en verzogten, by hun schryvens van den 28sten Februari, dat D. *Caron* die in 't gemeen en laag Maleits overzetten wilde; doch de Kerkenraad van Amboina schreef dat den 12^{den} April af, als zynde een te verdrietige zaak, en D. *Caron* was veel liever genegen zelfs iets in 't gemeen Maleits tot dienst der Indische Kerken op te stellen.

In 't jaar 1670.

Is de Krankbezoeker *Nieuwkerk* op Aroe gelegt.

1671.

Vertrok D. *Rhynsdyk* in September na Batavia om zyne gezondheid, en om te trouwen.

1672.

Quam zyn Eerw. weer hier; en verzogt dat zelve jaar wegens ziekte weer na Batavia te gaan; doch hy bleef egter nog, hoewel hem vryheid gegeven wiert, om over al in de gansche Landvoogdy, daar het zyn Eerw. tot verkryging van zyn gezondheid best dagt, te konnen gaan.

In 't jaar 1673.

Den 16^{den} Mey quam hier de Proponent D. *Alexander Carpius*. D. *Manteau* wiert toen op Lonthoir, de eerst aangekomen D. *Carpius* op Poelo Ay geplaatst, en D. *Rhynsdyk* vertrok na Batavia.

Ontrent D. *Carpius* vont men den 27sten November op Batavia goed, zyne verdere bevordering tot Predikant aan de Hooge Regeeringe te verzoeken.

1674.

De Proponent, D. *Simon de Large*, quam hier den 23sten Januari. D. de Large.

In 't jaar 1675.

Den 10^{den} November is hier D. *de Bitter* overleden, en D. *de Large* nu op Neira, om daar den dienst in 't Maleits waar te nemen, geplaatst. Die van Batavia hadden (zoo by een Acte van den 2^{den} December blykt) besloten, hem na Ternate te zenden; doch dewyl ik niet vinde, dat hy derwaarts vertrokken is, en ik niets meer hier van hem leze, schynt het my toe, dat hy dit jaar hier gestorven is.

Dit jaar schynt D. *Carpius* ook tot Predikant hier gevordert te zyn, aangezien zyn Eerw. (zoo by de Batavische Acte van den 2^{den} December blykt) aldaar van 60 tot 80 guld. ter maand nu in soldye verbetert was.

In dit jaar is de Krankbezoeker, *Daniël Nieuwkerk*, op Aroe gelegen hebbende, gestorven.

1676.

De Krankbezoeker *Henrik Willemszoon*, verscheen van hier den 22sten Juni, en *Abraham van der Heer*, den 27sten Juli op Batavia; en den 29sten Juni vertrok hier na toe de Krankbezoeker *Lodewyk Lambinon*.

In 't jaar 1677.

Ging D. *Manteau* van hier na Batavia in September, afgezet zynde, klaagde den 11^{den} October daar over 't ongelyk, hem (alzoo men hem daar geen reden ter wereld van gegeven had) aangedaan.

Den 27sten Decemb. bleek, dat *Samson*, de voornaamste oppasser van *Radja Salomo Speelman*, verdreven koning van Ade Mantoetoe, een Oostelyk Landschap op 't eiland Timor, den 26sten dito op zyne Belydenis gedoopt was.

Op Batavia was D. *Jacobus Maxwel* herwaarts beroepen den 23sten dito; doch hy weigerde dit den 27sten dito aan te nemen.

In 't jaar 1678.

Komt D. *Henricus Antonides van der Linden* (volgens zyn beroep, den 20sten December des voorleden jaars tot Batavia op hem gevallen) hier, en is op Lonthoir geplaatst. D. van der Linden.

Ook was hier uit Amboina gekomen de Proponent, D. *Joannes Christophorus Stevens*, die eerst op Poelo Ay gelegt is. D. Stevens.

In

In 't jaar 1679.

Is D. *Stevens* den 4^{den} Januari op Neira (alzoo D. *Carpius* wegens ziekte zyn dienst niet waarnemen kon) geplaatst, gelyk daar op D. *Carpius* volgens zyn verzoek, den 11^{den} April hem toegestaan, in Mey na Batavia vertrokken, en den 25sten Juni daar in Vergadering verschenen is. Ook was den 19^{den} Februari toegestaan door haar Edelheden, D. *Stevens* de handen op te leggen.

In 't jaar 1680.

D. Manteau. Quam D. *Carolus Manteau* den 27^{den} Febr. van Batavia weer hier in Vergadering, en wiert op Neira geplaatst.

Radja Salomo Speelman, koning van Ade Mantoetoe, stont van hier (zoo den 5^{den} Febr. blykt) in 't korte weer na 't eiland Timor met een Meester te vertrekken. Hy verzogt ook, dat een Predikant zyn Eiland wilde komen bezoeken.

Dit zelve jaar kreeg D. *Manteau* moeite, zoo dat het hem in zyn keur gegeven wiert, hier te blyven, of met afgeschreven soldye na Batavia te gaan, hoewel hy hier bleef.

Den 27sten December stont ook aangeteekent, dat D. *van der Linden* overleden was.

1681.

D. de Bois. D. *Jacobus du Bois* (den 26sten December 1680. herwaarts beroepen) verscheen hier den 17^{den} April, en wiert op Poelo Ay gelegt.

1682.

D. Brakel. Den 14^{den} Mey quam hier D. *Gisbertus Brakel*, die op Poelo Ay, gelyk D. *du Bois* op Lonthoir gelegt is. D. *Manteau* had zyne verlossing wel bekomen; doch bleef egter nog hier.

Den 9^{den} Februari zont men van hier een Meester na 't eiland Tenimbar; ook was in 't jaar te vooren al eenen Mr. *Pieter Antoniszoon* na 't eiland Etter gezonden, die 'er dit, en 't volgende jaar lag; en 't jaar daar aan op het eiland Kisser geplaatst is.

In 't jaar 1684.

Die na Batavia vertrok, en 't jaar daar aan weer hier quam. Ging D. *Brakel* voor een springtogt na Batavia.

In 't jaar 1685.

Quam zyn Eerw. weer hier den 12^{den} Februari.

1686.

Den 1sten October is D. *Brakel* overleden.

In 't jaar 1687.

Is D. *Jacobus du Bois* den 22sten Maart met de chaloep de Piessang van hier ter Bezoeking na Aroe gezeilt; doch quam, ziek geworden, en den 22sten April van daar vertrokken, den 14^{den} Mey voor Larike, en zoo verder den 16^{den} dito voor 't Kasteel Victoria in Amboina (met zyn vaartuig door stroom en stilte verdreven) aan te landen, alwaar hy den 25sten dito in myn huis overleden is; by welk overlyden die van Banda een Predikant aan die van Amboina ter leen verzogten, waar toe ik verkooren, en den 17^{den} Juli met 't scheepje Naardermeer vertrokken, en den 8sten Augusti met een Amboinsche brief van den 14^{den} Juli hier gekomen ben. De ver... hie...

D. *Manteau* vertrok met afgeschreven soldye, en opontboden, om na 't Vaderland te moeten vertrekken in September (vermits geweigert had na Amboina te gaan) na Batavia; zoo dat ik in deze tusschen tyd Neira, Lonthoir, en Poelo Ay, alleen waarnemen, en om de 3 weken op yder eiland eens prediken, moest. Ik vont hier twee Krankbezoekers, *N. Keyser*, en *Joannes de Graaf*, welke laatste, bevoorens lang op Aroe gelegen hebbende, nu als Opziender in 't Armenhuis op Neira geplaatst, en bezig was zich in 't Maleits te oeffenen. d'Eerste woonde in 't Ziekenhuis; doch wiert naderhand Perkenier op Poelo Ay.

D. *Manteau* quam den 17^{den} October op Batavia. Hy had redelyke agting by de Gemeente in Banda, doch was gehaat van den Landvoogt, en wiert (zoo men zei) elendig van zyn vrouw geplaagt, die hem veel quaad in zyn goeden naam dede.

1688.

Quam den 8sten April hier van Batavia D. *Fredericus Gobius*, en wiert op Neira geplaatst; waar op ik den 16^{den} Mey weer na Amboina vertrok. D. ... biv...

1689.

D. *Thomas van Simey* (den 20sten December hier beroepen) verscheen hier dit jaar den 7^{den} Mey, en is op Lonthoir gelegt. D. Sim...

1690.

D. *Ernestus de Witte* verscheen hier den 15^{den} April, die op Lonthoir geplaatst is den 20sten Juli, *Simey* op Neira, en *Gobius* op Poelo Ay. D. Wi...

In 't jaar 1691.

Den 2^{den} Maart quam hier in Vergadering den Predikant D. *Joannes de Graaf* (die den 9^{den} October op Batavia verzogt had, om Proponent worden; en daar toe den 18^{den} Januari, en den 1sten Februari tot Predikant ondervraagt, en den 5^{den} dito dezes jaars herwaarts beroepen was) met een soldye van 80 guld. Hy wiert op Poelo Ay, *Gobius* weer op Neira, gelegt, en aan *Simey* toegestaan, om een springtogt na Batavia te doen, die in September vertrok, en 'er ziek en lam aan land quam. D. Gra...

1692.

Is D. *Joannes de Graaf* by D. *Gobius*, om zyne onpasselykheid, op Neira gelegt.

In

In 't jaar 1693.

Den 3den Maart verzogt de Heer *Gobius*, aangezien hy zich 't besluit der Vergadering niet onderwerpen kon, en zich op de Hooge Regeering beriep, om zich voor haar Edelheden te verdedigen, waar op de Kerkenraad hier goedgevonden heeft zyn Eerw. den 18den Mey na Batavia te zenden.

Ook is aan D. *de Witte* den 3den Augusti toegestaan, om (gelyk in September ook geschied is) na Batavia te vertrekken.

In 't jaar 1694.

Den 7den April verscheen hier in Vergadering D. *Andreas Lambertus Loderus*, volgens 't Beroep, den 2den November op hem gevallen, die op Neira geplaatst is.

En den 16den September quam uit Amboina, en van Honimoa, hier D. *Abrahamus Feylingius*, die op Lonthoir, gelyk D. *de Graaf* op Poelo Ay gelegt is, welke laatste dit jaar na de Z. Wester-eilanden geweest was, en nu na de Z. Oostereilanden stont te gaan.

In 't jaar 1695.

Den 18den Mey maakte de Regering hier by Extract aan den Kerkenraad bekent, dat D. *Loderus* na Batavia vertrekken zou, die ook met een zeer goede getuigenis en afscheids-schrift vertrok; en toen schynt D. *de Graaf* weer op Neira gelegt te zyn. D. *Feylingius* was na de Z. Wester-eilanden geweest, en 'er ziek van daan gekomen.

In 't jaar 1698.

Is D. *Feylingius* na Batavia in Juli vertrokken; D. *de Graaf*, zoo den 13den Maart bleek, overleden, en D. *Bierman*, uit Amboina ter leen verzogt, en in October hier gekomen, door welken ook, schoon hier alleen zynde, een togt na Aroe gedaan is, daar te vooren altyd een Krankbezoeker plagt te leggen, gelyk D. *de Graaf*, nog Krankbezoeker zynde, lang op Wokam, de Hoofd-Negry, gelegen heeft. Buiten welke 'er nog 2, Wamir, en Maycoor, nog half Heidens en half Christen waren; anders waren 'er nog veel Heidensche dorpen. Ook had men 'er 3 of 4 Inlandsche Meesters. Op Wokam waren 1690., en vervolgens, 40 schoolkinderen, 30 Christenen, en op Maycoor 30 Christenen, en 40 leerlingen in de school.

In 't jaar 1699.

Quam den 10den Juni hier uit Ternate D. *Joannes Stampioen*, en D. *Bierman* vertrok in deze maand van hier weer na Amboina.

De staat der Kerken om de Z. Oosteren Z. Wester-Eilanden was elendig, en zy de naam van een Kerk niet waardig. Ook was dit jaar hier geen buitenbezoek der Kerken gedaan; waarom zy te meer hier een Predikant, en twee Taalkundige Krankbezoekers eischten.

Men had D. *Stampioen* op Neira geplaatst.

In 't jaar 1700.

Quam den 2den Febr. hier van Batavia D. *Petrus Boterkooper*, die op Lonthoir gelegt is. D. *Stampioen* had dit jaar de Z. Wester-eilanden bezogt; doch die zeer elendig bevonden. Op de eilanden Kisser, Wetter, Leti, en Damme lagen vier Meesters, op yder een, ook waren 'er door zyn Eerw. 139 schoolieren, en 267 Naamchristenen, doch die niets van 't Christendom, of Godsdienst wisten, gevonden; en geen wonder: want men deze Eilanden op zyn best om de twee jaaren maar eens bezoeken; om dat men 't eene jaar na de Z. Ooster-eilanden ging.

In 't jaar 1701.

D. 24sten Febr. quam hier van Batavia D. *Gellius Cammiga*, die op Poelo Ay geplaatst, en niet lang daar na 'er overleden is, hebbende maar een besluit der Vergadering geteekent.

In 't jaar 1702.

Den 28sten Februari verscheen hier van Batavia D. *Antonius Hoyer*, die eerst op Poelo Ay, doch eenige maanden 'er na op Neira, gelyk toen D. *Stampioen* op Poelo Ay gelegt is; hoewel D. *Hoyer* maar voor eerst op Neira lag.

1703.

Quam den 31sten Mey uit Ternate hier D. *Petrus Noot*, die op Poelo Ay, gelyk toen D. *Hoyer* ook vast op Neira geplaatst is.

D. *Stampioen* vertrok in Mey of Juni na Batavia.

In een der volgende jaaren blykt my uit een Kerkbezoek van D. *Boterkooper*, op de Z. Ooster-eilanden gedaan, dat 'er op Aroe, enz. 220 Christenen, en 90 schoolkinderen, doch dat zy zeer slegt waren.

Deze drie Predikanten, D. D. *Boterkooper*, *Hoyer*, en *Noot*, zyn hier zoodanig, en zonder eenige verandering in hunne stantplaatzen te maaken, tot 't jaar 1711. gebleven. En toen waren hier in alles 1576 Christenen, en daar onder 284 Ledemaaten. Ook waren 'er door D. *Boterkooper* op de Z. W. Eilanden 94, en door D. *Hoyer* op Aroe en de Z. O. Eilanden 44 gedoopt; doch die Kerk zeer slegt gestelt.

In dit jaar quam de Orangkaja van 't eiland Leti, *Aron Silekiroer* genaamt, na Banda, om zich te laaten doopen; doch hy strandde ontrent 't dorp Roeton in Amboina in Augusti, en wiert in November met de chaloep de Kraanvogel, na zeer onbillyk, en onbarmhertig in Amboina gehandelt te zyn, na Banda gevoert.

D. Boterkooper.

D. Cammiga.

D. Hoyer.

D. Noot.

In 't jaar 1712.

D. Serruus. Is D. *Carolus Georgius Serruus* hier van Batavia den 28sten Febr. gekomen, zoo dat 'er toen 4 Predikanten (dat zelden gebeurt) waren.

In dit jaar is D. *Boterkooper* door de Hooge Regering belast, om na Ternate te gaan, en ook vertrokken.

1713.

Is D. *Noot* op Lonthoir, en D. *Serruus* op Poelo Ay gelegt.

D. van Schie. In 't begin dezes jaars quam hier van Batavia D. *Nicolaus van Schie*; en in dit zelve jaar nog viel die zeldzaame worsteling voor, tusschen een der Predikanten met die 4 persoonen, en den Landvoogt *van Eps*, volgens ons voorig berigt.

In 't jaar 1714.

Vertrok D. *van Schie* van hier in Mey na Batavia, alzoo zyn Eerw. met de Regeering moeite had, dat egter niet belette (alzoo men wel wist, wat een slegt Hooft Banda bestierde) dat zyn Eerw. kort na zyn komst daar den 4den Juni met de Weduwe van den Macassaarzen Landvoogt, de Heer *van Tol*, trouwde; doch quam omtrent vier maanden 'er na den 20sten October aldaar te sterven; gelyk in dit zelve jaar nog in de maand October hier D. *Noot* overleden is.

In 't jaar 1715.

D. Boekenberg. Vertrok D. *Serruus* van hier na Amboina, en in 't begin van dit jaar quam hier van Batavia D. *Joannes Boekenberg*, die op Poelo Ay gelegt is.

In 't jaar 1716.

D. Ens en Pars. Vertrok van hier na Batavia D. *Hoyer*, en toen quamen ook in 't begin des jaars hier, D. D. *Adrianus Ens*, en *Jeremias Joannes Pars*. En is toen D. *Boekenberg* op Lonthoir, D. *Ens* op Neira, en D. *Pars* op Poelo Ay, geplaatst. D. *Hoyer* deê nog een kort bezoek na Java 's Oostkust, na zyn komst op Batavia, en is, kort na zyn wederkomst van daar, op Batavia overleden.

In 't jaar 1717.

Stont (volgens de berigten van Batavia) D. *Pars* na Batavia ontboden te worden om Portugees te leeren; die ook in 't jaar 1718. derwaarts vertrokken, en beroepen is.

In 't jaar 1721.

D. Cramer. Is D. *Nicolaas Cramer* hier gekomen; doch in 't jaar 1722. overleden.

In 't jaar 1722.

D. Hartog en Moller. Zyn D. D. *Franciscus Hartog*, en *Barthold Philip Moller* hier verschenen; en in dit zelve jaar is D. *Ens* hier overleden.

In 't jaar 1724.

D. Loyal. Quam hier D. *Joannes Guilielmus Loyal.*

Tot meerder gemak hebben wy hier nog bygevoegt een Lyst van alle de Predikanten, die hier gelegen, benevens de tyd, en de nette jaaren, die zy hier Dienst gedaan hebben; en dan daar op laaten volgen nog een drievoudige Lyst, aanwyzende de nette tyd, op welke yder derzelve op de eilanden Neira, Lonthoir, of Poelo Ay gelegen hebben.

Bandasche Predikanten.

Lyst der Bandasche Predikanten.

Antonius Diriks,	- - - van	1625.	tot 1628.	overleden.
Caspar Stevenszoon,	- - - -	1626.	1629.	overleden.
Michael Clarenbeek,	- - - -	1629.	1633.	overleden.
Willem Holtenus,	- - - -	1630.	1634.	
Gysbert Bastiaanszoon,	- - - -	1631.	1633.	overleden.
Joannes Heemstede,	- - - -	1634.	1637.	
Antonius Verhagen,	- - -	1635.	1636.	overleden.
Jan Janszoon Priserius,	- - -	1635.	1639.	
Jacobus Vertregt,	- - - -	1637.	1647.	
Henrik Pontkasen,	- - -	1638.	1643.	
Marinus Gideonsz van den Houten,	- -	1643.	1647.	
Nicolaus Ritzius,	- - - -	1647.	1648.	overleden.
Gerardus Veldhusius,	- - -	1647.	1647.	overleden.
Guilielmus Pantherus,	- - - -	1649.	1652.	
Arnoldus Lippius,	- - -	1649.	1649.	overleden.
Cornelius Geesdorpius,	- - -	1650.	1650.	overleden.
Remetus Ringius,	- - -	1650.	1654.	
Daniel Brouwerius,	- - - -	1654.	1656.	
Jacobus Gualtheri Molanus,	- -	1656.	1663.	overleden.
Josias Spiljardus,	- - - -	1656.	1658.	
Joannes à Warmeloo,	- - -	1657.	1658.	
Bernhardus Brougbron,	- - -	1661.	1662.	
Joannes de Moor,	- - - -	1662.	1663.	overleden.

Marcus

Marcus Maſius,	van 1662.	tot 1665.	
Petrus Sibelius,	1664.	1664.	
Petrus Caſier,	1664.	1667.	
Guilielmus de Bitter,	1667.	1675.	overleden.
Carolus Manteau,	1669.	1677.	
Jacobus Rhynsdyk,	1669.	1673.	
Alexander Carpius,	1675.	1679.	
Jacobus Chriſtophorus Stevens, Eerſt voor Proponent en toen Predikant.	1678.	1679.	overleden.
Henrik Antonides van der Linden,	1678.	1680.	overleden.
Carolus Manteau,	1680.	1687.	
Jacobus du Bois,	1681.	1687.	
Gisbertus Brakel,	1682.	1686.	overleden.
Franciscus Valentyn,	1687.	1688.	nam alle de Eilanden hier alleen waar.
Fredericus Gobius,	1688.	1693.	
Thomas van Simey,	1689.	1691.	
Erneſtus de Witte,	1690.	1693.	
Jan de Graaf,	1691.	1698.	overleden.
Andreas Lambertus Loderus,	1694.	1695.	
Abrahamus Feylingius,	1694.	1698.	
Petrus Bierman,	1698.	1699.	
Joannes Stampioen,	1699.	1703.	
Petrus Boterkooper,	1700.	1712.	
Gellius Cammiga,	1701.	1701.	overleden.
Antonius Hoyer,	1702.	1716.	wanneer na Batavia gaat, en in 't zelve jaar ſtierf.
Petrus Noot,	1703.	1714.	overleden.
Carolus Georgius Serruus,	1712.	1715.	wanneer na Amboina ging.
Nicolaus van Schie,	1713.	1714.	opgezonden.
Joannes Boekenberg,	1715.		
Adriaan Ens,	1716.	1722.	overleden.
Jeremias Pars,	1716.	1718.	als na Batavia vertrok om Portugees te leeren.
Petrus Nicolai,	1718.	1719.	overleden.
Antonius Paſtorius,	1720.	1720.	overleden.
Nicolaus Cramer,	1721.	1722.	overleden.
Franciscus Hartog,	1722.		
Barthold Philip Moller,	1722.		
Joannes Gulielmus Loyal,	1724.		

Neiraſche Predikanten.

Caſpar Stevens,	van 1626.	tot 1629.	overleden.
Willem Holtenus,	1630.	1634.	vertrok in Sept. na Batavia.
Joannes Heemſtede,	1634.	1637.	als boven.
Jan Janszoon Priſerius,	1635.		op Aroe tot 1639. in Auguſti voor Amet genomen; quam 1637. weer hier, en vertrok na Lonthoir, bleef hier tot 1639.
Jacobus Vertregt,	1637.	1647.	vertrok na Batavia.
Nicolaus Ritzius,	1647.	1648.	overleden.
Gulielmus Pantherus,	1649.	1652.	vertrok na Batavia.
Daniël Brouwerius,	1654.	1656.	vertrok na Batavia.
Jacobus Molanus,	1656.	1663.	overleden.
Marcus Mazius,	1663.	1665.	vertrok onwettig en onſchuldig afgezet.
Petrus Caſier,	1665.	1667.	vertrok met de Hr. *Speelman*.
Gulielmus de Bitter,	1667.	1675.	overleden den 10den Nov.
Alexander Carpius,	1676.	1679.	vertrok na Batavia.
Joannes Chriſtophorus Stevens,	1679.	1679.	wanneer ſtierf.

Carolus Manteau, - - -	van 1680.	tot 1687.	vertrok opontboden.
Franciscus Valentyn, - - -	1687.	1688.	vertrok in Mey na Amboina.
Fredericus Gobius, - - - -	1688.	1690.	vertrok na Poelo Ay.
Jan de Graaf, - - - -	1692.	1698.	den 13^den^ Maart overleden.
Thomas van Simey, - -	1690.	1691.	vertrok lam na Batavia.
Fredericus Gobius, - -	1691.	1692.	den 13^den^ Nov. geſchort, en 1693. vertrok zoo na Batavia, daar hy ſtierf.
Jan de Graaf, - - -	1692.	1694.	vertrok toen na Poelo Ay.
Andreas Lambertus Loderus, -	1694.	1695.	vertrok met afgeſchreven ſoldye; doch onwettig.
Jan de Graaf, - - - -	1695.	1698.	dat ſtierf den 13^den^ Maart.
Petrus Bierman, - -	1698.	1699.	vertrok in Juni na Amboina, en nam alle de Eilanden alleen waar.
Joannes Stampioen, uit Ternate, -	1699.	1702.	vertrok na Poelo Ay.
Antonius Hoyer, - - -	1702.	1716.	als na Batavia ging.
Nicolaus van Schie, - -	1713.	1714.	vertrok in Mey geſchorſt in dienſt.
Adriaan Ens, - - -	1716.	1722.	overleden.
Petrus Nicolai, - -	1718.	1719.	overleden.
Antonius Paſtorius, - -	1720.	1720.	overleden.
Nicolaus Cramer, - - -	1721.	1722.	overleden.
Franciscus Hartog, - -	1722.		
Barthold Philip Moller, - -	1722.		

Lonthoirſche Predikanten.

Lonthoirſche Predikanten.

Antonius Diriks, - - -	van 1625.	tot 1628.	overleden.
Michiel Clarenbeek, - - -	1629.	1631.	
Gysbert Baſtiaanszoon, - -	1632.	1634.	overleden.
Antonius Verhagen, - -	1635.	1636.	den 9^den^ Septemb. overleden.
Jan Janszoon Priſerius, - -	1637.	1639.	vertrok na Amboina.
Arnoldus Lippius, - -	1648.	1648.	wanneer ſtierf.
Remetus Ringius, - -	1650.	1654.	vertrok in Mey na Amboina.
Joannes à Warmeloo, - -	1657.	1657.	of 1658.
Joannes de Moor, - - - - Lag ook eenigen tyd op Neira te gelyk met *Molanus*.	1662.	1663.	overleden.
Petrus Sibelius, - - -	1664.	1664.	vertrok in October.
Jacobus Rhynsdyk, - - -	1669.	1671.	vertrok ziek, doch quam
weder in 't jaar	1672.	1673.	vertrokken.
Carolus Manteau, - -	1673.	1675.	vertrok afgezet.
Hendrik Antonides van der Linden, -	1678.	1680.	ſtierf den 27^ſten^ December.
Jacobus du Bois, - -	1682.	1687.	ſtierf in Amboina den 25^ſten^ Mey, verdreven zynde op zyn bezoek na Aroe.
Thomas van Simey, - - -	1689.	1690.	vertrok na Neira.
Erneſtus de Witte, - -	1690.	1693.	vertrok ziek na Batavia.
Abraham Feylingius, - -	1694.	1698.	vertrok in Juli na Batavia.
Petrus Boterkooper, - -	1700.	1712.	vertrok in Mey na Ternate.
Petrus Noot, - - - -	1712.	1714.	dat ſtierf.
Joannes Boekenberg, - - -	1716.		

Poelo Ayſche Predikanten.

Poelo Ayze Predikanten.

Michiel Clarenbeck, - -	van 1631.	tot 1633.	overleden.
Antonius Verhagen, - -	1635.		maar eenige maanden tot Mey, vertrok na Lonthoir.
Henrik Pontkaſen, - -	1638.	1643.	vertrok na Amboina.

Marinus Gideonszoon van den Houten, van	1643. tot	1647.	vertrok na Batavia.
Gerardus Veldhusius, - - - -	1647.	1647.	dat stierf.
Cornelius Geesdorpius, - - -	1650.	1650.	overleden.
Josias Spiljardus, - - -	1656.	1658.	vertrok in Nov. na Amboina.
Bernhardus Brougbron, - - -	1661.	1662.	vertrok om wangedrag.
Marcus Mazius, - - -	1662.	1665.	vertrok na Neira.
Petrus Casier, - - - -	1664.	1665.	als boven.
Carolus Manteau, - - -	1669.	1673.	vertrok na Lonthoir.
Alexander Carpius, - - -	1675.	1676.	vertrok na Neira.
Joannes Christophorus Stevens, Proponent,	1678.	1679.	als boven.
Jacobus du Bois, - - - -	1681.	1682.	vertrok na Lonthoir.
Gisbertus Brakel, - - -	1682.	1684.	vertrok in October en quam
weder van Batavia,	1685.	1686.	overleden 1 October.
Fredericus Gobius, - - -	1690.	1690.	vertrok ziek na Batavia.
Jan de Graaf, - - - -	1691.	1692.	vertrok in Juni na Neira.
quam hier weer in 't jaar	1694.	1695.	vertrok na Neira.
Joannes Stampioen, - - - -	1702.	1703.	vertrok na Batavia.
Gellius Cammiga, - - -	1701.	1701.	overleden.
Antonius Hoyer, - - - -	1702.	1702.	vertrok na Neira.
Petrus Noot, - - - -	1703.	1712.	vertrok na Lonthoir.
Carolus Georgius Serruus, - -	1712.	1715.	vertrok na Amboina.
Joannes Boekenberg, - - -	1715.	1716.	vertrok na Lonthoir.
Jeremias Pars, - - - -	1716.	1718.	vertrok na Batavia om Portugees te leeren.

Waar mede wy dan 't voornaamste, dat 'er van Banda te zeggen valt, aangehaalt hebbende, van deze Landvoogdy afscheiden, om nu tot de Beschryving van Solor en Timor, als zynde het naast daar aan gelegen, over te gaan.

NEGENDE HOOFDSTUK.

DE Beschryving *van* SOLOR, *en* TIMOR, *met de* Eilanden *daar ontrent leggende. Het eiland* Solor *in 't byzonder. Eenige zaaken beide deze* Eilanden *raakende.* Solor's Vesting *in 't jaar* 1613. *door ons verovert. Verdere zaaken, door de Heer* Schot *hier verrigt. Wonderlyk voorval van* Gonsalvo d'Ornay *in 't jaar* 1637. Verheyden *in 't jaar* 1655. *hier elendig aan zyn einde geraakt. De Heer* de Vlaming van Outshoorn's *slegte ontmoeting hier in 't jaar* 1656. *Verdere* Opperhoofden, *die hier gelegen hebben. Van den* Godsdienst *alhier.*

NA dat wy de Landvoogdy van Banda afgehandelt hebben, meinen wy nu zeer gevoeglyk van de eilanden Solor en Timor te zullen konnen spreken; als zynde naast aan de Z. Wester - eilanden, die onder Banda staan, gelegen.

Wy zullen daar niet veel van zeggen, maar dezelve zoo net, als 't ons mogelyk is, kortelyk beschryven, en om daar te beter begrip af te hebben, zullen wy volgens de Kaart, waar in wy Solor en Timor mede vertoonen, voor af eerst een korte beschryving van alle de Eilanden, daar ontrent gelegen, geven.

Wy beginnen dan dit bestek van 't eiland Saleyer, 't geen in 't N. W., of anders digt by de eilandekens Boegeroenes, of wel by de Z. W. hoek van de Bogt van Boni gelegen is; een eiland, dat 13 of 14 mylen, Z. en N. meest gestrekt leggende, lang, en ontrent 3 mylen in 't midden breed is, loopende na 't Z. en N. hoe langer hoe spitzer toe. Langs de Westkant loopt een smal ritje, dat zich op de eene plaats wat verder, als op de andere, uitstrekt.

Ook ziet men aan die kant vlak in 't midden een klein eilandje, 1 myl van de wal, het Bajen - eiland genaamt, 't geen byna rondom, uitgenomen de O. zyde, in een rif legt, dat van 't eiland Saleyer zyn begin neemt; en tot des zelfs Z. O. hoek voortloopt. Het is ontrent 2 mylen Z. en N. in de lengte, en 1 myl O. en W. in de breedte, hebbende 2 mylen N. Westelyker nog een byzonder rif op zich zelve, dat ontrent 2 mylen in 't rond is, en meest N. O. en Z. W. gestrekt; en 5 of 6 mylen W. N. W. van 't zelve leggen eenige rotzen, Zoutelands Rotzen genaamt.

Bezuiden 't Bajen - eiland 1 of 2 mylen, ziet men ook op dat rif, dat langs Saleyer loopt, 2 eilandekens op een plaats daar dat

rif zich in na 't W. wel 1 myl of 2 na 't W. als ook na 't Z. en N. breeder uitzet; en aan de Z. hoek van Saleyer, 1 myl 'er Beweften, ziet men Z. en N. ½ myl van malkanderen drie kleine Eilandekens, en de twee wel zoo Zuidelyk, geftrekt leggen; die yder een kleine myl in 't rond zyn.

Naaft aan Saleyer doet zich het eiland Calauro in 't Z. O. op, zynde ontrent 2 mylen met zyn N. W. hoek (waar by een klein eilandje legt) en wel 3 mylen met zyn Z. W. hoek 'er af gelegen. Men ziet ook tusfchen 't midden van dit eiland, en tusfchen de Z. hoek van Saleyer, ½ myl van Calauro, nog een klein eilandje, en aan de N. O. kant van een rivier, die zich daar ontrent in 't midden vertoont, Z. O. aan nog drie diergelyke 1 myl van malkanderen zoo geftrekt leggen, dat het Z. Ooftelykfte af en aan de N. O. hoek van dit eiland zich vertoont, behalven dat men nog zoo een eilandeken (doch wel zoo groot) in de voornoemde rivier ziet.

Het eiland Calauro is 7 of 8 mylen N. W. en Z. O. lang, en 5 mylen N. ten O. en Z. ten W. breed.

Het heeft pas binnen zyn Z. W. hoek een kleine baai, die wel 2 of 3 mylen in 't rond is; en ten N. O. van de N. O. hoek des zelfs ziet men een eiland, 't Hoog Eiland genaamt, dat zich meeft N. N. W. en Z. Z. O. op een rif, dat 'er rond om loopt, henen ftrekt.

Ten N. O. van dit Hoog Eiland heeft men wel 15 of 16 mylen in 't vierkant, meeft N. ten W. en Z. ten O. een gansche rift van wel 20 eilanden en droogtens leggen, de Tygers-eilanden genaamt, van welke 'er drie in 't Z. meeft N. W. en Z. O. geftrekt leggen, die daarom de drie Zuidelyke Tygers-eilanden genaamt worden. Rondom de zelve zyn zeer veel reven, en in 't N. O. is nog een klein eilandeken, het Slangen-eiland genaamt.

Veertien mylen Beooften deze Tygers-eilanden, of wel van 't Slangen-eiland, legt een groot rif dat zich wel 6 of 7 mylen N. O. en Z. W, in de lengte, en meeft 2 of 3 mylen in de breedte uitftrekt.

Vyf mylen Beooften 't zelve legt een eilandje Groenwoud genaamt, zynde 2 mylen O. en W. lang, en 1 myl ruim breed; en 2 of 3 mylen Bezuiden 't zelve legt in 't O. een rif van 2 of 3 mylen in 't rond meeft N. W. en Z. O. geftrekt, en een eilandje in 't W. 1½ myl 'er af, zynde 2 mylen in 't rond, het Hagedis-eiland genaamt, en pas Bezuiden dit laatfte nog 2 kleine eilandekens N. W. en Z. O. 1 myl van een leggende, welk Z. Ooftelykft Batalaja genaamt is.

Vlak Bezuiden de Tygers-eilanden 5 of 6 mylen legt een droogte, de Heilbot genaamt, die 3 of 4 mylen in 't rond, en vol katskoppen is.

Negen mylen Beweften dit rif (wel zoo Zuidelyk) en 4 mylen Bezuiden Calauro's Z. hoek, leggen de eilanden Schiedam genaamt, zynde yder pas 2 mylen in 't rond.

Het N. Ooftelykft legt maar 4 mylen van Calauro, doch de 2 Zuidelykfte wel 6 of 7 mylen. Deze twee laatfte leggen O. en W. ¼ myl van malkanderen, en van het Weftelykfte loopt een rif, dat zich W. aan wel 11 mylen en Z. en N. wel 3 of 4 mylen verre uitftrekt, loopende in 't W. wat na 't N. W. om.

Zes of agt mylen ten Z. O. van het Ooftelykfte dezer twee eilanden doet zich een eilandje op, dat O. en W. 2 of 3 mylen lang, 2 myl breed, en 't geen Batoe Pandjang genaamt is, hebbende in 't Z. O. een klein rifje aan zich vaft.

Twee mylen O. ten N. van 't zelve legt het eilandje Bata Cariman, dat ontrent 3 mylen in 't rond is, en 2 mylen Ooftelyker nog 2 eilandekens Z. en N. zeer digt by een leggen heeft; ten Z. W. van welke 5 mylen zich een eilandje, 't Poftpaard genaamt, op een rif, dat 'er rond loopt, vertoont, zynde met rif met al ontrent 3 mylen in den omtrek.

Z. ten W. van 't Poftpaard 5 mylen legt het eilandje Rosfa Goeroc, dat pas 1 myl in 't rond is, en ten O. van 't welk nog een kleintje legt.

Zeven of agt mylen meer na 't Z. W. doet zich het eiland Loefa Radja, dat pas 2 mylen in 't rond is, op. Beweften 't welke 5 mylen een onbekent eilandje van 1 myl in 't rond, 1 myl van 't groot eiland Ende legt, gelyk men 7 of 8 mylen Beooften Loefa Radja nog 3 kleine eilandjes, meeft O. en W. digt by een geftrekt, pas 1 of 2 mylen van de wal van dat groot eiland leggen ziet.

Eer wy verder van 't eiland Ende (anders ook 't land van Floris genaamt) fpreken, moeten wy voor af zeggen dat 6 of 7 mylen Beweften 't zelve zich de O. hoek van 't eiland Sumbawa, en dat zich die Z. en N. wel 7 of 8 mylen lang, en wel 5 mylen O. en W. breed vertoont.

In 't N. van dit deel van Sumbawa legt een dorpken, Sapi genaamt, ten N. van 't welke 1 myl een eilandje van 1 myl in 't rond legt, en 3 mylen O. ten Z. Sapi legt nog een eiland, dat wel zoo klein is, en 't geen nog 8 of 9 kleiner eilandekens ten Z. van zich meeft O. en W. geftrekt leggen heeft aan de N. zyde van die ftraat, die na dit dorp de ftraat van Sapi genaamt, en die wel 7 of 8 mylen N. en Z. lang, en wel 4 mylen O. en W. breed

breed is. En gelyk men die eilandekens in 't N. dus heeft, alzoo vertoonen 'er zich nog 4 andere digt by Sumbawa's O. kant, een pas voorby een rivier die ontrent 2 mylen Bezuiden 't dorp Sapi zich opdoet, en drie 1 myl Bezuiden dat eilandeken ½ myl van een Z. en N. 1 myl van de wal in de Z. mond van deze ſtraat geſtrekt; hoedanig een men 'er nog zeer digt by Sumbawa's Z. O. hoek ziet.

Vier mylen Beooſten Sumbawa, wat Zuidelyker als 't midden van des zelfs O. hoek, doet zich een eiland op, dat Z. en N. wel 4 mylen lang, en O. en W. in 't Z. 3, doch in 't N. maar 2 mylen breed is, aan welkers Z. O. kant men een, gelyk men by de N. O. hoek nog drie, en verder Beooſten het zelve nog drie kleine eilandekens Z. en N. geſtrekt leggen ziet; van welk Zuidelykſt der drie laatſte, ½ myl Ooſtelyker, men weer vier eilandekens 3 of 4 mylen verre na 't N. met een kromme bogt, die wat na 't O. loopt, ſtrekken ziet, tegen over de welke zich 2 mylen Ooſtelyker digt aan de wal van 't eiland Ende veel katskoppen pas Bezuiden een ander eilandeken vertoonen, tuſſchen welk eilandje en de O. wal een rif van 1 myl breed, 2 of 3 mylen N. aan, en van daar dan O. aan wel 2 of 3 mylen breed is, wel 10 of 2 mylen verre tot tegen de N. hoek van 't eiland Ende zoodanig loopt, dat het allenskens tot op 1 myl breedte verſmald, aan welkers einde in 't O. men drie kleine eilandekens meeſt O. en W. (wel zoo Z. W.) ½ myl van een geſtrekt leggen ziet, waar van 't Ooſtelykſt 't Vlak eiland, 't naaſt 'er aan het Zuikerbrood, en 't Weſtelykſt het Groot eiland (zynde ook 't grootſte) genaamt is. En af en aan de N. W. hoek van 't eiland Ende, daar dit rif op zyn breedſte is, ziet men nog zoo een eiland, van groote als dat, daar dit rif begint; tuſſchen 't welke en de vaſte wal zich nog twee kleiner eilandekens, N. O. en Z. W. geſtrekt, vertoonen.

Vyf mylen van de W. hoek van 't land van Flores legt nog een eiland, dat wy nevens nog 2 anderen, alvoorens het zelve te beſchryven, geerne eerſt af zouden doen.

Het eerſte is Nomba genaamt, zynde W. N. W. en O. Z. O. ontrent 6 of 7 mylen lang, en meeſt 2 mylen breed.

Vyf mylen van des zelfs N. W. hoek, en 2 mylen van des zelfs Z. O. hoek, legt Poelo Tsjindana of het Sandelboſcheiland. Dit is een zeer groot en woeſt eiland, dat zich al mede meeſt W. N. W. en O. Z. O. 30 mylen ruim in de lengte, en Z. en N. 14 of 15 mylen in de breedte uitſtrekt; doch aan de N. W. hoek is 't pas 4 of 5, en aan de Z. O. hoek maar 3 of 4 mylen breed. Ook loopt 'er een ſmal rif, dat pas 2 of 3 mylen Beooſten de N. W. hoek begint, en zoo 1 myl buiten de wal zich uitſtrekkende, dus langs de wal meeſt (uitgenomen by den W. hoek) gelyk doorgaat tot aan de N. O. hoek, van waar het dan tot de Z. O. hoek wel verder vervolgt; maar het word daar wel 2, 3 en 4 mylen breeder tot op de helft (daar in 't midden ook een klein eilandje legt) van waar het allengskens na de Z. O. hoek toe tot op 1 myl verſmalt; daar het anders langs de N. wal doorgaans maar 1 myl breed was.

Men wil dat op dit eiland geheele boſſchen met Sandelhout zyn.

In Z. Z. O. heeft dit eiland een diepe inbogt, vlak voor de welke 2 of 3 mylen van de wal het eilandje Sauvo legt. Dit is Z. en N. 4 mylen lang, en O. en W. 3½ mylen breed; doch in 't O. is 't wel zoo lang, en in 't N. wel zoo breed, zynde aan de O. zyde wat ingebogen. Ook ziet men een klein eilandje aan de Z. O. kant zeer digt 'er aan leggen.

Nu keeren wy weer tot het land van Floris, of 't eiland Ende, en zeggen, dat het zelve van 't O. tot het W. (draajende in 't O. 6 of 7 mylen wat na 't N.) ontrent 42 of 43 mylen lang, en Z. en N. in 't midden wel 13, in 't W. 5 en ook 3, en in 't N. O. 5, hoewel het 4 of 6 mylen Beweſten de N. O. hoek maar 1½ myl breed is.

Het Noordelykſte deel van de N. O. hoek word Kaap Flores genaamt, en 10 mylen Beweſten de zelve, 2 mylen Beweſten dien naauwen hals, die 't land daar maakt, heeft men een plaats, Croewi genaamt. Tuſſchen dit Croewi en Kaap Floris heeft dit eiland aan de Z. O. kant twee baayen, waar van de naaſte aan de N. O. hoek 'er pas 2 mylen Beweſten gelegen, 2 mylen diep, en 1 myl wyd is; maar 1½ myl Weſtelyker legt 'er een, die wel 5 of 6 mylen diep, en wel 3 of 4 mylen breed is, en zich meeſt N. W. en Z. O. ſtrekt, hebbende agter aan by na tegen de wal een klein eilandje van 1 myl in 't rond leggen.

Vlak Benoorden Croewi leggen digt by de wal ook eenige katskoppen, ten N. O. van welke de drie eilanden ten O. van Loeſa Radja zich opdoen, en Beweſten die katskoppen of wel van Croewi (daar de wal wel 2 mylen na 't Z. inbuigt) loopt een rif byna van enkel katskoppen wel 2 mylen buiten de wal; die daar na W. aan na 't N. weer allengskens N. W. uitſchiet, en dan 5 of 6 mylen tot aan de N. hoek W. aanloopt, welke N. hoek de Yzere hoek genaamt word.

By dezen Yzeren hoek is 't land op zyn breedſte; doch aan de Z. kant buigt die wal van de Z. hoek na 't N. W. wel 5 mylen

mylen in, daar de wal by een klein eilandje, 't geen men daar digt tegen de zelve aan ziet, dan vlak W. aan met een ſmal rif (dat ontrent 1 myl breed is) tot aan des zelfs Z. W. hoek byna voortloopt, terwyl men hier en daar onderweeg een klein eilandeken ontmoet. In 't N. O. van dit eiland, 1 myl van de wal, doet zich nog een eiland van 1 myl in 't rond op.

Vlak ten O. van den Z. O. hoek van 't eiland Ende, in 't midden tuſſchen dat eiland van 1 myl, en tuſſchen 't eiland Solor (hoewel wel zoo Z., en wel zoo na aan Solor) legt het eiland Serbite.

Dit is een zeer hoog en bergagtig eiland, dat boſchryk en luſtig zich zelven vertoont, zynde ontrent 7 mylen O. en W. lang, en 3 of 4 mylen Z. en N. breed; doch in 't W. wel op zyn breedſte.

Op de N. W. hoek legt Adenare, op de W. hoek Labetau, in 't Z. na de W. kant ziet men Toerang; 1 myl Ooſtelyker Lamaſe, nog 1 myl Ooſtelyker Carma, of Carmang, en nog 1 myl Ooſtelyker byna aan de O. hoek heeft men Lamhale; daar men ook een ſchoone rivier heeft.

Met de Eilanden, daar ontrent leggende.

Tuſſchen dit eiland, en 't land van Floris is een ſtraat van 1 of 2 mylen breed, en die wel 3 mylen lang is, en die dan nog wel 7 of 8 mylen tuſſchen 't land van Ende, en tuſſchen Solor Z. W. aan vervolgt; gelyk 'er ook zulken ſtraat tuſſchen Solor en 't eiland Serbite is, die zich wel 5 mylen in de lengte O. en W., en 2 of 3 mylen in de breedte uitſtrekt, zynde Solor's N. W. hoek en Serbite's Z. W. hoek 2 mylen en der zelver O. hoeken 3 of 4 mylen van een gelegen.

Nu zouden wy wel dienen van Solor te ſpreken; doch wy zullen daar mede wagten, tot dat wy nog 2 of 3 eilanden die wat Ooſtelyker leggen voor af zullen hebben afgehandelt.

Ten O. van Solor 2 of 3 mylen vertoont zich de W. hoek van 't eiland Lombatta, en 1 myl Beooſten 't eiland Serbite, vertoont zich de N. hoek van 't zelve, die ook met een W. hoek 'er na toe draaid, maakende dus van des zelfs W. na des zelfs N. hoek een diepe inbogt, die, met een half rond, wel 7 of 8 mylen verre loopt.

Aan de Z. W. hoek van dit eiland legt een zeer klein eilandje, het Doorlugtig eiland genaamt; en 5 mylen Benoorden de N. hoek legt het eilandje Batoetara, dat pas 1 myl in 't rond is.

Aan de Z. kant is dit Lombatta zeer bergagtig; en 1 myl Beooſten 't zelve ziet men het eiland Pontare, tuſſchen beide welk eiland een ſtraat is wel 5 mylen lang, en maar 1 of 1½ myl breed. Aan de N. kant, naaſt aan Pontare legt een eilandje van 1 myl in 't rond, en een zeer klein tuſſchen 't zelve en tuſſchen Pontare. En aan de Z. kant van de ſtraat leggen 'er voor de mond vier, de twee kleinſte digt aan Pontare N. W. en Z. O. en de twee grootſte O. en W. geſtrekt, zynde 't Weſtelykſt ontrent 2 en 't Ooſtelykſt ontrent 1 myl in 't rond.

Het eiland Pontare is meeſt N. W. en Z. O. geſtrekt, en aldus ontrent 5 mylen lang, en 3 mylen breed, doch in 't N. W. kan de breedte wel 5 mylen haalen; aan des zelfs Z. W. kant buigt de wal met een diepe baai na 't W. om; en aan de O. kant zyn ook twee kleine baayen.

Tegen over dit eiland 1 myl of 2 na 't O. legt het eiland Ombo; tuſſchen 't welke en Pontare weder eene ſtraat is, die N. W. en Z. O. wel 6 of 7 mylen lang en 2 of 3 mylen wyd is. In 't midden van die ſtraat legt een eilandje digt aan Ombo, gelyk men 'er nog twee naaſt een, N. W. en Z. O. geſtrekt, vlak voor de N. W. hoek van dat eiland op een rif, dat zich wel 3 mylen in 't rond uitſtrekt, leggen heeft.

Dit eland Ombo (ook wel Emmer genaamt) is O. en W. 14 mylen lang, en Z. en N. in 't W. 5, en in 't O. 6 mylen breed, zynde over al meeſt een gelyke vierkante wal, uitgenomen dat men aan de N. kant twee kleine baayen ziet, die yder 3 of 4 mylen in 't rond, hoewel de Ooſtelykſte de grootſte is. Ook is 'er aan de W. kant nog een klein inbogtje.

De N. O. hoek van Ombo legt 5 myl van 't eiland Etter, en de Z. O. hoek 4 mylen van Timor's N. O. hoek, en 8 of 9 mylen van 't eiland Kiſſer of Fetter, dat vlak Beooſten 't zelve legt.

Wat nu het eiland Solor aangaat, dit legt 3 of 4 mylen ten O. van de groote baai van 't land van Flores, die zich aan des zelfs O. kant vertoont, en ontrent 1¼ myl van het eiland Serbite. Het land in zon

Het legt meeſt N. O. en Z. W. 6 mylen in de lengte geſtrekt, en 't is ontrent 4 mylen in 't Z. W. en 5 mylen in 't N. O. breed. Aan de Z. O. kant is een groote baai wel van 3 of 4 mylen lengte, alwaar ons Fort Henrikus legt.

Een myl buiten de Z. W. hoek ziet men vier kleine eilandekens voor de mond van een ſtraat, die tuſſchen 't land van Ende, en tuſſchen Solor is, en die zoo wel 8 of 10 mylen verre N. aan tuſſchen die twee wallen, en tuſſchen die van Ende en Serbite, loopt.

Pas Benoorden de Z. W. hoek ziet men Lefauw, en wat Noordelyker vertoont zich Larentoeke; twee plaatzen die onder de Portugeezen ſtaan.

Ten Z. de eilanden Solor, Lombatta, Pontare, en Ombo (te weten van Solor en

en Pontare 15 of 16, van Lombatta 9, en van Ombo maar 4 mylen) doet zich het schoon eiland Timor zeer lustig op.

Dit Eiland legt meest O. N. O. en W. Z. W. gestrekt. Het vertoont zich in deze Kaart (en ook doorgaans in de andere) maar 56 mylen, maar het is wel 80 mylen lang, gelyk wy, in 't jaar 1686. 'er langs zeilende, bevonden hebben.

De breedte is zeer ongelyk, zynde in 't midden 17 of 18 (maar gaande allengskens na 't Z. W., doch voor al na 't Z. O. af, en dan na 't N. O. weer een weinig verbreedende) in 't N. O. by Sillevan en Matavay 5, en in 't Z. W. mede 4 of 5 mylen breed, doch in 't N. O., van Sillevan al N. O. aangaande, word de wal allengskens breeder, konnende 8 of 9 mylen van gemelde plaats wel 10 of 11 mylen haalen; doch van daar versmalt zy weer zoodanig, dat de N. O. hoek maar 1 of 2 mylen breed is.

Om dit Eiland nu verder te beschryven, zullen wy van de N. O. hoek af beginnen, en eerst de N. kant langs gaan.

Een myl of 2 Bewesten dezen hoek is een baaiken, daar men ankeren kan, alwaar zich een plaats, Hon genaamt, vertoont.

Een myl Westelyker, daar de wal wat na 't N. W. ontrent 9 mylen verre uitloopt, ontmoet men Marenti, en 2 mylen N. Westelyker Labet, tusschen beide welke plaatsen de wal wat inbuigt.

Pas voorby Labet schiet de zelve met een klein rond hoekje na 't N. W. (waar voor een klein rifje zich 1 myl na 't N. W. uitstrekt) uit, maakende een klein smal, doch lang baaiken. Hier legt het koninkryk van Ade Mantoetoe, diens koning de Portugeezen verdreven hebben, en die ook in 't jaar 1680. in Amboina en Banda geweest, Christen geworden, en *Salomon Speelman* (na de Heer Commissaris *Speelman*) gedoopt is. Het voornoemde baaiken is maar 1 myl breed; maar wel 3 mylen lang. Van de W. hoek van dit baaiken (daar zich weer een smal rifje wel 3 mylen W. aan vertoont, en daar men eerst Bato, 1½ myl van Ade Mantoetoe, heeft) buigt de wal wat in, maakende een vlakke bogt van 3 of 4 mylen. Twee mylen van Bato na 't W. legt Mateto. Twee mylen N. Westelyker (daar de wal wat 't N. draait) legt Batemelo.

Daar na loopt de wal wat na 't W. en maakt by Turier (dat 2 mylen Westelyker legt) weer een klein vlak bogtje, dat wat na 't N. W., ontrent 2 mylen, uitloopt, alwaar vlak voor de N. W. hoek (daar dit N. Oostelyk stukje lands op zyn breedste is) het dorpken Toetobabe legt.

Hier van daan draait de wal 9 of 10 mylen na 't Z. Z. W. in, daar zich 2 of 3 mylen van de N. W. hoek (die pas 1 myl breed, en 2 mylen lang is) een baaiken, dat ontrent 3 mylen lang is, vertoont, van waar de wal al Z. Z. W. en dan weer wat Westelyker uitloopt. Ontrent 5 mylen van deze baai, of 8 mylen van die N. W. hoek, legt Balaboa weer aan een klein baaiken, alwaar zich het land tusschen deze plaat en de Z. O. wal wat Bezuiden Loemani zeer bergagtig vertoont.

Twee mylen ten Z. Z. W. van Balaboa ontmoet men een klein rivierken, en pas ten Z. Z. W. van 't zelve legt Batoegoede, van waar nog 4 mylen Z. Z. W. aangaande (daar zich de diepste inbuiging der wal van den N. W. hoek af zoo van die als mede van de Westkant vertoont) ontmoet men Sillevan, pas Bewesten 't welke zich ½ myl van de wal een zeer klein rifje vertoont.

Van Sillevan loopt de wal weder 14 of 15 mylen N. W. aan, en van deze plaats 5 mylen N. Westelyker ontmoet men eerst een riviertje, en dan Atipopon. Van die rivier loopt 3 mylen W. aan een smal rifje, voor 't welke twee eilandekens meest O. en W. ½ myl van een, en een weinig verder van de wal leggen.

Vier mylen van Atipopon, N. W. aan, legt Batoepoeteh, en 2 mylen verder, by een kleine rivier, ziet men Assem leggen; van waar 4 of 5 mylen Meena (een magtig koninkryk) by een rivier legt, pas Bewesten welke zich een N. hoekje vertoont. Als men van daar na 't Z. O. ziet, doet zich eenig gebergte op.

Hier van daan loopt de wal wel 10 of 12 mylen meest W. ten Z.

Twee mylen van Meena legt Liffetau. Nog 4 mylen verder is een klein vlak bogtje, waar na de wal weer wat N. W. buigt, en dan vlak W. 3 mylen tot aan een riviertje loopt, van waar de wal W. ten Z. tot by twee kleine eilandekens, pas 1 myl buiten de wal gelegen, en elk op een byzonder klein rifje leggende, loopt, van welke reven 't Oostelykst wel 1 myl O. en W. lang, en 't ander rond, gelyk ook het Westelykst eilandeken Poelo Bato genaamt, en dat van Liffetau ontrent 10 of 11 mylen W. ten Z. aan gelegen is.

Tusschen Liffetau en Poelo Bato is dit Eiland wel op zyn breedste, en van daar loopt de wal 14 of 15 mylen verre allengskens na 't W. Z. W. en na 't Z. W. zonder dat men van Poelo Bato ontrent 9 mylen W. Z. W. aan iets ontmoet, dan eerst eenig gebergte ontrent het strand, en ook landwaard in 4 of 5 mylen van Poelo Bato, welk gebergte langs strand zich wel 7 of 8 mylen verre ver-

vertoont, en 1 of 2 mylen verder, of ontrent 10 mylen van Poelo Bato vertoont zich Latoe Boeton, van waar nog 4 of 5 mylen dit land met een smallen hoek, die pas 1 myl breed, en wel 3 mylen lang is, na 't Z. W. uitloopt, en een zeer groote baai maakt, die wel 10 of 12 mylen in 't rond is, zynde meest N. O. en Z. W. gestrekt; zy is ontrent 6 mylen N. en Z. breed, en 6 mylen O. en W. diep, hoewel zy na 't Z. W. nog al verder uitloopt, zynde voor aan in den mond wel 5 mylen wyd. Pas Beoosten dezen Z. W. hoek 1 myl, vertoont zich een klein rond ritje van 1 myl digt by de wal, die eerst 3 mylen N. O. opschiet, daar zy een klein bogtje maakt, en dan nog 3 mylen O. aanloopt, daar men Seavian heeft, van waar 3 of 4 mylen na 't Z. ombuigende, zich Amabien opdoet.

Van daar draait de wal 6 of 7 mylen na 't W. ten Z., zonder dat men iets, dan in 't midden aan de wal vast een ritje, 2 of 3 mylen in den omtrek, ontmoet, waar na men by Coepang (dat ontrent 7 mylen van Amabien, en 5 mylen van den Z. W. legt) komt.

Dit is de hoofdplaats, daar wy een vesting hebben, en daar het Opperhoofd, zynde gemeenelyk een Onderkoopman, hoewel 'er ook wel eens een Capitein lag, doorgaans zyn verblyf met eenige bezetting heeft.

Het legt aan een rivier, daar een zeer goede ankerplaats, en 2 mylen Benoorden welke een klein eilandje met een ritje in 't N., 'er aan vast zynde, gelegen is.

Van Coepang loopt de wal nog 1 myl W. aan, en dan buigt zy ontrent 2 mylen Z. aan in, en loopt dan weer W. ten Z. 3 mylen uit, maakende daar als een vlakke bogt, van waar de wal weer ½ myl Z. aan, en dan, na 't maaken van een klein bogtje, nog 2 mylen Z. W. aan tot aan het einde van de Z. W. hoek loopt.

Twee mylen Beweften deze dikke hoek des lands van Coepang, tot de Z. W. hoek van Timor, legt een eiland, Roti genaamt, dat meest N. O. en Z. W. 4 of 5 mylen lang, en 3 of 4 mylen breedt O. en W. gestrekt legt, aan welkers N. kant zich een fraai vlak baaiken met een fraai dik hoekje in 't N. W., N. aan uitstekende, en in 't N. O. opdoet, pas Bezuiden welke laatste men nog een klein baaiken, en 1 myl Z. Westelyker men nog een groote, met een klein eilandje daar voor, 1 myl van de wal, en nog 1 myl Z. Westelyker weer zoo een klein baaiken, en dan het Z. hoekje verneemt, van 't welke W. aan een smal ritje wel 2 of 3 mylen verre W. aan loopt, daar zich weer een klein baaiken opdoet; waar na men by de Z. W. hoek van Roti komt, pas Beoosten welken, 1 myl buiten de wal, vier kleine eilandekens leggen, zynde de N. W. wal glad en gelyk, zonder dat zich daar iets opdoet.

Drie of vier mylen vlak Bezuiden Roti, en 3 mylen ten Z. W. van Timors Z. W. hoek legt het eiland Semau, dat meest Z. en N. 5 en 6 mylen lang, en O. en W. 4 of 5 mylen breed, aan de W. kant wat rond na 't N. O. gebogen, en aan de O. kant van 2 baajen voorzien, van welke de Zuidelykste de grootste en 2 of 3 mylen in zyn omtrek is, aan welkers spitze Z. O. hoek zich pas buiten de wal een klein eilandje opdoet, gelyk men 'er vlak voor die baai, 3 of 4 mylen van de wal nog een zoo op een klein rond ritje leggen ziet.

Van Timors Z. W. hoek nu, des zelfs Z. zyde langs, en 3 of 4 mylen O. ten Z. aan gaande, ontmoet men zeer digt by de wal een klein eilandje, van waar de wal nog 4 of 5 mylen O. aan met een kleine bogt loopt, en dan na 't O. N. O. eerst 3 mylen (daar men Amarassi leggen ziet) en dan nog 2 mylen verder zoo al aandraait, van waar zy dan 2 of 3 mylen verre O. aan met een kleine bogt of twee, en dan weer met een kleine uitpuiling na 't Z. van ontrent 3 of 4 mylen verre tot aan een klein baaiken loopt, welker Westelyke vlakke hoek de witte hoek genaamt word.

Van dezen vlakken hoek loopt de wal meest gelyk wel 10 mylen O. N. O. aan, zonder dat men daar iets, dan alleen 2 mylen Beoosten den zelven Batapoeteh en 5 of 6 myl landwaard in na 't N. toe een swaar gebergte ontmoet.

Thien mylen van dien witten hoek, en 8 ten O. N. O. van Batapoeteh ziet men by een klein bogtje, daar de wal 1 myltje na 't N. in buigt, Amenoeban, van waar de wal ontrent 26 mylen verre tot Toloeke toe meest O. N. O. weer aanloopt.

Vier mylen van Amenoeban ontmoet men een riviertje, en 1 myl N. Oostelyker Batoemian, 4 of 5 mylen verder O. N. O. op Liemasse; en nog 3 of 4 mylen verder Fiale, daar de wal met een zeer smal hoekje ½ myl na 't Z. O. uitschiet.

Van Fiale strekt zy weer doorgaans O. N. O. aan, buigende hier en daar zeer flaauw wat in.

Vier mylen van Fiale (Benoorden 't welke zich dat gebergt, 't geen tusschen Assem legt, O. en W. gestrekt vertoont) legt Voetere, 3 mylen verder O. N. O. aan Soway, 2 mylen verder Caminasse, nog 4 mylen verder Boero (daar 't land tegen over Sillevan pas 5 of 6 mylen breed is) en nog 4 of 5 mylen meer O. N. O. op Matavay; pas ten N. O. van 't welke een riviertje is, waar na men 2 of 3 mylen verder eerst by Tieres; en 3 mylen

O.

O. N. Oostelyker by Serin, en nog 2 mylen verder by Toloeke komt, van waar de wal net 5 mylen verre vlak na 't N. ten O., en dan nog 5 mylen vlak na 't N. draait.

Tusschen Toloeke en Lamoenay (dat 5 mylen N. ten O. van 't zelve legt) ontmoet men niets, dan dat zich tusschen beiden een gebergte vertoont, dat van deze wal af N. W. en Z. O. gestrekt legt; en dat zich tot digt by Balaboa aan de N. W. zyde vertoont.

Van Loemani tot aan de N. O. hoek van dit eiland ontmoet men niets meer, dan alleen 2 mylen Bezuiden den zelven ontrent ¼ myl buiten de wal na 't O. toe, een klein eilandje van 1 myl in 't rond; waar mede wy dan dit geheel eiland rond gewandelt, en het voornaamste daar van (voor zoo verre die beschryving betreft) gezegt hebben.

Op dit Solor en Timor nu zyn de Portugeezen al van ouds zeer lang voor ons geweest, gelyk zy nu nog die eilanden, of altoos het grootste deel van dien bezitten, op 't eerste voornamentlyk op Lefauw, en Larentoeke; doch op Timor byna dat geheel eiland over zich onthoudende, alzoo wy maar een zeer kleine streek lands in 't Z. W. ontrent Coepang daar van onder ons hebben.

In jaar 1612. den 9[den] November besloot de Opperlandvoogt van Indiën, om de Heer *Apollonius Schot* met het schip Terveer eerst na Boeton te zenden, om met dien koning een vast verbond te maaken, gelyk hy den 17[den] en 18[den] December gedaan, en *Gregorius Corneliszoon* daar als Koopman en Hoofd gelegt heeft.

Den 9[den] Januari 1613. vertrok hy met het voornoemde schip, en 't jagt de halve Maan, en nog een Ternataansche Coracora, van daar na Solor, daar hy zich vlak voor 't Portugees kasteel op den 17[den] dito vertoonde, en 't zelve beschoot, daar door een batery, die zy 'er hadden, bedervende, gelyk hy op dien zelven dag nog een deel van het vlek in brand stak.

Den 19[den] ging hy met 70 mannen aan de O. zyde te land, om die vesting van agteren te beschouwen, en den vyand daar, zoo veel het mogelyk was, te benaauwen, en de huizen in brand te steeken, waar mede hy den 21[den] vervolgde, nemende nog een galjoot.

Ondertusschen gaven de Portugeezen na Timor van deze komst der Nederlanders kennis, verzoekende, dat men hen ten eersten ontzetten wilde, dat de onzen, zoo veel mogelyk was, zogten te beletten; landende nu en dan op 't land van Solor, en den vyand daar alle bedenkelyke afbreuk doende.

Hy had ook *Willem Jacobszoon* met het Jagt, een Galjoot, en een Coracora na Timor, om op de brandwagt te leggen, gezonden, die den 1sten April van daar na Solor keerde met een verovert scheepken der Portugeezen, waar in hy 250 bhaaren Sandelhout (doende yder hier 200 katti) en 13 Portugeezen vont, en onder de zelve een Capitein, nevens eenige Mistiçen en Swarten, hebbende ontrent Timor nog een galjoot verbrand, uit het welk de Portugeezen zeer verstrooit na dat eiland gevlugt waren, op 't welk zy van die op hen verbitterde ingezetenen zeer vervolgt wierden. 1613.

De onzen, toen op Timor gekomen zynde, hadden daar met verscheide koningen, die hen zeer vriendelyk bejegenden, gesproken, de welke toen door den koning van Coepang, tot de onzen afgezonden, toegestaan hebben, dat zy daar, gelyk kort daar na geschied is, een vesting zouden bouwen, belovende ook Christen te zullen worden, gelyk zy bevoorens aan de Portugeezen toegezegt hadden, 't welk de onzen uit een veroverde brief, van den Pater Vicaris aan den koning van Portugal gebleken was.

Te dier tyd hebben de onzen, met hunne zaaken op Solor ondertusschen voortvaarende, uit vreeze van door de Portugeezen van Timor in hun voornemen belet te worden, en de schepen Patani en Zeeland by zich gekregen hebbende, 't Kasteel nogmaals, met bedreiging van anders niets te spaaren, opgeeischt, waar op de Portugeezen het zelve den 20[sten] April zonder slag of stoot aan de Heer *Schot* overgegeven hebben. Solor 's Vesting in 't jaar 1613. door ons verovert.

Hy vont veel koopmanschappen, en eenige voorraad van oorlog, in het zelve, van welk eerste zy de helft, en alles van het laatste aan de onzen overgaven, waar onder 4 vaten kruit, 1 yzer stuk, 1 metaale wydmonder, en 8 groote metaale Falconetten met eenige bassen. De voornaamste man, hier by de onze verlooren, was *Abraham Claaszoon*, schipper op 't schip Zeeland.

De Heer *Schot* had dit accoord zeer sterk doorgezet, en maar aangenomen, om dat hy hoorde, dat het ontzet van Timor naby was, het welk hy niet zou hebben konnen beletten, daar te landen, en in 't Fort by hen te komen.

Uit deze vesting trokken wel 1000 zielen, waar onder 250 Swarten en Misticen, ontrent 30 Portugeezen, en 7 Dominikaner Monniken; die meest na Malakka, 2 of 3 uitgezondert, die nevens alle de Swarten by de onzen bleven, vertrokken zyn.

Eer de onzen deze vesting veroverden, hebben zy 'er 800 kanonschooten op gedaan. Het legt op een hoogte, is zeer

 sterk,

1613. sterk, en wel gelegen, hegt en wel van metzelsteenen opgebouwt. Men ziet aan weerzyden twee diepe valeyen, van welke de Oostelykste zeer diep en steil is, waar in zich de Portugeezen en Inlanders agter een gemetzelde muur nog lang verdedigt hebben.

Verdere zaaken, door de Heer Schot hier verrigt.

Hier ontrent hadden de Portugeezen verscheide dorpen, die onder hen stonden, en reets Christen waren; te weten Tsjerebate, dat 40 huisgezinnen, Pamancaye, dat 'er ontrent 80, en Loewolaing, 't geen 'er 30 had, hoedanig op een eiland daar ontrent, Carmang, daar byna 1000, Loewococol, daar 'er 300, Loewonamang 300, Loewoongin 100, Mimba, ontrent 300, op 't eiland in de Sika 200, en in Larentoeke ontrent 100 huisgezinnen onder hunne gehoorzaamheid waren, die alle zeer wel van pyl en boog, van schilden, swaarden en roers voorzien, en in staat waren, om zich nog vry lang tegen de onzen te konnen verweeren.

Ook waren tot de onzen op Solor nog deze Moorsche dorpen, te weten, Lamakere, Lamale, Toelon, Adenare, en Pratololi (onder welke ook veel Heidensche boeren stonden) en meer andere plaatzen van Serbite, onder Solor staande, overgekomen.

Daar by hadden zich die van Aude en Sallelauvo, die zeiden eigentlyk onderdaanen van den koning van Ternate te zyn, mede voor ons verklaart.

Terwyl de onzen nu hier waren, hoorden zy van den koning van Amenoeban op Timor, dat daar zeer veel Sandelhout viel, dat in China een zeer grooten handel gaf.

Dit alles nu hier afgehaspelt hebbende, vertrok de Heer *Schot* den 26sten Mey met 't schip Patani, en 't jagt de halve Maan, benevens het Galjoot, na Timor, om met de koningen, die aan de binnenkant van dit eiland zich onthouden, een verbond te maaken, nemende eenige waaren, die daar getrokken wierden, en den koopman *Jan Gybertszoon de Vrye* met zich, om daar den handel voor ons waar te nemen.

Hy quam voor dat eiland den 4den Juni, en versogt met den koning van Meena, een der magtigsten op Timor, te spreken, die aanstonts by hem quam, en zeer minnelyk aan ons toestont daar te handelen, en een Vesting op hun land te bouwen, belovende dat met zyn volk te helpen maaken, en 't jagt de halve Maan met Sandelhout, de voornaamste waare dezes lands, af te laaden.

Het valt ontrent Meena, en Coepang, zoo overvloedig, dat de Portugeezen jaarlyks van 't zelve over de 1000 bhaaren, behalven 't geen de Chineezen, en andere volkeren nog wegsleepten, van hier na China en Choromandel vervoerden. 1627.

Ook kon deze handel van 't Sandelhout ons by de Chineezen byzonder wel dienen, om hen wat gemakkelyker, in 't toestaan van den handel op China, te maaken.

Buiten den koning van Meena quam de koning van Assem de onzen als een der voornaamste op dit eiland voor, die mede beloofde, al 't Sandelhout, op zyn land vallende, aan de onzen te zullen leveren.

Na dat de Heer *Schot* nu met deze vorsten, als ook met eenige Moorsche koningen op Solor (hoewel hier weinig voordeel te doen was) een vast verbond gemaakt had, liet hy *Jan Gysbertszoon de Vrye* met *Kryn Jacobszoon van Raamburg*, om den handel daar zamen waar te nemen, van welke de eerste meest de zaaken op Timor, en de ander die op Solor gade slaan zoude.

Ook liet hy op Timor Capitein *van de Velde* als hoofd van 't krygsvolk, tot der tyd de Opperlandvoogt een ander hier zenden zoude.

Hy bevont ook, dat hier allerlei Choromandelsche waaren, en Chineesche krameryen, van kraalen, enz. zeer getrokken waren, hoewel 'er niets beter en meer gewild was dan fyn goud, waar mede men hier allerbest te regt komen kan.

In 't jaar 1616. vonden de onzen in Juli goed de Vesting, die wy op Solor en Timor hadden, te verlaaten, en hadden 'er de schepen den Arend en de Starre na toe gezonden, om een nieuw verbond met de koningen daar te maaken.

In 't jaar 1619. zont de Heer *Coen* van voor Jakatra 't schip de Jager uit zyn vloot na Solor, om na voorraad van ryst te zien, zoo dat wy 'er toen nog op handelden.

Na dezen hebben wy ons van tyd tot tyd hier wel vaster gemaakt, en onze verdere Opperhoofden op Timor gehad; doch vinde de naamen der zelve, voor al van de eerste tyden, zoo net niet, als 't wel behoorde, aangeteekent.

De eerste, die my voorkomt, is geweest *Gonsalvo d'Ornay*, de vader van eenen *Antoni d'Ornay*.

Wonderlyk voorval van Gonsalvo d'Ornay in 't jaar 1627.

Deze, naderhand *Johan d'Ornay* genaamt (hoewel hy bevoorens een anderen naam voerde), was onze Bevelhebber in 't jaar 1627. op 't eiland Solor, van welken zekere *Jan Brouwer* (zoo my uit eenige Batavische Kerkpapieren gebleken is) berigt aan de onzen gaf, dat 2 of 3 Hollanders besloten hadden hem in verzekering te nemen, alzoo zy verstaan hadden, dat hy van voornemen was, om die Vesting aan de Portugeezen over te leveren; door welk berigt deze *Brouwer* ook in groot levensgevaar geraakt was.

d'Ornay

d'Ornay, daar op niet lang sammelende, was ten eersten na de Portugeezen overgeloopen, en van de zelve, voornamelyk om dat hy Roomsch Catholyk wiert, zoo gunstig ontfangen, dat zy kort daar na zyn zoon, *Antonio d'Ornay*, Bevelhebber van Larentoeke, en over alles, dat de Portugeezen op Timor bezaten, maakten.

In 't jaar 1646. besloten haar Edelheden den 3den Januari 't fort Henricus, en die inwoonders, onder hunne bescherming te nemen, dat zy bevoorens, en ook toen eenigen tyd schynen nagelaaten te hebben; alzoo zy in 't jaar 1650. den 26sten April schreven, dat zy den handel op Solor, bevoorens gestaakt, om goede redenen nu hervat, en 't fort Henricus weer in bezit genomen hadden, om 't voornemen der Portugeezen te stutten.

Na die tyd komt my in 't jaar 1648. de Heer Majoor *Willem van der Beek* als Hooft op Timor voor, die met een koningin van Solor trouwde, dat de Heeren der Hooge Regeering niet zeer wel beviel, die het nog al eenigen tyd daar na geweest is, en in 't jaar 1655. door den Majoor *Jacob Verheyden*, als Hooft van Timor en Solor, vervangen wiert, doch die het niet lang gebleven is, aangezien hy in dat zelve jaar in de belegering van Amakone, op het eiland Chimaar, tot afbreuk der Portugeezen by hem ondernomen, zeer schendig van de zynen verlaaten, en van dezen *Antonio d'Ornay* met een slagswaard ter nedergekapt is.

In 't jaar 1656. ging de Heer *Arnold de Vlaming van Outshoorn*, na dat hy de zaaken in Amboina en in de Moluccos volkomen herstelt had, met een magt van over de 800 blanke koppen hier na toe. Hy was van den Capitein *Radja*, benevens in de 60 koppen, die onder hem stonden, en van Capitein *Jonker*, toen nog maar Vaandrig, verzelt, en quam den 1sten Januari voor het kasteel Henricus ten anker, vindende daar alles in een redelyke toestant.

Het eerste ongeval, dat dezen Heer hier ontmoete, was, dat het praauken, waar in de Onderzeevoogt *Roos* was, zoo als hy van boord na Timor vertrok, digt by onze vesting Concordia, omsloeg, alwaar hy met nog 4 anderen den 25sten Februari verdronk, waar by de E. Maatschappy een wakker dienaar verloor.

De Heer *de Vlaming* vyf dagen op Solor, om daar alles te bezorgen, geweest zynde, stak na Timor over, en voeteerde den 17den der volgende maand na het vlek Amarassi, daar des vyands hoofdplaats was, hebbende zyn volk voor een week van het noodige voorzien.

Hy quam, tot op 4 mylen naby het voornoemde vlek, daar hem een swaare slagregen zeer schielyk overviel, waar door hy genoodzaakt was na de voorige halteplaats te rug te keeren, alzoo deze regen zoo ligt niet scheen op te zullen houden, en hy geen de minste gelegenheid vond, om op dit kaal en bultig gebergte te konnen schuilen. De Swarten, die hy by zich had, hem ziende te rug keeren, en zich inbeeldende, dat hy door den vyand op de vlugt gedreven wiert, wierpen alles, wat zy by zich hadden, uit een verkeerde vreeze tegen de grond, en namen (gelyk zy in zulken geval gewoon zyn) als bloode guilen de vlugt. 1656.

Dit was oorzaak, dat deze togt toen niet voortging, en tot een nader tyd uitgestelt wiert, alzoo hy ontrent alles hier vremt, en onkundig was.

Na ryp overleg hervatte hy den 27sten dito die togt, en ging het gebergte na Amassi te voet op, komende, na 3 dagen voeteerens ontrent de legerplaats der Portugeezen, die onder den voornoemden *Antonio d'Ornay* hun best deden, om de onzen den verderen togt door allerlei beletzelen af te snyden.

De Heer *de Vlaming*, dit ziende, zond 'er den Capitein-Lieutenant *Keler* met 6 vaandels op uit, om des vyands doen en laaten wel af te kyken, en hen allen afbreuk te doen, 't geen hy met al zyn vermogen naquam, hoewel met weinig voordeel, alzoo de vyand wel op zyn hoede was; maar een weinig daar na liep hier alles tegen, alzoo 4 vaandels, op een averegts gerugt agt geslagen hebbende, zich na een verkeerde plaats begaven, om 't gemeen gebrek, dat zy zich daar ingebeeld hadden, te helpen herstellen.

Hier door overdrongen zy malkanderen zoodanig, dat den Superintendent last tot den aftogt geven moest, zoo hy ze niet alle wilde zien in de kaars vliegen, en elendig sneuvelen.

Hy kreeg daar 8 dooden en 48 gequetsten, onder welke de Vaandrigs *Klebold* en *Hans Jurriaan Weber* waren; hoewel de vyand 'er ook al eenige verlooren had.

By ongeluk wiert hier ook in 't midden van de nacht de Lieutenant *David de Coning* door een van ons volk dood geschoten, waar aan wy een wakker soldaat quyt raakten.

Men had den Heer *de Vlaming*, gelyk hy nu aan 't gansch beslag zag, de zaaken hier geheel verkeert opgegeven, zoo dat hy geen maanden, maar jaaren, van nooden gehad zou hebben, om alle de posten in te nemen, en, als hy die al verovert had, dan was het sop nog de kool niet waardig, aangezien alle de voordeelen van Timor en Solor die onkosten niet zouden hebben konnen goedmaaken.

Het verschilde hier ook niet veel, of de Capitein-Lieutenant *Keller* zou 't leven

1665. door een van ons eigen volk verlooren hebben, zoo men dat in tyds niet belet had.

Eindelyk bersten de vyanden, ziende dat ons volk hun geweer niet al te wel gebruiken kon, zeer onverwagt op de onzen los, en ontnamen zeer veelen hunne wapenen, ja zy rukten den Vaandrig *Gerard Gerardszoon* met geweld, met vaandel met al, uit zynen troep, en ontnamen een trommelslager op de zelve wyze zynen trommel, dat in 't eerst een groote verslagenheid onder ons volk gaf, hoewel zy zich naderhand wat herstelden. Zy kregen toen egter 37 dooden, en 54 gequetsten, 't geen den Veldheer besluiten dede van alle verdere ondernemingen op Timor af te zien, en geen volk hier meer, om de voornoemde redenen, te wagen.

Men had ook zeer veel van den overvloed van leeftogt hier geschreeuwt, en ondertusschen niets ter wereld gevonden.

Niet minder had men hoog van de magt van den Sonnebayer (een vorst landwaard in, die men voorgaf dat wel 10000 gewapende mannen te veld brengen kon) opgegeven, en den Heer *de Vlaming* ook van zyne hulpe verzekert; doch hy heeft nog dezen vorst, nog een eenigen man van hem, vernomen.

Derhalven is hy, na dat hy hier in 't geheel 170 blanke koppen verlooren, en zeer dapperen tegenstant van dezen *Antonio d'Ornay* geleden had, onverrigter zaaken van Timor na Solor weder overgestoken, en met zyn volk den 8sten Juli voor 't fort Henricus ten anker gekomen; het welk hy zoo slegt vont, dat het zeer noodig ten eerste diende herstelt te worden, hoewel hy beter oordeelde dat men 't zelve slegten, en een ander Vesting op 't eiland Roti maaken zoude; alzoo men van dat eiland mede zeer wel een waakent oog op het doen en laaten der Portugeezen houden kon. Zelf wilde hy de vesting Concordia op Coepang geheel ingetrokken hebben, dat egter geen voortgang gehad heeft, alzoo, na zyn komst op Batavia, alles 'er na geschikt is, om de vesting Concordia merkelyk te verbeteren, met voornemen om dat voor ons Hoofdcomptoir alhier, gelyk het zedert geweest is, te houden.

Hy zogt wel met den Portugees daar in onderhandeling wegens het Sandelhout, op Solor vallende, te treden, en hem te bewegen, om dat jaarlyks tegen kleederen en geld aan de E. Maatschappy te leveren; doch al zyne aangewende moeite was vergeefs.

Hy liet derhalven op Solor 11 Inlandze vaartuigen met 436 man, met last aan 't Opperhoofd die, zoo ras het Moesson dat toeliet, na Amboina te zenden.

Daar na vertrok hy over Bima na Batavia, en dede aan haar Edelheden verslag van 't gene hy op Timor en Solor verrigt, en hoe verkeert hy alles daar, in opzigt van 't berigt dat hem 'er afgegeven was, bevonden had.

Hoe de koningin van Solor in 't jaar 1660. by de Heeren *van Dam* en *Truytmans* aan boord quam, konnen wy by *Wouter Schouten* pag. 80. zien.

Wie 'er in die tyd Opperhoofd was, wete ik niet; maar in 't jaar 1665. is 'er de Heer *Antoni Hurdt* als Koopman en Hoofd na toegezonden, die 'er tot 't begin van 't jaar 1667. ontrent welke tyd 'er ook den Capitein-Lieutenant *Jacob Pieterszoon de Carper* als Hoofd gelegen heeft.

Wie 'er in de tusschentyd tot 't jaar 1677. lag, is my ook onbekent; doch in of ontrent dat jaar is 'er de Heer *Johan van Heden*, behuwt vader van de Heer *Abraham van Riebeek*, en stiefvader van zyn Ed: Beminde, Mevrouw *Maria Elisabet van Bodegem*, geplaatst.

Hoe lang 'er deze Heer lag, blykt my nergens; maar in 't jaar 1680. en eenige volgende jaaren, is de Heer *Jacob Wykersloot* hier Hoofd geweest.

Lange jaaren daar na heeft 'er eenen *van der End* of *van der Ende* als Hoofd gelegen, die in 't jaar 1703. of 1704. door de Heer Capitein *N. Focanus* vervangen, en die 'er tot 't jaar 1705. gebleven is.

In zyn plaats quam toen de Onderkoopman *Joannes van Alfen*, die daar Hoofd tot 't jaar 1706. bleef.

In zyn tyd is de Heer *Gerard Huychelbosch*, Opperkoopman, hier als Commissaris geweest, die 'er in Maart 1705. na toe ging, en in Augustus van daan quam.

In 't jaar 1706. is 'er Capitein *Ditlof Blad* gelegt, die 'er tot 't jaar 1712. als Opperhoofd geweest heeft.

Hy wiert toen door den Onderkoopman *Reynier Leers* vervangen, die 'er tot 't jaar 1714. lag.

In zyn plaats is in dat zelve jaar de Koopman *Isaäc Marmer* in Januari of Februari aangestelt, en daar tot 't 1715. gebleven.

In zyn plaats quam hier dit zelve jaar de Koopman *Willem van Putten*, die in 't jaar 1716. eenen *Constantyn Lispensier* tot zyn tweeden kreeg; hoewel die hem niet verving; alzoo in 't jaar 1717. *Barent van der Swaan* in zyn plaats gevordert is, die zich in 't jaar 1718. of 1719. met een pistool dood schoot, zonder dat ik wete, wat hem daar toe bewogen heeft.

Wie hem verving is my onbekent; maar zedert 't jaar 1721. heeft hier de Onderkoopman *Henrik Engelbert* gelegen, die 'er het volgende jaar nog lag.

Dit

Dit is het alles, dat wy, in opzigt van 't Wereldlyke, van Solor en Timor weten te zeggen; alzoo dit land in zyn binnenste ons nog zeer weinig bekent is, dan dat wy uiterlyk hebben konnen zien, dat het zeer bosch- en bergagtig, en meest over al langs des zelfs stranden bewoont, en zeer volkryk is.

Van de Zaaken des GODSDIENST alhier.

Wat nu de zaaken van den Godsdienst hier betreft, uit ons voorig verhaal is reets gebleken, dat men op Solor verscheiden Mohhammedaanen, voor al in de dorpen Lamakene, Lamoele, Toelon, Adenare, en Pratololi, en mogelyk elders, en ook op Timor zeer waarschynelyk, had, behalven dat 'er veel Heidenen, en hier en daar ook door de Portugeezen reets eenige Christenen gemaakt waren; die, zedert de komst der Nederlanders, nog al merkelyk toegenomen zyn, zoo dat men het van dat gewigt geagt heeft, om hier niet alleen een Krankbezoeker, en een Inlandze Schoolmeester te leggen; maar ook om de 3 of 4 jaaren, of langer, na dat de Doopelingen zulks eer of laater vereischten, een Predikant herwaarts te zenden, om 'er de H. Sacramenten te bedienen.

In 't jaar 1670. vertrok D. *Cornelius Keyserskind* na Timor, om 'er vast te leggen, die 'er in 't laatst van dat jaar quam te sterven.

In 't jaar 1673. ging derwaarts D. *Dionysius*, en 't volgende jaar D. *Jacobus Rhynsdyk*, om die Kerk te bezoeken. Na dezen tyd is D. *Alexander Carpius* 'er in 't jaar 1687. den 27sten Januari gezonden, om 'er vast te leggen; doch 't jaar daar aan overleden, en na zyn tyd heeft 'er noit Predikant meer vast gelegen; maar deze Kerk is alleen door een blyvende Krankbezoeker waargenomen.

Men zond 'er ten dien einde in 't jaar 1689. den Krankbezoeker *Jan Dirkszoon* na toe; doch hy liep in 't jaar 1691. tot de Portugeezen na Larentoeke over, en omhelsde, als een afvallige, hunnen Godsdienst.

In 't jaar 1691. wiert den 31sten December besloten om 'er den Krankbezoeker *Sysbert Treffiers* na toe te zenden; die 'er tot 't jaar 1702. gelegen heeft, toen verlost, en in 't jaar 1703. of 1704. in 't begin door den Krankbezoeker *Urbanus Mestdag* vervangen is.

In de tyd van *Treffiers* zyn 'er nu en dan Predikanten na Timor, om deze Kerk te bezoeken, geweest.

Dus quam 'er in 't jaar 1694. D. *Augustinus Thornton*, die in November van daar op Batavia wederkeerde.

Zyn Eerw. vond 'er toen *Paulus Coepang*, en dezen *Treffiers*, beide in 't Maleyts redelyk ervaaren, en als Krankbezoekers hier den Dienst waarnemende.

In 't jaar 1695. quam 'er D. *Ludovicus de Mey*, die ze nog beide hier, en ook 27 Ledemaaten vond, doch 1699. was 'er een Lidmaat meer, en toen lag 'er *Treffiers* maar alleen, die zich byzonder in 't Maleits beyverde. 1695.

In 't jaar 1701. was hier een school van 22 kinderen opgeregt; doch daar waren maar 27 Ledemaaten.

In 't jaar 1702. quam D. *Gajus André*, om die Kerk te bezoeken, en vont toen hier 33 Ledematen, onder opzigt van 1 Ouderling, 1 Diaken, en den Krankbezoeker *Treffiers*; en daar waren nog wel 12 of 14 ongedoopte kinderen, en 8 bejaarden, die zich tot het doen van hunne Belydenis bequaam maakten; en 6 Heidensche kinderen die school gingen.

In 't jaar 1704. ging D. *Joannes Stampioen* om deze Kerk te bezoeken, die 'er 34 Ledemaaten vont.

In 't jaar 1716. bezogt D. *Godefridus 't Hoen Hoogendorp* deze Kerk, en bragt 'er toen een van myne Leerlingen, *Amos Pieterszoon Thenoe* als Inlands Leermeester na toe, die 'er nog als Krankbezoeker legt, komende, dat wat zeldzaam voor een Inlander is, de Duitsche taal zeer wel spreken, en 't Maleits met een fraaje Arabische letter ongemeen net schryven, hoewel 't my wel heugt, dat hy het nog zeer slegt schreef. Hy quam in plaats van den voornoemden *Paulus van Coepang*.

De Heer *Hoogendorp* had daar eenige Ouderlingen en Diakenen met de Kerkenraad gekoren, doch 't Opperhoofd had deze verkiezing afgekeurt; en op zyn eigen gezag anderen aangestelt; dat haar Edelheden, daar van berigt door den in September op Batavia lam gekomenen D. *Hoogendorp*, zeer vreemt voorquam, en die naderhand daar ordre in stelden, ten einde zulks niet meer geschieden zoude.

Na den Krankbezoeker *Mestdag* lag hier *Jacob de Cuyser*, die in 't jaar 1717. overleden; en in Januari door *Herman Thenkins* vervangen; maar die zeer kort na zyn komst (gelyk my den 23sten Mey des zelven jaars berigt wiert) gestorven, en 't jaar daar aan door *Leendert van Dyk* vervangen is; waar mede wy ook een einde van het Kerkelyke van Timor en Solor maaken; zullende nu tot de Beschryving van Macassar overgaan.

BE-

BESCHRYVINGE VAN MACASSAR.

TWEEDE BOEK,

EERSTE HOOFDSTUK.

Beschryving *van* Macassar, *of van 't eiland* Celebes. *Des zelfs groote. 't* Westerdeel *des zelfs beschreven.* Toeratte. *Droogte den* Bril. *Des* Schryvers *gevaar hier in 't jaar* 1707. Tanaë, *en* Tanahkeke. Gelisson. Panakoke. Samboepo. Oedjong Pandang, *of 't Kasteel* Rotterdam. Tello. Maros. Tanetta. Badjoekike. Mandar. *De* Bogt *van* Boni. Loeboe. Soping. *'t Meir* Tempe. Tsjinrana. Boni. Tanjoli. Boelocomba. Saleyer. *De* Boegerones. Bonteyn. Wawoni. Pangasane. Cambayna *in 't verschiet.* Boeton. De Toecan-besi's. Calauro. *De* Tygers-eilanden. *En verscheide andere* Eilanden. *Welke* Ryken *tot* Macassar, *en welke tot* Ternate *behooren. De Koning van* Macassar *wel eer Oppervorst, word in 't jaar 1669. door ons overwonnen. Eenige algemeene zaaken. Eere, die men de Koningen van* Boni *en* Goa, *by hunne verschyning aan 't Kasteel, aandoet. Gewoonte by 't sterven van een dezer Koningen, en wie den overleden Vorst hier vervangt.* Macassar *beschreven. En in 't byzonder die* Stadt. *De Vesting* Oedjong Pandang, *of* Rotterdam. *En in Prent verbeeld. Inwooners. De* Macassaaren *beschreven. Hunne* Vrouwen. *De* Boegis, *enz. Ons Comptoir hier. Wat de* Landvoogt *hier te bezorgen heeft. Schoone* Ryst. Waaren *hier getrokken, of ook hier vallende. De* lasten *en* winsten *van de jaaren 1708. en 1709. Droogte ontrent* Macassar. *De stadt* Goa. *En die Koning, in opzigt van zyn magt beschreven.* Samboepo. Tello. Boni. Bontualac. *De* Boegize *volkeren.* Tsjinrana. *'s Konings huizen daar. Hoe die Koning de* Gevolmagtigden der E: Maatschappy *daar onthaalt. De verdere Koningen.* Bima, *enz. en onze Logie daar. Verdere byzonderheden van 't eiland* Sumbawa.

Beschryving van Macassar,

OM een net berigt van deze onze Landvoogdy in 't Oosten, onder de Eilanden van Indiën, te geven, zal het, volgens ons gewoonelyk bestek, voor af noodig zyn het Land zelfs, en daar na de zaaken, daar in voorgevallen, te beschryven.

Het eiland Celebes (waar op Macassar legt) is, zoo verre dat by ons bekent is, in de Kaart der Moluccos, waar aan wy ons gedragen, reets vertoont.

of van 't eiland Celebes.

Macassar legt op een groot eiland, Celebes genaamt, 't geen in 't Oosten de Moluccos, en Amboina, in 't Zuiden de eilanden van Sumbawa, Flores, Ombo, Teralta, ontrent 't eiland Timor, en in 't Westen het groot eiland Borneo 't allernaast leggen heeft.

Het is een van die drie eilanden, die *Ptolomeus* onder de Sindæ, of Menscheneeters eilanden, stelt.

Het legt ten deele Benoorden, en ten deele Bezuiden den Evenaar. Het kleinste, of het Noorder-einde, legt op 1 graad en 30 min. Benoorden, en het grootste, of 't Zuider-einde legt, op 5 graaden en 30 min., zoo dat het 7 graaden Z. en N. (gelyk het zich ook meest vertoont) uitgestrekt legt, terwyl het O. en W., of in de breedte, 3 graaden beslaat; doch de smaller strook lands van de kust van Manado, tegen over Ternate, strekt zich ontrent 30 mylen verre N. O. uit, van 't uiterste van welke hoek, O. aan, men het groot eiland Gilolo, of Halamahera ontdekt.

Het word gehouden 300 mylen in 't rond te beslaan; hoewel het nog wel iets minder in zich zelven is; maar die maar 6 graaden voor de lengte, en 3 voor de breedte stellen, maaken het veel te klein.

Om nu dit deel van Celebes, zoo net, en zoo kort, als 't ons mogelyk is, te beschryven,

ſchryven, zullen wy voor af zeggen, dat zich hier twee ſtreken lands, met een groote baai of inham 'er tuſſchen beiden, zoodanig vertoonen, dat men de eene ſtreek in 't O., en de andere in 't W. leggen ziet, terwyl men in 't midden de groote bogt van Boni heeft.

Wy zullen ons niet verder hier over vooreerſt uitlaaten, en maar een begin met de beſchryvinge van het Weſterdeel maaken, aanvangende met de ſtadt of vlek Toeratte, in het Z. W. op dien hoek ontrent een binnenbaai van 1 myl of 2 in zyn omtrek zoodanig gelegen, dat men ontrent ½ myl van de wal een klein eilandje zonder naam ziet. Ook ſchiet die baai met de N. W. hoek wel een myl diep na 't N. W. toe, gelyk men ook buiten dien hoek een klein ritje verneemt.

Dit Toeratte is al een magtig koninkryk, welkers koning in ſtaat is om een fraai leger te veld te brengen, gelyk hy ook al mede onder de vermogenden dezes eilands gerekent word.

Zeven of agt mylen ten Z. W. van Toeratte legt die bekende en gevaarlyke droogte den Bril, zynde een rif van ontrent 2 mylen in 't rond, meeſt N. W. en Z. O. geſtrekt leggende, en waar op de E. Maatſchappy ook veel ſchepen verlooren heeft, daar men egter zeer gemakkelyk tydig tegen zorgen kan, als men, ontrent Toeratte, of 't eilandje Tanahkeke komende, zich ten eerſten digt onder de wal, daar men ankergrond heeft, begeeft, en liever zoo lang ten anker blyft leggen, tot dat men een goede wind treft, alzoo men anders gemakkelyk zyn ſchip in zeer korten tyd verliezen kan, om dat, zoo ras men buiten de ankergrond geraakt is, de ſtroom zulk een ſchip meeſter word, en zoo ſnel na die droogte trekt, dat 'er onmogelyk met een boegzeerſchuit tegen aan te roejen, en niet dan een elendige ſchipbreuk te wagten is, ten ware men 't geluk had, om ondertuſſchen een goede wind, die 'er 't zelve afbrengen kan, te krygen.

Ik kan met ondervinding daar van ſpreken, alzoo ik in 't jaar 1707. van Batavia na Amboina zeilende, en Tanahkeke in 't gezigt gekomen zynde, den opperſtierman *N. Surendonk* tegen onzen ſchipper *Coert Gerritszoon* hoorde zeggen: *Schipper, wy moeten hier digter na de wal van Celebes loopen, en goede zorg dragen dat wy ankergrond krygen, of anders zullen wy op den Bril raaken, vermits de ſtroom daar zeer ſterk is, en de wind in zee hoe langer hoe meer verſlappen zal, daar wy zeker en geruſt met de landwind het langs de wal gaande houden, of anders zoo lang ten anker konnen blyven leggen, tot dat wy een goede en ſterke zeewind krygen. Dit konnen wy,* zei de ſtierman, *zeer gemakkelyk doen, als wy deze nacht maar wat Noordelyker ſtevenen*; in welk zeggen de ſtierman, die hier zeer bevaaren was, en met veel grond ſprak, volkomen gelyk had; doch de ſchipper, die hier noit geweeſt, en een botte dwarsdryver was, wilde zich met zyn onverzettelyk hoofd na een Journaal, of Dagregiſter, dat hy van zeker vriend gekregen had, gedragen, en dierhalven nog meer om de Z. loopen, dan wy nu reets zeilden, waar op de opperſtierman (alzoo de twee onderſtierlieden hier ook noit geweeſt waren, en den ſchipper dierhalven niet dorſten tegenſpreken) tegen hem zeide, dan zullen wy morgen ogtent op den Bril zitten. Des Schryvers gevaar hier in 't jaar 1707.

De onverzettelyke ſchipper kreunde zich hier niet eens aan, ſchoon de opperſtierman zeide, dat wy 'er zelfs met deze cours, zoo als wy nu zeilden, nog zeer ligt konden op raaken. Schipper *Coert* gaf egter in de eerſte wagt 's avonds aan de onderſtierlieden, die deze en de hondewagt moeſten waarnemen, klaare laſt, dat zy nog Zuidelyker, dan wy nu zeilden, en Z. O., of een ſtreek daar ontrent, zouden zeilen, dat dan niet miszen kon van op den Bril te vervallen; doch de opperſtierman belaſtte hen, in myne tegenwoordigheid, nog Noordelyker dan wy nu deden, of wel Ooſtelyker te zeilen, 't geen zy ook deden; en egter zagen wy 's morgens met 't aanbreken van den dag deze gevaarlyke droogte niet heel verre voor uit leggen, en vernamen (dat ons meeſt ontzettede) dat de wind hoe langer hoe meer ging leggen, en dat de ſtroom ons vogelsvlugt 'er na toe zette, waar door wy geen andere gedagten hadden, dan dat wy binnen een klein half uur 'er boven op zouden zitten, en tot ſpaanderen geraaken.

De opperſtierman riep daar op den ſchipper, die, dit met groote verbaaſtheid ziende, met de handen in 't hair en ten uiterſte verlegen ſtont, vervloekende dien genen, die hem dat Journaal gegeven had; al 't welk ons niet helpen kon, en wy zouden 'er elendig toegezeten hebben, zoo God de Heer ons niet zeer onverwagt een Zuidelyke wind gegeven had, waar door wy onder de wal van Celebes, en ten eerſten ten anker geraakten, en dus uit alle die ſwaarigheden gered wierden. Ook luiſterde de ſchipper in 't vervolg wat meer na den opperſtierman, en ſtont noit zoo ſtyf weer op zyn Journaal, alzoo hem dat zoo ſchendig misleid had.

Van Toeratte nu N. W. 2 mylen aangaande, komt men by den Z. W. hoek van Tanahkeke, die in zynen omtrek wel een myl of anderhalf beſlaat, en 1 myl Noordelyker (alzoo de kuſt hier on- Tanaë, en Tanahkeke.

ontrent tot Macaſſar toe meeſt N. aan draaid) heeft men 't dorp Tanaë, en 1 myl Beweſten den hoek van Tanaë het eiland Tanahkeke, dat ontrent 2 mylen in 't rond loopt, met een rif rondom, uitgenomen aan de Ooſtzyde, bezet, en meeſt onbewoont is.

Geliſſon. Een myl Noordelyker dan Tanaë legt het dorp, of Prinsdom, Geliſſon, zynde maar een open vlek van weinig belang; en een myl Noodelyker ontmoet men eerſt het ſterk kaſteel Panakoke, daar na, al aan die zelve zyde, de ſtadt, en 't kaſteel Samboepo, en nog wat Noordelyker 't Kaſteel Oedjong Pandang (dat is, den Kykhoek) hedensdaags met den naam van 't kaſteel Rotterdam bekent, waar by de vermaarde ſtadt Macaſſar legt, van welke, gelyk mede van de ſtadt Samboepo, wy uitvoerig in 't vervolg ſpreken.

Panakoke. Samboepo. Oedjong Pandang, of 't kaſteel Rotterdam.

Beweſten Macaſſar 2 mylen vertoonen zich een of twee kleine rifjes, en nog 2 mylen Weſtelyker een groot rif, en een onbekent eiland, dat zich wel 2 mylen Z. en N. in de lengte, en ontrent 1 myl in de breedte O. en W. uitſtrekt.

Tello. Een groote myl Benoorden Macaſſar legt de ſtadt, of het vlek Tello, de hooftplaats van een koninkryk van dien naam, alwaar zich de wal al meer na 't N. ten O. draait.

Beweſten Tello, en ten N. van 't zelve, 2 of 3 mylen verre, vertoonen zich verſcheide reven, terwyl men van deze plaats O. aan niet dan ſchoone gebergten, ryſtvelden daar op, en hier en daar ſwaare boſſchen heeft; die zich byna tot de Ooſterwal, en tot aan 't Meir Tempe, ontrent Tsjinrane uitſtrekken.

Maros. Vyf mylen N. N. O. van Macaſſer, ontmoet men de ſtadt Maros, ten W. van de welke (gelyk ook ten N., tuſſchen de zelve, en Tanetta) zich 2 of 3 mylen buiten de wal veel reven en kleine eilandekens, wel ten getalle van 8 of 9 ſtuks, vertoonen, zynde alle onbekent en zonder naam, uitgenomen een, dat Beweſten Tanetta op een groot rif legt, dat zich N. O. en Z. W. uitſtrekt, en 't geen Sphæra Mundi, waarſchynelyk na een ſchip, dat daar op verzeild is, genaamt word. Dit Maros is een ſchoon rysgeweſt, waar uit de E. Maatſchappy alleen wegens haare Thiende van die ryſt groote voordeelen heeft, die zy door een ſergeant, die hier met 7 of 8 man in een Pagger leit, doet inzamelen.

Tanetta. Zes mylen Benoorden Maros legt de hoofdſtadt van 't koninkryk van Tanetta, voerende dien zelven naam.

Hier loopt de wal ter lengte van 1 myl N. W., en dan weer N. O. aan, maakende daar een grooten en zeer diepen imbogt, die de bogt van Badjoekike genaamt word. Deze bogt ſtrekt zich by na van Tanetta af tot aan 't land van Mandar zoodanig uit, dat zy voor aan wel wat naauw, maar van binnen zeer wydt is, zoo dat 'er wel 100 ſchepen in konnen leggen, die daar zeer goede ankergrond vinden; doch binnen in aan de bakboordswal doet zich een groote ſwarte klip boven water op, die den Olifant genaamt word.

Badjoekike.

Van Tanetta, daar zich een zeer vermogent koning onthoud, tot Badjoekike, of tot het midden dezer bogt, die wel 7 of 8 mylen Z. en N. van Tanetta tot aan de ſtadt Mandar in de lengte beſlaat, heeft men 4½ mylen, en van daar, daar de wal na 't N. W. draait, heeft men nog wel byna 6 mylen van nooden, eer men aan de ſtadt Mandar, de hoofdplaats van een koninkryk van dien zelven naam, komt. Dit is een uitnemende groote landſtreek, en een koninkryk, dat zich tot aan de bogt van Cajeli, de uiterſte grensplaats tuſſchen de koninkryken van Ternate en Macaſſar, uitſtrekt.

Mandar.

Tot dus verre, en verder niet, gaat ons beſtek van 't eiland in 't N., hebbende ons gebragt op de zelve breedte van de groote bogt van Boni, die in 't N. hier begint, en die Beooſten de bogt van Badjoekike 4 of 5 mylen legt.

Tuſſchen Tanetta en 't dorp Badjoekike doet zich in 't O. aan de overwal, na de kant van de groote bogt van Boni, het koninkryk en des zelfs hoofdſtadt Loeboe op, daar zich een zeer magtig koning zeer digt by deze bogt onthoud, in welke bogt, als men van 't N. 5 of 6 mylen na 't Z. afzakt, zich een menigte van reven, nevens verſcheide naamlooze eilandekens vertoonen, van welke sommige digt aan de Weſter- en andere weer digt ontrent de Ooſterwal dezer bogt, die in 't N. 5, doch in 't midden wel 6, 7 en 8 mylen wyd, en wel 17 of 18 mylen Z. en N. lang is, gelegen zyn.

De bogt van Boni. Loeboe.

Sopin. Elf mylen Bezuiden Loeboe heeft men de ſtadt Soping, de hoofdplaats van het koninkryk van dien naam, tuſſchen de welke en de ſtadt Boni (die 5 mylen Zuidelyker legt) zich mede verſcheide reven, en eenige eilandekens zonder naam, vertoonen.

Bezuiden Soping komt men in 't land der Boegineezen, die den koning van Boni tot opperheer hebben.

Drie mylen ten Z. W. van Soping heeft men, 4 of 5 mylen landwaart in, 't meir Tempe, dat eenige mylen in zynen omtrek beſlaat, en uit het welke de rivier van Tsjinrana haaren oorſpronk heeft, en die van daar tot aan de bogt van Boni 3 mylen verre afſtroomt, daar zy in zee ſtort.

't Meir Tempe.

Een halve myl Zuidelyker, 1 myl

land-

landwaart in van de bogt van Boni, legt de ſtadt Tsjinrana, die wy in 't vervolg breeder beſchryven.

Een myl Zuidelyker legt Boni, de hoofdſtadt van dat koninkryk, diens koning de magtigſte van alle de Celebiſche volkeren, en die eigentlyk de koning der Boegineezen is, van welken wy elders breeder ſpreken; doch hy houd zyn hof gemeenelyk op Tsjinrana.

Twee en een halve myl Zuidelyker legt Tanjoli op de ſcherpe Z. O. hoek van deze Weſtelyke landſtreek van Celebes, pas Beooſten welken hoek men het klein eilandje Boelocomba heeft, niet verre van 't naauw of de engte, die tuſſchen de eilanden Celebes en Saleyer is.

Het is zeer opmerkenswaardig, dat wanneer de padi (of ryſt in de bolſter) op Maros ingeoegſt word, men dan de zelve op dit eiland Boelocomba eerſt begint te planten, gelyk men die weder op Maros plant, als men die hier inzamelt, daar deze landen nogtans zoo digt by den anderen leggen, zynde alleen maar door een berg, die egter niet al te hoog is, van den anderen geſcheiden; even byna gelyk het op de kuſten van Choromandel en Malabar mede zoo gelegen is, daar d'eene van d'andere kuſt maar door 't gebergte van Ballagatte van een geſcheiden, en waar door hier mede diergelyke verandering van ſaiſoenen is.

Ontrent 1 myl Bezuiden den Z. O. hoek dezer landſtreek, of Bezuiden Tanjoli, ziet men 't eiland Saleyer, dat zich Z. en N. 8 of 9 mylen in de lengte, en in 't midden ontrent 2 mylen breedt, doch aan beide de einde ſcherp uitpuilende vertoont, zynde aan de W. zyde met een ſmal ritje bezet. Ook ziet men ontrent 't midden des zelfs in 't W. een halve myl van Saleyer nog een klein eiland, 't Baajen-eiland genaamt, waar by nog eenige klippen boven water, Zoutelands rotzen genaamt, zich vertoonen; behalven dat men aan 't Z. einde van Saleyer ook nog 3 eilandekens zonder naam, pas Beweſten Saleyers Z. hoek Z. en N., ontrent een halve myl van een, geſtrekt leggen ziet; en dan vertoonen 'er zich nog 2 tuſſchen Saleyer en Calauro, dat 1 myl Bezuiden Saleyer legt.

Dit eiland Saleyer ſtaat mede onder de koningen van Goa of Macaſſar, gelyk ik ook geloove dat 't eiland Calauro, mitsgaders de Tygers-eilanden, en Cambayna, onder hem al mede ſtaan.

Tuſſchen dit eiland Saleyer en Celebes vertoonen zich ook 3 kleine eilandekens, de Boegerones genaamt, tuſſchen welke men gewoon is door te loopen.

Als men 2 mylen voorby de zelve na 't W. is, komt men voor een baai, die wel 2 mylen Z. en N. diep, en 1 myl breed, en aan welkers N. zyde Bonteyn, een ſtadt van vermaak des konings van Boni, gelegen is. Bonteyn.

Deze Baai maakt hier aan de W. kant een breeden hoek, wel van 1 myl, en dan loopt men wel 3 of 4 mylen W. aan, daar weer als een vlakke baai is, en daar vertoont zich dan een breede hoek met 4 takken, die te zamen wel 2 mylen beſlaan, en 2 mylen N. W. (want zoo draait de wal hier) heeft men de ſtadt of 't vlek Toeratte, van waar wy begonnen hadden, en waar by wy dan dit Weſterdeel van Celebes rond gewandelt hebben.

De landſtreek nu Beooſten de Bogt van Boni ſtrekt zich Z. en N. ontrent 17 of 18 mylen in de lengte, en O. en W. in de breedte ontrent 12 mylen in 't N., wel 15 of 16 mylen in 't midden (daar 't ook met eenen hals of hoek wel van 5 mylen na 't O. loopt) en 8 of 10 mylen in 't Z. uit, zonder dat wy verder iet van de landen daar op gelegen weten te zeggen; dan alleen dat men Benoorden dien hals in 't midden niet verre van die wal eenige droogten en eilandekens heeft; daar zich ook eenige witte koraalſteen vertoont, ten Z. O. van welke het eiland Wawoni (dat 4 of 5 mylen in 't rond is) zich, met een koraaldroogte een myl Z. Ooſtelyker opdoet. Wawoni

Even zoo vertoonen zich pas Bezuiden dien hals, en ettelyke mylen Zuidelyker, mede verſcheide eilandekens en reven tusſchen de eilanden Cambayna, Celebes, en tuſſchen Pangaſane, dat 3 of 4 mylen Beooſten de O. hoek van Celebes Z. en N. ontrent 9 mylen in de lengte, en in de breedte, O. en W. meeſt 2 mylen uitgeſtrekt, en niet boven 1 myl of 2 van 't eiland Boeton, dat zich Beooſten 't zelve vertoont, aflegt, en op welkers N. hoek men het vlek Tiboro heeft, dat de hoofdplaats van dat ryk is. Pangaſane.

Aan de Z. kant van Celebes, ontrent 1 myl buiten de wal, ziet men 't eiland Cambayna, dat 5 of 6 mylen in 't rond is, en dat een eilandje pas Beweſten, en 'er nog een in 't Z. O. even buiten de wal heeft. Wy vertoonen dit in 't verſchiet by No. 23. O. en No. 23. P. ook het eiland Solombo, 't geen zich tuſſchen Java en Celebes, byna in 't midden van die reize, of pas Beweſten 't eiland Lomboc, zeer hoog opdoet. Cambayna in 't verſchiet.

Het eiland Boeton, dat zich ten O. van 't eiland Pangaſane opdoet, is 15 of 16 mylen Z. en N. lang, en O. en W. 3 of 4 mylen, hoewel aan de Z. hoek wel 6 of 7 mylen, doch by de Dwaalbaai (die zich pas Benoorden de Z. O. hoek vertoont) maar 2 of 3 mylen breedt.

Pas binnen de Z. W. hoek, zoo als men in de ſtraat van Boeton, tuſſchen dit eiland en Pangaſane komt, vertoont zich 't ſte-

Boeton. 't stedeken Boeton, en 1 myl Noordelyker heeft men de eerste engte, die pas ½ myl breed is, daar die wal 1 baai maakt, die Z. en N. wel 3 f 4 mylen lang, en wat vlak ingebogen is, alwaar zich een hooge doch smalle uithoek, en een Berg na 't W. vertoont, de Piek van Boeton genaamt. Twee mylen Noordelyker legt Scherpenk, 3 mylen Noordelyker de groene Hoek, en nog 3 of 4 mylen Noordelyker Coroni, zynde de laatste plaats aan die kant, en die nog wel 3 of 4 mylen van de N. hoek afgelegen is; van de welke tot aan de N. hoek van de Dwaalbaai (dat wel 10 of 11 mylen van een legt) men geen eene plaats ontmoet, dan dat zich op dien hoek de stadt Coelongsoesoe vertoont, hoedanig eene zommigen ook pas binnen de eerste engte der straat op eenen heuvel plaatzen, en daar de koning van Boeton ook zyn hof houd; doch myns oordeels is dit laatste Coolongsoesoe, 't zelve met de stadt Boeton, die zommige zoo, en andere weer Coelongsoesoe noemen.

De Dwaalbaai, aan de O. zyde van Boeton na des zelfs Z. hoek gelegen, en ontrent 1 myl Benoorden dien hoek beginnende, strekt zich wel 5 of 6 mylen Z. en N. in de lengte, en wel 2 of 3 mylen in de breedte uit. Het verdre, dat van dit eiland te zeggen valt, kan men onder de stoffe van Ternate (alzoo 't onder dien koning staat, en die koning door den koning van Ternate gekoren word) breeder zien.

De Toecan-besi's. Beoosten 't eiland Boeton 5 of 6 mylen leggen de Toecan-besi's eilanden, die 'er wel 8 of 10 in getal zyn, en die ook verscheide naamen hebben, die men in de Kaart van Ternate uitgedrukt ziet.

Het Noordelykste word Poelo Wangi Wangi genaamt, dat 1 of 2 mylen in 't rond, en op een rif dus gelegen is, te zamen, met eenige kleine eilandekens 'er op, wel 4 of 4 mylen beslaande.

Een myl Z. Oostelyker volgt 't eilandje Cayloepa, dat Benoorden en Bezuiden een rifje, en in 't Z. nog een klein eilandje heeft.

Een myl Z. Westelyker doet zich een rif op dat N. W. en Z. O. wel 8 of 9 mylen in de lengte, en 2 of 3 mylen in de breedte beslaat, hoewel 't in 't N. W. smaller is; ook vertoonen zich hier en daar eenige kleine eilandekens 'er op.

Tegen des zelfs Z. O. kant komt een rif, van 2 of 3 mylen in 't rond, zynde meest O. en W. gestrekt, doch spits na 't O. uitloopende, tegen welkers O. hoek zich 't vifschers-eiland (dat zeer klein is) vertoont.

Twee of drie mylen ten Z. O. van 't eiland Cayloepa, en 1 myl Benoorden 't Vifschers-eiland, legt Poelo Tamea, dat 2 of 3 mylen in 't rond, en aan de Z. O. kant met een rif is, dat zich aan die zyde wel 1 myl buiten de wal, en ook nog eenigzins wat na 't N. W. aan wederzyden uitstrekt.

Een myl Z. Oostelyker legt een klein rifje, 't Boomkensrif, en nog 1 groote myl Z. Oostelyker nog een groot rif, de Zandplaats-rif genaamt, dat wel 2 of 3 mylen in 't rond beslaat, en dat ontrent 2 mylen Beoosten 't Vifschers eilandje legt.

Ontrent 5 mylen ten N. O. van 't eiland Tamea leggen 2 eilandekens, de St. Mattheus eilanden genaamt, op een rif, dat ontrent 1 myl in 't rond is. Zy leggen N. W. en Z. O. gestrekt, een halve myl van malkanderen.

Tegen de zelve, of tegen dat rif, ben ik, ten tyde dat ik de eerstemaal uit Amboina na Batavia in 't jaar 1694. vertrok, eens 's nachts ten half twaalf, by heldere maaneschyn, zoodanig door de stroom by doodstil weder gedreven, dat ik een uur daar na de klippen ter zyden ons scheepje Andromeda al vry hoog zag uitsteken, zoo dat ik niet anders dagt dan daar te vergaan. Ik zal 'er hier niet breeder van spreken, om dat ik dat elders doe.

Twee of drie mylen ten Z. O. van de Zandplaats-rif doen zich nog 2 eilandekens op, 't eene 't Veldhoens-eiland, en 't ander 't Aapen-eiland, genaamt, van welke 't laatste wel 1 myl N. Oostelyker als 't eerste legt.

Drie of vier mylen Z. ten O. van Poelo Tamea, en 3 mylen ten Z. W. van de Zandplaats-rif legt Poelo Pinocka, zynde pas 1 myl in 't rond op een rif, dat zich N. W. en Z. O. ontrent 1½ myl verre uitstrekt.

Zes of zeven mylen Bezuiden Boetons Z. hoek vertoont zich een groot rif, dat meest N. O. en Z. W. gestrekt legt, zynde wel 5 mylen lang, en in 't midden 2 mylen breed, doch na beide de einden smaller.

Een myl Bezuiden dat rif, wel zoo Westelyk, legt het Hagedis-eiland, dat geen myl in 't rond is, met nog een ander, dat wat Z. Oostelyker legt, en Batalaja genaamt is, 'er by, doch Bezuiden het eerste ziet men nog 2 kleine eilandekens zonder naam, en O. N. O. van Batalaja 5 mylen het Groenwoud, een eiland, dat ontrent mede een myl in 't rond is.

Alle deze eilanden worden de Toecanbesi's, dat is Smids-eilanden, genaamt, om dat de zee met de minste wind zoo sterk op de zelve aanbrand, dat het aan yemant, die van verre daar na toe komt, niet anders toeschynt, dan of hy daar eenige Smids met hunne hamers met mal-

malkanderen op 't aambeeld hoorde kloppen.

Vyf mylen Beoosten 't eiland Saleyer ziet men het eiland Nicodemus, dat 2 mylen in 't rond is, gelyk men 6 of 7 mylen Zuidelyker een diergelyk eiland heeft, 't Hoog eiland genaamt, en pas 1 myl Beoosten 't eiland Calauro (dat 6 mylen lang en 5 mylen breedt is) gelegen.

Die twee voorgaande eilanden behooren mede tot de Tygers-eilanden, die zich ten O. van de zelve 3 of 4 mylen vertoonen.

Een groote myl O. ten Z. van 't eiland Nicodemus doet zich 't Harders eiland op, dat zeer klein is, by een driekantig rifje, dat 'er in 't Z. aan vast legt, met nog een kleinder in 't O., een quart myl 'er af.

Pas Beoosten dat laatste rifje legt het Spaans eiland, en 1 myl ten N. W. van dit Spaans eiland het Rotten-eiland, beide zeer klein, en yder op een klein ritje gelegen zynde.

Een halve myl Zuidelyker legt het Harten-eiland, dat mede zeer klein is, ten N. O. van 't welke een halve myl zich een rif wel van 2 of 3 mylen in 't rond na 't O. vertoont.

Een myl ten Z. O. van 't Harten-eiland legt het Slangen-eiland, dat een halve myl in 't rond is.

Een halve myl ten Z. W. van 't Harten-eiland legt een droogte, Hilversum (waarschynelyk na een schip, dat daar op gebleven is) genaamt.

Van 't Harten-eiland verder Z. aan is 't wel 7 of 8 mylen verre vol reven, en dan komt men by drie eilanden, van welke de 2 wat na 't W. Z. en N. een myl van een gestrekt leggen, en 't derde legt een groote myl van die twee anderen, hebbende in 't O. een rif dat zich wel 2 mylen O. aan uitstrekt. Deze drie eilandekens zyn yder 1 myl groot, en worden de drie Zuidelyke Tygers-eilanden genaamt, tusschen welke, en 't Harders-eiland, nog 4 of 5 andere kleine eilandekens, en ook eenige reven leggen.

Drie mylen Bezuiden deze Zuidelyke Tygers-eilanden legt een droogte vol katskoppen, de Heilbot genaamt, 6 mylen van welke 4 eilanden by een, 2 of 3 mylen van malkanderen leggen, die alle Schiedam genaamt worden, zynde maar 1 myl yder groot; maar het Z. Westelykste der zelve heeft na de Westzyde een swaar rif, dat wel 6 of 8 mylen W. aan zich uitstrekt, en dat ontrent 2 mylen breed is.

Tusschen deze eilanden en de Heilbot als in een driesprong legt 5 mylen Bezuiden de Heilbot (wel zoo Westelyk) het eiland Batoe Cariman, dat 1 myl in 't rond is, en 1 myl Z. Westelyker 't eiland Batoe Pandjang, dat ontrent 1½ myl O. en W. lang, en ½ myl breed is.

Vyf mylen ten Z. O. van Batoe Cariman, legt het eiland het Postpaard, dat zeer klein is, en 4 mylen Z. Z. W. van 't Postpaard ziet men 't eiland Rossagoerot, dat geen myl groot is, en waar by nog een groote klip aan de O. kant legt.

Vyf mylen Z. W. van Rossagoerot legt 't eilandeken Loesaradja, waar na men aan 't land van Floris (anders 't land van Ende genaamt) komt, 't geen onder de stoffe van Banda reets beschreven is. Het staat, nevens de meeste eilanden daar ontrent gelegen, onder de koningen van Goa (of Macassar) of onder die van Boni.

Wy zouden hier nog verscheide zaaken konnen byvoegen, die wy nu met opzet voorby gaan, om dat wy in 't vervolg van dezelve zullen spreken.

Op 't eiland Sumbawa, dat wat Bewesten 't land van Ende of Floris legt, heeft men verscheide koningen die eenigzins vasallen van Macassar in oude tyden plagten te zyn; doch die nu onder d'E. Maatschappy behooren, hoedanige die van Tambora, Dompa, enz. zyn.

Na dat wy nu dus verre over dit eiland in 't algemein gesproken, en dat in 't korte met de daar ontrent leggende eilanden beschreven hebben, zullen wy voortgaan om over andere zaaken, 't zelve in 't byzonder raakende, te spreken.

Op dit groot eiland leggen veel magtige koningryken, van de welke sommige onder de Macassaarze koningen (zoo men die in 't gemeen maar noemt, om dat haare ryken mede op het zelve eiland met Macassar leggen) en eenige onder den koning van Ternate staan.

Wat nu de ryken der Macassaarze vorsten betreft, die zyn verscheiden, en veel in getal, te weten, dat van Boni, van Macassar, of nu eigentlyk van Goa, van Loeboe, van Tello, van Soping, van Wadjoe, Tanette, van Layo, Bankala, Toerata, Badjing, Panna, Bacca, Mandhar, daar men nog de koningen van Bellenipa, Tsjinrana, Binoang, Tampalang, den regent *Mamoedjoe* voor zyn koningin, de koningin *Dain Mamoeli*, de koning van Majenne, en meer andere vorsten heeft; behalven dat de koninkryken van Tambora, Dompo, en meer andere ryken, op 't eiland Sumbawa gelegen, daar mede onder gerekent worden. Welke ryken tot Macassar,

Onder den koning van Ternate staan alle de koninkryken en landen van de kust van Manado af, tot de bogt van Cajeli toe, nader hier na in 't Vredens-verbond tusschen ons en den Macassaar Art. 17 te zien. en welke tot Ternate behooren.

Wy hebben in 't breede daar van onder de

de ſtoffe van Ternate geſproken ; doch zullen 'er in 't korte hier af zeggen, 't geen wy oordeelen tot de beſchryving van Celebes te behooren, en dat wy meinen vóor den Lezer ook genoeg te zyn, om 'er een net denkbeeld af te krygen.

Als men, in 't N. O., van Manado 5 mylen Z. W. opgaat, komt men by de bogt van Amoera, die wel 5 mylen diep is.

Wanneer men 10 mylen Weſtelyker gaat, komt men by 't koninkryk Boelan, waar van Boelan de Hoofdplaats is.

Beweſten Boelan 4 mylen ontmoet men het dorp Auwn, of Aja, van waar nog 17 mylen W. op gaande, komt men in 't koninkryk van Caudipan, dat in twee hoofddorpen, Dauw, en Boelan Itam genaamt, verdeelt word.

Nog 40 mylen O. en W. van het dorp Dauw, anders 2 etmaalen ſcheppens van daar, heeft men het dorp Bwool, of Bool, in een bogt leggen, van waar nog 20 mylen verder W. aan zeilende, komt men by de rivier van het magtig dorp Tontoli, dat in een bogt vol reven legt.

Nog 9 mylen Beweſten Tontoli heeft men het dorp Dondo, dat niet zeer verre van het koninkryk Mandar legt, 't geen onder den koning van Boni behoort, en dat door de Mandarezen verwoeſt is.

Hier van daan kan men over land na de bogt van Tomini (aan de overzyde leggende) en zoo verder tot Silenſak, en Balaiſſan komen, welke weg by Dincoeloe en Tolebagi (twee dorpen, pas 1 myl van een in dien grooten binnenboezem leggende) uitkomt, maar tot het volеindigen van welke togt men wel 5 dagen van nooden heeft.

Digt hier by legt een dorp, Dampelas genaamt, waar by ook een rivier, pas ½ myl van ſtrand, is.

In 't Z. O. 4 of 5 mylen landwaard in van daar legt het dorp Cool, en agter Balaiſſan is een groot binnenmeir, en niet verre van daar het dorp Cotta.

De Weſthoek nu van Tontoli, Caydang genaamt, is ook met een groot rif bezet.

Als men nu van Dondo, of wel van 't eilandje Tomtom, nog 11 of 12 mylen verder gaat, komt men tot Silenſak, Balaiſſan, en Dampelas, 3 dorpen, die niet verre van een leggen, en tuſſchen welk Dondo en Dampelas men 4 eilandekens heeft.

Wanneer men nu nog 1½ myl Z. Weſtelyker, wel zoo Zuidelyk, van de Z. W. kant van deze hoek, aangaat, ziet men weder een rif, en als men dan dien hoek even omloopt, komt men by de groote bogt en by 't dorp Cajeli, daar eigentlyk de ſcheidspaal is tuſſchen de landen, die de koningen van Macaſſar en van Ternate toebehooren.

Wanneer men nu alle deze mylen eens te zamen trekt, zal men bevinden, dat van Manado tot de bogt van Cajeli een uitſtrekking van 107 of 108 mylen lands in de lengte (zonder de breedte, die in zeer ſwaar gebergte beſtaat, te rekenen) onder den koning van Ternate ſtaat.

Men zal ons niet vergen, die Landen vervolgens hier weder te beſchryven, vermits wy onder de ſtoffe van Ternate reets alles, 't geen ons bekent is, daar van gezegt hebben, weshalven wy den Lezer met reden daar na toe wyzen, alzoo die Landen ook eigentlyk tot dat ryk behooren.

Wat nu de ryken onder de koningen van Macaſſar aangaat, wy zullen alles, dat ons van de zelve bekent is, opgeven.

Om daar weer net en onderſcheiden van te ſpreken, zoo moet men de landen onder deze Vorſten, en de landen onder de E. Maatſchappy ſtaande, byzonder aanmerken.

In de oudſte tyden plagt 'er maar een oppervorſt te zyn, onder welken de andere koninkjens, als zyne vaſallen, ſtonden.

Dit is toen den koning van Macaſſar geweeſt; doch, deze in 't jaar 1667, en voor al ten tweedemaal 1669, overwonnen zynde, zyn wy meeſter van 't zelve geworden; en vermits de E. Maatſchappy de opperſte en de eerſte bondgenoot in rang hier te lande is, zonder de welke de Inlandze koningen, hoe magtig ook anderzins in zich zelven, niets mogen ondernemen, gelyk zy ook buiten des Gouverneurs weten na hunne landen niet vertrekken mogen, en op zyn ontbod ook aan 't kaſteel moeten komen, om te hooren, wat zyn Ed. hen te zeggen heeft, zoo zullen wy eerſt van de ſtadt Macaſſar, en van 't vermogen der E. Maatſchappy alhier, ſpreken, na dat wy eenige zaaken, de koningen in 't gemein betreffende, zullen hebben laaten voor af gaan.

Onder alle de Inlandze koningen zyn die van Boni en Goa de magtigſte; doch de koning van Macaſſar, of van Goa, is onze oudſte; hoewel van ouds her een zeer trouwlooze bondgenoot geweeſt.

Als 'er over eenige zaaken in 't gemein gehandelt zal moeten worden, geeft onze Landvoogt kennis daar af aan de koningen van Boni, en Goa, van welke dan de eerſte de Ryksvergadering beroept, en belegt, en waar toe de Landvoogt gemeenelyk twee Gevolmagtigden uit zynen Raad zend; zonder welker kennis en toeſtemming 'er niets in de zelve mag beſloten worden; dat in de laatſte jaaren (gelyk men hier na in 't verhaal der Macaſſaarze zaaken zien zal) juiſt zoo net niet nagekomen is.

Als

Als deze Vorsten aan 't kasteel, om deze Vergadering by te woonen, of wel om eenige andere reden, verschynen, worden zy door twee Leden van den Raad van de Heer Landvoogt ingehaalt, door een batailjon soldaten in 't geweer, en onder 't vliegend vaandel opgewagt, en, by hun vertrek met 3 charges der snaphaanen, en 9 kanonschooten van de vesting Rotterdam vereerd. Ook gaat hen de Gouverneur zelf tot digt ontrent de puy, of tot in de voorzaal, te gemoet.

In oude tyden plagt men 2 stukken geschut meer voor den koning van Boni te lossen; doch nu geschieden 'er voor beide evenveel schooten.

Als een van deze twee koningen komt te sterven, word 't aanstellen van een ander niet door de E. Maatschappy, maar volgens 's lands wetten gedaan, de welke eisschen, dat die verkiezing door 7 Pitos (zynde byna als de Keurvorsten in 't Duitsche Ryk, hoewel zoo magtig niet) binnen den tyd van 6 of 7 uuren na 's konings dood (binnen welken tyd hy ook moet begraven zyn) geschieden moet, alzoo het ryk niet langer zonder koning zyn mag.

Ook word niet de zoon, maar doorgaans, ten waare by wyze van geweld, de broeder (hoewel juist niet altyd, gelyk wy zien zullen) de vervanger van den overleden vorst.

Indien hier yemant de dood, of een minder straf, verdient heeft, sterft hy onder 't recht dezer koningen, dat hen de E. Maatschappy vry laat; doch ten overstaan van twee Gecommitteerden der zelve.

Na deze aanmerkingen voor af, zullen wy tot de korte beschryvinge van Macassar overgaan.

Macassar (by de Inlanders in hunne Maleitze schriften met den naam van *Mangkásar* bekent) is een van de oudste en magtigste koninkryken op 't eiland Celebes, van 't welke de stadt Macassar de hoofdplaats is.

In oude tyden plagt men niet als van deze stadt, en geen woord van de stadt, of van 't ryk van Goa, te hooren spreken; doch worden deze twee steden, en ryken, onderscheiden.

Wat nu het koninkryk van Macassar van ouds, en nu aangaat, dat verschilt zeer veel; want van ouds behoorden daar de meeste bekende ryken onder, en schoon men hier en daar deze en gene koningen had, die stonden al te zamen onder dien Oppervorst van dat ryk, daar nu de landen, tot het ryk van 't jegenwoordig Macassar behoorende, eigentlyk onder de Nederlandze Maatschappy staan. Wat dit voor landen zyn zullen wy naderhand breeder zeggen.

Wat nu dit ryk, en wel de stadt Macassar in zich zelven, aangaat, zy legt pas binnen den Z. W. hoek van Celebes; doch eigentlyk in 't Westerdeel van dit eiland, zoo als men van 't Z. na 't N, wil aangaan. En in 't byzonder die Stadt.

De stadt is maar een open vlek, dat ook anders wel de Negry Vlaardingen genaamt word, en waar in men maar een groote ongeplaveide straat (zoo meine de Chineesche) en dan nog 2 of 3 kleine straaten heeft, waar in de Nederlandze Borgers, eenige Chinezen, onder hunnen Capitein, en eenige Macassaaren, en andere Inlanders, woonen, en die ook afgesloten, en door de Chineesche en de Borgerwagt bewaakt worden.

De bedienden der E. Maatschappy woonen alle in de vesting; doch de Fiscaal woont buiten, om te beter zyn ampt te konnen oeffenen.

Men heeft hier verscheide zeer goede huizen, die een zeer fraai uitzigt op de rheede hebben, alzoo men, wanneer men op de rheede komt, als in eenen inham inzeild, daar men de stadt aan wederzyden leggen heeft; doch de vertooning door *Wouter Schouten* daar van gedaan, als of men in 't Noorden, of ter linkerhand, de vesting Oedjong Pandang, doch 't geen gemeenelyk Joepandang genaamt word, en in 't Zuiden de vesting Pannakoke leggen ziet, is geheel en al buiten 't spoor, alzoo die vervolgens zoo langs de kust leggen, gelyk wy die bevoorens beschreven hebben.

Buiten de stadt gaat men ter regterhand op, van de landpoort van Oedjong Pandang, (waar van wy hier na onder Boni breeder spreken) en ter linkerhand opgaande heeft men veel fraaje thuinen.

De vesting, Oedjong Pandang, of de Kykhoek, genaamt, om dat zy aan de N. zyde als op den uitkyk van de baai, en op dien hoek gelegen is, kreeg in 't jaar 1667. even na des zelfs overgave den naam van Rotterdam, om dat de dappere veldheer en overwinnaar van Macassar, de Heer *Cornelis Speelman*, een Rotterdammer van geboorte was. De Vesting Oedjong Pandang, of Rotterdam.

Van de oudste tyden af heeft zy onder de kroon van Tello gestaan; doch de koning van Macassar, grootvader van *Sombangko*, of van *Hassanoddien* (die 't aan ons overgaf) heeft dat, als een onderdrukker van dien koning, na zich getrokken, om dat het hem zeer gelegen voorquam; hoewel het, uit naam van de koningen van Macassar, en van Tello, aan ons overgegeven is.

Het was te dier tyd zeer onregelmatig, en toen wy 't kregen, door dien het veel geleden had, zeer vervallen, waarom wy het ten eersten ook in beter staat meinden te brengen, doch het wiert ons,

door

door de weer opborlende trouwloosheden der Macassaaren, die ten eersten de vrede braken, en 't beloofde aan ons niet geven wilden, belet, en men heeft 'er, tot het sluiten van een nadere vrede den 15^den Juli 1669., mede moeten wagten, wanneer men 's jaars 'er aan, dit hoognoodig werk hervatte, en van tyd tot tyd daar aan gearbeid heeft, tot dat men het in 't jaar 1677. in dien staat, waar in het nu is, voltooid heeft.

En in Prent verbeeld.

Wy vertoonen het zelve by de letters P. V. zeer net afgeteekent.

Het is fraai groot, en is met 5 bolwerken, die Mandarsjah (of Mandarsaha) Amboina, Batsjan, Boeton, en Boni genaamt zyn, versterkt, buiten de welke het ook een water- en een landpoort, en een soort van een ravelyn heeft, die in 't jaar 1679. aan de landpoort gehegt is, na dat 's jaars te vooren de reduit Mandarsjah, die ontrent 250 treden Beoosten deze vesting legt, Bezuiden het Hoog Pad, dat na Bontewaal (eigentlyk Bontuwalac genaamt) loopt, van vierkante steenen opgetrokken, en met een gragt omringt was, hoedanig die nog met een bezetting van 1 sergeant, 2 corporaals, 1 bosschieter of konstapelsmaat, en 30 of 35 schildergasten, in wezen is.

In deze vesting woont de Nederlandze Heer Landvoogt van Macassar, de Opperkoopman en Tweede van die Landvoogdy, de Capitein, de Predikant, aan de eene zyde, by de Kerk, en de verdere Bedienden als de Soldyboekhouder, Sjahbandaar, Winkelier en Geheimschryver aan de andere zyde, hoewel zomtyds wel eenige Bedienden mede buiten woonen. Ook is de Kerk boven een gewelf, en beneden heeft men eenige pakhuizen.

Het verdere, dat men van deze vesting zou konnen zeggen, kan men in de teekening, uitgedrukt zien, waar by wy niet anders te voegen hebben, dan dat dezelve gemeenelyk zeer wel, zoo van geschut en verder Ammunitie van oorlog, als van een sterke bezetting, voorzien is, om dat Macassar voor de sleutel van de Oost gehouden word, behalven dat geen volkeren zoo zeer, dan de Macassaaren, te vreezen zyn, weshalven daar tegen goede zorge moet gedragen worden.

De andere vestingen zyn, volgens het 10 Art. van het Vredeverbond in 't jaar 1669. tusschen ons en deze vorsten gemaakt, afgebroken, en geslegt.

Op Macassar is geen drink- of rivierwater, dat al vry verre gehaalt moet worden; doch men heeft 'er overvloedig putwater, dat goed is.

Men heeft 'er verscheide Basaars en Markten, waar op overvloed van ryst (alzoo dit het regte, en 't schoonste rystland is, dat men wenschen kan) hoenderen, ganzen, enden, dinding, of gedroogt hertenvleesch, en alles zeer overvloedig, verkogt word; maar op de markt der Boegis (onder de koning van Boni staande) is 't niet zeer pluis; alzoo men daar ligt een ongemak krygen kan, van gekrist, of quaalyk gehandelt te worden.

Men kan hier in vrede 's tyden een last ryst van 3000 ponden voor 15 of 16 R^ders een schoonen endvogel voor een dubbeltje, een groote gans voor een schelling, een koebeest voor 2 of 3 R^ders, en dus ook het vordere zeer goed koop krygen.

Hier is overvloed van visch, vleesch, en wildbraad. In eene jagt der koningen worden 'er 2 of 3000 herten gelyk gevangen, welk vleesch zy in de zon laaten droogen, en dan by Pikols tegen 4, 5 of 6 R^ders verkoopen.

Groente is 'er mede redelyk, en men vind 'er zelf, hoewel niet overvloedig, aspergies.

Buiten de Hollanders zyn hier nu geen andere Europeërs, hoewel 'er in voorige tyden de Engelzen en Deenen mede hunne comptoiren gehad, gelyk ook de Portugeezen daar tot 't jaar 1661. genestelt hebben.

Inwo[ners].

Benevens de zelve woonen hier ook Macassaaren, Boegis, Toeratters, enz.

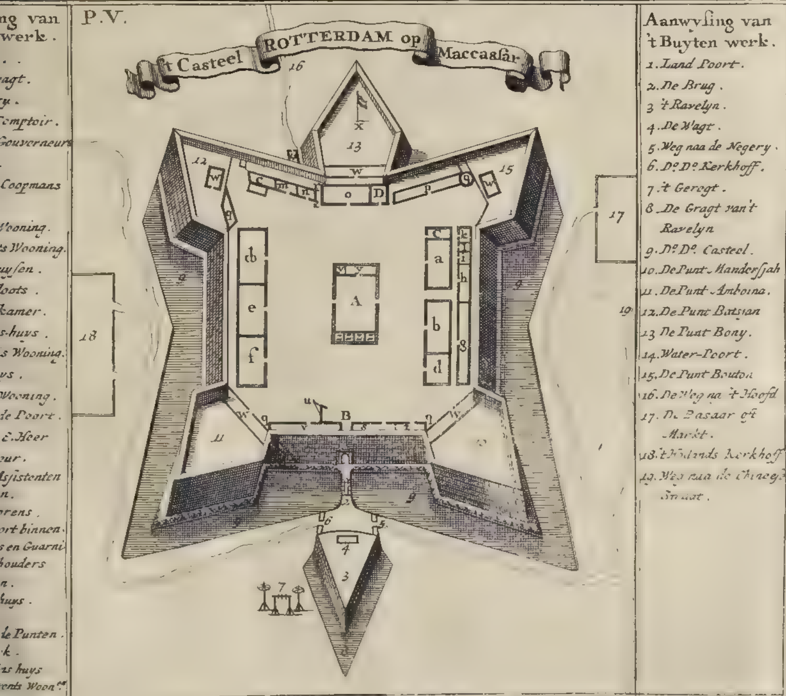
Men vind in 't Oosten geen trotzer, vernuftiger, oorlogskundiger, nog dapperder volkeren, als de Macassaaren, gewoon zynde, als zy ten oorlog trekken (gelyk ik wel gezien, en gehoort heb) al voortrekkende de dappere daaden van hunne voorouderen op te zingen, om malkanderen tot kloekmoedigheid op te wekken.

De [Ma]cassa[ren] beschr[e]ven.

Zy zyn zoo vernuftig, dat zy byna alles, 't zy van snaphaanen, en allerlei geweer, 't zy van geschut (dat zy ongemeen fraai en cierlyk gieten) kruit, en wat dies meer is, zoo wel, als wy zelfs, weten te maaken; maar zy zyn ook zeer trouwloos en wraakgierig, konnende niet den minsten hoon of smaad ongewroken laaten doorgaan, zoo dat zy, in slaverny vervallen zynde, ook voor de gevaarlykste slaaven gehouden worden, hoewel zy de schranderste, mooiste, blankste, zedigste, moedigste, arbeidzaamste, en eergierigste zyn, op welke men wel gerust kan wezen, als men hen maar niet hoond, en voor al, als men (in opzigt van de mans) zich wagt, om niet by hunne wyven te loopen, alzoo een Nederlander, of wie 't zy, die dit doet, al was hy nog zoo groot, met zyn leven speeld, waar af verscheide voorbeelden zyn, gelyk zoo de opperkoopman alhier, *Paulus de Bok*, na 't jaar 1678., zoo als hy in zyn stoep met eenige vrienden zat te praaten, door een

Macassaarsche Man en Vrouw

een van zyne ſlaaven, by welkers wyf hy 't hielt, met een kris van agteren doorſtooten is.

Hunne dragt is byna als die van de Maleyers, dragende een badjoe, of een keel, over 't lyf met een gordel 'er om, en dan nog een boven-badjoe; maar hun ſmal ſpits oploopend mutsje, met ruitjens, onderſcheid hen merkelyk van andere volkeren op dit land. Ook heeft dat mutsje onder en boven een breede rand.

Zy zyn blank en welgemaakt van aangezigt, wat breedt en eenigzins ingebogen van neus, ſwart en lang van hair, dat zy gemeenelyk opwinden; want als zy dat los ſmakken, dan is 't een teeken, dat 'er wat gaande is.

Zy dragen geen baard, maar trekken dien uit, en gaan gemeenlyk bloots voets.

Een van de grootſte cieraaden ſtellen zy in hunne tanden te ſlypen, die git ſwart te houden, of die zoo te maaken, en zommige trekken 'er goude kaſſen, na de tanden gemaakt, over heenen, dat voornamelyk een cieraad der groote vrouwen hier is.

Ook heeft men onder hen allerlei ambagtslieden, die alles, wat zy ons voor zien doen, zeer net en konſtig weten na te maaken.

De vrouwen zyn door de bank veel ſchooner, netter beſneden van wezen, en veel blanker, dan alle andere Indiaanze vrouwen, en daar zyn 'er onder, die al zeer na aan onze Caſtiçen komen, en die men zeggen kan fraai en ſchoon te zyn, waarom zy by de meeſte Hollanders voor alle andere ſlaavinnen gezogt worden, te meer, dewyl zy zeer fraai van oogen, mooi, doch wat plat van wezen, zeer vriendelyk, lieftallig, en doorgaans zeer beleeft en wel opgevoed zyn, waar door zulke ſlaavinnen haare juffers en heeren ten eerſten wel weten te believen. Ik heb 'er gezien, daar 150, 200 Rders, en meer voor gegeven was, daar men anders voor 80 of 90, en ten uiterſten voor 100 Rders een van de beſte koopen kan.

Deze vrouwen zyn in haar eygen land ook zeer moedig, en trots, en weten haar fatſoen zoo wel, als de beſte Hollandze juffrouw, te houden. Zy zyn ook zeer ſchrander en vernuftig in alles, dat een juffrouw behoort te weten, maar zy vallen vry wat hoeragtig, wetende zeer wel die gene, die haare minnaars zyn, en die daar na by anderen loopen, voor hun ontrouw te ſtraffen, alzoo zy hen behendig iets ingeven, waar door zy niet in ſtaat zyn om een vrouw te bekennen; van welke ziekte, de Macaſſaarze ziekte genaamt, zy ook yemant ten eerſten weten te genezen.

Zy zyn doorgaans, als zy maar van eenig fatſoen zyn, in haar land, en elders, zeer net en cierlyk gekleed, hoewel zy anders meeſt maar met een kleedje onder, en met een lange Maleitze keel, of badjoe, dat hen tot aan de knyen komt, gekleed zyn, ſtroopende de mouwen wat hoog op, op dat men haare blanke armen zien zou.

Zy dragen gemeenlyk onder haare kleedjes een broek, in plaats van een onderkleedje (dat andere Indiaanſche vrouwen meeſt dragen) en nemen die veeltyds van fraaje zyde, of ander ſtof, waar over dan haar kleedje over 't benedenlyf, en dan een badjoe over 't bovenlyf komt; doch de groote vrouwen, dragen 'er een tsjole, of naauw hemdrokje, met goude knoopjens (als de çierlykſte Miſtiçen, die zy na-aapen, gewoon zyn) onder, en dan een fyn betilis badjoe, of half hemdje, waar door men byna den geheelen opgedrongen boezem ziet, daar over henen.

Het hair, dat zy in 't rond om haar hoofd winden, is gemeenlyk, gelyk dat der mannen, pek-ſwart, en zoo vet en glad met eenige welriekende olie beſtreken, dat het glimt, waar op zy moedig, en zeer gezet zyn.

Zy hebben ook haare cieraaden van goude ringen met geſteenten, goude, zilvere, en andere armringen, goude kaſſen over de tanden, haare oorcieraaden, en meer andere, gelyk men by de Ooſterze volkeren heeft.

Haare bovenkleedjens, die zy over haare broeken dragen, zyn dikwils ſtyf van 't goud. Deze laaten zy hier van haar eigen volk weven, en ik heb 'er gezien, die 100 Rders, en meer, gekoſt hadden.

De Boegis en Toradja's zyn volkeren, onder den koning van Boni ſtaande, en die mede zeer vernuftig, dapper, moedig, ſtrydbaar, trots, moorddaadig, en zeer wraakgierig zyn, gelyk de voorige; doch niet wel zoo blank, als de Macaſſaaren. *De Boegis, enz.*

Verder heeft men hier ook eenige Chineezen onder hunnen Capitein, die hier mede zeer veel leven geven, en den handel merkelyk voortzetten.

Dat wy hier van ouds her gehandelt, en een comptoir gehad hebben, zal hier na breeder gezegt worden; doch zedert 't jaar 1669, wanneer wy den trotzen Macaſſaarzen koning onder onze magt, en voor onze wapenen buigen deden, is onze Maatſchappy meeſter van deze ſtadt en veſting geworden, en heeft alhier de zetel van hunnen Landvoogt, en 't hoofd-comptoir geplaatſt, zonder dat ik weete, dat, buiten de ſtadt Macaſſar, eenige andere bedienden, dan alleen ſergeanten, hier of daar op eenige buitenpoſten leggen. *Ons Comptoir hier.*

De voornaamſte reden, waarom wy hier

hier eenen Landvoogt houden, is, om deze koningen, die ons in voorige tyden in Amboina zeer geplaagt hebben, in toom te houden, alzoo Macaffar de fleutel van de ganfche Ooft is.

Buiten den Landvoogt heeft men hier ook diergelyke verdere Bedienden, alle zulke Vergaderingen, en diergelyke verdere Regeering, als wy reets in Amboina, en in andere Landvoogdyen, of landen, ons toebehoorende, en door 't fwaard overwonnen, getoont hebben.

En aangezien by 't veroveren van Macaffar, en van alle deszelfs koningen, verfcheide landen onder ons gebleven zyn (gelyk men hier na onder de artikelen van Vrede, art. XIV, XX en XXI zien kan) zoo is de E. Maatfchappy hier gewoon de thienden dezer landen, die al vry veel, en groot zyn, en waar op men zeer heerlyke ryftvelden in menigte ziet, te trekken, dat al een groot getal van laften in de eerfte tyden plagt te maaken; maar dat nu, daar van zeer veel verfchild, zedert dat deze en gene Landvoogden, om maar hun eigen beurs (zoo geloove) te maaken, haar Edelheden geraaden hebben, zoo veel fchoone landen aan de koningen van Macaffar van tyd tot tyd weder te geven.

Wat de Landvoogt hier te bezorgen heeft.

Het voornaamfte, dat hier de Landvoogt te doen heeft, is maar, om de ryft, die haar Edelheden van hier vorderen, te verzorgen, hunne thienden in te zamelen, een waakend oog op het doen en laaten van de Inlandze koningen te houden, en voor al om te beletten, dat 'er tusfchen de koningen van Boni en Goa geen al te naauw verband komen mag, zoo dat de maatregel van Staat hier de zelve is, als die de Landvoogt in Ternate tusfchen de Molukze vorften te bezorgen en waar te nemen heeft: want de handel, buiten die van de ryft, is hier van geen groot belang.

De ryfthandel, en verkoop van dien, plagt, toen *Daïn Tahalille*, die verftandige Bonize koningin, weduwe van *Radja Palacka*, nog leefde, uit aanmerking van haare dienften wel aan haar alleen gelaaten te worden, waar mede dan zekerlyk veel geld over te winnen was; doch zedert is dat weder te niet geloopen, en yder brengt zyn ryft zelf maar ter markt.

Schoone Ryft.

Deze Macaffaarze ryft is zeer wit, lieffelyk, en geurig, zoo dat het een luft is, om de zelve te zien, te eeten, en maar te rieken, alzoo zy, gekookt op de tafel ftaande, haaren geur door een geheel vertrek verfpreid; doch zy word voor zoo duurzaam niet, als de Javaanze, gehouden, waarom zy ook doorgaans minder geld.

Waaren hier getrokken.

De waaren, hier getrokken, zyn deze:

Reaalen van agten.
Verfcheidenerlei kleeden.
Rood koper.
Peper.
Suratze Zeep.
Affa-fætida, of Duivelsdrek.
Yzer.

Of hier vallende.

De waaren, hier vallende, zyn deze:

Ryft.
Goud; doch flegt van alloi.
Veel Sappanhout, en weinig Sandelhout, op Bima.
Koebeeften.
Paarden, voor al Bimaneefche, dat fchoone Telgangers, en Bergklimmers zyn.
De fpeceryen, die hier en daar zouden mogen vallen, moeten volgens 't verdrag, voor een gefchenk van 1500 R^deis^ jaarlyks, uitgeroeit worden.
Goude en andere koftelyke kleedjens, die de Macaffaaren zelf weven.
Allerlei kopere huisraad, die zy maaken.
Endvogels, Ganzen, Koejen, Buffels, enz.

De laften van 't jaar 1709. beliepen hier	189112-15-0
En van 't jaar te vooren maar	158327-17-0
Dus toen meer, dan 1708.	30784-18-0

De winften en inkomften beliepen in 't jaar 1709.	63407- 1-0
In 't voorleden jaar	52763-17-0
En dus dit jaar 1709. meer	10633- 4-0

Droogten ontrent Macaffar.

Ontrent het land van Macaffar heeft men verfcheide droogten, die ons nu en dan al een fchip gekoft hebben, als by de Walvifch, en de Leeuwin in 't jaar 1665., en aan Zilverftein gebleken is, dat op den Bril bleef.

De ftadt Goa.

Ontrent 2 mylen Benoorden de ftadt Macaffar heeft men de ftadt Goa, die nu ook maar een open vlek is, waar by men niet alleen mede een foort van een vefting heeft, maar welke hy naderhand heeft beginnen te verfterken; doch welkers wallen die koning, volgens ordre haarer Edelheden weer heeft moeten afbreken, dat ons hier na nader blyken zal.

In de zelve plagt deze vorft van 't jaar 1669. af tot 1696. toe zyn hof te houden, doch wegens gefchillen, toen tusfchen hem en den koning van Boni voorgevallen, raakte hy 'er uit.

De ftadt is maar een gering open neft, beftaande uit eenige flegte Macaffaarze huizen, die gemeenelyk op ftaaken, eenige voeten van de grond, of in de hoogte verheven, ftaan. Men heeft 'er ook eenige fraaje gebouwen van deze en gene

SAMBOEPO in 't Verschiet.

N°. 23.

AFBEELDINGE VAN DE FORTIFICATIEN EN DE VERDERE GELEGENTHEDEN SOO VAN DE BESLOOTEN PLAATSEN EN WOONINGEN DES KONINGS VAN MA-CASSER, ALS DE BUYTEN OFTE VOORSTEEDEN DAAR ANEX, alles met A. B. C. in dese Caart gestelt.

A Het Fort, of beslooten plaats, waar in de Koning en verscheide andere Groten haar Hof ende Residentie houden, zynde rontom met een gebakken steenen Muur besloten, aan de Zeekant met 4 Rondeelen versterkt en te Land met 2 Puntjes, tamelyk met geschut gemonteert, dog door de slegte order en kleine wetenschap van weinig gebruik, zynde de Muraste ook zoo vervallen, dat de zelve niet alleen geen Canon maar ook geen houte Rammen zoude konnen verdragen, invoegen dat het Fort principalyk op twee van de Zee Bolwerken met omtrent 15 Stukken voorsien is

B Des Konings Hof staande op hooge schoone Masten in forme van Pylaren, daar Sy een schoone Woning gebouwt is, en met een breede lange brug tot den opgang soo bequaam gemaakt, dat men soo te Paard als te voet boven komen kan, zynde alles van hout gemaakt

C Het oude Konings Hof meest op de selve manier gebouwt

D Des Konings Pakhuys

E Des Konings Massigit, of Moorschen Tempel

F t Quartier daar de Portugeese Mistiçen ende haar Consoort hunne Woningen hebben.

G t Quartier der Guseratten.

H Des Konings Galeyen, Praauwen, als andere Vaartuygen, waar van hy rykelyk voorsien is, en welke niet sonder groot perykel te vermeesteren zyn.

I De Woning van Antony da Costa, Portugees Koopman, welke om zyn defensie met Palissaden neffens eenige Bassen gesterkt is, om de inkomst van de Rivier te beletten

K Logie van de Deensche Comp.e voor desen door de Nederlanders bewo…

L Logie van de Engelsche Compagnie

M De Noord zyde van de Stad soo by Macassaren als andere Natien bewoont

N De Nieuwe Passar ofte Markt aan de Zuid Zyde van de Stad 't welk mede met Huisen betimmert is

O Een Rivier, die men met Vaartuygen van 5 of 7 a 8 voet diep gaande, kan gebru…

P Tuinen en Rys landen rontom de Stad, dat al leeg en goed klei land is …

Q Een Rivier aan de Noord zyde van s Konings woning maar 2 a 3 voet diep

gene Grooten en Hovelingen, doch voor de rest is 't niet veel.

Over deze stadt, en 't koninkryk van den zelven naam, heerscht een koning oppermagtig. Hoewel de koningskinderen (zynde Macassaaren van koninklyken bloede) jegenwoordig al mede zeer veel in te brengen hebben, gelyk zy zomtyds wel alles daar na hun zin plagten te draajen. Deze plagt in oude tyden oppervorst van 't eiland Celebes te zyn, en schoon de koning van Boni nu magtiger, dan hy, is, zoo is 't egter maar zedert die gemaakte vrede in 't jaar 1669. dat de koning van Goa of Macassar, volgens het XVIII Art., afstand van dit koninkryk der Boegis, als mede van dat van Loeboe, en van meer andere ryken, gedaan heeft, en dat hy den koning van Boni van onder zyne magt ontslagen, en hem als een vry konink op zich zelven erkent heeft.

Zyn magt ging niet alleen over deze en gene koningen en landen, op dit eiland gelegen (waar van die van Tello, Loeboe, Soping, Palacka, Boegis, Toratta, Tonadja, Mandar, Maros, en de gansche kust van Manado de voornaamste waren) maar zelfs ook over 't eiland Zumbawa, of over de ryken van Bima, Tambora, Dompo, Sangarra, en meer andere landen, daar op leggende; ja zelf stonden de dorpen Passir en Koethe, of Coeti, plaatzen op Borneo, van ouds mede onder dezen magtigen en trotzen vorst; behalven dat hy ook 't koninkryk van Boeton voor 't jaar 1669. onder zyn geweld gebragt had.

Die nogtans de beste kennisse van de Macassaarze zaaken meinen te hebben, oordeelen, dat de oppermagt van dezen vorst niet boven de 100 jaaren geduurt heeft; doch wy zullen hier na toonen, dat deze vorsten al in veel ouder tyden in de schriften der Maleyers bekent zyn, als vorsten van een vry groote magt, en die toen hun ryk al vry verder hebben zoeken uit te breiden; hoewel ik wel gelooven wil, dat hy de landen van Mandar niet zeer lang bezeten heeft, die men wil, dat door den grootvader van koning *Sombangko* (die in 't jaar 1653. overleden is) eerst verovert zyn.

Een van zyne voorname vestingen is Samboepo, met een vlek van dien zelven naam, dat eenige mylen van Macassar legt. By wat gelegenheid deze vesting zoo genaamt en wanneer zy gebouwt zy, zullen wy in 't verhaal der Macassaarze zaaken onder 't jaar 1580. zien. Wy vertoonen de zelve hier zeer net in profil by No. 22. en in platte grond by No. 23.

Wat magt deze vorst wel eer gehad heeft, hoe groote vlooten hy na Boeton, en Amboina, in oude tyden gezonden, en hoe hy ons in die Landvoogdy veel jaaren aan een geplaagt heeft, hebben wy onder de zaaken van Amboina al vertoont, behalven dat wy daar van in 't vervolg, om het op zyn plaats maar aan te haalen, spreken zullen.

Noordelyker op, aan de W. kant dezes eilands, is 't koningryk van Tello gelegen, gelyk men daar ook een stadt of vlek van dien zelven naam ziet. Deze stadt, en koning, is al in de eerste tyden bekent, en altyd mede een van de vermogenste vorsten geweest, met welken in 't jaar 1669. te gelyk met den koning van Macassar, of Goa, 't verbond gemaakt is. Tello.

Nog Noordelyker leggen de landen van Mandar en Maros, waar na men by die koninkryken en landen komt, die onder den koning van Ternate behooren.

Aan de Oostkant des eilands (daar 't land zich ten deele als een boschagie, en ten deele met zyne uitnemende schoone rystvelden tegen 't gebergte aan, en zelfs tot boven toe aan der zelver toppen zoo vertoont) en landwaard in, heeft men het koninkryk van Boni, en de stadt van dien zelven naam.

Deze koning, nu de magtigste op dit geheel eiland, is maar van 't jaar 1667. of een weinig te vooren, bekent geworden, gelyk de eerste vorst aldaar toen nog maar als Radja Palacka, of koning van Palacka, bekent was.

Naderhand heeft hy zich koning van Boni doen noemen, gelyk hy ook in de stadt Boni (die, zoo men wil, wel 8 dagen reizens van de stadt Macassar legt) gemeenelyk zyn hof houd. Boni.

Radja *Palacka* heeft dit vlek niet alleen zeer versterkt, maar ook in 't koninkryk Tsjinrana (3 dagreizens van Macassar) Mandar, en elders, verscheide vestingen gemaakt, en die van alles, 't geen daar toe van nooden was, voorzien. Hy was de eerste onder zyn volk, die zelf leerde snaphaanen, en allerlei schietgeweer, net, en immers zoo schoon als wy, te maaken, 't geen hy daar na ook zyn volk leerde, zoo dat dit by hen nu een gemeene konst geworden is.

Zyn wapenkamer was waardig om bezien te worden, alzoo hy in zyn leven in staat was, om 60000 wel gewaapende mannen in korten tyd te veld te brengen.

Deze koning van Boni, genegen zynde aan 't kasteel Rotterdam, of by den Heer Landvoogt op Macassar te komen, is gewoon daar af aan den zelven eerst kennis te geven, om hem met die statie, en eere, die men gewoon is, in te haalen, by welk geval hy dan gewoonelyk op Bontuwalak, dat een groote halve Bontuwalak.

 myl

bora, die den Macassaar 5 maanden tegenstont, doch eindelyk al mede buigen moest) door den koning van Macassar overwonnen zynde, zoo geraakten zy alle onder een vorst, hoewel die dezelve niet langer, dan tot jaar 't 1667. en 1669. behielt, wanneer zy onder de E. Maatschappy geraakt zyn.

De oude koning van Tambora heeft een contract met ons in 't jaar 1677. gemaakt, doch die vorst is in 't jaar 1687. overleden, en door de vader van den jegenwoordigen koning vervangen. Op Tamboua heeft men veel dorpen, te weten, Cadinding, Caukeeloe, Baraboen, Wawo, Lawasa, Papoenti, Laleekan, Salepe, Sakeewy, Laewong, Waro, Tanga, Soekon, Catoepat, Toewy, Tompo, Calomon, enz.

De naam des konings van Tambora in 't jaar 1688. was *Sulthan Nilaaneddien, Abdul Bazet*, zyn overleden vader was *Djamaleddien*, en zyn zoon, die hem volgen zal, *Abdul Djaliel* genaamt.

De Grooten en Ryksraaden hier worden Djeweli's en Toerili's, en de grootste Mantri (of Ryksraad) word Makandiri Hohau genaamt.

Hier valt veel Sappanhout, Wasch, Ryst, Paarden, enz.

TWEEDE HOOFDSTUK.

MACASSAARSCHE ZAAKEN.

Macassaarsche Zaaken. In 't jaar 1420. *tast* Crain Samarloeka Malacka *en* Pasi *aan. In 't jaar* 1580. *maakt de* Ternataansche *koning met den koning van* Macassar *een verbond. Redenen van* Samboepo's *benaaming. De* Portugeezen *hier al in 't jaar* 1538. *en* 1545. *De* Deenen *hier* 1632. *De onzen komen hier in 't jaar* 1607. Matelief, van Solt, *en* l'Heremite. *Ons Comptoir hier. Hun gesprek met den koning van* Tello. *'t Comptoir hier geligt. In 't jaar* 1618. *ons volk hier vermoord.* Laurens Reaal 1620. *hier. In 't jaar* 1623. *'t Comptoir weer geligt.* 1625. *de Heer* van Speult *hier.* 1627. *d'Aanslag tegen ons. De Heer* Caan *hier* Gezant 1632. Engelsche *en* Deensche *Logien hier. De Koning beschreven. In 't jaar* 1636. *de Koopman* van Vliet, *enz. vermoord. Koning* Sombangko's *vader, en des zelfs dood. Koning* Sombangko *en zyn dood.* 1646. van Suydwyk *hier.* Evert Buys *hier* 1651. Hassanoddien *in 't jaar* 1653. *koning. Prins* Patinggaloans *dood* 1654. *Slegte Vrede* 1656. *Toebereidzelen van ons ten Oorlog* 1660. *De Vloot vertrekt uit* Amboina. *De koningin van* Solors *verzoek.*

1420. DAt de koningen van Macassar van ouds her al bekent, vermogend, en als zoodanige vorsten onder de koningen van 't Oosten beroemt waren, blykt ons in 't jaar 1420. daar *Crain Samarloeka*, koning van Macassar, voorkomt, met 200 vaartuigen na Malacka gaande, om dien koning te beoorlogen; doch hy wiert door den Lacsamána, of Zeevoogt des konings van Malacka zoo dapper aangetast, dat hy genoodzaakt was na de stadt Pasi, op 't eiland Sumatra, te wyken, alwaar hy die stadt geen kleine schaade, door 't verwoesten van haare landeryen, toebragt.

In 't jaar 1420. tast Crain Samarloeka Malacka en Pasi aan.

In 't jaar 1580. nam de magtige koning van Ternate, *Baab Ullah* (dat is *de Poort Gods*) of anders in 't gemeen maar *Baboe* genaamt, voor, om met een magtige vloot een togt na 't eiland Celebes te doen, alwaar hy zich in 't voorby scheppen meester van 't eiland Bangay, en andere daar ontrent gelegen eilanden, als mede van de koninkryken Tamboeko, Tiboro, en meer landen, maakte.

In 't jaar 1580. maakt de Ternataansche konink met den konink van Macassar een verbond.

Van daar schepte hy verder na Macassar ontrent Tanahkeke, de Zuidhoek van Celebes, daar de koning van Macassar, *Crain Patinggaloan*, of anders *Crain Garoet*, genaamt, voor de gevreesde magt dezes konings, die met zyn vloot zoo na by zyn hoofdplaats was, verschrikt, hem te gemoet voer.

Terwyl nu deze Macassaaren aan quamen scheppen (of roejen) zongen zy zeker schep- of roeilied (onder 't welke zy, volgens zekere nette maatslag op de Tifa of Gong, scheppen) waar in onder andere deze woorden van *Sombah Oecoe, Sombah*, dat is, *wy eeren u Heere*, of, *wy eeren u, o Heer koning*, mede quamen, na de beteekenis van welke woorden de Ternataanze vorst zyn volk, aangezien hy dezelve niet verstont, gevraagt, en verstaan hebbende, wat die beteekenden, en dat zy enkelyk gerigt waren, om de eerbied en agting, die de Macassaaren voor hem hadden, te betuigen, bevielen de zelve hem zoo wonder wel, dat hy daar op met dien vorst na Macassar voort

voort geschept zynde, daar niet alleen een verbond met hem opregte; maar hem aanraadde wat verder van daar een vesting ontrent de strand te bouwen, en die, na de woorden van dit scheplied, Sombah Oecoe te noemen, waar van met 'er tyd, door verdraajing, en verbastering, eerst 't woord Sombah oepoe, en daar na Samboepo, gegroeit is.

Wat deze vorst hier te dier tyd ontrent de verandering van den Godsdienst gedaan heeft, zullen wy breeder zeggen, als wy van deze zaaken hier na in 't byzonder spreken.

Na dezen tyd hebben de Ternataanze koningen al meer veroveringen op dit eiland Celebes, en voor al ontrent de kust van Manado, en 't Noorder deel des zelfs, gedaan; waar van de dappere koning van Macassar hem nu en dan 't een en 't ander weder, gelyk aan 't eiland Boeton bleek (dat ook onder hem stont) afhandig gemaakt heeft; maar al het welke hy in 't jaar 1669. aan dien vorst heeft moeten weder afstaan, gelyk men dat hier na in het Vredeverbond, Art. XVI. en XVII. zien kan.

Van de Europeesche Natien zyn de Portugeezen hier al mede de eerste, en al in of ontrent de tyden van den Ternataanzen Portugeezen Landvoogt *Antoni Galvano*, in 't jaar 1538. en ook ten tyde van den Onderkoning *Martyn Sosa*, in 't begin van 't jaar 1545. geweest.

Zy hebben hier een vast comptoir gehad; doch wanneer dit zyn begin genomen heeft, blykt my nergens. Egter is dit een zekere zaak, gelyk hun hoofd *Francisco Viera*, een byzonder ryk man, op Macassar een reeks van jaaren aan een zyn vast verblyf gehad, en tot 't jaar 1661. behouden heeft; zonder dat ik van hunne zaaken iets, dan 't geen ons alhier onder 't jaar 1660. voorkomen zal, te zeggen weet, dat wy op zyn plaats in 't vervolg breeder zullen aanhaalen.

De Deenen hebben hier eenigen tyd aan een ook een comptoir gehad. Wanneer zy eerst hier gekomen, of hoe lang zy hier gebleven zyn, is my onbekent; hoewel ons blyken zal, dat in 't jaar 1632. by de komst van den Heer *Caan*, de Heer *Roeland Carpe* als Generaal, of algemein Overste, uit naam des konings van Denemarken, hier lag, en dat zy toen hier een Logie, gelyk de Engelzen al eer 'er mede een hadden. Ook is dit zeker, dat hier, na 't jaar 1669., geen andere volkeren, dan wy, hebben mogen komen, of handelen, gelyk in het VI. en VII. Art. van 't voorsz verbond te zien is.

Wat nu onze komst hier aangaat, ik zie, dat de Heer *Cornelis Matelief* in 't jaar 1607. den 2den Maart allereerst ontrent de Zuidkant van Celebes by 't dorp Rakeka (dat nog wel 7 dagen reizens van Tello, dat verder om de N. lag, gelegen was) ten anker gekomen is. Zyn volk sprak eerst met eenige visschers, die hen niet wisten te regt te helpen. Daar na, weer te land gevaaren zynde, spraken zy met een Orang Kaja, en met een Maleyer, welke laatste aan boord quam, die hem zeiden, waar Tello lag. Waar op hy van daar, bevindende dat 't land van Macassar een schoon land was, na Amboina is gezeild. 1607.

Niet lang 'er na is de opperkoopman *Paulus van Solt*, in 't zelve jaar, in gezelschap van de Heer *Jacques l'Heremite*, door den zeevoogt de Heer *Matelief*, met het schip Medenblik den 4den Mey uit Amboina na Macassar gezonden, daar zy den 15den dito op de rheede gekomen zyn. van Solt, en l'Heremite.

Wy hadden toen hier al een koopman van wegen onze Maatschappy, zonder dat my blykt, wie, en wanneer die hier gelegt, of wanneer dit ons comptoir hier opgerigt is; ook blykt my niet, dat de Engelschen of Deenen toen hier al een comptoir hadden. Ons Comptoir hier.

Deze koopman quam 's namiddags by hen aan boord, en bragt hen dien zelven avond nog aan land, alwaar zy dien nacht in 't huis, 't geen de onzen toen hier al hadden, bleven.

Den 16den dito quam de koning van Tello, vergezelschapt met den koning van Battergoa (dit zal mogelyk de koning van Goa zyn) en eenige hovelingen, by hen in ons huis, klagende geweldig over eenige schade die de schepen van den zeevoogt, *Cornelis Matelief*, aan eenige van zyne praauwen in zee, wanneer hy na Amboina zeilde, toegebragt, en hoe hy wel 14 mannen van zyn volk gedood, en 2 praauwen in de grond geschoten had.

Zy schikten met dien koning deze zaak in de beste vouw, in zoo verre, dat hy zich eindelyk volkomen daar over betoonde voldaan te zyn.

Ook gaf de Heer *van Solt* aan dien vorst te kennen, dat de Heer *Jacques l'Heremite* door den voornoemden zeevoogt uitdrukkelyk met een geloofsbrief aan hem gezonden was, welken brief hy zyn Hoogheid ook ter hand stelde, daar by voegende, dat deze Heer last had, om nader met zyn Hoogheid over alles te spreken. Hun gesprek met den koning van Tello.

Hier op belastte hen die vorst, dat zy op dezen avond by hen zouden willen verschynen, gelyk zy deden.

Zy gaven zyn Hoogheid te kennen, hoe de Heer *Matelief* vriendelyk, uit naam des konings van Djohor, verzogt, dat zyn Hoogheid doch geen ryst na Malacka geliefde te zenden, om de Portu-

1607. tugeezen, onze vyanden, te ſpyzigen. Hy vraagde hen daar op, of zy voorgenomen hadden, met den oorlog tegen de Portugeezen voort te vaaren, zoo neen, zouden zy hem by de Portugeezen zeer gehaat maaken, en hem een gevaarlyken vyand op den hals haalen, daar hy anders beſt keurde, zyn land voor alle vreemde Natien open te zetten, en geen zyde te kiezen.

Egter bragten zy het by dezen vorſt zoo verre, dat hy hen beloofde, van dit jaar geen ryſt na Malacka te zullen zenden, gelyk hy dit aanſtonts over al in zyn land verbieden liet.

Naderhand is ons egter het tegendeel gebleken, en men ontdekte klaar, dat hy dit wel beloofd, doch niet gemeend had, dat de Macaſſaaren, zoo wel, als de allergrootſte veinzers van Staat, weten te doen, en daar in den beſten Italiaan niet behoeven te wyken.

Zy quamen, volgens 's konings nader laſt, den 17^{den} dito weder voor hem, en wierden deftig met ſpyze en drank, op zyn Macaſſaars, van hem onthaalt.

Hy zeide hen toen ook, dat hy de Spaanjaarden, die met een ſcheepken van Ternate na Malacka wilden, en die op de eilanden ontrent Boeton 't zelve verlooren hadden, voor hunne komſt in zyne beſcherming genomen, en aan de zelve, op hun verzoek, een praauw geſchonken, en dierhalven aan hen te verzoeken had, dat zy doch hen op zyn rheede niet quaalyk handelen, nog 't regt der zelve ſchenden, of zyn koninklyk woord niet breken wilden, welk billyk verzoek zy hem geerne inwilligden.

Het vuilſte, dat deze Heeren hier ontdekten, was, dat onze koopman hier niet alleen met deze Spanjaarden, onze vyanden, heulde, (hoewel hy nu, by 't aanwezen der Heeren *l'Heremite* en *van Solt*, hen verboden had, aan zyn huis te komen) maar zich ook zeer ontrouw en leugenagtig in 't werk van zyne bediening gedroeg.

Den 19^{den} en $20^{ſten}$ dito hebben deze Heeren 38 bahâr Foelie, door dezen koopman hier ingekogt, gelaaden, gevende te gelyk, volgens laſt van de Heer *Matelief*, zyne rekening aan de Heer *l'Heremite* over, die, ſchoon hy in de zelve over al zynen bedriegelyken handel klaar ontdekte, egter den Heer *van Solt* verzogt, hem in 't nazien van deze bedriegelyke rekening te willen behulpzaam zyn, dewyl hy dezen koopman op zeer veel leugens betrapte, om welke te beter na te ſpeuren, zy te zamen beſloten, dat de Heer *van Solt* een togt landwaart in doen zou na eenige koningen, op welke hy hen gewezen, en die hy hen wysgemaakt had, dat hem nog veel ſchuldig waren.

Daar op dan is de Heer *van Solt* 's namiddags, van *Jacques de Mulder* en *Jacob Janszoon* verzeld, landewaart in gereden, daar zy 's avonds eerſt aanquamen, en daar hy hen op eenige ſchulden van zeer weinig belang gewezen had; zy ſliepen daar dien nacht, eyſchende van eenige Portugeezen het geld, als mede de ryſt en foelie, die hy hen, tegen zynen eed, geleverd had. 1607

Den $23^{ſten}$ dito vertrokken zy na verſcheide Inlandze koningen, te weten, die van Cangila, Roepo, en Mangalyn (plaatzen, die ik hier niet kenne, en dierhalven zekerlyk verkeert opgegeven zyn) doch dezelve zeiden, dat zy den koopman niets ſchuldig waaren, en by aldien het volk in zich zelven niet goedaardig en deugdzaam geweeſt was, zouden zy zonder gevaar hier niet van daan geraakt zyn, te meer, dewyl deze koningen niet wiſten, wat dit zeggen wilde, dat men hen quam maanen over een verdigte ſchuld, oordeelende, dat hier wel iet anders, tot nadeel van hun land, onder verborgen kon zyn.

Tegen den donkeren avond quamen zy in Samboepo, daar zy weder hunne nachtruſt namen.

Daags 'er aan maanden zy hier ook alle de ſchulden in, die zy al mede niet half zoo veel, als zy van den koopman opgegeven waren, bevonden te zyn.

Hy quam den $24^{ſten}$ dito weer in Tello, gaf aan de Heer *l'Heremite* een net berigt van zyne verrigting op dezen togt, en ſtelden die net in geſchrift, doende verder den koopman dit alles onderteekenen, en hy wiert daar op als een bedrieger na boord gebragt, om hem na 't vaderland te zenden, alwaar hy zyn doen zou moeten verantwoorden.

Ook wiert toen dit comptoir, tot groote droefheid des konings, geligt, zonder hier een ander in zyn plaats te leggen, alzoo zy zeer beſchaamt over 't gedrag van dezen koopman waren. Zy beloofden egter aan dezen koning, dat de Heer *Matelief* ten eerſten een ander koopman in plaats van dezen zenden zoude.

's Namiddags ontbood deze vorſt hen weer, onthaalde hen zeer wel, en bad hen andermaal, dat zy zyn land doch niet verlaaten, maar voortgaan wilden om hier te handelen, alzoo hy Foelie van Banda ontbieden, en die alleen aan hen leveren zou.

Daar op zyn zy den $25^{ſten}$ dito van Tello na boord gevaaren, daar zy tegen den middag aanquamen, hebben ten 2 uuren hunne ankers geligt, en zyn dus na Greſſic voortgezeilt.

Dit Macaſſar had de Heer *Matelief* in Juni dezes jaars ook als de ſpyskamer van Malacka beſchreven, raadende de onzen ver-

verder, om Banda met 3 ſchepen en 200 man voor den Macaſſaar in te nemen, mits dat daar niemant, dan wy, ſpeceryen zouden mogen laden; en dat wy hem alle de zelve tegen een vaſte prys zouden afnemen.

Den 30ſten Auguſtus liep het ſchip de ſwarte Leeuw, van Amboina na Bantam vertrokken zynde, op Macaſſar om ryſt aan.

In December ging 't ſchip Gelderland na Macaſſar ook om ryſt, om met een gedeelte van dien Amboina te ſpyzigen, en het verdere in Ternate te brengen.

Of wy nu in dezen tuſſchen-tyd weer een comptoir hier opgeregt hebben, weet ik niet; doch 't ſchynt my als een zekere zaak, dat zulks geſchied is, alzoo de bedriegelyke koning van Macaſſar al ons volk hier in 't jaar 1618. heeft doen doodſlaan, en onze Logie afloopen; weshalven aan den bevelhebber *Arent Maartenszoon* toen ook laſt gegeven is, om met 3 ſchepen, na de Ooſt gaande, ten eerſten op Macaſſar aan te loopen, en deze moord te wreeken.

In dit zelve jaar den 13den December ſchreven de Heeren XVIInen, dat 't ſchip den Orizont uit Denemarken na Indiën gezeilt, en dat het voornemen was 'er in 't korte nog 4 te laaten volgen; waarſchynelyk, om hun comptoir hier, en elders, daar mede te verſterken.

In 't jaar 1620. is in de maand April of Mey de Heer Oud-opperlandvoogt van Indiën, *Laurens Reaal*, hier by den koning weer aangeweeſt, zonder dat my blykt, dat 'er iet vyandelyks voorgevallen is.

In 't jaar 1623. gaven de Heeren XVIInen laſt dit comptoir te ligten, zoo dat wy toen al weder eenige bedienden, die hier lagen, gehad hebben.

In 't jaar 1625. den 10den Auguſti wiert de Heer Oud-landvoogt van Amboina, *Herman van Speult*, zeer wel van den koning van Macaſſar ontfangen.

In dit zelve jaar den 18den September hadden de Engelzen hier ook een comptoir en haar Opperhoofd was toen eenen Mr. *Siort*.

De Logie der Engelzen heeft maar een musquetſchoot Benoorden 't kaſteel Oedjong Pandang geſtaan.

In 't jaar 1627. ontdekte men, dat 'er tuſſchen dezen koning en den koning van Tidore een aanſlag tegen ons was.

In 't jaar 1632. den 5den Maart verſcheen hier als onze Gezant de Heer *Antoni Caan*, op welken tyd de Deenen, hier mede een comptoir en Logie hadden, gelyk zich alhier van wegen den koning van Denemarken de Heer *Roeland Carpe* (die in 't jaar 1623. al op den 14den October by de Naſſauze vloot verſcheen) als Generaal en Overſte van zyne Natie met 2 ſchepen onthielt.

Het was te dier tyd tuſſchen ons en de Macaſſaaren, wegens den handel der Nagelen in Amboina, niet helder. 1632.

Na dat deze Gezant al zyn geſchut geloſt had, de wittevlag liet waajen, en na dat hy een uur op de reede geweeſt was; quamen 'er 2 Princen, en 6 of 7 Hovelingen, met een geſchenk aan boord, om hem te verwelkomen.

Zy wierden van zyn Ed. zeer wel onthaalt, waar op hy tegen den avond met 8 perſoonen na land voer, laatende de gemelde Princen zoo lang als gyzelaars aan boord.

Zoo ras hy aan land quam, wierd zyn Ed. zeer beleeft van den voornoemden Heer *Carpe* onthaalt, gelyk onze 40 gevangenen uit Macao, en 2 uit Malacka, zoo lang in de Deenſche Logie geweeſt waren, om hier nu aan zyn Ed., na een gevankenis van 15 maanden, die zy in China in ketenen uitgeſtaan hadden, overgelevert, en in vryheid volgens 't gemaakt verdrag geſtelt te worden.

Nog dien zelven avond wiert zyn Ed. in 's konings paleis gebragt, dat een ſchoon groot, byzonder konſtig geſneden en 't geen verguld gebouw van hout was, heerlyk op 46 hooge pilaaren ſtont, die wel 3 vadem hoog waren.

Hy vont den koning op een zeer koſtelyke mat, met 2 of 3 fluweele leunkuſſens agter zich, zitten, zynde van ettelyke honderd perſoonen verzeld, ten deele hovelingen, ten deele dienaars, doch alle met kriſſen op zyde, welker geveſten of handvatten zommige van goud, andere van ivoir, en zommige zeer konſtig geſneden, of gewrogt waren. Ook zaten 'er 20 of 22 van zyne bywyven naaſt hem, die niet anders deden, dan hem geduurig tabak en pinang te geven.

Zy zaten alle, als de ſnyders met de beenen onder 't lyf, op een vloer van geſpletene bamboezen, die doorlugtig was, zoo dat 'er geen vuiligheid op kon blyven leggen.

De Koning beschreven.

De koning, een dik ſwaarlyvig man, 58 of 60 jaaren oud, en glad van baard, was van verwe tuſſchen 't geel en bruin, hebbende niets, dan een met goud doorwrogt kleedjen om zyn benedenlyf, terwyl zyn bovenlyf bloot, en zyn hoofd met een wit mutsje bedekt was. Ook was hy zeer vriendelyk en minzaam van taal, zoo tegen den Heer *Caan*, en den Heer *Carpe*, als tegen anderen die daar tegenwoordig waren; en zy wierden met tabak, pinang, jonge klappusnooten, enz. onthaalt.

Na dat hy met den koning over deze en gene zaaken geſproken, en daags 'er aan onze gevangenen man tegen man tegen die der Portugeezen, die onder ons waren, uitgewiſſeld had, is hy hier van daan na 't eiland Boeton gezeilt.

1636.

Dat de koning van Macassar veel plaatzen van den koning van Ternate op Celebes verovert, en in 't jaar 1634. ingenomen heeft, hebben wy onder dat jaar in de stoffe van Ternate al getoont.

In 't jaar 1636. de Koopman van Vliet, enz. vermoord

In 't laatst van 't jaar 1635., of in 't begin van 't jaar 1636. was onze koopman *van Vliet* hier met 4 of 5 Nederlanders door de Macassaaren gekrist, en in stukken gehakt, en op Boeton was de onderbevelhebber *Steven Barentszoon* met 4 of 5 Hollanders doodgeslagen, dat door den bevelhebber *Pool* aan eenige Boetonders, die in zyn schip door zekere list gelokt waren, en die hy van gelyken dede ombrengen, ten deele gewroken wiert.

In 't jaar 1637. maakte de Heer *van Diemen* met dezen koning weer een nieuw verbond.

't Jaar daar aan verscheen in Banda voor den Heer Opperlandvoogt *van Diemen*, het Engels Hoofd op Macassar, *Mr. John Hunter*, om Poelo Rhun weer in bezit te nemen; een klaar teeken, dat zy toen nog een Logie op Celebes hadden.

Koning Sombangko's vader, en des zelfs dood.

Ontrent dezen tyd regeerde hier een magtig Koning, die niet lang bevoorens de landen van Mandar en Maros had zoeken te veroveren; doch hy wiert daar in door een wonderlyk voorval verhindert.

Al zyne wyven en fraaje byzitten hem geen genoegen hebbende konnen geven, om zyn vuile en verkeerde lusten te matigen, zoo had hy tot zyn ongeluk zyn oog op een van de wyven zyner Hovelingen laaten vallen, en de zelve ook na zyn hof laaten voeren. Haar man, doodelyk hier over geraakt, en maar gelegenheid zoekende, om zich aan den koning te wreeken, kreeg daar toe de schoonste, die hy wenschen kon, alzoo de koning met zyn nieuwe meesteres, die hy eenig byzonder vermaak wilde aandoen, ergens stont uit visschen te gaan. Deze gehoonde man, zich behendig onder de gedaante van een roejer, of schepper, mede in dat vaartuig begeven hebbende, nam, zoo ras zy wat van land waren, zyn slag zeer wel waar, ging in de tent, en stak hem met zyne verborgene kris met 5 of 6 steken onder de voet, en sprong toen in zee, zonder dat men hem gekregen, of oit meer van hem gehoort heeft; doch zyn gansch geslagt, en alle zyne naastbestaanden, wierden hier over in ziedend water elendig aan haar einde gebragt, om anderen een afschrik van zulken konings-moord te geven.

Hy liet twee zoonen na, *Crain Sombangko*, en *Crain Mabella*, van welke de prins *Sombangko*, nu 22 jaaren oud, op zyns vaders throon steeg.

Het

Het eerſte dat hy dede, was, dat hy die van Mandar, de Boegineezen, en meer andere Celebize volkeren, aan zyne heerſchappy onderwierp. Hy had op den zelven tyd ook de Toradjers wel konnen overwinnen (volkeren byna onder den Evenaar gelegen) doch vermits hy zich, even als zyn vader, te veel aan zyne welluſten met zyne wyven overgaf, bleef dit agter weeg.

Hy is in 't jaar 1652. of 1653. overleden, en zyn zoon *Haſſanoddin*, tegens de gewoonte, in zyn plaats gekomen, alzoo anders zyn broeder *Crain Mabella* hem moeſt gevolgt hebben.

Onder koning *Sombangko* heeft van wegen onze Maatſchappy de opperkoopman, *Johan van Suydwyk*, hier als Hoofd gelegen, die in 't jaar 1646. in Amboina verſchenen is.

In 't jaar 1651. heeft hier ook eenen *Evert Buys*, koopman, als ons Hoofd tot 1654. gelegen; doch na dien tyd hebben wy met de Macaſſaaren, voornamelyk in Amboina, in koning *Sombangko's* tyd, en onder den prins *Patinggaloan* als Ryksbeſtierder alhier, veel moeite gehad, gelyk in 't breede onder de ſtoffe van Amboina getoont is, een ſpel, dat na koning *Sombangko's* tyd van den koning *Haſſanoddien* vervolgt is, die verſcheide vlooten na Boero, onder zyne veldheeren *Dain Boelecan*, en *Crain Boetatoeba*, tot hulp van den trouwloozen *Madjira*, en van de afvallige Hitoeëzen in Amboina, gezonden heeft.

De grootſte beſtierder van alle deze zaaken was de prins *Patinggaloan*, een vorſt, die in verſcheide taalen, en zelf in de Latynſche, zeer ervaren was. Hy had ook kennis van veel konſten, en van 't behandelen der Globen, gelyk de Heeren Bewindhebberen hem een heerlyke aardkloot van koper gezonden hebben; waar op de Heer *Jooſt van den Vondel* (hem *Pantagoule* noemende) dit gedicht, pag. 582. in zyn Mengeldichten te zien, gemaakt heeft:

Tot eer van Hollands waterleeuw
Herſchept de kunſt de kopere eeuw',
Een ronde daar een kloeke vrouw,
Een Pallas, wel in ſpinnen zou.
Dien Aardkloot zend 't Ooſtindiſch huis
Den grooten PANTAGOULE *t'huis,*
Wiens aldoorſnuffelende brein,
Een ganſche wereld valt te klein.
Men wenſche dat zyn ſcepter waſſ',
Bereyke d'eene en d'andere as,
En eer het ſlyten van de tyd
Dit koper dan ons vriendſchap ſlyt'.

Alle deze voor ons langer ondragelyke bedryven van den koning van Macaſſar ſchenen onder den nieuwen koning *Haſſanoddin*, en voor al na de dood van den ſchranderen prins *Patinggaloan* (die aan een quaade keel den 17[den] September 1654. overleden was, en met welken wy over 2 ſchepen van *Don Francisco Viera de Figuereda*, door ons genomen, doch daar hy en de koning mede deel in hadden, groote moeite hadden gekregen) een einde te zullen nemen, gelyk 'er ook eindelyk in 't jaar 1656. een Vrede, by den Heer Gezant *Willem van der Beek*, Buitengemeen Raad van Indiën, en oud Landvoogt van Amboina, met den koning van Macaſſar aangegaan, op quam te volgen, hoewel zy voor den Macaſſaar veel te voordeelig, en ganſch niet van de ſmaak van den veldheer *de Vlaming* in Amboina, was, te meer, alzoo men toegeſtaan had, hem alle zyne gevangens, in een tyd, dat wy in Amboina, en elders, over hem zegepraalden, weder over te leveren. Ook wiert dit zoo quaalyk genomen, dat hy daar op van zyne bedieningen (zoo niet beter wete) van Buitengemeen Raad en Majoor afgezet wiert.

1654.

Prins Patinggaloans dood 1654.

Slegte Vrede 1656.

Ook was aan de Macaſſaaren by deze Vrede het vaaren op de eilanden van Goram, Ceram-Laoet, en Ceram (daar egter zoo veel aan gelegen lag) niet eens verboden, gelyk 'er kort na de getroffene vrede, 2 Macaſſaarze welgemande vaartuigen op Ceram-Laoet overgekomen waren, waar over men hem nu niet aanſpreken, nog dit verbieden kon.

Aldus was deze vrede dan maar een goede dekmantel, om ons nu veel meer, dan bevoorens, te plagen, gelyk hy zulks niet naliet, daar hy maar eenigzins kon, dat eindelyk zoo hoog liep, dat wy de trouwlooze behandelingen van dezen trotzen en hoogmoedigen vorſt niet langer konnende, nog willende dulden, haar Edelheden op Batavia goedvonden dezen oorlogszugtigen koning eens door de wapenen tot reden te brengen.

Zy zonden dierhalven, om geen ſchyn ter wereld van dezen toeleg te geven, een fraaje vloot in der ſtilte na Amboina, om aldaar by den anderen te verzamelen, en dan hunnen aanſlag tegen Macaſſar in 't werk te ſtellen.

Toebereidzelen van ons ten Oorlog 1660.

Na dat nu alles hier toe geſchikt was, vond men in Amboina goed, in alle de geweſten, en op alle des zelfs buitencomptoiren, een algemeenen en plegtelyken Vaſt- en Bededag te houden, om den zegen des Heeren over deze onderneming op het ootmoedigſte af te bidden.

Daar na wierden de Heeren *Johan van Dam*, en *Johan Truytman* als Opperhoofden van deze vloot, door de Heer *Jacob Huſtaart*, Landvoogt alhier, voorgeſtelt, waar aan zy alle onder eede verbonden, en waar na alle ſtukken van de veſting Victoria in 't rond afgeſchoten wierden.

1660. Als nu alles dus verre klaar gemaakt en yder na zyn boord geordonneert was, liepen de gedagten van deze en gene herwaarts en derwaarts, overwegende waar na toe doch wel den toeleg zoude mogen wezen, en wie het zou mogen gelden.

Zommige fpraken van Solor en Timor, en van de Portugeezen aldaar, te meer, alzoo 't fchip Arnemuiden derwaarts voor af gezonden wiert, hoewel dit maar diende, om hen, als onze vrienden, te waarfchouwen, dat wy hen niet meinden, en dat zy dierhalven niets te vreezen hadden.

De vloot vertrekt uit Amboina. Men verliet daar op in Mey 1660. het eiland Amboina; en de Opperhoofden vertrokken van daar met een vloot van 22 fchepen, 3 galjoots, en 8 chaloepen, of in 't geheel 33 zeilen fterk, waar op 24 vaandels blanke koppen, tot 50 yder, en 400 koppen van de Inlanders, meeft Amboineezen, waren, alle welke met het verdere fcheepsvolk omtrent 2700 man uitmaakten.

Men fchokte met de zelve voorby het hemelhoog gebergte van Boero, en meer andere eilanden, voort, tot dat men het klein eilandje Batatarra, en daar na de hooge bergen van de eilanden Lombatte en Serbite, in 't oog kreeg, alwaar nu de Opperhoofden geraaden vonden, aan de verdere fcheepshoofden, kennis te geven, waar na toe de togt aangelegt, en dat het op Macaffar gemunt was, doch dat men de vloot eerft eenige dagen aan de eilanden Serbite en Solor zou laaten ververfchen, om dan na Macaffar over te fteken, een taal, die zommige bevreesde volkeren in deze vloot wonderlyk in de ooren klonk, zoo dat zy wel wenfchten in Amboina gebleven te zyn.

Men liep tusfchen Lombatte en Serbite met een holle zee, en een fterke ftroom, voorby den brandenden hoogen berg op 1660. 't eerfte eiland, door de engte van Lombatte henen, tot dat de vloot, niet zonder gevaar, alzoo de grond niet heel goed was, voor 't eiland Solor ten anker quam, alwaar men de koningin van Solor, met een groot getal van haare Grooten, onder 't gerammel van een groot getal van Gongen en Tifa's, aan boord kreeg, ter eere van welk 'er wakker gefchoten wierd.

De ... ning van ... ven... Zy verzogt, dat men wilde aanhouden met haar in vrede en vriendfchap te leven, en dat men weer een vefting op haar land bouwen wilde, om haar tegen de Portugeezen, haare en onze vyanden, te befchermen.

Men zei haar dit toe, met verdere beloften, dat men, na den Macaffaar beteugelt te hebben, hier weer met eenige fchepen komen zoude, om de Portugeezen op Timor ook te bezoeken; waar op die verheugde Vorftin met haare magere Edellieden zeer vergenoegt na land vertrok.

Men vond deze ankerplaats zoo gevaarlyk, dat men beft keurde 't anker te ligten, en na de overwal van 't eiland Serbite over te fteken, alwaar zy digt by land ten anker quamen, meinende hier verfch water te vinden, doch vergeefs; en moeften van daar na Lamhale's engte, tusfchen Solor en Serbite, verzeilen, en daar ten anker komen, daar zy aan 't laatfte eiland een fchoone rivier vonden, niet verre van 't vlek Lamhale in zee ftortende; doch mogten van de fchepen niet aan land komen, hoewel de Soloreezen, en eenige andere Eilanders gelegenheid genoeg gaven, om allerlei ververfching voor geringe beuzelingen en fnuifteryen tot hun volkomen genoegen in te ruilen.

DERDE HOOFDSTUK.

De *vloot zeilt na* Macaffar. *De twee* Opperhoofden *loopen voor uit. Hun berigt. Zy taften 6 Portugeefche fchepen aan. En verflaan de zelve. Zaaken, toen voorgevallen. De onzen veroveren de vefting* Pannakoke. *De Macaffaaren op de vlugt gedreven, en een groot deel van de ftadt verbrand.* Gezanten *van den koning verzoeken ftilftant van wapenen. Die hen geweigert, doch eindelyk toegeftaan word.* Gezant, *maar mondelinge laft hebbende, wort te rug gezonden.* Portugees *fchip aan ftrand gejaagt. De* Macaffaaren *geven eenige gevangenen over. De Heeren* Truytman *na* Bima, *en* van Dam *na* Batavia. *Op* Batavia *in Auguftus de* Vrede *getroffen. In 't jaar 1665. fchendig verbroken. Ons* Opperhoofd *vlugt na* Batavia. *Met* Radja Palacka *mede. Deszelfs gevallen. Zyn vlugt na* Boeton. *De koning van* Macaffar *beoorlogt* Boeton. *En brengt het tot het uiterfte. De Heer* Speelman *verflaat de* Macaffaaren.

De vloot zeild na Macaffar. NA dat nu de ganfche vloot zich van genoegzaame ververfching, drinkwater, en 't verdere noodige, wel voorzien had, vertrok dezelve den 28ften Mey van hier, zeilende weer tusfchen de engte van Lommahale en Lombatte, voorby den Lombatzen vuurberg, door, tot dat zy in de ruime zee ge-

gekomen zynde, met 34 zeilen langs 't eiland Ende na Macassar voortzeilden.

Na dat de vloot ontrent 't eiland Celebes gekomen was, wiert in den Vlootsraad besloten, dat de Heeren *van Dam* en *Truytman* met 2 schepen, de Mars en Breukelen, na Macassar voor uit loopen, en een proeve nemen zouden, of door minnelyke verzoeken deze hardnekkige vorst nu nog niet tot reden te brengen, en met hem een vrede zou te maaken zyn, waar op men zich wat vaster, dan op alle de voorige vrede-verbonden, zou konnen verlaaten; en terwyl zy dit onderstaan zouden, zou de vloot nog twee dagen over en weder blyven zeilen.

Na dat men dit in 't werk gestelt had, liep de vloot by Tanahkeke ten anker, om zich volkomen slagvaardig te maaken, en ten eersten de vestingen der Macassaaren met een dapperen moed aan te tasten.

Terwyl onze vloot hier nog lag, zagen zy den 10den Juni van verre een Macassaars vaartuig in 't verschiet, 't geen zy dagten dat hen de blyde tyding van een aangenaame vrede brengen, en van alle volgende moeite verlossen zoude; doch na dat deze gasten de vloot ter degen bezien en verspied hadden, zeilden zy te rug. Ondertusschen zag men de 2 voor uit geloopene schepen Mars en Breukelen te rug komen, die moeite hadden om by de vloot te geraaken, weshalven men best keurde digt by hen te komen ankeren.

Zy bragten tot berigt, dat zy op de reede van Macassar 6 Portugeesche schepen voor der zelver verblyfplaats, zeer ryk geladen nu pas van Macao gekomen, hadden zien leggen, die voornemens waren ten eersten na Goa te vertrekken; maar om hen de pas daar toe af te snyden, vond men goed, aan de Macassaaren, by 't aantasten van deze Portugeezen in 't gezigt, en onder den rook van hun kasteelen, eens blyken van onze dapperheid te geven, en hen te toonen, dat wy zoo zeer niet te veragten waren, als hen de Portugeezen, met ons voor bloode zeeroovers, en een volk zonder Prins, of Regeering te schelden, hadden wys gemaakt.

Men wagtte niet langer als den morgen daar aan, en tastte hen, na 't uitstorten van een zeer ernstig gebed tot God, om zynen zegen over deze onze onderneming, met het aanbreken van den dag door 2 schepen met de uiterste dapperheid aan, begroetende hen eerst met een volle laag.

De Portugeezen, die mede op hun hoede waren, en hier voor wel gevreest hadden, deden in 't eerst geen kleine tegenstant; maar verbaast stond de koning van Macassar, als hy deze 6 Portugeesche schepen door 2 Hollandsche (een zeer ongelyk getal, en dat na 't werk van geen bloodaards, gelyk zy altyd voorgegeven hadden, geleek) terwyl de gansche vloot dit spel maar aanzag, zoodanig zag havenen, dat zy niet wisten, waar zy zich keeren of wenden zouden, uit al het welke hem nu te laat bleek, dat hy zich veel te onvoorzigtig door deze Portugeeze snorkeryen had laaten misleiden, en dat het hem in 't korte wel berouwen mogt, dat hy de vrede, hem zoo edelmoedig van de Hollanders aangeboden, niet aangenomen had. 1660.

Terwyl dit de koning met zyne hovelingen van zyne vesting, benevens een schaar van duizenden Macassaaren, die 't strand vervulden, aanzag, spronk tot hunne uiterste ontsteltenis de Portugeesche zeevoogt met al zyn volk aan duizend spaanderen in de lugt, by ongeluk een schoot, of eenig vuur, in zyn kruitkamer, die in vollen brand geraakte, gekregen hebbende. Hier door geraakten ook nog 2 andere van hunne schepen in brand, die tot aan 't water verteerden, hoewel 't meeste volk, na de wal swemmende, zich zelven borg.

Twee andere schepen wierden door onze 2 tegen strand gejaagt, en 't laatste, *nostra Seignora di Remedio* genaamt, maar die wel een slegt remedie betoonde te zyn, wiert door de fluit Breukelen aan boord geklampt, en in aller gezigt verovert, en voortaan de Hollandze remedie genaamt. Men vond 'er veel zyde stoffen, Sandelhout, en veel Chineeze waaren in. En verslaan dezelve.

Men had ook veel Portugeezen gevangen bekomen; doch men gaf hen vryheid, om weer na land te gaan, en daar te verhaalen, dat dit maar een voorspel was, en dat het nu eerst regt de Macassaaren, daar zy eigentlyk om gekomen waren, gelden, en dat men hen eens leeren zou, wat onderscheid 'er was tusschen 't snorken der Portugeezen, en tusschen de dapperheid der Batavieren, die zy nog niet regt kenden.

Alle de schaade, by de onzen in dit gevegt bekomen, bestont in 4 dooden, en 8 gewonden; maar 't scheelde weinig, of onze zeevoogt was met den Portugeeschen in de lugt gesprongen, van voornemen geweest zynde, om hem aan boord te klampen, waar door hy vry digt by hem genadert, en in groot gevaar geraakt was.

Het verlies der Portugeezen hield men voor ons wel verborgen; maar het is ligt te denken, dat zy veel dooden, en niet minder gewonden hadden; zoo dat zy niet in staat waren, om den benarden Macassaarzen koning eenige hulp toe te brengen.

Het was daar in de vestingen, en in de

1660. ftadt, alles in roeren, en duizenden van Macaffaaren, die dit gevegt aanfchouwt hadden, en nu als de mieren door malkanderen liepen, wiften niet waar zy zich van benaautheid keeren of wenden zouden, terwyl zy van hunne opperhoofden, en de heefchgefchreeuwde Macaffaarze princen, yder tot hun vaandel geroepen wierden, om mede aan dien doodendans te geraaken.

Verdere zaaken, toen voorgevallen.

De oever weergalmde van 't gefchreeuw der menfchen, en van 't gerammel der Gongen en oorlogstrommels, die een vry naaren toon alomme floegen; en men zag eindelyk van de veftingen der Macaffaaren de bloedvlaggen opfteeken, waar uit men moeft afnemen, dat zy genegen waren zich dapper te verdedigen, en niet ongewroken te fterven.

Daags 'er aan befloot men den vyand, zonder tyd te geven, weder aan te taften, waar op de vloot, 35 zeilen fterk, op den Macaffaar aanftonts los ging, hoewel zy 't ongeluk had, dat het ftil wiert; doch tegen de middag weder een fraai koeltje bekomende, waar op zy toen al kanonneerende en weder met fchroot ladende, al zagtkens na de wal fchokten, 't geen in den vyand geen kleine verflagenheid veroorzaakte.

Niet lang daar na quam 'er een vaartuig met een vredevaan aan boord, met eenige Edelen, in laft hebbende, om de Opperhoofden dezer vloot uit 's konings naam na de reden van hunne komft ontrent zyn land te vragen. Zy wiften die zeer wel; doch zogten de onzen maar op te houden; die, veel te wys daar toe, hen maar kort en goed befcheid gaven, en zeiden om geen andere reden daar gekomen te zyn, als om den trouwloozen koning van Macaffar eens te degen over alle zyne aan ons bewezene trouwloosheden te ftraffen, en om hem te leeren, dat wy zulken blooden volk niet waren, als hy zich van de lafhartige Portugeezen had laaten wys maaken; maar dat wy, al te lang en te veel van hem getergt zynde, hem nu eens regt toonen zouden, wat voor een foort van volk de Hollanders waren.

Met deze bedroefde tyding keerden zy weder na land, en bragten hunnen benarden vorft, die gemeint had door zyne liftige vleyeryen ons nog altyd wel tot de vrede te zullen brengen, in een vry jammerlyken ftaat, alzoo hy nu wel te gemoet zag, dat 'er geen middel was, om dit gruwelyk onweder te konnen ontgaan, veel minder, om zulken magt van volk, en fchepen te wederftaan.

Den 12den Juni by de eerfte vefting der Macaffaaren ten anker gekomen zynde, bleven zy daar, alzoo 't ftil was, leggen, zonder aan wederzyden eenen kanonfchoot te doen; doch wat na 9 uuren 's morgens rukten 11 der kloekfte fchepen de ankers uit de grond, fchooten wakker eerft op de vefting Pannakoke, loopende zoo al verder na de vefting Samboepo, om 't gros der Macaffaaren daar na toe te lokken, en op die wyze door een krygslift Pannakoke door een troep volks van ons te doen verraffchen. 1660.

Hier was nu 't blad wonderlyk omgekeert, daar de Hollanders dat zelve kafteel, voor 't welke zy zoo menigmaal geftreken hadden, om *Crain Crongron*, prins van de vefting Greffic, den grootften aanhitzer van den koning tegen ons, te eerbieden, nu zoo dapper dorften aantaften, en de volle laag aan 't zelve geven.

Na dat 'er zulke groote blaauwe boonen vlogen, en zy ze langs 't ftrand hoorden balderen, zag men van alle die duizenden menfchen, daar 't ftrand bevoorens van krioelde, 'er nu geen een; maar aanftonts wierden wy uit hunne veftingen mede dapper, doch in de hooge lugt, beantwoord, alzoo al hun gefchut fcheen geftelt te zyn, om de vogels in de lugt, en niet om menfchen te fchieten. Wy liepen eindelyk de bogt in, befchoten de ftadt met ernft; en hielpen daar alles wakker in roeren.

Na dat nu de onzen ondertuffchen tot voor de vefting Samboepo genadert waren, brandden zyn met haar 11 fchepen gelykerhand met zulken geweld daar op los, dat alles in die vefting daverde en dreunde.

Zy gaven hier op weder goed antwoord, te meer, alzoo de Portugeezen hun oord verlaaten, en zich by den koning tot hulp in de vefting begeven hadden, waar door zy onze fchepen al zeer groote fchade met huune fwaare kogels van 18 en 24 pond toebragten.

Een van 's konings liefhte wyven was met een fwaare kogel, als zy nevens hem zat, in flarden gefchoten, zoo dat hem het ingewand om de ooren gevlogen was; door al welke belemmeringen deze vorft, half raadeloos geworden, ordre gegeven had, dat eenig volk, dat in de vefting Pannakoke lag, daar uit trekken, en fpoedig tot zyn hulp na die van Samboepo komen zoude.

Dit wiert volgens 's konings laft in 't werk geftelt, te meer, om dat zy geen vyand by de vefting Pannakoke meer vernamen; doch de onzen van de fchepen, nu hunnen flag wel waarnemende, begaven zich te land, en namen die meeftverlaatene vefting, met weinig moeite in, alzoo de geringe manfchap, die 'er in gebleven was, zich niet in ftaat bevond, om hen te wederftaan, weshalven zy reets 'er alles na gefchikt hadden, om de Land- en Waterpoort uit na de ftadt te

De verovering van de vefting Pannakoke.

te vlugten; doch 't wiert hen door onze piekeniers belet, en alles, dat men vont, in de pan gehakt.

Veel Macassaaren lieten hier het leven, en veelen, die geen lust hadden om aan een piek geregen te worden, sprongen zich liever van boven neder te barsten, terwyl de onzen alles in deze vesting in volkomen staat van verdediging bragten, voorziende de zelve van genoegzaame manschap, en ammunitie van oorlog, en laatende, tot spyt der Macassaaren, de Princevlaggen daar af waajen.

Zoo ras hadden de Macassaaren dit niet vernomen, of zy quamen, met duizenden van de vesting Samboepo weer na die van Pannakoke, vallende met een afgryszelyk geschreeuw op ons volk aan, meinende zoo bloots voets 'er weer in te geraaken; maar zy wierden zoo jammerlyk door een yslelyk gebraak van een menigte metaale stukken, en door het doodelyk gekrys der door de lugt huilende en zissende donderballen, en knuppels, en der van een berstende handgranaaten, begroet, dat zy niet wisten, waar zy zich henen draajen zouden, hoewel dat veelen van hen benomen wiert, alzoo zy op de plaats dood bleven leggen.

Daar na togen de onzen in zeer goede ordre uit de vesting op den vyand aan, en dreven hem ten eersten verder op de vlugt, jaagende hem tusschen de groote rivier, tusschen die 2 vestingen, na.

Daar na trokken de Heeren *van Dam* en *Truytman* met hun volk te rug, staken alles, wat zy ontmoetten, in lichte vlam, waar door zy een groot gedeelte van deze trotze stadt in koolen leiden, en aan de vlam opofferden, na welke dappere daad zy weder na hunne vesting keerden.

Ondertusschen beschoten de onzen van de voornoemde 11 schepen Samboepo nog al wakker, tot dat zy de vlam van de stadt Macassar ziende ten hemel steigen, en de onzen reets op Pannakoke zegenpraalen, het nu tyd oordeelden Samboepo wat te laaten rusten, en na 't Portugeesch oord af te zakken, gelyk zy, zonder de Logie der Engelschen te moejen, tot hun genoegen ordentelyk deden.

Na dat zy nu voor de sterkten der Portugeezen gekomen waren, donderden zy, zeer digt 'er langs loopende, niet weinig daar op los, gevende aan hen van de 11 schepen te gelyk de volle laag met zulken afgrysselyk gekraak en gebalder, dat de Portugeezen meinden, dat het 12, 18 ponders, en knuppels, in haaren oord regende.

Zy liepen dus voorby hun heenen tot het Noordelyk kasteel, Oedjong Pandang, doch keerden spoedig te rug, om de Portugeezen nog eens ter degen te groeten; daar zy toen ketels vol blaauwe boonen in hunne vestingen zagen vliegen, en die wy hen daar gestadig zagen ontduiken, en in 't einde nog eens langs hunne sterkten loopende, en met een verschrikkelyk gebalder alles op haare reets verwoestede bateryen losbrandende, wenschten de onzen, alzoo het donker begon te worden, hen goeden avond, komende by onze andere schepen onttent de vesting Pannakoke ten anker, alwaar zy bevonden weinig volk verlooren te hebben. 1660.

Den 13den dito zont de koning van Macassar, die geen lust meer in zulken spel had, eenige Afgezanten na het schip van den zeevoogt, verzoekende de Heeren *van Dam* en *Truytman* om een stilstand van wapenen, betuigende verder, dat de koning over de dapperheid der Hollanders zich ten uitersten verwondert had, en dat hy door middel van deze stilstand verder tot een goede vrede hoopte te komen. Gezanten van den koning verzoeken stilstand van wapenen.

Onze wakkere Opperhoofden wel ziende, dat de listige Macassaarze koning door deze vleyeryen niet dan tydwinning beoogde, en niet genegen zich om den thuin te laaten leiden, zeiden vlak uit, dat zy dien trouwloozen koning nergens in meer geloof, of het allerminste uitstel wilden geven; maar dat vegten hier de boodschap, en dat alles, 't geen zy dus verre gezien hadden, maar een begin was. Ja dat zy van daar niet meinden te scheiden, zoo lang 'er maar iets van geheel Macassar overeind stont, alzoo zy besloten hadden al zyne vestingen tot de grond toe te slegten, en hem met alle de zynen of aan 't swaard op te offeren, of na 't bosch te jaagen, op dat hy daar door leeren mogt, de Hollanders wat meer te agten, en aldaar met bedaartheid zyne menigvuldige trouwloosheden met berouw na te denken. Die hen geweigert,

Dit antwoord ontstelde deze Gezanten niet weinig, zynde de eerste Princen van 't ryk, en eenige Priesters, egter verkregen zy nog stilstand voor 2 etmaalen, en langer niet, mits dat de koning binnen dien tyd eenige gevolmagtigde Gezanten zoude afzenden, die met ons na Batavia zouden gaan, om daar met haar Edelheden een vaste vrede te sluiten. doch eindelyk toegestaan word.

Daar op voeren deze Gezanten vrolyk na land, die hunnen koning het berigt gaven; die in 't eerste over de weigering der stilstand zeer ontstelde; maar daar na verstaande, dat zy egter voor 2 etmaalen toegestaan, en daar op gegrond was, dat hy binnen dien tyd Gezanten met volle magt na den Zeevoogt zou moeten zenden, om met ons na Batavia te gaan, en daar een vaste vrede te maaken, nam hy die voorwaarde zeer verblyd aan, en zont bin-

1660.

Gezant, maar mondelinge last hebbende,

binnen dien bepaalden tyd *Crain Papowa*, met volle magt na de onzen af, om, van veel Macassaarze Grooten verzeld, met hen na Batavia te stevenen.

Men vraagde hem aanstonts na zyn brieven van geloof aan haar Edelheden, hy zeide, dat hy zelf de brief, en dat zyne last, die hy van den koning had, mondeling was; doch men zei hem, dat wy ons aan geen woorden zouden houden,

word te rug gezonden.

dat 'er brieven door 's konings hand geteekent, en wel aanstonts, moesten zyn, of dat wy hem terstont weder zouden aantasten.

Portugees schip aan strand gejaagt.

Terwyl *Crain Papowa* na land ging, om den koning kennis hier af te geven, jaagden de onzen nog een Portugees schip aan strand, zynde een der 2 vorige, 't geen na Goa stillekens meinde te loopen, doch dat zy nu zelf op strand in de grond boorden; en in stukken kapten.

De Macassaaren geven eenige gevangenen over.

De Macassaaren, vry handelbaarder dan te vooren geworden, gaven ons nu, op ons verzoek, ten eersten onze gevangenen over, die zy van een scheepjen gerooft, landwaard in gevoert, en zeer mishandeld hadden, zoo dat het duizend tegen een was, dat deze menschen zoo lang in 't leven gebleven waren, dewyl zy hen het noodig voedzel onthouden hadden.

De Heer Truytman na Bima, en de Heer van Dam na Batavia.

Men besloot ondertusschen in de vloot, dat de Heer *Truytman* met eenige schepen na Bima om ryst, en dan verder na Solor en Timor gaan zou, om de Portugeezen daar aan te tasten, en op Solor een vesting te bouwen. Ook vond men goed Pannekoke met een noodige bezetting te voorzien, en dat de Heer *van Dam* met de andere schepen, en de Macassaarze Gezanten na Batavia zou loopen.

Eindelyk hadden die Macassaarze Princen als Gezanten zich klaar gemaakt, om met 4 vaartuigen mede derwaarts te gaan; en van dit alles na Batavia kennis en van de bevogte zeege op de Macassaaren door 2 scheepkens gegeven zynde, wierd, zoo op de vloot, als in de vesting Pannakoke, eerst een algemeene Dankdag gehouden.

Vier schepen bleven hier tot dekking der vesting, en van onze bezetting, en om op de Portugeezen, en hunne schepen te passen; en de andere vertrokken, na dat ze dezen van vrees gekrompen koning hoflyk met hun geschut gegroet hadden, onder 't geklank van trompetten, en 't geroer der trommelen, van daar, en zeilden tot Tanahkeke voort, alwaar de Heer *Truytman* na Bima, en de Heer *van Dam* met de vloot, en met de Macassaarze Gezanten, na Batavia liep, alwaar men de Gezanten deftig inhaalde, en in Augustus een goede en billyke vrede getroffen wiert, hoewel 'er op Macassar nog tot den 16den November mede getalmt is. De Heer *van Dam* zou weer na Macassar gegaan hebben, doch wilde alleen gaan, en lei, om dat men hem dat niet toestont, zyn dienst als Majoor neder, en toen ging de Heer *Caauw* met de Heer *Wagenaar*.

1660. In Augustus Vrede getroffen.

Doch wat hielp ons deze vrede, alzoo 't den Macassaar onmogelyk was zyne schelmstukken en trouwloosheden na te laaten, waar van deze koning ons verscheide nieuwe proeven gaf, met onze verongelukte schepen aan te tasten, 't volk te vermoorden, en de goederen weg te rooven, gelyk aan 't schip de Walvisch, en in 't jaar 1665. aan het schip de Leeuwin, op den Bril gebleven, gebleken is, zonder zich aan zyn dieren Eed, op den Coraan, met 't drinken van Kriswater gedaan, eenigzins te kreunen; ja zelf had een Macassaarsch prins de stoutheid, om ons Opperhoofd, toen op Macassar leggende, en 's konings hulp wat ernstig, ontrent dien laatsten bodem, tot berging van ons volk en goederen verzoekende, een sufflet te geven, weshalven het ons Opperhoofd best dagt, ten eersten zyne biezen te pakken, en zich met een van onze schepen, daar nog leggende, na Batavia te begeven.

In 1665 schepen gebleven.

Ons Opperhoofd vlugt na Batavia.

Die vorst toonde dit nog al zoo wel in dat zelve jaar, wanneer hy 10000 gewaapende mannen na 't eiland Boeton zont, en de stoutheid had, om aldaar onze vestingen aan te tasten, en ons volk te mishandelen, zonder zich aan onzen Gezant *Pieter de Bitter* te gedragen.

Met Palacka mede

In dien tyd nu, dat 't voornoemt Macassaars Opperhoofd, na dat hy zoo onbehoorlyk gesuffletteert was, vertrok, ging met hem in stilte mede een Boegis Edeling, *Radja Palacka* genaamt.

Des gev

Deze Jongeling, zeer misnoegt op den koning *Hassanoddien*, had dubbelde redenen, om zyn koning te ontvlugten; want zyn grootvader was door den koning van Goa, *Sombangko*, levendig in een ryst blok te pletteren gestampt, en zyn vader, eerste Bedienaar van staat, en al eens begenadigt, was, om dat hy ten tweedemaal na 's konings leven gestaan had, gekrist. Van dezen koning nu was *Radja Palacka* Pinangdoos-drager; maar, schoon jong, egter zoo vol wraakzugt, dat hy maar wenschte gelegenheid te hebben, om zyn grootvaders en vaders dood te mogen wreeken, en by deze gesteltenis van zaaken geraakte hy mede na Batavia.

Zoo ras hy daar gekomen was, klaagde hy zyn leed aan haar Edelheden, verzogt hunne hulp, en wees hen te gelyk aan, hoe zy hun leed zouden konnen wreeken, en wat middel 'er was, om meesters van

van Macassar te worden, onder toezegging, dat hy haar Edelheden merkelyke onderstant doen zou.

Daar op hebben haar Edelheden alles met hem rypelyk overlegt, en besloten een aanzienelyke vloot derwaarts te zenden, van welke de Heer *Cornelis Speelman* zeevoogt zoude zyn; doch men vont ook goed *Radja Palacka*, van wiens vlugt men op Macassar nog niets wist, voor af na Macassar te zenden, alwaar hy gekomen zynde, om zyne volkeren by den anderen te verzamelen, dit zoo bot en onvoorzigtig begon, dat hy, zoo hy het niet ontweken was, in ongemak geraakt, en zeer ligt zyn kop verlooren zou hebben; doch hy vlugte nog tydig na Boeton, van waar de koning van Goa hem door Gezanten opeisschen dede; doch die vorst zei, dat hy hem als een vriend in zyne bescherming genomen had, en niet genegen was hem over te geven.

Daar op zont de koning van Macassar een vloot van 25000 man in 't jaar 1666. na Boeton, eischte *Radja Palacka* weder, of dreigde anders dezen koning, en zyn land, te zullen verderven.

Den koning van Boeton, dus door dien van Macassar geperst, en aan de andere kant door *Radja Palacka* verzekert, dat 'er maar weinig dagen ontbraken, in welke de Heer zeevoogt *Speelman* met een aanzienlyke vloot tot zyn hulp hier wezen moest, sloeg dit op deze verzekering weder af.

Daar op belegerde de koning van Macassar Boeton, en dwong dien koning in 't gebergte te vlugten, alwaar hy hem zoo sterk vervolgde, dat hy het daar niet lang zou hebben konnen harden; doch de looze *Radja Palacka*, vreezende dat hy besluiten mogt hem aan dien koning over te geven, zeide vast tyding te hebben, dat de Heer *Speelman* naby was, en dat hy binnen 6 of 7 dagen op Boeton zou zyn.

Hier op verzogt de koning van Boeton maar deze weinige dagen uitstel, voorgevende, dat hy de bergvolkeren zoo schielyk tot deze overgave niet bewegen kon; maar dat hy anders geheel en al daar toe gereed was.

De koning van Macassar stont hem deze weinige dagen toe, oordeelende, dat hy dien tyd ligt uit wagten kon; doch de Heer *Speelman* verscheen net op den 6den dag, of den 21sten December met 14 schepen voor Boeton.

Hy tastte de Macassaaren ten eersten met veel dapperheid aan, versloeg daar hunnen besten Adel, en de uitgelezenste troepen, zoo dat 'er maar zeer weinig Hovelingen ontquamen, om de tyding te konnen brengen, en die 'er niet dood bleven, kreeg de Heer *Speelman* gevangen, en zette hen op een eiland, daar geen menschen waren, om daar van honger te sterven; waar na hy na Macassar is gestevend, daar hy allereerst door die van Turatte (dat de onzen anders nog veel moeite gegeven zou hebben) ondersteunt, zeer wel ontfangen, en zoo verder tot Macassar doorgedrongen is. 1667.

Na dat deze Heer den 24sten November 1666. met 13 zeilen van Batavia gezeild was, 500 Nederlanders en 300 Inlanders by zich hebbende, nevens veel bootsgezellen, quam hy den 19den in het gezigt van den Macassaar, die aanstonts 1056 goude Maasen tot voldoening der vermoorde Nederlanders, en nog 1435 Rders, uit het wrak van 't verongelukte schip de Leeuwin gevischt, aan boord zont; maar de Macassaaren eindelyk tot niets verder willende verstaan, zeilden de onzen met bloedvlaggen (na dat hen den oorlog aangezegt was) voorby de stadt Macassar, waar na zy in de bogt van Turatte alle de Negeryen verbrandden.

„Daags daar aan quamenze voor Bonteyn, vernielende 30 dorpen, en 100 „vaartuigen, beneffens 3000 lasten rys en „padi. In 't jaar 1667. zeilden zy voor „Boeton, en hoewel 't zelve een maand „lang met 450 scheepjes en 10000 Indi„aanen was belegert geweest, traden de „Hollanders 's morgens aan land, stekende „60 van deze vaartuigen in brand; waar „over de Macassaar zich in zyn voor„nemen verydelt ziende, te meer alzoo „veel van zyn volk begost weg te loo„pen, stak zelfs zyn legertenten in brand, „en, vreezende van slimmer, toog op de „vlugt. Den 3den Januari zont de vyand „Gecommitteerden aan den Heer *Speel*„*man*, maar de zelve wierden tot driemaal „te rug gezonden, om dat ze te gering „van aanzien waren; des anderen daags „quamen de drie voornaamste Hoofden „van 't Macassaarze leger, en gaven zich „op genade en ongenade aan de Com„pagnie over, 5500 kloeke mannen zyn„de, wierden op een eiland tusschen „Boeton en Pantsiana te lande gezet, en „400 tot slaaven en slaavinnen gemaakt, „zynde onderwylen 5000 Boegis met 86 „prauwen van den vyand by *Radja Pa*„*lacka* overgekomen, en 200 geroofden „weder aan den koning van Boeton ge„restituëert, zoo dat niet min als 11000 „menschen in 's Compagnies handen wa„ren komen te vervallen, als mede wel „4000 lasten ryst, en waren wel 300 „prauwen alleen in de baai van Boeton „in de grond gehakt, behalven nog 30 „vaartuigen aan den koning en grooten „van Boeton, en 10 van de beste aan „*Radja Palacka* uitgedeelt. Twee schoone „oorlogsjonken nam de Heer *Speelman* „mede in de vloot, en behielt ook alle

1667. „ de voornaamste Macassaarze Bevelhebbers als gevangens by zich; bestaande „ de buit, op Boeton bekomen, voor 't meerendeel in goude en andere krissen, een „ party schiet- en steekgeweer, voorts „ eenig gemunt en ongemunt goud, benevens 195 vaandels en wimpels.

„ Van daar is de Admiraal *Speelman* vertrokken na de Oostersche Provintien, „ en aldaar alles verrigt hebbende, is den „ 8sten Juni uit Amboina gescheiden, en „ na Boeton voortgezeild met 16 schepen „ en jagten, mitsgaders 14 chaloepen en „ jagten, daar onder 4 van den koning „ van Ternate; deze vloot, in 't oversteken van Boeton na de Boegeroenes, „ had zoodanig hard weer beloopen, dat „ de Inlandze vaartuigen van *Radja Palacka*, onder geleide van Capitein *Poleman* mede van Amboina vertrokken, „ meest waren verstroit, doch Capitein „ *Poleman* was naderhand met de Chaloep „ de Eendragt by den Admiraal gekomen, „ met tyding, dat hy *Radja Palacka* ook „ in nood en verlegentheid had gezien, „ zonder hem te konnen helpen, en waar „ om gemelde Capitein *Poleman* met 2 „ chaloepen weder wiert uitgezonden, om „ den voornoemden *Radja* op te zoeken, „ en by den Admiraal te brengen, die na „ veele moeiten met hem te raade geworden is, om door het land van Boni door „ te breken, en zich alzoo met de magt „ van den Admiraal te vereenigen, dat met „ geen minder moed en yver, als mannelyke dapperheid, is volvoert, verbrandende meer als 100 Negeryen, en ontallyke menigte van rys en padi; de „ Admiraal ondertusschen ontrent Bonteyn „ (de bescheide vergaderplaats) komende, vont het daar, en ook langs heen, „ zoo met pallizaatwerken als met aarde „ fortjes, zeer versterkt, en wel met 6000 „ Macassaaren bezet, waarom de Heer „ *Speelman* genoodzaakt is geweest den „ vyand van daar te slaan, dat na verscheide „ heete ontmoetingen welgelukt, en „ voorts alles in de assche gelegt is, zonder eenige merkelyke schade van de onzen; waar na de Hollandsche vloot naar „ Macassar is voortgezeilt, daar ze den „ vyand gereet tot tegenweer vonden, „ doch wiert uit hunne kasteelen, als uit „ onze vloot, op den anderen niet geschoten, blyvende daar zoo lang stil leggen, „ tot dat 'er nader kondschap van de komste van *Radja Palacka*, en de inlandze „ magt gekomen was. De Macassaaren vry „ te wantrouwen, schoten den 19den Juli „ met den dageraad uit 's konings fort, op „ 't Admiraals schip Tertholen, die men „ tot 's avonds met gelyke munt betaalde; „ zeilden van hier op Pannakoka, alwaar „ daags te vooren de Boetonders met 24 „ vaartuigen en 1000 man verscheenen; „ 't klein vaartuig landde aan 't dorp Batta Batta, dat ze verbrandden, en kanonneerden dien dag voor Borrambon, „ quamen den 28sten voor Glisson, daar „ *Jonker Sloot*, met 14 andere dood bleef, „ egter den vyand spatte 't veld in; ondertusschen was den Admiraal berigt, „ dat den vyand van meeninge was *Radja* „ *Palacka*, en Capitein *Poleman*, met haar „ byhebbende magt, komende van Bonteyn, te land te stutten, waarom zyn „ Ed. zich met de geheele magt derwaarts „ begaf, vindende onverwagt *Radja Palacka* en Capitein *Poleman* ontrent Palembean, die met den vyand een heete „ ontmoetinge hadden gehad, en overwinners waren gebleven. Daar op keerde „ gemelte Heer *Speelman* met de vloot weder na Glisson, en landde aldaar zonder „ verhindering den 2den Augusti; dien dag „ vielen 'er harde schermutzelingen tegens „ den vyand voor, daar de onzen 56 gequetsten bequamen; de vyand week „ veldwaarts in, zynde hunne principaalste „ voorvegters gesneuvelt; daar wierd verzekert dat de vyand in de twee ontmoetingen over de 1000 dooden gehad hadde, en was *Crain Montemarano* van ons „ weder na Macassar gevlugt, laatende zyn „ oudste zoon en zuster in onze handen. „ Onze magt bestond (buiten de Inlanders) in dezen tyd in niet meer als 515 „ militaires en 778 zeevaarende persoonen. „ 't Jagt Nuissenburg was op den 7den Augusti, zynde des anderen daags na hun „ vertrek van Macassar, in groot perykel „ door 45 Macassaarze slaaven, en 15 gevangens van hooge geslagten, hen voor „ Macassar overgegeven. Deze waren by „ nacht uit de bloks los geraakt, en hadden de wagt met scherp gemaakte Bamboezen afgemat en amok gespeelt, ja „ 't was zoo verre gekomen, datze de brand „ in den bak gestigt, en de deuren open „ geramt hadden, maar alzoo de onzen by „ tyds met een kanon vol schroot daar „ onder schoten, en van de Goude Leeuw „ ontzet kregen, waren zy alle in die „ furie om 't leven gebragt; 't Bonize leger bestont in 6000 gewaapende mannen, waren van Turata met onze schepen voor Glisson aangekomen, en aan „ land gezet; *Radja Palacka* had op Turata den eersten macht al een uitval gedaan, en den vyand uit 3 bezettingen „ gejaagt. De onzen waren nu op Glisson „ sterk 7000 Boegis, en ruim 3000 Ternataanen en Boetonneezen, behalven „ 't volk van Capitein *Jonker* en *Stryker*, en „ hadden 4 halve kartouwen aan land „ gebragt; 's konings magt wiert begroot „ op 20000 koppen. Den 18den Augusti „ had den Admiraal *Speelman* en den Raad „ met *Radja Palacka* goedgevonden, door „ 100 welgewaapende keurlingen, en een „ over-

„overlooper tot wegwyzer, 's vyands „vesting op Gliſſon by nacht te overrompelen, 't gene gelukkig uitviel, krygende den Admiraal ten 3 uuren 's morgens de tyding, dat *Radja Palacka* „Gliſſon in had, en hulp verzogt, die „ten dien einde al gereet ſtonden, en „wel te pas quamen, want de vyand „deed van 's morgens ten 6 tot 's middags ten 12 uuren deſperaate aanvallen, „maar wierden t'elkens manhaftig afgeſlagen, zoo dat ze afweken tot 5 uuren „in den agtermiddag, wanneer ze nog „zulken woeſten aanval deden, dat de „kans twyffelagtig zoude geſtaan hebben, indien de onzen niet volkomen op „hun hoede hadden geweeſt. Door de „werking van 2 vuurpotten, en zoo veel „handgranaaden, wiert den vyand eerſt „geſtut, daar op een uitval van 5 of 6 „van des Admiraals oppaſſers, die door „*Radja* en een groot getal van de zyne „gevolgt wierden gedaan, en den vyand „voorby hun eerſte Pagger gedreven, die „ze door dwang van vuurpotten en granaaden mede moeſten verlaaten; deze „Pagger wiert wegens zyn ſterkte nevens „Gliſſon geconſidereert, en bevonden „dat de vyand zeer voordeelig in beide „deze Paggers had gelegen, van waar de „vyand ook van meeninge was geweeſt „de ſchepen en Inlandze vaartuigen te „beſchieten, daar 't geſchut wel opgeſteld was; volgens des overloopers zeggen, had de vyand groot getal dooden, „daar onder den koning van Mandhar, „met den oudſten zoon van *Crain Linques*, „en veel van den voornaamſten Adel; „aan onze zyde waren 6 Boegis doodgegebleven, en 50 gequetſten, en van 4 „gequetſte boſſchieters eén geſtorven. In „de beſchanſſingen op Gliſſon wiert een „Nederlandze wagt benevens de Boegis „onder Capitein *Poleman* beſtelt; 's nachts „rukten de Boniſchen met 8 ſtukjes onder „'s konings leger, en ſtelden 't in allarm. „De vyand bragt 's morgens met den dag „alles t'zamen, maakte een omkring om „de Pagger tot Gliſſon, en deed daar op „een heftige ſtorm, maar ons geſchut „daar binnen, en de Boegis daar buiten, „ſcheurden hunnen omtrek; in de namiddag verliet de vyand het veld, en 's anderen daags ontrent 8 uuren de Zuidelykſte veſting, daar de Boegis heen liepen, den brand in de huizen ſtaken, en „digt onder 's konings ſterkte met ganſche „troupen elk met een dragt padi te rugge „keerden, daar de vyand 't gros op uit „heeft gezet, en aan wederzyden heftig „gevogten wierd, hebbende, zonder roem „van de een of de ander, ontrent na 2 of „3 uuren vegtens wederzyds 't verlaaten. „Zoo verlieten dan ook de vyanden hun „werken, ſtekende die zelfs in brand, en „om te toonen, dat zy ordentelyk aftrokken, deden zy een generaale chargie „van musketten, en daar na eenige zwaare „basſchooten, en begrepen hunnen omſlag een groot kanonſchoot verder in „'t land, buiten onze Pagger; daar op „den 26ſten 's nachts *Radja Palacka* twee „verſcheide partyen uitgeſtuurd heeft, „waar van de voorloopers door een wagt „van 10 man ontdekt wierden; welke „wagten vlogen om de hunne te waarſchouwen, maar wierden van de onzen „zoo ras op de hielen gevolgt, dat ze met „hen te gelyk binnen quamen, zoo dat „'t in 't donker luſtig op een doodſteken „ging, en den vyand om een goed heen „komen zag, agterlaatende 30 dooden, „en voorts het leger ten beſten, 't welk „de onzen leedig maakten, en met een „party rys, kleederen, 4 hoofden, 11 „vaandels, 30 kriſſen en houwers, 60 „pieken en 20 ſpatten te rug gekeert zyn, „hebbende de onzen 2 uuren verre na „Macaſſar en Zuidwaarts alle dorpen en „huizen in koolen gezet. De Admiraal „*Speelman*, onze Paggers en vaſtigheden „op Gliſſon verlaaten en geſlegt hebbende, was des nachts Bezuiden de rivier „Ayen verzeild, alwaar hy zyn magt aan „land tuſſchen ſchantskorven dede plaatzen, van waar *Radja Palacka* 's nachts „den 10den naderde tot aan 's vyands „werk, en ſchoon de vyand een heviven uitval op hem deed, moeſt hy door „hulp van des Admiraals oppaſſers wyken. „Zedert zyn de Macaſſars over al in het „onderſpit geraakt in verſcheide ontmoetingen. Zy waren wreed om de Nederlanders te vermoorden; men zag van de „hunne ook verſcheide van aanzien in „battaljes afſlepen. De koning *Palacka*, „op den 3den October weder met een „magtig gros om Adap uitgegaan zynde, „kreeg berigt, dat zeker volk van Pattambite, niet verre van daar een veſting „maakte, des rukte hy derwaarts, en „viel by maanlicht op den vyand, verdreefze uit hunne werken, en ſtak 'er „den brand in, keerende wederom met „6 hoofden, 5 vaandels, een party kriſſen, „rys, kleedingen, en andere dingen, en „waren de Macaſſaaren van meininge „met 32 praauwen en 1000 voorvegters „in het land der Boegis een togt te doen, „en om die te ſtutten zyn door den Admiraal *Speelman* derwaarts afgevaardigt „de ſchepen Domburg, Vlieland, Zierikzee, en de chaloepen d'Eendragt en „den Dolfyn. 60 Sopingers tot de onzen „overloopende, verhaalden, dat hunnen „ouden koning van Soping na 't gebergte „was gevoert. *Radja Palacka*, verwittigt „dat in 't dorp Samangen veel van zyn „bloedverwanten en andere byeen gekomen waren, ging 's nachts met 500 man „der- 1667.

1667. „derwaarts, en quam met den dageraad „wederom, medebrengende tot buit 237 „vrouwen, dochters, en kinderen, nefſens ſtyf 150 mannen en jongens; dit „was den 9den October: Maar *Radja* als „overſte toog den 12den 's nachts weder „met 500 man uit, ſtak een dorp by Samangen aan, en bragt ten 3 uuren 120 „zoo vrouwen, jongens, als meisjens mede; *Radja* verloor hier door 't ſpatten „3 der zyner, wiert zelfs gequetſt, egter „door tegengift van de fenynigheden behouden, dan behielt inwendig de koorts. „Zedert is Bezuiden 't boſch Batta Batta „met de Macaſſaar een batailje geweeſt, „daar hy, als een onbevreesde zyn volk „geduurig aanvoerende, ververſte. Zoo „ging ook *Radja Palacka*, onderſteunt „zynde van de oppaſſers van den Admiraal, en 8 of 10 matroozen met handgranaaten en vuurpotten, tuſſchen den „22 en 23ſten October des nachts, voor „de derdemaal na des vyands Pagger, die „hy overweldigde; de vyand liet aldaar „30 dooden, de bezetting beſtont in 300 „of 400 koppen, daar wiert in gevonden „1 ſtandaard, 2 vaandels, 1 ſchoone metaale bas, 2 kleine metaale ſtaartſtukjes, „10 pond kruit, 20 ſpatten, en ſpatkokers, 20 baskogels, enz. met 1 vrouw „en 1 jongen, en waren daar 2 Boegis „doodgebleven, 7 gequetſt van ſpatten, „en 1 met een kris; aan deze Pagger „was een ander met ſchanskorven vaſtgemaakt, daar zich *Radja Palacka* tusſchen den 23 en 24ſten 's nachts mede „meeſter van maakte; de vyand had aldaar 5 dooden, daar in wierden gevonden 2 metaale kamerſtukken, 1 groot „metaal falconnet, 1 vaandel, 30 ſpatten, „6 musquetten, enz. De vyand was „daar in wel 200 man ſterk, en onder „'t gezag van eenen *Dain Manjelico* geweeſt, die behalven de dooden nog wel „30 gequetſten hadden afgevoert, die „meeſt geſtorven zyn, doch aan deze zyde „was maar 1 man van *Radja Sopings* volk, „en 1 vaandrig van *Palacka* geſneuveld, „mitsgaders *Radja* zelve, en nog wel 20 „waren van een ſpat geraakt, doch weinig daar door gelemt. Den 26ſten dito „naderden 30 of 40 voorvegters tot in „Batta Batta, waar op de onzen in aantogt quamen, en hen begaven na de „laatſte Pagger, daar de vyand ook na „toe trok, en onder beſcherming van „'t geſchut ſtand hield, waar op de onzen „weder te rug trokken, met verlies van „2 ſoldaaten en 1 tamboer, en komende „buiten 't geboomte, vonden zy 5 vyands „vaandels, met eenig volk daar by, die „zeer fel ſchoten, doch van de onzen op „de vlugt gedreven wierden, niet tegenſtaande de andere van onder de Pagger „tot hulp quamen, die ook het eigen „pad moeſten kiezen. In 't aftrekken verbrandden de onzen in 't voorbygaan twee „legerplaatzen, en trokken voorts over „de rivier onder 's vyands ſterkte, en „'s konings eigen verblyfplaats; dit veroorzaakte zoo groote verbaaſtheid, dat „den vyand met heele troepen tot in Macaſſar liep. De jongſt gemaakte ſterkte „Bezuiden Batta Batta gelegen, wiert „door *Radja Palacka* in kolen gezet, de „bezetting, aldaar gelegen hebbende, beſtont in 600 koppen, daar onder de „zoon van *Crain Poppoa*, die met pak en „zak waaren doorgegaan, en daar in gelaaten 3 gemeene en 1 groote bas. In „'t veld bequamen de onzen nog 1 dubbelde bas, nevens 1 vaandel, 3 harnaszen en 5 hoofden, daar onder dat van „*Crain Tarroenang*; volgens de berigten „waren van den vyand 50 of 60, maar „van onze Boegis niet meer als 4 doodgebleven, en 13 gequetſt. Gemelde „Boegis hebben van den vyand nog afgenomen 400 buffels, zoo dat 'er een „voor 6 of 8 ſchellingen aan lywaat te „bekomen was; waar op de Heer Admiraal en Veldoverſte, *Cornelis Speelman*, den 29ſten dito twee Bonize Gecommitteerden met een brief aan den „koning van Macaſſar afzond, met aanraading om van het bloedvergieten een „einde te maaken, welke Gecommitteerden by den koning en Grooten met „veel eere wierden ontfangen; den brief „gelezen zynde, wierd 3 dagen uitſtel, „en tuſſchen dien tyd ſtilſtant van waapenen verzogt. Dit rooven en branden, maakten zoo grooten ſchrik onder „den Macaſſaar, dat hy den 1ſten November een Gezant met een brief aan den „Admiraal *Speelman* afzond; 't ſcheen „gedwongen werk, want deze Macaszaarze Gezant was van over de 200 zielen gevolgt, en zy bleven hem by, „toen hy in een tent op 't veld zyn brief „overleverde, met verzoek van ſtilſtant „van wapenen, en 't zenden van 2 Gecommitteerden; de ſtilſtant wiert hem „tot 's avonds ten 6 uuren, en langer „niet, toegeſtaan. Men zont 2 Gecommitteerden, die daadelyk in 's konings „Pagger ter gehoor gebragt, in tegenwoordigheid zyner meeſte beampten „der Nederlanders brief lazen; maar „ſtonden verſteld, en vraagden of geen „andere mondelinge laſt hadden; men „gaf goed antwoord, alzoo die koning „al vry loos is, doch niemant ſprak meer, „als zyn Raadsheer *Crongron*, die op deze „handeling lachende zeide, 't hoofd na „den koning draajende: *Wel hebbenze* „*geen gelyk? wat valt hier veel beraad?* „*willen wy haar niet aantaſten, zoo zullen* „*zy 't ons doen*; en zoo vertrokken de „Gecommitteerden. De *Crains Layo* en *Ban-* 1667.

„ *Bancala* vertoonden hun over de rivier, „ met voornemen, om zich van de Macassaaren te ontslaan, waar op de Admiraal *Radja Palacka* derwaarts afzont, „ met 2 goude krissen, en 2 schoone „ goude alegias, om aan die Heeren te „ vereeren; doen zy *Radja* zagen, traden „ zy zelfs door de rivier, alleen verzelt „ met de zoon van *Crain Layo*. Na korte „ zamenspraak namen zy gemelde geschenken dankbaarlyk aan, en scheiden; „ gemelde *Crains* waren t'zamen aanbevolen te bewaaren een Paggertjen, agter de Hoekpagger van Ayen, voornoemde Hoekpagger was aan eenen „ *Crain Layçan* bevolen, die om redenen „ niet goed was gevonden hier van opening te doen. Tusschen *Radja Palacka* „ en gemelde *Crains* was besproken, dat „ de onzen tusschen den 2 en 3den November hunnen Pagger zouden aantasten, „ en datze dan, quanswys om bewys van „ verdediging te toonen, hun volk in de „ hoogte zouden laaten schieten, en, na „ eenige chargies daar uit, regt na huis „ vlugten, om hun volk te verzamelen, „ en hunne gebuuren te vermaanen, zich „ na hun voorbeeld by de Compagnie te „ begeven, staat maakende met 5000 mannen van waapenen weder by de onzen „ te komen, gelyk dan zulks ter bestemder tyd voltrokken wiert, maar die van „ Ayen deden hun best om zich te verdedigen, doch de onzen hadden des „ morgens al 6 stukken kanon by de werken, om op Ayen te schieten, maar de „ Bevelhebber *Crain Layçan* zich gequetst, „ en zy hun buiten hoop van onzet vindende, verlieten tusschen 5 of 6 uuren „ de Pagger, 2 yzere 3 ponders, en 2 „ metaale bassen wierden 'er in gevonden; „ buiten deze Paggers hadden de onzen „ nog 2 Paggers in 't bosch gevonden, „ die aan de lichte vlam wierden overgegeven. Den 4 November wiert *Radja* „ *Cajo* met 5 vaartuigen na Turata gezonden, mede nemende een vereeringe aan „ haare Hoogheden aldaar. Al dit voorgevallene had den vyand zeer ontstelt, „ en willende *Crain Tello* de onzen met „ 3000 man najagen, wiert het zelve door „ den koning van Macassar belet. Onder „ den voorsz stilstant van wapenen hadden verscheide overgekomen Xulanezen „ aan de onzen berigt gegeven, dat de „ prins *Calamatta* genegen was om met „ d'Ed. Maatschappy weder in vriendschap „ te leven, en waar op de onzen twee „ Ternataanen met een brief na hem toezonden, en zoo zont ook gemelte *Calamatta* een Afgezant aan *Majude*, om „ hem op zekere plaats te spreken, die „ ook by *Calamatta* in 't veld quam, „ medebrengende een brief en geschenk „ van den Admiraal gezonden; dit geschiede in 't bywezen van wel 1000 1667. „ zoo Maleyers als Ternataanen, toonende „ alle groote blydschap, zont ook een „ tolk aan den Admiraal met zyne groete, „ die hem weder met den zelven liet weten, dat 't hem aangenaam zoude wezen, „ dat hy zich met de Maatschappy en zyn „ broeder den koning van Ternate verzoende; en indien hy genegen was om „ zyn E. zelve te spreken, dat hy daadelyk buiten 't bosch moest komen, alwaar de Admiraal met *Radja Palacka* „ zich ook vervoegde; dus quam ook „ *Majude* en andere voorname Ternataanen met den tolk zamen uit, maar zyn „ Hoogheid *Calamatta*, bereid zynde om „ uit te komen, wiert door twee Macassaaren ten hove geroepen, des hy de „ onzen hun afscheid gaf, met beloften „ de zaaken wyders wel te bestieren, tot „ voordeel van de Maatschappy. Op den „ oever van de rivier wiert ook een Pagger door den vyand zelve verlaaten, en „ door de onzen geslegt; ook was de „ groote Pagger in 't Oosten van de onzen, over de rivier gelegen, al meest „ ter neder geworpen, en weinig bezetting daar in; noch een andere Pagger, „ zynde des konings eigen verblyfplaats, „ ging ook tot niet, en scheen de vyand „ 't hoofdquartier aan den oever van de „ rivier Gresse te willen begrypen; aan „ 't einde van 't bosch lag nog een Hoofdpagger, onder de bewaaringe van *Crain* „ *Linques*, regt agter Borrambon, maar „ 't kanon was 'er al uitgeligt. Weshal„ op den 7den November en de volgende „ nacht den Admiraal, nevens *Radja Palacka*, en Capitein *du Pon*, met 200 „ Nederlandze soldaaten, ook de Amboineezen onder Capitein *Jonker*, daar heen „ gingen, stekende voor eerst het dorp „ Bonaye in brand, zynde doe voorts van „ meening even aan 't einde van 't bosch „ een halve geslegte Pagger op te maaken, om op de vesting van *Linques* toe „ te leggen, om by goede voortgang op „ Borrambon toe te leggen. De koning „ en de gemeente schenen zeer genegen „ tot vrede, maar *Crain Tello* was hartnekkig en als desperaat, willende de „ onzen op 't lyf vallen. *Crain Gresse* was „ ook in Wadjo aangekomen, zonder dat „ hy eenig merkelyk toeval van volk had „ gekregen; zoo was ook *Radja Panna*, „ neef van *Radja Palacka*, aan onze zyde van Beron naar Soping opgebroken, „ daar hy in goeden staat was; *Dain* „ *Pabile*, als ook mede die van Loeboe, „ waren in verscheide ontmoetingen met „ die van Wadjo geweest, en aan de „ overhand gebleven, en waren gemelde „ Wadjo's door 't verbranden van de omgelegen dorpen ontrent hunne hoofdnegerye gedreven; 't volk aan deze zyde „ der

1667. „ der riviere waren de onzen voor een gedeelte toe gevallen, en de andere na der „ Macassaaren zyde geweken; ook hadden de Lamoerezen 's Compagnies „ hulpe verzogt, mits de quelling van „ *Dain Matuane* hun ondragelyk was. De „ Bimaneezen wilden wel aan de begaane „ schelmstukken en moord, door hunnen „ koning gedaan, niet schuldig zyn, doch „ hadden egter niemant aan den Admiraal „ gezonden om 't verbond te vernieuwen, „ nog ook de geëischte broeders van den „ Bimazen moordenaar derwaarts geschikt. Den 7den November waren van „ den Koning en Grooten van Macassar „ by de onzen eenige afgezondene verschenen; deze bragten een brief, en „ daar nevens 7 zakken geld, daar in bevonden wierden 3394 Rders; dat ook „ tegens den avond ten 5 uuren in geschrifte wiert gesteld, en door de onzen „ afgezonden, die met den donker in de „ legerplaats des konings verschenen, alwaarze met goede ordre wierden ontfangen, en hun door *Crain Jeremica* aangedient, dat den koning by zyn ruste „ was, en dat zy den Admiraal van 's konings wegen de groetenisse wilden doen, „ en 's anderen daags 's morgens zoo vroeg, „ als 't haar geliefde, weder zouden komen, zoo datze met den brief te rug „ keerden. Middelerwyle de onzen kennisse bekomende door een overlooper, „ dat de *Crains Layo* en *Bancalo* al op de „ been waren, en de negeryen Palingen, „ onderhoorig aan den koning, in koolen „ hadden gelegt, en voorts hunnen marsch „ na Linques genomen, ook dat *Crain* „ *Linques* met 300 koppen derwaarts was „ vertrokken, om 't volk (zoo men geloofde) weder tot afval van den koning „ te vermaanen; waar op den Admiraal „ met de chaloep den Dolphyn een boodschapper derwaarts schikte, om hen „ tot kloekmoedigheid aan te zetten, en „ 's Compagnies goede meeninge bekent „ te maaken. Zoo wierden ook den 8sten „ November voor dag onze briefdragers „ weder na den koning van Macassar gezonden, en quamen naar de middag „ met 3 Macassaarze boden te rugge, berigt gevende, dat ze aldaar wel ontfangen, en voor den koning ter gehoor „ gebragt waren, en was des konings verzoek, dat hem mogte vergunt worden „ 10 dagen stilstand van wapenen, niet „ alleen daar, maar door 't gansche land, „ omme over de vrede behoorlyk te raadslagen, en als dan Heeren van aanzien „ af te zenden, om met ons te handelen; „ waar op hen 3 dagen stilstand vergunt „ is, zynde ondertusschen de onzen bezig „ om de Turatze Bontgenooten by een te „ krygen. *Tello* was ziekelyk uit 't leger „ in een rosbaar naar zyn verblyfplaats „ ontrent Joepandan gedragen, gaande 1667. „ *Calamatta* mede met hem derwaarts; „ zoo had ook de koning aan de rivier „ van Gresse 't dorp Bonte Birayn begonnen te versterken; 2 praauwen met „ Boegis waren ook den 8sten November „ uit Marisson gevlugt, en by de onzen „ verscheenen, die berigteden, dat 'er „ geen 10 Macassaaren in bezetting lagen, „ en gansch Macassaar om vrede riep. „ Den 18den dito heeft de Heer Admiraal die woeste en hoogmoedige vyanden (de Macassaaren) zoodanig verootmoedigd, dat hy ontrent Borambon „ zeer gewenschte voorwaarden heeft aangegaan, en terstont na 't sluiten van de „ vrede het Noorderfort Joepandan in bezit overgenomen, en het zelve den naam „ van Rotterdam gegeven, zynde een zeer „ sterk kasteel, van goed drinkwater voorzien, en op een gezonde plaats gelegen, „ hebbende bequame reede, daar onze „ schepen voor alle winden beschut konnen leggen, en over zulks wel mag „ genoemt worden een voorburg van de „ kostelyke Oosterze Provintien. Over „ deze heerlyke overwinning, en daar op „ gevolgde vrede, zyn tot Batavia den „ 14den Maart 1668. tegen den avond 25 „ kanonschoten van 't kasteel gelost, en „ voorts den 15den dito een Dankpredikatie gedaan, mitsgaders des avonds van „ 't kasteel rondom de stadt, en buitenforten 't geschut gelost, en vreugdevuuren aangesteken; doch dewyl de „ vreugd zomtyds geen diepe wortelen „ schiet, hebben ook gemelde Macassaaren 't verbond in April 1668. weder „ trouwlooslyk gebroken, hebbende „ voor eerst 2 onzer scheepsboots, yder „ gemant met 8 Nederlanders en 6 Boegis, vermeestert, en al het volk doodgeslagen, waar onder de schippers *Marinus Commers*, en *Jan Haamstede*. Ook „ zyn de koningen van Tello en Linkes, „ die zich door een nader verbond aan de „ Compagnie hadden verpligt, weder van „ de Compagnie afgevallen; maar daar en „ tegen waren van agter uit het land tot „ de onzen overgekomen 500 Boegis, dat „ al vry wat moet had veroorzaakt, doch „ de ziekte en sterfte nam zoodanig toe „ onder de Nederlanders, dat 'er in de „ maand Mey over de 100 waren ter aarde „ gebragt, en de rest meest alle met „ koortzen gequelt, en van welke ziekte „ den Heer Admiraal zoodanig mede was „ getroffen, dat zyn E. (om verandering „ van lugt) zich voor eenige tyd met het „ jagt Hoogenlande in zee had begeven; „ niet tegenstaande alle deze ongemakken, scheen 'er goede hoope te zyn, „ om de zaak door den oorlog tot een gewenscht einde te brengen, zoo maar „ tydig hulp van volk aanquam; waar toe „ onze

„ onze Pagger Batta Batta, aan de N. zyde „ van Samboepo, door den Admiraal *Speelman* weder wiert ingenomen, om daar „ door de volkeren van Turata gelegentheid te geven tot ons over te komen, „ als daar toe reets genegen zynde. Onze „ Boegis hadden den 12den Augustus 1668. „ ontrent Maros een aanmerkenswaardige „ overwinning tegen den vyand bevogten, „ hun gansch uit het veld geslagen, en 65 „ afgekapte koppen bekomen, waar onder „ het hoofd van *Paye Lingen*, een voornaam „ Macassers veldheer; het jagt Purmerland, bezig zynde nevens andere schepen „ op 't fort Samboepo te kanonneren, „ sprong door zyn eigen kruit. *Radja* „ *Loeboe*, die tot dien tyd onze zyde gehouden had, was met 10 koppen na den vyand „ overgeloopen. Tot versterkinge van „ ons leger wierden met de schepen Damiaten, 't Raadhuis, en Wiltenburg, 375 „ soldaten van Batavia naar Macassar gezonden, die aldaar ook wel aanquamen, „ waar mede de Heer Admiraal zoo digt „ onder 's vyands werken was gevordert, „ dat ze malkander de hand konden toereiken. Onderwylen gingen de brieven „ van vredehandeling vast over weder. „ Zoo hadden ook de koningen *Crain*, „ *Goa* en *Tello* den 18den September door „ eenige Macassaarze briefdragers een brief „ aan zyn E. den Heer Gouverneur Generaal, en de E. E. Raaden van Indiën „ gezonden, die niet voor den 18den Maart „ 1669. tot Batavia verscheen, behelzende „ eenige verontschuldigingen wegens het „ verbreken des verbonds, en schuivende „ daar van de schuld geheel op den Heer „ Admiraal *Speelman*, waar uit men konde „ bemerken, dat hun het vuur al vry na „ aan de voeten lag. Onze Boegis hebben op den 2den October des vyands „ vastigheid op Barras stormenderhand ingenomen, daar in bekomen 300 gevangenen, zoo vrouwen als kinderen, behalven 36 afgehakte hoofden. Ook was „ den 12den October, op den helderen „ middag, stormenderhand ingenomen „ zeker vyands werk of sterke Pagger, „ tusschen de zeekant en Samboepo gelegen, en was de vyand bezig om weder „ een nieuwe affnyding, in plaats van „ hunne verloorene, te maaken. Onze „ Boegis waren van onze vesting Maros „ tot in de negerye Pamadingan genadert, „ en hun aldaar met 3000 koppen in 2 „ Paggers versterkt hebbende, tusschen „ wegen alles in de koolen gelegt, wat „ hun van den vyand voorquam. In Mey „ waren onze werken alreede tot ontrent „ 1 roede na aan de muur van des vyands „ sterkte Samboepo genadert, en genoegzaam in staat van verdediging, om een „ harde storm af te keeren, doch *Crain* „ *Jerenica*, een beroemt krygsman van

„ van den vyand, was met een hulptroep 1669.
„ van 2 of 3000 mannen tot ontzet van „ den Macassaar uit het land gekomen, „ met welke en verdere magt de onzen „ dagelyks wierden gedreigt, maar was „ daar op nog niets gevolgt, dan dat tusschen den 13 en 14den Mey 's nachts het „ jagt de Schelvis van 10 of 12 vaartuigen, vol volk, besprongen, maar mannelyk afgeslagen was, hoewel niet meer „ dan 17 of 18 gezonde mannen daar op „ waren. Volgens de berigten der gevangens, en andere overkomende persoonen, in 't begin van Junii gedaan, „ was onder het gemeene volk van den „ vyand groote elende en hongersnood, „ doch de Hoofdbestierders toonden geen „ de minste neiging om vrede te verzoeken; terwyl waaren de onzen sterk „ bezig met een myne te graven, waar „ mede zy den 9den Juni tot onder de „ muuren van Samboepo zyn geraakt, „ met voornemen om de zelve te doen „ springen, gelyk gevolgelyk ook geschiede den 17den Juni, met zulken „ werking, dat 'er een groot stuk van de „ muur in de lugt sprong, doch de bresse „ van de vyanden weder met schanskorven en anders gestopt wiert. De onzen, „ daar op den storm verscheidemaal hervattende, quamen zoo verre, datze de „ vesting beklommen, maar egter zoodanigen tegenstant vonden, datze niet „ eer als den 24sten Junii het groot koninglyke hof en hoofdkasteel, en de „ stadt Samboepo hebben ingekregen, en „ waar uit de vyand landwaart in vlugte, hun voornamelyk onthoudende in „ het kasteel Goa, hebbende van alles gebrek. Over deze heerlyke overwinning „ hebben de E. E. Heer Gouverneur Generaal en de E. Heeren Raaden van Indiën goedgevonden, een openbaaren „ Dankdag te houden op den 24sten Juli „ 1669. en des avonds vreugdeteekenen „ aan te rigten, als men gewoon is in „ zoodanige gelegentheid te doen, gelyk „ zulks ook verrigt is, en des avonds de „ gewoone vreugdevieren aangestoken „ zyn, mitsgaders van 't kasteel 30 kanonschoten gedaan, en de Fluit *Buyenskerke*, die deze aangenaame tyding had „ gebragt, brande rondom zyn geschut „ los, daar op door den Admiraal van de „ reede met 9 schoten wiert geantwoord; „ waar op dan gevolgt is met het jagt de „ Cabbeljauw, op den 13den Augusti aangekomen met den E. *Maximillaan de* „ *Jong*, gewezen Voorzitter in Ternate. „ Het nader schryven van de Heer *Speelman*, van den laatsten Juli, behelzende „ de nadere voorwaarden met de Koningen „ en Grooten van Macassar gemaakt, waar „ by blykt de gewenste en voordeelige „ vrede voor onze Natie, die deze hoog-

„ moe-

1669. „ moedige vyanden hebben moeten inwilligen; als namentlyk, dat de gemelde „ Koningen en Grooten beloven opregtelyk te zullen houden en nakomen de „ voorwaarden in 't jaar 1667. den 18den „ November met haar te Bonaye gemaakt, „ en vorders op nieuw, dat zy aan de „ Compagnie zullen overgeven al hun „ kanon en bassen; dat zy ten believe „ van de Compagnie zullen om verre werpen alle hunne sterkten, zonder oit, als „ met bewilliging van gemelde Compagnie, eenige andere te mogen maaken; dat zy, tot verzekering van deze „ nieuwe vereening, of zelve, of yemant „ van de Grooten, ter keure van de „ Compagnie, by en onder ons zullen „ komen woonen. De koningen *Crain* „ *Goa*, *Crain Tello*, en *Crain Linckes*, „ hebben ook by hunne brieven yder in „ het byzonder, aan den Heer Gouverneur Generaal en Raaden van Indiën „ gezonden, hunne schuld, tegen de „ Compagnie begaan wegens het verbondbreken, bekent, en vergiffenis verzogt. „ Alzoo is deze hoogmoedige Natie (die „ zoo veel jaaren de Molukze eilanden „ door invallen heeft beroert, en schier „ van al de wereld voor een dwingeland „ wiert gehouden) onder des Compagnies „ magt gebragt; waar voor de Heere „ der Heirschaaren geloofd en geprezen „ zy van eeuwigheid tot eeuwigheid. „ AMEN.

VIERDE HOOFDSTUK.

Contract *van de Heer* Speelman *in 't jaar* 1667. *met den koning van* Macassar. *Nadere* Contracten *met verscheide Vorsten in de jaaren* 1668. *en* 1669. Vredeverbond *met den koning van* Leeta. *Koningen die zich voor haar* Edelheden *verootmoedigt hebben.* Radja Palacka *doet zyn hoofdhair, met dat van alle andere* Boegis, *scheeren. Werd in zyne Ryken hersteld, en heerlyk beschonken.* Dain Tahalile.

Articulen, waar op tusschen den Grootmogenden *Paducca Siri Sultan Hassan Oddyn*, Koning en vordere Regeering van Macassar, ter eener; en den Ed. Heere *Cornelis Speelman*, oud Gouverneur van de kust Choromandel, Superintendent en Commissaris over de Oostersche Provintien, Admiraal en Krygsoverste over de scheeps- en krygsmagt, in den naame van den Ed. Heere *Joan Maatzuiker*, Gouverneur Generaal, en de Heeren Raaden van Indiën, representerende de Hooge Regeeringe en Oppermagt wegens de Generale Vereenigde Nederlandze Geoctroyeerde Oostindische Compagnie in Indiën, ter andere zyde; is gemaakt, gesloten en vastgestelt een eeuwigduurende vaste en goede vriendschap en bondgenootschap.

1.

Contract van de Heer Speelman in 't jaar 1667. met den koning van Macassar.

Worden geconfirmeert voor goed, vast en van waarden gehouden de Contracten, in dato 19den Augusti 1660. *op Batavia, in 't kasteel, tusschen den koning van Poepoa, volmagtigde van hooggemelde regeering op Macassar, en de Heer Gouverneur Generaal en de Heeren Raaden van Indiën; item in dato den 2den December* 1660. *tusschen de voorzeide Regeering, en* Jacob Caauw, *als Commissaris van gedagte haar Ed. gemaakt en gesloten, zullende de zelve in alle hunne deelen en pointen zoodanig nagevolgt worden, voor zoo veel die in dezen niet en worden wedersproken.*

2.

Zonder eenig uitstel zullen aan handen van den Admiraal overgegeven en getransporteert worden alle Europiaanze dienaaren en onderdaanen van de Compagnie, die hen present of in Macassar bevinden, zoo die nu nieuwelyks zyn overgeloopen, als die nog van voortyden hier mogten gevonden worden, geene uitgezondert.

3.

Dat aan handen van de Compagnie zullen overgelevert en gerestitueert worden alle scheepsgereedschappen, kanonnen, contanten, en andere goederen, geen uitgezondert, welke uit 't schip de Walvisch, op Saleyer, en 't jagt de Leeuwin, op Poelo Don Douange verongelukt, geborgen, en tot nog toe aan de Compagnie bevonden komt te worden niet weder gegeven te wezen, blyvende niet te min eigen aan de hoogstgemelde Regeeringe van Macassar zoodanige 8 *stukken yzer kanon, als van de Walvisch hier berusten, indien blyke dat de Compagnie daar van met* 4000 *ryders, ten jongsten aanwezen van den Commissaris* Caauw *is voldaan.*

4.

Dat als nog zal geschieden prompte en regtvaardige justitie, ten aanschou en overstaan van den Nederlandzen Resident, over zoodanige persoonen, als men bevinden zal schuldig, en nog in 't leven te wezen, aan verscheide moorden, aan diversche Nederlan-

landers, op verscheide plaatzen, gedaan, en de welke door de hoogstgemelde Regeeringe met alle naarstigheid zullen moeten worden opgezogt, tot afschrik van zoodanige boosdaaden in 't toekomende.

5.

De Koning en vordere Grooten van Macassar, zullen bezorgen dat nu ten eersten des Compagnies debiteuren komen te voldoen, en te betalen alle 't gene aan de Compagnie schuldig zyn, en ten agteren staan, en voor zoo veel daar aan mogte komen te ontbreken, dat zelve opregtelyk aan de E. Compagnie te vergoeden, is 't niet dit saisoen, dan ten langsten 't naastkomende, zonder eenig vorder dilai of uitstel, waar toe hun hoogstgemelde Regeering door den dezen specialyk verbind.

6.

Zullen als nog doen vertrekken, in conformiteit van de laatstgemaakte Contracten, alle Portugeezen met hunnen aanhang, geen uitgezondert, waar die onder de Regeeringe van den Macassaar worden gevonden: En dewyle de Engelzen gehouden moeten worden voor groote aanstokers en veroorzaakers van 't breken der voorsz Contracten, zoo zal de Regeering die met al hunnen aanhang met de allereerste gelegentheid mede van onder hunne Jurisdictie doen weg gaan, zonder dat yemant van de voorsz Natien of hunne Creaturen oit of oit met dezen in eenige plaatze, onder der Macassaaren gebied weder ter Negotie of anders geadmitteert zullen mogen worden; ook nu niet langer mogen verblyven als uiterlyk tot den laatsten ... toe: Zoo en zal hoogstgemelde Regeering ook nimmermeer ergens onder haar gebied nu of na dezen ter Negotie of anders mogen inlaaten, admitteren of vergunnen eenige andere Europiaansche Natie, of yemant van hunnent wegen, 't zy wie ze ook zyn, of hoe ze genoemt worden, geen uitgezondert.

7.

En word de Compagnie alleen, met uitsluitinge van alle andere voorsz Europiaansche Natien, onder 't gebied van Macassar, overgegeven den vryen handel en negotie, zonder dat ook eenige andere Indiaanze Natien, 't zy Mooren, Javaanen, Maleyers, Aetsjienders, Siammers, geen uitgezondert, hier ter markt of te koop zullen mogen brengen eenige Cormandelze, Suratze, Perssiaanze, Bengaalze kleeden of koopmanschappen, nog ook geen Chineeze waaren, daar van het aanbrengen de Compagnie alleen wort toegelaaten, en zoo bevonden wierd, dat contrarie dezen egter quame te geschieden, dan zullen zulke kleeden en waaren ten profyte van de Compagnie geconfisqueert, en de overtreders daar en boven gestraft worden, waar onder nogtans niet zyn begrepen zoodanige slegte kleeden, als op de Oostkust van Java zelf worden geweven.

8.

De Compagnie word by dezen vry gekent en ontslagen van alle tollen en geregtigheden, zoo van de goederen die ze komt aan te brengen, of weg te voeren, geen uitgezondert. 1667.

9.

De regeering of onderdaanen van Macassar en zullen na dezen hunne vaarten nergens anders mogen maaken, als op Baly, de Javaanze kust, Jacatra, Bantam, Jambi, Palimbang, Johor, Borneo, en gehouden wezen daar toe van den Commandant van deze Compagnie, hier residerende, te vorderen pascedullen, op pœne dat wie men zonder de zelve in zee ofte elders zal komen te vinden, voor vyanden aangezien, en weggenomen zullen worden, zonder dat voortaan op Bima, Solor, Timor, enz. eenige vaartuigen zenden, of ook Beoosten den hoek van Lassen, zynde de Oostkant van de straat Zaleyer, komen mogen, ook niet aan de ander zyde Benoorden of Beoosten Borneo, na Mindanao of de eilanden daar ontrent, op verbeurte van lyf en goed der gener, die daar elders komt gevonden te worden.

10.

En dewyl alle de Fortificatien langs den zeeoever van Macassar meest reflecteren, om te dienen tot versterkinge tegen de Compagnie, zoo is geaccordeert, dat de zelve in alle promptitude zullen geslegt en weggenomen worden, als Borrambon, Pannekoke, Gresse, Marisson, Borrebos, of andere: Zullende alleen mogen staan blyven 't groote fort Samboepo voor de koning, zonder dat na dezen eenige nieuwe daar ter plaatze, of elders, weder mogen gemaakt worden, ten ware met gemeen goedvinden van de Compagnie.

11.

't Noorderfort genaamt Joepandan, zal aanstonts, na de solemneele beëedinge van dezen Contracte, van Macassars guarnisoen worden geledigt, en aan de Compagnie in bequame en behoorlyke ordre overgegeven, om door haar guarnisoen bezet te worden. Blyvende het dorp en land daar onder behoorende, gelyk voor dezen, zonder dat de Regeering van Macassar zich met de inwoonders van dien zal hebben te bemoeyen, des zullen de koopluiden voor hunne negotie aan de koning zoodanigen tol en geregtigheid betalen, als tusschen hoogstgemelde Regeering en de Compagnie nog bedongen staan te worden, maar en zal de Compagnie, onder 't voorsz resort, niet vermogen aan te nemen of te admitteren eenige misdaadigers, of zoodanige als aan de Koning of de Grooten eenig geld schuldig zyn, ten ware alvoorens voldeden, en zal Compagnie 's logie ook ten eersten in zoodanige ordre als die gelaaten is door den koopman Verspreet, *'t zy binnen of buiten 't fort, ter keure van de Compagnie, weder worden opgeregt.*

12.

De Hollandze Munte, zoodanig als die op Batavia, in ryksdaalders, schellingen, dubbelde stuivers en pitjens, gangbaar is, zal hier op Ma-

1667. *Macassar in eigener waarde mede cours hebben, en voor zoo veel mogte bevonden worden, dat het de gemeente tegenstont, neemt de Regeering aan, met alle vermogen de zelve Munte onder het gemeene volk op de Basaar mede aangenaam te maaken.*

13.

Tot een breuke van de laatst verbrokene vrede, beloven de Koning en de Grooten aan de Compagnie op te brengen 1000 *slaaven en slaavinnen, jonge gezonde volwasse menschen, behoudens dat hen vry zal staan, de betalinge of met slaaven zelve, of met kanon, goud, of met zilver te doen, wordende, in conformiteit van de Macassaarze gewoonte, in zulken geval gerekent op* 2½ *Teyl, of* 40 *Macassaarze goude Mazen yder, mits dat hier van ten minsten de helft met de te doene bezending in Juni aanstaande na Batavia, en de gansche reste ten langsten 't volgende saisoen voldaan worde.*

14.

Dat den Koning en Grooten van Macassar voortaan hun niet zullen vermogen te bemoeyen met 't land van Biema, en 't resort, maar de Compagnie daar met laaten geworden naar hun welgevallen, zonder de zelve nu of oit naar dezen, op d'een of d'andere wyze, directelyk of indirectelyk, met raad of met daad, te hulp te komen tegens de Compagnie.

15.

De hoogstgemelte Regeering bekent gedaan wezende, de grouwlyke moord, en schelmstuk, waar aan zich de koning van Biema, zyn schoonzoon, Crain Dompo, Radja Tambora, Raja Sangarre, *en hun volgers, sterk te zamen* 25 *Persoonen, meest Bimanezen, in hunne furie tegens de Compagnie hebben vergrepen, nemen aan den zelven* Radja Biema, *en zoo veel van zyn medepligtigen als 'er gevonden worden, in handen van de Compagnie over te leveren, om regtvaardige straffe te ontfangen, insgelyks* Crain Montemarano, *op dat hy zyne van misdaad in alle ootmoed vergiffenis verzoeke.*

16.

Zullen aan de koning van Boeton ten eersten vergoeden, en restitueren, alle zoodanige menschen, als met den laatsten oorlog, in een overval der Macassaaren, in dat land gerooft en weggevoert zyn, voor zoo veel de zelve nog 't in leven worden bevonden, geen uitgezondert, en zullen ook aan den koning van Boeton uitkeeren het geld, ontfangen voor zoodanige Boetonners, als zedert den verkoop gestorven zyn, en dienvolgende niet wedergegeven konnen worden, zonder nu of oit, nimmermeer naar dezen te houden of te hebben, eenige de allerminste pretensie op eenige van de landen van Boeton, daar van by dezen wel expres renuncierende.

17.

Ook zullen aan den koning van Ternate wedergeven, in eygener wyze als in het 16 *art., de geroofde menschen van de Xulas, en daar benevens* 10 *stukken yzer kanon,* 2 16 *metale prinze stukken, en* 3 *bassen, 't zy met de zelve die van daar gehaalt zyn, of andere in de plaatze, verklarende op de zelve eilanden egeene pretensie te hebben, of te houden, nevens die opregtelyk renunciërende, ten behoeve van gemelde koning, van alle gepretendeerde eygendom op de eilanden Saleyer, en Pantsiano, als mede op de gansche Oostkust van Celebes, te rekenen van Manado af tot aan Pantsiano toe, de eilanden Bangay en Gapy, als andere op de zelve kust gelegen, daar onder mede begrepen: item, tusschen Mandhaar, Manado, de landen van Lambagy, Caudiepan, Bool, Tontoli, Dampellas, Balaissang, Silensac, en Cajely, van ouds de kroon van Ternate in eygendom competerende, en de welke de hoogstgemelde Regeering van Macassar opregtelyk afstaat, belovende nimmermeer na dezen de koning van Ternate daar inne te turberen.*

18.

Voorts renuncieert de hoogstgemelde Regeering van alle heerschappye der Boegis en Loeboe, de zelve Landheeren erkennende voor vrygebooren koningen, princen, en heeren, daar by geen de allerminste pretentie op is hebbende, belovende mitsdien, zonder eenig uitstel, den ouden koning van Soping, met alle zyne landen, vrouwen, kinderen, huisgenooten, goederen, niets uitgezondert, in volle vrydom te stellen, en aan onze handen over te geven, benevens ook zoodanige andere heeren Boegis als elders onder het Macassaars gebied in gevangenis en ballingschap op heden mogten zyn: item alle vrouwen en kinderen der Boegis, welke nog onder de magt van hoogstgedagte Majesteit mogten gevonden worden, geene uitgezondert, op dat alzoo de grond gelegt worde tot een opregte vrede en vriendschap.

19.

Zoo verklaren ook de koningen van Layo en Bancala, met het gansche land van Turata en Badjing, en al wat daar onder hoort, staande den oorlog, tot de Compagnie overgekomen, te erkennen voor vrye koningen, heeren, en landen, daarze niet ter wereld op en hebben nog en houden te pretendeeren, dezelve ontslaande van alle voorgaande heerschappy en gebied, nu en altoos.

20.

Alle landen door de Compagnie en haare Bontgenooten, staande den oorlog gewonnen en verovert, gerekent van Boeloe - Boeloe af, tot aan de landen van Turata toe, voorts weder van ginder tot hier aan Bongaya, zullen zyn en blyven als eygen gewonnen landen, en haare Bontgenooten, volgens regt van oorlog, waar op mits dien koning niet meer behoud eenig regt of eygendom, nog ook niet op de inwoonderen van dien, blyvende alleen ter dispositie van de Compagnie, omme daar mede te handelen naar welgevallen, zullende by overkomste van de koningen van Panna en

en Bacca konnen aangewezen worden, wat ons in kragte voorsz Benoorden Macassar is competerende.

21.

De landen van Wadjo, Boeloe-Boeloe en Mandhaer, als zynde misdaadig aan de Compagnie en haare Bontgenooten, verklaart de hoogstgemelde Regeeringe te abandonneren, en ons daar mede te laaten geworden, zonder dezelve directelyk of indirectelyk nu of oit na dezen, te zullen seconderen met volk, wapenen, kruit, loot, spyze, raad, daad, of anderzins, hoe het ook genoemt mogte worden, ter goeder trouwe.

22.

Zynde onderling verstaan en overeen gekomen, dat de Boegis en Toeraters die die Macassaarze, en weder Macassaaren die Boegis of Toeratze vrouwen hebben, elk de zyne zal vermogen na zich te nemen, 't zynen believe, gelyk als dat betaamt, en voorts dat nu voortaan de Macassaaren, zich begevende onder de Boegis en Toeraters, ook weder de Boegis en Toeraters onder de Macassaaren, niet zullen vermogen aangehouden of ingelaaten te worden, als met toestemming en licentie van yegelyks wettig Heer en Koning, en zonder die moeten worden afgewezen, en weder na huis gezonden.

23.

De hoogstgemelte Regeering belooft, in conformiteit van 't 6 art., haare landen voor alle andere Natien gesloten te houden, en in cas eenige van dezelve tegens hunnen dank daar in zich begeerden ter neder te slaan, dezelve met alle vermogen en magt te zullen afweeren volgens haare behoudenisse in kragt van dezen Contracte, doch in gevalle zy daar toe niet vermogens waren, en onder de hand te swak vielen, als dan de Compagnie, als hunnen schut- en schermheer, tot hulp zouden verzoeken, alzoo zy verklaren de zelve Compagnie in die qualiteit te erkennen, des zullen zy ook gehouden wezen, daar toe geroepen wezende, de E. Compagnie te assisteren met alle vermogen, tegen zoodanige vyanden als hun hier, by of ontrent Macassar, tegen de Compagnie mogten openbaaren, met verbintenisse, dat zy in geen onderhandeling van vrede of anderzints treden zullen met eenige Natie, daar mede de Compagnie in oorlog is.

24.

Op alle welke voorsz contracten, en van nieuws geraamde poincten, tusschen hooggedagte Koning en Grooten van Macassar is besloten en gemaakt een altoosduurende vrede, vriend- en bontgenootschap, in de welke ook worden begrepen de grootmogende koningen van Ternate, Tidor, Batsjan, Boeton, de koningen van Boegys, Soping, Loeboe, Toerata, Laays, Badjing, met alle hunne landen en onderdaanen; item ook Biema, en nog zoodanige andere Landheeren en Vorsten als naar dezen, zullen verzoeken mede in dit bontgenootschap te mogen treden.

25. 1667.

Of het geviele dat tusschen de bontgenooten en de respective koningen, door het een of 't ander misverstand, eenige differentie quame te ontstaan, zoo zullen partyen niet straks malkanderen daarom eenig ongemak of oorlog aandoen, maar hun questie den Capitein der Hollanders bekent maaken, omme (zoo het mogelyk is) door bemiddeling van dezelve, de oneenigheden uit den weg te leggen, en goede broederschap te conserveren, maar indien een van de partyen na geen bemiddeling luisteren en hartnekkig blyven wilde, zonder zich na de reden te voegen, alsdan zullen de gemeene bontgenooten de anderen, naar vereisch en regt van de zaake, te hulpe komen.

26.

Wanneer nu dit vredeverbond onderteekent, beëedigt en verzegeld zal wezen, zal de Koning en Grooten van Macassar gehouden zyn, nevens den Admiraal, naar Batavia te committeeren twee voorname Koningen uit het midden van den Raad, 't zy Crain Tello, Linckes, Poppoe, Crongron, Gresse, Cattapan, *of ten winsten twee uit de zelve, ter keure van hoogstgemelde Regeeringe, om dezen Contracte van vrede aan de Ed. Heer Gouverneur Generaal, en de Heeren Raaden van Indiën te presenteren, en hun Ed. goedkeuringe daar op te verzoeken, onder verzekering, dat gemelde Heeren met contentement weder zullen na huis trekken, doch zal het den Heer Generaal vry staan, wanneer het hem goeddunkt, twee voorname konings zoonen te vorderen, omme zoo lange daar als Ostagieren te resideeren, als zyn Ed. meint noodig te zyn, doch zal ook weder den koning van Macassar 't zynen believe, by langer verblyf van een jaar, de zelve door andere mogen doen vervangen, en de Compagnie gehouden zyn zoodanige Princen te conserveren in compatibel respect en eere, zonder van yemant de allerminste overlast te lyden.*

27

Tot ampliatie van 't 6 art. word vergunt dat de Compagnie de Engelschen en hunne goederen alhier zullen vermogen te ligten, en naar Batavia te voeren, zonder dat het den koning zal vermogen tegen te staan.

28.

Item, tot ampliatie van 't 15 art. is belooft, dat indien de koningen van Biema en Montemarano, levende of dood, in 10 dagen niet worden gevonden, als dan tot borge in handen van de Compagnie te zullen stellen de zoon van Biema, en de zoon van Montemarano.

29.

De Regeeringe belooft aan de Compagnie uit te keeren, in vergoeding van haare onkosten ten oorloge, 250000 Rders, in vyf moessons naast aan een volgende, 't zy in kanon, 't zy in koopmanschappen, 't zy in gout, zilver of juweelen, elk naar zyn waarde.

 En

1668.

30.

En op dat alle de bovenstaande Pointen des te religieuser mogen worden onderhouden, zoo zyn dezelve door den koning van Macassar, en zyn hier ondergeschreven Grooten, en by wegen van de Compagnie, door den Admiraal, nevens ook de Koningen en Princen in dit verbond begrepen, na aanroepinge van des Heeren Heiligen Naame, beëedigt, geteekent, en verzegelt, elk op zyn wyze, in één veldtent, op Vrydag den 18den November 1667. ontrent Borrombon, op des Compagnie eygen grond.

Naarder Contracten, gemaakt met Radja Tello *en* Crain Linckes.

Den 9den en 13den Maart 's jaars 1668.

Nadere Contracten met verscheide Vorsten in de jaaren 1668. en 1669.

„IK *Paduca Siri Sultan*, *Harroenarra Chyt*, koning van Tello, nu in de „laatstgemaakte vrede met Macassar geworden zynde Compagnies vrund en „bondgenoot, gelyk daar van het gemaakte en door ons beëedigde Contract „in 't breede spreekt, my erinnerende de „getrouwheid en vaderlyke zorge, waar „mede de Compagnie doorgaans en altoos „is aangedaan over haare verbonde vrunden en bondgenooten, verklaare door „dezen, naar ingenomen advys van myne „Landsheeren, broeders en onderdaanen „te raade zyn geworden, my ende mynen „ook nevens dien myn gansche ryk en „jurisdictie nog nader en in 't byzonder „met de zelve Compagnie te verbinden, „en t'evens te verzoeken, dat ik niet alleen in haar beschermінge particulierlyk aangenomen, neen maar ook myne „kinderen, zoo by myn leven, als ook „naa myn dood, met my aangezien „mogten worden, als vrunden en verwanten van de E. Oostindische Compagnie, dieze houd en neemt in haare „vaderlyke bewaaring, op dat ons van „niemant ter wereld eenig leed of onregt „mogte overkomen, 't gunt den Heere „*Cornelis Speelman*, Admiraal van 's Compagnies magten alhier, representerende „door kragt van zyne commissie de „Hooge Overigheid van den Gouverneur Generaal en Raaden van Indiën op „Batavia, te mynen begeeren door „*Paduca Siri Sultan Mandarsaha*, koning „van Ternate, en *Mamalyang*, koning „van Linckes voorgedragen, en teekenen gegeven wezende, heeft het goedertierentlyken en in een opregt herte „believen aan te nemen: Mits welken „ik my, myne kinderen, broeders en „zusters, voorts alle myne Ryksheeren „en onderdaanen verbinde tot alle opregte getrouwheid, ons geheelyk overgevende aan de goede voorzorge van de „Compagnie, alzoo dat haare vyanden „en vrienden de myne en onze, en wy „altyd bereid zullen wezen, met en nevens haar, daarze ons komen te roepen, „ten oorlog te trekken; gelyk dan ook „myne kinderen en kindskinderen, in „cas van myn overlyden, zullen staan en „blyven onder haare vaderlyke voogdye, „en zoo 'er op myn afsterven geen by „leven waren, of dat zy lieden stervende, geene naarlieten, zullen myne „Landsheeren, broeders en vrienden, „geenen koning in myn plaatze mogen „verkiezen, als ten overstaan en met „goedvinden van de Compagnie. Ja ingevalle ook zulke myne kinderen hen „niet na behooren quamen te gedragen, „zal de gemelde Oostindische Compagnie „ten goede van myn land en onderdaanen, ook yemant anders van de naaste „in hun plaats mogen stellen, 't geene „ik alles uit opregte herte de Compagnie „toevertrouwe; en op dat hier van voor „de gansche wereld blyken moge, zoo „heb ik dezen door myn Rykszegel verzegeld, en door *Dain Mangappa*, myn „broeder, en *Carre Motulle*, met *Galeran Care Pato*, laaten onderteikenen: „Ook de getrouwe onderhoudinge van „dien op den Alcoran, na onze wyze, „ten bywezen van Mrs *Dancker van der Straten*, Opperkoopman, *Pierre du Pon*, „Capitein, en *Abraham Gabbema*, Fiscaal, „beswooren, zullende als het des Admiraals begeeren en goedvinden zal wezen, dezen in myn stadt en plaatze „door openbaare Gomslag worden verkondigt. Aldus gedaan, besworen en „verzegeld in myn fort genaamt Tello, „op den 25sten van de maand Ramelân, „des jaars 1078. zynde, volgens de Nederlandze styl, den 9den Maart 1668. „wezende hier over tot getuige beroepen „den hoogstgebooren grootmogenden „*Mandarsaha*, koning van Ternate, en „mynen bloedverwant *Mamalyang*, koning van Linckes, die tot beteikeninge „van dien, mede hun zegel hier onder „gestelt hebben.

„Wy zynde geweest expresse gecommitteert door den Heere Admiraal *Cornelis Speelman*, verklaaren dat in onze „presentie, ter plaatze voornoemt, al „zoodanig dezen Contracte is solemneelyk, zelfs ook door den koning en getuigen op den Alcoran beëedigd ende „verzegeld, het zelve al te vooren duidelyk begrepen, en grondelyk verstaan, „gelyk wy het dan ook aan welgemelte „zyn E. in diervoegen gerapporteert hebben, en overzulks geordonneert zy „Compagnies zegel hier nevens te stellen, met onderschryving van den Secretaris, ten Dage en Jaare als boven „in 't kasteel Rotterdam op Macassar,

„was

„ was geteikent *D. van der Straten*, „ *Pierre du Pon*, *A. Gabbama*, ter zyde „ ſtont Compagnies zegel gedrukt in „ rooden lakke, waar onder geſchreven „ ſtont, ter Ordonnantie van de Heer „ Admiraal voornoemt, ten dage en „ plaatze gemelt, en was geteikent

Hendrik Louf, Secretaris.

„ IK *Mamalyang*, ertkoning van Tsjinrana Linckes, enz. Vryheer in „ 't koninkryk van Macaſſar, met rype „ aandagt wel en ter degen opgemerkt, „ gelezen, en begrepen hebbende het geannexeerde Contract, waar mede te „ mynen eygen overſtaan mynen broeder „ den koning van Tello zich aan de Compagnie heeft verbonden; verklaare voor „ my en alle myne zoonen en dochteren, „ huisgenoten, landen en volken, my „ niet alleen mede zoodanig te verbinden, „ maar ook in 't geheel te ſtellen onder „ de gehoorzaamheid en beſcherminge „ van de E. Compagnie, die ik belove „ in alle haare bevelens, dienſten en ordonnantie nu en altoos in der eeuwigheid gehouw en getrouw te wezen, „ overzulks tot beteekeninge van waaragtige waarheid en myne ſincere goede „ meeninge, hebbe ik dezen, houdende „ het Contract van *Tello*, hier in geinſereert, met mynen zoon, genaamt *Tatara Crani van Patena*, in handen van „ den Admiraal beſworen, verzegeld, en „ onderteikent, mede ten bywezen van „ *Dancker van der Straten*, Opperkoopman, *Pierre du Pon*, Capitein, *Abraham Gabbema*, Fiscaal, zynde hier over „ getuigen alle Bondgenooten Koningen „ van wiens wegen hun zegels en handteikeningen hier onder geſtelt hebben, „ den grootmagtigen koning van Ternate, „ de koning van Palacka, en de prince „ *Calematta*, en den koning van Layo, „ op den 13^{den} van de maand Maart 1668. „ zynde na onze rekeninge den 29^{ften} van „ de maand Ramelân, des jaars 1078. in „ 't kaſteel Rotterdam, onder Macaſſar; „ onderſtonden de zegels van de koningen „ van Ternate en Palacka, in rooden „ lakke gedrukt; lagerſtont, Nota: „ Deze bezegelinge en onderteikeninge „ van 't bovenſtaande is eerſt in vollen „ Raade den 31^{ften} Maart geſchied: was „ geteikent *Dancker van der Straten*, *Pierre du Pon*, *Abraham Gabbema*, in margine „ ſtont Compagnies zegel in rooden lak „ gedrukt, daar onder ſtont, ter Ordonnantie van de E. Heer Admiraal, ten „ dage en plaatze voornoemt, en was geteikent

Hendrik Louf, Secretaris.

Naardere Poincten. 1668.

„ WAar op den Koning en de Galerans, voorts de geheele regeeringe van Tello, item ook *Crain Linckes*, naar voorgaande verootmoedi„ ginge, weder tot waarde Bondgenoo„ ten van de Generaale Compagnie, en „ van wegen de zelve uit den naam van „ de Ed. Heer *Joan Maatzuiker*, Gouverneur Generaal, en de Heeren Raaden „ van Indiën, aangenomen en ingelaaten „ zyn door de Heer *Cornelis Speelman*, „ Superintendent en Commiſſaris over de „ Ooſterſche Provintien, Admiraal en „ Krygsoverſte over de ſcheeps- en krygsmagt hier op en ontrent Macaſſar.

1.

„ Dat welgemelte Heeren, Koningen, „ en de ganſche Regeeringe heiliglyk onderhouden en getrouwelyk nakomen „ zullen, nu en altoos, eeuwiglyk en onveranderlyk: het Contract en eeuwig „ Verbond tuſſchen de Regeering van „ Macaſſar, en de generaale Nederlandze „ Compagnie gemaakt, wederzyds verzegeld, en ſolemneelyk beëedigt op „ den 18^{den} November 1667. tot Bonaye; „ item nog een nader Contract tuſſchen „ den Koning en de Regeering van Tello, „ en *Crain Linckes*, met welgemelde Compagnie aangegaan, beſloten, verzegeld „ en beëedigt op den 9^{den} Maart des „ volgenden jaars 1668. verklaarende dat „ het aftreden van het zelve, door quaaden en verkeerden raad, haar was ten „ allerhoogſten leedt, en derhalven datze „ hun kenden grootelyks verpligt, van „ daar over by de generaale Compagnie „ op haar ootmoedige bede, genade te „ hebben ontfangen, aan de welker goedertierentheid zy hun mitsdien in het „ geheel overgaven, onder verzoek, dat „ ze in 't reguard van de geldſommen by „ 't Bonayze verbond beſproken, voor „ zoo veel daar in hun aandeel aanging, „ niet boven hunne magt beſwaart mogten worden, proteſteerende grootelyks „ onvermogens te wezen tot het voldoen „ van dien, zulks is hun ook verzekert, „ dat ze ongetwyffelt op hunne vertooninge door de hooge Reeeringe van „ Indiën, dezen aangaande, met alle „ billyke en betaamelyke civiliteit getracteert zouden worden.

2.

„ Hebben zy verklaart voor een groote „ gunſte en weldaad aan te nemen, dat „ de Compagnie hen beliefde te laaten „ behouden hunne handgeweeren en musquetten, en dat ten opzigt zy haar van „ de vordere regeeringe van Macaſſar afgebroken hadden; en de eerſte uitquamen om haar te verootmoedigen, met „ beloften, datze zonder eenige verſchui-

 „ ling

1668. „ling zouden aanwyzen, en aanſtonts „overgeven, alle zoodanig ligt kanon, „en baſſen (ſwaar kanon hadden ze niet „meer) als de koning en regeering van „Tello en *Crain Linckes* nog toebehoor„den; 't zy dan dat het was beruſtende „in Tello, in Goa, in Sadrebone, of el„ders, zonder daar voor iets te preten„deren, maar bedankten de welgemelte „Compagnie grootelyks, datze het zelfde „beliefden aan te nemen, tot afminde„ringe van opgemelde ſchuld voor de „waarde.

3.

„Beloven zy tot repetitie en te meer„der beveſtiging van 't Bonayze Contract, „zoo het de Compagnie zal believen te „ordonneren, de wallen van Tello rond„om neder te werpen, en noit an„dere fortificatien te maaken, als na „voorgaande toeſtemming en bewilliging „van de Compagnie, directelyk nog in„directelyk.

4.

„Ingevalle de koning en de regeering „van Goa, haar op de overgezonde acte „van Pardon, niet mede quamen aan de „Compagnie te verootmoedigen, dat zy „alsdan als goede en getrouwe Bondge„nooten van de Compagnie, nevens de „vordere Geallieerde Vrienden, de zelve „zouden houden voor hunne openbaare „vyanden, en mitsdien dezelve naar ver„mogen helpen doen alle mogelyke ſchade „en afbreuke; doch zoo al ſchoon den „koning van Goa wederhoorig bleef, zoo „en zullen daarom andere koningen en „konings-kinderen van Macaſſar, nog „ook geene van de onderdaanen, die „haar verootmoedigen en om genade ver„zoeken, niet afgewezen, maar aange„nomen worden, mits dat de koning en „regeering van Tello, voornamentlyk „geene luiden van Staat en conditie zul„len inlaaten, zonder daar van t'elkens „prompte advertentie te laaten doen.

5.

„Dat ingevalle *Crongron*, als puure oor„zaake van het verbroken Bonayze ver„bond, zich in 't byzonder niet t'eene„maal ongewaapent komt vernederen, „en bidden om genade, zich ſtellende „ter volle diſpoſitie van de hooge Regee„ring op Batavia (onder verzekering, „doch ongevergt, dat den zelven aan „lyf en leven onbeſchadigt zal blyven) „dat zy hem alsdan, in zulken gevalle, „zullen helpen vervolgen, vangen „of dooden, naar gelegentheid, en „alle goederen, welke van hem gekre„gen worden, ſtellen in handen van „de Compagnie, tot afkortinge van „'t geen aan de Compagnie, volgens „'t Contract voorſz, betaalt moet wor„den.

6.

1669. „Dat de hoogſtgemelde koning, ter „begeerte van de Compagnie, zal ge„houden zyn, tot verzekering van deze „nieuwe vereeniging, of zelve of yemant „van zyne Grooten, welke de Compag„nie komt te vorderen, het zy dan voor „altyd, ofte voor eenigen tyd, by en „onder ons, op een bequame plaatze te „komen woonen.

7.

„Ten laatſten belooft de hoogſtge„melde Regeering en *Crain Linckes*, om „alle quaade bedenkingen, diffidentien „en mistrouwen weg te nemen, datze „naar volgens de coſtuimen, onder de „Nederlanders allerwegen gebruikelyk, „noit binnen Compagnies vaſtigheden „zullen komen, als met weinig gezel„ſchap, doch dezelve ongewaapent, „moetende 't verdere gevolg buiten bly„ven, ten ware om byzondere voorval„lende redenen anders wiert toegelaa„ten.

„Tot ſolemneele beveſtiging van dit „alles, zoo hebben *Dain Mangappa*, halve „broeder van den koning van Tello, de „Gallerans, of Ryksraaden van wegen „hooggemelde koning, vermogen hun „credentiaal aan dezen origineelen ge„annexeert. Item *Crain Linckes* voor zich „zelven, en wederom de bovengenoemde „*Dain Mangappa*, de Ryksraaden *Man„chie-love*, en de *Patto*, yder voor zich „zelven, dezen op den Alcoran ſolem„neel beſworen, en tot te meerder be„kragtinge van dien, nog gedronken „het water, over hunne criſſen gegoten, „betekenende naar des lands wyze, dat „indien zy het verbond quamen te ver„breken, zy alsdan van hun eigen ge„weeren moeten vernielt worden. Al„dus gedaan en beſworen in 't quartier „Jacatra, op den zoom van de veſt, van „'t veroverde kaſteel Samboepo, ter pre„ſentie van de nevenſtaande Bondgenoo„ten, die dezen zoo verzegeld, als on„derteikent hebben, zoo wel als de gee„ne, welke als Leden van den Raad, by „deze negotiatie zyn tegenwoordig ge„weeſt, op den 15den Juli 1669. binnen „het logement van den Admiraal.

„De bovenſtaande nadere Poincten zyn „geſchreven aan d'een zyde in 't Neder„lands, en aan de andere zyde in 't Ma„leits, en waren geteikent onder 't Ne„derlands, by *Maximiliaan de Jong*, „*Pieter Koopman*, *Joan van Oppynen*, „*Joannes Franſſen*, *Leendert Rus*: Onder „'t Maleits, het zegel van *Crain Linckes*, „met den naam daar by, voorts *Dain „Mangappa*; *Galeran Mantſiloe*, *Galeran „Carre Pano* en *Dain Telolo*. 't Vol„gende zyn de Bondgenooten, die pre„ſent waren, 't zegel van de koning van „Ter-

„Ternate, waar onder ſtaat *Majuda Jurotullis*; 't zegel van den koning van „Soping, en zyn naam daar by, *Radja* „*Palacka*; *Aroe Vaecque*, *Paſſa Poja*, „*Radja Cajo*, *Palimpae Dain Sitabe*, *Aroe* „*Pite Toeſawa* en *Aroe Pite Laompo*.

„Den koning van Tello, op heden ter „zelver plaatze verſcheenen, en vergezelſchapt zynde met *Crain Linckes*, *Dain* „*Mangappa*, *Galeran de Patto*, *Dain Telolo*, „en anderen, zoo heeft zyn Hoogheid „in eigener perſoon, den Eed op den Alcoran ſolemneel gepreſteert, en vervolgens tot te meerder beveſtiging, zyn „zegel hier onder doen drukken, benevens ook dat van *Crain Linckes*, en de „handteikening van de vordere Grooten, „op den 21ſten Julii daar aan volgende, „ter preſentie van de nevensſtaande „Bondgenooten, hebbende ook ingevolge „van dien tot vergenoegen van de koning „van Tello, zyn Excellentie *Galamatta*, „wegens zyn broeder den koning van „Ternate; item zyn Hoogheid den koning van Palacka, insgelyks op den Al „coran gerecolleerd den voorgaanden gedaanen Eed, op het Vredeverbond tot „Bonaye: Was in 't Nederlands geteikent by *Maximilian de Jong*, *Pieter* „*Koopman*, *Johannes Franſſen*, *Leendert* „*Rus*. En in 't Maleits, 't zegel van de „koning van Tello, met zyn naam daar „by, *Dain Mangappa*, *Galeran Mantfiloe*, „*Galeran Carre de Pano*, *Dain Telolo* „De volgende zyn de Bondgenooten die „aanwezig waren, 't zegel van den koning van Soping *Radja Palacka*, *Paſſa* „*Poja*, *Radja Cajo*, *Palimpae Dain Sitabe*, *Aroe Pite Toeſawa*, *Aroe Pite Laompo*.

„Op heden verſchenen wederomme „*Dain Macoele Sabanhaer*, *Crain Mamoet*, en *Crain Rapoetsjini*, geaſſiſteert „met *Dain Mandalique*, *Dain Telolo*, nog „vyf Soroeans, met naamen, *Carra Ileſa* „genaamt *Imama*, *Carre Tacca*, *Ijewa*, „*Carre Tadjun Imari*, *Carre Telolo Innanto*; de Tolken, *Carra Roepa Ilatoe*, „*Carra Gappa Ijono*, en den Schryver „*Amien*, vertoonende opgemelte drie „Perſonagies een half vel ſchoon papier, „daar met Macaſſaarze letteren op geſchreven ſtont, door de hand des konings, hunne naamen, met byvoeging „van 't groote Zegel, dienende voor Credentiaal, en tot meerder bekragtiging „zoo wiert ook by hun overlegt des konings zegel zelve, verklaarende door de „ziekte des konings gezonden te wezen, „om alhier zynen eigenen Perſoone te „repreſenteren, en van wegen de zelve „ongewapent te bidden om genade aan „de Compagnie, met ootmoedig verzoek, „datze zoodanig als den koning van Tello 1669. „mogten aangenomen, en tot Compagnies Bondgenooten herſtelt worden, „mits welken de voorgemelte verbinteniſſe haarluiden te vooren gelezen, en „tot nader verklaaring, in de Macaſſaarze „taale overgezet wezende, hebbenze de „zelve zoo in zyn geheel geaccepteert, „zonder de allerminſte tegenſpraak, en „ſpeciaal ook het Contract op den 9den „Maart 1668. in 't byzonder met den koning van Tello gemaakt zynde, voorts „geamplieert.

„Eerſtelyk dat hier vooren gezegt is „van Tello, ook nu door de koningen „en het volk van Goa, en Sadrebone, „ter eerſter begeerte van de Compagnie „zullen neder geworpen en geſloopt worden alle de wallen, muuren, en fortificatien van de ſteden Goa, en Sadrebone, zonder dezelve, nogte eenige „andere, weder te mogen opmaaken, als „met de wille van de Compagnie.

„Item dat de koningen zich niet zullen mogen bemoeyen met de Maleyers, „Mooren, of eenige andere uitlanderen, „hoe zy ook genaamt zyn, welke op „heden in Tello, Goa, of Sadrebone, „of nog elders onder de Jurisdictie mogten gevonden worden, maar daar mede „de Compagnie laaten begaan, na haar „welgevallen, en ſpeciaal Mapulle, zonder ook naar dezen weder eenige van „die of diergelyke Natien in hun Negeryen te mogen aannemen, als met wille „en begeerte van de Compagnie; gelyk „haar ook vry zal ſtaan zoo tot Tello, Goa, „Sadrebone, te mogen houden en leggen, „zoo veel volk als 't haar gelieve tot toezigters, zonder dat op of in de rivieren „van Tello, Sadrebone, en ook alle andere tuſſchen die beide in gelegen, zoo „ze de Compagnie quame af te ſtaan, „eenige vaartuigen, gehavend of ontfangen mogen worden als alleen zulke, „welke Pascedullen van de Compagnie „konnen vertoonen.

„Waar op de voorenſtaande Gedeputeerden, eerſt voor, en van wegen haar „koning, en daar na voor hun zelven „gepreſteert hebben den Eed van getrouwe Bondgenootſchap, zoo op den „Alcoran als met het drinken van het „criſſe water, even met de zelve ſolemniteiten, als by het Telloze Verbond „ſtaan uitgedrukt, ter preſentie van de „ondervolgende Bondgenooten, en Ordinaire Raaden van den Admiraal ter „voorſz plaatze, en op den 27ſten van de „maand Juli 1669.

„Was in 't Nederlands geteikent, by „*Danker van der Straten*, *Pieter Koopman*, „*Johannes Franſſen*, *Jan van Oppynen*, „*Leendert Rus*. En in 't Maleits, *Dain* „*Macoele Sabander*, *Manoudjingan*, *Crain* „*Ma-*

1669. „Mamou, Crain Rapoetsjini, en als „Bondgenoot, Radja Palacka, meer „Bondgenooten zynder niet present ge- „weest.

„Op heden compareren ter vooren- „gemelte plaatze, in het logement van „den Admiraal, den ouden koning van „Goa, zynde den jongen koning *Mapa-„sombo* ziek, *Crain Crongron, Crain Oedjon*, „*Crain Rapoetsjini, Crain Tompo Ballang*, „*Carre Momoet, Crain Baboan*, en *Dain* „*Manjelique*, hebben in eigener persoone, „ook op een Alcoran; gepresteert den „Eed; en vervolgens tot meerder be- „vestiging van dit alles, hunne zegels „hier op gedrukt, met handteikeninge „van ook alle vordere presente Grooten, „en mede ten overstaan zoo van de ne- „venstaande Bondgenooten, als Raads- „persoonen.

„In 't Nederlands geteikent by *Maxi-„miliaan de Jong, Danckert van der Straten*, „*Leendert Rus.* Onder 't Maleits stont „'t zegel van de oude koning van Goa, „en daar by geschreven, *Crain Richoa*, „voorts *Abdul Hamy Crongron, Dain Ma-„mou, Crain Hoedjou, Crain Rapoetsjini*, „*Himaligongan Crain Tompoballang, Dain* „*Menawing, Crain Bobahan, Carre Ma-„mou, Menou Djongang, Dain Menalyky*, „en als Bondgenooten, 't zegel daar nef- „fens geschreven, *Majuda Joerotullis*, „*Kaitsjili Calamatta*; 't zegel van de ko- „ning van Soping, daar zyn naam by „staat, *Radja Palacka*; 't zegel van den „koning van Tello, en door hem daar „by geschreven *Crain Tello*.

Drie Translaatbrieven, uit het Maleits, geschreven door Radja Goa, Crain Tello *en* Linckes, *koningen op 't land van Macassar, aan den Ed. Heer Gouverneur Generaal* Joan Maatzuiker, *en de E. E. Heeren Raaden van Indiën, ontfangen den* 14den *Augusti* 1669. *met 't jagt de Cabbeljauw.*

Missive van Crain Goa.

„GEschreven uit alle opregtigheid en „zuiverheid des gemoeds van *Pa-„ducca Siry Sultan Crain Goa*, uit weder- „zydze genegentheid aan den Gouverneur „Generaal *Joan Maatzuiker*, de Raaden „van Indiën, en alle de groote Persoo- „nen in de stadt Batavia, die wys, en „zeer verstandig, en een scheidsman in „'t uitspreken en voortzetten van Verbon- „den met alle koningen op der aarden „benedens winds is, vorders zynde zeer „medogent en liberaal, by al zyn Vrien- „den en Bondgenooten, die van een ge- „negentheid zyn, zoo dat zyn opregtig- „heid altoos en over al doet blyken, 1669. „nevens zyn assistentie en onderhoudinge „ontrent al die geene die ongelyk aan- „gedaan worden; want hy is de winkel „van alle verstand en kennis, in 't on- „derhouden van zyn beloften, en zeer „opregt in zyne Resolutien en Justitie, „waar door hy zeer befaamt is in alle „steden bovens winds, komende tot be- „nedens winds, alwaar van zyne magt „en stoutmoedigheid in 't veld des oor- „logs verhaalt word, ook van de ken- „nis in de handelinge van 't geweer, zoo „te water als te land, waar voor alle „zyne vyanden bevreest zyn, en wien „den hoogen God in al zyn doen wil „zegenen met gezontheid op deze wereld.

„Vorders naar dit verklaaren wy uit „een opregt en zuiver gemoed in dit pa- „pier, hoe wy alle bekennen opregte „vrienden te wezen van de Compagnie, „en te blyven zoo lang zon en maan „schynzel geven zullen zonder verande- „ring, vorders alzoo wy door vergele- „gentheid en onverstandige onwetenheid „quaalyk by de Compagnie gedaan heb- „ben, dat verzoeken wy, dat ons veel- „voudig mag vergeven, en gepardon- „neert worden door de Compagnie en „Gouverneur Generaal; ook zoo ver- „zoeken alle koninklyke kinderen, en „alle de Groote Persoonen, gezamentlyk „om pardon, alzoo wy uit ons zelven, „met alle konings kinderen en alle Groote „Persoonen geresolveert hebben, by den „grooten persoon van de Compagnie, „den magtigen Veldoversten *Cornelis* „*Speelman*, Admiraal, Commissaris en „Superintendent om de Oost, te gaan, „en pardon te verzoeken, die ons ook „aangenomen en gepardonneert heeft, „met een opregt en zuiver gemoed om „te vereenigen, nevens alle andere Bond- „genooten, met het verbond dat nu op „nieuws gemaakt is, daar onder begre- „pen te worden, en besworen is op den „Alcoran, op dat het kragtig en vast „zonder eenige verandering zy; dit maa- „ken wy aan den Gouverneur Generaal „bekent, wegens de vrede die wy met „den Admiraal gemaakt hebben, doch „zoo wanneer den Admiraal na Batavia „keert, zullen wy konings kinderen in „des Admiraals gevolg mede zenden, tot „een teeken, dat wy pardon verzoeken, „ter eeren van den Gouverneur Generaal, „doch wy en konnen nog niet uitvinden „de naamen van die konings kinderen, „alzoo onder de mensch veeltyds ziekten „komen en sterften, daarom zoo maake „dit aan den Gouverneur Generaal be- „kent: Vorders na dit, zoo hebben wy „twee brieven voor dezen gezonden, en „of die den Gouverneur Generaal besteld „zyn of niet, is ons onbekent, alzoo „wy

„wy in die brieven ook om pardon verzogt, en onze gansche gelegentheid bekent gemaakt hebben; wegens het gepasseerde: Niet hebben wy tot geschenk aan den Gouverneur Generaal te zenden, door manquement van gelegentheid, maar zal God nacht en dag voor 't welvaaren van den Gouverneur Generaal bidden.

Missive van Crain Tello: *geschreven met een zuiver en opregt gemoed van* Paduca Siri Sultan Arou Narasietet, Crain Tello, *aan den Gouverneur Generaal* Joan Maatzuiker, *en alle de Raaden van Indien.*

„VOrders naar dit, zoo bekennen wy van ons zelven, dat wy quaalyk by de Compagnie gedaan hebben, alzoo wy 't Contract op Bonaye gemaakt, zelver hebben verbroken, als mede het Verbond, dat wy alleen in Oedjongpandan gemaakt hadden, daarom zoo hebben wy ons zelven by de Compagnie overgegeven, en pardon verzogt, en hebben wy daar nevens ons groot geweer, dat wy hadden, overgegeven, en zoo den hoogen God ons in 't leven laat, en den tyd van des Admiraals vertrek gekomen is, zullen wy nevens den Admiraal op Batavia komen, of anders zal *Crain Linckes* in onze plaats komen, ofte onze oudste broeder *Dain Mangappa*, of een ander groot Persoon, gelyk ten tyde, wanneer met den Admiraal vereenigt zyn, heeft zelve willen na Batavia gaan, om dat ik myn eigen misdaad wist, en dat om pardon van den Gouverneur Generaal op Batavia te verzoeken: Niets en heb ik tot geschenk te zenden, anders, als een zuiver en opregt gemoed, en anders niet. Dezen brief is geschreven in 't huis van den koning, in de stadt Tello, op den 25[den] van de maand Juli, in 't jaar 1669.

Missive van Crain Linckes: *geschreven met een zuiver en opregt gemoed van* Crain Linckes, *aan den Gouverneur Generaal* Joan Maatzuiker, *en al de Raaden van Indien.*

„VOrders, na dit UE: dienaar bekent van hem zelven, dat hy tegens de Compagnie misdaan heeft, in 't verbreken van 't Contract op Bonaye, en 't Verbond dat UE. dienaar alleen in Oedjongpandan gemaakt had, daarom zoo heeft UE. dienaar hem zelver by de Compagnie overgegeven, en pardon verzogt, en heeft UE. dienaar daar nevens al zyn groot geweer dat hy had, overgelevert: En zoo den Hoogen God my in 't leven laat, en den tyd van des Admiraals vertrek gekomen zal zyn, zoo zal UE. dienaar met den Admiraal op Batavia komen, om dat hy zyn eigen misdaad weet, en om op Batavia van den Gouverneur Generaal pardon te verzoeken. Niets en heeft UE. dienaar tot geschenk te zenden, anders als een zuiver en opregt gemoed, en anders niet. Deze brief is geschreven in 't huis van *Crain Linckes*, den 25[sten] dag van de maand Juli, in 't jaar 1669. *1669.*

Uit het omstandig verhaal van al dit voorgevallene ziet men hier klaar met hoe veel dapperheid de Nederlanders zich van Macassar meester, en met hoe veel bescheidenheid zy alle deze hoogmoedige en trotze koningen vernedert, en gedwongen hebben, om zich op Batavia voor haar Edelheden te moeten komen verootmoedigen.

Daar op zyn met de Heer *Speelman*, nog in dit zelve jaar (zoo zyn Ed. aan 't Opperhoofd van Japara den 22[sten] November 1669. schreef) deze navolgende koningen en princen, met hun vorstelyk gevolg, ook na Batavia gegaan. Koningen die zich voor haar Edelheden verootmoedigt hebben.

De koningen van Tello en van Linckes, met hunne vrouwen en gevolg, 350 of 400 zielen sterk.

Crain Birey, zoon des konings van Macassar.

Crain Mandelli, zoon van *Crain* (dat is Prins) *Crongron*.

Care Mamoet, *Crain Wello*, } twee der Grootste van 't Macassaars Hof.

Galeran Manassa, *Galeran Timbol*, } van wegen den koning van Goa, met een gevolg van 140 menschen.

Prins *Calamatta*, en zyn vrouw, en de zuster des konings van Tello, die wel een sleep van 150 menschen by zich hadden.

Alle de welke, behalven hunne verootmoediging voor den Heer Opperlandvoogt *Maatzuiker*, en de Heeren Raaden van Indiën, nu ook derwaarts gingen, om de goedkeuring van haar Edelheden op de gemaakte vrede te verzoeken.

Behalven deze Vorsten trokken ook mede de koning van Palacka, en de prins van Boni, nevens meer andere Gevolmagtigde Celebize Landvorsten, en Bondgenooten, met een gevolg van 800 koppen, die een groot leven en gekrioel op Batavia en ook al eenige belemmering aan haar Edelheden gaven, en voornamentlyk het volk van *Radja Palacka*, waar onder zeer veel dartele gasten waren, die by nacht en ontyde zeer veel ongebondenheden aanregtten, hoewel haar Edelheden een middel uitvonden, om zich niet lang daar na van dit volk te ontslaan, en de zelve met hunnen ko-

1669. koning in zekere veldtogt te gebruiken

Radja Palacka doet zyn hoofdhair met dat van alle andere Boegis, scheeren.

Na dat nu de koning van Palacka, zynde te gelyk de koning onder welken de Boegis, en die van Boni stonden, de dood van zyn grootvader en vader na zyne gedagten gewroken had, volbragt hy ook zyne belofte, te weten, dat hy zyn hoofdhair, tot een erkentenis van deze verkregen zeege, zeer plegtelyk (daar anderzins de Macassaaren en Boegineezen zoo grooten werk van hun lang hair maaken, en dagelyks bezig zyn, om dat met allerlei geurige, vooral met welriekende klappusolie, daar zy bloemen in doen, te bestryken) liet affnyden.

Hy stelde daar toe een uitdrukkelyken dag, riep zyne beste vrienden, en veele van de volkeren onder hem staande, aan welke hy te dier tyd een koninklyk maal gaf, zynde die genen, die hem hier in navolgden, wel 30000 man sterk geweest, zoo dat een Boeginees, nog op dezen dag, zeer ligt van een Macassaar, wegens zyn kort hair, te onderscheiden is.

Word in zyne Ryken hersteld, en heerlyk beschonken.

De E. Maatschappy over dezen koning, en zyne dappere daaden, zeer voldaan, herstelde hem niet alleen in zyne ryken van Palacka, Boni, Soping, en meer andere; maar schonk hem ook een heerlyke goude keten, met een penning daar aan, die hem met zeer veel statie t'huis gebragt, en met veel loftuiting omgehangen wiert, waar over deze vorst zeer verblyd was.

Dain Tahalile.

Ook hebben haar Edelheden na dien tyd, een groote agting voor zyn gemaalinne, *Dain Tahalile*, getoont, behalven dat die verstandige koningin zich de gunst, en pragtige geschenken haarer Edelheden nu en dan, in verscheide gevallen, by welke zy hun stil wegens deze en gene quaade aanslagen van den koning haar gemaal gewaarschouwt, en dus groote ongevallen voorgekomen heeft, wel dubbel waardig heeft weten te maaken, zynde dit alleen haar gebrek, dat zy op deze gunst haarer Edelheden zeer moedig en gewoon was nu en dan al vry sterk daar op te roemen, en by zulken gelegenheid als eenigzins vervoert, ook wel zaaken, die beter geswegen waren, te zeggen; waarom men haar ook geen geheimen vertrouwen kon, schoon men weet dat zy deze swakheid meer uit gewoonte, dan uit quaadaardigheid, oeffende. 16..

Het was ook een groot bewys van haarer Edelheden agting voor *Radja Palacka*, dat zy hem maandelyks zoo R^{ders}, zoo lang hy leefde, gaven, waar door hy dan ook den meesten tyd op Bontuwalac was, en daar een grooten bloei in alles door zyn bywezen verwekte, dat nu zoo niet volgde, om dat *Aroe Poni*, die dit niet trok, en die daar over nu en dan wel eens schimpte, zich meest op Tsjinrana onthielt.

Hoewel nu *Radja Palacka* groote deugden had, alzoo had hy ook zyne gebreken: want 't was zeer ondankbaar dat hy zyn gezag boven dat der E. Maatschappy, die hem groot gemaakt had, zogt te verheffen. Daar beneven die hem eens op de teen getrapt hadden, en wat te na gekomen waren, haatte hy onverzettelyk, gelyk dat aan den Heer *Prins*, over 't bestier der zaaken wegens de moord der koningin van Dompo, en tegen den Sabandaar *Junius*, gebleken is, dien hy nagaf by de Heer *Schenkenberg*, dat zy zyn verderf gezogt hadden; niet willende dezen *Junius* meer onder zyn oogen zien, om welke reden hy ook verklaarde niet weer op Bontuwalac (zoo lang *Junius* aan 't kasteel was) te willen komen. Dat zoo veel zeggen wilde, als dat men hem na Batavia zenden moest; dat juist altyd niet te pas quam om de bequaamste persoonen (hoedanig deze *Junius* was) ten gevalle van zulk een vorst te verplaatzen; behalven dat hy een zeer schrander navorscher van veel geheimen was, en niets misdaan had, dan met zyn Heer en Meester in 't aanbrengen van zulke zaaken trouw te dienen, schoon zy *Radja Palacka* niet aanstonden. Ook was hy op de Heer *Junius* zoo moejelyk, dat hy de Bondgenooten niet wilde by een roepen, nog den brief van haar Edelheden ontfangen, of hooren lezen, besloten hebbende tot de komst van een ander Voorzitter op Boni te blyven, alzoo deze hem tot een leugenaar gemaakt had, by zyn schryven aan haar Edelheden.

VYFDE HOOFDSTUK.

JAn van Oppynen, *eerste* Hoofd *na de Vredehandel in 't jaar* 1669. *De Heer* de Jong, *in 't jaar* 1670. *Voorzitter.* 1670. *door de Heer* Harthouwer *vervangen.* *De Heer* Boogaard *in 't jaar* 1676. Commissaris. *De Heer* Dubbeldekop 1676. *In 't jaar* 1677. *vervangen door* de Bocq. *Die* 1678. *vervangen is door de Heer* Cops. van Dalen *van* 1684. *tot* 1685. *De Heer* Hartsink *hier tot* 1690. *Vervangen door de Heer* Prins 1691.

De

De Koopman Kaas *door de Heer* Schenkenberg *vervangen.* *De Heer* Hartſink *in 't jaar* 1694. Landvoogt. *Zyn onvoorzigtig gedrag ontrent den koning van* Palacka. 1695. *de Heer* van Thye Landvoogt. Radja Palacka's *dood* 1696. *vervangen door* Lapatauw. *De moord van* Dain Mabani *door* Aroe Teko. *Verdere redenen daar van.* *De dood van de Heer* van Thye 1700. *De Heer* Beernink Landvoogt. *Berigt haarer* Edelheden *aan de Heer* Beernink *wegens de voorige zaaken alhier.* *En haare bevelen ontrent verſcheide zaaken, als mede ontrent de bedreven moord.* *Buitenſpoorigheden van* Aroe Teko. *Verdere beraadingen der* Grooten *over zyn zaak.* *Die de zelve ſchenen te willen over 't hoofd zien.* *Laſt haarer* Edelheden *om die moord ſtreng en met de dood te ſtraffen.* *En kort 'er aan, om, zoo de beledigde partyen de zaak niet aanbonden, dan ſtil pardon voor hem te doen verzoeken.* *Haare verdere bevelen daar over, en over andere zaaken.* *Geſchenken haarer* Edelheden *aan eenige* Grooten. *Verſcheide landen, door haar* Edelheden *aan die van* Goa, *enz., weergegeven.* *De Heer* Beernink *ſondeert den koning van* Loeboe *over die moord.* *Wat* Aroe Teko *daar van in opzigt van de Heer* van Thye, *en* Radja Boni, *zei.* *Nader ſondeering van anderen hier over.* Magt, *die zich de koning van* Boni *over de andere* Bondgenooten *aanmatigde.* *Zyn* Ed. *taſt* Crain Aganonja *de pols.* *Vreeze der* Vorſten *om met zyn* Ed. *hier over, buiten weten des konings van* Boni, *te ſpreken.* *Nader ondertaſting der andere* Vorſten. *Afhankelykheid der mindere* Vorſten *van den koning van* Boni. Engelzen *op* Banjar Maſſin, *en hunne poging.* *Waar over zyn* Ed. *den koning van* Boni, *ſchoon zyn* Gemalin *krank was, zelf hoord.* Aroe Teko *ryd, tegen laſt, de Negry rond.* *Zyn* Ed. *ſpreekt met* Aroe Poni *over deze moord.* Radja Goa's *aanleg met de* Engelzen *op* Banjar. *Verkeerde gedagten der* onzen *van de* Bondgenooten. *Die alle voor* Rampaſſen *zyn.* *Dat om veel redenen ook beſt, en voor ons 't zekerſt was.* *Verſchillende gevoelens haarer* Edelheden *over zyn ſtraffe.* *Zyn* Ed. *toont aan haar* Edelheden *de onmogelykheid, om pardon voor hem te konnen verzoeken.* *Toenemende ziekte, en dood van Mevrouw* Beernink.

VOor dat de Heer *Speelman*, den 27ſten December 1669. na Batavia vertrok, dagt hy 't Oppergezag op Macaſſar aan de Heer Bevelhebber *Danker van der Straten*, volgens de ordre van haar Edelheden, te laaten, doch alzoo deze Heer nog voor zyn Ed. vertrek is komen te ſterven; wiert hy door laſt van de Heer Zeevoogt vervangen door *Johan van Oppynen*, onderkoopman, die het beſtier hier tot den 29ſten Maart 1670. waargenomen heeft.

In zyn plaats quam hier, met den eernaam van Voorzitter, de Heer *Maximiliaan de Jong*, die tot den 27ſten November 1672. gebleven, en toen voor een ſpringtogt na Batavia vertrokken is, het gezag in handen van zyn Tweeden, den Heer opperkoopman *David Harthouwer* zoo lang laatende; doch *de Jong* (wiens beeltenis nog in de gemeene Raadkamer op Macaſſar te zien is) quam dit zelve jaar op Batavia te overlyden.

Hy wiert den 26ſten December 1672. door de Heer *David Harthouwer*, met de titel van Voorzitter, vervangen.

Hy kreeg eenige geſchillen met *Radja Palacka*, weshalven haar Edelheden goedvonden de Heer *Andries Boogaard*, gekoren Landvoogt van Banda, als Commiſſaris, of Gevolmagtigde, herwaarts in 't jaar 1676. te zenden, zoo, om de verſchillen tuſſchen deze twee by te leggen, als om andere zaaken met deze vorſt te verhandelen, welken Heer den 11den Januarii hier met 't ſchip Buuren aangeland zynde, na een kort verblyf van maar een maand, op den 11den Februari na Banda vertrokken is, terwyl de Heer *Harthouwer* in zyn dienſt hier vervolgde tot den 5den Maart dezes jaars, op welken tyd zyn Ed. als Landvoogt, met 't jagt de Geregtigheid, na Ternate vertrok.

Hy gaf het gezag, ter ordre haarer Edelheden, voor eerſt aan den Opperkoopman *Wybrand Dubbeldekop* over, die by brieven van den 2den December 1676. door haar Edelheden als Voorzitter in zyn dienſt beveſtigt wiert; doch hy quam den 18den Mey 1677. te overlyden. *(De Heer Dubbeldekop 1676.)*

De Koopman, en Tweede, *Paulus de Bocq* quam in zyn plaats, en nam het gezag op dit comptoir tot den 12den Januari 1678. waar, wanneer de Heer *Jacob Cops* als Voorzitter verſcheen, die hier bleef tot 't jaar 1684., den 10den November, op welken tyd zyn Ed. als Buitengemeen Raad van Indiën hier overleden is. *(In 't jaar 1677. vervangen door de Bocq. Die 1678. vervangen is door de Heer Cops.)*

Onder dezen Heer keurden haar Edelheden in 't jaar 1679. den 24ſten Januari goed, dat Cajeli de ſcheiding, en uiterſte grenspaal tuſſchen de koningen van Ternate en Macaſſar zyn zoude.

De Koopman, *Adriaan van Dalen*, nam toen 't gezag hier tot den 20ſten Juli 1685. waar, en wiert vervangen door den Heer Voorzitter *Willem Hartſink*, welke Heer tot 't jaar 1690., den 13den October hier gebleven is; maar niet veel vermaak geduurende zyn beſtier gehad heeft, dewyl in geduurige moeite en onruſt met *Radja Palacka* leefde, die zeer ſtout begon te worden, en dien hy daarom geenzins dorſt *(Van Dalen van 1684. tot 1685. Hartſink hier tot 1690.)*

1691. dorst vertrouwen, gelyk hy hem ook niet toestaan wilde, met eenig gevolg in de vesting te komen.

Hy vertrok toen voor een springtogt met het schip de Zeist, met toestemming haarer Edelheden, na Batavia, en liet 't gezag aan den Opperkoopman en Tweede, de Heer *François Prins*, die dat eenigen tyd waarnam.

Vervangen door de Heer Prins 1691.

In plaats van na Macassar weder te keeren, bleef de Heer *Hartsing* op Batavia, alzoo hy 'er niet weer henen wilde, of hy verzogt meer volk, en ammunitie, waar op toen de Heer *Prins* door haar Edelheden (niet om dat de Heer *Hartsink* op Batavia overleden was, gelyk de Macassaarze lyst der Landvoogden meld, alzoo ik dien Heer in 't jaar 1694. zelfs meer dan eens op Batavia ten zynen huize bezogt hebbe) als Voorzitter in zyn plaats, in 't begin van 't jaar 1691. wiert aangestelt.

Daar op verscheen hier den 5^den^ Juni 1691. de Heer *Dirk de Haas*, Gemeen Raad van Indiën, en oud Landvoogt van Amboina, als Commissaris met 't schip Henrik Maurits uit Amboina, bleef 'er tot den 13^den^ dito, en vertrok toen na Batavia. Wat die Heer hier toen verrigt heeft, zullen wy hier na eenigzins zien.

Zyn Ed. liet 't gezag hier verder aan de Heer *Prins*, die tot zyn dood, die den 4^den^ Maart 1694. voorviel, in de regeering gebleven, en toen voor een tyd, door den Koopman en Tweede, *Henrik Kaas*, die dat tot den 22sten Juni bleef, en die toen als Tweede door de Heer *Mattheus Schenkenberg* vervangen is.

De Koopman Kaas, door de Heer Schenkenberg vervangen.

De dood van de Heer *Prins*, en de gerugten van *Radja Palacka's* voornemen, om het hier in de war te werpen, alzoo men zeide, dat hy wel 60000 mannen by een zamelde, gaven op Batavia zulken bekommering, dat haar Edelheden goedvonden den Heer *Hartsink*, by dit voorval de bequaamste om alles tot een gewenschte rust te brengen, te doen aanzoeken, om hem de reize na Macassar weder smaakelyk te maaken; doch die Heer betuigde in het eerst gansch geen genegenheid hier toe; maar eindelyk liet hy zich, op aanbieding van daar Landvoogt (dat een krulletje meer was) te zullen zyn, nog bewegen; doch toen nog ziek zynde, en zyne ziekte hoe langer hoe meer toenemende, is hy in 't begin van 't jaar 1695. (zoo meine) op Batavia komen te sterven.

De Heer Hartsink in 't jaar 1694. Landvoogt.

Deze Heer was in 't eerst al te gemeenzaam met *Radja Palacka* geweest, en droeg zich daar na al te streng tegen hem, willende hem nergens in vertrouwen; dat veel quaad gedaan heeft.

Zyn onvoorzigtig gedrag ontrent den koning van Palacka.

De Heer *Schenkenberg* ondertusschen 't gezag van den 22sten Juni tot den 10^den^ Februari 1695. gevoert, en ontdekt hebbende, dat *Radja Palacka* niets tegen ons, maar alleen tegen den Sabandaar *Junius*, en andere, die hy niet gaarne zag, hadde, gaf 'er haar Edelheden kennis af, die hier op de Heer *Isaac van Thye*, eerste Opperkoopman des kasteels tot Batavia, herwaarts als Voorzitter wilden zenden; doch die Heer, niet genegen te gaan, dan als Landvoogt, vertrok derhalven met dezen titel, en quam den 10^den^ dito met het schip Zion hier.

Hy, die een fyn, en een zeer net man in alle zyne zaaken was, wist het met *Radja Palacka* zoodanig te bedisselen, en hem zoo te believen, dat de bekommeringen, daar over gerezen, geheel en al verdwenen, maar men was nog veel geruster, wanneer hy in April 1696. quam te sterven. Hy wiert door zynen neef, *Lapatauw* genaamt, vervangen.

De Heer *van Thye* bleef hier regeeren tot den 6^den^ Juni 1700. wanneer hy overleden is, hebbende zoo lang niet mogen leven, tot dat de tyding van zyne aanstelling tot Buitengemeen Raad van Indiën hier quam.

Dus was zyne regeering in den beginne zeer gelukkig, en daar deden zich onder dezelve geen donkere wolken op, dan dat 'er kort voor zyn dood een zaak voorviel, die naderhand zoo aan haar Edelheden, als aan zynen vervanger, groote moeite en veel bekommering heeft gegeven. Die wy derhalven van de grond af moeten ophaalen, om een net begrip en doorgezigt daar van te hebben.

Het was de verfoeijelyke moord, die door *Aroe Teko*, een der voornaamste princen aan 't hof van Boni, of eigenlyk op zyn last, en door zyne bedienden, aan *Dain Mabani*, alias *Aroe Beloessoe* of *Baloessoe*, een der voornaamste princen aan 't hof van Soping, den 3^den^ Mey 1700. bedreven wiert. Een zaak, die mogelyk noit zou voorgevallen hebben indien zyne gemalin, *Saëna*, of *Sa-eyna*, (een nigt zoo men zegt van den koning van Goa, hoewel *Aroe Teko* dat in 't vervolg anders toont) zich zelven maar stil gehouden, of niets van de minneryen van dien Sopingzen prins gerept, of aan haaren man (die 'er niets af wist) bekent gemaakt had. Een daad, daarom te vuiler, om dat hy by *Saëna* ettelyke, en wel zyne geliefste kinderen (waar onder *Ama*, met de dochter van *Datoe Locka* op Sumbawa getrouwt, een der voornaamste was) verwekt had. Deze *Aroe Teko* was niet alleen een van de doorlugtigste Bonize princen, maar by de dood des konings ook de naaste tot de kroon.

Dit werk nu had zyn begin al ettelyke jaa-

jaaren te vooren genomen, want *Aroe Teko* was ontrent 't jaar 1695., nevens eenige andere Macassaarsche princen, met eenige troepen der E. Maatschappy na 't eiland Sumbawa vertrokken, om *Radja Tambora*, die de koningen van Bima, Dompo, enz., op dit zelve eiland beoorlogde, te ondersteunen, gelyk zy ook 't geluk hadden van deze koningen te overwinnen, en der zelver landen onder hunne magt te brengen; doch schoon de andere troepen der Bondgenooten, na dien oorlog gelukkig ten einde gebragt te hebben, weer na Macassar vertrokken, waren egter *Aroe Teko*, met eenige Boegineezen, en *Crain Jerenica*, een Macassaars prins, en den roover *Pomelican*, die al 11 of 12 jaaren van Celebes gevlugt was, daar nog gebleven, zich zelven met het rooven van menschen en vee bezig houdende, waar over *Aroe Poni*, of de koning van Boni, op *Aroe Teko* zeer verbittert was, de welke dit eindelyk mede vernomen hebbende, en voor dien vorst bevreest, wel ten eersten na huis quam; doch aldaar verschenen zynde, begaf hy zich terstont onder de bescherming der E. Maatschappy, om voor de woede des konings van Boni niet bloot te staan; maar wat nu *Crain Jerenica* aangaat, die bleef op Sumbawa met de roover *Pomelican* rooven, zoo op dat eiland, als op 't eiland Mangray, behalven dat hy zich niet ontzag, zulks ook op Java en Bali te doen, daar hy eindelyk zyn einde op een elendige wyze bekomen heeft.

Aroe Teko, nu t'huis gekomen zynde, hoorde nog in langen tyd niets van de zaak, tusschen zyne gemaalin en *Dain Mabani* voorgevallen.

Alleenlyk bespeurde hy aan haar een soort van wildheid, ongebondenheid, en een afkeer van hem, die al vry verre ging, niet tegenstaande zy, om de kinderen by hem geteelt; dit wel anders mogt geschikt hebben.

Ja het ging eindelyk zoo verre, dat zy, zonder eenige reden aan hem te geven, van hem wegliep, verzoekende te gelyk van hem gescheiden te worden, waarschynelyk, om dat zy, den aard van haar gemaal, en ook de gewoonte der Macassaaren by voorval van eenig overspel, niet dan al te wel kennende, niet anders, by 't uitlekken van haaren handel met *Dain Mabani*, dan een zekere dood voor hen beiden, te gemoet gezien heeft, het welke zy door deze vlugt na den koning van Goa heeft willen voorkomen: want men moet weten, dat de wetten der Mohhammedaanen medebrengen, dat, zoo een getroude vrouw, haare trouw en eer vergetende, zich met een ander, buiten haaren man, komt in te laten, een vrouw des doods is, be- 1700. halven dat ook de man het regt op zulken overspeelder heeft, om hem na die zelve wet mede zoo te doen straffen, of om hem zelf (voor al zoo de gehoonde een prins is) op heeter daad op een andere wyze te behandelen, hoewel dat laatste meer een uitwerking van den algemeenen aard der Macassaaren, dan een gestaafd regt, is, alzoo zy zulk een overspeelster onmogelyk, en even zoo weinig een overspeelder, behoudens hun eere, in 't leven konnen laaten, al wisten zy dat zy daar over aanstonts op een schavot zouden moeten sterven. En om hunne wraak hier over regt te oeffenen, is zulk een gehoont man doorgaans niet gerust, voor dat hy zulk een overspeelster, na haar eerst alles op 't bitterste verweten te hebben, zelfs gekrist, en het zelve even zoo aan die gene, die zyn vrouw onteeren dorst, uitgevoert heeft.

Dit was dan de ware reden van *Säcna*'s vlugt, en van haare billyke vreeze voor de woede van haaren man, wanneer hy eens agter deze zaak komen mogt; maar hy, daar niet af wetende, en geene de minste reden hebbende, om van haar, die hy zeer teeder beminde, te scheiden, wilde haar dit verzoek geenzins toestaan.

Hy ging dierhalven daar zy was, en bragt haar door minnelyke redenen zoo verre, dat zy zich liet ter nederzetten; doch als hy op zekeren tyd zyn Padivelden op Tan-Gnalla wilde gaan zien, had zy hem 's avonds te vooren wel beloofd mede te gaan; maar zeide 's morgens ziekelyk, en daar toe niet in staat te zyn; weshalven hy met zyne kinderen alleen derwaarts toog. Terwyl hy nu daar was, nam zy den 12den Juni 1699. 's morgens ten 4 uuren de vlugt na den koning van Goa, sonder de allerminste redenen hier toe te hebben.

Ontrent dezen tyd kreeg men op Macassar ook tyding, dat *Crain Jerenica* de Baliers met zyn rooven van menschen en beesten, zoodanig verbittert had, dat zy hem op 't eiland Salampatan, onder hen staande, gedood, gelyk zy het voornemen gehad hadden, om den roover *Pomelican* mede de rest te geven; doch die was dien dans ontsnapt.

Vermits 'er nu van tyd tot tyd ook geschillen tusschen verscheide princen, zoo van 't Bonisch als het Sopings hof, gerezen waren, waar over zy zich genoodzaakt gevonden hadden, om zich onder de bescherming der E. Maatschappy te begeven, wierden haar Edelheden gedrongen zich daar mede te bemoejen, die 't, door hun voorschryvens aan den koning van Boni, en aan de koninginne Regente van Soping, eindelyk zoo verre in 't jaar 1699. bragten, dat alle deze

1700. princen (waar onder *Aroe Teko* een der voornaamste was) by ons in onze bescherming genomen, door dien koning en koningin begenadigt, en in alle hunne staaten en goederen herstelt wierden, by welke gelegenheid ook tusschen de koningen van Boni en Goa (die, schoon de eerste met des laatstens dochter getrouwt was, op de sprong stonden, om met malkanderen te breken) weder bevredigt wierden, dat een heerlyke zaak voor ons, en voor de Heer *van Thye* was, die 'er de swaarste last van zou hebben moeten dragen.

Wat nu de vlugt van *Saëna* verder betrof, de koning van Goa liet dit *Aroe Teko* met een briefje, door zekere Macassaarze vrouw, *Pintja* genaamt, weten. Zy ontmoetede hem, by zyne te rugkomst, ontrent de rivier Mangassa, en hy stont, op 't lezen van dien brief, niet weinig verzet, en begon bekommert te worden, of 'er ook aan zyn vrouws kant niet wel deze of gene verborgene reden wezen mogt, alzoo hy aan haar bevoorens noit iet diergelyks bespeurt had. Daar beneven raadde hem de koning van Goa mede zeer sterk in dit briefje, om van haar te scheiden, 't gene hy, by *Aroe Teko's* komst te Goa, hem door eenen *Dain Thom* nog eens aanraaden dede, doch 't geen hy dezen boodschapper volkomen afsloeg, alzoo hy zeide geen reden ter wereld te weten, waarom hy van zyne gemaalin scheiden zoude. Ook vraagde hy hem, wat reden *Saëna* daar toe had, vermits hy haar, gelyk yder een wist, zeer beminde, betuigende tegen *Dain Thom* zeer verwondert te zyn, waarom zy van hem, daar hy geenzins van haar, wilde scheiden.

Zy was toen al 27 dagen by den koning van Goa geweest, en *Dain Thom* quam nog verscheide malen met die zelve boodschappen van te scheiden by hem, doch hy zont hem geduurig met het zelve antwoord, dat hy daar toe ongenegen was, en 'er geen reden toe had, te rug. Wat reden *Radja Goa* had om zich hier mede zoo te bemoejen, schynt eenigzins, schoon men zei, dat zy zyn nigt was, duister: want zoo men *Aroe Teko's* zeggen gelooven zal, was haar moeder een slaavin van zyn oom, uit Layoe oorspronkelyk, en dus geenzins in Goa (gelyk men zeide) gebooren, of van dien vorst zyn maagschap.

Kort daar aan ging hy na den koning van Goa, om zyn pligt van vernedering by den zelven af te leggen, en te gelyk om *Saëna*, was 't mogelyk, weer by hem te krygen.

Hy dede daar groote moeite toe, en zy liet hem tot 's nachts ten 3 uuren te vergeefs, zonder dat hy iet op haar verwerven kon, wagten, waar op hy dan 1700. onverrigter zaake, en moejelyk, weer na huis, en na zyn rustplaats ging.

Terwyl hy daar gerust lag en sliep, wiert zy, van 's konings huis, hem door eenen *Toehan Rappan*, zynde een blinde Hoogenpriester, t'huis gebragt. Hy bleef tot 's morgens leggen, wanneer hy, eindelyk vernemende, dat *Saëna* stil t'huis gekomen was, by haar ging, en haar vraagde, wat 'er aan scheelde, en waarom zy hem alle die moeite aan dede, daar by voegende: *spreek doch u hert tegen my uit, en zegt my, wat 'er aan hapert, alzoo ik u noit te vooren zoo afkeerig van my bespeurt hebbe.*

Daar op viel zy hem al schreijende te voet, omhelsde zyn beenen, en zeide, *ik hebbe alleen de schuld, en ik hebbe my ontrent u niet wel gedragen, weshalven ik my geheel en al aan u goedvinden onderwerpe, gereed zynde alles, dat gy my daar over zult willen aandoen, te ondergaan.*

Hy, dit gehoort hebbende met de uiterste verbaastheid, zei daar op niet anders, dan, *ik zal u niets doen, dewyl gy zelfs uwe misslag bekent; maar verbergt die voor my niet, 't zy ten goede, 't zy ten quaade, aangezien dit het regte middel is, om myn hart gerust te stellen, en om alles goeds voor u zelven te bewerken.* Dit zeide hy, om wat meer uit haar te krygen, hoewel hem reets veel zaaken bekent waren, die hy van *Dain Malaba* (broeder van *Dain Mabani*) *Dain Majannang* (*Saëna's* suster) *Toehan Rappan*, en meer anderen, al vernomen had.

Ik hebbe, zeide zy daar op, *my met* Dain Mabani *te buiten gegaan, die my verscheide minnebrieven gezonden heeft, die ik aangenomen, maar meest verbrand hebbe, en waar toe hy zekere dienstmaagt*, Sibonde *gebruikt, die haar ook verindagtigt had, dat 'er nog 1 of 2 van die brieven overgebleven, en in haar moeders huis in de slaapplaats van zekere* Saïssa *in een kistje te vinden waren.*

Zy gaf daar op ook aan *Saïssa* last om ze te haalen, die ze aanstonts by hem bragt, welke hy met veel opmerking en ontzetting las, verbrandende den eenen, hoewel hy den anderen hield, en wel, alzoo zy van veel belang was, bewaarde. Hy zeide daar op tegen *Saëna*, *dat zy haar nu wel bedenken moest, op wat wyze zy dit haar misbedryf zoude goed maaken*, waar op zy hem antwoorde, *dat zy bereid was, om ook het allervuilste dat hy haar zou willen opleggen, te ondergaan, indien hy maar beloven wilde, haar die misslag te vergeven.*

Hy zeide, *'t is wel, en ik belove u dat; maar laat wy ons egter voor eerst voor de menschen houden, als of wy waarlyk scheiden zouden.* Zy nam dit, ook zelf onder eede,

eede, op den 15[den] Juli 1699. aan, en daar op zeide hy, *dat hy voor eerst van haar zoude scheiden*; daar by voegende, *ik zal in 't Campon Bharoe ontrent het kasteel gaan woonen, en komt daar u zelven in schyn als aan my overgeven, en dan zal ik overleggen, hoe ik het met u stellen zal.*

Zy verzogt hem, dat hy haar ten eersten na 't Campon Bharoe maar medenemen zou, en dat zy dan daar van een scheiden zouden; doch, alzoo hy dit afkeurde, onderwierp zy zich geheel aan zyn welgevallen; waar op hy dit alleen nog zeide (vermits zy 'er by voegde van dan zoo haast daar nog niet by hem te zullen komen) *wagt maar niet te lang, en draagt zorge, dat de Eda*, zynde de gezette tyd van wagten om te willen scheiden by de Mohhamedaanen, te weten, van 3 maanden en 3 dagen, *niet verloopt:* want zoo ras die voorby zyn, valt 'er over 't scheiden (dat dan vast volgen moet) geen bedenken meer, daar men anders in dien tusschentyd (schoon al gescheiden zynde) weer by malkanderen komen mag.

Zy nam aan daar wel voor te zullen zorgen, en bevestigde dit weder met een eed.

Aroe Teko ondertusschen gebruikte dit gewaand scheiden alleen, als een middel om te beter agter de geheele zaak te komen.

Hy zont haar dan weder na 't paleis van den koning van Goa, en ging daags 'er aan metter woon na 't Campon Bharoe over, doch bevoorens quam *Dain Thom* hem weder vraagen, of hy dan waarlyk van zyn vrouw gescheiden was, hy zeide ja, doch voegde daar by, ik zal den koning van Goa nader daar over spreken.

Zoo als hy nu in 't Campon Bharoe verhuist was, liet de koning van Boni dezen prins op Bontuwalac roepen, met welken hy over deze gansche zaak in 't breede sprak.

Daar op begaf hy zich na den Heer Landvoogt *van Thye*, die hy mede van al dit voorgevallene met *Saena*, in 't bywezen van Capitein *Ram*, kennis gaf, die hem raadde nog wat te wagten, doch niet te haastig te zyn, en die zaak met *Aroe Poni* (dat is, den koning van Boni) vermits hy maar pas met hem verzoent was, eerst wel te overleggen, om daar in verder na zynen raad te handelen. Dit nam hy aan; en van daar weer t'huis gekomen zynde, quam daags 'er aan *Dain Mangimba*, de zoon van *Aroe Tanetta Matoewa*, hem uit zyn vaders naam aanzeggen, of hy eens geliefde by hem te komen.

Hy ging 'er na toe, en verhaalde hem toen ook de gansche zaak, tusschen *Saena* en *Dain Mabani* voorgevallen, die dit stuk ten uiterste vertoeide.

Agt dagen daar na begaf hy zich na Goa, om zyne andere gemalin, *Janiela*, met *Aroe Maroangi* van daar te haalen, alzoo hy haar by zyne verhuizing nog niet wel had konnen medenemen. 1700.

Hy ontmoete toen juist ook gevallig den koning van Goa ten huize van zyn moeder, vindende aldaar ook den afgezetten koning van Soping, *To-Iissjang*, met zyn gemalin, *Crain Langelang*, de zuster des konings van Goa, by zyn hoogheid zitten.

Hy ging daar op met den koning van Goa alleen, en verklaarde hem niet alleen alles, wat 'er tusschen *Saena* en *Dain Mabani* voorgevallen was, maar voegde daar ook by, dat hy zyn gemaalin daarom egter geenzins verworpen had, maar dat dit alleen in schyn, en met hun beider goedvinden geschiede, laatende haar daarom alleen nu nog in Goa blyven, om ondertusschen eerst regt agter die geheele zaak van haar en *Mabani* te komen, en om dus alles in zynen grond klaar te ontdekken.

Ook zeide hy tegen zyn Hoogheid, dat zy daar na in 't Campon Bharoe weer by hem komen, en zich aan hem, volgens hun onderling versprek, onderwerpen zou, om met haar dan na zyn goedvinden te handelen. Is dat zoo, zei de koning van Goa, dan zal ik my maar houden, als of ik van die geheele zaak niets wete.

Den 9[den] Augusti onderzogt hy de zaak van *Saena* en *Dain Mabani* met allen ernst by *Si-bonde*, de welke getuigde dat *Dain Mabani* wel vast in zyn huis, en by *Saëna* een gansche nacht geweest, en dat zy hem zelf 's morgens uitgelaaten had, waarom zy ook niet gelooven kon, dat *Saëna* oit weer by hem, hoe dier zy hem dat ook gesworen mogt hebben, komen zoude.

Den 20sten dito zont hy zekere *Panre* na Goa by *Toehan Rappan*, om hem te zeggen, dat hy geheel en al aan hem stelde, om de zaak tusschen *Saena* en hem te vereffenen, alzoo hy haar geenzins verlaaten, en aan den koning van Goa daar van ook kennis gegeven had; waar op dan *Toehan Rappan* aannam 't goede best tusschen hen te bewerken.

Eenigen tyd bevoorens had *Aroe Teko*, *Dain Malaba*, den ouder broeder van *Dain Mabani*, by zich geroepen, den welken hy, na met hem over de zaak van zyn broeder gesproken te hebben, na *Dain Mabani* zont, met belofte, dat hy hem, zoo hy de waarheid zeide, en om vergiffenis verzogt, alles vergeven zou, verzoekende eenelyk te mogen weten, wat voor brieven zy gewisselt, en wat zy verder te zamen gedaan hadden.

Hier op zei *Dain Mabani*, dat hy in die zaak geen schuld ter wereld, en dat hy

1700. hy geenzins haar, maar zy hem, gezogt, gelyk hy ook, 't gene zy hem zont, niet gehouden, maar geweigert had, dit nader hier mede bevestigende, dat hy verscheide van die dingen aan zekere vrouw, *Sitje* genaamt, te bewaaren gegeven had.

Drie dagen daar na liet *Aroe Teko* aan *Dain Mabani* door *Dain Malaba* zeggen, dat hy hem rond uit de waarheid belyden, of dat hy anders die zaak door de wapenen met hem vereffenen zoude, aangezien hy (*Aroe Teko*) den ring, en de neusdoek, hem door *Saëna* gezonden, en die hy nog dagelyks droeg, zeer wel kende.

Dain Mabani dit gehoort, en geen lust hebbende om te vegten, gaf kort daar aan den ring aan *Dain Malaba*, met verzoek, om die aan *Aroe Teko* te geven; doch de neusdoek zeide hy aan zyn moeder gegeven te hebben.

Daar op gaf *Dain Malaba* den ring aan *Aroe Teko* over, doch verzogt, dat hy hem verder buiten die zaak wilde laaten, alzoo hy de zelve, schoon door zyn broeder gedaan, ten uitersten mispryzen, en hem in alles ongelyk geven moest; waar op dan *Aroe Teko* belootde, hem daar over niet meer te zullen aanspreken, hem alleen nog verzoekende, om van zyn broeder eens te hooren, of hy geen brieven van *Saëna* had, met bedreiging, dat hy die doch voor hem niet wilde verbergen. Hy zeide ook nog, dat, zoo *Dain Mabani* die 2 meiden, *Sitje* en *Sonting*, die tusschen beiden gegaan hadden, aan hem overgeven, en hem om vergiffenis bidden wilde, hy dan met *Dain Malaba* by hem komen kon, en dat hy hem dan alles vergeven zou.

Daar op ging *Dain Malaba* by *Aroe Cajoe*, een van *Aroe Teko's* broeders, en gaf hem kennis van dit voorgevallene, waar op *Aroe Cajoe* gezegt had: *'t is wel, wil myn broeder dit aan uw broeder vergeven, ik mag het wel lyden*; doch laat ons liever wagten tot dat *Aroe Mamali*, *Aroe Belo* (*Mabani's* halve broeders) en *Aroe Mampoe* (broeder van *Aroe Teko*) van Mandhar zullen gekomen zyn, om dan te zamen die zaak eerst rypelyk te overwegen.

Aroe Teko, van dit onderling overleg tusschen deze twe princen mede kennis gekregen hebbende, keurde dit ook goed, en zeide zich zeer gaarne in die zaak aan 't oordeel en goedvinden van zyn broeders te willen gedragen.

Hy wagtte dierhalven tot hun te rugkomst van Mandhar, of tot den 13den October; maar daar wiert van hen over die zaak niet gesproken, nog gerept, zoo dat dit zoo heen sleurde, zelf tot den 4den April 1700., wanneer *Aroe Mamali* na Boni vertrok, om de goude Quitasol (ofte zonnescherm) in Boni te 1700. brengen.

Aroe Teko, hoe ongeduldig ook over dit onbehoorlyk uitstel van een zaak, waar aan hem zoo veel gelegen was, wagte na *Aroe Mamali's* vertrek nog 8 dagen; maar ziende, dat 'er al weder niets van quam, schoon hem ondertusschen van den eenen en den anderen groote beloften gedaan waren, ging daar op deze gansche zaak den koning van Boni bekent maaken, daar byvoegende, dat hy ook de Heer *van Thye* van alles kennis gegeven, en dat hem die geraaden had dit met zyn hoogheid eerst wel te overleggen, en zich na zynen raad te gedragen.

Daar op gaf de koning van Boni (zoo *Aroe Teko* aan de Heer *Beernink* naderhand verhaalde) aan *Aroe Teko* den 2den Mey, op Pating-Loang zynde, tot antwoord: *is dat zoo gelegen, en heeft* Dain Mabani *u dien hoon aangedaan, zoo kond gy hem maar dooden: want wat voor een manspersoon kan, dat men zoo met zyn vrouw leeft, verdragen.*

Daar en boven had *Aroe Poni* op zekeren avond (gelyk wy in 't vervolg nader aanhaalen) *Aroe Teko*, zoo als hy toen zelf met *Dain Mabani* van een en 't zelve tafelbord gegeten had, en 't gezelschap nu scheiden zou, by zich geroepen, en tegen hem gezegt: *Vader, zoo menigmaal ik u zie, ben ik onrustig van geest, en beschaamt; en wat staat kan ik op u maaken, dat gy myne ordres wel uitvoeren zult, die niet bequaam zyt om uw eigen schande te wrecken.*

Aroe Teko, dezen doodelyken steek des konings van Boni voelende, en ten eersten wel begrypende, waar zyn Hoogheid heen wilde, zei tegen dien vorst: *Aroe Poni, gy zult my dat niet meer verwyten, en ik verzekere u by handtasting, dat* Dain Mabani *morgen, of dat ik anders zelf, een lyk zyn zal.*

Doch eer zy van een scheidden, beloofde de koning van Boni aan *Aroe Teko*, dat hy hem, alzoo 'er daags 'er aan een haanengevegt besproken was, zou laaten weten, als *Dain Mabani* daar verschenen was, en dat het teeken van zekerheid tusschen hen wezen zou, dat hy dan *Aroe Teko's* groote kamphaan zou laaten verzoeken, om welke reden ook *Aroe Teko*, die toen by dat haanenvegten niet verscheen, in zyn huis op de nader tyding, en 't eisschen van dien haan, bleef wagten.

Zoo ras was 'er de dag en tyd van 't haanengevegt niet, of *Dain Mabani* verscheen daar nevens veel andere Macassaarze princen; en de koning van Boni had 'er zoo ras geen kennis af, of hy liet de groote kamphaan van *Aroe Teko* eisschen.

Zoo

Zoo ras had *Aroe Teko* dit niet gehoort, of hy gaf aan zyn volk last, om op *Dain Mabani* wel te passen, en hem, wanneer hy van daar ging, onder de voet te stooten. Dit namen zy den 3den Mey 1700. zoo wel waar, dat zy hem, zoo ras hy van daar vertrok, zeer behendig, niet verre van het kasteel, het leven benamen; dat aanstonts een grooten kreet gansch Macassar over gaf, alzoo dit een schandelyke moord van een der grootste Sopingze princen, en die men ten eersten ook wist dat door *Aroe Teko's* last bedreven was, en die nog zyne magtige vrienden, waar onder de regerende koninginne van Soping, nog de E. Maatschappy, ongewroken zouden, nog konden laaten.

Op den zelven dag van 't bedryven dezer moord gaf de Heer Landvoogt *van Thye* aan haar Edelheden kennis daar van met verzoek, om haaren last hier ontrent. Ook verbood hy *Aroe Teko* wel in 't kasteel, of de negry Vlaardingen (waar door men de stadt Macassar verstaan moet) te verschynen, maar hy heeft toen in dit stuk niet gedaan, 't geen hy als een wakker en onbevreest Landvoogt gehouden, en vermogens was te doen: want had toen *Aroe Teko* gevangen genomen, zoo had hy hem, volgens de wetten der Macassaaren en der Boniërs, zeer gemakkelyk ter dood konnen doemen, waar in hem toen alle de koningen en princen ten eersten zouden toegevallen hebben, te meer, alzoo *Aroe Poni*, en die van zyn streng, die de magtigste is, niet anders zogten, dan hem aan een kant te hebben. Ja ik stelle vast, dat beide deze princen, *Dain Mabani* en *Aroe Teko*, den koning van Boni even zeer in de weg waren, en dat hy geen beter middel wist, om zich van hen beide te gelyk te ontslaan, dan *Aroe Teko* tegen *Dain Mabani* op te hitzen, en hem aan te raaden den zelven te vermoorden, vaststellende, dat hy dan als moordenaar van *Dain Mabani* ook ter dood zou moeten gevonnist worden, als de zaaken volgens 's lands wetten maar behandelt wierden. Dit, zeg ik, zou de Heer *van Thye* toen zeer gemakkelyk in dezen staat hebben konnen brengen; maar vermits hy den tyd en gelegenheid liet voorby loopen, is hy oorzaak geweest, dat haar Edelheden, benevens zyn vervanger, en de regeering van Macassar, daar over zeer groote bekommeringen gehad hebben, en, door te lang te draalen, buiten staat geraakt zyn om hem aan 't leven te komen.

Indien hy dit onder de regeering van de Heer *Beernink* gedaan hadde, zoo was hy zekerlyk in korten tyd na die moord, zoo my uit schryvens van zyn Ed. gebleken is, een man des doods geweest. 1700.

Doch indien men het zeggen van *Aroe Teko*, en de gedagten van anderen, eenig geloof geven mag, zou niet alleen de koning van Boni, maar ook de Heer *van Thye* (dat ik niet gelooven kan) hem geraaden hebben, om zich op deze wyze aan *Dain Mabani* te wreeken; ja daar zyn 'er, die meinen, dat de Heer *van Thye* met opzet, om *Aroe Teko* te behouden, zoo gedraalt, en die zaak niet alleen uitgestelt; maar dat hy ook niet weinig geld (dat ik al mede zoo niet aannemen kan) daar voor getrokken zoude hebben.

Waar by dan nog deze zaaken quamen, dat de beledigde party, te weten, *Dain Mabani's* broeders, en vooral de regeerende koninginne van Soping, zelf de zaak niet al te sterk aanbonden, nog regt over dien moord vorderden; gelyk aan de andere zyde de koning van Boni, schoon niets ter wereld meer, dan *Aroe Teko's* dood, wenschende, en de koning van Goa, by geen van beiden geerne voor den quaaden man wilden doorgaan, waar door 't regt, van hem ter dood te konnen doemen, metter tyd quam te vervallen. Daar hy, een van de gevaarlykste princen op gansch Celebes, en voor welken nu en dan zelf de koning van Boni gevreest heeft, nu wel eens van dit eiland na onze vyanden had konnen vlugten, waar van de E. Maatschappy wel zeer droevige smerten zou hebben konnen gevoelen.

Dit alles egter, om my hier op rondborstig te verklaaren, had de Heer *van Thye* ('t zy schuldig, 't zy onnoozel) buiten alle tegenspraak wel konnen voorkomen, maar wie zal my verzekeren dat haar Edelheden zyn bedryf, van zulk een prins buiten haaren last te dooden, wel zouden opgenomen hebben, waar voor ik vaststelle dat de Heer *van Thye* gevreest heeft, wetende, wat sterke strengen haar Edelheden, voor al in zaaken van zoo veel gewigt, altyd om den arm houden. Dies is het zeker, dat hy niet dan om zeer goede redenen, alzoo hy een zeer voorzigtig man was, zulks gedaan heeft; en schoon hy aan *Aroe Teko* verboden had, in de stadt of ontrent het kasteel te komen, dat hem ook uit den naam van den koning van Boni aangezegt was, heeft hy zich egter geenzins ontzien, om dit verbod, 't zy des Landvoogts, 't zy des konings van Boni, te overtreden, en verscheide maalen in de negry Vlaardingen, en in deze en gene straaten met een grooten stoet te verschynen, en zelf by deze en gene Bedienden der E. Maatschappy (gelyk ons nog wel nader blyken zal) aan te gaan, zonder dat daar over mede iets, 't zy door de Heer *van Thye*, 't zy door dien koning, tegen

1700. tegen *Aroe Teko* gedaan is, waar uit dan by zommigen te meer vastgestelt word, dat *Aroe Teko* deze moord niet, dan met voorkennis en goedvinden, zoo van de Heer *van Thye*, als van den koning van Boni, bedreven, of dat men ten minsten zeer grooten schyn tot zulke gedagten gegeven heeft, hoe sterk ook de koning van Boni dit daar na (gelyk ons in 't vervolg nader voorkomen zal) loochenen mogt.

De dood van de Heer van Thye 1700. Ondertusschen quam de Heer *van Thye* niet lang na deze bedreven moord (dat wel meest tot zyne verschooning is) in Juni te sterven, waar van de Regeering van Macassar den 14[den] dito aan haar Edelheden kennis gaf, die reets niet dan te veel met die moord van *Aroe Teko* belemmert, zich niet minder door 't onverwagt afsterven van dien Heer verlegen vonden; doch om zich hier door te redden, vonden haar Edelheden goed de Heer *Cornelis Beernink* (die zy al bevoorens in de Heer *van Thye's* plaats gekoren hadden) met hun schryvens van den 21[sten] Juli, na Macassar, maar met zulke wonderlyke bevelen over 't geval van *Aroe Teko*, af te zenden, dat men nu en dan moeite hebben zal om te raaden, wat zy in deze netelige zaak beliefden gedaan te hebben, alzoo zy dan eens belastten, dat men hem streng ter dood vonnissen, en de agting der E. Maatschappy in dezen wel bewaaren, en dan weer, dat men zien zou door de Grooten in der stilte op allerlei bedekte middelen pardon voor hem by haar Edelheden te doen verzoeken.

De Heer Beernink Landvoogt.

By 't vertrek van de Heer *Beernink* hadden haar Edelheden ook (gelyk al in 't jaar 1698. vastgestelt was) besloten een tweeden Capitein nevens *Jan Pieterszoon Wesselburg* (namelyk *Ditlof Blad*, die over eenige dagen met het scheepje de Hartloop volgen zou) na Macassar te zenden, en den Heer *Henrik Collaart van Lynden*, te dier tyd Gezaghebber hier, na de Heer *van Thye's* dood, te verlossen, en zyn E. met de Hartloop, of eenig ander vaartuig, op Batavia te verwagten, staande als Tweede hier dan de Heer *Jacob Klaaszoon*, en de Fiscaal *Henrik Steenkop* (die zoo na Banda ging) door den onderkoopman *Jacobus Vos* vervangen te worden, gelyk zy nu *Arent van der Myl* als Sabandaar goedkeurden.

Aangezien nu de nieuwe Heer Landvoogt *Beernink* by zyn komst op Macassar (volgens gewoonte) geen memorie wegens den staat van 't Macassaars gouvernement, dewyl de Heer *van Thye* dood was, te verwagten had, zoo hadden haar Edelheden hem alle brieven, zedert 't jaar 1693. over en weder gewisselt, mede gegeven, om die op de reize te doorlezen, en daar door een grondige kennis van de Macassaarze zaaken te krygen; vaststellende, dat de Heer *Collaart*, en de Raad, zyn Ed., by zyn komst, wel nader van alles, 't geen zedert mogt voorgevallen zyn, onderrigten zouden. 1700.

Doch eer wy hier mede voortgaan moeten wy tusschen beiden inlassen zeker berigt, dat haar Edelheden aan de Heer *Beernink* voor zyn vertrek gaven.

Zy vertoonden aan zyn Ed., dat Macassar de sleutel van de Oost, en dat deze Landvoogdy hen, ten tyde, toen de Macassaaren nog in hunnen bloei waaren, zeer groote belemmeringen en moejelykheden, voor al in Amboina gegeven hadde; maar dat zy in de jaaren 1667. en 1669. door de Heer *Speelman* beteugelt zynde, men haar nu ook wel streng in dien band houden moest, waar toe de E. Maatschappy nu de magt in handen had, door 't Contract van Bonaye, en 't XXV. Art. van dien; alzoo zy by dat Art. gemagtigt was, om over hunne geschillen, als eerste Bondgenoot, in billykheid, en volgens 's lands regten te vonnissen. Berigt haar Edelheden aan Heer Beernink wegens de v... ge za... alhier.

Maar gelyk nu, met dit te doen, de regte balance onder de Bondgenooten gehouden word, alzoo is dit een zaak van de uiterste omzigtigheid, en van zoo veel moeite voor de Heeren Landvoogden zedert dien tyd geweest, dat haar Edelheden bekennen moesten, dat men dit, by 't leven van den voorigen koning van Palacka, noit na den eisch van dien Art. had konnen uitvoeren, aangezien die koning, bevoorens mede door de Macassaaren t'ondergebragt zynde, en zedert onze wapenen onder de Heer *Speelman* gevolgt, en door zyn groote diensten, veel vermogen by ons bekomen hebbende, die gelegenheid en genegenheid van haar Edelheden van tyd tot tyd had zoeken waar te nemen, om zich aan de Macassaaren, op welke hy zeer verbittert was, te wreeken, en hen, daar hy maar kon, te verkleinen, gelyk ook hier uit een belegering in 't jaar 1677. door *Radja Palacka* gevolgt, en waar door een groot getal Macassaaren van 't eiland Celebes gevlugt was, die daar op hunne rooveryen, en andere voornemens op Java's Oostkust, Tsjeribon, Bantam, Sumbawa, Palimbang, Jambi, Siam, Borneo, en elders, zeer stout in 't werk gestelt, en de E. Maatschappy op alle die eilanden, en kusten, veel moejelykheden verwekt; en tot groote onkosten genoodzaakt hadden, alzoo zy hen dwongen na alle die plaatzen, daar zy de pypen stelden, van tyd tot tyd veel krygsvolk te zenden.

Door dezen aanleg had de overleden *Radja Palacka* metter tyd op Celebes de volstrekte oppermagt over alle de andere ko-

koningen van dat eiland zoo verre reets aan zich weten te trekken, dat niet alleen die van 't koninkryk Soping, en andere, die bevoorens onder 't jok der Macassaaren stonden, zedert volslagen van hem afhingen, en al hunne magt aan hem opgedragen hadden; maar dat ook den koning van Goa zelf zich niet ontzag dit by een brief zeer lathertig aan haar Edelheden te kennen te geven, hoewel deze brief niet buiten kennis van *Radja Palacka* afgegaan, en eerst van hem doorlezen was.

Ja zelf had *Radja Palacka* die bepaalde magt zoodanig metter tyd beginnen te misbruiken, dat hy in toorn de Grootste des lands niet verschoonde, en hen maar nederzabelde, dat egter meer de schuld der Bondgenooten, die dit leden, daar zy 't stutten konden, dan wel van *Radja Palacka*, was.

Ondertusschen was hy 't ook, die de Bondgenooten eerst verzameld, die vrygevogten, en ze alle by de E. Maatschappy als een vader (hoedanig men hem aanmerkte) gebragt, waarom hy ook zeer veel by de zyne, en by ons, voor uit had. Ook dede hy zyn zaaken zoo straf, en zoo schielyk af, om dat hy wist, dat zyn volk zoo moest bestiert worden, en om te beletten, dat wy door onze verkeerde voorspraak dit niet verhinderen mogten.

Dit bedryf nu van *Radja Palacka*, van zelf de grootste koningen aan den hals te komen, en dezelve, zonder ze eens te hooren, om te brengen, stont haar Edelheden wel geweldig tegen de borst, maar aangezien zy hem zelf zoo groot gemaakt hadden, konden zy hem nu niet voor 't hoofd stooten, te meer, alzoo 't den naam had, dat hy dit alles ten beste van de E. Maatschappy dede. Hoewel hy niet anders zogt, dan zich zelven, tot nadeel der E. Maatschappy, meester van alles te maaken.

Ondertusschen gaven haar Edelheden aan de volgende Landvoogden last, om die door geweld nu onbepaalt gewordene oppermagt van *Radja Palacka* zoo voorzigtig en zagt, als 't mogelyk was, allenskens te bepalen, dat ook de Heeren *Cops*, en *Hartsink*, wel met veel overleg hadden zoeken te doen; doch zy waren hier in zeer veel door de lathertigheid van den koning van Goa verhindert geworden; gelyk hier door in 't vervolg, voor al door de flaauwheid van de Heer *Prins*, het evenwigt geheel en al in 't voetzand geraakt was, zoodanig, dat de E. Maatschappy toen geheel van haar stuk scheen verzet te zyn, voornamentlyk ook, na de moord der koningin van Dompo, in welke tyd haar Edelheden, by haare instructie van den 22sten Januari in 't jaar 1695. aan den toen vertrekkenden Heer Landvoogt *van Thye* zoodanigen last gegeven hadden, als zy in opzigt der andere Bondgenooten meinden van nooden te zyn. 1700.

By zyn leven had *Radja Palacka* zyn neef *Lapatauw* wel als zyn vervanger verklaart, doch hem daar na weer verworpen, alzoo hy verwaarloost had den Heer *van Thye*, volgens zyn last, op te wagten, en zoo *Aroe Teko* toen niet op Sumbawa geweest was, zou hy zekerlyk dien koning gevolgt hebben; maar dewyl hy nu afwezig was, wist *Radja Goa* het egter zoo te draajen, dat *Lapatauw* in zyn plaats quam; een woest bot mensch, die van niemant wil geraaden zyn, na zyn hoofd leeft, en zeer haastig is.

Na dat nu *Radja Palacka* 't jaar daar aan overleden, en *Crain Lapatauw* in zyn plaats, als koning van Boni, aangestelt was; was 'er een groote verandering ontrent het houden van die streng gekomen, alzoo die prins in zich zelven zeer los en ruw van leven, en met veel andere onvolmaaktheden bezet was; behalven dat 'er ook tusschen hem, en zyn schoonvader, *Radja Goa* (gelyk ons laater blyken zal) een doodelyke verbittering ontstont; waar by nog de voorige koning van Soping, *Toydsjang*, door den voorigen koning van Palacka afgezet, in en over Soping als koning weer aangestelt was, een zaak, waar in de koning van Goa niet weinig de hand gehad hadde, en die de jegenwoordige koning van Boni door eenig krygsvolk, reets na Soping gezonden, zogt te beletten, waar door hy dan ook veel princen genoodzaakt had, zich onder de bescherming der E. Maatschappy te begeven, al het welke nu aan de E. Maatschappy meer voet gegeven had, om den koning van Boni in zyne oppermagt over de andere Bondgenooten, die hy zich even zoo sterk als zyn oom aanleunen liet, wat meer, dan te vooren, te beteugelen. Egter dorst *Radja Loeboe*, even na *Radja Palacka's* dood, by de aanstelling van den nieuwen Radja Boni, wel zeer stout aan de Heer *van Thye* vraagen, *of de jegenwoordige koning van Boni het ryk nu even zoo, als de voorige koning, en met de zelve magt over de Bondgenooten, hebben zou*; daar nog by durvende voegen, *dat, zoo het met die zelve magt niet was, dan ook de vrede en eenigheid der Bondgenooten niet bestaan kon*; hoewel die zelve koning naderhand wel heel andere taal gevoert heeft. Egter moet men bekennen, dat, schoon wel de E. Maatschappy de eerste der Bondgenooten is, zy waarlyk dat regt niet wel oeffenen kan, ten zy zy door een tweede medehelper, die na alles verneemt, en dat eerst in den haak brengt, geholpen, en ondersteunt word, waarom ook de

1700. Heer *Speelman*, dit zeer wel voorziende, die hooger magt in 't bywezen van alle de Grooten, onder ons hooger gezag, aan *Radja Palacka* opgedragen had.

Hier op was verder den oorlog van den koning van Tambora met die van Bima, Dompo, enz. in 't jaar 1699. (door *Aroe Teko* en *Crain Jerenica* mede onder 't hooger gezag der E. Maatschappy bygewoont) gelyk mede de vrede tusschen *Aroe Poni* en den regerenden koning van Soping, en alle de princen, waar op zy misnoegt waren, ja zelf een onverwagt vergelyk tusschen de koningen van Boni en Goa, gevolgt.

Uit dit berigt nu meinden haar Edelheden dat de Heer *Beernink* veel licht kreeg, om wel te bezeffen, dat, hoe veel moejelyke beraadslagingen haar Edelheden hier over in de voorige tyden, zoo, over 't houden van 't evengewigt, als in 't bewaren van 't gezag der E. Maatschappy onder de Bondgenooten, om hier alles weer in den haak te krygen, ook mogten gehad hebben, de algemeene zaak nu egter een geheel andere gedaante, en haar gezag alhier zulk een nieuwe luister gekregen had, dat zy den Heer *Beernink* hier by vooreerst genoeg meinden in staat gestelt te hebben, om te weten, wat hem, tot het ordentelyk houden der balance van 't evengewigt onder de Bondgenooten, verder van nooden was, waar ontrent hem 't doorbladeren der medegegevene brieven nog vry meer en klaarder opening stont te geven, alzoo zyn Ed. daar uit nader blyken zou, van wat aard de jegenwoordige koning van Boni was, en hoe voorzigtig men zyn Hoogheid binnen de palen van zyn pligt houden, en wat zyn Ed. ontrent den Koning en Grooten van Goa, mitsgaders ontrent alle de andere Bondgenooten, doen moest.

Voor al gaven haar Edelheden dien Heer in last, zoo 'er feitelykheden mogten voorvallen, die men niet stuiten kon, dat het dan altyd best was de E. Maatschappy buiten 't spel, en onzydig te houden; mits dat hy dan ook voorzigtig beletten moest, dat de eene party de andere niet bedierf, dat alles op zyn tyd weer tot een goed vergelyk gebragt, en de verongelykte door 't gezag der E. Maatschappy in zyn voorigen staat herstelt wierd.

Ondertusschen moeten wy hier zeggen, dat gelyk de oude *Radja Palacka* een uitstek onder de Boniers was, alzoo zy doorgaans doffer en botter van geest, dan de Macassaaren, zyn, de zaaken na zyn dood een wonderlyke keer namen, waar van zich 't Hof van Goa ook wonderlyk heeft weten te dienen, aangezien die hooghertigen iets aangebooren hebben, waar mede zy de overige Celebize volkeren 1700. weten te lokken, en tot hun gevoelen over te brengen, konnende hunne politike voornemens door een geraffineerden haspel zoo fyn door elkanderen draajen, dat de botterikken van Boegineezen niet eens konnen merken, wat 'er agter steekt. Ook zal men niet fyns nog geestigs onder de Boegineezen vinden, dat uit geen Macassaarze herzenen gekomen is.

Men belastte zyn Ed. ook, dat alle de koningen van Sumbawa (als die van Bima, Dompo, Tambora, Core, Pekat, en Sumbawa) daar de Celebische vorsten schreyeling zogten over heenen te zitten, niet meer, als bevoorens, gedrukt, maar in hunne regten gehandhaaft, en dat zoo veele van daar gevlugte volkeren, op welke men vuile rooveryen gepleegt had, in 't hunne hersteld, en door ons gezag eens weder opgebeurt mogten worden, waar door het aanzien, en de agting der E. Maatschappy niet weinig by alle deze volkeren toenemen zoude.

En bev ontr verf de ken mee ontr de b ven mo

Het schynt ook dat de brief, door den Heer *van Thye* zalr., en den Raad van Macassar, over de moort van *Dain Mabani* aan haar Edelheden geschreven, zoo kort en verward opgestelt was, dat hen daar in alles nog te duister voortquam, om eenige vaste ordre te geven, te meer, alzoo zy zedert geen nader schryvens daar over van Macassar bekomen hadden; waarom zy dan eerst een nader en een omstandiger berigt van de Heer *Beernink*, na dat zyn Ed. daar zou aangeland zyn, verwagteden.

Ondertusschen hadden haar Edelheden ook gemerkt, dat die van Goa zich nog wel meest deze zaak aantrokken, weshalven zy den Heer *Beernink* in last gaven, om voor al doch te beletten, dat die van Soping zich met die van Goa niet tegen die van Boni versterken mogten, alzoo dan de spil van 't gezag der E. Maatschappy geheel en al in de assche leggen, en zy buiten alle tegenspraak ten eersten in 't onderspit wezen zoude, aangezien de voorige tyden hen geleerd hadden, dat de overwinning van den koning van Soping aan de Macassaaren 't grootste gezag toegebragt had, om hunne heerschappy over gansch Celebes uit te breiden, om welke reden die van Boni zich ook altyd van dien van Soping aan hunne zyde hadden tragten te verzekeren, gelyk dat de E. Maatschappy ook best diend, en 't van haar altyd, zoo veel 't mogelyk was, daar na geschikt is, om dus te beter in staat te zyn de balance tusschen de Bondgenooten in evengewigte te houden; maar het zelve moet by ons zoo verre niet getrokken worden, als de koning van Boni dat wel gaarne zoude hebben, te weten, 't ge-

om over die van Soping als Opperheer 't gezag te voeren, alzoo dit geenzins de meining haarer Edelheden, maar in tegendeel haare last en bevel was, om de regten van yder Bondgenoot in 't byzonder in alle billykheid te handhaven, en maar te beletten, dat geen van die twee magtigste partyen een al te grooten aanhang tot nadeel van ons gezag kreeg.

Haar Edelheden hadden ook wel berigt gekregen van de dood van *Crain Jerenica*, en van den buit, die men daar by bekomen had, bestaande in veel geweeren van goud en zilver, enz., gelyk zy daar by ook zagen, dat de zelve aan de Heer *van Thye* reets door *Radja Goa*, in 't leven van dien Landvoogt, waren overgelevert; maar alles quam hen dien aangaande mede nog zoo duister voor, dat zy meer licht dienden te hebben, eer zy in staat waren, om nader bevelen hier over te geven.

Aangezien nu die van Bima aan haar Edelheden belooft hadden, zoo veel Sappanhout te zullen leveren, als 't schip de Peperthuin, na deszelfs komst van Timor, zou konnen laden, zoo zouden haar Edelheden dit ook by de eerste gelegenheid te gemoet zien.

Hier nu mede vertrok de Heer *Beernink* in 't midden van Juli met het schip de Matroos na Macassar.

Ook gingen nu te gelyk aan de Regeering van Macassar eenige brieven van haar Edelheden, waar by zy aan haar Agtb[den] den 19[den] Junii (nog van de Heer *van Thye* 's dood niet wetende) bekent maakten, dat zyn Ed. door de Heeren XVII. in 't vaderland den 30sten October 1699. Buitengemeen Raad van Indiën gemaakt was, en dat haar Edelheden daar op goedgevonden hadden zyn Ed. na Batavia te ontbieden, en hem door de Heer *Beernink* te doen vervangen, doch ondertusschen 't overlyden van dezen Heer, by haar Edelheden vernomen zynde, hadden zy daarom den Heer *Beernink* maar ten eersten tegen de Moesson op herwaarts afgeveerdigt.

Zy hadden by hun schryvens aan den koning van Boni, en aan de koningin van Soping ook ernstig aanbevolen, om die moord van *Dain Mabani* aan *Aroe Teko* streng te straffen; hoewel de tyd ons leeren zal, dat haar Edelheden by die last niet zullen volharden. Zy gaven ook bevel om wat meer schildpads hoorn, dan bevoorens, al was het tegen 70, 80 ja 90 R[ders] 't picol, voor d'E. Maatschappy in te koopen, mits dat dit deugdzaam in zyn soort zyn moest.

Hun bevel was ook, uit last der Heeren XVII., om allezins hier tegens het listig inbooren der Engelzen, en van allen die onzen handel tragtten te benadeelen, yverig te waaken, als mede om de jaarlykze renten van opgenomene penningen van 5 tot 4 ten 100. te verminderen dat van den 1[sten] September by allen, die hun geld op dien voet by de E. Maatschappy laaten wilden, ingaan zou, en die dit ongenegen was, kon men zyn geld maar wedergeven. 1700.

Voor 't laatst maakten zy nog bekent, dat 'er volgens de Nieuwe, of Gregoriaanze styl, in 't jaar 1700. geen schrikkeljaar wezen, en dat dierhalven Februari maar 28 dagen (waar op men in 't maaken van alle schriften wel letten moest) hebben zoude; daar by voegende, dat in 't jaar 1600., en vervolgens alle 4 jaar, wel een schrikkeljaar geweest was; maar dat 'er in de jaaren 1700, 1800. en 1900. geen, doch weer in 't jaar 2000. een schrikkeljaar wezen zoude.

Zoo ras nu was zyn Ed. niet hier, of hy nam de Regeering van de Heer *Collaart* den 11[den] Augusti over, en gaf haar Edelheden ten eersten van 't noodige berigt.

Den 26sten December verscheen ook Capitein *Blåd* met de Hartloop, nevens een lading van *f* 16891 - 5 - 8. in verscheide waaren bestaande, en den 31sten December 1700. zonden haar Edelheden, met 't schip den Yssel, den Fiscaal *Vos* met 100 krygslieden herwaarts, behalven welke zy in 't begin des jaars 'er nog 80 gezonden hadden, die met de verdere, hier in bezetting leggende, 646 koppen uitmaakten, in tyden van vrede overgenoeg, om alle posten te konnen bezetten; doch in oorlogstyden kon men ten eersten meer volk en spoedig ontzet krygen.

De Heer *Beernink* nu op Macassar verschenen zynde, had *Radja Boni* (zoo uit haar Edelheden schryvens van den 31[sten] Februari 1701. bleek) met veel yver zich van Tsjinrana na 't kasteel begeven, om den nieuwen Heer Landvoogt ordentelyk te ontfangen, en om den brief van haar Edelheden volgens gewoonte zeer staatelyk te doen inhaalen.

Na dat nu zyn Ed. eenigen tyd daar na van alles, en inzonderheid over de zaak van *Aroe Teko*, zoo door den Heer *Collaart* en den Raad, als door den koning van Boni, net berigt ontfangen, en verstaan had, hoedanige buitenspoorigheden *Aroe Teko* nog boven die moord, zoo by 't leven van de Heer *van Thye*, als vooral daar na, by deze en gene onzer bedienden bedreven had, alleen om dat hem door dien overleden Landvoogt de ingang in 't kasteel verboden was, en hoe hy niet voor den 29[sten] Junii na Tsjinrana op *Radja Bonis* ontbod vertrokken was, na dat hier over aan zyn Hoogheids

Buitenspoorigheden van Aroe Teko.

1700. Stadthouder of Ryksbeftierder *Aroe Tanette Matoewa*, door de onzen zeer fterk geklaagt was, gaf zyn Ed. daar van aan haar Edelheden behoorlyke kennis, daar by voegende, dat de koning van Boni, zoo 't fcheen, meer na een ftrenge ftraf over die moord, dan wel tot eenige infchikking, overhellen zoude, hoewel die van *Aroe Teko's* maagfchap 't mogelyk daar toe zouden zoeken te brengen, dat de zaak mogt ingefchikt worden; ook blykt my uit verfcheide brieven over en weder gewiffelt, dat, hoe zeer de koning van Boni na de dood van *Aroe Teko* in zyn hert haakte, hy egter, om zyn ware meening te ontveinzen, nevens die van Soping (dien 't voor al raakte) gezegt had, dat deze zaak hen niet aanging, zonder egter daar by te voegen, wie dan over *Aroe Teko's* zaak, en over zoo vuilen moord, als Regter zitten zou. Ja zelfs had *Carelessang*, tolk des konings van Boni, den 2[den] December 1700. den Heer *Beernink*, uit *Radja Boni's* naam gezegt, dat die twee Hoven het oordeel over die zaak aan de E. Maatfchappy bevolen lieten. Welk zeggen nogtans maar voor een beleeft compliment op te nemen was, alzoo die zelve *Carelessang* kort bevoorens uit naam van *Dato Riwato*, koningin van Soping (de gehoonde en klagende party) klaar uit gezegt had, dat, vermits *Dain Mabani* nu van kant het ook beft was, dat men het daar by liet, en dat het metter tyd wel dood bloeden zou. Ook quam 't befluit van den koning van Boni, en van de koningin van Soping, daar op uit, dat zy hem nu, alzoo 'er, volgens de Macaffaarze wetten, reets te veel tyd verloopen was, niet konden vonniffen, waar uit dan de Heer *Beernink* niet quaalyk befloot, dat fchoon men, om 't regt en 't gezag der E. Maatfchappy in eere te houden, al goed vont het vonnis des doods over *Aroe Teko* te vellen, hy egter met veel grond vreesde, dat het zelve niet zou uitgevoert worden, waar by dan de E. Maatfchappy in opzigt van haar gezag en fatfoen te veel zoude wagen; weshalven het daar na toe fcheen te hellen, dat het (gelyk uit laater fchryvan de Heer *Beernink* van den 20[ften] April 1701. bleek) beft zyn zoude *Aroe Teko*, om zyne groote vrienden, en om van de E. Maatfchappy's wegen niets te wagen, maar te begenadigen.

Verdere beraadingen der Grooten over zyn zaak.

Die de zelve fchenen te willen over 't hoofd zien.

Haar Edelheden ondertusfchen meinden volkomen haaren pligt in dezen betragt te hebben, met aan de Hoven van Boni en Soping in allen ernft te bevelen, om doch zoo vuilen moord ftreng, en zonder aanzien van perfoon, ten fpiegel van anderen te ftraffen. Wilde ondertusfchen de koning van Boni dit niet doen, en was daar zelf de beledigde koningin van Soping mede te vrede, zoo konden ook geen van de andere Bondgenooten zich daar mede bemoejen, of 'er iets tegen inbrengen, altoos met die hoope niet, dat 'er iets goeds op volgen zoude, in hoedanigen geval het voor de E. Maatfchappy het allerminfte voegen zou, haar fatfoen daar aan te wagen, en eenigen grond te geven, om het vonnis, dat zy daar over met alle reden ook vellen kon, te zien befpotten; en voor zoo verre oordeelden dan haar Edelheden 't befte om haar gezag in eere te houden, wanneer de Hoven van Boni en Soping geheim daar toe gebragt wierden, om *Aroe Teko's* zaak weer te aanvaarden, dat zy, in plaats van hem te vonniffen, voor hem by haar Edelheden wilden fpreken, en zyn pardon verzoeken, waar door haar gezag en fatfoen bewaart; en *Aroe Teko*, na haare meining, te kragtiger en aan die Hoven, en aan de E. Maatfchappy, zou verbonden worden.

Laft haarer Edelheden om die moord ftreng en met de dood te ftraffen.

En 'er om de digt tyen zaak aan den ftil p voo te verken.

Indien nu de zaak ondertusfchen van natuure veranderen mogt, dan moeft de Heer *Beernink* weer zulke maatregels nemen, als de tyd hem toonen zoude voor de E. Maatfchappy beft geraaden, en voor de gemeene ruft dienftigft te zyn, al 't welke zy zyn Ed. en den Raad verder bevolen lieten.

Dit waren zoo de aanmerkingen en bevelen van haar Edelheden in dien tyd, die hier na wonderlyk na 't loopen dezer zaak zullen veranderen.

In dit zelve jaar 1700., niet lang na zyn komft, had de Heer *Beernink*, voor al op den 28[ften] September haar Edelheden gewaarfchouwt, dat, aangezien de Macaffaaren nu zedert 3 jaaren veel verzoeken over deze en gene zaaken gedaan hadden, het nu tyd voor de E. Maatfchappy begon te worden, om haar milde hand voor hen te fluiten, om zoodanige redenen, als zyn Ed. daar toen by gevoegt had.

Aroe Teko had zelf ook over zyn zaak in dit zelve jaar een brief aan de Heer Directeur Generaal *van Hoorn* gefchreven; maar die verfchilde in 't verhaal zoo wonderlyk veel van *Radja Boni's* fchryven aan haar Edelheden, dat zy niet wiften, wat zy daar van zouden oordeelen, waarom zy by deze verfchillende verhaalen nergens meer na verlangden (zoo zy den 10[den] Februari 1701. fchreven) als maar te hooren, wat vonnis daar over tot Tsjinrana zou gevelt worden.

Verder zeiden haar Edelheden toen, op des Heeren Landvoogts voorig fchryven: indien de Hoven van Boni en Soping dit feit infchikken, zoo konnen wy, op UE. vraage by UE. Miffive van den 25[ften] October, nog niet zeggen, of UE. dat van gelyken, als hy onderdaanig by UE. quam,

quam, zou mogen laaten doorgaan; maar wy verstaan in tegendeel, dat, zoo 'er een vonnis over *Aroe Teko*, niet overeenkomende met de atrociteit van die verraadelyke moord aan den Sopingzen prins, mogt geveld worden, UE. dan niet anders tegen de Bonize en Sopingze Gecommitteerden zeggen zal, dan dat gy dat voor gecommuniceert houd, zonder UE. egter daar over te verklaaren, maar dat UE. dat aan ons schryven en onze nadere last daar over eerst afwagten zal. Ondertusschen zal UE. *Radja Boni* recommanderen te bezorgen, dat *Aroe Teko* binnen Boni zoo lang, of altoos buiten 't bereik van ons kasteel niet alleen blyve, maar dat hy niet van Bontuwalac, of uit Goa, om verdere moejelykheden voor te komen, zal hebben te gaan.

Ook moet UE. ons hier over de gevoelens der Hoven aldaar bekent maaken, waar na men met list en stil zal moeten vernemen. Zoo 'er nu geschil tusschen die van Boni en Goa over *Sa-eyna* mogt gerezen zyn, en zoo die van Boni die voor hun regtbank eisschen, en *Radja Goa* dit niet opvolgen wilde (dat volgens zyn Hoogheids brief aan ons apparent is) zoo zal UE. dat al mede tragten tot onze nader ordre in staat te houden, en ons ondertusschen van UE. aanmerkingen dienen.

Wegens den buit van *Jerenica* gaven haar Edelheden by dit hun schryven ook last, om, alzoo de E. Maatschappy daar door veel onkosten had, aan de zelve wel 't grootste gedeelte daar af toe te wyzen, en om derhalven aan de Inlanders of Macassaaren de geweeren en slaaven, doch de bassen, en andere Nederlandze schietgeweeren aan de E. Maatschappy te geven; en de 2 krissen (waar op die van Goa stonden) kon men aan *Crain Bontoa* laaten toekomen, mits dat men eerst verneme, wat regt die van Sumbawa op deze goederen zouden mogen hebben.

In 't begin van dit jaar 1701. hadden haar Edelheden ook deze geschenken aan de Celebize vorsten gezonden.

Aan den Koning van Boni.

1 stuk goud Perziaans.
15¾ ellen Hollands Fluweel Aurora.
1 goude Alegia.
1 zilvere dito.
1 goude Taats.
10 fyne Chitzen.
10 ps Sarassa 's.
6 ps Moerissen.
6 ps Cassa Bengala.
6 Mallemollens.
6 Adathays.
2 Japansche verlakte Schilden.
2 vergulde Snaphaanen.
1 fyn Roer met 3 loopen. 1701.
1 paar vergulde Pistoolen.
2 kassen met Roozewater.

Aan Dain Tahalile, *koninginne Weduwe van* Radja Palacka.

2 fyne Chitzen.
6 - - Sarassa's.
2 ps Moerissen.
2 ps Cassa Bengala.
2 Mallemollens.
2 Adathays.
2 fyne witteBastas met goude hoofden.
2 kassen met Roozewater.

Aan Dato Riwato, *koninginne Regente van Soping.*

2 fyne geschilderde Chitzen.
2 ps Cassa Bengala.
2 ps Moerissen.
2 fyne witteBastas met goude hoofden.
2 Geschilderde Sarassa 's.
1 kas met Roozewater.

En aangezien haar Edelheden aan den koning van Goa, nog al by de Heer *van Thye's* leven, belooft hadden, de landen van Polong Bangkit op Laykan, te schenken, beloofden zy, by hun schryvens van den 28sten Februari 1701. ook de verzogte Acte van de overgift der zelve eerlang in een zilvere doos te zullen overzenden.

Verscheide landen, door haar Edelheden aan die van Goa, enz. weergegeven.

Op diergelyken wyze waren ontrent de jaaren 1697, 1698, en 1699. ook de landen van Maros en Sodiang, nevens des zelfs hooge en lage landen aan die van Goa, en aan meer andere vorsten van Celebes, op het smaakelyk voordragen van de Landvoogt van dien tyd, mede geschonken, dat haar Edelheden wel eens zou konnen berouwen, en om welke landen te verkrygen te veel Nederlands bloed gestort was, om die zoo ligtveerdig weer weg te geven, daar het by haar Edelheden (myns bedunkens) een vaste regel van staat zyn moest, die vorsten zoo klein, als 't mogelyk was, te houden, wel verre van hen zoo veel landen weder, en hen dus de magt, om ons te wederstaan, zelfs in handen te geven, verzekert zynde, dat wy de zelve nu zoo gemakkelyk, als in de Heer *Speelmans* tyd, niet zouden weder krygen, alzoo 'er een groot onderscheid tusschen de Macassaaren nu, en toen, is, om dat zy nu veel ervaarender, dan te dier tyd, in de krygszaaken, en veel geslepener in alles geworden zyn.

Te meer was het te verwonderen, dat haar Edelheden dit deden, daar zy den 22sten Fe-

1701. Februari, of 6 dagen van te vooren, hem een Acte van quytschelding, wegens alles, dat hy ons nog uit kragt van 't Contract van Bonaye schuldig gebleven was, zoo gunstig toegezonden hadden, daar by alleen bedingende, dat dit ontslag geen stand grypen zou, zoo zyn Hoogheid zyn verbond met de E. Maatschappy t'eeniger tyd verbreken of overtreden mogt.

Men moet ook, als een zaak van zonderlinge opmerking, niet vergeten, dat haar Edelheden den Heer *Beernink* wel ernstig in last gaven, om allenthalven doch de andere Bondgenooten wel voor te houden, dat zy geenzins onder den koning van Boni stonden, of van hem, gelyk veele meinden, afhingen; maar dat zy vrye Bondgenooten waren, en daar voor van ons ook gehouden wierden. Dit haalen wy aan, om dat het daar na te pas komen zal.

De Heer Beernink fondeert den konink van Loeboe over die moord.

Om nu de last haarer Edelheden, wegens het sonderen der Bondgenooten over *Aroe Teko's* zaak, na te komen, had de Heer *Beernink Datoewa Li-Loeboe*, of den konink van Loeboe, den 9[den] Juli stil by zich ontboden, die daar na op zekeren dag, zonder den tolk van den koning van Boni, volgens 's lands gebruik, te waarschouwen (dat ten eerste in dien koning nagedagten en argwaan verwekte) by zyn Ed. in 't kasteel zonder eenig gevolg quam. Hy wiert van de landpoort tot aan 't huis van zyn Ed. geleid door den Sabandaar *van der Myl*; ten dien einde gecommitteerd, en aan een tafel in de voorzaal geplaatst. Hy quam (zoo het den naam had) alleen, om den Heer Landvoogt in zyn nieuw gezag alle heil te wenschen, en vond by zyn Ed. den Heer Capitein *Wesselburg*, en den onderkoopman *Joannes Hackaart* zitten.

Zyn Ed. dede zyn Hoogheid eerst een kopje thee, en daar na ook sirih pinang, mitsgaders snuiftabak, daar die vorsten zeer sterk op gezet zyn, aanbieden, en hem eindelyk een droog collation voorzetten.

Ondertusschen sprak de Heer *Beernink* omstandig met zyn Hoogheid over de zaak van *Aroe Tekó*, van *Saëna*, en van *Dain Mabani* en hy oordeelde, dat *Saëna* zich zeer vergrepen, en dat *Aroe Teko* een zeer groot regt tegen haar, en tegen *Dain Mabani* had, om van de Bondgenooten vonnis over haar te verzoeken; doch aangaande de moord, aan *Dain Mabani* zoo driftig gepleegt, oordeelde hy, dat zich *Aroe Teko* zeer misgrepen, zyn goede zaak verbrod, en zich volgens 's lands wetten zonder eenige verschooning schuldig gemaakt had, alzoo die zeggen, dat geen konings kind, of hoe hoog ook van afkomst, zyns gelyken, buiten voorgaande vonnis van een wettige vergadering, het leven benemen moet. 1701.

Hy oordeelde ook, dat het *Radja Boni*, *Radja Goa*, en *Aroe Tanette Matoewa's* schuld was, dat men met de zaak dus lang gedraalt had, waar door men nu den tyd, om hem aan 't leven te komen, volgens 's lands wetten, maar ook mogelyk wel met opzet, had laaten voorby gaan.

Wat Tek[o] daar in [...] van Hee[r] Thy[e] Rad[ja] Boni

Aroe Teko, zeide de Heer *Beernink* daar op, zegt opentlyk uit, dat hy deze moord met voorkennis van de Heer *van Thye*, en van den koning van Boni (hoewel die dit nu loochent) bedreven heeft; waar op zyn Ed. den koning van Loeboe verder vraagde, of zyn Hoogheid ook iets daar van wist; waar op *Radja Loeboe* zeide, dat hy niet veel van de Heer *van Thye's* medekennis hier van wist te zeggen; maar dat egter *Aroe Teko's* gemeenzaame ommegang en toegang tot zyn Ed. zeer grooten schyn gaven, om daar iet van te mogen gissen; doch belangende *Radja Loni's* voorkennisse hier af, daar van kan ik by myn gryze hairen (vattende daar op by zyn gryzen baard) wel betuigen, dat ik het zelf geweest ben, die *Aroe Poni* (dat is dezen koning) op *Aroe Teko's* smeeking ben gaan aanzeggen, dat hy (*Teko*) ziende, dat men nog geen begin van zyn proces maakte, van ongeduld niet langer scheen te zullen wagten met, zich zelven, zoo 't regt geen voortgang nam, aan *Dain Mabani* te wreeken; waar op hy (*Radja Loeboe*) van *Aroe Poni* geen antwoord kreeg, hoewel hy uit de gebeerden van dien koning wel zien kon, dat hy tegen deze wraak niet veel had; doch hy (*Radja Loeboe*) had dit noit tegen *Aroe Teko* gezegt; ook verzogt *Radja Loeboe*, dat de Heer Landvoogt dit geliefde by zich te houden, op dat hy voor de oploopenheid van *Aroe Poni*, die hem over deze taal swaar straffen zou, niet bloot mogt staan.

Aangaande de verdere behandeling dezer zaak oordeelde *Radja Loeboe*, dat *Aroe Teko*, zoo wegens 't fatsoen der E. Maatschappy, als om door dien hoon de princen kinderen van Soping (die van stam die van Boni niet behoefden te wyken maar veel eer overtroffen) tot geen murmurering te brengen, onmogelyk ongestraft blyven kon; doch alzoo na 's lands wetten de tyd, om hem aan 't leven te komen, te verre verloopen was, was 'er niet anders overig, dan, hem, na een diepe onderwerping voor de Bondgenooten, een swaare boete, die hem niet weinig kortwieken zou, en die nog hy, nog yemant van de princen quaalyk zou konnen keuren, op te leggen, waar mede deze vorst zyn reden besloot, zyn Ed. bedankte, en weder vertrok.

Den 11[den] Julii bragt *Marcus Sandbeek* (door

(door den Heer Landvoogt uitgezonden, om deze en gene Grooten in der ſtilte over die zaak te ſondeeren) berigt, dat hy van *Crain Aganonja*, koning van Tanetta, verſtaan had, dat *Aroe Teko's* zaak en regt in 't eerſte zeer goed was, doch dat hy die door de bedreven moord verbrod, en, volgens 's lands wetten, al lang verdient had daar over geſtraft te worden, en dat het hoogtyd was, om hem nog te ſtraffen, of dat hy anders vreesde, dat hy door argwaan, of misnoegen, wel ligt de vlugt nemen, en, zoo hun allen, als ook de E. Maatſchappy nog wel eens veel moeite aandoen mogt.

De Heer Landvoogt liet hem weten, dat hy hem zelf daar over wel eens wenſchte te ſpreken, waar op hy tot antwoord gaf, dat hy by zyn Ed. niet komen dorſt, ten zy hy daar door den tolk des konings van Boni begeleid wiert, alzoo geen der Grooten, onder dien koning ſtaande, dat buiten zyn kennis, en buiten begeleiding van zynen tolk, zou durven ondernemen. Dat, ingevalle hy dit buiten zyn Hoogheids weten dede, dit aanſtonts of aan zyn Hoogheid, of aan *Dain Tabalile*, de koninginne weduwe, verklikt zou worden, gelyk men daar nu reets al wiſt, dat *Radja Loeboe* in der ſtilte, en buiten begeleiding van den tolk *Careleſſang*, by den Heer Landvoogt geweeſt was, zonder dat hy *Aroe Poni* tot nog toe kennis daar van gegeven had; een daad, ſtrekkende tot krenking van de regten en van 't gezag van 't Boniſch Hof, en waar over *Dain Tabalile* zelfs reets tegen hem (*Aganonja*) gezegt had, dat men den koning van Boni geen grooter hoon dan deze aandoen, en haare agting in 't byzonder nergens mede meer, dan met zulk een daad, als met voeten treden kon, vermits haar overleden Gemaal die gene was, die allereerſt de gronden daar toe gelegt, en alle de onderhoorige koningen altyd zeer ſtreng in dien band gehouden, en hen geleert had hem in alles te kennen.

Dit was dan de reden, waarom *Crain Aganonja* ootmoedig aan zyn Ed. verzoeken liet, om van zulken ſtil bezoek verſchoont te worden, vermits de koning van Boni dit niet alleen zeer quaalyk nemen, maar hem dit ook zekerlyk betaalt zetten zoude.

Sandbeek ging hem nogmaals verzoeken, onder verzekering, dat de Heer Landvoogt hem dekken en beſchermen zoude; doch *Crain Aganonja*, met die belofte eens lachende, zei vlak uit, *dat hem de beſcherming van zyn Ed. weinig zou konnen helpen, als hy 't vaſt weg had*; doch, ten derdemaal hier toe aangemaant, quam hy den 12^den^ dito by zyn Ed., die, over *Aroe Teko's* zaak met hem ſprekende, weder byna 't zelve van hem, als van den koning van Loeboe, daar over vernam. 1701.

Zyn Ed. hoorde toen uit dezen vorſt ook, dat, zoo 't gerugt liep, 'er tuſſchen *Saena* en *Mabani* nog geen vleeſchelyke gemeenſchap geweeſt was, dat al eenigzins, doch niet volkomen, tot verontſchuldiging van *Dain Mabani* dienen kon, hoewel hy mede oordeelde, dat *Saena* en *Mabani* zich zeer ſchuldig gemaakt, en aan *Aroe Teko* een groot regt tegen hen gegeven hadden, om hen volgens de wetten te doen ſtraffen, maar dat hy door de moord van *Dain Mabani* zyn goede zaak ganſch bedorven, en zich zelven doodſchuldig gemaakt had; doch dat de tyd, om hem te ſtraffen, verloopen zynde, men nu geen andere ſtraf volgens de wetten aan hem oeffenen kon, dan eenelyk van hem te rampaſſen, dat is, van zyne goederen verbeurt te verklaaren, en hem buiten alle zyne waardigheden te ſtellen, of wel van hem te bannen; doch dit bannen hield hy, uit inzigten van ſtaat, nu als ondienſtig, alzoo dit zeer quaade gevolgen na zich zou konnen ſlepen; zoo dat na zyne gedagten het beſt was, zyne goederen maar verbeurt, of hem van alle zyne waardigheden vervallen, te verklaaren, mits dat men daar mede dan ten eerſten voortging, en 'er niet lang mede wagte; waar op dan die vorſt zyn afſcheid nam.

Zyn Ed. taſt Crain Aganonja de pols.

Niet tegenſtaande de Heer *Beernink* nu hoe langs hoe meer in alle de Bondgenooten der Celebiſche vorſten een algemeene bevreeſtheid beſpeurde, om buiten voorweten van *Aroe Poni* met hem over deze zaak te konnen ſpreken, liet zyn Ed. daarom egter niet na, den 2^den^ Auguſti weder den koning van Wadjoe, en *Aroe Belo* (verbeeldende thans de koningin) als ook den ouden *Aroe Tanette Matoewa*, eerſten ryksbeſtierder van het Boniſch Hof, door zynen klerk, *Marcus Sandbeek*, zeer behendig de pols over dit werk te taſten, 't geen deze borſt, als zeer ervaaren in de Maleitze en Boegize taal, tot veel genoegen van zyn Ed. beſtelde.

Vreeze der Vorſten om met zyn Ed. hier over, buiten weten des konings van Boni, te ſpreken.

Nader ondertaſting der andere Vorſten

De koning van Wadjoe, anders *Aroe Matoewa* genaamt, zeide: *Dain Mabani* is nu dood, en hy kan zich niet verantwoorden; doch 't is zeker, dat *Aroe Teko*, een prins van 't Boniſch ryk, hem vermoord heeft, waar toe hy volgens onze wetten geenzins geregtigt, gelyk hy in tegendeel gehouden was daar over 't regt van zyn koning, die alle de omſtandigheden dezer zaak wiſt, geduldig af te wagten.

Ik heb gedagt, dat het ryk van Boni, door dit zammelen, en 't niet afdoen dezer zaak, genegen was een ſchuldenaar der Sopingers te blyven, om naderhand

1701. als 'er eens iet diergelyks voorviel, en als de beledigde party een Bonisch prins was, zulken daad dan mede ongestraft te laaten doorschieten; doch zie nu, dat de Heer Landvoogt aan die zaak begint te tillen, en 't zou een groote last van onzen hals zyn, zoo men die tot wederzyds genoegen van die twee Hooge huizen maar spoedig afdoen kon.

Had men *Aroe Teko* op heeter daad met de dood gestraft, dat was wel verre 't beste geweest; doch, die tyd voorby zynde, kon men niet anders dan hem zoo rampassen, en kortwieken, dat hy geen vlerken hielt, om meer quaad te doen, hoewel hy anders door zyn groote maagschap zeer te vreezen was.

Aroe Belo, broeder van *Dain Mabani*, was van oordeel, dat *Aroe Teko* de dood buiten alle tegenspraak verdient had, ook zoude ik, zeide hy, myn broeders dood al op de daad gewroken hebben, zoo de koning van Boni my niet zeer ernstig had doen bevelen, my stil te houden, en daar over 't regt van de Ed. Maatschappy af te wagten; doch dewyl ik zie, dat 'er niets af komt, weet ik niet, wat ik doen zou, zoo *Aroe Teko*, moordenaar van mynen geliefden broeder, my zonder gevolg tegenquam, alzoo myn bloed dan wel ligt aan 't zieden zou konnen raaken, om my aan zulken verraader, die 't hart niet gehad zou hebben van myn broeder voor de vuist aan te tasten, en die 't daarom op een verraaderlyke wyze door andere liet doen, te wreeken.

Dat nu, zeide hy, onze koningin (te weten, de Sopingze) niet sterker op haar regt is blyven staan, is, om dat wy, en voor al zy, haar te naauw reets als aan hun beider belang verbonden heeft, en daarom zeide zy ook tegen *Aroe Poni*: *Neef, al wat gy in deze zaak doet, dat zal ik voor welgedaan aanzien, en goedkeuren*; daar zy anders wel wisten, dat de dood van zulken prins, als myn broeder, niet dan met de dood van den moordenaar, kon geboet worden: Dierhalven moet ik bekennen nu niet langer te weten, wat ik van die gansche zaak oordeelen zal. *Radja Boni* wil wel hebben, dat ik hem alle beleeftheid bewyze; maar hy denkt niet, om my in de zaak van myn zoo schendig vermoorden broeder eenige voldoening te geven.

De stokoude *Aroe Tanette Matoewa* was met den koning van Wadjoe van een en 't zelve gevoelen, dat 'er niet anders overig was, dan om *Aroe Teko's* goederen verbeurt te verklaaren; doch dat dit ook, op dat hy 'er de snuf niet af in de neus krygen mogt, ten eersten diende te geschieden, zoo men hem niet na Banjar Massin, of elders, na onze vyanden, wilde zien vlugten.

Ook voegde de laatste vorst hier by: 1701.
Noit is 'er bewezen, dat Dain Mabani *met* Aroe Teko 's *gemaalin in overspel geleeft heeft, schoon 't zenden van zyne minnebrieven aan* Saëna *klaar, en volgens onze wet strafbaar is*; maar *Aroe Teko* was niet bevoegt zich zelve te wreeken, die wel tot zyne verschooning zegt, dat hy my, en den koning van Boni, daar van voor af kennis gegeven heeft; maar, in opzigt van my, is dat onwaar. Zulk een daad nu, daar leggende, moet volgens onze wetten gestraft worden, 't zy met de dood, 't zy met zyn goederen te rampassen, 't zy met hem te bannen.

Waarom nu deze straffen nog niet geoeffent zyn, is zeer ligt te denken. *Aroe Poni*, om de quaade pier niet te zyn, had liefst, dat de E. Maatschappy, die hier door mede gehoont, en de eerste der Bondgenooten is, daar 't vonnis over uitsprak, op dat *Aroe Teko's* broeders geen quaad bloed tegen hem mogten zetten. Om hem met de dood te straffen, daar toe is de tyd te verre verloopen; dierhalven oordeele ik, dat hy moet gerampast, en van alle zyne waardigheden afgezet worden, zonder hem oit weer in eenig aanzien te brengen, om zyn wraak niet onderhevig te zyn; doch zoo men dit ten eersten niet doet, en hy lont riekt, zal ons die vogel zekerlyk ontvliegen, en ons daar na veel moeite aan de hand geven. En dit was in 't gemein 't gevoelen dezer vorsten over deze zaak.

Den 8sten Augusti liet de Heer *Beernink* den koning van Goa, en *Crain Bontosongo* (zynen ryksbestierder) de pols door *Sandbeek* mede hier over tasten, die beide van oordeel waren, dat *Aroe Teko* een van deze twee straffen, of de dood, of 't rampassen, ondergaan moest, en dat de E. Maatschappy 'er een van deze twee behoorde te verkiezen.

Den 10den dito hoorde zyn Ed., dat de koning van Tello (die in alles meest met *Crain Aganonja* overeenstemde) van oordeel was, dat 't overspel tusschen *Saëna* en *Dain Mabani* noit bewezen of gebleken, en dat *Aroe Teko* des zoo veel minder tot zulken vuilen moord geregtigt, en dierhalven te doodschuldiger was, te meer, alzoo 'er pas te vooren een verzoening tusschen hem en zyne Gemaalin, met *Dain Mabani*, getroffen was.

Schoon hy nu hier door de dood verdient had, kon egter de E. Maatschappy dat vonnis, alzoo die tyd te verre verloopen was, wel wat verzagten, mits dat de Macassaarze wetten ongeschonden bleven, die in zulken geval dan van 't rampassen, of van 't bannen spraken, waar door alle misnoegen onder de beledigde partyen zou weggenomen worden, die nu byna niet weten, hoe zy 't met de zaak

zaak hebben. Ook was hy van gedagten, dat de Heer Landvoogt, als zynde 't Hooft aller Bondgenooten, hem, nog niemant der Macassaarze vorsten, na zyn gevoelen behoorde te vragen, alzoo hy ten vollen geregtigt en gevolmagtigt was, om ten eersten tot de uitvoering te treden, dat hen alle de andere Bondgenooten zekerlyk wel zouden laaten gevallen, wanneer 'er maar volgens hunne wetten (daar niemant aan twyffelde) gehandelt wierd. Het rampassen, of bannen, oordeelde hy, moest een van beiden ten eersten aan hem in 't werk gestelt worden, hoewel hy 't eerste 't beste, en voor 't minst gevaarlyk keurde. Ook stelde hy vast, dat dit *Aroe Poni*, hoe hy zich ook houden mogt, van die zaak, uit inzigt van *Aroe Teko's* magtige broeders, te willen laaten dood bloeden, mede zeer wel gevallen, en zekerlyk ook 't zyne daar toe doen zoude, zoo ras hy zag, dat de Heer Landvoogt met die zaak begon, en 't swaard voor hem maar begon op te vatten. En dit was 't alles, dat de koning van Tello hier over zeide.

De Heer *Beernink* had wel gaarne ook de andere mindere vorsten eens willen doen sondeeren; doch die hingen van den koning van Boni met zulken slaafagtige vreeze af, dat zyn Ed. daar aan niet tillen dorst; dierhalven keurde hy best haar Edelheden, op haaren last van den 1[sten] Januari, dezes jaars, om de Grooten hier over te sondeeren, maar een net berigt van de gevoelens dier vorsten, die zich daar over geuit hadden, te geven, en haar Edelheden verder te verzoeken, om hem spoedig last tot het uitvoeren van 't vonnis te geven; dat hy haar Edelheden den 11[den] Augusti aanschreef.

Terwyl de Heer *Beernink* zich met deze swaare zaak van buiten belemmert vont, wiert zyn Ed. ook door een andere van binnen, die hem nader ter harten ging, zeer gevoelig aangetast, alzoo Mevrouw zyne Gemaalinne, nu al eenigen tyd ziek geweest, hoe langer hoe erger begon te worden.

Ondertusschen liet *Radja Boni* zich door *Marcus Sandbeek* den 19[den] Augusti by zyn Ed. verontschuldigen, en zeggen, dat zyn broeder 't niet quaalyk nemen moest, dat hy in eenigen tyd niet by hem gekomen was, alzoo hy dat alleen om de ziekte van zyn Ed. Gemaalinne, en om door zyn bezoek dikwils geen aanleiding tot haar Ed. verergering te geven, nagelaaten had; doch alzoo haar Ed. niet beterde, en zyn Hoogheid dierhalven zyn Ed. nog niet spreken kon, schoon dat wel noodig was, liet hy nu zyn Ed. door hem (*Sandbeek*) weten, dat de Engelschen zich op Banjar Massin niet alleen nedergeslagen, en daar reets eene vastigheid opgerigt, maar dat zy 't voornemen hadden, om een meenigte der Celebize volkeren, 't zy met goede woorden, 't zy met dreigementen, tot zich te lokken, doende door hunne kruissers de Boniers, die uit Tsjinrana, Wadjoe, Loeboe, enz. na Passir, Laoet Poelo, enz. ten handel vaaren, aanzeggen, dat zy, des genegen zynde, zich maar onbeschroomt na Banjar by hen konden begeven, en dat zy door den Engelzen Generaal daar gehandhaafd zouden worden tegen allen, die hunne rust daar zouden willen verstooren; ja zelfs dat zy de Hollanders niet behoefden te vreezen, als zy zich maar in dienst der Engelzen wilden begeven, biedende aan yder soldaat 5, en aan yder sergeant van hen 8 R[ders] ter maand, door welk lokaas zy, volgens zeggen van zyn Hoogheid, reets 300 misnoegde Macassaarze en Boegineeze koppen in hun dienst gekregen; en waar over zy, na die in verscheide vaandels verdeelt te hebben, den gevlugten en bekenden *Bambang* als hoofd gestelt hadden, 't geen een van zyn Hoogheids spions van *Bambang* zelfs verstaan had, en noodig oordeelde den Heer Landvoogt te doen weten, en waar over hy zyn Ed. nog meer zaaken van andere, die daar mede aan schuldig waren, en buiten zyn Ed. weten in der stilte met de Engelschen heulden, te zeggen hadde, die hy aan andere niet vertrouwen kon, en waar in egter tydig diende voorzien te worden, om alle Europeers buiten onzen gerichtsban te houden, en om te beletten, dat die koningen van Mandhar, die zy mede zeer sterk aangezogt hadden, niet mogten waggelen.

1701.

Engelzen op Banjar Massing, en hunne poging.

De Heer *Beernink*, deze zaak van te veel gewigt agtende, vont goed, niet tegenstaande de prangende ziekte van zyn Ed. Beminde, dien vorst ten eersten by zich te ontbieden, die den 20[sten] dito ook by hem quam, en van alles een omstandig berigt gaf, en hoewel de Heer *Beernink* 'er meer af wist, dan zyn Hoogheid wel dagt, liet zyn Ed. dit zoo weinig, als 't mogelyk was, blyken, om daar door nog meer uit zyn Hoogheid te krygen. Hy zeide egter gehoort te hebben, dat 't Engelsch opperhoofd op Banjar Massin twee kleine monstervaatjens met buskruit, yder van 2 pond, aan voorname lieden op Macassar ten geschenk gezonden had; doch *Radja Boni* zeide: neen, myn Broeder wil zeggen, 2 kleine, en 2 groote vaten; de laatste, die in der stilte geligt zyn, ten geschenk, en de eerste, om 'er wat anders mede uit te beelden. De bestelder der zelve, zei *Radja Boni*, kenne ik zeer wel, en weet ook, dat 'er brieven by geweest zyn, waar

Waar over zyn Ed. den koning van Boni, schoon zyn Gemaalin krank was, zelf hoord.

1701. waar van ik U Ed. op myn koninklyk woord verzekeren kan, gelyk ik ook reden heb, om te gelooven, dat 'er, om vrienden te maaken, wel zekerlyk op zal geantwoord zyn.

De Heer *Beernink*, die dit nog niet geweten had, en daar zeer over verzet ftont, gaf daar op den koning van Boni een fnuifje, in hoope, van dat 'er wel meer uit komen zoude, daar zyn Ed. niet in mifte, alzoo zyn tong nu wat los begon te werden: want, voegde hy 'er by, nog maar onlangs zyn 'er allerlei flag van Engelze lakenen op de Bafaar geweeft. Doet men dat hier, wat zal 'er dan niet wel op Mandhar, dat zoo verre van de hand legt, gefchied zyn.

Schoon nu de koning van Boni den Heer Landvoogt verfcheide dingen zei, die zyn Ed. niet wift, verklaarde zyn Hoogheid egter den 22ften dito aan zeker vriend (die 't den Gouverneur wederom zeide) dat hy verbaaft geftaan had, dat de Heer Landvoogt wift, dat 't Engelfch opperhoofd op Banjar gefchenken, niet alleen aan den koning van Goa, maar ook aan *Crain Bontofongo* (nu ontrent 2 of 3 maanden geleden) gezonden had. Hy zeide nog wel iet meer daar van te weten, maar dat hy, alzoo zyn Ed. hem 'er niet verder na vraagde, het daar toen by gelaaten had, om geen fchyn te geven, dat hy 't Macaffaars hof by zyn Ed. zogt fwart te maaken, te meer, daar hy, en de koning van Goa, zyn fchoonvader, door zyn Ed. eerft verzoent waaren; doch zoo de Gouverneur, zei hy verder, my, als een Bondgenoot, in allen ernft daar na vraagt, kan ik niet nalaaten zyn Ed. dit te zeggen. Ook is dit de eerfte maal niet, dat de Macaffaaren de gedagten hebben laaten gaan, om met vreemde Natien buiten de E. Maatfchappy aan te fpannen, om daar door weer tot hunne oude heerfchappy te geraaken.

Aroe Teko ryd, tegen laft, de Negry rond.

Den 1ften September kreeg de Heer *Beernink* door den Fiscaal *Jacob Vos*, en den Sabandhaar, *Arent van der Myl*, berigt, dat *Aroe Teko* in de voorleden week de negry Vlaardingen niet alleen doorkruift en rond gereden, maar tot hun grooter verwondering (hoewel zy hem dat niet lieten blyken) zich ook verftout had by hen in huis om een praatje te treden, weshalven zy twyffelden, of *Radja Boni* hem dit omfwerven ook wel uit zyn Ed. naam verboden mogt hebben, konnende anders niet wel bezeffen, hoe hy zoo ftout zou durven zyn.

Om dit nu net te weten, liet de Heer *Beernink* hier over *Aroe Teko* ftillekens door *Marcus Sandbeek* ondertaften, die by hem ging, onder voorgeven van zyn fchoone kamphaanen, en moye paarden, eens te zien.

Na eenige onverfchillige redenen bekende *Aroe Teko* aan *Sandbeek*, dat hem uit ordre van den koning van Boni, en van den Gouverneur verboden was in de negry by de Hollanders, of digt onder 't kafteel te komen; en dat hem al voor twee maanden gelaft was, dat rond ryden na te laaten, en in zyn campon, of erf, te blyven; doch, na dat *Sandbeek* hem 't gefchenk haarer Edelheden uit laft van den Gouverneur gebragt had, was hy van oordeel geworden, dat hy nog zoo quaalyk by haar Edelheden, als men wel voorgaf, niet ftaan moeft, alzoo zy hem anders geen gefchenk zouden zenden. Weshalven hy ook geoordeelt had, met eens rond te ryden, fchoon tegen *Aroe Poni's* laatfte ordre, zoo veel niet te zullen misdoen, waar op hy zich dan, niet altyd in zyn huis opgefloten konnende blyven, ook verftout had, om nu en dan een lugtje te gaan fcheppen. 170

Op dezen zelven dag fprak de Heer Landvoogt ook met den koning van Boni in 't breede over de moord, door *Aroe Teko* aan *Dain Mabani*, halven broeder van *Aroe Belo*, Sopings ryksbeftierder, bedreven, en zeide dat hy wel zien kon, dat zyn Hoogheid, en de koninginne Regente van Soping, niet anders zogten, dan die geheele zaak maar van hun halzen te fchuiven, en de uitfpraak aan de E. Maatfchappy te verblyven; maar dat hy nu verzogt zyn Hoogheids gevoelen over de ftraf, die men hem zou behooren aan te doen, om, als men daar over vonniffen zou, ten naaften by te konnen giffen, waar het met die zaak heenen loopen zoude.

Aroe Poni zeide daar op: dat ik hier over fwaarigheid gemaakt heb, kan ik niet ontveinzen. Men had hier zeer ligt een einde af konnen maaken, zoo *Dain Mabani's* broeders die moord op heeter daad gewroken hadden met de wet van vergelding, en dan was het, volgens onze wetten, uit geweeft, zonder dat dien wreeker van zyn broeders dood iet daar over had behoeven te lyden; maar na dat my *Aroe Belo* zeggen deede, dat zyn broeder zoo veraaderlyk vermoord was, dat hy gereed ftont om zyn dood opentlyk te gaan wreeken, was myn pligt hem dat af te raaden, en te belaften, dat hy 't vonnis der Bondgenooten, en der E. Maatfchappy, daar over afwagten zoude. Daar op nu is die zaak al flepende gebleven, ten deele door de tuffchen beide gekomen dood van de Heer *van Thye*, ten deele om dat die van Goa niet eerft daar aan wilden tillen, en zich ftil hielden, en ik heb, uit inzigt van *Aroe Teko's* vrienden, mede de quaade man niet willen wezen; waar op ik dan weder, na de Heer *van Thye's* dood, na

Tsjin-

Tsjinrana gegaan ben, zonder dat over die zaak zedert iets gedaan is.

Wat de zaak nu zelfs betreft, 't is buiten alle tegenſpraak, dat *Saëna* en *Dain Mabani*, beiden, zich leelyk misgrepen, en daar by aan *Aroe Teko* groote redenen gegeven hebben, om ſtraf na onze wetten daar over te vorderen; te meer, alzoo men grond heeft, om vaſt te ſtellen, dat op die minnebrieven ook de converſatie, en vleeſchelyke gemeenſchap, wel gevolgt is, een zaak, voor *Aroe Teko* te ſmertelyker, om dat *Dain Mabani* ſimpelyk een 's prinszen zoon, en zyn moeder maar een gemeene Maleitze vrouw was, daar *Aroe Teko* van vaders en moeders kant zyn adelyke ſtam onbeſproken uitrekenen kan; al het welke hem egter geen regt gaf, om een prins te vermoorden. Hy had voorzigtig gedaan, met zich by dat regt maar te houden; maar al dat voorregt heeft hy door zyn bedreven moord onwederſprekelyk verlooren, en daar door, by aldien de tyd niet te verre was verloopen, na onze wetten de dood verdient; doch nu kan men hem, myns oordeels, niet anders doen (ten ware men de grootſte opſchudding ter wereld onder alle de princen wilde zien, die niet zouden toelaaten hem nu te dooden) dan hem te rampaſſen, of te bannen. Tot het laatſte zal ik noit myn ſtem geven, aangezien dat van 't uiterſte gevaar is, en om dat Banjar, daar de Engelſchen neſtelen, hier te digt by legt. Dierhalven is 't beſt, hem van zyn goederen en waardigheden te berooven. Een ſtraffe, die hem, en alle de Bondgenooten beſt gelykt, en daar geen van allen iets tegen hebben zal; maar tot ſlot van zyne reden zeide hy mede, dat men daar mede niet lang wagten, en zyn Ed. wel bezorgen moeſt, dat de daader niet ongeſtraft bleef, zoo hy aan de vrienden van *Dain Mabani*, en aan de verdre princen, eenig genoegen wilde geven. Indien ik, zei die vorſt, den naam niet had, van al te haaſtig te zyn, *Aroe Teko* had al lang uit de wereld geweeſt; maar ik heb liever willen afwagten, wat myn broeder (de Heer Gouverneur) en alle de princen daar af zouden oordeelen.

De Heer *Beernink*, verblyd, van dit uit zyn Hoogheid verſtaan te hebben, bedankte hem voor dit berigt, en hoorde toen nog van hem, dat de brief, door de Engelſchen van Banjar op Borneo aan *Radja Goa* gezonden, in 't begin der voorleden maand door hem beantwoord, en door een vertrouwden Macaſſaar zonder pas derwaarts gebragt was, zynde daar ook *Anac Brani's*, of eenige van 's konings lyfwagt, die men zoo niet wegzend, by geweeſt, zonder dat zyn Hoogheid iet verder van den inhoud van die brief des konings van Goa wiſt te zeggen. 1701.

Uit het voorig zeggen dan, zoo van *Radja Boni*, als van alle de andere ondertaſtte princen, bleek klaar, dat, ſchoon men in 't eerſt gemeent had, dat men alles maar de E. Maatſchappy zogt op den hals te ſchuiven, en 'er zich buiten te houden, om daar na met haar vonnis, zoo zy *Aroe Teko* eens ter dood gevonniſt had, den ſpot te dryven, het zeer verre van daar, maar dat het veel eer een misſlag van de Heer *van Thye*, of wel van de E. Maatſchappy geweeſt was, van ten eerſten niet een doodvonnis over hem geveld, en de zaak dus ruſtig en onbevreeſt ten einde gebragt te hebben.

Verkeerde gedagten der onzen van de Bondgenooten.

Na het zich nu liet aanzien, was te denken, dat die van Goa wel tegen het ſtraffen van *Aroe Teko*, uit andere inzigten van ſtaat, wezen, en dat de koning van Tello dezen vorſt, als zynen vriend, op 't ſpoor volgen zou; maar 't is ook zeker, dat alle de andere Bondgenooten den koning van Boni mede zouden volgen, dewelke mede voor een vonnis, om hem te rampaſſen, zynde, zoo kon zyn Ed. verzekert wezen, wat ook die van Goa daar tegen mogten ſtemmen, dat de meeſte Bondgenooten voor deze ſtraf zyn, en dat dierhalven de E. Maatſchappy, haar ſtem daar toe mede gevende, ſtaat maaken kon, dat zy geenzins beſpot, maar haar gezag in zyn volle kragt behouden, behalven dat aan de Bondgenooten en misnoegde party daar mede groot genoegen gegeven zoude worden.

Die alle voor 't Rampaſſen zyn.

Ook ſneed men dan voor het toekomende aan de Grooten, by diergelyk voorval, alle quaade voorbeelden en de gevolgen van dien af, alzoo zy daar uit zeker en ſtaat zouden moeten maaken, dat men over hen zoo wel, als over de minſten, regt doen, en hen om hunne hooge geboorte geenzins verſchoonen zou, dat hen zekerlyk ſterk beteugelen, en de E. Maatſchappy by hen ook veel aanzien en ontzag geven zoude.

Dat om veel redenen ook beſt, en voor ons 't zekerſt was.

Uit het bevoorens aangehaalde is ons wel gebleken, dat haar Edelheden eerſt beſt oordeelden *Aroe Teko* ſtreng en met de dood te ſtraffen, hoewel zy daar na weer aan de Heer *Beernink* laſt gaven, om in der ſtilte door de voorſpraak en 't tuſſchenkomen der Hoven van Boni en Soping pardon te doen verzoeken; maar als men de zaak eens in zynen grond beſchoude, was het onmogelyk om hier van iet goeds te hoopen, en derhalven zoo ongeraaden om daar aan te tillen, dat 'er eer middel was om den hemel en de aarde te vereenigen, dan om *Aroe Poni* daar toe te brengen, alzoo 'er niemant van alle de vorſten meer, dan *Aroe Poni*, voor *Aroe Teko* vreesde, en

Verſchillende gevoelens haarer Edelheden over zyn ſtraffe.

Zyn Ed. toont aan haar Edelheden de onmogelykheid, om pardon voor hem te konnen verzoeken.

over-

1701. overzulks ook meer na zyn dood verlangde, van al het welke zyn Ed. haar Edelheden, zoo ras hy kon, kennis gaf.

Toenemende ziekte, en dood van Mevrouw Beernink.

Eer wy nu konnen voortgaan, om over de verdere gevolgen van deze zaak te spreken, moeten wy voor af, als tusschen beiden voorgevallen, nu eerst van de hoe langs hoe meer verergerende ziekte, en dood, van de Heer *Beerninks* braave en lofwaardige Gemaalinne spreken, die ik daarom lofwaardig noeme, om dat ik de eere gehad hebbe, van haar Ed. in Amboina eenige jaaren te vooren te kennen, en te dier tyd te ondervinden, dat zy een vrouw was, die zeer wel opgevoed, en van een byzonder gulhertigen ommegang met al haare vrienden was, in zoo verre dat haare Ed. zich daar door by allen te dier tyd al zeer bemind maakte, 't geen naderhand by haar Ed. komst op de Westkust van Sumatra, daar wy haar Gemaal als Opperhoofd ontmoeten, en 1701. by haare verschyning op Macassar, zoo verre toegenomen was, dat alle de koningen, princen en vorstinnen van Celebes by alle voorvallen een zonderlinge agting voor haar Ed. getoont, en een zeer voordeelige getuigenis van haar Ed. vriendelyken, minzaamen, en zeer edelmoedigen aard en ommegang hadden gegeven, gelyk zy daar door byna aller gemoederen vooringenomen, en de genegenheid van grooten en kleinen gewonnen had.

Zy was de dochter van den Heer *Sypesteyn*, in zyn leven *Med. Doctor*, en Borgermeester der stadt Utrecht, en quam van een ziekte, daar in men metter tyd hoe langs hoe meer haare dood te gemoet zag, den 10^{den} September te sterven, waar na zy zeer staatelyk volgens haaren rang, gelyk men omstandig in 't volgende Hoofdstuk kan zien, begraven wiert.

ZESDE HOOFDSTUK.

B*Egravenislyst van Mevrouw* Beernink, *gemaalinne van den Heer* Landvoogt. *Haare* Tombe *in prent.* Aroe Teko *komt in 't Fort. Word in* gyzeling *gehouden. Tot verwondering van veelen. Nieuwe sondeering van de gevoelens der* Bondgenooten, *die meest op 't* Rampassen *staan.* Aroe Poni's *onverwagte verschyning op 't nieuw* Loo. *Vergadering der* Bondgenooten *tegen den* 10^{den} *November* 1701. *Nieuwe geschenken van* Aroe Teko *aan den* Gouverneur. *Met belydenis van zyn misdaad. Statieuse inhaaling der koningen van* Boni *en* Goa. *Aanspraak van den* Gouverneur *in Vergadering. Antwoord der koningen van* Boni, Goa, *enz. hier op. Oplezing der schriften voor en tegen den misdaadigen.* Aroe Poni *loochend* Aroe Teko *last tot deze moord gegeven te hebben. Vraage van zyn Ed. aan de broeder van* Aroe Teko. *Nader voorstel dezer misdaad.* Aroe Mampoe's *gevoelen daar over.* Aroe Teko *voor* Gecommitteerden *gehoort. Verzoekt om genade. Waar op zyn Ed. de* Leden *nogmaals hunne vrye stem verindagtigde. De* Bondgenooten *vellen vonnis over* Aroe Teko. *Dat hy zou* gerampast *worden. De koning van* Tanetta *over een misslag gestraft. Nader verzoek van zyn* Ed. *'t Huwelyk van* Datoe Locka's *zoon met de princes van* Boni *raakt af.* Dain Mangali, *zyn* Ed$^{s.}$ Spion *aan 't hof van* Goa. *Deszelfs hoedanigheden, en agting. Besluit der* Macassaaren *ontrent 't maaken van* Ryksbestierders. Crain Crongrongs's *vader*, Tsjina, *invoerder van 't* Mohhammedaans *geloove. Valsch gerugt, dat men* Aroe Teko *boven* Aroe Poni *verheffen wilde. Nader last haarer Edelheden, om* Aroe Teko *streng te vonnissen. Hunne verwondering over de Heer* Beerninks *verblyf in 't hof van* Goa. *En last om de wallen van* Goa *te slegten, enz. Stoute taal der* Koningskinderen. Crain Bontosongo *belooft het slegten der wallen te bezorgen.* Crain Bontoewa *van verscheide* vorsten *ten huwelyk verzogt.* Dain Tahalile's *woelen hier in. En zyn* Ed. *advys hier over. Overslag van* Aroe Poni *met zyn* Ed. *over* Aroe Teko's *goederen. Zyn* Ed. *overleg met den koning van* Loeboe *om* pardon *voor hem te verzoeken.* Aroe Teko *schryft een brief na* Banjar Massin *aan de* Engelzen. *Magt des* Landvoogts *over de koningen hier. Zyn* Ed. *sondeert* Aroe Poni, *om* pardon *voor* Aroe Teko *te verzoeken.* Radja Goa *nam aan de wallen te slegten.* Radja Goa's *advys over 't verzoeken van* pardon. Sjeich Jofefs *zoon verschynt op* Bima. Crain Manampang. Aroe Teko *spreekt met zyn* Ed., *beschuldigende de Heer* van Thye, *en* Aroe Poni. *Doch zonder bewys. Zyn verzoek om* Saëna, *om haar te dooden.* Saëna's *verzoek aan* Dain Tahalile. *Dierhalven besloot zyn* Ed. *nu eerst hem te* rampassen. *En geeft berigt van alles aan haar* Edelheden. *Oordeel van zyn* Ed *over de afhankelykheid der* Bondgenooten. *Raad haar* Edelheden Aroe Teko *niet los te laaten. Misnoegen haarer* Edelheden *over zyn* Ed. *voorstel.* Aroe Teko *na* Batavia *gezonden. Zyn woorden over* Aroe Poni, *eer*

hy

hy vertrok. 't Verdere ontrent hem voorgevallen. Dood van zyn Gemaalin. *Zyn goederen.* Radja Boni *trok tegen de* Toradjers, *buiten weten van zyn* Ed., *op. Nader aanmerking over zyn persoon. De wallen van* Goa *geslegt.* 1701.

Extract uit de daaglykze aanteekeninge gehouden ten kasteele Rotterdam, op Macassar, in de maand September des jaars 1701.

Saterdag den 10^den^ *dito.*

„ DEzen avond ontrent quartier voor „ 10 uuren is de huisvrouwe van „ den Ed. Heer Gouverneur „ *Cornelis Beernink*, genaamt *Cornelia van* „ *Sypesteyn*, aan haar E^ds^ quynende ziekte, „ waar aan ontrent 8 weeken bedlegerig „ geweest is, ten overstaan van de meeste „ Raadspersoonen, en andere gequalificeerde vrouwen, Godsaliglyk in den „ Heere ontslaapen; tot groote droefheid „ van zyn Ed., als ook van groote en kleine „ hier op Macassar; van welk overlyden „ aanstonts, door den boekhouder *Marcus* „ *Sandbeek*, aan den koning van Boni, en de „ koninginne Wed. *Dain Tahalile* en *Crain* „ *Laykan*; en door den tolk *Jan Ferdinandus*, den koning van Goa de weet „ gedaan is; wordende haar E^ds^ lyk aanstonts afgelegt door de Juffr.'s *Prins*, „ *Hackaart*, en *'t Hooft*, ten overstaan „ van Juffr. *Wesselburg*, en daar na in de „ ordinare bezoekkamer op 't bedde van „ eere gelegt, zynde ondertusschen door „ den Heere Gouverneur 't bezorgen, of „ de preparatien tot de begravenisse aan „ den E. *Jacob Claaszoon*, opperkoopman „ en Tweede dezes Gouvernements, den „ Capitein *Jan Pieterszoon Wesselburg*, en „ den Eerw. Predikant *Gerardus Hey*, opgedragen; die dan ook, ten eersten hand „ aan 't werk sloegen, de gemelde kamer, „ item de voorzaale van 't huis van boven „ tot beneden in den rouw behangen, als „ ook de agter galdery in die ordre gebragt hebben.

Sondag den 11^den^ *dito.*

„ 's morgens voor 't aangaan van den „ Godsdienst, quam den koning van Boni, „ zonder eenig gevolg en in 't particulier, „ zonder na gewoonte ingehaalt, of ontfangen te worden, zyn pligt van condoleantie met de uiterste beweeginge „ ontrent den Heere Gouverneur afleggen, zynde, ontrent na 2 uuren vertoevens, in gelyke maniere weder vertrokken.

„ 's Agtermiddags ten 3 uuren, zyn de „ onderkooplieden *Moll*, en *van der Myll*, „ als Gecommitteerden gereden na de „ koningen van Boni en Goa, zoo om „ haar Hoogheden 't afsterven van des „ Gouverneurs Gemaalinne bekent te „ maaken, als om haar, nevens haare „ voorname Grooten, te verzoeken tot „ het bywoonen der begravenis van gemelte lyk, tegens morgen agtermiddag „ ten 3 uuren; welke boodschap dezelve „ Gecommitteerden den koning van Goa „ verzogten, dat ook aan den koning van „ Tello beliefde te laaten doen.

„ Na den agtermiddags Godsdienst ging „ de geregtsbode *Jacob Bor*, nevens den „ koster *Aart Thomaszoon*, verzeld met „ vier oppassers van den Gouverneur, „ alle in den rouw gekleed, als rouwbeklagers, alle de Leden van den Raad „ met hunne vrouwen, item de Militaire „ Officieren, en alle de ingezetenen van „ 't quartier Vlaardingen noodigen, om „ de begravenis tegens morgen agtermiddag ten 4 uuren by te woonen, gelyk „ ook de Chineezen, Maleyers, enz. „ zynde dezen dag de groote klok, driemaalen geluid, te weten, 's morgens „ van 6 tot 7 uuren, en 's middags van „ 12 tot 1 uur, en 's avonds van 6 tot 7 „ uuren.

Maandag den 12^den^ *dito.*

„ Wiert de klok wederom 's morg. ten „ 6 uuren tot 7 uuren geluid, ook 's middags ten 12 tot half een uur, en wederom „ van een uur tot half twee, van twee tot „ half drie, en zoo vervolgens alle uuren „ een half uur, tot den tyd der begravenisse toe; 's agtermiddags ontrent 3 „ uuren de Militie in 2 Compagnien, doch „ met opgerolde vaandels, in 't geweer „ gebragt zynde, quam meest te gelyk, „ doch d'een de waterpoort, en d'ander „ de landpoort binnen; ook quamen toen „ de koningen van Boni, Goa, Loeboe, „ en Tello, yder by hun hebbende een „ groot getal hunner voornaamste Grooten, welke door den Capitein *Jan Pieterszoon Wesselburg*, den Fiscaal *Jacobus* „ *Vos*, en de Onderkooplieden *Moll* en „ *van der Myll*, ingehaalt, en door de „ gerangeerde Militie (doch de trom niet „ anders, als met een roffel, geroert wordende) binnen gebragt, en door den „ Heere Gouverneur in de voorzaale verwelkomt zynde, betoonden de zelve „ Koningen en Grooten, yder apart „ hunne overgroote droefheid over 't afsterven van des Gouverneurs Gemaalinne, zittende alzoo nog eenigen tyd, „ onder 't drinken van een kopje thee te „ discoureren, tot dat ondertusschen de „ verzogte vrienden en vriendinnen mede „ bin-

1701. „ binnen quamen; wordende de verzogte „ Juffrouwen (die alle in den rouw verſcheenen) in de kamer zitplaatze aangewezen, en beſtonden dezelve in deze:

Juffr.
Weſſelburg.
Hey.
Moll.
Hackaart.
van der Myll.
't Hooft.
Mierop.
Prins.
Steenbergen.
Werry.
Bombergen.
Sandbeek, de oude.
Drommond.
Dieulafoy.
Marmer.
Sandbeek, de jonge.
De Groot.
Holſcher.
Diemer.
Sanderts.
Stevens.
van der Slaart.
van der Wee.
Raadman.
Thim.

„ Den tyd alzoo tot over 4 uuren gepaſſeert wezende, wiert het lyk door „ de dragers uit de kamer gehaalt, en op „ de baar gezet, gaande voor het zelve des „ Gouverneurs ordinaare lyfcompagnie, „ beſtaande uit 48 koppen, opgevoert „ door den Vaandrager, *Iſaac Alexanderszoon*; hier na volgde de Geregtsbode, „ met den koſter *Aart Thomaszoon*, als „ Bidder. Even voor het lyk volgde „ haar E[ds] wapen, gedragen wordende „ door den Opperſtuurman en Werkbaas „ *Bartholomeus de Groote*; gaande op beide „ zyden van de baar om de ſlippen van „ 't doodkleed te houden:

Den Onderkoopman *Andries Werry.*
Den Opperchirurgyn dezes Kaſteels *Chriſtiaan Bomberg.*
Den Vaandrager *Maurits Drommond.*
Den Opperchirurgyn van 't Hoſpitaal *Pierre Dieulafoy.*
Den Boekhouder *Carel Gallois.*
- - - - - - - *Zacharias van Rype.*

„ Werdende voorts het lyk gedragen „ door de volgende:

Den Adſiſtent *Thimanus Molineus.*
- - - - - *Andries de Laireſſe.*
- - - - - *Samuël Gallois.*
Den prov. Adſiſtent *Jan Happon.*
- - - - - - *Joannes Snaats.*
- - - - - - *Frans Wagmans.*
- - - - - - *Adriaan van der Rat.*
Den Baas Smit *Hans Polmer.*
Den prov. Baas Timmerman *Cornelis Knaap.* 17..
- - - - - Metzelaar *Anthony Breedvelt.*
Den Konſtabel *Lodewyk Andrieszoon.*
Den Sergeant *Huybert Janszoon van Breda.*
- - - - - *Jacob Vermaas.*
- - - - - *Gerrit Janszoon de Lie.*
- - - - - *Lodewyk van Reneſſe.*
- - - - - *Harman Meyer.*
Den Chirurgyn *Claas de With.*
- - - - - *Jan Morree.*
Den Onderchirurgyn *Michiel de Clercq.*
- - - - - - - *Pieter Terlon.*

Agter het Lyk volgde:

Den EE. Heere Gouverneur en Directeur *Cornelis Beernink*, met een lange ſlepende rouwmantel.
Monſr. *Lucas Beernink*, en
Seignr. *Willem de Ruyter.*
Zyn Hoogheid, *Aroe Poni*, koning van Boni.
Den E. Opperkoopman en Tweede *Jacob Claaszoon.*
Zyn Hoogheid *Fachareddien Abdul Djaliel* koning van Goa.
De Manhafte Capitein *Jan Pieterszoon Weſſelburg.*
De koning van Loeboe.
Den Eerw. Predikant *Gerardus Hey.*
De koning van Tello.
Den Koopman en Fiscaal *Jacobus de Vos.*
De Sopingze Prins, *Aroe Belo*, Ryksbeſtierder.
De Onderkoopman en Guarniſoen Boekhouder *Aarnout Moll.*
Aroe Mampoe, koning van Wadjoe.
De Onderkoopman en Winkelier *Joannes Hackaart.*
Crain Aganonja koning van Tanette.
De Onderkoopman en Sabandaar *Arend van der Myll.*
Crain Mangali, broeder van den koning van Goa.
De Onderkoopman en Secretaris *Jacob Cuycq van Mierop.*
De Boekhouder *Marcus Sandbeek.*
De Adſiſtent *Willem Barthelszoon Marchier.*
De Chirurgyn *Jacob Ments*; alle de voorenſtaande in den rouw, en de drie laatſtgenoemde als Domeſtiques gerekent, naaſt malkanderen gaande, om den rouw te ſluiten.
Des Compagnies Tolk *Jan Ferdinandus*, met de reſteerende, zoo Bonize als Macaſſaarze Grooten.
De Krankbezoeker *Dirk Stevenszoon.*
- - - - - - *Jan van der Slaart.*
De Baas der Wapenkamer *Jacobus van der Wee.*
De Capt. der Chineezen, *Ongwatko*, met zyn gevolg.
De - - - der Maleyers, *Intsjeb Abdul Ragſul*, met zyn gevolg.
De koning van Tambora, met eenige Grooten van het eiland Sumbawa.

„ Voorts

1701.

„ Voorts alle Assistenten, Chirurgyns, „ Sergeanten, Burgers, en verdere ingezetenen van 't quartier Vlaardingen. „ Nevens den Heere Gouverneur en den „ Raad gingen zyn E^ds^ oppassers, waar „ van den Sergeant, en 4 man, die altyd „ met haar E. zyn uitgegaan, van 't hoofd „ tot de voeten in den laakenzen rouw, „ en de resterende met rouwbanden voorzien waren; wordende het lyk in maniere als vooren uit zyn E^ds^ wooninge „ de kerk om, de waterpoort, en de „ Noordkant dezes kasteels om, na de „ ordinaare begraafplaats onder het geluy „ der klokken gebragt, en aldaar in een „ daar toe gemetzelt steenen graf by provisie gezet, zynde alle de vrienden onder het geluy der klokken alzoo weder „ binnen gekomen, en in zyn E^ds^ wooninge met een rouwcollation onthaalt, „ en de dragers in des E. Compagnies „ kleine thuin met een braave maaltyd „ getracteert; waar na met den donker „ alle de vrienden hun afscheid namen, „ en weder vertrokken zyn.

Ontrent een maand naderhand is haar Ed. uit 't voornoemde graf (dat even buiten het kasteel op het daar toe bestelt kerkhof was) door lieden van fatsoen 's morgens heel vroeg (eer de Heer *Beernink* nog by de hand was) na het nieuw Loo, een plaats van vermaak door zyn Ed. niet verre van 't kasteel Rotterdam aangelegt, gebragt, en in een zeer pragtig graf, dat in 't vierkant ontrent 20 voeten had, onder een zeer deftige Tombe begraven.

Wy vertoonen de zelve hier by No. 23. N. in prent, zoo als haar Ed. kist daar in op een yzere rooster stont. Haare Tombe in prent.

Voor de zelve stonden deze twee Latynsche verzen, waar by de overledene tot de voorbygangers als zegt:

Vos qui transitis, memores, vos advoco, sitis.
Quod sum, hoc eritis, fuimus quandoque, quod estis.

dat is:

Gy die voorby gaat, 'k bid, gedenk te dezer tyd:
't Geen ik ben, zult g' eens zyn, en 'k was, 't geen gy nu zyt.

Na deze zeer deftige Vrouwe deze laatste eere aangedaan te hebben, keeren wy nu wederom tot de zaak van *Aroe Teko*.

Ondertusschen deed zich een gewenschte en gansch onverwagte gelegenheid voor den Heer *Beernink* op, om *Aroe Teko* zeer gemakkelyk gevangen te krygen.

Hy had al lang tegen den Lieutenant *Riddel*, en anderen gezegt, dat hy wel wenschte

1701. wenſchte den Heer Gouverneur zelf eens te ſpreken, niet twyffelende, of de zaaken zouden zich dan ten eerſten wel anders ſchikken. Daar op liet hy zulks den 14den October dezes jaars verzoeken, waar op zyn Ed. zeggen liet, dat hy komen kon, als hy wilde, en dat hy hem al over jaar en dag by zich verlangt had te zien, zoo hy genegen was zich aan 't oordeel en de gerigtshandel der E Maatſchappy te onderwerpen, en de zaaken, daar toe vereiſcht, in agt te nemen.

Daags 'er aan quam zyn boodſchapper zeggen, dat zyn Ed. voorſlag *Aroe Teko* zeer wel beviel, dat hy die in alle onderdanigheid omhelsde, en bereid was om zich op genade en ongenade aan zyn Ed. over te geven, mits dat hy voor af van dit zyn voornemen aan *Radja Boni* kennis geven mogt, waar toe verlof verzogt, en dat hem toegeſtaan wiert. De Tolk, deze toeſtemming hoorende, opende zyn gordel (waar uit ons blykt, dat de Ooſterlingen hun geld, volgens *Matth:* 10: 9. *Marc:* 6: 8., in hunne gordels bewaaren) en haalde daar een bundelken van 4¼ thayl (yder 8 Rders op Macaſſar doende) gemeen goud uit, dat hy uit zyn Meeſters naam verzogt, dat de Heer Gouverneur voor een *dahon ſirih* (dat is, een *ſirihblad*, of gering geſchenk) van zyn dienaar wilde aannemen.

De Heer *Beernink* had dit, om te toonen, dat hy niet goudgierig was, en dat dit noit minder, als nu, te pas quam, wel konnen van de hand wyzen; maar om de vogel (die zelfs wel gezegt had, dat hy de Hollanders, als hy maar wilde, met goud gemakkelyk lokken kon) te ligter in de knip te krygen, en om hem ten minſten ſchyn te geven, dat hy daar mede by zyn Ed. ook wel te regt geraken kon, nam zyn Ed. dit aan, waar over die tolk zoo verblyd was, dat hy verſcheide maalen des Gouverneurs handen en voeten kuſte, en aldus zeer voldaan vertrok.

Aroe Teko komt in 't Fort. *Aroe Teko*, meinende dat zyn baan nu heel klaar was, vertoonde zich daar op nog dien zelven avond met een klein gevolg van 5 of 6 perſoonen byzonder welgemoed op de voorzaal van 't kaſteel, alwaar de Leden van den Polityken Raad zaten.

Hy ontbond in de deur zyn kris, trad met de zelve in zyn hand den Gouverneur te gemoet; en gaf hem die met een handkus over, verzoekende, dat zyn proces, of pleitzaak, door ons en de Bondgenooten aanvaard, en ſpoedig afgedaan mogt worden, 't zy dan dat wy hem doodſchuldig houden, of vry kennen mogten, alzoo hy verlangde, van die zaak eens af te zyn, maakende daar op een zeer nederig eerbewys voor zyn E., en den Raad.

Men wees hem, ten opzigt van zyn hoogadelyk geſlagt, een ſtoel buiten af aan de linker zyde der tafel, terwyl hy bezig was, om honderderlei rodomontados, draajen, en ſwieren, te maaken. 1701.

Dit was de eerſtemaal, dat zyn Ed. dezen *Aroe Teko* zag, aan welken hy tot antwoord gaf, dat de E. Maatſchappy niet gewoon was zaaken, die in haar hand quamen, lang draalende te houden, en dat men niet nalaaten zou op zyn zaak wel te letten, 't zy om hem ten ſtrengſte te ſtraffen, 't zy om hem zyne buitenſpoorigheden, na dat 's lands wetten zulks eiſſchen zouden, te vergeven, en hem pardon te verleenen.

Om dit nu af te wagten, zou hy zich moeten getrooſten zoo lang hier in 't kaſteel, tot dat daar over ordentelyk gevonniſt was, in gyzeling te blyven; en ondertuſſchen zou hem een plaats, daar hy zyn verblyf hebben zou, worden aangewezen. Word gyzel gehouden.

Die eerſte woorden waren wonderlyk goed, en klonken zeer wel in *Aroe Teko's* ooren, maar die laatſte, van in het kaſteel te blyven, als een donderſlag, en hy was 'er zoo bedwelmt en verzet van, dat hy den waren zin, ſchoon 'er goed Maleits geſproken wiert, nog niet wel ſcheen verſtaan te hebben, weshalven hy den tolk van zyn Ed., *Jan Ferdinandus*, verzogt, dat hy hem de woorden van zyn Ed. nog eens in 't Macaſſaars herhaalen wilde, het welk geſchied zynde, was die moedige *Aroe Teko* met alle zyne rodomontados zoo verzet, dat hy een man zonder geeſt, en geheel buiten zyn ſtuk ſcheen te zyn; 't klam ſweet brak hem over deze woorden aan alle kanten uit, voornamentlyk als hy verſtont, dat men zyn kris, die hy met zoo veel beleefdheid overgegeven, en welke hy verwagt had, dat men hem ten eerſten zou wedergeven (alzoo hy vaſtſtelde, dat zyn goud eenige uitwerking gedaan had) zoo lang, tot zyn zaak ten einde was, bewaren zoude, met wenſch, dat men hem die met zoo veel fatſoen mogt wedergeven, als hy die aan zyn Ed. overhandigt had.

Op deze woorden van den Gouverneur wiert *Aroe Teko's* tong zoo beklemt, dat hy geen geluid meer geven kon, waar na zyn Ed., en den Raad, opſtond, dat zoo veel gezegt was, *gy hebt gedaan, en kond als een gevangen met den Lieutenant van de wagt* (die al op hem paſte) *na uwe beſcheiden plaats gaan*, waar op hy door dien Lieutenant na twee gyzelkamers, naaſt de Kerk, gebragt, en daar door hem, of zynen vervanger, van tyd tot tyd bewaart wiert.

De Heer *Beernink* gaf nog dien zelven avond aan de Hoven van Boni en Goa van

van deze vaſthouding en gevankenis van *Aroe Teko* kennis, met laſt, om dit aan de verdere Bondgenooten mede bekent te maaken.

Radja Boni liet weten, dat hy 't voor bekent gemaakt hield; en om te toonen, dat hem dit ten uiterſten aangenaam was (alzoo hy dat in 't bywezen van *Aroe Mampoe*, *Aroe Teko's* broeder, en anderen, zoo niet zeggen dorſt) drukte hy de hand van *Sandbeek*, die hem die tyding bragt, al vry hartelyk, als of hy zeggen wilde, dat gaat wel, en die manier van behandeling is goed.

Radja Goa, dit hoorende, was daar over (gelyk ook anderen) als opgetogen, ſloeg een gat in de lugt, en riep uit: *hoe is 't mogelyk, dat men* Aroe Teko, *zulken liſtigen vos, zoo gemakkelyk in 't net gekregen heeft!* Hy liet den Gouverneur voor dat berigt bedanken, en zeide, *dat hy geen andere gedagten van hem hadde, dan dat zyn Ed. alleen voornemens was om hunne wetten te handhaven.*

Zoo ras dit vooraf gegaan was, gaf zyn Ed. by de eerſte gelegenheid kennis hier van, daar by voegende, dat hy voornemen was alle de Bondgenooten eerſtdaags in 't kaſteel by een te roepen, om verder over die zaak te handelen, vaſtſtellende, dat yder by hun advys, dat hy reets aan zyn Ed. daar over gegeven had, blyven zoude. Schoon 'er nu eenigen ſpraken van hem na de Kaap der goede Hope, of elders, te bannen, maakte zyn Ed. egter ſtaat, dat het op 't rampaſſen van zyne goederen uit zou loopen, waar toe hy haar Edelheden den 20ſten October 1701. ſchreef mede over te zullen hellen; doch zoo 't op een vonnis ter dood uitkomen mogt (dat hy egter niet te gemoet zag) zou hy de uitvoering van dien tot haar Ed. Ed. nader ordre ophouden, verzoekende ſpoedig antwoord hier op te bekomen, en daar by ook te overwegen, of men een man, als *Aroe Teko*, met een ſimpel rampaſſen geſtraft hebbende, het dan wel geraaden was hem weer op vrye voeten te ſtellen.

Daar op ſondeerde zyn Ed. van den 1ſten tot den 8ſten November de algemeene Bondgenooten nog eens, ondertaſtende vooral de koningen van Boni, Goa, Soping, Loeboe, Tanette, en meer anderen, mitsgaders de ryksbeſtierders van Boni en Goa, met zoo weinig beweging, als 't mogelyk was, om zeker te konnen weten, waar heenen deze zaak zynen loop nemen zoude, en wat zy oordeelden dat *Aroe Teko*, zoo over de moord, als over zyne baldaadigheid, van tegen de laſt van twee Landvoogden, en tegen een dubbel verbod des konings van Boni, door de ſtadt zoo ſtout, en met zoo veel veragting van ons gezag, hier en daar omgeſworven te hebben, verdient had. 1701.

Daar op verſtont zyn Ed., dat hun aller gevoelen (uitgenomen alleen die van Soping, door *Aroe Belo* verbeeld) eenpaarig uitquam, om hem te rampaſſen en te bannen; alle ook zeer ſterk daar op aandringende, dat zyn Ed. doch ten eerſten met die zaak en 't vonnis wilde voortgaan, gelyk zy ook, op 't eerſte ontbod van zyn Ed., beloofden te zullen komen, om de zaak af te doen. die meeſt op 't Rampaſſen ſtaan.

Daar op zei hen de Gouverneur nog, dat, als zy nu in Vergadering waren, zy dan niet voor den goeden man ſpelen, de Vergadering of hem beſpottelyk maaken, of wel dezen en genen der Grooten na de oogen zien, maar als Bondgenooten, die yder een vrye en onafhankelyke ſtem hadden, en onder niemant ſtonden, na hun gemoed, en zoo oordeelen moeſten, als zy meinden voor God en de wereld te konnen verantwoorden, en meeſt met het regt, en met de agting der E. Maatſchappy, die zich in dezen geenzins zou laaten beſpotten, over een te komen.

Radja Boni bezogt ondertuſſchen den Gouverneur den 27ſten October zeer onverwagt met een trein wel van 2000 man op 't Nieuw Loo, anders ook wel het ronde Bosje, of Mangepe genaamt, een daad, by *Aroe Poni* uit groote vreeze ondernomen, om dat men zyn Hoogheid wysgemaakt had, dat zyn Ed., eenige dagen geleden, met deze en gene Bondgenooten buiten zyn voorweten (dat tegen 's lands wetten en de gewoonte was) in der ſtilte geſproken had, dat zekerlyk voor hem niet veel goeds beduiden kon, en waar uit men hem verder had doen begrypen, dat zyn Ed. voornemen, wel verre van *Aroe Teko* te ſtraffen, alleen maar was, om hem vry te ſpreken, den zelve van langzaamer hand ook boven hem te verheffen, en de kroon van Boni op 't hooft te zetten; al 't welke, alzoo men in zulken zaak niet omzigtig genoeg zyn kon, hy ten grooten deelen aangenomen, en dat hem zoodanig ontſtelt had, dat hy 'er nog niet van had konnen bedaaren; doch de Heer *Beernink* deed al die donkere wolken van zyn Hoogheid aanſtonts verdwynen, ſtelde hem volkomen geruſt, en verzekerde hem, dat hy met de zaak ten eerſten zou voortgaan. Aroe Poni's onverwagte verſchyning op 't nieuw Loo.

Daar op liet zyn Ed. de Vergadering der Bondgenooten tegen den 10den November 1701. 's morgens ten 9 uuren beleggen, om dan die zaak van *Aroe Teko* volkomen af te doen, met verzoek, dat doch alle de koningen en vorſten met een klein gevolg van 8 of 10 musket- en ſpiesdragers, volgens hun voorige afſpraak, in 't kaſteel geliefden te komen, en deze ver- Vergadering der Bondgenooten tegen den 10 November 1701.

1701. vermindering van hun gevolg (alzoo de plaats niet grooter lyden kon) niet quaalyk te nemen.

Van deze Bondgenooten is de E. Maatschappy de eerste, en *Radja Boni* de tweede, waar na *Radja Goa*, mitsgaders de Radja's van Loeboe, Tello, Tanetta, Datoewa Ri-Sawite, Datoewa Ri-Soepa, *Crain Barroe*, *Crain Binamoe*, *Crain Bangkala*, *Toerongan*, *Crain Pamanna*, *Crain Boelocombo*, de Mandareesche, en meer andere koningen, volgden.

Nieuwe geschenken van Aroe Teko aan den Gouverneur.

Ondertusschen nam *Aroe Teko* de vryheid van den Heer Gouverneur eens te bezoeken, en bood aan den zelven (in hoope dat dit hem merkelyk in zyn zaak helpen zou) een bundelken goud, een goude buiksnyder, enz., rond uit bekennende tegen het dubbel verbod van *Aroe Poni* in de Negry omgeswworven te hebben, biddende, zelf met een voetval voor zyn Ed., om vergiffenis, en belydende, daar mede meer, dan met alle zyn andere misdaaden, misdaan te hebben; waar op zyn Ed. hem alleen dede weten, dat men zien zou, wat in zyn zaak gedaan kon worden.

Met belydenis van zyn misdaad.

Den 10den November 1701. dan zag men de krygslieden in twee vaandels op 't plein in rinquetten, van de land- en waterpoort af tot des Gouverneurs wooning, verdeelt staan, daar zyn Ed. lyfwagt alles met een dubbelde vleugel toesloot, en maar opening voor den ingang liet.

Statieuse inhaaling der koningen van Boni en Goa.

Daar op liet de koning van Goa zich door zyn tolk aandienen, dat hy naby was, waar op de gewoone Gecommitteerde Leden van den Polityken Raad, te weten, de Messrs *Mol*, en *van der Myl*, afgezonden wierden, om zyn Hoogheid voor den ingang van de poort te ontfangen, die dan ook met dien koning, onder 't slaan van de trom, en een vliegend vaandel, weer binnen traden tot de wooning van den Gouverneur, alwaar zyn Ed. zyn Hoogheid zeer statieus ontfing, en den zelve verder tot in de voorzaal leide, beleeft verwelkomde, en daar zy zamen aan een lange tafel gingen zitten, aan welkers regter zyde de Raadspersoonen, na 't oud gebruik, geplaatst waren, en de Goaze ryksbestierder de hooger hand van *Radja Goa* zoo lang nam, tot dat *Aroe Poni* (na dat 'er al een pinang gegeten, en een snuitje genomen was) zich mede liet aandienen, die op de zelve wyze, als *Radja Goa* door Gecommitteerden (terwyl de Heer *Claaszoon*, en eenige andere Leden, zoo lang den koning van Goa, enz. onderhielden) ingehaalt, door den Gouverneur, als voorens, aan de deur van zyn wooning ontfangen, verwelkomt, en op de hoogste plaats naast hem gezet wiert, die zyn Hoogheid nam, terwyl 'er tusschen die twee koningen nog eenige hoflykheden gepleegt wierden, waar na ook aan alle de andere Bondgenooten, die ondertusschen mede daar verschenen waren, yder zyn plaats aangewezen wiert; doch men bevont dat veelen den rang aan anderen, 't zy om hunne hooger jaaren, of uit verwantschap, of wel uit eenige andere inzigten, overgaven, dat de Heer Gouverneur ongemerkt liet doorschieten, om dat zy 't zelfs zoo liefst hadden, en om alle verdere talmery daar over af te snyden. 17

Het overige volk, dat men niet buiten houden kon, en dat meest uit mindere Grooten, Koningskinderen (waar door men of ware kinderen van koningen, of ook wel zoonen der ryksbestierders, verstaat) Galerans, en andere Edelen bestont, kreeg hun plaats op de agterbanken.

Aa spr van Go neu Ve ring

Na dat nu, na 't drinken van een kopje thee, het eerste *silentium* vernomen was, deed zyn Ed. een zeer gematigde en te gelyk deftige aanspraak tot alle de koningen, Datoewa's, en de verdere bondgenooten, zeer net op de zaak, waarom zy te zamen gekomen waren, gepast, en waar by hy hen als zyne broeders nu verzogt, om nevens hem een einde van de zaak van *Aroe Teko*, wegens de manslag aan den Sopingzen prins *Dain Mabani*, anders *Aroe Baloessoe* genaamt, in Mey des voorleden jaars bedreven, te maaken, als zynde hoognoodig tot handhaving der wetten van Celebes, en tot veiligheid en gerüststelling der konings-kinderen, behalven dat 't ontzag der E. Maatschappy, en 't regt der zelve, vorderde, dat men de schuldigen hooren, en de moordenaars wel straffen, maar hen niet anders, dan na bevinding van zaaken, of vry spreken, of doemen moest.

Behalven deze moord, zeide zyn Ed., heeft hy zich ook verstout tegen myn verbod, en tegen de uitdrukkelyke last van zynen koning, zeer baldaadig, tot onzer beider hoon en veragting, door de Negry te swerven, waar na ik hem op een gemakkelyke wyze hier in 't kasteel gevangen gekregen, en tot nog toe gehouden heb, om nu gezamentlyk nader en rypelyk te overleggen, wat straffe men oordeelt, dat hy over deze misdaaden verdient heeft.

Hy toonde aan den Raad, dat men alles tot zyn na- en voordeel op 't papier had doen stellen, op dat de t'zaamgeroepene Bondgenooten te regt in staat zyn mogten, om daar over te konnen oordeelen, en waar op dierhalven ook nu yder zyn advys zoodanig te geven had, als hy oordeelde, zonder aanzien van persoonen, of zonder zich aan een anders gevoelen te verslaaven, voor God en de menschen te konnen verantwoorden.

Ook

Ook vraagde zyn Ed., of 'er, na de gedagten der Bondgenooten, nog iets was, dat hen hinderde om met de zaak voort te gaan, en, zoo niet, dat hy dan den misdaadigen voor hen wilde doen komen, om opentlyk gehoort te worden, waar op zyn Ed. hun aller advys verzogt.

Na dat dit tweemaal zeer luid in 't Maleits en Macassaars gezegt, en vertaalt was, was 'er eerst een diep stilswygen en staroogen op malkanderen, waar op toen een stille mompeling en byeensteking der hoofden volgde, doch een half quartier daar na stont *Aroe Poni* op, om te toonen dat hy spreken wilde, en verklaarde zich toen, na dat alvoorens weer was gaan zitten, op deze wyze: *Aroe Teko's* misdaad is ons allen bekent, en ik weet, nevens den Heer Gouverneur, waar in hy, buiten die moord van *Dain Mabani*, nog in 't byzonder zeer swaar gezondigt heeft, doch zou eerst moeten hooren, wat hy daar tegen tot zyne verschooning heeft in te brengen, 't geen verlange te mogen weten. Dit stemde *Radja Goa* mede toe, en alle de andere Bondgenooten gedroegen zich in dezen aan 't oordeel dezer twee koningen, en aan dat der E. Maatschappy, of van zyn Ed.; doch de Heer Gouverneur vertoonde aan de Bondgenooten, dat men zaaken van zulken gewigt niet aan 't oordeel van 2 of 3 menschen verblyven, en die zoo niet afdoen; maar dat yder van hen die na zyn gemoed behandelen, en elk daar over als een vry vorst, zonder van yemant anders af te hangen, of zonder zich aan een anders gevoelen te verslaaven, oordeelen, en dat ook doen moest, zonder yemant ter wereld daar in te vreezen, of na de oogen te zien, alzoo dit een zaak was, die God van een yders hand vorderen, en waar in ons geen vorst nog koning eenige hulpe zou konnen bewyzen; dat het niet hun, maar Gods gerigt was, en dat men 't gerigte derhalven Gode, en niet den menschen, houden, en hem daar als een kenner van herten, en doorgronder der nieren, voor oogen hebben moest.

Hy vertoonde hen, dat zy in deze Vergadering, om hun stem te geven, alle even veel te zeggen, en yder een vrye en onafhankelyke stem hadden, in zoo verre dat de minste stem hier van 't zelve gewigt, als de zyne, schoon van de eerste Bondgenoot, was; ook voegde hy hier nog by, dat yder van hen niet alleen zyn advys en vonnis over deze zaak by monde zoude moeten geven, maar dat ook onderteekenen.

Daar op las men de schriften van *Aroe Teko* de Vergadering voor, en zyn Ed. waarschoude de koningen van Boni en Goa vooraf, dat zy niet zouden gelieven moejelyk te worden, zoo haar Hoogheden in 't oplezen der zelve deze en gene aanstootelyke zaaken voorquamen. 1702.

Na dat alles gelezen was, vraagde zyn Ed. aan alle de Bondgenooten, of zy den inhoud dezer schriften wel verstaan hadden, 't welk met ja beantwoord zynde, vraagde zyn Ed. verder, of zy nu genegen waren *Aroe Teko* zelf hier over nader te hooren. Zy zeiden, neen; doch op het sterk dringen des Landvoogts stonden zy toe, dat men hem in een byzondere kamer door aanzienlyke Gecommitteerden uit die Vergadering nog eens zou doen hooren, om daar op dan regt te doen.

Terwyl 'er ordre gestelt wiert, om hem in een byzondere zydekamer door den Lieutenant *Riddel* te doen brengen, vraagde de Heer Gouverneur aan *Aroe Poni*, of hy *Aroe Teko* (gelyk 'er klaar in dit geschrift stont) ook last tot die moord gegeven had; doch zyn Hoogheid antwoorde tot drie byzondere reizen, op nadere ernstige vraagen van zyn Ed., dat hy noit eenige last daar toe gegeven had, en daar in door *Aroe Teko* belogen wiert, verzoekende daar op wel te letten, wat het inhad, als een minder hem, zyn eigen koning, een leugen in 't aangezigt wryven dorst, en of het, met dat zoo te zeggen, maar genoeg was. AroePoni loochend Aroe Teko last tot deze moord gegeven te hebben.

Even zoo ontschuldigde zich de koning van Goa, wegens 't gene 'er in dat schrift over 't verwerpen van *Saena* gezegt wiert, zeggende, dat hy van geen andere, dan van een wettige verwerping en vergeving van alles, dat 'er voorgevallen was, wist, en dat men ook daarom *Saena* aan *Aroe Teko* met voorweten van de Heer *van Thye* geweigert had.

Na dat nu de Gouverneur den aard van *Aroe Teko's* misdaaden klaar en in haar volle kragt voorgestelt, en niet alleen alles, wat men tot zyn verschooning zeggen kon, bygebragt, maar aan *Aroe Mampoe*, oudsten broeder van *Aroe Teko* gevraagt had, of hy wegens zyn broeder nog iet te verzoeken, of tot zyn verschooning in te brengen, en de zelve een vry misselyk antwoord, dat hy zich met de zaak van zyn broeder niet moeide, gegeven had, stelde de Heer *Beernink* deze zaak (op dat 'er daar na geen uitvlugten plaats grypen mogten) in dezer voegen in zyne byzondere leden: Vraage van zyn Ed. aan de broeder van Aroe Teko.

I. *Dat* Aroe Teko Dain Mabani *besprongen, en vermoord had.* Nader voorstel dezer misdaad.

II. *Dat hy, na dit uitgevoert te hebben, nog zoo hoogmoedig en onbeschaamt geweest was, om zulks den Heer* van Thye *te laaten weten, dat zoo veel was, als of hy zeide boven allen wetten te zyn.*

 III. *Dat*

1701. III. *Dat hy ook, schoon hem daar op door dien Gouverneur verboden was, ontrent het kasteel te komen, zich egter niet ontzien had, met veel gewapende mannen in de Negry Vlaardingen onder 't kasteel te komen rond swerven, en aan onze Hoofd-officieren al schimpende af te vragen, waarom men hem beletten wilde binnen te komen, en wat hy misdaan had? dat zyn misdaad niet buiten verlof van den Gouverneur,* Radja Boni, *en van zyn Ryksbestierder, gepleegt was, enz., hoewel de Heer* Collaart *over 't laatste bedryf aan* Aroe Tanette Matoewa *nog geklaagt, en verzogt heeft, dat daar in ordre mogt gestelt worden.*

IV. *Dat de Heer Gouverneur, op de eerste tyding van* Dain Mabani's *dood, na 's lands wetten, geregtigt was, om als eerste Bondgenoot* Aroe Teko *hier over te doen straffen na verdienste, tot verhoeding van andere quaade gevolgen, en tot voldoening van de bloedverwanten des verslagenen.*

V. *Dat* Aroe Poni *hier toe gelyke magt gehad heeft, doch dat dit om redenen, daar men maar na gissen kon, moest gelaaten zyn.*

VI. *Dat men* Aroe Belo, Dain Mabani's *broeder, zulks mede niet kon betwisten, zoo hy, zonder vragen, op heeter daad met zyn werk maar voortgegaan was.*

VII. *Dat men (schoon zulks een diep inzien had) nog niet eens moest rekenen, hoe hy* (Aroe Teko) *zyn's konings bevelen in de wind slaande, onbeschaamt 2 of 3 maanden hier na daar omstreeks had leggen vertoeven, eer hy, op* Aroe Poni's *bevel, schoon spoedig ontboden, na Tsjinrana opgegaan was.*

VIII. *Dat hy daar na, als of zyne onbeschaamtheid nog niet groot genoeg was, na dat de nieuwe Gouverneur zich al 13 maanden hier onthouden had, en hy* (Aroe Teko) *met* Aroe Poni *van Tsjinrana afgekomen was, zich niet ontzien heeft, dezes nieuwen Gouverneurs bevelen wederom met voeten te treden, en zonder 't allerminste ontzag weer even stout alom rond te swerven, en zelf onze Raadspersoonen te bezoeken, daar hem zulks wederom door* Aroe Poni, *en uit naam van dezen Gouverneur, verboden was.*

IX. *Dat hy niet eens, maar verscheide reizen, tegen dat verbod des Gouverneurs, en van* Aroe Poni, *aangegaan had.*

X. *Waar ontrent wy ordre zouden gestelt hebben, zo* Radja Boni *ons niet had doen verzoeken, nog eens af te wagten, of hy dat ten derdemaal overtreden zou.*

XI. *Dat de Gouverneur gevallig na 't graven van de Panimpang, ofte vyver, op Mangepe, gaande zien, hem egter, schoon met geen gevolg, en half onkenbaar toegetakelt, van agteren oploopende, al willens ter vlugt voorby gereden was, dat hem* (Teko) *toen dede wederom keeren, op welke tyd zyn Ed. dit met opzet gedaan had, om die vogel daar na zoo veel te gemakkelyker in de knip te krygen.* 1701.

XII. *Dat hy ook (schoon 'er maar twyffelagtig van in zyne schriften gesproken word) voor eenige dagen met groote onderdanigheid voor den Gouverneur bekent had, dat hem dat omswerven door* Aroe Poni, *zoo uit zyn Ed., als uit* Aroe Poni's *naam, verboden was.*

XIII. *Dat hy wel wist hier in grootelyks, en zelf in zoo verre misdaan te hebben, dat de Gouverneur hem alleen daar over met de dood straffen kon, ja dat hy dit voor zyn grootste misdaad hielt, en daarom genade 'er over verzogt.*

XIV. *Dat 'er nog veel meer tot zynen laste te zeggen zou vallen, waar over, door verloop van tyd, nu al gras gewasschen was.*

XV. *Dat men, schoon het de hoofdzonde niet wegneemt, tegen alle deze beswaaringen tot zyn nadeel, dit tot zyn voordeel zeggen kon.*

I. *Dat het vry lang gezammelt heeft, en hy hier door onverduldig worden kon, dat men zyn zaak, over 't boeleren van* Dain Mabani *met zyn vrouw, op zyn meermaalen gedaan verzoek, niet eer begonnen heeft.*

II. *Dat het een man, zoodanig van een prins, dien hy dagelyks voor hem gaan ziet, gehoont, geweldig spyten, en doen bersten moet, dat egter aan zyn zaak niet eens getilt word.*

III. *En dat hy geduurig maar met woorden gepaait, en zonder eenig vervolg op de zaak uitgestelt word.*

IV. *En dat hy (daar beneven hoogmoedig en van hoogen huize zynde) best gedagt heeft, zich zelven daar over te wreeken.*

V. *Om aldus zyn hoonder niet dagelyks nevens hem, en ongestraft, als om hem nog te zarren, ten hove te zien verschynen.*

VI. *Dat hy wel mogelyk met geen quaad voornemen zoo omgeswo rven, en dit misschien meer door mismoedigheid, en door een onbezonne drift, dan met opzet tegen zyn koning, of tegen den Gouverneur, of om eene der zelve te toetzen, gedaan heeft.*

VII. *Gelyk hy dat laatst ook bekent, en genade daar over verzogt had, welke onderdaanigheid in den misdaadigen pryzelyk, veeltyds wel wat meer genade, dan wel hartnekkigheid, verdiende.*

VIII. *Dat hy de doodstraffe, anderzins hier toe staande, niet meer onderhavig, alzoo 'er te veel tyds na de moord verloopen was, en dat om die zelve redenen zyn omswerven zoo streng niet kon gestraft worden.*

IX. *Dat men agt op zyn hoog geslagt, en vorstelyke bloedverwanten, geven moest,* wel-

welker misdaaden wel zomtyds uit polityke inzigten met een geheel ander oog, als die van de minderen, beschouwt, en daarom zomtyds zoo streng niet gestraft wierden.

Dit, zeide zyn Ed., zyn myne aanmerkingen over deze zaak, zoo tegen, als voor den misdaadigen, waar by de medebondgenooten de hunne konden voegen, zoo zy daar nog iets by te doen hadden.

Hoewel men hier tegen nog dit zou konnen zeggen:

I. *Dat al die blaauwe bloemkens den aard van de moord niet veranderen, nog de zelve eenigzins verschoonen konnen.*

II. *Dat 't lang wagten hem geen regt gaf, om zyn eigen rigter te zyn.*

III. *Dat men zyn Rigters geen wetten kon stellen, om een netelige zaak, als deze, voor de vuist af te doen.*

IV. *Dat de beschuldigde zoo wel een prins als hy, en mede een vorst van 't onafhangent Sopings ryk was, en dat het verstandige Regenten past in der minne en buiten onlusten alle geschillen af te doen.*

V. *Dat de blyken klaar leggen, hoe* Aroe Poni, *door visscheryen, en maaltyden, het daar toe heeft zoeken te brengen.*

VI. *Dat men ook meende het reets verre genoeg gebragt te hebben, vermits die princen, verzoend zynde, weer als broeders met malkanderen verkeerden.*

VII. *En dat* Aroe Baloessoe *zelf geen andere gedagten gehad had, dan dat alles nu gedaan was, terwyl de misdaadige op een schelmagtige wyze op zyn luimen gelegen had, om by de eerste gelegenheid hem uit de wereld te helpen.*

VIII. *Dat zyn groote geboorte hem hier in niet verschoonen kon, ten ware men zulken boven de wetten stellen wilde, in welk geval dan niemant van hen, of voor hunnen toeleg, zeker of veilig zyn zoude.*

IX. *Dat men wel moet overwegen, dat de ter nedergeslagen niet alleen zoo wel een prins, als hy, maar ook een onderdaan van hem, of zyn vorst is, en dat dierhalven zyn bloed om wraak tot God roept, op dat ook andere konings-kinderen van zulke bedryven mogen afgeschrikt worden.*

X. *Dat de redenen van verschooning wegens zyn omswerven, tegen een dubbel verbod aan, maar blaauwe doekjens zyn, alzoo dat niet uit mismoedighetd, maar met opzet en zeer stout door hem gedaan is, en word dit in hem ongestraft gedult, wat zal men dan in 't vervolg van alle anderen niet te wagten hebben.*

XI. *Ook is zyne schuldbekentenis geen uitwerking van berouw; maar van vreeze, om dat hy nu in de klem is, en daar door te eer hoopt los te raaken.*

Na dat nu dit alles omstandig door zyn Ed. in 't Maleits voorgestelt, en daar en boven (terwyl men een kopje thee dronk) in 't Macassaars vertolkt, en nog eens herhaalt was, zeide zyn Ed. tegen *Aroe Mampoe*, *Aroe Teko's* broeder: *Vader* Aroe Mampoe, *gy hebt daar alles voor en tegen uw broeder gehoort, nu vraag ik u weder, of gy ook iet tot zyn verschooning weet in te brengen.* Hy gaf hier op tot antwoord: *Myn broeder heeft my noit in 't een of 't ander willen kennen, en daarom weet ik van zyn zaaken niet, ende wil my 'er ook niet mede bemoejen, alzoo ik zonneklaar zie, dat hy zich onvergeeflyk schuldig heeft gemaakt, zelf met zyn omswerven, over 't welke, zoo ik regter was, ik hem zoo swaar, als over 't allerverfoejelykst bedryf, straffen en doemen zou.* 1701. Aroe Mampoe's gevoelen daar over.

Daar op sprak de Gouverneur de verdere Leden aan, en vraagde, wat 'er nu verder in deze zaak, volgens hunne gewoonte, en na hun oordeel, diende gedaan te worden; waar op men meinde, dat het nu tyd was, om *Aroe Teko* voor Gecommitteerden te hooren, en hem te vraagen, of hy buiten zyn schriften nog iet te zeggen had.

Daar op wierden de Messrs *Hackaart*, *van der Myll*, en den Geheimschryver *Cuyk van Mierop*, uit de Leden van den Polityken Raad, en, uit de verdere Bondgenooten, de koningen van Tello en Loeboe, nevens de twee ryksbestierders van Boni en Goa, te weten, *Aroe Tanette Matoewa*, en *Crain Bontosongo*, als Gecommitteerden aangestelt, om hem, ten overstaan van den Heer Gouverneur, die in een zydekamer blyven zou, te hooren. Aroe Teko voor Gecommitteerden gehoort.

Deze vraagde hem, of alles, in zyne schriften vervat, waar was, dan of hy nog iets tot zyne verschooning te zeggen had. Hy zeide kortelyk, ja; en dat hy 'er niets meer by te voegen had.

Dan is, zeiden zy, onze commissie uit, dan dat 'er nog te vraagen valt, of *Aroe Poni* hem niet, tot tweemaal toe, op groote ongenade, uit zyn, en des Gouverneurs naam, aangezegt had, van in de Negry Vlaardingen alom niet rond te ryden; waar op hy, wat verlegen, ja zeide.

Men vraagde hem, of hy dit voor een geringe zaak hielt, dan of hy wel wist, dat zulken daad, na 's lands wetten, de uitterste straf verdiende. Hy bekende, dat het een hoofdmisdaad was, en dat hy daarom den Landvoogt om zyne genade verzogt had, gelyk hy die nog van zyn Ed., en den Raad verzogt, dewyl hy dit gedaan had, door de schenkagie, die hy dit jaar van Batavia gekregen had, van vreugde vervoert zynde, waar door hy zich vergeten had. Verzoekt om genade.

Daar

1701. Daar op groetten zy hem, en traden met den Heer Gouverneur weder binnen, terwyl hy na zyn gyzelkamer gebragt wiert.

Na 't gedaan berigt dezer Gecommitteerden aan de Vergadering wegens *Aroe Teko's* antwoord op hunne vraagen, stelde zyn Ed. voor, of 'er volgens des lands wetten, nog verder iet in deze zaak, alvoorens over hem te vonnissen, vereischt wierd; zy zeiden, neen, alzoo 'er de doodslag klaar legt, en de omswerving klaar door hem beleden, waar by de zaak dan nu ook in staat van wyzen is.

Waar op zyn Ed. de Leden nogmaals hunne vrye stem verindagtigde.

Daar op herhaalde de Heer *Beernink* (om hier in de last haarer Edelheden wel na te komen) wederom, dat een regter niet op zyn bloote bevatting van een zaak, of met zich uit een verkeerde vreeze en ontzag aan 't gevoelen van andere Leden te verslaaven, een vonnis wyzen; maar voor al overdenken moest, dat hy een vrye en onafhangende stem had, en dat de stem van het allerminste en laatste lid dezer Vergadering zoo veel gelden zou, en moest, als die van 't eerste en voornaamste lid, weshalven zyn Ed. hen als voor Gods aangezigt verzogt, doch niet uit haat of gunst, en niet uit aanzien of vreeze van dezen of genen, maar alleen na hunne gewisse, en na 's lands wetten, in dezen te vonnissen, zonder daar in het zy de E. Maatschappy, het zy eenige koningen, hooger in rang dan zy, te ontzien, verzoekende eindelyk nog te mogen weten, of yemant daar iets tegen had, en, zoo neen, dat dan *Aroe Poni* zyn gevoelen maar schriftelyk geliefde te geven, om dan alzoo van de andere Leden gevolgt te worden.

Na dat nu de Tolken eenigen tyd rond geloopen hadden, en zich een tusschenmompeling der Grooten over de zaak opgedaan had, zeide *Aroe Poni* uit aller naam: Wy hebben den Heer Gouverneur zeer wel begrepen, hebben daar niets tegen in te brengen, alzoo 'er zeer regtzinnig, en na eisch dezer zaak, gesproken is, waar voor wy zyn Ed. bedanken; doch wy vraagen voor af, of 'er, als wy ons gevoelen geuit, en onderteekent hebben, na de wetten zal regt gedaan worden, en of het den Gouverneur ernst is, dat wy ons, zonder aanzien van yemant, daar stipt aan zullen houden, om na de meerderheid van stemmen te vonnissen, en dat vonnis na 't gewysde uit te voeren.

Hier op wiert, na een beraading van zyn Ed. met den Polityken Raad, door zyn Ed. ja gezegt, waar op toen de koning van Boni opstont, en zeide vaardig te zyn; doch verzogt, dat de minderen eerst mogten stemmen, waar over lange geschillen vielen, tot dat men 't eindelyk daar toe bragt, dat *Aroe Poni* (gelyk ook behoorde) voorgaan, en zyn gevoelen in een zydekamer op een vel papier, ten overstaan van zyn Ed. en eenige Leden uit den Polityken Raad opstellen zoude, om dus te beletten, dat de byzondere stemmen en advyzen van dezen en genen niet openbaar mogten worden. 170[illegible]

Na dat dit in 't bywezen van de Heer Gouverneur, en de Messrs *Haakaart*, *van der Myl*, en *Mierop* in 't Boegis door zyn Hoogheid opgestelt, en vertaalt was, zoo volgde hem de koning van Goa daar in, na dat *Aroe Poni* buiten getreden was, hoedanig naderhand alle de andere Bondgenooten volgden, en hunne stemmen gaven, hoewel de meeste het door hunne schryvers maar deden aanteekenen; doch 't was zeer opmerkelyk, dat na de stemming en onderteekening der vier eerste Bondgenooten de overige opstonden, en hen eenpaarig verklaarden met *Aroe Poni* en den Gouverneur, van een gevoelen te zyn, en dat zy zich verder aan alles, dat zy 'er byzetten wilden, zouden gedragen; waar op zyn Ed. hen weer toonde, dat zy nog met hem, nog met *Aroe Poni*, te doen hadden, maar dat yder van hen voor zich zelven, na zyn gemoed, en volgens 's lands wetten, stemmen, en dat voor God verantwoorden moest, zonder dat het aan hen stont, om eenige Hoogheid van menschen aan, of dezelve eenigzins na de oogen te zien.

De[illegible] gen[illegible] velle[illegible] vonn[illegible] over Tek[illegible]

Hier op dan, na dat zy *Aroe Poni* (die dit niet gaarne hoorde) nog eens aangezien hadden, traden zy toe, en quamen 't verzoek van zyn Ed. na.

Daar op nu zeide de Heer *Beernink*, dat hy hun aller gevoelen gezien had, en zich daar mede byvoegde, schoon hy gedagt hadde, dat men de misdaaden hooger gehouden en swaarder gestraft zoude hebben, waar na de Vergadering, na zeer deftig met een collation onthaalt te zyn, scheide.

Dat h[illegible] zou g[illegible] rampa[illegible] worde[illegible]

Het vonnis, tegen hem geveld, quam by meerderheid van stemmen daar op uit, dat hy zoo zou gerampast worden, dat men geen reden zou hebben, om meer voor hem te vreezen. Men meinde hem daar en boven in 't eerst ook na de Kaap der Goede Hoope te zenden, doch men heeft naderhand beter gevonden, hem na Ceylon te voeren.

Van dit geveld vonnis over de moord en verdere misdaaden van *Aroe Teko*, gaf zyn Ed. ten eerste het vereischt berigt aan haar Edelheden, verblyd zynde dat hy 't reets dus verre gebragt had.

De ko[illegible] ning v[illegible] Tanett[illegible] over e[illegible] misslag[illegible] gestraft[illegible]

Den 15[den] November was 'er in de groote thuin der E. Maatschappy een vergadering der Bondgenooten, om een misslag van *Crain Aganonja*, koning van Tanetta (alzoo hy den Heer Gouverneur

vuil

vuil belogen, en voorgegeven had, als of zyn Ed. met het byzonder gesprek in der stilte onlangs met hem iet onbehoorlyks in den zin zou gehad hebben, waar op een groote opschudding gevolgt was) te vonnissen, en hem te waarschouwen van zich in 't toekomende voor zulke streeken te wagten.

Hy wiert daar en boven in een boete van elf thail goud gedoemt, die den 16den dito, in 't bywezen van allen, uitgenomen van *Aganonja*, door *Radja Boni* voldaan, en aan den Gouverneur overgegeven wiert; doch die koning had *Aganonja* verboden, om daar, zoo hy zich niet dubbelschuldig maaken wilde, te verschynen, gelyk hy naderhand ook klaar blyken dede.

Voor de overgave van die boete bedankte zyn Ed. den koning van Boni, en ook alle de Bondgenooten, wegens de agting in dezen voor hem, en zyn goeden naam, betoont, betuigde voldaan te zyn, dat dit by den Raad zoo uitgewezen, en dat die boete voor een oogenblik in zyn hand geweest was, en gaf die nu weder aan *Aroe Poni*, om die ten dienste van deze en gene behoeftigen, na hun aller welgevallen te verdeelen; voor welke heusheid zyn Hoogheid, en alle de andere Bondgenooten, zyn Ed. bedankten, en dat geld wel weder aannamen, doch onder verzekering, dat zy dit niet anders, dan na zyn Ed. goedvinden, zouden aanleggen.

Daar op vraagde de Gouverneur aan *Aroe Poni* na *Aganonja*, veinzende hem nog niet gemist te hebben, doch *Aroe Poni* zeide, dat hy hem dit, om zich niet weder schuldig te maaken, verboden had; maar de Gouverneur toonde hem het tegendeel, alzoo zyne verschyning daar gedient zou hebben, niet om hem daar in onderdaanigheid te doen komen, of om hem zynen misslag opentlyk te verwyten; maar alleen om te toonen, dat hy met voldoening van 't gewysde de misdaad ook vergeten was, en dat de Gouverneur, om dit te bewaarheden, hem zyn voorige rang en plaats onder de Bondgenooten zoude aanwyzen.

Op deze woorden stont *Aroe Poni* op, bedankte den Gouverneur met een bewys, als of hy hem (vervoert over die beleeftheid) de hand kussen wilde, dat zyn Ed, zoo veel mogelyk was, belette, en daar op dede *Aroe Poni* den koning van Tanette roepen, die een half uur daar na quam, willende, volgens gebruik, op een onderdaanige wyze zyn handen op zyn hoofd leggen; doch de Gouverneur belette hem dit met een wenk, en belastte hem op zyne openstaande plaats en stoel te gaan zitten, alwaar de Gouverneur, geen tien tellens 'er na, hem een snuitje (een ongemeene gunst in zulken gelegenheid) toezond, 1701. en met genegenheid (ten bewyze, dat hy aan 't voorige, en aan zynen misslag, niet meer dagt) dat aanbood, voor welke ongemeene en onverwagte heusheid alle de Bondgenooten zyn Ed. nogmaals bedankten.

Na dat nu alles vergeven en vergeten was, hefte zyn Ed. een ander gesprek op, en verzogt de Bondgenooten, grooten en kleinen, dat zy doch wel gelietden te overwegen, dat het voor ons onmogelyk was, om 't XVIII. en XIX. Art. van 't Bonaysch Contract in zyn kragt te houden, zoo zy de een van den anderen, en de minder van den meerderen, slaafagtig wilden afhangen, en dat hy derhalven ook hoopte, dat de Hoven van Boni en Goa zich geenzins eenige oppermagt over hunne broederen, de andere Bondgenooten, zouden laaten aanleunen; maar dat zy voortaan alle zulke Bondgenooten, die zich aan hunne Hoven wilden komen vertoonen, om van hen af te hangen, beleeft zouden afwyzen. *Nader verzoek van zyn Ed.*

Hier by was wel de last van haar Edelheden opgevolgt; doch dit was voor die twee koningen veel smertelyker, dan of hen een snede in 't aangezigt gegeven wierd, alzoo men hen daar by in hun aanzien en gezag niet alleen veragtelyk kortwiekte; maar nog daar en boven wilde, dat zy dat zelf goedkeuren en verder uitvoeren zouden.

Terwyl zyn Ed. dit nog zeide, kikte niemant, en *Aroe Poni* keek zeer stemmig voor zich neder, veinzende dit niet eens verstaan te hebben, hoewel de verscheide postuuren, waar in hy zich draaide, het tegendeel, en dat hem zulk een vertoog zeer mishaagde, niet dan al te veel toonden.

Eindelyk voegde de Gouverneur hier nog by, dat dit zyn zeggen geenzins tot kleinagting van *Aroe Poni* of *Radja Goa*, maar alleen diende, om aan alle de andere Bondgenooten te toonen, wie zy waren, ofte waar voor zy by ons te boek stonden, en in wat agting wy hen, volgens 't Bonaysch Contract, hielden, en verder wilden houden, alzoo wy daar by niet anders, dan die gewenschte eendragt onder hun allen (gelyk zyn Ed. nog laatst met het verzoenen van die twee eerste koningen, met zoo veel hartelykheid en opregtheid betoont had) beoogden.

Zoo ras hadden de koningen van Boni en Goa dit niet gehoort, of zy sprongen van vreugde van hunne stoelen op, en bedankten den Gouverneur voor den dienst, daar by aan hun beiden bewezen (hoedanig ook alle de andere Bondgenooten zyn Ed. bedankten) waar na deze vergadering, na dat zy daar een fraai collation op gehad hadden, scheidde.

1701. Den 31sten December 1701. verhaalde de oude koning van Sumbawa, hoe 't bygekomen was, dat hy (*Datoe Locka*) nog jong zynde, zyn ryk aan zyn zoon, *Amâs*, overgegeven had, te weten, om dat 't Bonize hof, en *Dain Tabalille* voor al, zeer verlangden te zien, dat deze zyn zoon met *Aroe Poni's* dochter, *Toodja*, zynde de oudste dochters dochter van *Radja Loeboe*, volgens 't besloten met *Radja Palacka*, trouwde.

't Huwelyk van Datoe Locka's zoon met de princes van Boni raakt af.

Deze *Datoe Locka* was getrouwt met een halve ouder zuster van *Radja Tello*, welke princes *Tanisanga* genaamt was. Dit deed *Radja Palacka*, om de kleine vorsten van hem te doen afhangen, en die tot zyn melkkoejen te maaken, en om deze vorstin *Tanisanga* (dat een koningin, zoo zuiver en ryk van geslagt, dat zy niet behoeft geraffineert te worden, beteekent) aan 't ryk van Boni swaare geschenken tedoen geven.

Nu had hy *Datoe Locka* in 't jaar 1695. aan den ziek leggenden *Radja Palacka* belooft, dat, zoo zyn vrouw een zoon, en *Lapatau* zyn neefs vrouw een dochter kreeg, dan die twee aan een zouden trouwen, en dat hy dan ook, onder zyn hooger gezag, dit ryk aan zynen zoon opdragen zou, al 't welk hy aan *Radja Palacka* uit ontzag toegezegt, gelyk ook *Lapatau* zyn toekomende dochter aan zyn (*Datoe Locka's*) toekomende zoon belooft had.

Hier op was zyn vrouw van een zoon, en *Lapatau's* vrouw van een dochter, *Toodja* genaamt, bevallen, en dus was dit huwelyk gemaakt, en schikten daar op dit zoontje, als hunnen toekomenden koning al voorgestelt, na Boni, om de bruid daar mede eer aan te doen, en dat verblyf duurde, tot dat *Radja Palacka* quam te sterven.

Daar na had *Datoe Locka* met zyn Ryksraaden over de swaarigheden, die hy in dit huwelyk zag, gesproken, dat zy ten allerminsten voor een handbloem of geschenk aan de bruid zouden moeten geven 70 of 80 slaaven, behalven de goude armringen, en andere vereischte kostelykheden, na maate van dien, die men niet voorby kon. Dat hy ook op den 7 of 8 dag, wanneer de nieuwgetrouwden zich reinigen, na 's lands wetten, weer op nieuw, fatsoens halven, wel 40 slaaven zou moeten geven; ten derden, dat 'er onder 't gevolg van den bruidegom, terwyl hy ging, om die plegtlykheid te volbrengen, niet min dan 4 of 500 mannen zouden moeten zyn, om hem te geleiden, en dan nog wel half zoo veel, om die koningin, uit naam van 't Sumbawa's ryk, te gaan opwagten, en dat die alle aan 't Bonize hof, terwyl men zyn eigen volk spaarde, swaare diensten zonder loon zouden moeten doen, en door die van Sumbawa buiten 's lands onderhouden worden. Dat zy ook hunnen koning yder reis, op 't wenken van *Radja Boni*, zouden moeten missen; en dat deze by zyn schoonvader noit met ledige handen zou konnen komen, waar door hun ryk onherstelbaar zou gedrukt en uitgeput worden. Dat zy wel wisten, hoe veel zy aan de Ed. Compagnie wegens hunne bekomene vryheid verpligt waren. 1701

Dat zy Ryksraaden ook wel wisten, hoe nadeelig alle huwelyken, met 't huis van Tello of Goa aangegaan, voor 't ryk van Sumbawa geweest waren, en dat men zich dierhalven aan 't voorige spiegelen moest, behalven dat 'er, om zoo veel menschen by een te krygen, wel een opstant op volgen kon, en dat deze, om vry te zyn, dan de vlugt zouden nemen. Ook dat men alle Macassaaren, en Boegi's, op Sumbawa komende, als princen en heeren van den lande, zou moeten onthaalen, behalven dat zy alles maar, dat zy konden, wegrooven zouden, zonder dat men over hen zou durven klagen.

Daar op besloten de Ryksraaden voor eerst hunne jaarlykze homagie in te houden, om te zien, waar dat heenen wilde; waar op den oorlog en de overkoming van de *Crains Jerenica* en *Pomelican* gevolgt was, die hen schrikkelyk berooft hadden, dat men zien kan in Lieutenant *Riddels* attestatie, onder de geheime papieren van *Aroe Teko* te vinden zynde.

Derhalven nu verzogt hy hier in des Gouverneurs raad, om dit huwelyk te ontgaan, te meer, alzoo *Dain Tabalille* dit huwelyk zoo sterk voortzette, en hem 'er gestadig toe aanmaande.

De Gouverneur zei best te zyn, zich te verontschuldigen op de onmagt der Sumbawers, om hunnen koning aan zulk een aanzienelyke princes uit te huwelyken, en die na haar fatsoen te onderhouden; te meer, vermits 'er door de oude vrouw, *Dain Tabalille*, al verscheide pretendenten om deze *Toodja* afgeslagen zyn, en dat *Radja Tello's* zoon daar om ook haast verzoeken zou.

Om van alle de geheimen in 't hof van Goa, en van alle hunnen toeleg, geduurig nette kennis te hebben, bediende zich de Heer *Beernink* al vroeg van de vriendschap, die hy zeer bedektelyk met *Dain Mangali*, broeder dezes konings van Goa, hielt.

Dain Mangali zyn Ed Spion aan 't hof van Goa.

De koning had dezen zynen broeder als zynen vervanger voorby gegaan, en den prins *Sampuwali*, zyn dochters en *Aroe Poni* oudste zoon (alzoo hy 'er nog een, *Padang* genaamt, heeft, diens naam een prins, die tot beide de ryken even na geregtigt is, in 't Macassaars betekent)

tot

tot zynen navolger opentlyk verklaart. Hier over was *Dain Mangali* zeer misnoegt, en een man van veel meer verstand, dan den koning *Facbareddien Abdul Djaliel*, zynen broeder, zynde, liet derhalven niet na den zelven stil en onder de hand alle afbreuk te doen, zonder aan de koning eens te laaten blyken, dat hy dit voorby gaan hem eenigzins quaalyk nam, waarom de koning, die hem egter zeer beminde, en om zyn verstand hoog agtte, niet naliet hem alle de geheimen mede te vertrouwen.

Dewyl nu de Heer *Beernink* 't heimelyk misnoegen van dien prins wist, en egter zyn groot aanzien by den koning kende; gebruikte hy, om te eer agter alle geheimen stil te geraaken, deze list, van hem in der stilte aan te houden; en hoope te geven, dat, schoon hy door zyn broeder voorby gegaan was, by verandering van zaaken, dit wel eens een anderen keer ten zynen voordeele nemen kon.

Niemant kon quaade gedagten op hem hebben, alzoo de koning zelf, die 'er meest aan gelegen was, hem alles vertrouwde, behalven dat niemant van zyn geheimen ommegang met de Heer Gouverneur wist, en, zoo 'er al yemant onder de Grooten iet af rook, was hy, zoo om zyn hooge geboorte, en de agting by zyn broeder, als ook door zyn aanzienelyk huwelyk met *Crain Paesje*, zuster des konings van Tello, en om zyn groot verstand, van yder een zoo gevreest, dat niemant een woord daar van reppen dorst, alzoo dit de konings-kinderen meer, dan eens, gebleken was, dat hy door de ongemeene schranderheid van zyn geest (waar in hy boven alle Macassaaren uitstak) zulken cierlyken draai aan een zaak wist te geven, dat zy allen, die iets tegen hem wilden inbrengen, daar voor ten eersten opdraajen, en betuigen moesten, het zoo niet begrepen, maar nu meer licht daar in gekregen te hebben. En schoon die konings-kinderen (die 't land daar, nevens de koningen, mede als Raaden helpen bestieren) dit dan zoo zeiden, lieten zy ondertusschen niet na hem by hun zelven te haaten, om dat, hoe veel quaad hy hen ook doen mogt, zy noit in staat waren hem daar van te overtuigen. Dus gaf 't hem geen klein aanzien, dat zyn kindskind, *Mappatali*, regerende koning van Bima was.

Hy was ondertusschen zeer geagt by *Crain Bontosongo*, zyn broeders eersten dienaar van Staat, die ook altyd tragte hem in zyn plaats, als ryksbestierder (alzoo niemant daar toe zoo bequaam was) te doen volgen; hoewel het te bezien zy, of dit zoo gelukken zal, vermits 'er by de Macassaaren een besluit legt, om geen andere ryksbestierders, dan uit het geslagt van *Crain Crongrong*, die een ouder broeder van *Crain Bontosongo* geweest is, te kiezen. 1702.

Dit besluit is eigentlyk genomen, om eenige dankbaarheid aan den vader van dezen *Crongrong*, *Tsjina* genaamt, te bewyzen; en dat wel voornamelyk, om dat deze *Tsjina* de eerste geweest is, die den Mohhammedaanschen Godsdienst hier heeft helpen invoeren, en een der eerste Tempels gestigt, waar in hy de voetstappen van zyn vader, *Sulthan Mohhammed* (die nog onder hen als een Propheet en Tolk Gods geëerd wiert) gevolgt heeft.

Crain Crongrong's vader, Tsjina, invoerder van 't Mohhammedaans geloove.

Ja de eerbied, die zy voor dezen *Tsjina* hebben, gaat zelf zoo verre, dat zy, een Tsjinees aansprekende, ofte van hem iets zeggende, hem geen *Tsjina*, maar *Sangalle* (dat 't zelve in haar taal beteekent) noemen.

Doch om weder tot *Crain Mangali* te keeren, deze had onlangs den Heer *Beernink* gezegt, dat *Radja Goa* zyn Ed. eens onder vier oogen vraagen wilde, waarom men daar zoo tegen was, dat *Lapatauw*, koning van Boni, de heerschappy, gelyk de voorige koning van Boni, over de Bondgenooten oeffende, ja dat de koning van Goa zelf hem die eere wel geven wilde, als men de Macassaaren maar een klein voorregtje gaf, en hen ook niet te veel aan 't Bonisch hof verslaafde. Hoewel 't *Radja Goa* anders al niet veel verschillen kon, alzoo 't zeer waarschynelyk was, dat beide zyne dochters zoonen, *Sampuwali* en *Padang*, met 'er tyd beide de ryken van Goa en Boni als koningen bestieren zullen. Ondertusschen lag 'er den Gouverneur zeer veel aangelegen, om te weten, dat *Radja Goa* een toeleg had, om hem hier over aan te spreken.

Terwyl nu *Aroe Teko*, dus gevonnist zynde, nog al gevangen zat, deden zich twee zeer vreemde zaaken op.

Het eerste was, dat de dochters van *Aroe Teko* over al uitstroiden, dat haar vader wel haast na Batavia vertrekken, maar dat hy kort daar aan met veel meer eere en luister te rug keeren zoude, om in een verhevener staat, dan oit te vooren, en als hoofd boven alle de Bondgenooten gestelt te worden; en dat zy derhalven na dien dag verlangden, om hem na boord uitgelei te doen.

Valsch gerugt, dat men Aroe Teko boven Aroe Poni verheffen wilde.

Dit had niet alleen *Radja Loeboe* (die 't den Heer *Beernink* den 18[den] Maart 1702. quam te kennen geven) gehoort; maar wiert, als hy by *Crain Bontosongo* in Goa, volgens zyn Ed. last, daar na vernam, hier in niet alleen versterkt, maar ook verzekert, dat dit gerugt door gansch Goa liep, zonder dat men daar eenige andere redenen af geven kon, dan dat dit zoo de gedagten van de gemeene man, en

 dat

1702. dat die, zoo 't hem toeſcheen, daar uit opgemaakt waren, om dat zy in den brief haarer Edelheden, jongſt aangebragt, en volgens gewoonte in de voorzaal des konings openbaar gelezen, zoo 't een en 't ander, van *Aroe Teko* daar in voorkomende, aangehoort, en mogelyk daar uit iet van zyne aanſtaande verheffing gegiſt hadden.

Dit zelve gerugt quam ook *Aroe Poni* ter ooren, die daar op den 12den April by zyn Ed. gekomen was, en met de traanen in de oogen hier over klaagde, daar by voegende, dat *Aroe Teko* niet alleen boven zyn hoofd ſtont verheven, en hy verſchopt te worden; maar dat hy geen zekerder bewys daar van aan zyn Ed. geven kon, dan dat *Aroe Teko* zelfs dit tegen een van zyne (*Aroe Poni's*) krygsoverſten, *To-Mangewali*, gezegt, en hem verzekert had, dat hy in 't korte met zyn vrouw en kinderen na Batavia gaan, doch als hoofd der Bondgenooten, en naaſte aan den Gouverneur, ten eerſten weerkomen, en dat hy dan hem (*To-Mangewali*) ook helpen zoude; al 't welke de koning zeide van *To-Mangewali* zelf verſtaan te hebben. Hier door, zei *Radja Boni* tegen zyn Ed. weten de Bondgenooten niet hoe zy 't hebben; ja ik zelfs wete niet wat ik 'er van denken zal. Zommige gelooven het, en hoewel ik, my op UEd. woord verlaatende, 'er niets af geloove, zoo wenſchte ik egter wel, dat hy al weg was, alzoo hy, los komende, in ſtaat is, om dit ganſch eiland in rep en roeren te ſtellen.

Van veel meer opmerking was de tweede zaak, hier in beſtaande, dat haar Edelheden den 6den Januari 1702. aan de Heer *Beernink* en den Raad ſchreven, uit zyn geheimbriefje van den 20ſten October gezien te hebben, dat de Heer *Beernink* zich ontrent het by haar geordonneerde verzoek van pardon voor *Aroe Teko*, door *Aroe Poni*, of wel eenige andere Grooten, te doen verzoeken, zich zeer verlegen vont, en geen doorkomen 'er aan zag, om dat, behalven *Radja Goa*, niemant meer, dan *Radja Boni*, verlangde, om dien belhamel aan een kant te hebben.

Nader laſt haarer Edelheden, om Aroe Teko ſtreng te vonniſſen.

Des niet te min ſchreven haar Edelheden toen weder, dat zy nog by die laſt volhardden, hier in beſtaande, dat hy, zonder aanzien van *Aroe Teko's* groote en vermogende broeders, *Aroe Mampoe* en *Aroe Cajoe*, met de zaak, alzoo die nu in onze handen was, met alle geſtrengheid voortgaan, en die volgens de wetten maar afdoen; doch dat hy ondertusſchen onder de hand, en in 't geheim, buiten weten der Bondgenooten bezorgen moeſt, dat 'er pardon voor hem, door *Aroe Poni*, *Dain Tahalile*, of andere Grooten, verzogt wiert, om 't zelve daar 1702 na aan hem, onder goedkeuring haarer Edelheden, te verleenen, volgens de geheime brieven van den 16den Auguſti en 6den October. Wil dan *Aroe Poni* het niet doen, zoo moet men andere daar toe zoeken, om *Aroe Teko* en zyn vrienden aan hen te verpligten; ook zouden haar Edelheden dan een ſchip zenden, om *Aroe Teko*, nevens zyn vrouw, kinderen, en 3 of 4 dienaaren (zonder meer gevolg) af te haalen; doch zoo hy meer volk mede wilde voeren, daar zou hy zelfs vaartuigen toe moeten afhuuren; en den 12den Februari ſchreven zy nader, dat zy de Peperthuin ten dien einde zouden afzenden; daar by voegende, dat zy met groote verwondering gezien hadden, dat de Heer *Beernink* zyn middagruſt, na 't bezigtigen der ſterkten van Goa, in 't Hof van dien koning genomen had; een zaak van 't uiterſte gevaar (zoo 't haar Edelheden toeſcheen) weshalven zy laſt mits dezen gaven, dat dit noit meer zou mogen geſchieden, alzoo de Macaſſaaren noit te vertrouwen, en niet te goed zyn, om alle onze zaaken op Celebes, door zulk een geval, en de moorden daar op konnende volgen, in de war te helpen, alleen maar om hun groot oogwit te bereiken, en dus weer volkomen meeſter van hun land te worden, of, met een woord, om 'er ons weder vlak uit te bonſen.

Hun verw derin over Heer Been verbl 't hof Goa.

De Heer *van Thye* was ook dus eens in Goa geweeſt; doch zy verboden nu wel uitdrukkelyk, dat geen Gouverneur dat voortaan meer zou hebben te doen, alzoo daar by te veel gewaagt wiert; dewyl op zulke gaſtmaalen, jagten, viſſcheryen, enz. quantzuis ter eere van een Gouverneur aangeregt, de grootſte en meeſte verraaderyen gepleegt, en de onzen dus, in 't midden van de vreugd, van die verraaders altyd vermoord waren, gelyk men met verſcheide ſchrikkelyke voorbeelden zou konnen bewyzen.

Even zoo wilden haar Edelheden, dat de Gouverneur dit ontrent den koning van Boni, zoo veel als 't mogelyk was, myden zoude, om dat men in zulke zaaken niet te voorzigtig kan zyn.

En laſt om de wallen van G te ſlegte enz.

Het gerugt liep ook, dat haar Edelheden, by dit hun ſchryven aan den koning en de Grooten van Goa, belaſt hadden, om de wallen van Goa (volgens den inhoud van 't Bonayſch contract) te ſlegten, en tot de grond toe te ſloopen, als mede dat de koning van Goa aan de andere vorſten in Goa, of onder de Macaſſaaren zich onthoudende, en alle hunne onderhoorigen aan hunne regte meeſters weder geven zou, dat *Radja Loeboe* tegen den Heer Gouverneur zeide al mede gehoort te hebben.

Na

Na dat nu die koning by *Crain Bontosongo* geweest was, om na deze en gene zaaken wat nader, volgens last van den Heer Gouverneur, te vernemen, quam hy den 27sten dito weer by zyn Ed. met berigt: dat alle de koningskinderen onverdragelyk stout tegen de *Crain Bontosongo* gesproken hadden, en van den koning hun part van de geschonkene landen van Polongbanking niet alleen dorsten eisschen, maar ook met alle geweld 'er mede door wilden, om weer tot hun oude heerschappy te komen. Dat *Bontosongo* (die daar mede wel na verlangde, doch wel zien kon, dat het nu nog geen tyd was) hen dit volslagen afgeraaden, en tot hen gezegt had, dat de Macassaaren, wilden zy zich nu niet ten uitersten verdagt maaken, volgens 't Bonays contract (alzoo nu alle geschillen tusschen de koningen van Goa en Boni ophielden, en 'er geen vestingen of sterkten meer noodig scheenen) buiten alle tegenspraak verpligt waren om hunne wallen te slegten, te meer, alzoo haar Edelheden ten tyde van oorlog die ommanteling wel gunstig toegestaan, doch daar by bepaalt hadden, dat dit niet langer dan de geschillen duuren, en, by verzoening der vorsten, aanstonts ophouden moest.

Eenigen tyd geleden had de koning van Goa verlof van zyn Ed. verzogt, en verkregen, om na Paloe te gaan, dat zyn Ed. aan haar Edelheden had bekent gemaakt, doch haar Edelheden gaven zyn Ed. last wel na te vorschen, of dit reisje geen ander verborge quaade reden had, gelyk men dit ook naderhand ontdekt heeft.

Den 30sten Maart sprak *Crain Bontosongo* met zyn Ed. nader over dit slegten der wallen, ingevolge van haar Edelhedens ordre, en hy nam aan te zullen bezorgen, dat de zelve zouden geslegt worden.

Den 11den April quam 'er een andere personagie voor den dag, om weer een nieuwe figuur op Macassar te slaan. Het was *Crain Bontoewa*, nagelaatene weduwe van *Crain Bontokeke*, die met zyn vader, *Crain Jerenika* (een der voornaamste Macassaarze prinszen, en uit koninklyken bloede gesproten) in 't jaar 1691. door de Baliers, met 151 van de zynen, volgens de last van den koning van Bali, *Gusti Karang Asam*, op aanraading van onze goede vrienden (alzoo hy met *Soerapati*, en onze vyanden, tegen ons aanspande) om hals gebragt was.

Dit weeuwtje, een der bevalligste, blankste, en rykste Macassaarze princessen zynde, had zich by *Dain Tahalile* wonderlyk geagt, en by het hof van Boni zoo bemint weten te maaken, dat 'er by na van geen andere, dan van haar, gerept wiert.

Ook zogt men door allerlei middelen aan dat hof, om haar aan *Datoe Locka*, den ouden koning van Sumbawa, uit te koppelen, tot welken zy groote genegenheid had, en dat al zeer verre gekomen was; doch *Radja Tello*, die haar bevoorens al bemint had, zogt nu dit halfbakken huwelyk om verre te stooten, en verklaarde vlak uit aan *Radja Goa*, dat hy haar begeerde te hebben, waar toe dien koning, als hy volgens zyne magt, en na 's lands wetten, handelen wilde, haar wel dwingen kon, maar men oordeelde het waarschynelykst, dat hy, om *Crain Jerenika's* aanzienelyk geslagt, dit liever op een andere wyze zou zoeken te schikken. 1702.

Om egter aan den koning van Tello eenig genoegen te geven, ontbood hy *Crain Bontoewa* ten Hove, en stelde haar 't verzoek des konings van Tello, om met haar te trouwen, voor; doch zy verklaarde daar op, dat zy den koning van Tello ganisch niet zetten mogt, en dat zy, zoo zy ten tweedemaal trouwen moest, noit een ander, dan *Datoe Locka*, nemen zoude, waar by zy, hoe straf haar de koning van Goa ter gunste des konings van Tello aansprak, onverzettelyk volhardde. Crain Bontoewa van verscheide vorsten ten huwelyk verzogt.

Terwyl men nu aan 't Hof van Goa sterk voor den koning van Tello in opzigt van dit huwelyk werkte, woelde *Dain Tahalile* niet weinig aan 't Hof van Boni voor *Datoe Locka*, niet alleen, om dat zy hem zeer wel lyden mogt; maar om dat zy hoopte en gaarne zag, dat zyn zoon *Amás* met *Toudja*, *Aroe Poni's* dochter, trouwen mogt, waar toe zy ook meinde geen beter grond, dan dezen, te konnen leggen. Dain Tahalile's woelen hier in.

De Heer *Beernink* nu en dan ook over het huwelyk van deze princes met een van deze vorsten, en wegens zyn oordeel 'er over, aangesproken zynde, was van gevoelen, dat men haar liever aan *Radja Tello*, dan aan *Datoe Locka*, behoorde te geven, om daar door de overzydze koningen en Grooten te minder met 't Macassaarze Hof te vereenigen, behalven dat ook zulke huwelyken voor die kleine koningen altyd nadeelig, en maar zorgelyke middelen waren, om hen van zoo een gevaarlyk Hof (dat reets te veel aanhang had) te doen afhangen; daar 't nogtans een onwrikbaare regel van Staat is, dat men de Macassaaren noit grooter, maar wel kleiner, maaken moet. Ook behoorde zich *Datoe Locka* te schaamen, van de weduwe van dien genen, die zoo opentlyk en schelmagtig zyn land beroost had, te trouwen. En zyn Ed. advys hier over.

Den 12den April vervolgde *Radja Boni* ook, om nader met de Heer *Beernink* over *Aroe Teko's* goederen, na 's lands wetten verbeurt verklaart, te spreken.

 Zyn

1702. Zyn Hoogheid meinde, dat men die goederen, die *Aroe Teko* in den oorlog van Tambora bekomen had, aan de E. Maatschappy, om haare gedaane onkosten, toevoegen moest, en dat men zyne geërfde goederen dan wel aan zyne kinderen en maagen verdeelen kon; maar dat men ook die goederen, die hem van tyd tot tyd door 't huis van Boni mildelyk gegeven waren, aan *Aroe Tanette Matoewa* behoorde over te geven, op dat de Bondgenooten, zoo *Aroe Teko's* goederen voor eerst nog in sequestratie of verzekering bleven (dat de Heer *Beernink* vooreerst meinde best te zyn) niet denken mogten, dat hy zekerlyk in 't korte weer in hooger staat (gelyk 't gerugt liep, en daar *Aroe Poni* zoo sterk mede voor vreesde) hier komen zou, waar toe dat bewaaren van zyn goederen (dat anders niet noodig was) grooten schyn geleek te geven, om 't welke dan volkomen af te snyden, *Aroe Poni* best keurde die ten eersten te verdeelen, waar uit de Bondgenooten dan klaar zien zouden, dat men het met hem meende, daar zy anders altyd nog aan zouden twyffelen, gelyk hy (die nog altyd vreesde, dat men iet tot zyn nadeel met *Aroe Teko*, en met dit bewaaren van zyne goederen, voorhad) vry meer, dan yemant, zoo lang hy die verdeeling niet volgen zag, daar aan twyffelde.

Overslag van Aroe Poni met zyn Ed. over Aroe Teko's goederen.

Den 14[den] April quam *Radja Loeboe* zyn Ed. zeggen, dat *Aroe Teko* hem den 10[den] dito een Boniër, *To-Angko* genaamt (een Priester, dien hy had laaten verzoeken, om een kapittel uit den Coraan voor hem in zyne gyzelkamer te doen lezen) met een briefje gezonden, en hem daar by had doen zeggen, dat zeker man van aanzien hem (*Aroe Teko*) in 't geheim gezegt had, dat hy yemant opmaaken moest, om pardon voor hem te verzoeken, waar toe hy hem, *Datoe Ri-Loeboe*, nu zeer ernstig gebeden had.

Zyn Ed. stont hier over verzet, hoe *Aroe Teko* mogt te weten gekomen zyn, dat haar Edelheden dit middel (met zoo veel omzigtigheid by haar aangelegt) tot zyne behoudenis wilden gebruiken, dat niet wel anders, dan door een van onze eerste Bedienden, kon uitgelekt zyn; een zaak, die haar Edelheden zeer zoude mishaagen, alzoo die wel uitdrukkelyk belast hadden, om dat zoo geheim, als 't mogelyk was, te doen, op dat geen der Bondgenooten hier kennis af krygen, en daar by zien mogten, hoe tegenstrydige bevelen haar Edelheden op een en den zelven tyd ontrent dit stuk gaven, alzoo zy aan de koningen, en den Gouverneur, eerst schreven, om die zaak met alle gestrengheid, zonder aanzien der persoonen, en na 't gewigt van de vuilheid dezer moord te behandelen, en op een en den zelven tyd in 't geheim weer last gaven, om zyn pardon, by die zelve, daar aan zy zoo zeer, om hem streng te behandelen geschreven hadden, te bewerken, dat gansch niet over een te brengen was, waar by men niet anders scheen te beoogen, dan om zich door zulke bevelen buiten alle swaarigheden, zoo 't eens quaalyk afloopen mogt, te houden, en om alle de schuld daar af op den Gouverneur (alzoo hy zoo wel de last tot 't eene, als tot het andere, had) of op yemant anders te schuiven. 170

Op dit briefje had den koning van Loeboe aan *Aroe Teko* doen antwoorden, dat hy dit niet vergeten, en 'er over spreken zou; doch hy voegde nu tegen zyn Ed. aanstonts daar by, dat, zoo *Aroe Teko* los geraakte, 'er dan buiten alle tegenspraak grooten oproer op volgen zoude.

Daar op nu nam de Heer *Beernink* (tot opvolging van de last haarer Edelheden, om pardon voor hem te bewerken) het met eene waar, om met *Radja Loeboe* nader over zyne begenaadiging te spreken, hem vraagende, of hy *Aroe Poni* niet zou durven voorstellen, om pardon voor *Aroe Teko* te verzoeken; waar op *Radja Loeboe* antwoorde: *Aroe Poni* stelt vast, dat *Aroe Teko* na zyn kroon staat, en is ten uitersten bevreest, dat hy daar toe nog wel eens mogt verheven, en hy verstooten worden, en dierhalven is daar van by hem niets te hoopen, alzoo hy niets zoo zeer wenschte, dan dat hy maar van kant was, weshalven *Radja Loeboe* best oordeelde, zoo om 't gevaar, dat daar in stak, te ontwyken, als om *Radja Boni* alle vreeze te benemen, dat 'er met hem maar ten eersten volgens het geveld vonnis gehandelt wiert.

Zyn over met konin van boe pardo voor te ve zoeke

Daar op zeide zyn Ed.; wel, zoo *Radja Goa*, *Ama* (dat is, moeder, of eigentlyk een minnemoeder) *Dain Tahalile*, of *Datoewa Ri-Soping*, aan my eens pardon voor hem verzogten, wat dan? Deze, zeide *Radja Loeboe*, mogen zyn naam niet meer hooren noemen; want *Dain Tahalile* heeft hy al over ettelyke jaaren schendig gehoont, haar noit by haar regten maar altyd met een vuilen schimpnaam noemende, en de koningin van Soping wenscht hem wel aan de galg.

Daar op vraagde de Heer *Beernink*, of 'er dan geen ander middel was, om *Aroe Teko* te behouden. Ja, zei *Radja Loeboe*, de E. Maatschappy heeft dat in haare hand, en die kan hem, als zy maar wil, op den throon zetten; maar dan moet je *Aroe Poni*, my, en allen, die het wel met de E. Maatschappy meenen, eerst krissen, om dan te zien, hoe gy naderhand met hem vaaren zult. Weshalven

hy

hy de Heer *Beernink* nogmaals raade, wilde hy zeker zyn, om *Aroe Teko's* goederen, volgens 't vonnis dat 'er lag, tot genoegen van alle de Bondgenooten, die daar op zagen, en niet anders van zyn Ed., volgens zyn gegeven woord verwagteden, maar ten eerſten te verdeelen. Wil nu, zeide hy, *Aroe Poni* uit alle die goederen, die de E. Maatſchappy en 't Hof van Boni toekomen, aan de vrouw en kinderen een brok 'er af uitkeeren, dat kon hy uit mildaadigheid, en uit medoogen over de onnoozele kinderen, doen, volgens de gewoonte der koningen, die zulks wel meer plagten in 't werk te ſtellen, om te toonen, dat zy wel de ſchuldigen volgens de wetten, maar geenzins die genen, die daar tegen niet gezondigt hebben, gewoon zyn te ſtraffen.

Den 18den April maakte *Radja Boni* den Gouverneur bekent, dat *Aroe Teko* uit zyne gevankenis (een ſtoute en zeer gevaarlyke daad) een brief aan 't Engelſch opperhoofd op Banjar geſchreven, en daar in gedreigt had, om, als hy maar los quam (daar ziet men al, of *Radja Loeboe*, en anderen, de waarheid van zynen gevaarlyken aard voorſpelt hadden) aan allen, 't zy hier, 't zy op Batavia, te doen zien, op wat wyze men met hem dagt te handelen; en zoo men hem dan geen regt dede, en na zyn zin handelde, zou hy ten eerſten op Banjar met veel volk komen, om de Engelſchen te helpen.

Zyn Ed. hoorde dit met veel verwondering aan, en ſtont verzet 'er over, hoe hy zulken brief had weten te ſchryven, en nog meer, hoe hy die, daar 'er zoo naauw op hem gepaſt wiert, wiſt weg te krygen. Hy bedankte dezen vorſt voor dit berigt, en zei, dat hy haar Edelheden dit ten eerſten (gelyk hy dede) bekent maaken zoude.

Wy zouden hier van deze zaaken der Engelſchen meer konnen zeggen, doch wy zullen dat voor Borneo, daar 't beter komen zal, over houden.

Den 24ſten dito ſprak zyn Ed. met *Aroe Poni* weer over *Aroe Tekò's* zaak, zoo als hy van zyn Ed. verlof verzogt (ziet eens wat magt hier een Gouverneur heeft, en hoe de magtigſte koning zelf niet na zyn eigen land buiten zyn verlof vertrekken mag) om weder na Tsjinrana te gaan, en ſondeerde toen zyn Hoogheid mede eens, hoedanig hy 't opnemen zou, als men hem voorhielt, of hy wel pardon voor *Aroe Teko* zou willen verzoeken; waar op de koning van Boni antwoordde: *Ziet men my dan voor gek aan, dat ik een adder in myn boezem zou willen voeden. Neen doch niet, en ik zeg rond uit, laat dit yemant, die maar wil, doen; maar die dat begint, zal zekerlyk het quaalyk vaaren zoo van myn ryk, als van 't geheel eiland, zoeken*; en zyn Hoogheid, over dit voorſtel ten uiterſten ontroert, verzogt dat men daar af niet meer ſpreken mogt, en nam, na 't genieten van een collation, zyn afſcheid, vertrekkende met ettelyke praauwen om de Zuid. 1702.

Den 29ſten dito ſprak zyn Ed. met *Crain Bontoſongo* weder over 't ſlegten van de wallen van Goa, de welke beſcheid bragt, dat de koning van Goa, wetende, op wat grond hem die ommanteling van de E. Maatſchappy toegeſtaan was (te weten, om zyn buffels, vee, enz. die by den oorlog tuſſchen de Boniers en zyn Hoogheid veel gevaar liepen, daar in te beſluiten, dat nu, by hunne verzoening niet meer van nooden was) bereid was, om die af te breken en te ſlegten, te meer, alzoo hy hier tegen niets inbrengen kon, en zeer wel wiſt, dat het de pligt der E. Maatſchappy was, te bezorgen, dat de een Bondgenoot over den anderen niet heerſchen mogt; dierhalven was die bereidwilligheid van *Radja Goa* den Heer Gouverneur zeer aangenaam; doch zyn Ed. wenſchte ook wel te weten, wanneer zyn Hoogheid een begin daar mede maaken zou; vraagende verder, of het in de aanſtaande maand niet zou konnen geſchieden, alzoo de padi nu geplant, en alles uit de weg was. *Crain Bontoſongo* zei neen, vermits de padi dan haar halmen ſchieten, en 't volk dan te veel te doen hebben zou, en dat het beter was die dan eerſt te laaten inoegſten, waar voor hy 3 maanden ſtelde, om het dan gelykerhand af te doen; hoewel hy verzogt, dat 'er dan egter weder een ompaggering voor 't vee wezen mogt, waar over zyn Ed. naderhand beloofde te ſpreken, als men nu de vaſte tyd van 't ſlegten der wallen maar wiſt, om dat aan haar Edelheden te konnen bekent maaken; waar op de gryze *Crain Bontoſongo* tegen zyn Ed. zeide: *Myn vader, maak, op myn woord, vry vaſten ſtaat dat het ſlegten dan zekerlyk zyn voortgang hebben, en dat ik daar voor zorg dragen zal*; waar mede de Gouverneur zeer wel te vrede was.

Radja Goa nam aan de wallen te ſlegten.

Ondertuſſchen was zyn Ed. ook gebleken, dat de Macaſſaaren eenige zaaken aan haar Edelheden verzogten, waar van zy zyn Ed. geen woord gezegt, en veel min eenig verzoek gedaan hadden.

Hier over was de Heer *Beernink* (die door haar Edelheden van alles berigt gekregen had) zeer moejelyk, en dede *Crain Bontoſongo* begrypen, hoe quaalyk de Macaſſaaren deden, met iets van haar Edelheden, buiten zyne kennis, te verzoeken, behalven dat, dit laatſt verzogte een zaak zynde, die hen de Gouverneur toeſtaan kon, zulk een verzoek aan haar Edel-

1702. Edelheden niet anders, dan met veragting van zyn Ed., geschieden kon, nader toonende, dat zy daar in noit hun oogwit bereiken, vermits haar Edelheden niets aan hen, zonder vooraf des Gouverneurs oordeel te weten, toestaan zouden, welken gehoonden Gouverneur zy dan wel staat maaken konden, dat aan haar Edelheden geenzins tot hun voordeel schryven zoude: *Gy hebt gelyk*, Bapa (*of vader*) *zeide* Crain Bontosongo, *en gelyk ik dat alles zeer wel weet, alzoo heb ik het hen klaar genoeg gezegt, en gewaarschouwt*; doch men had na hem niet willen luisteren, en hier in zyn eigen hoofd gevolgt, waarom hy ook verzogt, *dat zyn Ed. dit hem niet toerekenen wilde, dewyl hy zelfs blyde was, dat zy nu hun hoofd zoo leelyk gestooten hadden, en dat dit geval hun nu tot hun schade leerde; dat haar Edelheden een Gouverneur over zulke beuzelingen (gelyk zy nogtans meinden beter te weten) noit zoo naauw bepaalden.*

Radja Goa's advys over 't verzoeken van pardon.

Den 2^den^ Mey liet de Gouverneur *Radja Goa* weten, dat *Aroe Teko*, *Radja Loeboe* by een briefje had laaten vraagen, om pardon voor hem te verzoeken, en liet zyn Ed. nu zyn Hoogheid door *Marcus Sandbeek* sondeeren, hoe hem dit voorquam, en vraagde aan zyn Hoogheid verder, of 'er geen middel wezen zou, om door voornaame persoonen pardon voor hem by haar Edelheden te doen verzoeken.

Daar op had de koning tusschen beiden aan hem gevraagt, of *Aroe Teko* niet haast (zoo hy gehoort had) met een schip na Batavia vertrekken zou. *Sandbeek* zei, dat hy dit niet wist, en het niet geloofde, alzoo hy hoorde, als of dit wel een anderen keer zou konnen nemen, zoo *Radja Goa*, of eenig ander groot Prins (volgens zyn verzoek, aan *Radja Loeboe* gedaan) pardon voor hem beliefde te verzoeken.

Hier op gaf de koning van Goa tot antwoord: *Ik geloove niet, dat* Radja Loeboe, *of eenig ander koning, dit doen zal, en nog minder zal ik my hier toe inlaaten, alzoo ik, en alle anderen met my, zeer wel weten, hoe ondienstig deze man op dit eiland Celèbes is. Zou ik, die zelf over hem gevonnist heb, pardon voor hem verzoeken? Neen doch niet; dit agt ik heel onnoodig, zonder nog eens aan te roeren, in wat voor een oproer geheel Celèbes hier door geraken zou, indien deze stoute gast maar eens los quam. Moet niet de E. Maatschappy haare agting, die hy met al zyn stout rondswerven als met voeten getreden heeft, en die van alle de Bondgenooten, die hy daar mede niet weinig gehoont heeft, bewaren? en wat zal het doch in 't toekomende helpen, ergens over te vonnissen, als men 't vonnis niet komt uit te voeren. Wat moet men daar uit anders leeren, dan in 't toekomende geen vonnis ergens over meer te vellen, gelyk ik ook niet meine te doen,* 1702. *alzoo ik zie, dat onze stemmen en vonnissen doch niet gelden; maar zoo 't vonnis uitgevoert word, zal ik 'er de E. Maatschappy wegens 't gemeene best voor danken*; al 't welke *Radja Goa* met een zeer luide en verheven stem (om te toonen, dat het hem ernst was) gezegt had.

Sandbeek zeide hier op, *de Gouverneur zegt niet, dat u Hoogheid pardon voor hem verzoeken zal; maar hy vraagt alleen, hoe u dat verzoek van* Aroe Teko *aan den koning van Loeboe voorkomt. Uit het gene ik daar reets gezegt hebbe*, zei Radja Goa, *zal de Heer Gouverneur wel haast konnen zien, hoe my dat voorkomt, en wat ik daar af denk, en 't was goed geweest, dat men ten eersten maar den weg van* Dain Mabani *ingeslagen had; en de Heer Gouverneur heeft in 't eerst zelfs tegen my eens gezegt, dat, zoo die moord in zyn tyd voorgevallen was, hy in 24 uuren tyds na* Dain Mabani's *dood* Aroe Teko's *proces voldongen zou hebben, te meer, om dat de moordenaar nog zoo stout geweest was, van de moord aan de Heer* van Thye *bekent te durven maaken.*

Sjeich Josefs zoon v[...] schynt [...] Bima.

Onder de nieuwe tydingen, die de Heer Gouverneur door *Dain Mangali* vernomen had, verdiende het zyne opmerking, dat de zoon van den berugten (en na de Kaap der Goede Hope gebannen) Hoogenpriester, *Sjeich Josef* den 13^den^ Juni dezes jaars met een vaartuig op Bima gekomen was, om hem de eere, die men aan den zoon van zoo grooten Heilig schuldig was, te bewyzen. Deze eere zei *Dain Mangali* in een voetkus te bestaan, die zy allen aan hem dus moesten bewyzen, en dat de grootste koningen op Macassar, zoo hy daar verscheen, zich niet zouden konnen onttrekken. Deze was pas 20 jaaren oud, en de zoon van een Macassaarze moeder, in 't dorp Paralowè, even Benoorden Tello, gebooren; doch ware hy een *Anac Samata-mata* (dat is een, die van vader en moeders wegen van Macassaars bloed was) geweest, hy zou nog vry meer agting by de Macassaaren, dan nu, alzoo hy maar een half-slag was, gehad hebben. Hy was egter hoog genoeg van geboorte, alzoo hy de zoon was van de zuster des konings van Bantam, die in 't jaar 1702. regeerde, met welke zyn vader wettig getrouwt geweest is. Hy had ook den naam van in den Mohhammedaanschen Godsdienst (dat hem veel aanzien by alle Grooten gaf) zeer ervaaren te zyn, zoo dat yder, die zyn naam maar hoorde noemen, zich volgens de Prophetische wetten, ten opzigt van zynen zoo zeer aangebeden vader, verpligt agtte een byna Goddelyke eerbied aan hem te bewyzen. Indien de *anachoda* (schipper) *Carre Toodjang* het langs Salam-

lamparang (een eiland, onder de Baliers ſtaande) buiten eenige vreeze voor *Crain Pomelican* (welk *Crain* in 't Macaſſaars een prins beteekent) had laaten doorſtaan, daar over moet men zich niet verwonderen, alzoo 't een hoofdzonde in de Mohhammedaanze Leere is, zoo yemant, groot of klein, zoo ſtout was, om een vaartuig, waar in de zoon van zulk een vermaarden Heilig was, aan te taſten. Egter ſtelde *Dain Mangali* vaſt, dat, ſchoon deze borſt nog wat op Bima blyven mogt, hy egter binnen een halve maand wel hier op Macaſſar wezen zou.

Dit verſtont zyn Ed. met veel verwondering, niet konnende gelooven, dat haar Edelheden kennis van dezes jongelings vertrek hadden, weshalven hy aannam dit haar ten eerſten te ſchryven.

Deze *Sjeich Joſef* was een Galeran, of groot Macaſſaars Edelman, en zelf ook, behalven zyn vermaagſchapping aan 't koninklyk huis van Bantam, van 't Maagſchap des konings van Goa, dat ook de reden was, waarom die vorſt zoo ernſtig, zoo om hem, als ook om zyn vrouw en kinderen, toen hy aan de Kaap nog als balling leefde, verzogt had; doch alzoo hy in 't jaar 1701. overleden was, verzogten zy haar Edelheden nu om zyn gebeente, om dat op Macaſſar (zoo zy voorgaven) te begraven; doch haar Edelheden vreezende, dat zy afgodery daar mede zouden plegen, hebben beſt geoordeelt 's mans gebeente daar geruſt op dien uithoek van Africa te laaten blyven, op dat hy, die haar in zyn leven zoo veel ondienſt gedaan, hen na zyn dood door zyn gebeente niet meer verontruſten mogt.

Den 19^den^ Juni kreeg zyn Ed. een bezoek van *Crain Manampang*, jonger broeder van den vlugtigen *Crain Pomelican*, een konings kind, en dus uit den bloede van 't koninklyk huis van Goa.

Hy was een Heer van zonderlinge zedigheid, zeer verſtandig na zyn jaaren, en die de roem had van een zeer goed en dapper krygsheld te zyn. Na dat hy met zyn Ed. over verſcheide zaaken zeer net geſproken had, viel 't geſprek op den Bonizen prins *Sampuwalia*, zoon des jegenwoordigen konings, en toekomenden erfgenaam van de kroon van Goa, van den welken hy met korte woorden zeide, *hy is zeer dof van geeſt, onluſtig en onbequaam om iets te leeren, een groote ſlaapert, en een zeer luy menſch, die in allen dezen zyn vader* (die daar mede ook geen kleine ſneede in 't aanzigt kreeg) *nog zeer verre overtreft, en daarom zie ik in 't vervolg in het ryk van Goa een elendig leven te gemoet.*

Den 24^ſten^ dito dede de Gouverneur den koning van Boni door *Careleſſang* weten, dat hy, na 't wegzenden van *Aroe Teko* (dat hy zyn Hoogheid nu verzekeren dede, wel haaſt te zullen geſchieden) bezorgen zoude, dat 'er een ordentelyke rampaſſing van zyne goederen zou worden in 't werk geſtelt. 1702.

Den 29^ſten^ dito deed *Aroe Teko* verzoeken, om den Gouverneur eens te ſpreken, by welke gelegenheid hy zyn Ed. zeer omſtandig het ganſch geval van zyne bedreven moord, en van de verdere zaaken, tuſſchen hem en *Saëna* voorgevallen, als ook tuſſchen hem en de Heer *van Thye*, mitsgaders tuſſchen hem en *Aroe Poni*, verhaalde.

Aroe Teko ſpreekt met zyn Ed.,

Hy toonde, hoe hy dit buiten voorkennis van de Heer *van Thye* niet begonnen, en hoe *Aroe Poni* hem in allen deelen tot deze wyze van zich te wreeken aangeraaden, en hoe hy in 't eerſt nog daar op gezegt had: *Neen zyn Hoogheid, zoo ſchielyk niet, ik zal daar na myn ſlag wel zoeken waar te nemen, doch moet eerſt eens zien, of* Dain Mabani *geen nader ſchuld bekennen, en inleggen zal. Dit alles*, zei hy tegen zyn Ed., *bleef nog al zoo ſlepende, tot dat wy, koningskinderen, by* Aroe Poni *verzogt zynde*, Dain Mabani *mede daar quam, zonder dat 'er eenig geſchil tusſchen ons voorviel, en zelfs geliet ik my tegen* Aroe Beloeſſoe *byzonder vriendelyk, zoo dat wy toen te zamen van een en het zelve bord aten, dat ik maar dede, om hem te beter te doeken, gelyk ik hem door dien weg zoo ver kreeg, dat ik in ſtaat raakte, om hem de reſt te geven*, waar nevens hy zyn Ed. doen alle de handelingen van die twee Gelieven zeer omſtandig verhaalde. *Alle deze zaaken*, zeide hy, *zyn volſlagen zoo, als ik ze UEd. verhaal, en nu durft* Aroe Poni, *om my maar te drukken, alles loochenen.* De Heer *Beernink* vraagde hem, *hebt gy eenig bewys hier van, dan is 'er middel om u te helpen; maar zeggen zonder bewys kan u by den Rigter niet helpen, en zyn loochenen zal veel meer ingang, dan al uw zeggen, hebben. Ik weet*, zeide hy, *dat UEd. daar in groot gelyk heeft; doch egter is 't de zuivere waarheid, die ik hier voor UEd. belyde, of durft hy dit alles loochenen, daar hy my naderhand over die zaak nog twee briefkens geſchreven heeft.* Hy haalde der zelver inhoud toen ook aan; doch zy behelsden geen zaaken, waar by men iets tot zyn nadeel bewyzen kon. *Ik had deze, en veel andere dingen*, zei hy, *wel eer konnen zeggen; doch ik heb alles zoo al uit agting voor myn koning opgekropt, en nu zie ik, dat ik elendig, en zonder eenig bewys, hier zit en kyk.* Daar op zeide hy verder, *dewyl het doch niet anders wezen kan, en ik, ſchoon onſchuldig, my het vonnis van den Raad onderwerpen moet, daar ik niets tegen heb, ſchoon ik ſterven moeſt, zoo verzoek ik dan eindelyk maar alleen van UEd., om* Saëna *by my te hebben, en dan zal ik geen ſwaarigheid maa-*

beſchuldigende de Heer van Thye, en Aroe Poni.

Doch zonder bewys.

Zyn verzoek om Saëna,

1702. *maaken, om aanstonts de dood zeer blymoedig te lyden.*

Zyn Ed., den aard der Macassaaren reets zeer wel hebbende leeren kennen, vraagde hem daar op, *en waar toe zou dit doch dienen, of wat zoud gy haar doen, als zy weer by u quam. Haar dood-steken, Heer Gouverneur*, zeide hy, *wat zou ik haar anders doen? want dat heeft zy verdient. Zoud gy zeeker*, zei zyn Ed, *ja myn Heer*, zei hy, *zy moet* Dain Mabani *volgen, daar is geen bidden ter wereld voor, of ik moet zelf van kant, en dat zou 't ware regt zyn. Wel, meint gy dan*, zeide zyn Ed., *dat 'er, over u persoon gevonnist zynde, geen regt geschied is, daar zich de Regters nogtans na alle de bewyzen geschikt hebben, en ook niet anders, dewyl* Aroe Poni *alles loochend, konden wyzen; moesten zy u, na uw eigen schriften niet doemen? Ja myn Heer*, zeide hy, *doch egter lyde ik onschuldig.*

om haar te dooden.

Dit alles zeide hy zyn Ed. toen in 't bywezen van de Heeren *Claaszoon*, *Hackaart*, en *Isaäc Alexanders.*

Vermits men nu al vry opentlyk van *Aroe Teko's* vertrek begon te spreken, en *Saëna* dit mede hoorde, liet zy den 1sten Juli *Dain Tahalile* met schreijende oogen verzoeken te bewerken, dat doch, als haar man na Batavia vertrok, haare dochter, die zy by hem had, niet mede derwaarts gaan mogt, waar over *Dain Tahalile* haar belooft had den Heer Gouverneur te zullen spreken. Zy ging by zyn Ed. in de thuin der E. Maatschappy, daar hy die vorstin op haare beletvraaging had doen verzoeken, en hoorde doen, hoe *Aroe Teko's* vrouw, en haar moeder, niet weinig by haar waren komen klagen; doch zyn Ed. zei, dat dit alles nu ontydig, en dat hier niet meer in te doen was; doch hy vraagde haar, of 't niet beter was, dat zy (*Tahalile*) zelf pardon voor hem was komen verzoeken, aangezien *Aroe Teko*, en alle zyne vrienden, hier door grootelyks aan haar verpligt zouden zyn. Zy gaf daar op zeer scherp tot antwoord, *zou ik*, Heer Gouverneur, *voor zulk een man spreken, die geen drup deugdzaam bloed in zyn lyf heeft, en die zich nergens mede bemoeit, als met de stoutste buitenspoorigheden te bedryven, en met maar alles, wat hem voor de mond komt, 'er uit te lappen, zich niet schaamende de eene leugen op de andere te stapelen? Neen doch niet, dat zy verre, dat ik myn goeden naam daar mede bekladden zou, met te spreken voor een man, die zich niet schaamen zou my, en UEd., gelegenheid te geven van hem dan by de vyanden der E. Maatschappy te zien overloopen. En wie zou men, als dat zoo eens uitviel, daar anders, dan my, de schuld af geven. Zou die kroon myn gryze hairen wel passen, en zou ik het goede, dat ik van de E. Maatschappy genoten hebbe, op 't laatste van myn leven zoo slegt beantwoorden? O neen*, Heer Gouverneur, *geen een mensch van verstand zal my dat konnen raaden, behalven dat hy ook zelfs zegt, dat 'er voor hem niet goeds meer op Celebes te hoopen is, en dat hy daarom na Bima, Sumbawa, Java, of Banjar moet. Ook heeft hy zich niet ontzien my en* Aroe Poni *schendig te bedriegen: want na dat hy belooft had zyn dochter aan* Aroe Poni *te geven, en die zelf in Tsjinrana te brengen, is hy in tegendeel toen na Goa gevlugt, laatende ons allen zeer leelyk zitten kyken; ja zelf ontzag hy zich doen ook niet, om zeer veragtelyk, zoo van* Radja, *als van de Hollanders, te spreken, wel opentlyk durvende zeggen, dat men met hen, als men hen maar goud te eeten geeft, doen kan, wat men wil. Spreekt daar*, Heer Gouverneur, *wilt gy voorzigtig zyn, noit meer van, maar onthoud wel, dat hy noit vergeten zal, dat hy in 't kasteel gevangen gezeten heeft.* Op al 't welke zyn Ed. eindelyk die vorstin zeide, *dat zy dit maar als een praatje, en verder niet, opnemen moest, aangezien hy haar verzekerde, dat wy hem zeer wel kenden, en hem mede voor zulk een man hielden.* 1702.

Saëna's verzoek aan Dain Tahalile.

Ondertusschen was men, ziende niets voor hem uit te werken, van besluit in zoo verre verandert, dat 'er reets goedgevonden was, zyne goederen te rampassen en te verdeelen, waar ontrent de koning van Boni aan zyn onderryksbestierder, *Aroe Tsjiroewali*, reets last gegeven had, om 'er mede voort te gaan; doch de Heer *Beernink* gaf den zelven, in 't bywezen van de Heeren *Claaszoon* en den Sabandaar *van der Myl* last, dat hy, na *Aroe Teko's* vertrek, dat binnen drie dagen stont te volgen, met bezaadigdheid ontrent die verdeeling handelen, en doch wel bezorgen wilde, dat de vrouw en kinderen niet alleen voor allen overlast bevryd wierden, maar dat hy haar, als uit een soort van agteloosheid, ook die dingen zou laaten behouden, die wel 't waardigste waren, al was het den ganschen imboel, als 't maar eenigzins door den beugel kon.

Dierhalven besloot zyn Ed. nu eerst hem te rampassen.

Ontrent dezen tyd antwoordde zyn Ed. haar Edelheden ook op haare brieven van den 6den October 1701., 6den Januari en 17den Februari over drie zaaken van belang, voor eerst over *Aroe Teko*, ten anderen over 't nettelen der Engelzen op Banjar Massin, en ten derden over 't verbod aan den Gouverneur, van niet meer in Goa's vesting, nog op maaltyden, jagten, visscheryen, enz. door deze of gene koningen aangeregt, te gaan, om daar door in geen gevaar te raaken.

En geeft berigt van alles aan haar Edelheden.

Over *Aroe Teko* schreef hy, dat hy hem zeer gemakkelyk in gyzeling gekregen heb-

hebbende, van hem ondertusschen ook ontrent 1000 Rders aan goud, en een nette inventaris van zyn goederen bekomen had, gelyk hy verder zeide, dat hy den 10den November 1701. (en dierhalven zoo lang voor 't ontfangen van haarer Edelheden brief, hoewel die, al was hy tydig gekomen, de zaak geenzins verandert zou hebben) door den Raad der Bontgenooten gevonnist was, om gerampast te worden, en dat het volslagen onmogelyk, en ook ongeraaden was, om door yemant der Grooten (volgens haar Edelheden schryven van den 16den Augusti en 6den October) pardon voor hem te doen verzoeken, alzoo zy alle 'er stipt op stonden, om 't vonnis, over hem gevelt, te doen stantgrypen, of dat zy 't anders als een zaak, waar mede men de spot dreef, zouden aanzien, weshalven hy besloten had dit met de komst van 't schip de Peperthuin te doen uitvoeren, zullende een derde van zyne goederen voor de E. Maatschappy, als haar regt, trekken. Tusschen beiden wees hy haar Edelheden ook klaar aan, dat de Inlander door geen bewyzen van goedertierenheid te winnen, en dat dit in tegendeel een middel was, om al haar agting by de zelve te verliezen, alzoo zy niet zagt, maar streng, moeten geregeert worden. Ook had zyn Ed. aan *Aroe Poni* vertoont, hoe verre een yders regt kon getrokken, en in wat gevallen 'er al volgens 't Bonaysch Contract gehandelt moest worden, zoo men der Bondgenooten regt bewaaren zoude, 't geen zyn Ed. meinde voor die tyd al vry veel gezegt te zyn, en dat men het nu daar by maar behoorde te laaten, om *Aroe Poni's* gemoed, dat nu reets genoeg aan 't opwellen was, niet meer gaande te maaken. Egter oordeelde zyn Ed. best, om by oogluiking nu aan *Aroe Poni* de magt over de mindere Bondgenooten toe te staan, vermits zy doch nu al in die gewoonte waren, en dit zoo niet te beletten was.

Hy waarschoude haar Edelheden van dezen gast, die nu haast na Batavia stont te gaan, wel gade te slaan, alzoo men zulke gevreesde vorsten niet gevangen neemt, om ze weer los te laaten, ten ware haar Edelheden met 2000 schelmen, in zyn kampon zynde, en ten eersten door nog grooter getal staande gevolgt te worden, op Batavia, daar zy zich wel spoedig zouden doen kennen, gedient waren, dat egter niet te gelooven was, alzoo die in staat waren, om die stadt in vuur en vlam te zetten. Voor alle welke trouwe waarschouwingen zyn Ed. daar na tot zyn loon had, dat haar Edelheden hem te last lyden, dat zy hem wel belast hadden, om te beletten, dat de Bondgenooten doch zoo niet van *Aroe Poni* mogten afhangen, maar dat hy daar mede nog zoo haastig niet moest doorgegaan hebben 1701.

Over de tweede zaak, de Engelzen op Banjar betreffende, gaf zyn Ed. by een geheim berigt haar Edelheden kennis van alles, wat dien aangaande nader ingekomen was.

En wat het derde, of des Gouverneurs verblyf in de vesting des konings van Goa, betrof, daar op zeide hy, dat hy de ordre haarer Edelheden stipt nakomen zou; toonende nogtans dat hy veel minder in dezen, dan wel de Heer *Hartsink*, gedaan had. Hier benevens zont hy ook de advyzen van yder Lid van den Polityken Raad schriftelyk wegens *Aroe Teko* aan haar Edelheden over, die alle daar op uit quamen, dat het niet geraaden was pardon voor hem te verzoeken. Ook had zyn Ed. alle de byzondere schriftelyke gevoelens der Bondgenooten hier by gevoegt. Eindelyk schreef zyn Ed, dat zy nu *Aroe Teko* niet met de Peperthuin, om dat die nog niet verscheenen was, maar met het scheepje de Matroos na Batavia zonden, om 't geduld der vorsten, die na zyn vertrek reikhalsden, niet langer te tergen.

Hy had ook, op den voornoemden tyd, 's nacht *Aroe Teko* in een besloten draagstoel, om de minste opschudding te hebben, met een ordonnantie, in Raade goedgekeurt, en aan schipper *Jan Boers* overgegeven, na boord doen dragen, met last om hem in de kajuit te huisvesten, en wel op hem te passen, ten einde hy hem niet ontvlugten mogt; hoewel zyn Ed. hem vooral aanbevolen hadde aan den sergeant *Dirk van Nieuwersluys*, om hem wel te bewaren, ten dien einde hem nog een korporaal, en 12 braave keerels, die twee en twee altyd voor de kajuit waaken zouden, medegevende.

Aroe Teko na Batavia gezonden.

Daar beneven zont zyn Ed. zyn kris aan haar Edelheden, met die hoope, dat hy die noit weer dragen zoude.

Ook wiert den sergeant, en de verdere, belast, om de ordre van den Raad, by voorval van schipbreuk, of andere swaare ongelegenheden, die hen beletten mogten dezen gevangen aan haar Edelheden over te geven, volgens een verzegelt briefje, hem mede gegeven, en dat alleen dan, en anders niet, geopent mogt worden, uit te voeren, welk briefje hy (sergeant) anders zoo verzegelt aan haar Edelheden overleveren moest.

Dit briefje hield in om hem, in zulken voorval aanstonts met een degen te doorstooten, of op een andere wyze ter dood te brengen, om hem de gelegenheid van te ontvlugten te benemen, en daar door alle verdere moeite, die daar uit ryzen kon, voor te komen.

1702. Zyn woorden over Aroe Poni, eer hy vertrok.

Eer hy nog na Batavia vertrok, zei hy, op zyn tanden bytende, tegen den lieutenant *Riddel*, *dat hy in eeuwigheid, al stampte men zyn gebeente tot stof, geen vriend van* Aroe Poni *worden, maar, zoo hy los quam, zich allereerst aan dien dommen Duyvel wreeken, en dat hy alle de koningskinderen, die daar na wagten, dan ten eersten wel aan zyn zyde krygen zoude.*

'tVerdere ontrent hem voorgevallen. Dood van zyn Gemalin.

Niet lang na zyn vertrek wierden zyne goederen verdeelt, en den 7^{den} September is zyn vrouw, *Saena*, overleden; doch, na zyn komst op Batavia, vonden haar Edelheden, die hem eerst na de Kaap dagten gezonden te hebben, volgens hun schryven van den 15^{den} September 1702. goed hem na Ceylon te schikken, daar hy niet veel kromme sprongen maaken kon.

Lyst der Goederen van den Bonizen Prins Aroe Teko.

In een Boetons Kistje.

Zyn goederen.

1 Stormmuts, met eenig goud overtrokken.
1 Knop tot een Kitasol met goud overblazen.
27 Goude Armringen, gesorteerde, en daar onder 2 groote gedrevene, meest allen met harpuis gevult.
27 Zoo halve Arm- en Beenringen, als stukjens der zelve.
7 Slegte goude Vingerringen.
7 Stukjens goude en zilvere banden.
14 Goude } Krabben, of Oorcieraaden,
3 Zilvere } met looverkens.
Ettelyke stukken geslagen en gedreven goud, swaar 2 pond 5 thail, tot 8 R^{ders} yder.
Een party allerlei slag van gevult goud, swaar 13 thail.
Een party allerlei zilverwerk, swaar 6 thail.
Het onderste van een Macassaarze Gordel van geslagen en gevlogten goud.
2 Platte geslagene goude Ketens tot Badjos.
2 Bondels Boelo Boelo's (of vierkante platgeslagene plaatjens) tot een kleedje.
1 Stuk van een gevlogte goude band, tot een Buikgordel.
3 Krissenscheden met goud overtrokken.

Nader aanwyzing van eenige Goederen van dezen Prins op Oedjong Tanah, volgens opgave van de zelve, by overgave van den Maleitschen schryver Intsjeh Djenal.

404 Zoo vrye menschen, als krygsgevangenen, als slaaven en slaavinnen, bestaande in volgende persoonen;
106 Stuks slaaven en slaavinnen, alle by naam opgegeven; en verder nog eenige andere slaaven door hem als krygsgevangenen bekomen, en door de Heer *van Thye* hem toegewezen. 1702
51 Tamboereezen, onder *Aria Pankien.*
37 Domponeezen.
40 Vrye, die geld op hunne lyven genomen hebben.
170 Vrye, of welker schulden hy (*Aroe Teko*) betaalt heeft, alle de welke uitmaaken de eerstgemelde 404 koppen.
54 Stuks gemalide rokjens of korte kolders; diergelyken soort, volgens 's lands wyze, als van welke men 2 *Sam:* 1: 9. leest.
6 Regte gemalide rokjens van yzer.
42 Snaphaanen.
2 Japansche roers.
6 Musketten.
20 Bassen, groot en kleen.
1 Metaal stukje.
1 Lange snaphaan.
50 Spatten met haare giftpylkens, en kokers.
40 Hasagaayen.
2 Goude Stormhoeden.
3 - - - Krissen.
2 - - - Buiksnyders.
30 Thail goud.
5 - - - gesmolte goud.
27 Draadwerkze goude knoopen tot een Badjoe.
81 Stuks platte goude knoopen.
1 Platte goude keten tot een Badjoe. }
1 - - - - - - tot een Kleedje. } Beide door koop hem toekomende, hoewel *Dain Malaba* (zonder bewys) die zegt maar verzet te hebben.
1 Stel dito Boelo Boelo tot een Tulband.
1 Platte zilvere keten.
46 Zilvere knoopen tot 2 Badjos.
100 Spaanze Ryksdaalders.
400 Ryksdaalders klein geld.
120 Musketten, of Snaphaanen, en Japansche roers, alle eenigzins onbequaam.
2 Kopere Donderbussen.

Verder zyn op zyne visschery Ayen eenige Persoonen, zoo vrye, als slaaven, bestaande in

150 Vrye mans, vrouwen, en kinderen, en in 79 slaaven, en slaavinnen, te zamen 229 koppen.
50 Buffels.
20 Paarden.

Op Maros waren nog,

38 Slaaven of slaavinnen.
10 Vrye lieden, mans, vrouwen, en kinderen.
20 Buffels.

Op Padang Padang nog,

19 Koppen,
30 Buffels.

9 Vrye

9 Vrye lieden.

Ook waren hem de velden daar op Ipananja door *Aroe Soepa* t'eenemaal gegeven.

Op Boelocombo nog,

10 Slaaven en slaavinnen.

Op Caloconkong,

80 Mans en vrouwen, hem door den koning van Boni als een *sirih pinang* geschonken; doch de Negry Teko (uit welke zy waren) heeft de koning weer na zich genomen; laatende de volkeren onder hem (*Aroe Teko*) blyven.

Op Tsjinrana in Boni.

6 Koppen.

Op Labo, gelegen ontrent Bonteyn,

26 Paarden.

Ook had de koning van Boni hem geschonken de Padivelden ontrent Tino, zynde die velden Poncondo genaamt.

Op Mangaray,

40 Stuks mannen, uit eenige Boniers en Mangarayers hem door de oude koningen van Boni geschonken, en die nu en dan na Mangaray geloopen, en daar voortgeteelt zyn.

6 Gontings, of inlandze groote vaartuigen.

1 Groote Prahoe, Binawa } genaamt.
1 - - - - - Pagey }

Al 't welke by den anderen getrokken zynde, in opzigt van de menschen 499 vrye lieden, en 337 slaaven uitmaakt.

Te weten,	vrye	slaaven
Aan zyn huis	210	106
Tamboreezen		51
Domponeezen		37
Op Ayen	150	79
Maros	10	38
Padang Padang	9	10
Boelocomba		10
Caloconkong	80 uit Teko.	
Tsjinrana		6
Mangaray	40	
	499	337

In 't begin van September was *Radja Boni*, tegen de oude gewoonte aan, en zonder voorweten van zyn Ed., met de byeen geroepene Bondgenooten (dat wel niet wezen mogt, maar dat niemant der zelve nalaaten dorst, alzoo zy zyne haastigheid kenden) tegen de Bonize Toradjers opgetrokken. Hier mede had hy 't fatsoen der E. Maatschappy zeer gehoont, en wel verdient over deze zyne loshoofdigheid, zoo het andere tyden 1702. geweest waren, eens ernstig berispt te worden; doch men moest dit uit staatkunde nu maar door de vingeren zien, om dat op zyn tyd, en eens tusschen vier oogen te doen, by hoedanigen gelegenheid (dat nog al best in hem is) hy zich nog al vry wel leiden laat.

De Bondgenooten weten wel, dat hy die magt niet uit zich zelven heeft, om hen te zamen te roepen, alzoo het aan den eersten Bondgenoot staat, om 'er last toe te geven, en waar op hy dan gewoon is die by een te roepen. Maar komen zy op zyn opontbod niet, zoo vreezen zy ongemak te zullen lyden, eer wy hen konnen dekken (dat wel veeltyds waar is) en komen zy zyn bevel na, zoo toonen zy (dat ook niet wezen mag volgens 't Bonaysch Contract) dat zy geheel en al van hem afhangen.

Hy is wel zeer loshoofdig; maar niet quaadaardig; doch zonder beleid is hy gewoon zoo maar toe te hakken. Ook had hy, volgens 't zeggen van *Crain Binamoe*, koning van Boejong, die kleine Bondgenooten nu alzoo verre gebragt, dat hy 'er mede omsprong, zoo hy wilde, zoodanig dat 'er geen een der zelve 't hart had, om buiten zyn voorweten in 't kasteel te gaan; en geen een van hen had het hart, om tegen hem aan te stemmen: want vermits zy, zoo verre om laag zittende, onmogelyk eenig voorstel van de Heer Gouverneur hooren konden, en de tolken hen van 't voorstel van een zaak niet meer zeiden, dan *Radja Boni* hebben wilde dat zy zouden weten, waren zy niet in staat, om die vryheid in 't stemmen, en die onafhankelykheid van eenige Hoven, die de E. Maatschappy hen verzorgt had, zoo als 't wel behoorde te konnen gebruiken; by welk geval die koning aan *Marcus Sandbeek* ook verhaalde, hoe *Radja Boni* zich niet ontzien hadde verscheide onderzaaten van hem van goed en leven te berooven, zonder dat daar een haan na kraaide, of dat daar yemant van reppen dorst. *Waarom*, zei Sandbeek, *brägt gy dat toen niet voor den dag, toen de Heer* Beernink *met zoo veel ernst u allen aanmaanden om van niemant, alzoo gylieden volslagen vry waard, af te hangen, en wanneer hy immers zoo klaar aan de koningen van Boni en Goa voorstelde, om zich doch noit eenige magt over de Bondgenooten, en hunne medebroeders, te laaten aanleunen.*

Nader aanmerking over zyn persoon.

Ik wil, zei hy, *wel gelooven, dat de E. Compagnie ons helpen, doch geloove ook te gelyk, dat dit veel te laat komen, en dat, als wy om een lugtje waren, men tegen* Radja Boni *alleen zeggen zou, dat hy dat niet meer doen moest, dat ons immers na onze dood niet baaten zou; om welke reden zich* geen

1702. *geen voorzigtig man daar aan wagen, en liever wat lyden wil.*

Wy hebben bevoorens gezien, dat haar Edelheden aan den koning van Goa belast hadden de wallen van Goa te slegten, en dat *Crain Bontosongo* na 2 of 3 maanden aangenomen had daar voor te zorgen. Maar behalven dat de koning van het toegezegde daar ontrent (als een zaak, die al haare agting by de werelt verminderen zou) al berouw had, zoo maakten de koningskinderen daar over in 't eerst zoo veel beweging tegen *Crain Bontosongo*, dat 'er met hen tot geen besluit te komen was, te meer, dewyl hy ook den koning tot geen zeker besluit brengen kon; doch eindelyk liet de koning en *Crain Bontosongo* (na dat de Heer *Beernink* zyn Hoogheid de last van haar Edelheden den 12den September weer had laaten verindagtigen) aan zyn Ed. weten, dat den 21sten October vastgestelt was, om dan met het slegten der wallen te beginnen, gelyk het toen ook zyn begin genomen, hoewel 't Hof van Goa daar geweldig tegen geweest, en dat liever anders gehad had; doch na dat zy merkten, dat de Gouverneur, volgens last haarer Edelheden, daar onverzettelyk op stont, zich aan hun misnoegen niet kreunde, en alles maar ongemerkt door liet gaan, moesten zy 'er eindelyk toe komen, gelyk zy 'er nu al aan bezig waren; doch het zou na allen schyn maar alleen de steene borstweering, en niet de geheele wallen gelden, om de puin na binnen te werpen, en om 'er dan weer een Pagger om te trekken, dat zyn Ed. best oordeelde maar door te laaten schieten, alzoo die wallen niet zoo zeer ons, dan wel de Boniërs, in 't oog geloopen hadden. 1702.

De wallen van Goa geslegt.

En dit zyn wel de voornaamste zaaken, die geduurende de regeering van den Heer *Beernink* hier voorgevallen zyn, hoedanig zyn Ed. tot den 15den December 1703. 't bestier hier waargenomen, en toen zyn ontslag op zyn verzoek van Batavia bekomen heeft, en ook derwaarts vertrokken is.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

IN *'t jaar* 1703. *de Heer* de Roo *in de Heer* Beerninks *plaats. Zyn vertrek in 't jaar* 1705. *Zeldzaam geval van de Heer* Speelman. *De Heer* Erberveld *Landvoogt hier* 1705. *Groote agting van* Dain Tahalile. *Onvoorzigtigheden hier door de onzen gepleegt. In 't jaar* 1710. *de Heer* van Tholl *hier Landvoogt. 't Begin der onlusten. Het huwelyk van* Aroe Palacka. *Zeldzaam geval tusschen den koning van* Boni *en* Aroe Palacka *over 't vegten van haanen. Dood des konings van* Goa. Sampowali *in zyn plaats. Doch buiten de gewoone wyze. Den koning van* Boni *beoorlogt in 't jaar* 1710. *dien van* Goa. *Breekt tegen den raad van al zyn vrienden op. De Heeren* Hartenberg *en* Steenbergen *gaan by den koning. Nieuwe* Hoofden *van 't Bonis leger. 't Verzoek van een* Gezant *van* Goa, *en 't antwoord des konings van* Boni. *Verdere zaaken toen voorgevallen. Staat van 's konings, en des princen wonde. De onzen geraaken weer aan den vyand. Tweede treffing. De koning van* Goa *gequetst. Verdere zaaken toen voorgevallen.* Aroe Palacka*'s overgave door de* Landvoogden *aan den koning van* Goa *verzogt. Slegt antwoord 'er op.* Radja Boni*'s kleinzeerigheid. De vyand weer aangetast. Die zyn* Pagger *verlaat. De onzen krygen klop. Vergeefze togt van* Stokvisch. *Nieuwe* Paggers. Gezanten *van* Goa *beantwoord. Voorstel aan den koning van* Goa *van zich dezen dag te moeten verklaren.* Aroe Palacka *komt tot ons over. Zaaken toen voorgevallen. 't Leger scheid. De koning van* Goa *verwelkomt den nieuwen* Landvoogt. *Slegte dankbaarheid door de Heer* van Tholl *aan de Heer* Erberveld *bewezen. Nieuwe vreeze der onzen voor den koning van* Boni.

In 't jaar 1703. de Heer de Roo in de Heer Beerninks plaats.

DE Heer *Beernink* wiert hier vervangen door de Heer *Willem de Roo* in 't jaar 1703., die hier als Landvoogt tot den 31sten Mey 1705. gebleven, en door haar Edelheden toen na Batavia ontboden is, om in Raade van Indiën, als aangenomen Lid, die Hooge Vergadering mede by te woonen; hoewel ik daar wel andere redenen van hebbe hooren geven, die met de gevolgen al eenige overeenkomst hadden: want was die Heer op Batavia zoo noodig, waarom dan hem kort daar aan na Bengale als Directeur, dat veel minder in rang dan een Gouvernement was, gezonden. Men zegt dat hy veel geld aan zeker groot Heer schuldig was, en dat dit moest betaalt zyn.

Vertrek in 't jaar 1705.

En dit was byna een diergelyk geval, als zich eens in den tyd, dat de Heer *Speelman* Generaal van Indiën was, opdede. Hy zont een zeker Heer als Directeur (zoo men zegt) na zekere Directie, met belasting van daar voor aan hem een briefje van 10000 Rders te teekenen.

Zeldzaam geval van de Heer Speelman.

Deze Heer zoo veel in de wereld niet bezittende, en 't verstand niet hebbende om het te winnen, had wel zin in de bedie-

bediening; maar geenzins in dat onderteekenen; dierhalven zeide hy aan zyn Edelheid, *ik ben tot die bediening niet bequaam, en ik weet niet op wat voor een wyze ik zoo veel geld winnen zou, om zyn Edelheid te konnen betalen.* Waar op de Heer *Speelman* zeide: *Vent, ik geve u de qualiteit, en dat ampt niet alleen, maar zal u ook 't verstand 'er by geven. Gaat gy maar heenen, ik zal u noit daarom maanen, behalven dat ik u verzekere, dat gy over een jaar zoo wys wezen zult, dat gy my niet meer van nooden zult hebben, en my ook niets meer schuldig zult zyn.* Zyn Edelheid, zei de ander, *dan zal ik op u zeggen maar gerust heenen gaan;* en hy bevond binnen 't half jaar al, dat hy zyn Edelheids goeden raad niet meer van nooden had.

Heer ...veld ... 1705. De Heer *Johan Jacob Erberveld*, den 21sten Februari 1705. hier met den Eenhoorn verschenen, nam 't gezag van hem over.

...te ... Dain ...lile. *Dain Tabalile*, weduwe van *Radja Palacka*, en koningin van Boni, was by de volkeren van Boni, de Boegineezen, en meer andere Celebize inwoonders, volgens 't berigt dat ik in 't jaar 1704. in October daar af kreeg, nog in zeer groote agting, waarom haar Edelheden jaarlyks, om te toonen hoe veel genegenheid zy voor haar tot nog toe hadden, niet nalieten veel aanzienelyke en kostelyke geschenken aan haar te zenden, verzekert zynde, dat zy, zoo lang zy leefde, wel bezorgen zoude, dat men op Macassar geen moeite of opstant hebben zou.

Men had egter bevoorens aan onzen kant hier eenige zaaken gedaan, waar tegen haar Edelheden wel uitdrukkelyke bevelen gegeven hadden, niet begeerende, dat de koningen van Boni, of Goa, oit of oit t'zamen te gelyk ter gehoor zouden komen, alzoo dat aanleiding, of tot grooter geschillen, en wel tot een beter verstand tusschen die twee koningen, als met het belang der E. Maatschappy over een quam, geven kon.

Ook heeft men daar na veel slegte gevolgen daar af, en eindelyk ook gezien, dat deze koningen malkanderen niet alleen wel verstaan, en hun oud hoofdgeschil bygelegt hebben, maar ook vervolgens *Aroe Poni*, met de dochter van de koning van Goa getrouwt is, een huwelyk, waar tegen alle goede Staatkundigen zich op zeer goede gronden aangekant hebben, zoo dat die gene, die dit zoodanig bestelden, of het niet wel begrepen, of altoos zeer onvoorzigtig gehandelt, hoewel de zaaken met 'er tyd weder een geheel anderen draai tusschen deze twee koningen kregen, gelyk wy dat ten deelen nu en dan al gezien hebben, en in 't vervolg breeder zullen zien.

Ook was 'er naderhand tusschen deze twee koningen besloten, dat de prins *Sampowali*, oudste zoon des konings van Boni (hoewel de snedigste niet) na de dood des konings van Goa in 't ryk, gelyk wy bevoorens al gezegt hebben, en niet *Crain Manigali*, volgen zou. 1710.

Onder de Heer *Erberveld's* regeering schokte het met de Macassaaren en Boegineezen zoo nog al met horten en stooten voort: want 't was zoo verre van daar, dat door 't voornoemt huwelyk de getroffene vriendschap tusschen deze twee vorsten in vollen stant zou gebleven zyn, dat zy in tegendeel, tegen alle welgegronde staatkundige gedagten aan, weder zoo groote vyanden geworden waren, dat de koning van Boni niet anders wenschte, dan maar verlof van den Heer Landvoogt van Macassar te bekomen, om op den koning van Goa met zyne Boniërs eens te mogen los gaan, hoewel hem dit altyd belet wiert.

Daar op wiert de Heer *Erberveld* in 't jaar 1710. door de Heer *Gerard van Tholl* vervangen; en zoo ras was die Heer niet in de regeering, of het begon, ook zelf al terwyl de Heer *Erberveld* nog hier was, niet weinig te hommelen, die daarom eerst met het laatste schip vertrok. De Heer van Tholl hier Landvoogt.

Om een net denkbeeld van dit voorval te hebben, moeten wy het wat hooger uit de grond ophaalen.

De koning van Boni had buiten zynen oudsten zoon, *Sampowali* (die tot het ryk van Goa, als vervanger van zynen moederlyken grootvader geschikt was) nog een zoon, in 't gemeen *Aroe Palacka*, dat is, de koning van Palacka, doch anders *Aroe Parang* genaamt, die veel gaauwer dan de oudste ('t geen die van Goa te laat vernamen, alzoo hy anders van dien vorst tot zyn vervanger zou gekoren zyn) en daarom van zynen vader tot zynen erf- en kroonprins geschikt was; buiten welke den koning van Boni nog een jonger zoon had, *Aroe Mampoe* genaamt, dien hy in veel laater tyd kreeg. 't Begin der onlusten.

Deze *Aroe Palacka* nu had zich ondertusschen in huwelyk begeven met de dochter van den veldheer van Boni, een man van veel dapperheid, en van zeer groote verdiensten, gelyk hy 't door zyne heldagtige daaden ook zoo verre gebragt had, dat hy veldheer van den koning zyn meester geworden was; doch anders geen man van eenige, en veel min van koninklyke geboorte, zoo dat de kinderen, die zyne dochter by *Aroe Palacka* reets gekregen had, geenzins, volgens de gewoonten der vorsten van Celébes in eenige aanmerking konden komen, om na de kroon van Boni te staan. Huwelyk van Aroe Palacka.

Dier-

1710. Dierhalven sprak de koning van Boni dezen zynen zoon hier over op zekeren dag, hem voor zyn bed ontboden hebbende, dus aan, *dat, aangezien geen van de kinderen, die hy by de dochter van zynen veldheer* Dain Mangimba *hadde, volgens de rykswetten van Boni, oit hoope tot de kroon konden hebben, om dat zy uit koninklyken bloede gesproten dienden te zyn, hy geerne zien zoude, dat hy, aan wien hy reets alle de rykscieraaden, als zynen toekomenden vervanger, overgegeven, en alle merkteekenen van eere, uitgenomen het goude zonnescherm, dat hy tot zyn dood toe voor zich meinde te houden, overhandigt hadde, nu eens na een dochter van koninklyken bloede, welkers kinderen met regt na de kroon zouden konnen staan, wilde omzien, op dat hy voor zyn dood zyn kroon, die hy hem na laaten zoude, nog eens (zoo hy voor zyn zoon of die voor hem mogt komen te overlyden) in hoope mogt zien rusten op het hoofd van een koninklyke spruit, die buiten alle twist de naaste daar toe zoude geregtigt zyn.*

De prins *Aroe Palacka*, den koning zynen vader met veel aandagt over deze zaak gehoort hebbende, zeide, *dat hy het mede zoodanig begreep, en ook ten vollen genegen was hem te gehoorzaamen*, en, om te toonen, dat hy het ook meende, zag hy ten eersten na zulk een Bonize princes om, vond 'er een volkomen na zyn zin, en na die van den koning zynen vader, en ging daar op by den zelve, niet negen (gelyk 's lands wetten vereischten) maar alleen drie dagen huishouden, liep 'er toen weder af, en liet ze zoo zitten, over welke daad de koning zyn vader zeer toornig was, 't geen egter bygelegt wiert, zoo dat de koning het nu meinde weer vlak na zyn zin te hebben; doch de prins waarschynelyk van zynen schoonvader, *Dain Mangimba*, omgezet, nam zeer schielyk de vlugt, zonder dat men in 't eerst wist, waar na toe, of wat de reden van zyn vlugt was.

Zeldzaam geval tusschen den koning van Boni en Aroe Palacka over 't vegten van haanen.

Daar zyn 'er, die zeggen, dat de koning van Boni zynen haan tegen dien van zynen zoon vegten liet, en dat die vorst den haan van zynen zoon, die den haan des konings overwonnen had, met grooten toorn in duizend stukken kapte.

De zoon, dit ziende, en daar over zeer misnoegt, vraagde, *wat reden zyn vader had, om zich tegen zynen onnoozelen haan zoo verwoed en wreed te dragen*; waar op hem de koning belastte stil te swygen, *of dat hy aanstonts met hem even eens, als met dien haan, handelen zou.*

De prins hier over nog meer ontsteld zynde, en zyns vaders woede, die hy kende, niet verder willende afwagten, is, zoo om deze, als om meer andere zaaken, van daar gevlugt.

Men ontdekte nogtans eindelyk, dat hy zich by zynen grootvader, den koning van Goa, ophielt, terwyl zyn schoonvader na 't gebergte van Mandar gevlugt was. 1710.

Ondertusschen liet de koning van Boni zynen zoon van den koning van Goa wedereisschen; doch die liet met beleeftheid aan den koning van Boni te rug zeggen, dat hy eenen prins, hem zoo na in den bloede bestaande, als deze, geen lyfsberging had konnen weigeren, en dat hy ook swaarigheid maakte, om den zelven aan zynen vader, die nu op hem vertoornt was, over te leveren, verzoekende alleen maar een weinig uitstel, in hoope dat zich onderwyl een middel van verzoening, tusschen den vader, en den zoon, opdoen mogt.

Daar op nu liet de koning van Goa aan den Nederlandzen Landvoogt van Macassar vraagen, wat hy zyn Hoogheid, zoo die prins by hem mogt komen vlugten, in dat geval, voornamelyk, zoo de koning zyn vader hem dan wederom vorderde, zou raaden te doen.

De Landvoogt, en de Raad van Macassar, waren van oordeel, dat zyn Hoogheid niet beter doen kon, dan den prins aan den Heer Landvoogt over te geven, die dan verder aanbieding dede van met zynen Raad tusschen beiden te willen gaan, om te zien, of men deze zaak dan verder niet tot een gewenscht einde zou konnen brengen.

Dood koning van G[oa]

Ondertusschen quam de koning van Goa te sterven, en die van Goa namen in 't eerst in overleg, of 't niet best was *Aroe Palacka* tot koning, in des overledens plaats, aan te stellen, aangezien hy veel schranderer, dan de prins *Sampowali*, was; maar de veldheer, en de eerste Dienaar van Staat van Goa, of van 't koninkryk van Macassar, *Bontosonggo* genaamt, een zeer oud, en byzonder schrander Heer, voorstellende, dat des overleden konings uiterste wil was, dat de prins *Sampowali* hem vervangen zou, zoo wiert 'er voor al, op 't aandringen van dien laatsten Heer, die al in de oude Macassaarze verbonden zeer bekent was, goedgevonden, dat deze oudste prins, volgens 's konings wil, ook in zyn plaats komen zou.

Sampowali in zyn plaat[s]

Deze aanstelling van den prins *Sampowali* tot koning van Goa geschiede niet op de gewoone landswyze, dat is, in een vergadering van alle de koningen van Celébes, Bondgenooten der E. Maatschappy, waar by dan ook de twee Gecommitteerden van den Heer Landvoogt, en zynen Raad, van wegen de E. Maatschappy tegenwoordig zyn, en daar aan toestemming geven moesten; maar de Macassaaren deden dit maar volgens eygen ge-

gezag, en gaven 'er den Heer Landvoogt, en zynen Raad, maar kennis af, welke zaak wel ganſch niet in den haak, en tegen de oude wyze van verkiezing der Macaſſaarze koningen was; maar die men nu egter ſtilſwygens uit andere inzigten doorſlippen liet; hoewel men, myns oordeels, quaalyk dede, met zulke quaade gronden, vlak tegen het gemaakt verbond, te leggen voor een volk, 't geen gewoon is, als men het den vinger geeft, de geheele hand ſtout na zich te nemen; behalven dat zulke ſtoutheden, zoo openbaar gepleegt, naderhand ook andere vorſten aanleiding gegeven hebben, om dit quaad voorbeeld te volgen, gelyk ontrent 2 jaaren bevoorens den koning van Boni, by de dood des konings van Soping, zich 'er op die zelve wyze, buiten kennis ofte toeſtemming van eenige Gecommitteerden van de E. Maatſchappy, ingedrongen, en daar na aan den Heer Landvoogt, en zynen Raad, 'er maar kennis af gegeven heeft; waar over toen aan haar Edelheden wel geſchreven; doch waar over niet geklaagt, en geen vertoog ter wereld tegen gedaan wiert, waarom het by de verkiezing van dezen nieuwen koning van Goa te ligter na gevolgt is.

h
en de
oone
e.

De koning van Boni ondertuſſchen, ſtampvoetende van toorn, om dat men hem zynen gevlugten zoon geweigert had weder te geven, klaagde in den Raad der Bondgenooten over 't geweld, dat men hem in dezen opzigt aandede, trok zyn kris zeer verwoed (gelyk hy doch al te haaſtig in al zyn doen was) in den vollen Raad, en verzogt, dat de Bondgenooten tegen zyne wederſpannelingen uittrekken, en hem daar in behulpzaam wilden zyn.

Zyn verzoek wiert in den Raad toegeſtaan; doch onder die bepaaling, dat men de koningen, daar by zy gevlugt waren, niet moejen, nog beledigen zoude.

ko-
van
i be-
ogt in
ar
dien
Goa.

Daar op geraakten de koningen van Boni en Goa in een openbaaren oorlog tegen malkanderen, en de E. Maatſchappy hielt het met den koning van Boni, zendende in 't jaar 1710. drie vaandels, van 48 man yder, onder den hoofdman *Jacob Steenbergen*, aan dien vorſt tot hulp, om den koning van Goa, tot overgave van den prins, *Aroe Palacka*, te dwingen.

Deze Capitein vertrok, ter ordre van den Landvoogt, en den Raad van Macaſſar, in Juli met zyne 3 vaandels na Jongay, om zich aldaar met het leger van den doldriftigen koning van Boni te vereenigen, alzoo de algemeene vergaderplaats aldaar was.

Zyn Hoogheid gaf daar op ten eerſten ordre, om de artillery te vervoeren, en 't leger te doen bewegen, onder belofte van daar na, zoo ras 'er maar een vaſtigheid voor Goa gemaakt was, voor genoegzaame levensmiddelen te zullen zorgen. 1710.

De hoofdman *Steenbergen* had liever gezien, dat de koning met alles zoo voorbaarig niet voortgegaan, en met wat meer bedaartheid gehandelt had, van welk oordeel zyn eerſte Bedienaar van Staat, *Careleſſang*, mede was; doch daar was geen reden tegen zyn Hoogheid te gebruiken, dreigende, dat hy, zoo men hem niet volgen wilde, alleen zou henen trekken, hoewel het elendig met hem zou afgeloopen hebben, zoo men hem niet tydig bygeſprongen had.

Breekt tegen den raad van al zyn vrienden op.

Egter dwong hy den Heer *Steenbergen*, ſchoon nog alles zeer onklaar was, mede na Goa te trekken.

Men had op Jongay een veſting, of ſterkte, gemaakt, waar van aan den Heer Landvoogt den 14^{den} Juli kennis gegeven wiert.

Den 15^{den} dito brak de koning van Boni met zyn leger, 5000 of 6000 man ſterk, na Goa op, waar op dan de Heer *Steenbergen* met zyne artillerye, en volk, mede volgde. En niet lang daar na geraakten de legers van beide de koningen aan een. Den koning van Goa had in verre na zoo veel volk niet, als die van Boni; maar zeer veel en ſchoon geweer.

Deze vorſten waren niet lang aan den anderen geweeſt, of die van Boni namen de vlugt.

Daar op ſchoot Capitein *Steenbergen* ten eerſten toe, om de vlugtende te ſtuiten, en den vyand te rug te dryven; maar, tot zyne groote onſteltenis, zag hy, dat de koning van Boni wegens een ſwaare ontfange wonde 't gevegt verlaaten moeſt, verzoekende, dat hy den koning van Loeboe, die hem van de dood bevryd, en het nu te quaad had, byſpringen wilde. Indien hy nog maar een weinig langer in 't gevegt gebleven had, was hy weg geweeſt. Ook was zyn ſtandaard, en trom van Staat, met meer andere ryksſieraaden, in de loop gebleven.

De Heer *Steenbergen* dede dit; doch de koning van Loeboe verzogt hem te rug te trekken, aangezien alle de Boniërs als ſchelmen de vlugt namen, en zich niet ſchaamden zelf al hunne artillery te laaten ſtaan; waar op dan deze Capitein beſloot met den koning van Loeboe na hunne legerplaats te keeren, gelyk die van Goa, zoo ras zy 't volk der E. Maatſchappy zagen, mede na Goa trokken.

In deze ſlag wiert de koning van Boni met 2 kogels aan de linkerzyde door de lies van zyn been, en zyn jongſte zoon, *Aroe Mampoe*, door den buik geſchoten. Den Tomillalang, *Aroe Palenna*, een groot overſte, wiert het hoofd afgeſlagen, en *Aroe Goeroe Tojoemat*, een van

E e de

1710. de voornaamste Loeboeneezen, liet daar, met veel anderen van zyn volk, het leven.

Na de middag quam de opperkoopman, de Heer *Hartenberg*, in 't leger, die nevens den voornoemden Capitein, als Gecommitteerden, uit naam van den Heer Landvoogt, en den Raad van Macassar, na den koning van Boni ging, om hunne droefheid over zyne ontfange wonde, en verdere gelede schade, te betuigen, te meer alzoo zyn twee beste oversten hier mede gebleven waren:

De Heeren Hartenberg en Steenbergen gaan by den koning.

De opperkoopman zogt zyn Hoogheid te bewegen, om van Bontuwalac, waar na toe de zynen meest gevlugt waren, en daar zy 't niet lang houden konden, op te breken; doch dit was voor een doof mans deur geklopt, en diende alleen om zyne wonde, door zyne geduurige daar op volgende haastigheid, te verergeren, alzoo hy zeide, dat zyn leger weer in een goede staat, dat 'er geen gebrek van hoofden in 't zelve, en dat zyn besluit was, niet eer, voor dat hy zynen zoon in handen had, van daar op te breken; bedankende te gelyk de E. Maatschappy, en den Heer Landvoogt, voor den onderstand, die zy hem deden, waar mede dan de Heer *Hartenberg*, zonder iets op dien vorst te konnen winnen, tegen zyn wil vertrekken moest.

's Avonds kreeg men tyding, dat de wond van *Aroe Mampoe* zoo gevaarlyk niet was, als men in 't eerst gezegt had. Hy was met een werpspies schuins in den rug geworpen. Ook vont zich de koning tegen den avond beter.

De hoofden van *Aroe Palenna*, en *Tojoemat*, door die van Boni van de Macassaaren voor 1 cati en 1 thail goud verzogt zynde, wierd dien van Boni aan de poort Manassa tot antwoord gegeven, dat men de zelve niet geven kon, alzoo zy beiden, den Tomillalang, en *Crain Pankadjene*, de een door *Aroe Palacka*, en de ander door zyn schoonzoon, die in Goa woonde, reets begraven waren.

Wy hadden te dier tyd 100 dooden en gequetsten bekomen; doch hoe veele die van den vyand waren, kon men met geen zekerheid zeggen; doch dit wist men, dat *Aroe Palacka* in 't been geschoten, en dat de zoon van *Crain Bontemenompo* dood gebleven was.

Op Woensdag den 16den dito quam de koning van Tanetta, uit last van den koning van Boni, by Capitein *Steenbergen*, om hem kennis te geven, dat, vermits hy van wegen zyn wonde het opperbevel over 't leger niet meer voeren kon, den koning van Loeboe als eersten of opperveldheer, en dat hy hem, te weten, dien van Tanetta, als tweede, en *Aroe Belo* als derde hoofd van zyn leger aangestelt; doch te gelyk ook goedgevonden had, dat zy buiten dien Capitein niets ondernemen zouden, waar voor deze Hoofdman den koning van Boni door dien van Tanetta bedanken liet. 1710

Nieuwe Hoofden van 't Bonis leger.

Ten 9 uuren was 'er in 't hoofdquartier een algemeene vergadering, waar toe de Heer *Steenbergen* mede verzogt wiert. Hy ging 'er na toe met den lieutenant *Joannes Steenhof*, en den opperstierman, *Jacob Stokvisch*, en men vont toen goed, om in alles zeker te gaan, met Paggers, en kleine sterkten, Goa hoe langs hoe meer te naderen.

Ten 11 uuren quam 'er een Gezant van Goa met een teeken van de halve maan, by hen *Karketako* en *Carkely* genaamt. Deze eischte, voor een zekere somme gelds, het hoofd van *Dain Maroepa*, waar op de koning van Boni liet weten, dat hy geen kennis ter wereld had, dat dit hoofd door yemant van zyn volk genomen was; doch, zoo hy 't zelve gevonden had, hy het de zelve eer zoude aangedaan hebben, die door die van Goa aan zyne overledene oversten bewezen was, en dat hy dierhalven vast stelde, dat het nog op 't veld leggen moest. Hy voegde hier nog by, dat hy niet gewoon was menschenhoofden te verkoopen, doch dat zy 't zelf op 't slagveld konden gaan opzoeken, en, daar 't hen behaagde, begraven.

'tVerz[oek] van e[en] Gezan[t] van G[oa] en 't [ant]woord des k[o]nings [van] Boni.

Den 17den dito ging Capitein *Steenbergen*, benevens stierman *Stokvisch*, den koning van Loeboe, *Crain Aganonja*, en *Aroe Oedjong*, na 't vorderen van de Paggers zien, alwaar zy bevonden, dat de Bondgenooten een Pagger op 't einde van Maneroeki begonnen op te werpen, dat ook Benoorden de rivier van Goa, wat Westelyker als de wooning van *Crain Bontosonggo*, twee vyandelyke Paggers stonden, en dat onze Pagger op die verheid daar van gewerkt wiert, als het buitengeregt van de Landpoort op Macassar af gelegen is.

Verder zaaken toen voorge[vallen].

Ook moest 'er, na 't voltooijen van deze Pagger, nog een gemaakt worden.

Daar op liet hy 't veld na Goa ontdekken, vont op de plaats, daar de koning van Boni gewond was, wel 20 of 30 dooden, en eenige der zelve met de hoofden reets afgekapt, leggen.

Te dezer tyd trokken ook 6 of 700 Macassaaren buiten de Bonische poort van Goa, posteerden zich tusschen deze poort en tusschen hunnen Pagger, alwaar zy bleven leggen.

De koning van Boni, en zyn zoon, bevonden zich nu redelyk, welkers Gezanten, door *Soeropojako* als hoofd geleid, ten 4 uuren aan die van Goa quamen verindagtigen, dat, eer die van Boni en Goa Mohhammedaans wierden, eenen *Lateredoeni* koning van Boni, en eenen *Soedang* ko-

koning van Goa was, en dat beide deze koningen toen zeer goede vrienden geweest waren, welke vriendschap nog onlangs, toen de koning van Goa, en *Crain Bontosonggo* zich op Tsjinrana bevonden, op het huis Latemojoe weer bevestigt was. Ook voegden zy hier by, dat zy tot onderhouding van de zelve nu 1 cati en 1 thail goud bragten, alzoo 'er nu reets bloeds genoeg, tot koeling van de gramschap des konings van Boni, over de vlugt van zynen zoon, gestort was; laatende door *Aroe Oejong* daar nog byvoegen, dat zy vergeten waren, dat de E. Maatschappy van ouds der beider ryken welstant altyd gezogt, en dat zy veel preuven daar af gehad hadden.

En om te toonen, dat hy daar ontrent redelykheid gebruiken wilde, zont hy haar nu 2 cati, en 2 thail, goud, begeerende niet anders, dan 't geen 't oud Mohhammedaans geloof medebragt; doch dat zyn zoon tegen hem gezondigt had, en dat het billyk was, dat hy voor hem een voetval dede, en vergiffenis verzogt, die, toen hem de zelve aangeboden was, daar niet na had willen luisteren, behalven dat hy ook de vermaaning van de E. Maatschappy verworpen had, waar uit men moest oordeelen, dat zyn zoon niet anders, dan 't bloedvergieten van veele onschuldigen, en te gelyk ook moedwillens zyn eygen dood zogt.

Daar op vertrokken die Gezanten, en de 2 cati, en 2 thail goud wierden nog dien zelven avond te rug gebragt, alzoo die van Goa dit goud niet hadden willen aannemen, dewyl die van Boni ook haar 1 cati goud te rug gezonden hadden, zonder dat zy hier op eenig ander antwoord gaven.

Op Vrydag den 18[den] dito geraakten beide de Paggers, de eene op Maneroeke, en de andere, wat verder gelegen, voltoid, en zy wierden door *Aroe Salekette*, en door die van *Tamoenang*, bezet.

Van dezen morgen wiert 's konings wond ook gespuit, en was de opperwondheeler, Mr. *Jacob de Poorter*, van gedagten, dat de koning met 3 kogels getroffen was, en dat 'er een agter in 't spier van den bil, en de twee anderen door de lies in 't hol geraakt waren.

Wegens de prins, *Aroe Mampoe*, kreeg men berigt, dat zich die nu redelyk wel na den tyd bevont.

Den 19[den] dito waren de Bondgenooten bezig, om de Paggers op den hoek van Pakedjene op te werpen; doch moesten die, om den sterken aanval, en 't onophoudelyk schieten, staken.

Op Sondag den 20[sten] dito verzogten de koningen van Boni, Loeboe, en Tanetta, om 2 stukken geschut, zynde 3 ponders, om die tot zekere onderneming te gebruiken, waar op men eerst 't antwoord van den Heer Landvoogt afwagten moest. 1710.

Deze morgen geraakten die van Boni met die van Goa, over 't maaken van die Pagger op Pakedjene, weder aan malkanderen, by welk voorval de Bondgenooten braaf stand hielden, waar door de onzen, in 't maaken van den voorigen Pagger belet, met een nieuw Paggertje ten eersten in staat van verdediging geraakten; doch zy verzogten nogmaals 2 stukken geschut te mogen hebben.

De onzen geraaken weer aan den vyand.

Men zeide, dat wy te dier tyd 20 dooden, en 25 gequetsten, en dat die van Goa 'er niet veel minder hadden; ook bragt men de 2 hoofden van *Carretojo*, *Peranakan Malajoe* (dat is, een Maleits inboorling) en van *Dain Mangapa*, zoon van den koning van Bontein, by den koning van Boni.

Het eerste wiert door *Crain Bangkebe*, en 't laatste door de Towadjos gekregen, en deze hoofden zyn, op 't verzoek der vrienden, aan de zelve wedergegeven.

Tegen den avond quam de koning der Towadjos aan Capitein *Steenbergen* zeggen, dat hy op dezen dag 46 gequetsten, en 4 dooden bekomen had; ook hadden die van Tanette, vermits zy zeer dapper stand hielden, nevens die van Bankle al eenige schaade geleden.

Den 21[sten] dito trokken de Bondgenooten weder uit hun legerplaats, tastten de Macassaaren met veel dapperheid aan, en stonden als mannen, gansch onbeweeglyk; doch de koning van Loeboe verzogt wederom 2 stukken geschut, met haar toebehooren, en met de bosschieters, waar op de nader ordre van den Heer Landvoogt eerst moest afgewagt worden.

Tweede treffing.

De koning van Goa was met den grooten standaard tot voor ons Paggertje gekomen; maar zoo dapper afgeslagen, dat hy geen lust had, om weder te verschynen: want hy wiert met 3 verscheide kogels gequetst, en was daar op met zynen opgerolden standaard stil na Goa geweken. Daar beneven waren 'er al elf voorname afgekapte hoofden voor den koning van Boni gebragt, dat de Bondgenooten geen kleinen moed gaf, te meer, wanneer zy 't verzogte geschut van den Heer Landvoogt bequamen, waar op zy de Macassaaren geheel verdreven, en de Pagger voltoit raakte.

De koning van Goa gequetst.

Men had *Aroe Palacka* op dezen dag, nog gisteren, niet buiten vernomen, waar uit zommigen gisten, of hy niet mede mogt gequetst zyn; waar op egter niet de minste staat te maaken was, aangezien men niet hooren kon, wat schaade de Bondgenooten hen aangedaan, of wat zy zelf daar by geleden hadden.

Na dat nu de Pagger den 22[sten] dito vol-

1710. voltoit was, wierden de koningen van Loeboe, Tanette, Toeratte, Bangkle, en van Salekette op de regter, en de koningen van Soping, der Towadjos, die van Mandar, en Tampaning, op de linker vleugel geplaatst, en men stelde de Boegineezen vlak voor de Pagger, terwyl de koning van Boni op Jongay zyn rust hielt, laatende het oppergezag over zyn leger nog aan den koning van Loeboe, die hy wilde dat met den koning van Tanetta over alles, alzoo dit een vorst van ervarentheid was, eerst raad-plegen zou.

Verdere zaaken toen voorgevallen.

Ondertusschen begeerde de koning van Boni, dat *Crain Lepecassing*, en zyne lyfwagt, maar by hem zouden blyven, om hem tegen eenig schielyk toeval te dekken; aangezien 'er besloten was, dat de Bondgenooten daags 'er aan opbreken zouden.

's Namiddags quamen 'er twee Gezanten uit Goa, te weten, *Dain Matoeling*, en *Dain Karkelli*; doch deze zeiden last te hebben, van niets, dan in 't bywezen van den koning van Loeboe, te zeggen; 't welk dan eindelyk geschiedende, bestont hun geheele boodschap daar in, dat de koning van Loeboe als Middelaar tusschen de koningen van Boni en Goa zoude mogen handelen; dat al zoo veel was, of zy niets verzogten, alzoo zy wel wisten, dat daar op niets volgen zou.

Op Woensdag den 23sten dito bevont zich de koning van Boni zeer fraai, en men kreeg toen ook berigt, dat *Crain Pangkanene* in de laatste treffing doodgebleven, en dat *Aroe Palacka* in zyn been gequetst was; waar op de koning van Loeboe de gemeene zaak nader met *Crain Aganonja*, *Aroe Belo*, en met den eersten bestierder van 't ryk van Boni, *Carelessang*, overleide, en in welke byeenkomst by de Bondgenooten goedgevonden wiert, een minnelyken Maleitzen brief uit naam der E. Maatschappy aan den koning van Goa, aan *Crain Bontosonggo*, en aan de verdere Ryksgrooten van Macassar te schryven, en daar by nogmaals de overgave van *Aroe Palacka* aan des zelfs Heer vader te verzoeken, met verzekering, dat dan den oorlog ten einde zyn zoude.

Aroe Palacka 's overgave door de Landvoogden aan den koning van Goa verzogt.

Zy wiert door eenen *Boemi Parigi*, verzeld zynde van een Hollandze vlagge, die men voor uit droeg, gebragt, en men liet dezen vorst ook verder aanzeggen, dat hy hier mede de E. Maatschappy groot genoegen geven, doch dat hy, zulks niet doende, oorzaak wezen zou van al het onnoozel bloed, dat verder om zulken geringen zaak, die men zoo gemakkelyk byleggen kon, stont vergoten te worden; betuigende dan geen deel in 't allerminste daar aan te willen hebben, en dat zy hem konden verzekeren, dat hy nu voortaan door de zelve vry sterker, 1710 dan tot nog toe, stont aangetast te worden.

Den 24sten dito quamen 'er Gezanten van Goa, om op den brief van de Heeren Landvoogden *Erberveld* en *van Tholl* te antwoorden; zy waren met hun drie, te weten, *Crain Bontepaja*, den Sabandar *Crain Gressic*, en *Glarang Manassa*, benevens een tolk; doch zy bragten een zeer bespottelyk antwoord, weshalven hen niet toegelaaten wiert na 't kasteel Rotterdam te gaan, en gelast, om, zoo zy iets naders te zeggen hadden, dit in 't leger maar voor te stellen, en af te handelen.

Slegt woor 'er o[...]

Zy zeiden egter, dat *Crain Bontosonggo* zyn uiterste best gedaan had, om *Aroe Palacka* te bewegen, dat hy weder na den koning zynen vader keeren wilde, doch alle zyne beweegredenen waren by dien prins verworpen, en men had op den zelven niets konnen winnen, zoo dat het aan hem veel meer, dan aan den koning, of de Grooten van Goa, haperde.

Ook verzogten zy, dat de koning van Loeboe zelfs eens in Goa geliefde te komen, om hem daar over aan te spreken, alzoo zy oordeelden, dat zyn gezag, en zyne beweegredenen, zeer veel by hem zouden gelden; doch deze koning sloeg dit vlak af, alzoo hy na de Heeren Landvoogden, en na zynen vader, niet had willen luisteren.

Den 25sten dito quamen de Gezanten van Goa weder in 't leger; doch men vont goed hen voor af te zeggen, dat, zoo zy met geen andere voorwaarden van vrede quamen, zy maar weder vertrekken konden, alzoo zy niet genegen waren, zich van hen om den thuin te laaten leiden, en dat men besloten had, met het maaken van de Paggars zoodanig voort te gaan, dat men ten eersten onder Goa mogt geraken.

Ondertusschen klaagde de opperwondheeler, Mr. *Poorter*, aan den Heer Landvoogt *van Tholl*, dat hy, van wegen de kleinzeerigheid en pynelykheid des konings van Boni, het noodige tot het geneezen van zyne wonde niet doen kon, en dierhalven best oordeelde, dat de Heer Landvoogt hem doch geliefde te doen begrypen, dat 'er geen ander middel was om hem spoedig te geneezen, dan 't geen by hem reets aan den koning voorgeslagen; maar 't geen hy veragtelyk van de hand gewezen, behalven dat men ook groote vreeze voor een schielyke verergering had, indien 'er ten eersten niet tegen voorzien wiert; waar toe de koning meer geduld van nooden had.

Radja Boni 's kleinzeerigheid.

Ten 2 uuren ging Capitein *Steenbergen* na den Heer Landvoogt, om over eenige zaa-

zaaken van gewigt te ſpreken, na welke verrigting, en zyne te rugkomſt in 't leger, men goed vont den vyand aanſtonts weder aan te taſten.

Den 26ſten dito wiert 'er zeer ſterk met geſchut op 't huis van *Crain Bontoſonggo*, en op nog een Paggertje, op 't hoog pad voor de poort van Maraſſa ſtaande, geſchoten, alwaar de onzen ook een Pagger met der haaſt opwierpen, het welke zy weer op nieuw den 27ſten dito op de kant van de rivier deden.

Den 28ſten dito dede de vyand een uitval 's nachts ten 1 uur op de Pagger der Loebôneezen; doch zy wierden deftig te rug geſlagen. Zy vernieuwden dien uitval nu en dan wel weder, met 6 of 700 man te gelyk door de poort Crongrong op *Aroe Belo's* volk; doch zy wierden even, als te vooren, dapper door dien vorſt ontfangen, te meer, alzoo Capitein *Steenbergen* den vorſt *Aganonja* tot zyn hulp zont.

Den 29ſten dito beſloot men, om daags 'er aan op 's vyands Pagger een algemeenen ſtorm te doen; doch men vernam na de middag, dat de vyand zyn Weſtelyke Pagger verlaaten had, en nu al over de rivier getrokken was, reets bezig zynde om daar een nieuwe Pagger te maaken, en poſt te vatten.

Heden was de koning van Boni vry beter, en wat geduldiger, dan te vooren, zoo dat 'er nu hoope was, dat zyn wonde ſpoediger zou genezen worden.

Den 30ſten dito viel 'er niets van belang voor.

Den 31ſten dito taſtten de onzen een Paggertje van den vyand, zonder gevolg, alzoo 't ons wat tegenliep, aan. Ook wiert hier een korporaal met een ſpat gequetſt, en ons kanon, met veel gevaar van het te verliezen, te rug gebragt.

Verſcheide anderen wierden hier gewond; maar daar en tegen hadden de volkeren van Timoerong, Salekette, en de Towadjos, zich over de rivier in een ſterke Pagger van den vyand gepoſteert, en by 't overkomen van deze rivier verſcheide andere Macaſſaarze opgeworpene vaſtigheden ontdekt, waar op men dan goedvond een vergadering der Bondgenooten, in welke de Heer Landvoogt mede tegenwoordig zyn zoude, daags 'er aan te beleggen, waar in den 1ſten Auguſti beſloten wiert, dat de Bevelhebber *Stokviſch* met eenige artillery een aanval op zekeren Pagger doen, en dat hy 2 ſtukken, 6 of 8 ponders, mede nemen zoude; doch zyn togt was te vergeefs, alzoo de Bondgenooten niet eens hadden durven aanvallen.

Den 2den wierpen de onzen op 't pad by nacht een Pagger, en de Macaſſaaren op 't einde van dit pad 'er twee op, taſtende 's avonds een Pagger van ons op de kant van de rivier, welke door *Aroe Jaling* bezet was, aan. Men miſte dien avond den granadier *Jan Lammekens*, die den 3den door die van Goa overgelevert wiert. Ook wiert de Pagger over de rivier door de onzen verovert, en op den 6den (alzoo 'er den 4 en 5den dito niets voorviel) weer een Pagger door 't volk van Maros digt by Theyn gemaakt, uit welke men met handmortieren gemakkelyk vuur in de ſtadt Goa werpen kon. 1710.

Ten 9 uuren quamen eenige afgezondenen van Goa, te weten, *Carrekalle*, en *Carretacko*, door den Koning en Grooten van Goa gelaſt, om aan *Radja Loeboe* te vraagen, waarom hy een Pagger zoo digt voor Theyn dezen nacht had laaten maaken, daar de koning van Goa giſteren avond al had laaten weten, dat hy heden Gezanten zenden zoude, om een ſtilſtand van wapenen te verzoeken. Gezanten van Goa beantwoord.

Hier op gaf de koning van Loeboe tot antwoord, dat zulks geſchied was, om onze andere Paggers te verzekeren, en dat die Pagger de goede voorſtellingen van vrede niet verhinderen zoude; behalven dat die van Goa den ganſchen nacht op den Pagger van *Aroe Belo* geſchoten hadden, weshalven hy zeer goede redenen had, om met dit zyn werk voort te gaan, daar by voegende, dat, zoo hun koning nog iets voor te ſtellen had, hy dat dezen middag nog doen moeſt, of dat hy te laat komen zoude.

Daar op wiert ten eerſten ordre gegeven, om de Pagger voor Theyn nog grooter te maaken, om met kanon en mortieren den vyand te konnen aantaſten.

Pas na de middag quamen die Gezanten van Goa weer by den koning van Loeboe, verzoekende uit naam van hunnen koning uitſtel tot morgen, om nadere voorſlagen te doen; doch de koning van Loeboe wees dit van de hand, en zei, dat, zoo zy 't goede in den zin hadden, zy dat nu volgens 't verzoek der E. Maatſchappy dienden te doen. Egter vont men goed hen zoo lang te laaten wagten, tot dat *Radja Loeboe* hier over met den koning van Boni, en met Capitein *Steenbergen*, eerſt zou geſproken hebben, die goedvonden dien eenen dag (alzoo dit volgens de Celébize grond- en landwetten niet wel mogt geweigert worden) aan den koning van Goa toe te ſtaan, mits dat zy by eede op den Coraan dan morgen weer hier moeſten verſchynen, om hen verſlag van een vaſt beſluit des Konings en der Grooten te doen; doch voor af maakte men hen ook bekent, dat zy, met het gene de E. Maatſchappy eiſchte, zouden moeten te vrede zyn. Hier op nu was 'er zoo lang ſtilſtand. Tegen den avond wierden de

1710. daken der huizen in Thein afgenomen, 't geen na geen vrede geleek.

Den 7^{den} dito wierden de Paggers voor Theyn door die van Maros dezen nacht al meer versterkt. Daar op verschenen de Gezanten van Goa ten 10 uuren voor onze Pagger met een brief van *Aroe Palacka* in 't Maleits, by welke die prins verzogt, om met Capitein *Steenbergen* te mogen spreken. Men nam den brief aan, doch men moest op 't verzogte eerst last van den Heer Landvoogt hebben, die voor af aan de Gezanten dede zeggen, dat, zoo *Aroe Palacka* met zyn vrouw en kinderen in 't kasteel Rotterdam zich zelven begeven wilde, hy daar in volle zekerheid wezen zou, waar op men nog dezen avond klaar antwoord diende te hebben, of dat de Bondgenooten met hun werk anders voort zouden gaan.

Voorstel aan den koning van Goa van zich dezen dag te moeten verklaren.

De Heer *Steenbergen* herhaalde dit alles nog eens tegen de Heeren Gezanten in 't bywezen van den koning van Loeboe, van *Crain Aganonja*, van *Aroe Beloe*, en van den Tomillalang *Aroe Oedjong* in de legerplaats, op dat zy geen reden mogten hebben van te loochenen, dat zy behoorlyk en dubbeld over gewaarschouwt waren.

Ook maakte deze Capitein aan den koning van Boni bekent, dat zyn zoon, de prins *Aroe Palacka*, een brief aan den Heer Landvoogt *van Tholl* geschreven, en wat hy aan zyn Ed. wegens zyn genomen besluit daar in neder gestelt had, het welk dezen vorst zeer wel behaagde.

Ondertusschen verschenen de Gezanten, te weten, *Jennang Oeni*, en *Soeroe Pajacko*, weer voor onze Pagger, aan welke de Heer *Steenbergen* kennis gaf, wat ordre de Heer Landvoogt ontrent het athaalen van den prins, *Aroe Palacka*, gegeven, dat hy (Capitein) zelf last om hem in 't kasteel te geleiden, en dat de Heer *van Tholl* het verdere verzoek van den prins mede toegestaan had, weshalven 'er geen langer uitstel te wagten viel.

Zy verzogten zeer ernstig, dat, dewyl zy niet in staat waren, om dezen avond nog antwoord te brengen, men de goedheid hebben wilde, om maar tot morgen vroeg te wagten; ook zeiden de Gezanten, dat *Aroe Palacka* zeer genegen was, om by de E. Maatschappy over te komen; doch dat hy bevreest was, zoo lang als hy 't leger der Bondgenooten daar nog zoo uitgestrekt leggen zag; hy verzogt derhalven, dat zy eerst wilden opbreken, welk ongegrond verzoek hem afgeslagen wiert; en dien prins geraaden ten eersten onbevreest over te komen, onder verzekering, dat de E. Maatschappy hem voor alles, wat hem ook ontmoeten kon, beschermen zou.

Daar op kreeg hy nog tot 9 uuren uitstel, om dan rond uit te zeggen, of hy genegen was over te komen, of niet. 1710.

De Gezanten gingen dierhalven om hem dit af te vraagen, en hy liet daar op weten, dat hy nu niet overkomen kon, alzoo 't hun dag van Godsdienst was; doch dat hy, zonder eenig uitstel morgen tot ons overkomen zoude, verzoekende gedienstig om eenige soldaaten, die hem uit de poort van Boni ontmoeten, en na zyn vaartuig geleiden zouden, als mede, dat wy Theyn in bezetting wilden nemen, om het van allen overlast te bevryden.

Men stont aan den prins dit verzoek toe, en men gaf hem verzekering, dat eenige Enropiaanen hem komen athaalen, en zeker na 't kasteel Rotterdam geleiden zouden; van al het welke behoorlyke kennis aan de koningen van Boni, Loeboe, *Crain Aganonja*, en *Aroe Belo*, tot hun volkomen genoegen gegeven wiert.

Tegen den avond quam hier een ruiter met een brief, aan Capitein *Steenbergen*, met last van den Heer Landvoogt, om verdagt te zyn, aangezien den prins *Aroe Palacka* zyn verzoek, om door eenige soldaaten afgehaalt te worden, was toegestaan, dat 'er een troep van 36 man, onder 1 sergeant en 2 korporaals hem diende toegezonden te worden, van welke ook eenige voor een korten tyd zouden dienen, om Goa en Theyn te bezetten.

Daar na liet men *Aroe Palacka* door den tolk *Brugman* vraagen, wanneer hy zou buiten komen; doch de koning van Goa dede zeggen, dat hy zelf morgen met zynen broeder mede na 't kasteel gaan, en hem geleide zoude; doch de tolk had *Aroe Palacka* zelf niet konnen spreken, vermits hy heel agter in de stadt woonde. Ook liet de koning van Goa verder zeggen, dat hy nog niet wist, op wat uur, en of hy te water, dan te lande, komen zoude.

Den 9^{den} Augusti, 's morgens ten 9 uuren, quamen zy ons aandienen, dat de koning van Goa, en de prins van Palacka, gereed stonden, om aanstonts buiten te komen.

Aroe Palacka komt tot ons over.

Daar op zont Capitein *Steenbergen* den troep, tot geleide van de prins geschikt, en men zag hen aanstonts daar na met hun hofstoet de Bonize poort uit, en langs den hoogen weg over Maritjaja na 't kasteel trekken. Hun stoet was wel 1600 zielen sterk, en dit overkomen van den prins duurde, eer alles in ordre was, tot 's avonds ten 5 uuren. Ook wilden de princen van 't gevolg des konings van Goa, en *Aroe Palacka*, in 't eerst hunne krissen niet overgeven, dat zy daar na egter alle aan den Landvoogt deden, die hen dezelve toen wedergaf.

De sergeant *Cornelis van Oosten* was met 24 man in Goa getrokken, waar op zy door *Crain Bontosonggo* in Goa, en een korporaal met 6 man in Theyn gelegt wierden, om daar ontrent alles goede ordre te stellen.

Die van Boni begonnen, zoo ras de koning van Goa, en de prins, voor by onze Pagger getrokken waren, niet weinig met hunne Hasagaayen te Tsjakalile, en te schermutzeeren, 't geen deze twee vorsten zeer mishaagde, aangezien deze prins zich aan de E. Maatschappy, maar geenzins aan die van Boni, overgaf.

Hy liet hier af ten eersten kennis aan Capitein *Steenbergen* geven, met verzoek, dat dit mogt gestuit worden, gelyk die Heer dat ook aanstonts dede beletten.

Den 10den ging Capitein *Steenbergen* met de Messrs *van der Stel* en *Happon* na de verblyfplaats des konings van Boni, om zekeren last by zyn Hoogheid uit te voeren.

Crain Bontosonggo verzogt ook eenig volk tot zyn geleide, aangezien hy gegenegen was, morgen mede in 't kasteel Rotterdam te komen; maar alzoo die Heer ondertusschen onpasselyk wiert, liet hy het zelve op den 11den zeer beleest af weten.

Den 12den dito vertrokken de Gecommitteerden, *van der Stel*, en *Happon*, na dat zy hunnen last uitgevoert hadden; doch *Crain Bontosonggo* liet weten, dat de Boegineezen een vaartuig, hem toebehoorende, en van het eiland Sumbawa komende, aangehouden hadden, 't welk hy verzogt dat ontslagen mogt worden, gelyk ten eersten geschiede. Ook viel 'er toen niets verder van belang voor.

Den 19den dito ging de koning van Goa, met eenige Grooten, voorby onze Pagger na 't kasteel, op welken tyd ook de verbonden vernieuwt, en alles 't geen nog noodig was, volkomen tusschen haar Hoogheden, en den Heer Landvoogt, met alle de Bondgenooten, gesloten, waar op Capitein *Steenbergen* nog dien zelven avond gelast wiert ordre te geven, dat het leger opbreken en scheiden zou, gelyk op Woensdag den 20sten Augusti de te ruggetogt na Oedjong Pandan daar op gevolg is, zynde onze troepen 's morgens ten 8 uuren, alzoo zy met het aanbreken van den dag opgebroken waren, al in die vesting gekomen.

Men zegt dat aan de Macassaaren by 't maaken van deze vrede opgelegt is,

I. *Alle de leenlanden weer te geven.*
II. *Alle de geroofde cieraaden van de kroon van Boni weer uit te keeren.* Dat geschiet is.
III. *Eenige Chineezen, die veel voetangels gemaakt hadden, ons in handen te geven.*
IV. *Gezanten na Batavia te zenden, om vergiffenis van haar Edelheden te verzoeken; die den Heer* Erberveld *kort 'er na gevolgt zyn.* 1702.
V. *Goa 's muuren te slegten.*

Naderhand is de koning van Goa op den 2den October weder met zyn twee vrouwen, met *Crain Bontosonggo*, en meer andere Grooten in 't fort geweest, daar zy op een vet schaap (het grootste, waar op men de koningen van Boni en Goa, by hun komst in 't kasteel, onthaalen kan, alzoo zy zeer daar op gezet zyn) zeer heerlyk onthaalt wierden, te meer, dewyl dit de eerste maal was, dat zy den nieuwen Heer Landvoogt quamen begroeten. Ook sprak men te dier tyd over het gedoente van *Crain Bonterambo* (*Crain* beteekent een prins, en ook een princes) en dat van haaren man, den koning van Coeti tegen den koning van Pasir, alzoo beide deze vorsten van Borneo onder den koning van Goa stonden; doch die zaak was van een langer adem, en de zelve heeft naderhand nog veel moejelykheden gegeven.

De koning van Goa verwelkomt den nieuwen Landvoogt.

De koning van Boni was den 3den October van zyn wonde nog niet genezen; doch de opperwondheeler, Mr. *Bombergen*, had 'er nu moed op; hoewel deze vorst zeer ongemakkelyk te behandelen was, waar toe zyne swaarlyvigheid zeer veel dede.

Ondertusschen was de oude Landvoogt alhier, de Heer *Erberveld*, na dat alles tot stilte geraakt was, op den 7den September na Batavia vertrokken; die den Heer *van Tholl* in dien bekommerlyken tyd zeer veel dienst gedaan had (want anders kon hy, dewyl zyn tyd uit, en hy vervangen was, maar na Batavia vertrokken hebben, alzoo nu alles voor rekening van de Heer *van Tholl* liep) doch zyn Ed. beloonde dien Heer dit gansch niet wel, met ten eersten na Batavia tot zynen laste (zoo men my berigt heeft) te schryven, dat hy daar alles had laaten vervallen, en dat hy, daar nu nieuwelings gekomen, al den last, van 't vervallene te vernieuwen, zou moeten dragen.

Slegte dankbaarheid door de Heer van Tholl aan de Heer Erberveld bewezen.

Haar Edelheden, die niet begeeren, dat men op de buitenlandvoogdyen eenige onnoodige onkosten doen zal, namen dit juist zoo breed niet op, als de Heer *van Tholl* wel had gemeint, behalven dat zy wel wisten, dat de Heer *Erberveld*, buiten haaren uitdrukkelyken last, niet bevoegt was eenige onkosten van belang te maaken; en daarom verweerdigde de Heer *Erberveld* zich niet eens, om zich daar over by haar Edelheden te verantwoorden.

Men zeide in dezen tyd ook, dat 'er een

1711. een geheel andere pot te vuur, en dat de koning van Boni, die doch niet rusten kon, van voornemen was, om weer nieuwe voorstellen en eisschen wegens de landen van Lange Lange, Bontopanno, Batte Poeteh, enz. te doen; maar dat hy voor eerst best keurde, zoo lang te wagten, tot dat hy op zyn laatste schryvens aan haar Edelheden antwoord zou bekomen hebben. 1712.

Nieuwe vreeze der onzen voor den koning van Boni.

AGTSTE HOOFDSTUK.

Wonderlyk voorval in 't jaar 1711. *met eenige* Saleyereezen. *De Heer* van Tholl 1712. *overleden. Door de Heer* Sipman *als* Gezaghebber, *en* 1713. *als* Landvoogt *vervangen. Verdere zaaken van* Aroe Palacka. *En van* Radja Tambora. *De Heer* Sipman *beschreven. De veroveringen van de Heer* Speelman *ten grooten deele verwaarloost. Zeldzaam voorval onder den Heer* Dubbeldekop. *Die den koning van* Boni *toestaat die van* Goa *aan te tasten. Wat 'er by aanstelling des nieuwen konings van* Goa 1694. *enz. gevolgt is. De koning van* Boni *palmde ook veel landen in. Vertooning dat men te veel land aan den koning van* Goa *afgestaan, en wie daar toe aanleiding gegeven heeft. Men moet de* Macassaaren *streng bestieren. Onvoorzigtige beschuldiging van den koning van* Bima, *die bleek onschuldig te zyn. De Heer* van Thye *herstelt deze zaak.* Radja Palacka *stelt eene van zyne bywyven tot koningin van* Soping *aan. Lyst der Heeren* Landvoogden *van* Macassar. Opperkooplieden *hier.* Capiteins. Fiscaals. Sjahbandaars. Winkeliers. Soldy-boekhouders. Geheimschryvers *van* Macassar. Hoofden *van* Bima.

Wonderlyk voorval in 't jaar 1711. met eenige Saleyereezen.

IN 't jaar 1711. den 1sten Maart, viel 'er een zeer droevige zaak in 't kasteel Rotterdam voor. Eenige lieden van 't eiland Saleyer over eenigen tyd na den koning van Boni gevlugt, en door de E. Maatschappy van dezen vorst geëischt zynde, om ze als wegloopers aan de Heer Landvoogt over te geven, wierden de zelve 40 in getal op zekeren dag door dezen koning aan dien Heer gezonden.

Zy quamen onder 't opzigt van een zeer oud man in de vesting, waar op Capitein *Steenbergen* hen, volgens gewoonte, hunne krissen afeischte; 't welk zy niet gewoon, of wel voor iet quaads bevreest zynde, had die oude man, al stampvoetende, zyn kris uitgerukt, in de grond gestoken, en de zelve 'er weer uitgehaalt; waar op alle de anderen ten eersten amok speelden, en yder op zulk eenen, dien zy maar met hun geweer begaan konden, aanvielen, onder welken zy toen ook Capitein *Steenbergen*, en meer anderen, doodelyk gewond hadden, zynde het duizend tegen een, dat de Heer *van Tholl* niet mede onder de voet gestooten was. De meeste van deze wegloopers wierden met de kolven der snaphaanen doodgeslagen, doch eenige wierden egter gevangen bekomen; ook waren 'er 7 of 8 Europiaanen dood gebleven.

Zy hadden Capitein *Steenbergen* zoo wel geraakt, dat hy 3 dagen daar na quam te sterven; en de Capitein Lieutenant *Steenhof* volgde in zyn plaats.

Hy wiert na zyn dood van onvoorzigtigheid, in 't afeisschen der krissen, als of dat geen manier meer was, beschuldigt, en dus al de schuld van dit ongeval op den dooden geschoven, daar 't immers in 't geval van *Aroe Palacka* by zyn overkomst gebleken is, dat 't overgeven der krissen wel ter degen de gewoonte tot nu toe is.

De Heer van Tholl in 't jaar 1712 overleden.

In 't jaar 1712. den 7den Juni quam de Heer *van Tholl* hier te overlyden, waar op de Heer *Hartenberg* het gezag tot den 9den October waarnam; doch in de maand van September hoorde men op Batavia, dat de Ryksgrooten van Goa hunnen koning op eigen gezag afgezet, en den koning van Tello tot hunnen koning hadden aangestelt, twee quaade zaaken, tot geen van welke zy de allerminste magt hadden, veel min om dit buiten kennis van de regeering van Macassar te doen.

Door de Heer Sipman als Gezaghebber, en in 1713 als Landvoogt, vervangen.

Men schreef dit aan haar Edelheden, die daar tegen in het toekomende de noodige ordre stelden, na dat de Heer *Joannes Philippus Sipman*, gewezen tweede in Amboina, op den 9den October de Landvoogdy van Macassar, en 't gezag van den Heer *Hartenberg* overgenomen had. Hy was van dien tyd af maar Gezaghebber; doch wiert in 't jaar 1713. Landvoogd.

Verdere zaaken van Aroe Palacka.

De prins *Aroe Palacka* zat in 't jaar 1713. nog in de vesting Rotterdam gevangen; en, zoo het den naam had, onder onze bescherming, maar ondertusschen mogt hy 'er niet uitgaan, alzoo men dan weer voor nieuwe moeite vreesde, vermits hy niet genegen was, zich voor als nog aan den koning zynen vader over te geven; maar den 23sten Augusti kregen wy de tyding op Batavia, dat hy, dit leven moede, uit de vesting gevlugt, en

en genegen was zich op nieuw tegen den koning zynen vader in poſtuur te ſtellen. Hoe dit nu afgeloopen is, kan ik niet zeggen, alzoo ik zedert geen berigt meer over dit ſtuk bekomen heb.

Den 23ſten Auguſtus was 'er op Bima weer eenige beroerte door beſtel van den koning van Tambora geweeſt, die ſchoon hy over zyne bevoorens aangeregte moord van de koningin van Dompo op Bima, en over zyn ſtout optrekken met 2000 mannen tegen ons volk, zoo lang aan de Kaap gevangen gezeten had (gelyk ik hem daar in 't jaar 1705. op de wooning van de Heer Landvoogt *van der Stel* in Hottentots Holland met zyn vrouw gezien, en geſproken heb) nu nog niet ruſten kon, en zich dus nu weder in nieuwe moejelykheden ingewikkelt had. Hy had bevoorens getragt, om den koning van Dompo zelf te vermoorden, doch, dien niet vindende, zich aan zyne gemaalin gewroken, en zyn voornemen was toen zich meeſter van Bima, Dompo, en van de drie overige ryken op 't eiland Sumbawa te maaken, dat hem mislukte.

Hy was uit zyne gevankenis aan de kaap door de Heer *Johan van Hoorn* pas verloſt, en op Batavia gekomen; en wiert in 't jaar 1713. om zyne nieuw verwekte beroerte op Bima, door zyn ſchryven en woelen, weer na de Kaap na zyn oude gevankenis, daar hy nu wel blyven zal, gezonden.

Wat 'er nu verder by de regeering van de Heer *Sipman* (die in 't jaar 1721. hier nog regeerde) voorgevallen zy, is my onbekent, dan dat ik alleen tot lof van dien Heer zeggen moet, dat ik de eere hebbe, om zyn Ed. voor een wakker en braaf Beſtierder, en voor een zeer beleeft, minnelyk, en gulhertig Heer te kennen, zoo dat ik vaſt ſtelle, dat Macaſſar onder zyn beſtier zedert gelukkig geweeſt, gelyk 't geen geringe blyk 'er af is, dat zyn Ed. in 't jaar 1722. daar nog zynde, Buitengemeen Raad van Indiën geworden en 1723. vervangen is door de Heer *Johan Frederik Gobius*, gewezen veldheer op Java, doch laatſt Geheimſchryver van haar Edelheden.

Nu zoude ik van deze ſtoffe wel konnen afſcheiden; maar moet hier nog iets byvoegen, 't geen ik oordeele voornamelyk tot de zaaken van Macaſſar te behooren.

Dat de Ed. Heer *Speelman* door zyn heerlyke verovering van Macaſſar een grooten ſteen van 't herte der E. Maatſchappy geligt, en haar ontrent Amboina, en de verdere groote Ooſt, (waar door men Celèbes, Amboina, Banda, en de Molukze eilanden verſtaat) zeer geruſt geſtelt heeft, is reets bevoorens in 't breede vertoont; maar wat heeft het ons veel konnen helpen, dat wy op Macaſſar veele landen daar by bekomen hebben, en door 't ſtorten van zoo veel bloed meeſters daar af geworden zyn, vermits men daar na, door 't plegen van deze en gene onvoorzigtigheden, en op verſcheide quaade berigten van baatzoekende lieden aan haar Edelheden, van tyd tot tyd zoo veel landen aan deze kleingemaakte, en zoo deftig gekortwiekte koningen weder gegeven heeft (onder voorgeven, dat het maar kleine ſtukskens land waren; die deze koningen van haar Edelheden verzogten, maar dat zulke Landvoogden wel beter wiſten, en daar zy gewigtige redenen toe hadden, om egter andere getuigenis daar af te geven) dat de Heer *Speelman*, zoo zyn Ed. eens weder opzien mogt, naauwelyks eenig overſchot van die groote en menigvuldige landeryen, by zyn Ed. zoo dapper verovert, meer vinden zou, alzoo deze koningen, volgens hunne liſtige gewoonte, 't eene voor en 't andere na hier weer ingepalmt hebben, ſtellende dit hun verzoek dan by haar Edelheden zeer gering voor, na dat zy zulk een Landvoogt voor af door geſchenken, in der ſtilte, hadden weten op hun zyde te krygen, om een gunſtig berigt aan haar Edelheden te geven, op welk berigt egter deze landen (zoo my van aldaar zeer kondige lieden berigt is) van haar Edelheden noit aan die koningen gegeven zouden zyn, indien zy een nette kaart van Celèbes (gelyk dat behoorde) in haaren Raad gehad hadden, dewyl zy dan te grooten onderſcheid tuſſchen 't voorſtel, en de grootheid van zulken ſtuk lands, dat verzogt wiert, ontdekt zouden hebben.

Zeker Heer, die lange jaaren op Macaſſar gelegen, en alle die zaaken zelfs bygewoont heeft, heeft 'er my een net berigt van gegeven, 't geen ik, zoo als 't my opgegeven is, hier byvoege.

Een van de eerſte Heeren, die daar over veel aanvegting (zoo die Heer zegt) geleden heeft, is de Heer *Dubbeldekop* geweeſt. Zeldzaam voorval onder den Heer Dubbeldekop.

Hy wiert door den koning van Boni, of door *Radja Palacka*, ſterk aangezogt, niet alleen om zekere landen weder te hebben; maar verzogt ook verlof van op die van Goa los te mogen gaan. Om zyn oogwit te bereiken, bood zyn Hoogheid hem zeer veel fraaje geſchenken van goud aan, en zelfs ook een goud Pinangbekken met zyn toebehooren.

Hy ſchreef hier een brief over aan de Heer *Harthouwer*, terwyl hy nog ontrent Pannakoke dreef, die hem daar op een twyffelagtig antwoord gaf, daar alleen byvoegende, *dat hy die koningen, geduurende zyne regeering, altyd in een evenwigt gehouden, en zich daar wel by bevonden had.*

Die den koning van Boni toeſtaat dien van Goa aan te taſten.

Daar op gaf egter de Heer *Dubbeldekop* (wetende op wat grond hy dat dede) aan den koning van Boni verlof, om den koning van Goa aan te taſten; doch zoo ras de Heer *Dubbeldekop* wel overwoog, wat hy gedaan had, was hy daar over zeer verlegen, ging boven na zyn kamer, en is van groote droetheid kort daar na dit beſtorven.

Op dit gegeven verlof taſte de koning van Boni dien van Goa in 't jaar 1677. aan, dat haar Edelheden egter quaad keurden, ſchoon 't goed in zich zelven was, dreef hem uit Goa, gelyk hy 'er ook tot 't jaar 1694. uit gebleven is, woonende in een dorp aan ſtrand, om dat hy zyn leven in Goa voor de Boniërs niet zeker hielt; weshalven zyn Hoogheid ook eenigen tyd zyn verblyf in 't kaſteel Rotterdam gehouden heeft, en naderhand na Batavia vertrokken, en daar overleden is.

Wat 'er by aanſtelling des nieuwen konings van Goa 1694. enz. gevolgt is.

Zyn vervanger woonde, na dat hy in 't jaar 1694. met *Radja Boni* vereenigt was, eerſt aan ſtrand, en daar na geruſt weer in Goa, 't geen, met zyn wal van klei en doornen, de gedaante van een ſtadt hebben wil.

Deze koning van Goa nu begon in 't jaar 1694. de ſtadt Goa heimelyk te verſterken, waar tegen de koning van Boni mede verlof verzogt, om Bontuwalac te verſterken, en daar een wal om te haalen, 't geen hem de Heer *van Thye* afraadde, doch dat hy zeide te zullen nalaaten, als de koning van Goa dat mede naliet, en 't gemaakte afbrak. Dit wiert dierhalven door Gevolmagtigden onderzogt, en waar bevonden, alzoo 'er wel 11 of 12 vaſtigheden ongemaakt waren, waar na men dan 't zelve aan den koning van Boni in opzigt van Bontuwalac toeſtont, in zoo verre, dat hy ook 't open veld met een afſnyding verdeelen mogt.

De koning van Boni palmde ook veel landen in.

Na de dood van *Dain Tahalille* heeft de koning van Boni ook Bonteyn, en veel landen daar onder behoorende, behalven meer andere, van haar Edelheden verzogt, en die niet alleen verkregen; maar ging ook van tyd tot tyd voort, om meer andere landen allenskens in te palmen; dat haar Edelheden nog wel eens zal konnen berouwen

Bevoorens is reets gezegt, dat de koning van Boni de magtigſte der twee opperſte koningen op Celèbes, of op Macaſſar is, die, hoe groot en ontzaggchelyk hy ook zy, op zich zelven aangemerkt van een zeer gering vermogen zyn zou, indien de E. Maatſchappy de hand maar van hem aftrok, en hem dryven liet: want dan zouden de meeſte koningen, die hem om 't gezag der E. Maatſchappy nog aanhangen, aanſtonts tot den koning van Goa overgaan, en hem alleen laaten zitten, daar hem alle deze volkeren nu met veel ſchrik na de oogen zien.

Hier uit kan men dan zeer wel bezeffen, dat, gelyk men aan de eene zyde voor alle de andere koningen hier niets te vreezen heeft, zoo lang de E. Maatſchappy hem maar aan haar ſnoer houd (dat zyn eigen belang hem mede raad) het aan de andere zyde nogtans zeer noodig is tuſſchen deze twee opperkoningen zoodanigen evenwigt te houden, dat men verzekert zy, dat 'er, uit een al te groote vriendſchap der zelven, geen quaade of gevaarlyke gevolgen voor haar konnen voortkomen; te meer, om dat men van tyd tot tyd aan de liſtige koningen van Goa reets niet alleen de veſting Pannakoke, zoo dapper van de onzen ingenomen, maar ook veel ſchoone landen afgeſtaan heeft.

Vertoo- ning d[...] men te veel lan[...] aan den koning van Go[...] afgeſtaan en wie daar to[...] aanlei- ding ge[...] geven heeft.

Hier toe is wel de eerſte grond (zoo men my berigt heeft) door de Heer *François Prins* gelegt, een Heer, aan wien men (ſchoon hy anders de beſte man des werelds ware) zulk een dierbaare Landvoogdy, en van zoo veel uitzigt, als die van Macaſſar, noit moeſt toevertrouwt hebben, alleen om dat hy van de Roomſche Godsdienſt, en waar door hy in ſtaat was, om ons daar veel nadeel te doen, behalven dat dit tegen de grond regering van ons land vlak aanliep, alzoo wy ons noit van 't jok van Spaanjen vrygevogten hebben, om weer op nieuw Paapze overheden in ons eigene landen, met zoo veel gevaar als hier, aan te ſtellen. Een zaak, daar immers in opzigt van 't wereldlyke, en nog meer in opzigt van 't kerkelyke, op behoorde gelet te zyn, en dat op geen andere plaats met meer gevaar, dan hier, kon verwaarlooſt worden; en over welke een Papiſt zelf zal moeten bekennen, dat ik daarom gelyk hier in heb, om dat men in de landen, daar zy meeſter zyn, geen andere Overheden, dan van hunnen Godsdienſt (gelyk ook redelyk is) vinden zal: want alzoo zeldzaam als 't luiden zou een Landvoogt van den Hervormden Godsdienſt tot Romen te hebben, alzoo mis-zelyk heeft het op Macaſſar geluid, een Paaps Landvoogt over die van den Hervormden Godsdienſt te gedogen

Die Heer nu heeft eerſt in 't jaar 1691. den Heer *Dirk de Haas*, hier in Juni als Commiſſaris, of Gevolmagtigde van haar Edelheden, aangierende, den bequaamſten Heer, dien ik oit gekent heb, om gewigte zaaken met de uiterſte omzigtigheid te behandelen, weten te bewegen, om by haar Edelheden door zyne voorſpraak te bezorgen, dat zekere landſtreek, Sodiang genaamt, en als maar een klein ſtukje lands voorgedragen,

aan

aan den koning van Goa (zoo ik meine) weder afgestaan, en geschonken mogt worden

Hier in heeft de Heer *de Haas* geen schuld gehad, om dat met reden vooronderstelt wiert, dat de Heer Voorzitter *Prins*, die daar zeer landkundig was, hem zoo moetwillens niet zou misleid hebben, gelyk nogtans in dit stuk geschied is, alzoo Capitein *Steenbergen* als sergeant op Maros, daar dit landschap aangrenst, lang gelegen hebbende, te dier tyd hier van een geheel ander berigt na waarheid aan de Heer *de Haas* geven, en aan zyn Ed. vertoonen wilde, dat dit niet een klein brokje (gelyk de Heer *Prins* voorgaf) maar een stuk lands wel van 40 mylen in zynen omtrek was; maar de Heer *Prins*, die dit mede zoo wel, als de sergeant, wist, gaf hem een wakkere graauw, en zei, dat hem daar niet na gevraagt wiert, waar mede hy vertrekken en swygen moest.

Op dit verdigt berigt van den Heer *Prins* wiert, op voorspraak van den Ed. Heer *de Haas*, dit brokje lands aan den koning, eerst voor een gedeelte, en naderhand geheel, gegeven.

Na dien tyd hebben zy weer om 't eiland Cadjang, en meer andere landen, langs de wal van Celébes gelegen, verzogt, die hen al mede op zulke losse gronden toegestaan zyn, al het welke de E. Maatschappy (zoo my die voorige landkundige Heer berigt heeft) nog wel eens zeer zou konnen berouwen.

Radja Palacka zelf heeft in zyn leven menigmaal over ons, niet, om dat wy al te streng, maar om dat wy over de inlanders veel te zagt en te barmhertig waren, geklaagt, willende (gelyk veel goede Staatkundigen met hem staande houden) dat men de Macassaaren, Javaanen, en verdere Oosterlingen, zal men deeg van hen hebben, streng regeeren, en nergens in ontzien moet, dewyl zy daar aanstonts te stout op worden, behalven dat zy die strengheid van jongs af gewoon zyn.

Deze vorst, het volk van zyn land allerbest kennende, gaf daar van een doorslaande proeve ten tyde de Heer *Hartsink*, wanneer hy den Ryksbestierder van Soping, over een spytig antwoort aan hem gegeven, om anderen af te schrikken, de lippen afsnyden liet, dat my egter al vry wreed, aan een man van die rang, voorkomt.

Ten tyde van de Heer *Prins* viel ook de zaak van den koning van Tambora, over de moord der koninginne van Dompo, voor.

Men had aan de Heer *Prins* een zeer quaad berigt van deze zaak gegeven, waar op hy de Vergadering der Landsgrooten, en Bondgenooten, zamen roepen dede, beschuldigende, op een valsch verleent berigt (dat daar na bleek) den onschuldigen koning van Bima in dien vollen Raad, en hem als een, die deze moord bedreven had, voordragende. den koning van Bima,

Daar op gingen de Landsgrooten (aan welke de E. Maatschappy op de voorslag van den Heer Landvoogt of President van Macassar toestaat, hun eigen misdaadigen volgens de Landswetten te rechten en te straffen) met deze zaak voort, en vonnisten dezen koning, om gekrist te worden.

De Heer *Prins* nogtans van oordeel zynde, dat men niet te voorbaarig hier mede voort moest gaan, aangezien hy nu nog twyffelde, of die vorst wel zoo schuldig was, als volgens de ingekomene berigten geleek, wist de zaak zoo te draajen, dat zy eenigen tyd uitgestelt, en dat hy, op nader beraading, na Batavia gebannen wiert.

Naderhand kreeg de Heer *Prins*, by een netter navorsching van den Sjahbandaar *Junius*, een veel netter berigt, waar by bleek, dat die koning onschuldig, en dat hy ontrent die gansche zaak zeer quaadaardig belogen en aangeklaagt was; waar op de Heer *Prins* het vonnis, over dezen koning reets geveld, verandert wilde hebben. die bleek onschuldig te zyn.

Dit wilde de koning van Boni geenzins toestaan, zeggende, dat hy (Landvoogt *Prins*) hem zelf als schuldig aangeklaagt, en dat zy, Grooten, daar op een vonnis, met die aanklagt overeenkomende, over den koning van Bima geveld hadden, zonder dat de wetten van 't land, die hy (Heer Landvoogt) voor af kende, daar in eenige verdere verandering konden lyden; en dat uit kragte van dien zyn bannissement voortgang hebben moest; maar dat hy, genegen zynde hem dienst te doen, wel by een brief aan haar Edelheden verzoeken kon, dat hy van dit vonnis ontheft mogt worden, te meer, alzoo men berigt van zyn onschuld, doch te laat, bekomen had.

De Heer *Prins*, wel ziende, dat hy dit niet doen kon, zonder zich zelven een snede in 't aangezigt te geven, alzoo dan zyn valsche aanklagt op een valsch ingekomen berigt mede voor 't oog van haar Edelheden komen moest, wilde geenzins toestaan, om dit vonnis te laaten uitvoeren; doch quam ondertusschen te sterven.

De koning van Boni, zeer misnoegt over het stutten van de uitvoering van dit vonnis, terwyl deze koning van Bima nog gevangen zat, trok daar op ten eersten landwaard in, wierf veel volks, en maakte op Macassar zoo grooten bewe-

ging, dat haar Edelheden op dit gerugt, na Batavia overgewaaid, goedvonden den Heer *Hartfink* aan te zoeken, om weer derwaarts (gelyk hy eindelyk aannam) als Landvoogt te gaan.

De Heer van Thye herftelt deze zaak.

Wy hebben bevoorens reets getoont, dat die Heer op Batavia in 't jaar 1695. geftorven, en dat de Heer *van Thye* toen hier als Landvoogt gekomen is.

Deze Heer, bevindende, dat de koning van Palacka, volgens de behandeling dezer zaak na de wetten van zyn land, volflagen gelyk had, bezorgde dat het banniffement van den koning van Bima na Batavia voortging; hoewel 'er te gelyk zorg gedragen was, om hem metter tyd weder in zyn ryk te doen komen; doch die vorft quam in de gevankenis van hartzeer te fterven.

Radja Palacka ftelt eene van zyne bywyven tot koningin van Soping aan.

Daar op quam *Radja Palacka* in 't jaar 1696. mede te overlyden, het ryk van Boni aan zynen neve overlaatende, doch voor zyn dood had hy in 't ryk van Soping een van zyne bywyven, voor welke hy groote agting had, als koningin, in weerwil van den koning van Goa, aangeftelt.

Na *Radja Palacka's* dood ftelden die van Soping, op den koning van Goa fteunende, een andere koningin aan, waar over de afgezette vorftin aan den nieuwen koning van Boni, ten tyde als hy zou aangeftelt worden, quam klagen; die daar op die van Soping wel twee of drie maal na de reden van deze verandering vraagen, en hen verzoeken liet, deze vorftin weer in haar voorige plaats te ftellen; maar vermits hy geduurig dwars antwoord van hen kreeg, ftelde hy zich in poftuur, om hen door de wapenen daar toe te dwingen; gevende hier van voor af aan de Heer Landvoogt *van Thye* kennis, diens raad hy hier over ook verzogt; doch deze Heer raade hem dit geheel af, duidelyke redenen door een berigt van Capitein *Weffelburg* gevende, waarom het voor zyn Hoogheid beft wezen zou weer af te trekken.

Hy volgde dezen goeden raad, nevens alle de Bondgenooten, die gereed ftonden om hem, op een bloote wenk, te volgen; maar het had veel beter geweeft, dat de Heer *van Thye* dien koning had laaten begaan, om den koning van Goa wat kleiner en ootmoediger te maaken.

Na de Heer *van Thye* is de Heer *Beernink* gekomen, die zich, fchoon een jong Landvoogt, met zeer veel omzigtigheid in die netelige zaak van *Aroe Teko* zoodanig gedragen heeft, dat de wonderlyke dubbelzinnige bevelen van haar Edelheden, die (gelyk wel meer voorgevallen is) doorgaans met eenen flag om den arm opgeftelt, en, zoo 't quaalyk uitviel, zoo gefchikt waren, dat men hem daar van de fchuld zou hebben konnen geven, geenzins hebben konnen voldoen aan de verwagting, die men 'er van had, om dat het quaade, in de zaak van *Aroe Teko* opgefloten leggende, met goed beleid door dezen Heer afgefneden, en de geheele toeleg van dezen en genen daar door verydelt wiert.

Wy zouden nog veel andere zaaken, het beftier, en 't voorgevallene op Macaffar raakende, konnen zeggen, die mogelyk aan zommigen al vry wonderlyk zouden voorkomen, maar wy moeten, om veel redenen niet alles openbaaren, alzoo ik my, zoo veel 't mogelyk is, voor alle fcherpheden, en zaaken, die maar eenige, aanftoot aan yemant konnen geven, zoeke te wagten; hoewel 'er zekere gevallen zyn, die my daar toe geperft hebben, om was 't mogelyk, in 't toekomende, by die gene, aan welke dit ftaat, en die 't dikwils zoo niet weten gelegen te zyn, te bewerken, dat deze en gene misflagen mogten verbetert, en de quaade zaaken herftelt worden.

Ook is het zeker, dat men na dien tyd zeer klaar ontdekt heeft, dat die groote toegeventheid van haar Edelheden (zoo geloove uit goede inzigten, om alles hier in ruft te houden) in zoo veel landen aan de koningen van Goa en Boni af te ftaan, enkelyk maar gedient heeft om hen, en veel andere Macaffaarze Grooten, ten uiterften ftout, ondankbaar, en baldaadig te maaken, 't geen ik oordeel dat noit zou gefchied zyn, zoo men in de voorige tyden den teugel wat ftrakker gehouden, en hen zoo veel niet ingewilligt had.

LYST der Heeren *Landvoogden* van Macassar, en de verdere Opperhoofden hier.

- - - - - - - van	1607.	tot	1607.	
N. van Vliet, Koopman.	1638.	vermoord.		
Johan van Suydwyk, Opperkoopman.	- -	tot	1646.	
Evert Janszoon Buys.	1651.		1654.	
Abraham Verspreet of *Johan de Barra*, die 't ontvlugt na Batavia.	1655.		1655.	

Na de verovering van Macassar in 't jaar 1669. door den Heer *Speelman*.

Johan van Opynen, Onderkoopman.	1669.		1670.	
Maximiliaan de Jong, Voorzitter.	1670.		1672.	
David Harthouwer, als boven.	1672.		1676.	
Wybrand Dubbeldekop, als boven.	1676.		1677.	}
Paulus de Bocq, Opperkoopman en Gezaghebber.	1677.		1678.	} overleden
Jacob Cops, Voorzitter. Hy stierf Buitengemeen Raad van Indiën.	1678.		1684.	}
Adriaan van Dalen, Opperkoopman en Gezaghebber.	1684.		1685.	
Willem Hartsink, Voorzitter.	1685.		1690.	
François Prins, als vooren.	1690.		1694.	overleden.
Isaac van Thye, Landvoogt.	1695.		1700.	overleden.
Henrik Collaart van Linden, Opperkoopman en Gezaghebber.	1700.	6 Juni tot	1700.	12 Augusti
Mr. *Cornelis Beernink*, Landvoogt.	1700.	tot	1703.	
Willem de Roo, als vooren.	1703.		1705.	
Johan Jacob Erberveld, als vooren.	1705.		1710.	
Gerard van Tholl, als vooren.	1710.		1712.	overleden.
Joannes Hartenberg, Opperkoopman en Gezaghebber van den 7 Juni	1712.	tot 9 Octob.	1712.	
Joannes Philippus Sipman, Gezaghebber.	1712.		1713.	
- - - - Landvoogt. Word Raad van Indiën in 't jaar 1722.	1713.		1723.	
Johan Frederik Gobius, Landvoogt.	1723.			

Opperkooplieden of *Tweede Persoonen* van Macassar.

Jan van Opynen, Onderkoopman. - - van	1669.	tot	1670.
David Harthouwer, Opperkoopman.	1670.		1672.
- - - - - - - -			
Wybrand Dubbeldekop, als vooren.	1675.		1676.
Paulus de Bocq, al vooren. Wiert, in zyn stoep zittende, door een van zyne slaaven gekrist, ontrent 't jaar 1678.	1676.		1678.
Adriaan van Dalen, als vooren. Stierf hier den 20sten Juli 1685.	1678.		1685.
François Prins, als vooren.	1685.		1690.
Henrik Collaart, als vooren, of Capitein.	1690.		1694.
Henrik Caas, Koopman van Maart	1694.	tot 22 Juni	1694.
Mattheus Schenkenberg, Opperkoopman.	1694.	tot	1697.
Pieter de Bocq, als vooren. Hier overleden in Juli.	1697.		1698.
Henrik Collaart van Linden, als vooren. Tot dat den 6 Juni Gezaghebber wiert, dat hy bleef tot den 11 Augusti.	1699.		1700.
Jacob Claaszoon, als vooren.	1700.		1705.
Pieter van der Horst, als vooren.	1705.		1709.
Joannes Hartenberg, als vooren. Gezaghebber van den 7 Juni tot den 9 October.	1709.		1712.

Joannes Philippus Sipman, als vooren, en Gezaghebber.	van	1712.	tot 1713.
Diderik van Beerendrecht, Opperkoopman.	-	1713.	1716.
- - - - - - -	-		
Johan Happon.	-	1719.	
Was dit nog in 't jaar 1724.			

Capiteinen van Macassar.

Capiteins.

N. Cop.	van	1671.	tot
Herman Hanszoon, Lieutenant.	-	1660.	1673.
Nicolaas Pleun.	-	1673.	1685.
N. de Ruyter.	-	1685.	1687.
Herman Janszoon.	-	1687.	1696.
Tot dat Emeritus wiert.			
N. Suring, Capitein - Lieutenant.	-	1697.	1697.
Pieter Scipio, Lieutenant en Bevelhebber.	-	1697.	1698.
Jan Pieterszoon Wesselburg.	-	1698.	
Henrik Collaart.	-	- -	1690.
N. Smith, Capitein - Lieutenant.	-	- -	1709.
Hier overleden den 20 Juni 1709.			
Jacob Steenbergen.	-	1709.	1711.
Johan Steenhof, Capitein - Lieutenant.	-	1711.	
Was nog Capitein in 't jaar 1724.			

Fiscaals van Macassar.

Fiscaals.

Adriaan van Dalen.	van	1678.	tot
François Prins.	-	- -	1685.
N. Clarisse.	-	1685.	
Henrik Caas.	-	- -	1694.
Arent van der Myll.	-	- -	1701.
Henrik Steenkop.	-	- -	1701.
Jacobus Vos.	-	1701.	1702.
Joannes Hackaart.	-	1702.	1703.
Jacob Cuyk van Mierop.	-	1704.	1704.
Jan Snoek.	-	1704.	1707.
Joannes Hartenberg.	-	1707.	1709.
Diderik van Beerendrecht.	-	1709.	1713.
Henrik Wolfraad.	-	1713.	1716.
Johan Happon.	-	1716.	1719.
Abraham van den Anker.	-	1719.	1724.
Pieter van der Snip.	-	1724.	

Sjahbandaars van Macassar.

Sjahbandaars.

François Prins.	van	1678.	tot
Abraham Holscher.	-		1696.
Adriaan 't Hoofd.	-	1697.	1700.
Arent van der Myll.	-		1701.
Jacob Cuyk van Mierop.	-	1704.	1708.
Joannes Hartenberg.	-	1708.	1708.
Johan Happon.	-	1708.	1716.
Abraham van den Anker.	-	1616.	1716.
Rutger Erkelens.	-	1718.	1723. overleden.
En heeft ook de Winkel eenigen tyd waargenomen.			

Win-

Winkeliers van Macaſſar, die ook *Caſſiers* zyn.

N. van Laar.	van 1677.	tot	
Joannes Hackaart.	1701.	1702.	
Andries Werry. Stierf toen hier.		1709.	
Henrik van der Stel. Hy was dit ook al eer.	1709.	1715.	
Rutger Erkelens.	1716.	1718.	
Abraham van den Anker.	1718.	1719.	
George de Vos.	1720.	1723.	overleden.
Jacob Roman.	1724.		

Soldy-Boekhouders van Macaſſar.

N. de Cok.	van 1677.	tot	
Jooſt Coſtenobel.		1691.	
Henrik Berghuyſen. Stierf hier.	1691.		
Jacob Cuyk van Mierop.	1701.	1701.	
Arnold Mol.	1701.	1703.	
- - - - - - -			
Joannes Hartenberg.	1706.	1708.	
Timanus Molineus.	1708.	1712.	
Abraham van den Anker.	1712.	1716.	
Adam van Bleyswyk.	1716.	1717.	
Jan Landheer.	1717.	1723.	
Elias Nuyts.	1723.	1724.	

Geheimſchryvers van Macaſſar.

Abraham Holſcher.	van 1677.	tot	
N. Blom.	1686.		
Jacob Cuyk van Mierop.	1701.	1702.	
N. Froiville.	1703.		
Willem Moors.	1708.	1710.	
Marinus de Jong.	1711.	1715.	
Pieter van der Snippe.	1715.	1723.	
Jacob Roman.	1723.	1724.	
Pieter Albert Vernatti.	1724.		

Hoofden van Bima.

Johan Happon.		tot 1708.
Adriaan Brouwer. Hy lag 'er 1710. nog.	1708.	

1537. 1537.

NEGENDE HOOFDSTUK.

ZAAKEN VAN DEN GODSDIENST.

Z*Aaken van de* Godsdienſt *op* Macaſſar. *Verſcheide* Godsdienſten *op* Celébes. *De* Heidenſche. *De* Roomſche, *in 't jaar* 1537. *al ingevoert.* *En* 1545. *voortgezet.* *Op* Soping, *en* Sjauw. *De* Mohhammedaanſche. *Geſprek van den* Schryver *met* Dain Matara. *Die meind, dat die in 't jaar* 1605. *Doch de* Schryver *toont, dat koning* Baboe *de zelve hier in 't jaar* 1580. *ingevoert heeft.* *De* Hervormde Godsdienſt. D. Berghuyſen 1670. *de eerſte* Predikant *op* Macaſſar. D. van Beek *in 't jaar* 1672. D. Crayvanger *hier* 1691. D. de Witte 1694. D. Hey 1696. D. Hooglander 1703. D. van den Boſch 1712. D. Werntley 1719. *Aanmerking over 't leeren der* Maleitſche Taal *hier.* *Staat der* Macaſſaarze Kerk. *Reden waarom hier de* Kerk *niet talryker is.* D. Snoek van Cleef. *Macaſſaarze* Predikanten.

Zaaken van de Godsdienſt op Macaſſar.

OP het eiland Celébes komen my vierderlei ſoorten van Godsdienſt voor, die 'er of van ouds geweeſt, of tegenwoordig nog bekent zyn.

Verſcheide Godsdienſten op Celébes.

Deze zyn, de Heidenſche, de Roomſche, de Mohhammedaanſche, en de Hervormde Godsdienſt.

DE HEIDENSCHE GODSDIENST.

De Heidenſche.

WAt de Heidenſche belangt, deze is de oudſte, en men vint hier en daar in het gebergte nog overblyfzelen daar van, welke ons doen zien, dat zy in den grond, en in 't wezen der zaake, niets van den Heidenſchen Godsdienſt der Amboineezen, Ternataanen, Javaanen, en alle de Ooſterſche volken daar om ſtreeks, verſchild; de welke in een aanbidding van den hemel, de aarde, en 't heir des hemels (de algemeene Goden van 't Heidendom) en in het eeren van de beelden der zelve, of wel van andere Afgoden, zelfs van boomen, en ſteenen, die zy in de oudſte tyden aanbaden, en in een menigte van bygeloovige plegtlykheden beſtaat, van de welke zy jegenwoordig nog vol zyn, en die zy, 't zy Mohhammedaanſch, 't zy van eenigen anderen Godsdienſt zynde, nog niet konnen afleggen, en gewoon zyn openbaar, daar zy konnen, en de meeſter zyn, of in 't heimelyk, daar zy door eenige wetten en ſtraffen, bepaalt zyn, te plegen.

DE ROOMSCHE GODSDIENST.

De Roomſche.

DE Roomſche Godsdienſt volgt in ordre des tyd hier op, alzoo 'er die wel 30 of 40 jaaren vóór de Mohhammedaanſche bekent, hoewel daar van zeer weinig belang geweeſt is.

De Jeſuit *Petrus Maffeus* teekent aan, dat in 't jaar 1537. ten tyde van den Ternataanſchen Portugeeſchen Landvoogt, *Antoni Galvaan*, eenige lieden van 't eiland Macaſſar (Celébes, meind hy, of het koninkryk van Macaſſar) in Ternate, op 't gerugt van de Godsdienſtigheid en Godvrugt van dezen Heer, en op 't berigt van twee broeders, daar reets gedoopt, om voor veel anderen, die zy mede bragten, den Doop te verzoeken.

In 't 1537. ingev[oert]. En 1545. voortgezet.

Met hen wiert toen ook *Franciscus Caſtrius* (die daar reets eenigen tyd geweeſt was, na Getigan (dat ik niet kennen, nog raaden kan) te rug gezonden, die daar den koning, zyn broeders vrouw, zoon, en veel andere Edelen, ten getale van 130, doopte, van waar hy toen na 't eiland Mindanao vertrokken is; maar als ik myne gedagten over dit geval uiten zal, oordeele ik wel, dat dit lieden van 't eiland Celébes konnen geweeſt zyn; maar dat zy eigentlyk onder den koning van Ternate, en onder der Portugeezen Landvoogt *Galvaan*, geſtaan hebben, welke zaaken men onder die van Macaſſar niet verwarren moet, aangezien die van een geheel anderen aard zyn, en tot de Moluccos behooren.

In 't jaar 1545. quam van Malakka een Portugeeſch koopman, *Antoni Payva* genaamt, op Macaſſar, die, zoo de Jeſuit *Jarricus* zegt, by den koning van Soepa (dit zal Soping zyn) gekomen is, en zich van daar na het ryk Sion (Sjauw zal hy meenen) 50 mylen van daar gelegen, begeven heeft; alwaar beide die koningen door den yver van *Payva* gedoopt zyn, gevende aan dien vorſt van Soping den naam van *Louis*, gelyk hy zyn koningin, en veel anderen aldaar, mede gedoopt heeft; doch den koning van Sjauw heeft hy den naam van *Jan* gegeven.

Op Soping, Sjauw.

Zy verzogten beide, dat *Payva*, in hunnen naam, een verbond met den ko-

koning van Portugal maaken, en hen Priesters zenden wilde.

Dewyl nu dit Sjauw een eiland is, dat onder den koning van Ternate behoort, word dit hier weder zeer quaalyk onder de zaaken van Macassar verward, alzoo het tot de zaaken van den Godsdienst der Moluccos, of van Ternate, alwaar wy breeder daar af spreken, behoort.

Het is zeker, dat de Portugeezen in de laater tyden, wanneer zy hier een vast Comptoir tot 't jaar 1660. of 1661. gehad hebben, hunnen Godsdienst hier verder uitgebreid, en veel Heidenen of Mohhammedaanen gedoopt hebben; maar het is ook zeker, dat deze Naamchristenen, die dit geloove maar uit wereldsche inzigten aangenomen hebben, en geen genoegzaame gronden nog kennis van dien hadden, het zelve ten eersten weer verlaaten, en naderhand zich, of tot den Mohhammedaanschen, of tot den Hervormden Godsdienst, begeven hebben.

DE MOHHAMMEDAANSCHE GODSDIENST.

[Moh-]ammedaansche. DE Mohhammedaansche Godsdienst is van de grootste uitbreiding op dit eiland, en byna alle de koningen met hun onderdaanen zyn Moors, en volgen de Leere van *Mohhammed*, zoo als die van *Aboebekier*, *Omar* en *Oetsman* aangenomen is, die men gewoon is Sunniten te noemen.

Wanneer deze Godsdienst hier een begin nam, daar over zyn de Macassaaren het niet eens, waar over men zich niet te verwonderen heeft, alzoo zy geen nette aanteekeningen van hun eigen zaaken hebben, gewoon zynde de gedagtenis van hunne oudste gevallen in hunne liederen, die zy, ten oorlog trekkende, opzingen, te bewaren.

[...]ek [...]en [...]ver Dain [...]a. Ten tyde, dat ik Legerpredikant op Java in 't jaar 1706. was, heb ik over dit voorwerp wel met zeker Macassaars Capitein, *Dain Matàra* genaamt, een van de verstandigste Mohhammedaanen, gesproken, en op myn vraage, hoe oud hun Geloove, en op wat tyd en wyze het op Macassar ingevoert was, tot antwoord bekomen, dat zeker Maleyer, van Cotatengah, op Sumatra, *Dato Bendang* genaamt, in 't jaar 1605. op Macassar gekomen is op een tyd, dat de Macassaaren nog meest de boomen, en groote steenen, als hunne Goden aanbaden. Hy wees hen aan, dat zulke Goden hen onmogelyk in den nood konden helpen, en deed hen begrypen, dat 'er een God was, die alles geschapen had, en nog bestierde, en die verscheide Propheten, als *Nabi Moesa*, of den Propheet *Moses*, *Nabi Daoed*, of den Propheet *David*, *Nabi Isa Meseehh*, of den Propheet *Jesus Christus*, maar eindelyk *Nabi Mohhammed*, of den Propheet *Mohhammed*, als den grootsten en laatsten der Propheten, gezonden had, om hen den regten weg der zaligheid aan te wyzen, op welken God zy dierhalven al hunne hoope grondvestten, en by welken zy zich door de voorsprake van *Mohhammed* moesten zoeken aangenaam te maaken. 1605. Die meind, dat men die in 't jaar 1605.

Dit viel, volgens zyn zeggen in 't voornoemde jaar den 9den September op eenen Vrydag voor, en de eerste, by wien deze Leere op Macassar ingang had, en die Moors wiert, was *Sulthan Abdullah*, koning van Tello, die vader van den beroemden en byzonder geleerden Prins, en Ryksbestierder van Macassar, *Patingaloan* geweest is.

Hy wiert hier in aanstonts van *Sulthan Tominem Rigaukana*, koning van Goa, en in 't jaar 1610. die van Wadjoe, en de Boegineezen, den 1sten Mey gevolgt; doch die van Goa, en van 't eiland Bima, waren in 't jaar 1617. in April, en de Boetonders, na dat de koning van Goa hen overwonnen had, in 't jaar 1626. hen eerst in deze Leere nagevolgt. Naderhand is die Leere op Macassar ook zeer sterk door *Sulthan Mohhammed*, en door *Crain Tsjina*, zynen zoon (die de vader van *Crain Crongrong* was) voortgezet.

Ik wil wel gelooven, dat dit verhaal waar is; maar dat dit Geloove toen daar eerst ingevoert zou zyn, is een groote misslag: want het is zeker, en uit de Portugeesche schryvers ons bekent, dat zy by hun komst hier lang voor dien tyd Mooren gevonden hebben; maar om deze misslag nader te ontdekken, blykt ons uit het bevoorens aangehaalde klaar, dat in 't jaar 1580., by de komst van den Ternataanschen koning *Baboe*, of *Baab Ullah*, met zyn vloot op Macassar deze Godsdienst door dezen vorst hier ingevoert, en dat die Leere allereerst door den koning van Macassar, *Crain Patingaloan*, anders *Crain Caroet* genaamt, aangenomen, en zedert daar doorgedrongen is. Doch den Schryver toont, dat koning Baboe de zelve hier in 't jaar 1580. ingevoert heeft.

Wy zullen van den inhoud van dezen Godsdienst hier niet weer spreken, alzoo dit onder de stoffe van Java gedaan is; maar dit alleen 'er nog byvoegen, dat deze Godsdienst zich hier onder deze blinde Heidenen zeer verre alomme uitgebreid heeft, zoo dat het grootste gedeelte van dit eiland Mohhammedaansch is, een Godsdienst, die zeer gemakkelyk en byzonder ligt door hen kan waargenomen worden, dat ook de reden is, waarom hier zeer weinig vrugt by ons (gelyk in 't vervolg nader blyken zal) heeft konnen gedaan worden.

1669.

DE HERVORMDE GODSDIENST.

De Hervormde Godsdienſt.

NA dat de Heer *Cornelis Speelman* in 't jaar 1669. Macaſſar zoo dapper en zeeghaftig verovert, en aan deze trotze Celébiſche koningen getoont had, dat het bloed der aloude Batavieren en Catten in 't Ooſten nog even zoo kragtig, als van ouds, in de aderen der gevreesde Nederlanders ſwierde, (waar door hy zynen en onzen naam daar voor eeuwig geplant en ontzaglyk gemaakt heeft) oordeelden haar Edelheden op Batavia, als Opper-voeſterheeren van de Kerken van Indiën, dat men hier ook ten eerſten voor de zaaken van den Godsdienſt behoorde te zorgen, en daar een vaſt Predikant van den Hervormden Godsdienſt te leggen.

D. Berghuyzen, 1670. de eerſte Predikant op Macaſſar.

Daar op wiert D. *Petrus Berghuyzen* als eerſte Predikant den 8ſten Auguſti 1669. op Batavia herwaarts beroepen, vertrok in 't begin van 't jaar 1670. na Macaſſar, en dede hier den 6den April, op Paaſchen zyn eerſte Predikatie.

Deze Heer heeft zich in dien korten tyd, dien hy hier geſtaan heeft, niet alleen in 't uitbreiden van het Euangelium Chriſti in de Nederduitſche taal beyvert; maar zoo uit zyn ſchryvens na Amboina gebleken is, zich ook in de Maleitſche taal eenigen tyd geoeffent, met toeleg om de Mooren aldaar zoo veel te klaarder in hun eigen taal (of wel in deze Maleitſche, die daar immers zoo verſtaanbaar, als 't Macaſſaars, is) aan te ſpreken, en uit hun eigen gronden te overtuigen; maar deze goede en neerſtige Heer heeft dat niet lang konnen doen, alzoo zyn Eerw. 1671. ziek geworden, en toen hier overleden, en onder de zaal in 't kaſteel Rotterdam, in de Wondheelers winkel, begraven is.

In 't jaar 1671. deed D. *Albertus Struis*, by zyne komſt uit Ternate hier aangierende, en eenigen tyd hier gebleven zynde, den 3den November eenige opening van den ſtaat dezer Kerke op Batavia; waar op men, de dood van D. *Berghuyzen* vernomen hebbende, goed vond,

D. van Beek, 1672.

den Proponent, *Hermannus van Beek* den 30ſten November Predikant op Batavia te maaken, gelyk zyn Eerw. ook zoodanig in 't jaar 1672. na Macaſſar gezonden is.

Dit is een naarſtig en yverig man geweeſt, die ook eenige beginzelen, om de Maleitſche taal te leeren, gemaakt heeft; maar het ſchynt, dat zyn Eerw. 'er niet heeft konnen door geraaken, om dat in zyn eigen letter te leeren. Egter heeft hy 'er in gepredikt. Hy heeft hier 19 jaaren, en 3 of 4 maanden geſtaan; doch ontrent het werk der bekeering onder de Mohhammedaanen (die zeer bitter, en hardnekkig hier zyn,) weinig konnen uitrigten, hoewel zyn Eerw. van alle zyne voor- en nazaaten nog wel het meeſte voordeel onder hen gedaan heeft. Hy is den 17den Mey 1691. hier overleden. 1691.

D. Greyvanger hier 169[…]

In 't jaar 1691. wiert in zyn Eerw. plaats D. *Nicolaus Greyvanger* gezonden. Deze Heer quam hier den 10den Mey, heeft hier niet lang geſtaan, en is met eenige moejelykheden, die zyn Eerw. met de Heer *Collaart* had, in 't laatſt van 't jaar 1693. na Batavia vertrokken, waar door zyn Eerw. (die daar op na 't Vaderland vertrok, alzoo hy niet genegen was na Banda te gaan) niet in ſtaat geweeſt is, om hier veel dienſt, dewyl maar 2 jaaren hier gebleven is, te doen. Zyn Eerw. is op de t'huisreize 1695. in Auguſti voor Oud Beyerland overleden, en daar begraven.

D. De Witte, 1694.

D. *Erneſtus de Witte* wiert daar op in 't jaar 1694. (volgens een beſluit der Hooge Regeering van Indiën van den 10den November, den 23ſten dito in Kerkenraade van Batavia ingelevert) na Macaſſar gezonden; hoewel men bevoorens 't oog op de Heer *Petrus Jacobus Coſterus*, die toen in Ternate lag, geſlagen had; maar die Heer op Batavia gekomen, en wegens ziekte niet in ſtaat zynde om elders gebruikt te worden, en daar op verder in 't jaar 1694. na 't Vaderland gaande, is D. *de Witte* in dat zelve jaar den 2den Mey hier verſcheenen; doch deze Heer is hier ook niet lang in 't leven gebleven, en in het tweede jaar daar aan, of 1696. den 3den Februari overleden.

D. Hey, 1696.

In dit zelve jaar quam hier D. *Gerardus Hey* den 19den Maart, die 'er tot 1703. (hoewel hy in 't jaar 1698. na Batavia vertrok, om te trouwen, en hier 1699. weder quam) gelegen heeft, in welke 7 jaaren zyn Eerw. zich alleen in den Nederduitſchen dienſt bezig gehouden heeft, waar op zyn Eerw. van hier na Batavia vertrokken, en daar zedert gebleven is.

D Hoogland, 1703.

D. *Jacobus Hoogland* verving zyn Eerw. in 't jaar 1703., die den 13den Februari hier te land trad, den 26ſten Maart zynen dienſt begon, en de zelve tot den 9den Maart 1711. naarſtig waargenomen, doch zich in geen Ooſterſche taalen geoeffent heeft.

Men had op Batavia D. *Jacobus van Helsdingen* in zyn plaats beroepen; doch zyn Eerw., ondertuſſchen getrouwt, en kort daar na ziek geworden zynde, is den 21ſten Januari 1712. overleden.

D. van den Boſch 1712.

Daar op is in dit evengemeld jaar D. *Lambertus van den Boſch* herwaarts gezonden, die, hier tot 1714. gebleven zynde, na Batavia vertrokken is, om te trouwen, gelyk daar zyn Eerw. met eene Juffr. *van Son* in den Egtenſtaat getreden, weder herwaarts gekomen, hier tot 1719. gebleven, en toen na Batavia vertrokken, al-

alwaar zyn Eerw. nu nog een van de Predikanten buiten vaste bediening is. Zyn Eerw. heeft hier 7 jaaren gestaan, en heeft zyn dienst hier in het Nederduitsch, zonder dat ik wete, dat zyn Eerw. zich in 't Maleits geoeffent heeft, zeer wel waargenomen.

In 't jaar 1719. is hier D. *Georgius Henricus Werntley* gekomen, en deze Heer heeft 'er tot 't jaar 1723. gelegen, wanneer zyn Eerw. na Batavia ontboden is, om een der *Revisores* van den Maleitschen Bybel van D. *Leydekker* te zyn, waar uit men giffen moet, dat zyn Eerw. ondertusschen Maleits geleert heeft; hoewel ik niet kan oordeelen, wat Maleits zyn Eerw. verstaat, ofte wat voor bequaamheid hy daar toe heeft.

Over geen zaak ben ik meer verwondert, dan dat niet eenigen van deze laatere Heeren Predikanten met lust, om de Maleitsche taal grondig te leeren, aangezet geweest zyn, te meer, alzoo daar mede hier zeer veel dienst te doen was; maar mogelyk dat zy, gezien en gehoort hebbende, dat de Heeren *Ferreira*, *Leydekker*, en ik, daar mede maar veel moeite, nyd, en ongunst, zonder eenige agting voor al hunnen bloedigen arbeid te bekomen, op den hals gehaalt hebben, daar door geheel en al afgeschrift zyn. Egter moet ik nogmaals tot lof van de Heer *Berghuyzen* zeggen, dat zyn Eerw. zich al zoo verre daar in geoeffent had, dat hy in staat was, om iets in deze Taal met een Arabische letter te schryven; doch de Heer *van Beek* was zoo verre gekomen, dat hy den Inlander in die taal stigten kon, gelyk zyn Eerw. meer als eens openbaar in die taal gepredikt heeft.

Wat nu de staat van deze Kerk belangt, hoe groot de zelve, wat door deze 7 of 8 Predikanten in den tyd van 51 jaaren verrigt is, zulks is my door de Heer *Hoogland* in 't jaar 1709. aldus aangeschreven, en was dezelve in deze navolgende Leden toen bestaande: 1702.

Ledematen - - - -	207
Inlandze bejaarde Christenen	116
- - - Christen-kinderen	138
	461

Dit is wel een zeer klein getal; doch men moet weten, dat hier maar een Predikant in 't midden van zeer hartnekkige Mooren is, en dat die werks genoeg heeft met zyn Kerkdienst eens of tweemaal, na de gelegenheid zulks vereischt, en een Catechizatie daar by, waar te nemen; gemeenelyk van 2 Ouderlingen en 2 Diakenen verzelt, en ondersteunt zynde. Reden waarom hier de Kerk niet talryker is.

Daar beneven moet men in opmerking nemen, dat het niet van de naarstigheid of traagheid van een Predikant, maar volslagen van de neiging der Mooren alhier afhangt, of zy zich tot het Christendom begeven willen, of niet, alzoo zy volkomene vryheid van Gewisse hebben, en men met hen naauwlyks daar over spreken durft, om dat de Mooren dit ten eersten, als of men hunne onderdaanen tot het Christendom zogt te perssen, uitkryten zouden, zoo dat men genoodzaakt is te wagten, tot dat zy zich zelven komen aangeven, en verklaaren genegen te zyn, om Christen te worden, waar na men hen dagelyks in de gronden van den Godsdienst doet onderwyzen, tot dat zy, in staat zynde Belydenis te doen, daar op dan gedoopt, als Ledemaaten erkent, en aangenomen worden.

In 't jaar 1623. is in de plaats van D. *Werntley* hier D. *N. Snoek van Kleef* gezonden. D. Snoek van Kleef.

L Y S T der Macassaarze *Predikanten.*

Petrus Berghuyzen. - -	van	1670.	tot 1671.	overleden.
Hermannus van Beek. - -	-	1672.	1691.	overleden.
Nicolaus Creyvanger. - -	-	1691.	1693.	
Ernestus de Witte. - -	-	1694.	1694.	overleden.
Gerardus Hey. - - -	-	1696.	1703.	
Jabcous Hoogland. - - -	-	1703.	1711.	overleden.
Lambertus van den Bosch. -	-	1712.	1719.	
Georgius Henricus Werntley. - -	-	1719.	1723.	
Abraham Snoek van Kleef. -	-	1723.		

En dus meinen wy nu, by 't beschryven van 't gene door de Nederlanders, in 't veroveren van Macassar met den aankleven van dien, verrigt is, ook weder middagklaar vertoont te hebben, dat geen der oude nog der laatere Beschryvers ofte wel bezitters van Indiën, of deze en gene deelen des zelfs, het zy in opzigt van de nette beschryving, het zy in opzigt van het kloekmoedig veroveren dezer landen, eenigermaaten by die dappere Batavieren konnen vergeleken worden, waar mede wy dan ook afscheid van de zaaken van Macassar, en van 't eiland Celébes nemen, om tot die van de eilanden Bornéo en Baly over te gaan.

BESCHRYVINGE

Van het Eiland

BORNEO,

En onzen HANDEL aldaar.

DERDE BOEK,

EERSTE HOOFDSTUK.

V*An 't Eiland* Borneo, *en onzen* handel *daar.* Kaart *van 't zelve.* Grenzen. Banjar Maffin. Huizen. Ingezetenen. Waaren, *hier vallende, of hier getrokken.* Grenspaal *dezes ryks.* Krygsmagt *des konings van* Banjar Maffin. Succadana. Landa. Sambas. Borneo. St. Annebaai. *De* Dwaalbaai. *De Dorpen* Coeti, Billipapan, *en* Paffir. *Verfcheide andere* Dorpen *en* Rivieren. Borneo *van binnen. Meeft onbekent.*

Van 't eiland Borneo, en onzen handel daar.

VAn de befchryving van het eiland Celèbes of 't Gouvernement van Macaffar gaan wy over tot het gene wy over het eiland Borneo te zeggen hebben.

Het is het grootfte, dat wy in Ooftindiën kennen.

Hoe groot het zelve net is, is ons onmogelyk te bepalen.

Kaart van 't zelve.

Wy geven hier, onder No. 37., een groote en veel beter Kaart van 't zelve dan de voorige, uit welke blykt, dat het zich Z. en N. ruim tot of wat voorby den 4[den] en een halven graad Bezuiden, en Benoorden den Evenaar van den 1[ften] tot den 8[ften] graad, en aldus in de breedte 12½ graaden, en in de lengte, of O. en W. van den 150 tot den 158 graad zich uitftrekt, dat voor de breedte 187½ en voor de lengte 127½ mylen uitlevert, en dat dan in 't rond ontrent 525 of 530 mylen uitmaaken zou; hoe goed nu de oude Kaart ook in zich zelven zy, zal men uit deeze nieuwe, en uit onze befchryving klaar genoeg zien, dat het in opzigt van de plaatzen, die tuffchen Banjar Maffin en Cotaringan leggen, ongelyk grooter wezen moet.

Grenzen.

Des zelfs grenzen zyn in 't N. 't eiland Paragoya of Calamianes, in het O. Mangindanao en 't eiland Celèbes, in 't Z. de eilanden Java, Bali, Sumbawa, enz. in 't W. de Maleitze kuft, en in 't N. W. 't koninkryk Siam.

Het is een van de rykfte en heerlykfte eilanden, die 'er in de wereld zyn; doch in zyn binnenfte nog niet regt bekent.

Men heeft maar 4 of 5 koningen en hoofdplaatzen op het zelve, die tot nog toe met den naam der koningen van Banjar Maffin, van Succadana, van Landa, der Sambas, van Hermata, Jathoe, en van Borneo, bekent zyn, van alle de welke wy hier en daar zullen fpreken.

Die van Banjar Maffin fchynt wel de magtigfte te zyn, ook is hy wel 't meeft bekent. Banjar Maffin.

Dit Banjar Maffin is geen ftadt, gelyk men voorgeeft; maar alleen een dorp. Het legt in 't Z. ontrent op de breedte van 4, en op de lengte van 155 graaden; aan een groote breede rivier, die van haaren mond tot aan Banjar Maffin zulken rek beflaat, dat men wel 3 dagens fcheppens werk heeft, om de rivier uit, en in zee te komen.

Men heeft hier en daar eenige banken, doch egter wel 3 of 4 vadem waters tuffchen de zelve, en als men 'er binnen gekomen is, word het 'er veel dieper, zoo dat men daar na wel 6 of 7 vadem diepte krygt, alwaar men op een zeer goede moddergrond ten anker komen kan.

In de zelve zyn doorgaans weinig droogten; doch hier en daar doen zich wel eenige hooge eilanden 2 of 3 mylen na boven, en ook 2 mylen van Banjar weer anderen, en voor al 3 eilanden op, even beneden welke, regt voor deze plaats leggende, zich een fwaare fpruit in de hoofdrivier ontlaft, langs welke de dorpen Tatas, en Cajoe Tengah leggen, gelyk Banjar zich aan een klein watertje vertoont, na 't welke men tuffchen twee van die eilandekens doorvaart.

Hoewel dit voor de hoofdplaats van

't ryk

KAART
VAN HET
EYLAND
BORNEO.
DE WOESTE KUST
'T KONINKRYK VAN
BANJAR MASSIN
'T LAND VAN
MARUDO
T RYK VAN JATHOE
T RYK VAN
LAVA
T KONINKRYK
VAN BORNEO
T RYK VAN
LANDA
T RYK VAN
SUCCADANA
T KONINKRYK
VAN SAMBAS
T KONINKRYK VAN HERMATA
POELO LAOET
Kristal bergen
St. Pieters berg
Hier valt veel Goud
Dorpen
BORNEO
Baai van Borneo
LAVA
LANDA
SAMBAS
SUCCADANA
HERMATA
MARUDO
St. Anne Baai
Duaal Baai
Eyl St. Augustinus
Baey van Sampit
Eyl. St. Michel
Eyl. St. Ursula
Eyl St. Maria
Poelo Tiga
Sant grond en Blinde Klippen
Olivier Riff
Eyl van Mankop
Clemencia of Enkhuyzer Zant
Duytsche Mylen 15 in een graad

Back of
Foldout
Not Imaged

't ryk dezes konings gehouden word, houd deze vorst egter doorgaans zyn Hof in Tatas, en Cota Tengah, waar by nog 2 of 3 kleine dorpen leggen. Deze voornoemde spruit ontspringt uit zeker klein gebergte digt aan zee, in welke bergen ook slegt goud valt.

In Banjar Massin zelf zyn veel huizen, meest van Bamboezen op zyn Indiaansch opgeslagen, hoewel ook zommige van planken gemaakt. Deze zyn doorgaans zoo buitengemeen groot, dat 'er wel 100 huisgezinnen in een huis konnen huisvesten, waar in ook yder huisgezin zyne byzondere vertrekken heeft; doch in zulk een huis woonen gemeenelyk geen andere, dan bloedvrienden. Zy zyn als de Macassaarze huizen, op staaken of palen gebouwt, onder welke zy dan ook gewoon zyn hun vee op te queken.

De ingezetenen alhier aan strand zyn oorspronkelyke Javaanen, Johoreezen, Maleyers, Maningcabers, of Palimbangers, Macassaaren, enz., van waar het ook komt, dat men hier Maleits, Javaans, Macassaars, en Sumatraans spreekt. Men oordeelt egter, dat de meeste uitgewekene Javaanen zyn, die met een Madurees Prins, een bastaart van zekeren *Soesoehoenan*, die zyn vaders toorn vreesde, herwaarts geweken zyn, en zich hier nedergezet hebben. Het zyn trouwlooze en moorddaadige menschen; doch landwaard in op 't gebergte heeft men eenige bergwoonders, die van een beter aard schynen, en die, behalven dat zy de grootste schatten van dit land bezitten, onder hen ook zeer fraai besnedene, byzonder blanke, en zeer verstandige vrouwlieden hebben, waar mede de koningen en princen op dit land zelf zich in den echt begeven.

Hier is zeer grooten handel van verscheide volkeren, die op deze plaats, en op andere dorpen van dit eiland, vaarên, waar onder de Chineezen, Siammers, Johoreezen, Javaanen, Palimbangers, Portugeezen, Engelzen, en de Nederlanders wel de voornaamste zyn; doch de Chineezen maaken een groot deel van Banjar Massins ingezetenen uit.

De Waaren, die hier, of elders op dit eiland, vallen, zyn deze:

Goud, in menigte, 't zy stofgoud, 't zy by klompen, doch 't een slegter als 't ander.
Diamanten, voornamentlyk in 't ryk van Succadana, Lave, en elders.
Peper, meest over al in 't land, en ook op Banjar, in groote menigte.
Nagelen. / Nooten-muschaaten. } doch in geen groote menigte, en maar boven in 't gebergte.
Paarlen, op de Noordkust alleen ontrent het dorp Borneo, en op Calca, Saribas, en Melanoege.
Camfer, in 't ryk van Succadana.
Benzoin.
Draakenbloed.
Rottings. / Calambac. / Agelhout. } op Succadana.
Yzer, op 't eiland Crimataja by Succadana.
Koper.
Tin.
Bezoar, Aapen- en Bokkensteenen.
Pedra de Porco.
Toetombos, of doozen van fyne Rotang en bladen gemaakt.
Wasch.

Hier tegen trekken zy weder sterk deze navolgende Waaren:

Langwerpige Roode Agaatsteenen.
Roode Agaate Ringen.
Kopere Armringen.
Allerlei Coraalen.
Porcelyn.
Ryst.
Amfioen.
Zout.
Ajuin.
Look.
Zuiker.
Tamarinde.
Allerlei Lywaaden, en Kleeden.

Om deze Waaren tegen andere te verruilen, of tegen gereet geld te verwisselen, komen hier wel 10 of 12 Jonken jaarlyks uit China, Siam, en Johor, die wel tusschen de 2 of 300 lasten konnen voeren, welke weg hen door de Portugeezen van Macao gewezen is, die hier alle jaar wel 4 of 5 schepen met Peper, en andere Waaren, van daan haalen.

Ook gebeurt het nu en dan, dat 'er, om den voordeeligen handel hier te vaster te maaken, ook wel Gezanten met zeer heerlyke geschenken van den koning van Siam, of van de Chineezen, Portugeezen, en andere volkeren, aan den koning van Banjar Massin gezonden worden, alzoo men hem als den voornaamsten vorst van dit eiland aanmerkt.

Om daar nog meer schyn aan te geven, doet dit koninkje zich zelven dan eens keizer van 't eiland Borneo, en dan eens *Panombahan*, dat in 't Javaansch den aanbiddelyken beteekent, noemen, waar in hy den *Soesoehoenan*, of keizer van Java, schynt na te aapen. Ondertusschen is hy niet minder, als een keizer van dit eiland, dewyl hy over veel andere koningen niets te zeggen heeft, hoewel hy zyn best nu en dan wel gedaan heeft, om over den koning van Succadana den meester te spelen.

Hier valt veel Peper, en in de binnenen berglanden, onder dezen vorst staande, zeer veel goud in 't gebergte, dat ook de rivier, die men eenige mylen verre opvaart, af komt stroomen, en hier en daar in groote zandkuilen en poelen valt, uit welke het door den Inlander in schotels opgezamelt, en uitgezogt word, zynde het eene wel wat beter van alloi, als 't ander.

Om in die landstreke, daar 's konings goudmynen zyn, te komen, heeft men ettelyke dagen eerst te water, en daar na nog wel 8 of 10 etmaal te land werk.

Men gaat van Cajoe Tengah en Tatas (waar ontrent 2½ mylen Beweften Pateti legt) met praauwen de rivier op, en na 4 of 5 dagen onderweeg geweest te zyn komt men by 's konings Peperdorpen, Compay, Lusong, Borangbaha, Moranpijouw, Nagarra, Alei, Nahara, Nantsja, Blantsja, Comenting en Bonnawa Tengah, waar na men, weer een togt van 3 dagen doende, op Bonnawa Asam komt, daar 's konings Landvoogt legt, die 't opzigt over zyne goudmynen van Alei tot hier toe heeft, en die alle jaar zyn tienden en regten ophaalt, waar van hy hem juist de allernetste rekening niet doet, dat dien vorst, om dat hy die swaare togt niet altyd zelfs ondernemen kan, wat door de vingeren zien moet, om dat hy niet verzekert is, dat een ander hem getrouwer handelen zal.

Als men nu nog 2 of 3 dagen verder gaat, komt men by de dorpen Plajoejali Tengah, Cotiel, en Paracle, daar het koninkryk Jathoe een einde neemt, tot hoe verre toe men te water gaat.

Daar na stapt men te land, en word in hangmatten op 't gebergte 9 of 10 etmaal verre gedragen, daar men verscheide groote dorpen, zommige boven op een zeer hoog gebergte, en andere in 't hangen des zelfs, heeft.

Hier valt niet alleen veel stofgoud; maar dit mineraal ook met groote stukken, voornamentlyk in zekere poel, daar het door de afstroomende rivier in nederstort.

Ik weet, dat hier in stukken van 10, 15, 20 en meer ponden gevonden zyn; doch het water, in deze poel eenigen tyd gestaan hebbende, is yskoud, waarom men den inlander beswaarlyk 'er toe krygen kan, om het 'er uit te haalen; en als zy dit nog al doen, zullen zy, uit een onnoozel bygeloof, noit aan de groote klompen goud durven raaken, alzoo zy die voor den vader en moeder van 't minder goud houden, en vreezen, dat zy dan geen goud meer zouden konnen verzamelen; dat hen de tyd egter wel anders geleert heeft.

In dit gewest valt niet alleen goud; maar ook yzer, koper, en tin.

Vyf dagreizen verder om den N. is een gebergte, daar krystal in menigte, en waar onder nu en dan wel een fraaje diamant valt, tusschen welke en 't krystal deze inlanders of bergboeren geen onderscheid weten.

Het ryk des konings van Banjar Massin strekt zich van daar meest N. wel 3 of 4 graaden verre, en na 't W. tot aan Cotaringan uit, alwaar de uiterste grenspaal van dit ryk is. Grenspaal dezes Ryks.

Om nu ten naasten by gissing te konnen maaken, hoe verre zich dit ryk uitstrekt, moet men weten, dat men 12 of 14 dagen, met een maatige koelte langs de wal zeilende, van nooden heeft, eer men by de rivier van Cotaringan komt, die men dan nog eenige mylen opvaaren moet, eer zich 't dorp Cotaringan opdoet. Schoon nu Cotaringan maar ontrent 45 mylen van Banjar Massin legt, kan men wel 100 mylen, na gissing, in 't zeilen vertieren, vermits men hier door de tegenstroomen zeer dikwils lang zukkelen moet, dat egter, by een goede rekening, maar op 45 mylen uitkomt.

Na dat men van Banjar, Tatas, en Cota Tengah W. aan vertrokken is, ontmoet men de dorpen Campay, Lusong, Nagara, Alei, Enlavoemaas, Conlohongi, Oelang Djati, Labeyer, Soengei Benaar, Soengei Camonti, en Caljong Campang, ontrent welke laatste plaats ook zeer veel goud valt.

Wat Noordelyker heeft men de rivier en 't dorp Tabanjouw, daar meest timmerlieden woonen, van waar men wat verder by een ongemeene groote rivier, en by 't dorp Mandaway komt, alwaar veel goud, draakenbloed, wasch, bezoarsteen, rotangs, en toetombos vallen.

Naast daar aan grenst het dorp Symanauw, en dan nog eenige mylen Westelyker ontmoet men de rivier Sampit, diens mond 2½ myl breedt; en voor welke zulk een groote baai is, dat 'er wel 1000 schepen, voor alle winden beschut, ten anker konnen leggen. Langs dezen stroom is mede grooten handel in goud, en andere waaren, alzoo hier ook Nagelen en Nootenmuschaaten vallen, die in deugd voor de Ambonsche Nagelen en Bandasche Nooten niet behoeven te wyken; doch zy zyn 'er in zulken overvloed niet, dat men 'er handel mede zou konnen dryven, en zy vallen boven in 't gebergte, van waar de bergboeren die afbrengen, en voor geringe snuisteryen aan de strandwoonderen, die dezelve weer met veel winst aan de Tsjineezen, en anderen verhandelen, overgeven.

Daar na ontmoet men het dorp Cotatinggi, met een versche rivier Beweften 't zelve, en nog wat Westelyker de Slykhoek, of Kyvershoek, en nog wat Weste-

Westelyker de rivier en 't dorp Ponboang, daar veel goud, en schoone rottingen vallen, en dan komt men by 't dorp Cotaringan, daar het einde en de uiterste grenspaal van 't Banjar Massins ryk is, en alwaar het tegen dat van den koning van Succadana stoot.

Dit dorp legt ook aan een schoone rivier, die in goudrykheid en overvloed van kostelyke waaren alle de voorige dorpen zeer verre overtreft.

des gs Ban- ssin. Van wat vermogen nu deze voornoemde dorpen zyn, en wat manschap zy in staat zyn om voor hunnen koning op te brengen, kan men van yder in 't byzonder zien.

	levert manschap uit.
Cajoe Tengah.	1800
Tatas.	700
Campay, en Lusong.	400
Voeren parangs, en spatten.	
Nagara.	500
Gewapent met eenig schietgeweer, doch meest met lancien, spatten, en krissen.	
Alei.	500
Enlavoemaas.	400
Conlohongi.	500
Oelang Djati.	200
Labeyer.	200
Soengei Benâr.	100
Soengei Camonti.	400
Caljong Campang.	200
Tabanjouw.	200
Mandaway.	150
Symanauw.	150
Cota Tinggi.	150
Ponboang.	150
Cotaringan.	500
koppen	7200

Waar uit men dan afmeten kan, wat magt deze vorst in staat is om by den uitersten nood in 't veld te brengen.

Buiten de voornoemde plaatzen ziet men 12 of 13 mylen Bewesten Banjar Massin, en verder op van daar, nog verscheide hoeken, of plaatjens, die wy in de kaart aanwyzen, als Tandjong Rodi, in de groote kaart Tandjong Poera genaamt.

Men ziet ook Cardi, by Soengei Camonti, en meer dorpen nog al N. Westelyker, ons onbekent.

a- Wanneer men nu hier van daan al W. en N. W. aangaat, neemt het ryk des konings van Succadana, zoo als men de rivier van Cotaringan voorby is, een begin.

Twaalf mylen Bewesten die rivier ontmoet men eerst een andere versche rivier, en daar na, na eenige reven langs strand (waar op eenige eilandekens leggen) Tandjong Sanbaur wat N. Westelyker, daar de wal na 't N. W. draait, alwaar men dan ten N. W. van een klein spruitje 't hoog land van Condawanga, en wat hooger op buiten de wal de eilanden Monkoedoe, en Toekoeke, en verscheide andere plaatzen, hoeken, en rivieren tot Succadana toe heeft, die in de kaart blyken.

Deze koning is in verre na zoo magtig niet, als die van Banjar Massin, alzoo hy niet boven de 1000 gewapende mannen onder zich heeft, waar onder 'er egter veele zyn, die schietgeweer gebruiken, en vry wel daar mede weten om te gaan; doch schoon hy zoo magtig in volk niet is, is hy egter veel ryker, als de koning van Banjar Massin, zoo door zyn diamantmynen, als om den overvloed van kamfer, die hy bezit, en de ander niet, ten zy hy die hier, of elders van daan, kryge.

Het dorp Succadana, dat ontrent in 't W. Z. W. aan een rivier, die men wel 40 mylen met chaloepen op vaaren kan, en op 1½ graad Z. breedte legt, is in zich zelven maar een geringe plaats, daar men ontrent 5 of 600 huizen, op de zelve wyze als die van Banjar gebouwt, heeft.

Schoon hier noit diamanten zoo groot als een half hoender ei vallen (hoedanige de koning van Golconda uit zyne mynen gehad heeft) zyn 'er hier egter als groote knikkers, en als kleine stuiters, of als duiven eyeren gezien.

Om van alle de zelve meester te worden, is deze vorst gewoon eenige welgewapende vaartuigen aan de mond van zyn rivier te doen oppassen, om zyn ingezetenen te beletten, van die aan eenige vreemdelingen te verpassen, en om hen dus te dwingen van ze alle by hem te brengen, daar voor hy hen dan niet meer geeft, als hy wil quyt zyn; doch dit belet niet, dat zy 'er nu en dan wel eens op uitsnuiven, wetende tegen wat tyd zekere Bantamze, Djohoreesche, en andere vaartuigen daar komen zullen, die, zonder deze vaartuigen des konings te ontzien, 'er de rivier op invaaren, en dus al zeer veel diamanten weten te krygen, gelyk ik 'er verscheide, door de Bantammers op Batavia te koop gebragt, van gezien hebbe.

Wat Westelyker als de rivier van Succadana, eenige mylen buiten de wal, heeft men eenige eilanden, en daar onder Lajak, Crimataja, en meer andere; op welk laatste zeer veel yzer valt, waar van de Succadaners (onder welke de zelve staan) hunne krissen, lancien, pieken, enz. maaken; behalven dat 'er door die van Palimbang, Bliton, Banka, en Djohor, die jaarlyks hier na toe veel roofvaartuigen in December zenden, zeer veel yzer hier van daan gevoert word.

Pas Benoorden den Evenaar begint het ko-

Landa. koninkryk van Landa, en men ziet het dorp van dien naam aan den grooten ſtroom Lauwe al vry net leggen, alwaar die vorſt zyn hof houd. Buiten deze rivier heeft men hier ook den ſtroom Moira Sambas, Mampava (die zeer ondiep is) en meer anderen.

Dit ryk van Landa plagt in oude tyden onder den koning van Soerabaja, op Java, te ſtaan; en ook ten grooten deelen, in de Heer *Blommaarts* tyd, van die van Succadana af te hangen; doch jegenwoordig is daar een koning, die met den zelven, nog ook met anderen, niets te doen heeft. De plaatzen Benoorden Succadana, tot Landa toe, ziet men in de kaart uitgedrukt.

Al verder om de N., op den 2den graad Benoorden den Evenaar, heeft men eerſt Hermata (daar dat ganſch koninkryk na Sambas. genaamt word) en dan het land van den koning van Sambas, het welk eenige mylen landwaard in legt, aan een ſpruit van een ſwaare rivier, die zich in drie groote takken verdeelt. Dit is een magtig koning, van welken wy hier na breeder ſpreken zullen. In zyn land vallen ook ſchoone diamanten, en meer andere dierbaare waaren, die hy van de wilden en bergboeren (dewyl men landwaard in ſwaare gebergten, en zeer groote bosſchen heeft) voor deze en gene geringe ſnuiſteryen inhandelt. Tuſſchen dit Sambas en het dorp Borneo (waar na 't eiland zyn naam draagt) heeft men eenige rivieren, hoeken, en zeer weinig dorpen, in de kaart al mede net uitgedrukt, te zamen wel 40 mylen, en meer, beſlaande.

Vlak in 't N., of ontrent in het N. Borneo. N. W. onthoud zich de koning van Borneo in het dorp van dien naam, dat al mede aan een grooten ſchoonen ſtroom by een zeer groote baai legt, die aan wederzyden in 't O. en W. een ſwaar rif heeft, vlak voor welke zich 3 eilandekens, die al wat bergagtig zyn, opdoen.

Men ziet 'er 3 by een, 12½ myl buiten de wal, Poelo Tiga, en nog een, Monpiacem genaamt, met nog een klein zonder naam; ook ziet men by de zelve eilanden een ſwaar rif N. O. en N. W. ſtrekkende.

Hy word by zommigen voor den hoofdkoning en dit dorp voor de hoofdplaats van het ganſch eiland gehouden. Het legt aan een groot moeras, en meeſt altyd onder water, zoo dat men meeſt met vaartuigen aan de huizen, die wel 2 of 3000 in getal, en veel van planken zyn, vaaren moet. Ook hebben zy buiten de huizen, die hier by een ſtaan, nog veel andere land- en thuinhuizen, daar zy zich in een groot getal, altyd met pyl en boog en met ſpatten gewapent, onthouden.

Die van hunne ſpatpyltjes getroffen word, is doorgaans een man des doods. Het zyn kloeke en ſtoute, doch te gelyk ook trouwlooze menſchen, op de welke geen ſtaat ter wereld te maaken is, gelyk de onzen ondervonden hebben.

N. O. van 't dorp Borneo op ontmoet men eerſt Quelle Copam een dorp, aan een rivier: wat verder N. op is weer een rivier, daar de wal met een grooten hoek, Tandjong Sabaon genaamt, na 't N. W. uitdraait. Wat verder O. aan draait het land met een bogt, en alwaar men 't dorp Tangiſſer, ontrent 7 mylen van dien hoek, leggen heeft.

Zes mylen verder heeft men 't dorp Quinoni (waar voor, 5 mylen buiten de wal, weer 3 eilandekens leggen) en 4 of 5 mylen N. O. op het dorp Bacaraca; ontrent nog zoo veel verder Baja Moma by een ſpruitje (daar men 3 mylen buiten de wal weder 2 eilanden heeft) waar na zich 2 mylen verder 't dorp Api Api opdoet, van waar de wal na 't N. en N. O. tot aan den Tandjong ofte hoek Sanſaon wel 14 mylen verre omdraait, terwyl zich 2 mylen van Api Api de vloed Sandanaon zeer luſtig vertoont.

Van dezen hoek Sanſaon tot Tandjong Mater (die vlak N. aan draait) heeft men 11 mylen van nooden, waar voor ettelyke mylen buiten de wal 4 groote en eenige kleine eilanden leggen. Na dat men voorby de baai van Marudo, digt by Tandjong Mater, en ontrent 8 mylen van dien hoek N. W. aan, gekomen is, heeft men buiten de wal Poelo Avigo; en wat verder N. W. op Punta Corpaon, daar men ook ettelyke kleine eilandekens tuſſchen deze en den voorigen hoek heeft; gelyk zich al verder op zoo langs de wal, als 'er buiten, eenige reven vertoonen.

Van den hoek Corpaon (zynde een uitſtekende N. Ooſtelyke hoek) draait de wal met een groote baai, die wel 17 mylen van den eenen tot den anderen hoek breedt, en 17½ mylen diep is, na 't O. Deze baai word doorgaans de St. Anne- St. Anne-baai, en ontrent des zelfs midden, daar Baai. men inkomt, Egane genaamt. Buiten de zelve ettelyke mylen na 't N. legt 't eiland St. Michiel, nevens nog 5 kleine eilandekens. Aan den Ooſtkant van de St. Anne-baai legt Tandjong Matte, waar voor men een ſwaar rif, en ettelyke eilandekens daar buiten heeft.

Van Tandjong Matte 5 mylen heeft men weer O. aan een kleinen hoek, en Beooſten den zelven de rivier Siſor, waar na zich een klein baaiken met 2 ſpruitjens tot China Baſagon (den naam van een dorp) opdoen, gelyk men tuſſchen die rivier Siſor, en dit dorp, O. N. O. op 3 eilandekens eenige mylen buiten de wal ziet.

Daar na al O. aan tot de O. hoek 10 my-

mylen voortgaande, ontmoet men nog 3 rivieren, en dan buigt de wal van dien O. hoek af hoe langs hoe meer na 't W., daar zy de Dwaalbaai, 5 mylen breedt, en 8 mylen diep, en in 't midden van welke een klein ritje is, maakt; van waar zy door 't O. vlak Z. O. aan met een zeer flaauwe en lange bogt, wel van 53 mylen, tot aan den hoek van St. Antoni draait. Twee mylen Z. aan van de Dwaalbaai ontmoet men het dorp Cavaon, nog maal zoo verre Z. aan Tandjong Tape, daar de kuſt weer W. aan 2 of 3 mylen en dan weer Z. O. aan 2 mylen uitloopt, alwaar zich Coſta Brava, of een woeſte kuſt, gelyk zich digt by Tandjong Tape 't eiland St. Auguſtinus, nevens 3 of 4 kleine eilandekens opdoet. Deze woeſte kuſt zoo Z. O. aan al langs gaande, ontmoet men 10 mylen verder St. Lucia baai, 8 mylen verder 't dorp St. Antonio, en 7 mylen verder de baai van St. Vit; gelyk men 6 mylen verder het dorp Laton heeft. Nog 14 mylen verder heeft men Porto Tube, zynde een zeer goede haven, en nog 8 mylen verder heeft men den hoek van St. Antoni, tuſſchen welke en de baai van St. Vit buiten de wal 24 of 25 mylen zich ettelyke reven of droogten met eenige kleine eilandekens, van welke 'er zommige in de kaart met haare naamen uitgedrukt ſtaan, vertoonen.

waal

Van den hoek St. Antoni af, daar die flaauwe lange baai eindigt, en by welke digt aan de wal 4 eilandekens leggen, draait de kuſt weer Z. O. aan 10 mylen verre tot aan *Aart Gyzens* ſtompen hoek, van waar de wal weder 6 of 7 mylen verre meeſt W. aan loopt, tuſſchen beide welke O. en W. hoeken men 2 rivieren heeft. Van daar, of van de Weſtelykſte rivier Z. O. ten Z. aan loopt men ontrent 10 of 12 mylen verre tot Tandjong Brouw, of Deutekomshoek, daar men weer een baai van 3 of 4 mylen breedt en wel 8 mylen diep, met een groot eiland in 't midden pas buiten de wal Z. O. en N. O. geſtrekt leggende, by het dorp Coeti heeft, daar zich ook een rivier ten Z. van een dikken hoek vertoont.

Dor- oeti, apan affir.

Van de rivier van Coeti 4 of 5 mylen Z. aan heeft men het dorp en de rivier van Monta; daar na buigt de wal met een dikken hoek van 5 of 6 mylen lang tot het dorp en de rivier van Billipapan, en nog 3 mylen verder vertoont zich het dorp en de rivier van Paſſir, met welke lieden van Paſſir en Coeti die van Macaſſar wel gewoon zyn te handelen, dat men breeder onder de ſtoffe van Macaſſar zien kan. Tuſſchen Billipapan en Paſſir heeft men een dorp, het Slangevangers Kerkhof, alzoo men daar veele en zeer vergiftige ſlangen heeft.

Vier mylen van Paſſir, al Z. aan, legt Paſſir Brava, of het Woeſt Paſſir, mede aan een ſchoone rivier, van waar de wal met twee hoeken 2 of 3 mylen verre na 't Z. O. draait, tuſſchen de welke zich ook een rivier vertoont. Een weinig verder Z. ten W. op heeft men 't dorp Pammatan aan een ſchoone rivier, 2 mylen verder 't dorp Apper by een rivier; dan 3 mylen verder den langen hoek Tandjouw by een rivier, tuſſchen welke, en de rivier van 't dorp Pamoekan, 2 mylen verder gelegen een kleine baai, gelyk 'er wat verder nog een riviertje is, en 4 of 5 mylen van Pamoekan het dorp en de rivier van Capoes, ſtrekkende de wal allengskens al hoe langer hoe Z. Weſtelyker tot Oedjong Selatan of den Z. hoek toe, die zich van Coeti wel 40 of 50 mylen verre uitſtrekt, en meeſt Z. Z. W. aan draait.

Van Capoes 2 mylen verder gaande, heeft men het dorp Catappa, van welkers rivier men tot het dorp en de rivier van Camla 5 of 6 mylen van nooden, gelyk men tuſſchen beiden nog 2 rivieren heeft.

Verſcheide andere Dorpen en Rivieren.

Van Camla tot het dorp en de rivier van Boekil heeft men 4 mylen van nooden, en tuſſchen beiden vertoont zich nog een ſchoone rivier in 't midden van dien weg, gelyk men af en aan die rivier pas buiten de wal 3 kleine eilandekens Z. en N. ontrent 1 myl van malkanderen en vlak in 't Z. O. nog een groot eiland, Poelo Laoet genaamt, ontrent 2 mylen van de wal leggen heeft.

Dit eiland, dat Z. W. en N. O. wel 10 mylen lang, na de Z. kant 3 of 4, en na de N. kant ontrent 5 of 6 mylen breedt, en daar ook van een fraaje baai en van verſcheide rivieren aan de N. W. kant, doch maar van eene aan de Z. O. kant voorzien is, heeft aan de Z. O. kant ook een kleine baai, waar in 3 eilandekens gelyk 'er nog 8 aan de Z. hoek van dit eiland leggen.

Vyf mylen van het dorp Boekil heeft men aan een fraaje rivier het dorp Auwer leggen; buiten welken ſtroom men nog een andere, die grooter is, tuſſchen beiden heeft. Van Auwer tot het dorp en de rivier van Kintap heeft men 3 mylen van waar de wal van 't Z. al meer en meer na het Z. W. draait. Twee mylen verder na den Z. hoek doet zich 't dorp Aſſamaſſan, en die rivier, nog 3 mylen verder het dorp en de rivier van Tape, en daar na nog 4 of 5 mylen verder de Z. hoek op, die wel 6 mylen lang, en 2 of 3 mylen breedt is.

Van dezen hoek buigt de wal, die daar vry revig is, vlak na 't N. wel 7 of 8 mylen tot aan Banjar Maſſin na binnen, zonder dat men iet anders, dan diverſche rivie-

rivieren ontrent 1 of 2 mylen van Banjar Massin, tusschen beiden ontmoet. Waar by wy dit gansch eiland omgewandelt hebbende, nu nog maar weinig, van 't geen men daar binnens lands heeft, te zeggen hebben, alzoo 't meest uit swaare bosschagien en gebergten, gelyk men uit deze onze kaart zien kan, bestaat.

Borneo van binnen.

By de stadt en baai van Marudo, in 't N., heeft men de St. Pieters berg.

Ontrent Succadana, en Beweften 't zelve, doen zich landwaard in de koningryken Hermata, Landa, en Lava, (daar veel diamanten en ook peerlen vallen) met hunne groote dorpen op, zoo als zich die ryken na 't O. van 't W. strand af uitstrekken, en Bezuiden de rivier van Succadana vertoont zich 't hoog land van Kondawanga tusschen die rivier, en tusschen die van Mandaway en van Banjar Massin, en Benoorden Cotaringan, als een zeer groot en woest land, van het welke, gelyk mede van het zeer woest, groot, bosschagtig, en zeer bergagtig landschap van Marudo, aan de N. zyde van het land, niet veel, vermits die landen nog weinig bekent zyn, te zeggen valt; hoedanig het al mede met 't landschap der Sambas, Benoorden Hermata, gelegen is.

Meest onbekent.

Men houd de volkeren van het dorp of vlek Borneo voor de rykste van 't geheel eiland, niet alleen om dat 'er mede zeer veel stofgoud valt; maar om dat die soort van goud veel zuiverder, hooger, en beter van alloi is, dan 't gene men op alle die andere plaatzen vint. Daar beneven heeft men hier ook veel en zeer goede ja (zoo men wil) de beste kamfer van geheel Indiën, en meer andere fraaje waaren, die hier met groote winst gezogt, en tegen kleeden sterk geruilt worden.

Deze Bornëers hebben ook ongemeene schoone, hegte, en groote praauwen, waar van 'er zommige wel 8 of 10 voeten wyt, wel 40 of 50 voeten lang, met een groote tent in 't midden, en van 30 of 40 scheppers voorzien zyn; hoedanige men hier al veel vind, alzoo zy wat landwaart in groote bosschen, vol swaare boomen, en voor den arbeid overvloed van menschen hebben, alzoo 't daar van hier over al krioelt.

Dit is wel 't voornaamste, dat wy van dit groot en woest eiland weten te zeggen, alzoo 't van binnen zeer weinig, en maar hier en daar aan de stranden bezogt, en bekent is. Binnen in 't land is het vol swaare gebergten, en alomme met zulke digte en akelige bosschagien bezet, dat 'er niet door te komen is.

Men heeft in de zelve een soort van Aapen waar in de beste Bezoars, Aapensteenen genaamt, vallen, en ook een soort van Bokken, uit welke men mede een slegter soort van Bezoarsteenen in een groote menigte bekomt. Ik hebbe van die Aapen gezien die spierwit, en ook eenige die pikswart waren; ook vallen 'er Orang Hoetans, of boschmenschen, een soort van zeldzaame Aapen, die regt over eind gaan, in allen deelen de gedaante en manieren van een mensch hebben, en aan de welke niets, dan de spraak ontbreekt. Ik heb 'er twee levende van gezien, en de laatste by den Heer *Camper*, Heere van Ouwerkerk aan de Yssel, welke zyn Eerw., tot Leyden woonende, nog (zoo niet beter weet) in een fles of pot in liqueur te zien heeft.

Men heeft 'er van die soort van Egels, of stekelverkens, waar in die heerlyke *Pedra de Porco*, of verkensteen, valt. Mogt men dit land eens wat dieper onderzoeken, men zou 'er zekerlyk schatten, die nog onbekent zyn, vinden.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Wanneer Bornéo *den* Europeërs *bekent wiert. Wanneer de* Portugeezen *hier quamen.* Nederlanders *hier.* Van Noord. Warwyk. Roef. Michielszoon, *en* Blommart. *Verbond met den koning van* Sambas *in 't jaar* 1609. *gemaakt.* Vaak. *In 't jaar* 1623. *'t* Comptoir *van* Succadana *geligt.* Hoogkamer *hier. In 't jaar* 1711. van den Bosch *hier na toe. In 't jaar* 1712. Gezanten *van* Banjar Massin *op* Batavia. Engelschen.

Wanneer Bornéo den Europeërs bekent wiert.

Wanneer dit eiland aan de Europeërs eerst bekent geworden is, konnen wy niet zeggen.

By den landbeschryver *Ptolomeus* komt het met den naam van *Insula bonæ Fortunæ*, of 't goeder geluks eiland, voor; maar die dat eiland, en de *Aurea Chersonesus*, benevens andere landen, daar ontrent, zoo als hy die in zyn kaart van Indiën vertoont, eens aandagtig beschouwt, zal moeten bekennen, dat hy de zelve voorstelt, als een man, die 'er gansch niet af weet; alzoo de *Aurea Chersonesus* hier by hem in 't O. geplaatst is, daar die eigentlyk Beweften Bornéo legt. Ja al dat hy verder van Indiën opstelt, is geen lezens waardig.

Onder de Europische Natien komen my 'er drie voor, die dit land eerst ontdekt, of hier gehandelt hebben, te weten, de Portugeezen, Nederlanders, en Engelschen.

De

De Portugeezen zyn hier lang voor ons geweest, en zyn de eerste onder de Europeers, dien (voor zoo verre my bekent is) de eere van de ontdekking dezes eilands, dat geene der Ouden gekent hebben, toekomt.

De eerste, die daar last toe gaf, was *George Meneses*, Landvoogt der Moluccos, die in 't jaar 1527. (in plaats van *Garsias Henrik*, die 't van den onderkoning belast was, maar die het geweigert had) *Vasco Laurens* langs den weg van Borneo zont, om dit eiland wat nader te ontdekken. Hy vertrok met een Cora Cora, en kreeg by dien koning (die by *Orosius* niet al te net uitgedrukt word) door *Alfonso Perez*, die daar scheen bekent te zyn, toegang, en verzogt van dien vorst verlof voor de Portugeezen, om in dat eiland te mogen handelen; om 't welk te eer by dien koning te krygen, hy den zelven een zeer kostelyk tapyt aanbood, waar in 't huwelyk des konings van Engeland met de moeje des Keizers na 't leven uitgebeeld was. De koning van Borneo (mogelyk wel die van 't vlek Borneo) vraagde hem, wat alle die beeltenissen en figuuren op dit tapyt te kennen gaven, 't geen hy hem zeer klaar uitlei; maar als hy hoorde, dat dit een koning, als hy, en een gekroont vorst van Engeland was, vermoedde hy, dat deze Portugees hem met dit tapyt en alle die beelden een quaaden trek zogt te speelen, en dat hy door toovery al deze beelden wel levend maaken, en hem met zyn gansch ryk daar door bederven kon; waar over hy zoodanig ontstelde, dat hy last gaf dit tapyt met ter haast weg te doen, en hy zou die Portugeezen zeer quaalyk gehandelt hebben, zoo *Alfonso Perez*, en eenige Moorsche kooplieden, hem geen nader berigt daar af gegeven hadden. Egter verbood hy toen de Portugeezen om 'er te komen handelen, en belastte hen aanstonts dit eiland te verlaaten.

Gonsalvo Pereira, vierde Landvoogt van Ternate, gierde, wanneer hy van Malakka vertrok, in 't jaar 1530. op Borneo mede aan, en maakte by die gelegenheid vrede met dien koning.

Naderhand zie ik, dat eenen *Pedro Teixera* dit eiland bevaaren, en daar van getuigt heeft, dat hy het van den W. hoek tot de haven van Borneo langs die kust zeilende, bevonden had ontrent 200 mylen lang te zyn, 't welk zoo 't waar is, zou 't wel 7 of 800 mylen in den omtrek zyn.

Buiten dit geval ontmoet ik in de schriften der Portugeezen niet meer van dit eiland; egter is ons klaar uit andere schriften gebleken, dat zy van tyd tot tyd zeer sterk hier op gehandelt, en groote voordeelen gedaan hebben, gelyk die van Macao hier op nog sterk handelen met kleeden, waar tegen zy zoo veel Peper, en andere kostelyke waaren, inruilen, dat zy 't eene jaar door 't andere hier wel 3, 4, of 5 schepen met Peper van daar gevoert hebben. 1600.

De eerste Nederlander, die op dit eiland verscheen, is de dappere zeeheld *Olivier van Noord* geweest. Nederlanders hier.

Hy quam den 26sten December 1600. met 't schip Mauritius in de groote baai van 't vlek Borneo ten anker, voor welke hy 't zeewaard eenige eilanden, van visschers bewoont, leggen vont, en die in haaren omtrek wel 2 of 3 mylen besloegen. Door dien hier nu zeer veel visch viel, hielt deze koning tot dekking dezer visschers hier gemeenelyk een mosselvloot van gewapende praauwen, die ook dienen om de rivier van roovers te bevryden, en om hem boven in 't vlek Borneo, dat nog wel 3 mylen de rivier op legt, van alles kondschap te geven. Van Noord.

Hy zont een Tsjinees met een geschenk aan dezen koning, hem bekent maakende, dat zy hier in zyn land als vrienden gekomen waren, die alleen voor hun geld verzogten van levensmiddelen, water, en 't geen hier verder vallen mogt, gedient te worden.

Daags 'ers aan kreeg hy veel praauwen met hoenderen, visch, en fruiten aan boord, waar van hy 't een en 't ander tegen Guinees lywaad (daar zy groote genegenheid toe hadden, hoewel zy geen Hollands lywaad begeerden) verruilde.

Hy kreeg ook eenige Edelen en Orangkaja 's aan boord, die hy zeer vriendelyk onthaalde, en aan welke hy eenige geschenken gaf, om in vryheid te mogen handelen; maar belastte zyn volk goede wagt te houden, en wel toe te zien, dat 'er niet te veel gelyk aan boord mogten komen, om alle ongemakken, verraaderyen, en 't overvallen van zyn schip voor te komen.

Den 28sten dito keerde de Chinees, dien hy met het geschenk gezonden had, te rug, en bragt tyding, dat de koning, bekommert zynde, of wy niet wel Spanjaarts, met welke hy in oorlog was, wezen mogten, in 't eerst swaarigheid gemaakt had, om ons het landen en handelen hier toe te staan; maar dat hy, van de zynen nu beter onderrigt zynde, wel een Nederlander aan land by zich wilde hebben, om op 't gezigt zelf daar over te beter te konnen oordeelen.

De Heer *van Noord* zeide, dat hy dit geerne doen zoude, als de koning hem maar een gyzelaar in plaats wilde geven, 't welk zyn Edelen aannamen hem aan te dienen, aan welke hy toen eenige fraaje roers, en andere wapenen gaf, om die uit zynen naam den koning te schenken.

1601. Dat het hier egter niet helder, en een nest vol schelmen was, bleek dezen Zeevoogt naderhand zeer klaar, alzoo hy den 1sten Januari 1601. agter zekeren hoek, ontrent 1 myl van zyn schip wel 100 praauwen zag vergaderen, van welke 'er naderhand sommige met eenige zakken Peper ontrent zyn schip quamen; doch hy, hun toeleg gemerkt hebbende, verydelde den zelven door aan zyn volk last te geven, van wel op hen te passen, en 'er niet meer dan 2 of 3 binnen boord te laaten komen.

Daar drongen 'er wel veelen van hen tegen in; maar na dat zy merkten, dat de onzen vuur op hen geven wilden, hielden zy af, vraagende, waarom wy op hen schieten wilden, waar op hen geantwoord wiert, dat zy met hunne praauwen wat verder van 't schip moesten gaan leggen, gelyk zy toen deden.

Zy verschoonden zich naderhand wel by hem, van geen quaad in den zin gehad te hebben, maar 't vervolg toonde het tegendeel, alzoo zy den 2den 's nachts vier swemmers voor den boeg zonden, die de kabel van 't schip meinden af te kappen, 't welk zoo 't hen gelukt was, zou 't schip tegen de wal gedreven hebben, alzoo 't maar voor een anker lag, en dan was het zekerlyk weg geweest; doch de onzen de praauw, die zy dryven lieten, gezien, en daar uit hunnen toeleg gegist hebbende, wierden dit gewaar, schoten niet weinig op die swemmers, en beletteden hen dus hun voornemen uit te voeren. Ook hadden zy de onzen al meer poetzen gespeelt, met hen goederen te verkoopen, die zy hen noit, na 't geld al ontfangen te hebben, leverden.

Zy hebben hier (zoo 't my toeschynt) eenige Peper gekogt; doch alzoo de Heer *van Noord* bemerkte, dat zy hem niet wel behandelden, en niet dan quaad in den zin hadden, is hy den 5den Januari van daar vertrokken.

Warwyk. In 't jaar 1604. quam de zeevoogt *van Warwyk* met eenige schepen voor 't eiland Crimata, dat ontrent Succadana legt, en den 13den Maart hier ten anker, daar zy zich ververschten, en van waar hy den 25sten een chaloep na Succadana zont, die van daar 100 Rders aan diamanten medebragt; waar na de Zeevoogt den 7den April 't anker geligt heeft, en van daar vertrokken is.

Naderhand, in Juli, tot Patani zynde, quam daar een jonk met een Gezant van Borneo by *Warwyk*, met 8 Nederlandze gevangenen, van den Zeevoogt *Jacob Heemskerks* volk, met hun ongewapende schuit van eenige Bornéers genomen; doch de koning, hier over misnoegt zynde, zont de zelve nu aan den Heer Zeevoogt te rug, en schreef hem een minnelyken brief, waar by hy hem 1607. den handel in zyn land ook aanbood.

Hy, en den adel aldaar, hadden ons volk zeer wel gehandelt; doch zy hadden veel smaadheden van het gemeen volk moeten lyden.

Ontrent 't jaar 1607. lag op Succadana als ons opperhooft *Hans Roef*, koopman, die volgens de berigten van daar, in groot gevaar was, om van die inwooners vermoort te worden, alzoo zy wisten, dat hy een groote party diamanten by zich had, waarom hy verzogt ten eersten van daar verlost te worden. Ook hoorde men in Juni tot Bantam, dat de koning van Banjar Massin een jonk, door de Heer *Verschoor*, ons Bantams opperhoofd, gezonden, overvallen, en den koopman, *Gillis Michielszoon*, door hem ten handel aan land ontboden, schendig vermoord had, waar op de Heer *Verschoor* den 19den dito een chaloep met volk en ammunitie, en *Samuel Blommart* als bevelhebber daar na toe gezonden had, om onze kooplieden met hunne gesteenten van Succadana te ligten; hy quam den 13 Juli weer op Bantam, met tyding dat *Hans Roef* vyf dagen voor hun komst, alzoo hy zich daar niet langer vertrouwen dorst, na Patani vertrokken was.

Roef. Michielszoon, Blommart.

In 't begin van 't jaar 1609. blykt my, dat de Heer *Samuël Blommart*, opperkoopman met de chaloep de vliegende Draak op Succadana gelegt was, om hier als Opperhoofd onze zaaken waar te nemen. Hy kreeg in Maart last om wegens den diamant-handel een verbond zoo met den koning van Banjar Massin, als met de koningin van Landa, die den koning, haaren gemaal, in Januari uit jaloezy had doen ombrengen, te maaken.

Den 10den September 1710. quam hy van hier met het jagt de Vliegende Draak op Bantam, en verzogt, na dat hy nu een fraaje party diamanten by een verzamelt had, om zyne verlossing, alzoo zyn tyd, of verband om hier te leggen, uit was.

Hy was by een berigt, in 't jaar 1709. gegeven, van oordeel, dat Teyen, (een plaats in de rivier van Lauwe, van waar een riviertjen na Landa loopt) Sadong, (Benoorden Sambas, onder den koning van Borneo staande, en van waar men in een dag over land na Landa gaan kan) Manpana (Bezuiden Sambas) en Borneo, de beste handelplaatzen hier waren, hoewel hy Sadong nog voor beter keurde.

Hy zeide ook, dat op Sambas veel slegt goud, als mede bezoarsteenen vielen. Hy had daar op de laatste plaats eenen *Pieter Aartszoon* gelaaten, om den handel van Landa waar te nemen, en ook vernomen, dat 'er ontrent Sambas een rivier was, die zich met een spruit in

in de rivier van Landa ontlast, langs welke men dus zeer gemakkelyk op Landa komen kon.

Hy verhaalde, dat die van Sambas en Landa te dier tyd met malkanderen in oorlog waren, en dat in de eerste plaats de ryst veel beter, en tot minder prys, dan wel tot Succedana, te bekomen was.

De Heer *Blommart* had ook een brief van den Heer Prince van Orangie bekomen, om dien aan den koning van Bornèo (te weten dat vlek in 't N. gelegen) te behandigen, en ook last om met den koning van Banjar Massin een verbond te maaken, twee der grootste ryken hier, van 't welke 't eerste aan de N. kant, en 't ander aan de Z. kant van dit eiland gelegen was.

Den 22sten April had men met een jonk van Gressic hier berigt gekregen, dat die van Palimbang van voornemen waren, om met 40 praauwen hier te komen, en om dan Succadana, en den diamanthandel onder hun geweld te brengen. Wy verzogten toen aan de koningin van Landa wel (na aanbieding van hunne rivier met een van onze jagten te dekken) om van alle Europische Natien hier alleen te mogen handelen, doch zy gaf tot antwoord, *dat haar land van Landa en de rivier de Lauwe voor yder een open stont*, om welke reden zy met ons in geen verbond wilde treden.

In 't midden van 't jaar 1609. was de Heer *Blommart* van Succadana na den koning van Sambas getrokken, en 'er den 1sten Juli gekomen, hebbende verder met den zelven gesproken, om een verbond wegens den diamant-handel te maaken, ten welken einde die vorst reets met den koning der Wilden (daar eigentlyk de diamanten vallen) daar over hadde doen handelen, die ook tot een monster een diamant van tusschen de 30 en 40 caraat medegezonden had, nevens een berigt, dat daar veel steenen van 4 tot 24 caraat vielen; een handel, waar op toen de Portugeezen ook sterk vischten, die zich ten dien einde met die van Borneo reets vereenigt, en zich daar vastgemaakt hadden.

Ondertusschen maakte de Heer *Blommart* dit Verbond met den koning van Sambas.

Eeuwig Contract, ende Verbond van wegen de *Hoog Mogende Heeren Staaten Generaal* der *Vereenigde Nederlandze Provintien*, zyn *Princelyke Excellentie*, ende de *Heeren Bewindhebberen* van de zelve *Landen*, trafiquerende op Oost-indiën, ter eenre, ende den *Doorlugtigen Koning van Sambas*, ende omleggende Plaatzen op 't eiland *Borneo*, ter andere zyde, gemaakt ende vastelyk besloten het naarvolgende.

1609.

I.

Verbond met den koning van Sambas in 't jaar 1609. gemaakt.

IN *den eersten is gecontracteert, dat de* Hoog Mogende Heeren Staaten Generaal, *zyne* Princelyke Excellentie, *ende de* Bewinthebberen *den* Zeer Mogenden Koning *van* Sambas, *zyne onderdaanen, ende landen, zullen helpen beschermen, jegens alle geweld, ongelyk, ende invasien te water ende te lande, die hem door de* Spanjaarden *ofte* Portugeezen *zouden mogen aangedaan worden.*

I I.

Ende by zoo verre yemant van buiten den Koning *in zyn land quame aandoen eenigen oorlog, zullen de* Capiteinen *ende* Gecommitteerden *der* Vereenigde Nederlanden *tot* Sambas *residerende met alle hun volk en magt de zelve resisteren, ende den* Koning *van* Sambas *assisteren, zoo veel het mogelyk is.*

I I I.

By zoo verre die van Sambas *elders buiten hun land eenigen oorlog ofte entreprise aanvaarden, zullen de voorsz* Capiteinen *ofte* Gecommitteerden, *met haar magt te water of te lande niet gebonden zyn eenig behulp te doen.*

I V.

Hier tegen zal de zeer mogende koning van Sambas, *ende zyn onderdaanen, waar onder begrepen word* Mompana, Landa, *ende alle andere landen, die onder zyn gebied staan, die van de voorsz.* Provintien, *als* Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Vriesland, Overyssel, *ende haare* Geallieerden, *van de voorsz* Provintien *commissie hebbende, in zyn land verleenen vryen handel, ende suffisante vastigheid, daar hunne persoonen en goederen in goede bewaaringe mogen zyn, ende de zelve beschermen tegens allen, ende iegelyk, zonder dat zy lieden, ofte hunne goederen, zullen beswaart worden met eenige lasten; maar haare goederen vry uit- ende invoeren zonder eenigen tol, ofte andere ongelden te betalen.*

V.

Desgelyks zal de voornoemde Koning *de geenen, die commissie van de voorsz* Provintien *hebben, vry in alle zyn landen laaten handelen, als* Mompana, Landa, *ende voorts heel tot de* Wilden, *daar de diamanten gevischt worden, zonder dat van zyne onderzaten de zelven eenige verhinderinge ofte overlast aangedaan zal worden.*

V I.

Zal van gelyken de hooggedagte koning van Sambas, *ende de zynen, niet toelaaten ofte vergunnen eenige handelinge, of woonplaats, aan eenige* Spanjaarts, Portugezen, Engelschen, Franschen, *ofte andere Europische Natien.*

1609. V I I.

Van gelyken en zal de voorgedagte koning van Sambas *geen diamanten uit zyn land laaten voeren door zyn inwoonderen, ofte eenige vremde Natien, die in zyn landen zouden mogen komen traffiqueren; maar alle de zelve aan de geenen, die de commissie van de voorsz* Provintiën *hebben, tot een redelyke prys verkoopen.*

V I I I.

Ende by zoo verre die van Landa, *desgelyks de* Wilden, *daar de diamanten gevischt worden, volkomentlyk tot* Sambas *willen komen handelen, ende* Succadana *verlaaten, zullen de geenen, die de commissie van de voorsz* Provintien *hebben, haar huis aldaar ook opbreken, ende in* Sambas *komen, alzoo, op twee plaatzen woonende, altyd oorlog tusschen de koningen van* Sambas *ende* Succadana *zoude ontstaan.*

I X.

Zullen de Hoog Mogende Heeren Staaten Generaal, *zyne* Princelyke Excellentie, *ende zyne* Capiteinen *ende* Commisen, *in Oostindiën traffiquerende, met den koning van* Sambas, *ende zyne onderdaanen, nu ende ten eeuwigen dage, goede alliantie ende vriendschap onderhouden, ende de voorsz Poincten in alles naarkomen, ende nog meerder, die tot vrede ende vriendschap strekken, des noodig zynde gemaakt te worden, de welke by beide Partyen, gelyk deze, onderteikent ende geconfirmeert zullen zyn.*

Actum tot Sambas *dezen eersten October* 1709. *Was onderteikent in Arabische letters, den naam van de* Koning, *daar onder stont, uit den naame van de* Hoog Mogende Heeren Staaten Generaal, *zyn* Princelyke Excellentie, *ende de* Heeren Bewindhebberen *der vereenigde Oostindische Compagnie, was onderteikent,*

SAMUEL BLOMMART.

Ook kreeg men hier nu tyding, dat die van Calca, Seribas, en Melanoege, volkeren Benoorden Sambas, van die van Borneo afgevallen waren, en zich onder de magt van den koning van Djohor begeven hadden. Dit waren plaatzen daar grooten handel viel, alzoo men hier veel goud, bezoarsteenen, peerlen, en meer andere dierbaare waaren, vont.

Aangezien nu die van Borneo die van Sambas gedreigt hadden, om hen met 150 gewaapende praauwen te komen bezoeken, waren zy zeer bekommert, en verzogten ons ernstig, om doch hier een vesting te bouwen.

Den 18den November waren hier tot Sambas wel 20 Wilden met eenen Kijay Cabe gekomen, die voor den koning na de Wilden van Landa geweest was, en eenige van hunne Orangkaja's mede bragt, om met den koning van Sambas (die alle middelen aanwendde, om met die van Landa in een goed verstand te leven) 161
een verbond te maaken, gelyk ook geschied is.

Pas na het vertrek dezer Wilden kreeg de koning der Sambas berigt, met een brief van den koning van Soby, een eiland, digt by dat van Borneo leggende, dat die van 't vlek Borneo met 150 praauwen klaar lagen, waar in 40 koningen waren, waarby men hunne magt afmeten kon.

Ook hadden zy met die mosselvloot al in zee geweest, doch hadden wegens onweder moeten te rug loopen, zynde nu van voornemen om 't nog een maand in te zien, en dan na Sambas te komen, om dat 6 maanden lang te belegeren.

In 't jaar 1616. hadden wy hier den koopman *Henrik Vaak* als ons opperhooft, Va
zonder dat my blykt, wanneer hy hier quam, of hoe lang hy hier gelegen heeft. In 't jaar 1619. quam 't schip Delft van Succadana voor Jakatra in de vloot van de Heer *Coen*, een bewys, dat wy toen hier nog handelden.

De volgende tyden hebben ons egter geleert, dat de handel voor onze Maatschappy niet al te voordeelig, of altoos In
niet na hun genoegen geweest is, alzoo de 162
Heeren Zeventienen by hun schryvens Co
van den 23sten October 1623. last gaven, van
om, nevens meer andere comptoiren, cad
dat van Succadana te ligten. geli

Na dezen tyd zie ik, dat de Heer *Jacob van der Meulen* (naderhand Equipagiemeester op Batavia) in 't jaar 1644. na Amboina met 't schip prins Fredrik Henrik gaande, op Banjar Massin aangeweest is.

In 't jaar 1664. bezogten wy hier een plaats, Martapoera genaamt, om de peper en 't goud, daar vallende, in te handelen. En in 't jaar 1665. bragt de koopman *Antoni Hurdt* maar 36 lasten peper van daar; doch hy had nu het contract, met dien Pangerang aangegaan, bevestigt. In 't jaar 1666. en al in veel jaaren te vooren, hebben wy hier geen Logie gehad; maar haar Edelheden zonden jaarlyks 2 schepen herwaarts, om de diamanten, in zeke Myne alhier vallende, en beter (zoo men wil) als de Kust- of Golcondasche diamanten, mitsgaders ongemeene schoone en groote peerlen, nu en dan hier gevonden, van daar te haalen, niet genegen zynde het leven van hunne dienaaren, by 't opregten van een comptoir, hier weder te wagen, alzoo de ervarenheid hen niet dan te veel, tot hun leedwezen, geleert had, dat dit een verraaderlsch, bedriegelyk, en trouwloos volk was.

In eenige volgende jaaren hebben wy hier geen handel ter wereld gehad; maar 1671. was 'er nog een vrymans chaloep ge-

geweeſt, die wel twee hoofdſommen op allerlei Bataviſche goederen, en Macaszaarze kleeden, gewonnen had.

Na dat de Heer *Jacob Hoogkamer* (van welken wy elders breeder ſpreken) in 't jaar 1706. in zyn huis gegyzelt was, wegens eenige penningen, die men van hem eiſchte, en wegens een ſwaar proces, daar over, als over een andere zaak met den Ed: Heer *de Vos*, zoo is hy (gelyk men daar breeder zien kan) met eenige Engelſchen van daar na Banjar Maſſin gevlugt, alwaar men oordeelt dat hy, alzoo de Engelſchen toen met die Inlanders overhoop lagen, een droevig einde in 't boſch gevonden heeft, welkers omſtandigheden wy elders breeder hebben aangehaalt, en waar van wy hier na onder de zaaken der Engelſchen nog iets zeggen.

In 't jaar 1711. is de Capitein Lieutenant *N. van den Boſch*, als hoofd van een nieuwe onderneming, en den onderkoopman *Abraham Poele*, als zyn Tweede hier na toe gezonden, om te zien, of men 'er weer een comptoir (waar toe groote hoope was) zou konnen oprigten.

Egter is 'er toen (zoo 't my toeſchynt) niet veel afgevallen; doch 't jaar daar aan geleek het 'er beter na.

In 't jaar 1712. zonden die van Banjar twee Gezanten van dien koning aan haar Edelheden, die den 27sten Juli door den Sjahbandaar, den Heer *Cornelis Haſſelaar*, en den Opperkoopman *Salomon Storm*, 's morgens tuſſchen 7 en 8 uuren met veel ſtatie ingehaalt wierden.

Een der zelve was 's konings oom; doch geleek in zyn gewaad maar een gemeen Javaan te zyn.

Zy waren met hun eigen vaartuig, 45 koppen ſterk, en met 4 baſſen, en 2 of 3 kleine ſtukjens, voorzien, in gezelſchap van een chaloep der E. Maatſchappy op Batavia gekomen.

Onze Gecommitteerden voornoemt hen op hun vaartuig verwelkomt hebbende, en van boord vaarende, wiert 'er voor hen van hun vaartuig zevenmaal, en zoo dikwils ook van 't galjoot geſchoten.

Ook bragten zy toen een ſchenkagie van hunnen koning aan haar Edelheden aan land, die in twee kleine aapen aan goude ketenkens (van welke de eene hagelwit, met een goude ring aan yder poot, en de andere ſwart, met een fraai vlekje op de neus geteekent, en yder in een byzonder kortje, tempelswyze gemaakt was) en in een fraaye diamant, na giſſing 2000 Rders waardig, beſtont; en welk juweel, in een bamboesje, met 's konings brief aan haar Edelheden, door een helbaardier op een zilvere ſchotel voor uitgedragen wiert, terwyl eenige van hunne dienaars de andere geſchenken voor uit droegen.

Mogelyk zal men vraagen, waar die 1711.
geſchenken blyven. Zy worden ten voordeel van de E. Maatſchappy openbaar verkogt, dog zoo yemant van haar Edelheden 'er zin in heeft, die kan ze voor den prys, waar op zy geſchat zyn, voor alle anderen naaſten.

Na dat zy ontrent het hoofd in de rivier gekomen waren, wiert de ſchuit van Staat, waar in zy zaten, met een paard na 't kaſteel getrokken, en toen door de ſoldaaten, daar geplaatſt, driemaal geſchoten, 't geen daar na, als zy by den boom quamen, door andere ſoldaaten driemaal hervat wiert.

Na dat zy te land geſtapt waren, ſtont het volk van de waterpoort tot de Heer Generaals wooning in de wapenen, terwyl zy in 't midden van onze twee Gecommitteerden na de zelve, en zoo verder over de groote zaal, en langs een ſmalle galdery in de Vergaderzaal gingen, alwaar zy den Heer Generaal *van Riebeek* aan 't eene eind van een lange tafel, en zynen Geheimſchryver aan 't ander einde vonden zitten.

Na dat zyn Edelheid hen de hand gegeven, en dus verwelkomt had, gingen zy op twee ſtoelen, tuſſchen hunne geleiders in, mede aan die tafel zitten, rondom welke 7 helbaardiers met hun roode rokken van Staat, en hunne helbaarden in de hand, zeer ontzaglyk ſtonden.

Als zy pas zaten, wierden 'er 9 kanonſchoten van 't kaſteel, om hen te verwelkomen, gedaan, waar na 't geſchenk der twee aapen getoont, en 't bamboesje met dien diamant ('t geen zyn Edelheid wat veragtelyk op de tafel ter zyden lag) nevens 's konings brief wiert overgegeven; die door den Capitein der Maleyers geopent, en bevonden wiert in 't Maleits opgeſtelt te zyn.

Zyn Edelheid vraagde, hoe hun koning voer, en zy zeiden, dat hy nu zeer wel, maar dat het voor hem een groot geluk geweeſt was, dat een van onze ſchepen, en 't voornoemt galjoot 'er lag, alzoo hy anders met eenige van zyn nabuuren in een ſwaaren oorlog (waar van zy door ons ſchip nu afgeſchrikt waren) geraakt zou hebben.

Zy bragten ook 30 pikol peper mede, en zeiden, dat de Chineezen in dit jaar veel pikols van daar gevoert hadden.

Als bedelaars (volgens de gewoonte der meeſte Ooſterlingen) verzogten zy, zoo ras zy hun geſchenk overgegeven hadden, als in vergelding van 't geſchonkene, 50 ſnaphaanen, 30 pikol kruit, en verlof om meer geweer te mogen koopen, alzoo hen belaſt was ten eerſten weder te komen.

Zyn Edelheid gaf hen tot antwoord, dat men 's konings brief eerſt overzetten, dien

1712. dien lezen, dan over den inhoud des zelfs raadplegen, en dat men het dan op dit hun verzoek nader antwoord geven zou.

Ondertusschen wiert hen een kopje Thee aangeboden, en na dat 'er over deze en gene onverschillende zaaken nog wat gesproken was, wierden zy na hunne verblyfplaats, by den Medicynwinkel der E. Maatschappy, gebragt.

Men verstont naderhand, dat zy den Peperhandel aan de E. Maatschappy alleen, by contract quamen aanbieden; waar toe zy zich eenigzins geperst vonden, alzoo zy met die van 't vlek Borneo, en met de Bergvolkeren, over hoop lagen, verzoekende dat wy de peper, die 'er nu was, ten eersten met onze schepen wilden komen afhaalen, en dat wy hunnen koning tegen zyne vyanden de behulpzaame hand doch wilden bieden. Haar Edelheden, deze goede gelegenheid waarnemende, namen deze aanbieding des konings aan.

Ondertusschen zonden die van 't vlek Borneo ook Gezanten na Batavia, en verzogten haar Edelheden, dat zy hunnen koning tegen dien van Banjar Massin geliefden te helpen; doch dit wiert hen op een beleefde wyze afgeslagen.

Daar op nu zonden haar Edelheden den Capitein Lieutenant *van den Bosch* als Opperhoofd, en den voornoemden onderkoopman *Abraham Poele*, als zyn Tweeden na Banjar Massin, om daar weder een comptoir op te rigten, en onze zaaken waar te nemen; doch na dat zy hier met eenige schepen gekomen waren, bevonden zy, dat eenige Chineesche jonken het vet hier al van de ketel geschuimt, en met een menigte picols peper na China vertrokken waren, zoo dat 'er voor ons naaulyks eene scheepslaading overschoot, waar uit klaar bleek, dat zy onze schepen meer, om daar door tegen hunne vyanden gedekt te zyn, dan wel om die af te laaden, verzogt hadden, 't geen ook de reden was, dat onze nieuwe Opperhoofden vry slegt vergenoegt hier van daan quamen; en dit is het alles, dat ik van onzen handel op Borneo wete te zeggen.

Engelschen. Wat nu de Engelschen aangaat, de zelve hebben hier op mede al van oude tyden gevaaren, dat my toeschynt ontrent 't jaar 1609. eerst een aanvang genomen te hebben.

In 't jaar 1696. quam 'er een Engelsch schip op Cotaringan, waar mede Capitein *Jacob de Roy* van daar na Succadana, en verder na Malakka en Atsjien vertrok, zynde 't eerste, dat oit op Cotaringan geweest was.

In 't jaar 1702. hebben zich de Engelschen op Banjar Massin ook vastgezet.

Het berigt, dat men toen van Macassar aan haar Edelheden daar van gaf, was aldus: dat 'er toen groot en klein 40 Engelschen op Banjar waren, over welke een Generaal van 27 jaaren 't gezag had. 1702. Zekere *Topatawan*, hoofd der Boeginezen en Wadjos, zeide, dat hy *Aldaan*, of *Oldenvliet*, genaamt, en dat hy eenigzins van 't maagschap van de Heer *Johan van Hoorn* (toen Directeur Generaal op Batavia) en een kindskind van 't Engelsch Hoofd was, dat eertyds op Bantam gelegen had. Deze had nog een Tweeden, of een Administrateur, en een Geheimschryver, onder zich.

Dit Hoofd hielt huis op een vlot van Bamboezen met zolderingen, waar op geen Engelschen, maar alleen Boegineezen, de wagt hielden. Zy hadden aan de kant der rivier een sterkte van losse aarde, met pallissaaden beschoeid, en die met een planken vloer belegt, welke al mede van Boegineezen bewaart wiert, en met 10 yzere stukken, en eenige ammunitie voorzien was. Het hoofd dezer Boegineezen was *Ange Boni* genaamt, en een onderdaan van den Macassaarzen Capitein *Dain Matara* op Batavia. Deze Boegineezen, bevoorens wel 200 man uitmaakende, waren nu nog maar 100 man sterk, alzoo deze en gene na Pasir en Coeti, dorpen aan de O. kant van dit eiland regt, tegen over Celèbes gelegen, en onder den koning van Goa op Macassar al zedert 40 of 50 jaaren staande, vertrokken waren.

De Engelschen gaven aan yder van deze Boegineesche soldaaten 5, aan een korporaal 6, en aan den sergeant *Ange Boni* 7 R^(ders) ter maand.

Topatawan, die zich hier mede by de Engelschen vervoegt had, was Hoofd der vrye Boegineezen, die wel 300 koppen sterk waren; doch men had hier (gelyk de roep was) geen *Mandhareezen* of koningskinderen.

Verscheide Engelschen waren hier aan 't scheurbuik overleden. Zy lagen 'er met 2 schepen, en 2 chaloepen, zynde 't een schip van 125 vaten; en over twee maanden meinde de Generaal met alles van hier op te breken, en na Batavia te vertrekken, alzoo de zynen niet genegen waren hem daar weer af te wagten, hoewel hy 'er 't jaar 'er aan weer dagt te komen.

Hy had hier een oud schip met 48 stukken gebragt, en zyn lading bestont in eenigen Amfioen, Chineesche stoffen, yzere ankers, dreggen, lood, en Spaanze reaalen, waar van dit Opperhoofd van zich zelven 300000, en van wegen haare Maatschappy 700000 R^(ders) by zich had, waar voor hy hier peper, enz. ingekogt, en waar uit hy dan de voornoemde soldyen gevonden had.

Ook waren 'er, geduurende dit Moesson 4 Chineesche jonken, 15 vadem lang, en 4 breedt,

4 breedt, gekomen, die hier allerlei porcelein, Chineesche zyde, theeketels, zonneschermen, enz., bragten, die hen door de Javaansche kooplieden, en door de Chineezen van Samarang wierden afgehaalt, en deze Chineesche jonken namen van hier weer peper na China mede.

De Chineezen hadden de zyde gekogt tegen 200 R^ders Spaans, alzoo 'er geen ander geld gaat. Ook lagen 'er die 4 jonken nog, en alle de Chineezen hadden vlaggen en passen van den keizer van China.

Deze Engelschen, uit hun land vertrokken zynde, waren 30 schepen sterk, en onder twee vlaggen verdeelt geweest, van welke 'er 15 na China vertrokken, en de andere 15 onder dezen Capitein *Moor* (of Generaal) stonden, waar van 'er 8 na Bengale, 4 na de kust, 2 na China, en 1 hier na toe vertrokken was (waar uit men ook eenigzins de grootheid van hunnen handel op China en Bengale afnemen kon) met een voornemen om nu, by zyn togt na Batavia, na de 14 andere, onder zyn smaldeel behoorende, te vernemen.

Deze Capitein *Moor* sprak goed Maleits, en vraagde aan een spion van ons, van Macassar herwaarts gezonden, of de Heer Gouverneur *Beernink* op Macassar zulken ongeluk (als men voorgaf) gekregen had, en, terwyl hy in 't paleis des konings van Goa te sluimeren lag, door *Sampuwalia* besprongen, van agteren doorregen, en dus met 2 vaandels Europiaanen, die hy by zich had, vermoord was; immers dit wil men dat de Bonische tolk, *Carelessang* op Java had uitgestroit, en hy had dit van een Djohorees, die in November 1701. over Java op Banjar Massin gekomen was, gehoort.

Op dezen tyd hadden de Engelschen met die van Banjar Massin moejelykheden gekregen, zoo dat het met hen tot een volslagen oorlog uitgeborsten was, by welke de Engelschen 5 dorpen der Banjareezen, te weten, Banjar Massin, Banjar, Cajoe Taangi, Tatas, en Carta Poera verovert hadden. De buit, hier by hen bekomen, bestont in 7 metaale stukjens, 100 basjens, en 20 cojang (of lasten) peper.

Geen Banjareezen, groot nog klein, hielden het met de Engelschen.

De koning van Banjar wiert toen de *Panombaham* genaamt, en was uit het koninklyk huis van *Sumbawa*, en zyn ryksbestierder, *Pangerang Poerabaja*, uit het geslagt van den Macassaarzen *Crain Crongrong* gesproten.

De Engelschen kogten toen hier de peper tegen 40 Banjarze gantangs (welker 5 Banjarze 'er 4 van de onze, tegen 7½ pond yder, doen) voor 1 Ryksdaalder Spaans, en verkogten die dan aan de Chineezen, en anderen, weer tegen de 13 gantangs 1 Ryksdaalder, dat ruim twee hoofdsommen winst gaf. 1702.

Zy bemoeiden zich met de tollen en inkomsten des lands niet; doch zy hadden van den koning van Banjar Massin 3000 R^ders voor hunne gedaane oorlogsonkosten by hunnen optogt tegen de Banjareezen bedongen, welke de koning aan hen voldaan, en waar op de Capitein *Moor* 4 van deze veroverde dorpen aan hem wedergegeven, hoewel hy Banjar Massin, als een verblyfplaats der Engelschen, voor zich behouden had.

De Engelschen hadden de Banjareezen niet eerst gemoeit; maar die hadden zonder wettige reden hen onverwagt willen bespringen; waar van de Engelsche berigt gekregen hadden, en waar op zy, in de voorbaat geweest, hen aangetast, en de voornoemde dorpen hen afgenomen hadden; hoewel zy toen maar 10 man van hunne Natie, en 40 Boegineezen sterk geweest waren.

De spion, die dit berigt aan den koning van Boni gebragt had, zeide, dat hy te Banjar Massin op 't geweerrak van dit Engelsch opperhoofd zekere spies of hazagaai, met goud overtrokken, en een met goud beslagene kris had gezien, met een uitgesneden vischbeene greep, welke *Aroe Teko* wel eer op Tambora ten buit bekomen had. Dit geschenk was van Goa na Mangarai aan zekeren Macassaar, *Papo* genaamt, en in Potta woonende, gezonden, en die hazagaai had *Aroe Teko* aan den prins *Sampuwalia*, *Radja Goa's* dochters zoon, als een handbloem geschonken, en eenen *To-Adam* had die geschenken uit *Crain Bontosonggohs* huis zelfs na 't vaartuig in de rivier van Goa zien brengen, welke hy, tot zyne uiterste verwondering, nu hier op 't geweerrak van dezen Engelschen Generaal leggen zag. De zelve was aan stukken, alzoo hy, van de togt tegen de Banjareezen t'huis komende, de zelve te hard tegen de grond gedrukt had, waar door zy midden door gebroken was.

Dus verre ging dit berigt, waar uit men bespeurt (gelyk wy onder de stoffe van Macassar en Celébes al aangemerkt hebben) dat die van Goa met deze Engelschen (aan welken die koning eenige vaatjens kruit, en een brief gezonden had) zich ingelaaten hadden, en door hunne hulp eenige gronden tot het herstellen van hun oude regeering zogten te leggen.

Ook dede deze Generaal zyn best, om alle misnoegden, en zelf verscheide Mandhareeze koningen na zich te trekken,

1702. ken, en aan zyn snoer te krygen, waar tegen by de Macassaarze regeering en den koning van Boni (alzoo zy kennis van zynen toeleg hadden) zoo wel gewaakt wiert, dat alles van zelfs (gelyk de volgende tyd geleert heeft) in rook en damp verdwenen is, hoewel dit, zoo *Aroe Teko* op vrye voeten geraakt was, van een gevaarlyk gevolg had konnen worden, dat waarschynelyk wel de grootste reden geweest is, waarom haar Edelheden (berigt van zyne menigvuldige dreigementen, van zich by deze Engelschen, zoo ras hy maar in vryheid was, te willen begeven, bekomen hebbende) goedgevonden hadden hem na Ceylon te zenden.

Na dat nu de Heer *Jacob Hoogkamer* met eenige Engelschen van Batavia in 't jaar 1706. gevlugt was, en zy voor Banjar Massin gekomen waren, hebben zy met die Inlanders weder eenig geschil gekregen, waar door zy, nevens meer andere Natien van daar verdreven zyn. Zy wierden zeer fors van dien Inlander aangetast, en, na 't verlies van veelen van hun volk, niet alleen hol over bol na hunne vaartuigen, daar voor de wal leggende, gejaagt, maar ook genoodzaakt met hunne stengelooze schepen zeer verbaast na Batavia de vlugt te nemen.

Ook hadden deze vertrokkene Engelschen gezien, dat de Banjareezen een van hunne schepen, waar op de Heer *Hoogkamer*, en een Engelsch Heer van aanzien was, in brand gestoken, en hen daar door in 't gevaar van met het zelve te verbranden, gebragt hadden.

Maar in 't jaar 1708. heb ik in Amboina van zekeren stierman op de chaloep de Rommelpot, *Jan Govertzoon* genaamt, bericht bekomen, dat het voornoemde niet alleen waar was; maar dat hy 'er nog by te voegen had, dat hy den 7den September 1707. uitdrukkelyk, om na den Heer *Hoogkamer* te zoeken, gezonden, en den 28sten October daar met zekeren Engelschen President van Banjar Massin, *William Thiens* genaamt, gekomen was.

Deze Heer *Thiens* was 3 jaaren te vooren in Siam, na 't afloopen der Engelsche logie, gevangen gezet, en van daar met een Chinees of ander vaartuig ontvlugt, en had in Raade der Engelschen verzogt, alzoo de oude President overleden, en hy al voor 2 jaaren President gemaakt, en 'er niet een Engels schip by de hand was, men hem herwaarts wilde doen zenden, 't geen hem (die in Siam genoeg geleden, het krissen van zyn volk gezien had, en zelf maar met een schampscheut vrygeraekt, en lang gevangen gehouden was) toegestaan wiert; waar op hy toen ook met de chaloep de Mercurius, en met dezen stuurman, herwaarts vertrokken maar 'er zoo haast niet gekomen was, of pas 4 dagen 'er na wiert hunne logie, of 't huis, 't geen zy hier nog hadden, afgeloopen. 1707.

Aangaande den Heer *Hoogkamer*, wist hy uit de mond der Engelschen, die hy hier vont, en in 't byzonder uit de mond van dien Engelschen Capitein, die in dat brandend scheepje by hem was, en 't laatst van hem afging, nog dit ('t geen wy ook elders aanhaalen) te zeggen, dat hy (*Hoogkamer*) en een slaaf, na dat de Banjareezen hem gedwongen hadden, na een scheepje, dat zy weer opmaaken wilden, en dat by 2 chaloepen digt by de wal lag, te vlugten, na de kajuit van 't zelve voor een tyd geweken waren; doch dat zy, 'er weer uit willende komen, alzoo dit scheepje door de Inlanders reets in brand gestoken was, de deur zoodanig bebolwerkt vonden, dat zy hun oogmerk in dezen niet hadden konnen bereiken; doch vonden egter een middel om door de kajuitsvensters in een klein vaartuigjen te geraaken, en met dezen Engelschen Capitein, die hem gered had, van daar na land, en zoo stil, als 't mogelyk was (niet tegenstaande hy een sterke koorts, en in drie dagen niet gegeten had) na 't bosch te vlugten, en zich daar tot den avond van den volgenden dag te bergen, na welken tyd deze Engelsche Capitein hem gezegt had: *Myn Heer* Hoogkamer, *nu is 't onze tyd om ons aan strand te begeven, en middel aan te wenden om weer aan een van onze schepen te komen, of wy zyn hier zekerlyk mannen des doods.*

Egter vont men goed om door zyn slaave voor af nog eens te laaten zien, of de Banjareezen al van strand geweken waren, waar op dan berigt krygende, dat 'er geen meer vernomen wierden, maande deze Capitein den Heer *Hoogkamer* nu nog te sterker aan, om zich uit het bosch na strand te begeven; doch alzoo hy klaagde door zyne ziekte afgemat, en niet in staat te wezen, om nu derwaarts te gaan, nam die Capitein aan, om zelfs voor af nog eens aan strand te gaan zien, hoe 't 'er stont, met belofte, dat hy hem, na een van hunne stengelooze schepen bereikt te hebben, zou komen afhaalen. Hy dede dit ook daags 'er aan; doch vont dien Heer dood, en aan zyn ziekte overleden.

Dit alles nu verhaalde deze Stuurman als zaaken, die hem zeer wel bekent, maar die egter eerst na zyn vertrek (alzoo zy toen tegen hem zeiden van den Heer *Hoogkamer* niets te weten) voorgevallen waren.

Hy voegde ook hier by, dat hy met eenige Engelschen, toen daar op de reede leggende, wel 2 of 3 mylen landwaard in geweest was, alwaar zy, by een Orangkaja gekomen, zeer wel onthaalt wierden; doch de Engelschen veel onbil-

lyk-

7. lykheden, met zelf tot in 't vertrek van zyn vrouwen te loopen, plegende, had die Orangkaja daar over tegen hem groot misnoegen betoont, en zeer over de Engelſche Natie geklaagt; maar daar en tegen met veel lof van de Hollanders geſproken.

De Orangkaja, ziende, dat zy met hunne baldaadigheid voortgingen, belaſtte hen aanſtonts, zoo zy dit niet nalieten, te vertrekken, waar van zy de minen maakende, verzogt de Orangkaja den Stuurman daar te blyven, gelyk hy dede, alzoo hy hem dat andermaal, en ook de Engelſchen, zoo zy zich ſtil wilden houden, verzogt; doch zy, misnoegt op den Orangkaja, vertrokken alleen van daar.

Na hun vertrek bragt deze Orangkaja den Stuurman zyn ganſch huis door, en zelf in zyn vrouwen-vertrek, onder welke hy verſcheide ſchoone blanke vrouwen vont, die voor geen Miſtiçen behoefden te wyken.

Hy zag 'er ook 4 of 5 ſchoone geweerrakken met uitgelezene blanke ſnaphaanen, pieken, piſtoolen, en ander geweer vervult; al 't welke hy meeſt by 't afwezen van dien Orangkaja (alzoo die iets te doen kreeg, en hem eenigen tyd alleen liet) gezien had.

Hy, weer by hem gekomen zynde, vraagde hem wat hy al gezien had, en of hem van zyn vrouwen wel eens een pinang aangeboden was, waar op hy neen gezegt hebbende, nam hy dit zeer quaalyk, zeggende, dat zy wel wiſten, wat haar pligt ontrent zulke lieden was, die hy toeſtont in 't vertrek van zyne vrouwen te komen; waar op hy haar aanſtonts belaſte hem pinang te geven, en als zy die met een jong meisje zonden, gaf hy een van zyne voornaamſte vrouwen bevel, om die zelf hem te komen aanbieden, gelyk zy deden.

Uit al het welke hy had konnen beſpeuren, dat deze Orangkaja groote agting voor onze Natie ſcheen te hebben. 1707.

Hy had hier van deze Engelſchen toen ook hunnen Tweeden, en een Derden, *Sir Baldewyn* genaamt, gelaaten, en van hen verſtaan, dat de Banjareezen het voornoemt ſcheepje, waar op de Heer *Hoogkamer* geweeſt was, en die 2 chaloepen al mede verbrand, en wel 5 uuren lang een der grootſte ſchepen ingehad hadden; doch eindelyk waren het de Engelſchen met die twee, en nog een klein ſcheepje, dat pas op de Reede gekomen was, en nog een dat zy 'er by kregen, ontkomen, en met hunnen Preſident, en meer anderen, op Batavia zeer reddeloos verſchenen.

Dit nu is het alles, dat wy van de Engelſchen hier weten te zeggen, daar maar by te voegen hebbende, dat ik, wanneer ik in 't jaar 1713. aan de Kaap der Goede Hoope was, daar ettelyke Engelſchen, en daar onder een opperhoofd van Banjar Maſſin (zoo men zeide) gezien heb, die men voorgaf een ſchat van diamanten in zeker koffertje, dat hy daar mede aan land gevoert had, by zich te hebben. Ook kon men dit eenigzins zien aan zyn hoedcieraad, dat ongemeen daar van, en van een diergelyken hoedband met ſchoone ſteenen (zoo men my berigt heeft) voorzien was.

Hy lag by den Borger-Raad, Monſr. *Bouwman*, nevens eenige andere Engelſchen t'huis, alwaar zy al vry groote figuuren maakten, en waar by ons dan blykt, dat de Engelſchen Banjar Maſſin niet ontrent 't jaar 1705. (gelyk *Wodes Rogers* in zyn reize *fol.* 371. zegt, ten ware hy daar by dat geval, ten tyde van de Heer *Hoogkamer* voorgevallen, verſtont) maar, zoo dat al waarlyk zoo is, gelyk hy zegt, vry laater verlaaten hebben, hoewel ik veel eer geloove, dat zy nog laater op dit eiland gehandelt hebben, en 'er mogelyk nog wel handelen, alzoo 'er te ſchoone waaren vallen, om dat land zoo te verlaaten.

DERDE HOOFDSTUK.

Van den GODSDIENST op 't Eiland BORNEO.

...den ...s ...uit op ...and ...neo. INdien men met ordre van den Godsdienſt der Borneërs, en van de Ingezetenen dezes eilands ſpreken zal, moet men zeggen dat hier driederlei ſoorten van Godsdienſten, de Heidenſche, de Mohhammedaanſche, en de Roomſche bekent zyn.

De Heidenſche is de oudſte, en die by de meeſte Inlanders, voor al doch by de berglieden, geoeffent, en tot nog toe onderhouden word.

Zommigen van hen bidden de zon, maan, en ſtarren, en andere weer alles, dat hen 's morgens maar eerſt tegen komt, als een Godheid aan. Zy zyn vol bygeloove, en geven meeſt allen op vogelſchrei en meer andere voorteekenen van geluk of ongeluk, zoodanig agt, dat zy, een

reis ondernomen, en een ongeluksvogel, die tegen hen aan komt vliegen, ontmoet hebbende, hun reize aanstonts staken, en weder na huis zullen keeren; doch zoo die vogel met hen mede, en na die plaats, daar zy na toe gaan, vliegt, zullen zy hunne reize gerust vervolgen.

Zy weten hier egter van geen Tempels of Pagoden, en nog minder van Priesters, alzoo zich yder eenen God na zyn zin verkiest, en dien ook na zyn welgevallen dient.

De Mohhammedaansche Godsdienst word hier doorgaans by de strandvolkeren geoeffent, die ook al zeer veelen van de berglieden daar toe bewogen hebben, die nu al mede hier en daar een Tempelken en een Priester bekomen; die hen nu en dan Besnyden; maar die zich rykelyk voor zyne moeite doet betalen, alzoo yder Inlander, die Moorsch wiert, aan een Priester 1 gantang stofgoud, en 1 gantang loode pitjens, geven moest, daar zy 't rykelyk voor konnen doen.

Zedert de Portugeezen hier gehandelt hebben, zyn 'er nu en dan ook van hunne Priesters gekomen, die den Inlander, en voor al de Heidenen (alzoo zy by de Mooren weinig ingang vonden) tot den Roomschen Godsdienst hebben tragten te brengen, waar van zy 'er al verscheide op hunne manier, en losse gronden, tot het zoogenaamde Christendom gebragt hebben.

Zoodanigen had men 'er langs de rivier van Caljong Cajamp al zeer veel, alzoo die van Macao hier een Priester eenigen tyd voor 't jaar 1690. gelaaten hebben, die hier dus om streeks wel 3 of 4000 Christenen gemaakt heeft; maar die Pater, door last des konings van Banjar Massin eenige jaaren daar na, by zekeren opstant, mede omhals gebragt zynde, is het daar by gebleven, zonder dat hier weer een ander Priester gekomen, en waar door deze bedroefde Christenschaar op een beklagenswaardige wyze verstroid, en weder zoodanig tot hunne oude duisterheid van geest vervallen is, dat zy van hunne Christenleere niets onthouden, en geen ander bewys, van dat zy wel eer Christen geweest zyn, dan een kruisje, dat zy om den hals dragen, overgehouden hebben.

En dit is het al, dat wy van den Godsdienst van de inwoonders des eilands Bornéo weten te zeggen; waar mede wy dan hier van afscheiden, om nog kortelyk in het volgende Hoofdstuk iets van 't eiland Bali te zeggen.

VIERDE HOOFDSTUK.

Van het Eiland BALI.

Van het Eiland Bali. *Waar 't legt.* Dorpen *op dit Eiland.* *Kaart van* Bali. Ingezetenen. Waaren *hier vallende, en getrokken.* Wapenen. *Hun* Speeltuigen. Huwelyken. Lykbehandelingen, *en van 't* medebranden *van hunne* Vrouwen. Bestiering *van 't eiland.* Jan Troets *elendige dood.* *Vriendschap, door den* koning *aan myn* Voorzaat *bewezen.* Ontdekking *van dit eiland door de* Engelschen *en de* onzen. Godsdienst *der* Baliërs.

Van het Eiland Bali.

NA dat wy nu Bornéo doorloopen hebben, meinen wy dat wy ook iets van 't eiland Bali, om dat het zoo na aan 't eiland Java gelegen, en maar met de straat van Balamboang daar van afgescheiden is, dienden te zeggen, of ten minsten, 't geen ons daar van bekent is, op te geven.

Waar 't legt.

Het legt op 7 graaden, 55 min. Z. breedte (schoon anderen dat op 8 graaden en 33 min. stellen) en word van zommigen geoordeelt maar 12, doch van anderen wel 30 mylen in den omtrek te hebben; hoewel 't wel ontrent 60 mylen in den omtrek haalen zal.

Het is een schoon en zeer vrugtbaar eiland, ten deelen in laage rystlanden, ten deelen in gebergten bestaande, gelyk men dit ook wel in onze kaart van Java zien kan, alwaar ons een deel van dit eiland, met de straat van Balamboang op zommige plaatzen, aan de N. kant, maar 1 myl, doch aan de Z. kant wel 2 of 3 mylen wyt, tegen over Balamboang zeer net afgebeeld, voorkomt.

Men ziet daar klaar een berg, de doodkist genaamt, gelyk nog een andere in 't W. leggen; doch voornamelyk is 't aan de N. kant zeer bergagtig. Aan de andere zyde van 't eiland heeft men nog een straat, de straat van Bali genaamt, die tusschen Bali, en 't eiland Lomboc komt.

Het word van zommige onkundigen Java *minor*, of klein Java, genaamt, een naam, die wy getoont hebben, dat alleen regt aan 't eiland Sumatra gegeven word.

Men ziet dit eiland in de eerste reize van de 4 eerste schepen onzer Maatschappy afge-

afgebeeld; doch dat gelykt 'er in 't geheel niet na, gelyk dat uit de dorpen, die 'er op leggen, en die wy in onze nieuwe Kaart aanwyzen, klaar blyken zal.

Het is om zyne hooge gebergten zeer groot van uitbreiding in de hoogte, alzoo dit land over al bewoont, en alomme zoo vol dorpen (want steden heeft men 'er niet) en kleine vlekken is, dat men gist, dat hier op wel een millioen menschen huishouden.

Wy kennen niet alle de dorpen; maar wel voornamentlyk deze volgende, waar over wy nader zullen handelen.

Aan de Oostkant vàn dit eiland heeft men aan de N. O. hoek een groote baai, die wel 6 of 7 mylen breedt en by na wel zoo diep, gelyk zy ook zeer goed is, om hier ten anker te komen, te meer, dewyl men daar een schoone rivier heeft.

Wanneer men nu de Z. hoek dezer baai om is, komt men by een kleine baai, die 2 mylen breedt, en wel 4 mylen diep, in welkers midden een eilandeken ontrent een fraaje groote rivier is, die boven 2 takken of spruiten heeft, welke zich ontrent 6 mylen van strand vereenigen, en dus te zamen in die baai in zee storten.

Pas Bezuiden deze rivier, de rivier van Gilgil genaamt, heeft men het dorp Gilgil, dat zeer groot is, en alwaar de *Sulthan Agong*, of opperkoning van Bali, zyn hof houd.

Een myl verder Z. aan heeft men het dorp, en de rivier van Blancinja, welke plaats ook al zeer groot, en vol menschen, doch wat verder landwaard in gelegen is.

Anderhalve myl Zuidelyker heeft men het dorp en de rivier van Panatajong, een half myl verder 't dorp Pedjin aan die rivier; nog 1 myl verder Siseythan aan een klein spruitje; nog een halve myl Zuidelyker Balajoe aan een kleine rivier, en ontrent den Z. hoek, anders de Verkenshoek genaamt, het dorp Boeliling, alle welke dorpen zeer na by de zee leggen. Ook vertoont zich die hoek als een smalle strook lands, die pas 2 of 3 mylen breedt, maar wel 7 of 8 mylen lang is.

Van daar W. aan gaande legt pas aan de andere zyde van de Verkenshoek het dorp Moentsjang; daar na een halve myl Noordelyker het dorp Badong, nog een half uur verder 't dorp Padangan, een groote myl verder het dorp Baha; nog 1 myl verder Sansi; nog een halve myl verder Mambal; nog een vierde myls verder Capal, een halve myl verder het dorp Kaliangat, een vierde myls verder Batoerantsjong, en nog 1 myl verder het dorp Patamòn. Een halve myl Noordelyker ziet men het fraai dorp Kajoe Poeteh, 1 myl verder Boeliang, en nog een weinig verder, by na aan 't einde van dien smallen hals lands van de Verkenshoek, digt by een rivier van den zelven naam, het dorp Baratan leggen.

Van daar schiet deze kust W. N. W. 5 of 6 mylen aan, alwaar zich dan weer eerst het dorp Abian, een myl verder Samàl, een halve myl verder Toesan, een vierde myls verder Gelianjer, nog een vierde myls verder, aan een schoone rivier van den zelven naam, Lampidja al vry wyd uitgestrekt langs strand, gelyk de anderen een weinig landwaard in leggen, vertoont. Deze rivier komt met swaare spruiten, de eene van 't O., en de andere van 't N. O. na beneden schieten, en is de swaarste, die ik op dit land kenne.

Een myl verder heeft men Kamassan, nog een weinig verder, doch wat van strand, Koeta; en een halve myl Oostelyker Kalahan; een halve myl verder, W. N. W. aan, Tadjeran; en wanneer men nog anderhalve myl verder komt, heeft men op den hoek van een groote rivier van den zelven naam, die met 2 spruiten zich 1 myl van zee vereenigt, en dan hier in zee stort, het groot dorp Koessamba aan een rivier van dien naam leggen, alwaar een van de kleine Balische koninkjens zyn hof houd.

Een halve myl verder legt het dorp Safac, alwaar de kust allenskens na 't N. W. draait, en dan komt men, na 2 mylen marcherens langs het akelig gebergte aldaar (gelyk zich hier om streeks aan weerzyden deze rivier meest over al vertoont) by het fraai dorp Tabanan; een myl N. Oostelyker vertoont zich Koekoe; daar men groote bosschen, en swaare gebergten ontrent heeft.

Dan komt men hoe langs hoe meer in de straat van Balamboangan, die aan de Z. kant vry wyder dan aan de N. kant is, ontrent welkers midden het dorp Djadi Benoorden een groote rivier van den zelven naam legt, welke, met 2 takken uit het O. en N. O. voortkomende, van 't O. na 't W. afstroomt, en daar zoo in zee stort.

Op den N. W. hoek legt het groot dorp Boeloangan; waar na men dien hoek om O. aangaande, aan die N. kant van het eiland de dorpen Boangcassa heeft, en daar na den N. hoek, die redelyk dik is, pas Beoosten de welke zich eerst de berg de Doodkist, N. en Z., en dan nog een groote berg, meest O. en W. gestrekt, vertoont.

Dan heeft men 't Harten-eiland een halve myl buiten de N. kant van den N. hoek leggen, waar na deze wal wel 1½ myl inschiet, en aldaar de St. Nikolaasbaai maakt, welke ontrent 1 myl wyt is.

Pas Beoosten dezelve vertoont zich het dorp

dorp Mongoï, en 1 myl verder een baaiken, 1½ myl verder Denkaja, alwaar men ankeren kan, en vlak op den N. O. hoek het dorp Batoean leggen heeft, waar ontrent zich pas 1 myl buiten de wal 4 eilandekens op een rif, O. aan gestrekt, zeer vermaakelyk vertoonen.

Een veel grooter getal van dorpen, welker naamen ons nu niet te binnen schieten, heeft men landwaard in over al op het swaar en hoog gebergte, dat men daar vint, in de schoonste bosschen, die men zich zelven verbeelden kan; maar alzoo de oppervorst zeer bekommert voor zyn land is, is 't voor ons een volslagen onmogelykheid, om eenige kennis van de gesteltenis van dit land van binnen te krygen, of daar van iet verder, dan reets geschiet is, op te geven.

Eenelyk konnen wy nog dit 'er byvoegen, dat dit land vol schoone bosschen vol timmerhout, en van allerlei tam vee zoo overvloedig voorzien is, dat men daar voor weinig geld als een groot Heer leven kan.

Ook is dit eiland door zyne swaare gebergten, en digte bosschagiën, van natuure zoo sterk, dat het zich zelve tegen buitenvyanden met zeer weinig volk zou konnen verdedigen.

Aan de N. kant is het van den W. tot den O. hoek wel 18 of 20 mylen lang, en het schynt my rondom zeer schoon, zonder reven, katskoppen, droogten of zonder eenige eilanden ontrent het zelve te zyn, dan dat men 'er een klein eilandje Beoosten den Verkenshoek, by na in 't midden des zelfs, een halve myl van de wal ziet.

En dit is wel het voornaamste, dat wy van dit eiland in zynen omtrek, en in opzigt van des zelfs gelegenheid van binnen konnen opgeven.

Om den Lezer een netter denkbeeld hier van te doen krygen, hebben wy best gekeurt, hier van een byzonder Kaartje, P. P. P. gemerkt, op te stellen, en 't zelve hier by te voegen. Kaart van Bali.

Het eiland Lomboc vertoont zich Beoosten Bali vol bosschen en bergen, en aan het W. strand heeft men verscheide dorpen, welker naamen ons onbekent zyn.

Ingezetenen. De ingezetenen van dit eiland zyn doorgaans wakkere keerels, en heldinnen van vrouwen.

Wat de mans aangaat, zy zyn doorgaans blanker, of bleeker, als de Javaanen, en fraajer besneden van wezen, dan de zelve, ook zoo plat van aangezigt niet, swemende wat meer na de Macassaaren, doch vry hooger van neus. Men moet de zelve geheel anders, als zy op hun zelve, hun eigen meesters, en in hun land zyn, dan buiten het zelve, wanneer zy slaaven zyn, aanmerken.

In hun land zyn zy doorgaans lui, en groote sinjeurs, die, na dat zy zich gewasschen hebben, zich van hunne wyven laaten ramassen en oeroeten, of alle de leden kloppen en wryven, en wel met klappusolie en bobori bestryken, en zich dan van de zelve zeer net kleeden en palleeren, waar na zy met de kris op zyde, als baanderheeren door het dorp gaan spançeeren, loerende hier of daar, of om 't een of 't ander te steelen, of, zoo zy hun belang daar in vinden, dezen of genen te vermoorden, of wel om den eenen of den anderen van hunne vrienden, buiten hun weten, aan dezen of genen vryman, die 'er met zyn chaloep komt, te verkoopen, dat zy dan zeer listig weten te bestellen; maakende die gene, die zy verkoopen willen, gaande, om mede aan zulk een chaloep te gaan, die zy dan, beneden gekomen, en in de boejen gesloten zynde, voor de somme, die zy 'er trouwloos voor getrokken hebben, zitten laaten, hoedanige, door hun eigen broeders en naaste bloedverwanten verkogte, ik verscheide onder myn Balische slaaven gehad hebbe.

Indien men nu de zelve als slaaven aanmerkt, moet ik, by eigen ondervinding, alzoo ik 'er veele van gehad hebbe, 'er af getuigen, dat het de beste, naarstigste, en trouwste slaaven van Indiën zyn, en die in vernuft voor een Macassaar (dat jonkertjes, en die egter wel zoo geestig zyn) niet veel hebben te wyken; maar daar en tegen veel beter te vertrouwen, en zoo moorddaadig niet, behalven dat zy, in tyden van nood, ook veel kloekmoediger, als andere Indiaanen, zyn.

Men vint onder de zelve zeer veel fraaje ambagtlieden, van timmerlieden, smits, keurlyke schrynwerkers, tyfferaars van Saguweer, of Towac (by andere Suri genaamt) metzelaars, goudsmeden, kleermaakers, steenbakkers, enz., die doorgaans zeer zedig, gemaniert, gehoorzaam, en zoo fatsoenlyk zyn, dat (buiten de Macassaaren) geen andere slaaven by hen zyn te vergelyken, waarom ook alle lieden van kennis tragten zullen zich van de zelve te voorzien; komende een kloeke mans slaave doorgaans op 75 of 80, maar, zoo hy een ambagt kan, wel op 100, 120 en 150 R^ders (na dat zyn ambagt is) en een slaavin doorgaans op 70 of 80 R^ders, doch zoo zy fraai van wezen is, (hoedanige ik 'er zeer mooye gezien hebbe, en die zeer net door de Heer *Cornelis de Bruyn* op een der wooningen van de Heer *Chasteleyn* buiten Batavia afgebeeld zyn) of zoo zy iet fraai 's naajen, of maaken kan, mede wel op 100, 120 of 130 R^ders te staan.

De

KAART VAN HET EYLAND BALI.
J. van BRAAM en G. onder de LINDEN exc. Cum Privil.
Duytsche Mylen 15 in een Graadt
DE OOST KUST VAN T EYLAND JAVA
DE STRAAT VAN BALAMBOANG
DE STRAAT VAN BALI
HET EYLAND BALI
HET EYLAND LOMBOC
'T EYLAND SALOMBO.
DE STAD BALAMBOANG
KIEKENS BAEY
Den Berg van Balamboang
De Groot Baey
Sand bank
Laag Land
Swart Sand
Wit Sand
geen grond

Back of
Foldout
Not Imaged

De Balische vrouwen zyn in haar eigen land niet veel beter als slaavinnen, alzoo zy als muilezels moeten arbeiden, en zelfs agter de ploeg loopen, zonder dat zich de mans daar eenigzins mede bemoejen. Veele der zelve zyn zeer goede vroedvrouwen, en, na 's lands wyze, al zeer bequame doctoressen, hoewel al haare bequaamheid meest in haare dagelykze bevinding en ongegronde oeffening bestaat. Zy zyn in 't gemein alle zeer naarstig en vernuftig, en de meeste vrouwen der Chineezen op Batavia, en elders, zyn gewezene Balische slaavinnen, die in zulk een huishouden ongemeene goede preuven van haare bequaamheid, naarstigheid, goedaardigheid, deugd en trouw geven; ook worden 'er zeer veele tot *Maey di Casa*, of opperste der slaavinnen, en aan welke men 't opperopzigt over zilver, goud, juweelen, linnen, enz. in een huishouden van de vermogende lieden op Batavia toevertrouwt, gebruikt, in welke post zy zich zeer trouw en eerlyk dragen, gelyk ik daar zelfs bevinding van gehad heb.

Zy tragten doorgaans zeer sterk na haare vryheid, dat een voorname reden van haare trouwe diensten is. En daar zyn 'er veelen, die zich van haare Heeren op die voorwaarde vry koopen, van dat zy hen maandelyks 4, 5 of 6 R^ders zullen opbrengen. Ik heb 'er gekent, van die Balische doctoressen, en vroedvrouwen, die wel 10, 15 en 20 R^ders, en meer, ter maand gewonnen, en door hunne naarstigheid ettelyke duizenden R^ders nagelaaten hebben, die, als zy geen kinderen hebben, aan haare meesters of der zelver erfgenaamen, volgens 't landregt daar, vervallen zyn

Zy erneeren zich in hun eigen land meest of met de landbouw, of met het spinnen van kattoen, en 't weven van deze en geene kleederen, die hen de Javaanen, Chineezen, en andere volken, komen afhandelen, hoewel 'er anders zeer weinig buitenhandel valt, behalven dat de slaavenhandel de hoofdhandel van dit land is.

Doorgaans worden zy zeer oud in hun land, en ik heb 'er in Amboina gekent, die hunne kinds-kinds-kinds-kinderen gezien hebben.

De landbouw bestaat hier in 't aanteelen van ryst, die hier in de lage landen zeer overvloedig valt; doch hoe veel men daar van zou mogen over hebben, mag 'er op lyfstraf niets van uitgevoert worden; maar het overige word door 's konings bestel boven op 't gebergte bewaart, om in tyden van oorlog, wanneer de landen braak leggen, of by een quaad gewasch, tot een troep van ondersteuning en voorzorge te konnen dienen.

De Waaren, hier vallende, zyn deze:

Waaren hier vallende, en getrokken.

Goud, dat 'er zeer veel is; doch dat, op lyfstraf, niet mag vervoert worden.
Ryst, als vooren.
Koper.
Yzer.
Kattoen.
Slaaven.
Calimbac.
Schoone Koejen, die 't stuk pas 1 Ryksd. hier gelden.
Paarden; doch weinig, en klein.
Buffels.
Bokken en Geyten.
Gember.
Calmus.
Bangle, een gewasch als Gember, waar uit een heerlyke olie getrokken word.

Waar tegen de Chineezen hier meest zabels, porcelein, en eenige andere geringe waaren brengen, hoewel 'er nu en dan wel Hollandsche vrylieden komen, alle welke hun meeste gading in goede slaaven vinden, alzoo die alomme zeer getrokken zyn. Hier is ook overvloed van allerlei gevogelte, visch, en van veelerlei aardgewasschen, alzoo de Baliers zeer goede thuinniers, en doorgaans van schoone kool, radys, boontjens, salade, konkommers, watermeloenen, en van overvloed van allerlei Indische vrugten voorzien zyn.

Wapenen.

Hunne wapenen zyn byna de zelve, als die der Javaanen, bestaande meest in lange en korte pieken, krissen, spatten; en daar zyn 'er ook, die zeer wel met een snaphaan en zabel weten om te gaan, en ik heb 'er gezien, die zoo in 't behandelen van schietgeweer, en in dapperheid voor geen Hollander zouden geweken hebben; maar door de bank zyn het groote haanevegters, waar in zy by na hun weergaa niet hebben.

Hun speeltuigen.

Gelyk zy in kleeding (die men in de eerste reize der onzen afgebeeld ziet) veel overeenkomst met de Javaanen hebben, en gelyk de mans, mede doorgaans kaal van baard zyn, alzoo zy die ook met kleine tangetjens uittrekken, alzoo bedienen zy zich ook gemeenelyk by na van de zelve speeltuigen, te weten, van een Tateboang (waar by twee groote Gongen behooren) by welke zy doorgaans een Gindiër (zynde een spel van metaale staafkens, die op bamboezen orgelsgewyze geplaatst zyn) en twee cimbalen, die zy tegen een kloppen (twee spelen, hen op een byzondere wyze eigen) gebruiken.

Huwelyken.

Zy hebben doorgaans veel vrouwen, die zy met een bruidschat van de ouders moeten koopen; doch onder de zelve is

'er

'er altyd eene die 't oppergebied over de anderen heeft.

Lykbehandelingen, en van 't ..ede-branden van hunne vrouwen.

Een groote blyk van de genegenheid en onderdaanigheid dezer vrouwen bespeurt men ten tyde, als haare mannen komen te sterven, alzoo zy, wanneer hunne lyken na 's lands wyze verbrand worden, met haare juweelen aan, en onder 't geluid van hunne speeltuigen, al danzende in 't vuur springen, en zich met hen zeer wel gemoed laaten verbranden, zich vast inbeeldende, dat zy in de andere wereld, en, zoo zy elders sterven, in hun vaderland, op 't eiland Bali, ten eersten zullen herleven, en daar in een veel heerlyker staat weer by haare mannen zyn, om welke reden zy te minder swaarigheid maaken, om hen te volgen. Men ziet van dit verbranden dezer vrouwen een nadrukkelyk voorbeeld in de eerste reize van ons volk na Oostindiën, toen zy voor dit eiland ten anker lagen.

Wy hebben dit ook elders met een geval van een overleden prins van Balamboang (dat mede meest Baliers zyn) aangewezen, met welke eenige honderd vrouwen toen stierven.

En om een nader bewys van die sterke inbeelding der Baliers, en hunne onbevreestheid voor de dood, te geven, kan men dit klaar uit dit geval afnemen.

Myn voorzaats chaloep, op zekeren tyd van Batavia na Amboina te rug komende, en op Gressic willende aangieren, wiert onderweeg, terwyl zy ergens ten anker lag, door eenige roovers aangedaan, die hen tragtende te overvallen, en zich meester van de chaloep te maaken, 'er eenige flessen met kruid en een brandende lont in smeten, vast stellende, dat de Baliers (gelyk ook gebeurde) alle overboord springen, en zy dan aldus ten eersten meester van 't vaartuig zouden worden; doch alzoo 'er ook eenige dappere Macassaaren aan boord waren, wiert de chaloep behouden, en eenigen dezer Baliers wierden weer opgevischt, hoewel de meeste verdronken waren.

Men vraagde aan de weder-opgevischte, waarom zy zoo overboord gesprongen waren. Zy zeiden, om door 't kruid niet te verbranden, waar op zy, nader gevraagt zynde, of zy dan niet vreesden te verdrinken, tot antwoord gaven, dat dit een zagte dood was, en dat zy daar gansch niet bang voor waren, alzoo zy in hun vaderland in Bali, doch weer aanstonts by alle hunne vrienden quamen; maar deze hunne stelling quam gansch niet met de rekening van myn voorzaat over een, alzoo hy by dat voorval verscheide van zyn beste slaaven verlooren had, hoewel hy bly was dat door de dapperheid der Macassaaren toen zyn chaloep was behouden geworden; maar hy heeft zyn andere slaaven naderhand wel beter geleert; en daar was 'er in myn tyd geen een meer, die lust had om dus over boord te springen, of zich met die dwaaze inbeelding te verdrinken.

Bestier van 't eiland.

Het eiland wort door verscheide Koninkjens, en Orangkaja's, bestiert; doch over alle de zelve is een opperkoning, dat een zeer magtig vorst is; maar die zich zeer weinig met andere vorsten, of met den buitenhandel bemoeit, en 't zelve, uit vreeze dat men dan zich ook wel mogt zoeken meester van zyn land te maaken, zoo veel als 't mogelyk is aan zyn Ingezetenen belet, zynde de eenige met welke hy, myn 's wetens, gemeenschap en vriendschap onderhoud, de vorsten van Balamboang, 't geen niet te verwonderen is, alzoo dat doorgaans Balische princen zyn.

In de voorige tyden tot ontrent in 't jaar 1670. waren hier twee opperkoningen die nu en dan om 't opperbewint wel overhoop lagen, alzoo yder van hen *Gusti Agong*, en de opperheer, wilde zyn.

Jan Troet elendig dood.

Een van deze twee wiert kort daar aan nu en dan door een Ambonsch vryman, *Jan Troet* genaamt, bezogt, die met dien vorst niet alleen als een broeder leefde, maar hem ook *Caca*, dat is, ouder broeder, noemde. Ook leerde hy hem met allerlei geweer omgaan, en wees hem, op wat voor een wyze hy op dat land sterkten en vestingen maaken moest, dat by onze Natie, en meer andere gansch niet wel opgenomen, en waar over hem van veelen veel quaads toegewenscht wiert.

Noit quam hy op Baly, of hy was by dien koning, als zynen broeder, t'huis, en gelyk die hem allerlei bedenkelyk vermaak aandede, alzoo onthaalde hy den zelven doorgaans zeer heerlyk op zyn chaloep. Ook wil men, dat deze vorst hem, na dat hy tweemaal schipbreuk geleden had, en weer op Bali gekomen was, yder reis gered, en van geld, slaaven, en alles, dat hy van nooden had, weer voorzien heeft.

Ondertusschen wiert deze koning ontrent de jaaren 1672. en 1673. tegen dezen man, die veel benyders en vyanden zoo op Bali, als elders, had, zeer vuilaardig opgemaakt, en den zelven ingeboezemt, als of hy een aanslag tegen zynen staat en leven had; en hoewel ik niet geloove, dat de man dit in zyne gedagten gehad heeft, zyn zommigen egter nog wel zoo dwaas geweest, om te gelooven, dat haar Edelheden hem tot dit schelmagtig verraad last gegeven, en hem, zoo hy 't gelukkig volvoerde, groote beloften zouden gedaan hebben, al 't welke een zeer vuil verdigtzel is.

Het is egter waar, dat de koning een quaad vermoeden op hem had, en daar

zyn 'er, die willen, dat hy voor had den koning, by hem aan boord gekomen zynde, met een dronk Towak te vergeven; doch andere willen, dat hy hem met een krisſteek zou voorgenomen hebben te ontzielen.

Het zy daar mede zoo 't wil, de koning geloofde, dat hy, hoe vrolyk en vergenoegt hy zich ook by zyn laatſte komſt op Bali aanſtelde, voorhad hem van kant te helpen, om 't welke dan voor te komen, hy hem door eenige daar toe beſtelde perſoonen jammerlyk omhals dede brengen; een beklagelyk einde, dat hem egter van veele, doch mogelyk op zeer quaade gronden, gegunt wiert.

Het oude huis, daar de Heeren Gouverneurs in Amboina plagten te woonen, is 't zyne geweeſt, en de weduwe van myn eerſten huisheer in Amboina (die zyn koebeeſten, dit huis, en al zynen omſlag, na dat men de tyding van zyn dood kreeg, kogt) heeft my dit geval meer dan eens zeer omſtandig verhaalt.

Naderhand is myn voorzaat, de Heer *Henrik Leydekker*, verſcheide maalen by dezen zelven koning met zyn chaloep op Bali geweeſt, en met alle teekenen van vriendſchap ontfangen, in zoo verre, dat hy hem, by zyn laatſte vertrek (wanneer hy ſtaat maakte hier noit weer te komen) tot een teeken van zyne hooge agting en genegenheid, zyn kris van zyn zyde, die met een goude greep, waar in eenige robynen gezet zyn, verçiert is, vereerde, welk koninklyk geſchenk ik tot nog toe bezitte, en van 't welke ik verder zeggen moet, dat de ſcheede van keurlyk hout, en met een zilvere ſchuif overtrokken is. Ook was 't yzer van de kris aan wederzyden ongemeen fraai gevlamt, als of het met zilver ingelegt was, en men heeft voor 't bloot yzer menigmaal een van de beſte Baliſche ſlaaven te vergeefs aan myn voorzaat geboden.

Hy had wel een zeer groot vrouwentimmer; doch was egter (zoo men zeide) een groot Sodomiet, houdende veel ſchandjongens, die even als Javaanze vrouwen gekleed en opgeſchikt waren, en zich ook buiten dien met eenige geiten, welker hoorns verguld of met goude ſcheeden overtrokken waren, op een ſchandelyke wyze vermengende.

By de Ouden is dit eiland noit bekent geweeſt.

En ik weet niet, dat oit eenige andere Europeërs, dan de Engelſchen en Nederlanders, dit ontdekt of aangedaan hebben.

Van de Engelſchen is hier in 't jaar 1597. de Ridder *François Drake*, en de eerſte van alle de Europeërs, en 6 of 7 jaaren laater ook zeer waarſchynelyk *Thomas Candish* geweeſt.

De eerſte van onze Landslieden, die 1597.
hier ten anker gekomen zyn, waren die van de ſchepen Mauritius, Hollandia, en het Duitken.

Zy wierpen hun anker in de ſtraat van Bali den 27ſten Januari 1597., kregen een praauw aan boord op den 30ſten dito met een hunner Grooten, die verzogt uit 's konings naam te mogen weten, wie zy waren, dat zy zelfs met een priem op een kokosblad, dat hy medebragt, moeſten ſchryven.

Den 4den Februari ging eenig volk van hen aan de wal, alwaar zy zeer wel bejegent wierden, en een van 's lands Grooten door zyn volk en ſlaaven in een draagſtoel op de ſchouderen zagen dragen, terwyl 'er wel 20 ſtuks, met pieken gewaapent, voor hem heenen gingen. Hy zont, ons volk, die hier gekomen waren, om na een waterplaats te zoeken, wat vrugten, en verzogt twee van hunne makkers mede te mogen nemen, dat zy toeſtonden, mits dat hy hen ook 2 gyzelaars gaf.

Den 5den dito zeilden zy van daar wat Noordelyker aan, en zonden hunne ſchuit met 2 ſlaaven, of gyzelaars, aan land, om de 2 van hun volk wederom te eisſchen. Schoon nu deze Orangkaja zyne gyzelaars weder had, wilde hy egter ons volk niet overgeven, alzoo hy, die eenige winſt by 't leggen der onzen daar op zyn rheede gehoopt had, over hun verzeilen van daar nu zeer misnoegt was. Na veel beloften egter quam de een nog door de branding aan de ſchuit; en deze wiſt te zeggen, dat die gene, die men daags te vooren had zien dragen, een van 's lands Grooten, en over 't verzeilen der onzen ganſch niet wel te vreden was, gelyk hy daarom ook nog een Portugeeſchen ſlaaf, van de onzen als tolk gezonden, gehouden had.

Onze andere man wiert daags 'er aan, nevens dien ſlaaf, by den koning van Bali na 't vlek van dien zelven naam gebragt, van waar hy aan die van 't ſchip Hollandia ſchreef, dat hy, en die ſlaaf, van den koning zeer wel onthaalt waren, waar op die van 't ſchip, om hem te eer weder te krygen, 20 ellen gebloemt fluweel, een deel rood koraal, eenige kryſtalyne glazen, ſpiegels, en eenige andere dingen, aan den koning ten geſchenk zonden; waar op die man en ſlaaf ten eerſten los gelaaten wierden, verhaalende, by hun komſt aan boord, dat de koning aan de onzen alles, wat in zyn vermogen was, aanbood, en hen vooreerſt 4 verkens, en 2 vaten met water zond.

Ondertuſſchen was 't ſchip Mauritius den 9den dito in een andere groote ſchoone baay, Padan genaamt, ten anker gekomen, alwaar hen de ingezetenen verhaalden,

1597. den, dat 'er over 18 jaar diergelyken volk, als zy, en die een touw in ſtukken en weder heel maakten, geweeſt was, dat, na allen ſchyn, de Ridder *François Drake* geweeſt zal hebben.

Zy zagen ook hier den koning van Bali in een zeer konſtig geſneden wagen ryden, die door 2 witte buffels, waar op zeer fraaye kleeden lagen, getrokken wiert, terwyl 'er, volgens 's lands wyze, een lyfwagt van eenige piekeniers en ſpatvoerders, welker punten verguld waren, voor uit gingen.

Hy verzogt, dat men ter eere van hem (die op dien zelven wagen een zonneſchermdrager met een geopent zonneſcherm agter zich zitten had) eenige eerſchoten wilde doen, dat de onzen deden; waar op hy hen daags 'er aan 4 vaten met water zond.

Die van 't ſchip Hollandia (of den Hollandſchen Leeuw) vernemende, dat hunne makkers in zulken ſchoone baay lagen, hebben hun anker geligt, en zyn den 16den dito by de 2 andere ſchepen gekomen, alzoo daar zeer goede ververſching te krygen was.

Zy hadden toen ook al ontdekt, dat hier veel goud viel, gelyk zy dat genoeg aan 's konings goude en vergulde drinkvaten hadden konnen beſpeuren, die zy hier meer, en koſtelyker, dan by den Pangerang van Bantam, gezien hadden; maar zy hadden ook verſtaan, dat hy de goudmynen dezes eilands op lyfſtraffe niet wilde geopent hebben, om daar door geen quaade nabuuren te krygen.

Zy zagen ook, dat die Vorſt van zyne ingezetenen, en zelfs van alle zyne Grooten, met veel eerbied, en niet dan met gevouwen handen, al ſombayende aangeſproken wiert. Egter waren 'er eenigen van hen, 10 of 12 jaar geleden, geweeſt, die een aanſlag gemaakt hadden, om hem in zyn paleis te vermoorden; 't welk uitgekomen zynde, wierden zy alle in 't eerſt ter dood verwezen, en naderhand egter nog, uit medelyden, na Poelo Roſſa, een woeſt eiland dezes konings, in 't Z. O. van Bali gelegen, door hem gebannen, dat zy, en andere Banditen, naderhand hier mede na toe gezonden, metter tyd zeer fraai bebouwt, en van al het noodige voorzien hebben.

Gelyk nu ons volk hier dagelyks aan land voer, alzoo deden dit die van 't ſchip Mauritius den 20ſten Februari voor de laatſte maal, van de welke twee maats, *Emanuel Roodenburg*, van Amſterdam, en *Jacob Claaszoon*, van Delft, landwaart in gegaan, noit weer te voorſchyn gekomen zyn, zonder dat men egter weet, of men hen daar met of tegen hun wil gehouden heeft. Hunne maats zeiden hen, dat zy niet te lang moeſten uitblyven, alzoo men hen dan niet wagten zou. Ook hebben zy een dag of twee 'er aan kleederen ontboden, zonder dat men naderhand iets meer van hen vernomen heeft; waar op toen de 3 ſchepen den 26ſten dito de ankers geligt, en Bezuiden Java hunne reize na 't vaderland vervordert hebben. 1601.

In 't jaar 1601. den 5den Februari 's avonds is die wakkere zeeheld, *Olivier van Noord*, in de mond van de ſtraat van Balamboang gekomen, daar zy eenige dagen ten anker ſchynen gelegen te hebben, zonder dat my egter blykt, dat zy hier aan de wal geweeſt zyn, hoewel het zeer waarſchynelyk is, dat zy of hier, of wel op Balamboang, om water en verversching na land zullen gegaan zyn. Den 10den dito verzeilden zy van daar, en geraakten buiten deze ſtraat, hebbende den Verkenshoek (die in 't Z. van 't eiland met een ſmalle ſtrook uitſteekt) in 't Z. O. van hen afleggen.

In 't jaar 1604. in Januari, gaf de zeevoogt *Wybrand van Warwyk* aan die van 't ſchip de Maan laſt op Bali aan te loopen, om zich daar van ryſt en kleedjens te voorzien, en dan na Banda te zeilen. Diergelyken laſt had hy ook aan de Overheden van 't ſchip de Zon den 25ſten Februari gegeven, om, by hun togt na Ternate, op Banjar Maſſin om ryſt aan te loopen, en, zoo zy daar niet konden te regt raaken, dan na Greſſic over te ſteken, en, ook daar niet vindende, dan op Bali, Bima, of eenige andere plaatzen, aan te gieren.

En dit is wel 't voornaamſte, 't geen ik van dit eiland Bali wete te zeggen, dan dat naderhand nu en dan (gelyk wy reets gezien hebben) de Ambonſche of Bandaſche vrylieden hier wel plegen aan te gaan, om zich van goede ſlaaven te voorzien.

Ook teekent *Chriſtoffel Frikius* in zyn reize aan, dat hy met 't ſchip Hollandia, ontrent 't jaar 1684. of 1685. na 't eiland Bali gezeilt is, daar hy zegt toen een Hollands onderkoopman, als hoofd 'er leggende, gevonden, en van den zelven ook een ſlaavinnetje voor 18 Rders gekogt te hebben.

Hy had, hier zynde, dit verbranden van de lyken der mannen, en 't ſpringen van hunne vrouwen in 't vuur gezien, diens wyze hy fol. 105. en 106. omſtandig verhaalt, en tot welke wy den Lezer wyzen.

Na dat zy nu 3 weken lang voor Bali gelegen hadden, is hy met zyn ſchip weer na Batavia gekeert, zonder dat my blykt, waarom zy hier gekomen waren, dan dat hy zegt, dat zy hier hunne waaren loſten, en anderen, die hier gemaakt

maakt wierden (waarſchynlyk eenige kattoene, en zyde kleedjens, die hy zegt, dat zy hier maakten) daar tegen innamen.

Wat nu hunnen Godsdienſt betreft. Het zyn alle Heidenen, van welke sommigen de Zon en Maan, en anderen weder deze en gene vogels; doch wel meeſt dat als een Godheid, 't geen hen 's morgens eerſt ontmoet, dienen en eeren. Eenigen van hen maaken ook veel werk van eenige zonderlinge vierkante groote ſteenen, op welke zy na hunne wyze offeren.

Zoo zy, buiten hun land geraakt zynde, ſterven, gelooven zy vaſt, dat zy in hun land weder voor den dag komen, en by hunne bloedverwanten herleven, dat hen ook in alle voorvallen zeer moedig doet zyn. 1684.

Veelen der zelven zyn by myn aanwezen in Amboina Chriſten geworden, gelyk ik 'er zulke zelfs gehad hebbe; moetende getuigen, dat ik 'er geen van gekent hebbe, die niet zeer wel hunnen Doop beleefden, gelyk zy aan alle andere ook een zeer goed en ſtigtelyk voorbeeld met hun leven gaven; zynde, myns oordeels, een van de beſte Indiſche Natien, van de welke iets goeds in dezen opzigte te hoopen is.

Waar mede wy dan dit Hoofdſtuk ſluiten, om nu tot de zaaken van Tonkin over te gaan.

BESCHRYVINGE
Van
TONKIN,
En Onſen
HANDEL
Aldaar.

VIERDE BOEK.
EERSTE HOOFDSTUK.

TONKIN *een deel van* China. *Dog de* Ingeſetenen *werpen ontrent* Anno 1368. *'t Jok af.* Grenſen *van dit* Ryk. Verdeeling *van 't ſelve.* Coetsjientsjina *wel eer hier onder, en kortelyk beſchreeven. De* Tsjoewa *berooft den* Koning *van* Tonkin *van ſyn* Ryk. *Dit is meeſt* Laag land. *Hoe men in* Tonkin *komt. De ſtad* Hean. *Hare* Ingeſetenen. Katsjaeuw. Levens-middelen *hier.* Waaren, *hier vallende, en ook hier getrocken.* Gedaante *en* Aard *des* Volks. Huysraad. *Hunne* Huwelyken. Ambagtslieden. *Hun* Taal. Schryf-wyſe, *&c. Wyſe van* Regeeren des *Konings. Syn* Krygs-macht. *Bediening van 't* Gericht *hier.* Begravenis. *Wanneer onſen* Handel *hier begon.* Inſtructie *aan de* Heer Hartſink Anno 1637. *mede gegeven.*

NA dat wy het aanmerkensweerdige van *Bornéo* en *Bali* voorgeſteld hebben, konnen wy niet nalaaten nu ook iets van onſen Handel in TONKIN te ſpreken.

Men moet ſich geenſins verbeelden, dat ons voornemen is dit Koninkryk te beſchryven, vermits ons alles, daar toe noodig ontbreekt, om dat onſe Natie noit toegelaten is dat Land te doorreyſen, weshalven wy daar van alleen, die ſaaken, die ons bekent zyn, ſullen opgeven.

[…]nkin […]ds […]eel […] […]s. *Tonkin* plagt voor 440 jaaren een gedeelte van *China* te zyn: want uyt den Brief van de Heer *Baron* Anno 1663. aan de Heer *Buſchof* Predikant tot Batavia geſchreven, blykt dat *Xico*, een Tartariſch Vorſt (uyt 't 21ſte geſlacht der Weſt-Tartaaren, onder de naam van Juen bekend) Anno 1280. de Koninkryken van Laos of der Louwen, Siam, Cambodia, Tsjampa, Quinam, Tonkin, en meer andere naburige Ryken, veroverd heeft, gelyk die Tartaaren dit ook 88. jaaren onder ſich behouden hebben; dog ſy raakten dit onder Humvu quyt, die de Weſt-Tartaaren Anno 1368. verdreef, en ſich toen ook te gelyk meeſter van 't Koninkryk *Tonkin* maakte; derwaards een der Onderkoningen, *Lieuthaney* genaamd, ſendende, om dit Ryk in ſynen naam te beſtieren; maar deſe Ingeſetenen wierpen ſich niet lang hier na tegen deſen Chineeſchen Keyſer op, en hebben ſich toen ook volkomen meeſter van dit Ryk gemaakt, hoedanig deſe Koningen van *Tonkin* het ook zedert beſeten hebben. Dog de Ingeſetenen werpen omtrent Ao. 1368. 't Jok af.

Dit Ryk grenſt in 't Ooſten aan Canton in China, of wel tegen de Landvoogdy van Quanſi. In 't W. paald het aan 't Koninkryk van Brama, of aan dat van Laos of der Louwen, en in 't Z. (wel ſoo Ooſtelyk) vertoond ſich 't Land en de Zee van Coetsjientsjina, en in 't N. de Landvoogdy van Junnan in China, gelyk men dit klaar in de groote Kaart van Indïen ſien kan. Het legt op de N. Breedte van ruym 20 Graaden; dog wy konnen niet ſeggen, hoe verre 't ſich uytſtrekt, hoewel het in 't gemeen geſteld werd wel ſoo groot als Portugal en by anderen als Vrankryk, en vol groote Steden en Dorpen te zyn. Grenſen van dit Ryk.

In de oudſte tyden plagt het in twaalf Land- Verdeeling van 't ſelve.

Landvoogdyen verdeeld te zyn; dog die 'er laatst geweest zyn, spreeken maar van acht der selve. De seven in 't Z W. aan de Rivier Poetsit tegen de stad Quinam (de Hoofdstad van diergelyken Ryk) gelegen, omringd de groote Zee met een groote bogt, gelyk men dat verder in de voornoemden Brief van den Heer Baron sien kan.

Men moet egter een groot onderscheyd tusschen dit Ryk nu, en voor honderd jaaren maken, alsoo het toen vry grooter dan nu was, dewyl zedert die tyd geheel *Coetsjientsjina*, dat daar mede onderstond, 'er afgescheurd, en een Ryk op sig selven geworden is.

Coetsjientsjina wel eer hier onder.

De Koning van dien tyd had *Tonkin* niet veroverd, of hy sond syn Broeder als synen Stadhouder na *Coetsjientsjina*, om dit in syn naam te bestieren; maar hy was'er naaulyks gekomen, of hy heeft sich weten daar Meester van te maken, en het van *Tonkin* af te scheuren, gelyk het na dien tyd ook een Ryk op sich selven gebleven is.

En kortelyk beschreven.

Wat woeste Volkeren dese *Coetsjientsjinesen* zyn, kan men in 't breede in de ongeluckige Reys van 't schip den *Arion* op 't Rif van Paracelles gebleven, en door *A. Bogaard* beschreven, sien.

Men heeft bevorens (om soo te seggen) noit van dit Land hooren reppen, maar zedert dat ongeluckig voorval van onse Japansche Vrienden, die met een Vaartuyg van *Ilha de Paracellas* in *Coetsjientsjina* tot hun ongeluk quamen aan te landen, hebben wy nog eenig bericht van de gesteltenis deses Koninkryks bekomen. Het grenst aan *Tsjampa*, en aan *Cambodia*, dat ontrent twee etmaal van *Siam* af legt. Ook willen sommige, dat dit laatste Anno 1715. aan den Koning van *Coetsjientsjina* Cynsbaar was.

Het is over meer dan 200. jaaren in stand gebragt, en eerst bevolkt door een *Chinees*, gebannen Prins, die ook de eerste Koning van Siam was, gelyk wy ook onder die stoffe daar breeder van spreeken.

Dat het al een vry groot Land is, blykt klaar aan de tochten, die de Onsen toen na 't Hof des Konings, soo te Land, als te Water, gedaan hebben.

De Landvoogdy, daar sy eerst aanquamen, is *Niatlang* genaamd, van waar sy 's morgens na *Niaroe*, dat de naam van een Stad of Vlek, en ook van een Landschap schynd te zyn, vertrocken zynde, 's avonds aanquamen.

Van *Niaroe* nu zyn eenige te Water, en andere ten deelen over schoon Zaeyland, en hier en daar over heuvel- en bergagtig Land na de stad *Fayfoe* vertrocken, die 17 etmaal 'er van daan lag.

Eer zy daar aanquamen, zyn sy door verscheyde andere Landschappen, en door veel Dorpen getrocken.

Het eerste dorp, by hen ontmoet, was *Quankaat*, in 't landschap *Foy* gelegen, daar sy den derden dag na hun vertrek aanquamen, na dat sy over een steylen swaren Berg getrocken waren.

De vierde dag quamen sy in 't Dorp *Bandaa* tegen de wind, dog (na dat sy door veel andere groote plaatsen getrocken waren) en namen 's nachts hun rust in 't dorp *Ranran*, dat al redelyk groot was.

Den sesden dag quamen sy in 't Dorp *Tanquan*, waar na sy over een moejelyken Berg, en over een Zee-boesem door veel gebroken Land getrocken zynde, in 't dorp *Kiomoey* aangeland zyn.

Den negenden dag van hun tocht quamen sy by 't Landschap *Mokmar* of *Nuokman*, en deden den twaalfden dag hun middagmaal in 't dorp *Koequay*, en quamen daags 'er aan tot *Bodin*, en *Bendaa*, dat onder aan 't gebergte van 't Landschap *Quanshia* lag.

Den veertienden dag quamen sy 's avonds tot *Diolay*, den 15. tot *Kathrua*, en den 17. dag in 't dorp *Tjoelo*, dat aan een Rievier lag.

Den 18. dag geraakten sy in 't Landschap *Tjam*, den 19. s' avonds tot *Halam*, en den 20ste. te *Todilay*, van waar sy, na dat sy over een groote Rievier getrocken waren, by en in de stad *Fayfoe* quamen, die sig van buyten seer wel opdede.

Sy gingen die nader beschouwen, en bevonden daar in een gemeene straat van Chineesche steene Huysen, mitsgaders veel Winkels met allerley Waaren voorzien, dewelke sich daar langs een Rievier vertoonden.

Agter dese Huysen en Winkels deden sich verscheyde Tempels, en daar buyten niet anders dan geringe Wooningen, &c. op.

Den 21ste dag quamen sy tot *Haan*, en den 22ste. in 't Dorp *Tseun*, dat onder tegen een hoogen Berg ontrent het landschad *Cjam* lag.

Naast aan dit Landschap grensde weer een ander, *Hoe* genaamd, daar sy in 't dorp *Cosjee*, gelyk sy niet lang daar na, na dat sy over een wyde Rievier getrocken waren, in de hofstad *Foe* gekomen en voor den Koning verschenen zyn, diens Paleys sy al vry groot; en vierkantig, en alwaar sy een groot getal van wel 400. Metale en Ysere stucken Geschut

onder

onder vier groote Galderyen, en nog veel andere onder eenige afdacken vonden.

De Lyfwagten van desen Vorst, die den naam had van vry gierig te zyn, quamen hen seer prachtig voor, alsoo sy aan ider syde des selfs Goude Houwerdragers vernamen, en wat verder van hem af nog andere Lyfwachten met Silvere Houwers, hoewel hy, gedurig voor syn leven, en voor verraad tegen hem bekommerd, sich buyten dien nog op andere Wachten vertrouwde.

Het Land in sich selven bestaat seer veel uyt schoone Zaey-landen, en uyt heerlyke ten deelen Ryst-, ten deelen Suyker-velden, die sy door een menigte van Water-molens, welke sy ontrent de Rievieren, die men hier menigvuldig heeft, gemaakt hebben, op syn tyd van noodig water weten te voorsien.

Ook levert het selve, behalven de Ryst en Suyker in overvloed, nog veel andere Waaren, te weten, Marmer, wilde Caneel, of Cassia Lignea, veel Yser, (alsoo 'er veel Mynen zyn) Sout, Wasch, Sappan-hout, Zyde, Cattoen, Agel-hout, veel schoone Peerden, en niet minder Buffels en Olifanten uyt, dat dan hier ook een grooten handel met Olifantstanden (hoewel dat niemand, dan den Koning, geoorlofd is) en met Buffelshuyden geeft.

Gelyk sy dood-vyanden van de *Tonkinders* zyn alsoo zyn sy dat ook van de *Maleyers*, *Javaanen*, en andere Volkeren daar om streeks, en schynen meest van den roof te leven.

Het Volk is seer trots en hoogmoedig, schoon dood-arm, en heeft gansch geen agting voor Vreemdelingen, dat onse elendige schip-breukelingen tot hun smert niet dan al te waar bevonden, en soo eenige Fransche Priesters (onder welke sy de liefdadigheyd van de Paters *Franciscus Godefroy* en *Pierre de Heute* geweldig roemen) hen van tyd tot tyd niet ondersteund hadden, sy souden, na allen schyn of van honger gestorven, of altoos noit van daar geraakt, en in een elendige slaverny gebleven zyn, alsoo hen de tyd al geleerd had, dat 'er op de groote beloften van den Chineeschen Oversten *Lisamia* niet meer staat, dan op de barmhertigheit der Coetsjientsineesen te maken, en dat het hen maar te doen was, om de gans, zoo lang zy vederen had, te plukken, gelyk wy dat uit een origineel dag register van *Pieter Kesteloot*, ons door een Japans vriend ter hand gesteld, gezien hebben.

Deze Vorst schynt geen ommegang met eenige andere Vorsten te hebben, hoewel hier nu en dan nog al een vaartuig van Siam, met deze en gene waaren aanlandde, waar mede zich ook wel een Fransche Priester herwaarts begaf, gelyk wy onder de zaaken van den Godsdienst nog met een letter zullen aanhaalen.

Men heeft hier ook veel Chineezen, onder dewelke al zeer vermoogende Kooplieden gevonden werden, en van welke 'er al veelen tot Oversten in eenige plaatzen aangestelt zyn; hoewel het land anders meest door Mandaryns en Raaden des Konings bestierd wierd; maar hoe godloos en roofagtig zy dat doen, kan men klaar, aan 't geen onze arme schipbreukelingen ontmoet is, zien, dat egter hun Koning, na dat hy het verstaan had, scheen te verfoejen; misschien wel, om dat hy, hen door en door kennende, zeer wel wist, dat daar van niet veel in zyn schatkist komen zoude.

En dit is 't eenige, 't geen ons van dit woest volk, en van hun land te voren gekomen is, 't geen wy egter noodig oordeelden met een letterken hier aan te halen, om dat dit land wel eer mede onder Tonkin gestaan heeft, hoewel wy anders noit eenigen handel daar gedreeven hebben.

Gelyk zich nu 's Konings broeder in die voornoemde tyd meester van Coetsjientsjina gemaakt had, alzoo wist ook de Veldheer van dezen Vorst, ontrent dezen zelven tyd, zich aan dat quaad voorbeeld van 's Koning broeder spiegelende, zich meester van geheel Tonkin te maken, zonder dat hy egter goed vond zich van den rechten Koning te ontslaan, alzoo hy zag, dat hy van 't volk zeer bemind was, waarom hy den zelven in zyn Paleys met wyven en kinderen besloten, en zoo wel bewaart heeft, dat hy niet in staat was, om hem eenig quaad te doen.

De Tsjoewa beroofd ook den Koning van Tonkin van zyn Ryk.

Dus waren hier twee Koningen op een en dezelven tyd, van een en 't zelve Ryk; dog de een maar in naam, en de ander in der daad; hoewel de jonge Koning *Tsjoewa*, nog zoo eenige schaduwe van Regeering aan den ouden liet.

Wy weten hier verder niets van te zeggen, dan dat deze Landen van Tonkin na de Zeekant, wel 20 mylen landwaard in, doorgaans laag en zonder gebergte, uitgenomen de Olifants-berg, hoewel de hooger op gelegene landen, boven deszelfs Hoofdstad nog 20 a 30 mylen, zich wat bergagtiger en verhevener vertoonen; dog hoe men meer na 't Noorden komt, hoe men zwaarder bergen heeft. In deze laage landen nu heeft men

Dit is meest laagland.

men overal zwaare dyken, om 't water in den Regentyd te stuyten, en om de Rystvelden op zyn tyd te bewateren, heeft men ook water-grachten.

Hoe men in Tonkin komt.

Om in Tonkin te komen, moet men de Rivier van Coetsjientsjina op, die uit het Noorder gebergte 15 a 16 mylen boven Katsjaeuw haren oorsprong neemd, stroomende dus na 't zuyden toe, en dewelke 2 byzondere monden of takken heeft, aan welkers eene de stadt Quinam legt. Men zeild de grootste tak eerst 6 a 7 mylen op, daar de gemeene Ankerplaats van onze scheepen plagt te zyn. Ontrent een myl verder plagten de Engelzen hier hun Ankerplaats te hebben, en nog 20 mylen hooger heeft men een stad, Hean genaamd, die al redelyk groot, en van 2000 huyzen voorzien is; hoewel die meest zeer slegt gesteld, en van arme lieden, hier als Soldaaten in bezetting leggende, bewoond zyn: het is maar een open vlek, zonder wallen, of muuren, en zeer slegt van alle krygsvoorraad voorzien.

De stad Hean.

En haare Ingezetenen.

In dit Hean onthouden zich, buiten die Kryghslieden, ook wel Chineesche Kooplieden, die zich eerst in de Hoofdstad in zoo grooten getal neder quamen zetten, dat de Vorst, bang voor hen geworden zynde, goed vond, hen die stad te ontzeggen, waar na zy zich herwaarts na Hean, en daar ontrent, begeven hebben; ook woonen 'er veel Siammers, die al mede om den handel vry sterk op deze stad vaaren.

De Franschen en Engelschen hebben al zedert veel jaaren een Komptoir in deze stad gehad; hoewel de laatsten, nu ontrent 33 a 34 jaaren geleden, van daar na de Hoofdstad opgekraamt zyn. Het huis van den Franschen Bisschop is 't fraeiste dezer stad.

Katsjaeuw.

De Hoofdstad Katsjaeuw genaamt, legt ontrent 32 mylen van de Zee af, na welke men de Rivier op al mede dus met kleene schep-vaartuigen gevoerd werd.

Zy vertoond zich aan de West-zyde der Rivier; maar op een vry hooger grond, dan de beneden-landen; en dat zy al vry groot moet zyn, kan men daar by afnemen, dat men 'er wel 20000 huizen, behalven ettelyke paleizen, in heeft.

De meeste gebouwen egter (weynige van steen uitgezondert) zyn maar laage Indiaanse huizen van eene verdieping, met leeme muuren, riete daken, en van een zeer slegten opstal; dog om tegen den brand verzekerd te zyn, hebben de meeste huizen een brand-vrye Godòng, of Pakhuis, om daar hunne goederen in te bergen.

Men heeft 'er egter zeer schoone en breede straaten, die, schoon 'er hier en daar ook wel een klein straatjen onder loopt, al een zeer fraeje vertooning doen. Ook zyn veel der zelven met steenen, dog vry wat slordig, bestraat. Ider van deze straaten is ook met een wacht van Soldaaten, om de gemeene rust, bezet.

Zy is mede onbemuurd en open, hoewel 'er om 's Konings Paleys een groote muur, wel van 15 a 16 voeten hoog, en by na ook zoo breed, is, die men zegt dat zich wel een groote myl in 't rond uitstrekt. In deze stad hebben wy van ouds hier aan de Zuidzyde een fraeje Logie gehad, gelyk ook de Engelzen nu zedert in de dertig jaaren herwaarts in 't Noorden, tegen over de onze 'er mede een plagten te hebben.

Het land is in zich zelven een zeer schoon en volkryk land, 't geen overvloed van levens-middelen heeft; zynde voor al ook een schoon Ryst-land.

Lev... mi... len l...

Men heeft 'er overvloed van Aard- en Boom-vruchten, hoewel de eerste daar merkelyk, zedert de komst der Hollanders, verbeterd zyn.

De Boom-vrugten zyn byna alle de zelve, die men in gansch Indiën door vind, als de Calappus- en Pinang-vrugten, Manggas, Gojavas, Lançàs, Lacciesen, Limoenen, en een soort van Oranje-Appelen, diergelyke ik op Batavia gegeten, dog welkers weerga in grootte en smaak ik nergens gevonden heb. De schil is zeer dik, en (zoo als ik die op Batavia gezien heb) zeer groen, dog van binnen is de appel goud-geel, zeer sappig, en onuytspreekelyk lekker van smaak. Allerley Piessang-boomen zyn ook hier; ook heeft men 'er overvloedig Moerbeziën boomen, dog alleen om Zy-wormen te voeden. De vrugt is een kleene soort, en werd ook weynig hier gevonden.

Men heeft 'er van de Aard-vrugten allerley soorten van zeer goede, en ook groote geele wortelen, die de Vaderlandze niet behoeven te wyken. Ook Meloenen, en water-Meloenen.

Men heeft hier veel Olifanten, in de bossen veel Tygers, ook zyn hier veel Buffels, Peerden, Ossen en Koejen, Bokken, Harten, Schapen, (dog de twee laatste weinig) Verkens, Aapen, Katten, Honden, Slangen, Hagedissen, en allerley verder Indisch Ongedierte van Scorpioenen, Kakkerlakken, Duyzendbeenen, Kikvorschen, Padden, en een kleine soort van Sprinkhaanen, die zy voor een lekkerny eten; gelyk ook die schadelyke witte Mieren.

Het

Het vleesch van Olifanten, Peerden, Honden en Katten werd by hen niet alleen openbaar op de markt verkogt, maar ook voor een groote lekkerny gegeten, en tot spyze toebereit, zynde de snuyt van een Olifant iets, dat men gewoon is aan de eerste Mandaryns aan te bieden,

Hoenderen, Tortelduiven, End-vogels, en allerley wilde water-Vogels, zyn 'er zeer veel; dog weinig Ganzen. Daar zyn ook veel Reygers, Pellikaanen, en meer andere soorten, die wy geen naam weten te geven, alzoo dit soorten op zich zelven zyn.

De Rivieren geven ook overvloed van schoone Visch, gelyk mede allerley Schelp-visch, veel Schild-padden, (een van hunne beste onthaalen uitleverende) Kreeften, Garneelen, &c.

Men heeft hier ook zeer goede Vogelnestkens, welke met een hoen, of eenig ander vleesch gestoofd, een schoonen schotel eeten uitleveren.

De waaren, hier vallende, zyn voornamelyk Zyde stoffen, en ook ruwe Zyde, Aloe of Agel-hout van veel weerde, Cattoenen, Muscus, (die zeer veel uit 't land der Lauwen komt, en voor 25 a 26 Thayl 't hati verkogt word) veel Goud, allerley schoone Lak werken, Cardamon, Sappan-hout, slecht Porcelyn, Marmer- en Albaster-steen, zeer veel Zout en Anys-zaad; ook verscheide Droguen, als Rhabarber, Radix China, Gember, &c. ook valt hier een soort van Kaneel; dog zy is zoo goed niet als de Ceylonze; en men voerd 'er zelver allerley Speceryen, Lakenen, Stoffen, en vee lerley soorten van Kleeden, Lood, Salpeter, Zwavel, Geschut, &c. weder na toe.

Wat nu dit volk in zich zelven betreft, de Tonkinders zyn taan-geel van kouleur; dog eenigzins bloozende, en niet zoo plat van aangezicht en neus, als de Chineezen, dog gansch niet onbevallig van wezen, zwart en lang van hair (dat hen over de schouderen hangt) en doorgaans pik-zwart van tanden, dat een groot cieraad by hen is, en 't geen zy door konst zoo maken, waar toe zy van jongs af al gewoon zyn eenige dagen te besteden.

Zy zyn van gestalte de langsten niet; dog anders gezwind en rad van leden, vernuftig van begrip, zeer neerstig, gedienstig, en hunne Heeren zeer getrouw en gehoorzaam. Zy zyn niet zeer kloekmoedig, vallende meest aan de kleenhertige kant; dog gelyk het dobbelen en speelen den Chineezen doorgaans eygen is, alzoo is dit de Tonkinders zoodanig aangeboren, dat zy zomtyds alles, wat zy hebben, verspeelen en vertoppen, dat zelfs van de grootsten tot de geringsten aldaar overgaat, en als zy nu niets ter wereld meer hebben, dan zetten zy 'er hun wyf en kinderen by op.

Tegen de vreemdelingen zyn zy zeer vriendelyk en beleefd; dog de grooten (dat meest gesnedene zyn) zyn zeer hoogmoedig, dat men ook veel by 't Krygsvolk vind.

De dragt der geringen hier is van Cattoen, en der ryken van Zyde, of Lakenen van allerley kouleuren, en voor al rood, groen, &c. meest lange tabbaarden of rokken gebruikende, voor al, als zy voor de grooten verschynen.

Hunne huizen zyn niet alleen doorgaans (gelyk alle de Indiaansche) slecht; maar ook, op zyn Chinees, van slegten huisraad voorzien, die meest in stoelen, tafels, banken, rustbanken, en bedden, Pinang-gereedschap, &c. bestaat. Huisraad.

Men heeft hier geen eene, maar veel vrouwen. Zommige der zelve werden plegtelyk getrouwd; dog de meeste maar als byzitten gebruikt, eenige voor altyd; dog ook zommige maar voor een tyd gehuurd. Hunne Houwelyken.

De vrouwen dezes lands zyn schrander, neerstig en groote koop-vrouwen, en weten met 'er tyd een fraeje stuiver geld te winnen; maar zoo hier geen schepen van buiten komen, legt 'er de ganschen handel toe: want om den zelven aan de gang te helpen, moet de Inlander doorgaans eerst eenig geld op de hand hebben, eer hy in staat is om te werken.

Men heeft hier, buiten de groote Kooplieden in ruwe of gewerkte Zyde, en Zyde stoffen, ook zeer veel Ambagtslieden, van Wevers, Schrynwerkers, Timmerlieden, Smids, Draejers, Porcelynmakers, Schilders, Lakwerkers, Papiermakers, Klokgieters, Geld-wisselaars, &c. Ambagts lieden.

Hun papier is byna als 't Chineesch of Persiaansch, zommige soort van Zyde, en andere van basten van boomen gemaakt. Ik heb onder hun Lakwerken, en voor al onder hunne Bandeezen, 'er fraeje gevonden; dog zy konnen egter geenzins by 't Japansch Lakwerk haalen, waar toe zomtyds 't hout zelf, en ten deelen ook de Lak-stoffe of 't Vernis zeer veel doet.

De Tonkinders maken niet alleen een byzonder volk op zich zelven uyt, maar zy hebben ook een Taal op zich zelven, die van hen zeer sterk agter uit de keel Hun Taal.

opgehaald, en ten deelen al fissende door de tanden uitgebragt werd. Schoon zy veel overeenkomst met die der Chineezen van schryven heeft, is 'er egter zulk een groot onderscheid tusschen beide die taalen, dat die twee volkeren malkanderen geenzins konnen verstaan; en schoon hunne Characters en letter-greepen uiterlyk dezelve in gedaante zyn, spreeken zy die egter ieder geheel anders uit; dog de geleerden onder hen konnen uit de werken der Chineezen, Japanders, en der Quinammers ook aanstonds te recht raken.

Schryf-wyze, &c. Hunne wyze van schryven is even eens, als die der Chineezen, met een griffie of penceel van boven na beneden, en dus van de rechter na de linkerhand gaande.

Zy oeffenen zich nu en dan ook in de Landmetery, Wiskunde, Sterrekunde, Natuurkunde, en wat dies meer, hoewel hunne kennisse in allen dezen maar matig is.

Wyze van Regeeren des Konings. De Koning regeerd hier Oppermachtig, staande onder niemand, zodanig dat alles van hem afhangt. Zyn grootste Mandaryns zyn gelubden, die hy hier en daar als Landvoogden verdeeld, en die in die Landvoogdyen zich als kleene Koningen, zeer trots en hoogmoedig, houden, en hun werk maar maken, om de arme ingezetenen, die tegen hen niet kikken durven, uit te mergelen; maar al wat zy vergaderd hebben is voor den Koning, alzoo die na hun dood hun erfgenaam is.

De Koning houd een zeer grooten staat, niet alleen van een menigte lyfwagten, die op hem passen, maar heeft ook een schoone stal, met ettelyke honderden Peerden, en wel 2 a 300 zwaare Olifanten, die alleen tot vertooning van zyn pragt en grootheit dienen. Ook houd hy doorgaans zeer veel Krygsvolk op de been, bestaande meest in voetvolk, die gemeenelyk een zabel en een lang roer van 4 voet voeren; maar zy dienen beter om hunne nette wapens te vertoonen, dan om te vechten. Men wil, dat hy 'er wel 100000 hier en daar door zyn Ryk verspreid leggen heeft. Ook heeft hy schoone Ruytery, die schoone Peerden, en fraeje Schilden hebben, en van cierlyke pluimmagien voorzien zyn.

Zyn Krygsmacht.

Tot zyn Zee-magt, die in 70 of 80 Galeyen, ieder met 30 of 40 man, bestaat, heeft hy mede eenig vast volk in dienst, en daar over mede eenige Zeehoofden.

Gelyk nu de Tonkinders doorgaans beleeft en vriendelyk, voor al tegen de vreemdelingen, zyn, alzoo zullen zy ook zelden iemand iets te kort doen, ten waare dan dat deze of geene zeer verarmde, hen aan deze en geene kleenigheden quaamen te vergrypen; dat egter de wet van 't land niet duld; maar na verdienste straft.

Bedie-ge van Gericht hier. Indien zich iemand met dievery te buiten gaat, die werd na mate van dien, zwaar of licht, zomtyds maar met het afkappen van een lid, zomtyds met verlies van zyn vinger, en, na dat de misdaad is, wel van de geheele hand, gestraft. Zwaarder misdaaden werden door onthoofding, en de lichter, met een geesseling afgedaan; hoewel dit alles juist in die ordre niet, als wel in onze landen, geschied.

Zoo de zaak, waar over iemand voor 't Gericht geroepen werd, van dien aard is, dat 'er een eed voor gedaan moet werden, snyden zy een hoen den hals af, laten des zelfs bloed in een kom met Arak loopen, en die den eed doen zal, moet een kopje van dezen met bloed-gemengden Arak drinken, na dat hy de zaak, waar over hy geroepen is, verklaard heeft zus of zoo te zyn.

Brandstichters stellen zy bloots hoofts op een stoel, van 12 of 13 voeten hoog, drie dagen aan een, in 't heetst van de Zon, te pronken.

Overspeelsters werden voor den Olifant, en door den zelven in de lucht geworpen, en te pletteren getreeden.

Begravenis. Zoo iemand hier komt te sterven, die werd, van aanzien zynde, verbrand, en daar na begraven; niet op een gemeene plaats (die hier niet is) maar elk op zyn eygen erf; en een maand daar na werd 'er een groot maal, aan de vrienden des overleedenen, op zyn graf gegeven. Ontrent deze begravenis zyn ook altyd deze en geene Priesters, al was het maar om te zien, dat de zaaken in de behoorlyke ordre nagekoomen en bezorgt werden. Zy hebben tot het verbranden van hunne dooden houtstapels, die wel 10 voeten in 't vierkant, en wel 25 voeten hoog zyn.

Dus verre nu 't voornaamste, dat wy vooraf van Tonkin te zeggen hadden, voorgesteld hebbende, gaan wy over om te zien, wanneer onze Maatschappy hier heeft beginnen te handelen.

wanneer onzen handel hier begon. Dit nam onder den Heer Opperlandvoogd Van Diemen zyn aanvang, in welkers tyd haar Edelheden den 13 Mey A°. 1636 een besluit namen, om een bezending na Tonkin te doen.

Hier op hebben zy A°. 1637 den Koopman Karel Hartsink, derwaards met het Schip Grol, &c. over Tayouan en na Ja-

Japan, gezonden, van waar hem de Heer Koekebakker een zeer nette Instructie mede gegeven heeft.

1637.

Instructie voor Sr. Karel Hartsink, Koopman, en den Raad van 't Schip Grol, ende 't Jagt de Waterlooze Werve, zeilende van hier over Tayouan na Tonkin.

„ NAdemaal tot vergrooting ende „ aanwasch der negotie ende com- „ mercie in 't Keizerryk van Japan, by „ den Ed. Heer Gouverneur Generaal, „ en de Heeren Raaden van India gere- „ solveerd, en goedgevonden is een be- „ zending na het Koningryk van Ton- „ kin te doen, ende den Zyde-handel in „ gemeld Ryk, ten dienste ende voor- „ deel van de generale Oost-Indische „ Compagnie, van hier uit Japan te ver- „ volgen, daar by ordonneerende het „ Schip Grol, ende 't Jacht Waterloo- „ ze Werve tot voorn. bezending te ge- „ bruiken, ende derwaarts te laaten ver- „ zeilen, zoo zullen Ul. in Godes naam „ dezen aanstaande morgenstond de mon- „ stering van 't volk, en de visite van „ 't Schip by de Japansche Bongioys ge- „ daan zynde, onder zeil gaande, en „ uwen cours bewesten Meaxima regt „ door Zee stellen, tragtende de kust „ van China, op de hoogte van 25 gra- „ den ontrent de Eilanden Oncouw ofte „ Stormbaey, aan boord te krygen, en- „ de verkend te geraaken.

„ Van welke Eilanden, ofte voorn. „ Kust verkend zynde, zult van daar, „ by mooi weder, na de Eilanden van „ Pehouw oversteeken, altyd gissinge „ ende calculatie makende twee vloe- „ den voor een ebbe.

„ In 't aandoen van dito Kust, ofte „ ter Rheede loopende, werd Ul. ten „ hoogsten gerecommandeerd wel op uw „ hoede, slagveerdig, ende, 't geen „ voor Branders noodig verdacht te zyn, „ op dat van Roovers of andere trouw- „ looze Chineezen, Ul. geen ongeval „ onverwagt toegebragt werde.

„ Zoo het geviel Ul. hard weder ofte „ storm quamen te beloopen, zullen zig „ niet van de Kust af begeven, maar „ onder den hoek van Sabouw, Enge- „ ling, ofte eenige andere bequaame „ Baejen, ten Anker loopen; ende al- „ daar goed weder waarneemen, om „ met 't zelve na gemelde Eilanden van „ Pehouw over te steeken: waar op by „ daag dienen te vervallen, en in de „ Zuid-Oost Baey ter Rheede te loo- „ pen, gaande van daar 's middernagts „ met een achter-ebbe, op dat des mor- „ gens in tyds op de Kust van Formosa „ mogt, verkend geraaken, ende alzoo „ uwe Reize gevoeglyk, zonder voor- „ by te dryven, gelyk voor dezen me- „ nigmaal, (God beterd) door verzuim „ van Officieren gebeurd is, op Tayouan „ te mogen gewinnen, 't welk Ul. by „ dezen op het allerhoogste en serieuste „ werd gerecommandeerd.

„ Door hard weder voorby geraaken- „ de, zult niet vreesagtig of beschreumd „ wezen agter den hoogen hoek van Tan- „ coya ten Anker te loopen, van waar „ met goed weder, ende in twee getyen „ oplaveeren, ende onder 't Noorder- „ Rif na wensch ter Rheede komen kond, „ altyd in 't aandoen van de Rheede „ van Tayouan na de copye des Seyn- „ briefs, by den Gouverneur van voorn. „ plaats beraamd, ende Ul. ter hand ge- „ steld, Ul. reguleerende.

„ Met lief voor Tayouan ter Rheede „ gekomen, en geankerd wezende, zal „ de Koopman Hartsink zich dadelyk, „ ten waare by verhindering van weer „ en wind, aan land by de Heer Johan „ van den Burg transporteeren, ende on- „ ze missive met de bygevoegde papie- „ ren zyn Ed. overleveren, mitsgaders „ mondeling van de bevinding der dezen „ jaare gezondene stoffen behoorlyk rap- „ port doen, gelyk Ul. zoo in 't uitleg- „ gen, verkoopen, van gelyken over des „ zelfs deugt ende lengte en breedte als „ andere discoursen met de Kooplieden „ gevallen, by ende present geweest zyt, „ daar by verzoekende zoo vaardige de- „ pesche, als gevoeglyk zal konnen ge- „ schieden.

„ De Redenen, die den Raad alhier „ hebben gemoveerd dit Schip, hoewel „ tot het laatste, ende dat in 't reguard „ van de verwachte kontanten van bo- „ ven, hadde behooren opgezonden te „ werden, voor Rarop ende de Swaan „ te prefereeren, zyn Ul. ten vollen „ kennelyk, namelyk om des te tyde- „ lyker op de Tonkinse Kust te mo- „ gen geraaken, ende den weg tot dien „ handel gevoeglyker te openen, en in „ 't werk te stellen; als andere conside- „ ratien, die materie raakende, mitsga- „ ders met goedvinden van gemelden Ed. „ Heer Gouverneur, ende zyn Edelheits „ aanschryven van dato 15 Augusty passo. „ in passant Quinam aan te mogen doen, „ ende aldaar te genieten, 't geen Sr. „ *Duyker*, geduurende zyn aanwezen in „ Quinam, nopende Tonkin, ende hoe

„ de

1637. ,, de bezending derwaards by den Qui-
,, namzen Koning verstaan werd, zal
,, hebben vernoomen.
,, Het Jagt de Waterlooze Werve,
,, dat by de Ed Heer Generaal, volgens
,, zyn Ed. ordre, geprojecteerd is, ne-
,, vens Grol, na Japan, en van daar we-
,, der te verzeylen, is by resolutie in da-
,, to 28 July passado van de Ed. Heer
,, Gouverneur *Putmans*, en den Raad in
,, Tayouan, geoordeeld en goedgevon-
,, den aldaar te blyven, om nevens an-
,, der bequaam vaartuig tot het Kruys-
,, sen op de Portugees, als andere onzer
,, vyanden, tendeerende na Tonkin,
,, Quinam, en Combodia, zoo buiten
,, en binnen Aynam, uitgezet te wer-
,, den, en de komst van Grol op een be-
,, quaame rendevous-plaats te verwach-
,, ten, welken volgende des voornoem-
,, den Jagts retraite Ul. in Tayouan heb-
,, ben te verstaan, en in 't rescontreeren
,, dessels mede aandoen, en verzeylen
,, na Quinam, uit redenen hier boven
,, aangeroert, des Ed. Heer Gouverneur
,, ordre te verwachten.
,, Deze ordre van zyn Ed. hebbende
,, achtervolgd, en 't voornoemde Jagt,
,, of zoodaanig vaartuig, als Ul. dan zou
,, mogen toegevoegt werden, gerescon-
,, treerd, zullen Ul. van die plaats, die
,, by ons alhier voor het tegenwoordig
,, niet kan werden voorgesteld, zonder
,, verzuim van tyd, zoo veel doenlyk is,
,, de reize na Tonkin, bezuiden, en
,, niet benoorden 't Eiland Aynam, al-
,, zoo dat vaarwater voor groot vaartuig,
,, als Grol, vermits de menigvuldige vui-
,, len en rudzen zeer periculeus en veel
,, onweder en storm in 't navigeeren, on-
,, derworpen is, vervorderen, en onder
,, 't Eiland Frachachy, gelegen onder
,, de noorder breedte van 18½ graaden,
,, ontrent een groote halve myl Oost ten
,, Noorden van de Rivier Giang, ach-
,, ter welk Eiland op 5, 6 en 7 vademen
,, goede Rheede en Ankergrond is, en
,, men voor alle winden meest beschut
,, blyft, ter Rheede loopen, ons verder
,, aan 't kaartje en 't uitwerpzel van 't
,, Tonkins land, dessels havenen, en
,, daar ontrent gelegene klippen en
,, droogten, Ul. ter hand gesteld, refe-
,, rerende.
,, Eenige jaaren geleden, pleegen de
,, Japansche Negotianten met hunne Jon-
,, ken na Tonkin navigerende, de rech-
,, te Rivier of spruit van voornoemde
,, plaatzen, gelegen op de Noorder breed-
,, te van 20⅓ graaden aan te doen, dog
,, by verongelukking eener hunner Jon-
,, ken te dien tyde in de mond van de
,, voorn. Rivier, als mede om dat de 16
,, Kust aldaar Noord-Oost en Zuid-West
,, strekt, men, om buiten in Zee te ko-
,, men, veel moeiten onderworpen is,
,, en bezwaarlyk uit de bocht boven 't
,, Eiland Aynam in de maand July, als
,, wanneer, en niet vroeger, vermits het
,, spade leveren van 's Koning zyde, van
,, daer scheiden konnen, geraaken kan,
,, hebben naderhand de Rivier Giang,
,, of Tzynephay, voor die van Tonkin
,, geprefereerd; egter die van Giang
,, voor die van Tzynephay, gemerkt de
,, Kust ontrent dito Rivier Tzynephay
,, zich N. N. O. strekt, en de Zuide
,, winden ten deele noch op 't land wae-
,, jen, en door het gestadig aanbranden
,, van de Land-Zee, als naarmiddags de
,, Zee-wind, die vry dicht aankoeld,
,, wanneer men in de gezegde Rivier 't
,, water (en dat voor den tyd van 24
,, uuren) op zyn hoogste heeft, veel
,, moeite en perykel, van buiten te ge-
,, raaken, onderworpen is, des nagts
,, vermits het hoog water, hoewel de
,, Land-wind doorwaeit, veeltyds ge-
,, noodzaakt werd te blyven leggen.
,, Dit zyn de moverende redenen dier
,, Natie in de Rivier van Giang voor de
,, andere aan te doen, en aldaar te have-
,, nen.
,, Of het geviel, dat Ul. onder 't voorn.
,, Eilandje ter Rheede wezende gekoo-
,, men, zoo tydelyk en in 't korte, als
,, wel wenschte, eenige Japanders, Chi-
,, neezen, of andere Natie van 't Land
,, (alzoo geen Volk, na onderricht wer-
,, den, op 't voorn. Eiland woonachtig
,, is) aan boord quaamen, gelyk jaarlyks
,, op de aankomst der Japansche Jonk ge-
,, schied, en gewoonlyk is, zoo zal Ul.
,, door eenige Visschers of ander vaar-
,, tuig, die daar in abundantie zyn, de
,, wete van u arriveeren aan den Opper-
,, sten, of aldaar 't Gesag hebbende van
,, Giang, zynde een van des Konings
,, van Tonkins bloedverwanten, doen,
,, en dessels ordre met eenige van voor-
,, verhaalde persoonen verwachten, om
,, alzoo geen misslagen of miscontente-
,, ment aan de Grooten aldaar, als we-
,, zende een Natie, noit dat Ryk heb-
,, bende gefreqenteerd, te begaan; dog
,, by verloop van 2 a 3 dagen, hoewel
,, de wete aan Land gedaan had, en geen
,, ordre of iemand aan boord kreegen,
,, zult mogen een van de bequaamste As-
,, sistenten, en den Japanzen of Chi-
,, neeschen Tolk, die Ul. uit Tayouan
,, zal werden medegegeven, of by aan-
,, doening van Quinam, by den Opper-
,, koopman *Duyker* dient geprocureerd,
,, na

37. „ na Giang ontrent 3 mylen de Rivier
„ opwaarts met de boot zenden, mits
„ dat binnen of voor aan de Rivier, al-
„ waar de Visschers wooningen staan,
„ 1 a 2 persoonen tot Guides werden
„ gehuurd, en dito boot na boven of in
„ Giang brengen, en alsoo des te zeker-
„ der van uwe komste mogen wesen ver-
„ wittigt; zulks zoude mede ter eerster
„ instantie na bevinding van zaaken al-
„ daar konnen geschieden en in 't werk
„ gesteld werden; met welken Tolk
„ dient een kleene erkentenis of veree-
„ ring van ontrent 6 a 8 Tayil, bestaan-
„ de in Waejers, Carcassen, als Jac-
„ quans, of iet anders, gesonden te wer-
„ den, met daar by verzogte licentie van
„ persoonelyk met gemelde Gouverneurs
„ te mogen spreeken.

„ Hier op antwoord en licentie beko-
„ men hebbende, zal Sr. *Hartsink*, met
„ noch iemand uit den Raad, of Sr.
„ *Vincent Romeyn*, sich met 't Jagt de
„ Waterlooze Werve na Giang, of al-
„ waar gemelde Gouverneur zoude te
„ spreeken komen, vervoegen, den zel-
„ ven de motiven, en redenen, waarom
„ aldaar verscheenen, wat Natie zyt,
„ en van waar gezeild komt, in der be-
„ ste forme declareeren, en daar by oot-
„ moedig versoeken zyn Ed. op 't spoe-
„ digsten gelieve een expresse na de
„ Hoofdstad van Tonkin aan den Ko-
„ ning af te vaardigen, en te versorgen,
„ dat in 't korte antwoord en licentie
„ van 't Hof mogen komen, om de ne-
„ vensgaande missive en vereering aan
„ zyn Majesteit persoonelyk te mogen
„ overleveren.

„ Volgens ouder gewoonte, en, ge-
„ lyk die van Tonkin met de Japanders
„ pleegen te handelen, en haar aange-
„ brachte carga aan te teekenen, zal
„ UE. buiten twyffel mede, en dat wel
„ precieselyk de quantiteit en qualiteit der
„ contanten, goederen, als andersins,
„ die zyt mede brengende, van voorn.
„ Gouverneur afgevraagd werden, die
„ alles rondelyk aangeven zult, uitge-
„ zegt de contanten, welke ten hoog-
„ sten met 40000 Tayil genoeg zyn zal,
„ soekende het resteerende binnen
„ Scheeps boord te verbergen, zoo veel
„ doenlyk is, en dat ten principaalen om
„ voor te komen, van den Koning, of
„ zynen geordonneerden Mandaryn, so
„ veel contanten als wel begeeren, en
„ versoeken, niet ter hand te stellen,
„ ten anderen gewaar wordende de me-
„ nigvuldigheit des Severs, de Zyde,
„ Zyde Stuk-goederen, als anders reisen
„ doet, waar by de Compagnie geen
„ geen voordeel, maar nadeel ter con- 1637.
„ trarie by 't verswygen, kan geschie-
„ den, of Ul. eenig ongeval toegebracht
„ werden.

„ Licentie gewerdende uit 't Hof van
„ den Koning, om persoonelyk, en met
„ uwe verder medegebrachte Cargasoe-
„ nen, ten Hove na de Hoofdstad van
„ Tonkin te mogen komen, zal Ul. met
„ 't Jacht de Waterloose Werve tot
„ meerder verseekering en bevryding u-
„ wes kapitaals niet alleen voor Inland-
„ sche roovers en moetwilligen, die geen
„ en ontbreeken, maar ook voor de Por-
„ tugeesen en Spanjaarden, onse open-
„ baare Vyanden, als Chineesen, onse
„ geveinsde Vrienden, mitsgaders zoo
„ veel Inlandsch Vaartuig, als tot over-
„ voering der goederen noodig is, dat
„ op beleeft verzoek van den geordon-
„ neerden mandaryn of uit 't Hof ge-
„ sonden Capado des Konings niet ge-
„ weigerd, maar verleend werden zal,
„ op 't spoedigst mee Reise opwaards,
„ 't zy dan buiten of binnen door, na
„ wind en weder toelaaten zal, vorde-
„ ren, altyd verdacht blyvende in den
„ avondstond, dicht by den anderen te
„ ankeren, en zoo wel in 't Jacht als 't
„ Tonkins Vaartuig (dat ieder ten min-
„ sten met 2 a 3 drie Nederlanders en
„ Musquets als Zyd-geweer diend voor-
„ sien te zyn) goede wacht te houden,
„ op dat, als gesegt is, geen ongeval
„ Ul. overkome, dat andermaal zoo in
„ 't gaan als keeren ten hoogsten, of 't
„ geviel, 't voornaamste Jacht niet qua-
„ me te rescontreeren, met het Tonkins
„ Vaartuig te doen gerecommandeerd
„ werd, en zal 't voornoemde Jacht of
„ Vaartuig tot de verswegene contan-
„ ten, die des te secuurder en behende-
„ lyker, na 't visiteeren des Vaartuigs,
„ in Tonkin, in uwe wooning zal konnen
„ werden gebracht, dienen; om welke, als
„ andere consideratien, Ul. bekend is,
„ dat op 19 stanti by Raade verstaan is,
„ 't Jacht de Waterloose Werve by de
„ Ed. Heer Gouverneur Generaal tot ad-
„ vys na Batavia, hoe sich den handel
„ in Tonkin toedragen zal, en wat quan-
„ titeit van Zyde aldaar verhoopt werd,
„ geprojecteerd, by Ul. te laaten ver-
„ blyven, en gemelde affending voor
„ dese Voyagie gesurcheerd houden; eg-
„ ter werd Sr. *Hartsink* ten hoogsten ge-
„ recommandeerd, op zyn aankomst in
„ Giang (alwaar, na hier werden on-
„ derricht, den apparenten Zyden-han-
„ del, en onser Vyanden doen ten Hoo-
„ ve, en met wat Vaartuig aldaar aan-
„ gekomen zyn, zoo wel zult konnen

1637. „ verneemen en verstaan, als in Tonkin) „ daar van advys aan de Ed. Heer Gouverneur Generaal tot contentement „ van zyn Ed., soo veel doenlyk, over „ Coetsjientsjina te geven, alsoo wy ons „ verseekert houden tegen ultimo Maart „ noch een advys-Jonk of Vaartuig uit „ Tayouan Compagnies Residenten in „ Quinam zal toegesonden werden.

„ Dese advertentie of advys kan bequamelyk met Barken, die sluips- of „ steels-wyse uit die, als andere daar ontrent gelegen Rivieren met haare Goederen en Koopmanschappen na Quinam vertrekken, geschieden; gelyk „ mede te Lande, en dat over de Rivier „ Posscheyn, alwaar de Koopluiden van „ beide de Koningryken Quinam, en „ Tonkin, haare Waaren en Koopmanschappen te markt brengen, en met „ den anderen negotieeren konnen.

„ Voor en aleer een gedeelte des treyns „ van Tonkin vertrekken zal, blyven Ul. „ bevolen een goede en verseekerde Rheede voor 't Schip Grol te verkiesen, 't „ zy dan onder 't Eiland Frachachy, of „ wel een ander by de Japanders 't Roovers Eiland genaamd, gelegen ontrent „ de 8 mylen Noordelyker als Frachachy, na de Rivier van Senephay, alwaar de Koning zyn wacht, of uitsiender in Zee, heeft. Dog zoo het „ Schip gevoegelyk en zonder prykel, „ in de Rivier van Giang en debaaren „ of inkoomen, geen verloop of toevloejen onderworpen wesende, weder uitgebragt zal konnen werden, is 't geraden tot meerder securiteit en voorkoming, by storm en onweder, van ankers en touwen te spillen, binnen te „ loopen, gelyk zulx eenige Japanders, „ geduurende daar navigeerden, als hier „ vooren verhaald is, met haare groote „ Jonk in 't werk gesteld, en by continuatie desselfs geheelyk geschied zou „ hebben, alsoo haar Jonk op 12 Japansche voeten waters, dat wel 13 Hollandse dito is, en dat met een gemeen „ thye binnen te loopen pleegen. In de „ Rivier van Giang niet komende, zal „ 't Schip onder 't Eiland, daar 's Konings wagt op is, na dat bericht werden, eenigsins beter Rheede, als op „ Frachachy, vinden; dog is 't zelve „ moejelyker by het Zuider-Moesson, „ als wel Frachachy, boegwaarts uit te „ geraaken, na bevinding zal by Ul. desen rakende het secuurste in 't werk „ gesteld, en by der hand genoomen „ werden.

„ 't Zal mede voor uw vertrek noodig zyn, gelyk by de vreemde Natien „ gebruikelyk is, dat gemelde Mandoryn van Giang, over de genoten faveur, en toestaan van 't Schip in de „ Rivier te laveren (soo zulx geschiet „ is) bedanken gaat met een schenkagie „ en vereering van ongevaarlyk de 100 „ Tayil eens, soo in Europische als Japansche goederen. Van zyn Ed. zal „ Ul. werden gevergd, en hard aangehouden eenig geld op leverantie van „ Zyde Caneel, als andere goederen hen „ ter hand te stellen, 't welk met alle „ beleeftheit en gevoegelykste middelen „ dient te excuseeren, dog egter, volgens de gewoonte der Japanders, een „ leening, die op 1000 Tayil (dat ook „ mag bestaan) schatte niet zult konnen „ ontseggen, te meer soo 't Schip komt „ binnen te havenen. In Giang zal een „ partye Caneel, die aldaar meest valt, „ dienen geprocureerd, is gemeenelyk „ voor 8 a 10 en 't 12 Tayil Pikol inkoops te bekomen. 1637.

„ By den Ed. Heer Gouverneur Generaal werd serieuselyk geordonneerd de „ Portugeesen en Spanjaarden, daar men „ de zelve op dese Voyagie sou komen „ te bejegenen (sonder respect aan des „ Tonkinders Rheede, havenen, nogte „ Rivieren te dragen) alle mogelyke afbreuk te doen, in ons geweld te neemen, met dien verstande van u aan „ kleenigheden, of geringe Prinsen, niet „ te amuseeren, nog sich kennen te laten, om dierhalven zyn Rheede en „ Rivieren te violeeren, en ongunst op „ onsen hals te haalen; maar Prinsen van „ importantie, daar een, twee, drie, „ en vierhonderd Pikols Zyde, of de „ waarde van dien zou konnen bekomen „ werden, zal men niet excuseeren; „ maar zoeken te veroveren, en voor „ goeden buit aanslaan, daar kome dan „ af wat 'er wil &c.; dog gemerkt door „ verscheide Japansche Kooplieden, als „ andere daar te lande gefrequenteerde „ persoonen ons vastelyk werd te verstaan gegeven, en geinformeerd by „ diergelyke attentaat de ongunst van „ voorsz. Koning niet alleen op den hals „ zouden haalen; maar ook de Negotie „ werden ontzegt, en meer swaarigheden en ongeval des Compagnies dienaren apparentelyk te genaken staan, dier „ als andere goede redenen is mede by „ de Ed. Heer Gouverneur *Putmans* en „ den Raad van Tayouan goed gevonden, om in geen verwydering met de „ Koningen, zoo in Quinam, als Tonkin te komen, een uitzetting op Vyands Vaartuig buiten de Quinammers „ en Tonkinders limiten te zetten, en

„ alle

1637. „ alle mogelyke afbreuk te doen, gelyk „ Ul. volgens resolutie dato 19 stanti by „ ons en den Raad in Firando over de- „ ze zaaken genomen, buiten kennis van „ 't land in 't gaan en komen te effec- „ tueeren, geordonneerd werd, gelyk „ by weigering, en de Negotie niet te „ konnen genieten, in wat havenen, „ Rivieren, of Rheede het zy, zal ge- „ schieden moeten. Echter verstaan wy „ secretelyk door de beste middel, die „ aldaar zou mogen voorkomen, onder- „ staan, hoe het ten Hoove by den Ko- „ ning en Grooten zou werden genoo- „ men, deselve in zyne havenen en Ri- „ viere rescontreerende, aan te tasten, „ veroveren, en alle mogelyke afbreuk „ te doen, 't zy dan met een gedeelte, „ of redelyke schenkagie van den buit of „ aangehaalde goederen te genieten, en „ alsoo met oogluiking toelaaten, zulx „ niet konnen werden onderleid; en ge- „ oordeeld by zyn Majesteit niet wel ge- „ noomen zou werden, zou 't Jacht de „ Waterloose Werve (tot nakoming zoo „ veel doenlyk van de welgemelde Heer „ Generaals ordre) voor 't vertrek der „ Portugeesen konnende missen, onder „ de een of de ander pretext na be- „ neden gesonden werden, en op „ haarlieder Vaartuig een stuk weegs voor „ de mond van de Rivier kruissen laaten, „ en zou de besetting voor de rechte „ spruit van de Rivier van Tonkin, of „ daar ontrent, behooren te geschieden, „ en niet Zuidelyker, alsoo volgens in- „ formatie verseekerd houden, dat des „ zelfs Vaartuig nergens elders, als voor „ de Hoofdstad van Tonkin zult komen „ te rescontreeren, terwyl met ondiep- „ gaande Vaartuig daar verschynen, en „ van daar verzeilen, haaren cours be- „ noorden, tusschen de vaste Kust van „ China, en 't Eiland Aynam en Ma- „ cauw stellen; dog dese besetting wer- „ dende in 't werk gesteld, zal dienen „ geordonneerd aan de Overhoofden van „ 't Jacht, hoe lang te continueeren, „ en wel na Grol weder te komen affak- „ ken, of wel na Tayouan, mits 't Vaar- „ water, tusschen voorsz. Kust, en het „ Eiland, behoorlyk ontdekkende, ver- „ zeilen laaten. Wy houden dese ont- „ dekking geheel considerabel, en oor- „ deelen noodig ten dienst van de gene- „ raale Compagnie te wesen, zoo zulx „ door onse Jachten dit saisoen niet ge- „ schied is, op dat in 't toekomende met „ des te meer versekering op haar zou- „ den mogen kruissen, ten welken fine „ wat cours in 't gaan en komen stellen, „ 't zy geheelyk de Kust gieren, of 't „ Eiland Aynam, staat zekerlyk te ver- 1637. „ neemen, om alsoo onse Vyanden t'ee- „ nemaal uit Tonkin te voeren, en haa- „ re Commercie geheel vrugteloos te „ maken, waar toe den Almogende by „ tyd en wylen zynen Zegen gelieve te „ verleenen.

„ Dese dan, als andere onser Vyan- „ den Vaartuig, in 't gaan en keeren, „ excepto die van Macauw na Japan „ tendeeren, koomende te bejegenen, „ zult de zelve alle mogelyke afbreuk „ doen, en zoeken te vermeesteren, 't „ volk wel bewaaren, en van de zelve „ versekeren, mitsgaders haare goede- „ ren onder behoorlyke Inventaris, in „ presentie en kennis des Scheeps-Raad „ neemen, verdacht blyvende geen ge- „ vangenen hier in Japan, maar de zel- „ ve in de Piscadores of Tayouan te bren- „ gen.

„ Volgens des Konings ordre, en oud „ gebruik, zal met de komste in Ton- „ kin al uwe Koopmanschap en goede- „ ren, ontrent 's Konings Paleys, aan „ Land gebracht, geopend en wel naauw „ gevisiteerd werden, op dat, 't geen „ zyn Majesteit mogt aanstaan, in geen „ andere, als zyne handen zou komen „ te vervallen; 't welk met alle behoor- „ lyke respect zal dienen nagekomen te „ werden, en niet gedogen, dat de ge- „ committeerde Mandaryns, of andere „ bevelhebbers door onse reukeloose en „ by wylen ongeschikte Matroosen ee- „ nige quaade bejegening aangedaan wer- „ de, om ter eerster instantie dier Na- „ tie geen disgunst van ons te geven; „ doch zou wel konnen gebeuren, ter- „ wyl daar noit hebben gefrequenteerd; „ dat door humble versoek of vaste be- „ lofte en toesegging van alles ten dien- „ ste des Konings te wesen, en wat hem „ mogt behaagen, ter hand zou gesteld „ werden, dese publique visite voor 's „ Konings Paleis zou werden geexcu- „ seerd, en alsoo meer vryheit en voor- „ deel, als wel Japanders, Portugeesen, „ als Chineesen, gelyk zulx in 't Ryk „ van Quinam volkomelyk blykt, ge- „ nieten, mitsgaders de verborgen con- „ tanten te gevoeglyker mogen verber- „ gen, en ter gelegenen tyd aan land „ brengen, waar op dient reguard ge- „ nomen.

„ Zoo al 't geene raat, en andere klee- „ nigheden des Konings aangenaam voor „ hem gehouden, en naagenoomen werd, „ zal mede met 't Brood, Koper en Y- „ ser geschieden, en dat voor desen ge- „ meenlyk het Koper tot Tayil 8 en Y- „ ser tot Tayil 4 fyn Zilver, of Ton-

 kinse

1637. „ kinſe munt; doch terwyl geſegde mineraalen dierder in Japan als wel in voortyden moeten werden ingekogt, zal ook noodig zyn met dier voordragen tot hooger markt te geraaken.

„ Boven alle deze waarneeming des Konings, zal ook door zynen gemelden Mandaryn het meerendeel uwer aangegevene contanten voor den Koning mogen genieten, aangehouden, en ſchoone beloften, van goede en wel geconditioneerde Zyde tydelyk te leveren, gedaan werden, dat Sr *Hartſink* zal zoeken met vriendelykheit te excuſeeren, als dat niet alleen Zyde, maar verſcheide andere goederen noodig hebt, en koopen moet, ook mede dat de comptanten diverſche lieden zyn toekomende, als andere beleefde redenen, tot ontſlaging dienende.

„ Aldus 't Contract met den gezegden Mandaryn aangegaan zynde, (dat wy giſſing maken na den loop by de Japanders daar jaarlyx in gehouden, op 12 a 15000 tayil ten hoogſten loopt) zal by den oudſten Konings Zoon mede een ſomme geld, en dat vry groot, gelyk by den Mandoryn, daar mede zult hebben gecontracteerd, verſocht en inſtantelyk aangehouden werden, welke beide niet wel, behoudens vriendſchap en courtoiſye zullen konnenafſlaan; dog op voorverhaalde redenen, in 't reguard van den Koning gedaan, en by zyn Majeſteit zoodanigen grooten ſomme gelds is aangenomen, zoeken te excuſeeren, des meer, dienen ieder een duiſend tayil, ook niet meerder, zo wy verſtaan, op leverantie van Zyde, ter hand ſtellen.

„ Ten dienſt en voordeel van de Compagnie, mitsgaders Ul. verſeekering, en captering van gunſt werd ons alhier aangeraaden ter eerſter aankomen, en des naaſten Konings Capado's of Mandaryns, met een preſentje te gaan verſoeken, dat onder zyne beſcherming en ſauveguarde mogen ſtaan, en zyn faveur over Ul. bewyzen wil, alhoewel een van de voornaamſte Capado's of Meeſters van de Cavallerye geordonneerd werd over de Vreemdelingen en haare goederen, voor brand, dieven, als ander ongeval, mitsgaders van wooning om te logieren, goede zorg te draagen, ten waare 't zelve niet zoo brand-vry, als wel tot verſeekering van de Compagnies middelen en goederen werd vereiſcht, daar op zal dienen gelet te werden; in welken gevalle een ander en zoodanig, als begeerd, verſoeken moogt, dat wel het ſecuurſte en minſt den brand onderworpen, in de Campo, ontrent een halve kartouw-ſchoot van de Rivier in de ſtad gelegen zou weſen. Nevens deſe werd mede geoordeeld een en van de bequaamſte wooningen, van zekere Vrouw, *Baſoma* genaamd, die veel by de grooten, ook by den Koning zelf, geſien is, en vry wat vermag, waar door bywylen beter acces tot de grooten, als mede Comps. voordeel zou te winnen zyn; doch willen Ul. noch aan de een of de andere binden, maar op Ul. bevinding, wat beſt dient gedaan, en waar voor brand, als verhaald is, verzekerd zult zyn. 1637.

„ Geſecureerd en uwe mede gebrachte goederen gebergt zynde, zal Sr *Hartſink* met den eerſten audientie voor den Koning te mogen bekomen, en deſe onſe nevensgaande miſſive alhier in een taal, by Tonkinders, Quinammers, Japanders en Chineeſen leesbaar, met de bygevoegde ſchenkagie over te leveren, mitsgaders perſoonelyk met hem te mogen ſpreeken, verzoeken, en zyn Majeſteit te verſtaan geven, hoe een Natie en Ingeſeten van den Prince van Holland zyt, traſiqueerenen den handel in verſcheide Koninkryken in deſe Orientaalſche landen dryvende, en dienvolgende hebbende verſtaan, zyn Majeſteit een ieder van de vreemde Natien intrance en toegang in zyn Ryk, mitsgaders Negotie is verleenende, en onder zyn beſcherming nemende, dat dienvolgende uit 't Ryk van Japan, van den geenen die aldaar de Negotie, wegens de Nederlandſche Natie is exerceerende, en de tyd van ontrent de 30 jaaren in 't voornoemde Ryk, in de heerlykheit van Firando gereſideerd, en de Commercie jaarlyx met onſe Schepen, zoo uit Holland, Jakatra, Siam, Tayouan, als andere quartieren gedreven hebben, daar by ootmoedelyk verſoekende zyn Majeſteit nevens de andere vreemdelingen, den handel gelieve te verleenen, en toe te ſtaan, mitsgaders onder zyn ſauvegarde protectie te nemen, en zyne goedertierenheit en faveur over ons ſchynen laten, als andere redenen tot voordeel van de generale Compagnie en uwer bezendinge dienende.

„ Gelyk aldaar door vrienden zou mogen aangeraaden werden, waar toe, als zynde het principaalſte en apparenſte inſtrument tot deſe onſe voorverhaalde redenen van faveur en beſcher-

1637. „ scherming zou noodig weesen, en ons „ alhier aangeraaden werd, dat voorn. „ *Karel Hartsink* den Koning tot zyn Va- „ der en voorstander, zoo het dan zou „ konnen geschieden, 't welk, in loco „ wesende, gevoeglyker zult verstaan, „ zou versoeken, gelyk by onse nevens- „ gaande missive zyn doende, zulks de „ Japansche Kapiteinen van de Jonken, „ tot verseekering haarer persoonen, „ volk, en goederen altyd eenige der „ principaalste of naaste Mandaryns van „ den Koning te doen plegen, en door „ dat middel, niettegenstaande voor een „ perfidieuse en schelmachtige Natie „ werden gereputeerd, en ook zyn, al- „ tyd in haaren aangedaanen overlast en „ onrecht van gemeene Tonkinders ge- „ handhavend, en voorgestaan zyn. In „ 't doen van de audientie en mondelin- „ ge aanspraak met den Koning zal die- „ nen noodig versocht des Majesteits pas, „ en zyn Vlag tot verseekering onses „ Vaartuigs met die verklaaring, dat al- „ le jaaren (zyn Majesteit gelievende „ zulx toe te laaten) van meening en „ geresolveerd zyn aldaar te handelen, „ en trafiqueren komen, dit teeken of „ gezegde Vlag werdende opgehezen, „ en, waar 't ook is, gesien, werd daar „ voor by de Tonkinders, met drie- „ maal op de knieën te vallen, de han- „ den boven 't hoofd, en het aange- „ sicht tegens de aarde, ceremonie en „ reverentie gedaan.

„ Het zou wel konnen gebeuren, dat „ na gedaane audientie, versoeken noch „ eenige geruimen tyd, eer des Konings „ licentie van te mogen in-, en verkoo- „ pen bequaam, en het bord publicq „ aangeslagen wierd, alsoo zulx ten ty- „ de der Japanders, die eerst in 't laatste „ van May gewoon waren boven te ko- „ men, op den 5 a 6 July te geschieden „ plagt, welken volgende 8 a 10 min- „ der of meerder dagen, na sich de zaak „ aldaar vertoond, en gebakend staat, „ stil hebbende gezeten, en principaal „ noch eenige van de winter-Zyde en „ stoffen onder de man te koopen zyn- „ de, en by onse Vyanden de Portugee- „ sen werdende den handel geexcerceerd „ en de goederen ingekogt, zal by alle „ mogelyke middelen, die Ul. daar niet „ zullen ontbreeken, en wy hier niet „ raamen konnen, 't zy door hulp des „ naasten Raads van den Koning, of „ Vrouwe, hier voren aangehaald, trach- „ ten mede van den handel te mogen „ gaudeeren, en onse Vyanden, als an- „ dere, daar in te verkloeken; onder- „ tusschen altyd naauw reguard en ken- „ nis nemende, wat in de Negotie om- 1637. „ gaat, en tot wat prys de ruwe Zyde „ by de Portugeesen ingekogt, en ver- „ ders by hen gebesoignerd werd.

„ Het bord of teeken van vrye Nego- „ tie aangeslagen, en daar toe consent „ verkregen wesende, zal alle uiterste „ devoir en naarstigheit aangewend moe- „ ten werden, zoo veel rouwe Zyde en „ Stuk-goederen van goede afgesoden „ Zyde en wel geweven, mitsgaders zo- „ danige lengte en breedte, als de ne- „ vensgaande houten en andere maaten „ Ul. ter hand gesteld, in te koopen, „ op dat de generaale Compagnie daar „ van de rechte en gewenschte profyten „ genieten mag; doch de mindere leng- „ te daarom niet dienen verworpen, „ maar gelyk de Japansche Negotianten, „ zoo aldaar als in Quinam te doen ple- „ gen, pro rato te betaalen, zulx meest „ by het gewicht of zwaarte mede ge- „ schied, waar na dan, als volgt, inge- „ kogt werden, te weten:

„ Hockings, wegende Tayil 10 en „ 11 tot 5 en 6 Maas.

„ Chio, wegende Tayil 8, 9 en 10, „ tot 8, 9, en 10 Maas.

„ Tsoumongy, wegende Tayil 30 min „ of meer, tot 15 en 16 Maas.

„ Bhaa, wegende 38 a 40 Tayil, tot „ 16, 17 en 20 Maas.

„ Pelings, wegende Tayil 11 en 12, „ tot 15, 16 en 17 Maas.

„ Wy hopen en vertrouwen, terwyl „ geen Natien met groote capitaalen ver- „ schynen, de rouwe Zyde op een laage „ prys, dat God geve, ten dienste van „ onse Heeren en Meesters vinden zult, „ dat 30 of ten minsten 25 Fachary of „ gewichte van de fynste Zyde tegens „ een gewichte gelds en de stoffen na „ advenant, die gemeenelyk in koop van „ de rouwe Zyde volgen, en naar ver- „ kocht werden.

„ Om, zoo veel mogelyk is, de Portu- „ geesen in desen Zyde-handel te stutten, „ zal 't noodig zyn, dat alle middelen „ daar toe aangewend wierden, 't zy dan „ de Zyde met wat hooger te betaalen, „ en dat op plaatsen, daar men weet dat „ de Portugeesen de haare gewoon zyn „ te koopen, of gecontracteerd hebben: „ want de Tonkinders geen werk maa- „ ken, al hebben zy de Zyde tot zeke- „ re prys verkogt, en, eer die leveren, „ een ander komende, die meerder „ bied, de zelve te laaten volgen, en de „ meeste penningen te neemen, gelyk „ eenige Nederlanders voor dezen ge- „ schied is.

„ Ook zyn in de stad Tonkin 4 a 5

 „ per-

1637 „ persoonen van redelyke middelen, met „ naamen *Kin Angision*, *Angory*, *Angock* „ en *Omnaby*, wien de rouwe Zyde als „ stoffen te landwaards by kleene partykens werden opgekogt, en in meerder quantiteit aan de Japansche Kooplieden weder verkogt, zoo dese lieden nu met de Portugeesen, vermits 't achterblyven dier Natie mochten in handeling en contract getreden wesen, zal 't zelve op 't gevoegelykst dienen geweerd, al waar 't de merkt, gelyk hier vooren aangeroerd is, wat doen rysen, en de Portugeesen door dien, als andere middelen (zoo veel nochtans zonder prejuditie van de Compagnie) als mogelyk, en 't weinige daar op profiteeren zullen; mitsgaders de risico ter Zee, die van onse Scheepen loopen, dien handel metter tyd genoodzaakt zyn zullen te staaken, gelyk ons hier na apparentie te geschieden, geaffirmeerd werd.

„ Zoo Ul. quam te merken, of wel vastelyk te verstaan, dat de Portugeesen zelf, of door haare Paapen, die aldaar eenige grooten en hunne kinderen tot Roomsche Christenen hebben gemaakt, ons zochten voor de Majesteit te denigreren, odieus en van ons afkeerig te maaken, zal zulx mondeling met verscheide goede redenen, die niet manqueeren, en ter dier materie dienen zouden, by gelegenheit aan de Majesteit zelfs en andere grooten, of wel door onse verkreegene Vrienden aldaar, zoo veel mogelyk is, wederlegt dienen, maar in tegendeel zoo zulx mocht geraaden vinden, en wesen, zoo veel doenlyk is, van onse zyde gevorderd.

„ Het zou ook wel konnen gebeuren, dat de Portugeesen, nevens Ul. wesende klaar en vaardig om te vertrekken, en 't Jacht de Waterloose Werve, als hier vooren aangeroerd, om op de zelve te kruissen, haddet afgevaardigt, of wel voor de stad Tonkin behouden, dat door toedoen van gemelde Paapen, of de grooten, Roomsche Christenen zynde, Ul. van den Koning werde geordonneerd, noch eenigen tyd te blyven, in welken gevalle zal Sr. *Hartsink* trachten by alle bedenkelyke middelen 't zelve voor te komen; des neen, en de Compagnie in 't vorderen harer Voyagie merkelyke prejuditie zou toegebracht werden, volgens ons en des Raads daar over getrokkene resolutie, op 19 stanti voor dien tyd, 't zy mondeling of schriftelyk mogen belooven haar niet te zullen beschadigen, waar van 't Jacht zal dienen geadverteerd te werden. 1637.

„ Verscheide Europische Waaren, als mede Nagelen, Rompen, en anders, werden tot een preuve mede gesonden, om in Tonkin bekend te maaken, en te ondervinden, wat in het toekomende met de vertiering desselfs, ten dienste van de Heeren Majores zal konnen werden gevorderd, waar op Ul. dan ernstelyk hebben te letten, en daar van pertinente notitie te nemen, om in 't aanstaande ons daar na te mogen reguleeren.

„ De mede gebrachte comptanten zult in fyn Tonkins Zilver moeten doen smelten en rafineeren, en dat op zoodaanigen alloy, als in de negotie en opkoop van Zyde, als andere goederen, zou mogen valeeren, 't welk ordinair tegen tayil 83 fyn Zilver, 100 tayil schuytgeld getrocqueerd werd, of eenige maasen min of meer, na beloop van tyden, wesende den ordinarissen en rechten wissel.

„ Het zou wel konnen gebeuren, de negotie gedreven, en alles tot 't vertrek gevaardigd wesende, dat, eer des Konings Zyde werd geleverd, en ontfangen, noch eenigen tyd zoude verslyten, en aldaar tardeeren moeten, om 't welk te wakkeren, voor desen gebruikelyk is geweest, dat door de Vrouwen (die Ul. voor de Majesteit als Tolk zullen dienen, als daar is de principaalste, met name *Oursra*, voor desen gewesene bysit van den Koning, geboren van Corea) alsoo de aanspraak door mannen niet werd gedaan, aan eenige aangenaamste wyven des Konings de valeur van ontrent 20, 25, a 30 tayil in staaf-Zilver vereeren doet, of die geene, die de Zyde te leveren gewoon zyn, gelyk mede in die gelegentheit met zyn Zoon, en naasten Raad, of grootste Capado, aan wien geld zou mogen ter hand gesteld hebben, dienen te geschieden; doch tot een besluit blyve Sr. *Hartsink* in dese, als andere gelegenheit, daar by kleenigheden wat zal dienen gegeven, en niet kan geexcuseerd werden, gerecommandeerd, ten profytelykste van de Compagnie en achtbaarheit der Nederlandsche Natie te handelen.

„ De Koning van Tonkin Ul. om een Constapel, en Boschschieters, als verdere Ammunitie van Oorlog quam te vergen, (gelyk voor desen de Portugeesen en Japanders geschiet is) tot den Oorlog tegen die van Coetsjientsjina, 't zelve met alle beleefdheit

„ zult

1637. " zult trachten te excuseeren, dat zelf " uw volk en verdere defensie van het " Schip en goed voor uw Vyanden noo- " dig zyn, en dienvolgende tot zulx " geen ordre hebbende over u te nemen " onvermogend zyt; doch aanneemende " uwe principaalen te kennen te geven, " en daar van ordre te verwachten; on- " dertusschen scherpelyk verneemen wat " gunst, profyten, en beneficie de Com- " pagnie in 't aanstaande, met de Ton- " kinders tegen de Quinammers te assi- " steeren, zou mogen genieten, op dat den " Ed. Heer Generaal hier af prompte ad- " vys mag werden gegeven, waar toe " by wylen zou dienen konnen, het " ongelyk dat met weerhouden van ons " geld geschied, en andere goederen uit " het verongelukt Schip Grootenbroek, " en 't Jacht de Kemphaan, van den " Quinamsen Koning ons werd aange- " daan, van gelyken dier Natie perfidie " en trouwloosheit en ten Oorlog niet " kloekmoedig, zulke, als andere, re- " denen, die altyd by de Tonkinders te " hooren aangenaam zyn, echter dit als " 't geene tot onser Vyanden nadeel zou " mogen in 't werk gesteld werden, zo- " danig te menageeren, dat de Compa- " gnie daar by geen verhindering toe- " gebracht werde.

" Voor en al eer tot Ul. vertrek na " beneden alles zal wesen geprepareerd, " en daar toe met beleefde versoeken by " de Majesteit zult licentie hebben be- " komen, zal een expresse bode, die uit " 't Hof werd gerecommandeerd, over " land na beneden aan de Overhoofden " van Grol werden gesonden, en van " uwe komst advertentie doen, met or- " dre 't Schip, zoo het in de Rivier van " Giang zal wesen geankerd, onder 't " Eilandje Frachachy gereed en slagvaar- " dig houden leggen, en zal mede noo- " dig zyn, Sr. *Hartsink* andermaal by " den Gouverneur in Giang sich tran- " sporteere, om de schenkagie, zoo veel " doenlyk is, te excuseeren; maar zoo " iets noch van de Zyde en Caneel van " voorn. Heer te ontfangen stond, door " den Tolk en een der assistenten invor- " deren laten.

" De Japander *Strik*, of wel een an- " der uit Quinam, Ul, werdende toe- " gevoegd, zult den zelven met 't Jaeht " de Waterloose Werve na Tayouan, " of de Piscadors senden, gelyk mede de " 8 a 10 Soldaaten, die Ul van de Heer " Gouverneur in Tayouan staan te ver- " soeken, en zyn Ed. daar ook over " schryvende zyn, doch met manque- " ment van kleen Vaartuig zult met Grol " voorn. plaats, en ten vorigen fine 1637. " moeten aandoen, van gelyken niet vol- " laden zynde, uw verdere last te pro- " cureeren, daar ter contrarie volladen " zynde, gelyk hopen, de reise uit Ton- " kin na Japan, om verscheide redenen, " direct zult performeeren, en van uw " wedervaaren door gemelde Waterloo- " se Werve aan de Ed. Heer *Johan van* " *der Burg* pertinent advys geven, ten " waare op uw aanwesen van Tayouan " van zyn Ed. anders geordonneerd mogt " werden.

" Geduurende dese Voyagie werd de " Koopman *Karel Hartsink* gesteld tot " Hoofd en eerste Raads-persoon des " breeden en Scheeps-Raad, en zal de- " selve by gelyke stemmen, volgens de " ordre van de Heeren Majores een dub- " ble hebben, daar aan zal volgen *Pieter* " *Theunissen*, Schipper op 't Jacht de " Waterloose Werve, de Onderkoop- " man *Pieter Nachtglas*, mitsgaders de " Opperstuurman van gemeld Grol, en " al zulke persoonen meer, als na gele- " genheit des tyds en bevinding van zaa- " ken zouden mogen noodig zyn.

" Houd alle goede ordre, en uw volk " in goede discipline, laat in geenen dee- " len toe, dat iemand by nacht op de " straat in de Hoofdstad van Tonkin, " of in de Rivier van Giang, sich aan " land begeeve, alsoo by die trouwloose " en moordadige Natie van iemand te " vermoorden en om te brengen, op ho- " pe van buit, al was 't maar om de " kleederen te genieten, menigmaalen " andere vremdelingen geschied is.

" Observeerd, en administreerd be- " hoorlyke Justitie over de misdoenders " en overtreders, u verder na den gene- " raalen Artykel-brief der Heeren onse " Meesters, die de Scheepen gemeene- " lyk zyn mede voerende, reguleeren- " de.

" Daar en boven zyn en blyven Ul. " ten hoogsten de goede mesnagien, soo " in gastos, als zulke schenkagien, mits- " gaders 't geene ten dienst van de gene- " rale Compagnie, geduurende dese " besending is vereischende, gerecom- " mandeerd, en bevolen.

" 't Schip Grol is voorsien met pro- " visie voor 60 koppen van Rys, en A- " zyn voor 8 maanden, en van Vleesch, " Spek, en Arak voor 5 maanden. Laat " de oude kost, of Nederlandsche pro- " visie ten besten menageeren, en tot " de Voyagie dienen, schaffende aan 't " Volk, gelyk wy verstaan in Tonkin, " zeer goede koop te bekomen is, ver- " sche spyse, tweemaal ter week, en

" dat

1637. " dat redelyk tot conservatie en behoudenis harer gesondheit.

" Tot meerder verseekering deser uwer Comitatie en besending, zoo om de Tonkinse kust aan te doen, als tot behulp, en ten besten dienst van de Compagnie in 't procureeren en vorderen haarer Negotie in 't voorn. Ryk, en te meer 't zelve niemand van de uwen voor desen heeft gefrequenteerd, en bevaaren, is by Raade op den 10 December passado verstaan en goedgevonden Sr *Vincent Romeyn*, vry Koopman in Nangasacki, op zyn gedienstig aanbieden, (mits de somma van Tayil 2500 eens, en niet meer voor zyn particulier zal mogen aan leggen, en met 's Compagnies Schip weer na Japan voeren, en dat onder zoodanige reserve en limitatie, als zynde in dienst van gemelde Compagnie verbonden, mede derwaarts te laaten vertrekken. Welken volgens Sr. *Hartsink* met gemelden Sr *Vincent Romeyn*, die twee Voyages derwaarts heeft gedaan, altyd goede correspondentie houden, in voorvallende zaaken zyn advys hooren, en alles ten dienst onser Heeren en Meesters verrigten zal; ondertusschen lettende, en wel in acht nemende, geen meer als de gezegde 2500 Taylen by voorn. *Romeyn*, en dat al mede niet in de beste en couranste waaren werden besteed, en aangelegt, gelyk mede alle particuliere handeling, zoo veel mogelyk, volgens de Artykel-brief te weren; tot alle welke uwes verrichts in desen als verders onser algemeenen Vyandsafbreuk den Almogenden God zynen mildryken zegen, en behouden reize in 't gaan en komen gelieve te verleenen. 1637.

In 't Comptoir Firando desen 29 Januario A°. 1637.

NICOLAAS KOEKEBAKKER.

TWEEDE HOOFDSTUK.

HArtsink *als 's Konings Zoon, met toelaating van onzen handel, aangenoomen. Acte van Adoptie van de Heer* Hartsink *tot een Zoon des Konings van* Tonkin. *Brief des Konings, aan de Heer Generaal* van Diemen. *Instructie in December* Ao. 1637 *de Heer* Hartsink *na* Tonkin *mede gegeven.*

Hartsink als 's Konings Zoon, met toelating van onsen handel, aangenomen

NA dat nu de Heer *Hartsink* in Tonkin in 't jaar 1637 verscheenen was, wierd hy van den Koning niet alleen zeer vriendelyk ontfangen, en onse Natie toegelaten daar te handelen; maar hy wierd van den Koning voor een aangenoomen Zoon verklaard, en daar benevens met een Mandaryns kleed, een Konings Vlag, met eenige Eertitels, een Pascedel, en een schriftelyke Acte van dit zyn Zoonschap beschonken.

De Acte van deszelfs aanneming tot een Zoon des Konings, ziet men hier by No. 3., mitsgaders een Brief aan den Heer Gouverneur Generaal *van Diemen* daar over geschreeven, en No. 4. gemerkt.

No. 3.

Acte van Adoptie, waar by de Koopman Karel Hartsink van den Koning van Tonkin tot zynen Zoon verklaard, en aangenoomen werd.

Taingin Syto Kolksussesy Boinceijioo; spreekt aldus:

Acte van Adoptie van de Hr Hartsink tot een Zoon des Konings van Tonkin.

T*En goeden hebt gy Hollandsche Kapitein Karel een Schip bereid, en met veelerlei kostelyke rariteiten uit Holland aan my reverentie gedaan, 't welk my behaagd heeft, en daarom een iegelyk in myn land belast haare huisen te openen, en der Hollanderen in alle waaren, die 'er te bekomen zyn, handelen laaten.*

Zoo gy de volharding van dit beginsel zekerlyk, en oprechtelyk, tot respect van myn land meend, en voortaan alhier te handelen genegen zyt, zoo zal u van niemand eenig leed, noch nadeel geschieden: want ik zelf daar na verlang. Zoo wil ik dan ook myn liefde over u uitbreiden, en houden als of mynen Zoone, of als een myner Raadsheeren en Regenten waart.

Tot een getuigenis, dat dese myne meening waarachtig is, neme ik u aan tot myn opgevoed

voed kind, en verheerlyke u met den Edelen Titel KENTSIOUCO Karel; om welkers heerlyken naams wille myne eergierigheit yveren zal u altyd te beminnen, 't welk in 't minste niet zal failjeeren. Daarom dit bovengesz. aldus gesteld is.

3de Jaar, 4de Maan 16de dag. *Onderstond*

Het Zegel des Konings.

No. 4.

1637. *Translaat Missive van den Koning van Tonkin, aan de Heer Generaal* Antoni van Diemen.

„ IK Koning van Aynam, Syto, Kockussesy, Boinceijwo, schryve met „ alle hoogwaardigheit aan den Hollandschen Koning Sessche Quan Kichio, „ desen Brief, om de gelegenheit van „ myn land te vertoonen, dat hier de „ goede ordonnantien scherpelyk werden onderhouden, wy voorsigtig, en „ kloek in Oorlog, en nauw op onse „ hoede zyn, waar door alle myne onderdaanen, zoo de Heeren, en Edelen, als gemeene lieden, Landbouwers en Slaaven, wel gebooren zyn, „ om welke oorsaak het Koninklyk Lid „ van den beginne tot heden op 't rechte geslacht, zonder van iemand verhinderd te werden, gesuccedeerd is; „ als mede, dat de Koningen van onze „ landen myn land in waarde houden, en „ genegen zyn, om met my in vriendschap te komen, en te blyven, behalven de Hollanders, waar van nog noit „ eenig Vaartuig hier verscheenen is.

„ Ik hebbe voor desen van de Hollanders wel gehoord, en gewenscht mede met haar in kennis, en gemeenschap, te geraaken, 't welk juist, tot „ myn groote blydschap, met de komst „ van een Schip uit dat waardig Land „ desen jaare voor de eerste reise geschied „ is; waar door gesien, en bevonden „ hebbe, dat de luiden van uw land wys, „ en kloekmoedig tot den Oorlog zyn.

„ Ook hebbe vernoomen, dat zy konstig schieten konnen, waarom ik te „ meer genegen ben met u in alliantie, „ en gemeenschap te komen, want al „ zulke lieden van my zeer bemind, gerespecteerd, en wel getracteerd werden. Ingevalle mynen wensch volbragt werd, en ik met u in alliantie „ komen mag, zullen wy als bloedvrienden malkanderen in liefde en eere „ houden, 't welk strekken zal tot welvaart van beide de landen; waar door „ de zelve duisenden jaaren wel gegouverneerd zullen werden. 1637.

„ Zyn myne onderdaanen zoo sterk; „ en furieuse Soldaaten, en 't getal der „ Ammunitie van Oorlog, zonder iets „ te ontbreeken, in zoo'n groote abundantie in myn land, zoo is het dan immers wonder, en niet wel geloofelyk, „ dat ik uw Land-volk tot myn hulp „ verzoeken wil; dog de redenen, en „ oorsaak van dien, mitsgaders alle de „ gelegenheid van myn geheel Land, zal „ ik in 't breede verhaalen. Ik hebbe:

„ 300000 uitgelesene Soldaaten.
„ 2000 groote Olifanten.
„ 10000 Paarden tot den Oorlog geoeffend.
„ 1000 Oorlogs-Galeyen.
„ 50000 zwaare Roers, die men op raden, zoo wel te land, als op Galeyen gebruiken kan.
„ 30000 Roers, met roode verlakte laaden, en lange kolven, die 30 kogels teffens schieten.
„ 20000 Roers, met zwarte verlakte laaden, en korte kolven, die 70 kogels teffens schieten.
„ 1000 Metaale stukken Geschut.

„ Met alle welke voorsz. middelen ik „ myn land met goede ordonnantien over „ lang en dwars na myn behaagen gouverneere.

„ Myn Land Tonkin legt in 't midden, en daar komen de Koningen en „ Heeren van 't Oosten, van 't Westen, en van 't Noorden, aan my reverentie doen, behalven in 't Zuiden, „ daar is een Land-volk, diens leven en „ ommegang dood is, en alle goede en „ gepresene dingen recht verkeerd doen. „ Haar gemoed is vol arglistigheit, des zy „ de beesten der aarde gelyk zyn. Zy „ verlaaten, en troosten haar op ongebruikelyke wegen, en gehoorsaamen „ my niet.

„ Zoo ik die met Galeyen over Zee „ beoorloogen wil, dan is my den weg „ derwaarts te verre, en de baaren te „ hoog, den wind, en regen contrarie, „ des ik zulks door dit middel niet bybrengen kan, waar door dese booswigten nog hartnekkiger, en na haaren verkeerden wil leven, en doen, „ wat haar wel gevalt.

„ Dit zyn dan de redenen, waarom ik de

1637. „ de Hollanders tot myn hulp te versoeken, voorgenoomen hebbe. In gevalle u Majesteit daar toe verstaan wil, zoo zal ik myn Land voor eeuwiglyk aan uw Land verbinden.

„ Gelieft my dan 3 Scheepen, en 200 uitgelesene mannen, die wel met Geschut weten om te gaan, tot hulpe te leeveren, en in Tonkin te laaten toekomen. Ik zal myn bloedverwanten, en naaste Edele Soldaaten, met 50 Galeyen, daar nevens ordonneeren, om dese luiden te water te beoorlogen. Als dan zal ik ook regt op die tyd met alle myne magt over Land aldaar aankomen, om zoo gelykerhand van beide zyden de plaats Quinam te betreeden, en te vernielen.

„ Zy-lieden siende, dat de Landen van Tonkin, en de Hollanders haar gesamentlyk op 't lyf willen komen, zullen zig, zonder eenige tegenweer te bieden, uit groote schrik van zelfs consumeeren, en verloopen. U Majesteit zal sien, dat dit werk zoo kort, als in eens om te sien, verrigt zyn zal. Ingevalle u Majesteit daar toe resolveeren wil, zal ik de weldaad grooter achten, als alle bergen, grondelyker als de Zee, en die in eeuwigheit nimmermeer vergeeten. Alle onkosten van Victualie, als andersins, die daar toe geguasteerd werden, wil ik liberaal betaalen, tot 2 a 300000 Ryxd. toe: want als wat daar in werd gespendeerd, en verloren gaat, my gansch niet en verveeld.

„ Daar en boven zal ik u dat Land, met alle de zielen, die daar in woonen, en daar onder sorteeren, schenken, mitsgaders alle inkoomen, en vrugten, die dat Land opbrengt, zullen uwen wille onderdaanig zyn. Uw volk zal aldaar blyven woonen, en haar fortificeeren, en ontfangen, 't geen 't land opbrengt: want ik het u gegeven heb tot dankbaarheit van u Majesteits hulpe.

„ Dat uit myne eergierigheit doe, beloove, en volbrengen, en daar (dat verseekere ik) niet een hair aan verschillen, nog ontbreeken zal.

„ Dit is de grond van myne meening, gelieft u Majestit daar toe te bewilligen, innerlyk verlange ik, om zulx te verstaan, en wensche haastelyk antwoord daar op te hooren. Dat bidde ik andermaal, 't geene ik gesegt heb, zal niet faljeeren. Dit myn doen, en voorslag zou konnen gehouden en genomen werden, zoo als myn uitgesprookene woorden niet standvastig, maar pluimstrykers wyse gesegt waren, dat ik met andere Landen vereenigd was, en geconspireerd had de Hollanders alsoo bedriegelyk te vernielen, en haare ammunitie van Oorlog zoo t'mywaarts te neemen. Ingevalle dat zoo, en myne meening als voorsz. niet opregt en zuiver is, zoo moet my de groote Godt straffen. De overvloedigheit van dese myne meening en kan alles met de penne niet uitdrukken. Maar den Godt is myn getuige, dat ik in desen Brief opregtelyk aan u Majesteit geschreven hebbe. 1637.

„ Ik vereere u Majesteit 20 stuks witte breede Hokjens.

3[de] *Jaar*, 5[de] *Maan*, 8[ste] *Dag*.

In het laatste van 't jaar 1637 werd de Heer *Hartsink* weer hier na toe, met het Schip Sandvoord over Tayouan en uit Japan, gesonden; en de Heer *Koekebakker* gaf hem toen weder een nieuwe Instructie mede.

Instructie voor den Koopman Karel Hartsink, en den Raad van 't Jacht Sandvoord, vertrekkende van hier over Tayouan na Tonkin, tot vervolg des handels in gemeld Ryk.

" DEsen aanstaanden morgenstond, zoo Gods weer en wind het toelaat, mitsgaders de monstering van 't Volk, en de visite van 't Jacht by de Japansche Bongiois of Regenten gedaan zynde, zult onder zeyl gaan, en in de naam des Heeren uw cours stellen bewesten Meaxima na de Kust van China, tragtende de Eilanden van Oncouw, of Stormbaey, gelegen op de hoogte van 25 graaden, aan boord te krygen, en behoorlyk verkend te raaken. Instructie in December A. 1637 den Heer Hartsink na Tonkin mede gegeven.

" Welke Eilanden, of voorn. Kust, verkend zynde, zult van daar, by moy weder, na de Kust Formosa oversteeken, om benoorden Gylem, of ontrent de Zand-duynen te mogen vervallen, in 't oversteeken altyd gissing en calculatie makende twee vloeden voor een ebbe; dog by aldien hard weder of storm quam te beloopen, werd Ul. ten hoogsten gerecommandeerd, sich niet van de kust van China af te begeven, maar onder den hoek van Sabouw, Engeling of eenige andere bequaame Baejen, ten Anker te loopen, en al-

" daar

37. " daar goed weer waar te neemen. In 't aandoen van dito kust, of ter Rheede loopende, werd Ul. ten hoogsten gerecommandeerd, wel op uw hoede, slagvaardig, en op 't geene voor Branders noodig is, verdacht te zyn, op dat van Roovers, of andere trouwloose Chineesen, geen ander ongeval onverwagt toegebragt werde.

" De kust van Formosa aan boor 't krygende, zult de zelve niet nader als op 12 vademen aangieren, als mede niet verder als op 30 vademen ter Zee loopen, altyd goede zorg dragende zoo by dagen als by nagt, 't lood niet gespaard, maar gestadig gebruikt werde, alsoo dit by duister en deysig weeder, dat men in dezen tyd des jaars aldaar continueel ontmoetende is, uwen eenigen wegwyser wesen moet.

" Wat ordre, of seynen, by den Gouneur in Tayouan voor de Schepen van Batavia, als in 't Noorder Mousson van Japan komende, ten dienst van de generaale Compagnie zyn beraamd, werd de copye van dien nu mede gegeven, waar na Ul. in 't aandoen van de Rheede van Tayouan geheelyk sich hebben te reguleeren. Het voorby of misdryven werd Ul. ten hoogsten gerecommandeerd; by welk toeval of voorby geraaken (dat Godt verhoede) zult niet vreesagtig, of beschroomd wesen agter den hoogen hoek van Tayouan ten Anker te loopen, van waar met goed weder in twee getyen oplaveeren, en onder 't Noorder Rif na wensch ter Rheede komen konde.

" Ter Rheede voor Tayouan wesende aangeland, zal door Sr. *Hartsink* dese onse nevensgaande missive, met de verdere bygevoegde papieren aan de Ed. Heer Gouverneur *Johan van der Burg*, zonder eenig verlet van tyd, werden behandigt, op dat gemelde zyn Ed. niet alleen het gebesoigneerde alhier in de Negotie, zulx Ul., volgens de gehoudene discoursen, volkomen kennelyk is, maar ook het voorgevallene in Tonkin, behoorlyke onderrichting en mondelinge communicatie mag werden gedaan, en zal UE. aan gemelde Heer Gouverneur versoeken, goede partye goud wesende in voorraad, en 't zelve zonder vermindering van des Ed. Heers Gouverneur Generaals eisch, en veragtering van den Persischen, Suratsen, en Choromandelschen handel, konnen werden afgesteeken, dat met de valido van ontrent dese 8 a 10, al was het tot 12000 taylen, om alsoo een gedeelte van mede genomen contanten capitaal te gevoeglyker konnen sluiken, en des Konings, Princen, als andere principaalste Heeren afpersing der contanten te mogen ontgaan, maar 't principaalste tot procure en bekooming van grooter partye fyner en beter Zyde, mitsgaders civieler pryse, als van voorn. Koning, en andere Heeren mogte gerieft, en geaccommodeerd werden. 1637.

" By missive van dato 17 Augusty passado, adviseert voorn. Heer Gouverneur van voornemen en resolutie te wesen, de Jachten Kleen Breedamme, en Waterloose Werve, in de maanden van Maart, April, en May, tusschen 't Eiland Aynam, en de vaste kust van China, op onses algemeenen Vyands Vaartuig, de Portugeesen, om haar Zyde retouren te mogen in bekoomen, te laaten kruissen; dog contra staat te beduchten, ja vastelyk af te meten, zyn gemelde Ed. (zynde om Scheeps-ruim tot overvoer der Vaderlandse Cargasoenen na Batavia, vermits het spade vertrek der Scheepen uit Japan ten hoogsten verlegen en benoodigt geweest) de zelve, nevens andere, ten fine als vooren, mede zal hebben versonden.

" Zulks dan zynde, zal Ul. van zyn Ed. verzoeken, en in consideratie geven, gelyk wy over dese zaak mede zyn adviseerende, dat een Jonk, die Ul. zoudt oordeelen in 't voornoemde vaarwater, zoo tot ontdekking van dien, als afbreuk van onsen Vyand te gebruiken, bequaam te zyn, nevens 't Jacht Sandvoort derwaards mogt werden gelargeerd, waar aan wy niet twyffelen, alsoo gemelde zyn Ed. ten vollen en genoegsaam kennelyk is, wat de generale Compagnie, dat eenmaal 't vaarwater daar ontrent werd ontdekt, en bequaame rendevous-plaatsen voor de kruissende Jachten werden ondervonden, 'er aangelegen zy, te meer de Tonkinse Koning, volgens Ul. gedaane Rapporten rondelyk declareerd, dat in geener maniere of wyse zoude of wil toestaan, dat by iemand zyn Rivieren, Havenen, en Rheede werden gevioleerd, en onveilig gemaakt.

" By uitsetting van voorn. Jachten, of wel eenige Jonken, ten fine hier vooren verhaald, zullen ons in desen niet onderwinden eenige ordre te geven, alsoo met geen fondament (niet wetende wat macht gemelde Heer Gouverneur, volgens Tayouans constitutie, daar toe zou mogen goedvinden

1637. " te projecteeren) konnen spreeken; maar geheel aan zyn Ed. wys en voorsichtig beleid, en 't geene daar in zal gelieven te disponeeren, bevolen laaten, dan alleenlyk aanroeren, en by voorvallende gelegentheden Ul. te recommandeeren, dat het Paerl Eiland, gelegen 4 mylen benoorden de rechte Rivier van Tonkin, nevens andere plaatsen mede behoorlyk werde ontdekt.

" Uwe zaaken dan in Tayouan verricht, en depesche hebbende bekoomen, behoudens nochtans de nader ordre van de Ed. Heer Gouverneur *van der Burg*, zult met 't Jacht Sandvoort van daar t'zeil gaande, bezuiden de Eilanden van de Piscadores, recht door na de kust van China oversteeken, om een weinig boven Pedre Branco te vervallen, 't zelve in 't gesicht te loopen, en alsoo des te vaster en zekerder cours buiten de Eilanden van Sanfuan, Poelo Tay, en Gon, recht door na de Eilanden Tinhosa, digt aan 't groot Eiland Aynam gelegen, te mogen stellen, verdagt blyvende gemelde kust te beminnen, en aan boord te houden, op dat te gevoegelyker de bocht inraaken, en zonder met opstoppen eenigen tyd te verletten, hoog genoeg op de Tonkinse kust zoude mogen vervallen; tragtende voor eerst onder een des Konings Eilanden, gelegen onder de Noorder breedte van 19 graaden, 45 minuten, by de Japanders 't Roovers Eiland genaamt, daar 't verleeden jaar 't Jacht Grol gehavend heeft, ten Anker te loopen, en van uw komst kennis te doen.

" Van welk Eiland of Rheede, met 't Jacht niet eer na de Rivier van Tonkin verzeilen zult, voor en al eer door een der bequaamste Inlandsche, by gebreeken of derven van 't Hollands Vaartuig, 't zy met den Schipper of Stuurman, die wel eenige van de sprui ten verscheidemaalen uit en ingevaaren heeft, de rechte Rivier behoorlyk hebt doen onderſoeken, en afdiepen; 't welk wel zynde verricht, zult uwe reise met 't Jacht na gemelde Rivier, en dat tegen het Spring, zoo met een gemeen tye geen water ten overvloede wierd bevonden, gelyk wy van 't contrarie onderricht werden; vorderen. Doch werd Ul. in 't generaal ten hoogsten, en op 't serieuste gelast en gerecommandeerd, goede toesicht en zorg, in 't binnen- of over den dorpel loopen, te gebruiken, op dat de Compagnie by ongelegen weder of wind, en misreekening van 't getye geen ongeval toegebragt werde. 1637.

" Of het gevicl, dat by verloop van tyd zoodanige diepte in de mond van de Rivier, als wel vereischt werd, niet werd bevonden, zullen Ul. 't Jacht, daar Grol gelegen heeft; onder het voorn. Roovers Eiland Ankeren laten, en Compagnies goederen, door 't Inlands Vaartuig met de meeste versekering, als de verwegene contanten op 't gevoeglykste, gelyk 't voorleeden jaar geschied is, boven na de stad Tonkin voeren, ten waare noch een Vaartuig by de Heer Gouverneur in Tayouan Ul. was bygevoegt; 't welk by zulken interval wel zou te pas komen, en grooten dienst de Compagnie doen; blyvende S[r]. *Hartsink* ten hoogsten gerecommandeert de gesegde boven-reise op 't allerspoedigste by de een of de andere occasie in 't werk te stellen, en te vorderen.

" Het Jacht dan moetende buiten blyven, werd Ul. geordonneert 't zelve tegen 't vertrek der Portugeesen Vaartuig op te doen komen, en een stuk weegs, of buiten 't gesicht van Land voor de Rivier, daar gewoonelyk met haar Vaartuig buiten loopen, te laaten kruissen, met last aan de Overhoofden zoo lang te continueren, tot dat zekere advertentie uit de Hoofdstad van Tonkin van haarlieden weder onder 't Roovers Eiland te vervolgen; zullen hebben bekomen.

" Op uwe bovenkomst in de Hoofdstad van Tonkin, zal de Koopman *Hartsink* (hebbende al vorens besorgt en ordre gesteld tot een goede en brandvrye wooning, 't zy dan in de Campo onder sauveguarde van den 2 Raadsheer des Konings, daar 't voorleeden jaar gelogeert zyt geweest, of wel ten huise van zeker Mandaryn, zynde een van des Majesteits bloedverwanten, woonachtig op de Rivier, die op Ul. afscheid toelegging en presentatie heeft gedaan van een huising, boven-wooning, en onder een pakhuis op Ul. wederkomst gereed te maaken, en te prepareeren, 't welk wy voor die campo (hoewel voor brand en dieven daar mede wel verzekerd zyt, en dat door de ongerieflykheit, vermits van de Rivier is gelegen, en Compagnies goederen in 't lossen en weder afscheepen, niet zonder risico van gestoolen te werden, loopen) zouden prefereeren, en zoo daar goede commoditeiten waren gemaakt, te logeeren. By desen ordonneeren; wat in desen best diende gedaan, zal op Ul. bevinding moeten

1637. „ ten by der hand genomen werden, „ trachten door een van 's Konings eerste Raaden audientie voor de Majesteit te mogen obtineeren, onse missive en presenten van gelyken aan den Prins of jongen Koning, met behoorlyke eerbieding overleveren; daar by instantelyk versoeken, dat zyn Majesteit met den eersten gelieve toe te staan, en ordre te geven, van met een ieder der Ingesetenen vryelyk te mogen negotieeren, en den handel te dryven. Zoo zal Ul. mede, 't geen by haar Majesteiten is versocht, geeischt, en nu derwaarts werd versonden, volgens de memorie, Ul. terhand gesteld, doen overhandigen, op dat alzoo haar Hoogheden werdende contentement gedaan, te eerder, waar na ten dienst van de Compagnie werd geaspireerd, en tot uw voorneemen genaaken moogt.

„ Wy en twyfelen niet, of gemelde Majesteit zal Ul., gelyk voor desen, volgens uwe rapporten menigmaal heeft voorgehouden, in 't geven en verleenen van audientie, andermaal mondeling afvragen, wat wy aan de Ed. Heer Gouverneur Generaal concerneerende, den Oorlog tegen die van Quinam hebben geadviseerd, en wat ons gevoelen daar af zy, of de versochte assistentie wel zou mogen volgen of niet, &c. Dese zaak zal niet vorder, als voor desen door Ul. is geschied, dienen ontleedt; maar tot ons antwoord op zyn Majesteits missive gerefereerd, ten waare by gelegentheden secretelyk aan zyn Hoogheit declareeren, dat wy niet twyffelen of zyn Majesteit zal behoorlyk antwoord van de Ed. Heer Geneaaal, nopende zyn versoek, ontfangen; doch dient met zoodanige circumspectie en voorsichtigheit gehandeld, en dese zaak niet ruchtbaar gemaakt, dat Compagnies residentien en middelen in 't Ryk van Quinam, door secrete correspondentien, die de Grooten van beide die Hoven zyn houdende, geen ongeval, of eenig gevaar toegebracht werde.

„ Niet tegenstaande zyn Majesteit op Ul. voordragen, van de Portugeesen, onse Vyanden, op zyne Rivieren, Rheeden en Havenen, vyandelyk aan te tasten, te veroveren, en voor goeden buit aan te slaan, heeft doen antwoorden, dat in geenerhande manieren zulx gedoogen en toestaan wilde, wat in Zee geschiede, alsoo vyanden waren, had hy sich niet aan te trekken, &c. zoo zullen Ul. by gelegenheden, 't zy den eersten Ryx-raad, of wel eenige andere Mignons, en familiaaren des Konings, doen sondeeren en finaal antwoord (of de violatie niet met een silvere pleister, of een gedeelte des buits te cureeren zou wesen, en met oogluiking door de vingeren gesien werden) zoeken te bekomen, al waar 't, dat het een kleene en eerlyke recognitie zou kosten, op dat eenmaal zekerlyk mogen te weten komen, waar na Ul., en 's Compagnies gaande en komende Vaartuigen sich, desen raakende, zouden hebben te reguleeren. Zoo dan zyn Majesteit tot vorenverhaalde niet kan verstaan, noch dit in geenen deele wilde gedoogen, zal echter hoognoodig zyn, (gelyk in onse voorjaarige Instructie onder anderen hebben aangeroerd) alle middelen tot krenking van haare negotie by Ul. werden gepractiseerd en aangewend, op dat allenskens daar uit mag geworsteld, en voor de Compagnie dien handel universeel behouden werden.

„ Zoo zullen Ul. mede by de Majesteit met eerbiedigheit versoeken, dat volgens zyne toesegging de drie Nederlanders van 't Jonk, en Loncjouw by den Mandaryn in de Rivier van Possin aangehouden, van gelyken de gelichte twee Ysere Chineesche Gotelingen, 4 steenstukken, de musquets en de verdere ammunitie van Oorlog, Ul. weder werden geintrageerd, en ter hand gesteld, daar by allegeerende, wat contentement by restitutie, daar ter contrarie onaangenaamheit by weigering van den Ed. Heer Gouverneur Generaal geschieden zal, gelyk wy gemelde Koning zyn aanschryvende.

„ By gelegentheden zal mede de Majesteit zelf, of ten minsten den eersten en principaalsten Raad des Ryks, dienen aangedient en klachtig gevallen, tot voorkoming van overlast en outrage, hoe op 't uiterste uwes vertreks uit Tonkin in 't afscheepen onser goederen zekere Soldaaten, ontrent de 30 in getal, twee onser Officieren van 't Schip, in 't opkomen na de Campo, met stokken en bamboesen ter aarde hebben geslagen, en zoodanig getroffen, dat den eenen, zynde de principaalste van de quetsure in 't hoofd, weinig dagen daar na deser wereld overleden is. Vorders als dan zyn Majesteits faveur, tegen alle ongelyk en geweld der boose menschen over Ul., en de verdere Nederlanders versoekende.

1637. „ Wy willen hoopen, of volgens des „ Konings, als mede des Princen minnelyke brieven, zoo aan den Ed. Heer „ Gouverneur Generaal, als aan ons geaddresseerd, als mede dat, of voor 's „ Konings Zoon, en opgevoed kind zyt „ aangenomen, mitsgaders met Eertitelen, en andere donatien van meerder „ liberteiten begiftigt, zullen Ul. in 't „ afperssen van de contanten voor de „ Grooten, als mede in 't stuk van de „ Negotie, niet zoodaanig werden gevexeerd, en slepende gehouden; gelyk wy niet twyffelen, met 't Jacht „ voor de Hoofdstad van Tonkin komende, of zult de voorgestelde en verhoopte voordeelen (waarom 't zelve „ in de plaats van een grooter Schip, tot „ dese besending te largeeren is verstaan, „ Ul. ten vollen kennelyk zynde) ten „ meesten dienst van de generale Compagnie, en na Ul. eigen desier, erlangen, en volkomen genieten; dat de „ goede Godt geve. Het contrarie „ uitvallende, zoo blyft Ul. ten hoogsten gerecommandeert, de besnyding „ in het ter hand stellen van de contanten aan de Grooten, als mogelyk is, „ en met dien verstande, dat het geen „ verachtering en dilay in de Negotie, „ of wel eenige disgunst, en afkeer van „ de onsen komt te baaren, gelyk Ul. 't „ voorleeden jaar tot nadeel van de Compagnie genoegzaam een preuve bekomen hebt. Derhalven 't selve tot Ul. „ goed beleid, en 't geene in desen ten „ dienste van onse Heeren Mrs. is vereischende, en tot capteering van der „ voornoemder Heeren gunst bevolen laaten; zulx echter voorvallende, „ of ten laste gelegt werdende, zal door „ den Koopman *Hartsink* ten Hove, 't „ zy dan aan de Majesteit zelf, of wel „ aan andere Heeren, den inhoud van „ voornoemde missive, en de verdere „ gepasseerde Acten, waar van de translaten in copyen Ul. behandigt zyn, „ zulx dan ter materie zou mogen dienen, met minnelykheit en discretie verhaalen, en haar Hoogheden de zelve „ gelieven indachtig te wesen, aanmanen.

„ Hebbende dan licentie van vrye Negotie bekomen, en het teeken van „ dien voor de Gemeente aangeslagen „ wesende, zullen Ul. trachten het medegebracht contant Capitaal in goede „ ruwe Zyde, tot zoo een civielen prys, „ als dienlyk wesen zal, en de navolgende stuk-goederen van goede Zyde, „ en zoodaanige lengte, breedte, en „ gewicht, als Ul. voor desen aangewesen en ter hand gestelt is, mitsgaders 1637. „ nu mondeling van de Kooplieden in 't „ verkoopen van de Tonkinse stuk-goederen volkomelyk hebt verstaan en informeeren laaten, versetten, en zou „ de navolgende quantiteit stoffen alhier „ in Japan met goede advance, na advenant ieders deugt, konnen gebeneficeerd, en aan de man geholpen werden, gelyk dit jaar meerder profyten, „ als de rouwe Zyde hebben gerendeert.

„ 10000 Hockins, of zoo veel als 'er „ te bekomen zouden wesen.
„ 1000 stux Bhaa.
„ 2000 stux Sumongy.
„ 1000 stux Chio, doch witte dito's.
„ 2000 stux breede goede Foras.
„ 1000 stux Pelings, doch dienen „ een duim breeder te wesen, als die van dit jaar.

„ Om de voorsz. stoffen in quantiteit, „ ter plaatse, daar deselve meest vallen, „ en van beter Zyde, als in andere quartieren geweven werden, mitsgaders „ goede partye Caneel van ontrent 30 „ Picols tot civilen pryse te bekomen, „ zal Ul. een van de bequaamste Onderkooplieden met een assistent, en den „ Tolk met een behoorlyke Konings „ sauvegarde, of tsjap, die wy niet twyffelen of tot de meeste verseekering van „ Compagnies volk en haar Capitaal Ul. „ wel zal gewerden, na de stad Senephay vooreerst tot een preuve met 3 „ a 4 kisten gelds, gelyk by de Japansche Negotianten voor desen ten voorsz. „ fine gebruikelyk is geweest, committeeren, mitsgaders by apparenten en „ voordeeligen handel, tot procure van „ de vereischte stoffen en Caneel, of „ wel mede goede sorteering van Zyde, „ geduurende Ul. aanwesen in Tonkin, „ continueeren laaten, blyvende altyd „ verdacht den persoon, die derwaarts „ zult committeeren, met eenige monsters van stoffen te versien, en zoodanig te institueeren, dat zyn verricht, „ ten dienst van de Compagnie, en uw „ eigen eere, uitvallen, en succedeeren „ mag. Zoo dan de zaak, of de Negotie in die plaats van zulken importantie werd geoordeeld, dat meerder contanten, volgens de advysen, derwaarts „ behoorden gesonden, zal Sr. *Hartsink* „ wel dienen vooreerst een tour over „ land, dat binnen drie dagen gevoeglyk geschieden kan, of wel te water, „ zoo eenigsins de tyd dit lyden wil, na „ Senephay te doen, om met des te beter fundament het gerequireerde contant Capitaal te mogen provideeren,

„ wat

1637. „ wat in de Negotie omgaat, behoorlyke inspectie te neemen, en volkomen ordre te stellen.

„ By de gehouden Tonkinse Negotie-boeken, verneemen wy de Europische als andere goederen, tot een preuve voorleeden jaar derwaarts gesonden, met weinig profyt, ja tot schaade van de Compagnie, gebeneficeerd, en meest by den Koning, Prins, als andere Grooten, na hen genomen, en de resteerende te rug gebracht zyn; waarom Ul. niet, dan 't geen haar Hoogheden ernstelyk zyn eischende, uitgeleid het Koper, dat uit te voeren, by den Japanschen Keiser verboden is, voor tegenwoordig werd medegegeven. Wy hebben goedgedacht de geeischte goederen van den Prins, of jongen Koning op zekeren prys, terwyl zulx zelfs by zyne missive is versoekende, te stellen, en dat op hoope by den Koning, en andere Capado's na advenant mede zullen werden betaald, zoo dat na gemelde memorie, Ul. ter hand gesteld, zult hebben te reguleeren.

„ Na wy alhier werden bericht, zo zou op de wortel Hisin in Tonkin goede profyten voor de Compagnie, als die onder de hand of secretelyk mogt verkogt werden, te doen zyn. Waarom Ul. tot een monster 10 katti's van de middelbaare sorteering werd mede gegeven. Ul. blyven verdacht, wat quantiteit, en met wat profyt jaarlyx aldaar zouden konnen debiteeren, te onderstaan; gelyk mede na zekere sorteering van rouwe Zyde, Bottor genaamd, dewelke zo ten honderd minder als de goede Zyde aldaar te bekomen, en hier in Japan weinig minder, als de goede dito, zou rendeeren. Zulx zou mede met noch een andere sorteering van Zyde, genaamt Forrangoy, geschieden, en als de Bottor na advenant advance geven.

„ Zoo vallen daar mede verscheide Drogues, daar af, als van de voorn. Zyde, in toekomende monsters zullen verwachten, om te bevinden, wat voordeel voor de Compagnie met de zelve zal wesen te erlangen.

„ Gemerkt by resumptie van 't gepasseerde in Tonkin, als mede mondelinge voorstellen van den Koopman *Hartsink*, wel iemand aldaar zou behooren met een contant capitaal van ontrent 12000 thaylen, tot vervolg van den handel, als verscheide andere consideratien, ten dienste van de generaale Compagnie over te blyven, zulks by ons alhier mede niet vreemd, maar hoognoodig te geschieden, geoordeeld werd, echter is met de Schepen Amsterdam, en de Gallias, na Batavia, aan de Ed. Heer Gouverneur Generaal en Raaden van India, daar over geschreeven, en haar Ed. nader ordre versocht, die Ul. met 't Schip, dat tot overvoer van de geprocureerde rouwe Zyde, stuk-werken, en Caneel, Tonkin zal aandoen, gelyk mede antwoord op des Majesteits Brief van zyn welgemelde Ed. zullen hebben te verwachten. Zoo dan de Ed. Heer Generaal mogt resolveeren iemand aldaar over te blyven, en voorn. *Hartsink* daar toe wierd geordonneerd, zal den Onderkoopman *Daniel Reiniersz.*, om ons mondeling van 't gepasseerde volkomen rapport, en weder over de bevinding van het Tonkins Cargasoen te mogen doen, met een der Jachten herwaarts keeren. 1637.

„ Met welk antwoord, en eenige presenten aan den voorn. Koning, zyn gemelde Ed. wel mogt resolveeren, gelyk wy hoopen van ja, een expressen gecommitteerden, om met zyn Majesteit in nader onderhandeling, wegens den Oorlog tegen die van Quinam te komen, of wel nader inspectie van de gelegenheit des handels aldaar te neemen, tot welken einde S[r]. *Abraham Duyker* dit saisoen is expresselyk geordonneerd geweest van Batavia te zenden. Ul. zullen derhalven versorgen voor 't uitgaan van de maand May, onder 't Roovers Eiland iemand van de Tolken, of een ander bequaam persoon, die aldaar in dienst zoude mogen hebben, met een missive, en advertentie aan de Overhoofden van het komend Schip af te zenden, met ordre aldaar haare komst te verwachten, op dat zy behoorlyk mogen weten, waar hen in 't na boven reisen zullen hebben te reguleeren; en Ul. voor des Gecommitteerdens bovenkomst volkomen kennisse van zaaken mocht bekomen, op dat alles, zoo zulks zal vereischen, met goede ordre tot reputatie van de Nederlandsche Natie toegaan, en uitgevoerd mag werden.

„ Of het geviel, gelyk wy niet opineeren, by een schaars Zyde-gewasch, of wel verschyning van meer andere Negotianten, de Zyde, en stuk-goederen, tot zoodanigen prys quamen te rysen, gelyk voor desen wel gebeurd is, en men oordeelde met den inkoop van de Chineesche goederen voor Japan meerder, al waare het egaale, „ pro-

1637. „ profyten zouden weſen te doen, zoo zullen Ul. alvorens een goede en verſekerde calculatie, en met den Raad hier over reſolutie hebbende genomen, het mede gebrachte Capitaal te verſetten, ſuperſedeeren, en weer na Tayouan, om voorſz. redenen, voeren; van gelyken de aangeroerde impedimenten niet voorvallende, en echter zulken quantiteit Zyde, tot vollading van beide de Schepen, alſoo 't Schip dat van Batavia Ul. toe te komen ſtaat, grooter van laſten, als daarom is geſchreven, wel mocht weſen, kon werden geprocureerd, zal Ul. 't grootſte tot ſupplement zynes vorderen laſt na Tayouan tydelyke depeſche geven, en met 't Jacht Sandvoort uw reiſe op 't ſpoedigſte herwaarts performeeren, blyvende ten hoogſte gerecommandeerd in 't afladen der Schepen, tuſſchen de Zyde pakken, en alle hoeken en winkels, wel verſtaande niet aan, maar een laage van boord, en daar 't geen vochtigheit onderworpen is, zoo veel Sitouw, of grof werk van rouwe Zyde, los te doen inſtoppen, als immers doenlyk is, gelyk Japanſche Negotianten in haare Jonken tot ſoulaas haarer gedaane onkoſten plegen, en gewoon waren te doen.

„ Ook zou mede, 't geen zyn volkomen laſt niet had, ten waare het defect te groot, en met koſtelyker goederen in Tayouan te laden, de Compagnie meer dienſt geſchieden zou, geoordeeld wierd met goede partye Sitouw zyn verdere laſt bekomen, die volgens de rapporten, zoo veel als begeeren tot tayil 3, en minder te bekomen is, ja al waar de party vry groot met goede advance, gelyk dit jaar tayil 13 gerendeerd heeft, alhier konnen werden gedebiteerd, daar op Ul. te letten ſtaat; en ook behoorde in plaats van Tayouanſche ruige waaren effect te ſorteeren; doch zullen deſen raakende ons aan de nader ordre van de Ed. Heer Gouverneur Generaal, en de Ed. Heer *van der Burg*, Gouverneur in Tayouan, geheelyk gedragen.

„ By reſcontre van eenige onſer Vyanden Vaartuig, zoo in 't gaan, als keeren, uitgezeid die van Maccauw na Japan komen, zult de zelve zoeken te vermeeſteren, en in uw geweld te bekomen, altyd over de veroverde van wel te verſekeren, en wakend ooge hebbende, en de goederen behoorlyk doende inventariſeeren; doch verdagt zynde geen gevangenen hier in Japan, maar wel in de Piſcadores, of in Tayouan, te brengen. Zoo werd Ul. mede ſerieus gerecommandeerd in 't herwaarts komen, of in 't Vaarwater van Japan, geen Chineeſche Jonken aan te haalen, en eenig volk daar in te laten overgaan; gelyk zulx dit ſaiſoen by de overhoofden van de Keiſerinne onbedacht geſchied is, en wat ruſie by de Gouverneurs van Nangaſacqui heeft gebaard, is Ul. ten vollen kennelyk. 1637.

„ Voor den tyd van 6 maanden gaat dit Jacht Sandvoort van vleeſch, ſpek, olie en azyn, mitsgaders rys en arak van twee maanden voor 66 koppen geprovideerd.

„ Laat de Vaderlandſe proviſie tot de Voyagie dienen, en in Tonkin voor 't volk verſche koſt ſchaffen, gelyk wy vernemen dat die daar redelyks koops te bekomen is.

„ By voorvallende zaaken, en Raadsplegingen zal de Koopman *Karel Hartſink* in de zelve preſideeren, en by gelyke ſtemmen volgens uſantie een dubble hebben, en uit zoodanige perſoonen beſtaan, als de noodwendigheit van zaaken zou mogen vereiſchen, en by voorn. *Hartſink* geconvoceerd werden; houdende altyd goede ordre onder 't volk, en adminiſtreerd behoorlyke Juſtitie over de misdoenders, volgens de reglementen by de Ed. Heeren Majores daar over gegeven. Zoo werd Ul. op 't ſerieuſte belaſt alle particuliere handeling, volgens den Artykel-brief, te weeren, en, by acherhaaling, ons daar af volkomen kennis te doen.

„ Van gelyken blyve de goede meſnagie in de te doene gaſtos, als ſchenkagie, mitsgaders 't geen tot nut en profyt van de generaale Compagnie vereiſcht werd, ten hoogſten gerecommandeerd, en bevolen.

„ Wy willen den Almogende bidden, deſe uwe aanſtaande bezending zoodanig gelieve te zegenen, dat de zelve ten profyt onſer principaalen wel ſucцedeeren en uytvallen mag, waar toe geluk, als mede behouden Reiſe wy Ul. gezamentlyk zyn wenſchende. Amen.

In 't Comptoir Firando
ady 18 *December* A°.
1637.

Onderſtond

NICOLAAS KOEKEBAKKER.

Na

Na dat na de Heer *Hartſink*, A°. 1638 met 't Schip Sandvoort hier weder gekomen, zeer gunſtig van dien Vorſt ontfangen was, en zyn oogwit in opſicht van den handel bereikt had, zogt hy daar vooreerſt juiſt geen vaſte Logie, 1638. maar alleen een brand-vry huis, om zyne waaren daar in te bergen, dat hem vergund wierd.

DERDE HOOFDSTUK.

I*Nſtructie aan den Heer* Hartſink A°. 1638 *mede gegeven. Bericht van* Goederen, *door den Heer* van Broekhorſt *uit* Tonkin *na* Japan *geſonden. Brief des Konings van* Tonkin *aan zyn Edelheit den Heer* Johan Maatſuyker *&c. En zyn Edelheits antwoord 'er op.* Sibens, Commiſſaris *hier. Dit* Comptoir A°. 1700 *opgebroken. Van den* Godsdienſt. *De* Heidenſche. *De* Roomſche. *Van den* Godsdienſt *van* Coetsjientsjina.

DEſe handel nu nam onder opſicht van de Heer *Hartſink* zulk een gelukkige voortgang, dat haar Edelheden goedvonden hem A°. 1638 'er weder na toe te zenden, die toen met het Schip de Ryp van Japan derwaarts vertrok, en van den Heer *Koekebakker* de navolgende Inſtructie kreeg.

Ordre en Inſtructie voor den Koopman Karel Hartſink, en den Raad van 't Fluit-Schip de Ryp, vertrekkende van hier over Tayouan na Tonkin, tot vervolg des handels in gemeld Ryk.

„ HOe by de Ed. Heer Gouverneur „ Generaal, en de Ed. Heeren „ Raaden van India, ten dienſt en voordeel van de Ed. Heeren Majores tot „ ondervinding en accreſcement van den „ handel door de ganſche Indiëns, geen „ diligentie nog onkoſten geſpaard, maar „ alle middelen aangewend, en in 't werk „ geſteld werden, is ons al te zamen door „ de jaarlykſe en continueele gegeven „ ordres ten vollen bekend, gelyk ten „ voorſz. reguarde, nu twee jaaren geleden, met 't Jacht Grol in 't Koningryk van Tonkin de handel is onderſtaan, redelyk, en nu jongſt met „ Sandvoord met allerley profyten heeft „ gerendeerd, welken volgende by ons „ en den Raad op den 21 October paſſado goedgevonden, en gereſolveerd „ is, met vergrooting van contant Capitaal den handel rigoureuſer te vervolgen; 't Fluit-Schip de Ryp, vermits zyn ondiep gaan en gevoeglyk de „ Rivier op, tot voor de ſtad Catchou „ zal konnen verzeilen, mitsgaders het „ geprocureerde genoegſaam wegſleepen, zoo wanneer tyd en gelegenheid „ dit zou toelaaten te depeſcheeren, en „ na voorn. Ryk te laaten vertrekken.

„ Ul. zullen deſen aanſtaande morgen-„ ſtond, in Godes naam, zoo weer en „ wind dat toelaat, mitsgaders de monſtering van 't Volk, en de viſite van „ de Fluit by de Japanſche Bongois of „ Regenten gedaan zynde, onder zeil „ gaan, en in den naame des Heeren, „ uwen cours ſtellen beweſten Meaxima, trachtende de kuſt van China op „ de hoogte van 25 graaden aan boord „ te krygen, en van de Krokodillen, of „ de Eilanden Oncouw verkend te geraaken.

„ Welke Eilanden, of voorn. kuſt verkend zynde, zult van daar by moy „ weder na de kuſt van Formoſa overſteeken, giſſing makende benoorden „ Gylem, of ontrent de Zand-duinen te „ vervallen, des neen, dat Ul. ſtorm, „ of hard weêr, quam te beloopen, zult „ u niet van de kuſt van China af begeven; maar onder den hoek van Sabouw Engeling, of eenige andere „ bequaame Baejen, ten anker loopen, „ en aldaar goed weder waarneemen, en „ by aldien genoodſaakt werd zoo zuidelyke Rheede te zoeken, dat niet gevoeglyk benoorden de Piſcadores, of „ de Eilanden van Pehouw, na Formoſa zoude komen overzetten, zult na „ dito Eilanden uwen cours ſtellen, op „ de welke by dage dient te vervallen, „ en in de Z. O. Baey ter Rheede te „ loopen, om van daar des middernachts „ met een achter-ebbe t'zeil te gaan, op „ dat 's morgens in tyds van 't voorſz. „ Eiland moogt verkend raaken, en alſoo uw Reis gevoegelyk winnen.

„ In 't overſteeken na de voorn. Eilanden, of na de kuſt van Formoſa, „ zult altyd giſſing en calculatie maken „ twee vloeden voor een ebbe in 't aandoen van de kuſt van China, en aldaar „ ter Rheede loopende, werd Ul. ten „ hoogſten gerecommandeerd wel op „ uw hoede, ſlagveerdig, en, 't geen

1638. „ voor Branders noodig is, verdacht te „ zyn, op dat van Roovers, of andere „ trouwloose Chineesen, geen ongeval „ onverwacht toegebracht werde.

„ De kust van Formosa aan boord krygende, zult de zelve niet nader, als op „ 12 vadem gieren, als mede niet verder, „ als op 30 vadem ter Zee loopen, altyd „ goede zorge dragende, zoo by dag als „ by nacht 't lood niet gespaard, maar „ continueel gebruikt werde, alsoo by „ duister en dysig weder, dat men desen „ tyd des jaars gestadig ontmoetende is, „ uwen eenigen wegwyser wesen moet.

„ Wat ordre en seynen by den Gou„ verneur in Tayouan voor de Schepen „ van Batavia, als in 't Noorder Moes„ son uit Japan, komen, ten dienst „ van de generaale Compagnie zyn „ beraamd, werd de copye van dien nu „ mede gegeven, waar na Ul. in 't aan„ doen van de Rheede van Tayouan sich „ geheelyk hebben te reguleeren. Het „ voorby of misdryven werd Ul. ten „ hoogsten gerecommandeert, by welk „ toeval of voorby raaken, dat God ver„ hoede, zult niet vreesachtig of be„ schroomt wesen onder den hoogen hoek „ van Tancoya ten anker te loopen, van „ waar met goed weder in twee getyen „ oplaveeren, en onder 't Noorder Rif „ na wensch ter Rheede komen kond.

„ By missive van den Ed. Heer Direc„ teur Generaal, en de geassocieerde „ Raaden in dato 16 Juny passado ons „ per 't Jacht Akkersloot toegekomen, „ verneemen, hoe haar Ed. 't Jacht wy„ ders in Compagnie van voorn. Jacht, „ en de Fluit Broekoord van Batavia, „ met ordre om Quinam aan te doen, „ hadden afgesonden, en den Opper„ koopman *Abraham Duyker* aangeschre„ ven, alle reële effecten mede te nee„ men, zyn reise na Tonkin te perfor„ meeren, de missive aan de Koningly„ ke Majesteit te behandigen, en zyn „ verdere Commissie verricht hebbende, „ met meer gemeld Jacht, om van zyn „ wedervaaren, en gebesoigneerde gron„ dige kennis aan ons alhier over te bren„ gen, in Japan te verschynen, dat wy „ van harten wenschen effect waare ge„ sorteerd, om ons in 't geven van prompte „ en ampelder order eenigsins te mogen „ reguleeren, dat my uit Tayouan, na „ de rapporten van voorn. Opperkoop„ man *Duyker*, en 't gepasseerde aldaar, „ door den Ed. Heer Gouverneur *van der* „ *Burg* gevoeglyk geschieden zal, en na„ der by zyn welgemelde Ed. nevens on„ se missive aan de Majesteit geadver„ teert werden, of wel zoo de zaak zulx „ mogt vereischen, iets afbygedaan, ja „ wel geheel verandert werden, waar„ om de zelve alhier niet is getransla„ teerd, maar in Tayouan in de Chi„ neesche spraak, die by de Tonkinse „ Natie volkomen, en beter, als de ge„ leerde Japansche taal, kan werden ver„ staan, zal dienen te geschieden; waar „ toe Sr. *Hartsink* het gecierd papier tot „ de missive van den Koning, en Prins, „ ter hand gesteld is.

„ Na sich de zaaken in Tonkin laten „ aansien, en wy uit de mondelinge rap„ porten van den Koopman *Hartsink* ver„ staan, zoo zou 't wel hoognoodig ver„ eischen, terwyl de Fluit de Ryp met „ geen meerder getal, dan 40 koppen „ Scheepvaarend Volk versien is, dat „ noch meerder Soldaaten tot meerder „ surete en versekering van 's Compa„ gnies groot Capitaal, mitsgaders in „ andere voorvallende gelegenheden, „ in Tayouan wierden bygegevoegt, „ en zullen Ul. dierhalven aan de Ed. „ Heer Gouverneur *van der Burg* vrien„ delyk versoeken, gelyk wy zyn ge„ melde Ed. mede zyn aanschryvende, „ met noch 8 a 10 Soldaaten nevens de „ twee, die van hier zyt voerende, zoo „ 't eenigsins zal konnen geschieden, „ mochten bygevoegt, en het getal tot „ 60 koppen gereduceert werden. Zoo „ blyft mede verdacht de versochte 100 „ pikols Aluin by den Japander, ge„ naamt *Rysemondo*, woonachtig in Ton„ kin, te procureeren, gelyk wy niet „ en twyffelen, of volgens ons voorig „ aanschryven per Akkersloot, de zelve „ zult in voorraad vinden; waar mede „ de voorsz. persoon zal werden geac„ commodeerd, mitsgaders de Compa„ gnie dienst geschieden.

„ Zoo het geviel, dat de gehuurde en „ by Ul. gevangen Jonk op de kust „ van Tonkin, in Tayouan niet waare „ verscheenen, dat de Almachtige „ Godt verhoede, zal Ul. den Koop„ man *Jan de Waard*, die nu mede gaat, „ tot den Tonkinsen handel gebruiken, „ gelyk mede den Onderkoopman *Pie*„ *ter Byleveld* by 't Fluit-Schip blyven „ laaten; doch ter contrarie, dat wy in „ 't binnenste onses gemoeds wenschen, „ verstaan wy met die geene, die Ton„ kin alreede hebben gefrequenteerd, en „ voor tegenwoordig van 't Comptoir „ Ul. werden bygevoegt, den handel „ zoo wel ter plaatse, daar resideerd, „ als in Senephay, zal mogen waarge„ nomen en volvoerd werden. Derhal„ ven beide geroerde persoonen in Ta„ youan tot de komst der Schepen uit „ Japan zullen dienen te verblyven, en „ de Scheeps boeken by den Onderkoop„ man *Nachtglas*, als op de Sandvoort „ heeft gedaan, waargenomen werden, „ ten waare de Ed. Heer Gouverneur al„ daar anders goed vond te ordonneeren.

„ Wy

1638. " Wy hebben uit de ontdekking het " voorleeden jaar, met 't Jacht Kleen " Biedam, door den Opperstuurman " *Frans Jacobsz. Visscher*, tusschen de " vaste kust van China, en het groote " Eiland Aynam gedaan, gesien, en " door mondelinge rapporten verstaan, " dat de passagie benoorden niet zoo veel " prykels en swarigheit met onse lichte " Schepen te passeeren (als wel is gesustineerd, en gehouden) onderworpen te wesen, waarom tot volbrengen van een spoedige en korte Voyagie, mitsgadert geen onnutten tyd met " opstoppen in de bocht, loopende bewesten Aynam, t'soek te brengen, " wy niet ongeraaden zouden houden, " vertrekkende uit Tayouan, na verrichtinge uwer zaaken aldaar, en bekomen depesche, de Eilanden Poelo " Tajo (hebbende alvooren uwe gestelde courssen van nu twee achter een " volgende jaaren wel geobserveerd) in " 't gesicht te loopen, en van de zelve " verkend zynde na den Noord-Oost hoek " van Aynam, of den berg Manopin, " by de onsen in de Kaart alsoo genaamd, " over te steeken, en van daar langs het " voornoemd Eiland benoorden, en de " vaste kust op 10, 9 en 7 vademen van " de bocht in te loopen, en uwen cours " recht door na de Rivier Arquaron, op " de hoogte van 20 graaden 48 minuten, en ontrent 9 mylen Noordelyker, als de Rivier Rochbo, by het " Jacht Sandvoort bevaaren, dewelke " de Portugeesen met hun Vaartuig uit " en inkomen, en met een spring-stroom " 16 a 17 vadem waters gevonden werd, " te stellen, en op 't spoedigst binnen " te geraaken; dit verstaan wy zoo Gods " weer en wind zulx eenigsins wilde toelaaten, en Ul. behoorlyke kennis van " 't land bekomen hadden; des neen, " ordonneeren als de vorige Voyages hebt " gedaan, bewesten 't voorn. Eiland Aynam de reise te vorderen, en zonder " de Visschers of Konings Eilanden aan " te doen, na de Rivier Arquaron, hier " voren genoemt, te loopen; doch in " 't weerkeeren na Japan, of 't verzeylen van de Tonkinse kust, uwen cours " binnen door, als hier voren hebben " aangeroert, 't welk gevolglyk zonder " eenige scrupel zal konnen geschieden, " nemen, en alsoo de reise eer winnen.

" Voor de mond van de gesegde Rivier wesende geankerd, het gety, of " wel weer en wind niet willende toelaaten, van dadelyk boven te zeilen, " maar aldaar eenigen tyd vermits de opwatering te moeten blyven leggen, en " de tyd des nieuwen jaars, of haar Songuats, beginnende te genaaken, zal " sich de Koopman *Hartsink*, na op al" les goede ordre is gesteld, met een bequaam Inlands Vaartuig na de stad Catchou vervorderen, audientie voor den " Koning en Prins versoeken, en onse " missive met de bygevoegde vereeringen, en vereischte eerbieding (zoo " dat behoord) overleveren, mitsgaders " onse goede genegenheit en wil tot haare Majesteiten volkomelyk declareeren. Wy willen niet twyffelen met " de verschyning van den Opperkoopman *Duyker*, of zult van den Koning " minnelyker, als wel op uw vertrek geschied is, bejegend werden, zoodanige vexatien en quellagien in verscheide gepleegde actien (als afpersing " van een groote en merkelyke somme " Zilver, na-neming der goederen met " weinig winst, ja eenige met verlies, " en daar en boven levering van grove " en slechte Zyde in betaaling des Konings schuld, waar tegen met alle civiliteit en bondige redenen, gelyk tot " noch toe publicq hebt gedaan, Godt " geve maar by die onredelyke Natie, " ter herten mag werden genomen, zal " dienen aangehouden, en zoo mogelyk " is, voorgekomen werden) onderworpen zyn, maar meer liberteiten en " voordeelen in den handel genieten, " gelyk mede wegens de verlochte assistentie niet moeyelyk gevallen, en daar " over aangesprooken werden; maar tot " nader schryvens en antwoord van den " Ed. Heer Gouverneur Generaal, den " Konings sich gerust zal houden; echter zulx voorvallende, zal in dese zaak " niet verder moeten werden getreden, " als tot noch toe door Ul. geschied is, " zullen Ul. vooreerst niet als Kooplieden moeten dragen, en de Staats-zaaken doorgaans, om tyd te winnen, " na Batavia gerenvoyeerd werden, 't " geene wy beide haare Majesteiten in " onse missive over dese als andere gepasseerde zaaken ten deele wydloopig " aanschryven, en alsoo effect sorteerde " gaarne zagen, zal Ul. uit de copye " der zelver ter hand gesteld, volkomelyk konen beoogen. 1637.

" Onaangesien de Koning in 't lesen " onser missive, 't voorleden jaar aan " hem gedirigeerd, scheen geen goed " genoegen over het wedereisschen van " de geblevene Nederlanders in de Rivier van Possin, mitsgaders de aangehouden ammunitie van Oorlog te " scheppen, en op uw mondeling gedaan versoek geen antwoord wegens " de gezegde ammunitie, maar dat de " twee persoonen hadden vrouwen genoomen, en uit haar vryen wil begeerden daar te blyven, &c. haddet " bekomen, zoo zal Ul. echter by gelegenheden van tyden zyn Majesteit

 " zelfs,

1638. ,, zelfs, of wel door 's Compagnies ,, vrienden doen aanspreeken, en in 't ,, vriendelyk versoeken, dat doch gelieve ordre te geven, voorn. Nederlanders en 't verdere aangeslagene, ,, Ul. weder mag werden ter hand gesteld, met verklaaring, het maar aan ,, 't gebod van zyn Majesteit dependeerd, ,, terwyl in zyn land en gebied zyn onthoudende, en zonder eenig tegenspreken van iemand Ul. konnen toegezonden werden, des meer, weeten ,, niet hoe langer den Ed. Heer Gouverneur Generaal desen raakende zullen ,, contentement doen. Ondertusschen ,, dient niet versuimt beide de fugitiven ,, door een expresse, 't zy met brieven ,, of mondeling aangedient, dat wel hebben voor zig te zien, zoo in dit haar ,, moetwillig opset continueeren, en haar ,, buiten den dienst van de Compagnie onder sauveguarde van een Heiden onthouden, wat haar in tyd en wyle staat ,, te genaken, en wy niet zullen nalaaten, zoo niet vrywillig, en dat voor ,, Ul. vertrek van daar wederom tot u ,, verschynen, door de een of de ander ,, middel in onse handel te bekomen.

,, Den Opperkoopman *Duyker* is in consideratie gegeven, en hy geauthoriseerd ,, met den Raad te delibereren, om den ,, Koopman *Hartsink* aldaar met weinig ,, Capitaal te laaten overblyven, en te ,, doen onderfoeken, wat in den handel, ,, als andere zaaken, na 't vertrek der ,, Schepen passeerd, en of de Zyde niet ,, tot civielder prys met kleene partyen, ,, als wanneer wy en de Portugeesen die ,, met groote quantiteit aanslaan, zou ,, te bekomen wesen, en zulx meer, als ,, tot verbetering der Negotie geobserveerd, en bygebracht zou konnen werden, &c. wat ons gevoelen is, om ,, iemand aldaar met eenig Capitaal over ,, te blyven, na wy uit het gepasseerde ,, van derwaarts sien, hebben ten deele ,, na Batavia geoordeeld, gelyk Ul. mede daar over zyt schryvende, en door ,, onse gehoudene mondelinge communicatien genoegzaam bewust is; echter om de zeekerheit des handels ten ,, reguarde hier voren aangeroerd, eenmaal te moogen bekomen, zou voor ,, tegenwoordig den Koopman *Hartsink*, ,, of wel een der bequaamste Onderkooplieden by non employ van alle de contanten, met een weinig Capitaal over ,, te blyven, ordonneeren, doch niet ,, weetende, of meergemelde Sr. *Duyker*, terwyl wy verneemen met noch ,, een redelyk Capitaal, bestaande in ,, Quinams Goud, Zilver, en Koper ,, sener derwaarts is vertrokken, wel ,, mocht eenige Compagnies dienaaren ,, daar hebben gelaaten, en alreede de ,, preuve des geroerden handels ondervonden hebben, niet konnen met fundament daar af spreeken, maar zullen ,, op de nader ordre van den Heer Generaal, alsoo het apparent is andermaal ,, besending 't aanstaande saisoen van Batavia zal werden gedaan, of wel op ,, 't goedvinden van de Ed. Heer Gouneur *van der Burg*, na de bekomen ,, advysen van daar gedifferreerd laaten. 1638.

,, Het zal noodig, en ten dienst van ,, de generaale Compagnie vereisschende ,, zyn, dat Ul. licentie van de Majesteit, ,, om de Negotie te mogen exerceeren, ,, hebben bekomen, of wel eer een der ,, bequaamste Onderkooplieden een assistent en Tolk onder 't Tsjap en sauveguarde des Konings, met een behoorlyke instructie, als 't voorleeden ,, jaar geschied is, na de stad Senephay ,, committeeren en versorgen, dat het ,, weven van stoffen op haare aankomst ,, by der hand genomen, en dienvolgende meerder stuk-goederen, tot vergrooting van zoo een profytgeevenden handel, geprocureerd werden, na ,, wy ons alhier laaten informeeren, en ,, de ervaring, ten tyde de Japansche Negotianten met haare Jonken dat Ryk ,, te frequenteeren plachten, ten vollen ,, leermeester is, zal de quantiteit van ,, de stoffen, als Hockins, Bhaa, Sumongy, Chyo, en Pelings, uitgesegt ,, de Foras, die aldaar in de tyd uwer ,, Residentie zouden konnen werden geweven, altyd met treffelyke profyten, ,, gelyk nu twee achtereenvolgende jaaren ondervonden hebben, alhier gebeneficeerd, en aan de man geholpen ,, werden; waarom geen quantiteit in ,, desen Ul. zullen prescribeeren, maar ,, zoo veel contanten tot bekoming van ,, meerder profyten, ten hoogsten gerecommandeerd laten; gelyk wy 't aanbesteden van een goede party witte Pelings op de lengte van een Japansche ,, Rok van bloemen en werk, als 't monster Ul. ter hand gestelt, waar af 73 ,, stux tot een preuve door Ul. ons zyn ,, toegebracht, kostende aldaar tayil 2, ,, 4 schuitgeld, en hier weder tayil 6, 7, ,, 1. gerendeerd hebben. Zoo zal mede ,, voor al vereisschen onderleit het weven van swarte Fluweelen, onder de ,, Chineesen aldaar, gelyk wy bevinden ,, volgens de bekomen monsters genoegsaam zal konnen in 't werk gesteld werden, alsoo wy uit Tayouan, volgens ,, de advysen aldaar, vermits een dracht ,, by de Grooten van China geworden is, ,, en met meenigte na de Koninglyke stad ,, Paccan gevoerd wierden, geen of weinig te verwachten hebben, en hier ,, voor tegenwoordig meer als voor desen getrokken en gewild zyn, gelyk ,, by

"by de verkoop van de Tayouanse, kostende 4 en 5 Ra. tot tayil 15, en de "Tonkinse van tayil 3. 7 schuitgeld, tayil 13 zyn verkocht, ten deelen afgemeten kan werden, doch zullen wel "dienen op zoodanigen lengte van pool "en zwarte verw, als de Chineesche, die "de onse in Tayouan tot 5 en 6 Ra. inkoopen, zoo 't practicabel is, aanbesteed te werden, zullen na advenant "meerder profyten geven, en om de "Chineesen gevoeglyker tot het weven "van gesegde Fluweelen te mogen onderrichten, zal het noodig zyn *Hartsink* 5 a 6 stuks goede dito's tot een monster uit Tayouan mede neeme, de procure van goede quantiteit Caneel, al "waar het tot pikols, en meer, of het "geviel in 't aanstaande van Batavia een "party van 't Vaderland wierd geeischt, "blyft Ul. gerecommandeerd, gelyk mede ten hoogsten in 't versetten van uwe "wegvoerende Capitaal in goede rouwe "Zyde tot een civiele prys, zoo veel "doenlyk zynde, 't welk op uw alreede "bekomen ervaring en geprefteerden "dienst, volkomelyk zullen verlaaten, "en gewenschte effecten, ten voordeele "van onse Heeren Principaalen, in het "aanstaande verwachten. Ondertusschen "moet men niet tolereren, dat om geenerhande motiven onder een bepaalden "handel gebracht werden, veel min, indien 't voorkomelyk is, dat de ontrouwe Japanders u als taallieden bygevoegt "werden, en met 's Compagnies middelen speelen, maar de minste gemeenschap in den handel met dien beroiden "hoop te hebben, zal de beste vriendschap bejegenen, en geen occasie van "misnoegen geven, zal dienvolgende den "Tolk *Strik*, zoo in Tayouan verscheenen, die sich de jongste Voyagie volgens Ul. rapport wel gequeten heeft, "wederom derwaarts dienen gebruikt te "werden.

"Het zou wel konnen geschieden, dat "de Ed. Heer Gouverneur *van der Burg* "goed vond, gelyk ons advys daar geheel toe is dragende, dat een der hier "blyvende Fluiten in 't verzeilen na Batavia, de bocht van Tonkin aandeede, "en aan de Visschers of Konings-Eilanden ter Rheede quam, om de Tonkinse advysen, hoe aldaar van den Koning, "Prins, en andere Grooten zult bejegent zyn, de apparentien van zoo een "groot Capitaal te versetten, wat quantiteit Zyde verhoopt werd, en vorder "doen der Portugeesen, onse Vyanden, "mitsgaders met wat Vaartuigen en cargasoenen aldaar geland zyn, in 't laatst "van February, of 't begin van Maart, "van daar aan de Ed. Heer Gouverneur "Generaal over te brengen, gelyk wy "niet twyffelen by non paresse van den "Opperkoopman *Duyker* in Tonkin (dat "den goeden Godt anders geve) of staat "zulx vastelyk te geschieden, waarom "tegen voorn. tyd een expresse met uwe "Brieven en verdere bescheiden tegen de "komst van 't Schip, aan gesegde Eilanden zal dienen te verbeyden, of wel, "zoo zulx de tyd kon lyden, en de noodwendigheit van zaaken vereischte, op "de bekomen tyding van zyn arrivement "zelf in persoon een keer na derwaarts "te doen, om de vrienden des te beter "en grondiger te konnen onderrichten. "Wy blyven ondertusschen geresolveerd "'t Fluit-schip Broekoord zoo tydig zyne depesches te geven, als zal konnen "geschieden, en de voorgestelde Voyagie gevoeglyk konnen gewonnen werden.

"Om eenmaal de volkomen ontdekking van de Tonkinse Bocht te bekomen, werd den Raad gecommandeerd "'t geene by de onsen niet bevaren en "ondervonden is, als van de Rivier Rochbo, tot de Rivier Arquaron en desselfs "spruiten, alwaar het Noordelyker, en "'t geene noch vereischt, bevaaren te "werden, by gelegenheit door den Opperstuurman *Frans Visscher*, of wel een "ander bequaam persoon, te doen onderfoeken, en nevens het alreede ontdekte pertinent in de Kaart te leggen.

„De Koopman *Karel Hartsink* blyve „verdacht met lief in Tonkin, gearriveerd, niet alleen onder de Portugeesen, onse Vyanden, maar onder de „Inwoonders, als mede de daar resideerende Japanders te divulgeeren, en „ruchtbaar te maaken, hoe de Kapitein *Moor Don Sjuan* dit jaar tot de „Reis na Jedo, en reverentie voor de „Keiserlyke Majesteit te doen, gecommitteerd, zoo wanneer geprepareerd „en vaardig was de reise aan te nemen, „gelyk gemeenlyk 6 a 7 dagen na 't „vertrek der Galliotten geschied, werde door een expresse uit 't Hof gemandeerd in Nangasacki, by den Kapitein Moor *Don Francisco Castello Blanco* in haare Detentie plaats tot nader „ordre, gelyk noch doet, te blyven, „en na men zegt, en affirmative ten „Hove sustineerd het geschapen staat, „toekomende jaar de Portugeesen den „handel en trafycq op Japan zal ontzegt, en geen langer intrance gedoogt, „maar geheel verboden werden; doch „by de Majesteit en 't Hof hier over, „als 't stuk van Arima en Amaksa, finalyk noch niet gedecerneerd.

„Dit saisoen hebben de Portugeesen „op haare aangebrachte Koopmanschappen in Nangasacki meer advance als het „voorleden jaar genoten, en daarenboven

1638. „ ven ſtyf 400 duiſent tayil Japans ſchuitſilver op Bodemery genegotieerd, en dienvolgende met de twee geweſene Galliotten byna vyf millioenen Gouds na Macauw gevoerd, zulx wel zou konnen gebeuren, dit ſaiſoen met grooter Capitaal tot opkoop van rouwe Zyde, en geweven ſtoffen, derwaarts zullen zyn verſcheenen, en Ul. alzoo in den handel meerder, als 't voorleden jaar, hinderlyk weſen, de Zyde tot hooge prys opjaagen, en ſteigeren doen, dat met het verſetten van 't genomen Capitaal, 't zy dan by een ſchaarſe Zyde-teelt, of 't pareiſeeren van eenige meer vreemde Negotianten daar voor tegenwoordig hier niet konnen verneemen, dan alleen zeker kleen Jonkjen met 3 a 4000 tayils derwaarts ſtaan te vertrekken, zoodanige profyten, als wel met inkoop van Chineeſche Goederen niet zoude te erlangen wezen, zullen Ul. dan als 't voorleden jaar hebben geordonneerd, met het verſetten ſuperſederen, en weer na Tayouan voeren; doch ſtaat het contrarie uit te vallen, en eerder contanten, al Zyde en ſtuk-Goederen, waar af de bevinding nu twee achter een volgende jaaren een volkomen preuve heeft gegeven, zullen komen te manqueeren, zulx zynde, en 't Schip met de geprocureerde Koopmanſchappen zyn volle lading niet bekomende, gelyk wy calculeeren van ja, werd Sr. *Hartſink* en den Raad in conſideratie gegeven te ondergaan, of niet van eenige der principaalſte Capado's, dan wel Kooplieden, daar woonachtig, een party rouwe Zyde op bodemery of matigen intreſt, ja met betaaling tot wat hooger prys zou te bekomen wezen, en zulx konnende geſchieden, geauthoriſeerd het profytelykſte voor de Compagnie daar by uit te werken, en een preuve af te doen nemen, des neen, zal de wanlading met Sytouw of grof-werk van rouwe Zyde dienen geſuppleerd, of by manquement van dien Tayouan of de Piſcadores aangedaan, gedenkende niet te min tuſſchen de Zyde pakken alle hoeken en winkels vol te ſtoppen, als doenlyk zal wezen.

„ Wy bevinden uit 't gepaſſeerde en voorgevallene in Tonkin, dat het aantaſten en veroveren van onze gemeene Vyanden de Portugeeſen, op de Rivier des Konings een apparent nadeel voor de Compagnie en haare dienaars aldaar ſtaat na ſich te willen ſleepen, als uit de actien van den Prins of jongen Koning, klaar blykt, dat op de aanklachte en vertooning van de Portugeeſen van haare Jonken en ander Vaartuig meenden te volgen, en in ons geweld zochten te bekomen, Ul. hadden gemandeerd 12 dagen na 't vertrek van voorn. Vaartuig te blyven, en zoo iets zonder weten of kennis van zyn hoogheit op haar attenteerden, met de dood doen dreigen had, het welk by zoodanigen Heidenſen en infideelen hoop, eerder als men wel opineerd, in tyd en wylen in 't werk geſteld zou werden, en zal dienvolgende ter voornoemder plaats met bewyſing van eenige hoſtiliteit, en aanranden van onſe Vyanden voor al noch tot dat door de een of de ander middel meer aanſien of voordeel in dat Ryk zullen hebben verkregen, moeten werden geſuperſedeerd, en achterwegen gelaaten; doch zullen Ul. buiten voorſz. Rivier en Rheede, als mede de vaart van Macauw en Japan, zoo in 't gaan als keeren, by reſcontre eenige onſer Vyanden Vaartuig, de zelve zoeken te vermeeſteren, en in Ul. geweld te bekomen, zorg dragende van de zelve wel te verzeekeren, mitsgaders haare goederen onder behoorlyke inventaris, ter preſentie en kennis der Scheeps-Raad te nemen, blyvende mede verdacht geen gevangenen hier in Japan, maar de zelve in de Piſcadores of Tayouan te brengen, gelyk Ul. mede ſerieus gerecommandeerd werd in 't herwaard komen, of in 't vaar-water van Japan, geen Chineeſche Jonken aan te haalen, of eenig volk over te laaten gaan, op dat met klachten, gelyk voor deſen is geſchied, hier niet moeјelyk gevallen werden. 1638.

„ Tot beſluit willen den Koopman *Karel Hartſink* en den Raad, die by den zelven zal werden geconvoceerd, daar in preſideeren, en by gelyke ſtemmen na uſantie een dobble hebben, mitsgaders beſtaan uit zoodanige en zoo veel perſoonen, als de noodwendigheit van zaaken zou mogen vereiſſchen, op 't ſerieuſt recommandeeren goeden regel en diſcipline onder 't volk te houden, behoorlyke juſtitie over de misdoenders, volgens de reglementen by de Ed. Heeren Majores daar over gegeven, te adminiſtreeren, mitsgaders alle particuliere handeling weren. Voorts te verſorgen 't geen tot nut en profyt van de generaale Compagnie is vereiſſchende; waar toe wy UE. den Zegen des Heeren, en behouden Reiſe, geſamentlyk willen wenſchen.

In 't Comptoir Firando
deſen 14 *December* Ao.
1638. *Onderſtond*
NICOLAAS KOEKEBAKKER.

Ook

Ook blykt ons uit dese Instructie zeer klaar, dat wy te dien tyd al een Opperhoofd, te weten, den Opperkoopman *Abraham Ducker* in Quinam (die 'er Ao. 1637. al quam) hadden leggen, en dat die onsen handel in dit Ryk toen mede waar nam, die al mede zyne betrekking tot desen Tonkinsen en den Japansen handel had, alsoo wy in dese Ryken Waaren moesten opsoeken, die in Japan getrokken waren.

Ook was toen het voornemen haarer Edelheden, om de Heer *Hartsink* voor eerst in Tonkin eenigen tyd te laaten, om alles, den handel hier rakende, eens ter degen na te speuren.

Dierhalven is hy hier eenige jaaren, om onse zaaken waar te neemen, gebleven. Doch men heeft dit Comptoir in Quinam niet lang aangehouden, om dat de winsten te gering waren; hoewel de Koning naderhand menigmaal om de herstelling van ons Comptoir daar verzocht heeft. Echter zyn 'er Ao. 1665 noch 2 Jonken met goederen van Batavia gezonden.

Wie hier in zyn plaats gekomen is, weete ik niet, maar zal nu vervolgens aanwysen, wie hier (zoo verre my dit bekend is) van tyd tot tyd als Opperhoofden onse zaaken waargenomen hebben. De Tonkinse Opperhoofden.

OPPERHOOFDEN van TONKIN.

	van Ao.	tot	
Karel Hartsink, Koopman.	1637.	1640.	
—— ——			
Antony van Broekhorst, Opperkoopman.	1646.	1647.	
Philip Schillemans.	1647.	1649.	
—— ——	1649.	1659.	
Nicolaas de Voogd.	1649.	1659.	hier overleden.
—— ——	1659.	1663.	
Henrik Baron.	1663.		dog opgebroken van hier.
Leonard Mom, Onderkoopman.	1665.	1666.	't Comptoir hersteld.
David Verdonk.	1666.	1667.	
Constantyn Ranst.	1667.	1668.	
Kornelis Valkenier.	1668.	1672.	
Albert Brevink.	1672.	1677.	
Leonard de Moy.	1677.	1687.	
Jan Sibens.	1687.	1691.	
Jacob van Loo.	1691.	1700.	

...cht Goe-...en ...r de ...van ...ek-...t uit ...nkin Japan ...onden

Uit eenige Japansche Schriften blykt my, dat de Heer van *Broekhorst* den 4 September A°. 1647 uit Tonkin na Japan met de Fluit den Zwarten Beer, aan Zyde, Zyde Stuk-werken, Caneel, Cardomon, &c. oversond *f* 355658: 7: 1
En per Hillegaarts Berg, aan schuit-silver, Ryst, Caneel, &c. *f* 80112: 0:10
En verder beliepen de schenkagien, mondkosten, extra dito onkosten op de Koopmanmanschappen, kruis-onkosten, en van de twee Schepen, en de Jonk Hoorn tot Tonkin toebekostigt *f* 21367: 10: 5
En op die Voyagie aan gewonnen noch *f* 7935: 17: 1
En liet de Heer van *Broekhorst* by zyn vertrek van daar aan schulden, by den Koning, en Grooten gemaakt, &c. *f* 56440: 6: 9
En was den Koning toen *Lectoua Touang* genaamd.

Na dien tyd is 'er ontrent A°. 1664 een stilstand in den handel hier geweest, waar op het Comptoir voor een tyd gelicht, hoewel het A°. 1665 op versoek van den Koning weer herstelt is, zedert welken tyd wy hier vervolgens een Opperhoofd met zyn tweeden (waar af de eerste Koopman, en de tweede Onderkoopman was) gehad hebben, mitsgaders gelegentheit, om de zelve wicht Zyde, bevorens met 200 thayl betaald, voor 120 en 116 Thayl in te koopen.

A°. 1671 schreef de Koning aan zyn Edelheit *Maatsuyker* desen Brief, welken wy, met het antwoord hier uitgedrukt zien.

Een Brief van den Koning van Tonkin, aan den Ed. Heer *Johan Maatsuyker*, en de Ed. Heeren Raaden van India. 1671.

ANamkocham, *Koning van Tonkin, beantwoord den Brief van* Johan Maatsuyker, *Koning van Batavia, en zyne Raads-Heeren, die in grootheit zyn, en haare volke-* Brief des Konings van Tonkin aan zyn Ed.

1672. de Heer Joan Maatsuiker, &c. *keren in wysheit en voorzichtigheit weten te regeeren, die aan alle Natien veel goed doen, daarom een ieder genegen is op Batavia te komen negotieeren, en die God wil geven een lang leven, veel geluk, en voorspoed in dese wereld.*

Vorders hebbe den Brief, nevens de schenkagie, die UE. met het Schip heeft gesonden, met groote genegenheit ontfangen, en daar uit tot leedwesen verstaan, 't verongelukken van een Schip, waar over zeer bedroeft ben geweest, ja of 't my zelf had aangegaan; waar uit UE. kond zien, dat myne genegenheit meer tot UE., als andere Negotianten, is strekkende.

Verders hebbe uit den Brief gelesen, dat weinig Salpeter op Batavia was, dierhalven UE. niet veel heeft konnen senden; versoeke daarom met den naasten meerder quantiteit gelieft te zenden; ik zal de waarde van de zelve in Zyde betaalen. Wat aangaat de stukken en kogels, heeft UE. ook niet zoo veel gesonden als wel geeischt had, door dien UE. zelf daarom benoodigt waart; doch alsoo daar van niet veel versien zyt, versoeke met het eerste Schip, dat na Tonkin vertrekt, dat UE. mynen eisch gelieft te voldoen, gelyk in desen Brief is gesteld, als mede de Ysere stukken, die UE. voor desen geschreeven hebt, welke nu, alsoo van meening ben ten Oorlog te gaan, wel zouden te pas komen; waar mede dan zal erkennen, wanneer overwinning heb, de E. Compagnie my geholpen heeft, en zal des zelfs naame nu noch nimmermeer niet vergeten; noch versoek ik dat my een goede Konstabel mag toegesonden werden, om in Tonkin te woonen, waar aan zal bemerken UE. goede genegenheit t'mywaarts, en zal my ook zeer aangenaam wesen, en hem met een goede wooning voorsien, en ook in goede bewaaring neemen.

Met dit Schip, dat na Batavia vertrekt, hebbe niet anders te zenden aan UE., tot teeken van myn oprechte genegenheit en vrindschap, tusschen Batavia en Tonkin, die zoo lang duuren mag als Zon en Maan schynsel geven zal.

Nu versoeke van UE. 't volgende:

4 *Stux Metaale stukken van 6 pond kruit.*
1000 *pl. (pikol) Salpeter.*
500 *pl. Zwavel.*
4000 *groote kogels.*
58000 *gemeene kogels.*
38000 *kleine dito's.*
5 *ps. swart Laken.*
5 *ps. blaauwe dito.*
10 *st. groote Barnsteene koraale ketens, als voor desen hebbe geeischt.*
Een party geschilderde kleeden.
Een party witte dito's.
Een party groote stukken Barnsteen.
Een party Koper.
Een party Tin.
Spaanse Realen, als voor desen geeischt hebbe.
6 *Vaten Lisbonse Oly.* 1671.

Geschreven in 't 9 Jaar van myn Regeering, den 27 van de 8 Maand.

Brief van zyn Edelheit de Hr. *Johan Maatsuyker*, aan den Koning van Tonkin.

En zyn Ed. antwoord 'er op. JOhan Maatsuyker, *Gouverneur Generaal en de Raaden van India, zenden desen Brief aan* Anamkocham, *Koning van Tonkin, tot vriendschap, en om te kennen te geeven den ontfang van des Konings Brief, die zyn Majesteit met het laatste Schip, hier aangekomen, aan den Gouverneur Generaal gezonden heeft, waar door verstaan hebben den welstand van u Majesteit, en van zyn landen, dat ons ten allerhoogsten aangenaam is geweest, en willen vertrouwen dat het lang duuren mag. Noch hebben uit de zelve Brief verstaan, dat UE. Hoogheit gaarne met een menigte Salpeter was gedient, daar toe vlyt hebben aangewend, om zoo veel te zenden, als immers mogelyk was geweest, alsoo wy weeten, dat tot merkelyke dienst van het Ryk is strekkende, daarom hebbe met het eerste Schip zoo veel gesonden, als 'er gevoeglyk in konde geladen werden; maar met dese twee volgende bekomt UE. Majesteit, zoo God de Heere de zelve behouden reise gelieve te verleenen, de daar aan noch ontbreekende quantiteit. Wat aangaat de Stukken en Kogels, daar mede is 't zoodanig gelegen, dat 'er met het eerste Schip zoo veel Kogels gegaan zyn, als 'er voorleeden jaar gesonden zyn, en met dese Schepen zouden ook wel eenige gesonden hebben, zoo die hadden weten te bekomen, om dat het ons bekend is uit de Brieven van uwe Majesteit, dat deselve gesind is ten Oorlog te gaan; doch 't is ons niet mogelyk geweest; evenwel zyn voornemens alle mogelyke vlyt aan te wenden, om noch meerder te bekomen in toekomende, en dan te zenden alles, wat zullen hebben konnen by een brengen boven onse eigene noodige behoefte; maar wat belangt de Stukken Geschut, daar van zyn wy zoo slecht voorsien, dat zelfs groot gebrek hebben, te meer, dewyl wy groote gedachten hebben van Oorlog, zoo dat wy alle bedenkelyke middelen aanwenden, om ons zelven daar van na behooren te voorsien; nochtans op dat niet zoude schynen, als of eenige onwilligheit daar onder mogt schuylen, zoo hebbe noch gezonden twee schoone Metaale Seisponders, die verhoopen ten hoogsten aangenaam zullen wesen. Het is ons besonder aangenaam geweest te verstaan, uit den Brief van u Majesteit, mitsgaders 't schryven van onse Kapitein, met 600 ponden swaarte Zyde wederom beschonken waren, daar uit dat hoope scheppen, dat onse vriendschap op een goede grond gevest zynde, zoo lang zal duuren als Zon en Maan haar schynsel zullen*

1672 *len geven. Wat aangaat de andere geeischte goederen, als Lak-nen, Perpetuanen, witte geforteerde Lywaeen, Lissabonse Oly, dezelve zullen na gewoonte, tot vergenoeging van uwe Majesteit, met dese Schepen, overkoomen, zoo veel met het eerste Schips ruimte te zenden, nagelaten heeft moeten werden, uitgesondert dat dit jaar zeer sober van Lakenen zyn voorsien, zoo dat u Majesteit daar van niet behoorlyk (zoo wy vreesen) zal konnen voorsien werden, dat het toekomende jaar geerne zullen verbeteren, daarom versoeke, dat zulx niet ten quaade werde geduidt, meerder om desen te verlengen niet hebbende, daarom eindigen met toewensching van alle goeds en voorspoed, aan u Majesteit lang leven, welstand zyner landen, en vermeerdering der zelve, door een voorspoedigen Oorlog en Overwinning zyner Vyanden.*

Om dese te vergeselschappen, en onse goede genegenheit tot UE. Majesteit te betoonen, maar niet om dat het van eenige waarde zy, zoo gaat hier nevens het naarvolgende, te weten:

2 ps. Scharlaken.
1 ps. Groen Laken.
1 ps. Zwart dito.
1 ps. Blaauw dito.
5 stux diverse Kromrassen.
10 dito fyne Moerissen.
1 Groote Spiegel, met een Ebbenhoute Lyst.

Wy versoeken dat u Majesteit het met een goede genegenheit gelieve te aanvaarden, en de geringheit ten goede te nemen. 1672.

Batavia in 't Kasteel, ady 24 July A°. 1672 Onderstond de Gouverneur Generaal, en was geteekend.

JOHAN MAATSUYKER.

A°. 1691 wierd de Heer *Sibens* wel over eenige beschadigde Pelings na Batavia opontboden; doch hy quam 't jaar daar aan, niet als Opperhoofd, maar als Commissaris hier weder, en na dien tyd is hier de Koopman de Heer *Jacob van Loo*, eerst met zyn tweeden *N. Leenderdsoon*, en daar na met een ander, tot A°. 1700 gebleven. Sibens Commissaris hier.

Wat geweldenaryen desen Heer (zoo hy my zelf wel verhaald heeft) van tyd tot tyd door desen Koning aangedaan zyn, is niet wel op te noemen. Zelf is hy in persoon ook verscheide maalen gevangen gezet, als 't geschenk haarer Edelheden, na 's Konings gedachten, te gering, of niet na zyn zin was.

Eindelyk is zyn E., dit niet langer konnende harden, volgens ordre haarer Edelheden van A°. 1699, den 8 February A°. 1700 met het Jachtje de Caeuw, met zyn tweede, *Cornelis de Flines*, en met onze ganschen omslag van daar op Bata. gekomen, na welken tyd wy op dit Ryk niet gehandelt hebben. Dit Comptoir Ao. 1700 opgebroken.

VAN DEN GODSDIENST IN TONKIN.

[...]n den [...]ds-[...]nst in [...]nkin.

WAt den Godsdienst, in 't Koningryk van Tonkin betreft, daar zyn 'er maar twee, te weten de Heidensche en de Roomsche, die hier van gebruik, of noch zyn, of geweest zyn.

De HEIDENSCHE GODSDIENST *hier.*

Heidensche. De oudste en de rechte Godsdienst der Tonkinders is de Heidensche, en zy zyn, gelyk de Chineesen, en andere volkeren daar om strecks, Afgoden-dienaars.

Zy stellen wel vast, dat 'er een Oppermachtig Wesen is, dat alles bestierd, en op alle de daaden en bedryven der menschen let, en die hen ook hier na, zoo na de Ziele (die zy als onsterffelyk aanmerken) als na den lichaame of straffen, of beloonen zal; maar het begrip, 't geen zy 'er af hebben, is zeer slecht, gelyk zy dat zeer klaar in de verscheiden wyfen van hen te verbeelden, doen blyken.

Ook stellen zy vast, dat zy hem juist zoo neerstig niet behoeven te dienen, alsoo hy dog volkomen goed is, en aan alle goed doet; maar de Duivel is hen een groot Vyand, van den welken zy vast stellen, dat hen alles quaads gedaan werd, dien zy derhalven door veel Offerhanden trachten te versoenen.

De Afgoden, die zy aanbidden, hebben zeer wanstallige gedaanten, sommige na dese en gene menschen, wel

eer als groote helden by hen bekend, andere weer dese en gene Wangedrochten, of gevaarlyke dieren verbeeldende, gelyk men de zelve in menigte in hunne Afgods-huisen en Tempels verneemd.

Tot desen dienst hunner Afgoden hebben zy een groot getal Priesters, die in dienst, kleeding, &c. niet veel van die der Chineesen verschillen, gelyk ook veel zaaken, hunnen Gods- en Offer-dienst rakende, daar mede ten grooten deelen over een komen.

Zy hebben ook juist geen vaste en gesette tyden, om hunnen Godsdienst waar te nemen, maar dragen daar zorg voor, na dat hen dese of geene bysondere nooden drukken, als wanneer hen de Priesters de offerhande, welke zy in dat geval te doen hebben, en welke in hunne handen komen moet, voorschryven, waar in wel 't voornaamste van hunnen Godsdienst bestaat, van den welken zy ook, zoo lang 't hen wel gaat, geen werk ter wereld, gelyk zy ook geen uitzondering van dagen maken, dan alleen, dat zy twee groote Feest-tyden hebben, van welke 't eerste op hun Nieuwe-jaar, of wel op de eerste nieuwe Maan van hun Nieuwe-jaar, na het midden van January; en het tweede ontrent het begin van Juny, na dat zy in Mey hunnen Oegst in de schuuren versamelt hebben, begint, op welk eerste Feest zy wel een week of twee aan een mooi gekleed, en zeer vrolyk zyn, brengende dan, en ook op 't volgende Feest, al hunnen tyd met dese en geene speelen door.

De ROOMSE GODSDIENST *hier.*

De Roomse. Schoon de Roomsche Godsdienst hier van weinig belang, en 'er nu byna niet meer bekend is, moeten wy 'er echter van seggen, 't geen wy daar van weeten.

Uit den Brief van de Heer *Henrik Baron*, aan den Heer Buihschop op Batavia A°. 1663 blykt ons, dat *Alexander de Rhodes*, een Jesuit van Avignon, hier A°. 1626 allereerst gekomen is, om op de wyse der Roomsgesinden hunne Leere hier voort te zetten, dat al eenige jaaren aan een ingang by desen Inlander gehad, hoewel die dat op geen anderen grond aangenomen heeft, dan met die hoope, dat hen die nieuwe Godsdienst gelukkiger dan de Heidensche maken zoude; maar toen zy bespeurd hebben, dat zy meest arm waren, en arm bleven, en dat hen zelf ook meer plagen, dan wel bevorens, overquamen, hebben de Tonkinders hen zedert A°. 1663 niet alleen beginnen te vervolgen; maar den Koning heeft alle de Jesuiten, en de verdere Christenen, die 't met hen houden, den 25 September des gemelden jaars openbaar doen aanseggen, dat zy uit zyn Ryk zouden hebben te vertrekken, dat daar op ook gevolgt is, zonder dat men hen zedert hier weer de allerminste toegang gegeven heeft.

Dit heeft echter niet belet, dat 'er ondertusschen in stilte dese en geene Priesters gekomen zyn, onder welke sich mede herwaards vervoerd hebben *Dominicus Fuciti*, een Napolitaan, en *Emanuel Ferreira*, die hier tot A°. 1684 den 29 October gebleven, en den 23 December des gemelden jaars, met een Hollands Schip op Batavia gekomen zyn.

De eerste was ontrent 30 jaaren in Indiën, en 16 hier geweest, en wel 10 a 11 jaaren daar, dat hy by dag niet dorst te voorschyn komen, en sich dan in een Vaartuig ophield, besoekende 's nachts de Christenen, om zyn dienst te doen. Ook had hy 'er alhier 8000 gedoopt. Hy was na Roomen ontboden, om sich te verantwoorden; doch zeyde eerst over Siam nog eens na Macao te sullen gaan, om daar de ordre van zyn Overste &c. af te haalen. En zulke zyn 'er waarschynelyk meer geweest, schoon die my onbekend zyn.

Derhalven zyn 'er hier en daar noch wel eenige van die Christenen in 't verborgen gebleven; maar indien dit uitquam, zouden zy met de dood gestraft werden, waarom hier nu geen andere, dan de Heidensche Godsdienst, bekend is.

Van den GODSDIENST *van* COETSJIENTSJINA.

Van den Godsdienst van Coetsjientsjina. Wat den Godsdienst van die van Coetsjientsjina betreft, die verschild in den grond niet van die der Tonkinders, of de Heidensche, gelyk zy ook even de zelve soort van Tempels, Priesters, Feesten, Plechtigheden, en H. dagen hebben.

Maar buiten dese is ook eenige jaaren herwaards de Roomsche Godsdienst daar ingevoerd, hoewel dit meest in der stilte, en juist zoo openbaar niet schynd te geschieden.

Ten tyde dat onse Schipbreukelingen van 't Schip den Arion hier quamen, vonden zy hier eenige Fransche en andere Priesters, onder welke my dese met naame voorkomen: *Pierre de Heute*, *Paulus Sennemont*, (te Foe aan 't Hof) *Franciscus Godefroy*, (te Tseun) *Antonio de Vas Corellas*, (te Fayfoe) *Pierre de Fleury*, (de vyfde Fransche Priester, die hier quam) *Nicolaas Tolentinus*, *Pater Anthonio* (die sich te Foe aan 't Hof meest onthield) en *Pater Emanuel*.

Door den yver deser Priesters zyn daar (zoo zy voorgeven, en ook den onsen gebleeken is) al zeer veel Christenen op hunne maniere gemaakt, die ook al

al vry neerſtig ter Miſſe komen, en hunnen Godsdienſt zeer yverig waarnemen.

Ook hebben verſcheide van deſe Chriſtenen groote bewyzen van liefde aan de onſen gegeven, met hen te ſpyſen en te trooſten in hun ongeval, waar toe die braave Paters *de Heute* en *Godefroy* vooral het hunne gedaan, en eindelyk gemaakt hebben, dat zy, van allen verlaaten, en van het hunne beroofd, noch zoo veel geld bequamen, als zy van nooden hadden, om uit dit boos Roofneſt in Siam te geraken, om die penningen daar aan zeker Franſch Biſſchop weder te geven.

Ook was hier te Niaroe een Biſſchop, *Maryn Labbè*, en in 't dorp Daing noch een *Franciſcus le Bruge* genaamd, door welker yver, met die van hunne medeſendelingen, dat ganſch land door in die korte jaaren reeds zoo veel Chriſtenen gemaakt waren, dat in 't Landſchap Cjam alleen wel 40 Kerken en 10000 Chriſtenen, en in 't Landſchap Hoe, daar naaſt aan gelegen, wel 80 Kerken, en wel 20000 Chriſtenen gevonden wierden. In voorige tyden ontrent A°. 1680, of wel eer, zyn hier *Dominicus Fuciti* en *Emanuel Ferreira* mede geweeſt, en de eerſte wel 8 jaar; in welken tyd hy wel 4000 perſoonen gedoopt had.

Wat reden nu de Koning heeft, om dit in zyn land te dulden, is ons onbekent; hoewel ik geloove, dat hy dit niet doet, zonder daar uit groote voordeelen en nuttigheit te trekken, behalven dat hy ook nu en dan wel van deſe Prieſters (waar onder men zeer bequaame mannen vind) tot het waarneemen van Geſantſchappen, en tot het verrichten van gewichtige zaaken in andere Ryken, gebruikt, gelyk hy, eenigen tyd geleeden, Pater *Antonio* zoo na Batavia geſonden heeft.

Maar, om recht uit de borſt te ſpreken, ik geloove, dat het met den Chriſten Godsdienſt daar even eens is, gelyk op veel andere plaatſen, daar ſich deſe en gene Prieſters hebben nedergeſet, en daar zy wel veel moeite aangewend; maar zeer weinig gevorderd hebben, alſoo 't den Inlander weinig ter harten ging, of ook weinig ingang hebben kan, om dat hen de zaaken niet in den grond, en alleen maar in haare buiten-ſchors voorgeſteld werden, om welke reden zy'er ook al zoo licht weer af ſtappen, als zy zulken Godsdienſt aangenomen hebben. Zoo dat dit moeite en koſte verloren is.

BESCHRYVINGE VAN ONSEN HANDEL IN CAMBODIA.

VYFDE BOEK.

EERSTE HOOFDSTUK.

V*An onſen* Handel *in* Cambodia. *Grenſen van dit Ryk*, *De Hoofdſtad* Cambodia *in Prent verbeeld*. *Regeering van dit Land*. *Dood des jongen* Konings A°. 1640. *De* Koningin Thimeda. *De Zoon des ouden* Konings *als zyn vervanger verklaard*. *Dood des ouden en jongen* Konings A°. 1642. *Omſtandig verhaal*. *'s Lands* Edelen, *en verdere* Overheden. *De* Koning *doet zyn oudſten* Broeder *en anderen dooden*. *Stouten eiſch van zyn* Geheimſchryver, *dien hy ook van kant helpt*. *Elendige dood der twee geborgene* Prinſſen. *En hoe 't met 't jongſte* Prinsje *ging*. *De* Koning *werd* Mohhammedaans, *om zeker op den* Throon *te blyven*.

Van onſen Handel in Cambodia.

NA dat wy van Tonkin, als zeer groote betrekking tot den Handel van Japan gehad hebbende, laatſt geſprooken hebben, konnen wy niet nalaaten ook iets van dien, die wy eenige jaaren in 't Koningryk van CAMBODIA dreven, te zeggen, alſoo die voornamelyk mede op den Japanſchen Handel geſien heeft, hoewel wy daar niet zeer veel van zullen voor te ſtellen hebben.

Het werd van sommige Camboya, van andere Cambodia; en ook wel Cambodja of Camboetsja genaamt, gelyk ik met een Maleyts Tractaat, daar van handelende, zou konnen toonen.

Dit Koningryk grenſt allernaaſt aan dat van Coetsjientsjina; waar aan men ook wil dat het al zedert A°. 1715 zou cynsbaar geworden zyn, en 't geen door een groote rey van gebergten, die van 't N. W. na 't Z. O. loopen; van een geſcheiden is.

Grenſen van dit Ryk.

Het legt wat bezuiden die Rivier van Coetsjientsjina, tuſſchen welke Rivier, en 't Koningryk van Siam, ook zoo een riſt bergen even eens geſtrekt legt, of anders ſiet men 't pas benoorden den Golf van Siam; die 't ook in 't W. gelyk het in 't O. al mede de openbaare Zee heeft; of anders ſteld men ook wel, dat de kuſt van China of Tonkin in 't N., Pegu in 't W., en 't Koningryk der Louwen in 't O. legt; en daar aan grenſt. Men kan het net in de Kaart N°. I. A., voor aan dit Werk, ſien, daar men alle die naby gelegene Ryken ook zeer net by een heeft.

Het legt op 11 graaden benoorden den Evenaar, en op de lengte van 128 graaden en 5 minuten.

Hoe groot dit Ryk in zyn uitbreiding zy, is my onbekend, vermits ons Volk dit noit van binnen bereiſd heeft, dan dat zy eens gelegenheit hadden, om eenige bedienden in geſantſchap na 't Koningryk der Louwen te zenden, waar van wy hier na breeder zullen ſpreeken.

De Hoofdſtad Cambodia in Prent verbeeld.

Het beſt van allen is noch bekend de Hoofdſtad van dit Ryk, mede Cambodia of Eeauwek genaamt, doch wel 60 mylen de Rivier Menon of Mecon opgelegen; welke wy N°. 33. A in Prent zeer cierlyk verbeelden.

Hoe men van Batavia daar na toe zyn kours ſteld, kan men uit deſe volgende Inſtructie, A°. 1641 door de Heeren *van Diemen* en *van der Lyn* geteekend, en

aan

EAUWECK,
Hooft Stad van CAMBODIA.

aan de Opperhoofden van het Schip Oost-kapel mede gegeven, sien.

Instructie voor de Opperhoofden van 't Fluit-Schip Oost-Capel, om te zeilen van dese Rheede, na de Rivier van Cambodia, en wyders na Tayouan.

„ UL. werd by desen geordonneerd „ op morgen vroeg, na gedaane „ monstering de voyagie aan te vangen, „ en daar toe de cours van hier na de „ straat van Palimbang te zetten, om „ beoosten of bewesten Lucipara te pas„ seeren, en zoo voorts in 't gesicht van „ Linga en Bintam aan de Oost-zyde te „ loopen, wyders na de Eilanden Poelo „ Piessang, Poelo Timon, die gy moet „ trachten te verkennen, om van daar „ een vaste cours na Poelo Condore te „ stellen, en alsoo de Rivier aan te zoe„ ken, by of ontrent de Rivier met lief „ gekomen zynde, zullen UE. voor„ sichtig zyn, en wel doen uitsien, de „ boot, om te diepen, voor af zenden, „ en 't lood van gelyken binnen boord „ gestadig laten gebruiken.

„ Om het open van de Rivier Bassak „ wel te vatten, en niet in de Zandbar„ ken te geraaken, waar door uw Schip „ en volk in perykel gebracht, en by „ gevolg de Compagnie zulk een scha„ delyk ongeluk, als haar (Godt beterd) „ met het verlies van 't Schip Noord„ wyk A°. 1636 overgekomen is, on„ derworpen zou werden, 't welk UE. „ ten hoogsten aanbevolen blyft.

„ Zoo haast Gyl. de Cambodiase Ri„ vier hebt gevat, en daar binnen geko„ men zyt, zal de Onderkoopman of „ Boekhouder deser Fluit sich terstond „ per Schep-Praeuw met onse ne„ vensgaande brieven na by de Op„ perkooplieden *Pieter van Regemortes*, „ en *Herman Broekmans* vervoegen, om „ van Ul. aankomst rapport te doen, „ ten einde zy niet alleen ordre stellen „ op het lossen van het inhebbende car„ gasoen voor dat Comptoir, maar ook „ dadelyk afzenden, 't geen wy ordon„ neeren van daar na Tayouan te voeren, „ om 't zelve in der yl over te neemen, „ en daarmede, zoo haast doenlyk, der„ waarts te navigeeren, waar toe ook „ dienstig zal zyn, geroerde Rivier zoo „ verre tracht op te komen, als 't mo„ gelyk werd, zonder ondertusschen het „ lossen en laden te verzuimen.

„ Wy recommandeeren en belasten Ul. „ dienvolgens tot spoedige bevordering „ van 't een en 't ander geen iever te „ spaaren, ten einde van daar na Japan „ gebruikt werden moogt, waar toe u „ de Almogende zynen mildryken ze„ gen gelieve te verleenen.

„ Alle Spanjaarden, Portugeesen, en „ andere Natien, die zonder onse pas„ sen vaaren, behalven die van Palim„ bang, Jambi, Siam, Patani, Djo„ hor, en Cambodia, als na geen vy„ ands plaatsen gaan, zult gy aantasten, „ en in uw geweld sien te bekomen, „ haare goederen in een behoorlyke in„ ventaris overneemen, en u van de per„ soonen wel verseekeren, insonderheit „ ook in diervoegen snedig uitsien na „ Coetsjientsiense en Mataramse Vaartui„ gen, 't zy die van daar komen, of „ daar na toe gaan. Voornamentlyk „ moeten UE. letten, dat van onse Vy„ anden (gelyk zy nu door 't voeren van „ onse en andere Vlaggen practiseeren) „ niet misleid of bedrogen werd. Wes„ halven niemand, dien maar bezeilen „ kond, wat Vlagge of teeken de zelve „ voeren, onbekend zult laaten vaaren, „ maar voorsichtelyk visiteeren, en „ Vyanden bevindende, daar mede han„ delen, als vooren gesegt is, mits dat „ zulx geschiede zonder merkelyk ver„ suim van tyd, alsoo aan uwe spoedige „ verschyning ter bescheiden plaatse de „ Compagnie te veel gelegen is.

„ UE. gaan gemant met 40 koppen, „ en te dier behoefte geprovideerd van „ alles voor 12 maanden. Maakt 't ee„ ne en 't ander strekke na behooren. „ Administreerd Justitie volgens den ge„ neraalen Artykel-brief, en blyft wy„ ders Gode bevolen.

In 't Kasteel Batavia
desen 13 May A°. 1641.

Lager stond

ANTONIO VAN DIEMEN.

CORNELIS VANDER LYN.

Een groot cieraad der stad is 's Konings Paleis, dat wel maar met een houte heining omset, doch van binnen zoo net gebouwt, en daar al het houtwerk zoo schoon vernist en verguld is, dat het 'er alles van enkel goud schynt te zyn, gelyk men daar ook zeer veel heerlyke dingen van Goud en Zilver gemaakt siet. 't Paleis des Konings.

Dese vesting nu, schoon van hout, is hier en daar met zeer veel Chinees Geschut, ook met 24 Hollandsche stukken Kanon versterkt, die de Vorst nu en dan van de Jachten Goa en Noordwyk gekregen heeft. Ook zou men die ten eersten, sommige op zeer cierlyke blaauw-geschilderde, en andere op swart-verlakte affuyten leggen, alle zeer net van wissers,

lepels, die wel Zilver schynen te zyn, en verkensteerten, die mede zeer blank gehouden werden, voorsien.

In de voorige tyden plachten dese Koningen te Baatsjong, ettelyke mylen en dagen reisens landwaart in gelegen, hun Hof te houden, om dat zy daar dichter by de landen, daar 't Goud valt, waren, doch zedert de Koning der Louwen hen met den Oorlog dreigde, zyn zy de Rivier af veel lager na de Zee-kant afgezakt.

Dese groote stad nu werd door verscheide Volkeren, die op dit Ryk handelen, doch voornamelyk (buiten hunne Ingesetenen) door de Japanders, Portugeesen, Coetsjientsjineesen, Maleyers, en meer andere Volkeren, bewoond, die sich zelven daar meest langs een zeer langen dyk neergeslagen hebben.

Zommige woonen daar altyd, andere weer maar voor een korten tyd, om hunnen handel te dryven, en hunne Waaren te vertieren.

Het is in sich zelven een schoon vrugtbaar land, dat overvloed heeft van Ryst, Slaven, Matten, Zyde, Rottingen, Gommelak, Wasch, Chineesche Yfere Pannen, Kopere Bekkens, Rochevellen, Peerden, weinig Peper en Tin, Muscus, Rhinocer-hoorns, Benzoin, Harte vellen, Goud, Olifants-tanden, en andere Waaren, 't zy daar, of wel in de nabuurige landen vallende. Doch het is meest onbewoond, en 't heeft veel Kreeken, Rivieren, stilstaande en loopende Wateren, alle de welke haaren oorspronk uit een binnen-Meir hebben, dat zoo veel waters van sich geeft, dat niet alleen de Japansche Rivier, die tamelyk wyd is, maar ook de Matsiaanse, en de Rivier van Cambodia, sich krommende om de Oost, al haar water zeer gemakkelyk konnen verswelgen, gelyk ook de zelve ontrent de maand Augustus voornamelyk wel 8, 9, ja 12 en meer voeten hoog konnen zwellen, wanneer zy niet alleen de boorden hier en daar, maar zelf ook het geheel land alom blank zetten.

Regeering van dit land. Dit Land is niet altyd op een en de zelve wyse bestierd. Dat het in oude tyden zelfs onder de Chineesen gestaan heeft, zal ons uit de Brief van de Heer *Baron*, onder de stoffe van China, hier na blyken.

Ook heeft het ontrent A°. 1626 noch onder den Koning van Siam gestaan, van welken zy naderhand weer afgevallen, en met welken zy daarom ook doorgaans in Oorlog zyn.

A°. 1622 wierden zy door den Koning van Siam met 2 groote Legers, te water en te land, doch te vergeefs, aangetast, alsoo hy, na lang in de Rivier van Cambodia gelegen, en die belegerd te hebben, eindelyk opbrak, en elendig van de Cambodiers geslagen wierd, dat hy wel menigmaal heeft trachten te wreeken, doch daar niets op gevolgt is, niet tegenstaande onse Heer Generaal hem onse hulp en Scheepen A°. 1634 noch aangeboden heeft; daar van hy naderhand alle hoope, door 't oprechten van ons Comptoir hier A°. 1635, verloor.

In de later tyden wil men dat zy verscheide overvallen van den Koning van Coetsjientsjina geleden hebben, en door den zelven A°. 1715 overwonnen zyn.

Toen zy noch in den besten bloei waren, of ontrent A°. 1635, waren hier wel drie Koningen, die ook dit Koningryk in drie gelyke deelen op dese voorwaarden verdeeld hadden, dat de langst-levende eindelyk alles besitten, en dan alleen Koning van dit geheel Ryk zyn zoude; hoewel de oudste van dese drie Vorsten toen echter in alle voorvallen meest geëerd, ontsien, en gehoorsaamt wierd.

Onder den zelven, die beide de anderen noch overleefde, was dit Ryk in veel rust, en in die tyden heeft onse Maatschappy het daar ook zeer wel gehad; hoewel de Portugeesen, die hier op zeer sterk handelden, ons veel nadeel toe bragten, gelyk wy hier na breeder zullen sien.

Zelfs had dese oude Koning in veel voorvallen veel goedheit voor ons over, ons verscheide dienstendoende, waar toe hy geensins verplicht was.

A°. 1640 in de maand Juny stierf de jonge Koning, over welken de oude Koning Oom was; doch liet die jonge noch een ouder Broeder na, die naderhand noch Koning geworden is. By 't sterven van dien jongen Vorst verlooren wy zeer veel in veel opsichten, alsoo hy ons overal, waar hy maar kon, zeer begunstigde. **Dood des ongen Konings A°. 1640.**

Hy bleef aan ons 1012 Thayl, 8 Maas, schuldig, die de oude Koning aan den *Oknea Calhom* wel belastte te doen betaalen, doch door zyne haastige dood is zulx belet, en op zyn tyd niet gevolgt.

Dese oude Koning had ook een ouder Zuster, *Nappra Thimeda* genaamd, die daar na mede als Koninginne geëerd is, en van welke haar Edelheden A°. 1639 zeer veel werk gemaakt, gelyk zy in dat jaar ook met de Fluiten Broekoord en Oost-Kappel in 't bysonder aan haar Majesteit schreven, en heerlyke geschenken haar toesonden, 't geen zy wel meest gedaan hebben, om door haare voorspraak, ontrent zekere party Zyde, hen door eenige moorddadige Chineesen ontvreemt, wat beter te rechte te raaken, alsoo zy toen niet alleen een groot deel in de be- **De Koninginne Thimeda.**

stie

stiering van dit Ryk had, maar niet lang 'er na ook als regeerende Koningin aangesteld wierd.

Na dat nu de voornoemde Koning A°. 1640 overleden, en de oude Koning nu aan de Kroon en 't volle bestier geraakt was, vond dese Vorst goed, om zyn oudsten Zoon, *Nac Tommeretiat*, als jongen Koning, en zyn Opvolger, tot zeer groot genoegen van de Grooten en minderen, te doen voorstellen, van den welken, als te dier tyd een Prins van 21 jaaren, en van een zachten en vriendelyken imborst zynde, men niet anders, dan alles goeds, te gemoet zag, weshalven ook ieder een aan den ouden Koning met geschenken, en gelukwenschingen daar over zyn genoegen quam betuigen, onder welke ons Opperhoofd toen, de Heer *Joannes van der Hage*, geensins van de minsten was.

Dit was nu wel de gemeene verwachting van allen; doch de tyd heeft het tegendeel geleerd, alsoo 'er ontrent A°. 1642, of in dat jaar, een zeer onverwachte opstand in 't Ryk quam, waar door de oude Koning, benevens zynen Zoon, te gelyk van zyn Kroon en leven, op een moorddadige wyse, door den Koning, die hem gevolgd is, beroofd wierd; een ongeval, 't geen verdient, dat wy het wat omstandiger verhaalen.

De Vorst, die dese Konings-moord ondernam, was mede van Koninglyken bloede, gelyk ook zyn Vader en Broeder dit Ryk bestierd hadden; doch alsoo hy al van jongs af aan ongemeen wild, woest, stout, en een zeer groot geweldenaar tegen ieder een geweest was, waren de Koningen van dien tyd al voor hem bevreest, en deeden hun best om 'er hem buiten te houden, gelyk daar door dese oude Koning, zyn Oom, aan de Kroon gekomen, en waar by hy, volgens zyn voorgeven, ook door den zelven in zyn regt tot de Kroon verongelykt was.

Dit nu wendde hy ook als een reden voor, die hem al zedert een langen tyd aangeset had, om zyn slag waar te neemen, en om sich aan desen zynen Oom te wreeken, voorgevende zyn Kroon, zoo hy hen, of iemand van de zynen, in 't leven gelaten had, niet zeeker te zyn.

Hoe quaadaardig hy uit sich zelven was, waren echter noit zulke godloose aanslagen, om zyn Oom te vermoorden, in zyne gedachten opgekomen; dog hy had geheel andere wegen, om aan de Kroon te geraaken, gebaand; maar de eerste aanleiding daar toe wierd hem door een van zyn getrouwste slaven, een Zwart, die vol geest en ongemeen gaauw van bevatting was, gegeven.

Dese gemerkt hebbende, dat de Geheimschryver van den Koning wel het grootste bestier over alles had, en zoo zy hem op hun zyde konden krygen, alleen in staat was om desen verongelykten Vorst, zynen Heer, aan de Kroon te helpen, bedagt een middel, hoedanig sich van zyn gunst, tot het uitwerken van zynen toeleg, ten vollen te versekeren. 1642.

Daar op ging dese Zwart, uit zyn Meesters naam, by desen Geheimschryver, en blies hem eerst veel quaad van den Koning in 't oor, en prees hem daar op zyn Meester zeer aan, hem belovende, dat zoo hy met zyn Meester nader over 't middel, om den ouden Vorst uit de wereld, en om zyn Meester aan de Kroon te helpen, spreeken wilde, hy hem als zyn mede-bestierder deel aan 't Ryk, en de helft daar van in handen geven zoude.

De verbittering, die hy reeds op dit in 't oor blaasen tegen zynen Vorst opgevat had, dede wel zeer veel quaad, maar dit laatste voor al noopte hem zeer sterk om nieuwe maatregels te nemen, alsoo hy daar op lust gekregen had, om mede eens als Koning te heerschen. Omstandig verhaal.

Daar op quam dese Geheimschryver by den jongen Vorst, en maakte met hem en met zyn swarten slaaf een overleg van de zaak, hoe men die aanleggen, voorsigtig uitvoeren, en hem daar na nevens desen Prins deel in 't bestier des Ryks geven zoude.

Men vond goed om den Koning, die dagelyx tegen den avond gewoon was met de Grooten, die dan by hem quamen, met de kaart te speelen, onder dit spel op zekere leus van achteren te doorstooten, gelyk dat ook in 't byzyn van desen Prins, hier toen mede gekomen, en door desen Geheimschryver, die den Vorst een papier overleverde, 't geene hy las, zeer behendig, maar ook op zeker oogenblik geschiede, dat door bestel van den Prins, en door desen swart, die 'er mede by was, alle keersen en lichten uitgeblaasen wierden, waar op de andere Grooten, niet wetende wat 'er te doen was, ten eersten de vlugt meenden te nemen, hoewel de meesten van hen mede daar gedood wierden.

Ook waren 'er zekere lieden besteld, om op de gegeven leuse niet alleen het Hof des Konings, maar ook alle de huisen der Grooten, die den Prins verdagt waren, in brand te steeken, zoo ras men maar 't Hof in brand zou sien.

Dit baarde in den donkeren nacht niet alleen een grooten schrik onder allen; maar 't was ook oorsaak, dat alle de Grooten, die noch overbleeven, de vlucht namen; van welken zommigen sich na den Zoon des ouden Konings (dien

(dien hy tot zyn vervanger verklaard, en die sich na de Zee kant in de beneden landen met 6 a 700 man op de Olifants-Jacht begeven had) om den zelven kennis van zyns Vaders dood, en van zyn nakend gevaar te geven.

Schoon de oude Koning nu dood was, en al veel Grooten, die hem in zynen toeleg hinderen konden, uit den weg geruimt waren, was hy echter het stuk noch niet meester, alsoo de jonge Vorst noch in 't leven was; doch om sich ten eersten ook van hem te ontslaan, zond hy 3 of 4000 van zyne beste en getrouwste troepen na de beneden landen, daar zy dien Prins nog in zyne Jacht (alsoo hy nergens van wist) besig vonden, en ten eersten gelegenheit kregen om hem van kant te helpen.

Maar daar waren nog drie jonger Zoonen van den ouden Vorst, van welke de een 6, de ander 12, en de oudste 17 of 18 jaaren had, na welke men wel sterk zoeken deede; dog alsoo de Priesters die onder hunne bescherming genomen hadden, en zy na een van hunne Kerken (daar hen niemand uithaalen, en waar aan ook dese geweldenaar, hoe stout hy ook was, niet komen dorst) gevlugt waren, moest hy dit verder op zyn beloop laten, agtende sich nu vast genoeg op den Throon geset, als hy maar Meester van de Raaden des ouden Konings, die nog hier en daar swierven, werden kon, die metter tyd alle in zyne handen vielen, en meest aan een elendig einde geraakten.

Zommigen van hen wierden gekruisigt, anderen geempaleerd, eenigen wierd het vleesch van hun lichaam gesneden, en hen gebraaden zoo lang te eeten gegeven, tot 'er niet meer dan vel en been aan was; en zoo zy dan nog niet besweken, wierden zy door midden gesabeld.

Na dat hy nu de gevaarlyksten dus verre meester geworden was, ontbood hy de Overheden van alle de Natien, die sig hier met der woon onthouden, en dee hen allen den eed van getrouwigheit aan hem doen, uitgenomen den Tevinia, of 't Opperhoofd der Maleyers, die niet komen wilde, om dat hy nog aan des Konings dood twyffelde, dog eer hy verseekering daar van kreeg, deed hem de nieuwe Koning gevangen nemen, elendig (om anderen af te schrikken) ter dood brengen, en aanstonds een ander in zyn plaats stellen.

1642. Ook ſtelde hy aanſtonds veel nieuwe Oknea's, zynde de eerſte en naaſte Ryx-Raaden aan den Koning. Deſe maken als den Adel van het Land, die doorgaans op de groote Land-vergaderingen verſchynen, en ſich door hunne bedienden een goude doos van Staat (waar in verſcheide kleener goude dooskens met Cardamon, Caetsjoe, Pinang-gereedſchap &c. zyn) doen nadragen, om daar door hun pragt, rang, en vermogen aan te wyſen: want uit hen werden de eerſte Landvoogden en Gouverneurs der buiten-Landen gemaakt.

Lands ...ilen, ...er-...O-...e-

Dus ſtelde hy ook andere Tonimnes (welker bedienden hen met zulke ſilvere dooſen volgen) Tevinia's, en Nappra's, (een ſoort van minder Overheden) aan, gevende alle de voornaame ampten aan geen anderen, dan die hy zeker wiſt voor hem te zyn.

Hy nu nergens meer voor te ſchroomen hebbende, had egter nog een ouder Broeder, dien hy wel juiſt niet vreesde, alſoo hy van een goeden imborſt was; maar alſoo hy zeer van 't gemeen volk geliefs, en hy in tegendeel zeer gehaat was van ieder, keurde hy beſt, deſen zynen goeden Broeder in 't begin van zyn Ryk deel in de Regeering te geven, belovende aan hem dit zoodanig, zoo lang zy leefden, te zullen vervolgen; dog dat hy dit geenſins meende, is naderhand klaar genoeg uit andere gevolgen gebleeken, alſoo hy, die gemeenſchap met 'er tyd moede werdende, ſich niet ontſag zynen onnooſelen Broeder te beſchuldigen, dat hy geſogt had met zyn Gemalin *Perkaſe Satiry* te boeleeren, dit nader met een getuigenis van deſſelfs Broeder beveſtigende, waar op hy ook kort daar na dien Broeder ſtil uit de wereld hielp.

...Ko- ...ook oud- ...eder ...den.

Dit vuil ſtuk werd, zoo by de Grooten, die zelfs zyn beſte vrienden waren, als by de gemeente, zeer qualyk opgenomen, zoo dat hy nu en dan voor quade aanſlagen tegen hem bang begon te werden; dog om dit weer eenigſins goed te maken, lei hy alle de ſchuld van zyn Broeders dood op zyn Gemalins Broeder, van welken hy toen zeide, dat niet zyn Broeder, maar zyn Vrouws Broeder aan 't voornoemd ſtuk ſchuldig was, alſoo hy zelfs geſogt had zyne Gemalin tot overſpel te brengen, en ondertuſſchen de ſchuld aan zynen onnooſelen Broeder, dien hy in zyn hert beklaagde, te geven, om 't welke dan weer te ſtraffen, hy nu goed vond den zelven aanſtonds ter dood te verwyſen, om daar door, waar 't mogelyk, de gemeente (die wel beter wiſt) weer wat zand in de oogen te werpen; hoewel men naderhand klaarder ontdekt heeft, op wat looſe gronden hy dit ondernomen had. 1642.

Ondertuſſchen daagde ook zyn Geheimſchryver tegen hem op, dien hy belooft had nevens hem deel in de Regeering te geven, en die ſich verbeelde, dat hy ſich om geen andere reden van zyn oudſten Broeder ontſlagen had, dan om zyne belofte ontrent hem (gelyk hem die ſwart ook al verſcheide maalen wys gemaakt had) zoo veel te beter te konnen nakomen; maar als hy nu van tyd tot tyd vernam, dat 'er van die belofte niets quam, en dat men hem zelfs niet eens Oknea, en nog maar een Tonimne, of Tevinia, maakte, begon hy niet alleen tegen dien ſwart, maar zelf tegen den Koning zeer ſtout te ſpreeken, in zoo verre, dat hy hem dreigen dorſt, zoo hy zyne belofte niet naquam, wel middel te weten, om hem, dien hy tot de Kroon geholpen had, nog veel gemakkelyker daar van te berooven. Stouten eiſch van zyn Geheimſchryver.

De Koning, die zulken taal ongewoon, en niet genegen was dit meer te hooren, zond dien zelven avond eenig volk op hem uit, dat hem, eer den dag aanquam, ſtil van kant hielp. Dien hy mede van kant helpt.

Terwyl 'er nu niets meer ſcheen overig te zyn, dat hem in zyne zoo vaſtgeſtelde regeering ontruſten kon, daagde 'er eindelyk, een jaar na zyne verheffing tot de Kroon, een nieuwe ſwarigheit op, die hy wel eenigſins gevreeſd; dog zoo ras nog niet te gemoed geſien had.

Het waren de jonge Princen Kinderen, van den vorigen omgebragten Koning, die ondertuſſchen een groten aanhang van eenige duiſenden, die hem beminden, gemaakt hebbende, voorgenomen hadden de dood van hunnen Vader en Broeder te wreeken; dog de toeleg der twee oudſten quam wat te vroeg uit, waar door hun aanſlag openbaar wierd, en zy gevangen raakten.

Zy wierden eenigen tyd met hun eigen vleeſch, dat men met riemen uit hun lyf ſneed, en hen gebraaden te eeten gaf, geſpyſt, en eindelyk op een Pieſſangboom leggende, dwars door midden gekapt; dog hadden voor deſe hunne elendige dood nog de nieuwsgierigheit om de Sabels, waar mede men hen doorkappen zou, te willen ſien, om te beproeven, of die, om dit te verrichten, ook wel ſcherp genoeg waren. Elendige dood der twee geborgene Princen.

Ook zou hy zekerlyk zyn moorddadige handen aan den jongſten Prins, nu pas 7 jaaren oud, al mede geſlagen hebben; dog zyne Moeder, deernis met dit kind hebbende, nam het in haare beſcherming, en voor haar kind aan, zonder dat ik wete, of zy 't altyd tegen zyne lagen heeft weten te dekken. En hoe 't met het jongſte Prinsje verder ging.

Nu ſcheen hy al zeker op zynen Throon

te

1642. te sitten; maar zyn eigen gewisse, en 't gestadig hoewel stil morren van 't gemeen dede hem vreesen, dat 'er de een of de ander tyd nog wel iets tegen hem uitbersten mogt.

Om dit nu voor te komen, en van hen niet af te hangen, begon hy van tyd tot tyd met de Javaanen, en wel bysonder met den Landvoogd van Japara, vriendschap te maken, en sig met den zelven ook zoo verre in te laten, dat hy, om sig by de Javaanen en Maleyers te aangenamer te maken, Mohhammedaans wierd, en niet alleen veel vryheden aan beide die Natien in zyn Ryk begon te verleenen, maar ook haar tot zyn Lyfwagt te nemen, zedert welken tyd, de zaaken in dit Ryk een wonderlyken keer genomen hebben, waar van onse Natie wel het smertelykste gevoelen gehad heeft, gelyk ons uit het volgende Hoofdstuk, tot ons leedwesen, nader blyken zal. 1642 De K[oning] w[er]d Moh-hamm[e]daans.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE *voornaamste* Kooplieden *hier. De Heer* van Galen A°. 1635 *ons eerste* Hoofd *hier. Krygt* A°. 1636 *moeite met den* Koning. *De Heer* Hagenaar A°. 1637 *als* Gesant *herwaarts gesonden. Zyn komst hier. Zyn verschyning, en bevinding ten* Hove. *Zyn* Geschenk. *Vergeefs* Gehoor *desselfs, en* van Galen *in ongenade. De Heer* van der Hagen A°. 1637 *hier* Opperhoofd. *'s* Konings *beleefdheit daar na tegen ons. De* Chineesen *vermoorden* A°. 1638 *a* 1639 *eenige* Nederlanders, *uit* Tonkin *gesonden. De Heer* van der Hagen A. 1640 *overleden. Reise na 't Land der* Louwen *door de Onse gedaan.* Jeremias de Waal, *en een* Bootsman *door de* Portugeesen *vermoord. Geringe straffe daar over geoeffent.* Abel Tasman *neemt een* Jonk *met* goederen *der* Portugeesen. *Beweging daar over door de zelve gemaakt. De Heer* Regemortes *gaat* A°. 1642 *na* Batavia. *Komt* A°. 1643 *hier weer als* Gesant, *en werd deerlyk met alle de zynen kort 'er aan vermoord.* Brief *van den* Koning *van* Cambodia *aan zyn Edelheit* Maatsuyker A°. 1672. Brief *van de Heer* Maatsuyker *aan den* Koning *van* Cambodia.

De voornaamste Kooplieden hier. ONder de Volkeren, die in en op dit Ryk handel dreven, waren de Japanders, Chineesen, Siammers, Portugeesen, en Nederlanders wel de voornaamste.

De eerste waren hier juist niet heel sterk; maar hadden sig met 80 huisgesinnen, te gelyk uit Japan gebannen, hier neder gesteld; en sig by den Koning, die A°. 1637 regeerde, zeer aangenaam weten te maken, met hem, ten tyde dat zyn oudste Zoon tegen hem opstond, en sich met geweld een weg tot de Kroon baanen wilde, in allen deelen de behulpsaame hand te bieden, en zedert heeft hun Sjahbandaar ook zoo veel ingang by dien Vorst gehad, dat men geen ander, dan hem alleen, noodig had, om de zaken wel te doen gelukken, die men genegen was aan dien Koning voor te stellen.

In veel grooter getal waren hier de Chineesen, die ook, volgens hunne gewoonte, de stad op en neder liepen, om den voornaamsten handel meester te werden, zomtyds de Waaren tot zulken hoogen prys opjagende, dat 'er geen andere na denken dorsten. Zy dryven hier grooten handel, en van hier ook op Japan, Tonkin, Quinam, Siam, en meer andere Ryken.

Met wat Waaren hier gehandelt wierd, hebben wy bevorens al aangewesen; dog voornamelyk met ruwe Zyde, en verscheidene gewerkte Zyde stoffen, en met Harten- en andere Vellen, die zy na Japan, en elders met groote winsten vervoerden.

De Siammers waren 'er wel niet veel; dog handelden 'er sterk, alsoo zy uit hun Land met een groote menigte van Karren en Wagens daar, en in 't Land der Louwen quamen, om de Waaren, daar vallende, na Siam te voeren.

Veel grooter handel nogtans dreven hier al van vry ouder tyden de Portugeesen, die, door hunne groote geschenken aan den Koning, en aan de Grooten, sich al mede zeer aangenaam hadden weten te maken, hoewel zy by alle Koningen hier niet evenveel ingang gevonden hebben.

Volgens hunnen gewoonen aard maakten zy hun werk 'er af, om ons daar, gelyk elders, als Zee-roovers met allerlei swarte kouleuren af te malen, waar mede zy by zommige Vorsten, door groote geschenken verblind, al veel ingang nu en dan gekregen hebben.

Wat nu de Nederlanders betreft, die hebben hier mede een vast Comptoir zedert A°. 1635, en in 't eerst maar een slegte Bamboese Logie gehad, hoewel zy 'er naderhand een beter wooning beko-

1635. komen hebden. Hier schynd al voor die tyd een Comptoir geweest te zyn, alsoo ik A°. 1623 den 23 October klaar lese, dat de Heeren zeventienen belasten, dit te lichten; dog A°. 1635 is 't eerst regt aangegaan.

Heer Ga- Ao. 5 ons te lofd ... De eerste, die onsen handel hier begonnen, en hier vast gelegen heeft, was de Opperkoopman *Jan Dirksoon van Galen*, een man, die onse zaaken hier met zeer veel yver waargenomen heeft, en door den Opperlandvoogd de Heer *van Diemen* eerst herwaards gesonden is.

Hy wierd van de Koningin hier als haren Zoon aangenomen, dat hier ook een gewoonte, byna als in Tonkin, is; dog waar by hy hier geen voordeel ter wereld, dan den blooten Eer-titel, had.

Hy stond by den Koning van dien tyd zeer breed, en had sig, niet tegenstaande alle de snorkeryen en lasteringen der Portugeesen, zoo aangenaam by dien Vorst weten te maken, dat hem byna niets, van 't gene hy versogt, geweigerd wierd.

Hy lag hier met een Onderkoopman, die zyn tweede was, en verzamelde alle zoodanige goederen, met welke hy oordeelde de onsen in Japan dienst te zullen doen, gelyk 'er jaarlyx van daar verscheide Scheeps-ladingen met Zyde, Zyde stoffen, Harten-, Buffelsf-, Roche-vellen, en meer andere Waaren, derwaarts vervoerd wierden, en waar door hy in groote agting, zoo by de Koning en de Grooten, als by zyne Oppergebieders, was, te meer, dewyl hy de zaaken zeer beyverde, en als de nood het vereischte, rond uit de borst spreken, en sig voor zyn Meesters zaaken in de bres stellen dorst; dat hem in 't einde egter zeer qualyk bekomen is.

...gt ...1636 ...eite ...t den ...ning. Men zag dat A°. 1636, wanneer haar Edelheden het Schip Noordwyk gesonden, en 't jaar 'er aan met 't Schip de Galias Brieven aan den Koning geschreven hadden, waar in zy hem bekend maakten, dat zy toen ook 2 Ysere stukken Geschut over zonden, die zy hem toestonden te moogen koopen, alsoo zy wisten, dat hy daar op zeer sterk geset was; dog aangezien 't Schip Noordwyk ondertusschen daar op een groote droogte, Padrenpays genaamt, en in 't inkomen der Rivier gelegen, door het misloopen der Japansche Rivier gebleven was, en de Koning dertien stukken Geschut, en 500 pikol Koper, van dit gebleven Schip na sig genomen had, zonder dit te willen weder geven, oordeelde de Heer *van Galen* best, dit schryven harer Edelheden (die hier nog niet af wisten) zoo ten eersten niet op te volgen, maar, haar alvorens kennis hier af te geven, om hare nader ordre daar op in te wagten.

De Koning ondertusschen dit in haar Edelheden schryvens zoo klaar vindende, eischte die twee stukken wel zeer fors van de Heer *van Galen*, waar op hy den Koning zoodanig antwoordde, als hy meinde voor dien tyd noodig te zyn; dat egter dien Vorst geen voldoening gaf. 1637.

A°. 1637 vonden haar Edelheden (en in 't bysonder de Heer *Lucasfoon*, toen als Directeur Generaal het Oppergesag voerende) goed, om in de maand Maart den Opperkoopman den Heer *Henrik Hagenaar*, als Gesant aan den Koning, en als Commandeur over 4 Schepen, herwaarts te zenden, om te sien, of men de geresen geschillen niet zou konnen by leggen. De Heer Hagenaar Ao. 1637 als Gesant herwaarts.

Hy vertrok dan in die hoedanigheit met de Galeas, Warmond, Westsaanen, en Waterloose Werve den 26 dito, en quam den 11 May by een Portugees Scheepje, ontrent de Rivier van Cambodia, 't welk onse gewapende Boots niet weinig met zyne Bassen beschoot, en hen ondertusschen gedurig toeriep: *Venica, viljacos, Boratios, Lutheranos*; dat is: *Kom hier, gy schurken, gy dronkaarts, en gy Lutheraanen*; met al welk schelden zy niet beletten konden, dat de onse dit hun Vaartuig veroverden, waar uit zy 139 pakken Benzoin, 30 stukken Wasch, eenige Ysere Chineesche Pannen, veel Kopere Bekkens, eenige ongeopende Potten, en meer andere Waaren gelicht hebben, latende nog veel Ryst, Porcelyn, Koper, &c. in het zelve.

Ondertusschen zond de Heer Gesant den Onderkoopman *Pieter van Regemortes*, van Schoonhoven, met een welbemande Boot na boven, om aan den Heer *van Galen* kennis van zyne komst te geven, die daar op egter den 15 dito eerst vertrok; dog de Heer *van Galen* had al zorg gedragen, om zyn E. *Floris Jansfoon*, Schipper van de geblevene Fluit Noordwyk, toe te zenden, met last, om de Brieven harer Edelheden aan den zelven over te geven, gelyk daar op geschiedde.

Den 16 dito quamen zy met de Schepen in de Rivier Matsian, die in 't inkomen nauw is, en aan wederfyden hooge boomen heeft, in welke zy door de vloed en met een moye koelte fraeyen voortgang langs eenige kleene Eilanden hadden, tot dat zy eindelyk de opening van de Rivier Simmeding (waar in 't jaar te voren 't Schip Oudewater gekomen was) gewaar wierden, daar zy op 3½ vadem ten Anker raakten; dog naderhand weder 't zeil gaande, quamen zy, na veel talmeryen, den 23 May by de Japansche Rivier, daar de zelve sig veel wyder, dan te voren, vertoonde, en

 den

1637. en den 26 dito kregen zy den Heer *van Galen* zelfs aan Boord, brengende nog 9 kisten met geld, die hy uit het Jagt Noordwyk geborgen had, op welken tyd men den Heer Gesant ook een omstandig berigt van 't blyven van dien bodem, en van 's Konings onregtveerdige handeling gaf, om sig, by zyne verschyning voor dien Vorst, daar na wat te schikken.

Zyn komst hier. Het liep egter nog tot den 11 Juny aan, eer dese Heer voor onse Logie hier ten Anker quam.

Den 14 dito wierden de Brieven voor den jongen en ouden Koning aan eenige Grooten, ten dien einde afgesonden, overgeleverd; dog men bevond, dat de Opschriften verkeerd gesteld waren, dat naderhand veranderd wierd.

Den 16 dito kreeg zyn E. by schryvens van den Heer *van Galen* bericht, dat hy heden met de Brieven en geschenken na boven trekken moest, om door een Nampra ter gehoor geleid te werden.

Zyn E., toen zeer onpasselyk zynde, zogt dit wel eenige dagen te verschuiven; dog daar was niet aan te doen, en hy moest, zoo goed als hy kon, mede optrekken.

Zyn verschyning en bevinding ten Hove. Hy nam, tot zyn gevolg, 20 Musquettiers, en 2 Trompetters mede, liep met zyn Vaartuig langs 't Japans, Portugees, Chinees, Coetsjientsjinees, en Cambodisch Quartier, en floeg, na 1½ myl varens, een nauwe spruit van een halve myl in, daar hy met de zynen aan Land trad.

Hy vond daar een grooten Olifant zonder tanden, nevens 3 of 4 karren.

Des ouden en jongen Konings Brieven wierden door een Nampra, onder een Zonnescherm, op den Olifant gedragen.

De karren wierden verdeeld. De eerste, die eenigsins verguld was, gebruikte de Gesant, de tweede de Heer *van Galen*, de derde de Tonimne, en de vierde de Schipper, die met zyn E. mede gegaan was, en de zelve wierden ieder door 2 Ossen, na 's Konings wyse, getrokken.

By 't Paleys gekomen zynde, traden zy af; dog de Gesant was zoo swak, dat hy door den Heer *van Galen*, en den Schipper, by de hand geleid moest werden tot by de Gehoor-zaal, daar hy op een grooten Cambodischen stoel te rusten geset wierd.

Hy vond daar een schoone lange Zaal, vol volk, zag daar een menigte Tonimnes met hunne silvere, en Okneas met hunne goude Pinang-doosen, en daar na den Koning, die over een houte leuning voor over bukte, ontrent 25 treden verder gewaar geworden zynde, boog hy sig zeer nederig en laag voor hem neder.

Hy zag twee Peerden by den zelven, 1637. of wat lager, staan, die met gras gevoederd wierden; ook lagen 'er 2 roode sitkleeden, waar op de Geschenken, door hem mede gebragt, geschikt waren, bestaande in 2 Haakschutten, 10 Spaansche Roers, 2 Pistoolen, 2 Lemmers tot Slagswaarden, dog het verdere was zeer net afgeperkt. Zyn Geschenk...

De Brief van zyn Edelheit wierd, in een lap Chinees goud Laken gewonden, en op een gouden Kop, in een verlakten bak gelegt, met toewensching van alle heil en geluk over zyn persoon en Regeering, en door een Tonimne aan een Oknea, en door een Oknea aan den Vorst overgegeven, die last gaf de zelve ten eersten te vertolken, en dat de Gesant, alsoo hy bespeurde dat hy zeer vermoeyd, en niet wel was, in de Voor-zaal zyn rust kon gaan nemen, daar zy hem op een gestikt beddeken, en eenige kussens neer leiden, terwyl de Koning, by de Heer *van Galen* sittende, beloofde zeer goede geneesmiddelen aan den Gesant, van welken hy ten eersten beter werden zou, te zullen besorgen.

By die gelegenheit sprak de Koning weer met den Heer *van Galen* over de 2 stukken Geschut, hem in den Brief harer Edelheden belooft, ja zelfs begon hy ook den Heer Gesant 'er van te spreeken, durvende van den zelven, in plaats van 2, wel 4 stukken versoeken; maar de Heer *van Galen* sneed dit zeer behendig af, met aan den Koning (die in 't Maleyts den Gesant aansprak) te zeggen, dat die Heer geen Maleyts verstond; dog dit voldede den Koning niet alleen niet, maar hy geraakte daar over verder met den Heer *van Galen* in zeer harde woorden, die hem tot antwoord gaf, dat hy hem die stukken noit geweigerd, en alleen maar versogt had, daar mede zoo lang te wagten, tot dat de Gesant zynen last zou afgelegt, en zyne zaaken by den Koning verrigt hebben.

Het was zoo verre van daar, dat dit den Koning ter neder zou zetten, dat hy sig naderhand niet eens verweerdigde op eenig voorstel van den Heer Gesant te antwoorden, en op de Heer *van Galen* bleef hy zoo verstoord, dat hy hem naderhand niet meer onder zyn oogen heeft willen sien, verbiedende uitdrukkelyk, dat hy oit meer ten Hove zou komen, alsoo hy hem geen gehoor meer verleenen wilde. Vergeefs gehoor des zelfs, en de Hr. van Galen in ongenade.

Dit bewoog dan haar Edelheden, by de te rugkomst van den Gesant siende, hoe slegt daar alles dit jaar uitgevallen was, om de Heer *van Galen* op zyn versoek van daar te ligten, gelyk hy ook A°. 1637 door den Commandeur *Kroek* van daar gevoerd, en de Heer Opperkoop-

1637. koopman *Johannes van der Hagen* in zyn plaats als Opperhoofd gesteld is.

[...]e Heer [...]n der [...]agen [...]o 1637 [...]er Op- [...]rhooft

Ook gaven haar Edelheden aan den zelven last, om den Koning noit meer over die 13 stukken, of over de 500 pikol Koper, aan te spreeken.

Zoo ras de Koning bespeurde, dat hy niet meer daar over aangesprooken wierd, was al zyne verbolgendheit over, ja 't was zoo verre van daar, dat hy ons nieuw Opperhoofd eenigsins qualyk bejegenen zoude, dat hy hem, en ons, in tegendeel allen dienst dede.

Ook gaf hy een groot bewys daar af, wanneer hy sig in 't Proces, door de Portugeesen tegen ons, over 't nemen van hun voornoemt Scheepjen Bassak, in de Rivier van Cambodia, door 2 van onse Boots, volkomen op onse zyde verklaarde, en dat tot ons voordeel uitwees.

[...]o- [...]gs be- [...]dheit [...]en

Ook leende dese oude Koning A°. 1638 den 9 April 3000 thayl, of 9000 gl., aan de E. Maatschappy uit vriendschap, dat aan zyn Majesteit A°. 1640 met een geschenk van 100 thayl Japans schuit-silver, en nog een stuk Geschut, om onse dankbaarheit te toonen, weder gegeven wierd; hoewel hy anders, zoo hy toen geldgierig geweest was, nog wel 600 thaylen van dat geld had konnen trekken.

A°. 1640 verlooren wy ongemeen veel by 't overlyden van den jongen Koning, die een zeer goed Vorst, en ons in allen deelen gunstig was, gelyk hy metter tyd over de zaak der Chineesche Moordenaars van ons volk, zoo hy dat verder beleeft had, ook sekerlyk betoond zou hebben, hoewel de zelve naderhand een geheel andere keer nam.

[...] Chi- [...]sen [...]orden [...]1638 [...]39 [...]ge [...]der- [...]ers.

De Heer *Karel Hartsink* had A°. 1638 a 1639 een Chinees Jonk met eenige Zyde in Tonkin bevragt, en 18 Nederlanders 'er by gevoegd, om daar mede na Japan te stevenen; dog de Chineesen, een besluit genomen hebbende om die Hollanders, zoo ras zy in Zee zouden gekomen zyn, te vermoorden, en de lading met malkanderen te deelen, stelden dit ook in 't werk, en benamen hen allen 't leven, voornemens zynde om na China, of na 't Eiland Kelang, in de plaats van na Japan, te vertrekken.

Na dat zy nu den buit te zamen gedeeld, en de voornaamste van hen een Wankan (een kleener Chinees Vaartuig) gekogt had, geraakten de zelve met eenige van dese baalen Zyde, door een wonderlyke schikking Gods, en tegen hunne gedagten, in Cambodia, alwaar men onder de goederen, die zy daar verkogten, de briefkens, die tot dese Tonkinse lading behoorden, en zelf ook sommige stoffen vond, nog met het bloed deser Nederlanders bespat, waar op de onsen veel grond kregen, om dese Chineesen te doen vatten, en hen in proces te betrekken. 1640.

Men wees ons alle de Zyde wel in 't eerst toe, met belofte van ook die moorddadige schelmen te zullen straffen; maar alsoo de jonge Koning ondertusschen quam te sterven, vonden die schelmen (waarschynelyk door geschenken) middel om te ontvlugten, hoewel wy 'er naderhand nog een, door toedoen van den ouden Koning, bekomen, en hem na Batavia gesonden hebben, daar hy Gerabraakt is.

Ook hebben wy van die gansche lading maar 65 picol weder gekregen, daar men anders, ware de jonge Koning in 't leven gebleven, zekerlyk ook al die andere schelmen, en ook veel meer Zyde, in handen gekregen zou hebben.

Dit proces nu in 't jaar 1640 voorgevallen, en de Heer *van der Hagen* genegen zynde, om van hier na 't Vaderland te vertrekken, schreef om zyne verlossing na Batavia, en de tweede persoon, de Opperkoopman *Regemortes*, vertrok toen mede derwaards, om by haar Edelheden te versoeken, dat hy in *van der Hagens* plaats hier Opperhoofd werden mogt, zullende ondertusschen de Onderkoopman, *Gerard van Wusthof*, hier het ampt van tweede in zyn plaats waarnemen.

Terwyl *Regemortes* na Batavia was, stierf de Heer *van der Hagen* in de maand July 1640 aan een heete koorts, die hem in 24 uuren, tegen aller gedagten, zeer schielyk wegsleepte; na welken tyd den E. *Wusthof* de zaaken van dit Comptoir tot de komst van het nieuw Opperhoofd waarnam.

De Heer van der Hagen Ao. 1640 overleden.

Den laatsten September, verscheenen de Heeren *Regemortes*, en *Herman Broekman* hier als Opperkooplieden, en te gelyk beiden als Opperhoofden, om den handel en de zaaken der E. Maatschappy hier met zoo veel meer luister waar te nemen, dat zeer wel quam, alsoo zy, tot hunne verwondering den Heer *van der Hagen*, dien zy vervangen zouden, overleden vonden.

Daar na heeft de Onderkoopman *Wusthof* een Reise van veel belang in July 1641, nevens eenige andere, na het Koningryk der Louwen ondernomen; dog alsoo wy daar van hier na in 't byzonder spreeken, zullen wy voor af maar voortgaan, om de zaaken, die tot de stoffe van Cambodia behooren, te vervolgen.

Reis na 't Land der Louwen

Terwyl ons volk nu op dien togt was, is 'er eenig geschil in Cambodia, tusschen eenige Portugeesen, en eenige Matroosen van de Fluit de Saeyer, misgaders eenige van onse Logie-gasten, geresen,

 dat

1641. dat eindelyk in een hevig gevegt veranderd is, gedurende het welke den Assistent *Jeremias de Waal* in een pagger beset, en door de Portugeesen met eenige vergiftige pyltjens om 't leven gebragt wierd; behalven dat zy ook eenige Matroosen swaar gewond hadden. 1641.

Jeremias de Waal, en een Bootsman, vermoord door de Portugeesen.

Kort na dit voorval komt de Bootsman van die Fluit, van alles onkundig zynde, in 't quartier der Portugeesen wandelen, daar hem door een Portugees zeer moorddadig 't hart afgesteken wierd, over welke twee schenddaaden men de Portugeesen by den Koning aanklaagde, ten einde de schuldigen daar over gestraft mogten werden.

Na dat hier over Rigters gesteld, en die twee gevallen in al hare omstandigheden waar bevonden waren, wist men geen middel om aan te wysen, wie de regte moordenaars van dese lieden waren; dog om hier egter uit te raaken, velden dese Regters het vonnis aldus, dat de oudste Portugees in 't huis, daar *de Waal* gedood was, zou sterven, of anders den schuldigen moeten aanwysen, gelyk hy ook daar op ten eersten vastgeset wierd.

Wegens den Bootsman zouden zy, volgens 's lands wetten, 300 thayl, en een boet aan den Koning, betaalen. Waar tegen de Opperhoofden inbragten, dat ons bloed voor geen geld te koop was, en dat de dood van den Bootsman door de dood van zynen moordenaar alleen te boeten was, weshalven zy versogten, dat de Koning dog niet geliefde toe te staan, dat men dit met geld afkoopen zou, alsoo zy dan dagelyks van de Portugeesen zulke moorden af te wagten hadden.

Slegte straffe daar over.

Ondertusschen wisten de Portugeesen met hunne geschenken by den Koning, en anderen, zoo veel uit te werken, dat de ter dood gevonniste Portugees los gelaten, en met het betalen van 300 thayl vry gekeurd wierd, waar mede ook de zaak van den Bootsman voor afgedaan gehouden, gelyk 'er aan ons in 't geheel 600 thayl voor die twee moorden aangeboden wierd. En alsoo onse Opperhoofden dit bloed-geld niet wilden aannemen, belastte zyn Majesteit dit geld in handen van zynen Geheimschryver, *Oknea Tiremedols* te stellen.

In dit zelve jaar verscheenen de Portugeesen hier met een aansienlyk Cargasoen van Zyde, en verscheide Zyde stoffen, met voornemen om die op den

naam

41. naam van dese en gene Cambodische Kooplieden na Japan te vervoeren, om daar door te beletten, dat wy hen in Zee niet aantasten, en ons aan hen wreeken mogten.

Zy deden dit ook, gelyk zy die dan in 2 Jonken geladen, en die in staat gebragt hebben, om onder opsigt van een Chinees, en een Sjahbandaar, na Japan te zeilen; dog alsoo zy vreesden, dat onse Fluit Oostkappel, die met een lading van Cambodische Waaren na Japan nu mede zeil-vaardig lag, hen waarnemen mogt, deden zy den Koning versoeken, dat hy aan die Fluits Opperhoofden belieftie te doen verbieden, van hen in Zee aan te tasten.

Onse Opperhoofden deden den Koning aanseggen, dat de Overheden van dien Bodem hunnen geheimen last van haar Edelheden hadden, om alle Vyanden, die zy in Zee ontmoeten mogten, aan te tasten, weshalven het in 't vermogen der Opperhoofden alhier niet stond, om desen last van haar Edelheden tegen te spreeken, waar na zy sig ook geensins gedragen zouden, weshalven de Heer *Regemortes* by 't langer ophouden van dit Schip, over alle schade en verdere moejelykheden, een zeer kragtige betuiging dede, alsoo dit Schip zyn tyd van nooden had, om in Japan te konnen geraaken.

aan / it / onk. De Schipper deser Fluit, *Abel Tasman*, betuigende niet langer te mogen wagten, liep 3 dagen voor dese Jonken in Zee, kruiste eenigen tyd op de zelve, kreegse beide eindelyk in 't oog; dog wierd maar meester van de eene, alsoo de andere hem door de duisternis des avonds ontsnapte.

Hier over betrokken de Portugeesen de onsen naderhand in regten; dog terwyl dit A°. 1642 voor den Regter diende, wierd die grouwelyke moord van den ouden Koning en zyn Zoon uitgevoerd.

Na dat sig die voornoemde geweldenaar nu vast genoeg op den Throon geset had, wisten de Portugeesen door groote geschenken aan hem, en eenige van zyne Vrouwen, het zoo verre te brengen, dat de Koning niet alleen, over 't nemen en aantasten deser 2 Jonken, aan den Heer Generaal na Batavia schreef, maar hy ontbood ook den Heer *Regemortes* by sig, eischende van den zelven, dat hy alle die goederen, die wy in die Jonken genomen hadden, aan de Portugeesen zoude hebben weder te geven. De Heer *Regemortes*, daar gansch niet toe genegen, overlei die zaak rypelyk met de zynen, en vond goed een preuve te nemen, of men door geschenken zyn Majesteit niet zou konnen winnen, om verandering ontrent dit vonnis te krygen.

Dit gelukte, tegen verwagting, zeer wel, zoo dat de Portugeesen, wanneer zy na onse Logie quamen, om dat geveld Vonnis uit te voeren, last kregen te moeten vertrekken. — 1642. Beweging daar over.

Zy deden dit wel; dog gingen met een veel grooter geschenk, dan hun vorige, na 't Paleis, bestaande in een gift van 600 thayl, die hen belast wierd daar in zeker vertrek te laten, en tot een nader tyd, alsoo de Koning na buiten gereden was, te wagten; hoewel zy niet lang daar na hun oogwit zoo veel te beter bereikten.

Aangesien nu onse zaaken hier hoe langer hoe meer na hun einde scheenen te hellen, en dese Koning nergens ordre op stelde, maar in tegendeel den genen, die hem 't meest gaf, begunstigde, vond de Heer *Regemortes* geraden, zelfs eens na Batavia te gaan, om haar Edelheden een net verslag van onse zaaken, en van 't gedoente des Konings, te geven, en, voor al, om sig zelven, alsoo hy donkere wolken komen zag, van dit Comptoir te ontslaan. — De Heer Regemortes gaat Ao: 1642 na Batavia.

Hy vertrok in de maand December des jaars 1642 van daar, by welke gelegenheit ook de Onderkoopman *Wusthof* om zyne verlossing van hier versoeken dede, alsoo zyn verband ten einde was.

Daar op quam de Fluit de Oranjeboom in de maand May A°. 1643 hier, met welke de E. *Wusthof* verlost, en met het Cambodisch Cargasoen den 20 Juny over Tayouan na Japan gesonden wierd.

De Heer *Regemortes*, voor zyn vertrek van hier verscheide bewysen van den moorddadigen aard des Konings ontrent anderen bespeurd, en zelfs gevallen gehad hebbende, waar by hy voor zyn eigen leven begon te vreesen, had daar van, by zyn komst op Batavia zoo veel opening aan haar Edelheden gegeven, dat hy versogt van dit Comptoir ontslagen te zyn.

Alle de aanbiedingen van haar Edelheden waren in 't eerst niet bequaam, om hem te doen veranderen; maar wanneer zy eindelyk voorstelden, hem als Gesant te zenden, met vertooning, dat hy dien niet aan 't leven zou durven komen, liet hy sich eindelyk weder bewegen, hoewel dat niet zonder groote vreese, die hem nog altyd bybleef, geschiede. — Komt A. 1643 hier weer als Gesant, en werd deerlyk met de zynen vermoord:

Hy vertrok dan in die hoedanigheit herwaarts, en quam 'er den 30 September deses jaars, met een schoon Oorlogs Jagt.

Den 27 November daar aan, versogt hy gehoor by den Koning te hebben, dat hem wierd toegestaan.

Hy ging dan op dit bekomen verlof, met 12 oppassers, en met een grooten treyn van Kooplieden, Schippers, en Assi-

1643. Assistenten, die, om zyn aansien te vermeerderen, alle te peerd sig vertoonden, na 't Hof, alwaar hy zoo haast niet in een breeder straat, ontrent de Markt gekomen was, of zy wierden door een groot getal Soldaaten des Konings omcingeld, en neder gesabeld.

Op dat zy nu ook verder meester van ons ander volk in de Logie werden, en die geen bericht van dese aangerechte moord krygen mogten; hadden zy voor af alle de wegen beset, behalven dat de zelve wel 3 mylen van 's Konings Paleis afgelegen was.

Zoo ras zy nu al het volk van dit Gesantschap dus van kant geholpen hadden, zonden zy ook eenig volk na onse Logie, om het daar verder schoon, en sich ook meester van alle onse goederen te maken.

De Onderkoopman *Bukkon*, die in het tweede huis der Logie was, dit gespuis zeer wild siende aankomen, en voor onraad bedugt, liep met een zak geld, die hy van twee Japanders eerst even ontfangen had, ten huise uit, het welk door een van dese moordsugtigen gemerkt zynde, wierd hy ten eersten van hem agterhaald, en neder gehakt, welk droevig lot ook al ons ander volk, dat nog in de Logie was, en ook den Opperkoopman *Broekman*, een Bremer van geboorte, trof.

Daar op wierd de Logie van hen eerst geplunderd, en daar na om verre gehaald, en of dat nog niet genoeg was, zoo hebben zy ook, kort daar aan eerst het schoon Jacht Ryswyk, 3 mylen beneden de Logie, ontrent het dorp Fonombing leggende, en daar na ook de Fluit de Oranjeboom, die pas uit Japan gekomen was, zeer behendig (alsoo zy als vrienden, gelyk wel meer gebeurde, daar aan quamen) afgeloopen, en al 't volk, dat zy maar in handen krygen konden, vermoord; dog in de 60 stux, die 't ontswommen, en na 't Bosch gevlugt waren, werden naderhand, door den honger geperst zynde, gevangen bekomen, welke de Koning toen als slaven onder zyne Grooten verdeelde.

Een moord, die wel op last van den Koning uitgevoerd, maar die van de onsen voornamelyk den Portugeesen, als de eerste aanstokers hier toe, geweten is.

Na dat nu ons volk (waar onder een Wondheeler, een Stuurman, en een Timmerman was) dus drie jaaren in dese elendige slaverny geweest waren, heeft dese Koning sich eindelyk over hen erbarmd, en die genen, die van hen nog leefden, niet alleen in vryheit gesteld, maar (dat te verwonderen was) hen ook verlof gegeven, om met het Schip den Oranjeboom na Batavia te vertrekken, daar zy ook eindelyk, na lang omswerven, en na veel elenden, alsoo die Fluit zeer slegt gesteld was, door Gods zonderlinge goedheit aangekomen zyn. 1665.

Om nu echter eenigen schyn van hun regt tot dit moorddadig bedryf te geven, heeft men hier naderhand voorgewend, dat dit geschied is, om dat eenen *Broekman*, met de Fluit de Zaejer na Japan geschikt, eenig silver uit de zelve geligt, en dat door hulp van eenige Matroosen in 't Bosch geborgen had. Een onnosele reden, die gansch niet klemde, en waar over men hem kon gestraft hebben, zonder dat zoo veel andere onnooselen daarom zoo droevig hadden behoeven te lyden.

Na desen egter schynen haar Edelheden weder bewogen te zyn, om hier op nieuw een Comptoir op te regten, alsoo my uit de Malakse papieren van A°. 1659 klaar gebleken is, dat zy het toen weder van alles beroofd, en afgeloopen hebben. Ons Comptoir hier Ao 1659 weer afgebroken, en Ao. 1665 weer opgeregt.

Ook hebben wy A°. 1665 hier weder een Comptoir en Logie gehad, om de Muscus en Benzoin, die hier uit het Land der Louwen gebragt wierd; want schoon hier zeer veel andere Waaren vielen, die kon men ook in andere nabuurige Ryken krygen, daar wy reeds Comptoiren hadden.

A°. 1667 hebben wy hier weder een groote ramp gehad, alsoo al ons volk hier weer door eenige baldadige Chineesen vermoord, en onse Logie van alles beroofd is.

Men oordeelde in 't eerst, dat dit door last van den Koning weer geschied was; dog de selve heeft, om zyn onschuld in desen te vertoonen, dese moordenaars voorbeeldelyk doen straffen, met beloften van de 3 Nederlanders, die hy nog onder sig had, ten eersten na Batavia te zullen zenden, waar van wy 'er A°. 1669 al 2 in handen hadden.

Dat wy nu nog eenige jaaren na dien tyd op dit Ryk gehandeld hebben, is zeker, behalven dat men dit ook klaar aan dese 2 volgende Brieven sien kan.

Brief des Konings van Cambodia, aan zyn Edelheit de Heer *Maatsuyker*, en de Ed. Ed. Heeren Raaden van Nederlands India.

Desen Brief komt uit een zuivere genegentheit en oprecht gemoed, met het Jouk van Intsjeh Alang, *benevens nog een andere van* Okiniak Lahum, *zy luid als volgt:* Brief van den Koning van Cambodia, aan zyn Ed. Maatsuiker Ao. 1672.

Dese Brief komt uit een zuivere genegenheit van Jang de Pertoehan, *Koning van Camboetsja, aan den Gouverneur Generaal,* en

1672. *en Raaden van Indiën, die in grootheit zyn, en ook onwinbaar, en die de Stad Batavia regeeren, die God wil geven een lang leven in dese wereld.*

Vorder na dat de Gouverneur Generaal en Raaden van Indiën, hebben een Brief geschreeven met Intsjeh Ibrahim, *Gesant van* Jang de Pertoehan, *die met eere hebben ontfangen, en my ook aangenaam is geweest, van wegen de wedersydse vriendschap tusschen de twee plaatsen, Camboetsja, en Batavia, die ook voor altyd onverbrekelyk wesen, en zoo lang in stand blyven zal, als de Zon en Maan haar schynsel zullen geven.* *

Vorders na 't zelve heeft Jang de Pertoehan *niet anders te zenden aan den Heer Generaal en de Raaden van Indiën, dan 't gene in desen Brief geschreven staat, te weten, 50 Cati Cabessa en witte Benzoin, en 120 Cati middelbare Benzoin, nevens 6 pikol Wasch.*

Versoeke den Generaal en Raaden van Indiën die in vriendschap gelieven aan te nemen, alsoo 't van kleene waarde, en een bloemken zonder reuk is.

Dese Brief was in 't Maleyts met een Arabische letter zeer cierlyk geschreven, zeer konstig toegevouwen, en wierd in een stuk goud Laken gewonden, overgesonden, en zoo ook overgeleverd.

Brief van zyn Edelheit de Hr. *Joan Maatsuyker*, Gouverneur Generaal van Nederlands Indiën, aan den Koning van Cambodia.

Brief van de Heer Maatsuiker aan den Koning van Cambodia.

De Gouverneur Generaal, en de Raaden van Indiën tot Batavia, doen met desen Brief den Koning van Cambodia, Jang de Pertoehan, *groeten, en hem toewenschen een lang leven met gesondheit en alle voorspoed, die een mensch op dese aarde zou konnen genieten, of wenschen.*

Voorts zoo laat den Gouverneur Generaal, en de Raaden van Indiën den Koning van Cambodia; Jang de Pertoehan, *weten, dat zy den Brief, die 't hem belieft heeft in het verleden Moesson te schryven, met de Jonk van* Intsjeh Sanam, *Inwoonder deser stad, wel ontfangen hebben, nevens de geschenken daar by gesonden, namentlyk 50 Cati Cabessa en witte Benzoin, en 150 Cati middelbare dito, en 6 pikol Wasch; welke Brief en presenten ons wonderlyk aangenaam geweest zyn, alsoo wy daar uit gesien hebben de opregte genegenheit van zyn Majesteit, den Koning van Cambodia, om in vrede en vriendschap met den Gouverneur Generaal en de Raaden van Indiën te leven, tot welvaren en voorspoed van wederzyds onderdaanen, zoo van Cambodia, als van 't land van Batavia, die den Hemel wil geven, dat ze zoo lang duren mag, als de Zon en Maan hare lichten aan de menschen zullen geven.* 1672.

Voor 't jegenwoordige heeft de Gouverneur Generaal, en de Raaden van Indiën, aan Jang de Pertoehan, *Koning van Cambodia, niet anders ten Geschenk te zenden, dan de onderstaande kleenigheden; die zy gedienstig versoeken, dat van hem mogen ontfangen werden, als komende nit een goed en oprecht hart, waar mede haar eere geschieden zal. Het bestaat in*

20 ps. *Cassa Bengala.*
28 ps. *Bethillis.*

In 't Kasteel Batavia
den 29 Juny Ao. 1672.

JOAN MAATSUYKER.

En was dese Brief mede in 't Maleyts geschreven.

Hoe lang wy hier nog hebben blyven handelen, of wanneer dit Comptoir, daar 't vet al mede van de ketel raakte, opgebroken is, weet ik niet, dan dat naderhand dit Ryk aan den Koning van Siam cynsbaar geworden is; en dit is 't al, dat wy hier van weten te zeggen; weshalven wy het met de zaaken van Cambodia zullen laten berusten, hebbende alleen nog een woord van 't land der Louwen te melden, dat wy in 't volgende Hoofdstuk zullen doen.

* Dese zelve spreekwyze byna, vinden wy Ps. 72: 5. die daar in de zelve kragt van beteekenis van altyd, of om een zeer langen tyd te kennen te geven, gebruikt werd.

DERDE HOOFDSTUK.

V*An 't Land der* Louwen, *en een togt der* Onſen A°. 1641 *derwaarts gedaan. Hoe lang onſe* Geſant *onder weg weg was op deſe gevaarlyke* Rivier. *Wat* plaatſen *hy al ontmoet, en met wat hoedanigen* ſtatie *hy ontfangen is. De* Vorſt *en zyn* treyn *beſchreven. Nevens het verdere toen voorgevallen. Zyn* Geſchenken *aan den* Geſant, *en zyn gevolg. De* Geſchenken *aan hem gezonden, en zyn verder verſoek. Des* Geſants *te rug-reiſe. Aanmerkingen van den* Geſant *over dit* Land. Waaren *hier vallende, en getrokken.* 's Konings inkomſten. *Regeering van dit Land. Hun* Nieuw-jaars-dag.

Van het Land der Louwen, en een Togt der Onſe Ao. 1641 derwaards.

MEn kan niet wel van 't Koningryk Cambodia ſpreeken, zonder te gelyk het een of 't ander van 't Koningryk der Louwen, dat ten O. van Cambodia gelegen is, te melden, alſoo deſe volkeren, ſchoon zy ieder een byſonderen Koning hebben, al zeer ſterk gewoon zyn met malkanderen te handelen, behalven dat 'er in dit land der Louwen verſcheide dierbaare Waaren vallen, die niet alleen in Japan, maar ook elders, zeer getrokken zyn; hoewel zy daar mede meeſt op Cambodia en Siam handelen.

Uit dit Koningryk nu zyn A°. 1641 in de maand Maart, de eerſte maal eenige voornaame Kooplieden, met het Fluit-Schip Ooſtkappel, van Cambodia na Batavia vertrokken, om uit eigen bevinding te beter van onſe Natie, en van haar vermogen (daar de Portugeeſen geſtadig met zulken verachting van ſpreeken) te konnen oordeelen.

Zy waren zoo ras niet op Batavia verſcheenen, of haar Edelheden maakten in allen deelen hun werk 'er af, om deſe menſchen alle bedenkelyk genoegen te geven, gelyk zy hen ook al hunne Waaren tot zulken prys afgekogt hebben, dat zy betuigden, hier in een zeer groot welgevallen te hebben, en genegen te zyn om jaarlyx daar te verſchynen, waar toe zy ook met veel ernſt van haar Edelheden verſocht en uitgenoodigt wierden.

Om dit werk echter noch wat meer aan te binden, vonden haar Edelheden ook goed, om eenige van ons volk met een Brief en eenige Geſchenken aan den Koning der Louwen in Geſantſchap te zenden, zoo om met den zelven in een nader verbond te treden, als om daar in 't land zelfs eens van naby te onderſoeken, wat voordeelen 'er voor onſe Maatſchappy te doen waren, te meer, alſoo deſe en gene Mooren en anderen over Siam, en door de Rivier van Tanaſſery zeer grooten handel met allerlei kleeden daar op dreeven.

Ook wenſchten zy, by 't doen van zulken tocht, ook wel wat nader kenniſſe, zoo van dat land zelfs, als van des zelfs Regeering en ſterkten, te hebben.

Om dit dan werkſtellig te maken, ordonneerden haar Edelheden by een Brief van den 14 May A°. 1641 aan de Opperhoofden van Cambodia, dat een van de Opperkooplieden, de Heeren *Regemortes* of *Brookman*, of anders de Onderkoopman *Gerard van Wuſthof*, met eenige Aſſiſtenten derwaarts met haren Brief en Geſchenk aan dien Vorſt zouden geſonden werden; waar op men hier nader goedgevonden heeft, om den E. *van Wuſthof* als Hoofd van dit Geſantſantſchap den 1 July aan te ſtellen, en hem de Aſſiſtenten *Willem de Goper* en *Huybert van Lekhorſt*, benevens noch een Wondheeler, 2 Nederlandſe Jongens, en een Tolk *Intsjeh Lanang*, een Maleyer van Patani, toe te voegen, den zelven tot een proeve maar een kleen Cargaſoentje van verſcheide gecouleurde Lakenen, eenige fyne Cattoene kleeden, en een kasje met Esmaraude Ringen, te zamen *f* 6601-8-10 weerdig, mede gevende.

Daar op nu is de Geſant *van Wuſthof* den 20 July van Cambodia na Winkjan, de Hoofdſtad van 't Louwen land, daar de Koning zyn Hof houd, met eenige praeuwen vertrokken langs een Rivier, die zomtyds zeer breed, en zomtyds weder vry eng, en ook zeer klippig was, behalven dat zy in de zelve ook hier en daar afgryslyke Watervallen ontmoet hebben, die hen nu en dan noodſaakten al hunne Waaren uit de Praeuwen te nemen, en die op en af te dragen. Hoe lang onſe Geſant onder weeg was.

Deſe Rivier, doorgaans de Louwſe Rivier genaamd, komt van de boven-landen van Pegu, verdeelende ſich na het Koningryk der Louwen in 't O., en ten deelen na 't Z., en ſtort by Cambodia, na dat zy wel 300 mylen verre geloopen heeft, in Zee. Ook komen de Peguanen hier dagelyx met hunne Robynen, en andere Edel-geſteenten, handelen.

1641. Over dese reise was de Gesant *van Wustbof* 2 maanden en 3 weken besig, eer hy tot Winkjan, dat 250 mylen de Rivier op legt, met de zynen quam.

Hy ontmoette onder weg dan eens een vlek, dan eens een dorp, die na 's lands wyse ook al redelyk wel bebouwd waren, waar onder men hier en daar ook al een steenen huis of Tempel zag.

Wat plaatsen men al ontmoet. De naamen der dorpen zyn dese: Loim, Gockelok, Looim, Simpoe, 't groot vlek Sombok, Sombaboer, Baatsjong (dat wel 22 dag reisen landwaart in, of de Rivier op, van Cambodia legt, en daar ook de Koningen van Cambodia voor 50 jaaren hun Hof plegen te houden) Namnoy (daar veel goud valt, en voor by 't welke noch eenige dag-reisen men de grens-paal tusschen Cambodia en der Louwen land ontmoet) Bassak, Ocmum, Naewein, 't vlek Samfana, Beenmoek, Saymoen, Tapanom, en Lochan (dat een stad van groote als Schoonhoven is, en daar sich een onder-Koning, of Landvoogd van den Koning van Cambodia onthoud) Huysoen (daar veel schoone Zyde kleeden vallen) Meunkok (een groote Koopplaats, tot welke alle de Louwse Koopmanschappen toevloejen) en meer andere plaatsen, die wy voorbygaan.

Men ontmoet hier en daar ook swaar gebergte, en ook eenige Eilanden, de Eilanden van Saxenham genaamd.

Na dat zy nu in 't begin van November te Winkjan aangeland waren, wierden (volgens 's lands wyse hier) de Brieven, door zyn Edelheit aan den Koning gesonden, eerst naeukeurig nagelesen, om te sien of zy wel gehoorlyk opgesteld waren; al 't welke zeer wel bevonden zynde, werden zy den 5 dito met een zeer groote statie in 3 groote Praeuwen ingehaald, in elk van welke wel 40 Scheppers, nevens een Vorst des Lands, om des Generaals Brief te meer eere aan te doen, die ook in de grootste Praeuw, onder een vergulden hemel over een goude Doelang of bak, waar achter de Hollanders, saten, geplaatst was.

Dus schepten zy byna noch een dag, eer zy 's avonds in een Logement, door de Koning voor hen bereid, quamen, alwaar zy door een Tevinia of Landvorst, uit Konings naam verwelkomt wierden, met betuiging dat zy den zelven zeer aangenaam waren, die ook, om dit te meer te bevestigen, ten eersten veel volk landwaard in zond, om na Muscus en Benzoin Cabessa te doen zoeken, ten einde die weer aan den Gouverneur Generaal te vereeren, alsoo 'er vry noch wat tyd toe vereischt wierd, om die te bekomen. Ook liet hy een goude Pinangdoos, wel 2 cati swaar maken, om die al mede aan den Heer Generaal te zenden.

Ondertusschen dede de Koning eenige korven met Ryst, en ook eenige Maasen met Bijangs (een soort van geld hier) aan de Gesant vereeren, en dede hem aanseggen; dat hy hem gehoor verleenen zoude, mits dat hy sich in 't bewys van eerbied aan den Vorst, na 's lands wyse, hem met twee kaarsen in de hand groeten, en sich driemaal met het hoofd ter aarde buigen wilde. 1641.

En met wat statie hy ontfangen is. Daar op wierd den 16 dito 's morgens vroeg, des Generaals Brief met 6 Olifanten (daar andere Gesanten van Koningen 'er maar 3 gehad hadden) zeer statelyk ingehaald, en op een goude Doelang, die op den voorsten Olifant geplaatst was, gelegt.

De andere Olifanten waren voor den Gesant, en zyn volk, mitsgaders voor de Geschenken, die zy mede brachten.

Zy trokken in dese statie voor by 's Konings Hof, daar de straaten aan wederzyden met Soldaaten, wel ten getale van 50000, beset waren, komende eindelyk by een land-poort, daar zy ook de stad zagen, die met een roode steene muur omringt was, die sich noch wel 2 a 3 voet hooger dan zy, zoo als zy op de Olifanten zaten, vertoonde, en om de welke zy ook een zeer breede gracht zonder water, doch met veel ruigte begroeid, vernamen.

Na dat zy nu noch een ¼ uurs verder gekomen waren, traden zy van hunne Olifanten, en gingen zoo lang in Tenten, voor hen bereid, om daar 's Konings ontbod af te wachten.

Het krioelde hier van Oversten, en hunne Olifanten, mitsgaders van peerden, en Soldaaten, die ook alle hunne Tenten hadden.

Na dat zy hier een uur gewacht hadden, verscheen de Koning op een Olifant uit de stad, en reed voorby, alwaar zy, buiten de Tenten gegaan zynde, hem op den weg hunne eerbiedigheit bewesen.

De Vorst en zyn treyn beschreven. Het was een Vorst pas 22 a 23 jaaren oud.

Zyn Lyfwacht bestond uit 300 Soldaaten, ten deelen met Roers, ten deelen met Pieken, gewapend.

Daar na zag men een treyn van verscheide Olifanten voorby gaan, die alle gewapende Officiers op hadden, die ook van eenige Speellieden, en van ettelyke honderden Soldaaten, gevolgd wierden.

Kort daar aan verscheenen 's Konings Gemalinnen op 16 Olifanten, zynde nieusgierig om desen Gesant te zien, alsoo dit de eerste Christenen waren, die hier verscheenen zyn, na 't voorby trekken van welken treyn ieder weer na zyn Tent ging, daar de Koning aanstonds aan de onsen 8 Doelans met toebereid eeten zond.

 Ten

1641. Ten 4 uuren na de middag wierd de Gesant ter gehoor ontboden, en over een groot plein in een vierkant geleid, dat met een steene muur vol schietgaten omringd was, in welkers midden sich een groote breede Pyramide vertoonde, boven met goude plaatjens bedekt, en waar aan (zoo men zei) wel 1000 pond goud verwerkt was, voor dewelke alle de Louwen, die hier binnen quamen, hunne eerbied, als voor een God, vertoonden.

Daar na wierd de Schenkagie ook gebracht, en onder den blaeuwen hemel, ontrent 16 treden van den Vorst geplaatst.

Nevens het verdere toen voorgevallen. Niet lang 'er na bracht men hem in een groote Kerk, daar de Koning met alle zyne Grooten was, alwaar de Gesant met zyn gevolg de gewoone eerbiedigheit met 2 kaarsen in de hand, en met de hoofden driemaal ter aarde te buigen, aan den Koning bewees.

Toen liet de Koning hem door een Tevinia na de gesondheit van den Heer Generaal vragen, te gelyk betuigende, hoe aangenaam hem dit Gesantschap was, gelyk hy ook voornemens was weer een Gesant nevens hem aan den Generaal te zenden.

Hy noodigde ook zeer vriendelyk alle Nederlanders, die maar in zyn land komen wilden, onder toesegging van hen met veel genegenheit te zullen ontfangen, daar by voegende, dat men dog jaarlyx de vriendschap onderhouden, en den Hr. Generaal, uit zyn naam, hertelyk groeten, en alle heil toewenschen wilde, dat de Gesant aannam te doen, wenschende zyn Majesteit weer alle heyl, zegen, en lang leven.

Zyn Geschenk. Even daar na schonk hy aan den Gesant een goud Water-bekken, wegende 1 hoy (waar van 'er 5 in een cati gaan) swaar, een Louws kleed van Caffa-bond geverwd, en een rood badjoe of opperkleed.

Aan ieder Assistent dede hy een bekkentje, een half hoy swaar, een kleed en een badjoe schenken, en gaf aan den Wondheeler een Zyde kleed, en een badjoe, en aan den Tolk 2 roode Bethilles.

Hy dede hen ook 't vermaak van zyne Schermers, Worstelaars, Goochelaars, en Poetsemakers te doen sien, gelyk hy ook zyne Vrouwen, sommige in een seldsaam gewaad, andere met een Paeuwensteert, zagen danssen, voor welke moeite ieder Schermer een kleed, en ieder Vrouw 2 fyne witte badjoes kreeg, al welk vermaak met een vertooning van eenige fraeje Vuurwerken besloten wierd. Zy sliepen daar, gelyk ook de Koning, buiten de stad (dat iet seldsaams was) en zy wierden in den morgenstond met 4 Olifanten t'huis gebracht. 1641.

Naderhand is de Gesant van den Koning meermalen deftig onthaald, en zyn hem allerlei soorten van vermaak aangedaan, by welke gelegenheit hy zyn Majesteit in een Zetel van zuiver goud heeft sien voorby dragen.

De Geschenken aan hem gesonden. De Geschenken waren hem zeer aangenaam, en voor al een zeer fraeje silver-gegraveerde Verrekyker, en een keurlyke Houwer, als mede 3 stukken geel en groen Laken, welke kouleur in dit land geen anderen, dan de Hovelingen, dragen mogen, en 4 stukken Damast, mitsgaders noch eenige byzondere Damasten, door desen en genen daar by gevoegt; doch de Koning versogt, dat men hem in 't toekomende eenige Water- en andere groote honden, Cacatoeha's, Agrasche Duiven (of Paeuwenstaartkens) allerlei Konynen, lange breede Tapyten, en fyne Lywaaten zenden wilde.

Des Gesants te rug reis. Na dat nu de Gesant hier tot den 24 December 1641 gebleven was, vertrok hy van Meunkok, en quam den 11 April, na een reise van 3 maanden en 3 weeken, eerst weder in onse Logie tot Cambodia aan.

By zyn aanwesen in dit Koningryk, had hy vernomen, dat het zelve tusschen dese zeven Ryken, te weten, China, Tonkin, Quinam, Pegu, Siam, Tsjampa, en Cambodia, zoodanig in legt, dat het sich wel 't meest tusschen China en Pegu uitstrekt.

Ook had hy gemerkt, dat dese Koning der Louwen veel voor een manier had, van alle vreemde Gesanten, die by hem quamen, ten minsten 7 a 8 maanden aan zyn Hof, uit een soort van Staatsucht, op te houden, 't geen hy A°. 1640 aan een Gesant van Tonkin mede had zoeken te doen; dog dese, niet genegen hier zoo lang te blyven, was, zonder verlof te versoeken, hier van daan gevlugt; welke zaak men in 't eerst dacht, dat zeer licht weer bygelegt zou werden, alsoo dese Koning de dochter des Konings van Tonkin tot een van zyne Gemalinnen had; dog A°. 1642 quam hier den 10 Maart weer een Gesant van dien Koning, met een Geschenk van eenige Roers en Cantonse stoffen, benevens een Brief, die 3 dagen daar na in een Kerk gelesen wierd, over den welken de Koning zulken ongenoegen opvatte, dat hy nog dien Brief, nog dit Geschenk, aanneemen wilde; ook verklaarde hy den Koning van Tonkin voor zyn Vyand, en belaste zynen Gesant aanstonds te vertrekken.

Aanmerkingen van den Met den Koning van Cambodia had hy wel geen Oorlog; maar daar was ze-

1641. Gesant over dit Land.

zedert 8 jaaren, tusschen hen geschil geresen, over 't weder zenden van een Brief, aan den Koning van Cambodia door desen Koning gesonden.

Hier over was de Koning der Louwen zeer moejelyk, en hoewel hy daarom het Vreede-verbond niet breken wilde (alsoo dese Natien malkanderen in veel opsichten niet wel missen konnen) verklaarde hy nochtans door onsen Gesant aan den Koning van Cambodia, dat, aangesien de schuld aan des zelfs zyde was, hy wel genegen was weder vriendschap met hem te houden, maar dat hy, zonder zyn eere te quetsen, niet weder aan hem schryven kon, voor dat hy eerst aan hem geschreven, en hem over dat wederzenden van zyn Brief eenig genoegen gegeven had. Echter meinde men, dat dit geschil door den opppersten Priester, anders *Radja Poerson* genaamd, wel haast (gelyk hy ook beloofd had) zou weggenomen werden.

Met den Koning van Pegu was hy gedurig in Oorlog; doch die van Siam dreven sterken handel op dit Ryk, niet tegenstaande zy wel 4 a 5 maanden met hunne goederen, op Buffels-karren gevoerd; doch zonder de zelve in 't weerkeeren echter noch wel 3 maanden onder weeg waren, alsoo zy over zwaar gebergte moeten trekken. Dus komen zy hier wel met 100 Karren gelyk, ieder van welke pas 220 cati zwaarte voeren kan; maar zoo iemand voor zyn persoon alleen derwaards reisen wil, kan hy dien tocht in een maand doen, ten ware hy op zyn reise door Tygers (die men hier veel heeft) eenigen tyd verlet en opgehouden wierd. Zy brengen hier allerlei gestreepte kleeden in groote menigte, waar van sy 'er jaarlyx wel 40000 ps. tegen goud verruilen. Wanneer hier echter een Gesant van de Siammers komt, handelen zy hem niet veel beter als een gevangen van Staat, verbiedende hem uit zyn wooning te gaan, of iets te moogen koopen of verkoopen, alsoo zy malkanderen ten uiterste mistrouwen; maar, om in alles zeker te gaan, stellen zy wachten by zyn huis, om op al zyn doen en laten te passen.

De ware reden echter, waarom zy dit doen, is, dat die van Siam even eens met hunnen Gesant in Siam leeft.

Met den Keiser van China onderhoud hy een vaste vrede, ook komen de Chineesen alle 2 jaaren eens tot Meunswac, een vermaard vlek op de grensen van Pegu, handelen, daar zy met Praeuwen de Rivier af komen, en dan Muscus en veel schoone Zyde stoffen mede brengen.

Met die van Quinam was hy mede in een verbond; dog met die van Tsjampa (alsoo dit zeer woeste volkeren zyn) lag hy, gelyk ook de Cambodiër, gedurig over hoop, van waar men hier dan ook een grooten Slaven-handel had. 1641.

Waaren hier vallende, én getrokken.

De Waaren, by hen in dit land der Louwen gevonden, waren dese: Muscus, Goud, Gommelak, Slaven, Rhinocer-hoorns, Olifants-tanden, Harten-vellen, en meer andere, schoone Benzoin, Zyde, en wat dies meer is, waar tegen hier allerlei gestreepte, en Zyde kleeden, Chineesche Kraalen, Yser, en voor al Zout, zoodanig getrokken werd, dat zy voor een Maas Zout een Maas Goud geven, 't geen zy ook gemakkelyk doen konnen, aangesien hier zeer veel goud, zoo in de Rivier, als wel voornamelyk in 't gebergte, wat boven Namnoy, valt, welke plaats jaarlyx aan den Koning der Louwen 10 cati goud leveren moeten.

De levens-middelen zyn hier ook zeer overvloedig, en dierhalven alle zeer goed koop, alsoo hier veel Herten, Reedjes, Verkens, Hoenderen, en allerlei fruiten zyn.

's Konings inkomsten.

De inkomsten deses Konings bestaan ook meest in Goud, Gommelak, Benzoin, Olifants-tanden, &c. en alle 100 huisgesinnen moeten hem tot een jaarschatting een Hoyning, of ¼ pond gouds leveren, dat door de menigte des volks al een grooten schat opbrengt, hoewel hy een groot deel van dit goud aan zyn Priesters tot het optoyen en vergulden van hunne Tempels en Beelden geeft.

Het land werd door den Koning Oppermachtig en zeer gerust bestierd, die maar drie groote Landvoogden onder sich heeft, door welke hy dit groot land regeerd.

Regeering van dit land.

De eerste was *Tevinia Assen*, een zeer deftig en ontzaglyk Heer, een man van 40 jaar, die ook den roem had van een stout Soldaat te zyn. Hy was Gouverneur van Winkjan, en van die Landvoogdy daar de Benzoin valt; ook was hy by aflyvigheit des Konings, voor dien tusschen-tyd, bestierder des Ryks, tot 'er een ander Koning gekroond was. En zoo 'er wettige erfgenaamen ontbraken, was hy ook de naaste tot de Kroon. Ik zeg wettige erfgenaamen, om dat alle kinderen van bysitten als onwettig tot de Kroon en erfenissen hier verworpen werden.

De tweede Landvoogd was *Tevinia Pra Lochan*, een Heer van 50 jaaren. Hy bestierde het Landschap Namnoy, waar over hy *Pra*, dat is, Onderkoning was, een Eertitel, die hy alleen voerde, gelyk hy in macht byna zoo groot als de eerste was.

Hy had in ons Hollands gewaad zulken sin, dat hy zulk een kleed met al zyn toebehooren, tegen een Louwse zyde rok, een zyden kleedje, en een Muscus kleed, verruilde.

De derde was *Tevinia Lankan*, een Hr. van

1641. van 36 jaaren, doch de macht van desen is vry bepaalder, als die van de twee eersten.

Dese drie echter bestierden dit land zeer ordentelyk, doende om de 2 a 3 maanden verslag aan den Vorst van 't gene zy ondertusschen verricht hebben.

Zyn Krygs-macht is al vry groot, alsoo hy des noods wel 70 of 80000 man te veld brengen kan; maar vermits hy die juist niet altyd by een, en in de wapenen heeft, is hy door den Koning van Pegu nu en dan wel eens in de bovenlanden overvallen, en van eenige plaatsen beroofd; doch hy kon het daar niet lang houden, zoo dat hy 'er dan maar een schielyken roof dede, van 't geen hy met 'er haast by een schrapen kon.

Hun Nieuw-jaarsdag. Hun Nieuw-jaarsdag is den 7 April, op welken tyd hier een groote vreugde, gelyk de Koning met al zyn Gemalinnen, en met zynen Adel den 10 dito ook gewoon is na zekere zand-plaat te gaan, daar hy dan sich in eenige huisen van vermaak, daar toe uitdrukkelyk geschikt, onthoud, en daar zy malkanderen niet wynig met water (zonder iemand te ontsien) begieten, waar in zy groote vreugde scheppen. 1641.

Dit nu waren wel de voornaamste zaaken, die onse Gesant wegens dit land der Louwen (by andere ook wel 't land der Laos genaamd) aangemerkt had; en men was van oordeel, dat haar Edelheden hier metter tyd een fraejen handel gedreven zouden hebben, by aldien hun toeleg door 't vermoorden van onse Opperhoofden, nevens de verdere Bedienden, en door 't afloopen van onse Logie in Cambodia, niet zoo schendig en onverwacht gestremd was. Of zy nu naderhand weder iemand herwaards gesonden hebben, is my onbekend, en noit het allerminste daar van gebleken.

VIERDE HOOFDSTUK.

V*An den* Godsdienst *der* Cambodiers, *en* Louwers. *Het versoek der* Portugeesen, *om hunnen* Godsdienst *in der* Louwen-*land in te voeren, afgeslagen.*

VAN DEN GODSDIENST DER CAMBODIERS en LOUWERS.

Van den Godsdienst der Cambodiers, en Louwers. WAt nu den Godsdienst der Cambodiërs en Louwers betreft, daar over valt niet zeer veel te zeggen, alsoo zy in 't gemeen de Heidensche, en in 't bysonder zoodanig is, dat zy meest met de Chineesche in alles overeenstemd.

Zy hebben een groot getal van Priesters, die een groote macht niet alleen over al het Geestelyke, maar zelf ook over 't Wereldse, hebben.

Men heeft hier ook een bysonderen Koning der Pristeren, *Radja Poerson* genaamd, die een Tevinia, en eenige Nampras, onder sich heeft, en die alle geringe zaaken op de grensen van Cambodia, en van 't land der Louwen, afdoet, gelyk ook alle Vaartuigen, die te Somba-boer, daar hy sich onthoud, komen, hier hare lading en manschap aangeven, en hem een geschenk aanbieden moeten.

Men siet hier ook voor al in 't land der Louwen, een groot getal van Afgodische Tempels en Pyramiden, sommige van hout, en ook eenige van steen, en zeer dicht by een gebouwd, welke van binnen zeer kostelyk verguld zyn, waar in men, byna even eens als in de Tempels der Siammers, en Peguaanen, veel groote en heerlyk vergulde beelden heeft. Ook roemen de Louwers, dat hun Godt grooter, dan die van Siam en Cambodia, is, en zy achten hunne Priesters byna als halve Goden, gelyk zy hen ook rykelyk van alles versorgen.

Ook is het aanmerkens waardig, dat dese Priesters ieder maar eene vrouw hebben, hoewel zy omsichtig en rein met de zelve moeten leven; daar dit nochtans den Cambodische Priesters ongeoorloft is vrouwen te hebben: want zoo men dit aan dese of gene Priester maar gewaar wierd,

wierd, zou hy aanſtonds in ſlaverny vervallen.

De ganſche Leere nu deſer Prieſteren aan dit volk beſtaat alleen, in deſe Beelden, die in hunne Tempels zyn, aan te bidden, en aan de zelve ryke Offerhanden toe te brengen, daar de Prieſters beſt van varen.

Dit nu doen zy, met 2 brandende keerſen in de hand hen naderende, met honderderlei bygeloovige grillen, waar van zy vol zyn. Ook beloven deſe Prieſters de grootſte gevers het grootſte geluk, zynde het ten uiterſten te verwonderen, hoe deſe menſchen ſich van deſe bedriegers zoo konnen laten blindhokken.

Zy zyn ook gewoon veel acht te geven op het brullen der Tygers, (dat zy voor een quaad voorteken houden) op 't bleeten en ſchreeuwen der Harten, op de kuuren der Aapen, en op 't Vogel-geſchrei. Dus houden zy 't nieſen van een menſch, 't ſwemmen van een Slang dwars voor haare Praeuw over, 't vallen van een dorren tak van een boom, en wat dies meer is, voor een quaad teeken, al 't welke hen deſe Prieſters zoo wys maken, en dat zy, zonder verder onderſoek, maar aannemen en gelooven.

Ook is het wonder, dat de Portugeeſen, die anders ten eerſten over al, daar zy maar ingang hadden, hunnen Godsdienſt hebben zoeken in te voeren, niet voor lange getracht hebben, den zelven ook hier te planten.

In 't jaar 1641 egter brachten 2 Roomſe Portugeeſche Prieſters een Geſchenk aan den Koning der Louwen, beſtaande in 2 witte Hondekens, een Konyn, en eenige ſchoone Cantonſe Goude Zyde rol'en. Ook vereerden zy aan *Pra Locnan* een fraeje Verrekyker, met verſoek, dat hy ontrent het voorſtel, dat zy in 't korte aan den Koning meinden te doen, de behulpſame hand zou bieden.

Het beſtond daar in, om den Chriſtelyken Godsdienſt in 't Ryk der Louwen openbaar te mogen invoeren; dog hen wierd geantwoord: dat zy dit noit ondernemen moeſten, ten ware zy zelfs genegen waren, om ſich in allen deelen na den Godsdienſt der Louwen te ſchikken, en dien aan te nemen; dog dan moeſten zy nog eerſt de Louwſe Taal leeren, ſig op zyn Louws kleeden, hun hair laten affcheeren, en ſig in den Heidenſchen Godsdienſt eerſt zoo lang oeffenen, tot dat de Louwſe Paapen hen bequaam zouden keuren, om tot zekere geeſtelyke weerdigheden onder hen gevorderd te werden; maar zy hadden daar geen ſin in, en lieten het daar by ſteken.

Het verſoek der Portugeeſen, om hunnen Godsdienſt in der Louwen land in te voeren, afgeſlagen.

Waar mede wy dan ook van de zaaken van Cambodia afſcheiden, om tot die van Siam over te gaan.

BESCHRYVINGE VAN SIAM, EN ONSEN HANDEL ALDAAR.

ZESDE BOEK.

EERSTE HOOFDSTUK.

V*An* Siam, *en onſen* Handel *aldaar. Des* Schryvers *voornemen. Grenſen van* Siam. *En des zelfs grootte.* Siams *oorſprong. Hunne tydrekening. Wat al onder* Siam *geſtaan heeft. En wat 'er nu nog onder ſtaat. Verdeeling van alle de* Ryken *in zeker getal van* Landſchappen. Judia *beſchreven.* 't Paleis *des Konings. Zeldſame* grondveſting *der* Stads poorten, *&c. Afbeelding der* Stad. *De mond en verdere loop der Rivier* Me-nam *afgebeeld.* Bankok. *'s Konings heerlykheit by zyne vertooning. Zyn verwaande* Eertitels. Waaren, *hier vallende, of getrokken. En* Rochevellen *afgebeeld.* Volkeren, *waar mede die* Vorſt *handeld. De voornaamſte* Handelplaatſen *hier.* Bergſtoffen. Munt *van de* Siammers, *en hun* Taal, Schrift, *&c. Hunne* Huwelyken. Overſpels *ſtraffe.* Siekte *geneeſing. Hunne* Lykbehandelingen. *'t* Erf-regt *hier. 's Konings Oppermachtige* Regeering. *Zyn erfgenaam. Zyn Krygsmacht. Behandeling der Gerichts-ſaaken.* Dieren, *en 't ongedierte. De witte* Oliſant, *&c.*

Van Siam, en onſen Handel aldaar.

VErmits wy van ouds hier mede in het magtig Koningryk van SIAM gehandeld, en daar al vroeg een vaſt Comptoir gehad hebben, gelyk 'er tot noch toe ook een Opperhoofd van ons legt, meinen wy, dat wy niet wel voorby konnen, hier van ook 't noodige, op een geheel andere wyſe, dan tot nog van anderen geſchied is, en voor al om zulke zaaken hier van op te ſtellen, die zy of niet geweten, of voorbygegaan, of altoos zoodanig niet voorgedragen, noch zoo verre vervolgd hebben.

En aangeſien de Handel van dit Ryk zyn meeſte betrekking tot den Handel van Japan heeft, oordeelen wy dat dit de rechte plaats is, om 'er van te ſpreeken.

Des Schryvers voornemen.

Men moet van ons hier geen wydluftige Beſchryving, van dit groot Koningryk, verwachten, zoo, om dat wy hier maar als Kooplieden geduld worden, en geen eigendom aan dit land hebben, als wel voornamelyk, om dat ons noit toegelaten, of gelegenheit gegeven is, om dit Ryk te doorreiſen, of in het binnenſte te leeren kennen.

Wy zullen derhalven maar in 't gemein hier van zoodanige dingen aanteekenen, die wy oordeelen zullen tot de naaſte kennis, die men hier van geven kan, of wel tot het beſlag van onſen Handel te behooren.

Grenſen van Siam.

Het Koningryk, by ons Siam, doch by de Siammers Meuang Taï, dat is, 't Ryk der Vryen, genaamd, legt van den 17 tot den 18 of 19 graad N. breedte. In 't N. grenſt het aan China, Tsjamay, (of Chiamay by anderen genaamd) en 15 dagen verre benoorden de grenſen van Siam gelegen, en Lantsjang; in 't O.

aan

34.

[illegible] Amsterdam
[illegible] Stompe [illegible]
11 t Kleine [illegible] gemaakte [illegible]
[illegible] Bankok
[illegible] Campo
[illegible] Pager
22 Potte Bakers [illegible]
24 t [illegible] Land
25 [illegible] kon
[illegible] t Koningsland
[illegible] Koninx Tolhuis
34 Wat Prapaat
35 de Peguse campo
36 de Japanse campo
37 Chinese Thuinen en Arm. Bouwlanden
38 s Konings [illegible]
40 de Makassaarse campo
41 s Konings Oude Pagood
42 Banklang
43 Wat [illegible]
44 Wat [illegible]
45 [illegible]
46 de Makassaarse campen
47 de [illegible] Tempel
48 de Franse campen
49 [illegible] Zam
50 de Portugesche campen
51 Wat [illegible]
[illegible] de Maleyse campo
[illegible] de Hollandse Logie
[illegible] Wat [illegible]
[illegible] de Paus[illegible]
57 Wat [illegible]
[illegible] Wat [illegible]
[illegible] Wat [illegible]
[illegible] Sontaa [illegible]
[illegible] Wat Kock [illegible]
[illegible] Wat na [illegible]
[illegible] Wat [illegible] Jakie
67 Tissen [illegible]
[illegible] Wat Bo[illegible] Tsiakum
[illegible] Tarap
[illegible] Taauan
70 Tukam
[illegible] Muang Tadu
[illegible] Muang Kock
[illegible] Muang [illegible]
[illegible] Muang Nakunu [illegible]

Back of
Foldout
Not Imaged

aan Cambodia, 't Ryk der Laos, en Coetsjientsjina, dat ieder met een ſware Richel van Gebergte, die N. W. en Z. O ſich uitſtrekken, van den anderen geſcheiden, hoewel tuſſchen die twee doorgaande reyen Bergen, van 't een tot 't ander einde ſich de ſware Rivier van Cambodia, Mecon genaamd, noch 'er tuſſchen beiden vertoond, die al zeer verre boven de ſtad Lantsjang, en door de zelve (gelyk mede door de ſtad Cambodia) zoo na beneden loopt, en met twee monden beooſten den hoek van Cambodia in Zee ſtort. In 't N. W. paalt hier aan 't Koningryk Pegu, in 't W. Martavan, Mergim, Tanaſſery, Junſalam (van andere Juncaloan en Janſalom genaamd) en in 't Z. het geheel half Eiland van de Maleitſe kuſt, waar op men aan de buitenkuſt na 't Z. W. ontmoet Bordelong, Keda, (anders Queda, of recht Keidah genaamd) Perah, en Malakka, gelyk men aan de binnen-kuſt Ligoor, Patani, Pahang, en Djohor, (by anderen Johor en Jor genaamd) ontrent de Kaap van Singapoera, gelyk men daar in 't Z. O. ook 't Eiland Borneo ontmoet.

Deſe ſtrook lands der Maleitſe kuſt is op zommige plaatſen wel 50, en by Ligoor en Tanaſſery pas 20 mylen breed, zynde het verſte land van de vaſte kuſt van Indiën, om de Z. gelegen.

Tuſſchen de Kaap van Cambodia en tuſſchen den hoek van Ligoor vertoond ſich een zeer groote bocht, gemeenelyk de Golf van Siam genaamd, zynde een groote opene Zee, die daar op aan de mond wel 80 a 90 mylen wyd is, hoewel zy allenskens naeuwer werd, en ſich als tot een kleene zak, of baey, die pas 15 myl wyd en wat langer is, by de Rivier Menams mond intrekt, en aan welkers Weſt kant N. en Z. 2 Eilandekens Sangory en Cornam, leggen, behalven dat men noch 8 kleener wat Weſtelyker ontmoet, hoedanige men in een grooten overvloed ook langs deſe kuſt beweſten Tanaſſery, van Martavan af tot de Eilanden van Junſalam beſchoud, alwaar de Golf van Bengale de Weſt-zyde van Tanaſſery bekabbeld.

les : otte. Wat de grootte van dit Ryk betreft, wy zullen uit het vervolg ſien, dat het niet altyd even groot geweeſt is, waar van daan het ook komt, dat zommige dit langs de Zee op 600, doch andere in de later tyden dit maar op 300, of wel op 275 mylen Z. en N. begroot hebben; doch als men het zelve (gelyk nu meeſt geſchied) tuſſchen den 7en en 18en graad bepaald, dan kan men zeer licht nareekenen, dat het maar 105 mylen haalen kan, hoewel het in zynen omtrek (voor al, als men de Ryken van Cambodia en Coetsjientsjina 'er onder betrekt) vry meer beloopt. Men ſteld des zelfs begin in 't W. eigentlyk by Martavan.

Wanneer wy de alleroudſte tyden van dit Ryk (voor zoo verre ons noch uit de aloude Geſangen der Cingaleeſen en van die van Tanaſſery blykt, waar in zy de voorname geſchiedeniſſen van hun land als noch bewaaren) aandachtig naſpeuren, geven ons de Siammers, en vooral die van Tanaſſery (een der oudſte en mogenſte Koningryken van deſe Kroon) op, als een zaak, die by hen klaar blykt, dat voor 2024 jaaren Siam een zeer woeſt land, zonder eenig Oppervorſt of Koning was, en dat te dier tyd een Keiſers Zoon van China, die ſig de Zoon der Zon noemde, en die zynen Vader na de Kroon en 't leven ſtond, en daar over gebannen wierd, met een groote troep volks uit China vertrokken, en eerſt op Tsjampa en Cambodia aangeland is, van waar hy allenskens, den hoek om, de bogt van Siam ingeloopen is, en ſig by zekeren hoek, Cuy genaamd, nedergeſet, en daar een voorname ſtad geboud heeft, voegende daar een heerlyken Tempel by, om zyn Goden te danken voor de genade, hem beweſen, om zoo gelukkig in dit ſchoon land aan te landen. Van daar zond hy volk om de Zuid uit, loopende aldaar tot aan 't geweſt van Djambi, gelyk hy ſig om de Noord, tot aan die plaats, daar nu de ſtad Pitſanoeloec legt ('t geen de Portugeeſen, en andere hen navolgende, qualyk Porſeloec, en wy Poeceloek genaamt hebben) uitbreidde, zynde dit ook de eenige reden, waarom deſe Provintie voor de allerheiligſte plaats in ganſch Siam gehouden, gelyk ook deſſelfs beſtiering doorgaans aan de grootſte Princen en Vorſten des Ryks gegeven werd. Ook quam men eindelyk mede by die plaats, daar naderhand de pragtige Hoofdſtad Judia op een wonderlyke wyſe geboud is, waar van wy in 't vervolg breeder zullen ſpreken. Siams oorſprong,

Deſe dan, heeft ſig niet alleen als Koning van dit land hier nedergeſet, maar ſig van tyd tot tyd ook zoodanig uitgebreid, dat hy ſig, na 't overwinnen van verſcheide Landen en Koningryken, alſoo hy 200 jaaren geleeft heeft, en over honderd en een gekroonde Koningen heerſchte, den naam van Keiſer weerdig gemaakt heeft.

Deſe werd by hen ook als hun Wetgever aangemerkt, alſoo hy alle de Wetten des Ryks, en gronden van hunnen Godsdienſt, met zyn eigen hand beſchreven heeft, welke gedenkweerdige boeken nog heden by hen in de ſtad Judia, binnen den Tempel, Wat-ſi-ſer-pudt genaamd, ter eeuwiger geheugenis van de verpligting, die zy hier over aan deſen Vorſt

zyde met veel wacht-huisen des Keisers en der Hovelingen, en aan de andere zyde met verscheide stalien voor zyn Olifanten, beset zyn.

Eer men in 't binnenste Hof komt, moet men 'er wel 4 of 5 doortrekken, die alle met muuren afgesonderd, en met andere wachten der Hovelingen, die hier elk op hun tyd de wacht hebben, voorsien zyn, gelyk men die Soldaten daar op de grond met de beenen onder 't lyf by hun geweer sitten siet.

In 't vyfde binnen-Hof onthoud sich de Vorst, en daar geeft hy ook doorgaans (hoewel 't ook wel op Loevo geschied) aan alle de vreemde Gesanten gehoor, dat zelden meer dan tweemaal, by hun komst en vertrek, geschied.

Seldsame Grond-vesting der stads-poorten.

Het is zeer aanmerkenswaardig, dat men van de stylen der poorten, zoo van dit Paleis, als van die der stad, verhaald, te weten, dat de Siammers, die al hunne poorten (gelyk ook die der Tempels, Kloosters, &c.) voor heilig houden, die verfoejelyke gewoonte hebben, om onder ieder styl van een poort een levendige bevruchte vrouw te leggen, en die 'er onder te verpletteren, houdende die, welke 't naast aan 't baaren zyn, noch wel voor de beste daar toe. Zy oordeelen, dat de Duivel macht over alle poorten heeft, en dat dit het beste middel is, om alle rampen van hunne Poorten, Paleisen en Steden af te weeren, en alle quade Duyvels 'er van daan te jagen, alsoo zulke verpletterde Vrouwen aanstonds in een vreesselyken Duivel veranderen, en aan zulke poorten tot beschermers verstrekken.

Men doet dese elendige Vrouwen maar van de straat opvatten, en na dat men hen eenige tyd lekker en wel in 't vertrek der Koningin onthaald heeft, werden zy op die verfoejelyke wyse onder dese stylen verpletterd.

In de later tyd echter heeft men Siammers gevonden, die niet alleen beter wisten, en dit zoo wel als wy verfoeiden; maar daar zyn 'er ook onder de Hovelingen geweest, die door den omgang met ons, en andere volkeren uit Europa, merkelyk verlicht zynde, de vryheit genomen hebben, om aan hunne Koningen de ongegrondheit van die stelling te vertoonen, en daar door een menigte van zulke elendige, en reeds daar toe gegrepene vrouwen te behouden, hoewel 't nochtans doorgaans (om het volks en de Priesters, die daar beswaarlyk af te brengen zyn) al eenige der zelven 't leven kost.

Gelyk in de Regen-tyd, in September, October, November, &c. dit land voor 't grootste gedeelte, voor al de lage landen, dras, en onder water leggen, alsoo heeft dese stad, schoon soo veel hooger de Rivier opgelegen, mede wel 6 maanden lang 't gevoelen daar af; alsoo men dan meest overal aan de huisen vaaren moet, vermits de Rivier Menam, dat is, de Moeder des waters, dan alles daar, even als de Nyl op zekeren tyd des jaars Egypten, overstroomd, latende dan over al een slibbe en modder op 't land, die 't zelve, als ware het daar door dan gemest, ongemeen vet en vruchtbaar maakt, behalven dat zy ook 't land van veel ongedierte zuiverd.

Dit Judia heeft jegenwoordig A°. 1724 al 373 jaaren gestaan, en men wil, dat zy door den Koning *Rhamatilondi*, in het 1894 jaar der Siamse tyd-rekening, gebouد zy.

Wy zullen van dese stad, die reeds van zoo veel anderen al vry net beschreven is, en waar onder de Reise van den Franschen Gesant, de Ridder *van Chaumont*, die *van Loubere*, enz. uitsteken, hier niet meer zeggen, dan dat wy de zelve hier by N°. 34 zeer net afgebeeld vertoonen, hoedanig wy die noit by anderen gesien hebben; behalven dat zy ons noch met veel andere cieraaden voorkomt, daar wy die, zoo als zy aan die Rivier 18 myl hooger legt, nevens den loop van die schoone Rivier, onder N°. 35 zoo uitvoerig vertoonen, als noit bevorens van iemand geschied is.

Albeelding der stad.

De mond en verdere loop der Rivier Menam.

Men siet hier, hoe voor dese schoone Rivier, ter plaats, daar zy met 3 monden in Zee stort, een breede modderbank legt, die sich ten O. en ten W. noch al vry breeder uitstrekt.

Men kan ten Westen en ten Oosten, maar voor al in 't midden, door een bysondere Guyl de zelve oploopen, zynde de middelste ook vry breeder, als de 2 andere Guylen, die sich op dese bank vertoonen.

Men loopt door de middelste Guyl N. aan, alwaar men ter rechter en ter linker hand, op de hoek des lands, aan wederzyden een wacht-huis van den Koning ontmoet.

Daar na heeft men ter rechter eenige Siamsche fraeje wooningen der Grooten, Bantiauw-Pia genaamd, met een kleene spruit of twee ter rechter en ter linker hand, daar de Rivier een stukweegs henen na 't W. draaid, en daar men ter linker hand een schoon Pakhuis en Fort der Nederlandse Maatschappy, Amsterdam genaamd, en ter rechter een groot, en wat Noordelyker ook op een Eilandje, een kleen Buffels-veld, en eenige fraeje Siamse wooningen van 't vlek Propeden, aan die zelve zyde, gelyk men aan de linker hand, of de Westkant, een stompe Pyramide, en eenige Siam-

Siamse wooningen heeft, alwaar sich de Rivier weer, na eenigen tyd N. W., dan weer N., en dan weer een geruime streek henen met 2 takken na 't N. W. en na 't N. O. geloopen te hebben, ons, na aan de rechter hand of O. kant eenige Fruit-thuinen voorby gevaaren te zyn, (daar men ook Tabek, een zekere landstreek, leggen heeft) ter linker hand N. W. op eerst een groot stuk weegs opbrengt, daar de Rivier dan vlak na 't O. draeid, en ons by een Tolhuis van den Koning op de Wester-wal doet komen; doch eer men zoo verre gekomen is, loopt die tak by Tabek een stuk weegs henen na 't O. N. O., en draeid dan, na dat zy sich ook met een nieuwe tak rondom 't Eiland, waar op 't kleen Buffels-veld legt, verdeeld heeft, eerst wat na 't N. O., en loopt dan Z. O. aan eenige mylen verre, meest recht streeks henen, tot dat hy sich, eindelyk vlak na 't Z. draejende, by de O. modder-bank in Zee stort.

Zoo als men nu pas boven 't Tolhuis des Konings is, ontdekt men, aan de Ooster wal, ter rechterhand een schoon groot vlek, en ter linkerhand komt men by de sterke vesting Bankok, die 7 mylen de Rivier op legt. By de zelve, even eer men daar by komt, siet men, dat de Me-nam sich hier in tweeën scheid, loopende van boven af, van zeker fraei beboud en betimmerd Eiland, Talquan genaamd, ontrent anderhalf myl vlak na 't Z.; dog zoodanig, dat de zelve sich ter linkerhand met een smaller tak W. aan afscheid, en, na zoo eenige mylen geloopen te hebben, allenskens na 't Z. W. en zoo verder wel 4 a 5 mylen verre dan na 't Z. draeid, daar zy met een breeder stroom by de Wester-modderbank in Zee stort.

kok. Dit Bankok is een zeer sterke vesting, die gelyk zy, zedert de Franschen hier gekomen zyn, door de Heer *la Mare*, merkelyk verbeterd, jegenwoordig ook de dwingeland van deze gansche Rivier, en aan die kant een voornaame sleutel des Ryks is. By de zelve legt aan de overzyde een fraeje beboude stad ter rechterhand, langs welke niet alleen de Menam, maar ook de Rivier To-atzyn, loopt.

In dat kasteel plachten in de vorige tyd de Franschen hunne besetting onder een Bevelhebber te hebben; dog hoe zy naderhand hier uit verdreven zyn, zullen wy hier na aanhaalen.

Hooger op na 't N. heeft men 't Eiland Talquan, (daar de Rivier rondom gelyk om 't volgende loopt) en dan het Eiland Talque, ieder wel 3 a 4 mylen in den omtrek, en fraei betimmerd, ten O. en W. van welk laatste Eiland men twee zeer fraeje dorpen leggen heeft, behalven dat sich aan de West-kant ook een nieuwe spruit vertoond, die in de Me-nam stort, van waar men dan weer N. en N. O. aangaande, ter linkerhand eenige fraeje Thuinen, en ter rechterhand de Pegusche Camp ontmoet, daar een zeer fraei gebouw by is.

Dan al hooger op komt men weder by een Eilandje, 't kleen Misquiten- (of Muggen-) gat genaamd, rondom bekabbeld van de Rivier, zynde zeer weinig beboud; dog aan de linker zyden met een Markt; dog ter rechter met een zeer net dorp voorsien, hoedanig men 'er 2 a 3 myl Noordelyker heeft, daar de Rivier sig na 't N. O. ter linkerhand draeid, terwyl zy ter rechter Z. ten W. aanloopt, waar na zy sig weer na 't N. W. en dan weer na 't N. O. draeid, daar men dan by een groot Eiland, wel 7 of 8 mylen in 't rond, het groot Miskitengat genaamd, komt, dat aan zyn W. kant redelyk betimmerd is, gelyk men aan de W. kant de Rivier ook een schoon dorp heeft.

Hooger aan draaid de Rivier weer na 't N. W., daar men ontrent anderhalf myl verder ter linkerhand het Pottebakkers-dorp heeft.

Van daar draeid de Rivier 1½ myl O. aan, daar men dan ter linkerhand het vlek Banthrong voorby vaart, loopende dan weer N. aan, wel 3 a 4 mylen, daar men weer een smal Eilandje, dat eenigsins beboud is, en een groot dorp ter linkerhand heeft, ontmoet; pas hier boven doet sig ter linkerhand een schoone Plantagie, Wat-Tipa genaamd, met eenige fraeje gebouwen, op; dog ter rechterhand siet men, hoe hier de Me-nam van 't O. met een sware, en van 't N. met een smaller Tak van de stad Judia komt afstroomen. Wy zullen eerst sien, wat ons hier aan de Ooster-tak ter rechter, en daar na wat ons aan die W. tak ter linkerhand ontmoet.

Aan die O. tak komt men, na een korten draei der Rivier door 't O. na 't N. eerst ter rechterhand by een Landstreek Radja Cram genaamd, dan by een zeer kleen, en daar na by een grooter Eilandje, 's Konings Zaal genaamd, ten Oosten van 't welke men een heerlyke Pagood des Konings leggen heeft, daar een schoon dorp bygeboud is.

Van dat Eilandje draeid de Rivier N. W. wel 1½ myl, daar men, na dat zy sich hier na 't N. O. ettelyke mylen gedraeid heeft, in 't midden van dese streek 't Chineesch Eiland (zynde wel ruim nog eens zoo mooi als 't vorige, en zeer fraei betimmerd) leggen ziet, dat ter linkerhand een zeer groot vlek zonder naam, en ter rechter een plaats, Crasen genaamd, aan

een spruit, die in de Me-nam stort, heeft.

Hooger op weer N. O. aan, een stuk weegs henen, heeft men weer een fraei Tolhuis des Konings ter rechter, gelyk ook een weinig hooger de Thuin van onse Maatschappy, en een plaats, Wat-Presaat genaamd; daar sich de rechter weer door 't N. na 't N. W. kromt, en daar men weder by een kleen Eilandje komt, dat aan zyn O. en N. mitsgaders N. W. zyde met een rifje beset is. Tegen over dit Eiland ter linkerhand heeft men 's Konings Werf, waar na men al hooger N. aan gaande, by 't quartier der Peguaanen, der Japanders, by de Araks-branderyen, 't quartier der Portugeesen, en zoo verder dan aan de stad Judia komt, zoo als zy sich zonder eenige bruggen op een Eiland in de Menam, en rondom van de zelve en van andere bekabbeld, vertoond.

Pas voorby 's Konings Werf, N. aan gaande, heeft men den hoek der vermoorde Macassaaren, en hun quartier, voorby 't welke men 's Konings goude Pagode, en veel andere heerlyke Tempels, Kloosters, en schoone gebouwen, ieder met zyn naam uitgedrukt, siet.

Dus verre gesien hebbende, wat 'er aan de Ooster-tak van de Me-nam, daar wy 't pas bevorens lieten, sich vertoond, zullen wy nu eens langs de W. tak de zelve vervolgen, en sien wat daar is.

Men ontmoet ter linkerhand 2, en ter rechterhand een dorp, Ban Thraay genaamd, waar by een zeer fraei gebouw des Konings legt. Hooger 2 a 3 mylen N. aan heeft men ter rechterhand een spruit, die in de Me-nam stort, en ter linkerhand weder een dorp; dog 2 mylen Noordelyker doet sich een groot vlek zonder naam ter rechter, en het vlek Ban Klang ter linkerhand, en pas benoorden 't zelve weder een spruit op, die in dese Rivier sich ontlast; waar na men ter linkerhand het vlek Wat-Hua-'t Pau, en zoo wat verder de stad Judia van die zyde met al hare prachtige Tempels, en verdere gebouwen, ontmoet.

Hier loopt de Rivier met een krommen draei na 't Westen en 't Z. W., alwaar men de schoone Pagode, Wat-Pret genaamd, en de fraeje Plantagie Tjoen Krot voorby zynde, zoo van die zyde, als ook nog van de N. O. zyde der stad, langs een andere tak der Rivier na Liwo (anders Livo of Loevo genaamd) loopen kan; dog als men langs die eerste tak loopt, daar de Rivier geheel na 't O. ettelyke mylen aan een draeid, daar men al mede een fraei vlek leggen heeft, dog draeid zy sich daar al ten eersten ook weer na 't N., daar zy dan een groot langwerpig Eilandje, waar op men 't vlek Wat-boet-Hakam genaamd, siet, en dat vry wel betimmerd is, maakt.

Liwo vertoond sig bewesten de Rivier. Hoe de Heer Ridder *de Chaumont* hier zyn tweede gehoor kreeg, sien wy klaar in zyn Reise, Fol. 190.

Ik zal my ook niet ophouden met de verdere plaatsen, hooger op om de Noord leggende, te beschryven, alsoo de Leser die klaar genoeg hier uitgedrukt siet, met dese en gene gebergten, of wel vlekken en dorpen met hare Siamse naamen, en te gelyk ook aangewesen, hoe de Rivier Me-nam al hooger om de N. uit het Binnen-Meir van Tsjamay, in 't N. na Tartaryen zyn oorsprong, zoo zommige willen wel 15 a 16 dag reisen boven de grensen van Siam, neemt, en dus met een swaren stroom van 't N. na 't Z. langs de stad Judia, en zoo verder na de Zee toe loopt, en met een groot geweld daar in stort, na dat boven drie groote stroomen sig met den anderen vereenigd hebben.

Dat de Koningen van Siam onder de grootste Koningen van 't Oosten gesteld werden, behoeve ik, alsoo dat reeds door zoo veel anderen gesegt is, niet te melden, behalven dat dit ook zeer wydloopig in de Reise van den Ridder *de Chaumont*, en by anderen, blykt. ('s Konings Heerlykheit by zyn Vertooning.)

Men siet dit ook alle jaar hier op een nadrukkelyke wyse, wanneer sig die Vorst na den Tempel van Nap-pe-tat, in het laatst van October, of in November, begeeft. Men kan dit in de Reise van de Heer *van Vliet*, fol. 19. sien. De Majesteit, die hy dan, en op verscheide andere dagen, als hy na Wat-si-ser-put gaat, vertoond, is ongemeen, hoewel hy anders dagelyx driemaal voor zyne Oversten en de Grooten des Ryks seer pragtig, eens met Zons opgang, daar na tegen den middag (wanneer hy ongemeen kostelyk uitgedost en sterk gejuweeld is) en eindelyk tegen 't ondergaan der Zonne, verschynt, daar dan de grootste Mandaryns zelfs voor de voet van zynen Throon ter aarde uitgestrekt leggen, en, zoo ras sig de Vorst vertoond, sig wat oprechten, om voor hem met hunne gevouwe handen boven 't hoofd, dat zy driemaal tegen de grond moeten buigen, op de allernederigste Oosterse wyse te Sombayen, een staat, waar in zy dan als de allergeringste slaven voor hunnen Heer voorkomen.

Nog meer blyken geven zy daar van met de Titels, waar mede zy hem aanspreken, en die hy sich in zyne Brieven van andere Vorsten laat aanleunen, latende sich Pretsjau Saleoe, dat is, 't lidmaat Gods, den Goddelyken Heer der onsterffelyke Zielen, den Goddelyken Heer, en wat dies meer is, noemen, ge- (Zyn vermaande Eertitels.)

SIAMSCHE ROCHEVELLEN.

Een Rocherel dat boven waardy is.
Een dito een Catı Siams Goud waardıg.
Een dito van 30 Thayl Goud.
Een dito van 15 Thayl.
Een dito van 9 Thayl.
Een dito van 8 Thayl.

g. *Een dito van 10 Thayl.*
h. *Een dito van 5 Thayl.*
i. *Een dito van 4 Thayl.*
k. *Een dito van seven Thayl.*
l. *Een dito van 3 Thayl.*
m. *Een dito van 6 Maas.*

gelyk men in 't breede by *van Vliet*, en anderen, lesen kan. Ja zelfs een Gesant, voor den Koning verschynende, gaat, zoo als hy in 't Paleis komt, op de aarde sitten, en legt zyn handen op zyn hoofd, ten teeken van eerbied, en, aan de voet van de Gehoor-zaal gekomen zynde, valt hy op zyn knien, en kruipt op zyn handen tot in de Zaal, verschynende zoo voor den Koning, ontrent 30 voeten van de plaats, daar hy op den Throon sit, die 10 of 12 voeten hoog is.

In oude tyden plagt hy een inkomen, van tusschen de 3 en 400 tonnen gouds te hebben; dog in de later tyden is dat merkelyk verminderd, alsoo het nu maar 4 of 5 millioenen bedraagd; 't geen uit de Waaren, in zyn land vallende, en uit den handel, die daar gedreven werd, voortkomen moet.

Ieder ploeg moet hem een Foewang opbrengen; ook geniet hy de thienden des velds, behalven dat 'er ook groote velden voor hem bezaeid werden.

...ren, val-...,of ...k- En he- n af- eld.

De Waaren, die hier vallen, zyn dese: Ryst, Gommelak, swart of nat Lak, Wierook, Olie, Cassie, swarte Candy-suyker, Sappan-hout, Tin, Olifants-tanden, Arak, Koejen- en Buffels-huiden, Cambodische Nootjens, Harten-vellen, Gutta Gambar, Poetsjoc, Vogelnestjens, die uit Tonkin en Coetsjientsjina hier komen, &c. en voor al ook kostelyke Roche-vellen, die wonderlyk veel in weerde verschillen, gelyk men aan de gene, die hier op de plaat N°. 36 afgeteekent zyn, sien kan. Ook valt hier veel dog slegt Goud, Zilver, Lood, eenige gesteenten, als, Diamanten, Safyren, Agaat, Magneet-steen, Yser, Staal, Salpeter, Indigo, allerlei Timmer-hout, Djati-balken, Agel-hout, Zout, Peper, dog weinig; gelyk men Fol. 62. in de Beschryving van *van Vliet* in 't breede siet; van alle welke Waaren de Koning de opper-Handelaar, gelyk in meer Ryken van 't Oosten de gewoonte is.

De Waaren, die men hier invoerd, of trekt, zyn dese: Lakenen, Cattoen-garen, Klatergoud, gemeen Lywaad, Salampoeris, smalle Suratse Chitsen, gebleekte Dongris-pakken van Jaffanapatnam, rood-Cattoene Garen, Madasons, Vermilioen, Goud-ledere Spiegels, Caleatours-hout, ook allerlei Speceryen, met groote winst.

...olke- n, waar ...ede ...e ...orst ...ndeld.

De Volkeren, met welke dese Vorst over dese Waaren handeld, zyn verscheiden. De Chineesen zyn onder de zelve niet alleen de oudste, maar ook wel de voornaamste, die daar, gelyk over al, een groot leven in den handel brengen, behalven dat zy veel goede Ambagts-lieden, en Konstenaars, uitleveren.

Dus handeld hy ook met die van Arracan, met welken Vorst dese Koning in goed verstand was tot A°. 1628, wanneer een geweldenaar aan de Kroon quam.

Grooten handel plagten de Japanders op dit Ryk te doen, gelyk men hier ook een groot Japans quartier, al van oude tyden, had, alsoo men de Herten-, Buffels-, en Rochen-vellen, sterk van hier derwaarts trok; en schoon dese Vorsten ook wel nu en dan Gesanten aan malkanderen gesonden hebben, heeft dat egter met de Japanders maar tot A° 1630 geduurd, alsoo zy dien dwingeland niet wilden erkennen, om welke en verscheide andere redenen men de Siamse Gesanten onverrichter zake uit Japan terug gesonden heeft.

Even zoo handelde dese Koning van Siam ook wel met die van Atsjien, Patani, Keda, Perah; en met die van Banjar Massin op 't Eiland Borneo; dog heeft wel den meesten handel met de Portugeesen en Nederlanders gedreven; waar van wy naderhand breeder zullen spreeken.

De voornaamste Handel-plaatsen hier.

De voornaamste plaatsen, daar dese handel geschied, zyn, buiten de Hoofdstad, Tanassery, of desselfs Hoofd-plaats Mergim, en Ligoor, welke eerste plaats op 11, gelyk de tweede op 8 graaden, 30 minuten Noorder breedte legt, en die van Monsr. *Laubere*, *Tachart*, *Boogaard*, en anderen reeds zoo wel beschreven zyn, dat wy niet noodig oordeelen, daar meer af te seggen.

Het land van Siam brengt ook, gelyk alle andere landen van Indiën, allerlei Indische Vrugt-boomen voort, zoo als wy die reeds meest onder de stoffe van Amboina beschreven hebben, of die verder door den Heere *van Rhede*, in zyn *Hortus Malabaricus* beschreven zyn; de Sappan boom is hier een zonderlinge boom, hoewel hy ook op Bima valt.

Men wil, dat 'er ook eenige Kaneel groeyt, dog die veel slechter, als de Ceylonse, is.

Het Agel- of Aloes-hout, oordeeld men hier vry beter, als 't geen in andere landen van Indiën valt; dog echter zoo goed niet, als 't Calambac-hout (een bysondere soort van 't allerseldsaamste Agelhout) 't geen in Coetsjientsjina, Tsjampa, en daar om streeks, groeit.

Berg-stoffen.

Gelyk men hier een menigte van fraeje Mineraalen en Bergstoffen heeft (te voren onder de Waaren te sien) alsoo is 'er een, die zy hier Tambac; dog die men anders doorgaans Sowassa noemd, zynde eigentlyk geen zuiver mineraal, maar een zeker mengsel van goud en koper. Daar zyn 'er, die meinen dat het een diergelyke soort van koper geweest zy,

als men wel te Corinthus vond, die 't goud zeer na quam; andere houden het voor Orichalcum der Ouden; dog die schynen niet te weten, dat het door konst gemaakt werd. Het valt hier veel; dog zoo goed niet, als op Borneo en Sumatra.

Munt der Siammers.

De munten, die men hier heeft, zyn verscheide. De Tikal, een fraeje silvere munt (die by Mons[r] *Loubere* zeer wel afgebeeld is) doet 32 stuivers. Het schynen twee heupen tegen een te zyn, waar op men 2 kleene merkjens siet. Daar zyn ook halve, en quart Ticals, en Maasen, die ook van 't zelve fatsoen, dog maar 6 a 7 stuivers ruim weerdig zyn.

De Foewang, die al mede zoo is, doet maar 3½ stuiver; de Sampay 1½ stuiver, en de Payning 12 penningen ruim. Ook gaan hier Maldivise Cauris, en zekere Schelpkens van Borneo, van welke 'er 6 a 700 een Foewang doen.

Gelyk de Siammers ten deelen van de Chineesen, Peguaanen, en Coetsjientsjisen oorspronkelyk zyn, alsoo sweemen zy in weesen, taal, en gebeerden, zeer sterk na de zelve; dog zy vallen bruiner als de Chineesen, en zeer plat van wesen; ook zyn zy de langste niet, kort en wat stomp omgekromt van neus, swart van tanden (die zy met zeker vernis zoo maken, en dat by hen een groot cieraad is) zonder baard, en zeer groot van ooren.

En hun taal, schrift, &c.

Hun taal is als een bysonder Dialectus van 't Chinees, en heeft dese, gelyk de Tonkinse, Coetsjientsjineese, Cambodische, en Quinamse taalen, zeer groote overeenkomst met de zelve, en hoewel ieder een taal op sich zelven is, konnen nogtans de Geleerden malkanderen in hunne schriften meest verstaan, alsoo hunne Characters, en letter-greepen (waar van sig wel de Geleerden, doch geensins de gemeene lieden onder hen bedienen) een en de zelve zyn; dog de uitspraak van ieder deser volkeren, van zulken Character, verschild geweldig veel.

Buiten hun gemeene, hebben zy nog een Hoofd-taal, waar in de zaaken van den Godsdienst door hunne Priesters beschreven wierden. Zy wierd ook wel de Balische, en ook de Sanscritse taal genaamd, die met haren Godsdienst ook haren oorsprong van de Kust Choromandel heeft, en alleen hunne Talapoins, Priesteren en Geleerden bekend is.

Zy maken hun papier van oud Cattoen, en ook van de schors van den boom Ton Coe; dog het valt zoo glad en effen niet, als 't onse.

Hier op schryven zy met Chineesen Inkt, en met een griffie of een priem, ook op bladen, byna als de Palm-boom, Tan en de bladen Baïlan genaamd, die zy lang-werpig vierkant snyden, en maken hunne boeken uit een lang blad, dat zy niet rollen, maar even als een scherm, in de lengte, dog niet in de breedte, toevouwen.

Zy schryven niet by Characters, als de Chineesen en Japanders, maar by regels van de hand, en duidelyke woorden, volgens hun A. B. C., waar in zy 46 letters hebben. Dog weten van geen ortographia, en maken tusschen klinkers en medeklinkers geen onderscheit. Ook kennen zy geen teekenen van onderscheiding in een sin, als commata, puncta, &c. Egter is hun schrift fraei, en gelykt eenigsins na Italiaans.

Het is een zeer goedhertig, dog luy en traag volk, waar mede egter wel om te gaan is, hoewel zy trots en hovaardig van gang, vry wat bedrieglyk, leugen- en snap-agtig vallen. Ook zyn zy doorgaans kleenhertig voor den vyand, dog wreed tegen die genen, daar zy meester over geworden, of die van hen verwonnen zyn. Zy hebben van sich zelven, en van al wat in hun land is, zulke groote gedagten, dat zy meinen, dat daar niets by te vergelyken is. De Mans zyn doorgaans groote Heeren, en de Vrouwen hunne slavinnen, die 't werk doen, en nevens hunne slaven werken moeten. Eenige egter erneren sich met visschen, vaaren, den landbouw, of met eenig Ambacht, en ook wel met 't aanqueken van vee; hoewel 'er ook groote Kooplieden onder hen gevonden werden.

Hunne kleeding en spyse verschild niet veel van andere Indianen, gelyk men die zeer net in 't Werk van *A. Bogaard* en andere, beschreven siet.

Hunne Huwelyken.

Zoo men hier trouwen wil, moet men met de ouders van de dochter spreeken, en zyn Bruid met een Bruidschat van hen koopen, en schoon zy 'er verscheide hebben, hebben zy egter maar een voorname Vrouw, daar al de andere onder staan.

Ook ontdekt men dit onderscheid aan de naamen, die dese verscheyde Kinderen aan hunnen Vader geven: want die van de eerste Vrouw noemen hem Po, of Vader, en die van de andere Vrouwen Po Tsjaon, of Heer Vader.

Een man mag hier zyn Nicht, en ook wel twee Zusters na malkanderen, dog niet te gelyk, trouwen; dog de Koningen sien daar niet na, en trouwen niet alleen hunner Vrouwen Zusters, maar ook wel de Moeders en Dogters te gelyk (gelyk A°. 1633 geschiet is) ja daar zyn 'er geweest, die sich met hun eigen Dogters vermengd hebben, om dat zy oordeelen geen weerdiger nog hooger bloed te konnen verkiesen.

De Vorst, die A°. 1689 regeerde, had zyn eigen Zuster ten Gemalin genomen, teel-

teelde daar een Dochter by, met welke hy naderhand getrouwd is, en die *Nang Fa*, of den jongen Hemel, genaamd wierd. Onder de gemeene lieden egter vind men doorgaans maar een Vrouw.

Het recht van een man is hier zoo groot, dat hy zyn vrouw en kinderen (uitgenomen zyn eerste vrouw, die hy egter wegzenden kan) mag verkoopen; maar zy mogen nog malkanderen, nog hunne kinderen, dooden.

Over-spels straffe.

Hy mag ook van zyn vrouw scheiden, als hy wil, en weer met een andere trouwen; maar van overspel hoort men hier weinig, alsoo een overspeelder en overspeelster, beide voor den Olifant, den Beul van dit en veel andere Oosterse landen, geworpen, in de lucht geslingerd, op zyn tanden gevangen, en vorder te pletteren getrapt werd.

Hunne huisraad is meest gericht na de slegte huisen, in welke, gelyk ook in spyse, zy 't naast by de Chineesen te vergelyken, hoewel die wel zoo prachtig zyn.

ekte- nee- g.

Wanneer zy hier siek werden, geneesen zy of sich zelven, of door Inlandse artsen, en genees-vrouwen, hoewel zy geen kennis van de Genees- Heel- of Ontleed-kunde hebben. Ook zyn zy vol Bygeloove, en daar door ook aan die gedagten vast, dat veele door toovery siek gemaakt, en dierhalven ook zoo weer moeten genezen werden, waar in zy veel andere Oosterlingen gelyk zyn.

re lk-he- de- gen.

Hunne dooden zyn zy gewoon niet te begraven; maar te verbranden, uitgenomen van zulke, die sich zelven om hals gebragt hebben, of verdronken, onder de voet gestooten, of ook van de kinderpokken gestorven zyn, welke zy of in de Bosschen, of in de Rivier werpen, geloovende, dat der zelver zielen alomme nog swerven, om ook andere menschen zoo veel quaad, als zy maar konnen, te doen.

Met wat voor een pragt die verbranding der Grooten geschied, welkers toestel wel eenige maanden of weken aan een duuren kan, zou men naeuwelyx gelooven. In welken tusschen-tyd de dooden gestadig beweend, en van de bloedverwanten rouw, op hunne wyse, gedragen, dat wel 't kragtigste door 't afscheeren van 't hoofd-hair vertoond, en 't geen, by de dood van een Koning, van alle de onderdaanen, op een hooge straffe, gedaan werd.

Hoe bedroefd men dan is, kan men daar uit afnemen, dat 'er ondertusschen op allerlei speeltuigen, en op fluiten gespeeld, speelen vertoond, en vuurwerken aangesteken werden. Nogtans is men dan met H. bedryven besig, 't zy met aalmoessen aan arme lieden te geven, of wel met de Priesters voor de Ziel, en welstand van den overleden te laten bidden.

En alsoo dit verbranden met zynen toestel geld kost, zal de armste Siammer zelf altyd zorg dragen, dat 'er een penningsken over blyve, waar van hy eerlyk kan verbrand werden.

Daar na werd de assche des overleden by een gesameld, in een kistje bysonder gedaan, met H. Olie gesalfd, en dan in een van hunne Tempelen begraven.

Wy zouden meer daar van konnen schryven; dog dan 't zelve 'er af moeten seggen, dat by anderen reeds overvloedig gelegt is, weshalven wy hier van afstappen.

'T Erf-regt hier.

Zoo de ouders komen te sterven, erven de kinderen, en by gebrek der zelven, de broeders en zusters, daar na de ouders, en als die ook ontbreeken, zusters en broeders kinderen, waar na, alsoo men hier niet verder erven mag, de Koning erfgenaam van alles is; dog volgens de wetten der Siammers, gaat het deel van de gestorvene in drie deelen, een deel voor den Koning, het tweede voor de Priesteren, om 't aan de uitvaart te bekostigen, en 't derde voor de vrouw of kinderen, dat dan weer in een minder deel voor de bysitten en hare kinderen verdeeld werd.

'S Konings oppermagtige regering.

De Koning van Siam is een Vorst, die volslagen Oppermagtig heerscht, en van geen Grooten des Ryks eenigsins afhangt. In tegendeel moeten de Grooten (gelyk wy reeds getoond hebben) als slaven, gantsch ter aarde nedergebukt, voor hem verschynen, gelyk hy ook van alle zyne onderdaanen byna als een God geëerd en gediend wierd.

In oude tyden plagt hy wel eenigsins onder de Wetten, by hunnen eersten Vorst gemaakt, te staan, by welke hem belast wierd, zyn Raaden te moeten hooren, en sich na de meerderheit van stemmen te richten; maar zedert dat het aloud Koninglyk bloet, door zekeren geweldenaar A°. 1630 vergoten wierd, zyn ook al die Grond wetten, met alle de macht der oude Mandaryns, met voeten getreden, en hy, en zyne nazaaten hebben volslagen onafhankelyk geheerscht. En schoon hy dese en gene zaaken noch wel aan zyne Ryks-Raaden voorsteld, zal niemand van hen zoo stout zyn, om hem iets te raaden, dat hem nadeelig zou konnen wezen.

Zyn Erfgenaam.

Zoo hy sterft, erft zyn zoon, en anders zyn broeder, de Kroon, dat echter, na dat de macht van desen of genen Vorst was, wel eens verwisseld is; maar dochters erven hier geen Kroonen.

Zyn Krygs-macht.

Zyn Krygs-macht te water en te land, is zeer groot, en zyn Oorlogs tuigen zyn

goed en menigvuldig. In eene week kan hy 2 a 300000 man by een krygen, en zyne Legers bestaan gemeenelyk uit ettelyke honderdduisenden, die hem op hun eigen kosten, als hy 't maar vorderd, moeten dienen, daar 't hem behaagd; hoewel hy noch zomtyds aan de zelven wel eens de gunst bewyst, van hen eenige drooge Ryst te geven, wanneer zy daar zelf niet voor hebben konnen zorgen.

Zy voeren meest pyl en boog, ook wel lange en korte pieken, doch veelen van hen weten ook met Roers vry wel om te gaan, andere weer gebruiken schild en swaard.

Kanon, Donderbussen, en diergelyke Oorlogs-tuigen, hebben zy nu en dan mede wel; maar weten 'er niet wel mede om te gaan; alsoo hen in alle de Krygsvoorvallen 't hert ontbreekt.

Zy zyn ook van Ruitery voorsien, dog hebben daar niet veel aan, vermits die maar een houwer en een ledere schild hebben.

Zy gebruiken ook veel Olifanten, met gewapende mannen 'er op, in den Oorlog, die wel de voornaamste Ruitery van hun Leger, en 't grootste deel van hunne hope, wegens een goeden uitslag uitmaken, alsoo zy hen daarop voornamentlyk vertrouwen. Weshalven zy ook dagelyx hun werk 'er af maken, om dese dieren ten Oorlog te oeffenen, en te gewennen, dat zy voor geen Kanon schrikken; hoewel 'er ook veel tot het na-voeren van 't Geschut, bagagie, en de levens-middelen gebruikt werden.

Dus heeft hy ook een groot getal van Galeyen, en andere Vaartuigen, die ten Oorlog toegerust, en van al het noodige, om zyn Vyanden daar mede afbreuk te doen, voorsien zyn. Dog zy voeren geen swaarder Geschut, dan kleene Bassen, waar mede zy egter noch al veel zouden uitvoeren, zoo zy zoo kleenhartig niet waren.

Wat fatsoen hunne Vaartuigen, of hunne Balons en Speel-vaartuigen hebben, en hoe kostelyk en cierlyk die opgetoid zyn, kan men in de Reisen van den Ridder *de Chaumont*, van *A. Bogaard*, en anderen sien, daar zy zeer net afgebeeld werden.

Behandeling der Gerichts-zaaken.

Ontrent hunne Gerichts-zaaken hebben de Siammers een zeer nette ordre, alsoo men by hen, volgens de wetten des lands, die alle in de H. Taal beschreven zyn, vonnist; maar behalven be Gerechts-banken in alle de steden, is 'er als een Hooge Raad, of opperste Hof des Gerichts, in Judia, bestaande uit negen Raaden, zynde vyf Ovaas, twee Opra's, en twee Olangs, die de zaaken zonder verder beroep afdoen.

Zoo 't nochtans gebeurd, dat hen eenige sware doch twyffelachtige zaaken voorkomen, waar aan de noodige getuigen of bewysen ontbreeken, moeten de verschillende partyen met een zonderlinge en zeldsame wyse van eed-sweering hunne zaak goed maken, en de zelve bewyzen, 't zy met onder water te duiken, 't zy met de handen in ziedende Olie te steeken, of wel bloots voets over 't vuur, of heete plaaten te gaan, of ook wel met een besworen klomp in te slikken, waar van wy breeder onder de zaaken van hunnen Godsdienst zullen spreeken.

Gelyk de Siammers hunne tyden van droefheit hebben, alsoo ook van vreugde, op welke zy sich met verscheidenerlei Speeltuigen, na hunne lands wyse, vermaken. Zy hebben een soort van Vioolen, met 3 snaaren, die zy Trò noemen; en een soort van Blaas-tuigen, Pi genaamd, die eenigsins na onse Hautbois gelyken.

Ook hebben zy een soort van Trompetten, en hunne verdere Speel-tuigen zyn Gongen, en Tifa's, of Oosterse Tromelkens, die wy bevorens reeds beschreven, en afgebeeld hebben.

Men heeft hier ook veelerlei soorten van groote en kleene dieren, en zeer veel ongedierte. Dieren, en 't o[ngediert]e hier.

Ongemeen werd men hier van de mieren, en voor al van de witte mieren geplaagd. De muggen zyn hier zoo ongeloovelyk veel en groot, dat zy in staat zyn om iemand byna dood of blind te steken. Dus heeft men 'er ook duisendbeenen, en vuur-vliegen in meenigte.

Gelyk onder de groote dieren hier de Olifant de voornaamste is, alsoo siet men die hier zeer groot, van 10 a 11 voeten hoog, en menigvuldig in de Bosschen van verscheide soorten. De witt[e] Olifant &c.

Men heeft 'er gemeene van kouleur, en ook witte, en roode Olifanten, gelyk de Koning van Siam in zyn trotse Eertitels ook daar op roemd, dat hy die besit.

De roode is mede wel zeer zeldsaam, van welken de Siammers ook wonderen weten te verhalen; maar de witte is veel ongemeener, en voor hooger en Heiliger, niet alleen by hen, maar voor al ook by die van Pegu geacht, alsoo hem die als iet heiligs aanbidden.

Dese werd zeer zelden gevonden, en als hy al geworpen werd, werd het voor een wonder geacht.

A°. 1568 zond de Koning van Pegu, gehoord hebbende, dat 'er in Siam een witte Olifant was, een Gesant met groote Geschenken aan dien Vorst, biedende verder aan die van Siam, om hen alles, wat zy voor dit dier begeerden, te wil-

willen geven; doch die van Siam, niet genegen dit dier te missen, wilden na geen bidden en smeeken om het zelve luisteren, waar over de Vorst van Pegu zoo vertoornd wierd, dat hy goed vond, hem daarom alleen den Oorlog aan te doen, gelyk dat ook verder zyn welvaren gekost, en zynen ondergang veroorsaakt heeft.

In 't jaar 1570 had de Koning van Pegu (zoo *Vincent le Blank* getuigt) vier witte Olifanten voor zynen wagen.

Wat voor A°. 1633 wierd 'er een jonge witte Olifant in Siam gevangen, waar over die Vorst wel zeer verblyd was; doch het duurde niet lang, alsoo hy in 't gemelde jaar schielyk stierf, waar over zyn Majesteit zoo ontset was, dat hy belastte alle de slaven, die op dit beest gepast hadden, om te brengen. Ook betoonde de Koning zelf voor dit dood beest noch een groote eerbiedigheit, belastende het zelve by een van de voornaamste Tempels te begraven, en een Pyramidaal huisken boven het graf te maken; doch naderhand wierd het weer opgegraven, en met een grooter pracht en statie, dan men oit ontrent de grootste Mandaryns had sien vertoonen, verbrand, de assche versameld, en weder by den vorigen Tempel begraven.

A°. 1635 wierd 'er in 't Bosch boven Judia een geworpen, waar van de Siammers, en zelf zeer geloofweerdige en aansienlyke lieden onder hen, dingen verhaalen, die byna niemand, als hy die hoord, gelooven zal.

Dit dier quam in de maand Mey spierwit te voorschyn, en zoo ras de Koning 'er bericht af gekregen had, zond hy *Oya Poeceloek*, met vier anderen van de grootste Manderyns, om te vernemen, of het ook zoodanig gelegen was, als men hem bericht had.

Na dat zy nu by dit dier gekomen waren, vonden zy het schoon, en ongemeen wit, waar van zy den Vorst ten eersten kennis gaven.

De Koning, hier over zeer verblyd, alsoo hy dit voor een groot geluk hield, ging zelf met een zeer prachtigen stoet van Grooten 'er na toe, om dit zelf te besichtigen, en dan het dier als in een processie of ommegang na de stad te geleiden. Doch hy was zoo ras niet ter plaats, daar het sich onthield, te land gestapt, of dit dier was swart geworden, waar over alle dese Mandaryns zeer verbaast wierden, ten deelen uit verwondering over dit zeldsaam voorval, maar voor al uit vreese van door den Koning voor leugenaars en bedriegers aangesien, en daar over dan van hem gestraft te werden; maar *Oya Poeceloek* ten volle van de waarheit dezer zaak overtuigd, en door de agting, die den Koning voor hem had, verseekerd zynde, dat zyn zeggen by den Vorst ingang hebben zoude, nam de vryheit van hem dit te melden, waar over de Koning, wel verre van dit qualyk van hem, of van anderen te nemen, niet minder, dan zy, verbaast was.

Hy ging dit wonderbaar beest ten eersten sien, en bracht het als de grootste zeldsaamheit, dit in zyn Hof gesien, in de stad Judia, alwaar 't, na eenen nacht Koper-rood geworden en gebleven is, gelyk dit ons Opperhoofd toen zelf uit de mond van den voornoemden *Oya*, een zeer net en naeukeurig Heer, verstaan heeft.

En om te toonen, dat 'er meer zulke roode Olifanten zyn; de Koning van Siam had in dat zelve jaar noch een volwassen en ongemeenen grooten Koper-rooden Olifant, die, om zyn wonderlyke schoonheit, en zeldsaame grootheit, van hem voor den Prins der Olifanten geschat wierd.

Ontrent desen tyd was 'er ook een witte jonge Olifant, by Corassima, dicht aan 't gebergte van Cambodia, gevangen, die noch in 't Bosch opgevoed wierd.

Eenige jaaren voor A°. 1636, zoo de Heer *Joost Schouten* getuigd, zyn hier ook twee jonge witte Olifanten gevangen; doch niet lang daar na, tot groote verslagenheit van dien Vorst, gestorven.

Ten tyde, als de Ridder *de Chaumont* hier A°. 1685 quam, was 'er een witte Olifant; dog A°. 1687, wanneer Monsr. *de la Loubere* verscheen, was dese al dood; doch dit smertelyke verlies wierd noch in dat zelve jaar, den 9 December, door het te voorschyn komen van een anderen vergoed, hoewel hy toen noch niet gevangen, en noch in 't Bosch was. En in dien tyd was 'er in Siam geen witte Olifant, dan dese alleen, te sien.

De Siammers eeren desen witten Olifant niet alleen als de Prins van alle anderen, maar zyn van oordeel, dat 'er, buiten dese Vorstelyke waardigheit, zelf iet Goddelyks in dese dieren te bespeuren is, waarom zy die niet alleen zeer verre boven alle andere achten, maar ook als Goddelyke eere bewysen, niet alleen om zyn witte verwe, maar voor al om derselver groot en boven-natuurlyk verstand, 't geen in de zelve allenthalven zeer sterk doorschitterd: gelyk dit ook de eenige reden is, waarom zy gemeenelyk uit silvere en goude serviesen gediend, en, by tyden van siekte, zelfs van de grootste Mandaryns bewaakt, en opgepast wierden, en gelyk zy sich, na 't zeggen der Siammers, wanneer men hem veel eere aandoet, en een prachtige statie geeft, zeer verblyden,

en zeer moedig 'er op zyn, alsoo bedroeven zy sich zeer, wanneer zy bespeuren dat men hen verachtelyk behandeld, en die eere beneemd.

Buiten den Olifant (van welkers vangst elders breeder gesprooken is) heeft men hier ook den Rhinoceros, en een groot getal van dese dieren; die zelden levend, en meest in strikken gevangen, of geschoten werden, en wanneer de Siammers den Hoorn, of ook 't sweet, en 't water der zelve konnen bekomen, meinen zy een schat gevonden te hebben.

Hier zyn ook zeer veel sware Tygers, wilde Buffels, Stieren, Koejen, Elanden, zeer veel Herten, Hinden, die zy meest maar om de vellen dooden. Paarden, Bokken, Geyten, Katten, en diergelyken, vallen hier ook veel. Caymans, of Krocodillen, zyn hier menigvuldig, ook weten hunne geestelyken die te besweeren, en geven voor, dat zy die ook verre van Judia bannen, dwingende de zelve om beneden Bankok te blyven, en, zoo zy nader komen, vangen en straffen zy de zelve; doch, hunne besweering nagespeurd zynde, is enkel bedrog, alsoo zy die met een hond, of iet anders aan een hoek geslagen, behendig vangen, en aan 't volk wysmaken, dat zy die besworen hebben. Hoewel 'er zyn, die sich, door de zelve dagelyx te voeden, zeer gemeen 'er mede weten te maken.

Men siet hier ook veelerlei slag van Vogelen, namentlyk: Arenden, Paeuwen, Gansen, End-vogels, Hoenderen, Duiven, Papegaejen, Perkieten, Kraejen, by uitstek veel, Musschen, en een soort van onbekende Vogels, die zeer cierlyk van vederen, en welke zoo wonderlyk met allerlei kouleuren geteekend zyn, dat men 'er over verbaast moet staan, waarom zy ook zeer sterk van de Chineesen, en andere volkeren, gesocht werden.

Nu en dan verneemd men in de Golf of Bocht van Siam, wel eens een Potskop, of een soort van Noordkapers, of Vin-visschen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

V*An de stoutheit der* Japanders. Portugeesen *hier gekomen.* Zaaken *der* Macassaaren. *Van de* Nederlanders. Brief *van den Koning aan de Heer* Maatsuyker. *Lyst der* Siamse Opperhoofden. *Van de* Engelschen *en* Franschen. *De Griek* Faulcon *beschreven. Zeldsame Staats omwenteling hier, en schrikkelyke dood van* Constantyn Faulcon. *Eenige bysondere zaaken der Koningen van* Siam. *Van het Koningryk* Patani, *en onsen* Handel *daar.*

Van de stoutheit der Japanders.

GElyk de Koningen van Siam altyd zeer sterk voor den Handel, en de vertiering van Koopmanschappen geweest zyn, alsoo hebben zy van ouds hier groot werk van de Japanders gemaakt, voornamelyk, om dat zy daar jaarlyx met groote kapitaalen silver, die zy met hun eigen Jonken overbrachten, verscheenen, waar mede zy een groot getal van Herten- en andere vellen, in Japan zeer getrokken, inkogten, waar op zy groote winsten hadden. Behalven die Japanders, die dan zoo over en weder voeren, waren 'er ook verscheide, die, door de vruchtbaarheit van dit land, en door den overvloed der levens-middelen, gelokt, sich hier nedersetteden, van welke metter tyd het Japans quartier hier aangegroeid is, en waar door dan ook tusschen dese Vorsten over en weder verscheide gesantschappen opgekomen zyn.

Het duurde al een geruimer tyd, dat zy hier in veel rust leefden, en groote voorrechten genoten; gelyk de Japanders een trotse Natie zyn, die zich of uit wraak, of wel uit andere groote insichten, niet ontsien de stoutste zaaken, die men sich verbeelden kan, uit te voeren, waar van wy een klaar bewys in 't gevangen nemen van de Heer *Nuyts*, Landvoogd van Tayouan, in zyn eigen vesting aldaar gegeven hebben, alsoo hebben zy hier in Siam ook een zaak ondernomen, waar over de gantsche wereld moet verbaast staan: want wat voor A°. 1636 vry sterk hier in getal toegenomen zynde, hebben zy sich verstout het Paleis van den Koning met de uiterste wanhoop aan te tasten, en den Vorst in zyn eigen vertrek met een weergaloose hoogmoed en stoutheit niet alleen gevangen te nemen; maar den zelven (alsoo de Siammers zeer lafhertig, en tegen hen in verstand of in dapperheit niet opgewassen zyn) ook zoo lang in hun geweld te houden, tot dat hy hen eerst met veel voorrechten begunstigd, de zelve zeer dier besworen, en met zwaare eeden belooft heeft dit noit te zullen wreeken, en hen ook tot het einde van zyn leven als zyn lyf-wacht te zullen gebruiken, gelyk dat ook (moge-

gelyk om dat men toen niet anders kon) nagekomen is.

Naderhand echter, na dat die dwingeland, die al 't Koninglyk bloed hier uitroeide, waar in zy hem feer behulpfaam geweeft fyn, aan de Kroon geraakt was, heeft hy, van hen mede eenige donkere wolken vreefende, middelen bedacht, om fich van hen eensklaps, en dus te gelyk van alle vreefe te ontflaan, gelyk hem dat eindelyk foodanig gelukt is, dat fy alle, ontrent 600 man fterk, uit dit Ryk vertrokken, of heimelyk gedood zyn, waar door 'er pas 70 of 80 in Japan weder keerden.

Hier uit fou men moeten en mogen vaft ftellen, dat die Koning noit weer eenige Japanders in fyn dienft fou hebben willen gebruiken, al was 't maar uit vreefe, dat fy, volgens hunnen wraakfuchtigen aard, dit laatfte bedryf des Konings hem fouden trachten betaalt te zetten; maar tegen veler gevoelen en raad heeft hy die genen, die gevlugt waren, felfs weder ingeroepen, om dat hy (foo men voorgaf) vreesde, dat fy om fich aan hem te wreeken, echter wel middel vinden zouden, waar op 'er dan 70 of 80 weer gekomen zyn, aan welken hy een fchoon ftuk lands gegeven, en verfcheide groote voorrechten verleend heeft.

En hier van is het jegenwoordig Japans quartier metter tyd gegroeid. Hy gaf toen aan hunne drie voornaamfte Hoofden ongemeene Eertitels, en verdeelde hen onder een van zyne Mandaryns.

Daar boven heeft hy door den Berkelang verfcheide byfondere Gefanten met gefchenken aan de Gouverneurs van Nangafacki gefonden, om fich wegens zyn vorig bedryf te verfchoonen, en hen zyn vriendfchap aan te bieden, hen zelf, om te komen handelen, uitnoodigende, hoewel de Japanders hem (gelyk wy onder de Japanfche zaaken hier en daar in het Dag-regifter aanhalen) zeer verachtelyk daar op behandeld, zyn Gefanten met fmaadheit te rug gefonden, en hem openbaar verweten hebben, dat hy een Ufurpateur, een Roover, en Geweldenaar was, dien zy niet erkennen wilden, alfoo hy zyn handen met het bloed der regte Koningen zoo fchandelyk befwalkt had. Ja zy zonden hem de Jonk met goederen, zoo geladen als fy was, te rug, zonder 'er iets van in hun land te willen hebben, of zonder den Gefant te willen hooren fpreken.

Defe fmaad heeft hy moeten opkroppen, en naderhand, op aanrading der Japanders, hier noch woonende, doch zeer verarmd, en daar uit eenige voordeelen hoopende, verfcheide malen getracht, om dit ftuk te boven te komen, en den handel herftellen; doch alles is vergeefs geweeft, alfoo de Keifer van Japan aan alle Japanders reeds geboden had, niet uit hunj land te gaan, en te gelyk aan alle, die 'er buiten waren, verboden, oit weer in hun land te komen.

Dat de Portugeefen lang voor onfe Natie hier geweeft, en gehandeld hebben, is al eenigfins, uit 't geen wy bevorens gefegt hebben, gebleken; dog hier zullen wy dit klaarder aanwyfen. Portugeefen hier gekomen.

Dit fchynd zyn begin genomen te hebben, zedert dat *Alfonfus Albukerk* A°. 1510 Malakka ingenomen, en aan den Koning van Siam daar kennis van gegeven heeft, 't geen dien Koning zeer aangenaam was, gelyk hy ook een verbond met hem gemaakt heeft, zeer verblyd zynde, dat zyn land, dewyl hy het dog niet had konnen veroveren, in hunne handen geraakt was.

Na dien tyd hebben de onder-Koningen van Indiën, mitsgaders de Portugeefche Landvoogden van Malakka, verfcheide Gefanten en koftelyke gefchenken aan defen Koning gefonden, die weder door zyne Gefanten, en met geen minder gefchenken van daar, beantwoord zyn.

Daar op is dan verder het toeftaan van den handel aan de Portugeefen, door dit ganfch Ryk, en daar beneven die gunft gevolgd, dat de Koning hen toegeftaan heeft, hier een Kerk te bouwen, en hunnen Godsdienft hier te oeffenen; verleenende ook aan den Pater of Priefter van die Kerk een maandelyx inkomen; en gelyk de Portugeefen hier quamen handelen, alfoo ftond de Koning ook aan zyne onderfaten toe, om op Malakka te vaeren, en allerlei levens-middelen daar met hunne Jonken te brengen.

A°. 1516 of 1517 is *Duarte Celio* hier ook als Gefant met Brieven van Koning *Emanuel* geweeft, dien toen zeer ftatelyk en vriendelyk van den Siamfen Vorft ontfangen, en met zeer aanfienlyke gefchenken te rug gefonden is.

Hier door zyn zy, fchoon van nature trots en quaadaardig tegen ons, nog opgeblafener en quaadaardiger geworden, fig niet ontfiende om ons hier ook, even als in Japan, den voet dwars te zetten, met ons by den Vorft als een deel Zeeroovers, en een volk zonder regeering, die niet te vertrouwen waren, af te maalen.

In de eerfte tyden wierd daar al veel van geloofd; maar, na dat die Vorften wat meer licht hier af kregen, en zoo ons, als de Portugeefen, wat beter hadden leeren kennen, wierd 'er niets meer van aangenomen, en hen klaar aangetoond, wat agting die Vorften voor ons hadden, niet tegenftaande zy al voortgingen met

1624. ons ſwart te maken; waar mede zy wel niets wonnen; maar egter hunnen aard volgden, zynde dit, dewyl zy, na onſe komſt hier, zeer begonnen te verarmen, het eenige, waar mede zy ſig nog wat konden kittelen; hoewel hen de Koning anders nu en dan wel openbaare blyken van zyn ongenoegen, over 't ongelyk dat zy ons ſomtyds deden, getoond heeft, waar van geen geringe blyk was, dat hy hen A°. 1624 met de wapens dwong, om 't Nederlands Jagt, 't geen Don *Fernando de Silva* binnen de Siamſe Rivier van ons genomen had, aan ons weer over te geven, waar op ook een Oorlog tuſſchen hem, en die van Manilha, gevolgd is.

Wel is waar, dat de Portugeeſen egter hier nog bleven, en ſig dit niet eens aantrokken; maar zy zyn ſedert by den Koning, en de Grooten, zeer verdagt en veragt geweeſt, en hun Vicaris kon geen gehoor krygen.

Hier op volgde, 4 jaaren daar na, de vyandelyke daad, A°. 1628 met 2 Gallioenen, onder Don *Jan Alcraſſa*, ter ordre van den Landvoogd en Raad van Manilha, voor de Rivier van Siam bedreven, wanneer niet alleen des Konings Cantonſe Jonk verraderlyk genomen, en, na dat zy geplunderd was, met man en muis verbrand is; maar het zelve hebben zy ook aan een Japanſche Jonk van Nangaſacki gedaan; al 't welke den haat des Konings, en der Grooten, zoodanig heeft doen toenemen, dat zyn Majeſteit 't Galjoot, en de goederen van *Gaſpar Suares*, een Portugees, A°. 1630 met eenige Waaren van Macao hier gekomen, aangeſlagen, verbeurd verklaard, en alle die Portugeeſen 3 jaaren lang zeer naauw gevangen gehouden, en hen gedwongen heeft, om hun koſt langs de ſtraten te moeten gaan bedelen.

Die van Malakka zonden daar op, A°. 1633 in July *Sebaſtiaan Mendes d' Avila*, als Geſant, die met 10 Portugeeſen, en 30 Inlanders hier met een ſmal geſchenk verſcheen, om de verloſſing deſer aangehoudene Portugeeſen te verſoeken. Hy kreeg gehoor by den Koning, maar hem wierd zeer weinig eere beweſen; ook wierd hem de vorige vriendſchap wel weder toegeſegt; maar even gelyk hem 't ontſlag der gevangenen beloofd wierd, dat is, zoo ſlaauw en geveinsd, dat hy veel redenen had, om te twyffelen, of 'er wel iet van komen zoude. Om dan zeker te gaan, alſoo hy zag, dat hy maar opgehouden en beſpot wierd, nam hy met zyn Vaartuig, en met al de gevangenen, ſtil de vlugt, en zakte de Rivier geſwind af, en ſchoon de Koning, 'er de lugt af gekregen hebbende, hem dede vervolgen, is hy egter het ontkomen; het welk de Vorſt zoo qualyk opnam, dat hy daar over zoo wel met de Portugeeſen, als met de Caſtiliaanen, in groote vyandſchap geraakte, waar toe zy nog een nieuwe aanleiding gegeven hadden, met de Rivier van Tanaſſery met 2 Fregatten te beſetten, en daar door 't binnenkomen van 's Konings Vaartuigen in Siam niet alleen te beletten, maar ook verſcheide van die nog in dit zelve jaar weg te nemen. 1630.

Deſe daad vertoornde den Koning by uitnemendheit; dog hy kreeg nog in dat zelve Noorder-ſaiſoen gelegenheit, om ſig aan eenige Caſtiliaanen te wreeken, alſoo zekere Chineeſche Wankang, met eenige aanſienelyke Caſtiliaanen (waar onder ſig Don *Louïs de Guſman*, Sergeant Majoor van de Spaanſche Veſting op Formoſa, als hun Hoofd, bevond) van Kelang na Manilha vertrokken, door een ſwaren ſtorm Maſt- en Roer-loos op Ligoor vervallen was, welke de Koning liet gevangen nemen, en nevens de goederen, (beſtaande in 125 pikol Zyde, en eenige andere Chineeſche Waaren) na Judia voeren.

A°. 1635 verviel 'er weer een Portugees Kapitein, *Franciſco Cotring de Magalano*, met zyn Vaartuig op de Wal van Tanaſſery, van waar hy met 14 Portugeeſen, en ettelyken ſlaven, na Judia gebragt, en, even als de vorige zeer elendig gehouden wierd, tot dat de Koning hen allen naderhand, uit inſigten van Staat, goed vond te begenadigen, en hen A°. 1636 nevens eenige Geſanten Brieven, en Geſchenken, ten deelen na Malakka, en ten deelen na Manilha, te zenden, met laſt om de vorige vriendſchap te herſtellen.

Het jaar daar aan is hier een Geſant van Goa, en een van Manilha, met treffelyke Geſchenken, zoo van den onder-Koning, als van den Landvoogd van Manilha, verſcheenen, die alle de vorige wonden zoodanig hebben weten te zalven, dat de vriendſchap daar door wel eenigſins, maar meer in ſchyn, dan inderdaad, vernieud is, dat in de volgende tyden wat henen geſleurd heeft, alſoo de Vorſt dit niet zoo zeer om de Portugeeſen, als wel om zyn andere verborgene belangen, ingeſchikt, hoewel hy na dien tyd tot zyn dood toe, zeer weinig werk van hen gemaakt heeft.

By de volgende Koningen is dit nu en dan wel een weinig veranderd, na dat zy de hulp der Portugeeſen, den eenen tyd meer, dan den anderen, van nooden hadden; maar zy hebben geen reden gehad, om daar veel op te roemen, in welken ſtaat het tot nog toe gebleven, hoewel 'er nu en dan tuſſchen beiden wel een luchtje gekomen, maar 't geen doorgaans

1650. gaans van korten duur, en van weinig belang geweest is. En dit is wel 't voornaamste, 't gene wy van de Portugeesen weten te zeggen, die tot nog toe hier hun bysonder quartier hebben.

Zaaken der Macassaaren. Wy hebben bevorens ook aangehaald, dat de Macassaaren hier mede een bysonder quartier hebben; dog zullen nu zeggen hoe, en wanneer, zy hier gekomen zyn.

De Koning van Macassar, *Crain Sombanko*, die ontrent A°. 1650 leefde, heeft een Broeder gehad, *Dain Mangali* genaamd, (een naam, die ons in 't verhaal der Macassaarse zaken, onder de Vorsten van Goa, voorkomen zal) die van zyn Broeder zeer bemind, by alle de Hovelingen zeer ontsien, en een van zyne voornaamste Raadslieden was, volgens welker ontwerpen hy doorgaans gewoon was zyne maatregels van Staat te nemen.

Hoe voorsigtig en Staatkundig nu dese Heer welen mogt, had hy egter niet konnen beletten, dat de Koning sig ten grootsten deele aan 't welgevallen van een van zyne bywyven, die hy uitnemend beminde, zoodanig overgegeven en als verslaafd had, dat zy hem door haar grooten geest, ongevoelig, tot het gene zy geerne had, wist te doen overhellen.

Dese Princes had al overlang bespeurd, dat haar niemand meer, dan *Dain Mangali*, in de weg was; ook had zy uit 's Konings eigen mond al vernomen, dat hy de stoutheit gehad hadde van den Koning af te raden, sich zoo verre aan haar over te geven.

Dit zette haar ten eersten tot wraak aan, en zy wist middel te vinden, om hem by den Koning, zynen Broeder, zoo verdagt te maken, voorgevende, dat hy na zyn Kroon en leven stond, dat hy genoodsaakt was op sekeren nagt, met 2 van zyn getrouste vrienden, en zyn gereedste schatten, de vlugt na Java te nemen, daar hy, zoo om zyn hooge geboorte, als uit andere insichten, zeer wel ontfangen wierd, behalven dat hy daar ook met de Dochter van een Javaans Prins op Soerabaja quam te trouwen.

Men kreeg zoo ras op Batavia geen bericht van 't landen en nestelen van desen Prins aldaar, of haar Edelheden vonden goed, dien Landheer te doen begrypen, dat zyn langer verblyf aldaar hen niet aangenaam was, weshalven hy, tydelyk van de lagen, die men hem ley, gewaarschoud, en ondertusschen door den Koning van Siam versogt zynde, om sich in zyn Ryk te komen nedersetten, goedvond de groote voordeelen, hem door dien Vorst meer dan eens aangeboden, aan te nemen.

De Koning, hier af bericht bekomen hebbende, zond hem ontrent A°. 1664 een groot Schip toe, om hem en zyn gevolg (dat nu al tot in de 60 huisgesinnen aangegroeid was) over te voeren, en ontfing hem met zeer groote bewysen van agting. 1650.

Hy dede niet alleen ten eersten een fraei huis voor hem bouwen; maar hy vereerde aan den Prins, en aan zyn Gemalinnen, ook verscheide heerlyke Diamanten, en andere keurlyke Gesteenten, mitsgaders zeer veel goude vaten, maar 't voornaamste was, dat hy ieder van hen een inkomen na hun staat gaf.

Ook maakte hy *Dain Mangali*, Dokja Pakdi, of groot Schatbewaarder des Ryks, en gaf aan de Macassaaren in 't gemein zoo veel land in eigendom, als zy van nooden hadden, om te bebouwen, met last om daar van de thienden aan hunnen Prins, even als of hy hun Koning was, te geven.

Dese groote weldaden des Konings, erkende *Dain Mangali* veel jaaren aan den anderen met dankbaarheit, doende in veel gevallen aan den Koning blyken, hoe zeer hy aan zyne belangen gehegt was.

Eindelyk egter vielen 'er nu verscheide zaaken voor, die hem andere maatregels deden nemen, waar onder zyne Priesters, dood-vyanden van den Afgodischen dienst der Siammers, niet weinig werkten, te meer, om dat de Talapoins hen zeer sterk in 't oeffenen van hunnen Godsdienst vervolgd hadden, om 't welke te wreeken, zy den Prins ook zoo verre buiten spoor wisten te brengen, dat hy met hen een ontwerp gemaakt had, om sig tegen den Koning, zynen weldoener, op te werpen, en sig als Hoofd der Mooren, die sig nu al 3 jaaren tegen desen Vorst aangekant hadden, te verklaaren.

Het eerste bewys, dat hy daar van gaf, was zyn agterblyven, en, na reden gevraagd zynde, gaf hy voor, dat het verlies van zyn liefste Gemalin hem tot een eensaam leven overgehaald had, en dat die alleen de oorsaak was, dat hy niet meer zoo, als wel voor henen, aan 't Hof verscheen.

De Koning, die wel beter wist, liet sig geensins hier mede paejen, alsoo hem berigt was, dat *Dain Mangali*, nevens nog 3 andere voorname Maleyers, wel 20000 man hier en daar in 't Ryk verdeeld, en het voornemen hadden, om met 5000 Mooren den Koning in zyn Paleis te overvallen, en sig zoo meester van zyn Kroon te maken.

Hy wist zeer wel, dat zyn gewoone wagt niet in staat was, om zulk een troep en geweld te wederstaan; maar vermits dese bommel zeer tydig uitbrak, vond hy gelegenheit, om hier in door de zorge van

Con-

1650. *Constantyn Faulcon* zoodanig te voorsien, dat die gansche aanslag op een tyd, wanneer zy dit minst dagten, verideld wierd, alsoo 'er op alle de wegen, daar zy door trekken moesten, zoo veel volk in hinderlagen gelegt was, dat zy, merkende dat de bot vergald was, best keurden hun werk voor dien tyd te staken, om een beter gelegenheit af te wagten; maar de Koning, hier mede niet voldaan, overlei met zyne Mandaryns, wat hier verder in te doen, en besloot, na veel overwegingen, om desen misslag aan de Macassaarse Hoofden, mits dat zy hem om genade quamen versoeken, en sig uit zyn land begaven, te vergeven.

Zy quamen daar op alle by den Koning, versogten hem pardon, en verkregen 't ook; maar *Dain Mangali* verscheen niet, waar over dese Vorst zoo vertoornd op hem wierd, dat hy aanstonds belaste, hem met een Vloot, bemand met 7000 Siammers, in zyn quartier, dat hy zeer sterk gemaakt had, aan te tasten.

De Griek (anders *Constantyn Faulcon* genaamd, en dien wy hier na breeder beschryven) was Zee-voogd over dese Vloot, ondersteund van de meeste Europeërs, hoewel de Nederlanders sig uit andere insigten hier van hadden weten te verschoonen.

Men tastte de Macassaaren dapper aan, en *Dain Mangali*, wel siende, dat hy dien dans niet ontspringen zou, verkogt de Siammers zyn huid zeer dier; dog eindelyk, alsoo hy met zyn kleyn hoopje zoo grooten Vloot van volk, dat gestadig aangroeide, niet wederstaan kon, wierd hy door vyf pylen, en een Snaphaanschoot, in 't hoofd zoodanig getroffen, dat hy voor zyn oudste Zoons voeten, in 't midden van een grooten hoop Siammers, door hem verslagen, dood nederstorte.

De zynen hielden 't nog eenigen tyd gaande, maar lieten 'er meest het leven, uitgenomen zyn twee Zoonen, die op een wonderlyke wyse nog behouden, en zedert zeer genadig door desen Koning behandeld, en na hunne geboorte Vorstelyk opgevoed wierden, en men zegt dat zy naderhand ook Christen geworden, en in de naam des Konings van Vrankryk, en van den Heer *Dauphin* (die over hen als gevaders stonden) gedoopt zouden zyn.

Van de weinige Macassaaren, toen nog overgebleven, is het Macassaars quartier, dat men hier nu nog heeft, metter tyd aangegroeid; hoewel het van niet veel belang is.

Van de Neder-landers. Dat de Nederlanders hier mede al van oude tyden af sig nedergeset, en sterken handel gedreven hebben, is een zaak die onbetwistelyk is; maar het zal niet onaangenaam zyn, dit wat verder op te halen. 1604.

Wanneer de Zee-voogd *Wybrand van Warwyk*, den 20 Mey 1604 van Djohor t'zeil gegaan, en den 30 op de Rheede van Patani gekomen was, alleen met toeleg, om daar eenige Chineesen aan te nemen, om hem in de togt na China behulpsaam te zyn, verstond hy daar van eenige Siammers, dat hun Koning gewoon was, jaarlyx eenige Gesanten aan de Grooten van China, en aan dien Vorst te zenden, om aan den zelven de eerbiedigheit, als zyn Vasal, te bewysen, en uit dien hoofde voor hem te Sombayen (ten welken einde zy ook doorgaans, om te zekerder dien togt te doen, die alle anderen verboden is, het Zegel en Wapen van den Keiser van China met sig voeren) vond hy goed *Cornelis Specx* na Siam te zenden, met versoek om door gunst van desen Koning, onder 't gevolg van desen Gesant, met eenige Geschenken na China te mogen gaan.

Hy vertrok met een neef des Zee-voogds, benevens een Bootsman, en een Jongen, den 9 Juny van Patani na Siam, en nam 2 Metale Kamer-stukjens, ieder van 12 of 1300 pond, een kogel van 9 pond schietende, ten Geschenk voor den Koning, behalven een Cargasoen van 4000 gulden mede, en een Brief, waar in de Zee-voogd *van Warwyk* aan dien Vorst blyken dede, wat de eigentlyke reden van zyne besending was.

Specx, in Siam gekomen, en daar zeer wel ontfangen zynde, ontbood in September 1605 meer voorraad tot zyne Chineesche Reise, die hy vaststelde dat voortgang hebben zou, zoo men hem maar meer geld zond, waar op hem nog 2000 Ryxdaalders toegesonden zyn.

A°. 1607 den 19 December quam 't Schip Mauritius van Patani, waar mede op Bantam toen ook eenige Siamse Gesanten, nevens *Cornelis Specx*, verscheenen, zonder dat de Zee-voogd *Cornelis Matelief*, die hier nu als Hoofd lag, wist, om wat redenen hy die daar bracht, alsoo dat vlak tegen de last der Heeren Bewindhebberen aan was, en maar onnoodige kosten geven kon.

Hy vraagde dierhalven aan *Specx*, waarom hy de zelve buiten last medegebragt had; dog hy zeide, dat dit niet zyn bedryf, maar des Konings wil, was, die hem wel uitdrukkelyk gevraagd had, waarom men zyn Gesanten niet zoo wel, als die der Koningen van Djohor en Atsjien (die maar Koninkjens, by hem te rekenen, waaren) ontfangen wilde, waar mede de Zee-voogd voor zoo verre wel voldaan was; maar overlei toen verder

1608. der met zynen Raad, of men dese Gesanten ook mede na Holland nemen zoude, 't geen, om veel redenen, eindelyk by den Raad besloten wierd. Zy quamen dan aan land, en schonken een zeer fraejen kleenen houwer, met een goud gevest, en overtogen schede, aan den Zee-voogd.

Den 28 January 1608 nam hy, met 't Schip Oranje, van Bantam vertrekkende, dese Gesanten, gelyk ook *Cornelis Specx*, mede na Holland; doch *Specx* den 11 July benoorden den Evenaar overleden zynde, ontdekte de Zee-voogd, dat dese Gesanten eenige steenen van hem onder sich hadden, hoewel zy zoo stout waren, om dit, wetende dat men met getuigen hen dit niet bewysen konden, te loochenen, dog de Zee-voogd daar van wel versekerd, eischte die zeer fors, toonende hoe weinig zulke leugens en dieftal de Gesanten van zulken magtigen Koning voegden; dog als zy egter bleven volharden, dit styf en stout te loochenen, schold *Mateuef*, den eersten in rang, voor een swarten Schelm, en dreigde hem, zoo hy die gesteenten niet aanstonds voor den dag bragt, de ooren te zullen laten afsnyden; waar op hy, zeer ontset, vertrok, en zynen mede-Gesant met een asch-graeuw Damaste zakjen zond, waar in de steenen waren, ieder in een bysonder papierken, en elk met een bysonder opschrift. Zy waren slegt, en ongezegeld, zoo dat hy, wanneer se hem overgegeven wierden, vreesde, dat de Siammers de beste genomen, en tegen anderen verruild hadden. Dog alsoo hy geen nadere bewysen ten hunnen laste hadde, en de Brieven aan de Moeder van *Specx* niet openen dorst (daar 't anders wel net in zou gebleken hebben) moest hy dit hier laten berusten.

Na zyn komst in Holland, bragt hy dese Gesanten den 11 September 1608 in den Hage, by den Heere Prince van Oranje, daar zy hunne Geloofs-brieven, in een goude doos, van fraei gedreven werk, een span lang, en in een yvoire koker geplaatst, nevens 2 andere kleene goude dooskens, in 't eene van de welke een Diamant, en in 't ander een Robyn was, en met 2 fraeje Roers, met goud loofwerk doorwrogt, en nog 2 fraeje Spiessen, van welke de eene eenigsins met goud beslagen was, overgaven. Zy quamen voornamelyk, om ons land te besien, en te vernemen, of het zeggen der Portugeesen, dat wy geen land besaten, en maar Zee-roovers waren, waar was. Maar gelyk men hen al heel andere gedagten van ons gegeven had, toen onse Zee-voogd den Portugeesen onder-Koning, nu onlangs zoo dapper geslagen had, alsoo zagen zy, in den Hage gekomen zynde, dit ook geheel anders, dewyl zy door gestelde geleiders over al ons land doorgebragt, en ten vollen van der Portugeesen valscheit en quaadaardigheit overtuigd wierden. 1613.

Na desen tyd komt my van de Siamse zaaken niets van belang voor, dan dat de Heer *Brouwer*, A°. 1613 als Opperhoofd na Japan gaande, toen met een in Siam aangeweest is, en toen ook de eerste gronden tot onsen handel hier, en van daar op Japan, gelegt heeft, gelyk wy zedert dien tyd hier ook een vast Comptoir hadden.

Hun handel bestond toen voornamelyk in 't opkoopen van Herten-, Rhee-, Buffels-, en Roche-vellen, en in 't vervoeren van Sappan-hout, waar by naderhand de handel van Ryst, Namrak, Gommelak, Agel-hout, Tin, Lood, Gutta Gambir, Rhinocer-hoorns, en meer andere Waaren, van tyd tot tyd gevoegd zyn, waar tegen zy hier allerlei kleeden invoerden; dog in de eerste tyden met geringe winsten, alsoo zy veel schade door brand geleden hebben. Hoewel hen den Koning alle bedenkelyke eere boven alle andere Europiaanen aandede.

Vermits zy egter het dus hier niet langer konden gaande houden, vonden de Heeren op Batavia, en in 't Vaderland, goed, dit Comptoir, daar *Henrik Nagtegaal* als ons Opperhoofd allereerst gelegen heeft, ontrent A°. 1623 te ligten.

Ondertusschen wierden 'er egter verscheyde Brieven, tusschen desen Koning en de Princen van Oranje, *Maurits* en *Frederik Henrik van Nassau*, en tusschen de Gouverneur Generaal, gewisseld, waar door dan de weg gebaand wierd, om dit Comptoir, onder den Heer *Nagtegaal* A°. 1627, weder op te richten, hoewel dit A°. 1633, en 1634 voornamelyk onder de Heer *Joost Schouten*, die hier al van A°. 1628 als ons Opperhoofd gelegen had, een geheel ander aansien kreeg, wanneer hier, op een bysonder Eiland, pas buiten Judia, een schoone steene Logie gebouwd is, om voor brand zeker te zyn.

Hy wierd door de Heer *Joost Schouten* als tweede Opperhoofd gevolgd, onder welken dese Handel hier zeer sterk toegenomen heeft, en die ons ook wel het netste bericht van de Siamse zaaken (gelyk aan zeker gedrukt opstel van hem diesaangaande blykt) gegeven is.

Hy bleef hier 8 jaaren, en is A°. 1636 door de Heer *Jeremias van Vliet* vervangen, die hier tot A°. 1642 gelegen, en ons mede een net berigt wegens Siam nagelaten heeft. In 't zelve jaar 1636 bragt de Commissaris *Schouten* desen Vorst ook een goude Kroon met Esmarau-

1665. rauden en Peerlen beset, benevens Brieven van den Heer Prince van Oranje, en zyn Edelheit den Heer Generaal, aan den Koning.

Tusschen hem, en den Heer *Herman van Muyden*, is 'er nog een geweest, diens naam ik niet kenne; dog na den zelven is de Heer *van Muyden* A°. 1647 gevolgd, en hier tot A°. 1650 gebleven.

De naaste aan hem, die my voorkomt, was de Heer *Jan van Ryk*, die al voor A°. 1658 hier Opperhoofd geweest, en dat tot A°. 1663 gebleven is, in welk jaar hier *Henoch Poolvoet* quam, die hier tot A°. 1663 bleef, en toen, volgens zyn bekomen last van Batavia, stil opbrak, veinsende maar eens uit vaaren te gaan; dog hy zakte tot voorby Bankok, en 't Fort Amsterdam, en stak zoo verder in Zee, gevende de Koning toen alleen bericht van zyn opbreken, en van zyn vertrek na Batavia.

De Koning, hier over niet wel voldaan, en geen reden van dit ongewoon opbreken wetende, zond A°. 1664 zyne Gesanten na Batavia, om 'er na te vernemen, en toen sprak *Poolvoet* klaar uit de borst, toonde 't ongelyk ons aangedaan, en eischte vergoeding, en kreeg die niet alleen; maar de Koning versogt haar Edelheden ook zeer ernstig, om dog 't Comptoir hier te herstellen, dat zoo veel ingang vond, dat zy den Heer *Poolvoet* 'er A°. 1665 weer als Opperhoofd 'er na toe zonden, voegende als Commissaris den Heer *Bitter* by hem, om over dese en gene zaaken met den Koning te handelen.

Hy bleef hier tot A°. 1666, en wierd toen vervangen door de Heer Opperkoopman (gelyk ook al die vorige waren) *Nicolaas de Roy*, die hier tot A°. 1672 bleef, en den Koning zeer aangenaam was, gelyk ons nader uit desen Brief van zyn Majesteit aan de Heer Maatsuyker blykt.

1672. Brief van den Koning van Siam, aan den Heer Gouverneur Generaal *Joan Maatsuyker*, A°. 1672 geschreven.

Brief van de Koning aan de Heer Maatsuiker.

DEsen Brief komt van Tsjiou Pnaya, Siere Demaradia Jadiamatiensit Papidredna, Radja Colateboedi, Aphiepheyri Bacharina, Pahad, *Koning van Siam, aan* Joan Maatsuyker, *Gouverneur Generaal en de Raaden van India. Door dien* Joan Maatsuyker *en Raaden van India, tot een teken van opregte genegenheit een Brief en Geschenk van*

2 stukken fyn wit Laken.
2 dito geel, en 2 dito kroon-blaauw.
2 dito swart Laken.
2 kassen Roose-water, die de Schipper Waterhaalder *gebragt heeft, hebben gesonden, en van* Sameideth, Icatasat Ilourabourambou, Padaparapouda, Sousouhou, *wiens Throon van goud is, en een witten Olifant heeft, en de Justitie in alle gerегtigheit onderhoud, met alle eere ontfangen, door den Kapitein* Nicolaas de Roy, *die in de Logie tot Siam, met alle eerbiedigheit voor de voeten van* Samadeth, Icatasarrat, Itonrabourando, Padapadapouda, Sousouhou, *wiens Throon van goud is, en een witten Olifant heeft, en die in al zyn berading oprecht is, den Brief gebracht op Donderdag den 10 van nieuwe Maan in 't Rotte jaar, en overgeset, en daar uit verstaan, als dat de Gouverneur Generaal de plaatse Batavia nog al in rust en vreede regeerd, 't geen den Koning van Siam zeer aangenaam is geweest, en wenscht dat het lang mag duuren.* 1672.

Gelyk ook de Kapitein Nicolaas de Roy *op Batavia zou komen, en de Koopman* van der Spyk *zyn plaats vervangen, 't geen de Koning* Nicolaas de Roy *heeft toegestaan, te meer die Hollanders, die den Gouverneur Generaal gesonden heeft, om op Siam in de Logie te woonen, en aldaar haar dienst te doen, gaan middelmatig, en haar gedoente is wel tot vernoeging van wederzyden, maar indien 'er onkundige of nieuwe quamen, zoude het ligtelyk onlusten konnen baaren; dog* Nicolaas de Roy *is by den Koning seer aangenaam geweest, om dat* Nicolaas de Roy *de manieren en gedoentens van Siam bekend zyn, en indien* Nicolaas de Roy *wederom op Siam wil komen, het zal voor wederzyden niet qualyk wesen; maar om dat de Gouverneur Generaal in zyn Brief schryft, dat* Nicolaas de Roy *op Batavia moet komen, zoo heeft het den Koning toegestaan; dog* Nicolaas de Roy *is het doen en de maniere der Siammers wel bekend.*

Vorders de Goudsmid, die amailleren kan, die de Gouverneur Generaal gesonden heeft, en heeft de kennis niet als Henrik de Wys, *dierhalven verzoek twee anderen, die haar op haar Ambagt verstaan, en wel geleerd hebben, mogen gesonden werden. Nog versoekt den Koning om een Stierman en andere werklieden, waar de Gouverneur Generaals genegenheit aan zal bemerken; als mede wanneer eenig volk na de Hollandse plaatse vaaren, de zelve behulpsaam gelieft te wesen; waar aan vorders de genegenheit van den Gouverneur Generaal blyken zal, 't geen de Koning van Siam aan den Gouverneur Generaal, of den Kapitein, die op Siam in de Logie woond, erkennen zal.*

Vorders is 'er een Jonk na Tonkin gezeild, wiens Nachoda, *en Koopman hen aldaar onthouden, en veel van des Konings middelen onder hen hebben, en tot noch toe met de Jonk niet zyn weder gekomen, dierhalven versoekt de Koning van Siam aan den Gouverneur Generaal, als wanneer 'er een*

1672. *een Schip na Tonkin gaat, eens aan de Hollanders, die daar in Tonkin woonen, gelieft te schryven, dat ze tegen de Tonkinders zeggen, dat het volk van den Koning van Siam, den* Nachoda, *Koopman, Jonk, en alle goederen onder goede bewaring weder te rug na Siam zenden, en of den Stierman wegliep, en da 'er niemand was, die 't Jonk konde herwaards brengen, zoo versoeke, dat den Kapitein, die in Tonkin woond, een goed Hollands Stierman daar op wil zetten, om 't Jonk na Siam te brengen, en indien den* Nachoda *en andere volkeren onwillig waren, zoo laatse in den keten sluiten, en met een Hollands Schip overkomen, en dat het volk, dat met het Hollands Schip overkomt, de behulpsame hand mag geboden werden, datse 't Jonk weder mogen krygen. Indien den Gouverneur Generaal voor dees tyd my daar in gelieft te helpen, zal 't zelve agten voor een opregte vriendschap van den Gouverneur Generaal. Vorders heeft de Gouverneur geschreven, dat hy my een goed Steenhouwer zou geven, en een die hem op den Oorlog verstaat, als een Konstabel, nevens een Schutgieter, om in de Logie op Siam te woonen, en haar, wanneer hen van nooden had, te gebruiken, dog heb de zelve tot nog toe niet vernomen, dierhalven versoek aan den Gouverneur Generaal, dat die in desen Brief gemeld staan, my mogen toegesonden werden.*

Nog versoeke des Gouverneurs Generaals hulpe om Hollandse Hoeden, als:

Een donkeren Hoed.
Een wat lichter dito.
Een roode en een donker-rood.
Een purpere, en een lichter.
Een donker-groen, en een licht-groen.
Een gemengelde.
Een met silver hair gemengd.
En een van allerhande kouleuren.
Den een wat meerder, en den ander wat minder.
Gelyk ook een bruinen, en een swarten Hoed.

Met hooge formen een weinig langhairig, en mede van de zelve kouleuren, 8 stux met smalle, 4 stux met breede randen, 4 oude, en 4 jonge Brillen.

Vergulde Verrekykers, die vergrooten en verkleinen, ook helder en klaar zyn.

4 Stukken goud, en 4 silver leder, van allerhande bloemen om op te zetten, maar alle groot en goed.

Nog versoekt de Koning te kopen een stuk Carmosyn rood, en een als Cassomba. Een donker, een ligt-graeuw, met een silver hairtje daar door. Een stuk ligt, en een stuk graeuw doormengeld als Cadjang, en gras-groen, dog alle goed en fyn Laken.

Nog versoekt de Koning Hollandse Timmerlieden, als die Fortificatien konnen maken, en Vuurwerkers, om in de Logie op Siam te woonen, en aldaar 's Konings werken te doen. En indien die gesonden werden, zal de Koning den Gouverneur Generaal zyn genegenheit daar aan bespeuren; dog volkeren van goede kennis, als mede goede goederen te zenden; en zoo de Gouverneur Generaal my daar mede gelieft te helpen, zal den Koning den Gouverneur in alles, wat versockt, behulpsaam zyn. 1672.

Nu vereerd de Koning van Siam aan den Gouverneur Generaal 40 bharen Tin, dat aan de Hollanders, die in myn plaats woonen, hebbe gegeven, en indien de Gouverneur Generaal des Konings begeerte gelieft toe te staan en te voldoen, zal de Gouverneur Generaals genegenheit daar aan zien, en de vriendschap zal tusschen den Koning van Siam en den Gouverneur Generaal onverbrekelyk zyn, zoo lang Zon en Maan zyn schynsel geeft.

Hy wierd A°. 1672 door den Heer *N. vander Spyk* vervangen, die hier tot A°. 1677 bleef, en door den Heer *Dirk de Jong* gevolgd wierd.

De Heer *Aarnout Fa* quam A°. 1685 in zyn plaats, en stierf A°. 1684, terwyl hy op te rug-reise was, en nam toen alle den omslag hier A°. 1685 van de Heer *Joannes Keyts* over, welke Heer, nevens zyn vervanger, alleen de eere gehad heeft, van den Koning te sien, en te spreeken, terwyl alle de andere Opperhoofden noit met de Koning, en alleen met den Berkelang gewoon waren te handelen. Ook kregen dese beide een rooden hoed, een goude doos, en een Eeren-kleed, gunst-bewysen, die noit aan andere Opperhoofden geschied, en merkteekenen van des Konings hooge agting voor hen geweest zyn.

De Heer *Keyts* bleef hier tot A°. 1688, en wierd vervangen door den Heer *Pieter van den Hoorn*, die hier tot A°. 1691 bleef.

De Heer *Thomas va n Son* quam in zyn plaats, bleef hier tot A°. 1697, en wierd A°. 1698 door de Heer *Reinier Boom* vervangen, die tot A°. 1703 onse zaaken hier bestierde.

De Heer *Gideon Tand* verving hem maar voor een korten tyd, alsoo hy nog in dat zelve jaar van daar vertrok, en A. 1704 door de Heer *Aarnout Cleur* vervangen wierd.

Na dat dese Heer hier 2 jaaren gelegen had, quam hy A°. 1706, met zeer slegte tyding, op Batavia, als of ons Comptoir stond opgebroken te werden.

Men zond 'er den tweeden, den Heer *Wouterszoon*, weer na toe, om herstelling van den handel (dat veel van de

 Heer

Heer *Poolvoets* tyden, wanneer de Koning ons om herstelling van den handel verlogt, verschilde, behalven dat hen nu ook allerlei onbillyke voorwaarden voorgeschreven wierden.

De Tocht van de Heer *Wouterszoon* was egter van dien uitslag, dat 'er de Heer *Cleur* niet lang daar na weer als Opperhoofd na toe ging, gelyk hy 'er ook tot A°. 1712 gebleven, en toen door de Heer *Dirk Bloem*, die 'er tot A°. 1717 gebleven, en toen door de Heer *Wybrand Bloem* vervangen is. Dese Heer bevorens Hoofd van Ligoor geweest, heeft hier tot A°. 1719 gelegen, en werd A°. 1720 buiten gemeen Raad van Indien, een bevordering, die haar weergae daar niet heeft; en in dit zelve jaar is zyn Ed. hier vervangen, door de Heer *Henrik van der Burg*, die 'er, volgens de laatste berichten, in 't begin van A°. 1723 noch lag, en doen vervangen is door den Heer *Gregorius Henrik Praagman*.

Wy voegen hier een Lyst van de Siamse Opperhoofden by, voor zoo verre wy die hebben konnen nagaan, en opdelven.

LYST DER SIAMSCHE OPPERHOOFDEN.

Lyst der Siamse Opperhoofden.

	A°.	A°.	
Cornelis Specx.	1604.		
Henrik Nagtegaal.	1623.	1627.	belast door de Heeren 17 dit Compt. te ligten.
Justus Schouten.	1628.	1636.	
	1633.		't Comptoir dat ondertusschen weer gelicht was, hersteld, en
		1634.	door last van de Heer *Brouwer* een steene Logie gebouwd.
Jeremias van Vliet.	1639.	1642.	
Herman van Muyden.	1647.	1650.	
Jan van Ryk.	1658.	1661.	
Henoch Poolvoet.	1661.	1663.	't Compt. opgebroken.
	1664.		zend de Koning Commissarissen om na de reden te vernemen, en versoekt herstelling.
	1665.		herstellen wy 't Compt[r]. 1666.
Nicolaas de Roy.	1666.	1672.	
van der Spyk.	1672.	1677.	
Dirk de Jong.	1677.	1679.	
Aarnold Fa.	1679.	1684.	
Joannes Keyts.	1685.	1688.	
Pieter van den Hoorn.	1688.	1691.	
Thomas van Son.	1691.	1697.	
Reynier Boom.	1698.	1703.	
Gideon Tand.	1703.	1703.	
Aarnold Cleur.	1704.	1712.	
Dirk Bloem.	1712.	1717.	
Wybrand Bloem.	1717.	1719.	
Henrik van der Burg.	1720.	1722.	25 Nov[r]. overleden.
Gregorius Henrik Praagman.	1723.	19 July.	

Van de Engelsche en Fransche.

Dat de Engelsche hier mede een Comptoir gehad hebben, zal ons uit het vervolg blyken; maar hunnen handel is hier van zoo weinig belang geweest, dat het niet weerdig is, om daar van te spreeken.

Egter hebben zy hier tot A°. 1704 noch een Logie gehad, die toen ook afgeloopen, gelyk hun meeste volk toen ook door de Siammers gekrist, en hun Opperhoofd M[r]. *William Thiens* met een schamp-scheut gequest, eenige tyd hier ge-

gevangen gehouden, van daar ontvlugt, en naderhand hun Opperhoofd op Banjar Massin geworden is.

De Franschen hebben sich hier eenigen tyd vry vaster en aansienelyker nedergeset.

Wanneer zy hier eerst gekomen zyn, blykt my nergens klaar; maar men wil, dat zy hun meeste aansien gekregen hebben, terwyl zeker Griek, *Constantyn Faulcon* genaamd, hier eerste Dienaar van Staat was.

eGriek ulcon schre- n. Dese Heer was van geboorte, een Cefalonier, niet, gelyk Monsr. *Tachart* opgeeft, de Zoon van den Gouverneur van dat Eiland, een Venetiaans Edelman, maar van een zeer geringe afkomst.

Hy verliet, ontrent 12 jaaren oud zynde, zyn Vaderland, en ging met een Engelsch Schip, ontrent A°. 1660 na Engeland, daar hy sich door zyn verstand en geest by een Kapitein, die na Indiën vertrekken zou, zoo verre wist in te wikkelen, dat hy hem toestond voor jongen en jong Matroos mede te gaan.

Hy wierd op de Reis quartier-Meester, alsoo de Kapitein iet groots en deftigs in desen borst merkte, en trad eindelyk, in Indiën gekomen zynde, tot hooger Scheepsdienst op; dog na dat hy nu wat ouder geworden was, en al eenige jaaren met de Engelschen in Indiën gesworven had, quam hy eindelyk met hen in Siam, daar hy sich uit hunnen dienst begaf, en nu zyn eigen zaaken begon waar te nemen, die hy door zyn groote geest in korte jaaren zoodanig dede veranderen, dat men aan zyn vederen nu sien kon, dat het een vette vogel geworden was.

Om egter nog grooter zaaken te onderneemen, koft hy een fraei groot Vaartuig; dog zelfs geen geld genoeg hebbende, om dit Scheepje te betalen, leende hy van 't Engels Opperhoofd alhier, Mr. *Wyth* (die ten tyde van de Hr. *Aarnout Fa*, door Mr. *Patz* vervangen is) eenige penningen, zoo om die schuld te vereffenen, als om sich van een goede lading te voorsien.

Het ging hem eenigen tyd byzonder wel, dog naderhand kreeg hy ramp op ramp, dat hem egter den moet niet benam, om 't werk te hervatten, en nog eens een togt na de kust van Malabar te wagen; maar dit bequam hem zoo qualyk, dat hy door een swaren storm zyn Schip, en byna ook zyn leven, verloor, werdende nog, door een groot geluk, op de wal geslagen.

Hy verloor daar alles wat hy besat, en borg niet meer, dan twee duisend Ryxdaalders van alles, wat hy in dien bodem gehad had.

Terwyl hy daar zoo elendig en radeloos op strand zat, zag hy van verre een Heer daar langs komen, die wat verder van daar, door dit zelve onweer, zyn Schip verloren had.

Na dat de zelve by hem gekomen was, verstond hy, dat hy een Gesant was des Konings van Siam, aan den Koning van Persien, die weer na Siam keerde; maar nu, zyn Schip en goederen verloren hebbende, geen middel zag, om van daar te geraken.

Faulcon, die wist hoe 't smaakte, zyn Schip en goederen te verliesen, en met den staat van desen Heer bewogen, had de grootmoedigheit van hem, na dat hy hem zyn ongeval van den zelven aard verhaald had, zyn laatste 2000 Ryxdaalders, die hy nog behouden had, aan te bieden, in hope dat die Heer hem in vervolg van tyd dit wel weder vergelden, en daar door mogelyk gelegenheit geven zou, om zyne dus verre vervallene zaaken eens weer gelukkig te herstellen.

En waarlyk het viel ook na zyn ontwerp uit.

De Gesant, verbaast over die onverwagte aanbieding, nam de zelve met dankbaarheit aan; waar op hy ten eersten een Vaartuig kogt, waar mede zy in Siam quamen.

Zoo ras was dese Gesant voor den Berkelang (een Heer, die alles met de vreemdelingen verhandeld) niet verscheenen, of hy verhaalde zyn ongeval, roemde de grootmoedige aanbieding van den Heer *Faulcon*, en sprak zoo veel lof van zyn weergaloos verstand, dat de Berkelang zeer benieuwd was, om *Faulcon* te sien.

Hy verscheen 'er op zyn ontbod; maar hy had hem zoo ras niet over verscheide zaaken hooren redenkavelen, of hy vond in hem zulken doordringende geest, dat hy voornam hem aan den Koning, als een van de bequaamste mannen, die hy oit gesien had, voor te dragen.

Daar op voor den Vorst gekomen zynde, vond die hem zoo vaardig en net in alles, dat hy hem voorstelde, te beantwoorden, dat hy hem, op aanraading van den Berkelang, tot 't waarnemen van diensten van belang gebruikte, waar in hy zich boven verwagting zoo wel queet, dat het den Koning veel ontrent zyne inkomsten scheelde; gelyk dit ook de grond lag, dat de Koning hem, na de dood van den Berkelang, die hooge bediening aanbood.

Hy had 'er wel sin in; maar wetende, hoe veel nyd dit hem by de Siammers baaren zou, daar zoo veel Grooten uit hunne Natie na stonden, en dat een vreemdeling daar mede zou henen gaan; weigerde dit eerst met veel nederigheit, en betuigde, dat hy den Vorst geerne

in alle andere zaaken dienen, en ſig voor zyn welvaaren opofferen wilde; maar dat hy hem, indien hy deſe poſt aanvoerde, onmogelyk verder van dienſt zou konnen zyn, het welk hy zyn Majeſteit met zoo veel kragt van redenen wiſt te vertoonen, dat die ſig zyne verſchooning zeer wel bevallen liet; maar ondertuſſchen gaf hy ſig aan de Heer *Faulcon* zoo volſlagen over, dat hy geen zaaken zonder zyne beraading ondernam, waar door hy eindelyk gelegenheit kreeg, om alle Mandaryns, die te voren de meeſte ingang by den Koning hadden, 'er volkomen uit te bonſen, en om alleen over den Geeſt des Konings te heerſchen, zo dat die alleen den naam voerde, terwyl de Heer *Faulcon* het ganſch Ryk zoo Oppermagtig beſtierde, dat 'er geen middel voor een Siams Mandaryn was, om daar eenige verandering in te bewerken.

Dat de Koning alleen hem, en geen Mandaryns meer in 't beſtieren van zyn zaaken betrouwde, daar van was de reden, dat hy den Vorſt klaar aangeweſen had, hoe veel Tonnen Gouds en millioenen zy hem verkort, en hoe elendig zy 't arm Siams volk van tyd tot tyd gedrukt hadden.

De herten der Siammers won hy, niet alleen door zyn zedigheit, nedrigheit, en geveinsde vriendelykheit; maar ook door dien hy hen van alle die vuile knevelaryen van die bloedſuigende Mandaryns bevrydde, behalven dat veelen der zelve door zyn beſtel daar over geſtraft wierden; waar aan men beſpeurde, dat hy niet anders dan billykheit, geregtigheit, en 't welvaren, zoo des Konings, als van zyn onderdaanen, zogt, zonder ſig ergens in te bevordeelen, of 't allerminſte, dat onbetamelyk was, na ſig te nemen, waar door hy aan allen even zeer, uitgenomen aan de Grooten, behaagde.

Terwyl nu de Heer *Faulcon* tot deſen top van eere opgeſtegen was, en 't hart van den Koning zoo volkomen beſat, viel 'er iet voor, dat den grond tot de voornaamſte zaken der Franſchen hier gegeven heeft.

Dat 'er toen, en al lang te voren, verſcheide Biſſchoppen en Prieſters der Franſchen in Siam gekomen waren, blykt ons uit de komſt en Reiſe van den Biſſchop van Beryte, gelyk 'er toen ook een Biſſchop van Metellopolis, en nog lang daar na was, die van de Siammers zoo veel Chriſtenen, als 't hen mogelyk was, zogten te maken,

Zy deden dat in 't eerſt in 't geheim, dog kregen naderhand gelegenheit, om het in 't openbaar te doen.

Hier toe had groote aanleiding gegeven de toeleg van eenige Mooren, die, om zoo veel meer op den Koning te vermogen, hun beſt deden, om dien Vorſt Moors te maken. Ten dien einde hadden zy den Koning van Golconda vooraf wysgemaakt, dat de Koning 'er wel genegenheit toe had; maar dat hy wel door den eenen of den anderen Mohhammedaanſche Vorſt daar toe wilde aangeſogt zyn.

Daar op zond de Koning van Golconda een cierlyk geſchreven Alcoran, of Coraan, aan den Koning van Siam, met een vriendelyk verſoek, om ook 't Geloove der Sjais aan te nemen, en daar beneven een van de ſchranderſte Prieſters, om den Koning daar toe verder over te halen, en in de gronden deſer Leere te onderwyſen.

Na dat de Koning van Siam nu deſe Vorſtelyke Geſchenken, en dien ſchoonen Coraan, ontfangen had, verſogt die Moorſe Paap den Vorſt met zeer veel iever, om 't Geloove, daar in vervat, te aanvaarden, en bood, om hem te eer daar toe te bewegen, zyn Majeſteit aan, om met zyne Talapoins over de gronden van zyne, en over die van de Siamſe Godsdienſt in zyne tegenwoordigheit te redekavelen, met verſekering, dat hy de ongegrondheit der Siamſe, en de zuiverheit van zyne Leere den Koning middagklaar aanwyſen zoude.

De Koning, dit voorſtel niet ongegrond vindende, nam 'er een preuve af, en de Moor zettede alle de Talapoins en Siamſe geeſtelyken zoo pal, dat zy geen woord meer wiſten te ſpreeken; waar over de Koning van hunnent wegen zeer verlegen was, te meer alſoo de Berkelang hem verſekerd had, dat zy gemakkelyk tegen den Moor zouden opmogen.

Ondertuſſchen ſprak de Berkelang, op aanrading van den Heer *Faulcon*, hier over gevallig met den Biſſchop van Metellopolis, die reeds een grooten naam, wegens zyn zonderlinge bequaamheit, hier gekregen had; welke hem hope gaf, van deſen Mohhammedaan pal te zullen zetten, en de eere der Siammers ten eerſten te zullen herſtellen, als hy eens met hem over den Godsdienſt ſpreken mogt; waar van de Berkelang den Koning kennis gaf, die, om niet gehouden te zyn, die nieuwe Leere aan te nemen, laſt gaf, dat de Biſſchop met deſen Moorſchen Prieſter in zyn byweſen over den Godsdienſt redeneeren zou.

Daar op dan beide voor den Koning verſcheenen zynde, wierp deſe Biſſchop dien Moor ten eerſten overſtaag, en toonde hem de valſcheit en ongegrondheit van zyn Leere zoo klaar, dat hy zelfs bekennen moeſt, ongelyk te hebben, 't geen den Koning zoodanig behaagde, dat hy daar uit met reden grond nam, van ſich by den Koning van Golconda te ver-

verschoonen, om dien nieuwen Godsdienst niet te konnen aannemen, alsoo zyn Priester in zyne tegenwoordigheit zelf had moeten bekennen, dat zyn Leere geensins de rechte was.

Dit geval gaf desen Bisschop niet alleen groote agting; maar by den Koning ook zulken ingang, dat hy zoo aan hem, als aan alle andere Roomsche Priesters, op aanrading van de Heer *Faulcon*, toestond, hunnen Godsdienst door 't gansch Ryk voort te planten. Daar beneven liet hy voor dien Bisschop een deftig huis, Kerk, en Queek-plaats bouwen, en bewees hem alle gunsten, die hy maar kon bedenken hem aangenaam te zyn.

Dese Geestelyken, hier door zonderling aan de Heer *Faulcon* verplicht, verhieven hem zoodanig by de Geestelyken in Vrankryk, en by den Paus van Romen, dat *Louis* de XIV. hem daar op de Ridder-ordre van St. *Michiel*, en de Paus hem, behalven zynen zegen, twee silvere kruissen in zyn wapen toegesonden heeft.

Om dit nu weer te erkennen, heeft de Heer *Faulcon* van desen Koning van Vrankryk by den Koning van Siam met geen kleenen ophef geroemd, en den zelven hem als een Vorst, aan welkers vriendschap het Siams Ryk ongemeen veel gelegen was, aangepresen, waar op A°. 1685 ook dat aansienlyk gesantschap van den Ridder *de Chaumont* aan den Koning van Siam, 't geen Monsr. *Tachart* zoo uitvoerig beschryft, gevolgd is, waar nevens toen ook alle die Jesuiten, die naderhand na China gingen, gekomen zyn, die door hunne kennis in de Sterre-meet-kunde, en veel andere fraeje oeffeningen, sich by desen Vorst zoo aangenaam hadden weten te maken, dat zy reeds voorgaven dien Koning al meer dan half bekeerd te hebben, en geen twyffel 'er aan stelden, of die Vorst zou in korte de Christelyken Godsdienst aannemen, dat egter zulken vaart niet geloopen, en een heel anderen uitslag, gansch buiten hunne verwagting, gehad heeft.

Altoos, gelyk de Franschen volkomen de gunst van de Heer *Faulcon* besaten, en de Heer *Faulcon* weer geheel en al meester van den Koning was, alsoo meinden de eersten door hem nu, met sich hier zoo voordeelig neder te slaan, een weg en middel gevonden te hebben, om hunnen zoberen handel voortaan geheel Indien door uit te breyden, alsoo men geen beter noch gelegener gewest, om alle kusten te bevaren, wenschen kon.

Aan de andere zyde was het voornemen van de Griek (die nu zeer groote schatten reeds vergaderd had, maar voor de Grooten en Talapions banger dan oit te voren begon te werden, alsoo hem die te last leiden, dat hy Siam aan den Koning van Vrankryk zogt over te geven, en hen alle Christen te doen werden) om Siam, dat hy nu wars begon te werden, te verlaten, en om zyn toevlugt met alle zyne schatten by den Koning van Vrankryk te nemen; maar hoe menigmaal hy den Koning daarom versogt had, hy wilde hem noit ontslaan.

Wat nu den Vorst betrof, die vond sich met dit grootsen aansienlyk Gesantschap, van den Ridder *de Chaumont*, wel zeer verheerlykt, alsoo hem dit ontsag, aansien en veel luister by alle de Vorsten van Indiën toebragt; maar hy had geensins in zyne gedagten, om van Godsdienst te veranderen, hoe zeer hem ook die Gesant, en de Griek, daarom aangesproken had, alsoo hy daar in te veel swarigheden te gemoet zag; oordeelende het gunst genoeg aan hem bewesen te zyn, dat hy de Franschen en alle andere Priesters toestond, die in zyn Ryk te verbreiden.

Echter is het waar, dat hy, uit dese en gene insichten van Staat wel eenige spreekwysen gebruikt heeft, waar uit die Gesant, en de Heer *Faulcon*, niet anders konden vatten, dan dat hy groote genegentheit tot den Roomsen Godsdienst had.

Het is ook zeker, dat die Koning een ongemeene zucht voor de Fransche Natie opgevat had, en sich in alle gevallen van hen bediende. Dus gebruikte hy den Vesting-bouwer *La Mare* ook, om zyne voornaamste aan Zee gelegene Vestingen, tegen over Bankok en Mergim, geheel en al op de Europische wyse te versterken, en van allerlei noodige Krygsvoorraad te voorsien, gelyk hy ook den Ridder *de Fourbin*, om sich daar van in zyn Legers te bedienen, den Oversten *de Fargues*, en meer andere Krygskundigen, by sich behouden, en den laatst gemelden met eenige Fransche Krygsknechten, als Overste in 't kasteel van Bankok, geplaatst heeft.

Hy heeft A°. 1681 met de Ooster Zon, by 't zenden van zyne Gesanten na Vrankryk, ook zonderlinge bewysen van zyne achting voor deze Natie gegeven.

In later tyd, of ontrent A°. 1687 zyn 'er door dien Vorst weer eenige Siamse Gesanten, met een Portugees Schip, en groote Geschenken na Vrankryk gesonden; doch dit Schip is ontrent 60 mylen bezuiden de Tafelbaey, of by de Struis-baey, verzeild.

De Gouverneur *van der Stel* zond 'er wel volk na toe, om 'er zoo veel, als 't mogelyk was, af te bergen, en aan de eigenaars weder te geven; doch zy onthielden 't eerste, vergaten 't laatste, en kapten de goude en silvere Lampetten, Kan-

Kannen, Vasen &c. met bylen door midden, en worgen die malkanderen, by gebrek van een goud-gewicht, met een Spek-schaal toe, waar over 'er verscheide gevangen geset, en gestraft zyn.

Ondertusschen wierden de oogen, niet alleen der Grooten, maar zelf ook van de allerminste Siammers, hoe langs hoe meer geopend, en die niet weinig tegen den Heer *Faulcon*, als dien grooten Landverrader, aangeset, te meer alsoo de Franschen, zeer stout op de gunst van *Faulcon*, nu en dan tot dertelheden tegen den Inlander begonnen uit te spatten, die hen metter tyd veel erger zaaken van hen voorspelden, waar tegen hunne klachten, aangesien zy zoo diep in des Konings en *Faulcons* gunst waren, zeer weinig zouden helpen.

Onder alle de Grooten was 'er echter geen, die verder zag, en op alles netter lettede, dan de Opra Piteratjay, een man van doorluchtige geboorte, en zeer na aan den Koning vermaagschapt.

Dese zag wel, waar dit werk henen wilde, maar hield sich vooreerst stil, hoewel hy onder de hand niet weinig werkte, terwyl hy sich, om den schyn daar af te bedekken, eenigen tyd siek hield, en zelfs niet ten hove verscheen.

Ook had de Koning, alsoo zyne twee broeders onbequaam tot de Kroon, of hem altoos niet aangenaam waren, ondertusschen een jongeling van een geringe geboorte, *Moonpi* genaamd, tot zynen Zoon aangenomen, dien hy voorhad tot zynen vervanger te verklaren, welke streng de Heer *Faulcon* mede zeer sterk trok.

Dit schokte dus noch zoo wat henen, tot dat de Koning in 't begin van A°. 1688, in den ouderdom van 55 jaaren, door een swaare siekte aangetast, en, gelyk ons het volgende verhaal nader toonen zal, ook daar door, alsoo hy eindelyk de watersucht 'er by kreeg, weggesleept wierd, waar op hier ook een groote omwenteling van zaaken gevolgd is.

Beknopt Verhaal van de wonderlyke verandering voorgevallen in 't Koningryk Siam, in 't jaar 1688, den Schryver door den Heer Arnold Cleur *behandigd.*

Zeldsame Staats omwenteling hier,

„ NA dat de Koning van Siam eenigen tyd siekelyk hadde gegaan, „ wierd hy door zyn qualen zoo hard „ aangetast, dat hy sich t'eenemaal tot „ leggen moest begeeven, 't geen „ oorzaak gaf, dat zyn Hof in de stad „ Judia was, alhoewel hy zelfs in Livo „ te bedde lag, en daar wierd alomme „ een valsch gerucht verspreid, dat zyn „ Majesteit albereids overleden was: „ waar door zoodanige bewegingen on„ der de Hovelingen en Grooten ont„ stonden, dat de Krygs-Overste, O„ pra, *Pieteratjay*, zynde des Konings „ Zwager en Schoon-vader, genood„ saakt wierd door zyn ontsag alles we„ der in rust te brengen, en eenigen der „ voornaamste Roervinken in de gevan„ genis te werpen, onder de welken ook „ wierd getelt eenen Opra Paula, zyn„ de een voornaam Creatuur van den „ grooten Staat Minister *Constantyn Faul*„ *con*, die in desen tyd niet naliet te sty„ ven, en onder de hand aan te zetten „ des Konings opqueekeling en aangeno„ men Zoon *Moonpi*, tot zoo verre, dat „ hy genoegsaam opentlyk na de Kroon „ durfde staan, en door behulp van zyn „ eigen Vader en anderen een me„ nigte van volk in dienst nam, zoo „ van veelen, die het zeer wel ver„ meinen te weten, voor de waar„ heit word verhaald, tot veertien dui„ sent in 't getal; 't welk vooreerst zoo„ danig heen gaande, en een goed be„ gin schynende te wesen, wierd *Faul*„ *con* veel trotser en opgeblasener, als „ hy oit te vooren was geweest: maar „ dit kon zoo stil niet toegaan, of de „ Krygs-Overste *Pieteratjay* had 'er de „ de lucht af, die het werk echter zoo „ wat op zyn beloop liet, tot dat de „ Koning door zyn toenemende siekte, „ om wat meerder stilte en rust te heb„ ben, hem de voornaamste bestiering „ des Ryks opdroeg; 't geen *Faulcon* niet „ weinig quam te ontschieten, want hy „ raakte in deser voegen niet alleen zyn „ voornaamste steunsel quyt, maar ook „ by verscheide Grooten dapper in 't „ oog, die zyn hoogmoed, vermetel„ heit, en dwingelandy, al van over „ lang gesien hadden, evenwel vond hy „ middel, om sich heimelyk by den Ko„ ning te vervoegen, dien hy met vee„ le omstandigheden en beweegredenen „ wist te vertoonen, dat het ten aller„ hoogsten tot versekering van zyn „ Majesteits Persoon en Ryk zoude „ strekken, dat de Franschen uit het Ka„ steel van Bankok na boven geroepen „ wierden, om in desen slechten toestant „ van zyn Majesteit geduurig het Paleis „ te bewaken, en tot zyn Lyfwacht te „ dienen; 't geen den Koning zoo wel „ beviel, dat hy aanstonds order gaf, „ om hen na Livo te laten komen, ge„ lyk ze zonder uitstel deden, doch wier„ den zy en hun meester *Faulcon*, door

en de schrikkelyke dood van Constantyn Faulcon.

„ den

„ den Krygs-Overste *Pieteratjay* verklockt: want verstaan hebbende, dat „ *Faulcon* by den Koning was geweest, „ en wat 'er verhandeld was, deed hy „ zyn Majesteit begrypen, dat *Faulcon* „ en zyn medestanders niet anders zochten, als sich niet alleen meester van „ 't Paleis, maar ook zelfs van zyn Majesteits persoon en het Ryk te maken. „ Waar op de Koning het voorheen gegeven bevel weder introk; en order „ gaf, dat ze sich niet na boven zouden begeven; maar dat ook de geenen, die albereits in Judia verscheenen „ mochten zyn, weder na Bankok zouden hebben te keeren, 't geen de Fransche Generaal, Monsieur *des Fargues*, „ die sich onderwylen al met 60 van de „ zynen op weg begeven hadde, moeste „ doen, alhoewel hy daar toe vry wat „ schoorvoetende quam, en in het te „ rugvaaren eenige vyandelyke daaden „ bedreef, die genoegsaam te kennen „ gaven, wat van zyn lust en voornemen „ was geweest; 't welk noch nader kon „ werden bespeurd aan 't gedoente van „ zyn Majoor, toen hy de Rivier op „ voer, beneden gelaten: want hy verliet aanstonds het oude Kasteel, aan „ de West-zyde der Rivier op Bankok „ gelegen, en begaf sich met alle tilbare goederen in het nieuwe, door hem „ zelfs daar tegens over gebouwt, latende het swaar Kanon, dat ze niet konden medevoeren, springen en vernagelen; mitsgaders het buspoeder, 't „ geen ze niet bergen konden, of wel „ licht niet van nooden hadden, met „ water begieten; 't kruit-huis af breeken, en alles omverwerpen, en tot „ puinhoopen maaken, 't geen ze dachten haar in de weg, en tot nadeel te zullen konnen zyn: waar tegen de Siammers echter niet anders deeden, als het „ oude Kasteel, dusdanig verdorven en „ om vergeworpen, weder wat te hermaken, alles zoo veel doenlyk te herstellen, en in staat van tegenweer te „ brengen, om verder op het gedoente „ der Franschen te letten. Onderwylen wierd het voorgenomen verraad „ van des Konings aangenomen Zoon, „ *Moonpi* en *Faulcon* ontdekt; want de „ zelven met nog verscheide andere „ Mandaryns van hunnen aanhang, diep „ in den nagt binnen 't Paleis, en in een „ kamer versamelt zynde, wierden ze „ door een van des Konings wyven, en „ den Zoon van *Pieteratjay*, die daar „ buiten op de grond neder, met haar „ ooren tegens de deur aan, lagen, zonder dat het door de donkerheit des nagts „ van iemand wierd gemerkt, zoodanig „ beluisterd, dat ze gemakkelyk van „ woord tot woord verstaan en hooren „ konden; wat 'er beraadslaagt en beslooten wierd, 't welk ten principalen „ hier in bestond: Dat ze, zoo draa de „ Koning overleden zoude zyn, des „ zelfs jongsten Broeder, albereits door „ eenige voornaame Grooten voorgeschikt tot de Kroon, den Krygs-Oversten *Pieteratjay*, des zelfs Zoon, en verscheide anderen, zouden laten vermoorden; doende benevens dien alle „ de Mooren, die haar in den weg moggen weesen, alomme uitroeyen en verdelgen. Waar op komende te volgen, dat *Faulcon* zyn voornemen met „ de Franschen verydelt zynde, sig voor „ een geruimen tyd buiten 't Hof onthield, en niet quam vertoonen, zoo „ als hy voorheen plagt te doen, wierd „ de achterdogt van zyn wederstrevers „ nog meer hier door gevoed; die dan „ oordeelende, dat de zaake nu al hoog „ genoeg gekomen was, hem lieten ontbieden, op het welk hy sig den 19 „ May des voormiddags ten Hove begaf, „ dog hy quam een weinigje daar na weder; hield in zyn huis het middagmaal; steide voorts order op eenige „ zaaken; liet sig tegens zyn Europiaansche Lyfwacht ontvallen, dat 'er den „ aanstaanden nagt iets groots stond te „ geschieden, waar mede het werk over „ een zyde zoude slaan, nam van haar „ (zoo 'er van verscheide geloofwaardige persoonen werd getuigt) vry wat „ beter afscheid; en ging weder ten Hove: maar niet lang daar na zag men „ zyn Draagstoel, met silver overtrokken, ledig te rug komen, dat by zyn „ huisgenooten voor een zeer quaad „ voorteeken genomen wierd, die niet „ alleen wel haast quamen te hooren; „ dat hy *Faulcon*, des Konings aangenomen Zoon *Moonpi*, en de Kapitein „ van 's Konings Lyfwacht, in 't Paleis „ aangehouden en gevangen waren; „ maar wierden noch ten zelven dage mede in 't Paleis gehaalt, en in „ ketenen gesloten, waar na de Siammers aanstonds het huis van *Faulcon* „ van alles beroofden, zyn Huisvrouw „ niet het geringste overlieten, en zyn „ Boekhouder, een Engelsman, uit „ *Balhpoole*, reekening van zyn Meesters „ staat en middelen afeischten; latende „ den Krygs-Overste *Pieteratjay*, nu het „ werk aan de gang was, in de zelfde „ drift ook by de kop vatten eenen Opra „ *Sivipat*, uit wiens zak wierd gehaald „ zeeker Geschrift, in sig bevattende de „ geheele t'zamensweeringe, door den „ aangenomen Zoon des Konings *Moonpi* en *Faulcon* met eigener hand onderteekent, zulx 'er nu geen bewys meer „ van hun quaad voornemen van noden „ zynde, kon de Koning zyn aangenomen

„ men Zoon en byſonderen lieveling „ *Moonpi* ook niet langer beſchermen, „ maar moeſt hem eindelyk laten dryven, en aan zyn wederſtrevers overlaten, die hem drie dagen na zyn gevangenis het hoofd lieten afſlaan, en „ het zelve lieten werpen voor de voeten van zyn aanvoerder *Faulcon*, nog „ ſwaarlyk met yzere keetens om 't lyf, „ mitsgaders om handen en voeten, gevangen ſittende, op een ſmadige en „ verachtelyke wyſe daar by doende deſe woorden : *Ziet daar uwen Koning*; „ waar by het vooreerſt wierd gelaten: „ dog was de Koning; welkers ſiekte „ noch dagelyx ſterk toenam, over het „ ombrengen van zynen Zoon *Moonpi* „ hertelyk bedroeft, begeerende, dat „ het lighaam geen ſmaatheden meer aangedaan, maar begraven zoude werden, „ 't geen gedaan wierd. Onderwylen „ had men den Franſchen Generaal, „ Monſieur *des Fargues*, uit Bankok na „ Livo ontboden, die aldaar eerſt op het „ derde ontbod aanquam, werdende van „ wegens den Koning met een goude „ Bouſetre of Pinang-doos beſchonken, „ zeer wel onthaald, en eindelyk beſloten, dat hy het Kaſteel op Bankok, „ door de Franſchen gebouwt, aan de „ Siammers zoude overgeven, en tot nakominge van dien beide zyn Zoonen, „ mitsgaders den Franſchen Biſſchop van „ Metellopolis, als Oſtagiers in Livo laten; dan met al zyn volk boven komen, „ en te zyner tyd met eenige Schepen, die „ hem zouden werden geleent, uit Siam „ vertrekken; 't geen hem door den gevangen ſittende *Faulcon*, door over en „ wedergaande Boden, (want hy mogte „ hem zelfs niet ſpreeken) op het ernſtige „ aangeraaden was, zoo als zommige gelooven; miſſchien om daar door de toorn „ en gramſchap der Siammer t'hemwaarts, „ was 't doenlyk, eenigſins te verſagten, „ 't geen daar toe nogtans zeer weinig „ ſchynt geholpen te hebben, gemerkt „ zyn wederſtrevers de gedagten begonden te krygen, dat hy haar wraak-luſt „ wel door de dood mogt komen te ontſnappen, nadien hy door de ſware pynen (om het voorgenomen verraad uit „ zyn eigen mond te hooren, en zyn medepligters te melden) hem op verſcheide tyden en manieren aangedaan, mitsgaders door een ſtyfzinnige onthouding van ſpyſe, zeer vervallen, en „ vry ſwak geworden was; waarom zy „ hem dan op den 4 Juny, even na Zonnen ondergang, mits hy niet wel gaan „ konde, in een ſlegte ſtoel in zyn huis „ bragten, alwaar hy over het bouwen „ van 't zelve zeer ſmadelyk wierd bejegend, latende hem voorts weder opnemen, en by zyn Huisvrouw dragen, „ die daar digt by in een Paardeſtal gevangen lag, de welke ſiende, dat het „ nu genoegſaam met haar man gedaan „ was, hem, in plaats van trooſtelyk „ toe te ſpreeken, zoo 'er voor de waarheit word gezegt, een menigte van „ ſcheldwoorden toewierp, in 't aangeſigt ſpoog, en qualyk wilde gedogen, „ dat hy zyn eenigſten Zoon, ongevaar „ 4 jaaren oud, eens voor 't laatſt mogt „ kuſſen; waar over de Siammers zelfs „ als verſteld zouden hebben geſtaan, „ die derhalven te eerder met hem voort „ gingen, om hem buiten de ſtad te „ brengen; 't geen hem deed vragen, „ waar ze met hem heen wilden (want „ hy was, zoo het ſchynt, van gedagten geweeſt, dat ze hem weder na de „ gevangenis zouden hebben gebragt) „ op het welk dan onder veel ſcheldwoorden ten antwoord krygende, dat „ ze buiten de ſtad gingen, om hem aldaar, volgens hun laſt, te dooden, „ wierd hy zeer ontſteld, en ſloeg verſcheide maal op zyn borſt, 't geen „ door de woedende Siammers met veel „ veragtelyke en verwytende redenen „ wierd beſpot en belacht, duurende, tot „ dat ze ter plaatſe quamen, daar hy „ ſterven moeſt; als wanneer hy nu „ ganſch geen uitkomſt meer ziende, de „ order van St. *Michiel*, en een Reliquie van zeker Heilig, zynde aardig „ van goud beſlagen, van zyn hals nam, „ en aan een van de byſtaande Mandaryns overgaf, met verſoek, die aan zyn „ Zoontje te willen geven; waar na de „ Siamſe Beulen hem geboden neder te „ knielen, 't geen hy niet doen wilde; „ maar hy begaf ſig tegens de zelven te „ worſtelen, en wierd hem zoo het „ hoofd afgeſlagen, 't lighaam aan drie „ ſtukken gehouwen, in een kuil geworpen, met weinig aarde overdekt, des „ nagts door de Honden opgegraven, en „ zoodanig verſcheurd, dat 'er 's anderen daags niet dan de beenderen overgevonden wierden; 't welk door eenige Europiaanen, die uit nieuwsgierigheit ter plaatſe waren gegaan, daar „ hy omgebragt was, tot verwondering, „ voor de waarheit is verhaald; en werd „ 'er door zommige van anderen nog by „ gedaan, dat de laatſte woorden voor „ zyn dood zyn geweeſt: *Heere Jeſu gedenkt myner*! dog dewyl de Schryver van dit „ Verhaal niet weet, dat iemand van de „ Europiaanen zyn ſterven heeft bygewoond, zal hy daar van het gevoelen „ gaarne aan den Leeſer overlaten, en eenlyk van 't zyne daar by voegen, dat dit „ het ongelukkig en rampſalig einde van „ den Heer *Conſtantyn Faulcon* geweeſt is.

„ Dit dusdanig geſchikt zynde, kreeg „ de Franſche Generaal, Monſieur *des* „ *Far-*

„ *Fargues*, zonder van het gene dat 'er „ gebeurd was iets te weten, noch den „ zelven avond affcheid, en vertrok met „ eenige Franfche Papen, mitsgaders 2 „ Siamfe gecommitteerden, die het Ka- „ fteel op Bankok uit zyn handen zou- „ den overnemen, na beneden: alwaar „ dan gekomen wefende, liet hy wel „ haaft blyken, dat hy met zoodanigen „ voornemen niet uit Livo gefcheiden „ was; want hy deed aanftonds de Siam- „ fe Coelys of Scheppers, die op zyn „ Praauw of Vaartuig in 't afvaren had- „ den gefchept, vaft zetten, en maakte „ benevens dien ook toeleg om de ge- „ committeerden in beflag te nemen: „ maar dat quam hem te mislukken. „ Wyders liet hy op twee Konings Jon- „ ken, die op de Rivier afdreven, om „ na Japan te vertrekken, niet weinig „ canonneeren; 't geen twee perfoonen „ aan een ellendige dood hielp, zynde „ de een een Europiaan, en de ander „ een Mixties, beiden in dienft des Ko- „ nings van Siam; die geweigert heb- „ bende op 's Konings Vaartuigen te „ fchieten, daar over op een wrede wy- „ fe levendig wierden gefpit. Dus ver- „ re quamen de Franfchen uit te bar- „ ften; waar over de Generaal fig eg- „ ter by een briefken trachte te veront- „ fchuldigen, leggende daar van de fchuld „ op zyn volk, die hy zeide dat hem „ niet wilden gehoorfamen, en waarom „ hy dan een Schip was verfoekende, „ om daar mede uit Siam te vertrekken; „ waar op hem ten eerften niet geant- „ woord wierd: maar de Krygs-Over- „ fte *Pieteratjay* zond een groote macht „ van volk na beneden, die van de Zee- „ kant af opwaarts tot dicht by Bankok „ toe, aan beide de zyde der Rivier, „ ruim 12 Batteryen opwierpen, de „ mond van de Rivier met gefonken „ Vaartuigen en Paliffaden toe ftopten, „ en alomme een fterke wacht hielden, „ zonder evenwel iets dadelyks ontrent „ de zelven te onderneemen, miffchien „ om af te wachten, en te fien, wat nu „ van hun verder gedoente zoude komen „ te vallen; en liet de Krygs Overfte „ *Pieteratjay* door eenige Mandaryns, „ daar toe expres gefonden, aan het Ne- „ derlands Opperhoofd zyn genegent- „ heit tot de Ed. Compagnie betuigen, „ met verfoek, dat men doch in dit ge- „ woel niet bekommert noch bevreeft „ geliefde te wefen, klagender wyfe daar „ nevens vertoonende, op hoedanige „ manier de Siammers door de Franfchen „ verongelykt wierden, in vergeldinge „ van veelerhande vriendfchappen, vryig- „ heden, en weldaden, by haar nu een „ geruimen tyd herwaarts, zoo van den „ Koning, als zyn onderdaanen, genoten.

„ Het werk dan nu dusdanig ftaande, „ en het gerucht daar van in Livo ver- „ fpreid zynde, zochten de twee Zoo- „ nen, door den Franfchen Generaal, „ Monfieur *des Fargues*, aldaar als Ofta- „ giers gelaten, middel, om met noch „ 10 a 12 Franfchen weg te vluchten, „ aangefien de zelven niet naauw be- „ waakt of bewaart wierden, maar, na „ het fchynt, daar toe genoegfame ge- „ legentheit hadden, doch wierdenfe, „ al een ftukweegs en buiten de ftad ge- „ komen zynde, door de Siammers ach- „ terhaalt, en met touwen om den hals „ weder binnen gebracht, 't welk een „ van haar gefelfchap, zynde een Inge- „ nieur, het leven kofte, want de zelve „ viel, zoo voor de waarheit word ge- „ tuigd, van fchrik dood ter aarde, fich „ miffchien ingebeeld hebbende, dat 'er „ op hun vlucht een fwaare ftraffe zou- „ de hebben gevolgt, die egter nergens „ anders op uit liep, dan datfe wat beter „ als voorheen wierden bewaart; maar „ zy hadden evenwel daar mede komen „ te veroorzaaken, dat alle de Europia- „ nen, zoo veel als 'er noch in vryheit „ waren gebleven, zoo wel Paapen als „ anderen, in hegteniffe wierden geno- „ men, uitgenomen des Konings Chi- „ rurgyn, Mr. *Daniel Brouchebourde*, die „ ook ten zelven dage by den Krygs- „ Overfte *Pieteratjay* wift te bewerken, „ dat twee perfoonen, die 'er onder wa- „ ren, zynde de een een Goudfmit, voor „ defen door de E. Compagnie aan den „ Koning, en de ander een Soldaat, aan „ *Faulcon* geleent, weder op vrye voeten „ wierden geftelt. Middelerwyl waren de „ Engelfchen en Portugeefen mede niet „ weinig by de Siammers in 't oog ge- „ raakt, welker Scheepjes in de Rivier „ leggende, van wegen den Koning in „ arreft genomen, en ten deele onttakelt „ wierden, buiten twyfel uit bekomme- „ ring, datfe met de Franfchen mogten „ komen aan te fpannen, of de zelven „ wel in 't een of 't ander behulpfaam „ wefen, aangefien 'er nog twee van 's „ Konings Scheepjes, met Franfchen „ bemant, in Zee waren, om op de Ro- „ vers te kruifzen, die nu weder t'huis „ wierden verwacht, en welke de Siam- „ mers gaarn onder haar geweld zouden „ trachten te krygen, voor dat de Ka- „ piteins, daar op befcheiden, kennis „ hadden, hoedanig de zaaken tuffchen „ hen en hunne lands-luiden gefchapen „ ftonden; 't geen hen ook weinig da- „ gen daar na zeer wel quam te geluk- „ ken, hebbende te vooren zekere Cha- „ loup, die de Generaal, Monfieur *des* „ *Fargues*, in meening was geweeft in „ der nacht van Bankok na buiten te „ zenden, om de Hoofden der verwagt

„ werdende Scheepjens van 't voorge-
„ vallene te waarschouwen, in 't afdry-
„ ven der Rivier, even buiten 't bereik
„ van 't Fransche Kanon, aangetast,
„ en na een dappere tegenweer verovert
„ en verbrand, waar door de moed van
„ Mon^r. *des Fargues* en de zynen zooda-
„ nig quam te verkoelen, datse kort daar
„ na van het Kasteel op Bankok Siamse,
„ in plaats van Fransche, Vlaggen lieten
„ waejen, daar de Siammers niet anders
„ dan de spot mede dreeven; en hadden
„ se benevens dien, door het verbree-
„ ken van 't verbond, en de vyandely-
„ ke bedryven, den Krygs-Overste *Pie-*
„ *teratjay* zoo verre gebracht, dat hy
„ van hem gaf voornemens te zyn, om
„ den Franschen Bisschop van Metello-
„ polis, Monsieur *Louïs*, en beide de
„ Zoonen van den Generaal, na bene-
„ den te voeren, en de zelven uit het
„ oude hermaakte Kasteel op Bankok,
„ yder voor een Kanon gebonden, den
„ Franschen te laten toeschieten; 't welk
„ men gelooft dat hy lichtelyk volbragt
„ zoude hebben, indien se niet met vee-
„ le beweegredenen door het Neder-
„ lands Opperhoofd van de dood verbe-
„ den waren geworden; op welkers ver-
„ der versoek hy dan te rade wierd, bei-
„ de de Zoonen des Generaals hun Va-
„ der onverseert toe te zenden, zo als
„ eenige dagen daar na quam te geschie-
„ den, met een briefje, waar by in sub-
„ stantie den Generaal zyn valsheit, on-
„ trouw, en bondbreuk verweeten wierd,
„ met verdere byvoeginge, schoon hy
„ als een Vader met geen liefde noch
„ medelyden ontrent zyn beide Zoonen,
„ die hy als Ostagiers, tot nakominge der
„ overeenkomste, in Livo gelaten had-
„ de, aangedaan was geweest, dat zy
„ evenwel by hem *Pieteratjay* mededoo-
„ gen en barmhertigheit hadden gevon-
„ den; dat hy gantch niet bloeddorstig
„ was, sig ook aan dese onnoselen niet
„ had begeeren te wreeken, maar om-
„ trent de geheele wereld wilde doen
„ sien, dat de Siammers het recht aan
„ hunne zyde hadden, en door de Fran-
„ schen ten hoogsten verongelykt wa-
„ ren; op het welk de Generaal het
„ voorheen gedaan versoek, om een
„ Schip tot zyn vertrek te mogen heb-
„ ben, deed vernieuwen, daar eenlyk
„ op geantwoord wierd, dat hem een
„ stilstand van wapenen wierd vergunt,
„ en dat hy op zyn meermaal gedaan
„ versoek het besluit van 't Hof zoude
„ moeten afwagten, aangesien men niet
„ had konnen besluiten, om hem en de
„ zynen daar in tot nog toe te wille te
„ weezen, om dat ze, toen hen zulks
„ aangeboden wierd, 't zelven niet al-
„ leen afgeslagen, maar met hunne vyand-
„ lyke bedryven genoegsaam uit Siam te
„ vertrekken, geweigert hadden; en
„ kreeg de Overste *Oija Dietjo*, die
„ de Siamse Krygs-magt kommandeer-
„ de, onderwylen volkomen order, in-
„ dien ze sich nu andermaal vyandelyk
„ quamen aan te stellen, hen als dan op
„ het lyf te vallen, en de zelve, zon-
„ der hen te ontsien, uit te roejen, en
„ te verdelgen; waar by het dan voor
„ desen tyd met de Franschen gelaten
„ wierd, na dien 'er, zoo 't scheen,
„ voor den Krygs-Overste *Pieteratjay*
„ wat anders te doen viel, als sig met
„ hen te bemoeyen, gemerkt des Ko-
„ nings siekte nog dagelyx toenam, en
„ zyn jongste Broeder, zoo als hier voor
„ is gesegt, albereids by eenige voorna-
„ me Mandaryns voorgeschikt tot de
„ Kroon, heimelyk doende was met een
„ groot getal volk aan te nemen, om
„ sich, zoo draa de Koning, zyn Broe-
„ der, overleden zoude zyn, meester
„ van 't Ryk en de Kroon te maaken,
„ daar buiten twyfel Opra *Pieteratjay*,
„ sich nu al zoo verre in de Regeeringe
„ ingelaten hebbende, het oog mede op
„ geworpen hadde, alhoewel hy een
„ wyl te vooren, op afvraginge des
„ Konings, of hy na des zelfs dood de
„ Kroon wel zoude willen aanvaarden,
„ sich hadde weten te veinsen daar toe
„ geen de minste genegentheit te heb-
„ ben; 't geen hy altans, het werk ge-
„ noegsaam meester wesende, anders
„ deed blyken; want hy liet des avonds
„ op den 9 July beide de Broeders des
„ Konings vatten, en even buiten de
„ stad Livo in een Pagood, met sandel-
„ houte stokken dood slaan; waar van
„ de Koning kennisse gekregen hebben-
„ de, werd 'er gesegt, dat hy daar over
„ zeer bedroeft is geweest, en quam hy
„ eindelyk twee dagen daar na, op den
„ 11 July aan de Watersucht te overly-
„ den, hebbende 't Siamse Koningryk
„ met groote glorie 31 jaaren, 8 maan-
„ den, en 14 dagen geregeerd, geen
„ andere Kinderen nalatende als een ee-
„ nige Dochter, oud ongevaar 20 jaa-
„ ren, die hy weinig uuren voor zyn
„ dood het Ryks-swaard overgegeven
„ hadde, tot welken einde, of met hoe-
„ danigen meeninge, heeft de Schryver
„ deses nooit recht hooren verklaren;
„ maar is het waar, dat, schoon de dood
„ des Konings nu genoegsaam rugtbaar,
„ en aan een ieder bekent geworden was,
„ de Krygs-Overste *Pieteratjay* zonder
„ eenige de minste beweeginge in de
„ Regeeringe bleef tot den 1 Augusty,
„ als wanneer hy met een ongemeene
„ groote pragt en statie, mede voerende
„ het Lyk van den overleden Koning,
„ uit Livo in Judia quam, sig nog ten
„ zel-

„ zelven dage publyk als Koning liet „ uitroepen en Kroonen, mitsgaders des „ overleden Konings eenige Dochter „ ten Wyve nam, hebbende voor zyn „ vertrek uit Livo het oude Paleis aan „ de Talapois, en de ſtad met al haar „ huiſen aan de Inwoonders geſchon- „ ken, en wyders alle de aanſienelyke „ Timmeragien, Schoolen en andere, „ voorheen door den grooten Staats- „ Miniſter *Faulcon*, zoo door de Fran- „ ſche Paters, als hem zelfs in de ſte- „ den Livo en Judia gebouwt, aan ver- „ ſcheide Mandaryns, en tot wooningen „ aan particuliere Chineeſen ingeruimt; „ regeerende vorders zonder eenige de „ minſte tegenſtrevinge van iemand, tot „ verwonderinge van veelen, met zulk „ een geſag, en zoo volſtrekt, als de Mo- „ narchen in 't Noorder deel van Indiën „ gewoon zyn, even of hy al van over- „ lange op den Troon gezeten was ge- „ weeſt, 't welk zommigen heeft doen „ gelooven, dat de voornaamſte Groo- „ ten, en die van de gemeente, ſich te „ eerder tot zyn gehoorſaamheit hebben „ geſchikt en gevlyt, om dat hy ſich „ voorheen altyd met zyn ampt en ſtaat „ te vreden hield, de kleinen en gerin- „ gen nooit hart en laſtig viel; 't over- „ matig invoeren van tollen en ſchattin- „ gen, door den overleden Koning, in „ de laatſte jaaren zyner Heerſchappye, „ buiten gewoonte gedaan, met onge- „ noegen aanzag; de bedryven van zyn „ grooten Staats-Miniſter, *Conſtantyn* „ *Faulcon*, op het ernſtigſte hatede, en „ daarentegen de Talapoys, of Siam- „ ſe Geeſtelyken, vierig beminde, en „ toegedaan was, hebbende tot bewys „ van zyn goede meeninge, ook met den „ aanvang van zyn Regeeringe, noch „ zelfs by het leven van den ouden Ko- „ ning, alle de nieuwe ſchattingen, door „ Raadgevinge van *Faulcon* ingevoert, „ afgeſchaft, en naderhand daar en bo- „ ven aan alle zyne Onderdaanen over „ het Siamſe Ryk, een algemeene tol- „ vryheit, voor den tyd van 3 achter een „ volgende jaaren gegeven, op dat het ar- „ me volk, die door de ſware ſchattingen „ op het groot en klein Vee, alderhan- „ de Viſch, Boom- en Aard-vruchten, „ geheel als uitgemergelt waren, hun „ adem wat halen, en weder tot eenige „ verquikkinge komen zoude.

„ Onderwylen dat de zaaken in dit „ Koningryk dusdanigen keer had- „ den genomen, en het werk omtrent „ de Franſchen ten merendeele in zoo- „ danigen ſtaat was gebleven, als wy „ hier voor hebben geſegt, hadden twee „ Portugeeſe Mixtiſen ſich door den Ge- „ neraal, Monſieur *des Fargues*, laten „ gebruiken, om het gedoente van 't „ Siamſe Hof, en voorts de geſtalte der „ opgerichte Paggers, te verſpieden, „ en hem daar van dan rapport te bren- „ gen; doch zy wierden, alhoewel op „ de Siamſe wyſe gekleed, haaſt ont- „ dekt, en gevangen genomen, 't welk „ de nieuwe Koning zoo euvel nam, „ dat hy alle de Portugeeſen, zonder „ aanſien van perſoonen, het dragen „ van geweer liet verbieden, en wier- „ den benevens dien alle de kinderen, „ door die van hunne Natie, by Peguſe „ of Siamſe Vrouwen geteelt, opgevat, „ en ten Hove gebracht, waar over een „ jammerlyk gehuil en wee-klagen alom „ op de ſtraten wierd gehoord, zonder „ dat'er eenige de geringſte hoope ſchynt „ te wezen, dat ze hunne kinderen ooit „ meer zullen ſien; want het Neder- „ lands Opperhoofd op hun erbarmelyk „ geſchrei, en veelvuldig aanhouden, „ ſich ten Hove begeven hebbende, om „ te verſoeken, dat zyn Majeſteit de „ goedheit doch wilde hebben, om aan „ de trooſteloofe en bedrukte Vaders en „ Moeders haare Kinders weder te ge- „ ven, wierden alle de Kinderen, door „ Chriſten Vaders verwekt, wel door „ den Koning aan hem geſchonken, maar „ wierd 'er, toen het op een wederge- „ ven aan quam, maar een gevonden, „ zynde het Dogtertje van het geweze- „ ne Engels Opperhoofd, Mr. *Herbin*, „ 't geen tot hun byſonder geluk door „ des Konings Nederlandſchen Chirur- „ gyn, *Daniel Brouchebourde*, ontdekt, „ en medegenomen wierd. In dezer „ voegen raakten ook de onſchuldigen „ over de quade handelinge der Fran- „ ſen in ſware ongelegentheden, 't welk „ dat volk ſig zoo weinig bekreunde, „ dat het by veelen qualyk geloofd zou- „ de konnen werden, en kan het vol- „ gende ſtaaltje genoegſaam dienen, om „ te bewyſen, dat ze ſig niet hebben „ ontſien ontrent alle Natien, zoo Eu- „ ropiaanen als anderen, alles te onder- „ nemen, wat ze maar dogten hen voor- „ deelig te zyn, zonder eens agt te ſlaan „ op de verbonden en vriendſchappen, „ door hun Koning met de Koningen „ en hooge magten van de zelven op- „ gerigt en gemaakt, want wierd het „ Scheepje van den Engelſen Koopman, „ Mr. *Teyler*, voor Tanaſſery, met Ryſt „ beladen, gereed leggende, om naar „ Cormandel te vertrekken, op zekeren „ nagt, door hen onvoorſiens overval- „ len en afgeloopen, zulx de eigenaar „ des morgens zyn Jagtje met de heele „ ladinge quyt was; maar de Siammers „ hadden de verdere Franſchen, die van „ het deſſein wiſten, en aan land geble- „ ven waren, of het geſelſchap niet ras „ genoeg konden volgen, ten meeren-

" deele dood geflagen, en de reft genomen, en kreeg nu de Franfche Generaal, Monfieur *des Fargues*, eindelyk licentie uit het Siamfe Hof, om met al zyn volk uit 't Ryk te mogen vertrekken, zonder gehouden te zyn eerft te moeten boven komen, en fig wegens hun gedoente te verantwoorden, mits zy altans de Schepen, die hen voorheen ter leen aangeboden waren, als mede de voorraad, zelfs zouden moeten koopen; en zoude wyders de Biffchop van Metellopolis, Monfieur *Louïs*, en het Opperhoofd der Logie, Monfieur *Veret*, beide voor de getrouwigheit op weldragentheit van hun volk borg blyven; en welk befprek zy dan van de Portugeefen kogten twee Scheepen, 't eene groot ongevaar 100 laften, voor 6000 Ryxdaalders, 't ander groot ruim 50 laften, voor 2000 Ryxdaalders, zoo dat hen defe 3 Bodemtjes te zamen quamen te koften een fomma van 10000 Ryxdaalders; en zouden ze boven dien dan noch voor de noodige provifien aan de Siammers betalen, een fomma van 6000 Ryxdaalders. Waar na zy fich voorts aan 't werk begaven, om fich tot het vertrek te vervaardigen; dog onderwylen het Schip d'Orphelin, op den 9 September uit Vrankryk, ter Reede van Siam gekomen wefende, fcheen hen de moet weder zoo zeer aangewaffchen te zyn, dat zy andermaal hun gedaane belöften, om niets onbehoorlyks tegen de Siammers te ondernemen, quamen te vergeten, latende op den 4 October, door hunne Paapen, die noch boven gebleven waren, en na hun believen op en af konden varen, de Huisvrouw en het Zoontje van den gewefen grooten Staats-Dienaar, *Conftantyn Faulcon*, heimelyk rooven, en na Bankok voeren, alwaar ze by hen ontfangen en verborgen gehouden wierd, tot dat 'er de Koning kennis van kreeg, of, zoo zommige zeggen, de Generaal het zyn Majefteit zelfs weten liet, die dit werk zoo qualyk nam, dat hy Monfieur *des Fargues* liet dreigen, indien hy defe Vrouw en haar Zoontje, niet na boven liet brengen, daar ze van daan gevoerd waren, dat hy, nog geen van alle de Franfen, uit Siam zouden vertrekken, 't welk hen eindelyk deed befluiten, om dezelve met haar Zoontje, na dat ze tot den 19 October by hen in 't Kafteel op Bankok was geweeft, weder na boven te zenden, en des Konings dienaars over te geven, werdende nu, zoo 'er werd getuigt, in 't Hof vry wat naauwer als voorheen bewaart, en tot keuken-werk, en andere vuile en verachtelyke dienften, gebruikt; behalven dat ze door haar vlugt ook heeft komen te veroorzaken, dat haar Moeder, Groot-moeder, en verdere vrienden, die voorheen, nevens haar, wel gevangen; maar naderhand ontflagen waren, voor de tweedemaal uit hun wooningen gehaalt, gevangen genomen, en in ketenen geflooten zyn. En nadien de Franfen tot dus verre met de Siammers vry wat flegt gehandelt hadden, fchynt het, dat ze, nu hun vertrek begon te naderen, bevreeft wierden, dat het hen wel vergolden mogt werden, waarom zy dan 2 of 3 Siamfe Oftagiers eifchten, tegens de welken zy 'er zoo veel in de plaats zouden geven, om ze na hun vertrek op 't Kafteel Bankok eerft tegen den anderen te verwiffelen, wanneer ze uit de Rivier in een ruime Zee, en genoegfaam buiten de magt der Siammers gekomen zouden wefen, 't geen dan zoodanig ingefchikt zynde, braken ze den 7 dezer lopende maand November op, en begaven fich buiten de Rivier; waar de Berkelang, ganfch geen mistrouwen hebbende, den Franfchen, hun Oftagiers toefond, zynde een der Zoonen van den Generaal, Monfieur *des Fargues*, en een ander Officier, in verwagtinge, dat ze de Siamfe Oftagiers ook, volgens het befprek, na land zouden laten keeren; 't geen hem geheel quam te ontfchieten, want zy namen de zelven, genaamd Opra *Rang fom Kram*, en *Oloean Raad*, met ongevaar 20 perfoonen van hun gevolg, mede, en lieten eenlyk van hun boord vertrekken het Vaartuig, hen door den Berkelang voor 't laatft vol ververffing toegefchikt, na dat ze het volk als tot een toemaat naakt uitgefchut, en dapper afgeroft hadden, rakende op deze wyfe drie dagen na het verlaten van Bankok, met 4 Bodems, uit 't gefigt van de Siamfe Rheede. Ook hadden zy bevorens, nadien ze van weinig Matroofen voorfien waren, ruim 30 Engelfe Zee-lieden, met licentie van den Siamfen Koning by hen gekregen, om, zoo 'er gezegt werd, voor de koft na Cormandel over te varen, zonder vorder aan hen verbonden te wefen, maar of de Franfen hun woord wel zullen houden, van de Engelfen meefter wefende, daar aan zou men, volgens hunne manier van doen, met reden mogen twyfelen; te meer, om dat ze niet alleen hunne Logie met een goed Kapitaal in Contanten, partye bloed-Koraal, en andere goederen, mitsgaders eenige ftukken Kanon, tegens het befprek, maar zelfs noch ruim 20

" per-

„ persoonen, en daar onder eenige sieken van hunne eigen Natie, achter gelaten hebben, benevens hunnen Bisschop van Metellopolis, Monsieur *Louis*, en 10 gemeene Paapen, die nu meest alle met ketenen aan handen en voeten gevangen zitten, en in groote ellende en benautheit zyn, werdende de Bisschop, zoo als 'er voor de waarheit werd getuigd, wel het naauwste bewaard, en 't scherpste geplaagt, na 't schynt, om dat hy, die nevens het heimelyk vertrokken Opperhoofd, Monsieur *Veret*, voor de weldragentheit en trouwe der Fransen borg heeft gestaan, tot hun afscheiden uit Bankok geduurig by hen gebleven is, en derhalven by veele voor den eenigsten aanvoerder en geheimen raadsman van den geweesene Staats-Dienaar, *Constantyn Faulcon*, aangesien, en alsoo voor den principaalsten aansetter van al het quaad bedryf gehouden werd; waar mede wy dit Verhaal besluiten.

...nige ...sonde- ... zaken ... Ko- ...gen in Siam

Uit het gene wy bevorens van de Koningen van Siam verhaald hebben, is ons wel gebleken, dat *Alengar* (of *Chaumigrem*) Koning van Pegu, Siam, nevens meer andere Ryken, veroverd, maar niet de wyse, op welke hy dat verrigt heeft.

Na dat hy aan den Koning van Siam te vergeefs om den witten Olifant (van welke soort 'er nu 2 in Siam waren) versogt had, en die hem geweigerd was, belegerde hy Judia A°. 1568 met een Leger van thienmaal honderd duisend man, twee honderd duisend Ruiters, (welk eindelyk tot 1700000 man aangroeiden) eerst 5000, en daar na 17000 Olifanten, en 3000 Kameelen, en veroverde die stad, en geheel Siam, na een beleg van 22 maanden, niet als een dapper Held; maar eindelyk door verraad van een trouwloosen Siammer, waar over de Koning van Siam zoo ontset was, dat hy sich zelven aanstonds vergaf. Na dien tyd moest de Koning van Siam, ten teeken van onderdanigheit aan desen Vorst, des zelfs rok op zyn Kroon tyd kussen, en hem dan ook een Kroon aanbieden.

De Siammer bleef echter niet lang daar na onder den Koning van Pegu: want na dat *Alengar* overleden, en zyn Zoon tot de Kroon geraakt was, ontstond 'er A°. 1579 een Oorlog, tusschen dien jongen Vorst en zyn Oom, den Koning van Ava, in welke de laatste door de eerste in een twee-gevecht op hunne Olifanten overwonnen wierd.

Tot desen Oorlog nu had de Koning van Pegu mede eenige hulp-troepen van den Siammer versogt, waar op dese Koning zynen Zoon met eenig volk zond, die na zyn komst tot Pegu daar zeer verachtelyk van de Zoon des Koning van Pegu, terwyl hy zelfs reeds na Ava getrokken was, gehandeld wierd, welke smaad dese Prins niet langer konnende verdragen, keerde hy stil met de zynen te rug.

De Koning, zyn Vader, en de Grooten van Siam dit siende, en de reden van dien verstaan hebbende, waren hier over zeer verslagen, en bekommerd, dat zy, na 't eindigen van den Oorlog des Konings van Pegu, met dien van Ava, dien verbolgen Vorst ten eersten weer met een swaar Leger op hun dak zouden krygen, om sich over den hoon, hem hier door aangedaan, te wreeken; maar de Zoon, die meer moet had dan zyn Vader of alle de Grooten, verwierp dit alles, en moedigde hen hier tegen aan, en wierp in dit zelve jaar dit jok af, tastende den Koning van Pegu in die tusschentyd, dat hy met den Koning van Ava nog Oorlogde, zoo gelukkig aan, dat hy meester van Pegu, en van zyn gansch Ryk wierd, verliesende de eene stad voor en de andere na, zoodanig dat hy (gelyk wy onder de stoffe van Pegu reeds getoond hebben) 'er geheel uit raakte; hoewel de Koning van Siam A°. 1596 en 1599 eerst recht meester van Pegu, Martavan, en meer andere Ryken, zodanig wierd, dat hy 't ook behield, in welke tyd hier ook, niet verre van Judia, een stryd tusschen een Pegu's en een Siams Prins voorgevallen is, waar in de Siammer de overhand had, ter gedagtenis van welk geval daar ook een schoone Pagode gebouwd is.

Het is egter zeker, dat, hoe zeer de Koning van Pegu 'er toen onder geraakt is, men naderhand weer een bysonder Koning, zoo van Pegu, als van Ava, gehad heeft, gelyk die eerste ook A°. 1634 zyn Gesant aan den Usurpateur gesonden heeft, om met den zelven een verbond te maken; dog hy eischte 's Konings Dogter voor zyn Broeder ten Huwelyk, en begeerde, dat hy als Ostagier in Pegu woonen zoude, dat de Koning van Siam niet wilde doen.

Ook verscheen een jaar of twee later een Gesant van den Koning van Ava, die de hulp van de Koning van Siam tegen den Honscha, of Koning van Pegu, doch op zeer slechte gronden verzogt, waar op hy afgewesen wierd.

Van A°. 1608 heeft men hier een wettig en wakker Koning gehad, die de Siamse zaaken wonderlyk opvyselde.

Hy wierd *Ragibapi* genaamd, regeerde 20 jaaren, en liet veel Zoonen, en een Broeder na: voor zyn dood vielen de

de Cambodiers A°. 1622 af, die hy wel verscheide malen getragt heeft, tot hunne vorige gehoorsaamheit te brengen; dog alle zyne ondernemingen waren te vergeefs.

Na dat nu dese Koning in 't best van zyn leven gestorven was, liet hy, behalven 5 Zoonen, ook een Broeder na, die volgens de oudste wetten erfgenaam van de Kroon was; dog de Koning had by zyn uiterste wil zyn oudsten Zoon, een Prins van 18 jaaren (schoon dit met de wetten der Siammers streed) tot zyn vervanger verklaard, in welk recht hy ook door veel duisenden Siammers, en door 6000 Japanders, ondersteund wierd.

's Konings Broeder, niet weinig hier over geraakt, wierd daar op Priester, 't welk de jonge Koning zeer qualyk opnam, en waar over hy hem niet alleen uit 't land bande, maar, om zyn Kroon zeker te hebben, ook te gelyk besorgde dat hy by zyn vertrek van kant geholpen wierd, nevens alle zoodanige Grooten, op welke hy sich niet al te veel vertrouwen kon.

Onder anderen was hem ook zyn Vaders Oom zeer in den weg, dien hy in een zeer donker hol, met een weinig Ryst, water, en licht, met een wacht 'er by, gevangen zette; in hope dat die het daar niet lang maken zou; maar de Priesters, medelyden met dien ouden Prins hebbende, groeven uit zekere daar na bygelegene Tempels een gat onder de aarde tot in zyn gevankenis, brachten 'er een lyk in, en reddeden hem dus uit dit hol, en zoo behendig, dat men in 't eerst niet beter wist, of die Prins was waarlyk in zyne gevankenis overleden, gelyk dit den Koning ook zoo geboodschapt wierd.

Kort daar na ontdekte men egter, dat hy nog leefde, en dat hy, listig ontkomen zynde, te Piperi was, daar sich verscheide Grooten by hem vervoegd, en sich voor hem verklaard hadden, gelyk hy sich daar ook voor Koning uitroepen, en kroonen liet.

Hy bracht ook een Leger van 20000 man te veld, om den jongen Koning aan te tasten; doch de zelve trok hem met 30000 man en 800 Japanders tegen, sloeg hem deerlyk; kreeg hem ook gevangen, en liet hem met Sandelhoute stokken (een eere, die niemand, dan de Princen van den bloede, gebeuren mag) doodslaan.

Na 't overwinnen van zynen Oom, begaf sich dese Vorst tot een zeer wellustig leven, liet alles op zyn gunsteling, en bevorderaar, *Oya Swarowan* (dien hy nu tot Calahan, of Generaal der Olifanten verheven had) staan, die voor alles in 't Ryk ook zeer goede zorge droeg.

Naderhand wierd de Koning, door 't aanstoken van zyn Moeder, zoo toornig op desen Mandaryn, dat hy last gaf om hem te dooden.

Dit geschiedde echter zoo stil niet, of *Oya Swarowan* kreeg 'er de lucht af, waar op hy sich aanstonds tegen den Koning opwierp, en hem, door hulp van eenige Japansche Soldaaten, in zyn Paleis overviel, en hem, zoo als hy op zyn Olifant over de Rivier vluchtte, gevangen kreeg, en op de zelve plaats, daar hy zyn Oom had laten dooden, en op de zelve wyse, dede ombrengen, zonder hem te verbranden, welk lot ook zyn Moeder, en veele anderen, trof.

Hy verhief, met goedvinden der andere Grooten, 's Konings broeder, die die hem in jaaren volgde, hoewel hy 'er noch maar 12 bereikte, in zyn plaats; dog alsoo hy noch te jong was, wierd de Calahan door de Grooten des Ryks voorsitter van 's Konings Raad, en tot Oppermachtig Ryksbestierder in 's Konings naam gemaakt, dat hy eenigen tyd zeer wel waarnam; maar op dit Oppergezag nu vry verlekkerd, en niet genegen die macht, die hem zoo wonder wel aanstond, aan den Vorst na zekere bepaalde jaaren weer over te geven, bestelde hy den zelven in een Klooster, om sich daar in de Wetten en Wysheit der Siammers te oeffenen; en na dat hy 't stuk nu, zoo door de Japanders, als by de meeste Grooten, meester geworden was, dede hy sich eerst tot Koning van Siam A°. 1628 (hoewel anderen A°. 1630 stellen) verheffen, en den Koning, en alle, die van 't mannelyk oir van Koninglyken bloed waren, dooden, latende maar 2 a 3 persoonen, die van zynen aanhang waren, over, en trouwde des Konings Zuster, waar na hy dese Kroon zeer gerust beseten heeft.

Hy nam A°. 1632 de Koningryken van Ligoor en Lycoon in, en stelde in yder Ryk een onder-Koning, om dat in zyn naam te bestieren.

Niet lang hier na was 'er een onder-Koning van Ligoor, die na 's Konings sin te Oppermachtig regeerde, zoo dat hy voor hem wat bekommerd begon te werden.

Hy was in 't eerst maar Landvoogd hier geweest; maar de Koning had hem onder-Koning, en die Titel hem zoo opgeblasen gemaakt, dat hy den Koning byna niet meer kennen wilde.

De Koning had hem dit egter met die hope gemaakt, dat hy nu buigsamer werden zou, en dagt hem zoo met een zoet lyntje aan 't Hof te krygen, en hem dan te doen van kant helpen.

Dese nieuwe onder Koning nam dit ampt, dat hem zeer wel geleek, met dank-

dankbaarheit aan, dog zei vlak uit tegens 's Konings Gesant, wanneer hy hem ten Hove roepen quam, dat hy niet genegen was daar te verschynen, om even als zyn voorzaat van dien Tiran dood geslagen te werden.

Naderhand ontbood hem de Koning weer door een Gesant, maar hy gaf den zelven geen antwoord, en liet hem in de keten slaan, waar op de Koning, hem door een groot getal welgewapende Vaartuigen, en veel Krygs-volk, aantasten dede.

De onder-Koning van Ligoor ondertusschen stout op de belofte, hem door die van Tanassery en Patani gedaan, meinde dat hy met zyn Mossel-Vloot wel in staat wesen zou, van die Vaartuigen des Konings af te weren; maar zyn Bondgenooten, bang geworden, lieten hem in de pekel, en zyn Vlootje wierd deerlyk door 's Konings volk geslagen.

Daar op traden zy te land, belegerden Ligoor wel een jaar lang, en besetteden den onder-Koning daar in zyn Paleis, alwaar hy geen uitkomst meer ziende, sich met al zyn Wyven in een kamer, waar in zeer veel kruit was, opsloot, dat hy, zoo als 'er de Vyand meende in te bersten, zelfs in brand stak, waar door zy allen in de lucht opvlogen.

Men vond daar echter noch, na lang zoeken, 12 Martavaanen met silvere Ticals, en 4 dito met goude dito in de aarde begraven.

Hy heeft naderhand tot A°. 1657 geregeerd, en is toen gerust overleden, gevolgd van zyn Broeder, en zyn Zoon Priester geworden.

Wat moeite die van onse Maatschappy den 7 Augusti 1637 onder desen Vorst gehad hebben, kan men in 't Dag-register van Japan onder dat jaar sien.

Tusschen desen Vorst, en den Koning, die A°. 1688 den 11 July, na een Regeering van 31 jaar, 8 maanden, en 14 dagen stierf, is geen ander op den Throon geweest, en de zelve is door Opra *Pieteratjay* (gelyk wy gesien hebben) gevolgd, in wiens plaats al voor eenige jaaren weer een ander gevolgd is.

ZAAKEN
VAN
PATANI.

an het ...oning... k Pata... , en on... n Han... el daar.

NU is 'er niets meer overig, dan om noch kortelyk van het Ryk, en van onsen Handel in 't Koningryk van Patani, te spreeken.

Dat dit Ryk al van ouds onder de Koningen van Siam gestaan heeft, hebben wy bevorens reeds aangemerkt, doch wanneer het 'er eerst onder quam, konnen wy niet net seggen.

Het wierd geregeerd, dan eens door een Koning, dan eens door een Koningin, by den Adel der Pataniers gekoren, doch by den Koning van Siam goed gekeurd, en door dien Vorst met de Titel van Pretsjauw vereerd; maar na A°. 1630 hebben zy, onder voorgeven van den Konings-moorder, en verdelger van al 't Koninglyk bloed niet te willen erkennen, sich zelven van de macht des Usurpateurs onttrokken, en zyn openbaar tegen hem opgestaan.

En schoon de Heer *Caan* A°. 1632 gesonden wierd, om de zaak by te leggen, wilden zy echter tot geen reden komen, zoo dat de Koning voornam hen met een Leger van 60000 man A°. 1634 aan te tasten; waar toe hy ook de hulp van haar Edelheden, en eenige Schepen tot onderstand versogt, waar op die hem zes Schepen, onder den Commandeur *Klaas Bruyn*, toesonden; doch alsoo 't Leger van den Siamsen Veldheer te voren (meinende dat hy Patani al in had) opgebroken was, quamen zy te laat, en de Siammers wierden door die van Patani deerlyk op de vlucht geslagen.

Na dat nu de Siamse Leger-hoofden hunnen misslag gemerkt hadden, zochten zy ons, en onse Vloot, als te laat gekomen zynde, de schuld van dese nederlaag te geven, 't geen van den al te licht geloovigen Koning zeer qualyk genomen, en waar over ons volk in Siam niet weinig door hem geplaagd, en als in hunne Logie gevangen gehouden is, tot dat hy kennis kreeg, dat wy op onsen behoorlyken tyd met onse Schepen verscheenen, maar dat zyne volkeren te vroeg opgebroken, van den vyand geslagen, en wy toen niet in staat waren, om hem met onse Schepen dienst te doen.

Hy liet daar over ook eenige deser Hoofden openbaar straffen, hen 't hoofd afslaan, dat op een staak zetten, en be-

laſtte, dat de anderen drie etmaal aan een tot hun ſtraffe onder den blaeuwen hemel daar by blyven, en rypelyk overwegen zouden, of hunne medegeſellen rechtveerdig geſtraft waren. Dus ſaten zy twee etmaal in grooten ſmaad, en wierden toen van verdere ſtraf door *Oya Poeceloek*, en *Oya Sycry* verbeden, en, na noch eenigen tyd gevangen geſeten te hebben, onder een ſwaare bedreiging, zoo zy weer iet diergelyks deden, ontſlagen.

In opſicht van 't zenden van onſe Schepen, toonde hy ſich dankbaar, in zoo verre, dat hy de onſen ook voor ontrent een half jaar van de gewoone gerechtigheden, by hen voor dezen altyd voldaan, ontſloeg.

Ondertuſſchen was zyn voornemen, om die van Patani weer met een Leger A°. 1636 aan te taſten; doch door het tuſſchenſpreken van den Koning van Keda (of Queda) en door de voorbede der Geeſtelyken, wierd de zaak bygelegt, waar op de Koningin van Patani noch dit zelve jaar hare Geſanten na Judia zond, en de goude en ſilvere bloem, nevens eenige zeldſaamheden van Kleeden, Fluweelen, Scharlakens, &c. aan den Koning, ten teeken van hare onderdanigheit, aanbieden liet, die by zyn Majeſteit aangenomen, en waar op toen de vrede volkomen getroffen wierd, zonder iets verder van het voorgevallene te reppen.

Dit Patani legt op 6 graden en 56 minuten benoorden den Evenaar, wat bezuiden Ligoor, en tegen over Keda, of beooſten die ſtad, aan de binnen kant van de Golf van Siam, hoewel noch wel 5 dag-reiſen 'er van daan.

Men placht daar in oude tyden een zeer groote voorſtad, die zeer lang, doch niet breed was, te hebben, ook was de ſtad mede zeer lang, doch niet breed, aan de land-kant in een moeras, en ten deelen ook aan den oever der Zee gelegen, en, in de plaats van muuren, met ſware vierkante balken omringd, die met groote kracht in de aarde geheid, hoewel zy echter noch wel zoo hoog daar boven waren, dat zy voor hegte muuren, of voor een ſchoonen Pagger, konden verſtrekken, alſoo zy met hare hoogte wel tot aan de Mars van een Schip reiken konden.

Ook was zy in oude tyden (zoo de onſen toen wiſten te zeggen) ook al vry wel van Metaal Geſchut voorſien, waar onder 'er een grooter was, als de onſen oit te voren geſien hadden.

Zy had een kleen Riviertje, dat heel achter de ſtad wegloopt.

Men heeft 'er meeſt houte en bamboeſe huiſen, een ſchoon Paleis van de Koningin, en een heerlyken Moorſen Tempel van ſteen.

De eerſte van onſe Natie, die hier ten handel gekomen is, was de Zee-voogd *Jacob Korneliſſoon van Neck*, die hier van Macao met de Schepen Amſterdam en Gouda, den 7 November A°. 1601 verſcheen, om te ſien, of hy hier zyn lading van Peper, en andere Waaren, zou konnen vinden.

Hy quam 'er den 6 December aan land, na dat hy de Bhaar Peper van 380 pond, tegen 30 Ryxdaalders, en 5 ten honderd aan tol bedongen had, en wierd zeer ſtatelyk op een Olifant ingehaald, na des Sjahbandaars huis gebracht, daar vriendelyk ontfangen, en naderhand van een byzonder huis verſorgd.

A°. 1602 quamen hier by *van Necks* Schepen noch 2 Zeeuſche den 26 Mey.

Hy bevond dit een groot en zeer volkryk land te zyn, waar van men in de later tyden ontdekt heeft, dat het 180000 weerbare mannen opbrengen kon, van welke 'er in Patani over de 10000, ten deele Mooren of Maleyers, ten deele Siammers, en ten deele Chineeſen, woonden, en welke laatſten voornamelyk hier van daan grooten handel op Siam, Bordelong, Ligoor, Cambodia, Coetsjientsjina, Pahang, Macaſſar, Greſſic, Djambi, Djohor, Atsjien, Bantam, Banjar Maſſin, en Succadana, op Borneo, en op veel andere kuſten dreven, alſoo hier zeer veel Ryſt, Peper, Rotang, groene Erten, Klappus-Olie, Buffels- Oſſen- Koejen-huiden, Bokken, Harten, Konynen, Haaſen, Vogel-neſtjens, wilde Verkens, Ganſen, Endvogels, Hoenderen, Paeuwen, en allerlei Indiſche vruchten overvloedig vallen.

De Koningin ſchonk aan *van Neck*, die 'er eenig volk liet, een vergulde kris, en hy vertrok den 23 Auguſty.

Zedert deſen tyd hebben wy hier een Comptoir opgericht, en een vaſt Opperhoofd gehad, alwaar na de gedagten van zommigen *Gotard Artus*, van *Dantſik*, als Opperkoopman, en eerſte Hoofd van A°, 1602 ſchynt gelegen te hebben; dog ik oordeel, dat ons eerſte Hoofd hier de Heer *Daniel van der Lek* geweeſt is, dien de Zee-voogd *van Neck* hier voor zyn vertrek gelaten had, en dat *Artus* hem veel later gevolgd is. Hy lag hier tot A°. 1605 en vertrok toen van hier na 't Vaderland.

A°. 1604 quam onſe Zee-voogd *Wybrand van Warwyk* den 30 Mey ook hier, hoewel alleen, om na een Chineeſche Tolk voor ons te ſien.

Gelyk wy nu hier 2 byſondere Comptoiren hadden, een Amſterdams, en een Zeeuws, alſoo had ieder der zelve zyn byſondere Opperhoofden, waar van daan het

het dan licht ook wel komt, dat *Artus* by zommigen al van den beginne af als Hoofd van het een, en *Daniel van der Lek* Hoofd van het ander Comptoir hier geweest is.

Dus ontmoet ik A°. 1604 hier den Heer *Jacob Roussel*, als Hoofd der Zeeuwsche Maatschappy, en A°. 1605 *Ferdinand Michielssoon*, als Opperkoopman en Hoofd der gemeene Maatschappy.

Dat nogtans de handel hier niet zeer veel was, schynd ons A°. 1607 zeer klaar toe, wanneer onse Zee-voogd, de Hr. *Matelief*, om de geringe winsten en groote kosten hier vallende, als mede om de geringe moejelykheden, die ons de Mandaryns hier aandeden, noodsakelyk oordeelde dit Comptoir op te breken, te meer, alsoo bleek, dat de trouwloose Pataniers onse Opperhoofden, zoo wy de zeege tegen de Portugeesen niet bevogten hadden, aan hen zouden overgeleverd hebben.

Dat egter dit Comptoir later by ons aangehouden is, blykt, alsoo de Opperkoopman *Victor Sprenkel* A°. 1607 in November, met een Instructie van de Heer *Matelief*, op 't Schip Mauritius, herwaards gezeild is, die 'er van die tyd af als Hoofd schynt gelegen te hebben, hoedanig hy hier nog A°. 1616 lag, zoo ons klaar uit de papieren der E. Maatschappy blykt.

In zyn plaats schynt de Heer Directeur *Henrik Janssoon*, die met de swarte Leeuw A°. 1618 van daar quam, en toen van de Engelschen (gelyk wy onder de zaaken van Batavia's Grondvesting aangemerkt hebben) door krygs-list genomen wierd, gekomen te zyn; dog A°. 1623 gaven de Heeren zeventienen last, om, benevens verscheide andere Comptoiren, ook dit te lichten, zonder dat ik verder iets van die van Patani lese; weshalven ik vaststelle, dat dit Comptoir niet lang na desen tyd opgebroken is.

VAN DEN GODSDIENST DER SIAMMERS.

DERDE HOOFDSTUK.

Van den Godsdienst *der* Siammers. *Verder bericht van* Sommona-Codom. *Des zelfs* Beeld. *En die van zyn twee Leerlingen. Zyn Dood.*

Van den Godsdienst der Siammers.

WAt den Godsdienst, die men hier in Siam oeffend, of toelaat, betreft, daar zyn 'er drie; dog daar is maar eene Hoofd-Godsdienst, te weten, de Heidensche, waar in zy met die van de Kust, Bengale, en Ceylon in veel Hoofd-zaaken overeenkomen.

In 't algemeen gelooven zy ook de verhuising der Zielen, 't geen de reden is, dat zy zoo weinig Ossen, Koejen, en andere dieren, slagten.

Schoon zy een Opperwesen, 't geen alles bestierd, erkennen, toonen zy wat een slegte bevatting zy 'er af hebben, alsoo zy ook gelooven, dat hemel en aarde van eeuwigheit is.

Ook bemoejen zy sich weinig met dat Opperwesen, en maken ongelyk meer werk van hunne mindere Goden, waar onder zy vooral hunnen eersten Koning en Wetgever, mitsgaders eenen *Somona-Codom* (die veelen voor een en den zelven met *Budhum*, en *Xaca*, houden) eeren. Van desen laatsten verhaalen zy groote Wonderen.

Men heeft eenige mylen W. N W. van Livo een Rots, waar in een menschen-voet, wel zesmaal zoo lang en breed, als een gemeene, ingedrukt is, welke de Siammers Pra-bat noemen, welk eerste aanbiddelyk, gelyk het laatste een voet in hunne H. taal, of die der Geleerden, beteekend.

Desen voet bidden zy ook waarlyk aan, gelyk de Koning van Siam mede jaarlyx eens gaat doen met een grooten stoet, en met veel uiterlyke Kerk ge-

beerden. Hy is met een goude plaat overtrokken, en in een byfondere Kapel opgefloten, en werd niet, dan by zulke plegtelyke gevallen, vertoond.

Zy geven voor, dat de plaats, daar nu die Rots en voet is, weleer een fwaar gebergte geweeft zy, het welk zoo als *Sommona Codom* 'er zyn voet maar opfettede, aanftonds effen en zoo vlak, als men het nu fiet, geworden, gelyk ook het afdrukfel van zyn voet 'er zedert in gebleven is.

Men wil, dat defe *Sommona-Codom* (van welkers dood zy hunne tyd-rekening beginnen) een van hunne eerfte Koningen, of de Zoon van hunnen eerften Koning geweeft, en dat hy na zyn dood, en na zeer veel omwentelingen en veranderingen van zyne gedaante, in een God veranderd zy. Zy zeggen dat defe voetftap van hem zeer gevallig, door een van hunne Talapoins (die 'er mogelyk ook wel de maker van was) ontdekt zy, hoewel anderen met veel grond meinen, dat hy niet boven de 100 jaaren oud, en dat het maar een na-geaapte voet is van Adams-voet op Ceylon, die men voor veel Eeuwen daar plagt te eeren, en waarfchynelyk alleen een vond der Portugeefen is.

Nu voegen de Siammers, om 't wonder nog grooter te maken, hier by, dat die voet op Adams-berg zyn linker voet, en dat defe, dien hy op hun Pra-bat zette, zyn regter voet geweeft is, zonder dat het hen eenigfins ongerymd voorkomt, dat 'er de heele Golf van Bengale, en 't geheel Koningryk van Martavan tuffchen beiden komt.

Daar zyn 'er, die meinen, dat zy iets van den voetftap van *Hercules*, van welken *Herodoot* in zyn IV. Boek, en LXXXII. Hoofdftuk fpreekt, en ook anderen, die oordeelen, dat eenige van hunne Priefters, mogelyk wel het verdigt verhaal van defe en gene Roomsgefinden, wegens de nagelatene en ingedrukte voetftappen van Chriftus op den Olyf-berg gehoord, en mede iet diergelyks verfonnen hebben; waar van wy niet zekers bepalen; hoewel dat laatfte zeer waarfchynelyk is; dog voegen hier alleen maar by, dat zy defen *Sommona-Codom*, en defen zynen voetftap, hair, en tand (die zy nog zeggen te hebben, en welke laatfte al mede waarfchynelyk een afdrukfel en na-aaping van defen Ceylonfen vermaarden Aapen-tand is) een groote ja Goddelyke eere bewyfen, gelyk zy dat buiten dien aan een groot getal van andere Afgoden doen, welker beelden zy van een monftreufe groote, en zeer fterk verguld, in groot getal, in hunne Pagoden en Tempels plaatfen, waar aan zy groote fchatten hangen, en die door hunne ongemeene grootte, en menigte een ongeloofelyke fomme gouds doen weg fmelten.

Defe Beelden of Afgoden (die men even eens mede op Ceylon heeft, en aanbid) befoeken zy op zekere vaftgeftelde tyden, eerende die dan met gefangen, offerhanden, morgen en avond-Gebeden, onder een damp van Wierook, Toorfen, Flambauwen, en Keerfen, vaftftellende, dat die mindere Goden alleen op hun doen en laten letten, en dat zy alleen in ftaat zyn, om hen goed of quaad te doen, alfoo dat Opper-wefen fig met hen niet bemoeid, en alle de zorge daar af aan die mindere Goden aanbevolen heeft.

Defe Tempels en Goden befoekt de Koning op zekere tyden met een groote menigte van roei-Vaartuigen, om daar op de plegtelykfte wyfe aan zyne Goden te offeren.

Zy hebben ook drie maanden in 't jaar, in welke zy op verfcheide tyden vaften, gelyk zy mede hunne vaftgeftelde Feeften hebben.

Zy bidden en offeren ook voor de Zielen der verftorvenen, even gelyk de Chineefen, en gelooven vaft dat 'er niet een Hemel, maar verfcheiden zyn, tot belooninge der vroomen, gelyk zy ook een plaats tot ftraffe der quaden ftellen.

De Tempelen, waar in hunne Godsdienft verricht werd, zyn 't gansch Ryk door oneindig, en zeer koftelyk vercierd met alles, wat de zelve, en hunne Beelden, luifter en heerlykheit toebrengen kan.

Tot het waarnemen van hunnen Godsdienft hebben zy een groot getal Priefters, zoo gemeene, als opper-Priefters, die door hun rooden onder- en boven-rok, en hun kleed met een geel kruis 'er over henen, en zomtyds ook wel door een geheel geel kleed, onderfcheiden, en zeer kennelyk zyn; dog hunne grootfte Priefters dragen nog een rooden lap over hun regter fchouder.

Zy leven heel ftreng, voor al in hunne Vaften, wanneer zy maar eens daags eeten, noit 't hoofd dekken, niemand groeten, en dus 120 regels naeukeurig onderhouden, gelyk zy ook met geen Vrouwen eenigen omgang hebben, en zelfs ook niet zitten mogen, daar een Vrouw gefeten heeft, hoedanig zy ook geen geld, Reuk-werken, nog fpeeltuigen, mogen behandelen.

De zaaken, hunnen Godsdienft betreffende, zyn ook in een byfondere taal, de H. of de Balifche genaamd, befchreven, en alleen den Priefters bekend; dog

dog zy vervatten niets wesentlyks, en zyn vol bewysen van hun onnoofelheit, bygeloove, en duisenderlei dwaasheden, ontrent welke zy egter dit dom volk zeer licht weten geruſt te ſtellen, alſoo men hen nergens in tegenſpreken mag.

Met alle de Indianen hebben zy dit ook gemeen, dat zy ſterk voor de Toovery zyn, geloovende, dat ook de geeſten der overledenen hier en daar waren, en hen verſchynen, om hen deſe en gene verborgene zaaken bekend te maken, en gelyk zy zeer nieusgierig zyn, om het toekomende te weten, alſoo zyn 'er ook veelen onder hen, die voorgeven, om dit door zekere middelen te konnen weten, en 't vermogen te hebben, om zulke geeſten, als zy maar willen, te doen verſchynen.

Buiten dien gebruiken zy nog eenige andere middelen, om agter verborgene zaaken in 't gerichte te raaken, wanneer hen de vereiſchte bewyſen ontbreken, dat by hen op de wyſe van een eed gebruikt w rd.

Dit doen zy by een Tempel, en in 't bywesen van hunne Geeſtelyken, die na hen door gebeden eerſt tegen alle toovery en beſweeringen verſterkt, en daar tegen bevryd, hen ontkleed, en met zuiver linnen bekleed te hebben, hen van 't hoofd tot de voeten met H. water waſſchen, al mede om alle quaad, dat hen van buiten zou konnen aandoen, te weeren, en daar na moeten zy, die ſweren zullen, de proeve uitſtaan, het zy met onder water te duiken, 't zy met de handen in den heeten Olie te doopen, 't zy met bloots voets over 't vuur te gaan, of 't zy om den beſworen klomp Ryſt door te ſlikken.

Het duiken onder water geſchied tuſſchen beide de partyen, langs twee ſtokken, die met het einde in de grond ſtaan, en die van hen 't langſte onder water blyven kan, zegepraald by den Rechter.

De handen der genen, die ſig in den heeten Olie doopen, werden eerſt met linnen omwoeld, en 'er dan ingedoopt; komen 'er die dan onbeſeerd uit, zoo is den eed goed.

Die door 't vuur gaan, moeten dat vyfmaal aan een met langſame treden doen, zonder hunne voeten, zal den eed goed zyn, eenigſins te beſeeren.

Maar een van de ſwaarſte eeden onder hen, is den beſworen klomp Ryſt zuiver door te ſwelgen, het welk, zoo dat behoorlyk geſchied, zoo werd die gene, die ſig dus by eed gezuiverd heeft, van den Rechter vry gekend, en de ſchuldige, volgens 's lands wetten, naar mate van de misdaad, ſwaar of licht geſtraft, en in een geld-boete, of tot de gevankenis, den keten, ampt-ontneming, of wel tot deſe of gene wyſe van een wreede dood gedoemd.

Zy ſtellen vaſt, dat de Goden van hen willen gediend zyn, en dat zy, 't quade hatende, de deugd behooren te betragten; maar zy oordeelen ook, dat men daar toe niet wel, dan na verſcheide Ziels-verhuiſingen in volmaakter lichamen, geraaken kan.

Hun oordeel over de zonde ſtemt juiſt niet met dat van andere volkeren over een, maar zy moeten ſich, volgens de leſſen van hunne Talapoins, voornamentlyk aan deſe 8 geboden binden.

1. In God met de allerdiepſte nederigheit aan te bidden.
2. Geen drank, die iemands herſſenen bedwelmen, of dronken maken kan, te drinken.
3. Niet te liegen, of iemand door woorden of daaden te misleiden.
4. Geen menſch, of dier, te dooden.
5. Niet te ſteelen.
6. Geen vuiligheit ter wereld te bedryven.
7. De geſette Vaſten- en Feeſt-dagen te onderhouden.
8. Op de zelven niet te werken.

Ook is hen 't zondigen tegen hunne Geeſtelyken, het berooven van hunne Pagooden, en 't ſchenden van hunne Afgoden Beelden op de ſwaarſte ſtraffen verboden.

Eer wy nu egter geheel en al van den Heidenſchen Godsdienſt der Siammers afſcheiden, moeten wy nog eenige zaaken hier byvoegen, die tot den zelven, en voor al tot het nader en grondig kennen van hunnen *Sommona-Codom*, waar van wy pag. 91 ſpreken, behooren.

De ervaren Heer *Abraham Rogerius* zegt, dat de Heidenen der kuſt Choromandel, ontrent Paleacatta woonende, van oordeel zyn, dat hun God *Brama* (zoo men in hunne Heilig Boeken geſchreven vind) maar pas na *Sommona-Codom* geboren zy. Verder bericht van Sommona-Codom.

En daar zyn weer anderen, die hem voor een en den zelven met *Sommona Codom* houden. Een geſchil, daar niet wel uit te komen is, om dat hun ganſche Godsdienſt uit duiſtere Fabelen en Verdigtſelen te zamengelapt, zoo dat 'er byna begin nog einde aan te vinden is.

De Siammers weten ons egter verder van deſen *Sommona-Codom* te zeggen, dat zyn Moeder genaamd was *Mani Maria*, dat zoo veel als de *groote Maria* zeggen wil.

Anderen nogtans, die grondige kennis

van de Siamse taal hebben, zeggen, dat zy *Maha Mania*, of *Manya* genaamd was, voor reden gevende, om dat de Siammers in hunne taal niet gewoon zyn de *n* en de *r* onder malkanderen te mengen, dan in 't einde van een woord of syllabe, waar op een medeklinker volgd.

Hier uit is weer een ander Verdichtsel van de Siammers gesproten, van welke men zegt, dat zy gelooven, dat *Jesus*, de Zoon van *Maria*, de Broeder van *Sommona-Codom*, en dat hy, gekruicigd zynde, ook geweest is die schelmagtige Broeder, welke zy zeggen, dat *Sommona-Codom* gehad, en die de naam van *Thevetat* gevoerd heeft; van welke zy schryven, dat hy in de helle met een straffe, eenigsins na die van 't kruis gelykende, gestraft zy.

De Vader van *Sommona-Codom* was een Koning van *Teve Lancà*, of van 't *vermaard Ceylon*; zonder ons nogtans den naam van dien Koning, of den tyd van zyne geboorte, op te geven, van welken zy wel veele wonderlyke dingen vertellen, maar waar by ons egter klaar blykt, dat hy van de menschen gesproten zy.

Ook blykt ons hier uit aanstonds, waar het van daan komt, dat de Godsdienst, en de Goden of Beelden der Siammers, zoo wel met die der Cingaleesen overeenkomen, vermits de Vader van desen Siamsen God een Cingalees Koning geweest is.

Om nu te toonen, hoe milddadig dese God geweest zy, verhalen de Siammers, dat hy alle zyne goederen aan den armen uitdeelde, en dat hy, of dit nog niet genoeg was, sich zelven de oogen uitgerukt heeft, op dat hem die tot geen zonden zouden konnen verleiden; maar zy voegen 'er nog iets by, dat by de meesten voor geen werk van verdienste, maar veel eer voor een verfoejelyk grouwelstuk, zal doorgaan, te weten, dat hy zyne Gemalin en Kinderen doodgeslagen, en die aan de Priesters van zyn Eeuw tot spyse g geven heeft; een zaak, daarom te vreemder voorkomende, dewyl zy niets zoo zeer verbieden, dan eenig mensch, of dier, te dooden; ten ware men met zommigen vaststellen wilde, dat de man onder de Siammers Heer en meester van zyn vrouw, kinderen, en slaven is, dat egter nog zoo klaar, als zommigen sig verbeelden, niet bewesen is.

Behalven desen *Sommona-Codom*, verwagten de Siammers nog een tweeden, van welken zy mede nog een grooten ophef maken, als van eenen, die groote wonderen onder hen stond te doen, en dien zy *Pra Narotte* noemen. Zy geloven dit te vaster, dewyl *Sommona-Codom* zelf dit hen voorsegt heeft.

Ook weten zy voor af al van hem te verhaalen, dat hy twee van zyne kinderen dooden, en die al mede aan de Talapoins, of Siamse Priesters, te eeten geven zal.

Zy schryven hunnen *Sommona-Codom* ook verder, om zyne sterkte te toonen, niet alleen de overwinning over *Pra Souane*, een zekeren God, die aan alle de volmaaktheden van *Sommona-Codom* twyfelde, maar ook over verscheiden andere vermogende Goden, toe.

Hy kon sig ook, zoo zy zeggen, zoo groot en zoo kleen maken, als hy wilde, behalven dat hy nu en dan wel geheel verdwynen, en op dien zelven tyd weer op 't hoofd van eenig ander mensch sich zoo licht vertoonen kon, dat die hem aan zyne zwaarte niet eens gewaar wierd, hoewel anderen hem daar klaar en onderscheidentlyk konden zien.

Zy getuigen van hem, dat hy alle zaaken der wereld grondig kend, zoo de verledene en tegenwoordige, als toekomende, en dat hy in zyn leven niet anders gewoon was dagelyx te doen, dan te vasten, te bidden, en anderen met een zeer heilig leven voor te gaan.

Zyne Beeltenis vertoonen zy van verguld koper, in hunne Tempels, zittende met de beenen kruissteling onder 't lyf, houdende de rechter hand tegen zyn rechter knie, en de linker tegen zyn buik en boven op zyn rechter voet, zoo als die boven de linker beenen schiet. Op zyn hoofd heeft hy een zeer fraeje muts, die boven op een rond toorentje, een span hoog, en aan wederzyden van zyn ooren twee lange nederhangende lapkens heeft. Des zelfs Beeld.

Aan zyne rechter en linker hand, pas agter hem, vertoonen zy doorgaans mede twee van zyne Leerlingen, maar hunne Beeltenis, hoewel mede verguld (de eene van koper, dog die ter linker hand van steen) is ongelyk kleener, als de zyne; ook staat die ter linkerhand in een fraei huisje, zoo konstig, cierlyk, en zoo net daar toe gemaakt, dat het 'er even in sluit.

De Leerling, aan zyn rechterhand geplaatst, werd van hen *Prá Moglà*, en die ter linkerhand, *Prá Saribout* genaamd. En die van zyne twee Leerlingen.

Agter deze drie Beelden plaatzen de Siammers doorgaans nog verscheide andere, zynde niet anders dan Officieren, die tot het Paleis van *Sommona-Codom* behooren, 't geen sich vertoond als een heerlyke Tempel, rondom welken een groot Klooster loopt, 't welk mede vercierd is met verscheidene Beelden van andere Officiers en bedienden, welke buiten dat Paleis hun werk vinden; onder meer andere naamen geven zy ook dien

van

van *Prá Poeti Tsjáoe*, aan *Sommona-Codom.*

Zyn dood. Zy zeggen, dat hy ftierf aan een kolyk, 't geen hy door 't eeten van fpek kreeg; hoewel zy zeggen, dat hy door de Ziel van een *Man* (zeker vervaarlyk volk, met een breede tronie, zeer groote tanden, met flangen, in de plaats van hairen, aan 't hoofd, en 't geen fig als een doodvyand van *Sommona-Codom*, van ouds her verklaard had) gedood zy, die fig onder de gedaante van een Verken voor dien tyd verborgen had.

Zy ftellen ook, dat hy gefondigd heeft, en daar over geftraft, hoewel hy daar na tot den ftaat der gelukzaligheit gekomen is.

Voor zyn overlyden had hy hen egter zeer ernftig aanbevolen, om voor hem Tempels en Beelden te bouwen, om hem te eeren, en hoewel zy vaftftellen, dat hy nu hen nog goed, nog quaad kan doen, richten zy echter nog dagelyks hunne gebeden tot hem, verfoekende van hem alles, 't geen zy van nooden hebben. Ja zy meinen, dat *Sommona-Codom* alleen voor hen, en voor geen andere volkeren, gegeven is, hoewel dit ons hier en daar geheel anders blyken zal.

Hoewel het nu buiten kyf is, dat zy een groote menigte van Beelden, welke zy veel eere bewyfen, opgericht hebben, blyft het egter nog zeer duifter, of zy wel waarlyk eenig God eeren en aanbidden; en veelen zyn van oordeel, dat dit maar Beelden zyn ter eere van hunne Helden, gelyk men dat mede onder de Chineefen heeft, en wel eer ook onder de Grieken en Romeinen zoo plag te gefchieden.

Wanneer wy nu den Godsdienft der Choromandellers en Cingaleefen, mitsgaders de Beelden, welke zy ter eere van hunne zoogenaamde Goden oprichten, eens tegen malkanderen vergelyken, zullen wy ons genoodfaakt vinden, na een nette opmerking over alles, te bekennen, dat zy in de meefte gronden en zaaken overeenftemmen, en dat zy dierhalven meeft door een en den zelven heilig fchynen op- en ingefteld, en, by de verhuifing der volkeren, maar van 't eene na 't ander land vervoerd te zyn; waar ontrent ons de oude Heer *van Goens* in zeker bericht aan haar Hoog-Edelheden, 't geen wy onder de ftoffe van Ceylon ontrent A°. 1675 aanhaalen, groot licht geven zal, wanneer zyn Ed., van defe Cingaleefche Afgoden fpreekende, zegt dat zy met de Beelden der Siammers zeer groote overeenkomft hebben, gelyk hy zegt, in Siam zeer klaar gefien, en met verwondering aangemerkt te hebben.

En dit is wel het voornaamfte, dat van den Heidenfche Godsdienft der Siammers (die verder groote overeenkomft met den Godsdienft der Cingaleefen, en Kuft-Heidenen heeft, alfoo hunne gronden ten grooten deele een en de zelve zyn) te zeggen valt.

Wat nu de verdere Godsdienften, die men hier duld, en oeffend, belangd.

Men heeft 'er, buiten de Heidenfche, nog de Mohhammedaanfche, en de Roomfe.

Een groote menigte van Mooren, Macaffaaren, Maleyers, Javaanen, en andere Mohhammedaanfche volkeren, hebben vryheid om hunnen Godsdienft hier te oeffenen, gelyk zy ook hunne Priefters hier in menigte hebben.

Daar beneven is 't geheel Koningryk van Patani meeft Mohhammedaans.

De Roomfche Godsdienft nu (gelyk wy reeds uit het vorige gefien hebben) is hier meeft door de Franfche zendelingen, Jefuiten, en andere Priefters, nu zedert 70 of 80 jaaren herwaards ingevoerd, waar door (vooral na dat de Koning, die A°. 1688 overleden is, hen volkomen vryheit, om die alomme voort te planten, gegeven had) men 't gansch Ryk door een groote menigte van zoogenaamde Chriftenen onder de Siammers gefien heeft, hoedanige 'er ook nog wel in 't geheim hier en daar onder hen zyn; dog het is zeker, dat zy, na het doodflaan van den Griek *Faulcon*, en na 't verdryven van alle de Franfchen, dien Godsdienft weer meeft immers zoo gemakkelyk verlaten, als zy dien aangenomen hebben; te meer, alfoo zy noit vafte gronden gehad hebben, om den zelven met ernft te konnen aanhangen, en vermits zy te klaar befpeurden, met hoe groote bitterheit de nieuwe Vorft op de Franfchen, en hunnen Godsdienft, gebeten was, waar op ik dan vaftftelle, dat die meefte naam-Chriftenen ten eerften weder afgevallen, en volflagen Heidenen geworden zyn.

Een zaak waar over de ganfche wereld heeft verbaaft geftaan, hoe dit met de gronden der Franfche Paters heeft konnen overeenkomen, dat zy aan Koning *Lodewyk* de XIV. eerft zoo hoog van hunnen voortgang en de voortfetting hunnes Geloofs in Siam hebben opgegeven, dat zy geen twyffel 'er in ftelden, of de Koning van Siam zou zelf in 't kort Chriften werden, en dat dit alles in zoo korten tyd in rook en wind verdweenen is; van hoedanigen aard meeft alle hunne bekeeringen in Indiën, waar zy die ook ondernamen, geweeft zyn; een zeer klaar bewys, dat de gronden, waar op zy gebouwd hebben, niet goed waren.

Wy

Wy konden nog wel andere zaaken, hier toe behoorende, hier byvoegen, dog laten dit na, zoo, om dat wy in ons eerfte Deel, onder de ftoffe van de zaaken der Franfchen daar reeds veel van hebben aangehaald, als om dat ook veel anderen daar meeft alles reeds over gefegt hebben; weshalven wy de zaaken van Siam, en ons Derde Deel, hier mede zullen befluiten.

BLAD-WYZER

Van het Derde Deel, behelzende Amboina's Kerkelyke zaaken, Boomen, Planten &c:, Land-Dieren, Vogelen, Visschen, Hoornen, Zee-gewassen, enz. gemerkt met de Letter a.

Als mede Banda, Solor, Timor, Macasser, Borneo, en Bali, gemerkt met de Letter b.

Mitsgaders Tonkin, Cambodia, en Siam, gemerkt met de Letter c.

A.

C.

D.

——— Boba.

E.

B L A D - W Y Z E R.

C: *Har-*

B L A D - W Y Z E R.

I.

zyne

M.

Q.

R.

S.

V.

Van

W.

